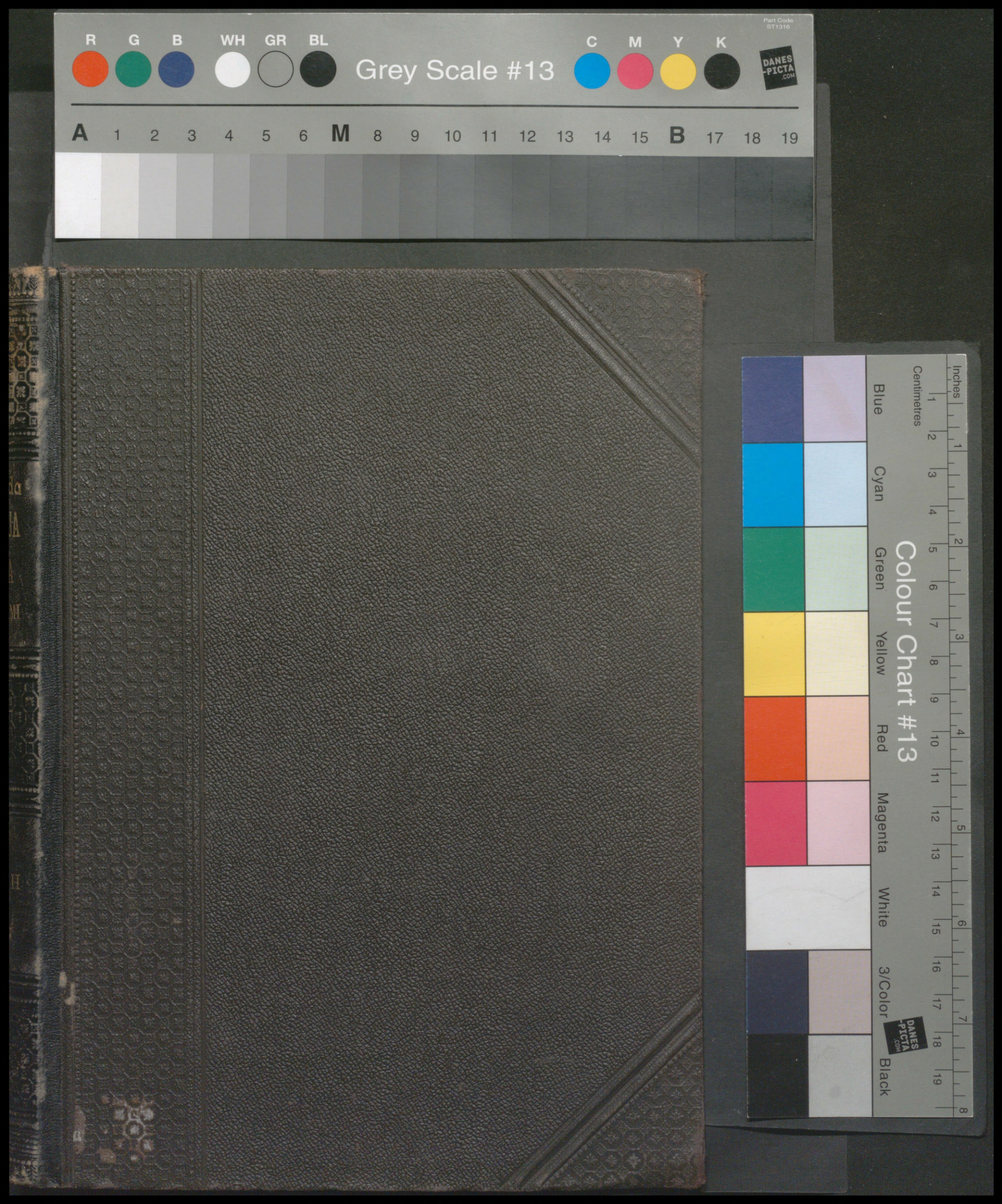
R G B WH GR BL
Grey Scale #13
C M Y K
Part Code ST1316
DANES-PICTA.COM
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19
Colour Chart #13
Blue
Cyan
Green
Yellow
Red
Magenta
White
3/Color
Black
Inches
Centimetres
DANES-PICTA.COM

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna.

„ 1291 193 7 г.
„ТРИБУНА РАДЗЕЦКА“

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna

Z ILUSTRACJAMI I MAPAMI.

CAŁEGO WYDAWNICTWA

Tom XVII.

SUPLEMENT II.

CZĘŚĆ PIERWSZA.

Od Aakjaer do Jużakow.

Z 704 rysunkami, 1 mapą Japonji oraz tablicą kolorową Hjeroglifów.

Библиотека Изд. Тов-ва Иностран. Рабочих СССР
№ 15599

GŁÓWNY ZARZĄD POLITYCZNY
WOJSKA POLSKIEGO
Zarząd II
Nr inw. 1650.

8312

WARSZAWA.
WYDAWNICTWO TOWARZYSTWA AKCYJNEGO
ODLEWNI CZCIONEK I DRUKARNI
S. ORGELBRANDA SYNÓW.

1911.

WARSZAWA.
DRUK TOW. S. ORGELBRANDA SYNÓW,
Krakowskie-Przedmieście Nr. 66.

BIBLIOTEKA GŁÓWNEGO ZARZĄDU POLITYCZNO-WOJSKOWEGO WP

BIBLIOTEKA NAUKOWA
80309/2
Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego

A.

Aakjaer Jeppe, poeta duński, * 1866, syn fermera jutlandzkiego; początkowo był nauczycielem wiejskim, później podróżował po Niemczech, Austrji i Włoszech i odbywał studja literackie; mieszka na fermie lenie koło Jebjörg (Jutlandja), gdzie zajmuje się gospodarstwem i literaturą. Ogłosił następujące tomy poezji: „Derade fra kjaerene“ (Kopenhaga, 1899); „Fri felt“ (1905); „Rugens sange“ (1906). Prócz tego opowiadania: „Bondensson“ (1899); „Fjandboer“ (1901); „Vredensborn“ (1904); „Paa aftaegt“ (1906). Poezje **A-a** posiadają jędrność iście chłopską i dramatyczne napięcie, a opowiadania mają za temat zagadnienia społeczne z życia chłopów duńskich; wyjątek stanowi zbiór: „Fra jul til St. Hans“ (1905), trzymany w tonie humorystycznym. Napisał też **A.** dramat ludowy „Życie w Heusgaard“ (1907).

Abadie Paweł, architekt francuski (1812 — 1884). Odrestaurował wiele zabytków historycznych; według jego planów wzniesiono bazylikę Sacré-Coeur w Paryżu, w stylu romańsko-byzantyjskim. Od r. 1871 był członkiem komisji, czuwającej nad zabytkami przeszłości, w r. 1856 został kawalerem legji honorowej, a w r. 1869 jej oficerem.

Abakosz, książę burjacki, w 1653 przyjął poddaństwo Rosji.

Abamelik, nazwa rodu ormjańskiego, podniesionego do godności książęcej w XVIII wieku za króla Heraklijasza gruzińskiego.

Abamelik, ks. Symeon, * 1815, † 1888, portrecista, malarz historyczny.

Abancourt Franciszek Ksawery, publicysta polski, † 1892.

Abaskowie, w starożytności plemię kaukaskie w Kolchidzie, mieszkali nad rzeką Abasgusie (Kubani); obecnie Abadzowie.

Abaszydze, książęta imeretyńscy; Jerzy Abaszydze panował w Imeretji w l. 1701—1707.

Abas-Tuman, miejscowość lecznicza na Kaukazie, stacja drogi żelaznej, 70 wiorst od Borżoma. Gorące źródła siarczane , klimat umiarkowany, wilgotny, łagodny, czyste górskie powietrze. Pierwsze w Rosji górskie obserwatorjum astronomiczne (1892) 3,500 m.

Abaza Konstanty, pisarz rosyjski, * 1841. Ogłosił: „Oczerki iz starodawnjawo kozackawo byta w obszczedostupnom izłożenji“(1890); „Zawojewanie Turkestana“ (1901) i „Biesiedy pro japonca“ (1904—5).

Abaza Aleksy, rosyjski kontradmirał świty cesarskiej, 1903 pomocnik zarządzającego sprawami marynarki handlowej i portów, od 1904 zarządzał sprawami komitetu Dalekiego Wschodu do chwili zniesienia ostatniego (1905).

Abbadie, bracia, podróżnicy, zamiast Abadie, jak w głównym dziele; **A.** Antoni † 1897 w Abbadji w Pirynejach; **A.** Arnold † 1893 r.

Abbas I,

Abbas I, szach perski, ob. gł. dzieło.

Abbe *** (Abbe trois etoiles), romansopisarz francuski, † 1890 w Hanau.

Abbe Ernest, † 1905. W r. 1881 założył z Schottem laboratorjum techniczne do fabrykacji szkła, którego nowe gatunki odznaczają się wielką wytrzymałością, elastycznością i odpornością na zmiany temperatury; w 1890 opatentował nowy objektyw fotograficzny, znany z początku pod nazwą „Anastygmatu“, później zaś „Protaru“; cały szereg innych objektywów (Planar, Unar, Tessar) jest również jego wynalazkiem; w 1893 podał pierwsze zasady stereoskopowego mierzenia odległości (stereotelemetr); w 1894 wynalazł celownik do armat, następnie wprowadził fabrykację lornet pryzmatycznych i najlepszych lunet polowych. Wielki zakład przemysłowy Zeissa, którego został z czasem właścicielem jedynym, przekazał instytucji pod nazwą „fundacji imienia Karola Zeissa“. Instytucja ta na zasadzie statutu, zatwierdzonego w r. 1896 przez rząd Sasko-Wejmarski, należy do: 1) pracowników i urzędników

zakładu, 2) uniwersytetu jenajskiego, 3) gminy miasta Jeny. Oprócz wymienionych już dzieł **A-a** wyszły: „Gesammelte Abhandlungen (1905 — 06). Por. supl. t. 16.

Abderhalden Emil, * 1877, fizjolog szwajcarski, studja odbywał w Bazylei, habilitował się w Berlinie 1904, gdzie pracował z Emilem Fischerem; 1908 został profesorem i dyrektorem fizjologicznego instytutu w Wyższej Szkole weterynaryjnej. Jeszcze jako student pracował nad analizami krwi, hemoglobiny u kotów, mleka i popiołu u noworodków zwierząt. Na zasadzie pracy o wpływie klimatu wyżyn na skład krwi otrzymał 1902 tytuł doktora. Następnie pracował nad przyswajaniem żelaza przez organizm, składem krwi noworodków, proteinami, szczególniej nad sprawą działania fermentów na polipeptydy, wykrył metodę oddzielania proteolitycznych fermentów; wykazał skomplikowany szereg stopni rozkładu ciał białkowych przy częściowej hydrolizie, stwierdził fakt powstawania cukru z białka w organizmie zwierzęcym; pracował nad substancjami moczu, ciał tłuszczowych, adrenaliną, różnemi środkami lekarskiemi, zmianami, zachodzącemi we krwi. Napisał: „Lehrbuch der physiologischen Chemie (Wiedeń, 1906 i 1908); Handbuch der biochemischen Arbeitsmetoden (1909); wydał nadto „Bibliographie der gesammten wissenschaftlichen Literatur über den Alkohol und den Alkoholismus“ (1904); od 1907 redaguje dodatki do pisma „Medizinische Klinik“.

Abd ul Azis, sułtan marokański, * 1878, prócz dawnego pretendenta do tronu, Bu-Hamara, od 16 sierpnia 1907 miał jeszcze w Fezie przeciwnika niebezpieczniejszego w osobie brata przyrodniego, Mulei Hafida; pomimo poparcia ze strony Francji, od stycznia do maja 1908 coraz bardziej zwężała się sfera jego władzy; we wrześniu straciwszy zupełnie poparcie Francji utracił i tron. Na mocy noty wspólnej Francji i Hiszpanji Mulei Hafid wyznaczył mu pensję. Szczegóły ob. Maroko.

A'Beckett Artur William, pisarz angielski, * 1844 w Hamersmith koło Londynu. Ogłosił nowele humorystyczne i dramaty, z których najpopularniejszy „About Town“ (1875) był 150 razy wystawiony na scenie.

Abdul Hamid II, sułtan turecki, zmuszony był pod wpływem rewolucji wojskowej, kierowanej przez młodoturków przywrócić w r. 1908 konstytucję z r. 1876. Połączył się jednak z reakcyjnym i kontrewolucyjnym garnizonem stambulskim, który wywołał krótką kontrewolucję (12 — 24 kwiecień 1909), zduszoną przez wojska salonickie i adrjanopolskie. Rząd konstytucyjny zatrjumfował, a skompromitowany sułtan

Abdul Hamid II.

A. H. został zdetronizowany 27 kwietnia 1909 r. i internowany w Salonikach. Szczegóły ob. Turcja.

Abdullah Es Said, * 1830 w Darfur, † 1899. Por. Supl. t. 16.

Abdur Rahman el Dachil, pierwszy samodzielny emir (halif) hiszpański z rodu Omajadów; uciekł 750 do Hiszpanji jako jedyny z wytępionego rodu i założył 756 halifat kordubski.

Abel Fryderyk August, chemik angielski, † 1902; oprócz badań wybuchowych materjałów zajmował się poszukiwaniami, dotyczącemi składu stali, wpływu domieszek; z jego imieniem związana jest prawna norma zapalności nafty (1879); graniczna temperatura zapalności nafty, oznaczona „Close-Test“ przez aparat Abla nie może wynosić węcej niż 75° F czyli 23° C.

Abel Niels Henryk, matematyk, norweżczyk. W r. 1908 w Chrystjanji odsłonięto uroczyście pomnik jego. Por. L. de Peslouan, „N. H, A., sa vie et son oeuvre“ (Paryż 1906).

Abelard Piotr, por. Hansratha Peter Abälard (Lipsk, 1893), Picaveta Abélard et Alexandre de Hales „Createurs de la mèthode scholastique“ (Paryż, 1896).

Abelit, nitrożelatyna, wszelkiego rodzaju dynamit z nitrocelulozą jako zasadą; nazwa ta pochodzi od chemika angielskiego Abla.

Abelowe funkcje: funkcje przestępne o wielorakiej perjodyczności, badane po raz pierwszy przez matematyka norweskiego Abla (ob.).

Abert Jan Józef, kompozytor * 1832, w Kosheowicach w Czechach, uczył się w Konserwatorjum praskim. Z początku zaangażowany jako kontrabasista został w r. 1867 nadwornym kapelmistrzem opery w Sztutgardzie; w r. 1888 przeszedł w stan spoczynku i poświęcił się wyłącznie kompozycji; pisał symfonje, opery („Anna von Landskron“, „König“, „Enzio“, Astorya“).

Abert Herman A., syn poprz., dr. fil. jest docentem uniwersytetu w Halli n/S i cenionym pisarzem muzycznym.

Abgarowicz Kajetan (pseud. Abgar-Sołtan) powieściopisarz polski, † 1909 r., ogłosił nadto: „Widziane i odczute“ (Kraków, 1904); „Rywale“ (1904), „Polubowna ugoda“ (1909).

Abichit, minerał z gromady saletrowców rzędu arsenianów wodnych; jednoskośny, ciemnozielony, promienistopręcikowy. Skład chemiczny $(HOCu)_3AsO_4$ występuje w Kornwalji, Tavistocku, Saidzie.

Abietyna, abietynowy kwas $C_{19}H_{28}O_2$ główny składnik kalafonji, krystalizuje w blaszkach, rozpuszcza się w gorącym alkoholu, topi się w 165°; przy utlenianiu daje kwasy: trójmelitowy, izfotalowy i terebinowy.

Abisynja. W r. 1906—07 przez południową Abisynję przedostawszy się do rzeki Dulecka Szwajcar Luchsinger i Niemiec Westerholt, odkryli dwa nieznane plemiona: jedno murzyńskie bez nazwy, mieszkające na drzewach, drugie Uata - Uandu,

osiadłe po wsiach w nizinie jeziora Stefanji i trudniące się hodowlą bydła i wydobywaniem soli; to drugie należy prawdopodobnie do grupy Boran-Galla.—Handel **A-i** wykazuje ciągły wzrost. Z powodu braku urzędowej statystyki cłowej pewnych wskazówek w tej materji dostarczyć mogą dane statystyczne sąsiednich krajów, mianowicie francuskiej Somalji z portem Dżibuti i włoskiej Erytrei z portem Massawą. W 1906 wwóz przez Dżibuti dosięgnął 10 miljonów franków wobec 7 miljonów z r. 1905, natomiast wywóz towarów abisyńskich zmalał do 8,87 miljonów w r. 1906 z 9,55 miljonów w r. 1905; tę zniżkę wywołała zmniejszona ilość wywiezionej kości słoniowej; przez Massawę przywieziono w r. 1906 towarów za 3,16 miljonów talarów Marji-Teresy (r. 1905 1,76 mil.), wywieziono zaś 1906 za 2,09 (r. 1905 1,88). Zamierzona budowa kolei przyczyni się do większego wzmożenia handlu. Abisyńczycy wciąż jeszcze oddają pierwszeństwo talarom Marji Teresy przed talarami z odbiciem Menelika; w roku 1906 nałożono nawet cło w wysokości 10%, ale i ono nie zdołało zmusić do porzucenia dawnej monety. Nawet założony w listopadzie 1905 r. bank abisyński używa jako jednostki monetarnej dawnego talara. Im dalej od stolicy tym wyższą wartość posiada (do $^1/_4$ talara) starożytna jednostka monetarna amulch (kawałek soli kamiennej wagi do 2 klg.), 300 kawałków takich stanowi pełny ładunek wielbłąda. Abuna, zwierzchnik kościoła abisyńskiego, od r. 1893 posiada rezydencję swą w nowej stolicy państwa Addis Abeba (Adewa), mianuje go patrjarcha koptyjski w Kairze. Językiem kościelnym jest *geez*. Zjednoczeni z Rzymem Abisyńczycy podlegają wikarjuszowi apostolskiemu, rezydującemu w Keren. Katolicka misja jest w rękach Łazarzystów, posiadają oni 4 stacje, 2 szkoły i seminarjum.—*Wojsko* kompletuje się z ochotników, z wojsk cesarskich i wojsk państw hołdowniczych. Pierwsze dzielą się na regimenty (sendi), 300 — 1000 ludzi w każdym, regiment znów — na oddziały (meto) ze 100 ludzi, te jeszcze na pododdziały (amsa) z 50 ludzi, razem obejmują 10 regimentów gwardji cesarskiej, artylerję (przeważnie górską), do 60,000 załogi fortecznej sniderjashi i wojska odkomenderowane na dwory książąt hołdowniczych gondari. Wojska książąt udzielnych zorganizowane analogicznie, w 1905 roku wynosiły 80,000. Służbę ciurów obozowych i załogi pełnią w czasie wojny oddziały gyndebel, otrzymujące wynagrodzenie w działkach ziemi. Istnieje i rodzaj pospolitego ruszenia, Je-Ager-Tor, ze wszystkich zdolnych do broni i ochotnicy na czas wojny (fauno). Siły wojenne **A-i** oceniane są na 200,000. Uzbrojenie przeważnie przestarzałe, organizacja luźna.

Historja. Do współzawodnictwa o zdobycie przychylności cesarza Menelika i pozwolenia wolnego wstępu do jego państwa obok najbardziej uprzywilejowanej Francji (kolej z Dzibuti do Hararu), Anglji i Rosji (1902) stają na nowo od kilku lat Włochy i Niemcy. W 1902 (31 maja) podpisano układ, dotyczący granicy między **A-ą** i angielsko-egipskim Sudanem, dopełniony porozumieniem w kwestji plemion Ogady (1905), w grudniu 1902 nastąpiła umowa, podług której **A.** zobowiązywała się nie przedsiębrać żadnych prac nad Nilem Niebieskim, jeziorem Tsana czyli Sabotem, które mogłyby zatamować bieg wód w Nilu. Wpływy angielskie w tej epoce wciąż wzrastały, gdy francuskie malały. W lut. 1905 Niemcy wysłały specjalne poselstwo do Menelika, które zawarło niemiecko-abisyński traktat na lat 10, traktat nabrał mocy w czerwcu 1906 i zapewniał poddanym obydwuch państw wolność handlu, zamieszkiwania, gwarantował bezpieczeństwo osobiste i własności. Od r. 1905 Niemcy posiadają swego rezydenta w Addis-Abeba. 13 marca 1905 Bank narodowy w Egipcie otrzymał prawo założenia abisyńskiego banku państwowego z kapitałem 500,000 funtów sterlingów. 11 kwietnia Menelik udzielił koncesji na przedłużenie linji Dżibuti-Harar aż do stolicy państwa z warunkiem nadania jej charakteru międzynarodowego. W czerwcu 1906 nastąpiło porozumienie między Francją, Anglją i Włochami, zaakceptowane przez Menelika w grudniu. Na mocy tego porozumienia do zarządu kolei dopuszczeni zostali: Anglik, Włoch i Abisyńczyk, prawa handlowe dla wszystkich mocarstw określono jednakie z zachowaniem „status quo“ dla Abisynji i uwzględnieniem specjalnej z nią umowy; poza Addis-Abeba Anglja ma prawo zbudować łącznicę do przyszłej kolei Kair-Kap, Włochy zaś mogą połączyć Erytreję wraz ze swemi posiadłościami w Somalji. Ale rozpoczęcie robót wymaga zaświadczenia zgody kontrasygnujących państw. W lipcu 1906 r. podpisano nowy traktat włosko-abisyński. Na początku tegoż roku umarł Ras Makonnen, jeden z głównych doradców Menelika, głównodowodzący wojsk jego. 29 października 1907 po raz pierwszy Menelik na wzór europejski mianował ministerjum z 7 ministrów z Afą Negusem Nassibu, najwyższym sędzią na czele, a 31 października 1907 nadał państwu swemu konstytucję. W grudniu 1907 r. wybuchło groźne nieporozumienie z Włochami z powodu napaści mieszkańców Amharg, na handlową stację Lugh w Benadirze; załagodzono je na początku 1908 r., w czerwcu tego roku uznano za następcę Lidi Ryassu, syna księżniczki Leoditu i Rasa Mikaela Wolli.

Literatura. Berkeley „Campaign of Adowa and rise of Menelik“ (Londyn, 1902); Morié „Histoire de l'Ethiopie, Nubie et Abyssinie“ (Paryż, 1904); Jennings i Addison „With the Abyssinians in Somailand“ (Londyn, 1905); Vollbrecht, „Im Reiche des Negus Negesti Menelik II“ (Sztuttgard 1906); Sanguinetti „Essais de pénétration européenne en 'Ethiopie, 1885—1906“ (Montpellier, 1907); Rosen

„Eine deutsche Gesandschaft in Abessinien“ (Lipsk 1907); Hentze „Am Hofe des kaisers Menelik von **A.**“ (1908).

Abla granaty, jedna z pierwszych konstrukcji granatów wybuchowych, którą wynalazł chemik angielski Abel, używający do ich napełnienia wilgotnej bawełny strzelniczej.

Ablemarle Jerzy Tomasz Keppel, szósty hr. **A.**, † 1891. Po nim, jako siódmy hr. **A.**, był jego syn William Coutts Keppel, * 1832, † 1894, który, jako margrabia Bury, od 1857 był deputowanym Izby gmin w grupie konserwatywnej; w r. 1876 wszedł do Izby lordów jako lord Ashford; 1855—59 kierował sprawami Indjan w Kanadzie, 1859 był skarbnikiem dworu; 1878—1880 za Beaconsfielda i 1885—86 za Salisbury'ego sekretarzem stanu w ministerjum wojny.

Abłajkit, ruiny budyjskiego klasztoru w Semipałatyńskim obwodzie, w dolinie rzeki Beski albo Abłajkitki, powyżej Kamiennogorska: w XVII wieku rezydencja Abłoga, chana kałmyków.

Abo-Björneborska gubernja w południowozachodniej Finlandji 24,171 klm. kw. (bez jezior 23,136) 447,000 m. Ludność: luteranie, Szwedów do 75,000, reszta Finnowie przeważnie. Mnóstwo jezior, skał granitowych, wzdłuż brzegów rozsiane maleńkie wysepki skaliste shery; klimat zdrowy. Rolnictwo, hodowla bydła i przemysł znacznie rozwinięte. Fabryk i zakładów 1,480 z 17,500 robotników i produkcją 160 miljonów marek finlandzkich. Handel morski: 927 statków i 169,500 ton. Wywóz drzewa, granitu, marmuru. Rybołóstwo na sherrach. Większe miasta: Abo z 39,000 miesz., w połowie Szwedów, Björneborg z 13,500 mieszkańców.

Abolicjoniści, są to, ogólnie mówiąc zwolennicy uchylenia wszelkich ograniczeń prawnych lub praw nieludzkich. W tym znaczeniu abolicjonistami są np. zwolennicy zniesienia kary śmierci i t. d. Najpospoliciej pod nazwą **A-ów** rozumiemy zwolenników dwuch prądów społecznych: stronników zniesienia niewolnictwa i przeciwników wszelkiej ustawy o nadzorze nad prostytucją. 1) Prądy za zniesieniem niewolnictwa silniej ogarnęły ludzkość dopiero w w. XVIII, kiedy filozofowie francuscy: Turgot, Montesquieu, Condorcet i i inni wystąpili jawnie i gorąco w obronie murzynów. Najpierw hasła te znalazły oddzwięk w społeczeństwie angielskim, zaczęły się tworzyć ligi abolicjonistów, aż w 1807 uzyskano wreszcie „abolition act of sclavery“, znoszący niewolnictwo wszędzie w posiadłościach angielskich. Jednocześnie prąd abolicjonistyczny przeniósł się na ląd nowy i w Ameryce Północnej trafił na grunt podatny: już w roku 1775 powstało w Filadelfji pierwsze stowarzyszenie abolicjonistów, z prezydentem B. Franklinem na czele, i rozpoczęło agitację na korzyść idei wyzwolenia. Atoli dopiero po latach 90-ciu (w 1865) sądzonym było wcielić się tej idei w życie: w roku tym uzupełniono konstytucję Stanów Zjednoczonych Ameryki Płn. artykułem o zniesieniu niewoli w państwie. 2) Obecnie, ponieważ w państwach cywilizowanych, niewola już nie istnieje pod nazwą abolicjonistów rozumiemy zwykle zwolenników zniesienia reglamentacji policyjnej prostytucji. **A.** twierdzą, że nadzór nad prostytucją tylko podnieca nierząd, wzmaga liczbę urodzeń nieprawych, rozwija prostytucję potajemną i obniża poziom moralności publicznej i prywatnej,—i z tych względów domagają się zniesienia wszelkiej reglamentacji prostytucji. Wiele zasług koło urzeczywistnienia idei abolicjonistycznej położyła zwłaszcza Józefina Butler (ob.). Najpierw idee abolicjonistyczne zwyciężyły w Anglji: dnia 16 marca 1886 parlament angielski odwołał ostatecznie wszelką reglamentację prostytucji. Odtąd i na kontynencie całym sprawa abolicjonistyczna znacznie postąpiła naprzód. W ślady Anglji wkrótce wstąpiła Szwajcarja i u siebie (z wyjątkiem m. Genewy, które się boi o dochody, jakie od cudzoziemców z tego źródła płyną) zniosła nadzór nad prostytucją. Powstają wszędzie ligi abolicjonistów, które prowadzą walkę z prostytucją, a przedewszystkiem z sankcjonowaniem prostytucji przez rządy. Ligi te połączyły się w Federację międzynarodową, do której weszli Amerykanie, Francuzi, Hiszpanie, Niemcy, Rosjanie, Włosi, a ostatnio i Polacy. Federacja odbyła już szereg kongresów międzynarodowych: z tych ostatni odbył się w 1908 roku w Genewie. Abolicjonizm w Polsce datuje się dopiero od lat 10. Głównymi pionierami tej idei u nas są: pp. Bojanowska, Bujwidowa, Koszutska, Męczkowska, Rajnszmit-Kuczalska i in., oraz coraz liczniejsze postępowe Związki kobiece, przedewszystkim zaś S. Posner, który w tej materji wiele pisał. Zdobyliśmy się nawet na przekład głównego dzieła agitacyjnego abolicjonistycznego Józefiny Butler „Mój pochód krzyżowy“ (Warszawa, 1904), oraz na wydawnictwo „Bibljoteki abolicjonistycznej“ (Warszawa).

Abomey, dawna stolica Dahomeju, obecnie główne miasto państwa hołdowniczego Francji, Abomeju, 20,000 mieszkańców; zbudowane w roku 1610, w odległości 100 klm. od morza, zrujnowane przez zwycięskich Francuzów 1892 r., po ustaleniu się nowego porządku politycznego odrestaurowane zostało na nowo.

Abraham Władysław, historyk polski, ogłosił nadto: „O powstaniu dziesięciny swobodnej“ (Warszawa, 1891, *Bibl. Warsz.*); „Sprawa Muskaty“ (Kraków, 1893); „Statuta legata Gentilisa z r. 1309“ (t., 1893); „Pierwszy spór kościelno-polityczny w Polsce“ (t., 1895); „Stanowisko kurji papieskiej wobec koronacji Łokietka“ (Lwów, 1900); „Biskupstwa łacińskie w Mołdawji w wieku XIV i XV“ (t., 1902); „Udział Polski w Soborze Pizańskim 1409 r.“ (Kraków, 1904); „Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi“

(Lwów, 1904, t. I); „Jakób, arcybiskup halicki“ (t., 1908).

Abrachamowicz Dawid, polityk polski, galicjanin, konserwatysta, po upadku gabinetu Badeniego zeszedł na czas jakiś na drugi plan. W listopadzie 1907 r. został ministrem dla Galicji w gabinecie Becka, następnie również w listopadzie 1908 r. w gabinecie Bienertha, ustąpił w r. 1909 i usunął się od życia politycznego.

Abramowicz Dymitr, historyk rosyjski; * w r. 1873, ogłosił prócz licznych rozpraw: „Izsledowanje o Kijewo-peczerskom Paterike, kak istoriko-literaturnom pamjatnike“ (1902); „K woprosu ob objemie i charaktere literaturnoj diejatelnosti Nestora Lietopisca“.

Abramowski Edward, filozof i socjolog. Punktem wyjścia jego prac jest fenomenalizm podmiotowy, na nim buduje teorje psychologiczne i socjologiczne. Stosując zasadę subjektywno-psychologiczną i poznawczo-teoretyczną socjologji rozwija po swojemu poglądy socjologiczne Marksa. Wyniki swych badań ogłasza w *Przeglądzie filozoficznym*, w pismach filozoficznych zagranicznych, i oddzielnych publikacjach i dziełach. Z prac jego ważniejsze: „Les bases psychologiques de la sociologie“ (Paryż, 1897); „Le materialisme historique et le principe du phenomène social“ (Paryż, 1898); „La loi de correlation psychologique“ w „Archives de psychologie“ (1902); po polsku: „Teorja jednostek psychicznych“ (Warszawa, 1899); Pierwiastki indywidualne w socjologji“ (t., 1899); „Dusza i ciało“, „Prawo współrzędności psychologicznej, rozpatrywane ze stanowiska teorji poznania i biologji“ (t. 1903); Zagadnienia pamięci w psychologji doświadczalnej“ „(Przegląd filozof., tom XII). Nadto ogłasza rozprawy o charakterze publicystycznym.

Abranyi Emil, znany estetyk, * 1850 w Budapeszcie, należy jednocześnie do najwybitniejszych liryków węgierskich.

Abranyi Kornel, pisarz węgierski, wydał nadto: „Król“(1895); „Ideał narodowy“(1898); „Wskazania i refleksje“ (1899); w sejmie węgierskim zasiadał bez przerwy do r. 1901.

Abrastol, sól wapniowa kwasów β_1 i β_2 naftolosulfonowych. Używa się do konserwowania wina.

Abraumsalze — „śmietnik solny“ — sole pokrywające pokład soli kamiennej w Stassfurcie. Używane do fabrykacji chlorku potasowego, siarczanu potasowego, soli gorzkiej, soli nawozowych i t. d. Por. Tschermak „Podręcznik mineralogji“ (Warszawa, 1900).

Abruzów książę, ob. Ludwik Amadeusz di Savoia w Supl. I-ym.

Abryna, jad, otrzymywany z rośliny Abrus praecatorius (ob. Abrus). Jad ten wykazuje własności jadów pochodzenia bakteryjnego, a mianowicie, własności t. zw. zewnątrzkomórkowych prawdziwych toksyn rozpuszczalnych (ob. Toksyna). Krew zwierząt, uodpornianych zarówno temi toksynami, jak abryną, zawiera znaczne ilości odpowiednich antytoksyn (ob. Antytoksyna).

Absolon Karol, przyrodnik czeski, * 1878, studjował na uniwersytecie w Pradze, w 1904—06 był asystentem Instytutu Geologicznego, od roku 1907 docentem geografji fizycznej i kustoszem muzeum przyrodniczego w Brnie. Pracuje nad biologją i geografją, głównie bada jaskinie i ich świat zwierzęcy. Ogłosił: „Propast Macocha na Morave“ (1904); „Kras moravský, monografie krasového fenoménu v devonskych vápencích planiny drahanshé“ (1907). Jest współpracownikiem pism przyrodniczych czeskich i niemieckich.

Absolutyści, w polityce zwolennicy absolutyzmu, w religji zwolennicy nauki o *Decretum absolutum* czyli o bezwzględnym przeznaczeniu jednych ludzi do wiecznej szczęśliwości, innych na wieczne potępienie (por. Predestynacja).

Absolutyzm, jest to ustrój państwowy, w którym całkowita władza zwierzchnicza w państwie koncentruje się w rękach monarchy, będącego w ten sposób źródłem władz: prawodawczej, sądowej i wykonawczej i nieodpowiedzialnego za swą działalność przed narodem. Absolutyzm stanowi jeden ze szczebli państwowego rozwoju, przez który przeszły wszystkie europejskie narody. Był on krokiem naprzód w stosunku do poprzednich niższych stopni państwowego ustroju — panowania arystokracji świeckiej i duchownej, — gdyż kładł kres rozdrobnieniu krajów i niwelował całą ludność (a więc i szlachtę) wobec prawa. Z tego względu początkowo absolutyzm był nawet dobrze widziany przez masy ludowe. Nie wszędzie pomimo to rozwijał się jednako i konsekwentnie. W Anglji wybujał za Tudorów i pierwszych dwuch Stuartów, nie zdołał jednak opanować parlamentu i musiał liczyć się z jego powagą. W Hiszpanji przeciwnie utrwalił się odrazu za Karola II i przetrwał do XIX w. We Francji święcił tryumfy za panowania Ludwików od XIII do XVI, kiedy nie zwoływano nawet Stanów Generalnych (1614 — 1789). Podobnież w państewkach niemieckich i w posiadłościach habsburskich, po wojnie 30-letniej, z chwilą zapanowania absolutyzmu, sejmy straciły na swej powadze i przestały funkcjonować,—i trwało to do r. 1848 a nawet dłużej. Podobny objaw widzimy i w Rosji, gdzie z chwilą utrwalenia absolutyzmu przez Piotra Wielkiego, zaniechano zwoływania Ziemskich Soborów. Panowanie absolutyzmu w Rosji trwało aż do 30 października 1905 r., kiedy manifestem ograniczono władzę prawodawczą monarchy na korzyść Dumy Państwowej i kiedy zasadniczo uznano podstawowe prawa człowieka i obywatela Typowym absolutyzmem tchnęły rządy Ludwika XIV, króla francuskiego, któremu przypisany został słynny aforyzm absolutystyczny: „państwo to — ja!“ Sam Ludwik XIV był nie tylko praktycznym wykonawcą zasad absolutyzmu, ale i wy-

bitnym teoretykiem tej idei. Według Ludwika XIV-go absolutyzm opiera się na 2-ch zasadach: na idei nieograniczonej władzy państwa nad obywatelami i na utożsamieniu państwowości z monarchą. Dzieje dowiodły, że wszędzie i zawsze absolutyzm ściąga się do despotyzmu, stwarza biurokrację i sam przekształca się w rządy biurokratyczne. W tym sensie, głośny aforyzm przypisywany Mikołajowi I-mu, że Rosją rządzi 40 tysięcy „naczelników stołu“, zawiera w sobie znaczną dozę cierpkiej prawdy. Absolutyzm nie zabezpiecza samowładztwa od podziału władzy, przeciwnie, ogranicza je na korzyść biurokracji. Sprzeczność ta stanowi największą wadę absolutyzmu. Z punktu widzenia historycznego absolutyzm wszędzie przejawia się mniej więcej jednakowo i w rozwoju swym ujawnia 3 stopnie: stopień walki z arystokracją i utrwalenia nieograniczonej władzy monarchy; stopień absolutystyczny pracy twórczej (reform biurokratycznych administracyjnych, finansowych, sądowych i in.) w celu utrwalenia swej wszechwładzy wewnętrznej i zaimponowania na zewnątrz; wreszcie stopień walki ze społeczeństwem, które uświadomiło sobie dostatecznie wady absolutystycznego ustroju. Naród, rozwijając się ekonomicznie i politycznie, zaczyna się powoli wyzwalać z narzuconej sobie opieki, rozróżniać swój interes od interesu biurokracji i nabierać większej godności osobistej. Stąd powstają żądania uznania w prawie zasadniczych praw człowieka i obywatela, przyznania i narodowi prawa do stanowienia o sobie oraz ustanowienia odpowiedzialności władz administracyjnych przed prawem. Wraz z wcieleniem tych zasad w życie absolutyzm przekształca się w konstytucjonalizm.

Abutkow Mikołaj, * 1833, † 1859, pejzażysta rosyjski; ważniejsze prace: „Widok okolic Tweru“, „Zima“, „Widok Petersburga“.

Accademia del Cimento (akademja doświadczalna), ufundowana przez Medyceuszów 1657 r. we Florencji przetrwała jedynie 10 lat. Uprawiała nauki przyrodnicze pod hasłem „*provando e riprovando*“ (doświadczaj i jeszcze raz doświadczaj). Z członków jej wymienić należy: Borellego, Marsiglego, Magalottego, Redego, Vivianiego, Fabrego. O pracach jej sądzić można z publikacji pod tytułem: „Saggi di naturali esperienze fatte nell' Accademia del Cimento (Florencja, 1667).

Absyda, a właściwiej apsyda (od greckiego ἁφίς, ἅπτω przystosować). W ścisłym znaczeniu odnosi się ta nazwa do wszelkiego związku, wszelkich kombinacji, kiedy rozmaite części są dobrze dopasowane. W starożytności czasem też oznaczano przez **A-ę** łuk tryumfalny, kopułę. Zgodnie z tym **A.** w architekturze, w ścisłym znaczeniu, będzie to sklepienie półokrągłe z epoki romańskiej, ściśle przylegające bezpośrednio do muru. Ale z czasem pojęcie to rozszerzyło się w ten sposób, że **A.** oznaczała wielkie nisze, wyżłobione w końcu pewnych budynków. W świątyni Wenery w Rzymie, zbudowanej przez cesarza Adrjana są aż dwie opierające się jedna o drugą **A-y.** Gmachy w których odbywały się sądy, były zwykle zakończone **A-ami** które wtedy przybierały nazwę trybunału. W pierwszych kościołach chrześcijańskich, które dawniej były gmachami sądowemi lub halami handlowemi używano dla odróżnienia tego miejsca terminu *presbyterium.* Biskup otoczony duchowieństwem zajmował miejsce w głębi hemicyklu, jako w punkcie najgodniejszym, które też było przyozdabiane ornamentyką, mozajką i marmurami. Takie są **A-y** w Rzymie u św. Pudencjany (IV w.) i św. Kosmy i Damiana (VI w.). Pierwsze **A-y** miały formę półokrągłą, począwszy od Justynjana zaczęto im nadawać niekiedy formę wielokątną. Prócz tego, zamiast jednej, robiono trzy **A-y,** przyczym środkowa była największa, chociaż zaznaczyć należy, że największe bazyliki, jak: Santa Maria Maggiore, św. Jana Laterańskiego i św. Pawła posiadają tylko jedną **A-ę.** Zwykle **A-y** wychodzą na zewnątrz budynku, jedynie w dwuch kościołach (św Marja w Cotmedin i katedra w Poitiers) są one ukryte w głębi murów i nie uzewnętrzniają się. W niektórych dużych kościołach, szczególnie w prowincji Nadreńskiej, są po dwie **A-y,** położone naprzeciw siebie, jedna w zachodniej stronie, druga we wschodniej (Verdun, Trèves, Wormacja). W niektórych znów kościołach dwa transepty są zaokrąglone (kat. Tournay, Bonn, Noyon). Takie **A-y,** mające za wzór bazylikę w Bethlem, prócz kierunku, niczym się nie różnią od zwykłych.

Acctanilid (ob. dzieło główne) $C_6H_5NH.COCH_3$ tworzy się też przy ogrzewaniu aniliny z kwasem tiooctowym; topi się przy 112°, a wre przy 304°. Używa się obecnie przeważnie jako środek przeciw bólom nerwowym, lecz zauważono, iż wywiera ubocznie szkodliwe działanie na organizm.

Acetatowy drut, *(wiskozowy drut),* do celów elektrotechnicznych. Powszechne Towarzystwo Elektryczne w Berlinie stosuje od r. 1905 nowy sposób izolowania cienkich drutów, polegający na pokrywaniu ich nader cienką ($0{,}02^{m}/_{m}$) powłoką czterooctanu celulozy (czterooctowego estru celulozy). Powłoka ta jest nader elastyczna, przeto wytrzymała na zewnętrzne deformujące wpływy mechaniczne, nie jest hygroskopijna i niewrażliwa na podwyższenie temperatury do 150° C i napięcie do 1,500 woltów. Dzięki tak cienkiej izolacji następuje znacznie lepsze zużytkowanie przestrzeni szpulek niż przy dotychczasowych sposobach izolacji, szczególnie gdy idzie o szpulki z cienkim drutem. W ostatnich czasach **a. d.** zastępują drutem emaljowanym a właściwie w szczególny sposób lakierowanym.

Acetony, ob. Ketony.

Acetooctowy kwas $C_4H_6O_3=CH_3COCH_2COOH$ kwas β ketonowy znajduje się w związku z sodem w moczu diabetycznym, a powstaje przy działaniu

metalicznego sodu na etylowy ester kwasu octowego. W pierwszym rzędzie powstaje ester acetooctowy, który następnie przy zmydleniu daje kwas *a.* jako gęsty syrop rozkładający się przy ogrzewaniu na kwas węglowy i aceton. Ester *a* $C_6H_{10}O_3 = C_4H_5O_3.C_2H_5$ jest płynem bezbarwnym o zapachu owocowym; c. wł. przy 20° 1.026, temperatura wrzenia 181°; mało rozpuszczalny w wodzie, lotny z parą wodną, względem zasad zachowuje się jak jednozasadowy kwas. Alkoholiczny ług rozkłada **A.** ester na dwie cząsteczki kwasu octowego i alkohol. Dwa atomy wodoru w estrze **A-ym** można zastąpić metalami i alkylami. Z aldehydoamonjakiem ester *a* daje pochodne pirydyny, z aniliną zaś chinoliny i t. p. Związek ten jest nader przydatny do syntez chemicznych.

Acetylen, C_2H_2, skrapla się pod ciśnieniem 83 atmosfer w 18° C, ciężar właściwy ciekłego **A-u** 0,45 w t. 0°, zestala się przy energicznym parowaniu, topi się znów w t. 81° C. W t. 18° C. rozpuszcza się w równej objętości wody; alkohol rozpuszcza 6 cz. obj. **A-u,** aceton 25 cz., pod ciśnieniem 12 atmosfer 300 objętości. Temperatura krytyczna — 37° C, ciśnienie krytyczne 68 atmosfer. Używa się do oświetlenia (por. główne dzieło tom I), do motorów gazowych (1 kgr. węglika wapniowego daje koło 2 koni-godzin). Znaczny pyrometryczny efekt nieświecącego płomienia acetylenowego zużytkowano w budowie pieców topielnych z temperaturą 1500° C, w dmuchawkach acetylenowych. Ziemia okrzemkowa i ciało, łatwo oddające tlen, a nasycone ciekłym **A-em** stanowi materjał wybuchowy. W fabrykacji stali i wyrobów stalowych używają **A-u** do cementowania (nawęglania). Poddany ciśnieniu 2 atmosfer pod wpływem iskry elektrycznej albo rozżarzonego drutu rozkłada się i daje delikatną lekką sadzę (1 m³ gazu—1 krg. sadzy). Wreszcie w ostatnich czasach znajduje coraz większe zastosowanie w analizie chemicznej do strącania miedzi i niektórych innych ciężkich metali, a nawet i do oddzielania, jako środek redukcyjny, w fabrykacji nawozów azotowych. Por. Vogel „Handbuch für Acetylen (Brunświk, 1904).

Acetylenowe sadze, ob. Sadza (dzieło gł.) Według sposobu wynalezionego przez Hubon otrzymują obecnie sadze przez rozkład zgęszczonego acetylenu zapomocą iskry elektrycznej. A. i R. Frankowie i N. Caro w r. 1905 wprowadzili ulepszenie tego sposobu, zapobiegające tworzeniu się smolistych produktów, a polegajece na tem, że wywołują oni eksplozję nie w czystym acetylenie lecz w mieszaninie tegoż z tlenkiem lub dwutlenkiem węgla; wodór powstający przy rozkładzie acetylenu zostaje przytem spalony w chwili tworzenia się, dzięki czemu unika się procesów kondensacji wytwarzających wspomniane ciała smoliste.

Acetylosalicylowy kwas, ob. Aspiryna (suplement do dzieła głównego).

Acetyna, (ob. gł. dzieło Acetin), octan gliceryny używa się przy drukowaniu perkalików indulinami z taniną, rozpuszcza barwnik, z taniną tworzy naprzód lak, potym rozkłada się na składniki, ulatniające się, lak zostaje na włóknach.

Achard Ludwik.

Achard Ludwik Amadeusz, powieściopisarz francuski, ob. gł. dzieło.

Achelis Tomasz, wydał nadto: „Ethik“ (1898); „Soziologie“ (1899); „Abriss der vergleichenden Religionswissenschaft (1904); od r. 1898 wydaje „Archiv für Religionswissenschaft“.

Achem (Atchin), państewko na północy Sumatry, bogactwa mineralne i roślinne: korale, kamfora, ryż, bawełna i t. d.; stolica Achem (Atchin); 110,000 m., port na oceanie Indyjskim.

Achenbach Andrzej, pejzażysta niemiecki w siódmym dziesięcioleciu zeszłego wieku. Pomimo wielkiej liczby obrazów wystawionych, wartościową rzecz stworzył tylko jedną: „Wylew w Holandji“ (1876). W ósmym zaś 10-leciu znów wraca mu dawny spokój i głębia i tworzy rzeczy wybitne: „Noc księżycowa“ (1882); „Port holenderski“ (1883, galerja berlińska), „Burza w Ostendzie“, „Statek porwany przez fale“ (1888); „Młyn w Westfalji podczas nocy księżycowej“ i t. d. † 1910.

Achenbach Oswald, pejzażysta niemiecki, od 1866—72 był profesorem w Düsseldorfie w Ak. sztuk pięknych, † 1905; ważniejsze prace z ostatniego okresu jego życia: „Santa Lucia przy księżycu“ (1878); „Pałac królowej Joanny w Neapolu“ (1878); „Cztery pory roku na jeziorach włoskich“ (1887); „Via Appia z perspektywą na Lateran“; „Corso kwiatowe w Genzano“ (1889), „Monte Pincio w Rzymie;“ „Most między Albano i Ariccia przy księżycu“.

Achilleion, pałac nowogrecki na wyspie Korfu, zbudowany przez architekta włoskiego Rafaela

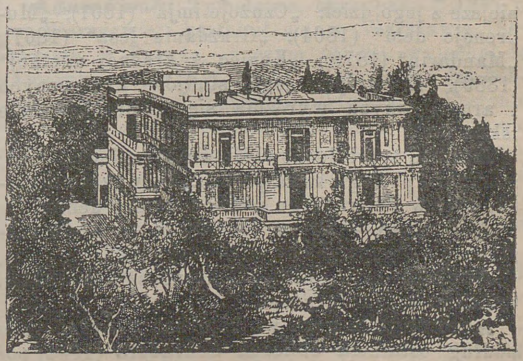

Achilleion.

Caritoa dla cesarzowej austrjackiej Elżbiety 1889 r., przeszedł po śmierci jej drogą kupna w ręce Wilhelma II (1907). Pałac cały pomyślany w stylu antycznym, apartamenty poszczególne urządzone w stylu pompejańskim.

Achleitner Artur, pisarz niemiecki, ogłosił nadto: „Im grünen Tann;“ nowele (Berlin, 1896); „Der Forstmessias“ (t. 1897); „Im Gebiet des Grossglockners“ (t. 1900); „Fals u. Firn;“ „Halali!“ „Auf einsamer Höh“ i t. d., pisze też dramaty.

Achmatowowa Elżbieta, autorka rosyjska, † 1904.

Achmatowskie kopalnie w Naziemskich górach Złatoustowskiego Uralu (Orenburska gub.) czynne od 1811; główne wykopaliny: granat, epidot, chloryt, żelaziak tytanowy, hydrargilit.

Achmet Wefik Basza, polityk turecki, † 1891.

Achmim *(Akhmym)*, znaczne miasto w Górnym Egipcie, na prawym brzegu Nilu, przystań, 28,000 miesz. (1897), przeważnie Koptów, wielu chrześcijan. Ożywiony handel, przemysł bawełniany. Już w starożytności słynął z tkactwa. Nowożytne miasto na miejscu dawnego staroegipskiego Chen-te-Min (miasta boga Min), po grecku Panopolis. Podług legendy greckiej stąd właśnie Danaos i Lykeos wywędrowali do Hellady. W grobach starożytnych odnaleziono wspaniałe resztki tkaniny starożytnej. Por. Forrer „Die Gräber und Textilfunde von A. Panopolis“ (Sztrasburg, 1891); „Die römischen und byzantinischen Seidentextilen aus den Gräberfelden von A. Panopolis“ (1891); „Die frühchristlichen Altertümer aus dem Gräberfelde von A. Panopolis“ (1893).

Acholia, (z greck.) brak żółci; właściwie niedostateczne wytwarzanie się żółci w wątrobie skutkiem zaniku komórek, wytwarzających żółć. Oznacza także niodostateczny dopływ żółci do kiszek skutkiem zatkania przewodów, doprowadzających żółć z wątroby do kiszek; stąd acholiczny, t. j. nie zawierający zółci kał.

Achromatyna — istotą (substancja) jądra, nie barwiąca się (ob. Jądro).

Achsarumow Mikołaj, pisarz rosyjski. Ważniejsze z jego dzieł: „Czużoje imja“ (1861); „Mudrenoje delo“ (1864); „Grażdanie lesa“ (1867); „Mandarin“ (1870); „Konjec z krasnoj mietkoj“ (1889). Z licznych jego studjów krytycznych i artystycznych wyróżnia się „Poraboszczenie iskustwa“.

Achun, tytuł duchowieństwa muzułmańskiego; achunowi podlega kilka parafji. Przy sztabie wojskowym w Petersburgu istnieje starszy achun.

Acladium — nazwa jednego ze sposobów rozmnażania się grzybków (ob. Grzybki).

Acollas Emil, prawnik francuski, † 1891 r. w Asnières pod Paryżem.

Aconcagua, góra wulkaniczna w Argentynie, podług ostatnich obliczeń Schradera (1904) posiada 6,953 metrów wysokości.

Acre, sporne terytorjum między Boliwją a Brazylją, ob. Amazonas.

Acsady Ignacy, historyk i publicysta węgierski, * 1845, † 1906. Ogłosił: „Az, osztrák császari czim és Magyarország 1804—1807“ (Cesarstwo austrjackie a Węgry; 1877); Magyarország Budavár visszafoglalása korában“ (Węgry podczas powtórnego zdobycia Budy; 1886); „Magyarország pénzügyei I Ferdinánd uralkodása alatt, 1526—64“ (Finanse węgierskie za Ferd. I; 1888); „Kozgazdasáyi á blapotacnk a XVI és XVII sz-bon“ (Nasze stosunki ekonomiczne w XVI i XVII w.; 1899); „A m. jobbágy—nepesseg száma a mohásei vész után“ (Statystyka ludności wiejskiej po bitwie pod Moh; 1888); „A magyar nemesség es birtokviszonyai a mohácsi vesz utan“ (Szlachta węgierska i jej stosunki majątkowe; 1888); „A karloviczi béke története, 1699“ (Dzieje pokoju karlowego; 1899); „A magyar birodalom története“ (Dzieje państwa węgierskiego, 2 duże tomy, 1903 — 04); „A magyar jobbágyság törnenete“ (Dzieje włościan węgierskich; 1906) i kilka ciekawych prac z zakresu historji finansów węgierskich.

Acta Piłati, apokryficzne pismo Piłata do Tyberjusza o wyroku na Chrystusa. W obecnym kształcie pochodzi z IV wieku, ale już w II wieku napotykają się wzmianki o nim. Por. Lipsius „Die Pilatusakten, kritisch untersucht“ (1886).

Acta populi romani, *acta publica* jak i *acta diurna*, oficjalne sprawozdania z wypadków dnia, przedkładane codziennie cesarzom w Rzymie.

Actinomyces, nazwa całego rodzaju grzybków, zbliżonych do siebie pod względem sposobu rozmnażania się i innych własności (ob. Grzybki). Do tego rodzaju grzybków należy także grzybek promieniczy, wywołujący u bydła i u ludzi chorobę, zwaną promienicą (ob. Promienica, actinomycosis). Grzybek ten znajdowano w kłosach żyta, pszenicy, w słomie. Zakażenie następuje przez uszkodzoną błonę śluzową narządów trawienia i oddychania, a także przez zepsute zęby. W następstwie występują guzy *(actinomycomata)*, najczęściej na dolnej szczęce i na kościach, przechodzące w dalszym ciągu w ropienie. W ropie można wykryć charakterystyczne grzybki.

Actinomycosis, promienica, choroba bydła i ludzi, wywoływana grzybkiem promieniczym (ob. Actinomyces).

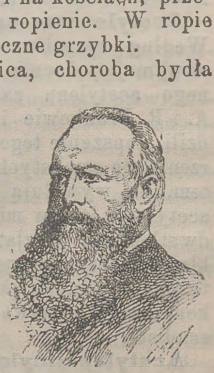

Acton John.

Actinozoa, (ob. Promieniaki).

Act of settlement, akt króla Wilhelma III z r. 1701, ustanawiający porządek następstwa tronu angielskiego w domu hanowerskim po śmierci Anny.

Acton sir John Emeryk Edward Dalberg, polityk

angielski, (ob. gł. dzieło), † 1902. Napisał: „Przyczynek do historji watykańskiego kongresu“ (1871); „Jerzy Eliot“ (1886, przekł. niemiecki); „O studjowaniu historji“ (1896, przekł. niemiecki).

Acunha de Figueroa don Francisco, wybitny poeta hiszpańsko-amerykański (1790—1862). Życie całe od urodzenia spędził w Montevideo (Urugwaj). Stał zdala od walk politycznych, które bezustannie szarpały jego ojczyznę, pełniąc obowiązki dyrektora bibljoteki w mieście rodzinnym. Jako poeta zajmuje jedno z najwybitniejszych miejsc śród poetów hiszpańsko-amerykańskich. Nuta liryczna lub satyryczna przeważa w jego poezji. Zostawał pod przemożnym wpływem autorów greckich i łacińskich. Od nich przejął łatwość wysłowienia, posągowość obrazów, prostotę pełną czaru i wytworność rymu, co pozwala jego poezje postawić obok najlepszych utworów literatury hiszpańskiej wieku złotego. **A.** odznaczał się wielką płodnością, ogłosił pięć tomów poezji, tom epigramatów, dwa tomy poezji religijnych i bohaterskich, poświęconych papieżowi (1847). Jego tłumaczenia i parafrazy psalmów i hymnów biblijnych są arcydziełami tego rodzaju poezji. Wybór poezji **A-a** wyszedł pod tytułem: „Mosaico poetico“ (Montévideo, 1857—8, 2 tomy). **A.** pozostawił też w rękopisie dziennik historyczny wierszem o oblężeniu Montévideo w r. 1812—1814.

Adam Adolf Karol, kompozytor francuski, ob. gł. dzieło.

Adam Adolf Karol.

Adam Paweł.

Adam Paweł (Paul Adam), powieściopisarz symbolista francuski, napisał nadto: nową serję, w której główną rolę odgrywają masy ludowe, „Le temps et la vie“; składa się ona z romansów: „La force“ (1899), czasy Napoleona I; „L'Enfant d'Austerlitz (1901); „La ruse“ (1902), czasy restauracji i „Un soleil de juillet“ (1903), czasy monarchji lipcowej; dalej, historyczny romans z czasów Bizancjum „Basile et Sophia“ (1900) i „Serpent noir“ (1905); de Troupeau des Clarisse (1904), les Lions (1906).

Adamczewski Stanisław, architekt, * 1835, kształcił się w Warszawie i w Rzymie lat 5. Otrzymał medal srebrny z ukończenia Akademji św. Łukasza w Rzymie. W r. 1895 wydał broszurę „O nawodnieniu Sahary,“ drukowaną w Krakowie (tłomaczona na francuski), „Nową Jerozolimę,“ (Kraków, 1897); „Campo Santo“ — projekt architektoniczny cmentarza katakumbowego. Odznaczenia: Berlin i Kraków — listy pochwalne za projekt „Campo Santo“, Niższy Nowogrod, na wystawie Wszechrosyjskiej, list pochwalny za projekt architekt. na powiększenie dworca kolejowego kol. Warszawsko-Wiedeńskiej.

Adamczyk Józef, ksiądz. Od r. 1900 redaktor i wydawca *Dzwonka Częstochowskiego*. Nauki gimnazjalne i seminarjum duchowne ukończył w Kielcach, następnie kształcił się za granicą. Prócz licznych artykułów w różnych pismach, wydał z prac większych: „Obrazy w Sali Rycerskiej na Jasnej Górze w Częstochowie,“ „Żywot Błogosławionego Wincentego Kadłubka“ (2 wydania); „Przewodnik Ilustrowany po Jasnej Górze,“ „Skarbiec na Jasnej Górze w Częstochowie“ i inne pomniejsze.

Adamek Karol Wacław, pisarz czeski, * 1868 w Hlinsku, z zawodu adwokat, ogłosił: „Levy Hradec“ (1890); „Paměti o školach v okresu hlineckem“ (1891); „Příspěvky k dějinám lidu selského v XVIII věku“ (1897); „Delikty návrhové podle osnowy nowého trestního zákona“.

Adamjan Petros, znakomity tragik ormiański † 1891, grywał w Tyflisie, Moskwie, przeważnie w rolach Otella, Hamleta.

Adamkiewicz Albert, b. profesor uniwersytetu wiedeńskiego, rzecznik teorji o pasożytniczej istocie raka; niefortunnie próbował leczyć raka wynalezioną przez siebie surowicą niewiadomego pochodzenia i składu.

Adamo Maks, malarz niemiecki, † 1901 r. w Monachjum.

Adamowski Józef, wjolonczelista, * 1861 r. w Warszawie, kształcił się w konserwatorjum warszawskim, następnie był przez kilka lat profesorem konserwatorjum w Krakowie; w r. 1892 przeniósł się do Bostonu, gdzie przez dłuższy czas był członkiem symfonicznej orkiestry i gdzie obecnie stale przebywa. **A.** ożeniony jest z Antoniną Szumowską, nader utalentowaną pjanistką.

Adamowski Tymoteusz, skrzypek, * 1857 r. w Warszawie; kształcił się w Warszawie, następnie w Paryżu, poczym (1879) wyjechał do Ameryki, gdzie był przez długi szereg lat koncertmistrzem symfonicznej orkiestry w Bostonie oraz profesorem konserwatorjum. W Europie koncertował kilkakrotnie z dużym powodzeniem; po wystąpieniu z orkiestry symfonicznej pozostał w Bostonie gdzie wraz z Adamowską (z Szumowskich) i bratem Józefem utworzył Trio, cieszące się wielkim powodzeniem.

Adamowski Wincenty, fortepjanista, * 1868, brat Józefa i Tymoteusza, wychowaniec konserwatorjum w Saratowie.

Adams—Stokes'a choroba. Zwolnienie tętna, niekiedy do 12—20 uderzeń na minutę, prze-

mijające napady omdlenia, krótkotrwałe drgawki, stanowią objawy tak zwanej choroby **A.-S.** W ostatnich czasach udało się anatomicznie objaśnić zależność jej od rozbieżności skurczów przedsionków i komór serca wskutek cierpienia pęczka mięśniowego, wychodzącego z przedsionków do komór. W normalnych warunkach pęczek ów, zwany pęczkiem *His'a*, wywołuje jednoczesny skurcz przedsionków i komór serca, w stanach zaś patologicznych wskutek przerwy w działaniu mięśnia *His'a*, ilość skurczów komór znacznie się zmniejsza, i tym daje się objaśnić zwolnienie tętna. Zmniejszona ilość skurczów komór prowadzi do stałej małokrwistości mózgu, stąd też częste omdlenia i zawroty głowy. O ile zwyrodnienie pęczka *His'a* spowodowane bywa przymiotem, swoiste leczenie daje szybką poprawę, w przeciwnym razie cierpienie uważać należy za nieuleczalne.

Adanson Michał, słynny botanik francuski, ob. gł. dzieło.

Adanson Michał.

Adaptacja, przygotowanie jakiegoś budynku lub części jego do pewnego celu i wykonania potrzebnych zmian i przeróbek. Adaptuje się np. budynek mieszkalny, na szkołę przez wyjęcie ścian środkowych dla uzyskania obszernych izb, przez powiększenie okien i t. d. Wydatek na te roboty poniesiony nazywa się kosztem adaptacji.

Addiment, synonimy: complement, aleksyna.

Addison Józef, znakomity poeta i pisarz angielski, ob. gł. dzieło.

Addison Józef.

Addytywne własności, własności fizyczne mieszaniny, które można określić na zasadzie rachunku z odpowiednich własności składników danej mieszaniny: masa, objętość właściwa, właściwa zdolność załamania światła. Do tej samej kategorji można odnieść i własności roztworów soli.

Adelaida, główne miasto brytańskiej kolonji w Australji południowej, 173,235 m. (1905).

Adelaida, spławna rzeka w południowej Australji (na terytorjum północnym), wpada do zatoki Adama.

Adenina (ob. gł. dzieło) aminopuryna, znajduje się w jądrze komórek zwierzęcych jako produkt rozkładu kwasu nukleinowego. Krystalizuje w bezbarwnych płytkach o p. topl. 360—365°. Z kwasem azotawym daje hypoksantynę.

Ader'a mikrofon składa się z ośmiu do dziesięcu pręcików węglowych, ułożonych równolegle, których końce są w luźnym zetknięciu z dwoma poprzecznemi płytkami węglowemi; działanie jego polega na tej samej zasadzie, co działanie prostego mikrofonu Hughes'a.

Ader'a telefon składa się ze zgiętego w kształcie koła magnesu *m*, mającego na swych biegunach cewki z drutu bb, i służącegoza razem za rączkę do trzymania; przed membraną cc jest umieszczony pierścień żelazny aa, który koncentruje na membranie linje sił magnetycznych; telefon ten odznacza się wielką czułością oraz niewielkiemi rozmiarami.

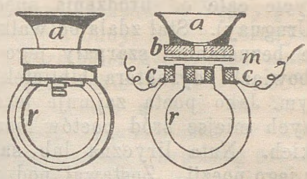

Adera telefon.

Aderbedżańscy Tatarzy *(muhały)*, plemię zakaukaskie w gub. Elizawetpolskiej, Bakińskiej, Erywańskiej, Tyfliskiej liczące 1,139,000 dusz. Część przeszła już do osiadłego trybu życia, część jeszcze koczuje ze swojemi stadami. Większość szyitów, mniejszość sunnitów; odznaczają się fanatyzmem i skłonnością do łupiestwa.

Adickes Eryk, filozof niemiecki ze szkoły Kanta, * 1866, od 1904 profesor filozofji w Tybindze. Ogłosił między innemi: „Kants Systematik als systembildender Faktor“ (1887); „German. Kantian-Bibliogr.“ (1895—96); „Kant contra Haeckel“ (1906, II wyd.) „Kants Kritik d. r. Vernunft“ (1907, II wyd.).

Adil-Girej, chan krymski, panował od roku 1666—1671, był pierwszym z dynastji Czaban-Girejów czyli pastuchów.

Adivittura (włos.), wprost (por. Adrittura t. I).

Adler Gwido, pisarz muzyczny, po śmierci Hanslicka został profesorem w uniwersytecie wiedeńskim; w 1884 założył **A.** wraz z Chryzandrem i Spittą „Vierteljahrsschrift für Musikwissenchaft“ obecnie stoi na czele pomnikowego wydawnictwa „Denkmäler der Tonkunst in Oesterreich“. Wydał szereg cennych prac z dziedziny historji i estetyki muzyki.

Adler Fryderyk.

Adler Fryderyk, budowniczy i estetyk niemiecki, † 1908 r. w Berlinie; ogłosił nadto: „Andreas Schlüter, Leben und Werke“ (Berl., 1862); „Der Felsendom und heilige Grabeskirche zu Jerusalem“ (t., 1873); „Das Mausoleum zu Halikarnass“ (t., 1900); „Der Pharos von Alexandria“ (t., 1901).

Adler Jerzy, ekonomista niemiecki, * 1863 r. w Poznaniu, † 1908 w Berlinie; habilitował się we Fryburgu w 1886 r. i został tam docentem, a w r. 1890 nadzwyczajnym profesorem; w 1893 prze-

niósł się do Bazylei, a 1899 objął seminarjum orjentalne w Berlinie; od r 1900 był profesorem nauk państwowych w Kilonji. Ogłosił: „Geschichte der ersten socialpolit. Arbeiterbewegung in Deutschland“ (Wrocław, 1885); Die Grundlagen der Karl Marxschen Kritik der bestehenden Volkswirtschaft“ (Tybinga, 1887); „Die Frage des internat. Arbeiterschutzes“ (Monachjum, 1888); „Die Fleischteuerungspolitik der deutschen Städte beim Ausgange des Mittelalters“ (Tybinga, 1893); Die Geschichte des Socialismus und Komunismus“ (Lipsk, 1899); „Die Zukunft der socialen Frage“ (Jena, 1900); „Ueber die Epochen der deutschen Handwerkerpolitik“ (t., 1903); „Die Bedeutung der Illusionen für Politik u. sociales Leben“ (t., 1904); **A.** wydawał też „Hauptwerke des Socialismus“ (Lipsk, 1904 i nast.) i pisał liczne artykuły do czasopism specjalnych.

Adler Juljusz, malarz francuski, * 1865 roku w Luxeuil (Haute-Saône). W swoich obrazach, świetnie rysowanych i o kolorycie żywym, zawsze maluje świat robotniczy. **A.** jest doskonałym obserwatorem, przeważnie maluje ludzi zmęczonych, spracowanych („Zmęczeni“ 1897; „Ławka“ 1903); rzadziej maluje chwile wesołe i nastrój pogodny ludu, jak: „Zabawy ludowe“ (1898) lub „Poranek paryski“ (1905). W ostatnich czasach coraz bardziej dba o stronę kompozycyjną, o podporządkowanie szczegółów i podkreślenie punktów naczelnych, takie są „Holownicy“ (1903, Muzeum luxemburskie). Z innych jego prac ważniejsze: „Chemineau“ (Muzeum luxemb.); „Matka“ (1899, Muzeum warszawskie); „Bezrobocie w Creuzot“ (1900); „Świt“ (1901), „Wyjście z kopalni“ (1901); „Zupa biedaków“ (1906), „Wigilja święta“ (1907).

Adler Wiktor, austrjacki polityk niemiecki, * 1852, główny organizator i wódz austrjackiej demokracji społecznej; studjował medycynę na uniwersytecie wiedeńskim; w 1880 wstąpił do organizacji dzielnicowej, w r. 1886 założył ze swemi towarzyszami socjalno-demokratyczny tygodnik „Gleichheit“; pismo zostało wkrótce zakazane; **A.** rozpoczął wydawnictwo „Arbeiterzeitung“, z początku w formie tygodnika, od 1894 w postaci dziennika. Napisał: „Die Arbeiterkammern und die Arbeiter“ (Wiedeń, 1886), mnóstwo artykułów politycznych. Od lat wielu reprezentuje socjalną demokrację austrjacką na kongresach międzynarodowych. Karany sądownie wielokrotnie za swą działalność polityczną, po wielu nieudanych próbach został wreszcie w 1905 posłem do Rady Państwa; przez czas krótki był członkiem sejmu dolno-austrjackiego.

Adler Wiktor.

Adler Zygmunt, austrjacki historyk prawa, * 1853 r. w Pradze. Jest profesorem historji austrjackiej w Wiedniu. Ogłosił: „Zentralverwaltung unter Kaiser Maximilian I“; „Ueber Staats- u. Verwaltungsgeschichte u. ihre Pflege in Deutschland nnd Oesterreich“; Ueber Erbenwartrecht nach den ältesten bayr. Rechtsquellen“; Eheliches Güterrecht u. Abschichtungsrecht“; „Lehenrecht“; „Rechtsgeschichte des adligen Grundbesitzes“.

Adlersfeld Eufemja z domu hr. Ballestrem, * 1854 w Raciborzu, autorka niemiecka, ogłosiła od r. 1876 szereg nowel, romansów i kilka tomów poezji: „Lady Melusine“ (1878); „Heideröslein“ (1880); „Violet“ (1883); „Die Falkner von Falkenhof“ (1890); „Die weissen Rosen von Ravensberg“ (1897); „Komtesse Käthe“ (1899) etc. Prócz tego wydała: „Im Glanze der Krone. Fürstinnen aller Zeiten u. Ländern“ (1880); „Marja Stuart“ (1889); do spółki z H. Linggem „Skaldenklänge. Balladenbuch zeitgenössischer Dichter“ (1883) i pisma genealogiczne. W r. 1884 poślubiła majora **A-a** i od tej pory mieszka w Zurychu.

Administracyjna władza, władza wykonawcza w przeciwstawieniu do prawodawczej i sądowej.

Administracyjne kary nakłada władza administracyjna bez sądowego orzeczenia. W Europie Zachodniej stosują je w wyjątkowych razach, gdy kraj ogłoszony w stanie oblężenia czy wojennym. W państwie Rosyjskim generał-gubernatorzy, gubernatorzy, naczelnicy miast korzystają z praw nakładania podobnych kar w czasie ochrony państwowej wzmocnionej i nadzwyczajnej (rodzaj kar — grzywny, areszt, zamknięcie przedsiębiorstwa handlowo-przemysłowego, zamknięcie pisma i t. p.).

Administracyjne zesłanie. Minister spraw wewnętrznych bez sądu, swoją władzą jedynie, może wyznaczyć miejsce pobytu na przeciąg czasu, dochodzący 5 lat. Po ubiegłych 5 latach termin może być przedłużony. Stosowane bywa **a. z.** przeważnie w sprawach politycznych.

Ad modum Minelli, ob. Minell.

Adolf, ostatni ks. Nassauski, w. książe Luksemburski, † 1905 na zamku Hohenburg pod Tölz (Górna Bawarja); tron po nim objął syn jego Wilhelm.

Adolf Fryderyk, wielki książe Mecklemburg-Strelitz, * 1848, syn w. ks. Fryderyka Wilhelma i angielskiej księżniczki Augusty Karoliny, objął tron ojca 30 maja 1904 r. Ze związku z Elżbietą, ks. anhaltską ma czworo dzieci: następca tronu, Adolf Fryderyk (* 1882), Karol Borwin, * 1888—1908), Marja (morganatycznie zaślubiona 1899 r. z hr. Jametel, 1908 rozwiedziona) i Jutta (1899 za Daniłą, następcą tronu czarnogórskiego).

Adolfowskie kopalnie złota w Permskiej gubernii, ekaterynburskim powiecie; znaleziono brylanty.

Adragantyna, ob. Bassoryna.

Ad rar des Iforass, kraina francuskiej Sahary, w ziemi Auellimidów, między Kuntą na południo-wschód i Tanezruft na północno-zachód. Mało znana do XX stulecia, w r. 1903 była badana przez kapitana Theveniaux i podróżników Chudeau i Gautier. Klimatem różni się od Sahary; deszcze, szczególnie w połączeniu z burzami są tu bardzo częste. Ale wilgoci jest zamało by woda została, w kilka dni po burzy znika, wobec czego roślinność skąpa; gęsto rozsiane są małe oazy. Najbardziej zaludnione są Teleyet i Tessalit. Ludność stanowią Iforassowie, hodujący barany i oddawna podbici przez Tuaregów północy. Liczne ruiny świadczą o sławnej przeszłości tej części Adraru, która była ostatnią ucieczką Berberów przed inwazją murzynów z cesarstwa Songhai.

Adrenalina *(suprarenina, epinefryna)*, alkaloid o składzie niezupełnie jeszcze ustalonym ($C_9H_{13}O_3N$ lub $C_{10}H_{13}O_3N+{}^1/_2H_2O$), istotny składnik przynercza. Syntetycznie otrzymano go przez połączenie pyrokatechiny z chlorkiem acetylu, następnie działania metylaminu i redukcję wytworzonej metyloamino-acetylo-pyrokatechiny. Produkt sztuczny nosi nazwę Suprarenimu syntheticum. **A.** wyrabiają tu na większą skalę z przynercza wołu m. i. przez ekstrakcję kwasem trójchlorooctowym i traktowanie zagęszczonych kwaśnych roztworów amoniakiem. Barwne kryształy trudno rozpuszczalne w gorącej wodzie. Roztwory wodne utleniając się pod wpływem powietrza przybierają czerwoną barwę. **A.** odznacza się własnością zwężania naczyń krwionośnych i tamowania krwi; używa się przeto do lokalnego znieczulania.

Adrumet (Hadrumet), starożytna kolonja fenicka w Afryce, ruiny pochodzą z epoki rzymskiej, leży niedaleko Suzy.

A due corde (włos. w muzyce) na dwie struny.

A due voci (włos. w muzyce) na dwa głosy.

Adulamici, uszczypliwa nazwa kilku członków z partji liberalnej (lorda Elchoa, Roberta Lowea i t. d.) w Anglji; niezadowoleni ze stanowiska swej partji głosowali w czasie obrad nad billem reform r. 1866 wielokrotnie z konserwatystami i przyczynili się do obalenia ministerjum Russella-Gladstone'a. Adulam (Adullam) starożytne miasto hananejskie, w którym podług podania znalazł schronienie Dawid przed Saulem.

Ad valorem (łac.) podług wartości.

Ad vocem (łac.) przy głosie.

Adwentyści, generalna konferencja w Europie, w r. 1901 liczyła 77,000 członków; 7 związków w Stanach Zjednoczonych Ameryki obejmowało 65,000 członków.

Adyc sir John Miller, † 1900; ogłosił nadto: „Thy British Army in 1875 (1875); „Recollections of a military life“ (1895).

Adypinowy kwas, (ob. dzieło gł. Adipinowy kwas) powstaje także z kwasu jodopropionowego i srebra przy 140° i przy utlenieniu rosyjskiej nafty, względnie zawartego w niej cykloheksanu kwasem azotowym. **A. k.** rozpuszcza się z łatwością w gorącej wodzie, alkoholu i eterze. Jest lotny.

Adżarja, górska kraina w Transkaukazie nad rz. Adżarys-chali w Batumskim okręgu.

Adżarowie, plemię kaukaskie z grupy kartwelskiej, w gub. Kutaiskiej, 59,500 miesz.

Aecidium, postać zapłodnienia u grzybków Uredinei.

Aerenthal Alojzy Lexa, polityk, dyplomata anstrjacki, Niemiec, * 1854 w Czechach, studja odbył w Bazylei i Pradze. W r. 1877 rozpoczął karjerę dyplomatyczną jako attaché w Paryżu, następnie w Petersburgu (w 1882), a w 1894 powołany został do ministerjum spraw zewnętrznych. W 1895—1899 był nadzwyczajnym posłem w Bukareszcie, w 1896 r. ambasadorem w Petersburgu. Dnia 24 października 1906 r. mianowany ministrem spraw zagranicznych, z powodu kryzysu ministerjalnego, razem z ministrem wojny Schönaichem podał się do dymisji, ale 25 maja 1908 odręcznym pismem cesarskim zobowiązany był do dalszego pełnienia obowiązków. Z jego inicjatywy przeprowadzono aneksję Bośni i Hercegowiny w początkach października 1908.

Aequimolekularny, znaczy, różnocząsteczkowy.

Aërobioza, zdolność do życia i rozmnażania się bakterji w obecności tlenu powietrza. **A.** bezwzględna oznacza zdolność do życia i rozmnażania się pewnego gatunku bakterji wyłącznie w obecności powietrza, lecz względnie i w tym razie, jeżeli wykluczymy zupełnie dostęp tlenu powietrza.

Aerologja, nauka o górnych warstwach powietrza, nazwa zalecona przez zjazd międzynarodowy 1906 r. na wniosek Köppena. Od niedawna aerologiczne badania prowadzą specjalne instytucje państwowe we wszystkich prawie większych krajach: stacje meteorologiczne, załogi żeglugi powietrznej i zupełnie samodzielne obserwatorja aeronautyczne. Metody badania polegają: 1) na wyprawach balonami z załogą i wyprawach morskich, 2) na puszczaniu specjalnych latawców, balonów uwiązanych lub balonów samopiszących. Szczególniej z chwilą zastosowania latawca przez aerologa Rotha i balonów samopiszących przez Teisserencde Bort'a i Assmanna aerologja weszła w nową fazę rozwoju. Latawce systemu Hargrave'a, najczęściej w formie skrzynki o powierzchni 3 — 10 kw. m., puszczane bywają na drutach stalowych średnicy 0,6 — 1 mm.; największa wysokość jaką osiągnęły, wynosiła 7,000 m. Balony uwiązane używane bywają przy słabym wietrze (do 4 m. na sekundę), największa wyso-

kość 5,000 m. Do badań wyższych sfer stosują balony sondy (samopiszące), z papieru lub gumy, te mogą przekroczyć nawet 22,000 metrów. Balony sondy zaopatrzone bywają w automatyczne przyrządy: barometry, termometry; używane bywają balony i bez aparatów, wtedy śledzą je za pomocą teodolitu.

Aeromotocykl. motocykl, poruszany za pomocą przyrządu szrubowego helikoptera (ob. lotnictwo). **A.** pomysłu Ernesta Archdeacona (1906) jest bicyklem, zaopatrzonym w przyrząd szrubowy z dwoma skrzydłami, pokrytemi odpowiednią

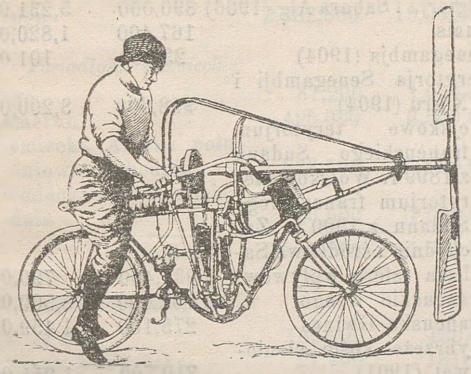

Aeromotocykl.

tkaniną, ponieważ przyrząd winien być dostatecznie lekki, więc jako materjału używają glinu; średnica jego 1.50 metra, ilość obrotów — 1,000 na minutę. Waga całego przyrządu wraz z obsadą 70 kgr. Potrzebny motor o sile 6 koni. Przebiega na godzinę 79 klm.

Aeronautów pomnik, wzniesiony z inicjatywy klubu aeronautycznego w Paryżu 1906 r. dla uczczenia aeronautów z czasów oblężenia stolicy Francji 1870—1771; pomysłu rzeźbiarza Bartholdego, odlany w bronzie stanął u wrót Paryża w komunie Neuilly sur Seine. (Ob. niżej rysunek).

Aeronautyczne obserwatorjum, instytucja przeznaczona dla badań aerologicznych (por. aerologja). Najważniejsze **a. o.:** we Francji: Trappes z dyrektorem Teisserene'em de Borth; w Niemczech, w Lindenbergu (dyrektor Assmann); w Rosji: w Pawłowsku: pod Petersburgiem i w Kuczynie pod Moskwą; w Północnej Ameryce: Blue-Hill pod Bostonem i Mount Weather pod Waszyngtonem. Por. „Illustrierte aeronautische Mitteilungen“ (od 1908 Berlin).

Aeronautyka, żegluga powietrzna ob. Balony, Lotnictwo.

Aerostierzy, ob. Balon.

Aerotermoterapja, metoda leczenia za pomocą ciepłego powietrza. Miejsce obolałe wystawiają na działanie prądu powietrza o temperaturze 50—60°.

Aerozoa—tyle, co aerobia. Ob. gł. dzieło.

Aeschynantus, gatunek roślin z rodziny *Gesneraceae*, w Azji podzwrotnikowej.

Aethalium, gatunek roślin z *Myxomycetae* z grzybków śluzowych. **A.** *septikum* tworzy wykwit na skórze garbowanej.

Afar (wolni l. p. afri) tak nazywają siebie Dankilowie w Abisynji.

Afelele, niewielka pustynia w Saharze, na północ od Timbuktu. Hodowla wielbłądów.

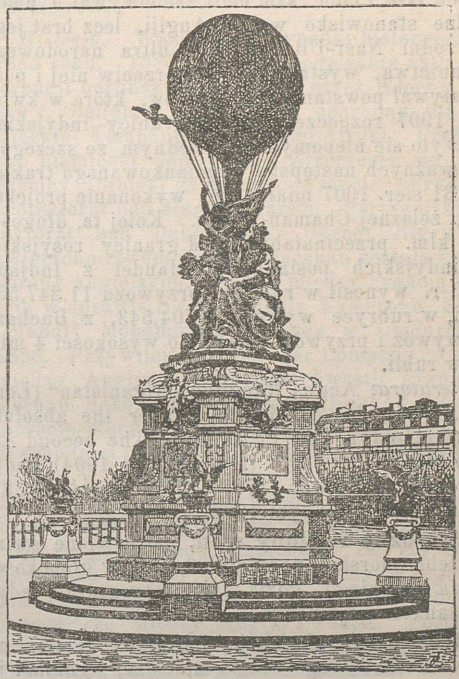

Aeronautów pomnik.

Afganistan. Nowy emir Habib-Ullah, z początku bardziej sprzyjający Rosji, niż Anglji, od jesieni 1904 zaczął przechylać się na stronę ostatniej, aż wreszcie po niepomyślnym dla Rosji wyniku wojny z Japonją stanął jawnie w szeregach przyjaciół Anglji. 27 grud. 1904 r. książę Inayat Ullah odwiedził lorda Curzona w Kalkucie; w tym samym mniej więcej czasie poselstwo brytańskie gościło w Kabulu. 21 mar. 1905 doszło do oficjalnego odnowienia ugody zawartej między emirem Abder - Rahmânem i rządem indyjskim, i Habib-Ullah pomimo zachowania tytułu „niezależnego króla państwa Afganistanu i przynależnych dzielnic“, przyjął od rządu indyjskiego zatrzymany do tej chwili żołd i akceptował pobieranie go na przyszłość. W końcu lutego 1907 emir wykonał dawno już projektowany plan odwiedzin Indji.

31 sier. 1907 zawarto, a 23 wrześ. sankcjonowano traktat rosyjsko-angielski, dotyczący **A-u.** W traktacie tym Anglja wyrzeka się wszelkich zamiarów zmiany w stosunkach politycznych **A-u,** zapewnia o dążnościach podtrzymywania swych wpływów jedynie na drodze pokojowej, nie interwenjując przeciw Rosji. Rosja uznaje **A.** poza sferą swych interesów. W handlu obydwie strony zachowują jednakie prerogatywy, co, oczywista, wychodzi na korzyść Anglji. Umowa rosyjsko-angielska, zawarta bez oficjalnego zapytania emira, wywołała niezadowolenie w narodowych kołach **A-u** i choć sam emir zachowywał i nadal lojalne stanowisko wobec Anglji, lecz brat jego przyrodni Nasr-Ullach, wódz ultra narodowego stronnictwa, wystąpił wrogo przeciw niej i podtrzymywał powstanie Mohmandów, które w kwietniu 1907 rozpoczęło się na granicy indyjskiej, kończyło się niepomyślnie. Jednym ze szczególniej ważnych następstw wzmiankowanego traktatu z 31 sier. 1907 miało być wykonanie projektu drogi żelaznej Chaman-Kuczk. Kolej ta, długości 600 klm. przecinałaby **A.** od granicy rosyjskiej do indyjskich posiadłości. Handel z Indjami 1907 r. wynosił w rubryce przywozu 11,247,558 rupji, w rubryce wywozu 9,704,543, z Bucharą zaś wywóz i przywóz doszedł do wysokości 4 miljonów rubli.

Literatura: Angus Hamilton „Afganistan“ (Londyn, 1906); F. A. Martin „Under the absolute Amir“ (Londyn, 1907); Hannas „The second Afghan war 1878—1880“ (II t. Londyn, 1904); nadto „Second Afghan war 1878 — 1880, abridged official account“ (Londyn, 1908).

Afotyczne regiony wód, pozbawione światła głębie morskie, poniżej 200 metrów głębokości do dna morskiego, gdzie życie reprezentuje jedynie plankton głębinowy.

Afreskolit, substancja, imitująca kamień, na którym można bezpośrednio malować, wynalazł ją rzeźbiarz Antonin Fortstier; jest konsystencji papki, dającej się barwić dowolnie, składa się z czystej krzemionki, glinki, magnezji, wapna wypalonego i węglanu wapnia.

Afrosyderyt, minerał z gromady sylikoidów, rzędu wodorokrzemianów, grupy chlorytu szeregu leptochlorytów; czerniawo-zielony, zbity, łuskowaty, drobno-ziarnisty; oprócz składników chlorytu ($H_8Mg_5Al_2Si_3O_{18}$) w stosunku nieco odmiennym, zawiera obficie żelazo. Występuje w Strzygłowie na Śląsku. (Tschermak „Mineralogja“ przekład polski 570).

Afryka. *Stan polityczny.* Teoretycznie cała **A.** z wyjątkiem Abisynji, Marokka, Liberji i kilku pustynnych krain jest obecnie w posiadaniu lub sferze wpływów państw europejskich. Na konferencji r. 1885 w Berlinie rozpoczęto legalizować podział Afryki między państwa europejskie, następne zaś umowy utrwalały wytknięte zarysy lub wyjaśniały sporne kwestje, nie wprowadzając zasadniczych zmian.

Obecny stan przedstawia się, jak następuje: kraje wszystkie w **A-e** całej w liczbach okrągłych, 30,000,000 klm kw., ludności 14,800,000. Z tego:

	klm. kw.	ludności
1. Państwa niezależne:		
Marokko	439,200	8,000,000
Abisynja	800,000	9,000 000
Liberja	95,400	2,176,000
2. Posiadłości francuskie:		
Algierja i Sahara Alg.(1906)	890,000	5,231,900
Tunis	167,400	1,820,000
Senegambja (1904)	23,500	101,000
Terytorja Senegambji i Nigru (1904)	958,600	8,200,000
Wojskowe terytorjum francuskiego Sudanu z 1899 r. Wojskowe terytorjum francuskiego Sudanu z 1900 r. Zachodnia i środkowa Sahara (sfera wpływów)	5,037,400	790,000
Francuskie Kongo	1,762,000	8,500,000
Francuska Gwinea	275,100	1,459,000
Wybrzeże kości słoniowej (1901)	310,700	1,955,000
Dahomej	169,500	1,000,000
Francuska Somalja i przyległe	21,000	50,000
Madagaskar i przyległe (1900—1904)	592,100	2,644,700
Reunion (1902)	1,980	173,300
Mayotte i przyległe	1,978	85,000
Ś-ty Paweł, Nowy Amsterdam, Kerguelen	3,487	
Razem	10,214,700	32,605,900
3. Posiadłości angielskie:		
Gambja	9,600	115,000
Sierra Leone (1901)	69,700	1,026,500
Wybrzeże Złote (1901)	308,900	1,486,400
Lagos	69,000)	6,400,000
Nigerja południowa	128,700)	
Nigerja północna	816,000	20,000,000
Kapland (1904)	717,400	2,409,800
Basuto (1904)	26,700	348,800
Natal (1904)	93,700	1,108,800
Oranja (1904)	125,200	387,300
Transwal (1904)	304,900	1,355,400
Beczuan (protekt., (1905)	648,400	126,000
Rodezja (1904—1906)	1,058,000	1,130,000
Angielska Afryka Centralna (prot., 1905)	106,100	924.400
Angielska Afryka Wschodnia (protektorat)	467,500	4,000,000
Uganda (protekt., 1903)	231,500	1,649,900
Angielska Somalja	155,000	300,000

	klm. kw.	ludności
Libijska Pustynia	1,337,000	700
Zanzibar (1901)	2,486	250,000
Maurycy i przyległe (1901)	2,011	377,200
Seychellen i przyl. (1905)	490	20,800
Wyspa Wniebowstąpienia	88	120
S-ta Helena (1905)	122	3,600
Tristan da Cunha (1903)	116	80
Sokotra	3,579	12,000
Razem	6,682,292	43,509,100
4. Posiadłości belgijskie:		
Kongo	2,382,800	19,000,000
5. Posiadłości niemieckie:		
Tago	87,200	1,000,000
Kamerun	495.000	3,500,000
Niemiecka Afryka południowo-zachodnia	823,500	200,000
Niemiecka Afryka wschodnia	946,500	7,000,000
Razem	2,352,200	11,700,000
6. Posiadłości hiszpańskie:		
Rio de Oro	185,000	130,000
Gwinea hiszpańska	27,700	161,000
Wyspy Kanaryjskie (1900)	7,273	358,600
Presidios (1900)	66	23,600
Razem	220,039	675,200
7. Posiadłości portugalskie:		
Gwinea portugalska	33,900	170,000
Angola	1,270,200	3,800,000
Portugalska Afryka Wschodnia	761,100	2,300,000
Wyspy Zielonego Przylądka (1900)	3,822	147,400
Sao Thome i Principe (1900)	939	42,100
Azory (1900)	2,388	256,300
Madera (1900)	815	150,600
Razem	2,073,164	6,866,400
8. Posiadłości włoskie:		
Erytrea	130,000	279,600
Somalja włoska	380,000	400,000
Razem	510,600	679,600
9. Posiadłości tureckie:		
Egipt	642,000	9,717,000
Sudan egipski	2,035,000	4,000,000
Trypolis	1,051,000	1,000,000
Razem	3,728,000	14,717,000

Handel kolonjalny w 1905/1906 podług posiadłości każdego państwa wynosił w frankach:

w posiadłościach:	przywóz	wywóz
angielskich	1,326,375,000	1,548,000,000
francuskich	576,177,400	382,374,000
portugalskich	61,828,810	85,733,600
niemieckich	70,328,250	26,401,500
belgijskich	18,205,200	52,900,200
włoskich	13,843,180	6,870,530
Razem	2,066,757,846	2,102,279,830

Ogólna długość sieci kolejowej wynosiła w r. 1906/1907: 28,464 klm. wobec 14,279 klm. z r. 1896, a linje telegraficzne obejmowały 90,734 kilometrów.

Historja. Ważniejsze wypadki historyczne od 1885 roku. 1885 r. 26 lut. podpisanie aktu konferencji berlińskiej. Zajęcie przez Włochy Massawy, Beilulu i Gubli. List ochronny dla niemieckiej Kompanji Wschodniej Afryki. Protektorat niemiecki nad Witu. Zrzeczenie się przez Niemcy Dubieki na korzyść Francji. Francuski protektorat nad Madagaskarem. Portugalski protektorat nad Dahomejem. Okręgi Nigru pod zwierzchnictwem Anglji. Beczuan zostaje kolonją korony angielskiej. Umowa między Francją i Anglją w sprawie rozgraniczenia Kamerunu. Śmierć „Mahdi“ Mohammeda Ahmeda w Omdurmanie. 1886. Przywileje Royal Niger Company. Umowa między Anglją i Niemcami w kwestji granic Kamerunu. Sokotora zajęta przez Anglików. Rozgraniczenie sfery interesów Anglji i Niemiec w **A-e.** Wschodniej (Zanzibar). Niemiecko - portugalska umowa w sprawie południowej granicy Angoli. 1887. Anglja ustępuje wyspy Muszahi Francji. Samory pod protektoratem Francji. Kraj Zulów staje się posiadłością angielską. Seyyid Bargaż Zanzibaru oddaje wybrzeże między Wangą i Kipinim angielskiemu towarzystwu **A-i** Wschodniej. Przymierze między Anglją i Tonga. Portugalja zrzeka się protektoratu nad Dahomejem, ewakuje Whydach. Menelik z Schoa zawładnął Hararem. 1888. Umowa Francji z Futa Dżallau. Tieba z Kenedugu pod protektoratem Francji. Umowa Anglji z Matabelle. Anglja przenika do Zambezi. Angielskie Towarzystwo **A-i** Wschodniej otrzymuje prawa najwyższe. Powstanie w niemieckiej **A-e** Wschodniej. Spotkanie Stanleya z Eminem. Śmierć Seyyida Bargaża Zanzibaru. 1889. Protektorat Francji nad Kongiem. Angielskie towarzystwo Południowej **A-i** uzyskuje przywileje na 25 lat. Sułtan Obbia pod protektoratem Włoch. Jan z Abisynji pada pod Meteniweh. Traktat Utczali między Włochami i negusem Menelikiem II. Protektorat Włoch nad wybrzeżem Warżekh i ujściem Juba. 1890. Segu Sikoro zajęte przez Francuzów. Rozgraniczenie sfery wpływów francuskich i angielskich nad Nigrem. Protektorat Francji nad Porto-Novo, zajęcie przez Francuzów Kotomi. Umowa między Anglją i Niemcami zapewnia pierwszej protektorat nad Daną,

BIBLIOTEKA NAUKOWA

Zanzibarem, w następstwie czego Anglja objęła protektorat nad Ugandą. Umowa Mwangi z Ugandy z Lugardem od angielskiego towarzystwa **A.** Wschodniej. Deklaracja do generalnego aktu konferencji brukselskiej przeciw niewolnictwu. Niemcy odstępują Witu za Helgoland. Niemiecka **A.** Wschodnia przechodzi pod zarząd Rzeszy. 1891. Wybrzeże Słoniowej kości między Cavally i St.-Andrea w posiadaniu Francji. Podział północno-wschodniej podzwrotnikowej **A-i** między Anglją i Włochami. Protektorat angielski nad Nyassą. Umowa między Anglją i Portugalją w sprawie granicy południowo-wschodniej Angoli i angielskiej **A-i** Centralnej. Portugalska kolonja Mozambik przekształcona na wolne państwo. Tokar zajęty przez Egipcjan. Kapitan belgijski Bodson zabił wodza Msiri. 1892. Francuzi zajmują Dahomej. St. Paul i Nowy Amsterdam w posiadaniu Francji. Król Ugandy pod protektoratem angielskim. Zanzibar port wolny. Śmierć Tewtika baszy, kedywa Egiptu. Śmierć Emina baszy. 1893. Porozumienie Francji z Anglją w sprawie podziału Górnej Gwinei. Posiadłości angielskie nad Nyassą stają się kolonją angielską Centralno-**A-ą.** Umowa Anglji z Niemcami co do zachodniej granicy Kamerunu, w kwestji krainy Kilimandżara, ziem do jeziora Tsadu. Włochy odbierają mahdistom Kassalę, zwycięstwo Włochów nad mahdistami (Agordat). Wybuch powstania w niemieckiej **A-e** południowo-zachodniej. 1894. Francuzi w Timbuktu. Umowa między Francją i Niemcami w sprawie wschodniej granicy Kamerunu. Umowa graniczna Francji z Liberją. Porozumienie Francji z państwem Kongiem w kwestji podziału obszaru między Nilem i Kongiem. Umowa Anglji z Włochami w kwestji krainy nad zatoką Adeńską. Anglja obejmuje protektorat nad Ugandą. Traktat o granice między Anglją i Kongiem. Ziemia Pondo przyłączona do Kaplandu. Niemcy zwyciężają Hendryka Witboia w Afryce południ.-zachodniej. 1895. Porozumienie Francji z Anglją w sprawie granic na północy i wschodzie Sierra-Leone. Droga żelazna Delagoa: linja Pretorja-Komatipoort. Ziemia Tonga pod protektoratem Anglji. Ziemia Majona—Rhodezja. Wschodnia **A.** między Taną i Djubbem do Ugandy pod protektoratem Anglji. Beczuan — angielska kolonja koronna. Północny Beczuan pod opieką Anglji. Wtargnięcie d-ra Jamesona do Transwalu. Włosi w Adui. Porażka wojsk włoskich pod Amba-Aladżi. 1896. Madagaskar staje się kolonją francuską. Porażka Jamesona pod Krügersdorpem. Unvoro i Ussoga pod opieką Anglji. Protektorat angielski nad ziemią za Sierra Leone. Zanzibar i Pemba — „East Africa Protectorat". Hamud Sułtan Zanzibaru. Armja angielsko-egipska odbiera derwiszom Dangolę. Porażka Włochów pod Aduą. Pokój w Addis-Abebie między Włochami i Abisynją; uznanie niezależności Abisynji. 1897. Porozumienie Francji z Niemcami w kwestji Toga. Porozumienie Anglji z Abisynją w sprawie granic angielskiej Somalji. Anglja zrzeka się Hararu. Kassala w rękach Anglji. Ziemia Zulów przyłączona do Natalu. 1898. Umowa Francji z Anglją zapewnia pierwszej krainę Tsadu. Porażka mahdistów pod Nakheilą. Wzięcie do niewoli Omdurmana przez wojska angielsko-egipskie. Kolej w Kongu Matadi-Stanley Pool. Pojmanie Samorego. 1899. Porozumienie Francji z Anglją w kwestji Sudanu. Prawa Royal Niger Company przechodzą na rząd angielski. Ultimatum Boerów, zwrócone do Anglji. Początek wojny południowo-afrykańskiej. Uregulowanie angielsko-niemieckiej granicy Toga. Zmiana aktu konferencji brukselskiej w kwestji dowozu spirytualji do Afryki. Porażka Rabaha nad Szari. Smierć Abdullahego pod Om Debrikatem. 1900. Francuzi wprowadzają Ahmar Seinddę na sułtanat Bornu. Dalszy ciąg wojny z Boerami. Oblężenie Hodysona przez Aszantczyków w Kumassi. Osman Digna schwytany przez Anglików. Protektorat Anglji nad północną i południową Nigerją. Smierć Samorego. 1901. Dalszy ciąg wojny południowo-afrykańskiej. Kolej z Ugandy do Niansy. Smierć Fadelallacha Bornu. 1902. Zakończenie wojny południowo-afrykańskiej. Aneksja republik boerskich. 1904. Porozumienie między Francją i Anglją w kwestji Egiptu i Marokka. Wybuch powstania w niemieckiej **A-e** południowo-zachodniej. 1905. Anglja i Włochy uznają państwo Mullaha pod protektoratem Włoch. Anglja przyznaje Włochom wąski pas pod Kismaju. Wybuch powstania w niemieckiej Afryce wschodniej. 1906. Konferencja w Algeciras w kwestji marokańskiej. Transwal otrzymuje konstytucję. Porozumienie Anglji z Niemcami co do granic Kamerunu. 1907. Zajęcie Udżdży i Casablanca przez Francuzów. Rozruchy w Marokku, wystąpienia Mulej-Hafida. Oranja otrzymuje konstytucję. 1908. Umowa Francji z Niemcami w kwestji uregulowania granicy Konga francuskiego i Kamerunu. Porozumienie Francji z Belgją w sprawie aneksji Konga na rzecz Belgji. Walki w Marokku. Wypadki w Casablanca. Mulej-Hafid zostaje proklamowany sułtanem na miejsce Abdul-Azisa. Wystąpienie Rogego. Konferencja kolonji angielskich w Afryce południowej postanawia przedłożyć parlamentom kolonji projekt unji. Umowa handlowa Anglji i Liberji, Anglji i Etiopji. Porozumienie angielsko-niemieckie w sprawie zwalczania śpiączki w Afryce Wschodniej. Umowa Włoch z Abisynją w kwestji uregulowania granicy Somalji włoskiej i Erytrei. Porażka powstańców w Benadirze. 1909. Porozumienie francusko-niemieckie w kwestji marokańskiej z racji wypadków w Casablanca. Francja uzyskała ze strony Niemiec potwierdzenie prerogatyw politycznych. Walki Hiszpanów z Kabylami. *Literatura*: Keltie „The partition of Africa" (1895); Sanderson „Africa in the nineteenth cen-

tury“ (1898); Deville Partage de l'Afrique“ (1897); Van Ortroy „Conventions internationales définissant les limites actuelles des possessions etc. en Afrique, de 1841“ (1898); H. H. Johnston „History of the colonisation of Africa by alien races“ (1902); Zimmermann „Die europäischen Kolonien“ (1896—1901).

Odkrycia i podróże. 1869—1870, Jerzy Schweinfurth w Bahr-el-Gazalu, w krainach Niam-Niamie, Monbuttu i Akce. 1870, odkrywa prawy dopływ Konga—Uelle. 1871—72, Stanley z Livingstonem nad Tanganiką. 1872—75, Werney Lovett Cameron pierwszy ze wschodu na zachód przecina Afrykę z Bagamojo przez Tanganikę, Lukugę (odkrytą 1874), Njangwe do Bangweola. 1872 — 76, Emil Holub zwiedza Beczuan. 1874—77, Stanley wyprawia się z Bagamoja, 1875, objeżdża Wiktorję-Njansę, 1876 r., odkrywa Alberta - Edwarda Njanzę, staje nad Kagerą, Sanganiką, Lukugą, 1877, przybywa do Njangwe. 1874—76 Paweł Pogge przedostaje się z Angoli do Lundy. 1874—1887, Wilhelm Junker bada krainę górnego Nilu, podział wód Nilu i Konga do Zanzibaru. 1876, Gessi oznacza dokładnie miejsce wypływu Nilu z Alberta-Njansy. 1872—92, podróże i badania Emina paszy w Wschodniej Afryce (1889 z Stanleyem na Ruwenzori, u Alberta-Edwarda-Njansy i Semliki). 1877, Savorgnan de Brazza Piotr bada górny bieg Ogowy. 1877—79, Zweifel i Moustier odkrywają źródła Nilu. 1877—79, S. Pinto przecina Afrykę Południową z zachodu na wschód. 1878, Schütt, Buchner i inni badają kotlinę południową Konga, Rohlfs z Trypolisu przez Sokna i Dżalo dostaje się do Kufry. 1879—86, podróż Flegela po Adamua i krainie Binue, 1882 odkrycie źródła Binue. 1879—80 O. Lenz z Taugeru przez Saharę dostaje się do Mediny z Senegambji; J. Thomson odnajduje krainę między Njassą i Tanganiką, odkrywa jezioro Rukwę. 1880, Mateucci i Massari przecinają Afrykę z Egiptu przez Bornu do zatoki Gwinejskiej. 1880—89, Casati w Bahr-el-Gazalu, Lado, Unjoro. 1881 — 1882, Herman Wissmann przechodzi Afrykę z początku z Poggem od Loandy przez Njangwe do Sadani, odkrywa Sankuru. 1884 — 86, H. Wissmann, Wolf, Kurt Francois, Grenfell, Büttner i Massari, Kund i Teppenbeck i inni badają południowe dopływy Konga. 1884—1885, Capello i Iven przecinają Afrykę południową od Mossamedy do Quelimany. 1885, Pauliczke Filip w Hararze i w Południowej Somalji. 1886—1887, H. Wissmann po raz drugi przeprawia się z Kongo (z Kassai) przez krainę Balubę do Mozambiku. 1897 — 88, Hr. Teleki i Höhnel odkrywają jeziora Rudolfa i Stefanji. 1887—89, Binger w kraju Mandingo przechodzi z nad górnego Nigru przez państwo Samorego do wybrzeża kości Słoniowej. Stanley pod koniec podróży z Eminem paszą udają się ze Stanley - Poolu przez Aruvimi, Alberta - Njansę, Semliki, Alberta - Edwarda - Njansę do Bagamoja. 1888, Kurt François z Togo przez Salagę, Jendi, Gambagę dochodzi do 12° półn. szer. 1888—90, Lintgraff udaje się z Kamerunu do Binué. 1887, 1889—98, wyprawy Jana Meyera na Kilimandżaro. 1889, pierwszy dostał się na szczyt góry 5,800 względnie 6,100 metrów. 1888, 1899, 1901, Teobald Fischer w Marokku. 1889, A. Géle przepływa Ubangi do Mbomu, stwierdza, że Uelle jest źródłową rzeką Ubangi. 1890, Mizen odkrywa połączenie między Binue i Ubangi. 1890—91, Briechetti-Robecchi w Somalji. 1891—92, Monteuil bada środkowy bieg Nigru, Bornu i Saharę. 1890—92, Stühlman bada jeziora Nilu. 1891 — 1892, Johnston przecina **A-ę** z Bengweola przez Zambezi do Mozambiku. 1891, Dybowski i Krampel badają kotlinę Konga. 1892, O. Baumann stwierdza, że Kagera jest źródłową rzeką Nilu, odkrywa Manjarę i Ejassi. 1892—97, Bottego wyprawa do ziemi Somalji i Galli, odkrycie przez niego związku jeziora Omo i Rudolfa. 1893—94, Hrabia Götzen przez Ruandę przedostaje się do Matadi w Kongu, wchodzi na Mfumbiro, odkrywa jezioro Kiwu. 1894—1895, Donaldson Smith w Ziemi Somalji i Galli. 1896, Hourst przepływa Niger od Kalikora do ujścia. 1897, Gentil przechodzi od Ubangi do Szari i Tsadu. 1896 — 1899, Marchand przedostaje się z Loanga przez Bahr-el-Gazal, Faszodę do Dżibutti. 1898—1900, Foureau z Algerji przez Sinder, Tsad, Szari, Uelle dochodzi do ujścia Konga. 1898, Mackinder wchodzi na Kenię (5,600 metrów). 1896—1900, Lemaire zwiedza dział wodny systemu Konga. 1899—1902, R. Kandt nad jeziorem Kiwu, na Niavarongu i Kirungu. 1901, Uhlig i Schieritz na Meru u wierzchołka krateru. 1901, Dominik, 1902, Loefler, 1903, Lenfant badają błota Tuburi. 1904—1907, Boyd Aleksander przecina **A-ę** od ujścia Konga do Port Sudanu. 1905, Gautier i Chudeau udają się przez zachodnią Saharę z Tuat do Nigru. 1906, Harding nad górnym biegiem Zambezi, Grauer, Wosonam, ks. Ludwik Amadeusz Sabaudzki na Ruwenzori (5,069 metrów). 1906—07, Fryderyk Jäger bada krainę „wielkiej kotliny“ wschodnio - afrykańskiej. 1906 — 08, Bordeaux przechodzi z nad Tsadu przez krainę Ennedi do Ain-Gallakki w Borku, Lenfant w krainie Ouahme. 1907—08, Hassert i Thorbecke w północno-zachodnim Kamerunie badają góry Kamerunu, Manenguby. 1907, Ralph Williams nad rzeką Kubango. 1907 — 08, Ks. Adolf Fryderyk Meklemburski z Bukoby przez Kiwu, Ruwenzori (krainę) przedostaje się do Ubangi-Konga. 1908, Percival, Comyn wyświetlają układ sieci Bahr - el - Gazalu.

Literatura. Hartig „Altere Entdeckungsgeschichten und Kartographie Afrikas mit Bourguignon d'Anville als Schlusspunkt“ (1905); Deherain „Etudes sur l'Afrique, Soudan, Ethiopie, Afrique équatoriale, Afrique du Sud“ (1904). Por. oddzielne kraje, sprawozdania z podróży.

Biblioteka Wsp. Tow. ... Stosunk. Dyplom. ... SSSR № 6599
„... 1937 r. „TRYBUNA ...“

Paletnologja. Badania nad przeszłością człowieka w Afryce są jeszcze w zarodku. Zwrócono główną uwagę na Afrykę północną, a zwłaszcza na Egipt (Fl. Petrie a. Quibell „Nagada a. Ballas“ Londyn, 1896, przedewszystkiem zaś De Morgan „Recherches sur les origines de l'Egypte“ Paryż, 1897—98). Kiedy w Europie zapanował okres lodowcowy, dolny Egipt był jeszcze pod wodą, klimat w Afryce był o wiele wilgotniejszy, a Sahara przedstawiała knieję dziewiczą. Człowiek zaludniał te okolice, ale już wtedy Egipt wyprzedzał był Europę wyższym poziomem techniki swojej, a mianowicie przechodził do posługiwania się narzędziami z kamienia gładzonego (ob. Egipt). Odkrycia te, zbyt nieliczne jeszcze, zmusiły jednak naukę do wysunięcia pytania o ówczesnej kulturze płc.-afrykańskiej, która z jednej strony sięgała wysp Kanaryjskich i bodaj Francji południowej (odkrycia w jaskini Mas d'Azil), z drugiej zaś dochodziła do Egiptu, Cypru i wysp na m. Egejskim, — o kulturze pierwszej co do czasu (ob. Śródziemnomorcy). Badania nad pozostałą Afryką są zbyt szczupłe i rozstrzelone, ażeby mogły wydać rezultat poważniejszy: znaleziono wprawdzie wyroby krzemienne paleolityczne w Kaplandzie, Timbuktu i t. d., ale nie pozwalają one na wysnucie żadnych wniosków stanowczych. Ruiny w Afryce południowej (Zimbabwe), które taką ściągnęły uwagę, są dziełem wpływów semickich z bardzo wczesnego okresu kultury semickiej. Natomiast badania nowsze rzuciły niezmiernie ciekawe światło na wymianę dorobku kulturalnego (a właściwie na wymianę produktów kultury materjalnej) zarówno w obrębie samej **A-i,** jako też pomiędzy **A-ą** a innemi częściami ziemi. Rozpoczął je Fr. Ratzel pracami swemi o rozmieszczeniu kształtów łuka, a ciągnął H. Schurtz, Weule i inni, rozszerzając zwolna zakres swoich poszukiwań. Z pośród tych przyczynków najrozleglejszemi, a zarazem najbardziej wyczerpującemi są prace L. Frobeniusa „Der Ursprung d. afrik. Kultur“ (Berlin, 1898), oraz Ackermana „Kulturkreise u. Kulturschichten in Afrika“ (Ztsch f. Ethnologie“ 1905). Wykazały one, iż porzecze Konga tworzy odrębną dzielnicę kulturalną, posiadającą w ukształtowaniu chaty swojej i sprzętów wiele pierwiastków wspólnych z kulturą terytorjów dzisiaj malajskich Azji wschodnio-południowej; dzielnica ta jest dzisiaj odcięta od oceanu Indyjskiego obszarami kulturalnemi, które wyszły z innych zasad, jedynie przy ujściu rz. Zambezi dają się spostrzegać kształty sprzętów, które pozwalają wnioskować, iż tędy szły te wpływy z obszaru malajskiego, które znalazły wyraz swój w kulturze porzecza Kongo. Chata jest tu czworokątna, wówczas gdy w całej Afryce czarnej (t. j. na południe od Sahary) ma formy okrągłe; tarcza jest z trzciny lub drzewa, w użyciu jest łuk i t. d., gdzieindziej zaś tarcze są ze skóry, dzida jest głównym orężem. Ale i pozostała czarna Afryka, jednolita pod względem zasad, ujawnionych w dorobku materjalnym, przedstawia liczne poddzielnice, różniące się w szczegółach, a nadto parę niewielkich ognisk zgoła samodzielnych (pustynia Kalahari zaludniona przez buszmenów, ludy murzyńskie nad średnim biegiem Nilu). Zresztą aż po Kongo i Zambezi dają się dostrzedz wpływy kultur: chamickiej i semickiej, sięgające różnych, nawet najdawniejszych okresów, niekiedy bardzo silne. W oświetleniu tych poszukiwań występuje coraz bardziej na jaw nieznaczna samodzielność kulturalna **A-i.** Zawsze występuje ona jako ląd zapożyczający zkądinąd pierwiastki swojej kultury, nawet zwierzęta najrozmaitsze domowe (wół, wielbłąd, koń, kura) są pochodzenia azjatyckiego.

Antropologja. Afrykę północną zaludniają ludy, należące do rasy śródziemnomorskiej, mówiące językami chamickiej rodziny lingwistycznej, semici są przybyszami względnie późniejszymi. Wpływ rasy śródziemnomorskiej sięgnął głęboko w serce Afryki czarnej: czerwonoskórzy Fulbowie i Maurzy, Senegambji i Sudanu, ludożercy Mombutu i Niam-niamowie siedzący pomiędzy źródłami dopływów Nilu a porzeczem Kongo, Masajowie i inne ludy dzielnicy bezodpływowej pomiędy oceanem Indyjskim a obszarem wielkich jezior są takiemi posterunkami rasy śródziemnomorskiej, mocno zresztą przekształconemi przez krzyżowanie się z murzynami. Ale wpływ ten, uwydatniony przez cerę jaśniejszą skóry (zielonawą, czekoladową, kawową), przez subtelniejsze rysy twarzy u osobników pojedyńczych, sięga jeszcze dalej: odnaleźć go można u Kafrów, na całym obszarze wielkich jezior, a te cechy fizyczne idą zwykle w parze z większą przedsiębiorczością i inicjatywą charakteru. Wpływ rasowy śródziemnomorców (chamitów i semitów) datuje się od czasów bardzo odległych, jednak i dzisiaj nie utracił swego napięcia i sprawia, że pomiędzy **A.** północną a murzyńską istnieje cała hierarchia typów pośrednich ludzkich. Ale i „czarna“ **A.** nie jest jednolitą. W pustyni Kalahari *Buszmeni* przedstawiają zgoła odrębny typ rasowy: sreatopygia, żółtawa barwa skóry, włosy krzaczasto rosnące na głowie, niski wzrost, wyróżniają ich od murzynów, a cechy te, spotykane i u Hotentotów, sporadycznie zdarzają się aż do 10° szer. płd. i świadczą, iż byli oni tutaj tubylcami, wyrugowanymi do pustyni i na kraniec **A.** południowej przez fale Kafrów i innych ludów (Stow „the Native Races of South Africa“ Londyn, 1905, zobrazował ostatnie okresy tego najazdu).—Na przestrzeni od wielkich jezior aż do wybrzeży Atlantyku, niewielkiemi gromadami wśród kniei dziewiczej, tułają się przedstawiciele typu *negrylskiego*: nizkiego wzrostu (1,4 metr.), jaśniejszej barwy skóry, z niejaką skłonnością ku krótkogłowości, negryllowie rozpadają się na całą moc drobnych plemionek, dotychczas zaledwie znanych z nazwiska.

Bojaźliwi, unikają zetknięcia z murzynami, choć niewątpliwie domieszali się w znacznym stopniu do ludów murzyńskich porzecza Kongo, wywołując tam zmniejszenie długogłowości i obniżenie wzrostu. Wszystko wskazuje, iż są szczątkam rozbitej i zanikającej formacji rasowej, która zwarcie zaludniała porzecze Kongo, a może nawet przedostawała się do Sudanu. Murzyni właściwi objęli więc w posiadanie swoje **A-ę** w okresie względnie późniejszym, ale dotychczas nic nie wiadomo o kolebce ich pierwotnej. Co najwyżej, udało się jedynie wyznaczyć szlaki afrykańskiej wędrówki ludów: od Sudanu, obszaru bezodpływowego i stepów kafryjskich ku porzeczu Kongo (por. A. Préville „Les sociétés afric." Paryż, 1894). Świadczy o tem rozmieszczenie języków. Panującemi tu językami są języki rodziny lingwistycznej ba-ntów, zajmujące całą czarną **A-ę**, prócz obszaru buszmeno-hotentockiego, oraz Sudanu i obszaru bezodpływowego. Senegambja i Sudan aż do Nilu w wązkim pasie swoim liczą aż 21 rodzin lingwistycznych, co wskazuje, iż południowa krawędź Sahary tworzyła przegrodę, która uniemożliwiała dalsze posuwanie się ludów, rugowanych przez rozszerzanie się języka bantu i przyczyniała się do stworzenia tutaj takiej rozmaitości językowej. Języki bantu wyszły prawdopodobnie albo z obszaru bezodpływowego, t. j. ztamtąd, zkąd wychodziły w ostatnich czasach wpływy masajskie i inne chamickie i semickie, lub z okolic obszaru kafryjskiego. Co do języków negrylskich, nic o nich nie wiadomo. Bądź co bądź, **A.** jak i inne lądy, były widownią nieustających przekształceń rasowych.

Afryka południowa angielska. Po wojnie południowo-afrykańskiej zaszły znaczne zmiany w porównaniu ze spisem ludności z r. 1891. Nowy spis, przeprowadzony z racji wyborów do parlamentu, 1904 r. w zreorganizowanych krajach dał następujące wyniki: *1) Kaplandja* (17 kwiet. 1904) 2,405,552 m., w tym białych 580,380. *2) Transwal* (17 kwietnia 1904) wraz z Swasi, 1,268,716 m., w tym białych 300,225. *3) Oranja* (20 maja 1904) 385,045 m. w tym białych 143,149. *4) Rodezja południowa* (17 kwiet. 1904) 12,568 białych. *5) Natal* (28 maja 1904) 97,109 białych.

Afryka wschodnia angielska *(Imperial British East Africa,* w skróceniu *Ibea)*—terytorja w wschodniej części Afryki ekwatorjalnej, administrowane przez uprzywilejowaną kompanję; do 6 miljonów ludności. Obejmuje pas nadbrzeżny z głównym miastem Membazem, krainę górską (Kenia i Nyiro) i kotlinę wielkiego jeziora Wiktorji Njansy.

Afryka Wschodnia Niemiecka — kolonja niemiecka między oceanem Indyjskim i wielkiemi jeziorami, 950,000 klm. kw., do 3,000,000 ludn. Główne artykuły handlu: kość słoniowa, kokos, kauczuk, kopal. Kolonja, zorganizowana przez Towarzystwo niemieckie Afryki wschodniej 1884, przeszła pod bezpośrednie zwierzchnictwo Rzeszy 1891. Groźne powstanie Hererów 1903 – 1906.

Afryka Wschodnia Portugalska *(Estado d'Africa Oriental)*—kolonja portugalska na wschodniem wybrzeżu **A-i** między oceanem Indyjskim i Zambezją angielską; 1,500,000 m. Główne miasta: Mozambik i Lourenço-Marquez. Pokłady węgla kamiennego, kopalnie złota. Cukier, tytoń, kawa, herbata.

Afryka Zachodnia Angielska *(cf. West African Colonies and Protectorates),* obejmuje kolonje ang. w Afryce północno-zachodniej: Nigerję północną (protektorat); Nigerję południową (protektorat Nig. połdn. i właściwą kolonję z Lagos); Złote wybrzeże z Aszanti i terytorjami północnemi; Sierra Leone (kolonję i protektorat); Gambję (kolonję i protektorat). Ob. oddzielne artykuły. Por. Lucas „Historical geography of the British Colonies: West-Africa" (Lond. 1900); George „The rise of British West Africa" (Lond. 1903); Wallis „The advance of our West African empire" (1903).

Afryka Zachodnia Francuska, obejmuje ogół kolonji francuskich w Afryce północno-zachodniej: Senegal, Górny Senegal, Nigerję z terytorjum Wojskowym, Gwineję francuską, Wybrzeże kości słoniowej, Dahomej, terytorjum cywilne Maurytanji, do 13 miljonów ludności. Na czele **A-i Z-ej F-ej** stoi generalny gubernator z rezydencją w Dakarze (Senegalu), pod jego rozkazami są gubernatorzy adjunkci, zarządzający oddzielnemi kolegjami; kolonje zachowują pewną autonomję administracyjną i finansową. Budżet ogólny **A-i Z-ej F-ej** obejmuje wydatki wspólne 5 kolonji. Maurytanją zarządza komisarz cywilny, Kongo francuskie wyłączone z tego związku.

Afrykandrzy, urodzeni w południowej Afryce biali, potomkowie Holendrów. Związek afrykandrów (Afrykunder-bond) z hasłem, „Afryka dla Afrykanów" powstał w 1880, dążył do wzmożenia wpływów holenderskich.

Afrykańscy strzelcy, oddział strzelców 19-go korpusu armji francuskiej w Afryce, składającej się i z regimentów ochotników.

Afrykańskie towarzystwa, niezależnie od Międzynarodowej komisji w Brukselli r. 1876 (por. gł. dzieło) powstały: w Medjolanie, „Societa d'esplorazione commerciale in Africa" (1879), w Neapolu, „Societa africana d'Italia" (1880), w Paryżu w 1890 powstał „Comité de l'Afrique w celu wzmocnienia ścisłych węzłów między posiadłościami francuskiemi nad morzem Śródziemnym a francuskim Kongo, natomiast jeszcze w r. 1880 rozwiązał się londyński „African Exploration Fund Committee".

Afrykańskie towarzystwo międzynarodowe *(Associaton internationale africaine)* powstało w r. 1876 z inicjatywy króla belgijskiego Leopolda, miało na celu badania naukowe, rozwój

handlu, zniesienie niewolnictwa (por. Afr. t., tom I), zorganizowało 4 wyprawy. Po podróży Stanleya, który odkrył znaczne bogactwa Konga, Leopold powołał do życia Komitet do badań Wyższego konga (Comité d'études du Haut Congo). Następnie i **A. t. m.** i Komitet ustąpiły miejsca Międzynarodowemu towarzystwu Konga (Association internationale du Congo) to zaś znów „Niezależnemu państwu Konga“ (’Etat indépendant du Congo. 1885) por. Kongo.

Afryt, minerał, pseudomorfoza aragonitu po gipsie; znajduje się w Hero (Turyngja).

Afitalit, minerał, wykryty przez A. Lacroix w fumarolach Wezuwjusza, składa się z siarczanu sodu i potasu $(SO_4)_2Na_2K$.

Aftonit, minerał z gromady lamprytów, rzędu siarkosoli, grupy tetraedrytu o blasku metalicznym bez wyraźnej łupliwości, zawiera oprócz miedzi i siarki do 3% srebra; występuje w Szwecji (Wermland).

Aftyd, spiż podobny do złota, wynaleziony w Marsylji 1879, używany w jubilerstwie. Przygotowuje się z 800 części miedzi, 26 cz. platyny, 10 cz. kwasu wolframowego i 170 cz. złota.

Agafja Karpowna, mniszka, założycielka sekty chłystów, którzy ją uważali za swoją Matkę Boską. Władze rządowe uwięziły ją, a sąd skazał na śmierć w r. 1733.

Agafonow Grzegorz, malarz rosyjski, * 1819, † 1869, malował obrazy dla soboru Isakjewskiego.

Agafonow Walerjan, * 1863, mineralog rosyjski, profesor politechniki petersburskiej, kustosz gabinetu mineralogicznego przy uniwersytecie petersburskim; prowadzi prace nad pochłanianiem światła przez kryształy.

Aganoor Wiktorja, poetka włoska, z pochodzenia wenecjanka z domieszką krwi ormiańskiej, niegdyś alumnka opactwa Zanelli. Wykształcona na klasycyzmie, odznacza się żywym temperamentem; wielbicielka przyrody na wzór niejako Shelley'a, zdradza wyobraźnię jasną, duszę wzniosłą. Ogłosiła między innemi: „Leggenda Eterna;“ „I cavalli di San Marco,“ liryczne wezwanie do wielkiej Wenecji.

Agar-agar,—ciało, zbliżone chemicznie do celulozy, otrzymywane z niektórych glonów morskich, w wodzie rozpuszcza się po ogrzaniu do 100° C, i tężeje ponownie po ochłodzeniu do 40° C, przyczem tworzy się zbita galareta, wydzielająca przy stężeniu nieco wody. **A.** dodaje się do wyciągu mięsnego w celu przygotowania podłoży stałych do hodowania bakterji. Podłoże to, t. zw. **A.,** przyrządza się z wody mięsnej, do której dodają 1—2% peptonu, ½ % soli kuchennej i 1½—2—3% **A.-a.**

Agarycyna, (ob. gł. dzieło, kwas agarykowy $C_{16}H_{30}O_5 + H_2O$) rozpuszcza się w 130 częściach zimnego i 10 częściach gorącego alkoholu, trudno w eterze i zimnej wodzie, topi się przy 140°. Większe dawki **A.** są zabójcze, albowiem wywołują paraliż ośrodka nerwów oddechowych i serca.

Agatyna *(salicylometylo fenylhydrazyna)* $C_{14}H_{14}N_2O$, białe z odcieniem słabo zielonkawym blaszki krystaliczne, bez smaku i zapachu, rozpuszczalne w alkoholu i eterze, nierozpuszczalne w wodzie. Stosowana bywa jako środek leczniczy przy podagrze, liszaju, reumatyzmie.

Agin Aleksander, rysownik rosyjski, * 1817, † 1860. Wydał: „Sto rysunków do Martwych dusz Hohola“ (1847); „Ilustrowane pismo święte“ (1846—47).

Agliardi Antonjusz, kardynał włoski, 1903 r. został prefektem ekonomji w kongregacji propagandy, 1903 wicekanclerzem.

Aglutynacja, układanie się w zbite grudki bakterji, znajdujących się w zawiesinie płynnej, po dodaniu surowicy swoistej, aglutynującej (ob. surowica. aglutyniny); przyczym bakterje ruchome zupełnie tracą zdolność do poruszania się. Grudki te opadają na dno i płyn staje się przezroczysty. Odczyn aglutynacji występuje szybciej lub powolniej, zależnie od temperatury, siły danej surowicy i jej rozcieńczenia. Najszybciej i najwyraźniej następuje aglutynacja u bakterji ruchomych, jak np., u prątka tyfusu brzusznego, mętwika cholery azjatyckiej i t. p. U nieruchomych bakterji aglutynację można przyspieszyć przez wstrząsanie zawiesiny bakteryjnej. Odczyn aglutynacji występuje szybciej w obecności soli kuchennej, dlatego najlepiej przyrządzać zawiesinę bakterji w fizjologicznym rozczynie (0,8%) tej soli. Ponadto temperatura 37°—42° C. także przyspiesza występowanie odczynu.

Aglutyniny, są to ciała, odkryte przez Grubera, zawarte w surowicy zwierząt, uodpornianych ciałami bakterji żywych lub zabitych przez ogrzewanie lub działanie chloroformu, formaliny. **A.** wywołują aglutynację (ob. Aglutynacja) **A.** nie są zbadane pod względem składu chemicznego; ciepłota 65° — 70° C niszczy ich działanie; trzymane w rozczynach, ulegają po pewnym czasie zniszczeniu; w stanie suchym, zabezpieczone przed światłem i wilgocią, przechowują się bardzo długo. Siarczan ammonu strąca z surowicy **A.** wraz z innemi ciałami białkowemi. Według teorji Ehrlich'a (ob. teorja Ehrlich'a), **A.** są to receptory drugiego rzędu, posiadające jedną grupę chwytnikową, łączącą się z ciałem bakterji, i drugą grupę, wytwarzającą aglutynację. W ciele bakterji rozróżniamy ciało aglutynujące się, które posiada duże grupy: jednę chwytnikową i drugą, na którą działa grupa aglutyniny, wywołująca aglutynację. Przez działanie kwasów lub przez ogrzanie do 65° C **A.** tracą swą grupę, wywołującą aglutynację i zachowują grupę chwytnikową, łączącą się z ciałami bakterji (ob. aglutinoidy). **A-y** niektórych drobnoustrojów znajdują się czasami w małej ilości w surowicach zwierząt nieuodpornianych, (aglutyniny

prawidłowe). Budowa prawidłowych **A.**, podług Ehrlicha, zupełnie jest podobna do budowy **A.** otrzymanych przez uodpornianie. **A.** mają działanie swoiste, t. j. surowica, otrzymana przez uodpornianie zwierzęcia jednym drobnoustrojem, aglutynuje tylko ten drobnoustrój i nie aglutynuje innych drobnoustrojów. Czasami surowice, aglutynujące w wysokich rozcieńczeniach właściwe im drobnoustroje, zawierają w małej ilości **A.** dla innych drobnoustrojów, znajdujących się w pewnym pokrewieństwie z właściwemi t. j. użytemi do uodporniania drobnoustrojami (aglutyniny główne i aglutyniny boczne).

Aglutynogeny, substancje, znajdujące się w ciałach bakteryjnych i wywołujące podczas uodporniania powstawanie aglutynin (ob. antygen, aglutyniny).

Aglutynoidy, ob. aglutyniny.

Aglutynoskop, przyrząd do obserwacji aglutynacji bakterji (ob. aglutynacja).

Agni, w wedyjskiej mitologji uosobienie ognia, jedno z najwyższych bóstw. Podług Rigvedy Mâtariçvan, indyjski Prometeusz, sprowadził Agni na ziemię i odtąd może być zawsze wywołany przez tarcie drewna. Jako bóg ofiary z ognia jest pośrednikiem między ludźmi i bogami; zwalcza ciemności, ochrania ogniska domowe. W epoce bramanów został usunięty do rzędu bóstw drugorzędnych.

Agostino d'Antonio di Duccio, rzeźbiarz i architekt florencki, * 1418, † między 1481 a 1498. W r. 1442 wykonał płaskorzeźbę na frontonie katedry w Modenie. W r. 1446 wypędzony z Florencji za kradzież przebywa w Peruzie, gdzie pracuje w kościele San-Bernardino. Później przenosi się do Rimini. Ten okres należy do najpłodniejszych w życiu **A.**; kaplice św. Sakramentu i Gaudentego, anioły w *stiacciato* kaplicy św. Zygmunta i rzeźby na pomnikach przodków Zyg. Malatesty w kościele św. Franciszka są jego dziełem. W r. 1456 wraca do Peruzy i kończy rozpoczęte prace, między innemi rzeźby w kaplicy św. Wawrzyńca (koś. San-Domenico). Później jest we Florencji, tutaj wykonał „Olbrzyma“ w 1463, „Zmartwychwstanie Chrystusa (Annunziata) w r. 1470, dwie figury Aniołów (Ogni Santi), płaskorzeźbę „Ukrzyżowanie (Bargello). W r. 1473 zobowiązał się wykonać dla Peruzy wrota kościelne (Porta), które, zdaje się, nie były skończone z powodu śmierci artysty. **A.** należy do wybitniejszych rzeźbiarzy włoskich i podobno dał impuls do stosowania terrakoty w rzeźbiarstwie; tak twierdzi Vasari, ale Burckhardt temu przeczy.

Agostino di Giovanni, rzeźbiarz i architekt sieneński, uczeń Giovanni Pisano, † około 1350, często bywa cytowany obok *Agnolo* (di Ventura), * koło 1348. Tych artystów identyfikują zwykle z podpisanemi na pomniku bis. Guido Tarlati: magister Augustinus et magister Angelus de Senis MCCCXXX. Do autentycznych prac **A.** należą: grobowiec biskupa Arezzo, skończony 1330 r.; w 1339 r. wykończył większą część fortyfikacji w Sienie; w r. 1339 buduje wieżę i salę Rady w *Palazzo publico;* w r. 1340 syn jego Giovanni, otrzymał miejsce naczelne przy budowie katedry pod warunkiem, że będzie korzystał w pracy z rad ojca. Wspólnie z Lando di Pietro i Giacomo zbudował fontannę Gaya w Sienie. Pochowany w katedrze miejscowej. Co się tyczy *Angelo da Sienne*, wiadomo napewno, że pracował nad pomnikiem Guida Tarlati i że jego jest plan bramy Santa Agata i San Martino (1327); pracował też w katedrze (1333) i razem z Guidone di Pace zbudował zamek Grosseto. Na największym dziele **A.** pomniku w katedrze Arezzo znać wpływy Giovanni'ego Pisano. Nie można tych artystów porównać z Andrea Pisano ani pod względem popoczucia piękna, ani ekspresji artystycznej — ani uznać w nich oryginalnych mistrzów. Pod każdym względem przemawia z ich prac tradycja szkoły sieneńskiej.

Agrarne stronnictwa, są to organizacje polityczne tworzone, jak dotąd, przez zwolenników głównie większej własności rolnej w celu uwzględnienia przedewszystkim jej interesów. Ze względu na swą rolę społeczną i polityczną, stronnictwa agrarne stanowią, jak dotąd, czynnik konserwatywny w życiu społeczeństw. Najjaskrawiej występują w Niemczech. Początkowo zjawiły się na arenie politycznej p. n. „Zwolenników niemieckich reform podatkowych i ekonomicznych“ (Deutsche Steuer-u. Wirtschaftsreformen), w roku 1876. Odrazu jednakże ogłosiły się stronnictwem agrarnym i wystawiły własne żądania: zniżenie podatków od nieruchomości, opodatkowanie operacji giełdowych, zaprowadzenie wolnego handlu, zniesienie różniczkowych taryf kolejowych, emisję banknotów papierowych, zreformowanie przepisów o towarzystwach akcyjnych i t. d. W kilka lat potym przerzuciły się od zasady wolnego handlu do wysokiego protekcjonizmu i w 1879 otwarcie popierały wszelkie zarządzenia w tym względzie Bismarka; zawarły następnie ścisły sojusz ze zwolennikami wielkiego przemysłu i wspólnemi siłami broniły zasad wysokich ceł dla produktów spożywczych i przetworów fabrycznych ze szkodą dla mas spożywców. Wreszcie zorganizowały ostatecznie w „Związek rolników“ (Bund der Landwirthe), z którym idzie ręka w rękę „Bawarski Związek włościański“. Obydwa te stronnictwa posiadają program ściśle agrarny, konserwatywny, protekcyjny; jedynie dawne żądanie emisji banknotów papierowych zastąpione zostało przez żądanie zaprowadzenia w państwie bimetalizmu (ob.). W ostatnich latach i katolicka partja niemiecka, centrum, zaczęła wysuwać na czoło swego programu żądania agrarne. Najlepsze i najobszerniejsze umotywowanie podstaw zasadniczych programu agrarnego znajduje się w pracy „Agrarisches Handbuch“ (2 wyd., Berlin,

1903), ogłoszonej przez „Związek rolników“ niemieckich. W Austrji interesy agrarne również dominują i wyrażone są zwłaszcza jaskrawo w programach takich stronnictw jak: „Związek konstytucyjnych obywateli ziemskich“, „Stronnictwo włościańskie niemieckie,“ „Związek czeskich właścicieli rolnych,“ „Koło polskie,“ „Klub agraryuszów czeskich“ i t. d. W innych krajach Europy Zachodniej stronnictw politycznych, ściśle agrarnych, niema, za to interesów agrarnych we Francji bronią postępowcy umiarkowani (Méline) oraz monarchiści, a w Anglji stronnictwo konserwatywne. W ostatnich latach w Rosji, po wypadkach 1905 r. powstały liczne związki i stronnictwa agrarne. Większość ich głosiła zasadę unarodowienia ziemi. W r. 1908 śród kierowników włościaństwa galicyjskiego powstała myśl utworzenia stronnictwa agrarnego. Pionerem tej idei jest p. Biedroń, który rozwinął ją nawet dość szczegółowo w pracy „Zielony Sztandar“ (Kraków, 1908).

Agrarny ruch w Rosji (1905 — 1906) rozpoczął się w połowie lutego 1905 r. i w ciągu lata wybuchł w 60 powiatach 27-miu gubernji. Objawił się bądź w formie plądrowania i burzenia majątków ziemskich, częściej w formie zatargów z powodu wysokiego czynszu dzierżawnego lub niskiej płacy zarobkowej, spornych działków ziemi, kar za wypasanie i t. d. Pociągnął za sobą surowe represje (rozstrzelania, chłosta, tortury). Ruch ucichł we wrześniu, ale w październiku wybuchł ponownie, przybrawszy charakter ogólnego powstania chłopskiego, i w przeciągu czasu od października do grudnia objął 300 powiatów w 47 gubernjach. Zniszczono i spalono przeszło 1,000 folwarków. Tym razem hasłem powstania było wypędzenie obszarników i oddanie ziemi ludowi; wśród bardziej uświadomionych włościan—i wolności polityczne („Ziemia i Wola“). W wielu miejscowościach ruch wyraził się w odmowie płacenia podatków, ustanawiania nowego zarządu gminnego i t. d. Ruch stłumiony za pomocą surowych represji, objawił się znów w ciągu stycznia—do maja 1906 w formie mnóstwa rozruchów (burzenie folwarków, podpalania, utarczki z policją i t. d.); przez maj i czerwiec w formie wielkiego strajku rolnego, obejmującego 25 gubernji, a po części też w formie burzenia folwarków. Po rozwiązaniu pierwszej Dumy **A. r.** wyraził się w postaci sporadycznych drobnych buntów rolnych (burzenie, podpalanie, rąbanie lasu dworskiego, walka z policją i wojskiem). Jednocześnie z tym **R. a.** od r. 1905 na zebraniach gminnych zapadają uchwały, początkowo w formie próśb o zwiększenie nadziałów chłopskich, a później w formie żądania „ziemi i woli“. Tworzy się rewolucyjna organizacja chłopska „krestjanskij sojuz;“ deputowani chłopscy do Dumy otrzymują od wyborców radykalne instrukcje; włościańscy posłowie tworzą „grupę pracy“ (trudowiki). **A. r.** w kraju Nadbałtyckim objawia się w postaci zburzenia 260 folwarków baronowskich w przeciągu czasu od października do grudnia 1905 r. i w próbach zorganizowania autonomicznego samorządu. Ruch był stłumiony przy pomocy jeszcze surowszych represji, aniżeli rosyjski: około 2,000 ludzi rozstrzelano; wiele gospodarstw chłopskich spalono, tysiące ludzi poddawano chłoście (niektórzy zasieczeni na śmierć); w liczbie rozstrzelanych i zasieczonych na śmierć wiele kobiet i dzieci. **A. r.** *w Gruzji* 1906 r. łączył się z dążeniem do autonomji i pragnieniem zorganizowania samorządu demokratycznego. Ruch ten od stycznia do marca 1906 r. został stłumiony przy pomocy wypraw karnych generała Alichanowa, Wewerna i innych z takąż bezwzględnością, jak i ruch nadbałtycki.

Agresyny. Bail nazywa agresynami ciała, jakoby powstające na tle zakażenia podczas walki drobnoustrojów chorobotwórczych z komórkami ustroju. Ciała te mają stanowić środki pomocnicze drobnoustrojów w zwalczaniu przeszkód, stawianych przez komórki ustroju. Bail uważa agresyny za ciała odrębne i nie utożsamia ich ze znanemi dotąd w serologji ciałami. Podług Bail'a, nie są one same przez się jadowite, jednak za pomocą nich można uodpornić zwierzę przeciw odpowiedniemu rodzajowi drobnoustrojów. Kruse już dawniej wypowiedział zdanie, że drobnoustroje chorobotwórcze podczas swego działania na żywe komórki ustroju są w stanie wydzielać substancje chemiczne, osłabiające odporność komórek i soków ustroju. Podług badań Wassermann'a i Citron'a agresyny w znaczeniu, jakie im nadaje Bail, nie są ciałami odrębnemi, wydzielanemi przez bakterje podczas ich walki z ustrojem. Są to prawdopodobnie substancje, powstałe z zabitych i rozpuszczonych bakterji.

Agrumi, a nie agrumen jak w tomie I gł dzieła.

Agrykultura, patrz rolnictwo.

Ahaggar, albo Hoggar, górska kraina w Saharze Środkowej. Od początku XX w. badania geograficzne tej krainy wciąż postępują. W roku 1902 francuscy oficerowie Cottenest i Guillo Lohan zapuścili się w głąb tego kraju. W r. 1906 najwyższa część kraju, zwana przez Tuaregów Kuddia (po arabsku) albo Atakar (po berbersku) została zbadana od zachodu na wschód przez prof. Calassanti-Motylińskiego. Pod względem gospodarczym badał krainę tę kapitan Dinaux i znalazł, że na krańcu południowym hodowla bydła udaje się dobrze, że Tebbusowie, na wpół osiadłe plemię Tuaregów, z hodowli wołów głównie się utrzymuje.

Ahfeld Jan, teolog ewangelicki, † 1884 roku w Lipsku.

Ahlenius Karol Jakób Maurycy, geograf szwedzki, * 1866 w Tanum (Bohusläu), † 1906 r. w Upsali, gdzie był profesorem geografji na uni-

wersytecie. Ogłosił między innemi znakomite dzieło p. t. „Topografiskstatistisk beskrifning öfver Sverige.“

Ahlwart Teodor Wilhelm wydał r. 1902 „Sammlungen alter arabischen Dichter“.

Aho, Johani (pseud. Jana Brofedta), poeta fiński, * 1861. Studjował w Helsingforsie, uprawiał publicystykę, od 1890 do 1903 wydawał pismo ilustrowane „Unsi kuvalchti“. Od r. 1883 pisał nowele z życia ludu z zacięciem humorystycznym. Romans „Pann“ (1898), oparty na mitologji fińskiej i poezji ludowej zyskał wielki rozgłos. Opowiadania „Lastuja“ przeniknięte są uczuciem patrjotycznym i krwawą ironją przeciwko Rosji. Proza **A.** uchodzi za arcydoskonałą.

Ahrenberg Jan Jakób, szwedzko-finlandzki pisarz i architekt, * 1847 w Wyborgu (w Suplem. 1904 data i miejsce mylnie podane), kształcił się w Helsingforsie, Sztokholmie, jest obecnie naczelnym architektem państwowym; ogłosił nowele i opowiadania: „På främmande boten“ (1880); „Hemma“ (1887); „Hihuliter“ (II wyd. 1898); „Österut“ (1890); „Anor och ungdom“ (1891); romanse: „Med styrkons rätt“ (1889); „Rojalisteroch Patrioter; En sommarsaga fran 1788“ (1901); „Stockjunkarn“ (1892); „Familjen på Haapakoski“ (1893); „Var Landsmann“ (1897); dalej, opisy wschodniej Finlandji i podróże. Od r. 1901 redaguje „Helsingforsposten“. Pisma **A.** tłumaczono na francuski, niemiecki, angielski, duński i rosyjski.

Aia albo Aiaia, kraj mityczny, utożsamiany z późniejszą Kolchidą, stolicą króla Aietesa; nazwa ta rozciągała się i na krainę bardziej na zachód położoną (przylądek Circei), która, według Odyssei, była miejscem zamieszkania nimfy Circe

Aiakos (łac. Aeacus), syn Zeusa i Eginy, przodek Aiakidów (jego wnukiem był Achilles), urodzony na pustynnej wyspie Oinone (późniejsza Egina), która dzięki jego modłom została zaludniona przez ludzi, powstałych z mrówek (Myrmidony); po śmierci **A.** został sędzią w świecie podziemnym.

Aicard Jan, poeta francuski, wydał nadto: „Jesus“ (1896); „Le père Lebonnard“ (1890); romanse: „Le roi de Camargue“ (1890); L'âme d'un enfant“ (1898) i „Tata“ (1901).

Aimakowie, plemię mongolskie, zamieszkuje razem z Hazarami północny wschód Iranu między Haratem i Kabulem. **A.** na zachodzie, Hazarowie na wschodzie, zkąd wtargnęli do północnozachodnich Indji, stanowią turksko-tatarską oazę wśród Iranczyków, Persów, Afgańczyków; mówią narzeczem mongolskim, zmienionym pod wpływem perskim; łącznie z Hazarami ilość ich dochodzi 650,000. Zajmują się hodowlą bydła i rolnictwem, odznaczają się wojowniczym usposobieniem, uchodzą za potomków wojowników, których Mang, wnuk Czyngizhana, wysłał do Indji.

Ain-Chair, miejscowość w Maroku południowym pośrodku urodzajnej niziny Tamelet, w której rosną palmy i rozwija się wspaniale hodowla jęczmienia. W marcu i kwietniu 1908 r. tutaj był główny punkt zborny plemion, które pod wodzą Moulay - Hassena uderzyły na placówki francuskie w Algierji południowej.

Ainmiller Henryk, malarz na szkle, * 1837 w Monachjum, † 1892 w Salepurce. Jego roboty są witraże w katedrze św. Pawła w Londynie, w Glasgowie. Pod koniec życia przeniósł się do Salepurce.

Aïn-Moularès, miasto w Tunisie południowym, ważne z powodu kopalni fosfatu; leży zaledwie o kilka kilometrów od Algierji (depart. Constantine), między pasmem gór, 1,000 m. wysokich, które na zachodzie przytykają do wysokiego grzbietu górskiego Aurès. Ze względu na kopalnie fosfatu została zbudowana linja kolejowa z Kairouan do Aïn-Moularès przez Sbeïtla, Kasserine i Fériana. Rocznie wydobywa się 250,000 tonn fosfatu. Projektowane jest przedłużenie linji kolejowej do Metlaoni, a stąd do Tozeur (Sahara), słynnego z pięknej oazy i doskonałych daktyli.

Ain-Sefra, oaza w południowym algierskim terytorjum, stacja końcowa kolei Oran-**A.,** 16,163 miesz. (1891), w tym 122 Francuzów, hodowla bydła.

Airol, związek kwasu galusowego z tlenojodkiem bizmutu, proszek ciemny, szaro-zielony, bez smaku i zapachu, w wodzie nierozpuszczalny; używany w celu dezynfekcji, w szczególności przy leczeniu ran. W powietrzu wilgotnym i w zetknięciu z komórkami żywych tkanek wydziela jod. Powierzchnia rany nabiera barwy żółtej, czerwonej, okolica rany brunatno - czerwonej. Zachowuje się podobnie, jak jodoform (ob. jodoform, dezynfekcja).

Aïtoff Dawid, geograf, * 1854 w Orenburgu, od r. 1879 przebywa we Francji. Jest współpracownikiem wspaniałego dzieła „Atlas universel,“ wydawanego przez Vieviena de Saint-Martin i Schradera i redaktorem wszystkich geograficznych, kartograficznych i statystycznych publikacji firmy Hachette et Comp. w Paryżu. Zaprojektował nowy typ mapy całej kuli ziemskiej. Jego metodę stosują we Francji, a z pewnemi zmianami i Hammer w Niemczech.

Aizelin Eugenjusz Antoni, rzeźbiarz francuski, † 1902 r. w Paryżu; wykonał nadto cały szereg biustów, między innemi Horacego Verneta i Chateaubrianda; ceniony też jest za prace monumentalne: „Taniec“ (teatr Châtelet), „Idylla“ (opera); „Św. Cyryl i Jerzy“ (koś. św. Trójcy), wielka rzeźba dekoracyjna „Japonja“ dla wystawy powszechnej 1878 r.

Ajakol (synonimy: Thanatol, Guäthol). Ester etylowy pirokatechiny. Rozczyny ajakolu 1—2%, podług Vas'a zabijają drobnoustroje żywe. Środek antyseptyczny, pochodny wyższych fenolów

Ajdukiewicz Zygmunt, malarz polski, * 1861, znany z obrazów rodzajowych i rodzajowo - historycznych, jako to: „Stary sługa;“ „Do konwiktu;“ „Powrót z jarmarku;“ „Pierwsi dezerterzy“ i t. d. W r. 1891 na Wystawie *Wiedeńskiego Künstler hausu* otrzymał I medal złoty. Tegoż roku w Berlinie mniejszy medal złoty, wreszcie na wystawie lwowskiej w 1894 r. medal srebrny. Mieszka stale w Wiedniu.

Ajmak, nazwa rodu u Kałmyków, kilka **A.** tworzy ułus. **A.** dzielą się na chotony (rodziny). Zgromadzenia **A.** wybierają starostów, rozkładają ciężary podatkowe i t. d.

Ajserowie, lud rozsiany w północno - zachodniej Persji, na zachód od jeziora Urmji, w tureckim Kurdystanie i w Transkaukazie rosyjskim. Ogólna ilość do 300 tysięcy, z tego w Rosji 2,400. Z języka należą do ormiańskiej gałęzi semickich języków, większość używa narzecza urmijskiego, wyznaniowo dzielą się na nestorjan i jakobitów; okazują niski stopień kultury, trudnią się rolnictwem i hodowlą bydła. Uważają się za potomków Chaldejczyków.

Ajuda Whydah Weidafranc Quidah, miasto w Dahomeju, 20,000 miesz. Niegdyś główny rynek handlu niewolników, sławna świątynia.

Akaroidowa żywica (ob. gł. dzieło akaraidowa żywica) znalazła też zastosowanie do wyrobu lakierów, które nie ulegają działaniu światła i służą przeto do pokrywania szyb kamer fotograficznych. Pozatym z **A. ż.** wyrabiają delikatniejsze mydła, kwas pikrynowy, kwas parakumarowy, kleją nią droższy papier i t. p. W XVIII w. używano też **A. ż.** jako lekarstwa na cierpienia żołądkowe, zaś od r. 1840 znalazła szersze zastosowanie techniczne.

Akatuj, więzienie w okręgu górniczym Nerczyńskim na Syberji; miejsce pobytu działaczy politycznych, skazanych na katorgę.

Akers Douglas Aretas, polityk-angielski, był ministrem spraw wewnętrznych w l. 1902—1905.

Akimow Michał, * 1848, polityk rosyjski, pochodzi ze szlachty saratowskiej, studjował prawo; 1883 był prezesem izby sądowej w Odesie; 1905 członkiem gabinetu Wittego; 1907 r. został mianowany prezesem Rady Państwa, z przekonań wybitny reakcjonista.

Akmoliński obwód, na 566,590 klm. kw. 853,035 m., w tym osiadłej ludności 388,988, Kirgizów koczujących 464,047, kozaków 106,000; 72% muzułman, reszta przeważnie prawosławni.

Akoina, chlorek dwuparaanizylmonoparafenetylguanidyny, bezbarwny proszek krystaliczny; 6 cz. rozpuszcza się w 100 cz. wody. Stosuje się przy operacjach oczów i t. p. jako środek znieczulający, zupełnie nieszkodliwy.

Akonitowy kwas, (ob. gł. dzieło), topi się przy 191°, rozkładając się przytym na kwasy itakonowy i węglowy. **A. k.** jest łatwo rozpuszczalny w wodzie. Budowę jego jako nienasyconego trójzasadowego kwasu przedstawia wzór $CO_2HCH_2CO_2HC.CO_2HCK_2$.

Akonityna, (ob. gł. dzieło), według nowszych badań posiada wzór $C_{34}H_{47}NO_{11}$; topi się przy 198°. **A.** używa się jako środek leczniczy przy cierpieniach nerwowych i przy gorączkowych stanach reumatyzmu.

Akordowa robota, inaczej „na akord,“ „na wydział,“ „od sztuki“—robota, przy której wynagrodzenie oblicza się nie na czas, jak to bywa np. przy „dniówce“, lecz zależnie od ilości wykonanej roboty, np. ilości ułożonych cegieł, od morga zżętego zboża. Ze względu na przedmiot roboty jest odpowiednia szczególniej w wypadkach, gdzie produkt pracy może być co do jakościowej natury ściśle określony. Kwestja słuszności i korzyści tego systemu najmu dla najmity pozostaje sporną.

Akreyri, *(Akureyri)*, najznaczniejsze handlowe miasto w Islandji, nad fjordem Cyja na północnym brzegu; 605 mieszkańców.

Akrografja, inaczej *litotypja*, albo też *tissierografja*, — jeden ze sposobów litograficznej reprodukcji, przy którym obraz w kamieniu był ryty tak głęboko, iż dał się odbijać jak forma drukarska. W praktyce sposób ten mało był stosowany i zarzucony ostatecznie z powodu wielu niedokładności.

Akroleina, (ob. gł. dzieło), powstaje przy rozkładzie ogrzewanych do wysokiej temperatury glicerydów (tłuszczów, np. łoju), rozpuszcza się w 2 — 3 częściach wody i miesza się we wszelkich stosunkach z alkoholem i eterem, w zetknięciu z powietrzem utlenia się z utworzeniem kwasu akrylowego CH_2CHCO_2H o p tp. 7° i p wrz. 140°.

Akrydyna, (ob. dzieło gł.), $C_{13}H_9N$ jest antracenem, w którym jedna grupa CH zastąpiona została przez atom azotu. Z surowego antracenu otrzymuje się ją przez ekstrakcję kwasem siarkowym. P. top. 110°. Z kwasami daje żółte sole. Dwukrotnie aminowana akrydyna i fenyloakrydyna są barwnikami (akrydynowa żółta i pomarańczowa i benzoflawina), które pięknie barwią jedwab, wzgl. bawełnę i wełnę.

Aksakow Aleksander, spirytysta rosyjski, † 1903 r. Ogłosił nadto: „Spirytyzm i nauka“ (Petersb., 1872); „Jewangelje po Swedenborgu“ (1864); „Racjonalizm Swedenborga“ (1870).

Akselrod Paweł, działacz polityczny rosyjski, członek rewolucyjnej grupy „Czornyj peredeł,“ w r. 1883 był jednym z założycieli socjalno-demokratycznej zagranicznej „Grupy Oswobodzenia Pracy“. Jest teoretykiem socjal - demokracji rosyjskiej; wydał kilka broszur, wiele pisał do „Iskry,“ pisma socjal-dem. rosyjskiego, wychodzącego w Szwajcarji.

Aksonometrja, nauka o mierzeniu osi kryształu, por. **A.** tom I.

Aksu *(Wen-Su-Czu,* chińskie), miasto w chińskim Turkestanie, 50,000 muzułman z turkskiego plemienia, na drodze z Chin, Kaszmiru do Turkiestanu rosyjskiego. Niegdyś stolica samodzielnego chanatu, od r. 1877 w rękach Chin.

Aksu, nazwa górskich potoków, rzek w Rosji Azjatyckiej, odznaczających się bystrym prądem, pochodzi od spienionych fal — po tatarsku aksu — biała woda; 1) rzeka w Semirjeczeńskim obwodzie 240 wiorst długości, wpada do jeziora Bałchaszu; 2) tamże rz. Dżyrgałana, wpada do jeziora Issyk-Kul. W źródłowisku jej gorące siarczane źródła.

Ak-Tau, 1) góry na północno-zachodnim brzegu morza Kaspijskiego między zatokami Kojdakiem i Koczakiem, oddzielają Mangyszłak od Buzaczy. 2) góry w Akmolińskiem powiecie.

Aktjubińsk *(Ak-Tjube),* miasto powiatowe, Aktjubińskiego powiatu, Turgajskiego obwodu; powiat obejmuje 50,389 kw. wiorst, 110,000 m. Kirgizów, przechodzących do życia osiadłego rolniczego. Kopalnie rudy miedzi, węgla kamiennego; nad rz. Dżelosem nafta.

Aktol, sól srebrna kwasu mlecznego; środek dezynfekcyjny, podawany wewnątrz.

Aktualność, teraźniejszość, rzeczywistość, np. książka aktualna znaczy mająca wartość w chwili obecnej, odpowiadająca potrzebie dnia dzisiejszego; sprawa aktualna—znaczy sprawa na czasie, żywotna.

Aktyn, pierwotne promieniotwórcze ciało, wykryte 1899 r. przez Francuza Debierne'a w odpadkach rudy, pochodzących z fabrykacji preparatów uranowych. Pokrewny torowi, towarzyszy zwykle rzadkim ziemiom, szczególniej lantanowi. Preparaty, zawierające nawet ślady aktynu, odznaczają się silną promieniotwórczością (działanie tlenku aktynu 5,000 razy przewyższa działanie uranu). Hofman z innemi wydzielił siarczanowe preparaty aktynu, po wysuszeniu w 360° i wyprażeniu otrzymał z nich 0,0196 gr. tlenku aktynu. Z powodu małej ilości wyodrębnionej substancji głównym źródłem rozpoznawania aktynu jest emanacja jego. Pozwala ona określić prawdopodobne stanowisko aktynu i jego produktów w pośród już znanych pierwiastków. Oznaczono współczynnik dyfuzji emanacji aktynowej w porównaniu ze współczynnikiem emanacji torowej i otrzymano, że przewyższa ostatni 1,19 razy. Stąd gęstość i ciężar atomowy emanacji aktynu winny być $(1.19)2 = 1.42$ razy mniejsze od odpowiednich wielkości emanacji torowej (por. torn promieniotwórczość), w następstwie czego dostajemy dla ciężaru atomowego emanacji aktynu 155, a dla samego aktynu około 160; to znów wskazuje, że miejsca odpowiedniego w składzie pierwiastków należy szukać w szeregu metali ziem rzadkich w sąsiedztwie lantanu, yterbu. Przez operacje chemiczne można z preparatów **A.** otrzymać dwa produkty, wyłącznie obdarzonych promieniami α, czyli bardzo mało przenikliwemi, mianowicie: radioaktyn o okresie trwania 19,5 doby i aktyn **x** o okresie trwania 10,2 doby. Po wydzieleniu tych ciał, pozostałość prawie wcale nie zdradza promieniotwórczości, przypuszczalnie więc dopiero rozkład **A.** wywołuje promieniotwórczość. Emanacja **A.** jest również wyłącznie α promieniotwórczą, z krótkim, bo wynoszącym zaledwie 3,9 sekundy okresem trwania. Z rozkładu jej powstają pewne osady: promieniotwórczość indukowana aktynu, dalej, idą dwie przemiany z emanacji. Wytwarza się najpierw nieczynny aktyn **A.** istniejący 36 minut, a następnie aktyn B z promieniami α, β, γ i istniejący 2,15 minut. Cały szereg przemian aktynu przedstawić można, jak następuje:

Ciało promieniotwórcze i rodzaj promieniowania	Ciężar atomu	Perjod ciała promieniotwór.
Aktyn	—	—
Radjoaktyn $\overset{\alpha}{\swarrow}$	—	19,5 doby
Aktyn X $\overset{\alpha}{\swarrow}$	—	10,2 doby
Emanacja aktynu $\overset{\alpha}{\swarrow}$	150	3,9 sekundy
Aktyn A	—	36 minut
Aktyn B $\overset{\alpha}{\swarrow}$ —$\beta + \gamma$	—	2,15 minut

Aktyniczna elektryczność, powstaje na niektórych kryształach, np. na krysztale górnym, pod działaniem promieni cieplikowych lub świetlnych.

Aktynja, port, zatoka półwyspu Tamyru, odkryta przez Nördenskjölda w r. 1878.

Aktynoautografja. Podług spostrzeżeń Kahlbauma płytki metalowe, wystawione na działanie promieni Röntgena, nabierają własności działania na płytki fotograficzne. Działanie odbywa się w dół nie do góry.

Aktynomykoza, choroba wykryta przez Bollingera r. 1877; wywołują ją grzybki promieniste *(Actinomyces),* występujące na jęczmieniu i niektórych trawach. Chorobie tej, bardzo zaraźliwej, podlega często bydło rogate, rzadziej nieco świnie i konie, wreszcie i ludzie. Objawy: złośliwe opuchliny na języku i dolnej żuchwie. Leczenie w początkowym stadjum chirurgiczne, bardzo posunięta choroba zwykle jest śmiertelna.

Akumulatory. Wkrótce po zużytkowaniu w technice ołowianego **A.** z kwasem Faure zbudował **A.** alkaliczny; wykrył, że element cynk-wodzian potasowy—miedź, jest odwracalny, czyli, że można otrzymywać prąd, jeżeli w ciągu pewnego okresu prowadzić prąd w odwrotnym kie-

runku. W 1893 Waddel-Entz próbował zastosować alkaliczny **A.** do kolejek elektrycznych, jednak bezskutecznie. Niepowodzenie to nie zraziło innych. Wierzono, że na tej drodze można będzie zmniejszyć wagę **A.** i przez to uzdolnić **A.** do konkurencji z motorem benzynowym w automobilach. Przedsięwzięto próby z różnemi metalami. Na zasadzie otrzymanych wyników Jungner podzielił przydatne metale na dwie grupy: I-sza daje w ługu potasowym tlenki, II-ga (wodorotlenki) wodziany. Tylko te grupy metali zdaniem jego nadają się do **A.** alkalicznych. W przeciwieństwie do **A.** ołowianego, w którym kwas siarkowy bierze udział w procesie chemicznym, elektrolit alkaliczny pozostaje bez zmiany, służy jedynie do przenoszenia tlenu. Z tej racji Jungner nazywa **A.** alkaliczne niezmiennemi. Z dotychczasowych kombinacji najwięcej nadziei obudziła kombinacja nikiel — wodzian potasowy — żelazo. Tego rodzaju pomysł opatentował Jungner 1901, wkrótce zaś i Edison. Próby, poczynione w technice, nie dały zbyt pomyślnych rezultatów Jako czynna masa niklu może być użyty tylko wodzian niklu, gdyż tlenek prądu nie przewodzi, masa żelaza winna zawierać związki z możliwie najmniejszą zawartością tlenu. Przewodnictwo obydwuch mas okazało się niedostatecznym, dlatego Edison próbował zaradzić temu przez dodatek grafitu, co jednak podług Schooppa wywołane było przez nadanie masie porowatości, bynajmniej nie przez podniesienie działalności elementu. Sam Edison następnie wyrzucił grafit, próbował zwiększyć przewodnictwo żelaza przez amalgamację, ale rtęć znów zbijała się w kulki, usiłowania nie doprowadziły do celu. Inna trudność ujawniła się przy łączeniu masy czynnej z elektrodami. Edison masę formował w brykiety, a te wtłaczał za pomocą prasy jakby w kieszenie z blachy elektrodów. **A.** naładowany zawiera na elektrodzie wodzian niklowy, wyładowany zaś—wodzian niklowy, przez wyładowanie woda została odciągnięta od elektrolitu. W czasie spokoju woda prawdopodobnie dyfunduje i przez to umożliwia działalność masy czynnej i rozpuszczanie się wydzielonego wodzianu potasu. Gdy **A.** działa, trzeba od czasu do czasu dodawać wody. Najodpowiedniejsze stężenie ma być 10%; wodzian potasu winien być bardzo czysty. Ponieważ wodzian służy do przenoszenia tlenu, może być stosowany w bardzo małej objętości, a elektrody bardzo blizko siebie. Siła elektromotoryczna wyładowania **A.** niklowego wynosi 1,5 wolty. Pojemność niezależna od siły prądu, waha się w granicach 31 i 35 wolt godzin na 1 klg. wagi. Spółczynnik efektu niższy, niż przy ołowianym, wynosi średnio do 75 — 55%. Nie zdołano osiągnąć i zmniejszenia wagi Za to **A.** niklowy wymaga prostszej obsługi, mniejszych ostrożności w obchodzeniu się, łatwiej znosi wstrząśnienia wszelkie i szybko następujące po sobie ładowania i wyładowania.

Akwikultura, kultura wód, sposób rozmnażania i hodowli zwierząt i roślin wodnych. Dwa głównie rodzaje: 1) piscekultura (hodowla ryb), zwierzęta hodują się, dopóki nie wyrosną dostatecznie i nie można pozostawić ich samym sobie; 2) hodowla zwierząt aż do normy sprzedażnej. Istnieją liczne towarzystwa akwikultury (Centralne towarzystwo akwikultury i rybołóstwa w Paryżu), instytucje naukowe, jak laboratorja morskie, traktujące ze strony teoretycznej zagadnienia akwikultury.

Akwizgran. W r. 1905 liczył 144,095 m., w tym 131,824 katolików, 10,439 ewangielików, 1,665 żydów. Obwód regencyjny **A.** na 4,155 klm. kw. miał 650,504 m. (157 na 1 klm. kw.).

Akwizycja, nabytek; obecnie używa się tego wyrazu także o dzielnych ludziach, pozyskanych do jakiejś pracy. Mówi się np. o dobrym inżynierze, że jest pożądaną **A.** dla fabryki.

Alabjew Aleksander, kompozytor rosyjski, * 1787, † 1851. Pisał opery: „Noc księżycowa,“ „Więzień kaukaski“, które swego czasu cieszyły się powodzeniem. Z pomiędzy 111 pieśni największą sławą cieszy się: „Sołowiej“ (słowik) śpiewany ongi przez Viardot Garcia i Patti jako wkładka w Cyruliku Sewilskim — na fortepian opracowany przez Liszta.

Aladja, alagja, materja bawełniana, pół jedwabna, czerwona, niebieska, żółta, czarna białym przetykana, używana na Wschodzie—Smyrnie, Aidinie z przędzy № 6—21. Wyrabiają ją obecnie w Szwajcarji i Niemczech.

Alagez *(pstre oko),* wygasły wulkan w gub. Erywańskiej, 13,490 stóp wysokości. Bogate pokłady siarki.

Aland stał się w końcu 1907 r. przedmiotem sporu między Szwecją a Rosją, która po odłączeniu Norwegji od Szwecji chce wbrew traktatowi paryskiemu rządzić tutaj wyłącznie. Sprawa ta została załatwiona w kwietniu 1908 roku umową, uznającą status quo na morzu Bałtyckim. Szwecja jest w tej sprawie podtrzymywana przez Niemcy

Alangezskie góry, odnoga Małego Kaukazu w gub. Erywanskiej, najwyższy szczyt Aalangez (Szych-Jurdy) 11,915 stóp.

Alanina, kwas aminopropionowy $C_3H_7NO_2$= CH_3CHNH_2COOH; tworzy się przy działaniu kwasu cyano - wodorowego i kwasu solnego na aldchydoamoniak, a także amoniaku na kwas chloro-propionowy; **A.** jest krystaliczna, rozpuszcza się w wodzie i alkoholu, posiada słodki smak, topi się przy 255°, a z kwasem azotowym daje kwas mleczny, fermentacyjny.

Alapetite Emil, francuski mąż stanu, * 1846 w Clamecy (Nièvre); początkowo służył w ministerjum spraw wewnętrznych, następnie został

wysłany, jako sekretarz jeneralny, na Korsykę dla zbadania bandytyzmu (1887). Później był sekretarzem generalnym kilku prefektur i prefektem w Creuse, Pas-de-Calais i Rhône. W r. 1906 otrzymał urząd rezydenta generalnego w Tunisie po Pichonie, który został ministrem spraw zagranicznych. Prócz wielu artykułów w czasopismach **A.** ogłosił: „le Régime des aliénés;“ „la Décentralisation administrative;“ „la Police politique“ etc.

Alarcón Don Pedro Antonio, poeta, krytyk i polityk hiszpański, * 1833 w Guadix, † 1891 w Valdemoro koło Madrytu. Wcześnie zaczął pisać i wydawał pisemka satyryczne i dzienniki o tendencjach rewolucyjnych, liczne nowele, opowiadania i poezje, które miały wielkie powodzenie. Pierwsza próba p. t. „La Noche-buena del poeta“ (Boże Narodzenie Poety) doczekała się 100 wydań. Żyłka satyryczna i rzewny liryzm zarówno tutaj jak w następnych utworach były podstawową nutą **A.** Po wyprawie marokańskiej (ob. gł. dzieło) wszedł do Kortezów i przyczynił się do zaprowadzenia konstytucyjnej monarchji Alfonsa XII. Poezje **A.** ukazały się p. t. „Poesias serias y humoristicas.“ Z licznych zbiorów powieści i nowel wymienić należy: „Amores y amorios,“ „Cuentos amatorios,“ „Historietas nacionales,“ „Narraciones inverosimiles“. Wybór dzieł w 16 tomach ukazał się w r. 1874 p. t. „Obras escogidas“ (Madryt). **A.** również jest ceniony jako publicysta i krytyk literacki. Zwolennik realizmu, zabarwionego liryzmem, uległ niemiłosiernej krytyce ze strony budzącego się ruchu naturalistycznego. Cierpienia własne, spowodowane tą krytyką, wypowiedział w książce p. t. „Historia de meis libros“. Zbiorowe wydanie dzieł **A.** wyszło 1899 r. w 19 tomach.

Alard Delfin, znakomity skrzypek, * 1815 r. w Bajonnie, † 1888 w Paryżu; uczeń paryskiego konserwatorjum, następnie tamże profesor, w r. 1858 zamianowany został cesarskim solistą i koncertmistrzem ces. orkiestry; jeden z najpierwszych wirtuozów i pedagogów swego czasu (nauczyciel Sarasatego). Pozostawił dużą ilość kompozycji przeważnie skrzypcowych, doskonałą „Szkołę“ oraz antologję klasycznych mistrzów skrzypiec.

Alaskit, jasna skała granitowa z Alaski i Nevady; głównie składa się ze skalenia potasowego, kwarcu, małych ilości moskowitu, plagjoklazu. Drobno-ziarniste i granito-porkrowe odmiany alaskitu nazywają się alaskitaplitami i alaskitoporfirami.

Alaupović Tugomir, poeta chorwacki, * 1871, w Docu koło Trawnika. Jest nauczycielem gimnazjalnym w Serajewie. Liczne swoje poezje drukował w czasopismach: *Vienice*, *Prosvjeta*, *Nad.* Zbiór jego poezji „Matica Hrvatska“ wydała w r. 1902 p. t. „Probrane pjesme“ (1891—1901).

Alba Ferdynand Alvarez de Toledo, książę, ob. gł. dzieło.

Albargina, środek dezynfekcyjny, połączenie substancji białkowych z solami srebra; zawiera 15% srebra (Pfuhl).

Alba Ferdynand.

Albemarle Jerzy Tomasz Keppel, hrabia, polityk i pisarz angielski, * 1799, † 1891. Służył w armji od 1815, został generałem w 1874, odbył większe podróże w interesie rządu, zostawił opisy ich w „A journey aeross the Balkan“ (Londyn, 1830), „Narrative of a journey from Indja to England“ (Lond., 1834, 2 tomy). Nadto wydał ważne dla historji Anglji XVII wieku pamiętniki: „Memoirs of the Marequis of Rockingham and his contemporaries“ (Lond., 1852); opublikował też autobiografję: „Fifty years of my life“ (Londyn, 2 t., III wyd. 1877).

Alberdingk Thijm Józef Albert, literat i estetyk holenderski, † 1889 w Amsterdamie; wydał nadto: „Het Voorgeborchte“ (1853); „Verspreide verhalen in proza“ (Amsterdam, 1879 — 84, 4 t.); „Portretten van Joost van den Vondel“ (1876).

Alberdingk Thijm Karol Jan Lodewijk (pseud. Lodewijk van Deyssel), znany holenderski pisarz, syn Józefa Aleksandra T., * 1864 w Amsterdamie, jest najwybitniejszym krytykiem szkoły Nieuwen-Gids; jakiś czas był nauczycielem w Niemczech, r. 1885 spędził w Paryżu na studjach literatury i sztuki, 1890—95 przebywał bądź w Niemczech, bądź w Londynie, obecnie, jako redaktor czasopisma *Tweemaandelijksch Tijdschrift*, mieszka w Bussum pod Hagą. Ogłosił dwa romanse: „Eene liefde“ (Amsterdam, 1887) i „De kleine republick“ (t., 1888); nowele: „Blank en geel“ (białe i żółte, t., 1892); Studjum o Multatulim (t., 1895) i malarzu Thijs Maris (t., 1899); dalej, życiorys własnego ojca, historyka I. A. **A-a** (t., 1883). Zbiorowe wydanie jego dzieł („Verzamelde opstellen“) ukazało się w 10 tomach (Amsterdam, 1897—1907).

Albert, król belgijski, wstąpił na tron po śmierci wuja swego Leopolda w grudniu 1909 r. (por. Supl. t. 16).

Albert król Belgów.

Elżbieta królowa belg.

Albert, król saski. Wdowa po nim królowa Karolina † 15 grudnia 1907 r. w willi Strehlen. Pomnik króla stanął w Dreźnie na placu zamkowym w r. 1906.

Albert Aleksander Martin, zw. **A.**, socjalista francuski, * 1815 w Bury (Oise) jako syn chłopa, † 1865 w Melo, był mechanikiem w Paryżu, gdzie w r. 1840 założył pismo ludowe *l'Atelier*. Brał czynny udział w rewolucji 1848 r. i był obrany członkiem Rządu Tymczasowego jako przedstawiciel klasy robotniczej; 4 marca został prezesem Komisji urządzającej warsztaty narodowe, w kwietniu został obrany do Zgromadzenia Narodowego. Za udział w spisku z 15 maja 1848 roku był aresztowany i czas dłuższy przesiedział w więzieniu. Podczas oblężenia Paryża r. 1870 został członkiem komisji barykadowej, a od r. 1871 do 1894 był inspektorem Tow. gazowego w Creil.

d'Albert Eugenjusz, pjanista i kompozytor, * 1864 w Glasgowie, uczeń Pauera w Londynie, następnie Liszta w Wejmarze. Występował z powodzeniem we wszystkich miastach europejskich; jako kompozytor wsławił się głównie operami: „Der Rubin“ (1893); „Die Abreise“ (1898); „Kain“ (1900); „Der Improvisator“ (1900); „Tiefland“ (1903, największe powodzenie); „Flauto solo“ (1905); „Tragaldabas“ (1907). Przebywa stale w Berlinie.

Albert Wielki, uczony średniowieczny, ob. Albertus Magnus, gł. dzieło.

Albert Wielki.

Alberta, prowincja w Kanadzie, utworzona (1905) z dawnego okręgu **A.** i sąsiednich dzielnic; 656,642 kw. kw. i 185,412 m. (1906). Główne miasto Edmonton.

Alberti Luigi, komedjopisarz włoski, napisał jeszcze: „Asmodeo, Fantasia drammatica“ (1885), wystawiona we Florencji w r. 1887. Wybór jego poezji lirycznych i pism prozaicznych ukazał się w 1890 p. t. „Contro corrente“.

Alberti Piotr, polityk i prawnik duński, * 1851. W 1881 został adwokatem przy Najwyższym sądzie nadwornym; założył znaczną ilość kas rolnych, banków ubezpieczeniowych i towarzystw wywozowych. W 1892 został członkiem parlamentu, należał z początku do lewicy umiarkowanej, następnie przeszedł do partji reform radykalnych, w której wkrótce zajął stanowisko kierownicze. W 1901 objął tekę ministra sprawiedliwości w radykalnym ministerjum Deuntzera, a zarazem kierownictwo departamentu dla Islandji. Po upadku Deuntzera zachował stanowisko w gabinecie Christensena, przeprowadził „prawo chłosty“ popchnął rząd ku prawicy. W czerwcu 1908 otrzymał dymisję, na początku września b. r. oddał się dobrowolnie w ręce sądu z powodu nadużyć pieniężnych (przeszło 10 miljonów franków).

Albertini Mikołaj, publicysta rosyjski, † 1890.

Albertotti Guiseppe, lekarz włoski, * 1851, od r. 1885 profesor kliniki chorób ocznych w Modenie. Wydał: „Osservazione sopra dipinti per rilevare alterazioni nella funzione visiva degli artisti“ (1899); „Iciechi di colore“ (1892).

Albillo Castillon, gatunek winogron kaukaskich, z których otrzymuje się wino.

Albini Józef, fizjolog włoski, wydał nadto: „Sulla secrezione dell'orina“ (1874); „Sulla vitalità dei nervi disseccat rapidamente“ (1875); „Conservazione delle forme elementari organiche pel rapido disseccamento“ (1878). W r. 1905 opuścił katedrę uniwersytecką w Neapolu.

Albrecht Fryderyk Mikołaj, książe pruski, regent Brunświku, † 1906 na zamku Kamenz na Szląsku. Po nim został regentem arcyksiąże Jan Albrecht Meklemburski.

Albrecht ks. Wirtemberski, * 1865 w Wiedniu, syn ks. Filipa wirtemberskiego i arcyksiężniczki Marji Terosy austrjackiej, należy do katolickiej linji domu wirtemberskiego i jest przypuszczalnym następcą tronu. Od r. 1883 służy w armji niemieckiej, w r. 1908 został dowódcą korpusu 13-go (wirtemberskiego). Ze związku z arcyksiężniczką ma sześcioro dzieci.

Albrecht Karol, malarz niemiecki, * 1862 w Hamburgu, początkowo był kupcem, od roku 1884—89 uczęszczał do Szkoły Sztuk Pięknych w Wejmarze, następnie osiadł w Hamburgu. W r. 1879 odbył podróż w celach artystycznych po Holandji, Belgji, Włoszech. Malował naprzód krajobrazy, później wnętrza mieszkań, portrety i martwą naturę. Pinakoteka monachijska posiada jego „Drogę wiejską“ (1893) i martwą naturę, hamburskie muzeum też martwą naturę (1902). Za portret rzeźbiarza otrzymał w r. 1905 złoty medal w Monachjum. Od r. 1906 jest profesorem Akademji Sztuk Pięknych w Królewcu.

Albrecht Karol, muzyk, * 1807 w Poznaniu, † 1863 w Gatczynie, był początkowo pierwszym skrzypkiem opery wrocławskiej, następnie kapelmistrzem podróżujących trup operowych; w r. 1838 został powołany do Petersburga, gdzie był kolejno kapelmistrzem teatru dramatycznego, następnie niemieckiej, a w końcu rosyjskiej opery. W r. 1842 dyrygował pierwszym przedstawieniem opery Glinki: „Rusłan i Ludmiła“. W r. 1845 został dyrygentem koncertów filharmonicznych. Komponował utwory religijne (msza), kwartety smyczkowe etc.

Albrecht Konstanty Karol, syn poprzedniego, * 1836 w Elberfeldzie, † 1893 w Moskwie, był początkowo wjolonczelistą moskiewskiej opery. W r. 1860 był razem z Mikołajem Rubinszteinem współzałożycielem moskiewskiego konserwatorjum; którego inspektorem został w 1866. Pozostawił

kilka rozpraw teoretycznych oraz niedokończoną „Historję muzyki w Rosji".

Albrecht Eugenjusz Marja, brat poprzedniego, * 1842 w Petersburgu, † 1894 tamże. Uczeń lipskiego konserwatorjum (Hauptman, Dreysehorn), rozpoczął karjerę jako skrzypek włoskiej opery w Petersburgu; w 1872 został jeneralnym inspektorem orkiestr cesarskich, następnie (1892) bibljotekarzem teatrów cesarskich. Założył w Petersburgu: „Towarzystwo kameralnej muzyki", w latach 1881 — 1886 był prezesem Tow. Filharmonicznego. Napisał szereg rozpraw pedagogicznych; w r. 1891 wydał broszurę, w której skrytykował ostro petersburskie konserwatorjum.

Albrechtsberger Jan Jerzy, teoretyk muzyczny i kompozytor, * 1736 w Klosterneuburg, † 1809 w Wiedniu; był długi czas organistą na prowincji, dopiero w 1772 r. został nadwornym organistą w Wiedniu, a w 1792 kapelmistrzem w katedrze św. Szczepana. Z dużej liczby jego kompozycji w druku ukazała się niewielka ilość (Preludja organowe, Fugi, kwartety smyczkowe etc.). **A.** jest autorem kilku dzieł teoretycznych, które swego czasu miały znaczenie („Gründliche Anweisung zur Komposition", 1799; „Kurzgefasste Methode, den Generalbass zu erlernen", 1792) etc. **A.** był w r. 1794 nauczycielem Beethowena.

Albuminometr *(białkomierz)*, przyrząd Esbacha do oznaczania w przybliżeniu zawartości białka w moczu. W probówce odmierza się do kreski mocz, następnie dodaje się do następnej kreski odczynnika (roztworu z 1 cz. kwasu pikrynowego, 2 cz. kwasu cytrynowego w 100 cz. wody), ostrożnie kłóci się przez wielokrotne odwracanie zamkniętej probówki i pozostawia w spokoju na 24 godzin. Na skali probówki odczytuje się ilość wydzielonego i osadzonego białka.

Albumoza, produkt rozkładu ciała białkowego; powstaje przez ogrzewanie ciała białkowego pod ciśnieniem, od działania kwasami lub fermentami trawienia podczas przemiany materji w organizmie zwierzęcym. Zachowuje budowę chemiczną białka, daje analogiczne reakcje chemiczne, nie ścina się jednak, daleko łatwiej rozpuszcza się i wysala się. **A.** stanowi składnik wielu preparatów odżywczych.

Albuquerque Alfons.

Albuquerque Alfons Wielki, zwany Marsem portugalskim, ob. gł. dzieło.

Albusem (fr. *Albouzème)*, starożytna nazwa Alhucemas, stolicy południowego Marokka. Pod nazwą „Compagnie d'Albouzème" na początku panowania Ludwika XIV, 4 listop. 1664, przy poparciu Colberta, zostało założone przez braci Michała i Rolanda Fréjus Towarzystwo z wyłącznym przywilejem prowadzenia handlu w „Mauretanji, Barbarji do cieśniny Gibraltaru". W r. 1665 połączyło się ono z towarzystwem Bastino pod nazwą „Compagnie d'**A.** et Bastion de France". Towarzystwo nie potrafiło wyzyskać swego uprzywilejowanego stanowiska, dało się ubiedz Anglikom. Colbert zwątpił o jego sile i przeniósł przywileje państwowe na „Compagnie du Levant", założone 1 lipca 1670 r.

Alchimowicz Hjacynt, malarz polski, * 1841 na Litwie, jako student szkoły mierniczo-taksatorskiej brał udział w powstaniu 1863 r., poczym emigrował do Francji. W Paryżu zbliżył się z Andriollim, także ówczesnym emigrantem. Zmuszony pracować na życie, przyjął początkowo obowiązki rysownika technika przy budowie kolei, czas zaś wolny poświęcał rysunkom z natury. W 1872 r. po bankructwie kompanji kolei żelaznej oddał się całkowicie studjom malarstwa, pracując początkowo pod kierunkiem swego brata Kazimierza (ob.), a potym w Szkole sztuk pięknych w Paryżu. Brał udział w wystawach wszystkich większych miast Południowej Francji, otrzymał medale w Castres, Narbonie i Nîmes. W 1876 roku mianowany profesorem rysunku w *College Perpignańskim* i innych szkołach miejskich, osiedlił się na stałe w Perpignan, gdzie dotąd przebywa. W r. 1892 otrzymał dekorację rządową, palmę srebrną (officier d'Academie).

Aldásy Anatol, historyk węgierski. * 1869. Jest kustoszem muzeum Narodowego i docentem historji średniowiecznej w uniwer. w Budapeszcie. Ogłosił: „Az 1707 évi ónodi országgyülés történente" (Dzieje odońskiego sejmu); „A nyugati nagy egyházszakadás története IV Orban halálág" (Dzieje rozszerzenia kościoła zachodniego do Urbana VI; 1896) „Az 1409 évi cividalei zsinat történate" (Dzieje cywid. synodu z r. 1409" 1896); razem z S. Thallóczym wydał „A. Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára" (Dyplomaty o związku węgiersko-serbskim, 1198—1626); ukazało się w r. 1907 jako 33 zeszyt I oddziału zbioru Monumenta Hungariae Hist., wydawanego przez Akademję Węgierską.

Aldrich Tomasz Bailley, poeta i powieściopisarz amerykański, † 1907. Wydał nadto: „Mercedes" (1884) dramat; zbiorowe wydanie dzieł **A-a** ukazało się w ośmiu tomach (Boston, 1897).

Aleksandra archipelag, grupa wysp na północo-zachodzie od brzegów Ameryki, między 54°—60° północnej szerokości, 36,782 kw. klm., należy do terytorjum Alaski; zamieszkały przez Indjan Tlinkit. Główne wyspy: księcia Walji, Baranowa z Sitką; głównym miastem terytorjum, Czyczagów. Wszystkie dobrze zalesione.

Aleksandra mur, 4 wiorsty od Derbentu, w wąwozie Tarabańskim ciągnie się na przestrzeni 80 wiorst. Podług podania zbudowany został przez króla Persów Nuszyrwana Sprawiedliwego.

Aleksandra ziemia, antarktyczne pasmo nadbrzeżne pod 68° 43′ południowej szerokości i 70°—75° zachodniej długości. Odkrył ją Bellinshausen w 1821 r.

Aleksandrenko Bazyli, prawnik i historyk rosyjski, * 1861; od r. 1888 profesor prawa międzynarodowego w uniwersytecie warszawskim. Między innemi ogłosił: „Anglijskij tajnyj sowiet i jego istoria“ (1890); „Nowaja reforma miestnago uprawlenia w Anglji“ (1888); „Siewerno-Amerykańskie Sojedinionnyje Sztaty i miežđunarodnoje prawo“ (1903); „Oczerki wniesznich snoszenij Japonji s inostrannymi dzierżawami“ (1904) i t. d.

Aleksandro-Newsko-Troicka ławra w Petersburgu, założona przez Piotra I (1712), ławrą została w 1797 r. 12 cerkwi mieści się w jej obrębie (1778—1790). Wiele wartościowych obrazów obcych i rosyjskich malarzy (Rafaela, Van-Dycka, Rubensa, Mengsa). W soborze Błagowieszczeńskim znajdują się grobowce osób domu panującego; 3 cmentarze; pochowani tu wybitni pisarze i poeci, jak Łomonosow, Kryłow, Dostojewskij. Rezydencja metropolity peterburskiego.

Aleksandrow Piotr, † 1893 r., adwokat petersburski, zasłynął jako obrońca w politycznym procesie Wiery Zasulicz (1878), w sprawie kutaiskiej, gdzie oskarżano żydów o zabójstwo rytualne i innych sensacyjnych procesach.

Aleksandrowicz Witold, śpiewak, * 1848 w Krystyce (pow. Rzeczycki, gub, Mińska) † 1904 w Warszawie. Studjował prawo na uniwersytecie petersburskim, następnie kształcił się w śpiewie w Petersburgu i zagranicą. W r. 1874 występował w operze warszawskiej i odbył artystyczną podróż za granicę; od roku 1892 prowadził w Warszawie szkołę śpiewu; napisał: „Głos i jego kształcenie w sztuce śpiewu“.

Aleksejenko Michał, prof. prawa finansowego w uniwersytecie charkowskim, * 1847; ogłosił między innemi: „Gosudarstwennyje dołgi w Anglji i Francji“ (1872); „Djejstwujuszczeje zakonodatelstwo o prjamych nałogach“. Członek III Dumy Państwowej, stały referent komisji budżetowej.

Aleksiejew Eugenjusz, admirał rosyjski, * 1843, był pomocnikiem naczelnika głównego sztabu admiralicji. W r. 1895 został naczelnikiem eskadry oceanu Spokojnego, 1898 wielkorządcą obwodu kwantuńskiego, od 1903 — 1905 namiestnikiem Dalekiego Wschodu (obwód amurski i kwantuński) z szerokiemi pełnomocnictwami dyplomatycznemi w stosunkach z Chinami, Koreją i Japonją. Zaangażowany był w przedsiębiorstwach rozmaitych koło budowy kolei mandżurskiej, fortecy Port-Artur, portu Dalnyj i operacji leśnych na Jalu. Wielce przyczynił się do zerwania stosunków między Rosją i Japonją. W r. 1904 został głównodowodzącym wojsk lądowych i morskich w wojnie z Japonją. Nie zapobiegł napadowi Japończyków na Port Artura i pozwolił im zniszczyć kilka okrętów rosyjskich. Podczas kampanji zostawał w ciągłych zatargach z Kuropatkinem, dowódcą w armji lądowej. 11 sierpnia 1904 po odebraniu mu naczelnego dowództwa przeniósł się do Petersburga. Obecnie jako generał-adjutant cesarski należy do rosyjskiej głównej kwatery.

Aleksiejew Włodzimierz, chemik rosyjski, profesor w Instytucie Górniczym w Petersburgu, * 1852; napisał „O wzajemnej rozpuszczalności cieczy“, „Kurs chemji organicznej“ (1885); „Ogniotrwałe materjały w zakładach metalurgicznych Rosji“ (1898).

Aleksy, rosyjski następca tronu, * 1904 r., pierwszy syn panującego Cesarza Mikołaja II i Cesarzowej Aleksandry. Jest atamanem wojsk kozackich, szefem lejbgwardji Atamańskiego pułku, l.-gw. finlandzkiego p., 51 piech. litewskiego, 12 wschodniosyberyjskiego strzeleckiego pułków i taszkienckiego korpusu kadetów.

Aleksy Aleksandrowicz, wielki książe rosyjski, stryj Cesarza Mikołaja II, * 1850 w Petersburgu, † 1908 w Paryżu. Jako admirał podał się do dymisji po niepowodzeniach wojny japońskiej i zamieszkał na stałe w Paryżu.

Aleksyny, ciała, znajdujące się w każdej prawidłowej surowicy zdrowego ustroju i wykazujące bakterjobójcze działanie względem niektórych drobnoustrojów. Nazwę tę, pochodzącą od greckiego wyrazu ἀλέξειν, co znaczy bronić, wprowadził Buchner, który pierwszy wykrył, że surowica krwi, wysięki opłucnowe i osierdziowe są wstanie działać zabójczo na niektóre bakterje. Działanie aleksyn możemy zniszczyć przez ogrzewanie surowicy w ciągu $^1/_2$ godziny przy 56° C. Ogrzanie do 37° C i 45° C znacznie osłabia bakterjobójcze działanie prawidłowych surowic, a po dłuższym nieco czasie zupełnie je niweczy. Światło i dostęp tlenu powietrza także ujemnie oddziaływają na **A-y.** Natomiast w niskiej temperaturze bez dostępu światła i powietrza **A-y** mogą być przechowywane w ciągu dłuższego czasu i nie tracą swych własności bakterjobójczych. **A.** różnych gatunków zwierząt niszczą się wzajemnie. Podobnie niszcząco działają na nie bakterje. **A.** strącają się z surowicy wraz z innemi ciałami białkowemi nasyconym rozczynem siarkanu sodu. Wysuszony osad po rozpuszczeniu go w wodzie działa bakterjobójczo, jak surowica. W stanie suchym **A.** dają się długo przechowywać i znoszą ogrzewanie przy wyższej ciepłocie bez utraty swych własności. Buchner i Miecznikow uważają **A.** za enzymy proteolityczne. Prawdopodobnie są to enzymy proteolityczne, wytwarzane przez leukocyty, t. j. białe ciałka krwi (ob. leukocyty, białe ciałka krwi, enzymy). Miecznikow twierdzi, że **A.** wyzwalają się dopiero przy rozkładzie leukocytów (ob. fagoliza) i przechodzą do otaczającego ich płynu, względnie do surowicy. Inni autorzy przy-

puszczają, że żywe leukocyty wydzielają **A.** Z najnowszych badań wynika, że **A.** są to ciała złożone, składające się z amboceptorów i komplementów (ob. amboceptor, komplement, teorja Ehrlicha). Podług Ehrlicha każda prawidłowa surowica zawiera większą ilość amboceptorów i to swoistych, łączących się tylko z właściwemi sobie drobnoustrojami, a także większą ilość komplementów. Amboceptory prawidłowych surowic Buchner odróżnia od amboceptorów bakterjobójczych surowic (ob. surowica bakterjobójcza). Buchner powołuje się na to, że swoistość amboceptorów surowic prawidłowych i ich udział w działaniu wraz z **A-mi** nie we wszystkich przypadkach został stwierdzony. Amboceptory te Buchner nazywa ciałami pomocniczemi. Cordet i Buchner uwzględniają tylko jednę **A-ę**, Ehrlich znaczną ilość, a Miecznikow dwie: makrocytazę i mikrocytazę (ob. teorja Miecznikowa). Synonimy **A-y:** komplement, addiment.

Alesia, główne miasto Gallów z plemienia Mandubii; opanowana r. 52 przed Chr. przez Cezara, była położona na górze *Auxois* koło Alise-Ste-Reine (dep. Côte-d'Or). Za Napoleona III od 1862—65 odkopano resztki urządzeń oblężniczych Rzymian; miasto samo, które po zburzeniu przez Cezara znów się odbudowało i sławne było ze sztuki posrebrzania, zaczęto odkopywać dopiero w 1905 r. Dotąd odkopano teatr i kapitol, wydobyto posągi wodza galskiego, płaskorzeźby i bronzy.

Alexis Paweł, dramaturg i romansopisarz francuski (1847 — 1901); napisał nadto: „Celle qu'on n'epouse pas“ (1879) komedja; „Monsieur Betzy“ (1890, z Méténier) dramat, arcydzieło **A-a;** „Mademoiselle Pomme“ (1888), komedja; prócz tego powieści: „La fin de Lucia Pellegrin“ (1880); „Vellobra“ (1901). **A.** należał do pięciu naturalistycznych pisarzy, którzy z Zolą na czele wydali zbiorowy tom nowel p. t. „Les Soirées de Médan“ (1880), uchodzący za manifest tej szkoły literackiej. Pomimo momentów przejaskrawionych **A.** uchodzi za jednego z najkonsekwentniejszych i utalentowanych przedstawicieli kierunku naturalistycznego.

Alfani August, autor włoski, napisał nadto: „Lettere di Santa Caterina da Siena scelte e commentale (1877); „Il carattere degli Italiani“ (Florencja, 1878); „In casa e fuor di casa“ (1880); „Proverbi e modi proverbiali“ (1882); „Battaglie e vittorie. Nuovi essempi di volere è potere“ (Flor., 1890).

Alfieri Vettorio.

Alfieri Vettorio, hrabia, znakomity poeta włoski, (ob. gł, dzieło).

Alfol, naftylosalicylowy eter, biały, krystaliczny proszek, stosowany w chorobach tyfusu i reumatyzmu.

Alfons, jako pogardliwe miano mężczyzny, będącego na utrzymaniu prostytutek, wzięte jest z komedji trzyaktowej Al. Dumasa syna: „Monsieur Alphonse“.

Alfons XIII, Leon Ferdynand Santjago Maria Izydor Paskal Antoni de Bourbon, król hiszpański, syn Alfonsa XII i arcyksiężniczki austrjackiej Marji Krystyny, * po śmierci ojca 1886 r. Panował pod opieką matki, która była regentką państwa do r. 1902; od tej daty uznany pełnoletnim, sam objął rządy państwa. Podczas jego małoletności wybuchła wojna hiszpańsko-amerykańska, w której Hiszpanja straciła swoje kolonje i flotę. 31 maja 1906 r. poślubił księżniczkę angielską Wiktorję Eugenję, zwaną Ena Battenberg (* 1887), córkę ks. Henryka Battenberga (1858 - 96). Madryckie uroczystości weselne zostały zakłócone rzuceniem bomby, która krzywdy parze królewskiej nie wyrządziła. W r. 1909 z powodu niepopularnej wojny w Marokku wybuchły gwałtowne zaburzenia w Barcelonie, które rząd stłumił w potokach krwi. Sądy wojenne funkcjonowały przez kilka miesięcy i ofiarą ich padł między innemi Franciszek Ferrer, działacz polityczny i kulturalny. Meetingi całej Europy (Francja, Włochy, Hollandja, Austrja) i petycje najrozmaitszych instytucji europejskich do Alfonsa XIII z prośbą o ułaskawienie, pozostały bez skutku. Alfons XIII podpisał wyrok śmierci.

Alfred Ernest Albert, ks. sasko-koburgsko-gotajski. Najmłodsza jego córka, Beatrycze (* 1884) w końcu 1908 r. zaręczyła się z ks. Alfonsem (* 1886) Bourbon - Orleańskim, najstarszym synem ks. Antoniego de Galliera.

Alfred Wielki.

Alfred Wielki, król angielski ob. gł. dzieło.

Algeciras. Tutaj obradowała od 16 stycznia do 8 kwietnia 1906 konferencja państw w kwestji marokańskiej. Brały w niej udział: Anglja, Austrja, Belgja, Francja, Hiszpanja, Holandja, Niemcy, Portugalja, Rosja, Stany Zjednoczone Płn. Ameryki, Szwecja i Włochy. Główne punkty, przyjęte 31 marca, a ratyfikowane 31 grudnia 1906, obejmują następujące kwestje: *a)* Podział policji. Tetuan i Araisch otrzymują hiszpańskich instruktorów, Tanger, Cassablanca—hiszpańskich i francuskich, Rabat, Mazagan, Safi i Magador—francuskich. Dozór nad instruktorami należy do generalnego inspektora, mianowanego przez międzynarodową komisję. *b)* W marokańskim banku państwowym Francja otrzymuje trzy udziały, reszta państw po jednym. Banki: Anglji, Francji, Hiszpanji, Niemiec, wyznaczają swoich cenzorów. *c)* Sprawa celna. Komitet dla spraw celnych składa się z przedstawiciela sułtana, ciała dyplomatycznego w Tangerze i banku marokańskiego.

Do komisji szacunkowej cel przydzielony został przedstawiciel grupy wierzycieli francuskich z r. 1904 aż do chwili pokrycia pożyczki. *d)* Traktat w Algeciras nie obraża samodzielności sułtanatu, niepodległości jego, zasady otwartych drzwi; jednak Niemcy zawarowały sobie prawo założenia kabli. Por. Tardieu „La conférence d'Algeciras.

Algerja. Ludność wynosiła (1906) 5,231,850. z tego: na północnym obszarze 4,785,759, na południowym 446,091. Handel w ostatnich czasach wzrasta. Przywóz 389,054,000 franków; wywóz 278,581,000 fr. (1906). Bardzo ważna gałąź gospodarstwa—rybołóstwo nadbrzeżne z 466 statkami dało 3,274,839 fr. Artykuły wywozu: obrobiony korek, skóra garbowana i minerały. Od r. 1903 generalnym gubernatorem jest Ch. Jonnart; napady pograniczne Marokańczyków w maju, tuziemców we wrześniu (El-Mungar w południowej **A.**) spowodowały znaczne kłopoty i straty. W 1907 nastąpiła reorganizacja południowych terytorjów; 26 czerwca 1908 r. Hiszpanja, Francja, Anglja zawarły konwencję, uznającą stan posiadania na morzu Śródziemnym i oceanie Atlantyckim na podstawie *status quo*. Lit. Wahl „L'Algérie" (Paryż, 1908); Trabut et Mares „L'Algérie agricole en 1906" (Paryż, 1906); Chalon „Les richesses minerales de l'Algerie et de la Tunisie (Paryż, 1907).

Algoja, instrument muzyczny w Bengalji z trzciny bambusowej; posiada 7 otworów bocznych i 6 głównych; odznacza się bardzo delikatnym dźwiękiem. Głównie grają na nim w przestrzeniach zamkniętych, na powietrzu delikatne dźwięki giną.

Algonkiańska grupa, obejmuje twory geologiczne, leżące między niewątpliwie archaicznemi tworami, a najstarszemi tworami z fauną pierwotną, jest to więc wyodrębniona część przedkambryjskiej grupy.

Ali-Asghar-khan, polityk perski, * koło 1857, † 1907 w Teheranie. Dzięki wybitnym zdolnościom, mając zaledwie lat 32, został prezesem gabinetu za Nasser-ed-Din'a. Po zabójstwie szacha okazał dużo energji i zapewnił tron Mousaffer-ed-Din'owi; przez kilka miesięcy był wielkim wezyrem, ustąpił, nie chcąc dogadzać kaprysom szacha. Wkrótce znów powołany na dwór, uzyskał pożyczki dla Persji od Rosji i Francji; sam też doszedł do wielkiej fortuny. W 1903 z powodu nowych intryg opuścił Teheran i odbył podróż po Dalekim Wschodzie i ostatecznie osiadł w Paryżu. Wstąpienie na tron Mahomeda-ali-Mirzy w r. 1907 ułatwiło mu powrót do ojczyzny i nowych zaszczytów. Uznał konstytucję nadaną przez poprzedniego szacha w r. 1906 i izbę deputowanych, której nowy szach odrazu okazał się wrogiem nieprzejednanym. Ta nagła zmiana poglądów ministra rządu absolutnego wydała się podejrzaną zwolennikom nowego rządu, i w ich oczach uchodził za reakcjonistę. **A.** wychodząc 31 sierpnia z Izby deputowanych, w Baharistanie, został śmiertelnie raniony. Zabójca, który należał do tajnego stowarzyszenia *fedavis*, po spełnionym akcie odebrał sobie życie.

Ali-Asghar-khan.

Ali-basza, dyplomata turecki, ob. gł. dzieło.

Ali-basza.

Alibi, dosłownie gdzieindziej. Tak nazywa się sposób obrony w procesie karnym, polegający na tym, iż obwiniony o pewne przekroczenie, występek lub zbrodnię, wykazuje, że w chwili, gdy czyn karygodny został spełniony, znajdował się na innym miejscu, a więc czynu tego nie mógł dokonać. Jeżeli obwiniony zdoła swego *alibi* dowieść w sposób niewątpliwy, oskarżenie przeciw niemu samo przez się upada; natomiast jeżeli usiłuje zasłonić się przez *alibi*, a zostanie mu udowodniona nieprawdziwość jego twierdzenia, już to samo może być uważane za dowód popełnienia karygodnego czynu.

Ali-Sidi, bej Tunisu, * 1847, † 1902. Od r. 1882, był wiernym sojusznikiem Francji, następcą jego został 47-letni syn Sidi Mohammed-el-Hadżi, zm. 1906 r.

Alizaryna, (ob. gł. dzieło). Przy działaniu dymiącego kwasu siarkowego na antrachinon tworzy się mieszanina mono-i disulfokwasów tegoż, a przez następne zobojętnianie ługiem sodowym otrzymuje się naprzód sól sodową monosulfokwasu, z której przez ogrzewanie z wodzianem sodu i chloranem potasu pod ciśnieniem do 180° tworzy się sodowa pochodna alizaryny, następnie zaś sól sodowa dwusulfokwasu antrachinonu, która przy podobnym działaniu daje sole *flawopurpuryny* i *izopurpuryny*. Z soli tych kwasy wydzielają odpowiednie barwniki. **A.** znajduje zastosowanie w farbiarstwie i drukarstwie jako 20%-owa pasta wodna.

Alizarynowa brunatna, ob. Antragallol.

Alizarynowa czarna *(czerń)*, ob. naftazaryna.

Aljans św., ob. przymierze św.

Alkaios. W czasach ostatnich odnaleziono w Egipcie fragmenty dwuch wierszy **A-a.** Treści jednej nie sposób dokładnie wyrozumieć; treścią zaś drugiej jest wezwanie do hulanki. Wyszły w „Berliner klassikertexte", V, 2, 1907, cz. XII.

Alkaligenes, *(Bacillus alcaligenes)*, prątek, znajdowany w jelitach, zbliżony do prątka tyfusu brzusznego. Wytwarza w podłożach zasady.

Alkaloidy, (ob. gł. dzieło). Nader liczne i gruntowne prace nad tym ważnym działem związków chemicznych znacznie wzbogaciły w ostatnich czasach nasze wiadomości o nich. Szereg alkaloidów zbadano dokładnie co do ich budowy, a wiele z nich zdołano też otrzymać syntetycznie. Odnośne prace zaznaczone są przy poszczególnych alkaloidach, jakoto: adrenalinie, atropinie, berberynie, brucynie, chininie, cynchoninie, hydrastynie, kokainie, morfinie, narkotynie, nikotynie, papawerynie, strychninie i in.

Alkan Karol Henryk (Morhange), * 1813 r. w Paryżu, † 1888 tamże, pjanista i kompozytor. Ukończył konserwatorjum w bardzo młodym wieku i, mieszkając w Paryżu, oddawał się kompozycji oraz pedagogji, występował również jako ceniony wirtuoz; pozostawił szereg kompozycji przeważnie fortepjanowych.

Alkoetyna, powietrze karburowane parą alkoholu, obezwodnionego nad węglikiem wapnia; używa się do motorów samochodowych.

Alkoholiza, termin wprowadzony przez Hallera na zasadzie analogji do hydrolizy, oznacza działanie mieszaniny alkoholu z niewielką ilością kwasu na ciało tłuszczowe; otrzymuje się glicerynę i ester kwasu tłuszczowego i reszty alkoholowej. Stosownie do rodzaju użytego alkoholu mamy etanolizę, propanolizę i t. d.

Alkoholizm, w lecznictwie jest to zatrucie alkoholem, wyskokiem. Z punktu widzenia medycznego w alkoholizmie rozróżniamy 2 formy: zatrucie ostre i zatrucie przewlekłe. Ostre objawia się zazwyczaj podnieceniem, zawrotem głowy, a w stopniu wyższym—bólem głowy, zgagą lub nudnościami. Nałogowy alkoholizm sprowadza za sobą zatrucie przewlekłe, polegające na zaburzeniach w organach trawienia, chrypce, kaszlu i t. d. Ze społecznego punktu widzenia alkoholizm jest to zgubna namiętność, groźna dla jednostki i niebezpieczna dla narodu, zwłaszcza gdy jest powszechna. Działanie bowiem trunków nie tylko nie ogranicza się do organizmu człowieka pijącego, ale przekazuje się dziedzicznie na jego dzieci i wnuki. Potomstwo pijaków ma usposobienie do picia, co znanym już było w starożytności. Dzieci pijaków przychodzą na świat jako kaleki, idjoci, epileptycy i głuchoniemi, umierają przedwcześnie, dostają się do szpitalów i więzień, jako obłąkani i przestępcy różnego rodzaju. Udowodnione jest również, że alkoholizm działa na organa rozrodcze. Kobiety, których ojcowie i matki oddawali się alkoholizmowi tracą pokarm, a córki ich już nie odzyskują możności karmienia piersią. Alkoholizm wraz ze wszystkiemi zgubnemi skutkami jest wytworem czasów nowożytnych. Dopiero w XIX w. poczęto używać silnie skoncentrowanych napojów alkoholowych. Nastąpił wielki rozwój przemysłu spirytusowego, alkoholizm połączył się silnie z potężnemi interesami materjalnemi. Browary, gorzelnie, tłocznie wina, fabryki słodkich wódek stanowią dziś wszędzie ważne gałęzie przemysłu. Dziś zamożność całych terytorjów Francji, Szwajcarji, Węgier, Włoch i t. d. związana jest z uprawą winogradu w celu przerabiania go na trunek. Wzrostowi alkoholizmu często sprzyja samo państwo współczesne, ciągnąc zeń potwornej wysokości dochody, zużywane przeważnie na uzbrojenia. Tak w Rosji dochód z alkoholu w r. 1906 wynosił 650 mil. rb., t. j. prawie trzecią część rocznego dochodu! A brzemię to kładzie się całym swym ciężarem na warstwy niższe społecznie, jak to stwierdzili Haushofer, Herkner, Singer, Van der Velde i inni. Stąd alkoholizm jest kwestją nietylko etyki i hygjeny, ale przedewszystkim kwestją polityki społecznej. Wogóle alkoholizm, jako klęska społeczna, wypływa z 2-ch źródeł; 1) z nienormalnych warunków społecznych, 2) z właściwości charakteru jednostki. Walkę z ostatniemi podejmują różne towarzystwa wstrzemięźliwości, które w ostatnich czasach bardzo się rozpowszechniły i przybrały nawet charakter międzynarodowy. Najsilniejszą z takich międzynarodowych organizacji jest towarzystwo „Dobrych Templarjuszów“ (1853) liczące około 650,000 członków, następnie towarzystwo „Błękitnego Krzyża“, dalej „Armja Zbawienia“. Po za temi międzynarodowemi organizacjami istnieją w każdym kraju stowarzyszenia, które walczą z alkoholizmem; we Francji — „Association française contre l'abus des boissons alcooliques“ (od 1871 r.), w Niemczech — „Związek niemiecki przeciw nadużyciu napojów alkoholowych“ (od 1883 r.); w Belgji — „Ligue patriotique contre l'abus des boissons alcooliques“; u nas, w Polsce, zorganizowana walka z alkoholizmem rozpoczęła się dopiero od lat 7-miu, z chwilą zawiązania w Galicji stowarzyszenia „Eleuterji“ w 1902 r. W Poznańskim towarzystwo „Wyzwolenie“, w Królestwie „Przyszłość“ prowadzą podobną walkę. Wszystkie powyższe i im podobne stowarzyszenia oddziaływują wszakże przeważnie na indywidualną stronę kwestji alkoholizmu, propagując głównie wstrzemięźliwość.

Allais Alfons, pisarz francuski, * 1854 w Honfleur, † 1905 r. w Paryżu, znany głównie jako świetny humorysta.

Allanblackia, gatunek *Guttiferae*, A. Stuhlmanni (drzewo tłuszczowe w Wschodniej Afryce, Mkani); jest to potężne drzewo z prawie prostopadle odrastającemi gałęziami o liściach długich lancetowatych, kwiatach 30 cm. długości, w środku jagoda o 15 cm. średnicy z żółto złotą powłoką i nasieniem 3 cm. długim. Owoc daje do 0,5 kgr. tłuszczu, topiącego się w temperaturze 38°, używanego w fabrykacji świec i mydła.

Allantoina, (ob. gł. dzieło) tworzy się także przy ogrzewaniu kwasu glyoksalowego z moczni-

kiem, a ogrzewana z kwasem azotowym daje kwas allanturowy $C_3H_4N_2O_3$.

Allart de Meritens Hortensja, autorka francuska, † 1879 w Montlhery; nadto wydała prace historyczne: „Histoire de la République de Florence“ (1857); „Histoire de la République d'Athènes (1866) i t. d.

Allegaty, ob. Załączniki.

Allenbury's Milkfood, Allenbury'ego preparat mleczny (skład chemiczny: 10% białka, 17% tłuszczów, 65% cukru), szeroko stosowany przez Anglików jako dodatek do pokarmu dla ssawców i niemowląt.

Allergia, synonim *Anaphylaxia.* Nazwa użyta przez Pirqueta i Schicka i oznacza nadczułość ustroju na powtórne wstrzykiwania antygenów (ob. antygen), względnie surowic (ob. choroba posurowicza).

Allergina, synonimy *sensybilizyna* (Bordet); *toksogenina* (Richet); *albuminolyzyna* (Nicolle); ciało, znajdujące się w surowicy zwierząt, którym wstrzykiwano antygeny (ob. antygen), względnie surowicę, i sprowadzające nadczułość (allergia, anaphylaxia) przy powtórnych wstrzykiwaniach.

Allers Chrystjan Wilhelm, malarz i rysownik niemiecki, * 1857 r; w Hamburgu; kształcił się w Akademji sztuk pięknych w Karlsruhe; od r. 1880 wiele podróżował po Tyrolu, Holandji, Anglji, Szwecji, Włoszech. Stworzył całe cykle rysunków ołówkiem i tuszem, z których najwybitniejsze: „Cyrk Renza“; „Otoczenie Mikada“; „Za kulisami“; „Meiningeńczycy“; „Podróż poślubna do Szwajcarji“; „Srebrne wesele“; „Podlotek; „Bismark we Friedrichsruh“ i t. d. Zarówno pojedyncze rysunki **A-a,** jak cykle całe malują życie najrozmaitszych warstw z naiwnym świeżym humorem, bez tendencji satyrycznej, są świetne w charakterystyce i pełne polotu poetyckiego.

Alliance française, (całkowity tytuł A. f. pour la propagation de la langue française dans les colonies et à l'étranger), związek, założony w r. 1883 w Paryżu, ma na celu rozpowszechnienie języka francuskiego po za granicami Francji i podtrzymywanie węzłów z ojczyzną wśród emigrantów; zakłada szkoły, podtrzymuje istniejące; energiczną akcję rozwija w Szwajcarji, Belgji flamandzkiej.

Allibone Samuel Austen, amerykański bibljograf, * 1816, † 1889.; od r. 1879 bibljotekarz Lennox bibljoteki w New-Yorku; do głównego dzieła wymienionego w I tomie pod Alibone wydał Kirk 2 tomy suplementu (Filadelfja, 1891).

Allilowy alkohol, *(propenol)* C_3H_5OH albo $CH_2{=}CH{-}CH_2OH$. Wykryli go Cahours i Hofmann w 1856 r. W nieoczyszczonym spirytusie drzewnym 0,1—0,2%. Należy do jednowartościowych alkoholi nienasyconych szeregu $C_nH_{2n-1}OH$. Ciecz ruchliwa z zapachem przenikliwym, temperatura wrzenia 97° C, miesza się łatwo z wodą. Wodoru in statu nascendi nie przyłącza bezpośrednio, za to przyłącza brom, chlor, cjan, kwas podchlorowy. Przez ostrożne utlenienie przechodzi w glicerynę, w przeciwnym razie daje akroleinę i kwas akrylowy. Powstaje z jodku allilu, przez redukcję akroleiny i gliceryny (por. gł. dzieło tom I).

Allmer Ludwik Krzysztof August, epigraf francuski, * 1815 w Paryżu, † 1899 w Lyonie. Był członkiem korespondentem Akademji Napisów i Sztuk Pięknych i konserwatorem w ljońskim muzeum epigrafji i numizmatyki. Ważniejsze prace **A-a:** „Inscriptions antiques du musée de Lyon“; „Sur la question de l'emplacement de Rome et d'Auguste, ou des Augustes, au confluent de la Saône et du Rhône (1864); „Trion“ i t. d.

Allmers Herman, poeta i dramaturg niemiecki, * 1821, † 1902. Pierwszym jego dziełem było „Marschenbuch“ (1858), poetyczny opis natury i ludzi z nad Wezery i Elby prozą. Później ukazały się wierszowane: „Dichtungen“ (1860); „Römische Schlendertage“ (1902, X wyd.). Prócz tego ogłosił dramaty: „Elektra“ (1895, II wyd.); „Herz u. Politik“ (1895); „Hauptmann Böse“ (1884); „Fromm und frei“ (1889); „Aus längst und jüngt vergangener Zeit“ (1895). Zbiorowe wydanie dzieł wyszło w 6 tomach (Oldenburg, 1891—95).

Allochromatyczne minerały, nie posiadają właściwych sobie stałych barw, lecz występują w barwach rozmaitych lub mogą być zupełnie bezbarwne. Barwa takich minerałów zależy od obcych domieszek; są to właściwie minerały zabarwione, przykład tego mamy w fluszpacie, kwarcu. W prawdziwie barwnych minerałach, zwanych inaczej idjochromatycznemi, barwa związana jest z samą substancją minerału np. w złocie, galenie, azurycie.

Allofanowy kwas, (ob. gł. dzieło), $NH_2CO.NH.COOH$ powstaje też jako ester etylowy przy działaniu mocznika na ester kwasu chlorowęglowego. Estry kwasu **A-ego** rozkładają się przy destylacji na kwas cyanurowy i alkohol, a przy zmydleniu miast **A-ego K-su** dają mocznik i kwas węglowy.

Allogeny, Allogeniczne skały, ob. Autygeny, a nie Antygeny, jak mylnie w gł. dziele.

Allomorfne ciała, ciała o analogicznym składzie chemicznym posiadające zdolność krystalizacji w odmiennych postaciach (por. izomorfne).

Allongé August, pejzażysta francuski, * 1833, † 1898; do swoich obrazów i akwarel czerpał głównie motywy z południa Francji, Bretanji i okolic Paryża. **A.** najbardziej ceniony jest za rysunki kredkowe, które odznaczają się ogromną wytwornością i delikatnością.

Allotropia, zjawisko wielopostaciowości jednego pierwiastka czy związku chemicznego daje się wytłumaczyć za pomocą teorji cząsteczko-

wej. Weźmy dla przykładu dwupostaciowość węglanu wapnia. Cząsteczka chemiczna jego jest $CaCO_3$, wchodzi ona zarówno w skład kalcytu romboedrycznego, jak i aragonitu rombowego. Rozmaitość krystalicznych postaci zrozumiemy, jeżeli przypuścimy, że cząsteczka krystaliczna jednego i drugiego zawierają niejednakową ilość cząsteczek chemicznych, mianowicie, cząsteczka krystaliczna kalcytu może zawierać 3 $CaCO_3$, gdy aragonitu 4 $CaCO_3$. Co do alotropijnego węgla, możemy mu przypisać odmienną budowę samej cząsteczki chemicznej; to nam tłumaczy różnorodność własności nie tylko krystalograficznych. Cząsteczka chemiczna grafitu jest C_2, djamentu zaś—C_8. Arzruni „Physicalische Chemie der Krystale“ (Brunświk, 1893).

All red route, pośpieszne połączenie pocztowe i pasażerskie Anglji z Australją i Nową Zelandją przez Kanadę w ciągu 25 dni jedynie na angielskich paroweach i drogach żelaznych, zaprojektowane na konferencji kolonji brytańskich w Londynie 1907. Obsługę linji ma pełnić 5 pośpiesznych paroweów z szybkością 24 mil morskich na Atlantyckim szlaku i 4 pośpieszne parowce z szybkością 18 mil morskich na Oceanie Spokojnym. Subwencja do 120 miljonów marek na budowę okrętów i 16 miljonów na koszta utrzymania rocznie winna być pokryta przez Anglję i zainteresowane kolonje.

Alma Tadema W.

Alluwium, ob. gł. dzieło, wyraz pierwszy raz użyty przez Bucklanda, stosowany bywa i do epoki geologicznej, następującej po dyluwium.

Alma Tadema Wawrzyniec, słynny malarz, ob. gł. dzieło.

Almanach (wyraz pochodzenia arabskiego według jednych, greko - egipskiego według innych) jest to starożytna nazwa tablic astronomicznych, prototypów dzisiejszych kalendarzy. Almanachy przybyły do Europy ze Wschodu. W Rzymie starożytnym „Fasti“ odpowiadały **A-om.** Większe zastosowanie atoli znalazły **A-y** w wiekach średnich, zwłaszcza w XIII i XIV, aczkolwiek kursowały w formie rękopiśmiennej, często ozdobione wspaniałemi minjaturami. Stale, zaczynają się ukazywać **A-y** dopiero od XVI w., zatracając powoli swój pierwotny astronomiczno - astrologiczny charakter. Henryk III, król francuski, zakazał w 1579 r. drukowania w **A-ach** podziału dni na szczęśliwe i nieszczęsne oraz innych przepowiedni astrologicznych. Odtąd zamiast nich zaczynają się w **A-ach** ukazywać wszelkiego rodzaju porady i wskazówki praktyczne i naukowe. W wydanym zaś w Paryżu w r. 1679 almanachu p. t. „Almanach Royal“ obok wiadomości czysto kalendarzowych spotykamy już informacje o jarmarkach, rynkach, traktach pocztowych, dniach uroczystych i t. d. Wiek XVIII wprowadził nowe zmiany; ukazują się już almanachy filozoficzno-społeczne dla rozpowszechnienia idei „wieku oświeconego“, zjawia się „Almanach des Muses“ (1765), który reformuje zupełnie dawną treść **A-ów,** wyrugowując z niej całkiem część kalendarzową na korzyść drobnych opowieści i poezji. Ten rodzaj literackich **A-ów** jako zbiorków opowiadań beletrystycznych i poezji rozwinął się zwłaszcza w Niemczech (Musen-Almanach) i odegrał tam nawet wybitną rolę w dziejach literatury pięknej. Z Niemiec rozpowszechnił się następnie po całej Europie i, w okresie 1815—1830, stanowił najulubieńszą i najwykwintniejszą ozdobę salonów. W tymże okresie i pod tym tytułem przeszedł almanach i do Polski: pierwszy ukazał się w Lublinie „Almanach lubelski na rok 1815 dla amatorów literatury ojczystej“. U nas jednak nazwa ta nie utrzymała się, częściej używano nazwy „Noworocznik“ lub innych, jak, „Jutrzenka“ (1824), „Metilene“ i t. d. Pomimo swej przestarzałości **A-y** utrzymały się dotychczas. We Francji są nawet poświęcane różnorodnym specjalnościom, jako to historji powszechnej, stolic, miast, sztukom pięknym, numizmatyce i t. d. Jedynym **A.** w pierwotnym astronomicznym znaczeniu jest we Francji wychodzący dotąd bez zmiany od r. 1787 „Annuaire du Bureau des longitudes“. W Anglji wychodzi „Nautical almanach“ od r. 1767. W Niemczech jest słynny „Almanach de Gotha“, rocznik dyplomatyczny i statystyczny, założony w 1763 r. uprawiający nadto genealogję domów panujących oraz wyższej arystokracji świata całego. U nas wyrugowywać go zaczyna „Almanach błękitny“ rozpoczęty przez hr. J. Dunin-Borkowskiego w roku 1909.

Alois Władysław, wjolonczelista, * 1860 r. w Pradze; od 1873—1879 uczeń paryskiego konserwatorjum; następnie do r. 1898 kolejno jako koncertmistrz i solista w Kijowie, Warszawie i Odesie; w 1898 został solistą cesarskiej Opery w Petersburgu. Wydał szereg kompozycji: dwa koncerty wjolonczelowe, trio na skrzypce, fort. i wjolonczelę; szereg pieśni i utworów fortepjanowych.

Alompra, władca Birmy, * 1710, † 1860; założyciel obecnie panującej dynastji.

Alpejskie towarzystwa na wniosek Alpine Club unormowały: sygnały ratunkowe (6 zawołań lub znaków widocznych na 1 minutę), rozwijają sport na ski, dostarczając przewodników (w 1902 specjalne kursa ski w Gasteinie i St. Antonie). Przedsiębrano wycieczki na ski na Monte Rosa (4,638 m.). Same ski stają się środkiem lokomocji wśród miejscowej ludności. Kongresy międzynarodowe alpinistów: pierwszy

r. 1879 w Gressonay, drugi r. 1879 w Genewie, trzeci r. 1882 w Salcburgu, czwarty r. 1885 w Turynie, piąty r. 1900 w Paryżu.

Alphand Jan Karol Adolf, inżynier francuski, * 1817 w Grenobli, † 1891 w Paryżu, brał znaczny udział w pracach kolo upiększenia Paryża za czasów drugiego cesarstwa i urządzenia wystaw wszechświatowych r. 1878 i 1889.

Alpines albo Alpiles, niewielki masywny łańcuch gór w Prowancji między Roną, Durance i Crau, przedłużenie łańcucha Lubèron, 492 m. wysokości; składa się z wapniaka białego i miękkiego, w którego wydrążeniach i pieczarach urządzano siedliska ludzkie; od niego pochodzi nazwa kanału des Alpines, zraszającego wodami Durance płaszczyznę Saint-Remy.

Alpinizm, oznacza wszystko, co dotyczy znajomości gór alpejskich, szczególniej chodzenia po górach.

Alpy fogaraskie, część gór Karpackich w Siedmiogrodzie, dochodzą do 2,500 m. wysokości.

Alstroemer Jonas, przemysłowiec szwedzki, * 1685 w Alingsaas, † 1761; wprowadził do swej ojczyzny przemysł wełniany i kulturę kartofli. Syn jego Klaudjusz, również * w Alingsaas 1736, † 1796, wybitny botanik, od niego pochodzi nazwa alstroemeria gatunku amarylkowatych.

Alt Rudolf, akwarelista, niemiecki, † 1905 w Wiedniu.

Althen Jan, agronom; * 1709 w Persji, † 1774 we Francji; sprzedany jako niewolnik do Anatolji, uciekł do Francji, gdzie wprowadził kulturę marzanny farbiarskiej.

Altmayer Wiktor Józef, generał i pisarz wojskowy francuski, * 1844 w Saint-Avold, † 1908 w Limoges; brał udział w wojnie 1870 r. i otrzymał za waleczność stopień kapitana i krzyż legji honorowej. Później walczył przeciwko Komunie paryskiej i był ranny przy forcie Issy. Następnie służył w Algerji, był kilkakrotnie wysyłany z rozmaitemi misjami zagranicę; dalej, pracował nad mapą Francji, zorganizował wykłady w wyższej szkole wojskowej. W randze majora (1887) służył w Tunisie. W r. 1895 został generałem brygady, a w 1906 dowódcą korpusu 12-go w Limoges. Jest autorem: „Manuel des connaissances militaires“ (1873); „Etude sur le service de troupes en marche“ (1876) i wielu ciekawych referatów z podróży zagranicznych.

Alton-Shée Edmund, polityk francuski, † 1874. Po długiej abstynencji w r. 1869 wrócił do życia publicznego, stając jako kandydat przy wyborach do Izby. W latach następnych (1872 — 1873) redagował kolejno kilka dzienników. Na pogrzebie jego przemawiał Gambetta. **A.** napisał: „De la Chambre des pairs dans le gouvernement représentatif“; „Une fusion orléaniste, légitimiste républicaine“; „le Mariage du duc Pompée“; „des Mémoires du vicomte d'Aulnis“. Pozostawił też własne, ciekawe Pamiętniki.

Altona, (1905) 168,320 m., w tym 160,031 ewangelików, 7,559 katolików, 1,361 żydów.

Aluminotermja, sposób Goldschmidta zużytkowania glinu jako źródła ciepła. Glin metaliczny redukuje wiele tlenków metalicznych, wśród gwałtownego wydzielania ciepła; jeżeli mieszaninę glinu metalicznego i tlenku innego metalu zapalić w jednym miejscu, reakcja rozprzestrzeni się sama przez się. Do zapalania używa się tak zwany zapał, kulka z substancji, łatwo oddającej tlen np. chloran potasu, w zapale tkwi wstążka magnezowa. Zapał kładziemy na mieszaninie, wstążkę podpalamy, reakcja już sama idzie dalej. Ciepłem reakcji mieszaniny glinowej rozpalamy nity żelazne, skuwamy szyny na drogach żelaznych i t. p. W tym celu okładamy powyższe przedmioty mieszaniną tlenku żelaza, piasku i proszku glinowego, spojoną pewnego rodzaju cementem; mieszaninę zapalamy, ta spłonie i rozpali przedmioty do białości.

Alumnol, sól aluminiowa jednego z kwasów naftolosulfonowych; zatrzymuje rozwój bakterji w rozcieńczeniu 4 : 1000; bakterjobójcze jego działanie jest słabe.

Alund *(alundum)*, produkt, otrzymywany z bauksytu w piecu elektrycznym; używa się w szlifierstwie, nie ustępuje w twardości prawie wcale djamentowi. Potłuczony na ziarno łączy się z odpowiednim środkiem wiążącym i wypala w wysokim żarze. Zależnie od łącznika, otrzymujemy **A.** o rozmaitych własnościach jako różnych stopniach twardości i t. d.; wielkość ziarna określa rodzaj zastosowania. Używa się do szlifowania szkła, drogich kamieni, ostrzenia narzędzi, polerowania powierzchni metalowych. Krążki alundowe przygotowuje się wielkości od 25 do 1700 mm. średnicy, wytrzymują one prędkość 35 metrów na sekundę.

Alvarado Piotr, jeden z głównych adjutantów Fernanda Corteza, * w Bajadoz, † 1531 r. w Avalos w Meksyku. Krwiożercze represje jego po wykryciu spisku znakomitych Meksykańczyków przeciw Hiszpanom wywołały bunt całej ludności Meksyku.

Alvarez Quintero, Serafiin i Joachim, bracia, autorowie dramatyczni hiszpańscy, * w Utrera, Serafiin w 1871 r., a Joachim 1873 r. Pracują razem, należą do najwybitniejszych komedjopisarzy hiszpańskich doby obecnej. Ważniejsze ich utwory: „la Reja“, „el Ojito derecho“, „los Borrachos“, „el Nuevo Servidor“, „el Mal de amores“, „Manana de sol“, „Abanieosy panderetas“, „el Flechazo“.

Alvarez Quinttero.

Alvensleben Fryderyk Jan, hr., niemiecki dyplomata, * 1836; w 1861 attaché w Brukselli, 1876 konsul generalny w Bukareszcie, 1879 w Darmsztacie, 1882 w Hadze, 1884 w Waszyngtonie, w 1888 w Brukselli, wreszcie w 1900 w Petersburgu. W r. 1890 odziedziczył tytuł hrabiego.

Alvensleben Gustaw, generał pruski, † 1881 w Eichenbarleben (Saksonja).

Alvensleben Konstanty, generał pruski, † 1892 w Berlinie.

Alypina, chlorowodzian benzoylo-tetrametylodiamino - etylodimetylokarbinolu, biały proszek krystaliczny o reakcji obojętnej, działa znieczulająco jakkokaina ale mniej od niej trująca. Stosuje się przy operacjach oczów, uszów, w praktyce dentystycznej, często w połączeniu z adrenaliną.

Alyscamps albo Aliscamps (łac. *Elysii campi*), cmentarz z pogańskiemi i chrześcijańskiemi sarkofagami nad brzegami Rodanu, w pobliżu miasta Arles. Według zachowanych podań tutaj miały miejsce walki Wilhelma Orańskiego z Saracenami. „Chanson **A.**“ o tych walkach należy do najcenniejszych zabytków starofrancuskiej epiki ludowej, a Wolfram von Eschenbach naśladował ją w swoim „Willehalm“ (wydana przez Guessarda i de Montaiglon [Paryż, 1870] i Rolina [Lipsk, 1894]). Niszczenie wspaniałych sarkofagów rozpoczęło się za czasów Odrodzenia, kiedy najartystyczniejsze płyty i posągi zabierali książęta, miłośnicy sztuki. Wiele statków ze wspaniałemi marmurami, wysłanemi dla Karola IX zatonęło w Rodanie. Liczne zabytki z **A.** spotkać można w zbiorach muzealnych Rzymu, Lyonu, Marsylji, Paryża. Na początku XIX w. niszczenie grobowców szło w dalszym ciągu, obecnie pozostały tylko ruiny kilku grobowców i kaplic. Dante w swoim „Piekle“ wspomina o **A.**

Alzacja i Lotaryngja. W r. 1905 na 14,518 klm. kw. 1,814,564 m., w tym 1,387,462 katolików, 391,067 ewangelików, 31,708 żydów; 200,220 osób, mówiących po francusku, 29,590 mówiących po włosku. W r. 1903 powstała klerykalna partja alzacko-lotaryńska, zbliżona do centrum, przedsiębrała kroki do wprowadzenia powszechnego, bezpośredniego głosowania w wyborach do Wydziału Krajowego, następnie, do uzyskania dla prowincji stanowiska państwa związkowego, ale Rada Związkowa nie przychyliła się do tych zamierzeń. Odwrotnie Wydział Krajowy uchylił zalecane przez Radę przystąpienie do pruskiej loterji. Po ustąpieniu ze stanowiska namiestnika ks. Hermanna Hohenlohe Langenburga w paźdz. 1907 został namiestnikiem hr. Wedel, dotychczasowy poseł w Wiedniu.

Literatura. „Handbuch für Elsass L.“ (1907); Bruck, „Das Verfassungs und Verwaltungsrecht von E.“ (Strasburg, 2 tomy, 1908); Karol Hoffmann „L'Alsace au XVIII siècle“ (4 tomy, 1906—1907); Jacob, „Bismarck und die Eroberung E. L. 1870/71 (1905); Spitzmann „Dictionnaire de biographie des hommes célèbres d'Alsace“ (2 tomy, 1907).

Aładjin Aleksy, leader parlamentarny grupy pracy w pierwszej Dumie państwowej, * 1873; jest włościaninem z Samarskiej gubernji; w Izbie odznaczył się świetnemi przemówieniami.

Ałagir, kopalnie srebra, ołowiu i cynku na Kaukazie, nad rz. Ardonem, 166 wiorst od Władywostoku. Podukcja roczna: do 30 pudów srebra, 10,000 pudów ołowiu i 125,000 blachy cynkowej.

Ałajski system gór w Azji środkowej na południe od Fergany i na północ od Pamiru; rzeka Kyzył-Su dzieli te góry na Ałajskie i Zaałajskie (pojedyńcze szczyty 18—22 tysiące stóp). Między niemi wysoko dolina Ałaj z bujnemi pastwiskami. Przełęcz Taldyk (11,600 stóp) prowadzi z doliny Fergany do Ałajskiej. (Por. Alai w gł. dziele, tom I).

Ałatau, (por. Alatagh gł. dz. Pstre góry), cztery łańcuchy gór w rosyjsko-chińskich pogranicznych miejscowościach odnogi Tiań-Szania: 1) Terski **A.** na południu od jeziora Issyk-Kulu, 2) Zailski na południe rzeki Hi w obwodzie Semirieczeńskim i kraju Zailskim. Średnia wysokość 8,500 stóp. Jest to Ałatauski okręg albo kraina Wielkiej hordy kirgiskiej. Rudy srebrne i ołowiane. 3) Dżungarski **A.** na północ rzeki Hi, między tą rzeką i jeziorem Bałkaszem: 13,000 stóp wysokości. Rudy srebrne, ołowiane i miedziane. Węgiel kamienny. 4) Kuźniecki **A.** w Tomskiej gub. łączy się z górami Sajańskiemi. Pokłady złota i węgla kamiennego.

Aławerdzkie góry, na granicy gub. Erywańskiej i Tyfliskiej na Kaukazie, szczyt Ledżan 8,320 stóp. Niedaleko klasztor Aławerdy, ładny zabytek architektury z V wieku, mauzoleum carów Kachetji.

Amade Albert Gerard Leon d', generał francuski, * 1856 w Tuluzie. Jako kapitan w r. 1885 brał udział w wyprawie tonkińskiej. Od r. 1887 do 1891 był attaché wojskowym w Chinach. W r. 1907 został generałem brygady, i w końcu grudnia tegoż roku powierzono mu dowództwo wojsk francuskich w wyprawie marokańskiej pod Casablanca. Dzięki zwycięskim walkom 8 i 15 marca 1908 r. udało mu się utrzymać pozycję w okolicach Casablanca i rozszerzyć wpływy francuskie do Um-er Rebia; połączył koleją obydwa te punkty. Dnia 8 października 1908 misja **A-a** była ukończona, powrócił do Francji i otrzymał stopień generała dywizji i medal wojsko-

d'Amade Albert.

wy, nadawany zasłużonym wodzom naczelnym armji.

Amagat Emil Hilary, fizyk francuski i członek Akademji, * 1841 r. Prace jego odnoszą się głównie do zakresu statyki płynów; ściśliwość i rozszerzalność cieczy i gazów, oznaczenie gęstości cieczy, pary w stanie nasycenia i krytycznym, ciepło właściwe płynów — oto ważniejsze zagadnienia stawiane przez **A.** i znakomicie przezeń rozwiązywane. Wymienić jeszcze należy badania nad elastycznością ciał stałych. Wyniki swych poszukiwań ogłasza w „Comptes rendus de l'Academie des sciences", „Annales de chimie et physique" i t. d.

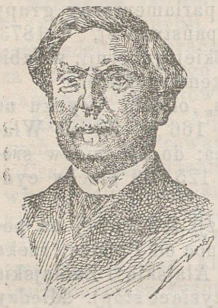

Amagat Emil.

Amakada, największa wyspa z grupy Neulauenburga w archipelagu Bismarcka, 58,4 klm. kw. z portem Makata; płaska, błotnista, niezdrowa.

Amalgamator, przyrząd, stosowany w hutnictwie do otrzymywania czystego srebra i złota sposobem amalgamacji (ob. gł. dz. t. I, amalgamat). **A.** działają jednocześnie jako gniotowniki i jako mieszadła. **A.** Atwooda składa się

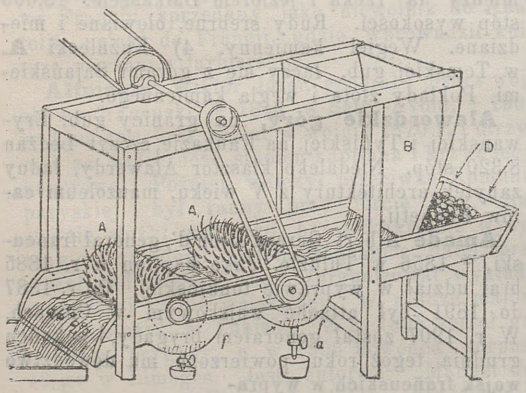

Amalgamator.

z walców *A*, uzbrojonych w zęby żelazne do mieszania rudy, *B* skrzyni do wody, *a* kranu do wypuszczania amalgamatu, *c* wylotu dla masy jałowej; w *D* ładuje się rudę, w *f* rtęć. W ostatnich czasach w Ameryce zaczęto używać nowego przyrządu, zwanego *pan* (ob.), który ruguje wszystkie inne nawet w Niemczech.

Aman-Jean Edmund Franciszek, malarz francuski, * 1860 r. w Chevry-Cossigny; celuje jako portrecista wytworny w rysunku bardzo subtelnym.

Amante Brutus, pisarz włoski. Napisał nadto: „La Romania illustrata"; „Ricordi di viaggio" (Rzym, 1888); „Nuova illustrazione e commenti alle leggi e discipline sulla publica istruzione" (Rzym, 1887); „Comuni e Maestri. Manuale di legislazione e di giurisprudenza sull'istruzione e ammistrazione elementare e normale dal 1859 al 1884" (Rzym, 1884); „La disdetta per termine di locazione sui maestri elementari" (Neapol, 1887). Prócz tego **A.** od r. 1878 wydaje czasopismo: „Rivista della Publica Istruzione".

Amante Henryk, pisarz włoski, wydał nadto: „Statuti della citta di Foudi del 1474 e statuti del comune in fieri di Villa-Galba" (Macerata, 1872).

Amari Michał, znakomity historyk włoski. Ważniejsze dzieła jego: „Storia dei Mussulmanni di Sicilia" (1873, 3 tomy); „La guerra del Vespero Siciliano" (1886, IX wyd.); „Biblioteca arabosicula". Po śmierci wyszły jego listy (I i II t., 1896; III 1907) ob. gł. dzieło.

Amarna, dokładniej El-Amarna, ruiny rezydencji założonej przez Amenophisa IV w środkowym Egipcie; zimą 1887/1888 znaleziono tam do 300 zabytków babilońskiego pisma klinowego: listy królów babilońskich, asyryjskich i innych, lenników palestyńskich do dworu egipskiego w XV wieku przed Chrystusem. Por. K. Niebuhr „Die Amarnazeit (Lipsk, 1900); A. Klostermann „Ein diplomatischer Briefwechsel" (Kilonja, 1898).

Amásis, ob. Amosis.

Amazonas, 1) departament Peru, 36,122 klm. kw. i 70,676 m. (1896); plantacje tytoniu, słomy na kapelusze. Bogate lasy, obfite wody czynią z tego kraju jedną z najurodzajniejszych i najpiękniejszych okolic Peru. Dzieli się na prowincje: Bongara, Luya i Chachapuyas. Główne miasto Chachapuyas. — **A.** 2) największy stan brazylijski; 249,756 m., stolica Manaos (40,000 m.). Na zachodzie stan ten został powiększony przez dołączenie obwodu *Acre*, do którego rościły pretensję Boliwja i Peru. W l. 1900—01 było uznane zwierzchnictwo Boliwji w Acre, która utworzyła z tego terytorjum „Territorio National de Colonias. Ale w r. 1902 mieszkańcy oparli się temu, Brazylja znów zajęła terytorjum. W r. 1903 Boliwja ustąpiła otrzymawszy 2 mil. f. sterl, odszkodowania i obietnicę zbudowania kolei koło Madeiry. Acre z ludnością 70,000 i 191,000 klm. kw. zostało przyłączone do brazylijskiego stanu **A.** Sprawa z Peru, które rości również pretensję do Acre dotychczas nie załatwiona.

Ambassi — *San-Salvador*, główne miasto w państwie Konga. Misje katolickie, faktorje.

Amberg Wilhelm, malarz niemiecki, † 1899 w Berlinie.

Ambernath, w Konkanie, koło Kalyon, nie daleko Bombaju. Miejscowość sławna z powodu ruin starożytnej świątyni. Pozostały z niej tylko

wrota i części dolne, ale i to imponuje bogactwem ornamentyki i subtelnością wykonania. Tysiące drobnych figur kamiennych zadziwia rozmaitością i bogactwem i wymyka się wszelkiemu opisowi; jedynie rysunek może dać o tym niejakie pojęcie.

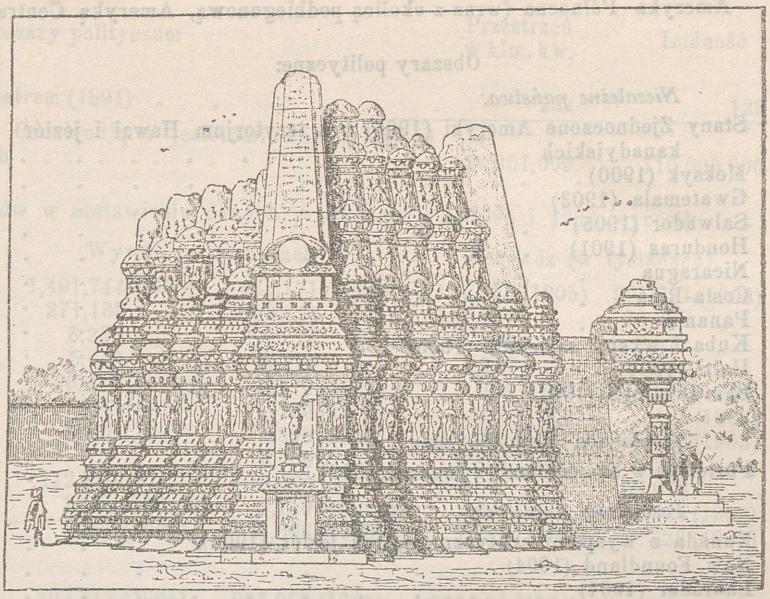

Ambernath.

Ambert Joachim Juljan, generał, polityk i publicysta francuski, * w r. 1804 w Lagrezette. Od 1824 po skończeniu szkoły Saint-Cyr, służył w wojsku, generałem został w 1857. Od r. 1867 należał do rezerwy, ale w 1880 znów był powołany do służby czynnej. Po rewolucji 1848 był obrany do Zgromadzenia Narodowego (1848), a później Prawodawczego (1849) jako republikanin. Podróżował po Europie i Ameryce, gdzie nawet pismo wydawał; pisał też do dzienników paryskich. Oddzielnie ogłosił wiele książek; ważniejsze z nich: „Esquisses historiques et pittoresques sur les differents corps qui composent l'armée française“ (1837); „Colonne napoleónne et le camp de Boulogne“ (1839); „Expedition anglaise de 1846“; „Duplessis-Mornay“ (1847); „Soldat“ (1854); „Baron Larey“ (1813); „Arabesques“ (1868); „Histoire de la guerre 1870 — 1871“ (1873); „Heroïsme et soutane“ (1876).

Amboceptory. Ehrlich (ob. teorja Ehrlicha) nazywa amboceptorami receptory trzeciego rzędu, a mianowicie: hemolizyny i bakierjolizyny. Mają one dwie chwytnikowe grupy, z których jedna łączy się z ciałem bakterji, względnie z czerwonym krążkiem krwi, druga zaś z aleksyną (komplementem). Amboceptor, łącząc się z ciałami bakterji i z aleksyną, rozpuszcza bakterje. **A.** znajdujemy we krwi zwierząt, uodpornianych bakterjami lub czerwonemi krążkami krwi. W prawidłowych surowicach zwierząt nieuodpornianych znajdują się czasami w małej ilości **A.**, które, podług Ehrlicha, mają taką samą strukturę, jak **A.**, wywołane przez uodpornianie sztuczne. Struktura chemiczna **A-ów** nie została dotąd zbadana. Są to ciała, wytrzymujące ogrzewanie do 56°—60° C; mogą być strącane z surowic zapomocą siarczanu amonu.

American Protective Associacion, amerykański związek obronny — powstał w Stanach Zjednoczonych w 1887, jest stowarzyszeniem tajnym, założycielem jego był Bowers z Clinton w Jowie; związek obejmuje od 2½ do 3 miljonów członków, żąda ograniczenia imigracji, przedłużenia wymaganego terminu do zdobycia pełni praw obywatelskich przez emigrantów; głównie zaś domaga się, przy zachowaniu całkowitej wolności religijnej, przeciwdziałania wzrostowi potęgi kościoła katolickiego drogą opodatkowania majątku i zakładów gospodarczych kościoła, ścisłego dozoru rządowego nad instytucjami kościoła. Katolicy rzymscy nie mogą być członkami związku.

Ameryka. *Stan polityczny.* W końcu XIX i na początku XX wieków zaszły pewne zmiany w układzie politycznym **A-ki,** wywołane wojną Stanów Zjednoczonych z Hiszpanją (1898), powstaniem samodzielnej rzeczypospolitej Panamy i regulacjami granic różnych państw. Obecnie ląd amerykański z przyległemi wyspami politycznie przedstawia się jak następuje:

(ob. str. 40).

Dzieje. Ważniejsze wypadki dziejowe od roku 1885. 1885, Ogłoszenie krótkotrwałej unji Centralnej Ameryki, obejmującej Costa-Rica, Nicaraguę, Salwador, Honduras i Gwatemalę. Zaczepne działanie związkowych państw względem siebie, rozpadnięcie unji. Powstanie w Kolumbji. 1886, Kolumbja otrzymuje nową konstytucję. 1888, Zniesienie niewolnictwa w Brazylji. Spór Wenezueli z Anglją o Guajanę. 1889, Nowe ustawodawstwo na Haiti. Detronizacja don Pedra i ogłoszenie rzeczypospolitej w Brazylji. Terytorja Dakoty, Montany i Washingtonu podniesiono do rzędu stanów Unji. 1890, Terytorjum

Ameryka Północna (wraz z okolicą podbiegunową, Ameryką Centralną i Indjami Zachodniemi):

Obszary polityczne:	Przestrzeń w klm. kw.	Ludność.
Niezależne państwa:		
Stany Zjednoczone Ameryki (1906) bez terytorjum Hawai i jezior kanadyjskich	9,403,970	84,024,000
Meksyk (1900)	1,987,201	13,607,300
Gwatemala (1903)	113,030	1,842,100
Salwador (1905)	21,160	1,068,600
Honduras (1901)	114,670	500,100
Nicaragua	128,340	429,300
Costa-Rica	48,410	334,300
Panama	87,480	400,000
Kuba i wyspy sąsiednie (1905)	114,000	1,879,000
Haiti (1904)	28,676	1,425,000
San Domingo (1901)	48,577	416,000
Terytorjum Stan. Zj. Am.:		
Portorico z sąsiedniemi wyspami (1899)	9,314	953,243
Posiadłości angielskie:		
Kanada z wyspami arktycznemi, bez jezior (1904)	9,658,600	5,604,328
New Foundland (1904)	110,670	222,643
Labrador (1904)	18,000	4,009
Bermudy (1904)	50	20,206
Ang. Honduras (1905)	19,580	40,372
Bahama bez wysp Turk (1905)	11,405	58,175
Barbados (1905)	430	199,542
Jamajka (1906)	10,896	820,437
Wyspy Turk i Cai-Co (1901) należą do Jamajki	429	5,287
Wyspy Caymana (1891) „ „ „	584	4,322
Pedro Cay i Morant Cay „ „ „	—	—
Leeward Islands (1904)	1,817	132,406
Trinidad (1904)	4,544	290,802
Tabago (1904)	295	19,200
Windward Islands (1905/1906)	1,343	180,384
Sombrero	—	—
Posiadłości francuskie:		
Saint Pierre i Miquelou (1902) z Ile aux Chiens i przyległemi wyspami	242	6,482
Gwadelupa (1901)	1,603	157,806
Obwód: Desirade, Les Saintes i Petite Terre, Marie Galante, Saint Barthelemy, Frc.-Saint Martin (1901)	267	24,612
Martynika (1905)	988	182,024
Posiadłości holenderskie:		
Curaçao (1904)	550	31,507
Buen Ayre (1904)	335	5,950
Aruba (1904)	165	9,337
Holenderski Saint-Martin (1904)	47	3,056
Saint-Eustache (1905)	21	1,482
Saba (1904)	13	2,154
Posiadłości duńskie:		
Grenlandja (wolna od lodowców na zachodzie) (1901)	88,100	11,893
(Grenlandja cała	2,170,000)	
Sainte Croix i wyspy przyległe (1904)	218	18,590
Saint Thomas i przyległe (1901)	86	11,012
Saint John (1901)	52	925

Obszary polityczne:	Przestrzeń w klm. kw.	Ludność
Posiadłości Wenezueli:		
Wschodnie wyspy pod Wiatrem (1891)	231	129
Ogółem z niezamieszkałą Grenlandją i jeziorami kanadyjskiemi w liczbach okrągłych	24,357,000	115,000,000

Handel różnych krajów w zestawieniu danych przeważnie z r. 1905 i 1903 wynosił:

Obszary polityczne:	Wywóz (w tysiącach)		Przywóz (w tysiącach)	
Stany Zjedn. Am. w dolarach	1,491,744 (1905)	1,435,171 (1903)	1,117,513 (1905)	991,091 (1903)
Meksyk w dolarach . .	271,139 „	196,691 „	157,096 „	78,308 „
Gwatemala „ . .	8,238 „	6,719 „	6,844 „	2,972 „
Salwador „ . .	5,640 „	14,774 „	4,346 „	7,721 „
Honduras „ . .	6,912 (1905/6)	6,170 (1902)	6,024 (1905/6)	4,377 (1902)
Nicaragua w funtach szterl.	785 (1904)	730 (1903)	640 (1904)	492 (1903)
Costa Rica w dolarach.	8,138 (1905)	7,300 (1903)	5,239 (1905)	5,050 (1903)
Panama „ . .	—	2,000 „	2,862 (1905)	2,298 „
Kuba „ . .	112,280 „	78,486 „	103,221 „	67,078 „
Haiti (ze Stanami Zjedn.).	1,102 (1904/5)	1,110 (1902/3)	2,297 (1904/5)	2,385 (1902)
San Domingo w dolarach .	6,896 (1905)	6,006 (1900)	2,737 (1905)	323 (1900)
Posiadłości angielskie:				
Kanada w dolarach . .	203,317 (1905)	225,850 (1903)	266,834 (1903)	241,215 (1903)
New Foundland } w f. szterl. Labrador . . }	2,193 „	2,051 „	2,113 „	1,743 „
Ang. Honduras „	378 „	387 „	386 „	365 „
Bahama „	223 „	211 „	309 „	295 „
Barbados „	936 „	553 „	1,043 „	822 „
Jamajka „	1,843 „	1,543 „	1,942 „	2,015 „
Turk i Cai-Co wyspy „	24 „	32 „	28 „	31 „
Caymana wyspy „	— „	— „	— „	— „
Leeward Island „	424 „	329 „	421 „	394 „
Trinidad „	3,169 „	2,254 „	3,304 „	2,527 „
Windward Islands „	582 „	427 „	446 „	664 „
Bermudy „	116 „	125 „	543 „	540 „
Tabago „	— „	— „	— „	— „
Posiadłości francuskie:				
St. Pierre i Miquelou w fr.	7,119 „	9,553 „	5,440 „	8,711 „
Gwadelupa z obwodem „	15,637 „	18,169 „	13,438 „	17,359 „
Martynika „	18,069 „	15,104 „	14,759 „	20,390 „
Posiadłości holenderskie: w guld.	488 (1904)	312 (1902)	2,719 (1904)	2,351 (1902)
	dla wszystkich wysp bez Curaçao;		tylko dla Curaçao.	
Posiadłości duńskie: w koronach	444 (1905)	463 (1903)	938 (1905)	933 (1902)
Portorico w dolarach . .	23,116 „	15,913 „	21,262 „	12,686 „

Ameryka Południowa:

Obszary polityczne:	Przestrzeń w klm. kw.	Ludność
Niezależne państwa:		
Wenezuela z wyspami przynależnemi (1905)	942,300	2,602,500
Kolumbja	1,206,200	4,630,000
Ekwador z wyspami Galapago.	307,243	1,272,000
Peru (1896)	1,137,000	4,559,600
Boliwja (1900)	1,226,600	1,734,000

Obszary polityczne:	Przestrzeń w klm. kw.	Ludność
Chili (1903) bez wysp polinezyjskich	759,000	3,206,000
Argentyna (1906)	2,806,400	6,000,000
Paragwaj (1905)	253,100	631,300
Urugwaj (1904)	178,700	1,038,100
Brazylja (1903).	8,468,950	16,000,000
Posiadłości angielskie:		
Angielska Guajana (1905)	246,470	303,400
Falkland (1905).	12,532	2,000
Posiadłości francuskie:		
Francuska Guajana (1901)	78,900	32,900
Posiadłości holenderskie:		
Holenderska Guajana (1904)	129,100	91,000
Ogółem Ameryka Południowa z Galapago i wyspami, należącemi do Wenezueli w liczbach okrągłych	17,752,000	42,000,000

Handel wymienionych obszarów politycznych przeważnie z r. 1905 i 1903 wynosił:

Obszary polityczne:	Wywóz (w tysiącach)		Przywóz (w tysiącach)	
Wenezuela, w boliw. (1 b. = 1 fr.)	72,516 (1905)	39,652 (1903)	48,134 (1905)	24,864 (1903)
Kolumbja w funtach szterlingach	1,291 „	650 (1900)	1,577 „	408 (1900)
Peru w solach (1 sol = 5 fr.)	57,516 „	38,578 (1903)	43,292 „	37,834 (1903)
Ekwador w sucre'ach (1 s. = 5 fr.)	18,566 „	18,626 „	15,735 „	11,070 „
Boliwja w boliw. (1 b. = 5 fr.)	20,533 „	25,910 „	43,292 „	37,834 „
Chili w pesach (1 p. = 5 fr.)	265,209 „	194,223 „	188,596 „	142,471 „
Argentyna w dolarach.	322,844 „	220,985 „	205,154 „	131,207 „
Paragwaj „	5,233 „	4,254 „	4,679 „	3,552 „
Urugwaj „	30,774 „	37,318 „	30,778 „	25,104 „
Brazylja w funtach szterlingach	44,653 „	36,883 „	32,740 „	24,208 „
Posiadłości francuskie:				
Francuska Guajana w frankach	9,939 „	15,344 „	11,439 „	10,964 „
Posiadłości angielskie:				
Angielska Guajana w funt. szterl.	1,994 „	1,810 „	1,662 „	1,656 „
Falkland „ „	167 „	116 „	58 „	66 „
Posiadłości holenderskie:				
Holenderska Guajana w guldenach	4,432 „	4,117 (1902)	6,557 „	6,183 (1902)

Idaho i Wyoming zostają stanami Unji. Wojna domowa w Argentynie i Peru. 1891, Uregulowanie granicy między Wenezuelą i Kolumbją, holenderską i francuską Guajaną. Wytknięcie wschodniej granicy Alaski przez wyprawę do Jukonu. Wojna domowa w Chile, Paragwaju i Uragwaju. 1892—93, Wojna domowa w Wenezueli i Argentynie. Nowa konstytucja w Wenezueli (1893). 1894, Nikaragua otrzymuje nową konstytucję. 1895, Załagodzenie sporów granicznych między Argentyną i Brazylją, Paragwajem i Boliwją. Unja państw A. Centralnej: Salwador, Honduras, Nikaragua tworzą Republica Mayor de Centro Amerika. 1896, Utah zostaje stanem Unji. Umowy graniczne między Chile, Argentyną i Boliwją. Zmiana konstytucji w rzeczypospolitej Dominikańskiej. 1897, Pośrednictwo Stanów Zjedn. w sporze granicznym Wenezueli z posiadłościami angielskiemi. Rozstrzygnięcie sporu granicznego między francuską Guajaną i Brazylją. Zmiana konstytucji w Ekwadorze. Mac-Kinley wybrany na prezydenta Stan. Zjedn. (1897—1901). Wzrost immerjalizmu w Stanach Zjedn. 1898, Hiszpanja ustępuje Kubę i Portorico Stanom Zjedn. Kanada zajmuje ziemię Baffina. Prowincja Quebeck powiększona. 1899, Wojna domowa w Boliwji. Ustalenie granicy między Wenezuelą i angielską Guajaną. 1900, Kongres Stanów Zjedn. odrzuca projekt umowy między Anglją i Stanami w kwestji budowy kanału

Nikaraguaskiego. Argentyna, Boliwja i Peru porozumiewają się przeciw Chile. Oyapok uznana za granicę między Brazylją i francuską Guajaną. Handlowe porozumienie między St. Zjedn. i Niemcami. 1901, Wojna celna między Stanami Zjedn. i Rosją. Nawiązanie stosunków dyplomatycznych między Austrją i Meksykiem, zerwanych w 1864. Porozumienie między kongresem kubańskim i Stanami Zjedn. w kwestji konstytucji przyszłej rzeczypospolitej na Kubie. Zabójstwo prezydenta Mac Kinleya. Rewolucyjne wrzenie w Kolumbji i Wenezueli. Pośrednictwo Stanów Zjedn. Nowa umowa między Anglją i Stanami Zjedn. w kwestji kanału na międzymorzu. Załagodzenie sporu granicznego Argentyńsko-chilijskiego. 1902, Na Kubie rozpoczął działanie rząd republikański. Spór Boliwji z Brazylją. Wybuch wojny domowej w Paragwaju i Wenezueli. 1903, Załagodzenie konfliktu Anglji i Niemiec z Wanezuelą. Umowa Stanów Zjedn. z Kolumbją w sprawie budowy kanału Panamskiego. Odłączenie się Panamy od Kolumbji i ogłoszenie się niezawisłą rzeczpospolitą. Uznanie niezawisłości Panamy przez Stany Zjedn. i inne państwa. Umowa graniczna Boliwji z Peru. Kanada traci 20,000 kw. mil angielskich na rzecz St. Zjedn. 1904, Uregulowanie granicy między Brazylją i angielską Guajaną. Zaprowadzenie konstytucji w Panamie. Wzmożenie się ruchu rewolucyjnego na San-Domingo. 1905, Konflikt Wenezueli ze Stanami Zjednoczemi. Traktat gwarancyjny Stanów Zjedn. z San Domingiem. 1906, Konflikt Wenezueli z Francją. Ograniczenie emigracji europejskiej i azjatyckiej przez Stany Zjedn. Polityka przeciw trustom w Stanach Zjedn. 1907, Konflikt Stanów Zjednoczonych z Japonją. Wybuch wojny Nikaraguy z Hondurasem. Costarica, Gwatemala, Honduras, Nikaragua i Salwador zawierają umowę na lat 10 w kwestji polubownego rozstrzygania sporów. 1908, Nieporozumienia między Stanami Zjedn. i Wenezuelą. Rozruchy na Haiti, w Honduras, i Peru. Konflikt Wenezueli z Holandją. Traktat między Panamą i Kolumbją, uznający niezawisłość pierwszej. Panamerykański kongres naukowy w Santjago.

Odkrycia i podróże ważniejsze od r. 1880: 1880, Edward Whymper pierwszy wszedł na Chimborasso (6,310 m.). 1881—82, Greely dochodzi do 83° 20' płn. szerokości. 1882—84, Bada prowadzi badania nad Ziemią Ognistą: Hettner w Kolumbji, Peru, Boliwji. Steinmann w Boliwji. 1883, Güszfeldt wchodzi na Aconcagua do 6,560 metrów. Nordenskjöld z zachodu udaje się w głąb Grenlandji. 1884—85 i 1887—88, K. Steinen bada krainę Szingu w Brazylji. 1884—85 i 1892—93, Sievers Wilhelm prowadzi studja w Wenezueli. 1886, Sanfelice wchodzi na Licancaur (6,000 m.), wulkan w Chile. 1888, Fr. Nansen przecina Grenlandję południową ze wschodu na zachód. 1891, Peary w szeregu wypraw poznaje charakter wyspiarski Grenlandji. 1893—94, Low i Eaton przecinają Labrador. 1896 i 1899—1900, Herman Meyer nad Szingu w Brazylji. 1897, Zurbriggen pierwszy dostaje się na szczyt Aconcaguy (7,040 m.). Ks. Ludwik Amadeusz sabaudzki pierwszy wchodzi na Eliasberg (5,517 m.). 1898—1899, M. Conway na Illimani i Illampu. 1898—1902, Sverdrup przez cieśninę Jonesa dochodzi do 88$^2/_3$°. 1903, Jan Meyer prowadzi studja w Ekwadorze. Tight wchodzi pierwszy na Soratę (6,617 m.). 1903—04, Wyprawa Crequi-Montforta w Boliwji. 1903—06, R. Amundsen odnajduje „północno-zachodni przepływ“ ze wschodu na zachód, prowadzi spostrzeżenia nad magnetycznemi stosunkami bieguna północnego. 1905, Ks. Filip Orleański na Belgice pod kierunkiem A. Gerlache'a na północy wschodniej Grenlandji (Terre de France) dociera do 77° 36'. 1906, Peary z cieśniny Smitha dostaje się do 87°. 1907. Cook pierwszy wchodzi na najwyższą górę Ameryki Płn., Mount. Mac-Kinley (6,100 m.) w Alasce. E. Seton bada krainę jezior między Great Bear Lake i Chesterfied Inlet., Scottsberg i Halle na Falklandzie i ziemi Ognistej. 1908, Badania Alaski z ramienia United States Geological Survey pod kierunkiem Alfreda Brooksa. Dr. Knoche prowadzi badania w Boliwji. Teobert Mater zakończył podróż po Gwatemali. R. R. Schüller w wschodnim Peru. Sievers udał się do Ekwadoru i Peru. Steinmann w peruwjańskich Kordyljerach. Holenderska wyprawa Elleotsa do Haana nad Surinamem.

Literatura. Sievers, Deckert i Kükenthal „Amerika, eine allgemeine Landeskunde“; P. de Roo „History of A. before Columbus“ (2 t., 1900); A. Delebeque „A travers l'Amerique du Sud“ (1907).

Archeologja. Usiłowano dowieść parokrotnie, iż człowiek zaludniał obie Ameryki już w ostatnich czasach epoki trzeciorzędowej; ale okazało się, iż czaszka, znaleziona w Calaveras (Kalifornja), pochodzi z czasów późniejszych, rzekome zaś ślady stopy ludzkiej w Carson (Nevada) są bardzo wątpliwe. Ameghino czaszkę znalezioną w Mizamar (La Plata) umieszcza w pokładach pliocenu wczesnego i stwarza rasę *homo pampaeus*, a czaszkę z Fontezuelas odnosi do pliocenu późniejszego *(homo pliocenicus)*. Natomiast nie ulega wątpliwości, iż człowiek istniał w **A-ce** w okresie lodowcowym, który i tutaj przedstawia różne wahania: istniał współcześnie z wygasłemi takiemi zwierzętami jak *Mastodon ohioticus*, *Mylodon*, *Megatherium* i in. Innemi słowy, istnieje on w **A-ce** tak samo jak w Europie oddawna. Prócz tych wykopalisk z okresu przedhistorycznego, po którym pozostały prawdopodobnie olbrzymie nadbrzeżne śmietniska kuchenne (ob. Kjökkenmöddings), **A.** ma i inne pomniki archeologiczne: nasypy z ziemi (tak zw. *Mounds)*, niekiedy na-

śladujące kształt zwierząt różnych, na przestrzeni Stanów Zjednoczonych, sławne mieszkania w skałach *(cliff-dwellings)* i ruiny olbrzymich domów komunalnych w kącie płd.-zachodnim **A-ki** północnej — puścizna czasów nie tak odległych, przypadających bezpośrednio przed przybyciem Europejczyków. *Antropologja.* Czaszki wykopane nasuwają wniosek, iż **A-ę** dawną zaludniała jakaś rasa długogłowa, względnie niskorosła, która otrzymała nazwę *staroamerykańskiej (paleoamerykanin).* Bodaj przeżytki jej pozostały jeszcze wśród Fuegieńczyków, Botokudów i t. d. Na to podłoże przybyły żywioły mongokształtne przez cieśninę Berynga, może były jeszcze inne pierwiastki w **A-ce** przedhistorycznej, gdyż jastrzębi nos i kształty twarzy Indjan **A-ki** północnej nie dadzą się w żaden sposób wyprowadzić, tylko z pnia paleo-amerykańskiego i mongolskiego. Niektórzy badacze podkreślają istnienie na wybrzeżu Pacyfiku w **A-ce** północnej żywiołu białego alofyletycznego. Sprawa pochodzenia tubylców **A-ki** pozostaje wogóle nierozstrzygniętą; jedno jest pewne, iż nazwa rasy czerwonoskórej, tak często używana, jest zgoła niewłaściwą, bo sama barwa skóry przedstawia różne odcienia, od białej do ciemnej, przez żółty i czerwony; wzrost, kształty czaszki, nosa również nie świadczą o jednolitości. *Etnografja.* Etnografowie **a-scy** przyjęli świeżo dla tubylców nazwę *Amerykandów,* dla osadników pochodzenia europejskiego *Amerykanów.* Studja nad amerykandami **A-ki** płn. w ostatnim 25-leciu dokonały postępu niezmiernego. Powstało wiele instytucji, które łożą znaczne fundusze na zbadanie tego szczepu wymierającego: dawna fundacja Smithsońska oraz Bureau of the Etnology, American Museum of Natural History, National Museum of U. S., Field Columbian Museum, Peabody Muzeum, prócz pomniejszych, a wszystkie ogłosiły moc niezmiernie poważnych monografji etnologicznych. Nadto działają towarzystwa: antropologiczne i folklorystyczne i wydają stałe czasopisma. Ukazują się kosztowne wyprawy dla zbadania tubylców za fundusze prywatne: Jesup Expedition i in. Poszukiwania te, do których dał pobudkę Morgan (ob.), wydobyły moc wielką materjału niezmiernie cennego, który w zgoła nowym świetle przedstawił ustrój, wierzenia i zwyczaje tubylców i dostarczył klucza do zrozumienia dziejów rodzaju ludzkiego wogóle. Również i w obrębie Kanady odbywa się skwapliwe zbieranie wymierających tradycji Amerykandów. Natomiast Ameryka południowa nie może się pochlubić taką działalnością naukową, chociaż materjał jest tam obfitszy i lepiej zachowany. Nieliczne prace K. V. Steinena, Ehrenreicha wykazały, iż istnieje tam wdzięczne pole studjów. Prócz wydawnictw wymienionych instytucji warto zanotować: Brinton „The American Race“, oraz krótką Encyklopedję etnograficzną dla Ameryki Północnej: „Handbook of American Indians“ (Waszyngton, 1907).

Ameryka Centralna *(środkowa),* obejmuje geograficznie przestrzeń lądu amerykańskiego od międzymorza Tehuantepecu do Panamy,—politycznie—Południowy Meksyk, Gwatemalę, Salwador, Costa-Rikę, Honduras, Nikaraguę, Panamę i Honduras angielski na przestrzeni 767,000 km. kw. z ludnością przeszło 5,000,000. Od r. 1821 datuje się niezawisłość polityczna **A-ki C.** W 1823 r. powstał związek 5 państw: Gwatemali, Salwadora, Hondurasa, Nikaraguy i Costa Riki pod nazwą Republika Zjednoczonych Stanów **A-ki C.**; rozpadł się 1839 r., ponawiane próby zjednoczenia w ostatnich czasach nie doprowadziły do pożądanego skutku.

Amerykanista, badacz poświęcający się studjom kultury amerykańskiej, szczególniej z epoki przed odkryciem Ameryki. Od r. 1875 odbywają się co dwa lata, międzynarodowe kongresy amerykanistów.

Amerykańscy polacy, ob. Polacy, Unja, Zjednoczenie, Związek i kraje amerykańskie.

Amette Leon Adolf, obecny arcybiskup paryski, * 1850 w Douville. Uczył się w wielkim seminarjum Saiut-Sulpice. W r. 1874 został sekretarzem biskupa Grolleau w Evreux, w 1899 biskupem w Bayeux, w 1906 koadjutorem Paryża z tytułem arcybiskupa Sidonu *in partibus infidelium* przy kardynale Richardzie, a po jego śmierci w 1908 r. arcybiskupem Paryża. Zawsze wyróżniał się zdolnościami, dużą wiedzą i wielką religijnością.

Amfigonia, *(s. Amphigonie),*—rozradzanie się płciowe.

Amfiont, *(s. Amphiont),*—jedna z nazw zapłodnionego osobnika żeńskiego (ob. Gamet), pasorzyta zimnicy (ob. pasorzyt zimnicy; *plasmodium malariae).*

Amfiteatrow Aleksander, pisarz rosyjski, * 1862. Zasłynął jako zdolny publicysta swemi fejletonami w *Nowym Wremeni* (pseud. Old Gentelman). W r. 1897 bawił w Polsce, przyjrzał się rządom biurokracji rosyjskiej, i to wpłynęło na zmianę jego przekonań. Ze zwolennika rządu i zachowawcy, stał się nieprzejednanym opozycjonistą i radykałem. W 1899 r. założył z Doroszewiczem radykalne pismo *Rossija,* które w r. 1902 za fejleton **A-a,** było zawieszone, a autor został zesłany na Syberję. Kiedy pozwolono mu wrócić do Petersburga, zapewnił powodzenie nowemu pismu *Ruś* (1903) swojemi artykułami. Za jeden feljeton znów został zesłany do Wołogdy, po manifeście konstytucyjnym powrócił, ale z powodu nowych zatargów z administracją opuścił Rosję i przebywa stale we Włoszech. **A.**, prócz tego jest autorem wielu powieści, opowiadań i dramatów. Ważniejsze z nich: „Otrawlennaja sowiest“, dramat; „Ludmiła Wierchowskaja“ (1888); „Słuczajnyje razkazy“ (1890);

„Razbojnik Fed'ka“ (1892); „Psichopaty“ (1893); „Skazka i byli“ (1893); „W moich skitaniach“ (1903); „W moich skitaniach“ (1903); „Sibirskie razkazy“ (1904) i inne. W utworach **A-a** zalety literackie przeważają nad artystycznemi.

Amfofilja *(Amphophilie)*. Zdolność ziaren zarodzi białych ciałek krwi do zabarwiania się zarówno barwnikami kwaśnemi, jak i barwnikami zasadowemi. Ciałka takie spotykamy u niektórych gryzoniów, jak morska świnka, królik (ob. pseudoeozynofilja).

Amicis Edmund de, pisarz włoski, † 1908 r. w Bordigherze; Ogłosił nadto: „Speranze e glorie“, rodzaj epopei z czasów Garibaldiego, nadto „Sull' oceano“, „Memorie“, „La carozza di tutti“, „Lotte civilli“. Utwory te nacechowane są właściwym autorowi optymizmem, humanitarnością i radykalną tendencją społeczną z zabarwieniem socjalistycznym; szczególniej „Lotte civili“, zdradzają wyraźnie sympatje umiarkowanego socjalizmu. Umysłu pogodnego, uczuciowości rozlewnej ale nie głębokiej, doskonały narrator, szczególniej w rzeczach drobniejszych, pozyskał sobie uznanie przedewszystkim dziełem „Il Cuore“ (Serce), które doczekało się bardzo licznych wydań i przekładów Z przekładów polskich bez wątpienia najlepszy Marji Konopnickiej (Wars., 1906). Por. tom I.

Amiel Henryk, pisarz francusko-szwajcarski, * 1821 w Genewie, † 1881 tamże. Był synem kupca francuskiego, odbył bardzo gruntowne studja naprzód w mieście rodzinnym, następnie w Heidelbergu i Berlinie, gdzie przez 4 lata studjował filozofję (1844 — 48); później podróżował po Włoszech, Austrji, południowych Niemczech, zwiedził Paryż. Po powrocie do Genewy został profesorem z początku estetyki, a później filozofji. Ogłosił drukiem, prócz wymienionych w głównym dziele: „Grains de mil“ (Genewa, 1854); „Les Etrangères“ (tamże, 1876); „Charles le Téméraire“; „Romancero historique“ (Neuchâtel, 1877); „L'escalade de 1602“ (1876); prócz tego artykuły literacko-historyczne w genewskiej „Bibliothèque universelle“ i „Galerie suisse“. Por. Bertha Vadier „Henri Frédéric Amiel“, studjum biograficzne (1886); F. Brunetière „Revue des Deux Mondes“ (1886, styczeń); Frommel „Esquisses contemporaines“ (Paryż, 1892).

Amitoza, bezpośrednie dzielenie się komórek bez figur mitotycznych (ob. mitoza), spostrzegane u niektórych pełzaków.

Ammon Otto, antropolog niemiecki, * 1842. Z początku studjował nauki inżynierskie i przyrodnicze, następnie ekonomję społeczną i rolnictwo. Pracował w Konstancji jako inżynier kultury, porzucił jednak wkrótce służbę państwową i nabył *Gazetę Konstancjeńską*. Po sprzedaniu pisma przeniósł się do Karlsruhe, gdzie oddaje się studjom przyrodniczym, głównie antropologicznym; przez 13 lat był sekretarzem komisji przy karlsruheńskim towarzystwie starożytności i opracowywał antropologiczny materjał, dotyczący badeńskich rekrutów i uczni. Napisał: „Antropologische Untersuchungen der Wehrpflichtigen in Baden“ (1890); „Der Darwinismus gegen die Socialdemokratie“ (1891); „Die natürliche Auslese beim Menschen“ (1893); „Die Bedeutung des Bauernstandes für den Staat und die Gesellschaft“ (1894—1906); „Die Gesellschafsordnung und ihre natürlichen Grundlagen“ (1900—1907) i inne.

Ammoniacum *(gumo-żywica amonjakalna)*, stwardniały sok mleczny rośliny *Dorema ammoniacum*. Sok wycieka sam z korzeni i łodygi, obficiej wydziela się po nakłóciu przez owady, krzepnie na twarde, białe, zzewnątrz brunatnawe, ziarna o połysku wosku. Zbierają je w Persji i wysyłają do Ispahanu i Bombaju. Ziarna o średnicy 0,5—1 cm. posiadają właściwy sobie nieprzyjemny zapach, smak, ostry, gorzki. **A.** w ręku mięknie, topi się w 50° C, zawiera żywicę, gumę i olejek eteryczny; w alkoholu się nie rozpuszcza, z wodą daje emulsję. Najlepsze gatunki **A.** *in granis* — małe, luźne ziarna, gorsze **A.** *in massis* — zbite kręgi. Stosuje się w medycynie.

Amnestja, ob. Ułaskawienie.

Amonjakalna soda, soda otrzymywana sposobem Solvaya.

Amono-saletrzany, środek wybuchowy, bezpieczny, składa się z azotanu amonowego, żywicy, oleju, naftaliny, nitronaftaliny, dwunitrobenzolu lub tym podobnych ciał.

Amonowa żelatyna, materjał wybuchowy z 30 cz. nitrogliceryny, 3 cz. bawełny strzelniczej i 67 cz. azotanu amonowego.

Amonowy superfosfat, mieszanina superfosfatu z siarczanem amonowym, zawiera 3—10% azotu i 8—16% rozpuszczalnego w wodzie kwasu fosforowego; używa się do nawożenia ziemi pod jare zboże i pod buraki.

Amorfozoa, bezkształtne zwierzęta, np. większość pierwotniaków i gąbek.

Amort Wilhelm, rzeźbiarz czeski, * 1864 r. w Kunraticach koło Pragi, od 1895 r. mieszka w Pradze. Z prac jego ważniejsze: biusty Vrchlickiego, Św. Czecha, Riegera, pomnik arcb. Horaka, grupa Ukrzyżowanie. **A.** należy do najpłodniejszych rzeźbiarzy czeskich, poczucie malownicze łączy z jędrnością plastyczną, jest realistą i niezrównanym w modelowaniu postaci.

Amosis (egip. *Ahmose*), 1) król egipski koło 1575 przed Chr., rezydował w Tebach, odebrał znów Hyksosom dolny Egipt, zawładnął ich ostatnią fortecą Avaris i wzmocnił potęgę państwa; 2) król egipski 569—526 przed Chr. Pełen rozumu i ambicji, jako krewny faraona Apriesa, doszedł do najwyższych godności i był wysłany przez króla do uśmierzenia wojsk egipskich, które po porażce doznanej od Cyrenejczyków, zbuntowały się z powodu faworyzowania na-

jemników greckich. Wszakże zamiast uderzyć na zbuntowane wojska, połączył się z niemi; został obwołany królem, pokonał Apriesa pod Memfisem i przez długi czas dzielił razem z nim rządy. Później wydał króla na łup wściekłości tłumu, który go udusił. **A.** zaślubił córkę Psammeticha II. Chociaż został powołany na tron, aby zwalczać wpływy cudzoziemców, kontynuował jednak politykę poprzedników, którzy chcieli odrodzić Egipt przez wpływy greckie: osadził załogę grecką w Memfisie, przyjął do swego haremu greczynkę z Cyrene, posyłał podarunki do świątyń greckich i pozwolił na założenie greckiej kolonji Naukratis (ob.). Popierał handel i rzemiosła i podniósł dobrobyt kraju przez zhołdowanie miast cypryjskich. Wzrostowi potęgi perskiej nie mógł zapobiec ani przez sojusz z Krezusem ani przez przyjaźń z Polikratesem z Samosu. W rok po śmierci **A-a** (526), syn jego król Psammetich III, musiał poddać się władzy Persów. Według podań greckich **A.** pozostawał w przyjaznych stosunkach ze sławnemi filozofami: Pitagorasem, Thalesem i t. d.

Amoteras albo *Ama-terasu-oho-mi-kami*, najpopularniejsze bóstwo japońskie, bogini słońca, która czuwa nad ludźmi i obdarza ich dobrodziejstwami; bywa wyobrażaną z tarczą słoneczną w ręku.

Amperozwoje, iloczyn z liczby amperów prądu elektrycznego, przepływającego przez cewkę, i liczby jej zwojów; działanie elektromagnetyczne cewki jest proporcjonalne do liczby amperozwojów.

Amphitricha, dwurzęsne bakterje; po jednej rzęsie na każdym biegunie (ob. rzęski).

Amplifikator audiometryczny, przyrząd do potęgowania dźwięków i rozwijania słuchu u głuchych, wynaleziony przez inżynera Dussauda. Składa się z właściwego amplifikatora, potęgującego dźwięki i audiometru wykazującego stopień intensywności. **A.** zaopatrzony jest w dwie trąbki z bardzo dźwięcznego kryształu (C); trąbki te osadzone na blaszce stalowej (Z), zakładanej na głowę. Do każdej trąbki przyczepiona jest metalowa rurka (T) na wzór rury akustycznej, rurki połączone są kauczukiem z większą rurą (M), odbierającą dźwięki; nadto aparat posiada urządzenie z glinu, które za pomocą śruby mikrometrycznej (V) pozwala ściskać kauczukowe rurki, a więc stopniować intensywność dźwięku.

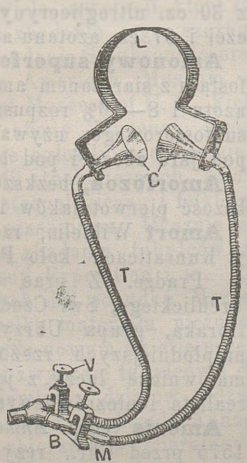

Amplifikator audiometryczny.

Amrilkais, poeta arabski, ob. Imru-Ul-keis.

Amrit, ruiny na wybrzeżu starożytnej Fenicji na południe od Tartusa pozostałe po kolonji Marathos; były w r. 1860 dokładniej zbadane przez Renana. Marathos jako kolonja początkowo należało do Arados, jednego z trzech największych miast Fenicji. Między pozostałemi zabytkami największą wartość posiada *El Ma bed* (świątynia) jako najwybitniejszy pomnik semickiego budownictwa świątyń. Jest to czworokątny plac, zamknięty z trzech stron skalistą ścianą, 55 m. długą, 48 m. szeroką, na środku którego wznosi się odłam skały, 3 m. wysoki i 5,5m. długi i szeroki; na tym zaś odłamie spoczywa *Cella* z trzech stron zamknięta i nakryta wielkim kamieniem. Są też i inne zabytki, jak: wspaniałe mauzoleum, stadium z przylegającym amfiteatrem, przeszło 20 grobowców.

Amsterdam, ludność pod koniec 1906 wynosiła 564,186. Przemysł djamentów po niepokojach 1903 na nowo zakwitł, zatrudniał 8,000 robotników. Krach finansowy w Ameryce Północnej 1907 odbił się dotkliwie na przemyśle **A-u.** 5,000 robotników pozostawało bez zajęcia. Wywóz djamentów do Stanów Zjednoczonych (1906) wynosił około 24 mil. guldenów. Ruch statków: przybywających 1,970 o pojemności 4,888,000 m^3, odchodzących 1,434 o pojemności 3,470,000 m^3. Dochody miasta (1906),—31,023,000 guldenów, wydatki — 28,958,000 guld., długi — 127,100,000 guldenów.

Amundsen Roald, podróżnik i badacz podbiegunowy, * 1872 w Borje w Norwegji, wcześnie przedsiębrał niewielkie wyprawy po północnym morzu Lodowatym, by zdobyć doświadczenie do wielkich ekspedycji późniejszych. Był pierwszym adjutantem na statku „Belgica“ podczas belgijskiej wyprawy do bieguna południowego (1897 — 1899), następnie przebywał na niemieckiej strażnicy morskiej w Hamburgu. W r. 1901 **A.** kupił mały statek żaglowy dla próbnych wypraw po Północnym morzu europejskim (naukowe wyniki opracował Nansen). W r. 1903, na swym statku „Gjöa“ odbył podróż morzem wzdłuż Ameryki Północnej i przedostał się przez północno-zachodnie przejście na północy. W lipcu 1903 z 6 towarzyszami pożeglował z Chrystjanji przez zatokę Bafina, przedostał się przez cieśninę Lancasterską do świata lodów podbiegunowych w Ameryce. Zatrzymany w cieśninie Peela przez lody, zimował na ziemi króla Williama. Po 23 miesiącach (w sierpniu 1905) wąską i płytkowodną drogą między brzegiem Ameryki i przeciwległych wysp **A.** udał się dalej na zachód, w pobliżu delty Mackenziego pod King-Poing, zamknięty znów przez lody, spędził trzecią zimę. Po wyprawie na sankach do Eagle City nad Iukonem w Alasce rozpoczął odwrót przez dro-

gę do San-Francisko 19 paźdz. 1908 r. Naukowe wyniki wypraw **A-a** streszczają się w badaniach nad magnetycznemi stosunkami Północy. Cenny opis podróży opublikował **A.** w dziele: „Północno-zachodnie przejście. Moja wyprawa podbiegunowa na Gjöa“ (niem. wyd., Monachjum, 1908).

Amurska kolej. Po porażce Rosji w r. 1905 kolej mandżurska, do której rząd rocznie dokładał 17 mil. rubli i której koncesja po 31 latach ekspiruje, utraciła dla Rosji wszelką wartość jako droga do Władywostoku. Rosja prowadzi układy o sprzedaż jej Japonji i w tym celu prawdopodobnie zjechał się margr. Ito w Charbinie z ministrem finansów Kokowcewem, w październiku 1909 r. Śmierć nagła Ita (ob. Ito) na razie przerwała układy. Wobec tego stało się dla Rosji koniecznością przeprowadzenie nowej drogi, broniącej interesów Rosji na Dalekim Wschodzie. W r. 1908 Duma państwowa uchwaliła budowę nowej linji kolejowej, która zaczynać się będzie nie od Nerczyńska, jak projektował rząd, ale od Kuenga, ponieważ dolina Nerczy już jest zamieszkała i posiada 1 miljon dziesięcin ornej ziemi. Kolej ma iść krajem lesistym, który stopniowo ma się zaludniać. Dystans Stretiensk-Pokrowskaja przy ujściu Szylki, gdzie Amur staje się spławnym, był już zbadany w l. 1893 — 94, a powtórnie w 1895. Dystans zaś Pokrowskaja - Chabarowsk został zbadany w l. 1894 — 96. Droga ta będzie miała odnogę do Nerczyńska i ze względów strategicznych będzie prowadzona równolegle do Amuru, w odległości najmniej 15—20, a najwyżej 120 wiorst; ma być ukończona w r. 1912 według kosztorysu wynoszącego 216 miljonów rub. Węgla dostarczać będą kopalnie w Petrowsku (25 wiorst odległego od Nerczyńska), które dziś zaopatrują w węgiel kojej Zabajkalską; nadto kopalnie nad rzeką Oława.

Amurskie generalne gubernatorstwo, obejmujące obwód Amurski, obwód Przymorski i połowę Sachalinu zostało przywrócone po wojnie rosyjsko-japońskiej; 12 sierpnia 1903 ziemie te weszły w skład utworzonego namiestnictwa Dalekiego Wschodu (obwód Amurski i Kwantuński). Do obwodu amurskiego (170,000 m.) przybyło w r. 1907 osadników 11,000, a ludność obw. Przymorskiego (1906: 220,000) w r. 1907 zwiększyła się o trzecią część. Obecnie generał-gubernatorem jest gen. Unterberger. Por. Grum-Grzymajło „Amurskaja oblast'“ (Petersb., 1894); A. Kaufman „Matieriały dla wyjaśnienija kolonizacionnoj wmiestimosti Priamurskawo kraja“ (t., 1901); Zepelin „Der ferne Osten“ („Russland in Asien“, Berlin, 1906, 8 t.); Tireer „Die Amurprovinz“ („Kommerzielle Berichte“, Wiedeń. 1907).

Amy Jan Barnaba, rzeźbiarz francuski, * 1839 w Tarascon, † 1907 r. tamże; głównie pracował nad popiersiami, które odznaczają się doskonałym modelowaniem, świetnym wyrazem twarzy i wielkim podobieństwem.

Amygdalina (ob. dzieło gł. mylnie *Amygalina)*, $C_{20}H_{27}NO_{11}$ znajduje się (do 3%) w gorzkich migdałach. Krystaliczna, bezbarwna, nie posiada zapachu, natomiast słaby gorzki smak; rozpuszcza się w wodzie i alkoholu; w eterze jest nierozpuszczalna, posiada odczyn obojętny, topi się przy 120° i nie jest lotna. Pod wpływem *emulsyny*, która się znajduje zarówno w gorzkich jak słodkich migdałach, rozkłada się jak opisano w gł. dziele.

Amyloform, produkt kondensacji skrobi i aldehydu mrówczanego, zastępuje jodoform, używa się przeciw katarowi.

Amyloid, bezkształtna masa, otrzymywana od działania stężonego kwasu siarkowego na drzewnik, barwi się jeszcze od jodu na niebiesko, przy dalszym traktowaniu przechodzi w dekstrynę.

Amylowe alkohole. Teorja przewiduje istnienie ośmiu izomerycznych alkoholów o cząsteczce $C_5H_{11}.OH$, i wszystkie te izomery są już obecnie znane. Dwa z nich, a mianowicie izobutylokarbinol i metyloetylokarbinokarbinol wchodzą w skład olejku niedogonowego wódki (ob. amylowy alkohol w dziele gł.). Drugi z wymienionych alkoholów zawiera niesymetryczny atom węgla, co stanowi o skręcaniu płaszczyzny polaryzacji przez t. zw. amylowy alkohol.

Anachoretów wyspy, por. Admiralicji wyspy.

Anaërobioza, zdolność bakterji do życia i rozmnażania się wyłącznie w środowisku beztlenowem (anaërobioza bezwzględna). **A.** względna oznacza, że pewien rodzaj bakterji może żyć i rozmnażać się nietylko w środowisku beztlenowym, lecz względnie i przy dostępie powietrza.

Analgen (ob. suplement przy dziele gł.). $C_{18}H_{16}NO_2$ jest etoksyacetamidochinoliną otrzymywaną z oksychinoliny.

Analiza biochemiczna oparta jest na reakcjach, zachodzących we krwi, w roztworach białka. Jeżeli jakiemuś zwierzęciu zastrzyknąć surowicę krwi lub samą krew zwierzęcia odmiennego rodzaju, surowica ostatniego wywoła w surowicy lub w nadzwyczaj rozcieńczonej krwi pierwszego osad. Zastrzykując zamiast surowicy krwi mleko, otrzymamy surowicę, zdolną strącać osad tylko w mleku odpowiedniego rodzaju. Uhlenhuth zastrzykiwał zwierzętom białko jajka kury i otrzymywał surowicę, za której pomocą mógł wykrywać obecność białka kurzego w roztworze 1 : 100,000, gdy zwykła reakcja chemiczna odmawia wskazań przy rozcieńczeniu 1 : 1,000. Antysurowica białka kurzego jajka reaguje nietylko na białko kurze, lecz wprawdzie słabiej, i na białko z jajka gołębiego. Podobnież zachowują się surowice i innych zwierząt; okazują się wrażliwe na całe grupy zwierząt zbliżonych gatunków. Uhlenhuth wprowadzał sto-

pniowym dozowaniem krew ludzką do organizmu królika i otrzymał surowicę, od której powstawał osad w nadzwyczaj znacznym rozcieńczeniu krwi ludzkiej. Minimalne ilości krwi wystarczają, by móc odróżnić krew ludzką od krwi jakiegokolwiek kręgowca, przytym krew może być wysuszona, stara, zepsuta. Metodę powyższą można stosować do płynów zawierających białko wogóle, w ten sposób pozyskujemy środek wykrywania jednego rodzaju mięsa w mięsie odmiennego rodzaju, tak rozpoznać możemy mięso końskie w kiełbasie i t. p. Jak zauważyliśmy wyżej, reakcje omawiane posiadają charakter grupowy. Antysurowica krwi konia wywołuje osad nietylko w krwi konia, lecz również nieco mniejszy, co prawda, osad i w krwi osła. Tą okolicznością zaczęto posługiwać się w celu stwierdzenia stosunków pokrewieństwa, przytym wyniki kontrolowano na drodze anatomji porównawczej, paleontologji i historji rozwoju. Nutall zbadał w przeszło 16,000 reakcjach 900 rodzajów krwi z 35 specyficznemi antysurowicami („Blood immunity and blood relationship Cambridge, 1904) i między innemi na zasadzie swoich reakcji potwierdził słuszność mniemania Huxleya, że różnice między człowiekiem i człekokształtną małpą są mniejsze, niż między nią a małpą niższego typu. Surowica z królika, traktowanego krwią ludzką dała znaczny osad z krwią 34 ras ludzkich i prawie taki sam osad z krwią 8 gatunków małp antropoidalnych. Również na drodze analizy biochemicznej znalazł potwierdzenie ważny w sensie filogienezy fakt pokrewieństwa gadów i ptaków.

Analiza biologiczna wody, wprowadzona jeszcze przez Ferdynanda Cohna z Wrocławia, nabiera coraz większego znaczenia. Główne jej zadanie polega na określeniu różnicy między fauną i florą wód naturalnych, wód odpływowych w warunkach normalnych rozwoju, a fauną i florą w warunkach, odbiegających od normy zwykłej. Skonstatowanie tej różnicy pozwala na wnioski o pochodzeniu badanej wody. Tak obfitość pewnych grzybków świadczy o wodzie unoszącej substancje, podlegające gniciu, fermentacji. Grzybek *Sphaerotilus* wskazuje na wody z cukrowni, *Carchorium* znów na wody odpływowe z fabryki skrobji. Ze świata zwierzęcego w pierwszym rzędzie na uwagę zasługują gąsienice chróścików, jętek, raczki-kiełże, ślimaki; w zakres analizy biologicznej wody wchodzi zbadanie terenu, na którym wyniszczony został wszelki zapas środków pożywienia dla ryb. Ogromnej wagi bywa zbadanie planktonu w najobszerniejszym znaczeniu słowa, inaczej wszystkiego, co pływa zawieszone w wodzie. Por. Lauterborn „Die Verunreinigung der Gewässer“ (1908).

Analiza gleby *(gruntu)* ma na celu: 1) oznaczenie zawartości substancji pożywnych i szkodliwych dla roślin; 2) określenie składników budowy gleby: piasku, gliny, humusu, wapna; 3) oznaczenie mechaniczne grubości i różnorodności mieszaniny składników; 4) określenie takich własności gleby, jak ciężar właściwy, zdolność absorbcji względem amonjaku, pary wodnej i gazów powietrza; jak wreszcie zachowanie się gleby względem wody: zdolność nasiąkania, filtracji, parowania, pochłaniania i przewodnictwa ciepła, kohezji i adhezji.

Analiza mikrochemiczna. Gdy chodzi o zbadanie ciała, posiadanego w bardzo ograniczonych ilościach, reakcje, wywołane na drodze mokrej czy suchej, obserwuje się pod mikroskopem. Najczęściej stosujemy metodę mikrochemiczną w badaniach minerałów, substancji roślinnych lub zwierzęcych. W ostatnich czasach zdobywa sobie uznanie ta metoda w ekspertyzach sądowych. Dla przykładu weźmiemy drobny okruch minerału, badamy go pod mikroskopem, chcąc się przekonać o jego czystości; po stwierdzeniu czystości, rozpuszczamy, zadajemy odczynnikiem, wywołując reakcję barwną i badamy kroplę na szkiełku przedmiotowym pod mikroskopem; jeżeli otrzymujemy osad, rozpatrujemy pod mikroskopem jego charakter, postać krystaliczną, i na tej zasadzie wnioskujemy o obecności pierwiastków takich lub innych. Por. Klement et Renard „Réactions microchimiques“ (Bruksela, 1886); Behrens H. „Anleitung z. mikrochemischen Analyse“ (1899); „Mikrochemische Technik“ (1900); Lemberg „Zur mikrochemischen Untersuchung einiger Minerale, (Zeitschrift d. deutschen Geol. Gesellschaft 1890, 1892, 1894); Arnold Bolland „Studja mikrochemiczne“ (publikacja Akademji Umiejętności w Wiedniu z 9/VII 1908. Chemik Polski, Warszawa, 1909).

Analizator-regiestrator gazów, przyrząd do ciągłej kontroli gazów, pozwalający na dokładne regulowanie dopływu powietrza do paleniska. Próby z gazu przepływającego przez aparat, możemy brać ciągle za pomocą syfonu *29—15—16—15* dzięki ciągłemu dopływowi wody przez rurę *6* do rury *17*, która znów prowadzi do odbieralnika *28*. Gazy przepędzane bywają przez roztwór pochłaniający, redukcja objętości ich regiestruje się na djagramie. Za pomocą rurki łączymy koniec *1* podwójnego kranu *3, 4, 5* z punktem kanału ciągowego, skąd bierzemy próbę, koniec *2* z kanałem kolektorem lub kominem, i w ten sposób otrzymujemy różnicę ciśnień w dwuch punktach, przez które przepływają gazy spalone, prąd przebiega drogę *1, 5, 4, 2*. W czasie przepływu gazów uskutecznia się pobieranie próby w odnodze *14 — 27* na skutek depresji w rurach *25—19*, wywołanej przez obniżenie poziomu wody w rurze *32*. Z chwilą kiedy woda osiągnie najniższy poziom, płyn podnosi się, część gazu wtłoczona zostaje do rury *13*, odosobnionej od powietrza hydraulicznym tło-

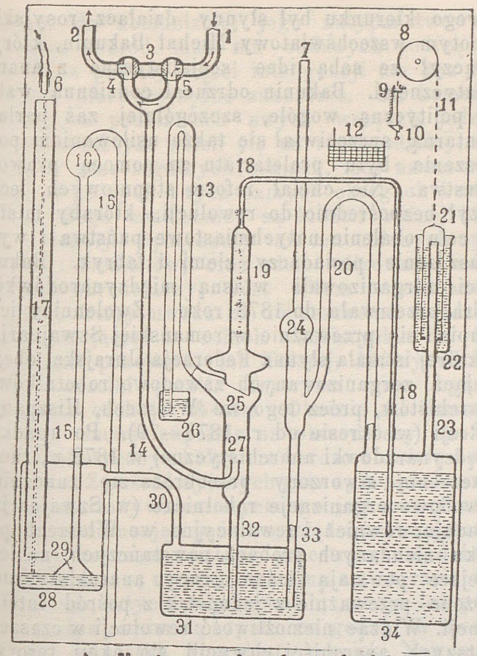

Analizator gazów (przecięcie).

kiem. Koniec *25* odbieralnika *19* pokrywa się płynem podnoszącym się, reszta gazu przechodzi

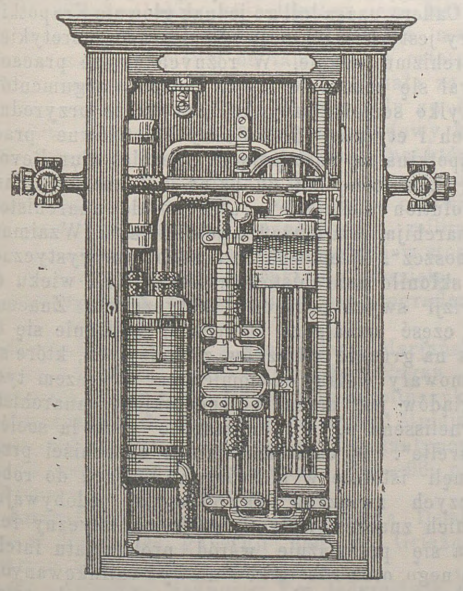

Analizator gazów (widok zewnętrzny).

z *19* przez kanał *18* do rezerwuaru z pochłaniającym płynem *34*. Gaz nie zaabsorbowany zbiera się nad płynem, przechodzi przez rozgałęzienia *23* do odbieralnika *22*, gdzie wywiera ciśnienie na pływak *21*, co zaznacza pióro *10* umocowane na nitce *11*, przerzuconej przez blok *8*, kreśląc dzięki sterówce *9* ślad na djagramie *12*. Po osiągnięciu swego maximum w rezerwuarze *19*, płyn znów opada i nanowo wciąga się próba gazu przez *27*, *14*, przewodnik *18* zostaje zamknięty przez płyn pochłaniający. Gaz zanalizowany uchodzi przez przewodnik *20*, zbiornik *24* i rurę *7*, z chwilą kiedy poziom płynu w zbiorniku *24* dostatecznie się obniży. Zbiornik *28* w górnej swej części posiada rurę *30*, łączącą go z rezerwuarem *31*, w którym zanurzone są rury *32* i *33*, posiadające znowu połączenia z *25*, *19* i *24*. Poziom podnosi się w *28*, powietrze ściśnięte wytłacza płyn z *31* w *25—19* i *24*. Syfon *29—15—16—15* powoli się napełnia, zaczyna działać. Pole jego jest większe, niż rury *6*, poziom obniża się w *28*, podnosi się w *34*. Krany *4* i *5* i przewodnik *3* służą do opróżniania przyrządu.

Analogja uniwersalna, termin użyty przez Fouriera na oznaczenie stałej analogji między światem żywym a martwym; za pomocą **A-i u-ej** Fourier wyprowadza wnioski o przeznaczeniu człowieka i świata.

Anam (ob. Francuskie Indochiny), nominalnym królem jest (cesarz) Duy-Tan, piąty syn.

Ananda-lahar, instrument muzyczny, używany przez żebraków Bengalji, którzy śpiewają przy jego akompanjamencie. Jest to dowcipnie pomyślana kombinacja dwóch bębnów.

Ananiński grobowiec w pobliżu wsi Ananjino nad rzeką Kamą, odkopany w 1858 roku. Roboty prowadzone przez Alabina, Lercha i Niewostrujewa doprowadziły do wydobycia cennych dla archeologji materjałów z okresu kamiennego, bronzowego i żelaznego i figury rycerza, wyciosanego w kamieniu; grobowiec ten zbudowany był przez nieznany naród na wiele lat przed Nar. Chr. Por. „Wiestnik Geogr. Obszczestwa“ (1860, № 6); „Trudy I archeol. sjezda“ (t. II).

Anaphylaxia, synonim Allergia.

Anapo, rzeka w Sycylji, prowincji Syrakuzy, wpada do morza pod Syrakuzami, nad brzegami jej rośnie dziko papyrus.

Anarchizm, jest to kierunek, odrzucający wszelkie formy państwa, rządu i prawa w życiu społecznym, i uznający zupełną, nieskrępowaną żadnym przymusem zewnętrznym, wolność jednostki. Społeczeństwo powinno być samorzutną, wolną grupą jednostek współdziałających ze sobą na podstawie wspólnych interesów i sympatji. Jednostki łączyć się winny w grupy, te zaś w większe związki i t. d. Taka wolna organizacja nie powinna mieć żadnych stałych, z góry obowiązujących, norm. Jednostki powinny mieć nieograniczoną wolność wychodzenia z jednych i tworzenia innych grup, te również

w stosunku do większych związków. Przy jakich stosunkach własnościowych osiągnięta być może całkowita wolność jednostki? Na to anarchiści dają trzy różne odpowiedzi, które charakteryzują trzy panujące w tej doktrynie kierunki. Anarchiści-indywidualiści sądzą, że zachowanie własności prywatnej, bez żadnych ograniczeń, jest niezbędnym warunkiem absolutnej wolności jednostki. Anarchiści-kolektywiści twierdzą, że zachowanie własności prywatnej narzędzi produkcji skazałoby ogromną większość ludzi na zależność od mniejszości, a więc uniemożliwiłoby faktycznie wolność jednostek nawet po zniesieniu państwa, rządu i prawa; należy więc uznać je za własność zbiorową ogółu. Wreszcie anarchiści - komuniści, podzielając zdanie poprzednich, idą jeszcze dalej i twierdzą, że należy znieść własność prywatną nietylko narzędzi produkcji, lecz i wyprodukowanych bogactw. Myśl o wyzwoleniu się z wszelkiego rodzaju więzów zewnętrznych: rządów, praw, instytucji przymusowych, kiełkowała już wśród myślicieli starożytnej Grecji, spotykamy ją u cyników; następnie ujawniła się w różnych sektach religijnych, w ruchu husyckim, w czasie reformacji w wieku XVI oraz podczas pierwszej rewolucji angielskiej w XVII w.; nie przybrała jednak formy określonej doktryny. **A.**, jako doktryna, powstać mógł dopiero wówczas, kiedy po wielu rewolucjach i spiskach, zmieniających formy państwowe i ludzi, stojących u władzy, niektórzy wrażliwi myśliciele rozczarowali się do wszelkich form państwowych, praw, rządów i instytucji, posiadających z góry określoną i stałą organizację. Po wielkiej rewolucji francuskiej Godwin wystąpił jako pierwszy myśliciel anarchistyczny, który doktrynę antypaństwową rozwinął dość obszernie i uzasadnił. Po Godwinie zjawili się inni myśliciele anarchistyczni, do powstania jednak słynnej Międzynarodówki nie było wcale ruchu anarchistycznego. Jako indywidualista najbardziej krańcowy wystąpił Stirner w głośnym później dziele p. t. „Der Einzige und sein Eigenthum“ (1845), w którym zasadę absolutnej wolności jednostki rozwinął konsekwentnie i wszechstronnie. Upadek rewolucji 1848 r. wzmocnił tendencje anarchistyczne, które wyraz swój znalazły w pismach Proudhona z owej doby, zwłaszcza zaś w jego „Idée generale de la révolution au XIX siècle“ i „Confession“. W przeciwstawieniu do Stirnera, Proudhon nie jest konsekwentny. Centralistycznej organizacji państwowej przeciwstawiał wolną organizację jednostek i grup, idącą, jak się wyrażał, z dołu do góry. Godwin, Stirner i Proudhon byli intelektualnemi rewolucjonistami, anarchizm ich był indywidualistyczny na ogół. Godwin wprawdzie skłaniał się ku komunizmowi, ale komunistą nie był. W epoce istnienia Międzynarodówki powstał dopiero rewolucyjny **A.** kolektywistyczny, z którego później rozwinął się komunistyczny. Twórcą tego nowego kierunku był słynny działacz rosyjski, a potym wszechświatowy, Michał Bakunin, który połączył ze sobą idee socjalistyczne z anarchistycznemi. Bakunin odrzucał codzienną walkę polityczną wogóle, szczególniej zaś parlamentarną, sprzeciwiał się także usiłowaniom polepszenia bytu proletarjatu za pomocą prawodawstwa. Nie chciał reform stopniowych, lecz dążył bezpośrednio do rewolucji, którąby miała na celu obalenie natychmiastowe państwa i wywłaszczenie posiadaczy ziemi i fabryk. Bakuniści zorganizowali własną międzynarodówkę, która przetrwała do 1878 roku. Zwolennicy ich skupiali się przeważnie w romańskiej Szwajcarji, w której istniała słynna Federacja Jurajska, obejmująca zorganizowanych zawodowo robotników-anarchistów, prócz tego we Włoszech, Hiszpanji i Rosji (w okresie od r. 1873—79). Po upadku Międzynarodówki anarchistycznej w 1878 r., ruch przez nią stworzony przeobraża się znacznie: zawodowe organizacje robotnicze (w Szwajcarji) upadają, również i rewolucyjne we Włoszech po kilku nieudanych próbach powstańczych; na ich miejsce powstają luźne grupy anarchistyczne, złożone przeważnie z jednostek z pośród inteligencji. Widząc niemożliwość rewolucji w czasach bliższych, anarchiści chwycili się akcji terorystycznej. Pod względem teoretycznym we wspomnianym czasie **A.** komunistyczny został zastąpiony przez kolektywistyczny, który stosunkowo najdłużej przetrwał w Hiszpanji. Inicjatorem jego był Cafiero, uzasadnił go jednak głównie Krapotkin, który jest zarazem najwybitniejszym teoretykiem anarchizmu wogóle. W różnych swych pracach, starał się uzasadnić **A.** za pomocą argumentów nietylko socjologicznych, lecz także przyrodniczych i etyczno - filozoficznych. Główne prace Krapotkina są następujące: „Paroles d'un Revolté“, „La conquête du pain“, „L'anarchie dans l'évolution socialiste“, „La morale anarchiste“, „Anarchija, jeja filosofija, jeja idieał“, „Wzaimnopomoszcz“. Niepowodzenie ruchu terorystycznego skłoniło anarchistów w końcu XIX wieku do rewizji swych poglądów taktycznych. Znaczna ich część uznała za konieczne, zbliżenie się do mas na gruncie związków zawodowych, które się zajmowały walką ekonomiczną. Wyrazem tych poglądów jest praca holenderskiego anarchisty Cornelissena p. t.: „En marche vers la société nouvelle“. W ostatnich latach anarchiści przeniknęli istotnie w niektórych krajach do robotniczych związków zawodowych, zdobywając w nich znaczny wpływ. **A.** komunistyczny rozwija się przeważnie wśród proletarjatu inteligentnego, oraz robotników niewykwalifikowanych, pozbawionych stałego zajęcia. Lgną do niego przeważnie te żywioły, w których położeniu tylko nagły przewrót socjalny, znoszący własność prywatną,—spowodować może znaczne polepszenie. Do **A-mu** pociąga ich to, że dąży bezpo-

średnio do komunizmu; jego antypaństwowość odgrywa wśród mas mu oddanych podrzędną rolę. Dla pewnej części inteligencji ma ona natomiast pierwszorzędne znaczenie. **A.** komunistyczny, w podstawach swych wszędzie jednakowy, w taktyce dzieli się na różne odłamy, nie tylko w poszczególnych krajach, lecz nawet niekiedy w jednych i tych samych okręgach i miastach. Jego zwolennicy są ludźmi różnej bardzo kategorji. Spotykamy tam natchnionych apostołów i idealistów, oraz zdemoralizowane indywidua i zbrodniarzy. Jest odłam wśród anarchistów, który uważa za dopuszczalne kradzież i eksproprjację w celach osobistych. Są też anarchiści pokojowi, jak Tołstoj, którzy odrzucają wszelki gwałt. Teroryzm więc bynajmniej nie cechuje **A-mu**. Obecnie **A.** komunistyczny usunął zupełnie na plan dalszy **A-** indywidualistyczny, który ma bardzo niewielu zwolenników. Z pośród żyjących głównym przedstawicielem **A.** indywidualistycznego jest amerykanin Tücker. Odrzucając państwo, rząd i prawa pisane, wymaga zarazem ścisłego przestrzegania dobrowolnych umów, uważając za słuszne, w razie ich naruszania, użycie siły i gwałtu; uznaje też prawo karania śmiercią tych, co godzą na nietykalność jednostki. Anarchista rosyjski Nowomirskij, w pracy swej p. t. „Czto takoje anarchizm“ wykazuje, że **A.** komunistyczny nie będzie mógł się obejść całkowicie bez pierwiastków przymusu i władzy, gdyż wymagać tego będzie organizacja produkcji zbiorowej. Ideałem jego jest **A.** indywidualistyczny, komunistyczny zaś można uważać za przejściowy do tamtego. W ostatnich latach, znaczna część anarchistów uznała za konieczne organizowanie się. W tym celu zwołano w końcu sierpnia 1907 r. międzynarodowy kongres anarchistyczny w Amsterdamie, na którym postanowiono założyć stałe Biuro korespondencyjne wraz z archiwum. Na zjeździe omawiano stosunek anarchistów do syndykatów, militaryzmu i t. p. Żadnych nowych rezolucji w stosunku do dotychczasowej taktyki nie powzięto.

Anastygmat, rodzaj objektywu fotograficznego (ob. fotografja).

Anatahan, wyspa z archipelagu Marjańskiego, dzierżawiona przez towarzystwo Pagan, zamieszkała przez tuzin Chomorro i karolińczyków.

Anatolska droga żelazna w Azji Mniejszej, idąca od Hajdar-Pasza naprzeciw Konstantynopola do Angory i Konji; zbudowana 1892—96, przedłużenie jej—kolej bagdadzka.

Anatolskie kopalnie (od Anatola Demidowa) w Permskiej guberuji nad rz. Griaznaja, odkryte 1831, złoto i srebro.

Anc Bolesław, inżynier, * w Jędrzejowie gub. Kieleckiej, † 1909 we Lwowie. Z początku był nauczycielem gimnazjalnym we Włocławku, brał udział w wypadkach 1861—1864; emigrował do Belgji, gdzie ukończył studja inżynierskie. Pracował długi czas jako inżynier w Rumunji, Serbji, Bulgarji; był naczelnym inżynierem na kolejach bulgarskich. Jako emeryt osiadł we Lwowie. Wspomnienia swoje o wypadkach z powstańczej epoki ogłosił pod koniec życia: Anc Bolesław i Józefa „Z lat nadziei i walk 1861 — 1864“ (Brody, 1907).

Anchitherium, nieparzystokopytne zwierzę, jedna z form szczepu koni, często występuje w górnym miocenie Europy i Ameryki Płn.; posiadał palec środkowy większy, podczas gdy palce boczne, zmniejszone, już ziemi nie dotykały.

Ancona Aleksander, historyk literatury włoskiej, profesor na uniwersytecie pizańskim 1860—1900. Napisał nadto: „Le antiche rime volgari etc.“ (5 t., 1876 — 88); „Sacre rappresentazioni dei secoli XIV, XV, XVI (1872); „Origini del teatro in Italia (2 wyd., 2 t., 1891); „Manuale della letteratura italiana“ (1892—95, 5 t.); Całkowity wykaz jego prac wyszedł r. 1901 pod tytułem „Raccolta di studii critici dedicata ad A. d'Ancona“.

Ancylowe morze, jezioro (ancylusowe), jedno ze stadjów rozwojowych Bałtyku w epoce lodowców, kiedy Bałtyk był słodkowodnym basenem o powierzchni 570 kw. km. Nazwa pochodzi od ówczesnej fauny, reprezentowanej przez mięczaka *Ancylus fluviatilis* (obok niego *Limnaea ovata*). Muszle ancylusa wykryto w pokładach osadowych na wyspie Ozylji i Monie.

Anczyc Władysław. W r. 1909 odbył się w Krakowie obchód uroczysty dla uczczenia pamięci **A-a.**

Andersen-Lundby Anders, duński pejzażysta, * 1841 w Lundby koło Aalborgu, przebywa w Monachjum; maluje przeważnie krajobrazy zimowe z okolic Monachjum.

Andes Los, okręg południowo-amerykańskiej rzplitej Wenezuelli, wdłuż którego ciągną się wschodnie Kordyljery, a zamykają go Kordyljery Mérida; 38,184 kw. km., 363,388 m. (1894).

Andoryt, minerał z gromady lamprytów, rzędu siarkosoli srebra, krystalizuje w układzie rombowym, zawiera srebro, ołów, antymon i siarkę.

Andrassy Juljusz, w 1893 był ministrem oświaty, później ministrem dworu; w r. 1898 razem z bratem Teodorem wystąpił z partji rządowej, po upadku Banfyego wrócił do niej r. 1904 przyłączył się do opozycji Koszuta i Banfego, r. 1906 został członkiem gabinetu Wekerlego. Oprócz wymienionego dzieła napisał po węgiersku „Podstawy trwałości państwa węgierskiego i konstytucji węgierskiej“ (Budapeszt, 1901).

Andrassy Teodor Andrzej, starszy syn Juljusza, * 1857, † 1905; był w 1890 wiceprezesem parlamentu węgierskiego, w 1898 z powodu *lex Tisza* wystąpił z partji rządowej, wrócił jednak do niej za czasów gabinetu Szella; w 1901 wybrany ponownie posłem, był prezesem węgierskiej wystawy sztuk pięknych.

André Ludwik, francuski minister wojny, ustąpił ze swego stanowiska 15 listopada 1904, kiedy opinja publiczna potępiła zalecany przez niego system szpiegowania oficerów nierepublikańskich.

Andreas-Salomé Lou, literatka niemiecka, * 1861 w Petersburgu, żona orjentalisty **A-a**, mieszka w Getyndze. Ważniejsze z jej prac: „Henrik Ibsens Frauengestalten“ (Berlin, 1892, II wyd. 1906); „Friedrich Nietzsche in seinen Werken“ (Wiedeń, 1894), najlepsza książka z bogatej literatury nietscheańskiej, oparta na osobistych stosunkach z filozofem; opowiadania: „Ruth“ (1904); „Aus fremder Seele“ (1901); „Fenitschka. Eine Ausschweifung“ (1898); „Ma. Ein porträt“ (1904); „Menschenkinder“ (1902); „Im Zwischenland. Fünf Geschichten aus dem Seelenleben halbwüchsiger Mädchen“ (1902). Wszystkie utwory **A.** przeniknięte nietscheanizmem, chorobliwą nadwrażliwością uczuciową i strzelistym marzycielstwem.

Andrejew Aleksander, dramaturg i poeta rosyjski, † 1891.

Andrejew Leonidas, wybitny pisarz rosyjski, * 1871 r. w Orle. Po skończeniu gimnazjum w mieście rodzinnym studjował prawo na uniw. petersburskim i moskiewskim. Nędza popchnęła go w r. 1894 do targnięcia się na własne życie.

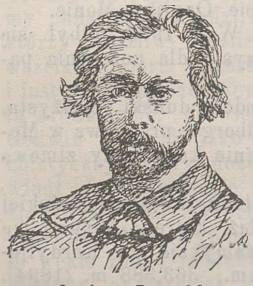

Andrejew Leonidas.

Pierwsze próby literackie spoczęły w koszu redakcyjnym. Na życie zarabiał wtedy **A.** robieniem portretów kredkowych. W r. 1897 zapisał się w poczet adwokatów, ale praktyką się nie zajmował. Został sprawozdawcą sądowym w gazecie *Kurjer* i tutaj też umieścił pierwsze swe opowiadania, które zwróciły uwagę Gorkiego, a począwszy od noweli „Żyli-byli“ i uwagę szerszej publiczności. Pierwszy tom nowel **A-a** ukazał się w r. 1901 rozchwytany przez publiczność i bardzo przychylnie przyjęty przez krytykę. W tym jednak zbiorze niewiele ujawniło się jeszcze cech indywidualnych **A-a.** Znać było wpływy Czechowa. W późniejszych dopiero utworach **A.** występuje jako impresjonista, nie znoszący określonych konturów i malujący plamami, oddającemi ogólne wrażenie i jako symbolista, skupiający całą uwagę na jednym punkcie, którym wzruszyć chce czytelnika, w cieniu niejako pozostawiając wszystko inne. Tego rodzaju są mistrzowskie opowiadania: „U okna“, „Milczanje“, „W tjemnuju dal“ a nadewszystko „Razskaz o Siergeje Pietrowicze“. **A.** jest też bardzo subtelnym psychologiem; w tej dziedzinie często jego psychologja przechodzi w psychopatologję, i autor jakby umyślnie zaciera granicę normalności; takie są opowiadania: „W tumanie“, „Bezdna“, „Myśl“, „Żizń Vasilja Fiwejskago“, ostatnie uchodzi za arcydzieło **A-a.** Z późniejszych utworów **A-a** wymienić jeszcze należy: „Prizraki“, „Krasnyj smiech“, „Razskaz o siemi powieszennych“.

Andrejewski Jan Efimowicz, prawnik rosyjski, † 1891 r.

Andrić Nikola (pseud. Fruszkogorac), literat i dramaturg chorwacki, * 1867, odznaczył się na polu teatralnym bądź jako krytyk, bądź jako dramaturg królewskiego chorwackiego krajowego teatru w Zagrzebiu. Przełożył dla tegoż teatru Moliera. Z prac literackich ważniejsze: „Život i književni rad Pavla Solarća“, „Prijewodna beletristika u Srba“, „Kratka povjesnica hrv. literature XIX stoljeća“. Z okazji otwarcia nowego teatru chorwackiego w Zagrzebiu napisał „Spomenknjigu“ (książkę pamiątkę).

Andriewicz Włodzimierz, generał rosyjski i historyk Syberji, * 1838. Ważniejsze z cennych jego prac historycznych i statystycznych: „Istoriczeskij oczerk Sibiri“ (1886 — 89, 5 t.); „Materjały dlja statistiki naselenija w Zabajkalskom kazaczjem wojskie“ (1883—85, 4 t.); „Kratkij oczerk istorji Zabajkalja ot drewniejszich wremen do 1762 goda“ (Petersb., 1887).

Andriolli Elv. Michał. W roku 1904 wyszła w Warszawie monografja o Andriollim (ozdobiona licznemi ilustracjami) pióra H. Dobrzyckiego i H. Piątkowskiego.

Androfobja, obawa przed mężczyznami, niechęć do mężczyzn, może być w pewnym stopniu cechą zwyrodnienia psychicznego u kobiet.

Andrusow Mikołaj, gieolog rosyjski, * 1861, był profesorem najpierw w Dorpacie, następnie (1905) w Kijowie, badacz półwyspu Kerczeńskiego, Zakaspijskiego obwodu, Czarnego morza.

Andrut, rodzaj ciasta opłatkowego, które piecze się w formach żelaznych umyślnie na to sporządzonych. Podaje się przy zimnych leguminach lub przy lodach. Znany w Polsce od 200 lat prawie.

Andrzejewski Leopold Piotr, ceniony pejzażysta, wychowaniec petersburskiej akademji sztuk pięknych, otrzymał odznaczenie na Monachijskiej wystawie w 1891 r. Wystawia swe prace w Warszawie dość rzadko.

Aneksja, przyłączenie dzielnicy obcej do państwa zaborczego, zakończone prawnem wcieleniem. Aneksjonizm, teorja uświęcająca aneksję dzielnic czy państewek małych przez wielkie mocarstwa sąsiednie. Ludwik XI anektował Burgundję do swego państwa r. 1482. Napoleon III anektował na rzecz Francji Sabaudję od Sardynji r. 1860. Pierwszorzędne znaczenie miały aneksje, dokonane przez Prusy r. 1866. Zostały

one usankcjonowane przez prawa z 20 września, 24 grudnia 1866 r. Pierwsze prawo sankcjonowało zabór Hannoweru, elektorskiej Hesji, księstwa Nassau i wolnego miasta Frankfurtu nad Menem, drugie zaś—zabór Szlezwigu i Holsztynu. Najświeższa aneksja Bośni i Hercegowiny przez Austrję datuje się z r. 1908.

Aneson, trójchloro-acetonowy kwas (acetonowy—α oksyizomasłowy) w roztworze jednoprocentowym używany bywa jako znieczulający środek lokalny; z zapachu przypomina komforę, nie pozostawia żadnych przykrych następstw.

Anestezyna *(kokainol)*, ester kwasu paraamidobenzoesowego, delikatny, łatwo rozpylający się proszek, bez barwy, zapachu i smaku; prawie zupełnie nierozpuszczalny w zimnej, trudno rozpuszczalny w gorącej wodzie, łatwo rozpuszcza się w alkoholu, eterze, oleju tłustym, działa znieczulająco, nie wywołując szkodliwych następstw i żadnego pobudzenia. Używa się w wypadkach hyperestezji żołądka, nerwowej dyspepsji, cierpieniach nosa, głowy, hemoroidalnych, egzemie i t. p.

Anet Klaudjusz, właściwe nazwisko *Jean Schopfer*, * 1868 w Morges (Szwajcarja), kształcił się w Paryżu i tam prowadził studja archeologiczne. Podróżował po Włoszech na bicyklu i automobilem i podróż tę opisał w zajmującej książce „Voyage idéal en Italie“ (1899), wydanej pod własnym nazwiskiem. Prócz tego pod pseud. **A.** wydał głośne romanse: „Petite Ville“ (1901) i „Les Bergeries“ (1904); dalej „La Perse en automobile“ (1906)—wrażenia z podróży automobilem; „Notes sur l'amour“ (1908), pełne dowcipnych i złośliwych aforyzmów.

Anethan Juljusz Józef, polityk belgijski, (1803—1888). Od r. 1824 służył w sądownictwie, w r. 1836 był prokuratorem sądu apelacyjnego w Brukselli, a od 1843—47 ministrem sprawiedliwości. Jako deputowany Izby (od 1844) i senatu (od 1849) należał do partji klerykalnej; po jej zwycięstwie w czerwcu 1870 został ministrem spraw zewnętrznych i prezesem gabinetu, ale już po 18 miesiącach musiał podać się do dymisji z powodu protestów partji katolickiej, wywołanej rozkazem **A-a** do ambasadora belgijskiego, aby się udał z Wiktorem Emanuelem do Rzymu (1871). W l. 1872—78 i 1884—85 był prezesem senatu.

Anetol *(parapronenylanizol)* $C_{10}H_{12}O$ znajduje się w olejku eterycznym anyżu, kopru; otrzymuje się przez wyprasowanie olejku anyżowego, wykrystalizowenego w zimnie, następnie przez przekrystalizowanie z alkoholu. Nadaje przyjemny zapach olejkowi, krystalizuje w blaszkach bezbarwnych, mało rozpuszczalny w wodzie, miesza się z alkoholem i eterem, topi się w 21° C, wre w 233° C, przy utlenianiu daje aldehyd anyżowy $C_8H_8O_2$ i kwas anyżowy $C_8H_8O_3$. Znany pod nazwą *oleum Anisi.*

Anfossi Pascal, kompozytor włoski, * 1727, † 1797 r. w Rzymie; uczeń Sacchiniego i Picciniego. Największe tryumfy zjednał dla swych oper we Włoszech (w Neapolu i Rzymie); przez dwa lata (1781 — 83) był dyrektorem włoskiej opery w Londynie; wrócił następnie do Włoch, gdzie pod koniec życia objął dyrekcję chóru Laterańskiego i poświęcił się muzyce kościelnej. Jego opery: „La finta giardiniera“ i „Il gelosocimento“ (grywane w Warszawie po polsku w r. 1787 i 1790) należą do najlepszych oper komicznych.

Angad, plemię marokańskie na granicy Algieru i południu góry Benisnassen. Są to Berberyjczycy osiadli, uprawiający rolnictwo; hodują: jęczmień, żyto, pomarańcze i oliwki. Na terytorjum francuskiem odłamy tego plemienia, prowadzące pokojowy tryb życia, zwą się Uled Sidi, Khalifa, Beni Matar i t. d. **A-wie** marokańscy zaś, poddani sułtana Fezu są w ciągłych zatargach z plemieniem Benisnassen, zamieszkującym sąsiednie góry od XVII w. Z tego powodu chętnie poddawali sią wpływom francuskim i w r. 1907 bez walki poddali się generałowi Lyautey.

Angeles *(Los)*, miasto w Kalifornji, port na Rio de los Angeles, 250,000 m., prowadzi znaczny handel owoców, zboża, wina, nafty, asfaltu, cementu.

Angiektazja, rozszerzenie naczyń krwionośnych lub chłonnych.

Angielski pieprz, jagody zasuszone czyli pimenty drzewa mirtowatego, rosnącego dziko na Antylskich wyspach. Jagód pod nazwą „angielskiego pieprzu“ używają do zaprawiania potraw, liście zaś zasuszone tego samego drzewa służą do tego celu pod nazwą „angielskiego ziela“.

Angklankg, jawajski instrument muzyczny, składający się z rozmaitej liczby rurek bambusowych, połączonych z sobą i osadzonych w większej rurze bambusowej; przy silnym poruszaniu wydaje donośny dźwięk.

Angkor *(Ongkor)*, główne miasto prowincji tegoż imienia w Sjamie, nad rzeką wpadającą w odległości 14 kil. do wielkiego jeziora Tonle-Sap; rezydencja gubernatora. W pobliżu na południe sławne ruiny **A.**-Bat (Nakhon-Bat): klasztor, mający 3,5 kil. obwodu, ze świątynią o kolosalnej kopule, który należał do wielkiego niegdyś miasta Nakhon-Ton. Mur wysokości 10 m., a długości 13,6 kl. otacza te ruiny o pięciu fantastycznych wrotach, które prawdopodobnie pochodzą z XIV w. Świątynia owa jest wielką świętością dla Kambodżyjczyków i bardzo ważnym miejscem pielgrzymek buddyjskich.

Angol, główne miasto prowincji chilejskiej Malleco i departamentu **A.** (2,300 kl. kw, 19,095 m. [1890]); kolej łączy je z Conception i Santiago, posiada browary; 7,056 m. (1895). W pobliżu ruiny miasta Ciudad de los Confines, zbudowanego w 1553 r.

Angola, kolonja portugalska dzieli się na sześć obwodów: Kongo, Loanda, Benguella, Mossamedes, Huitla i Lunda. W r. 1904 miała 3,8 mil. mieszkańców na przestrzeni 1,270,200 kl. kw. Pas graniczny z Rhodezją rozległości 166,000 kl. kw. został przysądzony Anglji w r. 1905. Pośród 12,285 białych i mulatów wielu jest osadników boerskich na południu. Najwięcej białych przebywa w Loandzie (6,142) i Mosamedeica (4,810). Stosunki społeczne są opłakane, wciąż trwa potajemny handel dziećmi. Murzyni pracują głównie na plantacjach São Thomé i Principe, ale wielu z nich ucieka w głąb kraju. Według Passarge'a kolonję tę czeka świetna przyszłość, kraj obfituje w kauczuk, miedź, żelazo, naftę, sól i złoto. Pomimo to, że wyżyny utrudniają naogół komunikację, na wschód Bihéplateau w południowo - zwrotnikowym basenie wód posiada **A.** wspaniałą drogę do serca Afryki, do bogatych okolic Katagnji. Koleje: Loanda-Ambacea, przedłużona do Malange i linja Mossamedes-Chella (w budowie) prowadzą do złotodajnych pól Citanda. Ważniejszą jeszcze jest kolej od zatoki Lobito (na półn. od Benguella) na wyżynę Bihé go Katagnji, którą buduje tow. angielskie; linja ta w r. 1908 została doprowadzona do stacji Cubal (200 kl.) i najpewniej stanie się punktem centralnym całego handlu dla **A-i** i połud. Konga. Na południu w portugalskiej części Kunene wybuchło powstanie plemienia Cuanhama 20 września 1904 r., na czym wielce ucierpiała ta kolonja. Powstanie to ostatecznie zostało stłumione w październiku 1907 r. Por. Pechüel-Loesche „Die Loango-Expedition" (Sztuttgard, 1907, 3 t.); Passarge „Südafrika" (Lipsk, 1908).

Angot Karol Alfred, meteorolog francuski, * 1848 w Paryżu, dyrektor centralnego biura meteorologicznego we Francji (1907), profesor w instytucie agronomicznym. Z prac jego ważniejsze: „Recherches théoriques sur la distribution de la chaleur à la surface du globe (1885); Etudes sur la variation diurne du baromètre" (1889); „Régime des pluies de la péninsule Ibérique" (1895); „Régime des pluies de l'Europe occidentale" 1897); „Sur la formule barométrique" (1898); „Etudes sur le climat de France" (1899—1908), (wszystkie w Annales du Bureau c. m. d. Fr.); nadto oddzielnie wydał: „Traité élémentaire de physique" (Paryż, 1881, 1884); „Traité élementaire de météorologie" (1899, 1907); „Instructions météorologiques" (1879, 1903); „Instructions météorologiques abrégées" (1903); „Les Aurores polaires" (1895).

Angot Karol Alfred.

Angot *(Madame-Pani)*, typ ludowy we Francji z czasów Dyrektorjatu, w którym skupiły się wszystkie śmieszne strony epoki; jest to kobieta z niższej sfery, która szybko zrobiła karjerę, ale zachowała pod pozorami zbytku, sposób mówienia i gusta swej dawnej sfery, a uroszczenia nowej. Typ ten koło r. 1795 był spopularyzowany przez sztuki Ewy Maillot i odżył na nowo w operze komicznej Lecocqua „Córka pani Angot" (fille de M-me Angot).

Angustryna, alkaloid z kory rośliny amerykańskiej *galipea fabrifuga*, ekstrakt używany w wypadkach febry i dysenterji.

Angyal Dawid, historyk węgierski, * 1857, w r. 1896 mianowany docentem uniwersytetu. Ważniejsze prace: „Késmarki Thököly Imre élete" (Życie Emer. T., Budapeszt, 1889); „Magyarország története II Mátyás trónraléptétől III. Ferdinand haláláig" (Dzieje Węgierskie wstąpienia na tron Mateusza II do śmierci Ferd. III; 1888); „Magyarország politikai érintkezése Angliával" (Stosunki Siedmiogórza z Anglją, 1905); „Deák Ferencz és a katonai kérdés" (Fr. Deak i kwestja wojskowa, 1904); „Adalékok II Rákóczi Ferencz Törökországi bujdosása történetéhez" (Przyczynki do dziejów emigracji Fr. Rak. w Turcji, 1905); „Gróf Széchenyi István történeti eszmei" (Historja idei hr. Stef. Szech., 1907).

Anhalt, księstwo. Na 22,994 kw. km. 328,029 ludności (1905), w tym 301,953 ewangielików 11,699 katolików i 1605 żydów. D. 24 stycznia 1904 zmarł Fryderyk I, następcą jego został syn Fryderyk * 1856, ożeniony 1889 z księżniczką badeńską, Marją.

Aniczkow Eugenjusz, rosyjski historyk literatury, * 1866; jako student uniw. petersburskiego był wydalony w r. 1877 z powodu rozruchów studenckich. W r. 1895 został lektorem języka angielskiego i docentem literatur zachodnich w uniw. kijowskim, a w r. 1901 był jednym z założycieli wyższej szkoły rosyjskiej w Paryżu. W l. 1902 — 03 był docentem uniwersytetu petersburskiego, uwięziony z przyczyn politycznych, przesiedział 13 miesięcy w więzieniu do manifestu amnestyjnego. Z licznych jego rozpraw, najważniejsze: „Literaturnyje obrazy i mnienja" (Petersburg, 1904). **A.** dąży do pogodzenia symbolizmu z tendencjami społecznemi.

Anihilator, przyrząd służący do szybkiego gaszenia ognia.

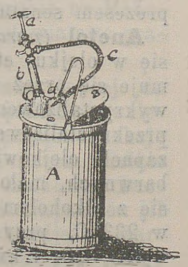

Anihilator.

Anikin Szczepan, poseł Dumy Państwowej, * 1869 r. w gub. Saratowskiej; pochodzi z włościan, był nauczycielem wiejskim, następnie funkcjonarjuszem w ziemstwie, dwukrotnie był aresztowany za agitację śród włościan (1904 i 1905); został

posłem w r. 1906 i należał do najwybitniejszych członków „grupy pracy“ (trudowiki).

Anilinowe barwniki, (ob. dzieło gł.). Tworzenie się ciał barwnych z aniliny zauważył naprzód Runge, w r. 1834, a Perkin w r. 1856 wypuścił pierwszy barwnik, wyprodukowany na większą skalę pod nazwą *Mauveiny*. Jakób Natanson w Warszawie w r. 1857 a po nim A. W. Hofmann w r. 1858 odkryli czerwień anilinową przy działaniu chlorku węgla na anilinę; Girard i Delaire odkryli fuksynę, gdy utleniali anilinę kwasem arsenowym. Hofmann zbadał ten nowy barwnik, wytłomaczył reakcję tworzenia się zeń błękitu anilinowego i odkrył szereg barwników, powstających przez zastosowanie jodków alkylowych.

Animalizowanie, metoda przygotowania przędzy lub tkaniny bawełnianej do przyjmowania barwników anilinowych, z trudnością utrwalających się wprost na bawełnie. Przędzę lub tkaninę przeprowadza się przez roztwory białka zwierzęcego, sernika w ługu lub mieszaninę cynianu sodu z mlekiem i ałunem. Tak zaprawiona przędza czy tkanina dobrze przyjmuje i zachowuje barwniki anilinowe, rozpuszczalne w wodzie.

Animozja (łac. *animositas*), nienawiść, chęć przeczenia, rozdrażnienie, stronnicza zaciekłość, silne rozgoryczenie.

Anisimowa Domna, poetka, chłopka rosyjska, * 1812 w gub. Rjazańskiej, ociemniała od czwartego roku życia („Slepaja Domanja“); wiersze swoje drukowała w rozmaitych czazopismach („Galatea“, 1839, Rjaz. Ep. Wied. 1868).

Anisogamia, łączenie się rozpłodowe komórek, przyczym komórka żeńska nie jest podobna do męskiej (ob. komórka).

An-king, chiński port traktatowy (ob. Nganking).

Ankogel, wschodnia grupa gór w łańcuchu Taurów Wysokich; składa się głównie z dwóch ku południu zwróconych pasm, z właściwego **A.** (3,061 m.) ze szczytem, dochodzącym 3,355 m. i Hafnerceku (3,061 m.); obfituje w liczne spadki wód, szczyty jej dostępne od Gasteinu i niektórych bocznych dolin.

Anna Romanowna, prorokini sekty chłystów z drugiej połowy XVII w., była jedną z pierwszych orędowniczek Seliwanowa, założyciela sekty skopców.

Anna Stuart, królowa Wielkiej Brytanji i Irlandji (ob. gł. dzieło).

Anna Stuart.

Annam. Wewnętrzne zamieszki, dziwactwa i okrucieństwo króla Than-Tai'a dały powód rządowi francuskiemu do zdetronizowania go w lipcu 1907 r. i zmocnienia swej władzy, przeciw której coraz wyraźniej występował lud annamski. Rząd francuski po porozumieniu się z Komatenu (Rada tajna królestwa), sprawującym regencję, osadził 5 września 1907 na tronie drugiego syna, zdetronizowanego króla, ośmioletniego Dey-Tana (przyjaciel reform).

Anneessens albo Agneessens Franciszek, dziekan cechu, * 1660 w Brukselli, † 1719 r. tamże; stanął na czele ruchu narodowego przeciwko tyrańskim rządom marg. Prie dzięki swej wymowie, zdolnościom i poważaniu śród współobywateli. Kiedy wojska margrabiego opanowały Bruksellę, pięciu dziekanów, w ich liczbie i **A.** było na rozkaz Priego uwięzionych. Czterech z nich skazano na deportację, a **A.** na śmierć.

Annerstedt Elaes, historyk szwedzki, * 1839 w Upsali, w r. 1868 został docentem historji tamże, a od 1883—1904, był naczelnym bibljotekarzem uniwersyteckiej bibljoteki. Prócz mnóstwa rozpraw, ogłoszonych w redagowanym przez siebie „Nordisk Tidskrift“, głównie w l. 1878—1879, ogłosił oddzielnie: „Grundläggningen afsvenska väldet i Livland 1558—1563“ (Upsala, 1868); „Scriptores rerum Suecicarum medii aevi“ (Sztokholm, 1876, 3 t.); „Om samhällsklasser och lefnadssätt un der forra hälften of 1600 talet“ (tamże, 1886); „Bref of Olaf Rudbeck den äldre rörande Upsala universitet“ (Upsala, 1893—99, 2 t.)—obejmujące lata 1662—79; dalszy ciąg tej pracy, obejmujący lata 1681—1702 (tamże, 1904—1905, t. III i IV); Fältmarschalken grefve Magn. Stenbock“ (tamże, 1906). Od r. 1901 **A.** jest członkiem szwedzkiej Akademji.

Annienkow Iwan, dekabrysta rosyjski, * 1802, † 1877. W r. 1856 pozwolono mu wrócić z Syberji, w 1861 r. został marszałkiem szlachty i poświęcił się pracy społecznej w ziemstwie.

Annienskij Mikołaj, publicysta, statystyk i działacz społeczny rosyjski, * 1843. Ogromne zasługi położył w zorganizowaniu statystyki ziemskiej w Rosji. W r. 1895 przeniósł się do Petersburga i tutaj od 1896 — 1900 kierował biurem statystycznym miejskim. Ze względów politycznych 1901 musiał wyjechać do Finlandji, 1902 powrócił, ale w 1904 znów zabroniono mu pobytu w Petersburgu. Prace swoje drukował w rozmaitych postępowych miesięcznikach. Od. r. 1894 jest współredaktorem miesięcznika „Russkoje Bogactwo“ i prezesem jednej z sekcji petersburskiego Tow. Wolno-ekonomicznego.

Annińskie kopalnie srebra, miedzi, ołowiu w obwodzie Akmolińskim na północno-zachodnim brzegu jeziora Kokczy.

Annunzio Gabrjel d', powieściopisarz i poeta włoski. Oprócz podanych w tomie I i XVI napisał liczne nowe dzieła, stanowiące dalsze ogniwa rozpoczętych dawniej cyklów lub będące objawami nowego zwrotu: „La canzone di Garibaldi“,

„Lans vitae“. Pierwsze dzieło w całości, z drugiego zaś szczególniej w drugim tomie zawarty „Canto augurale per la nazione eletta“ wraz z wystawioną 1908 sztuką „Nave“ (Okręt), obrazującą potęgę morską dawnej Wenecji, świadczą o zwrocie autora do tematów obywatelskich, narodowych. W dziale dramatów wymienić należy oprócz wspomnianego (Okrętu) „Nave“, „Gloria“, „Francesca da Rimini“, „La figlia di Jorio“. W polskim przekładzie w ostatnich kilku latach wyszły następujące rzeczy: „Dziewice Skał“ (tł. Z. Staff) 1905; „Dzwony“ (tł. Kłośnik) 1906; „Franczeska z Rimini“ (tł. J. Kasprowicz) 1905; „Rozkosz“ (tł. J. Ruffer) 1906; „Niewinny“ 1906; „Dziecko Rozkoszy“ (tł. A. Calier); „Tryumf śmierci“ (tł. L. Staff) 1907; „Miasto Umarłe“ (tł. Dyżewska) 1908; „Córka Joria“ (tł. Konopnicka) 1909. Por. Giuseppe Busolli, „Gabriele d'Annuuzio, (Treviso, 1902); Borghese, L'opera poetica di G. d'**A.** (Nuova Antologia, 1903). Jabłonowski Władysław „Wśród obcych“ (G. d'**A.** i powieść włoska, 1905).

Anopheles, rodzaj komarów z rodziny *Culicidae*, pośredniczący w przenoszeniu zimnicy ludzkiej. Z rodziny *Culicidae* trzy rodzaje żyją w Europie, a mianowicie: *Culex*, *Aëdes* i *Anopheles*. Najwięcej są rozpowszechnione *Culex* i *Anopheles*. *Culex* przenosi pasorzyty zimnicy ptasiej, *Anopheles* zaś pasorzyty zimnicy ludzkiej. Na głowie po obu stronach ryjka znajduje się jedna para głaszczków, a dalej na zewnątrz jedna para rożków. Samce są mniejsze od samic i mają rożki gęsto obrośnięte długiemi włosami. Rożki zaś samic są obrośnięte krótkiemi wieńcowato i rzadko rozmieszczonemi włoskami. Samice przenoszą na człowieka pasorzyty zimnicy przez nakłócie skóry. Gatunek *Anopheles* posiada dużo cech, odróżniających go od gatunków rodzaju *Culex*. Jaja *Anopheles* leżą oddzielnie, jaja zaś *Culex* występują w gromadkach. Liszki *Anopheles* leżą równolegle do powierzchni wody, w tylnym końcu mają otworek oddechowy bez rurki; koniec ten nieco wystaje nad powierzchnię wody. Liszki *Culex* leżą w wodzie skośnie, prawie prostopadle głową na dół; tylny koniec liszki wystaje nieco nad powierzchnię wody, i w nim znajduje się rurka oddechowa z otworkiem oddechowym. *Anopheles*, widziany w postawie siedzącej, wykazuje ułożenie ciała do podstawy pod kątem 45°; głowa jest zbliżona do podstawy, koniec tylny od niej oddalony, głowa, tułów i kadłub leżą w linji prostej. *Culex* w postawie siedzącej wykazuje równoległe ułożenie ciała do podstawy, przytym trzyma się krzywo, ponieważ tułów łączy się z kadłubem pod kątem z wierzchołkiem zwróconym ku górze. Skrzydła *Anopheles* mają plamki, skrzydła zaś *Culex* są bez plamek. Samica *Anopheles* ma głaszczki na równi z ryjkiem, a rożki krótsze od ryjka; samica *Culex* ma głaszczki znacznie krótsze od ryjka, a rożki na równi z nim. Samiec *Anopheles* ma głaszczki na równi z ryjkiem, samiec zaś *Culex* dłuższe od ryjka. Komary wysysają pasorzyty zimnicy

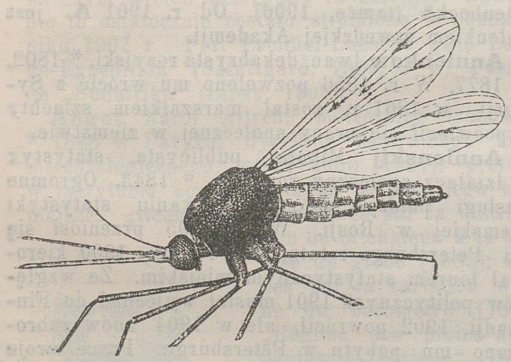

Anopheles.

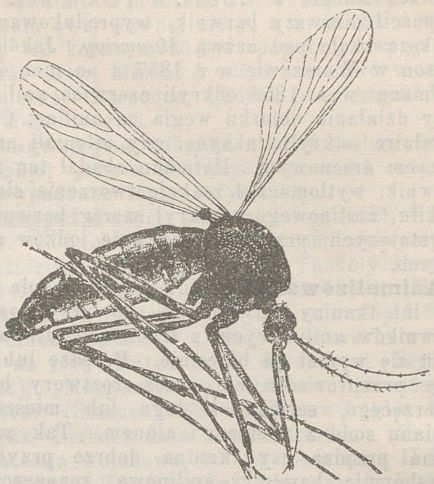

Culex.

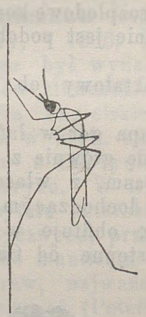

Culex.

Anopheles.

z krwią chorych na zimnicę ludzi. Pasorzyty te w następstwie żyją i rozmnażają się w nich. Zakażone komary zakażają zdrowych ludzi przez ukąszenie (ob. Malarja, zimnica).

Anortozyt, skała z grupy gabbra, od zwykłych odmian gabbra wyróżnia się silnym zmatowaniem lub brakiem barwnych domieszek (angitu, hyperstenu); występuje często warstwami równoległemi na podobieństwo łupków krystalicznych w Kanadzie (między jeziorem Ontario i brzegami Labradoru), Minnesota, New-Yorku, północno-zachodniej Norwegji i na Wołyniu.

Ansdell Ryszard, malarz angielski, * 1815, † 1885. Pierwsze zaraz jego obrazy rodzajowe i „Śmierć W. Lambtona w bitwie pod Marston Moor“ zwróciły nań uwagę publiczności. W roku 1856 towarzyszył John Filipowi do Hiszpanji, bawił przez dłuższy czas w Sewilli, skąd przywiózł wiele szkiców do późniejszych obrazów. **A.** szczególnie wyróżnił się jako kolorysta i najbardziej jest ceniony jako malarz zwierząt; z tej grupy obrazów do najwybitniejszych należą: „Śmierć“ (1843); „Walka“ (1848); „Zemsta pasterza“ i „Polowanie na lisa“ (1855); „Jarmark na bydło“ (1874); „Zabójstwo wilka“ i w rozmaitych warjacjach „Owce pasące się na łące.“ W r. 1871 został członkiem Akademji królewskiej. Obok Landseera jest to najlepszy malarz zwierząt śród Anglików.

Anseele Edward, socjalista belgijski, * 1856 w Gandawie. Początkowo pracował w biurze, następnie był kolporterem, później zecerem. Wcześnie też rozpoczął karjerę literacką; ogłaszał romanse o tendencji socjalistycznej, jak: „Voor't Volk geofferd“, „De Omwenteling van 1830“; założył pismo socjaldemokratyczne *Volkswill*, został naczelnym redaktorem pisma *Vooruitt*, a w r. 1886 z powodu procesu prasowego był skazany na więzienie. Od r. 1895 jest radcą miejskim w Gandawie; tam założył wielką kooperatywę robotniczą „Vooruit“ ze wspaniałemi magazynami (1899). Kooperatywa gandawska jest chlubą tamtejszej partji socjalistycznej i wzorem dla innych w całym świecie. W r. 1894 **A.** został obrany deputowanym i od tego czasu wciąż zasiada w parlamencie belgijskim, reprezentując tam prawe skrzydło socjalizmu belgijskiego.

Antarktyczny obszar zoogieograficzny obejmuje wyspy na morzu Antarktycznym (południową Gieorgję, wyspy ks. Edwarda, Crozeta, Kerguelena, Macdonalda, św. Pawła, Nowy Amsterdam), południowy występ lądu amerykańskiego i Ziemię Ognistą. Część obszaru z punktem środkowym, biegunem, i znaczna masa lądu nie są jeszcze znane. Na wyspach, zdaje się, życie zwierzęce niezbyt jest rozwinięte. Głównie występują zwierzęta morskie. Tutaj wymienić należy: fokę grzywiastą, słonia morskiego czyli fokę z ryjem, leoparda morskiego. Z ptaków charakterystyczne są pingwiny, które z wyjątkiem okresu wylęgania przebywają stale na wodzie; następnie, mewy, petrele, albatrosy; wewnątrz lądu ptactwa coraz mniej z powodu braku pożywienia. Wogóle fauna lądowa jest bardzo skąpa, dokładniej zbadana tylko na Kerguelenie. Tutaj zaaklimatyzowały się zawleczone króliki i mysz; następnie, znaleźć można foki, nadmorskie ptaki wyżej wymienione, z lądowych Chionis i pewien gatunek małej kaczki. Owady bezskrzydłe są dość licznie reprezentowane; ze stawonogich pająkowatych: pająki i mole; z mięczaków: podgatunek Petula, należący do Heli. W słodkich wodach na Kergulenie są: małże, pchły wodne, nieco odrębne, ale z gatunków, spotykanych w Europie i wogóle w wodach słodkich. Z robaków znaleziono jedynie pewien rodzaj dżdżownicy.

Antarktyda, ogół ziem koło bieguna południowego. Obecny stan badań nie pozwala orzec, czy **A.** jest rzeczywistym lądem, czy jedynie archipelagiem.

Antenat, znaczy tyle co przodek.

Anterne, przełęcz w Alpach Sabaudzkich między dolinami Giffre i Arve, 2,263 m. wysokości.

Anthemion (grec.), w architekturze klasycznej ornament ze stylizowanych pionowo liści i kwiatów *(Palmetty)*. Rząd połączonych w jedną wstęgę **A-ów** zdobił początkowo szyje i głowy u antów (ob. gł. dzieło) i kolumny doryckiego i jońskiego stylu, a następnie był stosowany głównie do ornamentyki naczyń.

Anthony Zuzanna, publicystka amerykańska i orędowniczka praw kobiecych, * 1820 w South Amams (Mass), † 1906 w Rochester. Dała się poznać na pierwszej konwencji kobiecej w 1848, i z zapałem zajęła się sprawą wychowania, praw cywilnych, majątkowych i politycznych kobiet. Podczas ruchu antyniewolniczego gorąco obstawała za zniesieniem niewolnictwa, objeżdżała miasta amerykańskie i wygłaszała płomienne mowy i odczyty. Przez wiele lat była prezesem *Woman's Sufrage Associaton* i przez całe życie uchodziła za głowę ruchu emancypacyjnego kobiet. Czynny udział brała we wszystkich pismach, domagających się głosowania dla kobiet do spółki z C. C. Stantonem. Napisała: „The history of woman's sufrage“ (New-York, 1881 — 88, 3 tomy).

Anthophylli ob Caryophyllus.

Antier Benjamin, dramaturg francuski, * 1787 w Paryżu, † 1870 tamże, wsławił się dramatem „Auberge des Adrets“ (1823), po którym nastąpiły: „Robert Macaire“ (1834); „Guillaume Tell“ (1828); „Mandrin“ (1827); „Incendiaire“ (1831); „Filets de Saint-Cloud“ (1824); „Chiens du mont Saint-Bernard“ (1838); „Masque de poix“ (1855).

Antiricina, surowica, otrzymywana ze zwierząt, uodpornianych riciną i zobojętniająca jej działanie (ob. ricina).

Antisana, wulkaniczny wierzchołek Andów wschodnich pod 0° 30′ południowej szerokości, na południo-wschodzie od Quito. Dwa czynne wulkany, jeden 5,833 m. wysokości. Na wzniesieniu 3,782 m. słynne Tambo **A-y** (rodzaj karawany), najwyższy zamieszkały punkt na ziemi. **A.** zwiedzili Boussignault i Whymper.

Antitaurus, odnoga oddzielająca się od gór Taurus w kierunku wschodnim.

Antofolla, wulkan 6,100 m. wysokości w północno-zachodnim kierunku od Antofagasty.

Antoine Jakób Djonizy, architekt francuski, * 1733 w Paryżu. † 1801 tamże; był synem stolarza i rozpoczął sam zawód zwyczajnego mularza. W r. 1768 utrzymał się przy konkursie na budowę mennicy, którą rozpoczął wznosić w r. 1771. Wspaniały ten gmach rozsławił jego imię; w r. 1776 został członkiem Ak. architektury; przebudował Pałac Sprawiedliwości, wzniósł kaplicę w kościele św. Mikołaja i kilka pałaców, między innemi Jancourt. Wystawił kilka monumentalnych gmachów na prowincji Francji, dalej w Londynie, Madrycie i Bernie. Pozostawił projekt połączenia Luwru i Tuileries. W r. 1799 został członkiem Akademji Francuskiej.

Antokolski Marek.

Antokolski Marek, rzeźbiarz rosyjski, ob. gł. dzieło i supl. I.

Antologion (grec.), tak nazywa się w kościele greckim księga, zawierająca officja (hymny, modlitwy, lekcje) do śpiewu na wszystkie święta w ciągu roku, ułożone według miesięcy.

Antomboka par Diego Sourez, zatoka na północnym zachodzie Madagaskaru; stacja floty, silnie ufortyfikowana.

Antona Traversi Camillo, poeta i historyk literatury włoskiej, profesor wyższych szkół w Rzymie, * 1857. Ogłosił liczne szkice o Boccaciu (1881), Ugo Foscolo, Leopardim, wydał krytyczny zbiór utworów Ugo Foscoli i Leopardiego, nadto „Nuovi studii letterari“ (1889). Znany jako poeta dramatyczny głównie z „Il sacrificio di Giorgio“; „Il matrimonio di Alberto“; „I fanciulli“ (1894); „I parassiti“; „Roseno“; ostatnie dwa utwory satyryczne dają udatny obraz obyczajów współczesnych.

Antona Traversi Giannino, brat poprzedniego, dramaturg włoski, * 1861. Odtwarza na wzór Marca Pragi życie codzienne z jego wybrykami, błachemi pobudkami postępowania. Niezbyt szczęśliwy w argumentacji, nie zagłębia się w analizie, zdobywa publiczność szczerym malowaniem różnych scen życia. Z licznych jego komedji: „La mattina dopo“; „Per vanita“ „Dura lex“; „La civetta“; „Il Brancialetto“; „La prima volta“; „La scuola del marito“; „L'unica scusa“; „L'amica“, „La scalata all'Olimpo“; „I giorni piu lieti“; ostatnie trzy uchodzą za najlepsze“.

Antonides Jan, poeta niderlandzki, * 1647 w Goes, z zawodu lekarz, † 1684 w Rotterdamie; główne jego dzieło: „De V-stroom“ (1671), w którym maluje i apoteozuje wszechświatowy handel amsterdamski.

Antoniewicz Bołoz Jan, estetyk polski, ogłosił nadto: „Das Abendmahl Lionardos“ (Kraków, 1904); „Zagadka derelitty“ (Kraków, 1905).

Antonowicz Afinogen, od roku 1882—93 profesor ekonomji politycznej na uniwersytecie w Kijowie, wydawca gazety *Kijewskoje słowo* (1887—1892), wiceminister finansów przy Wittem (1893—1895).

Antonowicz Maksym, literat rosyjski, * 1835; krytyki literackie umieszczał w czasopiśmie *Sowremiennik* w l. 1863 — 66; wyróżniały się one oryginalnością i bezwzględnością polemiczną w stosunku do najwybitniejszych pisarzy jak: Turgenjew, Nekrasow („Asmodej naszego wremieni); prócz tego ogłaszał prace z zakresu gieologji.

Antonowicz Włodzimierz, historyk i archeolog rosyjski, † 1908.

Antosz Wacław, rzeźbiarz czeski, * 1878 r. w Chomuticzkach, kształcił się w praskiej Akademji sztuk pięknych pod prof. Myslbekiem. Popiersia i sceny rodzajowe stanowią główne jego prace.

Antragallol, $C_{14}H_8O_5$, trójoksyantrachinon, izomer purpuryny, powstaje przy ogrzewaniu kwasu benzoesowego z kwasem gallusowym i kwasem siarkowym. Pomarańczowe igiełki trudno rozpuszczalne w wodzie, łatwiej w alkoholu i eterze; **A.** sublimuje się bez topienia przy 290°, z amalgamatem sodu daje alizarynę, przy ogrzewaniu z pyłem cynkowym antracen. Jako mieszanina z kwasem rufigallusowym, pod nazwą alizarynowej brunatnej, używa się w farbiarstwie.

Antrakocydyna *(Antracocidin),* nazwa użyta przez Gruber'a i Futaki dla substancji, znajdującej się w osoczu, w surowicy krwi i w płynach wysiękowych i zabijającej bakterje wąglika (ob. Antrax). Substancja ta ma pochodzić z płytek krwi.

Antrakotypja, sposób, podług którego kopje pozytywne otrzymuje się z pozytywnych rysunków przez wyświetlanie papieru chromiano-żelatynowego, a następnie przez posypanie barwnym proszkiem miejsc rozpuszczonych.

Antropocentryczny pogląd na świat, właściwy dawniejszym czasom, tkwi w większości systemów religijnych. Podług niego człowiek jest ośrodkiem świata,. wszystko ma służyć ku pożytkowi i uciesze jego: gwiazdy są po to, by jemu przyświecać, zwierzęta — by dostarczać mu pożywienia, kwiaty—by go weselić. W po-

glądzie tym ziemia, jako siedlisko człowieka, zajmuje centralne stanowisko w wszechświecie (gieocentryczny pogląd). Z chwilą, kiedy Kopernik w miejsce gieocentrycznego stworzył heliocentryczny system, wtedy **A.** pogląd został zachwiany; w nowszych czasach jeszcze bardziej poderwała ten pogląd teorja Darwina.

Antropofobja (grec.), obawa przed ludźmi. Cecha, wypływająca bądź z usposobienia wrodzonego, bądź z chorobliwego stanu nerwowego, jako odmiana poszczególna t. zw. w neuropatologji „fobji“ czyli obaw (obawa przestrzeni).

Antropologja współczesna obejmuje historję naturalną człowieka, rozważanego ze strony fizycznej. Wprawdzie P. Topinard powiada, że „człowiek w całości“ należy do **A.**, ale w takim razie należałoby do **A.** włączyć również wszystkie nauki historyczne, jak: lingwistykę, psychologję i t. d. Współczesna **A.** wytknęła sobie o wiele węższy zakres. Odpadła lingwistyka i psychologja (konkretna), historja kultury, a w ostatnich czasach nawet etnografja. **A.** dzisiejsza poprzestaje na studjach nad stronę fizyczną człowieka. Tak pojęta, **A.** współczesna dzieli się: na *ogólną, zoologiczną* i *specjalną (rasową)*. Pierwsza zajmuje się stroną metodologiczną i techniczną pomiarów i poszukiwań. Datuje się od połowy XVIII w., od prac d'Aubentona (1764) nad porównawczym położeniem otworu potylicowego, Blumenbacha (1775) — nad kształtami czaszki, rozpatrywanej z góry, oraz od prac Campera (1791) — nad kształtami czaszki, rozpatrywanej z boku. Pod względem opracowania ścisłych metod duże zasługi położyli: Szwed Retzius i Amerykanin Morton, lecz ugruntował **A.** i jej metody badania Paweł Broca (ob.), twórca metodologji antropologicznej. Najdokładniejszą częścią **A-ji** ogólnej jest osteologja rasowa. Nadto **A.** ogólna zawiera w sobie opis używanych narzędzi oraz sposobów ich stostosowania; daje wskazówki co do pomiarów, jakie trzeba głównie uskuteczniać oraz zdaje sprawę z otrzymanych rezultatów. **A.** *zoologiczna* zajmuje się określeniem stanowiska człowieka śród świata organicznego przez zestawienie porównawcze organizmu ludzkiego oraz jego czynności z organizmami innych stworzeń, aby wyznaczyć człowiekowi należne mu miejsce w skali klasyfikacyjnej gatunków. Z działem tym wiążą się zagadnienia wydzielenia człowieka w odrębny rząd, określenia różnic pomiędzy odrębnemi typami rodu ludzkiego, pochodzenia jego od jednego lub od paru pniów, prawa krzyżowania się wzajemnego ras oraz ich zdolności aklimatyzacyjnych. Pjonierami **A-ji** zoologicznej byli: Linneusz, Buffon i Blumenbach. Linneusz kładł nacisk na stronę morfologiczną osobników, u Buffona na plan pierwszy występuje strona fizjologiczna. Cuvier jest spadkobiercą idei i stanowiska Linneusza, Lamarck i Stefan Saint-Hilaire pogłębiają założenia Buffona. Pierwszy z tych kierunków broni tezy o niezmienności gatunków, drugi skłania się bardzo stanowczo ku przeróżtwu. Dochodzi między niemi do starcia na głośnym posiedzeniu 22 lut. 1830 r., na którem zwolennicy przeróżtwa, w braku danych, ustąpili prawomyślnym klasykom niezmienności gatunków. Badania Alf. Wallace'a i K. Darwina przyniosły zwycięstwo teorji przeróżtwa gatunków. Na razie przyjęto ją dość obojętnie, gdyż zarówno Darwin, jak i Wallace zręcznie omijali najdrażliwsze pytanie, dotyczące pochodzenia człowieka. Ale gdy wyszedł pierwszy tom dzieła Darwina „O pochodzoniu gatunków“ (1859), zrozumiano odrazu o co chodzi, i rozpoczęto namiętną walkę przeciw nowej doktrynie. Kwestję czysto naukową splątano ze sprawami teologicznemi. Huxley, Haeckel i inni poparli nową naukę faktami. Dziś twierdzenie, że człowiek jest tylko jednym z ogniw w długim pasmie kształtów organicznych, stanowi zasadnicze założenie **A-ji** zoologicznej. **A.** *rasowa* bada różnice fizyczne, fizjologiczne i duchowe, istniejące w obrębie szczepu ludzkiego i uwydatniające się w t. zw. rasach. Jest to pojęcie odmienne od nadawanego wyrazowi „rasa“ w wyrażeniu „rasa słowiańska“ lub „rasa romańska“ i t. d., co oznacza tylko pewną solidarność kulturalną i lingwistyczną, i ściślejsze, choć również odmienne, jak w wyrażeniach „rasa biała“, „murzyńska“, albowiem każda z tych ostatnich składa się z kilku typów antropologicznych. Blumenbach dowiódł, że żadna z odmian barwy, twarzy, wzrostu, proporcji ciała i t. d., doniosła na pozór, nie posiada wartości bezwzględnej, wszystkie stopniowo przechodzą w inne, i klasyfikacja ras na nich oparta jest dowolną. Obecnie **A.** rasowa zaniechała klasyfikacji ludności według ras, wysunęła natomiast na plan pierwszy sprawę zbadania t. zw. typów antropologicznych, wchodzących w skład t. zw. ras według dawnych klasyfikacji, określenia procentowego ich stosunku i rozmieszczenia wszerz i wzdłuż lądów, wyznaczenia ognisk najgęstszego przebywania i t. d., co nie jest rzeczą łatwą, gdyż typy te rzadko występują w postaci czystej, najczęściej spotykają się w postaci mieszanej. Początek takim studjom na wielką skalę dały Stany Zjednoczone w 1863, za ich przykładem poszły Niemcy w r. 1875, Belgja w r. 1879, Austrja w r. 1884. U nas pracę w tym kierunku zainicjował dr. J. Kopernicki. Dzięki jego zabiegom założono przy Akademji Umiejętności w Krakowie komisję antropologiczną, która podjęła studja nad ludnością ziem polskich. Nie dość tego, rozszerono badania i na wieki ubiegłe. Stwierdzono, że istnienie różnic rasowych sięga tak daleko w przeszłość, jak nagromadzone szczątki. Początek tym dociekaniom nad starożytnością różnic rasowych dał Morton, a następnie Gliddon, Quatrefages i Humy. Anatom szwajcarski J. Kollman dowiódł,

że sześć zasadniczych typów budowy szkieletu głowy (t. j. twarzy i czaszki) istnieje w Europie od czasów niepamiętnych, sięgających conajmniej epoki dyluwjalnej (ob. Etnografja, Etnologja i Paletnologja). Por. Topinard P. „Éléments d'anthropologie générale“ (Paryż, 1885); Bendysche T. „The History of Antropology“; Weyle K. „Völkerkunde u. Urgeschichte im XX Jahrhundert“ (1902); Krzywicki L. „Dzieje antropologji“ („Dzieje Myśli“ tom II, zeszyt I, Warszawa, 1907).

Antropometrja, nauka o metodach pomiarowych szkieletu ludzkiego, który przedstawia wielkości, dające się mierzyć (pojemności, kąty, linje). Poczet badaczów, którzy pierwsi wygłosili myśl o możliwości takich pomiarów jest dość znaczny. Już malarze Odrodzenia zajmują się tą sprawą. Dürer (1471 — 1528) pozostawił nawet cały traktat w tej materji. Poważnie omawiał tę kwestję i anatom XVII w., Spiegel. W drugiej połowie XVIII w. anatomowie dostrzegają w składzie fizycznym człowieka różnice rasowe, zaczynają je coraz częściej uwzględniać, przechodzą w ten sposób do anatomji porównawczo - rasowej i rozpoczynają pomiary szkieletu. Na tę drogę wkraczają S. T. Soemmerring (1755 — 1830) i Karol White. Są to właściwi zwiastuni **A-ji.** Obecnie **A.** odpowiednio do badanej części ciała dzieli się, na *kranjometrję*— naukę o pomiarach głowy, *osteometrję* — naukę o pomiarach kości, *pelwimetrję*—naukę o pomiarach miednicy i. t. d. Najważniejszą część **A-ji** stanowią pomiary głowy. W pomiarach tych najbardziej charakterystycznemi są dwie wielkości: największa szerokość *(diam. transversalis)* i największa długość głowy *(diam. anteroposterior)*. Stosunek tych dwuch średnic nazywa się wskaźnikiem czaszkowym *(index cephalicus)*. Na zasadzie tych wskaźników antropolog Paweł Broca podzielił rodzaj ludzki na 3 grupy: *długogłowych (dolichocephali)*, *krótkogłowych (brachycephali)* i *średniogłowych (mesaticephali)*. Stosunkowe wskaźniki dla tych grup odpowiednio wynoszą: 75.00, 83.34 i dla ostatniej grupy 77.78—80.00. Bertillon zastosował **A-ę** w śledztwie policyjnym i sądowym, jako dającą rysopis dokładniejszy, niż fotografja. W ostatnich czasach badania antropometryczne zaczynają wkraczać na nowe tory. Dla **A-ji** współczesnej już nie wystarcza szkielet ludzki, jako materjał do badań, bierze ona obecnie pod uwagę już całego człowieka ze szkieletem, ciałem „skórą i włosami“. Tutaj między innemi wymienić można np. studja Fr. Galtona nad odciskami wzorów, które tworzy skóra na końcach palców, a jeszcze bardziej coraz liczniejsze przyczynki do patologji rasowej.

Antropotechnika w czasach ostatnich poczyniła znaczne postępy. Ideę **A-i** nasunęły wyniki, otrzymane przez zootechników, ale myśl sama została sformułowana dopiero po ukazaniu się pracy K. Darwina „O doborze płciowym“. W całej pełni zasady **A-i** rozwinął Fr. Galton (ob.), który poszukiwaniami swemi nad dziedzicznością uzdolnień doszedł do przeświadczenia o wpływowej roli doboru małżeńskiego. Dobór ten, zdaniem Galtona, winien stać się dogmatem religijnym przyszłości, gdyż współdziała z przyrodą i dąży do tego, aby ludzkość znalazła swoich przedstawicieli jedynie w najdzielniejszych rasach. Co przyroda tworzy żywiołowo i stopniowo, to **A.** świadomie, prędko i zręcznie powołuje do życia. Jako konieczną robotę przedwstępną proponuje Galton prowadzenie biografji antropologicznych zarówno pojedyńczych osób jak i całych rodzin—biografji, które z biegiem czasu stworzyłyby coś w rodzaju hypotek antropologicznych. Idee Galtona krzewi kilku pisarzy, zwłaszcza Lapouge, O. Ammon i in. Częściowo przyjęły się one w Stanach Zjednoczonych, gdzie nawet wywarły poważny wpływ na prawodawstwo pojedyńczych Stanów (Connecticut, Ohio, Texas): w Connecticut zabroniono epileptykom, idjotom, a w Pensylwanji — epileptykom, suchotnikom i syfilitykom wstępować w związki małżeńskie, chyba, że kobieta skończyła lat 45, t. j. niema obawy, że wyda potomstwo. Por. Galton „Life history Album“; tegoż, „Record of Family Faculties“; Alf. Wilmarth „The Rigts of the public in dealing with the defective Classes“ („The pour of Amer. Ass. 1898, XXXI, 1276).

Antropozoiczne formacje, ogół górnych warstw ziemi, zawierających ślady działalności człowieka. Woldrich w „Sprawozdaniach z posiedzeń Królewskiego towarzystwa nauk w Czechach“ (1896) w artykule „Podział antropozoicznych formacji w środkowej Europie“ podaje następujący szemat:

1. Epoka dyluwjalna: *A) Okres paleolityczny czyli kamienia łupanego*: 1. przedlodowcowy, 2. lodowcowy i międzylodowcowy. *B) Okres mezolityczny (środkowy okres kamienny).*

2. Epoka aluwjalna: *C) Okres neolityczny (kamienia gładzonego).* 1. Dawny, 2. Środkowy, 3. Późniejszy. *D) Okres metali:* 1. Wiek bronzowy (łącznie z miedzianym), 2. Wiek żelaza, 3. Czasy przedhistoryczne, 4. Czasy historyczne.

Antsirabé, miasto na Madagaskarze, stolica prowincji Vakinankaratra, u podnóża góry Ankaratra; 2,000 mieszkańców. Grunt wulkaniczny, co wskazują liczne źródła gorące o bardzo bogatych składnikach mineralnych. Gleba urodzajna w okolicy. Droga łącząca **A.** z Tanarywą, skończona w r. 1907 pozwala przewozić produkty na północ gdzie ludność jest liczniejsza. Nadto okolice **A.** obfitują w drogie kamienie.

Antuco, wulkan w Chili, wysokości 2,250 m.

Antwerpja. W 1906 r. 304,032 m. Przywóz wynosił (1906) 2621,2 mil. franków, wywóz 2235,8 m. Ruch emigracyjny przez **A.** od roku 1900 do 1907 więcej niż podwoił się, doszedł

1907 do 100,318, z tego 70,952 do Stanów Zjednoczonych, 28,317 do Kanady, nadto jeszcze 20,929 udało się z **A.** przez Anglję do Ameryki. Dochody zwyczajne miasta (1904) 20,9 mil., nadzwyczajne 13 mil. franków, wydatki wogóle 24,7 mil. fr.

Anty (łac. *Antae*), występy w formie filarów, zamykające dwie boczne ściany *Celli* w świątyniach antycznych; filary u drzwi.

Antyabryna, ciało w surowicy uodpornianych abryną zwierząt, zobojętniające działanie abryny (ob. Abryna).

Antyaglutyniny, substancje surowicy krwi uchylające działanie aglutynin. Znajdowano je w surowicach prawidłowych (prawidłowa antyglutynina) i otrzymywano ze krwi zwierząt uodpornianych czynnie aglutyniną (sztuczna antyaglutynina).

Antyaleksyna, syn. Antykomplement.

Antyalkoholizm, ob. Alkoholizm.

Antyamboceptory, ciała w surowicy zwierząt, uodpornianych amboceptorami, uchylające ich działanie (ob. amboceptor).

Antyanafylaksja *(antyanaphylaxia)*, odporność zdobyta po drugim wstrzyknięciu surowicy przeciw samej surowicy (ob. anafylaksja).

Antydogmatyzm, nieuznawanie żadnych dogmatów, zarówno religijnych jak i filozoficznych.

Antyfermenty, substancje dokładniej niezbadane, niszczące działanie fermentów.

Antyformina *(antiformin)*, opatentowany środek dezynfekcyjny, rozpuszczający bakterje.

Antyfrykcyjny metal jest stopem cynku, cyny, miedzi, antymonu lub ołowiu, używanym na odlewy panewek pod części ruchome maszyny. Od tarcia łatwo się wygładza dzięki swej miękkości i przez to zmniejsza opór, a co za tym idzie, spotrzebowanie smarów. Procentowy skład jego jest różny.

Antygeny, ciała wywołujące powstawanie w ustroju odpowiednich swoistych substancji. Te substancje swoiste, znajdujące się zwykle w surowicy krwi uodpornianego ustroju, łączą się z antygenami i zobojętniają je lub wywołują odczyny biologiczne. Struktura chemiczna **A-ów** nie jest określona. **A-y** mogą być pochodzenia bakteryjnego i niebakteryjnego. Jady pochodzenia bakteryjnego (antygen) wywołują powstawanie w ustroju swoistych antytoksyn (ob. toksyna, antytoksyna). Substancje, znajdujące się w komórkach bakteryjnych i zwane precypitynogenami lub aglutynogenami (antygeny), wywołują powstawanie w ustroju precypityn lub aglutyniu (ob. precypityny, aglutyniny) i t. d. Białko jaja kurzego (**A.** pochodzenia niebakteryjnego) wstrzykiwane pod skórę wywołuje powstawanie w ustroju odpowiedniej precypityny i t. d.

Antyhemolizyny, ciała w surowicy zwierząt, uodpornianych hemolizynami uchylające ich działanie (ob. hemolizyny).

Antyhemotoksyny, ciała znajdujące się w surowicy zwierząt, uodpornianych hemotoksynami pochodzenia bakteryjnego, i zobojętniające działanie hemotoksyn. Znajdowano je także w surowicach prawidłowych.

Antyklerykalizm jest to kierunek wrogi przewadze politycznej i rządom duchowieństwa. Wiek XIX jest widownią powstania antyklerykalizmu jako dążności świadomej, mającej na celu usunięcie wszystkich dziedzin życia z pod wpływu duchowieństwa. Według dwuch panujących w Europie wyznań: katolicyzmu w krajach romańskich i protestantyzmu w germańskich, rozróżniamy antyklerykalizm romański i germański. Przeważnie zasługuje na uwagę antyklerykalizm romański, walczący z silną i samoistną organizacją kościoła katolickiego, która posiada daleko większe wpływy niż duchowieństwo protestanckie, całkiem zależne od państwa i, o ile stawia jakie wymagania, to działa jako narzędzie państwa. Dotychczas antyklerykalizm wyraził się najsilniej we Francji, gdzie zaprowadzenie rzeczypospolitej po upadku Napoleona III w r. 1870 nie sprzyjało bynajmniej wpływom duchowieństwa. Przeciwnie, rząd republikański, obawiając się agitacji duchowieństwa na rzecz wprowadzenia rządu monarchicznego, wszelkiemi siłami stara się zmniejszyć wpływ jego na ludność. Popiera więc małżeństwa cywilne, usankcjonowane przez kodeks Napoleona, dąży do ułatwienia rozwodów wbrew dogmatowi nierozerwalności małżeństwa, usuwa duchowieństwo od nauczania, wypędza zakony i ostatecznie oddziela kościół od państwa (9 grudnia 1905). W Hiszpanji zaledwie zapoczątkowano walkę o nauczanie świeckie (ob. Ferrer). W Belgji walka wre. Antyklerykalizm germański objawia się w mniej radykalnej formie i przeważnie wyraża się w zakładaniu gmin wolnomyślnych oraz w walce o szkołę pozawyznaniową. Antyklerykalizm słowiański istnieje od niedawna. W Rosji nizki poziom kulturalny ludności oraz stanowisko rządu, w zupełności popierającego duchowieństwo, nie sprzyja rozwojowi tego ruchu; do innych przyczyn zaliczyć należy nizki poziom kulturalny samego duchowieństwa i przez to mały jego wpływ na sprawy państwowe, a zatym i brak reakcji przeciw niemu. W Polsce antyklerykalizm istniał od dawna w formie dążeń nieświadomych. Wyraźniej wystąpił w epoce pozytywizmu, po r. 1863, ruch antyklerykalny, poddając krytyce oddzielnych przedstawicieli duchowieństwa, ale prawdziwe ożywienie tego ruchu datuje się od 1906 r., kiedy zaczął wychodzić organ specjalny „Myśl Niepodległa". Czasopismo „Czystość", poświęcone sprawom abstynenckim stoi również na gruncie antyklerykalizmu.

rykalnym“, tak samo „Krytyka“, wychodząca w Krakowie, prowadzi rubrykę myśli wolnej, lecz samodzielnie i systematycznie w tym kierunku nie pracuje. Ruch antyklerykalny w kolonjach polskich Ameryki Południowej powołał do życia pismo specjalne p. t. „Życie“ W Czechach ruch antyklerykalny wyraża się w walce o szkołę świecką; wychodzi tam czasopismo „Volna Skole“ oraz „Volna Myslenka“. **A.** katolickich narodów słowiańskich da się określić raczej jako romański antyklerykalizm. Najbogatsza literatura antyklerykalna rozwija się we Francji. Faguet „Anticléricalisme“; Paul Bert „Le cléricalisme“; „La politique religieuse de la Republique française“; Andre Mater „Les textes de la politique française en matière ecclésiastique“ (1905—08); „L'Immoralité de la morale cléricale“; „l'Eglise catholique el l'Etat sous la III-me Republique 1870—1906“. Literatura polska w tym przedmiocie najobficiej reprezentowana jest przez roczniki „Myśli niepodległej“ (Warsz., wrzesień 1906—09). Broszury, jak: „Worek Judaszów“ (dotyczy głównie Galicji), Fr. Młot „Nasza polityka a kościół“ (Poznańskie), Jan Bełcikowski „Papieże a kwestja polska w XIX w.“. Wogóle należy zaznaczyć, iż **A.** w Polsce znajduje się w stadjum propagandy i kształtowania się, zaczyna przenikać zaledwie do szerokich mas narodu.

Antykomplementy, ciała w surowicy zwierząt, uodpornianych komplementami i uchylające działanie komplementów (ob. komplementy, aleksyny).

Antykrotyna *(anticrotin)*, surowica, otrzymywana ze zwierząt przez uodpornianie i zobojętniająca krotynę (ob. krotyna).

Antyleukocydyna, surowica, otrzymywana ze zwierząt, uodpornianych leukocydyną i zobojętniająca jej działanie (ob. leukocydyna).

Antymon w ostatnich czasach zastępuje drogą cynę i używany bywa, szczególniej we Włoszech i Francji, do wyrobu białych farb. Farby antymonowe zyskują coraz większe uznanie i znaczenie, wobec bieli ołowianej mają przewagę dzięki swej nieszkodliwości dla zdrowia wobec bieli cynkowej znów — dzięki większej trwałości i wytrzymałości na działanie światła. Fabryki farb antymonowych zużytkowują rudy siarkowe, nie zawierające domieszek ołowiu. Podług metody Bruneta traktując siarczki antymonowe i arsenowe w alkalicznym rozczynie kwasem siarkowym, otrzymuje się piękne białe farby antymonowe i podsiarczan alkali jako produkt poboczny.

Antymonoid, mieszanina boranu żelaznego z nadmiarem boraksu, używa się do spajania żelaza i stali.

Antymonowa czerń (czerń żelazna, metaloid), rozdrobniony proszek metalicznego antymonu, otrzymany przez strącanie **A.** z roztworu trójchlorku **A.** cynkiem metalicznym. Stosuje się do nadawania odlewom gipsowym i terakotowym wyglądu odlewów żelaznych.

Antymonowy błyszcz z Japonji przy oświetleniu zachowuje się jak selen, według relacji F. M. Jägera. Przewodnictwo elektryczne jego większe, niż selenu, od ogrzewania staje się mniejsze wbrew temu, jak bywa z selenem. Najsilniej działają w tym względzie na minerał promienie niebieskie i czerwone, najmniej — ultraczerwone, zielone i ultrafjoletowe. Błyszcz **A.** można więc używać na przegródki czułe na światło.

Antynosyna *(Antinosin)*, sól sodowa nosofenu *(tetrajodfenoftaleiny)*; środek dezynfekcyjny, w którego skład wchodzi jod. Sól ta nie wydziela jodu w ustroju.

Antypiryna (ob. gł. dzieło), otrzymuje się przy ogrzewaniu fenylohydrazyny z estrem acetooctowym i działaniu na tworzący się przytym fenylometylopyrazolon alkoholem metylowym i jodkiem metylu, wreszcie rozłożeniu ługiem wynikającego z poprzednich reakcji jodowodzianu antypiryny

Antytoksyny, ciała, znajdujące się w surowicy zwierząt, uodpornianych toksynami (ob. toksyna), i zobojętniające te toksyny. W surowicy zwierząt zdrowych, nieuodpornianych znajdują się czasami nieznaczne ilości tych ciał. Chemiczne własności antytoksyn są do dziś dnia mało znane, a to dlatego, że nie udało się ich wyosobnić w stanie czystym z rozczynów swoistych surowic. Za pomocą siarkanu amonowego strącają się one ze surowicy wraz z ciałami białkowemi. Światło i ciepłota powyżej 70° C działa na nie szkodliwie. W próżni, w miejscu chłodnym i ciemnym i w stanie suchym przechowują się bardzo długo. Surowice antytoksyczne otrzymujemy ze krwi zwierząt, uodpornianych odpowiedniemi toksynami. Do uodpornia najlepiej nadają się konie. Do oznaczania wartości surowic antytoksycznych służy jednostka miary, którą nazywamy jednostką antytoksyczną. Jednostka antytoksyczna jest ta ilość surowicy, która zobojętnia 100 jednostek toksycznych. Jeżeli 1 cm.³ surowicy zobojętnia 100 jednostek toksycznych, to ta ilość surowicy zawiera jednę jednostkę antytoksyczną, jeżeli zaś $^1/_{200}$ cm.³ zobojętnia 100 jednostek toksycznych, to w jednym cm.³ surowicy znajduje się 200 jednostek antytoksycznych. Surowica antytoksyczna dyfterytyczna, znajdująca się w handlu, zawiera zwykle 200—250 jednostek antytoksycznych w jednym cm.³ i sprzedaje się w flakonach, zawierających zwykle 1000 jednostek antytoksycznych czyli 5 względnie 4 cm.³ surowicy. Jednostka toksyczna jest ta ilość toksyny, wyrażona w cm.³, która wystarcza do zabicia 250-gramowej świnki morskiej w ciągu 4—5 dni. Z antytoksyn bakteryjnych, jakie dotąd otrzymano są: antytoksyna dyfterytyczna, tęż-

cowa, antytoksyny przeciw toksynom *Bacilli botulini*, prątka szelestnicy, prątka błękitnej ropy, prątka dezynterji Shiga, przeciw leukocydynie, truciznie, wytwarzanej przez *mikrococcus pyogenes aureus*, przeciw hemolizynom, wytwarzanym przez bakterje. W celach leczniczych praktyczne i ogólne znaczenie ma tylko surowica dyfterytyczna. Antytoksyna tężcowa używa się zwykle w celach zapobiegawczych.

Anuczyn Dymitr, rosyjski historyk wojskowy * 1833; opisał między innemi bunt Pugaczowa z punktu widzenia strategicznego; od 1879—1885 był generał-gubernatorem Wschodniej Syberji.

Anuczyn Dymitr, gieograf, zoolog i antropolog rosyjski, * 1843, jest profesorem moskiewskiego uniwersytetu, członkiem Akademji nauk (1894 wystąpił), współredaktorem dziennika „Ruskija Wiedomosti“, autorem licznych popularnonaukowych artykułów z dziedziny antropologji, zoologji i etnografji.

Anuradhapura (Anaradżapura), ruiny dawnej stolicy na Cejlonie i głównego centrum buddyjskiego. **A.** została zburzona dopiero w XIII w. po Chr. Badania archeologiczne ostatnich czasów doprowadziły do odkopania większej części miasta. Por. Cave — „Baudenkmäler aus ältester Zeit in Ceylon“ (Berlin 1901).

Anusol, mieszanina jodorezorcynosulfonianu bizmutu z tlenkiem cynku, olejem kakaowym, maścią woskową, balsamem peruwjańskim w kształcie kulek; stosowany w cierpieniach hemoroidalnych.

Anyż Józef, polityk czeski, zasiadał w sejmie czeskim od r. 1895; jest członkiem Rady wykonawczej stronnictwa wolnomyślnego od r. 1892; członkiem Rady szkolnej od r. 1902, a redaktorem „Narodnich Listów“ od r. 1883, po śmierci J. Baráka.

Anzerska wyspa na Białym morzu z grupy Sołowieckich wysp, powierzchni 45 kw. w., należy do klasztoru Sol. 1620.

Anzio (posąg z...). Anzio jest małą stacją kąpielową na miejscu dawnego Antium, stolicy Wolsków. Miejscowość ta niegdyś sławna z powodu świątyń Eskulapa, Fortuny, Neptuna i pałaców cesarów, w których w r. 1503 znaleziono Apolina Belwederskiego i Pokonanego Gladjatora. W r. 1878 fale morskie oderwały kawał brzegu z majątku Piotra Aldobrandini; ukazały się ruiny willi, w której znaleziono posąg kobiety, nadwerężony, ale niezmiernej piękności (Dziewczę z Anzio). Draperje tuniki wspaniale owijają ciało; brak ręki prawej, w lewej trzyma dysk oliwny i papirus. Wspaniały ten posąg jest roboty greckiej, ma pochodzić z II czy III wieku przed N. Chr. Jedni przypisują go szkole Praksytelesa inni Lysipa. Estetycy stawiają go obok Venus Miłońskiej i Zwycięstwa Samotrakos. W roku 1907 rząd włoski nabył ten posąg za 450000 fr. i umieścił go w muzeum narodowym w Rzymie, które znajduje się w Termach Deoklecjana.

Posąg z Anzio.

Aojama Tanemiti, lekarz japoński, * 1859, jest profesorem djagnostyki i chorób wewnętrznych na uniwersytecie w Tokio.

Apache (un) — apasz, nazwa, która przyjęła się we Francji, głównie w Paryżu w ostatnich latach, na oznaczenie bandytów i nożowców, rekrutujących się przeważnie z sutenerów. Ich dzikość, okrucieństwo i bezwzględność stała się powodem tej nazwy, która pochodzi od Apaches-Apaczowie, czerwonoskórych Ameryki Północnej i Meksyku, sławnych ze swej zuchwałości, dzikości, odwagi i okrucieństwa.

Apaczyńska sopka, wulkan w południowej części Kamczatki, pod 53°,30′ północnej szerokości, odznaczył się silnemi wybuchami w XVIII wieku.

Apaczyńskie źródła gorące na Kamczatce, 70° i 72, 5° C.

Apalska sopka w zachodniej części Kamczatki, służy za naturalną latarnię morską dla statków na morzu Ochockim.

Aparri, miasto portowe na Luzanie (Filipiny) (1899) 11 262 m.

Apedjoskop, przyrząd optyczny do otrzymywania rzutów stereoskopowych, wynaleziony przez Bellieniego. Zasada jego jest następująca: jedno oko *O* patrzy na obraz wprost, drugie *O′* patrzy na drugi obraz, odbity od dwóch zwierciadeł, tworzących pewien kąt; mniejsze zwierciadło, właściwy apedjoskop *M* umieszczone jest wewnątrz przyrządu, większe *M′* nazewnątrz niego. Przez okienko przenika-

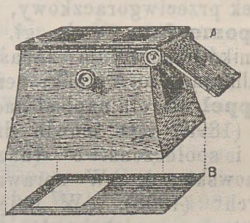

Apedjoskop.

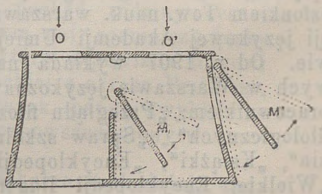

Apedjoskop w przecięciu.

ją wewnątrz, promienie, wysyłane z zwierciadła większego, tutaj odbijają się od zwierciadła mniejszego i trafiają na siatkówkę oka *O'*. Ogólny widok przyrządu przypomina stereoskop (ob. gł. dzieło).

Apega (właściwie Abega) Magakija, mnich ormiański, pisarz XIII wieku; ułożył historję chanów mongolskich od pierwszego ich najścia do r. 1272. Członek akademji rosyjskiej Brosse przełożył ją na język francuski i wydał w „Additions à l'histoire de la Géorgie" (Petersburg 1851 r.).

Apenta, gorące źródła mineralne na Węgrzech, zawierają siarczan sodu i magnezu, odznaczają się własnościami czyszczącemi.

Aperitif (od łac. *aperire* otwierać) 1) środki lekarskie otwierające t. j. mające przywracać zatamowane wydzielanie (ob. Aperientia, aperitiva w gł. dziele); 2) płyny alkoholowe jak: absynt, vermout, bitter, amer picon, quinquina, używane we Francji przed jedzeniem dla zaostrzenia (otwarcia) apetytu.

Apet, bogini egipska, czczona szczególniej w Tebach, wyobrażana z korpusem hipotama, symbolizowała macierzyństwo.

Apofenen. węglowodór $C_9 H_{16} + H_2O$, z zapachem terpentyny o temperaturze wrzenia 143°. Otrzymuje się z fenonu $C_{10} H_{16} O$ działaniem najpierw amidku sodu, następnie traktowaniem bromem i ługiem sodowym, wreszcie przez ogrzanie produktu z kwasem siarkowym 50%; w wyniku rozkładu mamy **A.**

Apograf (grec. *apo* — zdala, *grofein* — pisać): 1) kopja oryginału, w przeciwstawieniu do autografu; 2) przyrząd drewniany, służący do kopjowania rysunków; 3) urzędnik sądowy w Atenach, który układał *apographe* t. j. akt oskarżenia, wyrok. pozew etc.

Apolyzyna, menofenetidyno cytrynowy kwas, ciało podobne do fenacetyny, stosuje się jako środek przeciwgorączkowy, przeciwmigrenowy.

Apomorfina (ob. gł. dzieło) u słabych osobników wywołuje zapaść (kolaps), działając paraliżująco na ośrodki nerwowe i serce.

Appel Karol napisał nadto: „Psychologja mowy" (1899); „O mowie dziecka" (1907); „Język i społeczeństwo" (nagrodzone przez Kasę Mianowskiego); „W sprawie nauczania języków obcych" (1908); „W imię jedności pisowni"; „O istocie zjawisk językowych" (1909); „Zasady językoznawstwa ogólnego (w druku); **A.** jest członkiem Tow. nauk. warszawskiego oraz komisji językowej Akademji Umiejętności w Krakowie. Od r. 1907 wykłada na Kursach Naukowych w Warszawie językoznawstwo; jest współpracownikiem; „Przegląd filozoficznego", „Prac filologicznych", „Spraw szkolnych i Wychowania", „Książki", „Encyklopedji wychowawczej", „Wielkiej Encyklopedji Ilustrowanej" i „Poradnika dla samouków".

Appendicitis, zapalenie wyrostka robaczkowego ślepej kiszki. Choroba bardzo rozpowszechniona, zdarza się częściej u młodszych, niż u starszych osobników. Przebieg jej bywa łagodny i wtedy objawia się w postaci nieznacznych bólów w prawym dole biodrowym; bywa też ciężki, gdy przy podniesionej ciepłocie ciała wytwarza się w tymże dole ropień lub, co gorsza, rozwija się wskutek pęknięcia wyrostka robaczkowego ogólne zapalenie błony brzusznej, kończące się w większości przypadków śmiercią. **A.** jest to choroba zazwyczaj powracająca. Najlepszym środkiem zapobiegawczym przeciw nawrotom, a zarazem radykalnie usuwającym chorobę, jest operacyjne usunięcie wyrostka robaczkowego (*appedectomia*). Operacja ta, wykonana w okresie wolnym od t. zw. ostrych objawów, technicznie mówiąc *à froid*, daje zazwyczaj dobre wyniki.

Appert Benjamin Mikołaj Marja, filantrop i pisarz francuski, † między 1886—93 według danych Akademji francuskiej; napisał nadto: „Bagnes, prisons et criminels" (Paryż 1836, 4 tomy); „Conférences contre le système cellulaire (Bruksella 1846).

Apponoyi Albert Jerzy, hr., polityk węgierski, wystąpił w r. 1903 ze stronnictwa liberalnego, ponieważ rozchodził się z nim w sprawach wojskowych. W r. 1904 z rekonstruował stronnictwo narodowe, a w r. 1906 w gabinecie Wekerle'go objął tekę ministra oświaty i wyznań. **A.** bierze czynny udział w kongresach Ligi pokoju; wyróżnił się też jako pisarz i od r. 1898 jest członkiem Akademji węgierskiej; z jego pism ukazały się 2 tomy (Budapeszt 1896).

Apries, król Egiptu z XXVI dynastji, syn Psammetyka II, w 587 r. podjął wyprawę na odsiecz Jerozolimie, został zwyciężony przez Nabuchodonozora. Kiedy w r. 570 wysłał wojska egipskie na Kyrene i wojska te zostały pobite, podczas odwrotu wynikł bunt. Dowódcą obrano Amazisa, który pobił **A.** pod *Momemphisem*. **A.** schwytany, jeszcze jakiś czas uchodził oficjalnie za króla, w końcu prawdopodobnie został zamordowany.

Apruagwa *(Approuague)*, terytorjum w Gujanie francuskiej nad rzeką tej samej nazwy. Pokłady złota; kolonja karna.

Apteczka domowa we dworze, na probostwie, albo też w szkole, zawierać powinna następujące leki, opatrunki, narzędzia i przyrządy: A) *Leki:* amonjak, chloroform, eter octowy, gorczyca, gips, korzeń ślazowy, krople laurowe, krople opjowe, kwiat rumianku, magnezja palona, mydło szare, ocet aromatyczny, olejek terpentynowy ozonizowany, olej rącznikowy, oliwa, roztwór chininy, roztwór siarkanu miedzi, soda, sól glauberska, spirytus kamforowy, woda chlorowa, woda karbolowa 3%, woda wapienna, wyciąg kawy. Nadto pożądane są środki, jak:

aloes, ałun, anyż, chlorek wapna, dziegieć, emetyk, goryczka, jałowcowe jagody, jodyna, jodoform, kminek, kora dębowa, kwas solny, ług potasowy żrący, mięta pieprzowa, proszek żelaza z kwiatem siarczanym, proszki Dovera po 0·1 grama, proszki fenacetyny po 0·5 grama, siemię lniane, salmiak, sól kuchenna, sporysz, sublimat (pastylki sublimatowe), szara maść, waselina karbolowa. Wszystkie te leki przechowywać należy w miejscu suchym, pod zamknięciem i odświeżać często zapasy. B) *Środki opatrunkowe*: plaster angielski zwykły i jodoformowany, przylepiec zwinięty, opaski mulowe, organtynowe i z waty zbitej, wata Brunsa, gaza jodoformowa, papier gutaperchowy, chustki trójkątne, temblaki, łupki z drzewa lipowego (szyny), jedwab karbolizowany, nici białe, szpagat biały, igły do szycia, igły bezpieczeństwa i chirurgiczne, opaska kompresyjna. C) *Narzędzia:* nożyczki proste, krzywe, nożyk kończysty i guziczkowy, lancety, sondy, pincety chirurgiczne, kleszczyki, nożyce opatrunkowe, trójgrańce. D) *Różne naczynia i przyrządy:* łyżeczka kawowa z rogu, kubek porcelanowy, menzurka porcelanowa z podziałką, kroplomierz, łopatka rogowa, pręcik szklany, pędzle do oczu, pędzel do gardła, łyżeczka do uszu z gąbeczką, miedniczka, worek na lód, termometr, lejek Hegara (irygator), stoczek woskowy, ręcznik, szczotka, ważki. Tego rodzaju **A. d.** jest pomysłu profesora Spilmana.

Apuchtin Aleksander, kurator okręgu naukowego warszawskiego, † 1903 w Warszawie.

Apulja, dzisiejsza Puglia, prowincja włoska, (1906) 19,109 klm. kw. i 2,077,474 m.

Arabina (ob. gł. dzieło) jest, jako mieszanina soli potasowej i wapniowej *kwasu arabinowego* $(C_6H_{10}O_5)_2+H_2O$, głównym składnikiem gumy arabskiej; jest też bardzo rozpowszechniona w świecie roślinnym i zwierzęcym. Kwas arabinowy może być wydzielony z zakwaszonego roztworu wodnego gumy arabskiej za pomocą alkoholu. Przy gotowaniu z rozcieńczonym kwasem siarkowym daje galaktozę, z kwasem azotowym kwas śluzowy. Organizmy zwierzęce przetrawiają do 46% spożytej gumy arabskiej, która zapewne ulega zcukrzeniu przez sok żołądkowy i pankreatyczny.

Arabinoza (ob. gł. dzieło) powstaje przy gotowaniu gumy wiśniowej z rozcieńczonym kwasem siarkowym. Prócz wymienionych już własności należy zaznaczyć, że **A.** skręca płaszczyznę polaryzacji na prawo, przy gotowaniu z kwasem solnym daje furfurol, a przy utlenianiu kwas arobonowy $C_5H_{10}O_6$ i trójoksyglutarowy.

Aracena, miasto okręgowe w prowincji hiszpańskiej Huelwie z ruinami zamku maurytańskiego 6,281 m. (1900) u stóp Sierra de Aracena (641 m. wysokości). W pobliżu **A.** pokłady miedzi.

Arachnolizyna, jad pająków, rozpuszczający czerwone krążki krwi.

Aragonja, prowincja hiszpańska; na 47,391 klm. kw. 912,411 m.

Aralskie morze. Powierzchnia około 67,960 klm. kw.; największa głębokość 68 metrów. W 1900—1902 badane było przez turkiestańską wyprawę Cesarsko rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego (Sprawozdania 1903—05, Taszkient).

Aralsko-kaspijska nizina, równina w Azji centralnej między Aralskim i Kaspijskim morzem. Przestrzeń równa, pustynna, pokryta w wielu miejscach odsłoniętym *löszem*, sypkim piaskiem. Klimat suchy, brak wody. Obfitość słonych jezior, szczątki istniejącego niegdyś tutaj morza. Wiele punktów położonych niżej poziomu oceanu (Kaspijskie morze 86 stóp poniżej p.). Roślinność skąpa. Kultura rolna wymaga sztucznego nawadniania.

Aramazd, posąg boga starożytnego w Gruzji, w mieście Michecie na jego miejscu wybudowano świątynię chrześcijańską.

Aramon Gabrjel de Luitz, baron d', * przypuszczalnie w Nimes w końcu XV w., † koło 1553; ambasador Franciszka I na dworze sułtana Solimana; pozostawił ciekawy pamiętnik swej podróży na Wschód.

Araneologja albo *arachnologja*, część entomologji, traktująca o pająkach.

Arangjelowicz Dragoljub, prawnik serbski, * 1873 w Paraczynie, jest od r. 1904 docentem prawa rzymskiego na uniwersytecie belgradzkim. Ogłosił między innemi: „Die formellen Willenserklärungen im deutschen bürgerl. Gesetzbuch"; „O izmeni naszeg gradjanskog zakonika" (1904); „O osztecenju preko polovine kod teretnich ugovora" (1905); „O odgovornosti gostioniczara prema putnicima" (1905); „Nekoliko reczio mirazu, spremi i udomljenju po naszem grodj. zakoniku" (1905) i t. d.

Ara Pacis (łac., właściwie *A. P. Augustae*), ołtarz Pokoju, wystawiony przez Augusta i Senat w 13 r. przed Chr. na cześć bogini pokoju (Cirene) z powodu szczęśliwego powrotu cesarza z wypraw do Gallji i Hiszpanji. Z tego wspaniałego pomnika na Via Flaminia wydobyto z pod ziemi pod pałacem Fiano na Corso wiele części w rozmaitych czasach. W l. 1894—1901 Petersen z tych części zabrał się (przedtym Duhn) do zrekonstruowania całości. Płaskorzeźby tego ołtarza przedstawiające pochód rodziny cesarskiej i senatorów stanowią najwspanialszy pomnik rzeźby rzymskiej, który odpowiada fryzowi Partenonu w sztuce greckiej z okresu Periklesa.

Araras *(Sittace)*, gatunek papug zwykle dużych, różnobarwnych, rozpowszechniony w Ameryce zwrotnikowej.

Arauan, miasto w Saharze zachodniej, zbudowane w zagłębieniu, otoczonym pagórkami piaszczystemi, na których wzniesiono baszty

obronne. Miejscowość ta, położona o 250 klm. od Tombuctu i 500 od Taudéni, była odwiedzana przez wielu podróżników; w r. 1906 zwiedził ją kapitan Cauvin z oddziałem meharistów singaleskich; wtedy **A.** liczyło od 900 — 1000 miesz. Es-Sadi, autor dzieła „Tarik-es-Sudan“ przypisuje **A-owi** pochodzenie bardziej starożytne aniżeli Tombuctu.

Arayat, miasto na Luzonie (Filipiny) nad rzeką Pampangą u stóp wulkanu **A.**; 14,014 m. (1899).

Arazzi (włos.) albo *Arrazzi*, gobeliny według kartonów znakomitych malarzy wyrabiane w Arras we Flandrji, później również w Brukselli i Gandawie. Nazwa ta głównie stosuje się do dziesięciu gobelinów, zrobionych według rysunków Rafaela przez Piotra van Aelsta w Brukselli, w 1515—19, dla kaplicy Sykstyńskiej (obecnie w Watykanie). Rysunki zaczerpnięte z historji apostołów, a gobeliny wykonane kolorowemi (jedwabnemi i wełnianemi) i złotemi nićmi. Drugi egzemplarz tych **A.** znajduje się w muzeum berlińskim (9 numerów), trzeci w pałacu królewskim w Madrycie. Sześć gobelinów galerji drezdeńskiej prawdopodobnie zostały wykonane w XVII stuleciu w Anglji.

Arba, główne miasto kantonalne w Algierji u stóp Atlasu i Wadi Dziennmy; (1901) 8,892 m., kopalnie gipsu, cynku i ołowiu.

Arbal albo *Aghbal*, miasto w Marokku wschodnim, 15 kil. odległe od granicy algierskiej i wąwozu Kiss; 1,000 m., należących do plemienia Beni-Snassen. **A.** położony u podnóża góry Beni-Snassen, jest głównym rynkiem zamiennym dla plemion górskich i rolników niziny Angad. W r. 1859 Francja po zaciętej walce opanowała tę miejscowość, a w r. 1907 musiała wysłać nową wyprawę pod wodzą gen. Lyautey'a.

Arban Jan Józef Chrzciciel, muzyk francuski * 1825 w Lyonie. Znakomity wirtuoz na trąbce; autor cenionego dziełka „Grande méthode complète de cornet à piston et de saxhorn“; był członkiem konserwatorjum paryskiego i nauczycielem muzyki w armji francuskiej.

Arbes Jakób, powieściopisarz czeski, ogłosił nadto: „Anděl míru“ (Praga, 1889); „Demantová garnitura“ (t. 1889); „Z martyrologie umení“ (t. 1892); „Pro bratia socialistu“ (t. 1894); „Z romantiky všedního života“ (t. 1894); „Posledni dnove lidstwa (t. 1895); „Akrobati“ (t. 1898); „Z viru života“ (t. 1899). Pod pseudonimem *J. Swoboda* „Proni socialni revoluce“ (Praga, 1892); „Z boju o vykořeneni lidské bídy“ (t., 1892). Por. K. Dressler: „J. A. jako belletrista“ („Naše Doba“, 1908).

Arboleda Julio, poeta, mówca, generał i mąż stanu Nowej-Grenady, * 1817 w Timbiqui (prowincja Barbacoas w Kolumbji), † 1862 w Berruecos. Pochodził z rodziny, która walczyła z tyranją hiszpańską, sam też brał wielokrotnie udział w walce stronnictw w Kolumbji, należąc do partji umiarkowanej. Został generałem i przez pewien czas (1854 — 55) był prezesem senatu. Od r. 1855 bawił w Paryżu, kiedy w kraju znów wybuchły zamieszki w r. 1860. Wezwany przez zwolenników, mianowany był feldmarszałkiem, pokonał przeciwników; podczas podróży został zabity. Wydawał kilka pism: „El patriota“, „El Independiente“. W r. 1851 wtrącony przez wrogów do więzienia, napisał tam dwa utwory wierszowane: „Estoy en carcel“ i „Al congresso granadino“, które wywołały entuzjazm w całej Ameryce. Jest też autorem poematu „Gonzalo de Oyon“, który doszedł do nas we fragmentach.

Arborea, jeden z 4-ch okręgów sądowych, na jakie Sardynja była podzielona po wypędzeniu Saracenów (1052). Opublikowane przez Martiniego pergamenty z Arborei uznane zostały za falsyfikaty.

Arcacus Franciszek, chirurg hiszpański * 1494, † 1576.

Arce Gaspar Nuñez de, poeta liryczny, dramaturg i mąż stanu hiszpański, * 1839 w Valladolidzie, † 1903 r. w Madrycie; główny jego utwór „Okrzyk wojenny“, zwrócony jest przeciwko republikanom. Ogłosił prócz tego: „Ostatnia skarga lorda Byrona“; „Idylle i Elegje“.

Archangielska gubernja. Ludność 382,700 na 858,930 klm. kw. Archangielski port: ruch statków w r. 1907 w porównaniu z poprzedniemi latami zmniejszył się, ogółem wpłynęło i wypłynęło 369 statków z 342,682 ton (1907) wobec 1,090 statków z 565,651 ton. z r. 1900.

Archelaus, rzeźbiarz grecki, † w Prienie, przebywał w Rzymie za cesarza Klaudjusza; jest twórcą płaskorzeźby „Apoteoza Homera“.

Archeologiczne Towarzystwa w Rosji: 1) Moskiewskie Tow. historji i starożytności Rosji, od r. 1804 wydaje :„Wremiennik“, a od 1846 „Cztienja w obszczestwie drewnosti“; II) Cesarskie odeskie Tow. his. i starożytności, wyd. „Zapiski“; III) Cesarskie ros. archeol. Tow. w Petr. od r. 1849, dzieli bię na 3 sekcje: 1) ros. i słowianskaja archeologja; 2) arch. wschodnia; 3) klasyczna bizantyjska i zachodnio - europejska archeologja; IV) Cesarskie mosk. Tow. archeologiczne od 1864, wydaje „Trudy“; V) Tow. miłośników arch. kaukaskiej od 1873, wyd. „Zapiski“, „Izwiestja“; VI) Kazańskie arch.,, hist. i etnogr. Tow. od 1878 r., muzeum; VII) Pskowskie Tow. arch. od 1880; VIII) Mosk. Tow. starożytnej sztuki ros. od 1864 przy muzeum Rumiancewa. wyd. „Sbornik“ i „Wiestnik“; IX) Cierkiewno-arch. Tow. przy kijowskiej Ak. Duchownej, muzeum, bibljoteka; X) Ces. Tow. miłośników lit. starożytnej od 1877; XI) Mosk. Tow. numizmatyczne od 1888; XII) Eparchjalna cierkiewno- archeologiczna komisja w Niżnim-Nowgorodzie; XIII) Kurlandzkie Tow. literatury

i sztuki od 1817 wyd. „Sitzungsberichte“, materjały do historji i archeologji kraju; bogate zbjory w muzeum mitawskim; XIV) Tow. historyczne i starożytności w Rydze od 1834 r., wyd. „Sitzungsberichte“ i „Mittheilungen“, muzeum; XV) Estońskie Tow. Naukowe w Dorpacie od 1838 wyd. „Sitzungsberichte“ i „Verhandlungen“, muzeum; XVI) Narwskie Tow. starożytności (Alterthumsgesellschaft), wyd. „Sitzungsberichte“, muzeum i bibljoteka.

Archeologja polska ob. Polska.

Archelogja przedhistoryczna. W Wiekach Srednich narzędzia krzemienne uchodziły za twór przyrody: piorun uderzając w piasek, topił go. Michał *Mircati* († 1593), lekarz pap. Klemensa VIII, pierwszy wygłasza zdanie, że są one orężem ludzi, którzy żyli przed potopem, ale głos ten nie znajduje posłuchu, i zaledwie dopiero w w. XVIII Ant. *Jussieu* i *Mahudel* usiłują wykazać pochodzenie właściwe tych narzędzi. Ale o ile te czasy były nieprzygotowane na podjęcie tego zagadnienia, świadczą losy wykopalisk, dokonanych r. 1797 przez J. Frere. Zresztą chodziło tam już o rzecz rozleglejszą— współczesność człowieka w okresie bardzo oddalonym, ze zwierzętami wygasłemi; bo co do pochodzenia narzędzi krzemiennych sprawa była rozstrzygnięta: archeolog skandynawski *Thomsen* roku 1836 podaje już ich klasyfikację, szczegółowiej rozwiniętą przez *Worsaaev* w r. 1844: w klasyfikacji tej odróżniono trzy okresy, dotychczas uwzględniane — kamienia, bronzu i żelaza. Zarzuty skierowały się przeciw wywodom, jakoby narzędzia z krzemieni miały mieć starożytność b. znaczną i znajdować się obok kości gatunków wymarłych. Buckland r. 1828, współczesny z nim Boue, belgijczyk dr. *Schmetterling* napotykają w świecie naukowym opozycyę namiętną, a to samo czeka w r. 1844 *Aymard'a*, który znajdzie szczątki człowieka w pokładach lawy błotnej pochodzącej z wygasłego wulkanu w departamencie Górnej Loary. W takich warunkach rozpoczyna swoje poszukiwania *Boucher de Perthes* (r. 1788—† 1868) i w r. 1847 ogłasza wyniki badań podjętych, które przyjęto z niedowierzaniem, do czego zresztą przyczynił się sam ten badacz bezkrytycznością swoją. Ale odkrycia się mnożą: w 1850 zrozumiano właściwe pochodzenie pagórków dunskich składających się z muszli (ob. Kjökkenmöddings), w r. 1853/4 ukazała się sprawa osad nawodnych Szwajcarji, wypływają dowody jeszcze odleglejszej starożytności człowieka, aż w końcu w roku 1859 J. Prestwich i Evans przyznają słuszność Boucher de Perthes'owi, K. *Lyell* zaś w 1865 r. udowodnił ostatecznie istnienie człowieka w Europie, w okresie odległym od obecnego na dziesiątki tysięcy lat. **A.** pociągać zaczyna naówczas liczny zastęp badaczy, pomiędzy któremi G. de Mortillet (* 1821 † 1898) przyczynił się nie tylko do ustalenia wielu faktów, ale w stopniu jeszcze większym do spopularyzowania tej nauki. Wypłynie naówczas sprawa t. zw. człowieka trzeciorzędowego: Bourgeois w r. 1867 w Thenay, Ribeiro r. 1875 w Portugalji i J. B. Ramès r. 1877 w Puy Courny znajdą krzemienie, rzekomo noszące na sobie ślady obrobienia przez człowieka, w pokładach epoki trzeciorzędowej. Krzemienie te wywołały spór namiętny w świecie naukowym, który ok. r. 1880 ucichnie, a wiarogodność pochodzenia ludzkiego tych krzemieni będzie stanowczo zakwestjonowaną, i sprawa sama wypłynie znów w czasach ostatnich z powodu t. zw. *eolitów* (ob). Nastaje okres gromadzenia faktów, które na razie nie wywołując zmiany w poglądach, umożliwią w przyszłości rewizję teorji dotychczasowych: poszukiwania obejmują nie tylko Europę, ale ogarniać zaczynają Amerykę, Egipt, Indje, Japonię, N. Holandję. Wypływają wciąż nowe fakty: obfitość rysunków na ścianach jaskiń (Sanctuola zwrócił na to uwagę w r. 1880, ale niechciano mu wierzyć, aż dopóki odkrycia z r. 1895 i następnych we Francji nie potwierdziły jego dowodzeń), wielka starożytność obrzędów pogrzebowych, istnienie hodowli, drzew owocowych i może zwierząt oswojonych już ku schyłkowi okresu paleolitycznego we Francji południowej i t. d. W tym rozwoju **A-ii P-ej** warto zaznaczyć dążności i poszukiwania chwili ostatniej: 1) **A. P.** otrząsa się coraz bardziej z pod wpływów archeologów francuskich oraz z podanych przez nich (głównie przez G. Mortilleta) systemów klasyfikacyjnych. Mortillet w okresie paleolitycznym (krzemienia ciosanego) wyróżnił epokę *Cheleńską* (klimat ciepły i wilgotny; Rhinoceros Merchii, Elephas antiquus; zanik typów ludzkich trzeciorzędnych, typ neandertalski; narzędzie krzemienne —tłuk pięściowy, ordynarnie ciosany); *St-Acheulską* (klimat umiarkowany i wilgotny. ukazuje się mamut, tłuki migdałokształtne roboty delikatniejszej); *Mousterieńską* (klimat chłodny i wilgotny; okres lodowcowy; mamut, Rhinoceros bichorhinus, niedźwiedź jaskiniowy; znamienne płaskie i szerokie narzędzia z krzemienia, tłuk migdałokształtny znika); *Solutreńską*, (klimat umiarkowany i suchy, cofanie się lodowców; osieł, koń, renifer, mamut; ostrza wawrzynokształtne; najwyższy rozkwit sztuki ciosania kamieni); *Magdaleńską* (klimat chłodny i suchy, fauna północna, mamut zanika; wązkie a lekkie klingi z krzemienia, rozwój narzędzi z kości, wysokie poczucie artystyczne) i *Tourassieńską* (klimat podobny do obecnego, okres przejściowy do neolitycznych czasów, umiejętność wyrobu narzędzi z kamienia podupada). Ta klasyfikacja, oparta na faktach z obrębu Francji, w ciągu l. 1870—1890 niemal wszechwładnie panowała, stosowana i do innych krajów. *Piette* poczynił pierwsze

przeciw niej zarzuty. Ale dopiero odkrycia w Austrji Dolnej, Czechach i Morawach wykazały, że klasyfikacja, wysnuta na podstawie badań w obrębie Francji, nie może mieć nadawanego jej znaczenia powszechnego. *Hoernes* pierwszy usiłował w r. 1903 powiązać ogół faktów, dostrzeżonych w obrębie Europy środkowej. W czasach paleolitycznych wyróżnił on trzy okresy: człowiek, który nieprzerwanie zaludniał Francję, znikał z Europy środkowej podczas epok lodowcowych i znów pojawiał się tu w epokach międzylodowcowych. Okresy te są; pierwszy, odpowiadający okresom chelleńskiemu, St.-acheulskiemu i mousterieńskiemu Mortilleta, które zdaniem Hoernesa, właściwie tworzą ten sam okres, to czasy epoki międzylodowcowej, człowieka typu neandertalskiego, raczej unika on jaskiń niż w nich przebywa; do tych czasów należą jaskinie około Stramberga na Morawach, wykopaliska z Krapiny (ob.), Wierzchowska jaskinia w Poln, stacji pod Taubachem. Drugi okres Hoernesa odpowiada okresowi solutreńskiemu Mortilleta, który zbytnio lekceważy jego trwanie; okres ten, klimatu łagodnego, przypada na nowe czasy międzylodowcowe — tworzenia się loessu w Europie środkowej; człowiek należy do rasy murzynokształtnej (ob. Człowiek przedhistoryczny) przebywa chętnie pod otwartem niebem, choć korzystał i z jaskiń (ślady ognisk około Brna i Przedmostu na Morawach). Wreszcie okres trzeci przypada bodaj na czasy bezpośrednio po nowym okresie lodowcowym, i odpowiada okresowi magdaleńskiemu Mortilleta. Jaskinie są ulubionem miejscem pobytu człowieka (m. in. Maszycka u nas). 2) Dzięki postępom geologji można dokładniej wyznaczyć stosunek spółczesności pomiędzy istnieniem człowieka a różnemi przebiegami geologicznemi. Już badania w Europie środkowej wykazały, iż zamiast o epoce lodowcowej należy mówić o epokach lodowcowych, poprzedzielanych okresami klimatu łagodniejszego. A. Penck przeprowadził poszukiwania wzorowe nad tą sprawą w obrębie Szwajcarji i odkrył tu od czasów eocenu cztery okresy zlodowacenia. Człowiek istnieje w okresie zbadanych przezeń terytorjów już w drugim od czasów naszych okresie lodowcowym, i odtąd po przez okres lasów a następnie stepów, wypełniający czasy pomiędzy tym okresem lodowcowym a następnym, jako też przez ten ostatni okres lodowcowy aż do doby obecnej można wyraźnie prześledzić kolejne fazy kultury materjalnej ludzkiej. Swoją drogą najwcześniejsze ślady tej kultury odpowiadają okresowi mousterieńskiemu Mortilleta, t, j. gdzieindziej istnieją ślady już wcześniejsze człowieka. 3) Nawet najdawniejsze narzędzia ręki ludzkiej świadczą o posiadaniu przez człowieka znacznego zasobu inteligencji. To doprowadza do wniosku, że początków kultury ludzkiej należy poszukiwać w późniejszym trzeciorzędzie. Niektórzy badacze (Kloatsch, Rutot) usiłują dowieść iż istniejące ślady jego narzędzi, bardzo źle obrobionych są tak zwane *Eolity* (ob.). Rzekome te eolity znalezione w różnych punktach Francji, Belgji, Anglji. Teoretycznie, eolityczna epoka musiała wyprzedzić paleolityczną, ale czy krzemienie, podawane za eolity, są istotnie puścizną po człowieku, rzecz ta dla wielu jest wątpliwą. H. Obermaier i in. widzą raczej w nich produkt sił mechanicznych przyrody. Streszczenie najlepsze dorobku **A-ii E-e**, patrz M. Hoernes „der diluviale Mensch“ 1903 oraz „Zur Menschen — und Völkerkunde“(2 t. 1909). Szczegóły, ob. pojedyncze części świata, oraz kraje, a nadto—Człowiek przedhistoryczny.

Archinard Ludwik, generał francuski, * 1850 w Hawrze; zorganizował kilka świetnych wypraw do Sudanu, skąd powrócił z bogatym materjałem naukowym.

Archinos, ateńczyk, towarzysz Trazybula, jeden z tych, którzy wypędzili 30 tyranów. Koło 403 zastąpił w dokumentach publicznych pismo jońskie attyckim.

Archleb Ludwik, pisarz czeski, * 1859 w Beregszászu na Węgrzech; ogłasza nowele z życia żołnierskiego: „Vojenské humoresky“ (1897); „Z hlubin a mělčin života“ (1906); „Dvoji sukno“ (1907); dalej, komedje: „Slavnosti schůze“, „Bóža“, „Sebeurčéni“, „Meteor“, „Amorovy lázně“; wreszcie dramata: „Nevěsta za českou korunu“, „Až do smrti“.

Arcimowicz Wiktor, działacz społeczny w Rosji w epoce reform włościańskich 1862 r., * 1820, † 1893. Był gubernatorem w Tobolsku, Kałudze, następnie senatorem karnego i I-go departamentów. Zwolennicy jego wydali zbiór artykułów o nim: „W. A. A. Wspomnienia. Charakterystyki“ (1904) po rosyjsku.

Arcot *(Arcote)*, miasto w Indjach angielskich, stolica Madrasu, 10,700 m.; przechodziło wielokrotnie w połowie XVIII w. z rąk Francuzów do rąk Anglików.

Arct-Golczewska Marja, przyrodniczka polska, * 1872 w Lublinie, wykształcenie średnie otrzymała tamże i w Warszawie, wyższe studja przyrodnicze odbyła w Krakowie na wszechnicy Jagiellońskiej. Ważniejsze z prac jej: „Podręcznik do nauki botaniki“, część I (Warszawa, 1905, I wyd.; 1908, II wyd.) i część II (Warszawa, 1908); „Botanika na przechadzce“ cz. I i II (Warszawa, 1905, II wyd.); „Świat roślinny“ według Schmeila“ (t., 1907); „Rośliny kwiatowe“; „Grzyby jadalne i trujące“, 2 części (t., 1905). Prócz tego ogłosiła kilka książeczek pod zbiorowym tytułem. „Zwróć oczy na przyrodę“, według A. Buckley'a (Warszawa, 1908), liczne kieszonkowe atlasiki przyrodnicze oraz sporo drobnych prac z dziedziny przyrody, drukowanych w „Książkach dla wszystkich“, „Czytankach zajmujących“, „Moich książeczkach“ i „Moim pisemku“.

Tłumaczy „Szkice z życia zwierząt“ E. S. Thompsona.

Arctowski Henryk, gieofizyk i podróżnik, * 1871 w Warszawie (por. tom XVI). W ostatnich czasach pracuje nad zagadnieniami z klimatologji dynamicznej. W tym zakresie ogłosił świeżo: „Sur les variations séculaires du climat de Varsovie“ i „l'Enchainement des variations climatiques“ (Bruksella „Société belge d'Astronomie“, 1909). Po polsku napisał: „Antarktyka“ (Wszechświat XVI, 1897); „Materjały do bibljografji prac naukowych polskich. Zestawienie treści 14 tomów Pamiętnika Fizjograficznego 1881—1886“ (Bruksella, 1897, Warsz., 1897); „Projekt zbadania południowych krain podbiegunowych“ (Wszechświat XVIII, 1899). „Belgijska wyprawa do bieguna południowego“ (Tyg. Illustr.“ 1900); „Samochód w wyprawach do bieguna południowego“ (Przyroda I, 1904).

Arcybaszew Michał, znany beletrysta rosyjski, * 1878. Początkowo drukował swe utwory w miesięcznikach: „Russkoje bogactwo“ (1901), „Mir Bożyj“ (1902 — 04), „Nowyj Put“ (1903), „Prawda“ (1904), „Żurnał dla wsiech“ (1904 — 1906). Oddzielnie ogłosił: „Sbornik razskazow“ (1905); „Sanin“, powieść. Ostatnia powieść wywołała wiele wrzawy i zainteresowania. Bohater główny jest krańcowym indywidualistą, nieuznającym żadnych obowiązków i pęt społecznych. Była to reakcja przeciwko panującej dotychczas niepodzielnie w literaturze rosyjskiej tendencji społecznej; znalazły też tutaj wyraz stan umysłów i nastrój ogólny po nieudanej rewolucji. Utwór jest prawdziwym i ciekawym wyrazem fermentu, nurtującego społeczeństwo rosyjskie w ostatnich latach, i dlatego znalazł taki niebywały rozgłos. W „Saninie“ jak i innych swych utworach **A.** łączy kierunek realistyczny z symbolistycznym.

Arcyksięcia Rudolfa ziemia, najdalej na północ wysunięta wyspa z archipelagu Franciszka Józefa.

Arczyl: 1) król gruziński, syn Tirydota z dynastji Sassanidów, * 413, † 446, zakończył walkę z pogaństwem. 2) **A.** król imeretyński, zwany Wachtangiem IV (Szachnawadze), * 1663, † 1713, wypędzony przez Turków 1680, uciekł do Moskwy.

Ardanuez, miasto w Gruzji, niegdyś stolica, prowadziło znaczny handel w X w., dzisiaj 1000 miesz., podrzędne miasteczko gub. Kutaiskiej.

Ardaszat, ruiny stolicy Armenji, 25 wiorst od Erywania (Kaukaz). **A.** założony w r. 180 przed naszą erą, zburzony przez Persów, w 370 po Chr., miał liczyć 200,000 m.

Ardéshir (nowoperskie *Artarkserksesa)* Babegan, pierwszy król z dynastji Sassanidów, zabił króla Partów, owładnął tronem jego i ogłosił się królem królów r. 226 naszej ery; w wojnach z Rzymem musiał oddać Mezopotamję Aleksandrowi Severusowi. Zorganizował państwo, łamiąc władzę wasalów, starą narodową religię Zoroastra podniósł do godności religji państwowej; † 241. Potomkowie jego: **A. II,** panował 379 — 384 **A. III,** 628.

Ardigo Robert, filozof włoski, w r. 1898 wydał „L'unitá della conscienza“ (Jedność świadomości), będącą testamentem filozoficznym autora. Por. Marchesini „La crisi del positivismo (1898); Höfiding „Współcześni filozofowie“ (Kraków, 1909).

Ardilan *(Ardelan)*, prowincja w zachodniej Persji, 65,000 klm. kw., zamieszkała przez Kurdów; główna miejscowość Kermanszah.

Ardoye, miasto w Belgji (Flandrja zachodnia) w okręgu Roulers; 6,000 m,, znane ze sławnych koronek.

Ardrossan, portowe miasto w Ayrshire (Szkocja), posiada fabryki żelazne, znaczny handel węglem; 5,933 m. (1901), 3 490 okrętów o pojemności 66,110 tonn, wartość przywozu (1900) 470,763 f. szt., wywozu produktów angielskich 200,696 f. szt. Uczęszczane kąpiele morskie.

Arduin-Dumoszet Wiktor Eugienjusz, publicysta francuski, * 1852 w Vizille (dep. Isère), ogłosił cenne „Voyage en France“.

Areb, w Indjach Wschodnich moneta=25 lakom = 2,500,000 rupji.

Arecomici, lud w starożytnej Galji, zamieszkujący krainę między rzekami Hérault i Rodanem; miasto główne Nemansus, obecne Nîmes.

Arena Bartłomiej, brat Józefa, polityk francuski, * 1775 na Korsyce, † 1829 w Livorno; był deputowanym Stanów Generalnych, później w 1791 deputowanym Zgr. prawodawczego; należał do skrajnych rewolucjonistów. Zgromadzenie korsykańskie piętnuje go 1793, mimo to po powrocie na wyspę (po 9 thermidora) zdobywa tam decydujący wpływ. Zwalczał dyrektorjat jako dep. Korsyki do Zgr. 500-set. Podobno podczas zamachu stanu 18 Brümaire'a usiłował zasztyletować Bonapertego. Umieszczony na liście proskrypcyjnej zdołał ujść do Liworno, gdzie przebywał do śmierci, zajęty roztrząsaniami filozoficznemi o rzeczypospolitej demokratycznej i powszechnej.

Arenberg August, hr. de la Mark, * 1753 w Brukselli, † 1834 tamże, szef własnego pułku na służbie Francji zostającego; był deputowanym ze strony szlachty w Stanach Generalnych w Wersalu, zbliżył się z Mirabeau, został jego przyjacielem i pośredniczył w stosunkach między dworem a Mirabeau. Później był na służbie cesarza austrjackiego, Franciszka II. Po r. 1815 powrócił do Belgji i całkowicie zajął się porządkowaniem pamiętników. Materjały te jednak wydał dopiero Bacourt w r. 1851 p. t. „Correspondance entre le comte de Mirabeau et le comte de la Mark, prince d'Arenberg, pendant années 1789, 1790 et 1791“ (2 tomy).

Arenberg Ludwik Engelbert, ks. A., Arschot i Croy syn Augusta, * 1750, † 1820. Obdarzony wyższemi urzędami przez Marję Teresę, a pozbawiony ich przez Józefa II, przyłączył się do rewolucji w Brabancji. Mons i Bruksella zgotowały mu entuzjastyczne przyjęcie. Był zwolennikiem adwokata Voncka; z powodu zatargów z krańcowym Van der Nootem usunął się do zamku swego Enghien i przestał zajmować się polityką. Z powodu pokoju w Luneville stracił część swoich majątków. Napoleon, aby go ściągnąć do Paryża obdarzył go rozmaitemi tytułami i godnościami.

Arenberg Ludwik, ks., polityk francuski * 1837 w Paryżu, prezes komitetu Afryki francuskiej i członek Akademji sztuk pięknych.

Arendt Otto, polityk i ekonomista niemiecki, ogłosił nadto: „Die Ursache der Silberentwertung“ (Berlin, 1899); „Die parlamentarischen Studienreisen nach West- und Ost-Afrika“ (t., 1906); „Geld, Bank, Börse, mowy i rozprawy (t., 1907).

Arendt Rudolf, chemik, † 1902 r.

Arène Emanuel, polityk i literat francuski * 1846 w Ajaccio, † 1908 w Fayet (Sabaudja). W r. 1904 został obrany senatorem z Korsyki. Chociaż i w polityce odegrał rolę wybitną, głównie jednak zasłynął jako pisarz. W *Figarze* umieszczał dowcipne i trochę dyletanckie krytyki literackie i teatralne; jako autor dramatyczny ogłosił do spółki z Capus'em sztukę „Adversaire“ a z Flers'em i Caillavet „le Roi“ (1908), która miała ogromne powodzenie. W noweli „le Dernier Bandit“ zobrazował z humorem i wielkim ciepłem życie Korsyki, do której był przywiązany całą duszą i której spraw zawsze gorąco bronił.

Arenenberg, zamek nad jeziorem Bodeńskim w szwajcarskim kantonie Turgowji (ob. gł. dzieło); w r. 1906 cesarzowa Eugenja ofiarowała go na szkołę rolniczą.

Arenski Antoni, kompozytor, * 1861 roku w Nowgorodzie, † 1906 w Terjokach (w Finlandji); uczeń Johansena i Rimskiego-Korsakowa (petersburskie konserwat.); w roku 1883 został profesorem kompozycji w moskiewskim konserwatorjum; w 1895 kapelmistrzem ces. nadwornego chóru w Petersburgu. **A.** należał do najwybitniejszych kompozytorów rosyjskich ostatniej doby;—napisał kilka oper („Sen na Wołdze“, „Rafael“, „Nal i Damajanti“) balet („Noc w Egipcie“), 2 symfonje, trio i kwintet fortepjanowy i szereg drobniejszych kompozycji;“ komponował również utwory kościelne. Wydał „Naukę harmonji“ oraz „Form muzycznych“.

Arentzen Chrystjan, duński poeta i historyk literatury, † 1900 r. w styczniu w Kopenhadze.

Arffberg Henryk Dusmer, von, wielki mistrz zakonu krzyżackiego, prowadził od r. 1485 wojnę z Litwą, a nie jak mylnie podano w gł. dziele.

Arga, rzeka w Hiszpanji, dopływ Aragonu, wypływa z zachodnich Pirenejów, długości 160 klm. opływa Pampelunję i Navarrę.

Argeles-Gazost w Wysokich Pirenejach we Francji, nad potokiem tej samej nazwy, 32 klm. od Tarkes; okręg obejmuje 5 kantonów, 91 komun, 39,100 m. Wody mineralne siarczane, jodowe i bromowe.

Argentamina, sól fosforowo-srebrna etylendwuaminu, środek dezynfekcyjny, używany zamiast azotanu srebra, szczególniej w leczeniu rzeżączki. Z roztworami chlorków nie daje osadu, lecz wywołuje w nich tylko zmętnienie.

Argentière, sławna miejscowość w dolinie Chamonix, 1,208 m. nad poziomem morza, źródło Arwy.

Argentré Bernard, prawnik francuski, * 1519 w Vitré, † 1590. Był obrońcą gorącym praw feudalnych i odrębności Bretanji, z tego też powodu zwalczał zasady prawa rzymskiego. Znakomite jego w tych sprawach dzieła są następujące: „Commentaires sur les 4 premiers titres de l'ancienne coutume de Bretagne“ (Rennes 1568), „Advis et consultation sur le partage des nobles et l'interpretation de l'Assise du comte Geoffoy“ (Rennes 1570); „Commentaires sur le titre des appropriances“ (Rennes 1576). **A.** napisał też historję Bretanji (l'histoire de Bretagne, 1582), która posiada mniejszą wartość, niż wymienione dzieła.

Argentumkazeina, syn. Argonina (ob. Argonina).

Argientyńska Rzplita.—*Dzieje.* Po długoletnim naprężeniu stosunków między **A.**-ą i Chili, które wciąż groziło wybuchem, ostatecznie załagodzony został 20-letni spór graniczny. Kiedy ambasador Stanów Zjednoczonych w zasadzie rozstrzygnął spór ten na korzyść **A.**y, obydwa rządy deklaracją 10 stycznia 1903 r. zobowiązały się zaprzestać dalszych zbrojeń; przy pośrednictwie Anglji przystąpiły do sprzedaży nowozbudowanych okrętów. Obydwa państwa zawarły traktat ratyfikowany 21 maja 1903 r. w Buenos-Aires śród wielkiego entuzjazmu zgromadzonego ludu. Powtórny okres prezydentury Roca (1898—1904) nie był zakłócony wewnętrznemi zamieszkami. Następny prezydent Quintana nie cieszył się taką powagą stronnictw, wrzenie rewolucyjne w kraju wzmagało się. Quintana w lutym 1905, a następnie w październiku ogłosił stan oblężenia w wielu prowincjach państwa, częściowo zrekonstruował gabinet dla pozyskania względów większych stronnictw politycznych, i ostatecznie w marcu 1906 r., wobec wzmagającego się ruchu rewolucyjnego, zmuszony był złożyć urząd swój. Prezydentem został J. Figueroa Alcorta.—Sąd rozjemczy w sporze z Chili przyznał wprawdzie **A.-ie** tylko 40,000 kl. kw., a Chili 54,000, ale **A.** otrzymała bardzo wygodne przestrzenie dla

kolonizacji na wschodzie głównego pasma Kordyljerów; obecnie ma **A-R.** 2,806,400 klm. kw. i liczyła w r. 1906: 6,000,000 m. (stolica Buenos Aires 1,084,280). Immigracja wynosiła w r. 1907: 257,924, a emigracja 138,063 osób. Immigracja składa się głównie z Włochów, Francuzów, Hiszpanów, Polaków, Żydów i po części Niemców. *Rolnictwo:* w uprawie było w r. 1906: 13,897,693 hektarów, z czego 5,692,268 hek. pod pszenicą, 2,851,300 pod ryżem i 1,244,182 pod lnem. Produkcja ryżu w 1906: 5.835,000 tonn, pszenicy 3,928,000 tonn, lnu 684,000 tonn; wciąż wzrasta produkcja owsa. *Hodowla inwentarza* daje wyniki jeszcze lepsze; w r. 1906 było: 21 mil. rogacizny, 80 mil. owiec, $5^3/_4$ mil. koni, 3 mil. kóz, $^1/_3$ mil. mułów i osłów, $^4/_5$ mil. świń. Do hodowli owiec szczególnie nadają się południowe okolice prowincji Buenos-Aires i Patagonja. Wełna potagońska równać się może z najlepszemi gatunkami australijskiej. *Jedwabnictwo* czyni wielkie postępy w prow. Santa-Fé, gdzie wogóle rolnictwo kwitnie najbardziej. *Handel i przemysł:* 39 cukrowni wyprodukowało w 1906: 118,817,528 kg. cukru, produkcja wina w prow. Mendoza wynosiła 179 mil. litrów; zakłady zamrażania mięsa w r. 1906 dostarczyły: 2,951 812 sztuk zamrożonych owiec, 1,576,833 ćwierci wołowych i t. d.; 100 fabryk obuwia dostarczało 18 mil. butów rocznie. Od niedawna rozwija się górnictwo na terytorjum Neuquén; bardzo bogate żyły złote ma posiadać Arcal; do eksploatowania ich potworzyły się towarzystwa. Między miastami Tucuman i Salta znajdują się bogate pokłady miedzi, których eksploatacja też ma się niebawem zacząć. *Flota handlowa* obejmowała w r. 1905: 292 statki pojemności 96,142 tonn, z nich parowych statków 131, pojemności 55,561 tonn. *Przywóz* wynosił w 1906: 1 093 mil. marek i 73.7 mil. mr. szlachetnych metali, a *wywóz* 1183.6 mil. marek i 6.3 mil. mr. szlachetnych metali. **A. R.** głównie zostaje w stosunkach handlowych z Wielką Brytanją, Francją, Stanami Zjedn., Włochami, Brazylją i Hiszpanją. *Komunikacja*: w r. 1906 do czterech portów, Rosario, La Plata, Bahia, Blanca i Parana zawinęło 8,529 statków o pojemności 5,755,480 tonn; z tego do Buenos Aires zawinęło 2,194 statków o pojemności 4,490,298 tonn. *Koleje* w r. 1906: uruchomione ciągnęły się na przestrzeni 20,814 kl., a budujące się 5,547 kl. Z kolei państwowych została wybudowana linja do Boliwji, jako część wielkiej drogi żelaznej Panamskiej. Kolej przez Kordyljery do Santiago wzgl. Walparaiso, uruchomiona została w r. 1907; jest to pierwsza kolej południowo-amerykańska do oceanu Spokojnego. Wobec tego, że koleje są w rękach Anglików, rząd zabrał się do budowania całej sieci kanałów, które dodatnio wpłynąć muszą na rozwój przemysłu i kolonizacji. . Argientyński Instytut hidrograficzny w r. 1900/1 rozpoczął studja u wschodnich wybrzeży Patagonji; w r. 1904 rozpoczęto budowę kanału, który ma połączyć Mar Chiquitę północnej Pampy z Rio-Paraną koło Baradero. Prowadzone są też studja i w innych kierunkach. *Linja telegrafu państwowego* ciągnęła się na przestrzeni 24,757 kl. a druty 55,283 kl.; urzędów pocztowych było w 1905: 2012. *Dochody państwowe* wynosiły w 1906: 306,7, a wydatki 308,3 mil. marek. *Armja* republiki w r. 1904 składała się: 18.263 żołnierzy i 1536 oficerów (w razie wojny 208,000 i $^1/_4$ mil. gwardji narodowej). W r. 1906 uchwalono nową ustawę wojskową, wprowadzającą powszechną służbę wojskową i określającą kadry rezerw i pospolitego ruszenia i t. d. Armja argientynska w 1907 została zaopatrzona w nowe działa Kruppa, Schneidera, Armstronga i Bickera. *Flota wojenna* liczyła w w 1906: 55 okrętów linjowych z 410 działami, z nich 14 pancerników z 349 działami. Geograficzne i geologiczne badania **A-y** wzmogły się w ostatnich czasach prowadzili je: Carlos Burmeister, R. Hauthal, Ed. Holmberg, Rob. Fries, Otto Nordenskjöld (1901—03). Por. L. Varela „La République Argentine et le Chili“ (Buenos-Aires 1899); Colombo „La Republica Argentina“ (Medjolan 1904); Preusse—Sperber „Wegweiser für Argentinien zur Orientierung der Auswanderer und Kolonisten (2 wyd., Flöha 1905). Martinez „L'Argentine au XX siècle“ (2 wyd. Paryż 1907); Garcia Al-Duguer „Historia de la Argentina“ (Madryt 1902—03, 2 tomy).

Arginina, $C_6H_{14}N_4O_2$ kwas guanidynoamidowalerjanowy z przewagą własności zasadowych, znajduje się w kiełkach przerośniętych dyń, jest produktem rozkładu ciał białkowych w procesie trawienia; tworzy bezbarwne kryształy, z kwasami daje sole, gotowana z wodą barytową wytwarza imidomocznik (guanidynę).

Argon (Ar), pierwiastek chemiczny z ciężarem atomowym 39,9; (ob. tom I). F. Fischer i Bredig podali nowy sposób otrzymywania **A-u** który polega na pochłanianiu tlenu i azotu przez węglik wapnia przy podniesieniu temperatury; temperaturę reakcji należy obniżyć przez dodanie $^1/_{10}$ na wagę stopionego chlorku wapnia. Powietrze osuszone i pozbawione dwutlenku węgla wprowadza się do rury z węglikiem; zebrany **A.** zawsze zawiera nieco acetylenu, oczyszcza go się przeprowadzając nad tlenkiem miedzi i wodzianem potasu („Deutsche Chemische Gesellschaft“ marzec, 1907).

Argonina, preparat dezynfekcyjny, używany głównie w leczeniu rzerzączki. Składa się z 10 części albuminatu sodu kazeiny i jednej części azotanu srebra, zawiera 4.2% srebra.

Argou Gabrjel, sławny adwokat przy parlamencie paryskim, * koło 1640 w Vivarais, † na początku XVIII wieku, jest autorem znakomitego dzieła p. t. „Institution du droit français“ (1682), które było później uzupełnione przez innych

znakomitych prawników; ostatnie uzupełnione wydanie ukazało się w 1787 (2 tomy). Przez pewien czas posądzano **A.**, że jest plagjatorem, że przywłaszczył sobie pracę nieżyjącego już Klaudjusza Fleury. Opinje te jednak upadły po odnalezieniu i ogłoszeniu rękopisów Fleury'ego w r. 1858.

Arguin, stacja rybacka, między przylądkiem Białym i Mirik w Afryce francuskiej. Okolice należą do najbardziej pustynnych: od ujścia Senegalu nic niema prócz ławic piaszczystych. Dostęp dla statków bardzo utrudniony. Na północ od przylądka Białego w r. 1900 została wytknięta linja graniczna, oddzielająca posiadłości francuskie od hiszpańskiego Rio de Oro. Francji została wyznaczona zatoka Lévrier, jako stacja rybacka. Niewiele jest okolic morskich równie obfitujących w ryby jak **A.**, dokąd dążą rybacy francuscy z Bretanji i Gaskonji. Rybacy znajdują tu najdroższe i najlepsze gatunki ryb jak: ton, sardynki langusty. Dotychczas głównie Hiszpanie i Murzyni z wysp Kanaryjskich trudnili się rybołówstwem i uprawiali go w sposób pierwotny. W ostatnich dopiero czasach ekspedycje francuskie (z Bordeaux) zajęły się gorliwie sprawą zorganizowania racjonalnej eksploatacji ryb, urządzenia na miejscu suszarni etc.

Arhowina, produkt przyłączenia dwufenylaminu i zesteryfikowanego tymolobenzoesowego kwasu, aromatyczna ciecz, c. wł. 1,05, smaku palącego i ziębiącego, zupełnie nieszkodliwa; łatwo rozpuszcza się w alkoholu, eterze, chloroformie, oleju, nie rozpuszcza się w wodzie, ulega łatwo resorbcji w żołądku, rozkłada się na kwasy, które wydzielają się w moczu; używa się, gdy chodzi o zniesienie alkalicznej reakcji moczu.

Ariana, muzeum sztuki w Gienewie, podarowane miastu przez Gustawa Revillioda, zostało zbudowane 1877 — 1884; nazwa **A.** pochodzi od imienia matki ofiarodawcy; muzeum zawiera nie-

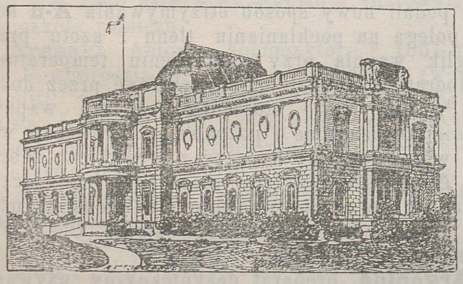

Ariana muzeum.

tylko dzieła sztuk pięknych, rzeźby i malarstwa szczególniej współczesnego, lecz i okazy sztuki stosowanej, jak porcelanę, fajans, jubilerskie wyroby, witraże, medaljony i inne.

Arideusz albo *Arrhideusz*, syn naturalny Filipa Macedońskiego i brat Aleksandra Wielkiego, po śmierci którego w r. 323 nadano mu tytuł króla i ożeniono z Eurydyką. W r. 317 przed Chr. został zamordowany z rozkazu Olimpji.

Ariel, imię bożka w mitologji Moabitów, które stało się nazwą złego anioła.

Ari-Haïan, góra w Marokku środkowym, w centrum Atlasa i ziemi Beni-Mguid. Jest to najwyższy punkt środkowego Atlasa, którego wierzchołki dochodzą do 3,000 metrów; stąd wypływa wiele rzek, jak: Um-er-Roia, jeden z dopływów Um-er-Rebia; Gru, dopływ Regregu; Behl, która ginie w nizinie Beni-Ahsen etc. We wschodniej części płaskowzgórza są bogate pastwiska Beni-Mguid, gdzie prowadzona jest wielka hodowla baranów i owiec.

Arimaspowie, lud w starożytnej Scytji, zamieszkały na wschodnim wybrzeżu morza Kaspijskiego. Podania głoszą, że **A.** posiadali tylko jedno oko i staczali walki z Gryfonami o złoto, które znajdowało się w rzekach tego kraju.

Aristow Mikołaj, historyk rosyjski, * 1834, † 1882, profesor uniwersytetu kazańskiego i warszawskiego. Ważniejsze jego prace: „Promyszlennost' drewniej Rusi" (1866); „Moskowskije smuty w prawlenie cariewny Sofji Aleksiejewny" (1871).

Aristowszczyna, sekta religijna rosyjska, założona przez kupca Bazylego Aristowa (1716—1819); trzyma się zasad sekty fedosiejewców do których Aristow należał, różnią się od nich pojęciami o małżeństwie i stosunku do władz.

Arjanie polscy, rzecznicy prądów reformatorskich w życiu religijnym i społeczno-politycznym Polski XVI i XVII wieku. **A. p.** żądali wolności sumienia, dążyli do odnowienia życia religijnego w duchu pierwotnego chrystjanizmu, głosili zasadę niesprzeciwiania się złu, zwalczania go jedynie dobrem, występowali przeciw prawu miecza, przeciw karom cielesnym, potępiali niewolę chłopów, zakazywali wojowania bronią, byli zwolennikami gminy ludowej bez hierarchji poza państwem. W takim świetle przedstawiają **A-n p-ich** prace historyków ostatnich lat. Por. Aleksander Brückner „Różnowiercy polscy" (1900); Tadeusz Grabowski „Literatura arjańska w Polsce 1556—1660" (1909); S. Morawski „Arjanie polscy" (1909); W. Krasiński „Zarys dziejów powstania i upadku reformacji w Polsce, Dzieje Arjanizmu w Polsce, rozdział VII, XIV". (Ob. Socynjanie t. 13).

Arkenholz Jan, historyk i polityk finlandzki, * 1695 w Abo, † 1777 w Sztokholmie, był w r. 1718 urzędnikiem przy sądzie tamtejszym, 1725 w kolegjum kancelaryjnym; wiele podróżował po Europie. Z powodu stosunków politycznych był 1738 pozbawiony urzędu, 1741 uwięziony i torturowany, do r. 1743 odsiadywał ciężkie więzienie w Bohus. W r. 1744 udał się zagranicę i od r. 1746 był szkockim nadwornym bibljotekarzem w Kassel, a w r. 1766 powrócił do Szwe-

cji. Główna jego praca: „Mémoires concernant Christine, reine de Suède“ (Lipsk i Amsterdam 1751—60. 4 tomy), dotychczas pomimo błędów posiada wielką wartość.

Arkewań *(Argewań)* niegdyś starożytne miasto w Gruzji, dzisiaj ruiny nad rzeką Chramem, dopływem Kury.

Arktogea, zoograficzny obszar, obejmujący podług Huxleya sfery paleoarktyczną, neoarktyczną, etjopską i indyjską.

Arktyczna flora, roślinność okolic biegunowych, których temperatura średnia bywa poniżej—16°. Południowy kraniec strefy arktycznej znamionuje zanik drzew. Okres wegietacyjny zaczyna się w czerwcu, a kończy się w sierpniu. Na równinach Syberji i północnej Ameryki przeważają porosty i mchy, tu i owdzie występują karłowate krzaki, na ogół nędzna roślinność, uboga gatunkowo. Na miejscach suchych północnej Syberji obok mchu *(Polytrichum)*, wełnianki tratwy *(Eriophorum)*, rosną krzewy dębiku *(Dryas Cassiope)*, na miejscach mokrych panoszą się mchy torfiaste. *(Sphagnum)*, tylko urwiska zdobne bywają w różnobarwną florę. Północna Alaska również jest krainą błotnistą, na południu od koła biegunowego opasana zaroślami. Flora Spicbergu wykazuje do 120 gatunków, najubożej przedstawiają się tutaj wrzosieniowate, w które gdzieindziej obfituje flora arktyczna. Flora Nowej Ziemi podobna do Spicberskiej (do 193 gatunków, w tym dwa gatunki *Vaccunum)*. Najbogatszą jest roślinność Grenlandji, między 62—60° szerokości: brzoza wyrasta do 4—5 metrów, obok niej trafiają się krzewy *Sorbus aucuparia*, olszyny, jałowca, wierzbiny. Ponad 62° rosną gatunki *Saxifraga, Dryas, Pedicularis, Cardamine, Campanula, Ranunculus, Silene, Polygonum* i t. d. Karłowata brzoza zaczyna się około 62° i mnoży się coraz bardziej na północ. Stepy z licznemi wrzosieniowatemi przechodzą w piaszczyste pustynie pod 73°, a jeszcze dalej koło 76° w torfowiska z florą błotnistą *(Andromeda, Triglochin, Ledum* i t. p.). Na stromych stokach gór, na skałach, wytoczonych lodowcami, na szczytach płaskowzgórz, szczególniej na znacznej części wolnej od lodów Grenlandji, rozwija się roślinność podobna do alpejskiej.

Arlington Henryk Bennet, hr., angielski mąż stanu * 1618 † 1685. Po straceniu Karola I przebywał we Francji i Włoszech; 1654 był sekretarzem ks. York, później wstąpił do służby Karola II. Po restauracji Stuartów został w 1661 sekretarzem stanu, a 1663 otrzymał tytuł barona **A.**; był autorem deklaracji indulgencyjnej Karola. Jako członek ministerjum „Cabol“ popierał katolicyzm i przyczynił się do sojuszu z Ludwikiem XIV, do którego jeździł jako poseł r. 1672, i do wojny z Holandją; w r. 1672 został hrabią **A.**, a w r. 1674 wpadł w niełaskę. Por, jego „Letters to W. Temple from 1664—1674“ (Londyn 1701, 2 tomy).

Armagnac, najlepszy po konjaku gatunek wódki francuskiej, produkowany w prowincji tej nazwy. Ziemia **A.**, zajmuje części trzech departamentów: Gers, Landes i Lot-de-Garonne Kraj dzieli się na trzy obwody: Górny **A.** (Houte A.), Ténarèze i Dolny **A.** (Bas A.), gdzie wyrabiają najwyższe gatunki wódki.

Armaheddon, w apokalipsie miejscowość, gdzie mają się zebrać królowie z całego świata ze swym rycerstwem, gotowi do walki w dniu wielkim Wszechmocnego.

Armand-Delille Emil Ernest, malarz francuski, † 1883 w Paryżu.

Armad-Dumaresq Karol Edward, malarz francuski, † 1895.

Armawir 1) ruiny dawnej stolicy w Armenji, u stóp wygasłego Ałagicza, na północ od rz. Araksa, podług podania zbudowana 1980 r. przed N. Chr.; 2) sioło w Łabińskim Okręgu Kubańskiego obwodu, 30000 m.; prowadzi znaczny handel, posiada browary, młyny, bydłobójnie, fabryki waty, stacja dr. ż.

Armengaud Dezyderjusz, pisarz i krytyk artystyczny francuski, * 1797 w Castres, † w 1869 w Passy.

Armenja. Wobec biernego zachowania się władz tureckich w razie gwałtów urzędników i Kurdów względem Ormian powstały usiłowania zespolenia Ormjan gregorjańskich i rzymsko-katolickich (kwiecień 1908 pertraktacje w Rzymie) pod egidą papieża, i w ten sposób pozyskania sobie pomocy ze strony mocarstw katolickich. Pomyślne skutki ruchu młodotureckiego nadały inny kierunek kwestji ormiańskiej.

Armja Zbawienia, w r. 1905 posiadała 14,626 płatnych „oficerów“ i „kadetów“ i 44,418 bezpłatnych „docal Officiers“ tudzież 18,500 muzykantów, 687 instytucji dobra publicznego (134 w Wielkiej Brytanji i 553 za granicą), w której to liczbie było 19 kolonji rolnych, 190 tanich kuchni przytułków noclegowych, 106 schronisk dla kobiet i 99 warsztatów, w których, korzystający z pomocy **A.**, odrabiają przypadającą jej za to należność. Specjalne komitety **A.** zajmują się poprawą nałogowych pijaków, poprawą przestępców, którzy odcierpieli już swą karę w więzieniu, emigracją pracowitych, lecz ubogich ludzi do Kanady i do innych kolonji angielskich, i t. d. Środki na to wszystko czerpie **A.** z ofiar i z dochodów od posiadanych przedsiębiorstw. Według sprawozdania dorocznego z 1905 roku. **A.** rozporządzała 250.000 f. st., z których część stanowiły nieruchomości, maszyny, narzędzia rolnicze i t. d. Swoją zaś działalność pełniła w 52 krajach (licząc w tym kolonje angielskie za kraje oddzielne), propagując swoje „zbawienie“ w 30 językach. Ma własnych 64 czasopism, w tej liczbie w Anglji 9; posiada wła-

sne towarzystwo ubezpieczeń, liczące 387.000 członków. Urządza od czasu do czasu własne międzynarodowe kongresy, z których ostatni odbył się w 1904 r. w Londynie. Wydaje wreszcie od r. 1906 własny „Rocznik“, gdzie szczegółowo podaje statystykę i organizację swej działalności.

Armoracia, ob. chrzan Cochlearia.

Armshermer Iwan, kompozytor, * 1860 r. w Petersburgu, uczeń petersburskiego konserwatorjum; napisał szereg utworów na chóry i orkiestrę, około 150 pieśni, opery do francuskiego, duńskiego i niemieckiego tekstu i kilka baletów („Postój kawalerji“).

Armstead Henryk Hugo, rzeźbiarz angielski, wykonał nadto: wspaniały grobowiec archidjakona Moore'a w katedrze w Lichfield; płaskorzeźbę: Ever-reignig Queen (wiecznie panująca królowa); rzeźbę dekoracyjną: „Posłuszeństwo Jozuego“ dla kaplicy w S.-James Park; w r. 1875 został przyjęty do Akademji królewskiej, a w 1879 stał się jej członkiem rzeczywistym.

Arnim 1) Adolf, hr. **A.**-Boitezburg, polityk pruski, prezes parlamentu, † 1887 roku w Berlinie; 2) **A.** Traugott Herman, brat poprzedniego, początkowo dyplomata (ob. dzieło gł.), od r. 1887 do 1906 był deputowanym parlamentu niemieckiego i należał do partji państwowej.

Arnim-Kriewen Bernard, pruski mąż stanu, * 1850 w Kriewen koło Schwedt nad Odrą, służył jakiś czas w marynarce, następnie zajął się rolnictwem, jako doskonały agronom i organizator doszedł do świetnych wyników. Od r. 1889 był członkiem komisji, która opracowywała dział rolniczy nowego cywilnego kodeksu niemieckiego. W r. 1892 został prezesem Tow. Rolniczego, w r. 1906 wszedł do Izby Panów, a od listopada 1906 jest pruskim ministrem rolnictwa.

Arnim Volkmer, marynarz niemiecki, * 1847. Wstąpił do marynarki 1863, 1889—1896 był komendantem jachtu Hohenzollern, 1895 kontradmirałem, 1898 szefem torpedowców, 1899 inspektorem szkół marynarki, 1904 wiceadmirałem, 1905 admirałem, 1907 podał się do dymisji.

Arnold sir Edwin, poeta, lingwista i publicysta angielski, † 1904 w Londynie; brat jego Artur **A.**, † 1902.

Arnold-Forster Hugh Oakley, angielski mąż stanu, * 1855, usynowiony przez ministra W. Ć. Forstera; w r. 1879 został adwokatem, 1892 przez liberalnych unionistów obrany na deputowanego Izby Niższej, był od 1900 — 03 sekretarzem admiralicji, a od 1903 do grudnia 1905 ministrem wojny. Napisał między innemi: „In a connig-tower, modern iron-clad warfare“ (1891, ost. wyd. 1901); „Our home army“ (1891); „Army letters, 1897 — 1898“; „The army in 1906“ (1907).

Arnoldson Sigrid, znakomita śpiewaczka szwedzka, * 1867. Kształciła się w Paryżu, debiutowała w operze włoskiej w Moskwie 1886, występowała w Londynie, Amsterdamie, Sztokholmie, grała Mignon w Paryżu w operze Komicznej, następnie odbyła tryumfalną podróż artystyczną po Europie i Ameryce.

Arnoldson Sigrid.

Arnsztajnowa Felicja z Meyersonów (pseudonimy: F. A. M.; Stefan Orlik; Jan Gorecki), poetka polska, * 1865 w Lublinie, tamże ukończyła gimnazjum; poczym czas pewien bawiła w Warszawie i w Niemczech dla dalszych studjów. Po raz pierwszy wystąpiła w druku w r. 1890 z wierszem „Na okręcie“ *(Kurjer Codzienny).* Utwory swoje drukowała: w *Kurjerze Codziennym, Kurjerze Warszawskim, Głosie, Kłosach, Wędrowcu Bluszczu. Ateneum, Przegl. Tyg., Życiu Warszawskim* i *Krakowskim, Sfinksie* i t. d. Oddzielnie ogłosiła: „Poezje“, serja I (Warszawa, 1895), zbiór drobnych wierszy lirycznych; „Poezje“, II serja (tamże, 1899), zawierająca poematy: „Przybłęda“, „Pani“, „Grajek“, „Lili“, „u Wyłomu“. Jako autorka sceniczna wystąpiła po raz pierwszy w r. 1894 w teatrze lubelskim z fraszką jednoaktową „Na kuracji“; następnie wyszły: „Perkun“, dramat w 4 aktach (1899): „W stojącej wodzie“, komedja w 4 aktach (1901); „Na wyżynach“ (Krystyna), grany w Krakowie i Lwowie (1899). Otrzymała też kilka odznaczeń na konkursach: „Prawdy“ za poemat „Powrót“, „Życia“ (krak.) za sonet, Wydziału krajowego za dramat „Na wyżynach“.

Arnulf Bawarski, gienerał niemiecki, z panującego domu bawarskiego, * 1852 w Monachjum, † 1907 w Wenecji. Był trzecim, najmłodszym synem ks. regenta Luitpolda bawarskiego. Karjerę wojskową rozpoczął w 16-ym roku życia. Brał udział w wojnie francusko-pruskiej, odznaczył się pod Sedanem i otrzymał krzyż żelazny. W r. 1877 w randze majora towarzyszył sztabowi generalnemu rosyjskiemu podczas kampanji bałkańskiej i był obecny przy oblężeniu Plewny. W r. 1879 został pułkownikiem, 1884 gienerałem majorem, 1887 gien. lejtenantem, a w 1890 dowódcą pierwszego korpusu armji bawarskiej z tytułem feldmarszałka. Uchodził za jednego z najzdolniejszych gienerałów niemieckich. W r. 1882 poślubił księżniczkę Teresę Lichtenstein * 1850. Z tego związku w r. 1884 urodził się syn, ks. Henryk.

Aromatyczne ciała, A. związki (ob. gł. dzieło). Teorja Kekulégo o pierścieniowej budowie benzolu potwierdzona też została przez badania

nad jego pochodnemi, otrzymanemi przez trój-, cztero-, pięcio- i sześciokrotne zastąpienie wodorów innemi pierwiastkami lub grupami. We wszystkich tych wypadkach znajdowano conajwyżej przewidywaną przez teorję ilość izomerów. Natomiast należy zauważyć, że dotychczas w żadnym wypadku nie spostrzeżono dwu izomerycznych ortozwiązków (dwu zastąpionych pochodnych benzolu), chociaż wzór Kekulégo przewiduje tego rodzaju izomerję. Ta niezgodność rzeczywistości z teorją była jedną z głównych przyczyn uzmysłowienia budowy benzolu zapomocą innych wzorów, w pierwszym rzędzie t. zw. diagonalnego (Claus, 1867, Koerner) z przekątnemi wiązaniami:

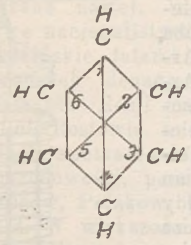

Wzór ten odpowiada najbardziej własnościom samego benzolu i jego bardziej trwałych pochodnych, w których czwarte wartościowości węgla są jakby ukryte, natomiast mniej trwałym pochodnym benzolu i związkom hidroaromatycznym (ob.) zdaje się odpowiadać wzór Kekulégo. Z innych proponowanych dla benzolu wzorów wymienić należy: centryczny wzór Armstronga i Bayera podobny do diagonalnego, lecz wyrównywający czwarte wartościowości węgla w przestrzeni, nie zaś zapomocą parawiązań; pryzmatyczny wzór Ladenburga (wiązanie pojedyńcze pomiędzy atomami węgla 1 i 4, 2 i 6 i 3 i 5); wzór Dewara (pojedyńcze wiązania pomiędzy 1 i 4 i podwójne pomiędzy 2 i 3 i 4 i 5); wreszcie wzór Thielego z t. zw. cząstkowemi (parcjalnemi) wiązaniami (ob. Thielego teorja związków nienasyconych).

Aromunowie, Cincarowie, (ob. Rumuni).

Aron Herman, fizyk niemiecki, * 1845, studjował chemję, fizykę i matematykę w Berlinie i Heidelbergu, 1876 habilitował się w Berlinie na prywat-docenta, ale rzucił działalność nauczyciela i oddał się praktycznej elektrotechnice. Wychodząc z teorji elastyczności, wyprowadził z formuły, wyrażającej pracę elastyczną, sześć systemów krystalizacji, a w dalszym ciągu, w ogólnym wyrazie dla spółczynnika elastyczności objął wszelki kierunek krystalicznego środowiska. Pracował nad teorją kondensatorów, teorją mikrofonów, influencyjnym działaniem elektryczności atmosferycznej na kable, nad akumulatorami. Na międzynarodowej wystawie w Wiedniu 1883 mówił o elektrycznej sygnalizacji bez drutu, 1884 wynalazł pierwszy praktyczny licznik elektryczny, znany pod jego imieniem. Zbudował automatyczny licznik elektryczności. W 1903 opublikował rzecz w sprawie literackich nowości i wynalazków. Jest właścicielem fabryki elektrycznych liczników w Charlottenburgu.

Arondacja, rodzaj komasacji gruntów (ob. komasacja).

Aronson, bakterjolog współczesny, znany ze swych prac szczególniej nad surowicami przeciwpaciorkowcowemi.

Arossi, wielkobrytańska wyspa z arch. Salomona p. San Christobal, 3,050 klm. kw.

Arphe, rodzina sławnych złotników i cyzelerów hiszpańskich: 1) *Henryk*, * między 1470 a 1480. Razem z synem Antonio i wnukiem Janem wykonał sławną monstrancję *Custodia* w formie tabernaculum, dla katedry w Leon. Później wykonał jeszcze trzy *Custodje* dla katedry w Toledo, Kordubie i klasztorze Sahagun. Wszystkie są w stylu gotyckim, odznaczają się bogactwem ornamentacji, wielkim smakiem i pomysłowością. Prócz tych wielkich dzieł wykonał wiele przyborów kościelnych, jak: krzyże, świeczniki i t. d., odznaczających się wytwornością ornamentacji i elegancją formy, jak np. sławny krzyż w katedrze Burgos: *Cruz grande las procesiones;* 2) *Antoni*, syn poprzed., * na początku XVI w. w Leon, w swej książce „De varia commensuracion para la Esculptura y Architectura“ podaje, jak ojciec jego porzuciwszy styl gotycki, rozpowszechniać zaczął w Hiszpanji styl renesansowy i grecko-romański, zwany w Hiszpanji *plateresque*, którego mnóstwo pomników zostało po kościołach hiszpańskich. Sam Antonio w swych dziełach używa wielu kolumn, z czego mu czynią zarzuty przeładowania; takie są jego *Custodia* w katedrze Santiago, w kościele Santa Maria i t. d. Figury zdobiące jego prace złotnicze zdradzają w nim niepospolitego rzeźbiarza; 3) *Jan* **A.** *V. Villafañe*, najsławniejszy z tej rodziny, nazywany „hiszpańskim Cellinim“, syn poprzed., * 1535 w Leon. Otrzymał bardzo gruntowne wykształcenie fachowe, studjował specjalnie anatomję i arcydzieła sławnych rzeźbiarzy w Toledo i Madrycie. Mając lat 25 wykonał dla katedry w Avilla monstrancję następnie dla katedry w Sevilli *Custodję*, która uchodzi za najpiękniejszą w świecie; później wykonał wspaniałe *Custodie* dla katedry w Burgos, Valladolid Osma i t. d. Z innych jego prac wymienić należy krzyż w Burgos, 64 popiersi świętych w Escurialu, wspaniałą wazę dla Filipa III, pastorał. Wszędzie ogromna pomysłowość idzie w parze z bogactwem ornamentyki, umiarem artystycznym i wytwornością. **A.** jest też autorem prac: „El quilatador de la plata, oro y piedras“ (1572); „De varia commensuracion para la Esculptura y Architectura“ (1585 — 87); „Description de la traza y ornato

de la custodia de plata de la sancta Iglesia de Sevilla“ (1587) — jest to opis Custodji Sewilskiej.

Arrhenal, metyloarsenian sodowy, powstaje od działania jodku metylu na arsenin sodowy wobec wodzianu sodu; bezbarwne kryształy, zażywane bywają w znacznych dozach w chorobach tuberkulicznych i malarycznych.

Arrhenius Svante, fizyk i chemik szwedzki. Wydał: „Elektrochemja“ (1901); „Fizyka kosmiczna“ (1903); „Powstawanie światów“ (1907, 1909, 2 tomy); „Immunochemja“ (1907); istnieją niemieckie przekłady; otrzymał w r. 1903 nagrodę Nobla.

Arrondissement, zaokrąglenie, nazwa podziału departamentu we Francji, cyrkułu w większych miastach, np. w Paryżu.

Arronge Adolf l', * 1838 w Hamburgu, kompozytor niemiecki; napisał kilka oper komicznych „Das Gespenst“, „Der zweite Jacob“ i t. d.

Arsacydyjskie wyspy, (ob. wyspy Salomona).

Ars amandi albo *amatoria,* tytuł utworu poetyckiego Owidjusza, składającego się z trzech ksiąg.

Ars poëtica, tytuł głośnego utworu dydaktycznego wierszem, w którym Horacy mówi o sztuce wierszowania.

Arsen. Otrzymuje się od początku XIX w. przez destylację obrabianych rud w glinianych retortach z odbieralnikami w piecu. W Freibergu destylacja odbywa się w piecu z 22 glinianemi konwiami. Otrzymuje się 60% arsenu metalicznego i 10% mieszaniny proszku arsenowego z siarczkiem arsenu. Bezwodnik arsenowy otrzymuje się przez prażenie rud w piecach muflowych, płomienistych i t. p., następnie poddają go przesublimowaniu w piecach gazowych lub płomienistych. W Ameryce ogrzewają mispikiel w piecu elektrycznym w atmosferze azotu, otrzymują siarczek żelaza płynny i arszenik sublimowany. Do przyrządzania mlecznego szkła używają retort żelaznych i stosują temperaturę 400°. Czerwone szkło przyrządzają z pewnej mieszaniny rud, odcień pożądany osiągają przez stapianie z dodatkiem arszeniku lub siarki. Gotowy produkt zawiera do 75% arsenu i 25% siarki. Żółte szkło otrzymuje się przez sublimację arszeniku z 3 — 4% siarki w piecach z retortami żelaznemi, skład żółtego szkła wynosi 94% arszeniku i 6% siarki. Ogólna produkcja arszeniku 1900: Prusy 1585, Saksonja 892, Anglja 4148, Włochy 126, Portugalja 1000, Kanada 275 ton.

Arsenjewczyna, sekta religijna rosyjska, kładąca wielki nacisk na odmienny sposób żegnania się; powstała w pierwszej połowie XVII w. w gub. Niżegorodzkiej.

Arsenjusz Czernojewicz, patrjarcha serbski XVII w., razem z Jerzym Brankowiczem usiłował wyzwolić Serbję z niewoli tureckiej; po nieszczęśliwym wyniku powstania z 40 tysiącami rodzin serbskich przeniósł się do Austrji i w ten sposób założył podwaliny karłowickiego kościoła serbskiego.

Arsonval Jakób Arsenjusz d', lekarz francuski, * 1851 w la Borie. Po ukończeniu fakultetu medycznego w Limoges był laborantem w pracowni Claude-Bernard'a, poczym stanął na czele Instytutu fizyki biologicznej w roku 1882. Jest wybitnym fizjologiem, napisał szereg prac, zwłaszcza z dziedziny fizjologji ciepła zwierzęcego i elektryczności. Od niego nosi nazwę metoda lecznicza (ob. Arsonwalizacja).

Arsonwalizacja, metoda leczenia (od francuskiego fizjologa Jakóba Arsenjusza d'Arsonval'a, ob. d'Arsonval). Zastosowanie prądu elektrycznego o wielkiej częstości zmian w napięciu (prądy Tesla), zwłaszcza w chorobach układu naczyniowego (zwapnienie naczyń). Istnieją przystosowania do elektryzowania tymi prądami całego ciała, jako też i poszczególnych części.

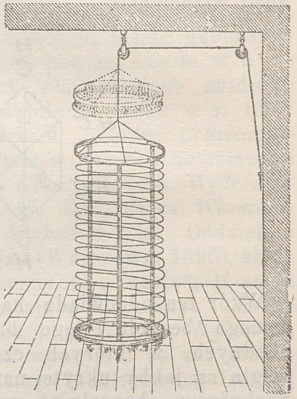

Przyrząd do arsonwalizacji całego ciała (pacjent umieszcza się w siatce, którą można unosić i opuszczać.

Artel, jest to stowarzyszenie dla pracy zbiorowej, znane w Rosji od XIV wieku. Pochodząc z ustroju rodowego, powstały wedle typu rodziny i do pewnego stopnia zachowały jej formę, a raczej jej treść. Dziś, jakkolwiek są szczątkami spólnoty rodowej, dostosowały się nieco do do potrzeb bieżących życia. W wielu szczegółach pozornie są jakgdyby urzeczywistnieniem marzeń niektórych ekonomistów na drodze rozwoju powszechnego, ale jednocześnie najlepszy dla siebie grunt znajdują tam, gdzie jest jeszcze kultura pierwotna. W ogniu pracy kapitalistycznej tracą swój charakter typowy i rację bytu, gdyż wzajemna rękojmia

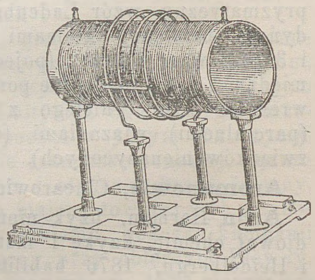

Aparat do arsonwalizacji miejscowej.

jest wybornym środkiem, ułatwiającym wyzysk. Takiemu losowi ulegają artele zwłaszcza t. zw niesamodzielne, nie posiadające kapitałów własnych, w celach pracy najemnej głównie tworzone, a tych jest najwięcej. Jako siła najemna, solidarnie odpowiedzialna, artele są poszukiwane przez różnych przedsiębiorców i w tej formie zapewne długo jeszcze przetrwają. Ale jako organizacja wytwórcza w dziale przemysłu drobnego nie przynoszą one pożytku swym członkom i nie będą miały racji bytu. Jedynie w rolnictwie, o ile nie są zależne od wyzyskiwaczów, stanowią **A-e** urządzenia poważne, dźwignię ekonomiczną. Warunki wstąpienia do artelu nie wszędzie są jednakie. Najczęściej artele składają się z samych mężczyzn, bywają wszakże i kobiece i mieszane nawet. Wiele artelów posiada nadto barwę nacjonalistyczną: są np. **A-e** wielkoruskie, ukraińskie, tatarskie i t. d. W ostatnich atoli czasach denacjonalizacja **A-ów,** zwłaszcza na południu Rosji postępuje. W portach, w Odesie lub Rostowie nad Donem, coraz częściej w artelach spotkać można osoby wszystkich niemal narodowości, państwo zamieszkujących: Wielkorusów, Polaków, Ukraińców, Persów, Ormian i t. d. W większości **A-ów** wszyscy członkowie wnoszą równe kwoty. Żaden wreszcie członek niema prawa uchylać się od włożonych na niego obowiązków. Wszyscy słuchać winni starszego, obieranego przez ogół **A-u** z pośród najbardziej obrotnych, energicznych i znających dany zawód członków. Do starszego należy nadzór zwierzchni, a często i prowadzenie rachunków. W celu uskuteczniania większych tranzakcji artele łączą się ze sobą. Najczęściej zdarza się to śród arteli rolnych, w których też ekonomiści rosyjscy, jak: Wereszczagin, Lewitskij, Stange i wielu przedstawicieli ziemstw rosyjskich pokładają wielkie nadzieje. W Królestwie Polskim po raz pierwszy zastosowano **A.** w roku 1891 w Warszawie przy prowadzeniu robót kanalizacyjnych. Od 1901 r. istnieje w Warszawie „Związek Roboczy“ (artel) giełdowy warszawski i rozwija się dość pomyślnie.

Artezyjskie studnie, ob. Studnie artezyjskie.

Artôt Józef Aleksander, * 1815 w Brukselli, † 1845 w Ville d'Avrèy pod Paryżem; słynny skrzypek, podróżował z koncertami po Europie i Ameryce, gdzie zdobył sobie wielki rozgłos.

Artôt Małgorzata Józefina Desirée Montagney, śpiewaczka, bratanica poprzedniego, * 1835 roku w Paryżu, † 1907 w Wiedniu; uczennica Viardot - Garcii, wystąpiła po raz pierwszy w r. 1857 w Brukselli, zdobywając sobie odrazu wielkie uznanie; krótki czas śpiewała w paryskiej wielkiej operze, następnie święciła tryumfy we Włoszech i we wszystkich stolicach Europy; w 1869 wyszła za mąż za barytonistę Padilla y Ramos. W czasie swych podróży artystycznych odwiedzała również Warszawę, gdzie ogromnym cieszyła się powodzeniem. Jej córka *Lola* **A.** de Padilla jest cenioną sopranistką komicznej opery w Berlinie.

Artystyczny odlew, ob. odlew artystyczny.

Artystyczny przemysł, wyrób ręczny rzeczy pożytecznych, a zarazem pięknych. Artystyczne ślusarstwo obejmuje ozdobne wyroby z żelaza kutego (nie lanego), lub ręcznie wykonywane w blasze żelaznej; artystyczne stolarstwo: kunsztowne sprzęty rzeźbione i wykładane metalem lub kością słoniową; artystyczne bronzownictwo: wyrób przedmiotów jak kielichów, monstrancji, lichtarzy, lamp wiecznych. Artystyczne garncarstwo obejmuje wyrób wspaniałych dzbanów, waz, kafli. Podobnie rozumieć należy artystyczne hafciarstwo i koronkarstwo. Przemysł artystyczny najwyżej stoi we Francji, potym w Niemczech i Austrji. Dla różnych gałęzi przemysłu artystycznego istnieją osobne szkoły zawodowe. Podstawą wszelkiego przemysłu artystycznego jest gruntowna znajomość rysunku.

Arvède Barine (pseudonim Ludwiki Cecylji Bouffé) literatka francuska, * 1840 w Paryżu, † 1908 tamże. **A.** zapoznała ogół francuski z obcemi literaturami: niemiecką, angielską, rosyjską, pisywała krytyki i rozprawy historyczne; później ogłosiła ciekawy żywot św. Franciszka (Saint-François d'Assise) i ostatecznie zwróciła się do historji i literatury francuskiej. Z tej dziedziny wydała: „Bernardin de Saint-Pierre“, „Alfred de Musset“, „La Jeunesse de la Grande Mademoiselle“, „Louis XIV et la Grande Madamoiselle“; prace te odznaczają się wykwintnym stylem, jasnością wykładu i obrazowością.

Arvers Aleksy Feliks, pisarz francuski, * 1806 w Paryżu, † 1858 tamże, naprzód ogłosił tom poezji „Mes heures perdues“ (1833), następnie dramat „La Mort de François I“ i komedję „Plus de peur que mal“. Następnie wystawił kilka komedji do spółki z innemi autorami: „En attendant“ (z Bayardem i Foucher), „Delphine ou Hereux après moi“ (z Foucher), „Dames patronnesses“ (ze Scribem). W latach późniejszych miał stałego współpracownika w Erneście d'Avrecourt. Sam napisał dwie komedje w trzech aktach: „La Course au chocher“ (1839) i „Le Seconde mari“ (1841).

Aryk, kanał wodny w Turkiestanie do nawadniania pól. Wiele takich kanałów budowano już w starożytności, gdyż bez nich istnieć nie mogło w wielu miejscowościach Turkiestanu życie osiadłe.

Arystonowy papier do fotografji przygotowuje się z żelatyną, zawierającą chlorek srebra.

Arzahar *(Ak-koła, Benzoka),* gipsowe pagórki na lewym brzegu Wołgi w Astrachańskiej gub.; miejsce występowania gipsu, **agatu,** pokłady soli kuchennej, jaskinie, słone jeziora.

Asanacja, uzdrowotnienie miejscowości. Zwłaszcza w razie wybuchu epidemji usuwają zwykle wszystko, co mogłoby przyczynić się do zagnieżdżenia i rozszerzenia zarazy, a więc nieczystości, odpadki, śmieci, zabijają myszy, szczury, dezynfekują i t. d. Przenośnie **A.** stosunków społecznych — oczyszczenie ich ze szkodliwych cech.

Aschabad, stacja kolei zakaspijskiej, główne miasto Zakaspijskiego kraju, 20,000 miesz. w tym 6,000 Persów, 3,000 Rosjan, reszta Ormjanie i inni.

Aschberrium, stop, otrzymany przez Aschberrego w Schefildzie; składa się z 80 cz. cyny, 14 cz. antymonu, 2 cz. miedzi, 2 cz. niklu, 1 cz. glinu, 1 cz. cynku.

Ascherson Paweł, botanik niemiecki, wydał nadto: „Nordostdeutsche Schulflora“ (Berlin, 1902); „Synopsis der mitteleuropäischen Flora“ (z Gräbnerem, Lipsk, 1896); z Schweinfurthem wydał „Illustration de la flore d'Egypte“ (Kair, 1887, supl. 1889).

Ascobacterium luteum (łac.), rodzaj drobnoustrojów, wykrytych w powietrzu i w wodzie przez Babes'a. Znajdowano go także w wydzielinach błony śluzowej nosa u koni chorych na nosaciznę.

Ascoli Graziadio Isaia, lingwista włoski, twórca lingwistyki porównawczej we Włoszech. W r. 1860 powołany do Medjolanu, gdzie wykładał do 1902 językoznawstwo porównawcze, romanistykę i sanskryt; wykształcił cały szereg wybitnych uczniów; 1889 r. został senatorem. Główne dzieła jego: „Fonologja comparata del sanscrito, del greco e del latino“ (1870), „Archivio Glottologico italiano“ (od r. 1873 w Medjolanie). Por. „Miscelanea di linguistica in onore di G. I. A.“ (Turyn 1902).

Asdool, ob. Azotos, Aszdool.

Aseptyka w chirurgji, ochranianie pola operacyjnego od dostępu zarodków zaraźliwych. W tym celu przedsiębrane są rozmaite środki, aby osoby i przedmioty, mające styczność z raną operacyjną, nie wnosiły do niej żadnych zarazków. Dlatego operator i jego pomocnicy kładą na ubranie fartuchy; na ręce rękawiczki gumowe lub niciane, a na twarz i głowę maski, wszystko to w ten lub inny sposób wyjałowione. Narzędzia odkaża się przez gotowanie w 1% roztworze sody o temperaturze 100° w przeciągu 15—20 minut, a suche materjały jak fartuchy, maski, muślin i watę sterylizuje się w suchym powietrzu o temperaturze 120° przy ciśnieniu $1^1/_2$—2 atmosfer.

Asinarus, obecnie Noto, rzeka w południowo-wschodniej Sycylji; w dolinie jej Gylippus zniósł w 1413 przed Chr. wojska ateńskie, którym dowodził Nikias. Na pamiątkę tego zwycięstwa w Syrakuzach odprawiano uroczystości co rok (tak zwane Asinaria).

Ask (Askr, Esche) w mitologji skandynawskiej praszczur rodu ludzkiego, jak Ewbla (Ulme) jest pramatką.

Askenazy Szymon, historyk polski ogłosił nadto: „Wczasy historyczne“ t. II (Warszawa 1904); „Książe Józef Poniatowski 1763—1813“ (Warszawa 1904); „Bezrobocie szkolne“ (t. 1905); „Uniwersytet warszawski“ (t. 1905); „Uwagi z powodu listu Polaka do ministra rosyjskiego“ (Lwów 1905); „Observations politiques“ (Paryż 1905); „Russia Poland 1815—1830“ (w „Cambridge Modern History“, X; Cambridge 1907); „Rosja i Polska“, rozszerzona publikacja angielska (Lwów 1907, 2 tomy); „Wczasy historyczne, t. III (Warszawa 1909). W r. 1910 został czynnym członkiem Akademji Umiejętności w Krakowie.

Askomicety ob. grzyby gł. dzieło.

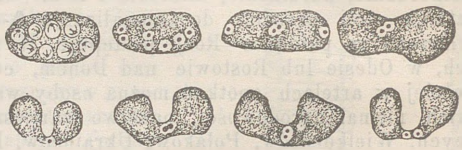

Askomicety.

Asmara, miejscowość na wschodniej pochyłości wyżyny Abisyńskiej, w odległości 90 kl. na południo-zachód od Massany, 2327 m. nad poz. morza; od r. 1888 zajęta przez Włochy, została utortyfikowana; **A.** jest ważnym punktem strategicznym, ponieważ stanowi główną drogę od morza do wyżyny Abisyńskiej. **A.** od r. 1906 jest rezydencją władz kolonjalnych Erytrei włoskiej, w r. 1908 zaopatrzona została w telegraf bez drutu.

Asor, albo nabl, instrument muzyczny, często przedstawiany na płaskorzeźbach, używany był w Chaldei i Asyrji. Składa się z dziewięciu lub dziesięciu strun, naciągniętych na powierzchni ciała dźwięczącego, rodzaj skrzynki drewnianej. Grający umieszcza instrument poziomo i uderza w struny młoteczkami.

Asor.

Asowie (starogierm. Aesir, Ass) w giermańskiej mitologji najpotężniejsze pokolenie bogów, którzy wszakże pochodzili tylko od olbrzymów. Pierwsi trzej **A.** byli synami olbrzyma Bura: Odin, Wili i We. Dwaj ostatni po stworzeniu świata usuwają się, pozostaje jako władca wszechświata

i protoplasta młodszej gieneracji bogów Odin, który miał synów; Thora (z bog. Jord), Baldera i Bragi (z Fryggą). Również Hönir, Ull, Forseti należą do **A-ów.** Boginie z rodu **A-ów:** Frigga, Idun, i Saga. Złoty wiek **A-ów** został zakłócony przez zjawienie się trzech dziewic olbrzymek (Norny), z któremi połączyli się **A.**, a co było powodem walki między niemi i drugą generacją bogów Wanami. Zgoda stanęła wtedy, gdy Njord z rodu Wanów z dziećmi swemi Freyrem i Freyją zostali zakładnikami **A-ów,** a **A.** dali jako zakładnika Hönira. Dla zabezpieczenia się od dalszych napaści **A.** polecili pewnemu olbrzymowi ufortyfikować swą siedzibę Asgard; że jednak nie uiścili się z umówionej zapłaty, wybuchła nowa walka **A-ów** z olbrzymami, która trwać będzie do końca świata. Pierwsi są uosobieniem pożytecznych dla człowieka sił natury, drudzy wrogich. Pomimo swej wyższości są **A-owie** w części zależni od olbrzymów, którzy karmią ich jabłkami odmładzającemi. Olbrzymi dbają szczególnie o względy Freyji, najpiękniejszej mieszkanki Asgardu. Wszechświatowy pożar zniweczy nietylko wszystkie twory **A-ów,** ale ich samych, nastąpi to w okresie zmierzchu bogów. **A-om** przynoszono ofiary: Odinowi z powodu wojny, Thorowi podczas zarazy, Freyji ślubne, która była wogóle boginią miłości. Kult **A-ów** istniał u wszystkich ludów giermańskich. Jordanes, kronikarz, twierdzi, że Gotowie swoich przodków uważali za półbogów i nazywali Ansis (t. j. anseis); u zachodnich Giermanów na kult ten wskazują imiona takie, jak: Ansgar, Oswald i t. d. U Anglosasów, jedna z ras zwie się Ös, a w pewnym zaklęciu znachorskim wspomina się o chorobie êsa gescot (po niem. Asenschuss).

Aspidiotus perniciosus, czerwiec świętojański, niszczy drzewa owocowe, rozpowszechniony w Kalifornji.

Aspiryna (ob. suplement przy dziele gł.) jest kwasem acetylosalicylowym, $CH_3.CO.O.C_6H_4COOH$, topi się przy 128°. Używa się jako skuteczny środek lekarski przy influency, cierpieniach reumatycznych, pedogrze, zapaleniu opłucnej etc.

Aspravuna, w starożytności Lenka Ore-Góry Białe; albo też Madaras lub Sfakjockie Góry—są to góry, ciągnące się na zachodnim krańcu wyspy Krety mające 2470 m. wysokości.

Asquith Herbert Henryk, polityk angielski, przyczynił się wiele do ewolucji partji liberalnej w kierunku radykalnym. Po upadku liberalnego gabinetu Roseberrego, **A.** wybrany do Izby posłów ponownie 1895 i 1900, brał znaczny udział w zwalczaniu rządów Chamberlaina. W 1902 zajął stanowisko wiceprezesa ligi liberalnej, skutecznie występującej przeciw protekcjonizmowi. W 1905 został kanclerzem skarbu w gabinecie Campbell-Bannermana, w kwietniu 1908 premjerem i lordem skarbu. Swemi radykalnemi wystąpieniami niepokoi i zdumiewa konserwatystów. Projekt emerytur robotniczych, uregulowanie handlu napojami, wreszcie kwestja nowych podatków, szczególniej ta ostatnia, doprowadziły pod koniec 1909 do zatargu ostrego z Izbą lordów i rozwiązania Izby niższej. W druku ukazały się jego mowy przeciw polityce handlowej Chamberlaina: „Trade and the Empire“ (Londyn 1903).

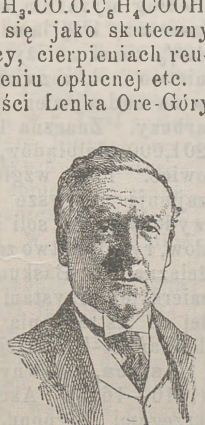

Asquit Herbert H.

Assaf, poeta hebrajski i lutnista króla Dawida, któremu przypisują w zbiorze psalmów, psalm 50 i 73—83.

Assaki Jerzy, poeta rumuński i polityk † 1869 r.

Assala, wielki niejadowity wąż z okolic podzwrotnikowych Afryki, żółty z ciemnemi pasmami na bokach, w poprzek poprzecinanemi w kształcie siatki.

Asse Ludwik Eugenjusz August, publicysta i historyk francuski, * 1830 w Paryżu, † 1901 tamże, był jednym z głównych współpracowników „Revue contemporaine“ i „Moniteur universal“. Jako historyk pracował głównie nad XVIII w. i ogłosił; pracę o Voltairze („Nouvelle biographie générale“); dalej, szereg listów znanych postaci kobiecych XVIII w. z komentarzami i wstępami: M-lle Aïsse, m-lle de Lespinasse, M-me Chatelet, M-me Graffigny, Ferrand, Galiani (1873—1882, 7 tomów); opublikował nadto „les Contes des Boufflers“ (1873).

Assens, port na Małym Belcie, na wyspie duńskiej Fünen, stacja drogi żelaznej Tommerup-Assens, 4665 mieszkańców. W pobliżu **A.** pod Öxnebjärg Chrystjan III duński odniósł zwycięstwo nad zwolennikami Chrystjana II i Krzysztofem Oldenburskim.

Assézat Juljusz, pisarz francuski * 1832 w Paryżu, † 1876 tamże; z początku był pomysłowym i ruchliwym publicystą, następnie dokonał kilku krytycznych wydań, jak Diderota (najlepsze, kompletne wydanie: „Oeuvres complètes de Diderot“ 1875—1877, 20 tomów), Noëla Du Fail i t. d.

Assiniboia, obwód w Kanadzie, graniczący od południa ze Stanami Zjednoczonemi (północna Dakota i Montona), ma 233,920 kl. kw. i 67385 (1901) mieszkańców. Jest to na 500 m. wysoka falista prerja i stepowa kraina, przecięta spławną rzeką, południowym Soskaczewanem, i urodzajną doliną Qu'apelle. Klimat suchy, latem bardzo gorąco (do 43°), w zimie bardzo zimno (—55°). Ciepło od połowy czerwca do połowy sierpnia. Uprawa roli utrudniona, hodowla bydła rozwinięta (1891: 23,449 koni, 69,420

rogacizny, 44,376 owiec, 10020 świń). Na południo-wschodzie (Souris River) i zachodzie (Medicine Hat) wielkie pokłady węgla. Główna droga komunikacyjna—kanadyjska kolej oceanu Spokojnego z rozgałęzieniami. Główne miasto Regina. Z terytorjum północno - zachodniego, które do 1869 należało do Towarzystwa Hudsonbai, był ten obwód wydzielony w r. 1886.

Assman Ryszard, urządził 1899 aeronautyczne obserwatorjum przy instytucie meteorologicznym w Berlinie-Reinickendorfie, a 1904 r. w Lindenbergu, 1905 mianowany dyrektorem tego ostatniego. Wynalazł aspiracyjny psychrometr, meteorografy, balony gumowe i wiele innych pomocniczych przyrządów naukowych z aeronautyki. Wydał między innemi „Wissenschaftliche Luftfahrten“ (z Bersonem i innemi, Brunświk, 1899—1900, 3 tomy); wydaje „Beiträge zur Physik der freien Atmosphäre (z Hergeselem, Strasburg od 1904) i „Ergebnisse der Arbeiten am Aeronautischen Obserwatorium“ (1900—1904).

Assomption (Wniebowzięcie) miasto w Ameryce Południowej, w Paragwaju nad Paragwajem, 51800 m. Znaczny handel nadrzeczny.

Assorath, święta księga mahometan, synonim Assuah albo Souna.

Assouci albo Dassouci Karol Coypeau, pisarz francuski, * 1605 w Paryżu, † 1675 tamże. Pisał satyry i parodje, jak „l'Ovide en belle humeur“ (1650) „le Ravissement de Proserpine“ (1664); wydał dwa zbiory wierszy: „Poésies et Lettres de M. d'Assouci“ (1653) i „Rimes redoutables“ (1671); dalej cztery dzieła mieszane, prozą i wierszem: „la Prison de M. d'A“ (1674); „les Pensées de M. d'A. dans le sainte office de Rome“ (1676); „les Aventures d'Italie“ (1677) i „les Aventures de M. d'A.“ (1678). Cztery te prace razem wyszły później p. t. „Aventures burlesques de d'Assouci“. **A.** należy do najciekawszych przedstawicieli francuskiej cyganerji literackiej (Bohème littéraire) w XVII stuleciu.

Assus albo Assos, 1) starożytne miasto w Myzji, położone na urwistej skale nad zatoką Adramyttejską; była to kolonja lesbijska. Za czasów Attali przybrała, według Plinjusza, nazwę Apollonia; jest miejscem urodzenia stoika Cleanthesa. Resztki dawnej kolonji weszły w skład obecnego *Behramkoï*. W 1881 — 83 r. amerykański Instytut archeologiczny przedsięwziął poszukiwania; wynikiem ich było odkopanie: Agora ze Stoą, Bulenterion, czteropiętrowej łaźni, Heroon, teatru, gimnazjum i t. d.; 2) wieś z weneckim zamkiem obronnym na Kefallinji.

Astafjew Piotr, filozof rosyjski, * 1846, † 1893, był profesorem historji filozofji w liceum Demidowskim, później cenzorem. Ważniejsze prace: „Monizm ili dualizm“ (1873); „Psichiczeskij mir żenszczyny, jego osobiennosti, prewoschodstwa i niedostatki“ (1882); „Wopros pessimizma i optimizma“ (1885); „Czuwstwo, kak nrawstwiennoje naczało“ (1885) i t. d.

Astolf, król Longobardów, trzeci syn Pennona, wstąpił na tron w r. 749. Longobardowie, którzy władali tylko porzeczem Po, zapragnęli opanować cały półwysep. Sprzeciwiali się temu egzarcha Rawenny, reprezentujący cesarstwo Greckie i papieże, dzięki poparciu wodzów frankońskich. **A.** na walkę z temi przeciwnikami użył dużo odwagi i zręczności. Zdobycie Rawenny (751) i Istrji łatwo mu przyszło. Ale kiedy skierował broń na Rzym, papież Stefan II zawezwał na pomoc Pepina, który osaczył **A-a** i zmusił go do zwrotu egzarchatu cesarzowi i nieprzekraczania terytorjum rzymskiego. **A.** po wymarszu wojsk Pepina znów obległ Rzym (755). Pepin zjawił się po raz drugi, wymógł od **A-a** zrzeczenie się na zawsze egzarchatu i Pentapolisu; pomimo protestów ze strony Jana Milczącego, cesarza bizantyjskiego, uczynił dar papieżowi z tych prowincji; klucze wszystkich wziętych miast były złożone na ołtarzu koś. św. Piotra w Rzymie. W ten sposób powstała dziedzina św. Piotra. Tymczasem po wyjeździe Pepina **A.** protestował przeciwko temu darowi i szykował się do wojny, która nie wybuchła jedynie z powodu nagłej śmierci **A.**; umarł od ran zadanych mu przez dzika na polowaniu.

Astrachań, miasto gubernjalne na wyspie delty Wołgi, 147,000 m. (1904), 78% Rosjan, reszta Tatarzy, Persowie i Ormjanie. 116 fabryk i zakładów przemysłowych z produkcją 6·4 mil. rubli. Znaczny handel z Persją, Bucharą i portami kaspijskiemi; przywóz 32 milj.. wywóz 105 mil. rubli (głównie natta i ryby).

Astrachańska gubernja. Ludność r. 1904 wynosiła 1,123,000 m.; 368,000 koczujących (Kirgizów 221,000 i Kałmyków 134,000). Osiadłej ludności 757,000, z tego na miasta 178,000. Osiadła ludność składa się z Wielkorusów, Małorusów, Tatarów (51,000), Ormjan i Persów. Podług wyznania 55% prawosławnych, 32% mahometan, 15% lamaitów, innych wyznań do 2%. 40% ziemi należy do plemion koczujących. Rolnictwo mało rozwinięte. Ogrodownictwo, hodowla wina nad ujściem Wołgi. Znane w całej Rosji arbuzy. Znaczna hodowla bydła: 400,000 koni, 201,000 wielbłądów, 125,000 rogacizny, 3,500,000 owiec. Pod względem hodowli owiec **A. g.** zajmuje pierwsze miejsce w Rosji. Przemysł: wydobywanie soli z jezior do 22 miljonów pudów, rybołówstwo zatrudnia do 6,000 ludzi. Droga żelazna od Baskunczakskiego jeziora do Włodzimierskiej przystani na Wołdze. W budowie kolej od Astrachania do Pokrowki, stacji dr. żel. Riazańsko-Uralskiej.

Astrea, sławny romans Honorjusza d'Urfé (1610—1627). Akcja odbywa się w VII w. nad brzegami Lignonu, małej rzeczki, która dzięki autorowi stała się głośna. Utwór ten ze względ-

du na dokładną i subtelną psychologję osób i ładne opisy natury wywarł głęboki i długotrwały wpływ. Tutaj mianowicie wzdycha smętny Céladon.

Astrometrja, sposób mierzenia za pomocą astrometru (ob.) średnic kątowych ciał niebieskich i małych odległości kątowych gwiazd.

Astropaea, gatunek roślin **A.** *Wollichii*, drzewo w Indjach Wschodnich z kwiatami szkarłatowemi.

Astruc Zacharjasz, literat, malarz i rzeźbiarz francuski, * 1835 w Angers, † 1907. Prócz rozpraw krytycznych napisał: nowelę „Buk-Muk", romans „Soeur-Marie-Jésus" i komedję „Larmes de Femme". Od r. 1869 wystąpił jako rzeźbiarz z płaskorzeźbami: „Czytający i mnich". Tegoż roku wystawił szereg akwarel p. t.: „Wspomnienia z Langedocji. Później wystawiał: „Dziecko z zabawkami", płaskorz. (1870); „Bazyli", płask. (1872); „Barbey d'Aurevilly", popiersie (1877), „Carmen", popiersie; „Aurora", płaskorz.; „Manet", popiersie; „Handlarz masek" (1883), posąg bronzowy w ogrodzie Luxemburskim, uchodzi za arcydzieło **A-a** i predstawia młodego efeba prezentującego maski znakomitych Francuzów XIX wieku: W. Hugo, Gambetty, Carnota, Balzaca etc. Prócz tego do bardziej znanych jego rzeźb należą: „Król Midus", „Mars i Wenus", „Rabelais", „Hamlet". Prócz akwarel malował też obrazy olejne. Z literackich prac jego jeszcze wymienić należy: „Le Salon intime" (1859); „Les Quatorze stations du Salon" (1859); „Romancero de l'Escorial, poematy hiszpańskie" (1883); „Les Dieux en voyage" (1888); „Le Généralife, sérénades et songes" (1897).

Asumpt, znaczy powód, lub podnieta do czegoś.

Asynchroniczne motory ob. motory asynchroniczne.

Aszango *(Abongo)*, plemię karłów, odnalezione przez Du Chaillu 1858 u zachodnich stóp gór Aszango w dorzeczu rzeki Ogowe w francuskim Kongo.

Aszenbrener Michał, podpułkownik rosyjski, * 1842; odznaczył się walecznością w wyprawach do Turkiestanu; zapoznawszy się z ruchem rewolucyjnym, przystąpił w r. 1880 do organizacji wojennej „Narodnoj woli"; w r. 1884 został skazany na śmierć (proces Wiery Figner), wyrok ten zamieniono mu na dożywotnią katorgę w Szlisselburgu, skąd wyszedł dopiero po manifeście 17 października. Po wypuszczeniu na wolność ogłosił swoje pamiętniki w miesięczniku *Byłoje*.

Aszkerc Antoni, poeta słoweński, * 1856 w Römerbadzie w Styrji; skończył fakultet teologiczny w Marburgu i do 1898 był księdzem w rozmaitych parafjach lawanckiej djecezji, następnie z powodu wierszy treści wolnomyślnej miał zatargi z władzą kościelną, wskutek czego wystąpił ze stanu duchownego i odtąd zajmuje urząd archiwisty magistrackiego i bibljotekarza w Lublanie; od 1900 — 02 redagował „Ljubljanski Zvon". **A.** głównie ceniony jest jako epik; ogłosił: „Balade in romance" (Lublana, 1890, II wyd. 1902); „Lirske in epske poezije" (tamże, 1896); „Nove poezije" (tamże, 1900); „Tri dramatične studije" (tamże, 1904); „Zlatorog" (1904), legenda o Zlatorogu, ujęta w epicką formę (1904); „Primus Truber" (t., 1904), o sławieńskim reformatorze Truberze opowieść, która wywołała oburzenie w sferach klerykalnych; „Mučeniki" (t., 1906), malujące czasy kontrreformacji. Jako tłumacz kontynuował „Antologję rosyjską" („Ruska antologja" Gorycja, 1901) rozpoczętą przez Iwana Vesela.

Asznowar, góra w Małym Kaukazie Erywańskiej guberuji, 9,495 st. wys.

Aszur-Ade, grupa wysp w Astrabadzkiej zatoce morza Kaspijskiego, stacja meteorologiczna rosyjska.

Ataide Ludwik, polityk i kapitan portugalski, * 1509, † 1580 w Goa; był wicekrólem Indji, stłumił powstanie, zmierzające do wypędzenia Portugalczyków z Azji.

Ateni, miasto na Kaukazie gub. Tyfliskiej, rezydencja króla gruzińskiego Dawida II (1505 — 1524); założone 184, zrujnowane przez Persów 1689, od roku 1821 jest w posiadaniu Rosji. Posiada dużo starożytnych pomników i ciekawe ruiny klasztoru z X w.

Ateny, 128,735 miesz. (1896).

Atesh-Kede, zbiór bibljograficzny i antologja pierwszorzędnych poetów perskich do r. 1799; autorem tej księgi jest Luthf-Ali-Beg.

Athenodor, rzeźbiarz grecki, który wraz z bratem swoim Polidorem i ojcem Agesandrem (ob. gł. dzieło) wykonał słynną grupę Laokoona.

Athyreosis, brak gruczołu tarczowego, powodujący fizyczny i umysłowy niedorozwój u dzieci. Z czasem prowadzi do idjotyzmu.

Atmosfera, podług obliczeń Ramsaya, zawiera na wagę 0,028% kryptonu, 0,005% ksenonu, 0,000056% helu, 0,000086% neonu.

Atmosferyczne koleje, linje ob. koleje atmosferyczne.

Atoksyl, sól sodowa kwasu paraaminofenyloarsenowego $NH_2C_6H_4AsO(OH)ONa.4H_2O$, bezbarwne kryształy o smaku słabo słonym, łatwo rozpuszczalne w wodzie, szczególnie w gorącej, roztwór zabarwia się stopniowo na żółto, silne ogrzewanie wywołuje rozkład. Słabe alkalja i kwasy nie działają rozkładowo. W postaci atoksylu można do organizmu wprowadzić więcej arszeniku, niż w jakiejkolwiej innej formie, działanie jego ma być skuteczniejsze i mniej trujące od innych preparatów arszenikowych. Wprowadza się go przez zażycie wewnątrz lub zastrzykiwanie. **A.** zwiększa ilość czerwonych

ciałek krwi, podnosi zawartość hemoglobiny, wpływa dodatnio na stan ogólny serca, płuc, na poprawę zdrowia w czasie rekonwalescencji. Zalecany bywa w razie leukemji, bezsenności, malarji, syfilisu, neurastenji i wielu innych. Stosowany bywa razem z mlekanem żelaza, chininą, strychniną. Służy za produkt wyjściowy do innych specjalnych środków leczniczych; octan **A-u** wykazał już znaczne zalety.

Atomistyka. W drugiej połowie XIX stulecia w sprawie budowy materji ustalił się pogląd, podług którego materja jest nieciągłą, składa się z oddzielnych cząstek. Cząstki te, stanowiące pierwotne cegiełki ciał fizycznych, bez względu na naturę i absolutną wielkość swoją, są wzajemnie nieprzenikliwe, w granicach znanych nam warunków doświadczenia niepodzielne, niezmienne i zowią się atomami (ob. gł. dzieło, tom I atom). Będąc składnikami wszystkich ciał, atomy same w odosobnieniu nie istnieją, odrębny, indywidualny byt fizyczny posiadają dopiero ich skupienia, zwane cząsteczkami (drobinami, molekułami); taka cząsteczka zawiera zazwyczaj dwa lub więcej atomów; zdarzają się jednak wyjątkowo i cząsteczki jednoatomowe, jak cząsteczka pary rtęciowej, cynkowej i kadmowej. Teorja atomowa, ugruntowana w chemji na prawie stałości stosunków, prawie wielokrotności stosunków, prawie Avogadra (poprzestajemy na tych zasadniczych dowodach), w dziedzinie fizyki znajdując poparcie przedewszystkim w teorji kinetycznej, uchodzić zaczęła za wspaniały, niewzruszony gmach naukowy. Świetny rozwój, szczególniej chemji, dostarczał niezbitych dowodów użyteczności omawianej teorji. Głosy przeciwników, wykazujących różne braki, niedostateczność atomistyki przebrzmiewały bez echa w ciągu długiego czasu, dopiero ostatnie lat dwadzieścia zachwiały powagą atomistyki: poznanie dokładniejsze faktów już dawniej znanych i nowo-odkrytych, potrzeba teoretycznego wyjaśnienia ich zmusiła do rozpoczęcia nowej oceny teorji. Postulaty atomistyki zaczęto poddawać ostrej krytyce, przedsięwzięto próby zmodyfikowania jej, a nawet zupełnego wyrugowania. Dwie okoliczności przedewszystkim wywołały przewrót w poglądach, mianowicie: kwestja promieni katodowych i nowoodkryte zjawiska promieniotwórcze. Z różnych prób wyjaśnienia natury promieni katodowych zasługuje na największe uwzględnienie teorja fizyka angielskiego J. J. Thomsona. Jest ona właściwie modyfikacją korpuskularnej albo emisyjnej hipotezy Newtona, rozszerzonej na materję. Podług niej promienie katodowe (ob. gł. dzieło, tom 16, katodowe promienie i elektrony) składają się z najmniejszych, ujemną elektrycznością naładowanych cząstek masy, korpuskul albo elektronów, rozchodzących się od katody z prędkością $= {}^1/_{10}$ prędkości światła. Masa tych cząstek, przy operowaniu różnemi gazami, stosowaniu różnego materjału na elektrody a zachowaniu wszystkich innych warunków, wynosi około 2000-ej części masy atomu wodoru. Ładunek elektryczny pojedynczej korpuskuli jest identyczny z ładunkiem, przenoszonym przez jednowartościowy jon (ob.) podczas elektrolizy. Z badań szczegółowych wynika, że wielkość stosunku elektrycznego ładunku (e) do masy (m) zależy od wielkości, oznaczającej szybkość ruchu. Doświadczenia Kaufmana wykazały, że wielkość e/m zmniejsza się, inaczej, m wzrasta w miarę zbliżania się do prędkości światła. Thomson na zasadzie rachunku dowiódł, że ładunek elektryczny, zgęszczony w postaci kulki, winien zachowywać się na skutek wytwarzanego w otaczającym eterze elektrycznego pola siły tak, jakgdyby składał się materji ważkiej. Dalszy wniosek — materja daje się odbudować z elektryczności, inaczej, ze stanów eteru. Thomson wyobraża sobie atom jako zespolenie pra-układów, złożonych z elektrycznych par ładunków, ujemnych i dodatnich, powiązanych linjami sił. Układy takie, w różnej ilości i w różny sposób połączone, składają się na całą rozmaitość pierwiastków, nadto wewnątrz tych skomplikowanych zbiorowisk względna prędkość składników bywa różna. Od niej zależy między innemi mniejsza lub większa trwałość promieniotwórczych ciał. Tak więc, zamiast atomów—niepodzielnych, niezmiennych, ostatecznych cząstek materji—nowa teorja stawia jeszcze drobniejsze jednostki—wirujące elektrony. Teorja elektronów nadaje ogólniejszy wyraz poglądowi Helmholtza, uznającego atomistyczną budowę elektryczności. Podobną do teorji Thomsona spekulację opracował niemiecki fizyk Lenard. Wychodząc z faktu, że zdolność pochłaniania promieni katodowych nie zależy od natury chemicznej ciał pochłaniających, lecz jedynie od gęstości ich, wywnioskował, że wszystkie rodzaje materji, jakiemi są nasze pierwiastki, składają się z jednej pra-substancji. Atomy różnych pierwiastków różnią się między sobą ilością tak zwanych dynamid, stosownie do swych ciężarów; dynamidy uważa za elektryczne pola siły z nieprzenikliwemi centralnemi ciałami właściwej materji. Jądrem takiej dynamidy ma być para kwant czyli elektronów, zuchowujących stale ruch rotacyjny. Jeszcze bardziej niż promienie katodowe podważyły stare poglądy na budowę materji — zjawiska promieniotwórcze. Z teorjami, do których już przywykł umysł nasz, nie można było pogodzić faktu trwałej, samowolnie odbywającej się przemiany ciał. Pewne pierwiastki wysyłają same przez się promienie, ulegają spontanicznie przemianie, wyzwalając ilości energji, przekraczające miarę dotychczas spostrzeganych. Tak przy emanacji soli radu wytwarza się tyle ciepła, ile otrzymać można przy wybuchu mieszaniny gazu piorunującego

w ilości trzy miljony razy przewyższającej ilość soli radowej. Zwykłe reakcje chemiczne w bardzo znacznej mierze mają przebieg zależnie od temperatury, zjawiska promieniotwórcze zdają się być niezależne od tego czynnika. Trzeba więc przypuszczać, że w tym wypadku mamy do czynienia ze zjawiskami niemiędzycząstkowemi, lecz z bardziej niejako wewnętrznemi, z podcząstkowemi, a właściwiej z wewnątrz atomowemi. Na tę drogę wyjaśnień wstąpili badacze angielscy, Rutherford i Soddy. Nie stawiają oni żadnych ściśle określonych przypuszczeń w kwestji budowy atomu, jedynie utrzymują, że pewna ilość atomów radioaktywnych pierwiastków stale rozpada się na cząstki, uchodzące w przestrzeń w postaci promieni (teorja dezagregacji). Atomy niektórych pierwiastków rozpadają się wybuchowo, ale jakby niezależnie jeden od drugiego, każdy zdaje się czekać swej kolei. Następstwem rozpadania bywa powstawanie mniej lub więcej długotrwałych przejściowych form pierwiastków, zwanych *metabolami*. Atomy więc odbywają różne stadja rozwoju, aż osiągną trwałą formę, najbardziej dostosowaną do warunków. Rad wydaje przynajmniej 7 różnych pierwiastków z okresem życia od 3 minut do 143 dni. Sam on powstaje prawdopodobnie z produktu rozkładu uranu - jonu (jonium), z niego tworzy się między innemi hel, a w pewnych warunkach neon, lit, co stwierdzać mają doświadczenia Ramsaya, angielskiego chemika. W ten sposób do świata niezmiennych, niepodzielnych istot, jakiemi miały być atomy, wtargnęła zwycięsko idea ewolucji. Zaczynamy się oswajać z pojęciami rozwoju w państwie pierwiastków, jak to już dosyć dawno uczyniliśmy w świecie roślin i zwierząt. Rodzaje materji zwane pierwiastkami, tak pomysłowo uszeregowane w przegródkach perjodycznego układu, wydawać się winny jedynie końcowemi, jak dotąd najtrwalszemi, postaciami materji w jej rozwojowym biegu. Teorja atomowa Daltona została podważona, podjęto próby zupełnego usunięcia jej z nauki. Najfundamentalniejsze podstawy atomistyki, jakiemi są prawa stechiometryczne w chemji: prawo stałości i wielokrotności stosunków, usiłowano wytłumaczyć jedynie za pomocą praw z dynamiki chemicznej, reguły faz Gibbsa. Z takiemi próbami wystąpił najpierw Fr. Wald, następnie Wilhelm Oswald. Ale próbom tym przedewszystkim należy zarzucić zbytnią sztuczność rozumowania, brak poglądowości, jaka właściwa jest atomistyce obecnej. Nie przesądzając dalszych losów tych prób, podkreślić winniśmy już dzisiaj widoczną zasługę przeciwników atomistyki, mianowicie, przyczynili się oni bez wątpienia do skruszenia zbytniego realizmu w pojmowaniu atomistycznym i do wyznaczenia atomistyce właściwego miejsca w rzędzie hipotez naukowych. O próbie ujęcia materji jako przestrzennego kompleksu energji ob. Energietyka. W kwestji teorji nieciągłej materji nowe zjawiska ultramikroskopowe przemawiać zdają się na jej korzyść. Por. I. I. Thomson „Elektryczność i materja“ (przekład niemiecki Sieberta, Brunświk, 1904); W. Ostwald „Die Schule der Chemie, Die Chemie der wichtigsten Elemente und Verbindungen“ (Brunświk, 1904); A. Righi „Najnowsze poglądy na budowę materji“; „Współczesne teorje zjawisk fizycznych“ (z włoskiego przekład niemiecki, 1908); Rutherford, Radioactivity“ (prz. niem., 1907); Fournier d'Albe „Teorja elektronów (z franc. prz. niem., 1908); Ehrenfeld „Grundriss einer Entwickelungsgeschichte d. chemischen Atomistik“ (1906). Ludwik Bruner „Pojęcia i teorje chemji“ (Warsz., 1905); „Ewolucja materji“ (Krak., 1909).

Atomowa dyspersja *(atomowe rozproszenie światła)* wylicza się podobnie z dyspersji cząsteczkowej, jak atomowa refrakcja (ob.). Dyspersja cząsteczkowa wyraża się wzorem:

$$M\frac{n_1^2-1}{d(n_1^2+2)} - M\frac{n^2-1}{d(n^2+2)}$$

t. j. różnicą cząstkowych refrakcji, oznaczonych dla dwu rozmaitych linji widma.

Atomowa refrakcja. Jeżeli współczynnik załamania światła dla jakiegobądź ciała oznaczymy literą n, a gęstość tegoż ciała literą d, to *właściwe jego załamanie światła* wyrazi się wzorem $\frac{n^2-1}{d(n^2-2)}$ (dawniej przyjmowano wzór prostszy lecz, jak się okazało, mniej ścisły $\frac{n-1}{d}$). Jeżeli dalej właściwe załamanie pomnożyć przez ciężar cząsteczkowy, otrzymamy wzór $M\frac{n^2-1}{d(n^2+2)}$ t. zw. *cząsteczkowe załamanie światła*, które oczywiście znaleźć można dla licznych związków chemicznych. Z porównania odnośnych liczb okazało się, że dla rozmaitych połączeń, jednakowym różnicom składu odpowiada jednakowa różnica równoważników refrakcyjnych. Porównywając przeto cząsteczkowe załamanie światła dla ciał, których wzory różnią się pomiędzy sobą tylko jednym atomem jakiegobądź pierwiastka, wyliczyć można t. zw. *atomową refrakcję* tego pierwiastka. Znalezione w ten sposób liczby dają nam znów możność obliczania cząsteczkowej refrakcji ciał jedynie na podstawie ich wzoru, a doświadczenia potwierdzają dotychczas jaknajzupełniej wszelkie tego rodzaju teoretyczne wyniki. Ważny ten oręż naukowy, rozstrzygający często zawiłe kwestje budowy ciał, chemja zawdzięcza polskiemu badaczowi J. W. Brühlowi (ob.) profesorowi w Heidelbergu.

Atonja (grec.), brak sprężystości, napięcia, kurczliwości, jędrności, wiotkość tkanek i organów; dotyczy przeważnie tkanek i organów kurcz-

liwych, uposażonych w włókna mięsne. **A.** żołądka — niedostateczna kurczliwość żołądka, powodująca nazbyt powolne opróżnianie żołądka. **A.** naczyń krwionośnych—roztrwonienie, utrata sprężystości naczyń. **A.** jest zazwyczaj skutkiem niedostatecznego odżywiania ogólnego lub miejscowego.

Atricha, bakterje bez rzęsek (ob. rzęski).

Atroizm (grec. *athroisma*, zagromadzenie, zbiorowisko, kolekcja), figura retoryczna, oznaczająca nagromadzenie identycznych określników w zdaniu.

Atropina, ob. gł. dzieło i Suplement atropina, tropina.

Attenhofer Karol, kompozytor muzyczny, * 1837 w Wettingen pod Badenem (w Szwajcarji), Uczeń konserwatorjum lipskiego (prof. Richtera, Papperotza, Dreyschocka i Schleinitza) początkowo był nauczycielem śpiewu w Muri, następnie został dyrygientem chóru w Rapperswylu—wreszcie został powołany do Zürichu (1867), gdzie zawiadował kilku stowarzyszeniami śpiewackiemi. W r. 1897 został jednym z dyrektorów zurychskiej szkoły muzycznej—przez Uniwersytet mianowany Dr. phil. honoris causa. Jest autorem bardzo popularnych i doskonale pisanych utworów na chóry męskie; prócz tego wydał szereg utworów na chór mieszany, pieśni, etc.

Atticus Herod Tyberjusz Klaudjusz, sławny retor i wielkorządca ateński z II w. po Chr., * w 101 około Maratonu, † 177. Pochodził ze znanego rodu konsularnego Eacidów. **A.** uczył się u najgłośniejszych filozofów i słynął z wielkiego rozumu i bogactwa. Koło r. 125 cesarz Adrjan mianował go prefektem Azji. Marek Aureljusz nadał mu urząd archonta eponima w Atenach, gdzie przedtym był agoranomem a później konsulem. Majątku swego używał na upiększenie ojczyzny: w marmury i posągi przybrał stadjon Likurga koło Ilissosa, i w sąsiedztwie wzniósł świątynię, Nosił się z zamiarem przekopania przesmyku Istmijskiego; na cześć swej żony Regilli wybudował teatr kryty (Odeon) i wiele innych wspaniałych gmachów. Po śmierci drugiej żony **A.** podpadł pod wpływ swych wyzwoleńców, którzy go uczynili nienawistnym dla Ateńczyków i władz rzymskich, tak, że musiał pojechać do ces. Marka Aureljusza, aby usprawiedliwić się. Jego dorobek literacki należy do dziedziny retoryki deklamatorskiej; zresztą pozostały tylko fragmenty, cytowane przez jego biografa Philostrata. **A.** pragnął odnowić czyste tradycje atycyzmu; ale próby doszłe do nas wskazują na mieszaninę pospolitości i afektację, prawdopodobnie zachwyty współczesnych i uczniów należy położyć na karb przywiązania do osoby **A-a** i uważać je za przesadne.

Atwater Wilbur Olin, chemik amerykański, * 1844 r. w Johnsburgu (New-York), † 1907 w Middletownie. Chemję studjował w Sheffield Scientific School uniwersytetu w Sale następnie w Berlinie i Lipsku. Z l. 1871 — 73 zajmował katedrę chemji na uniwersytecie w Tonessee, potym Middletown. W 1875 został dyrektorem pierwszej stacji doświadczalnej rolnej w Stanach Zjedn. w Connecticut; 1888 r. urządził laboratorjum dla badań środków spożywczych i procesów odżywiania. Ostatnie lata poświęcił badaniom nad działaniem alkoholu na organizm i doszedł do wniosku, że alkohol posiada odżywczą wartość. Opublikował wiele prac w różnych czasopismach obydwóch półkul; był członkiem wielu akademji i towarzystw naukowych.

Aubanel Teodor Józef, poeta prowansalski, (ob. gł. dzieło) powinno być; * 26 marca 1829 w Avignon, † 31 paźdź. 1886 tamże.

Aube Hiacynt Laurenty Teofil, francuski minister marynarki, † 1890.

Aubela światłodruk. Aubel r. 1874 wynalazł sposób fotograficznego drukowania. Negatyw pociąga się wrażliwym na światło klejem chromianowym; wystawiony na światło z odwrotnej strony wkłada się do prasy jak świetlna płyta do druku. Odbicie z tych płyt szklanych używa się do przenoszenia na kamień litograficzny lub metal.

Aubert-Roche Ludwik Remigjusz, lekarz francuski, † 1874.

Aubertin Karol, profesor i pisarz francuski, * 1825 w Saint-Dizier, † 1908 w Dijon. Był wychowańcem wyższej szkoły normalnej; wykładał w liceach, później został kierownikiem konferencji literackich literatury francuskiej w Szkole normalnej wyższej (1867) i rektorem uniwersytetów w Clermont i Poitiers (1873—1880).

Aubery Antoni, historyk francuski, * 1616 w Paryżu, † 1695 tamże. Był urzędnikiem przy parlamencie i zgromadził masę dokumentów cennych do swej epoki. Ogłosił: „Histoire des cardinaux“ (1642); „Histoire du cardinal de Joysse“ (1654); „Mémoires pour l'histoire du cardinal de Richelieu“ (1660); „Traité des justes prétentions du roi de France sur l'empire“ (1667); „De la dignité du cardinalat“ (1673); „Traité de la régale“ (1678); „Histoire du cardinal Mazarin“ (1695, 4 tomy). Wiele materjałów, z których korzystał **A.** zaginęło, tak, że jedynym źródłem historycznym są jego prace.

Aubeterre, miasto we Francji, 1000 m., położone bardzo malowniczo nad rzeką Dronne; słynne ze wspaniałych zabytków historycznych: ruiny zamku feodalnego z XV w.; pod zamkiem kościół podziemny (św. Jana) z VI w.; z kościoła św. Jakóba, zburzonego przez protestantów, pozostał ciekawy fronton z XII w., ozdobiony licznemi posągami; ruiny klasztoru, założonego przez marszałka Aubeterre i w. in.

Aubrais (les), znaczna stacja drogi żelaznej departamentu Loiret, okręgu Orleans, gdzie scho-

dzą się linje z Bordeaux, Nantes, Malesherbes i Montargis.

Aubriet Klaudjusz, rysownik i malarz francuski, * 1665 w Paryżu, † 1742 tamże. Towarzyszył przyrodnikowi Tournefort w podróży do Lewantu. Wszystko na żądanie uczonego widziane na Krecie, w Turcji i Azji Mniejszej **A.** rysował lub malował; z tego powstało wspaniałe wydawnictwo „Voyage du Levant“ (1717); niemniej świetne są jego klisze do „Botanicon parisiense“ w liczbie 300.

Aubry Karol Marja Barnaba Antoni, prawnik francuski, † 13 marca 1883, a nie w 1876 jak mylnie podano w gł. dziele.

Aubry Piotr, historyk muzyki i paleograf, * 1874 w Paryżu, studjował języki wschodnie i miewał wykłady z historji muzyki w Ecole de hautes études sociales w Paryżu. Zakres badań **A-go** dotyczy okresu 1100—1300, muzyka trubadurów i truwerów i początki wieległosowej muzyki, dla której zebrał bogaty materjał przez ogłoszenie znacznej liczby fototypowych reprodukcji. Ważniejsze jego prace: „Melanges de musicologie critique. I: La musicologie médiévale“ (Paryż, 1900), II: „Les Proses d'Adam de St. Victor (z abbé Misset, t. 1900); III: „Lais et descorts du XIII siècle“ (z A. Jeanroy i L. Brandin, t. 1901); IV: „Les plus anciens documents de la musique française“ (t. 1903); „Essais de musicologie comparée, I: Le rythme tonique dans la poésie liturgique et dans le chant des églises chretiennes au moyen-âge“ (t. 1903); II: „Esquisse d'une bibliographie de la chanson populaire en Europe“ (t. 1905); „Recherches sur les ténors français dans les motets du XIII siècle“ (z A. Gastoné, (t. 1907); „Le Roman de Fauvel“ (t. 1907), fotograficzne facsymile całego rękopisu z indeksem wstawek muzycznych i przedmową; „Estampies et Danses royales“ (1907); „Cents motets du XIII siècle“ (1908, 3 t. facsimile ręk. Bamberskiego Ed. IV, 6, komentarze); liczne rozprawy w „Mercure musical“ (również z facsymilami.

Aubryet Ksawery, pisarz francuski, * 1827 w Piéry, † 1880 w Paryżu. Po r. 1840 zasłynął jako pełen werwy i oryginalności publicysta; pisywał do pism: *Corsaire*, *Evenement*, *Presse*, *Gaulois* i innych. Prócz publicystyki uprawiał z powodzeniem krytykę literacką i muzyczną, romans i dramat. Oddzielnie ogłosił: „Les Jugements nouveaux“ (1860); „Les Idees justes et les idées fausses“ (1865); „Philosophie mondaine“ (1875); z jego romansów i nowel ważniejsze: „Les Femmes de vingt-cinq ans“ (1835); „Les patriciennes de l'amour“ (1870); „Madame et Mademoiselle“ (1872); odrębną całość tworzą: „Republique rose, 1841—1871“ (1871); „Les Mois republicains“ (1879), serja poematów o kalendarzu republikańskim.

Auburtin Franciszek, malarz francuski, * 1866 w Paryżu. Początkowo z zamiłowaniem oddawał się portretowi (Miss Helen H., Mała tancerka, studja włoskie), później poświęcił się wyłącznie pejzażowi, w którym dba o wyzyskanie charakteru dekoracyjnego brył i linji. Stworzył wielkie kompozycje dekoracyjne w muzeum marsylskim (la Pêche au gangui, la Colanque), w Sorbonie paryskiej (Winnica nad morzem), w amfiteatrze zoologji (Dno morza). Ze stalugowych obrazów **A-a** ważniejsze: „Thalossa“ (1897); „Iglica Etretot“ (1901); „Poranek“ (1903); „Starożytna świta“ (1905); „Orfeusz“ (1906); „Las i morze“ (1907). **A.** uchodzi za kontynuatora Puvis de Chavannes'a; ma takie same poczucie linji prostych i spokojnych, a koloryt o gamach przytłumionych i tonach nieokreślonych, które powlekają lekką gazą przedmioty. **A.** od r. 1903 jest kawalerem legji honorowej.

Aucoc Jan Leon, znakomity prawnik francuski, * 1828 w Paryżu. Zajmował wysokie stanowisko w sądownictwie i administracji za drugiego cesarstwa, jak i za republiki. W r. 1872 został członkiem Rady Państwa, był członkiem Akademji. Ważniejsze z jego prac: „Des Sections de communes et des biens communaux qui leur appertiennent“ (1846); „Le consiel d'Etat avant et depuis 1789“ (1876); „Des conventions relatives à la garantie d'intérêt et au partage des bénéfices“ (1875); „Das recours pour excés de pouvoir devant le Conseil d'Etat“ (1880); „les Collections de la Législation antérieure à 1789“ (1883).

Aucun, kopalnie cynku i ołowiu w Wysokich Pirenejach (Francja) nad potokiem Argelès.

Audebrand Filibert, publicysta i powieściopisarz francuski, † 1906; do znanych jego romansów należą: „Les Mariages d'aujord'hui (1865); „Le Drame de la Sauvagère“ (1874); „l'Enchanteresse“ (1876); „les Divorces de Paris“ (1881); „la Fille de Caïn“ (1884) i t. d.

Audenarde, miasto w Belgji nad rz. Escaut, w odległości 28 kil. od Gandawy, 5,500 m., fabryki sukienne, koronek, tapet, przędzalnie. Niegdyś **A.** było sławne ze swych dywanów i koronek. **A.** podobno istniało jeszcze za czasów rzymskich. W r. 1053 Baudoain z Lille zbudował tu zamek silny. W r. 1708 Eugenjusz Sabaudzki i ks. Marlborough na czele armji austrjacko-angielskiej pobił tu armje francuską. **A.** posiada wiele zabytków w stylu gotyckim: ratusz z 1525 roku imponujący bogactwem ozdób i wytwornością budowy z wieżą na 40 metrów wysoką; kościół św. Walburga z X w., przebudowany w XVI w.; kościół Notre-Dame de Pamele, jeden z najśliczniejszych pomników gotyku belgijskiego. **A.** jest ojczyzną: św. Arnolda, Van den Busscheʼa zwanego Sylvain, poety, matematyka i strategika XVI w.; Mateusza Casteleyn, poety flamandzkiego XVI w.; Małgorzaty parmeńskiej,

córki Karola XV; A. Brouwera, znakomitego malarza flamandzkiego; Van den Driessche'a, teologa kalwińskiego.

Audéoud Renard, oficer kolonjalny francuski, * 1854. Jako kapitan w r. 1887 dowodził korpusem strzelców Singalezów, z któremi posunął się w głąb Sudanu. W r. 1891 wysłany został do Behanzina, króla dahomejskiego dla zawarcia sojuszu. Następnego roku brał udział w wyprawie pułkownika Doods'a do Abomeyu. W r. 1896 znów w Sudanie kierował wyprawą przeciwko Samory. Za świetny wynik tej wyprawy został pułkownikiem 1898 r. Niebawem był wysłany na Madagaskar, a w r. 1903 został gienerałem brygady. Należy do najwybitniejszych oficerów francuskich armji kolonjalnej.

Audh albo *Ud*, dawne królestwo w Indjach angielskich, 11 miljonów miesz., dzisiaj przyłączone do wicegubernatorstwa prowincji północno-wschodnich. Podług legiend indyjskich kolebka rasy aryjskiej. Stolica Laknau.

Audiffret-Pasquier Gaston, ks., † 1905 r. Wydał „Mémoires du chancelier Pasquier“ (swego dziada stryjecznego, Paryż, 1893 — 95, 6 t.) i ogłosił w czasopiśmie „Le Correspondant“ (1905) tom I „Historji ks. Richelieu“.

Audiganne Armand, publicysta i polityk francuski, * 1814 w Ancenes, † 1875 w Paryżu; był urzędnikiem w ministerjum handlu; w r. 1869 podał się do dymisji i jako opozycjonista bez powodzenia ubiegał się o mandat. Pisał bardzo wiele, szczególnie w sprawach robotniczych. Ważniejsze jego prace: „Ouvriers en famille“ (1850); „Les populations ouvrières et les industries de la France dans le mouvement social du XIX siècle“ (1854); „François Arago, son génie et son influence“ (1857); „la Lutte industrielle des peuples“ (1868); „le Travail et les ouvriers sous la troisième République“ (1873); „Mémoires d'un ouvrier de Paris“ (1871/3); „la Nouvelle loi sur le travail des enfants“ (1874).

Audinot Mikołaj Medard, sławny aktor francuski, autor dramatyczny i twórca teatru Ambigu-Comique, * 1732 w Bourmont (Lotaryngja), † 1801 w Paryżu. Szczególnie celował w rolach lirycznych i komicznych, gdzie jego szalona werwa porywała słuchaczy. Poróżniwszy się z komedją włoską, założył naprzód teatr marjonetek, a później przekształcił go na teatr Ambigu-Comique. Z jego komedji najbardziej znana jest „Le Tonnelier“.

Audouin Piotr, rysownik i grawer francuski, * 1768 w Paryżu, † 1822 tamże. Rozpoczął od portretów Ludwika XVI, Neckera i Mirabeau, wyżej stoją jego rysunki: Bonapartego, jako I-go konsula, Napoleona I, gen. Moreau. Jednocześnie wykonał wiele sztychów podług obrazów Luwru: Rafaela, Corregia, Del Sarta, Lesueura i t. d. W r. 1810 został członkiem Akademji Wiedeńskiej. Największy rozkwit talentu **A-a** przypada na czasy restauracji. Portrety rodziny królewskiej uderzają subtelnością wykonania, swobodą rysunku i wdziękiem, szczególnie księżnej Berry, według H. Hessego. **A.** otrzymał za nie tytuł rytownika królewskiego. Wymienić jeszcze należy portrety: ces. Aleksandra I, ks. Razumowskiego, ks. d'Albuféra i ks. Wellingtona.

Audry de Puyravault Piotr Franciszek, polityk francuski, * 1783 w Puyravault, † 1852 tamże. Mając lat 7 towarzyszył gwardji narodowej swego okręgu podczas święta Federacji 1790 r. Obrany deputowanym 1821 i powtórnie 1828 zwalczał monarchją i jedyny w całej Izbie odważył się głośno powiedzieć: jestem republikaninem. Brał czynny udział w rewolucji 1830 r., kierował walką na barykadach z własnej inicjatywy i ogłosił Lafayette'a gienerałem gwardji narodowej. Należał do rządu Tymczasowego. Później sprzeciwił się oddaniu władzy Ludwikowi Filipowi. Za obronę oskarżonych z wypadków kwietniowych 1834 był skazany na miesiąc więzienia. Do r. 1848 z tego powodu nie mógł brać udziału w życiu politycznym. Po wybuchu rewolucji 1848 r. został obrany do Zgromadzenia konstytucyjnego, któremu przewodniczył jako najstarszy wiekiem. Będąc przeciwnikiem księcia prezydenta, Ludwika Bonapartego, nie przeszedł przy wyborach do Zgromadzenia prawodawczego i do końca życia już stał zdaleka od polityki.

Audschila, oaza w wschodniej Saharze na południe od Barki, należy do Bengazi. 4000 m.

Audubon John James, ornitolog, (ob. gł. dzieło).

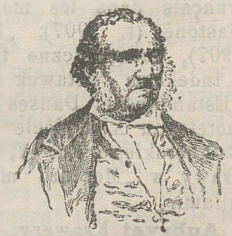

Audubon John James

Audytorska szkoła ministerjum wojny, założona 1832 r. z kursem pięcioletnim; 1866 r. przy szkole tej otwarto kursa dla oficerów, 1867 kursa przemianowano na akademję Wojenno-prawniczą, po rozszerzeniu zakresu akademji szkołę zniesiono 1878 r.

Auer Ignacy, polityk niemiecki, socjalny demokrata, † 1907 roku. Por. E. Bernsteina „Ignaz **A.**“ wspomnienie pośmiertne (Berlin, 1907).

Auer Leopold, skrzypek, * 1845 w Veszprem (na Węgrzech); kształcił się w konserwatorjum peszteńskim, następnie u Joachima; w r. 1863 został koncertmistrzem w Düssel-

Auer Ignacy.

dorfie, później w Hamburgu, a w r. 1868 cesarskim solistą oraz profesorem konserwatorjum w Petersburgu. Od 1887 — 1892 r. dyrygował koncertami ces. ros. Tow. muzycznego.

Auer-Welsbach Karol, chemik, * 1858 r. w Wiedniu, studjował 1880—1982 w Heidelbergu; od 1883 pracował nad ziemiami rzadkiemi; 1885 rozłożył didym; tego samego roku wynalazł światło gazowo-żarowe; 1891 żarówkę torocerową, która zyskała wszechświatowe rozpowszechnienie; w 1902 r. wprowadził do handlu lampki osmowe. W 1908 wynalazł pyroforyczne stopy. Zbudował obszerny zakład dla badań naukowych i technicznych w Treibachu (Karyntja) i prywatne laboratorjum w Rastenfeldzie.

Auerbachit, minerał z gromady tlenków, rzędu tlenków metalicznych, jest cyrkonem zwietrzałym, bogatszym nieco w krzemionkę, w kształcie maleńkich ostrosłupów występuje w Marjupolu, Ekaterinosławskiej gub.; krystalizuje w układzie tetragonalnym; skład chemiczny ZrO_2, $nSiO_2$.

Aufrecht Teodor, filolog i sanskrytolog niemiecki, † 1907 r. w Bonn.

Augagneur Wiktor, polityk francuski, * 1855 w Lyonie. Z zawodu lekarz, brał czynny udział w polityce; od 1900 do 1905 był merem Lyonu, a w r. 1904 został deputowanym Izby i zasiadł w grupie socjalistycznej. W r. 1905 otrzymał nominację generalnego gubernatora Madagaskaru i tytuł honorowego profesora uniwersytetu w Lyonie. Okazał się bardzo dobrym i energicznym administratorem, zaprowadził szereg reform na wyspie; przyczynił się do rozwoju rolnictwa. Z jego inicjatywy zbudowano kolej do Teneryfy, urządzono szosy. **A.** pozakładał szkoły, w których dba o pogodzenie zasad cywilizacji z poszanowaniem dla tradycji i wierzeń tuziemców.

Augé de Lassus Lucjan, publicysta i dramaturg francuski, * 1846 r. w Paryżu.

Augeard Jakób Mateusz, publicysta i polityk francuski, * 1731 w Paryżu, † 1805 tamże. Jako sekretarz Marji Antoniny oskarżony był w r. 1790 o namowę wyjazdu rodziny królewskiej do Metzu. Po ucieczce króla do Varennes, ukrył się w Brukselli, później powrócił i znów emigrował w r. 1792. Osiadł we Francji dopiero za Konsulatu. Przed rewolucją pisał pamflety, zebrane pod ogólnym tytułem „Maupeouana". Na schyłku życia pisał pamiętnik „Memoires secrets" (wydany 1866); dalej, broszury: „Lettres à Jacques Vergès", „les Oeufs rouges", „le Bouquet de Monseigneur" (jako druga część „Oeufs rouges").

Augis Piotr René, pisarz francuski, * 1786 w Melle, † 1786 w Paryżu. Za Restauracji był więziony za książkę, uwłaczającą Ludwikowi XVIII „Extrait du Moniteur", podczas 100 dni uwolniony, a później znów aresztowany. Za monarchji lipcowej był deputowanym opozycyjnym. Z jego prac najważniejsze: „les Revélations indiscrètes du XVIII siècle" (1814); „les Conseils du trône" (1823), w której dowodzi, że produkcje literackie, przypisywane Fryderykowi II, Katarzynie II, Caylusowi, Choiseul-Gouffrer są plagjatami, że żadna z tych osobistości nigdy sama wiersza nie napisała.

August, wielki książę Oldenburski, * 1852, wstąpił na tron 1900 po śmierci ojca Piotra. Ożeniony 1872 z księżniczką pruską Elżbietą, w r. 1895 owdowiał, ponownie ożenił się z Elżbietą Meklenburską 1896, z nią miał syna Mikołaja, * 1897, następcę tronu oldenburskiego.

Augustyn św. Por. M. Straszewski: „Filozofja św. Augustyna na tle epoki" (Kraków, 1906).

Augustynowicz Jan, powieściopisarz, * 1876 w Warszawie. Po ukończeniu szkoły realnej kształcił się na politechnikach, w Karlsruhe i Monachjum, następnie na uniwersytetach, berlińskim i krakowskim. W r. 1900 na konkursie *Głosu* powieść jego, „Ksiądz Prot" (Warszawa 1899), zyskała zaszczytne odznaczenie; prócz tego wydał nowele: „Pociągnięcia pędzlem" (Warszawa, 1901); „W pryzmacie" (Warsz., 1904).

Auksochromowe grupy ob. barwniki.

Aulagnier Aleksy Franciszek, * 1767 r. w Grasse, † 1839; wydał słynny w swoim czasie „Dictionnaire des alliments et des boissons".

Aulie-ata, miasto powiatowe Syr Daryjskiego obwodu nad rz. Tałosem, na drodze z Taszkientu do Wiernego, niegdyś forteca turkmeńska, od r. 1864 w posiadaniu Rosji, 12,000 m., ma ogrody sztucznie nawodniane. Powiat 62,473 wiorst kw., 279,000 m.; na południu i wschodzie górzysty, na północy piasczysta pustynia. Rolnictwo i ogrodownictwo. Forteca Merke prowadzi znaczny handel wełną i bydłem, do 1 miljona rubli obrotów.

Aulnay, miasto we Francji, nad rz. Brédoire, 1,817 m., słynne z kościoła romańskiego, który uchodzi za najwspanialszy pomnik tego stylu we Francji. Szczególnie strona zewnętrzna posiada bardzo oryginalne ornamentacje. Boczne arkady ozdobione są posągami, wyobrażającemi: Męczeństwo św. Piotra i Chrystusa między dwoma aniołami; są to arcydzieła sztuki rzeźbiarskiej XII w. Dzwonnica, wznosząca się nad transeptem, jest z XV albo XVI w.

Aulnay Filip i Gaudenty, rycerze normandzcy z początków XIV w., których imiona są przedewszystkim znane z dramatu A. Dumasa „la Tour de Nesle". Według kontynuatora Wilhelma de Nangis bracia **A.** należeli do świty królewskiej i zostali kochankami Małgorzaty Burgundzkiej; sądzeni i skazani na śmierć w Pontoise, zginęli w strasznych męczarniach. Wyobraźnia romansopisarza przekształciła te fakty: pod jego piórem bracia **A.** są synami naturalnemi Buridana

i Małgorzaty, później jej kochankami, a następnie zostali z jej rozkazu uduszeni.

Aumelidowie, odłam potężny Tuaregów z południowo-środkowej Sahary (ob. Tuaregowie).

Aunay Karol Marja Stefan Peletier, hr., polityk i dyplomata francuski, * 1840. Wstąpił do ministerjum spraw zagranicznych w r. 1862 i był sekretarzem ambasady w Konstantynopolu (1867), Madrycie (1868), Wiedniu (1871), Petersburgu (1872), Berlinie (1874), Hadze (1878), nakoniec w Rzymie i Londynie. W r. 1891 został ambasadorem w Kopenhadze. W r. 1894, otrzymawszy dymisję, brał czynny udział w życiu politycznym; w r. 1898 został obrany senatorem, zasiadł na ławach skrajnej lewicy, zabierał często głos w sprawach polityki zewnętrznej. W styczniu 1907 r. **A.** powrócił do dyplomacji, otrzymawszy za ministerjum Clemenceau stanowisko ambasadora w Szwajcarji.

Auramina (ob gł. dzieło), żółty barwnik smołowy, tworzy się przy ogrzewaniu tetrametylodiamidobenzofenonu z salmjakiem i chlorkiem cynku lub przez stapianie tetrametylodiamidodifenylmetanu z siarką w prądzie amonjaku. Wodny roztwór **A.** przy gotowaniu rozkłada się. **A.** używa się w farbiarstwie i drukarstwie bawełny i papieru, a także pod nazwą żółtej pyoktaniny jako środek leczniczy w okulistyce. Sposobem siarkowym otrzymuje się z dimetyloditolylometanu *Auraminę G.*

Aurancja, barwnik żółty, ob. gł. dzieło Aurantia.

Auranitida, kraina w dawnej Palestynie, wielce prosperująca w epoce rzymskiej. Dzisiaj Hauran.

Aurengzyb, wielki mogoł Indji, * 1619, † 1707, był synem szacha Dżachana, w r. 1658 strącił z tronu ojca, zamordował brata, przybrał tytuł Alum Gira (zdobywcy świata), rozszerzył znacznie granice państwa.

Aurogallus Mateusz, filolog niemiecki, * 1480 w Commetau (Czechy), † 1543 w Wistembergu, był jednym z współpracowników Lutra przy tłumaczeniu pisma świętego.

Aurory olej *(petrolin, Safety-oil, liquid gas, Dunfortsoil),* najbardziej lotne części oleju skalnego, nadzwyczaj palne, używane do nawęglania gazu świetlnego.

Austen Antoni Jan malarz polski, w roku 1900 powrócił na stałe do kraju po 11-letnim pobycie w Paryżu. Oprócz malarstwa i krytyki artystycznej *(Słowo, Prawda, Gazeta Polska,* miesięczniki: *Książka, Bibljoteka Warszawska, Ateneum* i t. d.), pracuje także na polu pedagogiczno-artystycznym; zorganizował wraz z grupą artystów warszawskich uczelnię dla kobiet pod firmą „A. Conti“ (1903 — 1906). Jako publicysta jest gorącym propagatorem sztuki stosowanej, walczy przy tym piórem i słowem z konserwatyzmem naszych artystycznych instytucji.

Austin Alfred poeta angielski, napisał nadto: „Leszko, historja polska“ (1877); „Fortunatus the pessimist“ (1892); „The garden that I love“ (1894); „England's darling (1895); „A tale of true love“ (1902).

Austin John, prawnik angielski, * 1790 r. w Creating Mill (Suffolk) † 1859 w Weybridge (Surrey), służył w wojsku, później był adwokatem, a od chwili powstania uniwersytetu w Londynie (1826) do r. 1832 był tam profesorem. J. C. Lewis i J. St. Mill byli jego uczniami. W r. 1833 został członkiem *Criminal Law Commision,* w r. 1837 jako komisarz królewski pojechał na Maltę. Po wybuchu rewolucji 1848 r. powrócił do Anglji i zamieszkał w Weybridge. Główna jego praca „The province of Jurisprudence determined“ (1832; II wyd, 1863) wyjaśnia stosunek etyki do prawa. Jego „Lectures of juris prudence“ (1861—63, V wyd. 1885, Londyn). **A.** jest wyznawcą utylitaryzmu J. Benthama, ale etykę utylitarną uważa za prawo boskie. Żona jego z *Sarah Taylor* * 1793, † 1867, tłumaczyła na angielski wiele dzieł z francuskiego i niemieckiego. Prócz tego ogłosiła: „On national education“ (1839); „Germany from 1760 to 1814“ (1854); „Lettres on girls schools“ (1857).

Australja. Federacja australska (Commonwealth of Australia) po przyłączeniu Nowej Gwinei, jako terytorjum papuaskiego (1906 i odłączeniu **A-i** północnej od południowej r. 1907 liczyła następujące Stany i ludność (prócz terytorjów):

	liczba miesz.	kilom. kw.	na 1 kl. kw.
Queensland . . .	535,113	1,736,500	0,3
Papua (bryt. Nowa Gwinea	300,000	229,102	1,3
Nowa płd. Walja .	1,526,697	803,830	1,9
Victoria	1,231,940	227,610	5,0
Południ. Australja .	383,829	984,330	0,16
Północna Australja .		1,356,130	
Zachodnia Australja.	261,756	2,527,530	0,1
Tasmanja	180,156	67,894	2,5
Razem . .	4,450,000	7,933,000	0,5

Czarnej ludności 30,000; liczba urodzin w 1906: 107,890, śmiertelność 44,333.

Ustrój państwowy: Według konstytucji 9 lipca 1900 r. **A.** z Tasmanją tworzy federacyjną rzeczpospolitę, zostającą w zależności od Wielkiej Brytanji i składającą się z ośmiu wyżej wymienionych stanów. Zależność tej republiki od Anglji jest bardzo słaba i wyraża się: w nominowaniu gienerał-gubernatora przez koronę angielską, w prawie apelacji niektórych wyroków australskiego sądu federalnego do Wielkobry-

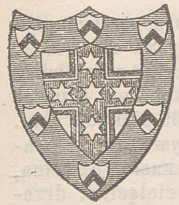

Herb Australji.

tańskiej Rady Tajnej i wyznaczaniu przez króla gubernatorów do oddzielnych stanów. Wewnętrzny związek stanów jest bardziej ścisły, niż w Stanach Am. Pół. lub Kanadzie, i więcej zbliża się do Rzeszy Niemieckiej. Kompetencja władz federalnych **A-i** (parlamentu i ministerjów) obejmuje nietylko stosunki zewnętrzne, armję i flotę, finanse (o ile to określa konstytucja), wewnętrzny i zewnętrzny handel z prawodawstwem celnym, system monetarny, miary i wagi, naturalizację cudzoziemców, spisy ludności, ale także koleje żelazne, pocztę, telegraf, telefony, prawodawstwo o sądach rozjemczych między fabrykantami i robotnikami, sprawy bankowe, prawo wekslowe i upadłościowe i t. d. Organizacja władz państwowych w **A-i** należy do najdemokratyczniejszych na świecie. Władza zwierzchnicza należy do parlamentu federalnego, składającego się (według terminologji konstytucji angielskiej) z króla, senatu i parlamentu. Króla reprezentuje gienerał - gubernator, mianowany przez koronę na lat 6 (pensja 10,000 funt. sterl. z kasy federalnej); on mianuje ministrów odpowiedzialnych przed parlamentem, podpisuje bile, uchwalone przez parlament, ma prawo veta; jest naczelnym wodzem armji miejscowej; postanowienia jego nabierają mocy dopiero po kontrasygnowaniu właściwego ministra. Senat składa się z 48 członków, po 6 z każdego stanu; parlament z nieokreślonej liczby posłów zależnie od przyrostu ludności. Czynne prawo wyborcze pozostawiono do uznania poszczególnych stanów; do korzystania z biernego prawa wymagane jest: obywatelstwo wielkobrytańskie z urodzenia albo naturalizacja w **A-i**, 20 lat skończonych, płeć męska, trzyletni pobyt w **A-i**, posiadanie prawa czynnego w którymkolwiek ze stanów. To ostatnie teraz jest powszechne; w dwuch stanach (Południowa i Zachodnia **A.**) zostało nadane kobietom, we wszystkich zaś określa minimalny czas pobytu w stanie, najwyżej rok. Głosowanie jest bezpośrednie i tajne. Do parlamentu głosuje się na każdą osobę oddzielnie (scrutin individuel), do senatu odbywa się głosowanie z listy (scrutin de liste). Sesja senatu trwa 6 lat, co 3 lata zmienia się połowa jego składu. Sesja parlamentu trwa 3 lata. Obydwie Izby korzystają z jednakowych praw, jedynie prawo budżetowe i bile finansowe nie ulegają zmianom senatu, najwyżej senat może zwrócić się do Izby, aby sama poczyniła pewne zmiany. W razie konfliktu między Izbami w różnych sprawach, obydwie Izby ulegają rozwiązaniu. Władza wykonawcza należy do Rady wykonawczej (gabinet ministerjalny), złożonej z siedmiu ministrów. Władza sądowa w sprawach dotyczących kilku stanów albo w sporach, wynikających ze stosowania konstytucji należy do specjalnych sądów federalnych, na czele których stoi Wyższy sąd federalny. Sprawy rozstrzygnięte w Wyższym sądzie nie podlegają apelacji do Wielkobrytańskiej Rady Tajnej, jeżeli dotyczą sporów konstytucyjnych między stanami, chyba że, sam sąd Wyższy odwoła się do kompetencji Wielkobr. Rady Tajnej"; w innych wypadkach apelacja taka istnieje. *Armja* **A-i** składa się z milicji, ale głównie z wynajętych ochotników. Stany poszczególne zachowały swą niezależność, mają własne konstytucje; każdy stan ma swego gubernatora, mianowanego przez Wielkobrytańską koronę, tworzy w ten sposób łączność stanów z Wielkobrytanją i uosabia niezależność stanu od federacji. Parlamenty stanów składają się z dwuch izb: izba niższa nazywa się zgromadzeniem prawodawczym i wybiera się na zasadzie powszechnego, równego, tajnego i bezpośredniego głosowania, z prawem wyborczym czynnym i biernym dla kobiet w Zach. i Połudn. **A-i**; izba wyższa nazywa się Radą prawodawczą, w Nowej Połudn. Walji i Queenslandzie składa się z osób, wyznaczonych przez koronę, resc. gubernatora, w Zach. **A-i** częściowo z wyboru, a częściowo z nominacji, a w innych stanach na podstawie cenzusu majątkowego. — *Dzieje:* Łączność z metropolją zaznaczyła się w r. 1902, kiedy **A.** wysłała 1,000 żołnierzy na pomoc Anglji podczas wojny z Boerami. W lipcu 1903 r. parlament uchwalił asygnować po 4 mil. marek rocznie w ciągu 10 lat dla wzmocnienia australskiej eskadry. Dnia 14 maja 1902 r. generalny gubernator federacji, Karol ot Hopetoun podał się do dymisji z powodu niskiej pensji. Następcą jego został w listopadzie baron Hallam Tennyson z pensją wyższą; po roku ustąpił, i miejsce jego zajął Henryk Northcote; od kwietnia 1908 r. stanowisko to zajmuje Carol of Dudley. Wpływowa partja robotnicza wystąpiła z hasłem: **A.** dla białych, t. j. żądała zupełnego zakazu immigracji murzyńskiej, mongolgolskiej, polinezyjskich Kanaków, którzy obniżali płacę zarobkową. Dług państwowy wynosił w r. 1903 prawie 1,200 mrk na głowę. Stolicą federacji zostało 8 paźdz. 1908 miasto Canberra, w obwodzie Yass. Kiedy w końcu października 1993 r. skończyła się sesja pierwszego parlamentu federalnego, przy nowych wyborach w grudniu partja robotnicza zwyciężyła o tyle, że miała przeważający wpływ w obydwuch izbach. Wobec tego konserwatywne ministerjum Deakina (istniejące dopiero od 1903 po upadku Bartona) podało się do dymisji, a 25 kwietnia 1904 r. John C. Watson sformował nowe ministerjum ze swoich zwolenników (protekcjonistów celnych). Jego projekt o przemysłowych sądach rozjemczych już 19 lipca i 12 sierpnia wywołał taką gwałtowną opozycję w parlamencie, że Watson zaproponował rozwiązanie Izby, na co gienerał-

gubernator nie przystał, wtedy gabinet robotniczy podał się do dymisji a miejsce jego zajął gabinet liberalnych wolnohandlowców z Jerzym Houstonem Reidem na czele (połowa sierpnia 1904). Ale i liberalny gabinet, wobec zjednoczonej opozycji konserwatystów i partji robotniczej w wielu sprawach ekonomicznych, nie utrzymał się długo; został obalony w czerwcu 1905 r. i ponownie protekcjonista Deakin (czerwiec 1905) został premierem i ministrem spraw zewnętrznych. Ministerjum handlu objął Sir W. Lyne, finansów Sir John Forrest, ministerjum spraw wewnętrznych Littleton E. Groom, poczt Austin Champan, wojny Th. Playford, a prokuratorem jeneralnym został Isaac A. Isaacs. Głównym zadaniem rządu jest sanacja finansów Federacji i uregulowanie stosunku finansowego stanów do Federacji. Wielką kwestją żywotną jest też t. zw. „żółte niebezpieczeństwo“; flota Stanów Zjedn., goszcząca w sierpniu 1908 r. w Sydney i Melbourne była dlatego tak ostentacyjnie podejmowana, że urządzono z tego przyjazdu demonstrację na cześć „białej **A-i**“. We wrześniu 1906 r. zawarty został traktat z Afryką południową. D. 11 paźdz. parlament uchwalił prawo, według którego od sierpnia 1907 r. towary angielskie, przywożone na statkach z białą załogą, korzystać mogą ze specjalnych ulg. Nowego prawa celnego rząd brytański nie zatwierdził, ponieważ sprzeczne było z umowami istniejącemi między rozmaitemi państwami a Anglją. Gienerał - gubernator wobec tego rozwiązał 12 paźdz. 1906 r. parlament związkowy. Nowe wybory w grudniu niczym nie zmieniły fizjonomji izby, dlatego też ministerjum Deakinsa zostało u władzy.—*Stosunki gospodarcze* pomimo pewnych strat z powodu susz rozwijają się naogół pomyślnie. W r. 1901 było pod uprawą 3,405,146 hektarów, a w 1907: 3,863,266. W r. 1907/8 zbiór pszenicy wynosił 45 mil. buszli; zbiór kartofli w 1904/5: 296,539 tonn, wartości 1,396,400 funt. szterl.; produkcja wina 1907 r. wynosiła 270,000 hl.; zbiór siana 1905 stanowił wartość 2,969,60 funt. szterl.; produkcja cukru 1906 r. 207,795 tonn. — *Hodowla inwentarza*, w r. 1906 owiec 83,439,859 (od r. 1991 do 1907 wzrost prawie o 1 miljon); w r. 1905: rogacizny 8,341,054, koni 1,644,049, świń 1 025,953. Wywóz zamrożonej baraniny w 1907 stanowił wartość 96,8 mil. funt. szterl., a wołowiny 41,6 mil. funt. szter.— *Produkcja bawełny* w 1907 na wywóz 416 mil. funt. szterl.; *masła* w 1907: 160 mil. ang. funt., z tego wywieziono 84 mil.— *Górnictwo, przemysł i handel.* Produkcja złota w 1907: 2,582,413 uncji czystego złota; produkcja miedzi w 1907: 41,250 tonn, ołowiu w 1906: 93,000, cynku 7,000, srebra w 1905: 158.6, węgla w 1906: 8,596,000 tonn.— *Fabryk* w 1901 r. 11,498 i robotników 190,000, a w 1907 11,685 fabryk i 229,000 robotników. Główne gałęzie fabrykacji: tkactwo zatrudnia 63,000 robotników, a przemysł maszynowy 45,000. *Handel* wywozowy za r. 1906 r. przyniósł: 50,956,837 funt. szterl. za towary i 15,370,584 funt. szterl. za szlachetne kruszce i monety; w r. zaś 1907 razem: 69,870,000 funt. szterl. Główne artykuły handlu wywozowego stanowiły: wełna, złoto, pszenica, masło, bawełna, miedź, cynk, mąka, baranina i cielęcina, drzewo, węgiel, ołów, srebro i konie. Przywóz wynosił w 1907: 51,898,000 funt. szterl: ubranie, materje bawełniane, monety złote, maszyny, drzewo, blacha, papier, chemikalja.—*Kolei żelaznych* w r. 1906: 13,886 mil. ang. *Flota australijska* w 1906 liczyła: 1644 żaglowców i 1082 parowców. W r. 1906 zawinęło do portów australijskich 2043 statków o pojemności 4,006,145 tonn, z tego 837 angielskich, 358 australijskich, 267 nowozelandzkich, 169 niemieckich, 117 francuskich. W r. 1907 uchwalił parlament zbudowanie linji kolejowej wzdłuż kontynentu od Kolgoorlie do portu Augusty, również Południowa **A.** po długim oporze zgodziła się na przeprowadzenie kolei północno-południowej Port Darwin-Adelaida, która skróci podróż z Europy do Melbourne'u i Sydney'u o 3—4 dni. Wobec tego, że linja Fremante - Kalgoorlie (623 kl.) i linja port Augusta-Adelaida (417 kl.) jest gotowa, pozostaje do zbudowania 1770 kl.; jest też w projekcie linja przez Cuela wzdłuż wybrzeży; wobec trudności terenu i braku wody kosztorys obliczono na 88 mil. marek, a termin robót na 4 lata; w projekcie też jest linja łącząca południo-wschód i północ, którąby skróciła drogę do Europy i Azji. Rząd związkowy zajęty jest urządzaniem stacji dla *telegrafu bez drutu* w King Island, Rottnest Island, Kap York, Thursday Island, Good's Island i port Moresby. — *Żegluga.* Dnia 1 maja 1905 rząd zawarł umowę z Towarzystwem *Orient-Pacific*, które zobowiązało się przewozić pocztę z Adelaidy do Neapolu za wynagrodzeniem 120,000 funt. szterl.; ekspedycja odbywa się co 2 tygodnie, transport trwa 696 godzin. Na statkach nie może być załogi kolorowej i urządzenia wewnętrzne powinny zabezpieczać od pożaru. Linja pocztowa północnego niemieckiego Loydu od r. 1905 ma termin 4-tygodniowy. Jednocześnie **A.** została połączona z Azją wschodnią linją z Sydney przez Nową Gwineję do Hongkongu, Yokohamy, i Kobe. W ostatnich czasach zajęta jest **A.** zużytkowaniem wód: przez zatamowanie Yarry ma się otrzymać za pomocą elektryczności 20,000 siłę koni; przez zatamowanie Goulburnu otrzyma się największy rezerwoar w świecie, przeniesiona elektrycznie siła na 400 klm. ma poruszać kolej melbournską i maszyny w kopalniach Ballarat i Bendigo. **A.** południowa do r. 1907 wydała przeszło 100 mil. marek na urządzenia wodne. Z trzech wielkich zbiorników koło Beetloō, Haggy, Valley i Bundaleer każdy kosztował koło 15 mil. marek.

W Nowej Walji ma być urządzony zbiornik z wód Murrumbidgee (52 klm kw. powierzchni, 31,5 mil. marek kosztujący) dla zraszania okolicznych pól.—*Wojsko.* Po uchwaleniu służby obowiązkowej pod wpływem Japonji, każdy 18-letni obywatel musi w ciągu trzech lat corocznie 16 dni poświęcić ćwiczeniom wojskowym i do 40 roku życia zalicza się do szeregów. Pozatym jest: 1) 90 oficerów i 1200 żołnierzy tworzących szkołę instruktorów, 2) milicja, składająca się z 3 brygad piechoty po 4 pułki w każdej, 6 brygad kawalerji po 3 pułki w każdej, 6 baterji— wogóle podczas pokoju 14,000 ludzi i 60 dział, a na stopie wojennej 28,000 ludzi i 84 działa. 3) ochotnicy; 4) związki strzeleckie i kadry młodzieży jako rezerwa. Pogotowie wojenne wogóle słabe, reorganizacja armji jest planowana.—*Dochody państwowe* w r. 1907 wynosiły 12,832,266 funt. szterl., a wydatki 12,832,141 funt. szterl. Stolicą związku jest Canberra od r. 1908. Herb państwa ob. rysunek.—*Ekspedycje* naukowe w głąb kraju w ostatnich czasach były bardzo liczne, prof. Baldwin Spencer 9 marca 1901 r. udał się do Adelaidy i dotarł do zatoki Carpentaria, badał głównie ludność tuziemną. Tegoż roku F. S. Brockman i Wyndham podróżowali wzdłuż Pentecost River przez łańcuch gór Leopolda, powrócili doliną Drysdole. W l. 1901—02 prof. J. W. Gregory badał jezioro Eyre, doszedł do ciekawych wyników o przeszłości tego jeziora, kiedy posiadało wodę słodką i zamieszkałe było przez krokodyli i żaby, których obecnie niema. Dalej prowadzili badania: R. S. Maurice i W. R. Murray, L. Wells z George'em i H. Basedowem. Wyprawy te były bardzo uciążliwe z powodu braku wody i innych przeszkód naturalnych. Dla tych powodów nie udała się głośna wyprawa Barclay'a w towarzystwie Millera, Macphersona i Langley'a w r. 1904, który wyruszył z Oodnadatty dla zbadania nieznanych krajów od Finke River na północo-wschód do Hay River. *Etnografja.* Australczycy, tubylcy N.-Holandji, najniższy pod względem kultury z pośród szczepów rodzaju ludzkiego. W ciągu tysiącoleci odcięci od innych szczepów i odosobnieni, rozwijali urządzenia swoje, nie podlegając wpływom ludów kultury wyższej. A rozpadając się na kilkaset plemion, każde innym narzeczem, niekiedy zaś językiem mówiące, wytworzyli, wychodząc z tych samych zasad, całą moc odmiennych ustrojów społecznych. J. W. Howitt i L. Fison w dziele „Kamilaroi a. Kurnai" (1880) pierwsi zapoczątkowali badania systematyczne a na wysokości wymagań naukowych stojące. Ostatnie dziesięciolecie wydało w tym względzie plon niezmiernie obfity. Ukazały się prace wartości pierwszorzędnej, jako to: Baldwin Spencer a. F. J. Gillen „The Native tribes of Central Australia" (Lond. 1899), oraz „The Northern Tribes of Central Australia" (Lond., 1904), J. W. Hovitt „The Native Tribes of South-East Australia" (Lond. 1904), W. E. Roth „Ethnological Studies among the North-West Central Queensland Abirigines" (Lond. 1897), a nadto wiele pomniejszych przyczynków tegoż autora), liczne prace R. H. Mathews'a,— wszystko rzeczy źródłowe, pisane na podstawie obserwacji bezpośredniej i nieraz wieloletniej, które nie tylko wydobyły na jaw nieznane szczegóły co do organizacji społecznej tego najniższego a niemal wygasłego szczepu, ale nadto zmusiły do rewizji doszczętnej wszystkich twierdzeń co do ustroju społecznego okresów pierwotnych. Wywołują więc ożywioną wymianę poglądów w świecie naukowym europejskim (Andrew Lang, Hartland, Frazer, Thomas i in.) i stwarzają literaturę obfitą. Rodowody totemizmu i ograniczeń małżeńskich, monoteizmu, nomenklatur pokrewieństwa, prawa macierzystego i ojcowskiego występować zaczęły w oświetleniu zgoła nowym. Badania te jednak spóźniły się mocno, bo tubylcy w wielu dzielnicach N. Holandji wymarli zupełnie lub porzucili dawne zwyczaje. Jednocześnie rozpoczęto poszukiwania nad przeszłością człowieka na lądzie australskim. Wprawdzie wiarogodność wielu odkryć i opartych na nich twierdzeń jest bardzo podejrzana, przecież nie ulega wątpliwości iż człowiek zaludniał N. Holandję w bardzo wczesnych okresach epoki czwartorzędowej. Znaleźli się nawet tacy (Etheridge i in.), którzy mówią o jego obecności tutaj już w końcowych okresach trzeciorzędu, a Schoetensack posunął się nawet do twierdzenia bardzo nieuzasadnionego, iż człowiek powstał na N. Holandji i ztąd rozszedł się do innych części ziemi („die Bedeutung Australiens für die Herausbildung d. Menschen aus einer niederen Form" Heidelberg, 1902). W każdym razie człowiek istniał tutaj jednocześnie ze zwierzętami dzisiaj wygasłemi, kiedy klimat australski był o wiele wilgotniejszy, wzniesienie zaś n. p. m. o wiele znaczniejsze niż obecnie.

Austrja. Stosunki ludnościowe i gospodarcze ob. Austro - Węgry. *Dzieje polityczne.* Rządy dr. Körbera, prezesa ministrów austrjackich, od 18 stycznia 1900 do 30 grudnia 1904 roku, stanowią ważny okres w wewnętrznych dziejach **A-i,** ponieważ sprowadziły poważne zmiany w taktyce władz administracyjnych w kierunku większego, niż poprzednio, przygotowania ich do potrzeb jaknajszerszych kół ludności. Dr. Körber był biurokratą oświeconym, sympatyzował z ruchem reformatorskim z drugiej połowy XIX wieku. Widząc, że **A.** szarpana jest przez walki narodowościowe, usiłował stworzyć w całym państwie wspólny teren do rozwoju dobrobytu, oświaty i wolnego życia politycznego. Za jego rządów prasa, stowarzyszenia i zebrania korzystały z wolności, jakiej w **A-i** nigdy przedtym nie znały. Masy ludowe mogły się więc organizować i domagać rozmaitych zmian. Urzędnicy

austrjaccy musieli daleko ściślej, niż dawniej, przestrzegać zachowania ustaw. W tych warunkach, ludność przyzwyczajała się do korzystania z prawdziwej wolności. Dr. Körber, jako naczelnik rządu, uciekał się wprawdzie często do § 14 konstytucji, jednakże tylko z konieczności, kiedy walki narodowościowe uniemożliwiały prace parlamentu. Najważniejsza reforma za rządów Körbera było skrócenie dnia roboczego w górnictwie do 9 godzin. Ruch robotniczy w całej **A-i** rozwijał się ciągle i wywierał coraz większy wpływ na stosunki socjalno-polityczne w państwie W 1902 roku było zorganizowanych w związki zawodowe ogółem 135,178 robotników (mężczyzn 129,290, kobiet 5,888), w 1907 r. zaś 501,094 (454,693 mężczyzn i 46,401 kobiet). Robotnicy zorganizowani stanowią 22.5% ogółu pracowników. Związki zawodowe znajdują się w ścisłym kontakcie z partją socjal-demokratyczną. Agitację na rzecz równego, powszechnego, bezpośredniego i tajnego prawa głosowania do parlamentu rozpoczęli socjaliści w **A-i** jeszcze w 1893 r., w cztery lata później uzyskali je, ale tylko dla piątej, nowo utworzonej kurji. Agitację tę wznowili w latach następnych. Z początku okoliczności nie sprzyjały realizacji tego postulatu. Dopiero w czasie zatargu na Węgrzech między opozycją a cesarzem, socjaliści zorganizowali w całym państwie w tym celu szereg wielkich zgromadzeń. Gorliwym zwolennikiem tej reformy był minister spraw wewnętrznych, w gabinecie bar. Gautscha—hr. Bylandt-Rheydt. Dnia 28 listopada odbywają się olbrzymie manifestacje we wszystkich większych miastach **A-i** pod hasłem reformy wyborczej. Władze państwowe patrzą już na nie przychylnie, uważając zaprowadzenie powszechnego prawa głosowania za konieczność państwową. Dn. 23 lutego prezes ministrów bar. Gautsch składa Izbie poselskiej projekt reformy wyborczej. Rozpoczyna się walka wśród której gabinet barona Gautscha upada. Książę Hohenlohe, czerwonym księciem zwany, staje na czele rządu, wkrótce jednak, z powodu spraw węgierskich, upada, nie doprowadziwszy do końca reformy wyborczej. Miejsce jego zajmuje bar. Beck, któremu wreszcie udaje się przeprowadzić reformę wyborczą, po licznych pertraktacjach z poszczególnemi stronnictwami i osobistościami, przy pomocy samego cesarza, który w akcji tej brał żywy udział. Dn. 26 stycznia 1907 roku reforma wyborcza w ostatecznej formie uzyskała sankcję cesarską i stała się prawem. Przeprowadzenie jej pociągnęło za sobą inne zmiany w konstytucji austrjackiej: reformę Izby panów, oraz dokładniejsze, niż poprzednio, rozgraniczenie atrybucji parlamentu i sejmów krajowych, z rozszerzeniem zakresu działalności ostatnich. Zamiast § 12 Ustawy zasadniczej z 21 grudnia 1867 r. wydano nową pod tym samym paragrafem 26 stycznia 1907 r. który przytaczamy dosłownie: „Wszystkie inne sprawy ustawodawstwa, których w ustawie niniejszej nie zastrzeżono wyraźnie Radzie Państwa, należą do zakresu działania sejmów krajowych królestw i krajów reprezentowanych w Radzie Państwa i będą załatwiane w sejmach i za pośrednictwem sejmów w sposób konstytucyjny. W sprawach które zatym na podstawie statutów krajowych i niniejszej ustawy zasadniczej należą do zakresu działania ustawodawstwa krajowego, może to ustawodawstwo wydawać postanowienia, potrzebne do unormowania tych spraw także w zakresie ustawodawstwa sądowo-karnego i policyjno-karnego, jakoteż prywatno-prawnego. Do zakresu działania ustawodawstwa krajowege należą także takie zarządzenia względem organizacji państwowych władz administracyjnych, które są następstwem kompetencji ustawodawstwa krajowego do organizacji autonomicznych władz administracyjnych i mieszczą się w ramach postanowień zasadniczych, zastrzeżonych ustawodawstwu państwowemu w myśl § 11 (ustęp pod literą *l)* niniejszej ustawy zasadniczej. Jeśliby jednak którykolwiek sejm uchwalił, aby ten lub ów przekazany mu przedmiot ustawodawstwa traktowano i załatwiano w Radzie Państwa, natenczas przedmiot taki przechodzi na ten wypadek i względem tego sejmu do zakresu działania Rady Państwa". Nowa, przytoczona wyżej redakcja § 12 rozszerza kompetencję sejmów krajowych i zapewnia im możność wydawania postanowień prawno-karnych, policyjno-karnych i prywatno prawnych. Zapadła ona na skutek wniosku posła Starzyńskiego, który postawił jeszcze wniosek dodatkowy, przyjęty także przez parlament, a dotyczący bliższego określenia pojęcia „kultury krajowej", którą statuty krajowe zaliczają do kompetencji sejmów krajowych. Ta uchwała sejmów brzmi: „... do spraw kultury krajowej, zastrzeżonych dla ustawodawstwa krajowego, należą sprawy dotyczące, rolnej i leśnej produkcji tudzież obrabianie i użytkowanie z jej zakresu, jak: leśnictwo, polowanie, rybołówstwo, chów zwierząt, ochrona pól, środki tępienia szkodników rolnych i leśnych, użytkowanie, kierowanie i ochrona wód, meljoracje, zabudowania potoków górskich, regulacja i wykupno służebności lasowych, pastwiskowych i t. p. dalej, wszelkie sprawy ustroju agrarnego, jak przepisy o wolnej podzielności gruntów lub jej ograniczeniu, o włościach rentowych, szczegółowe postanowienia o podziale spadków odnośnie do gospodarstw włościańskich, o wszelkich operacjach agrarnych i t. d., wreszcie udział w normowaniu kredytu rolniczego i lasowego, w organizacji stanu rolniczego i lasowego, w urządzeniu stosunków robotników rolnych, lasowych i t. p.". Zamiast dawnego § 6 ustawy z dnia 21 grudnia 1867 roku obowiązuje nowy na mocy ustawy z dnia 26 stycznia 1907 r. Przyta-

czamy go dosłownie. „Izba posłów składa się z wybranych 516 członków, a mianowicie w liczbie ustalonej na każde królestwo i kraj w następujący sposób:

1.	Z królestwa Czech	130
2.	„ „ Dalmacji	11
3.	„ „ Galicji i Lodomerji z W. Ks. Krakowskim. . . .	106
4.	„ arcyksięstwa Austrji Niższej . .	64
5.	„ „ Austrji Wyższej . .	22
6.	„ księstwa Solnogrodu.	7
7.	„ „ Styrji	30
8.	„ „ Karyntji.	10
9.	„ „ Krainy	12
10.	„ „ Bukowiny	14
11.	„ margrabstwa Moraw	49
12.	„ księstwa Szląska Górnego i Dolnego.	15 15
13.	„ uksiężęconego hrabstwa Tyrolu.	25
14.	„ kraju Przedarulańskiego . . .	4
15.	„ margrabstwa Istrji	6
16.	„ uksiążęconego hrabstwa Goryc ji i Gradyski.	6
17.	„ miasta Trjestu z okręgiem . .	5

Według narodowości reprezentacja w austrjackiej Izbie poselskiej przedstawia się, jak następuje: Niemców 233, Czechów 107, Polaków 79, Słoweńców 24, Włochów 14, Rusinów 32, Kroatów 11, Serbów 2, Rumunów 4, Żydów sjonistów 5. W poszczególnych krajach koronnych wypada na 1 posła mieszkańców:

W Solonogrodzie	26900
„ kraju Przedarulańskim .	29660
„ Trjeście	33240
„ Karyntji	36080
„ Wyższej Austrji . . .	36370
„ Goryc ji i Gradysku . .	37570
„ Krainie	42030
„ Styrji	43780
Na Śląsku.	44250
W Dolnej Austrji	44650
„ Czechach	48240
„ Morawach	49400
„ Bukowinie	51670
„ Dalmacji	53170
„ Istrji	56000
„ Galicji.	68720

Liczba osób poszczególnych narodowości, przypadających na 1 posła:

Włochów.	38270
Niemców.	39360
Rumunów	46190
Słoweńców	49700
Serbów	50000
Polaków	51860
Kroatów	55550
Czechów	55660
Rusinów	102470

Z powyższych danych widzimy, że ustosunkowanie ilości mandatów dla poszczególnych krajów i narodów jest bardzo nierówne. Zależało ono od różnych czynników nie zawsze poddających się ścisłemu sformułowaniu: poziomu kulturalnego ludności, wysokości opłacanych podatków, znaczenia politycznego poszczególnych krajów i narodów w państwie. Okręgi wyborcze w miejscowościach zamieszkałych przez ludność, należącą do kilku narodowości, są tak zakreślone, żeby mniejszości narodowościowe mogły mieć swoją reprezentację. Skutkiem tego łączone są nieraz w jeden okręg wyborczy terytorja nie stykające się ze sobą. W niektórych okręgach, mieszanych pod względem narodowościowym, wyborcy głosują na dwuch posłów. Wogóle system wyborczy jest bardzo skomplikowany. Żywioły konserwatywne w Izbie panów, podczas omawiania reformy wyborczej do Izby poselskiej, zażądały reorganizacji Izby panów, celem większego uniezależnienia jej od pozostałych czynników konstytucyjnych. Przedtym cesarz mógł dowolnie zwiększać liczbę dziedzicznych i dożywotnich członków Izby panów. W ten sposób ciało to stawało się zależne od rządu, a nawet Izba niższa mogła za pośrednictwem korony wywierać nacisk na Izbę panów. Obecnie do ustawy z d. 21 grudnia 1867 r. do § 5, dotyczącego nominacji przez cesarza dożywotnich członków Izby panów, dodano, na podstawie nowej ustawy z d. 26 stycznia 1907 r.: „Liczba tych członków nie może być wyższa nad 170, ani mniejsza niż 150“. Co do dziedzicznych członków Izby panów, nowa ustawa nie stawia monarsze żadnych ograniczeń. Nakoniec wspomnieć należy jeszcze o jednej zmianie w konstytucji zaprowadzonej w r. 1907, a wyrażonej w dodatku do pierwszego ustępu § 1, drugiego i trzeciego ustępu, „Członków Izby panów powołanych na zasadzie postanowień następnych § 3 i 5 można wybierać do Izby posłów. W razie przyjęcia takiego wyboru przerywa się uczestnictwo w Izbie panów na czas trwania tego mandatu poselskiego. Stosunki narodowościowe uległy także pewnym zmianom w poszczególnych krajach w okresie od r. 1903 do 1909. Najważniejszą z nich jest zaprowadzenie na Morawach katastru narodowego, polegającego na takim ustosunkowaniu okręgów wyborczych, które zapewnia stale Czechom 75, a Niemcom 76 posłów w morawskim sejmie krajowym. Podzielono też Radę szkolną krajową na niemiecką i czeską. W Czechach dotychczas nie uregulowano stosunków narodowościowych, które w ostatnich czasach zaostrzyły się. W roku bieżącym 1909 w Dalmacji rozszerzono prawa języka włoskiego i kroackiego kosztem niemieckiego. Natomiast świeżo wzmocniono w czterech prowincjach czysto niemieckich **A-i** (w Dolnej i Wyższej **A-i**, w Solonogrodzie i kraju Przedarulańskim) stanowisko języka niemieckiego

przez ustawę uchwaloną w sejmach tych krajów i sankcjonowaną przez cesarza. Niedopuszcza ona języków nieniemieckich do seminarjów nauczycielskich krajowych, państwowych i prywatnych, mających prawo publiczności. Prawo to pośrednio uniemożliwia zakładanie szkół ludowych z wykładowym językiem nieniemieckim, gdyż według ustaw krajowych, w szkołach takich wykładać mogą tylko ci, co ukończyli krajowe seminarja nauczycielskie. Wyjątek zrobiono dla kilku miejscowości w Dolnej **A-i**, w których jest wielu Czechów, nie dla Wiednia jednak, w którym jest ich z górą 200,000. Oczywiście w powyższych 4-ch krajach język niemiecki jest językiem urzędowym władz państwowych i autonomicznych. Osią walk narodowościowych jest okoliczność, że kraje historyczne, wchodzące w skład **A-i**, są zaludnione przez rozmaite narodowości. Stąd walka między „prawami historycznemi“ narodów, mających przewagę w krajach, a obecnym ustosunkowaniem się rozmaitych grup narodowych i dążnością mniejszości narodowych do zdobycia dla siebie praw. Wśród walk narodowościowych w **A-i** dominuje niewątpliwie walka Niemców z Czechami, która obecnie przekroczyła już Czechy, Morawy i Śląsk i przedostała się do Dolnej **A-i** (ob. Czechy). Zaprowadzenie powszechnego prawa głosowania do centralnego parlamentu w **A-i** nie doprowadziło na razie do przeniesienia tej reformy do sejmów krajowych, chociaż w ostatnich latach prawie we wszystkich sejmach krajowych **A-i** zmieniono system wyborczy w duchu demokratycznym, przez zaprowadzenie kurji powszechnego głosowania albo przez rozszerzenie praw głosowania na szersze niż dotychczas koła. Tylko w Czechach i Galicji nie zmieniono systemu wyborczego do sejmów krajowych; na Śląsku reforma wyborcza była uchwalona przez sejm w sposób bardzo wadliwy i nie uzyskała sankcji cesarskiej; na Bukowinie przeprowadzona zostanie wkrótce. Walka narodowościowa w **A-i** zaostrzyła się w czasach ostatnich i udaremnia prawidłowe funkcjonowanie parlamentu. Powszechne głosowanie nie usunęło jej, zapewniło tylko poważny wpływ na prawodawstwo socjalnej demokracji. Na porządku dziennym jest obecnie w **A-i** bardzo poważna reforma — ubezpieczenie na starość robotników, pracowników różnej kategorji i samodzielnych drobnych producentów. Ubezpieczenie urzędników prywatnych jest już postanowione. Reforma pomyślana jest szeroko. Wogóle **A.** w ostatnich kilkunastu latach zrobiła ogromne postępy, i chociaż życie jej wewnętrzne szarpane jest przez silne antagonizmy narodowe, to jednak, faktem jest niezawodnym, że nawet najsłabsze grupy narodowe w **A-i** osiągnęły poważne zdobycze skutkiem tego, że warunki polityczne pozwalają im swobodnie się rozwijać.

Austro-Węgry. Na przestrzeni 675,885 klm. kw. posiadały w 1907 r. mieszkańców 50,499,010, na 1 klm. kw. 74.7. Z tego: 1) w Cisltawji na 300,000 klm. kw. przypadało w 1907 r. — 27,995,895 m.

Poszczególne kraje korony austrjackiej:

Kraje	Przestrzeń w klm. kw.	Ludność (1907 r)	Na 1 klm. k.
Austrja Niższa . . .	19,824	3,449,378	172,5
Austrja Wyższa . .	11,981	837,605	69,8
Solonogród	7,153	211,811	30,3
Styrja	22,426	1,425,196	63,7
Karyntja	10,327	376,669	36,5
Kraina	9,955	520,043	52,2
Pobrzeże: Istrja . .	4,955	374,191	75,5
Pobrzeże: Gorycja i Gradyska	2,918	246,490	85,0
Pobrzeże: Trjest . .	95	200,238	2107,7
Tyrol	26,682	901,182	33,7
Voralberg	2,602	141,835	54,5
Czechy	51,948	6,659,410	128,1
Morawy	22,221	2,572,271	116,0
Szląsk.	5,147	744,742	144,6
Galicja z Krakowem.	78,493	7,908,504	100,7
Bukowina	10,441	791,820	75,8
Dalmacja.	12,832	634,511	49,3

2) Translitawja na przestrzeni 324,857 klm. kw. posiadała w 1907 r. 20,674,735 m. czyli na 1 klm. kw. 63,6; z tego:

Kraje	Przestrzeń w klm. kw.	Ludność (1907 r.)	Na 1 klm. k.
Węgry	282,323	18,048,106	63,9
Kroacja-Sławonja. .	42,534	2,626,629	61,8

Wreszcie trzecia składowa część monarchji— Bośnia i Hercegowina, wcielone do monarchji 1909 — posiadały na 51,028 klm. kw. (1908 r.) 1,828,379 m., na 1 klm. kw. 35,8.

Spis z 31 grudnia 1900 r. uwzględniający podział ludności podług wyznania, narodowości i rodzaju zajęć, dał wyniki następujące:

Podług wyznania	*Cisltawja*	*Translitawja*
katolików	20,660,279	9,919,913
grekokatolików . . .	3,134,439	1,854,143
prawosławnych . . .	606,764	2,815,713
ormiańskich katolików.	2,000	—
starokatolików . . .	13,000	—
ewangielików . . .	494,011	3,730,084
izraelitów	1,224,899	851,378
bezwyznaniowych . .	6,000	—
mahometan	1,000	—
innych wyznań . . .	8 000	—

Bośnia i Hercegowina (1908): mahometan 33,4%, prawosławnych 43,5%, katolików 22,2%, izraelitów 0,6%, innych 0,3%.

Statystyka podług narodowości:

Narodowość	Cislitawja ogólna ilość	Cislitawja %	Translitawja ogólna ilość	Translitawja %
Niemców	9,171,600	35,8	2,135,181	11,1
Czechów	5,955,400	23,2	—	—
Polaków	4,252,400	16,6	100,000 *)	
Rusinów	3,381,600	13,2	429,447	2,2
Słoweńców	1,192,800	4,7	—	—
Słowaków	—	—	2,019,641	10,5
Serbów i Kroatów	711,900	2,8	2,730,649	14,2
Włochów i Ladynów	727,100	2.8	—	—
Rumunów	240,500	0.9	2,799,479	14,6
Węgrów	9,516	—	8,742,301	45,5

Statystyka podług zajęć z dnia 31 grudnia 1900 r. daje:

Rodzaj zajęcia	*w Cislitawji* Ilość osób	*w Translitawji* Ilość osób
Rolnictwo, hodowla bydła, ogrodownictwo	8,113,758	6,007,297
Leśnictwo, łowiectwo	87,124	44,435
Rybołówstwo, gospodarstwo wodne, pszczelnictwo	4,692	3,658
Górnictwo i hutnictwo	194,106	57,270
Przemysł kamienny i ziemny	167,506	44,887
Przemysł metalowy	279,697	128,205
Przemysł maszynowy, narzędzi	127,136	72,428
Przemysł chemiczny	46,338	14,494
Przemysł budowlany	372,733	125,070
Przemysł poligraficzny	37,963	17,059
Przemysł włóknisty	449,011	34,156
Przemysł papierowy i skórzany	96,116	24,323
Przemysł drzewny	240,602	95,823
Przemysł produktów spożywczych	239,349	128,628
Przemysł napojów gorących i wogóle napojów	274,218	108,463
Przemysł odzieżowy	567,148	281,320
Inne zatrudnienia w przemyśle	46,841	370
Handel towarów	399,905	210,960
Instytucje ubezpieczeniowe, kredytowe i t. p.	28,626	14,253
Transport lądowy	249,951	106,131
Transport wodny	14,542	10,933
Inne środki komunikacji i handlu	30,377	20,432
Służba domowa	313,082	385,324
Wyrobnicy		293,698
Wojsko czynne	229,037	132,336
Urzędnicy dworscy, państwowi, i instytucji publicznych	336,114	213,910
Wolne zawody	52,009	
Rentjerzy i utrzymujący się z pomocy innych	537,545	140,928
Znajdujący się w zakładach dobroczynnych	310,275	—
Bez podania zajęcia	262,759	62,300
Razem	14,108,596	8,830,995

Wspólny budżet obydwuch połów monarchji wynosił w rubryce wydatków (1909): na armję i marynarkę 398.8 mil. koron, na zarząd centralny 19.4 m., na okupację Bośni 8.2 m.; w rubryce wpływów: z ceł 152.8 m., kwoty wpłat od **A-i** 171.4 m., od Węgier 90.7 m., z innych 11.5 m. koron. Dochody samej **A-i** (1909) dosięgły 2303.7 mil. koron, wydatki zaś 2303.6 m. Dług państwowy **A-i** (1908) wynosił 9975.5 mil. koron. Armja austro-węgierska czynna w czasie pokoju wraz z landwerą (1908) obejmowała 399,420 ludzi, na stopie wojennej wraz pospolitym ruszeniem 2,330,000, dział posiadała 1,912, koni 300,000. Flota wojenna (1909) składała się z 168 jednostek, w tym 12 pancerników, 83 torpedowych łodzi. Flota handlowa **A-i** (1908) liczyła 1,716 jednostek, w tym statków parowych 293; Węgry (1907) miały 196 jednostek, w tym statków parowych 104. Sieć kolejowa obejmowała ogółem (1908) 46,528 klm. z tego w budowie było 23,487 klm. *Handel.* Wartość wywozu wynosiła 1905: 2168.1 mil. koron, przywozu 2157.9 m. wobec wywozu 1900: 1696.4 m. i przywozu (1900)—1942 m. *Emigracja.* Wyemigrowała z obydwuch połów monarchji, do trzech głównych krajów immigracyjnych następująca ilość osób:

	Stany Zjedn. Amer. Płn.	Kanada	Argientyna
1904	165,793	11,136	2,237
1905	284,967	10,060	5,346
1906	296,208	10,170	6,130
1907	352,983	—	3,445

*) Podług E. Czyńskiego „Etnograficzno-statystyczny zarys ludności polskiej" (Warsz., 1909).

W 1903 roku zaostrzyły się wzajemne stosunki między dwiema składowemi częściami monarchji Habsburgów. Już w roku poprzednim na Węgrzech, zwłaszcza w partji niepodległości, powstał silny prąd do unarodowienia węgierskiej części armji wspólnej, innemi słowy, do zaprowadzenia w niej języka węgierskiego. W 1903 r. wspólny całej monarchji minister wojny zażądał zwiększenia, nieznacznego zresztą, kontyngensu rekruta i odpowiedniego podwyższenia budżetu wojskowego. Ministerjum węgierskie przedstawiło w tej sprawie odpowiedni projekt Izbie, na co parlament oświadczył, że wtedy tylko przychyli się do jego żądań, kiedy w węgierskich oddziałach wspólnej armji językiem komendy i służby wojskowej będzie język węgierski. Powyższe stanowisko opozycji w parlamencie, t. j. partji niepodległości, znalazło w społeczeństwie dość silne oparcie. Hr. Apponyi, prezes Izby przyjmował ciągle deputacje wyrażające protest przeciwko żądaniom ministra wojny. W takich warunkach gabinet Széll'a podał się do dymisji. Cesarz polecił Stefanowi Tiszy utworzenie nowego ministerjum. Misja ta nie powiodła się jednak temu mężowi stanu, wówczas monarcha zwrócił się do hr. Karola Khuen Héderwarego, upoważniając go zarazem do wycofania projektu zwiększenia kontyngensu rekruta, co wywowało tak silną opozycję. Ustępstwo to jednak nie uspokoiło Węgrów, którzy postanowili dążyć wytrwale do wprowadzenia języka węgierskiego do węgierskich oddziałów wspólnej armji. Gabinet dr. Khuen Héderwarego wkrótce upadł; cesarz polecił powtórnie utworzenie ministerjum Stefanowi Tiszy. Wobec powyższych żądań Węgrów Franciszek Józef uznał za potrzebne zająć wyraźne stanowisko, angażując się w tej sprawie osobiście. 16 września 1903 roku w rozkazie, wystosowanym do armji, potępił dążenia do jej rozdwojenia, zastrzegając sobie tylko prawo decydowania w sprawie armji. To stanowisko monarchy wywołało na Węgrzech silne oburzenie, w **A-i** zaś spotkało się z dużym uznaniem. Stosunki zaostrzały się coraz bardziej. Stefan Tisza postanowił zwalczyć opozycję za pomocą środków energicznych. Na pierwszym planie postawił zmianę regulaminu Izby, któraby uniemożliwiła obstrukcję mniejszości, zapewniając większości możność zgniecenia opozycji. Tisza należał do partji liberalnej, która stoi na gruncie ugody 1869 r. Opozycja zwalczając prezesa ministrów, usiłowała wykazać, że tylko sztuczny system wyborczy, obowiązujący na Węgrzech zapewnia stronnictwu liberalnemu przewagę i że należy przeprowadzić reformę wyborczą, opartą na głosowaniu powszechnym. Wśród takiej walki parlament węgierski nie uchwalił nawet budżetu. Tisza musiał obiecać rozszerzenie praw wyborczych i cofnięcie projektu, dotyczącego zmiany regulaminu Izby. Wtedy dopiero gwałtowna opozycja ustała i budżet został uchwalony w marcu 1904 roku. Było to jednak tylko krótkie zawieszenie broni. W gruncie rzeczy ani korona, ani ministerjum nie myślały ustępować. Tiszy chodziło tylko o zyskanie na czasie oraz o uchwalenie budżetu przez parlament. W liście do swoich wyborców z dnia 4 października prezes ministrów węgierskich protestował przeciwko wszelkim zakusom ku podkopaniu jedności armji, stwierdzał wyłączne prawa cesarza do decydowania w tej dziedzinie i podnosił ponownie konieczność zmiany regulaminu Izby. List ten wywołał oburzenie partji niepodległości i niezadowolenie w szerszych kołach społeczeństwa. Po zebraniu się parlamentu, Tisza zapowiedział, że zreformowanie systemu wyborczego nastąpi po trzech latach potrzebnych do zbadania odpowiednich projektów i dyskusji; przedtym zaś należy zreformować regulamin. Na to wódz partji niepodległości, Franciszek Kossuth, syn Ludwika, odpowiedział, że przed uskutecznieniem reformy wyborczej opozycja nie zgodzi się na zmianę regulaminu Izby. 18 listopada udało się Tiszy przy pomocy prezesa Izby w odpowiedniej chwili przeforsować w Izbie swój wniosek regulaminowy podstępem i gwałtem. Krok ten wywołał oburzenie w całym kraju, część członków partji liberalnej z Juljuszem Andrassym na czele odłączyła się od Tiszy. Wobec takich warunków prezes ministrów rozwiązał parlament i rozpisał nowe wybory. Liczył na to, że uda mu się przeforsować swoich kandydatów. Zawiódł się jednak. Podczas wyborów z dnia 26 stycznia 1905 r. koalicja stronnictw opozycyjnych zwyciężyła. Stefan Tisza podał się do dymisji, która została przyjęta; miejsce jego zajął generał Fejérvary. Nowy rząd chcąc złamać opozycję, postanowił rozszerzyć znacznie koło osób uprawnionych do wyborów do parlamentu. Minister spraw wewnętrznych Kristoffy wystąpił z projektem reformy wyborczej, który upoważniał do głosowania tych, co umieli czytać i pisać. Zwiększał liczbę głosujących o 400.000 osób. Publicyści opozycji wykazywali, że projekt ten był dla Węgrów niekorzystny, gdyż znaczna część ludności wieśniaczej madziarskiej straciłaby prawo głosu, zyskałaby natomiast ludność miejska, wśród której żywioły niewęgierskie stanowią procent większy, niż wśród rolników. Opozycja węgierska zwiększała coraz swe siły i zdobywała silną pozycję w instytucjach samorządnych, w komitatach, utrudniając niezmiernie położenie rządu, który znalazł się w sytuacji bez wyjścia. Wreszcie zgodzono się na kompromis: gabinet generała Fejérvarego musiał ustąpić, opozycja doszła do władzy. Na czele gabinetu stanął liberał Wekerle, wódz zaś partji niepodległości Kossuth został ministrem handlu. Nowy gabinet zobowiązał się przeprowadzić reformę wyborczą.

Sprawy wojskowe zostały odroczone i narazie pozostały bez zmiany. Życie polityczne Węgier wróciło do normalnego stanu, oczywiście tylko na lat kilka. Kompromis ten zawarty został 11 kwietnia 1906 r. Program partji niepodległości spopularyzował się, jednakże punktem wyjścia kompromisu była ugoda z 1867 r. Ostatecznym celem partji niepodległości jest usunięcie dualizmu austro-węgierskiego i zaprowadzenie na jego miejsce unji osobistej. Zawarcie kompromisu ułatwiło przeprowadzenie nowej ugody między obiema częściami monarchji w końcu 1907 r., która weszła w życie od stycznia 1908 r. Umowa ta zawiera nowe ustosunkowanie ciężarów pieniężnych, przeznaczonych na pokrycie wspólnych wydatków monarchji. **A.** płacić ma 63.6%, Węgry 36.4%. Część przypadająca na Węgry została nieco zwiększona w stosunku do lat ubiegłych. Umowa powyższa obowiązuje do 31 grudnia 1917 roku. Zawarcie kompromisu między koroną a opozycją węgierską nie osłabiło fermentu politycznego na Węgrzech. Przeciwnie, do dawnych żądań dotyczących zaprowadzenia języka węgierskiego w armji przybyło nowe: stworzenie oddzielnego państwowego banku węgierskiego. Partja niepodległości jest zwolenniczką zmiany ustawy wyborczej, ale nie w duchu powszechnego prawa głosowania. Jedynie socjaliści domagali się i domagają energicznie tej reformy. Węgry zrobiły w ostatnich czasach znaczne postępy na polu ekonomicznym. Przemysł wielki rozwinął się silnie, chociaż i dziś jeszcze spotyka się z silną konkurencją austrjackiego, a po części i innego. To też Węgrzy chcą się uniezależnić ekonomicznie od **A-i** i posiadać własny teren celny i własny bank. Z żądaniami temi występują sfery przemysłowe i część arystokracji, posiadająca duże przedsiębiorstwa; w szerszych kołach społecznych są one popularne jako symbol niepodległości Węgier. Żądanie natomiast oddzielnego terenu celnego i protegowanie silne przemysłu fabrycznego jest niekorzystne dla wielkich agrarjuszy, zainteresowanych w wywozie zboża za granicę. Partja liberalna obawia się podziału wspólnego Banku Austro-Węgierskiego na dwa niezależne, gdyż w takim razie Bank Węgierski nie wzbudzałby tego zaufania, jak obecnie wspólny, co odbiłoby się ujemnie na interesach ekonomicznych Węgier. Korona poczęła w drugiej połowie 1909 roku nalegać na przeprowadzenie reformy wyborczej. Opracowany przez rząd węgierski projekt był daleki od powszechnego prawa głosowania. Przeciwko niemu wystąpili gwałtownie socjaliści, niezadowolił on też i korony. Stronnictwo niepodległości domagało się znowu zaprowadzenia języka węgierskiego w węgierskiej części wspólnej armji oraz odrębnego banku. Korona sprzeciwiła się temu. Gabinet Wekerlego podał się do dymisji. Cesarz odroczył ją aż do utworzenia nowego gabinetu. Ostatnie miesiące 1909 roku upłynęły na rokowaniach cesarza z różnemi węgierskimi mężami stanu. W trakcie tych rokowań partja niepodległości rozdzieliła się na dwie: jedna z Kossuthem na czele odrzuca powszechne prawo głosowania, domaga się zaprowadzenia języka ojczystego w węgierskiej części wspólnej armji, oddzielnego banku, stawia jednak to żądanie na drugim planie; druga—z Justhem na czele godzi się na równe, powszechne prawo głosowania, pewne ustępstwa na rzecz narodów niemadziarskich, zamieszkujących Węgry, nie żąda wprowadzenia języka węgierskiego do armji, natomiast wysuwa na plan pierwszy ekonomiczne uniezależnienie Węgier, do którego wstępem ma być utworzenie odrębnego banku. Cesarz powierzył utworzenie gabinetu Władysławowi Lukacsowi. Stanowisko Austro-Węgier w omawianym tu okresie wzmocniło się znacznie nazewnątrz przez zdobycie poważnego wpływu w stosunkach międzynarodowych, podniesienie się ekonomiczne państwa, oraz wcielenie do monarchji Bośni i Hercegowiny. Hr. Gołuchowski we wrześniu 1903 r. zawarł ugodę z rosyjskim ministrem spraw zagranicznych, dotyczącą spornych spraw na półwyspie Bałkańskim, zwłaszcza stosunków w Macedonji. To porozumienie zostało zerwane w lat kilka. Rewolucja turecka, która zaprowadziła ustrój konstytucyjny, skłoniła **A.-W.** do ostatecznego rozwiązania kwestji Bośni i Hercegowiny. Kraje te, oddane traktatem berlińskim monarchji Habsburgów w zarząd bezterminowy—musiały prędzej czy później wejść w skład **A.-W.**, które włożyły w nie znaczne sumy. 5 paźdz. 1908 r. **A.-W.** wystosowały notę do mocarstw o wcieleniu Bośni i Hercegowiny do swoich posiadłości. Nota powyższa wywołała w dyplomacji europejskiej burzę. O mało co nie przyszło do wojny między Austrją a Rosją. Ostatecznie pokój został uratowany; stosunki jednak pomiędzy temi państwami pozostają po dziś dzień bardzo naprężone. Porozumienie między **A.-W.** a Turcją zostało, po chwilowym bojkocie towarów austrjackich przez Turków, doprowadzone do skutku. **A.-W.** zrzekły się wszelkich pretensji do sandżaku Nowobazarskiego, wycofując z niego wojska i oddając go Turcji. Prócz tego wypłaciły jej, tytułem odszkodowania za domeny, posiadane w anektowanych krajach (Bośni i Hercegowinie) 2,500,000 tureckich funtów w złocie. Bośnia i Hercegowina stanowić będą część **A.-W.** jako całości, nie wejdą więc ani w skład Austrji ani Węgier. Anektowane kraje otrzymały autonomję prowincjonalną (ob. Bośnia)

Austrjacka szkoła ekonomji politycznej odrzuca teorję wartości, opartą na pracy (rozwijaną i uzupełnianą stopniowo przez Adama Smidta, Ricarda, Karola Marksa), uznając za źródło wartości użyteczność przedmiotu (teorja

granicznej użyteczności). Głównym przedstawicielem tego kierunku jest Böhm-Bowerk.

Autoaglutynacja, zbijanie się w grudki bakterji bez dodania surowicy swoistej aglutynującej (ob. aglutynacja).

Autoamboceptor (ob. autolyzyna), ciało, znajdowane w surowicy ustroju podczas hemoglobinurji paroksyzmalnej i rozpuszczające czerwone krążki krwi tegoż ustroju.

Autobasidiomycetes, rodzaj grzybków (ob. grzybki).

Autochromja, właściwiej autotypolitografja, połączony sposób drukowania barwnego; właściwe płyty z rysunkami, otrzymuje się metodą miedziorytniczej autotypji i drukuje się na prasie drukarskiej, barwy zaś litografuje się i odbija na maszynie drukarskiej z kamienia.

Autodrom, plac dla ruchu automobilów.

Autofobja, (ob. auto skrócone automobil i fobja strach) — strach instynktowny, nieumotywowana obawa pewnych osób, jaką odczuwają na widok automobilu; obawa jeżdżenia automobilem i niechęć do automobilistów i tego rodzaju lokomocji.

Autogienetyczne rozcinanie, ob. metale.

Autogienetyczne spajanie, ob. metale.

Autohemolizyny, ciała, wytwarzane przez zakażony ustrój, naprz., w zakażeniu węglikowym, i rozpuszczające własne czerwone krążki krwi ustroju (ob. hemolizyny). Casagrandi nie utożsamia ich z hemotoksynami (ob. hemotoksyny).

Autoinokulacja (łac. autoinoculatio) oznacza dobrowolne zaszczepienie sobie jakiejkolwiek choroby.

Autokataliza, ob. Kataliza.

Autoklaw, naczynie metalowe zamknięte, do gotowania pod ciśnieniem, często stosowane w chemji, gdy chodzi o znaczne ciśnienie, w bakteriologji do sterelizacji substancji (ob. sterelizacja).

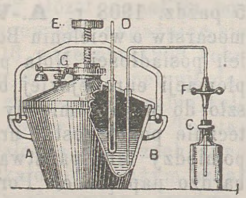

Autoklaw.

Autoliza (gł. dzieło, ob. autodigiestja): 1) Salkowski wykonał odnośne doświadczenia w ten sposób, że świeże organy ługował wodą chloroformową. Otrzymał przytym z wątroby leucynę i tyrozynę, lecz nie znalazł kwasów rozpuszczalnych w wodzie i w eterze. Wyciąg z wątroby zamienia glykogen na cukier. W procesie autodigestji odgrywa przeważną rolę rozpuszczalny ferment. Badania na tenże temat wykonane w r. 1900 przez Jacoby'ego wykazały, że z wyciągu wątroby zapomocą siarczanu amonu osadzić można ciało, którego wodny roztwór posiada własność trawienia ciał białkowych wątroby i rozszczepia kwas hipurowy z utworzeniem mocznika. Autor ten proponuje zjawisko autodigiestji nazywać; 2) obumieranie i rozpuszczanie się bakterji w starych hodowlach płynnych, w wodzie dystylowanej, w fizjologicznym roztworze soli kuchennej.

Autolizyna ob. autoamboceptor.

Automaty czyli przyrządy samodziałające znajdują szerokie zastosowanie w sygnalizacji kolejowej, sygnalizacji pożarów i wielu innych gałęziach techniki. **A.** oparte na działaniu prądu elektrycznego zajmują przodujące miejsce. Za pomocą *narzędzi automatycznych* król Edward VII za naciśnięciem kontaktu elektrycznego w pałacu swoim w Londynie, otwiera w 1910 r. wystawę aeronautyczną i samochodową w Kolumbji w St. Zjedn. Am. Półn., przyczem otwierają się podwoje pawilonów wystawy i płonie iluminacja elektryczna. **A.** wagi stosowane częstokrotnie w młynarstwie dla kontrolowania obiegu ziarna i mąki. **A.** zwrotnice stosowane w kolejnictwie *samoczynnie* skierowywują pociągi na tory ratunkowe w razie zajęcia torów głównych (ob. gł dzieło).

Automobile, ob. samochody.

Autonomja. Wyraz autonomja oznacza prawo samodzielnego (w stosunku do całości wyższego rzędu) regulowania przez korporacje albo prowincje i kraje swych spraw wewnętrznych **A.** prowincji albo kraju różni się od ich samorządu, który oznacza tylko samodzielność administracyjną. Pojęcie autonomji obejmuje nietylko administrację, lecz także stanawianie praw w określonym zakresie. Stopień **A.** prowincji i krajów w rozmaitych państwach bywa bardzo różny, w zależności od ścierających się ze sobą sił odśrodkowych i dośrodkowych. **A.** łączy się zawsze z samorządem. Niektórzy teoretycy prawa państwowego, zwłaszcza w Niemczech, twierdzą, że cechą **A.** w przeciwstawianiu do federacji jest to, że opiera się nie na samodzielnym prawie krajowym lecz na ustawie państwowej, wydanej przez centralną władzę państwową. Pogląd powyższy nie jest słuszny, jako nie zgodny z rzeczywistością. Istotnie, Kroacja, np. wchodząca w skład państwa węgierskiego posiada **A.**, opartą na statutach krajowych, która nie może być zmieniona jednostronną wolą parlamentu węgierskiego; zmiana jej może być tylko wynikiem obopólnych uchwał sejmu kroackiego i parlamentu węgierskiego. Te same właściwości, co **A.** Kroacji, posiadają **A.** krajów koronnych Austrji. Z najszerszej **A.** korzystają kolonje angielskie: Kanada i Australja. Są prawie że niezależnymi państwami, ich faktyczna samodzielność polityczna wobec metropolji większa jest, niż poszczególnych państw wchodzących w skład Niemiec. Wprawdzie teoretycznie spoczywa tylko na uchwałach parlamentu angielskiego, w gruncie rzeczy jest jednak inaczej. Rozwój państwa nowoczesnego,

odbywający się na tle ewolucji kapitalizmu, wymagający niewątpliwie w pewnym zakresie centralizacji, nietylko godzi się najzupełniej z decentralizacją, a nawet **A.** w innym zakresie, lecz nawet stwarza warunki dla niej niezbędne. Wojskowość, regulowanie stosunków z obcemi państwami ekonomicznych i politycznych, ustawodawstwo handlowe, kolejowe, pocztowe, telegraficzne podlegają z konieczności w państwie nowożytnym kompetencji centralnych instytucji prawodawczych i wykonawczych. W państwach, zaludnionych przez ludność narodowościowo albo kulturalnie jednolitą, również prawodawstwo cywilne, karne, fabryczne i organizacja sądownictwa należą zazwyczaj do atrybucji organów centralnych. Inaczej jest w państwach bardzo rozległych, zamieszkałych przez ludność różnorodną narodowościowo i kulturalnie; tam szeroka, a nawet całkowita **A.** poszczególnych jego części jest niezbędna do normalnego rozwoju całości i części. Rozrost funkcji państwowych przy wzroście ludności, zwala na barki centralnych organizacji państwowych zbyt wiele pracy. Samorząd i **A.** stają się w takich razach koniecznością. Zagadnienia **A.** nie można jednak i nie należy traktować szablonowo. Instytucje autonomiczne nie tylko zapewniają poszczególnym prowincjom i krajom oraz ich mieszkańcom możność samodzielnego rozwoju i ułatwiają technikę rządzenia, ale są jeszcze szkołą dla obywateli, przez co mają ogromne znaczenie. Świadomy udział mas ludowych w życiu politycznym łatwiejszy jest w ustroju decentralistyczno-autonomicznym, niż centralistycznym. Zazwyczaj, ale nie zawsze, autonomiczne części państwa, posiadając swój własny sejm, wysyłają zarazem posłów i do centralnego parlamentu. Tak jest np. w Austrji i na Węgrzech. Okoliczność ta zapewnia krajom i prowincjom autonomicznym wpływ na sprawy ogólno-państwowe. Autonomiczne kolonje angielskie, jak: Kanada i Australja, nie wysyłają posłów swych do parlamentu angielskiego. Podstawą samodzielności autonomicznych prowincji i krajów jest ich finansowość. Dlatego też niezmiernie ważną jest rzeczą dla instytucji autonomicznych posiadanie szerokiej kompetencji skarbowej, któraby umożliwiała przystosowanie gospodarki krajowej do struktury ekonomicznej kraju. Tendencje autonomiczne w narodowościowo i kulturalnie różnorodnych państwach wzmacniają się stale. Łączą się zresztą zupełnie z jednością państwa, godząc się z istnieniem wspólnych instytucji centralnych. W ostatnich czasach wysunęła się sprawa autonomicznych związków narodowościowych nieterytorjalnych. W niektórych państwach żyją rozproszone grupy narodowościowe, którym terytorjalna **A.** prowincji i krajów nie może zapewnić swobodnego rozwoju kulturalno-narodowego. Wśród teoretyków prawa państwowego, publicystów i działaczy społecznych, powstała więc myśl utworzenia autonomicznych związków narodowych, posiadających własne organy prawodawcze i wykonawcze, w ograniczonym ściśle do spraw narodowo-kulturalnych zakresie. Uchwały tych związków byłyby obowiązujące dla tych wszystkich, co się do nich zaliczyli. **A.** narodowościowa nieterytorjalna jest instytucją przyszłości, która dziś tylko jest przedmiotem dociekań teoretycznych, i tylko częściowo przenika do życia.

Autoryzacja: 1) umocowanie kogoś do pewnej czynności, udzielenie mu pełnomocnictwa; 2) zatwierdzenie (np. planu budowy linji kolejowej), udzielone pewnemu projektowi przez powołaną władzę. Stąd autoryzowany gieometra, inżynier i t. d., to jest, zatwierdzony przez władzę.

Autozyt, mleczne szkło, otrzymane przez Schotta i towarzyszy z Jeny, przepuszcza znaczną ilość padającego nań światła w stanie rozproszenia, część odbija i jedynie bardzo niewiele pochłania. Wytrzymuje ostre zmiany temperatury; używane na klosze do lamp, może być nakładane bezpośrednio na cylinder.

Autrata Franciszek. filolog i pisarz czeski, * 1872 w Krzyżanowie na Morawach. Ogłosił: „Přehled písemnictvi čes na Moravě“ (1898); „Uvedeni do mluvnice staročeské“ (1900); „Theoretické základy slovesnosti“ (1903); „Mluvnicky rozbor vět (1906); „Nejdůležitěši školské zákony slezské“ (1907). Prócz tego tłumaczy wiele z niemieckiego i polskiego.

Autunit, minerał z gromady saletrowców, rzędu fosforanów; kryształy rombowe, tabliczkowate o wejrzeniu tetragonalnym, 0,9875: 1: 2.8517; barwy czyżowo-zielonej i siarczysto-żółtej, blaszki jego dają obraz dwuosiowy interferencyjny, łupliwość 110.01. Występuje w Schueebergu, Johanngeorgenstadzie Eibenstocku, Jachimowie, Limoges, Autun we Francji, Kornwalji, Chesterfieldzie w Massachusetts. Skład chemiczny —$Ca\,(UO_2)_2\,P_2O_8+8H_2O$ (synonim, Uran mikowy). Por. Dr. G. Tschermak „Podręcznik mineralogji“ (przekład polski r. 1900).

Auxospory, zarodniki okrzemków, powstające drogą kopulacji.

Auzout Adrjan * 1630 (ob. t. I).

Avancinio Avancini, poeta włoski ze szkoły odnowionej manzonistów, * 1866 r., kształcił się w Medjolanie, gdzie jest profesorem, Ogłosił liryki „Rime“ (1882); „Il castello di Milano“ (1894); „Le intime compiacenze (1895); „Sul campo di Magenta (1895); następnie przerzucił się do romansów i nowel.: „Novelle lombarde“ (1889); „Amore e dolore“ (1892); „All'ombra del faggio“ (1898); „L'oasi“ (1901); „I racconti dell' allegro compare (1901); „La gaia vita“ (1903); „Polvere e ombra (1903).

Avaricum, miasto w Galji, obecne Bourges. **A.** w epoce podbojów Cezara było jednym z najbardziej kwitnących miast Galji; mieszkańcy nie zdecydowali je spalić, zostało opanowane przez Rzymian, którzy tutaj znaleźli wielkie bogactwa.

Avellaneda Gertruda, poetka hiszpańska, * 1816 w Puerto-Principe na Kubie, † 1873 w Sevilli. Przybyła do Europy w 1836, bawiła w wielu miastach Hiszpanji i Francji, a w 1840 osiadła w Madrycie; w 1846 poślubiła deputowanego Sabatera, po jego zaś śmierci 2 lata spędziła w klasztorze. W r. 1854 wyszła powtórnie za mąż za pułkownika Verdugo Masieu. **A.** naprzód zwróciła się do utworów lirycznych: „Poesias liricas“ (Madryt 1841) i „Composiciones poeticas“ (1845), Później przerzuciła się się do dramatu: „Leoncia“; Alonzo Munio“; „El principe de Viana“; Recaredo“; „Saul“; „Baltasar“. Dramaty **A-y** cieszyły się ogromnym powodzeniem, szczególnie ostatni. Napisała też komedje: „La Hija de los flores“; „la Aventurera“; „Oraculos de Talia“, „ó los Duendes en palacio“; „la Hija del rey René“. **A.** była pierwszą kobietą w Hiszpanji piszącą dla teatru; są też jej liczne romanse i nowele. Ostatnim utworem **A-y** był tom poezji „Devocionario“ (1867).

Avenarius Ferdynand, poeta i literat niemiecki, * 1856 w Berlinie studjował w Lipsku i Zurychu naprzód przyrodę, następnie sztukę, historję literatury i filozofję; mieszka w Dreznie, gdzie od r. 1887 wydaje dwutygodnik „Der Kunstwart“. Pisze pieśni i ballady, zdradzające wielkie poczucie natury, dużą świeżość i styl wytworny; dotychczas ogłosił: „Wandern und Werden“ (Drezno 1881. II wyd. 1898); „Stimmen und Bilder“ (Monachjum 1881, IV wyd. 1906); „Die Kinder von Wohldorf“ (Drezno 1886, V wyd. 1904). Wydał też kilka antologji współczesnych poetów niemieckich.

Aventure (fran.) przygoda, przypadek; *aventurier*, podróżnik, rycerz, szukający przygód, *avanturiers* w XVIII w. (od r. 1730) nazywali się bohaterowie romansów podróżniczych, pełnych przygód, które były naśladowaniem słynnego Robinzona Cruzoe; tym mianem nazywano też kupców, którzy prowadzili wielki handel z krajami cudzoziemskimi i byli narażeni na wielkie niespodzianki, zupełnej ruiny lub wielkich kich zysków.

Avenzoar (Abu Merwan-Ibn Zohr), lekarz arabski, * 1073 w Peñaflor pod Sewillą, † 1162 w Sewilli (ob. tom 1).

Averdy Klemens Karol Franciszek, prawnik i polityk francuski, * 1713 w Paryżu † 1793 tamże. Był radcą parlamentu paryskiego, kiedy w 1763 dzięki protekcji p. Pompadour został mianowany naczelnym intendentem finansów. Ożywiony najlepszemi chęciami zaczął walczyć nadużyciami w administracji. Przez to narobił sobie wielu wrogów, którzy w 1768 wymogli u króla jego dymisję. Usunął się w zacisze domowe, a za panowania Teroru został oskarżony, że kazał zatopić zboże w stawie swego parku, aby wzmódz drożyznę. Oskarżono go również, że przyczynił się do zwiększenia głodu przez nadanie przywileju w 1765 towarzystwu „Malisset“, co rzeczywiście uczynił, nie podejrzewając towarzystwa o niecne spekulacje. Trybunał rewolucyjny skazał go na śmierć i wyrok został wykonany. Pozostawił kilka prac, z tych najważniejsze: „Code penal“ (1752); „Tableau général raisonné et methodique des ouvrages contenus dans le recueil des mémoires de l'Académie des inscriptions“ (1791).

Aviditas (łac.) *żądność*, (ob. gł. dzieło). Ostwald badał zmiany jakie zachodzą w ciężarze właściwym w roztworach wodnych kwasów i zasad przy ich zmięszaniu a więc przy tworzeniu się soli. Badał również przyśpieszenie pewnych reakcji chemicznych, wywoływane przez obecność kwasów. Thomson, znalazł, iż **A.** kwasu solnego i kwasu azotowego w stosunku do wodzianu sodowego są jednakowe, i przyjął ją za jedność. Wtedy dla kwasu siarkowego wartość jej wyraża się liczbą 0.49, dla kwasu ortofosforowego 0,25, dla szczawiowego 0.24, dla fluorowodorowego, winnego i cytrynowego 0.05, dla octowego 0.03, dla borowego 0.01 w stosunku do tegoż wodzianu sodowego. Rzędowi tych liczb odpowiadają w głównych zarysach i wyniki badań Ostwalda.

Avogadra prawo, (ob. gł. dzieło), orzekające, że w jednakowych objętościach wszystkich gazów znajdują się jednakowe ilości cząsteczek, będących przytym w takiej wzajemnej odległości, iż nie wywierają już na się przyciągania, znalazło ogólne uznanie. Nadszedł czas, gdy przekonano się, że wyprowadzone zeń wnioski co do względnego ciężaru cząsteczek ciał gazowych jaknajzupełniej zgadzały zię z wynikami prac doświadczalnych. Dopiero z przyjęciem tych ciężarów, ujawniła się całkowita analogja w składzie chemicznym ciał, skądinąd posiadających podobieństwo pod względem własności chemicznych i fizycznych. **P.-A.** stało się przeto podwaliną gmachu chemji nowoczesnej. Wszystkie gazy rozszerzają się jednakowo pod wpływem ciepła, a zmniejszenie ich objętości, pod wpływem jednakowego powiększania wywieranego na nie ciśnienia jest też jednakowe dla wszystkich gazów. Te czysto fizyczne cechy wskazują dobitnie na jednakowość wewnętrznej budowy wszystkich gazów, a najprostszą hipotezą, zapomocą której ich jednakowość zachowania się daje się wytłomaczyć, jest właśnie *prawo Avogadra*, będące tylko logicznym wynikiem mechanicznej (kinetycznej) teorji gazów. Podług tej teorji temperaturą gazu jest średnia żywa siła jego oddzielnych cząsteczek; rozmaite gazy posiadają zatym je-

dnakową temperaturę, o ile ich cząsteczki obdażone są jednakowemi żywemi siłami. Prężnością (ciśnieniem) gazów natomiast jest w teorji kinetycznej ogólna żywa siła wszystkich cząsteczek, znajdujących się w pewnej objętości gazów. Przy jednakowych temperaturach muszą zatym rozmaite gazy, o ile w jednakowych objętościach zawierają jednakową ilość cząsteczek o jednakowej żywej sile, posiadać jednakowe ciśnienie. Mamy tu więc *prawo Avogadra* jako wynik teorji kinetycznej gazów.

Avogadro Amedeo, fizyk włoski, † 1856 w Turynie, a nie 1865, jak mylnie podano w tomie I.

Avril Adolf baron, dyplomata i pisarz francuski, † 1904 w Coppières; ogłosił nadto: bardzo cenną pracę „Arabie contemporaine"(1868); „Voyage sentimental dans les pays slaves (1876); „La France au Montegro" (1876); „La chanson de Roland, traduite et commentée" (1882).

Awali-Szwili, książę gruziński, który zawarł z Rosyą traktat o przyłączenie Gruzji do Rosji 1800 r.

Awatar, Awatara, wcielenie boga w mitologji indyjskiej (ob. tom I); przez analogję, metamorfoza, przemiana: awatary polityków,

Awel, rzepak pośredni między rzepakiem właściwym a rzepikiem. Uprawiają go gdzieniegdzie w Niemczech i nosi tam nazwę awel-rzepak holenderski.

Awełan Teodor, marynarz rosyjski; wiceadmirał, * 1839, był komendantem eskadry, wysłanej do Tulonu 1893 z powodu zawarcia francusko-rosyjskiego przymierza, 1896 naczelnikiem sztabu morskiego; 1963—1905 ministrem marynarki.

Awerkijew Dymitr, dramaturg i powieściopisarz rosyjski, † 1905.

Awersja (łac.) niechęć, wstręt.

Awiacja ob, lotnictwo.

Awiatyka ob. lotnictwo.

Awraamij, biskup suzdalski XII w,, jeździł z moskiewskim metropolitą Izydorem do Florencji na sobór; był przeciwnikiem Unji kościołów, nie chciał podpisać aktu zjednoczenia, za co był jakiś czas więziony. Pozostawił opis włoskich misterjów.

Awramow Michał, drukarz rosyjski, naczelnik drukarni, założonej przez Piotra I, wychowany za granicą, był jednak wrogiem reform szczególniej kościelnych, walczył o przywrócenie patryarchatu, † w więzieniu 1752.

Awroryńskie kopalnie w Permskiej gub., Niżnietagilskim okręgu; w 1891 wydobyto 77 pud. 16 f. 31 zoł. platyny; znaleziono tutaj największy na całym świecie kawałek rodzimej platyny wagi 23 funty 48 zoł..

Axentowicz Teodor, malarz, w r. 1895 powołany został na profesora krakowskiej szkoły sztuk pięknych, przekształconej następnie na Akademję. Z ostatnich jego prac na szczególne wyróżnienie zasługuje obraz rodzajowy „Jordan", reprodukowany w wydawnictwie „Sztuka polska" oraz cały szereg nastrojowych „Główek" kobiecych, cieszących się ogromnym uznaniem i pokupnością.

Axona, starożytna nazwa obecnej *Aisne*, lewego dopływu Oise w *Gallia Belgica*, gdzie Juliusz Cezar z 40000 żołnierzy w 57 r. przed Chr. pobił i wziął do niewoli 300000 Belgów. Aczkolwiek Napoleon w r. 1866 kazał postawić kamień pamiątkowy na placu koło *Mauchamp*, przypuszczając, że tam się znajdował obóz Cezara, nowsze jednak badania wykazały, że obóz znajdował się o 10 kl. dalej w *Chandaroles*, które leży o 24 kl. na północo-zachód od Reimsu i 21 kl. na południo-wschód od Laon.

Axum. Ruiny starożytnej stolicy (Auxume), semickiego państwa Auksumskiego (ob. gł. dzieło) zostały zbadane od stycznia do kwietnia 1906 przez wyprawę niemiecką (Littmann, Lüpke, Krencker, Kaschke), a mianowicie: napisy na 26 kamiennych tronach, pochodzące z 3 — 5 w. przed Chr., 100 pogańskich, 33 m. wysokich, monolitów, grobowce z płaskorzeźbami, starożytny pałac Ta'achâ Mârjâm i podwójny grobowiec królów, Kaleba i Gabra - Masqual, z pierwszych wieków chrześcijaństwa, zdradzający wpływy bizantyjskie. Por. „Sitzungsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften" 1907.

Ayak divani, wielka rada nadzwyczajna, którą sułtan zwołuje w wyjątkowych wypadkach; uczestnicy jej zwykle stoją i dla tego nazywa się również dywan na nogach.

Ayala Tomasz, sławny fabrykant hiszpański szpad, żył w Toledo w XVI—XVII wieku.

Ayrton William Edward, fizyk angielski, † 1908 w Londynie. **A.** był od 1881 członkiem Royal Society, któremu składał liczne komunikaty z zakresu elektryczności i elektrotechniki; 1892 prezesem instytucji inżynierów-elektrotechników, 1904 dziekanem centralnego kollegjum technicznego w Londynie (ob. tom I).

Ayta Van Zuichem Vigluis, prawnik i polityk niderlandzki, * 1507, † 1577, używany przez Karola piątego i Filipa II do ważnych misji dyplomatycznych.

Ayubici, dynastja, panująca po Fatymitach w Egipcie, Syrji, Yemenie i Mezopotamji, założona w 1171 r., zniesiona przez Tatarów w XIII w.

Ayuso don Francisco Garcia, filolog hiszpański, † 1897.

Azais Piotr Hijacynt, filozof moralista ob. gł. dzieło.

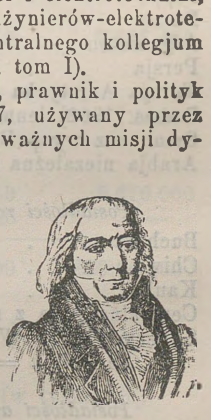

Azais Piotr Hijacynt

Azaron, (ob. gł. dzieło Azaryna), jest propenylotrójmetoksybenzolem; ciało podobne do kamfory, krystaliczne, topi się przy 67° i nie jest lotne. Znajduje się też w olejku kalmusowym (ob. tatarak gł. dzieło).

Azeglio Massimo Taparelli margr. d', znakomity artysta, romansopisarz i mąż stanu włoski, ob. gł. dzieło.

Azegljo Massimo T.

Azelainowy kwas $C_9H_{16}O_4$ (ob. gł. dzieło) tworzy się także przy utlenieniu nadmanganianem potasu kwasów olejowego, linolowego (z oleju słonecznikowego) i linolenowego (z oleju lnianego).

Azel Heiberga ziemia, między 78 i 81½° północnej szerokości a 86 i 95° zachodniej długości ciągnący się ląd biegunowy, wykryty r. 1899 przez Roberta Pearyego, amerykanina, zbadany dokładniej przez drugą wyprawę norweską pod wodzą Sverdrupa (1900—1901). Pierwotnie nazwany lądem Jezupa; obejmuje z przyległemi wyspami do 36500 km. kw. Na wschodzie i południu odnaleziono pokłady mezozoiczne, na samej północy skały z epoki węglowej.

Azemmur, miasto portowe w zachodnim Marokku, zajęte przez francuskie wojsko 1908 na rzecz byłego sułtana Abdul Azisa; 5 lipca z rozporządzenia rządu francuskiego ewakuowane, lecz oddział wojska pozostał w pobliżu na posterunku obserwacyjnym.

Azevedo y Zuniga Gaspar hrabia Monterye, był wicekrólem Peru i Meksyku; † 1606.

Azewedo Manoel Antolio Alvarès, jeden z największych poetów brazylijskich, * 1831 w San Paulo; † 1852 w Rio-Janeiro. Studjował prawo w mieście rodzinnym. Jeszcze jako dziecko zdradzał wielkie uzdolnienie poetyckie, a później podczas cesarstwa, w przeczuciu rychłej śmierci, okazywał fabryczny pośpiech w tworzeniu. Liryka jego nosi przeważnie charakter elegijny, a wybujała wyobraźnia snuje obrazy smętne lub znajduje ukojenie w głębokim odczuwaniu natury. Pośród licznych jego poezji najładniejsze i najbardziej wzruszające są te, w których zwraca się do matki w przeczuciu śmierci („A minka mâe). Dzieła jego wydał ojciec p, t. „Obras" (Rio-Janeiro, 1853, 2 tomy). Drugie wydanie uzupełnione w trzech tomach ukazało się w r. 1862, poprzedzone życiorysem poety pióra Jody Monteiro.

Azja. *Stan polityczny.* Pod koniec XIX i na początku XX wieku zaszły w układzie terytorjalnym państw azjatyckich zmiany, będące następstwem pokojowych pertraktacji lub zbrojnych rozpraw. W chwili obecnej podział terytorjalny krajów w Azji jest następujący:

Obszary polityczne:	Przestrzeń w klm. kw.	Ludność.
Niezależne państwa.		
Chiny z Mandżurją, Mongolją i Tybetem po wyłączeniu posiadłości obcych (1894)	11,138.900	330,130,000
Japonja z Formozą, Pongu i południowym Sachalinem z przyległemi wyspami (1906)	417,300	51,737,400
Sjam (1907 obcięty na rzecz Kambodży)	633,000	6,000,000
Nipal	154,000	3,000,000
Butan	34,000	400,000
Afganistan	558,000	5,000,000
Persja	1,645,000	9,000,000
Turcja Azjatycka oprócz Samosu i Cypru	1,825,800	16,932.500
Samos (1902) lenne państwo Turcji	468	53,400
Oman bez wysp Bahrein	193,600	1,000,000
Arabja niezależna bez Omanu	2,279,300	950,000
Posiadłości rosyjskie:		
Buchara	205,000	3,000,000
Chiwa	60,600	500,000
Kaukaz	472,554	10,265,000
Centralna Azja z morzem Aralskim i Kaspijskim	4,051,365	8,527,500
Syberja i Azja Wschodnia z wyspami polarnemi (pozostała część Sachalinu = 40,660 klm. kw.)	12,518,487	6,276,200
Posiadłości angielskie:		
Indje Wschodnie (z Arabją ang., Nikobarami, Lakkadywami, Sikkimem, Beludżystanem, 1901)	4,806,200	295,269,200

Obszary polityczne:	Przestrzeń w klm. kw.	Ludność
Cejlon (1905)	65,993	3,950,100
Wyspy Maledywskie	300	30,000
Wyspy Czagos (1001)	110	1,000
Straits Settlements 1901/4 (Singapur, Malaka, Pulo-Pinang, nadto wyspy Bożego Narodzenia, Keeling)	4,122	573,800
Malajskie państwa lenne (1904)	88,000	1,038,100
Borneo północne angielskie (1905)	80,561	160,000
Labuan (1901)	78	8,400
Brunei (protektorat)	21,000	10,000
Serawak (—)	103,221	—
Hong-Kong (kolonja, 1904)	79	343,400
Cypr (1904)	9,282	246,500
Sprattley i Amboyna Cap.	—	—
Weihaiwei (1901)	738	130,800
Hong-kong (1901 dzierżawa)	974	102,300
Posiadłości holenderskie:		
Jawa i Madura (1900)	131,508	28,746,600
Sumatra bez Indragiri (1900)	420,382	3,168,300
Borneo holenderskie (1900)	553,346	1,129,900
Celebes z Menado (1900)	185,914	2,019,000
Inne wyspy holenderskie (1900)	229,484	2,429,800
Posiadłości francuskie:		
Indje przednie francuskie (1905)	509	275,400
Kochinchina (1904)	56,900	2,973,100
Annam (protektorat, 1904)	135,000	7,096,500
Kambodża (protektorat, 1904)	96,900	1,332,700
Tongking (protektorat, 1904)	119,200	6,431,500
Laos (protektorat, 1904)	255,000	912,100
Kwang-czu-wan (1904)	700	180,200
Posiadłości portugalskie:		
Indje portugalskie (1900)	3,658	531,800
Macao (1899)	12	64,000
Timor portug. i Kambing	16,248	200,000
Posiadłości Stanów Zjedn. Ameryki Płn.		
Filipiny (1903)	296,310	7,635,400
Posiadłości niemieckie:		
Kiau-czou	501	124,800
Posiadłości japońskie:		
Korea (protektorat)	218,650	9,670.000
Kwantung	3,856	—
Ogółem w liczbach okrągłych	44,000,000	830,000,000

Handel. Wartość obrotów handlowych różnych obszarów politycznych wynosiła w latach 1905 i 1903:

Obszary polityczne:	Wywóz (w tysiącach)		Przywóz (w tysiącach)	
Chiny (w taelach)	227,888 (1905)	214,353 (1903)	447,100 (1905)	326,739 (1903)
Japonja (w jenach)	345,901 „	303,319 „	512,986 „	327,227 „

Obszary polityczne:	Wywóz (w tysiącach)		Przywóz (w tysiącach)	
Sjam (w funtach szt.)	5,989 (1905)	3,956 (1903)	5,650 (1905)	3,475 (1903)
Nipal (w rupjach) z Anglją	33,288 „	26,935 „	15,427 „	13,689 „
Butan (—) z Anglją	124 „	883 „	192 „	201 „
Afganistan (—) z Anglją	6,446 „	5,098 „	10,466 „	7,760 „
Persja (w funtach szt.	4,133 „	4,633 „	5,832 „	7,000 „
Turcja Azjatycka (w f. szt.)	— „	13,092 „	— „	13,973 „
Samos (w piastrach)	18,370 „	18,738 „	18,935 „	19,375 „
Oman (w dolarach)	2,054 „	2,510 „	4,045 „	3,881 „
Posiadłości angielskie:				
Indje Wschodnie (w rupjach)	1,772,954 „	1,623,373 „	1,437,463 „	1,183,697 „
Aden (—)	41,028 „	45,343 „	46,909 „	58,111 „
Bahrein (w funtach szt.)	901 „	865 „	992 „	1,028 „
Sikkim (w rupjach)	475 „	274 „	408 „	343 „
Beludżystan (—)	950 „	8,581 „	773 „	13,239 „
Cejlon (—)	116,054 „	120,058 „	115,237 „	117,648 „
Straits Settlements (w dolar.)	282,961 „	324,847 „	332,234 „	390,161 „
Państwa Malajskie	78,250 „	80,254 „	43,165 „	47,790 „
Borneo angielskie	4,538 „	4,212 „	2,837 „	3,229 „
Labuan (w funtach szt.)	130 „	164 „	109 „	230 „
Brunei i Serawak (w dolar.)	7,541 „	7,512 „	5,881 „	5,850 „
Hong-Kong (w funtach szt.)	386 „	583 „	3,717 „	2,720 „
Cypr (—)	424 „	374 „	430 „	355 „
Posiadłości holenderskie:				
Indje Wschodnie hol. (w guld.)	309,103 „	265,472 „	218,781 „	202,958 „
Posiadłości francuskie:				
Indje przednie w frankach	27,186 „	28,691 „	6,356 „	9,176 „
Indochiny w frankach.	168,758 „	117,370 „	254,560 „	204,254 „
Posiadłości rosyjskie:				
Rosja Azjatycka (w rublach przez granicę azjatycką).	59,100 „	72,000 (1902)	54,300 „	35,100 (1902)
Posiadłości portugalskie:				
Goa (w rupjach)	1,764 „	1,579 (1904)	5,237 „	5,419 (1904)
Macao (w dolarach)	— „	14,068 (1900)	— „	17,920 (1900)
Fimor (w milrejsach)	246 (1903)	134 (1900)	244 (1903)	196 (1900)
Posiadłości Stan. Zjedn. Am. Pln.:				
Filipiny (w dolarach)	33,455	39,674	30,051	35,100
Posiadłości niemieckie:				
Kiau-czou (w markach)	14,749 (1903/4)	—	34,974 (1903/4)	
Posiadłości japońskie:				
Korea (w jenach, dane niezupełne)	6,904	9,478	31,960	18,219

Dzieje. Ważniejsze wypadki historyczne od r. 1887. 1887, traktat między Rosją i Anglją w kwestji północno-zachodniej granicy Afganistanu. Wschodnie państwa Szanu uznają protektorat Anglji. 1888, północna część Borneo pod protektoratem Anglji. Pahang na Maladze otrzymuje rezydenta angielskiego. Anglja obejmuje protektorat nad Brunei i Sarawakiem. 1890, Chiny uznają angielski protektorat nad Sikkimem. 1892, Hunza i Nagos wcielone do

cesarstwa Indyjskiego. 1893, Sjam zrzeka się lewego brzegu Mekhongu na rzecz Anamu i Karabodży. 1894 Afganistan uznaje zajęcie Czanu przez rząd indyjski. Jatüng w Tybecie otwarty dla handlu cudzoziemskiego. Wybuch wojny Japonji z Chinami. 1895, porozumienie angielsko-rosyjskie w kwestji Pamiru: Roszan i Szugnan przechodzi do Rosji, Wachan i część Darwasu do Afganistanu. Zawarcie pokoju w Simonoseki: Chiny ustępują Japonji Formozę i wyspy Peseadores. Wojska afgańskie zajmują Kafirystan. Czytral wcielony do Indji angielskich. 1896, część półwyspu Arabskiego, Katar nad zatoką perską, pod protektoratem Anglji. Malajskie państwa: Perak, Selangor, Negri Sembilan, Pahang, tworzą związek pod zwierzchnictwem Anglji. 1898, Chiny na mocy traktatów zmuszone są do oddania Anglji na lat 99 portu Wei-hai-wei, Niemcom na lat 99 — obszaru nad zatoką Kiauczou, Rosji na lat 25 — Port Arthur i Talienwan. Francuzi otrzymują od Chin przestrzeń pod drogę żelazną z francuskiej Kochinchiny do Jünnanu. Hiszpanja na mocy pokoju paryskiego odstępuje Filipiny i wyspy Sulu Stanom Zjedn. za 20 miljonów dolarów. 1897, Sikiang w Chinach otwarty dla handlu cudzoziemskiego. Francja otrzymuje pozwolenie od Chin na kolej od granicy Kochinchiny do stolicy Jünnanu. Niemcy zajmują Kiauczou. 1899, amerykańska wyprawa przeciwko Filipińczykom. Wyspy Karolińskie, Palau, Marjańskie za 16750000 marek przechodzą od Hiszpanji w ręce Niemiec. 1900, ruch bokserów w Chinach. Rosyjski wiceadmirał Aleksiejew zajmuje Niuczwang, Waldersee na czele wojsk międzypaństwowych wchodzi do Tiensinu. Porozumienie Rosji z Chinami w sprawie północnych prowincji Chin. Otwarcie ponowne kolei Tiensin-Pekin. 1901, dalsze działanie wojsk europejskich w Chinach. Porozumienie Rosji z Chinami w kwestji prowizorycznych rządów w Mandżurji. Kolej Pekin-Szanhaj-Kwan przechodzi do Anglików. Rozwiązanie korpusu ekspedycyjnego wschodnio-azjatyckiego. Podpisanie protokułu pokoju w Pekinie. 450 miljonów taelów odszkodowania ze strony Chin na rzecz Europejczyków. Powrót dworu chińskiego do Czyli. Czyngwant otwarty dla handlu międzynarodowego. Rosja zachowuje nadal Mandżurję. Zniesienie ceł wewnętrznych w Persji. 1902, przymierze Japonji z Anglją celem obrony Chin i Korei. Traktat handlowy Chin z Anglją. Mandżurska konwencja w Pekinie określa 18 miesięczny termin ewakuacji. 1903, umowa handlowa Chin z Japonją i Stanami Zjednoczonemi. Otwarcie Mukdenu, Antungu, Tatungkau dla handlu międzynarodowego. 1904, wybuch wojny japońsko-rosyjskiej. Powiększenie Indo-Chin francuskich kosztem Sjamu. Ekspedycja angielska do Tybetu, porozumienie handlowe Anglji i Tybetu. 1905, zakończenie wojny japońsko-rosyjskiej pokojem w Portsmouth 5 września. Przymierze Japonji z Anglją. Kwantung przechodzi od Rosji do Japonji, Bojkot towarów amerykańskich w Chinach z powodu zakazu immigracji Chińczyków do Stanów Zjednoczonych. 1906, uznanie przez cesarza Chin konieczności konstytucji. Zakaz palenia opjum. Protesty Korei przeciw zarządzeniom japońskim. Ogłoszenie konstytucji w Persji. 1907, Edykt cesarza Chin, zapewniający zwołanie parlamentu w ciągu 9 lat. Zaostrzenie stosunków z Japonją z powodu Mandżurji, bojkot towarów japońskich. Zatarg Japonji ze Stanami Zjedn. z powodu zakazu immigracji. Porozumienie francusko-japońskie. Abdykacja cesarza koreańskiego Iihönga. Ustawodawstwo w Korei przechodzi do Japonji. Konwencja japońsko-rosyjska. Traktat angielsko-rosyjski w sprawach Afganistanu: Rosja uznaje **A.** po za sferą swych interesów. Wewnętrzny kryzys w Persji. Umowa angielsko-rosyjska w kwestji rozgraniczenia wpływów w Persji. 1908, edykt cesarski w kwestji przygotowania konstytucji dla Chin. Śmierć cesarza Chin Kuang-hsu, cesarzowej regientki Tze-hsi. Traktat rozjemczy japońsko-amerykański. Umowa japońsko-amerykańska w kwestji ochrony własności przemysłowej w Chinach. Porozumienie Japonji ze Stanami Zjednoczonemi co do stanu posiadania wysp na oceanie Spokojnym. Rozpędzenie parlamentu w Persji. Rozruchy w Persji. Petronizacja szacha (1909).

Odkrycia i podróże. 1887—1890; F. E. Younghusbank pierwszy przecina Azję centralną ze wschodu na zachód. 1887, Bonvalot pierwszy przechodzi Pamir z Turkiestanu do Indji. 1889—1890, Bonvalot i ks. Henryk Orleański przecinają Tybet z Taszkientu do Ha-noi. 1890—1894, F. Stahl prowadzi studja w Persji. 1891—1894, Dutreuil de Rhins i F. Sarasin w Tybecie. 1893—1896 i 1901—1903, Fryderyk i Paweł Sarasin na Celebesie. 1893—1896, wyprawa Nansena dochodzi do 86°4′. 1894—1897, Jackson na ziemi Franciszka Józefa. 1894—1897 i 1899—1902, Sven Hedin przechodzi **A.** centralną z zachodu na wschód, zwiedza kotlinę Tarimu (Lop-nor), Tybet. 1895, Littendale w Tybecie. 1898—1902, rosyjsko-szwedzka wyprawa robi pomiary geodetyczne na Spicbergu. 1899 — 1900, wyprawa księcia Ludwika Amadeusza Sabaudzkiego do bieguna północnego Cagni na 86°33′. 1899 — 1901, Kozłow w wschodniej Azji Centralnej i północnym Tybecie. 1903—1905, Fiala na ziemi Franciszka Józefa. Korzeniowski zwiedza góry Pamiru. 1903—1904, Macdonald i Younghusband przedostają się do Lassy. 1904, W. Filchner i A. Tafel u źródeł Hoangho. 1905—1906, Bruce i Layard przecinają z Leh Tybet, Kuen luń, Gobi do Pekinu. Ekspedycja pod kierunkiem

Tolmaczewa do Chatauyi. 1905—1908, Sven Hedin w Persji, Indjach, Tybecie, odkrywa i bada Transhimalaje, źródła Indu. 1906, E. Logmayer w zachodnim Tybecie. 1907, J. Bacot zwiedza okolice między Salweenem i Sangpo-Bramaputrą. 1907—1908, D'Ollone w krainie Lolo. J. Elbert na Jawie. 1908, wyprawa naukowa Rjabuszyńskiego do Kamczatki. *Literatura:* Keane, „Asia, witt Ahnological appendit" (Londyn 1895). Filchner „Wissenschaftliche Ergebnisse der Expedition nach China und Tibet" (1903—05), Johnston, „From Peking to Mandalay" (Londyn 1908). Rouire, „La rivalité Anglo-russe au XIX siècle en Asie" (Paryż 1908). Sinnen Hedv. „Scientific Resultats of Journey in Central-Asie 1899—1902", (Lipsk 1904—1905); Younghusband „The geographical result of the Tibet Mission" (Londyn 1905). L. Austin Waddell „Lhasa and its mysteries with a record of the expedition 1903/1904" (Londyn 1905). F. Richthofen „Geomorphologische Studien aus Ostasien" (Berichte d. preussischen Akademie d. Wissenschaften) 1900—1904). Tagebücher aus China (1907); P. Doumer „Situation de l'Indochine 1890—1901" (Hanvi 1902), „L'Indochine français, souvenirs" (Paryż 1903)

Azja centralna (środkowa) tworzy wewnętrzną wyżynę azjatycką między Himalajami i Altajem a na zachód do morza Aralskiego i Hindukuszu.

Azja centralna rosyjska obejmuje następujące posiadłości azjatyckie Rosji: Akmoliński obwód, Ferganę z Pamirem, Samarkandę, Semipałatyński, Semireczyński Syrdaryjski, Transkaspijski kraj, Turgaj, Uralsk, na przestrzeni 3504908 kw. km. z 7446718 m.

Azobenzol, sulfokwasy amidoazobenzolu znalazły też zastosowanie przy wyrobie barwników disazowych np. szkarłatu Biebrich. Azobenzol daje przy ogrzewaniu z chlorowodzianem aniliny i alkoholem zasadę $C_{18}H_{15}N_3$, *błękit azodwufenylowy*, który też tworzy się z aniliny i nitrobenzolu lub aniliny i azooksybenzolu.

Azodwufenylowy błękit ob. Azobenzol.

Azofosfina, barwnik azowy, otrzymywany przez łączenie dwuazowanego chlorowodzianu amidotrójmetylofenyloamonowego z rezorcyną. Na zaprawionej taniną bawełnie daje odcienie fosfiny. **A.** jest przedstawicielem grupy barwników o silnie zasadowym charakterze czwartorzędowych związków amonowych, odznaczających się w wielu razach cennemi własnościami farbiarskiemi.

Azorubina (ob. gł. dzieło), czerwony barwnik azowy $HSO_3 . C_{10}H_6 N . N . C_{10} H_5 . OH . HSO_3$ otrzymuje się przez złączenie sulfonowego kwasu dwuazonaftalinu i sulfonowego kwasu naftolu,

Azot. Mimo odkrycia licznych sposobów otrzymywania tego pierwiastku, nie zdołano go dotychczas wyosobnić w stanie zupełnej czystości. W większości, wypadków występują jako zanieczyszczenia drobne ilości tlenków azotu i gazy szlachetne (hel, argon neon, ksenon i kryptou). Wszystkie więc zebrane przez mnogie prace wiadomości co do fizycznych własności azotu uważać należy za nieścisłe, gdyż dotyczą mieszaniny gazów, składającej się w najlepszym razie z mniejwięcej 99% azotu i 1% argonu. Możliwe, że odkryte ostatnio przez Hantzscha sposoby otrzymywania azotu z jego związków organicznych (hydrazyny, związków azowych i t. p.) dostarczą go w zupełnej czystości, i że na tej drodze uzyska się materjał do ponownego oznaczenia stałych fizycznych tego pierwiastku, mało energicznego pod względem chemicznym.

Azot pochłaniające rośliny ob. rośliny pochłaniające azot.

Azotany, sole kwasu azotnego, azotowego (HNO_3).

Azotometr, przyrząd do ilościowego oznaczania azotu przez mierzenie objętości wydzielonego gazu z ciał badanych.

Azotowy kwas (ob. azot w gł. dziele). Ważny ten produkt chemiczny otrzymywano do niedawna wyłącznie zapomocą sposobu, znanego już od wielu wieków a polegającego na rozkładzie saletry kwasem siarkowym. Ponieważ używana w tym celu saletra sodowa jest produktem kopalnym, prawie wyłącznie wydobywanym w Chili (stąd powszechnie używana dla niej nazwa chilijskiej saletry), przeto wyrób kwasu azotowego był w niewolniczej zależności od stopniowo wyczerpującego się materjału surowego, a zastosowanie otrzymywanej niegdyś sztucznej saletry potażowej (ob. dzieło główne) ze względu na jej stosunkowo wysoką cenę kwestji tej rozwiązać nie mogło. Czyniono więc starania w celu otrzymania kwasu azotowego, względnie saletry ważnej samej przez się, jako nawozu azotowego dla rolnictwa, z ominięciem dotychczasowych jej źródeł. Nastręczały się, jako możliwe i w wielkich ilościach dostępne, materjały surowe, zawierające azot. W pierwszym rzędzie powietrze, składające się, jak wiadomo, z mniej więcej 4 części objętościowych azotu i 1 części tlenu, a więc z obydwu ciał niezbędnych do otrzymania tlenowych połączeń azotu; w drugim zaś rzędzie amonjak, otrzymywany w wielkich ilościach, jako stosunkowo tani produkt uboczny, przy suchej destylacji węgla (przy produkcji gazu i t. p.) i innych ciał pochodzenia roślinnego. Azot i tlen powietrza łączył już ze sobą zapomocą iskier elektrycznych, oczywiście na małą skalę, w doświadczeniu laboratoryjnym Cavendish w r. 1784 i przekonał się, że tworzy się przytym nowy związek gazowy, który rozpuszczając się w wodzie, daje kwas azotowy. Dopiero jednak w r. 1859 wyszła pierwsza inicjatywa co do przemysłowego zastosowania odkrytej przez Cavendisha reakcji, a mianowicie, ze strony pani Lefèbre, która zabezpieczyła

swe prawa na sposób wyrobu kwasu azotowego z wolnego azotu w Anglji tegoż roku i otrzymała patent za N. 1045. Praktycznego urzeczywistnienia sposób, stanowiący treść patentu pani Lefèbre, nie znalazł, a kwestja jakiej dotyczył staje się znów w r. 1882 przedmiotem pomysłów i prób Prima, który jako źródła elektryczności użył cewki indukcyjnej, a mieszaninę gazów poddawał działaniu iskier elektrycznych i ciemnych wyładowań. Rok 1899 przynosi jednocześnie dwie na większą skalę wykonane próby zastosowania reakcji Cavendisha. Max Dougall i Howler łączą azot i tlen zapomocą rozbitych na drobne partje łuków elektrycznych (aby na znacznej powierzchni działać małą ilością energji), lecz założona przez *Atmopsheric Products Company*, a korzystająca z wodospadów Niagary, fabryka przekonywa się o niepraktyczności nowego pomysłu. Podobny los spotyka ogłoszony w tymże roku wynalazek Polaków Kowalskiego i Mościckiego, którzy pierwsi posiłkują się do syntezy tlenków azotu prądem zmiennym o bardzo wysokim napięciu (do 50.000 woltów), albowiem przekonali się, że wydajność produkcji wzrasta w znacznym stopniu z napięciem stosowanego prądu. Fabrycznie starano się wykonywać sposób K. i M. w Fryburgu szwajcarskim, lecz po pewnym czasie zaprzestano z przyczyn kalkulacyjnych; od niedawna dzięki nowym ulepszeniom naszych wynalazców rozpoczęto tam ponownie fabrykację, i o ile wiadomo, ze skutkiem dodatnim. W r. 1902 Cohn i Gejsenberger podają nowy sposób otrzymywania kwasu azotowego, polegający na łączeniu za pomocą prądu elektrycznego składników powietrza rozpuszczonego w płynie, przewodzącym elektryczność. Rok 1903 stanowi znów ważny etap w rozwoju kwestji bezpośredniego zużytkowania powietrza do celów chemicznych. Chrystjan Birkeland i Samuel Eyde stosują do fabrykacji kwasu azotowego z powietrza znane kierownicze działanie magnesu na łuk Wolty, przyczym posiłkują się piecem własnej konstrukcji i prądem o napięciu nie przewyższającym 5000 woltów. Wydajność kwasu azotowego wyrażają dziewięciuset kilogramami na kilowatrok. Równolegle z praktycznemi próbami ugruntowania fabrykacji kwasu azotowego z powietrza sprawą tą zajęli się laboratoryjnie Wilhelm Muthmann i H. Hofer w Monachjum, i w roku 1903 ogłosili wyniki swej pracy, przedstawiające gruntowne zbadanie reakcji utleniania azotu pod wpływem płomienia elektrycznego. Praca ta wywrze niewątpliwie znaczny wpływ na przemysłowy rozwój tak trudnego procesu technicznego. Przechodząc do sposobów otrzymywania kwasu azotowego z amonjaku, zaznaczyć należy, że dość dawno , bo już w roku 1789 Isaac Milner spostrzegł utlenianie się amonjaku na tlenek azotu i kwas azotowy przy przepuszczaniu prądu tegoż nad rozżarzonym dwutlenkiem manganu, a w r. 1833 Fryderyk Kuhlmann komunikuje, że otrzymał kwas azotowy przy przepuszczaniu mieszaniny powietrza i amonjaku ponad gąbką platynową ogrzaną w rurze do 308°C. Najnowsze propozycje pod tym względem pochodzą od znanego chemika Wilhelma Ostwalda, który sposobem katalitycznym utlenia amonjak, mieszając go z dziesięciokrotną objętością powietrza i przepuszczając przy temperaturze czerwonego żaru ponad platyną pokrytą gąbką lub czernią platynową. Osiąga on w ten sposób prawie zupełne utlenienie azotu do kwasu azotowego. Poza sposobami, które mają w pierwszym rzędzie na celu otrzymywanie kwasu azotowego, a dopiero z niego soli tegoż (azotanów), znajdujących wielkie zastosowanie w rolnictwie, istnieją też sposoby bezpośredniego syntezowania pewnych azotowych połączeń organicznych w formie soli, które mają zastąpić saletrę i podobno mogą służyć jako nawóz azotowy. Związki te otrzymuje się z węglików, w szczególności z węglika wapnia, względnie acetylenu (ob. acetylen).

Azotu tlenki. Na zasadzie uchwał Akademji Umiejętności w Krakowie w r. 1901 przyjęto następujące nazwy dla tlenków, wzgl. tlenowych połączeń azotu i rodników:

N_2O bezwodnik podazotawy,
NO tlenek azotu,
NO_2 dwutlenek azotu,
N_2O_3 bezwodnik azotawy,
N_2O_4 bezwodnik azotowo-azotawy,
N_2O_5 bezwodnik azotowy,
$(NO)^1$ jednowartościowy rodnik nitrozyl, grupa nitrozylowa,
$(NO_2)^1$ jednowartościowy rodnik nitryl, grupa nitrylowa,
$NOCl$ chlorek nitrozylu,
NO_2Cl chlorek nitrylu,
$H_2N_2O_2$ kwas podazotawy,
Sole tegoż — podazotyny,
HNO_2 kwas azotawy,
Sole — azotyny,
HNO_3 kwas azotowy,
Sole — azotany,

Azotu związki. Na zasadzie uchwał Akademji Umiejętności w Krakowie w r. 1901 przyjęto następujące nazwy dla związów azotu:

NH_3 azotowodór, amonjak, trójwodorek azotu,
$(NH_2)^1$ jednowartościowy rodnik amidowy (grupa amidowa),
NH_2NH_2 dwuamid, hidrazyna,
$N_2H_4.2HCl$ chlorowodzian hidrazyny,
$N_2H_4.H_2SO_4$ siarczan hidrazyny,
$(NH_4)^1$ jednowartościowy rodnik amonowy, amon.
Sole amonu lub amonowe np.:
NH_4Cl chlorek
$(NH_4)_2SO_4$ siarczan
} amonu lub amonowy,

BN azotek boru,
NCl_3 trójchlorek azotu,
NH_2OH hidroksylamin (hidroksyljak),
$NH_3O.HCl$ chlorowodzian hidroksylaminu,
$(NH_3O)_2H_2SO_4$ siarczan hidroksylaminu,
N_2S_5 pięciosiarczek azotu.

Azotyny, sole kwasu azotawego (HNO_2).

Azowa czerń, (ob. gł. dzieło), ogólna nazwa licznych barwników, zabarwiających wełnę na kolor czarny. *Naftolowa czerń* otrzymuje się z dwusulfonowego kwasu naftylaminy przez dwuazowanie i łączenie z naftylaminą, poczym wytworzony produkt dwuazują ponownie i łączą z dwusulfonowym kwasem naftolu. Barwnik ten podobnie, jak pokrewne *czerń niebieskawa* i *dżetowa*, zastępuje w farbiarstwie wełny barwnik kampeszu. *Czerń diamigienowa* z sulfokwasu acetylodwuaminonaftalinu, złączonego po dwuazowaniu z naftylaminą, przyczym produkt tworzący się przytym ponownie dwuazują i łączą z sulfokwasem amidonaftolu, znalazła zastosowanie jako barwnik nader trwały na światło i na mydlenie w farbiarstwie bawełny

Azowe barwniki, (ob. gł. dzieło), zawierają jako chromofor (ob.) grupę wzgl. grupy azowe jako chromogien (ob.) natomiast grupy amidowe NH_2 (t. zw. *amidoazowe b.*) lub hidroksylowe OH *(oksyazowe b.).* **A. b.**, zawierające dwie grupy azowe, noszą nazwę *disazowych* lub *tetrazowych*, zawierające trzy grupy azowe *trisazowych*. Najprostsze barwniki z tej grupy są żółte, skupienie większej ilości auksochromowych (ob.) grup, jak również węgla w cząsteczce, powoduje pogłębienie odcienia. W wielu razach zabarwienie zmienia się z czerwonego na fijoletowe, w innych na brunatne. Błękitne **A. b.** powstają przy skupieniu większej ilości grup azowych w cząsteczce. Zielone zawierają grupy nitrowe Liczba używanych **A-ych b-ów** jest nader wielka, noszą one nazwy empiryczne, a odcienie i siłę barwienia rozróżnia się przez dodawanie do nazwy umówionych liter i cyfr **A. b.** z grupy czerwieni Kongo nie posiadają wprawdzie trwałości alizaryny, lecz łatwość, z jaką zabarwiają bawełnę, była przyczyną dość szerokiego ich zastosowania Ważne są **A. b.** wytwarzane z naftolów a od r. 1890 wprowadzono też w użycie **A. b.** *zaprawowe*, których używa się w farbiarstwie wełny na trwałe kolory i w drukarstwie bawełny. Wytwarzanie **A-wych b-ów** bezpośrednio na włóknie bawełnianem wywołało znaczny przewrót w farbiarstwie. Por. Bülow „Chemische Technologie der Azofarbstoffe“ (Lipsk, 1897 — 98, 2 części).

Azowe związki, (ob gł. dzieło), zawierają w swej cząsteczce przynajmniej jedną t. zw. *grupę azową* N = N (dwa atomy azotu związane pomiędzy sobą potrójnym wiązaniem); rozróżniamy *symetryczne* i *asymetryczne* **A. z.**, zależnie od tego czy grupa azowa łączy jednakowe czy różne grupy; dalej, *aromatyczne* i *mieszane* t. j. *tłuszczowoaromatyczne*. Za jedynego przedstawiciela *tłuszczowych* **z-ów a-ych** uważaćby można związek $CH_2<\begin{matrix}N\\ \|\\ N\end{matrix}$ noszący jednak nazwę *dwuazometanu*, odkryty w r 1899 przez Curtiusa, którego prace znacznie rozszerzyły nasze wiadomości o związkach dwuazowych (ob.), a w szczególności o wielce interesujących tłuszczowych przedstawicielach tej grupy, do niedawna nieznanych.

Azuany albo *Assuay*, departament południowoamerykańskiej rzeczypospolitej Ecuador (ob. gł. dzieło) wraz z sąsiednim dep. Cañar jest głównym centrum fabrykacji kapeluszy, znanych pod nazwą „panama“. Słomka *paja toquilla*, dostarczana jest z prowincji Manabi; klimat **A-i** jest za chłodny dla jej hodowli. Sig-sig, Llacao, Paute. Gualacco i Cuenca są głównemi centrami fabrykacji tych kapeluszy, a Cuenca i Sigsig głównym rynkiem zbytu. Z tych miejscowości na mułach rolki kapeluszy są przewożone do małej zatoki Naranjal, skąd morzem ekspedjowane do Guyaquilu, wielkiego portu rzeczypospolitej Ecuador.

Azumbra, dawna hiszpańska miara cieczy głównie wina i wódki = 2·017 litra

Azygospory, rodzaj zarodników pleśni (ob. pleśnie, grzybki).

Azynowe barwniki, barwniki smołowe, pochodne związków azynowych, a zawierające grupę chromoforową $C_6H_4<\begin{matrix}N\\ |\\ N\end{matrix}>$. Najprostsze azyny posiadają żółte zabarwienie, a zasadowy ich charakter i zdolność barwienia potęgują się przez wprowadzanie do cząsteczki grup amidowych. **A. b.** są zbliżone do indaminów (ob.), które też przy pewnych przemianach dają z łatwością azyny. Takiemi są eurodyny (amidoazyny), eurodole (oksazyny), safraniny, a także czerwona Magdala, mauweina i induliny

Azyny, związki aromatyczne, zawierające jeden lub więcej atomów azotu w pierścieniowym związaniu z atomami węgla, względnie z atomami węgla i tlenu lub węgla i siarki; rozróżniamy więc oksaxyny, oksdiazyny i dioksdiazyny, których pierścienie zawierają N i O, 2N i O, 2N i 2O; tiazyny, tiodiazyny z S i N, S i 2N; diazyny, triazyny i tetrazyny sześcioatomowe pierścienie z 2, 3 i 4N.

Ażbe Antoni, malarz, rodem z Lublany, właściciel i profesor popularnej w Monachjum szkoły malarskiej, w której w latach 1890 — 1904 kształciło się wielu Polaków, † w r. 1905, przeżywszy czterdzieści parę lat.

B.

Baanju, rzeka w południowej Kamczatce, dopływ Wielkiej; wypływa ze zródeł gorących (72°), tryskających na wysokość 5 stóp.

Babbitt Izaak, jubiler amerykański, * 1799, † 1862; wynalazł stop antyfrykcyjny, który składa się z 96 cz. cyny, 8 cz. antymonu i 4 cz. miedzi; używa się do odlewu panewek w ruchomych częściach maszyn. Wynalazek swój **B.** sprzedał towarzystwu w Massachusettes, patenty na Anglję w r. 1844, na Rosję w r. 1847

Babczyński Tytus, matematyk, † 1910.

Babeau Albert Arsenjusz, historyk francuski, * 1835 w Cambrai, autor cennych prac o Francji przedrewolucyjnej, członek Akademji Nauk moralnych. Ważniejsze prace: „la Vie rurale dans l'ancienne France"; „la Ville sous l'ancien regime".

Babelon Ernest, numizmatyk francuski, * 1854 w Sarrey; jest kustoszem Bibljoteki Narodowej w Paryżu i profesorem numizmatyki w Collège de France.

Babeuf Franciszek Emil, zwany Gracchus, agitator polityczny francuski, * 1760, † 1797, a nie jak mylnie podano w gł. dziele.

Babinet Jakób.

Babinet Jakób, fizyk francuski, skonstruował doskonały polaryskop i ulepszył pompę pneumatyczną. Położył też zasługi jako dobry popularyzator (ob. gł. dzieło).

Babimbi, miejscowość w Kamerunie, w okręgu Edea, na prawym brzegu Sanagi, stanowi przejście od lasów dziewiczych do stepów; 1906 zwiedził ją Krücke.

Babiński Jan, chemik. Napisał: „Ogniwa z elektrodami drugiej klasy" (Warsz., 1905—06, *Chemik Pol.*); „Elektrochemja amalgamatów ołowiu i talu" (Warsz., 1906, *Chem. Pol.*) i inne.

Babiński Józef Franciszek Feliks, neuropatolog francuski, * 1857 w Paryżu jako syn emigranta polskiego. Uczeń Charcot'a, był szefem kliniki w Salpétrière; od r 1890 jest ordynatorem w szpitalu Pitié. Największego rozgłosu doznała praca **B.** o zmianie, jakiej podlega odruch z podeszwy w cierpieniach organicznych układu nerwowego, dotyczących t. zw. szlaku piramidowego. Przed wykryciem t. zw odtąd „objawu Babińskiego" rozpoznanie różniczkowe między organicznym a czynnościowym cierpieniem układu nerwowego było często niemożliwe. Z licznych prac **B.** zasługują pozatym na wzmiankę specjalną badania jego nad objawami patologicznemi, mającemi swe źródło w móżdżku. **B.** zwrócił uwagę na specjalny układ ciała przy chodzeniu w cierpieniach móżdżkowych *(asynérgie cérebelleuse)*, na utrudnienie w szybkim zazwyczaj u normalnych ludzi kręceniu dłonią *(adiadococinésie)*, i przyczynił się tym w dużej mierze do łatwiejszego rozpoznawania chorób móżdżkowych. Wreszcie w ostatnich latach poświęcił się **B.** badaniom nad histerją. W pracy swej, „Le démembrement de l'hystérie traditionelle" (1909) występuje z krytyką poglądów Charcot'a na histerję i dochodzi do wniosku, że jedynie takie objawy należy uważać za histeryczne, które dają się wywołać przy pomocy *suggiestji* i usunąć przy pomocy namowy. Na tej podstawie przeczy możliwości istnienia takich objawów przy histerji, jak: obrzmienia, zaczerwienienia, krwotoki, owrzodzenia i t. d., które dawniejsza szkoła Charcot'a uważała w histerji za możliwe. Dziś po za Francją poglądy **B.** na histerję niewielu mają zwolenników, aczkolwiek uznawana jest potrzeba rewizji poglądów Charcota na histerję.

Babiński Józef.

Babor Józef, zoolog i antropolog czeski, * 1872. Odbył studja lekarskie w Pradze, gdzie od 1899 praktykuje jako lekarz, oddając się zarazem badaniom naukowym zoologji i antropologji dyluwjalnej. Ogłosił między innemi: „Cyklus d. Geschlechtsentwickelung der Stylommatophoren“ (1894); „Beiträge zur Geschlechtsmetamorfose“ (1898); „Clovek diluvialni“ (1904); „Nejstarsi umeni vytvarne“ (1906—1907); „Uvod k studiu diluvialniho cloveka v Cechach a na Morave“ (1908).

Baboracka, taniec czeski.

Babou Hipolit, publicysta francuski, * 1824 w Peyriac, † 1878 w Paryżu, pisarz wytworny i oryginalny, ogłosił między innemi: „les Prisonniers du 2-Décembre“.

Bac Zygmunt Ferdynand, rysownik francuski, * 1859 w Sztuttgardzie, z rodziców Niemców austrjackich. Pierwsze prace umieszczał od r. 1880 w *Caricature* a od 1883 w *Vie parisienne*. Z Henrykiem Lavedanem wydał album „les Enfants au XVIII siècle“, potym serje plansz p. t. „la Parisienne á travers les âges“. Główna jego twórczość zawarta jest w dziesięciu albumach i pięciu tomach rysunków, które ukazały się, 1894—1903, pod wspólnym tytułem „l'Amour contemporain“. Szkice te, malujące kobietę współczesną, zdradzają wielkie zalety rysownicze. **B.** wykonał nadto kilka afiszy i wielkich sztychów kolorowych o „Historji syna pewnej rodziny podczas rewolucji“. Ogłosił też wrażenia z podróży „Vielle Allemagne“ (1906).

Baccelli Alfred, poeta i polityk włoski; w r. 1900 wybrany do parlamentu, w 1906 został ministrem poczt i telegrafu w gabinecie Sonnina. Poezje jego, nacechowane myślą filozoficzną, odznaczają się pewną surowością i chłodem: „Germina Diva Natura“, „Iride umana“, „Vette Giacci“ (1901), „Sentimenti“ (1905), wybór różnych poezji.

Bacceli Guido, polityk włoski, 1901 został ministrem rolnictwa w gabinecie Zanardellego. **B.** ma wielkie zasługi w sprawie reformy uniwersytetów włoskich i szkolnictwa ludowego, w sprawie wykopalisk w Rzymie na Forum— tym wszystkim zajął się gorliwie jako długoletni minister oświaty (za Cairolego, Depretisa, Crispiego i Pelloux). Opracował też plan uzdrowotnienia Kampanji.

Bacenis silva, starożytna nazwa lasu Turyngieńskiego w Giermanji.

Bacchylides *(Bakchylides),* liryk grecki z V wieku przed Chr., mieszkał na wyspie Keos, przez czas dłuższy przebywał w Syrakuzach na dworze Hierona. W r. 1896 Brit. Muzeum nabyło papirus, w którym znajduje się część utworu **B-a.** W r. 1898 Blass wydał ten utwór. Por. Wilamowitza (1898).

Bach-aga, w Algerji i Tunisie tytuł, pośredni między kalifem i agą (pułkownikiem).

Bach Henryk, architekt francuski, * 1815 w Tuluzie, † 1899 tamże. Wystawił wiele budynków w stylu XIII w. Przez długi czas był profesorem Szkoły sztuk pięknych w Tuluzie. Z licznych jego robót zaznaczyć należy iglicę kościoła w Dalbadzie i refektarz w klasztorze dominikanów tamże.

Bach Jan Sebastjan, (ob. gł. dzieło). W r. 1908 odsłonięto w Lipsku pomnik **B.** dłuta Seffnera, przed kościołem św. Tomasza. Nowsza literatura o **B-u:** A. Schweitzer „Jean Sebastien **B.**, le musicien poète“ (Paryż, 1905); Wolfrum „Johann Seb. **B.**“ (w zbiorze „Die Musik“ Berlin, 1906); Reimann „**B.**“ (t. 18 wydawnictwa „Die berühmten Musiker“, Berlin, 1908); Pirro „L'éstétique de Jean Seb. **B.**“ (Paryż, 1907); His „John Seb. **B.**, Forschungen ueber dessen Grabstätte, Gebeine und Antlitz“ (Lipsk, 1895); „Bach-Jahrbuch“ rocznik nowego towarzystwa imienia **B.** (Lipsk, 1904).

Bach Karol, inżynier niemiecki, * 1847 r. w Stolbergu (w górach Kruszcowych); początkowo uczył się ślusarstwa, chodził do szkoły technicznej w Chemnitz, wyższe studja odbywał na politechnikach w Dreźnie i Karlsruhe. W 1868 został asystentem, następnie docentem w Sztutgardzie; 1873 — 74 spędził w Anglji, następne lata pracował w fabrykach maszyn. W r. 1878 został profesorem maszynoznawstwa w Sztutgardzie, gdzie w 1881 założył pierwsze laboratorjum inżynierskie, w 1884 zakład do badań materjałów. Od 1884 kieruje pracami związku wirtemberskiego kontroli kotłów parowych, w 1892 mianowany był kuratorem fizyczno-technicznym zakładu państwowego. Prace jego dotyczą budowy sikawek pożarnych, usuwania dymu, zabezpieczenia od nieszczęśliwych wypadków, wykształcenia inżynierów. Napisał: „Die Maschinenelemente“ (10-te wyd., Sztutgard, 1908); „Die Konstruktion d. Feuerspritzen“ (t., 1883); „Versuche über Ventilbelastung u. Ventilwiderstand“ (Berlin, 1884); „Die Wasserräder“ (Sztutgard, 1886); „Versuche zur Klarstellung der Bewegung selbsttätiger Pumpenventile (t., 1887); „Elastizität u. Festigkeit“ (5-te wyd., 1905); „Versuche über d. Widerstandsfähigkeit ebener Platten“ (t., 1891); „Versuche über d. Widerstandsfähigkeit von Kesselwandungen“ (1893—1902, 6 zeszytów); „Abhandlungen u. Berichte“ (Sztutgard, 1897) i inne.

Bachem Karol, polityk niemiecki, * 1858 w Kolonji. Studjował prawo w Sztrasburgu i Wiedniu, osiadł w Kolonji jako adwokat 1887 r., a w 1892 przeniósł się do Berlina. Od r. 1889 był posłem na sejm pruski, od 1890 posłem do parlamentu Rzeszy. Odznaczał się gorącą wymową, został przywódcą frakcji demokratycznej w partji centrum. W 1903 złożył mandat do sejmu i parlamentu. Był zwolennikiem reform

robotniczych, jako środka skutecznej walki z socjalistami.

Bachmann Adolf, historyk niemiecki, napisał nadto: „Lehrbuch der österr. Reichsgeschichte“ (1904, II wyd.).

Bachmiet'jew Mikołaj, * 1808, † 1891; w l. 1861—83 był dyrektorem nadwornego cesarskiego chóru w Petersburgu, pisał przeważnie utwory kościelne; prócz tego wydał: symfonję, kwartet smyczkowy, oraz szereg drobniejszych utworów fortepjanowych i skrzypcowych.

Bachus, ob. gł. dzieło Dyonyzos.

Bachus.

Backhuyzen Juljusz Jakobus *van Sande*, malarz holenderski, syn malarza H. van de Sande, * 1835 w Hadze. Ważniejsze z jego prac: „Sadzawka w lesie koło Hagi“, „Ferma w Holandji południowej“, „Pejzaż nocny“, „Most na rzece, Vliet koło Lejdy“. W 1866 r. otrzymał złoty medal w Hadze, 1871 w Amsterdamie, 1873 w Wiedniu i t. d. Siostra jego, *Gertruda Jacoba*, również uczennica ojca, okazuje duży talent w malowaniu kwiatów i owoców.

Bäcklund Albert Wiktor, matematyk i fizyk szwedzki, * 1845 r. w Wäsby, odbywał studja w Lund, gdzie następnie został docentem prywatnym w 1868 r., nadzwyczajnym profesorem mechaniki i fizyki matematycznej w 1878 r., zwyczajnym zaś w 1900 r. Oprócz licznych prac z zakresu równań różniczkowych, gieometrji różniczkowej napisał: „Ur theorien för de solida kropparnes rörelse“ (Lund, 1897); „In ledning till theorien för de elektriska strömmarna“ (1898); „Elektrodynamik“ (1899).

Bacon Roger sławny alchemik angielski (ob. gł. dzieło).

Bacon Roger.

Bacquehem Olivier, marg., polityk austrjacki, w 1898 r. złożył urząd namiestnika Styrji, a 14 sierpnia 1900 został prezesem senatu przysądzie administracyjnym.

Bacquet Paweł Eugienjusz Wiktor, rzeźbiarz francuski, * 1848 r. w Villemaur, † 1901 r. w Paryżu, wystawiał od 1870 w salonach dorocznych swe prace. Ważniejsze z nich: „Wygnaniec“, „Młody Gal idący na męki“, „Baron Taylor“.

Baczko Ludwik, historyk niemiecki, * 1756 w Lyck, † 1823 w Królewcu. W 21 roku życia zaniewidział, od 1816 był dyrektorem Instytutu ociemniałych w Królewcu. Jego prace historyczne dawno utraciły wartość. Ciekawe są za to jego pisma, dotyczące psychologji ociemniałych: „Ueber mich selbst u. meine Unglücksgefährten, die Blinden“ (Lipsk, 1807); „Geschichte meines Lebens“ (Królewiec, 1824, 3 tomy).

Badalič Hugo, poeta chorwacki, † 1900.

Baddeleit, minerał nazywany pierwej brazylitem, jest czystym kwasem cyrkonowym (ZrO_2); występuje w postaci małych, bezbarwnych, a także żółtych, brunatnych i czarnych kryształów systemu jednoskośnoosiowego w piaskach djamentowych na Cejlonie lub w Imapiranga w Brazylji. Kwas cyrkonowy występuje również w postaci ciemnoszarych lub brunatnych stoczonych brył (t. zw. fawasów) wielkości grochu do pięści, w piaskach rzecznych prowincji Minas Geraes a także w postaci ciemno-zielonkawo-szarych, promienistych, nerkowatych mas, przypominających z wyglądu żeleźniak bulasty i kornwalijski kasyteryt (ob.).

Baden, wielkie księstwo. Podług spisu ludności z 1905 r. na 15,068 klm. kw. było 2,010,728 miesz., w tym 1,206,919 katolików, (8,096 starokatolików), 769,866 ewangielików i 25,893 żydów. Spis podług zawodów i zajęcia z 14 czerw. 1907 r. wykazał 2,057,160 mieszkańców, co daje przyrost roczny 15,2 na 1000. Podług płci w r. 1905: 996,934 mężczyzn, 1,013,794 kobiet. Budżet ogólny na r. 1907 wynosił w rubryce wydatków 86,383,693 marek; w rubryce wpływów 81,435,964 marek. Obciążenie podatkowe w **B.** 19,67 marek na głowę (1906), obok miast hanzeatyckich największe ze wszystkich krajów Rzeszy wobec średniej normy 11,17 m. Dług państwowy w r. 1907 dosięgnął 435,314,643 mrk. Wkład matrykulacyjny na 1907/8—9,700,254 mrk.

Dzieje. W lipcu 1904 r. ministerjum Brauera (konserwatysty) ze współudziałem Schenkla (liberała) dokonało reformy konstytucji, wprowadzając bezpośredni system wyborów. Ilość deputowanych wzrosła z 63 na 73, nowy podział okręgów wyborczych zapewnił większym miastom liczniejsze przedstawicielstwo. Izba dep. zdemokratyzowała się nieco z racji utworzenia kurji wyborczych dla korporacji zawodowych: handlu, rzemiosła, rolnictwa; dla większych i średnich miast ilość dep. zwiększyła się o 10. Przy wyborach z 1905 r. otrzymali: centrum 28 mandatów, konserwatyści 4, narodowi liberali 23, wolnomyślni 1, demokraci 5, socjalni demokraci 12. Nar. liberali, wolnomyślni i demokraci utworzyli blok umiarkowanych, podtrzymywany w kwestjach taktycznych przez socjal demokratów przeciw klerykalno-konserwatywnej większości. Po ukończeniu reform Brauer w 1905 r. usunął się, jego miejsce zajął Dusch, od 1901 r. minister sprawiedliwości, wyznań i oświaty. Sesja sejmowa 1905/6 oprócz budżetu na 1906/7 uchwaliła zaprowadzenie izby rolniczej, organizację pomocy lekarskiej, zmieniła ustawę wodną z r. 1899, ustawę o podatku kościelnym z 1892 r.

wprowadziła podatek od majątków. W 1906 r. rząd badeński zgodził się na zamierzone przez Prusy i Bawarję skanalizowanie Menu i przyrzekł pokryć przypadające nań koszta. W 1907 roku przekształcona została krajowa rada zdrowia. Dnia 28 września 1907 umarł w. ks. Fryderyk Wilhelm Ludwik I, po nim objął rządy Fryderyk Wilhelm II. Sejm z 1907/8 zmienił ustawę o urzędnikach z 1888 r., podniósłszy ich uposażenie. Budżet na 1908 i 1909 r. wynosił do 88,8 miljonów marek.—*Literatura:* Hörle „**B.** eine Landeskunde in geographischen Charakterbildern“ (Heildelb., 1907); Wagner „Fundstätten u. Funde aus vorgeschichtlicher, römischer und alamannisch-fränkischer Zeit im Grossherzogtum **B.**“ (Tybinga, 1908); Glockner „Badisches Verfassungsrecht“ (1905); Z. Miller „Die politischen Sturm u. Drangperiode Badens“ (Manh., 1907).

Baden-Baden, (Cieplice szwabskie), w r. 1905 16,237 miesz.

Badeni Kazimierz, polityk galicyjski, † 1909.

Badeni Stanisław, polityk galicyjski, ponownie został marszałkiem na okres 1905—1910.

Bader, jezioro niewielkie w Alpach bawarskich, 766 metrów nad poziomem morza, o 7 klm. od Garmiszu, słynie z przezroczystości jasno-zielonych wód.

Badesen Jan Scypjon, poeta i dziennikarz rumuński, * 1847 w okręgu Cluj (Transylwanja). W r. 1864 jeszcze jako gimnazista tworzył wiersze, które drukowała *Zorza rumuńska* w Peszcie. Jako student filozofji w Peszcie pisywał artykuły do *Zgody* i *Rodziny*. Wtedy też ogłosił tom „Poezji oryginalnych“ (1868). Tegoż roku studjował literaturę w Bukareszcie i pisywał do dziennika *Ramanul*. W wycieczkach po Transylwanji poszukiwał motywów ludowych do poezji. Jako zdolny i płodny dziennikarz umieszczał krytyki w *Convorbiri literare* i redagował w Jassach kolejno: *Kurjera Jassowego*, *Nowego kurjera rumuńskiego*, a 1872 założył w Bukareszcie pismo *Trąbka Karpat*.

Badowska - Rüdiger Marja z Wąsowskich, pjanistka, została w 1903 r. profesorką w szkole muzycznej przy Tow. Muz. w Warszawie.

Badowski Zygmunt, malarz, * 1875 w Warszawie. Studja malarskie odbywał w warszawskiej szkole rysunkowej pod kierunkiem prof. Gersona i Kausika, następnie w Paryżu pod kierunkiem Collin'a. Od r. 1897 przebywał przez czas jakiś w zreorganizowanej szkole krakowskiej pod kierunkiem Wyczółkowskiego. Wystawił w paryskim salonie niezależnych portret własny (1896). Od 1899 r. stale mieszka w Warszawie; oprócz malarstwa uprawia publicystykę, pisuje artykuły, z zakresu sztuk plastycznych; nadto urządza publiczne pogadanki o sztuce; wreszcie jako pedagog był przez pewien czas kierownikiem szkoły artystycznej dla kobiet, utrzymywanej przez p. Korycińską. Z prac jego, oprócz szeregu portretów i rysunków, wymienić należy większych rozmiarów kompozycje na temat zaczerpnięty z Boskiej Kom. Dantego (reprodukcja w *Tyg. Ilustr.* 1908).

Badylarka, mysz polna, bardzo mała. Robsobie gniazdko kuliste z źdźbełek trawy i zawiesza na badylach, lub wśród kłosów zboża. Gdy się w znacznej liczbie rozmnoży, staje się zbożu szkodliwa.

Baer Fryderyk, malarz niemiecki, * 1850 w Monachjum. Z początku ukończył prawo, następnie poświęcił się malarstwu. Przez pewien czas pola i lasy były ulubionym jego motywem, później został malarzem gór. Obrazy **B-a,** odznaczające się silnym kolorytem, znajdują się w Pinakotece Monachijskiej, w galerjach: wejmarskiej, bremeńskiej i t. d. Jest profesorem Ak. Sztuk pięknych w Monachjum i mieszka w Pasiny pod Monachjum.

Baerlsoen Albert, malarz belgijski, * 1866 w Gandawie. Kształcił się w Gandawie i Paryżu. Szybko zdobył własną technikę, która mu pozwoliła w sposób nowy oddawać czar starożytnych miast flandryjskich, szczególnie Bruges. Miasta te maluje o zachodzie i w półświetle, jakie tam panuje podczas jesieni i zimy, z ogromnym odczuciem odcieni oświetlenia. **B.** wystawia swe prace w salonach paryskich. W muzeum luksemburskim są jego: „Małe podwórze nad wodą“ (1900); „Dégel w Gandawie“ (1904). W muzeum brukselskim: „Łodzie pod śniegiem“ (1902), a w Antwerpji: „Placyk flamandzki“, Wieczór“ (1897). Wykonał też ośm akwafort p. t. „Stare miasta“ i kilka plansz kolorowych, posiadających te same zalety, co i obrazy.

Baerze Jakób, rzeźbiarz flamandzki z XIV w., twórca znakomitych ołtarzy gotyckich; dwa takie ołtarze znajdują się w muzeum w Dijon.

Baeyer Adolf (ob. gł. dzieło), jeden z najsławniejszych chemików współczesnych, następca Liebiga w Monachjum od 1875 r. Do ostatniej chwili **B.** wzbogaca wiedzę swemi niezrównanemi pracami, zarówno teoretycznemi jak doświadczalnemi. Wynalezione przez **B-a** sposoby syntetycznego otrzymywania indyga, dały impuls do licznych prac, które ostatecznie doniosłą tę kwestję pomyślnie rozwiązały (ob. indygo). Do wielu zasług **B-a** dodać jeszcze należy: badanie związków grupy kwasu moczowego, otrzymanie barwników galeiny i ceruleiny, odkrycie nitrozofenolu i metody kondensacji aldehydów i ketonów z węglowodorami aromatycznemi, podstawowe

Baeyer Adolf.

zbadanie licznych związków grupy indyga (indolu, oksyindolu, dwuoksyindolu, indoksylu, izatyny) i ich stosunku do indyga, wprowadzenie pyłu cynkowego jako odczynnika redukującego, studja nad związkami hidrobenzolowemi i terpenami, zbadanie t. zw. kwasu Caro, odkrycie krystalicznych soli czterowartościowego tlenu (soli oksonowych, po niemiecku Oxoniumsalze), jakie dają z niektóremi kwasami prawie wszystkie tlenowe związki organiczne; odkrycie nadtlenku etylu i nadtlenku dwuetylowego, badania dotyczące trójfenylometanu, szczególnie w związku z pracami Homberga nad pierwszym, istniejącym jakoby w wolnym stanie nienasyconym, rodnikiem trójfenylometylem. Główne prace teoretyczne **B-a** są następujące: wyjaśnienie asymilacji kwasu węglowego przez rośliny, teorja napięcia w związkach o podwójnych i wogóle wielokrotnych wiązaniach i o pierścieniowej budowie, o cis-trans izomerji (przestrzennej), o pseudoizomerji, rozwinięcie teorji o budowie benzolu. W laboratorjum **B-a** dokonane też zostały liczne i wybitne prace jego uczniów lub współpracowników między innemi: odkrycie Gräbego i Liebermana, dotyczące syntezy alizaryny i otrzymanie zielonego barwnika z olejku gorzkich migdałów (aldehydu benzoesowego) przez Ottona Fischera.

Bagdadzka kolej, według projektu mająca łączyć Konja z Bagdadem i Basrą (ob.) buduje się przez niemieckie towarzystwo od 1899 r. W 1907 r. kolej uruchomiona została do Bulgadu. Obecnie rząd turecki osusza jezioro Karaviran i nawadnia płaszczyznę Konja. Ogólna długość drogi, przecinającej dawniej cywilizowane (o czym świadczą liczne pomniki kultury asyryjskiej), a obecnie wyludnione okolice, wyniesie 3240 klm. Obecnie budowana gałęź łączy Adanę z Hel-Helifem. Najpiękniejsze okolice Mezopotamji, między innemi obecnie zamieniona w bagno Babylonja, zostaną powołane do nowego życia. Por. Schneider „Die deutsche Bagdadbahn in ihrer Bedeutung für Weltwirtschaft und Weltverkehr“ (Wiedeń, 1900); Rohrbach „Die Bagdadbahn“ (Berlin, 1902); Pressel „Les chemins de fer en Turquie d'Asie“ (Zürich, 1902); v. Oppenheim „Vom Mittelmeer zum Persischen Golf“ Berlin, 1900, (2 t.).

Bagielle *(Bakuelle* w języku Ngumba), plemię karłów w Kamerunie w pobliżu Lolo, podobne do plemienia z Konga, podług Wissmanna wzrostu 1.52—1.54 metr.

Bagieński Stanisław, malarz i ilustrator, współpracownik *Tygodnika Illustrowanego*, kształcił się w Krakowskiej Akademji sztuk pięknych.

Bagnolds - Burgers John, malarz angielski (1830—1897). Uczył się u ojca swego i szybko zdobył sławę obrazami rodzajowemi. Ważniejsze z nich: „Cyganka z Sewilli“, „Fabryka cygar w Sewilli“, „Sewillanka“ i t. d. Po długoletnim pobycie w Hiszpanji, **B.** powrócił do Londynu, gdzie został członkiem Akad. królewskiej.

Bahia-Blanca, miasto w Argientynie, stolica departamentu tejże nazwy, w prowincji Buenos-Airès nad Atlantykiem; 40,000 m. Z nędznej wioszczyny do obecnych rozmiarów wzrosło miasto w ciągu 15 lat. Dzisiaj posiada doskonały port, połączenie kolejowe w Buenos-Aires, przemysł kwitnący: fabryki środków spożywczych, obuwia, mebli, przędzalnie, kuźnie, fabryki maszyn rolniczych; wielką przyszłość rokuje **B.-B.** rozwijający się handel zbożem.

Bahr-el-Ghazal, rzeka we wschodnim Sudanie, wpada do Nilu Białego. Podług ostatnich badań Percivala, Comyna i innych stanowi następujący system wód: główna rzeka Sue, do niej wpadają z zachodu Buru i Bahr el Arab, wtedy powstaje **B.** Te trzy główne arterje przyjmują liczne dopływy: Buru, inaczej Telgona, Lol, Bahr el Homr przyjmuje Pongo (Dji, Kwango), Kuru (Tyell), Sogo, Ragę i Daburę; Bahr-el-Arab (Umbelacza, Kir) — Baradę (Obo), Bongo, Reikei, Yofo, Serri, Cheileikę, Kawadukę, Djanverindi i Gotelo; Sue (Djur)—Wau (Busseiri). Kraina na zachód od **B.** pokryta gęstemi lasami, w kierunku do Konga obfituje w kauczuk. Por. „Geographen Kalender“ (1908 i 1909).

Bail Józef, malarz francuski, * 1862 w Limonest. Obrazy jego odznaczają się kolorytem ciepłym i harmonją linji. Podczas wystawy powszechnej z r, 1900 w Paryżu wystawił: „Bańki mydlane“, „Refleksy miedzi“, „Służąca“, „Podwieczorek,“ za co otrzymał medal złoty. Z innych jego obrazów zaznaczyć należy: „Robotnice koronek“ (1902, modal honorowy), „Błogosławieństwo szpitalników w Beaune“ (1903), „Praca nocna“ (1904); „Dziewczynki z wyspy Marken“ (1905).

Bailey Filip Jakób, poeta angielski, † 1902 w Nottingham.

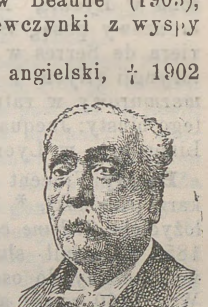
Baillaud Ed. Ben.

Baillaud Edward Benjamin, astronom francuski, * 1848. Profesor astronomji w Sorbonie, w 1907 r. sekretarz rady obserwatorjów, dyrektor obserwatorjum w Paryżu, w 1908 członek Akademji. Prace jego dotyczą matematyki teoretycznej, a przedewszystkim astronomji. Specjalnie zajmował się satelitami Saturna i Jowisza, mapą nieba. Pierwszy zastosował specjalny fotometr kątowy dla pomiarów wielkości fotograficznych gwiazd. Oprócz licznych rozpraw, ogłaszanych w pismach fachowych, wydał: „Cours d'astronomie à l'usage des étudiants des facultés des sciences (Paryż, 2 t., 1893—96).

Baillet Ernest, malarz francuski, * 1853 r. w Brest, † 1902 w Portejoie (Eure). Jak i jego mistrze, Sannier i Pelouze, poświęcił się pejzażowi i z upodobaniem czerpał tematy do swych obrazów z Normandji. Z prac jego ważniejsze: „Widok z Pont-Scorf“ (1883, nagr. medalem), „Wybrzeże w Portejoie“ (1900), „Poranek wrześniowy nad Sekwaną“ (1900), „Zachód słońca“ (1900), „Jesień nad Sekwaną“ (1900). **B.** w swoich obrazach łączy w szczęśliwą symfonję plamy szare i srebrne, które podczas wiosny i jesieni znaczą krajobrazy nad Sekwaną.

Bailly Franciszek Anatol, filolog i helenista francuski, * 1833 w Orleanie. Kształcił się w Orleanie i Paryżu i był profesorem rozmaitych liceów. W 1894 wydał „Dictionnaire grec.-français“, posiadający wielką wartość naukową; później ogłosił skrót tegoż słownika „Abrégé du Dictionnaire grec.-français“ (1902). Jest członkiem Towarzystwa Naukowego Orleańskiego, a od 1889 członkiem korespondentem Akademji Napisów.

Bailly Karol Eloy, rzeźbiarz francuski, * 1830 w Remenoville (Meurthe), † 1895 w Paryżu. Był uczniem Robineta i z powodzeniem wystawiał swe prace w salonach paryskich, między innemi: „Besace“ (1867) temat z bajki Lafontaine'a tego tytułu, posążek Voltaire'a (1880), Grégoire, posąg w Luneville (1885) Najwięcej pozostawił popiersi.

Bailly Karol Franciszek, rzeźbiarz francuski, * 1844 w Tarare (dep. Rodanu). Ważniejsze z jego prac: posąg generała Duphot w Lyonie i u Inwalidów w Paryżu, Grupa kanclerza Gersona w Lyonie, Amfitryda w ratuszu lyońskim, bronzowy posąg Simonety w Tarare, posąg Oliviera de Serres w Aubenas, Grupa Alzacji i Lotaryngji (Lyon) i „Król Paryża“ (kopacz), posąg marmurowy w ratuszu paryskim (1905); prócz tego biusty: Jacquarda, Buffona, Larochefoucauld-Liancourta w Lyonie, Nancy, Lille i t. d.

Bailly Vincent de Paul, zakonnik i dziennikarz francuski, * 1832 w Berteaucourt, syn założyciela *Tribune catolique* (później *Univers*). Od 1852 r. pełnił służbę w telegrafie i często był wyznaczany do osobistej obsługi Napoleona III. W r. 1860 został asompcjonistą i był kapelanem ochotników, którzy pospieszyli z pomocą Piusowi IX, następnie w wojnie 1870. Był obecny w bitwach pod Borny i Gravelotte, został jeńcem i był internowany w Moguncji. W Paryżu po Komunie zajął się sprawami robotniczemi, organizowaniem pielgrzymek do Lourdes, Rzymu i Jerozolimy, przedewszystkim zaś ludową prasą katolicką. Założył pisma: *Pelerin* i *Croix* i puścił w świat wiele publikacji. W r. 1880 uległ banicji, 1899 wytoczono mu proces, w 1900 zasiadł na ławie oskarżonych w procesie „dwunastu“, który zakończył sie rozwiązaniem kongregacji asompcjonistów.—Brat jego *Emannel* **B.**, * 1842 w Paryżu, również został asompcjonistą i był obrany w czerwcu 1903 generałem tej kongregacji.

Baisch Herman, malarz, pejzażysta niemiecki, † 1894.

Baiszan, system górski w Azji środkowej, między Tianszanem i Nańszanem, 40°—43° północnej szerokości i 87°—100° wschodniej długości. Górską krainę przecinają łańcuchy gór, 1000 — 1500 metrów wysokie. Kraina pustynna, ze skąpą roślinnością i ubogą fauną. Koczują po niej nieliczni Mongołowie, Torgouci. Zwiedzili ją: B. Matusowski (1875), Przewalski (1879), Potapin (1886), Grum - Grzymajłowie (1889 — 1990).

Bajazet I.

Baja California, terytorjum w Meksyku, obejmuje półwysep dolnej Kalifornji, 151,109 klm. kw., 47,624 m. (1900). Główne miasto La Paz z 5,046 m.

Bajazet I, sułtan turecki, ob. gł. dzieło.

Bajazytow Ataułła, pisarz muzułmański, * 1864. Był imamem w Petersburgu, od 1880 achunem; lektor narzeczy wschodnich i prawa muzułmańskiego na kursach Wschodnich przy ministerjum spraw zewnętrznych. W pracach „Otnoszenje isłama k naukie“ (1887) i „Isłam i progress“ stara się pogodzić wymogi cywilizacji europejskiej z prawami koranu.

Bajkał, miejscami posiada głębię dochodzącą do 1500 m. W l. 1897—1902 przeprowadzono obszerne badania hidrograficzne, których rezultaty stopniowo zostają ogłaszane. Podczas tych badań wzniesione też zostały latarnie morskie. Jako wynik badań kartograficznych wyszła dotychczas tylko mapa trzeciej południowej części jeziora (1 : 6 wiorst). Wydano także litografowany atlas jeziora (1 : 1 wiorst). Zdaniem Arldta obszar, zajmowany obecnie przez Bajkał, stanowił w starszym okresie trzeciorzędowym wielką kotlinę, wypełnioną słodką wodą, z północy zasilaną przez rzeki, zaś na południu spływającą do środkowo - azjatyckiego morza, z którym w okresie miocenicznym łączyło się szerokim strumieniem. W okresie pliocenicznym zaczęło się jednak wznosić morze południowe (Hautai). Wraz z lądem zostało wówczas odłączone od morza i częściowo pozbawione wody przez wielkie rzeki (Amur, Hwangho), po części zaś wyschło (kotlina Tarim). Utworzyły się głębokie kotliny (Bajkał i Turfan), wreszcie z oddzielonym od resztek Hantai Bajkałem zetknęła się Angara. Por. M. Dziżenko „Prace hidrograficzne ekspedycji dla zbadania jeziora Bajkalskiego w r. 1909“ (Sprawozdanie cesarskiego rosyjskiego Tow. Geogr., Petersburg, 1904, t. 40);

Arldt w „Archiv für Hydrobiologie“ (Sztuttgard, 1907 r., t. III).

Bajkić Velimir, statystyk serbski, * 1875. Studja odbywał w Belgradzie i Monachjum. Napisał: „Istorija srpske trgovinske politike“ (1902); „Die französische Handelspolitik 1892 — 1902“ (1904).

Bajkieryt, olej górski albo wosk górski, występuje na powierzchni jeziora Bajkalskiego.

Bajokasowie albo Bodjokasowie, plemię galskie, zamieszkiwało w dzisiejszym departamencie Calvados (Normandja).

Bakalai, murzyńskie plemię w kolonji francuskiej Gabonie, w Afryce, nad brzegami rzeki Ogowe.

Bakamba, lud w Afryce równikowej, w kolonji francuskiej Konga, w dolinie Niari-Kuilu, należy do plemienia murzyńskiego; rosły, silny, tatuuje się, nosi bransoletki z miedzi i żelaza. Przeważnie trudni się rolnictwem; ziemia nadzwyczaj żyzna, zawiera nadto pokłady miedzi, oddawna prawdopodobnie eksploatowane. **B.** podległy jest Francji.

Bakankozyna, glukozyd, otrzymywany ze *Strychnos,* zwanego na Madagaskarze bakanko, łatwo rozpuszcza się w wodzie, topi się przy 157° C.

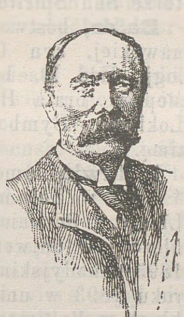

Baker Benjamin.

Baker Benjamin, inżynier angielski, * 1840, † 1907 r. Z licznych prac przedewszystkim dwie zapewniają rozgłos jego imieniu: most Fortha, wybudowany z Johnem Fowlerem i szluzy Assouana w Egipcie. Był członkiem licznych korporacji zawodowych i naukowych, jak inżynierów cywilnych, Instytutu królewskiego, uniwersytetu w Cambridge, Edymburgu i t. p.

Bakin—Kiokutei, znakomity beletrysta japoński, * 1767, † 1848, należał do najpłodniejszych autorów, napisał 290 romansów; za najlepsze uchodzą: „Chakkenden“ (Historja ośmiu psów) i Iumichari-Dzuki (Nów).

Bakińska gubernja. Na 34,410 wiorstach kw. 1,059,968 m. (1904); w tym 62,7% Tatarów, 12,3% Rosjan, 9,4% Ormjan, 7% Tałyszan, 3,2% Persów, 6% Gruzinów, Tatów i innych. W r. 1900 było zakładów przemysłowych 1515 z 14,633 robotnikami i wytwórczością do 98.8 mil. rubli. Nafty wydobyto (1903) 596 mil. pudów. Główne miasto Baku, port na morzu Kaspijskim, stacja kolei Transkaukaskiej, 208,000 m. (Tatarów, Ormjan, Rosjan). Wywóz morzem powyżej 200, koleją powyżej 100 mil. pudów; 96% produktów naftowych.

Bakis, ogólna nazwa wielu proroków greckich, których wieszczby kursowały między ludem. Göthe ułożył zbiór dystychów p. t. „Przepowiednie **B**-ów („Weissagungen des **B.**“).

Bakon Franciszek (Werulamski). Wyszły w przekładzie S. Pyrowicza „Szkice polityczno-etyczne“ (1910).

Bakterje tyfusu mysiego, prątki, należące do grupy *Typhus-Coli* i wywołujące u myszy chorobę, zwaną tyfusem mysim. Hodowli tych bakterji używa się do tępienia myszy.

Bakterjolizyny, ciała ochronne w surowicy zwierząt uodpornianych lub rekonwalescentów po chorobach zakaźnych; zabijają i rozpuszczają bakterje (ob. amboceptor).

Bakterjopurpuryna, barwnik, zbliżony do chlorofilu (ob. chlorofil), spotykany u bardzo niewielu gatunków bakterji.

Bakterjoterapja, leczenie szczepionkami bakteryjnemi. Stosują przytym same ciała bakteryjne lub substancje z nich otrzymane (ob. tuberkulina). Metodę tę w ostatnich czasach często stosują szczególniej w Ameryce i w Anglji (ob. szczepionki Wright'a). Szczepionki bakteryjne znajdują częstsze i szersze zastosowanie w celach zapobiegawczych (ob. szczepionki). Do tych szczepionek należą także szczepionki przeciwko ospie.

Baktromancja, wróżenie z pałeczek, bardzo rozpowszechnione na Wschodzie, następnie u Rzymian, ostatnią formą **B.** była słynna pałeczka wróżbiarska z XVII wieku.

Bakule Karol (pseud. Karola H. Hibara), pisarz czeski, * 1884 w Sudomierzycach; od 1904 r. jest redaktorem *Moderni bibljoteka* i cenionym krytykiem literackim. Napisał dramaty: „Konec“ (1904); Mračna“ (1904); powieści: „Zákony“ i „Jeji bůch“; dwa tomy poezji: „Komendiantskie motivy“ (1902) i „Písně mládi“ (1903).

Bakunin Michał, twórca politycznego ruchu anarchistycznego, * 1814, † 1876, (ob. gł. dzieło). Od roku 1845 pozbawiony prawa powrotu do Rosji; w 1847 w Paryżu wchodzi w stosunki z emigracją polską, występuje z mową o stosunkach polsko-rosyjskich w rocznicę listopadową. Za mowę tę, w której daje wyraz gorącej swej sympatji dla Polski, zostaje wydalony z Paryża. Po rewolucji lutowej wraca do stolicy Francji, skąd jednak wkrótce udaje się do Niemiec, później na zjazd w Pradze, następnie wraca do Niemiec. W Saksonji bierze bardzo czynny udział w ówczesnych wypadkach, zostaje aresztowany i więziony w Königstein do maja 1850. Stamtąd przeniesiono go do Ołomuńca, po 6 miesiącach Austrja wydała **B.** Rosji. W Petersburgu osadzono go w fortecy Piotra i Pawła (1851—1854), następnie przetranslokowano do Szlisselburga (1854—1859), wreszcie zesłano na Syberję, skąd 1861 przez Japonję, Amerykę uciekł do Londynu. Tutaj bardzo gorąco zainteresował się sprawami polskiemi, pobudził Hercena do stanowczego wystąpienia w kwestji polskiej. Sam

myślał o stworzeniu legionu rosyjskiego, któryby pomagał powstańcom polskim, i w tym celu udał się do Szwecji. Przyczyny niedojścia do skutku projektu tego dotąd nie są wyjaśnione. Z Szwecji wrócił do Londynu, stąd znów udał się do Włoch, gdzie szczególnie w latach 1864—1868 rozwinął energiczną działalność i ostatecznie wypracował swoją doktrynę anarchistyczno-federalistyczną. W l. 1868 — 1872 zajęty jest konspiracyjnemi sprawami politycznemi we Włoszech, Francji, Hiszpanji, Szwajcarji, Rosji. W 1868 r., po nieudanej próbie przekształcenia Ligi pokoju i wolności na zjeździe w Gienewie, organizuje Związek Demokracji socjalistycznej. W 1868 r. wstępuje do Międzynarodowego stowarzyszenia robotników z myślą nadania mu bardziej rewolucyjnego kierunku. Walka z Marksem doprowadza do usunięcia **B.** z Międzynarodówki. Przyczyny konfliktu dokładnie nie zostały zbadane, w każdym razie wina rozłamu nie cięży jedynie na **B.** W 1873 r powstaje Powszechny związek federalistyczny **B.** W 1844 **B.** udaje się do Bolonji, skąd po nieudanej próbie wzniecenia powstania uchodzi do Szwajcarji. Zniechęcony niepowodzeniami usuwa się od bezpośredniego udziału w ruchu politycznym, W l. 1872—1873 wpływ doktryn **B.** (ob. anarchizm w II suplemencie) na ruch rewolucyjny w Rosji wzrasta za sprawą młodzieży rosyjskiej, skupionej w Szwajcarji. Pewien wpływ wykryć też można i w ruchu socjalistycznym polskim w pierwszych początkach jego powstania. Dzieła **B.** oprócz wymienionych w gł. dziele: „Gosudarstwiernost i anarchia“ (1873); „La commune de Paris et la notion de l'Etat“ (1892); „Piśma k Gierceenu i Ogarowu“ (1896); „Oeuvres“, w wydaniu Guillaumea (1900); po polsku wyszły: „Bóg i państwo“, „Miscelanea“, (Gienewa 1889); „Do Polski, Rosjan i Słowian“, (Lwów 1904) Por. A. François „Michel Bakounine et la Philosophie de l'anarchie“; Max Nettlau“, „Michel B., eine Biographie; Guillaume, „L'internationale, documents et souvenirs 1864 — 1878“, (Paryż 1905, 1907, 1909).

Bakuol, mieszanina destylatów oleju skalnego z Baku, daje jaśniejsze światło, a trudniej wybucha płomieniem, niż zwyczajna nafta; ciężar właściwy 0,82—0,9.

Bakuzyna, olej otrzymywany z odpadków naftowych, używa się do naoliwiania wełny w przędzalniach sztucznej wełny.

Balanophoraceae. Rośliny z tej rodziny występują jedynie w krajach niewiele wysuniętych po za strefę podzwrotnikową. Spotyka się je wyłącznie w cienistych lasach dziewiczych, gdzie są pasożytami na korzeniach drzew.

Balart Federico, poeta i polityk hiszpański, * 1831 w Madrycie, † 1905 tamże. Rozpoczął jako krytyk w „Demokracie“, dzienniku Emila Castelara. Wsławił się utworami poetyckiemi: „Horizons“, a nadewszystko „Dolores“; są to elegje o głębokim uczuciu i subtelnym wyrazie z powodu śmierci żony. W pracy krytycznej „el Prosaismo an el arte“ (1875) wyłożył swe idee estetyczne. Był deputowanym w Kortezach (1869) i senatorem Rady państwa, członkiem Akademji hiszpańskiej (1891). Na schyłku życia został dyrektorem teatru hiszpańskiego

Balas, minerał, odmiana bladoróżowa spinelu szlachetnego, rubin-balas.

Balat Alfons, architekt belgijski (1818—1895). Zbudował pałac sztuki w Brukselli i wspaniale odrestaurował zamek w Laeken. **B.** został w 1871 cudzoziemskim członkiem korespondentem Akademji francuzkiej.

Balbiani Edward Gerard, przyrodnik francuski, * 1825 w Saint-Domingue, † 1899 w Meudon. Pozostawił wiele prac pierwszorzędnej wagi o infuzorjach, filokserze etc.

Baldi Piotr Marja, malarz i architekt włoski; żył w drugiej połowie XVII w. W 1688 r. **B.** otrzymał urząd inspektora gmachów w księstwie Toskańskim. Zbudował fontannę na placu Santa Croce we Florencji w 1673 r. Jego obraz „Chrzest św. Augustyna“ znajduje się w klasztorze San Spirito.

Baldr, bóstwo światła w mitologji skandynawskiej, syn Odyna i Friggi. Według mitologji Edd **B.** był zamordowany przez swego ślepego brata Hödera przy pomocy podstępu Loki'go. Symbolizuje pokonanie lata przez zimę.

Baldwin James Mark, filozof amerykański, * 1861 w Kolumbji, kształcił się w Princeton, Lipsku i Berlinie; od 1887 do 1890 r. profesor filozofji w uniwersytecie Lake-Forest, od 1890—1893 kanadyjskim uniwersytecie w Toronto, a od roku 1893 w uniwersytecie imienia Johna Hopkinsa w Baltimorze. **B.** odróżnia genetyczną logikę jako teorję myśli od genetycznej filozofji jako teorji rzeczywistości. Do nauk genetycznych zalicza w pierwszym rzędzie psychologję, socjologję i etykę. **B.** nazywa swój punkt widzenia „idealizmem estonomicznym“. Napisał: „Handbook of psychology“ (II wyd. New Jork 1891—92,2 t.); „Elements of psychology“ (t. 1893); „Mental development in the child and the race“ (3 wyd. 1906), „Social and ethical interpretations in mental development“ (4 wyd. New Jork 1904); „Development and evolution“ (2 wyd., New Jork 1908); Fragments of philosophy and science“ (t. 1902); „Dictionary of philosophy and psychology“ (t. 1901—04, 3 t.); „Thoght and thierks, or Genetic logic.“ (t. 1906—08, t. I i II; III t. w przygotowaniu).

Baleary, Balearskie wyspy. Oprócz wymienionych w gł. dziele publikacji należy zaznaczyć: Hermite, „Études géologiques sur les îles Baléares“ (1879); Cartaibhac, „Monuments primitifs

des îles Baléares“ (1892); Vuillier, „Les îles oubliées“ (1893).

Balfour Arthur James, angielski mąż stanu, w grudniu r. 1905, wskutek nieporozumień wynikłych z powodu agitacji Chamberlaina, podał się do dymisji wraz z całym gabinetem, przyczym rządy przeszły do liberałów. Po rozwiązaniu parlamentu w dawnym okręgu nie został obrany, dopiero w r. 1906 wszedł do Izby z City London, po wycofaniu się jednego z towarzyszy, i objął kierownictwo opozycji konserwatywnej. Wydał nadto: „Adefence of philosophic doubt“ (1879); „Economic notes of insalar free trade“ (1903); „Tarif reform“ (1904)) por. Anderson „Arthur James **B**, the man and his work“ (Londyn 1903).

Balicki Zygmunt ogłosił nadto: „Hedonizm“; „Zasady wychowania narodowego“; od r. 1907 zamieszkał w Warszawie, gdzie obok działalności politycznej poświęca się pracy publicystycznej; objął kierownictwo miesięcznika *Przegląd Narodowy*. W r. 1909 został skazany na rok twierdzy, za wydrukowanie w tym miesięczniku rozprawy p. t. „Program Szymona Konarskiego“.

Balińska Marja z Chomętowskich, literatka, * 1867 w Warszawie, wnuczka A. S. Odyńca, pisuje opowiadania i poezje dla dzieci. Od śmierci Aleksandry z Chomętowskich Borkowskiej (1898) jest wydawczynią i współredaktorką „Wieczorów rodzinnych“.

Ballande Hilary, aktor i pisarz francuski, * w Curson (1810—1887), był twórcą poranków literackich (1869).

Ballay Noel Eugienjusz, francuski podróżnik, * 1847 w Fontenay-sur-Eure, † 1902 w St. Louis w Senegalji. Brał udział w pierwszych wyprawach francuskich do Gabunu; towarzyszył 1878 Marche'owi i marg. de Compiègne w wyprawie do Ogowy; 1878—81 Savorgnan'owi de Brazza tamże. W wyprawie Rouviera zajął się pomiarami i ułożył pierwsze dokładne mapy Kuilu i Konga środkowego. Od r. 1886, jako gubernator Gabonu, Gwinei francuskiej i francuskiej Afryki Wschodniej, badał te kraje naukowo i urządzał je pod względem gospodarczym.

Ballestrem Franciszek, hrabia, polityk niemiecki, członek centrum, deputowany, w styczniu 1903 r. złożył godność prezydenta parlamentu; ponownie jednak obrany, pełnił urząd do chwili rozwiązania parlamentu w grudniu 1906 roku, w 1907 r. nie wszedł do parlamentu; w 1903 r. powołany został do pruskiej Izby panów.

Ballif Filip, meteorolog i inżynier, Niemiec austrjacki, * 1847, † 1905, Był na służbie w Bośni i Hercogowinie i zyskał sławę badaniami meteorologicznemi w tych krajach; napisał: „Römische Strassen in Bosnien u. d. Herzogowine“ (1893); „Wasserbauten in Bosnien u. Herzogovina“ (1899); „Das Strassenwessen in B. u. H. (1903).

Ballin Klaudjusz, złotnik francuski * w Paryżu (1615—1678); pracował dla Ludwika XIV. Wnuk jego też Claudjusz B. (1660—1754) też uchodził za znakomitego złotnika.

Ballot-Beaupré.

Ballot-Beaupré Marja Klemens Juljusz, prawnik francuski * 1836 w Saint-Denis. Karjerę sądowniczą rozpoczął w 1862 r. W r. 1872 został prokuratorem gieneralnym w Bastji (1876) i Nancy (1878), następnie prezesem sądu w Nancy (1879). W r. 1882 otrzymał nominację radcy sądu kasacyjnego, a 1899 r. został prezesem Izby. Tegoż roku referował sprawę rewizji Dreyfusa i w ostatecznej konkluzji żądał wyznaczenia nowego sądu wojennego. W r. 1900 **B**, został pierwszym prezesem sądu kasacyjnego.

Ballot Marceli, dramaturg i krytyk francuski, * 1860 w Paryżu, początkowo trudnił się adwokaturą przy sądzie apelacyjnym. Od 1884—88 pisywał krytyki dramatyczne w *Indépendance belge*, a od 1902 w *Figarze*. W r. 1883 został odznaczony przez Akademję, w 1904 powołany na prezesa związku krytyków literackich. Z utworów jego ważniejsze: „Eloge de Lamartine“ i komedje pisane do spółki z Ambrożym Janvier: „Mon nom“ (w 3 ak.), „les Amants légitimes“ (w 3 ak.), „les Jacrisses du divorce“ (3 ak.), „la Bonne Hôtesse“ (3 ak.), „les Ames en peine“ (3 ak., komedja franc., 1903); „Trop verts“ (1 ak. wierszem).

Ballot Paweł Marja Wiktor, mąż stanu francuski, * 1855 w Fort-de France. Przygotował podbój francuskiego Dahomey'u. Organizował misje, towarzyszył majorowi Decoeur do kraju Mahis. Zorganizował i rozwinął nową kolonję francuską pod względem gospodarczym i administracyjnym.

Ballu Albert, architekt francuski, * 1849 w Paryżu, został architektem zabytków historycznych w Algerji 1889, a inspektorem gieneralnym muzeów algierskich w 1899 r. **B.** wziął udział w paryskiej wystawie powszechnej 1900, przedsławiwszy studja nad klasztorem biskupim Tebessy i ruinami Timgadu, za co otrzymał wielką nagrodę (grand prix).

Ballu Roger, polityk francuski, * 1852 w Paryżu. Po skończeniu prawa odbył kampanję 1870 — 71; później poświęcał się studjom nad sztukami pięknemi i był naczelnym komisarzem rozmaitych wystaw, 1883 został gieneralnym inspektorem Sztuk pięknych. Z powodu przekonań politycznych (nacjonalista) otrzymał dymisję 1901. Był członkiem Rady gieneralnej i w 1902

deputowanym parlamentu, gdzie należał do republikanów nacjonalistycznych. Ogłosił: „les Artistes contemporains“ (1877); „l'Art el les Concours“ (1879); „Catalogue des oeuvres de Th. Couture“ (1880); „la Peinture au Salon de 1880“ (1880); „Des réformes nécessaires (1886); „une Vie d'artiste, étude de moeurs contemporaines“ (1885); l'Oeuvre de Barye“ (1890).

Balmat Jakób, przewodnik francuski, * 1762, † 1834. Pierwszy w 1786 r. wszedł na najwyższy szczyt Mont Blanc i zginął wśród lodowców Sixtu.

Balmont Konstanty, poeta rosyjski, * 1867 w Gumniszcu (gub. Włodzimierska), studjował w Moskwie prawo, podróżował po południu Rosji, Europie zachodniej i Turcji, obecnie stale przebywa w Moskwie. Dzięki swym utworom poetyckim: „Pod siewiernym niebom“ (1894); „W bezbrežnosti“ (1895—96); „Tiszina“ (1898); „Gorjaszczyja zdanja“ (1900); „Budiem kak solnce“ (1903); „Tolko ljubow“ (1903); „Liturgja krasoty“ (1905), **B.** stanął na czele modernistów rosyjskich. Wykształcony na angielskich i francuskich romantykach, jest on przeważnie talentem muzycznym, przedstawicielem nadzwyczaj wysubtelnionej formy, którą porzucił dopiero pod wpływem wojny japońskiej i rewolucji w Rosji, i począł pisać natchnione hymny społeczne, ale niebawem znów powrócił do poezji symbolicznej. Literatura rosyjska zawdzięcza mu też szereg dobrych przekładów z Schelleya. i Poego, Hoffmanna i Hauptmana. **B.** napisał rozprawę o Słowackim. Obecnie tłumaczy poezje Słowackiego.

Balon, naczynie szklane kuliste, używane do trasportowania płynów w znaczniejszej ilości. Zwykle dla zabezpieczenia przed stłuczeniem **B-y** oplatają lub umieszczają w odpowiednich koszach.

Balon.

Balonowa poczta, po raz pierwszy funkcjonowała podczas oblężenia Paryża w r. 1870—71, i dzięki niej, zamknięty Paryż był w stałych stosunkach pocztowych z departamentami.

Balonowe okręty, specjalne okręty marynarki wojennej, mające na pokładzie całkowite urządzenie jednego lub kilku balonów na uwięzi (ob. balony). W tym celu używają, jako krążowników, pospieszne parowce handlowe, najbardziej odpowiednie do obserwacji floty nieprzyjacielskiej. Pierwszy okręt balonowy „Ruś“ wprowadziła marynarka rosyjska w czasie wojny japońskiej, zaopatrzono go w części pięciu balonów latawców, które można było kolejno napełniać gazem na pomoście pod specjalnym dachem płóciennym. Urządzenie składało się z dwuch aparatów do wytwarzania gazu, dwuch zbiorników, 200 stalowych butelek i dwuch pras hidraulicznych, i napełniało balon w przeciągu 10 minut. Okręt nie brał jednak udziału w bitwach. We Włoszech w ostatnich czasach z powodzeniem używano na manewrach, jako okrętu balonowego, małego krążownika „Elba“ (27,000 tonn, szybkość 18 mil morskich).

Balony sondujące, ob. gł. dzieło, tom II, strona 81

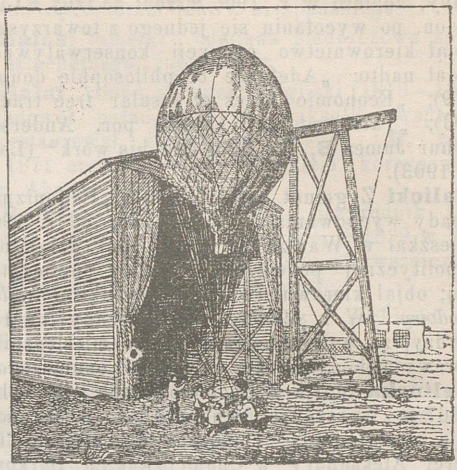

Balon sondujący.

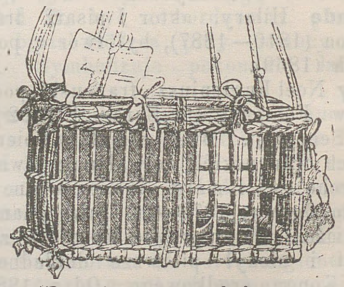

Kosz balonu sondującego.

Balsamka, puszka mała ze złota, srebra lub kryształu, napełniona pachnidłami i noszona w dawnych czasach w Polsce przez kobiety, które zawieszały ją na szyi lub wkładały za gors; zwała się także banieczką.

Balsamocarpum brevifolium, ob. Caesalpinia tom IV.

Balszanek Antoni, wybitny architekt czeski, * 1865 w Czeskim Brodzie. Kształcił się na politechnice praskiej, gdzie został asystentem architektury; później dla studjów naukowych podróżował po Niemczech i Włoszech. Otrzymał nagrody na konkursach: za most ces. Franciszka w Pradze, most w Petersburgu, teatr na Vinohradach i t. d. Podług jego planów zbudowano Muzeum w Pradze, teatr w Pilźnie i t. d. Ogło-

sił: „Attikya sztity české a Belvedere“. **B.** usiłuje pogodzić w swych pracach styl renesansowy i tradycję budowli czeskich i ornamentykę modernistyczną.

Baltard Ludwik Piotr, architekt i grawer francuski, * 1764 w Paryżu, † 1846 tamże, zbudował Pałac sprawiedliwości w Lyonie. — Syn jego *Wiktor*, architekt, * 1805 w Paryżu, † 1874 tamże, zbudował paryskie hale centralne.

Baltet Karol, ogrodnik i publicysta francuski, * 1830 w Troyes, † 1908 tamże. Założył Tow. pomologiczne 1856 r., wielce się przyczynił do rozwoju ogrodnictwa we Francji. Ogłosił szereg prac z zakresu owocarstwa i kwiaciarstwa.

Baltycka wyżyna, obszar nieznacznie wzniesiony między ujściem Łaby i ujściem Niemna, wkracza w głąb Litwy po Berezynę. Z rozmaitością niewysokich gór łączy się obfitość jezior o najrozmaitszych kształtach i rozmiarach. Stąd nazywają **W.-B.** pojezierzem. Wielkie rzeki: Odra, Wisła, Pregoła, Niemen przecinają wysokie pojezierze.

Baluschek Jan, malarz niemiecki, * 1870 w Wrocławiu, kształcił się w l. 1889—94 w Ak berlińskiej. Zwrócił na siebie uwagę realistycznemi scenami z życia warstw najniższych. Maluje też krajobrazy, szczególnie takie, które ciągną się wzdłuż linji kolejowej. Ważniejsze prace: „Pijani“, „Poranek poniedziałkowy“, „Cykl kolejowy“ (1898), „Robotnice fabryczne“ (1900), „Wozy z węglem“ (1901), „Na lokomotywie“ (1904), „Spirytyści“ (1905). Prócz tego tworzy krajobrazy z Syltu i gór Olbrzymich i liczne rysunki, z których zbiór p. t. „Zwischen O und W.“ (Monachjum, 1904) należy do najlepszych.

Balzani Ugo, hr., historyk włoski, * 1847 w Rzymie. Napisał: „Le cronache italiane nel medio evo“ (Medjolan, 1900, 2 wyd.), wydał także „Chronicon Farfense“ (Rzym, 1903, 2 t.) i z I. Giorgi'm „Regestum Farfense“ (t. 2 — 5 tamże, 1879—92). **B.** jest prezesem *Società Romana di Storia patria*, wydawcą jego organu *Archivio* i członkiem włoskiego Instytutu historycznego.

Balzer Oswald Marjan, historyk polski, ogłosił nadto: „Corpus iuris Polonici medii aevi“ (1891); Walka o tron krakowski w l. 1202 i 1210 — 11“ (1844); „Sredniowieczne prawa mazowieckiego pomniki z rękopisu petersburskiego“ (1895); „Historja ustroju Austrji“ (1908, II wyd.); „Rewizja teorji o pierwotnym osadnictwie w Polsce“ (1898); „O zadrudze słowiańskiej“ (1899); „Przyczynki do historji źródeł prawa polskiego“ (1903); „Historja ustroju Polski“ (1905); „Corpus iuris Polonici“, t. III (1906) i t. IV, zeszyt pierwszy (1910); „Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie“ (1909); „Jeszcze o punktach spornych pisowni polskiej“ (1910) i in. Prócz tego ogłasza **B.** osobne wydawnictwo p. t. Studja nad historją prawa polskiego“, dotąd ukazały się cztery tomy; umieszcza pomniejsze rozprawy i recenzje naukowe w *Rozp. Ak. Um.* i *Kwartalniku historycznym*. W r. 1891 powołany został **B.** na stanowisko dyrektora Archiwum krajowego we Lwowie, w 1909 mianowany członkiem państwowej Rady archiwalnej w Wiedniu. Był dziekanem prawa r. 1892—93, rektorem uniwersytetu 1895—96; w r. 1904 otrzymał tytuł radcy nadwornego, prowadził redakcję *Kwartalnika historycznego* od 1891—94. Jest obywatelem honorowym Pardubic i Łuny w Czechach i Sanoka, członkiem honorowym Tow. tatrzańskiego (1904). W r. 1900 poruszył myśl założenia „Towarzystwa dla popierania nauki polskiej“, a 1904 zalecił temu Towarzystwu zakładanie bibljotek prowincjonalnych. Obydwie instytucje głównie **B.** zawdzięczają swój byt. Z godności naukowych otrzymał **B.** następujące: w r. 1888 wybrany został członkiem korespondentem Ak. Um. w Krakowie; r. 1892 czł. Tow. historycznego w Uniw. Petersb.; 1894 czł. Tow. archeologicznego w Moskwie; 1898 czł. honorowym Muzeum narodowego w Rapperswilu, tudzież Tow. prawników czeskich „Vszehrd“ w Pradze; 1899 r. czł. czynnym zakrajowym Ak. Um. w Pradze; 1900 r. czł. czynnym Ak. Um. w Krakowie; 1901 r. czł. król. czeskiego Tow. Naukowego w Pradze; 1904 r. czł. Tow. historji i starożytności rosyjskich w Moskwie, tudzież czł. honorowym kasy literackiej w Warszawie; r. 1909 czł. korespondentem Ak. Um. w Petersburgu i członkiem honorowym Tow. heraldycznego we Lwowie.

Bałaban Józef, historyk, ogłosił nadto: „Kilka refleksji na tle ustaw szkolnych“ (Lwów, 1905); „Poglądowa historja polski“ (t. 1904).

Bałakirew, muzyk rosyjski, † 1910 r.

Bałmaszew Szczepan, rewolucjonista rosyjski, student uniwersytetu petersburskiego, członek partji socjalistów-rewolucjonistów, * 1881, † 1902 w Szlisselburgu; zamordował z wyroku partji swej ministra Sipiagina d. 2 kwietnia 1902, za co został powieszony d. 5 maja tegoż roku.

Bamboche Piotr *Van Laar*, malarz holenderski, * 1613 w Laaren, † 1673 w Haarlamie, celował w malowaniu scen ludowych; od jego nazwiska pochodzi „bambochades“—sceny ludowe.

Bammako, od r. 1904 rezydencja gubernatora francuskiego Górnej Senegalji i Nigierji.

Ban Maciej, poeta chorwacki, † 1903 w Belgradzie.

Bancrofta traktat, zawarty między Stanami Zjednoczonemi a Niemcami, przy pośrednictwie Bancrofta i polegający na udzielaniu obopólnym praw obywatelskich emigrantom z tych państw.

Bandama, rzeka w francuskiej kolonji, na Wybrzeżu Słoniowej kości (ob. Gwinea); powstaje przez połączenie białej i czerwonej **B.**; brzegi jej dochodzą miejscami do wysokości

1000 m. **B.** wpada do morza w pobliżu Grand Lahow.

Bandrowski Aleksander, napisał: „Rozbiór Pierścienia Nibelunga“ (Lwów, 1907).

Bandrowski Ernest, chemik, profesor i dyrektor szkoły przemysłowej w Krakowie. Napisał nadto: „O działaniu stężonego kwasu azotowego na bromobenzol“ (Kraków, 1901, Rozpr. Ak.); „O działaniu chlorowodoru na dwufenilo-parazofenilen“ do spółki z Prokopeczką (Kraków, 1901); „O działaniu benzolu na azoksybenzol w obecności chlorku glinowego“ do spółki z Prokopeczką (Kraków, 1904, Rozpr. Ak.).

Bandszermassing, kolonja holenderska na Borneo, obejmująca 409145 klm kw i 716,882 m. (1900). Stolica Bandszer 51,830 m.

Bandurski Roman, budowniczy, otrzymał II nagrodę konkursową za projekt ratusza w Stryju (1905), I nagrodę za projekt rekonstrukcji ratusza we Lwowie (1909), wreszcie I nagrodę za projekt Kasy oszczędności w Rzeszowie.

Bandurski Władysław, ks. biskup, napisał: „Akty różne przed przenajśw. Sakramentem“ (1898); „Nowy miesiąc Serca Jezusowego dla dusz wewnętrznych“ (1900); „Wincenty Kadłubek“ (1905); „Biała sukmana“ (1906); „Zbudzimy Jadwigę“ (1906); „Miejmy nadzieję“ (1907); „Złote usta, złote serca“ (1907); „Czym Wyspiański dla Polski“ (1908); „A my o tym nic nie wiemy“ (1909); „Ducha nie gaście“ (1909).

Bangasso, *(Bangassu)*, sułtanat w południowej części terytorjum Tsad francuskiej Afryki zachodniej ze stolicą tejże nazwy nad rzeką Mhomu, między 4°20'—6° półn. szer. i 22—24° wschodniej długości. Powierzchnia 40,000 klm. kw. i 12,000 m.

Bani, prawy dopływ Nigru, co do długości dorównywa prawie głównej rzece, łączy się z Nigrem pod Mopti.

Banim John, nowelista irlandzki, * 1798 r. w Kilkenny, † 1842 w Windgape Cottage (koło Kilkenny); pisał szkice z życia ludowego i historji Irlandji. Por. Murray (1857).

Bankban *(Banus Bank)*, palatyn na dworze Andrzeja II, króla węgierskiego (1205—35), zabił Gertrudę, żonę króla za to, że pomogła bratu swemu uwieść żonę **B-a;** był skazany na ścięcie. Losy **B-a** posłużyły wielu dramaturgom za temat do utworow; między innemi i Grillparzer na ten temat napisał swój dramat „Ein treuer Diener seines Herrn“ (1830).

Bankowe święta (ang. *bankholidays)*, są to dni, które nie są świętami kościelnemi w Anglji, a mimo to wszystkie banki są wtedy zamknięte, aby pracownicy użyć mogli wypoczynku i światowych rozrywek, czego podczas świąt kościelnych nie mają. Do **B-ych Ś-t**, które w r. 1871 zostały uznane przez prawo, należą: poniedziałek po Wielkiej Nocy i Zielonych Świątkach (u nas drugi dzień świąt), 26 grudnia (o ile wypada w niedzielę, to 27) i wszystkie poniedziałki w sierpniu.

Banning Emil, pisarz i mąż stanu belgijski, * 1836 w Leodjum, † 1898 w Brukselli; był dyrektorem archiwum w ministerjum spraw zagranicznych, sekretarzem „Association internationale africaine“ i jednym z współpracowników bar. Lambermonta; przyczynił się wielce do zwołania konferencji berlińskiej i utworzenia niezależnego państwa Kongo. Był członkiem królewskiej Akademji belgijskiej i ogłosił wiele cennych prac historycznych z zakresu polityki Ważniejsze: „l'Afrique et la Conférence géographique de Bruxelles“ (1877); „l'Association internationale africaine et le Comité d'études du haut Congo“ (1883); „Mémoires sur le droits et les prétentions du Portugal à la souveraineté de certains territoires de la côte occidentale d'Afrique“ (1883); „le Partage politique de l'Afrique d'apres les transactions internationales les plus récentes [1885 — 88]“ (1888); prócz tego ogłosił w *Patria belgica*: „Histoire parlamentaire de la Belgique depuis 1830“ i do spółki z Van de Weyerem „Histoire des relations extérieurs de la Belgique“

Banti'ego choroba, podług opisu samego autora, rozpoczyna się od guza śledziony, który w połączeniu z niedokrwistością z biegiem czasu prowadzi do zejścia. W późniejszych okresach przyłącza się *marskość* wątroby z następczą puchliną brzuszną. **B.** podaje zatrucie śledziony jako moment, wywołujący powstawanie tej choroby.

Bantock Granville, współczesny kompozytor angielski, * 1868 w Londynie. Wstąpiwszy do królewskiej Akademji muzycznej jako uczeń Fred. Cordera, zyskał już w pierwszym roku świeżo utworzone stypendjum Macfarrena. Będąc jeszcze studentem stworzył obecnie dobrze znaną, uwerturę „The fireworshippers“ (1892); egipską muzykę do baletu 5 aktowej opery Ramses II (1891); kantatę „Wulstan“ (na baryton i orkiestrę, 1892) i jednoaktową operę „Caedmar“ (1892). W l. 1893 — 96 wydawał pismo muzyczne „The quartilly Musical Review“ i był kapelmistrzem teatrów prowincjonalnych. W r. 1897 został miejskim dyrektorem muzycznym w New Brighton. Od 1900 r. **B.** jest dyrektorem Szkoły muzycznej Birmingham-Midland, a od 1903 r. także kapelmistrzem liwerpoolskiego Towarzystwa muzyki zbiorowej. **B.** należy obecnie do najwybitniejszych muzyków angielskich, a jako kompozytor znany i po za Anglją Z pomiędzy kompozycji **B.** należy jeszcze wymienić szereg poematów symfonicznych: „Thalaba the Destroyer“ (1900); „Dante“ (1902); „Fifine as the lair“ (1902); „The witch of Atlas“ (1902); „Lalla Rookh“ (1903); symfoniczną uwerturę „Saul“, warjacje na orkiestrę „Helena“ (1906), dwie suity orkiestrowe, operę w jednym akcie „Perła Ira-

nu“ (1896), oratorjum „Chrystus na pustyni“ (Gloucester, 1907), cały szereg świeckich utworów chóralnych, liczne pieśni, msze na głosy męskie, kwartet smyczkowy i inne.

Banzaj (japon.), słowne oznaczenie dwuch znaków chińskich, określających liczbę dziesięć tysięcy t. j. wielu lat. Początkowo zwracano się z tym okrzykiem tylko do cesarza (seijn banzai, zwykle heika banzai, niech żyje cesarz długie lata), obecnie powszechnie używane w znaczeniu „niech żyje“, „wiwat“, „hurra“.

Banzer Karol, malarz niemiecki, * 1857 r. w Ziegenhain; od 1875—80 kształcił się w Ak. berlińskiej, a od 1882—83 w Paryżu. Pozatym głównie przebywa na wsi, i w swoich silnych i soczystych obrazach oddaje życie wiejskie. Ważniejsze z nich: „Pielgrzymka do grobu św. Elżbiety“ (1889); „Chłopki hesskie“ (1904, galerja drezdeńska), „Chłop hesski“ (galerja berlińska), „Taniec wiejski“, „Wesele chłopskie“; prócz tego piękny portret żony. Od r. 1896 jest **B.** profesorem drezdeńskiej Szkoły malarskiej.

Baobab, drzewo, (ob. Adamonia w gł. dziele).

Baobab.

Baptyści. W 1905 r. założyli **B.** wszechświatowy Związek w Londynie. Z inicjatywy jego odbył się pierwszy europejski kongres **B.**, mający na celu zbliżenie wyznawców kontynentalnych z wielkobrytańskiemi. W 1907 w Europie liczba **B.** dosięgła 671,822, z tego: w Anglji 429,877; w Szwecji 48,166, w Rosji 125,000, w Niemczech 38,161.

Bar, pierwiastek chemiczny dwuwartościowy; w stanie wolnym otrzymuje się przez elektrolizę stężonego roztworu chlorku przy pomocy katody rtęciowej; rtęć amalgamuje wydzielający się **B.**, amalgamat ogrzewa się powoli do 1,000° i utrzymuje się przez jakiś czas w tej temperaturze; rtęć ulatnia się, pozostaje zupełnie czysty **B.** metaliczny, biały, jak srebro, miękki, jak ołów. Ciężar atomowy **B.** = 137,37, ciężar wł: =3,75 (ob. gł. dzieło). Do charakterystyki związków **B.** dodać należy nad to kilka uwag. Wodzian **B.** $Ba(OH)_2$, łatwo rozpuszczalny w wodzie, krystalizuje się w łuskach z 8 cząsteczkami wody. Nadtlenek **B-u** BaO_2 można otrzymać w postaci krystalicznej również z $8H_2O$; chlorek **B-u** $BaCl_2$ w przeciwieństwie do $SrCl_2$ i $CaCl_2$ nie jest higroskopijny, krystalizuje się z $2H_2O$; węglan **B-u**, $BaCO_3$, traci CO_2, w wysokiej temperaturze, w 1450° rozkłada się całkowicie. **B-u** manganian, $BaMnO_4$, barytowa zieleń, powstaje przez ogrzanie azotanu manganowego lub braunsztynu z azotanem **B-u** i małym dodatkiem szpatu ciężkiego. **B.** występuje głównie w pokaźnych ilościach, jako szpat ciężki, $BaSO_4$ i witeryt $BaCO_3$. $BaSO_4$ jest dość rozpowszechnionym minerałem, ale nie tworzy samoistnie wielkich mas, ani nie wchodzi jako składnik do skał. W żyłach często spotyka się kryształy szp. c., zebrane w druzy lub inne skupienia, np. w okolicach Szczawnicy Bańskiej, Kremnicy, Nagybanyi, Felsöbanyi na Węgrzech, koło Przybramu, szczególniej zaś koło Kamarowa w Czechach, Freiberga, Marienberga w Niemczech, Kumberlandu w Anglji. W Polsce szpat c. zbity lub włóknisty występuje w żyłach kwarcowych, przecinających gnejsy i łupki krystaliczne tatrzańskie w dolinach: Starobociańskiej, Dziewiątej, Kościeliskiej pod Pyszną. W postaci ziemistej znajduje się w Jaworznie pod Kielcami. Kryształy szp. c. znaleziono w margli siarkonośnym w Swoszowicach pod Krakowem. Witeryt, $BaCO_3$, występuje również w żyłach w Kumberland, w Northumberland w Anglji, w Peggau, w Styrji, na ziemiach polskich w Tarnowicach na Szląsku.

Bara, młody bohater francuski, ob. gł. dzieło.

Bara, rzeźba Lefeuvre'a.

Barabasz Stanisław, architekt, * 1857 r. w Bochni. Kształcił się najpierw w Krakowie, następnie na wydziale architektonicznym politechniki wiedeńskiej, wreszcie w szkole dla przemysłu artystycznego przy Muzeum austrjackim w Wiedniu. Wystawia akwarele kościołów krakowskich; jest też jego projekt relikwiarza bł. Wincentego Kadłubka. Był profesorem państwowej Szkoły przemysłowej w Krakowie od 1891 do 1901, poczym został dyrektorem Szkoły zawodowej dla przemysłu drzewnego w Zakopanym.

Barac Jan, poeta rumuński, * 1779 w Alamowie, † 1848, autor: „Arghira i Heleny“ i „Zburzenia Jerozolimy“

Baracaldo, miasto w Hiszpanji, w prowincji Basków nad Nerwionem; 10,000 m, posiada kuźnice i odlewnie.

Barail Franciszek Karol, gienerał francuski, * 1820 w Wersalu, † 1902 Neuilly. Po r. 1871 brał czynny udział w reorganizacji armji fran-

cuskiej i pozostawił nadzwyczaj ciekawe „Pamiętniki“.

Baralt Rafael Marja, pisarz hiszpański, * 1810 w Maracaibo (Wenezuela), † 1860 w Madrycie. Był członkiem Akademji hiszpańskiej i redaktorem *Gazety urzędowej*. Napisał „Historję starożytną i nowożytną Wenezueli“ (1841) i „Słownik galicyzmów“ (1855).

Baraniecki Marjan, matematyk, wydał nadto: „Krótką arytmetykę w wielu zadaniach“, dwie części (Warszawa, 1906, II wyd.).

Baranowski Ignacy, lekarz. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich pracował czas jakiś pod kierunkiem Chałubińskiego, następnie dla dalszego kształcenia się wyjechał zagranicę. W Wiedniu pracował w klinice prof. Skody i Kolisko, słuchał wykładów Kloba, Oppolcera i in. W Berlinie zajmował się patologją w pracowni Virchowa, uczęszczał na wykłady prof. Frerichsa i t. p. Następnie udał się do Paryża, poczym powrócił do Chałubińskiego jako asystent przy klinice terapeutycznej Akademji Medyko-Chirurgicznej. Z otwarciem Szkoły Głównej w r. 1862, **B.** mianowany adjunktem przy klinice chorób wewnętrznych, wykładał propedeutykę kliniczną. W r. 1869 przy przemianie Szkoły Głównej na Uniwersytet **B.** został docentem etatowym, a w dwa lata później profesorem nadzwyczajnym. Za wielką zasługę **B.** należy poczytać, że przy prowadzeniu zajęć i wykładów bardzo ważny nacisk kładł na samą metodę badania, która wówczas w studjach lekarskich nie była dostatecznie uwzględniana. Na konsultacjach lekarze praktycy korzystali z rad i wskazówek profesora. Było to, jak mawiano, drugie audytorjum **B.** Asystentami **B.** byli między innemi: Konrad Dobrski, Bronisław Chrostowski, Franciszek Aksamitowski, Józef Pawiński, Juljan Kramsztyk, Marjan Jakowski. Prócz działalności pedagogicznej **B.** szeroko rozwinął różnorodną działalność społeczno-obywatelską: przyczynił się do wydania „Historji Polskiej“ Szujskiego, „Pamiętników Matuszewicza“ i wielu in. cennych dzieł oraz do przekładu wielu prac zarówno lekarskich jak i ogólnych. **B.** z kilkoma przedstawicielami różnych umiejętności zorganizował w ostatnich czasach Towarzystwo Naukowe na wzór dawnego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Niedawno Towarzystwo w uznaniu zasług mianowało **B.** członkiem honorowym. Sprawy z zakresu medycyny społecznej stanowią ulubione zajęcie **B.** (kąpiele ludowe, przytułki noclegowe, kuchnie tanie i t. p.). Niedawno **B.** obchodził 50-letni jubileusz pracy zawodowej. Obszerniejszy szkic działalności **B.** podał Józef Pawiński w *Pamiętniku T-wa Lekarskiego* (1909, zeszyt IV).

Barański Franciszek, ogłosił nadto: „Monologi dla młodzieży“ (1906); „Pan fotograf (1906); „Braciszek i siostrzyczka“ (1904).

Barański Stanisław, działacz polityczny i publicysta polski, * 1858 na kresach, † 1890 w Paryżu. Przez czas jakiś należał do „Proletarjatu“, niezadowolony jednak z programu partji, porzucił ją. Zmuszony do ucieczki, wyjechał do Paryża i tam wstąpił na medycynę. Przez wiele lat wpływał na polityczne poglądy młodzieży polskiej, kształcącej się w Paryżu, zwłaszcza od chwili, gdy założył „Gminę narodowo-socjalistyczną“ (w r. 1888) i „Grupę im. Worcella“ (przy „Związku Narodowym Polskim“). Oba te stowarzyszenia, oparte na zasadach szczerze demokratycznych, usiłowały połączyć tradycje Towarzystwa Demokratycznego z programem socjalizmu nowoczesnego. W r. 1888 **B.** począł wydawać miesięcznik narodowo-socjalistyczny p. t. *Pobudka*, którego był redaktorem i głównym współpracownikiem. W płomiennych, z wielkim talentem pisanych, artykułach rozwijał tam zasady „Gminy“. *Pobudka* wychodziła jeszcze kilka lat po śmierci **B.** Pisywał też korespondencye do pism krajowych, a w r. 1888 napisał bardzo zręczny obrazek komedjowy p. t. „Czwartki“, grany w Paryżu przez członków kolonji polskiej. Por. Szczegółowy życiorys **B.** w *Pobudce* (czerwiec, 1890).

Barata, prawdopodobnie starożytna nazwa ruin Bin-bir-Kilisse (1001 świątyń) w dawnej Lykaonji, 70 klm. na południo-wschód od dzisiejszej Konji. Kościoły sięgają połowy IV, VII, X i XI w. W l. 660—900 mieszkańcy jej prawdopodobnie zajmowali wyżej położone sąsiednie Daule. Liczne źródła do historji sztuki kościelnej.

Barataszwili Mikołaj, ks., poeta gruziński, * 1816, † 1845; cieszył się ogromną wziętością, poezje jego ukazały się w pięciu wydaniach. Wiele z nich przełożono na inne języki. Z powodu melancholijnego nastroju utworów nazywany bywa „gruzińskim Byronem“.

Barathronus, rodzaj ryb z rzędu kościstych *(Teleostei)*, podrzędu czerniopletwych *(Acanthopteri)*, z rodziny *Zoarcidae*, odznaczający się wydłużonym ciałem, po bokach spłaszczonym, niepokrytym łuską, ze skórą przezroczystą. Głowa

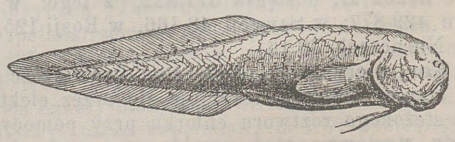

Barathrone.

krótka, gruba, szczęka dolna wystająca, otwór gębowy skośny. Oczy mieszczą się bardzo wysoko i są zaledwie widoczne; otwory nosowe małe wysunięte naprzód. Pokrywy skrzelowe rozdzielone szeroką fałdą skóry; jama skrzelowa o czterech skrzelach. Płetwy brzuszne nitkowate, osadzone blizko siebie przed płetwami piersiowemi. Płetwa grzbietowa i odbytowa za-

czynają się mniej więcej pośrodku ciała i ciągną się w tył aż do płetwy ogonowej, która zaledwie jest oddzielona od nich. Rodzaj ten obejmuje trzy gatunki, różniące się rozmiarami i liczbą promieni w płetwie grzbietowej i odbytowej. Wszystkie zostały złowione podczas wyprawy na Valdivii: *B. bicolor* w pobliżu Gwadelupy na głębokości 1406 m., *B. diaphanus* i *B affinis* w oceanie Indyjskim, koło wschodnich wybrzeży Afryki, na głębości 1289 i 2919 m.

Barau Emil, pejzażysta francuski, * 1851 w Reims. Kształcił się u Gérome'a i w szkole sztuk pięknych. Głęboko odczuwa i szczerze oddaje w swych obrazach naturę okolic rodzinnych, Holandji i Danji. Ważniejsze z jego prac: „Nad Suippe“ (1884, muzeum luksemburskie), „Ogród warzywny w jesieni (1885, muzeum w Reims), „Tkacze w Szampanji“ (1892, muzeum w Blois); „Widok wzgórza pod Chalons“ (1895, muzeum luksemburskie); „Poranek i wieczór“, dwa płótna dekoracyjne. Na wystawie powszechnej 1889 w Paryżu **B.** otrzymał złoty medal.

Barbakan. Wystająca część budynku, zaopatrzona w otwory i służąca do obrony bramy lub mostu. Otwór w murze lub tarasie do upustu wody.

Barbakan.

Barbazan Stefan, historyk francuski, * 1696 w Saint-Fargeau, † 1770 r. Pracował nad średniowieczną historją literatury francuskiej. Ogłosił: „Fabliaux et contes français des XII, XIII, XIV i XV siècles“ (1786).

Barbedienne Ferdynand, przemysłowiec francuski, * 1810, † 1892. Założył r. 1839 fabrykę odlewów bronzowych. Większa część reprodukcji rzeźb antycznych i Odrodzenia pochodzi z fabryki **B.** Następnie zastosował swój sposób odlewania do figur mniejszych rozmiarów, uwzględniając urządzenie mieszkań spółczesnych i rozmiary rzeźby nowożytnej. Stworzył liczne modele bronzowych sprzętów domowych.

Barberini, pałac w Rzymie, siedziba ambasady hiszpańskiej, zbudowany w stylu barokowym. Rozpoczęty przez Ch. Maderne, ukończony został przez Berniniego. Zawiera galerję rzeźb starożytnych i galerję obrazów, w której między innemi znajduje się sławny portret Fornariny, zrobiony przez Rafaela, i biblioteka, licząca 7,000 rękopisów.

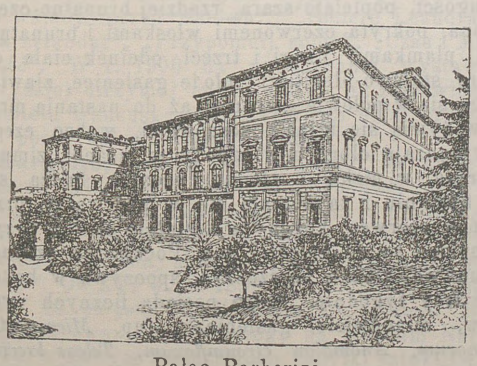

Pałac Barberini.

Barbès Armand, sławny rewolucjonista francuski, ob. gł. dzieło.

Barbès Armand.

Barbeyrac Jan, prawnik i filozof francuski, hugonota, * 1674 w Béziers, † 1744 r. w Groningue.

Barącz Tadeusz, rzeźbiarz, † 1905 r. we Lwowie.

Barbi Alicja, śpiewaczka, † 1909 r.

Barbier Kazimierz Adrjan, orjentalista francuski, † 1908 w Paryżu; ogłosił nadto: „Notice sur James Darmesteter“ i „Extraits de la Chronique persane d'Herat“.

Barbier Edmund Jan Franciszek, adwokat przy parlamencie paryskim, * 1689 w Paryżu, † 1771 tamże, jest autorem cennego „Journal historique et anecdotique“, z okresu lat 1718 — 1763.

Barbier Juljusz Klaudjusz, prawnik i pisarz francuski, * 1815 w Montmorency, † 1901 w Paryżu. W karjerze sądowniczej doszedł do najwyższych godności, został pierwszym prezesem Sądu kasacyjnego (1884 — 1900). Prócz wielu rozpraw ogłosił: „Lois du jury, compétence et organisation“ (1873); „les Deux arts poetiques d'Horace et de Boileau“ (1874); prócz tego przetłumaczył na francuski Iljadę i satyry Perseusza.

Barbier Ludwik zwany *abbé de La Rivière*, biskup z Langres, † 1670. Był spowiednikiem Gastona Orleańskiego, którego zdradzał przed Mazarinim.

Barbiera Karol Rafael, literat włoski, ogłosił nadto: Il salotto della Contessa Maffei“ (1895); „Figure e figurine del secolo che umore“ (1899); „La principessa Belgioioso e il su tempo“ (1902); „Passioni del Risorgimento“ (1903).

Barbizon, wieś na zachodnim skraju lasu w Fontainebleau, słynna z miejsca pobytu francuskich pejzażystów. Głównemi mistrzami „Szkoły barbizońskiej“ byli Millet i Th. Rousseau.

Barbou Alfred, pisarz francuski, * 1846 r. w Mayet, † 1907 w Paryżu. Od wczesnej młodości uprawiał publicystykę w dziennikach paryskich, głównie w *Petit journal*. W 1871 został urzędnikiem w bibljotece św. Genofewy w Paryżu. Oddzielnie ogłosił: „Histoire du ministre Polignac“ (pod pseud. Remember, 1877); „les Trois Républiques françaises“ (1878); „les Grands écrivains de la France“ (1879—80); „Histoire complète du drapeau français“ (1880); „Victor Hugo et son temps“ (1881), najlepsza praca **B.**;

„l'Admiral Pothuau“ (1882); „les Généraux de la République“ (1882); „le Chien, son histoire et ses exploits“ (1883); „les Grands marins de la France“ (1885); „le Général Boulanger (1887); „les Grands citoyens de France, les Prussiens“ (1888); „Histoire de la guerre au Dahomey“ (1893); „Nos amis les Russes“ (1893).

Barboux Henryk Marcin, adwokat i publicysta francuski, członek Akademji francuskiej, * 1834 w Châteauroux, † 1910 w Paryżu. Od 1859 był zapisany w poczet adwokatów paryskich. W r. 1870 Gambeta zaproponował mu objęcie prefektury, czego **B.** nie przyjął, natomiast został sekretarzem w Radzie do spraw kontrabandy morskiej. W 1880 obrany był prezesem zgromadzenia adwokatów Między adwokatami paryskiemi należał do najwybitniejszych, wyspecjalizował się w wielkich sprawach finansowych, jak: sprawa panamska, Union générale, Comtoir d'escompte i t. d. Słynął też w sprawach kryminalnych jako wytrawny psycholog. Wykształcony literacko, utalentowany rysownik, do swoich mów wnosił wiele artyzmu i świetności stylu. Mowy jego uchodzą za arcydzieła krasomówstwa i klasycznego stylu. Ogłosił: „Jurisprudence du conseil des prises en 1870“ (1871); „Discours et Plaidoyers“ (1889 — 94); „l'Affaire de Panama“ (1893).

Barboux Henryk M.

Barbusse Henryk, pisarz francuski, * 1874 w Asnières. Umieszcza krytyki artystyczne i literackie w dziennikach paryskich. Wydał tom poezji „Pleureuses“ (1895) i romans „les Suppliants“ (1903). Jest krytykiem dramatycznym w *Grande Revue*.

Barcelona, miasto główne prowincji hiszpańskiej t. n.; 533,000 m. (1900). W 1909 r. wybuchły poważne zaburzenia antyrządowe i antyklerykalne.

Barckhausen Henryk August, prawnik i literat francuski, * 1834 w Bordeaux. W r. 1871 został prefektem Girondy i profesorem prawa w Bordeaux. Ogłosił: „Du régime légal des tramways“ (1877); „un Paragraphe de l'Esprit des lois“ (1882); „Statuts et reglements de l'ancienne université de Bordeaux [1441 — 1793](1886); „le Livre des coutumes“ (1890). Jest członkiem korespondentem Akademji nauk moralnych i politycznych.

Barclay Artur, polityk liberyjski, * 1857 na Antylach angielskich, wychowywał się na Jamajce. Z początku zajmował się prawem, porzucił kraj rodzinny w 1894 i osiadł w Liberji, najpierw jako oficjalista w faktorji europejskiej, potym jako adwokat. Pozyskał uznanie swych nowych współobywateli i w 1898 r. otrzymał mandat poselski, w 1899 został ministrem finansów i poczt, a w 1903 prezydentem rzeczypospolitej. Przyczynił się wielce do podniesienia kraju, dziesiątkowanego przez głód i alkoholizm W r. 1907 udał się do Paryża i osiągnął pomyślne dla Liberji uregulowanie granicy z Gwineą francuską.

Barclay Artur.

Barclay Tomasz, prawnik angielski, * 1853 w Dunferline w Szkocji; kształcił się na uniwersytetach Szkocji, Niemiec i Francji. W l. 1876 — 1886 był korespondentem *Timesa* w Paryżu, w 1881 zdobył prawa obrońcy w Londynie, praktykował jednak w Paryżu. Od 1899 r. jest prezesem izby handlowej angielskiej w Paryżu. Położył znaczne zasługi w kwestji międzynarodowego ruchu pokojowego, w sprawie zawarcia umowy angielsko-francuskiej z 1903 r. Pracuje nad zbliżeniem i porozumieniem Anglji z Niemcami. Napisał: „Les effets de commerce dans le droit anglais“ (Paryż, 1883); ogłasza liczne rozprawy w „Revue du droit international“ i w innych czasopismach.

Barczatka *(Gastropacha pini)* gatunek motyli z rodziny prządek *(Bombycidae)*. Przednie skrzydła biało-szare, u nasady i koło środka przebiegają wstęgowate paski rdzawo-brunatne, a w poprzek skrzydeł trzy ciemne zazębione pręgi, z których trzecia posiada głębokie wcięcia; na środku przednich skrzydeł biała plamka w kształcie sierpa księżyca; skrzydła tylne rdzawo-brunatne; w ubarwieniu i rysunku zdarzają się liczne odmiany; szerokość 55 — 85 mm. Gatunek pospolity prawie w całej Europie (motyle w lipcu); trzyma się w wielkiej ilości w lasach sosnowych. Samica składa 100—200 jajeczek na pniach, igłach lub gałęziach. Gąsienica 80 mm. długości, popielato-szara, rzadziej brunatno-czerwona, pokryta czerwonemi włoskami i brunatnemi plamkami, drugi i trzeci odcinek ciała od góry stalowo-błękitny; młode gąsienice, zjawiające się w połowie sierpnia, aż do nastania mrozów żywią się igłami sosnowemi, wobec czego wyrządzają olbrzymie szkody w lasach; zimują ukryte w mchu i słomie, poczym budzą się w kwietniu i zamieniają się w poczwarki przy końcu czerwca; kokony w kształcie śliwek przyczepione są do gałęzi i pni. Poczwarka czarno-brunatna, zlekka błyszcząca, spoczywa w kokonie trzy tygodnie. **B-ka** posiada licznych wrogów, mianowicie, gąsieniczki (np. *Microgaster nemorum*, *Anomalon circumflexum*, *Teleas laevinsculus*), szczypawki *(Calosoma sycophanta)*, ptaki

(kukułka, sroka, wrona i in.). Walka z temi szkodnikami polega na niszczeniu poczwarek i motyli.

Barczewski Probus Piotr Włodzimierz, filantrop, przekazał wielki swój majątek na stypendja: dla studentów uniwersytetu krakowskiego i lwowskiego, na nagrody za najznakomitsze dzieła z historji polskiej i najcelniejsze obrazy według uznania Ak. Umiejętności; † 1884 r. w Francensbadzie.

Bardenhewer Otto, teolog katolicki, * w r. 1851 w Monachjum; w r. 1884 został profesosem zwyczajnym w Münsterze, a w 1886 w Monachjum. Ogłosił: „Patrologie“ (Freiburg, 1894); „Geschichte der altkirchlichen Literatur“ (1902—1904). Od r. 1895 wydaje „Biblische Studien“. **B.** jest członkiem papieskiej komisji biblijnej.

Bardo, miasto warowne w Tunisie; posiada pałac Ksar-Saida; 12 maja 1881 r. tutaj podpisany został traktat, oddający Tunis pod protektorat Francji.

Bardonecchia, miejscowość włoska w prowincji Turyńskiej, w dolinie tejże nazwy, 1,269 m. nad poz. morza, ze starożytną wieżą z czasów rzymskich; pierwsza stacja po stronie włoskiej za tunelem Mont-Cenis.

Bardoux Achilles Jakób, syn senatora A. **B.** publicysta francuski, * 1874 r. w. Wersalu. Po skończeniu studjów prawnych i doktoryzacji (1901) zajmował się adwokaturą przez czas krótki; później pisywał o sprawach angielskich w *Journal des Débats*“ (1903) i *Revue Bleu* (1904). Brał czynny udział w tworzeniu uniwersytetów ludowych, a od 1900 w pracach muzeum społecznego. Ogłosił: „Souvenirs d'Oxford“ (1898); „le Mouvement idéaliste et social dans la littérature anglaise: John Ruskin“ (1900); „Un Conteur anglo saxon: Gauter Map“ (1900); „la Fondation universitaire de Belleville“ (1902); „Essai d'une psychologie de l'Angleterre contemporaine: les crises belliquesses“ (1906).

Bareau Jerzy, rzeźbiarz francuski, * 1866 w Paimboeuf. Ważniejsze z prac jego: „Dawid śpiewający przed Saulem“, „Śmierć Leandra“, „Za sztandar“, „Przypomnij sobie“, „Czas i Mądrość“. W r. 1900 na powszechnej wystawie paryskiej otrzymał medal złoty i na zamówienie komitetu francusko-kanadyjskiego odlał bronzowy posąg Jakuba Cartier (1905).

Bargello, gmach we Florencji, w którym obecnie mieści się Muzeum Narodowe. Jest to budynek gotycki, zbudowany 1255 r. i służył od 1261 za mieszkanie dla podesty, pierwszego urzędnika miasta, skąd i jego nazwa „pałac podesty“. Od XVI w. do 1859 był więzieniem i mieszkał tu *bargello* czyli naczelnik policji. Był odrestaurowany i zamieniony na Muzeum Narodowe, w którym umieszczono zabytki sztuki i cywilizacji włoskiej. Podwórzec arkadowy, zapełniony jest bronią podestów. Zbiory muzeum zawierają bardzo ładną broń, zabytki rzeźb sławnych rzeźbiarzy florenckich, szczególnie Donatella, terakotę rodziny Robiów, Michała Anioła, Verrocchia, Majano, Celliniego i t. d., prócz tego wyroby z kości słoniowej, szkła i majoliki.

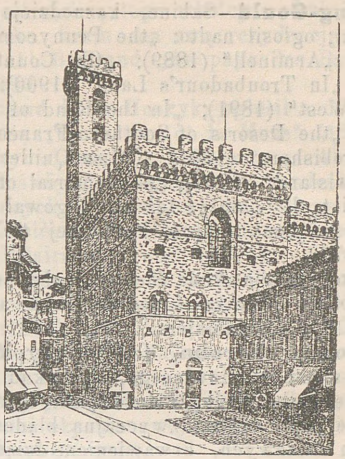

Bargello.

Bargutowie, koczownicy w Mongolji nad jeziorem Kułun-Norem, należą do rasy mongolskiej, pokrewni są Burjatom.

Barhbräus Grzegorz, po arab. *Abul-Faradż*, syryjski i arabski pisarz, * 1226 w Malatija w Armenji; był synem chrzczonego Żyda, od r. 1264 biskupem jakobitów (Mafrejânâ), † 1286. Główne jego dzieło: „Kronika“, wydana przez Bedjana w r. 1890.

Bari, miasto we Włoszech nad morzem Adrjatyckim; 77,478 m. (1901).

Barie Juljusz Jan Antoni, rysownik i karykaturzysta francuski, * 1830 w Sainte-Catharine-de-Fierbois, † 1905 w Monnaie. Zasilał głównie pisma humorystyczne *Journal amusant* i *Petit Journal pour rire* swemi rysunkami, w których okazał dużo werwy. Jest autorem kilku operetek.

Barilla, surowy węglan sodu, otrzymywany w krajach południowych z popiołu roślin *Salsola Soda* i *Salicornia Europea*, uprawianych na morskich wybrzeżach; zawiera 14 — 30% węglanu sodu, nosi również nazwę Sody z Alicante, Kartagieny i Malagi.

Barillot Leon, malarz francuski, * 1844 r. w Montigny-les-Metz, był uczniem Bonnata. Celniejsze obrazy **B-a,** który uprawia pejzaż, są następujące: „Stawy w St.-Paul-de Varax“ (1880); „Stado nad stawem w Dombes“ (1881); „Zielska“ (1895); „Woły w cieniu“ (1900). **B.** otrzymał za nie medal złoty.—Siostra jego *Leonja* (obecnie p. Bonvallet) wyróżniła się jako malarka kwiatów. Wystawiła: „Róże“ (1878); „Chryzantemy“; „Róże i azalje“ (1879) i t. d.

Baring-Gould Sabine, kaznodzieja i pisarz angielski; ogłosił nadto: „the Pennycomequicks“ (1889); „Arminell“ (1889); „Old Country Life“ (1889); „In Troubadour's Land“ (1900); „Songs of the West“ (1891); „In the Road of the Sea“ (1892); „the Deserts of Southern France“ (1894); „the Trobishers“ (1901); „Miss Quillet“ (1902); „In Dewisland“ (1905); „a Memorial of Nelson“ (1905) i t. d. Założył też i redagował czasopismo poświęcone sztuce kościelnej *the Sacristy* (1871—73).

Barker Marja Anna *Steward* lady, później lady *Broome*, literatka i podróżniczka angielska, * koło 1835 na Jamajce.

Barlowa choroba, jest to cierpienie wyłącznie wieku niemowlęcego, poniekąd przypominające gnilec u ludzi dorosłych. Cierpienie to charakteryzuje się nadzwyczajną bladością skóry, błon śluzowych, krwawieniem dziąseł, bólami, spowodowanemi najmniejszym ruchem, zgrubieniem kości trąbczatych kończyn i żeber. Anatomicznie daje się konstatować swoiste cierpienie szpiku kostnego, połączone z małokrwistością i skłonnością do krwawień. Choroba ta występuje jedynie u dzieci, sztucznie odżywianych, wrażliwość indywidualna odgrywa tutaj rolę niepoślednią. Przy odpowiedniej djecie i ewentualnej poprawie warunków higjenicznych można liczyć na poprawę.

Barmakidowie *(Barmekidowie)*, potomkowie starożytnego rodu kapłańskiego z Chorassanu; **B.** na dworze kalifów bagdadzkich piastowali najwyższe urzędy do czasów Harun al Raszyda, który obawiając się ich nadmiernych wpływów, wytępił wszystkich (803).

Barnard Fryderyk, grawer angielski, * 1846 w Winbledon, † 1896 tamże, jako ofiara pożaru, który wybuchł w jego mieszkaniu; był rysownikiem w czasopismach *Punck* i *Fun* od r. 1863; robił też ilustracje do wielu utworów, między innemi do Dickensa.

Barnardo Tomasz John, filantrop angielski, † 1905 w Londynie.

Barnato *(Barney)*, finansista angielski, zwany królem złotym, * 1852 w Londynie, † 1897 koło Madery. Pochodził z biednej rodziny żydowskiej i miał początki karjery bardzo burzliwe. Był clownem, występował w pantominach, próbował bez powodzenia komedji. W 20-ym roku życia udał się do Transwalu. Wstąpił tutaj do cyrku, później miał bar, otworzył szkołę boksowania, prowadził drobny handel, zdobywszy mały kapitał, skupywał djamenty od górników. W ten sposób się zbogacił, został właścicielem kopalni złota i w 1886 był potęgą finansową. Z początku konkurował z Cecilem Rhodesem, później się połączyli i założyli towarzystwo *De Beers consolidated mines.* **B.**, posiadający 50,000 akcji został dożywotnim administratorem. Nabył w Johannesbergu ogromne tereny, stworzył komunikację wodną, bank, przedsiębiorstwo węglowe, posiadał akcje wielu kopalni, został członkiem parlamentu w Cap i założył w Londynie bank **B.** *Consolidated* z kapitałem 62½ mil. franków, którego akcje miały ogromny pokup i szalony kurs. **B.** posiadał podobno 600 miljonów, kiedy wybuchł krach kopalniany, na którym stracił połowę majątku. Wpadł w obłęd i dwukrotnie nieszkodliwie targnął się na życie własne; za trzecim razem, będąc na statku, dążącym do Londynu, nagle wskoczył do morza i utonął.

Barocyklonometr, przyrząd wynaleziony przez I. Algue'a w Manili, ma na celu uprzedzać o nadejściu tyfonu. Składa się z termometru, barometru i cyklonometru. Barometr jest aneroidem z wskazaniami średniego stanu barometrycznego dla różnych szerokości i pór roku. Skala ma wskazywać odległość zbliżającego się tyfonu. Cyklonometr podaje średni kierunek panujących w tyfonie wiatrów. Dwie wskazówki służą do wskazywania działającego podczas obserwacji wiatru i kierunku centrum tyfonu. Por. Jose Algue „The cyklones of the far East“ (Manila, 1904, II wyd.).

Barodet Dezyderjusz, polityk francuski, został w 1896 senatorem; napisał: „De la banque en Angleterre“ (Paryż, 1877); † 1906 w Vincelles.

Barogiroskop (grec.), aparat wynaleziony przez F. Gilberta dla uwidocznienia mechanicznego obrotu ziemi. Nazwa pochodzi od *baros* — waga, *giros* — koło, *skopein* — mierzyć. **B.** składa się z bronzowego walca, którego oś stalowa obraca się swobodnie na stożkowych czopach. Czopy są wydrążone w śrubach, które przechodzą przez pokrywę, opierającą się nożami o powierzchnię ze stali hartowanej. Ruchliwość tego systemu naokoło ostrzy noży jest tak wielka, że najmniejszy podmuch wystarcza do wywołania wahań. Można doprowadzić aparat do stanu równowagi obojętnej koło osi zawieszenia przez następujący po sobie szereg prób przy pomocy śrub. Ale dzięki małemu ciężarkowi ruchomemu zapewnia się walcowi pionową pozycję stałej równowagi. Z drugiej strony podpora noży, wsparta na jednej nóżce, z trudnością obraca się koło osi pionowej w ten sposób, że można umieścić we wszystkich punktach najwyższych płaszczyznę pionową, przechodzącą przez linję ostrzy noży. Koła zębate pozwalają nadać walcowi obrót bar-

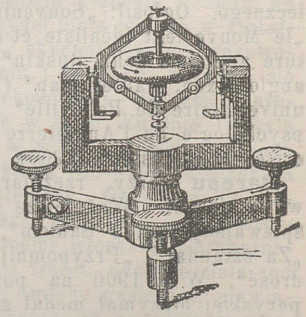

Barogiroskop.

nzo szybki. Wreszcie śruby regulacyjne i równia zapewniają poziomy kierunek osi zawieszenia. Chcąc poznać subtelne i jednocześnie bardzo dokładne zjawiska, jakie wywołuje obrót globu ziemskiego, wprawia się w ruch koła w jakimkolwiek bądź kierunku, poczym przenosi się system ruchomy na jego podstawę, kierując nim za pomocą widełek. Pozycja stałej równowagi walca i pokrywy naogół nie odpowiada kierunkowi pionowemu igły. Teorja uczy, że pochylenie jej jest o tyle widoczniejsze, o ile ziemia obraca się szybciej, o ile średnica ziemi jest większa i o ile doświadczenie odbywa się w miejscowości bardziej zbliżonej do równika. Zboczenie bywa największe, kiedy płaszczyzna wahań igły zbiega się z płaszczyzną równika.

Baroja Pio, pisarz hiszpański, * 1872 w San Sebastian. Studjował medycynę i z początku praktykował jako lekarz, później probował prowadzić zakład piekarski, ostatecznie przeniósł się do Paryża, gdzie przebywał śród cyganerji artystycznej. W r. 1900 wydał pierwszą książkę „Vidas sombrias“ (Ciemne żywoty), następnie „La casa de Aizgorri“ (Firma A.), które nie miały powodzenia. Z czasem stał się bardzo cenionym i poczytnym pisarzem. Celuje szczególnie w t. zw. *novela picaresca*, w których zbliża się do klasycznych pisarzy hiszpańskich. Ważniejsze z jego utworów: „La vida fantástica“ (Życie fantastyczne); „El pasado“ (Przeszłość); „La bucha par la vida“ (Walka o życie); „La raza“ (Racja), cykl powieści.

Baron Teodor, malarz belgijski, * 1840 r. w Brukselli, † 1899 w Saint-Servais koło Namur. Był dyrektorem Akademji malarskiej w Namur. Pejzaże jego przesiąknięte są głęboką melancholją, jak: „Widok Condrozu“, „Jesień“, „Piaski Calmphout“; „Meza koło Anseremme“ i t. d.

Ba-ronga, ludność plemienia Bantu, osiadła nad zatoką Delagoa (portugalska Afryka wschodnia) w promieniu 50 klm. Liczy około 100,000 ludzi, którzy mówią językiem podobnym do języka amatonga. Szwajcarski misjonarz Junod prowadził wśród nich studja przez długie lata i ogłosił w 1898 o tych murzynach afrykańskich cenną monografję w „Bulletin de la Societé neuchâteloise de géographie“ („Etude ethnographique sur les Ba-Ronga“).

Ba-rotse albo *Ba-rotsi*, królestwo tuziemców Afryki południowej tego imienia, zostające pod zwierzchnictwem Anglji i należące do Rhodesji, w której na lewym brzegu rzeki Zambezi zajmuje część północno-zachodnią. Niegdyś ujarzmieni przez Makololosów, **B.**, którzy przybyli z południa w epoce zamierzchłej, zrzucili z siebie jarzmo i powoli podbili wszystkie sąsiednie plemiona. Na czele ich stoi władca autokratyczny, do którego w zasadzie należą wszystkie ziemie i wszelkie produkty. Lialui na lewym brzegu Zambezi jest stolicą tego władcy, administracja zaś angielska kraju ma swą rezydencję w Kalomo. Por. Al. Bertrand „Au pays des Ba-Rotsi“ (Paryż, 1900).

Barracand Leon Henryk, ogłosił nadto: sztukę sceniczną „Lamartine et la Muse“ (1882), za którą otrzymał nagrodę konkursową Akademji. Później poświęcił się wyłącznie powieści i noweli, z których ważniejsze: „un Village au XII et au XIX siècle“ (1881); „Romans dauphinois“ (1882); „Hilaire Gervais“ (1884); „Servienne“ (1885); „les Hésitations de M-me Planard“ (1886); „le Manuscrit du Sous-Lieutenant“ (1887); „la Cousine“ (1888); „un Monstre“ (1888). Ostatnio zaś wydał: „la Belle Madame Lenain“; „l'Adoration“; „un Barbare“; „un Grand Amour“; „la Plus aimée“; „l'Invasion“ i „Epée brisée“, w których w pełni okazuje swój talent silny i oryginalny i cierpką ironję.

Barrandyt, minerał z gromady saletrowców, rzędu fosforanów, pokrewny strengitowi, zawiera oprócz $FePO_4+2H_2O$ domieszkę glinki.

Barras Paweł, członek Konwencji podczas Wielkiej Rewolucji francuskiej, później członek Dyrektorjatu, † 1829.

Barrault Emil, mówca i publicysta francuski, zwolennik doktryny Saint-Simona, * 1799 w Ile-de-France, † 1869 w Paryżu.

Barré Albert, wodewilista francuski, * 1854 w Paryżu. Rozpoczął od ładnej komedji trzyaktowej „les Gilets jaunes“ (1880), później przy współpracownictwie Bilhaud i Hennequina ogłosił cały szereg wodewilów, odznaczających się dużą werwą, zręczną intrygą i djalogami: najlepsze z nich: „une Nuit de noces“ (1904) i „une Veine de...“ (1905). Pisuje też libretta do operetek.

Barrême Bertrand Franciszek, matematyk francuski, † 1703, jest autorem „Livre des comptes faits“. Nazwisko jego stało się terminem przysłowiowym i technicznym dla nieomylnych kalkulatorów.

Barrère Kamil, dyplomata francuski, * 1851. Był kolejno ambasadorem w Sztokholmie (1885), Monachjum (1888), Bernie (1894), Rzymie (1897). Brał udział w konferencji londyńskiej do spraw Egiptu (1884), w Komisji międzynarodowej kanału Suezkiego (1855); uczestniczył w konferencjach sanitarnych w Wenecji (1892), Paryżu (1892) i Dreźnie (1893); zawarł traktat Francji z Szwajcarją 1895. **B.** przyczynił się wielce do zbliżenia Francji do Włoch w ostatnich latach.

Barrès Maurycy, pisarz francuski, ogłosił nadto: dwie dalsze części z „Roman de l'énérgie nationale“ (I część „Déracinés“), „l'Appel au soldat“ (1900) i „Leurs figures“ (1902); „Scènes et doctrines du nationalisme“ (1902); „les Amitiés françaises“ (1903); „Amori et dolori sacrum“ (1903); „De Hegel aux cantines du Nord“; „Quelques cadences“; „la Vierge assassinée“ (1904);

„le Voyage de Sparte“ (1906). W drugim okresie swej karjery literackiej ze skrajnego indywidualisty staje się społecznikiem odcienia nacjonalistycznego. Nacjonalizm **B-a** jest krańcowy, wojowniczy. W 1906 został członkiem Akademji, jest też deputowanym parlamentu, i jako taki zwalczał projekt przeniesienia zwłok Zoli do Panteonu. Na polski przełożono „Pod pikelhaubą“ (1906).

Barrès Maurycy.

Barreswill Karol Ludwik, chemik francuski, * 1817, † 1870. Prace jego dotyczą kwasu siarkowego barwników. Z Claude Bernardem prowadził badania nad trawieniem i wytwarzaniem cukru w wątrobie. Oprócz licznych rozpraw ogłosił: „Appendice à tous les traités d'analyse clinique“ (1848); „Chimie photographique“ (1854); „Dictionnaire de chimie industrielle“ (1861—68, 5 tomów z Aimé Girardem); „Répertoire de chimie appliquée“ (1866 z udziałem innych uczonych).

Barrias Ludwik Ernest, rzeźbiarz francuski, † 1905 w Paryżu; stworzył nadto od 1897: pomnik Lavoisiera w Paryżu (1898); „Natura otwierająca swe skarby“ (1899); Alegoryczne dekoracje wielkiego zegara w Bibljotece Narodowej (1901); pomnik Wiktora Hugo w Paryżu (1902); „Joanna d'Arc w niewoli“ w Bonsecours koło Rouen (1903). Z licznych biustów wymienić należy: Juljana Favre'a, Caveliera, Munkascy'ego, dr. Henocque, dr. Dechambre i t. d.

Barrie James Matthew, powieściopisarz angielski, * 1860 w Kirriemuir. Z początku kontynuował tradycję Walter Scotta i Johna Golta, opisując obyczaje wiejskie Szkocji. Później w „Sielankach wczorajszego dnia“ (1888) stał się następcą Elliota. Z równą werwą zabrał się do sztuk teatralnych: „Walker London“ (1892); „the Admirable Crichton“; „Little Mary“ (1903) i t. d. cieszyły się wielkim powodzeniem. Z innych jego fantazji i opowiadań zaznaczyć należy: „Mylady Nicotine“ (1899); „Sentimental Tommy“ (1897); „Tommy and Grizel“ (1900); „Margaret Ogilvie“ (1896). Subtelny artyzm, wytworność, dyskretny humor w połączeniu ze stylem obrazowym stanowią cechy charakterystyczne talentu **B.** Zbywa mu tylko na pomysłowości faktury.

Barrière Marceli, pisarz francuski, * 1860 w Limoux. Początkowo był oficerem, później podał się do dymisji i pracował w czasopismach. W r. 1890 ogłosił pierwszy tom p. t. „l'Oeuvre de Balzac“, później wydał: „le Nouveau Don Jouan“, składający się z trzech części („l'Education d'un contemporain“, „le Roman de l'ambition“, „les Ruines de l'amour“) i „l'Art de passions“ (1904), studjum analityczne i krytyczne o współczesnych obyczajach. Wydane utwory stanowią część zaledwie zapowiedzianej heptalogji pod ogólnym tytułem „les Hommes de demain“.

Barrilli Antoni Juljusz, literat i polityk włoski; profesor literatury w Genui od 1894. Romanse jego cechuje bogata fantazja, styl jasny, ale nie zawsze poprawny. Do najlepszych należy cykl, związany z Kolumbem: „le Duc Beatrici“ (1892); „Terra vergine“ (1892); „Fior d'oro“ (1895); Z innych należy wymienić „la Figlia del Re“ (1893); „Galatea“ (1896); „Diamante nero“ (1897); „Giulia Vandi“ (1900); „il Ponte del Paradiso“ 1903); **B.** wydał nadto kilka tomów studjów literackich: „Da Virgilio a Dante“, „il Rinnovamento letterario della metà del 1700 alla meta del 1800“; nadto własne wspomnienia „Con Garibaldi, alle porte di Roma“ (1895).

Barrois Karol Eugienjusz, gieolog francuski, * 1851, profesor gieologji i mineralogji w Lille, członek Akademji od 1904, sekretarz gieneralny międzynarodowego kongresu gieologów (1900). Ważniejsze prace: „Recherches sur le terrain crétacé superieur de l'Angletterre et de l'Irlande“ (1876); „a Geological Sketch of the Boulonnais“ (1879 — 1880); „Memoire sur la distribution des graptolithes en France“ (1892); „le Bassin de Nunez Belair“ (1896); „Sur les phénomenes littoraux actuels du Morbihan“ (1896); Dla „Carte geologique de la France“ przygotował arkusze, obejmujące Brest, Belle Isle, Quiberon, Saint-Nazaire.

Barrot Franciszek, dziennikarz francuski, * 1830 w Mirebeau, † 1907 w Paryżu, należał do wybitnych publicystów za drugiego cesarstwa. W 1866 r. zostawszy redaktorem *Liberté* z niepospolitą siłą zwalczał wyprawę meksykańską, co zjednało mu ogromną popularność, ale też było powodem wielu przykrych dla **B.** zajść; między innemi miał pojedynek ze szwajcarskim bankierem Jeckerem, który ledwie nie zakończył się śmiercią **B-a.**

Barrucand Wiktor, pisarz francuski, * 1866 w Poitiers. Ogłosił dwa tomy poezji („Rythmes et rimes“ i „Amour et Ideal“), kilka dramatów („le Chariot de terre cuite“, „Pour le Roi“) i szereg rozpraw historycznych i filozoficznych; ważniejsze z nich: „Boudhisme“ (1893); „Dans l'ombre chaude de l'Islam“ (1905). **B.** zajmuje się sprawami społecznemi; szereg swoich konferencji zebrał w książce p. t. „le Pain gratuit“ (1895), która narobiła wiele rozgłosu w prasie. **B.** jest jednym z redaktorów *le Courrier Europeen*, założonego w r. 1904.

Barry William, teolog i pisarz katolicki angielski, * 1849 w Londynie. Kształcił się w Rzymie, w l. 1873 — 1877 był profesorem teologji

w Birmingham, później w Oscott College. Miewał konferencje i kazania w Ameryce i wielu miastach Anglji. **B.** jest polignotą lingwistycznym, prócz wielu języków europejskich zna hebrajski i perski. Zajmuje się sprawami społecznemi, przedewszystkim zaś jest świetnym essaistą. Ważniejsze z jego prac: „the New Antigone“ (1887); „the Two Standards“, zbiór nowel; „Arden Massitée“; „the Place of dreams“ (1894); „the Wigard's Knot“; „the Dayspring“; „the Papal Monarchy“; „Newman“ (1905); „Heralds of Revolt“, zbiór szkiców krytycznych; „Renan“.

Barszczewski Stefan, dziennikarz, redagował w Chicago od 1897 do 1901 r. organ Związku Narodowego Polskiego w Stan. Zjedn., tygodnik *Zgoda* oraz organ Związku Sokołów polskich, miesięcznik *Sokół*. Wydał tam oddzielnie „Sześć odczytów z dziejów Polski“ i melodramat „Cuba Libre“, osnuty na tle udziału Polaków w wojnie hiszpańsko-amerykańskiej. Powróciwszy w 1901 r. do Warszawy, wstąpił do redakcji *Kurjera Warszawskiego*. Oprócz licznych artykułów o życiu Polaków w Ameryce, drukował tam szereg obrazków, jak: „Ojcze nasz“, „Szlachta nowojorska“, „Miss“, „Czerwony mesjasz“ i in. W tygodniku *Naokoło świata* „Podróż po Paragwaju“. Współpracował też w *Wędrowcu* i *Tyg. Illustr.* Oddzielnie ogłosił: „Polacy w Ameryce“, „Obrazki amerykańskie“, „Wyprawa Nansena do bieguna północnego“; tłumaczy nadto z angielskiego języka.

Bart Jan.

Bart Jan, znakomity marynarz francuski, ob. gł. dzieło.

Bartels Adolf, poeta i literat niemiecki, ogłosił nadto: „Geschichte der deutschen Literatur“ („Lipsk, 1901—1902, 2 t.); „Ein Berliner Literarhistoriker“ (Lipsk, 1900); „Jeremias Gotthelf“ (Berlin, 1902); „Der Bauer in der deutschen Vergangenheit“ (Lipsk, 1900). Jako poeta **B.** należy do grupy, wysuwającej na plan pierwszy pierwiastek rodzimy.

Bartels Hans, malarz niemiecki, * 1856, od r. 1885 mieszka w Monachjum; z upodobaniem maluje krajobrazy morskie, szczególnie wybrzeża morza Niemieckiego; chętniej uprawia akwarelę, niż malarstwo olejne. Por. Heycka życiorys **B-a** (1904).

Barth August, orjentalista francuski, indjolog, * 1834. Mieszka w Paryżu jako nauczyciel prywatny. Ogłosił: „Les religions de l'Inde“ (Paryż, 1879, Londyn, 1882); „Inscriptions sanscrites du Cambodge“ z atlasem, (1885); nadto rozprawy w *Journal asiatique, Melusine, Mémoires de la Société de linguistique, Journal des savants.* Bardzo cenne są jego krytyki dzieł indjologicznych w *Revue critique* (od 1872) i sprawozdania roczne z badań nad religią Indji w *Revue de l'Histoire des religions* (od 1880).

Barth Teodor, polityk niemiecki, † 1909; w 1903 nie został wybrany ani do parlamentu Rzeszy, ani do pruskiej izby deputowanych. W 1907 zawiesił wydawnictwo pisma *Nation.* W lutym 1908 r. wystąpił z wydziału Związku wyborców liberalnych, ponieważ większość nie chciała porzucić bloku rządowego, w kwietniu wystąpił z Towarzystwa wolnomyślnych i założył w październiku 1908 r. wraz Breitscheidem i Gerlachem Związek demokratyczny. Ogłosił nadto: „Amerikanische Eindrücke“ (Berlin, 1907).

Barthélemy Raymond, rzeźbiarz francuski, * 1833 w Tuluzie, † 1902 w Paryżu. Ważniejsze prace: „Faun bawiący się z koźlęciem“ (1867, złoty medal, obecnie w ogrodzie luksemburskim), „Ganimed“ (1869) grupa, „Kardynał La Rochefoucald“, (bib. św. Gienowefy), „Sebastjan Bourdon“, zdobiący fronton muzeum w Montpellier i t. d. Otrzymał wiele odznaczeń, między innemi za bronzowy posąg „Elektryczność“ złoty medal na wystawie powszechnej (1889).

Bartholdi Fryderyk August, rzeźbiarz francuski, † 1904 w Paryżu; pozostawił nieskończony pomnik poświęcony aeronautom; miał go wykończyć Ludwik Noel według rysunków autora. Na kilka dni przed śmiercią **B-go** odbyło się odsłonięcie pomnika sierżanta Hoffa, który był ostatnim dziełem **B-go.**

Bartholomae Krystyn, lingwista niemiecki; ogłosił nadto: „Vorgeschichte der iranischen Sprachen“ i „Awestasprache und Alt persisch“ w „Grundriss der iranischen Philologie“ (Strasburg, 1895 i 1896); „Altiranisches Wörterbuch“ (tamże, 1902); w r. 1909 został profesorem w uniwersytecie sztrasburskim.

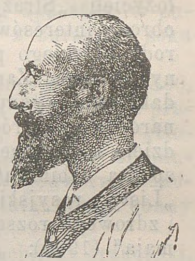
Bartholomé Paweł

Bartholomé Paweł Albert, rzeźbiarz brał udział 1909 r. w konkursie warszawskim na pomnik Chopina.

Barthou Jan Ludwik, polityk francuski, ponownie obrany do Izby w l. 1898, 1902, 1906, brał czynny udział w pracach Izby, gdzie należał do najwybitniejszych posłów. Zbliżył się do gabinetu Combesa szczególnie w sprawach, dotyczących związków, zakazu szkół klasztornych i oddzielenia kościoła od państwa. Zajął się też gorliwie sprawą syndykatów. W marcu 1906 r. w gabinecie Sarriena został ministrem robót publicznych. Ogłosił: „De la distinction des biens en meubles et immeubles“ (1886); „Notes de voyage“ (1888); „l'Action syndicale“; „la Loi 1884, resultats et reformes“ (1904).

Bartkiewicz Zygmunt, powieściopisarz, * 1870, kształcił się w szkole realnej, następnie w handlowej Kronenberga w Warszawie. Porzuciwszy

zawód handlowca, udał się do Monachjum do Ak. malarskiej, poczym pięć lat pracował w Paryżu w Szkole malarskiej Colarosiego. Działalność literacką rozpoczął w 1897 r. od feljetonów w *Gońcu Łódzkim*. Po powrocie do kraju zamieszkał pod Grodziskiem we własnej drobnej posiadłości. Feljetony swoje umieszcza w *Świecie*. Pierwsze kroki w zakresie noweli przypadają na czas pobytu **B-a** w Paryżu. Parokrotnie z powodzeniem stawał do konkursów. Oddzielnie wydał: „Słabe serca“ (Warszawa, 1907); „Stare gniazda — nowe ptaki“ (t., 1909); „Psie dusze“ (t., 1910); „Złe miasto“ (Kraków, 1910). Utwory **B-a** odznaczają się barwną obrazowością stylu i odrębnością ujmowania tematów.

Bartok Lajos, poeta węgierski, † 1902 w Budapeszcie.

Barton Sir Edmund, australijski mąż stanu, złożył we wrześniu 1903 r. urząd prezesa ministrów i jest od tej pory czynny jako sędzia Najwyższego sądu związkowego w Sydney.

Bartosz, ob. Głowacki.

Bartosz Franciszek, filolog i ludoznawca czeski, † 1906 w Mlatcowie.

Bartoszewicz Kazimierz, literat i publicysta, wszedł 1902 r. do Rady miejskiej w Krakowie. W r. 1903 przeniósł się do Warszawy, bawił tu trzy lata jako współpracownik *Gońca*, potym *Gazety Polskiej* i *Kur. Warszawskiego*. Po powrocie do Krakowa w r. 1907 kandydował do sejmu jako „dziki demokrata“. W 1908 należał do założycieli „Straży Polskiej“, mającej na celu obronę interesów moralnych i materjalnych narodu polskiego przed nawałą niemiecką. Wybrany prezesem Zarządu Głównego, jest zarazem redaktorem organu tej instytucji i lwowskiej Ligi narodowej. Prócz prac, wymienionych w gł. dziele i suplemencie I, ogłosił nadto: „Rzeczpospolita babińska“ (1902, I wyd.; 1909, II wyd.); „Listy rosyjskie“ (1903); „Słownik prawdy i zdrowego rozsądku“ (1905); „Konstytucja 3-go maja“ (1906); „Kościuszko kandyduje“, żarcik satyryczny (1908); „Dzieje insurekcji Kościuszkowskiej“ (1909); „Sprawozdanie z działalności Straży polskiej“ (1909). **B.** używa pseudonimów: C. hr. Ypka, C. hr. Zan, Średnik, Fel. Lemnicki, Obserwator.

Barye Antoni L.

Barye Antoni Ludwik, rzeźbiarz francuski, ob. gł. dzieło.

Barzelotti Giacomo, filozof włoski, * 1854, profesor w uniwersytetach Pawji, Neapolu, Rzymu. Prace jego wchodzą w zakres etyki i polityki współczesnej; poddał krytycznemu przeglądowi główne systemy filozoficzne drugiej połowy XIX wieku. Ważniejsze dzieła: „Santi, solitari filosofi“ (1886); „Studi e ritratti“ (1893); „Ippolito Taine“ (1895); „la Filosofia d. F. G. Nietsche“ (1900); „La letteratura e la Rivoluzione in Italia“ (1875); „Dal Rinascimento al Risorgimento“ (1904); „la Nostra Letteratura, la Polica estera del'Italia, l'Italia e il Papato“ (w „Nuova Antologia“ 1901, 1902, 1904).

Barzyński Wincenty, ksiądz. Urodzony i wyświęcony na kapłana w Lubelskim, po powstaniu 1863 udał się do Rzymu; tam wstąpił do zakonu OO. Zmartwychwstańców i podążył wnet na misję do osad polskich w Texas, w Ameryce Północnej. Stamtąd przeniesiony do Chicago, założył po r. 1870 największą dziś w Ameryce polską parafję św. Stanisława Kostki. Przez lat dwadzieścia kilka pracował w tej parafji jako proboszcz. Założył też kilka innych parafji polskich, dom sierot, szkoły polskie, szpital polski, klasztory polskich zakonnic i t. d. Umarł przed kilku laty w Chicago,

Basari, kraina w Togo, należąca do okręgu Sokode, ma do 55,000 m. z miastem tej samej nazwy (1 Europejczyk, 10,000 kolorowych).

Baschet René, publicysta francuski, * 1860 w Paryżu. Brał udział w założeniu i redagowaniu *Paris illustré* (1883), *Revue illustrée* (1887). W 1901 wespół z Adolfem Brissonem redagował *Annales politiques et littéraires*, a 1904 r. został redaktorem *Illustration*. **B.** jest prezesem syndykatu prasy perjodycznej.

Baschi Matteo, założyciel zakonu kapucynów, * w księstwie Urbino, † 1552 w Wenecji.

Basler Adolf, literat polski, * 1876 w Tarnowie, gdzie uczęszczał też do gimnazjum. Później słuchał wykładów filozofji w Zurychu i Bernie i historji sztuki w Sorbonie, Collège de France i szkole Luwru. Czas jakiś spędził w Anglji jako nauczyciel języka niemieckiego. Od lat jedenastu mieszka w Paryżu i zasila czasopisma polskie i francuskie pracami z zakresu sztuki współczesnej. Drukował liczne artykuły w *Przeglądzie Tygodniowym*, *Strumieniu*, *Głosie*, *Krytyce*, *Sztuce* (paryskiej), w dodatku lit. *Słowa Polskiego* i dod. lit. *Nowej Gazety* (Literatura i Sztuka); w czasopismach francuskich: *La Plume*, *L'Oeuvre d'Art International*, *L'Art Decoratif*, *La Revue Blanche*. Ważniejsze prace: „Eugienjusz Carrière“ (*Sł. Polskie*, 1903); „Bolesław Biegas“ (*Plume*, 1903); „Salony Paryskie“, „Aubry Beardsley“, „Olga Boznańska“, „Alfons Legros“, „Udział Polaków w salonach paryskich“ (*Sztuka* 1906, 1907); „Dzisiejsza kultura artystyczna we Francji“ (*Sfinks*, 1908) i t. d. W druku: „Prądy i tendencje w nowoczesnej sztuce francuskiej“; „Rodin i rzeźba współczesna“.

Basly Emil Józef, polityk francuski, ponownie został obrany podczas częściowych wyborów 1891, a następnie przy całkowitych wyborach w l. 1893, 1898, 1902 i 1906. W Izbie zwalczał grupę guesdistów, był prowodyrem wielkiego strajku w Courrières 1906 r.

Basoko, plemię murzyńskie (Bantu) w państwie Konga nad rz. Aruwimi; główne miasto Jambumba, 8,000 m.

Bassermann Ernest, polityk niemiecki, * 1854, pracował jako sądownik w Badenie i Alzacji, osiadł jako adwokat w Manheimie. W 1893 wybrany do parlamentu, przyłączył się do frakcji narodowych liberałów, następnie dostał się do parlamentu dopiero 1904; 1905 i 1907 był prezesem frakcji narodowych liberałów.

Basset René Marja Józef, orjentalista francuski, * 1855 w Lunéville. Początkowo był profesorem Szkoły wyższej w Algierji (1880), następnie został tam dyrektorem i członkiem korespondentem Instytutu. Odznaczył się ciekawemi pracami lingwistycznemi, gieograficznemi i folklorystycznemi, dotyczącemi ludów afrykańskich.

Bassompierre Henryk Edmund, zwany *Severin*, malarz francuski, * 1809 w Paryżu, * 1896 tamże, malował głównie portrety, wyróżnił się pastelami. Na stanowisku inspektora Sztuk pięknych m. Paryża pozostawał przez długie lata aż do śmierci.

Bastert Mikołaj, malarz holenderski, * 1854 w Maarsseveen, uczeń Akademji amsterdamskiej i antwerpskiej. Ważniejsze z jego pejzażów: „Wieś pod śniegiem", „Maj", „Słońce październikowe", „Koniec jesieni", „Most", „Kerkrooster nad Kortenhoef". Talent oryginalny i wielostronny. Otrzymał nagrody na wystawach w Amsterdamie, Brukselli, Chicago i Paryżu na powszechnej wystawie 1889 i 1900.

Bastian Adolf, podróżnik i etnograf niemiecki, † 1905 w Port of Spain na Trynidadzie.

Basti'ego szkło odhartowane otrzymuje się przez zanurzenie rozgrzanego do czerwoności szkła w gorącym oleju, przez co nadaje mu się pewną elastyczność. Wyroby z takiego szkła stają się wytrzymałe na uderzenia i raptowne zmiany temperatury, ale niekiedy bez widocznej przyczyny rozpryskują się na drobne cząsteczki.

Bastować, ob. Strajkować, Strajk.

Bastylla w XV wieku, ob. gł. dzieło.

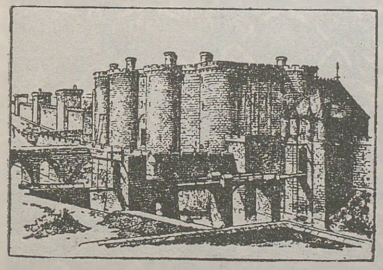

Bastylla w wieku XV.

Baszagić—Redszepaszić Safvetbeg, orjentalista i poeta chorwacki, * 1870 w Nevesinie (Hercegowina); jest profesorem języka arabskiego w gimnazjum w Serajewie. Ogłosił: „Trofanda", zbiór poezji (1896); „Abdullah pasza", dramat (1900); „Pod Orljom", dramat (1905); „Misli i czuwstwa", poezje (1905).

Baszylange, lud murzyński w państwie Konga, między Kassai i Sankuru, mieszańcy z przybyszów Bantu i tubylców, 1,500,000 głów.

Bataille Henryk, pisarz francuski, * 1872 w Nîmes, kształcił się w Paryżu i Wersalu. Zwrócił się początkowo do malarstwa, jednocześnie pisał poezje wolnym wierszem: „la Chambre blanche" (1895); dalej, sztuki fantastyczne: „la Lepreuse", „ton Sang" (1897), i sztuki salonowe: przepojone polotem poetyckim, jak: „l'Enchantement" (1900); „le Masque" (1902); „Maman Colibri" (1904); „la Marche nuptiale" (1905), „Poliche" (1906); la Femme nue" (1908). Wybór poezji wyszedł w zbiorku p. t. „le Beau voyage" (1904). Wydał też **B.** album rysunków satyrycznych p. t. „Têtes et pensées" (1901) i uscenizował romans Tolstoja „Zmartwychwstanie" (1902).

Batawja, stolica posiadłości holenderskich w Indjach Wschodnich, na północnym brzegu Jawy; 139,000 m. (1905).

Batek Aleksander, chemik czeski, * 1874. Razem z Braunerem opracował „Revisi atomove vahy Ceria", następnie ogłosił: „Pokusnou chemii prostonarodni" (1901); „Kratky nastin zdravotnictvi"; Prirucku chemicke technologie".

Baterja dyfuzyjna, szereg aparatów w cukrowniach w celu wydobycia z buraków soku z cukrem.

Bates Harry, rzeźbiarz angielski, * 1850, † 1899; uczeń Dalou i Rodina. Ważniejsze prace: „Sokrates nauczający lud", „Orfeusz", „Homer śpiewający". Rzeźba **B-a** „Pandora" znajduje się w *National Galery*, a w podwórzu honorowym *Royal Academy* jego dłuta posąg konny lorda Robertsa.

Batigny Juljusz Ludwik, architekt francuski, * 1838 w Valenciennes. W l. 1861—70 był inspektorem budowlanym opery paryskiej. Ważniejsze jego prace są na północy Francji: Fronton ratusza w Valenciennes, dekoracja kaplic, ołtarzy, organów w tamtejszej katedrze; merja w Douchy, Kolegjum St.-Vaast w Béhune i t. d. Głównym jego dziełem jest Szkoła sztuk pięknych i rzemiosł w Lille. Na wystawie powszechnej 1900 w Paryżu otrzymał wielką nagrodę (grand prix), a 1901 został członkiem korespondentem Ak. sztuk pięknych.

Batik *(Batek-Sarong).* Od czasów najdawniejszych w Indjach i na archipelagu Indyjskim tkaniny bawełniane z kolorowemi wzorami otrzymywano przez nakładanie wosku w miejscach, które miały być niezabarwione. Tkaniny takie nazywano **B.** Stare **B-i** są przeważnie dwukolorowe, chociaż przez powtarzanie czynności za-

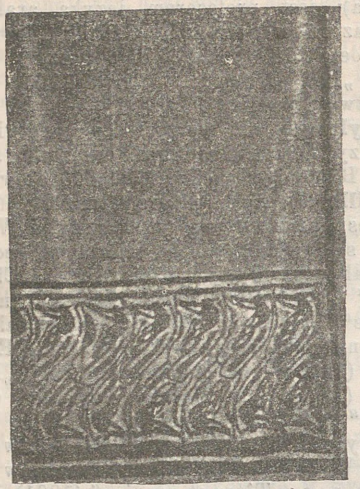

1. Holenderski batik na pluszu.

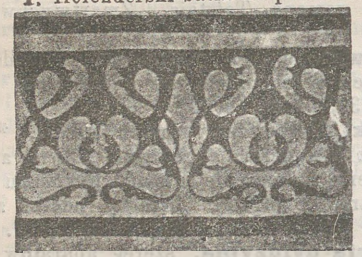

2. Holenderski batik na aksamicie.

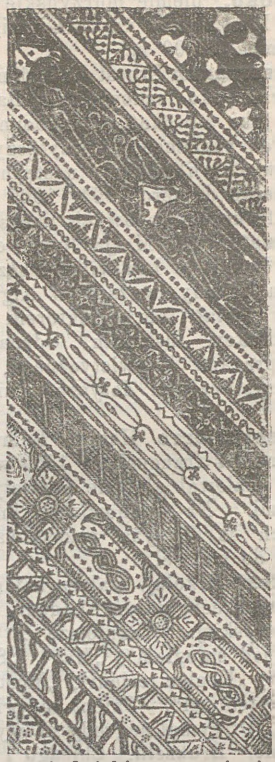

3—6. Wzory batiku z staroindyjskiego oryginału.

7. Jawajska spódnica (Sárong); druk batik.

8. Jawajski batik na ciemnej tkaninie bawełnianej.

nurzania tkaniny otrzymuje się różnokolorowe desenie roślin i zwierząt. Sposób drukowania **B-ów** przez tuziemców jawajskich, używanych jako sarongi do okrycia bioder, jest dotychczas tajemnicą plemienną. Różnokolorowy i z prostych linji złożony wzór **B-u** niema równomiernego rysunku ani wyraźnych konturów (fig. 8). Ale właśnie to nadaje tkaninom malowniczy powab. Rysunki 3—6 pochodzą ze staroindyjskiego wzoru na papierze, pokrytym woskiem. Pierwsze próby naśladowania **B-ów** ukazały się w Holandji; w tym celu założono muzeum w Haarlam i robiono specjalne próby. Z początku otrzymywano jedynie wzory wschodnioazjatyckie, dwu lub trójkolorowe, przyczym walcom drukarskim nadawano ruch chwiejny, aby wzory nie posiadały regularnych linji i przez to przypominały prawdziwe **B-i.** Do lepszych wyników doszedł Jan Thorn-Prikker, a przedewszystkim małżeństwo Fleischer-Wiemans, które przez długie lata studjowało na miejscu (pani Fleischer, * na Jawie) sposób farbowania przez tuziemców. Następnie firma Arts and Crafts z Hagi założyła warsztaty w Apeldoorn, gdzie drukowania **B-ów** uczyły się młode kobiety pod kierownictwem pani Wegerif-Gravenstein. Thorn-Prikker po raz pierwszy użył aksamitu do tego celu; rysował za pomocą sztyftów, z których wyciekał wosk, ornamenty w stylu modnym o linji ruchliwej, co odpowiadało najzupełniej technice drukowania **B-ów.** W guście modernistycznym są też gładkie tkaniny, na których wosk, przed zanurzeniem w farbę bywa w rozmaitych kierunkach porysowany i połamany. W rysy w ten sposób powstałe wciska się farba i po zmyciu wosku ukazują się na całej tkaninie delikatne żyłki, mające wygląd różnokolorowego marmuru, i jakby organicznie związane z materją. Te, z oryginalnych robót jawajskich powstałe, wzory i technika, rozwijają się samodzielnie w kierunku udoskonalenia technicznego i smaku artystycznego. Największą trudność stanowi tu farbowanie, ponieważ to malowanie woskiem nie może być poddane gorącej kąpieli. Do **B-ów** używa się pięciu barw zasadniczych: czerwień menkudo, podobna do starożytnej czerwieni kościelnej albo do syenitu o pełnym, ciemnym blasku; brunatny sogab, garbowana skóra krokodyla, zabarwiony liść winny; tegrang, niepalona ziemia sienieńska, cieniuje skalę od barwy staro złotej do różowo szafranowej z odblaskiem matowo fjoletowym; kurkuma, żółta jak jedwab chiński; indygo w rozmaitych odcieniach. Roboty małżeństwa Fleicher-Wiemans najbardziej zbliżają się do jawajskich. Ornamentyka ich składa się z roślin pnących, fantastycznych kwiatów pralasów, mieszaniny mchów i alg, albo jest stylizowana z uwzględnieniem wymagań techniki na podstawie świata zwierzęcego, przebywającego na ziemi, w wodzie lub powietrzu (jak na rys. 7 i 8). Jako materji używa się zarówno bawełny jak i jedwabiu, która znajduje zastosowanie jako: firanki, portjery, obrusy, pokrycia meblowe, fryzy, dekoracje ścienne. Przez pozostawienie w odpowiedni sposób przyrządzonego wosku otrzymuje się niespodziane efekty: lekka materja ma pozory czegoś ciężkiego, metalicznie połyskującego, albo patyny na tapecie skórzanej. Aby na dużych kawałach materji, przy zaznaczonych zaledwie punktach, swobodnie wyprowadzić rysunek podczas tego, gdy wosk ciągle spływa, trzeba wielkiej pewności ręki, jasnego wyobrażenia o zamierzonym wzorze i wielkiego doświadczenia technicznego. W Japonji przy wielkiej sprawności technicznej stosują szablony z naoliwionego papieru. Na tych szablonach są wycięte wzory i według ilości barw jest używana odpowiednia ilość szablonów, pokrytych woskiem. Stałość szablonów pozwala na częste ich użycie, co umożliwia barwienie materji w ogromnych ilościach, szczególnie krepa jedwabna bywa tak przyrządzana. W Indjach i Japonji stosowane też są i inne sposoby, o ile idzie o wzory mniej kunsztowne. Por.: Rouffaer i Juynboll „Die Batikkunst in Indien und ihre Geschichte“ (Haarlam, 1900); „Textile Kunst und Industrie“ (1908)—czasopismo.

Batilliat Marceli, powieściopisarz francuski, * 1871 w Lyonie. W pierwszym utworze „Chair mystique“ (1897) ulega jednocześnie wpływom Zoli i symbolistów. Niebawem uwalnia się od tych wpływów i jako artysta samodzielny występuje z trylogją: „le Règne de la Beauté“, która składa się z „Beauté“ (1900), „Versailles-aux-Fantômes (1902) i „la Joie“ (1905). **B.** jest też autorem życiorysu „Paul Adama“ (1903) i „Eloge d'Emile Zola“ (1905).

Batka Ryszard, dr. filozofji, * 1868 w Pradze. Studjował w rodzinnym mieście germanistykę i muzykologję; między 1896—98 wydawał *Neue musikalische Rundschau*; był bibljotekarzem niemieckiego towarzystwa historycznego oraz sprawozdawcą muz. dziennika *Bohemia*, następnie *Prager Tageblatt* w Pradze. Pisuje artykuły i rozprawy z dziedziny historji i estetyki muzycznej („Biogratje Schumanna i Bacha“ wyd. Reclama, „Aus der Musik und Theaterswelt, 1894 cto). Od roku 1908 przeniósł się do Wiednia i jest sprawozdawcą: *Fremdenblattu* oraz redaktorem muzycznego działu *Kunstwart.*

Batog, na dawnej Rusi narzędzie kary nieraz śmiertelnej; w Rosji za czasów Piotra Wielkiego przezwany spierutą; 1863 r. zastąpiony rózgami.

Batolity, masy skał głębinowych, występują tak samo jak masy granitowe; wypełniają w głębi skorupy ziemskiej próżnie, powstałe przez odstające od siebie młodsze skały osadowe; wykazują wiele podobieństwa do lakolitów (ob.).

Battaglia Roger, polityk galicyjski, * 1873. Rozgłos zdobył sobie na polu popierania przemysłu krajowego. Jest dyrektorem centralnego związku galicyjskich fabrykantów, wiceprezesem galicyjskiego związku krajowego dla handlu. Wybrany na posła do parlamentu 1906 r., należy do stronnictwa narodowo-demokratycznego. Napisał: „Zasady nowoczesnego prawa emigracyjnego“ (1896).

Battambang, miasto w Kambodży, nad Song-Ke, 50,000 m.; prowadzi znaczny handel. Ustąpione zostało Francji przez Sjam w 1907 r.

Battenberg Ena, księżniczka, * 1887, wyszła za mąż za króla hiszpańskiego, Alfonsa XIII (ob).

Batua, plemię afrykańskie, podług badań ekspedycji ks. Adolfa Fryderyka meklenburskiego (1907 — 08) nie należy do typowych karłów, jak przypuszczano dotychczas, choć naogół niskiego wzrostu.

Baud Józef Marja Ludwik, podróżnik francuski, * 1864, † 1904 w Diego-Suarce na Madagaskarze. Zwiedził pogranicze między Togo i Dahomejem w l. 1893 — 94; zbadał i pozyskał dla Francji północno-zachodni Borgu i Gando aż do Nigru 1895—97, był w Senegalu w l. 1901—02 i na Madagaskarze w 1904 r.

Baud-Bovy August, malarz szwajcarski, * 1848 w Gienewie, † 1899 w Aeschi koło Ipiezu. W r. 1870 był profesorem w Szkole sztuk pięknych w Gienewie, 1881 podróżował po Hiszpanji. Jest przedewszystkim malarzem Alp; najlepiej z grona swych rodaków oddawał majestat gór, szczególnie po mistrzowsku malował grę świateł w górach.

Baude Karol, grawer francuski, * 1853 w Paryżu, jest jednym z ostatnich drzeworytników, wypieranych przez fotografję i zabiegi mechaniczne. Sztuka jego odznacza się ogromnym wdziękiem i wytwornością. Reprodukował Bonnata, Bastien-Lepage'a, Carolusa Duran i t. d. Był współpracownikiem pierwszorzędnych ilustracji francuskich, angielskich i hiszpańskich; otrzymał kilka nagród i medali złotych.

Baudin Piotr, polityk francuski, * 1863 w Nantua, wnuk deputowanego **B-a,** zabitego 1851 r. na barykadach. Z zawodu adwokat, 1894 został radcą municypalnym w Paryżu, a 1896 prezesem Rady; dnia 22 maja 1892 obrany posłem do parlamentu, złożył mandat 1900 (czerwiec), by ponownie być obranym (lipiec) z dep. Ain. Zatrzymał mandat przy wyborach 1902 i 1906. W gabinecie Waldecka Rousseau został ministrem robót publicznych (1899—1902). Jako wytrawny publicysta umieszczał artykuły w kwestjach społecznych i militarnych w wielu dziennikach i miesięcznikach. Prócz tego ogłosił oddzielnie: „les Grandes Journées populaires, histoire illustrée des Révolutions“ (1899); „Forces perdues“ (1903); „l'Arme moderne et les Etats-Majors“ (1905).

Baudin Piotr.

Bauditz Guttaw Sophus, nowelista duński, * 1850 w Aarhus, studjował prawo, później pedagogikę, został nauczycielem w szkole kadetów, przełożonym szkoły królewskiego teatru i dyrektorem szkolnictwa miejskiego w Kopenhadze. Prócz drobnych komedji ogłosił nowele: „Yed Söen og i Skoven“ (1873); „Himmelbjerget“ (1876); „Arabesker“ (1877); Under aaben Himmel“ (1882); „Klokkesti beren“ (1886); „Novelletter“ (1887). Największym powodzeniem cieszyły się „Historier fra Skovridergaarden“ (1897); „Kroniker fra Garnisonsbyen“ (1892); „Hjortholm“ (1892); „Sporsne“ (1898); „Juli Skovriddergaard“ (1899) i „Absalons Brond“ (1901, III wyd.). Główne zalety pióra **B-a** polegają na pastelowych, delikatnych rysunkach natury i życia ludowego i na świetnych zewnętrznych charakterystykach.

Baudouin de Conrtenay Jan, ogłosił nadto: „Kwestja alfabetu litewskiego w państwie rosyjskim i jej rozwiązanie“ (1904); „Próba uzasadnienia samoistności zjawisk psychicznych na podstawie faktów językowych“ (1904); „Matierjały dla pisnosławianskoj dialektologiji i entnografiji“ (1904); „Krzewiciele zdziczenia“ (1905); „Autonomja Polski“ (1906); „Kwestja polska w Rosji“ (1906); „Ze zjazdu autonomistów“ (1906).

Baudrillart Henryk Marja Alfred, ksiądz i historyk francuski, syn ekonomisty Henryka **B-a,** * 1859 w Paryżu. Był profesorem historji w liceach, w l. 1886—87 przebywał w Madrycie dla badań archiwalnych. W 1890 złożył doktorat. Wstąpił do zakonu Oratorjanów i 1893 wyświęcony był na księdza. Od 1895—1903 kierował zakładem naukowym Oratorjanów. W 1891 został członkiem korespondentem Akademji madryckiej, a 1906 rektorem Instytutu katolickiego w Paryżu. Ważniejsze jego prace: „la Politique de Henri IV en Allemagne“ (1885); „les Prétensions de Philippe V à la couronne de France“ (1887); „Rapport sur une mission en Espagne“ (1886 — 87) i „Rapport sur une deuxieme mission“ (1895); „Philippe V et la Cour de France [1700—1748] (1889—99); „De cardinalis Quirini vita et operibus“ (1889); „les Normaliens dans l'Eglise“ (1896); „De ideés qu'on se faisait au XIV siècle sur le droit d'intervention du souverain pontife eu matière politique“ (1898); „l'Apostolat intellectuel de M-gr d'Hust“ (1901); „l'Eglise catholique, la Renaissance et le Protestantisme“ (1905); „Quatre cents ans de Concordat“ (1905).

Baudrillart Marja Samuel Andrzej, brat poprzedniego, historyk i lingwista, * 1862 w Paryżu; był profosorem w wielu liceach; ogłosił: „les Catacombes de Rome“ (1902); „la Charité aux premiers siècles du christianisme“ (1902); „Saint Paulin, évêque de Nole“ (1904); „la Religion romaine“ (1905).

Bauer Franciszek, pisarz czeski i niemiecki, † 1901 w Pradze.

Bauer Franciszek Salezy, biskup berneński w r. 1904 został arcybiskupem ołomunieckim.

Bauer Marja Aleksander Jakób, malarz holenderski, * 1867 w Hadze. Kształcił się w Akademji rysunkowej w mieście rodzinnym i bardzo wcześnie zwrócił uwagę na siebie nadzwyczajnemi rysunkami. Potęga jego wyobraźni i zdolność grupowania osób przypominała Gustawa Doré. Podróż na Wschód dostarczyła mu nowego materjału. Na wystawie powszechnej w Paryżu 1900 otrzymał najwyższą nagrodę.

Bauer Otto, malarz polski, * 1878 w Tomaszowie, Piotrkowskiej gub., † 1910 w Kalifornji. Szkoły średnie ukończył w Łodzi, studja artystyczne odbywał w Norymberdze i w Monachjum u prof. Marra i Dietza. Wystawiał obrazy w „Secessji“ oraz „Glasspalascie“ w Monachjum, również w Berlinie, Dreźnie, Kolonji i t. d, W Królestwie zaś: w Łodzi i w Warszawie w Zachęcie i u Krywulta. Uprawiał autolitografję, wykonał portrety autolitograficzne Mickiewicza, Chopina i t. d., pejzaże, portrety, studja, wreszcie szereg karykatur, reprodukowanych w *Tygodn. Ilustr.* Z powodu choroby piersiowej mieszkał dłuższy czas w Zakopanym i Florencji, a na kilka miesięcy przed śmiercią przeniósł się z żoną Amerykanką, z domu Jnez Kaster, do Kalifornji.

Baugi w mitologji skandynawskiej olbrzym, który pomógł Odinowi do zdobycia miodu poetów, będącego w posiadaniu jego brata Suttunga.

Bauksyt *(boksyt, wocheinit)*, minerał, zawierający dużo wodzianu glinu. Nabrał szczególnej wagi, jako kruszec do otrzymywania glinu metalicznego. Rozróżniają czerwony **B.** z 20—25% tlenku żelazowego, 1 — 5% krzemionki; biały **B.** z 5% tlenku żel. i do 25% krzemionki; nadto stale towarzyszy **B.** kwas tytanowy 1 — 5%, średnio 3%. Obydwie odmiany występują w rozciągłych pokładach w południowej Francji w pobliżu ujścia Rodanu, tam wykazują one miąższość 8, niekiedy nawet 30 — 40 metrów. Znacznie biedniejsze pokłady spotykamy w okolicach Pitteu pod Wiener-Neustadt, w Krainie (Bistrica), Styrji, Dalmacji, w hrabstwie irlandzkim Antrim. Znaczniejsze pokłady **B.** odkryto w Stanach Zjednoczonych Am., mianowicie: w Arkanzasie, Alabamie, Gieorgji, nadto w ostatnich czasach w Tennessee, Wirginji, Pensylwanji, Kentucky i Kalifornji.

Baumann Franciszek Ludwik, historyk niemiecki, * 1846 w Leutkirch, (ob. Suplem. z r. 1905), został mianowany 1903 dyrektorem państwowego archiwum bawarskiego w Monachjum.

Baumbach Maks, rzeźbiarz niemiecki, * 1859 w Wurzen. Ważniejsze prace: „Modlitwa matki“ (1891); Posąg konny cesarza Fryderyka (1895), posąg króla Alberta saskiego (1906); „Szczucie zajęcy“ (1904).

Baumbach Rudolf, poeta niemiecki, napisał nadto: „Es war einmal Märchen“ (1889); „Aus Jugendzeit“ (1895); † 1905 w Meiningen.

Baumfeld Andrzej, literat polski, * 1877 w Przemyślu. Studjował medycynę w Krakowie, gdzie jednocześnie brał gorący udział w życiu społecznym młodzieży postępowej i ruchu robotniczym. Niebawem pod wpływem prof. W. Lutosławskiego zwrócił się do studjów nad literaturą polską doby mesjanicznej i do dociekań filozoficznych i religijnych. Należał do pierwszych neo-mistyków w Polsce. Ogłosił oddzielnie: „Andrzej Towiański“, dwa odczyty (Kraków, 1904); „Ewangelja Syna Bożego—z ducha i natury“ (Kraków, 1906); „W dal“, pismo zbiorowe (t. 1906); „Andrzej Towiański i Towianizm“ (t., 1908); „Sam na sam z duszą kapłanką“ (t. 1908); „Polska Myśl Mesjaniczna“ (Warszawa, 1910). Umieszczał też artykuły o tendencji mesjanistycznej w *Krytyce*, *Sfinksie*, *Prawdzie*, *Tygodniku Ilustrowanym*, *Świecie* i *Nowych Torach*.

Baumstark Reinhold, polityk i literat niemiecki, † 1900.

Baur Albert, malarz niemiecki, † 1906 r. w Düsseldorfie.

Bausze Bogumił, pisarz czeski, ogłosił nadto: „Čztwero rocnich czasu“ (1893); „Volne listy z knihy přirody“ (1895); „Pohledy do dilny přirody“ (1895); „Člověk z živocziszstwo“ (1907); „Matka země“ (1907).

Bautin Ludwik Eugenjusz Marja, filozof i teolog francuski, † 1867 w Paryżu.

Bautszy, kraj w północnej Nigerji; w 1902 Anglja zamiast dawnego emira osadziła na tronie powolnego sobie nowego emira i wyznaczyła przy nim swego rezydenta.

Bautzer Karol, malarz niemiecki, * 1857 w Ziegenhain. Kształcił się w Akademji berlińskiej i w Paryżu do r. 1883. Spędzając odtąd letnie miesiące w Hessji, w pełnych siły obrazach przedstawiał życie ludu tamtejszego. Z prac jego ważniejsze: „Pielgrzymka do grobu św. Elżbiety“ (1889) i „Hesska włościanka“ (1904, galerja drezdeńska), „Święto komunji“ (gal. berlińska), „Chłop hesski“ (Hanowerskie muzeum). Z innych utworów **B.** wyróżniają się: „Po pracy“, „Obróbka lnu“, „Taniec wiejski“, „Wesele w Hessji“ i piękny portret żony malarza. Od r. 1896 **B.** jest profesorem i kierownikiem klasy malarskiej w Akademji sztuk pięknych w Dreźnie.

Bawarja. Według spisu ludności z 1905 r. liczyła **B.** 6,524,372 mieszkańców, 3,196,647 płci męskiej i 3,327,725 żeńskiej (na 1000 mężczyzn 1041 kobiet). Katolików było 4,612,920, ewangelików 1,844,736, żydów 55,341. Przyrost ludności w porównaniu z r. 1900 wynosił 5.6%. Według zaś bieżącej statystyki zawodowej z 14 lipca 1907 liczyła **B.** 6,661,890 mieszkańców, przybyło więc od r. 1905: 118,790 dusz. Projekt budżetu na 1906 i 1907 określał dochody państwa na 468,176,340 marek, a wydatki na zarząd i meljoracje na 239,753,545 marek. Udział matrykularny (do wspólnej kasy Rzeszy) określony był na 29,872,217 mrk. Podatek państwowy przeciętnie jest wyższy cokolwiek, niż w innych państwach związkowych, ale połowa z niego przypada na podatki konsumcyjne (6·35 mk. na głowę), szczególnie zaś na podatek od piwa. Dług państwowy w końcu 1906 roku wynosił razem 1,891,294,689 mrk. Posiadając po wyborach z r. 1899 większość 83 głosów, centrum zaczęło wywierać coraz silniejszy nacisk na rząd. W marcu 1903 ustąpił protestancki prezes ministrów hr. Erailsheim, miejsce jego zajął bar. Podewils-Dürniz. W 1904 r. zostało utworzone nowe ministerjum komunikacji z Frauendorferem na czele. W 1907 r. ustąpił minister Feilitzsch (od 1881 minister spraw wewnętrznych), ostatni minister z czasów Crailheima. Centrum przeprowadziło naprzód nową ustawę szkolną, a następnie przypuściło szturm do istniejącego prawa wyborczego do sejmu. Nowy projekt prawa wyborczego przedłożony przez rząd, według którego na 32,000 mieszkańców obierać miano 1 posła, razem 163 deputowanych, głosowanie bezpośrednie i nowy podział okręgów, został odrzucony w r. 1904 przez obydwie Izby; centrum wtedy jeszcze nie rozporządzało potrzebną ilością głosów, mianowicie, dwiema trzeciemi. Jednakże w r. 1905 rząd przystąpił do nowego podziału okręgów, których liczba z 63 podniosła się do 77, przy dawnej ilości deputowanych 159. Nowe wybory w lipcu 1905 dały następujący rezultat: centrum — 102 mandaty, liberalne zjednoczenie—23, wolne zjednoczenie—20, socjaldemokraci — 12. W r. 1906 nowy projekt prawa wyborczego przeszedł w obu Izbach. Zasadniczy rys nowego prawa wyborczego polegał na tym, że względna większość rozstrzyga, jeżeli kandydat otrzymał przynajmniej jedną trzecią część wszystkich głosów. Następne wybory wiosną 1907 na 163 deputowanych dały następujący wynik: centrum 99 mandatów, liberalni — 25, socjaldemokraci — 20, konserwatyści i związek chłopski — 19. W związku z tym zostały przeprowadzone niektóre reformy państwowe i administracyjne: przywilej podatkowy i subwencja państwowa zostały odebrane kolejom pfalckim, aby je zmusić do upaństwowienia. Po utworzeniu nowego ministerjum komunikacji r. 1905 , którego sprawy dawniej należały do ministerjum spraw wewnętrznych, do tegoż przeszły: zarządy przemysłu i rzemiosł, górnictwa, giełda i mennica, od ministerjum spraw wewnętrznych. W 1907 r. wyszło nowe prawo wodne, djety deputowanych nanowo uregulowano i stworzony został centralny zarząd dla przemysłu, handlu i rzemiosł. Wydatki państwowe za 1906—7 zgodnie z budżetem wynosiły 468 mil. mk., a za r. 1908—09: 548 mil. mk. Podniesienie pensji urzędników przeprowadzone 1 stycznia 1909, zwiększyło wydatki państwowe rocznie o 17·2 mil mk. Dalej, uchwalił sejm nowe prawo wyborcze dla gmin, nowy regulamin dla urzędników i izbę aptekarską dla każdego okręgu. Po długich pertraktacjach spór graniczny, ciągnący się od r. 1807 z Sachsen-Koburgiem został uregulowany 11 stycznia 1908; według nowej regulacji granic Koburg otrzymał 132·8 hektarów, a **B.** 139 hektarów spornego terytorjum, i ta ostatnia zapłaciła Koburgowi jednorazowe odszkodowanie 100000 mk., jako indemnizację za należne mu podatki. Por. Götz „Landeskunde des Königsreichs **B.**“ (1904); Gutmann „Bayerns Industrie und Handel“ (1906); Bronner „Volkssitten und Volksbrauche in **B.**“ (1908); Bitterauf „**B.** als Königreich (1906); Doeberl „Entwickelungsgeschichte Bayrens“ (1908); „Darstelungen aus der bayrischen Kriegs-und Heeresgeschichte“, wydawane przez bawarskie archiwum wojenne (od 1892).

Bawełna. Podług zestawienia Urzędu związkowego dla handlu i pracy w Waszyngtonie produkcja i handel bawełny w 1907 przedstawiały się jak następuje:

Nazwa kraju.	Produkcja w belach, 250 kgr. netto.	Udział %.
Stany Zjedn. Am.	10,882,385	65·9%
Indje angielskie .	2,444,800	14·8%
Egipt	1,296,000	7·8
Rosja	620,000	3·8
Chiny	428,000	2·6
Brazylja . . .	370.000	2·2
Meksyk . . .	85,000	0·5
Peru	55,000	0·3
Turcja	80,000	0·5
Persja	51,000	0·3
Inne kraje . .	200,000	1·3
Razem	16,512,185	100·00

W 1906 r. wynosiła całkowita produkcja **B.**, będącej w handlu, 19942000 bel, w 1905 r. 15747000 bel. Nie wchodzi tu w rachubę bawełna, spożyta przez drobny przemysł w Chinach, Japonji, Indjach, Rosji azjatyckiej, różnych krajach Wschodu, Ameryki Południowej i Środkowej. Por. Heine „Die Baumwolle, ihre Kultur, Ernte, Verarbeitung u. der internationale Baumwollhandel“ (Lipsk 1908).

Bawełniany olej, wytłaczany od wieków w Chinach z nasion bawełny. W Europie Anglja najwcześniej zajęła się tą produkcją. Z powodu łatwego psucia się nasion podczas transportu i na składach zaczęto wytłaczać olej jak najbliżej miejsca zbioru nasion. Bardzo szybko rozwinęło się młynarstwo nasion bawełny, naprzód w Stanach Zjedn., następnie w Indjach Wschodnich, Egipcie i innych krajach. Obecnie Stany Zjednoczone liczą: 786 młynów, Anglja 25, Peru 15, inne kraje Am. Połudn. 12, Chiny 10, Egipt 7, razem 873. W 1907 r. Stany Zjedn. przerobiły 2564873 tonny nasion i otrzymały 103049820 galonów oleju, 1043080 tonn makuch i mąki, 926705 tonn łuski nasiennej, 128243639 funt. linty (tkaniny bawełnianej w rodzaju flaneli); wywiozły 8814 tonn nasion i 41880304 gal. oleju. **B. O.** prawie wyłącznie idzie na potrzeby mydlarstwa. Indje wywiozły w 1906: 200000 tonn (10% ogólnej wytworczości). Najobfitsze w olej są nasiona, bawełny w Egipcie, tonna ich daje 47 galonów oleju, gdy indyjskie dają 33, amerykańskie 40 gal. Co się tyczy składu chemicznego **B. o.** to jest on jest prawie czystym glycerynowym estrem kwasu olejowego (prace Hazury i Gnissnera nad utlenianiem kwasów wchodzących w skład olejów; Wiedeń 1887—1893).

Baxa Bogumił, czeski historyk prawa, * 1874. W r. 1897 otrzymał doktorat filozofji. Prócz licznych rozpraw w czasopismach naukowych ogłosił: „Absolutismus, konstitucionalismus, parlamentarismus“ (1907); „Rak.—uchershé wyrównani“ (1907); „Kdějnám verějného práva v zémich koruny České od r. 1790 — 1848“ (1906).

Baxa Karol, polityk czeski, * 1863 w Selezanach. Skończył fakultet prawny w Pradze, gdzie od r. 1876 zajmował się praktyką adwokacką. W 1898 r. został prezesem nowopowstałej czeskiej partji „prawnopaństwowej“; 1892 założył pismo „Radikalni Listy“. Podczas stanu oblężenia w Pradze w l. 1893—6 bronił oskarżonych redaktorów pism postępowych i socjalno-demokratycznych. Od 1895 r. jest posłem na sejm praski, a od 1903 deputowanym parlamentu wiedeńskiego.

Baya, lud murzyński kolonji francuskiej Konga w Afryce Centralnej, na granicy niemieckiego Kamerunu. Zamieszkuje krainę górzystą, pokrytą lasem dziewiczym. Typ dość ładny; rośli, silni, zamieszkują

Bayasowie.

polanki leśne w nędznych chatach, trudniąc się rolnictwem. Kobiety, przynajmniej na północy, trefią w misterny sposób włosy.

Bayard Emil Antoni, malarz i rysownik francuski † 1891.

Baye August Ludwik Jozef Berthelot, baron, archeolog i podróżnik francuski, * 1853 w Paryżu. W młodości już badał groty we Francji i Włoszech. Wyniki badań r. 1880 ogłosił w „l'Archéologie préhistorique“. Wiele podróżował w celach naukowych po Europie; zwiedził Danję, Szwecję, Anglję i Włochy. Ważniejsze jego prace: „Etudes archéologiques“, „Epoque des invasions barbares“; „Industrie longobarde“ (1888) „Industrie anglo-saxonne“ (1889). Od r. 1889 **B.** głównie bada Rosję europejską i azjatycką. W 1906 r., został prezesem antykwarjuszów francuskich. Żona jego, z domu *Marja Beatrycze Oppenheim* ogłosiła kilka tomów poezji: „Grisailles et pastels“ (1896); „les Heures aimées“ 1899); „l'Ame brûlante“ (1905).

Baye August L.

Bayer Edwin, botanik czeski, * 1862. Studja odbywał w Pradze; w 1891 został doktorem filozoiji, w 1903 kustoszem zbiorów botanicznych w czeskim muzeum królewskim. Prace jego dotyczą głównie fytopaleontologji. Z licznych publikacji ważniejsze: „O rostlinstvu vrstev brezenskych“ (1893); „O rostlinstvu vrstev chlomeckych“ (1896); „Einige neue Pflanzen der Perucer Kreideschichten in Böhmen“ (1899); „Studien im Gebiete der Bohm Kreideformation“ (1901).

Bayer Franciszek, przyrodnik czeski, w 1907 został dyrektorem gimnazjum w Pradze i ogłosił cały szereg nowych rozpraw z zakresu paleontologji.

Bayly Ada Ellen (pseudonim Edna Lyall), powieściopisarka angielska, † 1903 r. w Castbourne.

Bayol Jan Marja, podróżnik i mąż stanu francuski, * 1844 w Paryżu. Brał udział w wyprawach do Sudanu, został gubernatorem Senegalji 1904 otrzymał mandat senatora. Pisał wiersze w narzeczu prowansalskim.

Bayol Jan M.

Bazalt. Dowodów powstawania i występowania tej skały litej, jako produktu ostygania masy pierwotnie ognisto-ciekłej, dostarczyły próby sztucznego odtworzenia **B-u,** oparte na doświadczeniach francuskich uczonych, Fouquégo

i Michel-Lévyego. Mieszanina 2 cz. oliwinu, 2 cz. labradoru i 1-ej agitu została stopiona i następnie stwardniała, prędko stygnąc, na szkło bezpostaciowe. Roztopioną ponownie masę utrzymywano przez 48 godzin w temperaturze rozżarzonego do białości żelaza, wskutek czego naprzód wydzielać się zaczęły liczne skrystalizowane oliwiny, ośmiościany magnetytu, nadto ścięło się szkło brunatne jako ciasto skalne. Następnie masę utrzymywano nadal w temperaturze żaru czerwonego znowu w ciągu 48 g. Szkło prawie zupełnie znikło, a wytworzyła się nadto nieznaczna ilość magnetytu, potym wystąpił labrador i igiełki krystaliczne angitu, wreszcie i osobliwy minerał, pikotyt, zdarzający się i w naturze jako dodatkowy składnik bazaltu, zawierającego oliwin. W ten sposób otrzymano sztucznie **B.**

Baze Jan Didier, polityk francuski, * 1800 w Agen, † 1881 w Paryżu. Podczas zamachu stanu z 1851 był kwestorem Zgromadzenia prawodawczego i napróżno starał się o zabezpieczenie mu swobody postępowania; umarł jako dożywotni senator.

Bazia, czyli kotka, rodzaj kwiatostanu, którego oś główna jest wiotka, a kwiaty siedzące. Po przekwitnieniu i dojrzeniu owocu, cała **B.** opada. **B.** należy do kwiatostanów groniastych t. j. takich, w których główna oś jest silnie wykształcona, rozkwitanie zaczyna się od dołu, najpóźniej rozkwitają kwiaty górne.

Bazin René, pisarz francuski, ogłosił nadto: „Oberlé“(1901), „Croquis de France et d'Orient“; „Donatienne“ (1903); „Recits de la plaine et de la montagne“ (1903); „Contes de la bonne Perrette“; „le Guide de l'Empereur“ (1904); „l'Isolée“; „le Duc de Nemours“ (1905); w 1903 został **B.** członkiem Akademji francuskiej.

Bazylea, miasto główne kantonu tejże nazwy w Szwajcarji: 130000 m. (1909).

Bazyljit, minerał, wykryty przez Igielströma, barwy szarostalowej, z połyskiem metalicznym. Skład chemiczny 11 $(Mn_2O_3Te_2O_3)$ Sb_2O_5, $21H_2O$. Występuje w Szwecji niedaleko Erebra.

Bąkowski Jan, malarz, * 1872 w Krakowie, kształcił się początkowo w Krakowie, następnie w Monachjum. Wystawiał w *Künstlerhause* wied. i w Pradze. Malował portrety arystokracji niemieckiej i czeskiej, a od 1897 r. wystawia na krakowskiej wystawie Tow. P. S. P.

Bąkowski Klemens, doktór, napisał nadto: „Dawne cechy krakowskie“ (1903), „Historja miasta Kazimierza“ (1903), „Dawne kierunki rzek pod Krakowem (1903), „Kościół św. Krzyża w Krakowie“ (1904), „Opowieść pana Dymka“ (1908).

Beagle'a kanał, droga morska na południe od Ziemi Ognistej.

Beaquier Karol, polityk francuski, * 1833 w Besançon. Z zawodu archiwista i paleograf, zajmował się publicystyką, był radcą gieneralnym (1871), radcą municypalaym m. Besançon (1873), a od 1880 deputowanym w parlamencie, gdzie, jako radykał, popierał gabinet Waldecka Rousseau i Combesa. Ogłaszał prace z zakresu estetyki, historji, folklorystyki. W polityce jest zwolennicm decentralizacji.

Beard William, malarz amerykański * 1823 w Paines-ville, † 1900 w New-Yorku. Rozpoczął od portretów, później stał się znakomitym malarzem zwierząt. Pierwsze tego rodzaju obrazy, przy wrodzonym **B-u** zmyśle satyrycznym, miały charakter humorystyczny, jak: „Tańczące niedźwiedzie“ (1867), „Pijane niedźwiedzie“ i t. d. Późniejsze obrazy, znakomite w wykonaniu, tchną powagą: „Mściciele“, „Targ na konie w Bretanji“ i t. d.

Beardsley Aubrey

Beardsley Aubrey Wincenty, rysownik angielski, * 1872 w Brighton, † 1898 w Mentonie; już jako cudowne dziecko grał po wirtuozowsku na fortepjanie. Poświęcił się jednak pod wpływem Burne Jonesa i Puvisa de Chavannes całkowicie rysownictwu; stworzył własny styl. Jego chorobliwie groteskowa i strzelista fantazja przyoblekała się w oryginalne formy. Swywolnej i erotycznej treści jego rysunków przeciwstawiają się fenomenalnie szerokie, czarne i białe, płaszczyzny i nerwowa linja. Rysunki swoje umieszczał: „The Yellow Boon“ i „The Savoy“. Ilustrował też utwory: Malory'go „Morte d'Arthur“, Pope'a „The rape of the lock“, Oskara Wilde'a „Salome“, Jonsona „Volpone“. Na krótko przed śmiercią wydał zbiór rysunków p. t.: „A book of fifty drawings“; później wyszły jeszcze trzy tomy jego rysunków. *Por.*: A Symon „Aubrey B.“ (Londyn 1898); R. Ross „Aubrey B.“ (Londyn 1908).

Beau Jan Chrziciel, dyplomata i mąż stanu francuski, * 1857. Był sekretarzem ambasady w Rzymie, szefem kancelarji w gabinecie G. Hanotaux (1894 — 96), pozostał przy Delcassé. W 1901 był posłem w Pekinie, a 1902 został gubernatorem Indo-Chin.

Beaubourg Maurycy, dramaturg i romansopisarz francuski, * 1866 koło Bordeaux. Rozpoczął od „Contes pour les assassins“ (1890) i „Nouvelles passionées“, w których już zdradza połączenie humoru, ironji i sentymentalizmu, styl nerwowy i subtelny. Cechy te rozwinęły się jeszcze silniej w „la Saison au bois de Boulogne“ (1896), „les Joueurs de boules de Saint-Mandé“ (1899), „La Rue amoureuse“ (1903). Jako dramaturg wystawił: „l'Image“ (1894),

„Les Menottes“ (1897), „la Maison des chéries“ (1898), „la Vie muette“ (1894). Nowele swoje umieszczał w *Revue blanche* i *Mercure de France*. W l. 1904—05 ogłosił szereg rozpraw teatralnych w *Arts de la vie*.

Beaubrun albo *Bobrun* Henryk i Karol, malarze francuscy XVII w. (I, 1603—77; II, 1604—1692), kuzynowie, którzy razem pracowali. Wyróżnili się jako portreciści.

Beauclair Henryk, pisarz francuski, * 1860 w Lisieux. Pierwsze prace publikował w prasie młodych. Z G. Vicaire'm do spółki wydał: „les Déliquescences d'Adoré Floupette“ (1885). Jako poeta ogłosił zbiory: „l'Eternelle Chason“; „les Horizontalles“; „Pentecôte“ (1884—86); a jako prozaik wydał: „le Pantalon de Mme Desnou“; „Ohé! l,Artistel“; „la Ferme à Goron“; „Tapis vert“; „une Heure chez H. Barres“. **B.** jest sekretarzem dziennika *Petit Journal*.

Beaufort Willem Hendrik, polityk holenderski, był członkiem drugiej konferencji pokojowej.

Beaume Jerzy, pisarz francuski, * 1861 r. w Pézenas (Hérault), liceum ukończył w mieście rodzinnym, a od r. 1889 osiadłszy w Paryżu, poświęca się wyłącznie literaturze. Dzieje wsi południowej Francji stanowią główny temat jego utworów, kontynuuje niejako Alfonsa Daudeta, wysuwając na plan pierwszy pierwiastek etyczny; „Aux Jardins“ (1892) i „les Vendanges“ (1895) były odznaczone przez Akademję francuską i zapewniły autorowi względy publiczności. Z późniejszych utworów **B-a** wymienić należy: „Rosière et moi“ (1896); „les Robinsons de Paris“ (1901), historje komiczne kolonji prowincjonalistów w Paryżu; „la Bourrasque“ (1906); „Trottin de Paris“ (1907); „Les trois Apôtres“ (1908). Zbiory nowel: „Au pays des cigales“ (1894), „Le maudit“ (1901) i inne, które też cieszyły się powodzeniem.

Beaune Henryk, prawnik i pisarz francuski, autor prac z zakresu prawa i historji, * 1823 w Dijon.

Beaunier Andrzej, pisarz francuski, * 1869 w Evreux. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich ogłaszał z początku prace z zakresu filologji romańskiej, później wsławił się romansami satyrycznemi o ironji subtelnej i lekkiej, jak: „les Dupont Leterier“ (1900); „les Trois Legrand ou les Dangers de la littérature“ (1903); „Picrate et Siméon“ (1904); „le Roi Tobol“ (1905). **B.** pisze też szkice krytyczne: „Notes sur la Russie“ (1901); „Bons hommes de Paris“ (1902); „la Poesie nouvelle“ (1902); „l'Art de regarder les tableaux“ (1906).

Beaupré Antoni, publicysta polski, * 1860 w Krzemieńcu, gimnazjum oraz wydział prawny ukończył w Krakowie. Zawód dziennikarski rozpoczął w *Gazecie krakowskiej*, w dziale politycznym i teatralnym, poczym kolejno pracował w *Nowej Reformie*, *Czasie*, *Głosie Narodu*. Od 1902 r. jest redaktorem *Głosu narodu*.

Beauregard Karol A.

Beauregard Karol Albert *Costa*, historyk francuski, członek Akademji, * 1835 w La-Motte-Servolex, † 1907 w Paryżu. Pochodził z rodziny włoskiej, brał udział w wojnie 1870 r. prace jego dotyczą historji Sabaudji albo jego własnej rodziny, oparte są na dociekaniach źródłowych i czarują stylem i obrazowością opowiadania; za najlepszą uchodzi „le Roman d'un royaliste sous la Révolution“.

Beauregard Paweł, polityk francuski, * 1853 w Hawrze. Jest profesorem ekonomji politycznej w Paryżu i deputowanym, należy do grupy republikanów progresistów. Wydał szereg prac z zakresu ekonomji w duchu szkoły klasycznej. W Izbie z wielką siłą zwalczał ministerjum Combesa. W 1905 został członkiem Akademji nauk moralnych i politycznych.

Beaurepaire Karol Marja de *Robillard*, historyk francuski, * 1828 w Avranches, † 1908 w Rouen, archiwista honorowy Akademji. Ogłosił wiele rozpraw i materjałów archiwalnych, głównie dotyczących Normandji.

Beaurepaire Mikołaj Józef, oficer francuski, * 1740 w Coulommiers, † 1792; bronił energi-Verdun przeciwko Prusakom podczas wielkiej Rewolucji i zabił się, by uniknąć niewoli.

Beaury-Saurel Amelja, malarka francuska, * 1856 w Barcelonie. Odznaczyła się swemi portretami. Prócz obrazów olejnych, wystawiała bardzo delikatne pastele i rysunki kredkowe. Ważniejsze z jej prac: „Praca“, „Królowa Joanna“, „Po śniadaniu, „Ewa“ (1901), „Hamlet“ (1902), „W pociągu“ (1903), „Nasze córki“ (1904).

Bebel August, polityk niemiecki, wódz socjalistów niemieckich, obchodził w 1910 r. 70-tą rocznicę urodzin. W uroczystościach tych brały udział wszystkie obozy postępowe. Z prac jego oprócz „Kobieta a Socjalizm“, wyszły w przekładzie polskim nadto: „Antysemityzm i socjalizm w Niemczech“; „Kobieta w przeszłości, teraźniejszości i przyszłości“; „Ruch zawodowy a partje polityczne“ (1906).

Beccafumi Domenico *Mecherino* albo *Micharino*, malarz, rzeźbiarz, odlewacz włoski, *1484 w Cartina, koło Sienny, † 1551 tamże.

Bechamp Piotr Jakób Antoni, lekarz i chemik francuski, † 1908.

Béchard Fryderyk, pisarz francuski, * 1824 w Nîmes, † 1898 w Neuilly. Ogłosił powieści: „les Existences déclassées“ (1859); „les Cor-

beaux du Gévaundan", „les Traqueurs de dot"; „Jambe d'argent i t. d.; komedje: „les Tribulations d'un grand homme" (1847), „les Délassés" (1859), cieszące się wielkim powodzeniem, a do spółki z Lafontem „le Passe d'une femme" (1859). Pisywał też krytyki literackie i teatralne.

Béchaux August Stefan, ekonomista francuski, * 1854 Porrentruy, członek Instytutu, profesor prawa w Lille. Ogłasza cenne prace, z których ważniejsze: „la Politique sociale en Belgique" (1887); „l'Ecole de la paix social devant le socialisme" (1901); „les Ecoles économiques au XX siècle" (t. 1); „l'Ecole économique française" (1902), tłumaczone na wiele języków.

Bechi Emil, chemik i agronom włoski, * 1820, †1900; profesor chemji rolniczej w instytucie leśnym w Vallambrosee, dyrektor Instytutu technicznego w Florencji, stacji rolniczej tamże (1888—1893), członek honorowy i korespondent wielu towarzystw naukowych. Prace jego dotyczą składu wód mineralnych, chemji skał i minerałów, „Saffioni" toskańskich, otrzymywanie jodu z połączeń jego. Z imieniem jego związana jest reakcja wykrywania oleju bawełnianego w mieszaninie innych olejów (1886—1890), badania nad chlebem i winem pod względem chemicznym. Dzieła ogłoszone drukiem: „Prolusione al corso di chimica mereilogica: il Pane" (1889—1890); „il Vino" (1890—91), „Esperienze ericerch intorno all' Eriodentron anfractuosum" (1892); „gli Alcaloidi et la Fillossera" (1893), „la Fabbricazione dell'olio" (1897); „la Coltura dell'olio" (1897—98) i ine.

Bechtel Fryderyk, lingwista niemiecki, wydał nadto: „Die attischen Frauen nach ihrem System dargestellt" (Getynga 1902).

Beck Fryderyk, baron, od r. 1906 hrabia, generał austrjacki, * 1830 we Freiburgu (Bawarja), wstąpił do armji austrjackiej w r. 1846. W 1867 prezes rady wojennej, 1874 generał adjutant cesarza, 1881—1906 naczelnik sztabu generalnego, 1885 członek Izby panów, 1888 feldzeugmeister.

Beck Antoni Jarosław, poeta czeski, † 1825 w Wiedniu.

Beck Günter Mannagetta i Lerchenau, botanik austrjacki, niemiecki, * 1856 w Preszburgu; studja odbywał w Wiedniu. W 1878 habilitował się w uniwersytecie wiedeńskim, w 1895 został nadzwyczajnym, a w 1899 zwyczajnym profesorem systematyki botanicznej, dyrektorem ogrodu botanicznego przy niemieckim uniwer. w Pradze, kustoszem zbiorów botanicznych w muzeum naturalnym cesarskim w Wiedniu. Ogłosił liczne prace z florystyki i gieografji, roślin, zbadał Austrję, Ilirję, Bośnię i Hercogowinę, przyczynił się do podniesienia ogrodownicwa w Austrji, założył wyższą szkołę ogrodownictwa i owocarstwa w Eisgrub na Morawach. Ważniejsze dzieła: „Pilzflora Niederösterreichs" (Wied. 1880—1899 5 cz.); „Flora u. Fauna von Hernstein" (1886—1898, 2 tomy); „Übersicht d. Kryptogamen Niederösterreichs" (1887); „Itinera principum S. Coburgi" (z Wawrą 1888), „Plantae per Conagoram et in Albania lectae" (z Szyszyłowiczem Kraków 1888); „Nadelhölzer Niederösterreichs" (1890); „Flora von Niederösterreichs" (1890—1893, 2 tomy); „Die vegetations verhältnisse d. illyrischen Länder" (Lipsk 1907); „Hilfsbuch für Pflanzensammler" (t. 1902); „Flora von Bosnien u. Hergowina" (1904 i 1908); „Vegetationsstudien in dem Ostalpen (1907 — 1908 2 cz.); „Grundriss d. Naturgeschichte d. Naturgescichte d. Pflanzenreichs" (3 wyd. Wiedeń 1908).

Beck Ludwik, metalurg niemiecki, * 1841 w Darmstacie, gdzie odbywał studja; pracował w różnych zakładach górniczych i hutniczych, założył firmę Ludwig Beck i Com. Jest prezesem związku fabrykantów środkowo-reńskich, muzeum rzymsko-giermańskiego w Moguncji Ogłosił liczne rozprawy treści techniczno-historycznej, napisał: „Geschichte d. Eisens in technischer u. kulturgeschichtlicher Beziehung" (Brunświg 1892—1901, 5 części).

Beck Maks Włodzimierz, polityk austrjacki, * 1854; syn dyrektora drukarni państwowej, sam wstąpił do służby państwowej w 1876. Obdarzony szczególnym zaufaniem następcy tronu Aleks. Ferdynanda d'Este, został d. 2 czerwca 1906 prezesem ministrów, przeprowadził reformę wyborczą na zasadzie powszechnego głosowania, ugodę z Węgrami 1907 r., ustąpił d. 7 listopada, 1908 r.

Becker August, pejzażysta niemiecki * 1821 w Darmstadzie, † 1887 w Düsseldorfie, gdzie głównie rozwinął swą działalność; szczególnie odznaczył się jako malarz gór.

Becker Bernard, † 1882, niemiecki działacz społeczny i polityczny, zwolennik Lassalle'a, który go naznaczył swoim następcą; był prezesem Powszechnego związku robotników niemieckich do 1865 r., kiedy na zjeździe w Frankfurcie nad Menem zmuszono go do zrzeczenia się urzędu. Wydał w 1879 „Historję i teorję rewolucjonistów z Komuny paryskiej", rzecz przepełnioną oszczerstwami i kalumnjami; następnie „Wyświetlenie tragicznej śmierci Lassalle'a i stosunków jego z Heleną von Dönninges (nowe wyd. 1892), książkę, opartą na materjałach, wyłudzonych od hr. Halzfeld.

Becker Ernest Emil, astronom niemiecki, ogłosił nadto: „Zonenbeobachtungen der Sterne zwischen 20 i 25° nordlicher Deklination" (Berl. 1892, 1893); „Tafeln zur Berechnung d. Präcession" (Karlsruhe 1898); „Theorie der Mikrometrie und der mikrometrischen Messungen am Himmel " (Wrocław 1899); „Katalog von 8204 Sternen zwischen 1°41'u.4°10' südlicher Dekli-

nation 1855, für das Aquinoktium 1900“ (Lipsk 1906).

Becker Jan Filip, socjalista niemiecki * 1809, †1886; syn biednych rodziców, musiał porzucić szkołę i zarobkować jako szczotkarz. Jeszcze w młodości marzył o rzeczypospolitej niemieckiej, co go zaprowadziło do więzienia. W trzecim dziesięcioleciu XIX w. przeniósł się do Szwajcarji, gdzie naturalizował się, brał czynny udział w życiu politycznym Szwajcarji. W 1848 wydał odezwę, nawoływującą do utworzenia legjonu niemieckiego dla wywalczenia republiki niemieckiej. Udał się z 30 legjonistami na wezwanie Struwego, lecz już w walkach nie brał udziału, natomiast uczestniczył w południowo-niemieckiej rewolucji majowej 49 r. jako pułkownik i zdolny organizator. Po upadku rewolucji wrócił do Szwajcarji. Należał do Międzynarodówki, założył w Gienewie „Tymczasowy komitet centralny niemiecki“ z sekcjami w Szwajcarji, Niemczech, Austrji.

Becker Jerzy, malarz francuski, * 1846 w Paryżu. Ważniejsze jego prace: „Orestes i Furje“ (1870), „Wdowa męczennika“ (1872), „Męczennik chrześcjański“ (1879).

Becker Leonard Mikołaj, hr. de *Mans*, generał francuski, * 1770 w Obernheim, † 1840 w Paryżu; towarzyszył Napoleonowi w r. 1815 do Rochofortu.

Beckerath Maurycy, malarz niemiecki, * 1838 w Krefeld, † 1896 w Münster, uczeń Schwinda; główne dzieło: „Świta Alaryka“ (galerja Schacka w Monachjum).

Becquerel Antoni.

Becquerel Antoni Henryk, fizyk francuski, † 1908. Członek Instytutu od 1889 r., wraz z państwem Curie, otrzymał nagrodę Nobla w 1903; za ogół badań nad ciałami promieniotwórczemi wybrany w czerwcu 1908 wieczystym sekretarzem Akademji nauk. Ogłosił nadto: „Interprétation applicable aux phénomènes de Faraday et de Leeman“ (7907); „Contribution à l'étude du phénomène de Leeman“ (z Deslandres'em 1898); „Recherches sur la dispersion anormale et le pouvoir rotatoire magnetique de certaines vapeurs incandescentes“ (1898); „Recherches sur la radio-activité“ (1896 — 1904) i inne.

Bédier Józef, uczony francuski, * 1862 r. w Reunion. Kształcił się w wyższej szkole normalnej, w 1893 złożył doktorat i został profesorem liceum w Caen; w 1903 objął katedrę języka i literatury francuskiej w *College de France* po Gastonie Paris. Cenne jego prace dotyczą: „Fableaux“ (1893), średniowiecznych bajek francuskich, w których **B.** widzi wpływy wschodnie, dalej rekonstrukcji romansu „Tristana i Yseulty“ (1900), a cały szereg ciekawych zagadnień literackich poruszają jego „Etudes critiques“ (1903). Prace **B-a** odznaczają się wielkim krytycyzmem i przenikliwością.

Beer Adolf, historyk austjacki, † 1902 w Wiedniu; ogłosił nadto: „Die öster. Handelspolitik im 19 Jahrh“ (1901); „Kübeck und Metternich. Denkschritten und Briefe“ (1897); „Die österr. Hadels. politik unter Maria Theresie und Joseph II“ (1898). Z pośmiertnych prac ukazały się: „Finanzgeschichtliche Studien“ (1903).

Beer-Hofmann Ryszard, poeta niemiecki, * 1866 w Wiedniu; ogłosił: „Nowellen“ (1893) i dramaty: „Der Tod Georgs“ (1900), „Der Graf von Charolais“ (1904).

Beer-Poortugal Jakób Catharinus Cornelis gienerał i polityk holenderski, * 1832. W 1879 był ministrem wojny, pełnomocnikiem na konferencji gienewskiej 1906 r., konferencjach w Hadze 1899, 1907. Napisał: „Hetoorlogsrecht“ (1872); „Het internationaal maritiem recht“ (1888); „Oorlogs en Neutralitätsrecht“ (Haga 1900, 1907).

Beernaert August, Marja Franciszek, polityk belgijski obozu klerykalnego, minister, gorliwy rzecznik pokoju, jeden z twórców komisji międzyparlamentarnej. W l. 1891 i 1907, należał do najczynniejszych członków konferencji pokojowej w Hadze. Jest prezesem komisji belgijsko-holenderskiej, dążącej do ściślejszego zbliżenia obydwuch państw pod względem administracyjnym, prawnym i celnym. W 1909 został laureatem Nobla.

Beernaert Euphrosine, malarz belgijski, * 1831, † 1901 w Brukselli. Malował obrazy rodzajowe o wysokim napięciu nastrojowym, jak: „Wejście do klasztoru Schilde“, nagrodzone na wystawie powszechnej 1900 w Paryżu.

Beers Jan Van, wybitny malarz belgijski, * 1852 w Lierre. Uczeń Akademji antwerpskiej, długie lata spędził w Paryżu, gdzie dał się poznać z obrazów rodzajowych i portretów, bardzo wyrazistych i wykończonych. Głównie zasłynął jako tłumacz legiend i poematów w malarstwie. Jego obrazy łączą świetną kompozycję z doskonałą fakturą techniczną i świeżym, soczystym kolorytem. Ważniejsze z nich: „Taniec czarownic“, „Spacer Fausta i Mefista“, „Jacques Van Artevelde“, „Orszak pogrzebowy Karola Dobrego, ks. Flandrji“, (w muzeum amsterdamskim). Ogromne powodzenie, jakim cieszył się obraz **B-a:** „Kobieta naga spoczywająca na piórach strusich“, skierowało jego pendzel do obrazów rodzajowych.

Beets Mikołaj, pisarz holenderski, † 1903 w Utrechcie. Życiorysy jego napisali: Dyserink (Haarlam, 1903), Chantepie de la Saussaye (t.

1904), Simons (Gandawa, 1905). Por. też Duproi„ „Nicolas **B.** et la litterature hollandaise“ (Amsterdam, 1907).

Begas Karol, rzeźbiarz niemiecki, w 1890 r. został profesorem Akademji sztuk pięknych w Kasselu, gdzie między innemi wykonał pomnik Zwycięstwa 1871. W r. 1896 przeniósł się do Berlina, gdzie wykonał grupy: margr. Ottona i króla Fryderyka Wilhelma IV dla Alei Zwycięstwa (Siegesallee).

Begas Reinhold, rzeźbiarz niemiecki, wykonał nadto biusty i hermy: cesarza Fryderyka III i Wilhelma II, cesarzowej Fryderyki, Bismarka, Moltke'go, malarza Mentzla, które liczą się do jego arcydzieł, obok sarkofagu Fryderyka w Poczdamie, ze względu na świetną charakterystykę zewnętrzną i pochwycenie najistotniejszych cech psychicznych.

Begovicz Milan, poeta kroacki, * 1876 w Brlika w Dalmacji, studjował w Zagrzebiu i Wiedniu filologję słowiańską, mieszka w Spalato jako nauczyciel gimnazjalny. Pierwszy zbiór jego poezji („Pjesme“) ukazał się w r. 1896 (Zagrzeb), drugi zbiór „Knjiga Boccadora“ („Książka Boccadora“, t., 1900), otrzymał nazwę od opiewanej tam margrabiny; zbiór ten, który poeta wydał pod pseudonimem *Xeres de la Maraja*, stał się powodem walk między dawnym a nowym kierunkiem poezji. Są tutaj wiersze bezwzględnej doskonałości, przeważnie w duchu włoskim, którym poeta się przejął. Duch dalmacki XVII w. odżył tu nanowo w kształtach wyszlachetnionych. Następny zbiór poezji, sonety „Život za Cara“ („Życie za cara“, Zara, 1904), ma za przedmiot wojnę rosyjsko-japońską. Większy utwór wolnym wierszem p. t. „Knjiga sunce“ („Księga słońca“) ukazuje się częściami w rozmaitych czasopismach. **B.** uchodzi też za pierwszorzędnego dramaturga. Jego dramat mitologiczny „Myrrha“ ukazał się pod pseud. *Stanko Duszić* (Praga 1902); sztuka renesansowa „Venus victrix“ (Spalato, 1906); „Gospogja Walewska“ (Zagrzeb, 1906) były z powodzeniem wystawiane w Zagrzebiu i Lublanie. Prócz tego przetłumaczył dla teatru krajowego w Zagrzebiu; Ibsena „Upiory“, Goldonisa „Locandiera“ i Grillparzera „Goldenes Blies“; napisał też **B.** studjum o poecie serbskim Bojislawie Iliczju (Spalato, 1904).

Beguine Leonard Michał, rzeźbiarz francuski, * 1855 w Uxeau, uczeń Milleta, otrzymał odznaczenie za rzeźbę: „Cierpienie“ (1878). Z ważniejszych prac jego później wystawionych wymienić należy: „Dawid zwycięzca“ (1887), „Czar“, dzieło pełne wdzięku; „Pierwsze błyski“; „Pomnik dzieci z Bourbon-Lancy, poległych za ojczyznę“ (1904, bronz).

Behaine Jerzy Pigneau, misjonarz katolicki francuski, * 1741, † 1799. Był biskupem i księciem Kochinchiny. Dzięki swej polityce zdobył wielki wpływ na cesarza Annamu Gia-Longa i położył jeden z pierwszych podwaliny wpływów Francji na dalekim Wschodzie.

Behanzin, ostatni król Dahomeju, usunięty w 1892, zmarł w Algierze w roku 1906.

Behanzin.

Behrend Jakób Fryderyk, prawnik niemiecki, ogłosił nadto: „Lehrbuch des Handelrechtes“ (1880); od r. 1887 — 1900 radca sądu państwowego w Lipsku; † 1907 w Berlinie.

Beherens Piotr, malarz, architekt, dekorator niemiecki, * 1868 w Hamburgu, kształcił się w Düsseldorfiie i Monachjum, gdzie przebywał w l. 1893 — 98 jako malarz i dekorator. W r. 1903 był dyrektorem szkoły sztuki stosowanej w Düsseldorfie, od 1907 przebywa w Berlinie jako doradca artystyczny przy Powszechnym tow. elektrycznym. Brał udział w urządzaniu większych wystaw niemieckich (budowle, ogrody). Wywarł wpływ na wszystkie dziedziny sztuki stosowanej; prace jego znamionuje styl poważny, z predylekcją do form gieometrycznych i ornamentacji. Por. artykuły „Pan“ (1798); „Dekorative Kunst“ (Monachjum, 1901 i nast.); „Deutsche Kunst und Dekoration“ (Darmstadt, 1902 i nast.).

Behrens Teodor Henryk, chemik, profesor holenderski, * 1843, † 1905. Promowany na zasadzie pracy z meteorologji „de aëris calore Slesvico-Holsatia“ (1868), był nauczycielem przyrody w szkole marynarskiej w Kilonji. Zyskał rozgłos dzięki pracom z mineralogji i gieologji, które mu zapewniły dostęp do gieologicznego instytutu państwowego w Wiedniu. W 1871 mianowany był prywatnym docentem w Kilonji, 1874 r. profesorem w politechnice w Delfcie (Holandja), gdzie wykładał mineralogję, gieologję i górnictwo. W 1897 został kierownikiem laboratorjum mikrochemicznego i temu działowi chemji oddał się całkowicie **B.**; stworzył szkołę analizy mikrochemicznej (ob.). Z prac jego oprócz licznych rozpraw, ważniejsze w wydaniu niemieckim: „Anleitung zur mikrochemiscen Analyse“ (anorgan. Stoffe 1894, 1899); „Anleitung zur mikrochem. Analyse organischer Stoffe“ (1895—1898); „Mikrochemische Technik“ (1900).

Beilstein Fryderyk Konrad, chemik, profesor i akademik petersburski, † 1906 w Petersburgu. Do ostatniego wydania jego „Handbuch der organischen Chemie“ Niemieckie towarzystwo chemiczne wydaje suplementy pod redakcją Jacobsona (od 1900).

Beissier Ferdynand, pisarz francuski, * 1858 w Arles. Po wydaniu romansów; „le Galoubet“, „Prudence Raynaud“, zwrócił się do teatru („Ro-

man d'un notaire", „les Justes noces" i t. d.), ale przedewszystkim znany jest jako librecista operetek („la Lune", „le Brillant Achille", „la Chaste Suzanne" i t. d.) i autor kilka zbiorów nowel: „Contes Simmone", „Mémoires d'un Pierrot" i „Contes au Tambourin".

Bejaria Mutis, gatunek roślin z rodziny wrzosowatych *(Ericaceae)*. Występuje w górach amerykańskich. **B.** jest podobna do gatunku róż rosnących w Andach i do róż alpejskich.

Bejot Eugienjusz, akwaforcista francuski, * 1867 w Paryżu. Zaczął wystawiać od 1893 swoje niezwykłe akwaforty. Ważniejsze prace: „Most Solferino" (1892), „Saint-Gervais" (1896); „Montmarte" (1897); „Notre-Dame" (1903) i t. d. Prócz tego wydał kilka albumów: „Sekwana pod Paryżem" (1892); „Skwery i ogrody" (1896); „Statki Paryża" (1903) i t. d.

Békefi Remig, historyk węgierski, * 1858 w Hajmáskérze. W r. 1874 wstąpił do zakonu Cystersów. W l. 1880—1893 był nauczycielem gimnazjalnym, później doktoryzował się; w 1893 został docentem uniwersytetu w Budapeszcie, 1898 nadzwyczajnym, a 1900 zwyczajnym profesorem historji kultury węgierskiej. Ogłosił wiele cennych prac, dotyczących zakonu Cystersów i historji szkolnictwa węgierskiego.

Belfast nie jest już głównym miastem hrabstwa Antrim. Jako hrabstwo oddzielne posiada 349,180 m. (1901). Warsztaty okrętowe wybudowały (1906) 25 okrętów pojemności 87,866 tonn i 2 okręty dla zagranicy. Wywóz angielskich towarów przez port **B.** wynosił (1907) 1,207,864 funt. szt.; kolonjalnych i obcych — 1,261,954 fun. szt.; przywóz—8,136,610 funt. szt.

Belgja. Ludność w końcu 1906 wynosiła 7,238,622 mieszkańców (246 na 1 klm. kw.). Immigracja w ostatnich latach przewyższyła emigrację (1906 więcej o 4524 osób). Najwięcej przybyło z Francji: 45%, z Niemiec 18%, z Holandji 16%. Liczba urodzin zmniejsza się wciąż i w r. 1906 wynosiła (przy 186271 noworodkach) tylko 25·7 na 1000 mieszkańców, gdy w okresie 1867—76 wynosiła 37·47%; największy ubytek miał miejsce w prowincjach: Leodjum, Namur i Hennegau. Śmiertelność się zmniejszyła (z 18·23 na 1000 miesz. w r. 1900 na 16·42 w 1906) i zmniejsza się stale. Według narodowości rozróżniano: 2,822,005 osób, mówiących tylko po flamandzku, 2,574,805 tylko po francusku, 801,587 mówiących obydwoma językami , 28,314 mówiących tylko po niemiecku. Największy przyrost od r. 1890 (o 3·61%) jest mówiących po francusku. Liczba klasztorów w okresie 1890—1900 wzrosła z 1775 do 2474 (z tego 2183 żeńskich), liczba mnichów z 4775 do 6237, mniszek z 25,323 do 31,668; najbardziej wzrosła liczba klasztorów trudniących się szkolnictwem. Liczba szkół ludowych od 1900 nie bardzo wzrosła, z wyjątkiem szkół prywatnych, które zajęły miejsce szkół gminnych, a których nauczyciele i nauczycielki są stanu duchownego. W r. 1906 było 4569 szkół gminnych z 505,315 uczniami i uczennicami, 2653 szkół prywatnych (écoles adoptées) z 378,203 uczniami i uczennicami, z których 163,873 wychowańców przeszło do szkół prywatnych, urządzonych w miejsce gminnych. Również wzrósł element duchowny śród personelu nauczycielskiego; w 1906 było w szkołach gminnych 4 nauczycieli, 373 nauczycielki, a w Écoles adoptées 723 nauczycieli i 4726 nauczycielek ze stanu duchownego. Znacznie wzrosła liczba szkół średnich (écoles d'adultes); w 1906 było 4218 z 208,656 uczniami i uczennicami. Oświata ludowa wzrasta powoli, śród rekrutów w 1907 było 9·06% anafalbetów (a w 1890: 15·92%). O ile szkolnictwo średnie rozwija się powoli, o tyle frekwencja uniwersytetów szybko wzrosła w okresie 1896/97 (4830 słuchaczy) do 1906/07 (6620 słuchaczy). Wzrost ten jednak przypada głównie na związane z uniwersytetami wyższe szkoły fachowe, czyste zaś studja uniwersyteckie od r. 1889 wykazują zmniejszenie liczby słuchaczy, szczególniej znać to na fakultetach medycznych. *Rolnictwo i leśnictwo*, intesywnie prowadzone już od r. 1895, nie ma możności dalszego rozwoju. *Rybołówstwo* w r. 1906 obliczało wartość produkcji 6,316,521 fr. *W górnictwie* r. 1906 było czynnych 122 kopalni węgla, które zatrudniały 139,394 ludzi i wyprodukowały 23,569,860 tonn węgla wartości 353·5 mil. fr.; z innych działów górnictwa wydobyto: rudy żelaznej 232·570 t. wartości 1,139,200 fr. i blendy 3858 t. wartości 372,650 fr. Bardziej jeszcze rozwinęło się hutnictwo; w 1906 było czynnych 38 wielkich pieców, które wyprodukowały 1,363,075 t. surowego żelaza wartości 97 mil. fr. W hutach żelaznych z 284 piecami pudlingowemi wyprodukowano 358·250 t. żelaza wartości 53·3 mil. fr. Przemysł stalowy szczególnie wybujał, w 1906: 15 stalowni wyprodukowało 1,164,745 t. stali wartości 169 mil. fr.; również i cynkowy, gdzie w 12 zakładach wyprodukowano 148,035 t. cynku wartości 98,6 mil. fr. Produkcja ołowiu wynosiła 1906: 23,765 t. wartości 10·2 mil. fr. W 1680 kamieniołomach 1906 r. zajętych było 37,927 robotników, wartość produkcji wynosiła 62·3 mil. fr. Cukrowni było 1906: 99 z produkcją 277,814t .; 24 rafinerje cukru dostarczyły 124,513 t. cukru. W 3,375 browarach wyprodukowano 16.4 mil. hl. piwa, a w 137 gorzelniach 63,650 hl. wódki. W r. 1906 było w **B.** 24,597 kotłów parowych, motorów 26,373 o sile 2,062,663 koni. *W handlu* osiągnięto w 1906: z przywozu 5724·8 mil., z wywozu 5062·7 mil., a z przewozu 2268·9 mil. fr. Przywóz dotyczył głównie: zboża i mąki, drzewa, bawełny; a wywóz—żelaza, stali, cynku, węgla. *Flota handlowa* **B.** w 1907 obejmowała 75 statków (z nich 73

parowych) o pojemności 112,515 tonn. Długość linji kolejowych w końcu 1906 wynosiła: państwowych 4043 klm., a prywatnych 531 klm.; pierwsze dały dochodu 93·2 mil. fr., a drugie 18·5 mil. fr. Długość bocznic kolejowych wynosiła 2,845 klm. W r. 1906 linje telegraficzne miały długości, 6,713 klm. *Budżet* za 1907 stanowił dochody państwowe na 596,570,430, a wydatki na 597,526,293 fr. Dług publiczny wynosił 1907: 3,285 mil. fr. i wymagał na pokrycie procentów i rat 132·3 mil. fr., t. j. 22·2% dochodu. *Wojsko.* W r. 1902 wyszło nowe prowo, na mocy którego system werbunkowy pozwala na powoływanie obowiązkowe do służby, o ile kadry ochotników podczas pokoju nie dochodzą do 42,800 ludzi. Ochotnicy służą zależnie od wieku przy wstąpieniu, 3 do 5 lat, mi-

Wojsko: 1. strzelec pieszy; 2. piechota 3. grenadjer; 4. żandarm; 5. karabinjer; 6. strzelec konny; 7. artylerja konna; 8. konnica z lancą.

licja 8 lat w służbie czynnej i 5 lat w rezerwie. Za zastępstwo trzeba płacić 1600 fr. W 1907 siły wojenne **B.** podczas pokoju wynosiły: 3,427 oficerów, 41,046 żołnierzy, 9,062 koni, 204 dział. W r. 1906 rząd uzyskał zgodę parlamentu na wzmocnienie fortyfiacji Antwerpji.

Dzieje. Przy wyborach w 1904 r. katolicka większość rządowa spadła w Izbie z 26 głosów na 20, a w Senacie z 16 na 11 głosów, przy następnych wyborach 1906 większość katolicka znów spadła do 12 głosów, a po wyborach 1908 wynosiła zaledwie 8 głosów; skład Izby w 1908 r. był następujący: 87 klerykałów, 43 liberałów, 35 socjalistów, 1 chrześcjański demokrata. W łonie samej partji klerykalnej nastąpił rozłam, powstał odłam młodoklerykałów pod wodzą Beenaerta i Helleputte'a, który często głosował z opozycją. Dnia 11 kwietnia 1907 Izba 76 głosami przeciw 70 przyjęła wniosek o długości dnia roboczego w kopalniach, silnie zwalczany przez gabinet Smet de Nayer'a. To wywołało kryzys ministerjalny; 2 maja nastąpiła rekonstrukcja gabinetu klerykalnego, na którego czele stanął de Trooz, dotychczasowy minister spraw wewnętrznych, a tekę ministra komunikacji objął młodoklerykał Helleputte. Nowy program ministerjalny zyskał słabą większość, zaledwie 11 głosów (8 maja 1807). Za tego ministerjum wniesiono projet o języku flamandzkim w szkole średniej, który przesłano do rozpatrzenia specjalnej komisji parlamentarnej. Dnia 31 grudnia 1907 zmarł nagle Trooz, następcą jego został 8 stycznia 1908 długoletni prezes parlamentu Schollaert. Sprawa wzmocnienia fortyfikacji Antferpji bardzo długo zajmowała parlament i opinję publiczną. Początek sprawy datuje się jeszcze od r. 1902. Po wielu perypetjach, rząd wniósł w jesieni 1905 roku projekt wzmocnienia fortyfikacji, którego całkowite przeprowadzenie wymagało też powiększenia sił militarnych, a co było możliwe przy zaprowadzeniu obowiązkowej służby wojskowej. Dopiero po długich pertraktacjach i zrezygnowaniu z rozmaitych kredytów doszło na początku 1906 do porozumienia między rządem i jego zwolennikami. Izba 24 stycznia większością 82 głosów przeciw 77, a Senat (13 marca) 53 głosami przeciw 31 uchwaliły przeznaczyć: 30 mil. fr. na rozszerzenie portu antwerpskiego, 46·6 mil. na zewnętrzne fortyfikacje, 12·3 mil. na usunięcie wewnętrznego obwałowania (od 1910 roku). Po osiągnięciu tego częściowego zwycięstwa przez rząd, sztab gieneralny w jesieni 1906 r. przedstawił rządowi memorjał o budowie nowego pasa fortecznego dla Antwerpji, o wzmocnieniu fortyfikacji Maasy w kierunku granicy francuskiej (Givet i Charleville) i o powiększeniu sił wojennych do 250,000 żołnierzy przez zaprowadzenie obowiązkowej służby wojskowej i utworzenie korpusu oficerów rezerwy. Tego rodzaju program militarny okazał się dla większej części partji rządowej, szczególnie dla odłamu ultraklerykalnego, na którego czele stoi Woeste, niemożliwym do przyjęcia. Jedyny punkt programu rządowego, na który parlament zdecydował się w sierpniu 1907 i wyznaczył odpowiednią kwotę, dotyczył rozszerzenia drugiej linji fortyfiacyjnej dla Antwerpji. Sprawa przyłączenia Konga dłużej jeszcze zajmowała opinję publiczną i parlament. Jeszcze za rządów Smet de Nayera w 1901 zostało uchwalone prawo, regulujące stosunki między **B.** a niezależnym państwem Kongo. Wtedy też projekt organicznego prawa kolonjalnego przesłany został do komisji parlamentarnej. Gabinet Smet de Nayera pragnął naprzód zorganizować rząd kolonjalny, a później wysunąć kwestję aneksji. Trooz zaś żądał rozpatrzenia sprawy rządu kolonjalnego i aneksji jednocześnie, by parlament

mógł zdecydować, czy aneksja leży w interesie **B.** Aby odebrać zagranicy pretekst mieszania się do spraw Konga, uchwalił parlament 8 lipca 1903 ogromną większością (91 przeciwko 35 głosom) wotum zaufania dla rządu i króla z powodu „ciągłego rozwoju państwa Kongo“. Tegoż roku (8 września) Anglja na konferencji wszystkich mocarstw w sprawie Konga doręczyła notę, w której piętnuje okrutne obchodzenie się rządu z krajowcami z punktu widzenia humanitarnego i protestuje przeciwko polityce monopolowej, która niezgodna jest z uchwałą berlińską względem Konga i szkodzi sprawom państw zainteresowanych. Rząd Konga część zarzutów angielskich musiał uznać za słuszne i w 1904 była wydelegowana komisja międzynarodowa do Konga, która po powrocie 1905 złożyła raport o stosunkach miejscowych i przedstawiła środki dla zwalczenia nadużyć. W związku z tym na początku 1906 r. w parlamencie belgijskim rodzi się postanowienie, że nadeszła chwila do rozpatrzenia projektu rządowego z roku 1901 o organizacji przyszłej kolonji belgijskiej i że **B.** powinna w razie odpowiednich warunków państwo Kongo z jego ciężarami i dochodami przejąć na siebie. Dn. 14 grudnia 1906 postanowiła Izba 128 głosami przeciwko 2, aby gabinet w najkrótszym czasie przedstawił Izbie odpowiedni projekt. Na początku 1907 rząd przedstawił swój projekt, który komisja parlamentarna pomimo opozycji króla i ministrów w wielu podstawowych punktach zmieniła. Następnie 28 listopada został podpisany traktat między **B.** i państwem Kongo, dotyczący aneksji, a 3 grudnia (1907) Izba 50 głosami przeciwko 33 przekazała go komisji. Tu jednak okazały się wielkie trudności do przezwyciężenia. Zaraz w zaraniu tego przedsiębiorstwa kolonjalnego król pomyślał o przekazaniu Konga **B.**, ale chcąc stworzyć sobie źródła dochodu, nie podlegające kontroli parlamentu, urządził obok dóbr narodowych, które miały przejść do **B.** i „dobra koronne“, któremi chciał rozporządzać dowolnie. Parlament zaś nie zgadzał się na pozostawienie „dóbr koronnych“ w dawnym stanie. Król musiał ustąpić. Nowy prezes ministrów Schollaert 5 marca 1908 złożył Izbie z upoważnienia króla akt dodatkowy, na mocy którego **B.** obejmuje też i „dobra koronne“, ale obowiązuje się płacić większe roczne renty członkom dynastji, uznaje wydane wcześniej koncesje, wypłaca 45 mil. fr. na wykończenie budowli, rozpoczętych i planowanych przez króla, w Ostendzie, Lacken i t. d. i obowiązuje się wypłacić 50 mil. fr. w 15 ratach rocznych rządowi na publiczne potrzeby Konga. Kiedy komisja do spraw Konga dużą większością głosów w marcu nowy projekt przyjęła, projekt przeszedł do parlamentu 15 kwietnia 1908. Debaty trwały kilka miesięcy i zakończyły się 20 sierpnia przyjęciem projektu aneksji i prawa kolonjalnego. W Izbie projekty te przeszły większością 83 względnie 90 głosami przeciwko 55 względnie 48 głosom. Kilkakrotnie sądzono, że kryzys ministerjalny nastąpi i sprawa aneksji będzie odroczona. W Senacie zaś projekt przeszedł d. 9 września 63 względnie 66 głosami przeciwko 24 względnie 22 głosom. Prawa, dotyczące aneksji i rządu Konga belgijskiego, były promulgowane d. 18 października, a **B.** objęła w posiadanie dawne państwo niezależne d. 15 listopada 1908 r. Dn. 23 grudnia 1908 została podpisana w Paryżu umowa między Francją a **B.**, w której **B.** potwierdza moc obowiązującą traktatów, zawartych między Francją a niezależnym państwem Kongo, i reguluje pewne punkty sporne, dotyczące granic. Stosunki **B.** do zagranicy na ogół były dobre, pewien rozdźwięk stanowiły tylko w 1903 r. stosunki z Anglją z powodu Konga. W r. 1905 w lecie z wielką pompą obchodziła **B.** 75-letni jubileusz swej niezależności politycznej. Dn. 4 listopada 1907 odbyło się pod przewodnictwem Beernaerta posiedzenie Komitetu belgijsko-holenderskiego, które miało na celu zbliżenie dwuch sąsiadujących państw w sprawach administracyjnych i celnych. Śmierć Leopolda II (1910) i wstąpienie na tron Alberta I (ob.), uchodzącego za liberała, zaniepokoiła sfery klerykalne, które zaczęły pisać o prawach do tronu dzieci baronowej Vaughan, morganatycznej żony Leopolda II, damy z półświatka. Nie przeszkodziło to obchodowi koronacyjnemu. Ze strony partji klerykalnej był to jedynie manewr polityczny, ale przy tej okazji partja socjalistyczna wystąpiła z żądaniem zniesienia monarchji, zaprowadzenia republiki i nieograniczonego powszechnego głosowania. Śmierć Leopolda II wpłynęła też na wznowienie projektu małżeństwa księżniczki Klementyny (córki króla) z Wiktorem Napoleonem, czemu zmarły król ze względu na Francję był przeciwny. Wielki spadek po Leopoldzie II jest dotychczas przedmiotem sporów i dochodzeń sądowych między sukcesorami. Dn. 22 maja 1910 odbyły się wybory do parlamentu. Katolicy otrzymali 85 mandatów (poprzednio 87), liberałowie 44 (poprz. 43). socjaliści 35 (jak dawniej), chrześcjanie demokraci 1, niezależni 1. Opozycja liberalno-socjalistyczna nie odniosła spodziewanego zwycięstwa, ale większość klerykalna zredukowała się do 6 głosów, gdy w 1874 partja klerykalna rozporządzała większością 56 głosami większości; w 1902 r. spada do 26-u, w 1904 wynosi 20; następne lata czynią wciąż wyłomy i w tej cyfrze. Faktycznie wychodzi wzmocniona z wyborów partja socjalistyczna. Nie zyskała wprawdzie nowego miejsca w parlamencie, ale znaczny przyrost głosów. W Brukselli pozyskała o 10,000 głosów więcej, niż

w 1908, w Antwerpji o 3000, w Courtrai o 8000 głosów więcej. Por. Prost „La Belgique agricole, industrielle et commerciale“ (Leodium 1904), „La Belgique. Institutions, industrie, commerce“ (raport urzędowy, Bruksella 1905); Hochstein „Dictionnaire administratif, statistique et industriel des communes“ (tamże 1899); Pirenne „Histoire de la Belgique“; J. Delannoy „Les origines diplomatiques de l'independance belge 1830—1831“ (1903); C. Descamp „La neutralité de la Belgique“ (1903); L. Bertrand „Histoire du la democratie et du socialisme en Belgique depuis 1830“ (Londyn 1906—08, 2 tomy).

Belgrand Manuel, patrjota argientyński, * 1770, † 1820. W randze kapitana walczył z Anglikami, którzy zajęli Buenos-Ayres 1806, był generałem armji Paragwaju w l. 1810—11, zwycięzcą Hiszpanów 1812—13. Ofiarowaną mu przez Zgromadzenie narodowe w dowód uznania znaczną sumę pieniędzy oddał na szkolnictwo. W l. 1815 — 1819 walczył przeciw Hiszpanom. Odznaczał się wielką energją, bezinteresownością i uważany jest za jednego z twórców niezależnej Argientyny.

Belimarkowicz Jovan, eksregent Serbji, dymisjowany generał, wróg radykałów, 19 czerwca 1902 powrócił do służby czynnej; † 1906 r. w Belgradzie.

Bell Joachim *Hounau*, pisarz francuski, * 1824 w Pau. Za agitację polityczną w 1848 skazany został na deportację. Po powrocie z Afryki poświęcił się literaturze; prócz życiorysów i podróży ogłosił szereg powieści, z których szczególnie rozgłośna „Paris incendié“ (1872—1873), maluje wstrząsający obraz Komuny paryskiej. **B.** jest też autorem dramatu „le Drapeau tricolore“.

Bella Andrzej Miłosław, poeta słowieński, † 1903 w Krakowie.

Belladonina, alkaloid, $C_{17}H_{21}NO_2$, po raz pierwszy wykryty przez Hübschmanna 1858 r. w liściach *Atropa Belladonna.* Pomimo licznych badań budowa jego nie została zupełnie wyjaśniona. Podług Hesse'a jest produktem przemiany atropaminy i jej izomeronem; przy zmydlaniu rozkłada się, jak atropamina, na pseudotropinę i różne kwasy. **B.** jest bezbarwną masą żywiczną, rozpuszcza się łatwo w alkoholu, eterze, chloroformie i benzolu, natomiast bardzo trudno w wodzie.

Bellan Ferdynand, malarz francuski, * 1870 w Paryżu, uczeń Bonnata i Rolla, po raz pierwszy wystawił swe obrazy 1888. Maluje głównie wnętrza domów pod wpływem Holandczyków, ale z wdziękiem francuskim. Ważniejsze jego obrazy: „Angelus“, „Modlitwa wieczorna“, „Kiermasz“, „Zaniepokojona rodzina“.

Belleau Remigjusz, poeta francuski, * 1528 w Nogent-le-Rot von, † 1577 w Paryżu. Jeden z siedmiu poetów plejady, elegancki i wytworny autor „Bergierie“ i „Amours et nouveaux échanges des pierres précieuseus“. Ronsard nazywał go „malarzem natury“.

Belleau Remigjusz.

Bellers John, angielski reformator socjalistyczny, * 1654, † 1725. Zamożny obywatel ziemski w Glocesterze, był członkiem „Towarzystwa przyjaciół“ kwakrów. Propagował zakładanie wspólnot *(college)* na zasadach komunistycznych w celu zwalczania pauperyzmu, domów wychowawczych dla sierot i dzieci nieślubnych. Dążył do reformy wychowania wogóle, polepszenia doli przestępców, zniesienia różnicy między miastem i wsią. Był przeciwnikiem wojny. Swoje plany opublikował 1695 r. zaraz po zniesieniu cenzury w dziele: „Projekt urządzenia zakładów przemysłowych dla wszystkich użytecznych rzemiosł i gospodarstwa wiejskiego i t. d.“.

Bellessort Andrzej, poeta francuski, * 1866 w Laval, z zawodu nauczyciel licealny; ogłosił: „Mythes et poèmes“ (1893), za które otrzymał nagrodę Akademji; „Chanson du Sud“ (1896). W poezji swojej łączy ducha modernistycznego z formą klasyczną. Jednocześnie wydał romans: „Reine Coeur“. Wynikiem jego podróży po Ameryce były: „la Jeune Amerique: Chili et Bolivie“ (1897, nagroda Akademji); dalej, ogłosił: „En escale: de Ceylon à Manille“ (1900); „la Societé japonaise“ (1906). **B.** zna też literaturę skandynawską i przetłumaczył dwie powieści Selmy Lagerlöf.

Bellincioni Gemma, śpiewaczka włoska, * 1866 w Como, debiutowała 1881 w Neapolu w sztuce Pedrottisa „Tutti in maschera“, podróżowała z Tamberlick'em po Hiszpanji, stała się cenioną primadonną scen włoskich i zagranicznych. Cały szereg ról pierwszorzędnych w nowszych operach („Cavalleria rusticana“, „Nozze Istriana“ i t. d.) był przez nią odtwarzany. **B.** poślubiła tenora Stagno († 1897).

Bellio Wiktor, gieograf włoski, * 1847, † 1909. Był profesorem na uniwersytecie w Pawji, dyrektorem muzeum Kolumba. Prace jego przeważnie dotyczą historji gieografji. Najważniejsze z nich: „Gieorgja i Mingrelja podług misjonarza z XVII wieku“ (1889); „Krzysztof Kolumb jako człowiek Odrodzenia“ (1892); „Notatki o najdawniejszych mapach Ameryki“ (1892); „Wiadomości gieograficzne Giovanniego Villaniego“ (1892).

Bello-Horizonte, miasto w brazylijskim stanie Minas Geraes, dawna wioska Cural d'El Rey. Miejscowość zdrowa, na wyżynie 800 metrów, nad rzeczką Arradas. W 1894 po zbudowaniu pierwszych gmachów publicznych, nadano miastu

nazwę Minas i uznano za stolicę stanu, następnie przemianowano je na **B.-H.**; leży o 50 mil od Rio-de Janeiro, połączone z nim koleją, liczy obecnie 25,000 m.; zabudowuje się podług szerokiego planu, uwzględniającego przyszły niewątpliwie szybki rozwój.

Belon Piotr.

Belon Piotr, przyrodnik francuski, * 1517 r. koło Mans (nie Maine, jak w gł. dziele) † 1564, zamordowany przez rabusiów w lasku buljońskim. Jest twórcą anatomji porównawczej. Inne szczegóły ob. gł. dzieło.

Below Jerzy, historyk niemiecki, w r. 1901 został profesorem w Tybindze, 1905 w Freiburgu (Bawarja); ogłosił prócz wymienionych (Supl. z r. 1905): „Entstehung der deutschen Stadtgemeinde“ (1889), „Das ältere deutsche Städtwesen“ (1905, II wyd.).

Beltrami Eugienjusz.

Beltrami Eugienjusz, matematyk włoski, ob. gł. dzieło i I suplement.

Beltrami Łukasz, architekt włoski, * 1854 r. w Medjolanie, gdzie ukończył politechnikę w r. 1876; następnie kształcił się u Garnier i Pascala w Paryżu, gdzie przy odbudowie ratusza w r. 1877 był podinspektorem robót. W roku 1880 został profesorem budownictwa w Akademji medjolańskiej, 1885 profesorem politechniki tamże, a w r. 1907 architektem katedry. Z budowli wzniesionych przez **B-go** w Medjolanie godne uwagi są: Pałac sztuki (1885), Synagoga (1890), Biura i zakłady dziennika *Corriere della Sera* (1903) i gmach Banca Commerciale Italiana (1907). **B.** bardziej się jeszcze wsławił restauracją starych włoskich budowli. W r. 1900 odrestaurował Palazzo Marino (obecnie ratusz) w Medjolanie, 1885 — 1890 zamek w Soncino, 1890—1895 fronton katedry w Monza, jednocześnie kościół i klasztor Santa Maria delle Grazie w Medjolanie. W r. 1908 ukończył restaurację zamku Sforzy w Medjolanie, którą rozpoczął r. 1893. Uczestniczył też w pracach przygotowawczych koło odbudowania wieży św. Marka w Wenecji. W związku z temi robotami zostaje szereg jego dzieł z reprodukcjami, wykonanemi według jego własnych rysunków. Ważniejsze z nich: „Il Castello di Milano sotto il dominio degli Sforza 1450—1535“ (Medjolan, 1885, II wyd. 1894 z uwzględnieniem historji Visconti'ch); „Guida storica del Castello di Milano 1368—1894“ (tamże, 1894); „Il Cimitero monumentale di Milano. Guida artistica illustrata“ (t., 1889); „La Certosa di Pavia“ (t., 1895, II wyd. 1907); „Storia documentata della Certosa di Pavia 1379 — 1402“ (t., 1896); „Alessandro Manzoni“ (t., 1898). Nadto wydał: „Kodeks Leonarda da Vinci“ w bibljotece ks. Trivulzio w Medjolanie (Medjolan, 1891 i 1897) i „Libro d'oro Borromeo alla Biblioteca Ambrosiana miniato da Cristoforo Preda“ (t., 1896). **B.** był od 1890 do 1897 deputowanym Medjolanu w parlamencie włoskim, a od 1905 jest senatorem królestwa Włoskiego.

Beltrand Tony, drzeworytnik francuski, * 1848 w Lyonie, † 1904 tamże. Należy do niewielu mistrzów w tej dziedzinie, którzy przyczynili się do odrodzenia drzeworytnictwa. Z ilustracji jego między innemi wyróżniają się: „Typy bretońskie“ i „Widoki Paryża“.

Beluarda, nasyp, wał ochronny, również baszta, narożnik muru.

Beludżistan. Spór graniczny z Persją został załatwiony 1905 r. Anglicy urządzili 34 szkoły, w których w r. 1906 było 1,364 uczniów. Handel z Indjami wynosił w r. 1906 z Kelatu i Las Bela: w rubryce przywozu 950,090, a w rubryce wywozu 772,739 rupji. O handlu morskim z portów wybrzeża Mekran (przeważnie z Bombay'em) brak danych. Kolej północnozachodnia indyjska, rozpoczyna się na terytorjum **B-u** od Jacohabadu, dzieli się koło Sibi na na dwie odnogi (Quetta i Harnai) i łączy się znowu koło Bostanu, kończy się zaś w Chamanie, w pobliżu granicy afgańskiej. Odnoga kolei wzdłuż nowych okręgów handlowych do Persji (Seistan) w r. 1905 była czynna do Nuszki (130 klm. koszta 7 mil. rupji). Obroty handlowe na tej drodze w r. 1906 zostały obliczone na 1·5 mil. rupji.

Bełcikowski Adam, autor dramatyczny i historyk literatury polskiej, † 1909; ogłosił nadto wyczerpującą monografję o Stanisławie Grochowskim (*Przewodnik Literacki*, Lwów, 1891 i osobno, tamże, 1897).

Bełcikowski Jan, literat, * 1876 w Owsijówce, pod Berszadą. Gimnazjum ukończył w Kamieńcu Podolskim. Uczęszczał na uniwersytety: odeski, warszawski i krakowski. W Krakowie ukończył wydział filozoficzny. Od r. 1903 ogłaszał artykuły: w *Myśli polskiej* (Rzeszów, od 1904 Kraków), *Ateneum*, *Myśli Niepodległej*, *Kulturze*, *Społeczeństwie*, *Gaz. Warszawskiej*, *Przeglądzie Narodowym i Tyg. Illustrowanym*. Oddzielnie wydał: studjum o „Leonie Tołstoju“, „Psychion“, (dramat w 2 akt.), „Wilhelm Feldman“, „Pamiętniki nauczyciela na pensji“, „Samo słońce“ (dramat), „Papieże a kwestja polska“, „Dwie cywilizacje“, „O Monsalwacie“.

Bełza Stanisław, napisał nadto: „W północnej Afryce“ (1903); „Lądem i morzem“ (1904); „W Tunisie i na Malcie“ (1905); „W ojczyźnie bohatera“ (1905); „Nad grobem wielkiego patrjo-

ty“ (1906); „Mickiewicz jako najszczytniejsze wcielenie miłości kraju“ (1907); „Ojczyzna w pierwszych poczjach Mickiewicza“ (1907); „Ostatnie chwile Mickiewicza“ (1908); „W dolinach krwi“ (1908); „W ziemi Maurów hiszpańskich“ (1908); „W wagonie i w Karjoli po Norwegji“ (1909).

Bełza Władysław, ogłosił w ostatnich latach: „Katechizm polskiego dziecka“ (I wyd. 1900, III wyd. 1904); „Ojczyzna w pieśniach poetów polskich“ (1907, II wyd.); „Wrażenia z podróży“ (1903); „Dzieci polskie w dawnych czasach“ (1907, III wyd.); „Dla drogich dzieci“ (1907); „Baśń o królewnie na drewnianych nóżkach“ (1908); „Wiarusy“ (1908); „Historja o strasznym potworze“ (1909); „Z Wenecji do Neapolu“ (1910).

Bém Rudolf, malarz czeski, * 1874 w Rabinie. Po skończeniu Akademji praskiej kształcił się dalej w Paryżu. **B.** jest doskonałym kolorystą, świetnie włada zarówno techniką olejną jak i pastelową, należy do najwybitniejszych przedstawicieli młodego malarstwa czeskiego. Ważniejsze z jego obrazów: „Powrót“, „Damy w oświetleniu lamp“, „Lasek buljoński“; portrety: ks. Olgi Windischgrätz, hrabiego i hrabiny Herberstein, ks. Schwarzenberga i t. d.

Benadir, pas nadbrzeżny na półwyspie Somali w Afryce Wschodniej nad oceanem Indyjskim. Przestrzeń 250,000 klm. kw., ludności 400,000. Porty: Brava, Merka, Itala, Mogadizo. Należy do włoskiej Somalji (1889). By ułatwić dostęp do kolonji, Anglja odstąpiła Włochom wązkie pasmo pod Kismaju. Na tym wybrzeżu i w Giumbo i Barderze nad Jubą, wreszcie w Lugh w ziemi Juby r. 1808 urządzono stacje telegrafu bez drutu dla połączenia z Asmarą erytrejską. Por. D'Alberti „In Africa: Victoria Njanza e **B.**“ (Bergamo, 1906); V. Montegazza „Il Benadir“ (Medjolan, 1908).

Benavente Jacinto, dramaturg hiszpański, * 1866 w Madrycie. Napisał i wystawił mnóstwo komedji t. zw. *sainetes*. Najsławniejsze z nich: „lo Cursi“, „el Nidoajeno“, „Rosas de Otono“, „la Comida de las fieras“, „los Malhechores del bien“, „el Nombrecito“, „la Princesa Bebe“ i t. d. Prócz sztuk teatralnych **B.** ogłosił: „Cartos de mujeres“, „Figulinas“, „En Madrid y en varias casas“. Jest to autor dramatyczny obecnie najpopularniejszy w Hiszpanji.

Benda Robert, polityk niemiecki, 1867 — 78 był posłem parlamentu Rzeszy i przywódcą partji narodowo-liberalnej; † 1899 w Rudowie.

Benecke Wilhelm Ernest, gieolog i paleontolog niemiecki, wydał nadto: „Beitrag zur Kenntnis des Jura in Deutsch-Lothringen“ (Strasburg, 1898); z Bückingiem, Schumacherem i Wervekiem „Geologischer Führer durch den Elsasz“ (Berlin, 1900).

Benedite Jerzy, egiptolog francuski, * 1857 w Nîmes. Początkowo kształcił się na architekta, później odbył w Collège de France studja filologiczne. W 1887 wziął udział w wyprawie naukowej do Egiptu, a po powrocie powierzono mu oddział egipski muzeum w Luwrze, który zreformował. W 1889 roku został docentem Maspero przy katedrze filologji i archeologji egipskiej w Collège de France i członkiem Komisji napisów semickich. Odbył powtórną wyprawę do Egiptu i zbogacił zbiory muzeum w Luwrze, za co otrzymał nagrodę Bordina w 1895. Ogłasza cenne prace w *Memoires de la mision du Caire* (Napisy świątyni Philae), w *le Recueil Piot* (muzeum Luwru), w *Revue archéologique*. **B.** jest autorem „Przewodnika po Egipcie“.

Benedite Leoncjusz, konserwator muzeum luksemburskiego w Paryżu, brat poprzedniego, * 1859 w Nîmes. W r. 1882 został urzędnikiem w muzeum wersalskim i kierował odtąd poszukiwaniami w dziedzinie sztuki XVII i XVIII w. W r. 1886 powołany został do muzeum luksemburskiego, w którym od r. 1889 zajmuje urząd konserwatora. **B.** ogłosił szereg monografji o sztuce spółczesnej; ważniejsze z nich: „les Sculpteurs contemporains“; „le Musée du Luxemburg“; „l'Art au XIX siècle“. Jest założycielem wraz z Garnier „Bulletin des Musées“ i „l'Album des peintres lithographes“, prezesem Tow. malarzy orjentalistów, prezesem Tow. malarzy litografów i prezesem Tow. sztycharzy francuskich.

Benedykt XIV, papież, od 1740 do 1758 r., ob. gł. dzieło.

Benedykt XIV.

Beneke Fryderyk Edward, filozof niemiecki, † 1854, pozbawiwszy się sam życia.

Benelli Sem, publicysta i dramaturg włoski, * 1877. Pochodzi z rodziny włościańskiej w Toskanji, z początku pracował jako robotnik, dopiero później wstąpił do uniwersytetu we Florencji. Był redaktorem *Rassegna internazionale, la Poesia, Rassegna internazionale poetica*. Wydał tom poezji: „I nuovi tempi“. Następnie poświęcił się teatrowi. Napisał: „Tignola“, komedję obyczajową, „Lassalle“, dramat historyczny w 4 aktach (1902); „la Terra“ dramat sielski (1903); „la Vita gaia“ (1905); „la Maschera di Bruto“, tragiedja w 3 aktach (1905); „la Cena delle Befe“ (1909); „l'Amor dei tre Re“ (1910). **B.** wniósł świeży powiew do dramatów historycznych włoskich, wprowadzając większą prostotę w djalogu, mniej pompatyczny styl, większą żywość akcji.

Bengalit, prasowany na gorąco łyszczyk, używany jako materjał izolacyjny.

Bengalja, prowincja Indji Brytańskich została dla względów politycznych we wrześniu 1905 podzielona na dwa okręgi administracyjne: **B.** Wschodnią z Assamem i Manipurem (przedmieścia Czittagong i Daaca), gdzie większość ludno-

ści składa się z mahometan i **B.** Zachodnią z Orissą (główne miasto Kalkuta), gdzie większość ludności hinduska. Podział ten, dokonany przez wicekróla lorda Curzona, wywołał śród tuziemców Hindusów wrzenie. Do wcześniejszej historji **B-i** por. S. C. Hill „Bengal in 1756—57“ (Londyn, 1905, 3 tomy).

Beni M'guil, plemię berberyjskie w krainie pogranicznej algiersko-marokańskiej. Pędzą życie pasterskie, hodując przeważnie owce, trudnili się długi czas rozbojem karawan, przechodzących dolinę Zousfane; ze wzmożeniem się rządów francuskich, ten rodzaj zajęcia musiał zaniknąć, stąd niechęć **B.** względem Francji. **B.** stawali na czele wszystkich ruchów przeciw Francji, dostarczali ochotników do oddziałów, działających napastniczo, ostatnie ich występy skierowane były przeciw drodze żelaznej z Duveyriera do Colomb-Béchara.

Beni-Snassen, niewielka górzysta wyżyna w Marokku północnym, nad granicą Algierji, pomiędzy Udżdą i morzem Śródziemnym, do którego spada nadzwyczaj stromemi zboczami. Szczyt jej główny na terytorjum Marokka (Ras Foughal) wznosi się do 1420 metr. Zbudowana z łupków i wapnia twardego, częściowo niezadrzewiona, poprzecinana wąwozami, w których płyną Kiss i dopływy Malugi. Nazwa **B.-Sn.** pochodzi od nazwy berberyjskiego ludu (ob, **B.-Sn.**).

Beni-Snassen, grupa ludności berberyjskiej na granicy algiersko-marokańskiej; zajmują wyżej wspomnianą wyżynę nadbrzeżną, równinę Triffa, wyżynę i nizinę Angadu. **B.-Sn.** zbliżają się pod wielu względami do Kabylów z Dżurżury i obejmują 4 główne ludy: Beni-Khaled, B.-Mengugh, B.-Atig, B.-Urimeg. W spokojnych czasach **B.-Sn.** zajmują się rolnictwem, ogrodownictwem i handlem drzewa. Nieraz miewali zatargi z Francuzami. Ostatnia poważniejsza rozprawa zdarzyła się w 1859; gieneral francuski Lyantey zmusił **B.-Sn.** do wydania oręża i zapłacenia znacznej kontrybucji.

Benlliure Y Gil Mariano, rzeźbiarz hiszpański, * 1862 w Walencji. Jest twórcą pomników, grup, popiersi sławnych ludzi w Hiszpanji. Wybitniejsze z jego prac: „Rodzina królewska“ a z dekoracyjnych: Kominek bronzowy. **B.** jest członkiem Akademji w San-Fernando, Madrycie, Rzymie i członkiem korespondentem paryskiej Akademji Sztuk Pięknych.

Benndorf Fryderyk August Otton, archeolog niemiecki, był od r. 1877 profesorem uniwersytetu wiedeńskiego i ogłosił nadto: „Reisen im südwestl. Kleinasien“; „Reisen im Lykion und Karien“ (1884). Były to wyniki badań wyprawy naukowej do południowych brzegów Azji Mniejszej pod kierownictwem **B-a.** Prócz tego napisał: „Griechische und sizil. Vasenbilder“ (1869—83), „Monument von Adamklissi“ (1895); † 1907 r. w Wiedniu.

Bennet Wiliam Cox, poeta angielski, † 1905 w Blackheath.

Bennett Gordon, syn znakomitego dziennikarza J. G. Bennetta, wsławił się przez wyznaczenie ogromnych nagród dla konkursów automobilowych i balonowych.

Bennigsen Rudolf (ojciec), polityk niemiecki, † 1902 w Bennigsen.

Bennigsen Rudolf (syn), w r. 1902 złożył urząd gubernatora niemieckiej Nowej Gwinei oraz wysp Marjańskich i Karolińskich.

Benoist Antoni, malarz i rzeźbiarz francuski, * 1632 w Joigny, † 1717 w Paryżu; jego roboty wspaniałe popiersie Ludwika XIV z wosku znajduje się w Wersalu.

Benoist Karol, polityk francuski, * 1861 w Courseulles; jest profesorem w Szkole nauk politycznych, redaktorem *Revue des Deux Mondes*, znanym publicystą i deputowanym parlamentu od 1902 r. **B.** należy do partji umiarkowanej, zwalczał Combesa; był referentem w sprawach prawodawstwa robotniczego. Ogłosił: „Essais historiques sur le XIV siècle“ (1886); „Croquis parlementaires“ (1891), pod pseud. *Sybil;* „Enquête algérienne“; „l'Etat et Eglise“ (1892); „l'Espagne, Cuba et les Etats-Unis“ (1898); „la Crise de l'Etat moderne“; „De l'organisation du suffrage universel“ (1899); „la Politique“ (1894); „le Prince Bismarck“ (1900); „Sophismes politiques de ce temps“ (1893); „Souverains et hommes d'Etat“ (1893); „les Ouvrières de l'aiguille à Paris (1895); „la Réforme parlamentaire“ (1902); „l'Organisation du travail (1905) etc. W 1908 r. został członkiem Akademji nauk moralnych.

Benson Edward Frederick, powieściopisarz angielski, * 1867 w Wellington College, syn arcybiskupa Conterbury. Należał do misji ateńskiej, wysłanej przez *British Archeological School* (1892—1895), później do misji egipskiej dla *Hellenic Society*. Pierwsza powieść „Dodo“ (1893) uczyniła go sławnym. Ogłosił następnie: „Six Common Things“, the „Rubicon“ (1894); „Judgment Books“, „Limitations“, „the Bebe“ (1897); „Ventage“ (1898), „the Caprina“; „Mammon and C°“, „the princess Sophia“ (1900); „the Luck of the vails“ (1901); „the Book of Mouths“ (1903).

Benson Robert Hugh, ksiądz i powieściopisarz angielski, * 1871 w Wellington College, syn arcybiskupa Canterbury i prymasa Anglji, brat Edwarda Fryderyka i Artura Krzysztofa, znanych pisarzy. Przeszedł na katolicyzm i został wikarjuszem w Cambridge. Prócz licznych artykułów w dziennikach i miesięcznikach, ogłosił szereg dzieł, zdradzających bujną wyobraźnię, skłonną do snucia obrazów bądź potężnych, bądź subtelnych i wizji symbolicznych. Ważniejsze jego prace: „The Light Invisible“; „A Book of the

Love of Jesus"; „By what authority"? „The Kings Achievement"; „Richard Raynald"; „The Queens Tragedy"; „The sentimentalists"; „Saint Thomas of Canterbury"; „The lord of the World". Ostatni utwór jest oryginalną wizją przyszłości na początku XXI wieku i wizją końca świata.

Bentley (W. Holman), misjonarz protestancki w niezależnym państwie Kongo, † 1905. Wysłany do Kongo w 1878 r. przez *Baptist Missionary Society* z wielu innemi misjonarzami przybył w 1881 do Pool. Znalazłszy godną współpracowniczkę w swej żonie, pracował gorliwie nad podniesieniem moralnym ludności tubylczej. Napisał cenne rozprawy o języku bantue: „Dictionary and Grammar of the Kongo language as spoken at San Salvador" i „Life on the Congo".

Bentos, wyraz stworzony przez Haeckla dla oznaczenia ogółu organizmów zwierzęcych i roślinnych, mających styczność z powierzchnią skorupy ziemskiej, innemi słowy, żyjących w ziemi lub na ziemi. Zależnie od środowiska rozróżnia się: *aerobentos* czyli **B.** lądowy, *limnobentos* czyli **B.** słodkowodny i *halobentos* czyli **B.** morski. Każde z tych zbiorowisk może być podzielone na **B.** nieruchomy, wędrowny i pływający lub latający. Wreszcie **B.** morski zależnie od głębokości, na jakiej żyje, dzieli się na **B.** brzegowy (zbiorowiska zamieszkujące na głębokości mniejszej niż 200 m.) i **B.** głębinowy (zbiorowiska przebywające na głębokości ponad 200 m., pozbawione światła). **B.** brzegowy jest bardzo różnorodny; obejmuje rośliny, zwierzęta mięsożerne i trawożerne, gdy **B.** głębinowy pozbawiony jest zwierząt trawożernych.

Benzelstjerna Engeström, hr., napisał: „Sprawa Szląska" (1904); „Alfred Jensen. Obrazy szwedzkie w literaturze polskiej" (1907).

Berabich, liczne plemię arabskie w krainie Tombuktu, na północy od Nigru środkowego. **B.** trudnią się głównie pasterstwem i handlem; hodują wielbłądy, owce, kozy i t. p., które sprzedają na rynku Tombuktu. Prowadzą karawany z solą z Taudeni do Tombuktu, zaopatrując cały Sudan centralny w sól. Rezydencja ich głównego wodza w Tintahun; są sprzymierzeńcami Francuzów w walce z rozbójniczemi Tuaregami.

Béral Bernard, polityk francuski, * 1830 w Cahors, † 1908 w Paryżu. Z zawodu inżynier, podczas wojny 1870 r. powołany na prefekta dep. Lot, pozostał na stanowisku tym do 1871 r. Później pełnił obowiązki inżyniera kolejowego, w r. 1879 został radcą stanu. Przy kandydowaniu do parlamentu dwa razy przepadł przy wyborach (1869, 1883), ale w 1883 został obrany senatorem i przystąpił do grupy unji republikańskiej. Zamieszany w sprawie panamskiej, został przez sąd uniewinniony, przepadł jednak przy wyborach do senatu. Ponownie był obrany w 1906; był prócz tego radcą gieneralnym, honorowym inżynierem górnictwa i honorowym radcą stanu. W Senacie zabierał głos tylko w sprawach technicznych i kolejowych, w których jego referaty należały do najznakomitszych i najgłębiej opracowanych.

Berar, prowincja w Indjach Wschodnich, która według umów z l. 1853 i 1861 była zarządzana przez urzędników angielskich, a przewyżka dochodów była oddawana Nizamowi z Haiderabadu. W r. 1906 przeszła pod całkowite panowanie Wielko-Brytanji i tworzy część prowincji centralnej.

Bérard Aleksander, polityk francuski, * 1859 w Lyonie; był prokuratorem gieneralnym w Grenobli; od 1893 jest deputowanym radykalnym w parlamencie. Za gabinetu Combes'a (1902) był podsekretarzem poczt i telegrafu, urząd ten zachował w gabinecie Rouviera (1905). Z licznych prac jego ważniejsze: „les Deux Chambres, leur histoire, leur théorie"; „De l'organisation du Sénat, du pouvoir exécutif et du régime parlamentaire" (1885); „les Vaudois, leur histoire du IV au XVIII siècle" (1888); „Cypris, chronique de l'île de Chypre au moyen âge" (1902) i „Marcella", romans gallo-romański.

Bérard Wiktor, publicysta i profesor początkowo szkoły francuskiej w Atenach i Wyższej szkoły normalnej we Francji, później Wyższej szkoły marynarskiej. Ogłosił: „l'Origine des cultes arcadiens" (1894); „les Phéniciens de l'Odyssée" (1902—03). Prócz tego wydał wiele rozpraw politycznych, pisanych z zapałem i świetnym stylem, jak: „la Macédoine" (1897), „les Affaires de Crète" (1898); „l'Angleterre et l'Impérialisme" (1900); „la Révolte de l'Asie" (1904); „l'Affaire marocaine" (1906).

Bérat Fryderyk, piosenkarz francuski, * 1801 w Rouen, † 1855 w Paryżu. Za monarchji lipcowej cieszyły się ogromnym powodzeniem jego piosenki, pod które sam podkładał muzykę. Sławne szczególnie były: „Ma Normandie"; „le Marchand de chansons", „Bérénice", „Ma petite Toinette", „le Berger normand", pełne melancholji i głębokiego uczucia. Był przyjacielem Bérangera, na cześć którego ułożył głośną pieśń „la Lisette de Béranger".

Béraud Jan, malarz francuski, * 1849 w Petersburgu. Jego obrazy minjaturowe posiadają subtelną ironję, są doskonałe w fakturze i wyróżniają się żywością postaci. Ważniejsze z nich są: „Chrystus, zjawiający się śród ucztujących w nocnej restauracji", „Magdalena u faryzeuszów", „Zdjęcie z krzyża", „Chrystus, przywiązany do kolumny", „Cercle", „Rodzina ks. Doudeauville", „Wieczór", „Wyjście z liceum" etc.

Berberyna, $C_{20}H_{17}NO_4 + 4H_2O$, alkaloid, po raz pierwszy wykryty, wydzielony i opisany pod nazwą *Xantopikrytu* przez Chevaliera i Pelletana 1826 r. w korzeniu *Xantophylum clava Herculis*. Później wykryli **B.** Büchner w *Berberis vulgaris* i inni w rozmaitych roślinach. Jest to

jeden z niewielu alkaloidów, rozpowszechniony w licznych a różnych rodzinach, jak *Berberidaceae, Anonaceae, Menispermaceae, Ranunculaceae* i t. d. **B.** krystalizuje w drobnych, żółtych igłach lub słupkach, topi się w 120° C., rozpuszcza się w gorącej wodzie i alkoholu, jak dowiódł W. H. Perkin (jun.). Jest pochodną izochinoliny, optycznie nieczynna, z kwasem azotowym stężonym utlenia się na kwas berberonowy albo karbocinchomeronowy $C_5H_2N(COOH)_3$ **B.** daje sole krystaliczne, działa na zwierzęta trująco, stosuje się jako *tonicum* przy rozstroju żołądka, w malarji.

Berchtold Leopold, dyplomata austrjacki, * 1863 w Wiedniu. Rozpoczął karjerę 1893 r. w poselstwach do Paryża, Londynu, Petersburga, od stycznia 1907 jest posłem austrjacko-węgierskim w Petersburgu.

Berendes Juljusz, farmaceuta niemiecki, * 1837. Studja odbywał w Innsbrucku, Münsterze i Bonn. Od r. 1887 poświęca się pracom naukowym, głównie z zakresu historji farmacji. W 1900 otrzymał tytuł profesora. Oprócz licznych przyczynków, ogłosił: „Die Pharmazie bei den alten Kulturvölkern“ (Hala, 1891); „Der angehende Apotheker“ (1904); „Die Arzneimittellehre des Dioskorides“ (przekład i komentarze, Sztutg., 1902); „Das Apothekenwesen. Seine Entstehung und geschichtliche Entwickelung“ (1907).

Bérenger Henryk, pisarz francuski, ogłosił nadto: „l'Aristocratie intellectuelle“ (1895); „la Proie“ (1897); „la Consience nationale“ (1898); „la France intellectuelle“ (1890); „Essai sur le théâtre de l'ame d'Edouard Schuré“ (1900). W r. 1902 został prezesem Związku wolnomyślicieli francuskich i redaktorem czasopisma *Action*.

Berenson Bernard, angielski historyk sztuki, * 1865 w Wilnie. Kształcił się w Bostonie, Paryżu, Oxfordzie i Berlinie. Ogłosił: „Study and criticism of Italien art“ (1901 — 02); „Venetian painters“ (1894); „Lorenzo Lotto“, „Florentine painters“ (1896); „Central Italian painters“ (1897); „North Italian painters“ (1906); „the Drawings of the Florentine painters“ (1903), historja malarstwa florenckiego od Fra Angelika do Michała Anioła. W 1900 **B.** poślubił Marję W. *Costelloe*, z domu *Pearsall-Smith*, piszącą również o sztuce.

Berent Wacław, ogłosił nadto: „Źródła i ujścia Nietzcheanizmu“ (1906).

Béreny Rudolf, malarz węgierski, * 1869 r. w Miskolczu. Spędził kilka miesięcy w Ak. monachijskiej, głównie jednak kształcił się na starych mistrzach, podobnie jak Lenbach. Portrety jego pendzla przy zachowaniu wielkiego podobieństwa, odznaczają się świetnym rysunkiem i uchwyceniem cech indywidualnych. Kompozycja jest nadzwyczaj zwięzła i kunsztowna, wypełnia całą przestrzeń płótna. **B.** jest też autorem licznych pasteli, pełnych wdzięku o kolorycie nadzwyczaj czystym. Prace swoje wystawiał w Berlinie (1893), Frankfurcie (1901), Paryżu (1907). Ważniejsze z jego portretów: Hans Thoma (1898), D-r Passavant, hr. Moltke, Brunetière, Houssaye, Juljusz Lemaître, ks. Radolin, Lepine, Ludwika Bignon i Karolina Wiehe.

Beret, nakrycie głowy, używane przeważnie przez mieszkańców Béarn; we Francji noszą **B.** też: dzieci, studenci i strzelcy alpejscy.

Beret.

Berettino, majolika „a berettino“ albo „sopra azurro“, wyrabiana głównie w Casa Pirota w Faencji. Tło na niej nie jest białe, jak zwykle, lecz z jasnoniebieskiej glazury. Na nie dopiero nakłada się farby tak, że niebieski grunt służy do cieniowania, a światła kładzie się na biało.

Berezowski Andrzej, uczony przyrodnik, ogłosił: „Pochodzenie siwego bydła stepowego w świetle dotychczasowych badań oraz nowych poszukiwań archeologicznych na południu Rosji“ (Kraków, 1908); „Studja nad końmi dyluwjalnemi i przedhistorycznemi w Polsce“ (Kraków, 1909); nadto różne artykuły w czasopismach.

Berezowski Antoni, patrjota polski, * 1847. Uczestniczył w powstaniu 1863 r. Za zamach na cesarza Aleksandra II w Paryżu 1867 r. skazany na dożywotnie ciężkie roboty w Kaledonji, otrzymał amnestję 1906 r.

Berg Leon, pisarz niemiecki, * 1862 w Zempelburgu (Prusy), † 1908 r. w Berlinie. Należał do pierwszych, którzy wskazali na doniosłość twórczości Ibsena; w Niemczech był jednym z głównych bojowników modernizmu w dziewiątym dziesięcioleciu zeszłego stulecia. Ogłosił: „Henrik Ibsen und das Germanentum in der modernen Literatur“ (Berlin, 1887); „Ernest von Wildenbruch und das Preussentum in der deutschen Literatur“ (t. 1888); „Gottfried Keller oder Humor und Realismus“ (t., 1889); „Das sexuelle Problem in der modernen Literatur“ (t., 1900, V wyd.); „Der naturalismus. Zur Psychologie der modernen Kunst“ (Monachjum 1892); „Zwischen zwei Jahrhunderten“, szkice (Frankfurt, 1896); „Der Uebermensch in der modernen Literatur“ (Monachjum, 1897); „Gefesselte Kunst“, szkice (Berlin, 1901); „Geschlechter“ (t., 1906); „Heine-Nietzsche-Ibsen“ (t., 1908). **B.** ze względu na bystrość sądu, wyrobiony smak artystyczny i niezależność zdania, zdobył sobie bardzo wybitne stanowisko w krytyce. Z początku używał pseudonimu *dr. Pascal* (z romansu Zoli), później *Ludwik Gorel*. Wydał też dzieło zbiorowe p. t. „Kulturprobleme der Gegenwart“ (Berlin, 1902—06, 11 tomów).

Bergaigne Abel, sanskrytolog francuski, * 1838, † 1888. Był dyrektorem Szkoły Wyższej w Paryżu, profesorem sanskrytu i gramatyki porównawczej na fakultecie literackim; w 1885

został członkiem Akademji napisów. Badania jego głównie dotyczyły Rigvedy, wyniki swe podał w kapitalnym dziele „La religion vèdique“ (Paryż, 1878—83, 3 t., 4-ty tom Index Bloomfielda, 1898). Nadto napisał: „Quelques observations sur les figures de rhetorique dans le Rig-Veda“ (1880); „Les inscriptions sanscrites du Cambodge“ (1882); „Manuel pour etudier la langue sanscrite“ (1884); „Etudes sur le lixique du Rig-Veda (1885); „Recherches sur l'histoire de la Samhitâ primitive du Riq-Veda“ (1886—87). Po śmierci **B.** w opracowaniu V. Henry'ego „Manuel pour ètudier le sanscrit vedique“ (1890). Por. V. Henry, „L'oeuvre d'Abel **B.**“ (1889).

Bergamo, miasto we Włoszech, 47,722 m. (1901).

Bergansius Johannes Willem, minister holenderski, * 1836 r. w Delft. Służył w wojsku, 1887 otrzymał rangę pułkownika. Od 1888—91 był ministrem wojny. W 1890 został gienerałem majorem, 1896 gienerałem adjutantem, 1898 podał się do dymisji, a 1901 został posłem do parlamentu. Otrzymawszy po raz drugi tekę ministra wojny w gabinecie Kuypera, pozostał na tym stanowisku do 1905 r. Bronił w Izbie projektu obowiązkowej służby wojskowej wbrew katolickiej partji, do której należy.

Berger Filip, uczony i polityk francuski, * 1846 w Beaucourt, skończył fakultet teologji protestanckiej w Strasburgu. Następnie udał się do Paryża, gdzie Ak. napisów i sztuk pięknych powierzyła mu redakcję *Corpus inscriptionum semiticarum.* W 1874 powołany na podbibljotekarza Instytutu, w trzy lata później na profesora hebrajskiego języka na fakultecie teologji protestanckiej. W 1892 zajął w Ak. napisów miejsce Renana, w 1893 r. zaś został profesorem w Collège de France. W 1904 obrany do senatu, przystąpił do lewicy demokratycznej. Zabierał głos w wielu ważnych sprawach, jak: budżet ministerjum oświaty, oddzielenie kościoła od państwa. Ogłosił oddzielnie między innemi: „Israël et les peuples voisins“ (1878); „l'Ecriture et les inscriptions sémitiques“ (1880); „la Trinité cartaginoise“ (1880); „la Phénicie“ (1881); „l'Arabie avant Mahomet“ (1885); „Histoire de l'Ecriture dans l'antiquité“ (1892); „les Origines babyloniennes de la poesie sacrée des Hébreux“ (1905); „le Sarcophage de Tabnit, roi de Sidon“ (z G. Maspero i Rénanem do spółki, 1887) i t. d.

Berger Jerzy.

Berger Jerzy, polityk francuski, * 1834 r. w Paryżu. Z zawodu inżynier górniczy, należał do organizatorów wystaw powszechnych w Paryżu od 1867 r. Od r. 1889 jest deputowanym w parlamencie, a od 1903 członkiem Akademji sztuk pięknych. W parlamencie zwalczał gabinet Combesa. Ogłosił wiele rozpraw, dotyczących wystaw i komór celnych. **B.** przyczynił się wielce do założenia Muzeum sztuki dekoracyjnej. Oddzielnie wydał: „l'Art dans l'industrie“ (1884); „l'Ecole française de peinture depuis ses origines jusqu' à la fin du règne de Louis XIV“ (1879).

Berger Paweł, chirurg francuski, * 1845, † 1908. Przy operacjach przepuklin wprowadził dużo ulepszeń technicznych.

Bergès Arystydes, inżynier francuski, * 1833, † 1904. Całe życie poświęcił zużytkowaniu wielkich spadków wodnych w górach Delfinatu. Oddał na użytek przemysłu różne spadki, dające od 500 do 4000 koni parowych. Wydał liczne rozprawy w kwestji powyższej.

Bergès Ernest Jerzy, malarz francuski, * 1870 w Bayonne, uczeń Bonnata. Za obrazy swoje otrzymał kilka medali; ważniejsze z jego prac: „Ucieczka do Egiptu“ (1894); „Św. Jerzy zwycięzca“ (1896); „Wizyta w fabryce“ (1901); „el Tongo“ (1902); „Hiszpanja“ (1903); „Pod bombami“, „Saragossa w 1809“ (1904). Talent przeważnie kolorystyczny, zostaje pod wpływem malarstwa hiszpańskiego.

Bergh Ryszard, malarz szwedzki, * 1858 w Sztokholmie; kształcił się w Akademji sztokholmskiej i u J. P. Laurensa w Paryżu, należy do najwybitniejszych malarzy szwedzkich. Ważniejsze obrazy **B-a:** „W Szwecji“, „O zmierzchu“ (1883); „Rycerz i dziewczę“ (1900); „Portret Ewy Bonnier“ (1900). Na wystawie powszechnej 1889 w Paryżu otrzymał medal złoty.

Bergh Seweryn, historyk szwedzki, ogłosił nadto w *Svensk historisk Tidskrift* cenną pracę p. t. „Drottning Maria Eleonora och drotting Kristinas förmyndarregering“ (1902).

Berghaus Henryk, gieograf i kartograf niemiecki, * 1797, r. a nie 1696 jak mylnie podano w gł. dziele.

Bergman Ernest, chirurg niemiecki, † w 1907 w Berlinie. Ogłosił nadto: „Leczenie chirurgiczne chorób mózgowia“.

Bergman Stanisław.

Bergman Juljusz, filozof niemiecki, † 1904 r. w Marburgu; napisał nadto: „Geschichte der Philosophie“ (Berlin, 1891 — 93, 2 t.); „System des Objektiven Idealismus“ (Marburg, 1903).

Bergman Stanisław, malarz polski, * 1862 w Krośnie w Galicji; uczeń Szkoły sztuk pięknych w Krakowie i Akademii Monachijskiej. Jest autorem obrazów: „Syn Mar-

notrawny", „Stanisław Oświęcim przy zwłokach Anny", Spóźniona pomoc", „Popis", „Pociecha dziaduniów", „Kwiaciarka", „Rekrut" i t. d.

Bergman Torbern Olaf, chemik i mineralog szwedzki, † 1784, a nie 1874, jak mylnie podano w gł. dziele.

Bergson Henryk, filozof francuski, * 1859 w Paryżu. Pochodzi z rodziny irlandzkiej, kształcił się w Szkole Normalnej, naturalizował się i został docentem filozofji. W 1889 złożył doktorat i wykładał w rozmaitych liceach paryskich, był kierownikiem konferencji w Szkole Normalnej, a 1900 został profesorem w *Collège de France* i członkiem Ak. nauk moralnych (1901). Drogą analizy psychologicznej roztrząsa podstawowe zagadnienia bytu. Jest odrodzicielem filozofji intuicyjnej, wznawia pomysły neoplatońskie i gnostyczne. W ostatnich latach wpływ jego filozofji obejmuje szerokie kręgi w umysłowości europejskiej. Główne prace **B-a:** „Essai sur les donnés immédiates de la conscience" (1889); „Matière et memoire, essai sur la relation du corps à l'esprit" (1897); „le Rire, essai sur la signification du comique" (1900); „Evolution créatrice" (1908).

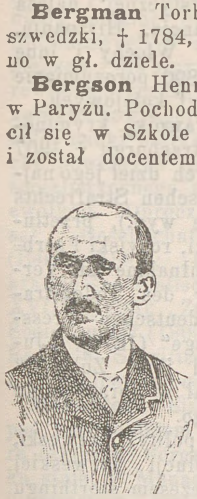

Bergson Henryk.

Bergson Michał, kompozytor i pjanista, * 1820 w Warszawie, † 1898 w Schepherds Bush pod Londynem. Uczeń Fr. Schneidera z Dessau, przebywał kolejno we Włoszech (opera Louisa di Montfort, Florencja, 1847), Niemczech (Berlin, Lipsk) i w Paryżu (Operetka: Qui va à la chasse perd sa place, 1859). W r. 1863 został profesorem, a następnie dyrektorem konserwatorjum w Gienewie, poczym osiadł na stałe w Londynie jako prywatny nauczyciel. Wydał szereg utworów fortepjanowych: Etudy, koncert etc. Opera „Salvator Rosa" nie była wykończoną.

Berguent, miejscowość w Marokku wschodnim na skrzyżowaniu 5 dolin i licznych dróg, prowadzących do Udży, Matarki i doliny Tafraty. Pierwszorzędny pograniczny punkt strategiczny.

Berkefeld'a filtry, (ob. Filtry).

Berlin, Dn. 1 grudnia 1905 liczył 2,040,148 m., w porównaniu z 1900 r. ludność wzrosła o 151,300 (8,01%); mężczyzn 984,804, kobiet 1,055,344. Podług wyznań: 1 695 521 ewangelików, 223.948 katolików, 98,893 żydów. Co do języka: 13,281 dwujęzycznych (oprócz niemieckiego w domowym użyciu jeszcze inny język); 24,281 mówiących po polsku; 3,043 po czesku; 1,669 po duńsku; 633 po holendersku, 605 po litewsku; 546 po wendyjsku; 155 po fryzyjsku; 14,052 mówiących i innym nieniemieckim językiem. Berlin z 29 przedmieściami „Wielki Berlin" w 1905 posiadał 2,993,441 ludności.

Berlinerblau Józef, chemik. Napisał: „Das Erdwachs" (Brunświk, 1897); „Przyczynek do oznaczania węglowodorów parafinowych" (Warszawa, 1903, *Chem. P.*); „Udział Chemji naukowej w przemyśle angielskim" (tamże, 1909); „W sprawie taryfy celnej" (tamże, 1909).

Berlińskie konferencje: 1) Dn. 16 czerwca do 1 lipca 1880 konferencja pełnomocników państw europejskich w sprawie uregulowania granicy turecko-greckiej; 2) w 1890 r. konferencja międzynarodowa z inicjatywy Wilhelma II, mająca na celu organizację pracy dorosłych, unormowanie długości dnia roboczego; nie doszła do żadnych wyników.

Berlitza metoda, stosowana przy nauczaniu języków obcych, posiłkuje się w nauce wyłącznie obcym językiem; przyczym na początku ucieka się do metody poglądowej, zapoznając ucznia z nazwami otaczających przedmiotów.

Bern, stolica kantonu t. n. w Szwajcarji, siedlisko władz związkowych; 79,000 mieszkańców (1909).

Bernadzikiewicz Teodor, napisał: „Ogród szkolny, jako środek do podniesienia kultury rolniczej i ogrodniczej, a w szczególności produkcji nasion" (Kraków, 1909).

Bernard Arystydes Marcin, rewolucjonista francuski w r. 1871 obrany został do Zgromadzenia Narodowego; po rozwiązaniu Zgromadzenia postawił po raz drugi swą kandydaturę, lecz przepadł przy wyborach i usunął się do życia prywatnego; † 1883 w Paryżu.—Brat jego *August Józef*, drukarz i historyk drukarstwa, ogłosił cenne prace, jak: „De l'origine et des débuts de l'imprimerie en Europe" (1853 — 54); „les Estienne" (1856); „Geoffroy Torry, premier imprimer royal" (1857) etc.; † 1868 r. w Paryżu.

Bernard Paweł (pseud. Tristan), powieściopisarz i wodewilista francuski, * 1866 w Besançon. Z mnóstwa jego wodewilów najbardziej znane: „l'Anglais tel qu'on le parle" (1899); „la Mariée du Touring-Club" (1899); „l'Affaire Mathieu" (1901); „Daisy" (1902); „la Bande à Leon" (1902); „le Captif" (1914); „les Couteaux du Médoc" (1905); „Triplepatte" (1905). Z opowiadań **B-a** zaznaczyć należy: „Contes de Pantrucha et d'ailleurs" (1897); „Sous toutes réserves" (1898); za arcydzieło **B-a** uchodzi „les Memoires d'un jeune homme rangé" (1899) ze względu na subtelność obserwacji i humoru. Napisał też kilka libret i romans „un Mari pacifique".

Bernardin'a de Saint Pierre pomnik w Paryżu. Artykuł o **B.** ob. gł. dzieło.

Bernászek Antoni, poeta czeski, * 1877 w Kokowicach. Przebywał długo w Niemczech, Anglji, Holandji i Francji, gdzie zapoznał się z nowemi prądami poezji europejskiej. Ogłosił kilka tomów poezji, jak: „Pohádky krve“ (1898); „Torso života“ (1902); „Melancholicka pout“ (1906).

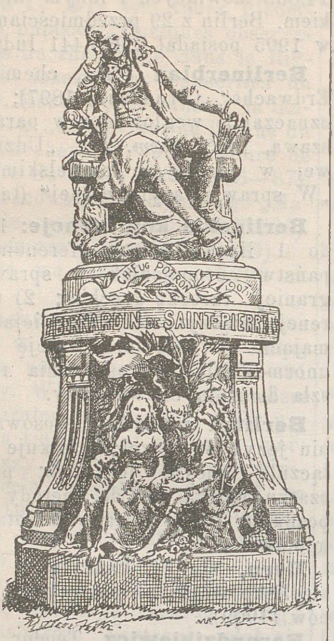

Pomnik Bernardina de Saint-Pierre'a w Paryżu.

Bernatowiczówna Antonina, zasłużona i wytrwała krzewicielka ogrodnictwa i pszczelnictwa na Litwie, * 1862 r. Przed laty 24 rozpoczęła swą działalność. Zawodowo kształciła się w Warszawie. W różnych miejscowościach Wileńskiego prowadziła postępowe gospodarstwa przerobów owocowych i warzywnych na dość dużą skalę. Przy tych gospodarstwach utrzymywała pasieki. Ostatnio miała w Krzywonosach (gub. Wileńska) większe gospodarstwo, w którym kształciła corocznie po kilkanaście praktykantek. W pismach zawodowych i ludowych umieszczała artykuły z zakresu swej specjalności. W r. 1908 wydała w Wilnie broszurkę: „Rady dla pszczelarzy samouków.

Berne-Bellecour Stefan Prosper, malarz francuski, * 1838 w Boulogne-sur-Mer. Maluje sceny wojenne, głównie z wojny francusko-pruskiej 1870 r.; niektóre z nich są bardzo popularne; jest też twórcą głośnej panoramy: „Oblężenie Belfortu“.

Bernède Artur, dramaturg francuski, * 1871 w Redon. Ważniejsze z jego utworów; „le Bijou de Stéphana“ (1892); „les Mirages“ (1904), „la Soutane“ (1905); „Sous l'epaulette“ (1906), które cieszyły się powodzeniem na scenie. **B.** napisał też kilka libret i jest autorem powieści: „Contes à Nicette“ (1892); „Nos grands mufles“ (1902); „la Favorite“, „le Chevalier de la Mort“, „les Tonsurés“ (1906) i t. d.

Berneńskie konwencje międzynarodowe: 1) z dnia 9 październ. 1874 dotyczy międzynarodowej poczty, od niej datuje się powstanie powszechnego związku pocztowego, 2) z dnia 9 września 1886 konwencja literacka co do ochrony własności literackiej i artystycznej; należą do niej Anglja, Belgja, Francja, Hiszpanja, Niemcy, Szwajcarja, Szwecja, Włochy i inne państwa; 3) z dn. 14 paźdz. 1890 porozumienie różnych państw w sprawie taryf kolejowych.

Berner Albert Fryderyk prawnik, kryminolog niemiecki, * 1818 r. w Strasburgu † 1907 r. w Scharlotenburgu. Z licznych dzieł jego najważniejsze: „Lehrbuch des deutschen Strafrechts (1857, 1-sze wyd., 1898 18-te wyd.), przetłumaczone na język grecki, polski, rosyjski i serbski; „Die Lehre von der Teilnahme am Verbrechen“ (1847); „Abschaffung des Todesstrafes“ (1861); „Lehrbuch des deutschen Pressrechts“ (1876); „Die Orientfrage“ (1878); „Judentum und Christentum und ihre Zukunft“ (Lipsk, 1891). Nadto brał udział w opracowaniu „Staatswörterbuch“ Bluntschlego.

Berner Karol Chrystjan, polityk norweski, brał wybitny udział w rewolucji norweskiej 1905 r., obecnie jest znów prezesem storthingu i przywódcą większości parlamentarnej.

Bernier Stanisław Ludwik, architekt francuski, * 1845 r. w Paryżu, dokonał przebudowy Opery komicznej, jest członkiem Ak. sztuk pięknych, na wystawie powszechnej w Paryżu 1900 za swoje plany otrzymał złoty medal.

Bernier Kamil, malarz francuski, * 1823 r. w Kolmarze, † 1902 w Paryżu, wsławił się krajobrazami bretońskiemi, jak: „Ferma Bannalec“ „Staw“, „Brzegi Izoli“, „Poranek“, „Opuszczona aleja“ i t. d. Na wystawie powszechnej 1878 otrzymał najwyższą nagrodę.

Berno, stolica margrabstwa morawskiego, liczy z przedmieściami 121,000 m. (1900).

Bernstamm, Leopold, rzeźbiarz, * 1859 w Rydze, uczeń Mercie'go i Akademji petersburskiej. Twórczość **B-a** ma charakter czysto francuski, szczególnie wyróżniają się jego popiersia sławnych ludzi, jak: Brissona, Flauberta, Rodina, Deschanela, Coquelina, Weldecka-Rousseau i t. d., i posążki: Caillaux, Sada Yacco (1901), Leona XIII (1904). Imponuje szczególnie wspaniałem modelowaniem głów i wyrazem twarzy.

Bernstein Edward, pisarz i polityk socjalistyczny niemiecki, * 1850. Syn maszynisty kolejowego, skończył gimnazjum w Berlinie i pracował 12 lat w bankach prywatnych; 1880 został prywatnym sekretarzem Höchberga, wydawcy pisma socjalistycznego *Die Zukunft*, następnie 1881 — 1889 był redaktorem tygodnika *Sozialdemokrat*. W 1888 wydalony z Szwajcarji, udał się do Londynu, w 1901 wrócił do Niemiec. W 1902 wybrany był do parlamentu niemieckiego, ale w wyborach 1907 przepadł. Należy do stronnictwa socjalno - demokratycznego. Do połowy dziewiątego dziesięciolecia XIX w.,

rzecznik radykalnego kierunku w niemieckiej socjalnej demokracji, marksista, wystąpił szczególniej w „Die Voraussetzungen des Socialismus“ (1899; polski przekład „Zasady socjalizmu i zadania socjalnej demokracji“, Lwów) z krytyką filozoficznych i ekonomicznych podstaw nauki Marksa i stworzył nowy kierunek w partji t. zw. rewizjonistyczny. Rewizjonizm odrzuca teorję kataklizmów społecznych, domaga się przeglądu całej nauki Marksa., zmiany taktyki partji w duchu powolnych reform, uważa, że przejście do socjalistycznego ustroju winno się odbyć drogą ewolucji. Oprócz wymienionej pracy **B.** napisał: „Gesellschaftliches und Privateigentum“ (Berlin, 1891); „Die komunistischen und demokratich-socialistischen Bewegungen in England XVII“ (1895); „Zur Geschichte und Theorie des Socialismus“ (1900); jest wydawcą „F. Lassalles Reden u. Schriftes“ (1891 — 1893); „Dokumente d. Socialismus“ od r. 1901.

Bernstein Elza, poetka niemiecka, pisząca pod pseudonimem *Ernest Rosmer*, córka dyrektora orkiestry Porgesa, * 1866 w Wiedniu, mieszka stale w Monachjum; ogłosiła szereg nowel i dramatów, ważniejsze z nich: „Dämmerung“, „Königskinder“, „Johannes Herkner“ i t. d.

Bernstein Henryk, dramaturg francuski, * 1875 w Paryżu, syn bankiera, początkowo też poświęcił się tej karjerze. Przez trzy lata prowadził hulaszczy tryb życia i z powodu długów karcianych został oddany w kuratelę, z której uwolnił się dopiero, kiedy został sławnym pisarzem. Pierwsza jego sztuka „Le Marché“ (1900) nawet w teatrze Antoine'a wywołała niepokój drastycznością tematu; żona trzy razy zdradza kochanego męża, by spłacić jego długi. Wielkim powodzeniem cieszyło się: „Detour“ (1902), gdzie córka kobiety płochej napróżno usiłuje zawrzeć związek małżeński na podstawie szczerej miłości. Późniejsze sztuki: „Joujou“ (1903), „le Bercail“ (1904), były mniej udatne. Po sztuce politycznej „la Griffe“ (1905) największego sukcesu doznały dramaty sensacyjne: „la Rafale“ (1906); „le Voleur“ (1906) i „Samson“ grywane i zagranicą. Słabszą okazała się sztuka tendencyjna „Israel“ (1908).

Bernstorff Jan Henryk, dyplomata niemiecki, * 1862, karjerę swą rozpoczął 1889. W 1892 został sekretarzem legacji w Białogrodzie, następnie w Dreźnie, Petersburgu i Monachjum; 1902—1906 był radcą legacji w Londynie, generalnym konsulem w Kairze, od 1908 jest posłem w Waszyngtonie.

Berquin Ludwik, humanista francuski, * 1489, † 1529. Był przyjacielem Badiusa, drukarza humanisty, i Erazma, bronił wolności sumienia, oskarżony przez wydział teologiczny, został spalony.

Berr Jerzy, aktor i autor dramatyczny francuski, * 1867 w Paryżu; z licznych jego komedji bardziej znane: „Moins cinq“, „Madame Flirt“ i t. d.

Berryer Mikołaj, sławny adwokat francuski, * 1757 r. w Sainte-Menehould, † 1841; bronił marszałka Neya przed sądem.

Berryer Mikołaj.

Bersohn Mathias, archeolog, † 1908 r. w Warszawie, w 84 roku życia. Część swych znanych zbiorów przekazał Tow. Zachęty Szt. P., reszta została sprzedana przez licytację.

Berson Artur, aerolog niemiecki, * 1859. Od 1890 pracuje w pruskim aeronautycznym instytucie, 1905 został obserwatorem w Lindenbergu. Przedsiębrał liczne podróże powietrzne. Z R. Assmanem wydał „Wissenschaftlichen Luftfahrten“ (Brunswig, 1899—1900); „Ergebnisse der Arbeiten am aeronautischen Obserwatorium“ (Berlin, 1902—1905).

Bersuire, *Bercheure* albo *Berchoire* Piotr, pisarz i benedyktyn francuski, * w Saint-Pierre-du-Chemin, † 1362 w Paryżu, sekretarz króla Jana. Pozostawił encyklopedję teologiczną i tłumaczenie francuskie Liwjusza.

Berszadski Sergjusz, historyk rosyjski, † 1896.

Bertani Augustyn, polityk włoski, * 1812, † 1886. Był najpierw zwolennikiem Mazziniego, następnie brał udział w walkach Garibaldiego, należał do organizatorów wyprawy „Tysiąca“ (delle Mille); wraz z Garibaldim wszedł do Neapolu. W 1861 r. został wybrany do parlamentu włoskiego, w tym samym czasie uczestniczył w wyprawie na Rzym, zakończonej porażką pod Aspromonte; na jakiś czas usunął się od życia publicznego, ale w 1867 znów walczy w szeregach Garybaldczyków. Do śmierci pozostał republikaninem odłamu umiarkowanego.

Bertaut Jan, poeta francuski, * 1552 w Caen, † 1611 w Séez, współczesny Ronsarda, autor poezji pełnych wdzięku i melancholji.

Bertaux Helena, rzeźbiarka francuska, † 1909 w Lassay.

Berteaux Henryk Maurycy, polityk francuski, * 1852 w Saint-Maur-les Fossés. W 1879 był agientem giełdowym, 1893 został deputowanym parlamentu, wszedł do grupy radykalnej, był członkiem kilku komisji; wniósł projekt o postępowym podatku dochodowym. Powtórnie obrany 1898 i 1902, już jako socjalista-radykał, wyspecjalizował się w sprawach wojskowych i finansowych, 1902 był referentem budżetu wojny, a 1903 budżetu ogólnego i prawa o dwuletniej służbie wojskowej. W 1904 został ministrem wojny i zachował swą tekę w ministerjum Rouviera (1905). Wprowadził szereg reform w armji.

W listopadzie 1905 r. nagle podał się do dymisji. W wyborach 1906 utrzymał swój mandat.

Bertelli Tymoteusz, gieofizyk włoski, * 1826, † 1905. Studja odbywał w Florencji, gdzie strawił większą część życia w *Collegio della Querce*. Zajmował się badaniem dziejów igły magnetycznej i studjami sejsmologicznemi. Wynalazł przyrząd mikrosejsmiczny. Ogłosił: „Discussione della legenda di Flavio Gioja“ (1901); „Sulle recenti discussioni intorno all origine della bussola nautica“ (1902); „Tromosismometro a prisma“ (opis przyrządu w „Atti Acc. nuovi Lincei“, 1874).

Berthelot Marcelin, chemik francuski, † 1907 w Paryżu. W 1900 r. został członkiem Akademji francuskiej, 1901 r. obchodzono uroczyście 50-lecie jego pracy naukowej na zgromadzeniu w Sorbonie; pochowany w Panteonie na koszt rządu rzeczypospolitej. Oprócz prac wymienionych w gł. dziele, przytaczamy jeszcze: „Traité pratique de calorimetrie chimique“ (1893); „Thermochimie, données et lois numeriques“ (1897, 2 t.); „Les carbures d'hydrogène 1851 — 1901,—Recherches experimentales“ (1901, 3 t.); „Science et libre pensée“ (Paryż, 1905); „Traite pratique de l'analyse des gaz“ (1906); „Archéologie et histoire des sciences“ (1906).

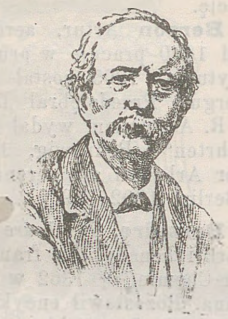

Berthelot Marcelin.

Płaskorzeźba jubileuszowa dłuta Chaplaina ku uczczeniu Berthelota.

Bertheroy Janina, autorka francuska, której właściwe nazwisko *Berta Clorinna de Barillier*, * 1868 w Bordeaux; otrzymała wykształcenie klasyczne i zdobyła w 1899 pierwszą nagrodę Ak. francuskiej za wiersz „Femmes antiques“. Poprzednio już ogłosiła romanse historyczne: „Cléopâtre“ (1892) i „Ximénès“ (1893) i romans społeczny „le Double joung“ (1897). Szczególnego powodzenia doznał romans „la Danseuse de Pompei“ (1898). Tego samego rodzaju i wartości są romanse: „les Vierges de Syracuse“ (1904) i la Beauté d'Alcias“ (1905). Przez romans „l'Ascension au bonheur“ (1907) wyróżniła się też w dziedzinie powieści współczesnej.

Berthet Bertrand, powieściopisarz francuski, † 1891 w Paryżu.

Berthoud Samuel Henryk, dziennikarz francuski, † 1891 w Paryżu.

Bertie Francis Leveson, dyplomata angielski, * 1844. W 1863 wstąpił na służbę do urzędu spraw zagranicznych, 1874 — 1880 był sekretarzem prywatnym Bourkego; 1878 lorda Beaconsfielda, 1903 ambasadorem w Rzymie, 1904 ambasadorem w Paryżu.

Bertillona system, pomysłu Alfonsa Bertillona (ob.), polega na pomiarach antropometrycznych, stosowanych do przestępców, zatrzymanych powtórnie przez policję, dla wykazania tożsamości. Za podstawę służą cechy antropologiczne poprzednio zanotowane. **B. s.** opiera się na wymiarach ciała, którego cechy istotne są również stałe, jak według dawnej ekspertyzy policyjnej znaki szczególne (kalectwo, znamiona, tatuowanie). Lewa połowa ciała uważana jest za mniej podległą zmianom i ona służy do tych pomiarów. Główną podstawą metody jest fakt, że szkielet ludzki po 20-ym roku nie zmienia się i że pomiary szkieletu ludzkiego są rozmaite i możliwe do określenia. Stałemi cechami ciała ludzkiego według Bertillona są: 1) długość głowy, 2) szerokość głowy, 3) długość palca serdecznego, 4) długość nogi, 5) długość przedramienia, 6) długość małego palca u ręki. Mniej stałe, ale mało zmieniające się cechy: 7) wysokość całego ciała, 8) tułowia, 9) rozpostarcie ramiona, 10) wysokość i 11) szerokość lewego ucha. Tych jedenaście pomiarów wystarcza najzupełniej do ustalenia tożsamości, ponieważ dają one 117,147 kombinacji. **B. s.** wprowadza jeszcze 7 różnych znaków, odnoszących się do pigmentacji i intensywności tęczówki oka, wobec czego ilość kombinacji wzrośnie do 1,240,029. Określenie przestępcy uzupełnia się jeszcze charakterystyką nosa, twarzy, barwy włosów i wąsów, znakami szczególnemi i dwiema fotografjami (z przodu i z boku), dalej, imiona, pseudonimy, wiek i t. d. Wyniki pomiarów antropometrycznych notuje się według umówionych znaków na kartkach, i układa się je według określonej zasady, aby łatwo było odnaleźć odpowiednią cechę. **B. s.** oddaje wielkie usługi przy rozpozna-

Bertillon Alfons.

waniu ludzi już notowanych w policji i wprowadzony został we wszystkich państwach cywilizowanych. **B. s.** został rozszerzony przez Jerzego Bertillona, który na podstawie części ubrania, należącego do pewnej osoby (obuwie, rękawiczki, spodnie, tużurek i t. d.) określa w przybliżeniu pomiary jej kości. Por. Al. Bertillon „Instructions signalétiques à Georges Bertillon“, „De la reconstruction du signalement anthropometrique au moyen les vêtements“ (Lyon, 1892); Klatt „Die Körpermessung der Verbrecher nach Bertillon“ (Berlin, 1902). W czasach najnowszych spółzawodniczy z **B. s.** tak zwana Daktyloskopja (ob.).

Bertin Ludwik Emil, inżynier francuski, * 1840. Prócz rozpraw wydał: „Données theoriques et experimentales sur les vagues et le roulis“ (1874); „la Marine à vapeur de guerre et de commerce“ (1875) i inne. W 1903 został członkiem Akademji.

Bertnay Paweł, dziennikarz i powieściopisarz francuski, * 1846 w Grenobli. Po skończeniu medycyny i prawa poświęcił się dziennikarstwu i ogłosił szereg popularnych romansów w *Petit Parisien*, z których główniejsze: „Sacrifice d'amour“, „Mariage secret“, „le Péché de Marthe“, „la Naufragée“, „la Louveteau“ i t. d.

Bertolazzi Karol, dramaturg włoski, * 1870; prawnik z wykształcenia, poświęcił się najpierw dziennikarstwu, a następnie teatrowi. Pisał komedje w narzeczu medjolańskim, weneckim i języku literackim włoskim. Szczególniej pierwsze komedje posiadają wyraźnie zarysowane charaktery, żywą akcję, głęboką analizę otoczenia. Ważniejsze utwory: „El Clarinet“ (z Pozzą, 1897 w n. medjolańskim); „Retrobegga“ (1897. n. medjolańskie); „La gibigiana“ (1898, n. medjolańskie); „L'amigo de tutti“ (1899), „L'egoista“ (1901) obydwie w djalekcie weneckim; w języku literackim: „La Maschera“ (1897); „Il disastro di Roccamare“ (1897); „Il successore“ (z Pazzą (1898); „Sotto la neve“ (1900); „La casa del sonno“ (1902); „Lulu“ (1903); „Il diavolo e l'acqua santa“ (1904); „Il matrimonio della Cena“ (1905).

Bertole Viale Ettore, polityk włoski, † 1892.

Bertolini Franciszek, historyk włoski, * 1836, † 1909. Oprócz wymienionych prac wydał: „Livio Zambeecari“ (1887); „Cesare Cantu“ (1891); Pamiętniki do historji „Risorgimento italiano“ (1894); „Letture popolari di storia del risorgimento italiano“ (1895); „Storia d'Italia del 1814 al 1878“ (1880).

Bertolini Franciszek.

Berton Armand, malarz francuski, * 1854 w Paryżu. Uczeń szkoły dekoracyjnej i Cabanella, zaczął wystawiać od 1875 r. Mistrzowsko oddaje ciało przy najrozmaitszych refleksach świetlnych; główniejsze obrazy: „Ewa“ (1882); „Kobieta śród róż“ (1882); „W kąpieli“ (1900); „Przed wizytą“ (1900); „Toaleta po kąpieli“ (1906). Maluje też z wielkim wdziękiem portrety, przeważnie kobiece.

Bertrand Ludwik, pisarz francuski, * 1866 w Spincourt (Meuse); uczył się w liceum w Barle-Duc i paryskiej Szkole Normalnej; od 1891—1900 był nauczycielem gimnazjalnym w Algierji. W sferach zawodowych zwrócił uwagę swą pracą „la Fin du classicisme et le retour à l'antique“ (1897), gdzie rozróżnia klasycyzm francuski i prawdziwą antyczność. W romansach postawił sobie za zadanie uwydatnić cechy rasy łacińskiej. W „le Sang des races“ (1899) traktuje inwazję hiszpańską w Algierji; w „la Cina“ (1901) antysemityzm algierski; w „le Rival de Don Juan“ (1903) zmodernizowanie tego typu we współczesnej Hiszpanji; w „Pepète le Bienaimé“ (1904) przenosi ten temat na grunt algierski. „L'Invasion“ (1907), najlepsza praca **B-a** maluje szczegółowy obraz włoskiego świata robotniczego w Marsylji. Wspaniałe obrazy z podróży po spółczesnej Grecji zawiera książka „la Grèce du soleil et des paysages“ (1908).

Bertrand Ludwik, polityk belgijski, * 1856; jeden z wodzów partji socjalistycznej. Z początku pracował w zakładzie wyrobów marmurowych, następnie poświęcił się działalności społecznej. Zorganizował związek zawodowy robotników swej branży, założył giełdę pracy w Brukselli, 1878 r. wydawał *Głos Robotnika*; ogłosił: „Cinquante années de bonheur et de propriété“ (1880); „Essai sur le salaire“ (1885); „Pauvre Belgique“ (1887); „le Logement de l'ouvrier et du pauvre en Belgique“ (1888); „Socialisme communal“ (1890).

Bertrand Marceli Aleksander, inżynier i geolog francuski, * 1847, † 1907 r. Kształcił się w szkole politechnicznej, szkole górniczej; zajmował katedrę geologji w Wyższej szkole górniczej, 1896 został członkiem Instytutu. Główne jego dzieła: „la Chaîne des Alpes et la Formation du continent européen“ (1887); „les Montagnes de l'Ecosse“ (1892); „Sur le raccordement des bassins houillers du nord de la France et du sud de l'Angleterre“ (1893); „Lignes directrices de la géologie de la France“ (1894); „le Bassin de Fuveau et le Bassin houiller du Nord“ (1898); la grande Nappe de recouvrement de la Basse Provence“ (1899); „Etude sur le Bassin houiller du Gard“ (1900); liczne rozprawy z gieologji Alp i czwartorzędowego okresu ziemi.

Bertrand de Moleville Antoni Franciszek, minister francuski, * 1744 w Tuluzie, † 1818

w Paryżu; za Ludwika XVI był ministrem marynarki; podczas restauracji odznaczał się nadzwyczejną gorliwością rojalistyczną, za co został nazwany „l'Enfant terible du royalisme".

Bertranda wyspa *(Tarawai)*, wyspa u brzegów ziemi cesarza Wilhelma z warstwą humusową grubości 1 metr na podłożu koralowym, z wielką kotliną słodkiej wody; stacja handlowa kompanji Nowogwinejskiej.

Beruni Abu-Raichan-Mohammed-ibn-Ahmed-al, pisarz arabski, * 973, † 1048. Był towarzyszem Mahmuda, zdobywcy Indji, napisał dzieło z historji, archeologji i religji Indji: „India", (arabski i angielski tekst, Londyn, 1887), chronologję narodów wschodnich (1879).

Beryl, Be, pierwiastek chemiczny, dwuwartościowy, należy do rzadkich metali; otrzymuje się w stanie czystym przez ogrzewanie $BeFl_2$ 2K Fl z sodem metalicznym, posiada ciężar atomowy 9·1, ciężar właściwy 1·64 (ob. gł. dzieło, t. II). Sole jego mają smak słodkawy, stąd głównie we Francji rozpowszechniona inna jego nazwa *glycynium*. Be ma dużo podobieństwa do glinu i do magnezu, dlatego długi czas spierano się, czy nadawać tlenkowi jego wzór Be_2O_3 czy Be O. Wreszcie niemożność umieszczenia Be między azotem i siarką, jakby tego wymagała hypoteza Be_2O_3, głównie ze względu na zasadowy charakter tlenku Be, doprowadziła do uznania dwuwartościowości Be i wyznaczenia mu miejsca w układzie perjodycznym nad magnezem.

Besarabja (gubernja). Na przestrzeni 40,097 wiorst kw., 1,933,500 m., około połowy ludności Mołdawianie, pozatym Rusini, Rosjanie (raskolnicy), Żydzi (190,000), Cyganie, Grecy, Bulgarowie, Niemcy, Szwajcarowie. Zakładów przemysłowych 526 z produkcją wartości 6·2 miljonów rubli, głównie: gorzelnie, młyny i fabryki tytoniu.

Beseler Maksymiljan, polityk pruski, * 1841. Rozpoczął pracę w sądownictwie pruskim 1863, i po różnych szczeblach karjery doszedł 1905 r. do teki ministra sprawiedliwości w Prusach.

Beseler Wilhelm Hartwig, polityk niemiecki, † 2 września 1884 r. w Bonn.

Besnard Lucjan, komedjopisarz francuski, * 1872. Sztuki **B-a** obracają się w środowisku najrozmaitszym, porusza w nich zagadnienia najświeższe, które maluje objektywnie i z wielkim zacięciem satyrycznym. Wystawił: „le Glas" (1896); „Papa Dollivet" (1897); „les Chiens du mâitre" (1898); „la Fronde" (1900); „le Domaine" (1902); „l'Affaire Grisel" (1904); „La plus amouresse" (1906).

Besnard Paweł Albert, malarz francuski, * 1849 w Paryżu. W 1866 wstąpił do pracowni Cabanella, a po raz pierwszy wystawił swoje obrazy w Salonie 1868 r. W r. 1874 otrzymał nagrodę Rzymu za kompozycję: „Śmierć Timophanesa". Następnie spędził **B.** trzy lata w Londynie, wystawiwszy uprzednio wielką kompozycję: „Po upadku" (1880). W 1882 ministerjum sztuk pięknych poleciło mu udekorowanie westybulu Szkoły farmaceutycznej. Część tej pracy, dyptyk: „Choroba i zdrowie" wystawił **B.** w Salonie 1884 r. Pojęty w gamie bardzo jasnej, dyptyk ten łączył cechy impresjonistów i fresków florenckich. Trzy inne freski: „Zbiór owoców", „Laboratorjum", „Suszenie" i dekoracje z roślin i zwierząt zamykały całość. W 1885 r. wystawił **B.** fresk „*Fluctuat nec mergitur*", a później portret p. R. J. (1886) zwany „Żółta kobieta". Odtąd **B.** nie ustawał w poszukiwaniach najrozmaitszych kombinacji oświetlenia i refleksów. **B.** przez nowe tonacje artystyczne, bujną twórczość i oryginalność kolorystyczną wywarł wielki wpływ na malarzy spółczesnych. W następnych latach z wielkich prac **B.** stworzył: fresk w merji I okręgu Paryża i dekoracje w Nowej Sorbonie. Dzięki niemu amfiteatr chemji tonie w powodzi barw jasnych i przepychu kolorystycznym. W ostatnich latach (1905). **B.** wystawił w Salonie: fragment plafonu Komedji francuskiej, wyobrażający Apolina i 24 godziny, a na wiosnę 1905 urządził wystawę swych prac, która dała obraz dokładny jego trzydziestoletniej pracy. Wystawa ta ostatecznie przekonała tych, którzy jeszcze byli niechętni **B-owi,** po niej **B.** w opinji powszechnej został uznany za wielkiego mistrza. — Żona jego *Karolina Gabrjela*, córka rzeźbiarza Dubray'a, * 1855 w Paryżu, jest utalentowaną rzeźbiarką.

Besnard Paweł A.

Bessemer Henryk, technik angielski. Por. „Sir Henry **B.**, an autobiography" (Londyn, 1905).

Bestiaria, książki średniowieczne ilustrowane treści zoologicznej, zawierały opis zwierząt prozą lub wierszem, często z dodatkiem nauki moralnej lub jaką alegorją. Najdawniejsze i najsłynniejsze są starofrancuskie: Ph. de Taona (XII w.); Gervaise'a (XIII); Wilhelma Rich de Fournivala (XIII), wydanie Hippeau w 1860 r.

Bestużew Michał, pisarz i działacz społeczny rosyjski, * 1800, † 1871. Należał do dekabrystów, za co więziony był w twierdzy Petropawłoskiej i Szliselburskiej, następnie skazany na zesłanie. Na Syberji zajmował się mechaniką, zostawił duże dzieło o budyzmie i pamiętniki w „Ruskoj starinie" 1870, 1871 i 1881.

Bestużew-Rjumin Michał, działacz społeczny rosyjski, † 1826. Otrzymał staranne wykształcenie, służył w gwardji w pułku Siemio-

nowskim, po buncie 1822 przeniesiony do armji. Uwielbiany przez żołnierzy, jeden z krańcowszych dekabrystów, był członkiem „Sojuza błagodienstwija“ i „Południowego Towarzystwa“. Po wykryciu spisku dekabrystów został stracony.

Bestużew-Rjumin Michał, dyplomata rosyjski, * 1638, † 1760. Kształcił się za granicą. Był posłem w Anglji, Szwecji, Prusach, Polsce i Austrji. Żona jego 1-voto Jagużyńska, córka kanclerza Gołowkina, 1743—44 oskarżona o udział w spisku na życie cesarzowej Elzbiety (sprawa Łopuchiny), została ukarana chłostą i zesłana, † 1761.

Betaina. Sól chlorowcowa jej, otrzymywana działaniem kwasu chlorooctowego na trójmetyloamin, występuje w postaci bezbarwnych kryształów, łatwo rozpuszczalnych w wodzie, trudno w alkoholu; zawiera łatwo odszczepiający się kwas solny (23,78%); wprowadzona do organizmu działa jak wolny kwas. Na tej zasadzie używa się w medycynie w dozach 0·5—1·0 gr., odpowiadających 5—8 kroplom HCl, pod nazwą *acidolu* Również i w połączeniu z pepsyną istnieje w handlu, jako specjalny preparat.

Betancés (D-r Ramon), polityk, * 1830 r. w Porto-Rico, † 1893 w Paryżu. W młodości udał się do Francji dla studjów medycznych. Po powrocie do ojczyzny zdobył wielką wziętość jako lekarz. Nadużycia administracji hiszpańskiej pchnęły go do walki o niezależność Porto-Rica i w konsekwencji Kuby. **B.** wiele się przyczynił rewolucji Laresa, który przygotował zniesienie niewolnictwa na Porto-Rico. Zmuszony opuścić wyspę, osiadł w Paryżu i stał się przedstawicielem kubańskiej junty rewolucyjnej. Umarł przy końcu wojny, która uczyniła Kubę niezależną, a jego ojczyznę poddała władzy Stanów Zjednoczonych.

Bethmann-Holweg.

Bethmann - Hollweg Teobald, polityk pruski, * 1856. Karjerę rządową rozpoczął jako komisarz okręgowy w Oberbarnim 1886 r. Wybrany do parlamentu 1890, przyłączył się do partji rządowej, ale wkrótce z powodu zakwestjonowania mandatu złożył go. W 1899 został prezydentem rządowym w Bydgoszczy; następnie nadprezydentem brandeburskim; 1905 ministrem spraw wewnętrznych w Prusach, 1907 sekretarzem ministerjum spraw wewnętrznych, zastępcą kanclerza Rzeszy, wreszcie w 1909 kanclerzem.

Bethmont Eugienjusz, sławny adwokat i polityk francuski, * 1704 w Paryżu, † 1880 tamże, był prezesem Izby Obrachunkowej.

Betley Wojciech, malarz polski, * 1867 w Warszawie, kształcił się początkowo w Warszawskiej szkole rysunkowej u prof. Gersona, następnie w Krakowskiej szkole sztuk pięknych, wreszcie w Monachjum. Wystawiał swe prace w Krakowie i Warszawie. Ważniejsze obrazy: „Noc“, „Cmentarz“, „Tryumf złego“ i t. d. W r. 1908 w Salonie Kulikowskiego wystawił szereg ruin starych zamków oraz widok pól Grunwaldzkich.

Betlowy olejek, olejek eteryczny z liści *Piper Betle,* bywa jasno-żółty, ciemno-brunatny, zapachu aromatycznego, smaku ostrego, palącego. Ciężar właściwy 0·958—1·044. Główny składnik jego *betlo fenol (chavi betol)* $C_{10}H_{12}O_2$ albo $C_3H_5C(CH)_3COH.COCH_3$, izomeron eugienolu, ciecz, silnie załamujaca światło, o zapachu nieprzyjemnym, przypominającym *betel.* Ciężar właściwy 1·067 w temp. 15°, temperatura wrzenia 254° C. Obok betlofenolu występuje w **B. o.** kadinen $C_{15}H_{24}$, a w jawańskim **B.** i chavikol.

Betomarsea *(Majumas-port),* niegdyś port stolicy Moabitu Rabbathu Moabu, obecnie port Keraku nad Martwym morzem; na mapie mozajkowej oznaczono go mianem Madaba; odkryty przez A. Musila w ruinach el Baladijje, na półwyspie el Lisân.

Beton. *Pale i słupy z* **B-u** *uzbrojonego.* Zamiana pali i słupów drewnianych przez betonowe ostatecznie weszła w życie. Pierwsze są z **B.** uzbrojonego pełnego, drugie z **B.** uzbrojonego pustego. Obydwa typy posiadają wielkie zalety z powodu swej odporności i elastyczności. Próby na zginanie, skręcanie i ściskanie, wykazały, że doskonale stawiają opór bez jakichkolwiek

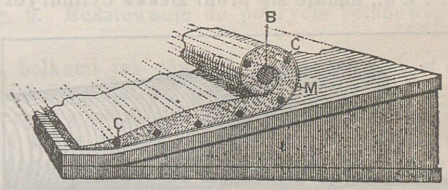

Fig. 1. Fabrykacja pala z betonu uzbrojonego.

odkształceń. Pale z **B.** uzbrojonego pełnego dochodzą do 15 — 20 metrów długości i 30 — 35 centymetrów średnicy. W słupach z **B.** uzbrojonego pustego długości 7—8 m, grubość chwieje się od 35—50 milimetrów. Te wyniki pozwoliły konstruktorom zużytkować nowy typ pali i słupów. *Pale z* **B.** *uzbrojonego pełnego.* Pale te przeważnie używane są przy robotach hidraulicznych i innych. Główną rolę odgrywa tutaj pręt stalowy B, umieszczony w środku. Do tego pręta przymocowuje się jeden koniec siatki metalowej M, długości nieokreślonej, a szerokości takiej, aby odpowiadała pożądanej wysokości pala (rys. 1). Często zamiast siatki metalowej kładzie się blachę dziurkowaną albo pełną. Taka

siatka lub blacha jest umocowana za pomocą listew żelaznych C, umieszczonych w niewielkich odległościach jedna od drugiej i równolegle do pręta centralnego. Na kracie tak urządzonej kładzie się **B.**, przyrządzony z grubego piasku i cementu Portland, w stanie nieznacznie stężałym. Warstwa **B-u** powinna być rozłożona równomiernie i ściśle określonej grubości. Cały ten kompleks umieszczony jest na równi pochyłej, która podtrzymuje pręt centralny i armaturę metalową. Wszystko to wprawia się w ruch obrotowy przy pomocy systemu kół zębatych, podczas gdy drążek zazębiony podnosi go w miarę tego, jak średnica pala wzrasta. Siatka metalowa, pokryta warstwą **B-u**, zwija się powoli koło pręta środkowego, ślizgając się po równi pochyłej i będąc pociągana ruchem nadawanym jej przez pręt. Jednocześnie walec żelazny ściska każdy zwój w ten sposób, aby całość była zupełnie jednolita. Kiedy pal doszedł do pożądanej grubości (rys. 2), druty stanowią mocną zbroję, która jest w stanie oprzeć się wszelkiemu działaniu zewnętrznemu. *Słupy z* **B.** *uzbrojonego pustego.* Tym słupom, używanym najczęściej do podtrzymania drutów telegraficznych, telefonicznych i t. d., nadaje się profil zlekka cylindryczno-

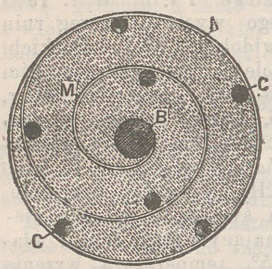

Fig. 2. Przekrój pala z betonu uzbrojonego.

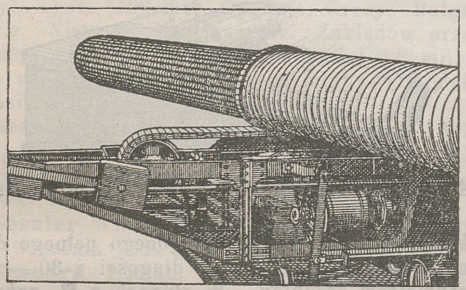

Fig. 3. Fabrykacja słupa z betonu uzbrojonego pustego.

stożkowy. Słupy te mają rozmaitą średnicę zależnie od wysokości. Fabrykuje się je za pomocą maszyn, zaopatrzonych w płytę, która podtrzymuje rdzeń cylindryczno-stożkowy z blachy, krajanej podłużnie, aby ułatwić zdjęcie gotowego słupa i wyciągnięcie rdzenia metalowego. W tym wypadku używa się takiego samego **B.**, jak poprzednio. Na rdzeniu rozkłada się naprzód armaturę z prętów żelaznych lub stalowych, rozmieszczonych podłużnie i przytwierdzonych do miejsca przez obręcz spiralną. **B.** ułożony w równych warstwach na armaturze zsuwa się na pas bez końca (rys. 3). Rdzeń jest wprawiony w podwójny ruch, rotacyjny i postępowy, jednocześnie zaś płyta porusza się podłużnie tak, jak pas obciążony **B-em.** W ten sposób tworzy się szereg wstęg spiralnych z **B.**, które, spojone jedne z drugiemi, zlepiają się przez zetknięcie tym silniej, że są naciskane w kierunku armatury i że są cięte w kliny, aby zwiększyć i ułatwić ich przyleganie wzajemne. Kiedy **B.** dosięga pożądanej grubości, słup jest gotowy, i pozostaje tylko okręcić go drutem na powierzchni i owinąć całkowicie wstęgą płócienną, która przeciwdziała zbyt szybkiemu twardnieniu **B-u**. Specjalne urządzenie pozwala unieść słup i usunąć go z rdzenia. *Ustawianie na miejscu pali z* **B.** *uzbrojonego pełnego.* Odbywa się ono za pomocą rury stalowej D, opatrzonej u dołu usuwalnym butem S, na którym się wspiera. Wewnętrzna średnica tej rury równa się średnicy pala, który tam będzie wprowadzony po wbiciu pokrywy. Rura jest umocowana w górnej części i przyśrubowana do kołpaka stalowego C, na którym znajduje się sworzeń B z tegoż metalu, przechodzący w blok stalowy E. Przez górną część tego bloku przechodzi baba M, bezpośrednio złączona z sworzniem cylindra parowego V, który go wprawia w ruch. Babie nadają kierunek ruchu sworznie pionowe, które łączą blok E z drugim blokiem F, umieszczonym ponad nim. Kołpak C. jest zaopatrzony dwoma uszami, do których przymocowuje się strzemiona, na kołkach przylegających do bloku E i naoliwiające się dowolnie. Sworzeń B, przechodząc swobodnie przez blok E, przenosi uderzenie baby M na kołpak C i wskutek tego na rurę. Strzemiona zaś umocowane na kołkach służą do wyciągania rury po wbiciu jej i wsunięciu pala do środka. But zostaje na dnie otworu i służy za podstawę dla pala (rys. 4). Przed wprowadzeniem pala do rury trzeba było przedewszystkim odśrubować kołpak C; teraz po skończonej robocie pozostaje wyciągnięcie rury. To dokonywa się przez działanie wentylu cylindra parowego z dołu w górę i ciągnienie bloku F po usunięciu kołpaka. *Umieszczanie słupów z* **B.** *uzbrojonego pustego.* Dokonywa się tak jak ze słupami drewnianemi. Grubsza część służy za podstawę. Wprowadza się ją w otwór, wydrążony w ziemi, potym za-

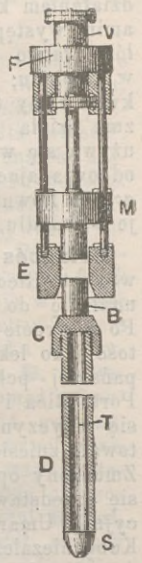

Fig. 4. Przyrząd do umieszczania pali betonowych.

sypuje ziemią to miejsce. *Tamy puste z* **B.** *uzbrojonego.* Użycie betonu do wielu robót artystycznych, tam pełnych, ścieków, akweduktów, mostów i wiaduktów stało się powszechnym. Ale inżynierowie nie odważali się budować z tego materjału pustych tam—upustów, któreby stawiły dostateczny opór dla wielkiego ciśnienia wody. Te śmiałe roboty zostały wykonane w dwuch miejscowościach Stanów Zjednoczonych przez Amerykanów. Zbudowali oni dwie tamy - upusty z **B.** uzbrojonego pustego, które zwycięsko opierają się naturalnemu parciu wody. Pierwsza taka tama urządzona została w Warrios Ridge Gap, w stanie Pensylwanji. Ta wydrążona tama ma prawie 115 metr. długości i średnią wysokość 7·60 metr. Drążki żelazne, stanowiące metalowy szkielet **B-u** mają 18 milim. średnicy. Szereg przegród odległych od siebie na trzy metry, również z **B.** uzbrojonego i poprowadzonych pionowo do głównego kierunku wznosi się wewnątrz i służy za filary podpierające ścianę

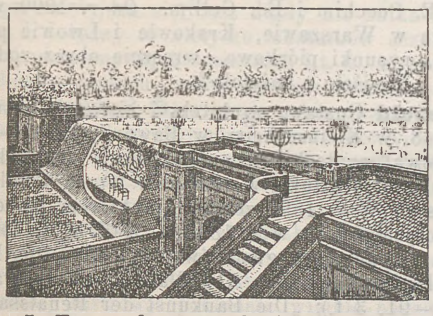

Fig. 5. Tama z betonu uzbrojonego pustego.

górną. Wysokość tych filarów równa się wysokości filarów, które podpierają dół. Przejścia połączone z mostem, urządzone są po przez przegrody w ten sposób, że można wewnątrz krążyć z jednego końca tamy do drugiego. Tę lekką i śmiałą budowlę przewyższyła jeszcze tama, zbudowana w Delwood-Park (stan Illinois) w parku, który jest miejscem zabaw. W ten sam sposób zagrodzono głęboki wąwóz, na dnie którego wił się strumień i utworzono w górze rodzaj stawu, po którym latem jeździ się na łodziach, a zimą na łyżwach. Na całej długości tama-upust jest pusta. Wnętrze oświetlone mnóstwem lamp elektrycznych i udekorowane rzadkiemi roślinami zamieniono na ogród zimowy, który upiększają jeszcze świecące kaskady. Ujścia tego pasażu łączą się przez galerje spacerowe z wolnym powietrzem, na zewnątrz prowadzą szerokie schody marmurowe. *Pokrycie ścian galerji w kopalni* **B.** *uzbrojonym.* Zastąpienie mularskich robót tego rodzaju pokryciem było przeprowadzone z powodzeniem przez głównego inżyniera górniczego w kopalniach Béthune. Okazało się przytem, że koszta tego rodzaju pokrycia są tańsze, niż analogiczne mularskie. Robotę wykonywa się częściami po 5 m. długości. W tym celu ustawia się w galerji cztery belki M w odległości 1·25 m. jedna od drugiej, nad któremi umieszcza się strop C. Belki pokrywa się deskami, które mają podtrzymywać **B.** na miejscu i jednocześnie służą mu za formę. Stateczność każdej belki jest zapewniona przez podpory A i przez części poziome stropu, które są osadzone na górnych końcach belek. Ich oddalenie jest niezmienne dzięki opaskom z płaskiego żelaza G, umocowanym na każdej z nich. Specjalne urządzenie pozwala dźwignąć belkę na wypadek, gdy tego wymaga nierówność gruntu, aby wklęsła strona sklepienia miała jednakową wysokość.

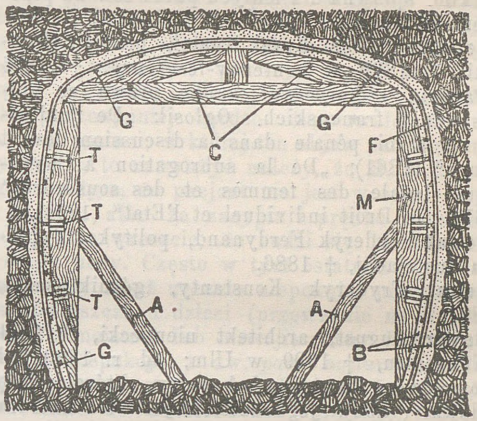

Fig. 6. Rusztowanie do pokrycia betonowego.

Poza belkami jak również ponad stropami, w odległości 75 milim. od poszycia z desek, umieszcza się pręty z płaskiego żelaza, które otaczają całość i które są ułożone jeden na drugim po dwa, F; tworzą one szkielet metalowy **B-u** uzbrojonego. Podstawy drewniane O utrzymują te pręty na pożądanej odległości. Oddzielone od siebie na 80 cent., są prócz tego powiązane poziomo przez druty, okręcone koło nich na 20 centym., i tworzą w ten sposob rodzaj kraty drucianej. Betonowanie B boków wykonywa się stopniowo od dołu do pochyłości sklepienia i z tyłu poszycia, które się usuwa powoli na pięć metrów długości. Do betonowania sklepienia łączy się za pomocą poszycia dwa ostatnie łuki i tam układa się **B.** Co się tyczy klina w sklepieniu, to wykonywa się go przy pomocy prostokąta drewnianego, nad nim umieszcza się szablon, którego łuk równa się łukowi, jaki powinna mieć wklęsła strona sklepienia w kluczu. Sklepienie kończy się na poziomie pierwszej belki. Trzeba koło 15 dni, aby przy sprzyjających warunkach **B.** stwardniał. Wtedy zdejmuje się kabłąki ze

sklepienia i po silnym wytarciu wklęsłych stron sklepienia i boków powleka się wszystko warstwą cementu prędko schnącego.

Betonowy pancerz dla statków wojennych zastosował wzamian stalowych płyt pancernych włoski majster okrętowy d'Adda. **B. p.** składa się z żelazobetonu, wzmocnionego wiązaniami stalowemi. Przy sześciokrotnej grubości w stosunku do stalowych pancerzy Kruppa ma **B. p.** posiadać jednakową z nim wytrzymałość. **B. p.** ma jedyną zaletę — taniość, natomiast jest dużo cięższy i wymaga wzmocnienia siły nośnej statku.

Betsiboka, rzeka na Madagaskarze, wypływa wraz ze swym lewym dopływem z pod Antanarivo i wpada do zatoki Bembato. Długość jej 480 klm. spławna dla małych parowców na przestrzeni 145 klm.

Beudant Leon Karol Anatol, prawnik francuski, * 1829 w Fontenay-le-Fleury, † 1895 w Paryżu, zreformował naukę prawa na uniwersytetach francuskich. Ogłosił: „De l'indication de la loi pénale dans la discussion devant le jury" (1861); „De la subrogation à l'hypothèque légale des femmes et des sousordres" (1867); „le Droit individuel et l'Etat" (1891).

Beust Fryderyk Ferdynand, polityk i dyplomata austrjacki, † 1886.

Beust Fryderyk Konstanty, górnik saski, † 1891.

Beyer August, architekt niemiecki, * 1834 w Künzelsau, † 1899 w Ulm; od r. 1880 był budowniczym tamtejszej katedry, której wieżę zbudował (1890); jego dziełem jest też katedra berneńska (1893).

Beyer Konrad, pisarz niemiecki, * 1834 r. w Pommersfelden, † 1906 w Moguncji; pisał dramaty, romanse, życiorysy, ogłosił pracę o Fryderyku Rückercie i wydał „Deutsche Poetik" (1899, III wyd.).

Beyerlein Franciszek Adam, pisarz niemiecki, * 1871 w Meisen, studjował prawo i historję w l. 1890—94 w Freiburgu (Bawarja) i Lipsku, gdzie na stałe zamieszkał. Ważniejsze z jego romansów: „Graue Leben. Ein Beitrag zur Psychologie des vierten Standes" (Monachjum, 1903, II wyd.); „Jena oder Sedan?" (Berlin, 1907, 220 wyd.); „Similde Hegewalt" (1904, 50 tysięcy); „Ein Winterlager" (1907, 20 wyd.); jest też **B-a** dramat „Zapfenstreich" (Berlin, 1908, 28 wyd.). **B.** należy do najbardziej poczytnych autorów, porusza tematy aktualne i wszechstronnie je oświetla.

Beyle Henryk *(de Stendhal)*. „O miłości", przełożyli na polski W. Mitarski i St. Lack. Wstępem opatrzył St. Lack (Kraków, 1905, wydawnictwo Związku naukowo-literackiego „Wiedza i Życie", serja III, t. IV).

Beyschlag Franciszek, geolog niemiecki, * 1856, studjował górnictwo w Halli i Berlinie; pracował w krajowym zakładzie geologicznym; 1898 został profesorem, 1901 naukowym kierownikiem, a następnie dyrektorem Instytutu geologicznego. **B.** prowadzi zdjęcia geologiczne Prus i państw związkowych, bierze udział na zlecenie międzynarodowego kongresu geologów w opracowaniu geologicznej mapy Europy. Wydał: „Geologische Uebersichtskarte vom Thüringer Wald" (1 : 100,000, Berlin, 1897) i pracę nad węglową formacją w Saksonji.

Beyschlag Robert, malarz niemiecki, † 1903 w Monachjum.

Beyschlag Willibald, teolog protestancki napisał nadto: „Aus dem Leben eines Frühvollendeten" (1895); „Leben Jesu" (1901—02); „Neutestamentliche Theologie" (1896); „Aus meinem Leben" (1896—98); † 1900 w Halli.

Bezlerówna Henryka, malarka, * w Warszawie, studja malarskie odbywała tamże u Nowińskiej, A. Badowskiego i K. Mordasewicza, potym w r. 1900 i 1901 w Akademji florenckiej pod E. Socchim i Ed. Gellim. Od r. 1900 wystawia w Warszawie, Krakowie i Lwowie portrety, rysunki piórkowe, wreszcie obraz rodzajowy „Wyjście z kościoła".

Bezold Gustaw, architekt i historyk sztuki, * 1848 w Kleinsorheim w Bawarji; 1868 — 73 studjował na technice monachijskiej architekturę i historję sztuki, w ostatnich latach habilitował się. W r. 1892 został dyrektorem muzeum w Norymberdze, w l. 1898 — 1902 wybudował kilka wspaniałych gmachów. Ogłosił: „Die kirchliche Baukunst des Abendlandes" (Sztuttgard, 1884—91, 3 t.); „Die Baukunst der Renaissance in Deutschland, Holland, Belgien u. Dänemark" (t., 1900); razem z B. Riehlem „Die Kunstdenkmale des Königreiches Bayern" (Monachjum, 1892—1803); z Dehio „Die Denkmäler der deutschen Bildhauerkunst" (Berlin, 1905).

Bezold Wilhelm, fizyk i meteorolog niemiecki, † 1907 w Berlinie. Ogłosił nadto: „Zur Theorie des Erdmagnetismus" (Berlin, 1897); „Beobachtungen der meteorologischen Stationen im K. Bayern" (1879—1885, 5 t.); od 1885 wydawał: „Ergebnisse d. meteorologischen Beobachtungen im preussischen Beobachtungsnetz sowie des meteorologisch magnetischen Observatoriums in Potsdam u. des aeronautischen Obtbei Tegel" (1885—1902, 48 t.); z A. Coymem „Gesammelte Abhandlungen aus den Gebieten der Meteorologie u. des Erdmagnetismus" (Brunświg, 1906).

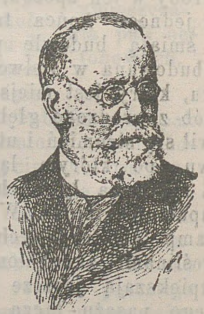

Bezold Wilhelm.

Bezrobocie, w znaczeniu braku pracy, jest złem nieuniknionym współczesnego ustroju kapitalistycznego, pod wpływem przesileń (kryzysów) stale się zaostrza. Działa tu mechanizm nader prosty. Z jednej strony kapitalizm rujnuje drobnych posiadaczy-włościan, rzemieślników i producentów domowych—i wciąga w wir swego obrotu siły robocze kobiece i dziecięce, a także robotników przybyłych z okolic bardziej zacofanych przemysłowo i kulturalnie: wszystko to powiększa armję proletarjatu do rozmiarów olbrzymich. Z drugiej strony wprowadzanie maszyn i ciągłe ich doskonalenie „uwalnia“ mnóstwo rąk roboczych. Przy coraz większym ubożeniu ludności wzrost wytwarzania, związany z rozszerzeniem rynków, nie może pochłonąć nadmiaru sił roboczych. Rozwój techniki odbywa się ciągle i masy robotników, „zbyteczne“ kapitałowi, zostają usunięte od produkcji. W ten sposób powstaje t. zw. armja odwodowa przemysłu, ta armja zapasowa bezrobotnych, która w okresie przesilenia wzrasta, w czasie rozkwitu przemysłowego zmniejsza się, lecz nigdy nie znika zupełnie. I dotyczy to nietylko robotników sezonowych: budowlanych, krawieckich i t. d., nietylko parobków wiejskich, ale *wszystkich* warstw proletarjatu. Zewsząd **B.** werbuje sobie ofiary, grożąc im widmem niepewności nawet wtedy, gdy mają pracę. W okresach przesileń armja odwodowa wzrasta do rozmiarów wprost potwornych, dochodząc do czwartej części, w niektórych gałęziach do połowy ogólnej liczby robotników, a śród robotników sezonowych—w sezonie „martwym“— nawet do 70%. Niektórzy ekonomiści (Brentano, Jastrow) pokładali wielkie nadzieje we wzroście karteli i trustów, od których spodziewano się, że uregulują wytwarzanie i usuną przesilenia i brak pracy. Tymczasem te „regulatory“, jak wykazało życie, doprowadzają tylko do ostateczności sprzeczności ustroju kapitalistycznego i same są nowemi czynnikami przesileń i **B-cia.** I jeżeli dawniej można było naogół uważać za ustalony dziesięcioletni cykl przesileń, to obecnie, w dobie trustów i karteli, przerwa między kryzysami zmniejszyła się niemal o połowę. Coraz szybciej mknie świat kapitalistyczny od przesilenia do przesilenia i w ciągu tego biegu idzie za nim nieodstępny jak cień brak pracy. Tylko uspołecznienie środków produkcji mogłoby wyrwać z korzeniem to zło nieuniknione obecnego ustroju. Wszelkie inne usiłowania są zaledwie półśrodkami, a do nich należą: roboty publiczne (zainicjowane przez m. Manheim r. 1891), wszelkie biura i giełdy pracy, „system gandawski“ subsydjowania związków zawodowych, dających zapomogi pozbawionym pracy (w Danji, Belgji, Francji, Holandji, Luksemburgu i w Niemczech), ubezpieczenie państwowe bezrobotnych w Norwegji i kasy miejskie dla bezrobotnych w Holandji, Lipsku, Berlinie, Bazylei, Genewie, Bolonji i Wenecji. Por. Steinman-Bucher „Die Arbeitslosigkeit“ (1882); V. Böhmert „Zur Statistik der Arbeitslosigkeit“ (1895); Hirschberg „Die Massnahmen gegenüber die A.“ (1893); Bibliographie du chômage“ (Paryż, 1902); S. Siemkowski „Zagadnienie braku pracy“ (1914, *Trybuna* № 14); Iwiński „Bezrobocie“ (1909, *Wiedza* № 20—24).

Bezsenność, objaw chorobowy, występuje bądź u osobników naogół neuropatycznych, bądź też u ludzi z określoną postacią choroby nerwowej, najczęściej w neurastenji, histerji lub w chorobach umysłowych. I w warunkach normalnych zdarzać się może **B.** w ciągu paru lub szeregu nocy, jeżeli myśl nasza jest czymś wyłącznie opanowana, zwłaszcza jeżeli przeżywamy jakieś chwile ciężkie w życiu. Przeważnie jednak jest to wtedy objaw przemijający. U ludzi chorych **B.** może również być objawem niestałym, zdarzają się jednak dość często przypadki ciężkiej stałej (w ciągu lat) albo przynajmniej bardzo długotrwałej **B.** Co dotyczy postaci, w której ten objaw patologiczny występuje, to zauważyć należy, że **B.** może polegać na tym, że pacjent nie jest w stanie długo zasnąć, albo że zasypia i prędko znów się budzi, albo wreszcie, że budzi się kilkakrotnie w ciągu nocy. Często w tym ostatnim wypadku towarzyszy **B-ci** uczucie niepokoju, nawet strachu. Zwłaszcza u dzieci (przeważnie na tle padaczki samoistnej lub histerji) znany jest objaw nocnego niepokoju, t. zw. *pavor nocturnus*, kiedy dzieci zrywają się w strachu z łóżka, biegną przeważnie do rodziców lub starszego rodzeństwa, płaczą, i skarżą się, że czegoś się boją. Zwalczenie **B.** należy często do najtrudniejszych zadań lekarza specjalisty. W chorobach umysłowych należy dawać środki nasenne, nawet przez czas dłuższy; w chorobach zaś nerwowych lepiej jest możliwie unikać stałego używania środków nasennych, a poddać systematycznemu leczeniu chorobę podstawową; często uspokojenie ogólne oraz wzmocnienie układu nerwowego przy pomocy odpowiednio zaleconych środków usuwa między innymi objawami również **B.**

Bezsonow Piotr, rosyjski slawista, † 1898.

Bezzuoli Józef, malarz historyczny włoski, * 1784 we Florencji, † 1855 tamże. Ważniejsze jego prace: „Zdobycze Cezara“ (jedenaście obrazów, galerja Pitti); „Wejście Karola VIII do Florencji“, arcydzieło **B-go;** z alegorycznych obrazów wymienić należy: „Umiarkowanie“, „Sprawiedliwość“, „Ostrożność“, „Siła“ (pałac wielkoksiążęcy).

Będzin, miasto powiatowe w gub. Piotrkowskiej, (1909) liczyło 40,970 m., w tym żydów 48%, katolików, ewangielików 48%, prawosławnych 3%; powiat Będziński podług spisu 1897 miał Polaków 86,2%, żydów 10,6%, Ro-

sjan, Mało-Białorusów 1,3%, Niemców 1,6%, ogół ludności (1907) wynosił 320,805 m. Przemysł **B-a** zatrudnia około 600 robotników i wytwarza za $1^1/_2$ miljona rubli. Przeważa przemysł metalowy (rob. do 350 i produkcja 1,200,000 rb.); dalej idzie młynarstwo.

Biała, miasto powiatowe w gub. Siedleckiej, liczyło w 1909 r. 13.350 m., w tym katolików 38,4%, żydów 48,2%, prawosławnych 13%. W powiecie Bialskim na 85,545 m. (1906) było: katolików 43,493 czyli 50,8%; prawosławnych 22,089 czyli 25,8%, żydów 19,481 czyli 22,7%, luteran 447 czyli 0,5%.

Biała, miasto powiatowe w Galicji, łącznie z Bielskiem szląskim, oddzielonym od niej rzeczką Białą, liczy koło 30.000 miesz.

Biała, wyspa wulkaniczna w Nowej Zelandji, w pobliżu zatoki Plenty, stanowi jedną masę siarki, wynurzającej się z fal morskich na wysokość 275 m. Pośrodku wyspy otwiera się na wysokości 45 m. krater napełniony wodą, nasyconą kwasem solnym i siarkowym, o temperaturze 43°. Z krateru rozchodzą się ciągle wyziewy pary siarkowej. Siarka nadzwyczaj czysta, mająca zaledwie 2% domieszek. Próby eksploatacji nie udawały się przedewszystkim z powodu trującej atmosfery, przesyconej parą siarki i chlorowodoru.

Biała broń, broń sieczna lub kolna, jak: pałasz, bagnet, dzida w przeciwieniu do broni palnej.

Biała szczeć, jeden z objawów szkorbutu u świń źle karmionych, trzymanych w wilgotnych, niezdrowych chlewach; występuje również w przebiegu chronicznej róży.

Białaczka *(leczenie)*. W ostatnich latach z dobrym wynikiem stosują naświetlanie śledziony i kości (resp. szpiku kostnego) promieniami Roentgena. Umiejętne, krótkotrwałe stosowanie promieni Roentgena wywołuje znaczne zmniejszenie ilości białych krążków krwi i tym samym widoczną poprawę. Niestety, o zupełnym wyzdrowieniu nie może być mowy, i po pewnym czasie występuje pogorszenie, prowadzące do śmierci.

Białka rudnica *(Porthesia chrysorrhoea)*, gatunek motyli z rodziny prządek *(Bombycidae)* o białym zabarwieniu; przednie brzegi skrzydeł pierwszej pary od spodu nieco czarne, wewnętrzny brzeg trendzelkowaty; odwłok u samców czerwonawo-brunatny z rdzawo-żółtym uwłosieniem w okolicy odbytu; u samic czarno-brunatny z czerwono-brunatnym uwłosieniem; szerokość 30—34 mm.—Gatunek ten rozpowszechniony w całej Europie od połowy czerwca do końca lipca. Jajeczka składa **B. r.** w ciemno-brunatnych kokonach, 25 mm. długich i 5 mm. szerokich, utworzonych z włosków okolicy odbytowej; kokony przykleja do dolnej powierzchni liści.—Gąsienice, 35 mm. długości, pokryte czarno-szaremi i żółto-brunatnemi włoskami z czerwono-brunatnemi linjami na grzbiecie i białemi prążkami po bokach; na czwartym, piątym i jedenastym pierścieniu pęczki brunatnych włosków, na dziewiątym i dziesiątym czerwonawa brodawka; od sierpnia aż do maja gąsienice gromadnie zimują w dużych gniazdach, utworzonych z liści na drzewach liściastych, mianowicie: na owocowych, dębach, bukach, wiązach.—Poczwarka czarna, pokryta brunatnawemi włoskami, spoczywa w brunatno-szarym kokonie na ziemi.—**B. r.** należy do szkodników. Środki walki z nią polegają na obcinaniu i paleniu gniazd gąsienic.

Białogród, stolica Serbji, (1905) 80,000 m.

Białoruś zajmuje obecnie 5 guberuji: Mohylewską, Mińską, Wileńską, Witebską i Grodzieńską, aczkolwiek tylko w dwuch pierwszych Białorusini stanowią przeszło 75% ludności. Inne gubernie z tej grupy Białorusini zamieszkują wspólnie z Litwinami, Łotyszami, Rusinami i Polakami. Ci ostatni w powiecie Białostockim liczą przeszło — 34%, a w Bielskim — 28·6%. Rusini w Bielskiem—39·1%, Brzeskiem—64·4% i w Kobryńskiem—79·7%. Jako zakątek łotewski należy uważać na **B-si** powiaty: Dźwiński (39% Łotyszów), Luciński (57·6%) i Rieżycki (64·1%). Wreszcie w pow. Trockim przeważają Litwini, których pokaźna ilość mieszka nadto w pow. Święciańskim i Wileńskim. Wielkorosjanie jedynie w Witebszczyźnie posunęli swoje kolonizacyjne forpoczty w głąb **B-si.** Natomiast Białorusini wdarli się klinem w ziemie rdzennie rosyjskie, opanowawszy pow. Kraśnieński w gub. Smoleńskiej i zapuściwszy liczne zagony swe do gub. Twerskiej, Pskowskiej, Orłowskiej, Czernihowskiej i niektórych innych. Ta odporność przeciwko kolonizacji wielkorosyjskiej pomimo tak bezpośredniego sąsiedztwa i polityki rusyfikatorskiej świadczy o sile wewnętrznej i spoistości Białorusinów oraz o ich odrębności plemiennej. Uznają to antropologowie i gieografowie (A. Hettner), twierdząc, że Białorusini stanowią odrębny zdawien dawna ustalony, samoistny typ narodowościowo-plemienny, około 8 mil. ludzi na swym obszarze etnograficznym liczący. Białorusini, jak z dziejów wiadomo, bardzo wcześnie zdobyli się na organizację państwową, lecz równie wcześnie ją utracili. Naród białoruski powstał ze zlania się plemion słowiańskich: Krywiczan, Dregowiczów i Radymiczan, które w dobie X—XIII w. tworzyły w granicach dzisiejszej **B-si** liczne niezależne księstewka, ciążące ku Połockowi. Od Giedymina, t. j. od czasu podbicia **B-si** przez Litwinów, datuje się nowa wspólna dla **B-si** i Litwy karta dziejowa, na której Białorusini zaznaczyli się chlubnie, uczyniwszy swój język w całym państwie Litewskim językiem urzędowym sądu i administracji oraz językiem domowym wyższych klas litewskich.

W tym języku wydano słynny „Statut Litewski“ (1588). a jeszcze wcześniej „Bibl̨ę doktora Skoryny“ (1517) i w. in. dzieł. Dopiero w XVII wieku polszczyzna wzięła górę nad białoruszczyzną na Litwie, a ustawa sejmowa 1696 usankcjonowała tę przewagę ostatecznie. Odtąd datuje się wtargnięcie polszczyzny do samej **B-si** i polonizacja jej klas wyższych. Przejście **B-si**, wskutek rozbioru Polski, pod panowanie rosyjskie uczyniło ten kraj polem doświadczalnym dla rusyfikacji: stworzono całą teorję „oficjalną“ o **B-si**, jako „rdzennie rosyjskim kraju“. Nastąpiły straszna reakcja i ucisk wszystkiego, co tchnęło białoruszczyzną. Odrodzenie narodowe na **B-si** datuje się dopiero od lat 80 zeszłego wieku, kiedy wskutek obudzenia się ruchu demokratycznego, śród kształcącej się na uniwersytetach młodzieży, z **B-si** pochodzącej, nastąpiło pierwsze zbliżenie inteligencji białoruskiej (przeważnie polskiej) do ludu. Odtąd po uniwersytetach: w Petersburgu, Moskwie, Charkowie, zaczynają się organizować białoruskie studenckie „hromady“ i szerzyć ideę „pójścia w lud“. Odtąd zjawiają się coraz częściej i nowi pisarze białorusy, tworzący już nie w duchu szlacheckopolskim (jak Wincenty Marcinkiewicz), ale w narodowym białoruskim, jak Maciej Buraczok (Bohuszewicz), Janka Łuczyna (Niesłuchowski), Januk Żurba i inni. Podejmowane są usiłowania stworzenia popularnej białoruskiej literatury dla ludu. Od 1903 roku zaczyna się rozwijać na Białorusi ludowy ruch białoruski, nie ciężący ani na wschód, do Rosjan, ani na zachód, do Polaków, lecz interesy **B-si**, jej ludu, mający przedewszystkim na pieczy. Ogarnia on młodzież szkolną i liczy mnóstwo zwolenników śród starszych gimnazjalistów, studentów i nauczycieli ludowych białoruskich. Kiedy w roku 1906 r. zezwolono napowrót na **B-si** na naukę elementarną w języku białoruskim, ojcowie dzieci białoruskich przeprowadzali powszechnie w gminach uchwały, żądające stosowania tego prawa jaknajprędzej i jaknajszerzej w praktyce. Ruch inteligencki białoruski koncentruje się głównie w Wilnie i w Petersburgu, i jako ideał polityczny stawia osiągnięcie autonomji **B-si** z własnym sejmem. Podobne żądania stawia również najmłodsza, lecz i najżywotniejsza organizacja polityczna na **B-si** „Białoruska Socjalistyczna Hromada“, która w 1903 r., w zaraniu swego powstania, wystawiła jako punkt naczelny swego programu politycznego: niezależność terytorjalną **B-si** z sejmem w Wilnie. Punkt ten na zjeździe 1905 r. zastąpiono żądaniem federowania Rosji na zasadach najbardziej demokratycznych; żądano utworzenia szeregu autonomicznych prowincji, śród których i **B.** stanowiłaby oddzielne autonomiczne terytorjum z sejmem własnym w Wilnie oraz z kulturalną autonomją dla wszystkich innych narodowości, zamieszkujących **B.** Por.: C. E. „Prądy autonomiczne śród narodowości państwa rosyjskiego“ (*Wiek XX*, 1909, № 13); „Formy nacjonalnago dwiżenia w sowremiennych gosudarstwach“ (Petersburg, 1910).

Białystok, miasto powiatowe w gub. Grodzieńskiej, ma 66,032 m. Podług spisu 1897 r. przypadało po wydzieleniu wojska: Żydów 40,759 czyli 66%, Polaków 11,280 czyli 18%, Niemców 3,635 czyli 5·5%, Wielkorosjan 3,959 czyli 5·9%, Białorusów 1,324 czyli 2%. W powiecie białostockim na 206,615 m. było: Polaków 34·1%, Żydów 28·4%, Białorusów 26 0%, Wielkorosjan 6·7%, Niemców 3·6%, Małorusów 0·3%.

Biancheri Józef, polityk włoski, * 1822, † 1908 w Turynie; wszedł do parlamentu sardyńskiego 1853, należał do prawicy, w gabinecie Ricasoli był ministrem marynarki, następnie wielokrotnie obierany był na prezydenta Izby niższej; ostatni raz 1890 r.

Bianchi Bianca, śpiewaczka niemiecka, jest od 1902 r. profesorką w akademji muzycznej w Monachjum.

Bianchi Ludwik, matematyk włoski, * 1856 w Parmie; studja odbywał w Pizie, gdzie 1886 został profesorem. Prace jego dotyczą szczególnie geometrji różniczkowej. Napisał: „Lezioni di geometria differenziale“ (Piza, 1894; II wyd., 1902—1903, 2 t.); „Lezioni sulla teoria dei gruppi e dei equazioni algebrichi“ (Piza, 1900); „Lezioni sulla teoria dei funzioni di variabili complesse“ (1901); „Lezioni sulla teoria dei gruppi continui“ (1903). Od 1900 jest wydawca *Annali di Matematica* w Medjolanie.

Biba Wincenty, pedagog czeski, † 1906.

Biberstein Teodor (Friedrich Marschal von), botanik, * 1768, † 1826. Uczestniczył w wyprawie Zubowa do Persji, był inspektorem jedwabnictwa w południowej Rosji. Jest autorem bardzo cennych prac o florze Krymu i Kaukazu: „Flora Tauricocaucasica“, „Centuria plantarum Rossiae meridionalis“ (wydawnictwa Akademji nauk w Petersburgu).

Biblja. W 1902 papież Leon XIII wyznaczył komisję przy kurji, *Commissio pontificia de re biblica*, złożoną z kardynałów i konsultorów celem badania biblji; Pius X potwierdził ją w 1904 r.

Bibljofag, nazwa stosowana do owadów, których poczwarki szerzą straszne zniszczenie w bibljotekach.

Bibljoteki polskie w Ameryce istnieją przy stowarzyszeniach polskich, przy parafjach, jako działy w bibljotekach publicznych, fundowane kosztem zarządów miejskich. Największą jest bibljoteka „Związku Narodowego Polskiego“ w Chicago fundacji Henryka Kałusowskiego, następnie idą: bibljoteka „Czytelni Polskiej w Buffalo“, **B.** parafji Stanisława Kostki w Chicago, **B.** miejska tamże, **B.** „Zjednoczenia Polaków“ fundacji Erazma Jerzmanowskiego w New-Yorku.

W ogóle większe miasta i parafje zazwyczaj posiadają swoje bibljoteki.

Bichat Ernest, fizyk francuski, * 1845, † 1905, profesor uniwersytetu w Nancy od 1888, gdzie stworzył instytut chemiczny i elektrotechniczny; prace jego dotyczą głównie magnetyzmu i elektryczności. Ogłosił: „Recherches sur la polarisation rotatoire magnetique“ (1873); „le Pouvoir rotatoire magnetique des liquides et leurs vapeurs“; z Blondlotem „Différence de potentiel entre les liquides“; Introduction á l'étude d'électricité statique; „Production de l'ozone par les decharges électriques“; „Recherches sur les rayons N, decouverts par Blondlot“ (Sprawozdania Akademji francuskiej 1904).

Bichat Marja F.

Bichat Marja Franciszek Ksawery, anatom francuski ob. gł. dzieło.

Bickell Gustaw, orjentalista i teolog niemiecki w r. 1891 został profesorem uniwersytetu w Wiedniu; † 1906 tamże.

Bidlo Jarosław, historyk czeski, * 1868 w Zaborzu. Studja uniwersyteckie odbył w Pradze, później prowadził badania archiwalne w Petersburgu, Wilnie, Warszawie i Krakowie. W 1900 został docentem uniwersytetu praskiego, 1905 profesorem nadzwyczajnym historji powszechnej, specjalnie Europy wschodniej i półwyspu Bałkańskiego. Prócz wielu rozpraw ogłosił: „Ceszti emigranti w Polsku w době husitské a mnich Jeronym Pražský“ (1895); „Dějiny Ruska w XIX století“ (1907—1908); „O konfessi bratrské z r. 1573“ (1906) i t. d.

Biedermann Waldemar, baron, pisarz niemiecki, * 1817, † 1903 w Dreźnie; od 1869—87 był gieneralnym dyrektorem saskich kolei żelaznych; ogłosił: „Goethe und Leipzig“ (1865); „Goethe-Forschungen“ (1879, 1886, 1899); „Goethe Gespräche“ (1889 — 97, 10 tomów); listy Goethego i t. d., wogóle wyłącznie poświęcił się studjom nad Goethem.

Biedroń Jan, działacz społeczny w Galicji, zasłużony szczególnie koło podniesienia mleczarstwa u włościan, wydawca kalendarza dla gospodarzy wiejskich. Ogłosił: „Uwagi w sprawach rolniczych“ (Kraków, 1909); „Chłopska macierz rolnicza“, „Jakie ziarno, taki plon“ (Kraków, 1908).

Biedroński Leon, malarz, † w Warszawie 1907 r.

Biedrzycki Stefan, agronom, inżynier mechanik, napisał: „Ochronniki niezbędne przy maszynach rolniczych“ (Warszawa, 1909); „Wobec braku rąk roboczych“ do spółki z Moszczeńskim Stefanem (1910).

Biegas Bolesław, rzeźbiarz polski, modernistycznego kierunku, * w Ciechanowskim 1878 r. Na wystawie higienicznej warszawskiej w chłopskiej chacie, za staraniem d-ra Rajkowskiego z Ciechanowa, pomieszczono jako przyczynek do lecznictwa ludowego, rzeźby: stara baba, stawiająca garnek na brzuchu chorej, etc. Mało kto wiedział, iż twórcą ich jest wiejski chłopak, kilkunastoletni samouczek, umiejący zaledwie czytać i pisać. Gdy pisma ilustrowane umieściły reprodukcje kilku rzeźb Biegasa, grono ludzi dobrej woli z Al. Świętochowskim na czele zajęło się jego losem, wysyłając go do krakowskiej Szkoły sztuk pięknych. Tutaj atoli nie wiele mógł skorzystać: ani on swoich profesorów, ani oni jego zrozumieć nie mogli, to też mimo paroletniego pobytu w szkole **B.** pozostał nadal samoukiem, wywierając natomiast wpływ na młodsze pokolenie rzeźbiarzy. Jego fantastyczne utwory, jego dziwne postaci z kurczowo zaciśniętemi rękami, wywoływały mnóstwo zdań sprzecznych, swą odrębnością wyróżniały się pośród utworów pozostałych rzeźbiarzy. Pisma poświęcone sztuce, jako to: *The Studio, Artist, La Plume* i wiele innych podnosiły jego utwory. Oprócz wspomnianych utworów fantastycznych, jak: „Rozpacz“, „Wichura“, „Piekło“, „Szopen“, „Natchnienie“ i t. d., wykonał wiele portretów (Boznańskiej, Miecznikowa i t. d.), odznaczających się wysokiemi zaletami artystycznemi, probował wreszcie swych sił w malarstwie i literaturze, wydając: „Przyszłość i przeszłość“ (1903); „Wędrówka ducha myśli“ (1904); „Graczak“ (1905); „Owczarek Lechit“ (1906); „Sculpteur et Peintre“ (1908); Orfiola“ (1907); „Bramir“ (1909). Od r. 1899 zamieszkał w Paryżu.

Bielajewcwie, bracia, dekabryści, Aleksander i Piotr. Aleksander kształcił się w korpusie morskim, odbył kilka podróży; z bratem należał do „Północnego Towarzystwa“, pozostawił „Zapiski“ *(Russkaja Starina,* 1880—81).

Bielecki Jan, chemik. Napisał: „Rzut oka na rozwój chemji w XIX w.“ (Warszawa, *Wszechświat,* 1901); „Recherches sur une nouvelle synthèse des derivés du biphenyle“ (Gienewa, 1900); „Ueber Synthesen in der Diphenylreihe“ (Berlin, 1901, *Ber. d. d. chem. G.);* „O wpływie grup metylowych na własności farbierskie barwników zasadowych trójfenylmetanowyah“ z Koleniewem (Warszawa, 1908, *Chem. Pol.*); „O kwasie chlebowym“ (Warszawa, 1909, *Chem. Pol.);* Przyczynek do znajomości rud żelaznych krajowych i innych“ (Warszawa, 1909, *Chem. Pol.);* „Glinki ogniotrwałe Królestwa Polskiego“ (tamże, 1909); „O glince zielonej w Królestwie Polskim“ (tamże, 1909); „Ueber Mesitylen — trialdehyd“ (1908).

Bielenie. Podczas bielenia elektrycznego prąd elektryczny rozkłada rozpuszczony w wodzie chlorek sodowy na sód i chlor. Sód znów rozkłada wodę i tworzy wodzian sodu, który od działania chloru przekształca się na podchloryn

sodu. Obok tego wytwarza się jeszcze chloran i powrotnie chlorek sodu. Te dwa produkty, bezwartościowe w procesie bielenia, podnoszą tylko koszta procesu, gdyż zużywają prąd. Skierowano usiłowania w celu usunięcia tych niedogodności. Z początku używano aparatów, połączonych równolegle, napięcie wynosiło 5 woltów, elektrody były z węgla, później zamiast tanich węglowych elektrodów, szybko zużywających się i zanieczyszczających płyn bielący, zaczęto stosować elektrody platynowe, w szereg połączone aparaty z prądem dynamomaszyny o wysokim napięciu. Zdołano zredukować znacznie powstawanie szkodliwych chloranów i chlorków. Z 10%-wego roztworu chlorku sodowego otrzymuje się w temperaturze 20° płyn do bielenia z zawartością 2·09% podchlorynu, 0·6% chloranu i 7·9% chlorku sodowego; inaczej 1% chloru przypada na podchloryn, 0,2% na chloran i 4·8% na chlorek sodu. Bielone elektrycznym sposobem materjały łatwiej myją się, niż traktowane chlorkiem wapna, nie potrzeba poddawać ich działaniu kwasu, nie zachodzi obawa powstawania plam żółtych, wywoływanych oksycelulozą. Wreszcie bielenie elektryczne okazuje się tańszym. Por. Schopp „Elektrische Bleicherei“ (Sztutg., 1900); Engelhardt „Hypochlorite und elektrische Bleiche“ (Halle, 1903); Wagner „Die elektrische Bleicherei“ (Wiedeń, 1907).

Bieliński Józef, lekarz i historyk, ogłosił nadto: „Proces filaretów w Wilnie“ (Kraków, 1888); „Reforma uniwersytetu Wileńskiego“ (t., 1895); „Uniwersytet Wileński“ (t., 1899 — 1900); „Żywot ks. Adama Jerzego Czartoryskiego“ (Warszawa, 1905); „Królewski Uniwersytet Warszawski“ (tamże, 1907, t. I); „Wydział teologiczny król. Warsz. Uniwersytetu“ (t. 1907). Prócz tego umieszczał rozprawy historyczne w *Przeglądzie lekarskim*, *Przeglądzie historycznym*, *Przeglądzie bibliotecznym*, *Kwart. hist.*, *Bibl. Warsz.*, *Kraju* i in. **B.** został 1890 r. powołany na członka korespondenta Tow. lek. krak. i członka komisji do badań w zakresie historji literatury i oświaty w Polsce przy Ak. Umiejęt. w Krakowie; 1905 mianowany członkiem honorowym Tow. Przyjaciół Nauk w Poznaniu, 1902 członkiem Tow. hist. we Lwowie, 1908 Tow. naukowego Warszawskiego; od 1909 r. jest członkiem koresp. Tow. Przyj. Nauk w Wilnie. Należał do członków założycieli Tow. miłośników historji w Warszawie.

Bielschowsky Albert, historyk literatury, * 1847 w Namslau (Szląsk), † 1902 w Berlinie. Po odbyciu studjów filologicznych, czas jakiś jako nauczyciel mieszkał w Frankfurcie, później przeniósł się do Berlina. Ogłosił: „Schwiegerlingsche Puppenspiel vom Doktor Faust“ (Brieg, 1882); „Geschichte der deutschen Dorfpoesie in XIII Jahrhundert“ (Berlin, 1890); „Goethe sein Leben und seine Werke“ (Monachjum, 1908, 13 wyd.); z licznych prac o Goethem ta uchodzi za najlepszą pod każdym względem; „Friederike und Lili“ (t., 1906).

Bielsk, miasto powiatowe w gub. Grodzieńskiej, liczył 7,461 m. W powiecie bielskim na 164,441 m. podług spisu 1897 było: Polaków 34·9%; Małorusów 39·1%; Żydów 14·9%; Wielkorosjan 5·9%, Białorusów 4·9%; Niemców 0·2%.

Bielsk, miasto na Szląsku austrjackim (1900) 16,597 m., w tym 15·1% Polaków, 84·3% Niemców; 0·6% Czechów; powiat bielski (1904) posiadał ludności 90,671 w tym 62,854 Polaków (69·83%); 27,317 Niemców (30·17%); 500 Czechów.

Biełyj Andrzej (pseud, Borysa Bugajewa), poeta rosyjski, * 1880 r., ogłosił tom utworów w duchu jaskrawo dekadenckim: „Złoto w łazuri“ (1904). Drukuje też rozprawy filozoficzne i estetyczne. **B.** należy do twórców szkoły dekadenckiej w Rosji, cieszy się wielką poczytnością.

Bienaimé Amadeusz Piotr Leonard, admirał i polityk francuski, * 1843 w Paryżu. Doszedłszy do rangi kapitana 1887 r., odbył wyprawę na Szpitzberg i brał udział w zajęciu Madagaskaru przez Francję. W r. 1895 został kontradmirałem, 1900 wice-admirałem, 1901 szefem sztabu generalnego marynarki i prefektem Tulonu (1902). Z powodu zatargu z ministrem Pelletanem w 1904 podał się do dymisji i wszedł w szeregi grupy nacjonalistycznej, która postawiła jego kandydaturę do parlamentu. **B.** został obrany deputowanym 1905 r. Ogłosił do spółki z Colliardem „Peril national“ (1905).

Bienaymé Artur Franciszek, inżynier francuski, * 1834 w Paryżu, † 1906 tamże. Po skończeniu szkoły politechnicznej (1853), został inżynierem morskim. W 1886 otrzymał nominację na dyrektora robót morskich, później dyrektora Szkoły aplikacyjnej inżynierji morskiej w Brest. W 1900 został członkiem Ak. nauk. Z jego prac ważniejsze: „les Machines marines“; „Cours professé à l'Ecole d'aplication du génie maritime“ (1887).

Bienermann Fryderyk, historyk nadbałtycki, * 1838 w Liwlandji, † 1903 w Freiburgu (Bawarja). Studjował w Dorpacie i Niemczech teologję i historję; 1865—85 był nauczycielem wyższym w Rewlu; 1866 — 87 bibljotekarzem miejskim w Rydze; 1869 — 71 redaktorem *Revalschen Zeitung*, 1880 — 87 wydawcą *Baltischen Monatschrift*, 1888—91 redaktorem *Unsere Zeit* w Lipsku i jednocześnie przebywał we Freibergu jako profesor uniwersytetu. Ogłosił: „Briefe und Urkunden zur Geschichte Liwlands in dem Jahren 1558 bis 1562“ (Ryga, 1865 — 76, 5 t.); „Aus baltischer Vorzeit“ (Lipsk, 1870); „Die Ostseeprovinzen, vornehmlich Esthland“, 1788—1790“ (Petersburg, 1874); „Aus Livlands Luthertagen“ (Rewel, 1883); „Aus den Tagen Kaisers Pauls“

(Lipsk, 1886); „Die Statthalterschaftszeit in Livu. Esthland, 1783—96“ (t., 1886); „Dir Dorpater professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Aleksander I“ (Rewel, 1902).

Bienerth Ryszard, polityk austrjacki, * 1863 w Weronie. Karjerę rozpoczął w namiestnictwie sztyryjskim. W 1905 r. był kierownikiem ministerjum oświaty w gabinecie Gautscha; w 1906 ministrem spraw wewnętrznych w gabinecie Becka; w 1908 objął stanowisko premjera i utworzył gabinet urzędniczy.

Bien-hoa, miasto w Kochinchinie francuskiej, odległe 25 klm. od Saigonu nad Donnai, 20,000 m., posiada cukrownie. Tutaj odnieśli Francuzi zwycięstwo nad Annamitami 1861 r.

Bienville Jan Chrzciciel *Lemoine*, gubernator francuski Luzjany, * 1680 w Montréal (Kanada), † 1765 we Francji.

Bier August.

Bier August, chirurg niemiecki, * 1861, następca Bergmana na katedrze chirurgicznej w Berlinie. Stworzył metodę leczenia zapaleń za pomocą przekrwienia czynnego lub biernego. Główne zasady tej metody wyłożył w dziele: „Przekrwienie jako środek leczniczy“. Pierwszy też zaczął stosować t. zw. znieczulenie lędźwiowe przy operacjach dolnej połowy ciała.

Bierbaum Otto Juljusz, pisarz niemiecki, ogłosił nadto: „Irrgarten der Liebe“, pieśni, wiersze i aforyzmy z lat 1885—1900“ (Lipsk, 1901); „Deutsche Chansons“, pieśni kabaretowe (Berlin, 1901); „Stella und Antonie“ (1903); „Podróż sentymentalna w automobilu“ (1903); „Stilpekomödien“ (1905); „Przygody Zapfelkerna“ (1905). Pismo artystyczne wydawane przez **B-a** nazywało się *Pan*, a nie jako mylnie w gł. dziele podano *Pau*; † w lutym 1910 r. w Berlinie.

Biermann Bogumił, malarz niemiecki, † 1908 w Berlinie.

Biermer Magnus, ekonomista niemiecki, * 1861; studjował nauki prawne i państwowe; 1893 został nadzwyczajnym profesorem w Münsterze, 1898 zwyczajnym profesorem w Greifswaldzie, 1900 w Giessen. Napisał: „Organisation und Aufgaben der Handelskammern“ (Bonn, 1890); „Die neuste Entwickelung der britischen Arbeiterbewegung“ (1898); „Die deutsche Handelspolitik des 19 Jahrhunderts“ (1899); „Vorlesungen über Geldwesen“ (1901); „Die deutsche Notenbankwesen“ (1905); „Die neuzeitliche Goldproduktion u. ihr Einfluss auf das Wirtschaftsleben“ (1908); „Die kommunale Vermegensbesteuerung in Hessen“ (1905); liczne artykuły w „Handwörterbuch des Staatswissenschaften“ i „Wörterbuch der Volkswirtschaft“.

Biernacka Aniela, malarka, * na Woli pod Warszawą, studja początkowe odbywała u Gersona. W r. 1888 wyjechała do Paryża, gdzie się kształciła w szkole Juliena, w r. 1893 w Madrycie uczęszczała do szkoły słynnego Manuella Donmiqueza, wreszcie we Włoszech. Ważniejsze prace: „Paryżanka“ (1893, w Salonie paryskim); „Merveilleuse“ i „Portret własny“ (1901, Salon paryski), „Portret ojca“, oraz liczne portrety, figurujące na wystawach: berlińskiej, krakowskiej, lwowskiej, kijowskiej i t. d.; dalej, obrazy religijne, z których ważniejsze: „św. Antoni“, (ołtarz kościoła w Mokotowie) i „Błog. Klemens“ (kościół Reformatów w Warszawie).

Biernacki Bolesław, publicysta i powieściopisarz, * 1865 w Kutnie; szkoły średnie ukończył w Warszawie, gdzie też jako wolny słuchacz uczęszczał na uniwersytet; jest urzędnikiem w Tow. Kredytowym m. Warszawy. Artykuły treści społecznej i literackiej umieszczał w *Przeglądzie Tygodniowym*, *Kur. Warszawskim*, i *Nowie*, której redaktorem został w 1901 r. Ogłosił powieści: „Biuraliści“ (1903); „Tadeusz Warzychleb“ (1904), „Szlak tatarski“ (1905), „Nawrócony“, powieść hist. z XIV“ (1908); „Kościuszko“ i szereg nowel krótszych.

Biernacki Edmund, lekarz. Uniwersytet ukończył w Warszawie. Studja dalsze odbywał w klinikach i instytutach naukowych w Heidelbergu, Paryżu i Giessen. Był ordynatorem szpitala Wolskiego w Warszawie. W 1902 został docentem prywatnym, a od r. 1908 profesorem nadzwyczajnym patologji ogólnej i doświadczalnej w uniwersytecie lwowskim. Ogłosił kilkadziesiąt prac z zakresu patologji, medycyny wewnętrznej i t. p. W roku 1894 opisał nowy objaw wiądu rdzenia (znieczulenie nerwu łokciowego), noszący w literaturze lekarskiej jego nazwisko. W miesiącach letnich ordynuje w Karlsbadzie jako lelarz zdrojowy.

Biernacki Jan, rzeźbiarz, * 1879 r. w Warszawie, wykształcenie artystyczne otrzymał w Warszawskiej szkole rysunkowej oraz u rzeźbiarza Olesińskiego. Ważniejsze prace: „Dziewczę z kurczęciem“ (marmur), portret J. hr. Potockiego na koniu (odlany w srebrze), portret p. Glinki, wreszcie grupa naturalnej wielkości „Pan Jezus i św. Piotr“, w kościele w Gorzkowicach.

Biernacki Wiktor, fizyk, profesor politechniki w Warszawie. Ogłosił nadto: „Prosty sposób demonstrowania podwójnego załamania światła w cieczach odkształconych“ (Warszawa, 1905, *Wiad. Mat.*); „Analizator półcieniowy w zastosowaniu do badania światła spolaryzowanego eliptycznie“ (Warszawa, 1905, *Prace Mat. Fiz.*); „Zwierciadełka żelazne, otrzymane przez rozpylanie żelaza prądem“ (tamże, 1905); „Zjawisko Zeemana“ (1906, *Przegl. Techn.*).

Biernat z Lublina, pisarz polski XVI w,. * w przedostatnim dziesiątku XV w,, † koło 1525. Do szkół prawdopodobnie uczęszczał w Lublinie, w 1501 r. za rektorstwa Mikołaja z Pilcy (Pilicy) wstąpił do Akademji Krakowskiej; był sekretarzem przy boku Jana Pileckiego, starosty lubelskiego i parczewskiego. Według badań A. Brücknera („Ezopy polskie") **B.** „godnie zagaja literaturę narodową, nie jak dawniej mylnie mniemano wiersze czy proza Reja, czy Bielskiego". Za utwory **B.** uchodzą: „Ogródek duszny"; „Rozmowa Palinura z Koronem" (wydanie Fr. Puławskiego) i najważniejsza praca „Ezop" (wydanie Ig. Chrzanowskiego, 1910 r.). „Ezop"—są to pierwsze bajki polskie wierszem i przysłowia na sto lat przed Rysińskim, które nie stanowią niewolniczego przekładu, „są pewne zmiany, dodatki, w których przebija indywidualność autora: jego liberalizm, jego niechęć ku możnym panom" i t. d. Dzieło to ukazało się po raz pierwszy, jeżeli nie w 1522, to przed 1551 r., później dostało się na indeks ksiąg zakazanych, przestano je w w. XVII przedrukowywać, w końcu zaginęło, tak, że ocalały dziś tylko dwa jego egzemplarze w Kurniku, jeden z r. 1578 przedrukowany przez I. Chrzanowskiego. „Ezop" zawiera w dwuch trzecich częściach 210 bajek ze zródeł najrozmaitszych; w pierwszej trzeciej—ciekawy żywot bajeczny Ezopa. Jest to protoplasta „Marchołta" i „Sowizdrzała" tylko mniej od nich rubaszny, a bardziej filozoficzny. Por. Muczkowski „Biernat z Lublina" w krakowskim *Dwutygodniku literackim* (1844); tenże „Rozmaitości historyczne i literackie" (Kraków, 1845); A. Brückner „Ezopy polskie" (1902); przedmowa Ig. Chrzanowskiego do wydania „Ezopa" (1910).

Bieszczad Seweryn, malarz, * w r. 1852 w Jaśle w Galicji. Kształcił się najpierw w Krakowskiej szkole sztuk pięknych, następnie w Monachjum (pod kierunkiem prof. Wagnera), wreszcie w Wiedniu. Wykonał cały szereg obrazów olejnych, które na wystawach w Warszawie, Krakowie i Lwowie cieszyły się powodzeniem. Między innemi: „Tak, tak, Gerwazeńku!" (z Pana Tadeusza); „Zgrany", „Zupa rumfordzka", „Koncert Jankla" i t. d. Od kilunastu lat osiadł w Krośnie, gdzie namalował dotąd kilkaset akwarelowych widoków, szkiców charakterystycznych i scen rodzajowych. W zbiorach Chojnackiego w Warszawie jest jego „Będzie lanie". W zbiorach Tow. Przyjaciół Nauk w Poznaniu są jego akwarelle: „Baszta Florjańska w Krakowie" i „Kościół Marjacki" (dar Jerzmanowskiego 1890 r.).

Bigot Aleksander, ceramik francuski, * 1862. Uczeń Würtza, preparator w Szkole górniczej Friedla, 1890 otrzymał doktorat za „Dérives de la glycerine", następnie zajął się badaniami nad topliwością pewnych emalji. Wynalazł cały szereg nowych kombinacji, odznaczających się bogactwem tonów, wypalonych w ogniu na kolor z tlenkami metalicznemi, i swoje zdobycze zastosował nietylko do naczyń domowych, ale i do wielkich dekoracji w architekturze: do frontonu i wnętrza kościoła Saint Jean de Montmartre, kaplicy Saint Médard, Zakładu kąpielowego d'Évian, w krematorjum na Père Lachaise i in. W 1909 **B.** otrzymał wielką nagrodę na wystawie, w 1905 wielki medal Towarzystwa architektów.

Bigot de Préameneu Feliks, prawnik francuski, * 1747 w Rennes, † 1825 w Paryżu; był ministrem wyznań za pierwszego cesarstwa i członkiem komisji redakcyjnej Kodeksu cywilnego.

Bihourd Paweł Ludwik Jerzy, dyplomata francuski. * 1846. Adwokat z zawodu, brał udział w wojnie 1870 — 71, i był internowany w Bremie jako jeniec. Po powrocie do Francji urzędował w administracji. W 1886 został rezydentem gieneralnym w Annamie i Tonkinie, w 1890 ambasadorem w Lizbonie, 1895 w Hadze, gdzie był przedstawicielem Francji na konferencji pokojowej (1899). W styczniu 1906 otrzymał nominację na ambasadora w Berlinie.

Bikelas Demetrios, poeta i krytyk grecki, † 1908 w Atenach.

Bilbao. W okręgu **B.** i Castro Urdiales wydobyto w r. 1906: 5,082,998 tonn rudy żelaznej. Produkcja żelaza i stali w sześciu zakładach wynosiła: 242,405 tonn surowego żelaza; 222,014 tonn stali; 155,946 żelaza walcowanego; 13,367 tonn blachy białej. Komunikacja morska odbywała się na 3,352 statkach (z tego 2,859 parowców) o pojemności 2,391,495 tonn. Przywóz wynosił: 542,439 tonn węgli i 65,738 tonn koksu (prawie wyłącznie z Wielkiej Brytanji), 76,195 hl. wina czerwonego (przeważnie z Kuby i Argientyny). Na linjach tramwajowych, zakupionych przez Tow. belgijskie wprowadzono trakcję elektryczną. Por. Guiard Larrauri „Historia de la noble villa de **B.**" (Bilbao, 1905).

Bilbasow Bazyli, historyk rosyjski, * 1837 w Połtawie, † 1904 w Pawłowsku. Studjował historję w Petersburgu do r. 1861, następnie w Tybindze i Anglji, został profesorem w Kijowie i Petersburgu; w r. 1871 podał się do dymisji, by się całkowicie poświęcić badaniom; przez lat 12 był redaktorem liberalnego *Gołosa*. Ogłosił pięć tomów monografji historycznych (Petersburg, 1901) i 10 tomów archiwum Mordwinowa; główną jego pracą jest „Katarzyna II", z którego ukazał się tylko I i II później XII t. („Katarzyna II w opinji literatury powszechnej"). Podobno **B.** przed śmiercią spalił gotowy rękopis (ob. I Suplement).

Bilczewski Józef, ks. arcybiskup lwowski, * 1860 r. w miasteczku Milanowicach około Wadowic. Studja odbywał na uniwersytecie Jagiel-

łońskim w Krakowie, Wiedniu, w Instytucie katolickim w Paryżu, oraz na uniw. Gregorjańskim w Rzymie. Od r. 1900 jest arcybiskupem lwowskim obrządku łacińskiego. Napisał: „Manjusz Acyljusz Glabrio“, studjum archeologiczne z pierwszych czasów chrześcijaństwa *(Kwart. hist.*, 1892); „Dziewice Bogu poświęcone w pierwszych wiekach Kościoła“ *(Przegl. Powsz.*, 1892); „Giovanni Battista de Rossi“ *(Przegl. polski*, 1893); Znaczenie badań katakumbowych dla historji sztuki i religji“ *(Bibl. Warsz.*, 1893); „Obecny rozkład protestantyzmu w Niemczech“ *(Przegl. powsz.*, 1894); „Gieneza i historja symbolu apostolskiego i Symbol od w. XIX wstecz do początków w. IV“ *(Przegl. powsz.*, 1894); „Archeologja chrześcijańska wobec historji Kościoła i dogmatu“ (Kraków, 1890); „Eucharystja“ (Kraków, 1898) i wiele innych.

Bildt Karol Nils Daniel, dyplomata i historyk szwedzki, w 1902 został ambasadorem w Londynie, a 1905 z powrotem w Rzymie. Od 1901 r. jest członkiem Akademji szwedzkiej i w ostatnich czasach ogłosił „Svenka minnen och märken i Rom“ (Sztokholm, 1900).

Bilek Franciszek, rzeźbiarz czeski, * 1872 w Chynowie. Kształcił się w Pradze i Paryżu. Prace **B-a** mają pod względem technicznym charakter szkicowy, dba o malowniczość całości i wydobycie wyrazu; uległ wpływom Rodina; Ważniejsze prace: „Golgota“, „Ojcze nasz“, „Mojżesz piszący dekalog“, „Orka“ i t. d.

Bilek Tomasz, pedagog i historyk czeski, † 1903 w Karlinie.

Bilhaud Paweł, dramaturg francuski, * 1854 w Alichamps. Przez lat piętnaście był urzędnikiem w ministerjum sztuk pięknych. Rozpoczął od monologów w 1879 r. (szczególnie głośny „Hanneton“) i przeszedł do komedji: „la Première Querelle“ (1881); później do spółki z Barré wystawił wodewile: „J'attends Ernest“ (1895); „Bigame“ (1896); „le Paradis“ (1895). Następnie wystawiał w rozmaitych teatrach swe wodewile, z których szczególnym powodzeniem cieszył się „Ma Bru“ (1899). W ostatnich latach **B.** wystawił: „Nelly - Rozier“ (1901); „la Famille Bolero“ (1903); „les Dragées d'Hercule“ (1904); „Heureuse“ (1903) i „la Gueule du loup“(1904); Dwie ostatnie do spółki z Hennequinem, z którym często razem opracowywał swe utwory. Wszystkie sztuki **B-a** wyróżniają się doskonałą techniką sceniczną, niepohamowaną werwą i świetnemi djalogami. **B.** jest też autorem dwuch tomów poezji: „„Gens qui rient“ (1881) i „Çal.. et le reste“ (1903) i tomu prozy „Nous deux“ (1904).

Bilibili, wyspa w zatoce Astrolabe (ziemi cesarza Wilhelma), zamieszkała przez Papuasów.

Biliński Leon, ekonomista i polityk polski, został ponownie ministrem skarbu austrjackiego w 1909 r.

Billecocq Józef, prawnik francuski, * 1765 w Paryżu, † 1829 tamże, był inicjatorem założenia Towarzystwa opieki nad więźniami.

Billing Herman Edward, architekt, * 1867 w Karlsruhe, gdzie ukończył politechnikę. Później bawił w Berlinie, a 1902 r. został nauczycielem w Szkole sztuk pięknych w Karlsruhe, 1907 profesorem architektury na politechnice tamtejszej. Dla studjów podróżował po Francji, Włoszech, Anglji i Ameryce. Z budowli, wzniesionych przez **B-a**, a wzorowanych na starożytnych budowlach wschodnich, ale pojętych indywidualnie, wymienić należy: wielki most na Wezerze w Bremie (1892 — 94); most na Renie w Ruhrort (1905 — 07); gmach Sztuk pięknych w Kolonji (1905) i Pałac sztuki w Mannheim (1907). Do nieukończonych należą: ratusz w Kilonji i uniwersytet w Freibergu (Bawarja). Prócz tego wystawił wiele ładnych budynków prywatnych.

Billot Jan Chrzciciel, gienerał francuski i b. minister, † 1907 w Paryżu.

Bilma, oaza w pustyni Sahara, w 1907 zajęta została przez Francuzów.

Bilse Fritz Oswald, pisarz niemiecki, porucznik, * 1878; ogłosił nadto: „Wahrheit“ (1904); „Der blaue Schloss“ (1904); „Fallobst“ (1904).

Bily Franciszek, czeski krytyk i historyk literatury w 1898 został dyrektorem gimnazjum 1900 członkiem korespondentem Ak. czeskiej. Ogłosił nadto: „Patery knihy plodu lásnických (1892); „Od kolébky naszeho obrozeni“ (1904); „Výbor ze spisu K. Havliczka“ i d. t. Umieszczał przytym mnóstwo rozpraw mniejszych lub większych w czasopismach.

Biłgoraj, miasto powiatowe w gub. lubelskiej, (1906) miało 8,239 m., w tym: 3,814 żydów czyli 47·3%, 3,945 katolików czyli 47·8%, 475 prawosławnych czyli 5.7%.—W powiecie biłgorajskim na 117,272 m. było: katolików 75,632 czyli 64·5%; prawosławnych 30,352 czyli 25·9%, żydów 11,288 czyli 9·6%. Według Wiercińskiego 1 stycznia 1906 przeszło na katolicyzm 6,178 osób.

Binacja, jest to przywilej, udzielany niekiedy kapłanom katolickim, odprawiania 2-ch mszy św. jednego dnia. Przywilej ten wywołany został wyjątkowemi warunkami, w jakich się Kościół w niektórych krajach znajduje. Tam mianowicie, gdzie zbyt mała liczba kapłanów nie jest w stanie obsłużyć w dni świąteczne wszystkie kościoły, Stolica Apostolska zezwala, aby kapłan po ukończeniu sumy w jednym kościele, drugą mszę św. odprawił w kościele innym, naturalnie naczczo. Stypendjum przyjmować na tę drugą mszę św. nie jest dozwolonym. Najczęściej **B.** bywa stosowana w Królestwie Polskim i w Cesarstwie Rosyjskim.

Bindesböll Michał Bogumił Birkner, architekt duński, * 1800 w Kopenhadze, † 1856 tam-

że. Z podróży po Niemczech, Francji i Włoszech wyniósł zamiłowanie do stylu archaicznego. Po powrocie do Danji w l. 1839—48 zbudował muzeum Thordwaldsena, zużytkowawszy pierwiastki dekoracyjne etruskie. **B.** jest też twórcą wielu kościołów, will i kąpieli w Klampenborgu.

Bindraban, miasto w Indjach angielskich (Pendżabie), słynne z pielgrzymek pobożnych.

Binet Alfred, fizjolog francuski, * 1857, prace jego głównie dotyczą psychologji doświadczalnej (ob. gł. dzieło, tom II).

Binet René, architekt i akwarelista francuski, * 1866 r. w Chaumont. Po ukończeniu szkoły sztuk pięknych, rozpoczął jako akwarelista. Jego „Widoki Algerji“ o rysunku czystym i niezwykłym natężeniu barw, zjednały mu odrazu sławę. Jako architekt, zbudował **B.** bramę główną na wystawie powszechnej 1900 r. w Paryżu.

Binet Wiktor Jan, malarz francuski, * 1849 w Rouen. Był samoukiem, pierwsze obrazy swoje wystawił w 1878. Pejzaże jego, dzięki świetnej perspektywie powietrznej, jasnemu kolorytowi i szczeremu uczuciu, zjednały mu rozgłos. **B.** należy do wybitnych pejzażystów francuskich. Ważniejsze jego utwory: „Brzeg“ (1881); „Dolina“ (1886); „Wieczór letni“, „Jasne noce“, „Wieczór zimowy“, za które otrzymał kilka medali i odznaczeń.

Bingemma, szereg pagórków na Malcie. Starożytne grobowce Fenicjan.

Bingerville (dawniej *Adjamé*), rezydencja władz francuskiej kolonji Wybrzeża Słoniowego, położona na wybrzeżu między wielkim Bassammem i portem Bouet (dawniej Mały Bassam), z którym połączona jest telefonicznie.

Binh-Dinh, prowincja w południowym Annamie; 500,000 m. Główne miasto Qui Nhone. Produkuje głównie ryż, trzcinę cukrową, jedwab, pieprz.

Biofon, kinematograf w połączeniu z fonografem, daje tak zw. żywe fotografje, mówiące.

Biogien, podług Verworna ciało o skomplikowanym składzie chemicznym, występujące w protoplazmie komórki roślinnej i zwierzęcej. Od przemian chemicznych, zachodzących w nim, ma zależeć działalność życiowa komórki.

Biogieneza, teorja o pochodzieniu życia (Huxleya), podług której *omne vivum ex vivo* (wszystko żyjące pochodzi od żyjącego).

Biogieografja, gałęź gieografji ogólnej, traktująca o rozpowszechnieniu życia pod wszelkiemi postaciami na powierzchni ziemi. Główne jej działy: antropogieografja albo gieografja człowieka, gieografja zoologiczna, gieografja botaniczna.

Biogncza, studja lub nauka o życiu.

Biollay Paweł Maurycy, dramaturg francuski, * 1859 w Paryżu. Ważniejsze z jego komedji: „Hier et Aujourd'hui“ (1885); „une Affaire“ (1885); „Entre deux âges“ (1886); „Tous les lauriers ne sont pas roses“ (1887); „l'Embarquement pour Cythère“ (1887); „Monsieur Bute“ (1890); „l'Affranchie“ (1892); „les Petites“ (1902); „les Angles du divorce“ (1902) i t. d. Komedje odznaczają się lekkością formy i wytwornością djalogu.

Biomechanika, nauka, która ma na celu za pomocą fizyki i chemji wyjaśnić możliwie najwięcej zjawisk życiowych.

Biomechanizm, wyraz używany w biologji dla oznaczenia kierunku, dążącego do wyjaśnienia zjawisk życiowych za pomocą działania czynników mechanicznych, a nie sił nadprzyrodzonych.

Bioplasty, drobne ziarenka, dostrzegane w plazmie, zanurzone w masie zasadniczej, mają być istotami żyjącemi niższego rzędu; niekiedy bywają rozrzucone rzadziej, lub gęściej, czasem znów grupują się w szeregi.

Bioskop, tyle co kinematograf (ob.).

Biot Gustaw, grawer belgijski, * 1833 r. w Brukselli, † 1905 tamże. Za swoje wspaniałe sztychy otrzymywał na wystawach i konkursach najwyższe nagrody i medale. Główniejsze sztychy **B-a:** „Tryumf Galatei“ według Rafaela; portret cesarza austrjackiego, wed. Angeli; „Chłopi flamandcy“ wed. Madou; „Madonna della Scala“ wed. Corregia; „Magdalena“ wed. Metsisa i t. d. **B.** był członkiem brukselskiej Ak. sztuk pięknych i członkiem korespondentem paryskiej.

Biowitalizm, wyraz używany w biologji dla oznaczenia kierunku, mającego na celu wyjaśnienie pewnych zjawisk i procesów życiowych przy pomocy istnienia i działania specjalnych sił życiowych, innemi słowy, nadprzyrodzonych.

Biozy, ciała cukrowe z rodziny cukru trzcinowego, $C_{12}H_{22}O_{11}$, rozszczepiające się na dwie cząsteczki, np. cukier mleczny na d-glukozę i galaktozę, sam c. ml. nosi nazwę laktobiozy.

Birkenmajer Ludwik Antoni, matematyk polski. Ogłosił nadto: „O Mikołaju Kopernniku“ (1900); „Dawne słownictwo techniczne polskie“ (1903).

Birkmeyer Karol, prawnik niemiecki, * 1847; studja odbywał w Monachjum, Heidelbergu i Würzburgu; habilitował się w Monachjum 1874, został profesorem w Rostocku 1877, w Monachjum 1886. Jest członkiem komitetu, przygotowującego rewizję niemieckiego kodeksu karnego. Napisał między innemi: „Die Exceptionen im bonae fidei judicium“ (1874); „Der Entwurf d. bürgerichen Gesetzbuches u. d. Strafrecht“ (1887); „Grundriss zu Vorlesungen über d. deutsche Strafrecht“ (1890—1908); „Gedanken zur bevorstehenden Reform d. deutschen Strafgesetzgebung“ (1901); „Was lässt Liszt vom Strafrecht übrig“ (1907). Jest wydawcą „Encyklopädie der Rechtwissenschaft“ (1901 — 04); „Vergleichende Darstellung d. deutschen u. ausländischen Strafrechts“, 1905—08).

Birmingham, miasto w Anglji, liczyło (1906) 548,022 m.

Birnbaum Zdzisław Aleksander, skrzypek i kapelmistrz, * w r. 1877 w Warszawie; po ukończeniu gimnazjum oraz konserwatorjum w Berlinie (skrzypce u Joachima) w r. 1899, kształcił się czas jakiś u Ysaye'a w Brukseli, poczym kolejno był koncertmistrzem w Paryżu, Bostonie i Hamburgu (gdzie rozpoczął dyrygować koncertami symfonicznemi); od r. 1906 przez trzy lata dyrygował orkiestrą symf. w Lozannie, gdzie zdobył sobie wielkie powodzenie. Po półrocznym pobycie w Berlinie, jako kapelmistrz w Operze komicznej, został na jesieni 1909 roku zaangażowany jako kapelmistrz do *Manhattau Opera House* w Nowym Yorku.

Birrell Augustyn, polityk angielski, * 1850; wszedł do Izby niższej 1889, jako liberał. W l. 1896—1899 był profesorem prawa w *Uniwersicy College* w Londynie. W 1905 został ministrem oświaty w gabinecie Campbell-Bannermana, 1907 nadsekretarzem dla Irlandji. Napisał: „Obiter dicta" (1884, 1906); „Res indicatae" (1892); „Essayes about men, women and books" (1894, 1907). Biografje: Charlote Brönte (1885), Sir Frank Lockwood (1898); William Hazlitt (1902); Andrew Marvell (1905); Collected Essays (1894, 1902), In the name of the Bogleian, an other essays (1905) i inne.

Bisanz Gustaw, budowniczy, profesor politechniki we Lwowie; wydał: „Budownictwo w opracowaniu A. Eisensteina" (Lwów, 1909, 2 t.).

Bischoff Karol, chemik niemiecki, * 1855, † 1908. Studja odbył w rodzinnym Würzburgu, gdzie 1881 habilitował się; 1887 powołany został do politechniki w Rydze na katedrę chemji Prace jego naukowe dotyczą głównie stereochemji. Wydał do spółki z Waldenem „Handbuch der Stereochemie" (1894 i dopełnienie 1904), nadto zamieszczał sprawozdania z postępów chemji organicznej w *Jahrbuch der Chemie* Ryszarda Meyera.

Bischoffsheim Ludwik Rafael, bankier i filantrop francuski, * 1800 w Moguncji, † 1873 r. w Paryżu.

Bischoffsheim Rafael Ludwik, syn poprzed., * 1823 w Amsterdamie, bankier i polityk.

Bishop Izabela, z domu Bird, podróżniczka angielska, * 1832 w Edinburgu, † 1904 tamże; była córką pastora, podróżowała wiele i podróże swoje w zajmujący i powabny sposób opisywała. Ogłosiła (do r. 1883 pod nazwiskiem panieńskim); „The Englishwoman in America" (Londyn, 1855); „Hawaian Archipelago and Sandwich Island" (1875); „A lady's life in the Rocky Mountains" (1881, 4 wyd.); „Unbeaten-tracks in Japan" (1900, V wyd.) „In the Golden Chersonese" (1883); „Journeys in Persia and Kurdistan" (1891); „Among the Tibetans" (1894); „Korea and her neigbours" (1898); „The Yangtze Valley and beyond" (1899). Por. Anna M. Stoddart „The life of Isabella Bird, Mrs. **B.**" (Londyn, 1906).

Bishopa koło, pierścień obserwowany ponownie po wybuchu Mont-Pelé w 1902 r.

Bisier-Soubis Kazimierz, malarz, syn znanego numizmatyka, * 1875 w Warszawie. Artystyczne wykształcenie pobierał najpierw w Warszawskiej szkole rysunkowej, następnie w Monachjum u St. Grocholskiego, potym w Krakowskiej akademji sztuk pięknych. Od r. 1896 wystawia w Salonach Tow. Zachęty obrazy i studja pejzażowe; ważniejsze: „Cichy wiatr", „Kapliczka", „Cmentarz zapomnianych" i t. d.

Biske Karol, malarz, * 1863 w Warszawie. Kształcił się najpierw u A. Głębockiego, następnie w Warszawskiej szkole rysunkowej pod kierunkiem A. Kamińskiego i W. Gersona, wreszcie w r. 1883 w Ak. petersburskiej. Od r. 1889 wystawia w warszawskich salonach artystycznych swe prace treści przeważnie pejzażowej, oraz oddaje się zajęciom pedagogicznym.

Biskupstwa i arcybiskupstwa. Na całej kuli ziemskiej kościół katolicki liczy następujące prowincje kościelne, arcybiskupstwa i biskupstwa: *A) Obrządku łacińskiego:* 163 arcybiskupstwa z przynależnemi do nich prowincjami kościelnemi, 21 arcybiskupstw bez prowincji, 85 biskupstw, podległych bezpośrednio Stolicy Apostolskiej, 656 biskupstw, należących do pewnych prowincji kościelnych. Razem 925 biskupstw. Oprócz tego zaznaczyć należy: 12 delegatur apostolskich, 146 wikarjatów apostolskich, 63 prefektur apostolskich. Razem 221 arcypasterskich prowincji. *B) Obrządku wschodniego:* 19 arcybiskupstw i 52 biskupstwa. Nadto jest: 89 arcybiskupstw tytularnych i 521 tytularnych biskupstw, które Stolica Apostolska udziela zwykle biskupom, nie nadając im przytym terytorjum jurysdykcyjnego. Papież Pius X powiększył hierarchję kościelną o 11 biskupstw 3 wikarjaty apostolskie i 9 apostolskich prefektur, i podniósł 5 biskupstw do godności arcybiskupiej i 6 prefektur do godności wikarjatów. Z wyżej wymienionej liczby biskupstw i arcybiskupstw na Europę przypada: *Niemcy:* 5 arcybiskupstw, 20 biskupstw, 3 wikarjaty apostolskie i 2 prefektury. *Austro-Węgry:* 14 arcybis., i 50 biskupstw. *Francja:* 17 arcybis. i 67 bisk. *Włochy:* 49 arcybis. i 217 biskupstw. *Szwajcarja:* 5 biskupstw i 2 pref. *Hiszpanja:* 9 arcybisk. i 48 bisk. *Portugalja:* 3 arcybisk. i 9 bisk. *Wielka Brytanja i Irlandja:* 6 arcyb., 47 bisk. i 1 wikarjat apost. *Holandja:* 1 arcyb. i 4 bisk. *Belgja:* 1 arcyb. i 5 bisk. *Skandynawja:* 3 wikar. apostolskie i 1 prefektura. *Rosja łącznie z Polską:* 2 arcybisk. i 10 biskupstw. *Turcja europejska:* 3 arcybisk. i 4 biskup. *Grecja:* 2 arcyb. i 6 biskupstw. *Rumunja:* 1 arcyb. i 1 biskupstwo. *Serbja:* 1 biskupstwo. *Bośnja i Hercegowina:* 1 ar-

cybiskupstwo i 3 biskupstwa. *Czarnogórze:* 1 biskupstwo. *Monako, Luksemburg i Bulgarja* również po jednym. Liczby powyższe pochodzą z r. 1907. Por. „Kirchliches Handbuch“; (Freiburg w Brysgowji, t. I, 1907—08).

Bissandugu, miejscowość w zachodniej Afryce francuskiej, w Gwinei, jeden z głównych warownych punktów cesarstwa Samory.

Bisson Aleksander Karol, komedjopisarz francuski, ogłosił nadto: „Docteur“ (1900), „le Bon Juge“ (1901); „Trois Anabaptistes“ (1904); „Peril jaune“ (1906); jest też autorem kilku libret operetkowych.

Bitner Jerzy, aktor i pisarz czeski, † 1903 w Pradze; ogłosił nadto: „Fraszky a tragoedie“, „Z mych paměti“; „Je visztě a zakulisi“. Dokonał też wielu przekładów, między innemi tłumaczył Fredrę i Zalewskiego. Do spółki z Antonim Puldą napisał trzyaktową komedję „Hlavni trefa w cěpici“ (1874).

Bitner Marja, wybitna artystka czeska, żona Jerzego, † 1898 w Pradze.

Bitto Stefan, polityk węgierski, † 1903.

Bitynium, starożytne miasto w Bitynji (północno zachodniej Azji Mniejszej) nad górnym biegiem Boli Lu, dopływem Filias Czai (starożytny Billaeus), w Salonitańskiej równinie, wzniesionej 740 m. nad poziomem morza (znanej ze znakomitych serów). Miasto słynne z miejsca urodzenia Antoniusa, ulubieńca Hadrjana, który tam był czczony jako bóg. Za cesarza Klaudjusza miasto nazywało się *Claudiopolis*, za Hadrjana mieszkańcy zwali się *Bithyneis Hadrianoi*, obecnie *Boli*.

Bizmut, Bi, pierwiastek chemiczny z grupy azotowców; ciężar atomowy 208; ciężar właściwy 9·823, temperatura topnienia 286·3°, temperatura wrzenia ponad 1090°. Tlenki bizmutu: BiO, Bi_2O_3, BiO_2 i Bi_2O_5. Tlenek bizmutu BiO powstaje od działania roztworu alkalicznego chlorku cynowego na roztwór $BiCl_3$; BiO osiada w postaci brunatno czarnej, prawdopodobnie jest mieszaniną Bi_2O_3 z bizmutem metalicznym. Tlenek bizmutawy Bi_2O_3, najlepiej znany, posiada charakter zasadowy, otrzymuje się przez prażenie azotanu, węglanu, ogrzewanie wodzianu bizmutawego, strąconego ługiem żrącym. Tworzy drobne igły błyszczące i, podobnie do tlenków arsenu i antymonu, jest dwukształtny. Dwutlenek **B-u,** BiO_2, mało zbadany, proszek żółtoczerwony. Pięciotlenek **B-u** Bi_2O_5 brunatny, nietrwały proszek; ogrzewany oddaje tlen; z chlorowodorem daje $BiCl_3$ i wolny chlor. Wodzian **B.** $Bi(OH)_3$ powstaje od działania ługu żrącego na sól Bi w postaci białego bezkształtnego proszku, w 100° traci $1H_2O$ i przechodzi w Bi O. OH. Obydwa wodziany mają charakter wyłącznie zasadowy, sole od $Bi(OH)_3$ nazywamy obojętnemi, od Bi O. OH zasadowemi. $BiCl_3$; Bi O Cl; $Bi(NO_3)_3$ (ob. gł. dzieło t. II). $Bi(NO_3)_3$ po traktowaniu 20 częściami wody na gorąco daje produkt o niepewnym składzie, zbliżonym do $(Bi_2O_3)_6(N_2O_5)_5 9H_2O$. Siarczan **B-u** $Bi_2(SO_4)_3$, biała bezkształtna masa, otrzymuje się przez działanie stężonego H_2SO_4 na **B.**, od wody powstaje zasadowy $Bi_2(OH)_4SO_4$. Siarczek **B-u** Bi_2S_3 występuje w przyrodzie jako bizmutyn, błyszcz bizmutowy. Sztucznie wytwarza się przez ogrzanie Bi z siarką lub wprowadzenie siarkowodoru do roztworu soli Bi, w drugim razie otrzymuje się w postaci brunatno-czarnej. Osad, ogrzany do 200° w roztworze siarczku potasowcowego, przybiera postać krystaliczną, podobną do minerału rodzimego.

Bizmutol, proszek dezynfekcyjny, zawiera bizmut, kwas fosforowy i salicylowy.

Bizmutowe minerały, (ob. gł. dzieło, t. II), bizmutosferyt, węglan zasadowy o składzie $Bi_2(CO_3)_3 2Bi_2O_3$; bizmutoferryt, minerał podobny ze składu chemicznego do blendy bizmutu $Bi_4Si_3O_{12}$ zawiera nadto żelazo, występuje w Schneebergu.

Björke, wyspa finlandzka na północo-wschodzie zatoki fińskiej, ma 46 klm. kw. powierzchni, należy administracyjnie do gub. Wyborskiej.

Björnson-Björnstjerne. Przełożono na polski: „Ponad siły“ (1904); „Bankructwo“ (1905), „Rękawiczka“ (1905), „Nowy system“ (1906). **B.** otrzymał w 1903 r. nagrodę Nobla; † 1910 w Paryżu. Ciało przewieziono do Norwegji, gdzie chowany był z królewskiemi honorami.

Björnstjerna Oskar, hr., generał i polityk szwedzki, * 1819 w Sztokholmie, † 1905 tamże, od 1838 był oficerem kawalerji, od r. 1862 dyplomatą w Konstantynopolu, Kopenhadze i Petersburgu; 1872—80 ministrem spraw zagranicznych. Był członkiem wielu akademji; w r. 1871 został generał-majorem; był deputowanym parlamentu od 1874—1901; brał szczególnie czynny udział w rozprawach o unji politycznej.

Blackfeet (ang. *czarne nogi*), odłam Indjan plemienia Algonkin w zachodniej Ameryce Północnej; plemię to wymiera, pozostało zaledwie 8,300 głów.

Blackmore Ryszard Doddridge, powieściopisarz angielski, † 1900 w Londynie.

Black sands *(czarne piaski)*, nagromadzone na zachodnim wybrzeżu Ameryki Północnej odpadki po wyszlamowaniu piasku złotego. Zawierają magnetyt, złoto, ilmenit, granat, cyrkon, hematyt, żelaziak chromowy i monacyt; uważane niegdyś za bezwartościowe, obecnie poddane zostały dalszej przeróbce.

Bláha In. Arnoszt, poeta czeski, * 1879 r. w Krasonowie. Studjował w początku teologję, później filozofję i filologję w Wiedniu, Paryżu i Pradze, jest nauczycielem szkoły realnej w Nowym Mieście na Morawach. Ogłosił: „Po cestách Vitězů“ (1902); „At' je země pisni“ (1903); „Liduszka“, powieść. Tłumaczy też z francuskiego i polskiego.

Blaize Leonard Jan, pisarz francuski, * 1860 na wyspie Maurycego. Młodość spędził w Marsylji, gdzie zorganizował grupę literacką i artystyczną koło czasopisma *Sève*. Ogłosił szereg romansów, opartych na ścisłej obserwacji życia społecznego: „les Planches (1888); „la Paix du coeur“ (1891); „Amour de miss“ (1893); „la Monégasque“ (1894); „Saison divine“ (1897); „le Tribut passionel“ (1898); „Similia“ (1900); „Bonheur en germe“ (1902).

Blanc (fran. *biały*), srebrna moneta francuska koło $^1/_2$—1 sou; **B.** *de baleine*, olbrot; **B.** *de fard* biała szminka; **B.** *de Goslar*, siarczan cynku; **B.** *de Meiedon*, kreda szlamowana; **B.** *de neige*, biel cynkowa, tlenek cynku; **B.** *de plomb*, biel ołowiana, zasadowy węglan ołowiu; **B.** *de Troyes*, kreda szlamowana; **B.** *d'Espagne*, kreda mielona, tleno-chlorek bizmutu lub azotan bizmutu; **B.** *fixe*, siarczan baru.

Blanc Albert, dyplomata włoski, † 1904.

Blanc August Aleksander Karol, krytyk, * 1813 w Castres, † 1882 w Paryżu, a nie jak mylnie podano w gł. dziele.

Blanc Paweł Józef, malarz francuski, * 1846 w Paryżu, † 1904 tamże. **B.** należał do najwybitniejszych malarzy dekoratorów francuskich; część fresków Panteonu paryskiego została wykonana przez niego, a mianowicie: „Przysięga Klodwiga“, „Chrzest i Zwycięstwo Klodwiga“, „Grzegorz z Tours, piszący historję Francji“. Za prace te **B.** otrzymał medal złoty; był profesorem w Szkole sztuk pięknych od 1889 r.

Blanc Paweł Józef.

Blanchard Edward Leman, poeta angielski, * 1820 w londynie, † 1889 tamże; szczególnie znany ze swych „Christmas pantomimes“.

Blanchard Juljusz, rzeźbiarz francuski, * 1832 w Puiseaux. Ważniejsze prace: „Djana“ (1881); „Boccador“ (ratusz paryski); „la Bocca della Verita“ (ogród luksemburski w Paryżu); „Bethsabe“, „Młody faun“, „Siła i prawo“ (Trocadero).

Blanche Jakób, malarz francuski, * 1861 w Paryżu, uczeń Gervexa i Humberta. Wyspecjalizował się w portrecie, któremu nadaje świeżość i przejrzystość portretów angielskich XVIII wieku. Ważniejsze portrety **B-a:** malarz Thaulow i jego dzieci, pani Barrès, pani Bizet, Grupa przyjaciół, Paweł Adam, Karol Cottet, Rodzina Viellé-Griffin, Lucjan Simon, Klaudjusz Debussy, Maurycy Barrés i t. d.

Blanchet, pisarz francuski, * 1707 w Agreville, koło Chartres, † 1784 w Saint-Germain-en-Laye; jest autorem cenionych „Apologues et contes“.

Blanco y Erenas Ramon markiz de Peña Plata, marszałek i polityk hiszpański, * 1833; brał udział w aneksji San Dominga na rzecz Hiszpanji 1858, był gubernatorem Mindanao na Filipinach; 1871 uczestniczył w wojnie domowej, oswobodził Bilbao i Irun. Mianowany kolejno kapitanem gieneralnym Aragonji, Katalonji i Kuby, 1893 został gieneralnym kapitanem na Filipinach, 1897—98 gubernatorem Kuby. Podczas wojny ze Stanami Zjedn. z początku z pewnym powodzeniem bronił się, następnie brał udział w zawarciu pokoju między Hiszpanją i Stanami Zjedn. Am. Płn.

Blancq Antoni Edward, gienerał francuski, * 1844 w Ney † 1909 tamże. Po skończeniu szkoły Saint-Cyr, służył w żuawach afrykańskich. Jako porucznik brał udział w wojnie 1870 roku. Ranny pod Froeschwiller wpadł w ręce Prusaków, umknął jednak z niewoli i powrócił do służby czynnej w randze kapitana. Po wojnie powrócił do Algierji. W r. 1894 został pułkownikiem, 1901 gienerałem, na schyłku życia dowodził korpusem w Tours.

Blancs de Chine, nazwa zbiorowa wyrobów z białej porcelany chińskiej. z grubą polewą, wpadającą w odcień kremowy lub kości słoniowej. Wyrób jej należy do wczesnej epoki kunsztu porcelanowego, głównie kwitnącego w Têhua, prowincji Fo-Kien.

Blanka kastylska.

Blanka z Kastylji, ob. gł. dzieło.

Bläser Gustaw rzeźbiarz niemiecki, † 1874 w Cannstatt.

Blass Albert Donat, rysownik i karykaturzysta francuski, * 1847 w Bordeaux, † 1892 w Paryżu. Głównie pracował w *Triboulet*, piśmie humorystycznym konserwatystów, gdzie robił niemiłosiernie złośliwe karykatury na przywódców partji republikańskiej: Gambettę, Grevego, Ferrego, Brissona i t. d.

Blass Fryderyk, filolog niemiecki, † 1907.

Blastema, (grec.), w ogólności oznacza jakąś substancję, która posiada własność wytwarzania z siebie pewnych ciał lub bezpośredniego przyczyniania się do powstawania w organizmie żywym jakichkolwiek tworów. W szczególności wyrazem **B.** posługują się fizjolodzy do oznaczenia płynnych substancji, będących czynnikiem odżywczym dla składowych części tkanek; tenże wyraz niekiedy oznacza płynną substancję, kosztem której wytwarzają się ciała stałe. Wreszcie embrjolodzy używają wyrazu **B.** do oznaczenia zaczątków w ciele zarodka, z których w drodze kolejno następujących przekształceń

powstają pewne organy lub też pewne części tych ostatnich.

Blastogeneza, pierwsze stadja w rozwoju embrjona.

Blastophtoria (grec.), pozorna dziedziczność, która wywołuje nader różnorodne anomalje w rozwoju embrjonalnym rozmaitych organów. **B.** sprowadza zazwyczaj jakiś czynnik, który zmienia lub uszkadza plazmę jądra w komórkach rozrodczych; jednym z najbardziej zasługujących na uwagę pod tym względem czynników jest alkohol. Zwyrodnienia dziedziczne, wywołane w ten sposób, mogą trwać przez kilka pokoleń, nawet gdy działanie czynnika ustaje u następnych pokoleń.

Blau Tina, malarka niemiecka, * 1847 r. w Wiedniu, w r. 1884 poślubiła batalistę Hen. Langa, († 1891); maluje krajobrazy nastrojowe, do których czerpie materjał z okolic Wiednia („Wiosna w Praterze“) i Włoch.

Blauth Jan, inżynier, wydał: „Wzory do obliczenia ilości wody“ (Lwów, 1904); „Wyrób drenów“ (Lwów, 1905); „Przemysłowy użytek torfu“ (Lwów, 1905); „O torfie“ (1906).

Blażek Maciej, pisarz czeski, † 1896 w Bernie morawskim.

Bled Wiktor, historyk francuski, * 1849 r. w Saint-Remy. Od 1870—77 był prefektem, później poświęcił się wyłącznie historji. Napisał między innemi: „Histoire de la monarchie de Juillet“ (1877—79), nagrodzone przez Akademję; „les Causeurs de la Révolution“ (1889, również nagrodzone), „Orateurs i tribuns“. Największą pracą **B-a** jest: „Histoire de la société française du XVI au XX siècle“ (1900), za którą otrzymał nową nagrodę Akademji.

Blehr Otto Albert, polityk norweski, 1903 r. po nowych wyborach ustąpił ze swym gabinetem, a do władzy doszedł gabinet koncentracji (Hagerupa).

Bleibtreu Jerzy, malarz niemiecki, † 1892 w Charlottenburgu.

Bleibtreu Karol, pisarz niemiecki, ogłosił nadto: „Der Imperator“ (Napoleon, 1814, Lipsk 1891); „Letzte Wahrheiten“ (tamże 1892); „Geschichte und Geist der europaischen Kriege unter Friedrich d. Gr. und Napoleon“ (t. 1892, 4 t.); „Kritische Beiträge zur Geschichte des Krieges 1870—71“ (Jena, 1896); „Byron als Uebermensch“ (t., 1892); „Zur Gaschichte der Taktik und Strategie“ (Berlin, 1897); „Der Zar-Befreier“ (Sztuttgard, 1898); „Geschichte der Kriegkunst in 19 Jahrhundert“ (Berlin, 1902); „Waterloo, eine Schlachtdichtung“ (Monachjum 1902); nadto „Heroica“, nowele (Lipsk, 1890) i „Kosmische Lieder“ (t. 1890).

Blenheim, główne miasto okręgu Marlborough w Nowej Zelandji, nad rzekami Opawą i Omaką, połączone koleją z Pictonem, głównym portem prowincji; 3,230 m. (1901). Niedaleko pola złote Mohakipawa.

Blennerhassett Karolina, pisarka niemiecka, ogłosiła nadto: „Frau von Staël“ (1887—88, 3 t.); „Chateaubriand“ (1902).

Blériot Ludwik, aeronauta francuski, * 1872; lotnictwem zaczął się zajmować od 1900. Najpierw zbudował ptaka z ruchomemi skrzydłami i motorem, ptak jednak nie latał. Następnie dopomagał w próbach z latawcem swemu przyjacielowi Archdeaconowi. Zbudował aerostat „Blériot II“ i cały szereg innych. Z jego imieniem związany jest tryumf monoplanu (ob. lotnictwo). Z „№ VIII“ odbył **B.** pierwszą podróż napowietrzną maszyną, cięższą od powietrza; 1908 przeleciał z Toury do Artenay i z powrotem, osiągnąwszy szybkość 85 klm. na godzinę. W „№ XII“ pierwszy raz wziął pasażerów (3 osoby), w tym samym, „№ XII“ **B.** przebył La Manche 25 lipca 1909. Instytut francuski przyznał **B.** i Voisinowi nagrodę Ozirisa 1909.

Bles Dawid, malarz holenderski, * 1821 r. w Hadze, † 1901 tamże. Kształcił się w Amsterdamie i Paryżu. W 1843 powrócił do ojczyzny, gdzie do śmierci pozostał. Z jego obrazów bądź historycznych, bądź humorystycznych główniejsze: „Lekcja muzyki“, „Pusty fotel“, „Dziecko wdowy“, a nadewszystko „Piękna kochanka“.

Bligbia, gatunek rośliny z rodziny *Sapindaceae*, bytuje w Gwinei. W Afryce i na Antyllach jest uprawiana. Owoce **B.** znajdują zastosowanie w medycynie.

Blind Karol, pisarz i rewolucjonista niemiecki, * 1826 w Manheim (w gł. dziele data urodzin mylna), † 1907 w Londynie.—Pasierb jego *Ferdynand (Cohen)* wykonał 7 maja 1866 w Berlinie zamach na Bismarka; aresztowany, odebrał sobie życie w więzieniu.

Blink Henryk, gieograf holenderski, * 1852. Studja specjalne prowadził w Paryżu i Strasburgu. Ogłosił: „Ziemia i jej mieszkańcy“, „Stanley i kontynent czarny“ i inne. W 1886 założył *Vragen van den Dag* (Sprawy dzienne), poważny przegląd naukowy.

Blistrowanie, stosowanie ostrych maści, blistrów, w których skład wchodzą środki drażniące skórę, np. tlenek rtęciowy, sublimat, jodek rtęci, arszenik i t. p.

Bloch Gustaw, uczony francuski, * 1848 r. w Fegersheim (Alzacja). Po ogłoszeniu pracy „les Origines du Sénat romain“ (1883), został profesorem w Lyonie, 1891 kierownikiem seminarjum w Szkole normalnej, a 1904 profesorem uniwersytetu paryskiego. Z innych cennych jego prac wyróżnia się szczególnie „la Réforme democratique à Rome au III siècle avant Jésus-Christ“ (1886).

Blodek Wilhelm, kompozytor i flecista czeski, * 1834 w Pradze czeskiej, † tamże 1874. Uczeń praskiego konserwatorjum, został następ-

nie w r. 1860 tamże profesorem. Jego opera „W studni“ cieszy się do dziś wielkim powodzeniem. Ostatnie lata życia spędził **B.** w zakładzie dla umysłowo chorych.

Blois, zamek, ob. **B.** w gł. dziele.

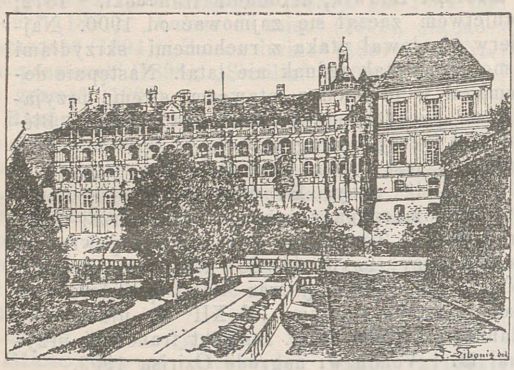

Blois.

Blok (franc. *bloc*), w języku parlamentarnym nazwa tymczasowego związku partji politycznych, zawieranego w celu przeprowadzenia pewnych umówionych najbliższych zadań polityki. Blok partji lewicy podtrzymywał politykę Waldecka-Rousseau (1899—1002), Combesa (1902—1905). W parlamencie niemieckim partje konserwatywne liberalne do wolnomyślnych włącznie utworzyły blok przeciw centrum, socjalnym demokratom i Polakom (1909). W Bawarji politykę bloku prowadziło centrum z socjalnemi demokratami łącznie (1905).

Blome Gustaw, hr., dyplomata austrjacki, * 1829, * 1906 w Kissingen; od r. 1864—67 był ambasadorem w Monachjum, w r. 1865 zawarł konwencję w Gastein, od r. 1867 usunął się od spraw dyplomatycznych i został dożywotnim członkiem Izby Panów.

Blondeau Henryk Marja Gabrjel, wodewilista francuski, * 1841 w Paryżu. Razem z przyjacielem swoim Monrealem przez 45 lat napisał mnóstwo wodewilów, komedyjek, pieśni, cieszących się w Paryżu powodzeniem.

Blondel Jerzy, ekonomista francuski, * 1856 w Dijon, kształcił się na uniwersytetach francuskich i niemieckich; został profesorem wydziału prawnego w Lyon, następnie w Lille, a obecnie jest profesorem Akademji handlowej i *Collège libre* w Paryżu. Podróżował potym po Niemczech i wyniki swoich badań nad stosunkami gospodarczemi Niemiec zawarł w kilku książkach, jak: „L'essor industriel et commercial du peuple allemand“ (Paryż, 1900, III wyd.): „De l'enseignement du droit dans les universités allemandes“ (t. 1885); „la Condition des classes rurales en Allemagne à la fin du moyen âge“ (1891); „Etude sur la politique de l'empereur Frédéric II et sur les transformations de la constitution allemande dans la première moitié du XIII siécle“ (1893); „les Récents progrès du socialisme en Allemagne“ (1893); „Essai sur la colonisation allemande“ (1895); „Etudes sur les populations rurales de l'Allemagne et la crise agraire“ (1897); „l'Essor économique de l'empire allemand“ (1898); „le Mouvement rural en Allemagne et la situation des populations agricoles“ (1900). Prócz tego ogłosił **B.:** „les Ennemis de notre progrès économique“ (1899); „la France et le marché du monde“ (1901); „la Concurrence étrangère et le relèvement économique de la France“ (Chartres, 1902); „les Progrès comparés du commerce maritime en France et en Allemagne“ (Rouen, 1902); „les Transformations politiques et économiques de l'Allemagne“ (Paryż, 1903); „la Question sociale et le devoir social“ (Blois, 1903); „Notes sur origines de la proprieté“ (Lyon, 1903); „la Vie commerciale contemporaine“ (tamże, 1903); „la Politique protectionniste en Angleterre“ (Paryż, 1904); „l'Education économique du peuple allemand“ (tamże, 1908).

Blondel Maurycy, filozof francuski, * 1861 w Dijon, brat ekonomisty Jerzego **B.** Uczeń Wyższej szkoły normalnej, doktor nauk humanistycznych (1893) był profesorem filozofji w liceach w Chaumont, Montauban, Aix i kolegjum Stanisława w Paryżu; później został kierownikiem konferencji w uniwersytecie w Lille i profesorem filozofji w uniwersytecie Aix-Marseille. Główniejsze prace: „l'Action, essai d'une critique de la vie et d'une science de la pratique“ (1893); „De vinculo substantiali et de substantia composita apud Leibnitium“ (1893); „Lettres sur les exigences de la pensée contemporaine en matière d'apologétique“ (1896); „Léon Ollé-Laprune“ (1898); „Histoire de dogme: les lacunes philosophiques de l'exégèse moderne“ (1904). Jest też współpracownikiem *Revue de métaphysique et de morale*, *Revue philosophique* i *Annales de philosophie chrétienne*. Zasadniczą cechą filozofji **B-a** jest uznawanie w czynach motywów pozaświadomych. Kładzie nacisk na pierwiastki emocjonalne, a zatym i wiary. **B.** jest promotorem neokatolicyzmu i modernizmu i wywiera duży wpływ na młodszą generację piszących.

Blondel Spiro, pisarz francuski, * 1836 r. w Laigle, † 1900 w Céry. Bada historję sztuki i obyczajów. Ogłosił: „Histoire des evantails chez tous les peuples“ (1875); „le Jude“, studjum archeologiczne“; „Recherches sur les bijoux des peuples primitifs“ (1876); „l'Art intime et le Goût en France“ (1884); „les Outils de l'écrivain“, „l'Art pendant la Revolution“, „le Livre des tumeurs“.

Blos Karol, malarz niemiecki, * 1860 w Mannheim, kształcił się w Karlsruhe i Monachjum. Maluje głównie wnętrza mieszkań z figurami,

był też czynny jako pejzażysta. Trzy jego obrazy: „Kołyska“ (1895); „Krajobraz“ (1898) i portret jego żony, znajdują się w Nowej Pinakotece monachijskiej; jedno „Wnętrze w oświetleniu słonecznym“ (1901) posiada galerja drezdeńska. **B.** otrzymał wielkie złote medale na wystawach w Monachjum i Dreźnie. W r. 1903 został profesorem.

Blonet Wilhelm Abel, architekt francuski, * 1795 w Paryżu, † 1835 tamże, wykończył łuk trjumfalny na placu Gwiazdy w Paryżu.

Bloy Leon, pisarz francuski, * 1849 w Périgneux, wyznawca Barbey d'Aurevilly, świetny pamflecista obozu katolickiego. Ogłosił: „les Propos d'un atrepreneur de demolitions“ (1884); „la Desespéré“ (1887); „le Salut par les Juifs“ (1892); „Histoires desobligeantes“ (1894); „Sueur de sang“ (1896); „la Femme pauvre“ (1897); „le Mendiant ingrat“ (1898); „Mon Journal“ (1904); „Quatre ans de captivité à Cochons-sur-Marne“ (1906); „Exégèse des lieux communs“ (1902); „les Dernières Colonnes de l'Eglise“ w której piętnuje nawet pisarzy swej grupy, Brunetière'a, Huysmansa, Bourgeta i t. d.

Blum Ernest, pisarz sceniczny i dziennikarz francuski, * 1836 w Paryżu, † 1907 tamże; pisał sam lub do spółki z innemi rzeczy naprzemian wesołe i swywolne lub wzruszające i groźne. Twórczość jego potężnieje od r. 1854. W tym czasie ogłasza: „la Petite Pologne“ (1861, do spółki z Lambertem Thiboust); „la Revue au 5 étage“ (1863, z Clairvillem i Siraudin'em); „Rocambole“ (1864, z Anicet Bourgeois i Ponsonem du Terrail); „le Vengeur“ (1868 z Brisebarre'm); „la Joli parfumeuse“ (1874 z Hektorem Crémieux; muzyka Offenbacha), „Paris en action (1879 z Albertem Wolffem). Szczególnie wsławił się **B.** pięcioaktowym dramatem „Rose Michel“ i „Espion du roi“ (1876); również pięcioaktowy dramat; dalej, „la Poudre de Perlin piupiu“; „le Petit Chaperon rouge“ (1902); „un Soir d'hiver“ (1903); „le Jeu d'amour et de la roulette“ (1905). Od r. 1879 **B.** prawie zawsze ogłaszał do spółki z Raulem Toché (utonął 1895). Dostarczali teatrom doroczuych przeglądów dramatycznych. Od r. 1869 **B.** był współpracownikiem *Rappel'a*, w ostatnich latach występował jako kronikarz w *Gaulois*. W r. 1899 **B.** do spółki z Decourcellem przerobił na scenę „Robinsona Crusoe“, uczyniwszy ze słynnej powieści sztukę dekoracyjną (1899).

Blum Ernest, pisarz francuski, * 1872 w Paryżu. Jako krytyk literacki i artystyczny pracował w *Revue Blanche*, *Gil Blas*, *l'Humanite*. Wydał kilka zbiorów oryginalnych i głęboko odczutych nowel, jak: „le Livre de mes amies“, „Eliane“. W ostatnich latach ogłosił: „Nouvelles conversations avec Eckermann“ (1901) i „Au theâtre“, w którym zdradza bardzo subtelny sąd krytyczny. Interesuje się też **B.** sprawami społecznemi o których napisał cały szereg broszur, jak „Monopoles fiscaux“, les Congrès socialistes français (1901) „l'Artiele 7“ i t. d.

Blumea, gatunek rośliny z rodziny złożonych *(compositea)*. Ojczyzną **B.** są podzwrotnikowe kraje Afryki, Azji i Ameryki. Z niektórych odmian, jak np. **B.** *balsamiferae* wydobywa się kamforę.

Blumenstock Leon, ob. Halban Leon.

Blumenstock Alfred, ob. Halban Alfred.

Blumenstock Henryk ob. Halban Henryk.

Blumental Leopold (pseud. *Leo Belmont*), ogłosił nadto: „Leon Tołstoj, życie i dzieła“, studjum biograficzno-krytyczne (1903); „Jedna scena z tragiedji polskiej“ (1908); „Nowele“ (1908); „Pisma różne“ (1908); „Socjalizm i sprawiedliwość“ (1908); „Najłatwiejsza metoda języka Esperanto (wierszem); „Sonoj Esperantaj“ (1908); „Trzy odczyty“ (1908); „Sprawa przy drzwiach zamkniętych“, powieść (1910); „Dla honoru“, dramat w trzech aktach (1910); „Dwa odczyty“, studjum (1910). Od 1907 wydaje **B.** tygodnik *Wolne Słowo*, który zapełnia sam pracami różnej treści i formy, poczynając od artykułów na tematy naukowe i społeczne, a kończąc na nowelach i wierszach. Pismo było parokrotnie zawieszane i redaktor odsiadywał kary więzienne, które posłużyły mu do opisu warszawskich więzień (ratusz, więzienie na ulicy Spokojnej, odwach, Cytadela). Do 1 sierpnia 1910 wyszło 95 numerów *Wolnego Słowa*. **B.** pisywał przez długi czas korespondencje z Petersburga do *Prawdy*, potym do *Głosu*, a do *Krytyki* krakowskiej studja literackie przeważnie z literatnry rosyjskiej. Był współpracownikiem literackiego działu *Kraju* (pseud. *Leon Bielski)* i krakowskiego pisma satyrycznego *Liberum Veto*. Studja judaistyczne (z historji żydów) zamieszczał w *Izraelicie* (pseud. *Acosta)*. Zaznajamiał rosyjskich czytelników z literaturą polską w *Wiestniku Znanja* (pseud. *Lew Gorkij* i *L. Dolinow)*.

Bluzy białe (fr. *blouses blanches)*, przezwisko nadawane pseudorobotnikom, którzy pod koniec drugiego cesarstwa we Francji urządzali niby burzliwe manifestacje.

Błagowieszczenskij Mikołaj, filolog rosyjski, rektor uniwersytetu warszawskiego, † 1892.

Błonnik, ob. Celuloza.

Błota poleskie, rozciągają się w porzeczu Prypeci i oddzielają Litwę od Rusi, obejmując obszar do 15 miljonów morgów. Z bagien bezdennych, porosłych trzciną i sitowiem wynurzają się tu i owdzie, niby wyspy, wyniośiejsze, suche, piasczyste przestrzenie, pokryte lasem iglastym, olchą, brzeziną, i osiką. Są one zarazem siedliskiem człowieka, poleszuka, z plemienia białoruskiego. Komunikacja między wyspami nader utrudniona, na łodziach. W ostatnich czasach rozpoczęto osuszanie bagien kanałami, przez co obszary błotniste zamieniają się

w bujne łąki i kraj zdobywa teren dla hodowli bydła.

Błotnicki Stanisław, dziennikarz, * 1862 r. we Lwowie; do szkół średnich i na uniwersytet uczęszczał we Lwowie. W l. 1885—86 redagował *Przyjaciela domowego* i *Gazetę wiejską*; w r. 1887 założył dwutygodnik *Ruch*; pisywał do *Dziennika polskiego* i *Kurjera lwowskiego*. W 1890 udał się na Morawy, skąd pisywał korespondencje o miejscowym ruchu słowiańskim. W 1892, po powrocie do Krakowa wszedł do założonego przez Rogosza *Głosu Narodu*.

Boadicea albo *Bodicca*, żona Prasutaga, królowa Icenów w Wielkiej Brytanji, powołała lud swój do walki z Rzymianami, którą z początku prowadziła zwycięsko, lecz potym została pobita i otruła się w 61 roku po Chr.

Boas Franciszek, etnograf i antropolog amerykański * 1858, profesor w *Columbia University* od 1900 r. Prace jego dotyczą głównie Eskimosów i północno-zachodnich Indjan. Ogłosił. „Baffinland“ (1885); „The Eskimos of Baffin Land and Hudson Bay“ (1901).

Bobba Romuald, filozof włoski, * 1828, † 1905, profesor filozofji w Turynie. Z prac jego ważniejsze: „Saggio intorno ai filosofi italiani meno noti prima e dopo la pretesa ritorma cartesiana“ (1868); „Saggio intorno alla protologia d'Ermenegildo Pini“ (1870); „Storia della filosofia rispetto alla conoscenza“ (4 t., 1873); „Della educazione nei sui principii e rapporti colla istruzione secondaria classica“ (1876); „lo Sperimentalismo e l'appriorismo nella filosofia contemporanea“ (1881); „Saggio sulla filosofia greco-romana considerata nelle sue fonti e nel suo svolgimento fino a Cicerone inclusivamente con Anthologia philosophica ex Marco Tullio Cicerone“ (1882) „le Apologie nei primi tre secoli della Chiesa“; „la Dotrina dell intelletto in Aristotele“.

Bobczew Stefan, polityk, prawnik i publicysta bulgarski, * 1853 w Elenie. Podejrzany o agitację polityczną przez rząd turecki, udał się do Odesy. Na początku wojny rosyjsko-tureckiej wyjechał do Belgradu, po wojnie osiadł w Bukareszcie. Później przebywał w Moskwie, gdzie skończył fakultet prawny, poczym powrócił do Bulgarji. Osiadł w Plowdiwie; został sędzią, a następnie ministrem sprawiedliwości. W 1884 wybrano go na posła do sejmu. Redagował *Macierz* (1881—83) i *Naukę*. Po wypadkach 1886 r. znów emigrował do Turcji, później do Rosji. Po trzech latach powrócił do Plowdiwa i poświeca się adwokaturze z początku tutaj, a 1899 w Sofji. Od r. 1893 redaguje *Juridiczeski pregled*. **B.** jest wciąż posłem, prezesem Tow. bulgarskiego i prezesem „Tow. publicystów bulgarskich“. W r. 1902 otrzymał katedrę historji prawa bulgarskiego w Sofji, a od r. 1908 historji słowiańskiej. **B.** ogłosił liczne prace z zakresu prawa bulgarskiego, historji Bulgarji i Słowian i kilka większych rozpraw publicystycznych.

Bobelak Stanisław, podróżnik i pisarz galicyjski, * 1862. Studja odbywał w akademji marynarskiej w Rjece. Zwiedził Oceanję, Japonję, Chiny, Indje, Kamczatkę, Filipiny, Borneo, Amerykę, wybrzeża Afryki i t. d.; brał udział w wyprawie do bieguna północnego 1882—83. Ogłosił liczne artykuły w różnych pismach galicyjskich, warszawskich, nadto napisał kilka utworów na tle życia marynarzy: „Gałązka jaśminu“; „Zakazany śpiew“ i inne.

Bobina, ob. gł. dzieło.

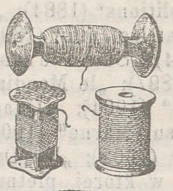

Bobiny albo cewki.

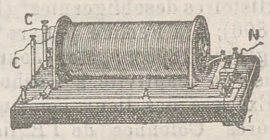

Bobina Ruhmkorffa.

Bobiński Henryk, fortepjanista i kompozytor, * 1861, uczeń Warszawskiego konserwatorjum i filharmonicznej szkoły w Moskwie; rozpoczął swą karjerę jako prof. Konserwatorjum w Krakowie (1886), następnie koncertował w Rosji i zagranicą (w Wiedniu w 1893 r.). W r. 1887 został profesorem w szkole muz. w Moskwie, następnie od 1893 r. w szkole Ces. Tow. muz. w Kijowie. Z kompozycji wydał **B.**: Uwerturę, Warjacje na kwartet smyczkowy, koncert fortepjanowy etc.

Bobrikow Mikołaj, generał rosyjski, * 1839, † 1904, naczelnik sztabu gwardji i petersburskiego okręgu wojennego, członek Rady wojennej i generał-gubernator Finlandji od r. 1898. Prowadził politykę rusyfikacyjną za pomocą represji i praw wyjątkowych bez udziału sejmu; w 1904 r. został zabity przez Finlandczyka Eugenjusza Szumana, syna senatora (ob. t. XVI).

Bobrzyński Michał, został w 1908, po zabójstwie hr. Potockiego, namiestnikiem Galicji. Wydał razem z Jaworskim Wł. L. i Milewskim J. „Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji 1859—1873“ (1905).

Boccaci'a pomnik w Certaldo, ob. **B.** w gł. dziele, oraz rysunek na str. 179.

Boccardo Girolamo, ekonomista włoski, † 1904.

Bocchus, król Getulów w Maurytanji. Wydał Rzymianom Jugurtę, zięcia swojego (106 r. przed Chr.).

Bocher Henryk Edward, polityk francuski, * 1811 w Paryżu, † 1900 tamże, był jednym z wybitniejszych wodzów stronnictwa rojalistycznego.

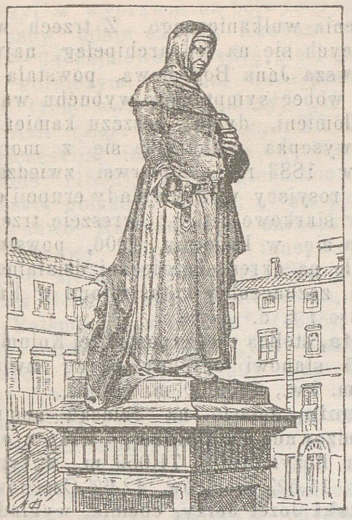

Pomnik Boccacia w Certaldo.

Bochnia, miasto w Galicji, 10,071 m. (1900).

Bochum, miasto w Westfalji, siedlisko przemysłu metalurgicznego. W 1904 wcielono do miasta przyległe wsie Hamme, Hofstede, Grumme, Wiemelshausen. Ludność (1905) 118,464, w tym 60,277 katolików, 56,369 ewangielików, 1,030 żydów. Liczna kolonja polskich emigrantów zarobkujących.

Bock Aleksander, rzeźbiarz rosyjski, * 1829, † 1895, profesor Akademji sztuk pięknych; ważniejsze prace: „Psyche", „Amor", „Faun", „Wenus z Amorem" etc.

Boch Franciszek, niemiecki historyk sztuki, † 1899 w Akwizgranie.

Böckh Ryszard, statystyk niemiecki, * 1824, † 1907, dyrektor biura statystycznego w Berlinie 1875—1902. Niektóre prace jego dotyczą ustalenia i rozgraniczenia obszarow językowych: „Sprachkarte vom preussichen Staat" (1864); „Die statistische Bedeutung der Volkssprache als Kennzeichen der Nationalität" (1866); „Der deutsche Volkszahl u. Sprachgebiet" (1869); z innych prac wymienić należy: „Die geschichtliche Entwickelung der amtlichen Statistik des preussischen Staats" (1863): „Die Bevölkerungs-Gewerbe u. Wohnungsaufnahme vom 1/XII 1875, 1880, 1885, 1890, 1895 in der Stadt Berlin"; „Statistiche Jahrbuch der Stadt Berlin" od 1877 do 1899.

Bodajbo, miasto od 1903 w gub. Irkuckiej, przy ujściu rzeki tejże nazwy; główne siedlisko przemysłu złotego.

Bode Leopold, malarz, niemiecki, * 1831 w Offenbachu, † 1906 w Frankfurcie n. M. W głównych jego pracach znać wpływ Schwinda i Steinla, są to: „Narzeczona (gal. Schacka)" i akwarelle, „Róża alpejska", „hr. Habsburg", „Fjołek alpejski", „Tryptyk o Karolu W." (galerja Schacka) i cykl akwarelowy do Fouque'go „Undiny".

Bodel Jan, truwer francuski, * XII w. w Arras, jest autorem wzruszającej sztuki „Congé", którą napisał, kiedy jako trędowaty, zmuszony był opuścić Arras; **B.** jest też autorem pieśni „Saisnes" i „Jeu de Saint-Nicolas".

Bodelé, kraina w Saharze południowej, należąca do sfery wpływów francuskich, na drodze wiodącej od jeziora Tsadu do Borku; jest to nizina, obejmująca 200 klm kw.; niegdyś przez nią szło łożysko Bahr-el-Ghazalu (ob. wyżej); Gleba gliniasta, naniesiona. Mieszkańcy Teda rasy murzyńskiej trudnią się głównie hodowlą.

Bodenhausen Kuno, malarz niemiecki, † 1852 w Witzenhausen, uczeń Lindenschmita z Monachjum; ważniejsze z jego prac: „Mignon", „Bajka czarodziejska", „Pieśń", „Wiara wiosenna", „Nadzieja", „Wiara", „Lorelei", „Madonna" i inne.

Bodenmüller Fryderyk, malarz niemiecki, * 1848 w Monachjum; ważniejsze jego prace: „Epizody z bitwy pod Sedanem" (Monachjum) i Wörth; „Alegorje na tle sonaty Beethovena Eis-Moll".

Bothisattva, w doktrynie buddyjskiej istota doskonała, o stopień niższa od Buddy.

Bodley John Edward Courtenay, historyk angielski, * 1853 r. w Shelton. Kształcił się w Oksfordzie, był adwokatem w Londynie, sekretarzem Komisji pracy (1884); ogłosił: „Francja" (1898), historja urządzeń politycznych francuskich; „the Catholic Democracy of America" (1890); „Anglomanja i Tradycje francuskie" (1899).

Boerowie *(Burowie).* Po poddaniu się Anglji 31 maja 1902 r. za przykładem swych wodzów Bothy, de Weta i innych, stali się lojalnemi obywatelami wobec swej nowej metropolji. Anglja nie nakładała kontrybucji na zdobyte kraje, lecz zabezpieczyła prawa językowe, obywa-

Boerowie.

telskie, prawa samorządu (ob. Oranja i Transwal). **B.** zachowują swe tradycje, pojęcia, silną indywidualność, pomimo nowej etykiety brytańskiej. Emigracja z kraju skierowana głównie do Meksyku, do stanów Tamaulipas i Chihuahua.

Boétie Stefan de la, pisarz francuski, * 1530, † 1563), przyjaciel Montaigne'a. W pracy swej „Discours sur la servitude volontaire ou Contr'un" okazał się utalentowanym i wymownym pisarzem.

Boëthius Anicius Manlius Torquatus Severinus, * 480 w Rzymie, † 525.

Bogacki Feliks, napisał nadto: „Zagadnienia etyki" (Kraków; 1909).

Bogdanow Mikołaj, znany karykaturzysta rosyjski, * 1850, † 1898. Rysunki swoje umieszczał w pismach humorystycznych.

Bogdanow Sergiusz, agronom rosyjski, * 1859. Profesor uniwersytetu w Kijowie od r. 1888. Główne prace: „Encikłopedja sielskago choziajstwa" (1895); „Płodorodje poczwy woobszcze i rusk. poczw w czastnosti" (1897); „Płodorodje poczwy po nowiejszym dannym" (1903—1905)

Bögh Eryk, pisarz duński, * 1822 w Kopenhadze, † 1899 tamże, ogłaszał sztuki teatralne, wiersze humorystyczne („Erindringer fra mine unge Dage", 1894) i t. d.

Bogiszić Baltazar, slawista, prawnik dalmacki, † 1908. Posłany do Bulgarji 1877 r., pod rozkazami ks. Czerkaskiego brał udział w organizowaniu młodego księstwa, następnie zachowując pensję profesora od rządu rosyjskiego, pracował dla księcia Czarnogórza na polu kodyfikacji praw. Nowy kodeks drukowany w Paryżu został przełożony na język francuski. **B.** w 1888 został korespondentem Akademji nauk moralnych i politycznych, przez jakiś czas był ministrem sprawiedliwości w Czarnogórzu, odegrał pewną rolę w pertraktacjach małżeńskich obecnego króla włoskiego Wiktora Emanuela III z ks. Heleną czarnogórską. Zostawił bogatą bibljotekę słowiańską. Pisał po serbsko-kroacku, włosku, rosyjsku i francusku. Ważniejsze dzieła ogłoszone drukiem ob. gł. dz., tom II.

Bogoljubow Aleksy, malarz rosyjski, profesor Akademji sztuk pięknych (1860). Ze znakomitych jego krajobrazów: „Synop", „Widok Kazania podczas powodzi" i „Niższy Nowgorod" znajdują się w muzeum ces. Aleksandra III.

Bogoraz Włodzimierz (pseud. Tan), pisarz rosyjski, * 1864, w Taganrogu: za udział w propagandzie rewolucyjnej spędził na zesłaniu w kraju Jakutów ll. 1889—99; tutaj badał język, obyczaje i stosunki społeczne Czukczów, brał udział w wyprawie amerykańskiej Jezupa. Pod pseudonimem Tana ogłosił wiele opowiadań, wierszy, jak „Oczerki i razskazy" (6 tomów); „Stichotworenia" i t. d.

Bogosłów, archipelag w Ameryce Północnej, w sąsiedztwie wyspy Umnaku, bardzo świeżego pochodzenia wulkanicznego. Z trzech wysepek, składających się na ten archipelag, najważniejsza pierwsza Jana Bogosłowa, powstała w maju 1796 wobec symptomów wybuchu wulkanicznego: płomieni, dymu, deszczu kamieni i t. d. Druga wysepka wynurzyła się z morza, bez świadków 1883 r., ale pierwsi zwiedzający ją żeglarze rosyjscy wykryli ślady erupcji ognistej, wyziewy siarkowe i t. p.; wreszcie trzecia wytworzyła się w kwietniu 1906, powstanie jej przypadło na okres energicznej działalności sejsmicznej, zaznaczonej katastrofami w Kaliforuji, Valparaiso i t. d.

Bogota, stolica rzeczypospolitej Kolumbijskiej, od 1905 stanowi odrębny okręg związkowy, 1750 klm. kw., 120,000 m. (1905).

Bogumin, miasto na Szląsku austrjackim, zgiermanizowane na Oderberg wraz z okręgiem sądowym liczył (1900) 71,059 m., w tym 45,7% Polaków, 11,5% Niemców, 42,6% Czechów.

Boguski Józef Jerzy, chemik, wykłada w politechnice Warszawskiej: Napisał nadto: „Wstęp do elektrotechniki" (1892); „O rastworimosti siery w chloristom benzile i o niekotorych swojstwach etich rastworow" (Petersburg, *Żur. Fiz. Chim. Obszcz.* (1905); „O dwubenzylonaftalinie" (Warsz,, 1906, *Chem. P.*); „O drugim dwubenzylonaftalinie" (Warsz., 1909, *Chem. Pol.*).

Bogusławski Albert, wojskowy pisarz niemiecki, ogłosił nadto: „Das Leben des Generals Dumouriez" (1879, 2 t.); „Der Krieg der Vendée" (1894); „Armee und Volk im J. 1806" (1900); „Taktische Folgerungen aus dem Burenkrieg und der Gruppenangriff" (Berlin, 1903); „Aus dem preussichen Hof und diplomatischen Gesellschaft" (1903); „Nicht Rede aber Fehde wider der Socialdemokratie" (1904); † 1905 w Berlinie.

Bogusławski Edward, historyk, ogłosił nadto: „Teorja nazwisk na awa" (1891) „Przyczyny upadku Polski i dwie szkoły współczesnej historjografji polskiej" (1892); „Początki Chorwacji iliryjskiej" (1893); „Historja Słowian", t. II (1899); „Metoda i środki poznania czasów przedhistorycznych w przeszłości Słowian" (1901), przełożona na język niemiecki; prócz tego obszerniejsze rozprawy historyczne drukował w *Światowidzie, Przeglądzie historycznym, Sprawozdaniach Tow. Nauk. Warszawskiego,* którego członkiem jest od 1908 r.

Bogusławski Władysław, literat i krytyk teatralny, † 1909 w Warszawie.

Bohdanowicz Karol, inżynier, gieolog, * 1864. Studja odbywał w Instytucie górniczym, następnie prowadził gieograficzne i gieologiczne badania w kraju Zakaspijskim i w Północno-wschodniej Persji. W 1889 r. brał udział w wyprawie do Tybetu i Kueń-Łuniu. W 1893—94 kierował badaniami Środkowo-syberyjskiej wyprawy naukowej pomiędzy Obją i Bajkałem, 1895—1898 stał na czele wyprawy do pomorza Ochoc-

kiego i Kamczatki; pod koniec 1889 prowadził poszukiwania na półwyspie Laoduńskim; 1900 uczestniczył w wyprawie na półwysep Czukocki; 1901 r. znów udaje się na Kaukaz wschodni. W 1902 — 04 zajmował katedrę gieologji w Instytucie górniczym. Wydał dużo prac naukowych, z tych wymienić należy: „K geologii sredniej Azii“ *(Zap. Mm. Obszcz.*, t. XXVI, 1889); „Gieołogiczeskija izśledowania w Wostocznom Turkestanie“ (1892); „Gieologiczeskoe opisanie Kwantunskoj obłasti..“ (1900); „Dwa peresieczenia gławnawo kawkazskawo chrebta“ (1902); „Zarys budowy Eurazji“ i inne dopełnienia w Dziejach ziemi M. Nemayra (Warsz., 1908).

Böhlau Helena, autorka niemiecka, ogłosiła nadto: „Ratsmädelgeschichten“, (1888); „Reines Hertzens schuldig“ (1888); „Der Rangierbahnhof“ (1895); „Halbtier“ (1899); Das Haus zur Flamme“ (1907).

Böhle Fryc, malarz i rytownik niemiecki, * 1873 w Emmendingen, kształcił się w Frankfurcie n. M. i Monachjum. W jego obrazach, głównie Madonny w stylu staroświeckim, znać wpływ jego mistrza Marées'a, chociaż pojęcie perspektywy i postaci jest samodzielne. **B.** bardziej zasłynął jako rytownik. Po części wzorując się na Holendrach i Dürerze, po części na Włochach (Mantegna) oddaje życie rybaków i chłopów frankońskich albo legendy (św. Marcin, św. Antoni) ze szczerym realizmem w połączeniu z monumentalnością. Za swoje sztychy otrzymał **B.** w 1907 medal złoty w Berlinie.

Bohm Józef Edgar, rzeźbiarz niemiecki, * 1834 w Wiedniu, † 1890 w Londynie; od r. 1862 był profesorem Ak. sztuk pięknych w Londynie; głównie wyróżnił się w dziedzinie posągów portretowych.

Böhm-Bawerk Eugenjusz, ekonomista i polityk austrjacki, niemiecki, * 1851. Był profesorem ekonomji w Insbruku. W l. 1895, 1897—1898, 1900—1904 minister finansów. Od r. 1905 jest profesorem w Wiedniu, 1907 wice-prezesem Akademji Umiejętności w Wiedniu. Napisał oprócz licznych rozpraw; „Rechte und Verhältnisse vom Standpunkte der Volkswirthschaftlichen Güterlehre“ (Insbr., 1881); „Kapital und Kapitalzins“ (II wyd., 1900 – 02); „Einige Strittige Fragen der Kapitalstheorie“ (Wiedeń, 1900).

Böhmer Edward, romanista i teolog niemiecki, * 1827 w Szczecinie, † 1906 w Lichtenthalu koło Baden-Baden. Był profesorem filologji romańskiej w Halle i Strasburgu. Ogłosił prócz mnóstwa rozpraw teologicznych i filologicznych: „Bibliotheca Wiffeniana. Spanish reformes of two centuries from 1520“ (Strasburg, 1874 — 83, tomy I i II; 1904, tom III); „Ueber Dantes Schrift de vulgari eloquentia“ (Halle, 1868); „Ueberdieprovenzalische poesi e de Gegenwart“ (t., 1870); „Pindars sizilische Oden mit Prosaübersetzung“ (Bonn, 1891); wydanie starofrancuskiej „Pieśni o Rolandzie“ (Rencesval, tamże, 1872); **B.** był też wydawcą czasopisma *Romanische Studien* (1871 — 85 6 t.), w którym umieszczał prace wartościowe.

Bohnstedt Ludwik, architekt niemiecki, * 1822 w Petersburgu, † 1885 w Gotha, był z początku profesorem Akademji sztuk pięknych w Petersburgu, a od r. 1863 w Gotha; za projekt na parlament berliński (niewykonany) otrzymał w r. 1872 pierwszą nagrodę.

Bohowityn (pseud. Niedźwieckiej), ogłosił nadto: „Z gruzów“ (1905); „Czarnemi czcionkami“ (1908).

Böthling Otto, orjentalista sanskrytolog, † 1904 w Lipsku.

Boilly Ludwik Leopold, malarz i litograf francuski, * 1761 w La Bassé, † 1845 w Paryżu, celował w malowaniu scen ludowych; jego „Przybycie dyliżansu“ znajduje się w muzeum Luwru.

Boirac Emil, filozof francuski, * 1851 r. w Guelma (Algierja). Był nauczycielem w rozmaitych liceach, później profesorem w Dijon, rektorem akademji w Grenobli i rektorem akademji w Dijon (1092). Ważniejsze prace: „l'Idée du phénomène“ (1895); „Leçons de psychologie appliquée à l'education“; „les Phénomènes cryptoïdes“.

Bois Juljusz, pisarz francuski, * 1871 w San Sebastian (Hiszpanja), początkowo uczył się tamże i w Marsylji, następnie studjował w Paryżu psychologję i historję religji. Powszechną uwagę zwróciły jego „les Petites religions de Paris“ (1893). Później wystąpił jako zwolennik feminizmu z książką „l'Ève nouvelle“ (1896) i romansami: „une Nouvelle douleur“ (1900); „la Femme inquiète“ (1901) i „le Vaisseau des caresses“ (1907). Swoje badania nad okultyzmem zawarł w „le Monde invisible“ (1901) i „le miracle moderne“ (1907). Dla sceny Odeonu napisał według Eurypidesa „Hippolyte couronné“ (1904) i dla Komedji Francuskiej: „la Furie“ (1909). Podróż swoją do Indji zobrazował w „Visions de l'Inde“ (1903).

Bois-Colombes, wieś francuska w depart. Seine, arrond. St.-Denis, na linji kolei Zachodniej, w stronie południowo-wschodniej od Colombes. W miejscowości tej znajduje się wiele pensjonatów, fabryk, warsztatów tkackich i octu; 14,695 m. (1906).

Bois durci, ob. drzewo sztuczne.

Boismont Mikołaj Thyrel, ks., * 1715 w Normandji, † 1786 w Paryżu; należał do najznakomitszych kaznodziejów francuskich XVIII w.

Boisseau Emil Andrzej, rzeźbiarz francuski, * 1842 w Varzy. Ważniejsze prace: „Genjusz złego“ (1880); „Zmierzch“ (1883); „Obrona ogniska“ (1884); „Diogenes“ (1899); „Isabella d'Este“ (1900); „Oysel i Trubadur“ (1900); „Miłość ma-

cierzyńska“ (1902); „Dziecko i kot“ (1903); „Miłość niedyskretna“ (1904).

Boissier Gaston, uczony francuski, * 1823 w Nîmes, od r. 1865 — 1907 profesor Szkoły Normalnej w Paryżu; napisał: „Ciceron et ses amis“ (1892); „La religion romaine“ (1883, III wyd.); „La fin du paganisme“ (1894, II wyd.); „Saint-Simon“ (1894); „L'Afrique romaine“ (1895).

Boissier Marja Ludwik Gaston Antoni historyk francuski, † 1908 w Paryżu.

Boistel Alfons prawnik i botanik francuski, * 1836, † 1908. Jako prawnik zdobył uznanie jednocześnie z tytułem doktora praw przez opracowanie „Droit dans la famille“ (1864), był profesorem prawa w Grenobli, następnie od 1870 w Paryżu, oprócz wspomnianej pracy i licznych rozpraw, zostawił: „Cours élémentaire de droit naturel“ (1870); „Précis de droit commercial“ i inne. Zapalony alpinista zdobył rozległą wiedzę botaniczną i gieologiczną. Od 1894 r. był członkiem Towarzystwa gieologicznego we Francji, 1906 jego prezesem; brał udział w organizacji laboratorjum gieologicznego przy uniwersytecie w Paryżu. Jego „Nouvelle flore des lichens“ została odznaczona 1902 przez Akademję.

Boisquillebert Piotr Le Pesant de, ekonomista francuski, * 1646, † 1714. Odznaczał się wybitnemi zaletami umysłu, liberalizmem, występował w obronie wolności pracy, wolnego handlu, był wrogiem protekcjonizmu i przywilejów. Z Vaubanem, którego był kuzynem, uchodzi za poprzednika fizjokratyzmu. Z dzieł jego najważniejsze: „Le detail de France“ (1695); Supplement do tego (1707); „Factum de la France“ (1707); „Traité de la nature, culture, commerce etc.“.

Boitard Józef Edward, prawnik francuski, * 1804 w Paryżu, † 1835 tamże; napisał między innemi „Leçons de procédure civile“ i „Leçons de procédure criminelle“.

Boiteau Dieudonné Aleksander Paweł, ekonomista i literat francuski, * 1830 w Paryżu, † 1886 tamże; autor dzieła p. t. „l'Etat de la France avant 1789“.

Boivin Franciszek, baron *de Villars*, pisarz francuski, * 1618; był sędzią w Gex, pozostawił bardzo ciekawe „Pamiętniki“.

Boizot Ludwik Szymon, rzeźbiarz francuski, * 1743 w Paryżu, † 1809 tamże, wykonał figury przy fontannie Châtelet w Paryżu.

Bojenowie, starożytny lud w Galji, osiadły między Allierem i Loarą; miał stolicę w Giergowji.

Bojer Jan, pisarz norweski, wydał w 1907 „Troens Magt“ (Potęga wiary), które uchodzi za jego arcydzieło.

Bojer Jan.

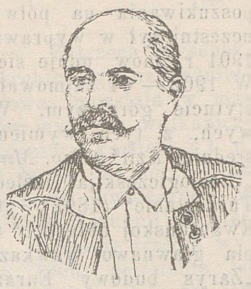

Bojko Jakób

Bojko Jakób pisarz i polityk ludowy galicyjski, * 1857. Posłuje na sejm krajowy galicyjski i do rady państwa. Kojeje swego życia opisał w *Kraju* krakowskim 1887 r., nadto napisał: „Wesele u Matusa, czyli gorzej czy lepiej“ (Kraków, 1906), „Dwie dusze“ (Kraków, 1904); „Pisma i mowy“ (Lwów, 1904).

Bojkot. Ubezpieczenie od strat z powodu bojkotu zaprowadził związek niemieckich piwowarów na zasadzie wzajemności.

Bojniczić-Kninski Jan, archeolog i historyk chorwacki w 1892 r. został dyrektorem muzeum krajowego; od r. 1899 jest redaktorem jedynego pisma historycznego w południowej słowiańszczyźnie *Vjestnik kr. zem. archiva.* Ogłosił cały szereg nowych prac, między innemi: „Der Adel von Galizien u. der Bukowina“ (1900—04); „Darownice kralja Ferdinanda I za Hrwatsku“ (1906); „Zakoni o ugarsko-krvatskoj nagodi“ (1907); „Mala poviest Hrvata“ (1908).—Córka **B.**, *Vjera*, jest znaną malarką chorwacką.

Bojowe organizacje, bojówki, specjalne oddziały w łonie partji rewolucyjnych, wyznających zasady terorystyczne, przeznaczone do walki orężnej. Szczególną energję wykazały **B.** polskiej partji socjalistycznej w Polsce, **B.** socjalistów rewolucjonistów i maksymalistów w Rosji.

Boksowanie (ob. gł. dzieło) pochodzi od walki na pięści, którą uprawiali Grecy podczas świąt narodowych i igrzysk. Anglicy kontynuowali tradycje starożytnych i koło XIV w. walka na pięści w Anglji przybrała nazwę *boksu angielskiego.* Odtąd rozwijając się coraz bardziej **B.** stało się sportem narodowym. **B.** w Anglji jest wyłącznie walką na pięści, chwytanie głowy i korpusu jest wzbronione w match'ach. W natarciu zapaśnicy nie ograniczają się do dotknięcia przeciwnika, lecz okładają się silnie pięściami. W każdym match'u o wyniku decyduje arbiter albo dwuch sędziów i arbiter. Walka odbywa się w *ring'u* czyli kole, mającym 12 do 24 stóp kw. i obwiedzionym sznurem; liczba nataré jest ograniczona, każde nie dłużej trwa niż dwie lub trzy minuty, według umowy, z przerwami jednej minuty na odpoczynek. Zwy-

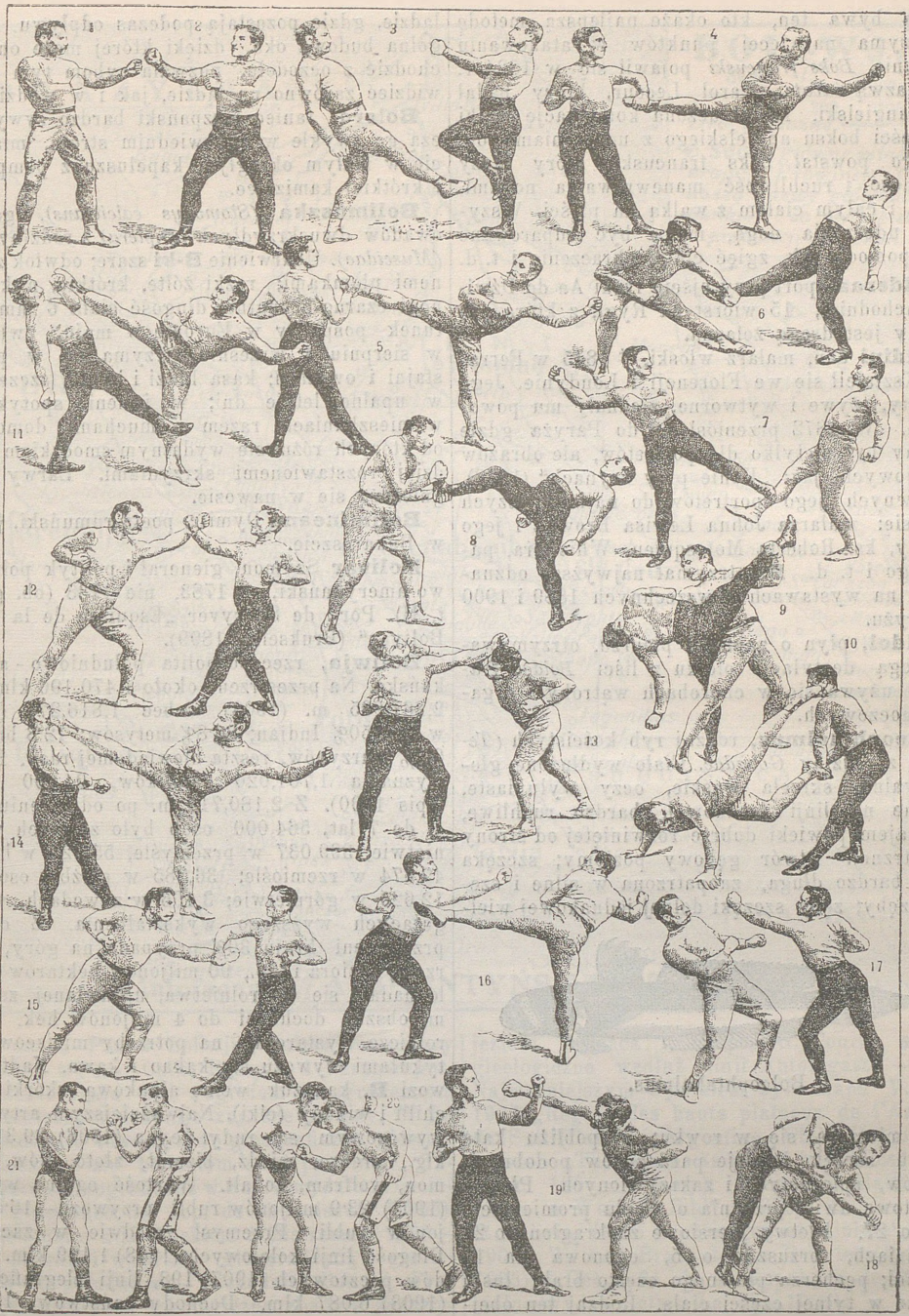

1) Zwrot na lewo; 2. Zwrot na prawo: 3. Rzut nogi w górę i zgięcie goleni; 4. Uderzenie nogą z boku i odparowanie; 5. Uderzenie nogą w pierś i odparowanie; 6. Pochwycenie nogi przy uderzeniu stopą; 7. Odparowanie nogą uderzenia stopy; 8. Pochwycenie stopy przy prostym uderzeniu nogą; 9. Okraczenie przy bocznym uderzeniu nogą; 10. Pochwycenie stopy i odparowanie tego przez odwrócenie nogi; 11. Uderzenie nogą w twarz i odparowanie ręką i nogą; 12. Proste uderzenie pięścią w twarz i odparowanie; 13. Zgięcie ciała na lewo, połączone z odparciem prawej ręki; 14. Odwrócenie nogi; 15. Uderzenie pięści z boku i odparowanie; 16. Powstrzymanie końcem nogi uderzenia pięścią w twarz; 17. Zgięcie ciała w tył; 18. Uderzenie biodrem w głowę; 19. Uderzenie poziome pięścią i odparowanie; 20. Uderzenie pięści wprost w brzuch (boks angielski); 21. Zmyślone uderzenie pięści w twarz prawą ręką, aby zadać cios wprost w brzuch lewą ręką (boks angielski).

ciężcą bywa ten, kto okaże najlepszą metodę i otrzyma najwięcej punktów w atakowaniu i obronie. *Boks francuski* pojawił się w 1824 r. pod nazwą *savate*. Karol Lecour, który badał boks angielski, zrobił uczoną kombinację walki na pięści boksu angielskiego z uderzeniami nóg. Z tego powstał boks francuski, który łączy zręczność i ruchliwość manewrowania nogami, głową i całym ciałem z walką na pięści. Wszystkie uderzenia nogą, mogą być odparowane przy pomocy rąk, zgięć ciała, okraczenia i t. d.

Bolderaa, port przy ujściu rzeki Aa do Dźwiny Zachodniej, 15 wiorst od Rygi, z którą połączony jest drogą żelazną.

Boldini Jan, malarz włoski, * 1845 w Ferrarze. Kształcił się we Florencji i Londynie. Jego portrety, żywe i wytworne, zjednały mu powodzenie. W 1872 przeniósł się do Paryża gdzie ceniony był nietylko dla portretów, ale obrazów rodzajowych, jak: „Konie przy szynach“ (1878). Z głównych jego portretów do najładniejszych liczą się: malarza Johna Lewisa Browna i jego rodziny, ks. Roberta Motesquieu, Whistlera, pani Hugo i t. d. **B.** otrzymał najwyższe odznaczenia na wystawach powszechnych 1889 i 1900 w Paryżu.

Boldol, płyn o zapachu pieprzu, otrzymywany drogą destylacji olejku z liści *Boldoa fragrans*; używa się w chorobach wątroby i organów moczowych.

Boleophthalmus, rodzaj ryb kościstych *(Teleostei)* z rodziny *Gobiidae*. Ciało wydłużone, głowa owalna, skrzela wąskie, oczy wyłupiaste, zbliżone na linji środkowej, bardzo ruchliwe, z rodzajem powieki dobrze rozwiniętej od strony zewnętrznej. Otwór gębowy poziomy; szczęka górna bardzo długa, zaopatrzona w silne i szerokie zęby; zęby szczęki dolnej jednakowej wielkości mieszczą się w rowku; w pobliżu kąta obydwu szczęk istnieje para zębów podobnych do kłów, spiczastych i zakrzywionych. Płetwy grzbietowe dwie: przednia o pięciu promieniach, tylna o 27. Płetwy piersiowe zaokrąglone o 29 promieniach, brzuszne o 5, ogonowa ma 15 promieni; pęcherza pławnego często brak; łuski większe w tylnej części ciała. Rodzaj ten obejmuje 8 gatunków, zamieszkujących ocean Indyjski, różniących się ubarwieniem, zazwyczaj szaro-oliwkowatym, i liczbą promieni płetwowych. Przy pomocy silnych płetw piersiowych: odbytowej i ogonowej podskakują one z łatwością na lądzie, gdzie pozostają podczas odpływu. Szczególna budowa oka, dzięki której może ono wychodzić z oczodołu, pozwala rybom tym dobrze widzieć zarówno na lądzie, jak i w wodzie.

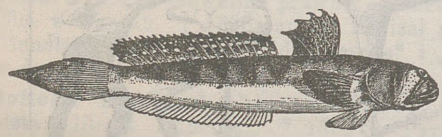

Boleophthalmus.

Bolero, taniec hiszpański bardzo żywy; tańczą go zwykle w odpowiednim stroju, mianowicie w małym okrągłym kapeluszu z pomponami i krótkiej kamizelce.

Bolimuszka *(Stomoxys calcitrans)*, gatunek owadów dwuskrzydłych *(Diptera)* z rodziny much *(Muscidae)*. Ubarwienie **B-ki** szare; odwłok z czarnemi plamkami; rożki żółte, krótkie, nitkowate; nogi czarno-brunatne; długość ciała 6 mm. Gatunek pospolity w Europie w maju, zwłaszcza w sierpniu i wrześniu, trzyma się w pobliżu stajni i owczarń; kąsa ludzi i bydło, szczególnie w upalne letnie dni; w jesieni spotyka się w mieszkaniach razem z muchami domowemi, od których różni się wydatnym smoczkiem i bardziej rozstawionemi skrzydłami. Larwy **B-ki** gnieżdżą się w nawozie.

Bolintineanu Dymitr, poeta rumuński, † 1872 w Bukareszcie.

Bolivar Szymon, gienerał i polityk południowo-amerykański, * 1783, nie 1738 (ob. gł. dz. t. II). Por.: de Schryver „Esquisse de la vie de Bolivar“ (Bruksella, 1899).

Boliwja, rzeczpospolita południowo-amerykańska. Na przestrzeni około 1,470,196 klm. kw., 2,267,935 m. (1908) wobec 1,816,271 (1900), w tym 50% Indjan; 26·8% metysów; 12·8 białych; 0·3% murzynów, reszta niewiadomej rasy. Podług wyznania 1,701,026 katolików, 94 000 pogan (spis 1900). Z 2,180,710, m. po odtrąceniu dzieci do 7 lat, 564,000 osób było zajętych w rolnictwie; 399,037 w przemyśle, 55,521 w handlu, 49,674 w rzemiośle; 36,285 w służbie osobistej; 12,625 w górnictwie; 3,106 w zawodach, wymagających wyższego wykształcenia. Z ogólnej przestrzeni kraju 30% przypada na góry, lasy, rzeki, jeziora i t. p., 90 miljonów hektarów wogóle nadaje się do rolnictwa, uprawianej zaś ziemi obszar dochodzi do 4 miljonów hek. Płody rolnicze wystarczają na potrzeby miejscowe, artykułami wywozu są: kakao i kawa. Nadto wywozi **B.** kauczuk, wełnę alpakową skórki Chinchilli i wikunji (elki). Najważniejszym artykułem wywozowym są rudy: cyna (1906) 29,370,368 klg., srebro, miedź, bizmut, złoto, ołów, antymon, wolfram, kobalt. Wartość ogólna wywozu (1905) 23·9 miljonów rubli przywozu—16·5 miljonów rubli. Przemysł zaledwie w zaczątku. Długość linji kolejowych (1908) 1,129 klm. Urzędów pocztowych (1907) 198, linji telegraficznych (1908) 6,087 klm. Dochody państwowe 1909 r. wynosiły 12,7 miljony rubli; wydatki 12,8 milj. W ostatnim dziesięcioleciu stan kraju polepszył się pod wielu względami. W 1904 r. po długim prowizorjum zawarto z Chili umowę w Santiago. Otrzymano zgodę na kolej z Arica w Chili do

Alto de la Paz w Boliwji. Załatwiono spory graniczne z Peru, Chili, Brazylją i Paragwajem. I zbadanie kraju pod względem gieograficznym i gieologicznym uczyniło znaczne postępy. W La Paz powstało towarzystwo gieograficzne, głównie poświęcające się badaniom swej prowincji. Towarzystwo gieograficzne w Sucre wydało „Diccionario geografico del dep. de Chuquisaca“ (1903). G. Steinmann z H. Hoekiem i Bistramem 1903—1904 urządzili wyprawę gieograficzną i gieologiczną do południowo-wschodniej Boliwji. Fryburska wyprawa gieologiczna zbadała znaczny obszar boliwskich Kordyljerów wschodnich. B. Hauthal 1905—1907 prowadził badania nad lodowcami w Kordyljerach Boliwji i Peru. W 1903 francuskie ministerjum oświaty wysłało wielką ekspedycję do Boliwji, Neveu Lemaire badał jeziora Titicaca i Poopo, G. Courty stosunki gieologiczne wzdłuż linji Antofagasta — Oruro. Najważniejszym wynikiem była mapa V. Huota 1906 „Region des hauts plateaux de l'Amerique du Sud (Bolivie, Argentine, Chili, Perou. Por.: Dawson „The South American republics“ (New-York, 1904, 2 tomy); Vacano i. Mattis „Bolivien in Wort u. Bild“ (1906); Gautier „Chili et Bolivie, étude économique et minière“ (Paryż, 1906); W. van Brabant „La Bolivie“ (Bruksella, 1908); „Geografia de la Republica de **B.**“ (oficjalne wydawnictwo La Paz, 1905).

Bolland Arnold, chemik, profesor Akademji handlowej w Krakowie, napisał: „Zasady stereochemji“ (Lwów, 1904); „Chemja organiczna w zastosowaniu do potrzeb klasy VI szkół realnych“ (Lwów, 1907); „Chemja sądowa“ (Tarno-

pol, 1910); „Towaroznawstwo“ (Kraków, 1910), nadto ogłosił w *Chemiku Pol.* „Studja mikrochemiczne“ (1909).

Bolland Gerard Jan Piotr Józef, filozof holenderski, * 1854, profesor filozofji w Lejdzie. Ogłosił: „Opatrzność i prawo natury“; „Zjawisko i rzeczywistość“; „Ewangielja Jana“; „Pięcioksiąg“; „Zagadka świata“, „Rzym i historja“); „Piotr i Rzym“, „Spinoza“; „Hegel“; „List otwarty do Schaepmana“ i inne.

Bollinger Otto.

Bollinger Otto, lekarz, profesor anatomji patologicznej w uniwersytecie monachijskim. Ważniejsze prace **B.** dotyczą stosunku patologji ludzkiej do patologji zwierzęcej. W r. 1877 **B.** odkrył zarazek promienicy u bydła w postaci grzybka, który, jak to później wykazał Ponfik, jest identyczny z zarazkiem promienicy u ludzi. Znane są również prace jego nad pochodzeniem, szerzeniem się i leczeniem gruźlicy. **B.** był gorliwym stronnikiem teorji o predyspozycji tuberkulicznej. Na skutek badań **B.** nad zmianami w sercu pod wpływem napojów wyskokowych powstała nazwa „piwnego serca bollingierowskiego“ (Bollingersches Bierherz). Wydał „Atlas und Grundriss der pathologischen Anatomie“ (1901, II wyd.); † 1909.

Bolonja, miasto we Włoszech, 152,009 m. (1901).

Bölsche Wilhelm, pisarz niemiecki, ogłosił nadto: „Liebesleben in der Natur“ (1898—1900); „Vom Bazillus zum Affenmenschen“ (1900); „Von Sonnen und Sonnestaübchen“ (1903); „Abstammung des Menschen“ (1904); „Der Stambaum der Tiere“ (1905); Życiorysy: Darwina, Haeckela i innych; Zbiór szkiców: „Hinter der Weltstadt“ (Lipsk, 1901); pierwsza praca p. t. „Miłość w przyrodzie“ (1905) ukazała się po polsku w doskonałym przekładzie dr. M. Bornsteina. Prócz tego po polsku wyszły: „Szkice zoologiczne“ (1904—1907); „Nauka i sztuka“ (1905); „Dni stworzenia“ (1908).

Bolska Adelajda, śpiewaczka, należy od r. 1900 do składu ces. opery w Petersburgu.

Bolswert Boetius Adam, rysownik i grawer holenderski, * koło 1580 w Bolswert, † 1633 w Brukselli, jest twórcą „Tajemnic Pasji“. Brat jego, *Schelte*, * 1586 r. w Bolswert, † 1659 r. w Antwerpji, również grawer, robił doskonałe sztychy według obrazów Rubensa.

Bolszewiki, frakcja rosyjskiej socjalnej demokracji (od zjazdu 1903); cechuje ją ścisły centralizm organizacyjny, pewien autokratyzm (niechęć wprowadzenia zasady wyborczej do organizacji) i stanowisko nieprzejednane wobec partji nierobotniczych, nie pozwalające nawet na chwilowe kompromisy.

Boltzmann Ludwik, fizyk niemiecki, † 1906 w Duinie pod Trjestem. Ogłosił nadto: „Vorlesungen über d. Principe d. Mechanik“ (Lipsk, 1904, t. II); „Vorlesungen über Gastheorie“ (1899, t. II); „Populäre Schriften“ (1906). Od r. 1902 był profesorem na uniwersytecie w Wiedniu.

Bolze Albert, prawnik niemiecki, * 1834; prezydent senatu 1897 — 1906. Ogłosił: „Der Begriff der juristischen Person“ (1879); „Die Praxis des Reichsgerichts in Zivilsachen“ (1885—1901, 25 t.); „Entwurf einer Patentnowelle“ (1890).

Bołogoje, stacja węzłowa dróg żelaznych: 1) Siedlce-Bołogoje; 2) Mikołajewskiej; 3) Moskiewsko-Windawo-Rybińskiej. Miasto w gub. Nowgorodzkiej, 12,000 m. warsztaty kolejowe, ożywiony handel.

Bołor-Dag, łańcuch gór w Azji centralnej, należący do systemu Pamiru, inaczej, Kiziljart, ze szczytem Taharmą 7,864 m.

Bomba (włos., il re), znaczy: król bomba, przezwisko króla obojga Sycylji, Ferdynanda II, znanego ze swych okrucieństw, nie szczędzącego bomb dla miast zbuntowanych.

Bomba, mała wysepka na morzu Śródziemnym koło brzegu trypolitańskiego, w głębi zatoki tejże nazwy. Nieliczni jej mieszkańcy (kilkuset) zajmują się wyławianiem gąbek. **B.** bez znaczenia ekonomicznego jest doskonałą przystanią w tej części morza.

Wygląd zewnętrzny bomby.

Bomba, ob. gł. dzieło.

Bombaj, stolica prezydentury t. n. w Indjach angielskich; 776,006 m. (1901).

Bomokandi, rzeka w Afryce, dopływ Uelli, przepływa przez kraje plemienia Njam-njam i Monbutu.

Bompard Ludwik Maurycy, dyplomata francuski, * 1854 w Metz. Rozpoczął karjerę dyplomatyczną jako attaché przy poselstwie francuskim w Tunisie (1882 — 86). W 1889 został radcą ambasady, pełniąc z początku obowiązki rezydenta na Tenariwie, później rezydenta gieneralnego. Następnie był posłem w Czarnogórzu (1892), wicedyrektorem w dyrekcji konsulatów przy ministerjum spraw zewnętrznych (1893), dyrektorem tamże (1893—1898). W r. 1902 został ambasadorem w Petersburgu. Za wyraźne sympatje dla ruchu wolnościowego w Rosji (1905) został odwołany. Napisał cenne dzieło: „la Législation de la Tunise“.

Bonaberi *(Hikori),* miejscowość w Kamerunie, w okręgu Duala; posiada pocztę i telegraf,

misję ewangielicką i faktorje; leży naprzeciwko Duali i ma znaczenie jako stacja początkowa kolei do gór Manenguba.

Bonaparte Eleonora, księżna **B.**, córka robotnika Ruflina, żona ks. Piotra Napoleona **B.**, którą poślubił 30 grudnia 1871, aby móc ulegalizować dwoje dzieci, które z nią miał. † 13 października 1905 w Paryżu..

Bonaparte Karol Józef, polityk północnoamerykański, wnuk Hieronima **B.**, * 1851; studja odbywał na uniwersytecie Harvarda, był obrońcą sądowym w Baltimorze. W 1902 został sekretarzem marynarki, w 1903 prowadził z polecenia Roosevelta dochodzenie w sprawie nadużyć wyższych urzędników; w 1906 mianowany naczelnikiem departamentu sprawiedliwości.

Bonaparte. Księżna Matylda Letycja Wilhelmina, córka Hieronima **B.**, † 1904 w Paryżu. Była protektorką sztuk, posiadała wspaniałe zbiory, urządzała u siebie przyjęcia artystyczno-literackie; sama też malowała pastelami i akwarelą, była uczennicą Giraud.

Bonaparte Roland Napoleon, pisarz i podróżnik francuski, do 1883 służył w wojsku, następnie podróżował z początku po Europie, potym po Ameryce Północnej, wreszcie oddał się pracy naukowej, był prezesem komisji centralnej *Société de geographie*, członkiem kongresów międzynarodowych ogrodów alpejskich. W 1907 został członkiem Akademji nauk. Ogłosił: „les Habitants de Surinam“ (1884); „les Premiérs voyages des Néerlandais dans Insulinde 1595—1602“ (1884); „Anthropologie laponne“ (1886); „le Glacier d'Aletsch et le lac de Maerjelen“ (1889); „Documents de l'epoque mongole des XIII et XIV siècles“ (1895); współpracował w wydaniu „le Mexique au debut du XX siécle“ (1904, 2, t.).

Bonaparte-Wyse Ludwik Lucjan Napoleon Teodor, marynarz i pisarz francuski, * 1844 w Paryżu, † 1904 w Cap Brun. Był synem Tomasza Wyse'a i ks. Letycji Bonaparte. Początkowo oficer marynarki, później poświęcił się całkowicie studjom nad kanałem Panamskim. W r. 1876 zorganizował w tym celu komitet francuski. W 1879 na podstawie jego prac „Komitet Międzynarodowy“ postanowił budowę kanału. Kompanja z Lessepsem na czele z wyjątkiem niektórych szczegółów zatwierdziła plany **B.-W-a.** Najważniejsze prace jego: „Canal transocéanique“; Rapports sur les études de la commission internationale d'exploration de l'isthime américain“.

Bonbelzwartowie, plemię mieszańców w niemieckiej Afryce południowo-zachodniej. Brali udział w powstaniu Hererów, po zgnieceniu powstania w liczbie 1000 zostali osiedleni w Warmbadzie, Haibie, Draaihoeku, Gabisie i Wortelu.

Bonchamp Karol Melchior Artur, margr., de, jeden z najwaleczniejszych Wandejczyków w wojnie domowej za Rewolucji francuskiej, ob. gł. dzieło.

Bonchamp Karol.

Bongars Jakób, sieur *de Bauldry* et *de La Chesnave*, dyplomata i uczony francuski, * 1554 w Orleanie, † 1612 w Paryżu; **B.** był jednym z najlepszych agientów Henryka IV w Europie. Pozostawił cenny zbiór kronik o wyprawach krzyżowych: „Gesta Dei per Francos“.

Bonhomme (col du), szczyt górski w Sabaudji, oddzielający Mont-Blanc od gór Sabaudzkich. Wysokość 2,483 m.

Boniecki-Fredro Adam, heraldyk, * 1842 w Żydowie, w ziemi kieleckiej, † 1909 w Warszawie, syn Ferdynanda i Leontyny ze Stadnickich. Kształcił się w Instytucie szlacheckim w Warszawie, poczym wyjechał do Petersburga na studja prawne. Wypadki 1863 r. zmusiły go do opuszczenia kraju. W Paryżu wstąpił do Szkoły prawa, którą ukończył w 1865 ze stopniem licencjata. Po powrocie do kraju został referendarzem w kancelarji Rady stanu Królestwa Polskiego, a po jej zwinięciu przeszedł do Trybunału Cywilnego, jako sędzia asesor. Wkrótce porzucił to stanowisko i osiadł w dobrach swoich Śródno, w powiecie grójeckim. W młodości jeszcze rozpoczął samodzielne badania w zakresie heraldyki, nie przerywał tej pracy przez całe życie, gromadził stopniowo rzadkie materjały do dziejów wielu rodzin szlacheckich w Polsce. Materjały te wyzyskał po raz pierwszy, wydając monografję rodziny własnej. **B.** został honorowym członkiem Akademji Umiejętności w Krakowie. Ogłosił: „Poczet rodzin litewskich w XV i XVI stuleciu“ (1883); „Herbarz szlachty polskiej“ (1897); dzieło to, oparte na bogatych materjałach, wychodziło zeszytami. Po śmierci **B.** wychodzi dalej pod redakcją bar. Artura Reiskiego z Drzewicy.

Boniface Maurycy, komedjopisarz francuski, * 1862 w Lille. Rozpoczął od piosnek „Chansons Parisiennes“, w 1887 zwrócił się do teatru na stałe. Sztuki jego malują rozmaite sfery, zawsze jednak autor ma tezę względnie tę samą, mianowicie, wyrozumiałość dla grzechów i grzeszków ludzkich. Ogłasza niewiele, ale za to sztuki jego znakomicie są wykończone i opracowane, i pod tym względem przypominają klasyków francuskich XVIII w. **B.** wystawił: „le Marquis Popillon“ (1887); „Tante Léontine“ (1890, teatr Antoine'a); „la Crise“ (1893); „Petites marques“ (1895, Komedja francuska); „Clarrisse Arbois“ (1903).

Bonifacio Giovanni, społeczny pisarz włoski, * 1547, † 1635. W swoim dziele „La republica delle api“ (rzeczpospolita pszczół) daje obraz

społeczeństwa przyszłości, opartego na zasadach komunizmu, nie uznającego żadnego przymusu.

Bonilla don Manuel, generał i polityk amerykański, * 1849. Rozpoczął działalność polityczną w r. 1872 w czasie rewolucji w Hondurasie, 1873 walczył z koalicją Gwatemali i Costa Rici. W 1891 został wiceprezydentem rzeczypospolitej Honduraskiej i ministrem wojny do r. 1898; 1903 prezydentem.

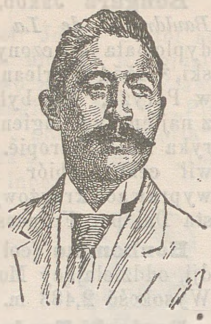

Bonilla don Manuel.

Bonjean Ludwik Bernard, prawnik francuski, * 1804 w Valence, † 1871 w Paryżu, był prezesem Sądu kasacyjnego, 24 maja 1871 został rozstrzelany wraz z innemi zakładnikami Komuny paryskiej.

Bonnard Piotr, malarz francuski, * 1867 r. w Fontenay-aux-Rosses. W swych pracach idzie śladem Japończyków, Gaugina i Cézanne'a. Siłę ekspresji doprowadza do karykatury. Ważniejsze prace: „Moulin Rouge"; „Plac Clichy"; „Rodzina mieszczańska"; „Sen"; wydał też zbiór sztychów.

Bonnassieux Jan Marja, rzeźbiarz francuski, † 1892 w Paryżu.

Bonnat Leon, malarz francuski, został w r. 1905 dyrektorem Szkoły sztuk pięknych w Paryżu.

Bonnemère Józef, pisarz francuski, † 1893 w Saumur.

Bonnet Piotr Osjan, matematyk francuski, * 1819, † 1892. Studja odbył w Szkole politechnicznej, w 1862 został członkiem Akademji. Badania jego dotyczą analizy, mechaniki i gieometrji. Główne prace. „Sur la convergence des series" (1843); „Sur les intégrales définies" (1841); „Sur les propriétes de la lemniscate et sur les ombilics des surfaces" (1845); „Sur la théorie genérale des surfaces" (1849); Sur la theorie mathématique des cartes géographiques" (1852).

Bonnetain Paweł, powieściopisarz francuski, † 1899 w Khong.

Bonnier Gaston, botanik francuski, * 1853. Założył 1889 *Revue générale de Botanique*. Prócz licznych rozpraw ogłosił: „Flore complète de la France" (z de Layensem 1894); „la Géographie botanique" (1894); „Cours complet d'apiculture" (1897); „les Plantes de plaine rendues artificiellement alpines" (1899); „Cultures esperimentales do plantes du Nord dans de la racine, de la tige et de la feuille" (1902); „Cours de Botanique" z Leclere'em de Sablon (1901 — 1905); „Album de la Nouvelle flore" (1905); „l'Enchaînement des organismes" (1906) i inne. Nadto jest autorem podręczników szkolnych.

Bonnier d'Arcq Ludwik Antoni, dyplomata francuski, * 1750, † 1799; był deputowanym w Zgromadzeniu prawodawczym i Konwencji; jako pełnomocnik Francji udał się na Kongres w Rastadt i w okolicy tego miasta został zamordowany wraz z Roberjotem przez huzarów węgierskich.

Bontoux Eugienjusz, finansista francuski † 1904 w Cannes.

Booker Thomas Washington, wychowawca murzynów amerykańskich, * 1858 r., jako syn niewolników; wyzwolony po wojnie secesyjnej, pracował jako robotnik w kopalniach, za oszczędzone pieniądze przedsiębrał podróż 500-milową do szkoły dla murzynów w Hampton. Tam został odźwiernym i jednocześnie uczniem. Po skończeniu szkoły został nauczycielem murzynów w Malden (Wirginji), następnie w Hampton. W 1881 rząd Alabamy polecił **B.** zorganizowanie normalnej szkoły technicznej dla murzynów w Tuskegee; po bardzo mizernych początkach szkoła wkrótce zasłynęła jako jedna z największych i najlepiej zorganizowanych. **B.** nadzwyczaj energiczny, oprócz pracy pedagogicznej, urządzał liczne konferencje na rzecz wyzwolenia murzynów, wśród których cieszy się wielką powagą.

Booker Thomas W.

Booth Edwin, aktor amerykański, * 1833 r. w Baltimorze, † 1893 w New-Yorku; był kierownikiem własnego teatru w New-Yorku, wyróżniał się szczególnie w sztukach szekspirowskich.— Brat jego *John Wilkies* **B.**, * 1839 również aktor, zamordował 14 kwietnia 1865 prezydenta Lincolna i podczas ucieczki 26 kwietnia był zastrzelony.

Bor, pierwiastek chemiczny trójwartościowy, ciężar atomowy 11, ciężar właściwy 2,45; otrzymuje się przez redukcję bezwodnika borowego, B_2O_3, lub boraksu pyłkiem magnezowym; produkt w celu oczyszczenia gotuje się z wodą i kwasem solnym, następnie zadaje fluorowodorem lub stapia z boraksem, znów wygotowuje w wodzie i wtedy pozostaje czysty, bezkształtny proszek bronzowy. Zwykłe odczynniki nie działają nań; w temperaturze łuku elektrycznego nie topi się. Krystaliczne postaci ob. gł. dzieło. Ze związków omówimy jedynie pominięte w gł. dziele lub wymagające dopełnienia. *Borowodór.* Jeżeli bezwodnik **B.** zredukować pyłkiem magnezowym w nadmiarze, otrzyma się borek magnezu Mg_3B_2; od traktowania kwasem solnym zwią-

zek ten wydziela gaz o przykrej woni, zawierający oprócz wodoru nieco borowodoru; ten pali się płomieniem zielonym. Ramsay oziębił go ciekłym powietrzem i wydzielił z niego B_2H_3; przypuszczalnie obok B_3H_3 znajduje się i BH_3. Najważniejszy związek, kwas borowy, nie borny, $B(OH)_3$, dobywa się głównie, jak wiadomo, w prowincji Toskańskiej. W ostatnich czasach poczyniono wiele udoskonaleń w procesach dobywania, zaczęto stosować głębokie wiercenia. Z otworów wiertniczych para wypływa o temperaturze 100—190° C. pod ciśnieniem z początku 7—9 atmosfer, następnie 1·5—5 atm. Parę zużytkowują do poruszania maszyn, do ogrzewania aparatów. Z szybu di Piazza Anna wypływa na godzinę 29.000 klg. pary wodnej, co może dać 3000 koni parowych. O składzie wypływającej pary świadczą następujące dane: na 1000 części otrzymanej cieczy w Lagoni znaleziono 4—4·15 cz. kwasu borowego, 0·76—1·7 cz. siarczanu amonowego, nad to wykryto siarczan sodu, siarczan magnezu, żelaza, manganu, gipsu i nieco substancji organicznej. Płyn przechodzi przez płytkie panwie ołowiane 80 — 116 cm. długości, ogrzewane ciepłem pary, dochodzi do kotła-tężni, gdzie podparowywa się, aż zacznie wydzielać się kożuch krystaliczny. Parowanie powinno odbywać się w temperaturze niższej od temp. wrzenia wody, w przeciwnym razie ponosi się stratę z powodu ulatniania się kwasu borowego z parą wodną. Z krystalizatorów odpuszcza się ług macierzysty znowu do panwi, aż dostatecznie wzbogaci się w siarczan amonu. Surowy produkt kwasu borowego zawiera 80—82% $B(OH)_3$, i zjawia się jako taki w handlu, albo podlega rafinowaniu na miejscu, przeróbce na boraks. Ług, dostatecznie stężony, gotuje się w aparatach, używanych do przeróbki wód gazowych, z wapnem gryzącym i wydzielający się amonjak wprowadza się do kwasu siarkowego, w ten sposób otrzymują siarczan amonu. Kwas bor. toskański z tinkalem tybetańskim panowały na rynku wszechświatowym, dopóki nie odkryto w Kalifornji i na zachodnim wybrzeżu północno-amerykańskim bogatych pokładów minerałów borowych, jezior boraksowych. Jednocześnie prawie dokonano podobnych odkryć w Azji Mniejszej, niedaleko od portu Pandermy nad Marmorą. Ogólna produkcja minerałów kwasu borowego wynosiła w 1902 r.: Stany Zjednoczone, Kalifornja, Oregon 50,000 tonn; Chili 15,000; Peru 5,000; Boliwja 1,500; Azja Mniejsza 12,000; Stasfurt 200 t.; Włochy 2,500 tonn. Wzrost produkcji sprowadził spadek cen i rozszerzył zakres zastosowania. Boraksu używa się przy lutowaniu jako topnika, do wyrobu emalji, polewy, szkła, do prania, w drukarstwie jako rozpuszczalnika dla szellaku, jako środka antyseptycznego do przechowywania mięsa, ryb i t. p. W niektórych państwach, jak Niemczech, prawo zabrania stosować boraksu w tym celu. Niedawno został wprowadzony w obieg nowy związek tlenowy, *perboran sodu*, $NaBO_3 + 4H_2O$, jest to sól sodowa kwasu perborowego. Analogicznie do persiarczanu powstaje od działania na boraks nadtlenku wodoru w obecności wodzianu sodowego. Otrzymać go można również, traktując mieszaninę z boraksu i kwasu siarkowego nadtlenkiem sodu. Produkt tworzy proszek; na powietrzu i od światła nie ulega rozkładowi, wytrzymuje doskonale temperaturę 100°; rozpuszcza się w 50 cz. wody w 15° C; roztwór wszakże w ciągu 24 godzin rozkłada się; 8%-wy roztwór z dodatkiem boraksu rozkłada się po 2 godzinach. Działanie roztworu 2% słabo, 8% mocno dezynfekcyjne, odpowiada 1·4% wodzie utlenionej i używa się w chirurgji. Por.: Rost „Boraks als Konservierungsmittel“ (1903); „Boraks u. Borsäure als Arznei u. konservierungsmittel“ (1905).

Borchardt Jerzy, pisarz niemiecki, * 1871 r. w Berlinie z rodziców żydów; początkowo był kupcem; w l. 1896 — 99 na uniwersytecie berlińskim studjował filozofję, historję sztuki i literatury; odbył podróże naukowe po galerjach niemieckich i włoskich. Pod pseud. *Jerzy Herman* ogłosił: „Die deutsche Karikatur im 19 Jahrhundert“ (1901); „Wilhelm Busch“ (1902); „Skizzen und Silhouetten“ (1902); „Max Liebermann“ (1904). Wsławił się jednak głównie opowiadaniami: „Modelle“ (1897); Die Zukunftsfrohen“ (1898); „Aus dem letzten Hause“ (1900). Pisał też romanse: „Spielkinder“ (1896); „Jettchen Gebert“ (1908, II wyd.) i dalszy ciąg tegoż „Henriette Jacoby“ (1908). Obydwa te dzieła ze względu na świetną charakterystykę osób i szerokie tło społeczne, należą do najwybitniejszych powieści niemieckich ostatnich kilku lat.

Borchers Wilhelm, metalurg niemiecki, * 1856. Studja odbywał w Greifswaldzie, Erlangenie, Monachjum i Clausthalu. Pracował w fabryce chemicznej Haena w Hannowerze, Bostonie, Westmedfordzie i Massachusett. W r. 1892 został nauczycielem chemji i metalurgji w szkole hutniczej w Duisburgu, 1897 docentem, a 1899 profesorem metalurgji w Akwizgranie. Zbudował dużo przyrządów i pieców elektrycznych do celów hutniczych. Prace jego dotyczą głównie elektrometalurgji i elektrochemji. Ogłosił: „Elektrometallurgie“ (1891); „Elektrische Ofen“ (1897); „Eisen u. Metallhüttenkunde“ (1899); „Elektrometalurgie d. Nickels“ (1903); „Hüttenwesen“ (1908) i inne. Z Nernstem wydawał *Zeitschrift für Electrochemie* (1894 — 1901); *Jahrbuch d. Electrochemie* (1895 — 1901); od 1904 wydaje *Metallurgie*.

Borchgrevink Carsten Egeberg, podróżnik norweski * 1864. Pierwsze swe badania prowadził od 1888 w Australji południowej; w 1894 jako majtek na statku wielorybim dotarł do antarktycznej ziemi Wiktorji, 1898 — 1900 odbył podróż do bieguna południowego na Southern Cros. Ogłosił

„First on the antarctic continent“ (1901); „Narmest Sydpolen, Aaret 1900“ (1904—1905).

Bordeaux, (1906) 247,061 m. Obroty handlowe z roku na rok wzrastają. Wartość przywozu wynosiła: (1903) 260·3 mil. fr.; (1904) 286·4 mil. fr.; (1905) 292 mil. fr.; wartość wywozu: (1903) 322·8 mil. fr.; (1904) 331·6 mil. fr.; (1905) 408 mil. fr. Ruch statków (1906) przychodzących 1301, w tym 1274 z ładunkiem 1,129,412 tonn, odchodzących 1320, w tym 913 z ładunkiem 1,126,427 tonn.

Bordeaux Henryk, pisarz francuski, * 1870 w Thonon (Sabaudja), kształcił się w Thonon i Paryżu, gdzie otrzymał licencjat, i jako prawnik i jako filolog. Początkowo uprawiał adwokaturę jak i ojciec jego, ale już w r. 1893 zasłynął jako krytyk artykułami w dziennikach i czasopismach; swoje studja krytyczne **B.** wydał w kilku książkach, jako to: „Ames modernes“ (1894) „Sentiments et idées de ce temps“ (1897); „Pèlerinages littéraires“ (1906) i „Paysages romanesques“ (1906). W powieści trzyma się moralizatorskiego kierunku Roda, jak: „le Pays natal“ (1900); „la Peur de vivre“ (1902); „le Lac noir“ (1904); „les Roquevillard“ (1906) jego arcydzieło; „Les yeux qui s'ouvrent“ (1908), przeciwko rozwodom. Szczególnym powodzeniem cieszyły się zbiory nowel: „le Paon blanc“ i l'Ecran brisé“ (1906). Z tytułowej noweli drugiego tomu stworzył jednoaktówkę, która w 1908 cieszyła się wielkim powodzeniem w Komedji francuskiej. **B.** łączy w sobie polot poetycki, myśl filozoficzną z obserwacją życiową. Por. Amédée Britich „Henry **B.**“ (Paryż, 1906).

Bordes Ernest, malarz francuski, * 1852 r. w Pau, uczeń Bonnata i Cormona. Z początku malował sceny rodzajowe i obrazy historyczne, następnie stał się znanym portrecistą. Ważniejsze z obrazów: „Robotnik i jego dzieci“ (muzeum luksemburskie); „Dzwonnik“ (muz. Bordeaux); najwięcej prac **B-a** znajduje się w muzeum Pau: „Św. Juljan szpitalnik“, „Attylla, radzący się wróżbitów“; „W kąpieli“, portret Lespy. **B.** łączy siłę z wytwornością i zadziwia świetnym rysunkiem.

Bordes Karol, kompozytor francuski, * 1863 w Vonvray, † 1910 r. w Tulonie; uczeń Cesara Francka, był **B.** od 1887—1890 kapelmistrzem chóru kościelnego w Nogent, od 1890 kapelmistrzem chóru przy kościele St. Gervais w Paryżu; następstwem tej nominacji było w r. 1894 założenie przez **B.**: Association des Chanteurs de St.-Gervais“ — chóru mieszanego, który zasłynął z wykonywania dzieł dawnej muzyki kościelnej. **B.** był również razem z d'Indym założycielem słynnej *Scoli cantorum* (1898) w Paryżu, oraz redagował pismo *Tribune de St. Gervais* i wydawał bardzo starannie opracowaną: „Anthologie des maitres religieux primitifs“. W ogóle zasługi jego na polu podniesienia śpiewu chóralnego oraz zamiłowania do dawnych mistrzów we Francji, były ogromne. **B.** pozostawił szereg kompozycji na orkiestrę, chóry a cap., utwory fortepjanowe i pieśni.

Borecky Jaromir, poeta i krytyk czeski, * 1869 w Budziejowicach, odbył studja filozoficzne w Pradze; od r. 1891 urzędnik bibljoteki uniwersyteckiej. Należy do lepszych krytyków teatralnych i literackich, dokonał wielu świetnych przekładów z literatur europejskich na czeski, a samodzielnie ogłosił dwa tomy poezji: „Rosa mystica“ (1892) i „Básnikuw kancionál. Laska“ (1905).

Borel Henryk, pisarz holenderski, * 1869 r. w Dordrecht. W 1892 udał się do Chin, a później do Indji holenderskich w charakterze tłumacza języka chińskiego. Ogłosił: „Mądrość i piękno Chin“; „Kwan Yin“; „Księga bogów i piekła“; „Mały“; „Mała siostrzyczka“; „Prawo miłości“ studjum z życia Indji; „Lelianes“; „Mądrość i piękno Indji“. Napisał też w Piśmie *Gids* szereg artykułów przeciwko misjom katolickim i protestanckim, które wywołały wiele replik w całej Europie.

Borel Jan, gienerał francuski, † 1884 w Wersalu.

Borgesius H. Goeman, polityk holenderski, * 1847 w Schildwolde, był nauczycielem szkoły realnej, później redagował dziennik liberalny *Het Vaderland*, w r. 1877 został deputowanym Izby Niższej i przystąpił do stronnictwa wolnomyślnego. W r. 1897 zostawszy ministrem spraw wewnętrznych, zaprowadził nauczanie powszechne. W r. 1905 utworzył liberalne ministerjum De Meestera i kierował partją Unji liberalnej.

Borghi-Mamo Adelajda, śpiewaczka włoska, † w 1901 r. w Bolonji.

Borght Ryszard van, ekonomista niemiecki, * 1861. Z początku studjował teologję, następnie nauki państwowe. Był sekretarzem izby handlowej w Akwizgranie 1884, w Kolonji 1890; profesorem ekonomji na politechnice akwizgrańskiej. Powołany do urzędu państwowego spraw wewnętrznych 1900, prowadził pertraktacje w kwestji karteli niemieckich 1903; został prezesem biura statystycznego w Berlinie 1904 r. Posłował do sejmu pruskiego 1898—1901. Ogłosił mnóstwo artykułów w pismach i oddzielnie. Ważniejsze dzieła: „Die Verteilung d. Risikos in d. Unfall u. Altersversicherung“ (1888); „Das Verkehrswesen“ (1894); „Handel u. Handelpolitik“ (1900, 1907); „Grundzüge d. Socialpolitik“ (1904).

Borgia Cezar.

Borgia Cezar, ob. gł. dzieło.

Börjeson John, rzeźbiarz szwedzki, * 1835 w Halland, od r. 1886 profesor Akademji sztokholmskiej; główne prace: „Grający w kręgle“; „Dziewice morza“; „Chłopiec z żółwiem“; posąg Holberga (Bergen), Oxen-

stjerna (Stokholm), posąg konny Karola X i Gustawa (1896, Malmö)

Borku, kraina w Sudanie północnym. Na mocy konwencji angielsko-francuskiej z 1899 zostaje w sferze wpływów Francji. Po Nachtigalu nikt z Europejczyków nie odwiedzał **B.,** dopiero 1904—1906 kapitan francuski Mangin przeszedł **B.** do oazy Vuna, zniewalając do poddania się Francji większe plemiona, napotkane między Tsadem i Tibestim. **B.** posiada ważne znaczenie ekonomiczne, prowadzi ożywiony handel zbożem, daktylami, figami i bydłem, głównie z Wadaią.

Born Bertrand, sławny trubadur, * w połowie XII w. w Périgord, † koło 1210 r. w Cîteaux. Z początku był stronnikiem Henryka, później jego przeciwnikiem, następnie wiernym przyjacielem Ryszarda Lwie Serce. W wyprawie do ziemi świętej nie brał udziału, pisał tylko poezje na ten temat. Dokonał żywota jako mnich w klasztorze Cîteaux. Jego poezje są najrozmaitszego rodzaju: satyryczne, miłosne i żołnierskie. Wydał je Raynouard w swoim „Choix des poésies des troubadours“.— Syn jego *Bertrand* **B.,** również poeta i rycerz, najpewniej poległ w bitwie pod Bouvines w 1214 r.

Borneo północne angielskie. W 1906 Sułtan Brunei ogólny zarząd swego państwa oddał rezydentowi angielskiemu. W 1906—1907 południową część terytorjum po raz pierwszy zwiedzili Europejczycy w celu zbadania terenu dla przedłużenia kolei, doprowadzonej do Teinomy.

Borneol, $C_{10}H_{17}OH$, kamfora bornejska topi się w 208°; posiada charakter alkoholu drugorzędowego, tworzy, np. chlorek bornylu $C_{10}H_{17}Cl$, topiący się w 148°, z którego przez odszczepienie chlorowodoru otrzymuje się kamfen.

Bornhak Konrad, profesor nauk politycznych, * 1861 w Nordhausen, od r. 1878 profesor w Berlinie; ogłosił: „Geschichte des preuss. Verwaltungsrechts“ (1884—86, 3 tomy); „Preussisches Staatsrecht“ (1883—93, 3 t.); „Allgemeine Staatslehre“ (1896); „Preuss. Staats-und Rechtgeschichte“ (1903).

Bornstein Maurycy, lekarz polski, * 1874 w Warszawie, gimnazjum (1893) i uniwersytet (1899) ukończył tamże. Dla studjów w zakresie neuropatologji i psychjatrji przebywał w Berlinie w klinikach prof. Mendla i Oppenheima i w Monachjum u Kraepelina; w 1907 r. został ordynatorem szpitala żydowskiego w Warszawie w oddziale psychjatrycznym. Ważniejsze prace naukowe: „Anatomja patologiczna stwardnienia rozsianego“ (1904); „Asthemia paroxysmalis“ (1905); „O porażeniu okresowym“ (1908); Różniczkowe rozpoznanie psychozy manjakalno - depresyjnej i otępienia wczesnego“ (1910) i t. d.; prace popularne: „O zwyrodnieniu“ (1903); „O Gieniuszu“ (1908); **B.** przetłumaczył też wzorową polszczyzną t. I Bölschego „Miłość w przyrodzie“ i zabierał głos w sprawach społecznych w *Prawdzie Głosie.*

Bornylen $C_{10}H_{16}$ terpen otrzymany w r. 1900 przez Wagnera i Brücknera w Warszawie. Posiada nader doniosłe znaczenie teoretyczne jako węglowodór o tym samym szkielecie węglowym co kamfora.

Bornyljak, $C_{10}H_{17}NH_2$, pochodna kamfory *(amidokamfora),* posiada charakter zasady.

Borodowski Leonid, kartograf i podróżnik rosyjski, * 1870, † 1906. Odbył podróże po Mandżurji i Mongolji do Chinganu, zwiedził Japonję i Kaszgar. Pozostawił liczne mapy Mandżurji, Kwantungu i Chin, szczególniej odnoszące się do wojny japońsko-rosyjskiej.

Boroksylit, perboran sodu (ob. Bor), używa się w fotografji do usuwania podsiarkonu sodu. Przygotowywać go należy w naczyniu porcelanowym, emaljowane nie nadaje się ze względu na możliwe zetknięcie się płytki srebrnej wymywanej z solą metalu. **B.** stosuje się w stężeniu 5 na 1000; płytkę, czy papier pozostawia się na 5 minut w kąpieli **B.,** następnie przemywa się w ciągu 15 minut w bieżącej wodzie. 100 cm^3 kąpieli **B.** wystarcza dla 12 płytek 9 × 12.

Boromeusza encyklika, ob. Encyklika **B.**

Borowy Klemens, ksiądz, uczony czeski, † 1897 w Pradze.

Borsdorfskie jabłka *(borsdorfskie renety),* jabłka dość małe, okrągłe, żółte od strony słonecznej czerwonawe, często brodawkowate, o delikatnym miąższu i właściwym smaku.

Borysław, wieś na galicyjskim Podkarpaciu koło Drohobycza, sławna z kopalni wosku oraz nafty, 10,690 m. (1900). Straszne pożary w r. 1901—1903 zniszczyły 34 wieże wiertnicze. Por. Szajnocha „Płody kopalne Galicji“; „Polski kalendarz Naftowy“ (Lwów, 1900); R. Zuber „Nafta i wosk ziemny w Galicji“ *(Wszechświat,* 1883). Tenże „Mapa obszarów naftowych w Galicji“ (Lwów, 1897); „Gieologja pokładów naftowych w Karpatach galicyjskich“ (Lwów, 1899); Muck „Der Erdwachsbergbau“ (Berlin, 1903).

Bos Jan Ritzema, botanik holenderski, * 1850, profesor w uniwersytecie amsterdamskim, dyrektor laboratorjum fytopatologicznego, *Wille Commelin Schotten.* Ogłosił wiele prac z historji naturalnej.

Bose Jagodis Chunder, fizyk induski, * 1858, profesor Kolegjum w Kalkucie. Prace jego dotyczą elektromagnetyzmu, załamywania, dyfrakcji, polaryzacji światła i fizyki cząsteczkowej.

Boselli Paolo, włoski mąż stanu, * 1838 r. w Savonie; studjował prawo, w 1870 został członkiem stałej komisji finansowej, a w listopadzie tegoż roku był obrany posłem do parlamentu i przystąpił do prawego centrum. W 1881 został prezesem zainicjowanej przez siebie Rady marynarki handlowej; od lutego 1888 do lutego 1891 był ministrem oświaty za Crispiego. W gabinecie Crispiego był 1893—94 ministrem rolnictwa, 1894—1896 ministrem finansów, w gabinecie Pelloux od maja 1899 do czerwca 1900 ministrem skarbu. Ogłosił prócz życiorysu margr. Lorenzo Pareto „le

Droit maritime en Italie“ (Turyn, 1885) i mniejsze rozprawy ekonomiczne, które ukazały się w książce p. t. „Discorsi a scritti vari“ (Savona, 1888).

Bosquet Piotr.

Bosquet Piotr Franciszek Józef, marszałek francuski, ob. gł. dzieło.

Bostel Ferdynand, historyk polski, ogłosił nadto: „Przyczynek do dziejów restauracji katedry lwowskiej“ (1906).

Boston, główne miasto w stanie Massachusettes; z przedmieściami 800,000 m. (1906).

Boström Eryk Gustaw, hr., polityk szwedzki, * 1842 w Sztokholmie, † 1907 tamże. Od r. 1875 był deputowanym Izby drugiej, gdzie zdanie jego w sprawach finansowych i celnych cieszyło się powagą. W dziewiątym dziesięcioleciu zeszłego stulecia należał do gorących zwolenników systemu protekcjonistycznego i w 1891 stanął na czele konserwatywnego ministerjum. W 1894—95 był ministrem finansów, a 1899 spraw zagranicznych. Jako premier, miał decydujący wpływ na politykę wewnętrzną, społeczną, militarną i na stosunek do Norwegji. Po ustąpieniu z rządu 1900 r. zbliżył się jako deputowany Izby pierwszej (od 1893) do liberałów i w lipcu 1902 został premierem umiarkowanie liberalnego gabinetu, ustąpił z tego stanowiska w kwietniu 1905. Wtedy został mianowany kanclerzem uniwersytetów szwedzkich. Por.: Harald „Erik Gustaw **B.**“ (Sztokholm, 1907).

Boszkovicz Jowan, filolog serbski, * 1834 w Nowym Sadzie, † 1892 w Belgradzie. Prawo i filologję słowiańską studjował w Wiedniu; na uniwersytecie w Belgradzie wykładał język i literaturę serbską, r. 1892 został ministrem oświaty. Ogłaszał prace z zakresu filologji słowiańskiej i serbskiej, między innemi: „O staro-słowenskom jeziku“; „Pisma o književnosti srpskoj i chrwatskoj“, i t. d.

Boszkowicz Stojan, mąż stanu i historyk serbski, * 1833, † 1893. Filozofję i prawo studjował w Belgradzie i zagranicą. W 1875 został ministrem oświaty, niebawem ustąpił i objął katedrę historji w uniwersytecie belgradzkim. W l. 1879—80 znów jest na stanowisku ministra oświaty, a następnie ambasadora w Rumunji. Ogłosił: „Slike iz wremena retormacije“ (1855); „Istorija sweta za narod i szkolu“ (1866); „Slike iz srpske istorije“ (1882).

Bośnia. Od r. 1902 weszło w życie wiele reform. Dnia 18 kwietnia 1905 została zniesiona dziesięcina, istniejąca jeszcze od czasów tureckich, rząd zastąpił ją podatkiem, obliczonym w stosunku do podatków za ostatnie dziesięciolecie. W lipcu 1905 r., po porozumieniu się patrjarchy ekumenicznego, Jana IV, w Konstantynopolu z czterema metropolitami Bośni i Hercegowiny, wszedł w życie statut autonomicznego wschodniego kościoła serbskiego i po długoletniej abstynencji ludności serbskiej zaczęto znów odprawiać służbę bożą. W ten sposób zakończył się długoletni spór żywiołów świeckich z hierarchją kościelną. Wspólny minister finansów Burian w r. 1907 zniósł cenzurę prewencyjną i przedstawił delegacjom szereg innych projektów, nie zgodził się jednak na zaprowadzenie zupełnej swobody prasy, zebrań i związków. Przedstawiciele poszczególnych wyznań i narodowości uskarżali się w dalszym ciągu na ucisk władz, co szczególnie głośno wyrażali emigranci w Turcji i Serbji. Skargi te wpłynęły na odwołanie wizyty cesarskiej; jednakże 13 września 1906 przybył do Trebinje arcyks. Franciszek Ferdynand, gdzie powitały go liczne deputacje, przybyłe z Mostaru. W październiku 1905 odbył się w Serajewie zjazd narodowy serbski, który miał w programie utworzenie wielkoserbskiego państwa; z drugiej zaś strony Kroaci, zarówno przed przyłączeniem okupowanych prowincji, jak i po przyłączeniu, dążą do połączenia ich z Kroacją i Dalmacją w państwo Wielkokroackie. Te aspiracje, a bardziej jeszcze nowy ustrój konstytucyjny w Turcji, zniewoliły rząd do nadania prawnopaństwowego stanowiska krajom okupowanym. W tym celu dekretem cesarza z dnia 5 października 1908 r. **B.** i Hercegowina zostały anektowane i przeszły pod zwierzchnicze prawa cesarza austrjackiego. Wnioski o aneksji **B-i** przeszły zarówno w austrjackim jak i węgierskim parlamencie w listopadzie 1908 r. Nad krajami anektowanemi obydwie połowy monarchji rozciągają swe zwierzchnictwo w jednakowym stopniu. Wieść o aneksji wywołała ferment w koncercie mocarstw europejskich. Turcja zachęcana przez Anglję, a Serbja przez Rosję, szykowały się do wojny. Ostatecznie Austrja postawiła na swoim, odstąpiwszy Turcji sandżak Nowobazarski, z którego wycofała swe wojska w październiku 1908 i zapłaciła Turcji jako odszkodowanie za dobra państwowe 54·25 mil. koron. Państwa musiały pogodzić się z faktem dokonanym. Jednocześnie z dekretem o aneksji przyrzeczona została tym krajom konstytucja samorządna, której opracowaniem zajął się wspólny minister finansów Burian. Konstytucja ogłoszona została 17 lutego 1910 r. Według niej **B.** i Hercegowina stanowić będą, obok Austrji i Węgier, trzecią część składową monarchji habsburskiej, posiadają konstytucję i autonomję z szerszym zakresem działania, aniżeli sejm w Pradze lub we Lwowie. Prowincje te stanowią część wspólnej całości Austro-Węgier. We wszystkim co dotyczy zarządu wewnętrznego **B.** i Hercegowina stanowić będą jednostkę państwową samą dla siebie. Jednocześnie z konstytucją czyli Statutem Krajowym dla tych prowincji ogłoszone zostały jeszcze inne ustawy dopełniające całości organizacyjnej urządzeń autonomicznych, a mia-

nowicie: ordynacja wyborcza, regulamin ogólny sejmu, prawo zabezpieczające wolność związków, stowarzyszeń i zebrań, nakoniec ustawa o lokalnych radach cyrkułowych. Sejm w Serajewie uposażony został w szerokie atrybucje ustawodawcze, administracyjne i kontrolujące, zbliżające go najbardziej do sejmu chorwackiego w Zagrzebiu, ale pod wieloma względami obszerniejsze od nich. Do autonomji bośniackiej włączono wiele spraw wewnętrznych, nie należących w innych prowincjach austrjackich do kompetencji sejmów krajowych, lecz do wiedeńskiej Rady państwa. Sejm będzie stanowił we wszystkich kwestjach zarządu oświaty, wyznań i ekonomji krajowej. Sprawy wspólne całej monarchji, jak: koleje, wojsko, długi publiczne i inne tego rodzaju będą rozstrzygane w delegacjach. Budżet krajowy załatwiany będzie w całości przez sejm, nawet budżet wojskowy, ale tylko w części odnoszącej się do kontygensu bośniackiego. Do sejmu również należeć będzie ostateczna decyzja w sprawie ustawodawczego uwłaszczenia włościan, mianowicie, przeprowadzenie tej operacji za pomocą środków państwowych lub przy udziale jednego z banków. Sejm składać się będzie z 72 deputowanych z wyboru, oraz 20 posłów mianowanych przez koronę. Z pomiędzy tych ostatnich piętnastu będzie z najwyższych kół duchowieństwa każdego z trzech wyznań krajowych. Ordynacja wyborcza oparta jest na kurjach wyznaniowych. W każdej kurji wyznaniowej głosują na podstawie rozmaitej wysokości cenzusu podatkowego więksi właściciele ziemscy, mieszczanie i włościanie. We wszystkich kurjach wybory będą się odbywały przez głosowanie powszechne, równe, tajne i bezpośrednie. Mandaty zostały rozdzielone w ten sposób, że Serbowie prawosławni posiadać będą 31 przedstawicieli, mahometanie 24, katolicy 16 i żydzi jednego. Kobietom posiadającym własność ziemską i płacącym wysokie podatki przyznano czynne prawo wyborcze, ale prawo to może być wykonywane tylko przez mandatarjuszów męskich. Ludność mahometańska uzyskała uznanie prawa Szerjatu za obowiązujące prawo religijne w stosunkach małżeńskich, rodzinnych i spadkowych, oraz prawo własności nieruchomej. Obok sejmu ustanowiono wielce ważne organy samorządne w lokalnych radach okręgowych czyli cyrkułowych. Sankcja monarsza ustaw uchwalonych przez sejm bośniacki, może być udzielona tylko na podstawie uprzedniej zgody ministerjów w Wiedniu i w Peszcie. W maju 1910 cesarz Franciszek Józef odbył podróż do anektowanych prowincji, a w czerwcu tegoż roku został otwarty pierwszy sejm bośniacki. Do jadącego na otwarcie sejmu imieniem cesarza generała Vereszanina student Cerajicz, wystrzelił kilkakrotnie. Generał nie poniósł szwanku, Cerajicz odebrał sobie życie. Wypadek ten został wyzyskany przez prasę serbską, która nazywa Cerajicza bohaterem narodowym. — Stan szkolnictwa w **B-i** stale się poprawia, chociaż wciąż jeszcze zaledwie 14·33% dzieci w wieku szkolnym uczęszcza do szkół, a przeszło 3,300 miejscowości jest bez szkoły. W 1906 było: 362 szkoły ludowe (jedna na 4455), 9 szkół handlowych, 11 średnich szkół dla dziewcząt, 3 gimnazja, 1 szkoła realna, 1 techniczna średnia, 1 seminarjum nauczycielskie, 2 seminarja dla księży i jedno dla duchownych mahometańskich i szkoły rzemieślnicze. Sieć kolei żelaznych w końcu 1907 r. obejmowała 940 klm., największy przyrost powstał przez otwarcie 1 lipca 1906 linji kolei Serajewo-Uvac do Limu (granica Novipazaru); jest to linja magistralna długości 127 klm. i zbudowana z nadzwyczajną sztuką inżynierską. Według relacji złożonych przez ministra spraw zewnętrznych, Aehrenthala, w delegacjach 1908 r. rząd zamierza po porozumieniu się z sułtanem przedłużyć tę linję o 200 klm. do Mitrowicy i w ten sposób nastąpi połączenie z portem w Salonikach. Projektowi temu Rosja stawia przeszkody. Dochody z kolei wynosiły w r. 1907: 11·2 mil. koron. Handel po roku 1903 osłabł znów. W budżecie na r. 1909 wydatki wynoszą 71·2 mil. koron, dochody państwa zaś cokolwiek więcej, tak, że oczekiwana jest zwyżka 24·470 koron. Procenty od długu bośniackiego (164 mil. kor.) spowodowały w 1907 deficyt 2 mil. koron. Prócz krajowego banku bośniackiego istnieją w kraju: 11 mniejszych banków i kas oszczędności i 11 towarzystw pożyczkowych. Por. Ballif „Das Strasenwesen in **B.** und der Herzegowina“ (1903); Dimitz „Die forstlichen Verhältnisse und Einrichtungen Bosniens“ (1904); Laska „Das Weidwerk in **B.** (1905); Hangi „Die Moslims in **B.**-Herzegowina“ (1907); Herkulovicz „Vorgeschichte der Okkupation Bosniens“ (1907); „Bericht über die Verwaltung vom **B.** und der Herzegowina 1907“ (Sprawozdanie ministerjum finansów); J. M. Baernreither (minister) „Bosnische Eindrücke“ (1908).

Botha Ludwik, polityk transwalski, pod koniec 1907 utworzył pierwszy parlamentarny gabinet ministerjalny angielskiej kolonji koronnej Transwalu.

Botha Ludwik.

Botrel Teodor, piosenkarz ludowy francuski, * 1868 r. w Dinnan (Bretanja); z początku śpiewał własne piosnki w okolicy rodzinnej, a od r. 1896 zasłynął też w Paryżu, gdzie osiadł na stałe. Z licznych jego zbiorów pieśni ważniejsze: „Chansons chez nous“ (1898), „Chansons en sabots“ (1901); „Chansons de not' pays“ (1903); „Chansons de Jean qui chante“ (1907). Patrjotyczna sztuka ludowa „Notre-Dame du Guesclin“

(1906) cieszyła się w Bretanji wielkim powodzeniem.

Böttcher Lucjan, matematyk polski. Wydał: „Zasady gieometrji elementarnej“ (Warszawa, 1906); „Gieometrja“ (planimetrja, 1908).

Bottego Wiktor, podróżnik włoski, * 1861, † 1897. Zwiedził Erytreję, kraj Danakilów, w r. 1892—93 odbył wyprawę z Berberji do Dżuby, 1895 dosięgnął jeziora Pagade (przezwanego Regina Margherita), zbadał Omo i Sabat; zamordowany został pod Gobo. Ogłosił: „Viaggi di scoperta nel cuore dell'Africa il Giuba esplorato“ (1895); towarzysze jego wypraw wydali nadto: „Seconda spedizione Bottego l'Omo“ (1899).

Böttticher Jan Jerzy, dekorator i humorysta, * 1849 w Jenie, uczył się w szkole sztuki stosowanej w Dreźnie i w Paryżu (1869—70). Pracował jako rysownik i założył w Lipsku Instytut rysunków dekoracyjnych. Ogłosił: „Originalkompositionen zu Flachmustern“ (Drezno, 1876—78). Jako humorysta wydał: „Absonderliche Geschichten“ (Lipsk, 1878); „Schilda. Verse eines Kleinstädters“ (t. 1889); „Herrn Dietchens Erzählungen und andere Dialekt-Humoresken“ (t., 1890); „Schnurrige Kerle“ (t., 1890); „Die Landpartie“ (1890); „Das lustige Jena“ (1895); „Der deutsche Michel“ (t., 1892); „Meine Lieben“ (1898, II wyd.); „Sophia, Dorothea“, komedja (t., 1898); prócz tego pisał wiele dla młodzieży.

Böttticher Karol Henryk, polityk pruski, † 1907.

Böttinger Hugo, malarz czeski, * 1880 r. w Pilźnie. Kształcił się w Akademji praskiej, a w licznych podróżach po Normandji, Włoszech, Belgji i Anglji zapoznał się z nowemi prądami, uległ szczególnie wpływowi Whislera. Głównie odznaczył się jako portrecista; ważniejsze prace portretowe: hr. Lützow, dr. Mattusz, Ondřiczek, ks. Schwarzberg i t. d., wykonał też galerję świetnych karykatur i szereg ilustracji do książek religijnych. Za arcydzieła jego uchodzi: „Złoty Wiek“ (galerja nowożytna w Pradze), gdzie jako malarz modernistyczny uderza oryginalnością kolorytu i dekoracyjnością. **B.** należy do najwybitniejszych malarzy czeskich młodej gieneracji.

Botulismus, otrucie kiełbasą, wywołane przez jad prątka kiełbasy *(bacillus botulinus)*. Prątek ten znajdowano niekiedy w zepsutych kiełbasach, w szynce i w rybach konserwowanych. Sam prątek nie może rozmnażać się w ustroju. Działa tu tylko jad, który prątek ten wytwarza we wspomnianych środkach spożywczych. W hodowlach sztucznych bez dostępu tlenu prątek kiełbasy rośnie i wytwarza jad.

Bou-Amama *(Mohammed - ben - Arbi - Hadżi)*, mnich i agitator muzułmański, * 1840, † 1908. Pochodził z rodu Uled-Sidi-Cheikh, zasłynął jako prestydygitator i prorok, zdobył znaczny wpływ na ludność i wzniecił straszne powstanie w południowej Oranji przeciw Francuzom w 1881 r. (ob. Bou Amema). Zmuszony do szukania schronienia w Marokku, wkrótce znów podburza ludność w oazach, w 1900 r. oficjalnie czyni akt submisji, 1902 przyłącza się do wrogich Beni-Guilów, 1905 podtrzymuje Rogiego, 1906 rezygnuje ze swoich wrogich dla Francji zamysłów; stosunek **B.-A.** szczególniej się zmienił po wypuszczeniu z niewoli syna Si-Tayeba 1907 r. Si-Tayeba po śmierci ojca objął dowództwo, sprawując je z korzyścią dla Francji.

Bouchardat Apolinary, chemik i farmakolog francuski, * 1806, † 1856. Główne dzieła jego: „Nouveau formulaire magistral“ (1840); „Cours de la chimie élementaire“ (1834—1835); „Chimie organique“ (1835); „Histoire naturelle“ (1844); „Recherches sur la végétation appliquée á l'agriculture“ (1846); „De la glycosurie ou diabete sucrè, son traitement hygienique“ (najważniejsze, 1875).

Bouchaud Piotr, poeta i krytyk francuski, * 1865 w Chasselay. Po skończeniu fakultetu literackiego, podróżował po Włoszech. Ogłosił: „Rythmes et nombres“ (1895); „Mirages“ (1897); „Recueil des souvenirs“ (1899); „Heures de la Muse“ (1903). Jednocześnie wydał kilka tomów nowel: „Vie manquée“, „Histoire d'un baiser“ (1898). Jako krytyk artystyczny ogłosił kilka monografji o sztuce włoskiej, nadto: „Sur les chemins de la vie“ (1900); „Considérations sur quelques écoles poetiques contemporaines“.—Żona jego *Magdalena* **B.** wydała (pseud. *Cardeline)* dwa tomy ciekawych aforyzmów „Intailles“ i dwie z talentem napisane powieści: „l'Erreur d' Hermane“ i „les Destinées rivales“.

Bouche-Leclercq August, historyk francuski, w 1898 r. został członkiem Ak. napisów i sztuk pięknych; ogłosił nadto: „les Precurseurs de l'astrologie grecque“ (1897); „Leçons d'histoire grecque“ (1900); „Histoire des Lagides“ (1904).

Boucher Alfred, ob gł. dzieło

Boucher Alfred.

Boucheron Maksym, pisarz sceniczny francuski, * 1846 w Paryżu, † 1896 r. tamże. Pisał wodewille i dowcipne libretta do operetek, jak: „Ménage Popincourt“, „Miss Helyett“.

Bouchor Józef Feliks, malarz francuski, * 1853 w Paryżu. Podróżował po Egipcie i Turcji, po powrocie osiadł w Normandji; wiele jego dzieł nabyło państwo. Ważniejsze z nich: „Żorza w maju“, „Rybacy“, „Las pod śniegiem“. W Sorbonie są jego dwa freski: „Wiosna“ i „Jesień“.

Bouchot Henryk, francuski historyk sztuki, * 1849 w Beure koło Besançon, † 1906 w Paryżu. Pracował w Bibljotece Narodowej w oddziele sztychów, gdzie w 1898 został kustoszem. Z licz-

nych jego prac wymienić należy: „les Portraits au crayon des XVI et XVII siècles“ (1884); „le Livre“ (1886); „J. Callot“ (1890); „les Deux Cents incunables du cabinet des estampes“ (1903). W 1904 r. został członkiem Akademji sztuk pięknych.

Boudenil, posterunek francuski w Oranji południowej, w pobliżu doliny Guiru, zajęty 1908 r. przez Francuzów. Służył za podstawę do operacji wojennych przeciw Marokańczykom.

Boudin Eugienjusz Ludwik, malarz francuski, * 1825 w Honfleur, † 1898 w Paryżu. Malował wybrzeża Normandji, Bretanji i Hollandji. Liczne jego płótna pławią się w jasnych smugach światła. Koloryt jego posiada dużą skalę i wielką przejrzystość. Ważniejsze obrazy: „W głębi zatoki Douarnenez“ (1869); „Meza pod Rotterdamem“; „Regaty w Trouville“; „Zachód słońca“ i t. d.

Bouffał Bronisław Zygmunt, prawnik i ekonomista, * 1869 w gub. grodzieńskiej. W 1891 r. ukończył wydział prawny w Petersburgu ze złotym medalem. Delegowany przez uniwersytet zagranicę, studjował prawo w Heidelbergu, Londynie i Paryżu, zdał egzamin na stopień magistra prawa rzymskiego i habilitował się w uniwersytecie petersburskim 1898 r. Po powrocie do kraju poświęcił się adwokaturze i publicystyce, pisywał do *Słowa*, a od września 1905 do marca 1906 prowadził z Masoniusem *Gazetę Warszawską*. Należał do założycieli, rozwiązanej w 1906 r. „Spójni“, stronnictwa politycznego, mającego na celu zrzeszenie żywiołów umiarkowanych. Ogłosił: „Zasady zwłoki wierzyciela w prawie rzymskim“ (1897); „Obligatio naturalis w prawie rzymskim“ (1898, po ros.); „Listy z podróży“ (1901); „Samorząd ziemski i towarzystwa rolnicze“ (1902); „Gospodarka zarządów miejskich w Królestwie Polskim“ (1905); „Autonomja kolonji angielskich“ (1907); „Wykład ekonomji politycznej“ (1907); „Szkolnictwo średnie w Anglji“ (1908); „Bosfor i Dardanelle wobec aneksji Bośni i Hercegowiny“ (1909). Prócz tego drukował swoje rozprawy treści prawnej i ekonomicznej w *Gazecie sądowej, Bibl. Warszawskiej, Revue bourguignonne, Żurnał juridiczeskaho Obszczestwa.* Jest też autorem trzech nowel: „Janczar“ (1908, *Dz. Polsk.*), „Olutek“ i „Lwie plemie“ (1904, *Słowo*).

Boufflers Ludwik Franciszek, ks., par i marszałek Francji, ob. gł. dzieło.

Boufflers Ludwik F.

Bougainville Ludwik A.

Bougainville Ludwik Antoni, de, żeglarz francuski, ob. gł. dzieło.

Bouguereau Wiljam Adolf, malarz francuski, † 1905 w La-Rochelle; pracował do ostatniego tchnienia, jeszcze w 1905 r. wystawił „Oceanidę“, która wcale nie zdradzała upadku talentu.

Bouhelier Saint-Georges de, poeta i krytyk francuski, * 1876 w Nueil koło Paryża, jego właściwe nazwisko *Stefan Jerzy de* **B.-Lepelletier,** syn Edmunda Lepelletier, przyjaciela i biografa Verlaine'a Studja odbył w Wersalu i Szwajcarji, i już w r. 1893 próbował założyć czasopismo w Paryżu. Jeszcze trzy razy ponawiał próby, aż w r. 1897 udało mu się zapewnić egzystencję *Revue naturiste*, gdzie wystąpił jako głowa nowej szkoły naturzystów, którzy w przeciwstawieniu do symbolistów wytknęli sobie cele humanitarne. Po pierwszych nieświetnych poezjach „l'Annonciation“ (1894) znalazło uznanie jego „Eglé, ou le concert champêtre“ (1897), ale wsławił się dopiero po ogłoszeniu „les Chants de la vie ardente“ (1901). W powieściach **B-a** tendencje humanitarne dominują nad artyzmem, jak: „la Route noire“ (1900); „la Tragédie du nouveau Christ“ (1901) i „Histoire de Lucie, fille perdue et criminelle“ (1906). Socjalistyczny dramat „Le roi sans couronne“ upadł wkrótce po wystawieniu.

Bouillon Henryk *de la Tour d'Auvergne*, ks., marszałek Francji, * 1555, † 1623. Kalwin z wyznania, był wiernym sługą Henryka IV, został członkiem regiencji po śmierci króla i dowodził zbuntowanemi książętami w 1615, później pogodził się z dworem.—Starszy syn jego, *Fryderyk Maurycy, ks.* **B.,** * 1605 r. w Sedanie, † 1652 r. w Pontoise, był nieubłaganym wrogiem Richelieu'go, połączył się z Hiszpanami i odniósł zwycięstwo nad Francuzami w bitwie pod Marfée.

Boule Piotr Marcelli, gieolog francuski, * 1861, profesor paleontologji w Clermont-Ferrand. Oprócz licznych rozpraw ogłosił: „Description geologique de Velay“ (1892); „le Cantal miocene“ (1896); „les Volcans de la France centrale“ (1900); „le Plateau de Lannemezzan“ (1896); „Essai de paléontologie stratigraphique de l'homme“ (1889); nadto opracował mapę gieologiczną Puy, Mande, Figeaca, Privasa i innych.

Boulogne-*sur-Mer* (1906) 51,164 (jako gmina 51,202) m. Handel zewnętrzny w r. 1904 liczył obrotu na 418,5 mil. fr. W r. 1904 wpłynęło statków 2,868 o pojemności 1,826,127 tonn, wypłynęło 2,872 o pojemności 1,812,282 tonn. W r. zaś 1906 wpłynęło statków 2022, wypłynęło 2232 o pojemności: pierwsze na 2,000,112 tonn, drugie 1.902,574 tonn. Pojemność statków wzrosła ponieważ statki linji Hamburg-Ameryka, Tow. Hamburg-Południowa Ameryka i t. d. zatrzymują się w **B.**-sur-Mer.

Bouquet de la Grye, Jan Jakób Anatol, inżynier hidrograf francuski, * 1827. Dyrektor korpusu inżynierów hidrografów marynarki 1886,

członek Akademji nauk 1884. Opublikował między innemi: „Guide des manoeuvres en cas de cyklone“ (1881); „Dynamique de la mer; port de la Rochelle“ (1882); „Amélioration de la Seine; Paris port de mer“ (1884); „Rapport sur le régime de la Loire navigable“ (1885).

Bourbon - Orleans, Bourbonowie orleańscy, pretendenci do tronu francuskiego. Pierwsza linja orleańska, pochodząca od Gastona, brata Ludwika XIII wygasła w 1693 r. ze śmiercią Małgorzaty Ludwiki, córki Gastona i żony Kosmy Medyceusza, ks. Toskanji. Druga linja, obecnie egzystująca, pochodzi od Filipa I, brata Ludwika XIV, który poślubił kolejno: Henrykę angielską (córkę króla Karola I) i Elżbietę Karolinę bawarską (córkę Karola Ludwika, elektora bawarskiego). Książęta orleańscy nosili tytuł „pierwszych książąt krwi królewskiej Francji“ i mieli jako apanaże, prócz księstwa Orleańskiego, jeszcze księstwa: Valois, Chartres, Nemours, Montpensier i Joinville. Majątki te jeszcze rosły przez dziedziczenie. Filip Regient (1715) i Filip Egalité są najwybitniejszemi przedstawicielami domu Orleańskiego przed Wielką Rewolucją.

Bourbotte Piotr, członek Konwencji, * 1763 w Levault, † 1795 w Paryżu. Należał do Górali (ob.), odznaczył się w Wandei, wziął udział w ruchu 1-go prairiala, został aresztowany, po nieudanej próbie samobójstwa zginął na szafocie.

Bourde Paweł, mąż stanu i publicysta francuski, * 1851 w Voissant. Był ochotnikiem podczas wojny 1870 — 71, a publicystykę zaczął uprawiać od 1879 w *Temps*. Jako korespondent odbył podróże do Korsyki, Indo-Chin, Rosji i Tunisu. W 1895 został sekretarzem gieneralnym rezydenta Madagaskaru, Laroche'a. Po aneksji tej wyspy, powrócił do Francji (1897). Podróże swoje opisał w cennych książkach, jak: „A travers l'Algérie“ (1882); „la Fin du vieux temps“ (1884); „De Paris au Tonkin“ (1885); ogłaszał też sztuki sceniczne pod pseud. *Anthalme*: „Nos deux consciences“ przeróbka „la Fin du vieux temps“ i t. d.

Bourdelle Emil, rzeźbiarz francuski, * 1861 w Montauban. Kształcił się w Szkole sztuk pięknych w Tulonie i Paryżu. W twórczości jego znać wpływy Dalou i Rodina, co pozwala mu łączyć wdzięk z siłą; pod względem technicznym modelowanie jego jest bez zarzutu; należy do najwybitniejszych rzeźbiarzy młodego pokolenia; brał udział w konkursie warszawskim 1909 r. na pomnik Chopina. Ważniejsze jego prace: „Maryas“, „Potop“, „Modląca się kobieta“ (1884), „Hannibal dziecko“ (1885), „Umierająca miłość“ (1886); „Adam“ (1889); szereg bjustów z których, Bethowena i Mieczysława Goldberga, literata polsko-francuskiego uchodzą za jego arcydzieła; dalej, pomnik poległych (1893) dla m. Montauban. B. jest też autorem portretów pastelowych; szczególnie jego kobiety i dzieci w atmosferze mglistej posiadają dużo wdzięku.

Bourg de Bozas Robert, podróżnik francuski, * 1871, † 1902. Przedsiębrał wyprawę naukową przez Ogaden, Aroussi, Gallas i Dżibuti do krajów zwrotnikowych i do Nilu, umarł nad brzegami Uelli w Kongu; towarzysze jego wrócili 1903 r. do Francji z obfitym materjałem, następnie opracowanym i wydanym pod tytułem: „Mission scientifique du Bourg de Bozas; de la mer Rouge à l'Atlantique à travers l'Afrique tropicale“ (1906).

Bourgault-Ducondray Ludwik Albert, muzyk francuski, * 1840 w Nantes; początkowo poświęcił się karjerze prawniczej, następnie już jako adwokat wstąpił do konserwatorjum, (uczeń A. Thomasa), a po ukończeniu otrzymał *Prix de Rome*. Zajmuje się pracami teoretycznemi z zakresu historji muzyki oraz folkloru; z kompozycji najważniejsze: „Stabat Mater“ (1868), „Rhapsodie Cambodjeune“, „l'Enterrement d'Ophelie“. Prócz tego opery „Thamara“ (1891); „l'Atelier de Praque“ (1858); „Michel Colomb“ (1887). Od r. 1878 jest profesorem historji muzyki w paryskim konserwatorjum.

Bourgeois Eugienjusz Wiktor, malarz francuski, * 1855 w Paryżu, † 1909 w Saint-Cast. Z początku malował krajobrazy morskie, później, od 1891 r. prawie wyłącznie krajobrazy bretońskie. Z tych wymienić należy: „Strumień w lesie“, „Brzegi Creusy“, „Wschód księżyca“ (najlepszy jego obraz), „Kwiecień w Bretanji“ i t. d. Najbardziej znany jest z małych widoków, które znajdują się na dworcach kolei żelaznych w Paryżu.

Bourgeois Emil, historyk francuski, ogłosił nadto: „le Grand Siècle“ (1896); „Manuel historique de politique étrangère“ (1905), dzieło kapitalne, rozpoczęte w 189.. r. Jako pedagog wydał między innemi: „l'Enseignement secondaire selon le voeu de la France“ (1900); „la Liberté d'enseignement“ historja i doktryny (1902) i t. d.

Bourgeois Leon Wiktor, francuski mąż stanu w 1899 r. był przedstawicielem Francji na konferencji pokojowej w Hadze; w 1900 sprzeciwiał się rewizji procesu Dreyfusa. W 1901 r. przewodniczył kongresowi radykałów francuskich. Ponownie obrany w 1902 r. deputowanym, powołany został na prezesa Izby. Dwukrotnie nie przyjął propozycji stormowania gabinetu (1899 r. po upadku Dupuy i 1902 po ustąpieniu Waldecka-Rousseau). W 1903 ponownie obrany prezesem Izby, w 1904 usunął się na pewien czas od życia politycznego. W 1905 wszedł do senatu, 1906 r. piastował tekę ministra spraw zewnętrznych w gabinecie Sarriena. W ostatnich czasach ogłosił: „l'Education de la démocratie française“ (1897); „Déclaration des droits de l'homme et du citoyen expliquée“ (1901), do spółki z A. Métin'em; „les Applications de la solidarité sociale“ (1902); „Essai d'une philosophie de la solidarité. Conférences et discussion“ (1902), do spółki z A. Croiset.

Bourgeois Maksymiljan, rzeźbiarz francuski, † 1901 w Sèrves; ostatnie prace jego: „Harmonja“, posąg bronzowy; „Setna rocznica Izby deputowanych“, medaljon. **B.** na wystawie z 1900 r. otrzymał medal za swe prace.

Bourges, miasto stołeczne franc. departamentu Cher, ob. gł. dzieło

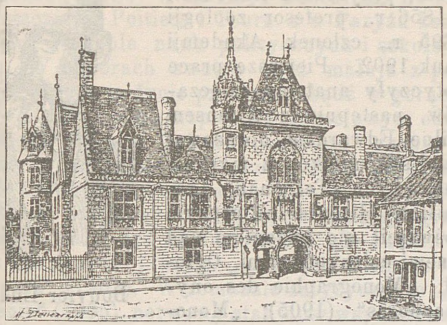

Bourges (ratusz).

Bourges Élémir, pisarz francuski, * 1852 w Manosque (Alpy Niższe), wcześnie przybył do Paryża, obecnie mieszka w Wersalu. Został przyjacielem braci Goncourtów, w których ślady poszedł. Czaruje swoim stylem w powieściach: „le Crépuscule des Dieux“ (1884), „Sous la hache“ (1885); „les Oiseaux s'en vont et les fleurs tombent“ (1893); Po długim milczeniu wydał „La nef“ (1906), gdzie w prozie poetyckiej obrabia indywidualnie legendę o Prometeuszu.

Bourges Jan Maurycy, krytyk i kompozytor francuski, † 1881 r. w Paryżu.

Bourget Paweł.

Bourget Paweł, napisał nadto: „Monique“ (1902); „l'Eau profonde“ (1903); „un Divorce“ (1904); „un Saint“ (1905); „les Deux soeurs“ (1906); „le Luxe des autres“ (1903) komedja do spółki z H. Amic'em; „Barricade“ (1909), dramat. W tłumaczeniu polskim wyszły: „Kłamstwa“ (1904, 2 tomy); Zbrodnia miłości“ (1904); „Etap“ (1903); „Po szczeblach“ (1903); „Ofiary postępu“ (1903).

Bourguin Maurycy, prawnik francuski, profesor wszechnicy paryskiej. Jego „Systemy socjalistyczne a rozwój ekonomiczny“ wyszły w przekładzie polskim (Lwów, 1909).

Bournon Ferdynand, historyk francuski, * 1857 w Paryżu; † 1909 tamże. Specjalnie poświęcił się badaniom historji Paryża i okolic; pozostawił w tej dziedzinie bardzo cenne prace: „Monographies de communes du dep. de la Seine“ (1887, 77 tomów); „la Bastille“ (1893); „Paris—Altus“ (1900); „les Arènes de Lutèce“ (1908); „Topographie du Vieux Paris“ (t. VII i VIII) i t. d.

Bourquelet Eljasz Emil, farmakolog francuski, * 1851. Studja odbywał w Paryżu, 1884 został doktorem nauk za obronę tematu: „Phénomènes de la digestion chez les mollusques céphalopodes“. Jest profesorem farmacji w Wyższej szkole farmaceutycznej 1897 r., członkiem Akademji nauk lekarskich. Prace jego wchodzą głównie w zakres chemji biologicznej. Wykrył liczne fermenty (maltazę, trehalazę, seminazę i inne). Główne prace: „les Fermentations“ (1893); „les Ferments solubles“ (1896).

Bourquelot Ludwik Feliks, paleograf francuski, * 1815 w Provins, † 1868 w Paryżu, autor znakomitego dzieła „Foires de Champagne“.

Bourrienne Ludwik Antoni *Fauvelet*, sekretarz Napoleona I, * 1769 r. w Sens, † 1834 r. w Caen. W Brienne był kolegą Napoleona, towarzyszył mu do Włoch i Egiptu, od 1804 do 1814 był pełnomocnikiem w Hamburgu, gdzie dopuścił się zdrady stanu. Następnie zostawał na służbie Ludwika XVIII, który uczynił go swoim prefektem policji, został deputowanym, a po rewolucji 1830 wpadł w obłąkanie. Pozostawił sławne Pamiętniki, które wydał Villemarest.

Bussa, miasto w Afryce centralnej, w Sudanie, stolica księstwa Borgu, w pobliżu Nigru.

Boussenard Ludwik Henryk, pisarz francuski, * 1847 w Escrennes. Ogłosił szereg powieści i podróży dla młodzieży. Ważniejsze: „le Tour du monde d'un gamin de Paris“; „Aventures d'un gamin de Paris au pays des bisons, au pays des tigres“; „les Robinsons de la Guyane“; „l'Ile au feu“ i t. d.

Bousset Wilhelm, teolog protestancki, * 1865 w Lubece, habilitował się 1891 w Getyndze, gdzie 1896 został profesorem. Ogłosił: „Die Evangelienzitate Justins des Märtyrers“ (1891); „Jesuspredigt in ihrem Gegensatz zum Judentum“ (1892); „Textkritische Studien zum Neuen Testament“ (1894); „Der Antichrist in der Ueberlieferung des Judentums, des Neuen Testaments und der alten Kirche“ (1895); „Die Religion des Judentums im neutestamentlichen Zeitalter“ (1906); „Die jüdische Apokalyptik“ (1903); „Das Wesen der Religion dargestellt in ihrer Geschichte“ (1906); „Jesus“ (1906); „Unser Gottesglaube“ (1908); „Hauptprobleme der Gnosis“ (1907). Prócz tego od r. 1897 wydaje *Theologische Rundschau* i bierze udział w innych wydawnictwach teologicznych.

Bouszka Zygmunt Ludwik, ksiądz, poeta czeski, * 1867 w Przybramie, studjował teologję w uniwersytecie praskim, 1892 otrzymał święcenia kapłańskie. Wstąpił do klasztoru benedyktyńskiego w Brzewnowie, obecnie jest kapłanem w Polici i jednym z twórców modernizmu katolickiego w Czechach. Wydał trzy tomy poezji:

„Pietas“ (1897); „Dismas“ (1894); „Legendy“ (1903); powieści: „Vánoce“ (1903) i „Laska Aubanelova“ (1898). Dokonał przekładów z Mistrala, Verdaguera, Maeterlincka i Hello. Ogłosił też kilka studjów literackich: „Miriam-Marie“ (1903); „Jacinto Verolaguer“ (1894—95); „M. Maeterlinck“ (1897); „Paul Verlaine“ (1896); „Život Teodora Aubanela“ (1901).

Boutarie Edgar, historyk i archiwista francuski, * 1830 w Châteaudun, † 1877 w Paryżu. Napisał bardzo cenną rzecz „Institutions militaires de la France“; dalej „la France sous Philippe le Bel“ i t. d.

Boutmy Emil, publicysta i historyk francuski, ogłosił nadto: „Psychologie politique du peuple anglais“; „Psychologie politique du peuple américain“; „Développement de la constitution en Angleterre“; † 1906 w Paryżu.

Boutroux Stefan, filozof francuski, ogłosił nadto: „Etudes d'histoire de la philosophie“, „De l'idée de loi naturelle dans la science et la philosophie“ (1895); „Moral social“ (1899). W filozofji jest zwolennikiem celowości, motywowanej przyrodniczo, w etyce uznaje konieczność danych naukowych i czynników społecznych.

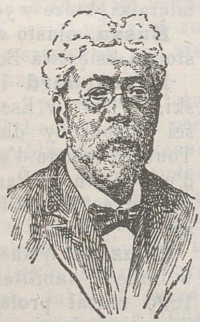

Bouty Edmund M.

Bouty Edmund Marja Leopold, fizyk francuski, * 1846, profesor z początku w różnych liceach, od 1855 na fakultecie przyrodniczym, 1908 członek Instytutu, stały sekretarz na miejsce Becquerela. Ogłosił liczne rozprawy z elektryczności i magnetyzmu w „Comptes rendus de l'Academie d. sciences“, w „Journal de physique“ i t. d.; nadto wydał: „Cours de physique de l'École polytechnique“ z Jaminem (liczne dodatki, 1877 — 1906); „la Vérité scientifique, sa poursuite“ (1908).

Bouveault Ludwik, chemik francuski, * 1864, † 1909. Studja odbywał w Szkole politechnicznej, 1890 został doktorem nauk przyrodniczych, 1892 doktorem medycyny. Prace jego dotyczą głównie budowy olejków eterycznych; otrzymał niektóre związki terpenowe: rodinol, rodinal; wypracował ogólne metody przyrządzania alkoholów pierwszorzędowych, syntezy aldehydów i kwasów aromatycznych.

Bouvet, wyspa, raczej mały archipelag na południu oceanu Atlantyckiego pod 54° 16′ szer. południowej i 6° 16′ długości zachodniej od Paryża. Zauważona 1739 przez podróżnika francuskiego Bouveta, długi czas podawana z wątpliwość, rozpoznana znów została przez wyprawę niemiecką Valdivia 1898—1899. Skonstatowano na niej istnienie stożka wulkanicznego i w pewnej odległości na południe kilku wysepek.

Bouvet de Lozier Jan Chrzciciel, żeglarz francuski, * 1705 koło Saint-Malo, † 1786. Odznaczył się w wyprawach Kompanji Indyjskiej i odkryciach na wodach australijskich.

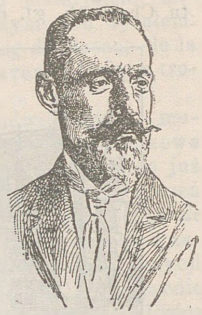

Bouvier Ludwik.

Bouvier Ludwik Eugienjusz, przyrodnik francuski, * 1856 r., profesor zoologji 1895 r., członek Akademji nauk 1902. Pierwsze prace dotyczyły anatomji mięczaków, następnie z Alfonsem Milne Edwardem opracował dział skorupiaków z wypraw naukowych (Talisman, Travailler, Hirondelle), poczym poświęcił się badaniom nad innemi członkonogami. Ogłosił: „Monographie des onychophores“ (1905); „Monographie des mysiolès“ (1905); „les Crustaces de l'expédition du Blake, les Bathynomus“ i inne.

Bovet Marja Anna, powieściopisarka francuska, wydała nadto: „Par orgueil“ (1898); „la Cadette“ (1901); „Courte folie“ (1901); Maîtresse royale“ (1901); „la belle Sabine“ (1902); „Ballons rouges“ (1903); „Ame d'argile“ (1904); „Autour de l'entendard“ (1904); „Contre impossible“ (1905); „Plus fort que la vie“ (1905) i t. d.

Bovio Giovanni, prawnik, filozof i polityk włoski, * 1838, † 1903, profesor prawa publicznego w Neapolu, deputowany od 1873, był wodzem stronnictwa republikańskiego. Ogłosił: „Saggio critico del diritto penale e del fondamento etico“; „Scienza del diritto;“ „Uomini e tempi“; „Sommario della storia del diritto in Italia“ (1883), „Il naturalismo“, „la Protasi di Dante; „la Francia“; „Dottrina dei partiti politici in Europa“ (1886); „Scritti politici e filosofici“ (1883); „Voltaire“ (1878); „Il Genio“ (1897). Nadto pisał i dramaty: „Cristo alla festa di Purim“; „San Paolo“; „Milleanio“; „Leviatano“; „Socrate“.

Bowen Francis, filozof i literat amerykański, ogłosił nadto: „Gleanings from a literatury life“ (New-York, 1880) i życiorysy Seubena, Otisa i Lincolna w „American Biography“ Sparka; † 1890 w Cambrige.

Box-calf (ang.) skóra wołowa, wyprawna sposobem chromowym; oprócz innego zużytkowania znajduje zastosowanie w wyrobie cholewek, odznacza się większą ścisłością i trwałością, niż koźla.

Boy Ed Ida, powieściopisarka, ogłosiła nadto: „Werde zum Weib“ (1895); „Die Schuldnerin“ (1890).

Boyesen Iljamar Hjörth, amerykański nowelista i historyk literatury, rodem z Norwegji; ogłosił nadto: „Tales from two hemispheres“

(1876); „Goethe and Schiller“ (1878); „A commentary on the works of H. Ibsen“ (1893). W r. 1874 został profesorem języka i literatury niemieckiej w *Cornell Uniwersity* w Itace (Neuyork), a w r. 1880 w *Columbia College* w New-Yorku; † 1895 tamże.

Boylesve René *Tardivaux*, powieściopisarz francuski, * 1867 w La Haye-Descartes. Do szkół uczęszczał w Poitiers i Tours a w Paryżu kształcił się w Szkole nauk politycznych i szkole Luwru. W utworach swoich bądź maluje z pogodnym humorem życie prowincji, bądź w gorących barwach i z silnym napięciem uczuciowym oddaje stosunki włoskie. Ogłosił z pierwszej grupy: „le Médecin des dames de Néans“ (1896); „Madamoiselle Cloque“ (1899); „la Becquée“ (1901); „l'Enfant en balustrade“ (1903); z drugiej grupy: „Sainte-Marie-des-Fleurs“ (1897); „le Perfum des îles Borromées“ (1898); „la Leçon d'amour dans un parc“ (1902). W romansie satyrycznym „Bel Avenir“ (1905), nerwowy stan dusz współczesnych ujął **B.** w artystycznie spokojną formę klasyczną. Struna uczuciowa najsilniej dźwięczy w „Mon amour“ (1908).

Boznańska Aleksandra (Olga) znana portrecistka. Od kilkunastu lat stale zamieszkała w Paryżu, w ostatnich latach otrzymała wiele odznaczeń honorowych: medal złoty państwowy II klasy w Wiedniu 1894 r. (za portret prof. Nauena) medal złoty na Wystawie prac kobiet w Londynie w 1900; medal srebrny we Lwowie 1894 r.; medal bronzowy na powszechnej wystawie paryskiej 1900 r.; medal złoty w Londynie 1901 r.; w tym samym roku mianowana została członkiem (Sociétaire) Tow. sztuk pięknych na polu Marsowym. Wreszcie praca jej, portret panny Janiny Dygatównej, w r. 1904 została zakupiona przez państwo do muzeum Luksemburskiego w Paryżu. Dodać należy, że jest to zaszczyt, jakiego dotąd niedostąpił żaden utwór polskiego pędzla. W r. 1908 otrzymała od Akademji Umiejętności w Krakowie nagrodę z fundacji Probusa Barczewskiego.

Braakensiek Johan Coenraad, rysownik holenderski, * 1858 w Amsterdamie, gdzie skończył Akademję sztuk pięknych i otworzył pracownię malarską. Jego ilustracje w *Amsterdammer* zwróciły nań uwagę całej Europy. Prócz świetnych ilustracji w czasopismach, ilustrował książki Maurika („Kapitan Marryat“) i stworzył album scen i typów z życia studenckiego.

Brabec Adolf, poeta i dramaturg czeski, * 1875 w Mszecy, kształcił się w Pisku. Prócz licznych wierszy, rozsianych po czasopismach wydał odzielne zbiory poezji: „Dávne dumy“ (1894); „Jarni violy“ (1895); „Svadle květy“ (1896); „Květy samot“ (1904); „Kapka soucitu do moře“ (1908). Dramaty: „Bratři“ (1903); „Lékar“ (1904) i t. d. Komedje: „Slavnostni řecz“ (1907); „Prvni laska“ (1907); „Patentni vlastence“ (1908). Prócz tego **B.** napisał mnóstwo opowiadań i kilka powieści, jak „Hlubiny“ (1903); „Z viru velkoměsta“ (1903) i t. d.

Bracco Robert, nowelista i dramaturg włoski, * 1861. Skala twórczości **B.** jest bardzo rozległa: od niewinnych fars do dzieł o zakresie poważnym, traktujących sprawy społeczne, jak w „Il diritto di vivere“ (1900); „Sperduti nel buio“ (1901); „Maternita“ (1903). Bystry obserwator, zręcznie prowadzi djalog, umie przykuć uwagę czytelnika czy widza i często przekonać go. **B.** łączy dowcip z sarkazmem, niekiedy wpada w konwencjonalizm i fałszywe sytuacje, jak w „Maternita“. Oprócz wymienionych, do ważniejszych dzieł należą: „Una donna, Mascherе“, „Infedele“, „La fine del'amore“, „Tragedia dell'anima“ (1900); „Uno degli onesti“ (1901); „Il fratto acerbo“ (1904); „La piccola fonte“ (1905); nowele: „Il diritto dell'amore“ i t. d. Nadto pisze poezje w djalekcie neapolitańskim.

Brachet August, lingwista francuski, † 1898 w Cannes.

Bracht Eugienjusz, malarz niemiecki, od r. 1902 jest profesorem drezdeńskiej Akademji sztuk pięknych. Prócz wymienionych obrazów wystawił nadto: „Noc księżycowa na pustyni“ „Grób Hanniballa“ (1892); „Polowanie na słonie“ (1895).

Brackel Ferdynanda, autorka niemiecka, ogłosiła nadto: „Mein Leben“ (1905); † 1905 r. w Paderborn.

Bracquemond Feliks Józef, malarz i znany akwarelista francuski, * 1833 w Paryżu. Tworzył świetne portrety kredkowe i pastelowe. Wsławił się jednak głównie jako akwaforcista; niewielu artystów dorównać mu może pod względem siły i oryginalności. Z jego akwafort najbardziej znane: „Erazm“ (Holbeina), „Turniej“ (Rubensa), „Wspomnienie tygodnia rosyjskiego“ (1893); „Para bażantów“, „Przegrana partja“ (Meissoniera). Sławne są też jego sztychy z obrazów Delacroix, Rousseau, G. Moreau, Milleta i innych. W 1900 r. na wystawie powszechneej otrzymał wielką nagrodę. **B.** jest też autorem „Du dessin et de la couleur“ (1885) i ciekawego „Wstępu“ do katalogu sztychów Goncourt'ów.

Bradley Edward, pisarz angielski, używający pseudonimu *Euthbert Bede*, * 1827 w Kidderminster, † 1889 w Lenton (Lincoln); z zawodu był duchownym i przebywał od 1883 do śmierci w Lenton. Wyróżnił się szczególnie lekkiemi humorystycznemi opowiadaniami i opisami podróży; główne jego dzieło: „The adwentures of Mr. Verdant Green“ (1853—73, 4 części).

Bradley Francis Herbert, filozof angielski, * 1846 r., członek *Merton College* w Oksfordzie. Występuje przeciw atomizmowi psychologji angielskiej w „Ethical Studies“ (1876); zasady poznania wykłada w „Principles of logic“ (1883), pogląd swój filozoficzny rozwinął w „Appearan-

ce and Reality“ (1893), gdzie bada przeciwstawienie rzeczywistości i zjawiska.

Bradsot (nazwa niemiecka), *braasot* (nazwa norweska), *brádapestina*, *brádaseettina*, lub *bradáfárid* (nazwa islandzka)—ostra zakaźna choroba owiec, szerząca się głównie w Islandji, w Szkocji, w Norwegji i w północnych Niemczech; przebiega bardzo szybko i zabija często w kilka godzin. Chorobę wywołuje laseczník, beztlenowiec, tworzący zarodniki, wydzielający gaz i bardzo podobny do laseczników obrzęku złośliwego i szelestnicy. Sekcja wykazuje nacieczenie surowiczo-wybroczynowe błony śluzowej i podśluzowej trawieńca (t. j. właściwego żołądka przeżuwaczy), a czasami ponadto nacieczenie błony śluzowej cienkiego jelita. Dlatego też przypuszczano, że tą drogą następuje zakażenie. Jednak nie udało się wywołać choroby doświadczalnie przez karmienie owiec mięsem padłych sztuk i hodowlami zarazka. Do zakażenia drogą naturalną potrzebne są zapewne momenty sprzyjające.

Bradyseism, nazwa nadawana powolnym ruchom skorupy ziemskiej. Podnoszenie i zniżanie się naprzemian brzegu skandynawskiego stanowi istotny **B.**

Braekeleer Henryk, malarz belgijski, * 1840 w Antwerpji, † 1888 tamże. Odziedziczył po starych mistrzach holenderskich zdolność malowania ze szczególnym urokiem wnętrza domów. Koloryt jego często za jaskrawy, a perspektywa niezupełnie dokładna, ale jest to talent bogaty, operujący świetnie światłocieniem. Wystawa całkowita płócien **B.** w Brukselli 1905 r. dopiero pozwoliła ocenić zalety jego pendzla.

Braith Antoni, malarz niemiecki, † 1905 r. w Biberach w ks. Wirtemberskim.

Brama Risso, ob. Leszczołusk.

Brambach Józef, muzyk niemiecki, † 1902 w Bonn.

Bramosomadż, prąd religijno-moralny w Indjach, w 1860 latach rozszczepił się na: 1) konserwatywny i 2) postępowy pod kierownictwem Keszaba Chadera Sena.

Branca Ascanio, polityk i ekonomista włoski, * 1840. † 1903, garybaldyjczyk, deputowany 1870, był przeciwnikiem Crispiego (ob.).

Brandenburg Eryk, historyk niemiecki, * 1868 w Stralsundzie, od r. 1899 nadzwyczajny profesor w Lipsku. Ogłosił między innemi: „König Siegmund und Kurfürst Friedrich I von Brandenburg“ (1891); „Moritz von Sachsen“ (1900); „Martin Luthers Anschauung vom Staate und der Gesellschaft“ (1901) i t. d. W r. 1904 **B.** został profesorem zwyczajnym.

Brandenburgja, prowincja pruska, bez Berlina na 39,842 klm. kw. 3.531,906 m. (1905), w tym 3,238,207 ewangielików, 230,599 katolików i 40,427 żydów; 85 miesz. na 1 klm. kw. Z dwuch obwodów regiencyjnych Potsdam obejmuje 20, Frankfurt 22 okręgi.

Brandes Jerzy. „Rosja“ (Lwów, 1905) przełożyła z angielskiego M. Sarnecka.

Brandes Marta Józefina *Brunschwig*, artystka dramatyczna francuska, * 1862 w Paryżu. Była aktorką Komedji francuskiej, celowała w kreacjach: „Damy z półświatka“, „Ojczyzny“, „Zagadki“, „Przeszłości“. W 1903 r. wystąpiła z Komedji i zaangażowała się do teatru Renaissance. Posiada wspaniałą skalę głosową i jest niezrównaną w odtwarzaniu kobiet nerwowych i subtelnych.

Brandl Wincenty, historyk czeski, * 1901.

Brandt Albert, inżynier niemiecki, * 1846, † 1899. Studja odbył na politechnice w Zurychu. Pracował przy budowie kolei na Węgrzech i w Wiedniu. W 1875 roku był inżynierem przy budowie tunelu gotardzkiego, 1878 założył firmę Brand i Brandau, specjalnie do budowy tuneli, która podjęła wraz z firmą Locher i Sulzer budowę tunelu simplońskiego. **B.** nadzwyczajne trudności, wynikające z długości tunelu i wysokiej temperatury wewnątrz góry przezwyciężył, stosując system równoległych sztolni, silnych wentylatorów, oziębiania wodnego i t. p.

Brandt Borys, ekonomista rosyjski, * 1860. W 1897 wstąpił do ministerjum finansów, 1904 został członkiem naukowego komitetu w tym ministerjum. Napisał: „Nałog na oswoboždiennych ot woinskoj powinnosti“ (Kijów, 1889); „Teorja weksielnago kursa“ (1892); „Bor'ba s pjanstwom za granicej i w Rossii“ (1896); „Inostrannyje kapitały“ (1898—1901); „Torgowo-promyszlennyj krizis w Rossii i w Zapadnoj Ewropie“ (1902 — 1904); „Finansowaja politika i tamożennoe pokrowitielstwo“. Swod trudow miestnych komitetow o nuždach sielsko-chozjajstwiennoj promyszlennosti“ (1904).

Brandt Józef. Po śmierci Matejki otrzymał **B.** od ówczesnego ministra oświaty Madejskiego propozycję objęcia kierownictwa Szkoły krakowskiej, czego jednakże nie przyjął. W ostatnich kilkunastu latach wykonał kilka płócien większych rozmiarów: „Modlitwa“, „Kulig Sobieskiego“ (oryginał znajduje się w zbiorach Warszawskiego Tow. Zach. sztuk pięknych—reprodukcja zaś była premium tegoż Towarzystwa); „Rewera Potocki“ (1906, dla J. hr. Potockiego w Antoninach na Wołyniu, wystawiony w Warszawie 1906). W r. 1907—08 znajdowały się na Wystawie Tow. Z. S. P.: „Koniokrad“ „Przygoda w Podróży“ i „Utarczka“, nie licząc drobniejszych utworów, jako to: „Jeździec“, „Wesele Ukraińskie“ i t. d.

Brandt Max August Scipio, dyplomata i pisarz niemiecki; ogłosił między innemi: „33 Jahre in Ostasien“ (3 tomy, 1901—02).

Brangwyn Frank, malarz angielski, * 1867 w Bruges (Belgja). Odznacza się silnym kolo-

rytem i oryginalną fakturą. Ważniejsze prace: „Targ w Porcie“ i „Źródło maurytańskie“ (muzeum luksemburskie); „Widok Asyżu“ (Pinakoteka monachijska); „Św. Szymon“ (muz. weneckie); „Squatters“, „Targ niewolników“, „Marynarze hiszpańscy“. Jest też autorem niepospolitych akwafort i fresków.

Branisz Józef, uczony czeski, w l. 1893—08 był docentem historji filozofji w Instytucie teologicznym w Budziejowicach, 1908 został dyrektorem szkoły realnej w Kladnie. Z nowszych jego prac wymienić należy: „Soupis umět. památek pol. okr. Českobudějowickeho“ (1900); „Zlatá Koruna“ (1907); „Obrazy z dějin jihočeského umění“ (1908).

Branly Edward,

Branly Edward, fizyk francuski * 1846 r. Studja odbywał w wyższej szkole normalnej, 1873 został doktorem nauk; 1875 profesorem w *Collège Rollin*, następnie przeniósł się do instytutu katolickiego w Paryżu. W 1882 złożył doktorat medycyny. Badania jego dotyczą głównie zjawisk elektrostatycznych. Przedewszystkim zyskał rozgłos wynalezieniem radjokonduktora - koherera, głównego przyrządu w systemie telegrafu bez drutów. W 1903 r. otrzymał z Curie nagrodę Ozirisa. W 1905 zastosował swój radjokonduktor w telemechanice. Oprócz licznych rozpraw ogłosił: „Traité élémentaire d'électricite“ (1895); Traité élémentaire de physique“ (1895). „Cours élémentaire de physique“ (1895).

Bransoletki. Metalowe upiększenia rąk i głowy kształtu kolistego. Rozmaite formy bransolet ob. rysunek.

Brasoletki: 1. Łańcuszkowa, 2. Łodyżkowa, 3. składana, 4. Dwunastka, 5. Do włosów, 6. arabska, 7. Siedmioobrączkowa, 8. Wężowa.

Branting Karol Hjalmar, polityk, socjalista szwedzki; od 1897 poseł do parlamentu. W r. 1902 kierował walką o powszechne prawo wyborcze.

Brantôme Piotr

Brantôme Piotr, historyk francuski, ob. gł. dzieło.

Bratkowski Roman, malarz, * 1869 r. we Lwowie, ukończył gimnazjum tamże. Następnie wstąpił w r. 1889 do Szkoły sztuk pięknych w Krakowie, poczym przeniósł się do Wiednia, wreszcie wyjechał do Monachjum, gdzie przez dwa lata uczęszczał do szkoły prof. Ażbe'go. Pejzaż (co przeważnie maluje) studjował sam, począwszy od pobytu w Krakowie. Wystawia od r. 1891 na wystawach: we Lwowie, Warszawie, Wiedniu i Krakowie. Ważniejsze prace: „Falujące łany zboża“, „Poranek nad morzem“, „Po burzy“ i t. d. Mieszka stale we Lwowie.

Brauer Artur, polityk badeński, * 1843 r. w Karlsruhe, studjował prawo w Getyndze, Berlinie, Heidelbergu i Frejburgu; poświęcił się karjerze dyplomatycznej, był urzędnikiem przy ambasadzie niemieckiej w Petersburgu i Bukareszcie, ambasadorem w Kairze. W r. 1890 w Radzie związkowej był pełnomocnikiem badeńskim w Berlinie, w r. 1893 badeńskim ministrem dworu i spraw zagranicznych. W r. 1901 został premjerem, w r. 1905 przeprowadził zmiany w konstytucji; poczym usunął się z gabinetu; w r. 1906 otrzymał od politechniki w Kalsruhe tytuł doktora-inżyniera.

Brauman Franciszek, budowniczy polski, * 1838, † 1904. Wychowaniec b. Szkoły sztuk pięknych, **B.** należał do wybitniejszych budowniczych warszawskich. Zaraz w początku karjery został wyróżniony jego projekt zakładu dla zabaw publicznych (na konkursie Tow. Z. S. P. w r. 1872); w r. 1880 otrzymał na konkursie tegoż Towarzystwa, wspólnie z arch. Józ. Dziekońskim, nagrodę za szkic gmachu w rodzaju Ateneum, obejmującego pomieszczenia dla Tow. Z. S. P., Muzeum Przemysłowego i Tow. Muzycznego. Z pośród wielu gmachów, wzniesionych przez **B-a** wymienić można następujące: dom Grotowskiego przy ulicy Mazowieckiej, Fajansa na Krakowskiem-Przedmieściu, Wedla przy zbiegu ul. Szpitalnej i Hortensji, Stępkowskiego przy placu Teatralnym i wiele innych. Nadto zbudował kilka kościołów na prowincji. Jak przeważnie wszyscy wychowańcy b. Szkoły sztuk pięknych, czcił piękno w sztuce i dążył do prostoty. Zamiłowany w epoce odrodzenia, w tym też przeważnie stylu projekty opracowywał; wzniesione według jego planów domy mieszkalne należą do piękniejszych w Warszawie.

Braun Juljusz, chemik, profesor uniwersytetu w Wrocławiu, wydał: „Badania w dziedzinie

azotowych związków organicznych i ich pochodnych 1900—1908" (Warszawa, 1908).

Braun Karol, polityk niemiecki, w r. 1880 wystąpił z partji narodowo-liberalnej i przyłączył się do grupy niemiecko-wolnomyślnej; napisał nadto: „Aus der Mappe eines deutschen Reichsbürgers" (1874); Kulturgeschichtliche Novellen" (1881); „Pandämonium. Kriminal- und Sittengeschichten"(1887)· † 1893 w Freiburgu w Bawarji.

Braun Karol Ferd.

Braun Karol Ferdynand, fizyk niemiecki; 1909 otrzymał razem z Marconim nagrodę Nobla za pracę o udoskonaleniu telegrafu bez drutu.

Braun Karol Rudolf, lekarz austrjacki, * 1823. Był profesorem położnictwa i ginekologji w uniwersytecie wiedeńskim. Jedna ze znakomitości dawnej szkoły wiedeńskiej, położył zasługi naukowe prawie w każdej dziedzinie akuszerji i ginekologji. Wprowadził lub zmodyfikował wiele narzędzi ogólnie dziś używanych w położnictwie. Kolpenrynter **B-a** jest jednym z najczęściej stosowanych narzędzi w akuszerji.

Braun Lili. Przełożono na polski „Historja rozwoju ruchu kobiecego" (1904).

Brausewetter Otton, historyczny malarz niemiecki, * 1835 w Saalfeldzie (Prusy Wschodnie), † 1904 w Berlinie; był profesorem berlińskiej Ak. sztuk pięknych. Początkowo malował obrazy historyczne, później rodzajowe w duchu bardziej realistycznym. Ważniejsze prace: „Przemowa Yorka do stanów Prus Wschodnich" (1888); „Chrystus na krzyżu" (1891).

Brazylja. Ludność wynosiła w roku 1908: 21,115,000 miesz. wobec 17,440,000 z 1900 r. W tym Indjan dzikich do 600,000; 40% białych; 32·3 metysów; 14·6 mulatów i murzynów; 9% Indjan. Badania nad ludnością **B.** w ostatnim stuleciu posuwają się dość szybko. Zdobyty materjał etnograficzny, dotyczący południowej **B.**, zebrał i ogłosił P. Ehrenreich w *Archiv für Antropologie* (1904); cennym również przyczynkiem w tej kwestji jest jego „The Antropology of S. Paulo, Brasil" (Sao Paolo, 1906). M. Schmidt odbył wyprawę do centralnej **B-i,** zbadał stosunki społeczne, rodzinne, prawne, rzemiosła i sztukę u różnych plemion indyjskich. Wyniki w „Indianerstudien in Zentralbrasilien" (Berlin, 1905). T. Koch znów zebrał materjał etnograficzny nad Rio Negro, Rio Isanna, Rio Uaupes, Rio Curicuriary, Carana-Igarape, Caiary-Uaupos, Rio Tiquié, Rio Yapura (1903—04—05). Por. „Anfänge der Kunst im Urwald" (Berlin, 1906); „Indianertypen aus dem Amazonengebiete" (Berlin, 1906). Sprawę emigracyjną w Brazylji wyczerpująco opracował V. Grossi w „Storia della colonizzazione europea al Brazile et della emigrazione italiana nella Stato di Sao Paulo" (Rzym, 1905). Bardzo przychylne dla immigracji warunki zawiera prawo z 1906. Przez Rio de Janeiro przybyło do **B.** immigrantów w 1906 podług przynależności państwowej: 16,796 z Portugalji, 4,318 z Włoch, 4,074 z Hiszpanji, 1,110 z Turcji, 225 z Niemiec, 199 z Rosji, 105 z Francji, 101 z Austrji, 72 z Anglji, 29 z Ameryki Płn., 15 z Belgji, 14 z Argientyny, 10 z Szwajcarji i 80 z różnych innych państw. Ogółem 27,147 osób. Immigracja w 1907 obejmowała ogółem 67,787, a 1908: 94,695 osób. O emigrantach Polakach ob. Polacy w Ameryce. *Handel i przemysł.* Flota handlowa 1909 posiadała 522 okręty o pojemności 183,285 tonn. Wartość przywozu 1906 dosięgła 312 miljonów rubli, wywozu—497 miljonów rubli. Z artykułów wytwórczych pierwsze miejsce zajmują: kawa, kauczuk i Herba mate. Znacznie rozwinął się przemył cukrowniczy. Główne siedlisko jego w Pernambucu. Również prosperuje dobrze przemysł przędzy bawełnianej i papieru.—*Komunikacja.* Sieć dróg żelaznych obejmowała w 1908: 19,103 klm., długość linji telegraficznych 27,359 klm., pocztowych urzędów (1905) było 2,974. Dochody państwowe wynosiły 1909: 258·7 miljonów rubli, wydatki: 254·8 miljonów; dług państwowy stanowił 1907: 1,359 milj. rubli.

Dzieje. W zewnętrznej polityce **B.** osiągnęła w ostatnich latach pomyślne w wielu razach uregulowanie sporów granicznych. Po zwycięskim zakończeniu sporu z Francją w 1900 r. **B.** również zwycięsko wyszła z konfliktu z Boliwją na południo-zachodzie, zajmując krainę Acry w 1903 r. Dnia 15 czerwca 1904 zapadła decyzja korony włoskiej w kwestji granicy z angielską Guajaną. Mieszane komisje Argientyny i Brazylji wytknęły granicę wzdłuż rzek Urugwaju, Papiri, Guassu, Santo-Antonio, i Iguassu, a odnośne rządy zatwierdziły mapy. W 1906 zawarta została umowa w kwestji granicy z Kolumbją i Guajaną holenderską, w tym samym roku podpisano traktat, dotyczący granicy i żeglugi z Kolumbją. Pozostały jeszcze nierozwikłane spory na zachodniej granicy z Ekwadorem, Peru i Boliwją. W usiłowaniach do zapewnienia sobie powagi nazewnątrz **B.** postanowiła wykonać systematyczny plan budowy floty w 1904 r. Reformę wojskową przeprowadziło prawo z 1908, na którego zasadzie każdy obywatel w wieku 21 — 24 lat obowiązany jest do służby wojskowej. W czasie pokoju prawo o obowiązkowej służbie wojskowej nabiera siły o tyle, o ile uczuwać się daje brak ochotników. W armji czynnej okres służby trwa 2 lata, w rezerwie 7 lat. Ostatnie lata oszczędziły **B.** poważnych rozruchów wewnętrznych. W 1906

w Rio de Janeiro odbył się kongres panamerykański, na którym sekretarz stanu Root, jako przedstawiciel Stanów Zjednoczonych Am. Płn., zastrzegł się przeciwko chęciom interwencji północno-amerykańskiej. W styczniu 1908 r. eskadra północno-amerykańska odwiedziła Rio de Janeiro, przyczym wykryto spisek w zamiarach zniszczenia jej. We wrześniu t. r. otwarto wystawę krajową w Rio-de-Janeiro. W r. 1909 prezydentem rzeczypospolitej wybrany został dr. Nilo Peçanha. Por.: C. Ackerman „Au pays du caoutchouc“ (Paryż, 1901); Marie Robinson Wrigtt „The new Brazil, its resources and attractions“ (Filadelfja, 1901); A. Plane „A. travers l'Amerique equatorial, L'Amazonie“ (Paryż, 1903); Schoenars „Drie Iaren in Brazilie“ (Mecheln, 1904); „Ribeiro dos Santos Brieve notice sur l'Etat de Bahia, Brésil“ (Bahia, 1905); Dettmann „Brasiliens Aufschwung in deutscher Beleuchtung“ (Berlin, 1908), „Deutsches Exporthandbuch für **Br.**“ (1906). *Mapy*: „Brazil, from official and other sources prepared in the International Bureau of the American Republics“ (1905); Alves Rodriques „Lo stato de San Paolo“ (1902); R. Jannasch „Specialkarte von Santa Catharina, Rio Grande do Sul u. Urugwaj“ (1907); C. Stradella „Mappa geografica do Estado Amazonas“.

Brazza Piotr Savorgnan de, hrabia, podróżnik afrykański, † 1905 w Dakar na przylądku Verde. W 1902 otrzymał od parlamentu pensję narodową (1000 fr.); w 1905 rząd powierzył mu przeprowadzenie ankiety w Kongu francuskim. Por.: Joubert „Savorgnan de **B.**, grand explorateur latin“ (Angers 1906).

Brechler Wojciech, malarz i ilustrator czeski, † 1891 w Smichowie.

Breden Krystyna, z domu *Friderik*, poetka niemiecka, * 1844 w Wiedniu, † 1901; pod pseudonimem *Ada Christen* ogłosiła poezje („Lieder einer Verlorenen, 1869), opowiadania („Aus dem Leben“, 1872) i dramat „Faustyna“ (1872).

Bredichin Teodor, astronom rosyjski, † 1904.

Brefeld Ludwik, polityk pruski, † 1907.

Breitenbach Paweł, minister pruski, * 1850 w Gdańsku, od r. 1882 pracował w ministerjum spraw wewnętrznych. W 1895 r. został członkiem rady nadzorczej dyrekcji kolei w Altonie, 1897 prezesem dyrekcji w Moguncji, gdzie kierował połączeniem kolei heskich z pruskiemi, 1903 r. prezesem w Kolonji, a 1906 ministrem robót publicznych. W r. 1909 otrzymał szlachectwo.

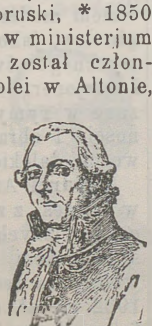

Bremontier Mikołaj Tom.

Brekelekam Quirinus Gerritz, malarz holenderski, batalista, * koło 1620 w Zwammerdam, † 1665 w Lejdzie.

Bremontier Mikołaj Tomasz, inżynier francuski, * 1738, † 1809. Pierwszy powziął myśl utrwalania wydm w Gaskonji za pomocą zadrzewiania.

Brenner Ernest, polityk szwajcarski, * 1856. Prawnik z wykształcenia, 1879 — 84 zajmował się adwokaturą w Bazylei; w 1881 jako członek wielkiej Rady bazylejskiej przystępuje do radykałów. W 1884 wchodzi do rządu miejskiego; 1887—94 prezes rządu kantonalnego; 1887 wybrany do Rady Narodowej, należy do większości radykalnej; 1891—1897 zasiada w trybunale związkowym. W 1897 r. został członkiem Rady związkowej, kieruje departamentem sprawiedliwości i policji, pracuje nad projektem kodeksu cywilnego, przyjętego przez Izby 1907, prezyduje w Radzie związkowej 1901 i 1908.

Brescia, miasto we Włoszech, 70,614 miesz. (1901).

Breska Alfons, poeta czeski, * 1873 w Kladnie, kształcił się w Pradze, jest urzędnikiem w Żyżkowie. Ogłosił: „Vzajeti trpasliků“ (1900 ; „Zlaté stiny“ (1903) i dramat wierszowany „Hlasy w bourži“ (1900). Tłumaczył Przybyszewskiego.

Breslau Ludwika Katarzyna, malarka francuska, * 1858 w Zurychu. Jej pastele i kredkowe obrazy szczególnie wyróżniają się subtelnością tonów i delikatnością wykonania. Ważniejsze z nich: „Pod jabłoniami“ (1884); „Pieśń dziecinna“ (1896), „Dziewczynki“ (muzeum luksemburskie); „Dziecko marzące“ (muz. luks.); „Dama z chryzantemami“ i t. d. Na wystawie powszechnej z 1889 r. otrzymała złoty medal.

Breszkowskaja Katarzyna, rewolucjonistka rosyjska, * 1845, † 1910; od 1870 r. prowadziła propagandę śród włościan, aresztowana 1874 r., skazana została na katorgę w 1878 r. (proces 193); później jeszcze kilkakrotnie skazywana na katorgę i osiedlenie, powróciła do Rosji w r. 1899, skąd emigrowała zagranicę, ale często potajemnie wracała w celu prowadzenia propagandy; należała do najwybitniejszych działaczek rewolucyjnych w Rosji.

Bretholz Bertold, historyk niemiecki, * 1862 w Freibergu na Morawach; filozofję i prawo studjował w Wiedniu, w r. 1899 został archiwarjuszem krajowym na Morawach, 1908 dyrektorem archiwum krajowego; 1898 jako członek *Instituto storico austriaco* bawił w Rzymie. Ważniejsze prace: „Geschichte Mährens“ (1895); „Der Verteidigungskampf der Stadt Brünn gegen Schweden im Jahre 1645“ (1895); Die Pfarrkirche St. Jakob in Brünn“ (1901); „Böhmen, Mähren und Schlesien bis 1526“ (1905); „Das mährische Landesarchiv, seine Geschichte, seine Bestände“ (1908); ogłosił nadto: „Urkunden, Akten und Briefe zur Geschichte der Belagerung Brünns durch Schweden im Jahre 1645“ (1895) i „Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae“ (1902).

Bretnal, gwóźdź tarciczny do wbijania w deski.

Breton Juljusz Adolf, malarz francuski, † 1906 w Paryżu.

Breton Juljan.

Brett Jakób H., inżynier angielski, * 1809, † 1897., twórca pierwszego podmorskiego połączenia telegraficznego. W r. 1845 wystąpił z projektem połączenia Anglji z Francją telegrafem podmorskim, uzyskał aprobatę władz i 28 sierpnia 1850 r. położono pierwszy kabel między Dovrem i Calais. Kabel wkrótce bo na drugi dzień przetarł się i dopiero 1851 ułożono go między Sangattem i St. Margaretheą. Kabel ważył 180,000 klg. i jest najstarszym z czynnych jeszcze obecnie. W 1853 **B.** położył kabel między Middelkerkem (Ostendą) i Ramsgaten (Doverem). W 1854 założył towarzystwo akcyjne dla przeprowadzenia telegraficznego połączenia Europy z Egiptem i Indjami; w 1854 połączył Spezzię z Korsyką, Korsykę z Sardynją, 1857 r. Sardynję z Afryką i t. d.

Brettes Ludwik Józef, badacz i podróżnik francuski, * 1861. Odbył podróże po wybrzeżu północnym i zachodnim Afryki, dwie wyprawy do Gran Chaco (1884, 1886—89), zbadał Sierra Nevadę de Santa Marta (1890—91); podróżował w Kolumbji. Z notat jego Malat de Bassilan opublikował: „l'Amérique inconnue“ (1895).

Brettreich Maksymiljan Fryderyk, bawarski mąż stanu, * 1858 w Bambergu, od r. 1889 służył w ministerjum spraw wewnętrznych; w r. 1907 został ministrem spraw wewnętrznych i pełnomocnikiem Bawarji w Radzie Związkowej.

Breuer Piotr, rzeźbiarz niemiecki, * 1856 w Kolonji, od r. 1892 był nauczycielem w berlińskiej Akademji sztuk pięknych, w r. 1905 został profesorem. Ważniejsze prace: „Grupa marmurowa arcyks. Jana Zygmunta“ w berlińskiej Aleji Zwycięstwa (Siegesallee, 1901), „Posąg konny Wilhelma I“ (Hala, 1901); „Fryderyka III“ (Kolonja, 1903); „Chrystus jako przyjaciel dzieci“ (Bunzlau, 1897).

Breughel starszy, znany malarz flamandzki, ob. gł. dzieło.

Breughel starszy.

Breughel Jan.

Breughel Jan, malarz flamandzki, ob. gł. dzieło.

Breusing Artur, pisarz niemiecki, * 1818 w Osnabrück, † 1892 w Bremie. Od r. 1850 nauczyciel, a od r. 1868 dyrektor szkoły nawigacyjnej w Bremie. Ważniejsze prace jego z dziedziny podróżniczej i geograficznej: „Die Lösung des Trierenrätsels, die Irrfahrten des Odysseus“ (1889); „Die nautischen Instrumente bis zur Erfindung des Spiegelsextanten“ (1890); „Steuermannskunst“ (1890) i in.

Brevet, ob. gł. dzieło t. III, oznacza też dyplom, świadectwo nauczycielskie elementarne, wyższe — *brevet élementaire, brevet supérieur; brevet d'instituteur, de bachelier.*

Breviceps, rodzaj płazów bezogonowych *(Anura)*, z rodziny *Brevicipitidae.* Źrenica pozioma, podniebienie pokryte brodawkami, palce wolne; mostek chrząstkowy bardzo szeroki; kręgi kości krzyżowej łączą się za pomocą swoich wyrostków znacznie rozszerzonych z kością ogonową. Najbardziej zasługuje na uwagę gatunek **B.** *gibbosus,* zamieszkujący południe Afryki; język owalny, górna część ciała pokryta małemi brodawkami, brunatna z brudno-żółtą pręgą; po bokach ciała ciągnie się tej samej barwy pręga; strona brzuszna błękitnawa i brodawkowata.

Breyer Tadeusz, rzeźbiarz polski, * 1874 r. w Mielcu w Galicji. Kształcił się najpierw w Krakowskiej szkole sztuk pięknych, następnie przez pewien czas przebywał w Rzymie. Wystawia w Krakowie i w Warszawie. Mieszka stale w Warszawie.

Březina Ottokar, poeta czeski, właściwe nazwisko *Wacław Jebavy,* * 1868 roku w Počatku koło Tabora, mieszka stale w Jarmericu na Morawach jako nauczyciel miejski. Ogłosił zbiory poezji: „Tajemné dalky“ (Praga, 1895, II wyd. 1908); „Svitáni na západě“ (t., 1896); „Větri od polů“ (t., 1898); „Stavitele chramu“ (1906, II wyd.); „Ruce“ (1908, II wyd.); prócz tego zbiór szkiców: „Hudba pramenů“ (1903). W swoich utworach jest najwybitniejszym przedstawicielem modernizmu w Czechach. Nawskroś oryginalny, jako myśliciel i artysta, dąży do idealistycznego światopoglądu; tworzy jak mistyk i wizjoner. Wiersze jego, czy wolne czy wiązane w rymy, odznaczają się ogromną rytmicznością i obracają się w sferze wysokiej duchowości, dalekiej od wszelkich spraw ziemskich.

Briand Arystydes, polityk francuski, * 1862 w Nantes, z zawodu adwokat. Był jednym z najczynniejszych członków partji socjalistycznej, sekretarzem komitetu gieneralnego i przez pewien czas redaktorem dziennika *Lanterne.* W r. 1902 został deputowanym parlamentu z miasta fabrycznego St.-Etienne i wszedł do Rady Wyższej pracy. **B.** jest autorem projektu oddzielenia kościoła od państwa we Francji i w tej kwestji

Briand Arystydes.

przedłożył w r. 1903 Izbie głośny referat o przeprowadzeniu tej sprawy z całą stanowczością, ale bez fanatyzmu. W marcu 1906 roku otrzymał tekę ministra oświaty i wyznań w gabinecie Sarriena. W maju 1906 był powtórnie obrany do parlamentu i pomimo zmiany gabinetu (Clemenceau) w październiku 1906 roku **B.** zachował swą tekę. W styczniu 1908 został ministrem sprawiedliwości, zarządzając jednocześnie ministerjum oświaty i wyznań. Ciągle zarządzając tym ministerjum przeprowadził oddzielenie kościoła od państwa z całą stanowczością i żelazną konsekwencją, unikając jednakże szykan. Po upadku gabinetu Clemenceau w lipcu 1909 r. **B.** został prezesem gabinetu. Z pośród licznych jego broszur, mających na celu propagandę socjalistyczną, wyróżnia się szczególnie „l'Action du parti socialiste au Parlement et dans le pays“ (1902).

Bricka Karol Fryderyk, historyk duński, † 1903 w Kopenhadze.

Briçonnet Wilhelm, zwany Młodym, superintendent finansów, * w Tours, † 1514 w Narbonne. Odegrał rolę wybitną za Ludwika XI, Karola VIII i Ludwika XII. Po śmierci żony wstąpił do klasztoru i został kardynałem arcybiskupem w Reims, później w Narbonne. Syn jego *Wilhelm*, * 1470 w Paryżu, † 1534, człowiek zdolny i humanitarny, był biskupem w Lodève, ambasadorem Ludwika XII przy Juljuszu II w 1507 r.; później będąc biskupem w Meaux, został posądzany o sprzyjanie ruchowi protestanckiemu.

Bridet Jakób Piotr, agronom francuski, * 1746, † 1807; był jednym z pierwszych, którzy zużytkowali odpadki i ekskrementy do celów nawożenia w postaci proszku bezwonnego „poudrette“.

Bridgman Fryderyk Artur, malarz amerykański, * 1847 w Tuskegee. Kształcił się w Paryżu u Gérome'a. Maluje portrety i sceny wschodnie. Otrzymał kilka odznaczeń w Paryżu. Ważniejsze jego prace: „Pogrzeb mumji“, „Święto murzyńskie w Blidah“, „Targ koński w Kairze“, „Arab z koniem i t. d. Do innej grupy obrazów należą: „Demon miłości“, „Pościg faraona przez morze Czerwone“ (1892). Napisał też kilka rozpraw o sztuce.

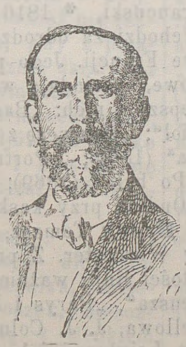

Bridgman Fryd.

Brierley Benjamin, pisarz angielski, * 1826 r. w Failsworth koło Manchesteru, † 1896. Był samoukiem i w narzeczu miejscowym układał pieśni, prócz tego ogłosił opowiadania z Lancashire'u.

Brieux Eugienjusz, dramaturg francuski, wystawił nadto: „les Avariés“ (1901); „Remplaçantes“ (1901); „Maternité“ (1903); „Petite amie“ (1902, Komedja fr.); „Blanchette“ (1903); „Déserteuse“ (1904) do spółki z J. Sigaux; „l'Armature“ (1905); „les Hannetons“ (1906).

Brieux Eugenjusz.

Brinc Lindesay, admirał i podróżnik angielski, † 1906 w Torquay, był czynny od 1860 w Indjach Wschodnich. Od r. 1870 odbywał podróże po Ameryce Centralnej, gdzie w Guatemali obok badań archeologicznych, jakie prowadził, poczynił też odkrycia geograficzne mało znanych okolic. W r. 1875 towarzyszył Forsyth'owi w jego podróży do Mandalay. Ogłosił: „The Taeping Rebbelion in China“ (1862); „The ruined cities of Central America“ (1872); „Travels amongst American Indians“ (1894).

Brinckmann Justus, niemiecki historyk sztuki, * 1843 w Hamburgu. Po dłuższych podróżach po Francji, Szwajcarji i Wschodzie, studjował przyrodę i historję sztuki w Wiedniu i Lipsku, gdzie otrzymał doktorat prawa. W Hamburgu został adwokatem, następnie uprawiał politykę w *Hamburgische Korrespondent*. W r. 1877 został dyrektorem muzeum sztuki i rzemiosł w Hamburgu. W Niemczech uchodzi za pierwszorzędnego znawcę sztuki stosowanej i pierwszy poznał się na artystycznej wartości sztuki japońskiej, której duże zbiory zdobył. Ogłosił prócz wielu drobnych prac: „Kunst und Handwerk in Japan“ (1899); „Führer durch das Hamburgische Museum für Kunst und Gewerbe, zugleich ein Handbuch fur die Geschichte des Kunstgewerbes“ (1894), świetna praca o sztuce stosowanej wogóle; „Kenzan, Beitrag zur Geschichte der japanischen Töpferkunst“ (1897).

Brink Jan, powieściopisarz i literat holenderski, † 1901 w Leidzie.

Brinkman Karol Gustaw, dyplomata szwedzki, * 1784 w Nacka koło Sztokholmu, † 1847 tamże. Jako sekretarz ambasady szwedzkiej przebywał w Berlinie i Paryżu. W r. 1808 podczas zatargu Prus z Szwecją, odwołany z Prus, był ambasadorem w Londynie do r. 1810. Z powodu niesnasek z Bernadotte'm wystąpił ze służby dyplomatycznej i poświęcił się badaniom naukowym. Ogłosił też kilka tomów poezji, po niemiecku i szwedzku.

Brinton Daniel Garrison, etnolog amerykański, napisał nadto: „Anthropology“ (1892); † 1899 w Filadelfji.

Briosco Andrzej, zwany *il Riccio*, rzeźbiarz i architekt włoski, * 1480 w Padwie, † 1532.

Brispot Henryk, malarz francuski, * 1846 r. w Beauvais. Uczeń Bonnata, obdarzony talentem subtelnym i wyrafinowanym, **B.** zajął wybitne miejsce śród najlepszych malarzy rodzajowych. Główniejsze obrazy: „Domine salvam“, „Na prowincji“; „Pogrzeb fermera w Pikardji“, „Przed mszą i t. d. Wiele jego dzieł znajduje się w muzeach prowincjonalnych francuskich.

Brisson Adolf, literat francuski, * 1860 r. w Paryżu. W 1895 r. został redaktorem *Annales politiques et litéraires*. Wsławił się świetnie pisanemi sylwetkami znakomitości współczesnych („Promenades et Visites„). Ogłosił oddzielnie: „Portraits intimes“ (1894—1901, 5 tomów); „la Comédie litteraire“ (1895); „Pointes seches“, „Au coin du Parnasse“ (1898); „Nos humoristes“ (1902); „les Prophètes“ (1903); „l'Envers de la gloire“ (1904).

Brisson Henryk, polityk francuski, przy wyborach do parlamentu w 1902 r. nie przeszedł w Paryżu, obrano go natomiast w Marsylji. W 1904 był prezesem Izby; obrany ponownie do parlamentu w 1906 r. znów objął urząd prezesa Izby.

Bristol. Ludność w 1906 wynosiła 362,223 m. Flota handlowa liczyła 1906: 194 statków (z tego 115 parowców) o pojemności 84,063 tonn. W r. 1906 wpłynęło do portu statków 11,881 o pojemności 1,939,963 t. wypłynęło 11,753 statków o pojemności 2,317, 227 t. Przywóz stanowił wartość 12,897,273 f. sterl., a wywóz produktów angielskich 3,012,867 f. szterl.

British Association for the advancement of science, świeżo założone towarzystwo w Londynie w celu popierania rozwoju usiłowań naukowych i międzynarodowych stosunków śród sfer uczonych.

British Museum, ob. Brytańskie muzeum w gł. dziele.

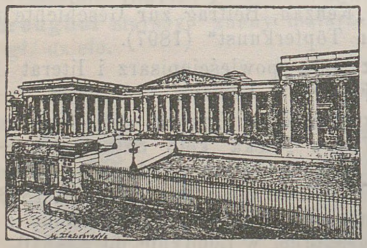

British Muzeum.

Brito-Capello Carlos, podróżnik portugalski; * 1841, z Ivensem przeciął Afrykę południową.

Brjusow Walery, poeta rosyjski, * 1873, studjował historję w uniwersytecie moskiewskim, u 1894 wystąpił jako poeta w wydawnictwie *Russkije simwolisty*. Później ogłosił: „Pol Werlen. Romansy bez słow“ (1894); „Chefs d'oeuvre Sbornik stichotworenij“ (1896); „Me cum esse. Nowaja kniga stichow“ (1897); „O iskustwie. Statji“ (1899); „Tertia Vigilia. Kniga nowych stichow“ (1900); „Urbi et orbi. Nowyje stichi“ (1903). Pisał też wiele rozpraw i recenzji literackich, szczególnie w czasop. *Nowyj put'*. **B.** należy do twórców poezji dekadenckiej w Rosji. Pomimo wielu sztuczności i ekstrawagancji zniewolił szersze koła swym talentem, który w późniejszych zbiorkach szczególnie występuje; należy do wybitniejszych poetów doby współczesnej w Rosji.

Broca Paweł.

Broca Paweł, antropolog francuski, ob. gł. dzieło.

Brocéliande, las w Bretanji, obecnie forêt de Paimpont (Ille-et-Vilaine), w którym podług romansów Okrągłego Stołu przebywał czarodziej Merlin.

Brochard Wiktor Karol, filozof francuski, * 1848 r. w Quesnoy-sur-Deûle, † 1907 w Paryżu. W r. 1887 został profesorem filozofji w Sorbonie, od r. 1900 był członkiem Ak. nauk moralnych i politycznych. Ogłosił: „De assensione stoici quid senserint“; „De l'Erreur“ (1879); „les Sceptiques grecs“ (1887); prócz tego często umieszczał swoje rozprawy filozoficzne w *Revue de Metaphysique* i *Revue philosophique*. Jako profesor, zachwycał słuchaczów jasnym i wytwornym wykładem najbardziej zawiłych zagadnień.

Brochard Wiktor.

Brochart Konstanty Józef, malarz pastelista francuski, * 1816 w Lille, † 1879 w Paryżu. Uchodzi za odrodziciela malarstwa pastelowego we Francji. Jego prace, portrety i sceny rodzajowe, posiadają wdzięk pasteli XVIII w. Najlepsze z nich: „Bachanalja“ (1845); „Raniony kozioł“; „Dziewczę z różami“ (1855); „Zachód słońca“ (1866); „Portret Krystyny Nilson“ (1867); „Po balu“ (1869); „Spełnione życzenie“ (1872); „Ondina przy kaskadzie“ i t. d.

Brock Tomasz, rzeźbiarz angielski, * 1847 r. w Worcester. Z prac jego o wielkiej sile i czystości linji, ważniejsze: „Herkules duszący Anteusza“, „Parys i Enon“, „Ewa“ i biusty Longfellowa, J. J. Colmana, biskupa Wornsteru, lorda Leightona i t. d. Na wystawie powszechnej 1900 r. otrzymał wielką nagrodę.

Brodowski Feliks, nowelista; ogłosił: „Chwile“ (1904); „Liote“ nowele (1905), „Strącone liście“ (1905); „Dziecię Symchy“ (1905). Utwory **B-go** odznaczają się szczegółową i wnikliwą analizą psychologiczną, przeważnie dusz poniewieranych i warstw ubogich. Altruistyczny stosunek do ludzi przenosi na zwierzęta i rośliny.

Brodrick Wiliam St.-John, polityk angielski, 1903 porzucił stanowisko ministra wojny i został ministrem dla Indji; w 1905 ustąpił wraz z gabinetem Balfoura; w 1907 został margrabią Middleton.

Brodsky Adolf, znakomity wirtuoz skrzypek, * 1851 r. w Taganrogu; uczeń Hellmesbergera w Wiedniu, następnie członek jego kwartetu, w l. 1868—70 solista orkiestry opery wiedeńskiej. Po dłuższej podróży artystycznej przybył do Moskwy i po ponownych studjach u Lauba został w 1875 profesorem moskiewskiego konserwatorjum. Od r. 1879 — 81 dyrygował koncertami w Kijowie, poczem znowu puścił się w dłuższą podróż artystyczną; między 1882 — 92 r. był profesorem konserwatorjum w Lipsku — poczym 3 lata spędził w Nowym-Yorku. W 1895 został dyrektorem *College of Music* w Manchester, gdzie równocześnie stoi na czele znakomitego kwartetu smyczkowego.

Brodzki Wiktor, rzeźbiarz, † w Rzymie 1904.

Broemel Maks, polityk niemiecki, * 1846 r. w Poczdamie, od r. 1879 sekretarz gieneralny Związku wolnohandlowców w Berlinie, w l. 1884—93 i 1890—1903 członek parlamentu Rzeszy (Zjednoczenie wolnomyślne), a od r. 1887 poseł na sejm pruski.

Brom, Br., pierwiastek chemiczny niemetaliczny; ciężar atomowy 79·96 (0 = 16), ciężar właściwy w temperaturze 0° równa się 3·1883, w zwykłej temperaturze ciekły, zamarza w 7·3° i wre w 59°. W temp. 20·5 stopni bezwzględnych (—252·5°) podobnie do chloru i fluoru staje się z ciemnoczerwonobrunatnego bezbarwnym. Cząsteczka **B.** zawiera dwa atomy. Br. reaguje mniej energicznie niż chlor. Z wodorem w zwykłej temperaturze nie łączy się, również nie reaguje w zwykłej temp. wobec sodu, gdy z potasem łączy się gwałtownie, energicznie działa też na fosfór, na pył arsenowy i antymonowy.

Bromalbacid, preparat farmaceutyczny, otrzymywany od działania alkaljów na białko bromowane, zawiera 6% bromu i stosuje się w medycynie zamiast bromków metali alkalicznych.

Bromiany, sole kwasu bromowego.

Bromotan, produkt kondensacji aldehydu mrówkowego, bromotaniny i mocznika, żółtobrunatny bez zapachu i smaku proszek, nierozpuszczalny w wodzie. Używa się z tlenkiem i talkiem do zasypywania egzemy wilgotnej.

Bromowodór, BrH, w temperaturze zwykłej gaz, oziębiony zamienia się w ciecz i wre w temperaturze —64·9° (pod ciśnieniem 738·2 $^{m}/_{m}$), następnie zamienia się na kryształy bezbarwne, topniejące przy —88·5°, w wodzie rozpuszcza się bardzo znacznie: 1 obj. wody w temp. 10° pochłania 600 objętości HBr.

Bromowy kwas, $HBrO_3$ = kwas bromny (ob. gł. dzieło); podbromawy, HBrO, = kwas podbromowy tamże.

Brongniart Adolf Teodor, botanik francuski, ob. **B.**, rodzina francuska, w gł. dziele.

Brongniart Adolf T.

Brongniart Aleksander.

Brongniart Aleksander, mineralog francuski, ob. **B.**, rodzina francuska, w gł. dziele.

Broniewski Kazimierz, malarz, * około 1864. Wystawiał przeważnie krajobrazy i obraz rodzajowy „Złodzieje“. Pisuje sprawozdania z wystaw w czasopismach warszawskich. Tłomaczył na polski język „Historję sztuki“ Springera, jest sekretarzem w Towarzystwie opieki nad zabytkami sztuki w Warszawie.

Brontotherium, ssak zaginiony, spokrewniony z nosorożcami, którego szczątki znaleziono w pokładach środkowego miocenu, na zachodzie Ameryki Północnej. **B.** posiadał dwa duże rogi, umieszczone na nosie obok siebie; kończyny przednie były 4-palcowe, tylne zaś 3-palcowe.

Brooke Augustus Stopford, krytyk irlandzki, * 1832 w Letterkenny. Został księdzem anglikańskim, miewał porywające kazania, stopniowo jednak zrywał z ortodoksją anglikańską, oddając się wyłącznie literaturze. Prace jego dzięki ogromnej erudycji, szerokim poglądom i czarowi stylu należą do najwybitniejszych płodów angielskiej krytyki literackiej. Główniejsze z nich: „Historja początków literatury angielskiej“ (1892); „Lord Tennison i Browning“ (1902); „Historja literatury angielskiej do podboju normandzkiego“ (1898) i t. d.

Brooken-Hill, miasto górnicze w Nowopołudniowej Walji w Australji; 27,160 m. (1903). Posiada jedne z najbogatszych kopalni srebra; obok srebra występuje ołów, miedź i złoto.

Brosch Maurycy, historyk niemiecki, ogłosił nadto: „Neuere „Geschichte von England“ (1890—1897, 5 tomów); † 1907 w Wenecji.

Brosimum, gatunek rośliny, z rodziny winoroślowatych (*vitaceae*). Drzewa tego gatunku za-

wierają sok mleczny. **B.** występuje w Ameryce podzwrotnikowej. Owoce **B.** *alicastrum* są jadalne, a **B.** *spurium* dostarcza kauczuku.

Brosse Gui de La, lekarz Ludwika XIII. Słynny botanik francuski. Usilnie doradzał założenie Ogrodu Botanicznego w Paryżu.

Brosse Salomon, architekt francuski, * w Verneuil-sur-Oise, † 1627 w Paryżu, zbudował pałac luksemburski, salę *Pas perdus* w Pałacu Sprawiedliwości, portal w Saint-Gervais, akwedukt Arcueil, zamek Monceaux, etc.

Broughton Roda, powieściopisarka angielska, ogłosiła nadto: „Mrs. Bligh“ (1892); „Scylla or Charybdis“ (1895); „Dear Faustina“ (1897); „Lavinia“ (1902) i t. d.

Broughton William Robert, żeglarz angielski, * 1763, † 1822 r. Był towarzyszem Vancouvera, odkrył wyspy w Oceanji zwane Chatham (1791).

Brounow Piotr, meteorolog rosyjski, * 1852; profesor w uniwersytecie kijowskim i petersburskim. Ogłosił: „Wremiennyje barometriczeskije maksimumy w Ewropie“ (1886); „Postupatielnoje dwiżenie cikłonow i anticikłonow w Rossii“ (1882); „O klimatie i pogodie“ (1904).

Broussais Fran

Broussais Franciszek, znakomity lekarz francuski, ob. gł. dzieło.

Brousse Paweł, socjalista francuski, * 1844 w Montpellier. Jako student medycyny odznaczył się podczas cholery w Montpellier 1867 r., za co otrzymał złoty medal. W młodości jeszcze rzucił się namiętnie do polityki, zwalczał cesarstwo i był jednym z najczynniejszych członków Międzynarodówki. Zamieszany w sprawach Komuny paryskiej 1871 r., zbiegł do Barcelony, gdzie brał udział w walkach o republikę. Wygnany z Hiszpanji, udał się do Szwajcarji, był delegowanym na kongresie genewskim w 1873; pełnił obowiązki asystenta laboratorjum chemicznego w Bernie. Niebawem zmuszony był opuścić kanton i założył w Vevey razem z Krapotkinem i Reclus pismo *Avant-Garde*. Za zasady głoszone w tym piśmie był wydalony ze Szwajcarji. Przeniósł się wtedy do Anglji. Po powrocie do Francji w 1881 r. utworzył z Joffrin'em partję possybilistów, która wkrótce przybrała nazwę brussistów i miała na celu przeobrażenie społeczeństwa bez krwawej rewolucji. Zwolennicy jego głównie rozwinęli działalność w radach miejskich, uprawiają t. zw. socjalizm municypalny. Obrany radcą municypalnym utrzymał się przy wszystkich następnych wyborach, a w 1905 został prezesem Rady municypalnej Paryża. **B.** założył laboratorjum miejskie i był jednym z twórców zbliżenia anglo-francuskiego. Reprezentował Paryż na uroczystościach londyńskich w 1905 i podejmował delegatów angielskich w Paryżu w 1906. W 1906 powołany został do parlamentu. Jest współpracownikiem wielu pism socjalistycznych, ogłosił oddzielnie: „Quelques mots sur l'étude des fruits“ (1880); „le Marxisme international“; „Dictature en liberté“; „le Suffrage universel et le problème de la souveraineté du peuple“ (1874); „la Propriété collective et les Services publics“; „Note sur l'assistance familiale des aliénés“ (1898).

Browicz Tadeusz, lekarz, profesor anatomji patologicznej w uniwersytecie Jagiellońskim. Kilkakrotnie był obierany dziekanem wydziału lekarskiego, w r. 1894/5 był rektorem. Członek Akademji Umiejętności w Krakowie oraz wielu innych akademji naukowych i towarzystw lekarskich. Współredaktor Słownika lekarskiego, ogłosił około 50 prac z dziedziny anatomji patologicznej w *Gazecie lekarskiej*, *Virchows Archiv*, *Rozprawach Akademji Umiejętności* i t. p. Pracował dużo nad anatomją patologiczną wątroby. Z dziedziny tej między innemi ogłosił: „Patogeneza żółtaczki“, „Topografja dróg żółciowych międzykomórkowych w wątrobie ludzkiej“; „O różnorodności złogów żółciowych śródkomórkowych w stanach chorobowych komórek wątrobnych pod względem barwy, stanu skupienia i znaczenia tej różnorodności“. Asystenci i współpracownicy **B.** opracowali pod kierunkiem jego około 50 prac anatomo-patologicznych.

Brown-Séquard Karol Edward, znakomity fizjolog francuski, ob. gł. dzieło.

Brown-Séquard Karol Edward.

Broz Iwan, pisarz chorwacki, † 1893.

Brož Borzywój Świętopełk, inżynier, budowniczy i elektrotechnik czeski, * 1869. Studja odbywał na politechnice w Pradze. Czas jakiś pracował w biurze technicznym, następnie oddał się pracy pedagogicznej i naukowej; od r. 1901 jest profesorem elektrotechniki w Śmichowie. Prowadził studja nad promienami Röntgena i nad telegrafem bez drutu. Napisał szereg rozpraw, jest współpracownikiem wielu pism i wydawnictw naukowych.

Bruce William Spiers, podróżnik szkocki, * 1867. Był kierownikiem wyprawy podbiegunowej na okręcie „Scotia“ do morza Weddelowa w 1902—1903, W r. 1907 został kierownikiem oceanograficznego laboratorjum w Edynburgu, założonego przez księcia Monaco, z którym podjął wyprawę do Ziemi księcia Karola na Spicbergu.

Bruchnalski Adolf, filolog i historyk literatury polskiej; ogłosił nadto: „Mickiewicz-Niem-

cewicz" (1907); „Polskie listy miłosne" (1907); „Rozwój twórczości M. Reja" (1907).

Bruchsal (1905) 14,931 m., z tego 14,233 ewangielików i 724 żydów.

Brück Henryk, teolog katolicki, * 1831 r. w Bingen, † 1903 w Moguncji. W r. 1857 był profesorem w Moguncji, a w r. 1899 biskupem tamże. Ważniejsze prace **B-a**: „Lehrbuch der Kirchengeschichte" (1898); „Geschichte der kath. Kirche im XIX Jahrh." (1887—1902, 4 tomy).

Brückner Aleksander, filolog polski, ogłosił nadto: „Literatura religijna w Polsce średniowiecznej" t. II i III (Warszawa, 1904); „Dzieje literatury polskiej w zarysie" (wyd. II, Warszawa, 1906); „Różnowiercy Polscy", szkice obyczajowe i literackie (Warszawa, 1905); „Geschichte der russischen Literatur" (Lipsk, 1906); „Dzieje języka polskiego" (Lwów, 1907); „Filologja i lingwistyka" (t., 1909).

Brückner Aleksander, historyk rosyjski, * 1834, † 1896. Był profesorem historji Rosji w Dorpacie (1872—91). Prace jego dotyczą głównie historji Rosji w XVIII w. Ważniejsze z nich: „Iwan Pososzkow kak ekonomist" (1876); „Der Czarevitsch Alexei (1880); „Istoria Pietra Wielikaho" (1882); „Istorja Jekateriny II" (1885); „Die Europaïsirung Russlands" (1888); „Geschichte Russlands" (1888); „Geschichte Russlands" (1896).

Brückner Edward, gieolog i meteorolog rosyjski, * 1862. Napisał: „Klimatschwankungen von 1700" (1890); „Obszczeje zemlewiedienie. Ziemnaja kora" (1902, Bibljoteka estestwoznanja).

Brucyna, alkaloid, topi się w swej wodzie krystalizacyjnej nieco powyżej 100°, bezwodna zaś w 178°, skręca płaszczyznę polaryzacji na lewo, jest trzeciorzędową zasadą; stopiona z wodzianem potasu wytwarza homologi pirydyny.

Brugère Henryk Józef, gienerał i minister francuski, ob. I suplement.

Brugère Henryk Józef.

Bruges, miasto w Belgji, jedno z najbardziej handlowych środowisk w Europie zachodniej wieków średnich, w ostatnich latach zaczyna odzyskiwać dawne znaczenie dzięki bezpośredniemu połączeniu z morzem za pomocą kanału 10 klm. długiego, obecny port w Bruges posiada 3 baseny z powierzchnią 4,200 m. kwadratowych.

Brüggeman Hans, znakomity sztycharz niemiecki (ob. gł. dzieło). Voss udowodnił („Chronik des Gasthauses zum Ritter St. Jürgen in Husum", 1902), że **B.** urodził się w Walsrode i około 1540 umarł w Husum.

Brühl Juljusz Wilhelm, chemik, profesor heidelberski od 1888, członek Akademji umiejętności w Krakowie, *Royal Institution of Great Britain* w Londynie, *Britisch Association for the Advancement of Science.* Z prac jego największe znaczenie zdobyła teorja egzaltacji optycznej, oddająca wielkie usługi przy określaniu budowy związków organicznych nienasyconych (ob. atomowa refrakcja). Oprócz licznych artykułów w pismach angielskich i niemieckich, w *Chemiku Polskim,* ogłosił jeszcze „Chemja organiczna" Roscoe-Schorlemmer-Brühl (5 tomów, 1896—1901); „Chemie d. fünfgliedrigen heterocyklischen Systeme" (1899); „Chemie d. sechsgliedrigen heterocyklischen Systeme" (1899); „Die Pflanzenalkaloide" (1900); „The Development of Spectrochemistry" (1905), po niemiecku to samo „Die Entwickelung der Spectrochemie".

Brukselka *(Brassica gemmifera),* bardzo drobna kapusta. Jest to odmiana *Br. oleraceae,* należy do rodziny *crucifirae* (krzyżowych).

Brukwianka *(Anthomyia brassicae),* gatunek owadów dwuskrzydłych *(Diptera),* z rodziny much *(Muscidae).* Popielato szara; tułów z trzema nieznacznemi, czarnemi pręgami; odwłok prawie jednakowej szerokości z czarną pręgą na stronie grzbietowej i czarnym nacięciem u samców lub jednostajnie popielato-szary u samic; długość 6 mm. Owad pospolity. Poczwarki od czerwca do października spotykają się w wielkiej ilości na łodygach i korzeniach rozmaitych gatunków kapusty, rzodkwi, rzepy, brukwi, rzodkiewek i lewkonji. Poczwarki przebywają w ziemi. Cały rozwój trwa około 8 tygodni.

Brumaire'a 18 dzień roku VIII (9 listopada 1799), kiedy Napoleon dokonał zamachu stanu

Dzień 18 Brumaire'a, według Bouchot.

przy pomocy Foucher'a, Sieyèsa i swego brata Lucjana (ob: Brumaire).

Brumata klej, z żywicy, smoły, terpentyny i innych dodatków; masa lepka. Papierem, pociągniętym tą masą, obwiązuje się drzewa owocowe dla ochrony od szkodliwych owadów.

Bruneau Alfred, muzyk i kompozytor francuski, * 1857 w Paryżu, uczeń Masseneta (w r. 1881 otrzymał *Prix de Rome*); jest znany i ceniony jako krytyk oraz autor wielu rozpraw muzycznych („Le drame lyrique française", „Musiques d'hier et de demain"). Napisał szereg oper przeważnie do tekstów E. Zoli: („Le rêve" (1891); „L'attaque au moulin" (1893); „Messidor" (1897); „Ouragan" (1901); „Naïs Micoulin" (1907); „La faute de l'abbè Mouret" (1907) oraz kompozycje na orkiestrę.

Bruner Ludwik, chemik i pisarz polski, * 1871. Studja odbywał w Dorpacie, Paryżu, Lipsku i Karlsruhe, jest profesorem w uniwersytecie Jagiellońskim. Oprócz rozpraw specjalnych, ogłoszanych głównie w biuletynach Akademji krakowskiej, w *Chemiku polskim*, w zagranicznych *Zeitschr. physik. Chem. i Zeitschr. f. Anorg. Chemie*, wydał: „Pojęcia i teorje chemji" (1905); „Ewolucja materji" (1909); „Ćwiczenia chemiczne" (1910); z St. Tołłoczką „Chemja nieorganiczna" (1906, 1909); „Chemja organiczna" (1909); nadto liczne przekłady Ostwalda, Graetza i innych. O działalności krytyczno-literackiej ob. Jan Sten.

Brunetière Ferdynand, historyk literatury i krytyk francuski, † 1906 w Paryżu; napisał nadto: „Manuel de l'histoire de la littérature française" (1899); siódmą serję „Etudes critiques" (1902); „Variétes littéraires" (1904); „Histoire de la littérature française classique"(1903). Przedewszystkiem zaś zabierał głos w sprawach politycznych, społecznych, religijnych i filozoficznych. Z tej dziedziny ogłosił: „la Nation et l'Armée"; „le Genie latin"; „les Ennemis de l'âme française" (1899); „les Raisons actuelles de croire"; „les Motifs d'esperer" (1901); „Cinq lettres sur F. Renan" (1903); „Sur les chemins de la croyance: Utilisation du positivisme" (1905). W swoich pismach **B.** zwalczał to wszystko, co według niego było wrogim duchowi francuskiemu: indywidualistów, humanistów, kolektywistów, międzynarodowców. Starał się pogodzić wymagania katolicyzmu ze zdobyczami Wielkiej Rewolucji, a dogmatyzm katolicki z pewnemi zasadami pozytywizmu ewolucyjnego.

Brunetère Ferdynand

Brunialti Attilo, uczony włoski, * 1849, profesor prawa konstytucyjnego w Turynie, wydał: „Libertà e democrazia, studi sulla rappresentanza della minoranze" (Medjolan, 1871); „le Moderne evoluzioni del governo constituzionale" (1880); „la Constituzione d'Italia" (1881); „Gli eredi di Turchia" (1881); „Algeria, Tunisia e Tripolitania" (1881) i inne.

Brunner Maurycy, generał i pisarz wojskowy austrjacki, * 1839 w Wiedniu, † 1904 tamże. Jako inżynier wojskowy pracował przy budowie fortyfikacji, zajęty był w ministerjum wojny i był profesorem w technicznej Akademji wojskowej w Wiedniu. W r. 1895 został generałem, a 1899 feldmarszałkiem lejtenantem. Od r. 1870 — 1884 był redaktorem, *Streffleurs österreichische militärische Zeitschrift*. Ogłosił: „Die Feldbefestigung" (1904); „Die beständige Befestigung" (1901); „Der Festungskrieg" (1906); „Ueber die Anwendung des Infanteriespatens und die mit demselben auszuführenden flüchtigen Befestigungen" (1884).

Brunow Ludwik, rzeźbiarz niemiecki, * 1843 w Lutheranie. Ważniejsze prace: posąg Moltke'go (Parchim), Bismarcka (Elberfeld), konne posągi: Wielkiego księcia Fryderyka Franciszka II (Schwerin), cesarza Wilhelma I (Erfurt).

Brunschwicg Leon, filozof francuski, * 1869 w Paryżu; uczeń Wyższej szkoły normalnej, był profesorem filozofji w Hawrze i Tuluzie, później w Paryżu. W r. 1897 doktoryzował się. Ważniejsze prace: „la Modalité du jugement" (1897); „Qua ratione Aristoteles metaphysicam vim syllogismo inesse demonstraverit" (1897); „Spinoza" (1894), nagrodzona przez Akademję; „Introduction à la vie de l'esprit" (1900); „l'Idealisme contemporain" (1905); nadto wydał „Pensées Pascale" w naukowym opracowaniu i jest stałym współpracownikiem *Revue de metaphysique et de morale*, od początku jej istnienia (1894).

Brunszmid Józef, archeolog chorwacki, * 1858 w Vinkovcu. Jest profesorem archeologji klasycznej w Zagrzebiu, kustoszem muzeum archeologicznego i redaktorem czasopisma *Vijestnik archeoloszkog muzeja* tamże. Prace swoje archeologiczne i numizmatyczne ogłasza w czasopiśmie *Vijestnik arch. drusztw.*

Brunświk, księstwo. Na 3,672 klm. kw. 485,958 ludności (1905), w tym 455,680 ewangielików, 26,504 katolików i 1,815 żydów; 132 miesz. na 1 klm. kw. Spis statystyki zawodowej 1907 r. wykazał 495,882 osób. Etat budżetu krajowego na 1907/8 wynosił w rubryce dochodów 14,146,300 marek, w rubryce rozchodów 14,173,200 m. Długi państwowe w 1907 stanowiły 51,221,649 m.

Dzieje. W 1905 r. umarł Albrecht, ks. pruski, regient **B-u.** Na nowo wypłynęła kwestja prawowitych rządów księcia kumberlandzkiego. Rada regiencyjna i sejm wypowiedziały się za

księciem kumberlandzkim, lecz Rada związkowa uznała za niedostateczne gwarancje, podawane przez ks. kumberlandzkiego w sprawie zrzeczenia się pretensji do Hannoweru. Kanclerz Bülow wystąpił ostro przeciw wznawianiu sprawy welfickiej na posiedzeniu parlamentu 1 maja 1907. Dnia 28 maja 1907 wybrany regientem Jan Albrecht ks. Meklenburski. W 1908 r. w maju uchwalono reformę wyborczą na zasadzie bezpośrednich wyborów przy jednoczesnym powiększeniu liczby prawyborców w pierwszej klasie do 10%, w drugiej do 20%, w trzeciej do 70%. Por. Hohnstein „Geschichte d. Herzogtums **Br.**“ (1908).

Brusa Emilio, prawnik i kryminolog włoski, * 1843 w Ternate koło Como, † 1908 w Turynie; był 1878 profesorem prawa międzynarodowego i filozofji prawa w Modenie, 1877 profesorem prawa karnego i procedury karnej w Amsterdamie, 1880 w Turynie. Napisał między innemi: „Saggio di una dottrina generale del reato“ (1884); „Sul nuovo positivismo nella giustizia penale“ (1887); „Prolegomini al diritto penale“ (1888); „Il codice penale Zurighese“ (razem z F. Carrarą, 1873). Wydał nadto Casanovy: „Lezioni di diritto costituzionale“ (1875) i tegoż „Lezioni di diritto internazionale“ (1876).

Brut, romans, jeden z najstarszych i najciekawszych pomników starożytnej poezji francuskiej. Jest to poemat wierszowany, stworzony przez Roberta Wace'a według legiendowej kroniki bretońskiej, którą benedyktyn Geofroy de Monmouth przetłumaczył na język łaciński. Bohaterem poematu jest Brutus, potomek Eneasza i rzekomy przodek rasy bretońskiej.

Brütt Adolf, rzeźbiarz niemiecki, * 1885 r. w Husum. Kształcił się w Akademji Berlińskiej; od r. 1905 — 07 był profesorem w wejmarskiej Szkole sztuk pięknych; później powrócił do Berlina, gdzie stale przebywa. Wazniejsze prace: „Uratowani“, „Ewa“ (obydwa w Berlinie); Tancerka śród mieczów“; konne posągi: Wilhelma I (Kilonja), Fryderyka III (Wrocław), arcyks. Karola Aleksandra (Weimar); dalej, posągi: Bismarka, Fryderyka III (Berlin) i grupy marmurowe w Alei Zwycięstwa w Berlinie: „Otton Leniwy“, „Fryderyk Wilhelm III“.

Brütt Ferdynand, malarz rodzajowy niemiecki, * 1849 w Hamburgu. W r. 1893 został profesorem Akademji w Düsseldorfie. Ważniejsze prace: „Skazany“ (1884); „Odwiedziny w więzieniu“ (1885); „Dłużnik“; „Ciężki wybór“ (1886); „U agienta emigracyjnego“; „Zwiedzanie pracowni“. **B.** maluje też obrazy treści religijnej.

Bruun Chrystjan Walter, pisarz i bibljograf duński, * 1831 w Kopenhadze, † 1906 tamże. Od r. 1863 był naczelnym bibljotekarzem królewskiej bibljoteki, od 1865 — 1879 współwydawcą „Danske Samlinger for Historie, Topographie, personal og Litteraturhistorie“ i redagował „Bibliotheca Danica 1482 — 1830“ (Kopenhaga, 1873—96, 3 t.). Z licznych jego prac ważniejsze: „Viser fra Reformationstiden“ (1864); „Holbergs Epistler“ (1865—75); „Frederik Rostgaards Liv og Levnet“ (1870 — 71); „Curt Sivertsen Adelear“ (1871); „L. Holberg som Lärer i Historie“ (1872); „Slaget paa Kolberger Heide 1644“ (1879); „Gunde Rosenkranz“ (1885); „Kaj Lykke“ (1886); „Eneväldens Inddförelse i Danmark og Kongelorens Tilblivelse“ (1887); „De nyeste Undersögelar om Bogtrykkerkunstens Opfindelse“ (1889); „Peter Frederik Suhm (1898).

Bruun Laurids, duński powieściopisarz, * 1864 w Odense na Fünen, studjował nauki państwowe w Kopenhadze, 1887 został urzędnikiem królewskiego biura statystycznego, jako taki odbył roczną podróż dla studjów, a w 1896 podał się do dymisji, aby się poświęcić wyłącznie literaturze. Od r. 1905 otrzymuje pensję państwową jako poeta; stale przebywa w Kopenhadze. **B.** już jako student wystąpił z tomem opowiadań „Historier“ (1886); poczym nastąpiły powieści: „Emma Jonsson“ (1890, II wyd., 1905); „Antonius“ (1892); „Svend Felding“ (1894); „Rejsefaerd“ (1899); „Kronen“ (1902, II wyd. 1904); zbiór nowel „Historiens dom“ (1902). Największym powodzeniem cieszył się romans historyczny „Alle synderes konge“ („Król wszystkich grzechów“, 1903) i „Absalons-Saga“ (1904), historja założyciela Kopenhagi. Trzecim arcydziełem **B-a** jest powieść społeczna „Den ewige“ (1905 — 06), która łączy silny realizm z wybujałym symbolizmem. Jednoczesnie ukazały się jako opowiadania religijne: „Det store hjaerte“ („Wielkie serce“ 1903); romans „Dem sidste fribonde“ („Ostatni wolny chłop“, 1903); dramat „Livets fruhter“ („Owoce życia“, 1905), powieść dramatyczna „Pan“ (1906); powieść „Midnatssolen“ („Słońce północy“ (1907); opowiadania „Hjemad“ („Ojczyzna“, 1908). Nowsze utwory **B-a** doczekały się wielu wydań i były tłumaczone na języki: szwedzki, holenderski, niemiecki i rosyjski.

Bruyn Leon, polityk belgijski, * 1838 w Termonde, † 1908 w Ronsevaal. Rozpoczął karjerę polityczną jako radca municypalny w Termonde 1872, później został burmistrzem tamże i godność tę zachował do chwili mianowania go ministrem. W 1879 r. powołany do parlamentu pozostał tam do śmierci. Był wielokrotnie referentem budżetu i kolei, otrzymał w 1888 r. nominację na ministra przemysłu, rolnictwa i robót publicznych. Na tym stanowisku rozwinął wielką akcję reformatorską, zreorganizował szkoły agronomiczne wszystkich stopni, założył szkoły mleczarskie, przedsięwziął środki przeciwko fałszowaniu produktów spożywczych, urządził państwową służbę weterynaryjną i t. d. W r. 1909 zo-

stał senatorem. Wielokrotnie był prezesem Centralnego towarzystwa rolniczego.

Bruzdowicz Franciszek, utalentowany pejzażysta oraz malarz dekoracyjny kościołów. Wystawiał: Projekt polichromji katedry w Płocku; krajobrazy: „Kurhany“, „Krajobraz zimowy“, „Sosenki“, „Las litewski“, „Ruiny Tyńca“ i t. d. Wykonał polichromję kościoła w Nieświeżu, brał udział przy odnawianiu katedry w Kielcach i t. d. Mieszka na Litwie.

Bryce James, historyk i polityk angielski. Ogłosił nadto: „Introductory essay“ do angielskiego przekładu Helmolta „Weltgeschichte“ (1901); „Studies in contemporary biography“ (1903); „Holy Roman Empire“ w nowym powiększonym wydaniu (1904). W grudniu 1905 został nadsekretarzem dla Irlandji w gabinecie Campbell-Bannermana; w styczniu 1907 posłem w Waszyngtonie.

Brykczyński Antoni, ksiądz, * 1843 w Opoczyńskim, kształcił się w Białej i Warszawie, teologję studjował w Kielcach, następnie w akademjach Warszawskiej i Petersburskiej, którą ukończył ze stopniem kandydata teologji. Od r. 1868 był profesorem seminarjum w Płocku, od 1880 proboszczem w Pałukach, a następnie w Goworowie. Specjalnie poświęcił się studjom nad sztuką kościelną i archeologją. Napisał: „Dom Boży“ (1904); „Ołtarz chrześcijański“ (Warszawa, 1892); „O naczyniach i sprzętach eucharystycznych“ (Warszawa, (1894); „Kilka słów o polichromji kościołów“; „Fra Giovanni Angelico da Fiesole“ (Warszawa, 1901); Drukował w języku francuskim w *l'Art chrétien*: „O ołtarzu Wita Stwosza w Krakowie“ i „O drzwiach katedry gnieźnieńskiej“. Nadto ogłosił drukiem w r. 1899: „Listy z Włoch o sztuce kościelnej“. Pisał również broszury ludowe, zarówno religijne jak i gospodarcze.

Brykiety, ob. briquettes.

Brylantyna, 1) proszek do polerowania metali i szkła, składa się z ziemi okrzemkowej, soli, mączki i masy po wygotowaniu guana; 2) kosmetyk, używany do włosów, z gliceryny, oleju ryeynowego i spirytusu, zawierającego perfumy.

Bryniarski Stanisław, malarz, * 1829 w Krakowie, kształcił się tamże u S. Stachowicza, Wojnarowskiego, Wojciecha Stattlera i Płonczyńskiego. W Szkole sztuk pięknych kolegował z Matejką, Grotgerem, Kotsisem, Gryglewskim i t. d. Od r. 1869 do 1894 wystawiał w Krakowie obrazy, oparte na motywach architektonicznych rodzinnego miasta.

Bryopogon, gatunek mchu plechowatego (wątrobowca, *Hepaticae*), Występuje w lasach górzystych iglastych.

Brzegówka czyli *grzebiółka (Hirundo riparia)*, gatunek jaskółki. Ogon widełkowaty, dziób płaski i stosunkowo długi, skrzydła sięgają końca ogona, delikatne nogi ze słabemi palcami; długość 13 cm., szerokość 29 cm. Od góry popielato-szaro-brunatna, od spodu biała z szaro-brunatną wstęgą w okolicy piersi. Rozpowszechniona w Europie i Azji; u nas pospolita. Gnieździ się gromadnie, zwłaszcza na urwistych brzegach wód, gdzie wygrzebuje przewody ziemne 4 — 6 cm. szerokie i do 2 m. długie. Samica składa 5—6 białych jaj. Lata nisko nad wodą.

Brzeski Mikołaj, ekonomista rosyjski, * 1860. Ogłosił: „Gosudarstwiennyje dołgi Rossii“ (1884); „Podatnaja reforma; franc., teorji XVIII w.“ (1888); „Niedoimocznost' i krugowaja poruka“. W 1897 został członkiem komitetu do spraw taryfowych.

Brześć Litewski, miasto powiatowe w gub. Grodzieńskiej, 46,568 miesz. (1901).

Brzezie, w regencji opolskiej zgermanizowano na Hohenbirken, liczyło (1905) 2,317 mieszkańców.

Brzezinka, zgermanizowana na Birkenthal (1905) 4,110 m.

Brzeziny, miasto powiatowe w gub. Piotrkowskiej (1909), liczyły 14,152 m., w tym żydów 7,680 czyli 54%, prawosławnych 1,382 czyli 10%, katolików i innych wyznań 5,090 czyli 36%. W powiecie brzezińskim podług spisu 1897 było na 99,625 m. (wobec 132,144 z r. 1907). Polaków 64·8%, żydów 19·5%, Niemców 14·4%, Rosjan, Biało i Małorusów 1·3%.

Brzeziński Jan, lekarz i literat, * 1850 r. w Warszawie, gdzie ukończył gimnazjum i wydział medyczny; poczym dłuższy czas przebywał w Berlinie, Monachjum, Paryżu i we Włoszech. W r. 1870 z gronem młodych lekarzy wyjechał do obozu francuskiego. Powróciwszy do Warszawy, rozpoczął praktykę lekarską, poświęcając się chorobom nerwowym do których pierwszy zastosował w Warszawie elektroterapję. W l. 1884—1887 prowadził w *Gazecie Polskiej* feljeton teatralny pod pseudonimem *Ignatus*. Artykuły i szkice estetyczne oraz krytyczne zamieszcza w *Kurjerze Warszawskim*, którego redaktorem został w r. 1903.

Brzeziński Józef, wybitny ogrodnik, * 1860 w Białogonie pod Kielcami. Wykształcenie średnie pobierał w Warszawie, tutaj też uczęszczał do szkoły zawodowej przy ogrodzie pomologicznym; następnie po odbyciu praktyki, wyjechał do Paryża, gdzie uczęszczał na wydział przyrodniczy w Sorbonie. Wkrótce po powrocie z Paryża osiadł w Krakowie, gdzie rozpoczął bardzo energiczną i ważną działalność ogrodniczą. Początkowo zajmował miejsce inspektora pola doświadczalnego uniwersytetu Jagiellońskiego, następnie został docentem przy uniwersytecie Jagielońskim. W Krakowie był jednym z założycieli Towarzystwa Ogrodniczego, od założenia jest członkiem wydziału tegoż Towarzystwa. Od r. 1898 jest redaktorem wychodzącego w Kra-

kowie miesięcznika *Ogrodnictwo*. W r. 1903 wydał najważniejszą swoją pracę „Hodowla drzew i krzewów owocowych“, wyróżnioną pierwszą nagrodą na konkursie Akademji Umiejętności w Krakowie, (wyd. II, 1910). Prócz tego ogłosił: „Dobór wzorowy odmian drzew owocowych do hodowli ogólnej“ (1897); „Szparagi i ich racjonalna hodowla“ (wyd. I, 1900; wyd. II, 1907); „Hodowla warzyw“ (1910). Z prac naukowych największego rozgłosu doznały „Badania nad rakiem drzew owocowych (1904) i nad nasionami chrzanu“ (1909).

Brzeziński Mieczysław, ogłosił w ostatnich czasach: „Jak wychowywać dzieci“ (1903); „Moje wakacje na wsi“ (1903); „Wędrówka obrazkowa po Europie“ (1903); „Z dziedziny przyrody i przemysłu“ (1904); „Gospodarz polski“, kalendarz (1904, 1905, 1906); „Krótka nauka o ciałach przyrody martwej“ (1906); „Maszyny parowe i koleje żelazne“ (1906); „Nasi wrogowie i przyjaciele wśród ptaków“ (1906); „Owady i znaczenie ich w gospodarstwie“ (1906); „Ochędóstwo“ (1908); „O morzach i lądach“ (1908); „O zaćmieniach słońca i księżyca“ (1908).

Brzósko Stanisław, pszczelarz i ogrodnik, * 1874; nauki zawodowe pobierał w Warszawie, wykształcenie ogólne w Chełmie. Od r. 1902 jest kierownikiem działu ogrodniczego i pszczelniczego na kursach dla synów włościańskich w Pszczelinie. W r. 1908 rozpoczął wykłady ogrodnictwa na kursach warszawskich Towarzystwa pszczelniczo-ogrodniczego, a po śmierci K. Wernera objął wykłady pszczelnictwa. Liczne artykuły zawodowe drukuje w *Gospodarzu*, *Zorzy*, *Przewodniku Kółek Rolniczych*, *Dobrej Gospodyni*, *Ogrodzie* (dawniej *Pszczelarz i Ogrodnik*), oraz w kilku kalendarzach rolniczych. Wydał obszerniejszy podręcznik p. t. „Praktyczne pszczelnictwo“ (Warszawa, 1903); w wydawnictwach ludowych im. Staszyca wyszła jego broszura „Zgnilec u pszczół, jego leczenie i zapobieganie“ (tamże, 1910).

Brzozowski Juljusz Korab', * 1869, napisał: „Human i Zofijówka“ oraz szereg obrazków z dziejów wojska polskiego: „Szkice z dziejów wojska polskiego“, „Jazda polska“, „Polskie pułki we Francji“, „Z dziejów jednego pułku“, „Czapka ułańska“, „Ułani Rodakowskiego pod Custozzą“, „Strój polski“ i t. d.

Brzozowski Karol, poeta, † 1904 we Lwowie.

Brzozowski Stanisław, syn poety Karola B. Ukazał się tom poezji B-go p. t. „Nim serce ucichło“ (Warszawa, 1910).

Brzozowski Wincenty, poeta, syn Karola, wydał tom poezji p. t. „Dusza mówiąca“ (Warszawa, 1910).

Brzozowski Stanisław, ogłosił nadto: „Jan Śniadecki“ (1904); „O Stefanie Żeromskim“ (1904); „Logika“ (1905); „Zasady psychologji“ (1905); „Teodor Dostojewski“ (1906); „Współczesna powieść polska“ (1906); „Fryderyk Nietsche“ (1907); „Współczesna krytyka literacka w Polsce“ (1907); „Ich rewizjonizm“ (1907); „Kultura i życie“ (1907); „Filozofja“ cz. I i II (1908); „Płomienie“ powieść (1908); „Legenda Młodej Polski“ (1910), „Idee“ (1910).

Buansu, dziki, podobny do wilka pies, czerwonobrunatny (*Canis primaevus Hodgs*); zamieszkuje Syberję, Kaszmir i inne miejscowości Azji.

Bubak Franciszek, botanik czeski, * 1866. Studjował przyrodę w Pradze, Halle i Berlinie. W 1900 został docentem fytopatologji w szkole technicznej w Pradze, 1903 profesorem w szkole technicznej w Pradze, 1903 profesorem w szkole rolniczej w Taborze. Podróżował po Bośnji i Hercegowinie, Czarnogórzu i Bulgarji. Prace jego odnoszą się przeważnie do chorób roślin. Ogłosił liczne rozprawy w różnych czasopismach. Główna praca jego: „Houby české“ (I. tom „Archiv pro přírodovědecky výzkum Čech“ (1906).

Bubendey Fryderyk, inżynier niemiecki, * 1848. Kształcił się na politechnikach w Zurychu i Akwizgranie, 1895 został profesorem budownictwa wodnego na politechnice w Berlinie, 1896 dyrektorem budownictwa wodnego w Hamburgu, 1905 członkiem wydziału międzynarodowych kongresów żeglugi morskiej. Napisał: „Die Elbe, Hamburgs Lebensader“ (1892); brał udział w wydawnictwie „Handbuch d. Ingenieurwissenschaften“; opracował II-gie wydanie Tolkmitta: „Grundlage d. Wasserbaukunst“ (1907).

Bubeniczek Józef, podróżnik czeski, * 1850. Studja filozoficzne i przyrodnicze odbył w Pradze. Podróżował oprócz krajów europejskich po Tunisie, Azji Mniejszej, Armenji i Turkestanie.

Buchan Aleksander, meteorolog szkocki, † 1907. Opracował wyniki spostrzeżeń z zakresu meteorologji i oceanografji, zdobytych podczas wyprawy na statku *Challenger*, i wydał je w zapiskach: „Report on Athmospheric Circulation“ (1889) i „Report on Oceanic Circulation“ (1889).

Buchanan Robert, poeta i dramaturg angielski, † 1901 w Londynie.

Buchbinder Józef, znany malarz religijny, † 1909 r. w Warszawie.

Bücheler Franciszek, filolog niemiecki, ogłosił nadto: „Anthologia latina“ (1894); † 1908 r. w Bonn.

Buchenberger Adolf ekonomista i statystyk niemiecki, * 1848, † 1904. Prace jego dotyczą głównie kwestji rolnej; ważniejsze: „Das Verwaltungsrecht der Landwirtschaft und die Pflege der Landwirtschaft in Bayern“ (1891); „Agrarwesen und Agrarpolitik“ (1892—93), Grundzüge der deutschen Agrarpolitik“ (1899); „Finanzpolitik und Staatshaushalt im Baden in 1850 — 1900“ (1902).

Bucher Alfred, rzeźbiarz francuski, stworzył nadto następujące dzieła marmurowe: „Filozofja historji“, „Zraniona jaskółka“, „Faun“, „Czułość“, „Rzeźbiarz florencki“; popiersie pani Rochefort. W 1900 r. otrzymał wielką nagrodę na wystawie powszechnej, w 1905 został powołany do Rady wyższej nauczania artystycznego.

Bücher Karol, ekonomista niemiecki, * 1847, redaktor *Frankfurter Zeitung* 1878—1880; profesor w Dorpacie 1882, w Bazylei 1883, w Karlsruhe 1890, w Lipsku 1892. Ogłosił: „Die Aufstände der unfreien Arbeiten 143—149 v. Christi“ (1874). „Die Bevölkerung von Frankfurt a. M. im 14 i 15 Jahrhundert“ (tom I, 1886); „Arbeit und Rhythmus“ (1902, III wyd.); „Entstehung der Volkswirtschaft“ (1906, V wyd.).

Buchner Edward, chemik niemiecki, * 1860. Studja odbywał w Monachjum, Erlangen. W 1898 został profesorem szkoły wyższej rolniczej w Berlinie. Zajmował się głównie syntezą związków organicznych (pyrozolu, pyrozoliny, pochodnych trimetylenowych). W 1903 wykazał, że fermentację alkoholową wywołać można i nie przez organizmy żywe, lecz przez wytłoczony z drożdży sok (zymazę). Następnie spostrzeżenie to rozciągnięto i na inne działy fermentacji. **B.** 1907 r. otrzymał nagrodę Nobla. Napisał: „Zymasegärung“ (1903); „Beziehungen d. Chemie zur Landwirtschaft“ (1904).

Büchner Jan.

Buchner Jan, bakterjolog niemiecki, † 1902.

Buchner Maks, podróżnik niemiecki, w ll. 1888—1890 odbył podróż po Australji, Nowej Gwinei i Azji wschodniej.

Buchner Władysław *(Ner-Buch)*, humorysta i satyryk; po manifeście 1905 przeistoczył *Muchę* na pismo poświęcone satyrze politycznej. Po wielokrotnych zamykaniach przez władze jego pisma, które zmieniło około 40 tytułów, **B.** został we wrześniu 1906 r. wydalony za granicę, skąd powrócił w kwietniu 1907 r. Tegoż roku podjął na nowo wydawnictwo *Muchy*, które wraz z Ant. Orłowskim *(Krogulcem)* zapełniają wyłącznie, bez niczyjej pomocy. Łącznie z A. Orłowskim **B.** ogłosił: „Roku I konstytucji“ (Kraków, 1906) i „Roku II konstytucji“ (Warszawa, 1908). W r. 1903 obchodził dwudziestopięciolecie pracy literackiej.

Bucholz Karol, malarz; * 1849 r. na zamku Vippach (Weimar), † 1889 w Oberweimar. Początkowo był malarzem pokojowym, później kształcił się w wejmarskiej Szkole sztuk pięknych. Malował głównie pejzaże, które w subtelnych tonacjach zbliżały się do szkoły barbizońskiej (ob.), szczególnie manjery Rousseau'a i Daubigny. Nieuznany za życia skończył samobójstwem. Dopiero od czasu wystawy niemieckich pejzażystów w r. 1905 uważany jest za jednego z najlepszych pejzażystów i dzieła jego są teraz bardzo poszukiwane. Jego „Wiosna“ znajduje się w Ehringsdorfie, a krajobraz Harzu w berlińskiej galerji Narodowej.

Bücking Hugo, gieolog i mineralog niemiecki, * 1851 r. Profesor mineralogji i gieologji w Kilonji (1881), w Strasburgu (1883), a od 1907 zarazem dyrektor instytutu gieologicznego dla Alzacji i Lotaryngji. Zwiedził Peloponez, Attykę, Rosję, Kaukaz, Sumatrę, Jawę, Celebes, Molukki, porobił liczne zdjęcia gieologiczne. Z prac jego ważniejsze: „Kristallographische Studien am Eisenglanz u. Titaneisen“ (1877); „Kristallinische Schiefer von Attika“ (1881 — 1884); „Beiträge zur Geologie d. Celebes“ (1902); „Zur Geologie von Nord u. Ost-Sumatra“ (1904); „Nutzbare Mineralien u. Gebirgsarten des Deutschen Reiches“ (1906).

Buckle Henryk Tomasz, angielski historyk kultury, * 1821, a nie jak mylnie podano w gł. dziele. Nowe wydanie „History of civilisation in England“ wyszło w 1902 r. Por. Robertson „Buckle and his critics“ (Londyn, 1895).

Buczar Piotr, ksiądz, pisarz chorwacki, † 1894.

Budapeszt. Podług spisu ludności z 12 maja 1906 r. liczył **B.** 791,748 miesz., w tym 475,836 katolików, 186,047 żydów, 73,847 reformowanych i 40,319 augsburskich ewangielików; według narodowości 673,337 Węgrów, 73,997 Niemców i 20,487 Słowaków.

Budisavljevicz Bude, pisarz chorwacki, * 1843, wielki żupan w Zagrzebiu; pisze głównie nowele i opowiadania. W 1906 r. wydał nakładem Akademji południowo-słowiańskiej monografję p. t. „Recimo koju o Franu Kurelcu“.

Budisavljević Milan, pisarz chorwacki, * 1874 w Korenice; jest synem księdza schizmatyckiego, kształcił się w Zagrzebiu w filologji klasycznej i stale przybywa w Karlowicach nad Dunajem jako nauczyciel gimnazjalny. Ogłosił prócz rozpraw naukowych szereg opowiadań, które zebrał w dwuch tomach: „Bijedni ljudi“ (Zagrzeb, 1899) i „Przice“, opowiadania Mostar, 1902).

Budiszczczew Aleksy, pisarz rosyjski, * 1867, studjował medycynę, ale poświęcił się wyłącznie literaturze, zostawszy współpracownikiem wybitniejszych czasopism. Ogłosił następujące zbiorki: „Stiepnyje wołki“ (1897); „Raznyja poniatja“ (1901); „Rasprja“ (1901); „Probuždiennaja sowiest“ (1900); „Łuczszyj druh“ (1901), „Ja i on“ (1903); „Sołnjecznyje dni“ i tom poezji „Stichotworenja“. Na większych utworach znać wpływ Dostojewskiego, mniejsze są arcydziełami opisowości i humoru. W wierszach

dba o wielką kunsztowność formy, np. „Triumfator".

Budowlana policja. Wolność rozporządzania własnością placów w celu wznoszenia budowli musi być ograniczona ze względu na bezpieczeństwo publiczne, higjenę oraz komunikację. Niejednokrotnie spotykamy w poszczególnych krajach (Prusy) lub oddzielnych miastach (Ryga) zarządzania, ochraniające nadto całość i charakter gmachów, posiadających wartość historyczną lub artystyczną. Jedynie miasta zostają pod kontrolą władz, budownictwo po wsiach i osadach wiejskich nie podlega ścisłej reglamentacji prawa, co pociąga za sobą między innemi epidemje pożarów. Dziedzina górnictwa i kolejnictwa podlega oddzielnym przepisom. Organem wykonawczym prawodawstwa budowlanego jest **P. B.**, w naszych warunkach inżynierja miejska gubernjalna i powiatowa. **P. B.** wydaje pozwolenia na budowę, dogląda takowej w trakcie wykonywania i, wrazie grożącego niebezpieczeństwa, może zarządzić wstrzymanie robót. Budowle fabryczne, nie odpowiadające wymaganiom zdrowotności, mogą być przymusowo zamykane.

Budowlany przemysł. Wykonywanie nowych budowli tak architektonicznych jak inżynierskich, częściowe przebudowy oraz restauracja budowli istniejących, stanowią zakres działania **Pr. B.** Do tej samej gałęzi należą przedsiębiorstwa lub rzemiosła, wykonywujące poszczególne roboty budowlane lub przygotowujące surowy materjał.

Budzińska-Tylicka, ukończyła wydział medyczny w Paryżu, praktykowała 8 lat we Francji, poczym powróciła do kraju i miewała odczyty z dziedziny higieny i równouprawnienia kobiet. W tych sprawach ogłaszała też artykuły w *Pobudce, Nowych torach, Bluszczu* i t. d. Oddzielnie wydała „Higjena kobiety i kwestja społeczna z nią związana" (1909).

Budżet. W państwach konstytucyjnych **B.** oprócz gospodarczego ma jeszcze znaczenie polityczne. Uchwalenie budżetu przez ciało reprezentacyjne jest zarazem wskazaniem rządowi zakresu i kierunku jego działania; rozprawa budżetowa daje sposobność do krytyki dotychczasowej polityki rządu, wyrażenia życzeń na przyszłość. Odmowa w uchwaleniu **B.** oznacza votum nieufności i właściwie czyni rządzenie niemożliwem. Podług konstytucji w Rosji (Zasadnicze prawa 1906) uchwalenie **B.** należy do Dumy państwowej, niektóre jednak pozycje nie podlegają rozpatrywaniu przez Dumę (budżet opancerzony).

Buenos-Aires, stolica Argientyny, w październiku 1907 miała ludności 1,106,916.

Buet Karol, pisarz francuski, † 1897 w Paryżu.

Buffet Józef Paweł, polityk francuski, * 1857 w Paryżu. Z zawodu adwokat, bronił ks. Orleańskiego, gdy ten wbrew prawu banicji przybył do Francji. W 1898 r. został pełnomocnikiem politycznym ks. Orleańskiego, a następnie prezesem ligi młodzieży rojalistycznej. Za udział w manifestacjach antirepublikańskich podczas sprawy Dreyfusa i obrazę prezydenta w Auteuil (4 czerwca 1899) oskarżony został o udział w spisku nacjonalistycznym i rojalistycznym. Był aresztowany (22 sierpnia 1899) z Deroulèdem i innymi i skazany przez Sąd Najwyższy 4 stycznia 1900 r. na banicję dziesięcioletnią. Będąc już za granicą poróżnił się z Derouledem, polemika ta połączona z pojedynkiem, ciągnęła się długo i niepozbawiona była momentów komicznych. W 1905 r. **B.** powrócił do Francji na mocy amnestji.

Bugge Aleksander, historyk norweski, * 1870. Profesor historji w uniwersytecie w Chrystjanji (1903). Ważniejsze prace jego: „Contributions to the history of the Norsemen in Ireland (1900); „Vesterlandenes indflydelse paa Nordboernes og särlig Nordmändenes ydre kultur etc i Vikingetiden" (1905); „Wikinger" (1904 — 1909; w niemieckim przekładzie 1906); „Die nordeuropäischen Verkehrswege im frühen Mittelalter" („Vierteljahrschrift für social u. Wirtschaftsgeschichte" (tom 4, 1906).

Bugge Elseus Sophus, lingwista norweski † 1907 w Chrystjanji.

Bugiel Włodzimierz, napisał nadto: „Nasz najznakomitszy lekarz odrodzenia, Józef Struś" (Poznań, 1909).

Bu-Hamara (Dżilali ben Driss Zeruni el Yussefi), agitator marokański, * 1865. Studja odbywał w szkole inżynierów (Tolba Mohendisin). Zdobył wpływ na ludność jako cudotwórca i wystąpił jako pretendent do tronu, Rogni (tak nazywają w Marokku każdego, kto zmierza do obalenia sułtana).

Buisson Ferdynand Edward, pedagog i polityk francuski w 1896 r. opuścił stanowisko dyrektora nauczania początkowego, aby objąć w Sorbonie katedrę pedagogiki. Podczas wyborów w 1902 r. wszedł do Izby deputowanych jako socjalny radykał, i gorąco podtrzymywał politykę Combesa. Był referentem prawa o zniesieniu szkół klasztornych i przewodniczył w komisji oddzielenia kościoła od państwa. W 1906 był obrany powtórnie deputowanym. Ogłosił nadto: „l'Education populaire des adultes en Angleterre" (1892); „la Religion, la Morale et la Science" (1896); „Leur conflit dans l'education contemporaine" (1900). **B.** należy do najwybitniejszych pedagogów francuskich, w swych pracach teoretycznych i praktycznych stara się o oparcie wykształcenia narodowego na danych naukowych i humanizmie, który, według niego, zostaje w zgodzie z nauką, a sprzeczny jest z tendencjami tradycyjnymi. Zwolennik zupełnej laizacji szkoły, wiele w tej dziedzinie dokonał począwszy od czasów Ferry'ego (1879).

Bujak Franciszek, historyk, geograf i ekonomista w 1905 r. habilituje się do historji gospodarczej w Krakowie, 1909 r. zostaje profesorem nadzwyczajnym tego przedmiotu na uniw. Jagiellońskim; jest członkiem komisji historycznej prawniczej i bibljograficznej Akad. Umiejętności tudzież członkiem zarządu głównego Tow. szkoły ludowej i Tow. kółek rolniczych. Ogłosił nadto: „Studja nad osadnictwem Małopolski", „Część I (Rozp. Ak. Um. 1905); „W sprawie kartografji historycznej" (Kwartalnik hist., 1906); „Galicja" t. I (1908); „Z dziejów wsi polskiej" (Studja hist. ku czci prof. W. Zakrzewskiego, Kraków, 1908); „Wieś zach. galicyjska u schyłku XIX w." (*Przegl. prawa i adm.*, Lwów, 1904) oraz szereg drobniejszych rozpraw z historji geografji w *Wiadomościach numizm.-archeologicznych* (Kraków, 1901), *Ekonomiście i Myśli polskiej.*

Bujalski Djonizy Franciszek, * 1876 w Warszawie, gimnazjum ukończył w Libawie. Studja uniwersyteckie odbywał w Warszawie i Dorpacie. Wydał: „Z korespondencji H. Kołłątaja i T. Czackiego: 1) polityka nauczycieli szkolnych względem uczniów a względem własnych naczelników"; 2) Ustawa Sądu uczniów gimnazjum wołyńskiego" (1901); „Ustawy komisji edukacji narodowej dla stanu akademicznego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej, przepisana w Warszawie w roku 1783" (1902).

Bujwid Odo, lekarz. Ogłosił nadto: „Referat o działalności M. Nenckiego" (*Przegl. lek.*, Kraków, 1901).

Bukovac Vlaho, malarz chorwacki od r. 1902 jest profesorem Akademji sztuk pięknych w Pradze. W r. 1903 na wystawie malarzy chorwackich w Petrynie wystawił: „Trzy obrazy do Komedji Boskiej Dantego"; „Ikara" i rodzajowy obraz „Poranek". Później w Pradze wystawił jeszcze kilka obrazów rodzajowych i parę świetnych portretów.

Bukowanie koniczyny, sposób oddzielania plewy od ziarna koniczyny. Koniczynę młóci się zmieszaną z jęczmieniem lub grochem. Ręczne **B.** jest bardzo żmudne; w większych gospodarstwach używają maszyn zwanych bukownikami, poruszanych siłą koni lub pary.

Bukowiecka Zofja, ogłosiła nadto: „Stefek Luty w Brazylji" (1904); „Życie ks. Piotra Skargi" (1904); „Henryś Skowronek" (1906); „Michałek" (1906); „Historja o Janku górniku" (1906); „Księstwo Warszawskie" (1906); „Mała historja polski" (1906).

Bukowiecki Stanisław, ekonomista, * 1865. Studja prawne odbył na uniwersytecie w Warszawie; następnie przebywał zagranicą, gdzie zdobył tytuł doktora filozofji. Jest członkiem redakcji *Ekonomisty*. Ogłaszał rozprawy w *Ekonomiście* i *Naszych sprawach*.

Bukowina, księstwo, kraj koronny austrjacki, Na 10,441 klm. kw. posiadała (1907) 791,820 ludności. Podług narodowości dane z 1900 wykazały: na ogólną ilość 730,195 m. było: Polaków 26,857; Słowaków, Czechów 596; Rusinów 297,798; Rumunów 229,018; Niemców 159,486; Węgrów 9,516,

Bukowiński Władysław, (pseud. *Selim*), poeta polski, ogłosił nadto: „Na greckiej fali" (1905); poemat; „Poeta melodji i głębin i poetka idei" (1909), studjum literackie o Asnyku i Konopnickiej.

Bukowski Jan, malarz, * 1873 w Barszczewicach w Galicji. Średnie wykształcenie otrzymał w gimnazjum Św. Anny w Krakowie. W r. 1893 wstąpił do Szkoły sztuk pięknych, gdzie był uczniem Łuszczkiewicza, Axentowicza i Wyczółkowskiego. Otrzymawszy stypendjum, wyjeżdża w r. 1900 do Monachjum i tu w Szkole graficznej Neumana i Wolfa oraz w zakładach artystyczno-przemysłowych kształci się w sztuce stosowanej, poczym w r. 1901 wraz z Wł. Tetmajerem zakłada w Krakowie Szkołę sztuki stosowanej, którą prowadzi przez dwa lata. Jest jednym z organizatorów towarzystwa „Polska sztuka stotowana" Wykonał: polichromję kaplicy św. Jana przy kościele Marjackim; kaplice przy klasztorze w Kętach; kaplicę kościoła parafjalnego w Bolesławcu, gub. Kaliskiej i w. in. Otrzymał wiele nagród na konkursach: za „ex libris" dla Muzeum Narodowego w Krakowie, za inicjały dla drukarni Laskauera, wreszcie ostatnio za plakat artystyczny dla wystawy w Częstochowie. Jest stałym kierownikiem drukarni uniwersytetu Jagiellońskiego.

Bukowsky Wilhelm, inżynier, architekt czeski, † 1899 w Karlinie.

Bulat Gajo, w 1899 r. mianowany został marszałkiem sejmu dalmackiego; tegoż roku prezesem klubu południowych słowian, 1897 r. wszedł do Rady państwa, † 1900 w Wiedniu.

Bulcke Karol, poeta i literat niemiecki, * 1875 w Królewcu, studjował prawo w Freibergu, Berlinie i Kilonji, wiele podróżował, obecnie zajmuje posadę w prokuratorji w Halle. Ogłosił: „Ein altes Haus" (1898); „Triebsand" (1900); „Silkas Liebe" (1900, II wyd. 1906); „Das Tagebuch der Susanne Övelgönne" (1905); „Die Reise nach Italien oder Die drei Zeitalter" (1907); „Irmelin Rose" (1908). Jako liryk wystąpił naprzód ze zbiorem „Die Töchter der Salome" (1901), następnie wydał: „Gedichte" (1905). **B.** jest poetą przeciętnym, ale w powieści wyróżnia się subtelnym traktowaniem psychologji osób.

Bulle Konstanty, historyk niemiecki, od r. 1887—90 był członkiem parlamentu Rzeszy, należał do grupy wolnomyślnych; prócz wymienionych prac ogłosił nadto: „Geschichte der neusten

Zeit“ (1886 — 87, II wyd.); † 1905 w Blumenthal koło Bremy.

Bułgarja. Spis ludności z 1905 r. wykazał w **B-i** łącznie ze Wschodnią Rumelją 4,035,615 mieszkańców (42 na 1 klm. kw.), z tego w **B-i** samej 2·860·710, a we Wschodniej Rumelji 1,174,905 mieszkańców. Ludności od r. 1900 przybyło mniej, niż w okresie 1893 — 1900, ale przyrost (7·7%) jest wciąż jeszcze wyższy, niż w innych krajach europejskich; podług obliczeń (nie spisu) w 1909 liczyła **B.** 4,252,861 głów. Według narodowości liczono w 1905: 3,204,996 Bułgarów (79·4%), 497,818 Turków (12·3%, w 1900 14·2), 99,649 Cyganów, 83,942 Rumunów, 69,757 Greków, 36,455 Żydów hiszpańskich, 5,021 Niemców, 3,270 Rosjan i 39,707 innych narodowości. Według wyznań zaś liczono: 3,346,773 wschodniego kościoła, 29,442 katolików, 12,924 ormiańsko-gregorjańskiego koś., 5,402 protestantów, 603,113 mahometan (14·9%, a w 1900 17·2%), 37,653 żydów i 538 innych wyznań. Rolnictwo rozwija się coraz bardziej i uprawa rolna obejmuje coraz więcej przestrzeni dzięki poparciu rządu. Bardzo gorliwie opiekuje się też rząd przemysłem. Ogólna produkcja wynosiła w 1905: 32·8 mil. franków. Najwięcej fabryk znajduje się w okręgach: Sofia, Trnowa, Warna, Burgas, Filippopol. *Dochody państwa* w 1909 r. wynosiły 62·2 mil. rubli, wydatki 62 mil., a dług państwowy 162·8 mil. *Sieć dróg żelaznych* obejmowała w 1909 r.: 1,695 klm., w budowie 450 klm.; długość linji telegraficznych 12.000 klm., 295 urzędów telegraficznych i 2,053 (1908) urzędów pocztowych. Wyćwiczenie, uzbrojenie i pogotowie bojowe wojska stoi dosyć wysoko, a na mocy prawa z 1903 znacznie powiększono kadry bojowe przez powołanie na ćwiczenia młodzieńców od 17—20 roku życia i obowiązkowy, choć krótki, pobyt w wojsku tych, co korzystają z rozmaitych ulg. W r. 1905 — 06 było w **B-i** szkół średnich państwowych, okręgowych i gminnych 199 z 36,861 uczniami, a elementarnych 3 263, w których uczyło się 334,779 dzieci (przeszło 61% w wieku szkolnym). Szkoła wyższa założona w Sofji 1888 r. została przemianowana w r. 1904 na uniwersytet, składający się z wydziałów: historyczno - filologicznego, fizyko - matematycznego i prawnego z 46 katedrami. W r. 1906 było 1350 słuchaczy. Do wyzwolenia **B-a** rządziła się po części prawem obyczajowym, a po części tureckim, obecnie pracuje nad stworzeniem własnego prawodawstwa. Dotychczas niema jeszcze ukończonego kodeksu cywilnego i prawa procedury cywilnej. Wiele praw z zakresu cywilistyki: prawo małżeńskie, rodzicielskie i t. d. zjawiły się w ostatnich latach (1907, 1908). Za podstawę służył kodeks niemiecki i nowy włoski. Zmieniony kodeks procedury cywilnej w r. 1907 wzorowany jest na rosyjskim.

Dzieje. Dla zażegnania wojowniczego nastroju Izby z r. 1903 (listopad) ks. Ferdynand odwiedził w lutym i marcu 1905 r. dwory w Berlinie i Londynie. Minister sprawiedliwości Genadiew z partji Stambułowa (narodowo-liberalnej) 12 lutego 1904 złożył swą tekę w ręce prezesa Sobranja, Stoikowa, i zajął urząd ministra handlu i rolnictwa. Miejsce ministra robót publicznych, Dymitra K. Popowa, którego stanowisko było już zachwiane w początkach marca, a później w końcu maja 1905, objął 1 września 1905 prezes Sobranja, Gatiew, stanowisko zaś ministra sprawiedliwości deputowany Panajadow. Dn. 13 stycznia 1900 r. wszedł w życie traktat handlowy z Niemcami. W r. 1906 nastąpiło znów naprężenie stosunków między **B-ą** a Turcją dlatego, że **B.** w zaburzeniach macedońskich brała widoczny udział i że bezwzględnie postępowała z Grekami, podległemi władzy ekumenicznego patrjarchy w Konstantynopolu. Nota sułtana do mocarstw, w której czyni odpowiedzialną **B-ę** za niepokoje bułgarskie i rumelijskie, została w sposób ostry odparta przez rząd bułgarski, jako mieszanie się do wewnętrznych sporów księstwa, a nastrojony przyjaźnie dla Turcji przedstawiciel **B-i** w Konstantynopolu, Naczewicz efendi, opuścił stolicę. Mocarstwa europejskie wywarły nacisk na **B-ę**, aby zaprzestała agitacji. Dn. 5 listopada 1906 Danew otrzymał dymisję, prezesem gabinetu został Petkow, stambułowczyk; ministrem spraw zagranicznych został dotychczasowy agient dyplomatyczny w Petersburgu, Stanciow, jego zaś stanowisko objął gen. Paprikow (do marca 1903 minister wojny). W 1907 r. kraj zaniepokojony był zamieszkami wewnętrznemi: wybuchł strajk urzędników kolejowych, trwający dwa miesiące (styczeń, luty) i jednocześnie prawie zaburzenia studenckie, połączone z wrogą manifestacją dla księcia (styczeń), które doprowadziły do zamknięcia uniwersytetu i dymisji wszystkich profesorów. Dn. 11 marca 1907 r. Petkow został zamordowany, następcą jego został prezes sobranja Piotr Gudew, stambułowczyk, który jednocześnie objął tekę ministra spraw wewnętrznych. Kierownictwo partją Stambułowa objął Genadiew. Ministrem oświaty został deputowany Mikołaj Apostołow. Zamknięcie uniwersytetu i prześladowanie przeciwników rządu zdyskredytowało rząd, i książę w styczniu 1908 powołał do utworzenia gabinetu przedstawicieli partji demokratycznej z Aleksandrem Malinowem na czele; Paprikow, odwołany z Petersburga, otrzymał tekę spraw zewnętrznych. Wybory w maju 1908 nie przyniosły nowemu rządowi dużej większości. Dn. 28 sierpnia 1907 obchodził ks. Ferdynand uroczystość 20-letnich swych rządów. Dn. 6 grudnia 1907 odbyły się zaręczyny księcia, owdowiałego 19 stycznia 1899, z księżniczką Eleonorą Reuss-Köstritz, poczym nastąpił ślub 28 lutego 1908

(według obrzędu katolickiego w Koburgu) i 1 marca (według protestanckiego w Osterstein koło Gera). Wielkiego ciosu doznał wyzwoleńczy, zorganizowany ruch macedońsko-bulgarski z powodu zamordowania Borysa Sarafowa w grudniu 1907 przez Tanicę; Sarafow od r. 1899 stał na czele ruchu. Stosunki **B-i** z Turcją na wiosnę 1908 r. pozornie się poprawiły. Ale tegoż roku ks. Ferdynand bawił w Wiedniu i od Franciszka Józefa otrzymuje zgodę na zrzucenie, pozornej wprawdzie tylko, zależności od Turcji. Upewniwszy się o tym (kiedy jednocześnie Austro-Węgry szykowały się do aneksji Bośni i Hercegowiny), ks. Ferdynand 5 października 1908 r. w Trnowie, starożytnej stolicy, ogłosił **B-ę** i Wschodnią Rumelję niezależnym królestwem i przybrał tytuł cara. Wcześniej jeszcze nastąpiło przez rząd bulgarski zaanektowanie, pomimo gwałtownych protestów ze strony Turcji, odpowiednich linji kolei Wschodniej. Austrja najwcześniej uznała niezależność Bulgarskiego królestwa i jego cara, pod wpływem Austrji również i Niemcy. Najdłużej opierała się Rosja, łącząc tę sprawę ze sprawą Bośni i Hercegowiny. Ostatecznie mocarstwa pogodziły się z faktem dokonanym, a Rosja, jako patronka oddawna Słowian południowych, dla zatarcia pierwszego wrażenia, nawet zgodziła się na pokrycie pretensji tureckich za koleje bulgarskie. Na cel ten Rosja przeznaczyła oddawna należną jej od Turcji kontrybucję. Umową z 20 kwietnia 1909 r. Turcja uznała nowy ustrój Bulgarji. Stosunki bardzo serdeczne między Rosją a **B-ą** znów zapanowały, szczególnie kiedy myśl związku państw bałkańskich łącznie z Turcją głównie skierowanego przeciwko Austrji, znalazła gorliwego zwolennika i inspiratora w Izwolskim, ministrze spraw zagranicznych rosyjskich. To sprawiło, że car Ferdynand w lutym 1910 bawił w Petersburgu i był podejmowany z niezwykłemi honorami (król serbski i ks. czarnogórski też niebawem mają przybyć nad Newę). W powrotnej zaś drodze przez Wiedeń car bulgarski bawił tam incognito przez kilka dni i nie zbliżał się do sfer dworskich i rządowych wcale. Natomiast stosunki **B-i** z Turcją w obecnej chwili są przyjacielskie. Car Ferdynand w końcu marca 1910 złożył wizytę w Konstantynopolu nowemu sułtanowi i był bardzo serdecznie przyjęty. Por.: R. Pety de Thózee „la Bulgarie et l'organisation de ses forces militaires“ (1906).

Buller Henryk Redvers, generał angielski, † 1908. Por. Jerrold „Sir Reevers **B.**, the history of his life and Campaigns“ (Lond., 1908).

Bulnes Manuel, polityk amerykański, * 1799, † 1866. Walczył o niepodległość Chili. W l. 1841 i 1846 był prezydentem rzeczypospolitej Chilijskiej. Wyznawał zasady konserwatywne; w ciągu 10 lat swej prezydentury przyczynił się do rozwoju kraju.

Bülow Bernard, polityk niemiecki, były kanclerz i prezes ministrów pruskich. W 1905 r. otrzymał dziedziczny tytuł książęcy. W lipcu 1909 podał się do dymisji z powodu niemożności przeprowadzenia reformy podatkowej. Rządy **B.** znamionował wzrost nacjonalizmu. Stworzona na wyborach 1907, większość nacjonalistyczna, obejmująca różnych liberałów i konserwatystów z wyłączeniem centrum, dopomogła **B.** do przeprowadzenia w parlamencie prawa o stowarzyszeniach i zgromadzeniach, ograniczającego wolność używania języków nieniemieckich, (§ 12 ustawy, traktujący o językach) w 1908; następnie w sejmie pruskim uchwalona została ustawa przymusowego wywłaszczenia Polaków (1908).

Bulthaupt Henryk, pisarz niemiecki, * 1849 w Bremie, † 1905 tamże; od r. 1879 był bibljotekarzem miejskim. Ogłaszał utwory liryczne, nowele, dramaty, krytyki. Ważniejsze prace: „Die Malteser“ (1884); „Dramaturgie des Schauspieles“ (1901, 4 tomy); „Dramaturgie der Oper“ (1902, 2 t., II wyd.).

Buluvayo, miejscowość w Rodezji w Afryce wschodniej, centrum złotonośnego obszaru; zajęta przez Anglików 1893.

Bułhakow Sergjusz, filozof, ekonomista rosyjski, * 1841. Profesor ekonomji w politechnice kijowskiej. Z początku był zwolennikiem poglądów Marksa w ekonomji i filozofji, następnie staje się kantystą, rzecznikiem idealizmu krytycznego i wyznawcą nauk moralnych Wł. Sołowjewa. Główne prace jego: „Kapitalizm i ziemledielje“; „Od marksizma k idiealizmu“ (1904).

Bułygin Aleksander, mąż stanu rosyjski, * 1851. Studjował prawo do 1871, w r. 1873 wstąpił do ministerjum spraw wewnętrznych, 1874 został wice-gubernatorem saratowskim, 1879 inspektorem głównego zarządu więzień, 1881 urzędnikiem ministerjum spraw wewnętrznych, 1886 r. wice-gubernatorem tambowskim, 1887 gubernatorem w Kałudze, 1893 adjutantem generał-gubernatora Moskwy, wiel. ks. Sergjusza, 1902 pomocnikiem tegoż, 1 lutego 1905 r. ministrem spraw wewnętrznych. Po manifeście z dn. 3 marca 1905 opracował pierwszy projekt konstytucji rosyjskiej, a w końcu października 1905 r. otrzymał dymisję. Następcą jego był Durnowo.

Bunakow Mikołaj, pedagog rosyjski, * 1836, † 1904. Zasłużył się wielce sprawie oświaty ludowej. Kierownik zjazdu nauczycieli (1874 — 1884), kursów pedagogicznych od 1896. Za domaganie się w jednej z mów swoich reform społecznych i państwowych (1902) pozbawiony został możności występowania publicznie i działalności pedagogicznej. Szkołę i teatr ludowy jego zamknięto. Napisał szereg podręczników. „Azbuka i uroki cztenia i pisma“ miały 50 wydań.

Bunau-varilla Filip Jan, inżynier francuski, * 1860, gorący propagator ukończenia kanału

panamskiego; 1903 pełnomocnik rządu prowizorycznego rzeczypospelitej Panamy przy rządzie Stanów Zjednoczonych; podpisał traktat, zapewniający budowę kanału.

Bund, albo „Powszechny żydowski związek robotniczy w Polsce, Litwie i Rosji“ założony w 1897 r. Za cel stawia sobie obronę proletarjatu żydowskiego pod względem politycznym i ekonomicznym. Wyznaje program socjalno-demokratyczny, od r. 1906 wchodzi w skład „Socjaldemokratycznej partji Rosji“. W programie swoim różni od innych podobnych partji głoszeniem t. zw. autonomji eksterytorjalnej, polegającej na tym, by sprawami poszczególnych narodów zajmowały się sejmy i instytucje samorządne niezależnie od terytorjów.

Bundi, główne miasto lennego państwa indyjskiego tej samej nazwy w Radżputame. Na 5752 klm. kw. i 300,000 miesz. w państwie, miasto liczy 22,500 miesz.

Bunge Aleksander, przyrodnik rosyjski, * 1851. Zbadał 1882—87 kraj Prijański, Nowosyberyjskie wyspy; wyniki badań ogłosił drukiem.

Bunge Gustaw, chemik i lekarz fizjolog niemiecki, * 1844. Był docentem fizjologji w Dorpacie 1874—85, profesorem fizjologji w Bazylei od 1885. Główne jego prace: „Ueber die Bedeutung des Kochsalzes und das Verhalten der Kalisalze im menschlichen Organismus“ (Dorpat, 1873); „Der Kali-Natron-und Chlorgehalt der Milch, verglichen mit anderen Nahrungsmitteln und des Gesamtorganismus der Säugetiere“ (1874); „Zur quantitativen Analyse des Blutes“ (1876); „Lehrbuch der physiologischen und pathologischen Chemie“ (1887, istnieje przekład polski).

Bunge Rudolf, dramaturg niemiecki, * 1836 w Cöthea, † 1907 w Halle. Był właścicielem fabryki, pisał poezje, melodramaty, wodewile i libretta do oper.

Bungert August, kompozytor niemiecki, * 1846 w Mühlheim; kształcił się w konserwatorjum w Kolonji, następnie w Paryżu, później jeszcze u Kiela w Berlinie. **B.** oddaje się wyłącznie kompozycji i przebywa częściowo we Włoszech, częściowo w Berlinie. W r. 1878 otrzymał nagrodę za kwartet smyczkowy na konkursie, rozpisanym przez kwartet Florencki. Najwięcej rozgłosu zyskały **B.** opery: „Cyrce“, „Nansikaa“, „Powrót Odysseusza“ i „Smierć Odysseusza“ tworzące „Homerowską tetralogję“; dzieło to rozgłos swój zawdzięcza więcej reklamie, niż istotnej wartości artystycznej. Popularnemi, zwłaszcza w Niemczech, są pieśni **B.** w znacznej części do tekstów Carmen Sylwy. Jednym z ostatnich dzieł **B.** jest „Symfonja heroiczna“ poświęcona Zeppelinowi.

Bunner Henryk Cuyler, pisarz amerykański, * 1855. Pisał poezje i utwory fantastyczne, z których główniejsze: „a Woman of Hand“; „the Story of a New-York House“; „the Bridge“ („Most“); „Zadoc Pine“; „the Runaway Browns“. Utwory **B.** odznaczają się wielką werwą komiczną i bujną fantazją.

Bunsen Robert Wilhelm, chemik niemiecki. Jego „Gesammelte Abhandlungen“ wyszły 1904 w 3 tomach w Lipsku. W r. 1908 odsłonięto pomnik **B.** w Heidelbergu.

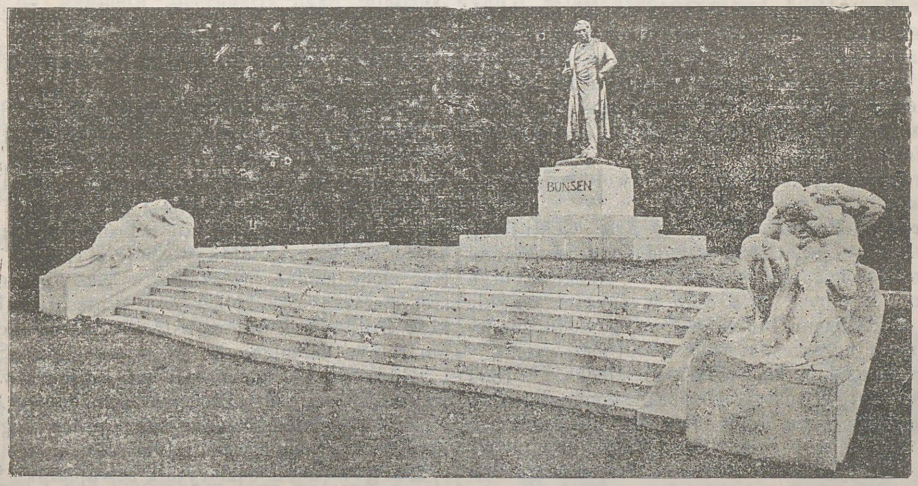

Pomnik Bunsena w Heidelbergu.

Bunt, miara, oznacza 15 sztuk czegoś, np. 15 skórek; również używa się do określenia ilości cali kwadratowych szkła.

Bunt, przestępstwo państwowe, gdy chodzi o zmianę na drodze gwałtu systemu rządów, następstwa tronu, oderwanie kraju od państwa. Ustawa karna z 1903 karze winnych śmiercią

lub katorgą terminową. Uczestnicy towarzystw, mających na celu wywołanie **B-u**, podlegają karze do 8 lat katorgi.

Buquoy Ferdynand, hr., minister austrjacki, * 1855 r. w Wiedniu, był od 26 października 1904 do 2 czeewca 1906 ministrem rolnictwa

Buraczewski Józef, chemik, * 1868 w Hoduciszkach (gub. Wileńska, pow. Święciański), skończył szkołę realną w Wilnie, poczym uczęszczał do Instytutu politechnicznego w Petersburgu. Przeniósłszy się zagranicę ukończył politechnikę zurychską w 1896, a doktorat chemji otrzymał w 1901 r. W 1896 został asystentem w Szkole przemysłowej w Krakowie, w l. 1898—1907 piastował urząd w państwowym Zakładzie do badania środków spożywczych w Krakowie, w 1907 mianowany był profesorem Szkoły przemysłowej; wykładał też na wydziale rolniczym uniwersytetu krakowskiego towaroznawstwo. Ogłosił: „Studja nad izatyną“ (1901 z prof. Marchlewskim); „Studja nad barwnikiem krwi“ (z prof. Marchlewskim); „Jodowe pochodne strychniny i brucyny“ (1908); „Bromowanie strychniny, brucyny i innych alkaloidów“ (cz. I—1909, II—1909 z Dzieżyńskim); „O produktach działania bromowanych strychnin“ (1910, z Nowosielskim); „Działanie acetonu na dwujodostrychninę i bromowane produkty niektórych alkaloidów“ (1910, z Dziużyńskim); O działaniu chloru na strychninę, brucynę i inne alkaloidy“ (1910, ze Zbijewskim); „Jodowe i bromowe produkty alkaloidów kurary“ (1910, ze Zbijewskim). Wszystkie wyliczone prace drukowane były w *Rozprawach Akad. Umiejętności* w Krakowie. Prócz tego ogłosił: „Ueber einige neue Methoden der Feststellung des Strichnins und Brucins in gerichtlichen Fällen“ (1910, *Zeitschift für analytische Chemie).*

Burcew Włodzimierz, ob. rewolucyjny ruch w Rossji.

Burchan-Budda, góry w Azji Centralnej, część Kueń-Łunia, wznoszą się nad równinami Cajdama i spadają stromo do płaskowzgórza Tybetu. Przełęcz 1610 stóp wysokości ciągnie się na przestrzeni 150 wiorst, z powodu suchego klimatu bezśnieżna. Opis podał Przewalski.

Burckhard Maks, pisarz niemiecki, * 1854 w Korneuburg (Austrja Niższa), skończył prawo w Wiedniu, gdzie był docentem austrjackiego prawa cywilnego; później przeszedł do ministerjum oświaty, w 1887 został wicesekretarzem tegoż ministerjum, a od 1890–97 był dyrektorem Burgteatru. Jest współwydawcą dziennika *Zeit.* Ogłosił: „System des österreichischen Privatrechts“ (Wiedeń, 1883–89, 3 t.); „Leitfaden der Verfssungkunde der österreichisch-ungarischen Monarchie“ (tamże, 1893); „Aesthetik und Sozialwissenschaft“ (Sztuttgard, 1895); „Das Recht des Schauspielers“ (tamże, 1896). Z prac poetyckich ogłosił naprzód romantyczną „Lied vom Tanhaüser“ (Lipsk, 1885), następnie romans „Simon Thums“ (Sztuttgard, 1897), komedję wiejską „Die Bürgermeisterwahl“ (Wiedeń, 1898) i sztukę ludową „s'Katherl“ (tamże, 1898).

Burckhardt Herman, podróżnik niemiecki, * 1857 w Berlinie, † 1909 koło Ibb w Yemenie. Z zawodu kupiec, posiadał wielki majątek i ogromne zdolności do języków. Porzucił wkrótce zajęcia kupieckie i zostawał w ciągłych podróżach. Zwiedził Indje, Amerykę i Australję. Od lat 12 szczególnie badał kraje muzułmańskie. Podróżował po Syrji, Yemenie, Persji i Afryce wschodniej. Sprawozdania ze swych podróży i zbiory przesyłał do Berlina. Pomimo ostrzeżeń ze strony konsula włoskiego i władz tureckich o buncie w Yemenie, udał się w głąb kraju i tam został zamordowany przez Arabów; wraz z nim zginął konsul włoski Benzoni i część eskorty tureckiej.

Burckhardt Jakób, historyk kultury i sztuki, ogłosił nadto: „Geschichte der Renaissance in Italien“ (Sztuttgard, 1867; przerobione przez Holtzingera, 1891). Z pośmiertnych jego prac ukazały się: „Erinnerungen aus Rubens“ (Bazylea, 1898); „Beiträge zur Kunstgeschichte von Italien. Das Altarbild—Das Porträt in der Malerei—Die Sammler“ (tamże, 1898); „Griechische kulturgeschichte“, wydane przez Oeri (Berlin, 1898 — 1900, 3 t.). Nowe wydanie po polsku „Kultury odrodzenia“ z VIII wyd. niemieckiego, opracowanego przez L. Geigera ukazało się 1905 (Kraków, spółka wydawnicza polska). Por. Trog „Jakób **B.**“ szkic biograficzny (Bazylea, 1898).

Burdett-Coutts Aniela, filantropka angielska, † 1907.

Burdo Adolf, podróżnik belgijski, † 1891.

Burger Fritz, malarz niemiecki, * 1867 r. w Monachjum; kształcił się w malarstwie tamże, 1893 — 96 w Paryżu w Akademji Juliena. Po krótkim pobycie w Bazylei i Monachjum osiadł na stałe w Berlinie, gdzie wkrótce zasłynął jako portrecista; za obrazy swoje w r. 1907 otrzymał złoty medal. Ważniejsze jego prace: portret malarza Stückelberga i profesorów berlińkich Dilthey'a i Wilamowitza; z pośród ślicznych portretów dziecięcych wyróżnia się: „Siesta“ i „Biały fotel“. **B.** maluje też krajobrazy i sceny rodzajowe, jak: „Procesja“ (muzeum w Aarau) i „Przed kościołem“ (Bazylea); prócz tego zajmuje się rytownictwem i litografją.

Burger Jan, miedziorytnik szwajcarski, * 1829 w Burg (kanton Argowja w Szwajcarji). Ważniejsze prace: „Porwanie Europy“ podług Genelli'ego; „Violanta i św. Barbara“ podług Palmy Vecchio (1876); „Westalka“ podług Angeliki Kaufmann (1879); „Madonna della Sedia“ podług Rafaela (1882); „Aurora“ podług G. Reni (1887).

Burger (Schalk **B.**) Wilhelm, generał burski, * 1852 r. Walczył już w r. 1881 w wojnie o niepodległość; był członkiem parlamentu, pre-

zesem Rady wykonawczej; brał udział w wojnie południowo-afrykańskiej, zastępował prezydenta Krügera w czasie jego wyjazdu do Europy.

Burian z Rajce Stefan, dyplomata, polityk austrjacki, * 1851 (ob. Suplement I).

Burke John Bernard, heraldyk i historyk angielski, ogłosił nadto: „General armoury of England“ (1883); „Genealogical and heraldic history of the colonial gentry“ (1891). Główna zasługa **B-go** polega na kontynuowaniu, założonego przez jego ojca, Johna **B-go,** w 1881 almanachu heraldycznego „Peerage and baronetage of the British empire“ (w gł. dziele mylnie podano go jako założyciela); * 1814 (w gł. dziele data mylna) w Londynie, † 1892 w Dublinie.

Burkli Karol, polityk szwajcarski, * 1823, † 1901. Uczeń Fouriera, zwolennik Consideranta, w 1855 założył w Texasie kolonję komunistyczną. Po powrocie do Szwajcarji należał do lepszych mówców socjalistycznych. Utworzył pierwszą w Szwajcarji kooperatywę w Zurychu (1851).

Burlet Juljusz Filip, polityk belgijski, * 1844 w Ixelles-les-Bruxelles, † 1897 w Nivelles. Z zawodu prawnik, był z początku adwokatem, później sędzią w Nivelles, gdzie też od 1872 — 91 sprawował urząd burmistrza. Obrany do parlamentu w 1884 r., przystąpił do partji katolickiej, w której pracował nad zwycięstwem protekcjonizmu. Przepadł przy wyborach 1888 r.; w 1891 wszedł do gabinetu Beernaerta jako minister spraw wewnętrznych i oświaty, a po ustąpieniu Beernaerta został prezesem gabinetu. Ponownie obrany do Izby w 1892 r., przepadł przy wyborach w 1894 r., ale tegoż roku powołany został na senatora z Brabancji. W 1895 r. po ustąpieniu Mérode'a objął tekę ministra spraw zagranicznych.

Burmow Teodor Stojan, polityk bułgarski, † 1906 w drodze z Konstantynopola do Sofji.

Burnand Eugienjusz, malarz szwajcarski, * 1850 w Moudon. Ważniejsze prace: „Sikawka“, „Ucieczka Karola Śmiałego“, „Piotr i Jan zdążający do świętego grobu“, „Modlitwa arcykapłana“.

Burne-Jones Edward, znakomity malarz angielski, * w Brimingham, † 1898 w Londynie, Początkowo studjował teologję w Oksfordzie, ale pod wpływem obrazów Rosettiego i H. Hunta przybył 1855 do Londynu. Wszedł do pracowni Rosettiego i pod kierunkiem tego malarza robił tak szybkie postępy, że już 1857 wykonał liczne kartony do witraży. **B.** poddał się całkowicie kierunkowi t. zw. prerafaelitów, szczególnie obrał sobie za wzór Botticellego i w jego duchu tworzył większość swych obrazów treści biblijnej, mitologicznej i alegorycznej. Obrazy **B-a** z początku wywołały wrzawę niechętnych głosów; ale wpływ jego wciąż rósł, koło **B-a** zgrupował się szereg zapalonych zwolenników, którzy utworzyli odrębną gminę. Wpływ **B-a** oddziałał na całą młodą generację malarzy t. zw. neoprerafaelitów. Z jego obrazów, w których subtelne poczucie piękna i przeduchowiony wyraz zawsze przemawia przy zmanierowanym często rysunku, należą do najważniejszych: „Amor i Psyche“, „Spiew miłości“, „Sześć dni stworzenia“, „Lustro Wenery“ (galerja liverpoolska); „Cztery pory roku“; „Złote schody“; „Gwiazda betleemska“; „Uczta Perseusza na Olimpie“; „Wino bogini Circe“; „Król Kofetua i mała żebraczka“ i następujące cykle: „św. Dorota“; „św. Jerzy i smok“; „Pigmalion“; „Podanie o Perseuszu“ i „Dzika róża“. **B.** pozostawił też wiele kartonów do witraży, mozaik i ilustracji do książek. Por. Malcolm Bell „Sir Edward **B.**, a recordiand review“ (Londyn, 1898, IV wyd.); „The work of E. B.“ (Berlin, 1900, światłodruki); Sizeranne „La peinture anglaise contemporaine“; Rool „Le préraphaelites“.

Burnett Frances Eliza Hodgson, autorka amerykańska, * 1849 w Manchesterze; w młodości przybyła do Ameryki, gdzie osiadła na stałe. Pisze romanse o silnie dramatycznym napięciu; najwybitniejszy jej utwór „Little Lord Fountleroy“ (1886).

Burney Franciszek Eugienjusz, rytownik francuski, * 1845 w Mailley. Uczeń Waltnera i F. Gaillarda z ogromnym talentem tworzył w ich stylu. Za swoje prace na wystawach powszechnych i w salonach otrzymał kilka medali złotych i innych odznaczeń. Ważniejsze prace: „Mgr Ségur“ według obrazu Gaillarda; „Dziewczyna z czekoladą“ według Liotarda; „Doktór paradis i Piotr Corneille“; „Madonna z Dzieciątkiem“; „Oblężenie Paryża“ według Meissoniera i t. d.

Burns Jan, polityk angielski, * 1858. Wstąpił jako uczeń do fabryki budowy maszyn i pracował jako robotnik do 1879. Wcześnie zapoznał się z działalnością społeczną, organizował związki zawodowe; jest w chwili obecnej jednym z wybitniejszych przywódców ruchu robotniczego w Anglji, należał do socjalno demokratycznej federacji, następnie wystąpił z niej, by pozyskać swobodę ruchów, pozostając jednak wiernym zasadom programu s.-d. W 1886 r. oskarżony o udział w powstaniu, został uniewinniony, za to w następnym roku skazano go na więzienie za rozruchy w Trafalgarze. W 1889 wybrany do londyńskiego *County Concilu*; organizował strejk robotników z doków, zakończony zwycięstwem. W 1892 został deputowanym izby niższej, 1905 prezesem urzędu do spraw lokalnego zarządu,

Burns Jan.

ministrem robót publicznych w gabinetach Campbell-Bannermana i Asquitha. Odznacza się bezinteresownością, krasomówstwem i niezwykłą dzielnością, z jaką broni sprawy robotniczej.

Burowa płyn, dezynfekcyjny płyn z roztworu octanu glinowego, używany do okładów.

Burrian Karol, śpiewak, * 1870 w Pradze czeskiej, uczeń szkoły Privody, rozpoczął karjerę w operze w Reval (1892 r.), a następnie śpiewał na scenach w Kolonji, Hanowerze i Hamburgu; od lat kilku stanowi jako tenor bohaterski ozdobę sceny opery drezdeńskiej.

Burroughs John, poeta i krytyk amerykański, * 1837 r. w Roxbury. Był nauczycielem, później urzędnikiem, ostatecznie z powodu choroby przeniósł się na wieś, gdzie zajmuje się rolnictwem. Napisał: „Waka-Robin" (1871); „Winter Sunshine" (1875); „Birds and Poets" (1877); „Locusts and vild Honey" (1879); „Signs and Seasons" (1886); „Indoor Studies" (1889); „Riverley" (1894); „Walt Whitman" (1896).

Bursztynowy kwas. 1) normalny **kw. b.** zwany również etyleno-bursztynowym, $CO_2H-CH_2-CH_2-CO_2H$, otrzymuje się zwykle z jabłczanu wapnia za pomocą fermentacji oraz przez dystylację bursztynu; topi się w 182°, wre przy 235°, przy destylacji daje bezwodnik. 2) kwas izobursztynowy, inaczej, etylidenobursztynowy $CH_3-CH(CO_2H)_2$ tworzy się syntetycznie z estru malonowego, jako też z kwasu α chloro (jodo)propionowego. Kwas izob. ukazuje się w postaci igiełek lub pryzmatów, ogrzany rozpada się na dwutlenek węgla i kwas propionowy, nie daje bezwodnika.

Burundaj, wódz Batyja. Od 1260 r. gościł w ziemi halickiej i pustoszył miasta, rozgromił Sandomierz.

Burżuazja, wyraz francuski, pierwotnie obejmował ludność miejską w przeciwstawieniu do ziemiaństwa i duchowieństwa. Następnie stosowano go do klasy kapitalistów, przedsiębiorców przemysłowych i handlowych w przeciwieństwie do klasy najemników, proletarjatu; często do burżuazji zaliczają i urzędników, i ludzi wolnych profesji. Takie znaczenie **B.** pierwsi nadali socjalistyczni pisarze francuscy, a za ich wzorem poszli i pisarze innych narodowości. Burżuazyjny, w przenośni równoznaczne z mieszczańsko kołtuńskim, egoistycznym, drobnostkowym, obłudno przyzwoitym.

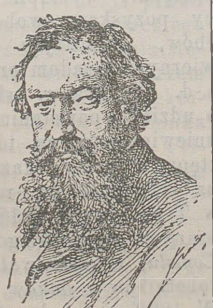

Busch Wilhelm.

Busch Wilhelm, rysownik i poeta niemiecki, † 1908 w Mechtshausen koło Seesen w Harcu. Jego „Künstlerischer Nachlass" (60 tablic z tekstem F. Ostini'ego) ukazał się w Monachjum, 1908; dalej zbiór poezji p. t. „Hernach" (tamże, 1908). Por.: R. Schoukal „Wilhelm **B.** au Maria Anderson" 70 listów (1908); Kohut „Das Ewig Weibliche bei Wlhelm **B.**" (1904).

Busken-Huet Coenraad, pisarz holenderski, * 1826 w Haadze, † 1886 w Paryżu. Skończył teologję w Lejdzie, był pastorem do 1862 r. w Haarlem, później pisywał do czasopism; w r. 1868 udał się do Indji, po 1876 zajmował się dziennikarstwem na Jawie, następnie powrócił do Europy i osiadł w Paryżu. Zalicza się do najlepszych pisarzy holenderskich XIX w. Ogłosił prócz broszur: „Jakób Saurin i Teodor Huet" (1855); „Ada van Holland" (1866) szkice literackie i historyczne; „Lidewyde" (1868—1872) powieść; „Nowe fantazje literackie" (1874); „Z Neapolu do Amsterdamu" (1877); „Ojczyzna Rubensa" (1879), wrażenia z podróży; „Fantazje literackie" (1884, 20 t.); „Ojczyzna Rembranta", (1884) studjum o cywilizacji holenderskiej XVII wieku.—Żona jego *Anna Dorota* **B.-H.** *van der Tholl,* * 1828 w Haarlemie, poślubiona mu w r. 1859 r. ogłosiła kilka tomów nowel i tłumaczyła z angielskiego na język ojczysty.

Busley Karol, niemiecki budowniczy okrętów, * 1850. Profesor akademji morskiej w Kilonji 1879 — 96, w 1899 r. prezes towarzystwa techników budowy okrętów. Napisał: „Die Schiffsmaschine (1883); „Entwickelung d. Schiffsmaschine in d. letzten Jahrzenten" (1888); „Die neueren Schnelldampfer der Handels- u. Kriegs marine" (1891); „Die Gesundtlichen Einrichtungen der medernen Dampfschiffe" (1897); „Der Kampf um den ostasiatischen Handel" 1897).

Busnach Wilhelm Bertrand, dramaturg francuski, * 1832 w Paryżu, † 1907 tamże. Pochodził z rodziny żydowskiej, był wnukiem kompozytora Halevego. Napisał wielką ilość sztuk dramatycznych, począwszy od 1864; od 1867 — 1868 był dyrektorem Ateneum. Największym powodzeniem cieszyły się: „Heloise et Abailard" (1872); „le Petit Jacques" (1885); „Cliquette" (1893); „le Remplaçant" (1895). Przerabiał też na scenę romanse Zoli, jak: Nanę, Germinala i t. d. **B.** jest również autorem romansów: „la Fille de de M. Lecoq" (1886); „le Petit Gosse" (1889); „Cyprienne Guérard" (1895) i t. d.

Busoni Ferrucio Benvenuto, pjanista i kompozytor; był od r. 1907 — 08 profesorem konserwatorjum w Wiedniu. **B.** napisał dwa kwartety smyczkowe, dwie sonaty skrzypcowe, dwie suity na orkiestrę, koncert fortepjanowy (z chórem w zakończeniu) koncert skrzypcowy, poemat symfoniczny: „Pojohlas Tochter" etc. Wydał również we własnym opracowaniu utwory organowe J. S. Bacha na fortepjan. Ogłosił: „Entwurf einer neuen Aesthetik der Tonkunst" (1907).

Busse-Palma Jerzy, poeta niemiecki, * 1876 w Lindenstadt w Poznańskim, był samoukiem, wiele podróżował, często pieszo po Austrji, Bel-

gji, Francji i Włoszech, obecnie stale mieszka w Berlinie. Ogłosił naprzód: „Lieder eines Zigeuners“ (1899, II wyd. 1908), w których maluje istotne cechy swej duszy: niepokój, marzenia o śmierci i siłę uczucia; dalej: „Zwei Bücher Liebe“ (1903); „Die singende Sünde“ (1904) i „Brückenlieder, na których znać wpływ poezji kabaretowej. **B.** wydał prócz tego nowele: „Mordgeschichten, die mein Dolch erzählt“ (1902); „Das grosse Glück“ (1905); „Des Satans Karten“ (1906) i t. d.

Bussler Ludwik, muzyk niemiecki, † 1901 w Berlinie.

Bussmeyer Jan, * 1853 w Brunświku, studjował muzykę w Monachjum, następnie u Liszta; podróżował z koncertami po Ameryce; w r. 1874 został profesorem Król. szkoły muzycznej w Monachjum, w której dzisiaj jest zastępcą dyrektora. Od 1879—84 dyrygował monach. Tow. śpiewaczym. Z szeregu kompozycji najważniejsze: Koncert fortepjanowy i „Pochód Giermanów“ (chór z orkiestrą).

Busson Karol, pejzażysta francuski, * 1822 w Montoire, uczył się u Rémonda i Français. Maluje krajobrazy niepospolite ze względu na świeżość barw i wytwórczość rysunku. Ważniejsze jego prace: „Przed burzą“, „Wieczór nad brzegami Loary“, „Zachód słońca“, „Burza w Landes“ i t. d. W czasach ostatnich wystawił: „Zamek w Lavazolin“, „Po burzy“; „Ostatni dzień letni“, „Stara ferma normandzka“ „Dolina koło Montoire“, „Po deszczu“, „Ostatnie ładne dni w Sologne“.—Syn jego *Jerzy Ludwik* **B.**, * 1859 r. w Paryżu, maluje sceny myśliwskie z wielką siłą i prostotą. W Salonie w 1904 r. wystawił „Wspomnienie z Bretanji“, pełne wzruszającej poezji.

Butandion, dwuacetyl, adwuketobutan $CH_3—CO—CO—CH_3$, dwuaceton, ciecz żółto zielona, wre przy 88° C, para ma barwę chloru, zapach chinonu, tworzy się z izonitrozometyloacetonu przez gotowanie z rozcieńczonym kwasem siarkowym. Znane są i homologony jego.

Butanole, ob. alkohol butyiowy normalny (butanol 1), a. b. drugorzędowy (butanol 2, etylometylokarbinolowodzian butylenu), nazwa oficjalna mianownictwa międzynarodowego chemicznego 1892, utworzona przez dodanie do nazwy węglowodoru zgłoski „ol“, oznaczającej grupę hidroksylową.

Butanon, aceton etylometylowy CH_3-CO-C_2H_5, znajduje się w spirytusie drzewnym, powstaje przez utlenienie drugorzędowego alkoholu butylowego, ciecz o temperaturze wrzenia 81°; pochodną butanonu jest butanon-oksym, aceton izonitrozometylowy $CH_3—CO—C(N.OH)—CH_3$, ten tworzy się z estru metylo-acetooctowego pod działaniem kwasu azotawego.

Butanowy kwas, ob. kwas masłowy normalny, fermentacyjny, propylokarbonowy, $CH_3—(CH_2)_2—CO_2H$, nazwa oficjalna (ob. butanol), otrzymana przez dodatek „owy“ — oznaki dla kwasów.

Buten, nazwa oficjalna (ob. butanol) olefinu, odpowiadającego węglowodorowi, nasyconemu butanowi, a otrzymana przez zamianę „an“ na „en“. Znamy buten 1 albo α butylen, otrzymywany z normalnego, buten 2, albo β butylen — z drugorzędowego jodku butylu przez działanie wodzianu potasowego, a także z odpowiednich alkoholi butanowych i kwasu siarczanego; wreszcie istnieje i trzeci izomeron γ butylen, izobutylen, tworzy się z trzeciorzędowego jodku butylu i wodzianu potasowego lub z alkoholu i kwasu siarczanego. Wszystkie trzy są to gazy, temperatura wrzenia ich waha się między 6° i 13°.

Butler Joanna. Przełożono na polski: „Mój pochód krzyżowy“ (1906).

Butler Józef, teolog i filozof angielski, * 1692 w Wantage (Verkshire); † 1752 w Durham. Naprzód stał się znany z powodu listów o właściwościach Boga, pisanych w 1713 r. do Samuela Clarke. Przez czas krótki był sekretarzem gabinetu królowej Karoliny; w r. 1737 **B.** został biskupem Bristolu, a 1750 Durhamu. Jako filozofa można go uważać za poprzednika filozofów szkockich. Jako zwolennik Shaftesbury'ego uznawał afekty reklesji; zasadę refleksji nazwał sumieniem, któremu należy przypisać panowanie nad innemi afektami; popędy muszą mu być podległe. Szczęścia ludzi na tym świecie nie uważał za cel ostateczny. Z pism **B-a** (wydanych przez Gladston'a, 1896, 2 tomy; Londyn, 1900, 2 t.) wymienić należy: „Fifteen sermons upon human nature, or man considered as a moral agent“ (Londyn, 1726); „The analogy of religion, natural and revealed, to the constitution and course of nature“ (tamże, 1723), obydwa w licznych wydaniach. Por.: Collin „Butler“ (w *Philosophical Classies*, Edynburg i Londyn, 1881); życiorysy Spoonera (1901) i Aleks. White (1903); Carrau „La philosophie de **B.**“ (w *Revue philosophique*, 1886); Coak „She ethics of Bishop **B.** and I. Kant“ (1888); Ayer „Die Ethik Joseph Butlers“ (Lipsk, 1894); Gladstone „Studies subsidiary to the works of Biskop **B.**“ (1896); Lefèvre „Butler's wiew of conscience and obligations“ i „Selflowe and benevolence in Butler's system“ (obydwie rozprawy w *The philoiophical Review*, t. 9).

Butler Wiliam Allen, poeta i literat amerykański, * 1825 w Albany, † 1902 tamże. Z zawodu adwokat, rozpoczął działalność literacką od tomu poezji „the Future“ (1846). Później jego poezje zawierały coraz więcej pierwiastku satyrycznego: „Barnum's Parnassus“ (1850); „Nothing to Wear“ (1857), zjadliwa satyra na społeczeństwo amerykańskie; „Two Millions“ (1858) i poemat pasyjny dla Oberammergau w 1890 r.

Bütschli Otto, zoolog niemiecki. Ogłosił nad-

to: „Ueber den Bau der Bakterien u. verwandter Organismen“ (1890); „Weitere Ausführungen über den Bau der Cyanophyzeen und Bakterien“ (1896); „Mechanismus u. Vitalismus“ (1901); „Untersuchungen über die Mikrostruktur künstlicher und natürlicher Kieselsäuregallerten“ 1901); „Untursuchungen über Amylose u. amyloseartige Körper“ (1903); „Interessante Schaumstrukturen v. Dextrin u. Gummilösungen“ (1903); „Chemische Natur der Skellettsubstanz des Podactine luis u. d. Acantharia überhaupt“ (Deutsche Südpolarexpedition“, zoologja, 1907).

Butti Enrico Annibale, pisarz włoski, † 1868. Zaczął od krytyki („Né odi né amori“), następnie oddał się teatrowi i romansopisarstwu. Pierwsze prace wykazywały wpływ d'Annunzia w późniejszych zaznaczył się zwrot ku mistycyzmowi i konserwatyzmowi. Napisał dramaty: „il Vortice“ (1892); „l'Utopia“ (1894); „la Fine di un ideale“ (1898); „la Corsa al piacere“ (1899); „Lucifero“ (1900); „Una Tempesta“ (1901); „il Gigante e i pigmei“ (1902); romanse: „l'Automa“ (1892); „l'Anima“ (1894); „l'Immorale“ (1889 — 1895); „l'Incantesimo“ w 2-ch częściach; „la Irena“ i „la Chimera“; „la Fiamma nell ombra“ (1904).

Butyn, węglowodór szeregu acetylenowego, nazwa oficjalna krotonilenu C_4H_6, powstała z zamiany „an“ na „yn“.

Buxton Sidnej Karol, pisarz i polityk angielski, * 1853; należy do partji liberalnej, od 1883 członek izby deputowanych; 1892—95 podsekretarz w ministerjum dla kolonji, 1905 generalny dyrektor poczt w gabinecie Campell-Bannermana. Napisał: „Handbook to political questions of the day“ 1889, 1903); „Finance and politics, an historical study 1783—1885“ (1888 2 tomy); „Mr. Gladstone as chancellor of the Exchequer“ (1901); „Fishing and shooting“ (1902); „Arguments on either side of the fiscal question“ (1904) i inne.

Buysse Cyriel, powieściopisarz flamandzki, * 1859 w Nevele. Pisze w duchu realistycznym, często jego realizm przechodzi w jaskrawy naturalizm, naogół jednak zbliża się do Maupassanta. Ważniejsze utwory: „Prawo najsilniejszego“ (1893); „Schoppenboer“ (1898); „Sursum corda“ (1894); „Niebieski dom“ (1895); „Lew flandryjski“ (1900); „Później“ (1904). Pisze też dramaty: „Rodzina van Paemel“, „Wieczór królów“, „Emigranci“, „Zbrodnia społeczna“. **B.** ogłosił nadto kilka tomów pięknych nowel: „Wyrzuty sumienia“, „Na wsi“, „W kraju flandryjskim“, „Biedni ludzie“. Talent to silny i świeży, pisze wyłącznie prawie po flamandzku; po francusku wydał zaledwie kilka opowiadań.

Buzek Józef, ekonomista polski, docent uniwersytetu lwowskiego i poseł do parlamentu wiedeńskiego. Napisał: „Bankructwo nauki Marksa i program narodowy“ (1900); „Studja z zakrasu administracji wychowania publicznego“ (1904); „Historja polityki narodowościowej rządu pruskiego wobec Polaków, od traktatów wiedeńskich do ustaw wyjątkowych“ (1909); „Rozwój stanu szkół średnich w Galicji“ (1909).

Bydgoszcz, miasto, 1905 r. ludności 54,231, w tym 34,143 ewangielików, 15,955 katolików, 1,513 żydów. Regiencja bydgoska na 11,458 klm. kw., 723,695 m. (1905); 415,887 katolików, 294,961 ewangielików, 11,041 żydów, 365,337 Polaków.

Buzeru, plemię murzyńskie w Kongu nad środkową Ubangi. Badał je po raz pierwszy Jan Dybowski podczas wyprawy do Tsadu 1892. Nie wykazuje **B.** cech wybitnych, zdaje się, że jest to gałęź zwyrodniałych Bondżu. **B.** są słabi fizycznie, brudni, brzydcy, wyrywają sobie powieki, golą głowy w różne desenie, niektórzy noszą brodę i wąsy; zachowali do ostatnich lat zwyczaj ludożerstwa, trudnią się trochę rolnictwem, głównie kobiety uprawiają ziemię, plantują banany i kukurydzę; hodują nieco bydła, przeważnie kóz, na ogół lud to najbiedniejszy w dolinie środkowej Ubango.

Bykowski Jaxa Juljusz, inżynier, * 1844, był profesorem w politechnice lwowskiej na katedrze technologji mechanicznej. Ogłosił: „Podręcznik technologji mechanicznej“ w 3 częściach: I technologja metali i drzewa, II technologja włókien, III technologja zboża.

Byland-Rheidt Artur, hrabia, polityk austrjacki, * 1854. Po stopniach karjery urzędniczej doszedł do teki ministra rolnictwa w gabinecie Gautscha 1897, następnie był ministrem oświaty 1898 — 99 w gabinecie Thuna, 1900 prezesem senatu i namiestnikiem w Austrji Wyższej; 1905—06 ministrem spraw wewnętrznych.

Bylewski Tadeusz, rzeźbiarz, pułkownik pruskiego pułku gwardji, konsystującego w Warszawie. Wystawia przeważnie w Tow. zach. sztuk pięknych. Na Konkursie w r. 1903 otrzymał drugą nagrodę za płaskorzeźbę „Tryptyk“. W r. 1904 wystawił grupę „Konie tramwajowe“; oprócz tego szereg grup lub figur charakterystycznych: „Kobiety idące na targ“, „Uczeń“, „Pensjonarka“, „Chłopiec sprzedający gazety“ i t. d. Bylewski kształcił się w Warszawskiej szkole rysunkowej pod Gersonem.

Bylina, roślina trwała, niezdrewniała, wieloletnia. Na zimę **B.** traci części nadziemne (t. j. łodygę, liście i kwiaty), pozostają tylko korzenie i pączki, które z początkiem wiosny wydają świeże pędy.

Byr Robert, powieściopisarz niemiecki, † 1902.

Byrne Julja Klara, autorka angielska, * 1819, † 1894; w r. 1842 poślubiła Williama Pitta **B-a.** Z prac jej najgłośniejsza „Flemisch interiors“ (1856).

C.

Caballero, ob. Fernadaz-Caballero.

Cabanes Ludwik, malarz francuski, * 1867 w Tuluzie, kształcił się w tamtejszej szkole malarskiej, następnie u Laurensa w Paryżu. Od 1894 wystawia w Salonie. W 1901 odbył podróż po Algierji i odtąd w obrazach jego powtarzają się motywy wschodnie. Ważniejsze obrazy: „Joanna d'Arc" (1894); „Marzenie o sławie" (1898); „Odpoczynek karawany" (1902); „Ramadan"; „Żebracy wlokący się za karawaną" (1904); „Wieczór w oazie". Obrazy **C.** wyróżniają się świetną charakterystyką twarzy i kolorytem; otrzymał wiele odznaczeń na wystawach.

Cabie Ludwik, malarz francuski, * 1857 w Dol, uczył się u Harpignes'a w Bordeaux. Wystawiał obrazy od 1887 w Salonie. Ważniejsze z nich: „Wieczór" (1899); „Zbliżanie się burzy" (muzeum luksemburskie); „Zima" (1905); „Miasto Clisson" (1996). Świetność kolorytu i dokładność kompozycji cechują jego dzieła. Otrzymał liczne odznaczenia.

Cabo-Rojo, miasto na wyspie Porto-Rico (Stany Zjednoczone), 18.006 m.

Caccianiga Antoni, polityk i powieściopisarz włoski, * 1823 w Treviso, † 1909. Wydał nadto przeniknięte głębokim uczuciem „Lettere di un marito alla moglie morta"; „la Vita Campestre"; „le Cronache del Vilaggio"; „Impressione, rurali"; „l'Almonacco d'un eremita". W czterech ostatnich utworach nawołuje do życia z przyrodą, na wsi. **C.** był deputowanym do zgromadzenia weneckiego, głosował za przyłączeniem Wenecji do monarchji Wiktora Emanuela, sprawował urząd mera w rodzimym Treviso, prefekta w Udinie, wreszcie posłował do parlamentu w Rzymie. W ostatnich latach usunął się od życia publicznego.

Caccianiga Antoni

Caceres Andrzej Avelino, gienerał i polityk peruwjański, 1905 został posłem w Rzymie.

Caceres Ramon, gienerał i polityk dominikański, * 1868. Po zabójstwie Henreauxa, prezydenta rzeczypospolitej dominikańskiej, w 1899 stanął na czele rewolucji. Połączył się ze zwolennikami Iimonèsa, który został prezydentem i przetrwał na tym stanowisku do 1902 r. Mianowany wiceprezydentem za legislatury Moralesa, stanął ponownie na czele ruchu rewolucyjnego w celu obalenia prezydenta.

Caddalore albo **Goudalour,** miasto w Indjach angielskich (w Madrasie) nad rz. Gaddilamem; 48,000 mieszkańców. Prowadzi handel indygiem, cukrem, oliwą.

Cadogan Jerzy Henryk, polityk agielski, 1895—1902 był lordem namiestnikiem w Irlandji.

Cadol Wiktor Edward, powieściopisarz i dramaturg francuski, † 1898 w Asnières.

Cagareli Aleksander, filolog gruziński, * 1844, od 1872 profesor literatury gruzińskiej na uniwersytecie moskiewskim. Ogłosił między innemi: „Mingrelskije etjudy" (1880); „Świedienja o pamiatnikach gruzinskoj pismiennosti" (1898, III wyd.); „Pierepiska gruzinskich carej i kniaziej z gosudarjami rossijskimi w XVIII w." (1890); „Gramoty i drugija istoriczeskije dokumienty, otnosiaszczijesia do Gruzji" (1891—1902).

Cagareli Auksenty, dramaturg gruziński, * 1857, † 1902, kształcił się w seminarjum duchownym, przez czas jakiś był aktorem, następnie urzędnikiem na kolei Zakaspijskiej. Pisywał do czasopism gruzińskich *Mombe* i *Cnobis Purceli*, wychodzących w Tyflisie. Ze sztuk jego, odznaczających się humorem i polotem poetyckim, do najlepszych należą: „Chanuma", „Cimbireli"; „Majko"; „Bajkusz". **C.** jest realistycznym malarzem typów ludowych.

Cagliari, główne miasto prowincji włoskiej w Sardynji, 53,747 m. (1901).

Cagna Achille Giovanni, pisarz włoski, * 1847. Z romansów najważniejsze „Tempesta sui fiovi; „Racconti humoristici"; „un Bel sogno"; „Boz-

zetti intimi"; „Provinciali"; Naviziato di sposa"; „Alpinisti ciabattoni"; „La rivincita dell'amore"; „Quand amore spira".

Cagnat René Ludwik Wiktor, archeolog francuski, ogłosił nadto: „les Monuments historiques de la Tunise" z Gaucklerem (1898); „l'Année épigraphique" z Bernier (1900); „le Mausolée de Beni-Melek, près de Philippeville" (1905); „l'Année épigraphique z M. Bernier (1905) i t. d.

Cahen Izydor, filozof i orjentalista francuski, † 1902.

Caillard Henryk, admirał francuski * 1846. Po przejściu niższych stopni w 1898 został kontradmirałem, dowódcą floty morza śródziemnego i szefem sztabu gieneralnego; w 1901 vice-admirałem i dowódcą eskadry północnej, z którą złożył wizytę oficyalną w Portsmouth.

Caillaux Józef, polityk francuski, jako minister finansów w gabinecie Waldecka Rousseau przeprowadził kilka ważnych reform: orgnizację zarządu finansowego w Algierji, zmiany w akcyzie od cukru i t. d. Podał się do dymisji z całym gabinetem 1902; w 1906 ponownie obrany został wiceprezesem parlamentu. Napisał cenną przedmowę do dzieła „les Impôts en France" (1904).

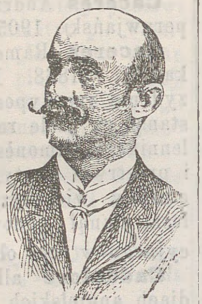

Caillaux Józef.

Cain Jerzy, malarz francuski, syn Augusta rzeźbiarza, * 1856 w Paryżu, uczeń Cabanela, Viberta i Detaille'a. W 1897 został konserwatorem muzeum Carnavalet w Paryżu. Wystawiał swoje obrazy od 1878; ważniejsze z nich: „Napoleon po abdykacji" (1873); „Śmierć ostatnich Górali" (1897); „Bonaparte w 1804" (1900). Zająwszy się kolekcjonerstwem, porzucił malarstwo, natomiast zabrał się do pisania. Ogłosił: „Croquis du Vieux Paris"; „Coins de Paris"; „Anciens théâtres de Paris" i t. d.

Cain Henryk, malarz i komedjopisarz francuski, brat poprzedniego, * 1859 w Paryżu. Malował obrazy historyczne i portrety, głównie znany jako pełen werwy komedjopisarz i librecista; ważniejsze prace: „Cendrillon" muzyka Masseneta (1889); „le Juif polonais"; „Cherubin" i t. d.

Caine Tomasz Henry Hall, powieściopisarz i dramaturg angielski, ogłosił nadto: „a Son of Hagar" (1886); „the Deemster" (1887); „the Bondman" (1890); „the Manxman" (1894); „the Christian" (1897); „the Eternal City" (1901); „the prodigal Son" (1904). Utwory jego cechuje ognista wyobraźnia i barwny styl.

Caird Edward, filozof szkocki, * 1835, † 1908. Wykładał filozofię moralną w Glasgowie 1866—1893, był dyrektorem Balliol College w Oksfordzie, 1903, został członkiem korespondentem Akademji nauk w Paryżu. Zwolennik Hegla rozpoczął swą karjerę naukową „Wykładem krytycznym filozofji Kanta" (1877), w którym doszukiwał się idei, rozwijanych następnie przez Hegla. Swemu mistrzowi poświęcił specjalną pracę (1883), w dwa lata później poddał krytyce Comte'a w „The socialphilosophy and religion" (1885); ogłosił nadto: „Ewolucję religji (1893); „Ewolucję teologji w filozofji greckiej" (1904); „Essays in literature".

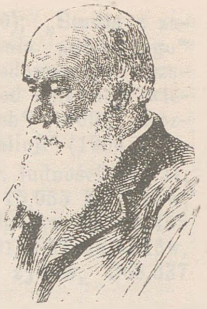

Caird Edward.

Cajetanus Henryk, legat papieża XV, * 1550 w Rzymie, † 1599 w Polsce, przyjaciel Francji, popierał politykę Filipa II.

Cajophora, rodzaj roślin z rodziny *Loasaceae*, obejmuje kilka gatunków, pochodzących z Meksyku i Kalifornji. Są to przeważnie rośliny pnące, rozpowszechnione głównie na zachodnich zboczach gór Skalistych. Napar gatunku **C.** *lateritia* używany jest przez meksykańczyków jako środek przeczyszczający.

Cajthaml Franciszek, publicysta i literat czeski. * 1868 w Suchomastach. Z zawodu czeladnik krawiecki, w 1869 aresztowany był za sprawę polityczną, w 1879 został urzędnikiem kasy chorych w Cieplicach, gdzie redaguje socjalistyczne pismo „Severoczeski Dělnik" i pisuje do „Prava Lidu," Oddzielnie ogłosił szereg nowel: „Z péra dělnikova (1873); „Ztracené existence" 1873); „Mraczky před bouří (1873); „Po zápasach života" (1874); „Proletári" (1875); poezje: „Na bojisti" (1889); „Pisně dělníka (1903); „Na stráže", ballady i pieśni społeczne (1904); „Pole krvavá" (1904).

Calais (1905) 60,080 m. Wostatnich latach znacznie podniósł się przemysł tiulowy i koronkarski; 1907 było 83 fabryk koronkarskich z 2460 maszynami, towaru wyprodukowano za 100 miljonów franków, połowa produkcji idzie do Ameryki. Ogólna wartość handlu zewnętrznego 1904 253,8 mil. fr. Statków przybiło (1907) 2133 o pojemności 832,976 tonn, odpłynęło 2012 o pojemności 815,296 tonn.

Caland Piotr, inżynier holenderski, * 1826. Był inspektorem wód (1881 — 91). Zbudował Nieuwe Waterweg (Nową drogę wodną) z Rotterdamu do morza, dwie groble długości 2000—2300 metrów. Dzieło jego o znaczeniu odpływów i przypływów dla rzek przetłómaczone zostało na język francuski i niemiecki.

Calandrelli Aleksander, rzeźbiarz niemiecki, † 1903 w Berlinie.

Calassanti-Motyliński Gustaw Adolf, uczony i podróżnik francuski, * 1854 w Mascara (Algierja) † 1907 w Constantine. Od 1875 był tłómaczem przy francuskiej armji afrykańskiej. Wysłany do krainy Mzab pozostawał tam lat pięć, w ciągu których prowadził badania, dotyczące historji i języka tego kraju i ogłosił w tej dziedzinie kilka cennych prac: „Notes historiques sur le Mzab. Guerara depuis sa fondation“ (1855); „Bibliographie du Mzab. Les livres de la secte abadhite“ (1855). Djalekt berberyjski w Djebel Nefusa był specjalnie przedmiotem badań **C.-M.**, który odkrył go dopiero. Praca: „le Djebel Nefousa (Ir'asra d'Ibriden de dran Infousen). Relation en temazir't du djebel Nefousa, Texte arabe“ (1886), wysunęła autora do rzędu najwybitniejszych orjentalistów francuskich. W 1892 otrzymał **C.-M.** katedrę języka arabskiego; ogłosił wtedy „Dialoques et textes en berbère de Djebra“ (1898); „Mansions lunaires des Arabes“ (1899). W 1903 rząd algierski wysłał go z misją do Suf; zebrany na miejscu materjał historyczny, geograficzny i lingwistyczny wyłożył w cennej pracy „le Dialecte berbère de R'edamès (1904). Na kongresie orjentalistów w 1905 przedstawiał tekst arabski traktatu z IX w., później kilka prac jeszcze temu pomnikowi poświęcił. Stosunki, zawarte z Tuaregami Hoggaru przez **C.-M.**, pozwoliły mu podróżować po tym kraju i badać na miejscu język, obyczaje i instytucje. Podróż, trwająca od marca do listopada 1906 wydała świetne rezultaty geograficzne i naukowe. Z Ja-Salah udał się **C.-M.** do Tamen raset, zwiedził Tit, centrum rolnicze Aghrem-Hamanu, nieznane dotychczas, przeszedł przez Haman, wysoki szczyt Haggaru, posunął się na wschód aż do Tazeruck i dotarł do Tar'hauhaut nową drogą, obfitującą w wodę i pastwiska, a przeto o wiele wygodniejszą, aniżeli ta, którą znano dotychczas. Przywiózł stamtąd obfity materjał archeologiczny, lingwistyczny i socjologiczny.

Caldas, nowy Stan rzeczypospolitej Kolumbijskiej, utworzony został 1905 kosztem terytorjów Stanów Antioqui i Canci. Obejmuje Kordyljery zachodnie i centralne ze szczytami, dochodzącemi 4000 — 5000 metrów, posiada dużą rzekę Cancę, lewy dopływ Magdaleny. Główne miasto, Manizales, (1905), liczyło 20,000 mieszkańców.

Caldecott Randolf.

Caldecott Randolf, rysownik i karykaturzysta angielski, * 1846 w Chester, † 1886 r. w St.-Augustite w Ameryce. Rozpoczął od akwareli, 1882 został członkiem Instytutu akwarelistów angielskich. W 1875 wydał ilustracje do „Sketch Book“ Irvinga. W 1878 wydał album kolorowane dla dzieci, zadziwiające swą świeżą i prostą wesołością i subtelną zdolnością oddawania wdzięku dzieci i kobiet. Tutaj objawiło się właściwe jego powołanie. Wkrótce został najbardziej cenionym artystą pisma humorystycznego *Punch* i ilustrowanego *Grafic*. Twórczość jego pełna siły; bije od niej radość i życie.

Calice Henryk, dyplomata austryjacki * 1831, karjerę swą rozpoczął 1857, od 1880 do 1906 był ambasadorem w Konstantynopolu, gdzie umiejętnie bronił sprawy nawiązania przyjaznych stosunków Austrji z Turcją po okupacji Bośnji i Hercegowiny, za co otrzymał tytuł hrabiowski.

Calidris, ob. Piaskowiec.

Call Guido, baron von Kulmbach und Rosenberg, polityk, dyplomata austryjacki, 1905 ustąpił ze stanowiska ministra handlu.

Callandreau, Piotr Jan Oktawjusz, astronom francuski, * 1852, † 1904. Był profesorem astronomji w szkole politechnicznej (1893), członkiem Akademji nauk 1893. Najważniejsze prace jego dotyczą równowagi ciał niebieskich, komet perjodycznych z grupy Jowisza; był współpracownikiem „Traité de mecanique céleste“ Tisseranda.

Callot Jakób, genjalny rysownik i miedziorytnik francuski, ob. gł. dzieło.

Callot Jakób.

Callsot John Wall, organista angielski, * 1766 w Londynie, † 1821 w Bristolu, był kolejno organistą kilku kościołów w Londynie, bakałarzem, a w r. 1800 doktorem muzyki w Oxfordzie, następnie lektorem w *Royal Institution;* napisał książkę teoretyczną „A musical grammar“ oraz szereg kompozycji.

Calmels Anatol Celestyn, rzeźbiarz francuski, † 1906 w Lizbonie.

Calmette Gaston, dziennikarz francuski, * 1858, współpracownik *Figara*, później sekretarz redakcji (1874), ostatecznie redaktor w 1903 tego dziennika.

Calomyscus, rodzaj gryzoniów azjatyckich z rodziny *myszowatych (Muridae)*, odznaczających się dwoma rzędami sęczków na zębach trzonowych. Rodzaj ten, bardzo zbliżony do rodzaju Peromyscus z Nowego świata, ma ogon pendzelkowaty. Uszy duże i nagie, sierść miękka i cienka; włoski na grzbiecie około 7 mm. długości ciemniejsze o wierzchołkach czarnych. Podeszwy nóg nagie, z wyjątkiem pięty, o sześciu brodawkach. Rodzaj ten posiada jedyny gatunek *Calomyscus Bailwardi*, przypomina on skoczka o tułowiu myszy. Długość głowy i tułowia wynosi 78 cm., ogona 85 cm., uszu 21·5 cm. **C.** zamieszkuje góry Persji.

Calonne Karol Aleksander.

Calonne Alfons Bernard, margrabia, publicysta francuski, † 1902 w Paryżu.

Calonne Karol Aleksander, prawnik francuski, gieneralny kontroler finansów za Ludwika XVI ob. gł. dzieło.

Calvocoressi Michał, pisarz muzyczny francuski (pochodzenia greckiego), * 1877 w Marsylji; wybitny krytyk muzyczny; w Szkole wyższej nauk społecznych w Paryżu prowadzi wykłady z zakresu historji i estetyki muzycznej. Napisał: „l'Etranger de V. D'Indy" (1903); „Liszt" (Biografja 1905); „la Musique russe" (1907) etc.

Cambini Jan Józef, kompozytor włoski, * 1746 w Livorno, † 1825 w Paryżu, uczeń słynnego teoretyka Padre Martini, przez jakiś czas (około r. 1770) cieszył się wielkim powodzeniem jako kompozytor oper i baletów w Paryżu, gdzie był również kapelmistrzem; koniec życia spędził w nędzy i zmarł w zakładzie dla biednych. Był nadzwyczaj płodnym kompozytorem (19 oper, 60 symfonii, 114 kwartetów etc.).

Cambon Józef.

Cambon Józef, członek konwencji, ob. gł. dzieło.

Cambridge Jerzy Fryderyk Wiljam Karol, książę feldmarszałek angielski, † 1904. Por.: Verner i Parker, „Militari Life of H. R. H. G., duke of C." (Lond. 1905); Sheppard, „George Duke of C. Memoir of his private life" (Lond 1906).

Camera obscura, ciemnia optyczna (ob. gł. dz. t. III). Najdawniejszą wzmiankę o ciemni bez soczewki znaleziono w rękopisie Ibn al Haitama (Alhazena * 965, † 1038). Dokładny wykład zasady i matematyczne wyjaśnienie zjawiska podał Levi ben Gerson, wynalazca laski Jakóba, (ob. l. Jakóba gł. dz. t. IX), w dziele „De sinibus, chordis et arcubus" (1321), przełożonym z hebrajskiego przez Piotra z Aleksandryi 1342. Są tam wskazówki stosowania ciemni do spostrzeżeń astronomicznych, głównie obserwacji zaćmienia słońca i księżyca. Libri, matematyk włoski, w swej „Histoire des sciences mathématiques en Italie" (Paryż 1837—1841) z historją ciemni łączy imię Don Pafnutio, mnicha benedyktyńskiego, architekta z końca XV i początku XVI w., nie rozstrzyga jednak stanowczo, czy Pafnutio ma ustąpić Leonardo da Vinci (1451—1519). Doświadczenia Pafnutia przypadają w każdym razie na 1521, a Leonardo, który pierwszy nasze oko uznał za naturalną ciemnię optyczną i usiłował na drodze doświadczenia wykazać słuszność swego wyjaśnienia zjawisk zachodzących w oku, umarł 1519. O ciemni wzmiankuje Erazm Reinhold w „Purbachii Theoricae novae planetarum" (1542), a Porta w swej „Magia naturalis" omawia 1558 ciemnię za przykładem Leonarda, Ten sam Porta 1589 zaopatrzył otwór ciemni w soczewkę i tym samym stworzył dzisiejszą ciemnię.

Cameriere di spada o cappa, tytuł kamerdynerów papieskich, nie pełniących urzędu duchownego,

Cameron Dawid Young, malarz i rytownik angielski, * 1865 w Glasgowie, kształcił się tamże i w Edinburgu; z początku malował akwarele, ale szybko zwrócił się do rytownitwa, z którego zasłynął w całym świecie. W 1872 wydał szereg sztychów na tle motywów holenderskich, które pod względem pięknej tonacji i gry światła przypominały Rembrandta. W l. 1894—96 wydał serję sztychów z motywów północnych Włoch, w 1897 z motywów Francji, w 1904 z Paryża, w 1907 z Belgji. Ze szczególnym jednak upodobaniem oddaje szkockie zamki i wybrzeża rzeczne; odbite w niezliczonych egzemplarzach, są bardzo poszukiwane przez zbieraczy sztychów. Ładny zbiór sztychów **C.** posiada drezdeński gabinet. **C.** mieszka stale w Kippen (Szkocja). Por. Wedmore „Cameron's Etchings, a study and a catalogue" (Londyn 1903).

Cameron Verney Lovett.

Cameron Verney Lovett, podróżnik angielski, * 1844 w Radipole, † w 1894 w Youlbury. Dokonał w l. 1873—75 nader ciekawą podróż w poprzek Afryki.

Camilowa Jadwiga była od r. 1906 do 1908 nauczycielką klasy śpiewu w szkole muzycznej przy Tow. Muz. w Warszawie.

Campagna di Roma. W r. 1883, wyszło prawo celem podniesienia zaniedbanej krainy, 1903 prawo to zaostrzono groźbą wywłaszczenia niedbałych właścicieli gruntów.

Campan Joanna Lud.

Campan (właściwie Ioanna Ludwika *Genet*), słynna wychowawczyni francuska, * w Paryżu, † w Mantes. Lektorka córek Ludwika XV, następnie towarzyszka Marji Antoniny, wreszcie przełożona instytutu *Ecouen* dla sierot kawalerów legji honorowej (od 1807 — 1814). Napisała „Journal anecdotique i nader zajmujące „Mémoires" (1752 — 1822).

Campbell Wiljam Wallace, astronom amerykański, * 1862, profesor matematyki w Colorado 1886, instruktor astronomji w Michigane 1888,

astronom w obserwatorjum Licka i uniwersytecie kalifornijskim 1891, od 1900 dyrektor obserwatorjum wymienionego. Kierował wyprawami naukowemi do Indji (1807—1898), do Gieorgji (1900). Prace jego dotyczą zaćmienia słońca, widma komet, nowych gwiazd i t. d. Ogłosił: „Elements of practical astronomy“ (New. Jork 1899).

Campbell-Bannerman Jan Henryk, polityk angielski, † 1908. Powołany 4 grudnia 1905 po ustąpieniu Balfoura na prezesa ministrów, **C.** zorganizował gabinet z ludzi bardzo odmiennych przekonań. Wspólny program obejmował refomę nauczania publicznego, reglamentację w sporach pracodawców z robotnikami, rozciągnięcie zasady odszkodowania za nieszczęśliwe wypadki, ograniczenie napływu chińskich rąk do Afryki południowej. Punkt pierwszy programu zdobył aprobatę w Izbie gmin, ale Izba lordów zmieniła projekt prawa odnośnego. W r. 1906 na bankiecie w Westminster Hall, wydanym na cześć międzyparlamentarnej konferencji, **C.** na wieść o rozpędzeniu Dumy państwowej w Rosji, wzniósł okrzyk: „Duma umarła, niech żyje Duma“. W 1907 roku w jednym z dzienników liberalnych **C.** zwrócił się do rządów w sprawie ograniczenia powszechnych uzbrojeń, właśnie w tej chwili, kiedy sprawa ta została usunięta z porządku dziennego obrad konferencji w Hadze. **C.** był gorącym zwolennikiem ścisłego porozumienia się z Francją. Dnia 5 kwietnia 1908 **C.** podał się do dymisji, a już 22 tegoż miesiąca nie żył. Jego „Speeches 1899—1908 wyszły w zbiorowym wydaniu w Londynieu1908. Por, O'Connor, „Henry C.“ Londyn 1908).

Campbell-Bannerman Jan Henryk.

Campillo Narcyz, poeta i powieściopisarz hiszpański, * 1830. Ogłosił kilka zbiorów poezji: „Poesias“ (1858); „Nuevas poesias“ (1867), w których znać wpływy Lamartina, W. Hugo, Zorilli i Herrery. Jest też autorem opowiadań andaluskich: „Una docena de cuentos“ (1878); „Nuevos cuentos“ (1881).

Campo Francese * 1827, gienerał włoski brał udział w 1848 — 49 w sycylijskiej rewolucji. Więziony przez rząd Neapolu 18 miesięcy, udaje się potym do Piemontu, uczestniczy w kampanji 1859 jako kapitan wojsk piemonckich, 1860 podał się do dymisji, by się przyłączyć do wyprawy „tysiąca“; był w kampanji 1866 w regularnym wojsku. W 1910 mianowany senatorem.

Campoamor don Ramon, poeta, fiolozof i polityk hiszpański, † 1901 w Madrycie.

Campos Salles Manoel Ferraz, polityk brazylijski, ustąpił ze stanowiska prezydenta 1905 w listopadzie.

Campra Andrzej, muzyk i kompozytor francuski, ob. gł. dzieło.

Campoamor Ramon

Canalejas don Francisco de Paula, krytyk hiszpański, * koło 1830, † 1883 w Madrycie. Był profesorem literatury w Valladolid, redaktorem *Revista Iberica*, profesorem fakultetu literackiego i filozoficznego w Madrycie i członkiem Akademji hiszpańskiej. Ogłosił: „D. Alfons Mądry“, powieść historyczna do spółki z Castelarem (1856); „Doktryny Rajmonda Lulle“ (1870); „Doktryny religijne współczesnego racjonalizmu“ (1875); „Wstęp do filozofji platońskiej“ (1875); „O heroiczno-ludowej poezji kastylskiej“ (1876); „Poezja spółczesna“ (1877); „Poematy rycerskie i księgi rycerstwa“ (1878).

Campra Andrzej

Canalejas José, polityk hiszpański, * 1854. Działalność swą polityczną rozpoczął 1881, kiedy został po raz pierwszy wybrany na posła do Kortezów. Pełnił urząd ministra sprawiedliwości 1890, ministra finansów 1894—1895; został wybrany na prezesa izby deputowanych 1906, a po upadku gabinetu Moreta powołany na prezesa ministrów 1910. Wyznaje zasady radykalizmu politycznego, od maja 1910 r. prowadzi usilną walkę z wpływami duchowieństwa.

Canar, prowincja rzeczypospolitej Ecuador; 3,930 klm. kw. przestrzeni, 64,000 mieszkańców. Główne miasto Azognes (5,000 m.). Prowincja powstała 1886 r. z dawnej Azuay i jest jednym z głównych centrów wyrobów „panamy“.

Canberra, miejscowość w okręgu Yasz w Australji, od Sidney odległa o 200 mil ang. na południe, od Melbourne'u o 400 mil, od morza o 80 mil.; uchwałą parlamentu związkowego z 8 października 1908 r. przeznaczona na stolicę związku australskiego.

Candace, imię królowych etjopskich w starożytności, zdaje się, że z czasem stało się ono tytułem dostojeństwa królewskiego.

Condamo Manuel, prezydent rzeczypospolitej Peruwjańskiej, * 1842, † 1904 r. Wychowany w Paryżu, w ojczyźnie swej oddał się z początku dziennikarstwu, następnie poświęcił się dyplomacji i sprawom finansowym. Walczył jako prosty żołnierz podczas wojny z Chili. Peł-

nił urząd senatora, prezesa senatu, członka rady stanu, wreszcie 1903 r. został prezydentem rzeczypospolitej. Odznaczał się wielkim rozumem politycznym, prawością charakteru i patrjotyzmem.

Candes, miejscowość we Francji, w dep. Indre-et-Loire, 17 klm. odległa od Chinon; posiada zamek z XV w. i wspaniały kościół z XII w.

Candragupta, król indyjski, panował od 315 do 291 r. przed Chrystusem w Pataliputrze, identyczny z Sandracottos greckich historyków Megasthenesa i Arriena. Panowanie jego zaznaczyło się w dziejach rozpowszechnieniem buddyzmu.

Canevaro Felice Napoleone, admirał i polityk włoski, * 1838 r. Odznaczył się w kampanjach 1859, 1860, 1861, 1866. Posłował do parlamentu 1872 — 1877 i 1887, w tym samym roku mianowany został kontradmirałem; 1893 wiceadmirałem; w 1896 wybrany do senatu, 1897 był naczelnikiem eskadry na wodach kreteńskich; 1898 ministrem marynarki w gabinecie Rudiniego, 1899 ministrem spraw zagranicznych (ob. t. XVI), 1903 został prezesem rady admiralicji.

Canivet Karol Alfred, publicysta i powieściopisarz francuski, ogłosił nadto: „la Ferme des Gohel“ (1890); „Mademoiselle Maréchal“; „Lise Heurtevent“ (1891); „Contes de la mer et des grèves“ (1899); „Enfants de la mer“, „Fils de pêchur“ i „Contes du vieux pilote“ (1893); wreszcie studjum historyczne „les Colonies perdues“ (1884).

Cannizzaro Stan.

Cannizzaro Stanisław, znakomity chemik włoski, † 1910.

Cano Sebastjan, żeglarz hiszpański, pierwszy odbył podróż naokoło świata, zginął 1526 r. podczas drugiej swej podróży do Indji.

Canovas del Castillo Antonio, polityk i historyk. Oprócz wymienionych prac jego, przytoczyć należy „Estudios del reinado de Felipe IV“ (3 tomy 1888 — 90). Por.: Pons „Canovas del Castillo“ (Madryt, 1901).

Canovas del Castillo.

Canrobert Franciszek.

Canrobert Franciszek, Certain, marszałek Francji, ob. gł. dzieło.

Cantoni Karol, filozof włoski, † 1906.

Cantu César, historyk, dyplomata i znakomity uczony włoski, ob. gł. dzieło.

Cantu Ignacy, pisarz włoski, † 1877.

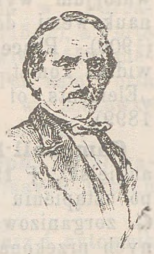

Cantu Cesar.

Canzio Stefan, gienerał, polityk włoski, * 1837, † 1909 r. (ob. Canzio, patrjota włoski). W 1891 na krótko był posłem do parlamentu. Siły swe poświęcił staraniom o podniesienie portu w swoim rodzinnym mieście Gienui.

Canzio Stefan.

Capecelatro di Castropagano Alfonso, kardynał włoski, * 1824. Pochodzi z rodziny neapolitańskiej. Wstąpił do zakonu Oratorjanów, 1878 został wicebibljotekarzem papieskim, 1880 arcybiskupem kapuańskim, 1885 kardynałem. Wydał: „Storia di Santa Caterina e del Papato del suo tempo“ (1856, 1878); „Storia di San Pier Damiano e del suo tempo“ (1863); „la Vita di Giesu Christo“ (1862 i nast.); „Vita di San Filippo Neri“ (1884, 4 wyd.); „la Dotrina cattolica“ (1879); „Newman e la religione cattolica in Inghiltera“ (1859); „Scritti vari, religiosi e sociali“ (1873); „Prose sácre e morali“ (1884).

Capes Bernard, powieściopisarz angielski, * 1854 w Brixton Hill. Dawniej używał pseudonimu *Bevis Cane*. Pierwszy utwór który podpisał własnym nazwiskiem, nosi tytuł „the Mill of Silence“ (1896). Odtąd ogłaszał z rosnącym powodzeniem: „the Lake of Wine“ (1898); „the Aventures of the comte de la Muette“ (1898); „Love like a Gipsy“ (1901); „the Secret in the Hill“ (1903); „the Extraordinary Confessions of Diana Please“ (1905); „a Jay of Italy“ (1905) i wiele innych. Zwięzłość kompozycji i wielki talent realistyczny każą zaliczyć **C.** do pierwszorzędnych, współczesnych pisarzy angielskich.

Capnodis terebrionis, gatunek owadów, rozpowszechnionych na południu Francji, wyrządza poważne szkody drzewom owocowym, zwłaszcza wiśniom i brzoskwiniom. Larwy dziurawią korę drzewa, skutkiem czego wycieka obficie sok i drzewo ginie. Samice składają jaja w sierpniu i wrześniu, larwy przenikają pod korę, gdzie odbywa się dalszy ich rozwój aż do następnego lata.

Caporali Cezar, poeta włoski, * 1531 w Peruggi, † 1601 w Castiglione, autor satyr, peł-

nych głębi myślowej; najważniejszy utwór: „Podróż z Parnasu".

Cappelli Ludwik Aloizy, profesor uniwersytetu Wileńskiego, † 1868. Kształcił się na uniwersytetach włoskich, gdzie otrzymał stopień doktora praw i filozofji. W 1797 został profesorem prawa w Pizie, wkrótce jednak porzucił katedrę. Do Wilna sprowadził **C.** Strojnowski na katedrę prawa cywilnego i kryminalnego 1804. **C.** w wykładach swoich komentował kodeks Napoleona. W r. 1815 objął wykłady prawa kanonicznego. Nauki prawne w Wilnie, zawdzięczają swój rozwój **C.**; należał on do najświetniejszych profesorów uniwersytetu. Oprócz prawa od roku 1808 wykładał język i literaturę włoską, przez lat wiele był dziekanem, 1829 otrzymał emeryturę, ale wykłady prowadził dalej. Po zamknięciu uniwersytetu wykładał historję kościoła i prawo kanoniczne w Akademji duchownej rzymsko-katolickiej w Wilnie 1833—1838. W r. 1838 wyjechał do Włoch. Kierunek liberalny prelekcji **C.** zjednywał mu umysły młodzieży. **C.** zamieszczał różne artykuły, pisane po francusku, w czasopismach wileńskich. W języku polskim wydał artykuły **C.** W. Pietkiewicz, L. Rogalski. Por.: I. Bieliński „Uniwersytet Wileński" (Kraków, 1899—1900, tom III).

Cappiello Leonetto, rysownik włoski, * 1875 w Livorno. W 1898 udał się do Paryża, gdzie zasłynął jako karykaturzysta oryginalny. Wykonał też szereg portretów pastelowych, które pod względem wdzięku, struktury i tonacji równać się mogą z najlepszemi pastelami XVIII wieku.

Capranica Ludwik, margr., poeta i powieściopisarz włoski, * 1821 w Rzymie, autor zajmujących powieści historycznych.

Caprara Jan Chrzciciel, kardynał włoski, * 1733 w Bolonji, † 1810 w Paryżu jako legat Piusa VII we Francji; zawarł konkordat w imieniu papieża z Francją 1801 r., koronował Napoleona na króla włoskiego.

Capuana Luigi, powieściopisarz i krytyk włoski. Wydał nadto: „il Profumo" (1890); „la Sfinge" (1896); „il Barone di Fontane Asciutte" (1897); „il Braccialetto" (1897); l'Isola del Sole" (1898); „Nuove paesane" (1899); „il Decameroncino" (1901); „il Benefattore" (1901); „Parole di donna" (1902) i inne. Należy do szkoły naturalistycznej, zdradza bystrość spostrzegania, styl jasny i zwięzły; cieszy się powodzeniem w kraju i zagranicą, szczególniej we Francji. Ze studjów krytycznych wymienić należy: „Cronache letterarie" (1899).

Capulalpam, miasto w Meksyku (stan Tlaxcala); 10,000 m.

Capuleci, sławny ród gobeliński w Weronie, nieprzejednani wrogowie Montegów; do tych rodzin należeli Romeo i Julja, których smutne losy, opowiedziane przez Masuena i Luigi da Porto, posłużyły Szekspirowi za temat do jego głośnej tragedji: „Romeo i Julja".

Capus Alfred, komedjopisarz francuski, * 1858 r. w Aix-en-Provence, z zawodu inżynier, wcześnie zwrócił się do literatury i dziennikarstwa. Jego romanse: „Qui perd gagne" (1890); „Faux deport" (1891); „Années d'aventures" (1895) nie znalazły wielkiego uznania, za to ogromnym powodzeniem cieszyły się krótkie djalogowane satyry w *Figarze* (od 1893 r.). Na scenie debiutował w 1894 r. wodewilem „Brignol et sa fille", poczym wystawiał: „Rosine" (1897); „la Bourse ou la vie" (1900); „la Veine" (1901); „la Petite fonctionnaire" (1901); „les Deux écoles" (1902), „la Châtelaine" (1902); „le Beau jeune homme" (1903). **C.** stał się najpopularniejszym wodewilistą paryskim; komiczna werwa i zabawna tendencja jego sztuk są wzorem dla innych wodewilistów. W ostatnich czasach wystawił: „Notre jeunesse" (1904, Komedja fr.); „Monsieur Piégois" (1905); „Littental" (1906); „les Passagères" (1906); „les Deux hommes" (1908, Kom. fr.); „l'Oiseau blessé" (1908).

Capus Alfred.

Car Wiktor Emin, pisarz chorwacki, * 1870 w Zrunji w Istrji. Jest sekretarzem stowarzyszenia „Cyryla i Metodego", mieszka w Opatji. Napisał dramat: „Zimsko sunce" i wiele opowiadań w czasopismach *Vijenac* i *Nada*. Prócz tego Macierz chorwacka wydała jego dwa romanse: „Pusto ognjiszte" (1900) i „Usahlo vrelo" (1904).

Cara *(Kara)* **płyn,** roztwór persiarczanu potasu w kwasie siarczanym, zawiera prawdopodobnie kwas nadsiarkowy H_2SO_5, posiada bardzo dużą zdolność utleniania. Utlenia SO_2 na SO_3, sole żelazawe na żelazowe, wydziela z roztworów srebro, miedź, mangan, kobalt, nikiel w postaci wyższych tlenków; z jodku potasu zaś jod, natomiast nie odbarwia roztworu nadmanganianu potasu, nie utlenia kwasu chromowego i tytanowego, jak to robi dwutlenek wodoru.

Carafa de Colobrano, kompozytor włoski, ob. gł. dzieło.

Carafa de Colobrano.

Caramuel Jan Lobkowic, benedyktyn hiszpański, * 1606 r., † 1682; teolog i kazuista, usiłował w swej „Teologji moralnej" wszystkie kwestje teologiczne rozwiązać na zasadach matematyki.

Caran d'Ache Emanuel, właściwie *Poiré*, rysownik francuski, * 1858 w Moskwie, † 1909 w Paryżu. Pochodzenia francuskiego

Caran d'Ache.

(dziadek jego oficer napoleoński osiadł w Rosji i tam się ożenił) osiadł we Francji, służył w armji francuskiej, gdy bracia jego służyli w wojsku rosyjskim. Uczył się u malarza Detaille'a. Postaci **C.** są to sylwety, obwiedzione jedną linją bardzo dokładną i czystą. Ta nadzwyczajna prostota jest wynikiem długich studjów. W rysunku jego zdumiewa pewność rysów, wspaniałe skróty. **C.** stał się wkrótce najpopularniejszym francuskim karykaturzystą o niewyczerpanej werwie i bogactwie fantazji. Pracował w *Tout Paris*, *Caricature*, *Vie Parisienne*, *Chat Noir*, *Figarze*, najwięcej jednak karykatur umieszczał w *Journal'u*. Wydał kilka albumów: „les Courses dans l'antiquité“ (1889); „le Carnet de chèques“ (1892); „les Lundis de **C.**“ (1896); „Cest à prendre ou à laisser“ (1898); „Pages d'histoire“ (1904). Wykonał też ilustracje do kilku książek, a podczas sprawy Dreyfusa redagował do spółki z Foraine'm pismo satyryczne *Post* w duchu nacjonalistycznym.

Caravaggio Michał Anioł.

Caranus, jeden z Heraklidów, legiendowy twórca królestwa Macedońskiego.

Caravaggio Michał Anioł, znakomity malarz włoski, ob. gł. dzieło.

Carcassonne stolica francuskiego departamentu Aude, ob. gł. dzieło.

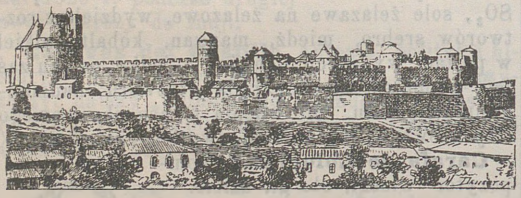

Carcassone (starożytna twierdza).

Carchemish, miasto w Syrji starożytnej nad Eufratem, pamiętne zwycięstwem Nabuchodonozora, króla babilońskiego nad faraonem egipskim Nechaonem II w 605 r. przed Chrystusem.

Cardiff, miasto portowe w południowej Walji, 183,823 mieszkańców (1906), otrzymało 1907 r. nowe doki królowej Aleksandry kosztem 2,000,000 funt. szter. Wartość wywiezionego węgla i koksu za granicę wyniosła 1906 r.: 10·6 mil. funt. szterl. wobec ogółu wywozu 11,210.664 funt. szterlingów.

Carducci Giosue.

Carducci Giosuè, poeta i krytyk włoski, † 1907 r. Opuścił katedrę w Bolonji 1904 r. otrzymał nagrodę Nobla 1906. W życiu politycznym brał dość czynny udział, z początku występował jako gorący republikanin, czemu dał wyraz w utworze „Ça i ra“, następnie jednak pogodził się z monarchją i wyśpiewał „Canto alla regina d'Italia“. W r. 1877 był wybrany na posła do parlamentu, 1890 r. został senatorem Włoch. W poezji **C.** wypowiedział wojnę słodko ckliwemu sentymentalizmowi i formie banalnej, pragnął odżycia poezji klasycznej, żądał myśli męskiej, filozoficznej, był klasykiem w liryce, ale nie ślepym naśladowcą starożytnych. W utworach jego przebija często smutek. Wpływy Heinego i Huga uwydatniają się w „Decennalia“ (1871), w „Giambi ed epodi“ (1882). We wcześniejszym jeszcze „Inno a Satana“ (1863) widać naśladownictwo Baudelairea. W „Rime nuove“ (1887) **C.** osięgnął doskonałość formy rymowanej i najwyższy stopień natchnienia. Opisy przyrody walczą tam o lepsze z odtwarzanemi momentami historycznymi: „Odi barbare“ (1877), „Nuove odi barbare“ (1883) i „Terze odi barbare“ (1887) są próbami powołania na nowo do życia strof ody Horacego. Znamionuje je nieniezwykła harmonja i muzykalność, głęboka myśl filozoficzna i ogromna plastyka, zarzucić jednak można szczególniej ostatnim odom przeładowanie żywiołem mitologicznym. Genjalny płomienny poeta potrafił przedzierzgać się w żmudnego pracownika naukowego, ogłaszał studja, rozprawy i komentarze. Wydał: „Studjum o Petrarce“ (1876); „Pisma Guerrazego“ (1882); „G. Garibaldi, versi e prose“ (1882); „Confessioni e battaglie“ (1882 — 84); „Conversazioni critiche“ (1884); „Vite e ritratti“ (1885); „il Libro delle prefazioni“ (1888); „Storia del Giorno di G. Parini“ (1892); „Studi tu G. Parini“ (1903); „Sullo svolgimento dell'Ode in Italia“ (1902); „I primi crepuscoli della lirica moderna in Italia“ (1903). Zbiorowe wydanie dzieł **C.** „Opere **C.**“ (Bologne, 1889 i następne); Zbiór poezji: „Poesie di G. **C.**“ (1850 — 1900, II wyd. 1902); „Prose di G. **C.** 1859 — 1903“ (Turyn, 1908); „Antica lirica italiana: canzonette, canzoni, sonetti dei secoli XIII—XV“ (Florencja, 1907). Por.: Chiarini G. C. „Impressioni e ricordi“ (Bolognia, 1901); Checchia „Poeti, prosatori e filosofi“ (Ca-

serta, 1900); Salveraglio „Saggio di bibliografia carducciana“ (Rivista italiana, t. 4, 1901); Chiarini „Memorie della vita di Giosuè **C.**“ (Florencja, 2 wyd., 1907). W polskim języku mamy „Odi barbara“ w przekładzie Miriama i nieco drobnych utworów.

Carduchi albo *Carducho* Bartłomiej, malarz włoski, * 1560 we Florencji, † 1608 w Prado, koło Madrytu. Jest autorem wspaniałych fresków w Escurialu. Brat jego i uczeń *Wincenty* **C.**, * 1578 w Florencji, † 1638 w Madrycie wykonał dekoracje w Prado według rysunków Bartłomieja.

Carey Henryk, kompozytor angielski, * 1690, † 1743 w Londynie, syn naturalny Jerzego Savile, markiza Halifax; ulubiony autor ballad w stylu ludowym; zbiór 100 ballad, wydany między 1737—40, wyszedł pod tytułem „The musical century“; pisał również operety i ludowe opery. Jest uważanym (według Chrysandra) za autora hymnu „God save the King“.

Carey Rosa, pisarka angielska, * 1840 w Londynie. W poczytnych swych romansach maluje rodzinne życie angielskie, walkę jednostek szlachetnych z przeciwnościami życia i ostateczne ich zwycięstwo. Ważniejsze z nich: „Herb of Grace“ (1901); „a Passage perilous“ (1903); „At the Moorings“ (1904); „the Household of Peter“ (1905) i t. d.

Carl-Rosa Marjusz, pejzażysta francuski, * 1855 w Loudun. Ważniejsze prace: „Rzeka“ (1897); „Mglisty dzień nad Sekwaną“ (1900); „Poranek jesienny nad Sekwaną“ (1906).

Carles Jan Antoni, rzeźbiarz francuski, * 1851 w Gimont, kształcił się w Paryskiej szkole sztuk pięknych od 1876. Zaczął wystawiać w Salonie od 1878 r. Prace jego odznaczają się wielką gracją i wykończeniem technicznym, celuja przedewszystkim w oddawaniu harmonji kształtów kobiecych. Na wystawach otrzymał wiele nagród (grand prix) i medali. Ważniejsze prace: „Zmarły Abel“ (1881, muzeum luksemburskie); „Młodość“ (1887, tamże); „Juno“ (1900); „Powrót z polowania“ (1906). Wykonał też kilka świetnych popiersi i pomnik dla majora Heriota.

Carles Jan Antoni

Carlin Gaston, dyplomata szwajcarski, * 1859, wstąpił do służby dyplomatycznej 1882 jako attaché poselstwa w Rzymie, 1884—91 był sekretarzem i radcą poselstwa w Wiedniu, 1891—1892 sekretarzem politycznego departamentu w Bernie, 1895—1902 posłem w Rzymie; po zerwaniu stosunków dyplomatycznych przez Włochy z Szwajcarją, przeniesiony został do Londynu.

Carlos I Ferdynand Ludwik Marja Franciszek Assise, król portugalski, * 1863 r. w Lizbonie, † 1908 tamże. Najstarszy syn króla Ludwika I i Marji Pia, wstąpił na tron w 1889 r. W trzy lata później poślubił ks. Amelję Marję Bourbon, córkę ks. Paryża. Na początku panowania starał się załagodzić zatarg Portugalji z Anglją, wynikły z powodu Afryki wschodniej. Portugalja musiała ustąpić, co wywołało oburzenie opinji publicznej i demonstracje republikańskie, które były stłumione w sposób okrutny. Wybory w 1893 r. przyniosły zwycięstwo rządowi. Odtąd **C.** rządził zgodnie z konstytucją, podtrzymywał dobre stosunki z państwami i dbał o usunięcie trudności finansowych, jakie zastał na początku swego panowania. **C.** był zamiłowanym myśliwym, ogromnie towarzyski i prosty w obejściu, lubił podróżować, często bywał w Paryżu, gdzie chętnie przebywał w wyższym towarzystwie lub gronie artystów. Do ostatnich ciągnęło go zamiłowanie do malarstwa, które uprawiał z powodzeniem. Szczególnie pastele i akwarele króla zdradzały niepośledni talent. Na wystawie powszechnej 1900 r. w Paryżu był jego wielki pastel: „Wyciąganie sieci“, nagrodzony srebrnym medalem. Z innych prac malarskich **C-a** wymienić należy: „Wojownik afrykański“, „Ulica w Lizbonie“, „Na brzegu morza“, „Karta Christmasa“ i t. d. Obrazy swoje znaczył jako Karol Braganza i wystawiał je w Salonie paryskim, gdzie dwa razy otrzymał nagrody. Stosunki polityczne w Portugalji pogarszały się stale, szczególnie od kwietnia 1907, kiedy została zaprowadzona dyktatura ministra João Franca, przywódcy partji odrodzenia. Premier nie mogąc uzyskać od Izby zatwierdzenia budżetu i skłonić zwolenników Castra (ob.) do wstąpienia do ministerjum, zamknął sesję parlamentu. Jednocześnie zawiesił gwarancje konstytucyjne i zwrócił represje przeciwko swoim przeciwnikom politycznym: zamykanie pism, aresztowanie wodzów partji republikańskiej i t. d. wzbudziły przeciwko niemu powszechną nienawiść. Król **C.**, który do tej pory zachował bezstronny stosunek wobec dwuch głównych partji politycznych, postępowców i odrodzicieli, teraz usilnie popierał Franca przeciwko parlamentowi i opinji publicznej. Naraził przez to swą powagę i stracił dotychczasową popularność. Dnia 1 lutego 1908 r. król wracał z rodziną z Villa Viçosa. Od przystani jechał powozem,

Carlos I.

w którym prócz króla siedziała królowa i dwaj synowie, następca tronu i don Manuel. Na rogu ulic Handlowej i Arsenałowej padły strzały, król i następca tronu zostali zabici, a don Manuel lekko ranny. Uroczysty pogrzeb obydwuch odbył się 8 lutego. Głównym sprawcą zamachu był nauczyciel prywatny Manuel dos Reis da Silwa Buiça, on strzelał do następcy tronu i był na miejscu zabity przez oficera. Dwaj jego wspólnicy Alfred Ludwik da Costa i Joao Sabino zginęli w walce, jaka się wywiązała między niemi a policją. Władza królewska przeszła w ręce infanta Manuela. Z małżeństwa z Amelją Orleańską (1886) **C.** miał tylko dwuch synów Ludwika Filipa ks. Braganza, * 1887 w Lizbonie, który wraz z nim zginął, i Manuela, ks. Beja, * 1889 w Lizbonie, obecnego króla portugalskiego.

Don Carlos Marja.

Carlos. Don Carlos Marja de los Dolores Juan Isidor Francisco Quirino Antonio Miguel Gabrjel Rafael de Bourbon, pretendent do tronu hiszpańskiego, † 1909 r. w Varese. Pod koniec życia osiadł w Wenecji w pałacu Loredan. Liczba zwolenników jego w ostatnich czasach zmalała. Był żonaty dwa razy: z ks. Małgorzatą parmską, a po jej śmierci w 1894 z ks. Marją Rohan. Po śmierci **C-a** jego tytuły i pretensje do tronu przeszły na syna z pierwszego małżeństwa, Jayme'a de Bourbon, * 1870, oficera armji rosyjskiej, mieszkającego w Warszawie.

Carlson Karol Fryderyk, historyk szwedzki, * 1854 w Sztokholmie, od 1890 profesor w uniwersytecie w Göteborgu. W 1896 powołany został do parlamentu. Ogłasza liczne prace z historji Szwecji i wydał listy Karola XII (1893).

Carman Bliss, dziennikarz i poeta angielski, * 1861 w Fredericktown. Jest redaktorem *Independant* w New-Yorku. Ogłasza poezje i powieści. Główniejsze utwory: „a Winter Holiday“ (1899); „Last Songs from Vagabondia“ (1900); „Christmas Eve at St. Kavin's“ (1901); dwie serje pieśni i poematów lirycznych p. t. „Pipes of Pan“ (1902—03).

Carmignano, miasto we Włoszech (Toskanja, prow. Florencji); 10,900 m., posiada winnice.

Carnegie Andrew, przemysłowiec i filantrop amerykański, 1909 r. utworzył fundację swego imienia we Francji z kapitałem 5 mil. franków. Fundacja **C.** ma wypłacać nagrody za czyny heroizmu społecznego, dokonane na terytorjum Francji. Fundacją zarządza komisja z 34 członków. **C.** napisał: „Tryumf demokracji albo Ameryka od 50 lat“ (1886); „Państwo interesów“ (1903); „A. B. C. pieniądza“ (1904); „Wielka Brytanja w opinji amerykanina“ (1905),

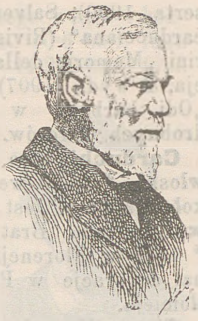

Carnegie Andrew.

Carniferrin, sól żelazowa kwasu fosforowo-mięsnego, otrzymywanego z ekstraktu mięsnego; brunatno-żółty proszek, zawiera 30% żelaza, przyjmuje się wewnątrz w opłatkach; jako preparat żelazowy łatwo przyswajany bywa przez organizm.

Carnotyt, minerał barwy żółtej, konsystencji piasku, zwykle występuje z kwarcem, lazurem miedzianym, malachitem w wydrążeniach piaskowca jurajskiego w Montrose, Colorado, z roscoelitem wpryśnięty w szary piaskowiec w San Miquel, Colorado; w Rio Blanco znów jako skorupa otacza stwardniałe drzewo, a w Coal Creek impregnuje niejako drzewo kopalne. **C.** załamuje podwójnie światło, prawdopodobnie należy do układu heksagonalnego. Ze składu chemicznego można go uważać za wodny wanadan uranylopotasu, mniej więcej odpowiada wzorowi $2UO_3 V_2O_5 K_2O 3H_2O$, czyli zawiera 59 — 61% tlenku uranu, 20 — 21% kwasu wanadowego, 4·3 — 8% tlenku potasu, 5 — 10% wody, nadto 2—5% wapna, 1—3·6% barytu i ciała promieniotwórcze; być może, że **C.** jest mieszaniną różnych minerałów. Promieniotwórczość jego nie ustępuje prawie rudom uranowym. Ponieważ w Colorado jest dość rozpowszechniony, aczkolwiek zwykle w niewielkich ilościach, zaczęto eksploatować go do pszyrządzania preparatów promieniotwórczych. W r. 1903/4 przerobiono 140 tonn rudy carnotytu. O istnieniu minerału pod ziemią przekonać się można za pomocą elektroskopu; promieniotwórczość minerału udziela się atmosferze, wodzie i wywołuje zmiany w elektroskopie.

Caro Jakób, historyk niemiecki, piszący o Polsce, † 1904 w Wrocławiu, * 1835, a nie jak mylnie podano w gł. dziele; ogłosił nadto: „Vorträge und Essays (Gotha, 1906, 21 t.).

Caro Leopold, prawnik galicyjski, ogłosił: „Projekt ustawy przeciw opilstwu“ (1903); „Catalogus universi cleri archidiaecesis Leopoliensis“ (1903); „Catalogus provinciae Galicianae Societatis Jesu“ (1903); „Kwestja obecnego u nas bojkotu“ (1908).

Carolus Duran, malarz francuski, został 1904 r. profesorem Ak. sztuk pięknych w Paryżu, 1905 r. dyrektorem Ak. francuskiej w Rzymie.

Carpenter Edward, poeta i literat angielski, * 1844 w Brighton, studjował w Cambridge

zakładał uniwersytety ludowe. Od 1883 przebywa we własnej małej posiadłości, gdzie zajmuje się ogrodnictwem, wyrobem sandałów i uprawia literaturę; bierze też udział o ruchu socjalistycznym. W 1890 odbył podróż do Indji południowych i na Ceylon. Ogłosił: „Towards democracy"; „Englands' ideal"; „Civilisation, its cause and cure"; „Love's coming to age"; „Angel's wings"; „Adam's Peak to Elephanta"; „Jo läus: au ant holagy of friendship"; „Who shall command the heart"; „The art of creation".

Carpentier Juljusz Adrjan.

Carpentier Juljusz Adrjan, inżynier francuski, * 1851 r. Pracował naprzód w zakładach manufaktury rządowej, następnie na drogach żelaznych, gdzie rozpoczął karjerę swą od prostego robotnika. Po śmierci Ruhmkorffa 1877 objął jego warsztat elektryczny i pierwszy zaczął budować przyrządy, potrzebne do mierzenia wielkości elektrycznych. Poczynił udoskonalenia w telegrafie, nadto zajmował się wynalazkami i w innych dziedzinach; zbudował melograf, melotrop, przyrządy dla utrwalania improwizacji muzykalnych, aparaty optyczne, jak fokometr, fokugrad. W 1897 r. **C.** został członkiem biura pomiarów geograficznych, 1907 r. członkiem Akademji.

Carrel Mikołaj Armand.

Carrel Mikołaj Armand, publicysta francuski i przywódca partji republikańskiej, ob. gł. dzieło.

Carrère Jan, poeta i publicysta francuski, * 1867 w Agen, brał czynny udział w życiu studenckim, później miewał konferencje o Mstralu, następnie udał się do kraju Basków, gdzie propagował decentralizm, wreszcie pojechał do Transwalu jako korespondent z pola bitwy. Stamtąd przywiózł dwie książki, ujmujące stylem i treścią: „la Guérre du Transvaal" (1901): „le Pays de l'or rouge" (1903). Jako poeta wyróżnił się utworami: „Ce qui, renaît toujours" (1891) i „Premiers poésies" (1893), które odznaczają się bogatym kolorytem, harmonijną prostotą i wielką szczerością.

Carrière Eugienjusz, znany malarz francuski, † 1906 w Paryżu. Stworzył własny rodzaj malarstwa, wynikający z dążenia, aby okazać nie pozory przedmiotów, lecz ich duszę i polegający na używaniu barw szarej i brunatnej w rozmaitych odcieniach, które chwiłami tylko były rozjaśniane przez tony złote i czerwone; w ten sposób przedmioty ukazywały się jakby przez mgłę lub zakopcone szkła. Największy efekt tego malarstwa osiągnął w portretach i scenach (m. i. z życia swej rodziny), jak: „Miłość macierzyńska"; „Szkolne prace"; „Chrystus na krzyżu"; „Teatr ludowy" i w portretach: Daudeta, Rocheforta, Rodina i Verlaine'a. Na wystawie powszechnej 1900 r. wystąpił z portretami litografowanemi, w których okazał się świetnym litografem, otrzymał za nie najwyższą nagrodę (grand prix). Por. jego „Ecrits et lettres choisies" (1901); Séailles „Eugène C., l'homme et l'artiste" (1901); Geffroy „L'oeuvre d'Eugène C." (1902); Morice „Eugène C." (1906); C. Faure „Eugène C., peintre et lithographe" (1908).

Carrière Eugien.

Carriès Jan, rzeźbiarz i ceramista i francuski, * 1855 w Lyonie, † 1894 w Paryżu. Był pierwszym z francuskich plastyków, który roboty ceramiczne wykonywał na sposób japoński. Oddawał pierwszeństwo płynnej glazurze o łamanych, matowych, ale ciepłych i soczystych tonach. Prócz naczyń tworzył dzieła plastyczne. Por. Arsène Aleksander „Jean C., imagier et potier" (1895); Bormann „Moderne Keramik" (1902).

Carrington Karol, Robert Wynn, hrabia, polityk angielski, * 1843, członek stronnictwa liberalnego, 1865 członek Izby gmin, 1885—90 gubernator Nowopołudniowej Walji, 1895 otrzymał tytuł hrabiego, 1905 został ministrem rolnictwa w gabinecie Campbell-Bannermana.

Cartier Jakób.

Carru, miaste we Włoszech (Piemont, prow. Cani); 24,000 m.

Cartier Jakób, żeglarz francuski, ob. gł. dzieło.

Carus Wiktor Juljusz, zoolog niemiecki; † 1903.

Caruso Henryk, słynny śpiewak włoski, tenor bohaterski, * 1874 roku w Neapolu, uczeń Lampertiego i Concona; karjerę swą rozpoczął w r. 1896 w Neapolu, następnie w Medyolanie (Scala), powodzenie, jakiego doznał w podróżach artystycznych w Rosji i Ameryce, potym we Francji, Anglji i Niemczech uczyniły go wszechświatową (i bardzo drogo opłacaną) sławą. **C.** jest również zdolnym karykaturzystą.

Caruso Henryk.

Carvalho Leon (właściwie Carvaille), dyrektor opery w Paryżu, * 1825, † 1897 w Paryżu; początkowo był śpiewakiem operowym, w r. 1869 został dyrektorem opery Lirycznej, a w 1876 objął kierownictwo opery Komicznej w Paryżu, której poziom bardzo podniósł. Karolina, żona jego była słynną śpiewaczką, * 1827, † 1895, występowała głównie na scenach francuskich i kolejno w operze Komicznej i w Wielkiej operze.

Carverley, miasto w Anglji (hrabstwo York, prow. Avie), 42,000 m., z bardzo rozwiniętym przemysłem przędzalniczym i metalurgicznym.

Casa Romuli. Podług dyplomu wojskowego, znalezionego 1906 nad Renem, w Rzymie były dwie chaty Romulusa; jedna w południowo-zachodnim kącie Palatynu, zamknięta w świątyni Romulusa, miała istnieć jeszcze w czasach cesarza Konstantyna II, druga na Kapitolu obok *Curia Calabra.*

Casablanca, miasto portowe w północno-zachodnim Marokku, 25000 m. Po zamordowaniu 8 europejczyków przez tubylców zostało zbombardowane i zajęte przez wojska francuskie 1907; aresztowanie zbiegów z legionu cudzoziemskiego, szukających pomocy w konsulacie niemieckim, doprowadziło do konfliktu dyplomatycznego między Francją i Niemcami, sprawa oddana została sądowi rozjemczemu w Hadze 1908. Por. Bourdon „Les journées de C." (Paryż 1906).

Casals Pablo, wjolonczelista, * 1876 w Vendrell (Katalonja), uczeń Garcii i Rosoredy w Barcelonie; jeden z największych wszechświatowych współczesnych wirtuozów wjolonczelistów. W Warszawie dał się słyszeć po raz pierwszy w r. 1910 z ogromnym powodzeniem. Z szczególnym zamiłowaniem wykonuje utwory klasyczne (sonaty Bacha na wjolonczelę solo); jest również cenionym kompozytorem.

Casana Severino, baron, polityk włoski, * 1842. Z wykształcenia inżynier, budował 1864—1869 koleje na południu Włoch, w Lombardji; był profesorem w politechnice w Turynie 1869—81. Wybrany do Izby deputowanych 1886, należał do prawicy centrum, 1898 został merem Turynu i senatorem, 1907 ministrem wojny w gabinecie Giollottiego.

Cascara Sagrada, kora rośliny *Rhamnus Purshiana;* jest to krzew, rosnący na zachodnim wybrzeżu Ameryki. **C. s.** pobudza działalność żołądka i kiszek, stosuje się jako środek przeczyszczający, szczególnie jako wino *Sagrada.*

Cascina, miasto we Włoszech (prow. Pizy), nad rzeką Arno; 21,000 m. Tkactwo, garncarstwo.

Casilinum, w starożytności miasto w Kampanji nad rzeką Volturno, gdzie droga Appia przechodzi przez rzekę. Miasto po klęskach, jakich doznało w wojnie punickiej, nie mogło odzyskać dawnej świetności; za czasów Pliniusza już było w ruinach. W 856 po Chrystusie na ruinach tych powstała dzisiejsza Capua.

Casimir-Perier Jan, prezydent rzeczypospolitej Francuskiej, † 1907 w Paryżu; po złożeniu urzędu prezydenta, usunął się od życia politycznego, złożył mandat poselski, w 1899 r. odmówił Waldeckowi-Rousseau przyjęcia teki ministra wojny. Całkowicie poświęcił się sprawom filantropijnym, spółdzielczym i prowadzeniu własnych, olbrzymich interesów.

Cassagnac Paweł, polityk francuski, † 1904 w Saint-Vuâtre. Ukazał się zbiór jego dzieł „Oeuvres" (1905, 8 t.).

Cassat Mary, malarka amerykańska, * 1845 w Pittsburgu. Kształciła się w Filadelfji i w Paryżu. Ostrość rysunku jej obrazów olejnych znika w pastelach, które odznaczają się rozmachem i delikatnemi odcieniami kolorystycznemi. Ważniejsze z nich: „Scena hiszpańska" (1873); „Niańka z dzieckiem" 1878); „Młoda kobieta obierająca owoce" (1892); „Toaleta" (1893). Jest też autorką 10 kolorowych sztychów p. t.: „Macierzyństwo". oraz akwafort, na których znać wpływy Japończyków.

Cassel Dawid, historyk żydowski, † 1893.

Cassel Paweł Stefan Zelig, teolog protestancki niemiecki, † 1892.

Cassino, miasto we Włoszech, w prow. Caserty nad rzeką Rapido; 12,000 m.; w pobliżu **C.** znajduje się słynny klasztor Monte-Cassino.

Cassius Andrzej, lekarz i chemik niemiecki, * około 1640, wynalazł preparat, zwany purpurą Cassiusa; preparat ten składa się prawdopodobnie z niezwykle rozdrobnionego złota i hidrożelu kwasu cynowego.

Castalion vel Castellian Sebastjan, teolog i humanista francuski, * 1515, † 1563. Uczony, tłumacz biblji na francuski język, zwolennik tolerencji. Ogłosił „Dialogues sacrès".

Castberg Jan, prawnik i polityk norweski, * 1862. Działalność swoją rozpoczął jako obrońca prawny 1888, następnie 1906 został sędzią ziemskim. W polityce należy do stronnictwa radykalnego, od 1900 jest członkiem storthingu, po rewolucji 1905 domagał się zaprowadzenia rzeczypospolitej, występował przeciw porozumieniu karlstadzkiemu z Szwecją i wyborowi na króla księcia duńskiego Karola; r. 1908 jednak przyjął tekę ministra sprawiedliwości w radykalnym gabinecie Knudsena. Z publikacji politycznych należy wymienić: „om Begivenhederne" (Chrystjanja 1905 i 1906).

Castel Durante, od r. 1635 Urbania, miejscowość niedaleko od Urbina, słynna z wyrobów majolikowych XVI wieku, szczególniej znakomite były ornamentacje „a trofei", „a cerquate". Mistrzem malarstwa ornamentacyjnego był Nicolo Pelliparo, który 1528 osiadł w Urbinie i stąd zwany był Nicolo da Urbino. Por. Falke, „Majolika" (1907).

Castelfranco-Veneto, miasto we Włoszech (pow. Trevise) nad rzeką Musone; 12,000 m.

Castelli, niewielkie miasto w Abruzzach, centrum sztuki majolikowej XVII i XVIII w. Wyroby tej sztuki odznaczają się jasnym, bladym tonem barwy, i scenami mitologicznemii religijnemi podług szkoły bolońskiej, nadto pejzażemi z ruinami starożytnemi. Por. Falke „Majolika“ (1907).

Castellina marmur, właściwie alabaster z miejscowości Castellina Marittima, w prowincji pizańskiej, odznacza się czystą białą barwą i przezroczystością; łamią go w bloki 300—500, rzadko 1000 kgr. wagi; używa się na słupki, piedestały.

Castelnau de Curières Leoncjusz, polityk francuski, * 1845 w Saint-Affrique, † 1909 w Paryżu. Po skończeniu prawa, wstąpił do sądownictwa 1867, ale z powodu jaskrawych przekonań konserwatywnych. musiał się usunąć i zajął się adwokaturą (1887) w Nimès. W 1902 został posłem parlamentu. Z talentem krasomówczym zwalczał politykę Combesa (oddzielenie kościoła od państwa). Pracował też nad historją i historją prawa francuskiego, ogłosił: „l'Ancien régime et la bourgeoisie“; „les Libertés pnbliques et l'ancienne monarchie“; „les Livres de raison d'une famillle noble de l'an 1200 jusqu'en 1789“ i t. d.

Castelnuovo Enrico, romansopisarz włoski. Wydał nadto: „Troppo amata“ (1891); Onorevole Paolo Leonforte (1894); „il Fallo di una donna onesta“ (1897); „Iconiugi Varedo (1899); „Nozze d'oro“ (1903); krótkIe opowiadania „Prima di partire“ (1890); „In balia del vento“ (1893); „Natalia“ (1897); „il Ritorno dell'Avetusa“ (1901); „Margherita“ (1904). Utwory **C.**, szczególniej krótkie nowele, odznaczają się dyskrecją w malowaniu uczuć, dobrą obserwacją życia, formą łatwą i staranną.

Castra Vetera, za Augusta wzniesiona w *Germania Inferior* twierdza rzymska, na górze książęcej w kierunku południowo wschodnim od Xanten; w r. 1905 odsłonięta została północna część.

Castro Cipriano.

Castro Cipriano, polityk wenezuelski, * 1858 r. (ob. Suplement I). Gienerał i prezydent w Wenezueli, 1904 pełnił władzę dyktatora; zmuszony został do ustąpienia ze swego stanowiska w 1908 r.

Castro Eugienjusz, poeta portugalski, * 1869, w Coimbra, kształcił się w Lizbonie, jest profesorem szkoły technicznej w Coimbra; członkiem królewskiej Akademji w Lizbonie. podróżował wiele po Hiszpanji, Francji, i Belgji, **C.** stoi na czele modernistycznej literatury portugalskiej, ogłosił szereg cennych utworów poetyckich: d'Crysta lsiçôes da Morte“ (1884); „Cançôes „Abril“ (1884); „Jesus de Nazarett“ (1885); „Per umbram“ (1887); „Horaz tristes“ (1887); „Oaristos“ (1890): „Horas“ (1891); „Sylva“ (1894); „Interlunio“ (1894); „Tiresias“ (1895); „Sagramor“ (1895); „Salomé e outros poemas“ (1896); „A nereide de Harlem“ 1896); „O rei Galaor“ (1897); „Saudadés do Ceo“ (1899); „Constance“ (1900); „Depois da ceifa“ (1901); „A sombra doquadrante“ (1906); „Oannel de Polycrates“ (1907); „A fonto do Satyro“ (1908). Wybór pojezji („Poesias escolhidas“) ukazał się w 1902 r. w Paryżu. W prozie wydał: „Belkiss“ (1894) i „O melhor retrato de João de Deus“ (1906).

Castro Jan, podróżnik i uczony portugalski; * 1500, † 1548. Był wicekrólem Indji, odznaczał się wielką szlachetnością obok wielkiej odwagi, jaką okazał w wielu walkach z Hindusami, umarł na rękach świętego Franciszka Ksawerego.

Castro Pereira Corte Real Josè Luciano, polityk portugalski, * 1834. Wybrany do Kortezów 1854, należał z początku do konserwatystów, następnie przeszedł do obozu postępowego. W 1863 dyrektor zarządu dóbr państwowych, 1869 minister sprawiedliwości. od r. 1889 wielokrotnie prezes ministrów. Z João Franco podjął dzieło reformy politycznej 1906/1907, z chwilą zaprowadzenia dyktatury stał się zaciętym przeciwnikiem Franca. Jako wódz postępowców po zamachu 1908 ofiarował swe usługi ministerjum Ferreiry.

Castro-Urdiales, miasto w Hiszpanji (prow. Santander), mały port nad zatoką Gaskońską; 10,000 m.; kopalnie i odlewnie żelaza.

Castua, miasto w Austro-Węgrzech (Istrja), w głębi zatoki Quarnero, nad Adrjatykiem; 17,000 m. Wino, oliwa, owoce.

Catacaos, miasto w Peru nad zatoką Puira, 30,000 mieszkańców, posiada fabryki kapeluszy panamskich; do 15,000 robotników i robotnic zajętych jest tkaniem *paja toquila* (słomy na kapelusze).

Catania, miasto główne włoskiej prowincji tejże nazwy, port handlowy, 149,295 m. (1901). Ruch okrętów 1905: przybiło 3,246 z ładunkiem 1,655,030 tonn, wypłynęło—3254 z ładunkiem 1,659,813 tonn.

Catat Ludwik Dominik, podróżnik francuski; * 1859. Odbył z Maistrem i Foucartem wyprawę naukową do Madagaskaru, zwiedził Imerinę, Tamatawę, przeciął wyspę do Majungi i dotarł przez doliny do Tananariwy, skąd rozpoczął podróż. Następnie dotarł do Fianorantsoi, zwiedził kraje Barasów i Antanosych, Fort-Dauphin, wrócił do Fianarantsoi, a przez kraj Antaisaków do Tananariwy i Tamatawy. Po-

dróż swą opisał w „Voyage à Madagascar“ (1893).

Caters Ludwik Piotr, bar., pisarz francuski, * 1856 w Maisons-Laffitte. Ogłosił powieści: „Passionette“, „Confession d'une femme de monde“, „Revanche d'amour“; „De baisers en baisers“, l'Amour d'aimer“, „Pirates de Venise“. Napisał też szereg artykułów o koniu i o sprawach związanych z nim, jak; „Tory wyścigowe XIX wieku“.

Cathelinau Jakób

Cathelinau Jakób, generał Wandejczyków, ob. gł. dzieło.

Cathrein Wiktor, filozof katolicki i polityk socjalny szwajcarski. Wydał nadto: „Moralphilosophie“ (IV wyd., 1904); „Philosophia moralis in usum scholarum“ (1905, V wyd.); „Religion Moral, oder gibt es eine Moral ohne Gott“ (II wyd., 1904); „Die katholische Moral in ihren Voraussetzungen und Grundlinien“ (1907). W polskim języku istnieje w wolnym przekładzie W. Gostomskiego „Filozofja moralna“ (Warszawa, 1904); „Socjalizm, badanie jego podstaw i możliwość“ (przekład W. Gostomskiego, 1908).

Catinat Mikołaj.

Catinat Mikołaj, marszałek francuski, ob. gł. dzieło.

Catingass, nazwa nadawana w krajach podzwrotnikowych, szczególniej w Brazylji lasom, których drzewa tracą liście w porze bezdeszczowej.

Cato Diomedes, lutnista i kompozytor, * około 1570 r. w Wenecji, przez podskarbiego ziem pruskich, Stanisława Kostkę, za młodu do Polski sprowadzony, pozostał u nas aż do swej śmierci. Oprócz licznych utworów w zagranicznych tabulaturach na lutnię *(Choreae polonicae,* u Besarda, 1603) pozostały po nim hymny i pieśni do słów Grochowskiego: „Pieśń o św. Stanisławie“, „Witaj gwiazdo morska“ etc.

Cauer Paweł, filolog niemiecki, * 1854 r. w Wrocławiu, profesor w Kilonji, ogłosił: „De dialecto Attica vetustiore“, „Delectus inscriptionum Graecarum propter di alectum memorabilium“ (1883); „Gramatica militans“ (1898). Dokonał najlepszego w świecie wydania „Odyssei Homera“.

Caulaincourt Armand Ludwik

Caulaincourt Armand Ludwik, marszałek francuski, ob. gł. dzieło.

Caumont Arcisse, archeolog francuski, * 1802, † 1873 (ob. Caument t. III).

Caupour, miasto w Indjach angielskich nad Gangesem; 15,000 m.

Cauvain Henryk, powieściopisarz francuski, † 1899 w Lozannie.

Cauwein Madison Juljusz, poeta i literat amerykański, * 1865 w Louisville. Ogłosił kilka tomów poezji, opiewających miłość i naturę. Ważniejsze: „Blooms of the Berry“ (1887); „Poems of nature and love“ (1893); „Weeds by the wall“ (1901); „a Voice on the wind“ (1902); „Kentucky poems“, z przedmową Gosse'a (1902); „the Vale of Tempe“ (1905) i t. d.

Cavaignac Godefroy, polityk francuski, † 1905 na zamku Ourne, w pobliżu Flée. W r. 1899 należał do założycieli ligi *Patrie française,* a w Izbie przewodniczył parlamentarnej grupie nacjonalistów. Czując, że jego karjera polityczna jest skończona, złożył oświadczenie, że nie będzie kandydował na wyborach 1905 r. Por.: Arnoulin „l'Action clericale en France. Les **C.** devant l'histoire“ (1905).

Cavaillé-Col Arystydes, organmistrz francuski, * 1811 w Montpellier, † 1899 w Paryżu; pochodził z rodziny dawnych organmistrzów, a we Francji zasłynął przy konkurencyjnej budowie organów w kościele św. Djonizego; budował następnie organy w kościołach św. Magdaleny i św. Sulpicjusza oraz wiele zagranicą. Poczynił dużo ulepszeń w dawnych systemach; obecnym właścicielem słynnej jego firmy jest Karol Mutin.

Cavalli Franciszek (właściwie *Calleti - Bruni),* kompozytor włoski, * 1599 w Crema, † 1676 w Wenecji. Był początkowo śpiewakiem, następnie organistą i dyrektorem chóru w kościele św. Marka w Wenecji. Wsławił się zwłaszcza jako kompozytor oper i uważanym był za godnego następcę Monteverdiego; prócz oper pozostawił dużo utworów kościelnych.

Cavallo Tyberjusz, fizyk włoski, * 1749, † 1809. Wynalazł mikrometr i elektrometr.

Cavendish Henryk, fizyk i chemik angielski. Jego „Electrikal researches“ (1771 — 1781) wydał 1879 w Cambridge Clark Maxwell.

Caventou Józef Bienaimé, farmaceuta francuski, ob. Caventon, jak mylnie podano w t. III.

Cavvadias Panagiotis, archeolog grecki, * 1852 w Kefalonji. Studja archeologiczne odbył w Atenach, Paryżu, Monachjum i Berlinie; został dyrektorem starożytności i muzeów w Grecji i profesorem uniwersytetu w Atenach. W tym charakterze kierował wykopaliskami w całej Grecji. W l. 1881 — 82 zwrócił uwagę świata uczonego pięknemi wykopaliskami w Epidaurosie: świątynia Asklepiosa, Tholos i teatr Polykteta, propileje, gimnazjum i stadion, wiele portyków i budynków, frontony pryncypalnej świątyni i bogaty zbiór rzeźb i napisów, szczególnie

ciekawe tablice z cudami Asklepiosa. Od r. 1883 **C.** przedsięwziął i prowadzi systematycznie ostateczne odkopanie Akropolisu w Atenach. Odkrył między Erechteionem i Partenonem fundamenty pierwotnej świątyni Ateny, a w pobliżu cenny zbiór malowanych, archaicznych posągów kobiecych, które zdają się wyobrażać kapłanki. Prócz tego odnalazł wiele frontonów bardzo starożytnych, rzeźb rozmaitych, napisów, groty pelasgijskie, a niedawno pozostałości Propylejów dawnych z przed epoki Periklesa. Następnie zabrał się do poszukiwania na wyspie Samos sławnej świątyni Hery, i odkopał jej większą część. Ostatecznie przewodniczył w zorganizowaniu dwuch wspaniałych muzeów w Atenach: muzeum Akropolisu, gdzie są zgromadzone płaskorzeźby, posągi i wszystkie starożytne zabytki znalezione na Akropolisie i muzeum Narodowego, nadzwyczaj bogatego i bardzo umiejętnie rozklasyfikowanego, gdzie mieszczą się inne zabytki starożytności, znalezione lub przywiezione do Aten; muzeum to daje świetny obraz historji sztuki greckiej. Ogłosił: 1) po grecku: „Tłumaczenie Metamorfoz Owidjusza“ (1874); „Historję sztuki greckiej“ (1884); „Katalog rzeźby muzeum Narodowego w Atenach“ (1892); „Sanktuarjum Eskulapa w Epidaurosie“ (1900); 2) po francusku: „Fouilles d'Epidaure“ (1891); „Fouilles de Lycosoura“ (1893); „Musées d'Athènes“ (1894); „Histoire de la Société archéologique d'Athènes“ (1906). **C.** jest członkiem Akademji napisów w Paryżu i Akademji berlińskiej.

Cawdor Fryderyk Archibald Baughan Campbell, polityk angielski, * 1847, jako wicehrabia Ewilyn, był członkiem Izby niższej 1874 — 85, następnie w gabinecie Balfoura 1905 pierwszym lordem admiralicji.

Cazalis Henryk, poeta francuski, † 1909 r. w Genewie; ogłosił nadto: „Poesies complètes“ (1888), nagrodzone przez Akademję francuską; „les Quatrains d'Al-Ghazali“ (1896), poezje; „la Gloire du néant“ (1896), poezje. **C.** wielce interesował się zagadnieniami sztuki, szczególnie sztuką dekoracyjną, którą studjował u artystów angielskich; z tego zakresu napisał: „William Morris et le mouvement nouveau d'art decoratif“ (1897); „les Habitations à bon marché (1905); wydał też studjum „Henri Regnault, sa vie et son oeuvre“ (1872). Jako lekarz z zawodu ogłaszał specjalne prace lekarskie o reumatyzmie i t. p. i popularno hygjeniczne, jak: „la Science et le Mariage“ (1900), nagrodzone przez Akademję; „Quelques mesures très simples protectrices de la santé de la race“ (1904) i t. d.

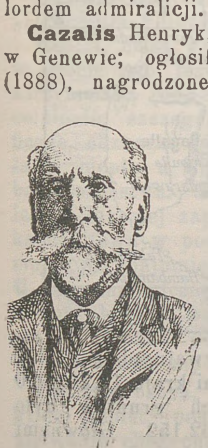

Cazalis Henryk.

C. należał do założycieli szkoły parnasistów w poezji francuskiej, i jako taki usilnie dbał o doskonałość formy, mozolnie i kunsztownie wypracowanej. Szczególnie czuł się bliskim Leconte de Lisle'a ze względu na jego egzotyczność. **C.** pogłębił filozofję Indji, indyjski panteizm, pesymizm i ascetyzm, malował wszechstronnie iluzje życia powszechnego, by zakończyć hymnem nirwanny. A kiedy poeta zdąża do nicości, lekarz higjenista propaguje heroizm woli, wiarę w postęp i przyszłość swej rasy. Dwa te prądy psychiki **C-a** płyną oddzielnie, nie zbiegając się nigdy.

Caze Edmund, polityk francuski, * 1839 w Tuluzie, † 1907 w Toutens. Skończył prawo i zapisał się do adwokatury tuluskiej, uczestnicząc przytym czynnie w ruchu liberalnym za drugiego cesarstwa. Został merem w Villandrie, później w 1868 wszedł do Rady gieneralnej. Po wybuchu wojny francusko-niemieckiej wstąpił do artylerji z rangą kapitana. W 1876 obrany deputowanym, powtórnie otrzymał mandat w 1877 i 1881. W ministerjum Gambetty był podsekretarzem państwa dla spraw rolnictwa. Po wprowadzeniu wyborów z listy pomimo wielkiej popularności, mandatu poselskiego przez kilka lat nie mógł zdobyć. Ponownie wszedł do Izby w 1887 i zostawał tam bez przerwy do 1906, należąc do lewicy republikańskiej. W 1906 r. obrany został do senatu. **C.**, był prócz tego członkiem Wyższej Rady rolniczej, Komitetu doradczego dróg żelaznych i prezesem Tow. popierania rolnictwa.

Cazelles Emil Honorjusz, filozof i mąż stanu francuski, * 1831 w Nîmes, † 1908 w Saint-Gilles-du-Gard. Zajmował się głównie nowszą filozofją angielską. Tłumaczył dzieła Baina, Spencera. Był kilkakrotnie prefektem, dyrektorem ministerjum spraw wewnętrznych i radcą stanu (1887—1907).

Cazin Jan Karol, malarz francuski (ob. gł. dzieło i I suplement). Po śmierci Puvis de Chavannes'a (1898) wykończył malowidła ścienne w Panteonie paryskim. Po raz ostatni wystawił swoje obrazy na wystawie powszechnej w Paryżu 1900, gdzie otrzymał *grand prix*. Nadesłał 14 obrazów swego świetnego pendzla, były między niemi: „Mesnilval“, „Droga królewska“, „Podróżnicy“, „Zmierzch“, „Wrzesień“ „Burza“, i t. d.—Żona jego *Marja* **C.**, z domu *Paimboeuf*, * 1845, rzeźbiarka i malarka, uczennica Rosy Bonheur, Barye'a i **C.**, otrzymała odznaczenia na wystawach paryskich. Waż-

Cazin Jan Karol.

niejsze z jej prac: „św. Marek“ płaskorzeźba; „św. Jan“ płaskorzeźba; „Młode dziewczęta“, grupa bronzowa; „Pamięci J. K. C.“ (1903); „Portret J. Ch. C.“ (1904) i t. d. Syn artysty Michał, * 1869 w Paryżu, uczeń matki i ojca, ceniony grawer, ceramista i medaljer za swoje prace otrzymał dwa medale (złoty i srebrny) na wystawie powszechnej w Paryżu 1900 r.

Céard Henryk, pisarz francuski, * 1851 r. w Paryżu, służył z początku w ministerjum wojny, od 1884 r. był wicedyrektorem bibljoteki miejskiej. Należy do szkoły naturalistycznej w zolowskiej „Soirées de Médan“ umieścił nowelę „la Saignée“ (1882). Z jego prac ważniejsze: „une Belle journée“ (1881); „Terrains à vendre au bord de la mer“ (1906); dla sceny napisał „les Résignés“ (1889) i przerobił „Renée Mauprin“ (1886) braci Goncourt.

Cechner Antoni, budowniczy czeski, * 1857 w Pradze, kształcił się na politechnice praskiej. Brał udział przy budowie kościoła św. Wita w Pradze, św. Barbary w Kutnej Horze, św. Ludmiły na Vinogradach. Od r. 1901 jest profesorem szkoły przemysłowej w Smichowie. Otrzymał nagrody konkursowe za projekt ratusza w Pradze i szpitala w Horzycach. Ogłosił: „Slohy stavebni“ i był współpracownikiem monografji „Klaszter św. Anežky“ i „Praszna brána“. Od 1903 jest redaktorem *Architektonickeho Obzoru*.

Cechownicze urzędy zajmują się sprawdzaniem i cechowaniem czyli znaczeniem miar, wag i wszelkich narzędzi do mierzenia i ważenia, będących w użyciu publicznym.

Cechsztyn *(cechsztajn)*, górna morska serja systemu permskiego; składa się z szarego wapienia *(cechsztejnu)*, łupku miedziowego, dolomitu, gipsu, soli kamiennej i marglu. Rozpowszechniony szczególniej w Niemczech, w Polsce spotykamy go na Śląsku, pod Lwowem i Złotorją.

Św. Cecylja, według obrazu Carlo Dolci w galerji drezdeńskiej.

Cecylja (święta), ob. gł. dzieło.

Cederbaum Henryk, adwokat przysięgły, wydał nadto: „Jak napisać testament“ (1903).

Cedr, ob. gł. dzieło, rysunek ob. wyżej.

Cefalograf także *cefalometr*, ob. gł. dzieło.

Cegła. Udoskonalenia maszynowe wyrobu **C.** polegają na zaprowadzeniu specjalnych maszyn rozdrabniających, jak: biegunny, młynki (dezintegratory), do przygotowania półfabrykatu, który wykończają maszyny formujące **C.** Praca maszyn rozdrabniających odgrywa główną rolę i trwa niejednokrotnie po dni kilka.

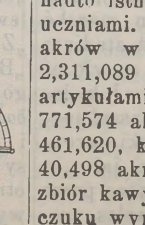

Cefalograf.

Cedr.

Cegnar Franciszek, poeta słowiński, † 1892 w Terście.

Cejlon, wyspa na oceanie Indyjskim, kolonja angielska. W 1905 posiadała 3,950,123 m.; podług rodzaju zajęć: 2,348,164 rolników (w tym posiadaczy ziemi 1,057,357), 613,689 zajętych w przemyśle, 126,747 zajętych w handlu. Podług religji 1901 r.: 2,141,599 buddystów, 828,622 wyznawców hindu, 248,140 mahometan, 365,018 chrześcijan. W 1906 rząd utrzymywał sumptem 1,071,732 rupji 2,221 szkołę z 245,364 uczniami,

nadto istniało 1,785 szkół prywatnych z 31,327 uczniami. Z ogólnej powierzchni kraju 16,233,000 akrów w 1906 r. uprawnych gruntów było 2,311,089 akrów, pastwisk 662,152. Głównemi artykułami rolnictwa były: ryż i inne zboża, 771,574 akr., palmy kokosowe 987,300, herbata 461,620, kauczuk 50,472, cynamon 43,383, kakao 40,498 akr. Zbiór herbaty wynosił 170,500,000, zbiór kawy 750,000 funtów, wartość zbioru kauczuku wyniosła przeszło 2 miljony franków. Stan

hodowli bydła: 3,743 koni, 1,542.909 bydła rogatego, 95,389 owiec, 177,425 kóz, 99,495 świń. Głównym artykułem kopalnym jest grafit, 951 kopalni. Połów pereł dał dzierżawcom w 1906: 1,499,192 rupji. *Handel:* Ogólna wartość przywozu—123,502,921, wywozu—112,516,914 rupji. Wydatki państwowe 1906: 3,264,424 rupji, wpływy—35,030,660 r., dług państwowy przeszło 100 miljonów franków. Marynarka posiadała 143 statków żaglowych, 8 parowych (1907). Długość linji kolejowych 900 klm., telegraficznych 5,550 klm., telefonicznych 885 klm. (1906).

Celebes, wyspa, należąca do Indji holenderskich. W 1907 wybuchło powstanie w księstwie Gowa i innych krajach środkowej części **C.,** krwawo stłumione przez Holendrów. Por.: Fryderyk i Paweł Sarasin „Reisen in **C.** 1893—1896, 1902—1903" (2 tomy, 1905).

Celesta, nowy instrument klawiszowy w kształcie fisharmonji, wprowadzony do nowoczesnej orkiestry (Widor, Czajkowski, Charpentier, Puccini, R. Strauss); właściwością **C.** jest specjalna dźwięczność oraz wytrzymałość tonu, który wydobywa się z dostrojonych odpowiednio widełek kamertonowych.

Celestin Franciszek, poeta słowieński, † 1895.

Celichowski Zygmunt, filolog i historyk, wydał nadto: Mikołaja Reja „Kupiec, t. j. kształt a podobieństwo sądu Bożego ostatecznego"; „Polskie glosy botaniczne w Moguckim Zielniku z r. 1484" (Kraków, „Materjały i prace komisji językowej Akad. Um." t. I, 1901). Redagował od 1891 do 1896 miesięcznik p. t. *Pobudka do szerzenia wstrzemięźliwości.*

Cellari Andrea, pisarz włoski, wydał w 1659 „Descriptio Poloniae".

Cellit, masa wynaleziona przez Eichengrüna, w istocie swej jest niczym innym, jak celulozą acetylowaną (ob. celuloza). Używa się zamiast celuloidu, szczególniej na filmy kinematograficzne, odznacza się większą opornością na działanie ciepła, a więc posiada cechy większego bezpieczeństwa. Gdy film celuloidowy od ciepła lampy łukowej zapala się w kilka sekund, błonka cellitowa w podobnych warunkach wytrzymuje przynajmniej 10 minut. Inne własności **C.** są analogiczne do własności celuloidu. **C.** można obrabiać z łatwością, jak celuloid zwyczajny, można go dziurkować, sklejać i t. d. **C.** rozpuszcza się w eterze i acetonie.

Cellita, osoba, należąca do kongregacji religijnej kobiet, poświęcającej się głównie pielęgnowaniu chorych, rozpowszechnionej szczególniej w Belgji; istnieje również w Kolonji, Akwizgranie i innych miastach.

Celoria Giovanni, astronom włoski, * 1842. Od 1900 jest dyrektorem obserwatorjum w Medjolanie, 1902 został prezesem komisji gieodetycznej. Prace jego dotyczą księżyca, komet, i instrumentów astronomicznych; wydał podręcznik astronomji i inne.

Celowość, ob. teleologja.

Celuloid (nie celuloida, ob. gł. dz. t. III). W fabrykacji **C-u** usiłowania techników skierowane są do dwuch celów: przedewszystkim, do zastąpienia kamfory artykułem innym, tańszym, i do nadania materjałowi własności mniej zapalnych. Towarzystwo barwników anilinowych w Paryżu zaleca używać zamiast kamfory pochodne sulfonowe jak: paratoluilosulfochlorek, pozostałość od fabrykacji sacharyny, paratoluilosulfoamidy i t. p. Inne towarzystwo zastępuje kamforę naftaliną, przyrządzając kompozycję z 1000 cz. nitrocelulozy, 600 cz. alkoholu, 500 cz. acetonu i 100 cz. naftaliny. Badeńska fabryka aniliny i sody, poleca zamiast kamfory amidyny, pochodne ortodwuaminów aromatycznych, acetylowane pochodne trój i więcej chlorowanej jednoalkilowanej aniliny. Niezapalnym, a przynajmniej mniej zapalnym, mają czynić **C.** takie dodatki, jak: suchego chlorku żelazowego, bromku wapnia, siarczanów magnezu, chromu lub uranu. Mieszanina bromku kamfory, sproszkowanej bawełny i oleju rycynowego ma nadawać **C.** własności niezapalne, ścisłość i mniejszą kruchość. O rozwoju przemysłu celuidowego świadczą dane, dotyczące Francji. W 1907 przywóz surowego **C.** dosięgnął 315,600 kgr. wartości 1,608,000 fr., wywóz 310,700 kgr., wartosci 2,043,000 fr. W ostatnich czasach pole zastosowania **C.** znacznie wzrosło z powodu znacznego zapotrzebowania tego materjału na filmy do kinematografów.

Celuloza (błonnik, drzewnik), podług badań Crossa i Bevana posiada budowę ketonową, jest mianowicie polimerem jednostki $CO.(CHOH)_4 — CH_2$. Kwestja powstawania **C.** w roślinach nie jest jeszcze rozwiązana. Podług większości fizjologów, kwas węglowy przekształca się najpierw w aldetyd mrówkowy, i dopiero z tego podstawowego materjału buduje się **C.,** przechodząc przez stadja dotychczas niezbadane. Własności **C.** ob. gł. dz. t. III. Od kwasu siarkowego i jodu, od mieszaniny chlorku cynku i jodu **C.** zabarwia się na niebiesko wzg. na fjoletowo; gotowana z rozcieńczonym kwasem siarkowym, daje d-glukozę, dekstrynę. Na drodze hidrolizy **C.** przeprowadzamy w stan rozpuszczenia. Takie roztwory **C.** służą za punkt wyjścia w fabrykacji różnych mas plastycznych. **C.,** strącona z roztworów, posiada budowę ścisłą, zbitą, rzadziej włóknistą, natomiast **C.** naturalna zazwyczaj bywa włóknista. Z pochodnych **C.,** znajdujących zastosowanie w przemyśle, w pierwszym rzędzie wymienić należy, nitrocelulozę, materjał wyjściowy do fabrykacji celuloidu (ob.) jedwabiu sztucznego, (ob.), bawełny strzelniczej (ob.). Octany i sulfooctany celulozy, niedostatecznie jeszcze zbadane, mają dotąd niewielkie zastosowanie praktyczne (ob.

cellit); analogiczne do nich mrówczany **C.** podobnego doznają losu, za to ksantonian **C.** w roztworze, tak zwana wiskoza, jest źródłem licznych produktów plastycznych, jak *viscolitt*, różne *crins*. O przygotowaniu i przeróbce **C.** drzewnej w przędzalnictwie, papiernictwie (ob.).

Cement (ob. gł. dz.). **C.** rzymski otrzymuje się przez wypalanie wapieni, zawierających od 25 do 40% gliny, w temperaturze niższej, niż temperatura spiekania się wapienia. **C.** rzymski jest to proszek koloru jasnożółtego do brunatnego o ciężarze właściwym 2·5—3. Własności **C.** rzymskiego zależą nietylko od składu chemicznego, lecz nadto i od fizycznej budowy wapieni marglowych, od sposobu wypalania, a ponieważ fizyczna budowa wapieni bywa różna, przeto własności **C.** rzymskiego odznaczają się zmiennością. Ta okoliczność pobudziła do szukania produktu o bardziej stałych cechach, i zaczęto wyrabiać **C.** ze sztucznych margli, t. j. z mieszaniny węglanu wapnia i gliny, tak zwany **C.** portlandzki. Czasami trafiają się naturalne związki, których skład odpowiada wymaganemu stosunkowi gliny do węglanu wapnia. Taki naturalny związek wprost wypalają, a następnie proszkują, jestto niejako naturalny **C.** portlandzki. Zwykle jednak przebieg fabrykaji bywa następujący: przedewszystkim przygotowuje się możliwie ścisłą mieszaninę wapienia i gliny; wapień nie powinien zawierać ani piasku, ani kamieni kwarcowych, ilość magnezji nie może przekraczać 3%, glina również nie powinna zawierać piasku, rudy, powinna być łatwo topliwa, na co wpływa obecność tlenku żelazowego i alkaljów; surowe materjały rozdrobnia się doskonale i miesza. Istnieją różne sposoby przerabiania tych materjałów. W sposobie mokrym za pomocą odpowiedniego mieszadła zarabia się mieszaninę gliny i wapienia (zwykle kredy) wodą; piasek i kamyki, zawarte w glinie czy kredzie, osiadają na dnie, a delikatny szlam, odprowadza się do osadzalników specjalnych. Po osadzeniu się szlamu, wodę usuwa się, a pozostały gąszcz przerabia się w krajalnicach i maszynach do prasowania na cegły. Cegły po wysuszeniu w odpowiednich suszarniach przeróżnych systemów wypala się. W sposobie suchym wapień i glina dostatecznie suche proszkuje się razem albo każde oddzielnie, następnie dokładnie miesza, rozrabia wodą i przerabia na cegły; wreszcie istnieje sposób półmokry; wtedy jeden ze składników w stanie mokrym, częściej odszlamowaną glinę, miesza się z sproszkowanym drugim składnikiem suchym, wapieniem, i z takiej mieszaniny wyrabia się cegły do wypalania. W ostatnich czasach w przeróbce czystych materjałów surowych zaczęto stosować system kondygnacji walców-mieszadeł, wyrabiających z surowych materjałów na miejscu w kopalni jednorodne ciasto. Jestto system Bergreena. Tak czy owak wyrabiana masa, przerabia się zwykle na cegły. Te, wysuszone w suszarniach rozmaitych systemów, wypalano dotychczas w piecach Schneidra, Dietscha, Hoffmana i następnie otrzymany klinkier proszkowano. Względnie niedawno wprowadzono do cementowni piece obrotowe, które składają się z rury żelaznej 20 — 30 metrowej, wyłożonej wewnątrz cegłą ogniotrwałą, średnica takiej rury wynosi $1\frac{1}{2}$—2 metrów. Rura spoczywa pochyło na rolkach i obraca się koło swej osi, materjał, wprowadza się do niej z jednego końca, z drugiego zaś wdmuchuje się pył węglowy lub naftę. Ponieważ materjał surowy idzie do pieca wprost nie formowany w cegły, już to samo zmniejsza znacznie koszty fabrykacji cementu. Wypalanie mieszaniny surowych materjałów odbywa się w temperaturze 1000° — 1500°. Wypalony produkt rozdrabnia się, proszkuje, wreszcie przesiewa. Mąka cementowa wysyła się w beczkach drewnianych, workach, zazwyczaj po odleżeniu się w magazynach. *Własności C. p.* Skład chemiczny dobrego **C-u** portlandzkiego bywa następujący: 58—67% (Ca O) tlenku wapnia, 20—26% (SiO_2) krzemionki, 2—6% tlenku żelazowego (Fe_2O_3), 4—10% (Al_2O_3) tlenku glinowego, 0·5—3% (Mg O) tlenku magnezu, najwyżej 3% ($K_2O + Na_2O$) alkaljów, do 2% (SO_3) bezwodnika siarkowego, następnie strata przy prażeniu **C.** odleżałego zależna od zawartości CO_2 i H_2O, powinna wahać się w granicach 0·28—2·77%, reszta, pozostała przy rozpuszczaniu w kwasie solnym, może wynosić 0·12—1·28%. **C. p.** posiada barwę zielonawo-szarą, ciężar właściwy 3·05—3·25. Przepisy prawne wymagają, by cement miał odpowiedni stopień sproszkowania: na sicie, posiadającym 900 otworów na 1 cm., nie powinno zostawać więcej nad 10%; istnieją specjalne normy wytrzymałości **C.** na rozerwanie, ciśnienie i na zgniecenie. Przepisy w Rosji wymagają, żeby **C.** wolnowiążący (ob. niżej) po 24 godzinach leżenia na powietrzu i 6 dniach w wodzie wytrzymywał obciążenie 20 kg. na 1 cm.², mieszanina zaś cementu z piaskiem normalnym (przesianym przez odpowiednie sita) winna wytrzymywać po 7 dniach przynajmniej 5 kg. na 1 cm.², po 28 dniach 8 kg. na 1 cm.². Próba na zgniecenie, podług przepisów rosyjskich nie jest konieczną, niemiecka norma żąda co najmniej 160 kg. na 1 cm.² po 28 dniach. **C. p.** musi odznaczać się stałą objętością. Płytka cementu po 24 godzinach na powietrzu, a po 27 dniach w wodzie nie powinna wykazywać spaczeń, ani rysów, również powinna zachować swój wygląd przy suszeniu w 120° w ciągu godziny lub przy gotowaniu w wodzie w ciągu trzech godzin. **C. p.** zarabia się z wodą (26—36% wody) na ciasto, które z czasem twardnieje. Zjawisko twadnienia pomimo bardzo licznych

badań w tym względzie nie zostało jeszcze dostatecznie wyświetlone; istnieją dziesiątki teorji, nieraz bardzo sprzecznych ze sobą. Zależnie od szybkości twardnienia masy z **C.** i wody, inaczej tężenia lub wiązania **C.** rozróżniamy: szybko i wolno wiążące **C.** Pierwsze tężeją w ciągu godziny, drugie w czasie od 1 g. do 12 godzin. Po stężeniu **C.** twardnieje w dalszym ciągu i dochodzi do największej wytrzymałości po 6 — 18 miesiącach. **C. p.** używa się jako zaprawa powietrzna i wodotrwała, mieszanina **C. p.** z piaskiem, żwirem lub szabrem stanowi beton. Z **C.** wyrabiają dachówki, rury, figury, wazony, słupy i t. p. Używając materjałów surowych, wolnych od związków żelaza, można otrzymać **C.** zupełnie biały, nadający się do ornamentacji i robót sztukateryjnych. *Produkcja* **C.** W Polsce **C.** rzymski wyrabia jedna fabryka w Galicji, w Królestwie produkują **C.** portlandzki 9 fabryk; z tych jedna powstała w 1857 w Grodźcu, następna w 1884 r. w Wysokiej, reszta po 1894. Cztery cementownie egzystują w gub. Piotrkowiej, 3 w Kieleckiej, 1 w Lubelskiej i 1 w Radomskiej. Te 9 cementowni posiadają ogółem kapitału zakładowego 6 miljonów rubli, zatrudniają do 1600 robotników i produkują cementu za 3 miljony rubli (1909). Por. E. Candlor, „Ciment et chaux hydraulique“; tegoż, „Etude pratique sur le ciment de Portland“ (Paryż 1886); E. Lene, Chaux et ciment“; Feret, „Etude expérimentale du ciment armée“ (Paryż 1906); Naske; „Die Portlandzemenfabrikation“ (1903); O. Schmidt, „Der Portlandzement auf Grund chemischer und petrographischer Forschung (1906).

Cementyt, węglik żelaza, związek żelaza z węglem o wzorze Fe_3C, w technice jest to surowiec biały, tutaj występuje **C.** jako ciało niezależne; jako składnik budowy znajdujemy **C.** w perlicie (ob.) obok ferrytu. Po raz pierwszy zwrócili na **C.** uwagę Abel i Deering w 1885, mianowicie, badacze ci spostrzegli, że w stali powoli ochładzanej po traktowaniu bardzo rozcieńczonym kwasem pozostaje osad o składzie chemicznym mniej więcej Fe_3C. Badanie innych uczonych, jak Müllera, Osmonda i Wertha, Arnolda i Reada, Benedicksa, Moissana potwierdziły wnioski Abla i Deeringa.

Cena (łac.) obiad, wieczerza u starożytnych Rzymian; **C.** *domini* Wieczerza pańska; *Cenaculum* sala jadalna, refektarz klasztorny. Stąd *cenacola*, nazwa dla fresków, przedstawiających Wieczerzę pańską w refektarzach klasztornych we Włoszech: **C.** Ghirlandaja, **C.** Castagna, **C.** Leonarda i t. d.

Cena (Wieczerza pańska) Leonarda da Vinci. Malarz Luigi Cavenaghi ukończył 1908 r. restaurację Wieczerzy pańskiej Leonarda, która mu była powierzona przez państwo po szczęśliwych próbach częściowych. Wielkie arcydzieło w refektarzu *Santa Maria della Grazia* w Medjolanie, malowane między 1485—1497, jeszcze za życia autora zaczęło ulegać zniszczeniu. Z czasem pod działaniem wilgoci, kurzu i złych restauracji, stan rzeczy coraz bardziej się pogarszał. Profesor Cavenaghi za pomocą wynalezionego przez siebie płynu usunął kurz i werniks, szczeliny wypełnił lepką masą i naklejał po oczyszczeniu każdą odrobinę odpryśniętego fresku. W ten sposób odrestaurował całość, nic nie zmieniając w dziele mistrza. Wieczerza pańska ukazała się w pierwotnym wykonaniu, prócz miejsc oddawna zniszczonych. Prócz tego malowidła dekoracyjne, przypisywane Leonardowi, które znajdują się nad Wieczerzą i były dotychczas ukryte, stały się obecnie widoczne.

Cena Giovanni, poeta i krytyk włoski, * 1870. Był z początku drukarzem, następnie odbywał studja w Turynie. W 1897 wystąpił z tomikiem poezji p. n. „Madre“, cechowała go szczerość uczucia i wstręt do szablonu. Następnie wydał: „im Ombra“, zbiór poezji, (1849); „gli Ammonitori“, romans, (1903), cały szereg poezji i rozpraw krytycznych w *Nuovo Antologia* i innych pismach.

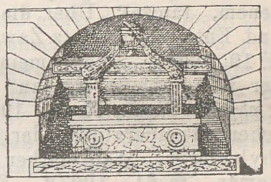

Cenotaf.

Cenotaf (grec.), nazwa u starożytnych grobowca, wznoszonego obywatelom zmarłym w odległych krajach, których zwłoki nie dostąpiły zaszczytu pogrzebu. Ob. gł. dzieło. **C.** nowożytny króla szwedzkiego Gustawa Adolfa wznosi się na polu walki pod Lutzen. Ob. gł. dzieło.

Cenozoiczny okres. Okres nowoczesnego rozwoju ziemi obejmuje system trzeciorzędowy, czwartorzędowy czyli dyluwium i czas teraźniejszy. Litologicznie okres ten cechują w dziale skał osadowych: iły, gliny, piaski, piaskowce, żwiry lub zlepieńce, margle i rozmaite wapienie; z pomiędzy skał wybuchowych: trachity, audezyty, bazalty. Jest to okres kształtowania się mórz i lądów coraz bardziej podobnych do tych, jakie obecnie widzimy. W ciągu tego okresu powstały najwyższe współczesne góry pasmowe, klimat również coraz bardziej zbliżał się do obecnego. To samo dzieje się w świecie flory i fauny. Ogromne potwory gadów z okresu mezozoicznego giną, zaczynają zdobywać panowanie w faunie lądowej ssaki, małże, ślimaki osiągają formy dzisiejsze; amonity, belemnity wymierają. Na okres ten przypada tak zwana epoka lodowa. W dyluwium napewne zjawia się nareszcie i człowiek, współczesny mamutowi. W florze cenozoicznej przewagę zdobywają rośliny dwuliścienne. W początkach trzeciorzędu w Europie środkowej flora posiada charakter strefy go-

rącej, w dyluwium zaś cechy krajów północy. Na szczególną uwagę zasługują odciski morskich glonów, znajdowane w warstwach karpackich, tak zwane fukoidy. Z minerałów pożytecznych w utworach cenozoicznych oprócz kruszców występuje siarka, węgiel brunatny, nafta, wosk ziemny, sól kamienna.

Centnerszwer Mieczysław, chemik, * 1874 w Warszawie (ob. suplement I). W r. 1904 został docentem chemji fizycznej na politechnice w Rydze. Oprócz wymienionych prac ogłosił: „Wlijanie temperatury na raztworimost' niekotorych wieszczestw w siernistom angidretie“ (z Teletowem, *Żurn. russk. fiz.-chém. obszcz.* № 36, 1904); „Über eine Anwendung der Methode von Cailletet und Mathias zur Bestimmung des kritischen Volumens“ *(Zeitschr. für physik. Chem.*, № 49, 1904); „Krytyczne zjawiska w roztworach“ *(Chemik Pol.*, № 6, 1906); Über kritische Temperaturen der Lösungen (II). Die Regel von Strauss und Pawlewski“ (z M. Zoppi *Zeitschr. f. phys. Chem.*, № 54, 1906); „Die kritischen Drucke der Lösungen“ (z Pakalnectem, tamże); Über die Molekulargrössen einiger Salze in Pyridin“ (z Waldenem, tamże); Über die retrograde Mischung und Entmischung“ (z Zawidzkim, *Ann. d. Physik*, № 19, 1906); „Die gemeinsame kritische Kurve der Lösungen in Pentan“ (z Kalninem, *Zeitschr. f. physik. Chem.*, № 60, 1907); „Über die kritischen Temperaturen der Lösungen (III) in Methylehlorid, Aethylather und Methylalkohol“ (tamże, № 61, 1907); „Kinetik der Umsetzung von Alkylsulfaten mit anorganischen Salzen“ (z Waldenem, *Zeitschr. f. Elektrochemie*, № 15, 1909); „Die kritischen Volume und die Dichtekurven der Lösungen“ *(Zeitschr. physik. Chem.*, № 69, 1909); „Lösungslinie des Kalmmjodids in Methylalkohol“ (tamże, 1910); „Über den Gebrauch der Phosphorlösungen in der Gasanalyse“ *(Chem. Zeit.*, 1910); „Rozpuszczalność soli w podwyższonej temperaturze“ *(Chem. Pol.*, № 10, 1910); „Kilka doświadczeń nad biernością tlenu względem fosforu“ *(Kosmos*, tom jubileuszowy prof. Radziszewskiego, 1910); „Szkice z historji Chemji“ (Warszawa, 1909), nadto różne popularne artykuły w *Wszechświecie* i *Chemiku Polskim*.

Centnerszwerowa Róża, publicystka, * 1867 w Warszawie. Ukończyła gimnazjum w Lublinie 1883 r. Pracę publicystyczną rozpoczęła w *Przeglądzie Tygodniowym* w 1903. Odtąd drukuje stale artykuły i rozprawy treści społecznej w pismach postępowych w Królestwie i Galicji. Oddzielnie wydała: „O wspólnem obu płci kształceniu“ (Warszawa, 1904); „Język żydów w Polsce, na Litwie i Rusi“ szkic dziejowy (t., 1907); „Inspektorki fabryczne wobec wzrostu pracy kobiet w przemyśle Król. Polskiego“ (t., 1910), praca ta obejmuje zebraną i opracowaną u nas po raz pierwszy statystykę robotnic fabrycznych Królestwa. **C.** poza pracami oryginalnemi dokonała kilku większych przekładów dzieł: Renana, Maeterlincka, Meyseubug i innych.

Centralizacja (ob. gł. dz. t. III). Całkowite uzależnienie od rządu centralnego wszystkich spraw rozległego państwa, szczególniej państwa z ludnością różnorodową, o różnej tradycji historycznej i różnym stopniu kultury prowadzi: 1) do faworyzowania jednej części składowej państwa kosztem innych; 2) do zaniedbywania potrzeb ludności z powodu przewlekłego systemu w załatwianiu spraw miejscowych; 3) do narzucania szablonu w rozwiązywaniu zagadnień przez ludzi nieznających stosunków miejscowych; 4) do przerostu potęgi aparatu rządowego ze szkodą dla samodzielności społeczeństwa. Przeciwstawieniem **C.** jest w szerszym znaczeniu tak zwana federacja (ob.).

Centrosfery, dwa ciałka kuliste w komórce roślin niższych; zawierają zwykle po jednym jąderku—*centrozonne* (ob. komórka).

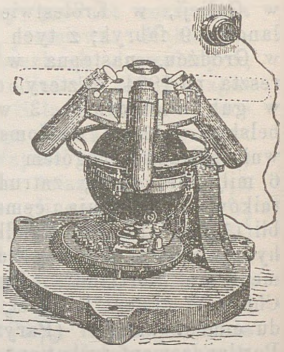
Centryfuga.

Centrum, stronnictwo polityczne (ob. gł. dz.). W Dumie państwowej trzeciego powołania w Rosji **C.** tworzą październikowcy.

Centryfuga *(wirówka)*, przyrząd mechaniczny, w którym zużytkowuje się siła odśrodkowa do oddzielania ciał stałych od płynnych np. w emulsjach. Oddaje cenne usługi w analizie masła, mleka, olejów i moczu.

Centurjon.

Centurjon, właściwie *Setnik*, był to stopień oficerski w legjach rzymskich, ob. gł. dzieło.

Cenzura. Zniesienie **C.** najwcześniej miało miejsce w Anglji, w 1694 r. Faktyczna swoboda druku datuje się w Anglji od 1794 r., kiedy sprawy prasowe zostały przekazane sądom przysięgłych. We Francji wolność słowa ogłasza Deklaracja praw człowieka w 1789 r., lecz później **C.** pod różnemi postaciami i w rozmaitej formie wracała podczas pierwszego i drugiego cesarstwa i w okresie restauracji monarchicznych. Zupełna swoboda druku zapanowała we Francji od wydania prawa z 1881 r. Od r. 1848 **C.** powoli znikała we wszystkich państwach Europy zachodniej. Pozostała jedynie **C.** teatralna we Francji, Prusach i Anglji.

W Rosji do 1905 **C.** działa z całą surowością i we wszelkich postaciach (prewencyjna, karząca; świecka i duchowna). Ulgi, czynione dla książek po nad 10 arkuszy i pism, w Królestwie nie obowiązywały. Początek swobody prasy w Rosji liczy się od wydania postanowień czasowych z r. 1905 (uzupełnienia ograniczające z kwietnia i maja 1906). Według nowych przepisów **C.** prewencyjna, dla książek i wydawnictw perjodycznych, w miastach zostaje zniesiona jakoteż administracyjne kary prasowe; przestępstwa i wykroczenia prasowe podlegają kompetencji sądów. Do chwili sądowego rozpatrzenia sprawy komitety i inspektorzy do spraw prasowych mogą nałożyć areszt na książki, broszury i oddzielne numery gazety, w których upatrują cechy przestępstwa. Komitety **C.** zostały przemianowane na komitety do spraw prasowych. Obowiązek dostarczania tym komitetom wszystkiego, co się drukuje, przed puszczeniem w obieg (utwory od 5 arkuszy w ciągu 2—7 dni, wszystkie inne i gazety zaraz po opuszczeniu prasy) włożono na właścicieli drukarń. Faktycznie w l. 1906—1910, z powodu stanów wyjątkowych, nowe przepisy prasowe nie wprowadziły bynajmniej swobody prasy, pod niektóremi względami poddały ją nawet jeszcze bardziej krępującym więzom władz administracyjnych.

Cenzus wyborczy może być majątkowy (prawo głosowania zależy od posiadania pewnej normy majątku ruchomego lub nieruchomego); **C.** inteligiencji (wykształcenia), kiedy prawo wyborcze przysługuje posiadającym określony stopień wykształcenia; **C.** zamieszkania czyni korzystanie z prawa głosowania zależnym od okresu stałego zamieszkania w okręgu wyborczym; **C.** wieku ogranicza prawo głosowania do osób posiadających określoną ilość lat. Tylko ten ostatni **C.** bywa zachowywany w demokratycznych krajach, jako jedynie racjonalny.

Cephallepis, rodzaj kolibrów, ustalony przez Loddigesa w 1830 r.

Cepnik Henryk, publicysta polski, * 1877 we Lwowie, po skończeniu wydziału prawnego tamże, rozpoczął pracę dziennikarską w *Gazecie Narodowej*, następnie pracował kolejno: w *Wieku XX*, *Słowie polskim*, *Przeglądzie*, *Dzienniku polskim*, przez czas jakiś redagował *Wiadomości artystyczne*. Osobno wydał „Dwa lata w teatrze miejskim we Lwowie“ (1902).

Cer, Ce, pierwiastek chemiczny, w układzie Mendelejewa zajmuje miejsce w grupie czwartej. W czystym stanie podobny z barwy i połysku do żelaza, daje się jednak krajać nożem, na powietrzu powleka się warstewką czarnego tlenku, chroniącą od dalszych zmian, w wyższej temperaturze spala się. Ciężar atomowy **C.** 140·25, ciężar właściwy 6·73. Podług badań Schiffa w małych ilościach związki **C.** są bardzo rozpowszechnione w przyrodzie; znaleźć je można w wapieniach, popiołach roślinnych, nawet w kościach zwierząt. Przy otrzymywaniu **C.**, aby oczyścić tlenki **C.** od domieszek z tlenków lantanu i dydymu, ogrzewamy je w wodnym roztworze kwasu chromowego, odparowujemy do suchości i utrzymujemy w 110° **C.** przez pewien czas. Chromian **C-u** rozkłada się, masę wytrawiamy wodą, osad nierozpuszczalny tlenku **C.** odsączamy od rozpuszczalnych chromianów lantanu i dydymu. Można jeszcze roztwór soli **C.** traktować nadsiarczanem amonowym, strąca się wtedy jedynie **C.** jako sól zasadowa. Czyste sole **C.** nie mają barwy ani widma absorpcyjnego, są to związki cerawe od tlenku Ce_2O_3; sole cerowe od tlenku CeO_2 bywają zabarwione na żółto lub brunatno. Związków **C.**, oprócz zastosowania w oświetleniu gazożarowym, używano w medycynie, ale bez wielkiego powodzenia, w postaci szczawianu i siarczanu. Tlenek **C.** jest odczynnikiem na strychninę; w malarstwie na porcelanie służy do otrzymywania barwy żółto-złocistej. W przemyśle farbiarskim zaczęto stosować zamiast wanadanu amonowego do wytwarzania na przędzy i tkaninach czerni anilinowej.

Ceraunologja, dział nauki meteorologji, traktuje specjalnie o piorunach i wywołanych przez nie skutkach. Podstawą jej jest badanie fal Hertza, wysyłanych przez wyładowywanie pioruna. Na tej drodze zdobywamy wiadomości o burzach bardzo oddalonych, co nam pozwala przedsiębrać odpowiednie środki ochronne.

Cercha Maksymiljan, twórca rysunków „Pomników Krakowa“ (obecnie przez jego syna wydawanych), * 1818 w Krakowie. Miał litografję artystyczną Towarzystwa Naukowego. Malarz architekt i rysownik karykatur; kolega Łuszczkiewicza, kształcił się w Szkole sztuk pięknych pod Bizańskim, a następnie pod Stattlerem. Całe życie poświęcił Krakowowi i jego pamiątkom. Uczył rysunków w szkołach niższych. Skromny pracownik i uczony archeolog.

Cercha Stanisław, syn poprzed., wydawca „Pomników Krakowa“ (Kraków, 1903). Portrecista i malarz rodzajowy, wystawia w Krakowie i Warszawie od 1894. Mieszka w Krakowie, jest współpracownikiem Komisji do badania historji sztuki w Polsce przy Akademji Umiejętności. Wystawia przeważnie portrety i krajobrazy, między innemi: „Z nad brzegów Dniepru“, „Cmentarz żydowski w Daszkowcach“ i t. d. Na wystawie krajowej we Lwowie 1894 roku otrzymał medal bronzowy.

Cère Emil, polityk francuski, * 1863 w Bedarieux. Obrany do parlamentu w 1898 przy następnych wyborach 1902, 1906 zatrzymał mandat. Podtrzymywał gabinet Combesa, został członkiem Wyższej Rady pracy i zarządu wag i miar. Ogłosił: „les Petits patriotes, histoire des enfants

soldats“ (1886); „Bréviaire du bouddiste“ (1893); „Madame Sans-Gêne et les Femmes soldats“ (1894) i t. d.

Cereteli Akakjusz, ks., poeta gruziński, * 1840 w Saczcheri, Kutaiskiej gub., † 1907. Skończył wydział języków wschodnich w Petersburgu, poczym osiadł we własnym majątku. Wsławił się jako liryk i cieszył ogromną popularnością śród Gruzinów. Znamiennym rysem jego poezji jest jadowity sarkazm w połączeniu z prostodusznym humorem, przenikliwa analiza psychologiczna i melancholja. Napisał też kilka dramatów, jak: „Kudur-Chanum“; „Grzeczna Tamara“, „Mały Kachi-Haraclius II“; „Kinto“ i t. d. oraz romans psychologiczny „Trzy rodzaje miłości“; wydawał też czasopismo *Krebuli*. Utwory jego przełożono na język rosyjski, niemiecki i francuski. Zbiorowe wydanie dzieł ukazało się w Tyflisie (1893, 2 t.).

Cereteli Grzegorz, publicysta gruziński, * 1842, † 1900, kształcił się na uniwersytecie petersburskim, później w Niemczech i Szwajcarji. W 1863 r. został współpracownikiem czasopisma *Sakartwelos Moambe*, w 1866 założył czasopismo *Droeba*, które stało się głównym organem gruzińskim. Następnie założył jeszcze kilka czasopism: *Krebuli* (1871), *Dzedzili* (1891), *Kwali* (1893) ilustrowane. Pisał też powieści i opowiadania realistyczne. W literaturze gruzińskiej wytworzył nową szkołę nowelistów marksistów. Dwa tomy jego utworów wyszły w Kutaisie (1893 i 1894).

Cereteli Herakljusz Jerzy, polityk gruziński, * 1870, wybrany do Dumy państwowej 1907, należał do frakcji socjaldemokratycznej, po rozwiązaniu Dumy został uwięziony.

Cerigo, wyspa grecka na wschodnim krańcu morza Śródziemnego. Poszukiwania archeologiczne, podjęte przez rząd grecki u brzegów **C.** wydały bogaty plon. Doprowadziły do wykrycia w głębi morza licznych szczątków sztuki, niekiedy bardzo cennych, śród nich szczególnie wyróżniają się: wytworny posąg młodzieńca, bronzowa głowa atlety i t. d., pochodzące najpewniej z rozbicia okrętu. Szczątki bronzowe są najliczniejsze. U podstaw niektórych posągów znać ślady ołowiu, którym były umocowane do piedestałów. Były to zapewne oryginalne greckie dzieła sztuki, które prokonsul rzymski wysłał do Rzymu. Wartość tych rzeczy jest niezwykła, a cena ich bardzo wygórowana. Lucjusz mówi o tryemie, naładowanej posągami, która była wysłana przez Scyllę do Italji i która najpewniej zatonęła.

Popiersie młodzieńca (bronz) odnalezione w Cerigo.

Certowiczówna Tola, rzeźbiarka, * na Ukrainie, była początkowo uczennicą prof. Guyskiego w Krakowie (1881), następnie kształciła się w Paryżu u St. Marceaux, Mercier i Chapu. Po latach dziesięciu powróciła do Krakowa, gdzie założyła pierwszą Szkołę sztuk pięknych dla kobiet. W szkole tej uczyli malarstwa: Jacek Malczewski i Włodzimierz Tetmajer. Nie znalazłszy poparcia, musiała zwinąć szkołę w r. 1901. Wystawia od 1883. Wykonała wiele portretów kobiecych, pomnik ks. Augustyna Kordeckiego na Skałce, „Modlitwę dziecka“, „Świętą Cecylję“ i t. d. W krakowskim Muzeum Narodowym jest jej „Gienjusz“, bronz naturalnej wielkości. Na wystawie krajowej we Lwowie r. 1894 otrzymała medal bronzowy.

Cervin *(mont)* albo *Matterhorn*, wierzchołek Alp pienińskich między Valais i Pjemontem, wznosi się nad doliną Zermattu, 4,482 metry. Posiada kształt skalistej piramidy, bardzo trudno dostępna.

Cesareo Giovanni Alfredo, poeta i krytyk włoski, profesor uniwersytetu w Messynie. Wydał bardzo cenne studjum o starożytnej liryce włoskiej: „la Poesia siciliana sotto gli Svevi“ (1894), nadzwyczaj ciekawą, pełną nowych myśli pracę o Petrarce: „Sulle poesie volgari del Petrarca“ (1898); tom różnych szkiców literackich: „Coave sazioni letterarie“ (1899).

Cesarski kanał, (chińskie *Jünho, Jünliangho)*, kanał w Chinach, łączy Pekin z portem handlowym Hang-czou; 1000 klm. długości, 80—300 metr. szerokości.

Cesnola Luigi Palma, archeolog włoski, † 1905.

Cethegus, imię sławnej w Rzymie rodziny. Jeden z członków jej należał do sprzysiężenia Katiliny i z rozkazu Cycerona został stracony w 63 r. przed Chr.

Cetomimus, rodzaj ryb, z rzędu kościstych *(Teleostei)*, z rodziny *Cetomimidae*. Osobliwy ten rodzaj obejmuje dwa gatunki błękitno-czarnej barwy, znane dotychczas w oceanie Atlantyckim, w pobliżu wybrzeży Ameryki Północnej. Wyprawa na Valdivii znalazła je w oceanie Indyjskim na głębokości około 2,000 m.—*Cetomimus Gilli*, na południu Sokotory i *Cetomimus Soteri* w zatoce Bengalskiej. Ciało tego ostatniego rozszerzone z przodu, głowa szeroka, otwór gębowy duży, poziomy, otwory nosowe wysunięte naprzód, oczy bardzo małe. Płetwy piersiowe o 16 promieniach, mieszczą się bardzo nisko; płetwa ogonowa zaokrąglona. Linja boczna szeroka. Na grzbiecie z przodu istnieje duża brodawka skórna, na głowie zaś i w pobliżu linji bocznej nieco mniejsze.

Cez, Cs, pierwiastek chemiczny z grupy potasowców (ob. t. III). W małych ilościach bardzo rozpowszechniony w rzadkim minerale poluksie z Elby. Zawartość tlenku **C.** dosięga 30%. Ciężar atomowy Cs 133, ciężar właściwy 1·85, temperatura wrzenia 270°. Na powietrzu Cs zapala się wkrótce, w czystym stanie metalicznym otrzymujemy Cs przez ogrzewanie wodzianu z pyłkiem magnezowym w rurze żelaznej. Związki Cs przypominają związki potasu, wodzian jest silną zasadą, wiele z soli trudno rozpuszcza się w wodzie, jak: chloroplatynian, ałun cezowo-glinowy, winian kwaśny. W tym względzie przewyższają one odpowiednie sole potasu i rubidu.

Cezalier, łańcuch górski pochodzenia wulkanicznego w Owernji, łączy Cantal z górami Dore, szczyt jego Luguet sięga 1555 metrów.

Cézanne Paweł, malarz francuski, * 1839 r. w Aix, † 1906 tamże, studjował z początku prawo, następnie był zatrudniony w bankowym interesie ojca i dopiero od 1862 zajął się malarstwem. Udał się do Paryża z kolegą swoim Zolą i wstąpił do Akademji szwajcarskiej, do której wtedy uczęszczali też Pissaro i Guillaumin. Szczególnie pobudzająco na jego twórczość oddziałali Delacroix i Courbet. W 1873 osiadł w Auvers-sur-Oise. Dawniej mało ceniony, w ostatnich czasach uwielbiany, stał się twórcą nowej szkoły malarskiej. W krajobrazach i martwej naturze wypowiada się najsilniej oryginalność **C-a;** dąży on do największego uproszczenia barw i linji. Łącząc z wielkim smakiem czarne, białe i zielone tony, osiąga wspaniałe efekty dekoracyjne, do czego świadomie dąży w swych stylizowanych kwiatach i bukietach. Por. Durch „Paul **C.**“ (1907, w *Kuust* i *Künstler)*; Bernard „Souvenirs sur P. **C.** et les lettres inédites“ (1907, *Mercure de France).*

Cézanne Paweł.

Cezaryzm, rządy cezarów, rządy wojskowe władców, wyniesionych do władzy zwierzchniej przez demokrację, zwykle znamionuje je autokratyzm i absolutyzm. **C.** wywodzi się od Juljusza Cesara, który skupił w swoich rękach całkowicie zwierzchniczą władzę, aczkolwiek zachował dla formy dawne urządzenia republikańskie i oficjalnie uznawał siebie za delegata narodu, posiadającego jakoby pełnię władzy zwierzchniczej. Tego samego systemu trzymali się Napoleon I i III. Cezaryzm przeciwstawia się legitymizmowi monarchów z „Bożej łaski“.

Chabaneau Jan Eugienjusz Kamil, lingwista francuski, † 1908 w Nontron. Por. „Melanges Ch.“, wydane z powodu 75 rocznicy jego urodzin.

Chabas Maurycy, malarz francuski, * 1862 w Nantes, uczeń Bouguereau i Roberta Fleury, maluje portrety, pejzaże i kompozycje symboliczne, z których ważniejsze: „Idealna kraina“; „Uwieńczenie poety“; „Odjazd bohatera“: „Promienie złote w Port-Maneck“ (1906). Dba przedewszystkim o poetycki urok pejzażu, jest świetnym dekoratorem (merja Paryża, Vincennes, dworzec lyoński w Paryżu i t. d.).

Chabas Paweł, malarz francuski, * 1869 r. w Nantes, brat poprzedniego. Ważniejsze prace: „Ostatni promień“ (1896); „Zmierzch“ (muzeum luksemburskie); „Wieczór letni“, „Jezioro Annecy“ (1906) i t. d. Robi też portrety i ilustracje do książek. Otrzymał kilka odznaczeń.

Chabrier Emanuel.

Chabrier Emanuel, † 1894 w Paryżu. Opera jego „Bryseis“ była wystawiona w Wielkiej operze w 1899 r.

Chabrillan Celestyna Venard, *hr. de Mobreton*, literatka francuska, † 1909 w Providence; ogłosiła nadto: „Mémoires d'une honnête fille“ (1865); „les Crimes de la mar“ (1865), dramat. Nim poślubiła hr. **Ch.** była damą z półświatka i dzieje swego życia opisała w pamiętnikach p. t.: „Adieux au monde“; „Mémoires de Celeste Modagor“ (1855, 5 t.), które policja cesarska skonfiskowała. Po śmierci męża zostawszy znów bez środków do życia, energicznie zabrała się do pracy nad sobą, wynikiem której były jej utwory literackie. Przez pewien czas prowadziła teatr Folies-Marigny bez powodzenia.

Chaenichtys, rodzaj ryb ciemnopłetwych (*Acanthopteri*), z rodziny *Nototheniideae.* Odznacza się szczególnym kształtem głowy, tułowia i płetw.

Chaenichtys.

Pysk uzbrojony w kolec zakrzywiony w tył, linje boczne utworzone z rurek i zaopatrzone w brylkowate łuski. — *Chaenichtys rhinoceratus*, którego nazwa pochodzi od rogu mieszczącego się na pysku, posiada ciało z boków ściśnione, w tyle bardzo zwężone; głowa gruba zajmuje trzecią część długości ciała. Pierwsza płetwa grzbietowa bardzo wysoka,

trójkątna o siedmiu nierównych, kościstych promieniach, druga płetwa grzbietowa oddzielona od pierwszej, znacznie niższa o 35 promieniach; ogon typu „homocercus“, zlekka zaokrąglony o 15 promieniach; płetwy piersiowe o 22 promieniach szerokie, zaokrąglone. Gatunek ten nie posiada pęcherza pławnego, jako też łusek na ciele z wyjątkiem linji bocznych. Długość ciała dochoodzi do 90 mm. Znaleziono go koło wybrzeży wysp Kerguelskich.

Chaetopoda, ob. szczecionogi.

Chafei Abu Abd Allah Mahomed **Ibn** Idris, * 767 w Ghazie, † 821 tamże. Pierwszy pierwszy pisarz muzułmański, który opracował prawodawstwo religijne i cywilne mahometan.

Chagas Manoel Pinheiro, pisarz portugalski, * 1842 w Lizbonie, † 1895 tamże. Był kolejno profesorem, deputowanym, ministrem marynarki (1883) i członkiem Akademji Nauk. Znany w literaturze jako powieściopisarz, dramaturg i poeta. Główniejsze z jego poczytnych romansów: „Sekret margrabiny“; „Smutki nad morzem“; „Czerwona maska“; z dramatów: „Żydówka“; „Helena“; „Magdalena“; z poematów: „Młodość“; „Wolność“; „Anioł ogniska domowego“. Pozostawił też „Historję Portugalji“ i życiorysy Portugalczyków i Brazylijczyków, między innemi studjum o Aleksandrze Herculano.

Cha-ho *(Sza-hau)*, rzeka w Mandżurji, wpadająca do Tai-tse-Ho, która jest znów dopływem Liao - Ho, między Mugdenem i Liao - Yangiem. Nad brzegami tej rzeki miały miejsce krwawe boje między armją japońską i rosyjską od 9 do 21 października 1904 r.

Chaigneau Jan Ferdynand, malarz francuski, * 1830 w Bordeaux, † 1908 w Barbizon. Uczeń Picota, Braócassata i Coignet, zaczął wystawiać swe obrazy od 1848 r. Były to pejzaże, jak: „Okolice Bordeaux“; „Żyronda“; „Landes“; „Isera“; „Normandja“. Od 1860 osiadł w Barbizon, malował las w Fontainebleau i wsie okoliczne. Celował szczególnie w oddawaniu lasu podczas księżyca. Należy do sławnej grupy barbizońskiej (ob.). Wydał też serję akwafort p. t. „Podróż koło Barbizonu“.

Chaignet Anthelme Edward, filozof i helenista francuski, † 1901 w Paryżu.

Chaillu Paweł Belloni, podróżnik amerykański, * 1837 w Nowym Orleanie (ob. gł. dzieło), † 1903 w Petersburgu.

Cháire (jap.), małe naczynie, przeważnie z gliny z nakrywą z kości słoniowej, używane do przechowywania zielonej herbaty. W ceramyce japońskiej **C.** odgrywa wielką rolę.

Cháire.

Chaise - Dieu, miasto we Francji, w depart. Górnej Loary, 30 klm. odległe od Brioude; 1590 m., słynie z wyrobu koronek i ruin opactwa założonego w 1046 r. przez św. Roberta. Wspaniały kościół w stylu gotyckim zbudowany w XIV w. przez Morela. Zawiera grobowiec papieża Klemensa VI dłuta Piotra Roye i gobeliny flamandzkie z XVI w.

Chaldea. *Archeologja.* Amerykanie, Francuzi, Niemcy i Anglicy czynią wciąż poszukiwania, które przynoszą coraz nowe dane, dotyczące gieografji, historji, religji i literatury **Ch.** Odnalezienie kodeksu Hammourabi (ob.) pozwoliło zgłębić obyczaje i prawodawstwo babilońskie. Na podstawie tablic znalezionych przez Scheila wyraźniejszą się staje przeszłość państw mezopotamskich. Dzięki nim, przekonywamy się, że obok małych państewek: Uruk, Uru, Eridu, Lagasz, istniały dwa prawdziwe mocarstwa, Elam i królestwo Agade czyli Babilon, które walczyły o wpływy nad brzegami Tigru i Eufratu. Sargon Stary, a przedewszystkim syn jego Naramsin olbrzymieją coraz bardziej na tle historji swego czasu. Piękny pomnik, odkopany w Suzie, jednocześnie świadczy o wyższości militarnej Naramsina nad Elamitami i o wysokim poziomie rzeźbiarstwa za jego panowania. Szereg monarchów, którzy go poprzedzali i następowali po nim jeszcze nie jest zupełny, ale luki wypełnia prawie każdy dzień. To samo powiedzieć można o dynastjach lokalnych Uru, Larsamu, Nipuru, Ichinu i Babilonu; wyjaśnia coraz bardziej ich wzajemny stosunek między sobą i stosunki ich z Elamem. Zaczynamy rozumieć ich rewolucje i odtworzyć możemy peripetje walk, które doprowadziły do zlania się tych państewek w jedno wielkie państwo, dla którego odtąd Babilon był oficjalną stolicą.

Chalier Józef, przywódca *Góry* w Lyonie, * 1747, † 1793 tamże. Został zgilotynowany, co posłużyło za hasło do powstania Lyonu przeciwko Konwencji.

Chalkochemigrafja, sposób przyrządzania klisz do druku. Płytę cynkową pokrywa się gruntem białym, na gruncie rytuje się rysunek tak, żeby płyty metalowej nie nacinać. Gotowy rysunek zalewa się roztworem asfaltu i kładzie do wody, która zdejmuje rozpuszczalny w niej grunt, a rysunek niezmieniony pozostawia w asfalcie. Rysunek wytrawia się do znacznej wypukłości.

Chalkotypja, sposób przygotowywania klisz do druku przez wytrawianie, wynaleziony przez Heimse 1850. Używa się zamiast płyt cynkowych miedziane lub mosiężne (ob. chalkochemigrafja).

Challemel - Lacour Paweł A.

Challemel - Lacour Paweł Armand, mąż stanu francuski ob. gł. dzieło.

Chalon-sur-Saône, miasto okręgowe we franc. departamen-

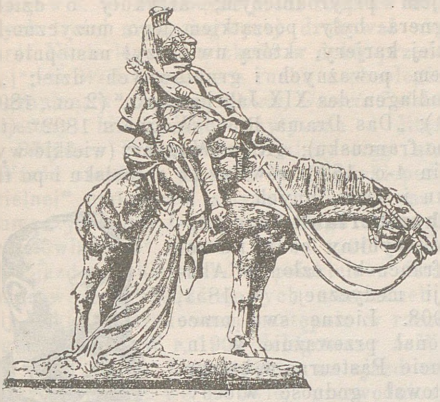

Pomnik w Chalon-sur-Saône.

cie Saône-et-Loire (ob. gł. dzieło). W 1907 r. na jednym z placów stanął wspaniały pomnik dłuta Pawła Moreau-Vauthier i A. Bérarda na pamiątkę obrony 1814 r.

Chalupny Emanuel, prawnik i pisarz czeski, * 1879 w Taborze, studjował prawo w Pradze, gdzie otrzymał doktorat. Prócz praktyki adwokackiej uprawia literaturę. Poza licznemi artykułami w czasopismach i dziennikach, wydał oddzielnie: „Ceské studenctwo w poslednim cztvrtstoleti“ (1902); „Poměry taborského dělnictwa“ (1004); „Uvod do sociologie“ (1905); „Národní povaha české“ (1907); „Antika a moderni život“ (1908). Dokonał też wielu przekładów, między innemi i z polskiego.

Chałubińskiego Muzeum tatrzańskie, założone w 1883 w Zakopanym, początkowo mieściło się w wynajętym domu na Krupówkach, następnie przeniesione zostało do własnej siedziby przy ulicy Chałubińskiego. Muzeum posiada ciekawe zbiory paleontologiczne, mineralogiczne, botaniczne i etnograficzne. Przy muzeum jest stacja meteorologiczna, zasobna w przyrządy, zbiera ona zapas spostrzeżeń, niezbędnych do poznania naukowego klimatu zakopiańskiego. Nadto w ogrodzie **M. Ch.** założono hodowlę roślin tatrzańskich.

Chałubińskiego Wrota, przejście w Tatrach za Mnichem, nazwane tak ku uczczeniu znanego lekarza i miłośnika Tatr.

Chałupnictwo, forma produkcji, powstała z pracy domowej i rzemiosła, w której producent nie styka się bezpośrednio z klijentem, lecz pracuje na rachunek przedsiębiorcy. Kiedy w przemyśle ludowym, np., chłop, tkacz pracuje albo dla własnej potrzeby, albo też czas wolny używa na wyrabianie tkanin, które następnie sam na jarmarku sprzedaje, i jest często producentem własnego lnu lub wełny, zupełnie inaczej odbywa się praca w **Ch.** Chłop-chałupnik otrzymuje zwykle przędzę od fabrykanta lub handlarza, który płaci mu od sztuki i sam potym towar sprzedaje. Podobnież różni się **Ch.** od rzemiosła. Każdy rzemieślnik ma zwykle własną klijentelę, dla której pracuje, sam kupuje materjały i t. d., chałupnik natomiast z klijentem nie styka się bezpośrednio, a od swego pracodawcy otrzymuje towar bądź do wykończenia, bądź do wykonania zeń jakiej części tylko roboty. Od pracy fabrycznej **Ch.** różni się głównie brakiem organizacji w produkcji. Aczkolwiek chałupnicy najczęściej pracują we własnym mieszkaniu, praca w „chałupie“ nie jest cechą istotną **Ch.** W ostatnich czasach odkryto cały szereg typów **Ch.**, praktykowanego poza obrębem „chałupy“, poza domem producenta, np. we Francji w tkactwie wełny, w t. zw. warsztatach publicznych (ateliers publics), w warsztatach przedsiębiorcy lub pośrednika, co się często zdarza zagranicą w fabrykacji krzeseł, gwoździ, w przemyśle puszkarskim, wreszcie w warsztacie innego chałupnika, jak np. w rękawicznictwie w Brukselli lub w fabrykacji broni w Herstalu. Chałupnik jest zwykle uzależniony bezpośrednio od przedsiębiorcy, którego główne zadanie polega na kupowaniu materjału, rozdawaniu go chałupnikom, kontrolowaniu wykonania i na sprzedaży gotowego towaru. Często przedsiębiorca odstępuje część swych funkcji poddostawcy, który w takim razie jest sam „małym fabrykantem“. Nizkie płace robocze i długie godziny pracy cechują **Ch.** Płace chałupników zmniejszają się jeszcze przez to, że ponoszą oni koszta niektórych dodatków. Odnoszenie roboty i chodzenie po nią zabiera chałupnikowi niejedną godzinę pracy. Brak pracy daje się w **Ch.** o wiele silniej we znaki, aniżeli w przemyśle. Rozpowszechnione jest nadto płacenie robotnikowi towarem (truck-system) wyzysk terminatorów oraz pracy dzieci są zjawiskiem codziennym, potrzeby higjeny nieznane. **Ch.** spotyka się prawie we wszystkich gałęziach produkcji, po części rozproszone po wsiach, po części zogniskowane w miastach. U nas **Ch.** wiejskie spotykamy głównie w tkactwie. Tak np. Łódź, Pabjanice, Zduńska Wola są otoczone całym pasem chałupników, tkaczy lnu, którzy od fabrykantów otrzymują przędzę i dla nich pracują. We Władysławowie (pow. Koniński) istnieje około 200 warsztatów tkackich, wyrabiających płótno dla przedsiębiorców z Turka. W gminie Berkatów (gub. Piotrkowska) trudni się tkactwem 1300 mężczyzn i 400 kobiet, którym pomaga w szpulkowaniu około 300 dzieci. Większość tych tkaczy chałupników pracuje na rachunek żydów przedsiębiorców oraz dla majstrów chrześcijan. Wyroby ich wywożone są nawet do Cesarstwa. W pow. Łaskim, w gminach Wymysłowie i Zelowie, jest około 300 chałupników tkaczy, pracujących na rachunek fabryk

łódzkich. Śród Kurpiów chałupników przedsiębiorcami są chłopi. W gminie Bujny jest 1500 chałupników tkaczy wełny, pracujących na warsztatach udoskonalonych. Wyrabiają tu moltony, flanele, szewioty, chustki, szale, korty i fartuchy. Pośrednicy fabrykanci wysyłają towar do Łodzi. W pow. Sokołowskim chałupnicy chłopi wyrabiają na rachunek handlarzy chodniki, w pow. Sandomierskim oraz w gminie Łuszawie (pow. Lubartowski) koszyki. W Kieleckim, w pow. Miechowskim, chałupnicy wyrabiają towar dla fabryk łódzkich, piotrkowskich i częstochowskich. Garncarstwo, jako **Ch.** rozpowszechnione jest w Lubelskim, w pow. Lubartowskim, Zamojskim i Chełmskim; kapelusznictwo w gub. Piotrkowskiej (miasteczko Kozie Głowy i gmina Rudnik Wielki); zabawki w Radomskim i Kieleckim. **Ch.** w miastach spotykamy u nas w krawiectwie damskim i męskim, szewctwie, szyciu bielizny, stolarstwie i t, d. Por.: J. St. Lewiński „**Ch.**, jego istota, teorja, historja i rozpowszechnienie“ (Warszawa, 1908).

Cham Amadeusz.

Cham Amadeusz *de Noé*, francuski rysownik karykatur, ob. gł. dzieło.

Chambas lub *Chaamba*, plemię berberyjskie w północnej Saharze, od 1873 podległe Francji.

Chamberlain Józef, polityk angielski, wódz unjonistów; agitacja jego na rzecz polityki protekcyjnej zrobiła bardzo znaczne postępy. Podczas ostatnich wyborów w 1910 przeciwnicy ceł zwyciężyli zaledwie 20 głosami, włączając w to liczbę głosów *Labour Party*. Napisał: „Speeches on the wish question“ (1891); „Foreign and colonial speeches“ (1897). Por. Jeyes „Mr. Ch. his lite and public career“ (1903); Creswick „Life of the R. H. J. Ch.“ (1904, 4 tomy); Mackintosh „I. Ch.“ (1906); Marris „J. Ch.“ (1909); M. Schwab „Chamberlains Handelspolitik“ (1905).

Chamberlain Józef.

Chamberlain Austen Józef syn poprzedn., polityk angielski, * 1863, był 1895—1900 lordem admiralicji, 1900—1902 sekretarzem urzędu skarbowego, 1902 r. gieneralnym kierownikiem poczt; 1903—1905 kanclerzem skarbu.

Chamberlain Houston Stewart, pisarz muzyczny angielski, * 1855 w Portsmouth; syn admirała angielskiego, poświęcał się początkowo studjom przyrodniczym; artykuły o dziełach Wagnera były początkiem jego muzyczno-literackiej karjery, którą uwieńczył następnie szeregiem poważnych i gruntownych dzieł: „Die Grundlagen des XIX Jahrhunderts“ (2 cz., 1899—1901); „Das Drama Rich. Wagners 1892“ (tamże po francusku); „Rich. Wagner“ (wielkie wydanie in 4-o, 1896) również po angielsku i po francusku i wiele innych.

Chamberland Karol Edward, wybitny lekarz i uczony francuski, członek Akademji medycznej, * 1851, † 1908. Liczne swe prace wykonał przeważnie w instytucie Pasteura, w którym piastował godność wicedyrektora. Ogłaszał w *Comptes rendus de l'Academie de sciences* i w *Annales de l'Institut Pasteur*.

Chamberland Karol

Chambers Efraim, pisarz angielski, * 1680 w Kendol, † 1740 w Islington, autor cenionej „Encyklopedji“, która ukazała się w 1728 r.

Chambord, zamek, ob. Chambord wieś w gł. dziele.

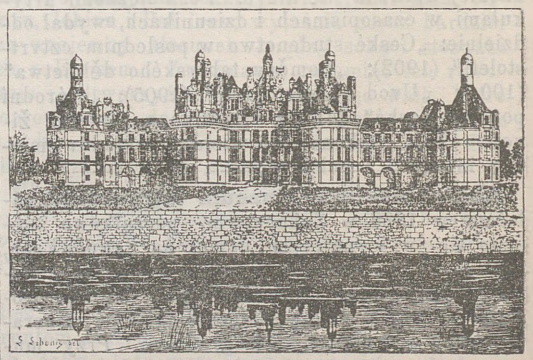

Zamek w Chambord.

Chamfort Sebastjan Roch Mikołaj. W polskim przekładzie Konrada Drzewieckiego ukazały się jego „Maksymy i myśli, charaktery i anegdoty“ (Lwów, 1910).

Chamiec Ksawery, w 1898, wraz z ks. Z. Chełmickim i F. Ejsmondem, urządził pierwszą wystawę retrospektywną malarstwa polskiego w Warszawie. W 1899 wybrany został do komitetu Zachęty sztuk pięknych, w 1902 do komitetu Warszawskiej kasy literackiej jako skarbnik. Był wyborcą do I Dumy

Chamfort Sebastjan Roch.

w Kijowie. W *Światowicie* prócz rozpraw drobniejszych treści archeologicznej drukował obszerny skrót Niederlego „Ludzkość w dobie przeddziejowej"; w *Wiśle* recenzje z ruchu archeologicznego zagranicą; w *Ateneum*, *Słowie*, *Gazecie Polskiej* i in. feljetony historyczno-krytyczne i literackie; w *Bibljotece Warszawskiej* dalszy ciąg studjum „Wśród stepów i jarów"; w „Encyklopedji kościelnej" umieszczał artykuły historyczne. Przetłumaczył nadto I tom Niederlego „Starożytności słowiańskie" (1910). W r. 1900 przedstawił III Zjazdowi historyków polskich w Krakowie rozprawę o „Przeddziejowych stosunkach ziemi Kijowskiej", drukowaną następnie w rocznikach tegoż zjazdu. W r. 1909 delegowany z Warszawy wraz ze St. Lesznowskim na zjazd dziennikarzy polskich we Lwowie, przewodniczył na posiedzeniu organizacyjnym, a po uformowaniu „Związku dziennikarzy polskich" wszedł do komitetu zarządzającego.

Chaminade Cecylja, kompozytorka francuska, * 1861 w Paryżu; uczennica le Couppey'a, Savarda i Godarda, jest znaną autorką salonowych pieśni oraz drobniejszych orkiestrowych utworów; z większych kompozycji napisała: „les Amazones" (chór i orkiestra), „Callirhoë" (balet), 2 tria fortepjanowe. Mieszka w Paryżu.

Chamonix, dolina alpejska w Sabaudji, otrzymała kolej elektryczną, łączącą Fayet z Martigny. Kolej ma znaczenie handlowe, ale przedewszystkim wpłynie na rozwój ruchu turystycznego.

Champagne Filip, malarz, ob. gł. dzieło.

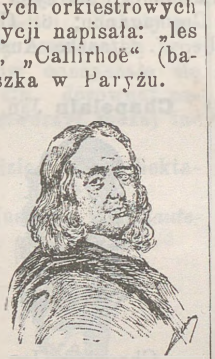

Champagne Filip.

Champeil Jan Chrzciciel, rzeźbiarz francuski, * 1866 w Paryżu. W 1896 otrzymał wielką nagrodę rzymską za „Mucjusza Scewolę" i wysłany został do Rzymu na koszt państwa. Prace jego odznaczają się prostotą linji i elegancją formy. Ważniejsze: „Wygnana muza"; „Kuszenie"; „Wiosna życia"; grupa w której harmonja grecka łączy się z wdziękiem nowożytnym; „Wspomnienie"; Pomnik Benjamina Godarda" (1906) i t. d.

Champion (fran.), w średnich wiekach szermierz, który w pojedynku sądowym zastępował za wynagrodzeniem jednego z biorących udział, później rycerz, wstępujący w szranki w zastępstwie niezdolnych do walki, jak: dzieci, kobiety. **C.** (ang.) uznany mistrz jakiegoś sportu.

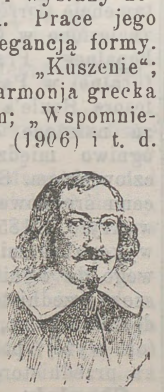

Champlain Samuel.

Champlain Samuel, ob. Champlain jezioro w gł. dziele.

Champmeslé Marja *Desmares*, znakomita artystka dramatyczna francuska, * w Auteuil 1642, † 1698 tamże; wsławiła się odtwarzaniem postaci Racina. La Fontaine poświęcił jej swą nowelę „Belphédor", a Boileau unieśmiertelnił ją w swych poezjach.

Champmeslé Marja.

Champollion Figeac.

Champollion Figeac Józef. * 1778 w Figeac, † 1867 w Fontaineblau. Wybitny archeolog francuski.

Champollion Aimé, archeolog francuski, † 1894.

Champsaur Felicjan, powieściopisarz francuski (ob. I suplement), * 1859 w Digne; ogłosił nadto: „Lulu, roman clownesque" (1901); „le Sémeur d'amour" (1902), opowiadanie hinduskie; „l'Arriviste" (1902); „l'Orgie latine" (1903), historja Messaliny; „l'Ingénue" (1905), zbiór nowel; „le Triomphe de la vie" (1906); „l'Empereur de pauvres" (1906); prócz tego wystawił w teatrze „les Trois mousmés" (1898) i „Cher ami" (1898).

Chancellor Ryszard, żeglarz angielski XVI wieku; przez morze Białe dotarł do lądu północnego i lądem udał się do Moskwy; † 1556.

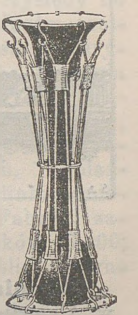

Chang-Kon.

Chang-Kon, bęben chiński, posiadający postać klepsydry i dna ze skóry węża.

Chankowski Henryk, buchalter. Napisał: „Wykład buchalterji amerykańskiej (1903); „Wykład popularnej buchalterji" (1903); „Wykład popularny korespondencji handlowej" (1903); „Wykład popularny rachunkowości handlowej i finansowej" (1904); „Domy udziałowe" (1906); „Klucz do wykładu rachunkowości handlowej" (1905); „Wykład popularny korespondencji handlowej" (1905); „Wykład arytmetyki i zbiór zadań" (1909); „Wykład arytmetyki handlowej i finansowej" (1909).

Chansson Ernest, kompozytor francuski, * 1855 w Paryżu, † 1899 w Limay (pod Mantes), uczeń Masseneta i Cezara Francka, był dłuższy czas sekretarzem *Société national de musique*. Zmarły wskutek wypadku (upadek z bicykletu), młody

kompozytor zostawił szereg bardzo poważnych utworów: „Symfonja B dur“, poemata symfoniczne: „Viviane“, „Les caprices de Marianne“, następnie, hymn „Veda“, „Poème de l'amour et de la mer“ (śpiew z orkiestrą), Koncert fortepjanowy, Trio G mol, Koncert skrzypcowy, Kwartety smyczkowy i fortepjanowy, Dwie opery. etc.

Chantepie de La Saussaye Piotr Daniel, teolog holenderski, ogłosił nadto: „Historję religji Giermanów“ (1900), po holendersku i „Mitologję giermańską“ (1900) po angielsku.

Chantilly, miasteczko we francuskim dep. Oise, ob. gł. dzieło.

Główne typy czaszek człowieka przedhist. (ob. art. Chapelle-aux-Saints).

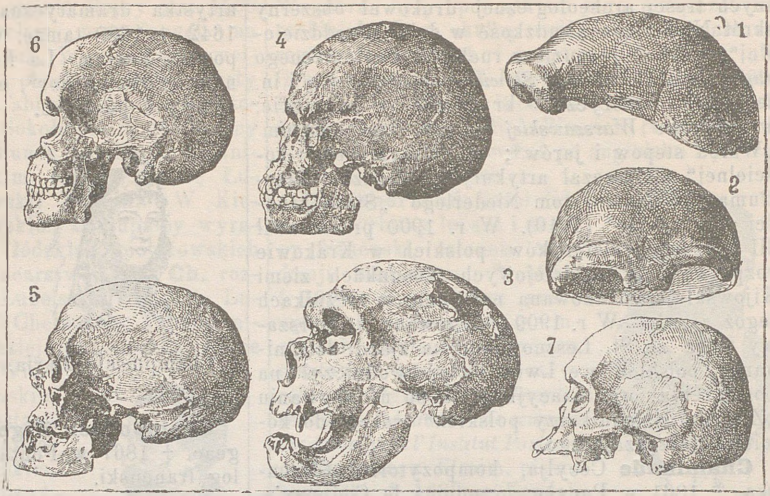

1 i 2. Czaszka neandertalska z profilu i en face; 3. Czaszka z Chapelle-aux-Saints; 4. Czaszka młodego murzyna z „groty dzieci“ pod Monaco; 5. Czaszka męska z Cromagnnon; 6. Czaszka kobieca z alluvium środkowego z Grenelle. 7. Czaszka Australczyka z przylądka York.

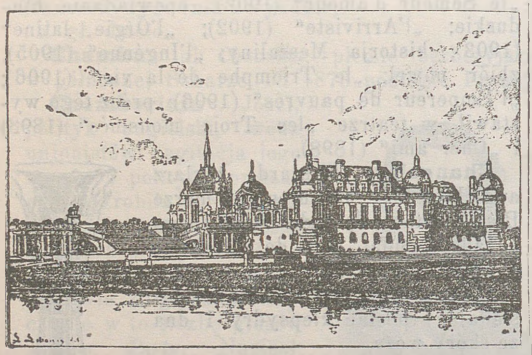

Zamek w Chantilly.

Chaonia, arabska nazwa pasterzy nadawana w Algierji odłamowi Kabylów z prowincji Konstantyny, z Marokka i ogółowi ludności na południo-zachodzie od Casablanca. **Ch.** dzielą się na 12 plemion, razem około 300000 głów. Pod względem etnicznym są mieszaniną głównych ludów z północy Afryki: Berberyjczyków, Arabów, Maurów i t. d., język i zwyczaje przyjęli arabskie. Przeważnie żyją tak zwanemi *duarami*, pewnemi grupami osób, zmieniając miejsce pobytu zależnie od wyczerpania gleby, pastwiska. Posiadają liczne stada bydła, owiec. W pobliżu Casablanca trudnią się rolnictwem, utrzymują irygacje na polach. W 1907 występowali wrogo przeciw Francuzom ale bez powodzenia.

Chapelain Jan, poeta francuski, ob. gł. dzieło.

Chapelain Jan.

Chapelle Klaudjusz.

Chapele Klaudjusz Emanuel, ob. gł. dzieło.

Chapelle-aux-Saints, miejscowość w departamencie Corrèze, w południowej Francji. W 1905 znaleziono w grocie pod **Ch.** szczątki człowieka kopalnego. Przeniesione do muzeum historji naturalnej w Paryżu, zostały zbadane przez profesora Boule'a i preparatora Papoint'a, i uznane za należące do istoty, stanowiącej pośrednie ogniwo między *Pithecantropusem* jawajskim a człowiekiem. Szczątki pochodzić mają z plejstocenu środkowego i przypominają neandertalskie, wykryte w 1855 pod Düsseldorfem. Badania nad wykopaliskami **Ch.** nie wnoszą nic istotnie nowego do wyników, otrzymanych ze studjów czaszek przedhistorycznych ze Spy, Krapiny, Neanderthalu i t. d., jedynie potwierdzają je. Rysunek (ob. wyżej) podaje główne typy czaszek człowieka przedhistorycznego.

Chaplain Juljan Klemens, rzeźbiarz i medaljer francuski, * 1839 w Mortagne, † 1909

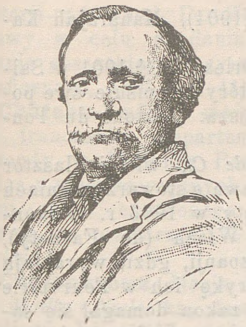

Chaplain Juljan Klemens.

w Paryżu. Uczeń Jouffroy i Oudiné, otrzymał w 1863 nagrodę Rzymu, później od 1870 r. bardzo wiele odznaczeń. Dłuta jego najwięcej jest popiersi i medaljonów, szczególnie te ostatnie są niezrównane. Dzięki **Ch.** odżyła we Francji nanowo sztuka medaljerska, zaniedbana od XVII w. Wspaniałe są medaljony: Gambetty, Wiktora Hugo, Meissoniera, Renana, Wystawy powszechnej 1900 r. i t. d. Ostatnią pracą **Ch.** było popiersie Gréarda do pomnika przed Sorboną. **Ch.** był członkiem Ak. sztuk pięknych. Do spółki z A. Dumontem ogłosił: „les Céramiques de la Grèce propre“ (1881).

Chaplet Ernest, ceramista francuski, * 1835 w Sèvres, † 1909 w Choissy-le-Roi. Roboty jego, wazy i półmiski, posiadały szlachetną prostotę linji, a bogactwo kolorów odznaczało się ogromną żywością. Jedyny **Ch.** dorównał ceramistom włoskim XVI w. i stworzył rodzaj fajansu t. z. „barbotine“.

Chaplin, jezioro w Kanadzie, 17000 hektarów powierzchni.

Chaptal Jan Antoni Klaudjusz, hr. de *Chanteloup*, chemik i mąż stanu, ob. gł. dzieło.

Chaptal Jan Antoni.

Chapu Henryk Michał.

Chapu Henryk Michał Antoni, rzeźbiarz francuski, ob. gł. dzieło.

Charbin, miasto w północnej Mandżurji nad rz. Sungari, stacja kolei Wschodnio-chińskiej, punkt handlowy; 30000 m. Od 1906 otwarte dla międzynarodowego handlu.

Charbonnel Wiktor, literat i publicysta francuski, * 1863 w Murat. Zostawszy księdzem, rozpoczął akcję w duchu katolicyzmu liberalnego i czynił starania o zwołanie w 1900 kongresu religijnego. Nie mając poparcia katolików i kleru dla swej akcji, w 1897 wystąpił ze stanu duchownego. Rozpoczął szereg konferencji antyklerykalnych w 1898, za co został wydalony do Belgji. W 1900 ożenił się. W 1901 należał do założycieli pisma *Raison*. W 1902 bez powodzenia kandydował do parlamentu. Wkrótce potym wydawał z H. Berengerem *Action*. W 1903 został skazany na grzywny za komentarze do „Diaconales“ (instrukcja dla spowiedników), 1904 ustąpił z *Action*, ale pozostał redaktorem *Raison*. Ogłosił: „les Mystiques dans la littérature présente“ (1897); „le Congrès universel des religions en 1900“; „Histoire d'une idée“ (1897); „la Volonté de vivre“ 1897).

Chardin Jan Chrzciciel Szymon, malarz francuski, ob. gł. dzieło.

Chardin Jan.

Charette Franciszek.

Charette Franciszek Atanazy, przywódca wandejczyków, ob. gł. dzieło.

Charkowska gubernja, na 54,495 klm. kw. 3,050,000 mieszkańców (1907); 56 m. na 1 klm. kw., 81% ludności stanowią Ukraińcy; w miastach 421,000 m. Z 4·5 miljona dziesięcin (1905) 2,663 tysięcy należy do włościan, 1608 tysięcy do większych właścicieli, ze 200 tysięcy do skarbu i innych. Główne zajęcie ludności—rolnictwo (uprawa żyta, pszenicy, prosa, kukurydzy, nadto buraków, tytoniu, lnu). Hodowla bydła w rozkwicie; doskonała rasa bydła rogatego, 813 tysięcy; koni 440 tysięcy, owiec 8301, świń 2891. *Przemysł*: kopalnie rudy żelaznej, węgla kamiennego, (w pow. Iziumskim, Kupiańskim, Zmijewskim, Starobielskim), glinki ogniotrwałej, warzelnie soli (Sławiańsk). Fabryki zakładów przemysłowych 1401, robotników 43,000; wartość produkcji 96 miljonów rubli. Główne miasto Charków 206,315 m.

Charlet Mikołaj *Toussaint*, malarz, rysownik i litograf francuski, ob. gł. dzieło.

Charlet Mikołaj.

Charlottenburg, miasto nad Sprewą, 239,559 m. (1905), w tym 27,976 katolików, 15,604 żydów, 193,720 ewangielików.

Charmes Gabrjel, literat i publicysta francuski, † 1886 w Paryżu.

Charmettes, miejscowość malownicza w Sabaudji w pobliżu Chambery, wsławiona pobytem J. J. Rousseau u pani de Warens.

Charpentier Aleksander Ludwik Marja, rzeźbiarz francuski * 1856 w Paryżu † 1909 w Neuilly sur Seine. Ważniejsze prace: „Łucznik“ (1879); „Młoda matka karmiąca dziecko“ (1883); wielka płaskorzeźba, „Piekarze“ (1889); i t. d. Od 1893 r. poświęcił się sztuce dekoracyjnej, wazy jego są w Muzeum luksemburskim. We wszystkich jego pracach uderza ogromny wdzięk.

Charpentier Al. L.

Charpentier Feliks Maurycy, rzeźbiarz francuski, wykonał nadto: „Improwizator“ (1887, muzeum luksemburskie); „Siłacze“ (1893); „Iluzja“ (1895, muz. luks.); „Gwiazda migająca“ (1897), „Cierpienie“ (1898); „Poezja“ (1899); „Namiętność“ (1900); „Placówka“ (1903); Joanna d'Arc“ (1904); cały szereg popiersi. Otrzymał wiele odznaczeń.

Charpentier Feliks.

Charpentier Gustaw.

Charpentier Gustaw, kompozytor francuski, * 1860 w Dieuze (Lotaryngja), uczeń Paryskiego konserwatorjum (Massart, Massenet); (otrzymał „nagrodę rzymską“ w r. 1887; z kompozycji jego najbardziej znana „Impressions d'Italie“ (suita na wielką orkiestrę), „La vie du poète“ (kantata dramatyczna na sola, chóry i orkiestrę), „Les fleurs du mal“ (do poematów Baudelaire'a) oraz opera „Louise“ (Roman musical) po raz pierwszy w 1900 w Paryżu wystawiona; ostatni ten utwór zdobył sobie powodzenie i po za granicami Francji. Od lat kilku cierpi **Ch.** na ciężką nerwową chorobę, która nie pozwala mu pracować.

Charron Piotr, ob. gł. dzieło.

Chartran Teobald, malarz francuski, † 1907 w Neuilly-sur-Seine. Wykonał nadto: „Pieśń o szpadzie“ (1898); „Kardynał Richelieu (1906); portrety rodziny Roosevelt (1902—1903),

Charron Piotr.

„Kardynała Gibbons'a“ (1904), Maharajah Kapurthala (1906) i t. d.

Chartres Henryk, ks. Orleański, † 1901 w Saigon; z szeregu prac, w których opisuje swe podróże naukowe, najważniejsza: „Autour du Tonkin“ (1896, II wyd.).

Chartreuse. *La grande C.*, wielki klasztor Kartuzów, na zasadzie prawa o stowarzyszeniach z 1901 r., został zamknięty w 1903 r. Zakonnicy udali się bądź do Włoch (do Farnety), bądź do Tarragony w Hiszpanji, gdzie wyrabiają swój sławny likier. Fabrykę ich w Fourvoirie zabrał rząd, wobec czego zakon domagał się sądownie zabezpieczenia swej marki firmowej, lecz bezskutecznie.

Chartum, stolica Sudanu egipskiego, 74504 m. (1907).

Chartyzm (ob. gł. dz.). Sześć punktów „Charte'y: 1) powszechne prawo wyborcze; 2) parlament roczny; 3) głosowanie tajne; 4) zniesienie cenzusu majątkowego; 5) wynagrodzenie dzienne dla deputowanych; 6) równe okręgi wyborcze. Por. G. Gammage „History of the Chartist movement“ (1894, 1907, istnieje przekład rosyjski); Tildsley „Die Entstehung und die eokonomischen Grundsätze der Chartistenbewegung (1898).

Charuzin Aleksy, etnograf i antropolog rosyjski, * 1864, studja uniwersyteckie odbył w Moskwie, badania prowadził w Krymie, Kaukazie i Estlandji. Napisał szereg monografji o tych krajach pod względem etnograficznym i antropologicznym.

Charuzin Mikołaj, etnograf, antropolog i historyk rosyjski, brat poprzedniego, * 1865, † 1900. Kształcił się w Moskwie i Dorpacie. Od r. 1898 był docentem etnografji na uniwersytecie moskiewskim i w Łazarowskim instytucie języków wschodnich. Podróżował po Kaukazie, północnej Rosji, prowadził badania śród Ostjaków, Wogułów, Finnów i innych plemion północnych, o których napisał cenne monografje. Prócz tego ogłosił kilka prac, dotyczących ogólnych zagadnień socjologicznych, jak: „Oczerki pierwobytnawo prawa. Semja i rod“ (1898); „Oczerki istorji razwitja żiliszcza u Finnow“ (1895) i t. d. po śmierci wyszła jego „Etnografja“ (1903).

Chasles Emil, literat francuski, † 1908 w Tracy-sur-Mer (Calvados).

Chassepot Antoni Alfons, mechanik francuski, wynalazca karabinu (szaspota); † 1905 w swej posiadłości w departamencie Seine et Oise.

Chastelard Piotr de *Boscosel*, wnuk Bayarda, * 1540 w Delfinacie, † 1564 w Szkocji. Zapałał wielką miłością do królowej Marji Stuart, towarzyszył jej do Szkocji, pojmany w jej komnacie, był skazany na śmierć.

Chatanga, rzeka w gub. Jenisejskiej. Badania nad **Ch.** między Jenissejem i Leną prowadziła wyprawa naukowa 1905—1906, zebrano bogaty materjał gieologiczny, etnograficzny, do

historji naturalnej. Por. Tołmaczew, „Projekt wyprawy w celu zbadania rzeki **Ch.**“ (Sprawozdania cesarskiego rosyjskiego Towarzystwa giegraficznego, 1905 tom 41).

Château-Lafite, majętność we francuskim departemencie Girondy w komunie Pauillac, jedna z pierwszorzędnych plantacji wina czerwonego tejże nazwy, na przestrzeni 70 hektarów.

Chateauroux Marja Anna.

Châteauroux Marja Anna, de *Mailly - Nesle,* ks., faworyta Ludwika XV (1717—44). Urocza, ambitna, energiczna, miała decydujący wpływ na Ludwika XV. Działała z namowy Richelieu'go. Jedyny raz, kiedy król przezwyciężył swą apatję i stanął na czele armji, stało się to za sprawą **Ch.**

Chatelet le Grand, ob. Chatelet w gł. dziele.

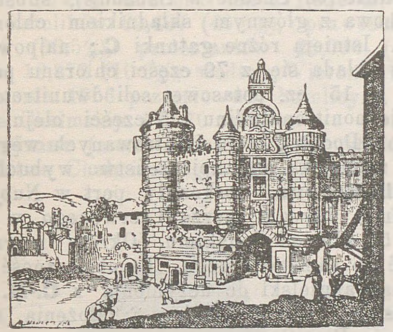

Zamek Châtelet.

Chatti, stolica najpotężniejszego z państw starożytnych Chatti (hittystów, hetejczyków) w Azji Mniejszej, w połowie drugiego tysiącolecia przed Chr., na miejscu dzisiejszej Boghazkoi, na wschód od Kizil Irmaku. Tutaj wielu historyków doszukiwało się znanej z historji Krezusa Pterji, a 1906—07 muzeum otomańskie i H. Winckler wykopali resztki archiwum z tabliczkami glinianemi, zapisanemi pismem klinowym, w języku babilońskim, hetejskim. Zawierają one różne umowy, między innemi, traktat Ramzesa II, króla Egiptu i Hattusila, króla Chatti, drugi egzemplarz tego traktatu znaleziono na ścianach świątyni w Karnaku. Odcyfrowanie odnalezionego pisma pozwoli ustalić stosunek, znanego już dawniej, hetejskiego języka do nowo odkrytego i wyjaśnić niejedną kwestję cywilizacji starożytnej. Na zasadzie już zdobytych wiadomości (Winckler w „Mitteilungen d. deutschen Orientgesellschaft N. 35 1907) stwierdzono, że hetejscy Mitani sięgali od granic Babilonji do Egiptu, a późniejsi przybysze Charri (biblijni horyci) czcili indogiermańskie bóstwa: Indrę, Mitrę, Varunę, czyli, że najdawniejsza historycznie ludność Syrji zawierała istotny składnik niesemicki, następnie dopiero nawarstwiony żywiołem hebrajskim.

Chauchard Alfred Hipolit, przemysłowiec i filantrop francuski, * 1824 w Paryżu, † 1907 tamże. Z Hériotem w 1885 r. założył wielkie magazyny Luwru i kierował niemi do 1885 r. Z biednego subjekta został miljonerem i majątku swego (150 mil. franków) używać zaczął na cele dobroczynne i popieranie sztuki. Zgromadził wspaniałą galerję obrazów mistrzów francuskich (Corot, Millet, Rousseau, Dupré i t. d.), którą testamentem przekazał muzeum Louwru. W 1907 otrzymał wielki krzyż Legji honorowej; był wogóle żądny zaszczytów, blasku i przepychu.

Chauffeur (franc.), palacz, kierownik samochodu, obeznany z techniką jego.

Chauffeurs, bandyci z czasów pierwszej rewolucji francuskiej, zwani tak (chauffeurs-palacze) z racji, że w celu wymuszenia pieniędzy ofiarom swym przypiekali stopy. Najgłośniejszym wodzem ich był Schinderhannes albo Jean l'Ecorcheur.

Chaumie Józef. polityk francuski, * 1849 w Agen. Od 1872 był adwokatem w Paryżu, od 1875 w Agen, gdzie od 1896—1900 był merem, w 1897 obrany został senatorem. Dnia 7 czerwca 1902 objął tekę ministra oświaty w gabinecie Combes'a, w gabinecie Rouviera (styczeń 1906) był ministrem sprawiedliwości.

Chautemps Emil, polityk francuski, * 1850 w Valleiry. Z zawodu lekarz, był członkiem Rady municypalnej paryskiej (1884—1889), jej prezesem (1889) i deputowanym parlamentu od 1889. W 1905 wszedł do senatu; w gabinecie Ribota był ministrem kolonji.

Chauveau Jan Chrzciciel August, fizjolog francuski, * 1827 w Villeneuvela-Guyard, uczeń szkoły weterynaryjnej w Alfort, został profesorem w szkole weterynaryjnej w Lyonie, w 1875 dyrektorem tamże. Następnie złożył egzaminy medyczne, otrzymał nominację na członka Akademji medycznej, później Akademji Nauk. Powołany na inspektora gieneralnego szkół weterynaryjnych, mianowany był później profesorem patologji doświadczalnej w Muzeum historji naturalnej. Ogłosił wiele prac z najrozmaitszych dziedzin fizjologji i medycyny. Główniejsze prace, przeważnie dotyczące krążenia krwi: „Mécanisme du coeur“ (1860); „Détermination graphique des rapports du choc du coeur avec les mouve-

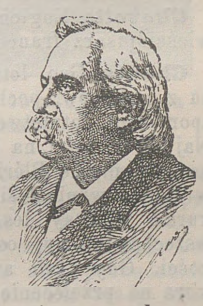

Chauveau Jan.

ments des oreillettes et des ventricules“ i t. d. Działalność systemu nerwowego, wątroby, elektrofizjologja również go interesowała, prace z tej dziedziny: „l'Excitabilité de la moelle épinière“ „Théorie des effets physiologiques de l'électricité“, „Nouvelles recherches sur la question glycogenique“ i t. d. Od 1880 **Ch.** opracował szereg pierwszorzędnych zagadnień, zapoczątkowanych odkryciami Pasteura. Poczynił wielkie odkrycia co do działania trucizn, surowic, mikrobów. Ważniejsze prace z tej dziedziny: „Ferments et virus“ (1881); „la Théorie de l'immunité et le rôle joué dans l'accquisition de cette propriété par les produits de la vie microbienne“ (1880—1888); „la Vaccine“; „Relations qui existent entre la vaccine et la variole“; „la Septicémie puerpérale et gangréneuse“ i t. d. Prócz tego przedstawił Akademji Nauk prace; „le Gaz du sang“ i „l'Influence de la pression atmosphérique sur la circulation“.

Chauvel Teofil Narcyz, malarz, rytownik i litograf francuski, * 1831 w Paryżu. Z początku malował pejzaże, sławił się jako litograf, a jeszcze bardziej jako akwaforcista. Otrzymał wiele nagród na wystawach paryskich i powszechnych.

Chavanne Józef, gieograf i podróżnik niemiecki, † 1902.

Chavannes Edward, orjentalista francuski, * 1865 w Lyonie, profesor języka i literatury chińskiej w *Collège de France* (1893), członek Instytutu (1903). W l. 1889—91 i 1891—93 należał do wypraw naukowych, wysłanych do Chin. Ogłosił: „la Sculpture sur pierre en Chine au temps des deux dynasties Han“ (1893); „les Mémoires historiques de Sema T'sien“ (1895—1905); „Documents sur les Ton-kine occidentaux“ (1903) i t. d.

Chavette Eugienjusz, właściwie *Vachette*, powieściopisarz francuski, † 1902 w Montfermeil.

Chavez Geo, lotnik bohater, * 1887 w Paryżu z rodziców, pochodzących z Peru. Zawołany sportsmen, lotnictwem zajął się zaledwie w 1910. Najpierw latał na biplanie Farmana, następnie na monoplanie Blériota; na mityngu lotniczym w Reims wzniósł się na 1,250 metrów, na konkursie w Yssy les Moulineaux zdobył rekord wszechświatowy, osiągając 2,587 metrów wysokości. Gdy klub awiacyjny włoski ogłosił konkurs na przelecenie w aeroplanie ponad Alpami, **Ch.** jedyny z wszystkich lotników odważył się na podjęcie wyprawy. Dnia 23 września wzniósł się w Brix w Szwajcarji i poszybował ponad przełęczą Simplońską (2,008 metrów), w ten sposób odniósł zwycięstwo świetne, ale lądując na równinie Domodossoli, z wysokości 12 metrów spadł i podruzgotał sobie nogi i ramię; † 27 września 1910 głównie z doznanego wstrząśnienia. Przed śmiercią wręczył mu klub włoski specjalną nagrodę z 50,000 lirów. Na miejscu upadku postanowiono **Ch.** wznieść pomnik.

Chebeli, rzeka w Somalji, źródła na południowym stoku wyżyny etjopskiej, długość 700 klm. Wogóle spławna, stanowi doskonałą drogę wewnątrz lądu, ale zamieszkujące jej wybrzeża wiecznie wojujące, plemiona murzyńskie, utrudniają komunikację. W 1906 r. plemiona te, pobudzane do walki przez mahdiego Madellullaha, którego zwalczali naprzód Anglicy, wystąpiły przeciw Włochom z kolonji Benadiru. Major Di Giorgio zajął całą dolinę rzeki.

Checa Ulpiano, malarz hiszpański, * 1860 w Colmeñar, uczeń szkoły malarskiej w Madrycie, przebywał wiele w Paryżu i Rzymie. Jest świetnym kolorystą, posiada wiele energji i polotu w swych obrazach. Ważniejsze: „Inwazja barbarzyńców“ (1887, Muzeum madr.); „Bieg wozów rzymskich“ (1890); „Wtargnięcie Atylli“ (1892); „Naumachia“ (1894); „Ostatnie dni Pompei“ (1900) i t. d.

Cheddit (od Chedde w Sabaudji), substancja wybuchowa z głównym składnikiem chloranem potasu. Istnieją różne gatunki **C.**; najpowszechniejszy składa się z 79 części chloranu potasowego, z 15 cz. potasowej soli dwunitrotoluolu 1 cz. jednonitronaftalinu i 5 części oleju rycynowego. Dodatek oleju i nitrowanych węglowodorów zmniejsza niebezpieczeństwo wybuchu.

Cheik-Boroud, doskonały port w Nubji, na zachodnim brzegu morza Czerwonego, w odległości 55 klm od Souakimu. Okręty mogą dochodzić do samego brzegu. Ta okoliczność skłoniła rząd angielski do uczynienia z **C.-B.** końcowej stacji kolei Sudańskiej i założenia nowego miasta Port Soudanu.

Chelmsdorf Fryderyk August Thesiger, lord, gienerał angielski, † 1905.

Chełchowski Stanisław, przyrodnik, i działacz społeczny, † 1907. Był przewodniczącym Sekcji rolnej w Tow. popierania przemysłu i handlu 1899, prezesem Tow. rolniczego w Płocku (1901—1904), jednym z twórców centralnego Tow. rolniczego, obejmującego wszystkich rolników Królestwa. W życiu politycznym **C.** był zwolennikiem kierunku narodowo-demokratycznego. W r. 1905 należał do zarządu tego stronnictwa, po jego reorganizacji wszedł do Rady naczelnej, był członkiem zarządu „Związku pracy narodowej“. W r. 1906 został wybrany na posła z gub. Płockiej do Izby państwowej, w czasie drugich

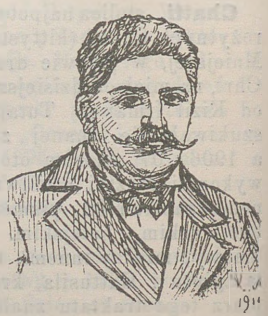

Chełchowski Stanisław.

wyborów był wiceprezesem Komitetu wyborczego. Należał do liczby kilkunastu osób, powołanych do Petersburga dla narad nad projektem samorządu w Królestwie. **C.** brał żywy udział w publicystyce, zamieszczał artykuły w *Głosie*, *Echach Płockich i Łomżyńskich* i *Gazecie Rolniczej*; pracami naukowemi zasilał: *Wisłę*, *Wszechświat*, *Pamiętnik fizjograficzny* i *Encyklopedję rolniczą*. Do większych prac jego należą: „O potrzebie i znaczeniu badań gleboznawczych"; „Początki nauki rolnictwa w Polsce"; „Rolnictwo w organizacji samorządu" (1906). Wydał nadto szereg popularnych dziełek: „Nasze wzorowe gospodarstwo włościańskie" „O uprawie owsa"; „Jak zapobiedz szkodom przez myszy wyrządzanym" (1904); „Grzyby trujące i jadalne" (1905) i inne. **C.** prowadził wydawnictwo ludowe z zapisu Wł. Pepłowskiego, był członkiem komitetu redakcyjnego: *Gaz. rolniczej*, *Rocznika nauk rolniczych* i *Ekonomisty*.

Chełm, miasto powiatowe w gub. Lubelskiej, liczył (1906) 17,037 m., w tym 4,369 katolików, 4,249 prawosławnych, 247 protestantów, 8,172 żydów; powiat Chełmski ma 171,029 m. (1906) miał katolików 69,437 (40·5%), prawosławnych 57,260 (33.5%), protestantów 26,060 (15·5%), żydów 18,272 (10·6%); według Wiercińskiego do 1 stycznia 1906 przeszło na katolicyzm w powiecie Chełmskim 14,570 osób.

Chełmno (niem. *Culm*), niegdyś stolica województwa Chełmińskiego, dzisiaj miasto powiatowe pruskiej regencji Kwidzyńskiej (ob. gł. dzieło). Między pomnikami architektury **C.** godna uwagi jest brama Grudziądzka.

Brama Grudziądzka w Chełmnie.

Chełmoński Józef, malarz, w ostatnich latach wykonał następujące ważniejsze prace: „Burza" (Muzeum narodowe w Krakowie), „Kuropatwy", „Racławice", „Orka", „Bociany", „Głos z Litwy", „Pod Twoją obronę" oraz wiele prac pomniejszych. W Muzeum narodowym znajduje się oprócz „Burzy" także „Na folwarku" i „Trójka" — jeden z największych obrazów, jakie **C.** wykonał. W r. 1907 w salonach Tow. zachęty sztuk pięknych w Warszawie, a następnie tegoż roku w Krakowie odbyła się zbiorowa wystawa obrazów **Ch.**, wykazująca w całej pełni wszechstronność talentu tego znakomitego artysty. Towarzystwo Zachęty sztuk pięknych posiada następujące jego obrazy: „Sprawa u wójta„ (reprodukowany jako premjum Tow. zach. sztuk pięknych), „Bociany", „Dojeżdżacz" i „Pocztarek. **Ch.** mieszka w swym majątku Kuklówka pod Grodziskiem.

Chełmszczyzna, *Chełmska ziemia*, ob. Ruś Chełmska.

Chemiczna pracownia, ob. gł. dzieło.

Chemik (alchemik) według obrazu Teniers'a (Galerja drezdeńska).

Chemiczne osady, w gieologji skały, które wydzieliły się z roztworów, jak: wapień, gips, sól i inne ciała, rozpuszczalne w wodzie. Głównym miejscem powstawania tego rodzaju skał jest ocean, jemu zawdzięcza swe pochodzenie większość ich. Wprawdzie rozmaite osady tworzą się i na lądzie stałym, np. w jeziorach, ale co do rozległości swojej ustępują utworom morskim.

Chemiczne słownictwo polskie. Od czasów uchwały, powziętej przez wydział matematyczno - przyrodniczy Akademji Umiejętności w Krakowie w styczniu 1901 roku należy sprawę *S. ch.* uważać za rozstrzygniętą przynajmniej w dziale chemji nieorganicznej i ogól-

nej. Podobne zamierzenia w chemji organicznej nie doprowadziły jeszcze do ostatecznej decyzji. Główne punkty powyższej uchwały są następujące: Termin „cząsteczka“ winien zastąpić galicyjską „drobinę“, terminu „mol“ używać z chwilą, gdy zyska rozpowszechnienie w obcych literaturach, tymczasem zamiast niego zaleca się określenie „cząsteczka gramowa“. Nazwy pierwiastków pochodzenia łacińskiego spolszczamy, odrzucając końcówkę „ium“ lub „um“. Tak więc Mg ma być magnez, Li—lit, Ga—gal. Zachowuje się dotychczas używaną wapń Ca, a nie wapień. Grupę CN nazywać cyjanem, a SCN—rodanem. Dla kwasu H_2SO_4 zachować obydwie nazwy: siarczany i siarkowy. Używać jedynie kwas „mleczny“ i sole tegoż „mleczany“. Połączenia, jak: HCl, H_2S_5, PH_3 nazywać „chlorowodorem“, „pięciosiarczkiem wodoru“, „trójwodorkiem fosforu“. Ostatni analogicznie do amonjaku, arsenjaku można nazywać „fosforjakiem“. Związkom azotu z tlenem nadaje się nazwy następujące: N_2O—bezwodnik podazotawy, NO—tlenek azotu, NO_2—dwutlenek azotu, N_2O_3—bezwodnik azotawo-azotowy i N_2O_5—bezwodnik azotowy. Grupę „OH“ nazywać wodorotlenem, a pochodne $Me(OH)_n$ — wodorotlenkami lub wodzianami. W mowie potocznej dla KOH używać potaż żrący, dla NaOH—soda żrąca, następnie zachować nazwy: woda wapienna, woda barytowa. Na oznaczenie stopnia wyższego utlenienia kwasów i metali w solach w razie najwyższej jego wartościowości używać końcówki przymiotnikowej na „owy“, a na oznaczenie kwasu niższego utlenienia i metalu w solach w razie niższej wartościowości końcówki „awy“. Tutaj dodać należy, że kwasy tlenowe najbardziej znane, pochodzące od chloru, siarki, fosforu i t. d., noszą nazwę przymiotnikową na „owy“, więc: chlorowy, siarkowy, fosforowy, na oznaczenie kwasu z większą ilością tlenu mamy przystawkę „nad“, np.: nadchlorowy, nadsiarkowy, z mniejszą zaś, posiłkujemy się końcówką przymiotnikową „awy“, więc: kwas chlorawy, siarkawy, fosforawy, wreszcie kwasy z jeszcze mniejszą zawartością tlenu oznaczamy przystawką „pod“, np.: podchlorawy. Kwasy H_2SO_2 i $H_2S_2O_3$ nazywamy podsiarkawym względnie tiosiarkowym. Nazwy soli kwasów tlenowych formujemy, zmieniając końcówkę „owy“ na „an“ i „awy“ na „yn“, przytym w wyrazach czysto polskich poprzednie końcówki należy zmiękczać, np.: siarczan, ołowian, tak samo i w nazwach pierwiastków, kończących się na „m“ lub „n“, a więc mamy bromian, chromian. Dla oznaczenia tlenków metalicznych i soli kwasów beztlenowych, w razie niezmiennej wartościowości pierwiastku, używamy formy przymiotnikowej na “owy“ i formy rzeczownikowej w dopełniaczu bez różnicy, a więc mówimy zarówno tlenek, chlorek cynkowy, jak i chlorek, tlenek cynku. Natomiast w wypadku wartościowości zmiennej należy przestrzegać używania jedynie formy przymiotnikowej „owy“ i „awy“; „owy“ w razie wyższego stopnia wartościowości. „awy“ zaś dla niższego stopnia, np. chlorek i tlenek żelazowy $2(FeCl_3)$, Fe_2O_3; chlorek i tlenek żelazawy $FeCl_2$, FeO. Do połączeń chlorowców z metaloidami, jak: PCl_3 i PCl_5, stosujemy obydwa sposoby, nazywamy więc je trój, pięciochlorkiem fosforu albo chlorkiem fosforawym, fosforowym. Por.: *Chemik Polski* (tom I, № 1).

Chemizm, ogół zjawisk przyrodzonych, szczególnie w świecie organicznym, podległych prawom chemicznym (termin mało używany).

Chemnitz (łużyckie *Kamienica)*, miasto okręgowe w Saksonji (1905), liczyło 244,927 m., w tym 228,059 ewangielików, 13,058 katolików, 1,280 żydów.

Chénier Marja J.

Chénier Marja Józef, poeta i krytyk francuski, ob. gł. dzieło.

Chenonceaux, ob. Chenonceaux wieś we francuskim dep. Indre-et-Loire, w gł. dziele

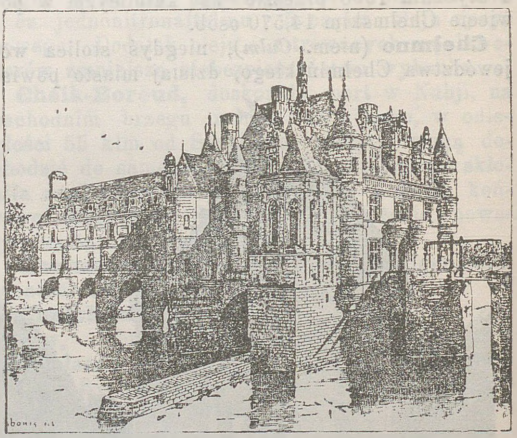

Zamek w Chenonceaux.

Cherbourg, miasto portowe w dep. Manche we Francji, (1906) liczyło 43,830 m. Do portu (1904) przybiło statków 1707 z ładunkiem 1,841,844 tonn, wypłynęło 1652 z ładunkiem 1,803,406 tonn.

Cherry-Brandy (mylnie często pisane *Sherry-Brandy)* angielska wódka, likier wiśniowy.

Chersońska gubernja, 76,801 klm. kw. 3,299 900 m.; 46·5 m. na 1 klm. kw. (1907). 54% Ukraińców, 0·8 Białorusów, reszta—Wielkorosjanie, Żydzi, Mołdawianie, Niemcy, Polacy, Bulgarzy i inni. Ludności miejskiej 900,200 m. Z 6,145 tysięcy dziesięcin należało z nadziału

do włościan 2,291 t., w prywatnych rękach 3,156 t., do skarbu i innych 688 t. *Rolnictwo:* pszenica, owies, kukurydza, tytoń, ogrodownictwo i jedwabnictwo. *Hodowla bydła:* 743 tysiące rogatego, 772 t. koni, 618 t. owiec, 245 t. świń. *Przemysł kopalny:* bogata ruda żelazna (Krzywy Róg), mangan, glinka, sól, grafiit, wapień budowlany. Fabryk i różnych zakładów przemysłowych 16,219, robotników 60.000, wartość produkcji 100 miljonów rubli. Znaczny handel w Odesie i Mikołajewie 80 milj. rb. Główne miasto Chersoń 72,451 m.

Cherville Kacper Jerzy, pisarz francuski, † 1898 w Noisy le-Roi.

Chesnelong Piotr Karol, mąż stanu francuski, † 1899.

Chétardie Jakób Joachim *Trotti* margrabia, oficer i dyplomata francuski (1705—1758), ambasador Francji przy dworze cesarzowej Elżbiety; przyczynił się do zamachu stanu, który wprowadził ją na tron, (ob. Elżbieta cesarzowa).

Chevé, Emil Józef, pisarz muzyczny francuski, * 1804 w Donarnenez (Finisterre), † 1864 w Paryżu. Początkowo lekarz, zajmował się następnie wraz z żoną swoją i jej bratem Aimé Paris'em nową metodą elementarnej nauki muzyki według teorji Piotra Galin (Methode Galin-Chevé-Paris, Méthode élémentaire d'harmonie, 1846); prócz tego wydał „Exercices élémentaires de lecture musicale à l'usage des écoles primaires“ (1860). Metoda elementarna polegała na używaniu cyfr zamiast nut.

Chevillard Kamil, pjanista kompozytor i kapelmistrz francuski, * 1859 w Paryżu; uczeń G. Matthiasa (ucznia Chopina), zajął od r. 1897 poważne stanowisko w Paryżu, stając jako dyrygient po śmierci swego teścia Lamoureux na czele słynnych koncertów: „Lamoureux“. W r. 1903 otrzymał za muzykę kameralną nagrodę Chartiera, i jest przewodniczącym *Société française de musique de chambre.* Z kompozycji wydał szereg utworów kameralnych i orkiestrowych (Fantazja symfoniczna, Ballada etc.).

Chevreau Julian Henryk, franc. mąż stanu, † 1903 w Yerres.

Chevreul Michał Eugienjusz, znakomity chemik francuski, ob. gł. dzieło.

Chevreul Michał Eugienjusz.

Chevrillon, podróżnik i pisarz francuski, * 1864 w Ruelle. Podróżował po Indjach, Stanach Zjednoczonych i Palestynie od 1889—1894, później po Syrji i Egipcie; w 1901 po Birmanji, 1905 po Marokku. Ogłosił: „Dans l'Inde“ (1891), nagrodzone przez Akademję; „Terres mortes“ (1898); „Etudes anglaises“ (1901); „Sanctuaires et Paysages d'Asie“ (1905); „Fez“ (1906) i t. d.

Cheyne John Powles, marynarz i podróżnik angielski, † 1902; uczestniczył w trzech wyprawach, poszukujących Franklina 1848—49, 1850—51. Do niego należy pomysł zużytkowania balonów w celu dotarcia do bieguna północnego z ziemi Baffina; brak środków uniemożliwił urzeczywistnienie planów. Napisał: „An expedition, to the arctic regions in search of Franklin“ (1873).

Cheysson Emil, inżynier i ekonomista francuski, * 1836 w Nîmes, † 1910 w Leysin (Szwajcarja). Inżynier dróg i mostów w 1859 r., dyrektor maszyn na wystawie powszechnej 1867 r., dyrektor wielkich zakładów Creusot w l. 1871—1874, został profesorem ekonomji politycznej w Szkole górniczej i Szkole nauk politycznych. W 1901 r. powołany na członka Akademji nauk moralnych, od r. 1879 kierował działem statystycznym przy ministerjum robót publicznych. Podczas oblężenia Paryża zorganizował zaprowjantowanie stolicy. W ekonomji politycznej jest uczniem Le Play'a, którego był współpracownikiem i przyjacielem. Jego doktryna socjalna oparta jest na poszanowaniu rodziny, praw jednostki, uznawaniu potrzeby higienicznego i pociągającego ogniska domowego dla robotników, na konieczności walki z alkoholizmem i wyludnieniem, potrzebie asekuracji i towarzystw współdzielczych dla robotników. **C.** uchodzi za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli w ekonomji, etyce i filozofji doktryn La Playa. Ważniejsze prace: „la Question de la population en France et à l'étranger“ (1885); „la Statistique géométrique“ (1885); „l'Assistance rurale et le Groupement des communes“ (1886); „les Moyennes en statistique“ (1886); „le Pain du siège“; „l'Internationalisme dans les questions ouvrières“; „la Vie de Jacqier“ i t. d. **C.** poniósł śmierć wypadłszy z sanek podczas wycieczki.

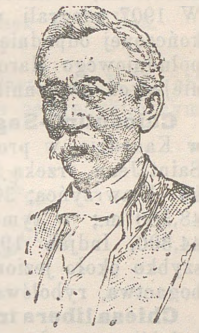

Cheysson Emil.

Chiala Ludwik, publicysta i polityk włoski, † 1904.

Chiari Piotr, Opat, dramaturg i romansopisarz włoski, * 1711, † 1785. Por. G. B. Marchesi V, „I Romanzi dell'Abate Chiari“ (Bergamo 1900), ob. gł. dz.

Chiarini Giuseppe, poeta, pedagog i krytyk włoski, * 1833, † 1908, towarzysz szkolny Carducciego, był profesorem licealnym, następnie profesorem nowoczesnej literatury porównawczej na uniwersytecie rzymskim. Oprócz przeglądów krytycznych wydał liryki: „Poesie“ (1874); „Lacrymae“ (1879); nadto doskonałe tłumaczenie

Heinego: „Versione delle poesie di E. Heine“ (1878 — 1883); w lirykach znakomity malarz uczuć subtelnych. O Carduccim napisał „Memorie della vita de Giosuè C.“ (Firenze 1903, 1907).

Chiasso, miejscowość w kantonie szwajcarskim Ticino, na granicy włoskiej, niedaleko od tunelu Gotardzkiego, na linji Lugano-Como.

Chicago, miasto w północno-amerykańskim Stanie Illinois, (1906) 2;049,185 mieszkańców.

Chichana, plemię w Marokku południowym na wschód od Marrakechu, zamieszkuje masywną górę Tamdżut. Trudnią się głównie pasterstwem, rolnictwo bardzo mało rozwinięte. W 1907 odegrali wybitną rolę w rewolucji, zakończonej odpadnięciem od Abdel Aziza całego południowego Marokka. **Ch.** należą do najwierniejszych zwolenników sułtana Mulaj-Hafida.

Chicoutimi-Saguenay, ogromne hrabstwo w Kanadzie, w prowincji Quebecu, nad jeziorem Saint-Jean, rzeką Saguenay i lewym dopływem św. Wawrzyńca; 308,000 klm. kw. przestrzeni, 48,300 m.; w tym Francuzów Kanadyjczyków 44,300, Indjan 1990. Kolonizacja posuwa się szybko około jeziora Saint-Jean. Główne źródło bogactwa, rybołówstwo.

Chiesa libera in libero stato (włoskie), wolny kościół w wolnym państwie, zasada Cavoura w sprawie stosunku Kościoła do państwa.

Chigot Eugienjusz, malarz francuski, * 1860 w Valenciennes, uczeń Cabanela. Maluje przeważnie pejzaże Flandrji z wielką siłą i bogactwem kolorystycznem. Ważniejsze: „Wieczór w Vormouth“, „Martwy Plac“, „Ogród w Flandrji.“

Chilesotti Oskar, pisarz muzyczny włoski, * 1848 w Basano; studjował początkowo prawo, następnie zwrócił się do muzyki i jest dzisiaj jednym z najpoważniejszych znawców i badaczów literatury kompozycji na lutnię. **Ch.** wydał dużą liczbę prac z tego zakresu oraz przekładów tabulatur na dzisiejszą pisownię.

Chili, rzeczpospolita, 31 grudnia 1905 r. liczyła 3,399,928 m. na przestrzeni 755,100 klm. kw. Długoletni spór graniczny z Argientyną rozstrzygnięty został przez sąd rozjemczy rządu angielskiego 25 list. 1902 r. Oznaczenie granic długości 3112 klm. w linji powietrznej i 4672 klm. w rzeczywistości dokonano za pomocą 658 słupów granicznych i 27 map (1:500,000); Anglja rozgraniczyła również przestrzenie wodne obu państw. Prace komisji rozgraniczających wielce przyczyniły się do dokładniejszego zbadania gieograficznego **C.** Dzięki temu zbadano Andy, południową Patagonję, Ziemię Ognistą. Mapa zachodniej Patagonji między 40° a 48° południowej szerokości, dzięki badaniom poszczególnych podróżników, jak: G. Fischer. P. Krüger, P. Stange i H. Stefen, zupełnie zmieniła wygląd. Wagner zbadał południowe **C.** Pozostają jeszcze do dokładniejszego zbadania kartograficznego okolice Santiago. Zniszczony z powodu trzęsienia ziemi port Valparaiso ma być odbudowany według dekretu 1996 r. z uwzględnieniem najnowyszych wymagań kalturalnych. *Ludność.* Ruch ludności wynosił w 1905: 120,013 urodzin, 17,224 ślubów i 112,905 wypadków śmierci; przyrost zatym wynosił 7168. Kreolowie i biali wogóle stanowią 30—40% ludności, mieszańcy 60%, czystych Indjan 50,000. W l. 1901—6 liczba immigrantów wynosiła 14,000. Prawo z 15 listopada 1906 wyznacza 50,000 pesos na budynki mieszkalne dla immigrantów w Valparaiso, 500,000 pesos na poparcie imigracji wogóle. Dn. 31 grudnia 1906 r. zawarł rząd z C. Fontinim umowę na sprowadzenie 30,000 robotników (Włochów, Francuzów, Hiszpanów) do Valparaiso i Talcahuano. O stosunkach społecznych i gospodarczych w **C.** dokładnie informuje Marja Robinson Wright w dziele „The Republic of C.“ (Londyn 1905), o wyspie Chiloe—A. S. Weber w „Chiloé su estado actual, su colonizacion, su pervenir“ (Santiago 1903). *Rolnictwo i hodowla bydła.* Zbiór przenicy w 1906 wynosił 4,293,498 cet. dec., jęczmienia 978,664 cet. dec. Hodowla inwentarza rozwija się coraz bardziej; w 1906 r. było 8,768,533 sztuk bydła w **Ch.**, przyczym najbardziej rozwija się hodowla owiec, przywóz zamrażanej baraniny do Europy przybiera coraz większe rozmiary. *Przemysł, handel i komunikacja.* Nieliczne cukrownie dostarczają dużych ilości cukru; według wykazów z Santiago w 1906 r. było: 945 fabryk, z tych 209 o 3,296 sile koni, przeciętna produkcja wynosiła 37,857,517 pasos. Na południu saliczne kopalnie złota, wiele pól złotodajnych szerokości 100—250 klm. ciągnie się aż do Argentyny i Ziemi Ognistej. Południe **Ch.** obfituje w miedź i węgiel brunatny; Punta i Arenas (10,000 m.) jest punktem środkowym tej rozwijającej się krainy górniczej. Produkcja górnicza stanowi główne bogactwo kraju i przedmiot handlu w **C.**: przedewszystkim saletra, dalej, miedź, srebro, złoto, ruda manganowa, jod. Państwo posiada jeszcze 2 mil. hektarów przestrzeni, na której zawartość saletry oblicza się na 10 miljardów dec. cen. Wywóz miedzi wynosił w 1906: 28,000 tonn. Niezmierne bogactwo soli zaledwie w małym stopniu zostało wyeksploatowane; saliny Salar Grande, na wschód od Huanillos posiadają sól, zawierającą 99% chlorku sodu, obejmują przestrzeń 32,000 hektarów, przy 20 metrach głębokości jeszcze niema dna pokładów, które mają zawierać 12 miljardów tonn soli. *Flota handlowa* składa się z 88 statków o pojemności 82,219 tonn. Przywóz łącznie z metalami szlachetnemi wynosił w 1906: 364·2 marek, a wywóz 443·7 mil. Linje kolejowe obejmowały w 1907: 5,295 klm., a telegraficzne w 1905: 19,161 klm. Projektowane są nowe li-

nje kolejowe, na ce wydział finansowy przeznaczył w 1907: 12 mil. pesos. Kolej przez Uspallata została uruchomiona w listopadzie 1907 r., budową kolei Arica-La-Paz, powierzył kongres Bankowi Niemieckiemu. Urzędów pocztowych było w 1906 r.: 865. *Dochody państwowe* w 1904 wynosiły 196,5 mil. marek, a rozchody 197,8 mil. m. Prawo z d. 7 grudnia 1907 r. zabroniło wywożenia srebrnej monety i jednocześnie upoważniło prezydenta rzeczypospolitej do bicia monety srebrnej, z nowemi emblematami z r. 1895, zawierającej $^{4}/_{10}$ czystego srebra, na sumę 10 mil. pesos; są między niemi sztuki ważące 6 gr. wartości 40 centavos; prócz tego na 1 mil. pesos monety niklowej w sztukach 10 i 5 centavos. *Wojsko.* W 1907 r. składało się z 10 bataljonów piechoty, 2 bataljonów konnej piechoty, 6 oddziałów kawalerji, 5 polowej artylerji, 1 górskiej, 1 nadbrzeżnej, razem 9900 ludzi; siła wojenna w czasie pokoju ma być podniesiona do 18.000 ludzi. Kraj podzielony na 4 dywizje. Wyżsi dygnitarze wojskowi tworzą pod prezydencją prezydenta Radę obrony krajowej. Istnieją szkoły kadetów, akademja wojenna, szkoły podoficerów i t. d. Flota wojenna posiadała w 1907: 35 okrętów z 117 działami, z nich 3 pancerniki o 48 działach. *Dzieje.* **Ch.** nie może powrócić w zarządzie swym do równowagi, jaka ją dawniej cechowała. W 1902 zachorował prezydent Riesco i musiał kierownictwo spraw państwa złożyć w ręce swego zastępcy. Zarówno podczas rządów tegoż, jak i po objęciu nanowo władzy przez Riesca w sierpniu 1903 r. miały miejsce ciągłe zmiany ministerjów, i zaburzenia wewnętrzne powtarzały się co pewien czas. Po zawarciu przymierza z Argientyną (ob. t. 17), zawarte zostało przymierze z Boliwją 17 października 1904 r., na mocy którego usunięto ostatnie nieporozumienia, istniejące od czasów wojny 1879 r. Wybory na prezydenta rzeczypospolitej z 25 czerwca 1906 r. powołały do władzy na nowo Pedra Montt'a. Jeszcze nim nowy prezydent zdążył objąć swój urząd (19 września), trzęsienie ziemi w Valparaiso i okolicy (17—24 sierpnia) wyrządziło wielkie spustoszenie. W zakresie spraw politycznych za to w ostatnich czasach zapanowało pewne uspokojenie. Por. R. N. Anrique i A. L. J. Silva „Ensayo de una Bibliografia historica y geográfica de C." (Santiago 1902); B; Vicuña Subercaseaux „Un pais nuevo" (Par. 1903); H. A. Moulin „le Litige chiloargentin" (t. 1902); Russel „The economic geography of C. (Bureau of the American Geogr. Society, 1904); Semper und Michels „Die Salpeterindustrie Chiles" (Berlin 1904); „Desmografia Chilena. Rectificaciones â los publicaciones oficiales" (Valparaiso (1904); F. Gautier „Chili et Bolivie, étude économique et minière" (Paryż 1906); G. F. Scott-Elliot „C., its history and development" (Londyn 1907); Ortuzar „C. of to-day" (New-York 1907); Reiche „Grudzüge der Pflanzenverbreitung in C." (Lipsk, 1907).

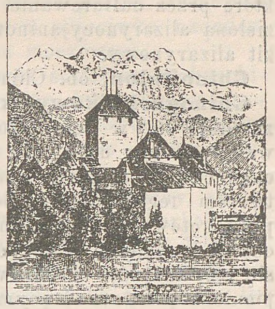

Zamek w Chillon.

Chillon, zamek nad jeziorem Gienewskim, ob. gł. dzieło.

Chiłkow Michał, ks., mąż stanu rosyjski, † 1909; był ministrem komunikacji 1895 — 1905, członkiem Rady państwa 1905.

Chinaldyna (*ametylochinolina*), $C_{10}H_9N$, ob. gł. dzieło. **Ch.** jest związkiem heterocyklicznym (ob.) o budowie:

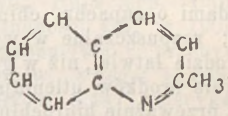

Chinaldyna.

znajduje się w smole węgla kamiennego, i może też być otrzymywana za pomocą rozmaitych sposobów syntetycznych, m. i przez ogrzewanie paraaldehydu z aniliną i kwasem solnym. Ciecz bezbarwna o p. wrzenia 247°, daje z kwasami dobrze krystalizujące sole. Z bezwodnikiem kwasu ftalowego daje chinoftalon, używany w farbiarstwie pod nazwą żółtej chinolinowej (ob.).

Chinina, $C_{20}H_{24}N_2O_2$, alkaloid znajdujący się w korze chinowej, ob. gł. dzieło. Kônigs proponuje na zasadzie licznych badań następujący wzór budowy chininy:

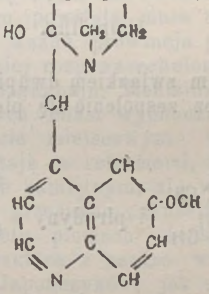

Chinina.

Chinizaryna, $C_{14}H_6O_2(OH)_2$, dwuoksyantrachinon, izomer alizaryny. Otrzymuje się z hidrochinonu przez stopienie z bezwodnikiem kwasu ftalowego. Pod wpływem zasad tworzy związki,

które przez sulfurowanie dają cenione barwniki: zieloną alizarynocyjaninową i t. zw. czysty błękit alizarynowy.

Chinoftalon, ob. Chinolinowa żółta.

Chinogarbnikowy kwas, ob. gł. dzieło, znajduje się w ilości około 3% w korze chinowej; podobny do kwasu galusowego, różni się odeń odczynem z siarczanem żelazowym. Z roztworem tegoż daje zielone zabarwienie. **Ch.** przy gotowaniu z rozcieńczonemi kwasami daje cukier i obojętne ciało, *czerwień chinową*, która się też znajduje w surowej korze, a przez stopienie z potażem żrącym rozkłada na kwasy, protochatechowy i octowy.

Chinoksaliny *(benzoparadwuazyny)*, tworzą się z ortofenylenodwuaminów i glyoksalu lub innych dwuaketonowych związków a także z aldehydo- i ketono-alkoholów jak: benzoina, arabinoza, cukier gronowy. **Ch.** są słabemi jednowartościowemi zasadami o zapachu chinoliny względnie piperydyny; rozpuszczalne w wyskoku i eterze, w zimnej wodzie łatwiej, niż w gorącej. Wytrzymują działanie środków utleniających, przez redukcję dają przeważnie hidrochinoksaliny. Z chinoksaliny (p. tp. 27°, p. wrz. 229°) wyprowadza się szereg barwników, nazwanych od niej *chinoksalinowemi*.

Chinolina, C_9H_7N, ob. leukolina w gł. dziele, otrzymana została syntetycznie przez Skranpa w r. 1881 przez ogrzewanie mieszaniny aniliny z gliceryną i kwasem siarkowym w obecności nitrobenzolu lub kwasu arsenowego, które to ciała działają jako środki utleniające. Budowę **Ch.** wyraża wzór:

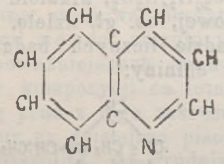

Chinolina.

Ch. jest zatym związkiem dwupierścieniowym, powstałym przez zespolenie się pierścieni benzolu

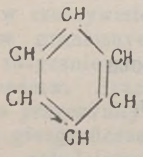

i pirydyny

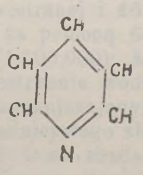

Benzol. Pirydyna.

można ją więc uważać za naftalinę rzędu pirydynowego. **Ch.** podobnie jak pirydyna jest ciałem macierzystym wielu naturalnych alkaloidów. Drogą substytucji wodorów w jej cząsteczce przez rozmaite grupy otrzymano liczne pochodne t. zw. *zasady chinolinowe*, które przy utlenianiu dają kwasy jedno, dwu, trójkarbonowe **Ch.** Utlenianie **Ch.** nadmanganianem potasu, spala jedynie jej pierścień benzolowy, tworzą się przytym kwasy karbonowe pirydyny. Chlorowodzian **Ch.** działa przeciwgnilnie w roztworach 0,2 — 0,4%, nie wstrzymuje jednak fermentacji alkoholowej. **Ch.** działa przeciwgorączkowo, lecz wywołuje wymioty. Znalazła ona zastosowanie do wyrobu farb. *Izomerem* **Ch.** jest izochinolina o budowie 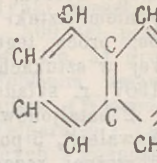 , znajduje się także w smole węglowej.

Izochinolina.

i otrzymuje się z benzylidenoamidoacetalu przez ogrzewanie z kwasem siarkowym. Związek nader podobny do chinoliny, lecz stały (p. tp 23°, p. wrz. 240,5°). Utleniana nadmanganianem daje kwasy ftalowy i cynchomerowy. Izochinolina jest substancją macierzystą wielu alkaloidów grupy opium. Por.: Metzger „Pyridin, Chinolin und deren Derivate" (Brunświk, 1885); Reissert „Das Chinolin u. seine Derivate" (tamże, 1889).

Chinolinowa czerwień, $C_{26}H_{18}N_2.HCl$, tworzy się przy działaniu $C_6H_5CCl_3$ na mieszaninę chinoliny i izochinoliny; brunatnoczerwone, metalicznie połyskujące igiełki, rozpuszczalne w wodzie i gor. wyskoku; roztwór okazuje silną czerwoną fluorescencję. **Ch. cz.** zabarwia wełnę i jedwab na nietrwały kolor czerwony z niezwykłą fluorescencją; w fotografji znajduje zastosowanie jako uczulacz (sensibilizator).

Chinolinowa żółta *(chinoftalon)*, $C_{18}H_{11}NO_2$, o budowie $C_9H_6N.CH.C.C_6H_4.CO,O$ tworzy się przez stopienie chinaldyny z bezwodnikiem ftalowym i chlorkiem cynku; występuje w żółtych igiełkach, rozpuszczalnych w wyskoku, lecz nierozpuszczalnych w wodzie i eterze; topi się przy 235°, a z amonjakiem daje *chinoftalinę*, $C_{18}H_{12}N_2O$, której żółte sole okazują zieloną fluorescencję. *Rozpuszczalna w wyskoku*, **Ch. ż.** służy do wyrobu lakierów i do zabarwiania wosku. Z dymiącym kwasem siarkowym **Ch. ż.** daje sulfokwasy, których sodowe sole służą jako barwniki pod nazwą **Ch.** żółtej. Żółte, w wodzie rozpuszczalne proszki, barwią trwale wełnę i jedwab.

Chinolinowy błękit, ob. Cyjaniny.

Chinonowe oksymy *(nitrozofenole)*, tworzą się przy działaniu kwasu azotawego na fenole a także hydroksylaminy na chinony. Przeważnie żółte ciała, a te z nich, które są pochodnemi ortochinonów, dają z tlenkami metalów (zwłaszcza żelaza i kobaltu) mocno zabarwione, dobrze

przylegające do włókien laki, dzięki czemu znalazły zastosowanie jako barwniki zaprawowe (np. dwunitrozorezorcyna [dwuoksym dwuchinoylu] i oksymy naftochinonu.

Chinony (ob. gł. dzieło). Podany wzór najprostszego chinonu (benzochinonu) należy zastąpić przez:

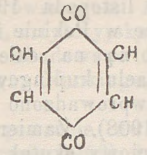

Chinon (benzochinon).

Zależnie od wzajemnego położenia obydwu grup CO rozróżniamy: ortochinony z sąsiadującemi grupami i parachinony z przeciwległemi (jak powyższy). **Ch.** tworzą się przez utlenienie węglowodorów, fenolów, aminów a najłatwiej dwukrotnie podstawionych pochodnych benzolu. Najprostszy chinon, benzochinon $C_6H_4O_2$, tworzy się przy destylacji kwasu chinowego (ob.) a także liści wielu drzew (np. dębowych, powoju i in.) z dwutlenkiem manganu i kwasem siarkowym, jak również przy utlenianiu licznych parapochodnych benzolu. Tworzy się też pod wpływem dwuch bakterji (szczególnie w gruncie), i zdaje się odgrywać ważną rolę przy powstawaniu humusowych substancji. Benzochinon otrzymuje się z aniliny przez utlenianie kwasem chromowym; złotawożółte, połyskujące kryształy o ostrym przejmującym zapachu; rozpuszcza się w ciepłej wodzie, wyskoku i eterze, trujący, bardzo łatwo lotny, topi się przy 116°, z amonjakiem daje szmaragdowozielony *chinonoamid*, z kwasem siarkawym *hidrochinon* $C_6H_6O_2$, krystalizujący się w bezbarwnych płytkach. *Chinhidron* (zielony hidrochinon), $C_{12}H_{10}O_4$, powstaje przy zmieszaniu roztworów chinonu i hidrochinonu, występuje w złotawozielonych, metalicznie połyskujących kryształach, rozpuszczalnych w wodzie, wyskoku i eterze, łatwo sublimuje przy ogrzewaniu. Polecano go zamiast t. zw. farb z bronzy.

Chinowie (Chins), lud w angielskiej Birmie, w zachodnim kącie kolonji, między górami Arakanu, rzeką Chidwinem i granicą Indji Wschodnich. Nadzwyczaj dzicy, pochodzą prawdopodobnie z południowych Chin; mówią narzeczem bardzo mało zbadanym; wyrabiają maty, hodują bydło, uprawiają kartofle i ryż, trudnią się rozbojem.

Chinowy kwas, $C_7H_{12}O_6$ (ob. gł. dzieło), jest kwasem sześciohidroczterooksybenzoesowym $C_6H_7(OH)_4COOH$. Z kwasem jodowodorowym daje kwas benzoesowy, z nadtlenkiem ołowiu hidrochinon, z braunsztynem i kwasem siarkowym chinon, ze stopionym potażem żrącym kwas protokatechowy. W organizmie zwierzęcym ulega przemianie na kwas hipurowy. Na tem polega jego zastosowanie do leczenia gośćca. *Chinowian litu (urozyna)* jest środkiem przeciwko nadmiernemu wydzielaniu kwasu moczowego.

Chinozol (sól potasowa sulfokwasu oksychinoliny) $C_9H_6N.OSO_3K$, żółty, krystaliczny proszek, rozpuszczalny w wodzie, nierozpuszczalny w wyskoku. Otrzymuje się przez działanie pyrosiarczanu sodu na oksychinolinę. Nieszkodliwy i niedrażniący środek antyseptyczny, zastępuje z powodzeniem fenol (kwas karbolowy), sublimat i jodoform, szczególnie przy leczeniu ran, w położnictwie, przy chorobach zakaźnych, a także znalazł zastosowanie jako środek do tamowania krwi, do płukania ust i gardła, do przemywań, przepłukiwań i t. d.

Chiny. *Ludność* **Ch.,** według badań Rockhilla, przedsięwziętych w 1904 r., wynosiła 377 mil. Podział na miasta i okręgi przedstawia się według tego obliczenia inaczej: Tzczwan 71 mil., Szantung 36·5 mil., Hupé 33·5. Chiński urząd celny obliczał ludność **Ch.** w 1906 roku na 438,314,000. W końcu 1906 r. przebywało w **Ch.** 38.597 cudzoziemców, z tego: 15,548 Japończyków, 9,256 Anglików, 3,447 Amerykanów, 3,184 Portugalczyków, 2,189 Francuzów, 1,939 Niemców, 786 Włochów, 389 Hiszpanów, 297 Belgów, 273 Rosjan. W Szanghaju samym było 11,497 cudzoziemców.— *Oświata.* W Pekinie została założona w 1906 r. szkoła medyczna dla Chińczyków, w 15 miastach prowincjonalnych wyższe zakłady naukowe, i pozatym szkolnictwo rozwija się w **Ch.** i reformuje się według wzorów europejskich. W Tientsinie istnieje uniwersytet chiński z pięcioma profesorami zagranicznemi i siedmioma chińskiemi i prócz tego szkoła przemysłowa pod kierunkiem Japończyków; nadto 10,000 Chińczyków w 1905 r. przebywało na studjach w Japonji. Obecnie wychodzi około 200 dzienników w **Ch.** Od września 1905 r., kiedy rząd chiński wypowiedział się za reformami, w prasie chińskiej nastąpił przewrót. Stare dzienniki przekształciły się całkowicie na modłę europejską i prócz tego powstała masa nowych pism, tak że obecnie każda prowincja posiada swoje pismo. Najbardziej rozpowszechnione są dzienniki w Pekinie, Szanghaju, Tientsinie i Kantonie. W każdym z tych miast wychodzi po 10 — 12 pism w djalekcie miejscowym. Wszystkie pisma gorąco obstają za reformami, niektóre przemawiają w tonie namiętnym, ale wszystkie występują wrogo przeciwko zakusom europejskiej inwazji. W wielu pismach chińskich pracują Japończycy; niektóre z bardzo wziętych pism są własnością Japończyków, jak np.: *Fong Ya Pao* w Pekinie i *Frentin Koan Pao* w Mukdenie. *Produkcja.* Górnictwo nie poczyniło wielkich postępów, ponieważ koncesje udzielone Europejczykom, przeważnie zostały cofnięte. Na postanowienie w tym względzie ministerjum chińskiego z 1907 r., mocarstwa założyły protest. Ko-

palnie węgla w Kaiping dostarczyły w 1906 r.: 958,675 tonn, w Szantungu 200,000 t. Kopalnie żelaza w Tayeh (Hupé) są w rękach syndykatu japońskiego. Danych o produkcji bawełny niema, wiadomo tylko, że w l. 1902—06 przewieziono na statkach przeciętnie rocznie 135 mil. funtów; 100 mil. zużytkowano w **Ch.**, zagranicę wywieziono 118,000 funtów. Wobec surowego zakazu używania i handlowania opjum (1906), produkcja maku ogromnie się zmniejszyła i z czasem może zupełnie zniknąć. Dotychczas produkcja opjum wynosiła 600,000 cent., a dowóz z Indji 50,000 cent. rocznie. Wywóz herbaty narazie zmniejszył się z powodu konkurencji Indji i Cejlonu, obecnie jednak znów wzrósł; wywóz jedwabiu wciąż jeszcze stanowi 27% ogólnego zapotrzebowania na świecie i wynosił w 1906: 110,466 pikul. Rząd popiera rozwój rolnictwa, w 1905 r. założył w wielu prowincjach szkoły rolnicze, a w 1906 r. zaprojektowano założyć koło Pekinu stację doświadczalną. Rozwój przemysłu uwidocznia się jedynie w zwiększającej się liczbie przędzalni bawełnianych, wełnianych i jedwabnych w wolnych portach. Huty żelazne w Hanyang (Hupé) dostarczają dziennie 300 szyn. W Pinghsiang (prowincja Kiangsi) istnieje szkoła górnicza. *Handel.* W 1906 całkowity przywóz szacowano na 410,270,082 taelów, a wywóz na 236,456,739 t. Statystyka handlu zagranicznego od 1903 r. jest dokładniejsza. W handlu zagranicznym **Ch.** pierwsze miejsce zajmuje Hongkong; dalej idą kolejno: Japonja, Anglja, Stany Zjedn., Indje brytyjskie, Francja i Niemcy. Wywóz herbaty wynosił 1,404,128 pikul. Z portów handlowych pierwsze miejsce zajął Szanghai z przywozem 225 mil. i wywozem 519 mil. taelów; następnie Kanton, gdzie obroty handlowe szacuje się na 65 mil. taelów, dalej, Tientsin 45 mil., Kaulun 36 mil., Hankau 25 mil. *Komunikacja.* Ruch statków w portach wolnych 1906 r. wynosił 208,547 statków o pojemności 75,819,888 tonn. Największy udział w tym brała Anglja, później **Ch.** i Japonja. *Koleje.* W 1905 przybyło 5,920 klm. linji kolejowych. Zbudowano koleje: z Pekinu do Kulganu (55 klm.), z Tszongtingu do Taiyuenu (80 klm,), z Taku w Honanie do Tse-tszu w Szansi (150 klm.) z Szanghaju do Nankingu (220 klm.), z Kantonu do Sanszui (50 klm.), z Laokai do Yunnanfu (dotychczas uruchomiona na przestrzeni 50 klm.). W 1907 podpisana została umowa o budowę kolei z Tientsinu do Pu-kou na rzece Yang-tse-kiag i połączenie jej z niemiecką drogą żelazną w Szantung; budują ją Anglicy i Niemcy. W ostatnich czasach **Ch.** zaprzestały udzielać cudzoziemcom koncesji na budowę nowych kolei, a nawet cofnęły te, które nie były dotychczas wykonane. Edyktem cesarskim z 1906 roku została przeprowadzona reforma poczty. W końcu 1907 r. było 2,541 urzędów pocztowych, wewnętrzne prowincje są wciąż jeszcze źle obsługiwane przez pocztę.—*System monetarny.* We wrześniu 1905 r. nakazał rząd bicie monety miedzianej formy okrągłej, wcześniej jeszcze wyszedł edykt o nowej srebrnej monecie. Fałszerstwa, przemytnictwo i niechęć ludności stały na przeszkodzie rozpowszechnianiu się jej. Wobec tego edyktem 19 listopada 1905 r. urządzono centralną mennicę w Pekinie i ustanowiono jedną monetę srebrną na całe państwo, wagi 1, $^1/_2$, $^1/_5$ i $^1/_{10}$ taelu kupingowskiego (Kuping), w ten sposób wprowadzono walutę srebrną (edykt 8 paźdz. 1908). Zamierzenia rządu odniosły tylko częściowy skutek, wobec czego nowym ukazem z maja 1910 r. ogłoszono wprowadzenie jednolitego systemu pieniężnego. Zasadniczą jednostką będzie srebrny dolar wagi 0·72 lena. Pozatym obiegać będą monety srebrne wartości 50, 25 i 10 centów, niklowe 5 centowe i miedziane wartości 2, 1, $^1/_2$ i $^1/_{10}$ centa. Tymczasowo przedłużono obieg srebra lanowego. W r. 1905 Bank chiński w Pekinie, którego oddziały powstają w całym państwie, zaczął regulować obroty pieniężne **Ch.** *Zarząd.* W r. 1907 został utworzony pod nazwą *Tse tchöng yuon* rodzaj Rady państwa, do której weszli członkowie Wielkiej Rady, wyżsi dygnitarze i członkowie Wielkiego sekretarjatu. W 1906 r. wysłał rząd pięciu dygnitarzy do głównych krajów zagranicznych dla badania urządzeń państwowych, a edykt z dn. 1 września 1906 r. przyrzeka nawet nadanie konstytucji. W innych edyktach była mowa o wprowadzeniu samorządu, reformach szkolnictwa, finansów, armji i t. d. Danych budżetowych niema. Urząd celny, w skład którego od maja 1906 r. wchodzi dwuch urzędników chińskich, podaje do wpływów z opjum na 1906 r.: 36 mil. taelów (120 mil. marek). Całkowity dług zagraniczny w końcu 1907 r. wynosił 2·5 miljarda marek, z czego 240 mil. schodzi na koleje. *Wojsko.* Istnieje jeszcze w **Ch.** system werbunkowy. W styczniu 1905 r. wyszedł edykt cesarski o organizacji armji narodowej na wzór japoński. Armja ma się składać z ochotników, służba czynna trwać ma 3 lata, w rezerwie 3 lata i pospolitym ruszeniu 4 lata. Reorganizacja ma być ukończona w 1912 r. i w państwie ma być rozlokowanych 36 dywizji. Początek dała na północy (Peyang) armja Yuan-szi-kai'a, który jest duszą całej reformy. W sierpniu 1907 roku były utworzone 6 dywizji w Tszili i Izantungu, każda składa się z 12 bataljonów piechoty po 550 ludzi, 3 eskadronów po 250 ludzi, 9 baterji polowej i górskiej artylerji, 1 bataljonu pjonerów, 1 kolejowego i 12,000 ciurów. Dalsze 4 dywizje w końcu 1907 roku formowały się w Szansi Hupe, Niangwei, Kiangsu i Fokien. Dawne oddziały wojsk znikają powoli. Ministerjum wojny w Pekinie stoi na czele armji.

Uzbrojenie jest niejednostajne. Piechota prócz karabinów japońskich ma też i niemieckie i austrjackie. Artylerja obok starych dział japońskich posiada również nowe z fabryki Kruppa i Schneidera (w Creuzot) lub robione na miejscu. Powstało wiele fabryk broni i szkół wojskowych. W 22 szkołach wojskowych uczą się kadeci i oficerowie, jest Akademja wojenna, szkoła strategji, artyleryjska, inżynierska. Prócz wielu małych, zbudowano 5 wielkich arsenałów w Honyangu, Nankingu, Futszou, Kantonie i Kianghanie.

Dzieje. Po powrocie dworu cesarskiego do Pekinu (7 stycznia 1903) i upadku ruchu bokserskiego, na plan pierwszy wysunęła się kwestja mandżurska. Niechęć Rosji do opuszczenia okupowanych krajów i próby z jej strony czynione, by utwierdzić swe wpływy w Korei, były powodem zawarcia przymierza angielsko-japońskiego z 30 stycznia 1902 r., mającego na celu niezależność i nietykalność terytorjalną **Ch.** i Korei. Wprawdzie Rosja, poparta przez Francję, odpowiedziała na razie notą protestującą, ale na mocy Konwencji mandżurskiej w Pekinie (8 kwietnia 1902) przyrzekła ewakuować Mandżurję w ciągu 18 miesięcy. Od chwili mianowania dawnego gubernatora Szantungu Yuanszikai'a wicekrólem Tszili i ministrem handlu rozpoczęło się budowanie na wielką skalę kolei, poczt, telegrafów, i w związku z tym ubieganie się rozmaitych narodowości o koncesje. Warunki odszkodowania, postawione **Ch-om** przez mocarstwa, za straty ruchu bokserskiego i wojny nie były spełnione przez **Ch.** (styczeń, 1903). To dało powód Rosji, że w oznaczonym terminie (8 kwietnia 1903) nie wycofała wojsk z Niutszwangu i nie ewakuowała $^2/_3$ Mandżurji, według przyrzeczenia. Rosja postawiła **Ch-om** nowe warunki (23 kwietnia), które musiała cofnąć z racji protestu Japonji i Stanów Zjednoczonych. Jako gwarancję przeciwko możliwej aneksji Mandżurji ze strony Rosji, otworzyły **Ch.** na żądanie obydwu protestujących państw Mukden, Antung i Tatungkan w Mandżurji dla handlu cudzoziemskiego. Rosja z tego powodu słała noty protestujące (od 17 sierpnia 1903 do 9 stycznia 1904). Kiedy naprężone stosunki Rosji z Japonją doprowadziły do wojny rosyjsko-japońskiej (luty, 1904), **Ch.** otrzymały od Japonji zapewnienie, że w razie zupełnej neutralności **Ch.**, kraje chińskie z wyjątkiem Mandżurji nie będą objęte działaniami wojennemi, a w razie zwycięstwa Japonji, całość **Ch.** będzie utrzymana (13 lutego 1904). Umowa ta w zupełności została dotrzymana przez **Ch.** z wyjątkiem jednego wypadku, kiedy okręty rosyjskie schroniły się do portu Czifu, nie zdemontowawszy armat. Art. 3 pokoju portsmoutskiego opiewa też, że cała Mandżurja z wyjątkiem części półwyspu Liaotuńskiego, który w 1898 r. przeszedł do Rosji, a obecnie do Japonji, zostaje zwrócona **Ch-om** ze wszelkiemi prawami zwierzchniczemi. Pod wpływem zwycięstwa Japonji obudziło się też i poczucie narodowe **Ch.**, które między innemi wyraziło się: w bojkocie towarów amerykańskich jako odpowiedzi na prawa, ograniczające emigrację chińską do Ameryki (1905); dalej w namiętnym domaganiu się reform państwowych i żądaniu, aby **Ch.** same budowały swoje koleje (1906). Komisja, która studjowała gospodarcze i administracyjne urządzenia w Europie i Japonji, złożyła raport, na którego podstawie, cesarz uznał, dnia 1 września 1906 r., potrzebę wprowadzenia konstytucji, jak tylko odpowiednie reformy przygotowawcze w zakresie finansowości i administracji będą ukończone. Jako pierwszą sprawę postanowił rząd zabronić całkowicie używania opjum po 10 latach od chwili wydania edyktu z 20 listopada 1906 r. Przeciwko temu wystąpiła silna opozycja z wicekrólem Czangczitungem na czele, który niegdyś był zwolennikiem reform, a obecnie nieprzejednanym wrogiem reform Yuan-szikai'a. Zamknięcie palarni opjum w Pekinie (17 marca 1907 r.) udowodniło, że partja konstytucyjna przeważyła. Do wzrostu popularności partji konstytucyjnej przyczyniło się jej energiczne wystąpienie w obronie praw zwierzchniczych nad Mandżurją i uznanie ludności za konfiskatę statku japońskiego z kontrabandą, co wyraziło się powszechnym bojkotem towarów japońskich. Wobec tego wydał cesarz we wrześniu 1907 r. edykt o zwołaniu w ciągu 9 lat pierwszego parlamentu chińskiego, a tymczasowo nakazał zwołać w każdej prowincji zgromadzenia doradcze z pośród ludności. Dla czynności przygotowawczych powołał rząd do życia nową Radę państwa (Cziszengyuan), pod prezydencją ks. Pulun i radcy stanu Iunczianai'a. Do Europy były wysłane nowe komisje dla studjów, dotyczących handlu, prawodawstwa i szkolnictwa, i zabrano się do układania projektu nowego kodeksu karnego. Dla okazania, że przyswojenie zdobyczy cywilizacyjnych na wzór Japonji nie będzie szło w parze z zależnością od cudzoziemców, odebrano w 1908 r. misjonarzom, prefektom i biskupom rangę gubernatorską, jaką im nadawał edykt z 1899 r. Zgodność poglądów cesarzowej matki, cesarza i wicekróla Yuanszikai'a co do potrzeby szerokich reform przyczyniła się do wzmożenia potęgi władzy centralnej. Od jesieni 1907 r. choroba cukrowa cesarza Kwang-hsu wciąż postępowała. Dnia 14 listopada 1908 r. cesarz zmarł, wyznaczywszy uprzednio w porozumieniu z cesarzową matką na swego następcę trzyletniego Puyi, syna swego brata Czuna. O dzień później umarła też cesarzowa matka, która w ciągu 50 lat, od chwili zamążpójścia, wywierała najpotężniejszy wpływ w rządzie centralnym tego olbrzymiego państwa.

Ojciec nowego cesarza sprawuje regiencję wobec śmierci cesarzowej, zupełnie samodzielnie. W testamentach swoich, zarówno cesarz jak i cesarzowa, wskazują swoim poddanym na potrzebę reform. Por.: E. H. Parker „**C.** past and present“ (Londyn, 1903); Denby „**C.** and her people“ (Boston, 1905); Jernigan „**C.** in law and commerce“ (Londyn, 1905); Richard „Comprehensive geography of the Chinese Empire“ (Szanghai, 1908); Kent „Railway enterprise in **C.**“ (Londyn, 1907); Martin „The awakening of **C.**“ (t., 1907); Mayers „The higher metropolitan and provincial authorities of **C.**“ (Szanghai, 1907); Carl „With the Empress-Dogawer of **C.**“ (Londyn, 1906); E. T. Williams „Progress of educational reform of **C.**“ (Waszyngton, 1907); Frey „L'armée chinoise“ (Paryż, 1904); Sargeant „Anglo-Chinese commerce and diplomacy“ (Londyn, 1907); Frey „Français et Alliés au Pétchi-li. Campagne de Chine de 1900“ (Paryż, 1904); Boyron „Rapports sur l'expédition de **C.** 1900—1901“ (t., 1904); Cordiers „Bibliotheca sinica“, zakończona ósmym zeszytem (1908).

Chińska kolej wschodnia, ob. mandżurska droga żelazna.

Chiński papier. 1) papier jedwabisty z łyka młodych pędów *Bambusa arundinacea*; 2) papier rdzeniowy lub ryżowy, przyrządzany z rdzenia *Aralia papyrifera* albo z korzeni *Aeschynomene paludosa;* używa się w malarstwie akwarelowym, w fabrykacji kwiatów sztucznych.

Chiraz, miasto w Persji, 32,000 m. Hodowla wina i migdałów. Ojczyzna poetów Saadego i Hafiza.

Chityna, $C_{18}H_{30}N_2O_{12}$ (ob. gł. dzieło). W niektórych grzybach znaleziono związek azotowy wielce zbliżony do **Ch.** W czystym stanie **Ch.** otrzymuje się jako pozostałość po kolejnym traktowaniu skrzydełek chrabąszczy rozmaitymi rozpuszczalnikami. **Ch.** rozpuszcza się stężonych kwasach: solnym, i siarkowym, i jako produkty rozkładu daje przeważnie *glykozamin* $C_6H_{13}NO_5$ i kwas octowy. Wyższe zwierzęta kręgowe nie trawią **Ch.**

Chlebowski Bronisław, ogłosił nadto nowy szereg cennych rozpraw, dotyczących głównych momentów i epok literatury ojczystej. Z nich do wieku XVI odnoszą się: „Kołacze Szymonowicza“ (Petersburg, 1894, „Charitas“, książka zbiorowa); „Artyzm Kochanowskiego“ *(Ateneum,* 1897); „W kwestji Modrzewskiego“ (1903, „Myśl“, ks. zbiorowa); „Kancjonały najdawniejsze polskie z XVI w.“ (Lwów, 1905, *Pamiętnik literacki);* „Mikołaj Rej jako pisarz“ (Warszawa, 1905). Do w. XVII: „Jerozolima Tassa w przekładzie Piotra Kochanowskiego“ *(Ateneum,* 1892); „Paskwilina nadobna“ *(Tyg. Ilustr.,* 1884). Do w. XIX: „Idea i artyzm Dziadów“ (1907); „Przedświt Krasińskiego“ *(Sfinks,* 1909); „Słowacki i Szekspir“ (1909); „Adam Mickiewicz, Juljusz Słowacki i Zygmunt Krasiński“ („Sto lat myśli polskiej“ t. III, IV, V); „Życie duchowe w Warszawie“ (1908, *Ateneum* lwowskie); „Zbliżenie się Słowackiego z Krasińskim“ (1909). Z innych prac **Ch-go** wymienić należy: „Indywidualizm jako czynnik w rozwoju artyzmu“ (1896, „Prawda“, ks. zbiorowa); „Udział kobiet w życiu umysłowym naszego społeczeństwa“ („Upominek“ dla Orzeszkowej); „Wskazówki do poznania literatury polskiej w wyższym zakresie“ („Poradnik dla samouków“, t. IV); „Warszawa za Władysława IV“ *(Bibl. Warsz.,* 1909) i t. d. W „Słowniku gieograficznym“ umieścił większe, źródłowe opracowania: Sarmacja, Warszawa (historja), Wielkopolska, Wisła (część historyczna). W wydawnictwie „Wybór pisarzów polskich“ opracował wstępy krytyczne i objaśnienia do „Trenów“, „Odprawy posłów“, „Dziadów“ i „Lilli Wenedy“. Prócz tego ogłaszał drobniejsze rozprawy i rozbiory w *Bluszczu* (1872 — 79). *Tygodniku Ilustr.* (1872—84), *Niwie, Życiu, Gazecie Polskiej, Wieku, Dniu, Ateneum, Bibl. Warszawskiej* i cały szereg artykułów i ocen w „Książce“ od początku jej istnienia, *Pamiętniku literackim, Encyklopedji Orgelbranda, Encyklopedji Wielkiej ilustrowanej* i *Ateneum* lwowskim. Należy do redakcji wydawnictwa „Sto lat myśli polskiej“.

Chlichy la Garenne, miasto w departamencie Sekwany, (1906) 41,787 m.

Chlor. Cl. pierwiastek chemiczny, zajmuje w układzie perjodycznym Mendelejewa miejsce w grupie siódmej, (ob. tom III). W sposobie otrzymywania **Ch.** z kwasu solnego, za pomocą braunsztynu, ważne znaczenie posiada metoda regeneracji dwutlenku manganu podług Weldona. Polega ona na tym, że z pozostałości strąca się najpierw żelazo, glinę, kwas siarkowy przez dodanie węglanu wapnia. Następnie klarowny ług zadaje się wodzianem wapnia i, na strącony przezeń wodzian manganawy, puszcza się prąd powietrza, wtedy otrzymuje się połączenie dwutlenku manganu z wapnem, które może być użyte wprost do wytwarzania **Ch.** Jeżeli, przyrządzając **Ch.,** użyjemy obok kwasu solnego kwasu azotowego w takiej ilości, jaka potrzebna do wyrugowania chloru z chlorku manganu, wtedy otrzymamy azotan manganawy, który przez ogrzewanie zamienić możemy w dwutlenek, wydzielający się zaś tlenek azotu działaniem powietrza i wody zamieniany z powrotem na kwas azotowy. Powietrze, w charakterze środka utleniającego, stosujemy w sposobie fabrykacji **Ch.** metodą Deacona. W tym celu mieszaninę powietrza i gazu chlorowodorowego przeprowadzamy nad świeżo wyżarzonym pumeksem, zmoczonym w roztworze siarczanu miedzi. Reakcja $2\,HCl + O = H_2O + Cl_2$ przebiega w temperaturze 370°—400°C. Mieszaninę gazów, azotu i **Ch.** z niewielką ilością tlenu, oziębia się, wymywa od pozostałego chlorowodoru wodą.

Siarczan miedzi działa katalitycznie. Niewielkie ilości jego wystarczają do rozkładu bardzo znacznych ilości chlorowodoru. W ostatnich czasach nabrała wielkiej doniosłości w technice elektrolityczna metoda wytwarzania **Ch.** Przy elektrolizie roztworu chlorku potasowego na anodzie otrzymujemy **Ch.**, na katodzie ług potasowy i wodor. Jako produkt poboczny **Ch.** występuje w elektrolizie chlorku cynkowego, karnalitu przy otrzymywaniu magnezu, elektrolizie chlorku sodu przy wytwarzaniu sodu. Pewne znaczenie ma jeszcze w produkcji **Ch.** przeróbka otrzymywanych przy fabrykacji sody sposobem amonjakalnym ługów pokrystalicznych, zawierających różne chlorki, a również takichże ługów od przerabiania karnalitu. Zawarty w ługach chlorek magnezu, przy ogrzewaniu w prądzie powietrza daje **Ch.**, a ponieważ chlorek magnezu zawiera zwykle wodę, więc wytwarza się jednocześnie w dużej ilości chlorowodór. W praktyce laboratoryjnej dogodnie wytwarzać można **Ch.** z chlorku wapna i kwasu solnego w aparacie Kippa albo przez ogrzewanie dostateczne mieszaniny chromianu potasu z kwasem solnym. Do własności fizycznych **Ch.** dodać należy następujące: **Ch.** przechodzi w ciecz pod ciśnieniem zwyczajnym przy temp.—34°, twardnieje na żółte kryształy przy—102°, temperatura krytyczna dla **Ch.** — 146°. Własności chemiczne: **Ch.**, jak wiadomo, chciwie odciąga z połączeń wodorowych wodór, rozkłada wodę, uwalniając z niej tlen: $2H_2O+2Cl_2=4HCl+O_2$. Na tej własności polega bielące i dezynfekujące działanie **Ch.** i substancji łatwo go wydzielających. Właściwym czynnikiem jest więc tlen w chwili wydzielania. *Związki chloru.* Z wodorem **C.** tworzy chlorowodór, ten w stanie wolnym występuje w gazach wulkanów, jest ważnym składnikiem soku żołądkowego. Technicznie otrzymuje się przy fabrykacji sody sposobem Leblanca. Własności fizyczne. Gaz bezbarwny, krytyczna temperatura 52,3°, ciśnienie krytyczne 86 atmosfer. Płynny chlorowodór wre przy temp.—83,7°, stały topnieje w—111,1°. Ciężar właściwy 1·2696 (powietrze =1). Wodny roztwór nasycony w 15° zawiera 42·9% HCl i ma c. wł. 1·212; zwykły stężony kwas solny c. wł. 1·19 i zawiera 38% H Cl. Własności chemiczne zupełnie suchego gazu chloroworowego są odmienne od własności wodnego roztworu jego. Suchy H Cl nie działa na metale, nie zmienia barwy niebieskiego lakmusu. W roztworze wodnym natomiast rozpuszcza cynk, żelazo i inne metale, wydzielając wodór, czerwieni niebieski lakmus. Z tlenem **Ch.** daje bezwodniki kwasowe, a następnie kwasy tlenochlorowe. *Bezwodnik podchlorawy*, Cl_2O, gaz żółtobrunatny, skroplony wre przy temp.+5°, nadzwyczaj łatwo wybucha, działa gwałtownie na siarkę, fosfor i związki węgla; otrzymujemy go, przepuszczając **Ch.** w temperaturze niższej ponad suchym tlenkiem rtęciowym. Ciężar wł. w odniesieniu do powietrza 3,03. *Kwas podchlorawy*, H Cl O, znany tylko w roztworze wodnym, powstaje, gdy Cl_2O wpuścimy do wody albo do wody chlorowej wsypiemy drobno sproszkowanego tlenku rtęciowego. Sole tego kwasu, podchloryny (por. t. III), otrzymujemy, wprowadzając **Ch.** do roztworu zasady np. wodzianu potasu w niższej temperaturze. Podchloryn sodu w roztworze wodnym daje wodę Javelle'a; podchloryn wapnia, ob. chlorek wapna, chlorek bielący. *Dwutlenek chloru*, ClO_2, gaz ciemnożółty, skroplony wre przy +9,9°, twardnieje przy—79°, zapachem przypomina **Ch.** i cukier spalony, łatwo wybucha przy ogrzaniu, uderzeniu, zetknięciu z ciałami organicznemi, rozpuszcza się w wodzie; przygotować go możemy, mieszając chloran potasu ze stężonym kwasem siarkowym. *Kwas chlorawy* $HClO_2$, znamy jedynie sole jego, jak np. sól sodową, którą otrzymamy, wrzucając do wodnego rozczynu dwutlenku chloru nadtlenek sodowy Na_2O_2. Odpowiadającego temu kwasowi bezwodnika Cl_2O_3 dotąd nie znamy. *Kwas chlorowy* $HClO_3$ (ob. kw. chlorny t. III). Stężony 40%-wy roztwór wodny tego kwasu otrzymujemy, wlewając kwas siarkowy do roztworu chloranu baru, a następnie po odsączeniu siarczanu baru, stężając w próżni roztwór kwasu. $HClO_3$ jest bardzo silnym środkiem utleniającym, nie odbarwia jednak roztworu indygowego, dopiero po redukcji jego na niższy tlenek **Ch.** przez dodanie kwasu siarkowego, następuje reakcja utlenienia, służy ona do wykrywania $HClO_3$. Sole tego kwasu, chlorany oprócz soli potasowej łatwo rozpuszczają się w wodzie. *Kwas nadchlorowy* $HClO_4$, płyn bezbarwny, nie krzepnie nawet w mieszaninie alkoholu i stałego dwutlenku węgla, wre przy 39° pod ciśnieniem 56 m/m. C. wł. przy 22° 1·764. Z wodą tworzy różne związki uwodnione, najlepiej znany $HClO_4+H_2O$, krystaliczny topi si przy 50°. W stanie stężonym $HClO_4$ silnie utlenia, w rozcieńczeniu bardzo trwały, trudniej oddaje tlen od kwasu chlorowego, kwas siarkowy go nie redukuje. $HClO_4$ przyrządzamy, destylując w próżni nadchloran potasu z 96%-wym kwasem siarczanym. Sole H Cl O_4 nadchlorany wszystkie rozpuszczają się w wodzie. *Bezwodnik nadchlorowy* Cl_2O_7 powstaje, jeżeli oziębiony do—10° kwas nadchlorowy traktujemy pięciotlenkiem fosforu, przez co odciągamy wodę. Po oddestylowaniu w kąpieli wodnej, otrzymujemy ciecz bezbarwną, wrzącą przy 82°. Związek ten trwalszy od innych tlenków, na zimno nie spala ani siarki, ani fosforu, ani papieru.

Chlorek, nazwa związku chloru z innemi pierwiastkami. Jeżeli chlor daje z pewnym pierwiastkiem kilka związków, wtedy dodaje się przystawkę jedno, dwu, pięciochlorek. Gdy chodzi o **Ch-i** metali różnowartościowych, związek

uboższy w chlor oznacza się końcówką metalu *awy*, bogatszy końcówką *owy*; np. **Ch.** żelazawy $FeCl_2$ **Ch.** żelazowy 2 ($FeCl_3$). Nazwa chlornika obecnie została zarzucona.

Chlorek wapna, budowa chemiczna jego w idealnym stanie odpowiada wzorowi $Ca(OCl)_2$ $CaCl_2.2H_2O$ i taki produkt zawiera 49% chloru. W handlu wartość **Ch.** zależy od zawartości wytwarzanego chloru, nigdy ona nie dosięga wskazanych 49%; dobry produkt handlowy winien mieć 34—37% Cl., bywa jednak w obiegu z zawartością 25—30%. Ponieważ **Ch. w.** nadzwyczaj łatwo rozkłada stę pod wpływem kwasu węglowego, wilgoci, od działania światła, trudno go mimo ostrożności utrzymać w stałym składzie, przeciętnie procentowość jego zmniejsza się miesięcznie o ½%. W fabrykach pakują **Ch. w.** w beczki z suchego drzewa, wyklejane papierem lub wylane gipsem. W ostatnich czasach na mniejszych odległościach **Ch. w.** doznaje konkurencji znacznej ze strony chloru płynnego w cylindrach żelaznych.

Chloroleucyty ob. zieleń.

Chlorowce, zwane niekiedy halogienami czyli tworzącemi sole, obejmują grupę pierwiastków chemicznych, które z metalami łączą się bezpośrednio na sole; nazwa ta zwykle ogranicza się do fluoru, chloru, bromu i jodu.

Chlumecky Adam, poeta czeski, w 1907 r został proboszczem w Skrbeni koło Ołomuńca. Ogłosił nowy szereg opowiadań historycznych: „Ze staré rychty“ (1906); „Husite na Moravě“ (1908); „Staré volavky“ (1908); „Pan Mikesz Zúl“ (1908); „Pan Janek Talafús“ (1909) i t. d.

Chłapowski Dezyderjusz. Wyszedł dalszy ciąg pracy **Ch-go** „Szlakiem legjonów. Z pamiętników gienerała D. Chłapowskiego. II. Wojna 1830—31“ (Warszawa 1903).

Chłapowski Franciszek. Wydał: „Życie i prace księdza Józefa Rogalińskiego w 2 częściach“ (Poznań 1905).

Chłapowski Kazimierz, napisał: „Nawozy sztuczne w zastosowaniu do ogrodnictwa“ (Poznań 1903).

Chłędowski Kazimierz, b. minister, napisał kilka cennych prac z zakresu historji i sztuki włoskiej: „Siena“ (Kraków, 1904); „Dwór w Ferrarze“ Lwów, 1907, I wyd; 1909, II wyd.); „Rzym. Ludzie Odrodzenia“ (t. 1909).

Chłodzik, przyrząd do chłodzenia mleka w celu uchronienia go od skwaśnienia. Najbardziej rozpowszechniony jest chłodnik Lawrence'a. Mleko spływa ze zbiornika, umieszczonego wysoko, po powierzchni powyginanej blachy, gdy woda płynie w powrotnym kierunku wewnątrz blachy. W innych **Ch.** mleko spływa po rurach, ułożonych poziomo jedne nad drugiemi, w rurach płynie woda.

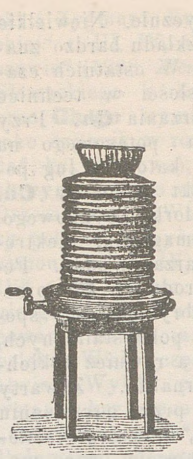

Chłodnik Schmidta.

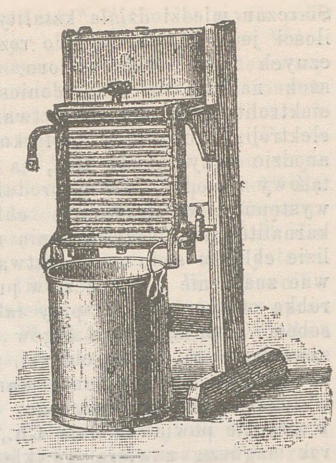

Chłodnik Ahlborna.

Chmiel. Wszechświatowa produkcja **Ch.** w 1908 i 1909 przedstawiała się:

w cetnarach:	1908	1909
Anglja	470,000	22,000
Austro-Węgry	380,000	191,000
Belgja i Holandja	81,000	20,000
Francja	80,000	30,000
Niemcy	560,000	190,000
Królestwo Polskie i Rosja	70,000	60,000
Ameryka	400,000	35,000
Ogółem	2,053,000	1,061,000

Zbiór **Ch.** w 1908 był niezwykle obfity, ale z powodu nieprzyjaznych warunków atmosferycznych w czasie rwania, gatunek produktu okazał się pośledniejszym, a znów urodzaj **Ch.** w 1909 wypadł nadzwyczaj licho pod względem ilościowym.

Chmiel Adam, historyk i numizmatyk ogłosił: „Album studiosorum Universitatis Cracoviensis“ (Kraków, 1892, t. II; 1896, t., III); „Cechy miasta Kazimierza“ (t., 1899); „Marcin Oracewicz, mieszczanin krakowski“ (t., 1897); „Materjały sfragistyczne: Pieczęcie ziemskie i Trybunału koronnego w Polsce“ (t., 1897); „Pieczęcie żydowskie“ (t., 1899); „Ustawy cen dla miasta starej Warszawy od r. 1606 do 1627“ (t., 1894); „Archeologja dramatu, Bolesław Smiały, Stanisława Wyspiańskiego“ (t., 1903); „Materjały sfragistyczne“ (t., 1904); „Ustrój miasta i cechów Krakowa“ (t., 1904); „Kafle średniowieczne znalezione w Oświęcimiu“ (t., 1905); „Pieczęcie żydowskie“ (t., 1905); „Pieczęć wójtowska krakowska“ (t., 1907); „Sądy ratuszne hetmańskie“ (t., 1907); „Garncarze krakowscy“ (t., 1908); „Rękopisy dzikowskie“ (t., 1908); „Pieczęcie m. Krakowa, Kazimierza, Kleparza i jurydyk krakowskich do XVIII w.“ (t., 1909); „Kilka szcze-

gółów do fabryk pasów polskich w Krakowie“ (t., 1910).

Chmielewski Juljan, malarz, * w Warszawie, kształcił się początkowo w Warszawie u Gersona, następnie w Monachjum i Krakowie. Wystawiał w Krakowie i Warszawie portrety, studja pejzażowe, oraz większych rozmiarów portret Z. Noskowskiego. Wykonał mnóstwo obrazów treści religijnej do kościołów prowincjonalnych, (między innemi w Mławie) oraz dostarczał rysunków i kompozycji do zakładów witrażowych w Warszawie; w r. 1905 wyjechał do Ameryki, gdzie dotąd przebywa.

Chmielnik, miasto w gub. Kieleckiej, (1909) liczył 8,180 m., w tym Żydów 79%, Polaków 21%.

Chmielowski Adam, uczeń krakowskiej Szkoły sztuk pięknych, obecny *brat Albert*, tercjarz. Poświęcił całe swe życie dobroczynności i umoralnianiu najniższych warstw robotniczych. W obrazach swych odznaczał się głębokim i poważnym nastrojem.

Chmielowski Janusz, znany taternik. Wydał: „Mapa Tatr Wysokich 1: 50,000“, (Warszawa 1907); „Mapa Tatr zachodnich z Mapą Tatr Bielskich 1: 75,000 (Warsz., 1907). „Przewodnik po Tatrach“ (część I, 1907; część II, 1908, Lwów).

Chmielowski Piotr, historyk literatury polskiej, prof. uniwersytetu lwowskiego † 22 kwietnia 1904 we Lwowie; ogłosił nadto: „Jan Kasprowicz“ (Brody, 1904); „Krytyczno-porównawczy przegląd dziejów piśmiennictwa polskiego“ (Warszawa 1905).

Choc Wacław, polityk i dziennikarz czeski, * 1860 w Nowej Hucie, skończył wydział prawny na uniwersytecie praskim, pracował jednocześnie w kancelarji adwokackiej i dziennikach stronnictwa narodowo-socjalistycznego. W 1901 został obrany do parlamentu, po wprowadzeniu głosowania powszechnego przepadł przy wyborach 1907 r.. wszedł jednakże do Izby następnego roku po śmierci Herolda. Obok Klofacza należy do najwpływowszych i najczynniejszych posłów stronnictwa socjalistów narodowych. Artykuły swoje zamieszczał w wielu pismach, przeważnie jednak drukował je w czasop. *Czeské slovo*, głównym organie stronnictwa. Wydał też oddzielnie kilka publikacji, z których ważniejsze: „Czeské státni právo, jeho důwody w cile“ (1900); „Dějiny sociálnich ideji“ (1902); „Ukoly vojenské politiky czeské“; „O národnosti“ (1900); „Jan Hus, jeho doba, žyvot a wýznam“ (1900).

Chochołowska dolina, najbardziej na zachód wysunięta dolina w Tatrach, dochodzi Podhala do rdzennego grzbietu Tatr, ciągnie się przeszło na milę, w niektórych częściach co do piękności nie ustępuje Kościeliskiej, wzniesiona na 1140 metrów.

Chocim (tur. *Chutin*), miasto pow. w gub. Besarabskiej (ob. gł. dzieło). Gród ten pamiętny jest w dziejach Polski dwoma zwycięstwami, odniesionemi nad Turkami: 1621 r. przez Jana Karola Chodkiewicza i 1673 przez Jana Sobieskiego. Bitwę pod Chocimem w r. 1673 przedstawia rycina współczesna (ob. str. 270).

Chociszewski Józef, napisał nadto: „Historja Polski“ (Warszawa, 1906, IV wyd.); „Krótka historja Polski“ (Warszawa, 1906); „Dzieje narodu polskiego“ (1907); „Malowniczy opis Polski“ (1907); „Księga sybilińska“ (1908); „Pałka Madeja“ (1909) i szereg opowiadań i djalogów dla dzieci. W 1910 uroczyście obchodzono jubileusz **Ch-go.**

Chociszewski Józef.

Chodakowski Józef, był przez 1903—1904 dyrektorem opery we Lwowie, poczym powrócił do Warszawy na stanowisko głównego reżysera; równocześnie został zamianowany profesorem klasy śpiewu w konserwatorjum Warszawskim. Z chwilą rozwiązania rządowej opery ustąpił z zajmowanego stanowiska reżysera i scenę opuścił.

Chodakowski Z. D., ob. Czarnocki Adam.

Chodkiewicz Aleksander, hrabia, generał, senator, uczony przyrodnik, chemik * 1776, † 1838. O działalności naukowej **Ch.** pisał Wł. Leppert w „Materjałach do historji chemji w Polsce“ (Warszawa, *Chemik Polski* Nr. 10 i 11, 1910). Nadto por. Kraushar, „Warszawskie Towarzystwo przyjaciół nauk“ (1902). Podług Bielińskiego Józefa „Uniwersytet Wileński“ 1579—1831“ (Kraków 1899—1900, Tom II, str.109). **Ch.** był jedynie zaszczycony tytułem członka honorowego Uniwersytetu Wileńskiego, lecz wykładów chemji w Wilnie nie prowadził.

Chodziński Kazimierz, rzeźbiarz, * 1861 r. w Łańcucie, kształcił się początkowo w Krakowskiej szkole sztuk pięknych u prof. Gadomskiego, następnie w Wiedniu. Za figurę „Fauna tańczącego“ otrzymał nagrodę w Wiedniu i w Krakowie. Ważniejsze prace: Pomnik Kościuszki w Chicago i pomnik Puławskiego w Waszyngtonie. Stale mieszka w Chicago.

Choiseul - Amboise Stefan F.

Choiseul - Amboise Stefan Franciszek, książę de Stainville, dyplomata i mąż stanu francuski, ob. gł. dzieło.

Chojecki Karol Edmund, *(Charles Edmond)*, pisarz polski i francuski, † 1898 w Paryżu.

Cholera azjatycka, choroba epidemiczna, wywoływana przez drobnoustroje, należące do

Bitwa pod Chocimem (11 listopada 1673 r.).

Dnia 9 listopada 1673 r. podsunął się Sobieski pod Chocim, zajmując stanowisko Osmana z r. 1621. Nazajutrz ustawił wojsko do szturmu Husseinowego obozu, który stał na tym samym miejscu, gdzie dawny obóz Chodkiewicza i Lubomirskiego (na wschód od Chocima). Prawe skrzydło polskie objął Bidziński, strażnik koronny, i Jabłonowski, wojewoda ruski. W środku z husarją stał Sobieski, Wiśniowiecki i Andrzej Potocki, na lewym skrzydle Pac i Radziwiłł z wojskiem litewskim. Armatami na wzgórzach ustawionemi, dowodził Michał Kątski. Hussein nie wychodził z obozu, a noc z 10 na 11 spędzili Polacy pod bronią. Nazajutrz co świt, rozpoczął Sobieski gieneralny atak. Zagrało 50 dział Kątskiego, trzy kolumny z prawego skrzydła i środka poszły na wały. Sobieski prowadził sam ten zaciąg. Konnica turecka (spahy) rzuciła się na piechotę, ale husarja była w pogotowiu i łamała Turków. Wrzał bój zacięty blisko godzinę, gdy Pac z Litwinami od lewego skrzydła szczęśliwie przebył wał obozowy. Hussein pragnął ratować się drogą ku Jassom, ale chorągwie Wiśniowieckiego i husarja Jana Opalińskiego przeszkodziły temu. Turcy zewsząd szalonym ciśnieni impetem tłumami na most uciekali, który się załamał, tysiące z nich zginęło w rzece. O godz. 2-ej po poł. w namiocie Husseina baszy zaintonowano dziękczynne *Te Deum* (11 list. 1673 r.).

grupy mętwików, a mianowicie: przez mętwik **Ch. a.** *(Vibrio cholerae asiaticae)*. W stolcach chorych znajduje się on często w dużej ilości, i prawie w czystej hodowli, i w takich razach łatwo wyodrębnić zarazek i otrzymać z niego hodowle już na zwykłej pożywce agarowej (ob. pożywki). Jednak czasami mętwiki choleryczne znajdują się w stolcach w bardzo nieznacznej ilości, i obfita flora jelit, szczególniej laseczki okrężnicy, zarastają szybko zwykłe pożywki i przeszkadzają wyodrębnić zarazek choleryczny. W takich razach najlepszą pożywką jest woda peptonowa. W tej pożywce, posianej wypróżnieniami choleryczuemi, mętwik choleryczny rozmnaża się bardzo szybko, gdy natomiast inne drobnoustroje nie rosną, lub rosną bardzo słabo. Z wody peptonowej już po 8 godzinach można przenieść mętwiki choleryczne na zwykłą pożywkę agarową i otrzymać prawie czystą ich hodowlę. Drobnoustroje, należące do grupy mętwików, są bardzo rozprzestrzenione w przyrodzie. Znajdowano je w wodzie, w ściekach, w wypróżnieniach, i niektórych z nich nie odróżniano dawniej od mętwika **Ch. a.**, pomimo, że nie były one zdolne wywoływać tej choroby. Własności hodowli sztucznych i wygląd pod mikroskopem tych zarazków są zupełnie jednakowe. W celu rozpoznania mętwika **Ch. a.** od podobnych do niego drobnoustrojów niechorobotwórczych, posługujemy się seroreakcją. Mętwik choleryczny aglutynuje się surowicą swoistą w dużych rozcieńczeniach i daje objaw Pfeiffr'a. Podobne do niego mętwiki niecholeryczne nie wykazują tych odczynów (ob. aglutyniny, bakterjolizyny, objaw Pfeiffr'a). Bez zastosowania seroreakcji nie można postawić stanowczej djagnozy **Ch. a.** U chorego zarazek znajduje się tylko w przewodzie pokarmowym. Zatrucie całego ustroju powstaje przez działanie wewnątrzkomórkowego jadu mętwika cholerycznego (ob. endotoksyna). Surowicy leczniczej dotąd nie otrzymano. W celach zapobiegawczych w miejscowościach objętych epidemją stosują do zdrowych ludzi szczepionki, t. j. wstrzykiwania podskórne zawiesiny hodowli mątwików cholerycznych, zabitych przez ogrzanie do 55° C. lub przez działanie chloroformu. Na drugi dzień zaszczepieni przeważnie gorączkują: na 5—10 dzień w surowicy ich powstają ciała ochronne (bakterjolizyny, aglutyniny). Szczepienie powtarza się dwukrotnie. Drugie wstrzyknięcie na 7—14 dzień po pierwszym. Wskutek szczepień ochronnych odsetek śmiertelności ma się zmniejszać w znacznym stopniu.

Cholera kur, epizootja ptaków, wywoływana przez laseczkę, należącą do grupy „Pasteurella“ (ob.). Niektórzy autorzy twierdzą, że zaraza niekiedy może się przenosić na zwierzęta ssące, inni temu przeczą. Zapobiegawcze działanie wykazuje surowica przeciwko cholerze kur, znajdująca się w handlu. Stosowanie szczepionek, nie działających tak szybko, zaniechano.

Cholera świń. Syn.: pomór świń, *Schweinepest, Hogcholéra, Swinefewer, Swineplague.* Choroba świń, może mieć przebieg ostry i chroniczny. W jelicie grubym powstają zwykle charakterystyczne owrzodzenia. Często także spotykano zmiany w płucach. Dawniej za przyczynę choroby uważano laseczkę z grupy paratyfusowej. W ostatnich latach, dzięki pracom przedewszystkim autorów amerykańskich i angielskich a także autorów niemieckich, za przyczynę choroby uważany jest zarazek nieznany, niewidzialny pod mikroskopem, przechodzący przez filtr Berkefeld'a. Laseczka z grupy paratyfusowej wywołuje często tylko zakażenie wtórne. Walka z tą chorobą jest bardzo trudna. W handlu znajduje się surowica i szczepionki przeciwko cholerze świń, przygotowane z laseczki grupy paratyfusowej. Surowicy przeciwko nieznanemu zarazkowi, wywołującemu tę chorobę, dotąd nie przygotowano.

de Cholnoky Jenö, znany geograf i podróżnik węgierski, * 1870 w Veszpremie, skończył politechnikę w Budapeszcie. W l. 1892—94 był inżynierem asystentem przy instalacjach wodnych, w 1892 asystentem prof. Loczyego przy badaniu jeziora Blateńskiego i asystentem geografji w Budapeszcie. W 1896 udał się do Chin, gdzie zbadał deltę Jang-tse-kiangu, północne Chiny i Mongolję, południowe Chiny, Mandżurję i ujście Hoang-ha. Studja jego dotyczyły morfologji i geologji, szczególnie wielkie zasługi położył w dziedzinie systematyki gór. W 1898 powrócił do Węgier, 1902 doktoryzował się i został docentem, a 1905 r. powołany był na zwyczajnego profesora do Kolozsvaru. Jest sekretarzem Tow. geograficznego węgierskiego i redaktorem *Földrajzi Közlemények* od r. 1904. Prowadzi też badania nad jeziorem Blateńskim i w nizinie Dolnowęgierskiej. Ważniejsze z jego prac: „Limnologie des Plattensees“ (1897); „Farbenerscheinungen des Balatonsees“ (1905); „Das Eis des Balatonsees“ (1909); „Hydrographie des Balatonsees“ (1909); „Vorläufiger Bericht über meine Forchungsreise in China“ (1899); „Kurze Zusammenfassung der wissenschaftlichen Ergebnisse meiner Reise in China und in der Mandschurei“ (1899); „Bewegungsgesetze des Flugsandes“ (1902); „Künstliche Bewässerung und Völkerwanderung“ (1909); nadto szereg pism popularnych z zakresu gieografji i opis podróży „Apárkányok országából“ („Z ziemi drakona“, Veszprém, 1900).

Cholon, miasto w Kochinchinie francuskiej; 41,000 m.; centrum przemysłu i handlu; zakłady łuskania ryżu, garncarstwo.

Chołodecki-Białynia Józef Dominik, pisarz polski, * 1852 r. w Stawkach Janowskich pod Lwowem, ukończył gimnazjum we Lwowie, wy-

dział prawny tamże. Był urzędnikiem na poczcie w Czerniowcach, w miejscowej *Gazecie Polskiej* pisywał feljetony pod pseudonimem Walentego Ćwika. W 1886 powrócił do Lwowa jako starszy komisarz i tutaj został w 1903 naczelnym dyrektorem pocztowej Izby obrachunkowej. Zamieszczał artykuły w pismach galicyjskich i osobno ogłosił: „Bukowina"; „Nieco o polskiej artylerji"; „Nieco o polskiej marynarce i o władzy Polaków na brzegach Baltyku"; „Henryk Schmit", życiorys; „Rys dziejów poczt i telegrafów"; „Pięć lat w kraju niewoli, wspomnienia Sybiraka"; „Z ław szkolnych na Sybir"; „Do dziejów poczty w Polsce"; „Kilka szczegółów z przeszłości miasta Jarosławia w ziemi Przemyskiej" i t. d.

Chomiakow Mikołaj.

Chomiakow Mikołaj, polityk rosyjski, * 1850. Był gubernjalnym prezesem szlachty smoleńskiej, dyrektorem departamentu rolnictwa. Od 1905 należy do partji październikowców, wybrany został do Dumy państwowej pierwszej, drugiej i trzeciej, której prezydował do marca 1910 r.

Chopin. M. Karłowicz „Niewydane dotychczas pamiątki po **Ch.**" (1904); James Huneker „**Ch.** the Man and his Music" (1900), częściowo (Etiudy, Preludja, Nokturny i Balady) w polskim przekładzie M. Finklówny (Lwów); Adolf Strzelecki „Z życia Chopina" (1903); F. Hösick „**Ch.** życie i twórczość", tom I, 1810 — 1831, (1904); Hugo Leichtentritt „F. **Ch.**" (Berlin, 1905, wydawnictwo „Harmonie"); H. Opieński „Chopin" (Lwów, 1909, wydawnictwo „Nauka i sztuka"); l. E. Hadden „Chopin" (Master musiciens, 1903); El. Poirée „Chopin" (Paryż, 1906).

Chopina imienia Sekcja przy Towarzystwie muzycznym w Warszawie, założona 28 marca 1899 roku z inicjatywy d-ra H. Dobrzyckiego, ma na celu zbieranie dokumentów i pamiątek po Chopinie oraz szerzenie jego kultu; członkami pierwszego zarządu byli: dr. H. Dobrzycki (jako prezes), dr. Jan Karłowicz, J. A. Święcicki, Wł. Bogusławski, A. Jędrzejewicz, L. Meyet, Z. Noskowski (jako dyrektor Tow. Muz.)., Kowalski (skarbnik). W r. 1910 we Lwowie (w październiku podczas uroczystości Chopinowskich) założono Tow. kultu Fr. Chopina.

Chopina pomniki: na cmentarzu Père-La-Chaise wzniesiono nagrobek z medaljonem **Ch.** dłuta rzeźbiarza Clesingera; w ogrodzie Luksenburskim stanął w r. 1899 pomnik dłuta Dubois, w kilka lat później w parku Monceau postawiono pomnik pomysłu Froment - Meuvis'a. W Warszawie z okazji 100-ej rocznicy urodzin Chopina postanowiono uczcić pamięć mistrza pomnikiem. Na konkursie odbytym w r. 1909 nagrodzono projekt Wacława Szymanowskiego, który ma stanąć na jednym z placów publicznych. Ob. rys. str. 273.

Chorea (łac. *chorus*). Tą nazwą pisarze średniowieczni oznaczali kompleks wszystkich kaplic, położonych kolisto w absydzie (ob.).

Chorsabad, wieś w Turcji azjatyckiej, niedaleko Mossulu, ruiny asyryjskie miasta, zbudowanego przez Sargona. Odkrycie ich przez Bottę 1843 przyczyniło się wielce do wyjaśnienia cywilizacji asyryjsko-babilońskiej.

Chorwacja i Slawonja. Według spisu ludności z 1900 r. było 2,400,944 m. cywilnych i 15,588 wojska, co w porównaniu ze spisem z 1890 r. stanowi 9·81% przyrostu, gdy w l. 1880 — 90 przyrost wynosił 15·53%. Przyczyna tego zjawiska tkwi w większej emigracji i immigracji. Według wyznań było w 1900: katolików 1,721,416, unitów 12,871, prawosławnych 616,518, ewangielików 43,992 i żydów 20,216. Rolnictwo, stanowiące główne zajęcie ludności, przyniosło w 1907 następujący zbiór w miljonach metrycznych centnarów: żyta 2·7, pszenicy 0·7, jęczmienia 0·4, owsa 0·6, ryżu 6·5. Po długich przygotowaniach przystąpiono do budowy linji kolejowej Lika (Ogulin-Dalmacja) i do wykonania połączenia kolejowego z Krainą przez Karlstadt.

Dzieje. Stałe wrzenie w **Ch.**, wywołane agresywną polityką rządu węgierskiego, którego wykonawcą był ban Khuen Hedervárу, zaniepokoiło Wiedeń i Peszt. Ban musiał podać się do dymisji. Następcą jego w końcu 1903 r. został hr. Teodor Pejaczević. Uspokojenie nie nastąpiło odrazu, nowy ban zdecydował się na zwołanie sejmu dopiero po 10 miesiącach. Otwierając sejm 15 kwietnia 1904 r. miał pojednawczą mowę, zaprzestał prześladowania prasy i zniósł zakaz zgromadzeń opozycyjnych. W sierpniu 1905 roku odbył się zjazd opozycji w Osieku, bardzo licznie obesłany, na którym przyszło do zjednoczenia wszystkich żywiołów opozycyjnych, i stanęła zgoda z Serbami. Dzięki temu wpływ opozycji wzrósł ogromnie, a stronnictwo t. zw. narodowe, uległe rządowi, utraciło swoje dawne stanowisko. Przy wyborach w maju 1905 zostało pokonane, a w 1906 samo się rozwiązało. W sejmie kierownictwo przeszło do t. zw. „rezolucjonistów" (grupa Supila), którzy jednak tworzyli większość łącznie z partją prawną Starczewicza i Franka. Debaty adresowe wywołały już rozłam śród obu grup, dawny antagonizm Serbów też wystąpił na jaw. Niesnaski te jednak o tyle zostały zażegnane, że w 1907 rząd węgierski skłonny był do ugodowych pertraktacji. Łączność opozycji bardziej jeszcze wzrosła, kiedy w maju 1907 minister handlu Kossuth wniósł projekt nowej pragmatyki służbowej, według której urzędnicy kolei węgierskich, nie wyłączając linji chorwackich, obowiązani byli do zna-

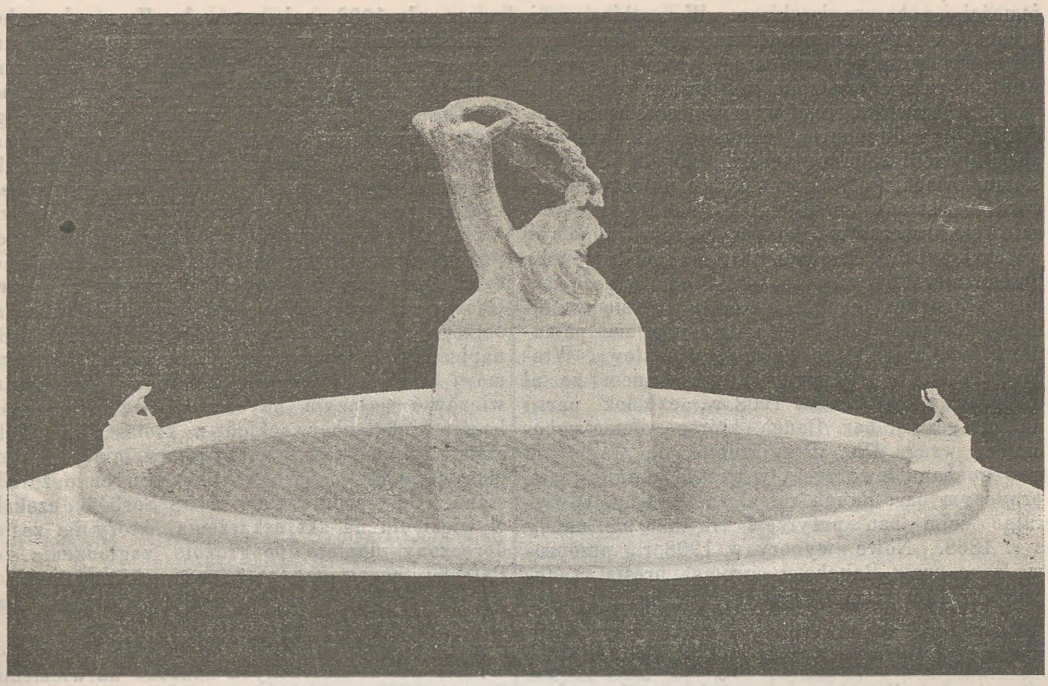

Projekt pomnika Chopina pomysłu W. Szymanowskiego, nagrodzony 1-szą nagrodą konkursie w Warszawie w r. 1909.

Fragment z projektu pomnika Chopina W. Szymanowskiego.

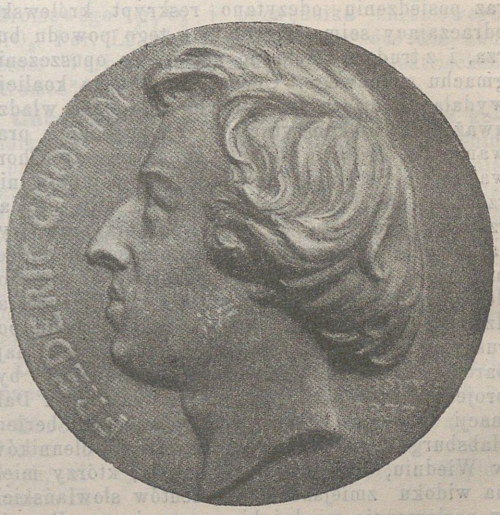

Bovy. Medaljon Chopina z r. 1837.

jomości języka węgierskiego. Wszystkie partje kroackie uznały ten projekt za pogwałcenie ugody z 1868 r. Posłowie kroaccy robili gwałtowną obstrukcję w sejmie węgierskim z tego powodu. Kossuth zagroził wprowadzeniem pragmatyki drogą administracyjną, na co posłowie kroaccy opuścili sejm węgierski, odwołując się do sejmu kroackiego. Wtedy dopiero nowa pragmatyka przeszła w sejmie i izbie panów, ale okazało się rzeczą niemożliwą wprowadzenie jej w czyn. Ban Pejaczević zaraz po wybuchu przesilenia, 26 czerwca 1907, podał się do dymisji. Następca jego P. Rakod zjawił się w sejmie, 12 grudnia 1907 r. z propozycjami pojednawczemi, ale nie mógł przyjść do słowa. Wtedy gabinet Wekerlego upadł, a banem został mianowany, 8 stycznia 1908 r., członek partji unjonistycznej, bar. Rauch, którego ojciec uchodził za wroga **Ch.** Przyjazdowi do Zagrzebia nowego bana towarzyszyły wrogie manifestacje, przyczym bar. Rauch został znieważony. Otwierając sejm ban przyrzekł trzymać się ugody z r. 1868. Nowe wybory w 1908 r., przeprowadzone przez Raucha z ogromną presją rządową, przyniosły mu porażkę; zwyciężyła, na 88 wybranych posłów, chorwacko-serbska koalicja, złożona z 56 członków opozycyjnych. Dnia 12 marca 1908 r. został otwarty nowy sejm reskryptem królewskim, nawołującym do mianowania komisji, złożonej z przedstawicieli Węgier i **Ch.**, która zajęłaby się sprawą językową i flag. Posłowie wysłuchali reskryptu w milczeniu, a na ulicy odbywały się jednocześnie głośne manifestacje przeciwko banowi. Na drugim zaraz posiedzeniu odczytano reskrypt królewski, odraczający sejm. Powstała z tego powodu burza, i z trudem zmuszono posłów do opuszczenia gmachu sejmowego. Chorwacko-serbska koalicja wydała manifest, w którym istniejące władze uważa za niekonstytucyjne i niezgodne z prawami **Ch.** gorąco zaleca zgodę między Chorwatami a Serbami, nawołuje do bojkotowania rządu i ostatecznie zaleca spokój, aby nie dać rządowi pretekstu do zaprowadzenia praw wyjątkowych. Z powodu rozwiązania sejmu budżet nie został uchwalony, i za podstawę do rozchodów przyjął rząd budżet z 1906 r. Przeprowadzona, 5 października 1908 r., aneksja Bośni, poruszyła wszystkich Słowian południowych, najbardziej wszakże **Ch.** Gorąco omawiany był projekt połączenia Bośni, **Ch.** Slawonji i Dalmacji w jedną całość państwową pod berłem Habsburgów. Projekt ten znalazł zwolenników w Wiedniu, nawet śród Niemców, którzy mieli na widoku zmiejszenie elementów słowiańskich w parlamencie wiedeńskim, natomiast w Peszcie był stanowczo zwalczany. Rządy bar. Raucha były ostro zwalczane przez posłów chorwackich w sejmie węgierskim, często uciekali się oni w obronie swych praw do obstrukcji. Zamieszki przez cały 1908 r. nie ustawały. Z powodu zaburzeń studenckich w Zagrzebiu, przeszło 300 studentów musiało opuścić uniwersytet, większość z nich udała się do Pragi. Koalicja wydała nowy, ognisty manifest do narodu, nawołując go do wytrwania w obronie swych praw narodowych i państwowych. Ban, widząc, że największą przeszkodą w jego polityce węgierskiej jest koalicja chorwacko-serbska, wpadł na pomysł rozbicia tej koalicji przez oskarżenie serbskich jej członków o zdradę stanu, skierowanej nietylko przeciw rzeszy, ale i przeciw królestwu Chorwackiemu. Za pretekst posłużyła broszura Jerzego Nasticza p. t. „Finale“ (Budapeszt, 1908), napisana po chorwacku i niemiecku, w której mówi o spisku, kierowanym przez Karadżordżewiczów i mającym na celu połączenie Serbów bośniackich i chorwackich z królestwem Serbskim. Na podstawie tej broszury miały miejsce masowe areszty Serbów, oskarżonych o zdradę stanu. Od sierpnia 1908 r. 58 Serbów czekało w więzieniu na akt oskarżenia, który im został doręczony dopiero po groźbie zagłodzenia się. Patrjoci chorwaccy zrozumieli odrazu machinacje rządu węgierskiego i zajęli odpowiednie stanowisko. Proces rozpoczął się w marcu 1909 r. i zainteresował całą Europę. Pomimo braku dowodów wielu oskarżonych skazano na więzienie. Petycje pisarzy całej Europy do Franciszka Józefa wpłynęły na wydanie amnestji w tej sprawie, a na początku 1910 r. ujawnione zostały fakty, stwierdzające kłamliwość całego oskarżenia. Por.: dr. Kadlec „O ústavě Chorvatské“ (Praga, 1909); St. Radicz „Věci chorvatské“ (t., 1908) i „Souczasné Chorvatska“ (t., 1900).

Chotkowski-Ostoja Władysław Longin, ks., profesor uniwersytetu Jagiellońskiego, w 1908 r. mianowany został członkiem korespondentem Akademji Umiejętności w Krakowie, a w 1910 otrzymał nagrodę tejże Akademji za pracę „Historja polskiego kościoła w Galicji za rządów Marji Teresy“ (Kraków, 1909). Wydał nadto: „Mowę w pięćdziesięcioletnią rocznicę śmierci ś. p. ks. Karola Antoniewicza T. J.“ (Lwów, 1903); „Powrót i powtórne zniesienie Jezuitów w Galicji“ (t., 1904); „Sieroty“ (t., 1904); „Historja polityczna dawnych klasztorów panieńskich w Galicji“ (1905); „Kazania eucharyst. o Najśw. Sercu P. Jezusowym“ (1906).

Chou-King (chiń.), dosłownie księga roczników. Tak nazywa się zbiór najstarszych pomników piśmiennictwa chińskiego, uporządkowany przez Konfucjusza. Jest to piękny traktat o moralności i polityce, ujęty w przykłady i regulujący stosunki społeczne Chińczyków.

von der Choven Otto Karol, szlachcic kurlandzki, przywódca powstania, * 1740 r. Kiedy w r. 1769 Biron oddał tron synowi swemu, Piotrowi, zastrzegłszy sobie przy tym pewne prawa lenne, szlachta kurlandzka widziała w tym naru-

szenie swych przywilejów. Ten fakt, w połączeniu ze wzmagającym się wciąż wpływem Rosji, zaniepokoił szlachtę i wywołał śród niej wrzenie. Na czele ruchu stanął młody von der **Ch.** Powstała myśl usunięcia rodu Birona i powołania na tron ks. Karola saskiego. W tym celu **Ch.** udał się do Warszawy o pomoc Polski. Katarzyna dowiedziawszy się o tych planach, nakazała swemu warszawskiemu rezydentowi, Soldernowi, uwięzienie emisarjusza kurlandzkiego. W 1771 r. **Ch.** był uwięziony, a cała jego korespondencja polityczna skonfiskowana. **Ch.** trzymany był w więzieniu pułtuskim i z wielką ostrożnością przewieziony do Rygi. Prawdziwe nazwisko jego rząd rosyjski ukrywał, figurował w Rydze jako porucznik Pekszlyn. W 1774 **Ch.** ciężko zachorował w więzieniu ryskim, i prawie umierający został wypuszczony na wolność. Por.: Bartenjew „Wosmnadcatyj wiek“ (zeszyt III, Wypiski iz archiwa kancelarji Pribałtijskawo gen.-gubernatora).

Chrastek Michał, ksiądz i pisarz słowacki, † 1900 r. w Ciekowskim św. Krzyżu.

Christ Wilhelm, filolog, † 1906 w Monachjum.

Christensen Jens Christian, polityk duński, * 1856, był nauczycielem ludowym 1877—1901. Wybrany do parlamentu duńskiego 1890, przyłączył do opozycji radykalnej, której został wodzem 1891, następnie stanął w szeregach wpływowych zwolenników reformistycznej partji lewicy 1895 r. W 1894 — 1901 był wiceprezydentem parlamentu, 1901—1905 ministrem oświaty; na tym stanowisku przeprowadził poważne zmiany w prawodawstwie kościelnym. W 1905 stanął jako minister wojny i marynarki na czele nowego gabinetu, zbliżył się do partji konserwatywnych i z pomocą ich dokonał reformy wyborczej i zmian w taryfie celnej. Po ujawnieniu fałszerstw Albertiego ustąpił 1908; ponownie wybrany został wiceprezesem folkethingu.

Christian Science. Liczba zwolenników tej sekty (ob. I Suplement) w Niemczech wciąż wzrastała. W Hannowerze sekta wydaje od 1900 „Das deutsche Monatsheft der christlich-wissenschaftlichen oder methaphysischen Heilmethode“ oraz „Vereinigung christlicher Wissenschaft in Deutschland“. Z prac Miss Eddy wymienić jeszcze należy: „Retrospection and introspection“ (1891); „Christ and Christmas“ (1893); „Pulpit and press“ (1895); „Unity of good and unreality of evil“ (1887). „No and yes“ (1891); „Rudimental divine science“ (1891); „Christian healing“ (1886); „Poeple's idea of God“ (1886). Por. także Stöcker und Schwabedissen „Christliche Wissenschaft u. Glaubensheilung“ (1902); Hudson „Psychische Heilkunde christl. Wissenschaft, Gebetsheilungen u. s. w.“ (1902); Moll „Gesundbetten, Medizin und Okkultismus“ (1902).

Christicz Filip, mąż stanu serbski, † 1905 w Belgradzie.

Christicz Mikołaj, mąż stanu serbski, † 1902 w Belgradzie.

Christow Cyryl, poeta bułgarski, * 1875. Pieśni jego przesiąknięte są melancholją i tęsknotą za życiem nieskrępowanym lub malują życie narodowe. Z kilku zbiorków wymienić należy: „Piesni i wzdiszki“ (1896); „Triepeti“ (1897); „Weczerni sienki“ (1899): „Samodiwska kitka“ (1905); „Stłpotworenije“ (1905). Wybór poezji ukazał się p. t. „Izbrani stichotworenija“ (1904).

Chrom, pierwiastek chemiczny, w układzie perjodycznym należy do grupy szóstej; posiada charakter metaliczny; w czystym stanie w większej ilości otrzymał **Ch.** dopiero Moissan w 1894 przez redukcję tlenku chromowego Cr_2O_3 węglem w piecu elektrycznym. Łatwiejszą metodę wydobywania **Ch.** metalicznego uzyskano przez zastosowanie sposobu Goldschmidta; tlenek chromowy redukuje się opiłkami glinowemi, wobec nadmiaru Cr_2O_3 produkt otrzymany jest zupełnie wolny od glinu. **Ch.** w ten sposób przyrządzony posiada silny połysk, jest podatny do obrabiania i polerowania, nie topi się w płomieniu gazu piorunującego, w piecu elektrycznym staje się łatwopłynnym, w temperaturze zwykłej na powietrzu zachowuje się jak metal szlachetny. Sam **Ch.** szkła nie rysuje, ale węglik **Ch-u** C_2Cr_3 czyni rysy na kwarcu, na topazie. Ciężar atomowy **Ch.** 52·1, ciężar właściwy 6·92. **Ch.** daje trzy szeregi związków, które można wywieść od tlenku chromawego Cr O, chromowego (r_2O_3 i bezwodnika chromowego CrO_3. Por. Le Blanc „Darstellung des **Ch.** und seiner Verbindungen mit Hilfe des elektrischen Stromes“ (1902).

Chromatyna, barwiąca się część jądra komórki, występuje po odpowiednim zabarwieniu i przy dość silnym powiększeniu jako silnie zabarwiona siateczka, utworzona z nici. Składa się z nukleiny, która właśnie posiada zdolność wchłaniania barwników. Jeżeli protoplazmę komórki poddamy sztucznemu trawieniu, cała protoplazma rozpuści się, pozostaną jedynie nukleinowe części jądra: chromatynowa siateczka i jąderka.

Chromo... (grec.), w wyrazach złożonych znaczy tyleż co barwa, barwnik, barwny i t. p.

Chromocynkografja, druk wielobarwny na tłoczni drukarskiej zapomocą trawionek cynkowych, ob. cynkografja w gł. dziele i Suplemencie II.

Chromofory, nazwa nadana przez O. N. Witta (1876) grupom atomów, które związkom chemicznym (w szczególności organicznym) nadają barwę, względnie są tejże przyczyną. Z pomiędzy licznych, już poznanych **ch.**

wymienić należy w pierwszym rzędzie grupy: nitrową $-NO_2$, azową $-N=N-$ i chinoidową

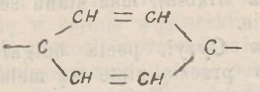

Obecność **ch.** w cząsteczce jakiegokolwiek związku organicznego nie wystarcza jednak do wywołania w nim charakteru barwnika; konieczną jest obecność jeszcze odmiennych grup atomów (resztek kwasowych lub zasadowych), które nazywamy *chromogienami* lub *grupami auksochromowemi*

Chromogieny (auksochromowe grupy) ob. chromofory. Najważniejszemi z **Ch.** są grupy: hidroksylowa i aminowa.

Chromokollotypja, barwny światłodruk, szczególnie przydatny i stosowany do kopjowania rysunków starych mistrzów.

Chromoksylografja, sztuka drukowania w kilku kolorach na tłoczni drukarskiej zapomocą odpowiedniej ilości drzeworytów ob. drukarstwo w gł. dziele i Suplemencie II.

Chromoplast, utwór, protoplazmatyczny w komórce roślinnej, od którego zależy zabarwienie kwiatów, owoców i t. d.

Chromopsja, właściwość oka, dzięki której przedmioty bezbarwne wydają się oku zabarwionemi.

Chromoskop, przyrząd optyczny do otrzymywania widoków barwnych przez zastosowanie reprodukcji barw w fotografji systemem trójbarwnym. System ten wynaleźli Cros i Ducos z Hauronu. Otrzymujemy syntezę trzech zasadniczych barw—niebieskiej, żółtej i czerwonej — zapomocą trzech pozytywów na szkle, negatywy ich przyrządzamy na płytach i ekranach każdej barwy oddzielnie. **Ch.** posiada trzy ekrany zabarwione stale na jeden kolor, umieszczone każdy przed właściwym pozytywem; trzy zdjęcia nakładają się jedne na drugie za pomocą systemu szkieł; te szkła, żeby tworzyć jeden tylko obraz normalnie zabarwiony, winny być pod pewnym kątem pochylone do okulara przyrządu. Do widoków steroskopowych stosuje się okulary podwójne.

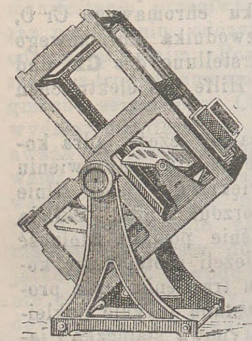

Chromoskop.

Chromowa fijołkowa *(chromowy fijolet),* kwas aurynotrójkarbonowy, $(HOOC.HO.C_6H_3)_2.C.C_6H_3.O.COOH$ i homologi tegoż tworzą się przez kondensację kwasu salicylowego z aldehidem mrówkowym w roztworze kwasu siarkowego i jednoczesne utlenianie. Technicznie **ch. f.** otrzymuje się przez ogrzewanie kwasu salicylowego z wyskokiem metylowym, stężonym kwasem siarkowym i azotynem sodu. Stosowane w drukarstwie na tkaninach, barwniki te dają z zaprawami chromowemi laki trwałe na mydło.

Chromowe stopy, połączenia chromu z innemi metalami. Przez prażenie chlorku chromowego albo chlorku potasochromowego z glinem metalicznym, otrzymujemy stop glinu z chromem w kryształach, opornych na działanie powietrza, bardzo trudno topliwych, barwy białawej, przypominającej cynę. Żelaziak chromowy ogrzewany w piecu elektrycznym, daje stop żelaza z chromem, ferrochrom z zawartością 60% **Ch.** Od węgla ferrochrom można uwolnić wtyglu topielnym, wyłożonym wapieniem chromowym. Również można otrzymać ferrochrom, stapiając rudę z węglem lub z ferrokrzemem. Ferrochrom używa się w fabrykacji stali. Chrom nadaje wielu stopom większą twardość, ciągliwość, oporność wobec odczynników chemicznych i temperatury. **St. Ch.** używają się na wyroby narzędzi i przyrządów.

Chronofotograficzne zdjęcia, ob. chronofotografja w gł. dziele i rycinę umieszczoną poniżej.

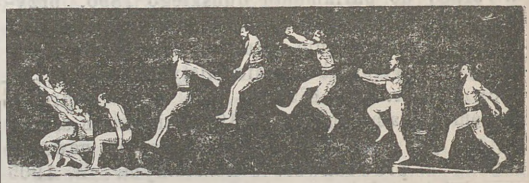

Przykład zdjęcia chronofotograficznego, uwidoczniającego wydłużone stopniowe fazy skoku.

Chronograf, przyrząd astronomiczny, służący do mierzenia czasu, ob. chronoskop w gł. dziele i rycinę obok, która uwidocznia **Ch.,** notujący i sumujący poszczególne obserwacje na ruchomym pasku papieru z odpowiednią skalą.

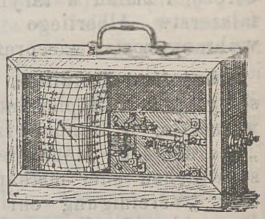

Chronograf sumujący.

Chronotachymetr, przyrząd dla oznaczania szybkości, posiada kształt zegarka, zaopatrzonego w specjalną strzałkę *A*. Strzałka ta biegnie po okręgach, znaczonych różnemi stopniami i rozmaitemi barwami. Mała tarcza *B* służy do notowania ilości obrotów strzałki *A*. Barwy dużej tarczy mają swe odpowiedniki na małej. Cyfry na okręgach wskazują szybkość w kilometrach na godzinę. Sposób użycia **Ch.:** umieszczamy strzałkę *A* na zerze, naciskając

guzik korony, puszczamy w ruch przed pierwszym słupem kilometrowym, a zatrzymujemy przy następnym. Wskazówka na tarczy *B* zaznaczy barwę cyfry, którą należy odczytać na wielkiej tarczy w miejscu zatrzymania się strzałki *A*. Mamy wtedy szybkość samochodu w kilometrach na godzinę.

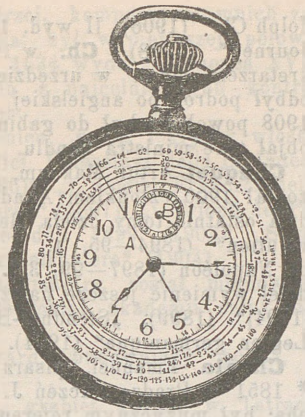

Chronotachymetr.

Chrystjan IX, król duński, † 1906 w Kopenhadze. Por. Barfod „Hans Majestaet Kong C. IX“ (Kopenhaga 1906); Ph. Deschamps „Un souverain bien aimé. J. M. le roi C. IX“ (Paryż 1902); Al. Thorsoe „Kong C. IX“ (Kopenhaga, 1906).

Chrystjan IX.

Chrystjanja, stolica Norwegji, (1901) 280,000 miesz.

Chryzamina, żółty barwnik azowy, (ob. gł. dzieło), posiada własność barwienia nie zaprawionej bawełny (jest barwnikiem bezpośrednim); otrzymuje się przez kombinację dwuazowanych zasad benzydynowych z kwasem salicylowym.

Chryzander był głównym współpracownikiem pomnikowego dzieła w 100 tomach, obejmującego zbiorowe wydanie utworów G. F. Haendla: † 1901 w Bergedorfie pod Hamburgiem.

Chryzantyna, ob. jastruń.

Chryzen, węglowodór $C_{18}H_{12}$, (ob. gł. dzieło), posiada p. wrzenia 448°; przypuszczalną jego budowę wyraża wzór:

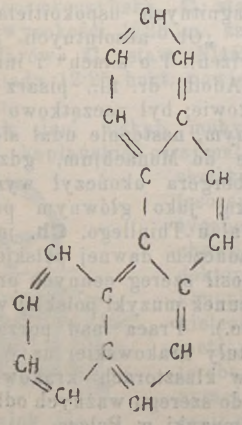

Chryzochalk, stop złożony z 90·5 cz. miedzi, 7·9 cz. cynku, 1·6 cz. ołowiu, imituje złoto, posiada dużą twardość; używa się do odlewów wyrobów galanteryjnych, biżuterji.

Chryzochinon, ob. Chryzen, topi się przy 235°.

Chryzofanowy kwas, ob. gł. dzieło, posiada budowę $C_{14}H_5 \cdot CH_3 O_2(OH)_2$, topi się przy 187°, rozpuszcza się w wyskoku, eterze i wrzącej wodzie, sublimuje z częściowym rozkładem, rozpuszcza się w alkaljach na roztwór purpurowo-czerwony; pył cynkowy redukuje **Ch. k.** do metyloantracenu.

Chryzofil, barwnik z grupy ksantofilów, występujących w chlorofilu, krystalizuje się w czerwonych, błyszczących kryształach, pod względem chemicznym identyczny z karotyną, występującą w marchwi ($C_{26}H_{38}$).

Chryzorobina *(arorobina* t. zw. *proszek Goa* lub *Bahia)*, oczyszczona masa, znajdowana w wydrążeniach pni *Andira Araroba*; żółty, lekki, krystaliczny proszek, rozpuszczalny w 2000 wody na roztwór brunatnoczerwony, nie posiadający smaku. Przez ektrakcję **Ch.** benzolem otrzymuje się żółte igły lub płytki rozpuszczalne w alkoholu i eterze, a prawie nierozpuszczalne w wodzie. **Ch.** w alkalicznym roztworze (także w organizmie) utlenia się z łatwością do *kwasu chryzofanowego* (ob.) Przy redukcji płynu cynkowego daje metyloantracen. **Ch.** wywołuje wymioty i drażni nerki i pęcherz moczowy, natomiast jako środek zewnętrzny oddaje rzetelne usługi przy chorobach skórnych, szczególniej *Psoriasis*, i cierpieniach wywołanych przez pasożyty.

Chrzanowski Ignacy, historyk literatury polskiej, ogłosił nadto: „Marcin Bielski“, studjum literackie (Warszawa, 1906); „Historja literatury niepodległej Polski“ (Warszawa, 1908, wyd. I; 1908, wyd. II); „Wielka reforma szkolna Konarskiego“ (t., 1908); „Za co mamy kochać Pana Tadeusza“ (t., 1908); „Władysław Nehring“ (t., 1909); „Z dziejów satyry polskiej XVIII w. (t., 1909); „Biernata z Lublina Ezop“ (Kraków, 1910); „Wykład wstępny“ (t. 1910); pod redakcją **Ch.** wyszła „Księga jubileuszowa: Z wieku Mikołaja Reja“ (Warszawa, 1905). W r. 1899 obrany był członkiem zwyczajnym Tow. Przyjaciół Nauk w Poznaniu, w r. 1906 członkiem korespondentem Akademji Umiejętności w Krakowie; jest członkiem założycielem Tow. Naukowego w Warszawie. W r. 1909, powołany został na profesora zwyczajnego historji literatury polskiej w uniwersytecie Jagiellońskim.

Chrzanowski Stanisław, rzeźbiarz, kształcił się w Krakowie u prof. Dauna. Wystawia w Warszawie i w Krakowie. Jest profesorem rzeźby i rysunków w polskich zakładach naukowych w Częstochowie.

Chrząszcz Tadeusz, kierownik i profesor szkoły gorzelniczej i stacji doświadczalnej dla przemysłu fermentacyjnego, docent Akademji rolniczej w Dublanach. Wydał: „Wina owocowe“ (Kraków, 1907); „Badania w gorzelnictwie“ (Lwów, 1907 wraz z Janem Sokołowskim). „Suszenie ziemniaków“ (Lwów, 1908).

Chrząszcze świecące, ob. świecące chrząszcze.

Chrząszczewska Jadwiga napisała nadto: „O tym, co się niegdyś działo“ (1904); „Rok czytania“, wypisy; „Lutnia dziecięca“ (1907); „Pogadanki z dziećmi i metodyczne wskazówki“ (1908) i t. d.

Chubb'a zamek, ob. dz. gł. *zamek*.

Chulalongkorn (Somdetch Phra Paramindr Maha), król Sjamu, * 1853, † 1910. wstąpił na tron 1868. Powierzywszy zarząd krajem bratu przyrodniemu Dewawongseu, sam udał się do Indji (1881), skąd wrócił z projektami reform. W 1882 wysłał misję do Europy, wyznaczył ambasadora do Londynu i Paryża. W 1883 r. zniósł władzę drugiego króla, ogłosił uroczyście następcą swym starszego syna, ten jednak umarł 1895; przedsięwziął podróż do Europy 1897. Szukając pomocy w zawikłaniach z Francją, poddał kraj swój pod wpływy Anglji.

Chulalongkorn.

Chuligan (ang.); włóczęga, awanturnik, zbir, męty miejskie; podczas rewolucji rosyjskiej nazwy tej zaczęła używać publicystyka rosyjska na oznaczenie przekupnych zbirów, używanych przez reakcjonistów do walki z żywiołami postępowemi; tą nazwą ochrzczono też całą prasę i działaczy reakcyjnych. W tym znaczeniu przedostał się ten termin i do publicystyki polskiej.

Chun Karol, zoolog niemiecki, * 1852, profesor w Królewcu 1883, w Wrocławiu 1891, w Lipsku 1898. Kierował wyprawą naukową, na okręcie Valdivia (1898—1889), podjętą w celu zbadania głębin morskich; prace jego dotyczą głównie jamochłonnych, zwierząt głębinowych, rozmieszczenia ich w morzu. Napisał: „Die Kanar. Siphonophoren“ (1881—93); „Aus den Tiefen des Weltmeers“ (1902) i inne.

Chunchuzi, rozbójnicy chińscy, tworzący liczne bandy. Głównie rekrutują się ze zbiegłych z więzień przestępców i dezerterów. Podczas wojny rosyjsko-japońskiej wyrządzali wielkie szkody wojsku rosyjskiemu.

Churchill Winston Leonard Spencer, pisarz i polityk angielski, ogłosił nadto: „The story of the Malákand Field Force“ (1898) „Lord Randolph Ch.“ (1906); II wyd. 1907); „My African Journey“ (1908). **Ch.** w 1905 został podsekretarzem stanu w urzędzie kolonjalnym, 1907 odbył podróż po angielskiej Afryce wschodniej, 1908 powołany był do gabinetu Asquitha, gdzie objął tekę ministra handlu.

Chuquet Artur Maksym, historyk francuski, został 1900 członkiem Akademji. Ogłosił nadto: dwa ostatnie tomy dzieła „les Guerres de la Revolution“ (1894—95, t. X i XI); „la Jeunesse de Napoléon (1897—99, 3 t.). Z wcześniejszych dzieł wymienić jeszcze należy: „l'Ecole de Mars [1794]“ (1899); „Stendhal-Beyle“ (1900);; „la Legion germanique“ (1904).

Chvála Emanuel, pisarz muzyczny czeski, * 1851 w Pradze, uczeń J. Förstera i Z. Fibicha; był muzycznym referentem w pismach *Dalibor* i *Politik*. Napisał: „Ćwierk wieku czeskiej muzyki“ (1887); jest członkiem Akademji Franciszka Józefa. Z kompozycji wydał symfonjettę na orkiestrę, kwintet fortepjanowy etc. Mieszka w Pradze, gdzie zajmuje wysokie stanowisko w dyrekcji wyd. kolei.

Chwalewik Edward, publicysta polski, * 1875 w Warszawie, po skończeniu gimnazjum w Siedlcach, studjował prawo w Warszawie od 1896, następnie w Moskwie i Tomsku. Aresztowany w 1901 r., wysłany został w 1903 na Syberję, skąd po ogólnej amnestji wrócił do kraju. Aresztowany powtórnie w 1907 r., wydalony był za granicę na czas stanu wojennego w Królestwie. Jest współpracownikiem *Nowej Gazety*, *Trybuny*, *Wiedzy*, *Wielkiej Encyklopedji Ilustrowanej*. Oddzielnie wydał: „Wielkie miasta, ich rozwój, wzrost i przyszłość“ (Warszawa, 1907); „Ekonomiczne czynniki ruchu kobiecego“. Pracuje w antykwarjacie polskim w Warszawie, a w Instytucie Bibljograficznym przy Bib. publicznej prowadzi dział bibljografji polskiej literatury ekonomicznej.

Chwolson Orest, syn Daniela, fizyk rosyjski, * 1852, profesor uniwersytetu w Petersburgu. Wydał: „O magnitnych uspokoitielach“ (1884); „Kurs fizyki“; „Ob absolutnych jedinicach“; „Uczenje o dwiżenji i o siłach“ i inne.

Chybiński Adolf, dr. fil., pisarz muzyczny, * 1880 w Krakowie; był początkowo nauczycielem gimnazjalnym, następnie udał się na studja muzykologiczne do Monachjum, gdzie pod kierunkiem Sandbergera ukończył wydział filozoficzny z muzyką, jako głównym przedmiotem. Teorję studjował u Thinllego. **Ch.** jest nadzwyczaj pilnym badaczem dawnej polskiej literatury muzycznej, ogłosił szereg cennych prac („Bogarodzica“, „Stosunek muzyki polskiej w XVI w. do zachodniej“ etc.). Praca nad porządkowaniem bibljoteki kapituły krakowskiej na Wawelu, oraz poszukiwania w klasztorach krakowskich dały mu sposobność do szeregu ważnych odkryć z dziedziny historyi muzyki w Polsce.

Chyliński Andrzej, kompozytor, mnich zakonu św. Franciszka; żył w pierwszej połowie XVII wieku; w r. 1634 wydał „Canones XVI“ w Antwerpji; jeden z najcelniejszych kontrapunktystów polskich.

Ciampoli Domenico, poeta i krytyk włoski; wydał nadto: „Codici Paleoslavi della Biblioteca di S. Marco“ (1896); „i Codici Francesi della Biblioteca di S. Marco“ (1897); „i Trionfi del Petrarca nell'editione dell 1499“ (1903); „Saggi critici di letterature straniere“ (1904).

Ciągliński Jan, malarz, został mianowany profesorem Petersburskiej akademji sztuk pięknych.

Cichocki Edward, budowniczy polski, † 1899.

Cichy Wierch, grzbiet górski w Tatrach, łączy się z innym grzbietem, ograniczającym dolinę Pięciu Stawów i tworzy przełęcz zwaną Zaworami; **C. W.** wznosi się na 1980 metrów nad poziom morza. Wraz z Walentkową, przełęczą Gładką stanowi **C. W.** obramowanie wyżyny, z której piętrami schodzi się do doliny Cichej.

Ciconia Jan, kompozytor flamandzki, przebywał we Włoszech (w Padwie) na początku XV wieku; był słynnym teoretykiem i kompozytorem (część jego rękopiśmiennych utworów 3 głosowych znajduje się w bibljotece ordyn. Krasińskich w Warszawie).

Ciechanów, miasto powiatowe w gub. Płockiej (1909) posiadało 8,220 m., w tym żydów 4,753 czyli 58%, katolików i ewangielików 3,299 czyli 49%, prawosławnych 168 czyli 2%. Powiat ciechanowski 1907 miał 87,842 m.; podług narodowości zgodnie ze spisem z 1897 było: 83·9% Polaków, 8·2% Żydów, Rosjan, Mało i Białorusów 4·1%, Niemców 3·5%, innych 0·3%.

Ciemnosmreczyńskie stawy, jeziora miednicowe w Tatrach; czernią się na tle turni Mięguszowickiego Szczytu, Cubryny i Koprowego. Woda z nich uchodzi wodospadem na dolinę Ciemnosmreczyńską. **C.** staw Wyżni wznosi się na wysokości 1723 m., zajmuje przestrzeń 2·13 hektarów, **C.** staw Niżni na wysokości 1674, posiada 12·25 hekt. powierzchni i 41·3 m. głębokości.

Cieplak Jan, biskup mohylowski, * 1846, święcenia kapłańskie otrzymał w 1881 w djecezji kieleckiej. Był profesorem teologji dogmatycznej w Akademji Duchownej w Petersburgu, doktorem św. teologji, kanonikiem kapituły kieleckiej, sufraganem metropolitalnym w Petersburgu. Podczas wizytacji kościołów djecezji mohylowskiej w r. 1910, otrzymał rozkaz władzy adminisiracyjnej, aby przerwał objazd i stawił się w Petersburgu. W październiku 1910 r. pozbawiony został stanowiska członka kolegjum duchownego.

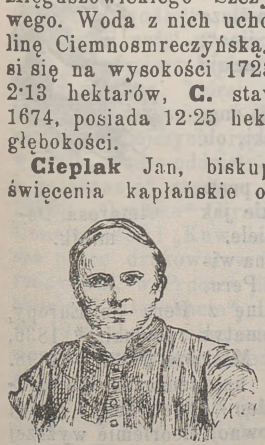

Cieplak Jan.

Cierpicki Walenty, generał rosyjski, * 1850, † 1905, brał udział w wojnie tureckiej 1877 — 1878. W wojnie japońsko-rosyjskiej, jako dowódca brygady, zmarł wskutek odniesionych ran.

Cieszkowski August. W pośmiertnych wydaniach ukazały się: „Ojcze nasz“, t. II (Poznań, 1899); „Ojcze nasz“ (pierwsza prośba), t. III (Poznań, 1903); „O izbie wyższej i arystokracji w naszych czasach“ (Poznań, 1908), przełożył z francuskiego syn autora; „Prolegomena do historjozofji“ (Poznań, 1908), przełożył z niemieckiego syn autora. Za życia **C.** ukazała się nadto, prócz wymienionych w gł. dziele, praca p. t. „Fontes rerum polonicarum et tabulario reipublicae Venetae exhausit, collegit, edidit, nonnullisque adnotationibus polonicis muniit“, serja I, zeszyt II [Acta Vladislao Jagellonide regnante] (Poznań, 1890). O „Pairie et Aristocratie moderne“ wyszła praca Michała Sobeskiego (Warszawa, 1910).

Cieszkowski Hipolit, inżynier, * 1835, † 1907. Pracował przy budowie dróg żelaznych w Królestwie Polskim i w Rosji. Ogłosił: „Uwagi nad projektem inż. Lindleya“ (w *Ekonomiście* 1879); „Słówko o gwoździu do przytwierdzania szyn do podkładów“ (*Inżynierja i Budownictwo*, Warszawa, 1879); „W sprawie podkładów dla kolei żelaznych“ (t., 1879).

Cieszyn, niegdyś stolica księstwa Cieszyńskiego, dzisiaj główne miasto obwodowe, 21,000 m. (z przedmieściami). Posiada gimnazjum polskie założone z funduszów prywatnych i składek całej Polski, upaństwowione w 1903 r. W Cieszynie wychodzą pisma polskie: *Gwiazdka Cieszyńska* i *Robotnik Szląski*. W Bobrku koło Cieczyna otwarto polskie seminarjum nauczycielskie z internatem rządowym.

Cieszynit, skała pokrewna bazaltowi, występuje w zachodnim Beskidzie, koło Żywca, Białej, Cieszyna i t. d.

Cieszyńskie księstwo, dzisiaj obwód na Szląsku austrjackim, obejmuje wschodnią jego połowę, jest to polska połowa Szląska—Szląsk Cieszyński. W 1900 Ks. **C.** posiadało 361,015 m., w tym Polaków 218.869 (60·9%); Czechów 85,553 (23·7%); Niemców 56,240 (5·2%); innych narodowości 353. Polacy podług wyznania dzielili się: na katolików 152,199, protestantów 67,231, żydów 1028, innych 14. Podług powiatów, których od roku 1901 istnieje w Ks. **C.** 4, obok dwuch miast, Bielska i Frydka, rządzących się własnym statutem, stosunek narodowościowy 1904 przedstawiał się, jak następuje:

Powiaty	Polaków	Niemców	Czechów
Bielski	62,854—69·83%	27,317—30·17%	500—
Cieszyński. . . .	69.994—79.41%	13,356—14·60%	5,406— 5·93%
Frysztacki. . . .	71,727—70·38%	8,279— 9·22%	9,714—10·83%
Frydecki	14,294—15·39%	7,288— 7·85%	69,933—75·31%

C. obok kwitnącego rolnictwa posiada rozwinięty przemysł tkacki, maszynowy, górnictwo i hutnictwo. Jako ośrodek przemysłowy przyciąga emigrację zarobkową z sąsiedniej Galicji. Napływ ludności energicznej (w samym powiecie Frysztackim 1890—1900 osiadło 21,570 ludności napływowej) dodatnio oddziaływa na wzrost obudzonego względnie niedawno poczucia narodowego. Na Śląsku Cieszyńskim rzecznikiem polskości jest prawie wyłącznie lud fabryczny, miejski i lud wiejski; klasa fabrykantów, wielkich właścicieli ziemskich składa się z Niemców przeważnie, tak zwane średnie klasy oficjalistów rządowych i prywatnych rekrutują się znów z Czechów. Zarówno Niemcy, jak i Czesi dotychczas rządzili krajem wszechwładnie, germanizując lub czechizując lud polski. Dopiero w ostatnich latach zaczął się ujawniać wyraźny prąd przeciwdziałania wśród mas ludowych polskich; szczególniej energiczną walkę o usamodzielnienie polityczne i narodowe ludu prowadzi stronnictwo robotnicze Galicji i Śląska. Akcja skierowana jest do zdobycia sejmu, rad gminnych dla przedstawicieli ludu polskiego, niezależnie od walki ekonomicznej, która z racji układu sił społecznych również w pewnej mierze staje się i walką narodowościową. Wielce znamiennym faktem najświeższej doby jest walka o szkołę polską. Stan szkolnictwa w **C.** wykazuje dobitnie upośledzenie ludności polskiej pod względem kulturalnym, szczególnie w stosunku do ludności czeskiej. Gdy Niemcy w 1906 r. posiadali różnego typu szkół 34 z 170 klasami, Czesi—62 z 201 klasami, Polacy mieli wprawdzie szkół 153, ale na te szkoły przypadało zaledwie 338 klas. Stosunek ogółu klas i liczby ludności podług narodowości jest następujący: klas niemieckich 19% wobec 15·2% ludności; klas czeskich 22·47% wobec 23·7% ludności; klas polskich 37·8% wobec 60·9% ludności polskiej; brakujące 19% przypada na szkoły utrakwistyczne, które właściwie należy podciągnąć pod kategorję niemieckich. Ostatnie parę lat zaznaczyło się zaostrzoną walką o poprawę upośledzonego stanu szkolnictwa polskiego. Przy wyborach do rad gminnych wystawiono hasło ugminienia szkół polskich prywatnych (utrzymywanych przez Macierz Szkolną), zakładania nowych szkół gminnych polskich. Akcja, prowadzona na wiecach, w specjalnych komitetach oporu, znalazła ostateczny wyraz w proklamowaniu strajków szkolnych w Michałkowicach i Dziećmorowicach (1910). Por.: Jarosz Mieczysław „Szląsk Cieszyński" (Kraków, 1910); „Statistisches Jahrbuch für die Selbsverwaltung in Schlesien" (Opawa, 1908).

Cieszyńskie warstwy, utwory gieologiczne w Szląskich Karpatach w okolicy Cieszyna, należą do dolnej kredy a zawierają łupki czarne z pokładami żelaziaka ilastego, łupkowate i masowe piaskowce i szare piaszczyste wapienie Na powierzchni skał występują t. zw. hieroglify, trudne do wytłomaczenia ślady. Fauna tych warstw wogóle uboga, przeważnie składa się z głowonogów. W górnych łupkach cieszyńskich wykryto faunę ammonitową *Hoplites Keubaudi.*

Cieślewski Tadeusz, malarz, syn Franciszka, śpiewaka opery Warszawskiej, * 1870 r. w Warszawie. Pierwsze studja odbywał u Gersona, następnie w r. 1894 wyjechał do Paryża, wreszcie podróżował po Włoszech. Jako malarz wystawia przeważnie obrazy, oparte na motywach miejskich, maluje ulice warszawskie, Stare Miasto, szereg widoków miejskich z Prus Królewskich (Gdańsk, Toruń, etc.), szereg pejzażów i scen rodzajowych. Na wystawie pocztówek w Warszawie otrzymał medal srebrny. Bierze też czynny udział w tworzeniu instytucji kooperacyjnych tutejszych artystów (Sztuka i Rzemiosło, Spółka artystów malarzy i rzeźbiarzy).

Ciężkowice, miasto w Galicji nad Białą, dopływem Dunajca; 2,500 m.; posiada fabryki wełny i maszyn rolniczych.

Cihlar Milutin (pseud. *Nehajew)* dramaturg chorwacki, * 1880 w Senji. Główniejsze utwory: „Prelom"; „Swijećica"; „Život": „Teatar"; redaguje nadto czasopismo *Lovor.*

Cimarosa Dominik.

Cimarosa Dominik, znakomity kompozytor włoski, ob. gł. dzieło.

Cimperman Józef, poeta słowieński, † 1893, a nie jak mylnie podano w gł. dziele.

Cinchon, hrabina, żona wicekróla hiszpańskiego w Peru, przywiozła 1632 r. chininę z Peru do Europy.

Cingier Bazyli, matematyk rosyjski, * 1836, profesor uniwersytetu w Moskwie 1862 — 1898. Główne prace: „Sposob naimieńszych kwadratow" (1862); „O dwiżenii swobodnoj żidkoj massy" (1866); „Ob osnownoj tieoriemie wyższej geomietrji" (1869); „O geomietriczeskom znacze-

nii nierawienst“ (1873); „K woprosu o toczkie naimieńszawo razstojania“ (1893).

Cinto Monte, najwyższy szczyt górski na wyspie Korsyce, 2710 metrów; wznosi się w północno-zachodniej części wyspy.

Ciompi, nazwa, nadawana we Florencji robotnikom, którzy nie należeli do cechu. Upośledzeni przez arystokrację rzemiosła, wzniecili 1378 rewolucję społeczną i w ciągu czterech lat byli panami miasta.

Cipriani Hamilkar, polityk włoski, należy do frakcji socjalistycznej, 1887 r. został wybrany w Rawennie do parlamentu. Wybór jego tym razem został zatwierdzony.

Ćirić Izydor, pisarz serbski, * 1844, † 1893. Odegrał wybitną rolę w życiu kulturalnym narodu serbskiego. Poezje jego tchną cichą miłością, nadzieją i otuchą. Szczególnie popularne są pieśni i ballady ć-a, a między ostatniemi „Kralj Vukaszin“ zajmuje pierwsze miejsce; dalej. „Czicza Petar“, „Sunaszcze milosija“.

Cisneros Betencourt Salvador, margr. *Santa Lucia*, polityk kubański, * koło 1830 w Puerto Principe. Brał czynny udział w wielkiej rewolucji kubańskiej 1868 r. przeciw rządowi hiszpańskiemu. Był z początku członkiem rządu republikańskiego, ukonstytuowanego w centrum wyspy, w grudniu 1873 po ustąpieniu Cespedesa, został prezydentem republiki kubańskiej, założonej w środku wyspy 10 kwietnia 1869 r.

Ciszewski Stanisław, etnograf, * w Olkuszu 1865, Do szkół uczęszczał w Częstochowie, około r. 1892 wyjechał na studja zagranicę, pracował w Berlinie u prof. Luschana, w r. 1897 doktoryzował się w Lipsku, pisząc rzecz z zakresu Słowiańszczyzny południowej, nad którą naówczas szczególnie pracował: „Künstliche Verwandtschaft bei den Südslaven“ (Lipsk, 1897). Przedtem już w „Zbiorze wiad. do Antr. krajowej“ t. XI, ogłosił większą pracę, monografję: „Lud rolniczy górniczy z okolic Sławkowa w pow. Olkuskim“ (odbitka, Kraków, 1887). Okolice te, z któremi zrósł się był w dzieciństwie, pociągały go, zamierzał pisać o ludzie z Krakowskiego pracę większą, której dotychczas wyszedł tom jeden: „Krakowiacy“ (Kraków, 1894), a nadto nieco drobniejszych przyczynków, zamieszczonych w *Wiśle*. Nadto oddzielnie wyszły: ładna „Wróżda i pojednanie“ studjum etnologiczne (Warszawa, 1900); „Ognisko“ (Kraków, 1903, nakład Akad. Umiejętności) i „Kuwada“ (Krak., 1905). Pomniejsze prace drukował w *Wiśle*, którą czas niejaki redagował, w *Pracach filologicznych*, *Ludzie* lwowskim („O Atałykacie“, t. VII), w *Lidzie* czeskim. W 1910 został mianowany profesorem etnologji na nowokreowanej katedrze uniwersytetu lwowskiego.

Ciszyński Jakób (pseud. *J. Barta*), poeta łużycki, * 1856 w Kukowie w Saksonji, † 1910 tamże. Nauki początkowe pobierał w Budziszynie, gimnazjalne w Pradze czeskiej; tutaj też odbył studja teologiczne. Wyświęcony na księdza 1883 r., dopiero w 45 roku życia otrzymał na krótko probostwo w niemieckiej mieścinie Radeberku, a w połowie 1903 przeszedł w stan odpoczynku. Odtąd żył w rodzinnym Kukowie w otoczeniu ludu, oddając się wyłącznie twórczości poetyckiej i pracy redaktorskiej; od 1904 był redaktorem jedynego miesięcznika łużyckiego *Łužica*. Pierwszy występ **C.** przypada na rok 1876. W 1880 wydał pierwszy w literaturze historycznej łużyckiej dramat „Na grodzisku“. Sławę zdobywa dopiero w 1884 wydaniem zbioru sonetów p. t. „Księga sonetów“. Po tym zbiorze następuje cały ich szereg: ostatni zbiór 12-ty wyszedł w 1908 p. t. „Serbskie obrazki“ **C.** jest przedewszystkiem lirykiem; stworzył poetycki język łużycki, rozszerzył treść i wydoskonalił formę i język poezji ojczystej dzięki studjom nad piśmiennictwami innych narodów słowiańskich.

Ciszyński Jakób.

Citral *(geranial)* $C_{10}H_{16}O$, aldehid wchodzący w skład olejku cytrynowego, pomarańczowego, olejku liści sassafrasowych, Eucalyptus Staigeniana i in. Powstaje przy utlenianiu geraniolu (ob.) i linaalolu (ob.) a także przy destylacji soli wapniowej kwasu geraniumowego z mrówczanem wapnia. Jasnożółta, optycznie nieczynna ciecz o silnym zapachu cytryn, wrze przy 228°, jest nader wrażliwa na działanie kwasów a także ulega wpływowi alkaljów; przy delikatnem utlenianiu daje kwas geraniumowy, przy mocniejszem metyloheptanon, wreszcie aceton i kwas lewulinowy. Przez kondensację z acetonem **C.** daje *pseudojonon* $C_{13}H_{20}O$, który z łatwością przemienia się w jonon izomeryczny z ironem, zawartym w olejku fijołkowym i posiadający również zapach tegoż.

Clabon Krzysztof *(Klaboni)*, lutnista i kompozytor, * w Królewcu *(Regiomontanus)* w pierwszej połowie XVI-go wieku, zasłynął w Polsce jako nadworny kompozytor Stefana Batorego; komponował przeważnie, utwory sławiące zwycięstwa królewskie („Epinieion“ na zwycięstwo nad Moskwą).

Cladel Leon, literat francuski, † 1892 r. w Sèvres.

Clairville Ludwik Franciszek Mikołaj, autor dramatyczny francuski, ob. gł. dzieło.

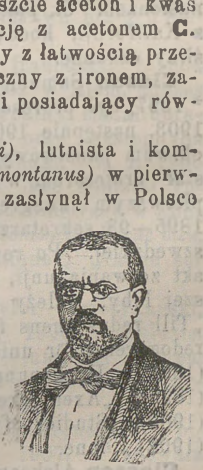

Clairville Ludwik.

Clamageran Jan Juljusz, ekonomista i mąż stanu francuski, † 1903 w Limours.

Claparède Alfred, dyplomata szwajcarski, * 1842 r., karjerę rozpoczął 1869 r. jako attaché poselstwa w Berlinie, 1888 został posłem w Waszyngtonie, tutaj w r. 1893 prezydował sądowi rozjemczemu między Stanami Zjedn. i Chili, 1894 przeniesiony do Wiednia, a 1904 do Berlina. Napisał: „Leitfaden für die Schweizerischen Konsulate in Deutschland“ (1886); „Zur Vertilgung des Raubzeuges schweizerischer Gewässer“ (1883).

Claperton Hugo.

Clapperton Hugo Marion, marynarz i podróżnik angielski, ob. gł. dzieło.

Claretie Juljusz Arnaud Arsène, pisarz francuski, ogłosił w ostatnich czasach: „la Frontière“ (1898); „le Sang français“ (1901); „Brinchanteau célèbre“; „Profils de théâtre“ (1902): „Victor Hugo“ (1902) i dalszy ciąg serji „la Vie à Paris“. W teatrze wystawił: „Mirabeau“, „Monsieur le ministre“, „les Muscadins“, „le Petit Jacques“, „le Régiment de Champagne“, są to dramaty; „les Ingrats“, „le prince Zilah“, komedje.

Claretie Juljusz.

Clarkia, *(Dzieratka).* Rodzaj roślin z rodziny *wiesiołkowatych (Onagrariaceae).* Zioła jednoroczne o liściach naprzemianległych, kwiatach kątowych, czterodzielnych, owocach torebkowych i licznych nasionach. *Cl. pulchella* i *Cl. elegans,* pochodzące z Kalifornji, hodowane są w Europie jako rośliny ozdobne.

Clason Samuel, historyk i polityk szwedzki, * 1867, był profesorem historji w Upsali 1895—1903, następnie 1903 otrzymał stanowisko w archiwum państwowym w Sztokholmie, w 1904 został profesorem w Lund, 1905 prezydował na pierwszym kongresie północnych historyków, 1895—98 sekretarzył w komitecie unji norweskoszwedzkiej. Po rewolucji norweskiej redagował akt zerwania unji, od 1906 jest członkiem pierwszej Izby, należy do konserwatystów. Napisał: „Till reduktonens forhistoria“ (1895); „Historisk redogörelse för unions fragans tidigare skeden“ (1898); „Ur konung Gustaf II, Adolfs skrifter“ (1898); „Axel Oxenstiernas bref 1625 — 1627“ (1900); „Studier öfver arkivväsendet i utlandet“ (1902) i inne.

Classen Aleksander, chemik niemiecki, * 1843, założył laboratorjum prywatne w Akwizgranie 1867, od 1870 r. wykładał chemję analityczną w tamtejszej politechnice, został profesorem w niej 1879 na katedrze chemji analitycznej, następnie 1882 profesorem chemji nieorganicznej i dyrektorem laboratorjum, nadto, 1894 profesorem elektrochemji i kierownikiem laboratorjum elektrochemicznego. Wprowadził wiele nowych metod w analizie, szczególniej w analizie elektrolitycznej. Napisał: „Grundriss d. analytischen Chem.“ (1879); „Quantitative Analyse durch Elektrolyse“ (1882); „Handbuch der analytischen Chemie“ (2 tomy, 1896, 1906); „Tabellen zur qualitativen Analyse“ (1900); „Lehrbuch d. anorganischen **Ch.**“ (1897, 2 tomy); „Ausgewählte Methoden d. analytischen **Ch.**“ (1901—03, 2 t.) i inne.

Clathrocystis roseo-persicina, siatkowate, czerwonawe kolonje śluzowe *(zoogloea)* bakterji, występują niekiedy gromadnie i zabarwiają powierzchnię wód na czerwono.

Claus Emil, znany malarz flamandzki, * 1849 w Vive-Saint-Eloi (Belgja), uczeń Akademji antwerpskiej, zostawał z początku pod wpływem romantyków, później stał się impresjonistą dbałym o efekty świetlne. Bardzo umiejętnie oddaje wibrację promieni słonecznych i radosne piękno natury. Ważniejsze prace: „Walka kogutów“; „Przejeżdżający statek“; „Słońce zimowe“, „Zbiór buraków“; „Stara sosna“; „Złota droga“ i t. d. Muzeum luksemburskie posiada jego „Dom Zonneschyn“; brukselskie: „Krowy“ i „Zbiór lnu“; gandawskie: „Słoneczny dzień“; antwerpskie: „Kobiety pielące“; berlińskie: „Luty“; drezdeńskie: „Ponton na Afsné“; weneckie „Jesień“.

Clausen albo *Claussen* Sophus, poeta, powieściopisarz i dramaturg duński, * 1865 w Hellestoste na Langelandzie, zajmował się dziennikarstwem, podróżował po Francji i Włoszech. Od 1895 poświęcił się wyłącznie beletrystyce i zdobył wszechświatową sławę dziełami, w których opowiadanie w prozie miesza z wylewami lirycznemi. Ważniejsze prace: „Młodzi wieśniacy“ (1894); „Kitty“ (1895); „Valfard“ (1896); „Robotnica“ dramat społeczny wierszem (1898); „Między dwiema rzekami“ (1899); „Junker Firkloever“ (1900). Przeważnie maluje życie biedaków w małych miasteczkach.

Claveau Anatol Ferdynand, literat francuski, pozostał w charakterze sekretarza-redaktora i w Izbie deputowanych, 1900 r. otrzymał urząd szefa służby parlamentarnej, wyszedł do emerytury w 1903 r. Napisał nadto: „Pile ou face“? (1889); „Sermons laïques“; „Etude sur Alfred de Musset“ (1894).

Clayden Peter William, dziennikarz i literat angielski, * 1827 w Wallingford, † 1902 tamże. Pracował w handlu, później został pastorem unitarjanów w Bostonie, Rochdale i Nottingham. Kandydował do Izby od partji liberalnej bez powodzenia, pisywał do dzienników i redagował

Reading Observer (1873 — 79). Z licznych jego pism religijnych, historycznych i politycznych ważniejsze: „Religions Value of the Doctrine of Continuity“ (1866); „Scientific Men and Religions Teachers“ (1874); „England under lord Beaconsfield“ (1880; „Samuel Sharpe“ (1883); „England under the Coalition“ (1892) i t. d.

Clays Paweł Jan, malarz belgijski, * 1819 w Bruges, † 1900 tamże, uczeń Gudina, jeden z najbardziej znanych pejzażystów szkoły belgijskiej XIX w. Malował wybrzeża Holandji, portów belgijskich i angielskich z takim mistrzowstwem, że zbliża się do starych malarzy amsterdamskich. Do najlepszych jego dzieł należą: „Escaut pod Antwerpją“; „Wicher na Escaut“, „Tamiza w okolicy Londynu“; „Kanał na Zelandji“ i t. d. **C.** był członkiem belgijskiej Akademji od 1833 r.

Clemen Paweł, niemiecki historyk sztuki, * 1868 w Sommerfeldzie pod Lipskiem, kształcił się w Bonn, Strasburgu i Lipsku, podróżował wiele po Francji, Anglji i Austrji. W 1899 został profesorem w Ak. sztuk pięknych w Düsseldorfie, a w 1902 w Bonn, jednocześnie piastując urząd pierwszego konserwatora prowincjonalnego. Towarzyszył niemieckiemu następcy tronu w jego podróżach po Europie i Egipcie. Ogłosił między innemi: „John Ruskin“ (1900); „Meisterwerke westdeutscher Malerei“ (1905); „Die romanischen Wandmalereien der Rheinlande“ (1905); wydaje od 1891 r. „Kunstdenkmäler der Rheinprowinz“ (dotychczas 6 tom.) i od 1895 „Jahresberichte der Denkmalpflege der Rheinprovinz“.

Clemenceau Jerzy Benjamin, mąż stanu francuski. W gł. dziele życiorys umieszczony pod nagłówkiem „**C.** Eugenjusz“ odnosi się do **C.** Jerzego. W 1898 odegrał dominującą rolę w kampanji na korzyść rewizji procesu Dreyfusa; ogłosił w tej sprawie kilka książek. Wystąpiwszy w 1900 z redakcji *Justice*, założył i redagował sam do 1902 mały dziennik *Bloc*. W 1902 został obrany senatorem z Var, w 1903 r. objął kierownictwo dziennika *Aurore*. W senacie zwalczał Waldecka Rousseau za to że ten mąż stanu nie chciał stosować z całą surowością prawa o kongregacjach, i prowadził kampanję za oddzieleniem kościoła od państwa. Projekt Combesa też nie zadowolnił go w zupełności **C.** w maju 1906 został ministrem spraw wewnętrz. w gabinecie Sarriena, a w październiku tegoż roku stanął na czele nowego gabinetu, z którego ustąpił w 1909 r. nie otrzymawszy chwilowo większości w Izbie. Ogłosił: „la Mêlée sociale“ (1895); „le Grand Pan“ (1896); „les Plus forts“ (1898); „Au pied du Sinai“ (1898); „l'Iniquité“ (1899); „Vers la séparation“ (1899); „Contre la justice“ (1900); „Au fil des jours“ (1900); „De juges“ (1900); „Justice militaire“ (1901); „le Voile du bonheur“ (1901); „les Embuscades de la vie“ (1903); „la Honte“ (1903); „Figures de Vendée“ (1903).

Clemenceau Jerzy

Clemens Samuel Langhorne, humorysta i powieściopisarz amerykański, znany powszechnie pod pseudonimem *Mark Twain*, † 1910.

Clemens Samuel Lanhorne.

Clément Jan Chrzciciel, socjalista i piosenkarz francuski, * 1837 w Boulogne-sur-Seine, † 1908 w Paryżu. Bronzownik z zawodu, rzucił się w wir polityki na schyłku cesarstwa, w 1871 r. był obrany członkiem komuny paryskiej, a po jej upadku szczęśliwie zbiegł do Anglji. Powróciwszy do Francji po amnestji (1879), prowadził dalej propagandę socjalistyczną, pracował w kilku dziennikach i stał się bardzo głośny przez swe pieśni liryczne, jak: „le Temps des cerises“, „Connais tu l'amour“ i t. d., i pieśni społeczne, jak: „Paysans“, „les Gueux“, „le Semeur“.

Clement-Desormes Mikołaj, przemysłowiec, fizyk i chemik francuski, * 1779, † 1842. Razem z Desormes'em (* 1779, † 1862) prowadził szczegółowe badania nad siarczkiem węgla (1802); obydwaj pierwsi pokusili się o wyjaśnienie procesu tworzenia się kwasu siarkowego z bezwodnika siarkawego, powietrza, wody i tlenków azotu, kładąc nacisk na znaczenie tlenku azotu. Pozostawili obydwaj ciekawe prace o cieple właściwym gazów.

Clémentel Stefan, polityk francuski, * 1864 w Clermont-Ferrand, notarjusz w Riom, prezes Izby notarjalnej, radca municypalny, został obrany deputowanym w 1900 r., przy następnych wyborach zatrzymał swój mandat. W r. 1905 wszedł do gabinetu Rouviera jako minister kolonji, zajął się reorganizacją administracji w Kongu francuskim. Pisywał do *Evenement*, *Revue bleu*, oddzielnie wydał: „l'Ami celtique“, „Etude sur Michelet“ i t. d.

Clerice Justyn, kompozytor amerykański, * 1863 w Buenos Ayres, † 1908 w Tuluzie. Uczeń paryskiego konserwatorjum, był autorem licznych operetek i baletów, z powodzeniem grywanych na scenach europejskich.

Clerke Agnieszka Marja, astronomka i pisarka angielska, * 1842, † 1907. Pracowała czas dłuższy w Królewskim obserwatorjum astronomicznym w Capetownie, następnie osiadła

w Kensington pod Londynem. W 1893 została członkiem *Royal Astronomical Society*. Napisała: „Historję popularną astronomji w XIX w. (1885); „Układ gwiazd“ (1898); „Zagadnienia fizyki astronomicznej“ (1892); „Herschellowie i astronomja nowoczesna“ (1895); „Kosmogonje nowoczesne“ (1906), nadto cały szereg studjów i życiorysów sławnych ludzi, z których należy wymienić „Studja nad Homerem“ (1892).

Clesinger Jan Chrzciciel August, rzeźbiarz i malarz francuski, ob. gł. dzieło.

Clesinger Jan.

Cleve Per Teodor, chemik szwedzki, * 1840, † 1905 r. Działalność swą rozpoczął jako pomocnik w gabinecie mineralogicznym w Upsali 1860, gdzie został docentem 1863; pracował u Würtza w Paryżu 1866, odbył gieologiczne podróże po Europie południowej, Ameryce Północnej, Indjach zachodnich (1868 — 1869); po powrocie do kraju został 1870 r. adjunktem, a w r. 1874 profesorem chemji w Upsali. Badania jego dotyczą głównie ziem rzadkich, zasadowych związków platyny; **C.** zreformował wykład chemji w uniwersytecie; w ostatnich latach zajmował się również okrzemkami i plauktonem. Napisał: „Lärobok i kemi“ (1873—75); „Analytisk kemi“ (1875); „Kvalitativ kemisk analys“ (1885, 1907); „Lärobok i kemiens grunder“ (1886 — 89); „Kemisk Handlexikon“ (1884); w „Encyklopedji chemicznej“ Fremy'ego opracował ziemie rzadkie, beryl, cyrkon i ołów.

Cleveland, miasto w północno-amerykańskim stanie Ohio, 460,327 m. (1906).

Cleveland Grover, były prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, † 1908.

Cliff-houses, domy-rafy. W zagłębieniach terytorjum Arizony, Nowego Meksyku, Kolorada południowo-wschodniego, budowały je ludy (Cliff-dwellers), podobne do dzisiejszych Indjan Pueblo, trudniące się rolnictwem.

Clinton-Colden, duże jezioro w Kanadzie na terytorjum Mackenzie, otrzymuje wody z jeziora Aylmy, a samo wysyła swe wody do jeziora Niewolniczego; zajmuje powierzchni do 173,000 hektarów.

Clio, bogini, ob. Klio w gł. dziele.

Clitoria, rodzaj roślin z rodziny motylkowatych *(Papilionaceae)*, liczący około 25 gatunków, rosnących w gorących krajach. *Cl. Ternatea* jest zielem trwałym, rozpowszechnionym w Indjach wschodnich, w Europie hodowana w cieplarniach jako roślina ozdobna. Roślina wijąca się, o liściach naprzemianległych, pierzastych, złożonych z 2 — 3 par listków; kwiaty niebieskie z białą plamą w środku. Z kwiatów otrzymują Indjanie barwnik, młode liście jedzą jako sałatę. Korzenie i nasiona wywołują wymioty.

Clodion Michał, właściwie *Michał Claude*, rzeźbiarz francuski, * 1738 w Nancy, † 1814 w Paryżu; celował w utworach rodzajowych, które wykonywał z wielkim wdziękiem. Szczególną sławą cieszyły się jego rzeźby w terakocie.

Clodion Michał

Clos Dominik, botanik francuski, * 1821, † 1908; członek korespondent Akademji. Prace jego dotyczą organografji roślinnej, gieografji, fizjologji roślin, botaniki stosowanej i rozrzucone są po licznych pismach naukowych, jak: „Bulletin de la Société botanique de France“; „Memoires de l'Académie des sciences, inscriptions et belles-lettres de Toulouse“; „Annales des sciences naturelles“; „Comptes rendues de l'Institut“ i t. d.

Clouet Jehan, malarz, * w pierwszej połowie XV w. w Brukselli, protoplasta całej rodziny znanych malarzy. Był malarzem książąt Burgundzkich.

Clouet Jehan (Jan), malarz szkoły francuskiej, syn poprzedniego, * koło 1485, † 1545. Był malarzem Franciszka I i jego pokojowcem (valet de chambre). Do swego nazwiska dodawał „Jehannet“. Znany ze wspaniałych portretów króla, książąt, księżnych i wielkich panów dworskich. W l. 1524—1528 dwa razy malował króla. W pierwszym wspaniałym portrecie, znajdującym się we Florencji, który uchodził za dzieło Holbeina, Franciszek I jest na koniu w pełnej zbroi. W drugim naturalnej wielkości do połowy ma takież jak w pierwszym przybranie głowy. To lekkie malowidło rzadkiej subtelności, jest pełne czaru i potęgi w swej prostocie.

Clouet Jan.

Clouet Franciszek.

Clouet Franciszek, malarz, syn poprzedniego, * koło 1510, † 1572. W r. 1545 objął po ojcu urząd malarza królewskiego i pokojowca u Franciszka I, a po jego śmierci u trzech następnych królów Francji. Malował, robił minjatury i rysunki kredkowe rzadkiej doskonałości. Spuścizna jego wielka; chociaż podznaczył niewielką ilość

płócien, łatwo poznać jego rysunek dokładny i jasny, jego szlachetną fakturę i subtelność modelowania. Muzeum w Antwerpji posiada **C.** wspaniały portret Franciszka II w dzieciństwie, pochodzący najpewniej z 1547 r. Jest to arcydzieło wytworności i prostoty. Z innych jego arcydzieł wymienić należy portrety: Elżbiety austrjackiej i Karola IX (Luwr); Franciszka II, ks. d'Anjou (Henryka III) (Berlin); Katarzyny Medycyjskiej z dziećmi. Obydwaj **C.** stanowią sławę renesansu francuskiego, od nich datuje się prawdziwa, wielka sztuka malarska we Francji. Doniosłość ich twórczości w całej pełni zajaśniała na wystawie starych mistrzów w Paryżu 1907 r.

Cluny, słynne muzeum w Paryżu, ob. gł. dzieło.

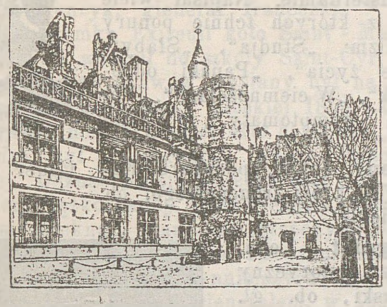

Cluny (muzeum).

Cluseret Gustaw Paweł, głównodowodzący wojskami Komuny paryskiej, z powodu sprawy Dreyfusa wszedł w szeregi nacjonalistów; † 1900 w La Capte koło Hyerès.

Cnemophilus, rodzaj ptaków z rodziny rajskich *(Paradiseidae)*. Odznacza się piórami, tworzącemi czub pośrodku górnej nasady dzioba i sześciu piórami wydłużonemi, szerokiemi, ułożonemi u samców w kształcie łódki. Nozdrza przykryte szerokiemi piórami, wobec czego część dzioba widzialna jest bardzo krótka. Skrzydła szerokie zaokrąglone. Rodzaj ten obejmuje jeden tylko gatunek *Cnemophylus Mac Gregori*. U samców głowa, tylna część szyi i strona grzbietowa pomarańczowo-złotej barwy, która przechodzi w odcień żółty bledszy pośrodku, na kuprze, ogonie i skrzydłach. Wewnętrzne chorągiewki lotek koloru cynamonowo-brunatnego. Cała strona brzuszna aksamitno-czarna. Długość ciała wynosi 25 cm., z których 10 cm. przypada na ogon. Gatunek ten zamieszkuje Nową Gwineę.

Cnidaria, nazwa nadawana niekiedy pewnym grupom zwierząt jamochłonnych, mianowicie: stułbiopławom *(Hydromedusae)* krążkopławom *(Acalephae)* i grzebienicom *(Ctenophora)*.

Coatsów ziemia, odkryta na Atlantyku południowym przez Bruce'a w 1901 r. Nazwana została na cześć inicjatorów wyprawy Jamesa i Andrewsa Coatsów. Opis jej podany był w *The Voyage of Scotia* 1906 r. Ziemia ta leży pod 74° szerokości południowej i 22° długości Greenwicha; skalista i górzysta, pokryta grubą warstwą lodu, przedstawia bardzo wielkie trudności dla badaczy.

Coatzacoalcos, miasto nadmorskie w Meksyku, w stanie Vera Cruz nad zatoką Meksykańską przy ujściu rzeki tejże nazwy. Port dosyć czynny już teraz, posiada wielką przyszłość jako stacja krańcowa kolei, przebiegającej przesmyk Tehuantepec.

Cobbe Frances Power, angielska literatka i działaczka społeczna, * 1822 koło Dublina, † 1904 tamże. Dzieła jej dotyczą głównie emancypacji kobiet. Ważniejsze z nich: „Dawning Lighs" (1868); „Hopes of the human race" (1874); „False Beats and True" (1875); „a Faithless World" (1885): „the Scientific Spirit of theage" (1888); „the Modern Rack" (1889); „the Friend of man" (1890). Razem z Marją Carpenter zakładała szkoły dla więźniów i dla biednych dzieci, z mis Eliot założyła schronienie dla młodych służących i nieuleczalnych chorych. Jej konferencje „O obowiązkach kobiety" (1880—1881) wywołały wielkie zainteresowanie. Przez 18 lat była sekretarką gieneralną tow. *Victoria Street Society*, mającego na celu przeciwdziałać wiwisekcjom, później prezeską *Unji brytańskiej* mającej takież cele.

Cochery Jerzy Karol Paweł, polityk francuski, został wiceprezesem parlamentu w l. 1898—1902.

Cochin Denys, polityk francuski, * 1851, jest posłem parlamentu, wyspecjalizował się w zakresie polityki zagranicznej, zwalczał gwałtownie gabinet Combesa. Ogłosił: „Monde extérieur" (1895), nagrodzone przez Akademję; „Contre les barbares" (1899); „l'Esprit nouveau" (1900); „Ententes et ruptures" (1905).

Cochlospermum, rodzaj roślin z rodziny *Bixaceae*. Krzewy i drzewa, rosnące przeważnie w zwrotnikowej Azji i Australji; liście mają dłoniasto-dzielne; wielkie żółte kwiaty w gronach, owoc-torebka, nasiona otoczone są włoskami wełnistemi. *C. Gossypium* jest pięknym drzewem rosnącym na wybrzeżu Koromandelskim, w Trawankorze i na Cejlonie, o liściach ogonkowych, pięciodzielnych, bardzo dużych i kwiatach jasnożółtych. Dostarcza gumy brunatnej, częściowo tylko rozpuszczalnej w wodzie *(kutera gummi)*, używanej w handlu zamiast gumy tragantowej. Czerwone włoski nasion używane są na wojłoki. *C. tinctorium*, krzew rosnący w Senegambji, korzeń jego służy do farbowania pod nazwą *Racine de fayaz*.

Cockburn, 1) wyspa u północnego brzegu jeziora Hurońskiego, należy do kanadyjskiej prowincji Ontario, 2) część ziemi Baffina (ob. B.).

Cocker, rasa małych psów myśliwskich, należących do typu piesków bonońskich. Tworzą one grupę psów bonońskich lądowych. **C.** ma czaszkę mniejszą, niż inne psy bonońskie; głowa mniej ciężka i niższa od potylicy; oczy koloru orzechowego o wyrazie bystrym, żywym i inteligientnym; uszy pokryte włosem gęstym i równym; szyja o wydatnych mięśniach, nogi silne, muskularne; grzbiet i lędźwia silne; ogon pokryty długą jedwabistą sierścią zazwyczaj odcinają, aby kolczaste zarośla nie raniły go Sierść zlekka falista, dość miękka, gęsta i krótka; barwa jej czarna, rudawa, cytrynowa z rozmaitemi kombinacjami; waga ciała 9 — 12 klg. **C.** są bardzo cenione przez myśliwych, ponieważ doskonale tropią zwierzynę i posiadają nadzwyczaj subtelny węch, a oprócz tego dzięki nieznacznym rozmiarom, nader zręcznie przedzierają się przez najgęstsze zarośla. Układają się do polowania bardzo łatwo.

Cocker.

Codiaeum, rodzaj roślin wilczomleczowatych *(Euphorbiaceae).* Wiecznie zielone krzewy lub drzewa ze skórkowatemi liśćmi i nikłemi kwiatami, zebranemi w wydłużone kwiatostany. Znane są cztery gatunki tego rodzaju, rozpowszechnione na wyspach oceanu Indyjskiego, w Australji i na archipelagu Malajskim. — Gatunek *C. variegatum Bl.* rośnie na wyspach Sundzkich i na wyspach oceanu Wielkiego; posiada liście owalno-lancetowate, żółto żyłkowane, często bywa hodowany w cieplarniach.

Coello de Portugal y de Quesa da D. Francisko, gieograf hiszpański, * 1822, † 1898. Studja odbywał w Akademji inżynierów wojskowych. W 1866, jako pułkownik objął dyrekcję urzędowych prac gieograficznych, gieodezyjnych i gieologicznych. Głównym jego dziełem jest „Atlas prowincji hiszpańskich“ (1846 i następne), nadto wydał i oddzielnie mapy różnych dzielnic Hiszpanji. **C.** założył Towarzystwo gieograficzne w Madrycie 1876; następnie Towarzystwo gieografji handlowej 1883; był inicjatorem wielu wypraw do Afryki i objęcia przez Hiszpanję w posiadanie różnych terytorjów afrykańskich.

Coelophrys, rodzaj ryb kościstych *(Teleostei)* z rodziny *Malthidae.* Przednia część ciała prawie tak szeroka jak wysoka, czworokątna, tylna zaś bardzo krótka, po bokach spłaszczona. Oczy mieszczą się po bokach głowy, płetwy piersiowe duże o 16 promieniach, brzuszne małe o 5 promieniach; skrzela cofnięte w tył. Pysk z przodu ścięty uzbrojony w kolce; otwór gębowy szeroki, prawie poziomy. Barwa ciemnobrunatna. Długość ciała wynosi 5 cm. — Gatunek *C. brevicaudata* złowiony został w oceanie Indyjskim na wschód od Sumatry na głębokości 1000 m.

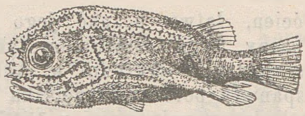

Coelophrys.

Coenen Frans, pisarz holenderski, * 1866 w Amsterdamie, 1892 r. doktoryzował się, przez pewien czas zajmował się dziennikarstwem, później został dyrektorem muzeum *Willet-Holthuyxen* w Amsterdamie. Napisał wiele dzieł, z których tchnie ponury pesymizm: „Studja“, „Słaby“, „Blade życia“, „Pański odpoczynek“, „W ciemnościach“, „Pobieżne symptomaty“, „Zmęczenie“.

Couer Jakób.

Coeur Jakób, podskarbi Karola VII, króla francuskiego, ob. gł. dzieło.

Cogniet Leon, malarz historyczny francuski, ob. gł. dzieło.

Cogniet Leon (portret Bonnat'a).

Cohen Emil, mineralog i gieolog niemiecki, † 1905.

Cohen Herman, filozof niemiecki, * 1842. Studja odbywał w żydowsko-teologicznym seminarjum w Wrocławiu, następnie w Berlinie i Halle. W 1875 został nadzwyczajnym, a 1876 zwyczajnym profesorem filozofji w Marburgu. Jest jednym z wybitniejszych neokantystów, rozwijając filozofję Kanta w kierunku idealistycznym. Krytyka czystego rozumu Kanta jest dla **C.** krytyką doświadczenia, a etyka czystej woli, jako nauka o człowieku, ośrodkiem całej filozofji, a zarazem podstawową nauką prawa i państwa. Z prac jego ważniejsze: „Kants Theorie der Erfahrung“ (1871, 1885); „Kants Begründung d. Ethik“ (1877); „Kants Begründung d. Aesthetik“ (1889); „System der Philosophie: 1 część, „Logik d. reinen Erkentnis“ (1902), 2 cz. „Ethik d. reinen Willens“ (1904); „Religion u. Sittlichkeit“ (1907). Por.: Tocco „L'idealismo critico del **C.**“ (1887); Lindheimer „Bei-

träge zu. Geschichte d. neukantischen Philosophie“ (1900).

Cohn Gustaw, ekonomista niemiecki, * 1840, profesor w Getyndze od 1884. Napisał: „System der Nationalökonomie“ (3 tomy, 1885 — 1898); „Volkswirtschaftliche Aufsätze“ (1882); „Zur Geschichte und Politik des Verkehrswesens“ (1900) i inne.

Cohn Klara, autorka niemiecka, * 1860 w Trewirze jako C. Viebig, poślubiła 1896 r. księgarza **C.** Wydała szereg powieści, nowel i dramatów. Główniejsze z jej powieści: „Es lebe die Kunst“ (1899). „Das tägliche Brot“ (1900); „Die Wacht am Rhein“ (1902); „Das schlafende Heer“ (1904); „Absolvo te“ (1907) i t. d.; ze zbiorów nowel, tom p. t. „Kinder der Eifel“ (1897); z dramatów: „Barbara Holzer“ (1897); „Pharisäer“ (1899) i inne.

Coiffe Henryk, gienerał francuski, * 1836, † 1908 na zamku Exireuil koło Saint - Maixent. Mając 19 lat wstąpił do szkoły Saint-Cyr, stąd jako podchorąży żuawów wysłany był na Krym 1856 r., podczas wojny włoskiej 1859 kapitan, w wyprawie meksykańskiej szef bataljonu, w tejże randze był na początku wojny francusko-pruskiej. Odznaczył się walecznością pod Froeschwiller, ciężko ranny został jeńcem, lecz udało mu się umknąć. Stanął do dyspozycji obrony narodowej. W walkach pod Paryżem jako pułkownik należał do najczynniejszych. Po bitwie pod Champigny został gienerałem, w 1890 dowódcą korpusu, 1894 inspektorem armji, 1898 przeszedł do rezerwy. **C.** należał do najdzielniejszych oficerów armji francuskiej.

Colding Ludwik August, fizyk duński, † 1888 w Kopenhadze.

Col di Tenda, pasmo górskie w Alpach (1873 m.), przez które prowadzi droga z Mentony do Cuneo; od r. 1883 przeprowadzono nową drogę w tunelu, mającym 3360 m. długości, a od 1899 r. tunel kolejowy długości 8 klm.

Colenbrander Herman Teodor, historyk holenderski, * 1871 r. w Drachten, kształcił się w Lejdzie, od 1897 archiwista przy archiwum państwowym w Hadze, w 1902 r. sekretarz państwowy komisji historycznej. Ogłosił: „De Patriottentyd“ (Haga, 1897 — 99, 3 t.); „Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland“ (t. 1905—1908, 4 t.); „De Belgische omwenteling“ (t. 1905).

Colenso, miejscowość w kolonji angielskiej Natal, nad rzeką Tugela; tutaj 15 grudnia 1899 odnieśli Boerowie zwycięstwo nad Anglikami, dowodzonemi przez Bullera; 20 lutego 1900 **C.** zostało oblężone przez Anglików.

Coligny Kacper de Chantillon, hr. de, admirał francuski, ob. gł. dzieło.

Coligny Kacper

Colin Gustaw, malarz francuski, * 1828 r. w Arras. Zaczął wystawiać swe obrazy od 1863. Maluje głównie sceny z życia hiszpańskiego i Basków. Od Hiszpanów przejąwszy jasny koloryt, sam wniósł więcej życia do obrazów i duży ruch. Muzea francuskie posiadają jego dzieła; luksemburskie: „Dzielnicę cyganów hiszpańskich“; ratusz paryski: fresk ścienny; Pau: „Wyścigi“; Arras: „Pralnię publiczną w San Pedro“; Bayonne: „Wnętrze lasu“. Prócz tego wymienić jeszcze należy: „Zbiór ryżu w Urunaga“ (1873); „Spiewaczka uliczna w Nawarrze“ (1890); „Gracze“ (1890), „Wejście do portu“ i t. d. **C.** otrzymał wiele odznaczeń i nagród na wystawach międzynarodowych.

Colin Maurycy, polityk francuski, * 1859 w Lyonie, profesor w szkole prawa w Algierji, współpracownik *Revue politique, Revue de Deux Mondes, Journal des Débats*; po raz pierwszy obrany został do parlamentu w 1902, gdzie popierał gabinet Waldecka Rousseau. Ogłosił: „Traité de droit administratif“ (1890); „Traité des donations et testaments“ (1897); „Quelques questions algériennes“ (1899) i t. d.

Colitis contagiosa, nazwa używana przez Escherich'a do oznaczenia choroby przeważnie dzieci, której główny objaw stanowi zapalenie jelita grubego. Syn. *enteritis follicularis, enteritis dysenteriformis, colicolitis.* Chorobę tę, według Escherich'a, wywołuje jedna z odmian laseczki okrężnicy.

Collargol *(srebro koloidalne)*, preparat srebra rozpuszczalny w wodzie i cieczach, zawierających białko. Wprowadzony do medycyny przez Credé'go. W lecznictwie zwierząt domowych stosują **C.** w wypadkach złośliwych febry katarralnej i szkorbucie; okazuje specyficzne działanie przy wstrzykiwaniu do wen. Dobrze działa przy hemoglobinurji bydła rogatego. Także stosowano **C.** przy nosaciznie.

Collège de France, wyższy instytut naukowy w Paryżu, założony w r. 1529, ob. kolegjum w gł. dziele.

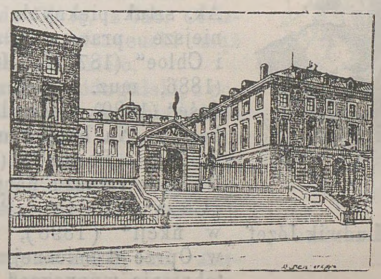

Collège de France.

Collignon Albert, pisarz francuski, ogłosił nadto: „la Vie littéraire“ i „Religion de lettres“ (1896).

Collignon Maksym, archeolog francuski, * 1849 w Verdun, studjował filologję klasyczną i archeologję; był krótko profesorem w liceum w Chambery, bawił przez czas dłuższy w Atenach jako członek francuskiego Instytutu archeologicznego, następnie został profesorem archeologji w Bordeaux, a później w uniwersytecie paryskim. **C.** jest członkiem Ak. francuskiej, honorowym doktorem uniwersytetu oksfordzkiego, członkiem niemieckiego Instytutu archeologicznego, Tow. archeologicznego w Atenach, Petersburgu i t. d. Prócz licznych studjów, ogłaszanych w *Gazette Archéologique* i *Bulletin de l'École française de Rome*, napisał: „Essai sur les monuments grecs et romains relatifs au mythe de Psyche“ (Paryż, 1877); „Catalogue des vases peints du musée de la Societé archeologique d'Athènes“ (t., 1877); „Manuel d'archeologie grecque (t., 1881); „Mythologie figurée de la Grèce“ (1883); „Histoire de la sculpture grecque“ (1892—97, 2 t.); „La polychromie dans la sculpture grecque“ (1898); „Lysippe, étude critique“ (1904); „L'archéologie grecque“ (1908).

Collin Eljasz, jezuita i uczony francuski, * 1852 w Lavaur. Wysłany 1889 do Madagaskaru, urządził obserwatorjum w Tanariwie, później jeszcze 13 stacji astronomicznych, nadto ułożył dokładną mapę wyspy. Ogłosił 5 tomów obserwacji meteorologicznych i astronomicznych, zbiór melodji *malgasz* i wydał książkę p. t. „Madagascar et la Mission catholique“ (1895). Trzy razy otrzymał nagrody Akademji (1890, 1898, 1903), a w 1899 został członkiem korespondentem Akademji Nauk w Paryżu.

Collin Ludwik Józef Rafael, malarz francuski, * 1850 w Paryżu, uczeń Bouguereau i Cabanela. Zaczął wystawiać od 1873 r. W jego obrazach wspaniałe akty odgrywają główną rolę, maluje je w najrozmaitszym oświetleniu. Otrzymał wiele nagród, jest profesorem Szkoły sztuk pięknych, a w 1909 został członkiem Ak. sztuk pięknych. Główniejsze prace: „Daphnis i Chloe“ (1877); „Horeal“ (1886, muz. luks.); „Młodość“ (1889), fresk dla Sorbony; „Na brzegu morza“ (1892); „Poezja“ (1893), fresk w ratuszu paryskim; „Cisza“ (1904); „Prawda w fikcji“ (1898), plafon w Oprze komicznej; „Natchnienie muzyczne“, „Oda i „Pieśń“ (1899); freski w Operze komicznej; „Portret dziewczyny“ (1906); Plafon dla prefektury Haute-Vienne (1908); prócz tego 33 kompozycje jako ilustracje do „Chansons de Bilitis“ Louysa (1906).

Collin Ludwik Józef

Collins John Churton, krytyk i profesor angielski, * 1848 w Bourton-on-the-Water, † 1908 w Oulton Broad. Uczeń King Edward's Schools w Birminghamie i *Ballial College* w Oksfordzie, w 1904 został profesorem literatury angielskiej na uniwersytecie w Birmingham. Miewał liczne konferencje, przeszło 3000 w Tow. *University Extension*. Często poruszał sprawę wyższego wykształcenia i domagał się zrównania literatury z filologją w wykładach uniwersyteckich. Znawca języków klasycznych i literatury angielskiej, świetny polemista, umysł jasny, systematyczny i rozległy, ogłosił długi szereg prac. Ważniejsze: „Sir Joshua Reynolds, malarz“ (1874); „Bolingbroke“ (1886); „Studja z literatury angielskiej“ (1891); „Duchan Swift“ (1893); „Szkice i studja“ (1895); „Ephemera Critica“ (1901); „Studja nad Szekspirem“ (1903); Studja nad poezją i krytyką“ (1905). Prócz tego wydawał autorów klasycznych z uczonemi komentarzami. **C.** utonął, ciało znaleziono koło Oulton Broad.

Collinsia, rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych *(Scrophulariaceae)*. Niektóre gatunki dla swych pięknych kwiatów są hodowane w ogrodach, np., *C. bicolor* z Kalifornji, *C. grandiflora* o kwiatach białych, *C. parviflora* o kwiatach blado-niebieskich lub fijoletowych

Collomia grandiflora, gatunek rośliny z rodziny *Polemoniaceae*. Roślina jednoroczna, 0·3—0·6 m. wysoka, o kwiatach różowawych. Pochodzi z Północnej Ameryki, hodowana jako roślina ozdobna.

Collot d'Herbois Jan Marja, jeden z najgorętszych republikanów podczas pierwszej rewolucji francuskiej, ob. gł. dzieło.

Collot-d'Herbois Jan Marja.

Collotypja, (ob. Światłodruk w gł. dziele i Supl. II).

Coloma P. Luis, pisarz hiszpański, * 1851, po skończeniu prawa z Sewilli, pisywał do dzienników, a w 1875 wstąpił do zakonu Jezuitów. Pewne nowele, drukowane w dzienniku kościelnym *el Mensajéro del corazón de Jezus* przeszły bez wrażenia, dopiero powieść „Pequeñeces“ (1890), która była ostrą satyrą na współczesne społeczeństwo hiszpańskie, uczyniła **C.** głośnym i wywołała wiele polemik. W obawie nowych polemik **C.** stłumił w sobie świetny talent satyryczny.

Colomb Filip Howard, wiceadmirał angielski, * 1831 w Szkocji, † 1899. Wynalazł optyczny system sygnałowy dla statków wojennych t. zw. *latarnię C-a.*

Colombo Giuseppe, inżynier i polityk włoski, * 1836. Był inżynierem i profesorem na katedrze budowy maszyn w Instytucie technicznym w Medjolanie, pracował na polu elektrotechniki,

W 1866 walczył w oddziale Guicciardego. Wybrany do parlamentu 1886 z okręgu medjolańskiego, zasiadł na prawicy jako wódz umiarkowanej opozycji. Zwalczał Crispiego i przyczynił się wielce do obalenia go. Sprawował rządy ministra finansów dwukrotnie (1891—1892 i 1896). W 1899 wybrany na prezesa Izby deputowanych, przepadł przy wyborach 1900 (ob. I supl.).

Collonne Juljusz Juda Edward.

Colonne Juljusz Juda Edward, dyrektor i kapelmistrz stowarzyszenia koncertów Colonne w teatrze *Châtelet*, † 1910 r. w Paryżu.

Colosseum, amfiteatr w Rzymie, ob. gł. dzieło.

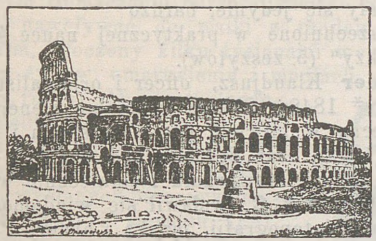

Colosseum w Rzymie.

Colson Klemens, inżynier francuski, * 1853 w Wersalu, profesor Instytutu dróg i mostów, naczelny inżynier mostów i dróg Francji. Napisał szereg cennych prac z ekonomji politycznej i administracji, ważniejsze z nich: „la Garantie d'intérêts et son application, en France, a l'exécution des travaux publics" (1889); „Transports et tarifs" (1890); „les Chemins de fer et le Budget" (1896); „Cours d'économie politique" (1902—03).

Columbano Bordallo Pinheiro, malarz portugalski, * 1857, uczeń Szkoły sztuk pięknych w Lizbonie, poświęcił się głównie portretowi. Ważniejsze prace: „Wino i owoce"; „św. Antoni lizboński"; „Filiżanka herbaty"; portrety: Rosy i Tabordy (aktorów), Eça de Quairor, Corelha, Henryka Vasconcellos i t. d. Na wystawie powszechnej w Paryżu 1900 r. otrzymał złoty medal.

Comba Emil, teolog i historyk włoski, † 1904 w Guttanen, w kantonie Berneńskim. Jego „Histoire des Vaudois d'Italie" ukazała się w nowym wydaniu, t. I (Florencja, 1889) i II (Lozanna, 1901).

Combarieu Juljusz Leon Jan, pisarz muzyczny francuski, * 1859 w Cahors (dep. Lot), studjował w Paryżu i Barcelonie (pod Spittą), jest profesorem historji muzyki *Collège de France*. Napisał bardzo poważne i interesujące studja teoretyczno i estetyczno-muzyczne: „Études de philologie musicale: 1. Théorie du rythme dans la composition moderne d'après la doctrine antique. 2. Essai sur l'archéologie musicale au XIX siècle etc. 3. Fragments de l'Enéide en musique d'après un manuscrit inédit"; „La musique, ses lois, son evolution" (1907) i wiele innych.

Combe de Lestrade Gaëtan Wilhelm, mrg., ekonomista francuski, * 1859 w Castres. Uczeń szkoły politechnicznej, studja prawa publicznego prowadził w Rosji, Niemczech, Włoszech, w 1904 został członkiem korespondentem Ak. nauk moralnych. Ogłosił: „la Liberté" (1885); „l'Empire russe en 1885" (1885); „Eléments de sociologie" (1888); „la Banque de Naples" (1889); „Actual condition of the Russian peasant" (1890); „Seul de son siècle" (1891); „la Sicile sous la monarchie de Savoie" (1894); „le Droit politique contemporain" (1900); „les Monarchies de l'empire allemand" (1904).

Combes Emil Justyn Ludwik, prezes gabinetu francuskiego, ustąpił 24 stycznia 1905 z powodu agitacji skierowanej przeciw ministrowi wojny za to, że ten wydał instrukcję o szpiegowaniu oficerów. **C.** ogłosił: „la Psychologie de saint Thomas d'Aquin" (1868); „De l'hérédité des maladies" (1868); „De l'état actuel de la médecine et des médecins en France" (1869); „une Compagne laïque" (1904); „une Deuxi Compagne laïque" (1905). **C.** nim został ministrem w gabinecie Bourgeois był wiceprezesem parlamentu w l. 1894 i 1895.

Combes Emil.

Comines v. *Commines* Filip sir de Clyte, z łac. *Cominacus* zwany, francuski mąż stanu, ob. gł. dzieło.

Commius, wódz galski, z początku stronnik Rzymian, którzy go narzucili Atrebatom na króla w 54 przed Chr., później ich wróg nieprzejednany i jeden z ostatnich, którzy złożyli broń.

Comines Filip.

Commonwealth of Australia, związek państw-kolonji angielskich w Australji od 1901 r., ob. Australja.

Comnenius Anna, córka cesarza Aleksego I, * 1083, † 1148. Księżniczka ta, bardzo wykształcona i energiczna, chciała pozbawić koro-

ny brata swego, Jana, aby ją oddać mężowi Niceforowi Bryenn. Otrzymawszy przebaczenie brata, usunęła się w zacisze i ułożyła życiorys cesarza Aleksego Comneniusa p. t. „Aleksiada".

Comnenowie, wielka arystokratyczna rodzina byzantyjska, która odegrała pierwszorzędną rolę w wybitnych wypadkach politycznych Bizancjum, gdzie sześciu członków tej rodziny było cesarzami: Izaak, 1057 — 1059; Aleksy I, 1081 — 1118; Jan, 1118 — 1143; Emanuel, 1143 — 1180, Aleksy II, 1180 — 1183; Andronik, 1183—1185.

Comparetti Domenico, filolog włoski. Wydał nad to: „le Leggi di Gortyna" (3-ci tom „Monumenti antichi dell'Accademia dei Lincei" (Medjolan 1893); „la Guerra gotica di Procopio" (Roma 1895—98, 3 tomy); brał udział w wydaniu „Codex Venetus A" (1901).

Compayré Gabrjel, pedagog i polityk francuski, w 1904 r. został wizytatorem gieneralnym szkół średnich; 1907 r. mianowany członkiem Akademji nauk moralnych i politycznych. Prace z ostatnich lat: „Organisation pédagogique et legislation des écoles primaires" (1891); „Etudes sur l'Enseignement et sur l'Education" (1871); „l'Enseignement secondaire" (1896) i t. d.

Compluvium (łac.), kwadratowy otwór w dachu atrjum, przez który woda deszczowa ściekała do wnętrza.

Compound-koła. Taką nazwę noszą koła trybowe z zazębieniem żelaznym, które po stronie roboczej wyłożone są drzewem. Koła takie mogą pracować tylko w jednym kierunku.

Compound płyty. Płyty pancerne okrętów wojennych, zwalcowane z blachy żelaznej i stalowej. Zwykle płyty pancerne wyrabia się wyłącznie ze stali.

Comte August, filozof francuski (ob. gł. dzieło). Korespondencja **C.** (egipt) „Correspondance inédite" ukazała się w 4 tomach (Paryż 1903—04).

Comtesse Robert, szwajcarski mąż stanu, * 1847 w Valangin. Studja uniwersyteckie odbywał w Heidelbergu i Paryżu, deputowanym po raz pierwszy był w 1874 r. W 1875 r. sędzia śledczy, 1877 r. członek Rady państwa kantonu Neuchâtel, od 1883 do 1889 r. był jednym z najwybitniejszych członków kongresu Narodowego, któremu przewodniczył w l. 1894—95. W r. 1899 r. obrany członkiem Rady federalnej, zarządzał kolejno departamentem finansów, sprawiedliwości, policji, kolei. W grudniu 1903 r. został obrany przez Zgromadzenie federalne, prezesem Konfederacji szwajcarskiej na 1904 r., powtórnie 17 grudnia 1909 r. Wtedy obydwie Izby Zgromadzenia federalnego, Rada Stanów i Rada Narodowa dodały mu jako wice-prezesa Ruchet'a, przedstawiciela kantonu Vaud.

Comus, bóg prezydujący na zabawach Greków.

Conan Doyle ob. Doyle Conan.

Concertina patrz Harmonijka.

Concha Wiktor, prawnik węgierski, * 1846 w Marcalto, profesor prawa politycznego i administracyjnego w Klausenburgu w l. 1879—92, następnie w Budapeszcie. Z jego prac ogłaszanych po węgierski wyróżnić należy: „Konstytucje nowożytne" (Budapeszt 1884 — 88, 2 t.); „Idee reformatorskie z r. 1790" (t. 1885); „Polityka" (1907—08, 2 t.), za którą otrzymał nagrodę Akademji.

Concino-Concini.

Concino-Concini, marszałek d'Ancre, baron de Lunigny, minister i regient francuski, ob. Ancre w gł. dziele.

Concone Józef, prof. śpiewu, * 1810 w Turynie, * 1861 tamże; był organistą królewskiej kapeli w Turynie, przedtym przez 10 lat nauczycielem śpiewu w Paryżu. Z jego kompozycji (Opery, Arje etc.) utrzymały się jedynie, bardzo rozpowszechnione w praktycznej nauce śpiewu, „Wokalizy" (5 zeszytów).

Conder Klaudjusz, oficer i orjentalista angielski, * 1848. Służąc w sztabie gieneralnym, był obecny w bitwach pod Kassasinem i Tel-el-Kébir (1882), oraz Beszianalandem (1884 — 85); później był w Transwaalu i ostatecznie w Irlandji. Pułkownik **C.** wsławił się wiadomościami, dotyczącemi topografji, języka i historji Palestyny. Wyniki swych studjów wyłożył w następujących dziełach; „Tent Work in Palestine" (1878); „Judas Maccabeus" (1879); „Heth and Moab" (1883); „Palestine" (1891); „Tell Amarna Tablets" (1893); „Bible and the East" (1896); „the Hittites and thier language" (1898); „the Hebrew Tragedy" (1900); „the First Bible (1903).

Condillac Stefan Bennot, filozof francuski, ob. gł. dzieło.

Condillac Stefan Bennot.

Condorcet Antoni Mikołaj Marja.

Condorcet Antoni Mikołaj Marja Jan Cantat, margrabia de, jeden z najznakomitszych uczonych francuskich, ob. gł. dzieło.

Congo, państwo, ob. Kongo w gł. dziele i II Suplemencie.

Conkling Roscoe, polityk amerykański, † 1888.

Connaught Małgorzata Wiktorja Karolina Augusta Nora, córka księcia Artura Williama Patricka Alberta, wyszła za Gustawa Adolfa, następcę tronu szwedzkiego 1905.

Conrad Jan, ekonomista niemiecki. Wydał: „Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie“ (1897 — 1904 części); „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“ (1898 — 1901, II wydanie).

Conseguina, wulkan w Nicaragui, w pobliżu północno-zachodniego cypla nad zatoką Fonseca. Wymiarami niewielki (1863 metrów), siłą wybuchów dorównywa takim wulkanom, jak Krakatau, Gunung Gelungung na Jawie. Najsłynniejszy wybuch w 1835, kiedy produkty wulkaniczne, wyrzucane przez wulkan, objęły wielką przestrzeń.

Conselheiro Antonjusz, sekciarz brazylijski, † 1887 w Canudos. Od r. 1877 w lesistych okolicach państwa Bahia **C.** głosił rodzaj komunizmu mistycznego i religji, opartej na anarchistycznym tłumaczeniu chrześcijaństwa. Niebawem zaczął nawoływać do walki z rządem republikańskim. Otoczony kilku tysiącami wyznawców, którzy żyli w umartwieniu i modłach i uważali go za rodzaj Mesjasza (podobno podtrzymywali go monarchiści t. zw. sebastjaniści), **C.** pokonał kilka wypraw wojskowych, wysłanych przeciwko niemu w lutym i sierpniu 1887. Dopiero w listopadzie tegoż roku został zwyciężony i zabity przez wojska, któremi dowodził marszałek Carlos Machado Bittencourt, minister wojny.

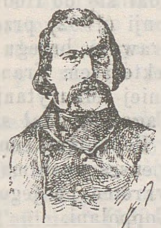

Considerant Wiktor.

Considerant Wiktor, socjalista francuski ob. gł. dzieło.

Constable, tyleż co policmen czyli policjant w Londynie, ob. gł. dzieło.

Constable.

Consus, bóg zasiewów u Rzymian.

Conte Edward, dziennikarz i literat francuski, * 1862 w Perpignan. Pracował w wielu pismach: *Echo de Paris, Matin, Depêche de Toulouse, Temps* i t. d., i ogłosił: „les Mal vus“, wrażenia paryskie z rysunkami Heindbrinka (1894); „Impressions d'Espagne et de Provence“ (1895); „Charles Sauvageon“ (1897).

Conti August, filozof i polityk włoski, † 1905.

Convers Ludwik, rzeźbiarz francuski, * 1860 w Paryżu, uczeń Milleta, Conveliera i Barriasa. Ważniejsze prace: „Zagadka“ (1900); „Legienda i Przeszłość“ (1900); „Sprawiedliwość“ (1900); „Salome“ (1900); „Zwycięstwo (1902); „Foreal“ (1903); „Dziewica i dziecko“ (1904) Otrzymał kilka najwyższych odznaczeń na wystawach powszechnych i w salonach paryskich.

Conway Moncure Danjel, pisarz amerykański, * 1832 w Wirginji, † 1907 tamże. Pastor kościoła unitarjańskiego, zajmował się z początku kwestjami filozoficznemi i teologicznemi i w tej materji napisał: „Demonology and Devil Lore“ (1878); „the Wandering Jew“ (1881); „Republican Superstitions“ (1872), „Solomon and Solomonic literature“. Później poruszał wyłącznie tematy literackie. Ogłosił życiorys Waszyngtona, studjum o Carlyle'u (1881) ze wspomnień osobistych, życiorys poety Hawthorne'a, a w dwa lata później Tomasza Paine'a, sławnego ateisty XVIII w., którego dzieła wydał (1895—96, 4 t.). **C.** posiadał umysł krytyczny i łączył z zamiłowaniem badacza sumiennego styl łatwy i pociągający.

Conway Sir William Marcin, historyk sztuki i podróżnik angielski, w 1898 wszedł na Illimani we wschodnich Kordyljerach, na Akonkaguę. Po powrocie został profesorem sztuki w Cambridge. Podróże swoje opisał w dziełach: „Climbing and exploration in the Karkorum „Himalayas“ (1894, 3 tomy); „Bolivian Andes“ (1901); „Aconcagua and Tierra del Fuega“ (1902).

Conybeare Fryderyk Cornwallis, uczony angielski, * 1856 w Coulsdon, kształcił się w *Tonbridge School* i *University College* w Oksfordzie. W 1881 został fellowem tamże, w 1903 fellowem Akademji brytańskiej, 1906 oficerem Akademji, od r. 1896 jest członkiem ormiańskiej Akademji w Wenecji, od 1907 honorowym doktorem teologji. Poświęcił się wyczerpującym studjom literatury ormiańskiej, jest w tej dziedzinie najpoważniejszym pracownikiem. Główniejsze prace: „The ancien Armenian text of Aristotle“ (Londyn 1892); „Philo about the contemplative life“ (t. 1895); „The apology and act of Apollonius (1894); „Key of truth, a manual of the Paulician church of Armenia“ (1898); „Rituale Armenorum“ (1905); „The Armenian version of Revelation“ (1907) i t. d.

Cook Fryderyk, lekarz i podróżnik amerykański, * 1865. Brał udział w wyprawie Peary'ego 1891—92, w wyprawie Belgica 1898—99. Zwiedził 1903 r. Alaskę i wszedł na górę Mac Kinleya, najwyższy szczyt w Ameryce Północnej, na wysokości 3400 m., następnie w trzy lata później ogłosił, że dosięgnął wierzchołka tej góry 6125 m. W 1907 podjął wyprawę do bieguna północnego, 1909 obwieścił światu, że pierwszy stanął na biegunie 21 kwietnia 1908. Ale komisja naukowa, wyłoniona przez uniwersytet w Kopenhadze, uznała przedstawione dowody przez **C.** za niedostateczne, zdanie komisji kopenhaskiej zostało ogólnie przyjęte tymbardziej, że w tym samym czasie towarzystwo badaczy w New-Yorku wykreśliło **C.** z listy swych człon-

ków, po zbadaniu domniemanego wejścia na szczyt Mac Kinleya 1906.

Cook'a soczewka znajduje zastosowanie w fotografji naukowej i specjalnie astronomicznej dzięki wielkiej sile światła i zupełnemu odbarwieniu (achromatyzacji) obrazu. Zbudowana przez **C.** na zasadzie obliczeń Taylora, soczewka ta składa się z trzech szkieł pojedyńczych, z których dwa zewnętrzne zrobione są z kronglasu, szkło zaś wewnętrzne ze specjalnego flintglasu, wyrobu fabryki Schotta w Jenie, **S. C.** odznacza się jeszcze tym, że załamuje pod jednakowym kątem jasne promienie świetlne, które, obserwowane gołym okiem, na matówce ciemnicy fotograficznej dają obraz, i ciemne promienie chemiczne, działające na uczuloną warstwę negatywu, zajmującego podczas fotografowania miejsce matówki. Dzięki tej własności **S. C.** wystarczy prawidłowo nastawić obraz „na ostrość", aby otrzymać równie dobre zdjęcie. Podobne do powyższej soczewki są objektywy fotograficzne Goerz'a i Voigtländer'a, pod nazwą *Collinear*. Soczewki takie znalazły duże zastosowanie w fotografji amatorskiej i zawodowej pod ogólną nazwą *anastygmatów*.

Coolus Romain (właściwie Weil René), dramaturg francuski, * 1869 w Rennes, kształcił się w Paryskiej szkole normalnej, był przez długie lata nauczycielem w liceach paryskich; od 1901 r. poświęcił się całkowicie twórczości dramatycznej, w której okazał się niezrównanym psychologiem zepsutego świata kobiet. Ważniejsze utwory: „Raphael" (1893); „l'Enfant malade" (1897); „Lysiane" (1898), grana z powodzeniem przez Sarę Bernhardt; „les Amants de Sary" (1901); „Lucette" (1902); „Antoinette Sabrier" (1903); „l'Enfant cherie" (1906); „Coeur à coeur" (1907).

Cooper Tomasz Sidney, malarz i litograf angielski, † 1902 w Contorbery, a nie jak mylnie podano w I Supiemencie.

Coopera, metal na zwierciadła, składa się z miedzi, cyny, platyny, cynku, arsanu.

Cooke Karol Henryk, uczony angielski, * 1840, † 1889, urzędnik *British Museum*, poświęcił się kartografji. Między jego znakomitemi pracami wyróżniają się szczególnie „Starożytne podróże po morzu i ziemi w Rosji i Persji" do spółki z E. Delmarem Morganem (1886); „Reprodukcja globu ziemskiego Johanna Schönera 1528" (1888); „Podróż z Lizbony do Indji 1505 — 1506 Wespuciego" (1894); Objaśnienia do „Map XV, XVI XVII w.", wydanych przez F. Mullera i C-o (1894 — 95); Objaśnienia do „Facsimile autotypicznych trzech map świata", wydanych przez hr. Crawforda.

Cope Karol West, malarz angielski, † 1890 w Bournemouth.

Coppée Franciszek, poeta francuski, po wydaniu „Bonne Souffrance" (1898), które uwidoczniają zwrot do religji, zajął się polityką. Został prezesem nacjonalistycznej ligi „Patrie française" (1899), agitował na zebraniach przeciwko rewizji procesu Dreyfusa, stawał do wyborów 1902 r. Mandatu nie otrzymał i usunął się do życia prywatnego, i już do końca życia rzadko zabierał głos czy to publicznie, czy w prasie. Trzy tomy: „Dans la prière et dans la lutte", poezje (1901); „Contes pour les jours de fête" (1902) i „Vers français" (1906), łącznie z artykułami dziennikarskiemi i poematami w pismach charakteryzują ostatni okres poety. Główna wartość jego poezji tkwi w elegjach i poezjach miłosnych, jak „Intimes" (1868) i „Arrière-saison" (1887). Jako dramaturg wzniósł się najwyżej w „Pour la Couronne" (1895), gdzie tradycje klasyczne świetnie umiał połączyć z polotem romantycznym.

Coppino Michał, uczony i polityk włoski, † 1901.

Coppolani Ksawery, podróżnik i mąż stanu francuski, * 1866 w Marignana, † 1905 w Tidjikdja Sagant, (francuska Afryka zachodnia). Do 1898 zarządzał mieszanemi kolonjami w Algierji, skąd udał się do Hodh i jako sekretarz gieneralny kolonji (1902) przedsięwziął reorganizację kraju na prawym brzegu Senegalu, zostającego pod protektoratem Francji, który otrzymał nazwę zachodniej Maurytanji. Zginął, kiedy po urządzeniu Tagantu, udał się do Adraru. Napisał do spółki z Depontem cenne dzieło p. t. „Confréries réligieuses musulmanes" (1897). Miejscowość Tidjikda wkrótce po jego śmierci otrzymała nazwę Fort-Coppolani.

Coquard Artur (nie Coquart, jak w gł. dziele), * 1846, uzupełnił niedokończoną operę E. Lalo „La Jacquerie" (1896 w Operze komicznej), oraz napisał szereg większych utworów na chóry, suitę orkiestrową etc. Otrzymał nagrodę Akademji za pracę „De la musique en France depuis Rameau".

Coquelin Benedykt Konstanty, aktor francuski, zwany Starszym, † 1909 w Couilly-Saint-Germain.

Coquelin Ernest Aleksander Honorjusz, aktor francuski, zwany Młodszym, brat poprzedniego, † 1909 w Suresnes,

Coquerel Jan Stefan, francuski pastor protestancki, * 1829 w Amsterdamie, † 1901 w Paryżu; był profesorem w Montauban, później katechetą w liceum Henryka IV w Paryżu. Zwolennik swobody politycznej i religijnej, bronił jej w rozmaitych czasopismach i dziennikach. Ogłosił: „Libéraux et orthodoxes" (1864); „M. Guizot et l'Orthodoxie protestante" (1864); „les Aventures d'un réfugié" (1871); „Sous la Commune" (1873) i t. d.

Coquilhat Kamil Aimé, podróżnik i mąż stanu belgijski, * 1853 w Leodjum, † 1891 w Boma (Kongo). Syn gienerała belgijskiego, kształ-

cił się w szkole wojskowej; po wybuchu wojny niemiecko-francuskiej bez pozwolenia swego rządu walczył w szeregach francuskich. Po zawarciu pokoju powrócił do Brukselli, gdzie został oddany pod sąd wojenny, który go uniewinnił. W 1882 został chorążym i udał się do Konga, jako naczelnik poczty. W 1884 otrzymał dowództwo nad okręgiem Bangalas. W 1886 uratował majora Deane'a, zaatakowanego przez Raszida, synowca Tippou-Tib. Później powołany był na szefa departamentu spraw wewnętrznych państwa Kongo w Brukselli, następnie 1890 powrócił do Kongo jako inspektor niezależnego państwa i tegoż roku otrzymał urząd wice-gubernatora. Ogłosił; „Sur le Haut-Congo“ (1888).

Corbière Edward Joachim (pseudonim Tristan) poeta francuski, * 1845 w Coat-Congar, † 1875 w Morlaix. Młodość z powodu choroby piersiowej spędził w Roscoff. W 1872 zamieszkał w Paryżu, prowadząc życie cygańskie, pisywał do *Vie Parisienne*, gdzie ogłosił kilka swoich poematów (1873) i wydał tom poezji „les Amours jaunes“ (1873). Był nieznanym dopóki Varlaine nie zwrócił nań uwagi w „Poétes maudits“ (1884). Poematy **C.** są niewykończone, mgliste, ale o przejmującej melancholji i zgorzkniałej ironji, przyczym obrazy życia bretońskiego posiadają rzadką siłę. **C.** miał też zdolności rysownicze, co widać w pozostałych po nim karykaturach.

Corday Michał, powieściopisarz francuski, * 1869 w Paryżu, skończył politechnikę i był oficerem. W 1897 r. podał się do dymisji, aby całkowicie poświęcić się literaturze. Już pierwsza jego książka „Scènes de la vie d'officier“ (1894) zwróciła uwagę obrazowością stylu i żywością postaci. Nastąpiły powieści głębsze: „Maries jeunes“ (1896); „Confessions d'un enfant du Siège“ (1898). Od 1891 r. uprawia romans fizjologiczny, w którym chce połączyć sztukę i naukę i wykazać, że anomalje organiczne są zarodkami licznych upadków moralnych; utwory tego rodzaju są następujące: „Vénus ou les Deux risques“ (1901); „les Embrassés“ (1902); „Gentillane“; „Sésame ou la Maternité consentie (1903). Ciekawe zagadnienia społeczne i psychologiczne porusza w „les Frères Jolidan“ (1904); „les Demi-fous“ (1905); „la Mémoire du coeur“ (1906); „Monsieur, Madame et l'Auto“ (1907) i „le Mariage de demain (1908).

Cordier Henryk, pisarz francuski, * 1849 w Nowym Orleanie. Ogłosił między innemi: „les Etudes chinoises, 1895—98“ (1899; „Stendhal et ses amis“ (1890); „Molière jugé par Stendhal“ (1898); „Histoire des relations de la Chine avec les puissances occidentales, 1860 — 1892“ (1901—02); „Expedition de Chine de 1857—1858“ (1905); „l'Expedition de Chine de 1860“ (1906).

Cordier Henryk Józef Karol, rzeźbiarz francuski, † 1905 w Algierji.

Cordier Piotr Ludwik Antoni, mineralog i geolog francuski, * 1777, † 1861; brał udział w komisji naukowej, jaka towarzyszyła Bonapartemu w wyprawie do Egiptu, był profesorem muzeum, członkiem Akademji, od jego imienia pochodzi nazwa minerału kordierytu.

Cordonnier Alfons Amadeusz, rzeźbiarz francuski, * 1848 w La Medeleine. Ważniejsze prace: „Abel składający ofiarę“, „Wiosna“, „Macierzyństwo“, „Handlarz starożytnych bożków“, „Marsz pogrzebowy“. Jest też autorem pomników: „Obrony narodowej“ w Lille i piosenkarza Nadaud. Otrzymał wiele odznaczeń.

Cordonnier Ludwik Marja, architekt francuski, * 1854 w Haubourdin. Główniejsze prace: Projekt nowego frontonu katedry medjolańskiej, Giełdy w Amsterdamie i Ratusza w Dunkierce, za które otrzymał na wystawie powszechnej 1900 r. wielką nagrodę (grand prix).

Cordus Aulus Cremutius, senator i historyk rzymski. Oskarżony o obrazę majestatu przez Sejana przed Tyberjuszem, zagłodził się na śmierć.

Cordus Curicius, humanista i lekarz niemiecki, * 1486 r. w Simtshausen koło Wetter w Hessji, † 1535 w Bremie. Pochodził z rodziny włościańskiej, początkowe nauki pobierał w Frankenbergu, później kształcił się w Erfurcie, gdzie w 1517 został magistrem. W Lipsku i Erfurcie wykładał „Bukoliki“ i poetykę, a później Nowy Testament. W r. 1521 towarzyszył Lutrowi do Wormacji, tegoż roku udał się do Włoch i w Terrane otrzymał doktorat. Następnie wykładał w Hessji, a 1527 został profesosem medycyny w Marburgu, poczym przeniósł się do Bremy, gdzie był nauczycielem gimnazjalnym i miejskim lekarzem do śmierci. **C.** należał do najbardziej utalentowanych humanistów niemieckich, był mistrzem w wierszu łacińskim i pierwszorzędnym satyrykiem. Ze słynnych jego epigramatów korzystał Lessing. W nich i innych wierszach wielbi swoich przyjaciół: Erazma, Mutianusa, Camerariusa i innych. Jego pióra jest świetna elegja na śmierć Wilhelma II heskiego, wiersz pochwalny dla Lutra „Antilutheromastix“ (1525, II wyd.) i „Ad invictissimum imperatorem Carol V (Marburg, 1527), pisany wspaniałym heksametrem. Prócz tego był **C.** jednym z najwybitniejszych przyrodników swego czasu. Z zakresu medycyny napisał sławne dzieła: „De abusu uroscopiae“ i „De sudore anglico“; jego „Botanologicon“ było pierwszą próbę botaniki w Niemczech. Był też jednym z pierwszych w Niemczech, którzy próbowali uwolnić naukę lekarską od przesądów. Zbiorowe wydanie utworów poetyckich **C-a** wyszło u Maibona (Helmstedt, 1616). Por. C. Krause „Curcius C. (Hanau, 1863).

Corelli Augusto, malarz włoski, * 1855 r. w Rzymie. Maluje obrazy rodzajowe farbami

akwarelowemi. Ważniejsze z jego prac: „Moja biedna Marja“ (1884); „Zdradzona“ (1891); „Młoda matka“ (1894).

Corelli Marja, powieściopisarka angielska, * 1864, pochodzenia szkocko-włoskiego, mieszka w Stratford-on-Avon. Powieści jej mają piętno silnie zmysłowe lub mistyczne. Ważniejsze z nich: „Vendetta“ (1886); „Temporal power“ (1902); „the Murder of Delicia“ (1896); „Master Christan“ (1900); „the Lorrows of Satan“ (1895) i t. d.

Corinth Lovis, malarz niemiecki, * 1858 w Tapiau w Prusach, uczęszczał w l. 1876—80 do Ak. sztuk pięknych w Królewcu, później do 1883 kształcił się w Monachjum, a do 1887 r. w Paryżu. W 1890 osiadł w Monachjum. Od 1900 przebywa w Berlinie, gdzie stoi na czele secesji malarskiej. Obrazy jego są treści religijnej, między innemi, „Pieta“ (muzeum magdeburskie) i „Ukrzyżowanie“; mitologicznej, traktowanej w części ironicznie, jak: „Perseusz i Andromeda“, „Salome“, „Walka Odyseusza z żebrakiem“, „Czarownice“, „Wyrok Parysa“, „Dzieciństwo Zeusa“, „Akte“. Prócz tego **C.** maluje portrety (aktor Ritner, Geier, Stille, Ansorge i t. d.) i martwą naturę. Obrazy **C.**, często szwankujące na punkcie kompozycji, celują za to szerokim rozmachem pendzla, doskonałym zharmonizowaniem jasnych tonów i silną charakterystyką. Jego malarski sposób traktowania ciała jest w Niemczech niedościgły. Prócz artykułów w czasopismach napisał **C.**: „Das Erlernen der Malerei“ (Berlin, 1908) i „Legenden aus dem Künstlerleben“ (t., 1908). Por. Klein „Lovis **C.**“ (Berlin, 1908).

Cormenin Ludwik Marja de la Haye.

Cormenin Ludwik Marja de la Haye, wicehrabia de, publicysta francuski, ob. gł. dzieło.

Cormon Eugienjusz Piotr Stefan, dramaturg francuski, † 1903 w Paryżu.

Cormon Fernand Piestre, malarz francuski, * 1845 w Paryżu, uczeń Cabanela i Fromentina, zaczął wystawiać w Salonie od 1870 r. („Wesele Nibelungów“). Obrazy jego odznaczają się świetnym kolorytem; otrzymał wiele nagród na wystawach paryskich i międzynarodowych. Jest profesorem Szkoły sztuk pięknych i członkiem Akademji francuskiej. Główniejsze obrazy: „Śmierć Ravany“, „Chrystus przywraca do życia córkę Jaira“, „Kain“ (muz. luksemburskie), „Powrót z polowania na niedźwiedzie“, „Wiek kamienny“, „Zwycięscy z pod Salaminy“. Jest też autorem malowideł ściennych w Muzeum historji naturalnej (ośm kompozycji) i niezwykłych portretów. W 1906 wystawił wielkie płótno dekoracyjne, mające służyć za model do fabryki gobelinów w Gobelins: „ks. Jan Berry kupuje przedmioty sztuki w Bourges“ (1400).

Cormon Fernand.

Corneille Piotr Urban, lekarz i dramaturg francuski, * 1862 r. w Coulonges-sur-l'Autize. Osiadłszy jako lekarz w La Motte-saint-Héraye, założył w 1896 teatr ludowy na otwartym powietrzu, gdzie wystawiał swoje sztuki. Główniejsze z nich: „Bonne fée“ (1896); „la Legende de Chaubrille“ (1897); „Erinna“ (1899); „Par la clémence“ (1899); „Au temps de Charles VI.“ (1900); „Richelieu“ (1901); „Marie de Magdala“ (1903). Wszystkie pisane wierszem. Prócz tego prozą: „Blancs et Bleus“ i „A chacun sa destinée“. Jest też autorem powieści: „En voûtement“ (1896); „le Démon de la chair“ (1898). Wydawał 1897—1901 *Mercure Poitevin.*

Corneille Tomasz.

Corneille Tomasz, poeta dramatyczny, leksykograf i publicysta francuski, ob. gł. dzieło.

Cornelius Karol Adolf, historyk niemiecki, † 1903 w Monachjum.

Cornelius Piotr, poeta i kompozytor muzyczny. *Bibliografja:* Max Hasse „P. **C.** und sein Barbier von Bagdad“ (1903); E. Sulger-Gebing „P. **C.** als Mensch und Dichter“ (1908); E. Istol, życiorys w *Reclama Universal - Bibliot.* (1904).

Cornély Józef Jan, słynny dziennikarz francuski, * 1845 w Nogna, † 1907 w Paryżu. Początkowo był nauczycielem, później pracował w rozmaitych dziennikach i założył pismo rojalistyczne *le Clairon.* W 1884 prowadził kampanję na korzyść bulanżyzmu. Przez czternaście lat będąc głównym współpracownikiem *Gaulois*, w 1897 nagle porzucił to pismo podczas sprawy Dreyfusa, aby w *Figarze* prowadzić energicznie kampanję w obronie eks-kapitana i domagać się rewizji procesu. Odtąd jednocześnie pracował w *Siècle'u*, a później w *Matin'ie.* W początkach karjery publicystycznej świetny i namiętny polemista, stylista oryginalny, posługujący się zdaniami krótkiemi, żywemi i malowniczemi, z czasem, nie nie straciwszy ze świetności stylu, pogłębił swoje fejletony filozoficznie. Jego króciutkie artykuły oryginalnością i subtelnością myśli i wykwintem stylu tworzyły arcydzieła publicystyki i były niedościgłym ideałem dla dziennikarzy francuskich. **C.** ogłosił nadto oddzielnie: „l'Oeil du diable“, romans (1878); „le Czar et le roi“ (1884); „la France et son armée“ (1887); „Rome et le Jubilé de Leon XIII“ (1888) i t. d.

Corner, syndykat niewytwórców, w celach spekulacji zawiązywany. Zadaniem jego jest wykupienie całego rozporządzalnego zapasu towarów i przez to podniesienie cen. Na większą skalę zawiązywane takie syndykaty noszą nazwę *ringów*. Znane takie **C.** były zawiązywane 1882—88 w Chicago na zboże, w Liwerpolu na bawełnę, w Wiedniu na kukurydzę; nie osiągnął skutku zamierzonego **C.** na miedź 1889, na zboże 1898.

Cornice (franc. *corniche*), malownicza, słynna na cały świat droga na Riviera Ponente, prowadzi z Genui do Nizzy wzdłuż skalistego brzegu morskiego u stóp Alp morskich. Zbudowana jeszcze za czasów rzymskich, rozszerzona została przez Napoleona. Obecnie równolegle z nią biegnie linja kolejowa.

Cornil Andrzej Wiktor, lekarz i polityk francuski, † 1908 w Mentonie.

Cornish Karol John, pisarz angielski, * 1859 w Salcombe House, † 1906 tamże. Otrzymał katedrę łaciny i greki w *Saint Paul's School*, na której pozostał do końca życia. Bez przyrodniczego wykształcenia pisał w wolnych chwilach rozprawy o wyglądzie i obyczajach zwierząt, oparte na osobistej obserwacji. Przez długie lata umieszczał w *Specatorze* artykuły przyrodnicze i o sportach, które stanowiły ozdobę tego czasopisma. Następnie w *Country Life* dawał obrazy z angielskiego życia wiejskiego. Oddzielnie ogłosił; „the New Forest“ (1894); „the Isle of Wight“ (1895); „Life at the Zoo“ (1895); „Wild England of To-Day“ (1896); „Annimals at Work and Play“ (1896); „Nights with an Old Gunner“ (1897); „Animals of To-Day“ (1899); „the Naturalist on the Thames“ (1902); „Sir William Henry Flower“ (1904).

Cornwall, jedno z trzech hrabstw na Jamajce (Antylach angielskich), zajmuje zachodni obszar wyspy; 4048 klm. kw., 215,000 m.

Corot Jan.

Corot Jan Chrzciciel Kamil, malarz francuski, ob. gł. dzieło.

Corović Swetozar, pisarz serbski, * 1875, ogłasza przeważnie opowiadania, nowele i szkice z życia ludowego w Czarnogórzu. Z jego zbiorków wymienić należy: „Iz Mostara“ (1896); „Iz Hercegowine“ (1896); „Iz moje domowine“ (1898); „Crtice“ (1900); „U czasowima od mora“ (1903—1906).

Corozo, substancja biała, zwana *ivoire végétal*, otrzymuje się z pestek pewnych owoców amerykańskich, używa się do wyrobu guzików i innych przedmiotów.

Corradini Enrico, dramaturg włoski, * 1868. Pisze głównie dramaty historyczne, które cechuje wielka prawda historyczna, ale którym brak sceniczności. W „Giulio Cesare“ (1902) wciela typ nadczłowieka, inne osoby dramatu tworzą ciekawą galerję typu upadającej rzeczypospolitej rzymskiej. Oprócz „G. C.“ wydał: „Dopo la morte“ (1895); „la Leonessa“ (1898); „Giacomo Vettori“ (1900), nadto romans „la Gioia“ (1897); nowele „le Sette lampade d'oro“, świetne pod względem stylu.

Corréard Franciszek, historyk francuski, * 1853 w Vincennes, † 1901 w Paryżu, kształcił się w Szkole normalnej, był profesorem historji z początku na prowincji, następnie w liceum Rollin i Karola Wielkiego w Paryżu. Ważniejsze prace: „Vercingétorix“ (1884); „Michelet“ (1886); „Histoire nationale et notes sommaires d'histoire générale depuis l'époque gauloise“ (1884 — 1885); „Colbert“ (1891); „Hérodote“ (1892); „Histoire contemporaine de l'Europe et de la France“ (1892); „la France sous le Consulat“ (1899) i t. d.

Corrodi Herman, malarz szwajcarski, * 1844 w Frascati, † 1905 w Rzymie. Syn malarza, Salomona **C.**, uczył się u swego ojca i malował sceny rodzajowe, pejzaże i portrety. Przebywał kolejno w Rzymie, Baden-Baden i Londynie. Bardzo ceniony w Anglji, dawał lekcje rysunków królowej Aleksandrze. Ks. Walji i książęta niemieccy nabyli pewną część jego obrazów. Ważniejsze z nich: „Las sosnowy“ (1874); „Błota pontyjskie“ (1875); „Mnich we wsi romańskiej“; „Widok wyspy Cypru“ i t. d.

Corrodi Salomon, pejzażysta szwajcarski, * 1810 w Zurychu, † 1892 w Como; przeważnie mieszkał w Rzymie, wyróżnił się akwarelami.

Corrodi Arnold, malarz szwajcarski, syn Salomona **C.**, * 1846 w Rzymie, † 1874 tamże, malował sceny miłosne i obrazy historyczne.

Corsini'ch galerja i pałac w Rzymie. Pałac **C.**, jeden z najładniejszych w Rzymie, należał początkowo do Rianich, bratanków Sykstusa IV; stał się sławny z pobytu w nim szwedzkiej królowej, Krystyny, która tam umarła w 1639 r. Książęta Corsini stali się właścicielami pałacu w epoce, kiedy jeden z dwóch braci został papieżem, pod nazwą Klemensa XII. Wtedy bracia polecili architektowi Fuga upiększyć go i przebudować jedną część. Galerja nadzwyczaj bogata, zawierająca płótna mistrzów włoskich, hiszpańskich i flamandzkich, podnosi jeszcze urok pałacu. Za czasów ks. Teodora Corsini, oświeconego protektora sztuk i nauk, galerja i bibljoteka najbardziej zostały zbogacone. Do pałacu przylega willa, której ogrody pną się po wzgórzu Janikulskim. W 1884 r. pałac **C.** wraz ze zbiorami został zakupiony przez państwo i oddany *Accademia del Lincei*.

Cort Franciszek Józef, poeta flamandzki, * 1834 w Antwerpji, † 1878 w Brukselli. Wychowany w Atenach, zajmował się handlem, redagował do spółki z van Rysvyck'em w 1857

dziennik flamandzki *Konstytucja*, następnego roku *Escaut*. W 1860 został sekretarzem sądu wojennego w Brukselli. Ogłosił: „Liederen“ (1857—1859); „les Plus beaux chants de Robert Burne“ (1862); „l'Usage des langues en Belgique“ (1864); „Ziagzang“ (1866).

Cortelyon Jerzy.

Cortelyou Jerzy Bruce, polityk amerykański, * 1862. Był sekretarzem prezydentów: Mac Kinleya i Roosevelta (1900—03); sekretarzem stanu w departamencie handlu i pracy (1903—1904); dyrektorem gieneralnym poczty (1905—1906); powołany 1906 na sekretarza stanu w departamencie skarbu podczas krachu finansowego 1907, wywołanego przez politykę Roosevelta przeciw trustom, rozwinął szeroką i skuteczną akcję w celu opanowania kryzysu.

Cortereal Gaspar, * około 1450, i Miguel, żeglarze portugalscy, 1500 — 1501 odbyli dwie podróże w celu odkrycia północno-zachodniej drogi. Pierwsi zobaczyli Labrador, Ziemię Nową, Grenlandję. Gaspar zginął podczas drugiej wyprawy, taki sam los spotkał brata Miguela w 1502 r. podczas poszukiwań zaginionego brata. Por.: Harrisse „les Corte-Real et leurs voyages au Nouveau Monde“ (1883).

Cortot Jan Piotr, rzeźbiarz francuski, ob. gł. dzieło.

Cortot Jan Piotr.

Corvisart des Marets.

Corvisart des Marets, lekarz francuski, ob. gł. dzieło.

Corybulbina, *corycavamina, corycavina, corydyna, corytuberyna,* ob. Korybulbina, korykawamina i t. d.

Cosack Konrad, prawnik niemiecki, * 1855, profesor w Bonn 1896. Z prac jego ważniejsze: „Lehrbuch des Handelsrechts“ (1903, 6 wyd.); „Lehrbuch des deutschen bürgerlichen Rechts“ (1903—04, IV wyd., 2 tomy).

Cosecans, ob. trygonometryczne linje w gł. dziele.

Cosmetornis, rodzaj ptaków wróblowatych z rodziny lelaków *(Caprimulgidae)*. Skrzydła bardzo duże w stosunku do ciała, spiczaste. Wybitną cechą charakterystyczną dla tego rodzaju stanowi długie pióro (47 cm.) w skrzydle między lotkami pierwszego i drugiego rzędu.

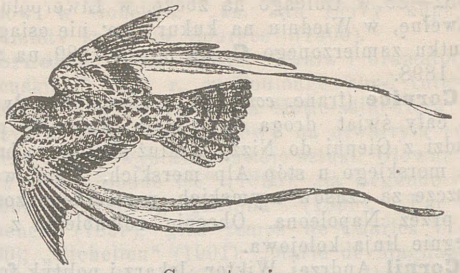

Cosmetornis.

Do rodzaju tego należy między innemi *C. vexillarius*, barwy brunatnej w czarne plamki, gardło białe, skrzydła czarne z szeroką białą wstęgą poprzeczną. Zamieszkuje Afrykę zwrotnikową. Żywi się owadami, zwłaszcza chrząszczami. Lot cichy, lekki i żywy. Jaja koloru mięsa; samica składa je wprost na ziemię, nie ukrywając ich zupełnie.

Cosquin Emanuel Jerzy, folklorzysta francuski, * 1841 w Vitry-le-François, członek Akademji napisów i sztuk pięknych (1902), ogłosił szereg rozpraw z folklorystyki; ważniejsze z nich: „Contes populaires de Lorraine“ (1886); „l'Origine des contes populaires européens“ (1891).

Cossa Luigi, ekonomista włoski, † 1896.

Costa Andrea, polityk włoski, * 1851, † 1910. Syn masarza, kształcił się w Bolonji, gdzie został ulubionym uczniem i przyjacielem Carducciego. Bardzo młodo rzucił się w wir agitacji anarchistyczno-socjalistycznej, został sekretarzem Bakunina, 1871 zakłada w Bolonji *Fascio operaio*, na zjeździe w Rimini stanął w szeregach zwolenników Federacji Jurajskiej, dostał się do więzienia, gdzie przesiedział 5 miesięcy. W 1874 r. w biuletynie „Komitetu włoskiego rewolucji społecznej“ nawoływał do powstania, prowadził energiczną agitację w Emilji, został aresztowany i po dwuch latach więzienia stanął przed sądem w „sprawie 79“. Na sądzie świadczył za nim Carducci, a bronili go przed karą najznakomitsi adwokaci. Wkrótce znów idzie do więzienia na 4 miesiące, oskarżony o bunt w Rawennie i innych miastach. Po wyjściu z więzienia udał się do Paryża, gdzie wkrótce, posądzony o organizowanie Międzynarodówki, skazany zostaje (1878) na 2 lata więzienia, 5 lat dozoru i 500 franków kary; ułaskawiony przez Grevyego 1879 powrócił do Włoch. W tym czasie **C.** z bakunisty staje się zdecydowanym marksistą, z nieprzejednanego anarchisty socjalistą parlamentarnym,

czemu daje wyraz, w liście otwartym „Do przyjaciół w Romagni". **C.** wraz ze swemi przyjaciółmi marksistami zakładają na tajnym zebraniu w Bolonji nową partję socjalistyczną, zaczynają wydawać w Medjolanie „Międzynarodowe pismo socjalistyczne", które jednak wkrótce upadło, a **C.** z przyjaciółmi dostaje się do więzienia na pół roku. W 1881 r. **C.** wydał w Imoli pierwszy numer *Avanti* (organ socjalistów włoskich, obecnie wychodzi w Rzymie), skonfiskowany przez policję. W sierpniu 1881 r. odbył się tajny zjazd w Rimini, na którym **C.** rozwinął swój nowy program, nawoływał do pójścia do parlamentu. W 1882 zostaje wybrany w Rimini do parlamentu, jako pierwszy poseł socjalistyczny, w następnych wyborach staje w Imoli, skąd bez przewy już posłował do końca życia, ale i urząd poselski nie obronił go od więzienia; 1888 zasądzono go na 3 lata za udział w demonstracji; **C.** schronił się zagranicę, wrócił po 1½ roku po ogłoszeniu amnestji. W 1898 znów osadzony został w więzieniu podczas powstania w Medjolanie. Po kilku tygodniach uwolniony, udał się do Rzymu, gdzie mu przypominają wyrok z 1894 za podburzanie do nienawiści klasowej i osadzają w więzieniu na 2 lata. **C.** niejako symbolizuje sobą rozwój socjalizmu włoskiego do ostatnich czasów, jego epokę bohaterską aż do chwili, kiedy wszedł na drogę oportunizmu dzisiejszego. Szczerością i bezinteresownością **C.** pozyskał uznanie i wśród wrogów, co znalazło wyraz w wyborze jednogłośnym na prezesa parlamentu.

Costarica, rzeczpospolita w Ameryce środkowej, ob. mapę umieszczoną poniżej i artykuł w gł. dziele.

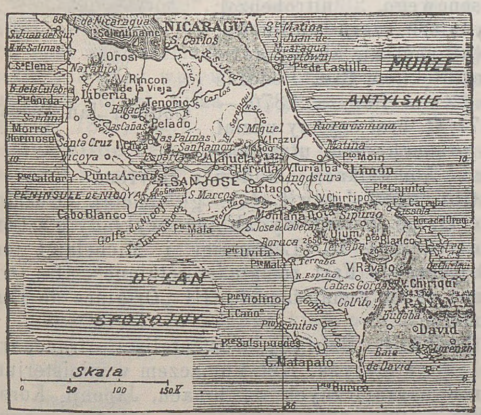

Costia, rodzaj wymoczków biczykowatych. Pewien gatunek **C.** *necatrix* żyje na powierzchni skóry, na skrzelach młodych ryb. *C. necatrix* odkrył 1883 r. Henneguy w akwarjum kolegjum francuskiego. Od tego czasu skonstatowano wielokrotnie obecność **C.** w wielu stawach, rzekach, basenach do hodowli ryb, do których dostają się pewnie z jajkami albo z żyjątkami, służącemi za pokarm z wód zarażonych. Przyczepione do skóry w wielkiej masie, pasożyty te wywolują z początku podrażnienie lokalne, które jednak z czasem rozszerza się; po przedostaniu się na skrzele, pasożyty niszczą organy oddechowe i sprowadzają śmierć swego gospodarza.

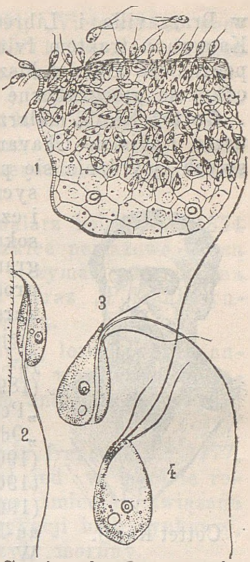

Costia bardzo powiększone: 1) gromada **C.** na kawałku epidermy młodziutkiego pstrąga; 2) **C.** przyczepione; 3 i 4) **C.** wodne.

Cotinina, ob. Kotynina.

Cottage (ang.) willa; system cottage'owy, znaczy oddawanie robotnikom domków na mieszkanie i ściąganie z zarobku komornego lub spłaty domu; dalej, budowanie domów niewielkich dla jednej rodziny w przeciwstawieniu do systemu koszarowego wielkich miast; stosuje się też ta nazwa do systemu pawilonowego szpitali. Cała dzielnica złożona z will na krańcach Wiednia, nazywa się **C.**

Cottens Wiktor, dziennikarz i wodewilista francuski, * 1862 r. w Eaux-Vives. Pracował w *Soir*, *Figaro*, *Journal*, jako krytyk teatralny, znany głównie jako autor licznych fars i przeglądów teatralnych, które pisał do spółki z Gavault. Ważniejsze z nich: „le Pompier de service" (1897); „Cheri" (1898); „la Dame du commissaire" (1901); „l'Oncle d'Amerique" (1903) i t. d. Należał do pierwszych, którzy wprowadzili do teatru t. zw. sztuki dekoracyjne.

Cottes Antoni, oficer i podróżnik francuski, * 1871. Po skończeniu szkoły wojskowej Saint-Cyr wstąpił do wojsk kolonjalnych. W 1903 r. odznaczył się śmiałym rekonesansem nad brzegami Mekongu, 1905 otrzymał misję naukową i polityczną, zarazem na granice Konga francuskiego i Kamerunu niemieckiego. Przebył Sarghę, Ngoko w kierunku wschodnim do ujścia rzeki Campa, następnie po krótkim pobycie

Cottes Antoni.

w Brazzaville i Libreville wrócił do granicy Kamerunu traktem Ivinda, skąd skierował się do pogranicza Gwinei hiszpańskiej. Poczynił ważne odkrycia gieograficzne i etnograficzne.

Cottet Karol, malarz francuski, * 1863 w Puy, uczeń Puvis de Chavannes'a i Rolla, w obrazach swych wyróżnia się poetycznym polotem, klasyczną prostotą kompozycji i czarującym kolorytem. Wysoko ceniony we Francji i zagranicą otrzymał liczne nagrody i odznaczenia na konkursach i wystawach. Ważniejsze z jego prac: „Z kraju nadmorskiego“, tryptyk (1898); „Przebaczenie“ (1894); „Pogrzeb w Bretanji“ (1895); „Odjazd marynarzy“, tryptyk (1900); „Noc świętojańska“ (1900); „Dzień świąteczny“ (1904); „Zachód słońca w Pont-au-Royans“ (1906) i t. d. W 1905 urządził wystawę swych obrazów, na której było przeszło 100 malowideł; tematy prawie wszystkich zaczerpnięte z Hiszpanji, Konstantynopola i Górnego Egiptu.

Cottet Karol.

Cottin Paweł, historyk i bibljograf francuski, * 1856 w Boussy-Saint-Antoine. Został pomocnikiem bibljotekarza w Bibljotece Narodowej, później w Arsenale. W 1884 założył *Revue rétrospective*. Z prac jego główniejsze: „l'Angleterre devant ses alliés“ (1898); „Toulon et les Anglais en 1793“ (1898); „les Mémoires d'Anger“ (1891); „Sophie Monnier et Mirabeau“ (1903); „Journal inédit du duc de Croy“ do spółki z Grouchy, i t. d.

Coubé Stefan, kaznodzieja francuski, * 1857 w Ljonie. Wstąpił do zakonu 1873, był profesorem w kolegjach: Vaugirard (1879), Cantorbery (1884—85), Trinchinopoly (1886—87). Zasłynął jako świetny kaznodzieja, urządzał licznie uczęszczane konferencje, w których poruszał podstawowe sprawy polityki i moralności współczesnej. Ogłosił: „Au pays des Castes“.

Coudreau Henryk Anatol. Przed śmiercią, w 1897—98, wydał relacje z podróży nad Tpajoz, Xingu, Tocantino-Araguaya, Ytacayune, Yarnunda. Żona jego wydała dziennik wyprawy do Trombetasu, Cumiuy, Curny, Mapuery i Mayeuru (1900—03).

Coulon Jerzy, polityk i prawnik francuski, * 1838, studjował prawo w Paryżu, był sekretarzem Juljusza Favre'a, następnie radcą prawnym Tow. Sueskiego. Po rewolucji 4 września rząd Obrony Narodowej mianował go prefektem Wandei, gdzie przez cały czas wojny w ogromnej ilości dostarczał ludzi i prowiantu. W 1871 powrócił do Paryża dla zajęć adwokackich, nie przestając zajmować się polityką. W 1868 r. ogłosił „Guide pratique de l'électeur“, a 1873 „Lettres républicaines“, które miały szalone powodzenie. W odpowiedzi na znane zdanie Thiersa; „republika będzie konserwatywną albo jej nie będzie“, **C.** wyrzekł: „republika będzie demokratyczną albo jej nie będzie wcale“. W 1881 **C.** został radcą stanu, w 1887 dyrektorem poczt i telegrafu. W 1889 wszedł do Rady państwa jako prezes sekcji, następnie mianowany był wiceprezesem Rady państwa. W r. 1901 został członkiem komisji parlamentarnej, mającej wygotować regulamin dla administracji o ścisłym wykonaniu prawa o zakonach.

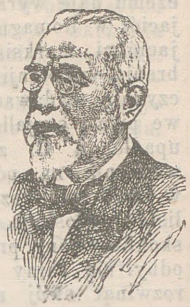

Coulon Jerzy.

Couperus Ludwik, pisarz holenderski, od r. 1848 pisze wyłącznie prawie prozą. Po podróży do Indji ogłosił w *Gids*, głównie zaś w *Groot Nederland*, którego jest założycielem i redaktorem, szereg prac: „Długość linji prawidłowych“, „Starzy ludzie“, „Sprawy, które minęły“ i t. d.

Coupier Jan Teodor, chemik francuski, * 1820, † 1908. Ważniejsze prace jego dotyczą fabrykacji papieru, soli potasowych i barwników sztucznych. Jeden ze sposobów fabrykacji fuksyny nosi jego nazwę. **C.** zastosował do utleniania aniliny zamiast kwasu arsenowego, nitrobenzol; wynalazł czerń anilinową, błękit morski, zwany również błękitem **C-a.** Podczas oblężenia Paryża 1870 — 1871 **C.** brał czynny udział w pracach nad utrzymaniem komunikacji stolicy z Havrem.

Coupier Jan Teooor.

Courajod Ludwik (ob. gł. dzieło). Uczniowie **C.** po śmierci wydali jego wykłady o sztuce pod redakcją H. Lemonnier i Michela: I tom „Origines de l'art romain et gothique“; II, „Origines de la Renaissance“; III „Origines de l'art moderne“.

Courant Maurycy, orjentalista francuski, * 1865 w Paryżu. Był tłumaczem w ministerjum spraw zagranicznych w Chinach, Japonji, Korei, (1888 — 96), asystentem przy katedrze języka chińskiego w *Collège de France* (1897—99), kierownikiem seminarjum na uniwersytecie ljońskim (1900). Ogłosił: „Bibliographie coréenne (1893—1897); „La cour de Peking“ (1891); „Grammaire de la langue japonaise parlée“ (1899); „En Chine: Moeurs et institutions. Hommes et faits“ (1901);

„Ministres et hommes d'Etat: Oeuvre" (1904); „les Clans japonais sous les Tokugawa" (1904); „la Corée et les Puissances" (1904); „la Vie politique en extrême Orient" (1903—05); „Catologue des livres chinois coreens, japonais de la Bibliothèque nationale" (1900). Jest współpracownikiem *Revue des Deux Mondes, Journal asiatique.*

Courcy Karol, dramaturg francuski, * 1836 w Passy. Wystawił: „Daniel Lambert" (1860); „Diane de Valmenil"; „les Vieilles filles"; „Marieuse" do spółki z Thiboust; „une Conversation" (1894) i t. d. Utwory te zdradzają bystrość obserwacji i subtelność djalogów.

Courier de Méré.

Courier de Méré Paweł Ludwik, helenista i pisarz polityczny francuski, ob. gł. dzieło.

Courrières, miejscowość w francuskim departamencie Pas de Calais, 4910 mieszkańców, kopalnie węgla; 1906 była widownią jednej z najstraszniejszych katastrof. Z powodu eksplozji gazów kopalnianych z 1400 górników, pracujących w galerjach kopalni, zginęło 1200 osób. Katastrofa ta wywołała w całym zagłębiu węglowym długotrwały strajk.

Courselles-Dumont Henryk, malarz francuski, * 1856 w Paryżu, uczeń Delaunay'a, pomagał mu przy wielkich pracach freskowych w ratuszu paryskim, sądzie kasacyjnym i Panteonie. Po śmierci mistrza wykończył w Panteonie fresk „Atylla". Z prac jego główniejsze: „Spółzawodnik" (1898); „Wiosna" (1901); „Rybacy znajdujący głowę Orfeusza" (1899); „Praca wieńcząca sztukę", plafon (1903); „U Erosa" (1906). Wykonał też szereg dużych akwarel: „Perseusz i Andromacha" (1904) i wiele innych, na których znać wpływ Gustawa Moreau. Ostatecznie stworzył kilka oryginalnych akwafort (Salomé, 1887, etc.).

Courteline Jerzy, właściwie *G. Moinaux*, dramaturg francuski, * 1860 w Tours, w młodości przybył z ojcem do Paryża, gdzie skończył studja prawnicze. Pierwszym utworem **C.** były doskonałe humoreski żołnierskie „les Gaîtés de l'escadron" (1886), poczym nastąpiło kilka podobnych tomów; „Boubouroche"(1893), nowela, udramatyzowana przez autora była głęboką satyrą; „Un client sérieux" (1896), stanowi początek karjery scenicznej **C.** Ważniejsze z jego komedji: „l'Affaire Champignon" (1899); „Blancheton père et fils" (1899); „le Commissaire est bon enfant" (1899); „Victoires et conquêtes" (1902); „l'Article 330"(1900); „la Paix chez soi" (1903), grane w Kom. fran. 1904 r.; „Conversation d'Alceste" (1905), wystawione w Kom. fran.; „Mentons bleues" (1906). Wszystkie sztuki **C.** są jednoaktówkami, w których autor okazuje się świetnym obserwatorem i głębokim satyrykiem.

Courteline Jerzy.

Courtens Franciszek, malarz belgijski, * 1854 w Termonde. Obrazy i szkice pejzażowe **C.** są pełne światła. W 1888 otrzymał nagrodę na wystawie monachijskiej, a obraz „Pole hjacyntów" nabyła Nowa Pinakoteka.

Courtney Leonard Henryk, lord, polityk angielski, * 1832, napisał „The working constitution of the United Kingdom and its out growths" (Londyn 1901).

Courtois Bernard, chemik francuski, * 1777, † 1838. Pierwszy wykrył jod w popiele roślin morskich 1811, z jego imieniem związane są też pierwsze próby fabrykacji bieli cynkowej, wreszcie prace jego dotyczyły morfiny.

Courtois Gustaw Klaudjusz, malarz francuski, * 1852 w Pusey, uczeń Gérome'a, zaczął wystawiać swe obrazy w Salonie od 1878. Portrety jego wyróżniają się kolorytem, ciepłym i wytwornym rysunkiem, obrazy historyczne i rodzajowe mają fakturę bardzo staranną, ale zdradzają pewne skrępowanie; za swe prace otrzymał na wystawie powszechnej 1889 złoty medal. Ważniejsze z nich: „Kurtyzana Lais w piekle" (1880); „Fantazja (1883); „Amor na bankiecie" (1877); „Pogrzeb Atali" (1889); „Dionysos" (1906); „Madrilena" (1906) i szereg wspaniałych portretów.

Courzona skała, twarda, drobnoziarnista skała wapienna z małą zawartością krzemionki, łomy jej istnieją w pobliżu Auxerres. Używa się przy budowie pieców ogniotrwałych do wytapiania platyny, do wykładania elektrycznych pieców.

Cousin Jan, rzeźbiarz i malarz francuski, ob. gł. dzieło.

Cousin Jan.

Cousin Wiktor.

Cousin Wiktor, filozof francuski, ob. gł. dzieło.

Coustou Mikołaj, rzeźbiarz francuski, ob. gł. dzieło.

Coustou Mikołaj.

Coustou Wilhelm.

Coustou Wilhelm, rzeźbiarz francuski, ob. gł. dzieło.

Coutan Feliks, rzeźbiarz francuski, na wystawie powszechnej 1889 otrzymał medal złoty za pracę: „Pokój zbrojny“ i „Gienjusz“; na wystawie 1900 najwyższą nagrodę za pomnik „Francja za Franciszka I“, przeznaczony na most Aleksandra III w Paryżu. Tegoż roku zajął w Akademji miejsce po Falguière'rze. W 1905 został głównym profesorem rzeźby w Szkole sztuk pięknych po Barias'ie.

Couteaux Arystydes, polityk francuski, * 1835, w Usson-du-Poitou. Publicysta, współpracownik wielu dzienników prowincjonalnych pod pseudonimem *Jacquillon*, korespondent w sprawach rolnicych w *Temps*, współpracownik *Matin* etc., został obrany senatorem. Popierał politykę Waldecka Rousseau i Combesa, i powołany był do Wyższej szkoły rolniczej. Ogłosił: „Droit populaire et droit divin“ (1872); Chez les bêtes. Souvenirs et reflexions d'un vieux chasseur“ (1892).

Couthon Jerzy, terorysta podczas rewolucji francuskiej, ob. gł. dzieło.

Couthon Jerzy

Couturat Ludwik Aleksander, filozof francuski, * 1868 w Paryżu. Uczeń Wyższej szkoły normalnej (1887), doktór filozofji (1890), licencjent matematyki i doktór literatury (1896), został kierownikiem konferencji na fakultecie literackim w Tulonie (1895), w *College de France* (1895 — 1896), poczym wykładał w uniwersytecie w Caen (1898). Jest redaktorem *Revue de metaphysique et de morale*. Zajmował się głównie filozofją matematyki i stosowaniem nauk matematycznych do logiki. Napisał: „De l'infini mathématique (1896); „De platonicis mythis“; „la Logique de Leibniz“ (1901); „Opuscules et fragments inédits de Leibniz“ (1903); „Histoire de la langue universelle“ (1903); „l'Algèbre de la logique“ (1905) i t. d.

Couture Tomasz, malarz francuski, ob. gł. dzieło.

Couture Tomasz

Couveuse, ob. Wylęgarka.

Couvreur Andrzej, powieściopisarz francuski, * 1865 r. w Seclin. Po skończeniu medycyny ogłosił tom wierszy, a w 1899 r. pierwszą powieść „le Mal nécessaire“, poczym powieść „les Mancenilles“ (1900) i „Source fatale“ (1901), tworzące razem trylogję „Dangers sociaux“. Wszędzie lekarz pomaga twórcy, psychologja osób zazębia o fizjologję. Druga trylogja „la Famille“ składa się z powieści: „la Force du sang“ (1902); „la Graine“ (1903); „le Fruit (1906). **C.** jest też autorem: „Careseo Suchomme“, albo „le Voyage en Eucrasie“ (1904), opowieści fantastycznej, gdzie marzenie przeplata rzeczywistość.

Couyba Karol Maurycy, polityk i pisarz francuski, * 1866 w Dampierre-sur-Salon, profesor uniwersytetu, radca gieneralny (1895), został deputowanym w 1897 i przy następnych wyborach zatrzymał swój mandat. Był sekretarzem Izby 1902 — 03, referentem budżetu, popierał politykę Waldecka Rousseau i Cambesa. Pod pseudonimem *Maurice Boukay* ogłaszał poezje i pieśni, z których „les Stances à Manon“ stała się sławną. Z innych jego utworów godne uwagi są: „Chansons d'amour“ (1893); „Nouvelles chansons: rêves, joies, regrets“ (1895): „Chansons rouges“ (1897); „l'Art et la Démocratie“ (1902); „Classiques et modernes, la Réforme de l'enseignement secondaire“ (1901).

Cow-catcher, przyrząd umocowany na przodzie lokomotyw amerykańskich, przeznaczony do usuwania z toru kolejowego bydła.

Cowell Edward Byles, sanskrytolog angielski, † 1903. Redagował wydawnictwo największego zbioru opowieści buddyjskich w przekładzie angielskim „The Iataka or stories of the Buddha's former births“ (Cambridge 1895 i następne).

Cowen został w r. 1896 następcą Hallégo, jako dyrygient konc. filharmonicznych w Liverpoolu i Manchesterze, w 1897 dyrygientem koncertów Stow. chóralnego w Bradfordzie, a w 1899 dyrygientem Tow. filharm. w Londynie i Szkockiej orkiestry w Glasgowie, w 1900 otrzymał godność doktora muzyki *hon. causa* na uniwersytecie w Cambridge. Napisał (prócz wymienionych w gł. dziele) opery: „Signa“ (1893), „Harold“ (1895), kilka symfonji etc.

Cox Jerzy Wilhelm, historyk angielski, † 1902. Główne jego dzieło: „The Mythology of the Aryan Nations“ wyszło ponownie 1882.

Coypel Karol Antoni, malarz francuski, ob. gł. dzieło (rys. str. 299).

Coypel Karol Antoni.

Coypel Noel.

Coypel Noel, malarz francuski, ob. gł. dzieło.

Coysevox Antoni, malarz francuski, ob. gł. dzieło.

Coysevox Antoni.

Craddock Karol Egbert, pseudonim *Marji Noailles Murfree*, pisarka amerykańska, * 1851 w Murfreesboro. Od 1878 ogłaszała nowele pod pseudonimem, później pod własnym nazwiskiem. Napisała wielką ilość wzruszających opowiadań, którym za tło daje wspaniałe krajobrazy ojczyste. Ważniejsze prace: „Down the Ravine“; „the Prophet of the great smoky mountains“ (1885); „In the Clouds“ (1896); „the Story of Keenden Bluffs“ (1887); „the Mystery of whitch-face mountain“ (1895); „the Juggler“ (1897); „the Bushwackers“ (1899); „the Champion“ (1902); „a Spectre of Power“ (1903). **C.** należy do bardzo popularnych autorek w Ameryce.

Craigie Pearl Marja Teresa *Richards*, bardziej znana pod pseudonimem *John Olivier Hobbes*, literatka amerykańska, * 1867 w Rostowie, † 1906 w Londynie, pisała do wielu dzienników i czasopism. Po ogłoszeniu pierwszej książki „Some Emotions and a moral“ (1891), która wywołała wielką sensację, **C.** ogłosiła: „the Sinner's Comedy“ (1892); „a Study in Temptations“ (1893); „a Bundle of Life“ (1894); „the Gods, some Martals, and lord Wickenham“ (1895); „the Herb-Moon“ (1896); „School for Socints“ (1897); „Robert Orange“ (1900); „the Serious Woving“ (1901); „Love and the Soul-Hunters Tales about Temperaments“ (1902); „Imperial India“ (1903); „the Vineyard“ (1904); „the Flute of Pan“ (1905). Jako autorka dramatyczna z powodzeniem wystawiła sztuki następujące: „the Ambassador“ (1898); Repentance“ (1899); „the Wisdom of the Wise“ (1902); „the Bishop's Move“ (1902); „the Flute of Pan“ (1904), dramat, który wyszedł przed powieścią tejże nazwy.

Crampel Paweł, podróżnik francuski (ob. gł. dzieło). Wyniki badań jego wypraw ogłosił Harry Alis w dziełach: „A la conquête du Tchad“ (1891) i „Nos Africains“ (1894).

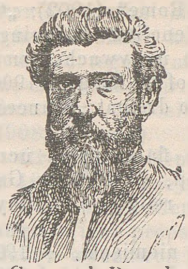

Crampel Paweł.

Cranach Łukasz.

Cranach Łukasz, malarz niemiecki, ob. gł. dzieło.

Cranbrook Gathorne Hardy, wicehrabia, konserwatywny polityk angielski, † 1906 w Londynie.

Crane Stefan, dziennikarz i powieściopisarz amerykański, * 1870 w Newarku, † 1900 w Anglji. Był korespondentem pism *New-York* i *Westminster Gazette* podczas wojny grecko-tureckiej (1897) i hiszpańsko-amerykańskiej. Ogłosił szereg powieści i nowel, cieszących się powodzeniem: „Maggie, albo dziewczyna uliczna“ (1891); „the Badge“ of Courage“ (1895), które uchodzi za arcydzieło; „George's Mother“ (1896); „the Little Regiment; „the Third Violet“ (1897); „the Eternal Patience“ (1898); „Whilomville Stories“ (1900) i t. d.; prócz tego kilka tomów poezji, z których najbardziej znany „the Black Riders and other Lines“ (1894).

Crannoges, sztuczne wysepki na wodach Szkocji i Irlandji, budowane analogicznie do domów na polach, najczęściej kształtu okrągłego; odnoszą je do okresu kamiennego, przetrwały do wieków średnich.

Crauk Gustaw Adolf Dezyderjusz, rzeźbiarz francuski, † 1905 w Meudon. Wybitny ten artysta pracował prawie do ostatniej godziny i pozostawił w swej pracowni trzy wspaniałe dzieła: „Centaura“, kolosalnych rozmiarów; „Trzy gracje“ i „Siedzącą Dziewicę“. Rodzinne miasto **C.** Valenciennes, posiada większą część modeli jego rzeźb.

Crawford Franciszek Marcin, pisarz amerykański, † 1909 w Sant Angnello di Sorrento. Płodność **C.** z wiekiem nie osłabła. Przebywając stale we Włoszech, obierał sobie za tło i treść utworów życie i historję włoską. Z ważniejszych prac prócz wymienionych w gł. dziele ogłosił: „Casa Braccio“ (1895); „Carleone“ (1897); „Ave Roma immortalis“ (1898); „Marietta a Maid of Venice“ (1901);

Crawford Franc.

„Cecilia, a Story of modern Rome“ (1902); „the Heart of Rome“ (1903); „Venetian Gleanings“ (1905). Z utworów o innych motywach wymienić należy: „In the Palace of te King“ (1900), „Constantinople“ (1895); nadto dramat „Francesca da Rimini“.

Crayer Gaspard, malarz flamandzki, uczeń Rubensa, * 1584 w Antwerpji, † 1669 w Gandawie. Malował obrazy treści religijnej o silnym kolorycie.

Credner Rudolf, gieograf niemiecki, † 1908.

Creighton Mandell, historyk angielski, † 1901.

Cremona Ludwik, matematyk włoski, † 1903. W polskim przekładzie wyszły jego „Zasady rachunku graficznego“ w opracowaniu J. Słowikowskiego (Warszawa 1902).

Crespi Gaetano, poeta włoski, * 1852, kultywuje z zamiłowaniem literaturę djalektu medjolańskiego; założył *Concorso Annuale della canzone lombarda*. Sam pisze liryki, odznaczające się prostotą uczucia, pogodą myśli i pewną rubasznością medjolańską, nadto probuje sił i w komedji. Wydał: „Canzoniere milanese“ (tom liryk); „Idillio“, komedję medjolańską i inne.

Crespo Joachim, prezydent rzeczypospolitej Wenezueli, * 1845 w San Francisco na Kubie, † 1898. W młodości wstąpił do wojska. Przyjaciel prezydenta Gusmana Blanco, został ministrem wojny i marynarki i był czynnym współpracownikiem prezydenta koło rozwoju handlu i przemysłu. W 1884 obrany prezydentem, rządził według wskazówek Blanca, który zajął jego miejsce w 1886; później pragnął położyć koniec autokratyzmowi, jaki ten wywierał. Na początku 1892 wystąpił zbrojnie przeciwko prezydentowi Palacio, wszedł jako tryumfator do Caracasu i nakazał obrać się prezydentem. Wykonywał władzę do 1898 i powierzył ją następnie gienerałowi Andrade, na wybór którego wpłynął. Chcąc wywierać rodzaj kontroli, wymógł, aby go obrano gubernatorem najważniejszego w państwie stanu Miranda. Gienerał Hermandez, pokonany na wyborach prezydjalnych, wywołał powstanie; podczas walki z zastępami Hernandeza **C.** zginął.

Creusot, miasto okręgowe w departamencie Saône et Loire, (1906) 35440 mieszkańców.

Crewe Robert Offley Ashburton, pierwszy lord, polityk angielski * 1858 r. Karjerę rozpoczął jako attaché w sekretarjacie ministerjum spraw zagranicznych, następnie zajmował stanowisko lorda namiestnika Irlandji 1892; na tym urzędzie dał dowody zręcznej i umiejętnej polityki. Powołany do Izby lordów zasiadł wśród najbardziej liberalnych członków Asquith oddał mu 1908 r. tekę ministra kolonji w chwili ciężkich zawikłań w Indjach.

Crewe Robert Of.

Crha Wacław Antoni, pisarz czeski, † 1905 w Trzebechowicach.

Çri, bogini indyjska szczęścia i piękna, żona Wisznu.

Crillon Ludwik, ks., wojownik francuski, ob. gł. dzieło.

Crin végétal, roślinny surogat włosia, włókna z różnego rodzaju palm; przyrządza się z wiskozy czyli roztworu ksantonianu celulozy, odznacza się brakiem odporności na działanie wilgoci.

Crillon Ludwik.

Crivelli Carlo, malarz wenecki XV w., spółzawodnik Peruggina. Ważniejsze z jego obrazów: „św. Bernardyn sieneński“, „Matka Boska z Dzieciątkiem“ i t. d.

Crnczić Klemens, malarz chorwacki, * 1866 w Nowym Gradyszczu. Kształcił się w Monachjum i Peszcie. W Zagrzebiu freskami swemi przyozdobił kilka budynków. Stara się możliwie zbliżyć do starych mistrzów, co mu się przeważnie udaje.

Crnogorac Kosta, pisarz serbski, † 1906.

Croce Benedetto, filozof włoski, * 1866, sekretarz towarzystwa historycznego w Neapolu, wydawca od 1903 *La Critica, Rivista di filosofia, letteraria e storia*. Zwolennik kierunku idealistycznego w filozofji, zjednał sobie rozgłos pracą z zakresu estetyki: „Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale“ (1902, 1904; istnieją przekłady: francuski, niemiecki i inne); nadto napisał: „il Concetto della storia nelle sue relazioni col concetto dell'arte“ (1896); „Materialismus storico ed economia marxistica, Saggi critici“ (1900, 1907); „Cio che é vivo e ció che è morto dalla filozofia di Hegel“ (1907), krytyka hegieljanizmu.

Croce-Spinelli Józef Eustachy, aeronauta francuski, * 1843, † 1875. Wzniósł się z Gastonem Tissandierem balonem Zénith i podczas tego wzlotu zabił się.

Crocker-Land, ląd górzysty podbiegunowy, najbardziej ze znanych dotąd wysunięty na północ, pod 83° północnej szerokości i 103° zachodniej długości. Zwiedzał go amerykanin R. C. Peary.

Croissant-Rust Anna, literatka niemiecka, * 1860 r. w Dürkheim, jako córka wyższego urzędnika uczyła się w klasztorze, w 1888 poślubiła Hermana Croissant. Mieszka w Monachjum, gdzie od 1890 należy do tamtejszej kolonji artystyczno-literackiej. W jej licznych powieściach, opowiadaniach i dramatach znać wpływy panującego naturalizmu. Ważniejsze z nich: „Feierabend und andere Münchener Geschichten“

(1893); Lebensstücke", nowele (1893); „Geschichte in Prosa" (1895); „Der Bua", sztuka ludowa (1897); „Der Kakadu" i „Prinzessin auf der Erbse", nowele (1896); „Pimpernellche" (1901); „Aus unseres Herrgotts Tiergarten", nowele (1906); „Die Nann", powieść (1908). **C.** łączy subtelne malowanie przyrody z prawdą psychologiczną i realizmem postaci.

Croisset Francis, pisarz belgijski, * 1877 w Brukseli; prawdziwe nazwisko *Fr. Wiener*, syn malarza Wienera, studjował prawo w Paryżu, od 1900 wyłącznie poświęca się literaturze. Z początku wydał tom wierszy „Les nuits de quinze ans" (1898, z przedmową Mirabeau), później jednoaktową komedję „Qui trop embrasse" (1899). Następnie pisywał feljetony w *Figarze*, *Gaulois* i *Echo de Paris*, poczym już tylko uprawiał komedję. Wystawił: „Par politesse" (1899); „l'Homme á l'oreille coupée" (1900); „Je ne sais quoi" (1901); „Cherubin" (1902), przerobiony w 1905 przez Massenета na operę; „les Deux Courtisanes" (1902); „le Paon" (1905), wystawiony w Komedji Francuskiej; „la Passerelle" (1902) do spółki z panią Gresac; „Par vertu et consentement mutuel" (1902); „la Bonne intention" (1905). Dużym powodzeniem cieszyły się też jego krotochwile, jak: „le Bonheur, mesdames" (1905); „le Tour de main" (1906); „Paris - New York" (1907) i dramat kryminalistyczny „Arsène Lupin" (1908) do spółki z Leblanc'em. **C.** celuje w komedji lekkiej, salonowo-dowcipnej.

Croker Ryszard, polityk północno-amerykański, * 1843. Będąc prezesem Tammany Hall (komitetu wyborców) w New-Yorku, **C.** kierował działalnością partji demokratycznej wszechwładnie, obsadzał bezapelacyjnie urzędy administracyjne, sądownicze. Sam jednak nie przyjmował urzędu. Z początku był zwolennikiem polityki imperjalistycznej, po podróży jednak do Europy stał się zawziętym jej przeciwnikiem. Usunął się od polityki 1902 r.

Crome John, zwany Old **C.**, malarz angielski, * 1769 w Norwich, † 1821 tamże, uchodzi za twórcę szkoły angielskich pejzażystów.

Cromer Ewelin Baring, lord, * 1841 w Cromer Hall, od r. 1883 był komisarzem i agientem dyplomatycznym angielskim przy khedywie egipskim. Przez czas swego urzędowania poprawił finanse egipskie, zniósł pańszczyznę Fellahów, zakładał drogi i koleje; wogóle wykazał świetne zdolności administracyjne. W 1901 r. podniesiony został do godności hrabiego. W ostatnich latach jego urzędowania rozwinął się silny ruch nacjonalistyczny i muzułmański, którego **C.** opanować nie mógł, i wobec tego w maju 1907 zmuszony był podać się do dymisji, przyczym otrzymał dotację 50,000 funt. szt. Ogłosił: „Modern Egypt" (Londyn, 1908, 2 tomy).

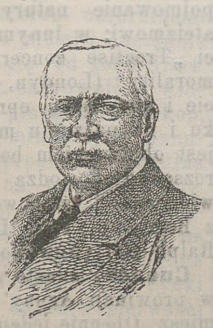

Cromer Ewelin B.

Crompton Henryk, prawnik angielski, * 1836, † 1904 r. Gorący zwolennik doktryny Comte'a, w 1899 objął kierownictwo grupy pozytywistów angielskich, propagował sojusz Anglji z Francją. Będąc wyznawcą tradeunionizmu, poświęcał wiele czasu na rozstrzyganie sporów między robotnikami i przedsiębiorcami w drodze rozjemczej. Jego „Industrial Conciliation" (1876) cieszyło się wielkim uznaniem.

Cromwell Tomasz, hr. Essex, lord-kanclerz Anglji, * koło 1485, ścięty w 1540 w Londynie, ulubieniec Wolsey'a i Henryka VIII.

Crookes William, fizyk i chemik, ob. gł. dzieło, napisał oprócz wymienionych utworów: „Manufacture of beet-root sugar" (1870); „Select methods of chemical analysis" (1871, 3 wyd., 1894); „Handbook of dycing and calico printing" (1882); „Materja promienista i czwarty stan skupienia" (1880, 4 wyd. niem. 1894); „Geneza pierwiastków", istnieje tłom. polskie. „Spirytualizm i nauka" i in. **C.** przemówieniem swem w kwestji głodu, przewidywanego przez wyczerpanie gruntów, dał mocny impuls do zajęcia się chemików sprawą użyźniania ziemi w najobszerniejszem znaczeniu. **C.** jest założycielem wychodzącego od r. 1859 nader rozpowszechnionego czasopisma chemicznego *Chemical News*.

Crosnier Irma, artystka dramatyczna francuska, * 1820 w Paryżu, † 1907 tamże. W r. 1846 została przyjęta do Komedji francuskiej. Wystąpiła z niej wkrótce i towarzyszyła sławnej Racheli w jej podróżach artystycznych W 1873 wstąpiła do Odeonu, gdzie obok repertuaru klasycznego okazała się niezrównaną w sztukach współczesnych.

Cross. 1) rzeka, wypływa jako Mbia z Kamerunu i wpada jako Calabar Stara do zatoki Gwinejskiej. 2) przylądek w niemieckiej Afryce południowo zachodniej (21° 48′ południowej szer.), odkryty przez Portugalczyka Diogo Cão (1482—1486). 3) miejscowość na powyższym przylądku w okręgu Swakopmund, posiada zdrowy, choć gorący, klimat, za to zupełny brak wody; w pobliżu wyspy guana.

Crow, plemię Indjan z rodziny Sioux, w prerjach południowych, między rzeką Yellowstonem i górami Skalistemi, w dzisiejszym stanie Montanie.

Crowther Samuel, biskup anglikański, murzyn, † 1891. Por. Slave-boy who became bishop of the Niger" (Lond., 1888).

Crozals Jakób Ferdynand, historyk francuski, * 1848 w Alignan-du-Vent. W Algerji był profesorem gieografji (1880), następnie profeso-

rem historji na fakultecie literackim w Grenobli, tamże dziekanem w 1899 r. Prócz wielu tłumaczeń z włoskiego, ogłosił: „Lanfranc, archevêque de Cantorbery: sa vie, son enseignement, sa politique“ (1877); „les Peuls“ (1881); „Histoire de la civilisation“ (1884); „Lectures historiques“ (1886); studja: o Plutarchu (1888), Saint-Simonie (1891), Guizot (1894), „l'Unité italienne“ (1898) i t. d.

Crozier Filip Marjusz, dyplomata francuski, * 1857 w Paryżu. Będąc młodym chłopcem spełniał czynności sanitarjusza ochotnika podczas wojny francusko-pruskiej. W 1878 wstąpił do szkoły politechnicznej, skąd przeszedł do szkoły artyleryjskiej, a w 1880 do szkoły aplikacyjnej w Fontainebleau. Po nieszczęśliwym upadku z konia porzucił armję i poświęcił się karjerze dyplomatycznej. W 1890 został radcą ambasady w Bernie, wkrótce szefem gabinetu Ribota do spraw zagranicznych i wewnętrznych, w 1893 ministrem rezydentem w Luksemburgu, a 1894 ministrem pełnomocnikiem. W 1895 powołany na dyrektora wydziału ambasadorów, okazał wielką zręczność dyplomatyczną i ogromny takt w stałych stosunkach z ambasadorami, czego wymagał jego urząd. W r. 1902 otrzymał nominaeję na ambasodora w Kopenhadze, a w niespełna pięć lat w Wiedniu.

Crucianella, ob. krzyżownik.

Cruppi Jan, prawnik i mąż stanu francuski, * 1855 w Tuluzie; doktór praw, od 1880 pracował w sądownictwie, 1889 został prokuratorem sądu apelacyjnego, 1893—98 sądu kasacyjnego. Obrany do parlamentu w 1898, przy następnych wyborach zatrzymał mandat; popierał politykę Combesa, był referentem budżetu ministerjum sprawiedliwości, wniósł szereg doniosłych projektów, dotyczących reformy sądownictwa francuskiego. W r. 1906 został wiceprezesem parlamentu. Ogłosił: „un Avocat journaliste au XVIII siècle. Linguet“ (1895); „Napoléon et le jury“ (1896); „la Cour d'assises“ (1897); „Loi du 12 juillet 1905 sur la compétence et l'organisation des justices de paix“ (1906).

Crusius Otto, niemiecki filolog klasyczny, * 1857 w Hanowerze, był profesorem w Tybindze od 1886 r., w Heidelbergu od 1898 r. w Monachjum od 1903 r. Redaguje od 1888 r. czasopismo *Philologus* i wydał „Mimiamby“ Herondasa (1904, IV wyd.). Napisał szereg rozpraw z filologji klasycznej, między innemi o „Paremiografach greckich“ (1884, 1892); „Hymny delfickie“ (1894); „Erwin Rohde“ (1902) i t. d.

Csànki Dezső, historyk węgierski, * 1857 r. w Füres-Gyarmatu, studjował w uniwersytecie peszteńskim, od r. 1889 jest urzędnikiem archiwum krajowego, w 1900 został członkiem Ak. węgierskiej. Prace jego dotyczą głównie stosunków kulturalnych i topograficznych Węgier XIV i XV w. Głównym jego dziełem jest cenna gieografja historyczna Węgier z czasów Hunyadego (1890—97).

Csikoss Bela, malarz chorwacki, * 1864 r. w Osieku, kształcił się w Monachjum i Peszcie. Z obrazów jego ważniejsze: „Noc jakubowa“, „Dante w czyśćcu“, „Antonjusz“, „Odyseusz morduje zalotników“; szczególnym uznaniem cieszyła się „Kalipso“, zakupiona przez rząd węgierski. Prócz tego jego freski w kościele w Kryżewcu i restauracja malowideł w kościele św. Katarzyny zapewniły mu powszechne uznanie. Portret biskupa Strossmayera również uchodzi za niepospolite dzieło sztuki.

Ctibor Józef, pisarz czeski, † 1893 w Pisku.

Cubryna, szczyt górski w Tatrach, wznosi się na 2,378 metrów nad poziomem morza; razem z Mięguszowieckim i Koprowym tworzy dziką panoramę jezior Ciemnosmreczyńskich.

Cucumella, słynna mogiła etruska w Piano di Volci, w prowincji rzymskiej, ma kształt okrągły; zbudowana z bloków kamienia i ozdobiona rzeźbami pierwotnemi zwierząt monstrualnych. Dotychczas nie zdołano odnaleźć wejścia do niej.

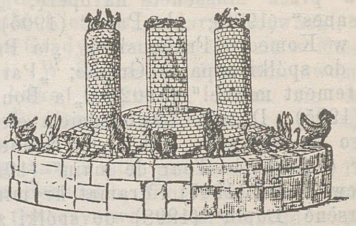

la Cucumella.

Cudworth Ralf, teozof i mistyk angielski, * 1617, † 1688. Był profesorem w Cambridge, i uważany jest za twórcę intelektualnego kierunku w filozofji angielskiej, za ojca szkoły kembrydzkiej. W głównym swym dziele: „The true intellectual system of the universe“ (Londyn, 1678, 1839) wyłożył filozofję natury, prześwietloną Platonem, poddał krytyce mechanistyczne pojmowanie natury, wystąpił ostro przeciw ateizmowi; w innym piśmie, wydanym po śmierci „Treatise concerning eternal and immutable morality“ (Londyn, 1731) usiłował naukę o cnocie i obowiązku oprzeć na praktycznym rozsądku i na poczuciu moralnym. Podług **C.** natura jest objawieniem boskim; istnienia praktycznego rozsądku dowodzą sądy moralne bezpośrednio widoczne i ostanowczo obowiązujące (analogja z Kantem). Por. Lowrey „The philosophy of Ralph **C.**“ (New-York, 1884).

Cuenca, miasto w rzeczypospolitej Ecuadorze, w prowincji Azuay nad rzeką Matadero; 30,000 miesz. Obecnie jeden z głównych rynków i ośrodków wyrobów kapeluszy „Panama“.

Cuers René Henryk, hr., pisarz francuski, * 1855 w Roche-sur-Yon. Był kolejno współpracownikiem *Figara*, *Nouvelle Revue*, *Petit Journal*, *Jaurnal*. Napisał i wystawił szereg wodewilów: „les Femmes qui votent“ (1885); „Roger le mécanicien“ (1886); „Sambre et Meuse“ (1887); „Volapück“ (1888); „Et la Marseillaise fut“ (1897).

Cugnot Ludwik Leon, rzeźbiarz francuski, † 1894 w Paryżu. Stworzył nadto: „Korybanta, uciszającego Jowisza dziecko“ (ogród Tuileries w Paryżu); pomnik Crespel-Delisse'a; „Wyznanie miłości“; fronton sądu kasacyjnego w Paryżu; pomnik gienerałów Clément-Thomasa i Lecomte'a na Père-Lachaise w Paryżu i t. d.

Cui Cezar, napisał nadto opery: „Mamselle Fifi“ (1900) i „Córka kapitana“ (1908). Por.: Weimarn „C. C. jako pieśniarz“ (1896 po rosyjsku); Koptajew „C. C. jako kompozytor fortepjanowy (1895, po rosyjsku).

Cujas Jakób.

Cujas, *Cujacius* Jakób, znakomity nauczyciel prawa. ob. gł. dzieło.

Cukrownictwo. W roku 1908—1909 w samym Królestwie Polskiem było 49 cukrowni, które przerobiły 8,400,666 korcy (7½ pudowych) buraków. Ogólna przestrzeń, zajęta przez plantacje wynosiła 101,037 morgów nowopolskich. Ogółem w Królestwie Polskim wyprodukowano 11,354,748 pudów cukru, z których kraj spotrzebował 8½ miljona, reszta pozostała w remanentach (w zapasie nietykalnym) i wywieziona została zagranicę. Ogółem w państwie Rosyjskim łącznie z Królestwem jest 281 cukrowni, w 1908 — 09 było pod uprawą buraków 477,393 dziesięcin ziemi. Cukrownie przerobiły 499,281,940 pudów buraków, z których otrzymano 92,593,429 pudów cukru. Z liczby tej spotrzebowano w państwie 60 miljonów. Resztę wywieziono zagranicę i pozostawiono w zapasie. Szybki rozwój cukrownictwa w państwie Rosyjskiem spowodowany jest w pierwszej mierze naturalnemi warunkami państwa (bogactwo ziemi), następnie opieką państwową, datującą się od roku 1894. Na skutek prawa z 1894—95 r. cukrownie, a właściwie pośrednio konsumenci, płacą 1 r. 75 kop. akcyzy od puda cukru. Za to ministerjum finansów reguluje ceny cukru produkcji. Ogólna produkcja cukru dzieli się na trzy kategorje: na użyteczną produkcję, t. j. na cukier przeznaczony na spożycie wewnątrz państwa, na zapas wolny, t. j. na cukier przeznaczony na wywóz do Anglji, Persji i Finlandji i na rynki wewnętrzne, o ile zabraknie cukru z pierwszej kategorji. Trzecią kategorją jest zapas nietykalny, który tylko w wyjątkowych wypadkach może być przez ministerjum wypuszczony dla regulacji cen. Właśnie rok 1909 należał do wyjątkowych, ceny cukru przekroczyły granice, wskazane przez ministerjum, i wszystek cukier przeznaczony był na spożycie wewnętrzne. W roku 1909 uchwalone było prawo przez Dumę państwową, które daje możność ministrowi finansów sprowadzać cukier z zagranicy, o ile cena maksymalna przekroczy 40 kop. na pudzie. Wprowadzając normowanie, czyli zakładając podstawy syndykatu państwowego, rząd, jak mówi hr. Witte, miał głównie na celu dochody państwa w pierwszym rzędzie, które w ten sposób powiększył o 40 do 123 miljonów rubli. Ostatnie lata w technice cukrowniczej zaznaczyły się przedewszystkim wprowadzeniem powszechnym kwasu siarkawego do oczyszczania soków. Stosowana dawniej filtracja kostna okazała się nieekonomiczna i kłopotliwa. Kwas siarkawy otrzymuje się w fabryce przez spalanie siarki sycylijskiej w piecykach. Gaz posiada przeszło 30% kwasu siarkawego (SO_2). Kwas siarkawy stosują do soków III saturacji lub do soków ½ gęstych, a także do odcieków. Kwas siarkawy wybiela soki, zmniejsza kleistość, przez co soki łatwiej się gotują i cukier szybciej się krystalizuje. Obecnie filtracja kostna stosowana jest wyłącznie w rafinerjach. Jako pomocniczy środek do oczyszczania soków są stosowane podsiarczyny. W handlu istnieją preparaty sodowe i wapniowe. Podsiarczyny zastępują kwas siarkawy, w niektórych zaś cukrowniach stosowane są obok kwasu siarkawego. Nowością, przyjętą obecnie prawie przez wszystkie fabryki, jest tak zwany Classenowski przerób odcieków. Dawniej odcieki od cukrzyc przerabiano kilkakrotnie, i zanim wyczerpał się cukier, należało przynajmniej 3 do 5 razy przerabiać je. Obecnie odciek ciemny od I cukrzycy gotuje się na cukrzycę II, poczym idzie do mieszadeł, w których w temperaturze 40° C pozostaje od 10 dni do 3 tygodni. Następuje krystalizacja całkowita i po odwirowaniu otrzymujemy odciek, zwany melasem, zawierający około 50% cukru, który już przez gotowanie nie jest wstanie krystalizować się. Odcukrzanie melasu odbywa się albo przez dawniej już znany sposób strontowy, albo metody Steffena. Według ostatniej metody, melas rozrzedzony do 15° Bx'a, oziębiony do 10° C, zadaje się kotłach, zaopatrzonych w kanały chłodzące i mieszadła, tlenkiem wapnia możliwie najdokładniej rozpylonym. Powstaje wtedy cukrzan trójwapniowy, który oddziela się na chłodniarkach, poczym wprowadza się do soku dyfuzyjnego zamiast wapna. Pod wpływem temperatury i kwasu węglowego cukrzan rozkłada się na wapno i cukier. Wapno spełnia rolę defekoratora, cukier zaś idzie do soku. W rafinerji zaprowadzono cały szereg ulepszeń, zdążających do nadania odpowiedniej formy cukrowi, prze-

znaczonemu do konsumcji. Wprowadzono suszarnie Pressburga, dające możność wysuszenia cukru w ciągu doby i nadające cukrowi pożądaną przez rosyjskich konsumentów twardość. Suszenie odbywa się pod próżnią w temperaturze dochodzącej do 80° R. Oprócz tego istnieją sposoby wyrobu cukru w płytkach (Silmana), w postaci kostek lanych (Raszewski) i wiele innych. Wogóle w dziale rafinerskim cukrownictwo w państwie Rosyjskim prześcignęło zachód, gdyż rafinada polska i rosyjska wyglądem zewnętrznym i czystością przewyższa zagraniczne. Jak i w innych gałęziach przemysłu, również i w cukrownictwie istnieje dążność do fabrykacji ciągłej. Zamiast dotychczasowej robertowskiej dyfuzji (ob. str. 60 tom IV) proponowana jest dyfuzja ciągła Hyrosa-Raka, w której krajanka buraczana nieprzerwanie zasila elementy dyfuzyjne i za pomocą mieszadeł przechodzi z jednego do drugiego dyfuzora, sok zaś nieprzerwanie odbierany jest do defekosaturacji. Również i zamiast saturacji w zamkniętych kotłach w wielu cukrowniach praca odbywa się systemem ciągłym, a mianowicie, sok, rozwapniony w czasie przejścia z jednego do drugiego dyfusora, spotyka się z kwasem węglowym i, po przejściu przez trzy kotły, jest wyrafinowany do żądanej alkaliczności. W ostatnich czasach ukazały się następujące wydawnictwa cukrownicze w języku polskim: H. Classen „Fabrykacja cukru z uwzględnieniem przerobu“ (w tłom. St. Grzybowskiego); L. Szyfer „Podręcznik do zbiorów cukrowniczych; Stuyvert „Defekosaturacja“ (broszurka). Z wydawnictw perjodycznych wymienić należy: *Gazeta Cukrownicza* pod red. T. Rutkowskiego; „Kalendarz dla cukrowników“ (wyd. Rutkowskiego) „Prace Centralnego Laboratorjum Cukrowniczego“ (w opracowaniu dr. L. Nowakowskiego. Z literatury cukrowniczej wymienić należy: A. Stift „Grädinger Zuckerfabrikation“ (1910); Grädinger „Raffination des Rohzuckers (1909); Rümpler „Nichtzuckerstoffe der Rüben; E. Lippman „Chemie der Zuckerarten“; Rümpler „Zuckerfabrication“ (1906).

Cukrowy kwas, $C_6H_{10}O_8$, istnieje w dwuch odmianach optycznych i jednej optycznie nieczynnej. *Prawoskrętny* **c. k.** powstaje przy utlenieniu cukru trzcinowego, mlecznego, rafinozy, skrobi i glukozy (cukru gronowego) kwasem azotowym. Ponieważ wszystkie wymienione węglowodany dają przy hidrolizie cukier gronowy, przeto **c. k.** uważać należy za normalny produkt utlenienia tego związku. Odkrycie **c. k.** w produktach utlenienia jakiegokolwiek węglowodanu jest najlepszym dowodem obecności wolnego lub związanego cukru gronowego (tworzy się on jednak także z syntetycznie otrzymanego cukru: gulozy). **C. k.** posiada budowę COOH.CHOH.CHOH.CHOH.CHOH.COOH. Przez redukcję daje kwas glukoronowy COH.CHOH. CHOH.CHOH.CHOH.COOH (ob.).

Cukry, ob. cukrowate ciała i wodany węgla w gł. dziele, a także węglowodany w Suplemencie II.

Cullinan djament. Znaleziony 1905 w otwartych przez Cullinana kopalniach w Transwalu, wagi 3,025 karatów; 1907 r. w sierpniu na wniosek premiera Transwalu, Ludwika Bothy, ofiarowano go Edwardowi VII.

Cullum Jerzy, generał amerykański, † 1892.

Cumberland Ernest August, książę brunświcki i luneburski, pretendent do korony hanowerskiej. Po śmierci regienta brunświckiego we wrześniu 1906 r., sejm brunświcki poruszył sprawę **C.** Kiedy Bülow oświadczył, że przeszłość ks. Ernesta wyklucza możliwość oddania mu ks. Brunświckiego, ks. **C.** napisał list do Wilhelma, w którym zrzeka się sukcesji na rzecz starszego syna, Cesarz Wilhelm odrzucił propozycję wobec tego, że **C.** niczym nie zaznaczył swego stanowiska wobec Hanoweru.

Cumont Franciszek, filolog i archeolog belgijski, * 1868 w Alost; od r. 1896 profesor uniwersytetu w Gandawie i konserwator muzeum królewskiego. Główna jego praca wyszła p. t. „Textes et documents figurés relatifs aux mystères de Mithra“ (Bruksella, 1896 — 1897, 2 t.); prócz tego ogłosił: „Philon De aeternitate mundi“ (1891); „les Mystères de Mithra“ (1900, 2 t.); „Studia pontica“ (1903—06, 2 t.); „les Religions orientales dans le paganisme romain“ (1907); „l'Autenticité de quelques lettres de Julien“ (1889); „Recherches sur la tradition manisérite des lettres de l'empereur Julien“ (1898); „Notes sur un temple mithriaque, d'ostie“ (1891). Nadto wydał: „Musées royaux des arts décoratifs et industriels. Catalogue des sculptures et inscriptions antiques“ (1899) i „Catalogus codicum astrologorum“ (1898 i następne) do spółki z innemi uczonymi. **C.** jest członkiem korespondentem Akademji francuskiej.

Cuneo d'Ornano Gustaw, polityk francuski, brał czynny udział w kampanji bulanżystowskiej, był zwolennikiem ks. Wiktora Napoleona i za podstawę swego programu wziął plebiscyt i *referendum*. Na wyborach 1906 zatrzymał swój mandat; † 1906 w Paryżu.

Cunha Rodryg, prałat portugalski, biskup lizboński (1577—1643), który w 1640 r. uwolnił swą ojczyznę z pod władzy Hiszpanów i oddał koronę Portugalji domowi Braganzów.

Cunisset-Carnot Paweł, prawnik i publicysta francuski, * 1849 w Pouilly-en-Montagne. Krewny prezydenta **C.**, był radcą generalnym, prokuratorem, prezesem sądu w Dijon. Ogłasza prace z rozmaitych dziedzin (historja, agronomja, polityka) o charakterze publicystycznym.

Cunningham Aleksander, archeolog angielski, † 1893 w South Kensigton; napisał nadto: „the Book of Indian Eras“ (1883); „the Ephthalites or White Huns“ (1892); „Coins of ancient

India“ (1891); „the Coins of mediaeval India“ (1894).

Cunninghame-Graham Robert, polityk i pisarz szkocki, * 1852. Spadkobierca Cunninghame-Grahama d'Ardoch, posłował do Izby gmin, 1886—1892. Napisał: „Father Archangel of Scotland and other Essayes“ (wspólnie z żoną, 1896); „Aurora la Cujini“ (1898); „Mogreb el Acksa“ (1898); „the Ipane“ (1899); „A Vanished Arcadia“ (1901); „Success“ (1902); „Hernando de Solo“ (1903).

Cuq Edward, prawnik francuski, * 1850 w Saintes. Był profesorem prawa w Bordeaux, później w Paryżu. Ogłosił liczne prace z zakresu prawa rzymskiego i epigrafji prawniczej. Ważniejsze z nich: „Etudes d'epigraphie juridique“ (1881); „le Conseil des empereurs, d'Auguste à Dioclétien“ (1884); „le Colonat partiaire dans l'Afrique romaine“ (1898); „les Institutions juridiques de Romains: I. L'Ancien Droit (1891); II. Le Droit classique et le Droit du Bas-Empire“ (1902). **C.** jest członkiem Akademji napisów.

Curculigo, ob. czurzyca.

Curel Franciszek, dramaturg francuski, * 1854 w Metz; kształcił się w Szkole centralnej. Dramaty jego wyróżniają się ścisłością i plastyką stylu, silnym djalogiem, głęboką psychologją postaci; porusza w nich najwyższe zagadnienia moralności jednostkowej i społecznej, występuje jako poeta i filozof; najbardziej z pisarzy francuskich rozsunął ramy sceniczne. Dla tych względów Komedja francuska i Odeon przez długie lata nie dopuszczały jego sztuk na swe sceny, wystawiał głównie w teatrze wolnym (Théâtre libre): „l'Envers d'une sainte“ (1892); „les Fossiles (1892); „Invitée“ (1893); „L'amour brode“ (1893); „la Figurante“ (1896); „Repas du lion“ (1898); „la Nouvelle Idole“ (1899); „la Fille sauvage“ (1902); „le Coup d'aile“ (1906).

Curie Piotr, fizyk francuski, * 1859, † 1906. Studja odbywał w Sorbonie, gdzie później został preparatorem. Pierwsze prace wykonał z bratem Jakóbem, nieco starszym od siebie; w 1880 wykryli bracia **C.** zjawiska pjezo-elektryczności, mianowicie, przeprowadzili doświadczenia, według których kryształy turmalinu sprasowane wykazują na obu końcach elektryczność różnoimienną. W 1882 **P. C.** został kierownikiem pracowni fizycznej *Ecole physique* i chemji przemysłowej miasta Paryża. W 1895 otrzymał doktorat na zasadzie pracy „Propriétés magnétiques des corps à diverses températures“ i mianowany został profesorem fizyki ogólnej *Ecole de physique et de chimie*. Z prac **C.** oprócz przytoczonej wymienić należy studjum nad długością fal cieplnych (z Densainsem), różne badania nad zjawiskami rozszerzalności elektrycznej kryształów (łącznie z bratem), a przedewszystkim odkrycia, dokonane wespół z żoną Marją Skłodowską (ob.) polonu i radu i studja już odtąd wyłącznie poświęcone zjawiskom promieniotwórczym. W 1903 **C.** otrzymał medal Davego, został profesorem fizyki w Sorbonie, 1904 dostał nagrodę Nobla wraz z żoną, 1905 powołany na członka Akademji francuskiej.

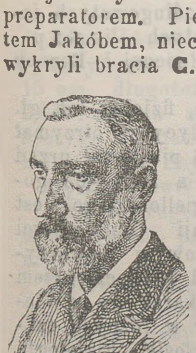

Curie Piotr.

Curie Skłodowska Marja, ob. Skłodowska-Curie M.

Curie małżonków bursa, fundacji Andrewa Carnegie'a. Znany miljarder amerykański w celu uczczenia pamięci zmarłego odkrywcy radu i oddania hołdu współpracowniczce jego, żonie Marji Curie Skłodowskiej, nadał uniwersytetowi paryskiemu dotację imienia Curie, która ma dawać rocznie 12500 franków. Z powyższej sumy mają być wyznaczone stypendja dla uczonych i studjujących bez różnicy narodowości, pracujących w laboratorjum fizyki ogólnej, gdzie poczynił swe odkrycia Curie.

Curti Antoni, poeta włoski, * 1858. Liryki jego odznaczają się doskonałą formą i wdziękiem. Mniej szczęśliwie powiodły mu się próby wprowadzenia djalektu medjolańskiego do epiki. Wydał oprócz paru tomów liryk: „la Battaglia di Domokos“; „A la Polonia i inne.

Curtze Maksymiljan, matematyk niemiecki, * 1837, † 1903. Ogłosił oryginalne prace z historji matematyki: „Algorithmus proportionum Nicolo Oresme“ (1868); „Urkunde zur Geschichte d. Mathematik im Mittelalter und d. Renaissance“ (1902).

Curzon Henryk, pisarz muzyczny, * 1861 w Hawrze, syn malarza Alfreda **C.**, archiwista w Paryskim archiwum państwowym, od 1889 referent muzyczny w *Gazette de France*, ogłosił: „Musiciens de passé“ (Paryż 1893); „Croquis d'artistes“ (t. 1898), życiorysy współczesnych śpiewaków; przetłumaczył nadto: listy Mozarta (1888—98); Hoffmana „Sztuki fantastyczne“ i niektóre utwory Schumanna (1894—98).

Curzon of Kedleston Jerzy Nataniel, polityk angielski, 1905 r. złożył urząd wicekróla Indji i powrócił do Anglji. Wydał: „Speches on India 1904“; zbiór mów jego z l. 1898—1905 wydał T. Raleigh pod tytułem: „Lord C. in India“ (Londyn 1906).

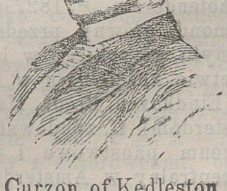

Curzon of Kedleston.

Cushing Frank H., etnograf amerykański, * 1857 r. w Northeast, † 1900 w New-Yorkn. Od

wczesnej młodości miał zamiłowanie do wypraw. W 1879 brał udział w wyprawie do Nowego Meksyku. W 1887 kierował wyprawą archeologiczną, która miała czynić poszukiwania na południu Arizony i Nowego Meksyku; przywiózł stamtąd bogaty zbiór przedmiotów przedhistorycznych, które znajdują się obecnie w muzeum Peabody w Cambridge (Massachusetts). Niebawem wchodzi do biura etnologicznego Stanów Zjednoczonych, aby objąć kierownictwo nad pracą o mitach Zunisów. W trzy lata później udaje się na nową wyprawę, urządzoną przez Biuro etnologiczne i uniwersytet pensylwański, na wyspy Key, skąd również przywiózł bogate zbiory.

Cuspidatowy kwas, ob. Kuspidatowy kwas.

Cuszyma (Tsusima), wyspa japońska w cieśninie Koreańskiej, 660 klm. kw., 35000 mieszkańców. Na zachodnim brzegu tworzy obszerną zatokę, bardzo dogodną dla postoju okrętów. Podczas wojny japońsko rosyjskiej w zatoce tej oczekiwała ukryta flota japońska na eskadrę rosyjską admirała Rożdiestwienskiego. W wynikłej 27 maja 1905 bitwie część eskadry rosyjskiej została zatopiona, część wzięta do niewoli, a reszta uciekła do wysp Filipińskich. Ta porażka przyspieszyła zawarcie pokoju.

Cuti reakcja, reakcja wywołana przez wprowadzoną pod skórę tuberkulinę. Jeżeli osobnik badany jest zdrowy, reakcja jak się zdaje, nie występuje, u tuberkulicznych chorych na drugi dzień po zastrzyknięciu w miejscu traktowanym następuje zaczerwienienie, pewne wzdęcie, następnie ślad jak po zaszczepionej ospie. W ciągu tygodnia wszystko znika. Mógłby to być doskonały środek djagnostyczny.

Cuverville Juljusz Armand, admirał francuski, * 1834 w Allineuc. Po przejściu stopni wojskowych, jako kontradmirał dowodził w 1890 wyprawą francuską w Dahomey'u i zawarł pokój z Behanzinem. W 1893 jako wiceadmirał dowodził flotą morza Śródziemnego, 1897 został inspektorem gieneralnym marynarki, 1898 szefem sztabu gieneralnego, 1901 obrany był senatorem. Ogłosił: „la Pêche du corail sur les côtes de l'Algérie (1885); „le Canada et les Intérêts français“ (1892); „Expériences sur le filage de l'huile“ (1893) i t. d.

Cuyp albo *Kuyp* Albert, malarz holenderski, ob. gł. dzieło.

Cuypers Piotr, architekt holenderski, * 1827 w Noermond, główny przedstawiciel stylu gotyckiego w budownictwie kościelnym w Holandji (Eindhoven, Breda, Haga, Amsterdam). **C.** zbudował też muzeum państwowe i dworzec centralny w Amsterdamie.

Cuyp Albert.

Cvetić Miłosz, aktor i dramaturg serbski, * 1845, † 1905. Grywał w teatrze Narodowym w Belgradzie. Główniejsze utwory: „Tri swetła dana“ (1876); „Nemanja“ (1887); „Łazar“ (1890); „Duszan“ (1890); „Todor od Stalaća“; „Miłosz Weliki“; „Porodiczne greche“; „Braća“. Nowelistyczne utwory **C.** są słabsze, lepsza powieść p. t. „Złatno srce“.

Cvijić Jowan, sławny gieograf serbski, * 1865 w Łoznicy; kształcił się w Belgradzie i Wiedniu, od 1891 jest profesorem uniwersytetu w Belgradzie. Prowadzi oryginalne badanie gieograficzne i gieologiczne półwyspu Bałkańskiego. Jest członkiem wielu zagranicznych towarzystw gieograficznych. Główne prace: „Das Karstphänomen“ (1893); „Osnowe za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije s promatranjema u južnoj Bugarskoj, Trakeji, susednim delowina Male Azije, Tesaliji, Epiru i Sewernoj Albaniji“ (1906), dzieło z mnóstwem map, uchodzi za klasyczne; „Entwickelungsgeschichte des Eisernen Tores“ (1898); „Antropogeografski problemi bałkanskog poluostrwa“ 1902).

Cwietajew Iwan, filolog i archeolog rosyjski, * 1847, profesor uniwersytetu moskiewskiego i kustosz Muzeum publicznego i Rumancewa. Długi czas przebywał na studjach we Włoszech. Główne prace: „Cornelii Taciti Germania. I opyt kriticzeskaho obozrenja tieksta“ (1873): „Sbornik Osskich nadpisiej s oczerkom fonietiki, morfołogiji i głossarijem“ (1877); „Sylloges inscriptionum Oscarum ad archetyporum et librorum fidem“ (1878); „Iscriptiones Italiae mediae dialecticae ad archetyporum et librorum fidem“ (1884); „Incriptiones Italiae inferioris dialecticae“ (1886); „Putieszestwije po Italji 1875 — 80“ (1883); „Iz żizni wyszszych szkoł Rimskoj Imperji“ (1902); „Uczebnyj atlas anticznago wajanija“ (1896). Położył ogromne zasługi koło urządzenia Muzeum moskiewskiego, gdzie zgromadził wspaniałe zabytki rzeźbiarstwa wszystkich krajów do XVIII w.

Cyheby, duże rodzynki z podługowatych jagód winnych, podobnych do małych śliwek; pochodzą głównie z Afryki północnej i Europy południowej.

Cybulski Napoleon Nikodem, fizjolog (ob. gł. dzieło). Stopień doktora medycyny otrzymał 1885. W 1887—88 i 1895—96 piastował urząd dziekana wydziału lekarskiego, a 1904—05 godność rektora uniwersytetu Jagiellońskiego. Jest członkiem czynnym Akademji Umiejętności w Krakowie, członkiem honorowym Towarzystwa lekarskiego w Wilnie, od 1910 członkiem korespondentem Towarzystwa lekarskiego w Wiedniu. Oprócz licznych rozpraw w różnych czasopismach polskich i obcych, ogłosił: „Fizjologja człowieka“ (część II, 1896); „Spirytyzm i hypnotyzm“ (Kraków, 1894); „Czy państwo i społeczeństwo mają obowiązek popierać naukę“ (tam-

że, 1895); „Kilka słów o znaczeniu ćwiczeń fizycznych“ (tamże, 1896); „W sprawie reformy studjów lekarskich“ (tamże, 1896); „Próba nowej teorji zjawisk elektrycznych w tkankach zwierzęcych“ (tamże, 1898); „W sprawie organizacji gospodarstw włościańskich“ (1900); „Powietrze i zwierzęta“ (1900); „Uwagi nad ministerjalną reformą studjów i egzaminów lekarskich“ (1900); „V międzynarodowy kongres fizjologów“ (1901); „Marceli Nencki (wspomnienie pośmiertne, 1901); „Materja promienista jako środek leczniczy“ (Warszawa, 1904); „O współczesnym witalizmie i mechanizmie“ (Kraków, 1904); „Biologja wobec najnowszych badań fizycznych“ (1905); „W sprawie artykułu prof. Rydygiera“ 1895); „Znaczenie powłoki skórnej dla ustroju i jej pielęgnowanie“ (1891).

Cyclothonus, rodzaj ryb kościstych *(Teleostei)* z rodziny *Sternoptychidae*. Ciało barwy ciemnej, wydłużone, spłaszczone, pokryte zazwyczaj łuskami; szczęka górna krótsza od dolnej, posiada znaczną ilość małych zębów. Płetwy piersiowe małe, grzbietowa zaś i odbytowa dobrze rozwinięte; płetwa ogonowa widełkowato rozdwojona. Z wyjątkiem gatunku **C.** *obscura* inne posiadają organy świecące na stronie brzusznej, na całej długości ciała nad płetwami piersiowemi. Długość ciała tych ryb wynosi 3 — 6 cm. Sześć znanych gatunków zamieszkuje wszystkie morza.

Cyema, rodzaj ryb kościstych *(Teleostei)* z rodziny *Nemichtyidae*. Ciało cienkie, spłaszczone. Głowa nieco zgrubiała zajmuje szóstą część długości ciała. Oczy i skrzela małe. Pysk wydłużony, spiczasty. U gatunku **C.** *atrum* płetwy

Cyema.

piersiowe krótkie o 13 promieniach, grzbietowa i odbytowa o 92. Największy osobnik miał 15 cm. długości. Złowiono go na głębokości 2,000 m. na atlantyckim wybrzeżu Marokka; spotyka się także w oceanie Lodowatym płd. i koło wysp Seychelle.

Cyfflé Paweł Ludwik, rzeźbiarz flamandzki, * 1724 w Bruges, † 1806. Wsławił się robotami terakotowemi, pracował w Nancy dla króla Stanisława.

Cyfrowe pismo, pismo umówionemi cyframi, zamiast liter abecadła. Odczytywanie takiego pisma nazywa się odcyfrowaniem lub odszyfrowaniem od francuskiej nazwy „chiffre“— cyfra.

Cyfrowicz Leon, prawnik, * 1844 w Krakowie, † 1904 tamże. Kształcił się na uniwersytecie Jagiellońskim, i po uzyskaniu 1869 r. stopnia doktora obojga praw wstąpił do redakcji *Czasu*, gdzie prowadził dział polityczny wewnętrznych spraw austrjackich. W 1879 został docentem nauki administracji i austrjackiego prawa administracyjnego w uniwersytecie Jagiellońskim, w 1886 profesorem nadzwyczajnym. Pozostawił kilka drukowanych prac z zakresu swej specjalności.

Cyjan, Cy, czyli dwucyjan $(CN)_2$, związek węgla z azotem; występuje w gazach wielkich pieców. Tworzy się 1) przez ogrzanie cyjanku rtęciowego $Hg(CN)_2$ (ob.), 2) przez odszczepienie wody od szczawianu amonowego lub oksamidu: $C_2O_4(NH_4)_2\text{-}4H_2O=(CN)_2$; $C_2O_2(NH_2)_2\text{-}2H_2O=(CN)_2$, 3) na drodze mokrej przez ogrzewanie roztworu siarczanu miedzi z cyjankiem potasu: $4KCN+2CuSO_4=2K_2SO_4+Cu_2(CN)_2+(CN)_2$. Cyma ostry zapach, skroplony wre przy — 20·7°, topi się przy—34°. Cyjan z wodorem daje cyjanowodór czyli kwas cyjanowodorowy, inaczej pruski, HCN; tworzy się cyjanowodór oprócz wypadków podanych w gł. dziele, t. III, jeszcze w następujących: 1) przy odszczepianiu wody z mrówczanu amonu lub formamidu: $HCO.ONH_4 = H.CO.NH_2 + H_2O = NCH + 2H_2O$, 2) wskutek rozkładu amygdaliny od emulsyny, przyczym obok kwasu pruskiego powstaje olejek migdałów gorzkich i cukier gronowy $C_{20}H_{27}NO_{11} + 2H_2O = NCH + C_7H_6O + 2C_6H_{12}O_6$: (znany w lecznictwie olejek migdałów gorzkich w roztworze *aqua amygdalarum amararum* zawiera właśnie kwas pruski w ilości do 0·1%); 3) od działania amonjaku na chloroform pod ciśnieniem: $CHCl_3+NH_3=NCH+3HCl$; 4) podczas utleniania wielu związków organicznych za pomocą kwasu azotowego; 5) pod wpływem iskier elektrycznych z mieszaniny acetylenu i azotu, a również działaniem ciemnego wyładowania elektrycznego na mieszaninę cyjanu i wodoru. Własności HCN, ob. gł. dzieło. Jako silna trucizna kwas pruski w ilości 0.05 gr. zadaje śmierć człowiekowi. Śmierć następuje szybko w konwulsjach w ciągu 2 — 5 minut lub zatrucie postępuje powoli, czasami kilka godzin, wśród objawów utrudnionego oddychania, drgawek, wreszcie uduszenia. Antydota na zatrucie: apomorfina pod skórę, przemywanie żołądka, sztuczne oddychanie, zastrzykiwanie nadtlenku wodoru pod skórę. Wzór budowy cyjanowodoru $N\equiv C-H$ wynika ze stosunku jego do kwasu mrówkowego i chloroformu, ale niektóre związki dają się wyprowadzić tylko od hipotetycznego izomeru $=C=NH$ lub $C\equiv N-H$, mamy więc pochodne alkoholowe cyjanowodoru w dwuch odmianach, cyjanki właściwe czyli nitryle i izocyjanki, izonitryle; pierwsze odpowiadają wzorowi $N\equiv C.-H$, drugie zaś $C\equiv N-H$. Cyjanki metali, związki Cy z chlorowcami, ob. gł. dzieło). *Kwas cyjanowy* (nie cyjanny), własności, ob. gł. dzieło. Od kwasu cyjanowego

NCOH przez zastąpienie wodoru rodnikami alkoholowemi można wyprowadzić dwa izomeryczne szeregi pochodnych i związki normalne wzoru $N{\equiv}C.OR$ i izomeryczne $O{=}C{=}NR$. Ester etylowy kwasu cyjanowego w postaci normalnej nie jest znany, brano zań mylnie cyjanoetolinę, tworzącą się z alkoholatu sodu i chlorku **C.**, znamy natomiast izocyjanian etylu $CO.NC_2H_5$, „zwyczajny ester kwasu cyjanowego". Jest to ciecz bezbarwna o zapachu bardzo nieprzyjemnym, wre przy 60°, rozkłada się pod działaniem wody, alkaljów i kwasów. *Kwas cyjanurowy* (ob.), występuje w przezroczystych kryształach pryzmatycznych, zawiera 2 cząsteczki wody krystalizacyjnej, łatwo rozpuszcza się w ciepłej wodzie. Kwas ten jest trójzasadowy. Sól jego sodowa trudno rozpuszcza się w stężonym ługu sodowym, podwójna sól miedzi i amonu posiada charakterystyczną piękną barwę fijoletową. Kwas **C.** przy dłuższym gotowaniu z kwasem solnym zmydla się i wytwarza dwutlenek węgla i amonjak; pięciochlorek fosforu zamienia go na chlorek **C.** stały, ten zaś w wodzie wrzącej rozkłada się znowu na kwas solny i cyjanurowy $(NC)_3(OH)_3$. Kwas **C.** daje dwa szeregi pochodnych alkoholowych: 1) estry normalne, np. $N_3C_3(OC_2H_5)_3$, ciecz barwna; estry te łatwo przechodzą w izomeryczne, 2) estry kwasu izocyjanurowego czyli etery trójkarbimidowe, np.: $C_2O_3(NC_2H_5)_3$, ciecz również bezbarwna. Związki normalne przy zmydlaniu wytwarzają alkohol, izomeryczne zaś — etyliak. O zastosowaniu cyjanku potasu przy przerabianiu rud złota ob. złoto.

Cyjanamid, $NC.NH_2$, bezbarwna masa krystaliczna, na powietrzu rozpływa się, łatwo rozpuszcza się w wodzie, alkoholu i eterze, topi się przy 40°, wre przy 150° gwałtownie burząc się, przyczym przechodzi w dwucyjanamid. Powstaje, gdy do roztworu amonjaku w eterze wprowadzamy gazowy chlorek cyjanu: $CNCl+2NH_3 = CN.NH_2+NH_4Cl$, lub gdy działamy tlenkiem rtęciowym na wodny roztwór sulfomocznika, w tym wypadku odsiarkowujemy w myśl równania: $NH_2{-}CS{-}NH_2 = NC.NH_2 + H_2S$. **C.** od działania kwasów rozcieńczonych przybiera wodę i tworzy mocznik, w obecności zaś siarkowodoru daje sulfomocznik; ogrzewany z niektóremi solami amonowemi tworzy sole guanidyny; wykazuje własności słabej zasady, dając sole krystaliczne, łatwo rozkładające się; z drugiej zaś strony występuje jako słaby kwas, wytwarzając sole: jodową $CN.NHNa$, srebrną $CNNAg_2$, wapienną $CN.NCa$. Sól wapienna, inaczej wapno azotowe (ob.) ma znaczenie techniczne. Otrzymuje się ją, działając w temp. 800° azotem powietrza na węglik wapnia: $CaC_2+N_2=CaCN_2+C$. Sposobem Franka i Cara, opartym na powyższej reakcji, można przyrządzić w godzinę przy sile jednego konia parowego 1 kg. wapna azotowego. Najważniejsze zastosowanie praktyczne **C.** wapnia zdobyć może, jak dotąd, w rolnictwie jako nawóz sztuczny. W glebie zachodzi jego przetwarzanie się i liczne reakcje prowadzą do wytworzenia amonjaku, wapna, węglanu wapnia, węglanu amonowego i wolnego kwasu węglowego.

Cyjanaminy, barwniki sztuczne, powstające przy działaniu pierwszo- lub drugorzędowych aminów na błękit naftolowy Meldoli. Anilina daje z nim fenylowany błękit, t. zw. nilowy, dwumetyloanilina. *Nowy metylenowy* (prawdopodobnie dwukrotnie metylowany bł. nilowy), zabarwiający jedwab i taninowaną bawełnę w sposób podobny jak bł. nilowy. *Cyjanamin* tworzy się przy działaniu ługu na błękit naftolowy lub dwuamin dwumetyloparafenylenowy.

Cyjanantren, barwnik, ob. *Indantreny* w suplemencie II.

Cyjaniny *(błękit chinolinowy* i t. p.), (ob. gł. dz.), barwniki sztuczne, otrzymywane przy ogrzewaniu mieszaniny chinoliny z lepidyną (parametylochinoliną) w obecności alkaljów z jodkiem alkilu, a także przy działaniu alkaljów na mieszaninę związków chinoliny i lepidyny z jodkami alkilów. Błękitne te barwniki zawierają po jednej cząsteczce z wymienionych zasad i dwukrotnie resztkę alkaliczną. Sole silnie zasadowych **C-n.** z jedną cząsteczką kwasów są krystaliczne, pięknie błękitne, ulegają jednak przemianie już pod wpływem słabych kwasów (niekiedy nawet węglowego) w bezbarwne sole z dwiema cząsteczkami kwasu. Zabarwiają włókna na kolor błękitny, ze względu jednak na swą wrażliwość na działanie kwasów i światła nie znalazły zastosowania w farbiarstwie.

Cyjanogeneza, własność znacznej ilości roślin produkowania dwuch ciał, które przy rozcieraniu i zetknięciu się z wodą reagują i dają kwas pruski. **C.** oddawna zbadana została w śliwkach; znana była także wśród rozmaitych roślin z rodziny obrazkowatych *(Aroideae)*, skalnicowatych *(Saxifrageae)* i jaskrowatych *(Ranunculaceae)*. Nowsze badania wykazały, że **C.** jest o wiele więcej rozpowszechniona w świecie roślinnym, niż przypuszczano. Migdał gorzki zawiera w sobie glukozyd, amygdalinę, i diastazę, emulsynę, rozmieszczone w różnych tkankach zarodka: amygdalinę w tkance miękiszowej *(parenchymie)* emulsynę zaś w miazdze młodych wiązek. Reakcja zachodzi wówczas, gdy substancje te zetkną się, np. przy rozcieraniu ziarn w obecności wody, powstaje wtedy glukoza, kwas pruski i esencja gorzkich migdałów. — W 1900 r. dwaj uczeni angielscy. Dunstan i Henry, wykryli **C.** w roślinie *Lotus arabicus*, zawierającej glukosyd — lotuzinę i diastazę - lotazę; przy reakcji tych substancji powstaje glukoza, kwas pruski i ciało żółte—lotoflavina. W 1902 r. ci sami uczeni wskazali na istnienie **C.** u prosa murzyńskiego *(Sorghum vulgare)*, którego młode

pędy spożywane przez zwierzęta bywają przyczyną śmiertelnego zatrucia; glukozyd-duryna, diastaza zaś, jak się zdaje, identyczna jest z emulsyną gorzkich migdałów.—W 1903 r. Dunstan wykrył **C.** w *Phaseolus lunatus*. Oprócz tego została ona ujawniona przez Guignarda w licznych gatunkach różowatych (*Rosaceae*), u niektórych porzeczkowatych, mianowicie u *Ribes aureum* i *R. rubrum*. Guignard, następnie Bourquelot i Danjou stwierdzili istnienie **C.** w liściach bzu, wreszcie G. Bertrand niedawno odkrył nowy glukozyd vicianinę w ziarnach *Vicia angustifolia*. — **C.** wogóle jest bardzo rozpowszechniona wśród najrozmaitszych rodzin; odgrywa rolę ochronną i zabezpiecza roślinę od wrogów, lecz najważniejsze znaczenie ma w procesie odżywiania.

Cyjanotypja, (ob. gł. dzieło). Dawne postępowanie Herschla (1842) uproszczone zostało w ten sposób, że papier nasyca się roztworem żelaza i cyjanku potasu i cytrynianem amonowo-żelazowym. Otrzymuje się wówczas bezpośrednio w miejscach oświetlonych rysunek błękitny, który się utrwala przez wymywanie wodą. Sposób ten znalazł zastosowanie do kopjowania rysunków (w białych linjach na tle błękitnym). Jeżeli papier nasycić zawierającym gumę roztworem soli żelazowej i wystawić na działanie światła pod pozytywem i traktować roztworem żelazocyjanku potasowego, wówczas otrzymujemy pozytyw czyli rysunek z niebieskiemi linjami na białem tle (sposób Pelleta). Z nowszych dzieł o **C.** wymienić należy: Eder „Die Lichtpausverfahren“ (Halle, 1899).

Cykata, gruba skórka cytrynowa, smażona w cukrze, szczególniej z odmiany cytryny zwanej cedratem, który ma owoce chropawe z grubą skórką a sokiem kwaśnym.

Cykloantreny, barwniki sztuczne, ob. Indantreny.

Cykloheksany, węglowodory, ob. Natteny.

Cylkow Izaak, kaznodzieja, hebraista, † 1908. Wydał: „Przypowieści Salomona“, tekst oryginalny hebrejski wraz z tłumaczeniem i komentarzem polskim (Kraków, 1905); „Księga Ijob“, tłumaczenie i objaśnienia (Kraków, 1906); „Księga Jozuego“ (Kraków, 1906); „Księgi pięciu Megilot“ (Kraków, 1906).

Cylkow Ludwik, malarz, * w Warszawie, kształcił się w krakowskiej Akademji sztuk pięknych u prof. Mehofera. Mieszka w Paryżu W r. 1904 wydał wraz z L. Gotliebem „Tekę autolitografji“.

Cymol, $C_{10}H_{14}$, węglowodór (ob.), otrzymuje się najdogodniej z olejku ajawanowego, tworzy się z wielu terpenów od działania jodu, a z geranjalu i alkoholu kuminowego działaniem redukcyjnem pyłu cynkowego, wreszcie syntetycznie otrzymano go przez ogrzewanie parabromoizopropylobenzolu z jodkiem metylowym i sodem metalicznym; nie rozpuszcza się w wodzie, a przy kłóceniu z powietrzem w obecności ługu sodowego daje kwas kuminowy.

Cyna. Sn, pierwiastek chemiczny, metaliczny, należy do czwartej grupy układu perjodycznego. Do krajów, produkujących **C.** trzeba dodać: Chili, Boliwję, Peru, Meksyk i Japonję. Kasyteryt, dwutlenek **C.**, główne jej źródło, występuje w postaci piasków cynowych wśród napływów i w postaci cyny górskiej w łożysku pierwotnym śród granitu, syenitu i porfiru w towarzystwie pirytu, żelaziaka i blendy. Piaski **C.** jako już oczyszczone przez samą naturę, są materjałem cenniejszym, niż **C.** górska, którą dopiero poddawać trzeba procesom oczyszczania. Wymienimy tutaj jeszcze inne formy występowania **C.**, nie mają one jednak znaczenia technicznego. Stannit, mieszanina kasyterytu i kwarcu, zawiera do 30% Sn., występuje w Boliwji i Meksyku. Stannin, piryt cynowy Cu_2FeSnS_2, z zawartością 27·5% Sn spotykamy w Kornwalji, Jachimowie w Czechach, w Tambillo w Peru. Wobec ciągłego wzrostu zapotrzebowania na **C.**, a ograniczonych zasobów rudy, podjęto próby odzyskania **C.** ze stopów zużytych, w pierwszym rzędzie z blachy białej, zawierającej do 3% Sn. Źródło to poważne, gdyż ogólna produkcja blachy w 1902 wynosiła do 900,000 tonn. W samych Niemczech rocznie poddają odcynianiu 1500 tonn. Proces odcyniania bywa rozmaity. Odpadki blachy traktuje się najpierw chlorem lub w temp. 400° chlorowodorem i otrzymuje się chlorki **C.** Można rozpuścić **C.**, działając również kwasem solnym albo kwaśnym roztworem chlorku żelazowego, a następnie wydzielić ją cynkiem lub żelazem. Gotują też odpadki blachy z ługiem sodowym wobec dopływu powietrza, z tlenkiem ołowiowym w parze wodnej. Otrzymują wtedy cynian sodowy. Wreszcie najdogodniejszą i najbardziej rozpowszechnioną stała się metoda elektrolityczna. Obrzynki blachy służą za anody, elektroliza odbywa się w kwaśnej (z H_2SO_4) lub alkalicznej kąpieli. **C.** przechodzi do roztworu i wydziela się w postaci gąbki na katodzie. *Własności fizyczne.* Do opisanych dodajemy kilka uwag. Ciężar atomowy 119·0, temp. topienia 232·7°, **C.** ulatnia się w 1450°—1600°. W bardzo niskiej temperaturze szczególniej w zetknięciu z alkoholowym roztworem soli różowej ($SnCl_4$ 2.NH_4Cl) srebrnobiała **C.** staje się samoistnie **C.** szarą o ciężarze właściwym 5·8, gdy ciężar właściwy **C.** zwyczajnej 7·29 w temp. 13°. Powyżej + 20° **C.** szara zamienia się w białą, ale jeżeli zetknąć tę znów z odmianą szarą poniżej + 20°, wtedy biała **C.** stopniowo przechodzi w szarą, rozpadając się w proszek; zjawiske to znane jako zaraza cynowa. **C.** więc z wyjątkiem ciepłych dni letnich jest zwykle w stanie równowagi niestałej. *Własności chemiczne:* **C.** na powietrzu w zwykłej tem-

peraturze nie zmienia się, silniej ogrzewana spala się na SnO_2, wydzielając silne światło. Kwas solny rozpuszcza **C.** na $SnCl_2$ z wydzieleniem wodoru, azotowy zgryza. Ługi sodowy i potasowy przy gotowaniu dają cyniany i wodór. Słabe kwasy, jak octowy, nie działają na **C.** Związki **C.** odpowiadają tlenkowi cynawemu SnO i cynowemu SnO_2. Do pierwszych należą: chlorek cynawy $SnCl_2$, wodzian cynawy $Sn(OH)_2$, tlenek cynawy SnO, siarczek cynawy SnS. Do drugich— chlorek cynowy $SnCl_4$, fluorek cynowy SnF_4, tlenek cynowy albo dwutlenek cyny SnO_2, kwasy cynowy i metacynowy H_2SnO_3, przechodzące jeden w drugi. Z soli tego kwasu znaną najbardziej jest cynjan sodowy $Na_2SnO_3+3H_2O$, tak zwana sól preparacyjna, służąca do zaprawiania **włókien.** Siarczek cynowy albo dwusiarczek cyny SnS_2 jest bezwodnikiem siarkokwasu H_2SnS_3, znanego jedynie w postaci soli. Ob. tom IV, szczególniej terminologję. Ogólna produkcja **C.** w 1901 wynosiła 88,516 tonn. Por.: Stelzner, „Die Silber-Zinnerzlagerstätten Bolivias“ (1897); Thibault „Metallurgy of tin“ (1908); Lewis „The stannaries a study of the English tin miners“ (1909).

Cynamonowy aldehid *(feniloakroleina)*, $C_6H_5CH:CH.COH$, jest główną składową częścią olejku cynamonowego; bezbarwny olej o zapachu aromatycznym i intensywnym słodkim smaku; c. gat. 1·064, wre z rozkładem przy 247° i z łatwością utlenia się na powietrzu do kwasu cynamonowego.

Cynamonowy alkohol *(alkohol feniloalylowy, styron)*, $C_6H_5CH:CH_2OH$, w połączeniu z kwasem cynamonowym znajduje się w płynnym storaksie i w balsamie peruwjańskim. Długie, cienkie igiełki, p. tp. 33°. p. wrz. 250°, posiada zapach hijacyntów, rozpuszcza się w wodzie i wyskoku; przy utlenieniu **c. a.** tworzy się aldehid cynamonowy, kwas cynamonowy, wreszcie aldehid benzoesowy i kwas benzoesowy.

Cynamonowy kwas, (ob.) posiada budowę $C_6H_5.CH:CH.COOH$, tworzy się przy ogrzewaniu aldehidu benzoesowego z bezwodnikiem kwasu octowego i octanem sodu, przez redukcję kwasu fenilopropiolowego pyłem cynkowym i stężonym kwasem octowym. **C. k.** otrzymuje się przez ogrzewanie chlorku benzalowego z octanem sodu a także z benzylidenoacetonu działaniem bromu i ługu sodowego. Z utworzonego cynamonianu sodu wydziela się **C. k.** zapomocą kwasów mineralnych. **C. k.** topi się przy 133°, wre przy 300°, destyluje bez zmiany i jest też lotny z parą wodną; daje przy stapianiu z potażem żrącym kwasy: octowy i benzoesowy; przy działaniu kwasu azotowego aldehid benzoesowy i kwas benzoesowy, a pod wpływem nadmanganianu potasu kwas feniloglicerynowy. Mieszanina kwasów siarkowego i azotowego, działając na **C. k.** daje kwasy: orto- i paronitrocynamonowe. Z pierwszego z nich i bromu powstaje dwubromek, który z ługiem sodowym daje kwas ortonitrofenilopropiolowy $C_6H_4(NO_2)C\equiv C.CO_2H$, ciało macierzyste przy Baeyerowskiej syntezie indyga (ob.) **C. k.** i sole tegoż (np. sodowa sól p. n. hetol) znalazły zastosowanie przy leczeniu suchot płucnych. Oprócz powyższego zwykłego **c. k.** znane są jeszcze dwie odmiany tegoż: kwasy *allocynamonowy* i *izocynamonowy*, podczas gdy teorja przewiduje instnienie conajwyżej dwuch izomerów przestrzennych:

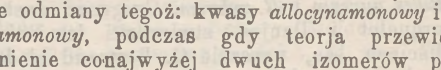

Liczne prace (Liebermana, Erlenmeyera i in.), dotyczące tego niezwykłego faktu jeszcze nie wyjaśniły dostatecznie kwestji.

Cynanchum, ob. Ciemiężyk.

Cynchonina, $C_{19}H_{22}N_2O$, alkaloid znajdujący się w różnych gatunkach kory chinowej (ob.), topi się przy 264°. Königs na zasadzie licznych badań własnych jak również Skraupa, Millera i Rohdego proponuje dla **C.** następujący wzór budowy:

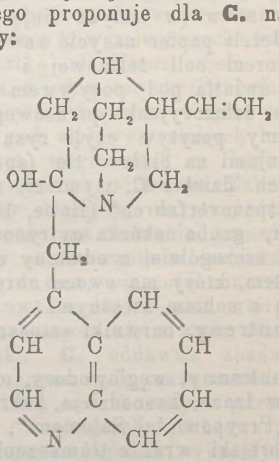

z którego wyprowadził też wzór chininy (ob.). Głównemi podstawami powyższego wzoru są fakty otrzymania przy utlenianiu **C.** kwasu cynchoninowego, który się okazał kwasem p-chinolinokarbonowym i, przy działaniu chlorku fosforowego, a następnie wodzianu potasowego—cynchenu, który po szeregu przemian daje kwas cyncholoiponowy, będący pochodną piperydyny. O ile wzór powyższy jest słuszny, jedna połowa cząsteczki **C.** jest pierścieniem chinoliny, druga zaś szczególnym złączeniem dwu pierścieni piperydynowych.

Cyneol, $C_{10}H_{18}O$, związek równoskładny z borneolem (ob.), wre przy 176°, z kwasem solnym tworzy *chlorowodzian* $(C_{10}H_{18}O)_2HCl$, który przy ogrzewaniu daje węglowodór *cynen*

(dipenten) $C_{10}H_{16}$, ciecz bezbarwną o przyjemnym zapachu cytryn, dającą ze stężonym kwasem siarkowym cymol.

Cynk, Zn, pierwiastek chemiczny, metaliczny, dwuwartościowy. Ciężar atomowy 65·4 (tlen=16); ciężar właściwy 6·9 — 7·2, temp. wrzenia 950°. Para cynkowa ma c. wł. 33·8 (H = 1), z czego wynikałby c. atomowy 67·6; ponieważ prawo Dulonga i Petita wymaga c. 65·4, przeto cząsteczka pary cynkowej zawiera jeden tylko atom. (Własności chemiczne Zn ob. t. IV). Zn. handlowy łatwo się rozpuszcza w kwasie solnym i siarkowym, wydzielając wodór, dzięki zawartym domieszkom, cynk chemicznie czysty natomiast w temperaturze zwykłej nie rozpuszcza się, nie wydziela wodoru, dopiero dodatek chlorku platynowego, żelazowego lub jakiegokolwiek innego ciężkiego metalu sprowadza szybkie roztwarzanie się Zn dzięki powstawaniu prądu elektrycznego. Związki Zn:ZnO, tlenek cynku ob. t. III, wodzian $Zn(OH)_2$, wobec alkaljów zachowuje się jak słabiutki kwas, daje np. $Zn(OK)_2$, z amonjakiem zaś wytwarza związki cynkowo-amonowe, rozpuszczalne w wodzie. Chlorek $ZnCl_2$ otrzymujemy, ogrzewając Zn w strumieniu chloru lub rozpuszczając w kwasie solnym i wyparowując. W ostatnim wypadku powstaje nieco tlenochlorku; $ZnCl_2$ topi się przy ogrzaniu, destyluje w 680°. Nadzwyczaj higroskopijny, używa się do odciągania wody, zarobiony z tlenkiem cynku daje miękką masę, z czasem twardniejącą. Siarczan $ZnSO_4.7H_2O$, równo postaciowy z $MgSO_4 7H_2O, FeSO_4 7H_2O$ ob. t. IV. Siarczek cynku ZnS, otrzymuje się z roztworów soli od działania siarkowodoru szczególniej w obecności octanu sodowego. Rodzimy siarczek czyli blenda w ostatnich czasach staje się głównym źródłem wydobywania cynku szczególniej zagranicą. U nas do ostatnich czasów przemysł cynkowy oparty był na galmanie (ob.). Ogólna produkcja **C.** w 1909 r. dosięgła 783,231 tonn; z tego Belgja 167,101 tonn, Śląsk górny 144,907; Prowincje nadreńskie 75,174; Anglja 59,350; Francja i Hiszpanja 56,119; Austrja i Włochy 12,639; Królestwo Polskie 7,947; Stany Zjednoczone Ameryki Płn. 240,446. Siedliskiem przemysłu cynkowego w Królestwie jest powiat Olkuski gub. Kieleckiej, gdzie wydobywają galman (kopalnie Bolesław, Krążek, Stary Olkusz) i powiat Będziński gub. Piotrkowskiej, tutaj dwie huty, Katarzyna i Paulina, wytapiają **C.** z olkuskiego galmanu. Od chwili powstania przemysłu cynkowego w Królestwie w 1816 do końca 1900 wyprodukowano przeszło 15 miljonów pudów Zn wartości mniejwięcej 46 miljonów rubli. Sposoby wytwarzania **C.** Oprócz dawnych metod rozpoczęto stosować elektrolizę, ale dotychczas ani elektroliza stopionego minerału, ani roztworu chlorku nie wykazała specjalnych zalet wobec dawnych metod. O zdrowotności w hutach cynkowych ob. higiena zawodowa. Por. Günther „Die Darstellung des Zinks auf elektrolitischen Wege“ (1904); Stolzenwald „Zinkewinnung“ (1907); Ingalls „Production and properties of Zinc“ (1902); Lodin „Métallurgie du Zinc“ (1905).

Cynk Florjan, malarz polski, ustąpił w r. 1906 ze stanowiska prof. Akad. sztuk piek. w Krakowie.

Cynkolit *(biel Griffitha, Litopon),* farba biała. Składa się z mieszaniny siarczku cynku i siarczanu baru, używa się zamiast bieli ołowianej, głównie do malowania frontów budowli, gdyż nie ulega wpływom atmosferycznym.

Cynkowa blenda (ob.), na Górnym Szląsku pod Bytomiem jest eksploatowana na wielką skalę. Większe ilości **C.** znaleziono w Krakowskim, w Wodnej i Trzebionce, i w Truskawcu.

Cynkowy puder, mieszanina tlenku cynku i mączki krochmalnej, używa się do zasypywania ran.

Cynkowy pył, mieszanina tlenku z rozdrobnionym cynkiem metalicznym, gromadzi się przy wytapianiu cynku w odbieralniku obok cynku stopionego. Używa się jako silny środek redukujący w laboratorjach i technice. Na Górnym Szląsku z pierwszych porcji **p. c.,** zbieranych oddzielnie w ciągu pierwszych 2-ch godzin destylacji, produkują kadm.

Cynober antymonowy, tlenosiarczek antymonu, proszek żywej, czerwonej barwy, nie zmieniającej się na powietrzu. Utarty z pokostem lub lakierem daje piękną i bardzo trwałą farbę czerwoną.

Cynober chromowy, mieszanina chromianu ołowiowego i wodzianu ołowiu, używa się w malarstwie klejowym jako czerwona farba, można ją otrzymywać w różnych odcieniach, od mocno czerwonego do pomarańczowego.

Cynowanie metali. Znane dotychczas sposoby pokrywania powierzchni metalowych cyną posiadają różnorodne wady, które radykalnie usuwa sposób wprowadzony przez Berlińskie towarzystwo akcyjne pokrywania powierzchni metali. **C.** według tego sposobu polega na pokryciu starannie oczyszczonej ich powierzchni metalicznym pyłkiem czystej cyny, zawieszonym w płynie na wzór farb do bronzowania metali. Do pokrycia służy zwykły pendzel szczecinowy. Warstwę tej powłoki pozostawia się do całkowitego wyschnięcia, poczym ogrzewa się ją stopniowo za pomocą lutownicy i płomienia gazowego aż do stopienia cyny. Mniejsze przedmioty ogrzewa się w piecykach. Po stopieniu cyny przedmioty zostają starannie wymyte w wodzie i są gotowe do użytku. Nader łatwy ten sposób **C.** daje się zawsze zastosować niezależnie od wielkości cynowanych przedmiotów, bo proces topienia cyny idzie stopniowo i obejmuje na raz część powierzchni, zależną od wielkości i siły płomienia. **C.** według opisanego sposobu nadaje się również do wszelkich reperacji. Badania urzędowe urzędu probierczego w Charlottenburgu

wykazały, że stopiona pow. sposobem cyna, bardzo ściśle przylega do powierzchni metalowej, nie doznając przytym żadnych szkodliwych dla trwałości pokrycia napięć przy znacznych nawet temperaturach, i opiera się z powodzeniem próbom na zginanie i wyciąganie pocynowanej powierzchni. Dla gospodarstwa domowego ważną jest okoliczność, że **C.** sposobem powyższym daje warstwę czystej cyny bez żadnych szkodliwych domieszek. Przy **C.** innych przedmiotów, które zabezpieczyć trzeba od rdzewienia i t. p., używa się natomiast aljażów w skład których wchodzi cyna, ołów a niejednokrotnie i cynk.

Cynowe stopy (ob. t. III), metal do lutowania, składa się z cyny i ołowiu (2 : 1 lub 1 : 1 albo 1 : 2). Stopy, używane na naczynia do picia i do gotowania, podług prawa niemieckiego z 1887 a również i prawa francuskiego, mogą zawierać ołowiu najwyżej 10%, do cynowania blachy metal nie powinien zawierać więcej nad 1%. Stop z 10 cz. cyny i 4 cz. ołowiu używa się na piszczałki do organów, a stop z 4 cz. cyny i 3 cz. ołowiu na zabawki.

Cypr, wyspa na morzu Śródziemnym, posiada 227,002 miesz. (1901), z tego mahometan 51,309, greckich katolików 182,739 innych wyznań 2974. Rolnictwo rozwija się pomyślnie dzięki zaprowadzeniu urządzeń irygacyjnych (kanały nawadniające), wobec czego trzecia część obszaru wyspy zostaje pod uprawą. Handel rozwija się powoli. W 1906 r. przywóz wynosił 501,921 f. szt., a wywóz 464,392 f. szt., w którym stale przeważają produkty rolne, jak: tytoń i zboża rozmaite; w stopniu mniejszym wyroby tkackie i żelazo. Linja kolejowa ciągnie się na przestrzeni 90 klm., od Morfonu do Famagusty, gdzie urządzono port handlowy. Por. Hutchinson i Cobham „A. Handbook of Cyprus“ (Londyn, 1905).—*Archeologja.* Niezwykłe wykopaliska z Censoli zwróciły uwagę powszechną na sztukę cypryjską, głównie jako przejście od Wschodu do Grecji. Poszukiwania archeologiczne na wyspie stawały się coraz częstsze. Archeologowie niemieccy wysłani przez Muzeum berlińskie odnaleźli w *Tamossos* grobowiec królewski, kilka świątyń i ładne rzeźby; w *Idalion* ciekawe sanktuarjum i posągi w lesie świętym. Delegaci *British Museum* czynili poszukiwania w wielu punktach wyspy, w *Cition, Amathonte, Curion, Kolopsida, Hagia-Paraskevi.* Grobowiec w Amanthonte zawierał wiele waz bronzowych, skarabeuszów, sztuk złota i srebra i kamieni rzniętych. W Curion odszukano świątynię Demetry, napisy, wielki grobowiec z epoki myceńskiej. Ostatecznie, Enlart i inni archeologowie zbadali w Nicois, Famagust i innych punktach kolosalne ruiny średniowieczne, które pochodzą z czasów panowania francuskiego.

Cyprysiński Wincenty, jeden z redaktorów *Nowej Polski* w 1831 r., pisarz wielkich zdolności i człowiek zacnego charakteru, był wybrany w 1836 r. do pierwszego składu Centralizacji Towarzystwa Demokratycznego. Nie brał jednak udziału w jej czynnościach, ponieważ w tymże roku umarł, zanim się zgromadzili do Poitiers wszyscy wybrani członkowie.

Cyrano de Bergerac, pisarz francuski, w młodości awanturnik, unieśmiertelniony przez Rostanda, (ob. gł. dzieło).

Cyrano de Bergerac.

Cyrk, ob. artykuł w gł. dziele.

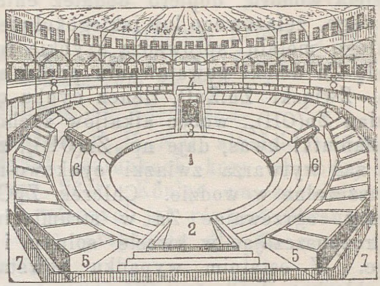

1. Arena; 2. Wejście; 3. Stajnia; 4. Orkiestra; 5. Loże; 6. Miejsca pierwszego rzędu; 7. Promenada; 8. Miejsca drugiego rzędu.

Cyrkle, ob. Cyrkiel w gł. dziele.

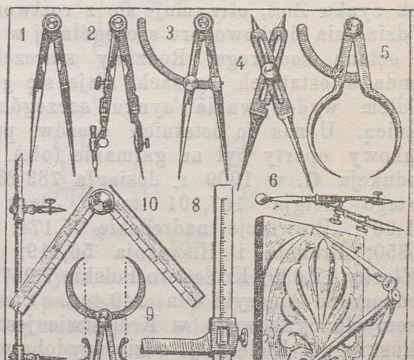

Cyrkle: 1. z ostrzami gołemi; 2. ze stuczykiem na ołówek; 3. na ćwierć koła; 4. do zmniejszania przy zachowaniu stosunku proporcjonalnego; 5. do mierzenia średnicy ciał; 6. małe z rączką; 7. z trzema nóżkami dla modelarzy i rzeźbiarzy; 8. z ramieniem, przesuwającym się na listewce; 9. do mierzenia średnicy wewnętrznej przedmiotów; 10. z ramionami płaskiemi, zaopatrzonemi w podziałki; 11. do pomiaru gruntu.

Cyrkon, Zr, pierwiastek chemiczny rzadki z grupy czwartej układu perjodycznego, c. atomowy 90·6, c. wł. 4·25. Moissan z minerału cyrkonu wytworzył bezpośrednio węglik **C.** w piecu elektrycznym, prażąc go z węglem z cukru w ciągu 10 minut. Węglik traktowany w żarze czerwonym chlorem, przechodzi w chlorek cyrkonowy analogiczny do $SnCl_4$. Wodzian $Zr(OH)_4$, strącony przez amonjak z kwaśnych roztworów, w alkaljach się nie rozpuszcza, stopiony, daje jednak Na_2ZrO_3, Na_4ZrO_4, rozkładające się od wody. Zasadowy charakter **C.** wynika i z tego, że siarczan $Zr(SO_4)_2$ można przekrystalizowywać z wody. Dwutlenek ZrO_2 — ziemia cyrkonowa stosuje się zamiast wapna w świetle Drummonda.

Cyrkuł czyli obwód, oznacza jednostkę polityczną, policyjną kraju lub miasta. Warszawa podzielona jest na 15 cyrkułów policyjnych. Galicja dawniej była podzielona na 18 cyrkułów politycznych, podział ten trwał do 1867 r., kiedy to cyrkuły zniesiono, a wprowadzono podział na 74 powiaty. Ilość powiatów z czasem wzrosła do 79.

Cyrthantus, rodzaj roślin z rodziny amarylkowatych *(Amaryllidaceae)*. Piękne rośliny z rurkowatemi, jaskrawo zabarwionemi kwiatami, rosnącemi pojedyńczo na bezlistnych łodygach. Gatunki rozpowszechnione przeważnie w kraju Przylądkowym, niektóre hodowane są u nas, jako rośliny ozdobne. **C.** *obliquus Ait.* największy i najwspanialszy gatunek o liściach grubych, błyszczących, niebieskawo-szaro-zielonych 45 cm. długich i 3 cm. szerokich; kwiaty 6·5 cm. długie, u nasady rdzawo-czerwone lub żółto-czerwone, na wierzchołku zielone.

Cystitis, zapalenie pęcherza (ob.), może być wywołane ponadto przez laseczkę okrężnicy, przez laseczki tyfusu brzusznego i paratyfusu. Bakterje te mogą być przez długi czas wydzielane z moczem, i nie sprowadzają znaczniejszych zaburzeń. Najczęściej jednak wywołują one zapalenie miedniczek nerkowych i w następstwie zapalenie pęcherza. Wiele innych drobnoustrojów może także wywoływać zapalenie miedniczek nerkowych i pęcherza.

Cytamoeba bacterifera, pasorzyt, znajdowany w czerwonych krążkach krwi żaby.

Cytolizyny, substancje, powstające w surowicy krwi zwierząt, uodparnianych komórkami innego gatunku zwierząt. **C.** rozpuszczają odpowiednie komórki. Np., jeżeli królikowi wstrzykniemy zawiesinę czerwonych krążków krwi barana, to surowica tego królika po 7—10 dniach będzie rozpuszczała te krążki, innemi słowy, we krwi królika pozostaną t. zw. hemolizyny (ob.). **C.** mają działanie swoiste.

Cytosporon, (syn. *Proteosoma Labbé, Halmamoeba relicta)*, pasorzyt, wywołujący malarję u ptaków i znajdowany przeważnie u wróbli w okolicach podzwrotnikowych. Chorobę tę spotykano także we Francji i w Niemczech. Podobnie do pasorzyta zimnicy ludzkiej, pasorzyt ten rozwija się w czerwonych krążkach krwi ptaków.

Cytowicz Zygmunt, oficer artylerji z wojska rosyjskiego, właściciel ziemski w pow. Rosieńskim, zasłynął jako dzielny i lubiany przez włościan dowódca powstańców w 1863 r. Poległ w bitwie pod Cytowianami 8 kwietnia.

Cytrynowy kwas, $C_6H_8O_7$, (ob.), posiada budowę $COOH.CH_2.C(OH)COOH.CH_2.COOH$. Syntetycznie otrzymano go z dwuchlorocetonu i z kwasu acetonodwukarbonowego. W rostworach cukru **c. k.** powstaje pod wpływem pleśniaków *(cytromycetes pfefferianus* i *c. glaber.)*. Kryształy **c. k.** zawierają 1 cząsteczkę wody; **c. k.** rozpływa się w wilgotnym powietrzu, rozpuszcza się w 4 częściach wody 20°, także w wyskoku, prawie nierozpuszczalny w eterze, topi się przy 100°, traci wodę krystaliczną przy 130°, ponownie się topi przy 153° a przy 175° daje kwas akonitowy, później itakonowy i bezwodnik kwasu cytrakonowego. Roztwór **c. k.** nie daje osadu z mlekiem wapiennym na zimno, przy gotowaniu osadza się obojętna sól wapienna. Wodne roztwory **c. k.** łatwo ulegają pleśni i wytwarzają przytym kwas octowy. **C. k.** jest trójzasadowy, a sole jego (cytryniany) z potasowcami są rozpuszczalne w wodzie, inne mniej lub więcej trudno rozpuszczalne. Roztwór wodorotlenku żelaza w **c. k.** daje przy odparowaniu *cytrynian żelazowy*, który podobnie jak *cytrynian żelazowo-amonowy* i *cytrynian żelazowo-chininowy* znajdują zastosowanie jako środki lecznicze. *Cytrynian magnezowy*, otrzymywany przez zobojętnienie **C. k.** węglanem magnezu i odparowanie albo osadzenie zapomocą wyskoku, nie posiada smaku, i jest delikatnie działającym środkiem przeczyszczającym. *Cytrynian srebra (itrol)* jest trudno rozpuszczalny w wodzie, znalazł zastosowanie jako środek dezyntekcyjny przy leczeniu rzeżączki, szankra miękkiego, zapalenia oczu u noworodków i t. d. W drukarstwie tkanin **C. k.** znalazł zastosowanie przy wzmacnianiu farb i jako ochrona. Znane jest zastosowanie **C. k.** do płynów burzących się, pozatym do zapobiegania szkorbutu, przeciwko malarji (we Włoszech), jako proszek do zasypywania przy ozenji. Nadmierne spożycie **C. k.** wywołuje zaburzenia trawienia, osłabienie i anemję. Zewnętrznie stosują **C. k.** przeciwko wrzodom rakowatym, błonnicy, szkorbutowi i piegom. W kuchni **C. k.** zastępuje w zupełności sok cytrynowy do kwaśnych potraw i napojów, jeżeli jednocześnie przez dodatek dobrego olejku cytrynowego wprowadza się minimum zapachu.

Czachary, nazwa Mongołów, koczujących wzdłuż Wielkiego muru.

Czachowski Djonizy, głośny partyzant w r. 1863. Miał lat 65, był gospodarzem rolnym

Czachowski Dyonizy.

Smiały, rzutki, surowy, stosował się do zdania szefa swego sztabu, bardzo zdolnego strategika i taktyka, Eminowicza. Szczególny rozgłos miało jego zwycięstwo 22 kwietnia pod Stefankowem. Po wyleczeniu się z ran, w jednej z bitw otrzymanych, dalej prowadził walkę partyzancką. Pod Osiekiem 20 października pobił oddział, który mu zastępował drogę. Osaczony 6 listopada pod wsią Wierzchowicami, poległ w zaciętej bitwie.

Czacki Feliks, hr., działacz społeczny, * 1840 w Porycku na Podolu, † 1909 w Warszawie. Syn Wiktora i Pelagji z ks. Sapiehów, pochodził w prostej linji od Tadeusza **Cz.** Ukończywszy gimnazjum w Warszawie, a następnie wydział przyrodniczy w uniwersytecie kijowskim, osiadł w rodzinnych Koniuchach i poświęcił się pracy na roli. Zasłynął jako wzorowy gospodarz, Brauiccy powierzyli mu administrowanie kluczem Białocerkiewskim, następnie hr. Augustowa Potocka oddała mu zarząd swoich majątków. Kiedy osiadł na stałe w Warszawie, powołały go rozmaite instytucje finansowe i społeczne do swoich zarządów, był między innemi prezesem Towarzystwa dobroczynności.

Czada Franciszek, filozof czeski, * 1865 r. w Pradze, studja uniwersyteckie odbył tamże, a następnie w Lipsku i Paryżu; od r. 1905 jest profesorem filozofji w uniwersytecie praskim. Ogłosił między iunemi: „Noetická záhada u Herbarta a Stuarta Milla“ (1894); „Rozhledy noeticke“ (1903); „Nástin starorzeckého diejepisectvi“ (1891); „O trestni prziczinnosti“ (1897); „Datováni Platonova Faidra“ (1902); „Názory Komenského o vzdielani“ (1905); „Klácelowa idea vesmiernosti“ (1908).

Czadajew Piotr, filozof rosyjski, * 1793, † 1856, spokrewniony przez matkę z książętami Szczerbatowemi. W domu otrzymał bardzo staranne wykształcenie, poczym studjował w uniwersytacie moskiewskim. Podczas kampanji napoleońskiej 1812 r. służył w gwardji, następnie w huzarach, gdzie zaprzyjaźnił się z Puszkinem. Pozostawał w bliskich stosunkach z dekabrystami, głównie zaś z literatami i filozofami. Po zamknięciu *Jewropejca* i oddaniu redaktora Kirjewskiego pod dozór policji, **Cz.** napisał „Mémoire au comte Benkendorf, rédigé par **Cz.** pour Jean Kiriefsky“, gdzie wypowiada swoje poglądy o potrzebie reform. W 1836 r. czasopismo *Teleskop* wydrukowało jego sławne „Filosoficzeskoe pisjmo“, które wywołało wielkie poruszenie umysłów w Rosji. **Cz.** neguje w nim samodzielność kultury rosyjskiej, wątpi o jej przyszłości, ostro krytykuje prawosławie i wypowiada swoje sympatje dla kultury zachodnio-europejskiej i katolicyzmu. Czasopismo zostało zawieszone, redaktor Nadieżdin zesłany do Usti-Solska, a **Cz.**, uznany przez Mikołaja za warjata, czas jakiś przebywał w domu obłąkanych z rozkazu cesarza. Po śmierci **Cz.** głośny jezuita I. S. Gagarin wydał w Paryżu 1862 r. „Cztery listy filozoficzne **Cz.**“ po francusku. Napisał nadto **Cz.** swą obronę p. t. „Apołogija sumasszedszago“, gdzie przyznaje się do błędności niektórych sądów poprzednich, naogół jednak broni swoich poglądów co do nicości kultury rosyjskiej i gorąco wypowiada się za kulturą zachodnio-europejską i katolicyzmem. Ostatnie 20 lat spędził **Cz.** w Moskwie w zupełnym zapomnieniu. W ostatnich dopiero latach pisarze rosyjscy i publiczność europejska zainteresowała się jego osobą i pismami.

Czagan albo *czakan*, oskard, narzędzie do łupania skały, muru i t. p. na długim trzonku, zaopatrzonym z jednej strony w ostrze, a z drugiej w kolec.

Czajewicz Aleksander, wydał: „Umarzanie pożyczek długoterminowych i niektóre operacje finansowe“ (Warszawa, 1905).

Czajkowska Marja, malarka, * 1879 w Bilczach Królewskich na Podolu; studja odbywała w Monachjum, Paryżu i Krakowie (u prof. Stanisławskiego). Wystawia przeważnie w Warszawie i Krakowie obrazy rodzajowe, krajobrazy i portrety.

Czajkowski Józef, malarz polski, * 1872 r. w Warszawie. Studja odbywał w Monachjum w szkole Ażbego i w Akademji sztuk pięknych u prof. Hertericha i Morra, wreszcie w Paryżu. Mieszka w Krakowie, gdzie bierze czynny udział w wystawach Towarzystwa „Polska Sztuka Stosowana“, wystawiając kilimy, meble, witraże, etc. Z obrazów, ważniejsze: „Przed księgarnią w Paryżu“, „W niedzielę przed kościołem“; „Wnętrze kościoła wiejskiego“; „Nokturn“; „Ogród“ (własność arcyks. Karola Stefana) i wiele portretów, pejzażów, etc.

Czajkowski Karol, matematyk. Ogłosił: „O mnogości liczb prostych“ (Sprawozdanie gimnazjum w Buczaczu z 1901 (Lwów, 1901, 1904); „O mnożeniu“ (Muzeum, Lwów, 1905).

Czajkowski Mikołaj, działacz społeczny rosyjski, organizował w siódmym dziesiątku XIX wieku rewolucyjne stowarzyszenia w Petersburgu, 1874 zaczął głosić nową religję boga-ludzkości, usiłował zorganizować komunę religijną w Ameryce, po niepowodzeniach udał się do Anglji, gdzie przyłączył się do anarchistów.— *Czajkowcy*, grupa rewolucyjna, utworzona przez **Cz.** 1869 r. w Petersburgu. Do nich należeli: Krapotkin, Krawczyński, Sinegub, Perowska

i inni, uważani za pjonjerów ruchu rewolucyjnego w Rosji; zyskiwali zwolenników, z początku wśród inteligiencji, później wśród sfer robotniczych i włościańskich. W 1874 zostali rozbici, niedobitki weszły do „Ziemli i Woli".

Czajkowski Michał.

Czajkowski M. A., ob. Abramowski Edward. Napisał: „Socjalizm a państwo" (przyczynek do krytyki współczesnego socjalizmu" (Lwów, 1905).

Czajkowski Michał, *Sadyk-Pasza* pisarz polski, ob. gł. dzieło.

Czajkowski Piotr. Bibliografja „Życie P. J. Czajkowskiego, wydane przez brata Modesta **Cz.**" (1900—02), po rosyjsku; po niemiecku w przekładzie Pawła Iwon (1904), po angielsku (R. Newmarch, 1904). Napisał 6 symfonji, ostatnia Patetyczna, nie 5.

Czajkowski Stanisław, ceniony pejzażysta, * 1878 w Warszawie. Kształcił się w Krakowskiej Akademji sztuk pięknych u Jacka Malczewskiego i Z. Wyczółkowskiego, potym w Monachjum i Paryżu. Mieszkając w Krakowie, czerpie motywy do swych obrazów, przeważnie z Bronowic i innych okolicznych wiosek.

Czamara, strój wierzchni w kształcie opończy lub surduta, fałdowany z tyłu, a zapinany zwykle na jednorzędne haftki z przodu, używany na Węgrzech, w Czechach i w Polsce.

Czamara.

Czamarowie, potomkowie pierwotnej ludności w Indjach, zmieszani z Hindusami w liczbiedo 12 miljonów, zamieszkują Indostan, Pendżab, Bengalję i inne kraje.

Czanak-Kalessi, miasto portowe w Azji Mniejszej, nad Hellespontem, 11,000 miesz.

Czang-czuń-fu albo *Kuang-ezen-cze,* miasto w Mandżurji niedaleko od stacji kolei Wschodnio-azjatyckiej tejże nazwy; posiada 100,000 miesz. Po wojnie japońsko-rosyjskiej główny punkt linji kolejowej, oddanej Japonji.

Czang-tu-fu, miasto w północnej Mandżurji niedaleko od stacji tejże nazwy kolei Wschodnio-Azjatyckiej, 150,000 miesz.

Czapek Henryk, rzeźbiarz czeski, † 1895.

Czapek K. M., publicysta i powieściopisarz czeski, ogłosił nadto powieści: „V trzetim dvorze" (1895); „Dar św. Floriana" (1904); „Kaszpar Lén, mstitel" (1909) i kilka tomów nowel. Jako publicysta od 1900 pracuje w *Nar. Listach,* głównie w dziale politycznym; uchodzi za jednego z najlepszych polemistów czeskich.

Czapka Józef (pseud. *Drahlovsky*), kompozytor czeski, * 1848 w Drahlové (pod Ołumuńcem); uczeń szkoły organistów w Pradze, odznaczył się głównie jako kierownik chórów (w Przerowie na Morawach); komponuje utwory kościelne oraz wydał szereg pieśni i tańców morawskich.

Czarkowski Władysław, rodem z Podlaskiego, lekarz, czynny organizator w 1862 i 1863 r., brał udział w potyczkach i został rozstrzelany 29 lipca 1863 r.

Czarna Hora, najwyższy szczyt, raczej grzbiet w Karpatach Galicji Wschodniej. Grzbiet **Cz. H.,** wysoki na przeszło 2,000 metrów, jest jednak tak mało stromy, że na koniu wjechać można na sam wierzch, pokryty bujnemi łąkami

Pasmo Czarnej Hory w Beskidzie Wysokim.

górskiemi, zwanemi tam połoninami. U stóp **Cz. H.** wytryskują źródła dwuch potężnych rzek: Prutu i Cisy. Prut płynie na wschód, Cisa na południe, mimo to obie rzeki uchodzą do Dunaju.

Czarna sotnia, nazwa nadawana w Rosji masom niekulturalnym, popychanym przez przywódców reakcji do walki z ruchem wolnościowym. W 1905—06 ujęto te masy w organizacje: „Związek narodu rosyjskiego" i „Związek czynnej walki z anarchją i rewolucją". Skrajna wsteczna partja, oficjalnie monarchiczna, 1905 r. żąda cofnięcia manifestu z 30 października, zniesienia Dumy państwowej i powrotu do samowładztwa. Zwolenników rekrutuje z najbardziej wstecznych żywiołów szlachty, duchowieństwa i najciemniejszych, najniższych warstw ludności

Cz. s. urządzała pogromy, np. w Odesie, Białymstoku i innych.

Czarniecki Stefan

Czarnecki Aleksander (Bończa), oficer z 1831 roku, następnie major w wojsku tureckim, dowodził w 1863 r. w Podlaskiem. Rozstrzelany 15 czerwca 1863 r. w Siedlcach. Miał lat 52.

Czarniecki Stefan, wojewoda kijowski, hetman polny koronny, jeden z najznakomitszych wojowników polskich, ob. gł. dzieło.

Czarnik Bronisław, literat polski, został w r. 1907 kustoszem bibljoteki zakładu imienia Ossolińskich; jest członkiem komisji historycznej i literackiej Akademji Umiejętności w Krakowie. Ogłosił nadto: „Na wieść o śmierci Mickiewicza“ (1891); „Korzeniowski i teatr lwowski“ (1896); „Korzeniowski i „Karpaccy Górale“ (1898); „Ossoliński i katedra języka literatury polskiej na uniwersytecie lwowskim“ (1902); „Spór literacki o „Jana z Tęczyna“ (1906); „Wystawa rembrandtowska w Lejdzie 1906 r. (1908); „Daty z lat szkolnych Augusta Bielowskiego“ (1910). Przełożył nadto z rosyjskiego Korzeniowskiego „O Huculach“ i opatrzył wstępem (1899) i wydał broszurę o sprawach kulturalnych Lwowa p. t. „A cóż dla Lwowa?“ (1906); jest współpracownikiem *Kwartalnika Historycznego* i *Pamiętnika Literackiego*.

Czarnogórze, królestwo konstytucyjne obejmuje 9,080 klm. kw., według urzędowych danych 8,433 klm. kw., i liczy obecnie 230,000 m., z nich 12,000 katolików, 14,000 mahometan, reszta wyznania greckiego. Ludność, która dawniej licznie emigrowała do Austrji Turcji, Rosji i Egiptu, obecnie udaje się do Ameryki; z r. 1905 przeszło 20,000 Czarnogórców przebywało w Pennsylwanji, Michiganie i San Francisco. Wyrób i sprzedaż tytoniu od listopada 1903 r. jest w rękach syndykatu włoskiego. Zmonopolizowana jest również sprzedaż soli, przywożonej głównie z Turcji. Próba hodowli winnej łozy udała się koło Podgoricy, śliwki udają się koło Baru i Ulcinje. **Cz.** mimo to jest wciąż krajem pasterskim i rolniczym, przemysł jest nikły. W 1906 wywóz stanowił 2 miliony koron, a przywóz $5^3/_4$ mil., z czego $^3/_4$ przypadało na Austro-Węgry, prawie $^1/_4$ na Turcję, część pewna na Włochy. Dla ożywienia handlu Bar 1908 r. ogłoszony został wolnym portem. W ostatnich czasach rząd usilnie dba o polepszenie komunikacji, przeprowadzono szosy z Baru do Wirpazaru i Rijeki. Świetny rozwój gospodarczy zapowiada położenie kamienia węgielnego w maju 1908 r. pod port Nowego Antiwara (Baru), które z Werpazarem i jeziorem Skutari połączone ma być koleją. Nowe Antiwari ma też zostać przyszłą stolicą państwa. Kolej ta ma się łączyć z zachodniobośniacką, przez co projekt kolei transbałkańskiej obejmowałby i **Cz.** Linji telegraficznych było w 1905: 850 km., stacji 23, dla telegrafu bez drutu 2. *Sądownictwo* doznało w ostatnich latach zmian; od r. 1906 obowiązuje nowy kodeks karny, wzorowany za serbskim. Najwyższy sąd w Cetynje ma pod sobą 56 sądów niższych (kapitańskich) i 5 obwodowych. Od r. 1906 posiada **Cz.** własną monetę niklową w sumie 100,000 koron, pozatym kursują rozmaite pieniądze głównie austryjackie, tegoż roku założony został pierwszy bank prywatny w Cetynje. *Budżet* państwowy w r. 1907 wynosił: w rubryce dochodów 2,980,000 koron austryjackich, w rubryce wydatków 2,888,893 kor.; dług państwowy w r. 1906: 1,657,892 koron, *Armja* czarnogórska składa się z 60,000 żołnierzy z czego 35,000 czynnej armji, 15.000 rezerwy, 10,000 obsługi, i dzieli się na 60 czynnych i 11 rezerwowych bataljonów po 4 kompanje każdy, 11 (przeważnie górskich) baterji po 4-6 dział każda i 11 oddziałów pjonjerów. Najwyższą jednością taktyczną jest mieszana brygada za którą idzie 11 czynnych i 1-2 rezerwowych brygad. Najpewniej kilka brygad będzie połączonych w korpus.

Dzieje. W grudniu 1905 r. swemu krajowi ks. Mikołaj nadał konstytucję. Według niej władza wykonawcza należy do księcia hospodara, który jest nietykalny i nieodpowiedzialny. Żadne prawo nie może wejść w życie bez jego sankcji i ogłoszenia w jego imieniu. Książe jest najwyższym członkiem armji, od niego zależy wypowiedzenie wojny, on jest opiekunem uznanych przez państwo wyznań. Zawiera traktaty i komunikuje je Zgromadzeniu narodowemu, o ile interesy państwa na to pozwalają, traktaty handlowe i niektóre umowy inne wymagają koniecznie uchwały Izby; mianuje urzędników i posiada prawo łaski. Książe zwołuje Izbę czyli Skupczynę, ma prawo ją odroczyć i rozwiązać. Listę cywilną oznacza prawo, nie może ona być powiększona bez pozwolenia Skupczyny i zmniejszona bez zgody księcia. Wyznanie greckie jest religją panującą, lecz i inne uznane wyznania nie są niczym krępowane. Reprezentacja narodowa składa się z jednej Izby, Skupczyny, zwoływanej przez księcia raz do roku. Deputowani są obierani na 4 lata przez głosowanie powszechne, trzech jest mianowanych przez księcia i kilku z tytułu swych stanowisk. Skupczyna ma prawo wnosić nowe projekty, lecz ostateczne ich formułowanie należy do rządu. Skupczyna uchwala budżet za zgodą księcia, w razie różnicy zdań obowiązuje budżet zeszłoroczny. Książe mianuje ministrów odpowiedzialnych. Wszyscy obywatele są równi i korzystają z rozmaitych praw, zagwarantowanych ustawami zasadniczemi. Nauczanie publiczne jest obowiązkowe i bezpłatne. Konstytucja ta pozostawia dużą władzę księciu, i głównie redukuje się do kontroli finansowej państwa. Na gruncie nowego ustroju powstały dwie partje polityczne; lewica, złożona z inteligiencji

i młodzieży t. zw. narodowi liberałowie albo radykałowie i prawica czyli „prawdziwie narodowa partja,“ niechętna wszelkim reformom. Na czele pierwszego ministerjum konstytucyjnego stanął (14 grudnia 1905 r.) Łazar Miuszkowicz, do gabinetu wszedł też członek narodowych liberałów, Radowicz. Gabinet silnie był zwalczany w Skupczynie, głównie zaś minister spraw zagranicznych, Wukowicz, za zbytnie zbliżenie do Włoch z krzywdą dla Rosji i Serbji. Po dymisji tego gabinetu w listopadzie 1906 r. rządy objęli radykałowie z Radułowiczem na czele. Nowe ministerjum przeprzeprowadzić chciało szereg reform w armji. Po nieudanej próbie ustąpiło, a miejsce jego zajął gabinet Radowicza też złożony z radykałów (w styczniu 1907 r.), który chciał kontynuować pracę poprzedniego. Opozycja prawicy uniemożliwiała pracę Skupczyny, została ona odroczona, a ministerjum podało się do dymisji. Wtedy książe sformował gabinet z członków prawicy (kwiecień 1907) z Łazarem Tomanowiczem na czele. Ministerjum to było gwałtownie zwalczane i, chcąc utrzymać się przy władzy, uciekło się do represji. Nastąpiły areszty deputowanych, drukarnie pism liberalnych były zburzone, w czympodejrzewano udział rządu. W maju zjawił się gwałtowny manifest studentów belgradzkich, który pociągnął za sobą liczne areszty. W lipcu 1907 r. rząd, widząc, że nie zwalczy opozycji, rozwiązał Skupczynę. Nowe wybory powszechne odbyły się 1 listopada 1907 r. Wybrani zostali wyłącznie zwolennicy rządu, ponieważ radykałowie wobec represji rządowych zrezygnowali z walki wyborczéj. Tymczasem w październiku 1907 r. rząd wykrył spisek wielkoserbski, mający na celu usunięcie z **Cz.** książęcego domu. Sprawa do której był zamieszany i dawny prezes gabinetu Radowicz, została wytoczona przed specjalny trybunał. Sąd zaczął się 25 maja 1907 r., oskarżonych było 52 osoby, między niemi 5 dawnych ministrów. Radowicz przybył z zagranicy, by zasiąść na ławie oskarżonych. Niektóre zeznania świadków wywołały sensację: jeden z nich zeznał, że bomby były fabrykowane przez oficerów serbskich za wiedzą króla Piotra. Wyrok z dnia 27 czerwca skazywał: 6 podsądnych na karę śmierci (4 zaocznie, 2 ułaskawił książe), wielu na banicję, między innemi Rajkowicza i Radowicza (na 15 lat), 3 na więzienie od 2 do 3 lat. Spiski powtarzały się w dalszym ciągu wzwiązku z agitacją polityczną. W 1909 r. ród Wassojwiczów powstał. Walka pomiędzy liberałami i konserwatystami nie ustaje. Następca tronu Daniło nie ukrywał swych sympatji dla liberałów, co dało powód do pogłosek że spiski mają na celu usunięcie ks. Mikołaja i oddanie tronu Danile. *Stosunki zewnętrzne* **Cz.** za ostatnie lata nie były najlepsze. W 1907 na granicy tureckiej miały miejsce walki z Albańczykami, co wywołało interwencję rządu tureckiego i odszkodowanie ze strony **Cz.** Stosunki z Serbją pogorszały z powodu agitacji studentów serbskich w **Cz.**, a po rewelacjach w procesie z bombami agient serbski opuścił Cetynie. Dopiero wspólne niebezpieczeństwo ze strony Austrji zbliżyło do siebie obydwa państwa, a sprawa aneksji Bośni i Hercegowiny przez Austrję ostatecznie doprowadziła do zupełnego porozumienia. W **Cz.** walczyły wpływy Austrji i Włoch. Mikołaj zachowując poprawne stosunki z Austrją, wszedł w serdeczną zażyłość z Włochami od chwili wydania córki, Heleny, za króla włoskiego. Włochom zaś zależało na dobrych stosunkach z **Cz.** i ze względu na Austrję i ze względu na Albanję, która wchodzi w zakres ich kombinacji politycznych. Aneksja Bośni i Hercegowiny przez Austrję wywołała w **Cz.** groźne manifestacje antyaustryjackie. Tłum powybijał szyby w legacji austryjackiej w Cetynie i napadł na konsulat w Antivari. Książe czarnogórski oświadczył że nie uznaje 29 art. traktatu berlińskiego, który wprowadził pewne ograniczenia samodzialalności **Cz.**, mianowicie, uznał brzegi **Cz.** za niedostępne dla floty międzynarodowej i oddał tam w ręce Austrji policję sanitarną i morską. Urzędnikom austryjackim zaproponowano aby zaniechali opieki nad wybrzeżem czarnogórskim, jednocześnie **Cz.** zażądało kompensaty terytorjalnej. W programie konferencji europejskiej, zaproponowanej przez Izwelskiego ministra rosyjskiego, figurowała też rewizja art. 29 traktatu berlińskiego, dotyczącego ograniczeń **Cz.** Dnia 27 listopada rząd czarnogórski przesłał do mocarstw memorjał, w którym domagał się zwrotu od Austrji Spizzy. W styczniu 1909 r. premier Tomanowicz wygłosił w Skupczynie mowę bardzo wojowniczą. Z końcem lutego cała armja czarnogórska stała na granicy terytorjum austryjackiego koło Spizzy. Kiedy zaś w kwietniu 1909 r. mocarstwa uznały aneksję Bośni i Hercegowiny, **Cz.** jak i Serbja, musiała się pogodzić z czynem dokonanym. W sierpniu 1910 r. za zgodą mocarstw **Cz.** zostało podniesione do godności królestwa, a ks. Mikołaj przybrał tytuł cara. Akt ten odbył się z wielką uroczystością, na którą zjechali: król włoski (zięć ks. Mikołaja), król bułgarski, Ferdynand, wielki ks. rosyjski. Por. „**Cz.** i jego dom panujący“, wydane przez komitet gieneralny emigrantów czarnogórskich (przekład niemiecki, Berlin 1906); Pagliano, **la** constituzione del. M.“ (Rzym 1907); Wyon i Pianc „The land of the Black Mountain“ (Londyn 1903); T. Rowińskij „Czarnogorija w jeja proszłom i nastojaszczem“ (Petersburg 1905) V. Dvorsky „Ekonomicko-geogrfickié studie z Czarné Hory“ (Praga 1907).

Czarnomorska gubernja, utworzona 1896 z okręgu **Cz.**, 7,346 klm. kw., 74,400 m. (1907) 10·2 m. na 1 klm. kw. Ludność różnojęzyczna (przeszło 45 języków). Podług spisu 1897 r. z 57,478 m. było Wielkorosjan 24,000, Ukraińców 9,000, Białorusów 7,000, Ormjan i Greków po 6,000, Czechów i Żydów po 1,000, Mołda

wian i Gruzinów po 1,000, Estończyków 8,000. Ludność przeważnie immigracyjna, miejscowej l. 26%. Ziemi, zdatnej do uprawy, niewiele, głównie kwitnie hodowla tytoniu, winorośli, ogrodownictwo i pszczelnictwo; próby zaprowadzenia kultury cytryn, pomarańczy i oliwek okazały się pomyślnemi. Główne miasto Noworosyjsk, ma 16,897 miesz.

Czarnowski Stanisław, rzeźbiarz, * 1872 w Wieluniu, uczęszczał do gimnazjum w Wrocławiu i Kielcach. Kształcił się w Warszawie pod kierunkiem prof. Gersona i rzeźbiarzy: Pyrowicza i Olesińskiego. W 1902 otrzymał pierwszą nagrodę na konkursie za medal łódzkiej wystawy higienicznej. Tegoż roku udał się do Paryża, gdzie przebywał w Akademji Colarossiego i którą ukończył w 1905 r. z medalem I klasy. Później pracował jeszcze pod kierunkiem F. Charpentiera. Wystawił w Salonie paryskim: popiersie i statuetkę portretową baronowej de Croy" (1095); posąg „Sen" i projekt na pomnik Kościuszki" (1907); „Z drogi" i „Kobieta" (1908), za które otrzymał odznaczenie (mention honorable); „Kleopatra" (1909). Prócz tego stworzył cały szereg portretów. W Warszawie, gdzie osiadł w 1909 r, wystawił na VI dorocznej wystawie główniejsze swoje prace, znane już z wystaw: paryskich i wiedeńskiej.

Czarnowski Stanisław Jan, napisał: „Grodzisko na górze Okopy nad rzeką Prądnikiem pod Ojcowem" (Kraków, 1902); Schroniska na górze Okopy" (Sprawozdania z badań z roku 1898—99; 1903); „Czaszka z jaskini Oborzysko Wielkie pod Ojcowem" (1905); „Jaskinie i schroniska na górze Smardzewskiej pod Ojcowem" (1905); „Miejscowości przedhistoryczne porzecza lewego Wisły" (1905); Paleolit na zboczu Góry Smardzewskiej" (1907); „Literatura przeddziejów Polski i ziem sąsiednich słowiańskich" (Warszawa—Kraków, 1909).

Czartoryski Adam Jerzy, ks., syn Adama Kazimierza. Jego „Pamiętniki" w przekładzie polskim K. Scipiona, wyszły w Krakowie 1904 w dwuch tomach.

Czartoryski Zdzisław, ks. † 1909.

Czartowska Skała, resztki skały piaskowca pod Lwowem, przedstawiająca fantastyczne formy, wywołane przez wietrzenie (rys. ob. wyżej).

Czaszki człowieka kopalnego, ob. Chapelle-aux-Saints.

Cząsteczka, molekuła, drobina (ob. chemiczne słownictwo polskie), skupienie dwu lub więcej atomów (ob. atomizm), najmniejsza ilość substancji, mogąca istnieć w stanie wolnym, pod względem chemicznym dająca się jeszcze dzielić na wspomniane atomy. Co do wielkości cząsteczki istnieją przybliżone obliczenia, otrzymane rozmaitemi metodami. Średnica cząsteczek różnych pierwiastków i związków jest różna, ma być równa kilku stomiljonowym częściom centymetra. Cząsteczka wodoru, złożona z dwuch atomów ma ważyć $16{,}10^{-25}$ gr. Liczba cząsteczek, jaka mieści się przy 0^0 i 760^0 mm. ciśnienia w jednym centymetrze sześciennym waha się około $5{,}10^{-19}$ (ob. molekuły).

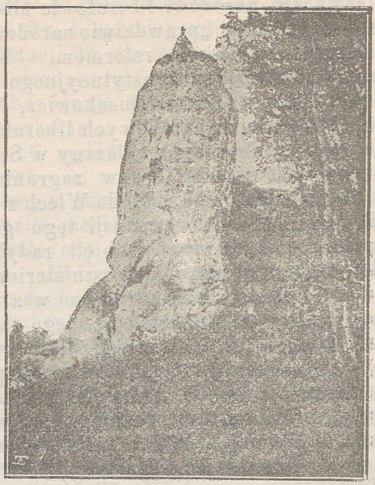

Czartowska Skała (pod Lwowem).

Czech Świętopełk, znakomity poeta czeski, † 1908 w Pradze; ogłosił nadto: „Jitrni pisne" (1887); „Druhy kviet" (1893); „Sníh" (1894); „Pisnie otroka"(1894); „Rozliczna prosa" (1895); „Modlitby k Neznámému" (1896); „Roháčz na Sionie" (1898) dramat; „Sekaczi" 1903); „Do svieta szirého" (1908).

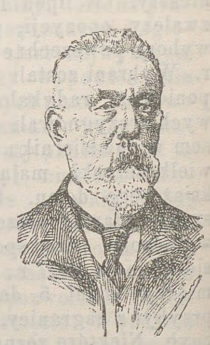

Czech Świętopełk.

Czech z Czechenherzu Arnoszt, pisarz czeski, * 1878 w Pradze. Redagował kilka czasopism, pisywał artykuły do *Nar. Listów, Dalibora* i t. d. Oddzielnie wydał: „Snivá láska", tragiedja (1902), „Stestí světla" (1902); „Spásu", dramat; „Za cizi vinu" dramat (1906): „Jen ta a żadna jina" komedja (1907); „Ve tmach" studja dramatyczne (1908); „Hetaira" sen mistyczny (1908); napisał też kilka studjów literackich.

Czechow Antoni, znakomity beletrysta rosyjski, * 1860 w Taganrogu, † 1904 w Jałcie. Pochodził z rodziny włościańskiej, ojciec jego był chłopem pańszczyznianym, ale się wykupił z niewoli. Antoni skończył gimnazjum w Taganrogu, a fakultet medyczny w Moskwie 1844 r., ale praktyką lekarską się nie zajmował. Od r. 1879 zaczął pisać pod pseudonimem *Czechonte* drobne opowiadania i szkice w pismach humorystycz-

nych. Po wydaniu pierwszych zbiorków (ob. gł. dzieło), które doznały dużego powodzenia, zaczął pisać utwory zakrojone na szerszą skalę i o wyższym poziomie artystycznym: „Stiep“; „Skucznaja istorija“; „Duel“; „Pałata № 6“, „Razskaz nieizwiestnago czełowieka“; „Mużyki“; „Czełowiek w futlarje“; „W owragie“; „Czajka“; „Djadja“; „Wania“; „Try siestry“. W 1890 r. **Cz.** odbył podróż na Sachalin, którą opisał w pełnej ponurych obrazów książce „Ostrow Sachalin“ (1895), w r. 1900 został honorowym członkiem Akademji Petersburskiej. W licznych opowiadaniach i nowelach **Cz.** stworzył szereg niezrównanych pod względem artystycznym i psychologicznym postaci i obrazów z życia warstw średnich: kupców, urzędników, aktorów, lekarzy, nauczycieli i t. d. Opowiadania „Mużyki“ i „W owragie“ tworzą zwrot w literaturze rosyjskiej pod względem malowania warstw ludowych. Roztoczył przed czytelnikiem całe ubóstwo umysłowe, brud fizyczny i moralny chłopa w przeciwstawieniu do tradycyjnego idealizowania ludu w literaturze, czym wywołał protesty krytyki i inteligiencji. W dramatach nastrojowych późniejszego okresu, tworzonych pod wpływem Ibsena, okazał całą świetność swego artyzmu, a pod względem treści z rzadkim objektywizmem odmalował inteligiencję rosyjską z czasów ósmego dziesięciolecia XIX w., marniejącą w bezczynności i świadomą swej bezsiły w walce z ciężkiemi warunkami. Po przez pozorną obojętność, jaką zarzucali mu krytycy w rodzaju Michajłowskiego, w utworach **Cz.** przebija głęboka melancholja, co obok realistycznego objektywizmu i humoru, wywołuje oryginalne efekty estetyczne. Por. Wołżskij „Oczerki o **Cz.**“ (1903); W. Czeszichin „Sowremiennoe obszczestwo w proizwiedienjach Boborykina i **Cz.**“ (1894); Owsjaniko-Kulikowskij „Woprosy psychołogji tworczestwa“; po polsku świetne studjum St. Brzozowskiego o **Cz.**

Czechy. Ludność Czech w 1908 r. na przestrzeni 51,948 kl. kw. wynosiła 6,708,206 m; na 1 klm. kw. 128 osób. W r. 1900 było: mówiących po czesku 3, 930,039, po niemiecku 2,337,013 osób; w całej Austrji (1900) Czechów 5,955,000, co stanowiło 23% ludności państwa. Według wyznań podział był następujący w 1900: 6,067,012 katolików, 144,658 ewangielików, 92,745 żydów, 14,282 innych wyznań (10,351 starokatolików, 1,784 unitów, 1,894 bezwyznaniowych). *Szkolnictwo.* Na uniwersytecie czeskim 1907—8 r. było słuchaczy 3,911, na niemieckim 1,718; na politechnice czeskiej w r. 1904—5: 1,947 słuchaczy, na niemieckiej: 915. Gimnazjów (1904—5 r.) było: 28 czeskich, 26 niemieckich, 1 mieszane, 1 żeńskie czeskie; gimnazjów realnych: 6 czeskich, 2 niemieckie; szkół realnych: czeskich 23, niemieckich 15; seminarjów nauczycielskich: czeskich 9 z 1,459 uczniami, niemieckich 8 z 1,249 uczniami. Dwa wyższe instytuty rolnicze: czeski w Taborze, niemiecki w Libwerdzie; trzy średnie szkoły rolnicze: dwie czeskie, jedna niemiecka; niższych szkół rolniczych 15, czeskich 10, niemieckich 5; wyższych szkół leśniczych dwie, czeska w Pisku, niemiecka w Zakupach, niższych 3 (2 niemieckie, 1 czeska). Szkół przemysłowych początkowych 6, 4 czeskie, 2 niemieckie, 1 szkoła artystyczno-przemysłowa mieszana; dodatkowych szkół przemysłowych przy rozmaitych szkołach 433. Szkół ludowych wiejskich było 5,420, miejskich 577; z miejskich 330 dla chłopców, 237 dla dziewcząt; w 3,147 nauka odbywała się po czesku, w 2,273 po niemiecku. Do szkół w 1906 r. uczęszczało 1,102,234 dzieci (550,773 chłopców, 551,461 dziewcząt). Z tego w szkołach czeskich uczyło się 683,561, a niemieckich 418,673 dzieci. *Rolnictwo* rozwija się bardzo pomyślnie, zbiór z 1907 r. (w cetnarach metrycznych) był następujący: żyta 4.256,786, pszenicy 8,665,797, jęczmienia 5,824,397, owsa 7,418,763, buraków cukrowych 39,947,330; z innych ważniejszych roślin w większych ilościach produkowano: kartofle, chmiel, kapustę, owoce (5,110,450). *Górnictwo i hutnictwo* zatrudniało w 1906 r: 65,554 robotników i dostarczyło produkcji za 158,355,844 koron. Ważniejsze gałęzie tej produkcji były: złoto, srebro, surowe żelazo (2,985,371 cent), ołów, cyna, grafit, farby mineralne ,preparaty uranu, węgiel brunatny (200,785,302), i kamienny (47,308,344). Według statystyki zawodowej z r. 1902 było w **Cz.** 204,013 większych zakładów przemysłowych i 8,151 dodatkowych, zatrudniających 989,188 osób na miejscu i 203,203 w domu. W handlu i komunikacji zajętych było 178,415 osób. Motory będące w użyciu obliczone na 546.269 sił końskich: W r. 1904—5 było w **Cz.** 596 browarów z produkcją 9,018,216 hl. piwa, 279 gorzelni z produkcją 371,215 hl. alkoholu i 133 cukrowni z motorami o 51,683 końskich sił, 44,786 robotnikami z produkcją 3,232,005 met. cent. cukru. Do komunikacji istniało w **Cz.** w r. 1905: 30,864 klm. szosy, 1,171 kl. dróg wodnych, 6,467 klm. głównych linji kolejowych i 140 klm. kolejek. Kas oszczędności było w końcu r. 1905: 225 z wkładami na 1,533·9 mil. koron. *Literatura czeska* w l. *1892—1908.* Okres najnowszej literatury czeskiej zaznaczył się namiętną walką młodych ze staremi. Starsze pokolenie tworzyło przeważnie w duchu realistycznym, często dochodząc do naturalizmu zolowskiego, nawet poeci, jak Vrchlicki, pomimo upodobań romantycznych, hołdowali racjonalizmowi i tworzyli z niezamąconym spokojem i równowagą. Jedynie twórczość Zeyera w duchu egzotycznego romantyzmu zahaczała o mistycyzm, okultyzm, swoją strzelistością odbijała silnie od całej literatury—i on też jeden ze starszej gieneracji zbliżył się do młodych, którzy w l. 1870—1900 szukają nowych dróg. Francuskie prądy literackie pozolowskie znajdują posłuch w **Cz.** i bardzo utalentowanych przedstawi-

cieli. Parnasizm reprezentuje F. X. Szalda i A. Sova, mistycyzm erotyczny i kosmiczny Jaromir Borecky, Jarosław, Kwapil i Auwrzedniczek którzy są też prokursorami dekadentyzmu, genialny Otakar Brzezina symbolizm mistyczny, X. Dvorzak mistycyzm religijny. Szermierzami nowych prądów byli krytycy: Schauer, Machar, Karasek, Arnoszt Procházka i inni; głównie czasopisma morawskie szerzyły nowe hasła w sztuce (*Literarni Listy*, *Niva*, *Vesna*). W Pradze po krótkotrwałych *„Nowych proudach“* (1893), młodzi (Machar, Szalda, Krejczi, Mrsztik, Pelcl, Sova i in.) zgrupowali się koło czasop. *„Rochledy“* (1895—96) i wydali manifest „Czeske moderny“, Grupa t. zw. psychiczna wydawała *Moderni Revue* (Karásek), grupa satanistów i anarchistów *Novy Kult* (Neumann), modernizm katolicki reprezentował *Nowy Zivot* (Dostal-Lutinov). Walka wrzała na całej linji, zakończona zwycięstwem młodych, z których prócz wymienionych wyróżnili się Opolsky, Neumann, Karásek, Dyk, Raczek, Holý, Gulon i Gelner. Najsłabiej rozwijała się sztuka dramatyczna, chociaż liczba teatrów czeskich wzrastała. Z różnych sił w zakresie dramatu wyróżnili się Hilbert i Mrsztik.

Dzieje. Od 1903 r. całe **Cz.** brały bardzo czynny udział w manifestacjach, które ogarnęły całą monarchję, za sprawą głosowania powszechnego do parlamentu wiedeńskiego. Z powodu tej sprawy nastąpił rozłam w partji radykalnopostępowej. Grupa „Osvieta Lidu“ wystąpiła z partji, aby (1905) połączyć się z czeską partją ludową w nową partję postępową. W 1904 r. rząd Körbera poczynił kroki zbliżenia się do Czechów, w tym celu pootwierał przy seminarjach nauczycielskich oddziały słowiańskie, czeski w Opawie, polski w Cieszynie. W sierpniu obsadził rząd wakujące stanowisko ministra rodaka przez dr. A. Randę. Niemcy byli z tych kroków niezadowoleni, a Czesi bynajmniej nie ujęci, co skłoniło Körbera do podania się do dymisji. Po objęciu rządów przez bar. Gautscha Czesi okazali się skłonni do prowadzenia pracy parlamentarnej, lecz wkrótce nowe wypadki rozbudziły antagonizmy narodowe. Projekt założenia uniwersytetu czeskiego w Brnie morawskim wywołał protesty Niemców, ludność urządziła 1 października 1905 r. gwałtowną manifestację. Interpelacja posłów czeskich w parlamencie austryjackim doprowadziła do scen gwałtownych 3 i 4 października, prezes musiał zawiesić posiedzenie. Sejm czeski zebrał się w kilka dni wśród ogólnego wzburzenia. W dniu otwarcia sejmu socjaliści urządzili wielką manifestację na korzyść powszechnego głosowania, deputacja udała się do marszałka sejmu z petycją, domagającą się zmiany ordynacji wyborczej. Niemcy w sposób demonstracyjny oponowali przeciw reformie, do nich przyłączyły się dwie grupy sejmowe, zostające dawniejw antagonizmie: konstytucyjna grupa wielkich obszarników Niemców i feodalna grupa autonomistów. Ruch ludowy na korzyść głosowania powszechnego nie ustawał; 5 listopada miały miejsce krwawe zamieszki, dopiero wojsko przywróciło spokój. Ministerjum bar. Becka mogło przeprowadzić reformę wyborczą w parlamencie 21 stycznia 1907 r., po uprzedniem pogodzeniu Niemców i Czechów i wprowadzeniu do gabinetu dwuch Czechów: J. Forzta, jako ministra handlu i Pacaka jako ministra rodaka. Nowa ordynacja wyborcza była korzystna dla **Cz**, w miejsce 118 mandatów **Cz.** otrzymały 130, z których dwie trzecie przypadało na Czechów. Wolnomyślne stronnictwo narodowe, zreorganizowane 1907 r., otrzymało przy nowych wyborach 15 mandatów, agrarjusze uzyskali 23, klerykałowie 7, stronnictwo prawno-państwowe 9, staroczesi 2, postępowcy 1, dziki 1, czesko-słowiańscy socjalni demokraci 17. Ci ostatni należąc do klubu ogólnoaustrjackiej socjalnej demokracji w sprawach narodowych porozumiewają się z resztą stronnictw czeskich. W jesieni 1907 r. Pacak ustąpił ze stanowiska ministra rodaka, miejsce jego zajął K. Praszek, a miejsce Forzta dr. Fr. Fiedler. Zaraz po zebraniu się nowego parlamentu Czesi zagrozili uniemożliwieniem obrad, o ile stenogramy posiedzeń nie będą miały też i tekstu czeskiego. Walki narodowościowe w **Cz.** zaostrzały się coraz bardziej. W styczniu 1908 r. rząd austrjacki wydał dekret o używaniu języka niemieckiego i czeskiego na poczcie w **Cz.**, który nie zadowolnił żadnej strony. Wybory do sejmu czeskiego w lutym i marcu 1908 r. nie zmieniły sytuacji, pomimo różnic programowych posłowie zgrupowali się na podstawie narodowości. W tym czasie kilka trybunałów niemieckich z **Cz.** odrzuciło podania czeskie, co wywołało wielkie wzburzenie. Rząd austrjacki wygotował projekt ugody niemiecko-czeskiej i zaproponował oddać go pod rozpatrzenie komisji złożonej z przedstawicieli obydwuch narodowości. Zwołany w tym czasie sejm był nanowo powodem wybuchu nienawiści narodowych. Niemcy domagali się ponownie podziału administracyjnego **Cz.** według narodowości, Czesi niechcieli nawet dopuścić do rozpraw nad tym projektem. W sejmie Niemcy urządzili nieprzejednaną obstrukcję, lud czeski odpowiadał głośnemi manifestacjami ulicznemi, które często doprowadzały do krwawych starć. W lipcu i październiku 1908 zjazd przedstawicieli Niemców czeskich domagał się od swych posłów nieprzejednanego stanowiska wobec Czechów. Dn. 13 lipca odbył się kongres słowiański w Pradze, reprezentowany przez Czechów, Polaków, Słoweńców, Kroatów, Rosjan, Serbów, Bułgarów i moskalofilów rusińskich. Rusini byli nieobecni. Podczas obrad sejmowych na początku października 1908 r. wniesiono nowy projekt ordynacji sejmowej. Według niego skład sejmu czeskiego miał być następujący: głosów wirilnych 8: 2 niemieckie, 6 czeskich; wielka własność ziemska 70: 21 niem., 49 czeskich; miasta i punkty przemysłowe 92: 28 niem., 64 czes.; izby handlowe 17:

8 niem., 9 czes.; gminy wiejskie 84: 41 niem. 43 czeskie; kurja powszechnego głosowania 43: 18 niem., 25 czes.; krajowa rada kulturalna 20: 7 niem., 13 czes.; razem 334 deputowanych, z tych 125 Niemców i 209 Czechów. Obecnie sejm składa się z 242 deputowanych, 90 Niemców i 152 Czechów. Nowy sejm byłby powiększony o 92 posłów, 34 Niemców i 58 Czechów. Większość niemiecka odrzuciła projekta w obawie, że 18 głosów z kurji powszechnej otrzymają socjaldemokraci. Z powodu obstrukcji niemieckiej sejm został odroczony 15 października 1908 r., a czescy członkowie gabinetu podali się do dymisji, br. Beck naprożno starał się o rekonstrukcję gabinetu, poczym podjął starania br. Bienerth. Niemcy jako warunek poparcia go wręczyli mu znane punktacje co do podziału administracyjnego Czech. Nie mogąc osiągnąć zgody między Czechami i Niemcami, Bienerth zrezygnował z gabinetu parlamentarnego i powołał do życia gabinet urzędniczy. Nieustające manifestacje w Pradze przybrały szczególnie gwałtowny charakter z powodu prowokacyjnych pochodów studentów niemieckich. Często wojsko musiało interwenjować, a 2 grudnia 1908 r., w Pradze został ogłoszony stan oblężenia, który trwał bardzo krótko. Z powodu nowych pochodów studentów niemieckich w Pradze dn. 24 stycznia 1909 r. znów miały miejsce zaburzenia, w których ucierpieli szczególnie studenci niemieccy; to zaś wywołało protest zbiorowy ze strony profesorów niemieckiego uniwersytetu w Pradze. Walki narodowościowe zaostrzały się coraz bardziej. Sejm praski był zupełnie nieczynny z powodu obstrukcji Niemców, obstrukcja Czechów tamowała obrady parlamentu. Nieczynność sejmu odbija się ujemnie na stosunkach gospodarczych i kulturalnych kraju. Wobec tego powstała myśl podjęcia na nowo ugody. Obydwie narodowości w listopadzie 1910 r. wybrały komisje sejmowe, które radzą nad uruchomieniem sejmu Rząd i monarcha dokłada wszelkich starań, aby ugoda została zawarta. Mała jest jednak nadzieja pomyślnego wyniku wobec nieprzejednanego stanowiska radykałów czeskich i niemieckich.

Czekanowski Aleksander, gieograf i gieolog (ob. gł. dzieło) za udział w powstaniu 1863 roku został zesłany na Syberję, gdzie oddał się pracy naukowej. Jego „Dziennik ekspedycji po Tunguzce, Oleneku i Lenie w l. 1873—1875“ wydany został w języku rosyjskim 1896 r.

Czekanowski Jan (młodszy) przyrodnik. Napisał: „Untersuchungen über das Verhältnis der Kopfmasse zu den Schädelmassen“ (Brunświk, 1907); „Zur Frage der Correlationen der Muskelvarietäten“ (1908).

Czekierski Józef, znakomity lekarz polski, ob. gł. dzieło.

Czekierski Józef.

Czelakowski Jaromir.

Czelakowski Jaromir, czeski historyk prawa, jest członkiem Akademji Czeskiej, Francuskiej, Krakowskiej, członkiem Rady archiwalnej w Wiedniu. Wśród licznych cennych prac z zakresu historji prawa czeskiego, ogłoszanych przez **C.** w ciągu ostatnich lat kilkunastu (poprzednie ob. gł. dzieło), pierwsze miejsce zajmuje „Powszechné české diejiny právni“. Prócz działalności naukowej, położył też **C.** duże zasługi koło szkolnictwa czeskiego i bierze czynny udział w życiu politycznym kraju, od r. 1903 (po śmierci Herolda) został prezesem Rady Narodowej.

Czelakowski Ładysław, syn poprzedniego, botanik czeski, 1096 r. profesor botaniki w Czeskiej politechnice w Pradze. Ogłosił między innemi: „Beiträge zur Fortpflanzungsphysiologie der Pilze“ (1906).

Czelański Ludwik, kompozytor i kapelmistrz, * 1870 w Wiedniu, początkowo nauczyciel ludowy, poświęcił się następnie wyłącznie studjom muzycznym. Był teatralnym kapelmistrzem kolejno: w Pilźnie, Zagrzebiu, we Lwowie, Pradze (Nar. divadlo); prócz tego założył Praską symfoniczną orkiestrę filharmonijną. Przez rok (1904) był kapelmistrzem Warszawskiej filharmonji, następnie Lwowskiej opery. W r. 1907 został głównym kapelmistrzem świeżo założonej opery na „Król. Winohradach“ w Pradze, które to stanowisko po 2 latach opuścił. Jako kompozytor wystąpił z jednoaktową operą „Kamilla“ oraz z szeregiem utworów orkiestrowych.

Czemulpo, miasto portowe w Korei, dla cudzoziemców otwarte od 1883; 30,000 miesz. Jedna z pierwszych bitw w wojnie rosyjsko-japońskiej 1904—1905 miała tu miejsce. Dnia 22 lutego 1904, pancernik Wariag i kanonierka Korejec zostały zatopione przez swych dowódców, by uniknąć owładnięcia ich przez Japończyków.

Czepiel, pseudonim Stanisława Brzozowskiego.

Czerkawski Włodzimierz, ekonomista polski, profesor wszechnicy Jagiellońskiej, ogłosił: „Wielkie gospodarstwa, ich istota i znaczenie“ (Kraków, 1896); „Teorje czystego dochodu z ziemi“

(Lwów, 1893, II wyd. 1897); „Reforma podatku domowo-czynszowego“ (Kraków, 1899); „Naczelne zasady organizacji gospodarstwa społecznego“ (t. 1898); „Dzisiejsza akcja liberalizmu“ (1907); „Pierwsze powszechne głosowanie w Austrji“ (1907); „Przypuszczalny budżet W. Krakowa“ (1908); „Kwestja sjonizmu“ (t. 1908); „Galicja w ostatnim budżecie państwowym“ (t., 1909). **Cz.** wraz z prof. Rostworowskim i Jaworskim projektują założenie w Krakowie „Polskiej szkoły nauk politycznych“.

Czerkies.

Czerkiesi, naród aryjski, należący do grupy zachodniej plemion kaukaskich, ob. gł. dzieło.

Czermak Bohusław, autor czeski, † 1899 w Pradze.

Czermak Gustaw (Tschermak), mineralog, profesor wiedeński (1906). Jego „Lehrbuch der Mineralogie“ wyszło w przekładzie polskim J. Morozewicza (Warszawa, 1900).

Czermak Wiktor, historyk polski, ogłosił nadto: „Jadwiga, królowa polska“ (Lwów, 1887); „Marja Kazimiera Sobieska“ (Kraków, 1899); „O Stefanie Czarnieckim, dawnym wodzu polskim“ (tamże, 1890, II wyd. 1909); „Uniwersytet Jagielloński w 4 ostatnich wiekach“(t., 1900); „Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie, 1452 — 1563“ (t., 1903); „Studja historyczne“ (tamże, 1901); „Ilustrowane dzieje Polski, od początków do X w.“ (1906, w zbiorowym wydaniu „Dzieje powszechne ilustrowane“ pod red. S. Kubali); „Grunwald“ (Kraków, 1910). **Cz.** w maju 1905 r. objął katedrę historji polskiej na uniwersytecie Jagiellońskim po Stanisławie Smolce; poprzednio wykładał historję powszechną i austrjacką, jako profesor nadzwyczajny.

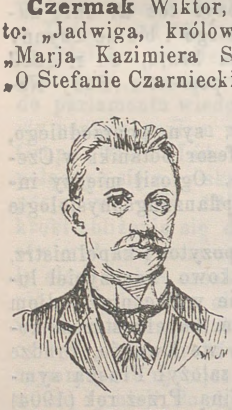
Czermak Wiktor.

Czerniak Maksymiljan, rodem z Wołynia, ukończył Akademję wojenną w Petersburgu. W kwietniu i w maju 1863 r. organizował zbrojne powstanie w porzeczu Wołgi i Oki. Kiedy skutkiem zdrady zaczęto więzić spiskowych, uciekł na Litwę i tam brał udział w powstaniu. Wzięty do niewoli, został rozstrzelany 19 października w Kazaniu.

Czernihowska gubernja, 52,397 klm. kw., 2,794,100 m. (1907); 53·7 na 1 klm. kw. Podział ludności: 66·4% Ukraińców; 21·6% Wielkorosjan; 6·6% Białorusów; Żydów 114 tysięcy; ludności miejskiej 236,000 (1901). Z 4,384,000 dziesięcin (1905) należało do włościan z nadziału 2,329,000, do właścicieli prywatnych 1,826,000 reszta do skarbu i innych. Główne zajęcie ludności: rolnictwo (uprawa zboża, buraków, tytoniu, lnu), nadto, jedwabnictwo, pszczelnictwo; hodowla bydła: 687,000 bydła rogatego, 578,000 koni, 956,000 owiec, 954,000 świń. Fabryk 2,068 (cukrowni, gorzelni, sukienniczych, przędzalni konopi); wartość produkcji 30 miljonów rubli, liczne tartaki, smolarnie i t. p. Główne miasto Czernihów 27,000 mieszkańców.

Czerniowce, stolica Bukowiny, 67,622 m. (1900), w tym 34,441 Niemców, 13,030 Rusinów, 9,400 Rumunów, 15,000 Polaków; ludności żydowskiej 21,587. W 1869 r. założono pierwsze towarzystwo polskie: „Towarzystwo bratniej pomocy i czytelni polskiej“: do niego należy Dom polski, w którym ogniskują się wszystkie instytucje polskie. Nadto istnieją: „Towarzystwo akademików Polaków uniwersytetu czerniowickiego“, gniazdo „Sokoła“, „Gwiazda“ rzemieślnicza, „Związek nauczycieli“, bursa im. Kilińskiego dla młodzieży rzemieślniczej, bursa im Mickiewicza dla uczniów szkół średnich, „Towarzystwo zaliczkowo-wkładowe „Bank Polski“, „Towarzystwo Szkoły Ludowej“ posiada 40 czytelń na wsi. Kwestja założenia gimnazjum polskiego w toku.

Czernow Wiktor, pisarz i działacz społeczny rosyjski, teoretyk partji socjalistów rewolucjonistów, twórca idei socjalizacji ziemi. Napisał: „Marksizm i agrarnyj wopros“; „Marks i Engels o włościaństwie“, „K woprosu o wykupie ziemli“; „K teorji klassowoj borjby“; „Monisticzeskaja toczka zrjenia“ i inne.

Czerny Adolf, ob. Rokyta.

Czerny Arnoszt, kompozytor i pisarz muzyczny czeski, * 1857 w Pradze; **Cz.** jest założycielem i właścicielem szkoły muzycznej (od r. 1844 na „Vinohradach) w Pradze czeskiej. Wydał „Szkołę na organy“, szereg utworów fortepjanowych oraz pisuje artykuły teoretyczne.

Czerny Jan, publicysta czeski, * 1893 r. w Pradze.

Czerny Józef, leśnik czeski, † 1906 w Pradze; ogłosił nadto: „Uczebnici myslivosti pro szkoly odborné a soukromé studium“ (1901); „Strucznou uczebnici lesnictvi pro szkoly rolnické a zimni hospodárzské“.

Czerny Karol.

Czerny Karol, pjanista ob. gł. dzieło.

Czernyszew Teodozy, geolog rosyjski, odbył wyprawy na Spieberg w l. 1900—1902.

Czernyszewski Mikołaj, publicysta i krytyk rosyjski. Zbiór dzieł jego wyszedł w 1893, całkowite wydanie w 10 tomach 1905—1906. Por.

„Ruskaja Starina“ (1890); „Istoriczeskij wiestnik“ (1889); „Russkoe bogactwo“ (1904 — 1905); Nikołajew „Wospominanja o **Cz.**“ (1906); Fiedorow (1905); Lemke „Politiczeskije processy“ (1907); „Russkaja myśl“ (1909).

Czernyszewski Mikołaj.

Czerpak - włok, przyrząd do badania głębin morza o budowie dość prostej: trójkątna lub czworokątna osada z kutego żelaza, długa na 1½ m., a szeroka na 0·5 m., do niej przytwierdza się worek na 1·5 m. długi; na tylnym końcu czerpak zaopatrujemy w pewną liczbę wielkich pęków lnu, w które często zaplątują się nawet dość duże zwierzęta. Przyrząd spuszczają do morza na linach żelaznych i ten wlecze się za okrętem

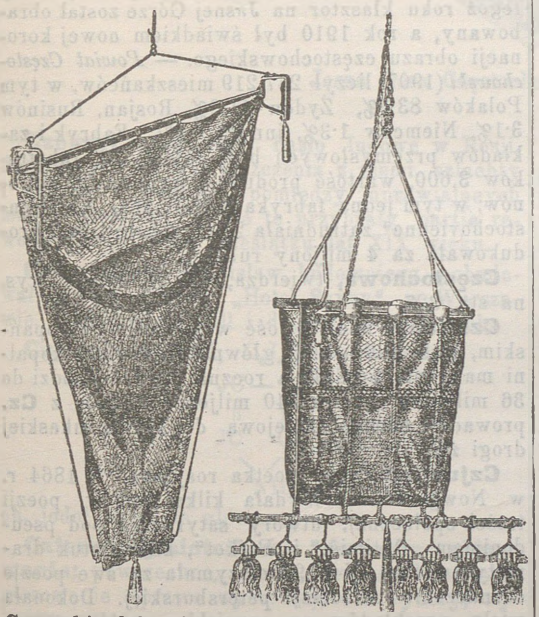

Czerpaki włoki, służące do badania dna morskiego.

przez pewien czas, dopóki przypuszczalnie nie napełni się ilem i żyjącemi w nim istotami, poczym czerpak wyciągają z materjałem do badań.

Czersk, jeden z najdawniejszych grodów na ziemi polskiej. Ruinami zamczyska zaopiekowało się „Towarzystwo opieki nad zabytkami przeszłości“ na mocy decyzji, udzielonej przez cesarską Komisję archeologiczną 1908 r. Por. Korzon Tadeusz „Co się działo i co ma się dziać w Czersku“ (Warszawa, 1909, wydawnictwo Towarzystwa opieki nad zabytkami przeszłości.

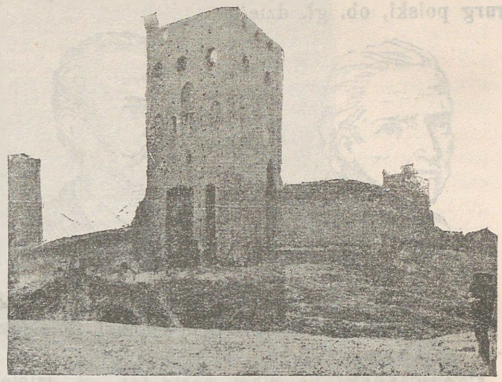

Wieża wjazdowa w Czersku.

Czerski Jan, zoolog i gieolog, † 1892. Oprócz licznych rozpraw z zakresu paleontologji, gieologji i zoologji, zamieszczanych w pismach naukowych, wydał „O wynikach badań nad jeziorem Bajkałem“ (w języku rosyjskim, 1886).

Czerski Stanisław, biolog. Ogłosił: Z nowszych badań nad myrmekofilią“ (*Wszechświat*, 1903); „Powstawanie jelita środkowego u *Meloé violaceus Marsh* (Polskie archiwum biol. nauk, Lwów, 1904); „Przyczynek do znajomości procesów regieneracyjnych u *Capitellidae*“ (wraz z Nussbaumem, Bull. Intern. Acad., Kraków, 1905).

Czertkow Włodzimierz, zwolennik nauki Tołstoja, założył Towarzystwo wydawnicze książek tanich dla ludu, zdobył rozgłos obroną duchoborców, 1897 został wydalony z Rosji, zamieszkał w Anglji.

Czerveny Wacław, przemysłowiec czeski, * 1896.

Czervinka Inocenty Ladysław, historyk morawski, * 1869 w Komierzyżu: Z zawodu inżynier, poświęcił się archeologji i numizmatyce. Ogłosił: „O rzimských cestách obchodních na Moravie“ (1895); „Mince a mincovnictvi markrabstvi Moravského“ (1897); „Moravské brakteaty“ (1900); „Morava za pravieku“ (1902) i t. d. W r. 1906 założył klub antropologów czeskich; zbiory jego, dotyczące czasów przedhistorycznych Moraw znane są i zagranicą.

Czervinka Karol, poeta i literat czeski, * 1872, studjował prawo w Gracu i Pradze, jest adjunktem sądowym. Prócz artykułów w czasopismach czeskich, ogłosił oddzielnie kilka zbiorków poezji: „Zápisnik“ (1892); „Krajiny a nálady“ (1894); „Hledání Samoty“ (1897); „Slunce v mlhach“ (1901); „Zhaslé oczi“ (1895); „Ejhle czloviek“ (1905); „Zahuczaly lesy“ (1908); „Zbiorki satyr i humoresek: „Bez talaru“ (1903); „Zelena krev“ (1904); powieść: „Rodina“ (1908).

Czervinkova-Riegrova Marja, pisarka i działaczka czeska, † 1895 w Pradze.

Czerwiakowski Rafał Józef, znakomity chirurg polski, ob. gł. dzieło.

Czerwiakowski Rafał J.

Czerwieński Bolesław.

Czerwieński Bolesław, poeta (ob. gł. dzieło), jest twórcą „Czerwonego sztandaru", najpopularniejszej pieśni robotników polskich wszystkich trzech zaborów.

Czerwińsk, kościół, ob. gł. dzieło, Czerwińsk i Romański styl w Polsce w II Suplemencie.

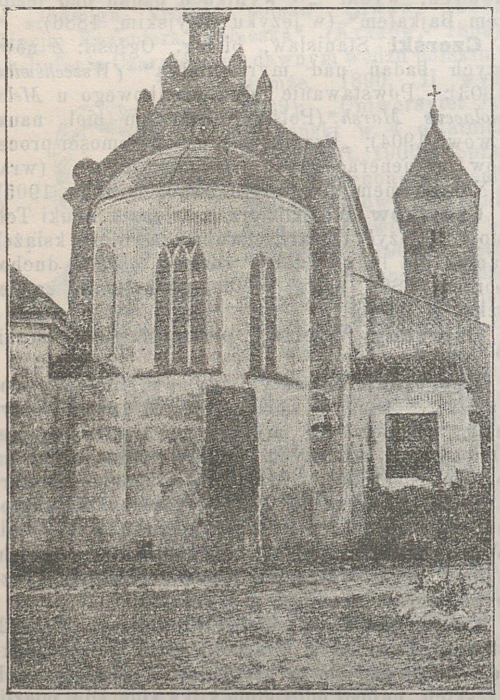

Kościół romański w Czerwińsku.

Czerwiński Kazimierz biolog. Ogłosił: „Energja w świecie organicznym" (*Wszechświat*, Warszawa, t. XX, 1901); „Kolekcjonowanie zwierząt, Metody naukowe" (Warszawa, 1906).

Czerwonoskórnictwo, ob. garbarstwo.

Czetz Jan, generał węgierski. Wydał pamiętniki swe „Történeti Lapok" w historycznym czasopiśmie klausenborskim 1902—1903.

Częstochowa, miasto powiatowe w gub. Piotrkowskiej (1909) liczyła 66,961 miesz., w tym Polaków 66%, Żydów 31%, Rosjan 3%. Fabryk i zakładów przemysłowych posiadała (1909) 121 z produkcją do 25 miljonów rubli i z 14—15,000 robotników. Pierwsze miejsce w przemyśle zajmują fabryki włókniste w ilości 7, zatrudniające 7,000 robotników, które wykazują wartość produkcji na przeszło 10 miljonów rubli; następnie idzie: 2) górnictwo i hutnictwo z 5 zakładami i produkcją 7 miljonów rubli, zatrudniających od 2,500—3,500 robotników; przemysł chemiczny — 11 fabryk, 650 robotników, wartość produkcji 2 miljony rubli; 3) przemysł metalowy— 37 zakładów, 1,500 robotników, wartość produkcji 1·8 miljona rubli; 4) przemysł papierniczo-drukarski — 12 zakładów, 650 robotników, wartość produkcji 1·1 miljona rubli. W 1909 Częstochowa urządziła wystawę przemysłową, tegoż roku klasztor na Jasnej Górze został obrabowany, a rok 1910 był świadkiem nowej koronacji obrazu częstochowskiego. — *Powiat Częstochowski* (1907) liczył 237,219 mieszkańców, w tym Polaków 83·3%, Żydów 11·9%, Rosjan, Rusinów 3·1%, Niemców 1·3%, innych 0·4%. Fabryk i zakładów przemysłowych było (1908) 16, robotników 3,600, wartość produkcji wynosiła 5 miljonów; w tym jedna fabryka bawełniana „La Czenstochovienne" zatrudniała 2,600 robotników i produkowała za 4 miljony rubli.

Częstochowa, twierdza, ob. gł. dzieło i rys. na str. 327.

Cziatuny, miejscowość w powiecie Szaropańskim, gub. Kutaiskiej, główne środowisko kopalni manganu, produkcja roczna rudy dochodzi do 36 miljonów pudów (40 miljonów 1900); z **Cz.** prowadzi odnoga kolejowa do Transkaukaskiej drogi żel.

Czjumina Olga, poetka rosyjska, * 1864 r. w Nowgorodzie. Wydała kilka tomów poezji treści społecznej, utwory satyryczne pod pseudonimem „Optimist" i „Bojkot", kilka sztuk dramatycznych. W 1897 otrzymała za swe poezje odznaczenie Akademji petersburskiej. Dokonała wielu przekładów na rosyjski z poetów zagranicznych, między innemi ładnie przełożyła Syrokomlę.

Człowiek kopalny, ob. Rasy przedhistoryczne.

Człowiek przedhistoryczny, ob. Rasy przedhistoryczne.

Czopowski Henryk, inżynier, napisał: „Obliczanie lin drucianych" (Warszawa, 1905); „Ogrzewanie centralne domów" (Warszawa, 1905); „Wstęp do termodynamiki" (Warszawa, 1907); „Zasady energietyki" (Warszawa, 1907).

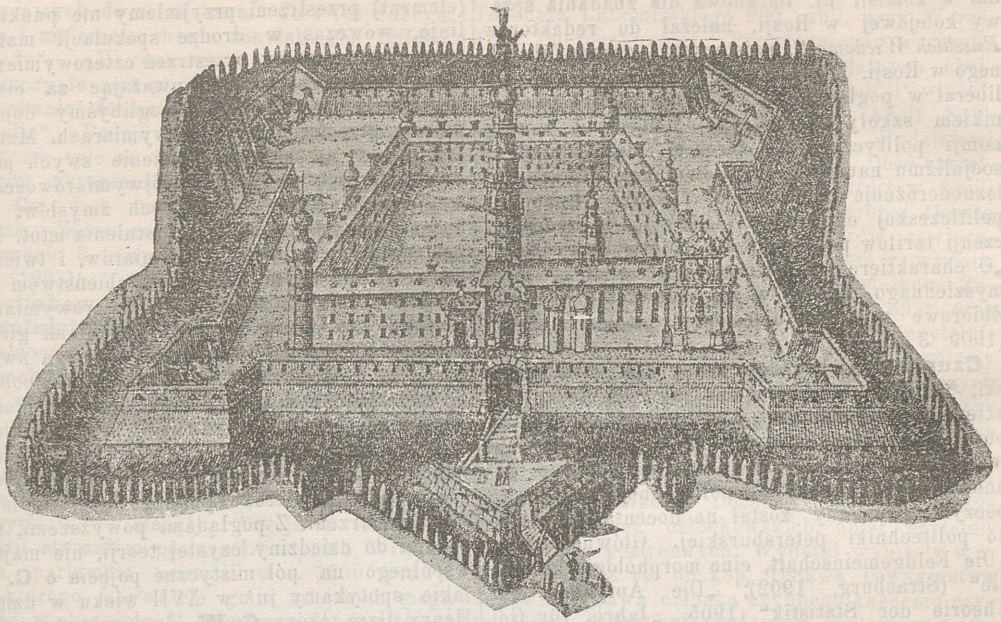

Jasna Góra Częstochowska jako twierdza.

Czornyj pieredieł, hasło ludowe w Rosji, domagające się wywłaszczenia z ziemi szlachty i skarbu i podziału pomiędzy uprawiających ziemię osobiście. Hasło to przybrały partje rewolucyjne w 6-ym dziesiątku lat XIX wieku.

Czosnowski Bronisław, budowniczy, pobudował między innemi „Hotel Savoy" w Warszawie, (1905) wiele will i domów dochodowych.

Czterojodopyrol, C_4J_4NH o budowie:

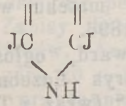

ob. jodol w dziele głównem.

Czteroprzymiotnikowa formuła głosowania: powszechne, równe, bezpośrednie, tajne głosowanie (prawo wyborcze), ob. wybory, wyborcze prawo.

Czterowymiarowe istoty. Duchy są w mniemaniu spirytystów **Cz. i.** Dowody znajdujemy w pismach amerykanina *Slade.* Wartość dowodów zależnie od punktu widzenia wynoszona jest bardzo wysoko przez jednych, przez innych zaś stawiana na równi z kuglarstwem. Ob. czwarty wymiar.

Czubalski Zdzisław, matematyk. Ogłosił: „Zagadnienie z teorji ubezpieczania rent na wypadek niezdolności do pracy" (Warszawa, *Wiadomości mat.* t. V, 1901).

Czubek Jan, historyk literatury, profesor gimnazjalny, w r. 1902 został członkiem korespondentem Akademji Umiejętności w Krakowie, w 1903 r. bibljotekarzem tejże Aakademji; ogłosił nadto: „Jan Chryzostom Pasek w oświetleniu archiwalnym" (Rozprawy Wydz. filolog. Ak. Um. t. XVIII); „Wespazjan z Kochowa Kochowski", studjum biograficzne (Rozpr. Wydz. fil. Ak. Um. t. XXXII). Przetłumaczył M. Waleriusa Marcialisa „Epigramów ksiąg XII" (Kraków, 1908). Prócz tego wydał: Bartosza Paprockiego „Dwie broszury polityczne z lat 1587 i 1588„ (Kraków, 1900, Bibljoteka pisarzy polskich, № 36); Ludowika Arjosta „Orland szalony, przekładania Piotra Kochanowskiego" (Kraków, 1905, t. 3, Bibl. pisarzy polskich № 50 — 52); Joachima Bielskiego „Pieśń o byczyńskiej potrzebie i Bartosza Paprockiego odpowiedź" (Kraków, 1910, Bibl. pis. polskich № 56); „Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia" (t., 1906); Władysław Daniłowski „Notatki do pamiętników" (t. 1908, źródła do dziejów Polski porozbiorowej, № VI); Macieja Rywockiego „Księgi peregrynackie" (Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, tom XII).

Czumakow Teodor, malarz rosyjski, † 1899.

Czuprow Aleksander, wybitny ekonomista rosyjski, * 1842 w Masalsku, Kałuskiej gub., † 1908 w Moskwie, studjował prawo tamże, a później w Lipsku. Był profesorem ekonomji politycznej w uniwersytecie moskiewskim, zasia-

dał w komisji hr. Baranowa dla zbadania sprawy kolejowej w Rosji, należał do redaktorów *Russkich Wiedomosti*, najstarszego organu liberalnego w Rosji. Z przekonań politycznych szczery liberał w poglądach teoretycznych, był zwolennikiem szkoły historycznej i etycznej w ekonomji politycznej z szerokim uwzględnieniem socjalizmu naukowego. Główniejsze prace: „Żeleznodorożnoje choziajstwo“ (1875); „Lekcji po politiczeskoj ekonomiji“ (1892); „Ob uporjadoczenji tarifow po perewozkie chlebnych gruzow“; „O charaktiere i priczinach sowremiennago promyszlennago krizisa w zap. Jewropie“ (1889). Zbiorowe wydanie dzieł p. t. „Rjeczi i statji“ (1909 3 t.).

Czuprow Aleksander, znany statystyk rosyjski, * 1874. Studjował na uniwersytecie moskiewskim matematykę, a w berlińskim i sztrasburskim nauki polityczne. W r. 1901 otrzymał w Sztrasburgu doktorat, 1902 w Moskwie godność magistra ekonomji politycznej i statystyki, poczym powołany został na docenta statystyki do politechniki petersburskiej. Główne prace: „Die Feldgemeinschaft, eine morphologische Studie“ (Strasburg, 1902); „Die Aufgaben der Theorie der Statistik“ (1905, „Jahrb. für Gesetzgeb. Verw. etc“); „Statistik als Wissenschaft“ (1906, „Archiv für Sozialwiss.“); „Obszczinnoe zemlewładijenie“ (w zbiorowej pracy „Nużdy djerewni“, zeszyt II).

Czurzyca *(Curculigo)*, rodzaj roślin z rodziny *Hypoxidae*. Zioła zimujące, rosną w Afryce Południowej, w zwrotnikowych krajach Australji i w Indjach Wschodnich. Korzenie bulwiaste, liście mieczowate; kwiaty mają okwiat koronowy, zrośnięty u spodu z trójgniazdowym słupkiem; pręcików 6, znamion 3. *Curculigo orchioides*, pochodząca z Indji, daje korzenie jadalne. *Curculigo recurvata* służy jako roślina ozdobna.

Czwartorzędowy system. Poddział okresu cenozoicznego, obejmuje podług jednych starsze utwory dyluwjalne i młodsze alluwjalne, podług innych równoznaczny jedynie z systemem dyluwjalnym, plejstocenem (ob. dyluwjum). Pod względem litologicznym charakteryzują ten system prawie bez wyjątku osady słodkowodne i lądowe, pod względem zaś paleontologicznym dość znaczna zgodność w organizmach z dobą dzisiejszą, jedynie wśród ssaków znajdujemy sporo gatunków obecnie wygasłych! Na **s. cz.** przypada epoka lodowa i pierwsze wystąpienie człowieka.

Czwarty wymiar. Według utartych pojęć matematycznych każda przestrzeń albo bryła posiada trzy wymiary: szerokość, długość i wysokość. U niektórych matematyków i filozofów, jak: Kant, Gauss, Nieman i in., spotykamy próby przedstawienia czterowymiarowej przestrzeni. Koncepcja matematyczna **C. W.** polega na rozumowaniu następującym: jeżeli za pierwiastek (element) przestrzeni przyjmiemy nie punkt lecz linję, wówczas w drodze spekulacji matematycznej otrzymamy przestrzeń czterowymiarową. W analogiczny sposób, uważając za element przestrzeni obwód koła, moglibyśmy dojść do pojęcia przestrzeni o 6-ciu wymiarach. Matematyk Gauss na usprawiedliwienie swych poglądów twierdził, że pojęcie trójwymiarowości jest względne i zależne od naszych zmysłów. Wyobrażał on sobie możliwość istnienia istot, które posiadają świadomość 2 wymiarów, i twierdził, że z jednakowym prawdopodobieństwem wyobrazić sobie można istoty czterowymiarowe. Popierał swe przypuszczenia zadaniami gieometrycznemi, których wykonanie wymaga świadomości 3 i 4 wymiarów. Zadania te polegają na nałożeniu 2 figur gieometrycznych płaskich równych sobie oraz 2 równych brył w układzie osiowo symetrycznym. Naukowym dowodem istnienia **C. W.** byłoby właśnie wykonanie takiego zadania nierozwiązalnego w trójwymiarowej przestrzeni. Z poglądami powyższemi, należącemi do dziedziny czystej teorji, nie mają nic wspólnego na pół mistyczne pojęcia o **C. W.**, jakie spotykamy już w XVII wieku w dziełach Henry Bare, który **C. W.** duchom przypisywał. Pojęcia te błąkają się dotychczas w dziełach spirytystów (Zöllner), i mają być naukowym uzasadnieniem spirytyzmu. Pojęcia w tym wypadku naukowo niczym nie są uzasadnione i jako takie nie mają nic wspólnego z nauką.

Czyczeryn Borys, prawnik i filozof rosyjski, † 1904. Oprócz wymienionych dzieł wydał: „Osnowania łogiki i mietafizyki“ (1894); „O narodnom predstawitielstwie“ (1899); „Kurs gosudarstwiennoj nauki“ (1894 — 1900); „Filosofja prawa“ (1900); „Woprosy politiki“ (1903).

Czygoryn Michał, znakomity szachista rosyjski, * 1850, † 1908. Zwyciężył przeciwników w wielkim matchu w New-Yorku 1889, w Budapeszcie 1896.

Czyński Edward, ogłosił: „Etnograficzno-statystyczny zarys liczebności i rozsiedlenia ludności polskiej“ (wraz z T. Tollingerem, Warszawa, 1909, II-ie wydanie).

Czyński Jan, jeden z najruchliwszych członków Towarzystwa Patrjotycznego w Warszawie w 1831 r., na emigracji zasłynął jako płodny pisarz w języku polskim i francuskim. † w Londynie 31 stycznia 1867 r., mając lat 65. W Londynie zorganizował Towarzystwo polskich pracowników.

Czyrikow Eugienjusz, pisarz rosyjski, * 1864, studjował prawo i przyrodę na uniwersytecie moskiewskim; zmuszony do przerwania studjów, poświęcił się literaturze. Drukował swe utwory w głośnych miesięcznikach rosyjskich (*Russkaja Myśl, Russ. Bogactwo* i t. d.). Za temat do nowel i opowiadań służy mu przeważnie świat inteligiencji rosyjskiej w okresie przejścia od idea-

łów ludowych do marksizmu. Jest też dobrym znawcą i malarzem chłopa rosyjskiego. Ogłosił: „Inwalidy“, „W otstawku“, „Czużestrancy“, „W łoszczynie meż gor“, Kak eto słuczyłoś“. Pisuje również dramaty: „Za sławoj“, „Na dworje wo fligelje“, „Druzja głasnosti“, „Jewrei“, głośny dramat, nie tyle ze względów artystycznych ile z powodu aktualności. Głównym rysem twórczości **Cz.** jest zmysł rzeczywistości i żyłka ironiczna. Zbiorowe wydanie dzieł ukazało się w 4 tomach; 3 tomy opowiadań (1901), 1 t. dramatów (1903).

Czystiakow Michał, pedagog rosyjski, † 1885.

Czytelnictwo ludowe. Idea uprzystępnienia księgozbiorów dla szerszego ogółu, znana już w czasach bardzo odległych, urzeczywistniona została na szerszą skalę w drugiej połowie XIX wieku w epoce rozbudzania się świadomości obywatelskiej śród t. zw. nizin społecznych. Na czele ruchu tak co do ilości księgozbiorów jak i co do ich jakości oraz wszelakich udogodnień dla czytelników stanęły Anglja i Ameryka. W Anglji staraniem posła z Liverpoolu, Wiljama Ewarta, parlament uchwalił w r. 1850 prawo, mocą którego obywatele gmin miejskich mogą podnieść większością $^2/_3$ głosów podatek o $^1/_2$—1 penny na każdym funcie sterlingów podatków gminnych z przeznaczeniem tej przewyżki na urządzenie bibljoteki i muzeów. Bill Ewarta stworzył w samopocy społecznej trwałą podstawę dla przyszłego rozwoju bibljotek. Rozwój bibljotek publicznych w Ameryce datuje się również od 1850 r. i opiera się na specjalnym podatku bibljotecznym oraz na hojnych ofiarach jednostek. Dary na ten cel sięgają w Ameryce rozmiarów olbrzymich. Bibljoteka w Chicago otrzymała zapis Newberry i Crerar'a w wysokości 5 mil. rubli. Budowa gmachu wyniosła 4 miljony. Bibljotekę, która wypożycza rocznie 2·7 miljonów tomów, obsługuje personel składający się z 118 osób. Zapisy Bibljoteczne Tildensa wyniosły 12 miljonów. Andrew Carnegie wydał na bibljoteki z górą 20 mil. rubli. O ile hojne dary jednostek przyczyniają się do powstania bibljotek, wybudowania gmachu i t. p., o tyle ciężary utrzymania instytucji ponoszą gminy z podatków ogólnych. Na 1 mieszkańca wypada w Ameryce od $^1/_2$ do $1^1/_2$ tomu, w Anglji zaś 1 tom przypada na 8 mieszkańców. Niezmiernie intensywnie wzrasta liczba bibljotek ludowych we wszystkich państwach kulturalnych, i wszędzie ponoszą koszta utrzymania ich gminy lub państwo. W *Królestwie Polskim* ruch ten objął wyłącznie prawie Warszawę. Z miast prowincjonalnych znaczniejsze księgozbiory, udostępnione dla ogółu mieszkańców, posiadają: *Łódź* (Towarzystwo krzewienia oświaty), *Dąbrowa*, *Sosnowice*, *Radom*, *Lublin* i *Kielce*. W *Warszawie* pierwsze 6 bibljotek powstało w r. 1861 dzięki ofiarowanym przez Tadeusza Lubomirskiego 900 rubli, przy Warsz. Tow. Dobroczynności. Przewodnictwo w zorganizowanym Wydziale czytelń bezpłatnych obejmowali kolejno: Jan Gautier, Adolf Pawiński, Siesicki, Aleksander Rembowski i Adolf Suligowski. Od r. 1895 przewodniczy Wydziałowi adw. przys. Stanisław Leszczyński. Ilość czytelni wzrosła z biegiem czasu do 23, które w chwili obecnej częściowo połączone w grupy, tworzą ogółem 16 oddzielnych księgozbiorów zawierających 53,741 tomów. W ciągu 1909 r. wydano z nich 289,296 tomów 164,965 czytelnikom. Zasoby materjalne czytelni pochodzą z ofiar oraz z minimalnych opłat abonamentowych czytelników. Wydatki w ciągu roku 1909 wyniosły 10,871 rb. 62 kop. Niezależnie od powyższych powstałe w dn. 8 grud. 1906 „Towarzystwo czytelń m. Warszawy“ założyło i utrzymuje obecnie 6 bibljotek ludowych z ogólną ilością 19,562 tomów. W ciągu 1909 r. wydano 125,859 tomów 79,009 czytelnikom. Dochody czerpie Towarzystwo ze składek członkowskich, opłat czytelników i ofiar postronnych. Wydatki wyniosły w r. 1909 — 5,832 rb. 68 kop. Ustawa Towarzystwa zapewnia prawa członka czynnego każdemu czytelnikowi, który był abonentem czytelni w ciągu roku. Zestawiając powyższe dane, otrzymujemy, iż 1 książka wypada na 10 mieszkańców Warszawy. W *Cesarstwie* istnieją czytelnie polskie w miastach, posiadających liczniejsze kolonje polskie. Znaczniejsze czytelnie posiada Petersburg, Moskwa, Odesa, Ryga i Kijów. Czytelnie te nie ogłaszają swych sprawozdań i stąd brak bliższych o nich wiadomości. W zaborze pruskim, w Poznańskim i na Śląsku, rozwój czytelnictwa ludowego odbywa się głównie pod przewodnictwem księży. Pierwsza czytelnia powstała jeszcze w 1867 w Koźminie, założona przez miejscowego księdza. Działalność swoją rozpoczęła z 340 książkami. W 70-ch latach powstało Towarzystwo Oświaty ludowej, które podjęło organizację czytelnictwa. Działalność Towarzystwa z początku zapowiadała się bardzo dobrze, następnie osłabła na skutek zakazu wydanego przez władzę duchowną, a zabraniającego księżom należenia do Towarzystwa. Zakaz z czasem cofnięto, wtedy znów rząd pruski zamknął Towarzystwo 1878. Po dwuch latach (1880) zdołano zorganizować Towarzystwo Czytelń ludowych. Siedzibą Towarzystwa jest Poznań. Majątek Towarzystwa wynosi 75,364·69 marek, Towarzystwo Cz. Lud. posiada do 2,000 bibljotek, zaprowadziło system wymiany książek. Czytelnicy Tow. Cz. Lud. rekrutują się głównie z ludności wiejskiej. W miastach zorganizowani robotnicy i rzemieślnicy korzystają z bibljotek własnych, stroniąc od czytelń Towarzystwa. Tow. Cz. Lud. wydaje swój organ własny, miesięcznik *Przegląd oświatowy*, dawniej kwartalnik *Czytelnia Ludowa*. W zaborze austrjackim, t. j.

w Galicji, na Śląsku i na Bukowinie organizację czytelnictwa ludowego prowadzą dwa towarzystwa: starsze, bo założone 1882 Towarzystwo Oświaty Ludowej i młodsze, założone 1891 Towarzystwo Szkoły Ludowej. Pierwsze, subwencjonowane przez Sejm galicyjski, w 1904 posiadało członków, opłacających składki 1,251, w tym księży 367. Do wspomnianego roku założyło w Galicji i na Śląsku 919 bibljotek, z tego zamknąć musiało z powodu nieczynności 150. W czytelniach książek ogółem miało 146,125, stałych czytelników liczba wynosiła 46,721. Towarzystwo Szkoły Ludowej, pozbawione zasiłków ze strony władz centralnych i autonomicznych, korzysta jedynie z poparcia społeczeństwa. Tow. Szkoły Lud. posiada członków w Galicji, na Śląsku i na Bukowinie. Rozwój jego względnie szybki, choć w porównaniu z potrzebami szerokich mas nie może być uznany za dostateczny. Tow. Szkoły Lud. liczyło w 1892 5,050 członków, w 1906 ilość członków wzrosła do 30,000. Posiadało czytelni 888 (1904), 1,350 (1906), 3,000 (1908). Wydaje *Przewodnik Oświatowy Tow. S. L.* zamiast dawniejszego *Miesięcznika Tow. S. L.*, nadto *Kalendarz Tow. S. L.* Towarzystwo ma własne „Biuro Zarządu Głównego“ w Krakowie, jako organ centralny instytucji, oraz „Centralną Składnicę książek“, która wykonywa zlecenia kół miejscowych, pośredniczy między kołami i księgarniami i jest składem wydawnictw Towarzystwa. Oprócz tych głównych organizacji, specjalnie poświęconych czytelnictwu, należy uwzględnić czytelnie i bibljoteki przy stowarzyszeniach zawodowych i innych instytucjach. Nadto ob. Bibljoteki polskie w Ameryce. Por.: E. Reyer „Entwickelung und Organisation der Volksbibliotheken“; Er. Schultze „Freie Oeffentliche Bibliotheken; Volksbibliotheken und Lesehallen“; tegoż „Englische Volksbibliotheken“; St. Michalski „Popularyzowanie wiedzy i samouctwo“ (Poradnik dla samouków, cz. IV, 1902); „Sprawozdanie Wydziału Czytelń Warsz. Tow. Dobroczynności 1909 r.“; „Sprawozdanie Towarzystwa Czytelń m. Warszawy, 1907, 1908, 1909“; *Przegląd oświatowy* (Poznań); *Przewodnik oświatowy Tow. S. L.* (Kraków); *Kalendarz T. S. L.* (Kraków); *Kultura Polska* (Warszawa, 1908 i nast.).

D.

Dabelow Krzysztof Chrystjan, prawnik niemiecki, * 1763 w Meklemburg-Schwerin, † 1830. Wykładał z wielkim powodzeniem prawo rzymskie i giermańskie. Jest autorem znakomitej „Encyklopedji i metodologji prawa niemieckiego.

Dacan, nazwa klasztoru u buddystów-burjatów w Syberji Wschodniej, urzędownie uznana 1773. Kontyngens klasztorów określono na 34 w 1853 roku.

Dactylactis, rodzaj korali z rodziny *Cerianthidae.* Polipy mają kształt wydłużonego walca, otwór gębowy otoczony dwoma wieńcami czułków t. zw. gębowych i brzegowych; ciało przezroczyste. Rodzaj ten obejmuje kilka gatunków, z których **D.** *Benedini,* poławiany w zatoce kalifornijskiej, ma 40—50 mm. długości i 7—8 mm. szerokości. **D.** zasługuje na uwagę pod tym względem, że posiada wszystkie cechy fauny, która, prowadząc pierwotnie życie siedzące, stopniowo przystosowała się do życia pelagicznego, czego dowodem może służyć bezbarwność i przezroczystość ciała i mniejszy rozwój komórek gruczołowych.

Dactylosoma splendens, pasorzyt we krwi żab. Por. W. Kolle i A. Wassermann „Handbuch der Mikroorganizmen" (1903, t. I).

Dacyt, skała porfirowa, składa się z plagioklazu i hornblendy, zawiera również biotyt, augit, apatyt, żelaziak magnetyczny i sanidyn. Struktura **D.** od zbitej do wyraźnie drobnokrystalicznej. Występuje na Węgrzech, Krymie i Kaukazie.

Daczyński Stanisław, malarz, * 1855 w Wiśniczu, w Galicji. Kształcił się w szkole Sztuk Pięknych w Krakowie, następnie ukończył szkołę kompozycji pod kierunkiem Matejki. Na wystawie sztuki polskiej w Krakowie w 1887 r. otrzymał medal bronzowy za prace dekoracyjne; we Lwowie zaś 1894 medal srebrny za obraz myśliwski „Przed miotem". Jest nauczycielem rysunku i dekoracji przy szkole ceramicznej w Kołomyi od r. 1888.

Dadák Arnoszt, dziennikarz czeski, * 1858 w Kielczu na Morawach, kształcił się w seminarjum nauczycielskim w Przybramie, redagował kilka pism, obecnie wydaje czasopismo *Milotycké Hospodárz* i ilustrowane *Prakticky Radce,* które cieszą się dużym powodzeniem.

Daems Servaas Domien, poeta flamandzki, * 1834 w Noorderwijk, † 1903 w Tongerloo; był księdzem i nauczycielem ludowym, pisał opowiadania humorystyczne z życia ludu i poezje sielskie.

Daëns Adolf, ksiądz i polityk belgijski, * 1839 w Alost, † 1907 tamże. Wstąpił do zakonu jezuitów, który porzucił po kilku latach i nauczał przez 12 lat retoryki w kolegjum episkopalnym w Gandawie. Obrany deputowanym stał się przywódcą młodych „demokratów chrześcijańskich". Wyposażony w wiedzę, inteligencję i burzliwy temperament, miewał częste zatargi z partją katolicką i zbliżał się coraz bardziej do prawicy socjalistycznej. W wyborach 1894 odebrał mandat katolikom, za co był pozbawiony noszenia szat duchownych. Wtedy przybrał postawę wyraźnie rewolucyjną. W 1897, uchodząc bardziej za socjalistę niż katolika, był opuszczony przez „Ligę demokratyczną" i przepadł na wyborach. Ale w 1905 znów wszedł do Izby i zasiadł między radykałami i socjalistami. Nie obrany w r. 1906 i opuszczony przez swych wyznawców, wpadł w nędzę i chorobę. Na krótko przed śmiercią wyraził chęć pogodzenia się z kościołem, na co otrzymał przyzwolenie biskupa Gandawy. **D.** odegrał wybitną rolę w ewolucji belgijskich partji politycznych. Wiele z głoszonych przez niego poglądów weszło w skład programu tych grup, które podczas jego występów gwałtownie go zwalczały.

Dafni, osada odległa na zachód od Aten $7^1/_2$ klm., ze starożytnym klasztorem, obecnie żeńskim, założonym w V stuleciu. W klasztorze znajdują się zabytki antyczne, przypominające świątynię Apollina, liczne pamiątki, głównie mozajki i rzeźby z epoki byzantyjskiej. Podczas

walk o niezależność klasztor został zamieniony na twierdzę. Por. G. Millet „Le monastère de Daphni“ (Paryż, 1899); „Monuments de l'art byzantin“ (t., 1900, I zeszyt).

Dagana, kraina na wschód od jeziora Tsadu, zbadana została dokładniej przez Deschampsa 1906. **D.** jest płaskowzgórzem, niezbyt wzniesionym, po środku cechuje ją pewna depresja, pokryta gęstemi krzakami, prześwieca tu i owdzie otwartemi przestrzeniami; przecinają ją liczne potoki wód, dzięki czemu **D.** nie posiada charakteru pustyni, jak sąsiednie krainy. Pod względem hidrograficznym należy do Bahr-El-Ghazalu; Massokori jest wyschłym ramieniem jeziora Tsadu; przed dwunastu laty wezbrane wody jeziora dosięgały Massokori. Gleba **D.** jest gliniasta, odznacza się wielką urodzajnością. Cała ludność, do 12 tysięcy murzynów, koncentruje się w dawnym łożysku rzeki, trudni się rolnictwem, dzieli się na 12 wiosek, nie zdradza popędów wojowniczych. Por.: Deschampsa studjum w „Bullettin de la Societé de Geographie d'Alger“ (1907).

Dagnan-Bouvert Pascal, malarz francuski, wykonał nadto: „Madonnę“, „Bretończyków przebaczających“. Na wystawie powszechnej w Paryżu 1881 otrzymał wielką nagrodę (grand prix), jak również na wystawie 1900 r. Jest członkiem Instytutu od 1900 r.

Dagnaux Albert, malarz francuski, * 1861 r., tematy do swych obrazów czerpie z życia ludu i natury Normandji. Wykonał między innemi: „Wschód księżyca“, „Aleja kasztanowa“, „Jabłoń w kwiecie“ i t. d. Prócz tego maluje widoki Paryża, portrety i doskonałe akty kobiece: „Ogród inwalidów“ (1895); „Plac Zgody“ (1900); „Plecy kobiece“ i t. d.

Dahl Jan, malarz norweski, * 1849 w Hardanger, kształcił się w Niemczech, od r. 1873 przebywał w Karlsruhe, a od r. 1888 w Berlinie. Maluje przeważnie sceny rodzajowe z życia włościan norweskich.

Dahl Konrad, (ob.), napisał nadto: „Arne Livvoag“, powieść z życia przestępcy (1894); „Lina Kjörbo“ (1898); „Atentat“ (1900).

Dahl Włodzimierz, pisarz rosyjski, † 1872, a nie jak mylnie podano w gł. dziele.

Dahlgren Eryk Wilhelm, gieograf i bibljograf szwedzki, * 1848 w Sztokholmie, syn poety Fryderyka Augusta **D.**, od 1870 asystent, 1893 bibljotekarz Akademji Nauk w Sztokholmie, 1903 r. dyrektor bibljoteki królewskiej tamże. W l. 1881—1894 redagował czasopismo gieograficzne *Imer*, był współpracownikiem licznych dzieł A. Nordenskjölda i innych podróżników, wydał cenną bibljografję „Sveriges offentligga bibliotek. Tioarsregister 1886 — 1895“ (1897). Ważniejsze z jego prac gieograficznych: „Bidrag till Nordens äldsta kartografi“ (1892); „De franska sjöfärderna till Söderhafvet i början af 18 de seklet“ (1900).

Dahn Teresa, z domu *Freiin von Droste-Hülshoff*, pisarka niemiecka, * 1845, wydała kilka tomów poezji i rozprawy z mitologji germańskiej; główniejsze: „Gedichte“ (1873); „Walhall. German. Götter- und Heldensagen“ (1883).

Dahomey, posiadłość francuska od r. 1894, obejmuje 169,500 klm. kw. z 1,000,000 miesz. Król Behanzin po zajęciu Abomey'u przez Francuzów oddał się w ich ręce 24 stycznia 1894, i był internowany na Martynice. Następcą jego zamianowała Francja powolnego jej Guthili'ego. Behanzin umarł 10 grudnia 1906 r. w Algierze. Francuzi umacniali swe wpływy na północy, przedsiębiorąc większe wyprawy na północ Toga i Nigierji. Tu zetknęły się ich interesy ze sferą wpływów niemieckich i angielskich. Uregulowanie stosunków z Niemcami miało miejsce w 1897 r., a z Anglją w 1898 r., poczym **D.** został połączony od północy z Sudanem francuskim i poddany władzy gieneralnego gubernatora w Dakarze. Odtąd rozwój jego szedł normalnie. Głównym miastem i jednocześnie punktem handlowym **D.** jest Porto-Novo z 50,000 miesz., głównym portem i przyszłą stolicą jest Kotonu. W r. 1900 gubernator **D.** zniósł państwo Abomey i króla Ago-li-Agbo uwięził w Porto-Novo. W większych miastach rząd pozakładał szkoły dla tuziemców. Przywóz w **D.** wynosił w 1906: 10,514,213 fr. (w tym Francja 3,762,829), wywóz 8,506,402 fr. (2,858,010 do Francji); w pierwszym przeważała: bawełna, odzież, likiery, tytoń; w drugim: olej palmowy i zboże. Największe stosunki handlowe ma **D.** z Niemcami, Anglją i kolonjami. Niedawno ukończona została droga żelazna długości 600 klm. od wybrzeża z Kotonu do Caoru z bocznicą do Whydy, linja będzie przedłużona do Parakou, a dalej do rzeki Niger. Por.: La Herissé „Voyage au Dahomey et à la Côte d'Ivoire“ (Paryż, 1903); François „Notre colonie du Dahomey“ (t., 1906); Corbeil „le Dahomey“ (t., 1906).

Dahshour, wioska w Egipcie (prow. Gizeh), w której znajdują się piramidy z cennemi wykopaliskami. Rozpoczęte przez Maspero odkopywanie, kontynuował w l. 1893—1895 Morgan. Zbadał wielką piramidę ceglaną. Koło piramidy północnej odnalazł przejście podziemne długości 110 m., w którym znajdowały się zwłoki dwunastu kobiet z haremu Usirtasena III, jego siostry, żony czy córki. Wiele oddzielnych grobowców odnalezionych w 1895 koło zrujnowanej piramidy, którą przypisywano Amanemhaitowi II, zawierało skarby podobne do tych, jakie były w grobowcach kobiet Usirtasena III. Roboty przerwano w r. 1895, ale teren nie został całkowicie zbadany. Klejnoty odnaleziono przez Morgana znajdują się w muzeum w Kairze z wyjątkiem drobnej części, skradzionej przez robotni-

ków przy odkopywaniu. Większość tych przedmiotów jest cudownej roboty i może wytrzymać porównanie z najpiękniejszą biżuterją starożytności klasycznej. Są one zreprodukowane, częściowo nawet kolorowo, w pracy Morgana „Poszukiwania w **D.**“ (1895—1903).

Daibustu, (jap.) „Wielki Budda“, japońska nazwa posągów Buddy. Najznakomitsze są **D.** wysokości 16 m. w Narze i Kamakurze.

Daillon Horacy, rzeźbiarz francuski, * 1854 w Paryżu, wykonał nadto: „Sen dziecka“ (muzeum w Charleville); pomnik Pasteura w Arbois; figurę zewnętrzną kaplicy przy ulicy Jean-Goujon, a wewnątrz „Matkę Boską“. Otrzymał złote medale w 1889 i 1900. W Salonie 1906 roku wystawił „Młodą matkę“ (grupę kamienną) i „Zboże“ (gips).

Daily Chronicle, wielki dziennik londyński, nabyty 1876 r. przez Lloyd i przetworzony na niezależny organ liberalny. Wiele uwagi poświęca sprawom robotniczym i wyróżnia się doborem artykułów literackich i dobremi ilustracjami.

Daily Graphic, ob. Graphic.

Daily Mail, dziennik londyński, założony 1896 przez Alfreda C. Harmswortha. Jest rzecznikiem imperjalizmu. Drukuje się w 6,000,000 egzemplarzach, poczytność swą zawdzięcza szybkim informacjom z kraju i zagranicy.

Daimler Gottlieb, inżynier, * 1834 w Szorndorfie, † 1900. Był dyrektorem (1872—82) „Towarzystwa budowy motorów gazowych“ *Deutza.* W r. 1890 założył w Kansztatt „Towarzystwo budowy motorów Daimlera“. Pierwszy, możliwy do użytku wóz motorowy zbudował **D.** w 1885 r.

Dakota południowa, stan unji Ameryki Północnej (106) 200,924 klm. kw., 465,908 m. Dakotę płd. przerzyna Missuri; terytorjum zarezerwowane dla Indjan. Główne miasto Pierre, 2,306 m. (1900).

Dakota północna, stan unji Ameryki Północnej (1906) 183,569 klm. kw. 463,784 m. (15,840 klm. kw. terytorjum indyjskiego, 6,968 Indjan w 1900). Główne miasto stanu Bismarck; miasto uniwersyteckie Graud-Forks.

Daktylogram, zdjęcie, otrzymane przez odciśnięcie palca na karcie papieru, pokrytego specjalną masą wilgotną. Zdjęcie takie odtwarza dokładnie układ linji na wierzchniej części palca i tworzy niejako znak cielesny, który sfalsifikować prawie niepodobna (ob. daktyloskopja).

Daktyloskopja, metoda identyfikacji za pomocą odbijania rysunku palców. **D.** jest jednym z najbardziej rozpowszechnianych dzisiaj sposobów antropometrji, opartym na tej zasadzie że odbicia palców, rysunek epidermy dłoni są wielkością stałą bez względu na wiek człowieka. Odcisk np. wielkiego palca na powierzchni miękkiej, jak wosk, może służyć za nieomylny znak ręki danego osobnika. Już w starożytności wschodni władcy zwykli na pismach wielkiej wagi kłaść odcisk swej dłoni; następnie rzeźbiarze i modelarze w ten sam sposób na miękkim modelu stwierdzali autentyczność swego dzieła. W czasach ostatnich zaczęto stosować **D.** na wielką skalę w kryminalistyce. Systemów daktyloskopji jest wiele. Pierwszy system datuje się od Anglika Francisa Galtona (1888—1891), obejmował on 41 typów zasadniczych, te jeszcze dzieliły się na podtypy. Testut sprowadził tę znaczną ilość typów do 10, Pottecher — do 8, Vucetich do 4, a E. R. Henry, naczelnik komisji policyjnej w Londynie, nawet do 2. Dwutypowy system przyjęli szefowie policji w Wiedniu, Wind i Kodicek. We Francji Bertillon zastosował zdjęcia wielkiego palca, wskazującego, średniego i serdecznego:

Odciski palców według systemu Bertillona.

Na przedstawienie ministra sprawiedliwości we Francji komisja Akademji nauk 1906 r. uznała, że zdjęcie palców wystarcza do ułożenia metodycznego katalogu identyfikacji. Trzy operacje, zmierzające do ustalenia tożsamości, a polegające na sporządzeniu zdjęcia, klasyfikacji i odnalezieniu go, szczególniej ułatwione są w sposobie daktyloskopijnym Vuceticha. System daktyloskopijny ma przed innemi tę przewagę, że można go stosować do osobników wszelkiego wieku: dzieci, młodzieży, dorosłych, a więc do delikwentów młodocianych, do ludności kolonji karnych i do dorosłych recydywistów. Jest mniej kosztowny, jego funkcjonowanie nie wymaga personelu licznego, ani długiej wprawy. Z każdym dniem dąży do zastąpienia pomiarów antropometrycznych.

Dakuas, plemię murzyńskie w dolinie rzeki Ubangui; odznacza się siłą i umiejętnością sztuki kowalskiej. Kraina ich posiada dość rozległe pokłady wyjątkowej rudy żelaznej bardzo bogatej w metal, podobne okazy rudy znajdują się jeszcze tylko w Ameryce Południowej, jest to tak zwany itabiryt (ob.). Przeróbka rudy odbywa się w niewielkich piecach hutniczych na węglu drzewnym. Oręż, fabrykowany przez **D.** rozchodzi się po całej Afryce środkowej.

Daleki Wschód, (w administracji rosyjskiej) nazwa kraju, obejmującego wschodnie pobrzeże azjatyckie i sąsiednie wyspy na oceanie Spokojnym. W 1903 utworzono namiestnictwo „Da-

lckiego Wschodu", w skład jego wchodziły: Kwantung, obwody Amurski i Nadbrzeżny; 1905 namiestnictwo zostało zniesione.

Daleszyce, osada w gub. kieleckiej, posiada kościół zbudowany 1220 r. przez biskupa krakowskiego Iwona Odrowąża. Por.: M. Offmański „Słownik miejscowości, w których znajdują się zabytki po Piastach i Jagiellonach" (Warsz., 1900).

Dalewski Franciszek, **D.** Aleksander i **D.** Tytus, znani są w dziejach Litwy w zeszłym stuleciu. Franciszek i Aleksander byli zesłani z powodu wypadków 1848 i 1849 r. do kopalń w Syberji. Tytus został powieszony w 1864 r. Siostra ich poślubiła Zygmunta Sierakowskiego i znajdowała się przez czas dłuższy na wygnaniu.

Dalgety, miejscowość w Australji, nad rzeką Snowy w Nowo-południowej Walji, we wrześniu 1904 obrana na siedzibę związku państw australskich; 1908 r. zdetronizowana na rzecz Canbery (ob.).

Dalla-Vedova Giuseppe, gieograf włoski, * 1834 r. Został profesorem 1872 w Padwie, 1877 w Rzymie, nadto długoletnim sekretarzem a następnie prezesem Towarzystwa gieograficznego. Napisał: „La geografia ai giorni nostri, Nuova Antologia" (1873); „Marinai dell' Adriatico nelle regioni polari" (1876); „La questione africana e l'associazione internazionale de Bruxelles" (1877); „I concetto popolare e il concetto scientifico della Geografia" (1881); „Sull'insegnamento della Geografia nella Universita; La società Geografica Italiana" (1904).

Daller Baltazar, polityk bawarski, * 1835, został księdzem 1860, profesorem w Freisingu 1864, posłem na sejm bawarski 1871 r. Zorganizował partję centrum w sejmie bawarskim, 1905 był prezesem sejmu, należy do najwpływowszych deputowanych.

Dalmacja, królestwo, kraj monarchji austrjackiej, liczyła 1909: 641,765 miesz., 49 na 1 klm. kw. Według wyznań (1900): 496,778 katolików, 96,279 koś. wschodniego, 334 żydów; podług narodowości (1900): 565·276 Serbo-chorwatów, 15,279 Włochów, 2,306 Niemców, 1,157 Czechów, 683 Słowieńców. Główną podstawą gospodarczą kraju jest rolnictwo. Zbiór 1907 wykazał: pszenicy 108,865 met. cetr., żyta 25,866, ryżu 300,309, tytoniu 26,021, kartofli 255,679, prócz tego duże ilości owsa, jęczmienia, roślin strączkowych i t. d.; z owoców: 3,505 met. cent. winogron, 1,185 migdałów, 13,106 fig, 12,925 innych owoców; wina 545,086 hl., oliwy 1,756 met. cent. Jedwebnictwo dostarczyło 1906: 75,160 klg. kokonów. Górnictwo dało: 1,555,526 metr. cetr. węgla brunatnego, 20,786 m. c. kamienia asfaltowego, 391 rudy rtęciowej i 3,159 rudy zelaznej; saliny w Stagno, Arbe i Pogoliferten 19,666 m. cent. soli morskiej.—*Flota handlowa* liczyła w końcu 1906 r. 8,196 statków żaglowych o pojemności 32,772 tonn z załogą 20,682 ludzi, 67 parowców o pojemności 33,286 t. i sile koni 24,292, z załogą 704 ludzi. Przy rybołówstwie morskim było zajętych w 1905—06: 9,764 rybaków i 2,308 łodzi; eksploatacja ryb, skorupiaków i mięczaków stanowiła wartość 3.04 mil. koron.—Węgry stawiają ciągłe przeszkody połączeniu portów **D.** z Bośnią, co wielce dodatnio wpłynęłoby na rozwój kraju. Kolej żelazna z Bugojna w Bośni do Splitu przez Arzano doprowadzona już do Sinja. Przedłużenie kolei bośniacko-hercegowińskich do Boki Kotarskiej dodatnio wpłynęło na rozwój stosunków południowej **D.**, szczególnie Dubrownika i Gruży. Dążności polityczne **D.** objawiają się w chęci połączenia z Serbją i Chorwacją dla osiągnięcia koncesji narodowych, szczególnie w zakresie urządzeń wewnętrznych. Por. „Die Oesterr.-ungarische Monarchie in Wort u. Bild, t. XI, Dalmatien" (Wiedeń, 1892); Patsch „Archaeol.-epigr. Uutersuchungen zur Geschichte der röm. Provinz Dalmatia" (t., 1898); „Passarge „**D.** und Montenegro. Reise-und Kulturbilder" (Lipsk, 1904); „Gemeindelexikon von **D.**" (Wiedeń, 1908).

Dalou Juljusz.

Dalnij (jap. *Tairen*), miasto portowe nad zatoką Talienwan, założone 1899, w zajętej przez Rosjan 1898 prowincji Kwantung, obecnie należy do Japonji, od 1906 wolny port handlowy.

Dalou Juljusz, znakomity rzeźbiarz francuski, ob. Suplement I.

Dalpayrat Piotr Adrjan, ceramista francuski, * 1844 w Limoges. Specjalnością jego stało się t. zw. *grès flammés* (ziarnistość płomienna) o marmurkowatości czerwonej i zielonkawej. Pierwszy zastosował fakturę wielkich waz do drobniejszych przedmiotów, które zdumiewają harmonją kolorów. W 1900 otrzymał złoty medal. Wazony **D.** znajdują się w muzeach paryskich i zagranicznych.

Dalpayrat Piotr Adrjan.

Dalstein Jan Chrzciciel.

Dalstein Jan Chrzciciel, gienerał francuski, * 1845 w Metz. Po skończeniu szkoły politechni-

cznej i aplikacyjnej (1866) został porucznikiem sztabu 1868. Podczas wojny 1870 brał udział w wielkich bitwach koło Metzu. Po powrocie w randze kapitana wysłany był do Algierji. W 1881 odbył wyprawę do Tunisu, 1886 był szefem sztabu gieneralnego wyprawy tonkińskiej. W r. 1890 jako podpułkownik, a następnie pułkownik 1894 był adjutantem prezydenta rzeczypospolitej. W 1897 został gienerałem brygady, 1903 gienerałem szóstego korpusu armji i zachował dowództwo, kiedy 1904 otrzymał nominację na członka Wyższej rady wojennej. W czerwcu 1906 powołany był na gubernatora wojennego Paryża.

Dalton Hermann (ob). Napisał nadto: „Die russische Kirche“ (1891); „Beiträge zur Geschichte der evangelischen Kirche in Russland“ (1893, ciąg dalszy 1898); „Auf Missionspfaden in Japan“ (1895); „Der Stundismus in Russland“ (1896); „Johannes Gossner“ (1898); „Indische Reisebriefe“ (1869); „Aus dem Leben einer evangelischen Gemeinde“ (1901).

Dalton John, fizyk i chemik angielski. Por.: Roscoe „John **D.** and the rise of modern chemistry“ (Londyn, 1895); Roseve i Harden „A new view of the origin of Dalton's atomic theory“ (1896) to samo w niemieckim przekładzie Kahlbauma.

Dal-Trozzo Jan, matematyk. Wydał: przekład Schiaparellego „Formy organiczne przyrody a formy gieometryczne czyste“ (Warszawa, 1905); „Kurs Gieometrji dla szkół średnich i przemysłowych“ (Warszawa, 1906).

Daly John Augustin, dramaturg i dyrektor teatru angielski, * 1838 w Plymouth (Stany Zjednoczone), † 1889 w Londynie. Od 1859 do 1869 był krytykiem teatralnym pism nowojorskich, później dyrektorem teatru. W 1893 zbudował własny teatr w *Leicester Square*. Dla swego teatru napisał dwie czy trzy sztuki, ogłosił nadto wspomnienia o własnej artystce Woffington: „a Tribute to the actress and the woman“ (1888).

Damaschke Adolf, ekonomista niemiecki, * 1865. Był z początku nauczycielem, następnie poświęcił się publicystyce, jest redaktorem organu agrarnego i prezesem związku reformistów rolnych *Deutsche Volksstimme*. Wydał: „Was ist Nationalsocial“ (1898); „Aufgaben der Gemeindepolitik“ (Jena, 1904); „Geschichte der Nationalökonomie“ (1905); „Die Bodenreform, Grundsätzliches und Geschichtliches zur Erkenntnis und Ueberwindung der socialen Not“ (1907, IV wyd.).

Damaszek, miasto główne w Turcji azjatyckiej, 154,000 miesz.

Dambeza Leon Eugienjusz, malarz francuski, * 1865 w Paryżu, uczeń Lefevre'a i Harpignies'a. Zaczął wystawiać od 1889. Przyłączył się do pejzażystów naturzystów. Malował krajobrazy w Hiszpanji, Ardenach belgijskich i Norwegji. Z upodobaniem oddaje ciche wieczory i wybrzeża wód spokojnych. Ważniejsze obrazy: „Ofelja“ (1895); „Jezus i Samarytanka“ (1895); „Dafnis i Chloe“; „Jesień w Touraine“ (1897); „Lasek kasztanowy“ (1899); „Przechodzień“ (1902); „Sadzawka“ (1906). Muzeum w Nemours posiada jego świetny „Zachód słońca nad Loarą“. Otrzymał wiele odznaczeń.

Dambrowski Ksawery, z powstania Kościuszkowego, z usposobienia awanturnik i charakteru marnego. Był marszałkiem konfederacji polskiej na Wołyniu. Po wstąpieniu Pawła na tron rosyjski, udał się do Petersburga i przedstawiał cesarzowi korzyści wskrzeszenia W. Księstwa Litewskiego i Królestwa Polskiego. Z polecenia cesarza, organizował w Wilnie kawalerję polską. Stawszy się nałogowym opojem, coraz niżej moralnie upadał.

Damé Ernest, rzeźbiarz francuski, * 1845 w Saint-Florentin. Jest twórcą licznych pomników, zdobiących Paryż i inne miasta francuskie. Ważniejsze prace: „Fugit amor“, grupa bronzowa; pomnik Klaudjusza Chappe na bulwarze Saint-Germain w Paryżu; pomnik Wiktora Jacquemonta w ratuszu paryskim; „Cephale i Procris“ w muzeum w Laon. Wystawy powszechne 1889 i 1900 były dekorowane jego rzeźbami; dalej, popiersia Raspaila w Lyonie, Camoënsa, Calderona i t. d,

Dameron Emil Karol, pejzażysta francuski, * 1848 w Paryżu, † 1908 tamże, uczeń Pelouse'a. Zaczął wystawiać od 1878, otrzymał wiele odznaczeń i kilka medali na wystawach powszechnych, w 1900 był członkiem sądu konkursowego na wystawie powszechnej. Główniejsze prace: „Dolina i zamek w Angles-sur-Anglin“ (nabyte przez państwo); „Paryż z wysokości pałacu Louvre“; „Brzegi Sekwany“; Widok Montbardu“; „Folwarczek w Trianon; „Widok Chenonceaux“, malowidło dekoracyjne.

Damfa, północna część Sudanu fracuskiego, zamieszkałego przez Bambarasów.

Damian, kompozytor polski XVII-go wieku, pijar. Por.: „Dzieje muzyki polskiej“ A. Polińskiego.

Damofon, rzeźbiarz grecki, * w II w. przed Chr. w Messenji.

Damrosch Frank, syn Leopolda, * 1859 r. we Wrocławiu, był od 1885 następcą swego ojca, jako dyrektor chóru opery Nowojorskiej, oraz kierownikiem *Newark Harmonic Society*; w 1897 r. został mianowany inspektorem dla klas śpiewu zbiorowego szkół publicznych w New-Yorku. Od r. 1905 jest dyrektorem *Institute of musical art*, największego konserwatorjum w New-Yorku (profesorami w tym konserwatorjum są: Z. Stojowski oraz Zofja Naimska).

Damrosch Walter, młodszy syn Leopolda, * 1862, był po śmierci swego ojca dyrektorem *Oratorio Society* w New-Yorku; w r. 1894

zorganizował niemieckie przedsiębiorstwo operowe na Amerykę, które dawało przedstawienia do r. 1899. Od 1900 — 1902 r. był kapelmistrzem w *Metropolitan Opera house*, następnie dyrygował koncertami Filharmonicznego towarzystwa w New-Yorku. **D.** jest kompozytorem dwuch oper: „The scarlat letter“ (Boston, 1896) i „Cyrano“; prócz tego wydał pieśni, sonatę skrzypcową etc.

Dana James Dwight, gieolog amerykański. Por.: D. E. Gilmar „The life of James D. D., scientific exploror, mineralogist, geologist“ (New-York, 1899).

Dana William, malarz amerykański * 1833, w Bostonie. Początkowo był marynarzem, następnie uczył się malarstwa w Paryżu u Picot'a i Le Poittevin'a. Po powrocie do Ameryki 1862 uprawiał głównie pejzaż morski. Ważniejsze z jego obrazów: „Samotność“; „Plaża w Dinard“; „Chrystus idący po wodzie“; „Światło księżyca“; „Widok Tamizy“.

Danbé Juljusz, muzyk francuski, * 1840 w Caen, † 1905 w Vichy; był uczniem Paryskiego konserwatorjum, następnie skrzypkiem w Wielkiej operze paryskiej. W r. 1876 został kapelmistrzem w *Théatre Lirique*, a w rok potym, po ustąpieniu Lamoureux, kapelmistrzem Opery komicznej w Paryżu. Po wystąpieniu z Opery komicznej w r. 1897 dyrygował krótko trwającą operą liryczną (w teatrze Porte St. Martin), poczym ustąpił z widowni; pod koniec życia mieszkał na prowincji.

Dancla Karol, skrzypek francuski, * 1818 w Bagnères de Bigorre, † 1907 w Tunisie; był uczniem Baillota, następnie skrzypkiem w orkiestrze Opery komicznej, poczym koncertmistrzem słynnej orkiestry konserwatorjum, którego profesorem został mianowony w 1857 r. **D.** jest autorem cennych i znanych etiud i ćwiczeń skrzypcowych: „Methode élémentaire et progressive de violon“, „Ecole de l'expression“ etc. Słynnym był swego czasu kwartet smyczkowy **D.**, w którym brali udział dwaj jego bracia.

Danco, ląd, położony na południu Ameryki, tworzy północną część zachodniego występu ziemi Grahama, pod 65° południowej szerokości. Wykryty przez Belga, Adrjana Gerlacha, w styczniu 1898, otrzymał nazwę od imienia zmarłego przyjaciela odkrywcy.

Dandi, członek stowarzyszenia religijnego, w Indjach, zazwyczaj o charakterze ascetycznym, żebraczym.

Danesz Jerzy, gieograf czeski * 1880. Wykłada w Politechnice praskiej (1907). Odbył wiele podróży naukowych po Europie i Ameryce. Napisał: „Hustota obyvatlestva v Hercogovinie“ (Praga 1902). „Úvodi dolni Neretvy“ (1905); „Ein Beitrag zur Kenntnis des Karstphänomens“ (1906); „Das Erdbeben von San Jacinto am 25 December 1899“ (1907); „Hospodarsky vyvoj Mexika a Rakousko“ (1907); „Před jubileem okkupace“ (1907) i wiele różnych rozpraw.

Danger Henryk Kamil, malarz francuski, * 1860 w Paryżu. Uczeń Gérome'a i Milleta, zaczął wystawiać swe obrazy od 1886; za płótno: „U przyjaciela“, otrzymał nagrodę Rzymu, później jeszcze kilka nagród. Treść jego obrazów jest idealistyczna, ważniejsze z nich: „Gdybyśmy się kochali nawzajem“ (1893); „W kąpieli“; „Wielcy pracownicy pokoju“ (1898); „Posiedzenie konferencji w Hadze“ (1903); „Moje królestwo nie z tego świata“ (1905).

Dangra-pim (dangratso), jezioro w środkowym Tybecie, 4600 metrów nad poziomem morza; obwód jeziora wynosi 300 km. Miejsce bardzo licznych pielgrzymek buddystów.

Daniel Ernest (ob.). podał się w 1899 r. wraz z Banffym do dymisji.

Danielewicz Adam Bolesław, matematyk i statystyk. Ogłosił nadto: „System uniwersalny znakowania w technice ubezpieczeń życiowych“. (Wiadomości matem. Warszawa 1902); „Metoda najmniejszych kwadratów“ (Warszawa 1904); „O wykładzie ilości niewymiernych w szkole średniej“ (Wiad. mat. Warszawa 1907); „Rachunek prawdopobieństwa w szkole średniej“ (tamże (1909).

Danielson Jan Ryszard, historyk i polityk finladzki, * 1853, od 1878 docent, a 1880 profesor historji w uniwersytecie helsingforskim. Z prac jego, opartych na wieloletnich poszukiwaniach archiwalnych, ważniejsze: „Zur Geschichte der sächsischen Politik 1706 — 1709“ (1878); „Bidrag till en framställning af Englands socialpolitik och ekonomisktsociala utveckling“ (1880); „Die nordische Frage 1746—1751“ (1888); „Handlingar vörande förvaltningen i Finland är 1308“ (1893—95, 2 t.); Viborgs läns återförenig med det öfriga Finland“ (1894); Fińska kriget och Finlands krigare 1808 — 1809“ (1897). Jako polityk był zwolennikiem bezwzględnej udzielności Finlandji, co wypowiedział w dwuch broszurach: „Finlands Vereinigung mit dem russischen Reiche“ (1891) i Finlands iure självständighet“ (1892). W 1901 nagle przeszedł do konserwatywnej grupy starofinnów, za co w 1903 został kanclerzem uniwersytetu. Zmianę przekonań uzasadnił w broszurze „Mihen suuntaan?“ (dokąd to prowadzi?); jest obecnie wodzem starofinnów.

Danielson Mikołaj (pseud. Nikołaj-on), ekonomista rosyjski, * 1844 w Moskwie. Studja odbył w Peterburskiej szkole handlowej i uniwersytecie. Jest autorem znakomitego dzieła: „Oczerki naszego poreformennago obszczestwennago choziajstwa“ (1880 — 93), przełożonego na niemiecki i francuski. Tłumaczył „Kapitał“ Marksa na rosyjski w porozumieniu z autorem, który dla tego wydania porobił specjalne uzupełnie-

nia. **D.** drukował nadto liczne rozprawy w czasop. *Russkoje Bogactwo* (1895—1905).

Daniłowicz Ignacy, profesor prawa w uniwersytecie moskiewskim, wydawca „Skarbca dyplomatów (ob. gł. dzieło), napisał nadto „Kodeks Napoleona w porównaniu z dawnemi prawami polskiemi i litewskiemi", wydany przez Al. Kraushara (Warszawa 1904).

Daniłowski Władysław, członek Komitetu centralnego w 1862 i 1863 r., zwolennik Mirosławskiego, spisał, będąc na wygnaniu, swoje wspomnienia, które zostały wydrukowane w 1908 w Krakowie p. t. „Notatki do Pamiętników". Władysław był ojcem znanego powieściopisarza, Gustawa.

Daniłowski Władysław.

Daniłowski Gustaw, poeta i powieściopisarz polski, ogłosił nadto: zbiór nowel „Dwa głosy"; „Fragment pamiętnika"; „Jaskółka", powieść (Warszawa, 1907, 2 t.); „Wrażenia więzienne" (Lwów, 1908); „W miłości i boju". W 1908 redagował dwutygodnik p. t.: *Witeź*, który przetrwał tylko pół roku. Do danych, biograficznych, zawartych w 1 Suplemencie dodać należy, że ojciec **D.** Władysław, w chwili wybuchu powstania 1863 r., był członkiem rządu Narodowego, a poeta po śmierci ojca powrócił z matką na Podole, gdzie spędził dzieciństwo. **D.** jest malarzem bojowników idei radykalnych, wyszłych z łona społeczeństwa polskiego. Utwory jego zaludnia głównie młodzież obojga płci, idąca na służbę ojczyźnie i ludowi pracującemu i poczęści wybrane jednostki z warstw pracujących. Czytelników zniewala nowością tematów i świeżością pomysłów, połączoną z wielką prostotą opowieści.

Danja. Według pomiarów 1906 r. Królestwo Duńskie obejmowało 38,985 klm. kw. i liczyło (1906) 2,588,919 mieszkańców. Wyspy Feroe miały w 1906: 16,349 miesz. Podług wyznań było w właściwej **D.** 1901 r.: 2,416,511 ewangielików luteran, 1112 koś. reformowanego, 4071 metodystów i anglikanów, 3812 irwingjanów, 5501 baptystów, 5373 katolików, 4466 innych sekt chrześcijańskich, 3476 izraelitów, 717 mormonów, 873 rozmaitych sekciarzy i 3628 bezwyznaniowych. Wartość zbioru zboża, buraków i siana w 1904—06 wynosiła 450 mil. koron. Spis inwentarza 1903 wykazał: 486,935 koni, 1,840,446 sztuk rogacizny, 1,456,699 świń i 876,840 owiec. W 1907 wywieziono: 20,000 koni i 98,000 rogacizny. Wywóz produktów zwierzęcych wzrósł ogromnie; w 1906 wywieziono: 100 mil. kg. wieprzowiny, 100 mil. kg. masła i 400 mil. jaj. Całkowity wywóz wynosił 416·2 mil. koron a przywóz 600 mil. kor. *Flota handlowa* **D.** właściwej w 1907 składała się z 3161 statków żaglowych o pojemności 121,580 tonn i 606 statków parowych o pojemności 372,740 t. i 74,508 sił końskich. *Budżet* na 1908/9 określał dochody na 94,054,240 koron, a wydatki 101,322,269 kor. *Państwowy dług* wewnętrzny wynosił 1908: 88,105,953, zewnętrzny 167,827,250, razem 255,933,203 koron. Prawo z 4 maja 1907 r. wprowadziło system *metryczny* miar i wag, który obowiązuje od 1910. W duńskich Indjach wschodnich prawem 29 marca 1904 został wprowadzony 1 frank=100 bitom, jako jednostka monetarna. *Armja.* Komisja parlamentarna 28 lipca 1908 r. złożyła raport o zabezpieczeniu militarnym państwa, głównie idzie o fortyfikacje lądowe Kopenhagi, zwiększenie kadrów armji i jej wyszkolenie. Zostały wprowadzone nowe armaty Kruppa, kawalerja też otrzymała nową broń. Oficerowie i podoficerowie dostali automatyczne pistolety. W duńskich Indjach wschodnich jest tylko oddział żandarmerji dla celów politycznych i 126 oficerów i podoficerów, kierujących wojskiem krajowym. Budżet wojskowy wynosił w 1906—07: 11 404,144 kor. wydatków zwyczajnych i 206,700 kor. nadzwyczajnych dla wojska krajowego. *Dzieje.* Jedyną ważną sprawą podczas sesji 1903—04 w parlamencie było uchwalenie funduszu w sumie 30 mil. kor. na wyposażenie robotników wiejskich we własne parcele, na budowę domów robotniczych i poparcie wiejskich towarzystw pożyczkowych. Upadł za to projekt rządowy o nadaniu proporcjonalnego powszechnego, tajnego i bezpośredniego głosowania w gminach mężczyznom i kobietom. Sytuacja parlamentarna na ogół była ciężka, głównie z powodu różnicy zdań w wielu kwestjach zarówno w łonie samego gabinetu, jak śród większości parlamentarnej. Kiedy do tego dołączyły się jeszcze nieporozumienia osobiste między ministrem marynarki i wojny, wybuchło przesilenie ministerjalne na początku 1905 r., zakończone ustąpieniem radykalnego gabinetu Deuntzera (ob.). Na czele nowego gabinetu 14 stycznia 1905 r. stanął J. C. Christensen (ob.), dotychczasowy minister oświaty, który objął ministerjum wojny i marynarki i od 5 września tegoż roku miał tytuł ministra obrony. Z dawnego gabinetu zostali Ole Hansen (rolnictwo), Alberti (sprawiedliwość), Sörensen (obecnie oświata); inni ministrowie, należąc do prawego skrzydła reformistów nadali agrarjuszowskie zabarwienie gabinetowi. Dnia 18 stycznia Folkething (Izba niższa) przyjął dużą większością program gabinetu, który dotyczył obrony krajowej, zmian w samorządzie gminnym i powiększenia liczby mandatów do Folkethingu. Ale już w tydzień później 12 deputowanych wystą-

piło z partji ministerjalnej i utworzyło grupę radykalną, która wzrosła po uchwaleniu przez parlament (29 marca) prawa o chłoście; partja reformy jedynie przy pomocy siedmiu głosów ministerjalnych miała większość. Król Chrystjan IX umarł 29 stycznia 1906 r. Następca jego Fryderyk VIII (ob.) zatrzymał gabinet Christensena, który miał coraz więcej przeciwników z powodu jałowości sesji parlamentarnej 1905—06. Na wyborach do Folkethingu 29 maja 1906 utraciła grupa ministerjalna swą absolutną większość; reformiści otrzymali 56 mandatów, socjaliści 24, konserwatyści 13, radykałowie 9, umiarkowani liberałowie 9, dzicy 3. Na wyborach zaś do Landsthingu 21 września 1906 r. również ministerjum poniosło porażkę, socjaliści i radykałowie otrzymali po 3 mandaty, co uniemożliwiło stworzenie stałej większości ministerjalnej z reformistów i wolnych konserwatystów. Mimo to ministerjum zostało u władzy, ponieważ w Folkethingu grupa ministerjalna była najsilniejsza, a w Landsthingu tworzyła jeszcze absolutną większość. Pierwsza mowa tronowa Fryderyka VIII (1 października 1906) zapowiadała zmiany w systemie celnym i prawie gminnym, nadto projektowała cały szereg ulepszeń w prawodawstwie: odpowiedzialność ministrów, nowy podział okręgów wyborczych, ubezpieczenie robotników na wypadek braku pracy, ubezpieczenia od wypadków robotników rolnych, budowę nowych linji kolejowych i t. d. Dla urzeczywistnienia tego obszernego programu wobec zmienionej sytuacji parlamentarnej zbliżył się rząd do prawicy. Ministerjum w obu Izbach otrzymało wotum zaufania (11 i 12 października) Dopiero w styczniu 1908 r, po długich pertraktacjach przyszło do porozumienia między wolnokonserwatystami i umiarkowanemi liberami, i wtedy nareszcie zostały uchwalone reformy celne i komunalne, które od wielu lat czekały rozwiązania. Parlament uchwalił również powiększenie sieci linji kolejowych i poważne reformy w zakresie sądownictwa. Dnia 23 maja 1908 socjaliści postawili wniosek, aby parlament wysadził komisję dla zbadania czynności ministra Alberti'ego. Wniosek upadł, ale opinja publiczna coraz głośniej domagała się zbadania sprawy, wobec czego minister rolnictwa Ole Hansen i sprawiedliwości Alberti podali się do dymisji, ich teki objęli Nielsen i Hägsbro. Następcą ostatniego, jako minister komunikacji został Jensen, Neergaar ministrem finansów po śmierci Lassena. Po tej zmianie osób, gabinet nie długo egzystował. Teraz wypłynęła sprawa Alberti'ego, który sprzeniewierzył 10 milionów koron i został oddany pod sąd. Prasa coraz silniej atakowała premiera, i doprowadziła do tego, że ministerjum całe podało się do dymisji 12 września 1907. Na czele nowego ministerjum stanął dotychczasowy minister finansów Neergaard (11 października) który objął tekę obrony krajowej. Ministerjum składało się z członków partji reformistów i umiarkowanych. Czterech dawnych ministrów pozostało w gabinecie. W mowie programowej 15 października premier przedłożył projekty: nowego podziału okręgów, walki z alkoholizmem, odpowiedzialności ministrów i t. d, Nie znalazł jednak poparcia ze strony prawicy, a śród reformistów zwalczał go Christensen. Wybory do Folkethingu w maju 1909 były o wiele korzystniejsze dla lewicy (reformistów), niż dla Neergaarda; socjaliści i radykałowie również weszli w większej ilości do Izby. W tych warunkach nie mógł gabinet zapewnić sobie większości. Sprawa obrony Kopenhagi, dla której premier nie mógł pozyskać Christensena i jego grupy, zmusiła go do ustąpienia. Król przyjął dymisję, poleciwszy ministrom sprawować tymczasowo czynności. Król powierzył sformowanie gabinetu hr. Frys, przywódcy niezależnych konserwatystów. Kiedy zabiegi Fryza okazały się płonne, hr. Holstein - Ledreborg udało się utworzyć gabinet koncentracji lewicy, do którego bardzo sprytnie wciągnął Neergaarda i Christensena. Sprawy najbardziej poruszające opinję publiczną i parlament ostatnich lat, które powodowały zmiany gabinetów, były następujące: 1) ufortyfikowanie Kopenhagi dotychczas nierozstrzygnięte, 2) proporcjonalne wybory komunalne dla wszystkich płacących podatki, nie wyłączając kobiet; prawo to otrzymało ostateczną sankcję 20 kwietnia 1908, a 12 marca 1909 kobiety duńskie po raz pierwszy brały udział w wyborach miejskich Kopenhagi; 3) zmiana systemu celnego uchwalona 4 maja 1908 (weszła w życie 1 stycznia 1909), podwyższająca cło od przedmiotów zbytku: wina, tytoniu i t. d., a obniżająca od przedmiotów pierwszej potrzeby. Ubytek dochodów celnych zrekompensowano podwyższonym podatkiem od alkoholu i spadków; 4) reforma sądownictwa, uchwalona 16 maja 1908 r., polegająca na większej jawności, wprowadzeniu sądów przysięgłych dla spraw karnych i politycznych, oddzielenie całkowite instytucji sądowniczych od administracyjnych; 5) cały szereg spraw socjalnych, jak: prawo o suchotach i dzieciach opuszczonych (1905), o prostytucji (zastępujące kontrolę oficjalną systemu kar), o dzieciach nieślubnych (1908), o obowiązku dostarczenia żonie i dzieciom ślubnym środków utrzymania przez męża pod groźbą więzienia, o kasach pomocy dla robotników bez zajęcia. Agitacja, robotnicza rozwinęła się silnie w ostatnich latach, a strajk drukarzy w sierpniu 1908 wywołał chwilowe zamieszanie w interesach.

Sprawy kolonjalne. Islandja nie zadawala się otrzymaną w 1874 konstytucją z parlamentem (Althing), złożonym z dwuch Izb i własnym ministerjum, rezydującym w Reikiawik i odpowie-

działalnym przed Althingem, i objawia dążności separatystyczne. Wizyta członków Althingu, złożona Fryderykowi VIII w Kopenhadze 1906 r. i podróż króla do Islandji latem 1907 r. w niczym nie zmieniły sytuacji. Komisja złożona z deputowanych duńskich i islandzkich zebrała się w Kopenhadze 18 lutego 1908 r. dla uregulowania wzajemnych stosunków i ukończyła swe prace 14 maja. Wybory do Althingu w wrześniu 1908 r. dały większość przeciwną ugodzie, Islandja nie kontentuje się najobszerniejszą autonomją i żąda jedynie unji personalnej z **D.** Sprawa Grenlandji też była na porządku dziennym. Kraj ten dawniej zarządzany był przez komisję kolonizacyjną, zostającą pod kontrolą ministra spraw wewnętrznych. Wysunęła się sprawa oddzielenia handlu od administracji. Reforma ustawy dla Grenlandji, przyjęta przez Rigsdag (obydwie Izby) 1908, ustanawia obok dyrektora handlu także dyrektora administracyjnego. Kompetencja ludności została rozszerzona, utworzono rady okręgowe, złożone wyłącznie z Grenlandczyków. Rząd popiera rozwój myśliwstwa i rybołówstwa. Prawo z 1906 r. zapewnia mieszkańcom wysp Feroe, włączonych zresztą do terytorjum narodowego, jak największą niezależność w zarządzie własnemi sprawami. Sytuacja ekonomiczna Antylów duńskich w ostatnich czasach poprawiła się. *Stosunki zewnętrzne.* Z Niemcami naprężone stosunki od wojny 1864 trwają, szczególnie wobec prześladowań Duńczyków w Szlezwigu. Mimo to stosunki dyplomatyczne między temi państwami są poprawne, nawet w 1906 r. cesarz Wilhelm gościł w Kopenhadze, a król Fryderyk VIII w Berlinie. Skutkiem wizyt monarchów stanęła umowa duńsko-niemiecka z 1 stycznia 1907 r. o t. zw. optantach szlezwickich (o nadaniu obywatelstwa pruskiego Duńczykom szlezwickim, których ojcowie uważali się za obywateli duńskich). Po rewolucji norweskiej i powołaniu na tron duńskiego księcia, Karola (ob. Haakon VII), stosunki ze Szwecją były przez pewien czas naprężone, co odezwało się ujemnie na handlu. Dopiero wizyta Fryderyka VIII w Szwecji, który od Sztokholmu rozpoczął objazd stolic europejskich, a bardziej jeszcze t. zw. sprawa morza Bałtyckiego, przywróciła przyjazne stosunki z Szwecją. W r. 1908 król szwedzki odwiedził Danię i był serdecznie podejmowany. Król duński odwiedził Paryż w 1908 i był rewizytowany przez Faliers'a, był też w Londynie dla zneutralizowania wizyty berlińskiej, **D.** uczyniwszy z neutralności podstawę swej polityki nie związała się ani z Anglią ani z Niemcami. Dobre stosunki z Londynem, Petersburgiem i Paryżem z jednej strony, a Berlinem z drugiej, pozwoliły jej zdobyć gwarancję bezpieczeństwa na przyszłość w dwuch umowach, jednej, dotyczącej morza Bałtyckiego, drugiej morza Północnego. Umowy te, podpisane d. 23 kwietnia 1908 z zainteresonemi państwami, orzekają *status quo* w stosunkach terytorjalnych krajów, przylegających do tych mórz. Ostatecznie **D.** dała inicyatywę do bliższego zjednoczenia krajów skandynawskich na zwołanym w Kopenhadze 23 września 1907 r. kongresie międzyparlamentarnym deputowanych Szwecji, Norwegji i **D.** Kongres między innemi uchwalił utworzenie sądu rozjemczego dla tych państw. Por. **E. Löffler** „Dänemarks Natur und Volk“ (Kopenhaga 1905); Brinkmann „Die dänische Landwirtschaft“ (Jena 1908); „Danmark-Norges Traktater 1523—1750“ (Kopenhaga 1905); „Danmark Riges Historie“ (tamże 1907, VII t.); „De kgl. danske Ridderordener“ (t. 1903, wydanie Madsena); Hannover „Dänische Kunst des 19 Jahrhundert“ (1907).

Dankiewicz Łukasz, (pseud. *Łuka iz Łakowa*), pisarz rusiński, ksiądz, * 1791, † 1867; był jednym z pierwszych, którzy rozbudzili poczucie narodowe Rusinów galicyjskich. Pisał wiersze i bajki.

Dankwart *(Danquart)*, nazwisko polskiej firmy lutniczej z końca XVI i początku XVII w.; Poliński podaje wiadomość o istnieniu dwuch Dankwartów Jana i Baltazara (skrzypce wyrobu tego ostatniego noszą datę r. 1603 w Wilnie). Jan Dankwart pobierał w r. 1651 stałą pensję z kasy królewskiej, prawdopodobnie za konserwację instrumentów królewskiej kapeli. Skrzypce **D.** cieszyły się wielką sławą i były jak na swoje czasy drogo płacone (po 180 florenów za sztukę).

Dannat William T., malarz amerykański, * 1853 w New-Yorku. Kształcił się w Akademji monachijskiej i Paryżu. Zaczął wystawiać w Salonie paryskim od 1883 r. Ważniejsze prace: „Kontrabandzista aragoński“ (muz. Luksemburskie); „Quatuor“ (muz. w New-Yorku); „Zakrystja w Aragonji“ (1885, muz. w Chicago); „Kobieta w czerwonych szatach“ (m. Luksem.); „Kobieta hiszpańska i kontrabandzista“ (1891, muz. w Filadelfji), wspaniały efekt światła sztucznego i t. d. Prócz tego **D.** wykonał kilka świetnych portretów, jak: ks. Meklemburskiej, gien. Portera, Gastona Calmettes i t. d.

Dannenberg Herman numizmatyk niemiecki, † 1905. Wydał IV tom „Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit“ (1905).

Dansai, kraina w Sjamie południowo-zachodnim, na prawym brzegu Mekongu i na południe od Luang-Prabangu; przeszła do Francji na mocy traktatu z 1907.

Dante Alighieri (ob.). Biesiada „Il convivio“ nie convito, jak w gł. dziele, składa się z czterech traktatów prozaicznych; ma być rodzajem encyklopedji filozoficznej, przyrodniczej i moralnej. „Il canzoniere“, kancjonał, zawiera zbiór drobnych utworów **D.**, ułożonych w całość po śmierci poety. Oprócz autentycznych utworów są w nim apokryfy; niewątpliwie autentycznemi

są te, które weszły do tego zbioru z „Vita Nuovo“, „Convivio“, „De vulgari eloquentia“. Listy **D.** w liczbie 11, wszystkie niepewnej autentyczności. Najlepsze wydania „Biesiady“, kancjonału i listów sporządził Fraticelli „Opere minori“ (Florencja, 1861—62, 3 tomy). Wreszcie mamy jeszcze dwie sielanki **D.** pisane w stylu Wirgiljusza pod koniec życia. Uznawane są za autentyczne przez takich badaczy, jak: Fraticelli, Witte, Carducci. Najlepsze wydanie sielanek dał G. Albin w „Dantis Eclogae, Joannis de Virgilio Carmen et Ecloga responsiva“ (1903). Z towarzystw, poświęconych studjom nad Dantem oprócz drezdeńskiego, założonego w 1865, wymienić należy *Dante - Society* w Ameryce, powstało 1881, które wydaje „Annual Report“, a przedewszystkim *Società dantesca italiana* z siedzibą w Florencji; istnieje ono od 1888 i wydaje „Bolletino della società dantesca“; obecnie pracuje nad wydaniem krytycznym dzieł **D.** Nadto poważnym organem studjów dantejskich we Włoszech jest *Giornale Dantesco* wydawany przez Pasteriniego w Rzymie; G. D. powstał z dwuch dawnych pism: *L'Alighieri* i *Rivista critica e bibliografia della letteratura dantesca*. Z dzieł ogólnych: G. A. Scartazzini „Enciclopedia dantesca“ (3 t., 1896—1905); tegoż „Dantologia“ (1906); Fr. Kraus X. „Dante“ (1905); N. Zingarelli „Dante“ w III-im tomie „Storia della letteratura italiana scrita da una societa di professori“ (1905); Codice diplomatico dantesco“ (1892 — 1903). W literaturze polskiej oprócz wymienionych istnieje monografja Cezarego Jellenty „Dante Alighieri“ (1900), monografja Edwarda Porębowicza, „Dante“ (1906), w której czytelnik znajdzie wykaz ważniejszych źródeł i opracowań. Z przekładów polskich przytoczyć należy: „Nuova Vita“ w tłumaczeniu G. Ehrenberga (nowe wydanie 1902); „Boska komedja“ w tłumaczeniu E. Porębowicza „Piekło“ (1904), „Czyściec“ (1899); „Raj“ (1906).

Danysz Jan, napisał: „De l'action pathogène du radium sur les differents tissus“ (Paryż, 1903); „Przyczynek do badań nad własnosciami i przyrodą mieszanin toksyn z ich antytoksynami (Paryż, Ann. Inst. Pasteur, 1906); „De l'action du radium sur le virus ratique“ (Paryż, 1906).

Danysz Jan, mykolog, ogłosił: „Walka z żukami buraczanemi za pomocą muskardyn“ (razem z K. Wizem, *Gazeta Cukrownicza*, Warszawa, XV, 1901); „O działaniu i użyciu muskardyn w walce z komośnikiem buraczanym“ (tamże); „W kwestji ochrony plantacji burakowych od komośnika (tamże, XVII, 1902); „Pogadanki z dziedziny mikrobiologji rolniczej“ (*Gaz. roln.*, XLIII, Warszawa, 1903).

Daranatha, pisarz tybetański, * 1573, autor historji buddyzmu w Indjach.

Daranyi Ignacy, polityk węgierski, był ministrem rolnictwa 1895—1903, i ponownie 1905. Od 1902 jest gieneralnym kuratorem kościoła reformowanego; w ostatnich czasach zajął wrogie stanowisko względem agrarjuszów.

Darasz Wojciech, brat Pawła, * 1808 w Warszawie, † 1852 w Londynie. Pochodził z ludu, był synem oddźwiernego. Ukończył uniwersytet w Warszawie i został oficerem podczas wojny 1831 r. Podczas pobytu we Francji, od 1837 r. prawie nieprzerwanie był członkiem Centralizacji Towarzystwa Demokratycznego. W *Piśmie* tego towarzystwa umieścił kilka sumiennie i dobrze opracowanych artykułów. Kiedy w r. 1849 wygnano z Francji Centralizację, przeniósł się do Londynu i tam w Centralizacji moralnie przewodził. Pisał także po francusku. Ważny jego artykuł, oceniający stanowisko Polaków w 1848 r., był drukowany w londyńskim *La Voix du Proscrit*. Od 1850 r. był także członkiem Centralnego Komitetu Demokracji europejskiej. Pogrzeb jego był świetną manifestacją międzynarodową.

Darcy Denis, architekt francuski, * 1823 w Cateau-Cambrésis, † 1904 w Asnières. Uczeń Labrouste'a, Lassusa i Viollet-le-Duc'a poświęcił się wyłącznie studjom średniowiecznych pomników francuskich i należał do największych powag w komisji pomników historycznych. Był architektem bazyliki Saint-Denis i budowli dyecezjalnych w Reims i Evreux. Świetnie odrestaurował kościoły w Châtel-Montagne i Ebreuil, nadto zamek Vitré.

Dardanelle, starożytny Hellespont, cieśnina, łącząca morze Egejskie z Marmorą; podług traktatu londyńskiego z 13 lipca 1841, potwierdzonego następnie w latach 1856 i 1878, cieśnina była zamknięta zupełnie dla nietureckich okrętów wojennych. W r. 1891 Rosja uzyskała dla siebie prawo przewożenia przez **D.** na flocie ochotniczej nieuzbrojonych żołnierzy i skazańców, a 1895 Porta pozwoliła każdemu z mocarstw, podpisanych na traktacie berlińskim 1878 (a więc wyłączając Amerykę Północną, Hiszpanję, Hollandję i Grecję) na przejazd przez **D.** po jednym lekkim okręcie wojennym, zabroniła jednak zarzucania kotwicy. Por. *** „La mer noire et les detroits de Constantinople“ (Paryż, 1900).

Dareste Kamil, przyrodnik francuski, † 1899.

Dargińczycy, plemię w Dagiestanie, należy do wschodniej grupy górali kaukaskich; mówią językiem dargino-kajtachskim. Właściwych Dargińczyków liczą 75,000, Dargińczyków-kajtachów 120,000. Trudnią się przeważnie hodowlą bydła, sukiennictwem i garncarstwem.

Dar-Homr, kraina w Sudanie egipskim, na granicy z Darfurem, obfituje w niziny, doskonale zraszane wodą, urodzajne. Chociaż tymczasem w **D.-H.** kwitnie jedynie hodowla bydła, w przyszłości może się stać ogniskiem kultury zwrotnikowej. Mieszkańcy **D.-H.** należą do rasy

arabskiej, żyją rozsiani pod luźnym zwierzchnictwem szeików miejscowych; oddają się grabieżom i żywią wrogie uczucia szczególniej przeciw Anglikom, którzy dążą do opanowania tej ważnej dla nich krainy, będącej na skrzyżowaniu dróg z Sakkhi do Nahudu i na trakcie z Bahr-el-Arabu.

Darimon Ludwik Alfred, pisarz francuski, † 1902 w Paryżu.

Darlu Juljan Alfons, moralista francuski, * 1849 koło Bergerac. Zostawszy profesorem filozofji w 1871 nauczał tego przedmiotu w liceach. Ogłaszał liczne rozprawy z zakresu etyki, ważniejsze z tych prac: „la Classification des idées morales du temps présent“ (1899) i „la Morale de Renouvier“ (1904). **D.** jest spirytystą, sądzi, że dusza jest pochodzenia boskiego, że jest „stałym punktem“ z którego dadzą się wyprowadzić zasady formalne moralności; co się tyczy obowiązków, są one uwarunkowane stosunkami społecznemi; punkt widzenia naturalisty niema nic wspólnego z sumieniem; jedynie chrześcijaństwo może być podstawą sumienia współczesnego; solidarność ogranicza czynność moralną, ale jej nie reguluje.

Darmsztad *(Darmstadt)*, stolica księstwa Hesko-darmsztadzkiego (1905) 83,123 miesz. w tym ewangielików 63,001, katolików 14,471, żydów 1,968.

Darmesteter Marja, od 1901 żona Emila Duclaux, profesora i dyrektora instytutu Pasteura w Paryżu. Napisała nadto: „Retrospect- and other Poems“ (1893); „Life of Renan“ (1897); „A mediaeval Garland“ (1897); „La reine de Navarre“ (1900) i „Grands écrivains d'Outremanche“ (1901). Pod nazwiskiem *Duclaux* ogłosiła w 1892 opowiadania historyczne: „Marguerites du temps Passé“.

Darniowa ruda, jest odmianą minerału, zwanego limonitem, pod względem chemicznym wodorotlenku żelaza $Fe_4O_3(OH)_6$; powstaje w moczarach dzięki współdziałaniu pewnych organizmów roślinnych i wtedy zowie się rudą bagienną albo błotną. Kiedy zaś tworzy się na gruntach piaszczystych, przepuszczalnych dla wody, zawierającej rozpuszczone połączenia żelaza, które osadzają się następnie wśród piaszczystego pokładu, wtedy mamy rudę łąkową. **R. d.** z powodu zawartości fosforu i innych ciał zanieczyszczających, posiada o wiele mniejsze znaczenie dla hutnictwa, niż właściwy limonit; występuje w wielu miejscach.

Darszana *(Darçana)*, zbiorowa nazwa sześciu wielkich szkół w filozofji induskiej, mianowicie: 1) Samkhyi Kapili; 2) Yogi Pantadżali; 3) Nyayi Gotamy, 4) Vaiseszika Kanady; 5) Vedanty Badarayany; 6) Vedanty Sankary (ob. filozofja induska).

Darwaz, prowincja w południowo-wschodniej części Buchary, w Pamirze, nad rz. Pandżą (górną Amu-Darją); 19,000 wiorst kw., górzysta, z klimatem ostrym. Zamieszkują ją głównie Tadżyki-muzułmanie (35,000), trudnią się hodowlą bydła i w pewnej mierze rolnictwem.

Darwin Franciszek, botanik angielski. Od 1888 profesor w Cambridge, 1903 został sekretarzem „Royal Society“. Wydał nadto: „Charles **D.**“ (1892); „Practical physiology of plants“ (z E. H. Actonem, 1894); „Elements of botany“ (1892); korespondencję swego ojca Karola (z A. C. Sewardemem, 1903).

Darwin Karol Robert, naturalista. W r. 1909 świat naukowy i wogóle cywilizowany obchodził uroczyście setną rocznicę urodzin wielkiego męża, wydano wiele prac, poświęconych pamięci jego. Por.: Nussbaum Józef „Idea ewolucji w biologji“ (Warszawa, 1910)

Darwinizm, jako teorja zmienności gatunków, pozostaje obecnie poza obrębem wszelkiej krytyki; jako teorja, dążąca do wyjaśnienia przyczyn zmienności jestestw organicznych, rozwija się coraz dalej. Wogólności można powiedzieć, że w ciągu ostatnich dziesięcioleci zaznaczyły się w dziedzinie badań przyczyn zmienności gatunków trzy główne kierunki, znane w biologji pod nazwą *ultradarwinizmu* (ob.) z Weismannem na czele, *intrakauzalizmu* (ob., z Naegeli'im, Braun'em i in. i *neolamarkizmu* (ob.) z Hertwig'em i in.

Daskylion, miasto w Bitynji, na południowym wybrzeżu Propontisa (morza Marmara), odległe o 14 klm. od ujścia Rhyndakosa (Adrano-Czi), założone prawdopodobnie przez króla lidyjskiego Gygesa. Za czasów perskich było siedzibą satrapów, zarządzających wielką Frygją, Bitynją i Frygją hellesponcką. Podobno **D.** istniało jeszcze w XVII w. pod nazwą Diaskilo. Obecnie pozostały nieznaczne ruiny na wzgórzu Utgu Burnu.

Dastre Juljusz Frank Albert, fizjolog francuski, wydał w r. 1903 „La vie et la mort“; w dziele tym głosi doktrynę energii, pewnego rodzaju odmianę materjalizmu filozoficznego w wyjaśnianiu objawów życia umysłowego.

Dastros albo **d'Astros** Jan Guilhelm, poeta gaskoński, * koło 1600 w La Garde-Fimarcon, w pobliżu Lectoure. Wikary w Saint-Clar-de-Lomagne, współczesny Gudulego, który go bardzo cenił, przyczynił się wielce, jak i ten ostatni do odrodzenia języka *langue d'oc*. Główna jego praca: „le Triomphe de la langue gasconne avec le plaidoyer des quatre saisons et des quatre éléments devant le pasteur de Lomagne“ (1642, 1867). **D.** ogłosił prócz tego poezje, zaczerpnięte z litanji, modlitw wielkanocnych, co go uczyniło popularnym w Gaskonji. Był nietylko poetą, ale i leksykologiem. Cenac-Moncaut odnalazł i ogłosił w 1863 słownik p. t. „Dictionnaire gascon-français“, którego autorem jest **D.**

Dasznakcutiun (orm. *związek*), ormiańska partja rewolucyjna, utworzona w dziewiątym dziesiątku zeszłego stulecia. Według planu założyciela tej partji, Chrystofora Mikaelana, zadaniem jej było wywalczenie autonomji dla Armenji tureckiej. Rekrutowała zwolenników śród inteligiencji ormiańskiej. Z chwilą powstania ruchu rewolucyjnego w Rosji, cel pierwotny został odsunięty na plan dalszy; partja stała się najpopularniejszą, najlepiej uzbrojoną i najbogatszą w środki rewolucyjne ze wszystkich istniejących na Kaukazie. Zarówno poglądy, jak środki walki czynią ją najbardziej podobną do rosyjskich socjalistów rewolucjonistów. Główny organ partji *Droszak* wychodzi w Gienewie, dlatego też i członkowie tej partji znani są pod nazwą *droszakistów*.

Daszycao, stacja węzłowa drogi żelaznej Wschodnio-Chińskiej w Mandżurji, pamiętna bitwą między Rosjanami i Japończykami 23—24 lipca 1904 r., w której pierwsi ponieśli porażkę i zmuszeni byli do cofania się.

Daszyńska-Golińska Zofja, wydała nadto: „Badania nad alkoholizmem w Galicji Zachodniej“ (Lwów, 1902); „Teoretyczne podstawy polityki społecznej w XIX w.“ (Warszawa, 1906); „Uście solne“, eine Archivstudie (Cracovie, 1905); „Uście solne“ po polsku (Kraków, 1906); „Ekonomja społeczna“ (Warszawa, cz. I 1906, cz. II 1907); „Utopja najbliższej przyszłości“ (Kraków, 1907); „Spółki rolnicze i handlowe“ (Kraków, 1909); „Antyalkoholizm“ (Kraków, 1909); „Przez spółki spożywcze do przyszłego ustroju“ (Kraków 1909).

Dauchez Andrzej, malarz francuski, * 1870 w Paryżu. Kształcił się sam, bez pomocy nauczycieli, jest zapalonym pleinairzystą, maluje sceny z natury. Ważniejsze obrazy: „Pielgrzymka“ (1896); „Barki“ (1898); „Stado“ (1900); „Pod dębami“ (1904); „Stawidło“ (1904); „Burza“ (1905); „Zakręt rzeki“ (1905); „Słońce jesienne“ (1906); „Prerja“ (1906). Otrzymał medale: w Paryżu (1900), Monachjum (1901); Budapeszcie (1905). Prace jego znajdują się w muzeach: luksemburskim, w Pittsburgu, Bremie, Helsingforsie, Filadelfji i Budapeszcie.

Daudet Ernest, historyk i powieściopisarz francuski, ogłosił nadto: „Mademoiselle de Circé“ (1893); „Histoire diplomatique de l'alliance franco-russe“ (1894); „le Poitou, les Chouans sous le Consulat et l'Empire“ (1895); „Poussière du passe“ (1896); „le duc d'Aumale“ (1898); „Louis XVIII et le duc Decazes“ (1899); „Mémoires de duc Cause de Nozelle“ (1899); la Princesse de Liéven“ (1902); „Histoire de l'émigration pendant la Revolution“ (1904, nagroda Gobert'a); „la Terreur blanche“ (1906); dalej, cały szereg romansów, z których celniejsze: „un Amour de Barras“; „don Rafaël“ (1895) i „la Mongautier“ (1898).

Daudet Leon, syn Alfonsa, pisarz francuski, * 1868 w Paryżu (ob. gł. dzieło), ogłosił szereg artykułów w *Gaulois*, *Soleil*, *Journal*, *Libre Parole* w duchu skrajnie nacjonalistycznym. W ostatnich czasach zorganizował młodzież rojalistyczną pod nazwą *camelots de roi*, z którą urządza hałaśliwe manifestacje. Oddzielnie wydał nadto: „la Romance du temps présent“ (1900); „les Deux Etreintes“ (1901); „le Pays des Parlementeurs“ (1903); „la Décheance“ (1904); „le Partage de l'enfant“ (1905) i t. d.

Daumont, właściwie *attelage à la D.*, czterokonny zaprząg z dwoma jeźdźcami na pierwszej parze.

Daun Alfred, rzeźbiarz polski, ustąpił w 1898 ze stanowiska profesora Szkoły sztuk pięknych w Krakowie. Jego miejsce zajął Konstanty Laszczka.

Dauphin Karol Albert, polityk francuski, * 1826 w Amiens, † 1898 w Argoeuves. Adwokat w Amiens, mer tamże 1870, prefekt dep. Somme 1871, został deputowanym 1872, senatorem 1876. Należał do lewego centrum. Następnie mianowany był prokuratorem generalnym sądu apelacyjnego w Paryżu (1879—1883), ministrem finansów w gabinecie Gobleta (grud. 1886—maja 1887).

Dausch Konstanty, rzeźbiarz niemiecki, * 1841 w Waldsee. Uczeń Akademji monachijskiej, dla studjów ostatecznych przebywał w Rzymie. W r. 1873 powrócił do Niemiec. Pierwszą poważniejszą jego pracą, która nań zwróciła powszechną uwagę była grupa „Samson i Dalila“. Potym wystawiał długi szereg prac treści mitologicznej i alegoryczenej. Ważniejsze z nich: „Cztery pory roku“; „Calliope i Erato“; „Bachantka“; „Dzień i noc“, płaskorzeźba; „Młodość i starość“; „Siegfried, zwycięzca smoka“ (ogród publiczny w Bremie); „Miłosierdzie“ (Hala Sztuki w Bremie); „Herkules i Centaurus“ i t. d.

Dauthendey Maksymiljan, poeta niemiecki, * r. 1867 w Würzburgu, podróżował wiele po Europie, Ameryce i Azji. Prócz powieści (Josa Gerth, 1893) i kilku dramatów, pisał wiele poezji lirycznych, które cechuje żar namiętności, plastyka słowa i kunsztowność wiersza, ale też i pewne dziwactwa. Ważniejsze zbiorki jego poezji: „Reliquien“ (1900); „Die ewige Hochzeit“ (1905); „Singsangbuch“ pieśni miłosne (1907); „Die Ammenballade“ (1907); „Insichversunkene Lieder in Laub“ (1908); „Lieder der langen Nächte“ (1908).

David Edward, pisarz i polityk niemiecki, * 1863. Z początku pracował jako handlowiec, później wstąpił na wydział filozoficzny w Giessen (1886—1890), otrzymał doktorat 1891 i został nauczycielem gimnazjalnym w Giessen. Przyłączył się do ruchu socjalistycznego i od 1894 redagował dziennik socjalistyczny w Moguncji; 1896 był wybrany do sejmu heskiego,

1903 do parlamentu Rzeszy; 1905 został radcą miejskim w Moguncji, 1906 mianowany sekretarzem socjalistycznej partji heskiej w Offenbachu. W obozie socjalistycznym niemieckim należy do reformistów, zwolenników Bernsteina, zajmuje się głównie sprawami rolnemi. Już 1895 z Liebknechtem wypracował projekt programu rolnego, odrzucony wprawdzie przez kongres partyjny. **D.** wypowiada się w duchu częściowego zachowania indywidualnej własności chłopskiej. Główne jego prace: „Socjalizm agrarny i zagadnienie produkcji". W polskim przekładzie istnieje: „Dwie rozprawy o stosunku socjalizmu do rolnictwa" (Lwów, 1904).

Davidow (nie *Dawydow*) Karol, słynny wjolonczelista, * 1838 r. w Goldingen (w Kurlandji), † 1889 w Moskwie, uczeń Grützmachera; był koncertmistrzem orkiestry *Gewandhausu* w Lipsku i prof. konserwatorjum tamże, następnie solistą cesarskiej orkiestry, profesorem, potym dyrektorem konserwatorjum oraz dyrygientem rosyjskiego Tow. muzycznego w Petersburgu. Pozostawił dużo kompozycji, przeważnie na wjolonczelę (bardzo popularnym jest utwór: „Przy wodotrysku"); **D.** był znakomitym pedagogiem. Por.: W. Hutor „K. D. und seine Art das Violoncell zu behandeln" (1899).

Davidson Jerzy, gieodeta i gieograf amerykański, * 1825. Odbył wyprawę naukową 1869 do Alaski, 1874 do Japonji, 1890 — 93 był kierownikiem pomiarów gieodetycznych w Sierra Nevadzie, Coast Ranges, profesorem w uniwersytecie kalifornijskim. Napisał mnóstwo rozpaw gieodetycznych, historyczno - gieograficznych, głównie dotyczących wybrzeży oceanu Spokojnego i Alaski, nadto „The Coast Pilot of California, Oregon and Washington".

Davignon Juljan, polityk belgijski, * 1854 w Saint-Josse-ten-Noode, studjował w uniwersytecie w Louvain literaturę i prawo, później zajmował się studjami nad rolnictwem kolonjalnym, handlem, przemysłem i wykształceniem zawodowym. Wielokrotnie był reprezentantem rządu belgijskiego na wystawach powszechnych. Wcześnie interesować się zaczął ruchem politycznym, w 1889 i 1891 był sekretarzem kongresów katolickich. Obrany do senatu w 1898, następnie otrzymał mandat do parlamentu, który zachował przy późniejszych wyborach. Dzięki wymowie i bogactwu, otrzymał w 1907 tekę ministra spraw zagranicznych w gabinecie Trooza, teka ta według tradycji przechodzi do ludzi utytułowanych.

Davis Henryk William Banks, malarz i rzeźbiarz angielski, * 1833 w Finchley. Uczeń Akademji londyńskiej, wiele lat spędził w Boulogne, wystawiać zaczął pejzaże, począwszy od 1862 r. Ważniejsze: „Widok brzegu francuskiego" (1863); „Zabłąkane stado" (1865); „Popołudnie kwietniowe" (1868); „Wschód księżyca" (1871); „Południe jesienne" (1873). Z prac rzeźbiarskich **D.** najwybitniejsza jest grupa bronzowa „Byk wolno stąpający". W 1877 **D.** został członkiem Akademji londyńskiej.

Davis William Morris, gieolog i gieograf amerykański, * 1850, profesor gieografji w uniwersytecie Harvarda w Cambridge 1890. Odbył podróże naukowe po Europie, Azji i Afryce. Wydał: „Elementary meteorology" (1894); „Physical geography" (1898); „Elementary physical geography" (1902); „Systematic geography" (1902); „The development of river meanders" (1903); „A summer in Turkestan" (1904). „Practical exercises in physical geopraphy" z atlasem (1908).

Davitt Michał, polityk irlandzki, † 1906 r. W Izbie gmin zasiadał 1892—1899. Wydał między innemi: „Defence of the Land League" (1892); „Life and Progress in Australia" (1898). Por.: Sheehy-Skeffington „Michael **D.**, revolutionary, agitator, and labour leader" (1908).

Davoust Leopold Klaudjusz Stefan Juljusz Karol, ks. Auerstäd, gienerał francuski, w 1895 mianowany był wielkim kawalerem Legji honorowej i godność tę piastował do 1901; † 1904 w Paryżu.

Davy sir Humphry, chemik angielski. Jego „Fragmentary remains, literary and scientific of Sir H. D" wyszły w Londynie 1850. Por.: Thorpe „H. D., poet and philosopher" (nowe wyd., Londyn, 1901).

Dawid Jakób Juljusz, poeta niemiecki, † 1906 w Wiedniu; zbiorowe wydanie dzieł ukazało się w Monachjum (1908, 7 t.). Por. A. Caspary „In memoriam, Jakob Julius **D.** (Kolonja, 1908).

Dawid Władysław Jan, socjolog i pedagog polski, ogłosił nadto: „Zasób umysłowy dziecka" przyczynek do psychologji doświadczalnej (1896); „Psychologja" (1896, „w Kursie Samokształcenia" przy *Przeglądzie Pedagogicznym)*; „O wykładzie psychologji jako nauki doświadczalnej" (1898); „Mózg i Dusza" (1908); „Inteligiencja, Wola i Zdolność do pracy" (1910); Artykuły społeczne i polityczne w *Głosie* 1901 — 1905 i *Przeglądzie Społecznym* 1906 i 1907. Przełożył: E. Demolins'a „Nowe wychowanie" (1900); H. Münsterberga „Nauka w stosunku do życia i sztuki" (1900); H. Höfidinga „Etyka" (1901) i F. Paulsena „Kant i jego nauka".

Dawidowa Jadwiga z Szczawińskich, działaczka społeczna i publicystka, * 1865 w Warszawie, † 1910 tamże. Była wielce czynną w ruchu oświatowo-kulturalnym. Tworzyła pierwsze kółka oświaty ludowej w Warszawie i zakładała prywatne szkoły ludowe po wsiach, a także pierwszą szkołę przemysłu ludowego, koszykarską, w Tokarach pod Płockiem. W r. 1886 zorganizowała i przez lat kilka prowadziła t. zw. „Uniwersytet latający", kursy naukowe, w któ-

Dawidowa Jadwiga.

rych corocznie około 200 kobiet słuchało wykładów w zakresie uniwersyteckim. W 1892 r. założyła w Warszawie „Czytelnię Naukową“, której inwentarz później został włączony do zbiorów „Towarzystwa Bibljoteki Publicznej“. Była współredaktorką *Przeglądu pedagogicznego*, *Głosu*, *Przeglądu Społecznego*, *Społeczeństwa*. Oddzielnie wydała: „Kółka rolnicze w Galicji“ (1892); „O potrzebie założenia Bibljoteki Publicznej w Warszawie“ (1893); „Wojciech Kłos“, powieść dla ludu (1899); „Pensje żeńskie“ (1905).

Dawidowicz Mikołaj, malarz, portrecista, * 1864, kształcił się w Warsz. szk. rysunkowej, następnie w Krakowie za Matejki i w Monachjum. Ważniejsze prace: Portret ks. Sanguszki, hr. Branickiego, bar. Kronenberga i w. in.

Dawidson John, liryk i dramaturg szkocki, ogłosił nadto: „the Testament of a Man Forbid“ (1901); the Testament of an Empire-Builder; „the Knight of the Maypole“ (1902); a Rosary“ (1903); „a Queen's Romance“; „the Testament of a Prime Minister“ (1904). Wyszedł też wybór jego poezji w jednym tomie „Selected Poems“ (1904).

Dawith, filozof ormiański z V w. przed Chr., tłumacz i komentator dzieł Arystotelesa i innych; część jego prac ukazała się w Wenecji w 1833 r.

Dawson Jerzy Mercer, gieolog kanadyjski. Jego doskonały zarys gieografji fizycznej Kanady wyszedł w 1897 r.

Dawson Samuel Edward, gieograf kanadyjski, * 1833. Długie lata prowadził tewarzystwo nakładowe „Dawson - Brothers“ w Montrealu, bierze bardzo czynny udział w życiu kulturalnym Kanady; 1907 r. został prezesem *Royal Society* w Kanadzie. Napisał oprócz licznych rozpraw głównie z historji gieografji: „Canada and New Foundland“ (1897); „The St. Lawrence Basin and its Borderlans“ (1905); wydał nadto serję monografji o podróżach Cabotów w *Transactions R. Society Canada* (1894—1897).

Day Tomasz, filozof moralista angielski, * 1748, † 1789. Był uczniem I. I. Rousseau'a, napisał: „History of Sandford and Merton“.

Dayot Armand Piotr, pisarz francuski, * 1857 w Paimpol. Po skończeniu prawa był szefem biura w ministerjum sztuk pięknych za Gambetty. Specjalnie zajął się historją sztuki i spółczesnym ruchem artystycznym. W 1905 został inspektorem gieneralnym sztuk pięknych. Z prac jego główniejsze: „les Maîtres de la caricature française“ (1888); „Raffet et son oeuvre“ (1892); „Charlet et son oeuvre“ (1893); „les Trois Vernet“ (1898); „la Peinture française au XVIII siècle“ (1899); „l'Image de la femme dans l'art“. Prace historyczne: „le Premier Empire“; la Restauration“; „les Journées revolutionnaires (1830—1848); „le Seconde Empire“; „l'Invasion“; „le Siège et la Commune“ i t. d.; są to portrety historyczne, opatrzone sztychami spółczesnemi. **D.** jest nadto autorem dwuch tomów opowiadań: „l'Aventure de Briscart“ (1888), „le Long des routes“ (1897), i wrażeń z podróży, jak: „l'Espagne“, le Portugal et l'Italie“.

Dąbkowski Przemysław Roman, polski historyk prawa, * 1877 we Lwowie. Uczęszczał do gimnazjum w Stryju i Lwowie, prawo studjował na uniwersytecie Lwowskim w l. 1894/5—1897/8, gdzie w 1900 otrzymał doktorat. Pod kierunkiem prof. Balzera oddał się studjom prawa polskiego, głównie karnego. W l. 1903—04, otrzymawszy stypendjum Ak. krakowskiej imienia Śniadeckiego, przebywał w Berlinie, gdzie słuchał wykładów prof. Brüknera, Kohlara, Zäumera i Wolfa; stypendjum Orłowskiego umożliwiło l. 1907—08 spędzić w Paryżu dla studjów nad francuską prawno-historyczną literatura. Kiedy Akademja krakowska powierzyła prof. Balzerowi wydanie zbioru *Corpus juris Polonici* (z doby Zygmuntowskiej), **D.** z polecenia prof. Balzera odbył w l. 1899—1902 kilka podróży naukowych w celu zbadania archiwów i bibljotek zagranicznych. W jesieni 1896 r. został mianowany praktykantem Krajowego archiwum ksiąg grodzkich i ziemskich we Lwowie, r. 1901 adjunktem tegoż archiwum. W 1905 r. habilitował się jako prywatdocent prawa polskiego na uniwersytecie Lwowskim. Jest sekretarzem „Towarzystwa dla popierania nauki polskiej“. Prócz licznych artykułów w czasopismach, ogłosił: „Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w XV i pierwszej połowie XVI w.“ (Lwów, 1898); „Jeszcze o odpowiedzi w prawie polskim“ (t., 1899); „Dwie taksy kancelaryjne sądu halickiego z XVII i XVIII w. (t., 1903); „O utwierdzeniu umów pod grozą łajania w prawie polskim średniowiecznym“ (t., 1903); „Z dziejów mostu warszawskiego“ (t., 1903); „Rys urządzeń pocztowych w dawnej Polsce“ (Kraków, 1903); „Rękojemstwo w prawie polskim średniowiecznym“ (t., 1905); „Litkup. Studjum z prawa polskiego“ (1906); „Prawo polskie prywatne“ I. wstęp i część ogólna (t., 1907); II. „Prawo obowiązkowe“ (1909); „Wierna ręka czyli pokład“ (Lwów, 1909).

Dąbrowa *(Dąbrowski)* Eugienjusz, malarz polski, pejzażysta, * 1870 r. w Przywiłowie. Samouk, podróżował wiele po Europie, był również

w Algierze i Tunisie. Studja z tych krajów i obrazy wystawiał przeważnie w Warszawie i Krakowie. Do poważniejszych jego prac należy „Jesień“, wystawiona na Krakowskiej wystawie jubileuszowej 1904 r.

Dąbrówka mała, wieś w regiencji opolskiej na Górnym Szląsku, 1905 zgiermanizowana na Eichenau, 7,311 miesz., posiada kopalnie węgla kamiennego, cynku i srebra.

Dąbrowno (niem. *Gilgenburg*), miasto w Prusach wschodnich, regiencji Królewieckiej, pow. Ostrodzkim; w 1905 miało 1,594 m., w tym 248 katolików, 71 żydów, reszta ewangielików. Przez **D.** przechodzi granica Mazurów pruskich.

Dąbrowska Pelagja, żona Jarosława **D.**, gienerała Komuny, * około 1845, † 1909 w Krakowie. Zapisała się w historji ostatniej naszej walki o wolność swoim bardzo gorącym i wydatnym udziałem w okresie manifestacyjnym powstania 1863 r. Potym udała się w głąb Rosji, aby mężowi swojemu, Jarosławowi, który porzucił stanowisko oficera sztabowego w armji rosyjskiej i wziął udział w przygotowaniu powstania, ułatwić ucieczkę. Razem z mężem przez Szwecję wyjechała do Paryża, gdzie długi czas skupiała koło siebie gorętsze żywioły rewolucyjne, zarówno polskie, jak i obce. Owdowiawszy, powróciła do Krakowa, gdzie oddawała się pracy pedagogicznej w jednej z tamtejszych szkół żeńskich, skarbiąc sobie niekłamaną sympatję słodyczą swoją, którą niezwykła ta kobieta umiała łączyć z niepospolitym hartem i idealną czystością uczuć.

Dąbrowska Pelagja.

Dąbrowski Jarosław.

Dąbrowski Jarosław, gienerał Komuny paryskiej, ob. gł. dzieło.

Dąbrowski Jan Henryk, gienerał polski. Ukazała się monografja Ad. Skałkowskiego o wodzu narodowym p. t. „Jan Henryk **D.**“ Cz. I. Na schyłku dni Rzeczypospolitej 1755—1795 (Kraków, 1904).

Dąbrowski Jan Henryk.

Dąbrowski Bronisław, syn gienerała Henryka, był jednym z głównych współdziałaczy, przygotowywanego powstania w 1846 r.

Dąbrowski *(Dombrowski)* Ernest, syn Raula, synowca gienerała Jana Henryka, * 1863 w Ullitz w Czechach, w 1878 wstąpił do akademji pjonjerów w Hainburgu, wkrótce ją opuścił z powodu słabego wzroku i poświęcił się studjom przyrodniczym; poczym wstąpił na służbę do hr. Reuss w Greir. Napisał: „Die Lehre von den Zeichen des Rothhirsches bis zum Ausgang des XVI Jahrhunderts“ (1886); „Die Wildschäden“ (1896); „Der Feldhase“ (1898); „Die Birsch“ (1903); „Die Treibjagd“ (1904); „Jäger-ABC“ (1907) i wiele innych prac, dotyczących myśliwstwa i życia zwierzyny.

Dąbrowski Florjan, poległ śmiercią bohaterską 26 kwiet. 1848 r. pod Książem w Poznańskim, nie cofając się przed przeważną siłą wojska pruskiego.

Dąbrowski Stefan, malarz, * około 1850, † 1909 w Nałęczowie. W charakterze członka komitetu Tow. zachęty sztuk pięknych położył duże zasługi koło rozwoju tej instytucji, szczególnie jednak odznaczył się jako znakomity kierownik Muzeum rzemiosł i sztuki stosowanej; jego działalność pedagogiczna w tym kierunku przyniosła niespożyte owoce.

Dąbrowski Stefan.

Dąbrowskie zagłębie węglowe, jest częścią rozległego obszaru, tak zwanego Szląskiego zagłębia węglowego, obejmującego Szląsk Górny i Dolny, okolice Chrzanowa w Krakowskim i Dąbrowy Górniczej w Królestwie Polskim. Pod względem gieologicznym należy do systemu węglowego. **D. Z.** zajmuje zachodnio południowy kąt Królestwa na południe od Siewierza i na zachód od Sławkowa. Pod względem administracyjnym należy do powiatu Będzińskiego, gub. Piotrkowskiej i Olkuskiego, gub. Kieleckiej. Jest skarbcem węgla kamiennego dla ziem polskich pod zaborem rosyjskim. Węgiel wydobywać zaczęto w końcu XVIII w. Od 1792—1909 wydobyto 110,381,316 tonn, przytym gdy w 1792 produkcja wynosiła 150 tonn, w 1905 dosięgła najwyższej swej normy 5,697,133 tonn. Ilość zatrudnionych robotników w r. 1909 wynosiła 23,119, ilość koni parowych 40,322; 92% produkcji węgla jest w rękach 9 towarzystw akcyjnych, 2% w rękach jednego przedsiębiorstwa, 6% w rękach drobnych wytwórców. Kapitały akcyjne w **Z. D.** wynosiły 43,233,970 rubli. Oprócz przemysłu węglowego **Z. D.** posiada

przemysł metalurgiczny: żelazny i cynkowy (ob.).

Deakin Alfred, polityk australski, * 1856 r. Wybrany do Izby niższej 1878, został ministrem robót publicznych (1883—1886), w kolonji Wiktorji, 1885 gieneralnym prokuratorem państwa, pierwszym sekretarzem komisji do spraw komunikacji wodnych (1886—1890), prezesem konferencji przedstawicieli krajów angielskich w Londynie 1887. Od r. 1889 był jednym z pierwszych i najgorliwszych propagatorów idei federacyjnej Stanów australskich; 1900 wysłany został do Londynu dla przyśpieszenia sprawy *Common wealth billu*; 1 stycznia 1901 został pierwszym ministrem sprawiedliwości nowopowstałego związku państw australskich, 1903—04 był prezesem gabinetu; 1909—08 ministrem spraw wewnętrznych i prezesem ministrów. Wydał dużo prac o sztucznym nawadnianiu, jak „Irrigation in Western America“ (1885); „Irrigation in Australia“ (1893); „Irrigation in Egypt and Italy“ (1887); „Irrigated India“ (1893) i inne.

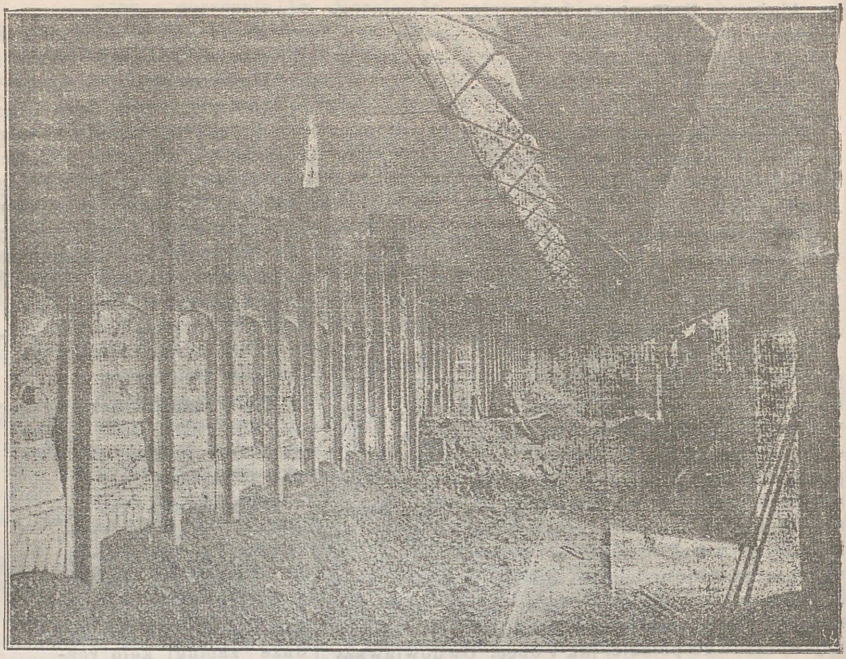

Wnętrze huty cynkowej w Dąbrowie Górniczej.

Deakiści, zwolennnicy Franciszka Deaka, twórcy dualizmu austro-węgierskiego 1861 r. Partja **D.** istniała do 1875, kiedy zlała się z lewym środkiem i utworzyła stronnictwo liberalne. Liberalni pozostawali u władzy do 1905.

Deani, wulkan 3000 m. wysokości, w niemieckiej Afryce wschodniej, zbadany przez Fr. Jägera 1907.

Deasy Henryk Hugo Piotr, podróżnik angielski, * 1866 r., służył w wojsku angielskim, 1896—1898 podjął wyprawę do Tybetu i wschodniego Turkiestanu, za co dostał od Towarzystwa gieograficznego w Londynie medal złoty. Wyniki swej wyprawy ogłosił w „Tibet and Chinese Turkestan“ (1901).

Debagorij-Mokrjewicz Władysław, rewolucjonista rosyjski, * 1848; od 1873—79 prowadził propagandę śród włościan, pracując jako parobek; 1879 skazany został na katorgę; 1880 uciekł zagranicę. Wydał „Wospominanja“, stanowiące ważny materjał do historji ruchu rewolucyjnego w Rosji.

Debata, (franc. Débats od słowa débattre; roztrząsać, rozprawiać) są to rozprawy czyli dyskusje, prowadzone podług pewnego porządku. Na zebraniach publicznych, na posiedzeniach ciał prawodawczych, szczególniej przedstawicielskich, **D.** podlegają statutowi czyli regulaminowi, usankcjonowanemu przez prawo lub zwyczaj. W parlamentach rozróżniają gieneralne lub ogólne debaty (w kwestji ogólnych zasad projektu) i szczegółowe, specjalne **D.** (w kwestji poszczególnych punktów projektu). Terminy powyższe są w użyciu głównie we Francji. W Anglji gieneralne **D.**—to drugie czytanie projektu, szczegółowe **D.**—trzecie czytanie projektu wraz z opinją komisji (pierwsze czytanie projektu jest czczą formalnością). W Niemczech znów 1-sze, i 2-gie czytanie nazywają się gieneralnemi, 3-gie szczegółowem. Wszystkie parlamentarne **D.** są stenografowane i publikowane.

Debay Wiktor, powieściopisarz francuski, * 1862 w Nantes. Po studjach prawnych i muzycznych, ogłosił w 1893 „Poèmes intimes“. W dwa lata później wystąpił z romansem „Maison de rêve“, gdzie pierwiastek fantastyczny miesza się z rzeczywistością. Następnie wydał: „l'Amie suprême“, „Au milieu d'une vie“; „l'Etoile“ (1906).

Debes Ernest, kartograf niemiecki, * 1840. Wstąpił jako uczeń i współpracownik Petermanna do Instytutu gieograficznego J. Perthesa w Gota (1858); następnie studjował w Paryżu, a w 1872 założył w Lipsku z H. Wagnerem Instytut gieograficzny, z którego wyszły atlasy szkolne, cieszące się wielkiem powodzeniem. W 1893—1895 wydał wielki, wyróżniający się korzystnie pod względem naukowym i technicznym, atlas „Neuer Handatlas“ (1900 II wyd.). W 1908 został profesorem i otrzymał od uniwersytetu w Giessen tytuł doktora *honoris causa*.

Debussy Klaudjusz, kompozytor francuski, * 1862 w St. Germain en Laye, uczeń paryskiego konserwarjum (Guiraud), otrzymał nagrodę Rzymu w r. 1884 za kantatę: „l'Enfant prodigue“; jego kompozycja stypendjalna p. t. „la Demoiselle élue“, została jednak odrzucona przez Akademję, jako zbyt modernistyczna. **D.** jest przedstawicielem kierunku najbardziej nowoczesnego w muzyce francuskiej, interesującym zwłaszcza przez oryginalne harmonje i specjalny koloryt orkiestrowy. **D.**, poświęca się wyłącznie kompozycji, jest autorem poematów orkiestrowych: „l'Après-midi d'un Faune“ (według Mallarmé'go) i „la Mer“, 3 noktórny (z chórem żeńskim) muzyki do Maeterlincka „Pelleas i Melisanda“; prócz tego napisał: kwartet smyczkowy (op. 10), fantazję na fortepjan i orkiestrę, szereg pieśni oraz bardzo interesujących utworów fortepjanowych.

De Castro Giovanni, pisarz włoski † 1897.

Déception, wyspa, w ostatnich latach nabrała wielkiego znaczenia dzięki zainstalowaniu się na niej norweskiego Towarzystwa połowu wielorybów. Podróżnik Charcot, który zwiedził ją 1908, skonstatował kwitnący stan stacji rybackiej.

Decharme Paweł, pisarz francuki, † 1905 r. w Vaudrémont. Ogłosił nadto: „la Critique des traditions religieuses ches les Grecs, des origines au temps de Plutarque“ (1904).

Dechen Henryk, gieolog niemiecki. Jego praca „Die nutzbaren Mineralien und Gebirgsarten im Deutschen Reich“ w opracowaniu W. Bruchusa przy współudziale H. Bückinga ukazała się 1906.

Deck Józef Teodor, ceramik francuski, * 1823, † 1891. Studjował fizykę i chemję, następnie pracował w farbiarni jedwabiu, ale wkrótce przerzucił się do fabrykacji kafli. W 1856 objął kierownictwo fabryki fajansu w Paryżu i od 1859 poświęcił się głównie ceramice. Od 1861 produkuje fajans Oiron (Henryka II), nie ustępujący najcenniejszym wyrobom z chińskiej porcelany. **D.** odkrył skład perskiego przezroczystego błękitu turkusowego (Bleu de Deck), jest odnowicielem sztuki fajansowej. **D.** gromadził koło siebie liczne koła artystów i stworzył mnóstwo artystycznie i technicznie doskonałych dzieł; w 1887 r. mianowany został dyrektorem manufaktury sewrskiej. Napisał: „Fayence“ (Paryż 1877).

Decken Augusta, powieściopisarka niemiecka, † 1908 w Hanowerze.

Declaration of independance, ogłoszenie przez przedstawicieli 13 kolonji, zgromadzonych w Filadelfji 4 lipca 1776, niezależności Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej.

Déclassé (franc.), wyrwany z naturalnego środowiska, pozbawiony właściwej pozycji społecznej.

Decoeur Henryk, Aleksy, oficer i podróżnik francuski, * 1855, † 1900. Brał udział w wielu wyprawach do Dahomeju i przyczynił się wiele do ugruntowania wpływów francuskich w krajach Dahomeju i przyległych.

Decorse, G. J. lekarz i podróżnik francuski, * 1873, † 1907. Po ukończeniu studjów lekarskich pełnił służbę na Madagaskarze 1898, gdzie zebrał bogatą kolekcję zoologiczną. W 1902 brał udział w wyprawie naukowej do Chari-Tsad, w drodze powrotnej skierował swe kroki na kraniec południowy Tunisu, l. 1904—1906 spędził w Sudanie na studjach nad hodowlą strusi. W powrotnej drodze umarł. Napisał oprócz licznych rozpraw z zakresu gieografji medycznej i antropologji, większe prace: „Du Congo au lac Tschad, la brousse comme elle est, et les gens tels, qu'ils sont“ (1906); „Documents arabes sur la revolte de Rabah“ (razem z Gaudefroy-Demombynes, Paryż 1907).

Decourcelle Piotr, komedjo- i powieściopisarz francuski, ogłosił nadto: „le Crime d'une sainte“ (1889); „Brune et Blonde“ (1891); „la Buveuse de larmes“ (1892); „la Voleuse d'honneur“ (1898); „les Fêtards de Paris“ (1902); „la Baillonnée“ (1902); „les Deux Frangines“ (1903); „le Curé du Moulin-Rouge“ (1903); „les Ouvrières de Paris“ (1904); „la Môme aux beaux yeux“ (1905); la Mère Coupe-Toujours“ (1905); „le Million maudit“ (1906). Nowe sztuki dramatyczne **D.**: „la Poudre de Perlinpinpin“ (1898); „Robison Crusoe“ (1899); „A perpète“ 1899); „l'Autre France“ (1900); „le Petit Chaperon rouge“ (1900); „la Princesse Bébé“ (1902); „le Chien du régiment“ (1902); „Werther“ (1903); „la Bâillonnée (1903); „les Mystères de Saint-Pétersbourg“(1904); „la Cousine Bette“ (1905).

Decrais Piotr Ludwik Albert, polityk francuski, złożył urząd ministra kolonji 4 czerwca 1902. Obrany senatorem dep. Żyrondy w 1903, zatrzymał mandat przy wyborach 1906 r. Ogłosił: „les Conditions du travail en Autriche(1890).

De Decken Konstanty, misjonarz i podróżnik belgijski, * 1852, † 1896. Przebywał 1880—83 w chińskiej prowincji Kansu, skąd udał się do Kuldży w Dżungarji dla studjów nad językiem, 1889 r. brał udział w wyprawie do Tybetu, 1894 — 95 r. spędził w Kongo, gdzie umarł. Napisał: „A travers l'Asie“ (Bruksella 1894).

Deecke Wilhelm, filolog niemiecki, * 1831 w Lubece, † 1897 w Strasburgu. Był dyrektorem gimnazjalnym tamże, następnie za swe prze-

konania przetranzlokowany do Buchsweiler i Milhuzy. Ogłosił: „Corssen et la Langue des Etrusques“ (1875); „Recherches étrusques“ (1875); „les Falisques“ (1888); „l'Origine de l'écriture syllabique cypriote“ (1871); l'Italie“ (1889), i t. d.

Deffès Piotr Ludwik, był od r. 1883 dyrektorem konserwatorjum w Tuluzie, † tamże w r. 1900.

Deflacja, zmiatanie, czynnik erozji wietrznej, szczególniej doniosły na pustyni. Wiatry porywają cząstki rozkruszone powierzchni skał i osadzają daleko od miejsc ich pochodzenia. Podług J. Walthera działanie wiatru, jako czynnika denudacyjnego na pustyni, przewyższa wszystkie inne procesy tej kategorji. Wiatry pustyniowe wdzierają się wszędzie z największą gwałtownością, w najwęższe szczeliny i w najgłębsze kotliny, i ztamtąd unoszą luźne produkty. Oceanograf J. Thoulet zaś nie waha się pochodzenia większości drobniutkich minerałów, odnajdywanych na dnie morskim, wyprowadzać z działania **D.**: wiatr unosi z lądu na morze nieskończenie delikatne cząstki mineralne, które bardzo powoli z powierzchni morza spadają na dno. Wiatr spełnia to zadanie, przy niezbyt wielkiej szybkości, wystarcza szybkość 1—2 metrów na sekundę.

Deflektor, rura blaszana w postaci ściętego stożka, do nasadzania na kominy w celu zapobiegania dymieniu.

Defraudacja (defraude), przestępstwo, polegające na nieuiszczeniu obowiązkowych podatków państwu lub gminie, w szczególności cła i podatków pośrednich. W życiu codziennym **D.** oznacza wszelkie sprzeniewierzenie. *Defraudant,* osoba popełniająca **D.**

Defuisseaux Leon, publicysta i polityk belgijski, wódz partji socjalistycznej, ogłosił nadto: „les Hontes du suffrage universel“ (1884); † 1906 w Brukselli.

De Giorgis Emilio, gienerał włoski, * 1844, † 1908. Skończył akademję wojskową w Turynie; brał udział w kampanji 1866; był profesorem w akademji wojskowej. Przeszedłszy szybko różne stopnie hierarchji wojskowej, w 1904 r. mianowany został komendantem międzynarodowej żandarmerji w Macedonji; na tym stanowisku wykazał dużą energję i zdolność organizacyjną, wyników większych nie osięgnął z powodu zbyt szczupłych środków, jakiemi rozporządzał, i przeszkód ze strony Turcji.

De Giorgis Emil.

Deglaws August, pisarz łotewski, * 1862 r., mieszka w Rydze, zasłynął swemi powieściami i opowiadaniami z życia łotewskiego, drukowanemi w czasop. *Deenas Lapa.* Szczególnie ceniony jest jego romans: „Starp diwàm ugunim“ („Między dwoma ogniami“).

Degradacja (łac.), tyleż co obniżenie (w stanowisku etc.).

Degras, tłuszcz otrzymywany przy wyrobie skór zamszowych. Składa się z tranu mniej lub więcej zmienionego od działania powietrza, i zależnie od gatunku użytego materjału przedstawia: rzadki lub gęsty, brunatny, szary lub żółty, nieprzezroczysty płyn o znośnym zapachu. **D.** jest dobrym smarem dla skór, głęboko je przenika i zabezpiecza od rozgrzewania się w stosach. Wobec wielkiego zapotrzebowania **D.** wyrabiają go też z lichych gatunków skór, które poddaje się wielokrotnie aż do zupełnego zniszczenia procesowi zamszowania. Najpierw odciśnięty tłuszcz jest najlepszym **D.**, gorsze gatunki otrzymuje się następnie przez traktowanie skór roztworem sody lub potażu; pozostającą emulsję rozkłada się zapomocą kwasu siarkowego. Obecnie otrzymuje się też **D.** sposobem Schilla i Seilachera przez utlenianie tranu prądem powietrza w temperaturze 120° i następnie emulgowanie wodą. Przy wyrobie **D.** kwasy tłuszczowe tranu przechodzą w związki o wyższej zawartości tlenu, które wydzielając wodę, dają zapewne bezwodniki (laktony). Pod nazwą **D.** sprzedają niekiedy mieszaniny tranu lub oleiny z pewną ilością garbnika, mydła wapiennego i wody.

De Greef Wilhelm Józef, socjolog belgijski, * 1842 w Brukselli, doktór praw, był profesorem socjologji w uniwersytecie wolnym *(libre)* w Brukselli, który porzucił po zawieszeniu wykładów Elizeusza Reclus. Został profesorem socjologji, ekonomji społecznej i psychologji, następnie rektorem uniwersytetu nowego *(nouvelle)* w Brukselli, założonego 1894 r. Ogłosił szereg cennych prac, odznaczających się nadto świetnym wykładem: „Introduction à la sociologie“ (1886 — 89); „l'Evolution des croyances et des doctrines politiques“ (1895); „les Lois sociologiques“ (1893); „Sociologie générale élementaire“ (1895); „la Constituante et le Régime représentatif“ (1892): le Crédit commercial et la Banque nationale de Belgique“ (1899); „le Transformisme social. Essai sur le progrès et le regrès des sociétés“ (1895), które uchodzi za jego arcydzieło; „Problèmes de philosophie positive“; „l'Enseignement intégral“; „l'Inconnaissable“

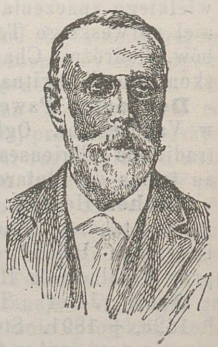

De Greef Wilhelm J.

(1900); „la Sociologie économique“ (1904). **D. G.** jest ewolucjonistą, przyswoił sobie podstawowe twierdzenia Spencera o analogjach bio-socjologicznych. Analogje między organizmem biologicznym a społeczeństwem przeprowadza bardzo szczegółowo, szczególnie uwzględniając stronę psychologiczną. Strona psychologiczna społeczeństwa, według **D. G.**, zależna jest od wpływów: ekonomicznych, genetycznych, artystycznych, naukowych (łącznie z wierzeniami religijnemi i metafizycznemi), moralnych, prawnych i politycznych, które wzajemnie na siebie oddziaływają w sposób nieświadomy i żywiołowy, z czasem nabierając coraz więcej cech świadomości i celowości. Rozwój społeczeństwa odbywa się na podstawie odżywiania i reprodukcji gromady przy udziale dobrowolnym i świadomym zjednoczonych inteligiencji w walce z siłami natury. Ale pomimo potęgi dziedziczności biologicznej i społecznej, ewolucja daleka jest od równomiernego postępu. Postęp w pewnej grupie faktów może się łączyć z zacofaniem w innej. Zmiany są ciągłe (transformizm socjalny), wobec czego niemożna uznać wyraźnego determinizmu ekonomicznego.

De Groot Wilhelm, rzeźbiarz belgijski, * 1839 w Brukselli, członek Akademji belgijskiej i Instytutu francuskiego. Z pośród jego pięknych rzeźb wymienić należy: „Gienjusz sztuk“ (1879) i „Muzyka“ (1880) jako dekoracje pałacu sztuki w Brukselli; „Praca“ (1880, muzeum bruks.); Dwie grupy u wejścia do Bibljoteki królewskiej i fronton, wyobrażający „Numizmatykę“; rozmaite posągi w pałacu królewskim, Akademji medycznej i Banku belgijskim; Pomnik Karola Rogier na placu Wolności. **D. G.** jest też autorem licznych popiersi, jak: Van Volxema, Godefroid, Th. Brauna, Van der Borghta, Banninga i t. d. Otrzymał medale złote: w Brukselli (1872), Berlinie (1877), Monachjum (1879), Paryżu (1881), Wiedniu (1888). Muzeum brukselskie ostatnio nabyło jego rzeźbę „Młodość“ (1904).

De Groux Karol Korneljusz, malarz belgijski, * 1825 w Comines, † 1870 w Brukselli. Uczeń Akademji brukselskiej i klasyków francuskich, posiadał niespotykane u nich: gorący koloryt i żywość figur. **D. G.** był malarzem rodzajowym, z upodobaniem malował sceny ludowe, szynki, sklepy etc. Do najpopularniejszych jego obrazów należą: „Spacer“ (1855) i „Błogosławieństwo“.

De Groux Henryk Juljusz, malarz belgijski, syn porzedniego, * 1867 w Brukselli. Uczeń Akademji brukselskiej, zaczął wystawiać swe prace tamże od 1886 r.: „Powieszony“, „Zabójstwo“ i t. d. Później zwrócił się do wielkich płócien, jak: „Pochód nowożeńców“, „Procesja“, „Chrystus znieważony“. Ostatnia praca znalazła w Paryżu gorącego zwolennika w Puvis'ie de Chavannes, pomimo błędów rysunkowych uderzała potęgą wyobraźni, siłą kolorytu i dramatycznym napięciem. Cechy te powtarzały się w późniejszych wielkich kreacjach **D. G.**: „Pochód łuczników Macheiena“; „Mojżesz uratowany z wody“, „Pokolenie proroków“, „Circe“; „Śmierć Siegfrieda“, „Jazda Walkirji“, „Zemsta“ i cały cykl napoleoński. **D. G.** jest też autorem licznych pasteli i litografji. Z tych szczególnie wyróżniają się portrety: Dantego, R. Wagnera, Baudelaire'a i t. d.

De Gubernatis Angelo, poeta i uczony włoski, wydał nadto: „Słownik międzynarodowy pisarzy świata łacińskiego“ (wydanie włoskie i francuskie).

Deherme Jerzy, socjolog francuski, twórca uniwersytetów ludowych, * 1870 w Marsylji. Był początkowo drukarzem, następnie buchalterem w kooperatywie. Propagował jednocześnie zasady pozytywizmu, tolerancji i kooperacji. W l. 1896—1900 był sekretarzem redakcji *Union pour l'action morale*. W 1894 stworzył kooperatywę idei, a 1898 pierwszy uniwersytet ludowy. W 1903 rząd wysłał go do Indo-Chin dla zbadania tamtejszego przemysłu i rzemiósł, 1905 do Afryki zachodniej dla poznania obyczajów tuziemców. Prócz licznych artykułów w czasopismach, **D.** ogłosił: „un Pessimiste français“, „Pensées“, „la Cooperation des idées“, gdzie wykłada swe zasady i cel do którego dąży.

Dehmel Ryszard, poeta niemiecki, ogłosił nadto: „Zwei Menschen“ (1902); zbiorowe wydanie utworów ukazało się w r. 1907.

Deiters Herman, filolog i pisarz muzyczny niemiecki, † 1907 w Koblencji; IV i V tom biografji Beethovena Thayersa w opracowaniu **D.** ukazały się w l. 1907—1908 z uwagami H. Niemanna.

Dejcz Leon, działacz socjalistyczny rosyjski, * 1855; razem ze Stefanowiczem zorganizował t. z. bunt Czigriński w 1877; aresztowany, uciekł z więzienia 1878; należał do twórców zagranicznej „Gruppy Oświobożdienia truda“; zaaresztowany w Szwajcarji 1884, wydany został rządowi rosyjskiemu; od 1885 do 1897 był na katordze; 1897—1901 na osiedleniu w Syberji; 1901 uciekł zagranicę; powrócił do Rosji po manifeście 17 października (st. st.) 1905, ponownie zesłany na Syberję, znów uciekł za granicę. Ogłosił nader ciakawe pamiętniki p. t. „16 liet w Sibiri“.

Dejnów, miejscowość w gub. Wileńskiej, powiecie Lidzkim; w XII wieku stolica księstwa, obecnie resztki ruin zamku i miasta.

Dejob Karol, francuski historyk literatury, * 1847 w Paryżu, uczeń Wyższej szkoły normalnej (1867) był profesorem retoryki w Laval (1871), Angoulême (1874), Bordeaux (1875), kolegjum Stanisława w Paryżu (1876—1893), od 1900 jest profesorem nadzwyczajnym literatury włoskiej na uniwersytecie paryskim. Ważniejsze

z licznych jego prac: „De l'influence en concile de Trente sur la littérature et les beaux-arts chez les peuples catholiques etc.“ (1884); „De la condition des juifs de Mantoue au XVI siècle“ (1891); „Bernardin de Saint-Pierre et ses opinions religieuses“ (1894); „Notice sur Luigi Ferri“ (1896); „Etudes sur la tragédie française et la tragédie italienne“ (1897); „Notice sur Edouard Ruel“ (1897); „les Femmes dans la comédie francaise et dans la comédie italienne au XVIII siècle“ (1899) i t. d.

Dejwe, boginki w mitologji litewskiej, uchodziły za opiekunki bydła, przynoszono im w ofierze pierwsze zbiory i krew zwierząt ofiarniczych.

Dekabryści albo decembrzyści, członkowie sprzysiężenia wojskowego w Rosji, które doprowadziło do wybuchu powstania w Petersburgu 26 grudnia 1825 (ob.). Powstanie grudniowe było przygotowane przez działalność towarzystw tajnych. W 1816 powstał „Sojuz spasienja“, następnie przezwany „Sojuz'em błagodienstwja“. W 1825 tajne stowarzyszenia skupiły się głównie w dwuch organizacjach: w „Północnym związku“, mającym swe siedlisko w Petersburgu i w „Południowym“ z siedliskiem w armji 1-ej, konsystującej w Tulczynie. Obydwa związki wystawiały żądania polityczne; przedewszystkim zaprowadzenie konstytucji w Rosji i oswobodzenie włościan. Związkowi korzystając z zamieszania, wynikłego po śmierci Aleksandra I, postanowili wywołać powstanie. Sądzili, że wobec braku decyzji, przynajmniej pozornego, jaki wykazywał z początku Mikołaj I, uda im się pociągnąć za sobą lud, jeśli wystąpią z żądaniem uszanowania praw do tronu starszego brata, Konstantego, bawiącego wówczas w Polsce. Członkowie związku „Północnego“ zgromadzili przychylne sobie wojsko na placu Piotra 26 grudnia 1825. Ale powstanie nie znalazło poparcia u ludu, brakło mu nadto kierownictwa, zostało więc szybko zgniecione. Przywódców ruchu sądził sąd, złożony z członków rady państwa, senatu, synodu, skazano 121 osób, z tych 5 na ćwiertowanie, 31 na ścięcie głowy, 17 na śmierć polityczną, 36 na ciężkie roboty. Powieszeni zostali: Pestel, Bestużew—Rjumin, Rylejew, Sergjusz Murawjew—Apostoł, Kachowskij. Por. pamiętniki w „Ruskoj Starynie“ i „Russkom Archiwie“; Schiemann „Die Ermordung Paulus I und die Thronbesteigung Nikolaus I (1902); Kulczycki „Rewolucja rosyjska“ tom I (Lwów 1909).

Dakadenci, poeci upadku. Tak nazywano w połowie ósmego dziesiątka XIX w. poetów symbolistów (ob.), którzy w utworach swych oddawali duchowy i moralny stan dusz zmęczonych, wyczerpanych i wyrafinowanych. Nazwa ta, nie oddająca istoty rzeczy, od dziennikarstwa przeszła do poważnej krytyki, a następnie przyjęta została jako honorowy tytuł przez grupę pisarzy. Objęty nią jest cały kierunek sztuki symbolicznej, która była nie upadkiem, lecz odrodzeniem idealistycznym poezji; główni przedstawiciele walczyli z naturalizmem i materjalizmem w imię wyższych aspiracji duchowych. Psychologję dekadentyzmu ilustrowali już dawni pisarze francuscy, jak: Constant, Chateaubriand, Musset. Bardziej jeszcze rozwinął ją, uchodzący za ojca **D.**, poeta K. Baudelaire i fantastyczni pisarze: A. Villiers de l'Isle i Barbey d'Aurevilly. W nich skupione są główne rysy dekadentyzmu: osłabienie woli, przemęczenie zmysłów, chorobliwe przedrażnienie nerwów, przeciążenie umysłowe wiadomościami naukowemi i filozoficznemi, wyrafinowany estetyzm, przeskoki duchowe od chmurnego sceptycyzmu do ekstatycznej mistyki i t. d. Uzupełniony i pogłębiony został ten typ dekadencki przez kilku pisarzy naturalistycznych: Zolę (w „Rozkoszach życia“), Daudeta, Bourgeta, Maupassanta w ostatnich jego utworach o barwie wizjonerskiej, najbardziej zaś w powieści J. K. Huysmansa „A rebours“, która jest kliniczną monografją dekadenta francuskiego i w cyklu powieści o upadku rasy łacińskiej J. Péladana. Niezależnie od Francuzów typy dekadentów spotykamy w „Rudinie“ Turgieniewa, „Obłomowie“ Gonczarowa, Arne Garborga „Znużonych duszach“, Sienkiewicza „Bez dogmatu“, St. Przybyszewskiego „Homo sapiens“, u Weiningera o jego „Geschlecht und Charakter“. Przenikliwą psychologję dekadenta, analizę i krytykę, pierwszy dokonał genialny Nietzsche. Jako grupa poetów **D.** francuscy wystąpili w r. 1885, mając za prowodyrów dwuch parnasistów, uprawiających poezję od 20 lat: najgłębszego liryka francuskiego XIX w. P. Verlaine'a i St. Mallarmé. Dalszy rozwój poezji dekadenckiej przypada na ósmy i dziewiąty dziesiątek XIX w. i łączy się dziejami francuskiego symbolizmu (ob.) Teoretycznie i krytycznie kierunek ten pogłębili, rozwinęli i upowszechnili w sztuce i poezji: K. Morice, J. Laforgue, T. Wyzewa, R. de Gourmont. Udział wielu naturalizowanych cudzoziemców w tym ruchu artystycznym i wpływ literatur obcych dały pochop konserwatywnym krytykom do oskarżenia **D.** o brak ducha francuskiego. Według nich egzotyzm treści i formy, wpływ muzyki i malarstwa, skłonność do metafizyki i mistycyzmu wyłączają francuskich **D.** z tradycji francuskich. Do grupy **D.**, prócz dwuch wymienionych koryfeuszów zalicza się: A. Rimbaud i T. Corbière (zmarli przed utworzeniem grupy), liryk i filozof Laforgue, J. Moréas, R. Ghil, A. Samaine, Tailhade, H. de Regnier, G. Kahn i kilku poetów belgijskich z Maeterlinckiem na czele. Z Francji kierunek z odpowiedniemi modyfikacjami przeszedł do innych krajów. W Anglji najwybitniejszym jego przedstawicielem był estetа Oskar Wilde; we Włoszech G. d'Anunzio; w Niemczech w skombino-

waniu z filozofją Nietschego: S. George, Hofmannsthal i najwybitniejszy poeta R. Dehmel ze swemi epigonami A. Mombertem i M. Dauthendeyem; w Czechach H. Hlavaczek, M. Marten i najwybitniejszy O. Brzezina; w Polsce: St. Przybyszewski, W. Berent, Zawistowska.

Dekastichon (grec.), strofa złożona z dziesięciu wierszy.

De-Kastri, zatoka w cieśninie Tatarskiej, w Nadamurskim obwodzie; odkryta przez Laperouse'a, doskonała przystań dla okrętów, dostępna w ciągu 7 miesięcy.

Dekastylon (grec.), budynek o dziesięciu kolumnach.

Dekking Henryk, literat holenderski, * 1871 w Rotterdamie. Redaktor dziennika *Rotterdamsch Nieuwsblad*, napisał sztuki teatralne: „Wielkie dni“ kom. w 3 aktach: „Złota kura“; „Nowy most“, dramat; prócz tego romanse: „Obciążenie“ (1904); „Mały król zimowy“ (1906).

Deklaracja paryska, międzynarodowy traktat, zawarty przez różne państwa 16 kwietnia 1856 w sprawie kontrabandy i praw neutralnych państw podczas wojny morskiej.

Deklaracja petersburska, umowa międzypaństwowa z 1868, zabraniająca używania kul wybuchowych w armjach europejskich.

Deklauzyt, minerał, należy do gromady saletrowców, rzędu wanadynianów; nazwany na cześć mineraloga francuskiego Descloizeaux. **D.** krystalizuje się w systemie rombowym, posiada c. wł 5·8 — 6· twardość 3·5; barwy bywa rozmaitej: od oliwkowo-zielonej do czarnej; skład chemiczny **D.** — $Pb_3V_2O_8Zn(OH)_2$. Występuje w Sierra di Cordoba w Argientynie, w Obirze w Karyntji.

Dekretalia (łac.), tyleż co postanowienia.

Delafosse Juljusz Wiktor, polityk francuski, * 1843 w Pontfarey; pracował od 1870 w *Journal de Paris*, od 1870 w *Paris-Journal*, później sam wydawał kilka pism. Został deputowanym w 1877. Należy do najwybitniejszych mówców z prawicy, podtrzymywał w swym czasie bulanżyzm, później zwalczał Combes'a. Napisał: Hommes et choses“ (1863); „A travers la politique“ (1889); „Etudes et portraits“ (1894); „Vingt ans au parlament“ (1898); „Figures contemporaines“ (1899); „Théorie de l'ordre“ (1901); „Psychologie du dêputê“ (1904).

Délage Yves, zoolog francuski, * 1854. Studjował nauki lekarskie i przyrodnicze w Paryżu. Od 1866 jest profesorem zoologji, anatomji porównawczej i fizjologji w Paryżu, kierownikiem stacji biologicznej w Roscoffie, członkiem paryskiej Akademji. Prace jego dotyczą głównie anatomji porównawczej. Napisał: „la Structure du protoplasme et les théories sur les héréditês et les grands problémes de la biologie générale“ (Paryż 1895, 1903); „Traité de la zoologie concrète (z Herouardem).

Delahaye Juljusz, polityk francuski, * 1851 w Angers. Został deputowanym 1887, redagował pisma monarchiczne, należał do najgorętszych zwolenników Boulangera, odegrał wybitną rolę w sprawie panamskiej, oskarżając wielu deputowanych o korupcję. Wszedł do komisji parlomentarnej 33-ech, która zajęła się sprawą panamską. W ostatnich latach nie zasiada w parlamencie, pokonywany stale przez kontrkandydatów na wyborach. Ogłosił: „Essai sur l'histoire de la réforme ecclésiastique au XI siècle“ (1880); „les Assassins et les Vengeurs de Morès“ (1905).

Delaherche August.

Delaherche August, sławny ceramik francuski, * 1857 w Beauvais, od 1887 znany po za ojczyzną, robi w rodzaju japońskiej ceramiki wazy kamienne z ognistą glazurą (grès flammés), w której tlenek miedzi odgrywa wielką rolę. Dekoracja jest czysto kolorystyczna, prawie bez wszelkiej ornamentyki. Por. Bormann: „Moderne Keramik“ (1902).

Deland Małgorzata, *Wade Campbell*, pisarka amerykańska, * 1857 r. w Alleghanach (Pensylwanja). Po tomie poezji: „the Old Garden“ (1888) ogłosiła powieść: „John Ward, Preacher“, która uczyniła ją sławną. Następnie wydała: „Florida Days“ (1889); „Sidney“ (1890); „the Story of a Child“ (1892); „Mr. Tommy Dove“ i inne opowiadania (1893); „Philip and his Wife“ (1894); „the Wisdom of Fools“ (1897); „Old Chester Tales“ (1898); „Dr Lavendar's People“ (1903); „the Common Way“ (1904).

Delaporte Marja.

Delaporte Marja, artystka dramatyczna francuska, * 1838 w Paryżu, † 1910 tamże. W r. 1867 została zaangażowana do Komedji francuskiej, z której wkrótce wystąpiła, ponieważ niechętnie naginała się do repertuaru klasycznego. Gra jej dyskretna odznaczała się wielkim wdziękiem i ogromnie różniła się od tradycji aktorskiej we Francji. W ostatnich latach porzuciła scenę i była profesorką dykcji w szkole na Battignolles'ach i innych.

De La Rey Jakób, gienerał burski, * 1847. Wybrany 1893 do pierwszej Rady narodowej południowo-afrykańskiej rzeczypospolitej nie przyłączył się do żadnej partji, był za pewnemi

ustępstwami dla cudzoziemców, dla Anglików. Po wypowiedzeniu wojny mianowany został 1899 generałem i walczył pod Cronje'm na zachodzie, odznaczył się w bitwie pod Modder river, gdzie stracił najstarszego syna. Po katastrofie Cronjego walczył dalej z Anglikami. Kiedy Krüger wyjechał do Europy, **D.** mianowany został członkiem rządu i pomocnikiem głównodowodzącego. O innych wypadkach ob. gł. dz. suplement t. 16. Obecnie należy do narodowej partji burskiej i prowadzi legalną opozycję przeciw Anglikom.

Delaval Piotr Ludwik, malarz francuski, * 1790 w Paryżu, † 1870 tamże, uczeń Girodeta. Ważniejsze prace: „Chrystus i cudzołożnica"; „Matka Boska z Dzieciątkiem"; „Chińczycy spożywający poziomki nad brzegiem morza" (1822). Obraz ten stanowi moment przełomowy w twórczości **D.** Namalował go barwami wschodniemi i odtąd czynił rozmaite szczęśliwe eksperymenty kolorystyczne, za co w ostatnich czasach zaczęto interesować się bardzo jego twórczością. Prócz wymienionych obrazów do lepszych prac **D.** zalicza się: „Przysięga Karola X" (1828); „Ks. Kondeusz"; „Portret" (1831); „Marszałek Dalmacji", portret (1831); „Adoracja Pana Jezusa" (1824, katedra Saint Malo); „św. Cecylia otrzymująca od św. Gienowefy habit swego zakonu" (katedra w Meaux).

De Laveaux Ludwik, malarz polski, * 1868 w Jaronowicach (Król. Polskie), † 1894 w Paryżu. W 18-ym roku życia już był uczniem Krakowskiej szkoły sztuk pięknych. W kilka lat później wyjechał do Monachjum i jako uczeń tamtejszej akademji, wykonał wiele studjów, z których kilka zyskało uznanie na wystawach w Krakowie, Monachjum i Warszawie. W r. 1889 na konkursie rysunkowym *Tygodnika Illustrowanego* otrzymał pierwszą nagrodę. W tym samym roku wystawił w Krakowie i Warszawie akwarelę: „Praczki"; duży obraz „Most Podgórski przy zachodzie słońca". W r. 1890 udał się do Paryża, gdzie przebywał aż do śmierci. W Paryżu dopiero rozwinął się wielki talent artysty. Stworzył tam kilkadziesiąt obrazów, które wystawione w Salonie, następnie zostały zakupione do Belgji i Ameryki. Z przybyłych do kraju wymienić należy: „Z okolic Paryża"; „Portret własny" (w galerji hr. Milewskiego); „Opera paryska"; „Ulica w Paryżu przy oświetleniu latarni"; „Głowa wieśniaczki" i w. innych. Ogólne zaciekawienie budził „Przestrach". Przeszło sto szkiców znajduje się w posiadaniu siostry zmarłego artysty, p. Emilji Karczowej w Krakowie. De Laveaux był narzeczonym córki jednego z gospodarzy bronowickich, co upamiętnił Wyspiański w „Weselu", w scenie 5., Marysia i Widmo.

Delaware, stan. w Ameryce Północnej, na 6138 klm. kw. miał 194479 m. (1906). Podług spisu 1900 na 184735 m. było: białych 154038, kolorowych 30697, azjatów 52, indjan 9.

Delbeke August, polityk belgijski, * 1853 w Courtrai. W uniwersytecie katolickim w Lauvain studjował filozofję, 1874 otrzymał doktorat prawa i osiadł w Antwerpji jako adwokat. Redagował *Journal d'Anvers*, pisywał do *Revue générale* o estetyce i numizmatyce. W 1884 obrany członkiem rady prowincjonalnej z kantonu antwerpskiego, w ośm lat później został deputowanym Izby, gdzie wyróżnił się energicznemi mowami. Odegrał wybitną rolę w sprawie fortyfikacji Antwerpji. W maju 1907 otrzymał w ministerjum koncentracji katolickiej, Trooza, tekę robót publicznych.

Delbeke Ludwik August, malarz belgijski, * 1821 w Poperinghe, † 1891 w Schaerbeck-lez-Bruxelles. Kształcił się w Antwerpji i Rzymie. Tworzył wielkie kompozycje historyczne i satyryczne. Za arcydzieła jego uchodzą freski w halach w Ypres (1880). Zajmował się gorliwie filozofją ezoteryczną i z tej dziedziny ogłosił: „les Clefs de Jérusalem"; „Lumière et Tenèbre"; „le Fond de la boîte à Pandore ou le Sphinx évangélique"; „l'Harmonie universelle et omniverselle ou l'Absolu".

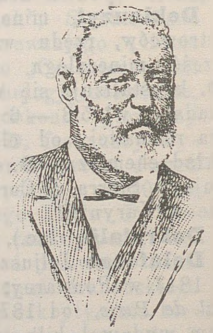

Delbet Ernest P. J.

Delbet Ernest Piotr Juljan, lekarz, polityk i publicysta francuski, * 1831 w Barbonne-Fayel, † 1908 w Paryżu. Po studjach klasycznych dopiero poświęcił się zawodowi lekarskiemu od 1854 r. Był merem, radcą gieneralnym i od 1893 do śmierci deputowanym parlamentu. W Izbie należał do lewicy radykalnej, popierał gabinet Rouviera i Combesa, głosował za oddzieleniem kościoła od państwa, był jednym z dziekanów. Zostawał przez całe życie pod wpływem nauk Augusta Comte'a, którego był uczniem i jednym z wykonawców testamentu. Położył zasługi w dziedzinie szkolnictwa ludowego, był dyrektorem „Collège libre des sciences sociales" (1896). Ogłosił wiele broszur w duchu doktryny pozytywistycznej i rozmaite artykuły w „Ouvriers européens" Le Play'a.

Delbrück Bertold, napisał nadto: „Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen" 1893—1900; t. III—V w „Grundriss der vergleichenden Grammatik", Brugmana i D.); „Grundfragen der Sprachforschung, mit Rücksicht auf W. Wundt's Sprachpsychologie erörtet" (1901).

Delbrück Hans, historyk niemiecki, wydał nadto: „Polenfrage" (1894); „Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politischen Geschich-

te“ (1900—1906); „Erinnerungen, Aufsätze und Reden“ (1903) i inne.

Delcassé Teofil, polityk francuski (ob. gł. dzieło i I suplement), zachował tekę ministra spraw zagranicznych do 6 czerwca 1905 r. za gabinetu Combes'a i Rouviera. Od 1900 zawarł szereg sojuszów z sąsiedniemi mocarstwami, które usankcjonowane były wizytami panujących, mianowicie: wznowienie stosunków handlowych z Włochami, porozumienie francusko-angielskie w sprawie Marokka, Nowej Ziemi i Egiptu, porozumienie z Hiszpanją w sprawie Marokka. **D.** doprowadził do skutku wizyty oficjalne: cesarza rosyjskiego Mikołaja II, króla angielskiego, Edwarda VII, włoskiego Wiktora Emanuła II i Alfonsa XIII hiszpańskiego. Z wizytami temi łączyły się pisane umowy, co zaniepokoiło Niemcy, które poczuły się osamotnione. W czerwcu 1905 r. wybuchł zatarg, dyplomacja niemiecka nie chciała uznać umów Francji w sprawie Marokka. Wynikła stąd konieczność konferencji międzynarodowej w Algeciras, co pociągnęło za sobą dymisję **D.** W 1906 **D.** został obrany do Izby deputowanych; w 1908 wygłosił wielką mowę polityczną w parlamencie, która znów nań zwróciła uwagę całej Europy, ale dla niedrażnienia Niemiec, została cofnięta jego nominacja na ambasadora w Petersburgu.

Deldevez Edward, wydał w 1890 „Mes mémoires“, w 1893 „Le passé à propos du présent“; † 1897 w Paryżu.

Deledda Grazia, poetka i powieściopisarka włoska, * 1875 w Sardynji. Od r. 1900 mieszka w Rzymie. Poezje, nowelle i powieści **D.** malują doskonale duszę pasterzy sardyńskich, dziką, surową naturę rodzinnego kraju poetki; odznaczają się one plastyką, stylem zwięzłym, rwanym. Z utworów ważniejsze: „Anime oneste“ (1896); „La via del male“ (1897); „La guistizia“ (1896); „Il Tesoro“ (1896); „Le tentazioni“ (1898); „Il vecchio della montagna“ (1899); „Elias Portolu“ (1900); „Dopo il divorzio“ (1901, w polskim przekładzie „Po rozwodzie“ (1904); „Cenere“ (1904), w polskim przekładzie „Popiół“ (1907); „Odio vince“, dramat (1904); „I giuochi della vita“ (1905); „L'Edera“ (1908).

Delegacje: 1) przedstawicielstwo lokalne w Alzacji i Lotaryngji, niemieckie Landesausschuss; 2) delegacje finansowe w Algierji, instytucja, złożona z delegatów od osadników w Algierji, od niekolonistów kontrybuentów i od tuziemców. Pierwsze dwie grupy ludności wybierają swych delegatów na zasadzie powszechnego głosowania, trzecia — tuziemców posiada pewne ograniczenia prawne. Delegacjom tym przypada roztrząsanie sprawy specjalnego budżetu dla Algierji, jego zatwierdzenie lub odrzucenie (ob. gł. dzieło, tom IV); 3) **D.** austrjacko-węgierskie ob. Austrja i Austro-Węgry.

Delfinina, alkaloid ostróżki polnej, posiada wzór $C_{31}H_{49}NO_7$.

Delfy. *Archeologja.* Pierwsze poszukiwania archeologiczne datują się od połowy XIX w. i prowadzone były przez Ottfrieda Müllera i Le Basa. Badanie wyspy doprowadzone było do końca przez szkołę francuską w Atenach. W 1860 odkryto wielokątny mur, pokryty napisami; koło 1880 sławny skarb Ateńczyków. W l. 1892—96 odkopano świątynię Apollina z jej skarbcem, wotami; ponad świątynią wielkie schody i teatr. Przy rozkopywaniu tym natrafiono na wiele rzeźb, posągów, szczątków frontonów, fryzów rzeźbionych, metopów ze skarbca Ateńczyków, wielkiego woźnicę bronzowego z wozu Gelona (koło 475 przed Chr.), który obecnie uchodzi za najpiękniejszy okaz greckiej rzeźby bronzowej; dalej, wazy, posążki bronzowe, terakotowe, niezliczone napisy, dekrety rozmaite, hymny z nutami i t. d. Od r. 1896 odkopano inne części sanktuarjum; po nad teatrem stiadion dobrze zachowany. Na południu i zachodzie rozmaite budowle i cmentarz; na południo-wschodzie dodatkowy cmentarz *Marmaria.* Jest to wielki taras długości 100 metrów. Tutaj odkryto trzy bramy, sześć świątyń czy kaplic, dwa ołtarze, mieszkanie kapłanów; w końcu tarasu świątynię dorycką Ateny *Pronaia,* na drugim końcu inną świątynię Ateny. Między obydwiema skarbiec, najpewniej Focejczyków, *tholos* i ołtarz. Zabytki te były bardzo bogato dekorowane o czym świadczą bronzowe blachy, resztki terakoty, ułamki metopów, które najpewniej wyobrażają walkę amazonek i centaurów. W 1903 zostało uroczyście otwarte muzeum w Delfach, które swoim kosztem zbudował bankier ateński, Syngros, i które należy dziś do najbogatszych w Grecji.

Delhi, miasto w Pendżabie, liczyło w 1901 r. 208,385 m., przeszło połowa Hindusów, do 81,000 mahometan. O licznych pomnikach architektury traktują: „Archeological Survey of India“ (Kalkutta, 1871—74, tom I i IV); E. Schlagintweit „Indien in Wort und Bild“ (1889, II wyd); Panshawe „**D.** past and present“ (1902); „**D.** 1857, the siege, assault and capture as given in diary and correspondence of late Col Keith Young“ (1902).

Delibes Leon, kompozytor francuski, * 1836 w St.Germain du Val, † 1891 w Paryżu; uczeń paryskiego konserwatorjum (Le Coupey, Adam), od r. 1853 był korepetytorem w Teatrze lirycznym i organistą kościołów św. Jana i św. Franciszka; w r. 1881 jako następca Rebera mianowany profesorem kompozycji w paryskiem konserwatorjum, w r. 1884 został członkiem Akademji francuskiej. **D.** wsławił się głównie jako kompozytor baletów: „La source“ (Naila, 1866), „Coppelia“ (1870); „Sylvia“ (1876). Prócz tego napisał opery: „Le roi l'a dit“ (1873); „Jean de Nivelle“ (1880) i „Lakmé“ (1883); operę „Ka-

sia“ (na polskich tematach) wykończył Massenet.

Delicieux Bernard, mnich franciszkański, * 1260, † 1320, który wystąpił przeciwko inkwizytorom, przysłanym do Francji w celu zwalczania albigiensów. Za swój śmiały postępek został skazany na wieczne więzienie.

Deligeorgis Leonidas, mąż stanu grecki, * 1840, w l. 1890—92 był ministrem spraw zagranicznych.

Delijannis Mikołaj, dyplomata grecki, * 1847 w Atenach, † 1910 w Paryżu. W r. 1869 był mianowany attaché przy poselstwie greckim w Konstantynopolu, w 1873 dyrektorem spraw zagranicznych w Atenach i szefem gabinetu Jana **D.** W 1874 przybył do Paryża jako pierwszy sekretarz ambasady greckiej, od 1880—86 był posłem greckim w Serbji, od 1886 do śmierci ambasadorem greckim w Paryżu. Reprezentował Grecję na konferencji haskiej, na jubileuszu króla Oskara szwedzkiego, podczas koronacji Alfonsa XIII i t. d. Nie sprzyjał lidze wojskowej, wobec czego nowy rząd grecki miał zamiar usunąć go z zajmowanego stanowiska.

Delijannis Teodor, mąż stanu grecki, † 1905 w Atenach. Objąwszy na nowo ster rządów 3 grudnia 1902, ustąpił 25 czerwca 1903, a 27 grudnia 1904 znów stanął na czele gabinetu. Przy wejściu do Izby 13 czerwca 1905 został zamordowany przez zawodowego gracza, który w ten sposób zemścił się na ministrze za środki przedsięwzięte przeciwko domom gry. Pogrzeb **D.** odbył się na koszt państwa.

Delisle Oskar *Drulhon*-**D.**, pisarz francuski, * 1832 w Anduze. Po wydaniu tomu poezji „Sous les lauriers-roses“ (1850), odbył kampanję włoską pod Garibaldim i należał do sławnego „Tysiąca“, następnie jako porucznik służył podczas wojny francusko-niemieckiej. Był dowódcą bataljonu sfederowanych podczas Komuny i, skazany na deportację, przebywał w Brukselli do amnestji 1879 r. Tam wydawał kolejno trzy pisma. Ogłosił: „l'Histoire populaire et tintamarresque de la Belgique“ (1875); „l'Almanach de Van Koppernolle“ (1874 — 76); „la Vie en exil“ (1881); „Histoire tintamarresque des Jésuites“ (1882); „Souvenirs de chasse en Provence“ (1883); „la Comtesse Dynamite“ (1884); „Sous la neige et les obus“ 1885); „un Duel au sabre“ (1890).

Deljanow Jan, br., mąż stanu rosyjski, ob. Delanow Jan.

Della Rocca Enrico, generał włoski, * 1807, † 1897. Studja odbywał w Akademji wojskowej w Turynie. Cieszył się zaufaniem Karola Alberta i brał udział w kampanji 1848—49. Za Wiktora Emanuela był ministrem wojny, następnie naczelnikiem sztabu, uczestniczył w kampanjach 1859, 60, 66. Król polecał mu ważne misje dyplomatyczne. Napisał: „Autobiografia di un veterano“; „Ricordi storici e aneddotici del generał Enrico Della Rocca“ (1897—1898).

Delleani Wawrzyniec, malarz włoski, † 1908 r. w Turynie. Wykonał nadto: „Ermitaż“ (1882); „Nizkie śniegi“; „Alma Parens“; „Pastwiska alpejskie“; „Salve regina“ (1883). Pod wpływem podróży do Holandji stworzył swoje arcydzieło „In montibus sanctis“ (1884, galerja królewska). Na wystawie weneckiej 1907 r, jedna sala poświęcona była **D.**

Delleani Wawrzyniec

Del-Lungo Isidoro, krytyk włoski. Wydał nadto: „Pagine letterarie e ricordi“ (1893); „Florentia, Uomini e cose del quanttrocento“ (1897); „Dal secolo i dal poema di Dante“ (1898); „Da Bonifazio VIII ad Arrigo VII, Pagnie di storia fiorentina per la vita di Dante“ (1899); „Conferenze fiorentine“ (1901).

Delombre Paweł, polityk francuski, ustąpił z ministerjum handlu 22 czerwca 1899 r. W 1902 obrany ponownie do parlamentu, przepadł przy wyborach 1906. Był jednym z inicjatorów wystawy powszechnej 1900 i jednym z głównych twórców towarzystw wzajemnego kredytu. Napisał: „Petites et grandes Compagnies de chemins de fer. Etude d'histoire financière“ (1878); „le Projet de budget de l'exercice 1892 et les Conventions de 1883“ (1891).

Delombre Paweł.

Delorme Demesvar, polityk haityjski, * 1835 w Cap. Był już znanym literatem, kiedy prezydent Greffard wysłał go w 1861 z misją dyplomatyczną do Napoleona III i królowej angielskiej. Przyjaźń Lamartina ułatwiła mu zadanie. Po powrocie do Haiti obrany deputowanym, należał do najczynniejszych członków partji reform. W 1865 z powodu zaburzeń na wyspie, musiał się schronić do Brukselli, gdzie cieszył się przyjaźnią Wiktora Hugo. Powróciwszy po dwuch latach, został znów deputowanym i ministrem spraw zagranicznych. Wkrótce znów musiał uciekać do Europy, gdzie przebył 10 lat. W 1878 ostatecznie powrócił na Haiti i powołany był na prezesa Izby deputowanych. Napisał: „les Théoriciens du pouvoir“ (1870); „Francesca“, powieść historyczna (1872); „le Damné“ (1877); wiele broszur politycznych, z których główniejsze: „la Démocratie et le Prejugé de

couleur aux Etats-Unis"; „la Misère au milieu des richesses" (1873) i t. d.

Delos. *Archeologja.* Szkoła francuska w Atenach od r. 1873 prowadzi na wyspie systematyczne poszukiwania. Prace rozpoczęto od pagórka Cynthos; tutaj odnaleziono podziemną świątynię, a wyżej *temenos* Zeusa i Ateny cynteńskiej. W r. 1877 odkopano *temenos* Apollina. Później natrafiono na ślad świątyń Apollina i Artemizy, mieszkania kapłanów, sklepy i t. d. Na północy wyspy odkopano: rzymskie *agora*, kaplice, stadium. Na południu: teatr, świątynię obcych bogów: Izydy, Serapisa, Afrodyty syryjskiej. Wogóle odkopano przeszło 60 budynków, masę posągów, tysiące napisów. Jednocześnie badano wyspę Rheneję, t. zw, wielki Delos, położony koło wyspy Apollina, która służyła za cmentarz. Tutaj natrafiono na ślad świątyni Heraklesa z posągiem boga; przed świątynią, podwórze z portykiem, freskami, mozaikami, płaskorzeźbami; na cmentarzu wiele waz i gieometrycznych ornamentacji.

Delpino Federigo, botanik włoski, * 1833, † 1905. Był profesorem w Genui (1875), w Neapolu (1894). Prace jego dotyczą głównie zapłodnienia roślin kwiatowych. Ważniejsze z nich: „Sugli apparecchi della fecondazione nelle diante autocarpee" (1867); „Ulteriori osservazioni sulla dicogamia nel regno vegetale" (1868—1873); „Sulla darviniana teoria della pangenesi" (1869); „Teoria generale della fillotassi" (1863); „Funzione mirmecofila nel regno vegetale" (1886—1888).

Delpit Edward, literat francuski, † 1900 r. w Québec.

Delsor Mikołaj, kaznodzieja i polityk alzacki, * 1847. Studja odbywał w seminarjum w Strasburgu, gdzie później został profesorem, następnie pełnił obowiązki proboszcza w różnych miejscowościach Alzacji. W 1882 założył *Revue catholique d'Alsace.* Występował wrogo względem Niemców, jako wódz partji katolickiej Alzacji i Lotaryngji, z czasem jednak partję swą wcielił do centrum niemieckiego; 1898 został deputowanym do parlamentu Rzeszy; od 1900 wydaje dziennik *le Messager de peuple* w Strasburgu i oświadcza się coraz wyraźniej z przyjaźnią dla Niemiec.

Deluns-Montaud Piotr, polityk francuski, * 1845 w Allemans-du-Dropt, † 1907 w Paryżu. Był adwokatem w Marmande, został obrany deputowanym w 1881 i 1885. W 1888 powołany był na ministra robót publicznych w gabinecie Floqueta. Po usunięciu się z parlamentu otrzymał urząd dyrektora archiwum w ministerjum spraw zagranicznych z tytułem ministra pełnomocnika. Był prócz tego prezesem Tow. imienia Gambetty.

Demantius Krzysztof, kompozytor niemiecki, * 1567 w Reichenbergu, † 1643 w Freibergu (w. S.), był kantorem ewang. w Zittau następnie w Freibergu. Pozostawił długi szereg kompozycji kościelnych oraz instrumentalnych (tańce polskie!): np.: „77 auserlesene liebliche Polnischer und Teutscher art Täntze mit und ohne Text" (1601).

Demarçay Eugienjusz, chemik francuski, * 1852, † 1903. Uczeń Cahoursa, położył głównie zasługi dla nauki pracami nad oddzieleniem ziem rzadkich metodą spektroskopową, otrzymał czyste sole neodymu, prazeodymu, samaru; pierwszy wydzielił metal *europ.*

Demarçay Marek August, br., polityk francuski, * 1847 w Paryżu, † 1907 w Saint-Savin. Wnuk generała z czasów cesarstwa, syn członka Konstytuanty z 1848 r., odbył kampanję 1870 r. Po raz pierwszy obrany do parlamentu w 1876, później często bywał posłem. Ceniony był jako specjalista w sprawach agronomicznych, został członkiem Wyższej rady rolniczej.

De Marchi Emilio, liryk i romansopisarz włoski, * 1851, † 1901. Należał do szkoły Manzoniego. Utwory jego odznaczają się dobrą obserwacją, prostotą formy, językiem bez zarzutu, tendencją moralizatorską. Najlepsze z nich: „Demetrio Pianelli" (1892) i „Giacomo l'idealista" (1897); „Arabella" (1895); „Con fuoco non si scherza" (1901, pośmiertne). Nadto napisał: „L'età preziosa" (1888); „Il cappello del piete" (1883); „Sotto gli alberi Novelle, Nuove storie d'ogni colore" (1882—85—95). Szkice literackie: „Lettere e letterati italiani del secolo XVIII" (1882); „Carlo Maria Maggi" (1885). Zbiór wszystkich pism „Opere complete" (1901). Por. Croce „Critica" (1906, tom. 4).

Dembiński Bronisław, historyk polski, ogłosił nadto: „W zaraniu stulecia" (1903); „Stanisław August i Józef Poniatowski" (1904); „Piattoli et son rôle pendant le Grande Diète" (1905); „Szujski" (1908); „Wojciech hr. Dzieduszycki" (1909);

Demblon Celestyn, polityk belgijski, * 1859 w Neuville-en-Condroz. W r. 1883 pozbawiony posady nauczyciela za swe przekonania, poświęcił się dziennikarstwu i propagandzie socjalistycznej, pisywał do *Peuple, Reforme, Jeune Belgique* i t. d., założył pismo *Wallon* (1884), brał udział we wszystkich międzynarodowych kongresach socjalistycznych. W 1894 został obrany do Izby deputowanych, 1895—1900 był radcą komunalnym w Leodjum. Od 1894 jest profesorem historji literatury francuskiej w *Université nouvelle* w Brukselli. Ogłosił szereg prac, z których główniejsze: „Contes mélancoliques"; „Mes croyances"; „Noël d'un démocrate": „les Emerveillements".

Demiri albo *Damiri* Kamal-aldin Abul Mahomet ben Muza, przyrodnik arabski, * 1349, † 1405. Wykładał w Kairze, pozostawił: „Hayâtalhaiwân"—życie zwierząt (1371).

Demokracja. Pod koniec XIX wieku ruch demokratyczny w Europie zachodniej coraz wyraźniej dzielił się na dwa prądy: 1) demokrację polityczną burżuazyjną, 2) demokrację społeczną. Pierwsza zadawala się równością polityczną obywateli, zachowując prawo własności prywatnej, druga uznaje, że istotna równość nie może nastąpić w obecnym ustroju społecznym i głosi konieczność zniesienia własności prywatnej i zreorganizowania społeczeństwe na zasadach kollektywizmu. Por.: M. Ostrogorski „La democratie et l'organisation des partis politiques“ (1903); A. Fouillée „La democratie politique et sociale“ (1910); Limanowski „Rozwój przekonań demokratycznych w narodzie polskim“ (Kraków).

Demokracja chrześcijańska, ob. społeczna demokracja chrześcijańska i Partje polityczne w Polsce.

Demolder Eugienjusz, pisarz belgijski, * 1862 w Brukseli. Po skończeniu prawa i współpracownictwie w organach młodej Belgji, ogłosił „la Légende d'Yperdamme“ z rysunkami Ropsa. Następnie wydał: „le Quatuor“; „Sous la robe“; „Route d'Emeraude“, jego arcydzieło; „les Patins de la reine de Hollande“ (1901); „l'Arche de monsieur Cheneus“ (1904); „Jardinier de la Pompadour“ (1904). Prócz tego napisał szereg oryginalnych krytyk: o Ropsie, C. Meunier i innych artystach, i wrażenia z podróży po Hiszpanji „l'Espagne en auto“ (1906). **D.** ujmuje czarem stylu i lekkością opowiadania.

Demôle Karol Stefan Emil, polityk francuski, * 1828 w Charolles, † 1908 w Saint-Julien-de-Civry. Został obrany senatorem w 1882. Brisson powierzył mu tekę ministra robót publicznych (1885 — 1886), Freicinet tekę ministra sprawiedliwości. Był wiceprezesem Najwyższego sądu, który sądził generała Boulangera.

Demôle Karol S. E.

Demolins Edmund, historyk i socjolog francuski, * 1852 w Marsylji, † 1907 w Roches, koło Verneuil. Ogłosił: „l'Education nouvelle“ (1898); „Boers et Anglais: Où est le droit?“ „Comment la route crée le type social; I. les Routes de l'antiquité“ (1901); „A-t-on intérêt à s'emparer du pouvoir?“ (1902); „Comment la Route crée le type social: II. les Routes du monde moderne“ (1903); „l'Ecole des roches“ (1903); „l'Organisation du travail“ (1904); „la Méthode social“ (1904); z R. Pinot i P. Le Routiers. W najważniejszej „Comment la route crée le type social“ usiłował wykazać charakter narodu w zależności od wpływów geograficznych podczas peregrynacji po świecie.

Demolombe Jan Karol Florenty, prawnik francuski, † 1887 w Caen.

Demontzey Gabrjel, leśnik francuski, * 1831, † 1898. Działalnością swą **D.** powiększył obszary leśne we Francji i oparł gospodarkę leśną na zasadach racjonalnych. Napisał: „Etude sur les travaux de reboisement et de gazonnement des montagnes“ (1878); „l'Extinction des torrents en France par le reboisemeut“ (1894); „Traite pratique du reboisement et du gazonnement“ (1882); „la Restauration des terrains en montagne, au Pavillon des forêts“ (1889); „les Retenues d'eau et le reboisement dans le bassin de la Durance“ (1896).

Denaturowanie albo *denaturyzacja* oznacza dosłownie odjęcie cech naturalnych danemu ciału. Stosuje się w pierwszym rzędzie do artykułów spożywczych, jak sól i spirytus w celach fiskalnych. Wymienione artykuły we wszystkich prawie państwach obłożone są znacznym podatkiem, gdy się ich używa jako żywności dla ludzi; natomiast bywają zwolnione zupełnie od akcyzy albo też obciążone stosunkowo bardzo małym podatkiem, gdy służą do celów przemysłowych. Ażeby uniemożliwić używanie artykułów, niżej opodatkowanych lub zupełnie wolnych od podatku, dla celów spożywczych, poddaje się je denaturowaniu, t. j., zaprawia się je takiemi ciałami, które z powodu wstrętnego zapachu, smaku lub t. p., uniemożliwiają spożycie. Tak np., sól denaturuje się piołunem, solą glauberską, lubryką; spirytus (alkohol etylowy) zaś domieszką zasad pirydynowych, płynów bardzo niemiłego, przypalonego zapachu; dawniej używali w tym celu głównie alkoholu metylowego (spirytusu drzewnego), stosują również naftę, benzynę, mydło i t. p. ciała.

Dendina albo *Dendi*, kraina w środkowym Sudanie, nad rzeką Nigrem, ma charakter płaskowyżu, glebę dosyć urodzajną. Ludność murzyńska, zamieszkująca ją, podzielona jest na pewną ilość państewek, niezależnych od siebie; od 1897 uznaje zwierzchnictwo Francji.

Denel Bolesław z Poznańskiego, przybył do Warszawy w 1856 r., był bardzo czynny pomiędzy młodzieżą uczącą się, wydawał *Strażnicę*, poległ w Augustowskiem w jednej z bitew, w kwietniu 1863 r.

Denhardt Klemens, * 1852 i Gustaw, * 1856, podróżnicy niemieccy w latach 1878 — 79 zbadali rzekę Tanę w Afryce wschodniej. Z powodu przejścia posiadłości Witu (ob.), pod zwierzchnictwo Anglji na mocy traktatu z 1890, otrzymali tytułem odszkodowania od rządu niemieckiego 150,000 marek.

Denifle Fryderyk Henryk, teolog katolicki † 1905; napisał nadto: „Rejestry papieskie XIII w.“ (1886); „Chartularium Universitatis Parisiensis“

z Chatelain'em (1890, 1897, 4 t.); „Das geistliche Leben. Eine Blumenlese aus den deutschen Mystikern des 14 Jahrhunderts“ (IV wyd., 1895); „La désolation des églises, monastères, hôpitaux en France pendant la guerre de cent ans“ (1897—1899; 2 t.). **D.** od 1893 r. był czynny w archiwum watykańskim, i zajmował się przygotowaniem nowego wydania dzieł Tomasza z Aquinu.

Denikotynizacja, pozbawienie lub przynajmniej zmniejszanie zawartości nikotyny w tytuniu. Szkodliwość tytuniu zależy w pierwszym rzędzie od trujących własności alkaloidu, nikotyny, dlatego oddawna usiłowano, zachowując inne własności tytuniu, usunąć albo zmniejszyć ilość nikotyny. Liczne poszukiwania doprowadziły do tak zwanego higienicznego tytuniu. Powstały w Niemczech, w Bremie i Wrocławiu, ogromne fabryki, denikotynizujące tytuń, to samo w Szwajcarji; we Francji sprzedają tytuń denikotynizowany pod nazwą „caporal doux“. Sposoby zazwyczaj trzymane są w tajemnicy. Niektóre manipulacje, dawno już praktykowane, dają tytunie częściowo denikotynizowane, jak znany tytuń turecki i tytuń na cygara hawańskie. Wymienione marki dzięki maceracji i długotrwałej fermentacji zawierają 1% nikotyny, gdy, np., tytuń kentucky ma 6%. Tytuń tym sposobem denikotynizowany, musi podlegać możliwie długiej fermentacji, następnie traktuje się go parą przegrzaną, która porywa nikotynę. Na tej drodze doprowadza się zawartość nikotyny do 0·40; 0·50%. Bardziej udoskonalony sposób usuwania nikotyny wynalazł francuz Parent. Tytuń zwyczajny traktuje się sokiem z tytuniu, pozbawionego nikotyny działaniem eteru naftowego. Nikotyna bardzo łatwo rozpuszcza się w podobnej kąpieli; operację powtarza się kilkakrotnie. Sposób ten stosują w Szwajcarji. W bardzo dogodny sposób może sam palacz pozbawiać nikotyny dym, wciągany przez siebie, wystarczy, w cygarniczkę czy papierośniczkę włożyć kawałek waty, zmaczanej w roztworze taniny lub kwasu gallusowego. Nikotyna z temi ciałami daje *związki nierozpuszczalne,* osiada więc w wacie.

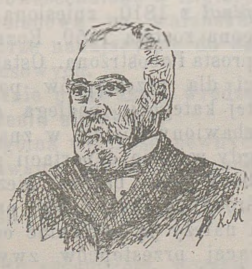

Denis Ernest.

Denis Ernest, historyk francuski, * 1889 w Nîmes, studjował w Wyższej szkole normalnej, był nauczycielem historji na prowincji, poczym mianowany profesorem historji na uniwersytecie w Bordeaux, a ostatnio w Sorbonie na katedrze historji nowożytnej. Specjalnie zajmuje się historją słowian, a śród nich Czechami. Interesuje się żywo sprawami Polski, jest członkiem komitetu budowy pomnika Mickiewicza w Paryżu, członkiem „Komitetu francusko-polskiego“; w r. 1909 komitet ten urządził zgromadzenie w sprawie Chełmszczyzny, na którym **D.** miał odczyt o Chełmszczyźnie. Ważniejsze z jego prac: „Huss et la guerre des Hussites“ (1878); „la Fin de l'independance Bohême“ (1890); „la Bohême depuis la Montagne Blanche“ (1903) i t. d.

Denis Hektor, polityk i filozof belgijski, * 1842 w Braine-le Comte. Doktór praw (1865), doktor nauk przyrodniczych (1868), w 1866 zajął się adwokaturą. Był jednym z organizatorów zjazdów studenckich międzynarodowych; brał czynny udział w ruchu socjalistycznym, wydawał mnóstwo dzienników i rozpraw poświęconych studjom nad organizacją pracy, dążeniami proletarjatu, historją doktryn ekonomicznych i t. d. W 1878 otrzymał katedrę prawodawstwa przemysłowego w Szkole politechnicznej, w 1886 filozofji w uniwersytecie, 1889 historji systemów socjalnych w Szkole nauk społecznych. Prócz tego wykładał ekonomję polityczną na katedrze stworzonej przez miasto Bruksellę, i gieografję w Szkole normalnej dla dziewcząt. W 1892 był rektorem uniwersytetu *libre,* podał się do dymisji, aby zaprotestować przeciwko zawieszeniu wykładów Reclus (1894). Członek Akademji belgijskiej, dyrektor Instytutu Solvaye'a, został obrany deputowanym w 1894. Ważniejsze prace: „l'Impot sur le revenu“ (1883); „Observations sur les projets d'impôts et leurs rapports avec le développement organique de notre système financier“ (1883); „l'Alimentation et la Force de travail“ (1887); „De la constitution de la morale positive“ (1887); „Sur la constitution de la sociologie et l'organisation du suffrage universel“ (1891); „Histoire des systèmes économiques et socialistes“ (1897); „la Dépression économique et sociale et l'Histoire des prix“ (1895); „l'Union du crédit de Bruxelles“ (1899) i inne.

Denisewicz Stefan.

Denisewicz Stefan, biskup, * 1839, wyświęcony został na kapłana w 1863. Był proboszczem w Smoleńsku, gdzie zbudował z niemałym trudem piękny nowy kościół gotycki; był też dziekanem w Mohylowie, później przebywał w Petersburgu. Jest magistrem teologji, prałatem kapituły Mohylewskiej, protonotarjuszem Apostolskim, od 1905 wikarjuszem kapitularnym, rządcą archidjecezji Mińskiej; 1909 został biskupem *in partibus infidelium.*

Denitryfikacja, odtlenianie soli kwasu azotowego i azotawego (azotanów i azotynów) i wydzielanie z tych połączeń azotu. Duża ilość drobnoustrojów denitryfikuje te sole.

Denizot Alfred, matematyk. Ogłosił: „Immanuel Lazarus Fuchs“ *(Wiad. matem.*, Warszawa, 1902); „O pewnym zagadnieniu Eulera o wahadle“ *(Prace mat.-fiz.*, Warszawa, 1902); „Theorie der relativen Bewegung mit einer Anwendung auf das Problem der Bewegung eines Körpers an der Oberfläche der rotierenden Erde sowie auf den Foucaultschen Pendelversuch“ *(Bulletin Intern. Acad.*, Kraków, 1904); „Przyczynek do teorji aksonometrji“ *(Prace mat.-fiz.*, Warsz., 1907).

Densusianu Owidjusz, filolog rumuński, * 1873 r. w Fogarasz (Siedmiogórze), studjował w Jassach, otrzymał doktorat, dla dalszych studjów udał się do Paryża i Berlina. Od 1897 r. jest profesorem literatury i języka rumuńskiego na uniwersytecie w Bukareszcie. Ogłosił wiele prac z zakresu romanistyki i specjalnie języka rumuńskiego; najważniejsza z nich: „Histoire de la langue roumaine“ (Paryż, 1901—02).

D'Entrecasteaux - wyspy, u południowowschodniego brzegu Nowej-Gwinei, odległe od niej o 15 klm. Archipelag ten należy do Wielkiej Brytanji i składa się z większych, bardzo górzystych (przeszło 2,000 m. wysokie góry) wysp: Goode noughu (880 klm. kw.), Fergassonu (1320 klm. kw.), Wellei (55 klm. kw.) i Normanby (880 klm. kw.) i z kilku mniejszych, obejmujących 3,140 klm. kw. Na wyspach Fergussonie i Goulvaimie odnaleziono wygasłe wulkany i gorące źródła, na Normanbyi znaleziono piasek cynowy. Wyspy **D.** zamieszkuje plemię Papua, bardzo pracowite, trudni się rolnictwem, nie wyrzekło się jednak ludożerstwa. Archipelag, odkryty przez **D'E.** 1792 r., zajęty został przez Moresbya 1873, zbadany przez Finseta i Thomsona 1884.

Denys, bakterjolog belgijski, przebywa w Gandawie, znany z prac nad surowicą przeciwpaciorkowcową i nad jadem laseczników gruźliczych (tuberkuliną).

Denysko, Joachim, gienerał z powstania Kościuszkowego, zorganizował na Wołoszczyźnie w 1797 r. wyprawę do Galicji, która się skończyła klęską.

Deparcieux Antoni, matematyk francuski, * 1703, † 1768. Zdobył rozgłos z powodu ułożenia tablicy, znanej pod jego imieniem, a zawierającej obliczenia szans długoletności odpowiednio dla każdego wieku.

Depont Leonejusz, poeta francuski, * 1862. Po skończeniu nauk w liceum w La Rochelle, przybył do Paryża w 1880 i zajmował się nauczycielstwem przez lat piętnaście. Ogłosił: „Sérénités“ (1897); „Declins“ (1899); „Pèlerinages“ (1902); „le Triomphe de Pan“ (1905). W 1903 Akademja francuska, już po dwukrotnych odznaczeniach, wyznaczyła mu najwyższą nagrodę za „Ode à Victor Hugo“. Celuje szczególnie w malowaniu rzeczy martwych i zwierząt; obdarza je duszą, niektóre poezje o wołach i drzewach tworzą małe arcydzieła.

Deportacja, wygnanie, zesłanie, jest to przymusowe wydalenie z granic danego terytorjum państwowego na mocy wyroku sądu lub rozporządzenia administracji. W starożytności wygnaniec był pozbawiony opieki bogów i ochrony prawa, taki sens miało rzymskie *ignis et aquae interdictio* — pozbawienie ognia i wody. W Grecji istniał tak zwany ostracyzm. Z biegiem czasu przekształcił się ten rodzaj kary w dobrowolne wygnanie. W państwach nowożytnych deportacja stosowana jest przedewszystkim w Rosji, następnie we Francji i Anglji. W Rosji pierwsze miejsce zajmuje zesłanie na Syberję, które datuje się od XVII wieku. Obecnie rozróżniają: 1) Zesłanie na Syberję do ciężkich przymusowych robót (katorga). Rozpada się ono na 7 stopni: od 4 lat aż na całe życie. Po upływie terminu robót następuje przymusowe osiedlenie na Syberji. 2) Osiedlenie przymusowe na Syberji bez katorgi, które bywa wyznaczone w oddalonych miejscowościach lub w względnie bliższych. Deportowani zostają przyłączani do danych gmin, które mają wykonywać niejako opiekę nad niemi; po 10 latach deportowany otrzymuje pełnię praw członka gminy (wołosti). Obydwie powyższe kary związane są z zupełnym pozbawieniem praw stanu; 3) Proste zesłanie do oznaczonej miejscowości Syberji lub do odległych gubernji Rosji Europejskiej. Osiedlenie bez katorgi, zesłanie, praktykuje się przeważnie w stosunku do przestępców religijnych, politycznych, z wyroku gromad włościańskich. Od 1900 zesłanie do Syberji miało być nieco ograniczone ze względu na szkodliwy wpływ dla ludności syberyjskiej; 4) Zesłanie administracyjne głównie do guberuji Archangielskiej, Ołonieckiej, na Syberję, dotyczy prawie wyłącznie politycznie nieprawomyślnych osób. We Francji deportacja, jako kara, wprowadzona przez *Code pénal* z 1810, zniesiona w 1832, znów przywrócona została 1850. Rozróżniają dwa jej rodzaje: prosta i obostrzona. Ostatnia zastępuje karę śmierci dla przestępców politycznych, deportowany tej kategorji podlega surowemu dozorowi, pozbawiony zostaje w znacznym stopniu swobody, gdy w razie deportacji prostej ograniczanie swobody jest bardzo nieznaczne. Deportacja jest środkiem kary dla przestępców politycznych i należy ją odróżniać od transportacji, obejmującej przestępców zwyczajnych, skazanych na ciężkie roboty, wreszcie od relegacji, stosowanej do recydywistów. Największy użytek z deportacji uczyniono po zamachach stanu 18 fruktidora, 18 brumaire'a, 2 grudnia, wreszcie po zgnieceniu komuny 1871—1872. W Anglji de-

portację wprowadzono za czasów Jakóba I, 1619. Od 1858 **D.** została zniesiona z wyjątkiem angielskich Indji wschodnich. W Niemczech **D.** jako system nie rozwinęła się. Fryderyk Wilhelm III, król pruski, korzystając z przyjaźni rosyjskiej, w 1802 przesłał do Narwy 58 przestępców, których umieszczono w kopalniach syberyjskich. Ale, kiedy następnie przyjaźń ochłodła i 39 deportowanych w Grudziądzu zorganizowało bandę złodziejską, prób dalszych zaniechano. W r. 1828 ministerjum stanowczo wypowiedziało się przeciw deportacji. **D.** w Polsce ob. banicja.

Deprawacja (łac.), tyleż co zepsucie.

Depret Ludwik, poeta i powieściopisarz francuski, † 1905 w Paryżu.

Deprez Marcel, inżynier i elektrotechnik francuski, * 1843 r. w Châtillon sur Loing, był od 1890 r. profesorem konserwatorjum sztuk i rękodzieł (des arts et mêtiers) w Paryżu. **D.** pierwszy zastosował i rozwinął przenoszenie energji elektrycznej na znaczne odległości; przyczynił się do rozwoju teorji dynamomaszyn i zbudował galwanometr własnego pomysłu.

Deraismes Marja, publicystka francuska, * 1828 w Paryżu, † 1894 tamże; jedna z pierwszych wyznawczyń feminizmu.

Derby Fryderyk Artur Stanley, hr., polityk angielski, * 1841, † 1908 (ob. t. 4): tytuł przeszedł na lorda Stanleya.

Derby Fryderyk A. S.

Derenbourgh Hartwig orjentalista francuski, † 1908 w Paryżu. Ogłosił nadto: „Opuseules d'un arabisant, 1868 — 1905“ (Paryż, 1905).

Derkani, członek tajnego towarzystwa muzułmańskiego, mającego cele polityczne i religijne o charakterze purytańskim; szczególnie rozpowszechnione w Algierji.

Derle, (ziemia porcelanowa po walońsku), rodzaj gliny, bardzo dobrze nadający się do delikatnych wyrobów fajansowych.

Dermatoliza, cierpienie przeważnie wrodzone, polegające na łuszczeniu się skóry.

Dermatopsja, szczególna własność pewnych tkanek skórnych, odczuwania światła na podobieństwo rogówki.

Dermatorragja, dość rzadko spotykany wylew krwawy pod skórą.

Dermatorrhea, obfite pocenie się, występujące podczas niektórych chorób gorączkowych w okresie spadku ciepłoty, lub też w atmosferze o wysokiej temperaturze.

Dernburg Bernard, * 1865, polityk niemiecki. Jako zastępca dyrektora wydziału kolonjalnego w ministerjum zagranicznym, przyczynił się do rozwiązania parlamentu 1906 po rozprawie nad projektem utworzenia samodzielnego urzędu kolonji, uchylonym przez centrum. Po uchwaleniu projektu przez nowy parlament 1907 **D.** został sekretarzem stanu i stanął na czele nowego urzędu. Zwiedził 1907 Afrykę wschodnią, po powrocie wystąpił z propozycją reform, nie uwzględnionych; 1908 r. udał się do Afryki południowo-zachodniej. W 1910 podał się do dymisji.

Dernburg Fryderyk, napisał nadto: „Der Oberstolze“ romans (1889) i „Aus der Weissen Stadt. Spaziergäude im der Chicagoer Weltausstellung“ (1893).

Dernburg Henryk, prawnik niemiecki, † 1907.

De Roberti Eugieniusz, filozof i socjolog rosyjski, * 1843. Zaznaczył początkowo swą działalność na polu społecznym w ziemstwie twerskim, później opuścił Rosję, osiadł w Paryżu, gdzie był współpracownikiem *Philosophie positive*, następnie profesorem w Brukselli. Jako filozof należy do szkoły pozytywnej. Napisał: „Politiko-ekonomiczeskije etiudy“ (1869); „Socjołogja“ (1880); „Proszedszeje w filosofji“ (1886); „L'inconnaissable“ (1880); „La philosophie du siècle“ (1891); „Agnosticisme“ (1892); „August Comte et Herbert Spencer“ (1894); „L'Ethique. Le bien et le mal“ (1896) i inne.

De Roberto Federico, powieściopisarz i krytyk włoski, * 1861 r. Maluje w swych powieściach zwyczaje i otoczenie sycylijskie: „l'Illusione“; „i Vicere“; napisał studjum krytyczne „Giacomo Leopardi“ i studjum psychologiczno-filozoficzne „l'Amore“.

Déroulède Paweł, poeta i polityk francuski, został ułaskawiony w 1905 r. przez prezydenta rzeczypospolitej, lecz nie chciał z tej łaski korzystać; powrócił dopiero do Francji 2 listopada 1905 r. po ogłoszeniu przez parlament ogólnej amnestji. Przyjęty entuzjastycznie przez swych zwolenników, kandydował bez powodzenia 1906, poczym cofnął się do życia prywatnego. Ogłosił nadto; „la Plus belle fille du monde“ (1898), opowiadania djalogowane wierszem białym.

Deroute wązki kanał między wyspą Jersey i zachodnim brzegiem Cotentina w departamencie La Manche.

Derré Emil, rzeźbiarz francuski, * 1867 r. Rozpoczął wystawiać w Salonie od 1895. Ważniejsze prace: „Fontanna miłości“ (1902); „Fontanna niewinnych“ (1904), zamówione przez Paryż; „Grota miłości“ (1905); „Kapitel, wyobrażający pocałunek“, nabyte przez państwo. **D.** wprowadza do swych rzeźb motywy ludowe i należy do rzadkich rzeźbiarzy, którzy wielki swój artyzm stosują do portalów budowli.

Derschatta Juljusz, polityk austrjacki, * 1852. Karjerę polityczną rozpoczął 1885, wybrany do parlamentu wiedeńskiego. Jest wodzem niemiec-

kiej partji ludowej, w gabinecie Becka piastował tekę ministra komunikacji 1906—1908).

Deruta (franc.), ucieczka, rozsypka, zamieszanie, szczególniej wśród zwyciężonego wojska. Używa się również tego wyrazu na oznaczenie nagłego spadku kursów na giełdzie, wywołanego paniką, np., przed zawikłaniami politycznemi, niewypłacalnością wielkich przedsiębiorstw przemysłowych i finansowych.

Deryng Emil, artysta dramatyczny i powieściopisarz polski, † 1897, w gł. dziele myl. na data.

Desbeaux Emil, dziennikarz i powieściopisarz francuski, * 1903.

Desca Edmund, rzeźbiarz francuski, otrzymał złote medale na wystawach powszechnych w Paryżu 1889 i 1900. Wystawił nadto w Salonie: „św. Jana Chrzciciela“ (1904); „Portret“ (1904); „Nasi przodkowie“ (1905); „Biust“ (1905); „Opór“ (1906) grupa gipsowa.

Descamps-David Edward Eugenjusz Franciszek, br., polityk i prawnik belgijski, * 1847 w Beloeil, kształcił się w uniwersytecie katolickim w Louvin, następnie we Francji i Niemczech. Doktór praw (1869), doktór nauk politycznych i administracyjnych (1870), został adwokatem w Louvain, a 1895 prezesem Izby adwokackiej tamże. Był profesorem prawa administracyjnego w Louvain (1872), profesorem filozofji prawa tamże (1874), później prawa międzynarodowego (1881). Piastował godność członka Rady prowincjonalnej brabanckiej (1884—1892); w 1892 obrany został do Senatu. Jest członkiem belgijskiej Akademji królewskiej i członkiem korespondentem Akademji francuskiej (1895).

Descamps-David E.

Reprezentował rząd na konferencjach międzynarodowych w Brukselli (1889), Hadze (1891), Bernie (1894), Paryżu (1896), był członkiem Rady wyższej niezależnego państwa Kongo i członkiem stałego sądu rozjemczego w Hadze. W maju 1907 został ministrem sztuk pięknych i oświaty w gabinecie Trooza. W r. 1903 otrzymał od Leopolda II tytuł barona, był jednym z głównych założycieli Towarzystwa do walki z niewolnictwem. Ogłosił: „l'Action du christianisme dans la science et dans les lois“ (1881); „les Harmonies du droit naturel et du droit chretien“ (1881); „Code constitutionel belge“ (1887); „Essais de philosophie juridique selon saint Thomas d'Aquin“ (1888); „Etudes d'art oratoire et de législation“ (1888); „la part de la Belgique dans le mouvement africain“ (1889); „Africa“, dramat w pięciu aktach wierszem (1893); „l'Afrique nouvelle. Essai sur l'Etat civilisateur dans les pays neuf sur la fondation, l'organisation et le gouvernement de l'Etat indépendant du Congo“ (1903).

Descaves Lucjan, dramaturg i powieściopisarz francuski, * 1861 w Paryżu. W 1900 został członkiem Akademji Goncourt'ów. Wystawił w teatrze Antoine'a: „la Clairière“, dramat w 5 aktach (1904); „Oisseaux de passage“, dramat w 4 aktach (1904); „Tiers Etat“ dramat w 1 akcie (1902); „l'Attentat“ dramat w 5 aktach do spółki z Alfredem Capus (1906, teatr Gaîté). Prócz tego wydał romans „la Colonne“.

Deschanel Emil, autor francuski, † 1904 w Paryżu.

Des Cloiseaux Alfred, mineralog francuski, * 1817, † 1897. Był profesorem w Szkole normalnej i w Sorbonie. **D.** wymierzył z wielką dokładnością stosunki krystalograficzne i optyczne licznych minerałów i wykazał, jak z nich korzystać w celu określenia przynależności do systemu krystalograficznego. Następnie poczynił podstawowe spostrzeżenia nad dyspersją w kryształach różnych odmian, wykrył polaryzację obrotową w cynobrze. Napisał: „Nouvelles recherches sur les propriétés optiques des cristaux“ (1867); „Manuel de minéralogie“ (1862 — 1893).

Descroisilles Antoni Henryk, chemik francuski, * 1745, † 1825. Położył wielkie zasługi w chemji analitycznej i przemysłowej. Jest wynalazcą metody objętościowej analizy-alkalimetrji, podał sposób oznaczania sody w roztworach— *stopnie Descroisille'a.*

Dessignolla proch, proch pikrynianowy, składa się z pikrynianu potasowego i saletry względnie węgla. Fabrykują go prochownie francuskie od 1869 r.

Désirade La, jedna z wysp archipelagu francuskich Antylów, 14 klm. na wschód od wyspy Gwadelupy. Powierzchnia **D.** zajmuje 27·2 klm. kw., grunt wapienny, wznosi się miejscami do 278 metrów. Mieszkańcy (1,500) trudnią się hodowlą bydła, rybołówstwem, wywożą cukier, kawę przez dwa doskonałe porty: Grande Anse na południo - zachodzie i Lepraasyl na północo-wschodzie. Wyspę odkrył 3 listopada 1493 Kolumb i nazwał ją Deseada czyli upragniona. Francuzi zajęli ją 1728 r.

Deskur Bronisław, czynny organizator w Podlaskim w 1862 r., później dowódca, pozostawił ciekawe pamiętniki, z których część wydrukowano we Lwowie w 1890 r. w II-gim tomie „Materjałów do historji powstania 1863—1864“.

Deskur Józef, * 1861 w Warszawie, rysownik znany ze swych fantastycznych kompozycji, opartych przeważnie na tematach z „Tysiąca i jednej nocy“. Średnie wykształcenie otrzymał w Krakowie, następnie uczęszczał na filozofję a zarazem do szkoły rysunkowej w Pradze Czeskiej. Bawił przez trzy lata w Akademji monachijskiej,

a potym przez dwa w Paryżu. W Monachjum studjował czas jakiś w prywatnej szkole Uhde'go. Na wystawie inauguracyjnej w Warszawie 1900 r. wystawił cykl „Sfinks“ oraz 12 kartonów do „Tysiąca i jednej nocy“. Na wystawie jednobarwnej 1903 r. otrzymał I nagrodę. Wystawia przeważnie w Krakowie i Warszawie, mieszka w swym majątku Sancygniów pod Pińczewem w Król. Polskim.

Deslandres Henryk Aleksander, astronom francuski, * 1853 r. Studja odbywał w Szkole politechnicznej, służył przez krótki czas w wojsku, poczym poświęcił się nauce. W 1888 doktoryzował się, 1897 został astronomem w obserwatorjum Meudon. Główne jego prace dotyczą spektroskopji ciał niebieskich; zdołał odfotografować chromosferę, zastosował zasadę Dôppler-Fizeau'a do pomiarów szybkości gwiazd, poczynił ciekawe badania nad promieniowaniem ultrafijoletowym. W 1902 został członkiem Akademji.

De Smet de Nayer Paweł, polityk belgijski, otrzymał tytuł hrabiowski w 1900 r. Kiedy ruch antyklerykalny i socjalistyczny przybrał wyraźny charakter rewolucyjny w 1902 r., energicznemi środkami stłumił zaburzenia. Ustąpił 18 kwietnia 1907 r., po uchwaleniu przez parlament prawa o najwyższym ośmiogodzinnym dniu roboczym w kopalniach.

Des Moines, główne miasto stanu Yowa w Stanach Zjednoczonych, jest punktem węzłowym siedmiu kolei, siedzibą uniwersytetu Drake'go i 3 kolegjów, posiada bibljotekę z 20,000 tomów. Przemysł (1900): 494 zakładów, zatrudniających 4,557 robotników i produkujących za 10·5 mil. dolarów (przeważnie maszyny rolnicze, środki lecznicze, wydawnictwa, młynarstwo i t. d.). Ożywiony handel zbożem i węglem. Ludność wynosiła (1900) 62,139 m., w tym 7,946 urodzonych na obczyźnie i 1,679 kolorowych. Dochód opodatkowany wynosił 15,027,540, dług miejski 441,193 dolarów.

Desmon (syn. *amboceptor*), nazwa, używana przez Londona.

Desmons Fryderyk, polityk francuski, * 1832 w Brignon, † 1910 w Paryżu. Syn notarjusza wyznania protestanckiego, sam po studjach teologicznych w Genewie (1853) i Strasburgu został pastorem. Podczas wojny francusko - niemieckiej, będąc prezesem konsystorza w Saint-Chaptes, ofiarował rządowi obrony narodowej dzwony swej djecezji. Po kapitulacji Paryża ofiarował swe usługi Thiersowi i należał do delegacji pośredniczącej między Wersalem a Komuną. W 1881 obrany deputowanym, zachował swój mandat przy późniejszych wyborach. Przystąpił do skrajnej lewicy, głosował za reformą więzień, żądał zniesienia ambasady przy Watykanie i urzędu prezydenta republiki. Obrany do senatu w 1894 r., przystąpił do lewicy demokratycznej, której przewodniczącym był przez długie lata. W 1898 został wiceprezesem Senatu. Popierał radykalną politykę Waldecka Rousseau, Combesa i Clemenceau, często bywał referentem komisji budżetowej. W 1901 powołany był na członka Rady wyższej w zarządzie więziennym przy ministerjum spraw wewnętrznych. **D.** był jednym z przywódców wolnomularstwa francuskiego. Od 1872 był członkiem Rady loży Wielkiego Wschodu we Francji, od 1896 do 1902 był jej prezesem. Napisał kilka broszur: „Essai sur le mormonisme“ (1856) i „Réponse à la lettre de l'êveque de Nimes aux protestants du Gard“ 1859) i t. d.

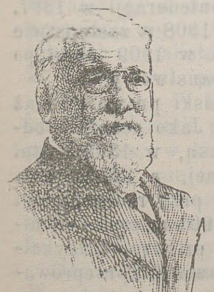
Desmons Fryderyk.

Desprès Zuzanna, francuska artystka dramatyczna, * 1875 w Verdun. Po bardzo poważnych studjach przygotowawczych, w których Lugné Poe był jej kierownikiem technicznym, a Zola i Macterlinck duchowemi, wstąpiła w 1901 do Komedji francuskiej, którą niebawem porzuciła. Na scenie teatru *l'Oeuvre* dopiero mogła w pełni rozwinąć swój talent, który święcił nadzwyczajne tryumfy w roli Jacqueline („Detour“ Bernsteina), Rosiny (Capusa), Żanetty („Robe rouge“ Brieux), Lucji Settali w „Giocondzie“ Anunzia i t. d. Gra jej cicha, skupiona, dyskretna, świetnie oddaje bogactwo duchowe typów współczesnych i daleka jest od gry aktorów Komedji francuskiej.

Després Zuzanna.

Desprez Florimond, agronom francuski, * 1820, † 1900. Prowadził badania nad selekcją nasion zbożowych, szczególniej zaś nasion buraczanych; ze swojej niewielkiej fermy dostarczał nasion plantatorom buraków w całej północnej Francji. Prace swe ogłaszał głównie w *Jaurnal d'agriculture pratique*.

De Spuches Giuseppe, książę **Gallati**, poeta i uczony włoski, * 1819, † 1884. Poświęcił się badaniom klasycznym i prawnym w rodzinnej Sycylji. Był prezesem komisji sztuk pięknych i starożytności w Sycylji, burmistrzem Palermo i członkiem parlamentu. Jako poeta, zdobył uznanie tłumaczeniem sofoklesowskiego „Edypa króla“; pierwszorzędne znaczenie wszakże posiadają jego badania archeologiczne. Wydał: „Carmina latina et graeca“ (1877); „Poesie“ (1868, 1880).

Jego „Opere“ wyszły we Florencji 1891 r. w 5 tomach.

Dessoir Maksymiljan, filozof niemiecki, * 1867 w Berlinie, studjował medycynę i filozofję, w 1888 otrzymał doktorat filozofji w Berlinie, a 1892 doktorat medycyny w Würzburgu. W r. 1897 został nadzwyczajnym profesorem filozofji w Berlinie. Z początku oddawał się studjom psychologicznym, później estetycznym. Ważniejsze z jego pism: „Das Doppel Ich“ (1896, II wyd.); „Philosophisches Lesebuch“ (1905, II wyd.); „Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft“ (1906). Od 1906 wydaje *Zeitschrift für Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft.*

Dessoir Zuzanna, żona Maksymiljana **D.**, * 1867 w Grünbergu na Szląsku, jest znakomitą śpiewaczką, słynie zwłaszcza jako wykonawczyni nowoczesnych pieśni.

Destinn Emma, śpiewaczka, * 1878 w Pradze Czeskiej, była przez 10 lat nadzwyczaj cenioną primadonną opery berlińskiej; występowała również z wielkim powodzeniem w Bayreuth, Paryżu (Salome) i New-Yorku; **D.** jest również utalentowaną literatką. Obecnie mieszka w Pradze.

Desvergnes Karol, rzeźbiarz francuski, * 1860 w Bellegarde. Uczył się u Chapu i Thomasa, otrzymał nagrodę rzymską za „Syna marnotrawnego“ (1889). Z innych prac jego zaznaczyć należy: „Święta muzyka“ (1892); „Ludzkość pocieszona“ (1895); „Inspiracja“, wspaniały posąg marmurowy i „Macierzyństwo“ (1906).

Detaille Edward, malarz francuski, stworzył nadto: „Postój strzelców cesarskich“ (1889, wielka nagroda); „Przegląd wojsk“ (1887); „Stary regiment“ (1889); „Dążenie do sławy“ (1906), przeznaczone do Panteonu i t. d.

De-Tham, sławny korsarz indochiński, * 1840. Został jednym z przywódców band ludowych, którzy się opierali najazdowi francuskiemu. Od r. 1886 z powodzeniem walczył z oddziałami wojsk francuskich. W r. 1878 po układach z gen. Gallieni usunął się do krainy Baa-Nink. Wkrótce jednak zjawił się w posiadłościach francuskich ze swemi zastępami. Pokonany w jednej bitwie, szczęśliwie uszedł, wobec czego gubernator generalny Doumer wszedł z nim w pertraktacje, ofiarował mu wieś Phong-Xuong, wypłacił 3000 piastrów i pozwolił na trzymanie orszaku z 50 ludzi. Po kilku latach osiadłego życia **D.** znów wyruszył z góry i silne oddziały francuskie ścigały go w 1908 i 1909 bez powodzenia.

De-Tham.

Detouche Wawrzyniec, malarz francuski, * 1815 w Reims, † 1882 w Paryżu. Uprawiał malarstwo historyczne i rodzajowe, na wzór swych mistrzów Delaroche'a i Roberta Fleury. Ważniejsze prace: „Mali amatorowie“ (muzeum w Reims); „Św. Paweł pustelnik“ (1840, katedra tamże); „Zmartwychwstanie Łazarza“ (1843), kośc. w Fismes); „Męczeństwo Joanny d'Arc“ (1841); „Katarzyna Medici u Ruggieri'ego (1848); „Żołnierze rabusie w sklepach żydowskich za Ludwika XIII“ (1861); „Żyd, handlarz klejnotów“ (1875) i t. d. **D.** był gorącym wielbicielem Wenecjan, ogłosił pracę: „la Vie et les ouvrages de P. Véronèse“ (1852).

Dettmann Ludwik, malarz niemiecki, * 1865 w Adelbye koło Flensburga. W r. 1895 został profesorem Akademji sztuk pięknych w Królewcu, 1900 r. dyrektorem tamże. Maluje krajobrazy Niemiec północnych w pleinairze. Główniejsze z nich: „Powrót z cmentarza“; „Wesele rybackie“; „Nieszpory w szląskim kościele wiejskim“. Jest też autorem tryptyków: „Pierwszy grzech“, „Praca“ i fresków w ratuszu w Altonie.

Dettweiler Piotr, lekarz niemiecki, † 1904 w Kronbergu. Ogłosił nadto: „Die hygienisch-diätetische Anstaltsbehandlung d. Lugentuberkulose“ (1899).

Deucher Adolf.

Deucher Adolf, mąż stanu szwajcarski, * 1831 w Steckborn (Turgowja). Lekarz z zawodu, praktykował w kantonie rodzinnym i został członkiem miejscowej kantonalnej Rady wykonawczej. W 1879 obrany do Rady Narodowej, przewodniczył jej w 1882 r. Powołany do Rady Federalnej w 1883 r., zarządzał kolejno departamentami: sprawiedliwości, policji, poczt, telegrafów i kolei, wreszcie spraw wewnętrznych. W 1886 mianowany prezesem Konfederacji, kierował zarządem spraw zagranicznych. W 1887 objął departament handlu i rolnictwa. Powtórnie został prezesem Konfederacji w 1897, wiceprezesem Konfederacji w 1908 w zastępstwie zmarłego Zempa, ostatecznie w 1909 objął po raz trzeci najwyższy urząd państwowy.

Deuntzer Jan Henryk, duński prawnik i mąż stanu, * 1845 w Kopenhadze. Jako ochotnik odbył kampanję niemiecko-duńską, w 1872 został profesorem procedury cywilnej, a 1875 prawa karnego i położył duże zasługi przy reorganizacji studjów prawnych. W lipcu 1901 r. został ministrem spraw zagranicznych i prezesem radykalnego gabinetu. Na tym stanowisku przeprowadził gruntowną reformę systemu podatkowego i konstytucji islandzkiej. Nie udało mu się natomiast przeprowadzić reformy celnej w du-

chu wolnohandlowym i powszechnego, bezpośredniego głosowania dla mężczyzn i kobiet, co spowodowało zatargi między nim a kolegami i ostatecznie zniewoliło go do ustąpienia w styczniu 1905 r. **D.** jest od 1902 członkiem Folkethingu. Z jego świetnych prac ważniejsze: „Nordhisk Familje ret“ (1878); „Om Arzest og Forbud i civile Sager“ (1888); „Forlingsmägling i civile Sager“ (1888); „Den danske Personret“ (1889); „Den danske Naeringsret“ (1890); „Den danske Familjeret“ (1899); „Den extraordinäre Civilproces“ (1893); „Den danske Arveret“ (1897); „Den danske Civilproces“ (1900—01, 4 części) i wiele innych.

Deus Joao de D. Ramos, poeta portugalski, * 1830 w San Bartolomen de Messines, † 1897 tamże, zasłynął jako znakomity liryk. Ważniejsze utwory jego: „Flores de Campo“ (1870); „Ramo de Flores“ (1870) i t. d.

Deussen Paweł, filozof i orjentalista niemiecki, ogłosił nadto: „Sechzig Upanishad's des Veda“ (1905, II wyd.); „Allgemeine Geschichte der Philosophie mit besonderer Berücksichtigung der Religionen“ (1894—99); „Erinnerungen an Friedrich Nietzsche“ (1901); „Outlines of Indian philosophy“ (1902); „Discours de la methode“ (1902); „Erinnerungen an Indien“ (1904); „Vedânta u. Platonismus“ (1905); „Die Geheimlehre des Veda“ (1907).

Deutsch Henryk, zwany *de la Meurthe*, przemysłowiec francuski, * 1846. Przyczynił się znacznie do podniesienia przemysłu i sztuki we Francji przez wyznaczanie nagród dla automobilistów, aeronautów, kompozytorów. Jemu zawdzięcza Francja zorganizowanie przemysłu naftowego, wydał w tej kwestji publikację: „le Pétrole“. **D.** zbudował wielki balon dirigeable: „la Ville de Paris“.

Deutsch Rudolf, niemiecki malarz historyczny, * 1835 w Moskwie, od 1866 przebywa w Berlinie. Z obrazów jego najbardziej znany: „Porwanie Heleny“.

Deutsch Szymon, socjalista niemiecki, * 1824, † 1877. Brał wybitny udział w rewolucji wiedeńskiej 1848, skazany na śmierć uciekł do Szwajcarji, a następnie do Paryża, gdzie zaprzyjaźnił się z Micheletem, poznał Proudhona i innych socjalistów. Wstąpił do Międzynarodówki i usiłował pogodzić dwa odłamy: Marksa i Bakunina. W 1870 walczył na rzecz republikańskiej Francji przeciw Niemcom, 1874 zastąpił Marksa, w komitecie kierowniczym Międzynarodówki, nie zdołał jednak zapobiec przeniesieniu jej do Ameryki. Mieszkał w Paryżu i Londynie wśród rewolucjonistów różnych narodowości, przyczynił się do wytworzenia Młodej Turcji.

Deutsch-Krone, miasto i powiat w Prusach Wschodnich regencji kwidzyńskiej, zgiermanizowany Walcz (ob.).

Deutzia, ob. Żylistek.

Deval Abel, aktor francuski, * 1863 w Albi. Lekarz z zawodu, ukończył konserwatorjum 1889, występował w pierwszorzędnych teatrach paryskich i brukselskich. Wyróżnia się w rolach komicznych, jest dyrektorem teatru *l'Athénée*.

Devambez Andrzej Wiktor, malarz francuski, * 1867 w Paryżu. Uczeń Benjamin Constanta, G. Guay'a i J. Lefebvre'a. Z początku malował w duchu akademickim, otrzymał 1890 nagrodę rzymską, 1898 r. medal za „Rozmowę Marji Magdaleny“. Porzucił jednak wkrótce dawny rodzaj malowania i okazał talent oryginalny i silny. Obrazy z tego okresu: „Na trawie“ (1900); „Premiera w teatrze na Montmartre“ (1901); „Św. Jan Kapistran na ulicach Peruzy“ (1901); „Szarża uliczna“ (1902); „Życie gracza“ (1902); „W szkole“ (1903); „Paryż podczas komuny“ (1906); „Pijacy“ (1906). Jako ilustrator też okazał **D.** dużą pomysłowość i lotność fantazji.

Develle Ludwik Karol, polityk francuski, brat ministra Juljusza **D.**, * 1831 w Bar-le-Duc, † 1909 w Paryżu. Od r. 1885 był prezesem rady departamentalnej. W 1879 został deputowanym, 1885 senatorem, gdzie należał do unji republikańskiej. W 1906 obrany był do komisji Sądu najwyższego. Wyspecjalizował się w sprawach rolniczych i celnych, piastował godność prezesa Tow. rolniczego.

De Vere Aubrey Tomasz, poeta i publicysta irlandzki, † 1902 w Curragh Chase. W późniejszych utworach poetyckich okazał talent wytworny i bujny, jak: „Legends of the Saxon Saints“ 1879; „the Foray of Queen Meave“ i inne legiendy z okresu bohaterskiego (1882); „Legendes and records of the Church and the Empire“ (1887); „St. Peter's chiens“ (1888); „Religions poems of the nineteenth centry, Medixval records and sonnets“ (1895). Dzieła prozaiczne **D. V.** poświęcone są sprawom politycznym i religijnym Irlandji. Nadto wydał wrażenia z podróży po Grecji i Turcji (1850) i dwa tomy szkiców literackich.

Devolder Józef, polityk belgijski, * 1842 w Brukselli. Od 1864 był adwokatem tamże, zyskującym coraz większe uznanie. Jednocześnie wywierał duży wpływ w kołach politycznych jako wice-prezes Zjednoczenia konserwatywnego. W 1884 został szefem departamentu sprawiedliwości; w 1886 otrzymał mandat do parlamentu. W 1887 r. powołany na ministra spraw wewnętrznych, zasiadał w Radzie koronnej do 1890 r. W końcu 1890 r. mianowany był dyrektorem gieneralnego Tow. popierania przemysłu krajowego; 1894 obrany do Senatu, 1900 otrzymał nominację ministra państwa. Od 1890 piastował urząd wiceprezesa Rady wyższej niezależnego państwa Congo i w tym charakterze zawarł umowę z Francją 14 sierpnia 1892.

Devoluy, góra w Alpach francuskich, a nie Devolny, jak mylnie wydrukowano w gł. dz.

Devonshire Spencer Compton Cavendish, ósmy książę, † 1908. Z powodu niechęci aprobowania polityki protekcjonistycznej w r. 1902 ustąpił z gabinetu Salisburyego i dotąd nie brał czynnego udziału w życiu politycznym Anglji.

Devonschire Spencer Compton Cavendish.

Devore Gaston, dramaturg francuski, † 1855. Początkkowo zajmował się handlem, później wydawał *Indépendant théâtral* i wystawił sztuki: „Tentation“ (1894) i „Sourde-Muets“ (1894). Oryginalna twórczość jego rozpoczyna się od dramatu „Demi-Soeurs“ (1899), poczym wystawił „Consience de l'enfant“ (1902); „les Complaisances“ i t. d.

De Vriendt Juljan, malarz belgijski, * 1842 w Gandawie. Główniejsze obrazy: „Św. Elżbieta węgierska wygnana przez mieszkańców Eisenach“ (muzeum leodyjskie); „Św. Elżbieta wygnana z Wartburga“; „Czuwanie św. Cecylji“; „Trzeci dzień“; „Modlitwa św. Elżbiety i Magdaleny, przynoszących chleb ubogim“; „Ostatnie dni Matki Boskiej w Jeruzalem“ (muzeum barcelońskie); „Córka Jaira“ (m. antwerpskie); „Śpiew wielkanocny“ (muz. brukselskie). **D. V.** był zwolennikiem pierwiastku narodowego w sztuce, czego bronił w Izbie, gdzie zasiadał od 1894. Po śmierci brata swego, Alberta, zajął jego miejsce jako dyrektor Akademji królewskiej w Antwerpji; **D.** jest też autorem malowideł ściennych w trybunale antwerpskim.

Dew (per.), demon jako istota zła (ob. Diw).

Dewar James, fizyk i chemik szkocki, * 1842. Studja odbywał w Edynburgu. W 1863 r. był asystentem chemji u Playfaira, następnie u Kekulé, 1873 został profesorem filozofji eksperymentalnej w Cambridge, 1879 profesorem chemji w *Royal Institution* w Londynie, zarazem *Professional Fellow of St. Peters College* i profesorem w Cambridge. W zakresie chemji Dewarowi należy przyznać pierwszeństwo przynajmniej w opublikowaniu pomysłu rozpatrywania pirydyny jako benzolu, w którym grupa $(CH)'''$ zastąpiona jest przez trójwartościowy azot (Zeitschr. f. Chem. 1851). Z innych prac **D.** przedewszystkim zasługują na wymienienie, dotyczące skraplania gazów i zachowania się ciał w niskich temperaturach **D.** 1898 otrzymał ciekły wodór, pierwszeństwo jednak pod tym względem należy się Olszewskiemu; 1899 **D.** zdołał zestalić powietrze, tlen, wodór, natomiast usiłowania skroplenia helu nie udały się **D.** Inne prace **D.** odnoszą się do analizy widmowej, oznaczenia ciepła właściwego węgla w wysokich temperaturach, eksplozji mieszanin gazowych, wpływu niskich temperatur na fosforescencję, dielektrycznej, stałej i t. d. **D.** wraz z Ablem wynalazł kordyt, z jego imieniem związane jest naczynie do przechowywania powietrza ciekłego (ob. Dewara butelka).

Dewara butelka, naczynie do przechowywania powietrza ciekłego; jest to rodzaj bańki szklanej o ściankach podwójnych, między ściankami znajduje się próżnia. Próżnia winna być możliwie dokładną, przez co zmniejszamy przewodnictwo ciepła w naczyniu; drugi ujemny czynnik, dopływ ciepła przez promieniowanie, osłabiamy przez posrebrzenie obydwuch ścianek.

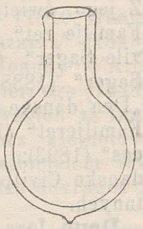

Dewara butelka

De-Wett Chrystjan, generał, polityk burski, * 1854, został ministrem rolnictwa dla Oranji 1907.

De Windt Harry, podróżnik angielski, * 1856. Studja odbywał w Cambridge; podróżował po Afryce, Azji, Ameryce, północno-wschodniej Europie i wyniki swych podróży ogłosił w „On the equator“ (1882); „From Pekin to Calais by Land“ (1886); „A Ride to India“ (1890); „Siberia as it is“ (1892); „Througth the gold Fields of Alaska to Behring Straits“ (1898); „From Paris to New-York by Land“ (1903); „The savage Europe“ (1905)

Dewolucyjna wojna, wypowiedziana była przez Ludwika XIV Hiszpanji. Ludwik XIV po śmierci Filipa IV hiszpańskiego domagał się, na mocy prawa dewolucyjnego (ob. dewolucja), dla swej żony, a córki najstarszej Filipa IV, posiadłości hiszpańskich w Niderlandach. W tym celu zajął 1667 sporne posiadłości bez wielkiego oporu, a 1668 wolne hrabstwo Burgundzkie. Wobec jednak groźnego wystąpienia potrójnego aljansu: Anglji, Hollandji i Szwecji, zadowolił się na mocy traktatu akwizgrańskiego z 2 maja 1668 pozyskaniem belgijskich miast Lille, Charleroi, Tournai, Courtrai i t. d.

Dewoński system (ob. dewońska formacja), występuje szczególnie typowo w krainach nadreńskich, oprócz tego bardzo pospolity w całej Europie. W Polsce istnieje w Krakowskim, w górach Kielecko-Sandomierskich, na Podolu; do tego systemu należą piaskowce, znane powszechnie w Galicji pod nazwą kamieni trembowelskich. Poza Europą najdoskonalej **D. s.** rozwinął się w Ameryce Północnej.

Dezodoracja (fr.), tyleż co obezwonienie ob. dezynfekcja.

Dezynfekcja (ob.). **D.** często bywa utożsamiana z dezodoracją (ob.), przyczym w wypadkach gnicia ciał przypisuje się szkodliwe działanie nie samemu temu procesowi, lecz występującej wówczas przykrej woni, względnie stanowiącym o niej gazom; unicestwienie woni

uważane bywa za zupełne zaradzenie złemu. Woniejące gazy, wywiązujące się z ulegających rozkładowi ciał, z ekskrementów i t. p., mieszając się z powietrzem pomieszczeń mieszkalnych, działają oczywiście ujemnie; środki tego rodzaju, jak: siarczan żelaza, resztki manganowe i t. p., są przydatne do pochłaniania pewnych produktów gnicia, jakoto: siarkowodoru i amonjaku, i do przeciwdziałania ich rozprzestrzenianiu się z dołów, kloak, klozetów i t. d. Zamaskowywanie tych zapachów zapomocą mocno pachnących substancji (kadzideł) jest bezcelowe; najprimitywniejsza wentylacja jest znacznie bardziej skuteczna, albowiem usuwa szkodliwe gazy z danej przestrzeni. Natomiast, nawet doskonała wentylacja nic nie zdoła zdziałać, jeżeli nie usuniemy źródła woniejących gazów. Dotyczy to wszelkich zabiegów dezynfekcyjnych, od których nie należy wymagać skutków, jakie na innych prostszych drogach osiągnąć się dają. Jeżeli z nieczystych, wilgotnych piwnic, kanałów, ustępów i t. p. szkodliwe gazy nieustannie przedostają się do pomieszczeń mieszkalnych, jeżeli na wilgotnych ścianach butwieją tapety, jeżeli pod podłogą znajduje się nieczysty gruz, który od czasu do czasu zostaje zmoczony przesączającą się wodą od szorowania, należy wady te usunąć, a wówczas zbyteczną się stanie wszelka specjalna **D.** Czystość, suchość, obfite przewietrzanie uznane zostały za tak ważne czynniki zdrowotności pomieszczeń mieszkalnych, że na nie w pierwszym rzędzie należy zwracać uwagę. Gdy wszystko pod tym względem zostało wykonane, pozostaje jeszcze szerokie pole zastosowania **D.** i potrzeba wielkich wysiłków, by cel osiągnąć z zupełną pewnością. Przy **D.** idzie więc tylko w małym stopniu o usunięciu przykrej woni, w głównej mierze zaś o zniszczenie chorobotwórczych bakterji. Na ogół bakterje są znacznie wytrzymalsze na działanie rozmaitych czynników, niżby można było przypuszczać; wykadzenie chlorem przestrzeni, w których przebywają chorzy, zatym w stopniu, dozwalającym jeszcze ludziom oddychać bez dolegliwości, obfite nawet skrapianie kwasem karbolowym, nie okazują bynajmniej większego działania jak zwykłe sposoby kadzenia. Rozmaite bakterje zachowują się też odmiennie względem poszczególnych środków dezynfekcyjnych; szczególnie odpornemi na ich działanie są zarodniki trwałe. Zniszczenie bakterji może być uskuteczniane zapomocą czynników fizycznych i chemicznych. Do pierwszych należy przedewszystkim wysoka ciepłota. Zagotowanie z wodą zabija bakterje: tuberkuliczne, choleryczne, tyfusowe, błoniczne i większość innych, półgodzinne gotowanie niszczy zwykle najtrwalsze zarodniki. Podobnie działa para nieprzegrzana o ciepłocie 100° w 15—35 minut i przegrzana o ciepłocie 110—125° w 5—10 minut. Para jest tym skuteczniejsza, im jest bardziej nasycona i gorętsza. Działanie pary przegrzanej powyżej 120° jest jednakże mniejsze, pomimo wyższej jej ciepłoty. Ważniejszym czynnikiem przy użyciu pary wodnej jest jej zdolność przenikania w pory ciał, które mają uledz **D.** O ile przenikanie to jest niemożliwe, na ciała działa jedynie ciepło doprowadzone zewnątrz. Proces odbywa się nader powolnie i do zabicia bakterji niezbędna jest wówczas o wiele wyższa ciepłota, niż przy bezpośrednim zetknięciu z parą wodną. Suche ciepło daje się jedynie zastosować przy **D.** powierzchni zewnętrznej ciał, o ile możebne jest przytym podniesienie ciepłoty do 150—160° Działanie strumienia pary wodnej posiada tę przewagę, że usuwa powietrze z przyrządów dezynfekcyjnych, dzięki czemu skraca czas niezbędny do zapełnienia aparatów parą wodną. Mieszanina pary z powietrzem (zawierające zwykle 20% powietrza) jest mniej skuteczną, niż czysta para. Nizka ciepłota nie jest ogólnym środkiem dezynfekcyjnym, powstrzymuje ona jedynie rozwój bakterji. Światło słoneczne posiada silne działanie dezynfekujące, znalazło jednak dotychczas tylko nieznaczne zastosowanie praktyczne. Z pośród chemicznych środków dezynfekcyjnych najsilniejszem działaniem wyjaławiającem odznacza się sublimat (chlorek rtęciowy). Zwykle znajduje on zastosowanie w postaci wodnego roztworu 1:1000, zabijającego najtrwalsze zarodniki. Nie jest jednak przydatny do **D.** cieczy, zawierających białko, peptonowe i mucynowe ciała, ponieważ substancje te dają osady z solami rtęci. Sole srebra, żelaza, miedzi, pod względem własności dezynfekcyjnych, znacznie ustępują sublimatowi. Chlorek wapna (bielący) (1 — 2 : 1000) zabija bakterje i niektóre zarodniki w parę minut; w obecności dużej ilości organicznych substancji niezbędną jest w tym celu większa ilość chlorku (1%). Kwas karbolowy 1—3% jest silnym środkiem dezynfekcyjnym, nie działa jednak na zarodniki wąglika złośliwego. Energiczniejszym środkiem jest kwas fenolosulfonowy, zabijający i te zarodniki w przeciągu kilku dni. Znaczne działanie wykazują krezole (lizol, solweol, solutol, saprol), 20% mleko wapienne, 1% kwasy mineralne, 0,5% roztwór wodny nadmanganianu potasu, 0,1% roztwór kwasu salicylowego, 6% roztwory mydła (w szczególności szarego) zabijają niektóre z mniej odpornych zarodników (np. zarodnik cholery) w przeciągu kilku minut. Przy tężcu, wąglíku złośliwym (czarnej krostce), obrzęku złośliwym, zatruciu jadem kiełbasianym **D.** jest nader trudna. Gazowe środki dezynfekcyjne niszczą bakterje tylko wówczas, gdy przedmioty podlegające **D.** są zwilżone wodą. Bardzo energicznie działa chlor, lecz ze względu na ujemny wpływ, jaki wywiera na organizm ludzki i przedmioty codziennego użytku, daje się z trudnością stosować. Gdy idzie o wykadzanie chlorem,

używa się na każdy metr sześcienny przestrzeni 0,25 kg. chlorku wapna i 0,35 kg. kwasu solnego. W płaskie miski wsypuje się co najwyżej po 0,5 kg. chlorku wapna i wlewa możliwie jednoczesnie po flaszce kwasu solnego, poczym należy szybko oddalić się z pomieszczenia, które się dezynfekuje i, zamknąwszy za sobą szczelnie drzwi, pozostawić przestrzeń przez 24 godzin działaniu wywiązującego się chloru. Należy przytym dbać o możliwie znaczną ilość wilgoci w przestrzeni. Brom jest jeszcze trudniej stosować do celów **D.** Natomiast łatwo stosować się daje kwas siarkawy (otrzymywany przez spalenie siarki); gaz ten działa jednak mniej energicznie od chloru; szczególnie niepewnym jest jego działanie na zarodniki; niewiele też liczyć można na wnikanie tego gazu do głębszych warstw przedmiotów. Jako dobry gazowy środek dezynfekcyjny, największe zastosowanie znajduje obecnie aldehid mrówkowy w postaci 40% roztworu wodnego pod nazwą formaliny. Głównym warunkiem jego działania jest obecność wilgoci w powietrzu. Temperatura winna być conajmniej 10°. Na jeden sześcienny metr przestrzeni oblicza się 2 — 3 gr. aldehidu mrówkowego. Na ogół związek ten działa przeważnie na powierzchnię ciał, nie przenikając w nie głęboko. Po 4 — 5 godzinnem działaniu formaliny, należy pary jej, atakujące w sposób nader energiczny błony śluzowe nosa i oczu, związać zapomocą amoniaku. Wypróżnienia i wydzieliny chorych, o ile zawierają zarazki, oblewa się równą objętością 5% kwasu karbolowego lub rostworem sublimatu (1 : 1000) i usuwa po 6—24 godzinach. Plwociny najstosowniej zbierać zapomocą trocin i spalać wraz nimi. Bieliznę chorych i z pościeli należy przenosić do pralni w mokrym prześcieradle i gotować w przeciągu godziny. Jeżeli na bieliźnie znajdują się ekskrementy, krew, śluz należy ją naprzód zanurzyć w 3% kwasie karbolowym lub przy 50° w 30% roztworze mydła szarego. Odzież, materace, kołdry i t. p. o ile nie ma na nich krwi i ropy sterylizuje się zapomocą pary wodnej. Meble miękkie jest nader trudno dezynfekować. Najbardziej przydatną jest w tym celu formalina, po za tym wystarczyć musi wietrzenie i wystawienie na światło słoneczne. Ściany i podłogi dezynfekuje się zapomocą formaliny, miejsca zaś zanieczyszczone—roztworem sublimatu a następnie wymywa się 5% kwasem karbolowym. Do **D.** parą wodną skonstruowano liczne przyrządy. Przyrząd tu przedstawiony (fig. 1) posiada postać eliptycznego kotła i jest zaopatrzony z obu stron w drzwi, a wewnątrz zawiera ruchomy wózek na kółkach, do umieszczania przedmiotów mających uledz dezynfekcji. Miejsca ładowania (a) i wyładowania (b) oddzielone są murem i znajdują się w rozmaitych pomieszczeniach. Podgrzewanie przedmiotów i suszenie ich po **D.** uskutecznia się zapomocą pary przepływającej przez szereg rur żeberkowych, umieszczonych na dnie aparatu. Po naładowaniu wózka, wsuwa go się do aparatu, zamyka się drzwi i ogrzewa zawartość do 80°. Następnie wpuszcza się do aparatu w przeciągu 30 minut prąd pary wodnej o ciepłocie 100°, otwiera klapy powietrzne i przewietrza przez 10—15 minut, wreszcie suszy przedmioty wyjałowione zapomocą rozgrzanych rur żeberkowych. Do **D.** formaliną skonstruowano również szereg przyrządów. W znanym aparacie Scheringa (fig. 2) rozgrzewa się stały (spolimeryzowany) aldehid mrówkowy zapomocą płomienia spirytusowego; zamienia się on wówczas w gazowy aldehid. Jednocześnie wytwarzana zostaje para wodna. W aparacie

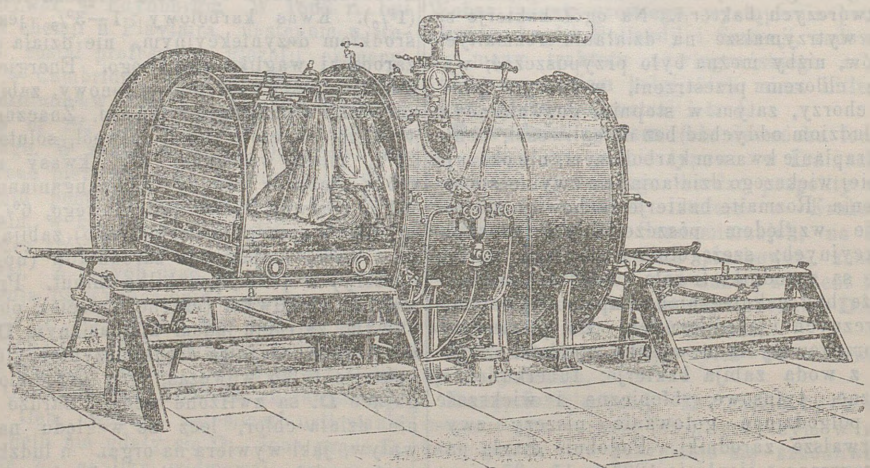

Fig. 1. Kocieł do dezynfekcji przedmiotów na większą skalę.

higjenisty Flügge'go (fig. 3) para aldehidu mrówkowego wywiązuje się przez ogrzewanie płynnej formaliny. Jeszcze znacznie prostszym jest zastosowanie do **D.** t. zw. karboformalowych trociczek, zawierających jądro ze stałego aldehidu mrówkowego. Zapala się je zapomocą zapałki, poczym tlą się do zupełnego zaniku. Niezbędną parę wodną wywiązuje się przez zanurzenie roz-

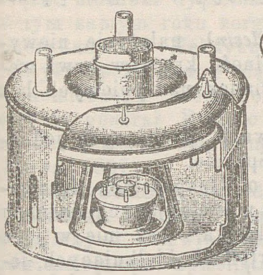

Fig. 2. Aparat Scheringa do dezynfekcji pomieszczeń zapomocą aldehidu mrówkowego.

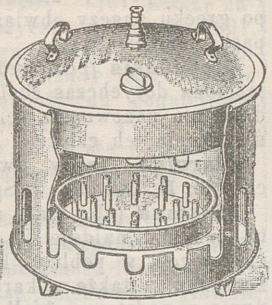

Fig. 3. Aparat Fliggego do dezynfekcji pomieszczeń za pomocą formaliny.

palonych cegieł do kubła z wodą. Do pomieszczeń zdezynfektowanych zapomocą aldehidu mrówkowego przez dziurkę od klucza wprowadzają amoniak. Wszystkie te czynności należy jednak powierzać wprawnemu specjaliście. Por. „Mittheilungen des Kaiserlichen Gesundheitsamtes“ (Berl. 1883); Reichardt, „Desinfektion und desinfezirende Mittel“ (Sztut., 1881, 2 wyd.); Wernich „Dezinfektionslehre“ (Wiedeń, 1882, 2 wyd.); Desinfektionsanweisung. Ausführungsbestimmungen des Gesetzes zur Bekämpfung gemeingefährlicher Krankheiten vom 15 Okt. 1900; Göldner, „Anleitung zur Wohnungsdesinfektion“ (Berlin, 1891); Kirstein, „Leitfaden für Desinfektoren“ (t., 1901); Weyl, „Oeffentliche Massnahmen gegen ansteckende Krankheiten mit besonderer Rücksicht auf Desinfektion“. (Weyl'a, „Handbuch der Hygiene“ T. VI. Jena, 1900).

Dezynfekcyjne zakłady na większą skalę urządzono w wielu miastach m. i. także ostatnio w Warszawie.

Deźniewa przylądek, na wschodzie lądu azjatyckiego wkracza w cieśninę Beringa (66°3 szerokości północnej, 190° długości wschodniej), do 1898 zwany Wschodnim, następnie przemianowany **D.** na cześć kozaka Jakuckiego, który pierwszy okrążył go w 1648 r.

Deželić Velimir, poeta chorwacki, * 1864 w Zagrzebiu, gimnazjum ukończył tamże; w 1882 wstąpił na medycynę w Peszcie, później przeszedł na fakultet filozoficzny, z którego się doktoryzował. Gorliwie zajmował się studjami literackiemi, filozoficznemi i przyrodniczemi. W l. 1897—900 podróżował po Włoszech, Dalmacji i Bośni. Obecnie jest urzędnikiem w bibljotece królewskiej w Zagrzebiu. Ważniejsze ze zbiorów jego poezji: „Pjesme“ (Zagrzeb 1889); „Kopnom i morem“ (t. 1897); „Zwuci iż katakomba“ (t. 1900). Prócz tego napisał szereg opowiadań i wielkich powieści historycznych, jak: „U buri i oluji“ (Zagrzeb 1903); „Prvi kral“ (t. 1903); „Car Dioklecijan“ (t. 1906); „U službi kalifa“ (t. 1907); „Hadžilova kob“ (1908). Z mnóstwa nowel celniejsze: „„Mijat“ (1886); „U oczaju“ (1887); „Biserka“ (1896); „Mi se tuczamo“ (1893); „Sliepac“ (1893); „Sazela“ (1893); „Na mostu“ (1898); „Proljetni svuci“ (1897); „Dorina“ (1897); „Krabuljar“; „Vjesztica“ (1893); „U grimizu osvića“ (1901) i t. d. Wydał nadto dzieła: „Inkonabule kr. sveucz. biblioteke u Zagrebu“ i „Maksimilijan Vrhovac“. Zasila swemi artykułami czasopisma: *Prosvjeta* i *Vijenac*. Od 1905 jest redaktorem *Hrvatského bibliofila*, miesięcznika bibljograficznego.

Deźman Milvoj (pseud. Ivanov), pisarz chorwacki, * 1873 w Zagrzebiu. Pisze krytyki teatralne, rozprawy literacko-estetyczne i dramaty. Praca o nowych kierunkach, realizmie i modernizmie nosi tytuł: „Protivstruje“ (1903). Z dramatów najlepsze: „Svrszetak“; „Kneginja Jelena“; „Rasulo“; „Zlatareva zlata“. Uchodzi też za cenionego publicystę, redaguje czasopis. *Obzor*.

Dębicki Ludwik, hr., dziennikarz, * 1843, † 1908 w Krakowie. Należał do najstarszych współpracowników *Czasu* krakowskiego. We wczesnej młodości, zaciągnąwszy się pod sztandar konserwatywny, pozostał mu wierny do końca życia. Przeżył dużo, a to, co przeżył, pamiętał doskonale i umiał opowiadać. Z tej pamięci i żyłki naratorskiej, wyrobionej i wyszlachetnionej jeszcze dzięki studjom historycznym, którym się **D.** oddawał, wyszły takie dzieła, jak: „Wspomnienia dziennikarza“; „Z historji wieku XIX“ i t. d., które stanowią duży nabytek dla literatury historyczno-opisowej.

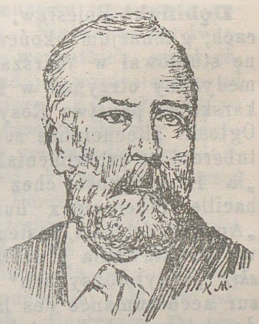

Dębicki Ludwik.

Dębicki Stanisław, malarz, * 1866. Przebywał w Monachjum, Paryżu i na Huculszczyźnie. Mieszkał dłuższy czas we Lwowie, w r. 1909 został powołany do Krakowskiej akademji szt. pięknych na profesora malarstwa dekoracyjnego. Należy do artystów bardzo cenionych; w War-

szawie wystawia rzadko, więcej w Krakowie i we Lwowie. Wykonał dekoracje westibulu teatru we Lwowie, brał udział przy restauracji katedry Lwowskiej. Z zamiłowaniem oddaje się wydawnictwom ozdobnym i zdobnictwu wogóle. Illustrował „Bajki, baśnie i klechdy“ Kasprowicza, „Bajkę o Kasi i królewiczu“ Rydla. Obraz jego „Mały rabin“ reprodukowała „Sztuka Polska“ 1904 r.

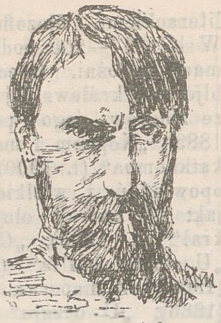

Dębicki Stanisław.

Dębicki Zdzisław, poeta i dziennikarz, ogłosił nadto: „Święto kwiatów“ (1904); „Kiedy ranne wstają zorze“ (1907); „Ojcze nasz“ (1907); „Z ludem dla ludu“, rozprawa o przemyśle ludowym (1909); „O ruchu współdzielczym“ (1909, *Bibl. Warsz.*). Prócz tego umieścił szereg artykułów, utworów poetyckich i krytyk literackich w *Tyg. Illustr.*, *Świecie* i *Kurjerze Warsz.*, w ostatnim jest od r. 1910 stałym fejletonistą.

Dębicki Zdzisław.

Dębiński Bolesław, lekarz, * 1868 w Siedlcach; gimnazjum ukończył tamże 1886, medycynę studjował w Warszawie i Zurychu, doktorat medycyny otrzymał w Paryżu 1899, dyplom lekarski na państwo Rosyjskie w Kazaniu 1906 r. Ogłosił: „Recherches sur la leucocytose dans la tuberculose experimentale“, teza doktorska (1899); „la Phagocytose chez le pigeon à l'égard du bacille tuberculeux humain et aviaire“ (1899, „Annales del 'Inst. Pasteur“); „Przyczynek do sprawy powstawania gruzełka“ (1900, *Przegl. Lekarski*); „O cytotoksynach“ (1901, *Now. Lek.*); „Note sur accoutumance des lapins aux doses mortelles de cadavres de bac. tuberculeux“ (1903, „Soc. de Biologie“ i *Gaz. Lek.* 1904); „Contribution á l'étude de la sensibilisatrice du bacille tuberculeux“ (1904, „Soc. de Biologie“ i 1905, *Gaz. Lek.*); „O bakterjolizie las. rzekomogruźliczych“ (1906, *Gaz. Lek.* i 1908 *Zeits. f. Tuberk.*); „W sprawie odczynu ocznego u gruźliczych“ (1907, *Gazeta Lek.* i 1908 *Zeit. f. Tuberk.*); „Badania kliniczne nad surowicą przeciwgruźliczą Marmorka“ (1908, *Gaz. Lek.* i *Zeits. f. Tuberk.*) i t. d. Od 1909 wspólnie z dr. Sewerynem Sterlingiem redaguje czasopismo *Gruźlica*.

Dhala, pas nadbrzeżny w Arabji, był obsadzony w 1903 z powodu sporu granicznego przez wojska angielskie, które go jednak znów opuściły w 1906 r.

Dhuis albo *Dhuys*, rzeka w okręgu francuskim Chateau Thiary, dopływ Marny. Woda tej rzeki, prowadzona akwaduktem 131 klm. długości, zasila Paryż.

Diadumenos, słynny posąg młodzieńca, dłuta rzeźbiarza greckiego Polykleta. Z kilku egzemplarzy najlepszy znajduje się w Londynie; **D.** po grecku znaczy obwiązujący sobie głowę przepaską zwycięstwa.

Diapedesis *(perdiapedesin)*, należycie niewyjaśniona dotychczas zdolność krążków krwi wędrowania nazewnątrz ścianek naczyniowych bez naruszania ich całości.

Diarchja, rządy dwuch panujących jednocześnie; **D.** istniała w Sparcie.

Diastaza (ob.) ciało o własnościach fermentu, enzym. Znajduje się w kiełkujących ziarnach zbożowych, w pobliżu kiełka, lecz nie w jego korzonku, a także w kartoflach kiełkujących, jedynie u podstawy kiełków, nie zaś w nich samych, w pączkach drzew i t. p. Z 20% wyciągu alkoholicznego zielonego słodu pszennego wypada **D.** przez dodanie absolutnego wyskoku w postaci żółtawego, łatwo w wodzie rozpuszczalnego proszku, o mniejszej zawartości azotu, niż ciała białkowe, i nie dającego reakcji biuretowej, pozatym podobnego do tych ciał. **D.** przemienia skrobię, zwłaszcza łatwo sklajstrowaną, naprzód w produkty rozpuszczalne w wodzie, ostatecznie w dekstrynę i cukier (1 cz. D. przemienia podobno w ten sposób 50 tysięcy cz. krochmalu). Roztwór **D.** mętnieje przy ogrzaniu do 45°, własności charakterystyczne słabną, a przy 84° ustają całkowicie. Obecność krochmalu lub maltozy działa ochraniająco: przy 50° przemienia się przeważna część krochmalu, a przy 70° proces ten posiada największą szybkość (**D.** ścina się przytym częściowo). Zdolność **D.** wytwarzania cukru nie wzrasta pod wpływem podwyższonej ciepłoty. Im szybciej ogrzewać roztwór **D.** z krochmalem, tym więcej tworzy się dekstryny, a tym mniej maltozy. Dodanie małej ilości kwasu potęguje działanie **D.**, większe ilości tegoż niweczą je. Podobnie ałun, arszenik i większość soli metalów, alkalja, kwasy mineralne, alkaloidy, kwas pruski, tanina, fenol, terpentyna niweczą działanie **D.** lub zmniejszają szybkość tegoż. Zupełnie sucha **D.** znosi ciepłotę 100°, nie ulegając zmianie. **D.** jest działającym składnikiem słodu, od niej zależy proces zacieru. W organach roślin mieszczących w sobie znaczne zapasy krochmalu, jako to: bulwach, korzeniakach i nasionach, tworzy się duża ilość **D.**, która zcukrza krochmal w czasie rozwoju rośliny i dostarcza pożywienia zarodkowi przy kiełkowaniu. Rozpuszczanie ziaren krochmalu przez **D.** odbywa się albo w oddzielnych punktach ich powierzchni, przyczym we wnętrzu ziarn powstają kanaliki, niekiedy roz-

galęzione, albo też całe ziarno stopniowo zanika od zewnątrz do wewnątrz. Działanie **D.** na ziarna krochmalu daje się najlepiej porównać z tworzeniem się rysunku trawienia na kryształach. Por.: Effront „Die Diastasen und ihre Rolle in der Praxis“ (niem. wyd. Büchelera, Wiedeń, 1900).

Diaz Porfirio, polityk meksykański. Piastował urząd prezydenta 1900, 1904 — 10. Zdołał nawiązać stosunki dyplomatyczne z Austrją 1901, w tym samym roku zorganizował kongres panamerykański w Meksyku. Rządy jego cechuje polityka pokojowa i dążność do podniesienia ekonomicznego rzeczypospolitej. Por.: „Rapport du général Porfirio **D.** à ses compatriotes sur les actes de son administration 1884 — 96“ (Paryż, 1897).

Diazoreakcja, ob. odczyn diazowy.

Dicenta Joaquin, pisarz hiszpański, * 1860 w Calatayud. Rozwinął działalność literacką jako powieściopisarz, nowelista, dziennikarz, głównie jednak jako dramaturg. Dramaty jego nabrały wielkiego rozgłosu ze względu na zalety artystyczne i tendencję antyklerykalną. Główniejsze: „Juan Jose“ (1895); „Aurora“; „el Suicidio de Werther“ (wierszem); „los Irresponsables“ (wierszem); „Luciano“ (proza); „al Duque de Gandia“, dramat liryczny; „el Senor feudal“ (proza); „Curro Vargas“ (wierszem).

Dicey Albert Venn, prawnik angielski, * 1835. Jest profesorem prawa angielskiego w uniwersytecie oksfordzkim. Napisał: „The privy Council“ (1869); „Treatise on Rules for Selection of Parties“ (1870); „The Law of Domicile“ (1879); „Law of the Constitution“ (1885); „Englands case against Home-rule“ (1886); „Treatise on the conflict of Laws“ (1896); „Lectures on the Relation between Law and Public Opinion in England during the 19 th Century“ (1905). Jego „Wstęp do nauki o prawie konstytucyjnym“ wyszedł po polsku (Warszawa, 1909).

Dickstein Samuel, matematyk. Ogłosił nadto: „Kilka uwag o określeniu prawdopodobieństwa matematycznego“ *(Wiad. matem.*, Warszawa, 1901); „Matematyka“ (Poradnik dla samouków, cz. I, drugie wyd., Warsz., 1901); „Repertorjum matematyki wyższej“ Pascala Ernesta (tłumaczenie, tom II, Warszawa); „Matematyka w XIX wieku“ (Warszawa, 1901); „Korespondencja Kochańskiego i Leibnitza według odpisów d-ra Bodemana“ *(Prace mat.-fiz.*, Warsz., 1901—02); „Z elementarnej teorji liczb“ (razem z Niewęgłowskim, *Wiad. mat.*, Warsz., 1902); „O korespondencji Jana Śniadeckiego z Akademją Nauk w Peterburgu“ *(Wiad. mat.*, Warsz., 1903); „Pierwsze czasopismo matematyczno-fizyczne“ *(Wiad. mat.-fiz.*, 1903); „Jan Joachim Livet“ *(Wiad. mat.-fiz.*, 1903); „Władysław Folkierski“ *(Wiad. mat.*, 1904); „O najnowszych badaniach nad podstawami matematyki“ (tamże i *Kosmos*, 1905); „Wroński als Mathematiker“ (Lipsk, 1905); „Arytmetyka w zadaniach w 3 cz. (Warsz., 1906, wyd. III); „Początkowa nauka geometrji w zadaniach (Warsz., 1906, wyd. 4-te); „Stanisław Staszic“ (Warszawa, 1906); W 1910 świat naukowy polski uczcił 25 lecie pracy naukowej **D.**; jest prezesem Tow. Bibljoteki publicznej.

Didakhê, jeden z najstarszych pomników literatury chrześcijańskiej.

Didier-Pouget William, malarz francuski, * 1864 w Tuluzie. Maluje głównie krzewy różane w kwiecie o wschodzie i zachodzie słońca, zdobywając się na niezwykłe efekty kolorystyczne. Główniejsze obrazy: „Staw w Cerisay“ (1886); „Zmierzch w okolicy Pau“ (1890); „Ostatnie promienie“ 1895); „Poranek: krzewy kwitnące“ (1895, muzeum w Bostonie); Krzewy na moczarach“ (1896, muzeum ljońskie); „Dolina Tarbès“ (1897, Muz. tuluskie); „Mgła poranna“ (1899, Muz. orleańskie); „Okolice Lourdes“ (1903); „Krzewy kwitnące“ (1905); „Wschód księżyca nad stawem“ (1906) i t. d. Otrzymał wiele odznaczeń, między innemi na wystawie powszechnej z r. 1900.

Didym, metal bardzo rzadki, rozłożony został przez Auera Welsbacha na dwa pierwiastki: prazeodym o ciężarze atomowym 142·6 i neodym o ciężarze atomowym 140·8. Pierwszy daje sole zielone, drugi ametystowe.

Didymoi, ruiny o 15 klm. na południe od Miletu. Na tamtejszych ruinach świątyni Apollina w r. 1905 berlińskie muzeum rozpoczęło poszukiwania archeologiczne. Nieskończona świątynia jest największą ze wszystkich greckich, Milezyjszycy pracowali nad jej wzniesieniem od 331 r. przed **Chr.** do śmierci Kaliguły (41 po Chr.), przedsięwzięcie to przechodziło siły ludności. Rozkwit Delf stał na przeszkodzie w odbudowie tej jońskiej wyroczni, która 494 r. przed Chr. była zburzona przez Persów.

Diedina Jan, malarz czeski, * 1870 w Strakach, kształcił się w Pradze, we Włoszech i Paryżu. Był pomocnikiem Bernarda przy ozdabianiu stropu w Komedji francuskiej i Małym pałacu na polach Elizejskich. Ilustracje **D.** zjednały mu uznanie w Paryżu, nie mniejszym powodzeniem cieszył się portret siostry artysty w Salonie 1900 r. W 1907 rząd francuski nabył jego rysunki dla galerji narodowej. **D.** ogłaszał też rozprawy treści filozoficznej w czasopismach francuskich.

Dieffenbach Antoni, malarz rodzajowy niemiecki, * 1831 r. w Wiesbadenie. Kształcił się w Strasburgu, Paryżu i Düsseldorfie. Przebywał kolejno: w Wiesbadenie, Paryżu i Berlinie. Motywy do swych obrazów czerpał z życia dzieci i wieśniaków. Najpopularniejszym jego obrazem, często reprodukowanym, jest „Noc przedślubna“ (1865). Ponadto do lepszych nale-

żą: „Wigilja Bożego Narodzenia“; „Zaręczeni“; „Wizyta u notarjusza“; „Cztery pory roku“ i t. d.

Dieffenbacher August, malarz niemiecki, * 1858 w Mannheimie. Maluje rodzajowe sceny z życia ludu bawarskiego o silnie tragicznym napięciu; ważniejsze: „Uwięziony“ (1891); „Ciężki cios losu“ (1892); „Odepchnięta“; „Straszne postanowienie“; „Ostatnie pożegnanie“ i t. d.

Diehl August Karol, superintendent kościołów ewangielicko-reformowanych w Królestwie Polskim i pastor Zboru warszawskiego, † 1908.

Diels Herman, filolog niemiecki, * 1848 r. w Biebrich, od 1882 profesor w Berlinie. Ogłosił: „Doxographi graeci“ (1879); „Sibyllinische Blätter“ (1890); „Parmenides Lehrgedicht“ (1897) i t. d. Kieruje wydawnictwem greckich komentarzy do Arystotelesa z ramienia Akademji berlińskiej.

Diemer Ludwik, fortepjanista francuski, * 1843 w Paryżu, uczeń Marmontel'a (fortepjan) i A. Thomasa (kompozycja) w konserwatorjum paryskim, gdzie w r. 1888 został profesorem klasy fortepjanowej. **D.** słynie głównie jako technik i wykonawca dawnych (zwłaszcza francuskich) fortepjanowych kompozycji; należał również jako pjanista do kwartetu Alarda; wydał szereg własnych utworów oraz dwutomowy zbiór francuskich klawicynistów.

Diener Karol, gieolog i paleontolog austrjacki, * 1862, profesor paleontologji w Wiedniu 1906. Odbył liczne podróże naukowe; był w Syrji 1888, w Himalajach 1892, na Uralu, Kaukazie, Spicbergu, Meksyku, w Stanach Zjednoczonych. W 1893 został prezesem klubu alpinistów, 1903 był sekretarzem międzynarodowego kongresu gieologów. Najważniejsze dzieła jego dotyczą fauny z epoki permskiej i tryasu w Himalajach w „Palaeontologica indica“ 15 serja; „Beiträge zur Paläontologie und Geologie Österreich-Ungarns und des Orients“ (razem z Uhligiem i Arthaberem); „Ostalpen und Karstgebiet“ w „Bau und Bild Österreichs“ (1903).

Dierauer Jan, napisał nadto: „Georg Jenatsch“ (1896); „Die Befreiung des Rheinthahls 1798“ (1898). Wydał także: „Briefwechsel zwischen Joh. Rudolf Steinmüller und Hans Konrad Escher v. d. Linth“ (St. Gallen, 1889) jak również „Chronik der Stadt Zürich“ („Quellen zur Schweizergeschichte“, t. XVIII, 1900), przyczynki do „Allgemeine deutsche Biographie“ i „Monatschrift für schweizerische Offiziere“.

Dieterich Albert, filolog klasyczny niemiecki, * 1866 w Hersfeldzie, † 1908 w Heidelbergu, studja odbywał w Lipsku i Bonn, 1891 habilitował się w Marburgu, 1895 został profesorem nadzwyczajnym tamże, 1897 zwyczajnym w Giessen, 1903 w Heidelbergu. Głównie pracował nad historją religji antycznych. Ważniejsze prace: „Abraxas. Studien der Religionsgeschichte des spätern Altertums“ (1891); „Rekyia“ (1893); „Eine Mithrasliturgie“ (1903); „Mutter Erde“ (1905). W ostatnich latach był wydawcą „Archiv für Religionswissenschaft“. Do spółki z Wünschem ogłosił: „Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten“ (Giess., 1903).

Dieterici Fryderyk, orjentalista niemiecki, † 1903.

Dieterle Piotr Jerzy, pejzażysta francuski, * 1844 r. w Paryżu, uczeń Corot. Motywy do swych obrazów czerpie z wybrzeży Sekwany i Normandji; jest to artysta wytworny i płodny. Ważniejsze prace: „Dolina Valmont“ (1900); „Wielkie bagno w Criquebeuf-en-Caux“ (1901); „Fécamp“ (1902); „Równina pod Saint-Léonard-en-Caux“ (1903); „Zapowiedź burzy“ (1904); „Kanał Santi Apostoli w Wenecji“ (1904); „Wschód księżyca“ (1906). — Żona jego *Marja Van Marcke*, * w Sivres, maluje zwierzęta i krajobrazy, z których główniejsze: „Poranek“ (1900); „Dwie siostry“ (1901); „Normandja“ (1903); „Inwentarz w dolinie Roque“ (1904); „Droga w Saint-Pierre-du-Val“ (Normandja) [1906].

Dietrich Antoni, malarz niemiecki, * 1833 w Meissen, † 1904 tamże. Od r. 1862 przebywał w Dreznie, od 1895 był profesorem w Lipsku. Malował sceny historyczne, przeważnie jako freski, obrazy ołtarzowe i rysował projekty witraży (dla Rygi).

Dietrich Władysław, malarz polski, * 1861 na Litwie, kształcił się w Warszawie, Krakowie i Monachjum. Wystawia w Warszawie i Krakowie pejzaże, wnętrza chat, perspektywy ulic i t. d. Oprócz sztuki czystej, uprawia również malowanie dekoracji teatralnych.

Dietzel Gottlob Henryk, ekonomista niemiecki, wydał nadto: Weltwirtschaft und Volkswirtschaft (1900); „Das Produzenteninteresse der Arbeiter und die Handelsfreiheit (1903) i inne.

Dietzel Henryk, ekonomista niemiecki. Wydał nadto: „Theoretische Socialökonomik“ (1895); „Kornzoll und Socialreform“ (1901); „Der Streit um Malthus Lehre“ (1905).

Diez Robert, rzeźbiarz niemiecki, * 1844 r. w Pössneck w Meiningen, od 1891 profesor Akademji drezdeńskiej. Główne prace: „Złodziej gęsi“, bronzowa figura w Dreźnie (1880); dwie studnie monumentalne tamże; 10 popiersi uczonych niemieckich; posąg Bismarka (Drezno, 1903).

Diez Wilhelm, malarz i ilustrator niemiecki, † 1907 w Berlinie.

Di Giacomo Salvatore, poeta i uczony włoski, * 1862. Rozpoczął swą karjerę jako dziennikarz, obecnie jest bibljotekarzem w Bibljotece narodowej w Neapolu. Jako poeta należy do grupy liryków neapolitańskich. Liryki jego cechuje subtelna uczuciowość, melancholja, rzadko humor. Tematy czerpie z życia ludu neapolitańskiego i zna je doskonale. Największą popu-

larnością cieszą się „Canzoni di Piedigrotta". Zbiór poezji wyszedł 1907 p. t. „Poesie raccolta completa". Z nowel wymienić należy: „San Francisko"; „O funneco verde"; „O Munasterio"; „Nella vita" (1903). Z prac naukowych: „Cronaca del teatro S. Carlino" (1891); „la Prostituzione in Nàpoli nei secoli XV, XVI, XVII (1899) nadto ciekawe studjum w zbiorowym wydawnictwie „Napoli d'oggi" (1900).

Dikatopter, przyrząd wynaleziony przez *Eppera*, do kopjowania obrazów z natury. **D.** składa się z dwuch pochylonych pod kątem 45° luster, z których jedno podlane jest całkowicie, drugie zaś ma podlewę tylko na pewnych miejscach powierzchni. W ten sposób oko rysownika widzi na powierzchni rysunku jednocześnie ołówek i obraz odbity we wspomnianych lustrach.

Dilke Emilja—Francis *Strong*, pisarka angielska, * 1842 w Ilfracombe, † 1904 w Woking. Poślubiła polityka Karola Dilke. Z jej licznych prac, poświęconych historji sztuki i cieszących się wielką powagą, ważniejsze: „Historja renesansu we Francji" (1879); „Klaudjusz Lorrain według niewydanych dokumentów" (1884) i t. d. Była współpracowniczką wielu czasopism angielskich.

Dilke Karol, ogłosił nadto z Wilkinsonem: „Imperial defence" (1892). **D.** jest właścicielem *Athenaeum*, które odziedziczył po swym dziadku, i pisma *Notes and Queries*.

Dill Ludwik, malarz niemiecki, * 1848 r. w Gernsbach, w Badeńskim. Jego pejzaże wybrzeży weneckich należą do najlepszych. Główniejsze obrazy: „Na lagunach weneckich" (Drezno), „Most w Chioggia" (Monachjum).

Dillens Juljan, rzeźbiarz belgijski, * 1850 w Antwerpji, † 1904 w Brukselli. Wsławił się swojemi pracami dekoracyjnemi, założył Akademję w Sait-Gilles, zorganizował pierwsze wystawy artystyczne w Belgji; był profesorem Akademji sztuk pięknych w Brukselli. Ważniejsze prace: „Sprawiedliwość natchniona przez Prawo i Pokorę"; „Fronton przytułku Trois-Aliées"; „Metdepenningen", posąg w Gandawie; „pomnik Anspacha" w Brukselli; „Milczenie grobu" i t. d.

Dillon Emil, orjentalista angielsko-rosyjski, * 1854, profesor uniwersytetu charkowskiego 1883—87. Główniejsze prace: „l'Alphabet de la langue bactrienne" (1879); „Dualizm w Awestie" (1881); „Armiańskie etjudy" (1884); „Awesta" (1885); „Istorja skandinawskoj litieratury" (1890).

Dilolo, wielkie jezioro w Afryce równikowej (Angoli); odkrył je Livingstone pod 11° 30′ szer. południowej i 22° 30′ długości wschodniej, 1,445 metrów nad poziomem morza; szerokość wynosi 4—5 klm., długość 8—13 klm.; otoczone jest błotami, oddaje wody swe Kassai i Liba-Zambezi.

Dilthey Wilhelm, filozof niemiecki, * 1834 w Biebrich nad Renem, profesor w Bazylei, Kilonji, Wrocławiu, od 1882 w Berlinie. Ogłosił: „Leben Schleiermachers" (1870); „Einleitung in die Geisteswissenschaften" (1883) i t. d.

Dimorphus muris Grassi, syn. Lamblia intestinalis (ob. Lambia).

Dimstipatis, nazwa litewska bóstwa domowego, dosłownie „gospodarz sadyby".

Dinasowe kamienie, ogniotrwałe cegły, wyrabiane z kwarcu z małym dodatkiem wapna, tlenku żelazowego, glinowego, jako spoiwa; zawierają 94 — 98% krzemionki (SiO_2). **D. k.** posiadają najwyższy stopień ogniotrwałości. Podług Bischofa nie zmieniają kształtu w temperaturze topnienia platyny. Kamieni tych używają szczególniej do wykładania czeluści w piecach porcelanowych, stropu w piecach płomiennych, wystawionych na działanie bardzo wysokiej temperatury.

Dincklage-Campe Emma, powieściopisarka niemiecka, * 1825 na zamku Campe w Hanowerze, † 1891 w Berlinie, od 1866 przełożona zakonu żeńskiego w Börstel. Pisała powieści, nowele, poezje, szczególnie opowiadania ze stron rodzinnych, cieszące się dużym powodzeniem. Ważniejsze jej prace: „Geschichten aus dem Emslande" (1872—73); „Emslandbilder" (1874) i t. d.

Dingley'a bill, prawo uchwalone przez kongres Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, 24 lipca 1897 sankcjonuje taryfę celną z bardzo wysokiemi stawkami. Projekt bilu przedstawił deputowany Nielson Dingley.

Diniz Julio, pseudonim portugalskiego powieściopisarza *Joachima Guilherme Gomesa Coelho*, * 1839 w Oporto, † 1871. Był od 1867 profesorem szkoły chirurgicznej w Oporto. Główne prace: „As pupilas do Senhor Reitor" (1866), promienna opowieść wiejska; „Poezje" (1880). Por. Życiorys **D.** przez Pimentela.

Dinokrates, Messeńczyk, który odciągnął swych rodaków od związku Achajczyków i skazał na śmierć Filopoemena; † 182 przed Chr.

Diodotes, mówca ateński, który podczas wojny peloponeskiej, rozkazał wysłać Ateńczykom dekret, nakazujący wymordowanie Mityleńczyków.

Dipauli Józef, polityk austrjacki niemiecki, † 1905.

Diphiles, komedjopisarz grecki, zaliczający się do nowszej komedji, * w Sinopie, współczesny Menandra. Plaut zapożyczył od niego motywów do wielu komedji. Terencjusz naśladował go w komedji p. t. „Adelphes".

Diplodocus gatunek zwierząt kopalnych z działu gadów, *dinosauria* (ob.). Zwierzęta tego rodzaju odznaczały się wielkiemi rozmiarami. *Diplodocus Carnegii*, którego szkielet znaleziono w górach Wyomingu w Północnej Ameryce, miał 25 metrów długości, 4 m. wysokości; na szyi bardzo długiej (5 metrów) osadzona była względnie mała głowa, podobna nieco do koń-

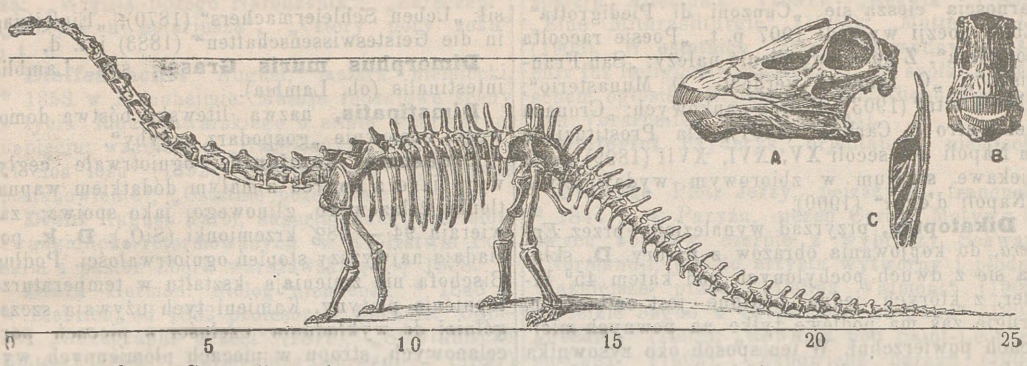

Diplodocus Carnegii: cyfry 5, 10, 15, 20, 25 oznaczają metry. Linja pozioma górna wskazuje hipotetyczny poziom wody jeziora, po którego dnie chodziło zwierzę, wystawiając nad wodę jedynie głowę i nieznaczny kawałek szyji. A) czaszka z profilu. B) czaszka en face. C) część szczęki w przecięciu, odsłaniającym serję zębów.

skiej; ogon również bardzo długi, nogi zakończone jakby kopytem. Uzębienie bardzo charakterystyczne: szczęki na przodzie posiadają walcowate zęby, tylna zaś część zupełnie pozbawiona zębów. Oryginał szkieletu posiada muzeum w Pittsburgu, odlewy Carnegie ofiarował Anglji, Francji i Niemcom.

Dippel Leopold, napisał nadto: „Diatomeen der Main-Rheinebene (1903).

Diptera, ob. Dwuskrzydłe i muchy.

Dipteron (grec.: *di* — dwa, *pteron*—skrzydło), budynek antyczny, otoczony dokoła portykiem i mający podwójny rząd kolumn. Świątynia Artemizy w Efezie była **D.**

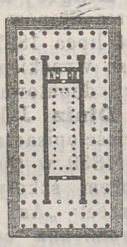

Dipteron.

Dirik Andrzej, filolog łotewski, * 1853, † 1887, ułożył gramatykę litewską i słownik łotewski; pisywał artykuły do pism łotewskich pod pseud. *Jonajtis.*

Dirik Bernard, pisarz łotewski, brat poprzedniego, * 1831, † 1892; założył i redagował pismo młodołotewskie *Zwiastun bałtycki*, ogłosił nadto „Przegląd literatury łotewskiej“ (1860).

Dirrigeable *(aerostat)*, ob lotnictwo.

Dirschau, miasto i powiat w Prusach Zachodnich, regencji Gdańskiej, zgermanizowany Tczew (ob.).

Disestablishment (ang.) odpaństwowienie. W literaturze angielskiej zdobyło prawo obywatelstwa od czasów wydania przez Gladstona „The State in its relations with the Church“ (1839), w polityce kościelnej od 1860 stało się terminem technicznym dla idei oddzielenia kościoła od państwa w Anglji. Propagatorem tej idei od 1844 jest „Society for the liberation of Religion from state patronage and control“ (Liberation Society), posiadające miesięcznik *The Liberator*, w Londynie. Ruch powyższy ma zwolenników w Walji, Szkocji (opieka państwa zniesiona 1874), w Irlandji, gdzie 1869 r. nastąpiło pewnego rodzaju odpaństwowienie, w kolonjach, gdzie kościół nie ma charakteru państwowego. W 1883 w łonie samego kościoła anglikańskiego powstała „Church League for the separation of the Church and State“.

Dispache (włos. *dispaccio*), oznacza wykaz i podział strat między towarzystwem ubezpieczeniowym morskim i właścicielem ubezpieczonym. Dokonywają tego specjalni urzędnicy, *dispacheurs.* W Rosji urzędują po dwuch w Petersburgu i Odesie, są wybieralni przez maklerów okrętowych, a podlegają władzom komory miejscowej, departamentowi handlu i przemysłu.

Distl Jaromir, dramaturg czeski, * 1871 r. w Kladnie, † 1899 w Pradze. Odbywał studja medyczne i jednocześnie uprawiał publicystykę. Komedje jego, jak: „Na bytie“, „Modrá krev“, „Jasminový kwet“ cieszą się stałym powodzeniem w teatrze.

Ditte Alfred, chemik francuski, * 1843, † 1908. Był profesorem chemji w uniwersytecie paryskim od 1888; członkiem Akademji 1897. Oprócz wielu rozpraw napisał: „Leçons sur les metaux, professées à la Faculté des sciences“ (1890—91), „Introduction á l'étude des metaux“ (1902); „Etude générale des sels“ (1906).

Dittenberger Karol Fryderyk Wilhelm, filolog klasyczny, † 1906 w Halle; ogłosił nadto: „Inschriften von Olympia“ (1896).

Dittrich Ottmar, lingwista niemiecki, * 1865 w Wiedniu, od 1893 redaktor Instytutu bibljograficznego w Lipsku, od 1904 prywatdocent tamże. Zwalcza pogląd, jakoby lingwistyka była tymsamym co historja języka. Według **D.** posiada ona zakres szerszy, obejmuje psychologję, fizjo-

logję, teorję rozwoju, etnologję, technikę i filozofję języka. Ważniejsze z jego prac: „Ueber Wortzusammensetzung, auf Grund der neufranzösichen schriftsprache“ (1898); „Grundzüge der sprachpsychologie“ (1903); „Die Grenzen der Sprachwissenschaft“ (1905); „Die Grenzen der Geschichte“ (1905).

Dîwân (pers.), początkowo oznaczał wyraz ten register, następnie archiwum, w północnej Turcji radę państwa, salę zebrań i rodzaj sofy; **D.** nazywa się też zbiór poezji lirycznych perskich.

Dixon Ryszard Watsen, poeta i historyk angielski, † 1900 r.

Djament fahluński, wklęsły odlew, otrzymywany przez zanurzanie szkła, szlifowanego w kształcie djamentu w roztopionym stopie z 3 części ołowiu i 4 cz. cyny. Szkło, oblane stopem, po ostygnięciu posiada błyszczącą powierzchnię, sam stop odpada. **D. f.** używa się do naśladowania drogich kamieni.

Djament sztuczny. Po daremnych wysiłkach wielu poprzedników, dopiero Marsden otrzymał (1881) kilka mikroskopowych kryształków djamentu czarnego, a Henryk Moissan zdołał wytworzyć (1894, 1905) drobne ułamki mikroskopowe, ale przezroczyste cennego kryształu. Moissan po wielu próbach doszedł do wniosku na podstawie meteorytu z Canon Diablo, że dla

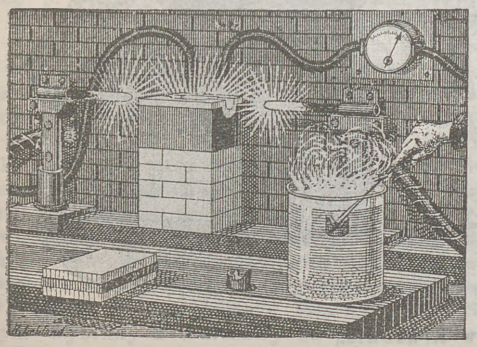

Wytwarzanie sztucznych djamentów w piecu elektrycznym.

krystalizacji węgla konieczne są: wysoka temperatura i ciśnienie. Roztopione żelazo w meteorycie, raptownie oziębione, doznać musiało gwałtownej kontrakcji na powierzchni, co właśnie wywołało przejście węgla o c. wł. 2,2 w odmianę o c. wł. 3,5 i powstanie djamentu. Moissan postanowił zrealizować wydedukowane warunki w laboratorjum. W piecu elektrycznym własnej konstrukcji w temperaturze łuku elektrycznego nasycał żelazo węglem, ogrzewając w tyglu węglowym w ciągu 3 — 6 minut 200 gr. żelaza szwedzkiego, pokrytego węglem z cukru, przytym posiłkował się prądem o 350 amperach i 50 woltach. Tygiel, rozpalony do oślepiającego żaru, z wrzącą zawartością wyjmował z pieca i zanurzał niezwłocznie w zimną wodę. Żelazo nasycone węglem (8%) zwiększa swą objętość, przechodząc ze stanu ciekłego w stały; powłoka wierzchnia przy zanurzeniu w wodę ścina się, wnętrze ciekłe jeszcze zachowuje wysoką temperaturę. Zamknięte niejako w skorupie nie może przy zestalaniu się rozszerzać i dlatego węgiel, wystawiony na ogromne ciśnienie, krystalizuje się w postaci djamentu. Po całym szeregu operacji, skierowanych do wyzwolenia djamentu ze złoża żelaznego, Moissan otrzymał maleńkie kryształy (największy dosięgał 0·7 mm.), posiadające wszystkie własności djamentu: twardość, ciężar właściwy, zdolność załamywania światła. Spalone w tlenie 6 miligramów otrzymanego produktu dały 23 mg. kwasu węglowego, nie pozostawiając widocznych śladów popiołu. Moissan czynił wysiłki zwiększenia wydajności, coraz bardziej zbliżając się do warunków, w jakich przypuszczalnie tworzył się djament w meteorycie z Canon Diablo. Ponieważ meteoryt zawiera znaczne ilości siarki, więc Moissan dodawał siarczku żelaza, następnie krzemu, i w samej rzeczy mógł skonstatować nieco lepsze wyniki, otrzymywał kryształy przeciętnie o średnicy 0·6 mm. Zastąpienie żelaza srebrem prowadziło do djamentu czarnego. Doświadczenia H. Moissana potwierdzili Crookes, Majorana i Ludwig.

Djamenty marmaroskie, piękne, naokół wykształcone okazy kryształu górnego, porównywane z djamentami; występują niekiedy w marglach, znane są takie djamenty ze wschodnich Karpat.

Djapozytyw, obraz fotograficzny pozytywny w przezroczu. **D.** znajdują zastosowanie w latarniach czarnoksięskich przy wykładach lub zabawach. **D.** składa się z dwuch szczelnie sklejonych płytek szklanych. Właściwy obraz mieści się na wewnętrznej powierzchni jednej z tych płytek. Druga płytka ma za zadanie zabezpieczyć obraz ów od wilgoci i przypadkowych uszkodzeń. **D.** wyrabia się w sposób następujący: negatywny obraz fotograficzny przykrywamy świeżą kliszą i naświetlamy w promieniu gazowym lub elektrycznym. Następnie wywołujemy kliszę i otrzymujemy **D.**

Djebra, miejscowość w Macedonji tureckiej pomiędzy górami Lubotrenem i Szar-Płaniną, ciągnie się na przestrzeni 10 mil, przecięta rzekami: Drymem, Bystrycą i Padyką. Ludność stanowią Albańczycy i Słowianie, muzułmanie i schizmatycy, mówią narzeczem pośrednim między językiem serbskim a bulgarskim. Badania nad językiem i ludnością prowadzili: Draganow, Drinow, Wiedkowicz, Jastrebow, Jagicz i inni.

Dlouchy Franciszek, pedagog czeski, ogłosił nadto: szereg podręczników szkolnych i „O vyssim vzdeláni uczitelském“ (1906); „O praktickém vzdeláni uczitelském“ (1907).

Dlouhy Wacław, pisarz czeski, * 1844 w Sudomierzu, był na uniwersytecie w Pradze, poświęcił się zawodowi nauczycielskiemu. Prócz artykułów w czasopismach, ogłosił: „Svicené kocziczky“, komedja (1876); „Zahrada szkoly národni“ (1887); „O Budczi a jeji památkach“ (1884); „Jubilejni pohádka o Budczi“ (1905).

Długoraj Wojciech, był „bandurzystą“ na dworze Samuela Zborowskiego, którego następnie zdradził, wydając, ciężko kompromitujące obu Zborowskich, listy Zamoyskiemu. Od r. 1583 był **D.** (prawdopodobnie w nagrodę za ową zdradę) zamianowany lutnistą królewskim Stefana Batorego; w 1585 zostaje uwolnionym ze służby i odtąd ślad jego ginie. Podana przez Sowińskiego kompozycja w Besarda „Thesaurus harm.“ nie jest **D.**, w dziele tym znajduje się jedynie 10 Vilanelli; prócz tego kilka utworów **D.** z 1619 r. znajduje się w rękopisie bibl. miejskiej w Lipsku.

Dłuto, zaostrzony klinowo instrument ze stali, używany do obróbki twardych przedmiotów takich jak: metale i kamienie oraz drzewa. Forma **D.** zależna jest od jego przeznaczenia. **D.** w formie zaostrzonego młota rozcina nawet gorący metal. Takież, nieco zaledwie stępione **D.** służy do obróbki metali na zimno. **D.** ręcznym posługuje się ślusarz przy obróbce początkowej metali i zestruguje nim z powierzchni wióry. Do tegoż celu używa **D.** stolarz i cieśla. **D.** wązkie do wązkich a grubych wiórów zowią z niemiecka *kreicmesslem.* **D.** płaskie o szerokim ostrzu *(stachmessle)* zdejmują cienkie a szerokie wióry.

Dłutowy pług. Ostrze robocze **D. p.** stanowi ruchome dłuto stalowe; znajduje zastosowanie na twardym lub skalistym gruncie,

Dmitrjew Orenburgskij Mikołaj, malarz rosyjski, † 1898 r.

Dmochowski Zdzisław, lekarz, napisał: „Djagnostyka anatomo-patologiczna. Cz. I, Klatka piersiowa“ (1903).

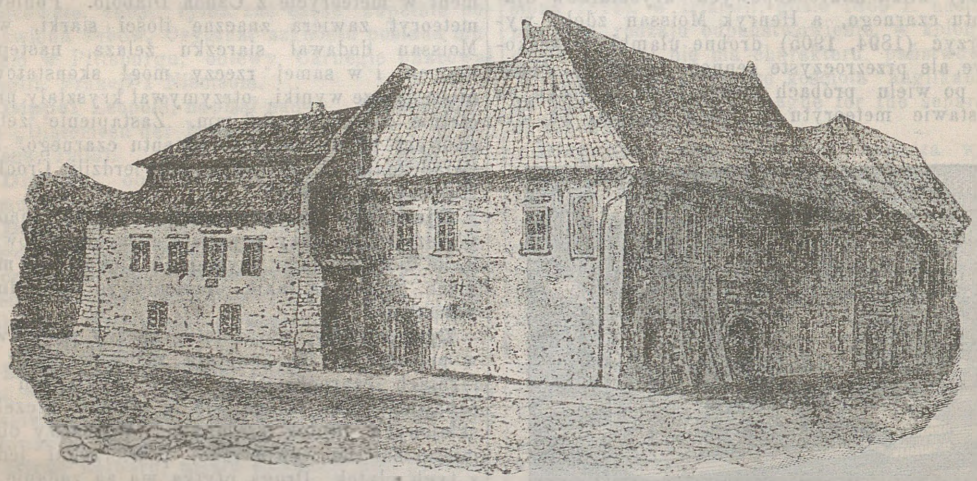

Domek Długosza w Krakowie.

Długosza domek, ob. rycinę i art. Długosz w gł. dziele.

Dłuski Erazm, kompozytor, * 1857 r. na Podolu, odbywał studja na wydziale matematycznym i równocześnie w konserwatorjum w Petersburgu (uczeń Sołowiewa i Rimskiego-Korsakowa); mieszka stale w Petersburgu; jest autorem kwartetu smyczkowego, Rapsodji słowiańskiej na orkiestrę, oper: „Romano“ (1895); „Urwasi“ (Lwów i Petersburg) i wielu pieśni.

Dłuski Bolesław (Jabłonowski) dosłużył się na Kaukazie do stopnia kapitana. W 1863 odznaczył się jako partyzant na Żmudzi w bitwach pod Kuropolem, Sztemplami i Lenczami.

Dmóchowski Henryk, uczestnik wyprawy Józefa Zaliwskiego w 1833 r., więzień w Kufsteinie, należał do czynnych działaczy w Galicji z 1848 r.

Dmóchowski Władysław, konarszczyk, długoletni żołnierz na Kaukazie, rozwijał bardzo pożyteczną działalność obywatelską w 1862 r. w Mińszczyźnie.

Dmowski Roman, wybitny polityk polski i publicysta, * 1864 w Warszawie, z ojca Walentego, skromnego przedsiębiorcy brukarskiego, i matki Józefy z Lenarskich. Studja gimnazjalne odbył w III gimnazjum w Warszawie, uniwersyteckie tamże (1886—1890) na wydziale przy-

rodniczym. Oddawał się specjalnie studjom biologicznym pod kierunkiem prof. A. Wrześniowskiego. Praca **D.** „O kilku wymoczkach z rzędu *Holotricha*“, ogłoszona została w *Pamiętniku Fizjograficznym* (1881). W 1891 zaczął ogłaszać artykuły treści społecznej i literackiej w *Głosie*, wkrótce został członkiem redakcji tego pisma. Po krótkim pobycie na studjach w Paryżu, w r. 1902 był aresztowany pod zarzutem udziału „w przestępstwach politycznych z powodu setnej rocznicy konstytucji 3-go maja 1791 r.“. Po pięciomiesięcznym pobycie w cytadeli został wydalony na trzy lata z granic Królestwa Polskiego. Rok przebył w ten sposób w Mitawie, poczym wyjechał do Lwowa, gdzie zaczął wydawać dwutygodnik *Przegląd Wszechpolski* (od lipca 1895), przekształcony po paru latach w miesięcznik. Z początku redagował go sam, potym przez dwa lata wspólnie z Janem Popławskim. W 1898 udał się do Anglji, gdzie studjował emigrację i kolonizację i ogłosił w sprawie tej pracę p. t. „Wychodźtwo i osadnictwo“ (1899, cz. I). W 1899 przebywał w Brazylji, gdzie badał położenie osadnictwa polskiego w Paranie. Po powrocie do kraju osiadł w Krakowie, dokąd przeniósł redakcję *Przeglądu Wszechpolskiego*, którym do końca (1905) kierował. W tym czasie ogłosił „Myśli nowoczesnego Polaka“ (1904). W 1904 odbył podróż do Kanady, Stanów Zjednoczonych i Japonji. W 1905 po ogłoszeniu manifestu październikowego osiadł na nowo w Warszawie, gdzie działał jako organizator obozu demokratyczno-narodowego, walcząc z dążnościami żywiołów socjalistycznych i postępowych. Od 1907 stanął na czele *Gazety Polskiej*. Wkrótce potym wybrany z Warszawy na posła do drugiej Dumy, został prezesem Koła polskiego w Petersburgu. To samo stanowisko zajął w trzeciej Dumie. W tym czasie ogłosił: „Niemcy, Rosja i kwestja polska“ (1908), która wyszła następnie w przekładzie na język rosyjski i francuski. W początku 1909 r., wszedłszy w konflikt z częścią swego stronnictwa co do taktyki parlamentarnej, złożył mandat i osiadł w Warszawie, gdzie bierze udział w wydawnictwie *Gazety Warszawskiej*. W ostatnich czasach ogłosił szereg artykułów w sprawie żydowskiej i broszurę p. t. „Kwestja żydowska. I. Separatyzm żydów i jego źródła“ (1910).

Dmowski Roman.

Dnieprowskie porohy, ob. artykuł w gł. dziele i rysunek wyżej.

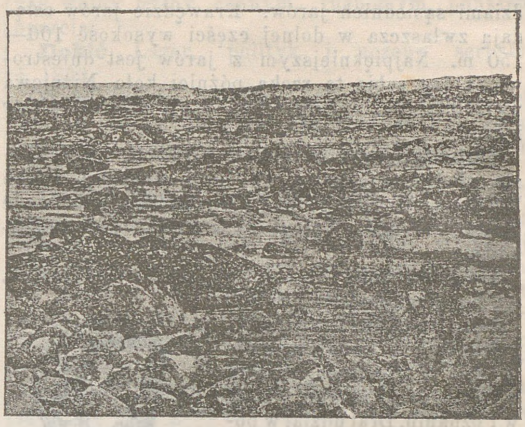

Dnieprowskie porohy.

Dnieprowsko-buski kanał, zwany też Muchawieckim albo Królewskim, łączy systemat Wisły, przez Muchawiec, Bug, z systematem Dniepru, przez Pinę i Prypeć. Zbudowany został za Stanisława Augusta 1775, następnie poprawiony w 1839—1843. Długość samego kanału wynosi 76 wiorst 20 sążni, głębokość $7\frac{1}{2}$ stóp, szerokość na powierzchni wody 10 sążni, na dnie 5 sążni. Całkowita przestrzeń sztucznie zbudowanej i uregulowanej drogi wodnej od Pińska nad Piną do Brześcia Litewskiego przy ujściu Muchawca do Buga Zachodniego, wynosi 200 wiorst. W 1904 przez kanał pod Pińskiem przepłynęło 2,911 statków nieparowych, 2,443 parowych, 96,381 tratew.

Dniestru jar. Jary podolskich dopływów Dniestru mają stały kierunek; dążą wszystkie równolegle ku Południowi, zataczając około swe-

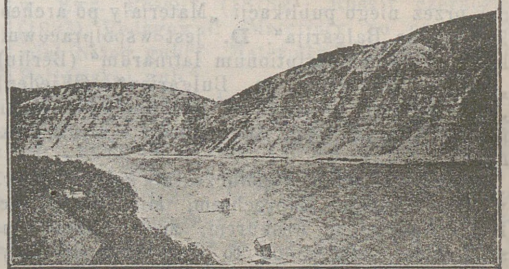

Jar Dniestru pod Zaleszczykami.

go głównego kierunku liczne, drobne, ale bardzo silne zakręty. Skutkiem równoległego przebiegu dolin Podola jest ono pocięte na kilkanaście prostokątnych płyt, otoczonych zewsząd krawę-

dziami sąsiednich jarów. Krawędzie jarów osiądają zwłaszcza w dolnej części wysokość 100—150 m. Najpiękniejszym z jarów jest dniestrowy, który sobie ta rzeka później koło Niżniowa wyżłobiła (ob. rycinę i art. w gł. dziele Dniestr i jar.

Dobrogowski Stanisław *(Grzmot)*, na Kaukazie służył wojskowo 12 lat i otrzymał rangę kapitana. W 1863 r. był instruktorem w oddziele Czachowskiego i poległ 21 kwietnia pod Stefankowem.

Dobrowolski Antoni, przyrodnik i podróżnik, ob. Podbiegunowe wyprawy.

Dobrowolski Antoni

Dobrowolski Franciszek, publicysta i działacz polityczny w Poznaniu, * 1830 w Królestwie Polskim, † 1897 w Poznaniu. Brał udział w powstaniu 1863 r., był członkiem Rządu narodowego, w którym zasiadał obok Narzymskiego i Asnyka. Przeniósłszy się do Poznania, redagował *Dziennik Poznański*, który najdłużej zostawał pod jego kierownictwem; po śmierci **D.** redakcję objął poseł Józef Głębocki. **D.** był też przez pewien czas dyrektorem teatru polskiego w Poznaniu.

Dobrusky Wacław, wybitny archeolog czeski, * 1858 w Herzmanowie, ukończył wydział filozoficzny w Pradze. W 1880 otrzymał posadę nauczyciela gimnazjalnego w Plowdiwie (Rumelja), w 1886 w Sofji. W 1893 powołany był na kustosza bulgarskiego muzeum narodowego. Zorganizował wzorowo oddział archeologiczny i etnograficzny tego muzeum, jednocześnie został docentem archeologji na uniwersytecie w Sofji. Liczne bardzo rozprawy i przyczynki umieszczał w rozmaitych naukowych czasopismach bulgarskich, francuskich i niemieckich. Prace bulgarskie **D.** zebrane są w redagowanej przez niego publikacji „Materiały po archeologijata na Bałgarija“. **D.** jest współpracownikiem „Corpus inscriptionum latinarum“ (Berlin), „Antike Denkmäler in Bulgarien“ (Wiedeń), „Inscriptiones graecae ad res Romanos pertinentes“ (Paryż, wyd. Ak napisów i sztuk pięknych).

Dobrycz Stefan, współuczestnik spisku 1846 r., wraz z Karolem Ruprechtem, Michałem Mireckim i Andrzejem Deskurem, został skazany na szubienicę. Zamieniono to wszystkim na dożywotnie ciężkie roboty w Syberji.

Dobrzycki Stanisław, filolog i historyk literatury polskiej, * 1875 w Krzęcinie (Galicja). W 1893 ukończył gimnazjum św. Anny w Krakowie, 1897 wydział filozoficzny uniwersytetu Jagiellońskiego, 1898 otrzymał doktorat filozofji w Krakowie. W 1900 mianowany zastępcą nauczyciela w III gimnazjum w Krakowie, 1901 w Bochni. Tegoż roku powołany na katedrę języków i literatur słowiańskich w uniwersytecie we Fryburgu szwajcarskim jako profesor nadzwyczajny, 1906 mianowany został profesorem zwyczajnym. Ogłosił szereg prac z zakresu filologji polskiej i słowiańskiej, jakoteż historji literatury polskiej; prócz tego umieszczał recenzje i artykuły literackie bądź dotyczące literatury polskiej, bądź czeskiej w *Czasie*, *Ateneum*, *Wiśle*, *Przeglądzie powszechnym*, *Pamiętniku literackim*, *Kwartalniku historycznym*, *Archiv für slavische Philologie*, *Literarische Rundschau für das katolische Deutschland* i t. d. Oddzielnie ogłosił: „O mowie ludowej we wsi Krzęcinie“ (Kraków, 1898); „O tak zwanym mazurowaniu w języku polskim“ (t., 1900); „Polska poezja średniowieczna (t., 1900); „Studja nad średniowiecznym piśmiennictwem polskim“ (t., 1901); „Tragiczny wiek literatury polskiej“ (1904, „Pamiątkowa księga“ b. uczniów St. Tarnowskiego); „Humor i dowcip w Polsce XVI w.“ (t., 1905); „Pieśni Kochanowskiego“ (t., 1906); „Z dziejów literatury polskiej“ (t., 1907); „Nieboska Komedja“ (t., 1907). Nadto wydał: „Oratiuncule varie. Namowy rozliczne“, druk z 1527, wydanie z objaśnieniami („Prace filologiczne“, 1907); „Historja o św. Józefie“, druk z 1530, wyd. z objaśnieniami („Prace filolog.,“ t. VII, 1909). W druku: „Psałterz Kochanowskiego, jego powstanie, źródła i wzory“ (w 48 t. Rozpraw Ak.); „Z literatury apokryficznej w Polsce“ (w VII t. Prac filol.); „Z dziejów języka polskiego literackiego“ (tamże).

Dobrzyń, osada w gub. Płockiej, nad Wisłą. Z dawnych pamiątek posiada kościół po-franciszkański, zbudowany 1316 r. przez Konrada Mazowieckiego. Por. Offmański „Słownik miejscowości, w których znajdują się zabytki po Piastach i Jagiellonach„ (Warszawa, 1906).

Dodel-Port Arnold, botanik szwajcarski, † 1908. Wydał nadto: „Beiträge zur Kenntnis der Befruchtungserscheinungen bei Iris sibirica“ (1891); „Biologischer Atlas der Botanik“ (1894). Oprócz prac specjalnych, wydawał popularnonaukowe, polemiczne pisma, jak: „Aus Leben und Wissen“ (2 serje, 1904); „Moses oder Darwin“ (1904, 8 wyd.); „Entweder oder“ (1902); „Ernst Haeckel als Erzieher“ (1906). W pismach tych występował jako obrońca monizmu, gorący radykał społeczny i polityczny.

Döderlein Ludwik, zoolog niemiecki, * 1855, kustosz muzeum zoologicznego i profesor w Strasburgu. W 1880—81 odbył podróż naukową do Japonji na wyspę Liukin Amami Oshimę, 1902 do Algierji. Napisał: „Die Liukininsel Amami Oshima“ (1881); „Beiträge zur Kenntnis der Fische Japans“ (1883—87); „Die japanischen Seeigel“ (1887); „Elemente der Paläontologie“ (z Steinmannem, 1882—90); „Die Korallengattung Fungia“ (1902); „Die Echinoiden der deu-

tschen Tiefsee-Expedition“ (1906); „Die gestielten Krinoiden der Siboga-Expedition“ (1907).

Dodge Mary Abigail, pisarka amerykańska, † 1896.

Dodgson Karol Ludwik, pastor i literat angielski. Wykładał nauki matematyczne; napisał kilka prac z tego zakresu. Szerszej publiczności dał się poznać z fantastycznej opowieści: „Alice's adwentures in Wonderland“ (1865), wydanej pod pseud. *Lewis Carroll* i przetłumaczonej na wiele języków. Poczym nastąpiły: „Trough the looking-glass“ (1871), dalszy ciąg pierwszego utworu; „Phantasmagoria“ (1869); „the Hunting of the snark“ (1876); „Doublets“ (1879); „Rhyme? and Reason“ (1883); „A tangled Tale“ (1886); „Sylvie and Bruno“ (1889).

Doerr, bakterjolog w Wiedniu, znany ze swych prac nad odpornością, szczególniej nad odpornością w dyzenterji.

Dogger-banca, mielizna w kanale La Manche; 1905 admirał Rożestwienskij (ob. II Suplement) zaatakował angielskie statki rybackie, wziąwszy je za torpedowce japońskie. W popłochu kilka pocisków padło nawet na pancernik rosyjski „Aurora“, ktore poraniły i zabiły kilku żołnierzy. Sprawę załatwił sąd polubowny w Paryżu, który nakazał rządowi rosyjskiemu wynagrodzić straty.

Dohnany Mikołaj, pisarz i działacz narodowy słowacki, brał udział w ruchu narodowym w pierwszej połowie XIX w. Ogłosił: „Historia powstania slovenskjeho z r. 1848“ (1850); pisał nadto poezje i dramaty.

Dohnanyi Ernest, pjanista i kompozytor węgierski, * 1877 w Preszburgu. Uczeń konserwatorjum w Peszcie, następnie d'Alberta, jest profesorem fortepjanu w Król. Akademji muzycznej w Berlinie i cieszy się sławą znakomitego pjanisty; jako kompozytor, wystąpił **D.** z dwiema symfonjami D mol i F dur, uwerturą „Zrini“, kwintetem fortepjanowym, 2 koncertami fort., i szeregiem utworów kameralnych i fortepjanowych.

Dohrn Antoni, zoolog niemiecki: † 1909.

D'Ohsson Muradża, ormianin w służbie szwedzkiej, autor „Tableau de l'Empire Ottoman“ (1787—1790). Syn jego *Konstanty* jest autorem znakomitej „Histoire des Mongols“ (1834 — 35).

Doki pływające. Francuzcy inżynierowie projektują budowę **D. p.,** posiadającego własny motor z trzema śrubami i sterem. W drodze na przodzie **D.** ma być ustawiony specjalny okręt, który zapezpieczać ma **D. p.** od fal morskich i mieścić warsztaty. **D. p.** ma być pokryty pokładem, co da znaczną przestrzeń ładunkową dla węgla i części zapasowych i budowlanych. **D. p.** zaopatrzony będzie w dźwig o 100 tn. nośności. Koszt obliczono na 35 miljonów rubli. **D. p.** ma w czasie pokoju zwiedzać porty kolonjalne i ojczyste w miarę potrzeby, w razie zaś wojny byłby cennym, ruchomym punktem oparcia.

Dokić Lazar, polityk i uczony serbski, † 1893.

Dokietyzm, herezja kościelna z pierwszych wieków chrześcijaństwa; nauczała, że Pan Jezus był jedynie ciałem objawionym, cierpiał i umarł jako zjawa.

Doktór nauk technicznych (dr. techn.), najwyższa godność akademicka, nadawana absolwentom wyższych szkół technicznych w Austrji i w Niemczech. Pierwszy raz prawo nadawania tej godności przyznano w Prusach z racji stuletniego jubileuszu politechniki w Charlottenburgu 1899. Za Prusami poszły inne państwa niemieckie 1900—01. W Austrji zatwierdzono prawo udzielania powyższego doktoratu 1901. Ubiegający się o tę godność winien być absolwentem politechniki, poddać się egzaminowi „rigorosum“ i wykazać samodzielną pracę naukową z zakresu nauk technicznych. Za takie, np. w Austrji uznane są: mechanika, matematyka i fizyka stosowane, gieometrja opisowa, chemja doświadczalna, mechanika budowlana, elektrotechnika, towaroznawstwo, mikroskopja techniczna, chemja spożywcza, chemja rolnicza, mykologja techniczna.

Doktrynaryzm, system polityczny doktrynarystów. **D.** powstał za czasów Restauracji i wyrażał potrzebę podniesienia do wyżyn systemu filozoficznego polityki mieszczaństwa (juste-milieu), która była jednocześnie przeciwna pojęciu o zwierzchnictwie ludu i pojęciu o boskim pochodzeniu władzy monarchicznej. Głównemi przedstawicielami **D.** byli: Royer-Collard, Guizot i t. d.

Dokuczajew Wasyl, gieolog i gleboznawca rosyjski, * 1845, † 1903; był dyrektorem instytutu agronomicznego w Puławach 1892—1896, pod jego kierunkiem instytut zreorganizowano. Prace **D.** dotyczą najświeższych utworów potrzeciorzędowych i gleby w Rosji europejskiej. Napisał: „Sposoby obrazowanja rjecznych dolin w Ewr. Rossii“ (1878); „Ruskij czernoziem“ (1883). Redagował: „Materjały po ocenkie ziemiel Niżeg. gub“; „Materjały po ocenkie ziemiel Połtawskoj gub.“

Dolent Karol Antoni *Fournier,* pisarz francuski, * 1835 w Paryżu, † 1909 tamże. Ogłosił: „Volée de merles“ (1862); „le Roman de la chair“ (1866); „Avant le déluge“ (1872); „l'Insoumis“ (1872); „le Livre d'art des femmes“ (1877); „Amoureux d'art“ (1888); „Monstres“ (1896); „Maître de sa joie“ (1902) i t. d. **D.** jest essaistą subtelnym i głębokim, pisze stylem oryginalnym i wytwornym.

Dolet Stefan, filolog i drukarz francuski, * 1509, † 1546. Był jednym z pierwszych erudytów renesansu francuskiego i sławnym drukarzem. Występował śmiało i energicznie w obronie swych przekonań. Jako heretyk został spa-

lony na placu Mauberta w Paryżu. Główne jego dzieło: „Commentarii linguae latinae“. Przed pomnikiem **D.** w Paryżu corocznie odbywają się tłumne manifestacje wolnomyślicieli i radykałów politycznych.

Dolet Szczepan.

Dollfus Jan, przemysłowiec i ekonomista francuski, * 1800, † 1887. Był właścicielem ogromnych fabryk bawełnianych w Alzacji, wsławił się akcją, zdążającą do poprawy bytu robotniczego, był inicjatorem budowy oddzielnych domków robotniczych „miast robotniczych“, założył „Société des cités ouvrières de Mulhouse“. Występował przeciw cłom protekcyjnym; wybrany w 1877 do parlamentu niemieckiego, protestował przeciw aneksji Alzacji i Lotaryngji. Napisał: „Notes sur les cités ouvrières“ (1857); „De la levée des prohibitions douanières“ (1860).

Dollman Jerzy, architekt niemiecki, * 1830 w Ansbach, † 1895 w Monachjum, budowniczy nadworny Ludwika II, 1881 naddyrektor budownictwa. Wystawił wspaniałe zamki króla bawarskiego: Linderhof (1878), Herrenchiemsee, Neuschwanstein.

Dolomit, minerał, należący do gromady sylikoidów, rzędu węglanów bezwodnych. Własności krystalograficzne i fizyczne ob. gł. dzieło. Skład chemiczny $CaMgC_2O_6 = CaCO_3MgCO_3$, mieszanina węglanów wapnia i magnezu. Procentowy stosunek składników, obliczony teoretycznie, ma się jak 30·5 wapna, do 21·7 magnezji, do 47·8 dwutlenku węgla, niekiedy zawartość wapna się zwiększa, magnezję zastępują tlenki żelaza, manganu. **D.** nie topi się w płomieniu dmuchawki, często tylko ciemnieje. Kwas solny zimny działa bardzo nieznacznie, wydziela zaledwie nieliczne pęcherzyki kwasu węglanego, tym się różni wybitnie **D.** od kalcytu. Sztucznie odtworzył **D.** Hoppe Seyler, ogrzewając $CaCO_3$ do 100° z roztworem węglanu magnezowego w rurze zatopionej, Klement znów działał na aragonit zgęszczoną wodą morską w odpowiednio podniesionej temperaturze. Powstanie **D.** dotychczas nie jest zupełnie wyjaśnione. Większość uczonych przypuszcza, że **D.** nie jest utworem pierwotnym, lecz następstwem przeobrażenia wapniaków. Najbardziej rozpowszechniony i prawdopodobny jest pogląd, że dolomityzację wapniaka wywołuje woda, zawierająca węglan magnezu. **D.** występuje w kryształach, nieraz bardzo pięknych i dużych, np. w trawerselskich pokładach magnetytu w Piemoncie, 2) w postaci krystalicznej całemi masami ziarnistemi, np. wśród dawnych łupków alpejskich, wreszcie 3) jako skała na podobieństwo kalcytu. Masy skalne **D.** ziarnistego występują w obrębie łupków krystalicznych, **D.** uwarstwowiony drobnoziarnisty lub zbity spotyka się w utworach osadowych starszych. Najczęściej **D.** tworzy nieprawidłowe postacie górskie wśród skał wapieni, w które przechodzi powoli za pośrednictwem wapieni dolomitowych. Takiemi są „dolomity“ w południowym Tyrolu, podobnież się rzecz ma z wysepkami **D.** w Tatrach, np. na Skupiowym Upłazie pod Magórą na Małołęczniaku. Oprócz Tatr **D.** w Polsce występuje jako „rudonośny“ w formacji tryasu polskiego w kierunku od Olkusza na Bytom, Tarnowiec ku Odrze, w pasmie gór Kieleckich występuje niekiedy w bardzo potężnych masach, przeważnie wśród osadów środkowo-dewońskich. W Kieleckiem od 1889 r. zaczęto wydobywać **D.**, głównie zużytkowany do odfosforowania przerabianego na stal surowca. Produkcja łomów dolomitu w górach kieleckich (1906) wynosiła do 1,000 wagonów rocznie (ob. *Chemik Polski* Nr. 33 tom VI). Oprócz wspomnianego użytku **D.** bywa jeszcze używany na wyrób cementu białego, do otrzymywania kwasu węglanego, nadto ob. gł. dzieło tom IV. Skład chemiczny naszego dolomitu kieleckiego ilustrują następujące dane: 1) wapna 26,55%, magnezu 18,33%, dwutlenku węgla 42,11%, obcych ciał 13,01%; 2) wapna 31,52%, magnezji 20,04%, dwutlenku węgla 47,42%, obcych ciał 1,02%. Por. G. Tschermak: „Podręcznik Mineralogji“, Warszawa 1900, K. Koziorowski „Dolomity gór kieleckich“ (*Chemik Polski* Nr. 33, str. 589 i nast. tom VI).

Dołgorukow, książę Piotr i **D.** ks. Paweł, bracia, działacze polityczni rosyjscy, w 1903 przystąpili do „Związku wyzwolenia“, od 1905 byli czynnemi członkami konstytucyjno-demokratycznej partji i jej centralnego komitetu. Ks. Piotr był posłem do pierwszej Dumy z kurskiej gubernji i wiceprezesem Izby. Ks. Paweł był posłem drugiej Dumy z m. Moskwy.

Domagalski Michał, oficer wojsk polskich, pułkownik wojsk sardyńskich, został śmiertelnie ranny pod Radziwiłowem 1 lipca 1863 r.

Domaniewski Bolesław, jest od 1902 profesorem klasy fortepianowej, a od 1903 dyrektorem Towarzystwa muzycznego w Warszawie. Jego „Vade mecum“ (zbiór postępowo ułożonych ćwiczeń na fortepjan), uchodzi za jedno z najlepszych dzieł współczesnych tego rodzaju.

Domaszewski Alfred, filolog niemiecki, * 1856 w Temesvarze na Węgrzech. Kształcił się w Wiedniu, był adjunktem muzeum rzeźby w Berlinie (1879—1881), habilitował się w Wiedniu, sprawował urząd konserwatora przy muzeum numizmatycznym w Wiedniu. W 1887 r. został profesorem nadzwyczajnym historji starożytnej w Heidelbergu, zwyczajnym w 1890. Odbył kilka podróży naukowych po Arabji skalistej. Główniejsze prace: „Zarząd państwa rzymskiego“ (1884, razem z Dessau); „Sztandary

w armji rzymskiej“ (1895); „Kolumna Marcusa“ (1895 z Petersenem). Wydał: „Liber de munitionibus castrorum“ (1887) i „Corpus inscriptionum latinarum (razem z Mommsenem i O. Hirschfeldem).

Domat Jan.

Domat Jan, prawnik francuski, * 1625 r. w Clermont-Ferrand, † 1696 r. w Paryżu. Pascal umierając, powierzył mu swoje papiery. Metoda **D.** polega na uznawaniu praw i obyczajów jako przeciwwagi wypadków politycznych. Naczelna praca **D.** nosi tytuł: „Les lois civiles dans leur ordre naturel“.

Domeczka Ludwik, historyk czeski, * 1861 w Czernowicach koło Tabora. Studjował prawo w Pradze. Od 1895 jest kustoszem muzeum historycznego w królewskim Hradcu, gdzie stworzył oddział zbiorów przedhistorycznych. Napisał prócz licznych rozpraw w czasopismach: „Osidleni krajiny Jindrichohradecké a Novobystrické“ (1893); „Památki po královne Eliszce, choti Karola IV. a jejé život“ (1895); „Sidlisztie clovieka starszi doby kamenne ve Svob. Dvorech“ (1899) i t. d.

Domejko Ignacy, mineralog i gieolog. Pamiętniki jego wydane z rękopisu przez Józefa Tretiaka obejmują lata 1831 — 38. (Kraków 1908).

Domes-day-book (ang.), spis wszystkich ziem i feodalnych posiadłości angielskich, z wyjątkiem hrabstw północnych, dokonany za Wilhelma Zdobywcy, 1083—86, w którym wyszczególniona była ilość lasów, ziemi, łąk, inwentarza, ludności, wartość posiadłości i t. d. Facsimile **D.** z tłumaczeniem na język angielski wydał Garrison 1876 r.

Domin Karel, botanik czeski, * 1882. Studja odbywał w uniwersytecie czeskim w Pradze, gdzie od 1907 wykłada anatomję roślin. Prace jego dotyczą głównie roślin i fitogieografji czeskiej. Oprócz szeregu rozpraw wydał między innemi: „Brdy, Studie phytogeogr.“ („Knihovna Czeské spol. zemieved“ (1903); Czeské Strzedehorz, Studie phytogeogr. (Spisu poctienych jub. cenou Král czes spol nauk č. XVI, 1904); Czeské Rudohorzi a jeho przedhorzi. Studie phytogeogr. (Archiv pro przirod. Vyzkun Czech 1907); „Monographie der Gattung Koelevia (1907).

Dominikańska Rzeczpospolita (San Domingo) na wyspie Haiti w Indjach zachodnich, posiada (1910) 610,000 mieszkańców. Produkcja rolna znacznie postąpiła, szczególnie hodowla trzciny cukrowej, kakao, bananów i tytoniu. Prawo z 1905 r. usilnie popiera kolonizację. Sieć linji kolejowych wynosi (1908) 188 klm. Przywóz w 1908 r. stanowił 21·5 mil. marek, wywóz 39·9 milj., dwie trzecie obrotów handlowych zabierają Stany Zjeonoczone. Dochody państwa wynosiły (1908/9) 16·7 mil. marek, wydatki 17·7 mil. mar., dług państwowy (1909) 84 mil. mar; wojsko 4,000 ludzi; flota wojenna składa się z 5 okrętów z 15 działami, handlowa (1909) z 10 statków o pojemności 1465 tonn. *Dzieje.* W styczniu 1904 stolica Santo-Domingo była oblężona przez powstańców. Z powodu ciągłych zamieszek były finanse państwa tak zrujnowane, że bankructwo i interwencja z tego powodu państw obcych stały się nieuniknione. Aby zapobiedz temu zawarły Stany Zjednoczone 22 stycznia 1905 r. umowę z **Rz. D.**, na mocy której Unja zagwarantowała **Rz. D.** niezależność, uregulowanie zobowiązań finansowych, ale za to objęła kontrolę nad urzędami celnemi i rządowi republiki oddaje tylko połowę dochodów na opędzanie potrzeb państwowych. Przeciwko temu zamaskowanemu protektoratowi wystąpił w grudniu 1905 gieneral Morales ponownie na czele powstańców, był jednakże przez wojska rządowe pobity i zmuszony do ucieczki z Haiti.

Dommer Arcy, † 1905 r. w Treysa (w Turyngji).

Dompierre d'Hornoy Karol Marjan Albert, admirał i polityk francuski, † 1901 w Paryżu.

Donaldson Tomasz Laverton, architekt i estetyk angielski, * 1795 w Londynie, † 1885 tamże.

Donalejtis Chrystjan, poeta litewski, pastor, * 1714, † 1780. Napisał: „Cztery pory roku“, poemat w narzeczu południowo-litewskim. Wiersze jego wydał z załączeniem tłumaczenia niemieckiego Schleicher na zlecenie petersburskiej Akademji Nauk. Zbiorowego wydania dzieł dokonał Nasselman (1869) i dodał tłumaczenie niemieckie.

Donato, sławna rodzina wenecka, z której pochodziło wielu dożów. Najsławniejszy z nich Leonardo **D.** był dożą 1606—1612; za jego rządów wypędzeni zostali jezuici z państwa weneckiego.

Donieckie zagłębie węglowe, zajmuje część zachodnią Ziemi wojska Dońskiego, powiaty wschodnie gub. Ekaterynosławskiej, Charkowskiej, część północną gub. Taurydzkiej. Pod względem gieologicznym należy do płaskowyża donieckiego; powierzchnia jego wynosi 24 tysiące wiorst kw. **D. z. w.** posiada zapasy węgla kamiennego i antracytu obliczone na przeszło 200 – 300 miljardów pudów. Antracyt występuje głównie w części wschodniej zagłębia (Hruszewsk, Lisiczansk), węgiel kamienny zaś — w części zachodniej. **D. z.** dostarcza 65% ogólnej ilości węgla, wydobywanego w państwie rosyjskim. Zaczęto wydobywać węgiel w 1839 r. Od tego czasu produkcja węgla wzrastała w następującym tempie: 1839 — 0,9 miljona pudów;

1861 — 1870 średnia roczna produkcja wynosiła 10 m. p.; 1871—1880—52 m. p.; 1881—1890—129 m. p.; 1891—1895: 248 m. p.; 1896—1900 484 m. p.; 1904: 716 m. p. węgla i 82 m. p. antracytu.

Doniol Jan Henryk Antoni, historyk francuski, † 1906 w Paryżu. Ogłosił nadto: „M. Thiers, le comte de Saint-Vallier, le général de Manteuffel, la liberation du territoire“ (1897), „Considération sur l'état de la France à l'intérieur“ (1895); „le Gouvernement de M. Thiers: les Négociations pour la paix“ (1896); „Serves et vilains au moyen âge“ (1900); „Commencements“ [1841—1848]“ (1902); „De 1815 à 1900: Notre politique intérieure devant l'histoire“ (1903); „La Fayette dans la Revolution“ (1904); „M. Thiers président de la République [1870—1873]“ (1905).

Donzetti Gaetano, kompozytor włoski. W r. 1897 postawiono mu pomnik w Bergamie dłuta Francesca Jerace.

Donnay Karol Maurycy.

Donnay Karol Maurycy, dramaturg francuski, wystawił nadto: „Education“ (1900); „la Buscule“, 4 ak. (1901); „l'Autre Danger“, 4 ak. (1902); „le Retour de Jéruzalem“, 4 ak. (1904); „l'Escalade“ 4 akt. (1904); „Paraître“ (1906, Komedja francuska). Do spółki z Lucjanem Descaves; „la Clairière“ (1900); „Oiseaux de passage“ (1904). Od „les Amants“ **D.**, zachowawszy dawny dowcip i satyrę, rozszerzył widnokręg swej twórczości i okazał większą głębię. W r. 1907 został członkiem Akademji francuskiej.

Donnet Gaston, dziennikarz francuski, * 1867 w Hawrze, † 1908 w Soisy-sous-Etiolles. Od 18-go roku uprawiał dziennikarstwo, z początku na prowincji, później w Paryżu w *Soir*, *Débats*, *Figaro*, *l'Aurore*. Podczas wyprawy międzynarodowej do Chin w 1901 r. pisywał korespondencje do *Temps*. Po powrocie 1905 r. został kawalerem legji honorowej. W 1905 r. otrzymał w Galacu posadę sekretarza komisji europejskiej do czuwania nad żeglugą dunajską. Napisał kilka rozpraw dokładnych pod względem treści i silnych pod względem stylu, jak: „En Chine“; „Au Sahara“; „En Indo-Chine“; „De l'Amazone au Pacifique“; „En Dauphiné“; „la Guerre russo-japonaise“ (2 t.); „De l'action de la morale dans l'histoire“, studjum filozoficzne i t. d.

Dorchain August, poeta francuski, * 1857 w Cambrai (Flandrja), do szkół średnich uczęszczał w Rouen, na fakultet prawny w Paryżu, gdzie osiadł w 1881 r. Już pierwszy zbiór jego poezji „la Jeunesse pensive“ (1881) zwrócił nań uwagę poetów. (Coppée, Sully Prud'homme). Dyrekcja Odeonu poleciła mu napisanie wiersza na 100 - letni jubileusz tego teatru. Zachęcony powodzeniem, dokonał wolnego przekładu wierszem szekspirowskiej sztuki „Czego chcecie?“ p. t. „Conte d'avril“ (1885). Sztuka cieszy się stałym powodzeniem. Dramat w duchu hiszpańskim „Pour l'amour“ (1901) pomimo piękności wiersza nie zyskał takiego uznania. **D.** otrzymał pięć nagród Akademji.

Dorez Leon Ludwik, uczony francuski, * 1864 w Villemaur, uczeń szkoły *des hautes études* i szkoły francuskiej w Rzymie. Był urzędnikiem w oddziale rękopisów Bibjoteki narodowej (1873), której bibljotekarzem został 1905. Redagował od 1893 r. *Revue des bibliothèques* z E. Chatelain'em i „Bibliothèque litteraire de la Renaissance“ z P. Nolhac (1898—1906). Z prac jego historycznych ważniejsze: „Ars minor de Donat“ (1890); „Pic de La Mirandole en France“ (1897); „Itinéraire de Geromo Maurand d'Antibes'a Constantinople, 1541“ (1901); „la Canzone delle virtu e delle scienze di Bartolomeo Bartoli da Bologna“ (1904); „Pantagruel, facsimile de l'édition de Lyon, 1533“ (1903); „Pétrarque: Vie de Cesar“ (1906) i t. d. Drukował liczne rozprawy w czasopismach francuskich i włoskich.

Dorison Leon, profesor i publicysta francuski, * 1857 w Paryżu. Doktór literatury (1892), nauczyciel liceów, został profesorem literatury greckiej w uniwersytecie w Dijon, później dziekanem (1903). Wydał kilka cennych prac, jak: „Alfred de Vigny poète philosophe“ (1892); „un Symbole social“, studjum o tendencjach politycznych w poezji de Vigny (1894) i t. d. Jest też autorem książek, dotyczących moralności socjalnej, jak: „Religion et libertés“; „Positivisme social“ etc. Zabierał również głos w sprawach wychowania.

Dormanowski Mieczysław, jeden z najczynniejszych członków komitetu wileńskiego, został powieszony w Wilnie 2 stycznia 1864 r.

Dornis Jean (pseudonim Heleny Goldschmidt, żony Wilhelma Bera), pisarka francuska, * 1870 we Florencji. Pisze studja i powieści, w których porusza śmiało wszelkie sprawy społeczne i religijne. Ważniejsze jej utwory: „Leconte de Lisle intime“ (1894), ze wspomnień o wielkim poecie, z którym wiązała ją serdeczna przyjaźń; „la Voie douloureuse“, powieść (1893); „les Frères d'élection“, kilka serji nowel, zaczerpniętych z życia i legiend Dalmacji, o silnym napięciu dramatycznym; „la Force de vivre“ (1906), powieść; „le Voile du temple“ (1906), powieść. Wyniki swych studjów literackich zawarła w „la Poesie italienne contemporaine“ i „le Théâtre italien contemporain“ (1904).

Doroszewicz Własij, pisarz rosyjski, * 1864, po skończeniu gimnazjum w Moskwie poświęcił się pracy literackiej, pisując głównie do pism humorystycznych i do dzienników odes-

kich. W l. 1899 — 01 zwrócił na siebie uwagę świetnemi feljetonami w gazecie *Rossija*, od r. 1902 jest współredaktorem pisma *Russkoje Słowo*, w którym umieszcza swe dowcipne fejletony. Oddzielnie wydał: „Sachalin“ (1903), tłumaczenie polskie ukazało się jako dodatek do *Prawdy*; „Papiljotki“ (1893); „Odiessa, odiessity i odiessitki“ (1895); „Taras Bulba“ (1900); „W ziemlie obietowannoj, Palestina“ (1900); „Mu-Sjan, kitajskij roman“ (1901); „Legendy i skazki Wostoka“ (1902); „Wostok i wojna“ (1905).

Dörpfeld Wilhem, architekt i archeolog niemiecki, ogłosił nadto: „Troja i Iljon. Rezultaty odkopów przedhistorycznych i historycznych Iljonu od 1870 do 1894“ (1902).

Dorsz, ryba, ob. wątłosz w gł. dziele.

Dose Jan, pisarz niemiecki, * 1860 w Oedde (wieś śląska), studjował teologję i filologję w Lipsku i Kilonji, w 1890 r. udał się do Ameryki, 1895 powrócił i osiadł w Lubece. Pisze powieści historyczne, cieszące się dużym powodzeniem. Ważniejsze z nich: „Magister Vogelius“ (1899); „Frau Treue (1901); „Die Sieger von Bornhöwed“ (1904); „Vor der Sündflut“ (1906); „Der Paternostermacher von Lübeck“ (1906); „Einer von Anno Dreizehn“ (1907).

Dostal Adolf Bogusław, poeta czeski, * 1873 w Weleslawinie. Gimnazjum skończył w Kolinie, prawo na uniwersytecie praskim. Od 1901 zaczął pisywać do czasopism, 1905—07 był redaktorem *Zlatej Prahy*. Oddzielne zbiory poezji: „Vadnouci kviety“ (1896); „Touka“ (1896); „Vedle cesty“ (1901); „Adves perascit“ (1907); „Minuty“ (1908). Prócz tego napisał cztery dramaciki, objęte wspólnym tytułem: „Sceny“ (1901) i wrażenia z podróży; „Po stopách krásy“ (1908). Żona jego z domu *Anna Czervena* * 1881 jest artystką teatru Narodowego w Pradze. Również i siostra *Leopolda* **D.** * 1881, jest artystką teatru Narodowego; druga siostra, *Marja* **D.** * 1879, † 1903, była utalentowaną malarką.

Dostal Aloizy, pisarz czeski, ogłosił nadto: „Pro viru a vlast“ (1902); „Po stopach lidskych“ (1901); „Rużne povidky“ (1902); „Na bielidle“ (1902); „Za poddanstvi a svobody“ (1903); „Za svietlých a stinnych dob koruny czeske“ (1903); „Vetrzelci a jiné né povidhy“ (1903); „Pro rodne miesto“ (1904); „Tieżce zkouszena“ (1903); „Na cestie te lepszimu“ (1908); „Veselá chvilka“, humoreski (1908) i t. d. Należy do najlepszych czeskich ludowych pisarzy.

Destal Ferdynand (pseud. Otakar Bystruina), pisarz czeski, * 1861 w Wierowanach, studjował prawo w Pradze. Wcześnie zaczął drukować swe utwory w czasopismach. Oddzielnie wydał: „Na vsi“ (1889); „Hamácká legenda“ (1904).

Doucet Henryk Lucjan, malarz francuski, † 1895.

Doughty Karol, podróżnik angielski, * 1843. W podróży dwuletniej po Arabji północnej i środkowej odkrył mnóstwo napisów i pomników, napisał: „Travels in Arabia deserta“ (1888).

Douglas Ludwik Wilhelm, polityk szwedzki, * 1849 w Zurychu. Studjował w Heidelbergu, Upsali i Lundzie, był adjutantem następcy tronu (1881—1888), wszedł do pierwszej Izby Riksdagu (1890). Gubernator prowincji Upsala (1893), był ministrem spraw zagranicznych (1895 — 99) po śmierci K. Lewenhaupta, później w 1901 r. został gubernatorem wschodniej Gotlandji. W r. 1907 znów powołany był do pierwszej Izby.

Doumer Jan Marja, fizyk francuski, * 1858. Profesor fizyki 1892 w Lille. Napisał: „Etude sur l'osmose des liquides“ (1881); „Moments de physique med.“ (1887); „Album stereoscopique des centres nerveux“ (1892); „Recherches sur les pouvoirs refrigents moleculaires des sels“ (1893); „Rapport sur les propriétés physiologiques et therapiques des courants de haute fréquence et de haute tension“ (1900).

Doumer Paweł, polityk francuski, * 1857 w Aurillac, z zawodu adwokat. W 1888 r. obrany deputowanym parlamentu, od 1902 stale zasiada w Izbie; 1895 — 96 minister finansów, 1896—1902 gubernator gieneralny w Indochinach, 1905—6 prezes parlamentu; przeciwnik polityki Combesa, był jednym z kandydatów na prezydenta republiki po ustąpieniu Loubeta, otrzymał przy głosowaniu Zgromadzenia Narodowego 371 głosów, gdy obrany prezydentem Arn. Fallières otrzymał 449. Ogłosił: „Indo-Chine française“; „Souvenirs“ (1903); „le Livre de mes fils“ (1906).

Doumergue Gaston, polityk francuski, * 1853 w Aigues-Vives. Adwokat w Nîmes (1885), wszedł do urzędu kolonjalnego, był sędzią pokoju w Cochinchinie (1888), później w Algierji (1890—1893). Obrany na posła 1893 r. z partji radykałów socjalistów, zatrzymał swój mandat przy następnych wyborach; był sekretarzem Izby deputowanych 1895—96, ministrem kolonji w gabinecie Combesa 1902—1905 i ministrem handlu w gabinecie Sarriena 1906 (marzec).

Doumic René, krytyk francuski, * 1860 w Paryżu. Laureat konkursu gieneralnego (1879), uczeń szkoły normalnej, doktor literatury, wykładał retorykę w kolegjum św. Stanisława. **D.** jest pracownikiem niezmordowanym, pisarzem wytwornym, krytykiem niezależnym; bardzo wiele drukował w pismach: *Moniteur*, *Journal des Débats*, *Revue de Deux Mondes*, *Revue bleu* i t. d. Wielkim powodzeniem cieszyły się jego konferencje w Paryżu, Antwerpji, Stanach Zjednoczonych, Kanadzie. Z prac ważniejsze: „Eléments d'histoire littéraire“ (1888); „Portraits d'écrivains“ (1892); „Notice sur les écrivains maritimes et militaires“ (1892); „De Scribe à Ibsen“ (1893); „Ecrivains d'aujourdhui“ (1894); „la Vie et les Moeurs au jour le jour“ (1895); „Etudes sur la littérature française“ (1896—98); „le Rôle

social de l'écrivain" (1896); „les Jeunes" (1896); „Essais sur les théâtre contemporain" (1897); „Ecrivains d'aujourd'hui; Notes sur les prédicateurs" (1898); „Etudes sur la litterature française" (1899—1905, 5 tomów); „les Hommes et les Idées du XIX siècle" (1903); „les Lettres d'Elvire à Lamartine" (1905) i t. d. Kieruje wydawnictwem „les Lectures pour tous".

Douvillé Henryk, inżynier górniczy francuski, * 1846. Brał udział w opracowaniu mapy gieologicznej Francji. 1875 r. został asystentem Szkoły górniczej, a 1881 profesorem paleontologji w tejże szkole. Liczne swe rozprawy ogłaszał w pismach specjalnych, jak: „Bulletin de la société de geologie", „Journal de Conchyliologie", „Revue de Paleozoologie", Comptes rendus de l'Académie des sciences" i t. d. W 1880 r. został prezesem Towarzystwa gielogicznego we Francji; 1907 członkiem Akademji.

Dove Ryszard Wilhelm, prawnik niemiecki, profesor prawa kościelnego, † 1907 w Getyndze; od 1875 był profesorem w Getyndze, a ostatnio dziekanem wydziału prawnego.

Dover, port w angielskim hrabstwie Kent. W 1906 r. przybiło do portu 4253 okręty o pojemności 2,752,387 tonn, odpłynęło z portu 4,224 okręty o objętości 2,751,099 tonn. Wartość przywozu 9,938,474 funt. szt., wywozu angielskiego 3,010,112 f. szt. zagranicznego i kolonjalnego 1,354,040 f. szt.

Dovera proszek (Pulvis ipecacuanhae opiatuss Doveri), wynaleziony przez lekarza Tomasza Dovera, † 1741 w Londynie; zawiera 1 część opjum, 1 cz. ipekakuany, 8 cz. cukru mlecznego. Używa się przeciw kaszlowi, do wywoływania potów, jako środek nasenny.

Dowden Edward, historyk literatury i poeta angielski, ogłosił nadto: „The French Revolution and English Literature" (1897); „Puritan and Anglican" (1900); „Robert Browning" (1904). „Michel de Montaigne" (1905). Napisał prócz tego wstępy krytyczne do dramatów Szekspira, „Wilhelma Meistra" Goethego i dokonał krytycznych wydań: Shelley'a i Wordswortha.

Dowiakowska Bronisława, śpiewaczka, †1909 w Warszawie.

Dowie Jan Aleksander, założyciel sekty religijnej, * 1848, † 1907 (ob.)

Dowson Ernest, poeta angielski, * 1867 w Lee, † 1900 w Catford. Po studjach w Oksfordzie, przebywał przez kilka lat w Londynie, później w Paryżu i powrócił do Anglji 1899 r. Ogłosił: „Verse" (1896), tom poezji lirycznych niezwykłej piękności; „The Pierrot of the Minute" (1897); fantazja dramatyczna z ilustracjami Au Beardsley'a: „Decorations"; „Dilemmas" (1895); dwie powieści do spółki z Arturem Moor'em: „a Comedy of Maskes" (1893) i „Adrian Rome" (1896).

Dowspuda albo *Dospuda.* Ruiny zamku, ob. art. **D.** w gł. dziele i rys. niżej.

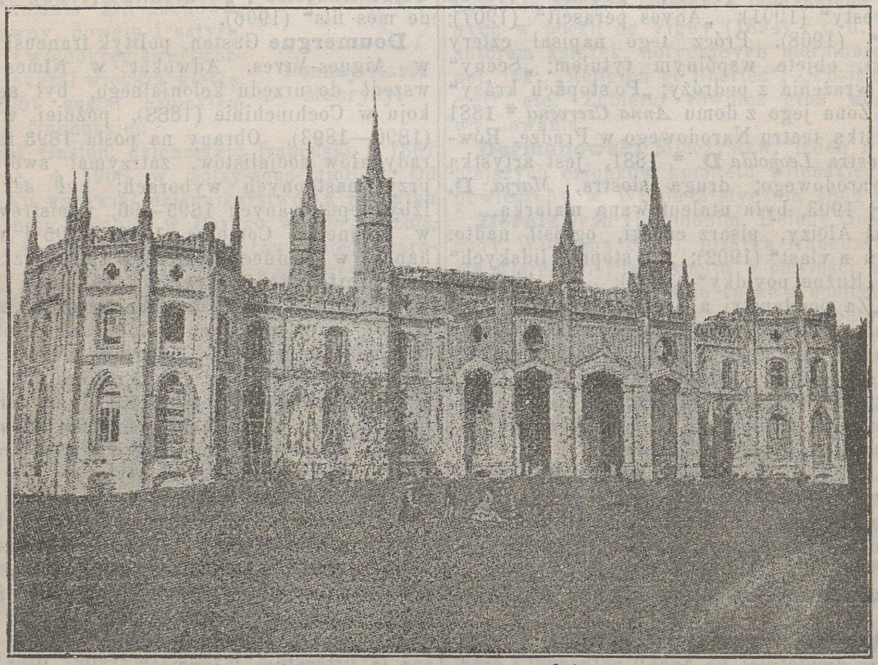

Ruiny zamku w Dowspudzie.

Doyle sir Arthur *Conan*, powieściopisarz angielski, * 1859 w Edymburgu, syn sekretarza skarbu szkockiego, studjował medycynę tamże. Uprawiając praktykę lekarską, ogłosił powieść. „Badanie szkarłatu“ i „Micah Clarke“ (1888). W 1890 r. zwrócił już powszechną uwagę swą powieścią „White Company“. Jednocześnie wprowadził do Anglji powieść policyjną. Gaboriau posłużył mu za wzór do cyklu głośnych „Przygód Sherlocka Holmesa“, z których najlepsze: „Brygadier Gerard“; „Rodney Stone“; „the Hound of the Baskervilles“. Swój styl energiczny i bujną wyobraźnię zużytkował w książce: „Wielka wojna Boerów“ (1900) potym, jak zetknął się z Boerami jako lekarz wojsk brytyjskich. Później wobec sympatji powszechnych dla Boerów napisał w obronie rządu angielskiego: „Przyczyna i przebieg wojny“, za co w 1902 otrzymał szlachectwo.

Drachmann Holger.

Drachmann Holger, poeta duński, † 1908 w Hornbäk.

Drachovsky Józef, prawnik czeski, * 1876 w Szwabenie, gimnazjum ukończył w Pilznie, uniwersytet w Pradze, 1899 został urzędnikiem wydziału finansowego, później dla studjów przebywał w Lipsku i Monachjum, 1900 r. otrzymał doktorat, 1902 habilitował się z prawa finansowego i rachunkowości państwowej, jest obecnie docentem uniwersytetu w Pradze. Ogłasza liczne prace z zakresu prawa finansowego i podatkowego.

Dracontius Blossius Aemilius, łaciński poeta chrześciański, * w V stuleciu w Kartaginie; autor „De Deo“.

Draeseke Feliks, kompozytor niemiecki, * 1835 w Koburgu, uczeń lipskiego konserwatorjum, przyjaciel i wielbiciel Liszta oraz Buelowa; był przez krótki czas profesorem konserwatorjum w Lausannie, w 1884 został profesorem kompozycji drezdeńskiego konserwatorjum; **D.** napisał dużą ilość kompozycji instrumentalnych (3 symfonje, uwertury, utwory kameralne) oraz wokalnych (msze, oratorja); opery: Gudrun i Herrat. Zajmował się również pracami teoretycznemi: „Anweisung zum kunstgerechten Modulieren“; „Der gebundene Stil. Lehrbuch für Kontrapunkt u. Fuge“.

Draga doktryna, mająca swą nazwę od argientyńskiego ministra spraw zewnętrznych, Drago (ob.), żąda, aby w przyszłości żadne państwo nie miało prawa domagać się siłą zbrojną od cudzego kraju zwrotu należności finansowych swoich poddanych. **D. d.** od czasu energicznego wystąpienia Niemiec, Anglji i Włoch względem Wanezueli w styczniu 1903 r. bywa żywo roztrząsana w państwach Ameryki południowej. Profesor prawa w Buenos Aires, Calvos, prawnie ją uzasadnił, kongres panamerykański z września 1906 r. gorąco się nią zajmował, była też przedmiotem roztrząsań na drugiej konferencji haskiej w 1907 r. Por. Moulin: „la Doctrine de Drago“ (Paryż, 1908).

Dragaszević Jovan, pisarz serbski, * 1836. Rozpoczął działalność literacką w 1894 r. od utworu „Molitwa“, poczym nastąpiły: „Jaka, od gusala i Kursula“; „Pesne“, pieśni wielce rozpowszechnione; dramaty: „Boj na Negotinu albo Smrt Ajduk-Veljkowa“; „Apoteoza“; „Carica Jelena“; z zakresu archeologji i gieografji godne zaznaczenia: „Badnjak“; „Žrtawnik“; prócz tego **D.** ogłasza prace z dziedziny wojskowości.

Dragi, maszyny, służące do czerpania ziemi z dna rzek, kanałów i portów dla pogłębienia takowych. Największą trudność przedstawia usunięcie raf i skał podwodnych. W tym celu posługiwać się można minami — co pociąga jednak za sobą stosowanie zmudnej, powolnej i bardzo kosztownej pracy nurków. W ostatnich czasach zastosowano w tym celu **D.** specjalne, które zaopatrzone są w jeden lub kilka pilonów, ważących od 10 do 20 tonn do rozbijania skał. Pilony te podnosi się za pomocą linki uruchomianej przez maszynę parową. **D.** takie pogłębiły port wojenny w Brest. Praca **D.** polega zatym na krnszeniu skał, poczym okruchy czerpać może z dna draga zwyczajna.

Drago Ludwik, polityk argientyński, * 1859. Z wykształcenia prawnik wydał niewielką rzecz z kryminologii p. n.: „Zwierzę drapieżne“, w której dowodzi niepoczytalności przestępcy. Rzecz ta, przełożona przez Lombrosa, zdobyła rozgłos w Europie. Na polu politycznym wystąpił w chwili, kiedy Argientyna zaczęła się reorganizować. Był deputowanym, 1902 został ministrem spraw zewnętrznych. Z racji bombardowania i blokady brzegów Wenezueli przez Anglję, Niemcy i Włochy w interesie wierzycieli państwa amerykańskiego a poddanych wspomnianych państw, **D.** zwrócił się 1902 r. do Waszyngtonu z notą, proklamującą doktrynę niedopuszczania pod żadnym pozorem wtrącania się Europy do państw Ameryki (ob. Draga doktryna); 1907 r. **D.** był delegatem na konferencji w Hadze.

Dragomirow Michał, gienerał rosyjski, † 1905 w Konotopie.

Drais de Sauerbon, inżynier badeński, † 1851, był wynalazcą drezyny (ob.)

Drakenkerg, nazwa nadawana przez kolonistów holenderskich górom Kathlamba w Afryce południowej. Góry te ciągną się między ziemią Basuto i kolonją Oranją z jednej strony, a Kaffrarją angielską i Natalem z drugiej, aż do granicy transwalskiej od 27°30, do 31° południowej szerokości. Na południu wznoszą się trzy

jeden obok drugiego łańcuchy górskie, łączące się pod 29° południowej szerokości. Najwyższe szczyty: Giants Castle (2943 m.), Cathkin Peak (3157 m.) i Mont aux Sources (3401 m.). **D.** ma charakter dziki, formę gór płaskich, często spadających tarasami. Przecinają **D.** przełęcze Van Reenen (1650 m.) między Ladysmith w Natalu i Harrismith w Oranji i Langs Neck (1260 m.) między Newcestle w Natalu i Standerton w Transwalu.

Dramard Jerzy, malarz francuski, * 1839 w Breteville - sur - Dives, † 1900 w Paryżu. Uczeń Brandona i Bonnata był artystą o silnej indywidualności i tworzył pejzaże pełne czaru; głównie malował miejscowości normandzkie. Największy podziw wzbudził obrazami: „Rynek w Dives“; „Procesja w Dives“; „Młyn w Beuzeval“; „Zbiór jabłek w okolicy Houlgate“.

Drandar Antoni Georgiew, publicysta bułgarski, * 1837 w Welesie w Macedonji, studjował prawo i nauki państwowe w Budapeszcie, Wiedniu i Londynie; w 1879 r. został wice-prezesem sądu, 1880 szefem biura prasowego przy bułgarskim ministerjum spraw zagranicznych. Po pewnym czasie porzucił służbę państwową i oddał się całkowicie publicystyce. Napisał: „la Situation des chretiens en Macédoine et l'administration turque“ (1867); „les Traités de commerce et la question des octrois et accises en Bulgarie“ (1883); „la Question des capitulations et leur suppresion dans la principauté de Bulgarie“ (1883); „le Prince Alexandre de Battenberg en Bulgarie“ (1884); „les Événements politiques en Bulgarie depuis 1876“ (1896); „la Situation des Slaves et des Roumains en Autriche-Hongrie“ (1898); „A propos d'un mouvement en Macédoine“ (1900).

Drapacze nieba, nazwa dawana w Ameryce budowlom, posiadającym znaczną ilość pięter i sięgających 80 do 100 m. wysokości. (Nazwa franc., gratte ciel, ang. *sky scraper*). **D. n.** składają się zwykle z żelaznego rusztowania, które stanowi szkielet i oparcie kamiennych lub ceglanych ścian domów. **D. n.** rozpowszechniły się głównie w *New Yorku* i *Chicago*, gdzie mieszczą się najczęściej biura rządowe i handlowe oraz banki. Po trzęsieniu ziemi w *San Francisco* powstała konieczność szybkiego odbudowania dzielnicy handlowej, która też zapełniła się wkrótce **D. n.** Budowę tych wysokich domów wywołuje przeważnie wysoka cena ziemi w miastach amerykańskich. Jedną z najwyższych budowli mieszkalnych w Europie jest ukończony w r. b. dom T-wa Telefonów przy ul. Zielnej w Warszawie.

Drbohlav Karol, prawnik czeski, * 1869 w Szlikowsu, gimnazjum skończył w Jiczinie, prawo w Pradze. W 1894 r. wstąpił do sądownictwa, jest pomocnikiem prokuratora w Pradze. Cenne jego prace dotyczą materjalnego i formalnego prawa cywilnego i karnego.

Dreadnought (niczego się nie obawiaj po ang.), nazwa nowych angielskich pancerników, stosowana wogóle do okrętów linjowych nowego typu.

Drège Józef, ogrodnik polski, * 1866 w Warszawie, † 1908 r. tamże, niepospolity znawca historji ogrodnictwa i piśmiennictwa ogrodniczego. Wykształcenie ogólne pobierał w domu, zawodowo kształcił się w szkole ogrodniczej przy Ogrodzie pomologicznym i na wydziale przyrodniczym w Sorbonie. Był nauczycielem w szkole ogrodniczej w Częstochowie, sekretarzem Towarzystwa ogrodniczego warszawskiego, następnie pracował samodzielnie w Duchnicy pod Warszawą, ostatnio zarządzał składem nasion C. Ulrycha w Warszawie. Przez całe swe życie pracował naukowo, a głównie z niezwykłą wytrwałością zbierał materjały do historji ogrodnictwa u nas i do bibljografji ogrodniczej. Jedyne w Polsce w tym zakresie zbiory w r. 1908, zgodnie z wolą zmarłego, rodzina przekazała bibljotece Krasińskich. Składały się z 4,300 ksiąg treści ogrodniczej lub przyrodniczej, z bogatych materjałów, odnoszących się do bibljografji ogrodniczej w Polsce, z rycin, sztychów, planów, zdjęć i klisz fotograficznych parków i ogrodów polskich. Ogłosił: „Ogród“, „Ogrodnictwo“ i „Ogrody w Polsce“, Wielka Encykl. ilustr.); „Stulecie zakładu ogrodniczego ulrychowskiego“ (1905); nadto umieszczał artykuły w *Ogrodniku Polskim*, a głównie w *Pszczelarzu* i *Ogrodniku*“ (przekształcony następnie w *Ogród*).

Drège Józef.

Drepanidy, pasorzyty we krwi żab. Por. W. Kolle i A. Wassermann: „Handbuch der Mikroorganizmen“ (1903, t. I).

Dresler Wacław, pisarz czeski, * 1880 r. w Czernowiczkach, po skończeniu fakultetu filozoficznego w Pradze, zwiedzał główne ogniska życia umysłowego słowian wschodnich i zachodnich. Prace jego krytyczno-literackie dotyczą zarówno piśmiennictwa czeskiego, jak i polskiego i rosyjskiego. Przetłumaczył nadto: „Naftę“ Sewera“ i „Przedpiekle“ Zapolskiej.

Dreszer Anastazy, † 1907 w Halli n/S., gdzie był ostatnio dyrektorem szkoły muzycznej.

Dreyer Maksymiljan, dramaturg niemiecki, * 1862 w Rostocku. Więcej posiada zdolności w przeprowadzeniu akcji, niż siły i oryginalności w pomysłach. Z licznych jego utworów ważniejsze: „Frauenwille“ (1892); „Drei“ (1892); „Winterschlaf“ (1895); „Eine“ (1896); „In Be-

handlung", jedna z najlepszych komedyj (1897); „Hans" (1898); „Lautes und Leises" (1899); „der Probekandidat" (1899), sztuka ta cieszyła się nadzwyczajnym powodzeniem w całych Niemczech; „der Sieger" (1900); „Schelmenspiele" (1901); „Stichwort" (1902); „das Tal des Lebens" (1902); „Möller Hildebrandt" (1903) i t. d.

Dreyfus Abraham, literat francuski, od 1891 napisał dwie komedje: „De une heure à trois heures" i „les Amis" (1898). Jako dziennikarz był współpracownikiem *Aurore* i *Siècle*, a w 1900 ogłosił w *Soir* serję kronik p. t.: „Lundis juifs".

Dreyfusa sprawa (ob. I suplement i w gł. dziele art. Dreyfus) ostatecznie została załatwiona w 1906 r. Połączone wydziały sądu kasacyjnego na wniosek referenta, radcy Morasa, i przedstawienie prokuratora gieneralnego, Beaudouina, unieważniły wyrok sądu wojennego w Rennes z 1899 r. bez odesłania sprawy do nowego sądu wojennego. **D.** przywrócono dawną rangę kapitana; niebawem otrzymał stopień majora i krzyż legji honorowej. Pułkownik Picquart, dymisjonowany z powodu sprawy **D.** powrócił do służby czynnej i został gienerałem, a wkrótce ministrem wojny (ob. Picquart).

Drezno, stolica Saksonji, 1905 liczyło 516 996 mieszkańców, w tym 464,993 ewangielików, 43.826 katolików, 3,510 żydów. Por. Schäfer: „Wissenschaftlicher Führer durch **D.**" (1907); Gurlitt, „Dresden" (1907).

Driant Emil, oficer i pisarz wojskowy francuski, * 1855 w Neufchâtel. Uczeń szkoły wojskowej Saint-Cyr w 1875, był adjutantem gien. Boulangera, poślubił jedną z jego córek, w 1905 podał się do dymisji w randze dowódcy bataljonu. Pod pseud. *Capitaine Danrit* ogłosił kilka powieści, ciekawych ze względu na treść militarną i dramatyczne napięcie. Główniejsze: „la Guerre de demain" (1889—1891); „la Guerre en rase campagne"; „la Guerre de forteresse"; „la Guerre en balon"; „l'Invasion noire" (1894;; „la Guerre fatale" (1901); l'Invasion jaune"; „Jean Topin" (1898) i t. d.

Driesch Jan, przyrodnik niemiecki, * 1867. Studja odbywał w Freiburgu, Monachjum i Jenie, podróżował po Indjach i wyspach indyjskich, pracował jakiś czas w neapolitańskiej stacji zoologicznej; od 1900 r. mieszka w Heidelbergu. Należy do fanatycznych zwolenników witalizmu, głosi teorję entelechji, zapożyczoną od Arystotelesa. Zarzucają mu w zakresie ogólnych pojęć odświeżanie scholastycyzmu, supremację słowa nad treścią. Cenne prace doświadczalne **D.** dotyczą mechaniki rozwojowej i zjawisk regieneracji. Wydał oprócz rozpraw w „Archiv für Entwickelungsmechanik": „Die matematisch—mechanische Betrachtung morphologischer Probleme der Biologie" (1891); „Biologie als selbständige Grundwissenschaft" (1893); „Analytische Theorie der organischen Entwickelung" (1894); „Die Localisation morphogenetischer Vorgänge, ein Beweis vitalistischen Geschehens" (1899); „Die organischen Regulationen" (1901); „Die Seele als elementarer Naturfaktor" (1903); „Naturbegriffe und Natururteile" (1904); „Der Vitalismus als Geschichte und als Lehre" (Lipsk, 1905).

Driftowa teorja, przypuszczenie, wygłoszone przez Lyella, a będące niejako przeciwstawieniem przesadnych zapędów teorji lodowcowej. Podług ostatniej, powłoka lodowa pokrywać miała nieomal całą ziemię. Lód, schodząc z Alp i z gór Skandynawskich, spływał na leżące poza górami nizinne obszary, unosząc z sobą masy kamieni i gruzu, które po ustąpieniu lodów zostały na nizinach, i znane są pod nazwą „głazów narzutowych" (ob.). Podług Lyella nie przyjmowano powszechnego rozprzestrzenienia lodowców na całym obszarze, gdzie występują głazy narzutowe. Obszar ten miał być zalany morzem, a pływające po tym morzu kry lodowe roznosiły wzmiankowane głazy. Odbywać się to miało mniej więcej na wzór tego, co się dzieje dzisiaj na grenlandzkim wybrzeżu. Lodowce sięgają tam aż do morza, ich końce odrywają się ciągle w postaci gór i unoszone bywają przez prądy (*drift*); spoczywający na nich materjał morenowy wędruje na południe, aż opadnie, skoro góra lodowa staje. Takie góry lodowe w myśl **t. D.**, pływały po pokrytej wodą równinie północno-europejskiej, pędzone przez prądy od wielkich lodowców skandynawskich. Podobnież po nizinie między Jurą i Alpami pływały masy lodowe, idące z Alp. **T. D.**, co się tyczy Alp i leżących przed niemi nizin, niedługo cieszyła się uznaniem, zato w zastosowaniu do nizin północno-europejskich, dopiero w nowszych czasach została zarzucona głównie z powodu badań szwedzkiego uczonego Torella. I obecnie uznaje ogół uczonych, że lodowce skandynawskie sięgały przez Bałtyk do gór środkowo-niemieckich, do Karpat, a nawet aż do brzegów Dniepru (ob. teorja lodowcowa).

Drigalski, bakterjolog, znany ze swych prac nad drobnoustrojami, należącemi do grupy *Typhus Coli*.

Dril Dymitr, kryminalista rosyjski, * 1846, † 1910. Po skończeniu prawa w Moskwie i zdaniu egzaminu magistrowskiego, wstąpił na medycynę. Pracę naukową rozpoczął w 1879 w *Juridiczeskom Wiestniku*, jest zwolennikiem włoskiej szkoły prawa karnego, która bada przestępców z antropologicznego punktu widzenia. Z cennych prac jego wymienić należy: „Małoletnie prestupniki" (1884); „Psichofiziczeskie tipy" (1890); „Brodiażniczestwo i niszczenstwo i miery borjby s nimi" (1899). Prócz licznych rozpraw w *Jur.*

Wiest., *Żurnał min. Just.*, artykuły treści ogólniejszej drukował w czasop.: *Russkaja Myśl*, *Wiestnik wospitanja*, *Ziemstwo*, *Russ. Wiedomosti* i w publikacji „Trudy kommissji po woprosu ob ałkogolismie“ (1898—99).

Drinow Marcin, slawista bulgarski, * 1838 w północnej Tracji, studjował w uniwersytecie moskiewskim, w 1873 był profesorem slawistyki w uniwersytecie charkowskim, w 1870 założył „Bolgarsko-kniażewno drużestwo“. W 1877—78 był członkiem tymczasowego rządu księstwa Bulgarskiego w charakterze ministra oświaty. Ogłosił: „Istorja bołgarskoj cerkwi“; „Proischoždenie bołgarskago naroda“ (1869). Obydwa te dzieła posłużyły za teoretyczną podstawę do walki Bulgarów z Fanarjotami; dalej, „Zasielenie Bałkanskago połuostrowa sławjanami“ (1873); „Južnyje sławianie i Wizantija w X w. (1876).

Droba Stanisław, doktór medycyny, docent wszechnicy Jagiellońskiej, bakterjolog. Wydał podręcznik bakterjologii w r. 1907, wydrukowany razem z komentarzem do ósmego wydania Farmakopei austrjackiej.

Drobina, to samo co cząsteczka (ob.). Wyrazu **D.** używano głównie w Galicji; z chwilą powzięcia uchwały przez Wydział matematyczno-przyrodniczy Akademji Umiejętności w Krakowie 1901 w kwestji słownictwa chemicznego (ob. chem. sł.) i w Galicji, **D.** zaczyna ustępować miejsca cząsteczce.

Drogoszewski Aureli, krytyk i historyk literatury polskiej, ogłosił nadto kilka rozpraw o Zyg. Krasińskim (w *Przeglądzie literackim*, „Wielkiej Encyklopedji Ilustrowanej“, *Pamiętniku literackim)*; większe artykuły: o Wyspiańskim *(Głos)*, Żeromskim *(Głos)*, Sienkiewiczu *(Prawda*, 1900) i wydał oddzielnie „Wł. Syrokomla“ (Warszawa, 1905). Artykuły literackie ogłaszał prócz czasopism, wymienionych w I Suplemencie, jeszcze w *Głosie kijowskim*, *Świecie*, *Tygodniku Ilustrowanym*, *Wiedzy*; redagował dział literacki w *Świecie* kijowskim, a artykuły publicystyczne umieszczał w *Wiedzy*, *Świecie* i *Głosie* kijowskim. Od 1907 przebywa w Warszawie, jest profesorem historji literatury polskiej na kursach Naukowych i w prywatnych szkołach polskich. Należy do współpracowników wydawnictwa „Wiek XIX, sto lat myśli polskiej“. Prócz tego wydał: „Balladynę“ (Warszawa, 1908) i „Beniowskiego“ (t., 1909) z objaśnieniami, uwagami i wstępem.

Drohobycz, miasto powiatowe w Galicji wschodniej (1900) 21.000 m. na linji Chyrów-Stanisławów i **Dr.**-Borysław; posiada piękny kościół gotycki, klasztor Bazyljanów, synagogę, ratusz, gimnazjum realne, filję banku austrjacko-węgierskiego. Oprócz wielkich warzelni soli istnieją rafinerje oleju mineralnego, fabryki świec parafinowych i garbarnie.

Drohomirecki Makary, lubiany przez młodzież uniwersytecką jej towarzysz i przewodnik w Kijowie, Warszawie, Heidelbergu i Paryżu; poległ w bitwie 12 lutego 1863 r. w pow. Sieradzkim.

Droysen Gustaw.

Droszakiści, ob. Daszнakcutiun w II Suplemencie.

Droysen Gustaw, historyk niemiecki, † 1908 w Halle.

Droz Piotr Jakób i **D.** Henryk Ludwik Jakób, znakomici mechanicy XVIII wieku, ob. **gł.** dzieło.

Droz Piotr Jakób.

Droz Henryk Ludwik.

Drozdowski Jan, muzyk polski, * 1858 r. w Krakowie, uczeń wiedeńskiego konserwatorjum (Epstein, Bruckner), profesor konserwatorjum w Krakowie; napisał kilka cennych prac z dziedziny pedagogji fortepjanowej: „Uwagi nad mechaniką gry fortepjanowej“ (1885); „Przygotowawcze ćwiczenia fortepjanowe“ (1886); „Systématyczna szkoła techniki fortepjanowej“ (1899); „Podręcznik do historji muzyki“.

Drož Karol, pisarz czeski, * 1858 w Uhl. Janowicach. Podróżował wiele po Europie, Azji i Afryce. Ogłosił: „Tatry“ (1897); „Żiwot na Tatrach“ (1906); „Polská ves w Asii“ (1906); „Cesty na Rylskou planinu“ (1907) i t. d.

Drtina Franciszek, filozof i pedagog czeski, w 1898 mianowany został nadzwyczajnym profesorem filozofji i pedagogji i dyrektorem seminarjum pedagogicznego, 1903 zwyczajnym profesorem, w l. 1905—06 był dziekanem fakultetu filozoficznego w Pradze, 1907 obrany posłem do parlamentu. W ostatnich latach od prac filozoficznych zwrócił się do pedagogicznych, jak: „Myszlenkový vývoj evropského lidstva“ (1902); „Krzest'anstvi jeho původ, ideový obsah a diejiny vývoj“; „Ideály výchovy“ (1900); „Diějiny vyszszich szkol a paedàgogických theorii ve Francii od revoluce“ (1898); „Diveží szkolství v cizinie a u nas“ (1906); „Universita budonenosti“ (1905) i t. d. Od 1900 redaguje razem z prof. Czadą i Krejczim czasopismo filozoficzne *Ceská Mysl*, od 1906 jest naczelnym redaktorem

Paedagogickych Rozhledu. W polityce łącznie z prof. Masarykiem reprezentuje żywioły postępowe i wolnomyślne czeskie. Por. Ot. Chlup „Czechische Pädagogik“ (1908, *Czech. Revue*); V. J. Duszek „Nazory prof. d-ra Fr. **D.** o reformie strzednich szkol“ (1908, *Nasze Doba*),

Drucki-Lubecki Franciszek Ksawery ks., ob gł. dzieło.

Drucki-Lubecki Franciszek Ksawery.

Drucki-Lubecki Hieronim.

Drucki-Lubecki Hjeronim ks.; ogłosił nadto: „Tak umierali Litwini“ (1909), dramat w 5-iu aktach z dawnych dziejów Litwy; był posłem do pierwszej Dumy z Litwy, bierze czynny udział w ruchu oświatowo-kulturalnym polskim na Litwie, należał do organizatorów pogrzebu Orzeszkowej.

Drude Antoni Marjusz Benoit, generał francuski, * 1853 w Condé-sur-l'Escaut. Wstąpił do szkoły wojskowej Saint-Cyr w 1872. W r. 1880 został porucznikiem, służył w Algierji i Tonkinie; 1892 wysłany był do Dahomey'u w randze kapitana, 1900 do Chin. W 1903 otrzymał rangę pułkownika, 1907 generała brygady w Algierji. Tegoż roku, jako doświadczony żołnierz w wyprawach afrykańskich, powołany był na wodza naczelnego sił francuskich, wysłanych przeciwko Marokku. Zajął Casablancę, przez pięć miesięcy odpierał napady tuziemców, stoczył kilka zwycięskich bitew (pod Taddert 11 września i 19 paźdź. 1907). Dnia 27 grudnia 1907 został odwołany z powodu choroby z jednoczesną nominacją na komandora legji honorowej. Już po nominacji nowego dowódcy Amade'a, przed powrotem do Francji, zdobył fortecę Medinnę (1 stycznia 1908). Przy wylądowaniu w Europie ludność zgotowała mu wielką owację.

Drude Antoni Marjusz Benoit.

Drude Paweł, fizyk niemiecki, * 1863, † 1906. Był profesorem fizyki w Berlinie 1905, zarazem kierownikiem Instytutu fizycznego. Prace jego dotyczą głównie optyki, zajmował się gorliwie rozwinięciem dalszym teorji Hertza, badaniami nad elektrycznością i magnetyzmem. Napisał: „Physik des Aethers auf elektromagnetischer Grundlage“ (1894); „Die Theorie in der Physik“ (1895); „Lehrbuch der Optik (1900, 1906); „Über Fernewirkungen“ (w dodatkach do Wiedemanna „Annalen“ 1897); w „Handbuch der Physik“ Winkelmanna opracował teoretyczną optykę. Od 1900 redagował „Annalen der Physik“.

Druidów zakon, jest to związek, stawiający sobie za zadanie umysłowe i moralne udoskonalenie członków, szerzenie miłości bliźniego i działalność dobroczynną. Założony został w Londynie 1782, skąd rozpowszechnił się po Ameryce, Australji, Afryce; 1872 uzyskał dostęp i do Niemiec. Na czele związku w każdym kraju stoi Najwyższa wielka Loża — *Supreme Grand-Lodge*, której podlegają loże wielkie wzg. okręgowe, te znów kierują lożami zwyczajnemi, zwanemi w Ameryce „groves“. Zakon posiada swe tajemne hasła, znaki, rytuał, pozatym jednak działalność jego niema nic tajnego. Organami oficjalnemi są: *Quarterly Report and Journal* w Anglji; *The Druid* w Ameryce; *The Review* w Australji, *Druiden Zeitung* w Niemczech, Por. Wolgast „Was will der Druidenorden; „Druiden Katechismus“ (Hamburg, 1884).

Druk polski z XV w. Najdawniejszy, o ile wiadomo, druk polski, to „Ojcze nasz, Zdrowaś

Oycze nasz gemz gſi nanyebeſach ohrpêć
ce gmye twe budzitwa wuola . pako na
ziebi tako nazemy . Chleb nasſ rosſedny
day nam oiſſa od puſſcz nã naſſe wpinny
pako my oopuſſcziume naſſim wynowac
czom . te nerrodzi nas napokuſi hemya a
le zbaw nas odzleho Amen .

Czdrawa Maria miloſtczi pplna Bog ſt
abu bogu ſlawyenas ti myezi newyeſticz
ami bgu ſlawe my owocz plod brzuchac tu
ego ſuzuego iſuz criſtus Amen .

„Ojcze nasz“ i „Zdrowaś Marja“ z r. 1475.

Marja i Wierzę“, pomieszczone w Statutach synodalnych biskupa wrocławskiego Konrada w r. 1475. Język tego zabytku jest polsko-czeski.

Drukarskie maszyny pośpieszne i rotacyjne. Rozwój prasy perjodycznej i wzrost poczytności gazet i dzienników wiele zawdzięcza przełomowym ulepszeniom i udoskonaleniom **M.**

D. Postęp na tym polu uwidocznia poniższe zestawienie wydajności różnych **M. D.**:

	wydajność na godzinę odbitek:
Maszyna ręczna	50— 100
Maszyna amerykańska. . . .	700— 1000
Maszyna bostońska do bil. wiz. .	500— 700
Pośpieszne maszyny { małe . .	500— 700
Pośpieszne maszyny { duże . .	700— 1000
Maszyny rotacyjne { gazetowe.	10000—30000
Maszyny rotacyjne { ilustrac. .	3000— 5000

Pierwsze **M. D.** zbudowała niemiecka firma König i Bauer w Würzburgu dla drukarni *Timesa* w latach 1812—14. Maszyny te dawały od 800—1000 odbitek na godzinę. Udoskonalenia lat ostatnich polegają na budowie **M. R.** i na ulepszonym odbijaniu ilustracji i druku wielobarwnym, oraz na ulepszeniach **M. R.** jakościowo i ilościowo. Wyżej wspomniana firma zbudowała **M. R.** dla ilustracji włoskiej o wydajności 4000 — 12000 pięciokolorowych odbitek na godzinę. Dziennik *Nation* w Buenos-Aires drukuje się na **M. R.**, która daje do 44 tysięcy egzemplarzy gazety na godzinę. **M. R.** rugują z powodzeniem prasy drukarskie pośpieszne i z biegiem czasu znajdują one zastosowanie i w drukarniach tapet, plakatów, prospektów, papierów do opakowania, etykiet i t. p. **M. R.** drukują z form walcowych, które najczęściej przygotowuje się za pomocą odpowiedniego wyginania płaskich stereotypów. Materjałem tych form drukarskich bywa najczęściej cynk. W drukarniach plakatów niejednokrotnie przygotowują formy z linoleum.

Drummond-Wolf H.

Drummond Tomasz, inżynier angielski, * 1797, † 1840. Prace jego doprowadziły do odkrycia płomienia tleno-wodorowego (ob. Drummonda światło).

Drummond Wolf Henryk, polityk angielski, * 1830, † 1908 r. Oddał Anglji wielką przysługę, kiedy 1886 zręczną polityką potrafił zachować dla niej Egipt; ostatni urząd ambasadora pełnił w Madrycie do 1900 r.

Drumont Edward Adolf, polityk i literat francuski, podczas wyborów 1902 r. w Algierze przepadł. Ogłosił nadto: „les Tréteaux du succès. Figures de bronze et statues de neige“ (1901); „Vieux portraits et vieux cadres“ (1903).

Drut, długie, cienkie włókna metalowe, które wyrabia się przeważnie: 1) przez przeciąganie metalu na zimno przez szereg coraz mniejszych otworów, albo 2) przez walcowanie metalu na gorąco, przyczym metal przechodząc stopniowo przez coraz węższe otwory walców, wydłuża się i zwęża w miarę potrzeby. **D.** cienkie wyrabia się sposobem pierwszym, zaś **D.** grube, drugim. Za pomocą walców wyrabia się również **D.** fasonowy o dowolnym przekroju. Zwykłe grubości **D.** wynoszą od 0·2 do 12 mm. Najcieńsze **D.** wyrabiane ze szlachetnych metali, jak: platyny, złota i srebra i ciągnione są przez mikroskopijne otwory w rubinach i szafirach. Stosownie do formy i materjału **D.** znajduje nader szerokie zastosowanie. **D.** okrągły służy do wyrobu gwoździ, szplintów, nitów, igieł, wędek, szczotek drucianych, stosowanych w przędzalnictwie i rolnictwie. Z **D.** specjalne maszyny wyrabiają łańcuchy, sprzączki, haki, skoble, haczyki i haftki. Specjalne maszyny przędzalnicze przędą: a) liny druciane, stosowane w fabrykach przy pędzeniu maszyn, podtrzymujące mosty wiszące, wagony napowietrznych kolei, windy i wyciągi osobowe i towarowe, b) **D.** kolczasty, używany do ogrodzeń. Maszyny tkackie tkają tkaniny druciane, stosowane do filtrów, oraz siatki używane do ogrodzeń. **D.** miedziany w formie pojedyńczych włókien stanowi przewody telefoniczne, w formie linek przenosi energję elektryczną na odległość. Z **D.** wyrabiane są również struny muzyczne. **D.** fasonowy nie mniejsze ma zastosowanie. **D.**, o przekroju zbliżonym do klingi noża, służy w przędzalniach jedwabiu do wyrobu specjalnych igieł. Oprawę okularów wyrabiają z **D.** t. zw. okularowego. Z **D.** fasonowego o przekroju gwiaździstym robi zegarmistrz drobne tryby mechanizmu zegarowego. Podobnegoż drutu używa się do przygotowania form drukarskich przy drukowaniu tapet. **D.** żelazny istnieje w handlu w dwuch gatunkach: jako **D.** odżarzony czyli **D.** czarny, i nieodżarzony czyli biały. **D.** odżarzony odznacza się elastycznością, podczas gdy drut biały jest sztywny. W celu zabezpieczenia **D.** od rdzy, powierzchnię **D.** żelaznego niejednokrotnie pokrywają miedzią za pomocą procesu elektrolitycznego. **D.** miedziowany znajduje zastosowanie między innemi do wyrobu sprężyn meblowych.

Druzno, niemieckie *Drausensee*, jezioro w obszarze dolnej Wisły, leży częścią północną w Prusach Zachodnich, południową w Prusach Wschodnich o 1/4 mili od Elbląga i przeszło o milę od zatoki Świeżej. **D.** ma 10 klm. długości, do 4 klm. szerokości. Z licznych dopływów jego znaczniejsze: Dzierzgoń, Sorga, Klepa, z którą się schodzi kanał elbląsko-mazurski, łączący z **Dr.** wielkie jeziora pod Iławą i Ostródą. **D.** jest bardzo rybne. Rzeki, wpadające do niego ogromnie je zamulają, z tego powodu wymaga wielkich nakładów dla utrzymania normalnej żeglugi, dosyć ożywionej.

Dryák Alojzy, architekt czeski, * 1872 w Olszanach, kształcił się u prof. Ohmanna. Wykonał projekty wielu will i okazałych gmachów

prywatnych. Uczestniczył w konkursach (fontanna przed Rudolfinum, pomnik Palacky'ego i t. d.). Od 1897 wykładał w Szkole artystyczno-przemysłowej, 1904 został docentem w praskiej Akademji sztuk pięknych. **D.** jest zwolennikiem stylu modernistycznego bez jego krańcowości.

Drygalski Erich Dagobert, gieograf niemiecki, 1906 przeniósł się do Monachjum. Ogłosił wspomnienie pośmiertne o Ferdynandzie Richthofenie (1906); „Zum Kontinent des eisigen Südens, Deutsche Südpolarexpedition. Fahrten und Forschungen des Gauss 1901—1903“ (1904); „Sprawozdanie z prac naukowych powyższej ekspedycji“ (1005) i inne.

Drzażdżyński Stanisław, filolog polski, ogłosił nadto: „Die slavischen Ortsnamen Schlesiens“ (1909, cz. II).

Drzewiecki Konrad, lingwista i pedagog polski, * 1871 r. w Nowo-Mińsku, kształcił się w gimnazjum filologicznym w Warszawie, później studjował przyrodę i filozofję w Szwajcarji i Niemczech. Po dziesięcioletniej przerwie wyjechał do Paryża, w części dzięki stypendjum z kasy im. Mianowskiego; studjował tam lingwistykę, gramatykę porównawczą języków słowiańskich i t. p. Ważniejsze prace: „Początki gramatyki języka polskiego“ (1901, I wyd.; 1905, II wyd.; 1907, III i IV wyd.); „Pisownia polska“ (1902, I wyd., 1907, II wyd.); „Krótka składnia języka polskiego“ (1904, I wyd., 1907, II wyd.); „Nauka czytania i pisania“ (1904); „O życiu i dziełach Adama Mickiewicza“ (1901). W l. 1906 — 1907 wydawał „Bibljotekę filozoficzno-społeczną“, ukazały się w niej w przekładzie **D.** niektóre dzieła Séailles'a i Renouviera. Od r. 1905 łącznie z Berentem, Staffem i Wyrzykowskim wydaje dzieła Fr. Nietzshego. W przekładzie **D.** ukazały się: „Ludzkie, arcyludzkie“, „Wędrowiec i jego cień“, a łącznie z dr. Fryczem „Wola mocy“. Prócz tego przełożył „Zakonnicę“ Diderota i „Maksymy i Myśli, Charaktery i Anegdoty“ Chamforta (1910).

Drzymały wóz. Sejm pruski uchwalił w czerwcu 1904 r. niegodziwe *prawo osadnicze*, według którego nie wolno nowej osady utworzyć bez potwierdzenia przewodniczącego komisji, iż przedsięwzięcie to nie sprzeciwia się „celom i zadaniom ustawy kolonizacyjnej z r. 1886“. Ustawa ta była przygrywką do większego jeszcze bezprawia, które otrzymało sankcję sejmu i tego rządu „jedynego w swoim rodzaju rządu“—jak mówił Józef Kościelski—„który nie dozwala, aby powstawały nowe strzechy wieśniacze, który będzie burzyć chaty“. Rzeczywiście nie pozwolono Wojciechowi Drzymale w Podgradowicach wystawić na własnym jego gruncie domu. Wtedy przemyślny chłop polski poradził sobie i zamieszkał z rodziną w wielkim wozie (ob. rycinę). Drzymała stał się głośnym nietylko na ziemiach polskich, lecz w całym świecie. Cały świat cywilizowany wyrażał oburzenie z powodu barbarzyństwa pruskiego, które nie zawahało się stawiać zapory swobodnemu budowaniu mieszkań ludzkich.

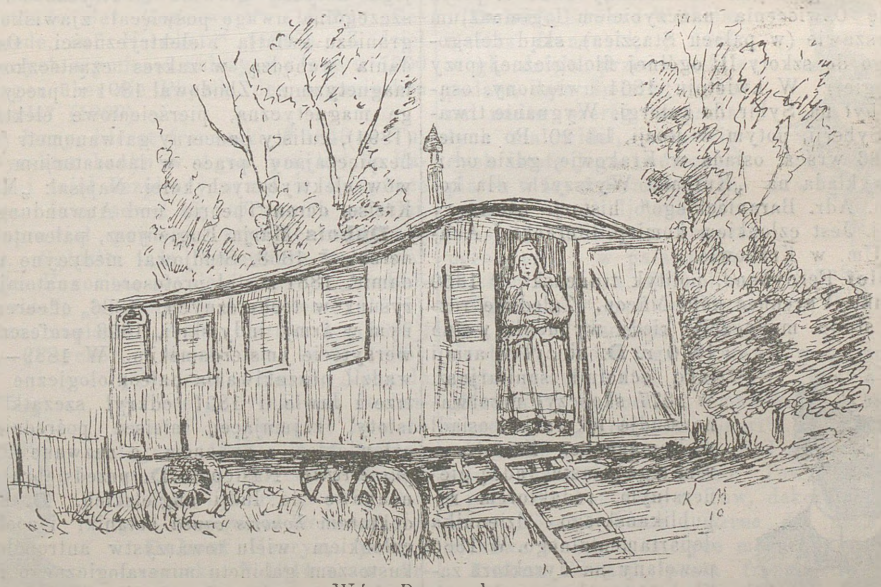

Wóz Drzymały.

Dubasow Teodor, wiceadmirał rosyjski, * 1845, odznaczył się w wojnie rosyjsko-tureckiej 1877 — 1878; wsławił się bezwzględnem

pokonaniem powstania moskiewskiego w grudniu 1906 r. W 1906 r. dwukrotnie urządzali rewolucjoniści nań zamachy, które się nie udały, poczym w 1907 **D.** podał się do dymisji.

Dubiecki Marjan, historyk polski, ogłosił nadto: „Karol Prozor", przyczynek do dziejów powstania Kościuszkowskiego (Kraków, 1897); „Przymierze dziedzica z poddanemi rolnikami" (t., 1905); „Edmund Różycki" (t., 1895); „Teresa z Wierzbowskich Bułhakowa" (t., 1895); „Towarzystwo strzeleckie krakowskie" (t., 1902); „Romuald Traugutt i jego dyktatura podczas powstania styczniowego, 1863—1864" (t., 1907, II wyd.; Kijów, 1910, III wyd.); „Młodzież polska w uniwersytecie kijowskim przed rokiem 1863" (Kijów, 1909); „Z przeszłości, 1861—62" (t., 1910). Prócz tego **D.** dużo umieszczał swych utworów w *Tygodniku Ilustrowanym* (od r. 1869), w *Kłosach*, *Bluszczu*, *Biesiadzie Literackiej*, *Tyg. powszechnym*, *Przeglądzie powszechnym*, *Gazecie lwowskiej* i „Wielkiej Encyklopedji Ilustrowanej". W uzupełnieniu życiorysu (ob. gł. dzieło) dodać należy, że 1861 r., będąc nauczycielem języka i literatury polskiej w gim. kowieńskim, został administracyjnie wysłany do Wiatki, później przeniesiony do Tambowa. Po powrocie bierze udział w organizacji narodowej, 1863 udaje się do Warszawy, gdzie przy Rządzie Narodowym jest delegatem województw południowych, z tytułem sekretarza Rusi. Jednocześnie pracuje na polu pedagogicznym. Mianowany 1863 r. przez Komisję Oświecenia nauczycielem I gimnazjum w Warszawie (w pałacu Staszica), skąd delegowano go do szkoły III ogólnej filologicznej (przy ul. Długiej). W kwietniu 1864 uwięziony, osądzony był na Sybir do katorgi. Wygnanie trwało na Syberji, potym w Rosji, lat 20. Po amnestji 1883 wraca, osiada w Krakowie, gdzie od r 1886 wykłada na „Kursach Wyższych dla kobiet im. Adr. Baranieckiego" historję literatury polskiej. Jest członkiem komisji literackiej Akademji Um. w Krakowie.

Dubief Ferdynand, polityk francuski, * 1850 na zamku Varennes koło Mâcon. Zaledwie rozpoczął studja medyczne, kiedy wybuchła wojna 1870 r. **D.** służył w armji jako ochotnik sanitarjusz. W 1877 skończył przerwane studja lekarskie i osiadł w Romanèche. Został merem tego miasta, radcą generalnym, redaktorem republikańskiego dziennika departamentalnego. W 1886 powołany na dyrektora zakładu umysłowo-chorych w Saint-Pierre, koło Marsylji, od 1892 piastował taki sam urząd w Brou koło Ljonu. W 1896 obrany deputowanym parlamentu, zachował mandat przy następnych wyborach. Wszedł do grupy radykałów socjalnych, prezesem tej grupy został w 1903 r. Był wielokrotnie sekretarzem Izby (1898, 99, i t. d.); referentem budżetu pracy w komisji budżetowej. Wniósł projekt o zmianie prawa z 1838 r., dotyczącego obłąkanych. Popierał gabinet Combesa i ostatecznie otrzymał w gabinecie Rouviera, naprzód tekę handlu, przemysłu, poczt i telegrafów (25 stycznia 1905), następnie przy zmianach ministerjalnych, po ustąpieniu Berteaux, tekę ministra spraw wewnętrznych (12 listopada 1905), którą złożył po objęciu rządów przez Sarriena.

Dubief Fernand.

Dublin, stolica Irlandji, 373,000 mieszkańców (1901). Do portu przybiło (1906) 8,472 okręty o pojemności 2,525,867 tonn, odpłynęło 8,658 okrętów o pojemności 2,525,708 tonn. Wartość przywozu 2,768,966 f. szt.; wywozu nieznaczna. Por. Chart „The History of **D.**" (1907).

Dubnow Szymon, historyk i publicysta żydowski, * 1860, samouk. Zwrócił na siebie uwagę pracami z dziejów żydów białoruskich i sekt żydowskich, jak: „Sabbataj Cewi i pseudomessjanizm w XII w." (1882); „Jakow Frank i jego sekta christianstwujuszczich" (1883); „Istorija chasidizma i cadikizma" (1887—1893); „Ob izuczenji istorji russkich jewrejew" (1891) i t. d.

Du Bois Henryk, fizyk holenderski, * 1863, profesor fizyki w Utrechcie 1902—1905. Prace jego dotyczą głównie elektryczności i optyki, szczególną uwagę poświęcał zjawiskom na pograniczu światła i elektryczności. Ostatnie badania wchodzą w zakres cząsteczkowej teorji magnetyzmu. Zbudował 1891 r. precyzyjną wagę magnetyczną, pierścieniowe elektromagnesy (1894), kulisty pancerny galwanometr (1909), zabezpieczający prace w laboratorjum od wpływów elektrycznych kolei. Napisał: „Magnetische Kreise, deren Theorie und Anwendung" (1894).

Dubois Marja Eugienjusz, paleontolog holenderski, * 1858. Studjował medycynę w Amsterdamie, 1881 został profesorem anatomji w szkole rysunków technicznych, 1886 oficerem sanitarnym w armji indyjskiej, 1898 profesorem w uniwersytecie amsterdamskim. W 1889—1895 prowadził poszukiwania paleontologiczne na Sumatrze i Jawie, i 1891 odkrył szczątki szkieletu istoty, zajmującej miejsce pośrednie między człowiekiem a żybonem, a nazwane *Pithecantropus erectus*. Następnie **D.** przedsiebrał wyprawy naukowe do Indji angielskich. **D.** mianowany doktorem *honoris causa* botaniki i zoologji, jest członkiem wielu towarzystw antropologicznych, kustoszem gabinetu mineralogicznego i paleontologicznego przy instytucie Teylera w Haarlemie.

Dubois Ludwik, malarz belgijski, * 1830 w Brukselli, † 1880 w Schaerbeck. Po studjach w Paryżu i Brukselli, na wzór Stevensa

i Braekelera w sposób oryginalny operował barwami brunatnemi i brudnoczerwonemi. Z jego ciekawych obrazów ważniejsze: „Portret ojca artysty“ (1853); „Łabędzie“ (1858); „Ryby“ (1874, muzeum brukselskie).

Dubois Paweł.

Dubois Paweł, rzeźbiarz francuski, † 1905 r. w Paryżu. W ostatnich latach wystawił w salonach paryskich kilka biustów, między innemi Saint-Saënsa (1901), grupę dwuch Alzatek p. t.: „Wspomnienie“ (1902).

Du Boisgobey Fortunat Hipolit August, powieściopisarz francuski, * 1821 w Granville, † 1891 tamże, autor licznych, sensacyjnych i kryminalistycznych powieści, z których wiele przełożono na język polski. Największym powodzeniem cieszyły się: „la Vieillesse de M. Lecoq“; „Marie-Madeleine“; „le Demi-monde sous la Terreur“ i t. d.

Du Bois Reymond Emil, fizjolog niemiecki. Oprócz dzieł treści fizjologicznej (ob.) wydał dużo prac z zakresu filozofji, szczególniej metodologji. Ważniejsze: „Ueber die Grenzen des Naturerkennes“ (1872, 8-me wydanie 1898), z tej pracy pochodzi słynne „Ignorabimus“; „Die sieben Welträtsel“ (1880—1898), obie powyższe prace wyszły w języku polskim nakładem Przeglądu filozoficznego; „Ueber die wissenschaftlichen Zustände der Gegenwart“ (1882); „Gedächtnissrede auf Helmholz“ (1897). Z dzieł fizjologicznych wymienić należy wydane w 1900 „Vorlesungen über die Physik des organischen Stoffwechsels“ (1900).

Dubor Jerzy, literat francuski, * 1848 w Tuluzie. Dyrektor banku w Agen, przybył do Paryża 1887 i zajął bezpłatny urząd w Bibljotece Narodowej. Interesował się sprawami rolnemi, później uprawiał powieść, krytykę muzyczną i dramat. Ogłosił: „le Viticulture moderne“ (1894); „les Favorites royales“ (1902); „les Baisers de Cuide“; „les Heroines de l'amour“ (1905). Dla teatru napisał: „Ame d'artiste“ (1897); „Sapho“, „Psyche“, „Maison de thé“ (1898); „Vénus et Adonis“, „Jeux de vierges“, „Grivèlierie de baisers“ i „le Vieux de la montagne“ (1899). Jako krytyk muzyczny pracował w pismach: *Voltaire*, *Rapide*, *Progrès artistique et littéraire* i t. d.

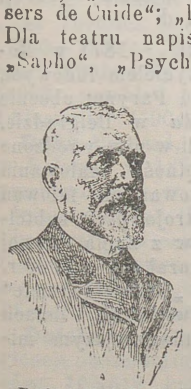

Dubost Henryk.

Dubost Henryk, polityk francuski, * 1844 r. w Arbresle. Przy końcu cesarstwa pracował w dzienniku *Marsellaise*. W r. 1870 był sekretarzem generalnym w prefekturze policji. Opuścił Paryż w balonie, wysłany z misją do Delegacji w Tours, która go mianowała w 1871 prefektem w Orne. Po zawieszeniu broni podał się do dymisji, w 1879 r. powołany był do Rady państwa. W l. 1880—97 był posłem do parlamentu, w 1893—94 sprawował urząd ministra sprawiedliwości w gabinecie Casimira Perier'a, w r. 1897 obrany był senatorem. W senacie jako referent komisji finansowej przeciwny był ciągłemu powiększaniu budżetu. Ponownie obrany do senatu 1906, ogromną większością powołany na wiceprezesa tego zgromadzenia. W tym charakterze ogłosił na kongresie w Wersalu wybór Fallièresa na prezydenta rzeczypospolitej Sam 16 lutego 1906 r. obrany był na prezesa Senatu w miejsce ustępującego Fallièresa.

Dubrowin Aleksander, lekarz rosyjski, wsławił się w l. 1905—06 jako organizator „czarnej sotni“, wydawca pisma „Russkoje znamija“, które gwałtownie walczyło z ruchem wolnościowym, z wprowadzeniem ustroju konstytucyjnego w Rosji. Jeden z twórców i prezes „Związku narodu rosyjskiego“.

Dubski Adolf hrabia, polityk austrjacki niemiecki (ob.), * 1835, posłował do parlamentu do 1897 r. i należał do lewego centrum, któremu nawet prezydował po ustąpieniu Coroniniego. Od 1902 jest członkiem Izby panów.

Dubski Gwido hrabia, polityk austrjacki niemiecki (ob.) * 1835, † 1907.

Dubufe Edward Wilhelm.

Dubufe Edward Wilhelm, malarz francuski, † 1909; w gł. dziele przedwcześnie podana data śmierci; wykonał nadto szereg wspaniałych malowideł, stanowiących istotę jego twórczości: plafon w foyer Komedji francuskiej; w Bibljotece sorbońskiej „Scientia quoque poesis erit“; w pałacu Elizejskim „Sztuka, Republika i Wiedza“; w szpitalu Broca „Wiara, Nadzieja, Miłosierdzie“. Prócz tego wystawił w ostatnich czasach: „Dom Matki Boskiej“; „Boskie słońce“; „Mrówka“; „Poezja i muzyka“; „Malarstwo i rzeźba“; „Widoki z Capri“. Otrzymał wiele odznaczeń na wystawach. Był sekretarzem Tow. sztuk pięknych, prezesem Tow. akwarelistów i prezesem honorowym Tow. dekoratorów. Ogłosił w *Nouvelle Revue* i *Revue des deux Mondes* ciekawe studja o estetyce modernistycznej.

Dubus Edward, poeta francuski, * 1864 r. w Beauvais, † 1895 w Paryżu. Z początku był współpracownikiem czasopism symbolistycznych *Scapin*, *Plume*; ogłosił zbiór poezji: „Quand les violons sont partis“. Mistrz wiersza, posiadał zdolność oddawania najsubtelniejszych odcieni na-

stroju; bardzo zbliżał się do Verlaine'a. Pozostawił też kilka sztuk dramatycznych, jak: „l'Aurore"; „les Bals", Nowe wydanie poezji **D.** ukazało się 1905 r.

Du Casse Piotr Emanuel Albert, historyk francuski, † 1893 w Paryżu.

Du Cerceau, sławna rodzina architektów francuskich z XVI i XVII w. Najsławniejsi z nich: Jakób I, architekt i grawer, * 1515 w Paryżu, † 1584 tamże, ogłosił znakomitą: „Livre d'architecture". Syn jego, *Bapłysta*, * 1560, † 1602, jako architekt Luwru był następcą Lescot'a. Zbudował most Pont-Neuf w Paryżu.

Duchek Maksymiljan, malarz czeski, * 1881 w Smichowie, kształcił się w Akademji praskiej i wiedeńskiej. Główniejsze prace: „Salome"; „Chrystus na marach"; „Złożenie Chrystusa do grobu"; „Madonna otoczona patronami czeskiemi".

Duchesne Ludwik, *abbé Olivier*, archeolog francuski, * 1843 w Sain-Servan. Doktór teologji i literatury, był profesorem archeologji chrześcijańskiej i historji kościelnej w Instytucie katolickim w Paryżu, później dyrektorem szkoły francuskiej w Rzymie (1895). Od 1888 jest członkiem Akademji napisów i sztuk pięknych. Prace jego dotyczą historji starożytnej chrystjanizmu. Ważniejsze z cennych i bardzo licznych prac **D.** „Origines du culte chrétien: étude sur la liturgie latine avant Charlemagne" (1889); „Fastes épicopaux de l'ancienne Gaule"; „Liber pontificalis" (1886—91); „Autonomies ecclésiastiques", Eglises séparées" (1896, I wyd. 1905 II wyd.); „les Premiers Temps de l'Etat pontifical" (1898); „les Origines du culte chretien" (1905, III wyd.); „le Forum chretien" (1902); „l'Arménie chrétienne dans l'Histoire ecclésiastique d'Eusèbe" (1895); „Histoire ancienne de l'Eglise" (1906).

Duchesne Ludwik.

Duchiński Onufry, naczelny dowódca nad grodzieńskiemi oddziałami zbrojnemi w 1863 r.

Duchowicz Bronisław, chemik, profesor. Napisał: „Jakościowa analiza chemiczna" (Lwów, 1905); „Chemja organiczna" (Lwów 1906 z Bollandem); „Powietrze w naszych szkołach średnich" (Lwów 1906 z Łoniewskim); „Doświadczenia chemiczne przy pomocy możliwie najprostszych środków" (Lwów, 1909).

Duclaux Emil, chemik i biolog francuski, * 1840, † 1904. Był następcą Pasteura w instytucie jego imienia. Z prac jego oprócz wielu rozpraw ważniejsze: „l'Hygiène sociale" (1902); „Chimie biologique" (1903), (polski przekład Warszawa, 1904); „Etude sur l'hydrographie souterraine" (1904). **D.** brał czynny udział w życiu publicznym, był jednym z założycieli „Ligi praw człowieka i obywatela".

Duclaux Emil.

Du Clouzion Henryk, a nie Du Cluzion, jak w gł. dziele, archeolog i rysownik francuski.

Ducommun Eljasz, publicysta i filantrop szwajcarski, * 1833 w Gienewie, † 1906 w Bernie. Redagował *Revue de Genève*, pisywał do *Progrès, l'Helvetie, Stats-Unis d'Europe*, w których szerzył zasady liberalne i humanitarne. Był kanclerzem kantonu Gienewskiego i sekretarzem gieneralnym Tow. kolei Jura-Simplon. Po wykupieniu tej kolei przez państwo, poświęcił się wyłącznie sprawom pokoju powszechnego. Na kongresie pokoju w Rzymie 1891 został upełnomocniony do zorganizowania „Międzynarodowego Biura pokoju" w Bernie. Do pracy tej zabrał się z całym zapałem i bezinteresownością i nikt w tej dziedzinie nie położył tyle zasług, co **D.**, przez publikacje, pracę przygotowawczą do kongresów i t. d.

Ducos, półwysep w Nowej Kaledonji, niedaleko Numei, miejsce deportacji skazanych za udział w komunie 1871.

Ducouret Hajdi-Abd-el-Hamid-bey, podróżnik francuski, † 1867 w Paryżu.

Ducrey, opisał i wykrył laseczkę, która jego zdaniem wywołuje miękki szankier (laseczka *Ducrey'a*).

Ducros Aleksander, poeta francuski, * 1823 w Nîmes. Ogłosił komedje: „la Peur du mariage" (1871); „la Boîte de Pandore" (1876); „le Coq de Béotie" (1877 i t. d.); poezje: „Poésies nouvelles" (1885); „Caresses d'antan" (1896); „Fleurs d'asphalte" (1898) i t. d.

Duczić Iowan, poeta serbski, * 1871 w Mostarze, był początkowo nauczycielem ludowym, później studjował w Gienewie i Paryżu; obecnie jest redaktorem pisma *Politika* w Belgradzie. Francuscy moderniści rozwinęli w nim wrodzone poczucie muzyczne i umiejętność malowania w kilku wierszach skomplikowanych falowań duszy. W poezji **D.** pełno nastrojowości, subtelnych obrazów natury i obrazów z życia dawnej Raguzy. Zbiór jego poezji ukazał się w 1908 r. W małych symbolistycznych „Plawe legende" („niebieskie legiendy") i świetnych listach z Szwajcarji okazał się **D.** niemniejszym mistrzem w prozie, jak w poezji.

Duczić Nicefor, archimandryta serbski, † r. 1900.

Duda Franciszek, napisał: „Rozwój terytorjalny Pomorza polskiego“ (1909); była to jedna z czterech prac, przedstawionych w 1909 r. do nagrody Akademji Umiejętności w Krakowie.

Duda Władysław, zoolog czeski, † 1895 r. w Winogradach.

Dufay Wilhelm, słynny flamandzki kontrapunkcista, żył według ostatnich badań od 1400—1474; przebywał kolejno we Włoszech (w chórze papieskim), następnie w Paryżu, umarł jako kanonik w Cambrey. Jego kompozycje kościelne (msze, mottety) oraz świeckie (piosenki) znajdują się w bibljotekach: w Rzymie, Bolonji, Wiedniu, Monachjum etc.

Dufferin Helena Celina *Sheridan*, lady, poetka angielska, * 1780 † 1867; jej poezje liryczne posiadają wiele piękna artystycznego.

Dufraine Karol, rzeźbiarz francuski, * 1827 w Saint-Germain-du-Plain, † 1900 w Ljonie. Uczeń Bonneta, pomagał mu w dekorowaniu giełdy i ratusza, następnie poświęcił się wyłącznie sztuce kościelnej. Jego prace zdobią kościoły w Ljonie, Ars, Couzon, Bourg i t. d. Prostota i podniosłość cechują tego artystę. Jest też autorem kilku wspaniałych popiersi (pastor Aeschimann, malarz Chatigny) i frontonu prefektury Rhone.

Duhem Piotr Maurycy Marjan, fizyk i matematyk francuski, * 1861, doktór nauk matematycznych 1888, od 1895 profesor fizyki teoretycznej w Bordeaux, 1900 został członkiem korespondentem Akademji w Paryżu, członkiem zagranicznym Akademji w Brukseli, a 1904 członkiem czynnym Akademji Umiejętności w Krakowie. Napisał: „Le potentiel thermodynamique et ses applications“ (1886); „Hydrodynamique, élasticité, acoustique“ (1891); „Leçons sur l'Electricité et le Magnétisme“ (3 tomy, 1891 — 92); „Traité de Mécanique chimique“ (4 tomy 1897—99); „Dissolutions et Mélanges“ (1893—94); „Les déformations permanentes et l'hystéresis“ (1892—1902); „Théorie thermodynamique de la Viscosité, du Frottement et des faux ecuilibres“ (1896); „Les Theories électriques de J. Clerk-Maxwell“ (1900—1901); „Recherches sur l'Hydrodynamique“ (1901—03); „L'évolution de la Mecanique (1903, przekład polski 1904); „Recherches sur l'Elasticité“ (1904—1905).

Duhr Bernard, uczony katolicki, * 1852 r. w Kolonji, w 1872 wstąpił do zakonu jezuitów, przebywa stale w Exaeton (Holandja). Napisał: „Jesuitenfabeln“ (1894, IV wyd.); „Pombal, sein Charakter und seine Politik“ (1891); „Die Stellung der Jesuiten bei den deutschen Hexenprozessen“ (1900); „Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge“ (1907) i t. d.

Duisburg, miasto powiatowe w pruskiej regiencji düsseldorfskiej, (1905) 192,346 mieszkańców; 100,612 katolików, 89,060 ewangelików, 1,287 żydów.

Dujardin Edward, poeta i historyk francuski, * 1861 w Saint-Gervais. Redagował pisma: *Revue wagnérienne* i *Revue indépendante* (1886). W 1886 r. wydał tom opowiadań: „les Hantises“, następnie powieść „Les lauriers sont coupés“ (1887). W tych utworach okazuje pokrewieństwo z Laforguem. Wystawił trzy tragiedje symboliczne, pisane wierszem białym: „Antonia“ (1891); „le Chevalier du passé“ (1892); „la Fin d'Antonie“ (1893). Po wydaniu nowej powieści „l'Initiation au péché et à l'amour“ (1898) i tomu poezji „le Délassement du guerrier“ (1904), **D.** zwrócił się do studjów historycznych, założył *Revue des idées* i w 1906 ogłosił pierwszy tom historji krytycznej judaizmu i pierwotnego chrześciaństwa p. t.: „la Source du fleuve chrétien“.

Dujardin Karel, malarz holenderski, * 1635 w Amsterdamie, † 1678 w Wenecji. Był niezrównany w scenach ulicznych życia ludowego. Za arcydzieło jego uchodzi obraz: „Szarlatan“.

Dujardin—Beaumetz Henryk Karol Stefan, malarz i polityk francuski, * 1852 w Paryżu. Uczeń Cabanela i Roux, uprawia malarstwo batalistyczne. Z szeregu obrazów jego najbardziej znane: „Oto oni“ (medal), „Brygada Lappaseta pali sztandary (Metz, 1870)“. **D.** jest deputowanym od 1889 r., został mianowany podsekretarzem stanu sztuk pięknych w 1905 r., utrzymał się na tym stanowisku i w gabinecie Sarriena (marzec 1906).

Dukala albo Du-Khala, znaczne plemię w zachodnim Marokku na brzegu oceanu Atlantyckiego, należy do szczepu Chania, koczującego na prawym brzegu Oum er Rebii; są to Arabowie, którzy trudnią się pasterstwem w sąsiedztwie Djebela Lakhdy, rolnictwem zaś nad brzegami Atlantyku. Odznaczają się fanatyzmem, wrogo usposobieni dla cudzoziemców; 1908 r. porzucili Abdulazisa, sułtana marokańskiego, i przeszli na stronę Mulej Hafida.

Dukas Paweł, kompozytor francuski, * 1865, uczeń paryskiego konserwatorjum (Dubois, Guiraud); jeden z najwybitniejszych współczesnych kompozytorów; napisał poemat symfoniczny: „Uczeń czarnoksiężnika“, symfonję, kilka uwertur, operę: „Ariane et Barbe bleue“, sonatę fortepjanową etc. **D.** mieszka w Paryżu.

Duk-duk, tajemnicza istota u Melanezyjczyków na archipelagu Nowej Brytanji, uosabia ducha kary, służy za postrach dla ludności. Również nazwa stowarzyszenia posługującego się dukdukiem.

Duk-Duk.

Dukszyńska Emilja, malarka, † w Warszawie 1898 r.

Dulęba Henryk, jeden z najstarszych uczestników polskiego ruchu socjalistycznego, * 1848. Po ukończeniu 2 klas gimnazjum został robotnikiem w fabryce mydła. Gdy w latach 1877/8 zaczął kiełkować ruch socjalistyczny w Król. Pol., **D.** był jednym z pierwszych robotników którzy do niego przystąpili. Aresztowany w r. 1879 i skazany na rok więzienia, po wyjściu na wolność 1881 zbliżył się do Ludwika Waryńskiego, który organizował partję „Proletarjat“, w czym **D.** był jednym z głównych pomocników Waryńskiego dzięki popularności, jaką się cieszył śród robotników. Aresztowany w styczniu r. 1884 był razem z innemi oddany pod sąd wojenny. Sądzony w końcu r. 1885 w słynnej sprawie „Proletarjatu“ i skazany na 13 lat katorgi, odbył ją na Lenie i w Akatuju, poczym został wysłany na osiedlenie do obwodu Jakuckiego, gdzie zajmował się stolarstwem. Po kilku latach pozwolono mu zamieszkać za Bajkałem. Znalazł tam zajęcie w sklepie kolejowego stowarzyszenia spożywczego na stacji Chiłok. Tam go zastały wypadki r. 1905 i ekspedycja karna gien. Mellera-Zakomelskiego. **D.** został schwytany i zaprowadzony do wagonu, w którym znajdowali się przeznaczeni na rozstrzelanie. Wybawił go od śmierci niechybnej znajomy podoficer żandarmski, który odebrał go żołnierzom i kazał wepchnąć do innego wagonu, napełnionego więźniami, którzy mieli być przewiezieni do Irkucka. Żadnej winy mu nie udowodniono, i przesiedziawszy miesiąc w więzieniu, został uwolniony. Spędził jeszcze lat parę na Syberji, poczym powrócił do Królestwa, podupadłszy na zdrowiu skutkiem przejść doznanych i zamieszkał u krewnych na prowincji.

Dulęba Władysław, polityk galicyjski, * 1851 w Krakowie, uczęszczał na uniwersytet w Wiedniu i Lwowie, gdzie otrzymał doktorat prawa. Służbę wojskową odbywał w Wiedniu, w r. 1878 brał udział w wyprawie do Bośni. Uprawiał z wielkim powodzeniem zawód adwokacki. W życiu publicznym bierze udział oddawna; najwpierw jako członek Rady miasta Lwowa, od 1897 jako poseł do parlamentu, należy do stronnictwa demokratycznego. Spokojny, zrównoważony, elegancki i układny jest jakby stworzony do prowadzenia tych niezliczonych rokowań i konferencji, które wypełniają życie polityczne Austrji. Dla tych zalet został mianowany 1909 r. ministrem dla Galicji po ustąpieniu Abrahamowicza.

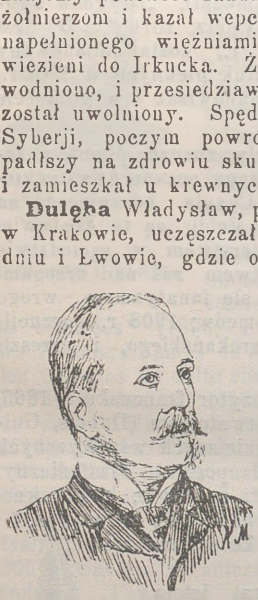

Dulęba Władysław.

Dulębianka Marja, artystka dramatyczna, * w Galicji, kształciła się w Krakowie, gdzie rozpoczęła karjerę artystyczną w teatrze miejscowym pod dyrekcją Kotarbińskiego. Następnie przeniósłszy się do Warszawy, występowała w teatrze Małym, a od 1907 w Rozmaitościach.

Dulębianka Marja.

Duma państwowa, rosyjska Izba prawodawcza, tworząca łącznie z Radą państwa rodzaj parlamentu monarchji rosyjskiej. Utworzona została 20 sierpnia 1905 r. i funkcjonuje na mocy postanowienia o Dumie 6 marca 1906 r. i instrukcji o wyborach do **D. p.** 20 sierpnia 1905 z uzupełnieniami, wydanemi 2 października — 25 grudnia 1905 i następnemi zmianami. Utworzenie **D. p.** było wynikiem wrzenia, panującego we wszystkich warstwach społeczeństwa rosyjskiego, które przybrało szczególnie ostry charakter podczas niefortunnej wojny z Japonją (1904—05), kiedy wszystkie braki ustroju biurokratycznego wystąpiły na jaw. Po porażkach Rosji pod Liao-Yang'iem i Sza-Ho, deputacja ziemstw zwróciła się do ministra spraw wewnętrznych, Bułygina, z żądaniem reform i zmiany ustroju państwowego. Niebawem 24 grudnia 1904 wyszedł ukaz cesarski, na mocy którego pod przewodnictwem senatora Saburowa została utworzona komisja, mająca na celu wprowadzenie reform, która na razie myślała tylko o rozszerzeniu kompetencji Senatu, jako instytucji kontrolującej. Nowe niepowodzenie na Dalekim Wschodzie, kapitulacja Portu-Arthura, zamieszki śród robotników i wojska w styczniu 1905 r. posunęły sprawę naprzód. Dnia 3 marca 1905 r. ogłoszone zostały trzy akty cesarskie. Reskrypt Najwyższy do ministra Bułygina, w którym cesarz przyrzeka „zwoływać odtąd najgodniejszych, obdarzonych zaufaniem i wybranych przez społeczeństwo ludzi, którzyby brali udział w opracowaniu i roztrząsaniu projektów prawodawczych“. Jednocześnie wyszedł manifest do ludności i ukaz do Senatu, aby „Rada ministrów rozważała napływające od instytucji i poszczególnych osób projekty, dotyczące naprawy ustroju państwowego i społecznego“. Dla opracowania prawa wyborczego i reform pod prezydencją ministra spraw wewnętrznych utworzona została specjalna komisja. Następne miesiące od marca do sierpnia były widownią licznych zebrań ziemskich, rad miejskich i jeszcze liczniejszych zjazdów ziemców, lekarzy, prawników i innych grup zawodowo-społecznych. Policja często rozwiązywała te zebrania lub nie pozwalała na nie. Czteroprzymiotnikowa formuła: powszechne, równe, bezpo-

średnie, tajne głosowanie stawało się hasłem powszechnym. Tymczasem rezultatem pracy komisji pod prezydencją ministra spraw wewnętrznych po trzymiesięcznych obradach, były następujące akty państwowe, które, nieprzechodząc przez Radę państwa, 19 sierpnia uzyskały sankcję monarszą i tegoż dnia były opublikowane: 1) Urządzenie **D. P.**, 2) postanowienia o wyborach do **D. P.** z wyszczególnieniem liczby deputowanych według gubernji, okręgów i miast, liczby wyborców gubernjalnych i ilości ziemi, dającej prawo do udziału w zebraniu powiatowym rolników; 3) przepisy o dokonywaniu wyborów do miejskich kolegjów wyborczych; 4) przepisy o nominacji i uwalnianiu urzędników **D.** Bułyginowska **D.** była nie prawodawczą instytucją, nie parlamentem w sensie europejskim, lecz instytucją doradczą z prawami bardzo ograniczonemi, i dostęp do niej miały tylko pewne grupy społeczne, jak: wielcy obszarnicy, opłacający duże podatki przemysłowe i mieszkaniowe i włościanie na specjalnych zasadach. Prawo o **D.** z dnia 19 sierpnia 1905 r. nie zadowoliło opinji publicznej. Wrzenie wzmagało się coraz bardziej, wypowiadało się w masie mityngów, protestujących przeciwko skażeniu oczekiwanej gruntownej zmiany ustroju, i ostateczny wyraz znalazło w październiku 1905 w wielkim strajku, który objął wszystkie koleje Rosji europejskiej i azjatyckiej, fabryki, zakłady przemysłowe i handlowe, banki i wiele instytucji państwowych, ziemskich i miejskich. Dnia 30 października 1905 ogłoszony został manifest najwyższy, w którym wyłożone były podstawy nowego konstytucyjnego ustroju Rosji: 1) ludności zapewnione były podstawy niewzruszone wolności obywatelskiej na zasadach rzeczywistej nietykalności osobistej, swobody wyznania, słowa, zebrań i związków; 2) zagwarantowane jako niewzruszoną zasadę, że żadne prawo nie może wejść w życie bez zgody **D.**; 3) przyrzeczono, że w miarę możności wezmą udział w wyborach do **D.** te warstwy, które ustawa bułyginowska pominęła. W sprawie ostatniego punktu wyszedł ukaz 24 grudnia 1905, zawierający postanowienia dodatkowe, na mocy których obniżony został cenzus wyborczy, prawo wyboru otrzymali nadto robotnicy, włościanie, urzędnicy, właściciele mieszkań, rzemieślnicy, których przeważnie przyłączono do kurji miejskiej. Robotnicy fabryczni tworzyli odrębną kurję z trzystopniowemi wyborami, a włościanie zostali przyłączeni do kurji wielkiej własności. Ta ordynacja wyborcza miała być stosowana przy wyborach do pierwszej **D.**, które miały się odbyć od marca do końca kwietnia 1906 r. Na kilka dni przedtym, 5 marca 1906, ogłoszony był manifest, określający zgodnie z aktem 19 sierpnia 1905 pełnomocnictwa konstytucyjne **D.** i jej wewnętrzny regulamin. Po ustąpieniu 6 maja 1906 hr. Wittego i objęciu władzy przez Goremykina, ogłoszono prawa zasadnicze, które były znacznym ograniczeniem mającego się zebrać ciała prawodawczego. Według praw zasadniczych, wydanych 6 maja 1906, władzę prawodawczą stanowi monarcha łącznie z **D. p.** i Radą państwa; żadne nowe prawo nie może być ogłoszone i wejść w życie bez aprobaty **D. P.** i Rady państwa. Jedynie w wypadkach nadzwyczajnych i wyjątkowych mogą być podczas przerwy zajęć **D.** wydawane jakieś postanowienia, wymagające obrad w **D.**, ale te postanowienia nie mogą wnosić zmian ani do praw zasadniczych ani do urządzeń **D.** i Rady Państwa, ani do przepisów o wyborach do **D.** i Rady. Moc takich wyjątkowych postanowień znika, jeżeli w ciągu dwuch miesięcy po wznowieniu sesji **D.**, nie będzie wniesiony projekt prawa, odpowiadający temu wyjątkowemu postanowieniu lub jeżeli projekt taki będzie odrzucony przez **D.** lub Radę państwa. **D. p.** posiada prawo inicjatywy prawodawczej. Na mocy deklaracji, podpisanej przez 30 członków **D.** mogą być przedstawione projekty nowych praw lub propozycje uchylenia dawnych. Do **D.** należy opracowanie nowych praw i uzupełnień i zmian w starych prawach, rozpatrzenie i zatwierdzenie budżetu, sprawozdania Kontroli państwa, zatwierdzenie pożyczek państwowych, określenie kontyngiensu rekruta i t. d. **D.** posiada prawo interpelacji, członkowie jej są nietykalni podczas sesji, jedynie **D.** sama może na żądanie władz sądowych pozbawić posła prawa nietykalności. **D.** ze swego łona obiera prezesa i członków prezydjum. Kancelarją **D.** zarządza sekretarz z wyboru. Dla opracowania projektów praw, weryfikacji wyborów do **D.** i innych prac przygotowawczych **D.** wybiera z pośród swych członków komisje i wydziały. Sesje **D.** trwają przez lat pięć. Wybory do **D.** odbywają się na mocy cenzusu majątkowego i poczęści stanowego. Prawo wyboru członków **D.** otrzymali właściciele ziemscy i nieruchomości, administratorowie i dzierżawcy większych obszarów; wartość majątku ziemskiego, dającą pełny cenzus, oznaczono na 15,000 rub., wartość nieruchomości miejskiej na 1,500; dalej, opłacający podatki przemysłowe i mieszkaniowy; cenzus mieszkaniowy dla Petersburga i Moskwy oznaczono na 1,320 rub. rocznego czynszu, w miastach drugiego rzędu na 1,000 rub., piątego rzędu na 300 rub.; prócz tego prawo głosu nadano urzędnikom, włościanom, posiadającym $^1/_{10}$ cenzusu (wybory pośrednie). Po manifeście 30 października ogólne zarysy ordynacji pozostały, obniżono jedynie cenzus, nadano prawo wyboru wszystkim, utrzymującym na swoje imię mieszkanie, obniżono cenzus dla włościan a dla robotników wprowadzono nową kurję. Prawyborcy nowych kurji przyłączeni zostali bądź do kurji wiej-

skich, bądź miejskich. Wybory odbywają się na zjazdach i zebraniach podług stopni. Wyborcy wiejscy 26 większych miast tworzą jedną kurję wyborczą, która korzysta z dwustopniowych wyborów, t. j. prawyborcy wybierają wyborców, a ci ostatni na zebraniu posłów. Prawyborcy w powiatach i wszystkich innych miastach tworzą dwie kategorje: 1) wielkich właścicieli, 2) posiadaczów $^1/_{10}$ cenzusu i duchownych; pierwsi korzystają z wyborów dwustopniowych, drudzy z trzystopniowych, t. j. na zjazdach przedwyborczych wybierają delegatów, którzy na zjazdach powiatowych obierają wyborców do gubernjalnego kolegjum wyborczego. Na tym ostatnim wyborcy powiatowi, miejscy i włościańscy wybierają posłów do **D.** Włościanie wybierają według systemu czterostopniowego; z początku wybierają delegatów zebrań gminnych, ci wysyłają z pośród siebie delegatów na zjazd powiatowy, który wybiera wyborców gubernjalnych. W kolegjum gubernjalnym wyborcy włościańscy z początku wybierają z pośród siebie jednego posła, następnie biorą udział z innemi wyborcami w wyborze reszty posłów od gubernji. Ludność kozacka wybiera podług innego systemu. Robotnicy fabryczni i zakładów przemysłowych korzystają z trzystopniowych wyborów: z początku obierają delegatów, a ci wyborców. Wyborcy kurji robotniczej głosują bądź w kolegjach miejskich, bądź w gubernjalnych. Zupełnie pozbawieni są prawa głosu wojskowi, kształcąca się młodzież, mężczyźni poniżej 25 lat i wszystkie kobiety. Liczba posłów z 50 środkowych gubernji wynosiła 412, z Królestwa Polskiego 36, z Kaukazu 32, z Syberji 20, z Zakaspijskiego okręgu 19, od kozaków syberyjskich, Kałmyków i Kirgizów, nadto ludności prawosławnej w Chełmszczyźnie 5, razem 524 posłów. Posłowie otrzymują 10 rub. dziennie djet podczas sesji i dwa razy do roku na koszta podróży do domu w stosunku 5 kop. od wiorsty. — *Pierwsza* **D. p.** obrana na tych zasadach, obradowała od 10 maja 1906 do 24 lipca t. r. Na 499 posłów (posłowie syberyjscy nie byli obecni, wybory miały się odbyć w lipcu i sierpniu) było: 160 konstytucyjnych demokratów, czyli tak zw. kadetów, 14 partji reform demokratykznych, 12 postępowców, 5 grup narodowych, jak: Polacy, Estończycy, Łotysze, Litwini, Ukraińcy, którzy chwilowo tworzyli klub autonomistów, liczący 70 członków. Na lewo od kadetow grupa pracy 100 członków, 17 socjal-demokratów. Najwybitniejszą rolę odgrywali kadeci, oni tworzyli całe prezydjum, a obok nich grupa pracy. Obydwie grupy były szczerze konstytucyjne, żądały odpowiedzialnego ministerjum, obydwie wysunęły sprawę agrarną na plan pierwszy i żądały przymusowego wywłaszczenia. Grupa pracy szła dalej w sprawie agrarnej i wobec rządu zajęła bardziej nieprzejednane stanowisko. Prawicy konserwatywnej nie było wcale, do najumiarkowańszych liczyła się partja pokojowego odrodzenia (Heiden, Stachowicz i t. d.). Na porządku dziennym były: amnestja powszechna, sprawa agrarna, wolność polityczna i swobody obywatelskie. W tym duchu była ułożona odpowiedź na mowę tronową. Dnia 27 maja premjer Goremykin odczytał deklarację rządu w odpowiedzi na adres **D.** Deklaracja była wypowiedzeniem wojny **D.** Ostra krytyka rządu, częste interpelacje w tonie nieprzychylnym dla rządu zaostrzały sytuację. Dnia 4 lipca wyszedł komunikat rządowy, w którym potępione było stanowisko **D.** w sprawie agrarnej. W odpowiedzi na to, **D.** 30 lica uchwaliła odezwę do ludu, w której oświadcza, że nie odstąpi od tych zasad rozwiązania sprawy rolnej, jakie wyraziła w adresie. Odezwa ta i gwałtowne dyskusje z tej racji były ostatecznym powodem jej rozwiązania. W nocy 23 lipca wydany był manifest Najwyższy o rozwiązaniu **D.** i zwołaniu nowej na dzień 6 marca 1907 r. Kadeci i grupa pracy udali się wtedy do Wyborga w Finlandji w liczbie 180 i 24 lipca wydali odezwę do ludu, nawołując do niepłacenia podatków, niedawania rekruta i oświadczając, że wszelkie pożyczki, któreby rząd zaciągnął bez udziału **D.**, będą nieprawne. Posłowie, którzy podpisali odezwę, zostali pociągnięci do odpowiedzialności sądowej i pozbawieni możności udziału w wyborach do drugiej **D.** Przed zwołaniem drugiej **D.** rząd na mocy § 87 praw zasadniczych, wydał kilka praw, dotyczących stosunków włościańskich, wzmocnił jeszcze represje wobec nowych zamachów i wrzenia w wojsku, a Senat rządzący wydał kilka wyjaśnień prawa wyborczego, które były początkiem ograniczeń wyborczych, mianowicie: włościanie, którzy prócz uwłaszczeniowej ziemi, mieli grunt nabyty, i poprzednio głosowali w dwuch kurjach, rolniczej i włościańskiej, mieli na przyszłość głosować tylko w ostatniej; robotnicy, zajmujący własne mieszkania byli pozbawieni prawa głosu jako tacy, głosować mieli tylko w kurji robotniczej. Pozbawieni byli prawa głosu, nietylko zasądzeni, ale zostający pod śledztwem o sprawy polityczne. Ponadto nowy rząd z Stołypinem, który objął władzę na kilka godzin przed rozpuszczeniem I-ej **D.**, krępował agitację wyborczą lewicy, a pozostawił zupełną swobodę i popierał wyraźnie ruchy prawicy. — *Druga* **D.** mimo to okazała się bardziej jeszcze opozycyjną. Skutki wyjaśnień Senatu i presji rządu, okazały się jedynie w tym, że do nowej **D.** dostało się dwunastu skrajnych prawicowców, członków „Związku narodu rosyjskiego“; 43 „umiarkowanych“, do których należeli październikowcy i niektórzy bezpartyjni, blizcy skrajnej prawicy. Silną stała się szczególnie lewica skrajna: 65 socjal-demokratów, 36 socjalistów rewolucjonistów, 15 socjalistów ludowych, 101 grupy pra-

cy i 28 z frakcji muzułmańskiej. Centrum i stanowisko kierownicze zajmowali po dawnemu kadeci w liczbie 91, których prawie zawsze podtrzymywali Polacy w liczbie 46 i 1 członek partji reform demokratycznych. Między lewicą i centrum było 17 członków grupy kozackiej, bliżej prawicy 50 bezpartyjnych (niezależnie od tych, co solidaryzowali się z prawicą skrajną) przeważnie włościan. Do połowy kwietnia obrano 505 posłów, na Syberji i w Azji środkowej wybory jeszcze się nie odbyły do chwili rozwiązania **D.** Partje nie były ostatecznie sformowane, przechodzenie z jednej grupy do drugiej było na porządku dziennym, szczególnie grupa pracy częstym podlegała fluktuacjom. Z włościan bezpartyjnych wielu zostawało pod wpływem „Związku narodu rosyjskiego“, ale w sprawach agrarnych podtrzymywali oni wnioski skrajnej lewicy. Sesja drugiej **D.** trwała od 4 marca 1907 do 18 czerwca 1907 r. Tym razem posłowie nie byli przyjęci przez cesarza i nie było mowy tronowej. Dnia 20 marca Stołypin odczytał deklarację rządu, nawołującą **D.** i Radę państwa do współdziałania z rządem w sprawie reform. Prawica przyjęła deklarację z uznaniem, lewica i kadeci oświadczyli, że deklaracji nie będą rozważać i kontentują się adnotacją, że ludność wyborami do **D.** objawiła akt oskarżenia dla rządu. W **D.** wyraźnie objawiły się trzy prądy: prawicowy, centrowy i lewicowy. Prawica podtrzymywała rząd i walczyła z lewicą i centrum, wyraźnie zwalczała ustrój konstytucyjny i żądała zniesienia **D.** Prawica stawiała wnioski, któreby kompromitowały **D.** w oczach rządu i przyspieszyły jej rozwiązanie, do takich, np. należała rezolucja, potępiająca zabójstwa polityczne, której **D.** nie chciała rozpatrywać, a co było następnie jednym z powodów jej rozwiązania. Lewica korzystała jedynie z trybuny **D.**, by prowadzić walkę z rządem. Centrum zaś strzegło **D.**, unikało konfliktów z rządem, licząc, że w ten sposób **D.** się utrzyma, i siłą rzeczy ustrój konstytucyjny w Rosji utwierdzi się. Rząd krępował działalność **D.**, jak mógł: nie dopuszczał ekspertów do posiedzeń komisji, nie pozwalał instytucjom samorządnym i społecznym dostarczać **D.** potrzebnych danych i bardzo często żądał wydawania posłów w ręce sądu. **D.** zdążyła znieść kilka praw, wydanych na mocy 87 art. (o sądach polowych, o odpowiedzialności za pochwalanie przestępstw politycznych, o kajdanach dla aresztowanych i t. d.). W końcu kwietnia rozpatrywano wniosek rządowy o kontyngiensie rekruta na 1907 r. Wniosek przeszedł głosami prawicy i kadetów; przy tej sposobności socjal-demokrata, Zurabow, obelżywie wyraził się o armji, **D.** wykluczyła go na jedno posiedzenie, rząd uważał karę za niedostateczną i ledwie nie rozwiązał **D.** z tego powodu. Druga **D.** głównie zajmowała się sprawą agrarną. Dnia 14 czerwca Stołypin żądał od **D.** przyzwolenia na aresztowanie natychmiastowe 16 posłów i usunięcia prócz tego 30 posłów, oskarżając ich o udział w planowanym zamachu. **D.** wyznaczyła komisję do tej sprawy, która obradowała przez cały dzień 15 czerwca, jeszcze nie doszła do ostatecznych wniosków, kiedy w nocy na 16 czerwca ukazał się manifest Najwyższy o rozwiązaniu **D.**, w którym działalność obydwuch D. została potępiona, nowa sesja **D.** wyznaczona na 14 listopada 1907 r., ale już według nowego prawa wyborczego. Według prawa z 16 czerwca istnieje 5 kurji: 1) obywatele ziemscy, 2) wyborcy miejscy pierwszego rzędu, 3) wyborcy miejscy drugiego rzędu, 4) włościanie i kozacy, 5) robotnicy. Wybory są wielostopniowe i nierówne. Jednostką wyborczą jest gubernja. Tylko 7 wielkich miast zachowało prawo wysyłania swoich posłów (Warszawa, Łódź, Petersburg, Moskwa, Odesa, Kijów, Ryga). Każda kurja innym sposobem obiera wyborców do kolegjum gubernjalnego. Wielcy posiadacze ziemscy wybierają wyborców odrazu, drobni delegatów, a ci wyborców. Pierwsi korzystają z dwustopniowych, drudzy z trzystopniowych wyborów. W miastach istnieją też kategorje wyborców, o wyższym i niższym cenzusie, każda z tych grup odbywa oddzielne zjazdy. Włościanie i kozacy obierają delegatów gminnych (po 2 z gminy), którzy na zjazdach powiatowych obierają wyborców do kolegjum gubernjalnego, są to wybory czterostopniowe. Robotnicy zachowali swą kurję, ale w niewielu miejscowościach i z ograniczającemi wyjaśnieniami Senatu, co również odczuli i włościanie. Ministerjum spraw wewnętrznych według swego uznania dzieli zjazdy na: obywateli ziemskich, miejskie i włościańskie, przedwyborcze i wyborcze, na grupy podług miejscowości, cenzusu i narodowości. Obok tej innowacji zaprowadzono wybory od ludności rosyjskiej specjalnie w gub. Wileńskiej i Kowieńskiej, zmniejszono liczbę posłów z Kaukazu, Syberji; Królestwo Polskie zamiast 36 posłów wysyła tylko 12, prócz tego rosyjska ludność Warszawy i Chełmszczyzny 2, Warszawa zamiast dwuch posłów 1, drugiego obierają w swej kurji Rosjanie. Nową **D.** ograniczono i na punkcie weryfikacyjnym na korzyść Senatu. **D.** weryfikuje tylko mandaty posłów, weryfikacja kolegjów wyborczych należy do Senatu. Z pod kompetencji **D.** usunięte zostały pewne sprawy budżetowe. Wybory do trzeciej **D.** odbywały się od 10 września do 30 października. Przez nowe prawo wyborcze z 16 czerwca, ograniczające kresy państwa, stwarzające kurje narodowości rosyjskiej w krajach nierosyjskich, podział zjazdów wyborczych na oddziały według uznania administracji i dzięki wyjaśnieniom Senatu o kurjach włościańskich i robotniczych, pierwotne prawo wyborcze zostało zupełnie spaczone. Nadto rząd popierał i pozostawił zupełną

swobodę partjom prawicowym, a utrudniał agitację opozycji. W tych warunkach nareszcie 14 listopada zebrała się *trzecia* **D.**, której skład odpowiadał tendencjom rządu. Przytłaczającą większość posiadły żywioły reakcyjne i nacjonalistyczne rosyjskie. W III **D.** prócz 20 bezpartyjnych istnieje 10 frakcji: skrajna prawica, nacjonaliści, powstali z połączenia umiarkowanej prawicy, niezorganizowanych nacjonalistów i prawych październikowców, październikowcy, Polacy, wchodzący w skład dwuch kół (koło polskie 11 czł., koło polsko-litewskie 7), postępowcy, kadeci, muzułmanie, grupa pracy i socjal-demokraci. Liczebność frakcji na początku pierwszej sesji i pod koniec trzeciej tak się przedstawia:

	Bezpartyjni	Prawica	Nacjonaliści umiar. prawica	Prawi październik.	Październikowcy	Koło pol.-litewskie	Koło polskie	Postępowcy	Muzułmanie	Kadeci	Grupa pracy	Socjalni demokraci
I sesja . .	—	49	26,70	—	153	7	11	28	8	54	13	20
koniec III s.	20	50	90	11	118	7	11	39	9	52	14	15

W trzeciej **D.** punkt ciężkości coraz bardziej przenosił się na prawo, dominującą siłą stała się prawica nacjonalistyczna, jej ulegał rząd i październikowcy. Prawica zjednoczona rozporządzała pod koniec trzeciej sesji 152 głosami, październikowcy 118, opozycja kadecka z grupami narodowemi (Polacy, muzułmanie) i częściowo postępowcami 108 i skrajna opozycja (socjalna demokracja i grupa pracy) 29. Uchwały **D.** były przeważnie skrajnie reakcyjne i nacjonalistyczne: pomijając drobniejsze prawa, III **D.** pozbawiła Finlandję samodzielności (ob. Finlandja w II suplemencie), uchwaliła w duchu nacjonalistycznym projekt szkół początkowych. W komisjach zaś ograniczyła i tak skromny samorząd dla Królestwa i projekt rządowy o wyodrębnieniu Chełmszczyzny zaostrzyła rozmaitemi dodatkami, jak powiększenie terytorjum o jedno miasto (Szczebrzeszyn), 8 całkowitych gmin, oraz 20 gmin okrojonych, ogółem dodając do nowej gubernji 4,082 prawosławnych i 104,456 katolików; dalej, w nowej gubernji wykład religji katolickiej ma się odbywać po rosyjsku. Duch reakcji i nacjonalizmu z **D.** przenika do prasy i oddziaływa na administrację, która szeregiem rozporządzeń i wyjaśnień administracyjnych wprowadza wciąż nowe ograniczenia dla „inoplemieńców“ i tłumi życie kulturalne narodowości nierosyjskich (zamykanie instytucji oświatowych, kulturalnych, stowarzyszeń i t. d.).

Du Martheray Ferdynand Henryk, dyplomata szwajcarski, * 1860 w Favières, kantonie Vaud, studjował prawo w Lozannie, Genewie, Paryżu, Berlinie i Greifswalde, w 1889 wstąpił do kancelarji departamentu politycznego w Bernie, w r. 1900 został attaché przy ambasadzie w Wiedniu, 1890 r. radcą legacji w Rzymie, gdzie podczas sprawy Silvestrelli'ego był referentem, 1902 otrzymał nominację na posła w Waszyngtonie, a 1904 w Wiedniu.

Dumas Adolf, poeta francuski i prowansalski, * 1806 w Bon Pas (Vaucluse), † 1861 r. w Puys. Był jednym z pierwszych felibrystów (ob.)

Dumay Karol, mąż stanu francuski, * 1843 w Paryżu. Wszedłszy do ministerjum spraw wewnętrznych, był mianowany w 1870 szefem gabinetu sekretarjatu gieneralnego tego departamentu, 1887 został dyrektorem wyznań. Podczas obrad nad oddzieleniem kościoła od państwa występował w parlamencie jako komisarz rządowy.

Dumeny Kamil.

Dumény Kamil, aktor francuski, * 1857 r. w Paryżu. Należał do pierwszych, którzy życie codzienne oddawali z silnym napięciem tragicznym. Zaczął występy w 1885 r. w teatrze Odeon. Szczególnie celował w sztukach Sardou i Jupillonie z „Germinie Lacerteux“ Goncourta. Później występował w innych teatrach paryskich: Porte-Saint-Martin, Gymnase, Antoine'a. W ostatnich czasach w zachwyt wprawiał słuchaczy gra Petronjusza w „Quo vadis“. Obok wielkiej siły dramatycznej posiada grę pełną wytworności.

Du Minil Renée Marja, aktorka francuska, * 1868 w Bourges. Skończyła konserwatorjum w 1886 r. z pierwszą nagrodą. Tegoż roku została przyjęta do Komedji francuskiej, gdzie zajęła wybitne miejsce, grywając między innemi Szekspira.

Dumitraszko Konstanty (pseud. Kopytoj, poeta ukraiński, * 1814, † 1886, między innemi przerobił na język rusiński „Wojnę myszy i żab“ (1859).

Dumitraszko Raicz, poeta ukraiński, wydał zbiór poezji p. t.: „Bandura“ (1858).

Dümmler Ernest Ludwik, historyk niemiecki, † 1902 w Berlinie.

Dumont Albert, archeolog i mąż stanu francuski, † 1884 w Paryżu.

Dumont Ludwika, niemiecka artystka dramatyczna, * 1866 w Kolonji, kształciła się w Berlinie, w 1885 r. występowała w berlińskim *Deutsches Theater*, wkrótce przeniosła się do

Wiedeńskiego Burgteatru (za Wilbrandta), od r. 1889—94 była w Sztuttgardzie w teatrze dworskim, w 1895 r. w berlińskim Lessinga, później znów w *Deutsches Theater*, 1905 otworzyła w Düsseldorfie własny teatr. Grywa role tragiczne w klasycznych dramatach, należy do najlepszych interpretatorek Ibsena i Sudermanna, gra jej odznacza się szlachetnym i namiętnym patosem.

Dumoulin Ludwik, malarz francuski, * 1860 w Paryżu. Poszedł śladami Maneta i Gervex, maluje impresjonistycznie sceny z życia paryskiego. Obraz: „Konie leśne“ namalował pod wpływem wiersza Verlaine'a, również Verlaine swój wiersz: „le Point du jour“ napisał pod wpływem obrazu **D.** Podróżował wiele po Europie, jest malarzem ministerjum marynarki. Do lepszych jego prac należą: „Plac Clichy“ (1886), nabyty przez municypalność Paryża; „14 lipca na placu Bastylli“; „Summa“, tryptyk i t. d.

Du Moulin Eckart Ryszard, hr., historyk niemiecki, * 1864 w Lipsku, jest od 1897 profesorem w Monachjum. Ogłosił: „Bayren unter dem Ministerium Montgelas“ (1895); „Englands politik und die Mächte“ (1901); „Deutschland und Rom“ (1904) i t. d.

Dumreicher Armand, polityk austrjacki, † 1906.

Dunajec w Pieninach, ob. Dunajec i Pieniny.

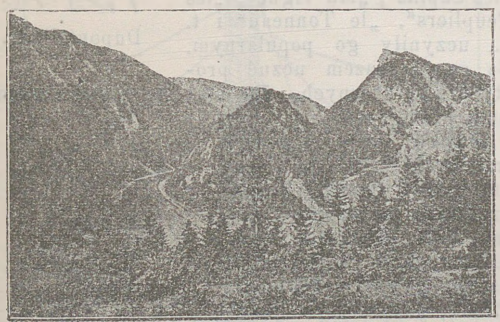

Dunajec w Pieninach.

Dunajewski Juljan, ekonomista, profesor uniwersytetu Jagiellońskiego, minister skarbu austrjacki, członek dożywotni austrjackiej Izby panów, † 29 grudnia 1907 r. w Krakowie.

Dunant Henryk, pisarz szwajcarski. † 1910; otrzymał w 1901 r. nagrodę pokoju z fundacji Nobla do spółki z Fr. Passy z Paryża.

Dunbar Paweł Wawrzyniec, poeta murzyn północno-amerykański, * 1872, † 1906 w Dayton. Pod pseudonimem *Negro Poet* drukował wiele poezji w dziennikach amerykańskich. Z utworów oddzielnie wydanych ważniejsze: „Oak and Ivy Poems“ (1893); „Lyrics of Lowly Life“ (1896); „Lyrics of the Hearthside“ (1899); „Love and Laughter“ (1903). Ogłosił nadto dwie powieści: „the Sport of the Gods“ i „the Fanatics“.

Duncan Isadora tancerka amerykańska (ob. Supl. z 1905), * 1880 w Ameryce, od r. 1903 propaguje zasady swego tańca. Taniec prawdziwy, według jej teorji (Por. „Taniec przyszłości“, tłom. niemieckie, Lipsk, 1903), jest „naturalną grawitacją woli w jednostce; grawitacja zaś woli jednostkowej jest przeniesieniem grawitacji wszechświata na jednostkę ludzką“.

Duncansby Head, przylądek na wschodnim krańcu północnej Szkocji, pod 58°38, północnej szerokości i 3°1′ zachodniej długości podług Greenwich.

Dünckelberg Wilhelm Fryderyk, twórca dzisiejszej techniki meljoracyjnej rolnej, * 1819 w Schaumburgu nad Lahn, były dyrektor (1871—1896) Akademji rolniczej w Poppelsdorfie pod Bonn, mieszka od 1902 r. w Wiesbadenie. Główniejsze prace: „Der Wiesenbau“ (3 wyd., 1894) i „Landw. Betriebslehre“ (3 tomy, 1889—90, 1898) i inne.

Dunikowski Ksawery, rzeźbiarz, * 1876 r. w Krakowie. Pierwsze studja rzeźbiarskie rozpoczął w Warszawie u Syrewicza i Wasilkowskiego Leopolda. Kształcił się następnie w Krakowskiej akademji u prof. Dauna i Laszczki. W r. 1905 został profesorem rzeźby w Warsz. szkole sztuk pięknych, założonej przez malarza Kazimierza Stabrowskiego. W Warszawie urządził dwie zbiorowe wystawy: pierwszą u Krywulta w r. 1904, drugą w salach Tow. Zach. Szt. Pięk. w r. 1907. Na tej ostatniej ogólną uwagę zwracały rzeźby przedstawiające kobiety w stanie odmiennym w kilku fazach. Szczególniej ostatnia figura z tego cyklu z parumiesięcznym noworodkiem w ręku poruszyła całą Warszawę, wywołując mnóstwo sprzecznych zdań i komentarzy. Literat Jan Kleczyński w swym artykule „Rzeźba współczesna“ poświęcił Dunikowskiemu dużo miejsca, stawiając go na czele nietylko polskiej, ale wogóle współczesnej rzeźby w Europie. Artykuł ten drukowany w kilku numerach „Sfinksa“ (oddzielna odbitka wyszła nakładem „Sfinksa“ w r. 1909) wywołał ostrą replikę T. Jaroszyńskiego w *Tygodn. Illustrowanym* r. 1909. Do najpoważniejszych prac Dunikowskiego należy portret art. dramat. Kamińskiego.

Dunin Anastazy, kapitan, adjutant gienerała Dwernickiego w 1831 r., brał udział w wyprawie Ludwika Napoleona Bonapartego w 1840 r. do Francji celem owładnięcia tronu. Utonął on wówczas 6-go sierpnia w morzu pod Boulogne.

Dunin Karol, prawnik polski, ogłosił nadto: „Dawne mazowieckie prawo“ (1880), „Romuald Hube“ (1904), szkic biograficzny i bibljograficz-

ny, stanowiący wstęp do dzieł R. Hubego; „Prawa kobiet w nowym kodeksie szwajcarskim“ (1909); „Zasady prawa handlowego“ (1907, I wyd., 1908, II wyd.); prócz tego szereg rozpraw w *Gazecie Sądowej*, z których ważniejsze: „Nowszy zwrot w nauce prawa cywilnego“ (1883); „Czy żonie handlującego służy przywilej na aktywach upadłości jej męża“ (1884); „O istocie hipoteki prawnej“ (1898). Po utworzeniu w r. 1902 przy Tow. poparcia przem. i han. delegacji prawno-ekonomicznej **D.** został jej prezesem, w 1907 prezesem Rady świeżo ukonstytuowanego Tow. prawniczego w Warszawie. W 1881 r. redagował *Gazetę kolejową*, 1878 był członkiem redakcji *Nowin*, od 1879 *Gazety Sądowej*. Od 1906 wykłada prawo cywilne i handlowe na kursach handlowych, 1906—07 miał wykłady prawa handlowego na Kursach Naukowych. Od r. 1902 zasiada w komitecie kasy im. Mianowskiego.

Dunin Teodor, wybitny lekarz warszawski, † 1909. Kilkakrotnie obierany na prezesa Warszawskiego tow. lekarskiego, prezydującego w wydziale szpitali warszawskiego Tow. hygjenicznego, wreszcie na prezesa Stowarzyszenia lekarzy polskich. Na wszystkich tych stanowiskach pełnił z zapałem i umiejętnością swe obowiązki, a niezmierne położył zasługi koło założenia pierwszego w kraju sanatorjum dla niezamożnych chorych piersiowych w Rudce. Poza szerszą zawodową działalnością lekarską, która pozostawiła mu sławę jednego z najlepszych klinicystów polskich, rozwijał szeroką działalność naukową i pozostawił po sobie liczny szereg naukowych prac lekarskich, z których najwybitniejsze dotyczą: *zakażenia mieszanego w tyfusie brzusznym*, *nawykowego zaparcia stolca*, *stanów anemicznych* i *blednicy*, *neurastenji* i *histerji*, *arteriosklerozy*. Poza tym rozwijał Dunin szeroką działalność pedagogiczną, wykształciwszy na swym oddziale szpitalnym cały szereg młodych lekarzy, których zachęcał zawsze do pracy badawczej i dla których stworzył przy swoim oddziale doskonałą pracownię naukową.

Duninówna Antonina, malarka, córka Józefa hr. Dunin-Sulgustowskiego i Eleonory z Garlickich, * 1870 w Andrzejówce na Podolu, kształciła się początkowo u Zofji Stankiewiczówny w Warszawie, następnie od r. 1894 w Paryżu u Tony Robert Fleury, L. O. Mersona i R. Collina. W Paryżu pracowała jako ilustratorka dla kilku z wydawców, a od r. 1904 zamieszkała w Warszawie, gdzie do wspólki z panią Chałus założyła szkołę malarską i sztuki stosowanej dla kobiet. Prace uczennic tej szkoły wystawione kilkakrotnie w salach Zachęty spotkały się z ogólnym uznaniem. Oprócz malarstwa **D.** uprawia także i grafikę. Ważniejsze prace: „Źródło“, „Muzyka“ „Tęsknota“, „Żniwo“, „Walka“, „Siewca“, wreszcie portrety.

Duninówna Laura, artystka dramatyczna, * w gub. Piotrkowskiej, występowała początkowo w teatrze łódzkim, później w Małym pod dyrekcją Gawalewicza. Celuje w rolach lirycznych.

Duninówna Laura.

Dunkierka, port w francuskim departamencie Nord, (1906) z przedmieściami 58,000 mieszkańców. Wartość handlu zewnętrznego (1904) 754,8 miljonów franków. W r. 1907 przybiło okrętów 1860 o pojemności 1,928,880 tonn, odpłynęło okrętów 1797 o pojemności 1,975,570 tonn.

Duperré Wiktor. baron, admirał francuski, † 1900 w Paryżu.

Duplessis Jerzy, francuski historyk sztuki kościelnej, † 1899 w Paryżu.

Dupont Piotr.

Dupont Piotr, poeta i piosenkarz francuski, * 1821 r. w Ljonie, † 1870 tamże. Piosnki ludowe, jak: „les Boeufs“, „les Sapins“, „Ma vigne“, „les Peupliers“, „le Tonneau“ i t. d., uczyniły go popularnym. Są one wyrazem uczuć prostych i serdecznych. **D.** stał się piosenkarzem ludu pracującego.

Dupré Juljan, malarz francuski, * 1851 w Paryżu, † 1910 tamże. Rozpoczął jako pejzażysta i malarz ludu wiejskiego. Ważniejsze prace w tej dziedzinie: „Dom w Pikardji“ (1876); „Kosiarze w Pikardji“ (1877); „Kobiety zbierające kłosy“ (1880); „Zbiór siana“ (1881). Z czasem staje się **D.** pierwszorzędnym malarzem zwierząt: „W prerji“; „Na pastwisku“; „Na fermie“; „Odpoczynek w polu“; „Krowy w cieniu“ „Podrażniona krowa“ (muzeum luksenburskie“); „w Dolinie“; „w Pikardji“ i t. d. **D.**, otrzymał wiele odznaczeń na wystawach paryskich i powszechnych.

Dupré Juljan.

Dupuis Jan, kupiec i podróżnik francuski, *1829. Był kupcem w Hanken i wtedy jeden z pierwszych dosięgnął rzeki Czerwonej i czynił poszukiwania w Tonkinie; zatarg jego z władzami

w Annamie doprowadził do interwencji Franciszka Garniera i był powodem zawojowania kraju przez Francuzów.

Durand Jerzy Juljan, archeolog francuski, * 1855 r. w Remiremont. Był archiwistą dep. Somme, w 1904 został członkiem korespondentem Ak. napisów i sztuk pięknych. Napisał bardzo cenną „Monographie de l'église Notre-Dame d'Amiens“ (1901—03); dalej „Description abrégée de la cathedrale d'Amiens“ (1904).

Durand Małgorzata Julja Karolina, publicystka francuska, * 1865 w Paryżu. Po otrzymaniu pierwszej nagrody w konserwatorjum i występach w Komedyi francuskiej poślubiła deputowanego Jerzego Laguerre'a i rozpoczęła drukować artykuły w *Presse*. Niebawem założyła dziennik *la Fronde*, który przez siedem lat redagowała. Pismo to stało się punktem koncentracyjnym ruchu emancypacyjnego kobiet francuskich; pisane i drukowane było przeważnie przez kobiety. Później **D.** przeszła do *Action* w charakterze współredaktorki. **D.** miewała liczne konferencje i należy do najczynniejszych orędowniczek sprawy kobiecej we Francji.

Duranda drabina, drabina rozbierana uwidoczniona na obocznym rysunku stosowana jest przez swego wynalazcę, kapitana służby topograficznej armji francuskiej, **D.**, do obserwacji okolicy i działania artylerji. **D. d.** składa się z części, które ogółem ważą około 530 kg. i dają się łatwo przewozić. Do zestawienia drabiny wystarcza 6 ludzi. Dostrzegacz wchodzi aż na szczyt drabiny, na którym umieszczona podstawka służy mu za oparcie. Rodzaj pulpitu służy za stół do planów i instrumentów. Drabina odznacza się lekkością i zupełnym bezpieczeństwem, do czego przyczyniają się cztery kondygnacje lin, mocujących drabinę z ziemią. Wysokość drabiny sięga 23 m.

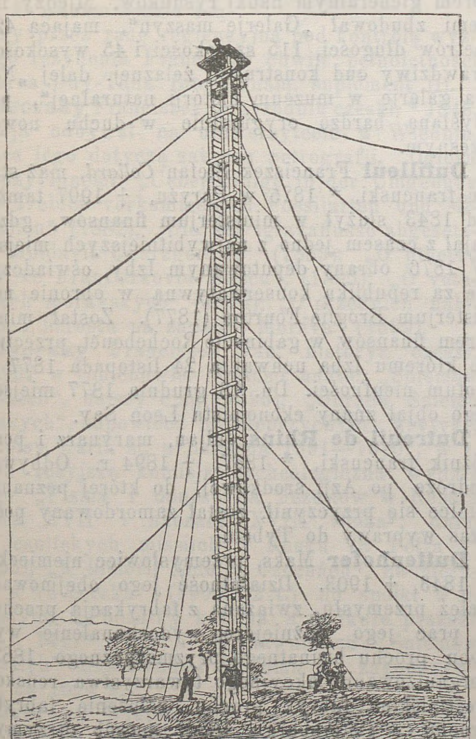

Duranda drabina.

Durban, główne miasto angielskiego południowo-afrykańskiego Natalu, (1904) 69,903 m., w tym 31,826 europejczyków.

Durdik Alojzy, pisarz czeski, † 1906 w Smichowie.

Durdik Józef, filozof czeski, † 1902 w Smichowie, ogłosił nadto: „O pomieru paedagogiky k ostatnim naukam“ (1898); „Soustava filosofie“ (1904); „Darwin und Kant. Ein Versuch über das Verhältniss des Darvinismus zur Philosophie“. Por. Fr. Krejczi: „O D-vie metafysice“; Jar. Kamper „J. **D.** jako kritik a básník.“

Durdik Paweł, pisarz czeski, † 1903 w Jaromierzu, ogłosił nadto: „Turgeniev a pani Viardotowa“ (1891); „Přiroda a zvířata na Sumatře“ (1894); „Hrabie Tołstoj a vlaste nectvi“ (1897); „U lidožroutů“ (1897); „Láska v tropech a u nas“ (1902); „Manželstvi v tropech a u nas“ (1902).

Durdik Piotr, pedagog czeski, 1906 otrzymał emeryturę; ogłosił nadto: „O zakladech mravnosti. Pokus mravouky přirozene zvlásztie pro potrzeby vychovatelské“ (1893).

Durkheim Emil, socjolog francuski, * 1858 w Epinal, twórca „Année sociologique“;

Durnowo Jan, mąż stanu rosyjski, * 1834, † 1903. Był gubernatorem, towarzyszem ministra spraw wewnętrznych, od 1889 r. ministrem spraw wewnętrznych. Jako taki przedsięwziął szereg zarządzeń reakcyjnych: ograniczenie ziemstw i prawa podatkowego urzędów miejskich. Umarł nagle w podróży po Niemczech.

Durnowo Piotr, mąż stanu rosyjski, * 1840, z początku urzędnik w zarządzie marynarki, po skończeniu prawa służył w sądownictwie. W r. 1881 objął urzędowanie w departamencie policji, którego dyrektorem został. Na tym stanowisku okazał nadzwyczajną gorliwość w tropieniu przestępstw politycznych, za rewizję u posła brazylijskiego (z powodu intrygi miłosnej) na rozkaz Aleksandra III otrzymał dymisję. Kilkakrotnie był wice-ministrem spraw wewnętrznych. W 1905 w gabinecie Wittego objął urząd ministra spraw wewnętrznych. Odznaczył się wtedy zwalczaniem ruchu rewolucyjnego, zabronił okolicom głodowym, które brały udział w rewolucji, wydawać zboże rządowe, oskarżony był przez Stachowicza o malwersację z owsem, zwalczał

Wittego, z którym razem ustąpił przed zwołaniem trzeciej Dumy. Obecnie jest członkiem Rady państwa z nominacji, należy do najskrajniejszych reakcjonistów.

Durny Szczyt, jeden z najwyższych szczytów w Tatrach, czwarty z rzędu co do wysokości, wznosi się na 2,625 metrów w Tatrach Wschodnich obok Łomnicy.

Durocher Leon, poeta i humorysta francuski, * 1864 w Pontivy. Dał się poznać z piosnek kabaretowych, z których: „l'Angelus de la mer“; „l'Ecole buissonière“, „la Berceuse pour Maryvonne“ stały się bardzo popularne. Z własnym kabaretem występował na wystawie 1889 r. Był współpracownikiem wielu dzienników i czasopism, między innemi *Plume*. Ogłosił. „Clairons et binious“; „Binious et tambourins“; „Théâtre lyrico-naturaliste“; „Chansons de Là Haut et de Là-Bas“. Z utworów dramatycznych prozą i wierszem zaznaczyć należy: „l'Impot sur les femmes“; „la Marmite enchantée“; „le Moulin de Kerlor“; „l'Officier bleu“; „la Marche au soleil“ i t. d.

Durra, trawa zbożowa, zwana również gryżą; uprawiają ją w gorącym klimacie Azji i Afryki. Ziarno jej kształtu podłużnego, większe od naszego prosa, zawiera mączkę, w smaku niezbyt przyjemną. W Europie południowej uprawiają **D.** na karm dla koni, nadto z ogromnych wiech **D.** wyrabiają szczotki i miotełki, zwane niesłusznie ryżowemi.

Dürre Ernest Fryderyk, metalurg niemiecki, * 1834, profesor metalurgji w politechnice akwizgrańskiej 1871. Wydał: „Handbuch des Eisengiesserreibetriebs“ (1890, 1896); „Die Anlage und der Betrieb der Eisenhütten“ (1880—92, 3 tomy); „Die neuern Koksöfen“ (1892); „Die Hochofenbetriebe am Ende des 19 Jahrhunderts“ (1901); „Vorlesungen über allgemeine Hüttenkunde“ (1899); „Die Metalle und ihre Legierungen im Dienste der Heere und der Kriegsflotten“ (1894); „Ziele und Grenzen der Elektrometallurgie“ (1896).

Durski Antoni, organizator sokolstwa, * 1855, † 1909. Odznaczał się już w wieku młodocianym zapałem do gimnastyki. Już jako student politechniki objął 1875 naczelnictwo nad Sokołem lwowskim, na tym stanowisku pozostawał do końca życia; 1892 na pierwszym zlocie sokolstwa we Lwowie otrzymał godność naczelnika związkowego. Sokolstwo galicyjskie zawdzięcza **D.** swój świetny rozwój. Napisał wraz z Janem Durskim: „Ćwiczenia wolne, układ ćwiczeń wolnych na miejscu“ (Lwów, 1906).

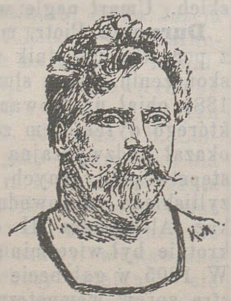

Durski Antoni.

Düsseldorf, miasto regiencji **D.**, (1905) 253,274 mieszkańców, w tym 175,317 katolików, 73,268 ewangielików, 2,877 żydów. W całej regiencji na 5,474 kw. km. 2,989,243 ludności, w tym 1,718,909 katolików, 1,227,346 ewangielików, 19,444 żydów. Polaków, przeważnie robotników przemysłowych, 45,623, Holendrów 94,430.

Duszanek Franciszek, klasyczny filolog czeski, * 1858 w Litomyślu, gimnazjum ukończył tamże, poczym studja z filologji klasycznej odbył w uniwersytecie wiedeńskim. Od 1890 był nauczycielem gimnazjalnym w Chrzedymiu, od r. 1908 jest dyrektorem gimnazjum w Litomyślu. Z większych prac ważniejsze; „De formis enuntiationum condicionalium apud Livium“, wielce cenioną przez filologów niemieckich, francuskich, włoskich; „Viedecky slovnik k básnim Ovidiovym“; „Ichthyologia Ovidiana“; prócz tego dokonał wielu wydawnictw szkolnych (Horacego, Cycerona) i ogłosił szereg mniejszych rozpraw.

Dutert Ferdynand Karol, architekt francuski, * 1845 w Douai, † 1906 w Paryżu. Był architektem honorowym budowli prywatnych, inspektorem gienerałnym nauki rysunków. Między innemi zbudował „Galerję maszyn“, mającą 420 metrów długości, 115 szerokości i 45 wysokości, prawdziwy cud konstrukcji żelaznej. dalej „Nową galerję w muzeum historji naturalnej“, pomyślaną bardzo oryginalnie w duchu nowoczesnym.

Dutilleul Franciszek Stefan *Collard*, mąż stanu francuski, * 1825 w Paryżu, † 1907 tamże. Od 1843 służył w ministerjum finansów, gdzie zajął z czasem jedno z najwybitniejszych miejsc. W 1876 obrany deputowanym Izby, oświadczył się za republiką konserwatywną w obronie ministerjum Broglie-Fourtou (1877). Został ministrem finansów w gabinecie Rochebouët, przeciwko któremu Izba uchwaliła 24 listopada 1877 r. wotum nieufności. Dn. 13 grudnia 1877 miejsce jego objął znany ekonomista Leon Say.

Dutreuil de Rhins Juljan, marynarz i podróżnik francuski, * 1867, † 1894 r. Odbywał podróże po Azji środkowej, do której poznania wielce się przyczynił, został zamordowany podczas wyprawy do Tybetu.

Duttenhofer Maks, przemysłowiec niemiecki, * 1843, † 1903. Działalność jego obejmowała gałęź przemysłu, związaną z fabrykacją prochu. Z prac jego ważniejsze: wydoskonalenie wyrobu prochu brunatnego pryzmatycznego 1882, zorganizowanie akcyjnego towarzystwa reńsko-westfalskich fabryk prochu, założenie fabryki prochu w Petersburgu 1884; sposób otrzymywania bezdymnego prochu z nitrocelulozy 1887; umowa kartelowa fabryk prochu i materjałów

wybuchowych w Glazgowie i w Niemczech 1889. Założenie instytucji dla badań naukowych i technicznych w Neubabelsbergu z kapitałem 2,1 miljona marek. W instytucji tej pracuje 2 dyrektorów profesorów, 11 chemików, 11 inżynierów, 110 robotników i urzędników.

Duvaux Juljusz, profesor i mąż stanu francuski, † 1902 w Nancy.

Duvernoy Jan Jerzy, przyrodnik * 1691, † 1759, mianowany akademikiem rosyjskim, został następnie usunięty, imię jego związane z odnalezionemi kośćmi mamuta w Syberji.

Duy-Tân, cesarz i król Annamu, * 1899, jest piątym synem króla Than-Taï i zwyczajnej nałożnicy. Nosił początkowo imię Vinh-Song, dopiero przy wstąpieniu na tron w 1907 otrzymał imię **D. T.** „przyjaciel reform". Był wtedy drugim z żyjących synów Than-Taï. Dnia 5 września odbyła się ceremonja koronacji młodego księcia w obecności francuskiego gubernatora gieneralnego Indo-Chin. Zapadła decyzja, że Annam będzie rządzony przez radę regiencyjną pod kontrolą wyższego rezydenta Francji do chwili pełnoletności cesarza Duy-Tâna (ob. Annam. suplement II).

Duy-Tân.

Dvorsky Franciszek, przyrodnik czeski, * 1846. Studja odbywał na uniwersytecie w Wiedniu. Prace jego dotyczą zakresu petrografji. Ogłosił między innemi: „Ueber einige in der Umgebung von Trebicz vorkommenden Fossilarten und Mineralien" (1882); „Die am Iglavaflusse abgesetzten Moldavit Quarzgerölle" (1883); „O ptactvu mor ve Frantiszkovie Museu"; (1895); „O votanivech moravskych" (1898); „O przednich nalezistich nerostu na zapadni Morave" (1899).

Dvorsky Franciszek Jan, historyk czeski, † 1907 w Smichowie. Ogłosił nadto: „Sniemów czeskich", dalszy ciąg (1895); „Obrana Sniemu czeskych", odpowiedź na nieprzychylną krytykę; „Odpisy Karla st. z Żerotina 1591—1610"; w r. 1905 rosyjska komisja archeologiczna wydała D-go „Pisma i donesenija Jezuitow w Russiji konca XVII i naczała XVIII wieka"; dalej „O jesuitskych missiich v Rusku za Petra I" (1905); „K historii Żidu v Czechách", na Morawie a ve Slezku" (1906, 2 t.) do spółki z B. Bondym; „Początky kalicha a artikule pražské již l. 1417" (1907). Wydawnictwo „Sniemów czeskich" doprowadził do tomu X, zakończywszy na 1604 r.

Dvorsky Wiktor, gieograf i alpinista czeski, * 1882. Studja odbywał w Pradze. Ogłosił: „Ekonomicko-geograficke studie z Czerné Hory" (1907); „Die Handelsplätze in den Gebirgsregionen der Gratschaft Görz" (1907); „V Julskych Alpach" (1906); „Základni rysy geomorfologickych vlivu na pomery hospodarzske" (dla Zemie vieduého Sborniku). Od 1905 jest członkiem redakcji *Alpského Vestniku*

Dvorzák Antoni, kompozytor czeski, † 1904 w Praeze, 1895 powrócił z Ameryki do kraju na zajmowane już przedtym stanowisko profesora konserwatorjum w Pradze czeskiej. W r. 1901 został dyrektorem artystycznym tegoż konserwatorjum. Oprócz 4 symfonji (z których najbardziej znana i popularna C mol „Z nowego świata" skomponowana w Ameryce), napisał **D.** w ostatnich latach życia szereg poematów symfonicznych: „Południe", „Złoty kołowrotek", „Leśna gołąbka" etc. **D.** był doktorem honorowym uniwersytetów: w Pradze i Cambridge.

Dvorzak Antoni.

Dvorzák Arnoszt, poeta czeski, * 1881 r. w Korzovicach, do gimnazjum uczęszczał w Przybramie i Pisku, do uniwersytetu w Pradze. W r. 1905 złożył doktorat medycyny i został lekarzem wojskowym. Jeszcze w gimnazjum zaczął ogłaszać swe utwory w czasopismach: *Moderní Ævue* i *Nowy kult*, 1902 przełożył Przybyszewskiego „Dla szczęścia", 1903 drukował kilka większych nowel w czasop. *Kvety*, 1908 wydał dramat „Kniże", wystawiony tegoż roku w *Narodnim Divadle* z ogromnym powodzeniem.

Dvorzák Jindrzich, publicysta czeski, † 1904 w Tisznowie na Morawach; ogłosił nadto: „Moravské vojsko zemske roku 1774" (1899); „Moravská zrzizeni zemská" (1900); „Morawské sniemovani roku 1848—49" (1898).

Dvorzák Ksawery, poeta czeski, ogłosił nadto: „Sursum corda" (1893); Eucharistia", sonety (1897); „Meditace" (1897); „Improperie" (1902); „Nowy Ziwot" (1903); „Z hlubin vieku" (1904); „Tabitha, dramacik dla dzieci" (1895) i t. d.

Dvorzák Klemens, * w XVIII w. w Budiejowicach, † 1820 w Wiedniu. Piekarz z zawodu, wstąpił do klasztoru i uczył się w szkole łacińskiej. Następnie był piekarzem w Wiedniu. Później bawił w Rzymie, a wróciwszy do Wiednia studjował filozofję, poczym był przyjęty do zakonu Redemptorystów w Rzymie. W r. 1785 wysłany został do Warszawy, gdzie odnowił kościół i klasztor swego zakonu, przytułek, szkołę dla niezamożnej dziatwy i co niedziela miewał kazania po niemiecku, polsku i francusku. W r. 1808 wydalony był z Warszawy, udał się do

Wiednia, gdzie założył konwikt dla młodzieży i uprawiał filantropję. W 1819 miał być wydalony z Wiednia, pozostał tylko dzięki wstawiennictwu Piusa VII i ostatecznie dopiął tego, że zakon Redemptorystów otrzymał pozwolenie na pobyt w Wiedniu. Papież Leon XIII uznał go za błogosławionego.

Dvorzák Maksymiljan, czeski historyk sztuki, * 1874 w Roudnicy, gdzie skończył też gimnazjum. Studja uniwersyteckie odbywał w Pradze i Wiedniu, 1902 habilitował się w Wiedniu, od 1905 jest nadzwyczajnym profesorem historji sztuki w Wiedniu, nadto generalnym konserwatorem Centralnej komisji, czuwającej nad zabytkami historycznemi i artystycznemi. Ogłosił wiele rozpraw po niemiecku i czesku z zakresu historji sztuki i dziejów kultury czeskiej.

Dvorzák Rudolf, historyk czeski, * 1861 r. w Knetinie na Morawach. Kształcił się w gimnazjum w Brnie i w uniwersytecie praskim na wydziale historycznym. Od 1892 był nauczycielem gimnazjalnym w Brnie, od 1908 dyrektorem gimnazjum w Żábrzeżu. Ogłosił: „Cirkevni politika krále Vaclava IV“; „Krzižaci u Žatce“ r. 1421“ (1886); „Styky Slovanu polabských s rizišzi niemeckou v X stol.“; „Cisarz Fridrich III a Uhry“ (1889); „Diejiny Moravy“ (1899—1905, 5 tomów); „Jednáni sniemu moravskych, t. I: 1791—1835; II: 1835—48“ (1904–06); „Posledni robotni vzpoura na Morávie r. 1821“ (1907) i wiele innych.

Dvorzák Rudolf, orjentalista czeski, w 1901 był dziekanem filozoficznego fakultetu, od 1897 członkiem korespondentem Akademji czeskiej, od 1908 zwyczajnym członkiem. Ogłosił nadto: „Ueber "den bildlichen Ausdruck der persischen Erotik“ "(1894); „Der arabische Dichter Abû Firás und seine Poesie“ i „Abû Firás, ein arabischer Dichter und Held“ (1895); „Darstelungen aus dem Gebiete der nichtchristlichen Religionen“: I cz. „Confucius und seine Lehre“ (1895); II cz. „Laotsi und seine Lehre“ (1903). W czeskiej encyklopedji Otta opracował kraje, literaturę i języki wschodnie.

Dvorzák Władysław, polityk i prawnik czeski, * 1863 w Bechyni. W 1891 otrzymał doktorat prawa, 1895—99 w praskiej Akademji handlowej wykładał prawo polityczne, 1898 otworzył kancelarję adwokacką, 1900 obrany do sejmu czeskiego, 1902 do parlamentu wiedeńskiego. Pisał o wielu kwestjach prawno-politycznych, dotyczących Czech i Austro-Węgier. Oddzielnie wydał: „Co jest národnost?“ (1893); „Podstała z vyznam czeského práva státního“ (1897); „Sniatek arcikníżete Frantiszka Ferdinanda d'Este a právni úczinky jego prohlášení z 28 czna 1900“ (1900). Jako prezes wydziału językowego Rady narodowej objął redakcję spisu narodowości w odpowiedzi na wnioski prof. Wiesera.

Dvorzáková-Danzerowa Ludmiła, artystka dramatyczna czeska, * 1859 w Pradze. Karjerę artystyczną rozpoczęła w 1883, w 1887 zaangażowana została do *Nar. divadla*, gdzie repertuar jej obejmuje rozległą skalę. W 1891 wyszła za mąż za H. Dvorzáka, architekta praskiego.

Dwoinka tryprowa, ob. tryper, rzeżączka.

Dwoinka zapalenia płuc, *diplococus pneumoniae*, ob. zapalenie płuc.

Dwujodoform, właściwie czterojodoetylen, C_2J_4, bezwonne ciało, topi się w 187°; używa się zamiast jodoformu; otrzymuje się działaniem jodu na roztwór dwujodoacetylenu, C_2J_2, w siarczku węgla, nadto powstaje, jak i sam dwujodoacetylen, gdy działamy węglikiem wapnia na roztwór jodu w jodku potasu.

Dwuskrzydłe *(Diptera)*, ob. w gł. dzieło Dwuskrzydłe i Owady.

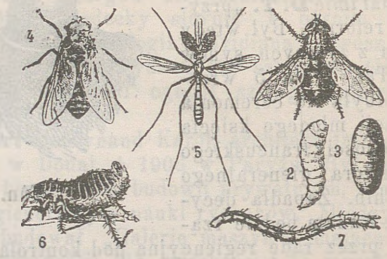

1) Mucha płująca, 2) larwa, 3) poczwarka, 4) bąk, 5) komar, 6) pchła, 7) jej larwa.

Dyakowski Bohdan, wydał nadto: „Atlas państwa zwierzęcego“ (Warszawa, 1905, 2 cz.); „Ptaki pożyteczne naszych lasów, pól i ogrodów“ (Warszawa, 1905); „Atlas motyli krajowych“ (Warszawa, 1906); „Wskazówki do hodowli motyli“ (Warszawa, 1906); „Zwierzęta lądowe i morskie“ (1907); „Jak urządzać gniazda i opiekować się ptakami“ (Warszawa, 1907); „Pogadanki mineralogiczne“ (Warszawa, 1907, 1908, 1909); „Z naszej przyrody“ (2 wyd., 1907); „Goście zimowi“ (Warszawa, 1908); „Historja naturalna“ (Warszawa, 1908, 2 cz.); „Z puszczy Białowieskiej“ (Warszawa, 1908); „Nasi pomocnicy i domownicy wśród zwierząt“ (Warszawa, 1909); „Zarys metodyki elementarnego kursu historji naturalnej“ (Warszawa, 1909); „Od Karpat do Bałtyku“ (Warszawa, 1910); „Myszka babuni“ (Warszawa, 1910) i inne).

Dybfest Arne, nowelista norweski, † 1892, rzuciwszy się do morza. Był gorącym zwolennikiem doktryn anarchistycznych, co wypowiedział w entuzjastycznej książce: „Między anarchistami“ (1890). Utwory jego cechowała dziwaczna i chorobliwa wyobraźnia i niezwykła oryginalność formy.

Dybowski Aleksander Napoleon, członek *Młodej Polski*, wydawał w 1837 r. w Londynie czasopismo: *Republikanin*.

Dybowski Benedykt, zoolog; w r. 1863 został skazany na śmierć przez powieszenie, następnie jednak dzięki wstawiennictwu prof. Reicherta z Berlina i prof. Grube'go z Wrocławia a pośrednictwu Bismarcka karę śmierci zamieniono **D.** na 12 lat katorgi we wschodniej Syberji, dokąd przybył na wiosnę 1865 r. Tam prowadził badania naukowe razem z innemi skazańcami, jak: A. Czekanowski, J. Czerski, W. Godlewski i t. d. Szczególniej doniosłe wyniki otrzymał **D.** przy badaniu fauny Bajkału (ob. gł. dzieło, t. IV). Jako profesor uniwersytetu lwowskiego w 1905 r. przeniesiony w stan spoczynku. W ostatnich latach wydał: „O niemoralności wśród młodzieży nieletniej i jej przyczynach" (Lwów, 1903); „Sen i marzenia senne" (Warszawa, 1907); „Zęby zwierząt ssących" (1908); „Parę słów o rzekomo nowych teorjach biologicznych na polu wiedzy przyrodniczej u nas w kraju" (Warszawa, *Wszechświat*, 1906); „O nowych badaniach nad fauną Bajkału, o przeszłości tego jeziora" (*Kosmos*, I, II, III 1907, 1908); „Klucz do oznaczania zwierząt ssących krajowych", część II (*Kosmos*, 1903); „O pochodzeniu człowieka" (*Kosmos*, 1902); „O zębach anormalnych w uzębieniu zwierząt ssących" (*Kosmos*, 1909); „O palcach nadliczbowych u zwierząt ssących" (tamże, 1909). Nadto skreślił: „Biografję Zygmunta Sierakowskiego" (Lwów); „Biografję Józefata Ohryzki" (*Biblioteka Warszawska*, 1907); „Godlewski Wiktor" wspomnienie; „Jan Wańkowicz" (*Kłosy*, Warsz.); „Stanisław Kietliński" (tamże); „Przed półwiekiem" (wspomnienia z przeszłości gimnazjalnej). Ustępując z katedry uniwersyteckiej z powodu późnego wieku **D.** wszystkie zbiory i całą bibljotekę darował muzeum zoologicznemu we Lwowie.

Dybowski Jan, agronom i podróżnik, syn emigranta z Polski, z r. 1830 (ob. gł. dz. t. IV). W 1892 mianowany był dyrektorem rolnictwa i handlu w Tunisie, profesorem kultur tropikalnych w Instytucie narodowym agronomicznym. **D.** był promotorem założenia ogrodu kolonjalnego w Nogent sur la Marne, którego w r. 1899 został dyrektorem. Oprócz wymienionych, napisał: „les Jardins d'essai coloniaux" (1897).

Dybowski Józef, należał do pierwszego komitetu *Młodej Polski*, wybranego w Bernie szwajcarskim 12 maja 1834 r. Brał czynny udział w życiu emigracyjnem.

Dybowski Władysław, przyrodnik, brat Benedykta, * 1839 w byłym województwie Mińskim, † 1910 w Wojnowie na Litwie. Gimnazjum ukończył w Mińsku Litewskim, 1857 r. wstąpił na sekcję historji naturalnej wydziału fizyko-matematycznego w Uniwersytecie dorpackim. W 1862 otrzymał stopień kandydata, 1873 uzyskał tytuł magistra, a 1878 stopień doktorski po obronie rozprawy: „Die Chaetetiden der Ostbaltischen Silurformation". Od 1871 pełnił obowiązki asystenta przy katedrze mineralogji w Dorpacie, a następnie tamże został docentem. W 1878 opuścił Dorpat i osiadł na wsi w Niankowie w Nowogródzkim, gdzie pomimo nieustannych cierpień fizycznych oddawał się niestrudzenie badaniom naukowym. Prace **D.** dotyczą głównie zoopaleontologji (szczególniej korali), systematyki mięczaków i gąbczaków, nadto **D.** zdobył uznanie jako malakolog, ogłosił wiele cennych spostrzeżeń z florystyki. Wyniki swych badań ogłaszał po polsku i w obcych językach. Z rozpraw polskich ważniejsze: „Przyczynek do poznania ślimaków jeziora Bajkalskiego" (*Wiadomości z nauk przyrodniczych*, Warszawa, 1880); „Kolekcja gąbek z morza Ochockiego" (*Wszechświat*, Warszawa, 1884); „Przyczynek do fauny ślimaków jeziora Bajkalskiego" (*Pamiętnik fizjograficzny*, tom I, Warszawa, 1886); „O łopuchach" (*Wszechświat*, 1904); „Odmiany leszczyny litewskiej" (*Wszechświat*, 1901); „Spostrzeżenia naukowe nad bastardami tytoniu narcyzowego" (tamże, 1906); „Słów parę o tak zw. obłokach spadających" (tamże, 1907). Nadto ogłosił w wydawnictwach Akademji Umiejętności w Krakowie rzecz z etnografji, studjum o przysłowiach na Białorusi. W rękopisie zostawił rzecz „O monetach polskich"; „Beitrag zur Kenntniss der Binnenmolusken Lithauens" (1908); „Zur Kenntniss der in einigen Thermalquellen Nord-Russlands wohnenden Schnecken" (1910); Mollusken aus der Uferregion des Baikalsees" (1910).

Dyck Ernest Marja Hubert van, śpiewak operowy, * 1861 w Antwerpji, studjował w Lowanjum i Brukselli prawo, później w Paryżu uczył się śpiewu u St.-Yves Baxa i wystąpił po raz pierwszy na koncertach Lamourex. Stał się głośnym, gdy powierzono mu rolę Parsifala w Beyreuthie. W l. 1888—98 był w operze wiedeńskiej, później śpiewał w Paryżu, Londynie, Petersburgu i New-Yorku, a w 1906 został profesorem konserwatorjum w Antwerpji.

Dyć Alfred Henryk, marynarz i podróżnik francuski, * 1871. Uczestniczył w misji Marchanda nad Górną Ubangiu, w misji Mazerana 1902, wysłanej do zbadania Senegalu; 1905 prowadził badania hidrograficzne brzegów marokańskich. Wyniki opublikował w „Bulletin du comité de l'Afrique francaise" (1905).

Dydyński Teodor, prawnik polski, profesor prawa rzymskiego na uniwersytecie warszawskim, ogłosił nadto: „Historja źródeł prawa rzymskiego" (Warszawa, 1904).

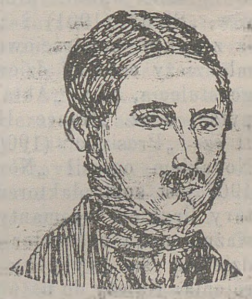

Dydziul Wincenty.

Dydziul Wincenty, uczestnik powstania li-

stopadowego, * 1811 w Szawelańcach, w pow. Wiłkomierskim, † 1909 w Issoudun we Francji. Pochodził z rodziny szlacheckiej i obywatelskiej i jako młodzieniec dziewiętnastoletni stanął w szeregach powstańczych 1830 r. Po upadku rewolucji schronił się do Francji; pełnił z kolei różne urzędy w podprefekturze w Issoudun, od r. 1891 pobierał pensję emerytalną. W r. 1836 ożenił się z Adelą Maurion, przełożoną zakładu naukowego w Issoudun.

Dygogram, skrócone *dynamogoniogram*, przyrząd, używany na statkach do pomiarów odchylenia strzałki magnesowej pod wpływem prądu magnetycznego.

Dyk Emanuel, polityk czeski, * 1852 w Niemieckim Brzyzie koło Pilzna, † 1907 w Pilźnie. Uczył się w gimnazjum w Pilźnie i Klatowicach, na uniwersytecie praskim prawa, poczym założył kancelarję adwokacką w Pilźnie. W 1889 obrany był posłem na sejm czeski, 1891 deputowanym parlamentu wiedeńskiego, gdzie przyłączył się do partji wolnomyślnej. Należał do wybitniejszych polityków czeskich.

Dyk Jan, pisarz czeski, * 1860 w Niemieckim Brzyzie. Kształcił się w Sobiesławiu i Pilźnie, od 1880 jest nauczycielem w szkole miejskiej w Kralowicach. Dla poznania zadrugi południowo-słowiańskiej podróżował w l. 1898 — 1899 po Serbji, Bośni, Chorwacji i Dalmacji. Od 1889 zarządza miejskim archiwum w Kralowicach. Ogłosił: „Za srbskou zadrugou“ (1899); „Popis okresu Kralovického“ (1886); „Rod Gryspeku v Czechách“ (1901); „Přehled zákonu o práv. postavení učitelstva v kralowstwi Českém“; „Zákony nyní platné“ (1903).

Dyk Wiktor, pisarz czeski, * 1877 w Sopce koło Mirlnika, mieszka w Pradze. Działalność literacką rozpoczął od zbiorów poezji: „A porta inferi“ (1897); „Síla života“ (1898); „Marnosti“ (1900); „Burziczi“ (1902); „Satiry a sarkazmy“ (1905); „Milá sedmi loupežniku“ (1906). Następnie ogłosił szereg scen dramatycznych: „Tragikomedie“ (1902); „Trzi hry“ (1906, składa się na nie: „Episoda“, „Smuteční hostina“ i „Premiera“); „Posel“ (1907); „Ranní ropucha“ (1908). W prozie wydał: prócz drobniejszych utworów, „Stud“ (1901) i „Huczi jež“; dwa dzieła z cyklu powieściowego, obrazującego życie młodzieży czeskiej dziewiątego dziesiątka zeszłego stulecia, p. t. „Akta pusobnosti Czertova kopyta“; I cz. „Konec Hackenschmiduv“ (1904); II cz. „Prosinec“ (1906). W 1907 razem z A. Novakiem ogłosił „Nová česká poesie“, od r. 1907 jest spółredaktorem *Lumíra*. **D.** jest z natury lirykiem i romantykiem, utwory jego przeważnie mają charakter satyry, przez którą przedzierają się wybuchy liryczne i romantyczne rojenia. Należy do najwybitniejszych przedstawicieli młodej literatury czeskiej.

Dyktatura proletarjatu. Z punktu widzenia socjalnych demokratów marksistów, t. zw. „ortodoksyjnych“ zwolenników Marksa, ustrój socjalistyczny społeczeństwa może być zaprowadzony jedynie przy pomocy proletarjatu (jako jedynej klasy, której interesom odpowiada) drogą rewolucyjnego ujęcia władzy politycznej w swe ręce, będzie to t. zw. **D. p.** W ostatnich czasach poglądy na **D. p.** w sporach socjalistycznych coraz bardziej się różniczkują.

Dylew Piotr, rzeźbiarz rosyjski, * 1842, † 1886. Główniejsze prace: „Prometeusz“; „Piotr Wielki“; „Zaufanie Aleksandra Macedońskiego do lekarza Filipa“, płaskorzeźba i t. d.

Dynamit, zależnie od materjału, używanego do wsysania nitrogliceryny, rozróżniają różne jego kategorje. Jeżeli materjał ten jest obojętny pod względem wybuchowym, jak: ziemia okrzemkowa, gips, kreda, piasek i t. p., mamy dynamit z zasadą obojętną, natomiast jeżeli materjał wsysający zwiększa działanie wybuchu, mówimy o dynamicie z zasadą czynną, taką zasadą bywa: a) azotan potasu, sodu lub baru, b) azotan amonu, c) chlorany albo pikryniany, d) nitroceluloza. Inny jeszcze podział na abelity i nobelity: abelitami nazywają dynamity z zasadą nitrocelulozy, wszystkie zaś inne z zasadą obojętną czy czynną obejmują nazwą nobelitów.

Dynamomorfizm, przeobrażenie w skałach, wywołane ciśnieniem na materjał skalny podczas powstawania gór, fałd. Do objawów **D.** odnosimy przejście piaskowców, zlepieńców, łupków w gnejsy, łupki chlorytowe, fillity, przemianę wapienia w marmur, ławicowego węgla kamiennego w antracyt i grafiit i t. d.

Dyskobol.

Dyskobol, posąg antyczny w pałacu Massimi w Rzymie. Prawda postawy utrzymującej się w równowadze, harmonja linji i życie mięśni wskazują na wybitnego artystę. Posąg ten odnaleziony na Eskwilinie w XVIII w., uchodzi powszechnie za kopję **D.** bronzowego, wykonanego przez Myrona.

Dysocjacja elektryczna, ob. elektrochemja.

Dywizjoniści (franc.), malarze rozdzielający *(divisants)* tony barwne plamami odrębnemi w formie równoległych kresek. Szkoła **D.** powstała we Włoszech. Grupa **D.** włoskich jest wielce pokrewna szkole impresjonistów francuskich. W obydwu grupach punktem wyjścia jest rozszczepienie tonu barwnego, t. j. zamiana kombinacji mieszaniny kolorów na płótnie kombinacją optyczną, którą się otrzymuje, jeżeli widz stanie w pewnej odległości od płótna. To stanowi główny cel **D.** Jednocześnie jednak uniknęli oni pewnych błędów techniki impresjonistycz-

rej. Ponieważ użycie tonów rozszczepionych mogłoby nadwerężyć dokładność rysunku, jak to ma miejsce u impresjonistów, **D.** wpadli na pomysł malowania wszystkich przedmiotów dla uwydatnienia ich formy za pomocą równoległych kresek, które wywierają podobne wrażenie jak sztych na drzewie robiony. Ten sposób techniczny naprzód zastosował Giovani Segantini. Podobna technika zresztą logicznie wiązała się z jego krajobrazami górskiemi, w których powietrze ogromnie przejrzyste pozostawia barwie przedmiotów nawet oddalonych całkowitą czystość. Większość **D.** malowała podobne motywy i grupa ich, która wytworzyła się w północnych Włoszech, otrzymała też nazwę szkoły medjolańskiej. Obok Segantini'ego należy wymienić, jako wybitniejszych przedstawicieli tej grupy, Gaetana Previati'ego i Carlo Fornarrę, których efekty świetlne śniegu i gór, posiadają nadzwyczajną prawdę i poezję. **D.** różnią się też od impresjonistów tym, że najciekawsi z nich, nie ograniczają się jedynie do oddawania zjawisk natury, lecz tworzą samoistne kompozycje artystyczne treści alegorycznej lub symbolicznej. Previati w gamie dosyć brunatnej przedstawił sceny legiendowe i drogę krzyżową; Segantini w pięknym tryptyku „Życie“, „Natura“ i „Śmierć“, wzniósł się przez sam układ i kompozycję do wyżyn filozoficznych i wrażenie, odniesione z jego dzieł, przekracza dziedzinę estetyczną i wznosi się do wyżyn filozofji i etyki.

Dyzenterja. W ostatnich latach japoński bakterjolog Shiga, a potym Kruse w Niemczech wykryli swoiste zarazki, wywołujące dyzenterję u ludzi. Zarazek ten jest laseczką nieruchomą, nie barwiącą się metodą Gramm'a; rośnie dobrze na zwykłych podłożach laboratoryjnych; w bulionie mięsnym po trzech tygodniach w temp. 37° C. wytwarza mocno zabójczy dla królików jad, mający wszystkie cechy toksyn bakteryjnych. Zarazki znajdują się u chorego tylko w jelitach; we krwi i w narządach wewnętrznych nie wykryto ich obecności. Co się tyczy jadu, wydzielanego przez laseczki **D.** w bulionie, to Kruse jest tego zapatrywania, że jad ten działa tylko na króliki, dla człowieka zaś jest obojętny. Dlatego Kruse nazywa go jadem króliczym (Kaninchengift), a objawy chorobowe w **D.** u człowieka tłomaczy sobie działaniem innych jadów laseczki dyzenteryczne, mianowicie działaniem jadu śródkomórkowego, t. zw. *endotoksyny*. Surowica przeciwdyzenteryczna lecznicza, działa, według Kruse'go, głównie bakterjobójczo. Kraus, Doerr w Wiedniu, a u nas Gryglewicz, uważają jad laseczki dyzenterycznej za prawdziwą toksynę, a surowicy przypisują działanie antytoksyczne. Nie wszystkie przypadki **D.** wywołuje laseczka dyzenteryczna Shiga'i. W dużej ilości przypadków znajdowano laseczki pokrewne, t. zw. paradyzenteryczne, które nie są zdolne do wytwarzania toksyny dyzenterycznej. Laseczki paradyzenteryczne dzielą się na wiele pokrewnych sobie odmian. Prócz tych zarazków jeszcze pierwotniaki *(amoeby)* wywołują dyzenterję o przebiegu chronicznym w krajach podzwrotnikowych. U nas ta postać dyzenterji spotyka się bardzo rzadko.

Dyzproz *(Dy* z greckiego δίσπροσίτος — trudno dostępny), pierwiastek ziem rzadkich; z tlenku holmu wydzielił go Lecoq de Boisbodran 1886. Widmo **D.** wykazuje charakterystyczne linje o długich falach 753 i 451·5, następnie 804; 756·5; 475; 427·5. **D.** przypuszczalnie jest mieszaniną kilku pierwiastków. Urbainowi udało się na drodze krystalizacji cząstkowej wydzielić większe ilości względnie czystego tlenku **D.** Podług Urbaina ciężar atomowy **D.** = 162·49 (otrzymano z 14 frakcji krystalizacyjnych). Tlenek **D.** jest biały.

Działo. D. służą do wyrzucania większych pocisków. **D.** składa się z lufy i lawety czyli wózka. Lufa umocowana jest na wózku ruchomo za pomocą dwuch bocznych osi, które w nowszych **D.** leżą w specjalnych łożyskach rurowych. Zapał znajduje się albo bezpośrednio w lufie, albo, co się zdarza częściej, w odrębnej części tejże, w tak zwanym *zamku* **D.** Rozróżniamy **D.**: polowe, górskie, oblężnicze, forteczne, nadmorskie i okrętowe. Stosownie do konstrukcji znamy **D.**: odtylcowe, gładkie i rznięte, armaty, moździeże, haubice, kartaczownice, **D.** szybkostrzelne, **D.** *Maxime'a*, mitraljezy i inne **D.** maszynowe. Wydrążenie lufy **D.** nosi nazwę duszy. Średnicę duszy nazywamy kalibrem **D.** Znamy **D.** o kalibrach od 7 do 42 cm. Lufy **D.** określa się bądź przez kaliber, bądź przez długość wyrażoną w kalibrach, lub też przez wagę lufy w tonnach (Anglja), albo wreszcie przez wagę odnośnego pocisku w kilogr. lub funtach. Długość lufy **D.** podawana bywa w stosunku do kalibru, np.: L. 20, co znaczy, że lufa jest 20 razy dłuższa od kalibru **D.**

Dziano lub *Dzianoballi* Giovanni Balli, muzyk kapeli Zygmunta Augusta.

Dziatzko Karol, filolog niemiecki, * 1842 w Nowym Mieście na Śląsku, † 1903 w Getyndze. Studja uniwersyteckie odbył w Wrocławiu i Bonn, w 1865 został profesorem gimnazjalnym w Lucernie, 1871 bibljotekarzem uniwersyteckim w Fryburgu, 1872 naczelnym bibljotekarzem królewskiej i uniwersyteckiej bibljoteki w Wrocławiu, 1886 naczelnym bibljotekarzem w Getyndze i profesorem zwyczajnym nauk pomocniczych dla bibljotekarzy (Bibliothekshilfswissenschaften). Należy do wybitnych latynistów, jego prace o Terencjuszu cieszą się wielką powagą. Napisał: „Krytyka komentarzy Donata o Terencjuszu“ (1879); wydanie wyboru komedji Terencjusza z komentarzami; „Phormio“ (1874; II wyd. 1884); „Adelphi“ (1881); „Rozprawa o Te-

renejuszu“ (1884). Jego „Instrukcja o klasyfikowaniu tytułów w katalogu alfabetycznym na kartkach w bibl. wrocławskiej“ (1886), została przetłumaczona na kilka języków i zastosowana w Anglji. Nadto ogłosił: „Zbiór prac, dotyczących nauki bibljotekarstwa“ (1886).

Dziecko. Nauka na **D.** zapatrywać się może z dwojakiego stanowiska: albo bierze za przedmiot swych badań naturalne właściwości dziecka, ich rozwój i zmiany w różnych fazach dzieciństwa; albo też punktem wyjścia dla niej jest sam fakt wychowania, określenie jego cech ogólnych, jego zadań szczegółowych, jego metod i środków działania. Do pierwszej kategorji należą badania antropometryczne, fizjologja wieku dziecięcego, psychologja **D.**, wreszcie patologja i psychopatologja dziecięca. Wszystkie te umiejętności w ostatnich zwłaszcza czasach zwykliśmy łączyć w jedną naukę o **D.**, której nadano nazwę *pedologji*. Drugą kategorję studjów, dotyczących **D.**, stanowi nauka wychowania czyli *pedagogika* z całym szeregiem umiejętności pomocniczych, do których oprócz wspomnianej wyżej pedologji należy wiele innych, mających związek z różnemi działami wychowania, jak: higjena w związku z wychowaniem fizycznym, etyka w związku z wychowaniem moralnym, logika i metodologja w związku z wychowaniem estetycznym. Jeżeli pedologja określa, jakim jest **D.**, pedagogika wskazuje, jakim powinno być jego wychowanie.—*Rozwój fizyczny* **D.** Pomiary wzrostu i wagi ciała, czynione w różnych krajach przez antropologów i lekarzy, dały średnio następujące cyfry:

Wiek w latach.	Długość ciała w centymetrach.	Waga w kilogram.
Noworodek	50	3,25
1	70	9,75
3	85	12
4	98	15
5	103	17
6	108	18
7	114	20
8	121	23
9	125,5	26
10	130	28
11	136,5	29,5
12	143	33
13	148	35
14	154	35

Cyfry te przytacza Binet w ostatnim swym dziele p. t. *Les idées modernes sur les enfants*; dotyczą one dzieci francuskich ze szkół początkowych. W innych krajach otrzymano cyfry nieco odmienne, gdyż rozwój fizyczny dziecka w różnych latach zależy od wpływów rasy, a także od warunków życiowych: innym bywa u dzieci tego samego wieku w różnych krajach, innym nawet u dzieci tej samej narodowości lecz w różnych krajach, innym nawet u dzieci tej samej narodowości lecz z różnych klas społecznych (dzieci ubogie skutkiem złych warunków życia okazywały wszędzie gorszy rozwój fizyczny). Ciekawe więc przedewszystkim są zestawienia porównawcze. W Warszawie sprawą tą zajął się już w r. 1894 dr. W. Kosmowski, który przez czas dłuższy czynił pomiary wzrostu i wagi na kolonjach letnich, a następnie zestawił je w osobnej broszurze („O wzroście i wadze dzieci klas biednych w Warszawie); w późniejszym czasie pomiary podobne czynili lekarze szkolni i pomieszczali w swych sprawozdaniach, ale materjał to bardzo rozproszony i nie opracowany tak, ażeby dał dokładne dane co do rozwoju dziecka polskiego. W literaturze obcej najbardziej wyczerpującym dziełem w tym przedmiocie jest książka p. t. „Das Schulkind“ opracowana przez znaną badaczkę, Lucy Hoesch-Erast. Oprócz wzrostu i wagi ciała, przedmiotem badań bywała często wielkość klatki piersiowej (obwód), pojemność płuc, oraz siła ręki, mierzona na dynamometrze. Dość liczni antropologowie czynili pomiary głowy i usiłowali odnaleźć stosunek pomiędzy wielkością czaszki a stopniem inteligencji. Lekarze szkolni dla celów zdrowotnych badali ogólny stan organizmu, notując skrzętnie wszystkie zboczenia od stanu normalnego; szczególną zaś uwagę zwracali na narządy zmysłów i ich choroby.—*Rozwój psychiczny.* Badania nad psychiką **D.** okazują równie powolną i stopniową ewolucję objawów życia umysłowego; tutaj jednak zmienia się nietylko stopień natężenia różnych uzdolnień, lecz także ich kierunek, nietylko forma lecz i treść inteligencji. Stąd łatwo wyróżnić wyraźne, choć zachodzące na siebie, okresy rozwoju. Pierwszy okres to czas niemowlęctwa, pod względem umysłowym epoka najważniejszych nabytków: dziecko zaczyna używać swych zmysłów i dzięki nim orjentować się w świecie otaczającym; z pierwszego chaosu wrażeń wyróżnia coraz to więcej przedmiotów, a w nich z kolei odkrywa coraz więcej cech i właściwości; poznaje osoby otaczające po rysach i po głosie, a później w mowie ich wyróżnia wyrazy i zdania, których znaczenie stopniowo zaczyna rozumieć, wreszcie i samo usiłuje wyrazić swe życzenia i potrzeby za pomocą słowa, ucząc się stopniowo mówić. Drugi okres lat 3 — 7, zwany niekiedy *wiekiem przedszkolnym*, jest czasem bujnego rozkwitu wszystkich wspomnianych wyżej objawów psychiki dziecięcej. Następny okres lat 7 — 10, na który przypada początek nauki systematycznej, objawia się dalszym wzrostem podstawowych zdolności **D.**: spostrzeżenia jego stają się coraz dokładniejsze, pamięć przyswaja sobie nowe wiadomości z coraz większą łatwością, zdolność naśladowcza potężnieje, uwaga wzrasta, dzięki

czemu dziecko może się już uczyć i w niektórych kierunkach robi znaczne postępy. Słabiej za to ujawnia się tu siła fantazji, która zachwycała nas w okresie poprzednim; a dzieje się to głównie dzięki pewnemu wzrostowi zdolności krytycznej; dziecko dopiero w tym wieku zaczyna rozróżniać i oceniać szczegóły, na które dawniej nie zwracało uwagi, i to mu odbiera śmiałość i rozmach; nie wszystko mówi i rysuje co mu przyjdzie do głowy, bo zaczyna się zastanawiać, czy to będzie dobrze. Trudniej mu przychodzi oceniać wartość moralną czynów własnych i cudzych, stąd pojęcia jego etyczne są bardzo jeszcze niepewne i chwiejne. Następny okres, od lat 10 — 14, obejmuje późniejsze dzieciństwo i kończy się chwilą dojrzałości płciowej. Na wstępie do tego okresu znajdujemy przedewszystkim znaczne rozszerzenie interesu umysłowego. Wyobraźnia znów potężnieje, lecz inny przybiera kierunek: rozpłomieniają ją opisy podróży, przygód, awantur, Robinson Kruzoe i powieści Meyne Reida, a także opowiadania historyczne o czynach niezwyklych, bohaterskich. Zainteresowanie rozbudza i nowe uczucia: kult dla siły, dla dzielności, odwagi, wynalazczości, wstręt do wad przeciwnych. Dziecko zaczyna się czuć członkiem swego narodu; uczucia polityczne i społeczne zaczynają kiełkować. Refleksja się rozszerza, pojęcia moralne kształtują się i urabiają, sumienie staje się bardziej drażliwym; u dzieci wychowywanych religijnie, w tej epoce budzi się też zainteresowanie do kwestji metafizycznych i nieraz (np. w epoce pierwszej spowiedzi i komunji) rozwija się silna pobożność. To rozszerzenie się nietylko pojęć lecz i uczuć wytwarza cały szereg pobudek dla woli. We wszelkiej pracy umysłowej dziecko w tym wieku okazuje więcej zdolności analitycznych niż syntetycznych. Okres dojrzewania płciowego, stanowiący przełom zarówno w życiu chłopca jak i dziewczyny, przynosi zmiany nietylko fizjologiczne lecz i psychiczne. W tym czasie zaobserwować można rozszerzenie sfery uczuciowej dzięki bujnemu rozkwitowi altruizmu. Objawia się dążność do wytworzenia sobie własnego poglądu na świat i ludzi. Postępy w różnych przedmiotach są zwykle nierówne, upodobania i zdolności specjalizują się, odrębności indywidualne zarysowują się ostrzej, niekiedy jako skrystalizowania popędów i uzdolnień, objawianych już w okresie wcześniejszym, czasem zaś jako zmiana radykalna. Coś podobnego obserwować można i pod względem uczuciowym. Z powodu tych przemian raptownych, a często pozornie przynajmniej nieumotywowanych, niektórzy pisarze np. Mendinsse, autor ciekawego studjum p. t. *L'ame de l'adelescent* nazywają ten wiek przejściowy *drugim narodzeniem*. Wprawdzie i po tym okresie możliwe są jeszcze znaczne zmiany umysłowości i charakteru, lecz już niema tej dziecięcej podatności na wszelkie wpływy dodatnie i ujemne, bo też dziecko teraz dopiero przedzierza się w człowieka. Opisany przez nas rozwój dziecka nie postępuje w żadnym kierunku równomiernie; systematyczne badania różnych zdolności dowiodły, że postępy nie są z roku na rok jednakowe, lecz mają charakter rytmiczny: są lata wogóle bardzo korzystne, gdy różnica z rokiem poprzednim jest wprost zadziwiającą, są też i lata pewnego zastoju, gdy dana zdolność rozwija się bardzo słabo, albo nawet chwilowo ulega przytępieniu. Niezależnie od tego są też bardzo wyraźne różnice indywidualne, są różnice niewątpliwie i między chłopcami a dziewczętami, lecz o nich nie możemy powiedzieć nic pewnego, gdyż badania dotychczasowe nie odróżniały dość wyraźnie tego, co jest wrodzoną właściwością dzieci pewnej płci od tego, co jest wynikiem odrębnego wychowania. Szczególne znaczenie mają różnice między dzieckiem normalnym a upośledzonym umysłowo. — *Dziecko jako przedmiot wychowania.* Zadaniem wychowania jest wytworzyć najlepsze warunki dla rozwoju dziecka, aby je przygotować do życia samodzielnego jako człowieka i członka społeczeństwa. Środkami do tego będą: a) zachowanie warunków higjenicznych w całym trybie życia dziecka, b) rozwój jego sił fizycznych przez odpowiednie ćwiczenia, c) wytworzenie atmosfery moralnej, sprzyjającej rozwojowi uczuć i poglądów dodatnich, d) wzmocnienie woli w panowaniu nad sobą, do czego zdąża wychowanie zarówno przez wytworzenie całego szeregu przyzwyczajeń pożytecznych, jak i zaprawienie dziecka do działania samodzielnego, e) harmonijny rozwój sił intelektualnych we wszystkich kierunkach, t. j. zarówno czynnych w procesie przyswajania sobie wyobrażeń i pojęć (uwaga, postrzeganie, pamiętanie, odtwarzanie, kojarzenie, uogólnianie) jak i w procesie używania posiadanego już zasobu do pewnych określonych celów (rozumowanie, kombinowanie, wyobraźnia czynna, twórczość artystyczna), f) podanie niezbędnego zasobu wiedzy ogólnokształcącej, t. j. wytwarzającej pewien pogląd na świat i stanowiącej tło i podstawę dla późniejszego kształcenia zawodowego, specjalnego lub dla studjów samodzielnych. Dążąc do spełnienia tych zadań, wychowanie musi wybierać metody odpowiednie, t. j. zgodne nie tylko z zamierzonym celem, lecz i z naturą dziecka. Gdy od teorji przejdziemy do praktyki wychowania, spostrzeżemy, że w tej dziedzinie rolę czynną odgrywają wychowawcy, gdy dziecko jest objektem, na który spływa ich czynność. Wychowawca oddziaływa na dziecko w dwojaki sposób: jako człowiek i jako pedagog. Naturalnemi wychowawcami dziecka są rodzice, ponieważ jednak ani czas, ani wiedza nie pozwala im całości wychowania wziąć na siebie, różne jego specjalne części powierzają osobom trzecim—wychowawcom i nauczycielom. Rząd i społeczeń-

stwo współdziała w wychowaniu dziecka, wpływa to w rozmaity sposób na jego losy: szkoła przestaje być przedsiębiorstwem prywatnym, dzięki czemu staje się dostępną dla wszystkich dzieci, nietylko dla garstki uprzywilejowanych; z drugiej jednak strony wartość szkoły staje się zależną od treści prawodawstwa szkolnego w danym kraju, które zarówno może podnieść poziom szkolnictwa, jak i tamować postęp w tej dziedzinie. Biada tej szkole, o której decydują ludzie, nie mający zgoła pojęcia o pedagogice albo też uważający wychowanie i szkolnictwo nie za cel główny, lecz za środek do osiągnięcia innych celów, najczęściej politycznych. Wówczas dziecko staje się prawdziwą ofiarą tych warunków społecznych czy tej polityki. Ideałem, do którego dążyć winna przyszłość, będzie taki ustrój społeczny, przy którym sprawa dziecka będzie sprawą ogólną, a świadomość tego ujawni się w poparciu materjalnym i moralnym wszelkich instytucji wychowawczych, tak, iżby wychowanie i wykształcenie, do którego każde dziecko ma prawo, stało się udziałem wszystkich bez wyjątku; ale jednocześnie zarząd tych instytucji, decyzja co do ich kierunku, programu, metod, spoczywać winna nie w dłoniach urzędników takich lub innych, lecz w dłoniach pedagogów.

Dzieduszycki Wojciech, został następcą Jaworskiego na stanowisku prezesa Koła polskiego w 1904; w gabinecie Becka objął tekę ministra dla Galicji, którą piastował od 2 czerwca 1906 r. do 20 listopada 1907 r.; † 1909 w Wiedniu. Ogłosił nadto: „Jerzy Mycielski, A. Van Dyck“ (1903); „Dziennik na r. 1904“ (1903); „Mowa“ (1908).

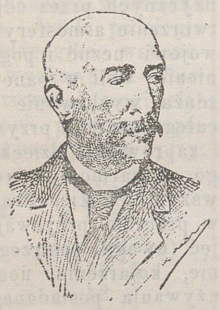

Dzieduszycki Wojciech.

Dziedziczność. Pytanie, czy pewne własności, nabyte w ciągu życia osobnika, mogą być przekazywane potomstwu i w jakim stopniu, w ostatnich latach stało się przedmiotem roztrząsań teoretycznych i badań doświadczalnych. Liczne spostrzeżenia nad komórkami rozrodczemi rozmaitych gatunków roślinnych i zwierzęcych ugruntowały teorję Weismanna (ob. Dziedziczność, t. IV). Przypuszczenie Boveri'ego, że chromozomy nie są przemijającemi, występującemi tylko w czasie podziału jądra, utworami, lecz posiadają trwałe własności, stało się bardzo prawdopodobne. Häcker zauważył u pewnej grupy widłonogów *(Copepoda)*, że podczas brózdkowania ojcowskie i macierzyste części składowe jądra pozostają rozdzielone i że, podczas dalszego podziału komórki w składzie jądra, można rozpoznać dwie połowy. Häcker nazywa taka budowę jądra, złożonego z dwuch części, *gonomerją*, same zaś części — *gonomerami*. Teorja, przypisująca jądru główne znaczenie w sprawie dziedziczności, podległa niedawno ostrej krytyce ze strony Loeba, który widzi podłoże dziedziczności nie w jądrze komórki jajowej, lecz w protoplazmie (doświadczenia nad komórkami bezjądrowemi). Niedawno ozwały się znów głosy, przypisujące znaczenie w sprawach dziedziczności zarówno jądru, jak protoplazmie. Z nowszych hipotez zasługuje na uwagę hipoteza Hatscheka, według której substancja żywa zbudowana jest z dwojakiego rodzaju biomolekuł, mianowicie: *ergatul* i *generatul*; od pierwszych zależy wykonywanie pracy przez organy, od drugich wzrost ich. Ergatule zmieniają się pod wpływem zewnętrznych warunków życiowych, wydzielają przytym substancję chemiczną *ergatynę*, która znów oddziaływa na geratule, i w ten sposób umożliwiają przekazywanie potomstwu pewnych cech. Pearson wreszcie uważa dziedziczność za specjalny przypadek rozpowszechnionego zjawiska, oznaczonego przez niego *homotypją*. Jeżeli więc dzieci jednych rodziców podobne są do siebie, to zjawisko takie powstaje wskutek homotypji i jej plenników (podobieństwa).

Dziedzińce w Polsce, ob. ryciny i artykuł Styl w architekturze w Supl. II.

Dziedziniec b. Uniwersytetu Wileńskiego i kościół św. Jana.

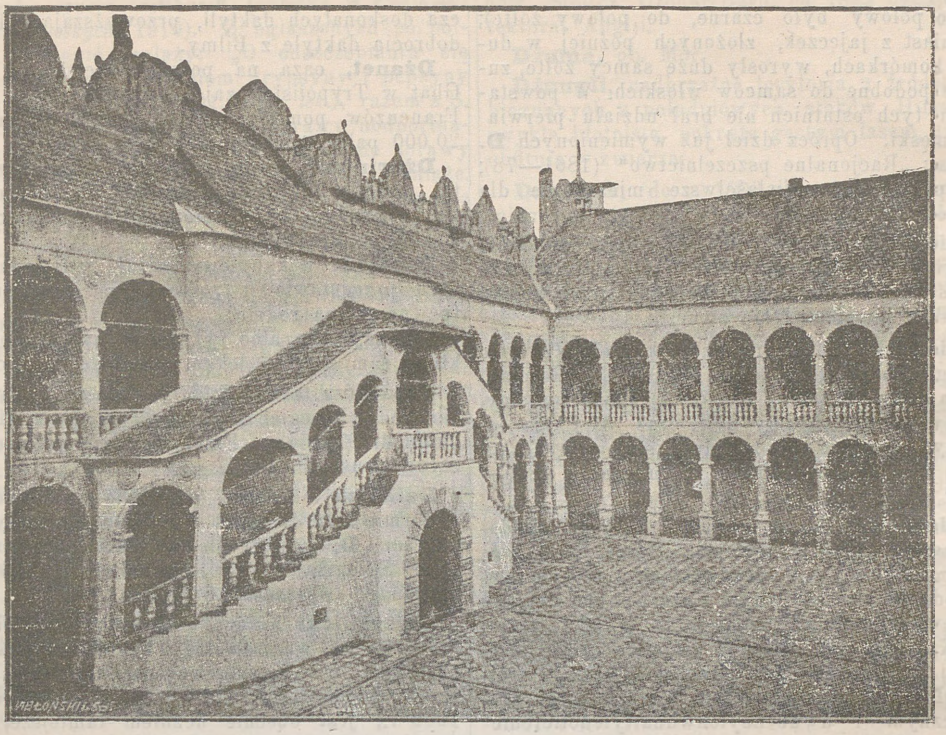

Dziedziniec zamku w Baranowie.

Dziembowski Władysław, uczestnik powstania 1863 r.

Dziembowski Władysław.

Dzierżanowska Marja, nauczycielka języka polskiego, działaczka oświatowa, należała do zarządu „Macierzy polskiej“, † 1908 r. Napisała: „Krótka gramatyka polska“ cz. I i II (1904); „Składnia polska“ (1904); „Pisownia polska w ćwiczeniach“ (1905, I cz.; „Dzieje ojczyste“ (1906; „Gramatyka języka polskiego“ wspólnie z C. Niewiadomską i J. Warnkówną (1906); „Jak się utworzył i czym był Sejm polski“ (1907); „Skrót dziejów Państwa polskiego“ (1908).

Dzierżanowski Juljan, budowniczy, * 1873, ukończył Instytut inżynierów cywilnych w Petersburgu w r. 1899. Jako budowniczy m. Warszawy pobudował hale targowe przy ulicy Koszykowej; zakłady do spalania śmieci (w dzielnicy powązkowskiej). Brał udział w konkursie na kościół św. Elżbiety we Lwowie (projekt reprodukowany w *Przegl. Technicznym*, 1904).

Dzierżanowski Wiktor, poeta polski, * 1868 w Łyszkowicach, pow. Łowicki, uczył się w gimnazjum w Warszawie. Liczne utwory poetyckie zamieszcza we wszystkich niemal pismach warszawskich: codziennych i tygodniowych oraz w miesięcznikach. Oddzielnie wydał „Poezje“ (Warszawa, 1903).

Dzierżkówna Natalja (pseud. *Jerzy Orwicz*), malarka i literatka, * na Podolu 1873 r. Wystawia przeważnie pejzaże. Jako literatka wystąpiła pierwszy raz na konkursie *Gazety Świątecznej* w r. 1899 i została nagrodzoną za utwór wierszowany p. t. „Bartłomiej Słomka“. Wydała oprócz tego: „Wśród rodzinnych gniazd“, „Okruchy życia“, „Poezje“ (2 tomy); „Ela“ powieść współczesna i t. d.

Dzierżon Jan, pszczelarz, † 1907. Badania nad pszczołami doprowadziły **D.** do odkrycia fakultatywnej partenogienezy u pszczół. Królowa, raz zapłodniona, znosi jajka, z których wylęgają się robotnice, i jajka, z których wychodzą następnie samcy. **D.** przeprowadził doświadczenie z różnemi gatunkami pszczół. Skrzyżował matkę włoską barwy żółtej *(apis ligustica)* z samcem czarnym zwyczajnym *(apis mellifica)*; jajeczka, złożone w porze niesienia, w małych komórkach, wydały mieszańce - robotnice (ciało

ich do połowy było czarne, do połowy żółte); natomiast z jajeczek, złożonych później w dużych komórkach, wyrosły duże samce żółte, zupełnie podobne do samców włoskich. W powstawaniu tych ostatnich nie brał udziału pierwiastek męski. Oprócz dzieł już wymienionych **D.** napisał: „Racjonalne pszczelnictwo“ (1861—78); „Ul podwójny, najwłaściwsze mieszkanie dla pszczół“ (1890).

Dziewicki Kacper, major wojsk polskich, wtargnął z oddziałem w 1833 r. z Galicji do Królestwa Polskiego, lecz otoczony przez wojsko rosyjskie, pośpieszył się otruć.

Dziewicki Seweryn, członek *Ludu Polskiego* w Anglji, napisał obszerną odezwę do włościan, składającą się z trzech części: 1) Czym byliśmy, 2) Czym chcą, abyśmy byli, oraz 3) Czym będziemy. Odezwa ta znajduje się w wydrukowanej książce „Lud Polski w emigracji, 1835—1846“ (Jersey).

Dziewoński Karol, chemik. Ogłosił: „Badanie mazi pogazowej naftowej“ (1901, *Chem. Pol.*, Warsz., 1 tom); „O dekacyklenie, nowym węglowodorze aromatycznym i czerwonym związku siarkowym, dwunaftylenotiofenie (1903, „Rozpr. Ak. XLIII“); „O budowie β-feniloacenaftylometanu i jego pochodnych“ (tamże, 1904); „O trójbenzylodekacyklenie, nowym węglowodorze aromatycznym i dwubenzylodwunaftylenotiofenie“ (tamże, 1904).

Dziewulski Stefan, prawnik i publicysta, syn Eugienjusza **D.**, * 1876, ukończył gimnazjum i wydział prawny uniwersytetu (1899) w Warszawie, następnie zapisał się na wydział filozoficzny uniwersytetu berlińskiego. W 1904 został adwokatem przysięgłym, w 1905 r. redaktorem kwartalnika *Ekonomista*. Artykuły swe zamieszczał w *Gazecie sądowej* i *Ekonomiście*. Osobno wydał: „Proces Szkolny we Wrześni“ tłumaczenie z niemieckiego (Lwów, 1902); „Statystyka ludności gub. Lubelskiej i Siedleckiej wobec projektu utworzenia gub. Chełmskiej“ (Warszawa, 1909); „Stowarzyszenia spożywcze w Królestwie Polskim“ (tamże, 1909); „Statystyka projektu rządowego o wyodrębnieniu Chełmszczyzny w świetle krytyki“ (t., 1910).

Dzięddzielewicz Józef, zoolog. Napisał: „Siedziarki i prasiatnice“ (1904); „Przegląd podromy złotooków odszukanych w Galicji i Śląsku pod koniec 1904“ (1906); „Dwie notatki biologiczne“ (1910); O niektórych jętkach krajowych“.

Dziwiński Placyd, napisał nadto: „Podręcznik arytmetyki i algiebry dla wyższych klas szkół średnich“ (1907).

Dżado, oaza w Saharze centralnej w pasie francuskim w odległości 275 klm. od oazy Bilmy, a 1,100 klm. w prostej linji od morza Śród ziemnego. Nazywają ją również Guenas. Dostarcza doskonałych daktyli, przewyższających swą dobrocią daktyle z Bilmy.

Dżanet, oaza na południo-zachód od oazy Ghat w Trypolisie, zajęta została 1906 przez Francuzów, pomimo protestu Turcji. **D.** posiada 20,000 palm, 1,200 mieszkańców.

Dżarin-nor, jezioro w Chinach u źródeł rz. Żółtej, posiada 50 wiorst długości, do 20 szerokości, wznosi się 14,000 stóp nad poziomem morza. Zbadał je Przewalski.

Dżemââ, u kabylów rodzaj rady znakomitych przedstawicieli rodów, rządzącej duarem (pewną grupą rodzin).

Dżenryksza albo ryksza, w Japonji woźnica, który sam ciągnie lekką, dwukołówkę dorożkę.

Działdów (niem. *Soldau*), miasto w Prusach Wschodnich regiencji królewieckiej, w 1905 r. miało 4,187 miesz. Przez **D.** idzie granica Mazurów pruskich.

Dziasma i *dziesme*, łotewskie pieśni ludowe w formie czterowiersza o rozmaitych motywach i treści. **D.** ukazały się w tłumaczeniu rosyjskim Sprogisa w wyd. „Pamiatnik łatyszskij narodnago tworczestwa“ (Wilno, 1868).

Dzierzbicki Antoni, dekorator, uczył się początkowo w warszawskiej Szkole rysunkowej, następnie w „Kunstgewerbeschule“ monachijskiej. Odznaczony na wystawie w Monachjum 1908 r.; jest obecnie uczniem tamtejszej Akademji sztuk pięknych. W 1910 został laureatem konkursu na urządzenie i dekorację kaplicy Sobieskiego w kościele na Kahlenbergu pod Wiedniem, ogłoszonego przez Towarzystwo „Polska sztuka stosowana“ w Krakowie.

Dzierzgowski Szymon Leonard, chemik fizjolog, * 1866. Studja odbywał na politechnice w Zurychu. Przez jakiś czas pracował w fabrykach, następnie udał się do Berna szwajcarskiego, gdzie zpoczątku pracował pod kierunkiem prof. Kostaneckiego, później zaś został asystentem Nenckiego. W 1891 doktoryzował się w Zurychu, w tym samym roku powołany został na prywatnego asystenta Nenckiego w Petersburgu, następnie mianowany asystentem etatowym przy oddziale chemji w Cesarskim instytucie medycyny doświadczalnej w Petersburgu, od 1910 jest rzeczywistym członkiem instytutu i kierownikiem naukowym oddziału higjeny. **D.** był delegowany przez Instytut wielokrotnie do różnych miejscowości, zagrożonych dżumą; w celu poznania higjenicznych warunków, a specjalnie biologicznego sposobu oczyszczania wody kanałowej jeździł do Anglji, Francji i Niemiec 1903 r. Liczne rozprawy swe z różnych dziedzin nauk przyrodniczych ogłasza w polskim i obcych językach w czasopismach specjalnych. Szczegółowy wykaz rozpraw swych w językach obcych **D.** podał w czeskiej publikacji „Przispievek k otázce cinné immunity

czlovieka vuczi diftheri“ (odbitka z *Časopisu lekarzuv czeskych*, 1910). Z ogłaszonych po polsku wymienić należy: „O odszczepianiu się amonjaku pod działaniem trypsyny i pepsyny na białko“ (Warsz., 1901, *Gaz. lek.*), razem z S. Sałaskinem; „Przyczynek do sprawy uodporniania zwierząt przeciw błonicy oraz do sprawy wyrobu surowicy przeciwbłoniczej“ (1902, tamże, XXII); „Przyczynek do kwestji powstawania antytoksyny błoniczej w zwykłych warunkach życia zwierząt i przy sztucznym uodpornieniu ich“ (1903, tamże, XXIII); „O stosunku własności antytoksycznych krwi do zjawisk ogólnych odporności zwierząt względem błonicy“ (tamże). W sprawie dziedziczenia sztucznego uodpornienia przeciwbłonicy“ (tamże); „Przyczynek do teorji działania sztucznych filtrów biologicznych“ (1906, tamże); „W sprawie znaczenia zbiornika aseptycznego przy oczyszczaniu biologicznym wód ściekowych“ (1907, tamże).

Dżin albo **dżina,** w buddyzmie japońskim duch niższego rzędu, gienjusz, panujący w atmosferze lub w świecie ziemskim.

Dżinny, istoty bezcielesne w mitologji arabskiej, wyższe, niż ludzie, niższe od aniołów; względem ludzi częściej zachowują się złośliwie niż przychylnie; występują w „Tysiącu i jednej nocy“.

Dżohor, malajskie państwo na półwyspie Malajskim, 18,000 klm. kw., 200.000 mieszkańców. Stolica Dzohor-Baru; od 1885 uznaje protektorat Anglji.

Dżuma, ob. Mór.

Dżungli, nadbrzeżne terytorja u źródeł rzek, biegnących z południowych stoków Himalajów, zwykle błotniste, pokryte gęstym lasem, trzciną, obfitują w zwierza.

Dźwińsk, do r. 1893 Dynaburg (Dünaburg), miasto powiatowe w gub. Witebskiej nad jeziorem Czuńskim, na prawym brzegu rzeki Dźwiny (Düny), punkt węzłowy dróg żelaznych: Petersbursko - Warszawskiej i Rysko - Orłowskiej. Dość znaczny przemysł fabryczny i handel lnem konopiami, budulcem, nadto ożywiona żegluga. Ludność (1897) 72,231 m. **D.** założony 1274 r. przez mistrza zakonu krzyżackiego Ernesta był za czasów Rzeczypospolitej siedzibą starostwa Palatynatu inflanckiego. Zdobyty w r. 1577 przez cara Iwana powrócił pod panowanie polskie za Batorego. Powtórnie zabrany przez Rosję 1656 za cara Aleksieja Michajłowicza i przemianowany przezeń na Borysoglebsk, niebawem odzyskany został przez Polskę. Przyłączony został do Rosji na skutek pierwszego podziału Polski w r. 1772.

Dźwińskie kamienie, granitowe płyty, znajdywane w Dźwinie Zachodniej poniżej Połocka, jej dopływach, jak Dziśnie. Na powierzchni ich wykryto napisy słowiańskie z XII w. i krzyże.

E.

Eagle, jezioro w Kanadzie (Ontario), przepływa przezeń rzeka **E,** dopływ Englisch River; powierzchnia 33,000 hek.

Eau Claire, jezioro w Kanadzie (Ungawa), powierzchnia jego do 123000 hektarów, daje początek rzece tejże nazwy, uchodzącej do zatoki Hudsońskiej.

Eau forte, woda mocna, gryząca (kwas azotowy) łacińskie *aqua fortis,* stąd w sensie przenośnym wytrawiane płyty miedziane, grawiury, a następnie akwaforciści, grawerzy, rytownicy. Por. Miedziorytnictwo.

Ebbinghaus Hermann, filozof niemiecki, * 1850 w Barmen, studjował w Bonn, Halle i Berlinie, gdzie w 1886 został nadzwyczajnym profesorem. W 1894 powołany był na zwyczajnego profesora do Wrocławia, a 1905 do Halle. Główne jego prace dotyczą psychologji: „Ueber die Hartmannsche Philosophie des Unbewusten" (Düsseldorf, 1873); „Ueber das Gedächtniss. Untersuchungen zur experimentellen Psychologie" (Lipsk, 1885); „Theorie des Farbensehens" (t., 1893); „Ueber eine neue Methode zur Prüfung geistiger Fähigkeit und ihre Anwendung bei Schulkindern" (t., 1897); „Grundzüge der Psychologie" (t., 1897—1901); „Abriss der Psychologie" (t., 1909, II wyd.); wydaje w Lipsku od r. 1889 *Zeitschrift für Psychologie der Sinnesorgane.*

Ebenhoch Alfred, polityk austrjacki niemiecki, 1899 mianowany namiestnikiem w Austrji Górnej; 1907—08 był ministrem rolnictwa w gabinecie Becka.

Eberle Syrius, rzeźbiarz niemiecki, † 1903 w Bozen w Tyrolu.

Ebermayer Ernest, chemik i meteorolog niemiecki, † 1908 r. Napisał nadto: „Einfluss der Wälder auf die Bodenfeuchtigkeit" (1900).

Ebhardt Bodo, architekt niemiecki, * 1865 w Bremie, kształcił się w Berlinie, podróżował po Europie, gdzie głównie studjował średniowieczne zamki obronne. Wykonał dla Wilhelma II zamek Hohkönigsburg (1899). Prócz tego budował zamki koło Koblencji, na Szląsku, w Lotaryngji i t. d. Od r. 1899 wydaje czasopismo *Burgwart,* poświęcone budownictwu średniowiecznemu. Oddzielnie ogłosił: „Deutsche Burgen" (1899—1907); „Eine Burgenfahrt" (1901); „Die Burgen des Elsass" (1904) i t. d. W listopadzie 1908 został profesorem.

Eboda, starożytne miasto w Idumei, na południu od właściwej Palestyny nad rzeką Wadi Marre, wpadającą do morza Martwego. Według badań Janssena, Savignaca i Vincenta z 1904 r. obecnie na tym miejscu znajduje się Abde, między Gazą, wzgl. Jerozolimą i Aelaną (el Akaba nad morzem Czerwonym). Między ruinami częściowo rabataicznemi (grobowce w skałach), częściowo bizantyjskiemi (fortyfikacje, kościoły) odnaleziono resztki króla Obodesa, czczonego jako boga. Szczegółowe opisy z wielu rysunkami w A. Musils „Arabia Petraea" (Wiedeń, 1907, II, 2 część).

Ebstein Wilhelm, lekarz niemiecki, profesor w Getyndze 1874—1906. Wydał nadto: „Ueber die Lebensweise der Zuckerkranken" (2 wyd., 1898); „Ueber eiwiessreiches Mehl und Brot als Mittel zur Aufbesserung der Volksernährung" (1892); „Die Pest des Thukydides" (1899); „Leben und Streben in der innern Medizin" (1900); „Die Medizin im alten Testament" (1901); „im neuen Testament" (1903); „Die chronische Stuhlverstopfung in Theorie und Praxis" (1901); „Die Tastperkussion" (1901); „Vererbare zellulare Stoffwechselkrankheiten" (1902); „Dorf und Stadthygiene" (1902); „Handbuch der praktischen Medizin" (z Schwalbem, 1899 — 1901, 5 tomów, 2 wyd., 1905–06).

Ebuljoskopowy przyrząd, ebuljoskop wskazuje podwyższenie temperatury wrzenia roztworów; używa się często w pracowniach chemicznych do określenia na zasadzie owego podwyższenia ciężaru cząsteczkowego ciał (metoda ebuljoskopowa).

Eça de Queiros Józef Marja, powieściopisarz portugalski, † 1900 w Paryżu; ogłosił nadto powieść „A illustre casa Ramires" (1900).

Echegaray José, powieściopisarz, dramaturg i polityk hiszpański, w 1904 otrzymał wielką nagrodę poezji z zapisu Nobla do podziału z Mistralem. W 1905 mianowany został ministrem finansów.

Echegaray Miguel D., pisarz hiszpański, brat poprzedniego, wystawia z powodzeniem na scenach hiszpańskich komedje i krotochwile, z których głośniejsze: „la Fuerza de un nino", „Sin familia", „En primere clase", „el Octavo no mentir", „el Duo de la Africana" i t. d.

Echteler Józef, rzeźbiarz niemiecki, * 1853 w Legau. Do 12 roku życia był pastuchem, później kształcił się w Sztuttgardzie i Monachjum. Jego talent silny i szorstki najsilniej uwydatnia się w wielkich figurach, natchnionych przez mitologję lub życie Chrystusa. Tworzy też figury zwierząt. Ważniejsze prace: „Ecce Homo"; „Mater dolorosa"; „Herkules i lew nemyjski" „Dziecko z psem i gołębiem", „Wenus otoczona lwami" i t. d. Dla Ameryki wykonał pomnik gien. Granta.

Echtler Adolf, malarz niemiecki, * 1843 w Gdańsku, mieszka w Monachjum. Tematy do swych obrazów czerpie przeważnie z życia weneckiego. Główniejsze prace: „Karmienie gołębi"; „Ruina pewnej rodziny"; „Osierocona"; „Wizyta kondolencyjna"; „Środa popielcowa".

Eckert Chrystjan, ekonomista niemiecki, * 1874. Studjował nauki prawne i państwowe w Monachjum, Giessen i Berlinie. Oprócz licznych rozpraw, zamieszczanych głównie w „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft napisał: „Der Fronbote im Mittelalter nach dem Sachsenspiegel etc."(1897); „Das Mainzer Schiffergewerbe in den letzten drei Jahrhunderten des Kurstaates" (1898); „Rheinschiffart im 19 Jahrhundert" (1900).

Eckmann Otto, malarz niemiecki, * 1865 w Hamburgu, † 1902 w Badenweiler (Badeńskie). Powołał nanowo do życia sztukę stosowaną w Niemczech i okazał się jednym z najzdolniejszych i oryginalniejszych dekoratorów. Twórczość jego obracała się w najrozmaitszych kierunkach: dekoracje ścienne, tapety, pokrycia, papier, witraże, meble i t. d. Założył fabrykę w Scherrebeck. W 1897 został profesorem w szkole Sztuki dekoracyjnej w Berlinie.

Ecnomus, starożytna nazwa przylądka zachodniego w południowej Sycylji, dzisiejsze Monte Sant'Angelo. Tutaj w r. 256 przed Chr. konsul Regulus i Manlius Vulso odnieśli zwycięstwo nad Kartagińczykami.

Ecorcheville Juljan, muzykolog francuski, * 1872 w Paryżu, uczeń Cezara Francka oraz uniwersytetów paryskiego i lipskiego (Riemann), autor wielu cennych prac z zakresu historji muzyki i „De Lully à Rameau" (1690 — 1730 „L'esthétiqe musicale"), „Corneille et la musique", „Actes d'etat civil des musiciens.., au Châtelet de Paris", „Vingt suites d'orchestre du XVII siècle français" etc. **E.** jest bardzo czynnym członkiem grupy francuskiej Międzynarodowego tow. muzycznego.

Edda, dwa dzieła staropółnocnej literatury (ob.). Nowsze wydania starożytniejszej **E.** Saemundar Edda, „Sophus Bugge", „Norraen Fornkvaedi" (pierwszy krytycznie opracowany tekst, 1867); Grundtviga podręczne wydanie (1868, 1874); „Finnus Jonsson" (1888—1890); B. Sijmon i H. Gering, wydanie z komentarzami (1888 — 1902) i słownik (1901 — 1902). Nowsze wydania późniejszej **E.** Snorra **E.** Finnur Jonsson (1900). Literaturę, dotyczącą obydwuch **E.** opracował E. Mogk „Norvegisch-isländische Literatur" w Paul'a „Grundriss der germanischen Philologie".

Eddy Clarence, słynny organista i kompozytor amerykański, * 1857 w Grecufield (Massachusetts); był jakiś czas organistą w Chicago i prowadził tam chór filharmoniczny. Obecnie koncertuje w stolicach Europy i Ameryki jako organista-wirtuoz.

Eddy Mary, urodzona *Baker*, założycielka „Christian Science" (ob. I Supl.), * 1820 w Bow w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. Pochodzi z rodziny kalwińskiej, bardzo religijnej, studjowała za młodu nauki przyrodnicze, etykę, grekę, łacinę, hebrajszczyznę, wreszcie medycynę. W 1843 wyszła za mąż najpierw za Glovera, następnie po wczesnej śmierci G. zawarła nowy związek małżeński, wkrótce zerwany. W 1866 po wyzdrowieniu z niebezpiecznej choroby, wycofała się ze stosunków ze światem i oddała się studjom nad biblją. W 1870 opublikowała „Science and Health, With key to the Scriptures", wykład swej nauki. W 1877 poślubiła lekarza d-ra **E.**, który uwierzył w prawdę jej nauki, i razem z nim prowadziła „Massachusetts Metaphisical College" w Bostonie. W r. 1888 po śmierci męża wróciła do swego rodzinnego miasta. Por. Peabody Mrs. **E.**, ein Lebensbild" (Siegen, 1903).

Edelfeld Albert.

Edelfeld Albert, malarz finlandzki, † 1905 w Borgo.

Eden Nils, historyk szwedzki, * 1871 w Pitea, został 1899 docentem, 1903 r. nadzwyczajnym profesorem historji w Upsali. Prócz cennych rozpraw w *Svensk Historisk Tidskrift*, z których najważniejsze: „Fragan om en ny historisk metoo" (1900) i „Grunderna för Karl X Gustafs anfall pa Polen" (1906), ogłosił nadto: „Die schwedisch-norwegische Union und der Kieler Friede" (Lipsk, 1895); „Om centralrege ringens organisation under den äldre Vasatiden" (1899);

„Den svenska central regeringens utveckling 1602—1634“ (1902); „Schwedens Friedensprogramm und die skandinavische Krise“ (1905). Ponadto wydał: „Wybór listów Gustawa Wazy“ (1902) i tom XI drugiej serji „Listów Aksela Oksenstierna“.

Eder Józef Marja, fotochemik niemiecki. Napisał nadto: „Versuche über Photographie mittels der Röntgenschen Strahlen“ (1896); „Beiträge zur Photochemie und Spektralanalyse“ (1904).

Edhem pasza.

Edhem pasza, mąż stanu i generał turecki, * 1823 na wyspie Chio, a nie 1851, † 1909 r. w Kairze. Był głównym filarem reakcji za Abdul-Hamida. Wpływ jego w Konstantynopolu był nieograniczony. Po zwycięstwie rewolucji młodo-tureckiej, usunął się dla bezpieczeństwa do Egiptu, gdzie umarł.

Edinol, preparat, stosowany do wywoływania w fotografji, składa się z amidooksybenzylowego alkoholu.

Edison Tomasz Alva, wynalazca amerykański, elektrotechnik. Por. Dickson „Life and inventions of Th. **E.**“ (1895); Pahl „Thomas A. **E.**, der Erfinder“; F. A. Jones „Thomas A. **E.** sixty years of an inventors life“ (1907, przekład niemiecki Groedela, 1909).

Edler Karol Erdmann, pisarz niemiecki, * 1844. jest profesorem konserwatorjum wiedeńskiego. Ogłaszał głównie nowele treści historycznej. Ważniejsze z nich: „Wilfried“ (1887, III wyd.); „Koloritstudien“ (1874); „Baldine“ (1881); „Duino-Novellen“ (1896). Prócz tego napisał powieść: „Der schwarze Tod“ (1894); „Die neue Herrin“ (1896); „Beatrix v. Hohenzollern“ (1896) i tragedję „Theodora“ (1881).

Edredon, prążkowana tkanina z bardzo delikatnej przędzy z powierzchnią strzępiatą, bardzo miękko apreturowana.

Edward VII (Albert), król angielski, † 1910 (ob. I suplement). Panował lat 9, nie nadużywał nigdy swej powagi w sporach partyjnych. Gabinety konserwatywne i liberalne zmieniały się normalnie zgodnie z opinją kraju. Za rządów **E.** władzę dwukrotnie obejmowali liberali odcienia radykalnego (Campbell-Bannerman, Asquith z Lloyd-Georgem). Pod koniec życia króla wynikł ostry zatarg między

Edward VII.

Izbą gmin i Izbą lordów, nie rozstrzygnięty przez zmarłego (ob. Wielka Brytanja). Główna uwaga króla w polityce wewnętrznej skierowana była na reformę wojska, marynarki i moralne zjednoczenie rozległego imperjum. Reforma wojskowa ma na względzie zamianę wojska najemnego na terytorjalne. Piętno swej indywidualności, wycisnął **E.** szczególniej na polityce zagranicznej Anglji. Do objęcia rządów przez **E. VII** politykę zewnętrzną Wielkiej Brytanji znamionowały głównie dwa momenty: obawa ekspansji kolonjalnej ze strony Francji i obawa o posiadłości azjatyckie w stosunku do Rosji. **E.**, doskonale obznajmiony z tendencjami polityki paryskiej, najpierw zbliżył się do Francji. Dnia 8 kwietnia 1904 podpisano umowę angielsko-francuską; następnie, korzystając z wyników wojny japońsko-rosyjskiej, zawarł z Rosją konwencję, rozgraniczającą sfery wpływów w Azji Centralnej (1907). W ten sposób, dzięki polityce **E.** powstało trójporozumienie „Triple entente“ trzech mocarstw: Anglji, Francji i Rosji, którego głównym reżyserem był król angielski. Względem innych państw **E.** starał się zachowywać jeśli nie przyjazne, to przynajmniej poprawne stosunki. Otoczenie Niemiec pierścieniem zaprzyjaźnionych kontrahentów, jeżeli i było zamiarem **E.**, nie przybrało cech jawnej propagandy, król niejednokrotnie odwiedzinami cesarza Niemiec dawał dowody chęci utrzymania stosunków pokojowych z Niemcami. Anglicy za umiejętną, zręczną obronę sprawy pokoju, nadali **E.** przydomek „the Peacemaker“—twórcy pokoju. **E.** poza polityką umiał zyskać popularność nietylko w Anglji, lecz i w innych krajach, jako sportsmen i pierwszy dżentelmen swego kraju. **E.** z małżeństwa z Aleksandrą, ks. duńską miał: 1) Alberta Wiktora, * 1864, † 1892; 2) Jerzego, * 1865, który po śmierci ojca objął tron 1910; 3) Ludwikę, * 1867 a zaślubioną księciu of Fife; 4) Wiktorję, * 1868; 5) Maud, * 1869, małżonkę króla norweskiego Haakona VII.

Edwards Alfred, dziennikarz francuski, * 1856 w Konstantynopolu, pracował w pismach: *Figaro*, *Gaulois*, *Clairon*, był założycielem dziennika *Matin*, który za jego redaktorstwa stał się bardzo popularny. W 1895 opuścił redakcję, wystawił kilka sztuk w teatrze. Z umiarkowanego republikanina stał się gorącym rzecznikiem partji socjalistycznej i zasad partji bronił, w założonym przez siebie w 1900 dzien. *Petit Sou*.

Edwards Henryk Sutherland, napisał nadto: „The Romanoffs Old and new Paris“ (1893—94, 2 t.); Sir William Whitte, ambassador at Constantinople“ (1902); „Personal recollections“ (1900).

Edymburg, miasto stołeczne Szkocji — royal burgh, liczył (1901) 316,523 mieszkańców.

Eeden Fryderyk, poeta holenderski, * 1860 w Haarlamie, jest lekarzem w Bussum koło Am-

sterdamu. Pisze przeważnie bajki ze świata zwierzęcego („De kleina Johannes“) i dramaty.

Eekhoud Jerzy, powieściopisarz belgijski, w r. 1899 wydał powieść „Escal-Vigor“, która z powodu treści homoseksualnej, była powodem procesu prasowego; sąd przysięgłych w Bruges uwolnił **E.** od odpowiedzialności; ponadto wydał: „la Faneuse d'amour“ (1901), powieść na tle niewiary małżeńskiej.

Efez. Nowe wykopaliska pozwoliły na dokładniejsze poznanie tego antycznego miasta. Anglicy podjęli nowe poszukiwania w Artemision, tak, że można było odtworzyć plan słynnej świątyni Djany za czasów Krezusa. Pod świątynią odnaleziono pozostałości trzech starszych jeszcze kaplic. Najstarsza z nich była tak mała, że zaledwie zmieścić mogła ołtarz i leżała akurat pod sanktuarjum wielkiej świątyni. Pod podłogą starej kaplicy znaleziono wiele (przeszło 1000 sztuk) przedmiotów z VII — VIII w. przed Chr. Poszukiwanie austrjackiej komisji pod kierownictwem prof. Heberdey'a, trwające po dziś dzień, wydały bogaty plon. Odkopanie całego miasta leży w planie tej wyprawy. Punkt środkowy tworzy rynek rzymski, na którym mieści się teatr, hale z kolumnadą i rząd arkad. Miasto nosi przeważnie charakter rzymski. Bibljoteka, składająca się z kilku piętr, została dokładnie zbadana, w ścianach widać ślady półek bibljotecznych. Pomiędzy wykopanemi przedmiotami godny uwagi jest wielki posąg bronzowy z IV w. przed Chr. Por.: „Vorschungen in **E.**“, wydane przez austrjacki Instytut archeologiczny (Wiedeń, 1906, t. I); Hogarth „Excavations at Ephesus“ (Londyn, 1908).

Efik albo **Egbo,** tajny związek, rozpowszechniony w Kalabarze i Kamerunie, szczególniej na północy, właściwie znaczy związek panter.

Egady, Egadzkie wyspy (starożytne *Aegates*, włoskie *Egadi*), grupa wysp u zachodniego brzegu Sycylji, mianowicie: Favignana, Levanzo, Marittimo, Le Formiche; ogólna przestrzeń ich 43·5 klm. kw., ludność (1901) 6,414 m.; administracyjnie należą do prowincji Trapani. Pamiętne są zwycięstwem morskim konsula rzymskiego Lutatiusa nad Kartagińczykami, Hamilkarem i Hannonem. Bitwa ta w 241 roku przed Chr. zakończy a pierwszy okres wojen punickich.

Egg August Leopold, malarz angielski, * 1816 w Londynie, † 1863 w Algierze. Z wielkim powodzeniem malował sceny humorystyczne.

Egge Piotr, pisarz norweski, * nie w 1809, lecz 1869 w Throndhjem; ogłosił nadto: „Majnoetter“ (1902); „Familien paa Raaum“ (1903) i dramaty: „Stridsmoed“ (1896) i „Jacob og Kristoffer“ (1900). Motywy do swych utworów czerpie z życia ludu wiejskiego.

Eggelston Edward, pisarz amerykański, * 1837, † 1902, był kaznodzieją metodystów, później redaktorem kilku czasopism. W 1874 założył niezależny kościół *Church of Christian Endeavour*, w którym do 1879 nauczał, poczym znów zwrócił się do literatury. Napisał szereg powieści i opowiadań, książek popularnych dla młodzieży, a nadto: „The beginners of a nation“ (1896) i „The transit of civilisation“ (1900).

Egger Wiktor Emil, filozof francuski, syn Emila **E.**, helenisty, * 1848 w Paryżu, † 1909 tamże. Uczeń Wyższej szkoły normalnej, następnie profesor w liceach w Bastia i Angers, był ostatecznie profesorem fakultetu literackiego w uniwersytetach Bordeaux i Nancy. Od 1893 wykładał filozofję w uniwersytecie paryskim. Najcenniejszą jego pracą jest „la Parole intérieure“; prócz tego ogłosił: „la Physiologie cérébrale et la Psychologie“ (1897); „le Principe psychologique de la certitude“ (1879); „Intelligence et conscience“ (1885). „Jugement et ressemblance“ (1893); „la Durée apparente des rêves“ (1895); „le Moi des mourants“ (1896) i t. d. **E.** zalicza się do skoły psychologicznej Humego i St. Milla, zdala zostaje od psycho-fizjologów jak i od metafizyków idealistów.

Egger Wiktor E.

Egger Maksymiljan Feliks, hellenista francuski, brat poprzedniego, * 1861 w Paryżu, jest autorem znakomitej „Histoire de la littérature grecque“ (1892).

Eggert Herman, budowniczy niemiecki, * 1844 w Burgu koło Magdeburga, mieszka w Wiesbadenie. Główne prace: Dworzec centralny w Frankfurcie n/M. (1883—88), Pałac cesarski w Strasburgu, Instytut weterynaryjny w Hannowerze.

Egina. *Archeologja.* Furtwaengler, archeolog niemiecki, dokonał ważnych odkryć w słynnej świątyni w Egipcie, z której pochodzą cenne frontony w Monachjum. Odkopał w części tarasy świątyni, poświęconej Afrodycie Aphaia. Niezopodal odkopał resztki starych konstrukcji doryckich, kaplice, domy, rezerwoary, wiele napisów, z których jeden poświęcony Aphai, dalej, fragmenty frontonów, reliefy bronzowe i marmurowe, sfinksa, który służył za akroter, skład ofiar, między któremi były bożki myceńskie, figurki zwierząt, posążki bronzowe, wazy korynckie, egipskie skarabeusze, kamienie rżnięte i t. d.

Eginitis Demetrios, astronom grecki, * 1864. Studja odbywał w Atenach i Paryżu. W 1886—1890 pracował w obserwatorjach astronomicznych w Paryżu, Nizzy, w centralnym biurze meteorologicznym. W 1890 powołany został na dyrektora obserwatorjum w Atenach, zarazem objął katedrę astronomji w uniwersytecie tamtejszym.

Oprócz licznych rozpraw ogłosił: „Meteorologję praktyczną“ (1892); „Spostrzeżenia starożytnych nad deszczem gwiazd spadających“ (1893); „Wyniki obserwacji sejsmicznych w Grecji 1893—1903“; „Klimat Aten“ (1897); „Elementy magnetyzmu ziemskiego w Atenach“ (1905); „O zaćmieniu słońca w sierpniu 1905“.

Egipt. Spis ludności z 1907 r. wykazał 11,206,359 mieszkańców, co w porównaniu z 1897 r. (9,821,045 m.) stanowi 14·1% przyrostu; z tego Kair miał 640,000 m., Aleksandrja 376,833 m. Wzrost ludności i rozwój rolnictwa zależne są od stanu wody w Nilu, dlatego też Anglicy, chcąc być panami **E.**, zawsze dbali o opanowanie Nilu. W 1883 urządzili *Irrigation Departament*, którego zadaniem jest jaknajlepsza irrygacja doliny Nilu. Trzy wielkie kanały-zbiorniki wody koło Kairu, Assiut i Assuan odgrywają rolę decydującą w życiu gospodarczym **E.** Zbiornik Assuan, największy, może dostarczyć 200 miljonów metr. sześć. wody. Obecnie ma być kosztem 1·1 mil. f. szt. ta śluza podwyższona o 7 m. i rozszerzona o 5 m., zabytki na wyspie Philae muszą z tego powodu zniknąć, ale za to rezerwoar wody pomieści $2^1/_3$ miljarda metr. sześć. wody. Projektowane są jeszcze inne roboty wodne, między innemi, wielki kanał między Borem i Tausikich nad Białym Nilem. Konwencja z 15 maja 1902 r. z Etjopją, dotycząca granicy obydwu krajów, pozwoliła Anglji na prowadzenie robót regulacyjnych na Nilu Niebieskim i skończenie wielkiej linji od Cap do Kairu. — *Rolnictwo.* Ogólna powierzchnia gruntu zdatnego do uprawy wynosiła w 1906: 6,400.000 feddanów (1 feddan = 42.008 ara); z tego było pod uprawą 5,340,000 fed. (w Dolnym **E.** 3,133,000, w Górnym 2,207,000). Hodowla bawełny zajmowała 1,506,000 fed. Ciągły wzrost produkcji bawełny z krzywdą dla innych kultur ściąga wprawdzie kapitały do kraju, ale wyjaławia grunt i zmusza do sprowadzania zboża z zagranicy. — *Handel* poczynił też wielkie postępy; w 1907 przywóz wynosił 26,120,777 a wywóz 28,013,185 (najwyższa z osiągniętych cyfr) egipskich funtów; w porównaniu z 1905 r. przyrost stanowi 12 mil., a z 1896 jest podwójny. Przywóz z Chin i Japonji (szczególnie jedwab surowy) stale wzrasta (1906: 22,312 egip. funt.). Niezależnie od wpływów miejscowych, rynek egipski zależny jest od stosunków europejskich i amerykańskich, co się szczególnie okazało w 1907 r. Wzrósł również ruch osobowy, w 1906 przybyło do Aleksandrji 87,000, do Portu Saïd 19,800, Suezu 14,800 osób, z tego 15—20,000 turystów europejskich i amerykańskich. Gęsta sieć małych kolei została zbudowana w Delcie. Ważną jest też kolej ze stacji Arbara do założonych w 1906 portów Sudan i Suakin. Północny odłam przyszłej linji transafrykańskiej będzie dochodził aż do Khartumu. Linja wychodząca z Berberu, między Uadi-Halfa i Khartumem, i docierająca do Suakimu nad morzem Czerwonym, została zainaugurowana w 1906 r. Suez wykazuje w rubryce przywozu zmniejszenie z 1906 (896,942) w porównaniu z r. 1905 (1,011,400) to samo w rubryce przywozu, Port Said również zmniejszenie w rubryce wywozu, natomiast wzrost przywozu. Ruch statków w 1905 wynosił: dla Aleksandrji 4,611 z 3,591,281 ton., dla kanału Sueskiego 4,115 z 18,308,498 ton.—*Armja* składała się w 1907: z 9 egipskich i 6 sudańskich bataljonów, 4 egipskich i 1 sudańskiego eskadronu, 4 polnych baterji, 1 kompanji z działami Maksyma, 3 kompanji artylerji garnizonowej i oddziału wielbłądów (3 kompanje jazdy wielbłądziej i 1 arabskiego bataljonu na wielbłądach). Wojsko angielskie, konstytujące w **E.** składało się w 1907—08: z 1 bataljonu gwardji pieszej (736 ludzi), $3^7/_8$ bataljonów linjowych (3,626), 1 pułku konnicy (655), 1 konnej, 1 garnizonowej baterji (315), 1 kompanji saperów (108), razem 5,726 ludzi, łącznie z oddziałem sanitarnym.

Dzieje. Anglja zająwszy powtórnie Sudan egipski, stała się panią całej doliny Nilu, i powoli faktycznie zaanektowała **E.** Khedyw posiada władzę pozorną i rządzi w imieniu sułtana, faktyczna spoczywa w rękach Anglji. W 1900 khedyw Abbas-Hilmi odbył podróż do Anglji, co było uznaniem oficjalnym dokonanych faktów. Przybywszy do Khartumu w 1901 wielbił wobec ludności sudańskiej rządy angielskie i, wskazując na wiszące obok siebie flagi angielskie i egipskie, zaznaczył, że są one symbolem wspólnej władzy nad tym krajem. Bahr-el-Ghazal zajęła wyprawa, złożona z 500 ludzi, która wyruszyła z Omdurmanu w grudniu 1900 i zajęła również posterunki, założone przez Francuzów i ewakuowane na zasadzie konwencji z 21 marca 1899 r. Anglja weszła w porozumienie z sułtanem Darfuru i powierzyła mu kontrolę nad rządem w Sudanie. Dnia 8 kwietnia 1904 została zawarta umowa francusko-angielska w sprawie **E.** Francja w tej umowie przyrzeka nie wtrącać się do działań Anglji w **E.**, uznaje sytuację, stworzoną przez Anglję, i wyrzeka się wszelkich pretensji do **E.** Natomiast Anglja przyrzeka nie zmieniać ustroju politycznego: Bank i inne instytucje, szczególnie sądy mieszane, pozostaną bez zmiany. Obydwa państwa poczyniły sobie koncesje natury finansowej. Kierownictwo nad starożytnościami egipskiemi po dawnemu zachowuje uczony francuski; szkoły francuskie korzystają z zupełnej swobody, urzędnicy, Anglicy i Francuzi, mają być na równi traktowani. W 1907 Karol Cromer, nominalnie konsul gieneralny i agient dyplomatyczny angielski, a faktycznie namiestnik angielski w **E.**, został odwołany. Cromer zupełnie rozstrojone finanse egipskie doprowadził do sta-

nu kwitnącego, mądrą i energiczną polityką gospodarczą podniósł wszystkie dziedziny życia narodowego; umiał też utrzymać dobre stosunki z ludnością miejscową. Budzący się w ostatnich czasach ruch narodowy i konstytucyjny, który domaga się konstytucji dla **E.**, miał niejako być skutkiem humanitarnych rządów Cromera. Wobec tego Cromer musiał poddać się dymisji, na jego miejsce został mianowany 6 maja 1907 sir Eldon Gorst, dotychczasowy podsekretarz stanu w departamencie finansowym.—*Archeologja.* Ostatnie kilkanaście lat (od 1895) ogromnie rozszerzyły znajomość historji **E.** Poszukiwania Amélineau, Morgana i Pétrie wyjaśniły dzieje faraonów pierwszych dynastji i niektórych władców przed Menesem. Szczególnie owocne były poszukiwania w Abydosie. Kultura **E.** coraz jaśniej się przedstawia. Stan rzemiósł i sztuk za pierwszych dynastji mało odbiega od stanu za dynastji XII i XVIII, znanych dawniej. Stroje i klejnoty damskie nie ustępują współczesnym. Wielki artyzm zdradzają wyroby ze srebra, złota, wazy alabastrowe i t. d. Wykopaliska z Karnaku, 500 posągów zakopanych w *favissa* podczas restauracji świątyni w III w. przed Chr., dostarczają dostatecznego materjału do rekonstrukcji dziejów tebańskich między upadkiem XX dynastji i zwycięstwem Persów, jak również zapoznają z tebańską szkołą rzeźbiarską, która trwała 2000 lat, i pozwalają na wydzielenie innych szkół egipskich. Pomiędzy rzeźbami, złożonemi w muzeum w Kairze znajdują się prawdziwe arcydzieła, jak: kolos Usirtasena I, III i IV, Khonson, Thutmosis III, Tutankhamanu, grupa Ramzesa IV i jeniec libyjski, posągi Osorkona II, Montumhait i Nsiphtah. Najwidoczniejszy jednak postęp w poznaniu **E.** dotyczy epok: greckiej, rzymskiej i bizantyjskiej. W ruinach znajduje się coraz więcej pergaminów i papirusów dotyczących tych epok. Odnajduje się nawet utwory zaginione autorów rzymskich i greckich, jak: Arystotelesa, Tymoteusza, Safony, Menandra i innych.

Egisze, pisarz ormjański V w., biskup amatunejski. Główne dzieło: „Historja wojny religijnej Ormian z Persami“, które uchodzi za arcywzór stylu w literaturze ormiańskiej. Dzieło to miało mnóstwo wydań, przekładu rosyjskiego dokonał Szanszіew w r. 1853.

Egris, wyżyna w północnej Algierji, należy do departamentu Oran, średnia wysokość 500—700 m., panuje nad nią dżebel Resmat 1204 m. wysoki, w wodę do irygacji zaopatrują wyżynę Habra i Mina. **E.** odznacza się wielką urodzajnością. Kwitnie na niej uprawa wina i zboża. Głównemi ośrodkami kolonizacji są: Palikao, Thierville i Cacheron.

Eguei albo *Egai*, kraina w Saharze francuskiej na trakcie wiodącym z Kanemu do Borku na północo-zachód od jeziora Tsadu. Ma charakter depresji, niegdyś będącej pod wodą, dzisiaj zupełnie pustynna. Poraz pierwszy zwiedził ją 1904 podróżnik Nachtigal, następnie 1906 oddział kapitana Mangina, który się posunął aż do Vunu.

Egungun, tajny związek w Jorubie (w Afryce) o charakterze politycznym; ma na celu karanie przestępców, zapobieganie wojnom i zatargom między związkowcami.

Egzotermiczne reakcje, są to reakcje chemiczne, w których tworzeniu się związków towarzyszy wydzielanie się ciepła. **R. e.** zazwyczaj przebiegają same z siebie do końca, odbywają się łatwo, takiemi są, np., reakcje powstawania wody i chlorowodoru. Przy tworzeniu się wody i chlorowodoru wydziela się ciepło w znacznej ilości. Ciepło to możemy zmierzyć i wyrażamy ilość jego w kalorjach. Mówimy wtedy, że ciepło tworzenia wynosi tyle i tyle kalorji, np.: ciepło tworzenia się wody wynosi 69 kalorji, znaczy to, że podczas łączenia się 2 gr. wodoru z 16 gr. tlenu na 18 gr. wody, wydziela się 69 kalorji, ujmujemy to w równaniu:

$$2H+O=H_2O+69{,}0 \text{ kal.}$$

Przy podawaniu skutku cieplnego należy zaznaczyć stan skupienia ciał, wchodzących w reakcje i otrzymanych po reakcji. Przytoczone równanie dotyczy wypadku, kiedy wodę otrzymuje się w stanie ciekłym. Jeżeli wynik połączenia się wodoru z tlenem, uwzględnić w stanie lotnym, jako parę wodną, należy od 69,0 odciągnąć 9,6 kalorji (0,536 kal. na każdy gram wody), jako ilość ciepła skraplania, będziemy mieli wtedy: $2H+O=H_2O(\text{para})+59{,}4$ kal. Przeciwieństwem **R. e.** są **R.** endotermiczne (ob.).

Eheberg Karol Teodor, ekonomista niemiecki, * 1855, profesor w Erlangenie 1884. Napisał: „Ueber das ältere deutsche Münzwesen und die Hausgenossenschaften“ (1879); „Finanzwissenschaft“ (7 wyd., 1903); „Die deutsche Auswanderung“ (1885); „Agrarische Zustände in Italien“ (w *Schriften d. Vereins für Socialpolitik*, Lipsk, 1886) i inne od 1901 wydaje z Dyroffem „Annalen des Deutschen Reichs“

Ehlers Ernest Henryk, zoolog niemiecki, * 1835. Studja odbywał w Getyndze i Monachjum, od r. 1869 profesor zoologji i anatomji porównawczej w Erlangenie, 1874 przeniósł się do Getyngi, 1893 został sekretarzem tamtejszego Towarzystwa naukowego. Wydaje z Köllikerem *Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie.* Napisał: „Zoologische Beiträge (1861); „Die Borstenwürmer“ (1864—68); „Hypophorella expansa (1876); „Florida-Anneliden“ (1887); „Zur Kentniss der Pedicellineen“ (1890); „Polychäten“ (1897); „Die Polychäten des magellanischen und chilenischen Strandes“ (1901); „Göttinger Zoologie“ (1901).

Ehrbar Fryderyk, fabrykant fortepjanów w Wiedniu, * 1827, † 1905. Fortepjany **E.** cie-

szą się sławą jako instrumenty o trwałym i miłym dźwięku.

Ehrenberg Gustaw, literat i działacz polityczny polski. Wiadomości, podane w gł. dziele, uzupełnić należy następującemi danemi: * 1816 (nie 1814), był synem Weroniki z Dzierżanowskich, rozwiedzionej gienerałowej Rautenstrauchowej, siostry ks. Marji Konstantowej Czartoryskiej. Uczęszczał tylko do uniwersytetu krakowskiego (nie wrocławskiego), gdzie żył w najściślejszej przyjaźni z Edmundem Wasilewskim, z tych czasów pochodzą pieśni, napisane przez **E.**: „Hej tam w karczmie za stołem“ i „Gdy naród do boju wyruszał z orężem“. W 1839 jako emisarjusz „Stowarzyszenia Ludu Polskiego“ wyjechał do Królestwa i, sądzony jako uczestnik sprawy Konarskiego, skazany był na śmierć, ułaskawiony na dożywotnie ciężkie roboty na Syberji. Napisane na Syberji „Elegje Daurskie“ drukował w *Bluszczu* pomiędzy 1876—79. Przełożył: „Nowe życie“ Dantego, które wraz z obszerną przedmową ogłosił w *Bibl. Warszawskiéj* (osobno potym u Hoesicka), „Współzalotników“ Sheridana, granych w teatrze krakowskim. Przez czas krótki był współredaktorem *Gazety Polskiej*, i prowadził ją jako redaktor po wyjeździe Kraszewskiego; pomiędzy r. 1875 — 1885 prowadził w *Czasie* krakowskim referat spraw z zaboru rosyjskiego.

Ehrenberg Gustaw.

Ehrenberg Kazimierz, publicysta i literat polski, * 1870 w Warszawie (nie 1865; ob. gł. dzieło), zawód dziennikarski rozpoczął w krakowskim *Czasie*, gdzie pracował przez lat cztery (1891 — 95), jako referent polityczny, recenzent teatralny i sekretarz redakcji. „Eneidy“ nie tłumaczył, napisał tylko: „O polskich przekładach Eneidy“ (*Ateneum*, 1888); dołączona próba przekładu jest pióra Lucjana Rydla. Studjum o „Klonowiczu“ jest pracą, którą zainaugurowane zostało pierwsze seminarjum literackie prof. Tarnowskiego w uniwer. Jagiellońskim. Od 1900 (nie 1896) redagował *Głos Narodu*, potym przez krótki czas *Nasz Głos*. W 1901 przeniósł się do Warszawy, gdzie wstąpił do redakcji *Wieku*. W październiku 1905 r. objął w *Kurjerze Porannym* dział polityczny i artykuły wstępne, a po śmierci J. Łozińskiego w 1908 i recenzje teatralne. Pomieszczał też artykuły w *Świecie*. Należy do najwybitniejszych współczesnych publicystów polskich, szczególnie jest niezrównanym polemistą.

Ehrenberg Kazimierz.

Ehrenberg Karol, malarz niemiecki, * 1840 w Dannau w Holsztynie, uczył się w Dreźnie i Rzymie. Do obrazów swych motywy czerpie z mitologji północnej i dziejów germańskich; ogłosił: „Die Kunst des Zeichnens“ (1894); „Die neue Kunst und der Schaupöbel“ (1894).

Ehrenberg Ryszard, ekonomista niemiecki, * 1857, profesor zwyczajny w Rostocku 1899. Napisał: „Die Fondsspekulation und die Gesetzgebung“ 1883); „Die Anfänge des Hamburger Freihafens“ (1888); „Hamburg und Antwerpen seit 300 Jahren“ (1889); „Das Zeitalter der Fugger“ (1896, 2 tomy); „Der Handel, seine wirtschaftliche Bedeutung“ (1897); „Handelspolitik“ (1900); „Grosse Vermögen, ihre Entstehung und ihre Bedeutung“ (1892—95, 2 wyd., 1 tom, 1905); „Socialreformer und Unternehmer“ (1904); „Die Unternehmungen der Brüder Siemens“ (1906); „Heimatpolitik“ (1908) i in. Nadto wydaje od 1905 *Thünen Archiv, Organ für exakte Wirtschaftforschung*, a od 1907 r. *Landarbeit und Kleinbesitz* (Rostock).

Ehrenbergowa z Pancerów Felicja (ob. gł. dzieło), córka inżyniera Feliksa Pancera, twórcy Zjazdu do Wisły, była pierwszą żoną Gustawa Ehrenberga.

Ehrenbergowa z Pancerów Emilja (ob gł. dzieło), siostra poprzedniej, była drugą żoną Gustawa i matką Kazimierza Ehrenberga.

Ehrenreich Paweł, antropolog i podróżnik niemiecki, * 1855. Studja odbywał w Heidelbergu i Berlinie. W 1884—85 przebył w Brazylji, brał udział w wyprawie niemieckiej na Xingu 1887, następne dwa lata spędził w stanach Motto Grosso i Goyaz; 1892—93 podróżował po Wschodzie, Egipcie, Indjach i innych krajach Azji. W 1900 habilitował się w Berlinie. Ogłosił: „Beiträge zur Völkerkunde Brasiliens“ (1891); „Antropologische Studien über die Urbewohner Brasiliens“ (1897); „Die Ethnographie Südamerikas“ (1904).

Ehrhardt Henryk August Teodor, przemysłowiec niemiecki, * 1840. Pracował z początku w warsztatach kolejowych w Erfurcie, następnie w różnych wielkich zakładach mechanicznych, z czasem doszedł do stanowiska kierownika samodzielnego. W r. 1880 założył na własną rękę w Zelli (Saksonja-Gota) fabrykę, w której wyrabiał specjalne piły i tokarnie, w ostatnich czasach podjął w niej produkcję motorocyklów. W r. 1889 zorganizował akcyjne towarzystwo— Reńską fabrykę wyrobów metalowych i maszyn

i firmę Ehrhadt & Heye w Rathno; ta wkrótce weszła w skład pierwszej jako filja. Reńskie zakłady po zakupie fabryki Dreyse'a zatrudniają do 5,000 robotników; wyrabiają głównie armaty, broń dla kawalerji i piechoty, amunicję do armat i broni. Reńskie zakłady wprowadziły bardzo korzystny sposób otrzymywania ciał wydrążonych bez szwów, za pomocą prasy. Sposób ten zużytkowały następnie zakłady założone przez Endego w Düsseldorfie do wyrobów rur i innych podobnych przedmiotów bez szwów.

Ehrlich Paweł, uczony lekarz niemiecki, * 1854 w Strehlen na Śląsku. W r. 1878 został asystentem kliniki lekarskiej w Berlinie. W r. 1885 pracował w klinice prof. Gerhardt'a, a w r. 1890 w Instytucie chorób zakaźnych w Berlinie. W r. 1896 został dyrektorem Instytutu do badań nad surowicami w Steglitz pod Berlinem. Od r. 1899 **E.** zajmuje stanowisko dyrektora Instytutu seroterapji doświadczalnej w Frakfurcie n/M. W r. 1908 otrzymał nagrodę Nobla z działu fizjologji i medycyny. **E.** wsławił się swemi pracami nad utlenianiem w ustroju, badaniami nad jadami pochodzenia bakteryjnego i morfologją krwi. W ostatnich czasach znane są jego prace nad rakiem i syfilisem. Polecone przez **E.** diazobenzolowe połączenie arszeniku (t. zw. „Hata 606" lub Salvarsan) zdobywa sobie uznanie, jako środek leczniczy w syfilisie (ob. Salvarsan).

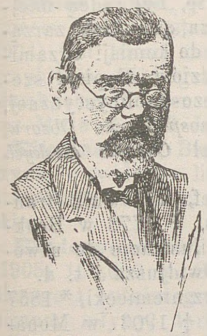

Ehrlich Paweł.

Ehrlicha prawo genetycznej swoistości białych ciałek krwi. **E.** twierdzi, że limfocyty powstają jedynie w narządach limfatycznych (śledzionie, gruczołach limfatycznych i w tkance adenoidalnej przewodu pokarmowego), białe zaś ciałka ziarniste, jak również erytroblasty w szpiku kostnym.

Ehrlich'a teorja, albo teorja bocznych łańcuchów *(Seitenkettentheorie)* objaśnia sposób powstawania ciał swoistych we krwi zwierząt, uodpornianych bakterjami lub jadami bakteryjnemi. **E.** wyprowadza swoją teorję ze sposobu pojmowania przez niego procesów przyswajania *(asymilacja)* pokarmów. Zaródź komórek składa się z szeregu cząsteczek, z których każda znów składa się z jądra i bocznych łańcuchów, służących do przyswajania ciał odżywczych. Ciało odżywcze łączy się z łańcuchami bocznemi, nazwanemi przez **E.** receptorami cząsteczek zarodzi komórkowej. Ale to połączenie jest chwiejne, i po odpowiednich przemianach, służących do przyswojenia pokarmu, połączenie to rozrywa się, a resztki ciała odżywczego są bez szkody wydalane z komórki. Toksyny, względnie ciała bakterji, **E.** stawia na równi z ciałami odżywczemi, które przypadkowo mogą posiadać grupy, obdarzone powinowactwem chemicznym do pewnych bocznych łańcuchów czyli receptorów zarodzi komórkowej jakiegoś ustroju zwierzęcego, zapomocą których wchodzą w połączenia z tą zarodzią. Toksyny mają obok wspomnianej grupy nazywanej chwytnikową *(haptophore Gruppe)*, drugą grupę jadonośną *(toxophore Gruppe)*. Działają toksycznie na komórkę, ale dopiero wtedy, gdy toksyna weszła w połączenie z zarodzią zapomocą grupy chwytnikowej. Połączenie może być rozmaite, mniej lub więcej stałe. Gdy połączenie przekroczy pewną granicę, komórka pod wpływem działania grupy toksycznej wstrzymuje swe właściwe czynności, a gdy to zahamowanie czynności wystąpi równocześnie u wielu komórek ważnych narządów, następuje śmierć ustroju. Gdy zaś połączenie nie przekroczyło tej granicy, zaczyna działać prawo regeneracji Weigert'a, według którego ustrój, względnie tkanka, tworzy utracone elementy w nadmiarze. Ponieważ receptory, zajęte przez toksyny, należy uważać za stracone, przeto cząsteczka komórkowa wytwarza w nadmiarze nowe receptory *(łańcuchy boczne)*, które się wydzielają do krążącej krwi. Te wydzielone wolne receptory *(łańcuchy boczne)* są to antytoksyny, które już we krwi łączą się z wprowadzoną do ustroju toksyną, zobojętniają ją i chronią od zatrucia komórki ustrojowe. Podobnie rzecz się ma z ciałami bakterji; grupy chwytnikowe bakterji mogą mieć przypadkowo powinowactwo chemiczne do pewnych bocznych łańcuchów *(receptorów)*. Budowa tych receptorów jest wszakże więcej złożoną, a mianowicie, posiadają one dwie grupy chwytnikowe, z których jedna łączy się z ciałem bakterji i nazywa się komórkochwytną *(cytophile Gruppe)*, a druga z komplementem, czyli enzymem trawiącym każdej prawidłowej surowicy krwi, i stąd została nazwana komplementochwytną grupą *(komplementophile Gruppe)*. I tu następuje nadmierna produkcja tych receptorów i wydzielanie ich do krwi; łączą się one z wprowadzonemi do krwi bakterjami, nie dopuszczają do łączenia się bakterji z komórkami ustroju, ale niszczą je przez rozpuszczenie komplementu (hemolizyny, bakterjolizyny). Teorja **E.** rozróżnia trzy rodzaje receptorów: 1) Receptory pierwszego rzędu *(antytoksyny)* o prostej budowie, mające jedną grupę chwytnikową, łączącą się z grupą chwytnikową toksyn. 2) Receptory drugiego rzędu *(aglutyniny, precypityny)*, które mają dwie grupy, mianowicie, jedną chwytnikową, łączącą się z komórką bakterji, drugą, wywołującą aglutynację, względnie precypitację *(zymophore Gruppe)*. 3) Receptory trzeciego rzędu *(hemolizyny, bakterjolizyny)*, które mają dwie grupy chwytni-

kowe (ob. wyżej). Wolne receptory **E.** nazywa także haptinami I, II i III rzędu. Receptory III rzędu nazywają się jeszcze *amboceptorami*, bo chwytają dwa ciała, mianowicie, komórkę i komplement.

Ehrmann Franciszek Emil, malarz francuski, wystawił nadto: „Pigmaljona“, obraz dekoracyjny (1902); „Edypa i Sfinksa“ (1903); „Marzenie“ (1903); „Nędza ludzka i Nadzieja“ (1905). W muzeum Luksemburskim jest jego „Arjana porzucona przez Tezeusza“. Prace **E.** odznaczają się wytwornym gustem i subtelnym poczuciem barw.

Eichler Bogumił, botanik, mykolog. Ogłosił: „Boletus flaviclus Fr. (Grzyb żółtawy) *(Wszechświat*, Warszawa, 1901); „Wodorost z rodzaju Cladophora, powodujący śmierć ślimaka, zwanego błotniarką stawową“ (tamże); „Światło zwierzyńcowe, widziane 4 lutego 1902“ (tamże, 1902); „Przyczynek do flory grzybów okolic Międzyrzeca“ (tamże, 1902); „Koło barwne wywoływane za pośrednictwem zarodników i pyłków kwiatowych niektórych roślin“ (tamże); „Drugi przyczynek do flory grzybów okolic Międzyrzeca“ *(Pam. fizj.*, 1904); „Trzeci przyczynek do flory grzybów okolic Międzyrzeca“ (tamże, 1907).

Eichstaedt Rudolf, malarz historyczny niemiecki, * 1857. Ważniejsze obrazy: „Blücher w Genappe“; „Królowa Ludwika przed Napoleonem“; „Sprowadzenie Wiktorji do Berlina“; „Beethoven“; „Prusacy idą“; „Zbudzenie się młodzieńca z Nain“ i t. d.

Eichthal Eugienjusz, socjolog francuski, * 1844 w Paryżu, ogłosił szereg rozpraw z ekonomji społecznej; ważniejsze z nich: „Socialisme, communisme et collectivisme“ (1892); „Souveraineté du peuple et gouvernement“ (1895); „Alexis de Tocqueville et la Démocratie liberale“ (1897). Wydał też tom poezji „Enfants, poesies intimes“ (1901). W 1905 został członkiem Akademji nauk moralnych i politycznych.

Eifla wieża, w 1909 przeszła na własność państwa. Pierwsze trzy piętra wieży dostępne są dla publiczności, najwyższe oddane dla badań naukowych i obserwacji strategicznych. Dzięki swej wysokości wieża **E.** jest główną stacją telegrafu bez drutu we Francji.

Eigon, preparat chemiczny, zawierający białko i jod trwale związany, używa się w chorobach skrofulicznych, przy syfilisie, tam, gdzie nie można stosować jodków alkaljów. **E.** jodowy *Albumen jodatum* zawiera 20% jodu, jest proszkiem jasnobrunatnym, bez smaku i zapachu, nie rozkłada się ani od alkaljów, ani od kwasów, używa się głównie do zasypywania ran. **E.** jodosodowy z 15% jodu, prawie bezbarwny bez smaku i zapachu, nierozpuszczalny w wodzie; również stosuje się do zasypywania. Analogiczne do jodowych mamy **E.** bromowe. **E.** bromowy zawiera 11% bromu, bezbarwny proszek, prawie bez zapachu i smaku, używa się do zasypywania; pepton bromowy również z 11% bromu, szarobiały proszek bez smaku i zapachu, rozpuszczalny w wodzie, zaleca się na ból głowy, bezsenność, epilepsję i t. d.

Eilers Gustaw, rytownik niemiecki, * 1834 w Królewcu, od 1884 profesor w Berlinie. Za wzór do sztychów służą mu przeważnie mistrze klasyczni i Mentzel.

Eiraku-jaki, porcelana japońska z Kiota, czerwono-glazurowana, z ozdobami ze złota.

Eisele Fridolin, prawnik niemiecki. Wydał nadto: „Beiträge zur römischen Rechtsgeschichte“ (1896).

Eiselt Eugienjusz, prawnik czeski, * 1859 w Jiczynie. Kształcił się na uniwersytecie praskim, jest adwokatem w Pradze, był radcą miejskim i pomocnikiem burmistrza, członkiem zarządu *Narodního Divadla*, należy do komisji egzaminacyjnej dla adwokatów i sędziów. Napisał szereg rozpraw treści prawniczo-publicystycznej, artykułów w *Právníku* i *Samosprávného Obzoru*, w l. 1899 — 1900 redagował *Časopis českých advokatů*.

Eisen Karol Dominik Józef, rysownik francuski, * 1720 w Valencienes, † 1778 w Brukselli. Pozostawił wspaniałe ilustracje do utworów Dorata, La Fontaine'a, Owidjusza i t. d.

Eisenhut Franciszek, malarz niemiecki, * 1857 w Deutsch-Palanka (Węgry), † 1903 w Monachjum. Malował sceny historyczne i rodzajowe, przeważnie wschodnie, zaczerpnięte z licznych podróży. Ważniejsze prace: „Szkoła dzieci w Kairze“ (1895); „Walka kogutów“ (1900); Szkoła tatarska w Baku“; „Śmierć Gülbaba“ i wielkie płótno „ks. Eugienjusz w bitwie pod Zenta“.

Eisenlohr August, egiptolog niemiecki, † 1902 w Heidelbergu.

Eisenmenger August, malarz austrjacki, * 1830 w Wiedniu, † 1907 tamże. Uczeń Rahla (1856), został w r. 1863 profesorem rysunków w Królewskiej szkole protestanckiej w Wiedniu, w 1872 otrzymał katedrę w Akademji. Ważniejsze prace: „Apollo, Muzy i Gieniusze“, plafon w pałacu muzyki; Malowidła ścienne w pałacu Guttmana („Dwanaście Muz“), w pałacu Hörnskina, wyobrażające epizody z życia cesarza Maksymiljana I i ks. Leopolda; freski w muzeum sztuk i przemysłu; kurtyna w teatrze augsburskim, wyobrażająca „Ezopa, deklamującego swe bajki ludowi“ (1878). **E.** założył w Wiedniu szkołę malarstwa dekoracyjnego.

Eisler Rudolf, filozof niemiecki, * 1873 w Wiedniu, należy do najwybitniejszych pisarzy filozoficznych austrjackich. Ważniejsze prace: „Weiterbildung d. Kantischen Aprioritätslehre bis zur Gegenwart“ (1894); „Der psychophysische Parallelismus“ (1894); „Elemente der Logik“ (1898); „Wörterbuch der philos. Begriffe.

Historisch-quellenmässig bearbeitet" (1904, II wyd., 2 t.), najcenniejsza praca **E.**; „Grundlagen der Erkenntnistheorie" (1900); „Bewusstsein der Aussenwelt" (1901); „Einführung in die Erkenntnistheorie" (1907).

Eismond Józef, biolog polski. Napisał: „Zoologja" w Poradniku dla samouków, cz. 1, wyd. 2-gie (Warszawa, 1901); Niektóre uzupełnienia do teorji mechanicznej centrozom" (*Wszechświat*, Warszawa, 1901); „Gienealogja zwierząt" (Poradnik dla samouków", cz. V, zeszyt I, Warszawa, 1903); „Mikrofotografja, jako środek badań naukowych" (*Wszechświat*, 1906); „Zagadnienie mikromorfologji komórki" (Sprawozdanie Tow. Nauk., Warszawa, 1908); „Tak zwane struktury protoplazmy i ich znaczenie" (tamże. 1908).

Eitner Robert, † 1905 w Templinie. Pomnikowem dziełem ostatnich lat jego życia (1899—1904) jest 10-cio tomowy „Quellenlexikon. Biographie u. Bibliographie über die Musiker und Musikgelehrten der christlichen Zeitrechnung bis zur Mitte des 19 Jahrh.".

Eitminowicz Bogusław, jeden z dzielniejszych dowódców litewskich w 1863 r., poległ 6 stycznia 1864 r. pod Uścimowem w Lubelskim.

Ekaterynosław, miasto gubernjalne, liczył (1905) 157,000 m. Stanowi centrum okręgu górniczego i hutniczego, posiada zakłady mechaniczne, młyny, tartaki, z wytwórczością za 17 miljonów rubli. W 1899 uzyskało wyższą szkołę górniczą z wydziałami: górniczym i hutniczym.

Ekaterynosławska gubernja, należy do obszaru stepowego na południu Rosji, t. zw. Noworosja. Na 63,395 klm. kw. posiadała (1907) 2,783,300 m., w tym 69% Rusinów, 16% Rosjan, 5% Żydów, 3½% Niemców, 2½% Greków, 1½% Tatarów, 0,5% Palaków (12,365); 92% prawosławnych, znaczna ilość sekciarzy: mennonici wśród Niemców kolonistów, sztundyści wśród Rusinów. Powierzchnia gruntu stepowa, jedynie na wschodzie w powiatach Sławianoserbskim i Bachmuckim nieco pagórkowata. Gleba—czarnoziem ilasty, nad biegiem rzek przechodzi w piaszczysty. Ogromne bogactwo minerałów. Węgiel kamienny na Wschodzie w pow. Bachmuckim i Sławianoserbskim (roczna produkcja do 300 miljonów pudów); ruda żelazna w pow. Bachmuckim, Wierchniednieprowskim (Krzywy róg), Mariupolskim; sól kamienna — w pow. Bachmuckim (20 miljonów pudów rocznie); mangan, rtęć tamże, nadto obfitość materjału budowlanego: granit, wapień i inne, dalej, grafit, łupek, miedź, kaolina, ochra, glinka farbierska i ogniotrwała, bazalt, kryształ górski, ametysty, granaty, bursztyn.—*Rolnictwo.* Na 5,571 tysięcy dziesięcin (1905) należało do skarbu i apanaży 127·3 t. dz.; prywatnych właścicieli niewłościan 2,809·2 t. dz.; do włościan, „ukazowych" 2,531 t. dz.: do miast, cerkwi, klasztorów 103,5 t. dz. Produkcja zboża w 1901—1905: żyta ozimego 11,800 tysięcy pudów, pszenicy ozimej 4,200 t. p., pszenicy jarej 59,600 t. p., jęczmienia 41,200 t. p., owsa 4,800 t. p., kartofla 15,000 t. p. Nadmiar produkcji nad spotrzebowaniem miejscowym do 50 miljonów pudów, wywożony bywa zagranicę. Oprócz rolnictwa, kwitnie jedwabnictwo, sadownictwo i plantacje tytoniu.—*Hodowla bydła* niegdyś bardzo znaczna, zmniejsza się w miarę zwężania się obszaru stepowego. Rolnictwo i górnictwo ściągają ludność robotniczą z gubernji centralnych, rocznie do 250,000 robotników.—*Przemysł fabryczny i górniczy*: zakładów górniczych 344 z wytwórczością za 36,172 tysięcy rubli, z 71,000 robotników, w tym 324 kopalni węgla, 19 rudy żelaznej i manganowej, 1 rtęci; 245 młynów parowych z wytwórczością za 14,121 tysięcy rubli; 15 rektyfikacji spirytusu z wytw. za 3,700 t. r., 32 huty i zakłady żelazne z wytw. 71,325 t. r., 6 fabryk budowy maszyn—9,682 t. r., 3 walcownie żelaza z wytw. 4,590 t. r. Wszystkich robotników fabrycznych 76 tysięcy.

Ekgonina, $C_9H_{15}NO_3=C_8H_{14}NOCOOH$, jest składnikiem wszystkich alkaloidów koki, występuje w postaci estrów różnych kwasów aromatycznych. **E.** krystalizuje się z 1 cząsteczką wody w jednoskośnych ostrosłupach białych, topi się po wysuszeniu do 140° w temp. 205°; w wodzie rozpuszcza się obficie, wykazuje własności kwasu i zasady jednocześnie. Sole jej alkaliczne nie rozkładają się od kwasu węglanego. Budowę **E.** wyświetlił Einhorn. Jest ona kwasem karbonowym tropiny, czyli oksykwasem. Jako alkohol tworzy ester kwasu benzoesowego, a jednocześnie jako kwas ester metylowy i wtedy daje kokainę. Od działania kwasu chromowego na **E.** Liebermann otrzymał kwas dwuzasadowy, skręcający płaszczyznę polaryzacji na prawo. Kwas ten topi się w 253° z rozkładem, i uznany został przez Liebermanna za kwas tropinowy; nadto wytwarzał się w powyższej reakcji jednozasadowy kwas ekgoninowy $C_7H_{11}NO_3$, ten topi się w 117°, skręca płaszczyznę polaryzacji na lewo. Opisywana **E.** sama również jest optycznie czynna na lewo. Działając na **E.** pięciochlorkiem fosforu, Merck pozbawił ją jednej cząsteczki wody i zamienił w bezwodnik **E.** $C_9H_{13}NO_2$. Einhorn znów, traktując **E.** lewoskrętną potażem, przekształcił ją w prawoskrętną. **E.** prawoskrętna tworzy również jak i lewoskrętna bezwodnik o zupełnie identycznej budowie. **E.** prawoskrętna topi się w 254°, utleniona kwasem chromowym, daje te same produkty utleniania, co i lewoskrętna.

Ekielski Władysław, architekt, * 1855 r. w Krakowie, uczęszczał do gimnazjum św. Anny, architekturę studjował w Wiedniu. Wykonał wiele ozdobnych domów i gmachów pu-

bliczych, między innemi: Ratusz w Skawinie, Bóżnicę w Tarnowie, Willę Bednarskiego w Podgórzu, dom Kadenów w Krakowie, dom Barabasza, Chachlowskiego i wiele innych. Do spółki ze Stryjeńskim: Schronisko dla chłopców fundacji ks. Lubomirskiego, Ikonostas w kościele św. Norberta oraz dom Pusłowskiego — wszystko w Krakowie. Otrzymał nagrody: I-szą za projekt restauracji Ogrójca przy kościele św Barbary w Krakowie, II-gą nagrodę za halę muzyczną dla wystawy krajowej we Lwowie i IV-tą za Ratusz w Krakowie. Razem z Tad. Stryjeńskim otrzymał nagrodę na konkursie budowy Gal. kasy oszczędności we Lwowie, na wymieniony wyżej dom schroniska, wreszcie w ścisłym konkursie za projekt teatru w Krakowie. Wykonał restaurację następujących starych budowli krakowskich: Dom w Rynku № 7, Dom w Rynku № 45, Dom przy ul. Szczepańskiej № 1. Brał udział przy restauracji kościoła O.O. Franciszkanów, wystawił projekt na kościół w Mogilanach, na kościół w Jedliczach, na dom Tow. tatrzańskiego w Zakopanym i t. d. Nadto jest redaktorem: *Czasopisma Tow. techn. krak.* i *Architekta*, profesorem c. k. Szkoły przemysłowej w Krakowie, członkiem Kom. Muzeum Narodowego, członkiem Kom. kraj. dla spraw przemysłu i współpracownikiem kom. historji Sztuki w Polsce przy Akademji Umiejętności.

Ekkyklema (grec.), przyrząd w teatrze starogreckim, przy pomocy którego wnętrze budynku, tworząc tylną ścianę sceny, staje się widoczne.

Ekologja. 1) w zoologji, dział tej nauki, obejmujący wiadomości o mieszkaniach zwierząt (norach, legowiskach, gniazdach i t. p.); 2) w botanice dział nauki, traktujący o wpływie na organizmy roślinne warunków zewnętrznych otoczenia: temperatury, wilgoci, światła i t. d. Termin ekologiczna gieografja roślin, został wprowadzony przez Haeckla.

Ekonomiczny materjalizm albo *materjalistyczne pojmowanie dziejów*, teorja socjologiczno historjozoficzna, sformułowana przez Karola Marksa 1859 w „Przyczynku do krytyki ekonomji politycznej“. Podług niej podstawą rozwoju dziejowego są zjawiska ekonomiczne, całe życie społeczne zależy od metod produkcji. Do metod produkcji stosuje się podział pracy wraz ze sposobem kierownictwa, te określają sposób podziału i obiegu a następnie i samego spożycia bogactw. Wszystko to stanowi organizację, budowę ekonomiczną społeczeństwa, a zarazem podstawę, na której rozwija się w ścisłej od niej zależności ustrój rodzinny, polityczny z etyką i prawem, wreszcie życie intelektualne, artystyczne—cała nadbudowa. **E. m.** znajduje zwolenników w pierwszym rzędzie wśród socjalistów marksistów. Rozwijali go lub tylko interpretowali: Antonio Labriola we Włoszech, Lafargue we Francji, Kautsky w Niemczech, Plechanow w Rosji, Krauz w Polsce, pisarze ci należą do grupy mniej lub więcej prawowiernych wyznawców. Krytykę **E. m.** uprawiali socjologowie kierunku psychologicznego, rewizjoniści socjalistyczni. Kierunek ten wpłynął nawet na teoretycznych przeciwników o tyle, że bardziej niż dawniej zaczęli uwzględniać stosunki gospodarcze w swych badaniach, w pierwszym rzędzie uczynili to historycy, u nas Kalinka („Galicja i jej dzieje); Korzon („Wewnętrzne Dzieje za Stanisława Augusta“), Ulanowski („Monografja wsi Kasyny“), Bujak, Zakrzewski, Handelsman i wielu innych z młodszej gieneracji. Por.: Kazimierz Krauz „Materjalizm ekonomiczny“ (Kraków, 1906); Kulczycki Ludwik „Zarys podstaw socjologji ogólnej“ (Lwów, 1900); E. Labriola „Del materialismo storico“ (1896); „Discorrendo di socialismo e di filozofia“ (1898, istnieją przekłady francuskie i rosyjskie); Tugan Baranowski „Tieoreticzeskija osnowy marksizma“ (1905).

Ekrazyt, środek wybuchowy, wynaleziony przez Sierscha i Kubina, a stosowany w artylerji austrjackiej. Główny składnik jego, kwas pikrynowy. Co do siły wybuchu nie ustępuje dynamitowi, ma być niewrażliwy na tarcie, uderzenie, sam się nie zapala.

Ekshaustor, przyrząd, podobny do wentylatora, służy do usuwania powietrza z zamkniętych przestrzeni, np. z suszarni. **E.** wprawiany bywa w ruch silnikami mechanicznemi. Istnieją różne systemy **E.** Bardzo rozpowszechnione są **E.** Körtinga, działające za pomocą strumienia pary lub powietrza, wprowadzanego w system rur stożkowych.

Ekshibcjonizm, rodzaj zboczenia umysłowego na tle płciowym, polegającego na tym, że chory odczuwa potrzebę obnażania części rodnych wobec osób trzecich, szczególnie kobiet i dzieci.

Ekspektatywy, widoki otrzymania czegoś, np. urzędu; w Polsce nazywano tym mianem listy królewskie, zapewniające pewnej osobie posadę lub godność kościelną czy świecką, która w przyszłości miała dopiero wakować.

Eksploatacja, ciągnięcie zysków, użytkowanie, wyzyskiwanie ziemi, lasu, kopalni, czyjej pracy, nadużywanie kogo na swoją korzyść. Eksploatacja człowieka przez człowieka — „exploitation de l'homme par l'homme“—orzeczenie saintsimonisty Bazarda, w tym określeniu ujął B. cechę główną dzisiejszego porządku społecznego, w którym jeden osobnik (kapitalista) wyzyskuje drugiego (robotnika), potrącając na rzecz swoją z należności pracującego.

Ektoderma, zewnętrzna warstwa tkanki embrjonalnej postaci; zwanej gastrulą, ob. endoderma.

Ektoplazma, zewnętrzna, obwodowa część zarodzi komórkowej, więcej zgęszczona.

Ektopsja, zdrożność, zboczenie położenia, inaczej *perversitas.*

Ekwall Knut, szwedzki malarz rodzajowy, * 1843 w Gransbo (okręg Småland), przez czas dłuższy przebywał w Monachjum, Lipsku i Berlinie, od 1885 w Romanö w Szwecji.

Ekwator, rzeczpospolita amerykańska. Spis ludności z r. 1910 wykazał 1,272,000 m., w tym Hiszpanów i metysów 500, Indjan 600, murzynów i mieszańców 200 tysięcy. Rząd stale popiera immigrację, w 1906 wprowadził szereg nowych ulg dla immigrantów, jak: udzielanie koncesji na grunta, zwolnienie od cła narzędzi rolniczych, wydawanie nasion na zasiew, zwolnienie od służby wojskowej i podatków miejscowych na pewien przeciąg czasu.—*Rolnictwo i hodowla inwentarza.* Wyższe okolice kraju dostarczają kukurydzy, pszenicy, owsa, kartofli i innych płodów strefy umiarkowanej, posiadają też pastwiska dla rogacizny, koni, owiec i świń. Niżej położone miejscowości dostarczają ryżu, kawy, trzciny cukrowej, tytoniu, przeważnie jednak kakao, wanilji, sassaparilli, kauczuku i kory chinowej; bawełna również udaje się w **E.**; głównym wszakże artykułem jest kakao. Guayaquil dostarcza trzeciej części kakao spożywanego w całym świecie, szczególnie w okolicach rzeki Rio Guayas, również orzechy kamienne w wielkich ilości są sprowadzane do Europy do wyrobu guzików. Hodowla bananów daje znaczny dochód okolicom nadbrzeżnym. — *Przemysł i handel.* Kapelusze panamskie wyrabia się w prowincji Manabi. Słoma „toquilla“ materjał surowy do kapeluszy, podlega wysokim cenom spekulacyjnym. Istnieją fabryki wełniane, bawełniane, cementu, mebli, skór. Wyspy Galapegos posiadają duże zasoby szyldkretu; w prowincji Azuay istnieją kopalnie węgla, złoto i srebro spotyka się w prowincji Loja, El Oro i Esmeralda, w ostatniej są też kopalnie szmaragdów. Stosunki handlowe prowadzi **E.** głównie ze Stanami Zjedn., dalej, z Niemcami, Anglją i Francją. Przywóz wynosił w 1906: 17 mil., wywóz 22 mil. rubli.—*Komunikacja* wodna na rzekach jest w stanie dobrym, za to tylko jedna linja kolejowa prowadzi z Guayaquil do wnętrza kraju; 25 czerwca 1908 została uruchomiona do stolicy Quito; odpowiada ona jedynej szosie, prowadzącej do Quito przez wyżynę Camino-Real.—*Linje telegraficzne* w 1903 ciągnęły się na przestrzeni 4,130 klm., stacji telegraficznych było 60.—*Dochody państwowe* wynosiły w r. 1907: 13·1, wydatki 13 mil. rubli; jednakże stan finansowy państwa nie uchodzi za bardzo pewny. — *Wojsko* podczas pokoju (1904) liczy 4,379 ludzi, 90,000 gwardji narodowej, flota wojenna (1900) 3 okręty z 9 działami i 180 ludźmi załogi.—*Dzieje.* Prawie przez cały rok 1906 w **E.** trwały rozruchy i ciągły niepokój, które skończyły się dopiero w październiku. Powodem bezpośrednim był powrót eksprezydenta Plazy, który w grudniu 1905 usiłował odebrać władzę swojemu następcy Lizardo Garcia, niecieszącemu się popularnością u liberałów. To wywołało zamieszki w całym kraju. Inny eksprezydent, Alfaro, który przeprowadził w swoim czasie od-

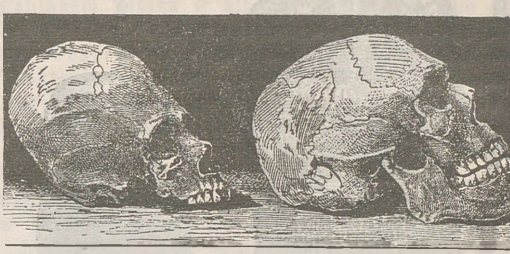

Czaszka ludzka zniekształcona. Czaszka ludzka typu pierwotnego.

dzielenie kościoła od państwa i ekspropriację dóbr kościelnych w **E.**, wystąpił w imieniu partji postępowej i zmusił do zwołania konstytuanty w Quito 1906 r., która obrała go prezydentem na cztery lata.—*Badania gieograficzne* **E.** w ostatnich latach prowadzili W. Reis i A. Stübel, H. Meyer, F. Wolff, B. L. Robinson. Pierwsi dwaj

Mumja skurczona.

zbadali okolicę Cotopaxi i Quilindana i śnieżną i lodową powłokę gór wulkanicznych („Reise in Südamerika“, 1902). Reiss sam góry wulkaniczne Kordyljerów wschodnich do Antisana. P. Grosser w l. 1901 — 1902 prowadził badania gieologiczne w Andach ekwatorjalnych. H. Meyer badał góry śnieżne: Chimborazo, Carihuairazo,

1. Indjanin współczesny Ivaro ze swemi ozdobami (naszyjnikami, pasami i piórami) i lancą; 2. Kolczyk bronzowy, ażurowy; 3. Łyżka bronzowa; 4. Okaryna; 5. Laska bronzowa z figurką ludzką; 6. Wielki posąg kamienny bogini; 7. Bożek złoty; 8. Waza z Napo; 9. Waza z malowaną ornamentyką; 10, 11, 12. Wazy antopomorfne; 13, 14, 15. Ornamentyka malowana wewnątrz pucharów.

Cotopaxi, Quilindana, Antisana (do 5,400 m.); wyniki badań ogłosił w pracy: „In den Hochanden von **E.** (1907). Lodowce wszędzie cofają się, przed niemi znajduje się strefa moren; w porze lodowej (deszczowej) lodowce się osuwają, tworzą się jeziora morenowe. Na Chimborazo i Antisana od 5,500 m. ciągną się wieczne śniegi, t. zw. pokutnicze (nieve penitente) na ogromnych przestrzeniach Meyer w swej pracy uwzględnia też gospodarcze i gieograficzne stosunki. Od r. 1904 działalność wulkanu Cotopaxi znów ustała. Znajomość flory i fauny miejscowości górzystych, szczególnie gór wulkanicznych, dzięki Mayerowi, znacznie wzrosła. O florze grupy Galapagos najdokładniej informuje B. L. Robinson w „Proceedings of the American Academy of Arts and sciences“ № 38.—*Etnologja.* Przeszłość **E.** pod względem antropologicznym, etnograficznym i kulturalnym wielce została rozjaśniona dzięki badaniom i zbiorom dr. Rivet, należącego do francuskiej wyprawy gieodezyjnej. Z 350 czaszek, przywiezionych przez dr. Rivet, wnioskować można, że okolicę między Andami zamieszkiwały bardzo rozmaite rasy. Niektóre z tych czaszek są sztucznie zniekształcone w ten sam sposób, jak to się działo w Peru i Boliwji, co pozwala przypuszczać, że te same plemiona mieszkały w **E.** i krajach bardziej południowych, od szczytów And aż do wybrzeża oceanu Spokojnego. To samo potwierdzają czaszki i niezdeformowane; wskazują one na jeden typ o głowie mało pojemnej, względnie wydłużonej od przodu do tyłu, z czołem prostym, ale wązkim, z kośćmi skroniowemi, wydłużonemi w miejscach wypukłych, typ często spotykany w Peru i Boliwji. Drugi typ wyróżnia się czaszką również małą, ale krótszą, niż poprzednia. Pierwszy typ ma kości grube, jak typ *yunka* ze starych cmentarzy peruwjańskich w Trujillo. Trzeci typ odznacza się czaszką silną, grubą o wyglądzie brutalnym, silnie rozwiniętą u podstawy, o potylicy poziomej; czoło dosyć wydatne, łuki oczne silnie rozwinięte, twarz masywna, kości policzkowe wystające, szczęki trochę prognatyczne,

szczęka dolna silnie rozwinięta. Typ ten bardzo rozpowszechniony między dawnemi Patagończykami, tylko ostatni byli dużego wzrostu, a mieszkańcy wyżyn **E.** byli mali. Stwierdził to też dr. Rivet, podając dla mężczyzn średni wzrost 1·57 m., dla kobiet 1·45 m. Przykucnięta mumja o drobnej figurze i zniekształconej głowie (ob. rys.) przypomina takież, napotykane w grobowcach Peru i *chulpas* Boliwji. Znalezione przez dr. Riwet przedmioty wskazują na pewien stopień kultury. Siekierki z kamienia gładzonego bardzo podobne do wykopalisk przedhistorycznych europejskich. Godne uwagi są kamienne posążki bogów o wyglądzie karykaturalnym i jeden wielki posąg bardzo ordynarnej roboty, przypominający takież posągi bogiń w Europie. Bronz był też w częstym użyciu u mieszkańców **E.**, znaleziono wiele toporów bronzowych, szpilek, na niektórych są rzeźby i przypominają peruwjańskie, szczególnie kij, ozdobiony głowami (ob. rys.); dalej, łyżki, kolczyki i t. d. W niewielkiej ilości znalazł dr. Rivet i przedmioty złote, jak: posążek boga, bransoletki, szpilki. W częstym użyciu były muszle, z których robiono ozdoby. Ceramika jest bardzo ciekawa, wskazuje ona na wpływy peruwiańskie i inne, poczęści ma charakter samoistny. Do ostatnich należy waza z Napo w postaci ludzkiej bez rąk i nóg i otworem u dołu (ob. rys.). Wyniki badań dr. Rivet każą przypuszczać, że w **E.** istniała rasa autochtonów, która pomieszała się z przybyszami z północy, albo możliwe, że autochtoni z **E.** powędrowali na południe, zachód i wschód, i zmieszali się z tameczną ludnością. Dr. Rivet przywiózł też materjały, dotyczące współczesnych Indjan, mieszkających na Jivaros, zboczu wschodnich Kordyljerów, którzy nie ulegli wpływom europejskim. Zdobią oni głowę i plecy lśniącemi piórami ptaków, stroją się w naszyjniki z ziaren i muszli, w pasy z nawleczonych ziaren, zakończone skorupkami mięczaków i szarfami z ziaren, które otaczają koło piersi w formie ósemki (ob. rys.). Ci indjanie są mniej cywilizowani, niż starożytne plemiona z wyżyn **E**, o których produkcji przemysłowej i artystycznej była mowa.

Elafityckie wyspy, trzy małe wysepki wapienne u brzegu dalmackiego przed wejściem do Raguzy, należą do obwodu raguskiego: Calamotta (1891, 281 m.), Mezzo (349 m.), Giuppana (1,100 m.) z 7-ma wsiami.

Elaidynowy kwas, $C_{18}H_{34}O_2$, należy do jednozasadowych nienasyconych kwasów tłuszczowych typu $C_nH_{2n-2}O_2$; powstaje od działania kwasu azotawego na kwas olejowy, tworzy się również jeszcze łatwiej przy ogrzewaniu kwasu olejowego z wodnym roztworem kwasu siarkawego lub kwaśnego siarczynu sodu w temp. 180—200° C. Kwas **E.** krystalizuje się z alkoholu w blaszkach, i można destylować go prawie bez rozkładu, topi się w 51 — 52° C., krzepnie w 44—45° C. Reakcję wykazuje mocno kwaśną, rozpuszcza się łatwo w alkoholu. Budowa kwasu **E.** wynika z budowy kwasu olejowego (ob.). Kwas **E.** przyłącza 2 cząsteczki chloru i daje kwas dwuchlorostearynowy, izomeryczny z otrzymanym z kwasu olejowego. Utleniany nadmanganianem potasu w alkalicznym środowisku kw. **E.** daje kwas dwuoksystearynowy, nadto tworzą się kwasy: pelargonowy, azelainowy i szczawiowy. Traktowany stężonym kwasem siarkowym, a następnie gotowany z wodzianem potasu daje kwas oksystearynowy.

Eland Kornelis, pisarz wojskowy holenderski, * 1838 r. w Klundert, uczeń Akademji Breda, kapitan w 1868, profesor szkoły wojskowej w 1872, generał major z obowiązkami obrony Amsterdamu 1894, minister wojny 1897. Przedłożył prawo o służbie obowiązkowej; ogłosił wiele prac w sprawach wojskowych, jak: o obronie terytorjalnej, o sztuce fortyfikacyjnej, o kolejach i telegrafie podczas wojny. Otrzymał mandat do Izby z okręgu liberalnego Arnhem.

El-Assur, starożytne miasto i pierwotna stolica Asyrji, ruiny jego odnaleziono na prawym brzegu Tygrysa, obecnie wieś Calaat-Serghat.

Elba-Trawa, kanał otwarty 1900, łączy Elbę z Trawą względnie Elbę z Lubeką. Zaczyna się pod Lauenburgiem, idzie przez rzeczkę Delvenowo, ciągnie się na przestrzeni 27 klm. do dawnego kanału Stecknickiego, aż pod Gemminem, wchodzi do Trawy. Długość ogólna kanału 67 klm., szerokość 22, głębokość dla okrętów 2 metry. Por. „Der Bau des Elbe-Travekanals und seine Vorgeschichte.

Elberfeld, miasto w pruskim okręgu regienc. düsseldorfskim, (1905) liczyło 162,853 m., w tym 116,631 ewangielików, 41,812 katolików i 1,754 żydów.

Elbląg, miasto powiatowe w Prusach Zachodnich regiencji gdańskiej, liczył (1905 r.) 55,627 m., w tym katolików 10,839, żydów 397.

Elche (dama z...), nazwa ogólnie nadawana sławnemu popiersiu antycznemu, które znaleziono w Elche w Hiszpanji 1897 r. Popiersie naturalnej wielkości i dobrze zachowane wyobraża młodą kobietę o rysach delikatnych i regularnych. Ciekawe jest prócz tego z powodu skomplikowanej fryzury i biżuterji, które upiększając głowę, spada na szyję i ramiona. Ta świetna i oryginalna figura nie jest odosobniona, zaliczyć ją należy do rzędu rzeźb z Cerro de los Santos, chociaż w wykonaniu przewyższa je wszystkie. Popiersie to wywoła-

Dama z Elche.

lo wiele sporów śród uczonych. Jedni widzą w nim rękę artysty greckiego, drudzy przypisują je miejscowemu artyście, ale dobrze obznajmionemu ze sztuką grecko-azjatycką z pierwszej ćwierci V stulecia przed Chrystusem.

Eldad i **Modat,** żydowska apokalipsa, w zaraniu chrześcijaństwa uchodziła za księgę świętą i w wykazach kościelnych pism świętych figurowała pod nazwą Apokryfów Nowego Testamentu.

Elduayen José, margr. *del Pazo de la Merced,* polityk hiszpański, * 1823 w Madrycie, † 1898 tamże. Inżynier dróg i mostów, wszedł do Izby deputowanych 1856 r., przystąpił do konserwatystów. W 1872 został ministrem finansów za króla Amadeusza. Później pomagał gorliwie Canovas'owi del Castillo przy restauracji monarchji, mianowany był przez Alfonsa XII gubernatorem cywilnym Madrytu i otrzymał tytuł margrabiego. Później zajmował urzędy ministra finansów (1876), spraw zagranicznych (1884), wewnętrznych 1891—1892), znów spraw zagranicznych (1896) i prezesa Senatu.

El-Dżem, miejscowość w Tunisie między Sussą i Sfaksem 1,200 m. Za czasów rzymskich było tu miasto Thysdrus, zachowały się jeszcze ruiny coloseum, zbudowanego na wzór rzymskiego.

Elefantyna, wyspa na rzece Nilu koło miasta Assuan w Egipcie. W l. 1905 i 1906 berlińska komisja papirusowa odkopała większą część starożytnego miasta i potężnego muru, okalającego świątynię Aleksandra. Między znalezionemi papirusami jest 15 tekstów aramaicznych, które posiadają wielką doniosłość dla historji judaizmu i żydowskiej religji, między innemi prośba kolonji żydowskiej do wielkorządcy perskiego w Palestynie z V w. przed Chr., w której jest mowa o pozwoleniu na odbudowanie zburzonej świątyni Jehowy.

Elektoralna wełna, bardzo cienka wełna z gatunku owiec, sprowadzonego z Hiszpanji do elektorstwa Saskiego.

Elektrobioskopja, rozpoznanie śmierci za pomocą prądu elektrycznego. Śmierć napewno nastąpiła, jeżeli po trzech godzinach pozornego ustania życia mięśnie nie kurczą się od działania prądu faradayowskiego. W przeciwnym wypadku bardzo prawdopodobnie zachodzi jedynie śmierć pozorna.

Elektrochemiczna ochrona, zapobieganie utlenianiu się jednego metalu, osiągane przez powiązanie go z drugim, który z pierwszym tworzy niejako ogniwo galwaniczne i sam w nim zużywa się. Jako ochronnika panwi żelaznej stosują cynk, ten zabezpiecza żelazo od rdzewienia, ale sam szybko bywa zjedzony.

Elektrochemja (ob. gł. dzieło tom 5). Powstanie **E.** datować można od chwili zastosowania stosu Volty do badań chemicznych. Wprawdzie działanie elektryczności wykazali już w 1775 Priestley i Cavendish, (obserwując zmniejszenie się objętości powietrza i powstawanie kwasu przy wytwarzaniu iskier elektrycznych, a Troostwijk i Deimann odkryli rozkład wody od iskry elektrycznej 1789), lecz dopiero zastosowanie wynalazku Volty, jako przyrządu elektrochemicznego, (inaczej wprowadzenie prądu elektrycznego do szeregu czynników reakcji chemicznej), położyło podwaliny pod gmach **E.** Uczynili to pierwsi Nicholson i Carlisle, rozkładając r. 1800 wodę prądem galwanicznym. Wprowadzili oni przewodniki od końców stosu Volty do wody tak, by te się nie stykały w niej i zauważyli, że na przewodnikach zaczęły wydzielać się gazy. Były to wodor i tlen. Wkrótce spostrzeżono, że z roztworów soli wydzielają się metale rozmaite zawsze na drucie, połączonym z ujemnym końcem stosu (metaliczną miedź z roztworu koperwasu otrzymał J. W. Ritter z Jeny.) Przed **E.** stanęły 3 zagadnienia, nad których rozwiązaniem pracował z powodzeniem wiek XIX: 1) otrzymywanie preparatów chemicznych za pomocą prądu elektrycznego; 2) wyjaśnienie przewodnictwa prądu w elektrolitach; 3) kwestja źródła napięcia w ogniwie galwanicznym albo siły elektrobodźczej. Szereg badaczy w tym kierunku świetnie rozpoczął Onufry Davy (ob.). W 1808 Davy rozłożył za pomocą prądu alkalja i otrzymał metaliczne: sód i potas. Odkrycie Davyego wzbudziło ogromne zainteresowanie, zaczęto używać prądu elektrycznego coraz częściej do rozkładu i otrzymano tą drogą wiele metali, jak srebro, molibden, nikiel, kobalt, żelazo, rtęć, platynę, złoto, arsen, ołów, cynk. W 1832 Becquerel otrzymał cyrkon, beryl, tytan, chociaż prawdopodobnie niezupełnie czyste, 1848 Wöhler odkrył dzięki elektrolizie magnez i glin, a Bunsen, wprowadziwszy pewne ulepszenia, przyrządza przez elektrolizę chlorków metaliczne: lit, bar, stront, wapień, następnie mangan, chrom. Tą samą drogą postępując, Hillebrand i Norton odkrywają: cer, lantan, didym i t. d. Elektroliza stopionych soli chlorowcowych z rozkwitem elektrotechniki, dostarczającej dowolną ilość energji elektrycznej, szybko się rozwinęła i zajęła z czasem bardzo poważne miejsce w technice. W 1884 Höpfner otrzymał patent na ulepszenia w elektrolizie haloidków; od 1890 elektrolitycznie przygotowuje się; potaż i soda żrące, potaż i soda obojętne, chlor, kwas solny, chlorek wapna, różne płyny bielące, chloran potasu, persiarczany sodu, amonu, ozon, mieszanina wybuchowa, biel ołowiana, cynkowa, błękit paryski i t. d. O elektrolizie o metalurgji ob. elektrometalurgja; inne jeszcze zastosowanie elektrolizy ob. galwanoplastyka, galwanostegja. Obok działania elektrolitycznego prądu z wynalezieniem dynamomaszyny zaczęto korzystać i z elektrotermicznych skutków jego. W piecach elektrycznych

przy łącznym działaniu elektrotermicznym i elektrolitycznym wytwarza się: magnez, potas, sod i glin. Ogromna temperatura elektrycznego światła łukowego umożliwia redukcję wszystkich tlenków metalowych. Korzystając z niej, otrzymano fosfor na tej drodze, węgliki metalów, karborund (ob.). Mniejsze są już zdobycze **E.** w chemji organicznej. Przedewszystkim wysuwają się syntezy elektrochemiczne, gdzie chodzi o utlenianie lub redukcję. Dobre wyniki osiągnięto przy elektroprodukcji chloroformu, bromoformu, jodoformu. Z nitrobenzolu **E.** otrzymują różne azowe związki, anilinę i t. d., z aniliny za pomocą prądu elektrycznego przygotowuje się barwniki różnych odcieni, również przyrządzają tą drogą sacharynę, piperydynę i t. d. Z powodzeniem zaczęto stosować prąd elektryczny do oczyszczania soków buraczanych w cukrownictwie, do ochrony drożdży od infekcji, w celu szybszego wytwarzania bukietu w winach, wreszcie w garbarstwie. Ze skromnego pierwszego rozkładu wody za pomocą prądu elektrycznego i pierwszego otrzymania na tej drodze preparatów czystych— metalicznego sodu i potasu wyrósł w ciągu stulecia ogromny dział techniki nowoczesnej, objęty nazwą **E.** *technicznej*. Idea Davyego otrzymywania sodu elektrolitycznie wytknęła drogę dalszym postępom w przyrządzaniu i innych ciał, zasadniczo nowych pomysłów w praktyce elektrochemicznej dalszy jej rozwój nie przyniósł. Dla teorji świetne odkrycia Davyego nie miały takiego decydującego znaczenia. Wymienione wyżej zagadnienia: istota zjawisk elektrolitycznych i kwestja siły elektrobodźczej, opracowywano na innych drogach. Jednocześnie prawie z pracą Davyego ogłoszono pracę dwuch chemików szwedzkich, Berzeliusa i Hisingera, o rozkładzie różnych innych ciał przez prąd elektrolityczny. Praca zawierała fundament pod słynną teorję elektrochemiczną Berzeliusa (ob. Chemja), ale na rozwinięcie teoretycznych założeń **E.** nie miała wpływu. Początek badań nad przewodnictwem prądu elektrycznego odnieść można do Volty, który odróżniał przewodniki pierwszej i drugiej klasy. Do pierwszej klasy należą metale, te przewodzą prąd, nie ulegając żadnej zmianie, do drugiej ciała, rozkładające się podczas przewodzenia, jakiemi są właśnie roztwory wodne soli, kwasu i zasad. Badania Nicholsona i Carlislea stwierdziły zjawisko wytwarzania się gazów w elektrolizie wody — wodoru po jednej stronie zanurzonego w cieczy przewodnika, tlenu zaś po drugiej — bez względu na długość drogi między biegunami. Powstało pytanie, jak się to dzieje, że, kiedy tlen wydziela się na jednej stronie, natychmiast w pewnej odległości odeń na drugiej stronie wywiązuje się wodór. Pierwszą próbę odpowiedzi dał *Teodor Grotthus* (* 1785, † 1822). Teorja Grotthusa nie mogła rozwiązać zagadnienia, brak było jeszcze odpowiedniego materjału faktycznego. Zdobył go znakomity Michał Faraday (ob,). Podstawowemi są jego badania, dotyczące chemicznego działania prądu. Wyniki tych badań Far. ujął w dwa prawa, noszące do dziś dnia nazwę praw F.: 1) bez względu na ciało, poddane elektrolizie, ilość rozłożona ciała jest proporcjonalna do ilości elektryczności, która przeszła przez elektrolit; 2) ilości rozmaitych związków, rozłożone przez pewną ilość elektryczności, mają się do siebie, jak ciężary cząsteczkowe lub bardzo proste wielokrotności ciężarów cząsteczkowych tych ciał. Ilości ciał, wydzielone przez elektryczność, jako proporcjonalne do równoważników tych ciał, nazywają się równoważnikami elektrochemicznemi. Prawa Faradaya prowadzą do wniosku, że z pewnemi ilościami ciał związane są pewne ilości elektryczności dodatniej lub ujemnej, że te ciała wraz ze swemi ładunkami poruszają się podczas elektrolizy. Gdy elektrycznie naładowane cząstki elektrolitów zbliżą się do elektrodów, miejsca wejścia i wyjścia prądu, elektryczność opuszcza swe podłoże i już dalej sama się przenosi, podłoże zaś chemiczne wydziela się już w stanie nieelektrycznym, na tym mianowicie polega zjawisko chemiczne. Cząstki, posuwające się z prądem lub przeciw niemu, F. nazwał *jonami* czyli wędrowcami, z tych *katjon* wędruje w kierunku prądu dodatniego, *anjon*—w kierunku prądu ujemnego. F. nie określił dokładnie, jakie części elektrolitów należy uważać za jony. Z precyzjował to pojęcie *Jan Fryderyk Daniell* wynalazca ogniwa galwanicznego cynko-miedzianego. Gdy Faraday za jony uważał raz metal i chlorowiec, (w elektrolizie chlorku srebra), innym znów razem kwas i zasadę (w elektrolizie soli potasowców), Daniell twierdził, że zarówno w solach chlorowcowych, jak i tlenowych jednym jonem jest metal, a drugim pozostała reszta soli; Daniell w badaniach swych nad jonami starał się wyjaśnić przyczynę zagęszczania się lub rozrzedzania około elektrod ciała, rozpuszczonego w roztworze, nie osiągnął jednak pomyślnych wyników. Udało się to dopiero następcom jego, *Wilhelm Hittorf*, wychodząc z zasadniczego poglądu Faradaya, że elektryczność z jonami przesuwa się w elektrolizie, następnie, że katjon posuwa się w kierunku prądu dodatniego, a anjon w kierunku prądu ujemnego, wywnioskował z tego, że, kiedy jony posuwają się jednocześnie, wówczas u anody nastąpi pewna strata katjonu, u katody zaś—pewna strata anjonu. Ze stosunku tych strat można sądzić o stosunku szybkości jonów. Hittorf oznaczył ten stosunek szybkości jonów dla wielu elektrolitów, ale ta tak ważna zdobycz dla nauki o przewodnictwie elektrolitycznym przez długi czas nie znajdowała uznania wśród uczonych. Dopiero badania Kohlrauscha zwróciły nań należytą uwagę. Dalej Hittorf i ostatecznie Kohlrausch podał łatwy dokładny

sposób mierzenia przewodnictwa elektrolitycznego, nadto potrafił określić sumę samej ruchliwości jonów, sformułował prawo niezależnej wędrówki jonów. Wyniki powyższych badań miały ogromne znaczenie dla rozwoju **E.** Z prawa niezależnej wędrówki jonów wypływa, że jony pomimo związania się w sole zachowują swą niezależność ruchów. Każdy jon posuwa się z właściwą sobie szybkością, bez względu na to, jaki jest drugi jon, z którym pierwszy związany jest na sól. Było to sprzeczne z ówczesnemi poglądami na powinowactwo chemiczne, które w rozmaitych solach winno być rozmaite. Gdy następnie sole potasowe uchodzą za jedne z najtrwalszych, a rtęciowe za mniej trwałe, tutaj widzimy, że pierwsze najłatwiej rozpadają się na swe jony i najlepiej przewodzą prąd, a drugie wykazują trwałe połączenie jonów i bardzo złe przewodzenie prądu. Jeszcze jedna ważna okoliczność domagała się uwzględnienia. Faktem dawno znanym było, że o ile na elektrodach nie nastąpi polaryzacja, elektrolity, przewodzą prąd jak metale, do wywołania prądu wystarczy najmniejsza siła elektrobodźcza. Inaczej musiałaby się mieć rzecz, gdyby prąd dopiero musiał wywoływać rozkład elektrolitu na jony. Probował wyjaśnić to zjawisko Clausius 1857, przypuszczając, że pewna ilość cząsteczek w roztworze wskutek zderzania się częstego rozkłada się na jony, a te już umożliwiają przewodnictwo (ob. **E.** gł. dzieło). Przypuszczenie Clausiusa nie zgadzało się z doświadczeniem, stwierdzającym, że właśnie im mniejsze stężenie soli w roztworze, tym przewodnictwo większe. Wyjaśnienia dostarczył z powodzeniem *Swante Arrhenius* (* 1859) swoją teorją *dysocjacji elektrolitycznej* albo *jonizacji*. W myśl tej teorji cząsteczki elektrolitu już podczas rozpuszczania się rozpadają na jony czyli cząstki, elektrycznie naładowane. Rozpad bywa częściowy lub całkowity zależnie od stężenia roztworu. Kiedy prąd elektryczny przechodzi przez roztwór elektrolitu, np. chlorowodoru w wodzie, jony, ujemnie ładowane czyli anjony chlorowe, idą do anody; zetknąwszy się z elektrodą, tracą ładunek elektryczny, stają się obojętne elektrycznie i uchodzą w postaci wolnych cząsteczek. Tak samo się dzieje z jonami, naładowanemi elektrycznością dodatnią, katjonami, w danym wypadku jonami wodorowemi. Te wędrują do katody i tam oddają elektryczność i wydzielają się w postaci gazu. Przewodnictwo prądu zależy od obecności jonów czyli zdysocjowanych cząsteczek w roztworze, cząsteczki niezdysocjowane nie uczestniczą w przewodzeniu prądu. O istnieniu wolnych jonów w roztworze przekonywa doświadczenie Ostwalda. W rurze *a b c d*, mającej w *b c* długości około 40 cm., a zawierającej rozcieńczony kwas siarczany, umieszczono w *a* sztabkę cynku amalgamowanego, w *p* wtopiono drucik platynowy. Gdy połączyć P_1 z biegunem dodatnim baterji elektrycznej, a $P_2 z$ z ujemnym, natychmiast zacznie się wydzielać wodór przy *p*. Podczas przejścia prądu elektrycznego przy sztabce *a* wytwarza się siarczan cynku w myśl równania: $Zn + H_2 SO_4 = Zn SO_4 + H_2$. Możnaby więc przypuszczać, że wodór, wydzielający się

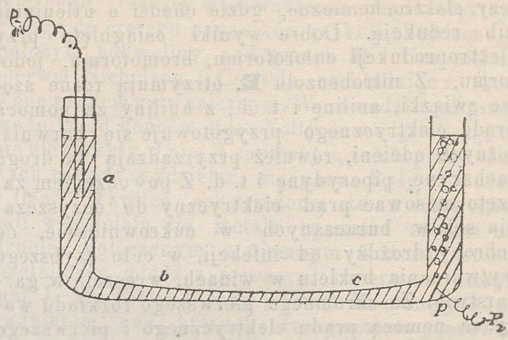

przy elektrolizie, jest właśnie tym wodorem, powstającym we wspomnianej reakcji. Wodór ten musiałby odbyć drogę *b c* (40 cm.), aby wydzielić się przy *p*. Droga ta podług rachunku a zgodnie ze specjalnemi doświadczeniami trwałaby pewną ilość godzin. Tymczasem pęcherzyki wodoru wydzielają się przy *p*. natychmiast po zamknięciu prądu, nie mogą więc one pochodzić z wspomnianego wodoru, lecz muszą wywiązywać się na miejscu przy *p* mianowicie z jonów wodorowych, znajdujących się przy *p*, któremu oddają ładunek, przez co wyzwala się wolny wodór. Dysocjacja elektrolityczna, jak już zaznaczono, zależy od stopnia stężenia roztworu. Wraz ze wzrostem stężenia zmiejsza się stopień jonizacji: wraz z rozcieńczeniem wzrasta stopień jonizacji, w rozcieńczeniu nieskończenie wielkim jonizacja jest całkowita. Dysocjacja ciała zmniejsza się, jeżeli w roztworze rozpuścimy nowe ciało o jednakowym z pierwszym jonie, naprzykład, dodając innej soli o tymże samym kwasie lub o tejże samej zasadzie. To są główne twierdzenia teorji Arrheniusa, wygłoszonej 1883—1887. Teorja ta znalazła świetne poparcie w teorji van't Hoffa o ciśnieniu osmotycznym. Zachodzi ścisła zależność między nienormalnym ciśnieniem osmotycznym (ob.) a przewodnictwem elektrycznym. Według Arrheniusa odstępstwa od normalnych ciśnień wykazują właśnie elektrolity. Z rozlicznych innych zdobyczy, jakie zawdzięcza chemja teorji dysocjacji elektrolitycznej czyli teorji wolnych jonów wymienić należy wyświetlenie istoty reakcji w chemji analitycznej szczególniej związków soli. Reakcje analityczne dadzą się sprowadzić do reakcji między jonami, oto podstawa pojmowania naukowego analizy. Obok tak wielkiego zastosowania teorji Arrheniusa na-

leży pamiętać, że jednak teren jej obejmuje przedewszystkim wodne roztwory soli, sole stopione. Większość związków organicznych dotychczas wymyka się z pod wpływów tej teorji, nie można co prawda kategorycznie twierdzić, czy ze wzrostem bardziej dokładnych doświadczeń nie uda się rozciągnąć teorji i na ten dział chemji, szczególniej na estry, alkohole, ketony i t. p., tymczasem wyniki w tej dziedzinie niewielkie. Co do samej natury jonów zgodnie z hipotezą atomistyczną, należy je uważać za samodzielne, elektrycznie naładowane, ciałka; zawierają one ściśle określone ilości elektryczności albo ilości wielokrotne do nich, Z najnowszych badań fizyki nad przewodzeniem elektryczności w gazach nasuwa się wniosek, że ładunki elektryczne jonów są najmniejszemi, nie dającemi się już więcej dzielić, a więc elementarnemi ilościami elektryczności. Dla chemji wystarczy, jeśli uznać jony za ciała odrębne o określonych własnościach. Odrębność jonów od samych pierwiastków może być wyjaśniona, gdy będzie się uważać je za odmianę allotropijną ciała o tym samym składzie, ale różnej zawartości energji. Jony więc są to ciała, posiadające określone, bardzo znaczne ładunki elektryczne. Ta okoliczność tłumaczy zupełną odmienność ich stosunków energietycznych i własności fizykochemicznych od takichże własności ciał, wykazujących ten sam skład, ale nie będących w stanie jonizacji. Należy jeszcze pamiętać, że jony mogą występować jedynie równocześnie z równoważną ilością innych jonów o odmiennym znaku, inaczej w roztworze musi być jednocześnie równoważna ilość katjonów i anjonów. Teorja jonizacji daje dokładny obraz przewodnictwa prądu w elektrolitach. Z trzech wielkich zagadnień elektrochemji wymienionych na początku pozostało do omówienia trzecie, mianowicie zagadnienie o miejscu i przyczynie sił elektrobodźczej w ogniwie galwanicznym. Volta, którego imię niejednokrotnie już występowało, przy rozpatrywaniu początków **E.** i tym razem zajmuje pierwsze miejsce. Według Volty siła elektrobodźcza w ogniwie galwanicznym powstaje w miejscu zetknięcia obu metali, natomiast miejsca zetknięcia się metali z cieczą, cechuje brak sił elektrobodźczych wogóle albo najwyżej wytwarzanie się ich w bardzo małej mierze. Kontaktowa ta teorja ogniwa galwanicznego przez długi czas panowała wszechwładnie, pomimo to, że wyprowadzając siłę elektrobodźczą prądu z zetknięcia metali, stwarzała niejako energję prądu z niczego. Wprawdzie fizyk gienewski de la Rive a następnie Ritter i sam Faraday, występowali otwarcie lub domyślnie gromadzili materjał w obronie teorji chemicznej ogniwa galwanicznego, nie mogli jednak obalić powszechnego mniemania, że w ogniwie galwanicznym na prąd wytwarzany nie wpływa reakcja chemiczna, lecz jedynie natura metalu. Faraday w konkluzji swych badań elektrochemicznych 1840 wnioskuje, że prąd galwaniczny może wytwarzać pracę, jeżeli prąd ten miałby powstawać z zetknięcia, jak chciał Volta, wypadłoby przypuścić, że pracę można otrzymać z niczego, co jest rzeczą niemożliwą. A więc występuje tutaj myśl o potrzebie wykrycia procesu zamiany wzajemnej sił przyrody, Bardziej świadomie została zastosowana zasada zachowania energji do wytłumaczenia zjawisk w ogniwie galwanicznym przez Williama Thomsona i Helmholtza. Według takiego pojmowania, energja elektryczna jest iloczynem z ładunku elektrycznego (ten określony jest przez prawo Faradaya o rozkładzie przez pewną ilość elektryczności chemicznie równoważnych ilości ciał) i napięcia. Różnice energji reakcji chemicznej, objawiające się w wytwarzaniu różnych ilości ciepła, kiedy reakcja odbywa się w ogniwie galwanicznym, muszą wyrażać się w sile elektrobodźczej ogniwa. Jeżeli zatym ciepło reakcji podzielić przez ładunek elektryczny, w ilorazie otrzyma się siłę elektrobodźczą. W. Thomson wykonał rachunek powyższy dla ogniwa Daniella, w którym reakcja zamiany cynku metalicznego i siarczanu miedzi na siarczan cynku i miedź odznacza się wielką prostotą. Joule zaś wymierzył energję chemiczną, zamienioną wprost na ciepło; wyniki pomiarów jego doskonale zgadzały się z wymaganiami teorji. Ogniwa inne, nie Daniela, potrzebowały pewnego przystosowania teorji, wpłynęło to na jej skomplikowanie. Istota jednak jej: określony związek między siłą elektrobodźczą a działającą reakcją chemiczną w ogniwie, pozostała już trwałym dorobkiem nauki, ugruntowała się w ten sposób teorja chemiczna ogniwa galwanicznego, chociaż W. Thomson i Helmholtz, którzy dostarczyli takich dowodów na jej korzyść, bynajmniej nie sądzili, że przez nią obalają poglądy Volty. Ostateczne wyjaśnienie różnych punktów teorji chemicznej ogniwa galwanicznego dał W. Nernst 1889, opierając się na teorji wolnych jonów. Według Nernsta każdy metal posiada pewną dążność, zależnie od swej natury chemicznej, do wysyłania atomów do roztworu w postaci jonów; dążność ta czyli „ciśnienie roztwórcze“ ujawnia się natychmiast, skoro metal zanurzymy w elektrolicie, i bywa tym znaczniejsza, im mniej jonów metalu znajduje się już w roztworze. Doświadczenie wskazuje, że ilość katjonów, wysyłanych do cieczy, jest bardzo mała, przyrost ich nie daje się wykryć zwykłemi odczynnikami. Okoliczność ta nie może jednak być dowodem stopnia ciśnienia roztwórczego, ono pomimo wszystko dla niektórych metali wykazuje wartość bardzo znaczną. Drobna ilość jonów w roztworze nie przeszkadza ustaleniu się wkrótce stanu równowagi, odjemnie naładowany metal przyciąga swe dodatnio nała-

dowane jony w takim stopniu, że tyle ich osiada na metalu, ile uchodzi z niego do roztworu. Do szybkiej równowagi przyczynia się bardzo wysoki ładunek elektryczny jonów, obecność względnie niewielkiej ilości ich w cieczy wywołuje już, dającą się zmierzyć, różnicę potencjałów między nimi i metalem. W ogniwie galwanicznym typu Daniella—miedź w siarczanie miedziowym, cynk w siarczanie cynku, rozdzielone ścianką porowatą—prąd elektryczny przebiega od miedzi przez drut łączący do cynku, jon miedziowy oddaje swój ładunek cynkowi, ten przechodzi do roztworu, a jon miedziowy, pozbawiony ładunku swego, opada w postaci miedzi metalicznej. Ciśnienie roztwórcze cynku jest większe od takiegoż ciśnienia miedzi; zamiana cynku na jon cynkowy wyzwala większą ilość energji, niż zamiana miedzi na jon miedziowy. Stosunek ciśnień roztwórczych cynku i miedzi, określa siłę elektrobodźczą ogniwa Daniella. Wyliczenie siły elektrobodźczej ogniwa szczególniej innego typu niż Daniella nieco się komplikuje, ale w każdym razie ogniwo galwaniczne uważać można za maszynę, poruszaną przez ciśnienie roztwórcze metali. Związek między energją chemiczną a elektryczną został wyjaśniony, teorja, ujmująca go, oddała wielkie usługi chemji, pomogła wniknąć w wiele procesów chemicznych, przyczyniła się znacznie do właściwszego postawienia zagadnienia powinowactwa chemicznego. Por. Ostwald, „**E.** Geschichte und Lehre“, (1896); Ahrens „Handbuch, d. Elektrochemie“, (1903); Arrhenius „Lehrbuch d. Elektrochemie“ (1901); Jahn, „Grundriss d. Elektrochemie“ (1905); Le Blanc „Lehrbuch d. Elektrochemie“ (1906); Lorenz, „Elektrochemisches Praktikum“ (1901), tegoż „Elektrolyse geschmolzener Salze“, (1905—1906); Kohlrausch i Holborn „Das Leitvermögen d. Elektrolyte“ (1898); Vant Hoff „Vorlesungen über theoretische u. physikalische Chemie“, (1901—03); Nernst, „Theoretische Chemie“ (1907); Beeker, „Manuel d'électro-chemie“ (1898); Hollard, „La Théorie des Jons et l'Electrolyse“ (1906). Hollard i Bertiaux „Analyse des Metaux par Electrolyse“, „Jahrbuch d. **E.**“ (od 1894 Nernsta i Borchersa); „Encyklopädie d. E“ (1895 — 1900 11 tomów); „Zeitschrift f. **E.**“, (od 1895); (Ostwald, Borchers, Nerust), Centnerszwer M. „Teorja jonów, jej rozwój i najnowsze kierunki, krótki zarys teoretycznych zasad elektrochemji“ (Warszawa, 1902); Brunner „Pojęcia i teorje chemji“ (Warszawa, 1904); Ostwald „Jak powstała chemja“ (Lwów—Warszawa, 1910).

Elektrody. Stosowane w technice **E.** węglowe przyrządza się z antracytu, koksu z węgla kamiennego, z grafitu retortowego, z koksu naftowego. Dla pewnych celów, np. dla fabrykacji glinu, **E.** z antracytu i zwykłego koksu nie nadają się, gdyż zanieczyszczają glin zawartemi w popiele substancjami. Grafit retortowy i koks z ropy naftowej wykazują mniejszą zawartość popiołu: pierwszy od 0,5 do 1%, drugi, do 0,5%. Dlatego produkcja tych artykułów posiadła większe znaczenie w technice. Surowy materjał najpierw poddaje się kruszeniu na gniotownikach, młynkach kulistych lub dezintegratorach, aż otrzyma się proszek, który, zmieszany z mazią, smołą, sadzą, a niekiedy i z niewielką ilością gliny dla przeciwdziałania zbyt szybkiemu wypalaniu się, urabia się na ciasto w mieszadłach, ogrzewanych parą wodną. Z ciasta na gniotownikach wyprasowuje się płaskie placki, a te znów przerabia się w specjalnych prasach na masę bryłowatą, z której następnie formują w odpowiednich mundsztukach elektrody. Pras używa się hidraulicznych, dających przy powolnym zwiększaniu ciśnienie do 500 atmosfer. Wypalanie przygotowanych **E.** odbywa się w piecach muflowych, kanałowych lub pierścieniowych, ogrzewanych gazem. Temperaturę należy podnosić stopniowo bardzo powoli, aby nie utworzyła się na wierzchu skorupa, która w wyższej temperaturze mogłaby odskoczyć. Dla zabezpieczenia wypalonych **E.** od zetknięcia się z gazami opałowemi umieszcza się **E.** w rurach z materjału ogniotrwałego, obsypuje miałem grafitowym. Tak przyrządzone **E.** odznaczają się dużą twardością i wydają bardzo czysty dźwięk. Jeśli przy przypalaniu nieco wyszły z formy, można je obrobić piłką djamentową.

Elektrokardiogram, sposób regiestrowania czynności serca. Przy każdym ściskaniu się serca wytwarza się pewien prąd elektryczny, który rozchodzi się po wszystkich częściach ciała. Jeżeli złączyć, np. z rękami odpowiedni przyrząd mierniczy, zauważyć można przy każdym uderzeniu serca wychylenie igły w przyrządzie, takie wychylenia regiestrują się same i dają pewnego rodzaju krzywą, która oświetla działalność serca lepiej, niż używane dotychczas metody mechaniczne, i wystarcza do djagnozy. Chirurdzy posiedli w **E.** możność kontroli działalności serca w czasie uśpienia.

Elektrokultura, uprawa za pomocą elektryczności, obejmuje cały szereg doświadczeń, poczynionych w celu określenia wpływu elektryczności atmosferycznej, prądu galwanicznego na kiełkowanie nasion, rozwój wegietacji wogóle. Wpływowi elektryczności atmosferycznej przypisuje wielu badaczy spostrzegany nieraz znaczny wzrost wydajności zboża w krajach północy podczas częstych a silnych zórz północnych. Ponieważ istota światła północnego jest natury elektrycznej, przedsiębrano więc próby metodyczne z elektrycznością prądu. Takie próby, czynione na niewielkich polach doświadczalnych, dawały znaczne zwiększenie wydajności; w jednym wypadku z kartoflami osiągnięto 100% zwyżki, w innych do 60%. Inne próby czynił Lewstrom, który ujmuje wy-

niki badań w następujący sposób: 1) Istotna skala przyrostu u roślin, poddanych badaniu, nie daje się jeszcze ustalić, można z pewnym przybliżeniem oznaczyć ją na 45%. 2) Im lepsza kultura gleby, tym przyrost bywa znaczniejszy. 3) Niektóre rośliny doświadczają dodatnich skutków elektryczności wtedy tylko, kiedy mają pod dostatkiem wilgoci. 4) Działanie elektryczności łącznie z silną operacją ciepła słonecznego okazuje się szkodliwym. 5) Dla określenia działania elektryczności na większość roślin koniecznie potrzebne są specjalne urządzenia. Usiłowania wytłumaczenia korzystnego działania elektryczności na życie roślin nie doprowadziły jeszcze do pomyślnych wyników. Prawdopodobnie chodzi w tym wypadku o wzmożenie działalności osmotycznej, wymiany soków roślinnych. Ogromne znaczenie elektryczności dla życia roślin stwierdza ta okoliczność, że pomimo pieczołowitej opieki umierają, jeżeli je umieścimy w klatce drucianej, do której ma wolny dostęp powietrze i światło, ale z której całkowicie odprowadzona jest elektryczność.

Elektroluminescencja, zjawisko świecenia się gazów rozrzedzonych w temperaturze nizkiej, wywołane wyładowaniem elektryczności. Dwie kule naelektryzowane (dodatnią i ujemną elektrycznością), na pewnej odległości umieszczone jedna od drugiej, zaczynają świecić: kula z elektrycznością dodatnią cieniutką warstewką delikatnego światła niebieskawego, kula z elektrycznością ujemną pęczkiem świetlanym. Nadzwyczaj urozmaicone zjawiska świetlne tego rodzaju, występują w rurkach Crookesa, Geislera z gazami rozrzedzonemi w chwili przepuszczania prądu elektrycznego.

Elektromagnetyczna przeróbka rudy stosuje w przygotowawczych robotach hutniczych siłę przyciągającą silnych elektromagnesów w celu oddzielenia rozdrobionego minerału pożytecznego od bezwartościowych, a często nawet szkodliwych, domieszek. Z początku umiano za pomocą magnesów oddzielać jedynie minerały silnie magnetyczne, jak: naturalny żelaziak magnetyczny, piryt magnetyczny lub sztuczny żelaziak i piryt, otrzymywany przez odpowiednie wyprażanie rudy rodzimej. Obecnie, z chwilą wynalezienia metody Wetherilla (1896) oddzielać można i słabe paramagnetyczne (ob. Magnetyzm) od wprost diamagnetycznych (niemagnetycznych) minerałów lub paramagnetyczne w różnych stopniach jedne od drugich. Oddzielać magnetycznie można wogóle rudy żelazne, następnie rudy, zawierające domieszki żelaza lub nikiel, kobalt, tytan, wolfram, mangan, jak np.: malachit, lazur miedziany, czerwoną rudę miedzianą, piryt miedziany, faleroe, niektóre blendy cynkowe, monacyt, apatyt, ze złóż wszystkie krzemiany, zawierające żelazo lub mangan, takież fosforany, węglany, następnie skały z wpryskami żelaza, jak: łupek, serpentyn, dolomit i inne. Niemagnetycznemi są rudy srebrne, ołowiane, kamień cynowy, rudy bizmutowe, blendy cynkowe, wolne od żelaza, kwarc, spat ciężki, djament. Przeróbka **E.** nadaje się specjalnie w tych wypadkach, kiedy nie można przerabiać rudy na drodze mokrej czy to z powodu nieskuteczności samej metody (gdy ciężar właściwy różnych składników zbyt mało różni się jeden od drugiego), czy też z racji niemożliwości wprost prowadzenia roboty, wywołanej brakiem większej ilości wody. **E.** sposób daje najlepsze wyniki z materjałem rozdrobionym na sucho, dobrze rozklasyfikowanym, w pewnych okolicznościach pożądanym bywa wysuszenie i odpylenie materjału. Przy materjale słabo magnetycznym należy wytwarzać pola magnetyczne o wysokim skupieniu linji siły. Podany niżej przykład oddzielacza (separatora) elektromagnetycznego wyjaśni jego działanie. Separator typu Wetherilla VI, używany do oddzielania spatu żelaznego i blendy, w schemacie przedstawia się jak następuje:

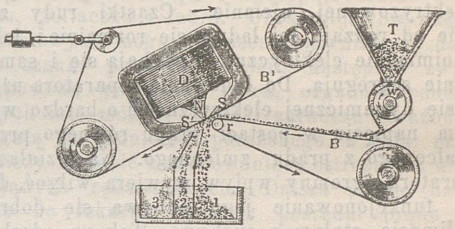

Separator elektromagnetyczny rud typu Wetherilla VI.

System magnesów (M) z żelaza miękkiego posiada ramiona środkowe i boczne z biegunami N północny i S S_1 południowe w kształcie ostrza, po zwoju drutu miedzianego D przebiega prąd elektryczny i wzbudza w pobliżu i pod biegunami wypukłe pole magnetyczne o bardzo znacznym skupieniu linji siły (fig. 2). Ruda rozdrobiona przedostaje się z leja oddawczego T za pomocą walca W na taśmę B, równomiernie na niej rozsypana wprowadzona zostaje w obszar pierwszego pola magnetycznego dzięki rolce r (fig. 1). Ziarna magnetyczne, przyciągnięte ostrzami biegunów, następnie spadają na taśmę oddawczą B_1 i względnie do siły przyciągania segregują się na gatunki, taśma B_1 unosi je do odpowiednich odbieralników 3 2. Niemagnetyczne składniki rudy spadają odrazu przy obrocie rolki r do przedziału 1. Separację wedle potrzeby powtarza się z 2 gatunkiem. Tak się przedstawia jeden z najnowszych separatorów. Oprócz typu W VI

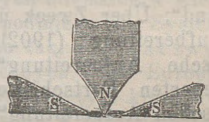

Pola magnetyczne.

istnieją jeszcze inne, jak typ taśm krzyżujących się, typ z walcami, lub pierścieniami i t. d. Przeróbka **E.** w połączeniu z drogą mokrą może się odbywać tylko dla bardzo magnetycznych rud żelaznych. Rudy słabo magnetyczne, jak: spat żelazny, wolframit, blendy cynkowe z pewną zawartością żelaza, niektóre rudy miedziane wymagają oprócz bardzo wysokiego skupienia linji siły pól magnetycznych całkowicie suchego materjału, nieraz podegrzewania lub słabego wyprażania równomiernego dopływu rudy. Najlepiej nadają się tutaj właśnie separatory Wetherilla typu VI. Urządzenia przeróbki **E.** już od szeregu lat funkcjonują w Finlandji, w Niemczech, w Ameryce i innych krajach. Tam, gdzie nie udaje się oddzielić rudy od płonnych składników ani na drodze mokrej, ani elektromagnetycznie, uskuteczniają tę operację przeróbką elektrostatyczną, zużytkowując zdolność przewodnictwa elektrycznego. Materjał, przerabiany w ten sposób, musi być koniecznie suchy, drobnoziarnisty i odpylony, ziarno nie większe nad 2 mm. Ruda przesuwa się po płycie przyrządu, naelektryzowanej ujemnie. Cząstki rudy zależnie od rodzaju jej ładują się rozmaicie i, jako jednoimiennie elektryczne, odpychają się i samorzutnie segregują. Do ładowania separatora używa się dynamicznej elektryczności o bardzo wysokim napięciu w postaci prądu równego przekształconego z prądu zmiennego. Na działanie separatora ogromny wpływ wywiera wilgoć, dla tego funkcjonowanie jego odbywa się dobrze w klimacie stałym a suchym. Tak np. doskonałe wyniki osiągnięto z tego rodzaju urządzeniami w zakładach hutniczych, położonych na wysokości do 4,000 metrów w Kordyljerach Ameryki Południowej. Por.: Wedding „Die magnetische Aufbereitung von Erzen“ (1898), tegoż „La séparation magnetique des minerais de fer“ (St. Etienne, 1900); Gröndal „Die magnetische Erzanreicherung zu Pitkäranta in Finnland“; Über Zweck und Nutzen d. magnetischen Aufbereitung“ (1902); Langguth „Elektromagnetische Aufbereitung“ (1903); Schnelle „Die neuesten Fortschritte auf d. Gebiete d. magnetischen Aufbereitung“ (1903).

Elektrometalurgja, (ob. gł. dzieło, tom V). **E.** rud ściśle związana jest z przeróbką przygotowawczą rud za pomocą elektromagnesów, gdyż tylko wzbogacone i pozbawione balastu szkodliwego rudy nadają się do dalszego przerabiania metodą elektrometalurgiczną (ob. elektromagnetyczna przeróbka). Do wytapiania używa się ciepła elektrycznego światła łukowego, które daje temperaturę wyższą (do 4,000°), niż w zwykłych piecach topielnych. Już 1849 Staite użył łuku elektrycznego do stapiania trudnotopliwych metali, ale dopiero Werner Siemens 1878 skonstruował piec elektryczny topielny i tym założył fundamenta **E.** Uzyskano sposób odtleniania każdego tlenku za pomocą węgla na drodze elektrotermicznej. Cowles podał sposób otrzymywania glinu (albo przynajmniej bronzu glinowego) przez odtlenianie glinki węglem w bardzo wysokiej temperaturze. Przyrządzanie niektórych metali w stanie czystym stało się możliwym dopiero za pomocą **E.** Takiemi metalami są: chrom, wolfram, molibden, uran, tytan. Rozkładające działanie prądu elektrycznego w piecu zużytkował Bunsen do otrzymania magnezu z chlorku jego drogą elektrolizy 1851, trzy lata później na tej samej drodze przyrządzono czysty glin z chlorku glinu i sodu. Wprawdzie jeszcze w 1838 Becquerel przedsiębrał próby otrzymywania metali elektrolitycznie z roztworów, ale zarówno te usiłowania, prowadzone do 1869, jak i usiłowania Hofia i Piochego w Kalifornji, nie dały wyników praktycznych. Taki sam los spotkał próby wydostawania miedzi z wód cementowych, proponowane przez Kesslera, Paterę, próby rafinowania miedzi elektrolitycznie Leuchtenberga i Elkingtona. Dopiero zbudowanie pierwszej dynamomaszyny przez Siemensa w Okarze 1878 zapewniło powodzenie nowym metodom. Urządzona przez Siemensa rafinerja miedzi przy stosowaniu jako anody miedzi surowej daje na katodzie czystą miedź. Obecnie trzy czwarte produkcji miedzi odbywa się na drodze elektrolitycznego oczyszczania. Wydobywanie miedzi wprost z rudy czy z kamienia miedzianego, czy z roztworów chlorków miedzi nie zostało dotychczas pomyślnie rozwiązane. Natomiast dobre wyniki uzyskano przy rafinowaniu surowego srebra i rafinowaniu surowego złota. W Transwalu wydobywają elektrolitycznie złoto z roztworów, zawierających 0·8 gr. złota na 1,000 litrów. Dzisiaj, oprócz wymienionych już wyżej, otrzymujemy na drodze elektrometalurgicznej przedewszystkim metale: sód, potas, magnez, glin; inne, jak: ołów, cyna, cynk, nikiel, żelazo, nie zawsze dadzą się wyprodukować w praktyce z korzyścią odpowiednią. Szerszemu rozpowszechnieniu się **E.** w praktyce stoi na przeszkodzie znaczna drożyzna energji elektrycznej, dlatego zastosowanie **E.** ogranicza się do tych wypadków, w których inne środki nie dają się zastosować albo gdzie istnieje szczególnie tanie źródło energji elektrycznej—siła wodna a zarazem i minerał przerabiany. Tak się ma rzecz z **E.** żelaza. Otrzymywane gatunki stali sposobem **E.** przewyższają zaletami przyrządzane w zwykły sposób, następnie co do wyzyskania ciepła w wielkich piecach zwyczajnych i w piecach elektrycznych stosunek się ma, jak 1 do 3 (w pierwszych do 30%, w drugich do 90%), wytwarzanie jednak elektrometalurgiczne żelaza daje dobre rezultaty w praktyce tam, gdzie jest do rozporządzenia tanie źródło energji elektrycznej. We Francji np. zakłady metalurgiczne Liveta nad

Romanche, górskim potokiem, uchodzącym do Draca, dopływu Izery, produkują 10 tonn stali w 24 godzin z rudy surowej, 20 tonn zaś ze starego żelaza i z surowca. Podług doświadczeń Stassana **E.** żelaza opłaca się, jeżeli koszta trzech koni-godzin elektrycznych nie przewyższają kosztów 1 klg. węgla. Piece używane w metalurgji bywają trzech typów: 1) piece, posiłkujące się łukiem (Stassana); 2) piece, posiłkujące się oporem, 3) pieca, posiłkujące się indukcją. W piecach pierwszego typu (ob. rys.) daje się materjał surowy rudy, sproszkowany razem z koksem i topnikiem; potrzebny tlen wydziela się z tlenków żelaza redukowanego w piecu. W piecach 2-go typu fabrykacja stali odbywa się w 2-ch etapach: 1) oczyszczanie przez utlenianie, 2) wytapianie z dodatkiem starego żelaza. Z piecami 3-go typu prowadzą doświadczenia zakłady w Creuzot. Por.: Balling „Grundgriss der **E.**“ (1888); Macmillan „Electrometallurgy“ (Londyn, 1899); Vogel und Rossing „Handbuch der Electrochemie und **E.** (1891); Dürre „Ziele und Grenzen d. **E.**“ (1896); Peters „**E.** u. Galvanotechnik“ (1900); Borchers „Elektrometallurgie“ (1903); Pecheux „Précis de Metallurgie (thermometallurgie et électrometallurgie“ (1903); Neuburger „Handbuch der prakt. **E.**“ (1907); Neumann „**E.** des Eisens“ (1907).

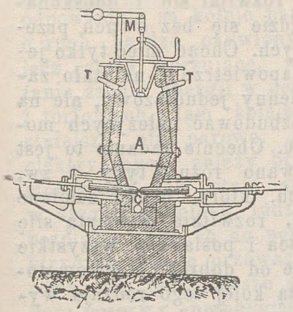

Wielki piec elektryczny (typu Stassana). M przyrząd do ładowania rudy; TT wypływ gazów; A sfera właściwego pieca elektrycznego; C elektrody.

Elektropatologja, obejmuje wypadki uszkodzenia organizmu ludzkiego przez prąd elektryczny. Z coraz większym rozszerzaniem się przemysłu elektrotechnicznego i elektrochemicznego, z opanowaniem komunikacji przez elektrotechnikę znaczenie **E.** staje się z każdym dniem donioślejszym. Przypuszczenie teoretyczne, że wypadek uszkodzenia elektrycznego następuje jedynie przy dwubiegunowym zetknięciu się przewodników, w praktyce nie znajduje potwierdzenia, a to dlatego, że różne przedmioty w mieszkaniu, jak wodociągowe rury, części żelazne konstrukcji mogą odgrywać rolę przewodnika, łączącego z ziemią. Ogromne zastosowanie elektryczności w wielkich miastach sprawia, że nietylko ziemia, lecz i wiele różnych przedmiotów są naładowane elektrycznością. Sam człowiek pozostaje fizycznie pod wpływem prądu elektrycznego, chociaż fizjologicznie nie odczuwa tego. Działanie występuje wyraźnie wtedy, kiedy prąd przechodzi przez człowieka nawskroś, dążąc do ziemi, człowiek bywa naówczas „zziemiony“. Zdarza się to dość często, naprzykład, kiedy sądzimy, że dywan przedstawia dostateczny środek izolacyjny. Niebezpiecznym okazuje się już prąd o 95 woltach, nieraz może nawet przyprawić o śmierć; z drugiej jednak strony zdarza się, że w pewnych okolicznościach prąd o 5,000 i więcej woltach pozostawia jedynie niewielkie skutki. Działanie więc prądu zależy od wielu czynników: od natężenia prądu, $^1/_{10}$ ampera uważają technicy za śmiertelną, od siły elektrobodźczej, od biegunowości (w miastach wystarcza nieraz jednobiegunowość), od oporu organizmu, właściwości systemu czuciowego. Objawy porażenia elektrycznego mogą być miejscowe i ogólne. Do pierwszych odnieść można: sparzenie, spalenie, inkrustację metaliczną skóry przez doprowadzenie metalu do stanu gazowego. Ogólne dotyczą zarówno wszystkich organów, jak i czynności psychicznych. Często występuje białko w moczu, żółtaczka i febra. Obok objawów natychmiastowych mogą z czasem ujawniać się dopiero oznaki paraliżu. Śmierć następuje zwykle z powodu porażenia serca, organów oddechowych lub mózgu. Środki zaradcze doraźne polegają na usunięciu porażonego z pola prądu, należy to robić z zachowaniem ostrożności w izolujących rękawiczkach. Dalsza pomoc należy już do lekarza. Wpływ pośredni prądu elektrycznego dotychczas nie jest zbadany, lecz zdaje się, że musi być poważniejszy, niż naogół przypuszcza się obecnie. Por.: Schumacher „Unfälle durch elektrische Starkströme“ (Wiesbaden, 1908).

Elektrotypja, ob. galwanotypja.

Elektryczna kolej żelazna. W Ameryce najwcześniej pomyślano o zastosowaniu trakcji elektrycznej do dróg żelaznych miejskich w wielkich miastach i do kolejek podmiejskich. System elektrowozów był zasadniczo taki sam, jak zwykłych tramwajów elektrycznych. W Europie przedsięwzięto niebawem próby w tym kierunku. W 1903 wybudowano pierwszą w Europie kolej żelazną elektryczną pomiędzy Berlinem a Grosslichterfelde na odległości 9 klm. Do zasilania prądem tramwajów miejskich używa się zazwyczaj przewodnika napowietrznego. Takie urządzenie byłoby zbyt kosztowne dla kolejki podmiejskiej, gdyż ze względu na wielkie zapotrzebowanie prądu przez pociąg, należałoby zastosować przewodnik napowietrzny o bardzo wielkim przekroju. To też jako przewodnik, doprowadzający prąd, zastosowano trzecią szynę, izolowaną od ziemi, po której ślizgają się kontakty elektrowozów, odbierające prąd. Silniki wszystkich, należących do jednego pociągu wozów, mogą być uruchomiane, zatrzymywane i regulowane z którego-

kolwiek wozu. W tym celu pod pudłami wozów znajdują się specjalne wyłączniki elektromagnetyczne, składające się z cewek drutu, które w chwili przebiegania przez nie prądu przyciągają jądra żelazne i w ten sposób zamykają kontakty, przez które do silników dopływa prąd z linji. Prąd, zasilający wyłączniki, dochodzi do nich za pośrednictwem wałca wyłączającego, znajdującego się w przedziale maszynisty pociągu i obsługiwanego przez tegoż. Przewodniki, przeprowadzające prąd od tego głównego wyłącznika, muszą być połączone pomiędzy wagonami ze sobą za pomocą kontaktów zatyczkowych. Wyłączniki wszystkich wozów otrzymują zatym prąd od tego wozu, w którym się znajduje maszynista, podczas gdy prąd, zużywany przez motory, jest doprowadzony do każdego wozu bezpośrednio przez jego własne odbiorniki prądu. W każdym wozie znajduje się też przełącznik i stosownie do nastawienia jego korbki naprzód lub w tył, motory całego pociągu pracują w jednym lub przeciwnym kierunku. Doświadczenia, porobione na wspomnianej kolei podmiejskiej, dowiodły, że napęd elektryczny na drogach podmiejskich przy ożywionym ruchu może konkurować zarówno pod względem gospodarczym, jak i technicznym, z napędem parowym. System o prądzie stałym bardzo się nadaje do kolei podmiejskich na niewielkich przestrzeniach; jednakże nie jest ekonomiczny dla dróg dłuższych, wymagających przenoszenia znaczniejszych ilości energji elektrycznej na wielką odległość, gdyż przy prądzie stałym można stosować tylko względnie niewielkie napięcia. Przez to ograniczenie w napięciu, zasilanie prądem stałym może się odbywać tylko w blizkim okręgu. Wprawdzie w ostatnich czasach udało się zbudować motory o prądzie stałym do 1000 a nawet do 2000 woltów, ale nawet z tym napięciem nie można rozwiązać ekonomicznie zadania o poruszaniu elekrycznością pociągów na wielką odległość. Wobec tego technicy kolejowi zwrócili się do innego systemu, dopuszczającego zastosowanie wyższych napięć w przewodnikach zasilających, a mianowicie, do prądu trójfazowego. System ten daje możność podniesienia napięcia w przewodniku zasilającym, ale ma tę niedogodność w porównaniu z systemem o prądzie stałym, że wymaga przewodników napowietrznych podwójnych, po których przepływają dwie fazy prądu, podczas gdy dla trzeciej fazy służą szyny. Wynikające stąd trudności w izolowaniu przewodników na skrzyżowaniach, stawiają dość nizkie granice dla napięcia prądu. Pomimo to, system trójfazowy dla kolei żelaznych rozpowszechnił się. Pierwsza kolej taka została zbudowana w Szwajcarji na linji Burgdorf-Thunbahn, 40 klm. długiej, w r. 1899. W r. 1906 przystosowano część drogi żelaznej Symplońskiej, biegnącą w tunelu, do prądu trójfazowego. Lokomotywy mają tam po pięć osi. Na dwu osiach są osadzone silniki po 40 koni parowych, każdy z tych silników waży koło 10 tonn, cała zaś lokomotywa — 62 tonny. Również dla prądu trójfazowego urządzono w r. 1902 kolej żelazną Valtelina (we Włoszech), 106 klm. długą. System o prądzie trójfazowym będzie bez wątpienia i nadal rozwijał się i udoskonalał, ale nigdy nie obejdzie się bez dwuch przewodników napowietrznych. Chcąc mieć tylko jeden taki przewodnik napowietrzny, należało zastosować prąd przemienny jednofazowy, ale na razie nie można było zbudować należytych motorów do takiego prądu. Obecnie zadanie to jest rozwiązane: skonstruowano różne typy t. zw. motorów kolektorowych, które, będąc zasilane prądem jednofazowym, rozwijają należytą siłę przy ruszaniu z miejsca i posiadają wszystkie właściwości, wymagane od dobrego elektromotoru kolejowego. Pierwszą kolej tego rodzaju wybudowano dla próby w r. 1903 pod Berlinem na linji Niederschöneweide-Spindlersfeld, 4 klm. długiej. System jednofazowy okazał się praktycznym i znalazł zastosowanie na większych liniach, z których zasługuje na zaznaczenie kolej z Ohlsdorf przez Hamburg do Blankenese (1907). Z końcem 1907 r. było już w ruchu lub na ukończeniu 29 kolei żelaznych o prądzie jednofazowym. Godnym uwagi jest nowy sposób przeprowadzania przewodnika napowietrznego, który zaczęto stosować w ostatnich latach. Przewodnik taki pod działaniem własnego ciężaru nie może zachowywać kierunku poziomego, lecz wygina się zawsze w kształt linji łańcuchowej. Dla zapobieżenia temu, przewodnika miedzianego nie przymocowuje się bezpośrednio do izolatorów, znajdujących się na ramionach słupów, lecz zawiesza się na drucie stalowym za pomocą drucików: krótkich w środku odstępu pomiędzy każdemi dwoma słupami, a coraz dłuższych w miarę zbliżania się do słupów, w ten sposób, iż drut stalowy pozostaje wygięty w kształcie linji łańcuchowej, przewodnik miedziany zaś jest prawie zupełnie poziomy. Oprócz systemów opisanych, używane są jeszcze na linjach o ruchu nieznacznym elektrowozy o typie samojazdowym, wyróżniające się tym, że nie pobierają energji elektrycznej z zewnątrz. Należą tu przedewszystkim wozy akumulatorowe, odznaczające się równym, cichym biegiem i łatwą obsługą, nie wymagającą licznego personelu. Używane są też wozy benzynowo-elektryczne, w których silnik spalinowy benzynowy (lub też spirytusowy), połączony z prądnicą, dostarcza prądu stałego, zasilającego elektromotory, obracające osi wozu za pomocą kół trybowych. Osobna niewielka prądnica daje prąd do oświetlenia, a woda, chłodząca motor benzynowy, i ogrzewająca się przytem do 75° C. służy zarazem w zimie do ogrzewania wnętrza wozu. Opisane sa-

mojazdy są dogodne tam, gdzie komunikacja odbywa się tylko czasowo i gdzie chodzi o ciągłą gotowość do ruchu. Czy można spodziewać się, że koleje elektryczne wyprą i zastąpią zupełnie koleje parowe? W obecnym stanie rzeczy każdy z tych typów kolei ma swoją dziedzinę, w której panować będzie. Gdzie odległości są wielkie, a komunikacja odbywa się za pomocą niewielu, lecz wielkich i ciężkich pociągów, tam odpowiednie są koleje parowe. Gdzie zaś chodzi o ruch bardzo ożywiony, o pociągi niewielkie, lecz często kursujące, wreszcie gdzie istnieją tanie źródła energji w postaci urządzeń wodnych i torfowych, tam koleje elektryczne są korzystniejsze, niż parowe. Do ważnych zalet kolei elektrycznych należy brak dymu, przez co zastosowanie ich staje się nader odpowiednie w długich tunelach, tudzież brak iskier, a więc bezpieczeństwo co do pożaru. Lokomotywa elektryczna ma tę przewagę nad lokomotywą parową, że jest zawsze gotowa do drogi i może bez przerwy przebiegać wielkie przestrzenie. Tymczasem lokomotywa parowa już po jakich 200 klm. drogi musi być zmnieniona i wogóle pozostaje około 50% czasu bez używalności skutkiem potrzeby nabierania wody i węgla, rozpalania i czyszczenia od szlaki. Wobec tego w trakcji elektrycznej wymagana jest dwa razy mniejsza liczba lokomotyw, niż w trakcji parowej. Lokomotywa elektryczna rusza z miejsca znacznie szybciej, niż parowa, i łatwo może być zbudowana dla prędkości 120 klm. i więcej na godzinę, podczas gdy lokomotywy parowe do tak znacznych prędkości nie są ekonomiczne. Wprawdzie koszta instalacji kolei elektrycznych są wyższe, niż parowych, lecz za to, jak wykazało doświadczenie, koszta eksploatacji pierwszych wypadają taniej.

Elektryczne przenoszenie energji. Szczęśliwy pomysł zastosowania elektryczności w celu zużytkowania energji spadków wodnych, znajdujących się w miejscach oddalonych, był coraz szerzej stosowany w ostatnich czasach. Dzięki temu we Włoszech dało się użyć bogate siły wodne Alp do poruszania wielu kolei elektrycznych; podobnież, w górnictwie coraz bardziej rozpowszechnia się zastosowanie elektryczności do poruszania wiertarek, wentylatorów, a nawet wielkich dźwigów w szybach. Dalej, dawniej gazy, wydobywające się z kominów wielkich pieców i zawierające znaczne ilości tlenku węgla, rozchodziły się w powietrzu, rozpraszając bezużytecznie energję, zawartą w niedostatecznie spalonym węglu, i w dodatku zanieczyszczając atmosferę. Obecnie coraz częściej gazy te są zbierane i, po przemyciu w wodzie w celu oczyszczenia z sadzy, służą do opalania i poruszania wielkich silników gazowych, które za pomocą elektrycznego przenoszenia dostarczają siły poruszającej oddalonym zakładom przemysłowym. Urządzenia takie są rozpowszechnione w Westfalji (Niemcy), a także w Cumberlandzie (Anglja). Wreszcie dają się spożytkować pokłady węgla brunatnego, którego wskutek małej wartości opałowej nie opłaca się przewozić. Takiego rodzaju urządzenie przygotowuje się w kopalni w Helmstedzie (Brunświk). W ostatnich czasach powstała wielka liczba instalacji do przenoszenia energji wodnej, stosujących zarówno prąd stały, jak prąd jednofazowy i trójfazowy o wysokim napięciu. Większe urządzenia o prądzie stałym, według systemu *Thury* służą do przenoszenia energji spadku wody rzeki Rodanu do miasta Lozanny oraz rzeki Izery do miasta Ljonu. Prądem trójfazowym posługuje się towarzystwo *Pueblo Suburban Traction and Lighting Co.* w Colorado dla zaopatrywania oddalonych zakładów górniczych w siłę oraz miasta Pueblo w elektryczność do oświetlenia i do tramwajów. Za pomocą prądu trójfazowego odbywa się też przesyłanie energji z Gromo do odległego o 32 klm. Nembo w Val Seriana na północ od Bergamo (Włochy). W Tyrolu urządzono od niedawna cały szereg instalacji elektrycznych, spożytkowujących tamtejsze obfite zasoby energji wodnej i zaopatrujących w elektryczność miasta: Bozen, Meran, Brixen i inne. Pod Insbrukiem zużytkowano wodospad Sill. Największe urządzenia do przenoszenia energji wodnej znajdują się od dłuższego czasu na Niagarze. Czynnych jest tam obecnie aż sześć towarzystw, eksploatujących ogromne zasoby wodne tego wodospadu. Trzy z tych towarzystw znajdują się na stronie Stanów Zjednoczonych i trzy na stronie Kanadyjskiej. Wytwarzają one razem energję 970,000 koni parowych. W miarę przesyłania energji elektrycznej na coraz większe odległości wysuwa się na plan pierwszy kwestja używanych w tym celu przewodników. Przy większej odległości elektrotechnik ma przed sobą dwie alternatywy: albo powiększyć przekrój przewodnika dla zmniejszenia jego oporu, albo powiększyć napięcie prądu. Pierwszy środek jest wykluczony ze względu na wielki koszt przewodnika, pozostaje więc tylko drugi. Np. amerykańskie Towarzystwo *Rapids Muskegon Power Co.* (Michigan) przesyła energję na odległość 332 kilometrów, posiłkując się prądem trójfazowym o napięciu 110,000 woltów. Jest to granica stosowanych napięć, gdyż elektryczność o podobnym napięciu promieniuje z przewodników tak silnie, że te ostatnie w nocy świecą na całej długości. Używanie przewodników napowietrznych przy wysokim napięciu wymaga trudnego do osiągnięcia zabezpieczenia od elektryczności atmosferycznej, a oprócz tego grozi niebezpieczeństwem dla ludności, gęsto zamieszkującej okręgi przemysłowe. Wobec tego pomyślano o zastosowaniu kabli podziemnych, które wy-

magają doskonałej izolacji. Początkowo używano, jako materjału izolacyjnego, kauczuku wulkanizowanego. Ale wobec szybkiego podnoszenia się jego ceny, musiano pomyśleć o materjale tańszym. Już dawniej stosowano do izolacji kabli podziemnych telefonicznych papieru impregnowanego. Obecnie, prawie powszechnie używa się takiego papieru, nasyconego specjalną masą izolującą, i do przewodników dla prądu silnego. Kabel podziemny, dla zabezpieczenia od mechanicznych i chemicznych uszkodzeń, musi być pokryty powłoką ołowianą i okręcony drutem lub taśmą stalową. Powoduje to stratę energji wobec tworzenia się prądów błądzących *(Fourier)* w tych powłokach. Niedogodność tę usunęli elektrotechnicy angielscy w systemie, przezwanym *Solid system*, w którym przewodnik, izolowany papierem impregnowanym bez powłoki metalowej (lub z cienką tylko powłoką ołowianą) układa się w korytach glinianych i zalewa mieszaniną asfaltową lub smołowcową, z wierzchu zaś nakrywa się płytami glinianemi.

Elektryczne tramwaje zasadniczo nie różnią się od kolei elektrycznych, muszą jednak czynić zadość wymaganiom specjalnym, jako to: 1) urządzenia tramwajowe nie powinny zabierać dużo miejsca na ulicach; 2) nie powinny tamować ruchu pojazdów i przechodniów; 3) nie powinny zagrażać bezpieczeństwu publicznemu; 4) wagony nie powinny być zbyt wielkie; 5) zatrzymywanie winno odbywać się szybko; 6) regulowanie szybkości biegu winno być możliwe w szerokich granicach. **T. e.** bywają 3-ch rodzajów: z przewodnikiem zasilającym napowierznym, z przewodnikiem zasilającym podziemnym oraz akumulatorowe. W pierwszym przypadku prąd elektryczny z elektrowni płynie po przewodniku miedzianym, rozpiętym nad ulicami na specjalnych izolatorach, umieszczonych na słupach. Na dachu elektrowozu jest przytwierdzony pręt żelazny, stykający się z przewodnikiem zasilającym za pomocą kółka metalowego, toczącego się po przewodniku, lub za pomocą kabłąka, ślizgającego się po przewodniku, i zrobionego z metalu miękkiego (aluminium). Przewodnik izolowany łączy ten pręt z silnikami elektrowozu. Tą drogą prąd elektryczny z przewodnika napowietrznego dostaje się do silników, a z nich przez koła wozu przechodzi do szyn, po których powraca do elektrowni. Prąd używany bywa stały lub przemienny, trójfazowy. W ostatnim przypadku są niezbędne dwa przewodniki napowietrzne, co ze względu na koszt ich i trudność urządzenia skrzyżowań, nie jest dogodne. Z powodu niewielkich przestrzeni, jakie przebywają tramwaje, strata napięcia w przewodnikach jest stosunkowo nieznaczna, wobec czego wszędzie niemal stosuje się prąd stały o napięciu niezbyt wygórowanym: 500 do 600 woltów. Prąd stały posiada jeszcze to zalety, że daje możność szybkiego ruszania z miejsca, łatwego regulowania biegu elektrowozu, wreszcie grozi mniejszym niebezpieczeństwem, niż prąd przemienny. Jako przewodnika napowietrznego, używa się twardego ciągnionego drutu miedzianego o wytrzymałości 40 klg. na 1 mm^2 i o przewodnictwie, wynoszącym 97% przewodnictwa miedzi chemicznie czystej; średnica drutu wynosi do 8 mm. Wobec wielkiego ciężaru elektrowozów szyny tramwajowe muszą być typu cięższego, niż do tramwajów konnych. Dla zachowania dokładnego kontaktu między szynami końce ich są zaopatrzone w części wystające, zachodzące jedna na drugą i łączone ze sobą nitami. Prócz tego, każde dwie szyny są połączone kawałkiem drutu miedzianego, którego końce są szczelnie osadzone w otworkach, zrobionych w szynach. Inny sposób łączenia szyn polega na spawaniu (szwejsowaniu) ich już po ułożeniu na gruncie. Szyny równolegle są także połączone ze sobą za pomocą prętów żelaznych poprzecznych, umieszczanych co kilkadziesiąt metrów. Dwa silniki, o mocy 15 do 20 koni parowych każdy, poruszają elektrowóz, działając na 2 osi elektrowozu za pomocą przekładni trybowych. Dla zabezpieczenia silników od kurzu, błota i wilgoci, są one zamknięte szczelnie w pudłach żelaznych, służących zarazem za część obwodu magnetycznego. Silniki wiszą na osiach przechodzących przez otwory w pudłach oraz na mocnych resorach, przytwierdzonych do ramy elektrowozu. Dzięki temu, są zabezpieczone od wstrząśnień. Prowadzenie elektrowozu uskutecznia się za pomocą specjalnego wyłącznika, zwanego *kontrolerem*. Kontroler składa się z pudła walcowatego, wewnątrz którego obraca się za pomocą korby wał. Na wale znajdują się w różnych miejscach części wystające, które w miarę obrotu dają kontakt z odpowiadającemi im tyluż częściami wystającemi na wewnętrznej stronie pudła. Kontakty nieruchome kontrolera są połączone z prętem, odbierającym prąd z linji, z opornikami do puszczania w ruch silników i z nawinięciami tworników i elektromagnesów każdego silnika. Obracając korbę kontrolera, uskuteczniamy następujące połączenia: 1) przy ruszaniu, dwa silniki są połączone w szereg z opornikiem i linią; 2) po nabraniu pewnej prędkości, część opornika wyłącza się; 3) opornik jest wyłączony całkowicie, silniki są połączone w szereg; 4) silniki są połączone równolegle, jednocześnie włącza się opornik, odpowiada to prędkości średniej; 5) część opornika wyłącza się — prędkość wzrasta; 6) opornik jest krótko spięty, silniki pracują równolegle, prędkość osiąga maximum. Obracając korbę w przeciwną stronę, osiągamy stopniowe zmniejszanie prędkości i dochodzimy do miejsca, w którym wyłączamy silniki („stój"). Prócz wału opisanego, w kontrolerze znajduje się jeszcze wał dodatkowy i kon-

takty dodatkowe, służące: 1) dla zmiany kierunku biegu i 2) dla hamowania elektrycznego, które uskutecznia się w ten sposób, że silniki zostają krótko spięte i pracują, jak dynamomaszyny, zamieniając energję obrotu osi elektrowozu na prąd. Każdy elektrowóz posiada 2 kontrolery, umieszczone na platformach. Pod platformami są przytwierdzone oporniki. Osobne przewodniki odgałęziają prąd, służący do oświetlania i ogrzewania wagonu. Urządzenia tramwajowe z doprowadzeniem podziemnym prądu, są dwuch systemów: 1) przewodnik roboczy spoczywa na izolatorach w kanale, znajdującym się tuż pod szyną. Ta ostatnia składa się z dwuch szyn, tworzących pomiędzy sobą szczelinę szeroką na 33 mm., przez którą przechodzi zbieracz prądu elektrowozu, ślizgający się po przewodniku roboczym. System taki posiada wielkie zalety, lecz jest połączony z wielkim nakładem przy budowie. 2) System drugi polega na umieszczeniu wzdłuż toru szeregu kontaktów na poziomie bruku, które w chwili przechodzenia nad niemi elektrowozu łączą się ze zbieraczem prądu. System ten znajduje się dopiero w fazie doskonalenia. Tramwaje akumulatorowe posiadają wielką zaletę, że nie potrzebują kosztownej linji, doprowadzającej prąd. Niestety akumulatory muszą być bardzo ciężkie, aby nie ulegać uszkodzeniom przy wstrząśnieniach. Akumulatory te stanowią martwy ciężar, który staje na przeszkodzie do rozpowszechnienia systemu akumulatorowego.

Eleolit, minerał, będący odmianą nefelinu; wielkie kryształy o połysku wybitnie tłustym, barwie zielonej lub czerwonej, wchodzi w skład skały syenitu eleolitowego. Występuje w Fredriksvärn w Norwegji, Miasku na Uralu, Ditrze w Siedmiogrodzie, Hotspringsu w Arkanzasie, w Mariupolu w Stepach Nogajskich i in. m.

Eleonora Tellez de Mendez, królowa portugalska, * w połowie XIV w., † 1405 w Tordesillas. Żona zwyczajnego szlachcica, podbiła króla Fernanda (albo Ferdynanda) niezwykłą urodą; rozwiódł się z żoną i poślubił E. Nowa królowa rozkazała zabić dwoje dzieci Inezy Castro i popełniła cały szereg zbrodni, za co znienawidził ją lud. W r. 1385 została zamknięta w klasztorze Tordesillas, gdzie przebywała do końca życia.

Eleonoryt, minerał, należy do gromady saletrowców, rzędu fosforanów, skład jego chemiczny $2\,Fe\,PO_4 . Fe(OH)_2$., krystalizuje się w układzie jednoskośnym, barwy hijacentowo - czerwonej albo czerwono-brunatnej; twardość 3—4. Występuje koło Berunia w Czechach (stąd inaczej zwany berunitem) i Scheibenbergu w Saksonji.

Eleutheropulos Abroteles, filozof nowogrecki, * 1870 w Konstantynopolu, gdzie ukończył gimnazjum grecko-katolickie i seminarjum. Porzuciwszy zamiar zostania księdzem, studjował filozofję w Lipsku, od 1896 jest docentem w Zurychu. Zajmuje krytyczne stanowisko wobec wszystkich kierunków filozoficznych. Pragnie metodę indukcyjną zastosować do wszystkich działów wiedzy ludzkiej i dopiero po otrzymaniu jednakowych wyników, stworzyć jednolity pogląd na świat. Główniejsze prace: „Wirtschaft und Philosophie. I. Die Philosophie u. d. Lebensauffassung des Griechentums“ (1900); II. „Die Philosophie u. d. Lebensauffassung d. germ. romanischen Völker“ (1901); „Die Sittlichkeit u. der philosoph. Sittlichkeitswahn“ (1899); „Einführung in eine wissenschaftliche Philosophie“ (1901): „Soziologie“ (1904); „Das Schöne. Aesthetik auf d. allgemein-menschliche und das Künstlerbewusstsein begründet“ (1905).

Elewatory. Tak się nazywają nowoczesne spichrze zbożowe, zaopatrzone w wszelkie mechaniczne urządzenia do naładowywania i wyładowywania oraz wietrzenia przechowywanego ziarna. **E.** typu europejskiego przedstawiają kilkopiętrowe domy o obszernych salach bez przegródek wewnętrznych, w których zsypuje się zboże na podłogę do pewnej wysokości. **E.** tego typu przeznaczone są dla względnie surowego a więc miękkiego i wilgotnego ziarna i pomimo licznych niedogodności i kosztów ze względu na konieczność stosowania pracy ludzkiej do szuflowania i wietrzenia ziarna, rozpowszechnione są w krajach Europy północnej i środkowej (Niemcy, Rosja).—**E.** typu amerykańskiego wymagają daleko mniejszych budynków. **E.** taki składa się z szeregu głębokich i względnie wązkich szacht pionowych, zakończonych u dołu czworograniastymi lub stożkowymi lejami, przez które ziarno wysypuje się ciężarem własnym. W **E.** amerykańskiego typu wszelkie manipulacje wykonywane są przez odpowiednie maszyny bez udziału pracy ludzkiej. **E.** stanowią poważny czynnik w handlu zbożowym i przy odpowiedniej organizacji okazywać mogą znaczny wpływ na kształtowanie się cen rynkowych i ułatwienie operacji kredytowych. **E.** amerykańskie powstają i istnieją jako przedsiębiorstwa prywatne. Niektóre państwa, jak: Niemcy i Rosja udzielają kredytu na budowę **E.** z funduszów państwowych. W Warszawie na Woli, istnieją **E.** należące do Ministerjum Wojny.

Elgin Wiktor Aleksander Bruce, polityk angielski. Był wicekrólem Indji do 1898; rządy jego nie należały do szczęśliwych. W 1902 mianowany został przewodniczącym komisji dla zbadania przyczyn wojny południowo-afrykańskiej; w 1905 wstąpił do gabinetu Campbell - Bannermanna jako minister kolonji, usunął się zaś 1908 po objęciu rządów przez Asquitha.

El Hauria. W marcu 1906 r. wykopano w Tunisie, w El Hauria, na południo-wschodzie od Kairuanu, niezwykłą mozajkę rzymską, która

obecnie znajduje się w muzeum w Iuss i należy do najciekawszych dzieł sztuki, jakie wydobyto w Tunisie. Znaleziono ją na gruncie pewnej willi; wyobraża ona motyw znany z legiendy homerowskiej, często spotykany u artystów upadku rzymskiego, mianowicie, spór między Poseidonem i Ateną o ziemię ateńską. Atena po prawej stronie w kasku z lancą. Przed nią Posejdon (twarz jego zniszczył czas), uderzający w skałę,

d'El Haouria.

z której ma wytrysnąć święte źródło. Między niemi Wiktorja (Nike) z losami w urnie, które zdecydują o szczęściu rywali. Całość posiada harmonijną kompozycję, postaci ugrupowane są z symetryczną prostotą. Najpewniej jest to kopja najczęstszego motywu posadzek w bogatych rzymskich domach, szczególnie w sferze helleńskiej. Nad mozajką jest napis ofiarniczy, który ma zapewnić właścicielowi opiekę gienjuszów.

Elhuyart Faust, chemik i mineralog hiszpański, * 1755, † 1833, był uczniem szwedzkiego badacza Olofa Bergmanna w Upsalli, razem z bratem Juanem odkrył ziemie cerowe i wolframowe w 1783 r.

Eli, eli, lamma sebacthani (hebr.), słowa hebrajskie, które oznaczają: „Boże, Boże, czemu mnie opuszczasz"? są to ostatnie słowa Chrystusa Pana, umierającego na krzyżu (św. Mateusz, XXXVII, 46; św. Marek XV, 34).

Elib *(Lib)*, mała wysepka koralowa w grupie Ralik archipelagu Marszałkowskiego, posiada bardzo głęboką lagunę, odznacza się wielką urodzajnością, dotąd słabo zaludniona: 20—30 mieszkańców.

Eliot John, meteorolog angielski, * 1839, † 1908. Był profesorem matematyki i fizyki w Allahabadzie i Kalkucie, 1886 został gieneralnym dyrektorem stacji meteorologicznych w Indjach, 1899 dyrektorem obserwatorjów. W 1903 **E.** zamieszkał we Francji. Prace jego dotyczą klimatologii Hindostanu, cyklonów i burz w zatoce Bengalskiej; ogłaszał je **E.** w *Asiatic Journal*. Ostatnią pracą były metodyczne badania nad związkiem zaburzeń atmosferycznych z ruchami słońca.

Eliot John.

Eliot Karol Wiljam, chemik i reformator wychowania amerykański, * 1834. Od 1865 — 1869 zajmował katedrę chemji analitycznej w Instytucie technologicznym Massachusettu. W 1869 został prezydentem Havard University, 1902 — 1903 przewodniczył „National Educational Association". Jest członkiem wielu towarzystw naukowych w Ameryce, członkiem korespondentem Akademji w Paryżu, członkiem *Philosophical Society*. Napisał dużo rozpraw o reformie wychowania, podręczników chemji, kilka rozpraw ogłosił w oddzielnym tomie „Five american contributions to civilisation", nadto wydał „Educational Reform" (1898).

Eliot Maurycy, malarz francuski, * 1864 w Paryżu, uczeń Cabanela i Bina, zaczął wystawiać w salonach paryskich od 1886, jest profesorem rysunków w Szkole Politechnicznej. Ważniejsze prace: „Portret matki" (1886); „Wizyta" (1886); „Dzień nagród" (1887); „Pogrzeb dziewczyny" (1888, muzeum w Lille): „Ulisses i Nausike" (1888, nagroda rzymska); „Zmierzch" (muz. w Nîmes); „Pieśń wody" (muz. Auxerre); „Chłopka", pastel (muz. Reims): „Sen" (1906); „Pod drzewami" (1906) i t. d. **E.** należy do szkoły impresjonistów i zdobywa się na wspaniałe efekty świetlne. Otrzymał wiele odznaczeń.

Elizabetpolska *(Jelizawjetpolskaja)* **gubernja** w kraju Zakaukaskim na granicy Persji. Na 44,136 klm. kw. 964,500 m. (1907), w tym 60% Tatarów aderbejdżańskich, 33% Ormian, 2·5% Lezgińców, 2% Rosjan, nieco Niemców kolonistów i innych; podług wyznań 36% muzułmanów szyitów, 24% sunnitów, 34% greko-ormian, 1·2% prawosławnych, 1% staroobrzędowców. Powierzchnia: na północy przedgórze głównego łańcucha kaukaskiego, na południu—płaszczyzna z górami na krańcach. Rolnictwo w stanie pierwotnym, hodowla bydła znaczna wśród ludności koczującej. Wielkie plantacje tytoniu (30,600 pudów), bawełny (170,000 pudów), jedwabnictwo (134,000 pudów). Uprawa wina rozpowszechniona na całej przestrzeni. Z bogactw kopalnianych: miedź (4 miljony pudów rudy), następnie kobalt, żelazo, srebro. Fabryk i zakładów przemysłowych (1903) było 2.240 z wytwórczością 5·8 miljonów rubli i 13,000 robotników.

Eljasz *(Radzikowski Walery Eljasz)*, malarz, † w Krakowie 1905 r. Napisał nadto: „Przyczy-

nek do wspomnienia o ś. p. Kazimierzu Łapczyńskim.

Eljasz Radzikowski Stanisław, antropolog. Ogłosił: „Człowiek jaskiniowy w Tatrach“ (Pam. Tow. Tatrzańskiego, Kraków, 1902).

Eljasza św. góra, na granicy Alaski i Kanady, 5,518 m. wysoka, uważana niegdyś mylnie za najwyższą w Ameryce Północnej. W 1897 zwiedził górę ks. Abruzzów Amadeusz. Potężne lodowce pokrywają stoki gór, najwspanialszy z nich Malaspina schodzi aż na wybrzeże. Por.: De Filippi „la Spedizione di S. A. R. il principe Luigi Amedeo di Savoia al Monte Sant'Elia“ (Medjolan, 1900).

Elkatar, port w wilajecie Basra w południowo-wschodniej Arabji, naprzeciwko wysp Bahra, będących pod protektoratem Anglji, nominalnie należy do Turcji, ale 1905 zajęli go Anglicy i uregulowali wbrew bezowocnym protestom Porty.

Ellagowy kwas, $C_{14}H_8O_9$. Otrzymuje się, jeżeli gorący stężony ekstrakt alkoholowy z garbnika *Dividivi* wlać do wody, powstaje osad, który odsącza się, a następnie przekrystalizowuje się z gorącego alkoholu. Można również przyrządzać kwas **E.** przez gotowanie *dividivi, myrobalanu,* kory z drzewa jabłoni granatowej i t. p. z rozcieńczonym kwasem solnym, a następnie traktowanie wyciągu gorącym alkoholem, wreszcie, ogrzewając kwas galasowy z kwasem arsenowym do 160°, otrzymuje się kwas **E.** Budowa tego kwasu jeszcze nie została wyjaśniona. Zdaje się, że kwas **E.** jest pochodną dwufenylenmetanu albo fluorenu $C_{13}H_{10}$. Jest słabym barwnikiem, z zaprawą cynową i chromową daje żółte barwy. Stały kwas **E.** z chlorkiem żelazowym barwi się naprzód zielonkawo, a następnie na czarno. Mocny kwas azotowy rozpuszcza kwas **E.** z ciemnym karmazynowoczerwonym zabarwieniem. Otrzymany z *dividivi* i traktowany w ten sposób kwas **E.** po rozcieńczeniu wodą zachowuje barwę karmazynowoczerwoną, przyrządzony z innych materjałów, zmienia barwę na pomarańczową. Suszony na powietrzu kwas **E.,** zawiera jedną cząsteczkę wody krystalizacyjnej, ma formułę $C_{14}H_8O_9+H_2O$, traci tę wodę w 100°, przybiera ją jednak znowu w powietrzu wilgotnym. Ogrzany w temp. 200 — 210° C daje bezwodnik, tracąc jeszcze 1 cząsteczkę H_2O. Bezwodnik przechodzi znów w kwas po gotowaniu z wodą.

Ellef Ringnes Land (ziemia), ląd podbiegunowy między 77½—79½° szerokości północnej i 99°—107° długości zachodniej, odkrył go Sverdrup podczas drugiej wyprawy norweskiej 1906. Obszar lądu wynosi koło 13,200 klm. kw.

Ellesmere'a ziemia, ląd arktyczny amerykański. Do 1898 znana była wschodnia część tego lądu nad cieśniną Smitha. W 1898—1902 podjął wyprawę do północnej części norweski podróżnik Sverdrup; a w latach 1898 — 1899 1899 — 1902 badał południowe brzegi Hayes Sound.

Elliot, mały archipelag wysepek na morzu Żółtym w zatoce Koreańskiej, w pobliżu półwyspu Liao-Tungu, niedaleko od Dalnego i Port-Artura. Na początku wojny 1904 zajęli go Japończycy całkowicie, główną wysepkę, Hai-Sung-Tao zajęła chwilowo Japonja w 1894 podczas wojny chińsko-japońskiej.

Elliot Henryk Jerzy, dyplomata angielski, † 1907.

El-Mangub, miejscowość w południowym Marokku, na granicy terytorjum francuskiego, w punkcie przecięcia sześciu wielkich dróg, wiodących z południa Marokańskiego i z doliny Zusfany, prowadzi ożywiony handel, będący w rękach plemienia Uled-Brachima.

Elne, miejscowość w Pirenejach francuskich, 13 klm. odległa od Perpignan, w pobliżu Tech, na linji kolei Południowej; 3,500 m. W 1285 **E.** była zdobyta przez Filipa Śmiałego. Posiada wspaniały klasztor z XII w.

Elster Ernest, niemiecki historyk literatury, * 1860 w Frankfurcie, studjował w kilku uniwersytetach niemieckich, został lektorem języka i literatury niemieckiej w *Queen Margaret College* w Glasgowie, habilitował się w Lipsku (1888) następnie przeniósł się do Marburga, gdzie mianowany został 1903 profesorem zwyczajnym. Ogłosił: „Beiträge zur Kritik des Lohengrin“ (1884); „Heines Buch d. Lieder nach den ersten Drucken u. Handschriften“ (1887); „Zur Entstehungsgeschichte des Don Carlos“ (1889); „Die Aufgaben der Litteraturwissenschaft“ (1897); „Schiller“ (1905). Wydał Heinego „Sämtliche Werke“ (1887 — 90, 7 t.) i brał udział w krytycznym wydaniu pism Göthego, jest redaktorem bibljoteki klasyków, wydawanej przez Instytut bibljograficzny.

Elster Ludwik, ekonomista niemiecki, wydał nadto: „Staatswissenschaftliche Studien“ (wespół z innemi uczonemi 1897 — 1900) „Handwörterbuch der Staatwissenschaften“ (razem z Conradem, Levisem i Loeningiem (1889 — 98, 6 t. i 2 suplementy, II wyd., 1898); „Wörterbuch der Volkswirtschaft“ (z innemi, 1898, 2 t.).

Eltzbacher Paweł, prawnik niemiecki, * 1868 w Kolonji. Był przez pewien czas asesorem sądowym, obecnie jest profesorem Akademji handlowej w Berlinie. Ogłosił: „Der Anarchismus“ (1900), tłumaczony na wiele języków; „Ueber Rechtsbegriffe“ (1900); „Die Handlungsfähigkeit nach deutschem bürgel. Recht“ (1903, I t.); „Die Unterlassungsklage“ (1906).

Elvert Chrystjan Fryderyk, historyk morawski, † 1901 w Brnie, (w gł. dziele mylna data).

Elymbos Vouno, szczyt górski w północnej Grecji, prowincji Tessalji, starożytny Olimp.

Elzenberg Antoni, lekarz warszawski, † 1910 w Warszawie.

Elżbieta Rakuszanka, królowa polska i w. ks. litewska, żona Kazimierza Jagiellończyka, zwana „matką Jagiellenów“ (ob. rycinę niżej i gł. dzieło).

Elzenberg Antoni.

Ełk, miasto powiatowe w obwodzie regiencji Gąbińskiej Prus Wschodnich, stolica Mazurów pruskich, (1905) liczył 12,397 miesz. W **E.** z powiatem w 1900 na 54,222 m. Polaków było 58·5%; podług spisu z 1905 ludność dzieliła się według wyznania: 95·3% ewangielików, 2·6% katolików, 2·1% innych.

Elżbieta Rakuszanka „matka Jagiellonów“.

Email brun, oddawna używana, ale niewłaściwa nazwa techniki jubilerskiej, ulubionej w XII i XIII w., dzisiaj zowie się brunatnym pokostem. Polegała na tym, że przy złoceniu płyt miedzianych ochraniano wzór i ten pokrywano farbą brunatną tak, że wzór odbijał się na tle złotym. Barwienie na brunatno odbywało się przez pociąganie miedzi olejem lnianym i następne ogrzewanie aż do zwęglenia, a bynajmniej nie przez nakładanie emalji brunatnej. Próbki tej techniki, podanej w przepisie Teofila, mamy w reńskich szkatułkach do relikwji. Por. Luttner „Das Email“ (1892).

Emailombrant *(Lithophanie),* wyrób z półprzezroczystej masy porcelanowej w postaci kwadratowych cienkich płytek; oglądane pod światło przedstawiają widoki, portrety, krajobrazy, dawniej używane na szyby, na zasłony do łagodzenia promieni światła (ombrelki). Przyrządza się je w ten sposób, że rysunek odrabia się wklęsło w wosku, z tak otrzymanej matrycy przygotowuje się odlew gipsowy, na nim wyciska się cienką płytkę z przezroczystej masy porcelanowej. Płytka wysuszona i wypalona odtwarza dokładnie rysunek w świetle przechodzącym, przedstawiający się czarno na tle białym.

Emalja. Polewa na przedmiotach, które mają mieć emalję białą lub tylko wymagają polewy jak pod emalję białą, winna zabezpieczać tlenki w emalji, a szczególniej tlenki cynowe od działania odtleniającego węgla, zawartego w żelazie. Odpowiednia polewa zawiera 17 części kwarcu, 30 cz. skalenia, 46 cz. boraksu, 2 cz. sody, 3 cz. krzemofluorku sodu, 2 cz. saletry, 0·18 cz. tlenku kobaltu, 0·42 tlenku niklu i 0·03 tlenku miedziowego; do stopionej polewy przy mieleniu dodaje się jeszcze 7% gliny. Polewa tak przyrządzona odznacza się niezwykłą trwałością. Dzięki wprowadzeniu jej, wyroby blaszane emaljowane uzyskały wielkie rozpowszechnienie. Na takim gruncie kładzie się emalję białą. Na tę zaczęto stosować mieszaninę z tlenku cynowego i kryolitu, i otrzymywano pięknie świecącą białą barwę. Inna biała polewa na blachę składa się z 10·5 cz. kwarcu, 37·5 cz. skalenia, 18 cz. boraksu, 12 cz. kryolitu, 0·7 cz. saletry. Do roztopionej masy dodaje się 8% tlenku cynowego i 7% gliny. Zamiast dość drogiego naturalnego kryolitu, można używać krzemofluorku sodowego i sztucznego kryolitu. Tlenek cynowy zastąpić można bezwodnikiem tytanowym, choć i ten jeszcze dotychczas jest zbyt drogim. Natomiast nie należy stosować tlenku antymonowego szczególniej do naczyń kuchennych, gdyż antymon przechodzi do produktów spożywczych. Przedmioty z metalu lanego i teraz jeszcze pokrywają polewą, która tylko się spieka, lecz nie stapia. Nowy sposób stosują w poszczególnych wypadkach: kiedy żelazo lane nie zawiera zbyt wielkiej ilości węgla, ale i w tych wypadkach operacja przedstawia wielkie trudności. Nakłada się polewę w bardzo cienkiej warstwie i wypala zupełnie. Można i tutaj dla emalji białej część tlenku cynowego zastąpić kryolitem. Emalja do pieców, imitująca majolikę, zawiera

do 50% ołowiu i zabarwia się tlenkami metali, biała posiada wysoki połysk, miejsca zagłębione wydają się ciemnemi, kanty mienią się biało, jak u majoliki. Nowoczesna emalja zielona składa się z 8 cz. skalenia, 20 cz. boraksu, 25 cz. minji, po stopieniu dodaje się do tego 3% tlenku chromowego, a przy mieleniu 3% wodzianu żelazowego. Por.: Grünwald „Theorie und Praxis der Blech und Gussemailindustrie“ (1908); Wupperman „Die Industrie emaillirter Blechgeschirre in Deutschland“ (1907); Falke und Frauberger „Deutsche Schmelzarbeiten des Mittelalters“ (1904); L. Coffignal „Verres et Emaux“ (1901); E. S. Auscher „Technologie de la Céramique“ (1901).

Emanacja, gaz promieniotwórczy, powstaje z rozkładu niektórych ciał promieniotwórczych. Jest przenośnikiem promieniotwórczości indukowanej (ob. Promieniotwórczość). Materjalną naturę **E.** uznał Rutherford, czego nie odważył się uczynić Curie, chociaż sam dowiódł, że zjawisko promieniotwórczości indukowanej nie rozchodzi się promienisto, z ciała promieniotwórczego idą niejako wyziewy, z nich zaś wydziela się pewien osad na ciałach, z któremi się zetkną. Najlepiej poznano emanację radu, aczkolwiek skonstatowano emanacje i innych ciał, jak: toru, aktynu. Otrzymanie nieco większej ilości **E.** radu z 50 mgr. bromku radu pozwoliło przeprowadzić badanie metodami fizyczno-chemicznemi. **E.** można przeprowadzać z jednego naczynia do drugiego; pod wpływem ochładzania **E.** ulega kondensacji w — 150°. Ramsay skroplił ją na ciecz, która według tego badacza ma ciężar właściwy 6·8 (woda=1), fluoryzuje barwą piękną stalowo-błękitną. Ciężar atomowy **E.**, obliczony teoretycznie na 222, znalazł potwierdzenie w wynikach doświadczenia, bardzo zbliżonych do wielkości przewidywanej. Widmo **E.** jest analogiczne do widma innych pierwiastków, najwybitniejszemi jego linjami są linje żółte o długości fali 0·5805, 0·5595, 0 4985 μ. Pod względem własności chemicznych **E.** okazuje się oporną na działanie czynników chemicznych najbardziej energicznych: nie zmieniają jej ani stężony kwas siarkowy, ani stężony ług potasowy, zachowuje się obojętnie wobec środków utleniających, uchlorzających czy redukujących. Przepędzana nad rozżarzonym tlenkiem miedzi, jak i w zetknięciu z rozżarzonym magnezem, pozostaje bez zmiany. Własności powyższe **E.** radowej wyznaczają jej miejsce w szeregu gazów nieczynnych, jak: hel, argon i inne. Będąc tak oporna na wpływy chemiczne i fizyczne (nie zmienia się w granicach od — 180° do 500°), **E.** radowa ulega z biegiem czasu rozkładowi i jest ciałem krótkotrwałym. Zanik **E.** odbywa się według zasadniczego prawa wszelkich przemian ciał promieniotwórczych. Okres (ob. promieniotwórczość) **E.** radowej wynosi zaledwie 3·78 doby. Produktem rozkładu jej, jak wykazali Ramsay i Soddy, jest hel. Inne **E.** promieniotwórcze: **E.** toru należy, jak i **E.** radu, do gazów nieczynnych, skrapla się w temp. około — 130°, ciężar atomowy = 200, okres nadzwyczaj krótki = 54 sekundom. **E.** aktynu o okresie jeszcze krótszym, niż **E.** toru, bo wynoszącym zaledwie 3·9 sekundy, podług wyliczeń, winna mieć ciężar atomowy = 155. Badanie jej własności ze względu na nader krótki okres trwania musi być nadzwyczaj utrudnione.

Emants Marcellus, pisarz holenderski, ogłosił nadto: „Inwyding“, powieść (1901); „Illuzje“ (1905); „Kryzys“, komedja.

Emanuel II, król portugalski, * 15 listopada 1889 w Lizbonie, drugi syn króla Carlosa I i książniczki Amalji Orleańskiej, jako książę krwi królewskiej nosił tytuł ks. Beji; wstąpił na tron po zamachu, w którym zginęli król i następca tronu Ludwik Filip, 1 lutego 1908 r. Dnia 4 paźdz. 1910 r. wybuchła w Portugalji (ob. II Suplement) rewolucja republikańska, która pozbawiła **E.** tronu. Król zdołał potajemnie ujść z pałacu, udał się naprzód z rodziną do Mafra, a następnie na okręt angielski, który odwiózł go do Anglji, gdzie obecnie przebywa, czekając dalszego rozwoju wypadków.

Embabeh, miejscowość w Egipcie Dolnym na lewym brzegu Nilu naprzeciw Bulaka, w pobliżu jej odbyła się słynna bitwa „Piramid“ 21 lipca 1798.

Emble, imię pierwszej kobiety w mitologji skandynawskiej.

Embrjogienja, powstawanie i rozwój zarodka.

Embryocardia, rytm płodowy tonów serca, występujący normalnie jedynie u noworodków; spotyka się również, jako objaw patologiczny, w ciężkich chorobach zakaźnych, jak również w końcowych okresach wad zastawkowych serca.

Emele Wilhelm, batalista niemiecki, * 1830 w Buchen (ks. Badeńskie), † 1905 w Freiburgu (Bawarja). Mieszkał na przemiany w Monachjum, Wiedniu, Berlinie i Karlsruhe. Malował sceny wojenne z czasów Wielkiej Rewolucji (bitwa pod Würzburgiem 1796), z wojny 1870 r. i obrazki rodzajowe z życia żołnierskiego.

Emeriau Maurycy Juljan, hr., admirał francuski, * 1762 w Carhaix, † 1845 w Tulonie. Odbył wyprawę do Irlandji, później do Egiptu, gdzie odznaczył się pod Abukirem. Za Ludwika Filipa został pairem Francji.

Émery Michał *Particelli*, superintendent francuski, * 1596 w Lyonie, † 1650 w Paryżu. Włoch z pochodzenia, został mianowany przez kardynała Mazarini'ego (ob.) superintendentem finansów, stał się niepopularnym przez swe zarządzenia i przygotował w ten sposób powstanie Frondy. Mazarini musiał go w końcu poświęcić zemście członków parlamentu.

Emetyna, $C_{30}H_{40}N_2O_5$ (ob.), alkaloid ipekakuany, bezkształtny, śnieżnobiały proszek, w świetle ciemnieje, topi się w 68°, nie rozpuszcza się w ługu sodowym, bardzo trudno w wodzie, za to łatwo w gorącym eterze etylowym, naftowym, alkoholu metylowym, etylowym, benzolu, chloroformie; uparcie zatrzymuje pewne ilości rozpuszczalnika, jak: chloroformu i eteru naftowego. Z kwasami chlorowcowemi i azotowym daje sole krystaliczne, natomiast z kwasami: siarkowym, octowym i szczawiowym bezkształtne. **E.** posiada charakter dwuaminu trzeciorzędowego, z jodkami alkilowemi daje czwartorzędowe zasady amonowe. **E.**, poddana suchej destylacji z potażem żrącym, daje ciecz oleistą, trudno rozpuszczalną w wodzie, za to obficie w alkoholu, ciecz ta reaguje silnie alkalicznie, chlorowodzian jej z potażem żrącym wytwarza ciała o zapachu chinoliny. **E.**, utleniana nadmanganianem potasu w alkalicznym roztworze, daje dwa kwasy azotopochodne, z których jeden wykazuje podobieństwo do nikotynowego. Przypuszczalnie więc **E.** jest pochodną pirydyny względnie chinoliny.

Emigracja (ob. Wychodźtwo). Statystyka emigracyjna w żadnym kraju nie jest dokładna, zaledwie daje obraz ogólny, przedewszystkim wskazując stopień natężenia ruchu emigracyjnego.—*Anglja, Szkocya* i *Irlandja.* Wychodźtwo pozaeuropejskie do 1815 było nieznaczne. Od tej daty wzmagało się, aż osiągnęło w 5-ym i 6-ym dziesięcioleciu bardzo znaczny stopień; $^2/_3$ wychodźców pomimo rozległych kolonji brytańskich, kieruje się do Stanów Zjednoczonych Am. Płn. Dane statystyczne (ob. Europa) zawierają nietylko emigrujących Anglików, Szkotów, Irlandczyków, lecz i cudzoziemców, wyjeżdżających z portów wielkobrytańskich (do 50%). Ilość ogólna emigrantów angielskich, szkockich i irlandzkich za okres 1815 — 1908 wynosiła 19,090,516 osób, a za 50 lat 1853 — 1902 9,242,133, w tym Anglików 4,923,714, Irlandczyków 3,374,874, Szkotów 943,545. Jeżeli wobec tak silnej **E.** ludność W. Brytanji nie zmniejsza się, zawdzięczać to należy znacznej immigracji. Przewyżka immigracji nad emigracją sięgała w 1898: 74,825 osób. W okresie 1871—1905 zarejestrowano emigrantów z Austrji 1,157,538, z Węgier 1,037,326, razem z obydwuch połów monarchji 2,194,864 osób. Ruch emigracyjny stale wzrastał, szczególniej od 1880 r. i utrzymuje się z pewnemi wahaniami na znacznej wysokości. Monarchja austro-węgierska należy w ostatnich latach do państw, dających najwięcej emigrantów. Wyemigrowało z Austrji: 93,687 (1902); 102,635 (1903); 79,016 (1904); 123,747 (1905), ob. niżej **E.** polska. Z Węgier: 91,762 (1902); 119,921 (1903); 83,617 (1904); 163,023 (1905).—*Francja.* Emigracja zaoceaniczna naogół nieznaczna. Średnio wynosiła rocznie: w 1861—65: 6,106; 1866—70: 6,141; 1871—75: 8,325; 1876—80: 2,974; 1881—85: 5,098; 1886—1890: 18,667; w 1889 najwyższa liczba 31,354; w 1891—94: 5,583; w 1902 — 9,688; w 1903 — 8,069; w 1904 — 12,038; w 1905 — 13,070. Immigracja znacznie przewyższa **E.**—*Hiszpanja.* Prąd wychodźczy płynie głównie na Kubę, do Argientyny i wogóle do Ameryki Południowej. W okresie 1876 — 1903 wyemigrowało 836,260 osób; w 1890 — 65,850; w 1895 — 121,166; w 1900—63,020; w 1905—126,067. Stratę z powodu **E.** równoważy w pewnej mierze immigracja, tak w 1895 — 97 napływ cudzoziemców wyniósł 206,790, wobec 260,967 emigrantów. Z sąsiedniej *Portugalji* od 1873 do 1903 opuściło kraj 643,736 osób. W ostatnich latach głównie emigrują do Stanów Zjedn. Am. Płn.: w 1902—21,916; w 1903—19,340, przedtym do Brazylji. Kraje skandynawskie: **E.** płynie prawie wyłącznie do Ameryki Północnej. Z *Danji* wywędrowało od 1871 do 1905—24,216 osób (80% do Stanów Zjedn. Am. Płn.); w 1902 — 6,823; w 1903—8,214; w 1904—9,034; w 1905—8,051. Z *Norwegji*: w r. 1902—20,343; w 1903—26,781; w 1904 — 22,332; w 1905 — 21,059. Wreszcie z *Szwecji* liczba emigrantów za okres 1861—1905 dosięgła 1,016,566 osób. W 1902 emigrowało 37,107; w 1903 — 39,496; w 1904 — 22,300; w 1905 — 23,900. *Niemcy.* Ruch emigracyjny w krajach niemieckich osiągnął najwyższy stopień w latach 1881 — 82, następnie zaczął się zmniejszać. Cel **E.** głównie Ameryka Północna, choć emigrują i do Ameryki Południowej, np. do Brazylji. W 1903 wywędrowało 36,310; w 1904—27,984; w 1905 — 28,075, w 1900 — 31,074; w 1907 — 31,696; w 1908 — 19,883. W okresie 1820—1905 Niemcy dały 4,648,437 emigrantów (ob. niżej **E.** polska). *Rosja.* Z powodu nierozróżniania osób emigrujących od zwykłych podróżujących o **E.** zaoceanowej można sądzić z liczby osób, wyjeżdżających przez porty europejskie głównie niemieckie. Przez Hamburg i Bremę wyjechało: w 1903 — 88,791; w 1904—107,658; w 1905 — 97,083. Za ocean wędrują głównie z Królestwa Polskiego i kraju Zachodniego. Z prowincji centralnych istnieje prąd przesiedleńczy na Syberję głównie. Od 1887 do 1897 przesiedliło się na Syberję z Rosji europejskiej 842,355, w jednym 1901 r. — 128,131. Nadzwyczaj silny ruch emigracyjny istnieje wśród Żydów. Podług biura informacyjnego warszawskiego dla emigrantów udających się do Palestyny, wyemigrowało z państwa rosyjskiego: w 1899 r. — 60,982; w 1901 — 85,257; w 1903—136,093; w 1905 — 184,622. **E.** Polaków (ob. niżej **E.** polska).—W *Finlandji* **E.** na początku XX w. przybrała znaczniejsze rozmiary: w 1902 opuściło księstwo 23,152 osób; w 1903 — 16,964; w 1904 — 10,952; w 1905 — 17,427; w 1906—17,417. *Włochy* należą do kra-

jów, w których **E.** dochodzi obecnie do największej potęgi, zajmują one wród krajów wymienionych pierwsze miejsce. Należy jednak pamiętać, że znaczna ilość wychodźców w r. 1905 do 37% stanowi kategorję sezonowych emigrantów, udających się za zarobkami do różnych krajów europejskich: Szwajcarji, Francji i t. d., na północne wybrzeże Afryki. **E.** zaoceanowa skierowuje się do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, do Brazylji i innych rzeczypospolitych południowo-amerykańskich. W 1902 wyemigrowało ogółem do krajów europejskich i Afryki północnej i za ocean 531,509; w 1903 — 507,976; w 1904 — 471,191; w 1905 — 726,331; w 1906—787,977; w 1907—704,675; w 1908 — 486,674. Z tego do Europy i Afryki północnej w odpowiednich latach 247 tysięcy; 225 t.; 218 t.; 279 t.; 276 t.; 289 t.; 265 t.; za ocean zaś — 285 t.; 283 t.; 253 t.; 447 t.; 512 t.; 416 t.; 222 t. Do samych Stanów Zjednoczonych Am. Płn. przybyło Włochów w okresie 1891—1905 2,004,020. W przeciwieństwie do Włoch *Belgja* posiada przewyżkę immigracji nad **E.** W 1902 wyemigrowało 23,121 osób; w 1903— 24,971; w 1904—27,302; w 1905—27,973. Natomiast immigrowało w 1902—29,404; w 1903— 34,281; w 1904 — 35,615; w 1905 — 36,929. Za czas od 1881 do 1905 osiadło w Belgji 602,825 osób, opuściło Belgję 513,081. Z krajów nieeuropejskich *Chiny* wysyłają swych emigrantów do Stanów Zjednoczonych Am. Płn., choć w ostatnich latach z powodu ograniczeń liczba emigrantów do Stanów znacznie spadła: w 1855—85 rocznie emigrowało średnio 9,200, w 1896 do 1903—2,000 osób; nadto Chińczycy osiedlają się chętnie w Rosji azjatyckiej; w 1904 nadwyżka immigracji nad emigracją wynosiła 1,849, w r. 1905—5,809. Z *Japonji* **E.** do 1904—05 skierowała się do Stanów Zjednoczonych Am. Płn. i ich kolonji, w r. 1903 przybyło tam Japończyków 19,968. Po wojnie z Rosją fala emigracyjna zwróciła się głównie do Korei i Mandżurji. Do Ameryki **E.** bardzo się zmniejszyła, a do Rosji zupełnie ustała. Wreszcie z *Persji* do 1903 r. wywędrowywało do Rosji średnio co rok 21,500, w ciągu kilku następnych lat znacznie liczba ta spadła. O stopniu natężenia prądu emigracyjnego w różnych krajach, świadczy następujące zestawienie: w latach 1881 — 85 na 1000 mieszkańców emigrowało z Irlandji 15·4; z Norwegji 12·4; z Szwecji 7·7; z Szkocji 7·2; z Anglji 5·9; z Szwajcarji 3·7; z Niemiec 3·6; z Włoch 2·9; z Francji 0·1. Natomiast w 1905 wśród rozpatrywanych krajów pierwsze miejsce zajmowały Włochy 13·0 (za ocean, wogóle zaś 21·1); następnie Irlandja 11·4; Norwegja 8·9; Szkocja 8·3; Austro-Węgry 5·7; Anglja 4·9; Szwecja 4·3; Szwajcarja 1·08; Niemcy 0·45; Francja 0·24. Krajami immigracyjnemi najbardziej uprzywilejowanemi w oczach różnych narodów są różne kraje amerykańskie. Ludność krajów giermańskich, Belgji, Węgier, Irlandji i krajów słowiańskich, przedewszystkim udaje się do Stanów Zjednoczonych Am. Płn. Dla Anglji wchodzą w rachubę jeszcze jej kolonje. Ludy romańskie chętniej emigrują do Ameryki Południowej, Indji Wschodnich i Afryki Północnej. O rozmiarach immigracji do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej świadczą następujące liczby:

Za okres 1821 — 1907 emigrowało

Kraj	Ogólna ilość
Anglja, Szkocja i Irlandja.	7,582,119
Niemcy	5,300,417
Włochy	2,562,871
Austro-Węgry	2,579,364
Rosja europejska	2,051,938
Szwecja i Norwegja. . .	1,596,408
Francja	452,888
Danja	244,139
Szwajcarja	229,832
Holandja.	162,774
Hiszpanja z Portugalją. .	139,947
Belgja.	92,434
Grecja, Rumunja i reszta Europy	263,456
Ameryka angielska . . .	1,081,726
Chiny.	329,118
Japonja i reszta Azji . .	234,872
Indje zachodnie	200,641
Australja.	42,504
Meksyk	36,610
Ameryka Południowa . .	24,785
„ Środkowa . . .	7,984
Afryka	6,681
inne kraje.	267,725
Razem . .	25,491,237

Ruch wychodźczy do Stanów Zjednoczonych Am. Płn. od 1890 z wyjątkiem 1895 i małemi wahaniami w 1904 wzrastał stale aż do 1908, kiedy z powodu kryzysu ekonomicznego spadł prawie do $^1/_4$; gdy w 1907 ilość przybyszów wynosiła 1,323,327 osób, w 1908 zaledwie dosięgała 410,319. Obok Stanów Zjedn. Am. Płn. choć w znacznej odległości, jako kraj immigracyjny, staje *Argientyna*, ta przyjęła w 1890 — 77,815 osób, w 1894—54,720; w 1902 — 96,080; w 1903—75,727; w 1905—177,117. Głównie do Argientyny udają się: Włosi, następnie, ale już w mniejszej liczbie Hiszpanie, Polacy, Żydzi i Francuzi. Takie same stosunki panują w Urugwaju, dokąd w 1907 przybyło 149,418, skąd natomiast wyjechało 139,855 osób. Do *Brazylji* w czasie od 1820 do 1908 immigrowało 2,656,200 osób, pierwsze miejsce zajmują Portugalczycy, następnie idą Hiszpanie, Włosi, Niemcy, Polacy. Na początku XX wieku immigracja do Brazylji

znacznie spadła; jeszcze w r. 1899 przybyło 85,130 osób, gdy w 1902—40,794, a w 1904 — 12,447. Wreszcie i do *Australji* prąd immigracyjny słabnie: w 1890 przyjechało 51,804, gdy w 1904 przewyżka immigrantów nad emigrantami wyniosła 15,895; w 1905 podniosła się do 26,577.

Emigracja polska. W epoce samodzielności państwowej **E.** poza granice Rzeczypospolitej nie przybierała charakteru gromadnego. Emigrowały jednostki, mniej lub więcej liczne grupy, jak np. po wypędzeniu unitarjuszów 1658 r. Ta ostatnia **E.** miała znamię religijne na wzór wychodźtwa angielskiego independentów i purytanów angielskich lub protestantów francuskich po odwołaniu edyktu nanckiego. Od rozbiorów zaczyna się emigracja polityczna na większą skalę. Konfederacja barska daje pierwszy impuls, następnie każde chybione przedsięwzięcie polityczne: niepomyślny wynik wojny 1792, upadek rewolucji kościuszkowskiej, rewolucji 1830—31, powstanie 1863 wywołują często gromadne opuszczanie kraju. I dzisiaj jeszcze liczne rzesze emigrantów politycznych przebywają na obczyźnie. Osobliwie znaczne rozmiary miała **E. p.** po 1830 — 31. Ogólna ilość wychodźców w tym okresie nie da się ująć w liczby dokładne. Podpułkownik Adolf Krosnowski w swoim „Almanach historique au Souvenir de l'Emigration Polonaise“ (Paryż, II wyd., 1846) ułożył alfabetyczny spis imienny wychodźców po upadku powstania listopadowego i zebrał około 8,500 nazwisk, sam autor jednak zaznacza, że niepodobna było sporządzić wykazu dokładnego wobec rozproszenia wygnańców oraz dla tego, że wielu wyraźnie zastrzegało się przeciw pomieszczeniu ich nazwiska. Z tych względów historyk emigracji polskiej z tego okresu S. Gadon szacuje ówczesną emigrację conajmniej na 9,500—10,000 osób. Ten sam historyk charakteryzuje wychodźtwo polskie co do składu w następujących słowach: „obejmowało ono senatorów, posłów, ministrów, generałów, uczonych, profesorów, poetów, literatów, możnych panów, większych i mniejszych właścicieli, urzędników i cały tłum oficerów starszych i młodszych oraz akademików i uczniów szkół wyższych, a w całej ogólnej jego liczbie—9,000 do 10,000 głów—szeregowcy i prostaczkowie stanowili stosunkowo małą, t. j. czwartą część zaledwie“ (ob. L. Gadon „Emigracja polska“ tom I, str. 41). Przeważna ilość wychodźców opuściła kraj w 1831—1832, ale jeszcze przez następne dwa lata i później przybywali na Zachód wychodźcy z Austrji, Prus, a nawet Kongresówki, skąd uciekali żołnierze wojska polskiego. Głównemi ogniskami **E. p.** tej kategorji, była Francja, następnie Anglja, Szwajcarja i Włochy. Od początku 8-go dziesiątka XIX w. nabiera coraz większego znaczenia **E.** ekonomiczna. Gdy **E.** polityczną reprezentowały i reprezentują warstwy narodu, tak zwane wyższe lub średnie, inaczej szlacheckie, mieszczańskie z nieznaczną domieszką ludu robotniczego, miejskiego lub wiejskiego, główny kontyngiens **E.** ekonomicznej stanowią włościanie. Najpoważniejszym czynnikiem **E.** tego rodzaju, jest nędza i brak zarobku w kraju rodzinnym z powodu niedostatecznego rozwoju gospodarczego. W **E.** tej rozróżnić należy: 1) sezonową (krótkotrwałą) zwykle powrotną; 2) zaoceanową zarobkową (długoterminową), warunkowo powrotną i 3) osadniczą, zupełnie bezpowrotną. Pierwszej kategorji wychodźców dostarczają głównie ziemie polskie z zaborów austrjackiego i rosyjskiego, a główny cel wędrówek w tym wypadku stanowią roboty rolne w Niemczech. Podług obliczeń, dokonanych w przybliżeniu przez L. W. w „Roczniku Gebethnera i Wolfa“ (Warszawa, 1911), liczba emigrantów tej kategorji sięgała 500,000, z czego blizko 300,000 winno przypaść na Królestwo Polskie, z 200,000—150,000 na Galicję. W 1905 na roboty rolne do Niemiec udało się z Królestwa około 200.000. z Galicji—105,823; w 1907 według danych urzędowych dla Galicji, wywędrowało do Niemiec 137,599 osób. W innych krajach liczba wychodźców daleko mniejsza: na Węgrzech około 20,000 z Galicji; w Danji w 1907—6,647 z Galicji i Królestwa; w Szwecji — około 8,000; w Szwajcarji, Francji i innych krajach do 2,000. Dla zaboru pruskiego w tej kategorji wychodźtwa istnieje luka. Zamiast tego, przytoczyć tutaj można dane, dotyczące ilości Polaków, mieszkających poza polskim terytorjum w Rzeszy niemieckiej, świadczyć to będzie raczej o stopniu emigracji dwuch innych kategorji. W Prusach poza terytorjum własnym mieszkało Polaków w 1905 (Buzek „Historja polityki narodowościowej rządu pruskiego wobec Polaków“, Lwów, 1909) 431,229; do tej liczby należy dodać 28,427 Polaków, rozproszonych w 1900 r. po innych państwach niemieckich (ob. Etnograficzno-statystyczny zarys liczebności i rozsiedlenia ludności polskiej przez E. Czyńskiego, Warszawa, 1909), którą z uwzględnieniem 2% przyrostu należy podnieść do 31,386 na r. 1905. **E.** zaoceanowa skierowana jest głównie do Stanów Zjednoczonych Ameryki Płn., Argientyny, Brazylji, Paragwaju i Nowej Zelandji. Ogólna ilość emigrantów za oceanem wynosiła:

	1901	*1903*	*1905*
Z zaboru rosyjskiego .	24,000	40,000	53,000
„ austrjackiego	22,800	42,000	54,300
„ niemieckiego.	2,000	5,500	4,500

Względnie ścisłą statystykę posiadamy co do emigrantów, udających się do Stanów Zjedn. Am. Płn. Podług urzędu emigracyjnego w Wa-

wyngtonie przybyło Polaków do Stanów Zjednoczonych Am. Płn.

rok	Zabór austrjacki	Zabór rosyjski	Zabór niemiecki	razem
1901	20,228	21,475	1,844	43,607
1902	32,429	33,859	3,313	71,254
1903	37,499	39,548	5,252	82,229
1904	30,243	32,577	4,901	67,721
1905	50,785	47,244	4,428	102,457
1906	43,803	46,204	4,108	94,115
1907	59,719	73,122	3,888	136,729
1908	26,423	37,947	2,320	66,690

Z liczb powyższych widać stały wzrost emigracji, acz nie bez wahań (ob. wyżej Emigracja), rok 1908, kiedy w Ameryce wybuchł kryzys, odznacza się ogromnym spadkiem **E.** do Stanów Zjedn. Am. Płn. **E.** trzeciego rodzaju właściwe osadnictwo odbywa się w Kanadzie, dokąd udają się głównie wychodźcy z Galicji, przeważnie Rusini. Podług urzędu emigracyjnego kanadyjskiego przybyło Polaków i Rusinów do Kanady w okresie 1898 do 1901—21,077 osób, w 1903—8,382; w 1904 — 7,729; w 1905 — 6,926. Główny teren polskiego osadnictwa obejmuje Brazylję, zwłaszcza stany południowe: S-ta Catharina, Rio Grande do Sul i Parana. Statystyka brazylijska podaje następujące liczby: w okresie 1871 — 1880 przybyło Polaków i Rusinów do 10,000; w 1880 do 1894 — 39,552; w 1902 — 262; w 1903 — 320; w 1904 — 265; w 1905 — 293. W ostatnich latach **E.** do Brazylji wzrosła i można ją liczyć na jaki tysiąc osób. Kontyngiens emigrantów brazylijskich rekrutuje się z Galicji, z Królestwa dążą tam jednostki tylko. Ogólna ilość Polaków, osiadłych w Brazylji, sięga 80,000 — 100,000. Przy zestawieniu odnośnych danych, zresztą dość niedokładnych, otrzymuje się taki obraz **E. p.** wszystkich trzech rodzajów: (Ob. niżej tabelkę).

Jeżeli porównać stopień natężenia emigracji różnych krajów (ob. wyżej Emigracja), okaże się, że ziemiom polskim w tym względzie należy się pierwsze miejsce, albowiem gdy Włochy na 1000 mieszkańców dają emigrantów wogóle 21·1, ziemie polskie aż 29·7, zachodzi jednak różnica co do kategorji emigrantów. Włochów za ocean emigruje 13 na 1000, na zarobki sezonowe 8·1; gdy Polaków za ocean wyjeżdża 7·1 na 1000, natomiast wędruje za zarobkami — 22·6 na 1000. Co do stosunku powracających emigrantów do kraju z za oceanu do wyjeżdżających, brak odpowiedniej statystyki dla jakiejkolwiek dzielnicy ziem polskich. Można w przybliżeniu wyprowadzić wnioski z danych, dotyczących całego państwa austrjackiego; % powracających z Ameryki wynosił: w 1903 — 20·8; w 1904 — 27; w 1905 — 17; w 1906 — 25; w 1907 — 34·7. Ten sam stosunek można ze znacznym prawdopodobieństwem odnieść do Polaków z Galicji. *Literatura:* Caro L, „Statystyka Emigracji polskiej i austro-węgierskiej“ (Kraków, 1907); tenże „Wychodźtwo polskie“ *(Ekonomista polski,*

Ziemie polskie:	Ilość mieszkańców Polaków w cyfrach okrągłych w 1905	Ilość emigrantów w cyfrach okrągłych w 1905 I sezonowych.	II zaoceanowych.	III osadników.	Razem.
1) Pod rządem rosyjskim (Królestwo Polskie) . .	8·4 miljonów	225,000	53,000	—	278,000
2) Pod rządem austrjackim (Galicja, Szląsk austrjacki)	4 miljony	130,000	54,300	500	184,800
3) Pod rządem niemieckim (Prusy W. i Z., Poznańskie, Szląsk pruski . .	3·3 miljona	— *)	4 500	— *)	4,500
Razem	15·7 miljona	355,000	111,800	500	467,300

Stopień natężenia prądu emigracyjnego w różnych dzielnicach i w stosunku do ogółu Polaków przedstawiał się w 1905 r., jak niżej.

Ziemie polskie:	Na tysiąc Polaków emigrowało w roku 1905: I na roboty sezonowe.	II za ocean.	III na osadnictwo.	Razem.
1) Pod rządem rosyjskim . .	26·8	6·3	—	33·1
2) „ „ austrjackim . .	32·5	13·6	0·1	56·2
3) „ „ niemieckim . .	— *)	1·4	—	1·4
Z 3-ch dzielnic. . . .	22·6	7·1	—	29·7

*) Tutaj należałoby może uwzględnić liczby dotyczące emigrantów do Westfalji i innych prowincji Rzeszy niemieckiej (ob. wyżej).

1907); tenże „Nasi robotnicy sezonowi“ *(Przegląd powszechny,* 1908*)*; tenże „Nasi wychodźcy w Brazylji“ *(Ateneum polskie,* 1908); K. W. Kumaniecki „Studja z zakresu statystyki wędrówek“ *(Czasopismo prawnicze i ekonomiczne,* Kraków, 1909); B. Koskowski „Wychodźtwo zarobkowe włościan w Król. Polskim“ (Warszawa, 1901); T. Pilat „Wychodźtwo robotników rolnych za zarobkiem do Niemiec“ (Lwów, 1900); ks. Kruszka „Historja polska w Ameryce“; L. Włodek „Polskie kolonje rolnicze w Paranie“ (Warszawa, 1910). L. Caro, „Auswanderung und Auswanderungspolitik in Oesterreich“ (Kraków, 1909). „Statistica della emigrazione italiana per l'estero e notizie sull' emigrazione da alcuni altri stati“ (wydawnictwo ministerjum rolnictwa, przemysłu i handlu, Rzym, rocznik 1890 i nast.). „Oersterreichische Statistik“ (wydanie komitetu statystycznego w Wiedniu); „Copy of statistical tables relating to emigration and immigration“ (wydawnictwo Królestwa Zjednoczonego, rocznik, 1893 i nast.). „Annual report of the Commissionar General of immigration“ (Waszyngton, Rocznik 1892 i nast.); „Trudy“ (wydawnictwo Warszawskiego komitetu statystycznego).

Eminowicz Władysław, oficer z wojska austrjackiego, zdolny strategik i taktyk, był szefem sztabu w oddziele Czachowskiego.

Emler Józef, historyk i archeolog czeski, † 1899 w Pradze.

Emmery Jan Ludwik Klaudjusz, hr. de *Grozyeulx*, prawnik i polityk francuski, * 1742 r. w Metzu, † 1823 tamże. Był jednym z redaktorów napoleońskiego kodeksu cywilnego.

Emminghaus Hermann, wybitny psychjatra niemiecki, * 1845 w Weimarze, studjował medycynę w Gietyndze, Jenie, Wiedniu i Lipsku, 1873 habilitował się w Würzburgu, 1880 został profesorem psychjatrji i dyrektorem kliniki odnośnej w Dorpacie, 1886 w Freiburgu. Napisał: „Allgemeine Psychopathologie“ (Lipsk, 1878); „Kinder und Unmündige“ i „Schwachsinn und Blödsinn“ (w 4 t. Maschka'ego „Handbuch der gerichtlichen Medizin“ Tybinga, 1882); „Die psychischen Störungien im Kindesalter“ (jako uzupełnienie do Gerhardta „Handbuch der Kinderkrankheiten“ t., 1887); „Gehirn und Geisteskrankheiten“ (w Penzoldta i Stintzinga „Handbuch der Therapie innerer Krankheiten“ 2 wyd., T. 6, Jena, 1888).

Emminghaus Karol Bernard Arwed, ekonomista niemiecki, 1873 został mianowany dyrektorem Towarzystwa ubezpieczeń na życie dla Niemiec i zajmował to stanowisko do 1903.

Empirjokrytycyzm, kierunek filozoficzny, którego twórcą jest Avenarius Ryszard (ob.). Podstawą teorji poznania **E.** jest czyste doświadczenie, posiadające za treść wyłącznie dane przedmiotowe bez wszelkich dodatków podmiotowych. Przedmiotowym czynnikiem czystego doświadczenia ma być czucie, mające swój wyraz w ruchu. Zadanie filozofji polega na określeniu procesów poznawczych sposobem analitycznym w ich zależności od pewnych zmian centralneoo organu nerwowego. W Polsce w zakresie **E.** pracują Kodisowa Józefa (ob.) i Erdmann E. T. (ob.).

Empsychoza (grec.), wstąpienie duszy do ciała, ożywienie, uduchowienie.

Emulsyna, enzym (ob.), występuje w migdałach gorzkich, rozkłada amygdalinę na cukier, aldehid benzolowy i kwas pruski, salicynę zaś na saligieninę i cukier, zdolność tę traci po ogrzaniu do wrzenia.

Encke Erdmann, rzeźbiarz niemiecki, † 1896 w Neu-Babelsbergu, koło Poczdamu.

Encykliki papieża Piusa X dają doskonałą charakterystykę jego rządów. Po obiorze (d. 4 sierpnia 1903 r.) i koronacji (d. 9 sierpnia t. r.) Pius X wydał swą pierwszą **E.** „**E.** *suprema apostolatus*“ (4 paźdz. 1903 r.), w której jako naczelne hasło dla katolickiej pracy stawia „Odnowienie wszystkiego w Chrystusie“ („Instaurare omnia in Christo“). Niezadługo potym **E.** swemi Pius X podejmuje reformę śpiewu i muzyki kościelnej; uświetnia jubileusz ogłoszeniem dogmatu o Niepokalanym Poczęciu N. M. P. **E.** „*Ad diem illum*“ (d. 2 lutego 1904 r.).—Korzysta też z rocznic wielkich mężów chrześcijaństwa, aby w **E.**, ku ich uczczeniu wydanych, wskazać nowoczesne zadania Kościoła i obowiązki wiernych. W ten sposób na jubileusz św. Grzegorza W. wydaje **E.** „*Jucunda sane*“ (d. 12 marca 1904 r.); pamiątkę św. Anzelma obchodzi **E.** „*Communium rerum*“ (d. 21 kwietnia 1909 r.); d. 26 maja 1910 r. rocznicę św. Karola Boromeusza święci **E.** „*Editae saepe*“, która wywołała niesłuszne napaści na Stolicę Apostolską (Por. *Przegląd powszechny,* 1910, t. 107, str. 129—138). Z innych **E.**, do najsłynniejszych należy **E.** „*Pascendi dominici gregis*“ (d. 8 września 1907 r.), w której Pius X potępił błędny kierunek religijny, zwany modernizmem (ob.), (por. ks. S. Okoniewski „Piusa X **E.** o zasadach modernistów“ Poznań, 1908—najlepsze polskie tłumaczenie). Modernistyczne naleciałości w poglądach społeczno-politycznych katolików francuskich potępił Pius X listem apostolskim „*Notre charge apostolique*“ (d. 25 sierpnia 1910 r.). (Por. *Przegląd powszechny,* t. r., tom 107, str. 424 — 433; ks. E. Stateczny, „Sillon“ we Francji w *Miesięczniku kościelnym,* Poznań, 1910, grudzień, str. 433—443).—Por. ks. dr. S. Momidłowski „Papież Pius X. Życie i prace“ (Przemyśl, 1908); *Przegląd powszechny,* (tomy cyt. i in.); ks. Arcybiskup Teodorowicz „Pius X a Leon XIII“ (w *Ateneum kapłańskim,* Włocławek, 1909, t. I, str. 1—12).

Ende Herman, architekt niemiecki, † 1907 w Wansee koło Berlina.

Endeavor (związki), związki młodzieży w Ameryce, założone przez pastora Clarka w Portlandzie (Meine) w 1881, o dążnościach chrześcijańskich.

Endemann Wilhelm, prawnik niemiecki, † 1899 w Casselu. Ogłosił nadto: „Die Entwickelung des Beweisverfahrens im deutschen Civilproces“ (1895); „Die Behandlung der Arbeit im Privatrecht“ (1896).

Enderlin Ludwik Józef, rzeźbiarz francuski, * 1851 w Bazylei. Uczeń Roubaud i Falguiera'a, za rzeźby swoje otrzymywał często nagrody, począwszy od 1880 r. Ważniejsze prace: „Gracz“ (1880); „Proveretta“ (1883), w stylu prymitywów; „Walka dzieci“, bronz; „Muzyka“ (ratusz paryski); pomniki: Pasteura w Instytucie Pasteura (1900); Na pamiątkę wojny 1870 r. (1902); Meissoniera (1906); prócz tego „Odrodzenie“, figura dekoracyjna na frontonie pałacu Wielkiego (1900).

Endoplazma, wewnętrzna część zarodzi komórkowej.

Endospory, zarodniki drobnoustrojów wewnątrzkomórkowe (ob. Zarodniki).

Endotermiczne reakcje, są to reakcje chemiczne, których przebieg odbywa się tylko wtedy, kiedy dostarczamy reagującym ciałom zapasu energji, ciepła z zewnątrz. Związki powstałe na skutek **R. e.** są zwykle nietrwałe w znaczeniu chemicznym; umieszczone na chwilę tylko w warunkach, sprzyjających rozkładowi, ulegają zmianie natychmiast w całej swej masie, rozkładowi ich towarzyszy często wybuch. Gdy reakcje egzotermiczne (ob.) między pierwiastkami zachodzą z łatwością, **E.** natomiast odbywają się z pewną trudnością, potrzeba im dostarczyć pewnej ilości energji. Tak, powstawanie tlenku chloru, będące **R. e.**, wymaga 15·1 kalorji, co się wyraża wzorem $2Cl+O=Cl_2O$,gaz$-15{\cdot}1$ kal. i nie odbywa się wprost z pierwiastków.

Endotoksyny, jady bakteryjnego pochodzenia. **E.** nie przechodzą do podłoża płynnego, w którym rosną drobnoustroje, ale pozostają ściśle związane z komórkami bakteryjnemi. Uwalniają się dopiero po zabiciu i rozpuszczeniu komórek bakteryjnych w ustroju i działają trująco. Przez uodpornianie zwierząt nie udało się dotąd otrzymać surowicy, zawierającej antyendotoksynę i zobojętniającej **E.** w ten sposób, jak antytoksyna zobojętnia toksynę. Różne drobnoustroje chorobotwórcze zawierają **E.**, np.: laseczek gruźliczy, laseczka tyfusu brzusznego, przecinkowiec cholerycznyy, paciorkowce i gronkowce i inne. Podobnie jak toksyny, **E.** działają swoiście.

Endżumen (arab.), znaczy kółko, zgromadzenie. Jest to polityczna instytucja młodej konstytucyjnej Persji. Niektórzy uważają **E.** za kluby polityczne, inni za zgromadzenia wyborców. W istocie nie odpowiadają ani jednym ani drugim. Każda dzielnica miasta posiada swój **E.**, do którego uczęszczają kupcy, rzemieślnicy i robotnicy. Jako loże istniały od 70 lat w Persji, za szacha Nasr-eddina były prześladowane. Podczas rewolucji te tajne organizacje zamieniły się w **E.** W każdym większym mieście jest tyle **E.**, ile dzielnic, Tebriz posiada 8, Teheran jeszcze więcej. Nie wszystkie **E.** są rewolucyjne, w ostatnich czasach utworzyły się **E.** reakcyjne w rodzaju rosyjskich czarnych sotni. Członkowie tych ostatnich zwą się islamistami. Medżilis czyli parlament perski, skorzystał z tych organizacji dla swoich celów, zorganizował powiatowe i gubernjalne zjazdy **E.** Tak zorganizowane na mocy prawa **E.** zajmują się lokalnemi sprawami prawodawczemi i mają kontrolę i nad działalnością władz administracyjnych. Wszelkie rozporządzenia i uchwały gubernatorów komunikowane są **E**, które je zatwierdzają i publikują. W ten sposób **E.** są filjami prowincjonalnemi parlamentu perskiego, który przez to ogromnie wzmocnił swoje stanowisko. W krytycznych chwilach mogą być obroną parlamentu, co miało miejsce 2 grudnia 1907 r., kiedy Muhammed-Ali zamierzał dokonać zamachu stanu.

Energietyka, właściwie nauka o energji (ob.) i jej zamianie. W ściślejszym znaczeniu—pogląd filozoficzny na zjawiska przyrody, którego głównemi rzecznikami są Ostwald i Helm. Podług **E.** elementarnemi pojęciami nie są: siła, masa, lecz jedynie energja. W pojęciu energji tkwią wszystkie własności materji: masa jest zdolnością powstawania energji ruchu, wypełnienie przestrzeni objawem energji objętościowej. Energja jest pracą, albo tym wszystkim, co się w pracę przemienia lub z pracy powstaje. Prawa przyrody według **E.** wyprowadzić można z pojęcia, że wszelka postać energji jest produktem dwuch czynników, pojemności i intensywności jej; w miarę jak pierwsza wzrasta, druga się zmniejsza. Wszelkie zjawisko może odbywać się tylko wtedy, kiedy istnieją nie skompensowane różnice w intensywności energji. W przeciwnym razie nie może się nic dziać, istnieje równowaga. W rzeczywistości mamy do czynienia tylko ze stanami mniej lub więcej zbliżonemi do zupełnej równowagi. Ostwald usiłuje w swojaj filozofji przyrody podciągnąć i życie świadomości pod prawa energietyki, stwarza pojęcie energji duchowej, jako nieświadomej i świadomej energji nerwowej, nie wyjaśnia jednak, w jaki sposób dokonywa się przejście od energji nieświadomej do świadomej. Podług Höffdinga całe pojęcie energji nerwowej u Ostwalda zjawia się jako pojęcie nawskroś mistyczne. Por.: Ostwald „Chemische Energie“ (1893); tegoż „Przezwyciężenie materjalizmu w nauce“; tegoż „Vorlesungen über Naturphilosophie“ (1902); Helm „Die Lehre von der Energie“ (1887); tegoż „Grundzüge der mathematischen Chemie“ (1894); tegoż „Die Energe-

tik“ (1898); Schlesinger „Energismus“ (1901); Auerbach „Die Weltherrin, und ihr Schatten, ein Vortrag über Energie“ (1902); Struwe, Kozłowski, Kodisowa „Energietyka“ *(Przegląd filozoficzny*, III, 1900.); Höffding „Wilhelm Ostwald“ (Współcześni filozofowie, Kraków, 1909).

Enesco Jerzy, muzyk i kompozytor rumuński, * 1882 w małej wiosce rumuńskiej, był uczniem Helmesbergiera w Wiedniu, następnie Masseneta, Marsicka i Faure'go w paryskim konserwatorjum; wcześnie zwrócił na siebie uwagę talentem wirtuozowskim jako skrzypek oraz kompozycyjnym (sonata skrzypcowa, kwintet smyczkowy, poemat rumuński na orkiestrę, etc.). Mieszka stale w Paryżu.

Engel Emanuel, polityk czeski, † 1907 w Królewskich Warach; był posłem na sejm czeski od 1883, od 1885 posłem do parlamentu wiedeńskiego. W 1888 utworzył się w Wiedniu klub wolnomyślnych posłów czeskich (7), których prezesem był **E.** Zostawał w opozycji do rządu za rządów Taafego i Windischgrätza, od czasów ministerjum Badeniego zmienił taktykę i stale propagował politykę pojednawczą. Nie znajdując uznania dla swej polityki w opinji czeskiej, od 1901 r. usunął się od polityki i zajął praktyką lekarską.

Engel Jerzy, pisarz niemiecki, * 1866 r. w Greifswaldzie, studjował od 1888 w Berlinie filozofję i historję, od 1890 — 1901 był feljetonistą *Berliner Tageblatt*. Za motyw do swych powieści i dramatów służy mu życie Pomorza. Ogłosił: „Ahnen und Enkel“ (1892); „Des Nächsten Weib“ (1893); „Zauberin Circe“ (1894); „Die Last“ (1898); „Die Furcht vor dem Weibe“ (1901); Hans Klüth, derPhilosoph“ (jego arcydzieło 1905); „Der Reiter auf dem Regenbogen“ (1908). Z dramatów jego ważniejsze: „Der Hexenkessel“ (1894); „Ueber den Wassern“ (1902); „Im Hafen“ (1905); z komedji: „Die keusche Susanna“ (1899); „Der Ausflug ins Sittliche“ (1900); „Die Hochzeit von Roel“ (1906).

Engel Otto Henryk, malarz niemiecki, * 1866 w Erbach w Odenwald, od 1886—1890 kształcił się w akademjach: berlińskiej, monachijskiej, karlsruhowskiej, poczym odbył podróż do Włoch w 1895 r. Maluje olejnemi farbami i akwarelą krajobrazy i sceny ludowe, przeważnie młode dziewczęta. Ważniejsze prace: „Światła na morzu“ (1895); „Diuny“ (1905, galerja berlińska); „W oczekiwaniu“; „Dojrzałe kłosy“ (1907). W 1906 został członkiem Akademji berlińskiej, w 1908 profesorem.

Engelbrechtsz Korneljusz, malarz holenderski, * 1468 w Lejdzie, † 1523 tamże. Był pierwszym w Holandji śród malarzy, którzy używali farb olejnych do obrazów.

Engelhard Wilhelm, rzeźbiarz niemiecki, † 1902, a nie w 1808.

Engelmann Jan, prawnik niemiecki, profesor w Dorpacie, 1893 r. przeszedł w stan spoczynku.

Engelmann Wilhelm Teodor, fizjolog niemiecki, † 1909.

Engelmann Wilhelm Teodor.

Engelmüller Ferdynand, pejzażysta czeski. Z początku oddawał krajobrazy z jaskrawą dokładnością naturalistyczną, później wprowadził do nich większą harmonję barw i nastrojowości. Szczególnie wyróżnił się zaszczytnie krajobrazami pastelowemi. Z olejnych na wyróżnienie zasługuje cykl p. t. „Kraj czeski“.

Engelmüller Karol, pisarz czeski, * 1872 w Pradze, jest urzędnikiem w krajowym zarządzie finansowym. Prócz krytyk i fejletonów, ogłosił: „Czerne lilie“ (1902); „Pavoucci“ (1903); „Mimochodem“ (1905) i t. d.; nadto wiele życiorysów i szereg tłumaczeń z niemieckiego.

Engels Fryderyk, socjalista niemiecki, w r. 1869 osiadł w Londynie i został członkiem rady gieneralnej Międzynarodówki, od 1871 r. pełnił funkcje sekretarza korespondenta dla Belgji, Hiszpanji, a następnie dla Włoch i Hiszpanji. Po upadku Międzynarodówki utrzymywał nadal korespondencję z wodzami socjalistycznych partji w różnych krajach, szczególniej doniosły wpływ wywierał na niemiecką socjalną demokrację. Po śmierci Marksa zajął się wydaniem jego literackiej spuścizny i wydał drugi tom „Kapitału“ (1885); trzeci tom wyszedł 1896. W latach 1877—1878 **E.** ogłosił w lipskim *Vorwärts* artykuły przeciw E. Dühringowi, który zyskiwał wpływ w Niemczech i omal że nie spowodował rozłamu w dopiero co naówczas zjednoczonej demokracji socjalnej Niemiec (po zjeździe gotajskim 1875). Artykuły te wyszły następnie oddzielnie p. n. „Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft“ 4-te wyd., 1901), zdaniem W. Sombarta najlepszy to obraz całokształtu ideologji marksizmu. Część tego dzieła znana jest jako „Die Entwickelung d. Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft“ (istnieje przekład polski). Jego „Der Ursprung der Familie, des Priwateigentums

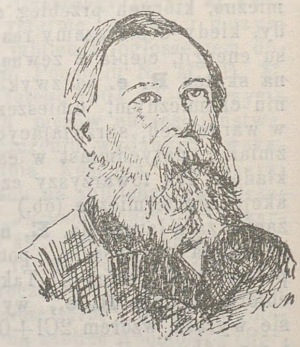

Engels Fryderyk.

und des Staates“ (niemieckie 8 wyd., 1900) po polsku wyszło jako „Początki cywilizacji“ (1884) a następnie p. n. „O początkach rodziny, własności prywatnej i państwa“ (1907). Prócz tego po polsku wyszły jeszcze: „Wojna chłopska w Niemczech“ (Kraków, 1902); „Krytyka ekonomji politycznej“ (Łódź, 1905); „Odbudowanie Polski“ (z Marksem, Liebknechtem, wyd. 2-gie, Lwów, 1910). Nadto, oprócz prac wymienionych wyżej i podanych w gł. dziele, należy jeszcze przytoczyć: „Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie“ (1844); „Die preussische Militärfrage und die deutsche Arbeiterfrage“ (1865); „Zur Wohnungsfrage“ (1872, 1887); „Die Bakunisten an der Arbeit“; „Sociales aus Russland“ (1875); „Der deutsche Bauernkrieg“ (1875); „L. Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie“ (3 wyd., 1903). Dzieła **E.** z czasów jego młodości wraz z takiemiż Marksa i Lassalle'a wydał Franciszek Mehring p. n. „Aus literarischem Nachlass von K. Marks, F. Engels, F. Lassalle“ (4 tomy, 1902 i nast.). Por. W. Sombart „F. Engels“ (1895).

Engerth Edward, malarz historyczny niemiecki, * 1818 w Pless, † 1897 w Wiedniu. Od 1865 był profesorem w Akademji wiedeńskiej, 1871 — 1892 dyrektorem galerji w Belwederze (obecne muzeum sztuki). Główniejsze obrazy: „Ujęcie rodziny Manfreda“; freski w kościołach.

Engeström Wawrzyniec, polityk, pisarz i działacz społeczny polski, † 1910 w Poznaniu.

Engler Adolf, botanik niemiecki, w 1896 r. podjął kierownictwo budowy nowego ogrodu botanicznego i muzeum w Dahlem, 1902 przedsięwziął wyprawę naukową do Afryki Wschodniej. Wydał nadto: „Syllabus der Pflanzenfamilien“ (3 wyd., 1903); „Ueber die Hochgebirgsflora des tropischen Afrika“ (1892); „Die Pflanzenwelt Ostafricas und der Nachbargebiete (1896, 3 t.); „Pflanzenreich“ (1900 i nast.); „Die Vegetation der Erde“ (zbiór monografji fytogieograficznych wespół z Drudem 1895 i nast.); wreszcie założone przez siebie „Botanische Jahrbücher für Systematik, Pflanzengeschichte und Pflanzengeographie“ (od 1881).

Engler Karol, chemik niemiecki, * 1842. Studja odbywał w Karlsruhe i Freiburgu. W 1876 r. został profesorem chemji technicznej w Karlsruhe, 1887 chemji ogólnej. W 1887—90 był członkiem parlamentu Rzeszy niemieckiej i członkiem pierwszej Izby badeńskiej. Odbył liczne podróże dla zaznajomienia się z występowaniem nafty. Działalność naukową rozpoczął pierwszym sztucznym wytworzeniem indyga (z Emmerlingiem) 1870, następnie podał jeszcze dalsze syntezy indyga, z tych najbardziej godną uwagi jest przemiana od światła słonecznego produktu kondensacji nitroacetofenonu i olejku gorzkich migdałów. Od końca 1880 lat poświęcił **E.** swą pracę badaniom nad powstawaniem oleju skalnego z tłuszczów podczas destylacji pod wysokim ciśnieniem i doszedł do wniosku, że olej skalny pochodzi z resztek ryb dawnych okresów gieologicznych. Wynalazł i udoskonalił różne metody badań olejów i tłuszczów. Od r. 1897 zajmował się **E.** autooksydacją (samoutlenianiem). Wydał: „Handbuch der technischen Chemie“ (podług Payena „Chimie industrielle“ razem ze Stohmannem 1872 — 74); „Historisch-kritische Studien über das Ozon“ (1879); „Das Erdöl von Baku“ (1886); „Vier Jahrzehnte chemischer Forschung; Festschrift“ (1892); „Kritische Studien über die Autooxydationsvorgänge (z Weissbergiem, 1903); nadto wydaje od 1887 dalszy ciąg Bolleya „Handbuch der chemischen Technologie“.

Enlart Kamil.

Enlart Kamil, archeolog francuski, * 1862 w Boulogne-sur-Mer. Był archiwistą paleografem, członkiem szkoły rzymskiej, pomocnikiem konserwatora biblioteki w Szkole sztuk pięknych, później został dyrektorem muzeum rzeźby porównawczej w Trocadero. Jest nadto obecnie profesorem archeologji w szkole Luwru i Szkole architektury. Z licznych jego prac, które w przeważnej części były nagrodzone przez Akademję, należy wymienić: „Architecture gothique en Italie“ (1894); „Architecture romane dans la région picarde“ (1895); „l'Art gotique et la Renaissance en Chypre“ (1889); „Manuel d'archéologie française“ (1902 i nast.), najcenniejsza praca **E.**, która uchodzi za chlubę archeologji francuskiej.

Enna August, kompozytor duński, * 1860 na wyspie Laaland. W młodości zarabiał na życie jako skrzypek, a następnie dyrygient prowincjonalnej trupy teatralnej; poczym dopiero, jako stypendysta, wysłany na studja do Niemiec dał poznać swój wybitny talent kompozytorski w operach: „Czarownica“ („die Hexe“ 1892), następnie „Kleopatra“ (1894); „Dziewczyna z zapałkami“ (1897, także w Warszawie) i w. in.

Enneccerus Ludwik, prawnik i polityk niemiecki, * 1843. Z zawodu prawnik, był mianowany 1873 profesorem prawa rzymskiego w Marburgu. W r. 1882 został wybrany do pruskiego sejmu, 1887 i 1893 posłował do parlamentu Rzeszy. Należy do narodowych liberałów, uchodzi za znawcę w kwestjach podatkowych i napisał wiele rozpraw z tej dziedziny.

Ennes Antoni, publicysta, poeta i autor dramatyczny portugalski, † 1901 w Lizbonie.

Enomoto Buyo, wicehrabia, admirał i polityk japoński, * 1836, † 1908. Pochodził z rodu szogunów Tokugawy, który faktycznie sprawo-

Enomoto Buyo.

wał rządy w Japonji do rewolucji 1868. Studja odbywał w kollegjum Shohei; w Nagasaki pod instruktorem holenderskim uczył się sztuki marynarskiej; 1858 sam został instruktorem, 1859 udał się do Holandii, gdzie studjował do 1865 wszystkie gałęzie sztuki marynarskiej. Powrócił do Japonji w epoce walki rewolucyjnej, która doprowadziła do zwycięstwa władzy mikada nad władzą szogunów. **E.** stanął po stronie szogunów i z flotą, sobie podwładną, wystąpił przeciw mikadzie. Pobity przemożnemi siłami mikada **E.** został wtrącony do więzienia, gdzie jednak niedługo pozostawał. Mikado nietylko darował mu wolność, lecz wkrótce powierzył urząd w zarządzie kolonjalnym Hokkaida, odtąd **E.** szybko zdobywał dostojeństwa i zaszczyty. W r. 1872 zostaje wiceadmirałem, jednocześnie występuje jako minister pełnomocnik w Petersburgu; 1874 przechodzi do rezerwy, ale znowu 1875 udaje się jako ambasador do Pekinu; 1885 wchodzi do gabinetu Kurody w roli ministra komunikacji, poczty i telegrafu; 1887 otrzymuje tytuł wicehrabiego; w 1889 zostaje ministrem oświaty; 1891 ministrem rolnictwa i handlu; 1894 radcą w biurze dekoracji, na tym stanowisku pozostaje do śmierci. Japonja uważa **E.** za twórcę swej marynarki.

Ensenada Zenon, mąż stanu hiszpański, * 1702, † 1781; był ministrem króla Ferdynanda IV, zaprowadził doniosłe reformy w armji i marynarce hiszpańskiej.

Ensor James, malarz i rytownik belgijski, * 1860 w Ostendzie. Pierwsze swe obrazy wystawiał od 1881 w stowarzyszeniu „Chrysalide", do którego należał Rops, mianowicie: „Salon mieszczański", „Popołudnie w Ostendzie" (1882); „Ponura dama", „Złodzieje kieszonkowi", „Nędzarz grzejący się" (muzeum ostendzkie); „Latarnik" (muz. bruks.); „Kobieta jedząca ostrygi"; „Ulica flandryjska w Ostendzie" i t. d. Wszystkie te obrazy zdradzają rozmiłowanie się w barwach najświetniejszych. W tym czasie **E.** zwrócił się do akwaforty i stworzył serję wspaniałych sztychów, za które nazwano go Goyą flandryjskim. Są to mianowicie: „Katedra", „Szkielety kłócące się o powieszonego", „Zabójstwo", „Król Zaraza", „Walka złotych ostróg", „Łyżwiarze", „Walka", „Mariakerke", „Młyn w Slykens". **E.** okazał się tu wizjonerem o wyobraźni tragicznej i jednocześnie rozswywolonej i rysownikiem niepospolitym i pełnym wyrazu. **E.** jest też autorem kilku portretów, doskonałe szczególnie są wizerunki: Emila Verhaerena, Th. Hannona i Ernesta Rousseau.

Entamoeba histolitica *(Schaudinn)*, pierwotniak, uważany za przyczynę czerwonki i ropni wątrobnych w krajach podzwrotnikowych. Znajdowano ją w tej chorobie w zawartości i w ściance jelita grubego i w ropniach wątroby. Jest podobna do *amoeba coli* (Lösch), spotykanej często w stolcach, szczególnie w przypadkach cholery i biegunki. Cechy, wyróżniające te dwa gatunki, podał Schaudinn. Amoeba czerwonki ma w stanie spokoju postać kulistą o średnicy 29 — 30 μ. W zarodzi jej daje się wyróżnić endo- i ektoplazma, która jest więcej ciągnąca się i mocniej przełamująca światło. U ameby okrężnicy w stanie spokoju nie daje się wyróżnić endo- i ektoplazma; różnica występuje dopiero w czasie ruchu; wtedy w nibynóżkach widać ektoplazmę, w reszcie ciała endoplazmę. Ruchliwość ameby czerwonki jest żywa, przyczym powstają nibynóżki w postaci szerokich płatów. Wakuoli tętniących w tej amebie brak. Jądro, ubogie w chromatynę, leży odśrodkowo. Ameby rozmnażają się przez podział komórki. W razie niekorzystnych dla siebie warunków wytwarzają cysty przez otorbienie. Ludzie zarażają się przez wodę lub inne środki spożywcze, zawierające ameby w stanie otorbionym.

Enteritis follicularis dysenteriformis ob. Colitis contagiosa.

Enteropneusta, ob. jelitodyszne.

Entomophtoraceae, rodzina grzybków fykomycetów, przeważnie pasożytniczo żyje na owadach i bywa często przyczyną ich śmierci. Najważniejszy gatunek — *Emposa*.

Eolit, nazwa, nadawana krzemieniom łupanym z okresu trzeciorzędowego, uważanym przez niektórych badaczy za najpierwotniejsze narzędzia wyrobu człowieka.

Eolos, syn Hellena, w którym Grecy upatrywali mitycznego przodka Eolczyków.

Eozoiczna era, grupa, obejmuje utwory gieologiczne nad grupą archaiczną; wykazują one charakter coraz bardziej zbliżony do zwykłych skał osadowych paleozoicznych. Znaleziono w nich dotychczas tylko ślady skamieniałości, i to bardzo rzadkie. Za synonim eozoicznej ery uważana bywa grupa algonkiańska (ob.).

Eozoon (ἠώς—świt, ζῷον—zwierzę) świt życia zwierzęcego, domniemane kopalne szczątki zwierzęce z czasów archaicznych, miały stanowić dowód najstarszych śladów życia zwierzęcego na ziemi. W potężnych masach gnejsu formacji laurentyjskiej w Ameryce, znaleziono wkładki marmuru, zawierające ziarna, wstęgi i włókna serpentynu lub podobnych do niego krzemianów wodnych. Niektórzy gieolodzy dopatrywali się w tych formach niezwykłego podobieństwa do układu komór i kanałów zwierząt o niższej organizacji, posiadających skorupy wapienne. Sądzili, że mają do czynienia ze szczątkami olbrzymiej otwornicy, eozoonu, większość jednak

nie podzielała tego poglądu i dzisiaj mniemana skamieniałość uchodzi za utwór nieorganiczny.

Eötvös Józef, polityk węgierski. Mowy jego wyszły w 1875 i 1886 w 2-ch tomach. Całkowite wydanie dzieł wyszło w 14 tomach (1870), obecnie przygotowuje się 20 tomowe.

Eötvös Roland, fizyk i polityk węgierski. Został członkiem Izby panów, kuratorem Eötvös-kolegjum (zakładu naukowego dla nauczycieli z internatem imienia Józefa **E.** w Budapeszcie).

Epagomeny (grec.), nazwa pięciu dni kalendarzowych, które starożytni Egipcjanie i Chaldejczycy dodawali do 300 dni swego kalendarza księżycowego, aby uzupełnić rok słoneczny. Nazwa pochodzi od greckiego słowa *epagomenos*, co znaczy dodatkowy, dorzucony.

Epaphrodytes Mettius, słynny gramatyk grecki, * w Cheronei, przyjaciel i protektor historyka Józefa z I wieku po Nar. Chr.

Epeus albo *Epeos* albo *Epeios*, syn Penopei; zbudował sławnego konia drewnianego przy którego pomocy Grecy wtargnęli do Troi.

Ephrussi Karol, historyk sztuki francuski, * 1849 w Paryżu, † 1905 tamże. Jest autorem cennych dzieł, szczególnie o rysunkach Alberta Dürera i Pawła Baudry. Przez lat 15 był redaktorem *Gazette des beaux-arts*.

Epidaurus. *Archeologja.* Cavvadias z ramienia Tow. archeologicznego ateńskiego przedsięwziął w 1881 poszukiwania w Herion **E.** Podczas pierwszej wyprawy wydobył z gruzów świątynię Asklepiosa, wytworny *tholos* Polikteta, wielki ołtarz, mnóstwo portyków, przeznaczonych dla pielgrzymów, mury peribolu i t. d.; po za kołem głównym: świątynię Artemizy, propyleje, teatr Polikteta, jeden z najlepiej zachowanych w Grecji; z rzeźb: frontony świątyni Asklepiosa, dekoracyjne części *tholosu* i liczne wota; dalej, słupy z napisami o cudownych uleczeniach. Podczas ostatnich poszukiwań Cavvadias wydobył stadion z wejściem sklepionym, stopniami i słupy marmurowe; w zachodniej części stadjonu, portyk długości 650 stóp, plac przylegający do propylejów i fundamenty świątyni; obok propylejów gimnazjum, którego dolna część była kamienna, a górna z cegły surowej. Po zburzeniu tego gimnazjum, w wielkim podwórcu był zbudowany odeon, a w propylejach urządzono świątynię Higiei.

Epilepsja, *padaczka* (ob.), uważana jest dotąd przeważnie za nerwicę bardziej przez inercję, albowiem w nauce ustala się pogląd na epilepsję, jako na sprawę organiczną mózgu, zależną od nieznanego dotąd bliżej zatrucia ustroju. Zmian anatomopatologicznych w mózgu, charakterystycznych dla epilepsji dotąd nie wykryto, ale istnieją one według wszelkiego prawdopodobieństwa. Nauka odróżnia dziś dwie główne kategorje epilpsji: 1) **E.** samoistną, która objawia się w postaci mniej lub więcej częstych drgawek ogólnych albo też występuje w postaci chwilowej utraty przytomności (t. zw. *petit mal*), często bez drgawek lub z bardzo nieznacznie wyrażonemi napadami, i 2) **E.** objawową, Jackson'owską (Dżekson), nazwaną tak od imienia angielskiego uczonego Huiglings Jackson'a, który opisał postać **E.** jednostronną, gdzie drgawki stopniowo w pewnym określonym porządku obejmują całą jedną stronę ciała (np. twarz, rękę, nogę). Ta forma **E.** stanowi po większej części objaw umiejscowionej choroby mózgowej (w okolicy ruchowej szarej istoty) np. nowotworu, zapalenia i t. d. Często jednak i t. zw. samoistna postać **E.** występuje w formie drgawek nie ogólnych, ale jednostronych; przeto granice między temi dwiema postaciami zacierają się coraz bardziej, jeżeli w odróżnianiu za punkt wyjścia brać sam napad drgawek. Niepodobna twierdzić, że **E.** związana jest z pewnym wiekiem (jak to zaznaczono w artykule **E.** w gł. dziele). Żaden wiek nie jest wolny od tej choroby; napotyka się napady drgawek **E.** nawet u ludzi starych w związku ze zwapnieniem naczyń mózgowych. Co do przyczyn **E.** samoistnej, postawić należy na pierwszym miejscu odziedziczone wrodzone lub wreszcie nabyte usposobienie mózgu; alkoholizm rodziców gra rolę wybitną w powstawaniu **E.** u dzieci.

Epinoy Krystyna *de Lailaing*, księżna, bohaterka belgijska, † 1582 w Antwerpji. Podczas oblężenia Tournai przez ks. Parmy kierowała z wielką odwagą obroną miasta podczas nieobecności męża. Była raniona w bitwie.

Epitoga (grec. *epi* — nad i łac. *toga*), 1) Płaszcz, który starożytni Rzymianie zarzucali na togę; 2) stuła, jaką we Francji noszą na lewym ramieniu profesorowie liceów, uniwersytetu i adwokaci podczas wygłaszania mów; profesorowie fakultetu literackiego mają **E.** z żółtego jedwabiu, przyrodniczego z czerwonego jedwabiu.

Epitoga.

Epitritus (grec.), czterogłoskowy rozmiar wiersza, składający się z trzech długich i jednej krótkiej zgłoski. Zależnie od tego, gdzie się mieści krótka zgłoska, zwie się: **E.** *primus* (˘ — — —), **E.** *secundus* (— ˘ — —), **E.** *tertius* (— — ˘ —), **E.** *quartus* (— — — ˘).

Eponina, żona Galla Sabinusa, który z Civilisem próbował uwolnić Galję od jarzma rzymskiego. Pokonany Sabinus ukrył się w swym domu, podpalił go i rozpuścił wieść, że umarł; w rzeczywistości zaś ukrył się w pieczarze w okolicy Langies. **E.**, sądząc, że Sabinus nie żyje, postanowiła się zagłodzić. Sabinus, dowiedziawszy się o tym, zawiadomił żonę o swej kryjówce. **E.** udawała się tam wielokrotnie, narażając się na wielkie niebezpieczeństwa. Osta-

tecznie w pieczarze powiła dwoje bliźniąt. Dzieci tam chowały się w ciągu dziewięciu lat. Nareszcie tajemnica się wydała. W 78 r. żołnierze Wespazjana wtargnęli do pieczary i porwali nieszczęśliwą rodzinę. Wespazjan z początku wzruszony był ich losem i prośbami **E.**, ale względy polityczne przemogły. Sabinus był skazany na śmierć, a **E.**, nie chcąc przeżyć męża, którego nie mogła uratować, obraziła cezara i za to była ścięta. Według podania, dzieciom darowano życie. Historja **E.** często służyła za motyw do utworów poetyckich i pieśni trubadurów.

Epper Józef, inżynier szwajcarski, † 1855. Studja odbywał na politechnice zuryskiej, 1879 został inżynierem przy szwajcarskim departamencie spraw wewnętrznych, zorganizował hidrometryczną służbę w Szwajcarji; od 1886 jest kierownikiem związkowego biura hidrometrycznego w Bernie. Wydał: „Wasserverhältnisse der Schweiz“ (1896—1907, 9 tomów); „Entwickelung der Hidrometrie in der Schweiz“ (tom 10-ty 1907).

Eppinger Karol, polityk austrjacki, * 1853. Wybrany do sejmu czeskiego 1895, objął kierownictwo partji niemieckich postępowców w Czechach 1901, powołany do Izby panów 1907.

Epruwetka albo rzadziej *probówka, probierka,* nie *próbelka* (ob. gł. dzieło).

Era, stal, zawierająca znaczne ilości manganu, używa się na części maszyn do rozgniatania, druzgotania.

Erauso donna Catilina, przezwana mniszką-porucznikiem, * 1592 r. w Saint-Sébastian-de-Guipuzcoa, † 1635. Ubierała się po męsku i prowadziła w Ameryce hiszpańskiej życie romantyczne, pełne awantur, pojedynków i zabójstw.

Erb, Er pierwiastek chemiczny z grupy ytru, należącej do ziem rzadkich, występuje w gadolinicie i innych rzadkich minerałach. Uważany jest za trójwartościowy, ciężar atomowy 166. Związki: tlenek Er_2O_3, proszek różowy, zachowuje barwę nawet po silnym wyprażeniu, c. wł. 8·64, sole pochodne mocno czerwone: siarczan $Er_2(SO_4)_3 8H_2O$, różowe kryształy jednoskośne, podwójne sole $Er_2(SO_4)_3K_2SO_4.4H_2O$ i $Er_2(SO_4)_3(NH_4)_2SO_4 4H_2O$ rozpuszczają się obficie w wodzie. Azotan $Er(NO_3)_3 5H_2O$, wielkie, czerwone kryształy dość trwałe na powietrzu, szczawian $Er_2(C_2O_4)_3 9H_2O$ osiada z rozczynów kwaśnych na gorąco jako czerwony proszek mikroskopijny. Nadto znany jest selenin $Er_2O_3 4SeO_2 5H_2O$, mrówczan $Er(CHO_2)_3$, platynocjanek $Er_2Pt_3(CN)_{12} 21H_2O$, podwójna sól sodowa wolframianu, $Na_6Er_4(WO_4)_9$.

Erben Bohdan, agronom i pisarz czeski, * 1861. Studja odbywał na politechnice i uniwersytecie w Pradze. Od 1899 jest profesorem w szkole wyższej rolniczej w Taborze. Oprócz wielu rozpraw wydał: „Peredeu ve strednich Czechách“ (1882); „Pokusy cukrookou“ (1889); „Kovy w pravieku“ (1891); „Klicz k urezování mineralu“ (1894); „Káva“ (1901) i inne.

Erben Józef, gieograf i statystyk czeski, * 1830. Studja odbywał w Pradze, 1875 został profesorem w politechnice czeskiej w Pradze, 1870 dyrektorem biura statystycznego miasta Pragi. Napisał: „O teorji statystyki zawodowej“ (1861, po czesku); „Gieografja i statystyka Karyntji i Krainy“ (1865); „Rosja, ziemia, państwo i naród“ (1868, po czesku i niemiecku); „Statystyka stolicy królewskiej Pragi“ (1872), nadto wydał mapę gieneralną Czech, mapę świata słowiańskiego (1869), Atlas Czech (1882) i inne.

Erbstein Juljusz Ryszard, numizmatyk niemiecki, * 1838 w Dreźnie, † 1907 w Blasewitz pod Dreznem. Syn gieneralnego dyrektora archiwów królestwa Saskiego i znanego numizmatyka, po skończeniu prawa poświęcił się numizmatyce. Z początku był asystentem przy muzeum giermanistycznym w Norymberdze. 1882 został mianowany dyrektorem gabinetu medali w Dreźnie, zbiorów *Grünes Gewölbe* i kolekcji porcelany. **E.** razem z bratem swym Henrykiem Albertem napisał szereg prac numizmatycznych i katalogów naukowych. Ważniejsze z nich: „Studja nad historją monet i medali w Saksonji“ (1888—93, 4 części); katalogi. kolekcji Knolla (1866), Schulthesz - Rechberga (1868 — 69), Schellhasza (1870), dublikatów gabinetu monet i medali w królestwie Saskim (1875). **E.** posiadał sam dużą i cenną kolekcję monet i medali. W 1873 założył Tow. numizmatyczne w Dreźnie.

Erdeljanović Jowan, etnograf serbski, * 1874 w Panczewie na Węgrzech. Studjował w Lipsku, Wiedniu, Berlinie i Pradze, gdzie otrzymał doktorat filozofji. Od 1905 r. jest docentem na uniwersytecie belgradzkim i członkiem serbskiej Akademji Nauk. Prace swe ogłaszał w czasopismach specjalnych, prócz tego wydał kilka rozpraw oddzielnie.

Erdélyi Aleksander, prawnik i polityk węgierski, * 1839 r. w Kisjenö. Był urzędnikiem w komitacie Peszteńskim, został referentem sądu kasacyjnego (1870), sędzią w Peszcie (1875), prezesem w Gnör. W gabinecie Banffy'ego piastował tekę ministra sprawiedliwości (1895 — 1899).

Erdmann Beno, filozof niemiecki, ogłosił nadto: „Logik“ (1892, t. I); „Psychologie des Denkens“ (1900); „Immanuel Kant“ (1904); „Historische Untersuchungen über Kants Prolegomena“ (1904); Ueber Inhalt und Geltung des Kausalgesetzes“ (1904); z dziedziny badań psychologicznych: „Ueber die Beziehungen zw. Sprechen u. Denken“ (1900); „Psycholog. Untersuchungen über das Lesen auf experimenteller Grudlage“ (1898). Prócz tego dokonał krytycznego wydania dzieł Emanuela Kanta.

Erdmann E. T., filozof polski, zwolennik kierunku empirjokrytycznego. Ogłosił: Naturalne pojęcie świata według Avenariusa" (Warszawa, *Przegl. filozof.*, 1900); „Prolegomena do ogólnej teorji pojęć na podstawie empirjokrytycznej" (Warszawa, 1903).

Erdmannsdörffer Bernard, historyk niemiecki, * 1833 w Altenburgu, † 1901 w Heidelbergu. Był profesorem kolejno w Jenie, Berlinie, Greifswaldzie, Wrocławiu i Heidelbergu (od 1874). Główniejsze prace: „Historja Niemiec od pokoju westfalskiego do Fryderyka Wielkiego" i 5 tomów Materjałów i aktów do historji elektora Fryderyka Wilhelma.

Erdmannsdörfer Maksymiljan, kapelmistrz niemiecki, * 1848 r. w Norymberdze, † 1905 r. w Monachjum; uczeń lipskiego konserwatorjum, początkowo był kapelmistrzem w Sondershausen, następnie dyrygował jakiś czas koncertami Ces. tow. muzycznego w Moskwie, później w Petersburgu; w 1886 był mianowany profesorem uniwersytetu Warszawskiego; pozostawił szereg utworów mniejszej wartości.

Erebis, starożytne miasto w *Hispania Baetica*, położone przy zbiegu Rio Tinto i Odiel koło Huelva w południowej Hiszpanji, ze świątynią i dwiema pieczarami pod świątynią, poświęconemi iberyjskiej bogini piekieł, późniejszej Prozerpinie. Tę najstarszą świątynię hiszpańską odnalazł W. Sieglin w r. 1901 pod kościołem klasztoru *La Rabida* (którego nazwa powstała od starożytnego **E.**), znanego jako schronienie Kolumba w 1485 r. Na wschód o 20 klm. leży jezioro **E.**, dzisiaj Lago de Infierno (Jezioro piekielne), które, według pojęć greckich, było wejściem do piekieł.

Erechtejon. *Archeologja.* Restauracją **E.**, położonego w północnej części Partenonu, przedsięwziął architekt Balanos, któremu powierzono roboty koło restauracji pomników na Akropolisie. Zadanie polega nie na zupełnej odbudowie, ale na umieszczeniu pozostałych części na właściwym miejscu. Dzięki nadzwyczajnej sumienności i cierpliwości, udało się ustawić na nowo we właściwym miejscu cztery środkowe kolumny fasadowe, architraw i jeden brzeg frontonu— wszystko z materjałów autentycznych. W ten sposób częściowo uda się zapewne odrestaurować Akropolis, a przynajmniej Partenon.

Erepsyna, enzym błony śluzowej jelit, nie działający na białka, jako takie, ale tylko na początkowe składniki ich rozpadu, jak albuminozy, peptony.

Erfurcki program, nowy program partyjny socjalnej demokracji niemieckiej, uchwalony na kongresie w Erfurcie w październiku 1891 po rewizji dawnego programu gotajskiego 1875 r. W oczach twórców jest on oparty na podstawie ściśle marksowskiej; obejmuje wskazania socjalistyczne, uznawane jeszcze i obecnie przez prawowiernych marksistów różnych krajów. Por.: Kautsky „Das Erfurter Program" (4 wyd., 1902, w polskim przekł. „Zasady socjalizmu" (Program Erfurcki, 1906).

Erfurt, miasto regiencyjne w pruskiej Saksonji, liczyło (1905) 98,849 m., w tym katolików 11,072.

Erg, nazwa nadawana ruchomym wydmom piaszczystym w Saharze w przeciwstawieniu do skalistych płyt zwanych *hammadas*.

Ergeron, nazwa wprowadzona do gieologji przez uczonych belgijskich, a nadawana pewnej formacji w rodzaju loessu, która występuje w Hesbaye w leodyjskiej prowincji Belgji i w dolinie Renu. Jest to formacja ilasta z niewielkiemi ziarnami kwarcu barwy brunatno żółtej bez widocznego uwarstwowienia, wykazuje całą sieć rozgałęzień żył białawych i zawiera często skupienia wapienne.

Ergotyna, (ob.), podług badań Tanreta i Kellera jest identyczną z ergotyniną (ob.).

Ergotynina, ob. ergotyna, alkaloid, znajdujący się w sporyszu, w czystym stanie jest krystalizującą zasadą o wzorze $C_{70}H_{40}N_4O_{12}$, z chlorowodorem daje chlorowodzian. Keller podaje charakterystyczną reakcję na **E.** Sproszkowane ziarno wykłóca się silnie z eterem, po 18 minutach odsącza się płyn, przesącz zadaje 10 kroplami mieszaniny z 5 cm^3 kwasu solnego i 100 cm^3 eteru, otrzymuje się chlorowodzian **E.** w postaci żółtych kłaczków. Osad zebrany na sączku przemywa się niewielką ilością eteru, rozpuszcza w 2 cm^3 octu lodowatego. Roztwór ostrożnie wylewa się na wierzch kwasu siarkowego stężonego, dodaje się do tego minimalną ilość roztworu chlorku żelazowego, wtedy występuje wspaniałe zabarwienie lazuru. Reakcja udaje się nawet z 1 gramem zboża.

Erichsen Mylius, podróżnik i badacz duński, * 1867, † 1907. Kierował wyprawą naukową do Grenlandji w r. 1906 — 1907 na statku norweskim „Danemark". Wyprawa miała na celu zbadanie północno-zachodniego wybrzeża Grenlandji pod względem etnograficznym, klimatologicznym i gieograficznym; następnie posunął się aż do 84°. Na powrotnej drodze z pod 83°50′ **E.** wraz z dwoma towarzyszami zmarł z głodu i zimna.

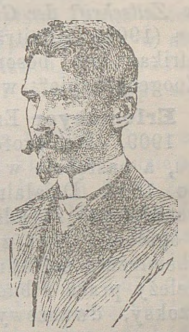

Erichsen Mylius.

Eriksson Chrystjan, rzeźbiarz szwedzki, * 1858 w Arvika, uczeń Falguière'a, wystawiał wiele w Salonach paryskich, gdzie otrzymał kilka odznaczeń. Ważniejsze prace: „Męczennik"; „Linneusz", płaskorzeźba; „Bretonka"; „Lapończyk"; „Tancerka", obydwie w drzewie i t. d.

Eristow Jerzy, książę, pisarz gruziński, * 1811, † 1864, kształcił się w Tyflisie i Moskwie, był urzędnikiem przy tyfliskim generał-gubernatorze, później namiestniku. W 1832 za udział w ruchu, dążącym do wyzwolenia Gruzji, wysłany został do Polski, którą uważał za drugą swą ojczyznę. Po powrocie na Kaukaz, był założycielem teatru gruzińskiego, w którym swoje sztuki wystawiał. Pisał też pełne melancholji wiersze liryczne i dokonał wielu przekładów na język gruziński, między innemi Mickiewicza. E. uchodzi za twórcę gruzińskiego języka literackiego, do którego za podstawę służyło mu narzecze kartalińskie.

Eristow Rafael, książę, pisarz gruziński, * 1824, † 1901. W swych utworach malował życie ludu gruzińskiego, pisał też komedje i utwory treści historycznej („Aspindska bitwa"). Komedje **E.** cieszą się dotychczas powodzeniem na scenach gruzińskich.

Erlanger Kamil, kompozytor francuski, * 1862 w Paryżu, uczeń konserwatorjum paryskiego, otrzymał nagrodę Rzymu w 1888; poświęca się wyłącznie kompozycji; z jego oper najbardziej znane: „Saint Julien Hospitalier" (legenda dramatyczna); „Kermaria" (1897); „Le juif polonais" (1900); „Le fils de l'étoile" (1904); „Aphrodite" (1906).

Erlanger Karol, zoogieograf i podróżnik niemiecki, * 1872, † 1904. Odbył 3 podróże po Ameryce; ostatnią 1900 — 1901 w towarzystwie O. Neumanna, Ellenbecka, Holtermüllera i Hilgerta. Z Zeili przez Harar, Szeik, Hussein i Addis-Abebę dotarł do Madali nad Nilem Niebieskim, następnie skierował się do jeziora Abbaji i przez Ginir, Ganalo, Dżubę do Kisonaju na brzegu wschodnim. Wyniki ekspedycji ogłosił w *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* (1904); „Beiträge zur Vogelfauna Nordostafrikas mit besonderer Berücksichtigung der Zoogeographie"; w *Journal für Ornithologie* (1904).

Erlenmeyer Emil, chemik niemiecki, * 1826, † 1909. Był profesorem najpierw w Heidelbergu, a następnie w Monachjum, gdzie pozostawał do 1884. Działalność naukowa **E.** obejmowała zasadnicze zagadnienia z chemji organicznej i ogólnej. Jego zasługą jest ustalenie budowy chemicznej naftaliny (1866), następnie wymienić należy prace o budowie związków azo, hydrazo, azoksy, dwuazowych, syntezę kwasu amidokapronowego, studja nad nitrowaniem kwasu benzoesowego. Z chemji ogólnej ogłosił o wielkości atomów żelaza, o anormalnych gęstościach pary, o atomach, równoważniku chemicznym, cząsteczce, objętości i t. d. (1864). Wydał w r. 1867 nieukończone dzieło „Lehrbuch der organischen Chemie".

Ermisch Hubert, historyk niemiecki, został 1907 dyrektorem Królewskiej publicznej bibljoteki w Dreznie a 1908 prezesem Król. saskiego tow. archeologicznego.

Erne John Henry Crichton, hrabia, polityk angielski, * 1839 r. Był członkiem Izby gmin 1868 — 85, następnie został członkiem Izby lordów 1886. Sprawował urząd lorda skarbu 1876 i 1880; jest przywódcą konserwatystów (1876—1885), wielkim mistrzem oranżystów w Irlandji.

Ernest Ludwik, panujący wielki książę heski, poślubił 2 lutego 1905 r. ks. Eleonorę Solms-Lich (* 17 sierpnia 1871). Z małżeństwa tego urodziły się: następca tronu Jerzy (8 listopada 1906) i ks. Ludwik (20 list. 1908). Rozwiedziona małżonka, Wiktorja Melitta poślubiła 9 października 1905 wielkiego księcia rosyjskiego, Cyryla.

Ernest, hrabia i pan na Lippe-Biesterfeld, † 1904 na zamku Lopshorn, jego żona Karolina z domu hr. Wartensleben, * 1844 w Mannheim, † 1905 w Detmold.

Ernest II, książę panujący sasko-koburski, † 1893; żona jego Aleksandra, * 1820, † 1906 w Kallenbergu.

Ernest Fryderyk Paweł Jerzy Mikołaj, panujący książę sasko- altenburski, † 1908 w Altenburgu. Tron po nim objął synowiec Ernest II.

Ernest II, panujący książę sasko-altenburski, * 1871 w Altenburgu, syn arcyksięcia Maurycego (* 1829, † 1907) wstąpił na tron po śmierci bezdzietnego stryja **E. I** 7 lutego 1908 r. Kształcił się w gimnazjum w Dreznie, służył w wojsku pruskim, był ostatnio nadporucznikiem przy sztabie I-go pułku gwardji, a po objęciu tronu otrzymał rangę generała majora. W 1898 poślubił księżniczkę Adelajdę Schaumburg-Lippe (* 1875) z którą ma dwuch synów i dwie córki, następca tronu Jerzy Maurycy, * 13 maja 1900 r.

Ernest-Charles Jan, krytyk francuski, * 1875 w Roanne. Był współpracownikiem wielu czasopism, głównie *Revue bleu.* Ogłosił oddzielnie: „Théories sociales et politiciens, 1870 — 1895" (1898); „Praticiens politiques 1870—1899" (1899); „Waldeck-Rousseau" (1902); „la Littérature française, d'aujourd'hui" (1902) i szereg tomów „Samedis littéraires" (1903 — 05); „La carrière de Maurice Barrès, académicien" (1907). Jest to krytyk z ogromną werwą i zjadliwą ironją, o wielkim zmyśle krytycznym i subtelnej wrażliwości.

Ernst Adolf, mechanik, budowniczy maszyn, * 1845, † 1907. Pracował w fabrykach budowy maszyn w Niemczech i Anglji, 1876 został nauczycielem w szkole przemysłowej w Halberstadzie, 1884 profesorem maszynoznawstwa na politechnice w Sztutgardzie, 1904 otrzymał tytuł doktora inżyniera *honoris causa.* Napisał: „Hebezeuge" (1883); „Verfahren und Vorrichtung zur Gewinnung des Flugstaubes in den Rauchkanälen und Kondensationsräumen von Hüttenwer-

ken“ (1885); „Kampf und Vorurteile gegen die höhere Gewerbeschule“ (1881); „Ausrückbare Kuppelungen für Wellen und Räderwerke“ (1890); „James Watt und die Grundlagen des modernen Dampfmaschinenbaues“ (1897); „Eingriffsverhältnisse der Schneckengetriebe mit Evolventen-und Zykloidenverzahnung und ihr Einfluss auf die Lebensdauer der Triebwerke“ (1901); „Kultur und Technik“ (1888) i inne.

Ernst Alfred, muzykolog francuski, * 1850, † 1898, autor bardzo cenionych prac muzyczno-estetycznych: „l'Oeuvre dramatique de Berlioz“ (1884) „Richard Wagner et le drame contemporain“ (1887) i w. in.

Ernst Marcin, astronom, wydał: „O przyrodzie planet“ (Lwów, 1899); „O przypadkowości w przyrodzie“ (Warszawa, 1902); „Wyznaczenie kształtu pozornego sklepienia niebieskiego“ (Warszawa, 1904); „Kosmografja“ (Warszawa, 1908); „Budowa świata“ (Lwów, Warszawa, 1910); „O kometach i komecie Halleya“ (Kraków, 1910).

Ernsthausen Ernest, polityk pruski, * 1827, † 1894. Przeszedł różne stopnie karjery urzędniczej w Prusach, 1871 był w zarządzie Alzacji i Lotaryngji, 1879—88 nadprezydentem w Prusach Zachodnich. Zostawił „Erinnerungen eines preussischen Beamten“ (1894), ciekawy przyczynek do znajomości stosunków pruskich w l. 1845—1870.

Errera Albert, patrjota, historyk i ekonomista włoski, † 1894 w Neapolu.

Errera Karol, gieograf i literat włoski, * 1867 w Trjeście, jest profesorem na uniwersytecie w Turynie. Główna jego praca: „l'Epoca delle grandi Scoperte geografiche“ (1902).

Errera Leon, botanik belgijski, * 1858, † 1905. Studja odbywał w Brukselli i Strasburgu. Od r. 1885 był profesorem botaniki i dyrektorem ogrodu w Brukselli. Najważniejsze prace dotyczą biologji kwiatu, glikogienu u grzybów, alkaloidów i dziedziczności cech nabytych. Wydał między innemi: „Planches de Physiologie végétale“ (z E. Laurentem, 1897); „Une leçon élémentaire sur le Darwinisme“ (1899 i nast.); „Existe-t-il une force vitale?“ (1902); nadto publicystyczną rzecz „Les juifs Russes, Extermination ou émancipation“ (1893, 1903).

Erressuli albo *Ressuli* Mulai Ahmed, rozbójnik marokański. Należy do rodziny Szerfa, która pochodzi od córki Mulai Abd-es-Salamken-Meszyk, wspólnego przodka wszystkich Szerfa północnego Marokka. Dzięki temu pochodzeniu cieszy się wielką powagą. Zwykle trudni się rozbojem, często jednak udaje mu się zgrupować poczet wyznawców, wtedy występuje jako naczelnik polityczny. W 1904 porwał bogatego Amerykanina i żądał nietylko okupu, ale też uznania go przez sułtana za naczelnika obwodu, w którym grasuje, cofnięcia wojsk, wysłanych przeciw niemu i gwarancji ze strony Anglji i Stanów Zjednoczonych co do wykonania tych warunków. Jeńcy byli ostatecznie puszczeni na wolność, ale *makhzen* musiał podpisać większość warunków **E.** Z powodu niepokojów, panujących w Marokku od 1904 r. rola **E.**, który z rozbójnika stał się dostojnikiem państwowym, wciąż rosła. W październiku 1906 r., kiedy wybuchły rozruchy w Arzili, małej mieścinie w okolicy Tangieru nad Atlantykiem, **E.** wobec niemocy miejscowej policji opanował to miasto. Jego postawa wroga wobec Europejczyków zmusiła Hiszpanję i Francję do wysłania okrętów w grudniu 1905 r. i wkrótce sułtan ogłosił, że pozbawia go władzy. Zaatakowany w Zinat w styczniu 1907 przez wojska Si-Guebbasa, był zmuszony po dwudniowej bitwie cofnąć się w góry nadbrzeżne.

Erressuli Mulai A.

Errington de la Croix Jan, podróżnik francuski, * 1848, † 1905 r. Zwiedził Indje holenderskie, królestwo Perak na Malakce, towarzyszył Hamyemu w wyprawie archeologicznej do Tunisu. Wydał oprócz opisu podróży do Peraku, słownik francusko-malajski (Paryż, 1889).

Erukowy kwas, $C_{22}H_{42}O_2$, należy do szeregu kwasów tłuszczowych, nienasyconych jednozasadowych, typu $C_nH_{2n-2}O_2$, miejsce podwójnego wiązania, a więc i budowę tego kwasu, wyświetlił Polak, Józef Baruch 1894. Kwas **E.** topi się w temp. 33 — 34°. Ogrzewany z bezwodnikiem octowym w rurze zatopionej do 150° daje bezwodnik erukowy $(C_{22}H_{41}O)_2O$. Kwas **E.** ma swój izomeron — kwas izoerukowy, który powstaje obok **E.** jeśli wprowadzać kroplami kwas jodobehenowy do wrzącego ługu potasowego w alkoholu, krystalizuje się w tafelkach, dość trudno rozpuszczalnych w alkoholu i eterze, topi się w 54—56°.

Erytrea, kolonja włoska, na 130,000 klm. kw. 279,551 ludności, 2,1 m. na 1 klm. kw.; tuziemców 274,944; Włochów 3,949, innych 658. Zarząd kolonji przeniesiony został z Massawy do Asmary 1906 ze względów zdrowotnych. Budżet **E.** 1908 — 1909 wynosił w rubryce dochodów: 3,118,500 lirów dochody z samej kolonji, 7,557,960 lirów dodatki metropolji; w rubryce rozchodów: 5,446,013 lirów na wojska kolonjalne, 523 447 lirów na inne wydatki.—*Handel:* przez Massawę przywieziono w lirach:

1904	*1905*	*1906*	*1907*
7,777,266	9,152,105	10,100,184	10,605,877

wywieziono w lirach:

1904	*1905*	*1906*	*1907*
2,814,688	3,015,364	2,144,484	2,188,205

Projektowana droga żelazna aż do Asmary zbudowana na przestrzeni do Ghindy 77 klm. od wybrzeża. Telegraf łączy Massawę z Asabu, tę z Perimu, a tamtę jeszcze z Addis Abebą.

Dzieje. Po porażce w Abisynji Włochy zaczęły dbać o podniesienie kolonji. Przedewszystkim uregulowano granice. Umowa z Egiptem 1898 i 1899 wytknęła granicę północną i zachodnią do Sabderatu; traktatem z 1900 Menelik uznał za granicę rzeki: Mareb, Belesę i Murę. Wreszcie umowy między Anglją, Abisynją i Włochami 15 kwietnia 1902 uregulowały granicę wzdłuż angielskiego Sudanu i Abisynji. Za zrzeczenie się Atbary dostała Erytreja Kunamę aż do Mariateby, ziemie dwa razy większe i urodzajne. Gubernator **E.**, Martini, prowadzi zręcznie rządy w kolonji, podtrzymując dobre stosunki z Abisynją, uzyskał dzierżawę krain Okulb a Serac za 5 miljonów lirów. Por. La Jonquiere „Les Italiens en Erythrée“ (1897); Melli „L'**E.** dalle sue origini a tutto l'anno 1901“ (1902); Mulazzani „Geografia della colonia **E.**“ (1904). „Possessi e Protettorati in Africa“ (An. stat. ital 1895, 1900, 1904, 1905); Pierantoni „L'Africa italiana“ (1903 i nast.).

Erywańska guberuja, południowa część kraju Zakaukaskiego na granicy perskiej, na 29,740 klm. kw. miała (1907) 918,880 m., w tym 53% Ormian, 35% Tatarów. Ludność trudni się uprawą zboża, bawełny, winorośli, lnu, konopi, oliwek, jedwabnictwem; z przemysłu kopalnego: saliny dają do 500 tysięcy pudów soli; hodowla bydła kwitnie wśród Tatarów i Kurdów, przemysł fabryczny mało rozwinięty.

Erzberger Mateusz, polityk niemiecki, * 1875. Studja odbywał w Fryburgu szwajcarskim, 1896 oddał się na usługi prasie katolickiej, 1903 wstąpił do parlamentu jako członek centrum, odznacza się krasomówstwem i uchodzi za znawcę spraw kolonjalnych. Wydał: „Die Säkularisation in Württemberg 1802 — 1810“ (1902); „Zentrumspolitik im Reichstage 1903 — 1908“ (3 części, 1907 — 1908); „Der Toleranzantrag der Zentrumsfraktion“ (1905) i inne.

Eschelbach Hans, poeta i pisarz niemiecki, * 1868 w Bonn, był przez pewien czas nauczycielem, obecnie poświęca się wyłącznie literaturze. Rozpoczął jako liryk ludowy, pełen świeżości, później zwrócił się do dramatu z mniejszym powodzeniem, największy rozgłos zyskał jako beletrysta. Ważniejsze utwory: „Erzählungen“ (1902); „Im Moor“ (1904), nowele; „Der Wasserkopf. Leidensgeschichte eines Kindes“ (1904); „Das Tier“ (1908); za najlepszy uchodzi powieść „Der Volksverächter“ (1905), oparta na historji Machabeuszów.

Eschke Herman, malarz niemiecki, † 1900 w Berlinie.

Escualdanae, nazwa, jaką Baskowie nadają sami sobie; *Escuara,* nazwa języka Basków.

Eskulina, $C_{15}H_{16}O_9 + 1^1/_2H_2O$, glukozyd występuje w kasztanowcu, od słabych kwasów lub emulsyny rozkłada się na glukozę i eskuletynę (ob.).

Esmann Gustaw Fryderyk, pisarz duński, † 1906.

Esmarch Jan Fryderyk, chirurg niemiecki, † 1908.

Esmein Jan Paweł Hipolit Emanuel, prawnik francuski, * 1848 w Fouverac, profesor na fakultecie prawnym uniwersytetu paryskiego, od 1904 członek Akademji nauk moralnych i politycznych. Napisał: „Précis d'histoire du droit français“; „d'Eléments de droit constitutionel“ 1896. III cz.) (przekład polski, jako dodatek do *Ogniwa*); „Histoire de la procedure criminelle en France et spécialement de la procedure inquisitoriale depuis le XIII s. jusqu'à nos jours“ (1882); „Etudes sur les contrats dans les très-ancien droit français“ (1883); „Le mariage en droit canonique“ (1891, 2 t.); „Cours élémentaire de l'histoire du droit français“ (1892).

Esparbès Jerzy Tomasz, pisarz francuski, * 1865 w Valence-d-Agen. Rysownik, następnie urzędnik, wsławił się jako autor opowiadań bohaterskich z epoki napoleońskiej. Główniejsze utwory: „la Légende de l'aigle“ (1893); „les Demi Cabots“ (1896); „le Regiment“ (1898); „les Derniers lys“ (1898); „les Demi - solde“ (1899); „le Roi“ (1900); „la Légion étrangère“ 1901); „la Légende de l'outil“ (1903); „la Tumulte“ (1904); la Soldate“ (1905). **E.** jest konserwatorem pałacu Fontainebleau.

Esperanto. Do r. 1903 język **E.** wykazywał, aczkolwiek stały, ale dość powolny postęp w swoim rozpowszechnianiu się. Dopiero gdy zwrócili na **E.** uwagę uczeni francuscy (profesorowie Boirac, Bouriet, Cart i inni), gdy język ten doznał potężnego poparcia stowarzyszenia turystów, t. zw. Turing-Clubu, ruch esperancki nabrał szybszego rozpędu, najpierw w Francji, potym w Anglji, Niemczech i t. d., aż ogarnął wreszcie siecią swych stowarzyszeń cały głob ziemski. Według danych statystycznych Centralnego biura esperanckiego w Paryżu liczba stowarzyszeń esperanckich, wydawanych książek i czasopism przedstawia się w odstępach pięcioletnich, jak to wykazuje następująca tabelka:

	1889	*1894*	*1899*	*1904*	*1909*
istniało towarzystw	3	19	32	186	1447
wydano książek	29	88	123	211	1372
istniało czasopism	2	1	3	26	105

Z liczby 1447 towarzystw w r. 1909 posiadała Francja 249, Niemcy 222, Anglja 175, Austrja 164, pozostałe kraje Europy 335, Ameryka 250, Azja 23, Afryka 12, Australja 12. Umiejętnie zorganizowany Powszechny Związek Esperantystów (Universala Esperanta Asocio

z centralnym siedliskiem w Szwajcarji) daje możność każdemu z członków zasięgać zapomocą korespondencji esperanckiej wszelkich informacji zawodowych z całego świata, a gdziekolwiek znajdzie się esperantysta na obczyźnie, otrzymuje w biurach Powszechnego związku pomoc lub radę bezinteresowną. Nad rozwojem języka czuwa t. zw. Lingva Komitate i Esperantista Akademio z centralnym siedliskiem w Paryżu. W Akademji liczącej 12 członków, zasiadają z Polaków: Bein i Grabowski, do komitetu językowego wchodzą oprócz tego: Belmont, Mikołajski, Zakrzewski i Zamenhof (na ogólną liczbę 150 przedstawicieli). Wśród 1326 dzieł, książek i broszur z r. 1909, główną kategorję stanowiły podręczniki i słowniki, których liczono 510, utworów beletrystycznych: oryginalnych esperanckich 48, tłumaczeń 169. Zaznaczyć należy, że w liczbie tych ostatnich literatura polska figuruje z cyfrą 24 (między innemi „Faraon“ Prusa, „Marta“ i „Pieśń przerwana“ Orzeszkowej, „Aspazja“ Świętochowskiego, Nowele Sienkiewicza i Reymonta, „Ojciec Zadżumionych“ i w „Szwajcarji“ Słowackiego i t. d.). Olbrzymi rozrost w ostatnim pięcioleciu **E.** zawdzięcza w znacznej mierze corocznie odbywającym się wszechświatowym Kongresom. Odbyły się one w r. 1905 w Boulogne sur Mer, w r. 1906 w Genewie, w r. 1907 w Cambridge, w r. 1908 w Dreznie, w r. 1909 w Barcelonie, w r. 1910 w Washingtonie. Od lat trzech istnieje Polskie Towarzystwo Esperantystów (z siedliskiem w Warszawie), z kilkunastu filjami na prowincji i swym organem miesięcznym *Esperantysta Polski*. Podobny ruch esperancki wszczął się w Galicji i śród naszych wychodźców amerykańskich. Por.: Couturat i Leau „Histoire de la langue universelle“ (Paryż, 1903); Gautherot „la Question de la langue auxiliaire internationale“ (Paryż, 1910); S. Winkelmann „Der Esperantismus“ (Berlin); A. Zakrzewski „Historja języka międzynarodowego“; tegoż „Historja i stan obecny języka Esperanto.

Esperanza, kolonja rolna w argientyńskiej prowincji Santa Fé nad Rio Salado, założona została 1852, liczyła (1895) 7.540 mieszkańców. Główne jej miasto tejże nazwy posiada piękny ratusz, kościół katolicki i ewangielicki, szpital, młyny, warzelnie piwa, drukarnie, (1887) 2,652 mieszkańców; prowadzi ożywiony handel z kolonjami, położonemi nad górnym biegiem Rio Salado.

Espinas Alfred Wiktor, filozof francuski, ogłosił nadto: „les Origines de la technologie“ (1897), w której rozpatruje dzieje techniki u Greków. Według **E.** technika jest ściśle związana z wierzeniami religijnemi; z początku nosi charakter „psychiczno-teologiczny“, sposoby techniczne są niezmienialne, jako pochodzenia boskiego; następnie charakter „sztukmistrzowski“ w związku z rozwojem tyranji i sztuki medycznej. Trzeci okres jest to „filozofja tworzenia ludzkiego“ pozytywna i naturalistyczna, przeciwstawiająca się intelektualizmowi i indywidualizmowi, które propagowali sofiści. W pracy „Être ou ne pas être“ (1901, *Revue philosophique*) **E.** przeprowadza granice między psychologją i socjologją i utrzymuje, że ta ostatnia wspiera się na „sumieniu zbiorowym“. W 1904 **E.** otrzymał w Sorbonie katedrę Historji doktryn ekonomicznych, w 1905 został członkiem Akademji nauk moralnych i politycznych.

Espouy Hektor, architekt francuski, * 1854 w Salles-sur-Adour. Uczeń Daumeta, otrzymał 1884 nagrodę rzymską. Za projekty często był nagradzany. W r. 1892 za restaurację bazyliki Konstantyna w Rzymie, otrzymał medal. W 1895 został mianowany profesorem rysunków w Szkole sztuk pięknych.

Esquié Piotr, architekt francuski, * 1853 w Tuluzie. Uczeń Daumeta, odznaczył się projektami restauracji gmachów rzymskich, jak: willa Madama, Świątynia słońca. W 1889 odrestaurował willę cesarza Hadrjana koło Tivoli (nagroda). Z monumentalnych gmachów, wystawionych przez **E.**, wyróżniają się: Casino w Dax, Szkoła sztuk pięknych w Tuluzie. Otrzymał liczne odznaczenia i medale.

Esquier Leon Karol, aktor i dramaturg francuski, * 1871 w Algierze. Występował w teatrach: Gymnase, Odeon, Komedja francuska. Napisał szereg sztuk teatralnych do spółki z innemi autorami. Ważniejsze: „Ta soeur“ (1900); „Rends-moi ma femme“ (1901); „le Soir de Calvaire“ (1901); „l'Allumeur“ (1902); „les Deux Bosses“ (1903); „la Poudre aux moineaux“ (1906); „Irremédiable“ (1907).

Essarts Emanuel Adolf *Langlois*, literat i poeta francuski, * 1839 w Paryżu, † 1909 w Lempedes. Był profesorem uniwersytetu w Clermont, napisał między innemi: „Du type d'Hércule dans la littérature grecque“ (1871); „Du génie de Chateaubriand“ (1876); „Portraits de maitres“ (1886). Prócz tego był subtelnym i natchnionym poetą, o którym Sainte-Beuve powiedział, że „potrafi łączyć religję starożytności z najbardziej współczesnemi zapałami“. Należał do grupy poetów parnasistów i wydał następujące zbiory poezji: „les Poésies parisiennes“ (1862); „Elevations“ (1865, II wydanie, 1875); „Poèmes de la Révolution“ (1879). Pozostawił nadto wolny przekład „Edypa w Kolonie“ i tłumaczenie „Pochwała szaleństwa“ Erazma.

Essen, miasto nad Ruhrem, (1905) liczyło 231,360 m., w tym 127,278 katolików, 99,534 ewangielików, 2,411 żydów. 1901 — 1905 przyłączono do miasta gminy wiejskie: Altendorf, Rüttenscheid. W powiecie Essen wiejski (1905) było Polaków 11,178, co na ogół ludności wynosiło 3·9%.

Essen Fredrik, br., mąż stanu szwedzki, * 1831 w Kaflas, wnuk znakomitego Hansa Henrika, 1850—63 oficer kawalerji. Będąc posłem do Izby wyższej 1867 — 74 i od 1877, należał do przywódców konserwatywnej partji, od 1888 do 1894 piastował urząd ministra finansów, zaprowadził wtedy cła od produktów rolnych i przemysłowych. Po ustąpieniu został mianowany marszałkiem państwa, w 1906 złożył mandat poselski, 1907 urząd marszałka państwa.

Essex, hrabstwo w południowo-wschodniej Anglji, na 3,994 klm. kw. posiadało (1901) 1,085,771 m. (272 m. na 1 klm. kw.); **E.** jako okręg administracyjny miało 816,640 m.

Es-Suk, miejscowość w Saharze francuskiej w Adrarze Iforassów, niegdyś kwitnące środowisko kultury berberyjskiej pod nazwą Zademka, pod koniec XIV wieku ostatnia twierdza berberyjska w walkach z murzynami Sourhai, posiada ruiny z napisami.

Estaunie Edward, powieściopisarz francuski, * 1862 w Dijon. Uczeń szkoły politechnicznej i Nauk politycznych, został inspektorem telegrafów, następnie dyrektorem Wyższej szkoły telegraficznej, ostatnio dyrektorem podsekretarjatu poczt i telegrafów, ogłaszał prace z zakresu technologji i powieści. Główniejsze z prac naukowych: „les Sources d'energie électrique“ (1895); „Traité de telécommunication électrique“ (1904). Z powieści „un Simple“ (1891); „Bonne dame“ (1892); „Empreinte“ (1896); „Ferment“ (1899); „l'Epave“ (1902) i t. d. Wszystkie one odznaczają się stylem nerwowym i sarkazmem obok wielkiej zręczności układu.

Este, tytuł książęcego rodu włoskiego. Po wygaśnięciu 1875 linji austrjackiej książąt tego rodu, tytuł przeszedł na arcyksięcia Franciszka Ferdynanda, najstarszego syna arcyksięcia Karola Ludwika, brata cesarza Franciszka Józefa, * 1863, następcy tronu austrjackiego.

Esterel, góry masywne w Alpach prowensalskich w departamentach franc. Var i Alpes Maritimes, ciągną się wzdłuż morza Śródziemnego od Draquignan do Cannes. Najwyższy szczyt Mont Vinaigre dosięga 615 m. wysokości. W części pokryte lasem, w części gołe, tworzą malownicze przedgórza, schodzące do morza. Kolej żelazna Marsylja-Nizza przecina je w licznych tunelach.

Esterelit, skała dacytowa, zawierająca duże wpryśnięte kryształy skalenia (andezynu), kwarcu, w pięknych okazach występuje w Esterel pod Saint-Raphael w departamencie Var.

Esterhazy Otto, rotmistrz kawalerji węgierskiej w 1848 r., ugodzony kulą w piersi, poległ w potyczce pod Mełchowem 30 września 1863 r.

Estetyzm, 1) teorja filozoficzna, według której sztuka jest sprawą czystej wrażliwości, niezależnie od dążności utylitarnych, umysłowych i moralnych. Emil Boutroux tak charakteryzuje **E.** „Doktryna zw. **E.**, wyznaczając sztuce stanowisko samodzielne, stawia ją na ołtarzu, gdzie wszystko inne: prawda, pożytek... odgrywa tylko rolę pomocniczą“; 2) kierunek literacki i artystyczny w Anglji, reprezentowany z jednej strony, przez Oskara Wilde (ob.), z drugiej przez prerafaelitów (ob.).

Estournelles de Constant

Estournelles de Constant Paweł Henryk Benjamin *Balluat d'*, dyplomata i polityk francuski, * 1852 w La Flèche. Po skończeniu Szkoły języków wschodnich poświęcił się karjerze dyplomatycznej; przebywał w Tunisie, Czarnogórzu i Hollandji. W 1895 został obrany posłem, 1890 reprezentował Francję z Leonem Bourgeois na kongresie pokoju w Hadze. W 1904 wszedł do Senatu. Od r. 1900 jest członkiem stałego sądu rozjemczego w Hadze, jednym z najczynniejszych członków kongresów pokoju. Zasady pokoju powszechnego szerzy za pomocą licznych konferencji, które miewa i poza granicami Francji. W parlamencie stale przemawia za zmniejszeniem wydatków wojennych w wielkich państwach i proponuje, by Francja dała początek tej akcji rozbrojenia. Prócz licznych artykułów w *Revue des Deux Mondes* ogłosił: „la Vie de province en Grèce“ (1878); „les Congrégations religieuses chez les Arabes et la conquête de l'Afrique du Nord“ (1887); „la Politique française en Tunisie“; „le Protectorat et ses origines“ (1891); „l'Action parlamentaire et l'Organisation de la Paix“ (1905). W 1909 otrzymał nagrodę pokoju z fundacji Nobla do podziału z prezesem ministrów belgijskich Augustem Beenaertem. Sprawie pokoju prócz odczytów, konferencji, kongresów, poświęcił wiele odezw i broszur.

Estrada Palma T.

Estrada Palma Tomasz, polityk kubański, * 1835, † 1908. Studja odbywał w La Havana i w Sewilli, skąd udał się śpiesznie na wyspę rodzinną, by wziąć udział w rewolucji 1868 — 1878. Większą część kampanji przeciw Hiszpanom odbył z generałem Modesto Diazem. Był przez jakiś czas prezydentem republiki w wyzwolonej części wyspy. W r. 1877 został jeńcem hiszpańskim i był deportowany do Hiszpanji. Po pokoju Zanjona odzyskał wolność, rząd hiszpański chciał mu dać rekompensatę, ale

E. nie przyjął jej, udał się naprzód do Hondurasu, a następnie do Stanów Zjednoczonych, gdzie w Central-Valley założył kolegjum. **E.** należał do partji rewolucyjnej na Kubie, był deputowanym po śmierci Jose Martiego, po wojnie 1895—1898 znów wrócił do swego kolegjum. Kiedy Stany Zjednoczone przyznały Kubie niezawisłość, pierwszym prezydentem rzeczypospolitej został **E. P.** 1902, ponownie obrany 1906.

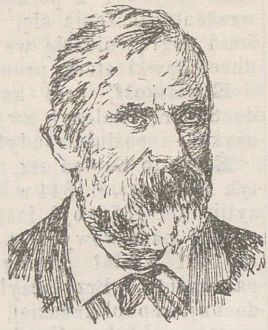

Estreicher Karol.

Estreicher Karol Józef Teofil, znakomity bibljograf polski, † w październiku 1907 w Krakowie.

Estreicher Stanisław, historyk polski, syn Karola, * 1869 w Krakowie. Studjował prawo na uniwersytecie Jagiellońskim pod kierunkiem prof. Ulanowskiego i Darguna, następnie w Berlinie. W 1895 habilitował się w Krakowie z historji prawa niemieckiego, 1906 był mianowany profesorem nadzwyczajnym tego przedmiotu. Ogłosił: „Studja nad historją kontraktu kupna“ (1894); „Początki prawa umownego“ (1892); „Ustawy przeciwko zbytkowi“ (1890); „Sądownictwo rektora krakowskiego“ (1900); „Wypraszanie od kary śmierci“ (1903); „Kodeks króla Hammurabiego“ (1904); „Szekspir w Polsce“ (1892); „Gieneza III części Dziadów“ (1896); „Szopka krakowska“ (1903). Wydał: „Pamiętniki“ Knopfa i Ambrożego Grabowskiego. Po ojcu objął redakcję „Bibljografji polskiej“.

Estreicher *(Rozbierski)* Tadeusz Kazimierz, chemik, * 1871 w Krakowie, gdzie odbył studja gimnazjalne i uniwersyteckie. Pracował następnie w Berlinie u van't Hoffa, w Lipsku u Ostwalda, w Londynie u Ramsaya, w Wrocławiu u Abegga. W r. 1894 został asystentem prof. Olszewskiego w Krakowie, w 1904 habilitował się w uniwersytecie Jagiellońskim jako docent chemji nieorganicznej i teorytycznej. W 1906 został profesorem nadzwyczajnym, a 1907 zwyczajnym chemji nieorganicznej i ogólnej w uniwersytecie fryburskim w Szwajcarji. Prace **E.** głównie odnoszą się do zakresu chemji nieorganicznej i fizycznej, ogłasza je przeważnie w sprawozdaniach Akademji krakowskiej, w pismach fachowych angielskich i niemieckich. Oddzielnie wydał niemieckie opracowanie dzieła Traversa „Experimentelle Untersuchung von Gasen“ (Brunświk, 1905); „O nowoodkrytych składnikach atmosfery“ w „Odczyty o powietrzu“ (Warszawa, Kraków, 1901). Należał do redakcji „Katalogu literatury naukowej polskiej“ (Kraków, 1900—1906). Nadto ogłosił pracę z zakresu kartografji: „Globus Bibljoteki Jagiellońskiej“ (Rozprawy Akademji, 1900).

Estońska gubernja, na 20240 klm. kw. posiadała (1907) 465,200 m., czyli 22·5 na 1 klm. kw. Podług narodowości: 88·6% Estów, 3·8% Niemców, 5% Rosjan, reszta Szwedzi i inni; według wyznania: 90% luteran, 9% prawosławnych, 1% innych. Pod względem oświaty **E. g.** zajmuje pierwsze miejsce w cesarstwie rosyjskiem, analfabetów miała (1906) zaledwie 20%. Ludność miejska stanowi 10%. Przemysł fabryczny (1902) reprezentowały 564 fabryki i zakłady przemysłowe z wytwórczością za 41 miljonów rubli. Handel, głównie wywozowy idzie przez Rewel i Bałtycki port. Rolnictwo stoi na wysokim stopniu kultury. Z ogółu ziem 1227 tysięcy dziesięcin, 74% stanowiło (1905) większą własność, 394 tysiące — 24% należało do włościan, 39 tysięcy do skarbu i instytucji publicznych. Pod uprawą było 16·58%, lasy zajmują 18·98%, łąki i pastwiska — 41·75%, błota i nieużytki 22·68%.

Estowie, naród, należący do plemienia fińskiego; nazywają się sami Tallopoeg (synami ziemi) albo Maamees (mężami ziemi), przez Finlandczyków przezywani Wirolaiset (z ziemi granicznej) a przez sąsiadów z południa, Łotyszów, Iggauni (wygnańcy); Zajmują właściwą Estonję, wyspy: Ozylję i sąsiedni archipelag (Dago, Moha i inne), północną część Inflant, część gub. Pskowskiej, Witebskiej i Petersburskiej, nadto jako koloniści rozsiani są po Kaukazie i Syberji. Ogólna ilość ich dosięga 1,002,733. Podlegali najpierw kulturze skandynawskiej, następnie niemieckiej (kawalerów mieczowych), walczyli nieraz pomyślnie z ruskim plemieniem w XI i XII w. Podbici przez Niemców, przyjęli protestantyzm i przez długi czas znosili ciężkie brzemię poddaństwa ze strony baronów. Po zniesieniu poddaństwa, na początku XIX w. (1817) dobrobyt i stan kulturalny ludu zaczął się podnosić; **E.** zaczęli zdobywać świadomość narodową, oświatę (80% umiejących czytać i pisać). Ujawniały się coraz wyraźniej antagonizmy między rdzenną ludnością estońską i przybyszami Niemcami, ciemiężącemi **E.** nietylko ekonomicznie, lecz i kulturalnie. Ruch antyniemiecki w pewnej mierze zyskiwał poparcie rządu rosyjskiego. Przez jakiś czas miała powodzenie nawet propaganda prawosławia wśród protestantów—Estów. Język estoński należy do grupy fińsko-ugryjskiej rodziny uralsko-ałtajskiej; dzieli się na 3 narzecza: dorpackie, pernawskie i rewelskie (najczystsze). **E.** odznaczają się wielkim zamiłowaniem do poezji. Ich narodowy epos „Kalewi Poeg“ (syn Kalewa) zdradza niezaprzeczone pokrewieństwo z fińską „Kalewalą“. Pielęgnowaniem języka estońskiego i poezji ludowej zajmują się: Estońskie towarzystwo naukowe w Dor-

pacie, założone 1838, Estońskie towarzystwo literackie — „Eesti kõrjameeste selts“, założone 1873 r. Główni przedstawiciele literatury estońskiej w XIX w.: „Mazing († 1832), wydawca *Tygodnika włościańskiego*; Arens (* 1803, † 1863); Felman († 1850); F. Kreuzwald (* 1803, † 1882), wydawca „Kalewi-Poega“ i „Bajek narodu estońskiego“. H. Jannsen (* 1819, † 1890), twórca prasy estońskiej; Jacobsohn (* 1841, † 1882); Hurt (* 1839 folklorysta). W 1904 było 14 różnych wydawnictw perjodycznych w języku estońskim. Por. Wiedeman „Aus dem innern und äussern Leben der **E.** (1876); „Verhandlungen der Gelehrten Esthinischen Gesellschaft zu Dorpat (1840 i nast.): „Geschichte Liv. Est, Kurlands“ (1897, 2 tomy); A. Gernet „Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in **E.**“ (Rewel, 1901); Wiedemann „Estnische Grammatik“ (1876); Weske „Sławjano - finskije kulturnyje otnoszenija po dannym jazyka“ (1890); German „Słownik estońsko - rosyjski“ (1896); Jurkotim „Słownik rosyjsko - estoński“ (1903); German „Istorija estonskoj litjeratury“ (1893); Kallas „Wiederholungslieder“ (bibljografja pieśni ludowych“ (1901); tegoż „Finnische Forschungen“ (1901—1903).

Estrup Jakób Brönnum Scavenius, mąż stanu duński, pozostał na stanowisku ministra do sierpnia 1894, poczym ustąpił. W 1900 mianowany był członkiem *landstingu*.

Etcheverry Hubert Denis, malarz francuski, * 1867 r. w Bayonne. Uczeń Achillesa Zo i L. Bonnata, uprawia malarstwo rodzajowe i portret. Bywał często nagradzany. Ważniejsze prace: „Już nie czytają“ (1900, muz. ljońskie); „Elegantka“ (1901); „Miodowy miesiąc“ (1901); „Portret damy“ (1902); „Targ w Ségovie“ (1902); „Portret męski“ (1903); „Szal“ (1903); „Portret damski“ (1904); „Zające“ (1906) i t. d. Obrazy **E.** odznaczają się malowniczym układem i gorącym kolorytem.

Eternit *(łupek)*, mieszanina azbestu i cementu, poddana znacznemu ciśnieniu, formuje się w płytki, często zabarwione, grubości 3—4 mm., o ciężarze właściwym 2·4. W porównaniu z łupkiem naturalnym jest więcej wytrzymałym na rozciągnięcie i zgięcie, odznacza się mniejszą przepuszczalnością ciepła, opornością względem ognia; używa się na dachówki i t. p.

Etery (ob.). **E.** etylenowy ob. etylen. **E.** usiarczone albo tioetery o ogólnym wzorze $(C_nH_{2n+1})S$ są to **E.**, w których atom tlenu zastąpiony został przez atom siarki, zowią je jeszcze siarczkami alkilów (rodników alkoholów jednowartościowych). Naprzykład, jeśli w **E.** zwyczajnym, etylowym, $C_2H_5—O—C_2H_5$, zastąpić O przez S, otrzymamy $(C_2H_5)_2S$, siarczek etylu. Tioetery są to ciecze, obojętne, lotne, z solami metalicznemi dają podwójne sole, np. $(C_2H_5)_2S.HgCl_2$; przyłączają chlorowiec lub tlen, np. $(C_2H_5)_2SBr_2$ lub $(C_2H_5)_2S.O$, wreszcie łączą się z haloidkami alkilów, jak np. $(CH_3)_2S$ z CH_3J i dają jodek trójmetylosulfonu $(CH_3)_3SJ$, który z mokrym wodzianem srebra wydziela zasadę $(CH_3)_3S.OH$.

Eteryzm, stan znieczulenia, wywołanego eterem. Objawy: z początku szczypanie w gardle, wrażenie duszenia się, następnie uczucie błogości i pogrążenie się we śnie głębokim, który od dużej dawki eteru prowadzi do śmierci.

Ethelwolf, król angielski, panował od 839 do 858 r., walczył zwycięsko przeciwko Duńczykom i poślubił Judytę, córkę Karola Łysego.

Étienne Eugienjusz, polityk francuski, * 1844 w Marsylji. Od 1878 był inspektorem państwowych kolei, w 1881 został obrany do parlamentu. Przyłączył się do unji republikańskiej, popierał politykę Gambetty. Członek wielu ważnych komisji, sekretarz Izby deputowanych, 1887 mianowany był podsekretarzem stanu w ministerjum wojny i kolonii, głównie z misją zarządzania kolonjami. Pozostał na tym urzędzie do chwili ustąpienia gabinetu Rouviera (1887) i ponownie go objął w 1889, kiedy gabinet Tirarda postanowił przenieść zarząd kolonji do ministerjum handlu. Rozwinął energiczną akcję na punkcie rozwoju kolonji afrykańskich. W 1892 po upadku gabinetu Freycinet-Ribot powrócił do Izby i stanął na czele partji kolonjalnej. Obrany ponownie do Izby 1893, powołany był na wiceprezesa Izby w l. 1894 i 1895. Mandat swój przy następnych wyborach utrzymał, a wiceprezesem Izby był jeszcze w l. 1902, 1903, 1904. Uchodzi w parlamencie za pierwszorzędną powagę w sprawach kolonjalnych i polityki zewnętrznej. W gabinecie Rouviera, 24 stycznia 1905, objął tekę ministra spraw wewnętrznych, którą zamienił na tekę ministra wojny po dymisji Berteaux, zachował ją w gabinecie Sarriena (marzec 1906). Przy wyborach 1906 był ponownie obrany do Izby bez współzawodników.

Étienne Eugienjusz

Etjopja. Dnia 14 grudnia 1906 została podpisana w Londynie umowa angielsko-francusko-włoska, dotycząca pokojowej penetracji Abisynji przez te trzy mocarstwa. Umowa została zakomunikowana innym państwom, szczególnie Niemcom, które nie zaprotestowały przeciwko niej. Pertraktacje trwały do maja 1906 r. między Edwardem Grey'em, Bourgeois i Tittonim. Druga umowa, mniej ważna, została zawarta z inicjatywy Włoch w sprawie przeciwdziałania kontrabandzie od strony Somalji. Mocarstwa podpisane obowiązały się nie zmieniać nic w *status quo* stosunków politycznych i terytorjalnych **E.**

i nie ograniczać praw zwierzchniczych negusa. Koncesje ekonomiczne, udzielane jednemu z mocarstw nie mogą kolidować z interesami innego mocarstwa. W razie komplikacji wewnętrznych, trzy mocarstwa interwenjują jedynie w celu obrony legacji, życia i własności cudzoziemców, i to po wzajemnym porozumieniu. Trzy mocarstwa zgadzają się, że towarzystwo francuskie, mające przyzwolenie rządu francuskiego, zbuduje odłam kolei z Dire-Daua do Addis-Ababa z ewentualną odnogą do Harraru. Poddani trzech państw korzystają z jednakowych praw w sprawach handlu, transitu na kolejach i w porcie Djibuti. Kolej na zachód od Addis-Ababa zbuduje Anglja, a kolej, łączącą Benadir z Erytreją Włochy. Anglja ma prawo zbudować kolej w Somalji brytańskiej, po przez **E.**, aż do granicy sudańskiej. Po za tym wszystkie inne koleje w Abisynji będą budowane po porozumieniu się wzajemnym mocarstw podpisanych na umowie. Wreszcie ostatni punkt umowy opiewa, że nowa jakakolwiek umowa którego z tych państw nie będzie zawarta wbrew interesom dwuch innych. Druga umowa, dotycząca kontrabandy, orzeka, że przy zachowaniu własnych zasad, środki strzeżenia granicy przedsięwzięte przez jedno mocarstwo, będą przestrzegane przez wszystkie trzy.

Etna, wulkan na Sycylji. Różni się bardzo od Wezuwjusza przedewszystkim tym, że główny krater **E.** wyrzuca parę, bomby, popiół, a nigdy nie wylewa lawy. Ta wycieka przez szczeliny, powstające na stokach poniżej głównego krateru. Około takich szczelin tworzą się tak zwane pasożytnicze kratery, obecnie liczba ich dochodzi do 900. Ostatnie większe wybuchy były w latach 1886, 1892, 1899 i 1910. Wybuch lawy w 1910 zaczął się z krateru, który utworzył się na wysokości 2,300 metrów 23 marca, następnie pootwierały się inne kratery. Działalność wulkanu potęgowała się do 2 kwietnia, odkąd zaczęła ustawać.

Etyczny ruch. Istotną treść jego stanowi dążenie do oczyszczenia i podniesienia życia moralnego ludzkości. Program **R. E.** wyraża się w następujących punktach zasadniczych: 1) popieraniu dążenia mas ludowych do życia godnego człowieka; 2) dążeniu do osiągnięcia postępu społecznego przez pobudzanie do prac naukowych, mających na celu pojednanie zasad indywidualizmu i uspołecznienia; 3) żądaniu zachowywania bezwzględnie w życiu i poglądach ogółu zasady jednakiej dla obu płci moralności oraz czystości małżeństwa monogamicznego; 4) umożliwieniu kobiecie rozwoju jej duchowego, moralnego i indywidualnego oraz zapewnieniu jej równych praw z mężczyzną na wszelkich polach działalności i życia; 5) nadaniu pedagogice charakteru jednolitego, aby mogła ona skutecznie pielęgnować nowy ideał etyczny; 6) popieraniu pokoju powszechnego, zwalczaniu militaryzmu na zewnątrz oraz w życiu wewnętrznym jednostek i ogółu.—**E. r.** zbudził się najpierw w Ameryce, gdzie zawiązki jego sięgają połowy zeszłego stulecia. Ujawniają się one w postaci wolnych religijnych towarzystw, założonych przez unitarjuszów i mających na celu życiowe wyjaśnienie wzajemnego stosunku religji i moralności. Stadjum następnym było krzewienie zasady niezależności etyki od religji, której pjonjerem był Feliks Adler, profesor uniwersytetu Cornella, który też przeszczepił **r. e.** do Europy, zwłaszcza do Niemiec. Towarzystwa kultury etycznej, których działalność obejmowała najszerzej pojętą pracę społeczną w kierunku: żywienia ubogich, reformy mieszkaniowej proletarjatu, zakładania szkół elementarnych, niedzielnych i zawodowych, a także urządzania wykładów etyki, zastępujących nabożeństwa kościelne, — rozkrzewiły się rychło w Ameryce. Powstały też tutaj pierwsze pisma, specjalnie poświęcone ruchowi etycznemu, a nadto wyższa szkoła etyki stosowanej *(School of applied Ethics)* w Filadelfji. Z Ameryki **R. e.** przedewszystkim przedostał się do Anglji, gdzie w r. 1896 zorganizowany został Związek Towarzystw etycznych W. Brytanji *(Union of Ethical Societies)*; w Niemczech takich towarzystw jest obecnie kilkadziesiąt. Z Niemiec i Anglji przedostawał się stopniowo **R. e.** do Austrji, Węgier, Włoch, Szwajcarji i Francji. U nas ześrodkował się **R. e.** w sekcji etycznej zawiązanej przy towarzystwie „Kultura". Związki etyczne wszystkich krajów złączone są w jeden „Związek etyczny międzynarodowy" z siedliskiem sekretarjatu w Zurychu. Por. Georg v. Gizycki „Grundzüge d. Moral" (1883), po polsku w przekładzie H. Wernica: „Zasady moralności" (1884); P. Carusa „The ethical problem" (1890); M. Brasch „Die Ziele der ethischen Bewegung" (1893); W. S. Sheldon „An ethical movement" (1896), po polsku w przekładzie J. K. Potockiego i W. M. Kozłowskiego (wyd. red. *Głosu*, 1900). Z prac oryginalnych mamy: Henryk Struve „Ruch etyczny nowszych czasów" (odbitka z *Bibl. Warsz.*, 1901); nadto wydany bezimiennie nakładem *Prawdy* w 1900 r. „Ruch etyczny". W ostatnich czasach pod nazwą **R. e.** rozumieć zaczęto ruch specjalny w kierunku podniesienia moralności płciowej; treścią jego zasadniczą jest twierdzenie, że czystość płciowa jest tak samo możliwa i nieszkodliwa dla mężczyzny jak i dla kobiety. Zasady tej bronią powagi naukowe: prof. August Forel z Zurychu, Kraff-Ebing z Wiednia, Lionel Beal z Londynu, Böhmert z Drezna, Th. Kornig i wielu innych. Kolebką ruchu etyki seksualnej są kraje Skandynawskie, zwłaszcza Norwegja gdzie najgoręcej popierał **R. e.** seksualny dramaturg Björnson. Naukowo ujął w Niemczech tę sprawę dr. Th. Kornig, którego praca „Higjena skromności" istnieje w polskim

przekładzie dr. A. Fabiana. Z tego samego zakresu pracę oryginalną wydał w Warszawie w r. 1901 Zdzisław Juljan Kowalski p. t. „Higjena i etyka życia płciowego“. Z prac w obcych językach, wybitniejsze: Gild „Erziehung der Jugend zur Sittlichkeit“; E. Stiehl „Beiträge zur sexuellen Pädagogig“; Emma Preczyńska „Reinheit“; Emil Rüdebusch „Freie Menschen“; dr. Nyström „Życie płciowe i jego zasady“ (tłom.). W licznych artykułach, odczytach, pismach ulotnych i broszurach propagują u nas sprawę moralności płciowej: W. Lutosławski, dr. H. Wernic, dr. Miklaszewski, I. Moszczeńska, T. Męczkowska, A. Wróblewski i R. Centnerszwerowa.

Etyl, rodnik jednowartościowy, występuje w bardzo wielu związkach (ob.). **E.** wolny = butan. Wodzian **E.** = etylowy alkohol, ob. alkohol. Siarkowodzian **E.** = merkaptan. Etylowodór = etan C_2H_6, gaz, skrapla się w temp. 4° pod ciśnieniem 46 atmosfer, rozpuszcza się nieco w wodzie i alkoholu. Chlorek etylowy (eter solny) C_2H_5Cl, zwany jeszcze *Spiritus salis et vini* czyli spirytus słodki, powstaje jako produkt uboczny przy fabrykacji chloralu, wre w 12°, działa jako środek miejscowo znieczulający. Półtorachlorek węgla = sześciochloroetanowi C_2Cl_6, krystalizuje się w tabliczki rombiczne, posiada zapach podobny do kamfory, topi się, wre w 185°. Azotan **E.** ester etylowy kwasu azotowego = Eter saletrzany, $C_2H_5NO_3$. Kwas etylosiarczany, siarczan kwaśny **E.** posiada wzór $C_2H_5O.SO_3H$. Siarczan **E.** = ester etylowy kwasu siarczanego, $(C_2H_5)_2SO_4$, powstaje 1) z dymiącego kwasu siarkowego i alkoholu etylowego, 2) z siarczanu srebra i jodku alkilu, 3) z alkoholu i chlorku sulfurylu. Jest to ciecz bezbarwna, oleista, nie rozpuszcza się w wodzie, posiada zapach mięty, krzepnie przy silnym ochłodzeniu, wre w 208°. Węglan **E.** $CO(C_2H_5O)_2$, powstaje 1) z jodku etylu i węglanu srebra, 2) z alkoholu i estru kwasu chlorowęglanego, jest to ciecz o przyjemnym zapachu, lżejsza od wody, nierozpuszczalna w niej, wre w 126°. Etyljak, $C_2H_5NH_2$, inaczej etylamin, amoniak złożony czyli amin, ciecz, wrząca w 19°, posiada charakter zasady mocniejszej od amonjaku miesza się z wodą w dowolnym stosunku, pali się żółtym płomieniem. Dwuetyljak, $NH(C_2H_5)_2$, inaczej dwuetylamin, wre w 56°. Trójetyljak $N(C_2H_5)_3$, czyli trójetylamin, wre w 89°. Czteroetyliua albo czteroetyloamonu wodzian, $N(C_2H_5)_4OH$, odpowiada NH_4OH, wodzianowi amonowemu. Analogicznie do tych złożonych amonjaków etylowych, możemy otrzymać związki fosforowe—etylofosforjaki, które odpowiednio do słabych własności fosforjaku samego, są słabemi zasadami, nie działają na lakmus, sole ich rozkładają się od wody, odznaczają się łatwą samozapalnością i zdolnością utleniania się na powietrzu.

Etylen, węglowodór szeregu C_nH_{2n}, olefinów, wzór jego $C_2H_4 = CH_2 : CH_2$, odkryty 1795 przez czterech chemików holenderskich. Własności, ob. gł. dzieło. **E.** znajduje się w gazie oświetlającym, zwykle w ilości 4 — 5%; im wyższa zawartość jego w gazie, tym większa siła oświetlająca gazu. Przy silnym ogrzaniu **E.** wydziela węgiel, metan, etan, acetylen i t. p. Zmieszany szybko z chlorem, (2 objętości), następnie zapalony, pali się płomieniem ciemnoczerwonym, wytwarzając kwas solny i węgiel w postaci sadzy. Wodór w obecności gąbki platynowej zamienia **E.** na etan C_2H_6. Etylenu chlorek $C_2H_4Cl_2$, wre w 84° otrzymuje się z chlorku etylu przez uchlorzenie. Półtorachlorek węgla = sześciochloroetan C_2Cl_6 (ob. etyl, suplement II). Wodzian etylenu $C_2H_4(OH)_2$ inaczej glikol etylenowy, (ob. glikol, gł. dzieło, t. VI). Tlenek **E.** C_2H_4O, jest właściwie bezwodnikiem glikolu (ob.), tworzy się przez dystylację chlorhydryny glikolowej z roztworem wodzianu potasowego. Jest to ciecz z zapachem eterowym, lżejsza od wody, wre w 13·5° w obecności wody przechodzi w glikol etylenowy, wykazuje charakter zasady, jest izomeronem aldehidu octowego. Etylenjak $C_2H_4(NH_2)_2$, jest aminem alkoholu dwuwartościowego glikolu, jak etyljak $C_2H_5NH_2$, jest aminem alkoholu jednowartościowego.

Eubea, wyspa grecka i departament królestwa Greckiego, ma powierzchni 4,199 klm. kw. i 115,515 m.; główne miasto Chaleis. W ostatnich latach poczyniono ciekawe odkrycia archeologiczne w dwóch miastach, Eretrei i Chaleis. Tow. archeologiczne ateńskie odkopało w Chaleis gimnazjum, ozdobione mozajką, cmentarz ze starym drewnianym posągiem, wazami malowanemi i złotemi liśćmi. W Eretrei Szkoła amerykańska w Atenach odkopała teatr dobrze zachowany i cmentarz z grobowcami, malowidłami dekoracyjnemi, ornamentacje złote, Erosa z terakoty, wazy z ornamentacjami geometrycznemi. Znaleziono też ciekawe napisy: listę zwycięzców na igrzyskach, dekret z V w., regulujący kult Artemizy, organizację konkursów muzycznych, ceremonjał procesji i ofiar.

Eucharis, nimfa, bogini Calypso i bohaterka jednego z epizodów w „Telemaku“ Fenelona.

Eucken Rudolf Krzysztof, filozof niemiecki, * 1846 r. w Aurich, studjował w Getyndze, był w l. 1867 — 71 nauczycielem gimnazjalnym w Berlinie, w 1871 powołany na profesora zwyczajnego filozofji w Bazylei i od 1874 w uniwersytecie w Jenie. Ogłosił: „Die Methode der Aristotelischen For-

Eucken Rudolf K.

schung“ (1872); „Geschichte und Kritik der Grundbegriffe der Gegenwart“ (1892, II wyd.); „Geschichte der philosophischen Terminologie“ (1879); „Beiträge zur Geschichte der neuern Philosophie, vornemlich der deutschen“; „Die Philosophie des Thomas von Aquino und die Kultur der Neuzeit“ (1886); „Die Einheit des Geisteslebens in Bewusstsein und Tot der Menscheit“ (1888); „Die Lebensanschaungen der grossen Denker“ (1903, V wyd.); „Der Kampf um den geistigen Lebensnihalt“ (1896); „Der Wahrcheitsgehalt der Religion“ (1901); „Gesammelte Aufsätze zur Philosophie und Lebensanschaung“ (1903). **E.** do pewnego stopnia jest wywyznawcą starszego Fichtego. W filozofji jego podwaliną jest myśl chrześcijańska. Pierwiastków filozoficznych doszukuje się we wszelkich ruchach religijnych i na odwrót w każdym ruchu społecznym, artystycznym czy umysłowym docieka, jeżeli nie myśli, to uczucia religijnego. W 1908 otrzymał nagrodę literacką Nobla. Por. Pöhlmann „R. Euckens Theologie in ihren philosophischen Grundlagen“ (1902); Siebert „R. Euckens Welt- und Lebensanschaungen“ (1903); Leser „Grundcharakter und Grundprobleme der Euckenschen Philosophie“ (1907); Walter „Eine neue Begründung der Religion“ (1906); Gilson „R. Eucken's philosophy of life“ (1906).

Eudon, książę Akwitanji za czasów Karola Wielkiego, zwyciężył Arabów, ciągnących na Bordeaux i Narbonne w 721 r. Sam został zwyciężony przez nich w 731, kiedy chciał wstrzymać ich pochód, zakończony bitwą pod Poitiers w 732 r.

Euechinoidy, podgromada jeżowców, która zajęła w okresie mezozoicznym miejsce paleozoicznych paleoechinoidów; znamionowała je skorupa, składająca się stale z 20 szeregów tafelek.

Euftalmina, sól chlorowodorowa pochodnej kwasu migdałowego pewnej nietrwałej metylowinylodwuacetonalkaminy; bezbarwny krystaliczny proszek, łatwo rozpuszcza się w wodzie zimnej, stosuje się przy badaniach oka, chwilowo rozszerza źrenicę.

Eufuizm, język zmanierowany, jaki był w modzie na dworze Elżbiety angielskiej. Nazwa pochodzi od „Euphuês“, dzieła anglika Lyly, pisanego stylem wyszukanym.

Eugienja, święta, dziewica rzymska, która podobno za cesarza Commodusa przeniosła się z rodzicami do Aleksandrji, tam się ochrzciła i, przebrana za mężczyznę, wstąpiła do klasztoru, gdzie została przeorem. Oskarżona o nierząd ujawniła sędziemu swą płeć. Za cesarza Walerjana stała się męczennicą w Rzymie, święto jej 24 grudnia.

Eugienoform, słaby środek dezynfekcyjny, otrzymany przez działanie aldhidu mrówkowego na fenol.

Eugienol, $C_{10}H_{12}O_2$, jest pochodną nienasyconego fenolu dwuwartościowego; skład jego odpowiada formule $C_6H_3(OH)(OCH_3)(CH_2.CH : CH_2)$, stanowi główną część olejku gwoździkowego (ob.). Od działania roztworu alkoholowego wodzianu potasu przechodzi w izomeryczny izoeugienol $C_6H_3(OH)(OCH_3)(CH : CH.CH_3)$.

Eukaina *(alfa eukaina)*, ester metylowy kwasu benzoilometyloeczteromethylooksypiperidynokarbonowego; ciało bardzo podobne do kokainy, w postaci białego krystalicznego proszku, używa się do miejscowego znieczulania. Betaeukaina, benzoilowinylodwuacetonalkamina, rozpuszcza się w 3·5 częściach wody, działa mniej pobudliwie i mniej trująco, niż kokaina; stosuje się w chirurgji oczów a także do zastrzykiwań do kiszek. Obydwa preparaty są w handlu jako związki z kwasem solnym, używa się jednak i bardzo łatwo rozpuszczalnego w wodzie octanu betaeukainy.

Eulenburg Albert, lekarz niemiecki, napisał nadto: „Sexuale Neuropathie“ (1895); „Sexuale Neurasthenie“ (1902); „Sadismus und Masochismus“ (1902); wespół z innymi wydał: „Realenzyklopädie der gesammten Heilkunde“ (3 wyd., 1894 — 1900, 26 tomów); „Lehrbuch der allgemeinen Therapie“ (1897 — 99, 3 tomy); „Lehrbuch der klinischen Untersuchungsmethoden“ (1903 i nast.) i inne.

Eulenburg Botho, hrabia, polityk niemiecki, 1899 powołany został do Izby panów.

Eulenburg Filip, hr., dyplomata niemiecki, porzucił służbę dyplomatyczną 1902. Blizki powiernik Wilhelma II, zaszczycony przezeń tytułem księcia i powołany do Izby panów 1900, został oskarżony i oddany pod sąd 1908 r. za zbrodnie na tle homoseksualnym.

Eulenburg Herman, lekarz niemiecki, † 1902. Wydał nadto: „Handbuch des öffentlichen Gesundheitswesens“ (1881—1882, 2 t.); „Schulgesundheitslehre“ (1891, 2 wyd., 1900 z Bachem).

Euler Leonard, znakomity matematyk i fizyk. W r. 1907 z powodu 200-nej rocznicy urodzin **E.** szwajcarskie Towarzystwo badaczy przyrody podjęło na nowo myśl wydania dzieł **E.** Wiele osób prywatnych i towarzystw w myśl odezwy Towarzystwa zapisało się na listę prenumeratorów: akademja petersburska, paryska i berlińska zapisała się każda na odbiór 40 egzemplarzy; w ten sposób wydawnictwo, którego koszty obliczają na 320,000 marek, ma byt zapewniony. Wydanie obejmie 44 tomy *in quarto*, po 600 stronic. Głównemi kierownikami są profesorowie: Rudio, Stäckel i Krazer, druk uskuteczni nakładca B. G. Teubner w Lipsku. Por. nadto „Der Briefwechsel zwischen E. G. J. Jakobi und P. H. Fuss ueber die Herausgabe der Werke L. Eulers“ (wydane przez Stäckel'a i Ahrens'a Lipsk, 1908); Stäckel „Entwurf einer Eintheilung der sämmtlichen Werke L. Eulers“ (w „Viertel-

jahrsschrift der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich“ 54 rocznik, 1909); Eneström „Verzeichniss der Schriften Leonhard Eulers“ (1 zeszyt, Lipsk, 1910, w „Ergänzungsband zum Jahresbericht der Deutschen Mathematikervereinigung); S. Schulz Euler „Leonhard **E.** ein Lebensbild“ (Frankfurt, 1907); Hoppe „Die Philosophie L. Eulers“ (Gotha, 1904).

Eunice, rozwątrzyca. Jest to rodzaj robaków pierścieniowatych *(Annelides)*, pozbawiony dwuch głaszczek czołowych; pozostał po nich tylko ślad w kształcie nabrzmiałych poduszeczek; głowa składa się z dwuch pierścieni. Pierwszy i drugi pierścień pozbawione są wioseł; skrzela nitkowate albo grzebieniaste. Rodzaj ten obejmuje około 130 gatunków, z których 20 żyje w morzu Śródziemnym; między niemi są gatunki najdłuższe ze wszystkich pierścienic, dochodzące 1½ m. długości i przeszło 2 cm. grubości. Pospolitsze gatunki: **E.** *norvegica*, **E.** *torquata*, **E.** *sanguinea*.

Euniceae, rozwątrzycee, stanowią rodzinę robaków pierścieniowatych *(Annelides)*, z rzędu sutoszczetych *(Polychaeta)*. Robaki, należące do tej rodziny, mają ciało bardzo wydłużone, składające się z mnóstwa pierścieni (segmentów). Płat głowowy mają wyraźny z rożkami i głaszczkami lub bez nich, opatrzony zwykle dwojgiem oczu: pierwszy pierścień lub obydwa pierwsze bez wioseł; górna szczęka złożona z wielu cząstek, dolna zaś z dwuch ściśle zestawionych. Niektóre gatunki budują sobie rurki (z rodzaju *Onuphris*). Znanych jest około 25 rodzajów, liczących przeszło 250 gatunków, z których 50 żyje w morzu Śródziemnym. Ważniejsze rodzaje: *Eunice*, *Onuphris*, *Halla*, *Lumbriconereis*, *Staurocephalus*.

Eurazja, nazwa, zapożyczona przez Suessa od przyrodników amerykańskich, oznacza część starego świata, obszar, obejmujący Europę i część Azji, w przeciwstawieniu do drugiej jego części Indoafryki czyli obszaru, składającego się z Indji i Afryki. Por. „Zarys budowy Eurazji“, K. Bohdanowicza w „Dziejach Ziemi“ M. Neumayera (dopełnienia do polskiego przekładu str. 606—625. Warszawa, 1908).

Europ, Eu, pierwiastek trójwartościowy, należy do grupy pierwiastków ziem rzadkich. C. atomowy 151·93. Wykryli go jako produkt rozkładu dawnego Samaru Lecoq de Boisbaudran (1892) i Demarçay (1896). W czystym stanie związki Eu otrzymali Urbain i Lacombe (1904). Znamy tlenek europu, Eu_2O_3, proszek, zabarwiony słabo różowo; otrzymuje się przez prażenie siarczanów; siarczan $Eu_2(SO_4)_3 8H_2O$, blado różowe kryształy.

Europa, niewielka wyspa w Mozambiku pod 22°19′ szerokości południowej, posiada doskonały naturalny port i ogromne znaczenie strategiczne, dlatego 1897 zajęła ją Francja. Grunt wyspy piasczysty, wznosi się niekiedy stromo do 12 metrów, na północy rafa koralowa, doskonale zabezpieczona przystań, głębokość 13 — 20 metrów. Roślinność nędzna, karłowata, ze zwierząt: kozy i żółwie szylkretowe. Wody do picia brak. Sezonowo odwiedzają wyspę rybacy Nossi Bé na czas łowienia ryb i żółwi.

Europa. Na przestrzeni 9,913,400 klm. kw. posiada podług najnowszych danych ludności 4,330,063,400, na 1 klm. kw. wypada 44 miesz. Ludność **E.** podług języka dzieli się w miljonach na:

Wielkorosjanie	62,5
Rusini	29,4
Polacy	18,5
Kroaci i Serbowie	8,6
Czesi, Morawianie	6,8
Białorusini	6,6
Bulgarzy	5,5
Słowacy	2,0
Słowieńcy	1,3
Wendowie	0,2
Słowianie	141,4
Francuzi	40,2
Włosi	36,7
Hiszpanie	19,1
Portugalczycy	5,3
Rumuni i inne romańskie	11,6
Romańskie ludy	112,9
Niemcy	76,1
Anglicy	43,9
Skandynawowie	12,9
Niderlandczycy	11,3
Giermańskie ludy	144,4
Grecy	4,0
Celtowie	2,6
Litwini i Łotysze	5,0
Madziarowie	8,7
Finnowie	2.6
Osmani	1,6
Tureckie plemiona	6,9
Mongołowie	19,8
Albańczycy	1,5
Baskowie	0,6
Cyganie	0,6
Ormianie	0,4
Ogółem	433,0

Podział ludności podług wyznania w miljonach: chrześcijan 414,6 czyli 95,8%, w tym katolików

177,4 czyli 41%, ewangielików 122,2 czyli 28,2%, wschodniego kościoła 115,2 czyli 26,6%, mahometan 9,0 czyli 2%, żydów 9,0 czyli 2,1%, pogan 0,4 miljona. Pod względem politycznym **E.** dzieli się na 4 cesarstwa: Austro-Węgry, Niemcy, Rosja, Turcja; 13 królestw: Wielka Brytanja z Irlandją, Belgja, Holandja, Danja, Szwecja, Norwegja, Hiszpanja, Włochy, Grecja, Rumunja, Serbja, Bulgarja (od 1908), Czarnogórze (1910); 2 księstwa: Lichtenstein i Monaco; 5 rzeczypospolitych: Francja, Szwajcarja, Andorra, San-Marino, Portugalja (1910).

Przegląd statystyczny poszczególnych państw.

Nazwa państwa.	Rok.	Przestrzeń w klm. kw.	Ludność.	Ilość mieszk. na 1 klm. kw.
Andorra	—	452	5,231	12
Austro-Węgry	1900	676,355	47,142,267	70
Belgja	1906	29,456	7,238,622	246
Bulgarja	1905	96,345	4,035,615	42
Czarnogórze	—	9,080	250,000	27
Danja z Faröer	1906	40,384	2,605,268	66
Islandja	1901	104,785	78,470	0,7
Francja	1906	536,464	39,252,267	73
Grecja	1896	64,679	2,433,806	37
Hiszpanja	1906	504,517	19,565,903	39
Holandja	1906	33,000	5,672,237	172
Kreta	1906	8,618	310,056	35
Liechtenstein	1906	159	9,650	60
Luksemburg	1905	2,586	246,455	95
Monaco	—	1,5	15,180	10120
Moresnet	—	3,3	3,400	1030
Niemcy	1905	540,777	60,641 278	112
Norwegja	1906	321,477	2,321,088	7
Portugalja	1900	88,954	5,016,267	56
Rosja (z morzem Azowskim)	1907	5,415,550	125,343,500	23,3
Królestwo Polskie	1907	127,317	11,138,700	87,7
Finlandja	1907	373,604	2,974,804	7,7
Rumunja	1906	131,353	6,585,534	50
San Marino	—	61	11,002	180
Serbja	1906	48,303	2,735,147	57
Szwajcarja	1900	41,346	3,325,023	80
Szwecja	1906	447,864	5,337,055	12
Turcja	—	169,300	6,130,200	36
Thasos	—	393	12,140	31
Wielka Brytanja i Irlandja	1906	314,339	44,177,227	141
Gibraltar	1904	5	19,102	3820
Malta i wyspy sąsiednie	1906	303	205,059	677
Włochy	1906	286,682	33.733,198	118
Ogółem w przybliżeniu	—	9,913,400	403,330,000	40

Podział ludności w niektórych państwach **E.** podług wieku.

Wiek	Austrja	Węgry	Francja	Niemcy	Szwajcarja
niżej 15 lat	34,2	35,6	26,0	34,8	32,1
od 15 — 40	38,8	37,9	39,2	39,5	38,0
od 40 — 60	19,1	18,9	22,3	17,9	20,5
wyżej 60 lat	7,9	7,6	12,5	7,8	9,4

Ruch ludności w okresie 1891 — 1900.

Państwo.	Przyrost lub ubytek ludności:		Przewyżka urodzin:		Przewyżka emigracji i immigracji:	
	absolutny w tysiącach.	na 1000.	absolutna w tysiącach.	na 1000.	absolutna w tysiącach.	na 1000.
Anglja i Walja . .	3386,1	11,1	3579,4	11,7	193,3	0,6
Austrja	2211,8	8,9	3124,6	10,5	912,8	1,6
Belgja	680,7	10,6	635,8	9,9	+44,9	+0,7
Danja	249,0	10,9	289,6	12,7	40,6	1,8
Finlandja	319,9	12,7	316,9	12,6	+3,0	+0,1
Francja	470,0	1,2	239,6	0,6	+230,4	+0,3
Holandja	684,4	14,0	689,6	14,1	5,2	0,1
Irlandja	220,9	4,8	218,8	4,8	459,7	9,6
Niemcy	6916,8	13,2	7302,7	13,9	385,9	0,7
Rosja europejska. .	12490,2	11,9	15368,1	14,6	2877,9	2,7
Szkocja	374,8	9,0	498,1	11,9	123,3	2,9
Szwajcarja	363,6	11,8	292,3	9,5	+71,3	+2,3
Szwecja	351,5	7,1	544,5	11,0	193,0	3,9
Węgry	1739,7	9,4	1947,6	10,5	207,9	1,1

Stan cywilny ludności w ważniejszych państwach **E.**, po odtrąceniu osób poniżej lat 15, na 10,000 mieszkańców przypadało podług najnowszych spisów ludności:

Państwo.	Niepoślubionych.	Zaślubionych.	Owdowiałych lub rozwiedzionych.
Anglja i Walja. . . .	4,029	5,154	817
Austrja	3,922	5,228	850
Belgja.	4,152	5,010	848
Danja	3,848	5,237	915
Francja	3,198	5,599	1,203
Niemcy	3,784	5,331	885
Szwajcarja	4,308	4,730	962
Włochy	3,534	5,482	984

Emigracja z poszczególnych państw **E.** przedstawia się na początku XX w. w liczbach absolutnych;

Państwo.	*1900.*	*1905.*
Anglja i Irlandja . . .	168,825	262,077
Austrja	93,687 (1902)	177,287 (1907)
Belgja	25,064	27,963
Danja	3,570	8,051
Francja	11,343 [1]) (1901)	10,661 [1])
Hiszpanja.	63,020	120,067
Hollandja.	1,899	2,297
Niemcy	22,309	28,075
Norwegja	10,931	21,059
Portugalja	21,306	33,622
Rosja	do 90,000 [2])	do 250,000 [2]) (1906)
Szwajcarja	2,650	3,780
Szwecja	20,661	23,912
Węgry.	91,762 (1902)	209,169 (1907)
Włochy	352,782	726,331

[1]) Wyemigrowało do Stanów Zjedn. Ameryki Północnej.

[2]) Emigrują przeważnie z Królestwa Polskiego i z Litwy Polacy i Żydzi, nadto w ostatnich latach wzmógł się prąd emigracyjny z Finlandji — 7½ tysiąca rocznie. W Rosji właściwej istnieje prąd przesiedleńczy z centralnych gubernji na Syberję i inne kresy, w 1903 liczba przesiedleńców wynosiła do 210,000.

Stan oświaty w różnych państwach:

Państwa.	Ilość uczni szkół elementarnych na 10,000 miesz.		Ilość analfabetów na 1000 rekrutów.	
Anglja z Irlandją	1,474	(1905)	10	(1903—1904)
Austrja	1,467	(1905)	—	
Belgja	1,234	(1906)	91	(1907)
Danja	1,319	(—)	2,0	(1897)
Francja	1,423[1])	(1905)	35	(1904)
Finlandja	479	(1907)	—	
Hiszpanja	1,054	(1901)	—	
Hollandja	1,602	(1907)	16	(1907)
Niemcy	1,883	(1905)	0,3	(1905)
Norwegja	1,566	(1905)	—	
Portugalja	436	(1904)	—	
Rosja	378	(1903)	617	(1894)
Szwajcarja	1,454	(1905)	5	(1905)
Szwecja	1,442	(1907)	5,9	(1904)
Węgry	1,270	(1906)	—	
Włochy	836	(1901—1902)	306	(1905)

Podział gruntów według kategorji w różnych państwach Ε.

Państwa.	Rola uprawna i ogrody w %	Winnice w %	Łąki i pastwiska w %	Lasy w %	Nieużytki w %
Anglja i Irlandja[2])	24,9	—	36,5	3,9	34,7
Austro-Węgry	39.2	1,04	23,8	30,2	5,76
Belgja	53,9	0,01	12,4	16,6	17,0
Danja[3])	42,5	—	28,2	4,6	24,7
Finlandja	3,0	—	10,0	56,0	31,0
Francja	49.9	4,09	10,9	18,5	16,61
Grecja	18,9	2,09	8,0	12,0	59,01
Hiszpanja z Balearami	35,0	2.5	30,5	10,0	22,0
Holandja	26,5	—	34,3	6,8	32,4
Niemcy	48,56	0,25	16,03	25,9	9,26
Norwegja	2,1	—	2,8	24,4	70,7
Portugalja[4])	22,4	2,2	16,7	10,1	48,6
Rosja	26,5	0.02	18,5	35,5	19,48
Rumunja	29,1	1,29	21,3	16,0	32,31
Serbja	27,4	1.26	12,5	10,6	48,84
Szwajcarja	16,0	0,7	36 0	19,0	28,3
Szwecja	8,3	—	3,8	44,5	43,4
Włochy	36,9	6,3	25,0	19,4	12,4

Produkcja zboża w różnych państwach w miljonach centnarów metrycznych w 1908:

Państwo.	Pszenica.		Żyto.	Jęczmień.	Owies.	Gryka.	Kartofle.	Kukurydza.	Wino.	
Anglja z Irlandją.	17,1	(1909)	0,0	14,8	24,1	—	59,3	—	—	
Austrja	16,92		28,83	15,12	20,95	0,60	146,63	3,87	8,14	
Belgja	3,75		5,50	0,98	7,02	0,03	17,40	—	—	
Danja	1,11		5,00	4,70	7,20	0,05	6,52	—	—	
Finlandja	0,04	(1907)	2,83	1,14	3,23	0,14	5,74	—	—	
Francja	103,8	(1907)	14,3	9,8	51,2	4,8	139,4	6,2	54,1	(1909)

[1]) Z Algierem, ale bez „Ecoles maternelles“ (1903—04) 4,630 z 679,989 czyli 110 na $^0/_{0000}$.
[2]) Bez Malty i Gibraltaru.
[3]) Bez Faröer.
[4]) Bez Azorów.

Państwo.	Pszenica.	Żyto.	Jęczmień.	Owies.	Gryka.	Kartofle.	Kukurydza.	Wino.
Grecja	1,75	0,05	0,78	0,16	?	?	1,15	0,90
Hiszpanja	38,28 (1906)	7,85	19,65	4,07	—	—	4,75	16,90
Holandja	1,38	4,03	0,88	3,35	0,21	29,47	—	—
Niemcy	42,00	107,00	30,00	76,00	?	463,00	—	2,2 (1906)
Norwegja	0,09	0,22	0,74	1,99	0,00	7,11	—	—
Portugalja	2,5	0,9	1,5	1,1	—	—	1,5	3,9 (1906)
Rosja	156,6	195,2	81,9	136,7	9,9	294,6	10,5	2,1 (1906)
Szwajcarja	1,66	0,45	0,11	0,73	—	0,47	—	0,68 (1907)
Szwecja	1,87	6,75	3,60	12,62	—	18,15	—	—
Węgry	45,05	13,21	12,82	10,80	0,10	43,71	42,27	8,02
Włochy	49,5 (1907)	0,9	2,2	3,0	—	?	21,6	47,9

Produkcja żelaza i węgla kamiennego i brunatnego w miljonach kilogramów w 1908:

Państwo.	Żelazo surowe.	Węgiel kamienny i brunatny.
Anglja z Irlandją	9,202	265,703
Austrja	1,268	40,604
Belgja	1,408	23,324
Finlandja	15 (1907)	—
Grecja	—	12
Francja	3 412	36,754 (1907)
Hiszpanja	373	3,203
Hollandja	—	908
Niemcy z Luksemburgiem	11,805	215,283
Portugalja	3	13 (1904)
Rosja	2,627	17,501
Serbja	—	2,928
Szwajcarja	4 (1896)	2 (1896)
Szwecja	568	305
Węgry	524	8,362
Włochy	143	413

Handel i komunikacje (w miljonach rubli):

Państwo.	Przywóz. *1908*	Wywóz. *1908*	Przywóz. *1907*	Wywóz. *1907*
Anglja z Irlandją	5608,5	3566,6	6064,2	4029,6
Austro-Węgry	943,7	887,5	985,0	966,9
Belgja	1217,0	933,2	1374,6	1060,1
Bulgarja z Rumelją Wschodnią	48,9	42,1	46,7	47,1
Czarnogórze	2,4	0,5	2,4	0,5
Danja	286,8	229,0	312,9	217,0
Finlandja	136,3	91,9	142,2	99,5
Francja	2161,5	1893,9	2333,6	2098,6
Grecja	57,2	40,0	55,7	43,6
Hiszpanja	361,1	328,3	347,8	313,8
Holandja	2233,3	1703,4	2086,7	1727,7
Islandja i Faröer	2,4	3,0	3,2	3,5
Kreta	8,1	6,9	18,1	14,9
Malta	12,0	1,1	11,6	1,1
Niemcy	3548,3	2962,3	4049,4	3122,9
Norwegja	180,8	110,0	183,3	114,6
Portugalja	102,4	50,6	102,4	50,6
Rosja (europejska)	747,2	937,9	535,0	991,5
Rumunja	155,5	142,3	261,6	207,7
Serbja	28,4	29,2	26,5	30,6

Państwo.	Przywóz. *1908*	Wywóz. *1908*	Przywóz. *1907*	Wywóz. *1907*
Szwajcarja	558,3	389,4	632,8	432,3
Szwecja	356,8	282,3	355,3	273,2
Turcja	267,7	167,9	267,7	167,9
Włochy	1348,8	648,5	1080,3	730,8
Razem	20327,4	15602,7	21222,9	16822,4

Drogi żelazne i telegrafy w ważniejszych państwach w 1908 r.:

Państwo.	Ogólna długość kolei w klm.	Ilość klm. kolei na 10,000 klm. kw. w 1908 r.	Długość przewodników telegraficznych w klm.
Anglja z Irlandją [1])	37,174	1,180	1,684,481 [2])
Austro-Węgry	45,451	1762 Austrja 604 Węgry	369,616
Belgja	4,648	2,619	38,915
Bulgarja	1,695 (1909)	177	12,000
Danja	3,404	873	14,234
Finlandja	3,447	92	25,000 (1900)
Francja	48,356	901	641,907
Grecja	1,241 (1909)	192	16,294 (1907)
Hiszpanja	14,520 (1909)	288	80,497
Holandja	3,070	928	35,088
Niemcy	59,696 (1909)	1,103	621,913
Norwegja	2,859 (1909)	89	19,610
Portugalja	2,894 (1909)	313	21,397
Rosja	54,899 (1909)	102	657,578
Rumunja	3,196	244	21,787
Serbja	692	143	9,716
Szwajcarja	5,017	1,214	47,320
Szwecja	13,631	311	28,020
Turcja	1,994	117	78,804 (1905)
Włochy	16,816 [3])	586	222,121

Marynarka handlowa ważniejszych państw 1908—1909:

Państwo.	Ogólna ilość okrętów.	Pojemność w tonnach (netto).	Parowców
Anglja	14,768	12,101,990	8,754
Rosja	3,982	1,060,520	613
Niemcy	3,125	2,821,844	1,797
Norwegja	2,656	1,524,885	1,224
Francja	2,435	1,338,340	851
Szwecja	2,354	741,879	863
Włochy	1,796	989,206	411
Danja	1,522	529,075	517
Grecja	1,143	457,474	261
Holandja	1,097	604,964	466
Turcja	1,046	272,049	110
Hiszpanja	1,007	512,309	462
Austro-Węgry	415	458,845	311
Portugalja	827	89,154	58
Belgja	137	154,577	128

[1]) Linji tramwajowych 3,964.
[2]) Łącznie z telefonami.
[3]) Linji tramwajowych 3,477 (1901).

Siły militarne główniejszych państw:

Armja.

Państwo.	W czasie pokoju.	W czasie wojny.	Dział polowych.
Anglja	553,700	1,069,000	2,360
Francja	600,900	4,053,000	2,904
Rosja	1,384,000	3,616,000	5,830
Austro-Węgry	392,900	1,872,000	1,864
Włochy.	288,400	3,403,500	4,146
Niemcy	621,100	5,000,000	3,254

Marynarka wojenna.

Państwo.	Ilość statków.	Dział.	Statków bojowych.	Torpedowców.	Załoga.
Anglja	545	2,580	59	296	168,000
Francja	530	3,209	25	303	55,360
Rosja	407	2,729	13	181	43,000
Niemcy	309	3,427	34	181	57,070
Włochy	300	1,903	18	131	30,530
Austro-Węgry . . .	166	1,194	9	99	15,820

Budżet 6 większych państw **E.** w miljonach rubli:

Państwo.		Dochody.	Rozchody.	Wydatki na wojsko i flotę.	Dług ogólny.	Dług. na 1 miesz. w rublach.
Anglja	(1908 - 1909)	1899,4	1899,4	546,6	6982,4	153,4
Austro-Węgry. . . .	(1909)	167,8	167,8	157,01	—	—
Austrja [1])	(1909)	945,0	945,9	34,2	1860,5	66,4
Węgry	(1909)	611,4	611,2	19,1	2219,6	108,9
Francja	(1909)	1482,7	1483,4	419,9	11255,1	271,9
Niemcy (Rzesza) . . .	(1909)	1319,4	1319,4	565,0	2128,5 [2])	34,7 [2])
Rosja.	(1909)	2595,0	2595,0	599,8	9408,6	61,7
Włochy	(1909)	879,5	858,8	176,9	4714,9	155,6

Posiadłości kolonjalne państw europejskich:

Państwo.	Przestrzeń w klm. kw.	Ludność kolonji.	Ludność kolonji i metropolji.
Anglja	29,744,700	352,730,000	398,256,000
Francja	10,985,000	41,499,000	80,751,000
Hollandja	2,045,660	39,075,000	44,900,000
Rosja.	17,422,300	29,563,000	157,739,000
Belgja	2,382,800	15,500,000	22,886,000
Turcja	2,820,600	18,287,000	24,029,000
Niemcy	2,637,000	14,656,000	75,297,000
Portugalja	2,093,600	7,406,000	12,678,000
Hiszpanja	220,000	705,000	20,014,000
Włochy	454,600	680,000	34,950,000
Danja	193,240	120,900	2,726,000

[1]) Ob. wspólne wydatki „Austro-Węgry".

[2]) Nadto długi poszczególnych związkowych państw Rzeszy wynoszą (1909 — 1910) do 6,632 miljonów czyli 122·8 rub. na 1 mieszkańca.

Por.: Bludau „Die Areale der Europäischen Stromgebiete“ (Peter manusdlitt 1897 — 1900); Ripley „The races of Europe“ (1900); Dyer „History of modern Europe, from the fall of Constantinople“ (1901—02, 6 tomów); Block „Europe politique et sociale“ (1893); Himly „Histoire de la formation territoriale des États de l'Europe centrale“ (1893); Seignobos „Histoire politique de l'Europe contemporaine“ (1897, istnieje przekład polski); Sidgwick „The development of European polity“ (1903); Chisholm „Geography of Europe“ (1899—1902); Fouillée „Esquisse psychologique des peuples européens“ (1902); Freeman „Historical geography of Europe“ (1903); Philippson „Europa“ (Allgemeine Länderkunde, 1906); Hettner „Grundzüge der Länderkunde Europa“ (1907); Scharff „The european animals, their geolog history and geogr. distribution“ (Londyn, 1907)

Europejskie morze północne, dział wód między Norwegją i Szpicbergiem z jednej, a Grenlandją i Islandją z drugiej strony, stanowi połączenie oceanu Atlantyckiego z oceanem Północnym Lodowatym.

Europhen, połączenie jodu izobutylortokrezolowe. Środek dezynfekujący, zastępujący jodoform.

Eurphorbia, ob. Wilczomlecz.

Eurykleа, wierna piastunka Odyseusza, która go pierwsza poznała, kiedy wrócił na Itakę, przebrany za żebraka.

Eurypteridy, skorupiaki, występujące w najwyższych osadach sylurskich i w dolnych dewońskich, przetrwały do systemu węglowego, odznaczały się ogromnemi rozmiarami, długość ich dochodziła do 2 metrów. Były to skorupiaki największe, jakie kiedykolwiek istniały na ziemi. Posiadały krótką, szeroką głowę, osłoniętą mocną tarczą; tułów potężny wydłużony składał się z dwunastu ruchomych odcinków, a zakończony był mocnym płatem ogonowym lub długim kolcem mieczowatym. Na górnej powierzchni głowy mieściło się dwoje oczu złożonych i dwoje małych pojedyńczych; na dolnej powierzchni ciała było sześć par nóg, z tych jedna para bardzo słabo rozwinięta, rzadko widoczna. Biodra pięciu par nóg otaczają gębę i służą do żucia.

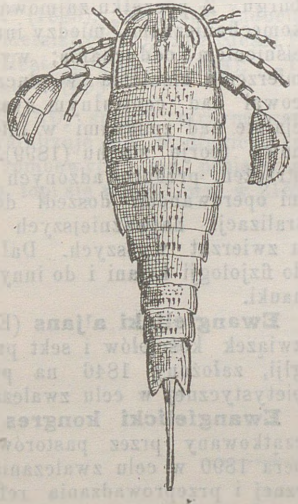

Euripteridy.

Eurystes, legiendowy król Mycen i Tyrynthu, krewny Herkulesa, któremu zaproponował do spełnienia dwanaście prac w nadziei, że w ten sposób pozbędzie się bohatera znienawidzonego. Był zabity przez Hyllosa, syna Herkulesa.

Eustatyczne ruchy, zmiany w powierzchni morza; wywołuje je powstawanie kotlin morskich: powierzchnia morza opada, wtedy mamy ruch odjemny; kotlina wypełnia się powoli osadami, te wypierają morze z głębin, linja brzeżna powoli się wznosi — ruch dodatni. **R. e.** w pewnej mierze wyjaśniają zjawiska perjodycznego przemieszczania wód oceanicznych, aczkolwiek nie wystarczają do należytego uzasadnienia istoty tych zjawisk.

Eutektikum, eutektyczna mieszanina, roztwór; jest to mieszanina, która, zachowując stale ten sam skład procentowy, posiada stałą temperaturę zamarzania (krzepnienia). Weźmy dla przykładu roztwór soli w wodzie. Woda zamarza w 0°, jeżeli do wody dodamy soli, np. 10%, temperatura zamarzania opadnie, ale w pewnym momencie pokażą się kryształy, które przy badaniu bliższym okażą się czystym lodem. Wyjmijmy ostrożnie kryształy a następnie oziębiajmy dalej mieszaninę, która obecnie, będzie zawierała już większy procent soli, niż początkowo; część wody w postaci lodu usunęliśmy, zauważymy dalsze opadanie temperatury zamarzania. Mieszanina okryje się skorupą lodu, którą znów możemy usunąć, a która również okaże się czystym lodem. Postępując w ten sposób, po pewnym czasie spostrzeżemy, że mieszanina ciała skrzepła odrazu. Gdy zbadamy masę zamarzłą, przekonamy się, że składa się ona cała z 23,5% soli kuchennej i 76,5% wody, a temperatura zamarzania jej wynosi — 22°C. Tego rodzaju mieszanina nazywa się eutektyczną, a punkt, w którym taka mieszanina zamarza, — punktem eutektycznym. Znajomość **E.** ma ogromne znaczenie w przygotowywaniu stopów metalów.

Evans John, archelog angielski, * 1823. Z zawodu przemysłowiec, zajmował się gorliwie archeologją, numizmatyką, geologją. Był prezesem towarzystwa fabrykantów papierów, 1875 prezesem towarzystwa geologicznego i numizmatycznego w Londynie, 1885 prezesem towarzystwa antykwarskiego, a 1887 mianowany został członkiem korespondentem Akademji paryskiej. Z prac jego główniejsze: „The coins of the ancient Britons“, (1864); „The ancient Stone. Implements weapons and ornaments of Great Britain“ (1872), istnieje przekład francuski z 1878; „The ancient Bronze Implements, weapons and ornaments of Great Britain and Ireland“ (1881).

Evans John Artur archeolog i podróżnik angielski, * 1851. Prowadził poszukiwania archeo-

logiczne i etnograficzne w Finlandji, Laponji, następnie w Dalmacji, na półwyspie Bałkańskim. W 1875 drukował w *Manchester Guardian* „Listy illyryjskie“, w których bronił sprawy powstańców przeciw Turcji, nadto wydał oddzielnie: „Antiquarian researches in Illyricum“. W 1882 posądzony o stosunki z powstańcami, był więziony przez Austrję, wydalony z terytorjum austrjackiego, udał się do Oksfordu, 1884 został dyrektorem *Ashmolean museum* w Oksfordzie. Odbył podróże naukowe po Sycylji i Wielkiej Grecji. Ogłosił: „The Horsemen of Tarentum“ (1884); „Syracusan medallions and their engravers“ (1892); „Cretan pictographs and praephaenician scriptores“ (1895); „The Mycenaean tree and pillar cult and its Mediterranean relations“ (1901).

Evans Robley Dunglison, admirał amerykański, * 1846. Wstąpił do marynarki 1863, kilkakrotnie ranny pod fortem Fisher 1865, był komendantem Yorktownu i 1891 działał na wodach chilijskich, 1898 brał udział w zniesieniu floty Cervera sa pod Santiagiem, 1902 otrzymał dowództwo nad flotą na wschodnio-azjatyckich wodach, do 1908 był komendantem floty okrążającej ląd amerykański.

Evellin Franciszek Jan, filozof francuski, * 1836 w Nantes, † 1910 w Paryżu, uczeń Wyższej szkoły normalnej, profesor filozofji od 1865, doktór nauk humanistycznych od 1880, profesor rozmaitych liceów na prowincji i w Paryżu, w 1883 został inspektorem Akademji, 1908 członkiem rzeczywistym Akademji nauk moralnych i politycznych w sekcji filozoficznej. Najważniejsza praca jego: „Infini et quantité, étude sur le concept de l'infini en philisophie et dans les sciences“. **E.** jest przeciwnikiem nieskończoności, którą uważa za niezgodną z rzeczywistością. **E.** jest przeciwnikiem „Krytyki“ Kanta.

Evenepoel Henryk Jakób, malarz belgijski, * 1872 w Nicei, † 1899 w Paryżu. Uczył się w Brukselli i w Paryżu u Moreau. Koloryt jak i rysunek jego nosił cechy na wskroś oryginalne i nowe. Ważniejsze prace: „Topielec“ (1896); „Robotnik wracający z pracy“ (1896); „Piwnica w quartier Latin“ (1897); „Zmierzch nad Sekwaną“ (1897); „Kawiarnia Harcourt“ (1898); „Święto w Inwalidach“ (1899); „Moulin-Rouge“ (1899); i t. d. Robił też wzory na afisze i tapety.

Evernia, rodzaj porostów krzaczkowatych *Discolichenes;* plecha mniej lub więcej przedzielona ze stojącemi po brzegach okrągławemi pleszkami (apothecia), osadzonemi na trzonkach. **E.** *furfuracea* i **E.** *prunastri* rosną najczęściej na pniach i gałęziach drzew i na starych drewnianych płotach. Ostatni gatunek rozmnaża się przez *soredia* i wywołuje szczególną chorobę drzew śliwkowych.

Eversley Jerzy Jan Shaw-Lefevre, lord, polityk angielski, * 1832. Był deputowanym Izby niższej 1863—1895, należał do stronnictwa liberalnego, 1866 został lordem admiralicji, 1868—1871 podsekretarzem w ministerjum handlu, 1871 w ministerjum spraw wewnętrznych, 1871—1874 i 1880 w admiralicji, 1880 — 84 i 1892—1894 nadkomisarzem w ministerjum robót publicznych 1884 — 1885 generalnym dyrektorem poczt, 1894—95 prezesem zarządu miejscowego, 1906 jako lord powołany do Izby panów.

Evilmérodak albo *Amilmarduk*, król chaldejski, od 562 do 560, następca Nabuchodonosora, był zamordowany przez swego brata stryjecznego Nergal-Sharuzowa, który opanował tron.

Evonymus, ob. trzmielina.

Ewald Herman Fryderyk, powieściopisarz duński, † 1908 w Kopenhadze.

Ewald Karol, powieściopisarz duński, syn poprzedniego, † 1908 w Kopenhadze, ogłosił nadto: „Den gamle Stue“; „Cordts son“; „Min lille Dreng“; „Min store Pige“; „Mogens Heinesen“; „Skottefrue“; „J. Singleton store Udenlandsrejse“ i t. d.

Ewald Ernest, malarz niemiecki, † 1904 w Berlinie.

Ewald Ryszard, fizjolog niemiecki, * 1855. Studja odbywał w Heidelbergu, Berlinie, Lipsku i Strasburgu. W 1886 został nadzwyczajnym a 1900 zwyczajnym profesorem, zarazem i dyrektorem Instytutu fizjologicznego w Strasburgu. Z początku zajmował się badaniami fizykomechanicznemi, między innemi nad normalnym ciśnieniem oddychania; wynalazł przyrząd do mierzenia ciśnienia w płucach. Następnie pracował nad centralnym systemem nerwów, specjalnie nad zmianami w inteligiencji. Wygłosił nową teorję słuchu (1899). Na zasadzie spostrzeżeń, przeprowadzonych z Goltzem nad psami operowanemi doszedł do wniosku o decentralizacji najważniejszych zjawisk życiowych u zwierząt wyższych. Dał ważne przyczynki do fizjologji krtani i do innych przedmiotów swej nauki.

Ewangielicki aljans (Evangelical Alliance), związek kościołów i sekt protestanckich w Anglji, założony 1846 na podstawie ortodoksji pietystycznej w celu zwalczania katolicyzmu.

Ewangielicki kongres społeczny, zapoczątkowany przez pastorów D. Stöckera i Webera 1890 w celu zwalczania demokracji społecznej i przeprowadzania reform społecznych na zasadach chrześcjańskich. Działalność jego polega na urządzaniu zjazdów corocznych w różnych miastach, wykładów i rozpraw. W Berlinie zorganizował kursa nauk społecznych. W 1896 Stöcker usunął się z powodu nadania kongresowi przez Naumana zbyt wolnomyślnego kierunku. Por. Göhre „Die evangelisch-sociale Bewegung“ (1896).

Ewagielicki kościół w Polsce. Por. Jul. Bukowski, ks. „Historja Reformacji w Polsce“ (1904); Krasiński Walerjan „Zarys dziejów powstania i upadku reformacji w Polsce“ przełożył na język polski Bursche (1903).

Ewangielicki związek, powstał w 1886 w Niemczech, ma na celu obronę interesów niemieckich protestantów wobec katolików i Rzymu. Członkowie **E. z.** rekrutują się głównie z przedstawicieli umiarkowanych kierunków. Związek (1906) posiadał 1960 stowarzyszeń z 328,322 czł. W 1903 rozszerzył swą działalność i w Austrji. Por. Witte, „Der evangelische Bund, sein gemeinsames Recht und sein getanes Werk“ (1902); Nippold „Ziele und Vorgeschichte d. E. B.“ (1906).

Ewangielickie związki robotnicze, związki robotników niemieckich, podkreślające swój charakter wyznaniowy w przeciwstawieniu głównie do związków scentralizowanych socjalistycznych. Najpierw powstały w Bawarji 1847, następnie rozpowszechniły się i w innych krajach niemieckich. Ilość członków 120,000 (ob. związki zawodowe). Por. Arndt „E. Arbeitervereine“(1901).

Ewing James Alfred, fizyk angielski, * 1855. Studja odbywał w Edynburgu. Był profesorem mechaniki w Tokio w Japonji 1883, następnie w Dundee do 1890, w Cambridge do 1903. Od 1903 do 1906 należał do *Explosives Committee,* a od 1906 jest członkiem *Ordnance Research Board.* Oprócz rozpraw ogłosił: „Treatise on Earth quake Measurement“ (1883); „Magnetic Induction in Iron and other Metals“ (1891); The Steam Engine and other Heat Engine“ (1894); „The Strength of Materials“ (1899).

Exalgina, $C_9H_{11}NO$, sposób otrzymywania ob. gł. dzieło; krystalizuje się w długich bezbarwnych igłach rombowych, nie posiada ani zapachu, ani smaku, topi się w 101°, wre w 215°C.

Export Henryk, muzykolog francuski, * 1863 w Bordeaux; uczeń szkoły Niedermeyera oraz C. Francka. Bardzo zasłużony wydawca dzieł muzycznych dawnych mistrzów francuskich (Costeley, Jannaquin, Brumel etc.) w VI częściach, obejmujących kompozycje, dzieła teoretyczne, źródła bibljograficzne etc.

Eychenne Gaston, malarz i rytownik francuski, * 1873, † 1902 w Saint-Germain-en-Laye. Głównie dał się poznać ze swych kolorowych akwafort, przedstawiających najczęściej zwierzęta i kwiaty. Oryginalny ten artysta posiadał rysunek zawsze świetny, koloryt pełen czaru, przypominający najlepszych mistrzów japońskich. Z prac tego wykwintnego malarza główniejsze: „Żółty motyl“; „Dziewczę w czarnym ubraniu“; „Anemony“; „Karp“.

Eye Jan Ludolf August, estetyk niemiecki, † 1896 w Nordhausen.

Eyma Ludwik Ksawery, literat i dziennikarz francuski, † 1876 w Paryżu.

Eysoldt Gertruda, aktorka niemiecka, * 1870 w Pirnie, kształciła się w Monachjum, rozpoczęła karjerę artystyczną w Meiningen, później występowała w Berlinie, Monachjum, Rydze, ostatecznie w „Deutsches Theater“ w Berlinie. Głównie celuje w rolach erotycznych dramatów najnowszych (Wedekinda, Hofmannsthala), wyróżnia się też w rolach klasycznych. W 1907 otrzymała od króla wirtemberskiego złoty medal, przeznaczony dla uczonych i artystów.

Eyth Maks, inżynier i pisarz niemiecki † 1906 w Ulmie; ogłosił nadto: „Der Schneider von Ulm, Geschichte eines 200 Jahre zu früh Geborenen“ (Sztuttgard, 1906).

Eyzies (Les), miejscowość w francuskim departamencie Dordogne arrondissement Sarlat nad Vezerą, stacja kolei Orleańskiej; z grotą, w której 1862—68 znaleziono słynne przedhistoryczne wykopaliska.

F.

Faber Ernest, misjonarz i sinolog niemiecki, † 1899 w Chinach, w Tsintau.

Fabian Józef, pisarz czeski, * 1863 w Kalisztach, skończył fakultet teologiczny w Pradze, został księdzem w 1889, drukuje swoje prace w pismach katolickich pod pseud. *Prokop Zaletiel.* Oddzielnie ogłosił: „Poupátka“ (1897), „Kviety“ (1899); „Ratolistky“ (1901); „Vzburu srdce“ (1902) i t. d.

Fabian Society, związek socjalistyczny, założony w Londynie 1883. Żądaniem jego jest propaganda reform społecznych, mających na drodze pokojowej doprowadzić do urzeczywistnienia ideału socjalistycznego: uspołecznienia narzędzi produkcji. Odznacza się umiarkowaniem w taktyce, zwolenników werbuje głównie wśród inteligiencji uniwersyteckiej i innej. Publikacje **F. S.:** „Fabian Essays“, „Fabian Tracts“ i „Fabian News“. Por. Szukiewicz „Zarys ewolucji ekonomiczno-społecznej“ („Ideały Fabjuszów“), (Warszawa, 1905).

Fabijański Stanisław, malarz, * 1865 w Paryżu. Kształcił się początkowo na rzeźbiarza u Marconiego we Lwowie, następnie w 1883 wstąpił do Krakowskiej szkoły sztuk pięknych, a w r. 1888 wyjechał do Monachjum, gdzie pracował pod kierownictwem Wagnera. Ważniejsze prace: „Za wiarę ojców“ (tryptyk); „W rekruty“; „Stragan pomarańcz“; „Ostatni ładunek“; „Zaduszki“ (tryptyk); „Wschód słońca“; „Klasztor Zwierzyniecki“; wykonał wiele rysunków i akwareli, odtwarzających piękne zaułki Wawelu i ulice krakowskie. Wystawił również kilka portretów; mieszka w Krakowie.

Fabiny Teofil, polityk, minister węgierski, † 1908; od 1887 posłował do parlamentu.

Fabius Arnoldus Nicolaas Jacobus, pisarz holenderski, * 1855 r. w Goor. Uczeń Akademji wojskowej, porucznik artylerji w Naerden, później kapitan w Amsterdamie, pisał pod pseudonimem *F. A. Buis* powieści i nowele: „Marja Hudde“; „W kajdanach wielkości“; „Córka komendanta“; utwory dramatyczne: „Dni krytyczne“ do spółki z Justusem Van Maurikiem; „Wstęga“ i „Szlachetny sport“ do spółki z Reydingiem. Ogłaszał też studja krytyczne, historyczne i wojskowe.

Fabius Dammes Paulus Dirk, polityk holenderski, * 1851 w Garderen, jeden z przywódców partji antyrewolucyjnej. Doktor praw uniw. w Lejdzie (1878); urzędnik zarządu prowincjonalnego w Drenthe (1879), powołany był 1880 do Amsterdamu na profesora prawa do wolnego uniwersytetu Kuypera. W pracach swych broni stanowiska antyrewolucyjnego: „Charakter religijny prawa“; „Rewolucja francuska“; „Warunki małżeństwa“; „Niegdyś a dziś“; „Teraźniejszość w świetle utworów Groena Van Prinstera“ i t. d.

Fabre Emil, dramaturg francuski, * 1870 w Metzu. Ważniejsze utwory: „l'Argent“ (1895); „le Bien d'autrui“ (1897); „Timon d'Athènes“, dramat antyczny (1899); „Vie publique“ (1901); „la Rabouilleuse“, z powieści Balzaca (1903); „les Ventes dores“ (1905) i t. d.

Fabre Ferdynand, powieściopisarz francuski, † 1898 w Paryżu. Wzniesiono mu pomnik dłuta Marqueste'a 1903 r. w ogrodzie Luksemburskim. Tegoż roku wydano z teki pośmiertnej: „Ma jeunesse“, „Mon cas littéraire“ i „Mgr. Fulgence“.

Fabre Paweł, historyk francuski, * 1859 w Saint-Etienne, † 1899 w Wersalu, był profesorem historji w uniwersytecie w Lille, bibljotekarzem Akademji francuskiej. Ogłosił kilka cennych prac, dotyczących papiestwa z XVI w.

Fabris Antoni, dziennikarz i literat serbski, * 1864 w Dubrowniku, † 1904 tamże. Początkowo był nauczycielem gimnazjalnym, później wyłącznie poświęcił się polityce i publicystyce. Pracował nad pojednaniem Serbów i Chorwatów, gorąco występował na zjazdach dziennikarzy słowiańskich (Pilzno, 1903). Redagował czasopismo *Srd' i Dubrownik.*

Fabryczne prawodawstwo, ob. Prawodawstwo fabryczne.

Fachi, oaza w Saharze środkowej, należy do sfery wpływów francuskich, nosi również nazwę *Agram*, leży w odległości 120 klm. na południowy-zachód od Bilmy, 350 klm. na północ od jeziora Tsadu.

Facies, nazwa gieologiczna, oznaczająca sposób wykształcenia, powstawania skał, które wytwarzały się współcześnie, ale w różnych miejscowościach i zachowały odrębny charakter petrograficzny czy paleontologiczny. Tak np. współczesne utwory przybrzeżne mogą być wykształcone w facyesie piaskowcowym, litotamniowym lub koralowym; utwory głębinowe występują jako ił głębinowy czerwony, innym razem znów, jako osad radjolarji. Obecność resztek tworów lądowych, słodkowodnych lub morskich wskazują na facies utworów słodkowodnych lub morskich.

Faczek Włodzimierz, prawnik czeski, * 1870 w Pradze, studja uniwersyteckie odbył tamże. Służył w Wydziale krajowym król. Czeskiego, brał udział w instytucjach społecznych i gospodarczych kraju. Ogłaszał artykuły treści ekonomicznej w dziennikach i czasopismach.

Fad el Allah, wódz zachodniego Sudanu, * 1875 r., najstarszy syn Rabeha, poległego w walce z Francuzami 1900 r. Przez pewien czas wespół z bratem swoim Niebe, stawiał skuteczny opór nad jeziorem Tsadem, 1901 wpadł do Bornu, wypędził sułtana Dserbai, drugiego syna Aby Haszima (1886 — 1893), posadzonego na tronie przez Francuzów. W tym samym jednak roku został wyparty do północnej Nigierji, a przy ponownej próbie padł pod Gudżbą 1901, brat Nieke schwytany został. Zwycięstwa Francuzów nad **F.** zapewniły pożądane połączenie posiadłości kolonjalnych francuskich w Afryce Zachodniej. Por. Oppenheim „Rabch und das Tsadseegebiet“ (1902).

Fadswisz Jan, rzeźbiarz węgierski, * 1848, † 1903; ważniejsze prace: Posąg Marji Teresy w Preszburgu, „Mateusz Korwin“, „Chrystus na Krzyżu“; za które otrzymał wielką nagrodę na wystawie powszechnej 1900 r.

Faed Tomasz, malarz angielski, † 1900 r. w Londynie.

Faenza, miasto okręgowe w prowincji włoskiej Rawennie, (1901) 40,370 m.

Fagibine, jezioro w Sudanie, niedaleko od lewego brzegu Nigru środkowego, 70 klm. na zachód od Timbuktu; nazwą tą obejmują i całe skupienia jezior (Bonkor, Tele, Dauna, Fati). Szczegółowiej poznali **F.** Francuzi po 1894 r. Właściwe **F.** tworzy wydłużony trójkąt do 100 klm. długi, 25 szeroki. W porze deszczowej wody jeziora zalewają przestrzenie obszerne. Głębokość jeziora nie przewyższa 30 metrów. **F.** łączy się kanałami z wspomnianemi jeziorami, najważniejszy kanał Gundam, spławny od grudnia do maja. Doskonały port — Port-Aube na brzegu wysepki Tagilamu. Północne i zachodnie brzegi **F.** zaludniają Tuarikowie Igellandowie, plemię wojowników koczujących, na południowym brzegu, bardzo urodzajnym, istnieją wsie niewolników, podległych Tuarikom.

Fagnani Giulio Carlo, margrabia Toschi i Saint-Onorio, * 1682, † 1766 w Senigalli, znakomity matematyk włoski. Uchodzi za twórcę teorji o funkcjach eliptycznych.

Fagoliza, obumieranie i rozpadanie się fagocytów (ob. Fagocyty) pod wpływem szkodliwych czynników. Podług Miecznikowa wolna aleksyna nie znajduje się w sokach zdrowego ustroju, lecz uwalnia się i przechodzi do surowicy krwi dopiero podczas **F.** (ob. Aleksyna).

Faguet Emil, pisarz francuski, ogłosił nadto: „Problèmes politiques du temps présent“ (1901); „la Politique comparée de Voltaire, Rousseau et Montesquieu“; „le Liberalisme“; „André Chenier“; „Propos littéraires“, 1 serja (1902); „Propos de théâtre“, 1 serja (1903); „En lisant Nietzsche“; „Propos littéraires“, II serja (1904); „Propos de théâtre“, II serja; „Propos littéraires“, III serja; „Pour qu'on lise Platon“ (1905); „l'Anticlericalisme“ (1906). W swych pracach politycznych jak i literackich, odznacza się wielką jasnością wykładu i subtelnością rozumowania. Należy do najpoczytniejszych pisarzy we Francji, może dlatego, że przy pozornej głębi i subtelności posiada specjalną zdolność wulgaryzowania i banalizowania wielkich zagadnień. Jest nadto redaktorem *Revue latine.*

Fairbanks Karol Warren, polityk amerykański, * 1852 w Union County. Adwokat w Indianopolisie od 1874, wkrótce tam doszedł do wpływu. Prezes konwencji republikańskiej stanu Indiana (1892) bez powodzenia kandydował w 1893 do Senatu federacji. Powołany na posła 1897 brał bardzo czynny udział w pracach komisji do spraw granicznych między Kanadą a Stanami Zjednoczonemi.

Fait Emanuel, gieograf czeski, 1895 został doktorem filozofji. Podróżował 1902 po Macedonji, Kaukazie, kraju Zakaspijskim, Afganistanie do Pamiru. Wydał: „Ruská strzedni Asie“ (1904); „Rus a Britsko w Asii“ (1898); „Dobrudža, Boje s pousti“ (1899); „Vyvoj bulharskych osad v Besarabii“ (1900); trzy powyższe rzeczy ogłoszone zostały w „Sbornik czes. społeczn. zemeved“; „Bawlna ve strzed. Asii“ (Vesmir, 1897); „Hry mládeze v Makedonii“ (IV wyrocz z práwa reálky v Žižkove 1907); „Reiseeindrücke aus Makedonien und Altserbien“ (Zschft f. österr. Gymnasien, 1903); „Das Schulwesen im russischen Zentral-Asien“ (tamże, 1907).

Faivre Juljusz Abel, malarz i rysownik francuski, * 1867 w Ljonie, uczył się u Lefebvre'a, Constanta, pracował razem z Renoirem, którego wpływom ulegał. Główne prace: „Młoda rekon-

walescentka“ (1894); „Matka Boska śród dzieci“ (1898); „Dama z wachlarzem (1901, muzeum luksem.). Od 1894 zaczął uprawiać karykaturę z wielkim powodzeniem, umieszczał swe rysunki w *Rire, Journal, Assiette au beurre.*

Fajalit, minerał, należący do gromady sylikoidów, grupy oliwinu. Skład chemiczny $Fe_2 Si O_4$. Krystalizuje się w układzie rombowym, posiada połysk tłusty, barwę od ciemnozielonej do żelazno-czarnej, ciężar wł. 3·9—4·1. W płomieniu dmuchawki topi się na kulkę. Występuje jako kryształy w lawie nad Hafnefjordem w Islandji, w obsydjanie nad rzeką Yellowstone w Ameryce Północnej. W szlakach, otrzymywanych z pieców wielkich, spotykają się kryształy o składzie **F. F.,** znajdowane na wyspie Fayal (jednej z wysp Azorskich), zdają się być żużlem sztucznym. Do **F.** należą eulizyt i reperyt.

Falckenberg Ryszard, filozof niemiecki, * 1851 w Magdeburgu, habilitował się w Jenie 1880; od 1889 jest profesorem zwyczajnym filozofji w Erlanken. Główniejsze prace: „Ueber den intelligiblen Charakter“ (1879); „Grundzüge d. Philosophie des N. Cusanus“ (1880); „R. Euckens Kampf gegen d. Naturalismus“ (1901); „H. Lotze I: Leben u. Schriften“ (1901); „Geschichte d. neuern Philosophie“ (1905, V wyd.); „Hilfsbuch zur Geschichte der Philosophie seit Kant“ (1907, II wyd.). **F.** w swych dziełach dąży do pogodzenia filozofji idealistycznej z zasadami myślenia przyrodniczego i sądzi, że osiągnąć to będzie można w duchu idealizmu Fichtego i Hegla.

Faleny, wieś w powiecie warszawskim, o 10 klm. od Warszawy; na gościńcu między **F.** i Raszynem, dnia 19 kwietnia 1809 r. stoczył bitwę ks. Józef Poniatowski, mając 13,000 ludzi, z arcyks. austrjackim Ferdynandem na czele wojska 30,000-go. Lasek przed **F.,** klucz pozycji polskiej, bronionej bohatersko przez gienerała Sokolnickiego, kilkakrotnie przechodził z rąk polskich w austrjackie i napowrót.

Faleński Felicjan, poeta, † 1910 w Warszawie.

Falk Maksymiljan, polityk i publicysta węgierski, † 1908.

Falke Gustaw, poeta niemiecki, * 1853 w Lubece. Z początku trudnił się księgarstwem, od 1874 jest nauczycielem muzyki w Hamburgu. W r. 1903 Hamburg wyznaczył mu 3,000 mrk pensji za działalność literacką. Pierwsze jego powieści były w duchu naturalistycznym: „Aus dem Durchschnitt“ (1892, II wyd., 1900); „Landen und stranden“ (1895); „Der Mann im Nebel“ (1899). Cenniejsze są zbiory poezji lirycznej: „Mynheer der Tod und andere Gedichte“ (1892); „Tanz und Andacht. Gedichte aus Tag und Traum“ (1893); „Zwischen zwei Nächten“ (1894); „Neue Fahrt“ (1897); „Mit dem Leben“ (1899); „Hohe Sommertage“ (1902); „De gestiefelte Kater“ (1904), epos w 11 pieśniach; „Steht auf, ihr lieben Kindlein“ (1906); „Ha Hand vull Appeln“ (1906), poezje dla dzieci w narzeczu dolno-niemieckim. **F.** z początku ulegał wpływom Lilienkrona, później stał się poetą nawskroś indywidualnym.

Falke Otton, historyk sztuki niemiecki, * 1862 w Wiedniu, studjował tamże i w Rzymie. Jako asystent muzeum przemysłowego w Berlinie specjalnie zajął się ceramiką. W 1895 został dyrektorem muzeum przemysłowego w Kolonji, w 1908 takiegoż w Berlinie. Ogłosił: „Majolika“ (1907, II wyd.); „Deutsche Schmelzarbeiten des Mittelalters“ (1904); „Geschichte des abendländischen Kunstgewerbes im Mittelalter“ (1907); „Das rheinische Steinzeug“ (1908).

Falkenberg, miasto i powiat na Śląsku pruskim w regiencji opolskiej, zgiermanizowany Niemodlin (ob.).

Falklandzkie wyspy (1906) posiadały 2065 miesz. Główny punkt ich Stanley miał 916 m., W 1905 było 3,000 koni, 4,500 bydła, 702,696 owiec, pastwiska obejmowały 2,325,154 akrów. Do wysp przypłynęło 57 statków pojemności 137,470 ton, a wypłynęło 55 z 140,548 tonami. **F. w.** zostały nieco lepiej poznane dzięki wyprawie do bieguna południowego pod wodzą Brucego. Potoki kamienne („Stone Rivers“) uznano za wyniki zwietrzenia i ruchów ziemi. Por. „Die Steinströme der **F.**“ (Monachjum, 1906).

Fallières Klemens Armand, polityk francuski, został 17 stycznia 1906 obrany prezydentem rzeczypospolitej Francuskiej, otrzymawszy 449 głosów z ogólnej liczby 849 (371 padło na Doumera). **F.** był kandydatem całej lewicy. Dnia 25 grudnia 1908 orleanista, Jan Mattis, uczynił zamach na **F.,** z którego ten wyszedł bez szwanku.

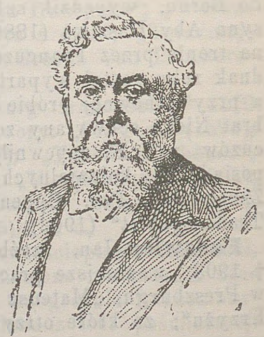

Fallières Klemens Armand

Falloux *(prawo).* Prawo francuskie z 15 marca 1850 r. o swobodzie nauczania często oznaczane jest jako prawo **F.** *(loi Falloux),* od nazwiska ówczesnego ministra oświaty. Prawo to zostało zmienione: 1) przez prawa z 28 marca 1882 i 30 października 1886 w odniesieniu do nauczania początkowego, które laizowało szkoły publiczne; 2) przez art. 14 prawa z 1 lipca 1901 i prawo 4 grudnia 1902, które znosiło nauczanie zakonne, nawet nie publiczne, następnie przez prawo 7 lipca 1904, które znosiło bezwzględnie szkolnictwo kongregacji.

Fałat Juljan, malarz, dyrektor Akademji szt. pięk. w Krakowie w r. 1893 został mianowany

członkiem berlińskiej Akademji szt. pięk. Otrzymał medale złote na wystawach międzynarodowych sztuki: w Monachjum, Berlinie (1892) Dreznie i Wiedniu, medal bronzowy na wszechświatowej wystawie w St.-Louis 1904 r., order od Franciszka Józefa. Miasto Berlin zakupiło jego „Powrót z polowania na niedźwiedzia"; jego „Naganka„ znajduje się w Muzeum berlińskiem, „National Galerie" w Berlinie posiada jego obraz „Przed obławą na niedźwiedzia". W zbiorach Tow. Zach szt. pięk. w Warszawie jest jego obraz olejny: „Na polowaniu", a w Muzeum Narodowem w Krakowie „Zaloty" (akwarela). W Warszawie w ostatnich latach były dwie wystawy **F.**: w 1903 i w 1909.

Famagusta (tur. *Mâusa*, asyryjski *Amtichadasti*, u Ptolomeusza *Ammochostos*), niegdyś bardzo znaczne miasto, dzisiaj upadające miasteczko okręgowe na wschodnim brzegu Cypru, 3367 miesz.; posiada ruiny wspaniałej katedry, na północ zaś ruiny starożytnej Salamis. **F.** istniała już w epoce asyryjskiej. Za cesarzy bizantyjskich rozkwitła dzięki doskonałemu portowi, W 1191 miasto zdobył Ryszard Lwie serce, następnie Gwido z Lusignanu ogłosił się w nim królem Cypru; 1372 **F.** przeszła w ręce Gienueńczyków, od tych zaś do Wenecjan, którzy zrobili z niej twierdzę przeciw Turkom; 1570 Wenecjanin Bragadino bronił się w niej przeszło 11 miesięcy przeciwko oblegającym Turkom, wreszcie miasto wpadło w ręce Turków, którzy 1878 odstąpili je Anglji.

Fanderlik Józef, polityk morawski, † 1895.

Fannière Franciszek August, złotnik i cyzeler francuski, † 1900 w Paryżu.

Fannière Franciszek Józef, złotnik i cyzeler francuski, brat poprzedniego, † 1897 w Paryżu.

Fanta Józef, wybitny architekt czeski, * 1858 w Sudomierzycach koło Taboru, uczył się w szkole realnej w Pradze i na politechnice tamże. W l. 1878—81 był czynny przy budowie *Narodneho Divadla*, 1881—86 był asystentem na politechnice, później jako stypendysta przebywał we Włoszech. Po powrocie wystąpił jako samodzielny architekt. Jego projekt ozdobienia Rudolfinum, fontanna tamże, wybrzeża w Pradze zostały przyjęte na konkursach. Jako znany już architekt opracował cały szereg projektów (restauracja koś. św. Wacława, kaplicy w Tyńcu, koś. w Ulatowie i t. d.). Na wystawie paryskiej 1901 otrzymał złoty medal. Wykonał nadto mnóstwo wspaniałych budowli, pomników, nagrobków. Początkowo był wyznawcą sztuki renesansowej, następnie gotyckiej, ostatnio stara się pogodzić kierunek modernistyczny z renesansem. **F.** ogłasza liczne rozprawy i artykuły z zakresu architektury w *Osvietie*, *Nar. List.*, *V. smieru* i t. d.

Fantin-Latour Ignacy Henryk Jan, malarz francuski, * 1836 w Grenobli, † 1904 w Paryżu. Uczył się u swego ojca, Lecoq'a de Boisbaudran i Courbeta, pozatym studjował gorliwie starych mistrzów, szczególnie Giorgione i Correggia. Należy do tak zw. szkoły batignolskiej t. j. do koła, które się grupowało koło Maneta i Degasa i które kilkakrotnie występuje w obrazach **F.**, jeden z takich obrazów znajduje się w muzeum Luksemburskiem. **F.** nie uległ wpływom impresjonistycznym kolegów, wytworzył sobie własną manierę. Namalował wiele obrazów alegorycznych, gdzie występują nagie postaci kobiece, o delikatnym, powietrznym kolorycie. Główna jednak jego zasługa polega na portretach i grupach portretowych, stworzonych między 1860 — 1870, z których ważniejsze: „Hołd Delacroix złożony" (muz. w Grenobli); „Towarzystwo przy stole" (1872); „Urodziny Hektora Berlioza" (1876); „Rodzina Delacroix" (1878); „Portret żony malarza i jego własny" (muzeum berlińskie). Nadto malował zachwycające kwiaty. Nie mniej wybitny jest **F.-L.** jako litograf. Por Hédiart „les Maîtres de la lithographie: **F.**" (1906); „L'oeuvre lithographique de **F.**" (1907, facsimile wszystkich rysunków).

Farabeuf Ludwik Hubert, anatom i lekarz francuski, * 1841 r. w Bennost, jest członkiem Akademji medycznej w Paryżu.

Faraday Michał, chemik i fizyk angielski. Listy **F.** do Schönbeina, wydali Kahlbaum i Darbishire w języku angielskim (1899, Londyn, Bazylea). Por. Thompson „Michael **F.** his life and work" (Londyn, 1898, przekład niemiecki, 1900, 1901); W. Ostwald „Grosse Männer" (1909).

Farbiarstwo (ob. gł. dz.) w najszerszym znaczeniu obejmuje wszelkie czynności skierowane ku nadawaniu zabarwienia ciałom bezbarwnym, względnie uprzednio już posiadającym pewien kolor. Zależnie od natury tych ciał rozróżniamy **F.** minerałów, metali (ob. metalochromja), drzewa, ciał roślinnych i zwierzęcych, do których zaliczają się włókna i materjały z nich przygotowywane (**F.** w ściślejszym znaczeniu). Dalej, zależnie od postępowania, wielce odmiennego dla poszczególnych kategorji ciał, rozróżniamy: barwienie powierzchowne (m. in. malarstwo wszelkich rodzajów) i wykonane nawskroś (**F.** właściwe). We wszystkich wypadkach barwienie zostaje osiągnięte przez doprowadzenie ciała barwnego, barwnika, który znów może działać jako taki bez pośrednictwa innych substancji (barwniki bezpośrednie) lub też wymaga w tym celu zapraw (barwniki zaprawowe). Rozmaite barwniki zachowują się odmiennie względem różnych włókien. Właściwszy podział barwników oparty jest na ich charakterze wzgl. składzie chemicznym, co po większej części stanowi też o ich własnościach barwienia. Mamy więc: barwniki zasadowe, kwaśne i obojętne, mineralne i organiczne. Te ostatnie zwłaszcza, wobec wciąż wzra-

stającej produkcji ciał syntetycznych, należą do nader licznych grup związków chemicznych (ob. syntetyczne barwniki). Większość tych barwników ciągnie bezpośrednio na wełnę i jedwab, lecz są i bezpośrednio barwiące bawełnę (np. tetrazowe i dwuaminowe). Do barwienia stosują też ciała bezbarwne, które pod wpływem pewnych czynników przybierają barwę (kadź indygowa: z bezbarwnej bieli indygowej tworzy się pod wpływem tlenu powietrza błękitne indygo), wreszcie wytwarzają barwnik na tkaninie z jego składników (np. azowe, przez kombinację fenolów, aminów z odpowiedniemi roztworami związków dwuazowych). Farbowanie tylko pewnych miejsc tkaniny stanowi przedmiot drukarstwa (ob.). Z nowszych dzieł, dotyczących **F.**, wymienić należy: Knecht, Rawson i Löwenthal „Handbuch der Färberei der Gespinstfasern“ (1900, II wyd., 2 t.,); Herzfeld „Das Färben und Bleichen von Baumwolle, Wolle und Seide“ (1900, II wyd.); Ganswindt „Einführung in die moderne Färberei (1902) i tegoż „Theorie und Praxis der modernen Färberei“ (1903, 2 tomy); Heermann „Färberei-chemische Untersuchungen“ (1898); Wolf „Die Beizen“ (1885); Zipser „Apparate, Geräte und Maschinen der Wäscherei, Bleicherei, Färberei und Druckerei“ (1894); Dépierre „Traité de la teinture et de l'impression des matières colorantes artificielles“ (1890—93, 3 t.); Garçon „La pratique du teinturier“ (1893—97, 3 t.). Z czasopism poświęconych **F.** wymienić należy: „Leipziger Färberzeitung“ (od 1850); „Deutsche Färberzeitung“ (Monachjum, od 1865); „Färberzeitung“ (Berlin od 1889); „Färberzeitung“ (Drezno, od 1895); „Zeitschrift für Farben und Textilchemie“ (redaktor Buntrock, Brunświk, od 1902); „Textil- und Färbereizeitung“, (t., od 1903); „The Chemical technologist devodet to the arts and manufacturers relating to dyeing, calico printing, bleaching, finshing, sizing, alkali and vitriol making, etc.“ (Manchester); „Bulletin de la Société industrielle de Mulhousse“ (Miluza); „Bulletin de la Société industrielle de Rouen“ (Rouen).

Farcot Jan Jakób Leon, inżynier francuski, * 1823, † 1908, syn Marji Józefa, również inżyniera (* 1798, † 1895). Studja odbywał w szkole centralnej. Pracował w zakładach mechanicznych, kierowanych przez ojca. Poczynił wiele ulepszeń w fabrykacji maszyn parowych. Główny swój wynalazek opisał w „Le Servomoteur ou moteur asservi“ (1873). Od 1879 był prezesem Stowarzyszenia inżynierów cywilnych we Francji.

Farcy Eugienjusz, marynarz i polityk francuski, * 1830 w Passy, † 1910 w Paryżu. Jest wynalazcą kanonierki, której rząd napoleoński pomimo niezwykłych zalet nie wprowadził w armji. Stał się popularnym; jako rekompensatę za niepowodzenia, obdarzył go lud paryski mandatem do Zgromadzenia Narodowego 1871 r. Od tej pory do śmierci oddawał się polityce.

Faresow Anatol, pisarz rosyjski, * 1852, był nauczycielem w Brjańsku, później w Petersburgu, za przekonania polityczne kilka lat spędził w więzieniu. Ciekawe pamiętniki drukował w czasop. *Mołwa* (1880) pod pseud. *Anatoljew*. Drukował wiele opowiadań w czasopismach w duchu ludowców (narodniki), opracował życiorysy: M. Czernyszewskiego, N. Leszkowa, I. Juzowa, A. Engelhardta, A. Szelera-Michajłowa; nadto oddzielnie ogłosił: „W odinokom zakluczenji“ (1900); „Narodniki i Marksisty“ (1899); „Moi mużiczki“ (1900); „T. I. Filippow“ (1900); „Iljucha“ (1888); „A. K. Szeller“ (1901).

Farina Salvatore, powieściopisarz włoski. Odtwarza z subtelnym humorem sceny z życia potocznego burżuazji. Psychologja typów, przedstawionych w jego romansach, zazwyczaj prosta, akcja rozwija się interesująco bez szczególnych powikłań. Autor stale pozostaje wierny optymizmowi; ogłosił nadto: „Il numero 13“ (1895); „Madonnina bianca“ (Vanitas) 1897; „Fino alla morte“ (1902); „le Tre commedie della vitoi“ (1903) i inne. Nadto napisał komedję jednoaktową „Tutto per il mondo“ (1899).

Farlow William Gilson, botanik amerykański, * 1844. Kształcił się w uniwersytecie Harvarda, spędził kilka lat w Europie, od 1879 jest profesorem w uniwersytecie Harvarda. Uchodzi za najlepszego znawcę skrytokwiatowych. Ogłosił: „Indeks of fungi“ (1875); „The black knot“ (1876); „Diseases of olive and orange trees“ (1876); „The potato rot“, „The gymnosporangia or cedar-apples of the united States“ (1880); Marine algae of New England“ (1881); „Notes on the cryptogamia flora of the White Mountains“ (1884); „Bibliographical index of North American fungi“ (tom I, 1905).

Farmakopoetyka, nauka o przepisywaniu lekarstw (receptura).

Farmakoterapja (gr.). Dział terapji, traktujący o leczeniu chorób za pomocą lekarstw, w przeciwieństwie do *djetetyki*, która posiłkuje się w tym celu jedynie unormowaniem pożywienia.

Faröer, grupa wysp, należących do Danji (1906), 16,349 m. Główne miasto Thorshavn (1791). W 1906 uzyskały połączenie za pomocą kabla z Islandją.

Farrère Klaudjusz (pseud. *Edwarda Bargone*), pisarz francuski, * 1876 w Ljonie, uczył się w Marsylji, ze szkoły marynarskiej w Tulonie wyszedł oficerem, służył jako porucznik na okręcie na Dalekim Wschodzie. Nowele z życia kolonjalnego „Fumées d'opium“ (1904) rozsławiły jego imię, a za powieść z życia kolonjalnego „les Civilisés“ (1905) otrzymał nagrodę Akademji Goncourtów. Ogłosił nadto; „l'Homme

qui assassina" (1907), romantyczna historja z współczesnego Konstantynopola i „Mlle Dax, jeune fille", powieść na tle prowincji ljońskiej.

Farsan, mały archipelag wysepek na morzu Czerwonym, wzdłuż brzegu Yemenu, dwie główne wysepki Farsan el Kebir i Farsan el Seghir położone są na północnym krańcu archipelagu. **F.** stanowi ważny punkt strategiczny, nominalnie należy do Turcji.

Farus *(Pharus, Pharos)*, w starożytności wyspa w Egipcie (obecnie półwysep) w bliskości Aleksandrji, znana powszechnie ze swej latarni morskiej, stąd ostatnim nadają wogóle tę nazwę.

Faryngologja (gr.), nauka o przełyku i jego chorobach; *faryngoskopja* badanie przełyku za pomocą zwierciadła; *faryngotomja*, operacyjne otwieranie przełyku; *farynx*, przełyk, początek przewodu pokarmowego.

Fasci dei lavoratori, związki robotników we Włoszech, ob. Związki zawodowe.

Fassonowany koniak, surrogat koniaku; składa się z alkoholu, esencji i barwiącego ciała odpowiednio do rumu, araku fassonowanego. **F.** *wino* — mieszanina wody, alkoholu, cukru, substancji barwiącej i pachnącej, używana jako surrogat wina południowego.

Faster Piotr, agitator czeski (ob.), 1908 odsłonięty został pomnik **F.** w Brzewnowie.

Faster Kacper, syn poprzedniego, * 1835 w Zadni Trzebani, † 1908 w Pradze, rewolucjonista czeski, uczył się w gimnazjum i politechnice w Pradze; w r. 1883 był aresztowany i skazany na śmierć. Ułaskawiony, trzy lata przebył w więzieniu w Ołumuńcu, gdzie nauczył się kilku języków. Po wypuszczeniu z więzienia zajmował się piwowarstwem, od 1874 był nauczycielem języka francuskiego i włoskiego w szkołach miejskich w Pradze. Wydał słownik francusko-czeski i czesko-francuski (1879).

Faster Otto, wnuk Piotra, dramaturg czeski, * 1872 w Pradze, † 1907 w król. Widogradach. Po skończeniu Akademji handlowej w Pradze, oddał się literaturze. Wydał: „Závdavek", dramat (1895); „V touhách" (1898); „Marie a Marta", dramat (1900); „Homo novus", komedja (1900); „Vychovatel", fraszka (1900); „Slabilide" dramat (1901); „Hrizsznici" (1902); „krásna Lida" (1902); „Zelené mládi" (1903); Prarzské szvadlenky" (1904); „Knieżna Pepiczka" (1904); „Marieta" (1905); „Práci czest" (1906); „Zaklety princ" (1907); prócz tego ogłosił dwie powieści: „Velikán Velikanovicz" (1903) i „V pavuczinach" (1907). Redagował pismo teatralne *Thalia* (1897—99) i *Divádelni Listy* (1899—1904).

Faszoda, osada w Sudanie angielsko-egipskim, od 1904 przezwana Kodokiem. Spór o **F.** między Francją i Anglją, który niemal że nie doprowadził do wojny, zakończył się ustąpieniem wojsk francuskich z **F.** 1899 i pewną rekompensatą Francji w Sudanie północnym. Okrąg Faszody od 1904 nazywa się Upper Nile Province (prowincja górnonilska).

Fat-chan, miasto w prowincji chińskiej Kwangtungu, nad odnogą Sikiangu, o 15 klm. odległe od Kantonu, połączone z Kantonem i kanałami wprost z morzem. Niegdyś miljonowe, obecnie liczy 400 000 m. Znaczny przemysł wyrobów żelaznych i galanteryjnych.

Fattori Giovanni, malarz włoski, † 1908 r. w Florencji. Namalował nadto: „Przemarsz wojsk" (w Galerji narodowej w Rzymie); „Pobudka po szarży"; „Postój w kampanji rzymskiej", „Wymarsz oddziału kawalerji". Malował też sceny ludowe i wiejskie, jak: „Targ na konie w Terracine", „Targ na konie na placu św. Trójcy w Rzymie" i t. d. W 1877 został profesorem Akademji sztuk piek. w Florencji. **F.** pendzel odznaczał się siłą, kolorytem energicznym, życiem i ruchem, pomimo pewnej szorstkosci.

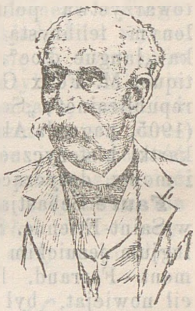

Fattori Giovanni.

Faucigny, dawna prowincja państwa sardyńskiego, 1815 przez kongres wiedeński uznana za terytorjum neutralne, obecnie część francuskiego departamentu Sabaudji Wyższej. Zajmuje dolinę Arvy w północnym łańcuchu Mont-Blancu, nazwę zawdzięcza zamkowi z X w., wznoszącemu się na skale 666 m. wysokiej nad prawym brzegiem Arvy. Główne miasto tej krainy Bonneville.

Faure Gabrjel August, pisarz francuski, * 1877 w Tournon, po kilku tomach poezji i prozy, zwrócił się do powieści. Ogłosił: „la Dernière Journée de Sapphô" (1901), ciekawe studjum obyczajów greckich; „la Route de volupté" (1904) i „Amour sous les lauriers-roses" (1905), obydwie powieści współczesne, uderza w nich subtelność i wyrafinowanie artystyczne.

Faure Maurycy, polityk i literat francuski, * 1850 w Saillans. Wcześnie bardzo zaczął uprawiać dziennikarstwo w duchu republikańskim, 1870 Gambeta wprowadził **F.** do ministerjum spraw wewnętrznych i wkrótce potym mianował go szefem biura. Obrany do Izby jako radykał wyróżnił się tam wymową, szeregiem wniosków prawodawczych i jako referent budżetu. W 1898 był obrany wiceprezesem Izby, 1902 senatorem. W senacie głównie interesował się sprawami

Faure Maurycy.

szkolnictwa, był referentem budżetu ministerjum oświaty. Tow. dziennikarzy republikańskich mianowało go swym syndykiem, a partja radykalna prezesem Komitetu wykonawczego. Jako pisarz, pracował w rozmaitych dziennikach, w „Encyklopedji Larousse'a, głównie jednak poświęcił się propagandzie decentralizacji literackiej i artystycznej. Należał do założycieli towarzystwa południowego „Cigale"; był zapalonym felibrystą (ob.) i gorącym obrońcą języka „langue d'oc". Ogłosił: „un Felibre romantique, M. Félix Gras" (1878); „Pour l Université republicaine"; „Souvenir du général Championnet" (1905, nagroda Akademji); „Pour la terre natale", kartki historyczne i literackie — są to rozprawy i mowy, dotyczące Delfinatu i Prowancji.

Faure Sebastjan, anarchista francuski, * 1858 w Saint-Etienne. Świetnie ukończył studja w kolegjum jezuickim i wstąpił do nowicjatu w Clermont-Ferrand. Po śmierci ojca w 1880 porzucił nowicjat, był agentem asekuracji w Bordeaux, później urzędnikiem na giełdzie. Zostawszy anarchistą, urządzał liczne konferencje, na których porywał słuchaczy świetną wymową i szerokością umysłu. Za propagandę został skazany na więzienie. W 1892 założył w Marsylji dziennik *Agitation*, za co znów dostał się do więzienia. Po wyjściu prowadził dalej propagandę. W 1894 znów stawał przed sądem, który go uniewinnił po własnej jego świetnej obronie; w 1895 założył pismo *Libertaire*, a wkrótce został redaktorem *Journal du peuple*. Ogłosił: „la Douleur universelle" (1885). **F.** należy do najlepszych mówców francuskich, jest anarchistą pokojowym typu Krapotkina i Reclus.

Faure-Biguet Paweł Wincenty, generał francuski, * 1838 w Crest. Po skończeniu medycyny w Ljonie, wstąpił do szkoły wojskowej w Saint-Cyr 1856, brał udział w wyprawach do Meksyku i Kochinchiny. Po 1870 został dowódcą bataljonu, należał do członków sądu wojennego, którzy w niesłychanie okrutny sposób obeszli się z komunardami. W 1889 został generałem brygady, 1895 dywizji, 1898 korpusu Montpellier. W 1901 powołany był na gubernatora wojennego Paryża, 1903 wyszedł do emerytury.

Faustinopolis (poprzednio *Colonia Faustiniana*), rzymska nazwa, podniesionej do godności kolonji, wsi Halala, gdzie w 176 po N. Ch. Annia Faustina, żona Marka Aureljusza, umarła podczas podróży. Dokładne miejsce **F.** obecnie zostało określone, mianowicie, leży ona obok dzisiejszych wsi Bajat i Porsuk, o 12 klm. na wschód od Eregli.

Fava Onorato, pisarz włoski, wydał książkę dla młodzieży „Trezzadoro" (1893); następnie cały szereg opowieści: „Storie d'ogni giorno"; „Teatrino dei pupi"; „Francolino", niejako dopełnienie słynnego dzieła Amicis'a „Cuore" (Seree); „Al paese dei giaccattoli"; „I racconti dell'anno"; „Libro di Natale"; „Per le vie" (1907); „La rinunzia" (1907).

Favaro Antonio, matematyk włoski, wydawca dzieł Galileusza. Ogłosił oprócz wymienionych w gł. dziele t. V: „Bibliografia Galileiana" (1891); „Nuovi studi Galileiani" (1891); „Galileo Galilei esuor Maria Celeste" (1891); „Vent'anni di studi Galileani" (1896); „Indice cronologico del Carteggio Galileiano" (1896).

Favart Marja z domu *Pingaud*, aktorka francuska, * 1833 w Beaune, † 1908 w Paryżu. Początkowo z wielkim powodzeniem występowała w rolach bohaterek francuskiej tragiedji klasycznej; później włączyła do swego repertuaru i sztuki współczesne, w których niezrównana jej gra święciła wielkie tryumfy w komedji francuskiej.

Favenc Ernest, publicysta angielski, * 1846. Pracował 1865—69 w kolonji Queenslandu, następnie w Północnym terytorjum i zachodniej Australji. Napisał: „The History of Australian Exploration"; „Tales of the Austral Tropies"; „The Secret of the Australian Desert Marooned in Australia"; „The Mocasins of Silence"; „The Geographical Development of Australia" z mapą; „The Topography of our Continent, Voices of the Desert".

Favre Ludwik, inżynier francuski, * 1826 w Chêne-Bourg pod Genewą, † 1879. Brał udział w budowie największych dróg żelaznych swego czasu, doprowadził do końca przebicie tunelu przez Mont Cenis, tunel ten został otwarty 1871. Następnie podjął budowę tunelu San Gotardzkiego, umarł jednak przed ukończeniem robót w tunelu. W 1889 wzniesiono **F.** pomnik w Göschenen.

Fawcett Edgar, powieściopisarz amerykański † 1904 w Londynie.

Fayard Józef Albin, polityk francuski, * 1816 w Metzu, † 1908 w Paryżu. Jako polityk działał przed rewolucją 1848, w przeddzień zamachu stanu, za gorący republikanizm był skazany na wygnanie. Za trzeciej rzeczypospolitej był merem Chabeuil, później radcą generalnym. Obrany do senatu 1885, przystąpił do lewicy demokratycznej, popierał politykę radykalną ostatnich gabinetów. Do śmierci był dziekanem Senatu.

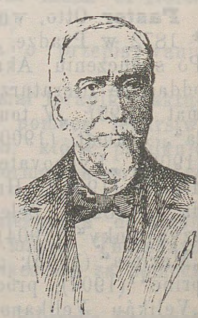

Fayard Józef A.

Faye Stefan Leopold, adwokat i polityk francuski † 1900 w Berac.

Faz reguła, ob, Faz teorja.

Faz teorja. Pojęcie **F.** (ob. niżej), jako części układu materjalnego, która posiada wszędzie

jednakie specyficzne własności jest pojęciem daleko ogólniejszym, niż związek chemiczny, niż mieszanina fizyczna i obejmuje jedno i drugie. Różne **F.** mogą przy zetknięciu się wytworzyć jedną lub współistnieć obok siebie, tworząc układ niejednorodny; może się również zdarzyć, że oddzielne **F.** znikają, a powstają nowe. Gazy, jako że mieszają się z sobą nieograniczenie, stanowią zawsze jedną **F.** (wyjąwszy, kiedy zachodzić może reakcja chemiczna między niemi np. NH_3+HCl). Ciecze mieszają się z sobą i wtedy tworzyć mogą **F.** jednolitą, jak roztwory wodne lub przeciwnie jak woda i olej, które nie mieszają się, stanowią obok siebie odrębne **F.** Ciała stałe, nawzajem odgraniczone od siebie, tworzą liczne odrębne **F.**, ale cząstki oddzielne z jednej substancji np. cząstki osadu nierozpuszczalnego uważa się za jedną **F.** Ciała stałe przy zmianie warunków zewnętrznych (ciśnienia i temperatury) zachowują swój stały skład, ciecze natomiast (roztwory) i gazy mogą zmieniać swój skład. Jeżeli w układzie niejednorodnym (np. lód i woda) przy zmianie warunków (ciśnienia i temperatury), skład **F.** oddzielnych zachowuje się niezmiennie, a zmienia się jedynie stosunek ilościowy, wtedy ma się do czynienia z „zupełną równowagą w układzie niejednorodnym“. **F.** współistnieją w tym wypadku w określonych warunkach ciśnienia i temperatury. Gdy zmieniać trwale jeden z czynników, zachowując drugi na stałym poziomie, proces przebiega jednostronnie aż do zaniku jednej fazy. W układzie, którego **F.** posiadają skład różny (np. roztwór soli i para wodna) ze zmianą jednego czynnika następuje nowa równowaga: skład **F.** zmienia się odpowiednio do warunków. W tym wypadku mamy „równowagę niezupełną w układzie niejednorodnym“. Ten rodzaj równowagi zależy od stosunku ilościowego **F.**, tamten (równowagi zupełnej) przeciwnie nie wykazuje takiej zależności. *Reguła* **F.** *Gibbsa* podaje ogólny schemat określenia stanów w układach niejednorodnych, względnie warunków równowagi tych układów, nie orzeka ona jednak nic o wielkości oddzielnych czynników. Podług reguły **F.** suma liczby faz (F) i liczby zmienności (Z) równa się liczbie składników niezależnych więcej dwa. Ujęta w formułę algiebraiczną, reguła daje następujące równanie $F+Z=S+2$. Co rozumieć pod fazą (F), była mowa już wyżej. Zmienność (Z) inaczej stopień swobody, wolność lub parametr oznacza możność zmiany dowolnej (w pewnych granicach) jednego z czynników (ciśnienia temperatury), przyczym cały układ nie ulega zmianie; żadna z dotychczasowych **F.** nie znika ani się nie zjawia nowa. Wreszcie składnikami niezależnemi (S) podług Gibbsa są te części składowe układu, które się mogą łączyć ze sobą w stosunku dowolnym; w układzie np.: roztwór soli i para wodna, takiemi składnikami będą sól i woda, wytwarzające roztwór. Jeżeli liczba **F.** przewyższa liczbę składników o 2, wtedy Z=0: ani ciśnienia, ani temperatury nie wolno żadną miarą zmieniać bez narażenia się na zniknięcie jednej **F.** a zatym i zniweczenie układu. Układ **F.** w tym wypadku jest trwały w jednym określonym punkcie, tak zwanym punkcie przejścia i nazywa się *bezzmiennym*: nie posiada on żadnej zmienności, żadnego wolnego parametru. Gdy liczby **F.** i składników wynoszą tyle, że wartość Z równa się 1, otrzymuje się wtedy *układ jednozmienny*, czyli w układzie takim można (w pewnych granicach) zmieniać dowolnie jeden z czynników, przez co się określa wielkość drugiego. Wreszcie jeżeli wartość Z=2, ciśnienie i temperaturę można zmieniać dowolnie niezależnie od siebie, cały układ nie doznaje zakłócenia, jest to *układ dwuzmienny*. Przykład z **F.** wody w stanie stałym, ciekłym i gazowym z przedstawieniem graficznym stosunków unaocznia doskonale wykład powyższy. W układzie osi spółrzędnych (ob. rys.) odkładamy na osi odciętych temperatury (absolutne) T, na osi zaś rzędnych ciśnienia P. Wyznaczone wielkości temperatury i ciśnienia,

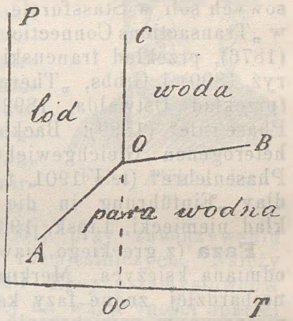

czyli warunków współistnienia każdych dwuch **F.** lodu i wody, wody i pary wodnej, lodu i pary wodnej wytworzą tak zwane krzywe graniczne, przecinające się w punkcie O. Punkt ten jest *punktem przejścia, punktem potrójnym*, gdyż jedynie w tym punkcie mogą istnieć obok siebie trzy **F.** jednocześnie, należy do trzech płaszczyzn, obejmujących obszar każdej z trzech **F.** Układ jest tutaj bezmiennym. Na linjach AO, BO, CO mamy granicę istnienia **F.** (lód i woda, lód i para), układ jednozmienny; można zmieniać dowolnie ciśnienie lub temperaturę, wielkość drugiego czynnika już przez to samo staje się określoną. W obszarach między linjami granicznemi, odpowiadającemi tylko jednej **F.** (lodu, wody, pary) można zmieniać dowolnie zarówno temperaturę jak i ciśnienie (poniżej punktu krytycznego): układ posiada cechy dwuzmiennego. Dla wody punkt potrójny leży wobec wartości dla $T=273+0{,}0077^0$ i P=4.57mm słupa rtęci tuż nad punktem zamarzania; „punkt krytyczny“ przy $T=273+364{,}3_0$ i P=194,6 ciśnienia atmosferycznego, gdzie linja OB urwałaby się. Regułę **F.** stosować można tylko w razie równowagi „prawdziwej“, natomiast nie nadaje się już do równowagi „pozornej“ np. mieszaniny wodoru i tlenu, która przy podwyższeniu tempe-

ratury daje wodę i już przy obniżeniu nie przechodzi z powrotem w mieszaninę pierwotną wodoru i tlenu. Reguła **F.** ma wogóle znaczenie formalne, podaje ona schemat, ujmujący stany równowagi, nie określa jednak wcale natury samej tych równowag. Czas nie wchodzi w rachubę tej reguły. Samo pojęcie **F.**, jak już zaznaczono wyżej, z powodu swego ogólnego charakteru stało się podstawą wielu rozważań teoretycznych o zasadniczych kwestjach chemji. Posiłkując się nim, można wyrazić prawa stechjometryczne w sposób ogólniejszy i mniej hipotetyczny. W tym kierunku pracuje dużo F. Wild, ale najwięcej zasług w rozwinięciu i rozpowszechnieniu teorji **F.** Gibbsa położył holenderski uczony Backhuis Roozeboom, który prawdopodobnie niekiedy zbyt przecenia jej znaczenie. I. H. van't Hoff zastosował teorję **F.** do wyjaśnienia dziejów powstania pokładów potasowych soli w Stassfurcie. Por. Gibbs, rozprawy w „Transactions Connecticut Academy" III 108.343 (1876), przekład francuski „Le Chateliera" (Paryż, 1899) i Gibbs, „Thermodynamische Studien" (przekład Ostwalda, 1892); W. Bancroft „The Phase rule" (1899); Backhuis Roozeboom „Die heterogenen Gleichgewichte v. Standpunkte d. Phasenlehre" (t. I 1901, t. II 1904, Lipsk); Findlay „Einführung in die Phasenlehre" (przekład niemiecki, Lipsk, 1907).

Faza (z greckiego zjawisko: 1) w astronomji odmiana księżyca, Merkurego, Wenery, Marsa, najbardziej znane fazy księżyca, przy pewnym nieznacznym powiększeniu widzialne są **F.** Merkurego i Wenery. Mars wykazuje mało uderzające **F.**, ponieważ oświetlona część wynosi co najmniej $^7/_8$ całej tarczy; 2) w fizyce **F.** oznacza różny stopień rozwoju, różny stan zjawisk perjodycznie się powtarzających; w kinematyce **F.** oznacza część perjodu punktu drgającego; w termodynamice pojęcie **F.** wprowadzone zostało przez uczonego amerykańskiego, Gibbsa, który nazywa **F.** rozmaite części układu materjalnego prostego lub złożonego z kilku składników, różniące się swemi własnościami i współistniejące obok siebie, oddzielone jednak od siebie płaszczyznami rozdzielczemi (ob. Faz teorja).

Fazanja *(Phasania)*, starożytna nazwa oazy Fessan (ob.).

Fazeolunatyna, glukozyd cjanowodorowy, odkryty w jednym z gatunków grochu strefy gorącej, a mianowicie, w grochu rosnącym na Jawie *(phascolus lunatus)*.

Feadzkie wyspy, dwa niskie atole w archipelagu wysp Hiberneńskich, (ob.) zamieszkuje je powoli wymierające plemię polinezyjskie.

Federalizm, kierunek polityczny, podług którego pewna ilość państw, zachowując swą odrębność, tworzy związek, dla osiągnięcia wspólnych celów. Stosownie do charakteru władzy związkowej istnieją dwa typy **F.** Albo związek państw — konfederacja, albo państwo związkowe — federacja (ob.). W konfederacji władza związkowa zależy od państw skonfederowanych, wynika z umowy; organem jej są delegacje rządów skonfederowanych państw, z obywatelami państw związkowych ma styczność jedynie pośrednio przez rządy oddzielnych państw. Konfederacja jest zazwyczaj związkiem luźnym, władza jej nie posiada siły. Natomiast w federacji czyli państwie związkowym, organizacja nie jest umową rządów oddzielnych państw, lecz wypływem woli zgromadzenia ustawodawczego, instytucji centralnej, obejmującej przedstawicieli ludności państw sfederowanych. Władza związkowa posiada swoje organy, niezależne od poszczególnych państw i swoje prawodawstwo, administrację, sądownictwo i finanse, co zapewnia jej powagę i siłę. W teorji prawa państwowego w stosunku do federacji istnieje sporna kwestja zwierzchnictwa władzy. Jedni, jak Tocqueville w „Demokracji w Ameryce", Weitz w „Podstawach polityki" są zwolennikami dwuch władz zwierzchnich, inni natomiast odrzucają możliwość współistnienia podobnego i uznają jedynie istnienie państw jednolitych z jedną władzą zwierzchniczą, choć z rozległą autonomją poszczególnych dzielnic, takie zaś Stany Zjednoczone Ameryki Płn., Szwajcarję uważają za związek państw, jak to czyni Seydel. Wreszcie są i tacy teoretycy, co jak Jellinek, dopuszczając istnienie państw bez władzy zwierzchniczej, w federacji przypisują zwierzchnictwo jedynie całości, poszczególnym zaś krajom — państwom, przyznają władzę rozporządzania się, rządzenia tytułem własnego samodzielnego prawa bez nadzoru i niezależnie od władzy centralnej w zakresie pozostawionym poza sferą działania władzy związkowej. Ostatnia teorja panuje obecnie głównie w nauce niemieckiej. Zwolennicy **F.** widzą w nim poniekąd idealną formę współżycia politycznego; wolna federacja winna tworzyć szczyt gmachu politycznego, który wspierając się na całym szeregu autonomji: od autonomji grup społecznych, narodowościowych, terytorjalnych i bezterytorjalnych do autonomji jednostki obywatela, zapewnia wszystkim członkom swoim największy stopień wolności politycznych. **F.** w życiu znalazł urzeczywistnienie w Szwajcarji, w Rzeszy Niemieckiej (właściwie Rzesza nie przedstawia czystej federacji), Stanach Zjednoczonych Ameryki Płn., w licznych łacińskich rzeczachpospolitych Ameryki Środkowej i Południowej, w ustroju Kanady i Australji związkowej. **F.** ma zwolenników w pewnych kołach Wielkiej Brytanji, choć dotychczas nie stał się wyraźnym programem chwili. W Austrji, gdzie do niedawna **F.** był hasłem przeważnie żywiołów konserwatywnych w różnych krajach monarchji, od zjazdu socjalnych demokratów w Bernie 1899 wszedł do programu tej partji,

zorganizowanej na zasadach federalistycznych. We Włoszech **F.** nie zajmuje zbytnio opinji publicznej przynajmniej w obecnej chwili. Dla Rosji niektórzy widzą w **F.** jedyne rozwiązanie kryzysu politycznego, w jakim to państwo znajduje się od dłuższego czasu. Por. prócz książek w gł. dz., nadto: Jellinek „Das Recht des modernen Staates“ (2 wyd., 1905 i nast.); tegoż „Die Lehre von den Staatenverbindungen“; R. de la Grasserie „L'Etat fédératif“, Adams sir F. O. i Cunningham „The Swiss Confederation“, I. Bryce „The American Commonwealth“, W. Wilson „Congressional Government“, tegoż „Państwo“ (w przekładzie francuskim i rosyjskim), L. Kulczycki „Autonomja i Federalizm“ (1906, z podaniem bibljografji), Proudhon „Du principe fédératif“, „De la justice“, Bakunin „Zasadnicze prawidła polityki i federacji słowiańskiej“ (1860).

Federenko Borys, botanik i podróżnik rosyjski, * 1872, syn przyrodnika Aleksieja, który zginął w czasie studjów nad lodowcami Mont-Blanca. Studja uniwersyteckie odbył w Moskwie. Jest botanikiem w cesarskim ogrodzie botanicznym w Petersburgu. Przedsiębrał liczne podróże do Tian Szanu, Pamiru, Szugnanu, zebrał kolekcje roślin Azji środkowej. Nadto prowadził badania nad florą Rosji europejskiej. Główne prace: „Flora Zapadnago Tjan szanja“; „Flore des iles du Commandeur“ (Kraków, 1906); „Materiaux pour la flore de Crimée“; „Materiaux pour la flore de Caucase.“ „Materjał do flory Pamira i Alajskago chrebta“; „Flora jewropejskoj Rossii“.

Federowiczowa Marja.

Federowiczowa Marja (Valery), artystka dramatyczna polska, 1903 opuściła scenę teatru Rozmaitości, przez pewien czas występowała w teatrze Krakowskim, potym znów w Rozmaitościach i gościnnie w Małym; od lat kilku przebywa poza Warszawą. Głównie celowała w rolach salonowych, do najlepszych jej kreacji należą: „Monna Vanna“, „Dla szczęścia“, „Dzwon zatopiony“, „Tajemnica publiczna“ i inne. W 1904 wystawiła na scenie warszawskiej jednoaktowy dramat „Zawierucha“, a w 1908 czteroaktową sztukę w teatrze Małym p. t. „Na przepadłe“.

Fedi Pio, rzeźbiarz włoski, † nie 1842 jak w gł. dziele, lecz 1892.

Fedorowicz Lew, ekonomista rosyjski, * 1851. Studja prawne odbył w uniwersytecie petersburskim. Jest profesorem ekonomji i statystyki w Odesie. Wydał: „Žiłyje pomieszczenija rabocich“ (1881); „Teorija denežnago i kreditnago obraszczenija“ (1888); „Istorija i teorija statistiki“ (1894); „Istorija politiczeskoj ekonomji“ (1900); „Teorija politiczeskoj ekonomii“ (2 cz. 1901).

Fehrenbach Konstanty, polityk badeński, * 1852. Studjował najpierw teologję katolicką, następnie prawo. Od r. 1882 jest adwokatem w Freiburgu. W polityce jest zwolennikiem centrum; 1885 — 87 i od 1901 jest członkiem Izby niższej badeńskiej, której przewodniczył 1907 — 1908. Od 1903 posłuje do parlamentu Rzeszy.

Feist Aleksander, przemysłowiec polski i działacz społeczny, * 1824 w Warszawie, † 1911 r. tamże. Przeszedł wszystkie stopnie hierarchji rzemieślniczej, 1853 został majstrem, 1860 starszym cechu szczotkarskiego, godność tą sprawował przez lat 40. Czynny był wespół z ks. Janem Tadeuszem Lubomirskim przy zakładaniu czytelni bezpłatnych w 1861, przy zawiązywaniu spółek i kooperatyw rzemieślniczych. Należy w 1870 r. do założycieli Kasy przemysłowców warszawskich, pierwszej na wzajemności opartej instytucji kredytowej, która roztoczyła opiekę nad drobnym przemysłem i rzemiosłami. Wybrany do zarządu Kasy, pozostaje na tym stanowisku prawie do końca życia. Brał żywy udział we wszystkich pracach sekcji rzemieślniczej od początku jej istnienia. Jego też inicjatywie młodzież rzemieślnicza zawdzięcza przyznawany corocznie przez Kasę przemysłowców fundusz zapomogowy na wyjazdy zagranicę dla kształcenia się w swoim zawodzie. **F.** położył też wielkie zasługi dla Tow. muzycznego, którego zarządu był długoletnim i nader czynnym członkiem.

Feist Aleksander.

Fejérpataky László, wybitny paleograf węgierski, * 1857 w Preszowie. Kształcił się w uniwersytecie w Budapeszcie, następnie w Wiedniu i Paryżu. Jest dyrektorem bibljoteki przy Muzeum narodowym w Budapeszcie, profesorem paleografji i heraldyki tamże, członkiem Akademji węgierskiej. Główniejsze prace: „A királyi kancellária az Arpádok Korában“ („Królewska kancelarja za Arpadów“, 1885); „Magyarországi városok régi számadásai“ („Stare księgi rachunkowe miast węgierskich“, 1885); „Béta király névtelen jegyzője“ („Notarjusz anonimowy króla Beli“, 1892). Z licznych jego rozpraw ważniejsze dotyczą „Listów króla Kolomana“ (1892); Szczepana II i Beli III. W „Mo-

numenta Vaticana“ (1885) roztrząsa sprawę kardynała Gentilise. Redaguje też czasopismo heraldyczne *Turul*.

Fejérvary de Komlós-Keresztes Geza, polityk węgierski. Po upadku gabinetu Banffy'ego był ministrem obrony krajowej w gabinecie Szella 1899—1903. Po nieudanych próbach Tiszy **F.** podjął się 1905 utworzenia nowego gabinetu, ustąpił jednak wkrótce miejsca Wekerlemu (1906).

Felandren, $C_{10}H_{16}$, węglowodór z grupy terpenów, znajduje się w postaci prawoskrętnej w koprze wodnym *(Phellandrium)* a pod postacią lewoskrętnej w olejku eukaliptowym *(Eucaliptus Amygdalina)*.

Feldblum Michał, matematyk, * 1875 w Warszawie, gdzie skończył gimnazjum filologiczne w 1893. Studja wyższe matematyczne odbył w uniwersytecie warszawskim 1897, następnie doktoryzował się w Gietyndze 1899. Pracuje na polu handlowym i pedagogiczno-naukowym, wykłada arytmetykę handlową na Wyższych kursach handlowych od 1907 r. Oprócz rozpraw, zamieszczanych w pismach fachowych, artykułów, recenzji, drukowanych w pismach pedagogicznych i ogólnych, wydał oddzielnie: „Über elementargeometrische Constructionen“ (dysertacja doktorska, 1899); „Geometrja wykreślna“ (1902); „Algiebra elementarna“ (1907).

Feldman Ferdynand, artysta dramatyczny polski, * 1862 w Krakowie, wstąpił na scenę 1879. Występował początkowo w trupie prowincjonalnej, od 1880 r. w Krakowie, od 1885 w Poznaniu, od 1887 w Łodzi. W r. 1890 zaangażowany został do Lwowa, gdzie stale przebywa. Grywa role charakterystyczno-komiczne, w ostatnich czasach z niemniejszym powodzeniem występował w kreacjach szekspirowskich. W 1910 obchodził 30-letni jubileusz pracy scenicznej.

Feldman Ferdynand.

Feldman Wilhelm, napisał nadto: „Ananke, kartki miłości“ (Kraków, 1904, II wyd.); „Piśmiennictwo polskie 1880—1904“ (Lwów, 1905); „O twórczości Stanisława Wyspiańskiego i Stefana Żeromskiego“ (Kraków, 1904); „Współczesna krytyka literacka w Polsce“ (Lwów, 1905); „O Rosji“ (Kraków, 1903); „W sprawie teatralnej“ (Kraków, 1905); „Henryk Ibsen“ (t., 1906); „Stronnictwa i programy polityczne w Galicji“ 1846—1906“ (t., 1906—07, 2 t.); „Pomniejszyciele olbrzymów“ (t., 1907); „Współczesna literatura polska“ (1864—1907) (Lwów, 1908); „Wypisy z literatury polskiej czasów najnowszych“ (Warszawa, 1908); „Pro domo et pro arte“ (Kraków, 1909); „My artyści“, sztuka w 4-ch aktach (Lwów, 1909); „Współcześni pisarze polscy w najcelniejszych wyjątkach“ (Warszawa, 1910); „Virago“, sztuka w 4-ch aktach na tle schyłku odrodzenia włoskiego“ (Kraków, 1911).

Felice Guiffrida Giuseppe, polityk włoski, * 1860 w Katanji. Prowadził gwałtowną agitację w prasie przeciw monarchji, za co był wielokrotnie skazywany. W 1892 osadzony został na dwa lata więzienia, uciekł na Maltę, skąd wrócił, gdy został wybrany do parlamentu w Paterno i Katanji. W 1894 organizował komitety akcji „Fasci“ w Kalabrji i Romanji. Znów został aresztowany. Paterno, Rzym, Massa i Katanja ofiarowywały mu mandaty poselskie.

Felix Wacław, fizyk czeski, * 1873. Studja odbywał w Pradze i Kielu. Od 1901 jest profesorem na czeskiej politechnice w Pradze. Napisał: „Ueber Anodenschichten bei Gasentladungen“ (1896); „O vlnach elektrickych“ (1899); „O vlnach elektrickych“ (tom I, 1900).

Felizet Jerzy, chirurg francuski, * 1844 w Elbeuf, † 1908 w Paryżu. Wyspecjalizował się w zakresie chirurgji dziecinnej, był sekretarzem generalnym Towarzystwa chirurgów. Ogłosił: „le Mécanisme des fractures du crâne“ (1873); „Traité des hernies inguinales de l'enfance“ (1894); „Etudes de chirurgie enfantine“ (1894).

Felsina, starożytna nazwa Bolonji (ob.).

Femka, skrócona nazwa towarzystwa węgierskiego, założonego wśród Słowaków 1883 r. oficjalna nazwa „Felsö Magyarországi kultur egyesulet“ (Górnowęgierskie towarzystwo kultury.

Fenantren, $C_{14}H_{10}$, znajduje się w antracenie surowym, tworzy bezbarwne blaszki z połyskiem, rozpuszcza się w alkoholu łatwiej, niż antracen, topi się w 96°, wre w 340°. Od antracenu oddzielić **F.** można przez utlenianie cząstkowe, któremu ulega łatwiej niż antracen, i następną destylację.

Féneon Ludwik Feliks, literat francuski, * 1861 w Turynie. Należał do stałych bywalców na zebraniach młodych literatów w paryskiej *quartier Latin* (dzielnica Łacińska). Założył w 1883 *Revue indépendente*. Następnie pracował w kilku innych organach młodych, ostatecznie został sekretarzem *Revue blanche*, organu symbolistów. Ogłosił: „les Impressionistes en 1886“ (1887). Związany przekonaniami z anarchistami, był aresztowany 1894 i stanął z całą grupą anarchistów przed sądem, który go uniewinnił.

Feniks, wyspy na Oceanie Spokojnym, należące do archipelagu wysp Fidży, 42 klm. kw.; pokłady guano. Jedna z wysp tego archipelagu

Gardner (10 klm. kw.) należy od 1892 do Wielkiej Brytanji, która pretenduje i do pozostałych.

Fennomani, partja narodowa fińska w Wielkim księstwie Finlandzkim, w 1890 rozpadła się na starofenomanów, zwanych następnie suometarjanami i młodofennomanów. Pierwsi w epoce rusyfikacji za Bobrikowa występowali w roli ugodowców, skłonnych do kompromisów z polityką rusyfikacyjną, drudzy stawali bezwzględnie w obronie konstytucji finlandzkiej. Po rewizji konstytucji w sejmie wybranym na nowych zasadach (1907) z 200 posłów należało do starofennomanów 59 (w tym 6 kobiet), młodofennomanów 25. W następnych wyborach skład posłów nieznacznie się zmieniał (ob. Finlandja).

Fenol, C_6H_6O (ob.), topi się w 42°, wre w 183°, ciężar właściwy **F.** 1.084 w 0°, w wodzie rozpuszcza się w stosunku 1 : 15 w 16°. Wykrywa się fenjak i jego homologi działaniem na ich roztwory $FeCl_3$; występuje charakterystyczne fijoletowe zabarwienie.

Fenolftaleina, ob. Ftalowe kwasy w II suplemencie.

Fens, błota angielskie, niziny w Anglji wschodniej koło zatoki Wash, morza Północnego, obejmują przestrzeń 3,100 klm. kw. Dla osuszenia ich i zabezpieczenia od zalewu zbudowano tutaj całą sieć kanałów i tam. Tamy stawiano jeszcze za czasów rzymskich. Większe kanały przeprowadzono w XVII wieku. Por.: Miller „Handbook to the Fenland“ (1898).

Fenwick Karol, polityk angielski, * 1850. Syn górnika, sam pracował w kopalni. Należał do federacji górników w Northumberland, gdzie okazał znaczną inteligiencję i energję. W 1884 był delegatem na kongresie „Trade-unionów“ w Aberdeen, 1885 wybrany do parlamentu, sprawował urząd poselski do ostatnich czasów. W 1890 — 94 był sekretarzem parlamentarnym na kongresach *Trade-unionów.* Należał do partji liberalnej i jest zwolennikiem *home-rule'u.*

Féraudy Maurycy, aktor i dramaturg francuski, * 1859 w Joinville-le-Pont. Należy do najwybitniejszych komików francuskich; z utworów jego ważniejsze: „l'Ecole des vieux“ (1901); „Gontran s'amuse“ (1901); „Quart de soupir“ (1902); „la Remplaçante“ (1903); „Brichanteau“ (1906).

Féraudy Maurycy.

Ferber Ferdynand, awiator francuski, * 1862, † 1909. Studja odbył w Szkole politechnicznej, następnie wstąpił do artylerji. Przez czas jakiś był przy szkole aerostatyki w Chalais Meudon. W lotnictwie pierwsze kroki stawiał 1898, kiedy pobudzony doświadczeniami Ottona Lilienthala doszedł do wniosku, że przyszłość lotnictwa spoczywa w aparatach cięższych od powietrza. Zbudował sobie aparat typu Lilienthala i w Gienewie 1899 dokonał pierwszych prób z przyrządem 30 klm. wagi. Próby te raczej były ślizganiem się, niż planowym poruszaniem się w powietrzu. **F.** rzucał się ze szczytu na swoim przyrządzie i okrążał przestrzeń 8 metrów. Bardziej poważne rezultaty **F.** osiągnął 1901 po zbudowaniu dwupłaszczyznowca. Kiedy wiadomości o zdobyczach w awiatyce braci Wrightów budziły z początku wątpliwości, **F.** wystąpił w obronie konstruktorów amerykańskich, w 1908 i 1909 pod kryptonimem *de Rue* brał udział w wielu konkursach lotniczych, na jednym z nich w Boulogne sur Mer poniósł śmierć pod swym dwupłaszczyznowcem. **F.** uchodzi za jednego z pierwszych zwiastunów i gorliwych pjonjerów lotnictwa. Był sekretarzem komisji lotnictwa przy aeroklubie we Francji. Propagandzie lotnictwa poświęcił wiele konferencji i rozpraw. Wydał: „les Progrès de l'aviation par le vol plane“ (1904); „Pas à pas, saut à saut, vol à vol“ (1906); „les Calcits“ (1907); „l'Aviation“; de crête à crête, de ville à ville, de continent á continent“ (1908).

Ferdinandy Gejza, prawnik węgierski, * 1861 w Koszycach. Studjował prawo w Budapeszcie. Pierwsze prace jego dotyczyły spraw wojskowych, później zajął się prawem węgierskim. W 1896 został docentem publicznego prawa węgierskiego w uniwersytecie budapeszteńskim, 1904 profesorem nadzwyczajnym tegoż przedmiotu. W pracach naukowych dba o historyczne uzasadnienie publicznego prawa węgierskiego i w większości dowodzi jedności korony węgierskiej i niezależności jej od Austrji.

Ferdynand, ks. bulgarski, 28 lutego 1908 r. według obrzędu katolickiego w Koburgu i 1 marca według obrzędu ewangielickiego na zamku Ostersten, koło Gera, brał ślub z księżniczką Eleonorą Reuss-Köstritz (* 1860). Dn. 5 października 1908 ogłosił się w Trnowie za pierwszego niezależnego króla Bulgarji i Wschodniej Rumelji (car bulgarski). Matka jego, Klementyna, ks. Sasko-kobursko-Koháry † 1907 w Wiedniu.

Ferdynand ks Bulgarski.

Ferdynand IV, wielki książę Toskanji, † 1908 w Salcburgu.

Ferenczi Zoltan, węgierski historyk literatury, * 1857 we wsi Borsza, 1879 otrzymał doktorat filozofji, 1880—90 był dyrektorem szkoły miejskiej, 1891 powołany na kustosza bibljoteki siedmiogrodzkiej, 1899 na dyrektora bibljoteki uniwersyteckiej w Budapeszcie: obecnie jest profesorem nowożytnej literatury węgierskiej w uniwersytecie w Budapeszcie. Ogłosił szereg prac zarówno ze starożytnej, jak i nowożytnej literatury węgierskiej.

Fergana, obwód w rosyjskiej Azji środkowej na granicy Kaszgaru i Pamiru, należy administracyjnie do generał gubernatorstwa Turkiestańskiego. Na 137,861 klm. kw. 1,865,000 m. (1907) czyli 13·5 na 1 klm. kw. Ludność składa się z Sartów, Karakirgizów, Uzbeków, Tadżyków i innych plemion tureckich. Gleba naogół urodzajna, jednak do 40% należy do kategorji ziemi nieuprawianej. Kwitnie: rolnictwo, sadownictwo, hodowla bydła, nadto uprawa bawełny i jedwabnictwo. Przemysł fabryczny nieznaczny, głównie bawełniany. Wartość produkcji do 4·8 miljonów rubli. **F.** przyłączona do Rosji 1876, stanowiła dawniej chanat Kokandzki, obecnie dzieli się na 5 powiatów. Główne miasto: Skobielew, zwany do 1907 Nowym Margielanem.

Fergusonit, minerał, należący do gromady saletrowców rzędu niobianów i tantalanów. Zawiera ytr, niob, tantal, odpowiada wzorowi $Y(Nb,Ta)O_4$. Krystalizuje się w układzie tetragonalnym.

Fergusson sir James, baronet, polityk angielski, † 1908 w Kingston na Jamajce.

Ferid pasza, polityk turecki, * 1850. Zdobył wykształcenie europejskie, przez szereg lat był członkiem Rady Państwa, należał do grupy liberalnej. Zdolności administracyjne wykazał na stanowisku namiestnika w Azji Mniejszej 1900—1902. W 1902 został prezesem komisji kontrolującej przy zaprowadzeniu reformy w europejskich wilajetach, wielkim wezyrem 1903—1908.

Fernandez Guerra y Orbe Aureljan, pisarz hiszpański, † 1894.

Fernandez Juan, żeglarz hiszpański, † 1576. Pierwszy odkrył brzegi południowe Ameryki Południowej i liczne wyspy, między innemi i zwane także Juan Fernandez.

Fernando-Po, jedna z wysp Gwinei koło wybrzeża zachodniej Afryki, w zatoce Biafra, należąca do Hiszpanji; liczyła (1900) 20,742 m. Główne miasto Santa - Isabel (dawniej Clarence) 1,300 m.

Fer oligiste (grec. ὀλίγος), mały, tak przezwany żelaziak, uboższy w żelazo od magnetytu. Nazwa ludowa jego--pomocnik męzki (żelaziak włóknisty) i żeński (żelaziak) — pochodzi stąd, że podług mniemania ludu, żelaziak ten rozmącony z wódką, skutecznie usuwał bóle żołądka, przytym pierwszy jedynie u mężczyzn, drugi u kobiet. Por. „Podręcznik mineralogji Tschermaka“ w przekładzie I. Morozewicza (Warszawa, 1900).

Ferrara, 1) prowincja włoska w Emilji, 284,122 m. (1906); 2) główne miasto prowincji t. n., 87,648 m. (1901).

Ferrara Franciszek, statystyk i ekonomista włoski, † 1900.

Ferrari Benedetto, kompozytor i poeta włoski, * 1597, † 1681; był kapelmistrzem na dworach w Modenie oraz w Wiedniu; komponował opery i teksty do nich. Był autorem tekstu opery „Andromeda“ (muzyka Manelli'ego), przedstawionej na otwarcie pierwszego jaki wogóle istniał publicznego teatru „San Cassiano“ w Wenecji.

Ferrari Carlotta, † 1907 w Bolonji.

Ferrari Emilio, poeta hiszpański, * 1852 w Valladolid. Poemat „Pedro Abelardo“ (1884) uczynił go popularnym, poczym wydał cały szereg cenionych utworów, z których główniejsze: „Aspiracion“, „Consummatum“, „En el arroyo“, „la Muerte de Hipatia“, „Alegoria de Otono“ i t. d. W 1905 został członkiem Akademji hiszpańskiej.

Ferrari Hektor, rzeźbiarz włoski, * 1847 w Rzymie. Wykonał: pomnik Wiktora Emanuela na Pincio, takiż w Wenecji. Garibaldiemu wystawił aż sześć pomników: w Vicenzy, Rovigo, Macerata, Pizie, Loreccie i Massa Maritima; dalej, pomnik Giordana Bruno. Do nowego pomnika Wiktora Emanuela w Rzymie stworzył postać „Rewolucji“; prócz tego rozmaite włoskie miasta mają jego prace, między innymi, Turyn płaskorzeźbę „Cum Spartaco regnavit“. W Rumunji znajduje się jego „Owidjusz“, w Ameryce „Lincoln“, w Argientynie „Pacteco“, w Finlandji „Verdi“. Powołany do składu sędziów na projekt pomnika Chopina, bawił **F.** w Warszawie w 1909 r.

Ferrari Severino, poeta i krytyk włoski, † 1905. Poezje **F.** cechował szczery liryzm, dźwięczały w niej odgłosy „trecento'a“. W krytyce celował bystrością i sumiennością. Ogłosił nadto: „Nimavera fiorentina“ (1900), nowy zbiór sonetów (1902); „Biblioteca di letteratura populare“ (2 tomy, 1882—1883). Od r. 1902 **F.** zajmował katedrę leksykografji i stylistyki włoskiej w Bolonji.

Ferrari-Wolf, ob. Wolf-Ferrari.

Ferraris Galileo, znakomity fizyk, elektrotechnik włoski, * 1847, † 1896. Studja odbywał na politechnice w Turynie. W 1872 został profesorem fizyki w uniwersytecie turyńskim, 1877 przeszedł do *Reale Museo Industriale Italiano*, którym przez dłuższy czas zarządzał. Od 1881 był przedstawicielem rządu na kongresach międzynarodowych elektrotechników, 1886—87 kierował pierwszorzędnemi zakładami elektrotechnicznemi w Turynie, 1895 otrzymał godność senatora. Umarł w Turynie, gdzie 1903 wznie-

siono mu pomnik. Prace jego dotyczą oświetlenia elektrycznego, przenoszenia energji elektrycznej, prądu zmiennego, transformatorów; **F.** jest jednym z twórców techniki prądów zmiennych i prądów o wielu fazach. Ogłosił: „La proprieta cardinali degli strumenti diottrici, teoria di Gauss“ (Turyn, 1877); „Sulla illuminazione elettrica“ (1879); „Lezzioni di Elettrotechnica“ (1898, 1903). Całkowity wybór dzieł wydano w Medjolanie 1902 i nast.

Ferraris Karol Franciszek, statystyk włoski. Ogłosił: „Il materialismo storico e lo stato“ (Palermo, 1897); „La teoria del dicentramento amministrativo“ (Medjolan, 1889). W 1905 sprawował urząd ministra robót publicznych.

Ferraris Maggiorno, pisarz ekonomiczny i polityk włoski, * 1856 w Aequi. Z zawodu prawnik poświęcał się najpierw studjom nad zagadnieniami ekonomicznemi i finansowemi. Od 1886 posłuje do parlamentu. Przyczynił się do zawarcia traktatów handlowych z Austrją i Niemcami, zwalczał gabinety Rudiniego i Giolittiego. Był ministrem poczty i telegrafu w gabinecie Crispiego 1893 — 1896. Wydał: „Il problema della circolazione costacea in Italia“; „Le convenzioni marittime“. Jest dyrektorem „Nuova Antologia“.

Ferrer Guardia Francisco, pedagog i polityk hiszpański, * 1859 w Abella, † 1909 w Montjuich. W l. 1879 — 86 był kontrolerem kolejowym na linji Barcelona-Tarragona-Francja, po nieudanym zamachu generała Villacampa (19 września 1886), w którym **F.** brał udział, wyjechał do Paryża. Tutaj przez czas dłuższy był sekretarzem Ruiza Zorilli, byłego prezydenta rzeczypospolitej hiszpańskiej. Utrzymywał się w Paryżu z dawania lekcji. Jedną z jego uczenic była Ernestyna Meunier, którą potrafił zapalić do swych idei pedagogicznych, że dom w Paryżu i znaczne sumy ofiarowała na ten cel. **F.** użył tego na założenie „Szkoły nowożytnej“. W niej chciał **F.** w przeciwstawieniu do duchownych szkół Hiszpanji, oprzeć wychowanie jedynie na pierwiastkach racjonalistycznych. Swój Instytut pedagogiczny otworzył **F.** w 1901 w Barcelonie, podzieliwszy go na kilka oddziałów: ogród dla dzieci, szkoła ludowa, wyższa szkoła ludowa, średnia szkoła, uniwersytet ludowy. Od czasu zamachu w 1906 na parę królewską w Barcelonie, w którym podobno brał udział i bibljotekarz **F.**, Mateo Morals, liczni przeciwnicy **F.** w walce z nim, mieli silną broń przeciw niemu jako anarchiście. Żywioły reakcyjne doskonale zużytkowały tę broń podczas powstania w Barcelonie latem 1909. **F.** na razie udało się zbiedz, lecz schwytany stanął przed sądem wojennym, który go skazał na śmierć przez rozstrzelanie, co 13 października 1909 zostało wykonane, pomimo protestów i ludowych manifestacji przeciw wyrokowi w całej Europie i Ameryce. Por. „Juicio ordinario seguido ante los tribunales militares en la plaza de Barcelona contra Francisco **F.**“ (1909); Fr. Meffert „Die Ferrerbewegung“ (1909); P. Ramus „Francisco F. sein Leben und sein Werk“ (1910).

Ferrero Annibale, gieodeta włoski, * 1839, † 1902. Studja odbywał w Akademji wojskowej w Turynie. Brał udział w wojnach 1859, 1860—1861, 1866. W 1864 wstąpił do sztabu generalnego, gdzie objął kierownictwo prac gieodetycznych, prowadzonych wzorowo. W 1872 został kierownikiem wydziału gieodetycznego w instytucie wojskowogieograficznym w Florencji, w 1885 — 1893 był dyrektorem wspomnianego instytutu. Należał do członków *Accademia dei Lincei*, w 1895 był posłem w Londynie; 1897 wiceprezesem komisji międzynarodowej pomiarów gieodetycznych. Opublikował szereg rozpraw: w „Sprawozdaniach komisji międzynarodowej pomiarów gieodetycznych“, w „Sprawozdaniach instytutu wojskowo gieograficznego we Florencji“.

Ferrero Guglielmo, socjolog i historyk włoski. Z powodu pamfletu politycznego „Il Fenomeno Crispi e la Reazione“ (1895), został relegowany na dwa miesiące do wioski alpejskiej. Następnie dłuższy czas spędził w Londynie, Paryżu, Berlinie, gdzie pracował w bibljotekach. Wrażenia swe z pobytu zagranicą ujął w pracy „L'Europa giovane studi e viaggi nei paesi del Nord“ (1897). W pracy tej głosi upadek rasy łacińskiej, cezaryczności i wojowniczej, a z entuzjazmem odzywa się o społeczeństwach przemysłowych Anglji i Niemiec, nadto ujawnia sympatje do doktryny komunistycznej, kolektywistycznej. Po powrocie do kraju, urządza szereg konferencji o militaryzmie w Medjolanie, wydaje je później pod n. „Il militarismo“ (1898). Odtąd poświęca się głównie badaniom nad starożytnym Rzymem. Opracowuje dzieje potęgi i upadku Rzymu, wnosząc do studjów wiele pomysłów oryginalnych. Dzieło to wyszło pod n. „Grandezza e decadenza di Roma“ (1901—1906 4 tomy; istnieją przekłady francuski i angielski).

Ferret, Col du Grand, przełęcz alpejska u stóp masywnego Mont-Blancu, łączy dolinę Rony z doliną Po, czyli Wallis z Piemontem; wysokość 2536 m.

Ferri Enrico.

Ferri Enrico, kryminolog i polityk włoski. W 1895—1896 wykładał w nowozałożonym *Institut des hautes études* w Brukseli. Przez dłuższy czas oddawał się adwokaturze i życiu parlamentarnemu w Rzymie, gdzie w uniwersytecie miał docenturę. W 1904 powołany został na profesora prawa karnego do Palermo. W 1907—09 po-

dróżował po łacińskiej Ameryce. Do parlamentu posłował z przerwami od 1886. W polityce z początku występował przeciw socjalistom w „Socialismo e criminalia“ (1883, 2 wydania 1897), następnie stał się wyznawcą socjalizmu, został wodzem frakcji socjalistycznej, redaktorem organu partji *Avanti*. Wśród prądów nurtujących socjalizm włoski, stawał przez czas długi po stronie nieprzejednanej ortodoksji, następnie jednak szczególniej po powrocie z Ameryki skłaniał się do reformizmu. Z prac jego oprócz wymienionych, ważniejsze: „Studi sulla criminalità in Francia da 1826 fin a 1878“ (1881); „Sociologia criminale“ (1892, 1900); „La scuola positiva di diritto criminale“ (1883); „Polemica in difesa della scuola positiva criminale“ (1886); „L'omicidio-suicidio“ (4-te wydanie, 1895); „L'omicidio nell'antropologia criminale“ (z atlasem antropologicznostatystycznym 2 tomy, 1895); „Socialismo e scienza positiva, Darwin, Spencer, Marx“ (1894); „Difese penali e studi di giurisprudenza“ (1899); „Delinquenti nell'arte“ (1901); „Studi sulla criminalità ed altri saggi“ (1901), Wiele z dzieł **F.** przełożono na francuski, hiszpański, niemiecki i inne języki.

Ferriani Lino, prawnik, socjolog włoski. Od 1905 jest członkiem Trybunału kasacyjnego w Rzymie. Ogłosił nadto: „Nel mondo dell'infanzia“; „Delinquenti scaltri efortunati“; „Studi di psicologia infantile“; „I drammi dei fanciulli“ i inne.

Ferrier Gabrjel, malarz francuski, wykonał nadto szereg pierwszorzędnych prac, jak, dekoracja dworca d'Orsay w Paryżu. W salonach też wystawiał mnóstwo obrazów, z których ważniejsze: „Florimonda“ (1900); „Plafon w foyer teatru w Nimes“ (1901); „Zwycięscy“ (1902); „Rozpacz“ (1903) i t. d. Namalował też wiele portretów, między innemi Piusa X i gienerała André (muzeum Luksem.) zajął miejsce Gérome'a jako kierownik pracowni w Szkole sztuk pięknych 1904. W 1906 został obrany członkiem Akademji sztuk pięknych.

Ferrier Gabrjel.

Ferripiryna, $Fe\,Cl_3\,(C_{11}H_{12}\,N_2\,O)_3$, związek chlorku żelazowego z antipiryną. Własności i zastosowanie **F.** ob. gł. dz.

Ferrugia Gemma, powieściopisarka włoska † 1868 w Livornie. Rozpoczęła swą działalność pisarską od romansów i komedji, wkrótce jednak ograniczyła się wyłącznie do romansu psychologicznego. Ogłosiła: „Fascino“; „Follie muliebri“; „Gli addii“; „Il cerocllo della donna“ i inne.

Ferry Karol, polityk francuski, brat Juliusza, * 1834 w Saint-Die, † 1909 w Paryżu. W 1870 był szefem gabinetu ministra spraw wewnętrznych. Po wojnie francusko-pruskiej zajmował urząd prefekta, wtedy stłumił ruch robotniczy w Creuzot; na takimże urzędzie na Korsyce występował przeciwko bonapartystom, zwalczał też anarchistów. Po dymisji Thiersa na krótko usunął się od polityki. Zajął się adwokaturą, ale 1881 obrany do parlamentu, a 1888 do senatu, 1893 i 1902 znów wszedł do Izby. W obydwu Izbach był referentem wielu komisji.

Ferry Karol.

Ferryt, jedna ze składowych części stopu żelazo-węgiel (ob. metalografja), jest to zupełnie chemicznie czyste żelazo lub przynajmniej żelazo, wolne od domieszek węgla.

Fetis Edward, pisarz muzyczny belgijski, syn Franciszka Józefa **F.**, * 1812 w Bouvignes, † 1909 w Brukselli; był następcą swego ojca jako redaktor *Revue musicale*, potym jako kierownik feljetonu *Independance belge*; sprawował również przez kilkadziesiąt lat urząd bibljotekarza brukselskiej bibljoteki, został członkiem akademji.

Feure Jerzy, malarz dekoracyjny holenderski, * 1868 w Paryżu. Uprawiał wszystkie gałęzie sztuki dekoracyjnej; tapety, porcelanę, witraże. We wszystkim zdradzał bogactwo wyobraźni i gust bardzo wytworny. Niektóre jego fotele są arcydziełami harmonji i wytworności i przypominają stolarstwo artystyczne XVIII w. **F.** znany jest nadto jako ilustrator, szczególnie świetne są jego ilustracje do „Porte de Rêves“; Marcela Schwoba.

Fevrier Wiktor Ludwik Franciszek, gienerał francuski, † 1908 w Grenobli.

Feydeau Jerzy, komedjopisarz francuski, * 1862, w Paryżu, syn powieściopisarza Ernesta **F.** (ob.). Zaczął wystawiać swe dowcipne komedje od 1888 („le Tailleur pour dames“) z coraz większym powodzeniem, dzięki swobodzie akcji i szalonej werwie. Z licznego szeregu ich ważniejsze: „l'Affaire Edward“ (1889); „Champignol malgré lui“ (1892); „l'Hôtel du libre échange (1894); „le Dindon“ (1896); „la Dame de chez Maxim“ (1899); „la Duchesse des Folies-Bergère“ (1902); „La

Feydeau Jerzy.

main passe“ (1904); „le Bourgeon“ (1906); ostatnie dwa utwory zdradzają mniej drastyczności i przesady farsowej, posiadają za to więcej cech właściwej komedji.

Fez, główne miasto sułtanatu marokańskiego, liczy według jednych 150,000 mieszkańców, według innych tylko 40,000 (Maurów, Arabów, Berberyjczyków, Murzynów i 10 tys. Żydów). W wiekach średnich, ludność **F.** wynosiła podobno 400,000 m.; o upadku miasta świadczy też mniejsza liczba słynnych niegdyś meczetów (z 785 pozostało obecnie ledwo 130); przy najpiękniejszym z nich, a największym w Afryce północnej meczecie mułły Edrisa *Dżama Karubin* („Meczecie herubinów“) znajduje się Akademja z bogatym zbiorem rękopisów i bibljoteką. **F.** jest i obecnie najważniejszym punktem handlowym Afryki północno-zachodniej.

Fezzan (ob.) a raczej *Fessan*, kraina oaz w Saharze, jest starożytnym krajem *Phazania*, siedzibą Garamantów. O ludności i miastach obszernie traktuje prokonsul Korneljusz Barbur w IX w. prz. n. Chr., Herodot wymienia słynne miasto Garama (Dżerma). Istniało ono jeszcze za czasów zwycięstwa Arabów, obecnie zostały tylko nieliczne ruiny z epoki rzymskiej. W północnej okolicy jezior sodowych jest też kilka ruin i 50 małych groboweów-piramid. Garamantowie przyjęli chrześcjaństwo w r. 567; w VII wieku **F.** został znów podbity przez Arabów i powtórnie zaparował w nim Islam. Rządy spoczywały w rękach książąt, którzy pozostawali kolejno w zależności od Aghlabidów, Fatimidów, Ejjubidów aż do r. 1811, gdy Mahamed el Makni opanował **F.** w imieniu paszy Tripolisu. Abd-el-Dżelisa w l. 1837—42 niezależnie rządził **F.** i w końcu uległ wskutek zdrady wodzowi tureckiemu Askar-Aliému. O podróżach w **F.** ob. Afryka. Por. Hornemann „Tagebuch einer Reise von Kairo nach Mursuk“; Nachtigal „Sahara und Sudan“ t. 1, (1879).

Fiala Edward, numizmatyk czeski, ogłosił nadto: „Czeské denáry“ (1898); powołany był 1901 do Petersburga dla uporządkowania zbiorów numizmatycznych wielkiego księcia Jerzego Michałowicza.

Fiala Ladisław (pseud. *J. L. Brazda*), pisarz czeski, * 1864 w Pradze. Po skończeniu gimnazjum i fakultetu teologicznego w Pradze, został 1903 prefektem gimnazjalnym w Przybramie. Pisze opowiadania i humoreski dla dzieci, z których ważniejsze: „Pan regient rożmbersky“ (1894); „Strahowsky pohlad“ (1893); „Rodná chaloupka“ (1894); „Vierny kamarád“ (1899); „Povědky z naszich diejin“ (1900). Ogłosił też kilka rozpraw teologicznych.

Fiala Oskar, malarz czeski, * 1860 w Pradze, gdzie uczęszczał do Akademji. Motywy do swych krajobrazów barwnych w stylu modernistycznym czerpie z wsi czeskiej i słowackiej.

Fianarantsoa, główne miasto w prowincji Betsilen w Madagaskarze środkowym na wzniesieniu, dochodzącym 1,145 m., posiada misję katolicką, kilka kościołów, jest siedliskiem władz prowincjonalnych francuskich, garnizonu wojskowego, połączone drogą bitą z Antanariwem, 6,000 miesz.

Fibich Zdenko, † 1900 w Pradze; napisał trylogję melodramatyczną (deklamacja na tle orkiestry) „Hippodamia“. Z poematów symfonicznych najbardziej znanym u nas jest: „Pod wieczór“. **F.** był członkiem czeskiej Akademji Umiejętności. Bjografję jego p. t.: „„ Z. F.“ napisał E. L. Richter (1899).

Fibrocement, mieszanina cementu i azbestu włóknistego, z której za pomocą silnej prasy otrzymuje się cienkie płytki. Metr kwadratowy takiej płytki do 3 mm. grubości, waży zaledwie 6 klg. **F. c.** używa się do krycia murów, domów, szczególniej na wsi.

Fibroleum, fabrykat otrzymywany od działania ługu na odpadki skóry, następnie silnie wyprasowany, rodzaj papieru czy papy, używa się jako surrogat skóry.

Ficino Marsilio, filozof, humanista włoski, * 1433 w Florencji, † 1499 w Careggi pod Florencją. W 1476 otrzymał święcenia kapłańskie. Należał do zagorzałych przeciwników Arystotelesa, a żarliwych zwolenników Platona. Założył słynną *Accademia platonica* w Florencji. Przełożył na język łaciński dzieła Platona i wielu neoplatoników. Usiłował idee platońskie zużytkować dla chrystjanizmu. Główna praca: „Theologia platonica seu de immortalitate animorum ac aeterna felicitate libri XVIII“ (Florencja, 1482, Paryż, 1578). Najlepsze wydanie dzieł **F.** wyszło w Bazylei 1561 r. w 2 tomach. **F.** znany był nadto jako lekarz. Por. Galeotti „M. F.“ (1858).

Ficker Juljusz, badacz historyczny i uczony prawnik niemiecki, † 1902. Jego wiekopomne zasługi w dziedzinie dziejów dyplomatyki średniowiecznej, charakteryzuje J. Jung w obszernej książce „Juljusz **F.**“ (1907).

Fidżyjskie wyspy, miały (1906) 125,085 m. wobec 120,124 (1901), w tym było 2459 europejczyków, 17,105 Indusów, 94.597 tubylców. Dochód z kolonji uczynił (1906) 185,424 funt. szt., wydatki—149,374 f. szt. Wartość przywozu wzrosła z 442,852 z 1905 r. do 609,496 w 1906, wywozu zaś spadła z 706,852 na 603,410 f. szt. Głównemi artykułami wywozu są: cukier, owoce (bananów za 97,678 f. szt). **F.** posiadają prawidłową komunikację z Anglją, Kanadą, Australją, Nową Zelandją z Tongu. Por. B. Thomson „Fiji for Tourist“ (Londyn, 1907); B. Grimshaw „From Fiji to the Cannibal Islands“ (tamże, 1906).

Fiedler Franciszek, prawnik i polityk czeski, * 1859 w Pradze, studja odbył tamże i zagra-

nicą. Do końca 1898 był radcą w Wydziale królestwa Czech, 1899 mianowany zwyczajnym profesorem nauk prawnych i politycznych na politechnice czeskiej w Pradze, gdzie od 1891 był docentem, 1905 profesorem zwyczajnym prawa politycznego i austrjackiego na uniwersytecie praskim. Ogłosił prócz licznych rozpraw: „Judikatura o pemierech obecniho statku“ (1897); „Zemiedielská politika“ (1899. 2 t.); „Zemiedielské zakony“ (1901—02, 2. t.); „Rakousko-uherská wyrovnàni po roce 1878“ (1903); „Dualismus rakousko-uhersky“ (1905); „Krajské zrzizeni v Czechách“ (1906) i t. d. W 1907 został członkiem krajowej komisji statystycznej, 1898 mianowany członkiem korespondentem, 1903 członkiem nadzwyczajnym Akademji czeskiej, 1906 członkiem Instytutu gospodarstwa krajowego. Działalność polityczną rozpoczął 1901, kiedy został posłem na sejm czeski i posłem do parlamentu wiedeńskiego. Tutaj pracował w kilku komisjach, w 1903 — 04 wszedł w skład delegacji austrjackiej. W sejmie 1906 był gieneralnym referentem szkolnictwa. W 1907 powołany był na ministra handlu w ministerjum Becka. Na tym stanowisku zreorganizował ministerjum i przeprowadził wiele ustaw doniosłych w zakresie gospodarczym: o żegludze, o kanałach dla Galicji; w zakresie społecznym: zakaz pracy nocnej kobiet, reglamentacja pracy domowej, zakaz wyrobu zapałek z białego fosforu, przepisy dla fabryk celuloidu i ograniczenie pracy w kopalniach; poczynił też ważne reformy w zarządzie poczt. W 1908 wskutek zatargów z stronnictwami niemieckimi, podał się do dymisji. W 1910 odegrał wybitną rolę w konferencjach czesko-niemieckich, mających na celu porozumienie obydwu narodów i w sprawie skonsolidowania w jedną całość poselstwa czeskiego w Wiedniu. W uznaniu tych zasług zjednoczony klub czeski w grudniu 1910 wybrał go swym prezesem.

Fiedler Józef, historyk niemiecki, † 1908.

Fielitz Aleksander, kompozytor i kapelmistrz * 1860 w Lipsku (polskiego pochodzenia), uczeń Schulhoffa i Kretschmera w Dreznie. Był kolejno kapelmistrzem teatrów w Zurychu, Lubece i Lipsku; w r. 1905 został profesorem konserwatorjum, następnie dyrygientem orkiestry symfonicznej w Chicago. Od roku 1908 jest profesorem konserwatorjum Sterna w Berlinie. Z kompozycji najbardziej znane są pieśni oraz drobniejsze utwory fortepjanowe; **F.** napisał także dwie opery.

Fierens-Gevaert Hipolit, pisarz belgijski, * 1870 w Brukselli. Historja sztuki, krytyka artystyczna i literacka jest głównym przedmiotem jego prac. Ogłosił: „Essai sur l'art contemporain“ (1896); „la Tristesse contemporaine“ (1899); „Essai sur Bruges“ (1901); „Nouveaux essais sur l'art contemporain“; „Van Dyck“ (1905); „Jordaens“ (1905); „le Renaissance septentrionale dans les Flandres“ (1906), najważniejsza praca **F.**, w której zebrane wyniki wszystkie o sztuce flamandzkiej. Nadto **F.** napisał powieść „le Toscin“ (1903) i jest współpracownikiem *Revue de l'art ancien* i *moderne* i *Art décoratif*.

Fierich Franciszek Ksawery, profesor procesu cywilnego w Krakowie, ogłosił nadto: „Interwencja uboczna w świetle teorji o stosunku procesowym“ (Kraków, 1903, *Czasop. praw. i ekon.*); „O prawie wekslowym w Polsce na podstawie konstytucji sejmowych z 1775, 1776, 1778, 1780“ (1908, wyd. „Akad. Umiej.“ w Krakowie); „Czy prawo żądania zabezpieczenia z powodu niepewnej płatności dłużnika głównego da się uzasadnić ze stanowiska prawniczego i ekonomicznego?“ (1887, *Przegląd prawa i admin.*); „Próbny proces trybunalski“, razem z Seidlem (1896, *Reforma sądowa*); „Zakres działania sądów zwyczajnych w sprawach spornych górniczych“ razem z radcą górniczym Bocheńskim (1899, *Reforma sądowa*); „O bezwzględnej niewłaściwości sądów zwyczajnych“ (1900, *Czasopis. praw. i ekon.*).

Figner Wiera.

Figner Wiera, rewolucjonistka rosyjska, * 1852, pochodzi ze szlachty w gubernji kazańskiej, kształciła się w Instytucie szlacheckim. W 1870 wyszła za Filippowa i wyjechała do Zurychu na studja lekarskie, w 1873 przeniosła się do Bernu i rozwiodła się z mężem. W 1875 wraca do Rosji i oddaje się propagandzie rewolucyjnej, 1876 bierze udział w demonstracji na placu Kazańskim w Petersburgu. Przez jakiś czas pełni służbę lekarza na wsi w gubernji Samarskiej, wraca do Petersburga, wchodzi do organizacji „Zemlja i Wolja“. W 1878 udaje się do gub. Saratowskiej, występuje jako członek komitetu wykonawczego „Narodnoj Wolji“, 1883 uwięziona, 1884 skazana na śmierć, a po zamianie kary śmierci na więzienie Szliselburskie spędza w nim 20 lat. W 1905 dostała pozwolenie na zamieszkiwanie w gub. Archangielskiej, a następnie w Kazańskiej i innych. Ogłosiła: „Moja niania“ (poezje, 1906; „Gallerja Szlisselburgskich uznikow“ (1907).

Figueroa José *Alcorta*, pisarz i polityk argentyński, * koło 1863 w Cordobie. Skończył fakultet prawny i wcześnie oddał się polityce. Obrany był deputowanym parlamentu, następnie senatu. Zajmował urząd gubernatora swej prowincji rodzinnej, w której zreorganizował finan-

se. Jako senator, mianowany był wice-prezydentem rzeczypospolitej; z tego tytułu na mocy konstytucji, po śmierci prezydenta Quintana zajął jego stanowisko.

Figuerola Laureano, mąż stanu i ekonomista hiszpański, † 1903 w Madrycie.

Figuig, oaza w Saharze marokańskiej. Na zasadzie umowy francusko-marokańskiej 1845 podlegała władzy sułtana marokańskiego. W rzeczywistości, mieszkańcy wsi utortyfikowanych (ksurach), nie uznawali żadnej władzy i oddawali się rozbójnictwu, co z chwilą zajęcia przez Francję oazy przeciwległej Beni-Unifu naraziło ich na zatarg z Francuzami 1903 r. Francuzi zbombardowali główny ksur Zenagę i zmusili ludność do poddania się.

Fijałek Jan Nepomucen, ksiądz, wybitny badacz dziejów kościoła polskiego (ob.), w 1896 mianowany nadzwyczajnym, 1899 zwyczajnym profesorem historji kościoła w uniwersytecie lwowskim. W 1897 założył seminarjum dziejów kościoła, prace w seminarjum prowadził po polsku, wykłady o dziejach kościoła po łacinie. W 1903 — 04 był rektorem uniwersytetu lwowskiego. Z licznego szeregu cennych prac historycznych **F.**, ważniejsze: „Śmierć św. Wacława 25 września 935 r.“ (1893); „Średniowieczne ustawodawstwo synodalne biskupów polskich. I. Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego“ (1893, „Rozpr. Wydz. hist.-filoz. krak. Akad. XXX); „Ustalenie chronologji biskupów włocławskich“ (1894, *Przew. nauk i liter.*); „Gieneza bajki o papieżycy Joannie“ (1895, *Kwart. hist.*); „Średniowieczne biskupstwa kościoła wschodniego na Rusi i Litwie, na podstawie źródeł greckich“ (t. 1896 i 1897); „Przegląd literatury historji średniowiecznej“ (1898); „Studja do dziejów Uniw. Krak. i jego wydziału teologicznego w XV w.“ (1898, „Rozpr. Wydz. filolog. Akad.“ XXIX); „O początkach i znaczeniu Uniw. Krak. w XIV — XV w.“ (1900, „Księga pamiąt. uniw. lwow. dla uniw. krak.“); „Mistrz Jakób z Paradyża i Uniw. krak. w okresie soboru bazylejskiego“ (1900, wyd. Akad. krak., 2 t.); „O archidjakonach pomorskich i urzędnikach biskupich w archidjakonacie pomorskim djecezji włocławskiej w XII — XV w.“ (1899, „Rocznik tow. naukow. w Toruniu“); „Z dziejów humanizmu w Polsce“ (1902, „Pamiętnik literacki“); „Ostatnie słowo Pawła Włodkowica o zakonie krzyżackim“ (1902, „Przegl. kość“ w Poznaniu); Prof. A. Brücknera „Literatura religijna w Polsce średniowiecznej, t. I i II“ (1903 — 04, „Pamiętnik liter.“); „O postępie nauk teologicznych“ (1903, wykład inauguracyjny); „Moderniści katoliccy kościoła Lwowskiego w XVI w.: X. arcybiskup Paweł Tarło i mistrz Jan Trzciana“ (1908, „Pamiętnik liter.“); „U grobu św. Wojciecha“ (1908).

Fijałkowski Jan, budowniczy, wykonał między innemi, nagrodzony na konkursie projekt „Gmachu Stowarzyszenia techników w Warszawie“ (pobudowany 1903 r.), dalej, opracował wspólnie z bud. S. Filipowskim „Projekt konkursowy domu Zarządu zakładów gazowych w Warszawie“ wreszcie „Dom dochodowy przy zbiegu ul. Wielkiej i Polnej“.

Fikh (wyraz arabski), oznacza właściwie pogląd, wiedzę, stosuje się jednak przeważnie do prawoznawstwa, jako nauki *par excellence*. Islam uznaje jednego tylko prawodawcę bóstwo. Wykład woli bóstwa *(ahkâm)* zawarty jest w Koranie i Sunnie. W zależności od tego, czy nakazy dotyczą wiary, czy postępowania człowieka, stanowią one przedmiot Kalamu lub Fikhu. Prawoznawstwo muzułmańskie jest nauką kanoniczną. Już w I wieku hedżry istniała Fukeha (znajomość prawa), ale wielkie systemy prawne przytym zupełnie prawowierne, ugruntowały się w III w., a mianowicie, za imamów: Abu-Hanify, Mâlika, Szafiego i Ahmeo ibn Hanbala. **F.** uchodzi jeszcze obecnie za przedniejszą naukę.

Fila *(Phila)*, wyspa na Nilu, na granicy południowej Egiptu; ruiny świątyni Izydy z III w. przed Chr. Por. Bénédite „L'île de Phila“ (1893).

Filadelfja, co do ludności trzecie z rzędu miasto Stanów Zjednoczonych Am. Płn., jest siedzibą licznych instytucji naukowych, m. in. instytutu Franklina, instytutu Drexel'a, Amerykańskiego Tow. filozoficznego, Muzeum handlowego (1897) i in. Z budynków wyróżnia się wspaniałością nowy ratusz, dalej, Girard College, największy na świecie dom dla sierot. **F.** była podczas wojen o niezależność siedzibą kongresu kontynentalnego, a 1787 konwentu Unji, 1790—1800 jej stolicą. Por. Scharf i Westcott (1884, ang.), Allison i Penrose (1887, ang.), Repplier (1898, ang.).

Filadelfja, miasto we włoskiej prowincji Catanzaro w okręgu Nicastro, 7 klm. nad p. morza; 1901 liczyło 6.514 m., założone zostało 1783 przez mieszkańców miasta Castelmenardo, zburzonego przez trzęsienie ziemi.

Filarioza, choroba podzwrotnikowa, wywoływana przez pasożyty oblence *(nematodes)*. Pierwszym objawem obecności tych pasożytów jest nader przykre swędzenie jakiejkolwiek części ciała, połączone z uczuciem mrowienia skóry, poczym tworzy się guz, podobny do wrzodzianki. U niektórych osobników pasożyt ten przez kilka miesięcy niczym nie przejawia swej obecności, w innych zaś szybko występują objawy zaniku. Z chwilą uzewnętrznienia się pasożyta występuje ropienie. Pasożyt przeważnie usuwany bywa za pomocą pałeczki drzewnej, wokoło której on się okręca. Nacięcie ropnia jest najskuteczniejszym środkiem uwolnienia organizmu od tego cierpienia.

Filarjaza *(Filariasis)*, choroba kaczek, rzadziej gęsi i łabędzi, wywoływana przez robaka *Filaria uminata*. Robaki skupiają się w postaci skłębień w pierwszym żołądku i w przewodzie pokarmowym. Zarodki tych robaków pasożytują na pchle wodnej *(Daphnia pulex)*.

Filchner Wilhelm, podróżnik niemiecki, * 1877. Był porucznikiem w regimencie piechoty bawarskiej 18[illegible]8, przedsiębrał kilka większych podróży po Rosji, Bałkanach, Azji Mniejszej. W 1900 odbył wyprawę konną przez Pamir, 1903 - 05 po Azji Środkowej. Wyniki swej podróży ogłosił w „Das Kloster Kumbum“ (1906), „Das Rätsel des Matschu, Meine Tibetexpedition“ (1907), nadto „Wissenschaftlichen Ergebnissen der Expedition **F.** nach China u. Tibet“ (z zamierzonych 10 tomów, wyszły 1907—1908 9-ty i 10-ty, część pierwsza.

Filehne, miasto i powiat w Księstwie Poznańskim w regiencji bydgoskiej, zgiermanizowany Wieloń (ob.).

Filharmonja warszawska, powstała w 1901 z inicjatywy Aleksandra Rajchmana i Emila Młynarskiego przy udziale Maurycego hr. Zamoyskiego, Leopolda bar. Kronenberga, rodziny książąt Lubomirskich i dużej liczby akcjonarjuszów ze wszystkich sfer społeczeństwa. Kapitał Tow. wynosił rb. 500,000. Gmach posiada salę koncertową na blisko 2,000 osób i małą salę teatralną. W gmachu mieszczą się lokale: Towarzystwa muzycznego oraz „Lutni“. Wspaniały organ, dar L. bar. Kronenberga, posiada 42 głosy, trzy manuały i pedał. **F.** posiada bogatą bibljotekę muzyczną w zakresie dzieł orkiestrowych.

Filhol Henryk, przyrodnik francuski, * 1843, † 1902 w Paryżu, członek Akademji nauk od 1897. Prace jego dotyczą głównie zakresu paleontologji i fauny głębinowej mórz.

Filiatra *(Philiatrá)*, miasto w nomarchji (prowincji) greckiej Trifylja (1896) 11,507 m.; 1886 uległo zniszczeniu przez trzęsienie ziemi.

Filimow Grzegorz, archeolog rosyjski, * 1828, † 1898, zajmował urząd przy zbrojowni (Orużejnaja pałata) w Moskwie i przy muzeum Rumjancewa, gdzie zarządzał działem starożytności. Był wielką powagą w sprawach ikonografji i pozostawił mnóstwo cennych rozpraw z tej dziedziny.

Filip Otokar, dziennikarz i literat czeski, * 1874 w Pradze. Po studjach gimnazjalnych i uniwersyteckich w Pradze, w 1893 wstąpił do redakcji *Hlas Narodá*, 1897 *Narod. Listow*, później *Praž. Novin*. Prócz tego robił ilustracje dla pism czeskich i ogłosił kilka powieści: „Markýza s trojim srdcem“ (1900); „Czervené kamelie“ (1902); „Otroci sobectví“ (1903); „Mor“; „Náhodou“ i t. d.

Filip de Vitry, ob. Vitry.

Filipińskie wyspy. Podług spisu z 1903 r. na 3,141 wyspach i wysepkach było 7,635,426 mieszkańców, w tym 6,987,686 cywilizowanych i 647,740 niecywilizowanych. Od 1902 zakazano prawnie immigracji Chińczyków. Wszystkie wyspy z niewielkiemi wyjątkami otrzymały zarząd cywilny. Na czele rządu stoi generał-gubernator z siedmiu komisarzami (4 amerykanów i 3 filipińczyków). Wyspy podzielone na 96 prowincji, od 1907 r. obowiązuje konstytucja, podług której parlament składa się z Izby wyższej (Philippine Commission, zasiadają w niej głównie amerykanie) i z Izby niższej (Philippine Assembly), do tej może być wybrany każdy obywatel, mający 23 lat przynajmniej, posiadający pewne minimum ziemi, opłacający pewien dość wysoki podatek lub umiejący po angielsku albo po hiszpańsku. Pod względem religijnym filipińczycy, jako katolicy w przeważającej większości podlegli są arcybiskupowi rzymsko-katolickiemu amerykańskiemu, 3 biskupom i 1 biskupowi tubylczemu. Na Luzonie utworzył się niezależny kościół filipiński pod Grzegorzem Aglipajem. Szkolnictwo podlega amerykańskim urzędom. W 1906 było uczniów do 500.000, wydatki na oświatę wynosiły 2,700,000 dolarów. Rolnictwo znajduje się w stanie pierwotnym, nad podniesieniem go pracuje Urząd rolniczy (Bureau of Agriculture), który zakłada fermy doświadczalne; również i w leśnictwie zaczęto stosować gospodarkę racjonalną. Wartość przywozu wynosiła (1906) 26,403,768 dolarów wobec wartości wywozu 32,642 892 Ruch okrętów 1906: wpłynęło do portów filipińskich 8,496 okrętów pojemności 2.214,491 tonn. Celem podniesienia komunikacji, kongres upoważnił rząd do gwarantowania 4% na lat 30 od 1,200,000 dolarów złotem. Wydano koncesję na budowę nowych linji długości 1,150 klm., 1909 przystąpiono do samej budowy. Badania naukowe wysp scentralizowane w rękach specjalnego instytutu, który wydaje miesięcznik *Philippine Journal of Science*. Zreorganizowano służbę meteorologiczną na zasadach nowoczesnych. Podług stosunków klimatycznych cały obszar **F.** podzielono na trzy pasy: 1) z bardzo stałą zmianą okresów deszczu i suszy, ilość opadów 1500—2000 mm.; 2) z bardzo długim okresem deszczu a bardzo krótkim suszy, 2—3000 mm. i więcej opadów; 3) z mniej lub więcej równym podziałem opadów w ciągu całego roku. Świat roślinny i zwierzęcy badali w ciągu 5 lat Merrill i inni. Wykryto wiele typów flory australskiej, przeważnie na wyżynie Luzonu, inne formy świata roślinnego wskazują na związek z Celebesem, Borneo, Formozą i lądem azjatyckim. Natomiast znajomość dotychczasowa fauny nie upoważnia do stwierdzenia związku z Formozą, przynajmniej od okresu jurajskiego. Ssaki Luzonu posiadają całkiem odmienny charakter, najbardziej przypominają

australskie. Z ptaków poznano 175 — 200 gatunków. Por. „The inhabitants of the Philippines“ (1909); Tornow „Die Wirtschaftliche Entwickelung der Philippinen“ (1901); „Census of the Philippine Islands 1903“ (1905); de Tavera „Biblioteca Filipina“ (Madryt, 1904); Retana „Archivio del Bibliofilo filippino“ (1895 i nast.); tegoż „Aparato Bibliografico de la Historia General de Filippinas“ (1906); Lindsay „The Philippines under Spanish und american rules“ (1907); „Etnological Survey Publications“ (Manila od 1904); H. M. Wright „Handbook of the Philippines“ (1908).

Filipkiewicz Stefan, malarz, * 1879 w Krakowie, gdzie odebrał również średnie wykształcenie. W r. 1901 wstąpił do Akademji sztuk Pięknych i pracował pod kierunkiem Cynka i Mehofera (rysunek) oraz Stanisławskiego i Wyczółkowskiego (malarstwo). Oddaje się prawie wyłącznie pejzażowi. Ważniejsze prace: „Obłoki; „W jesieni“, „Targ na Placu Szczepańskim“, „Odwilż“, „Bajka zimowa“, „Pierwszy śnieg“ i t. d. Wykonał również ilustracje do wydawnictw ozdobnych dla dzieci. Oprócz wystaw krajowych wystawiał za granicą: w Wenecji, Monachjum, Berlinie i t. d.

Filipowicz Benedykt, publicysta, napisał nadto: „O mięso“, „Szewcy i szewctwo w Warszawie“, „Robotnicy wiejscy“, „Dobroczynność w Warszawie“, „Sosnowice“ (1902). Opracował „W Starożytnej Polsce“ Balińskiego i dodatkowy tom p. t. „Szląsk“.

Filipowicz Tytus, napisał: „Czy robotnikowi potrzebna jest konstytuanta w Warszawie“ (Warszawa, 1907); „Polska i autonomja“ (Kraków, 1908); „Djalogi o życiu i śmierci“ (t., 1909); „Marzenia polityczne“ (t., 1909).

Filit, rodzaj prochu bezdymnego, przygotowuje się z nitrogliceryny i kollodjum w stosunku 1 : 1, formuje się w cienkie niteczki lub rureczki.

Filleborn Daniel, tenorzysta Opery Warszawskiej, * 1841, † 1904 w Warszawie.

Film, cienka błonka celuloidowa, żelatynowa albo kollodjonowa, pokryta warstwą bromku srebra, używa się do zdjęć fotograficznych. Jako nadzwyczaj lekka w porównaniu z kliszą szklaną, cieszy się uznaniem szczególnym u amatorów fotografów.

Filmogien, roztwór bawełny strzelniczej w acetonie. Po natarciu nim skóry, tworzy się osłona biała; aceton wyparowuje; **F.** używa się dla ochrony skóry od drażniących wpływów i zanieczyszczeń.

Filomusi-Guelfi Francesco, prawnik włoski, * 1842 w Tocco da Casauria w Abruzzach. Studja odbywał w Aquila i w Neapolu. Jest profesorem prawa cywilnego w Rzymie, Napisał: „Rivista cristiana sulla teoria della quota di riserva del coniuge superstite, nel codice italiano“; „Sul processo civile romano“; „La dotrina dello Stato nell'antichità greca“; „Sul concetto del diritto naturale e del diritto positivo“; „Conditio viduitatis e matrimonio“; Sui matrimoni di coscienza“; Sulle condizioni, che escludono e diminuiscono l'imputabilità; „Enciclopedia giuridica“; „Sopra un'iscrizione latina scoperta in Toceo Casauria“; „Della disposizione per l'anima o a fore dell'anima nel diritto civile italiano; „La codificazione civile e le idee-moderne, che ad essa si riferiscono“; „Il divorzio tra stranieri in Italia“.

Filtry bakteryjne, zatrzymują bakterje i wyjalawiają zupełnie płyny przesączone. W pracowniach bakterjologicznych używane są zwykle filtry porcelanowe Chamberland'a i filtry z ziemi okrzemkowej Berkefeld'a. Te ostatnie są mniej zbite i przepuszczają nieznane dokładnie zarazki: wścieklizny, cholery świń *(Hogcholera, Schweinepest)* i zapalenia płuc u koni *(peripneumonia Nocard'a)*.

Filtry biologiczne stosowane bywają do oczyszczania ścieków kanałowych. Zwykle składają się z dwuch oddziałów: z jamy gnilnej i filtrów utleniających. Wyławiacz piaskowy i w znacznej części jama gnilna mają za zadanie zatrzymywanie części stałych. W jamie gnilnej wskutek fermentacji gnilnej znaczna część substancji stałych winna się rozpuszczać. Pojemność jamy gnilnej powinna być tak obliczona, aby ścieki zatrzymywały się w niej w ciągu 24 godzin. Stałe części organiczne rozpuszczają się w niej wskutek fermentacji bakteryjnej bez dostępu powietrza. W tym rozkładzie przeważają procesy redukcyjne, i powstaje dużo gazów, jak: azot, wodór, gaz błotny, lotne węglowodory i t. p. Jama gnilna może być głęboka, zatamowanie dostępu do niej powietrza dobrze wpływa na procesy odtleniające. W jamach odkrytych z czasem powstaje na powierzchni wody gruby kożuch, który sam przez się stwarza warunki beztlenowego rozkładu. W wodzie, ściekającej z jamy gnilnej, wolnego tlenu nie znajdujemy. Woda z jamy gnilnej oczyszcza się następnie w filtrach utleniających. Są to zwykle dwa baseny betonowe, napełnione koksem. Pierwszy basen zawiera grube i duże ziarna koksu, w drugim zaś znajduje się drobny koks. Pojemność filtru równa się zazwyczaj 50%, t. j. jeden metr sześcienny, mieści koło ½ metra sześc. wody. W filtrach zatrzymywanie i rozkład substancji organicznych, zanieczyszczających wodę, odbywa się przez utlenianie przy współudziale drobnoustrojów. To też dobre warunki dostępu powietrza i przewietrzania filtru mają pierwszorzędne znaczenie. W tym celu filtr nie może być głębszy, niż 1½ — 1 metra, woda może być wpuszczana do niego tylko dwa lub trzy razy na dobę i zatrzymywana w nim godzinę lub pół. Przerwy między napełnieniami służą do prze-

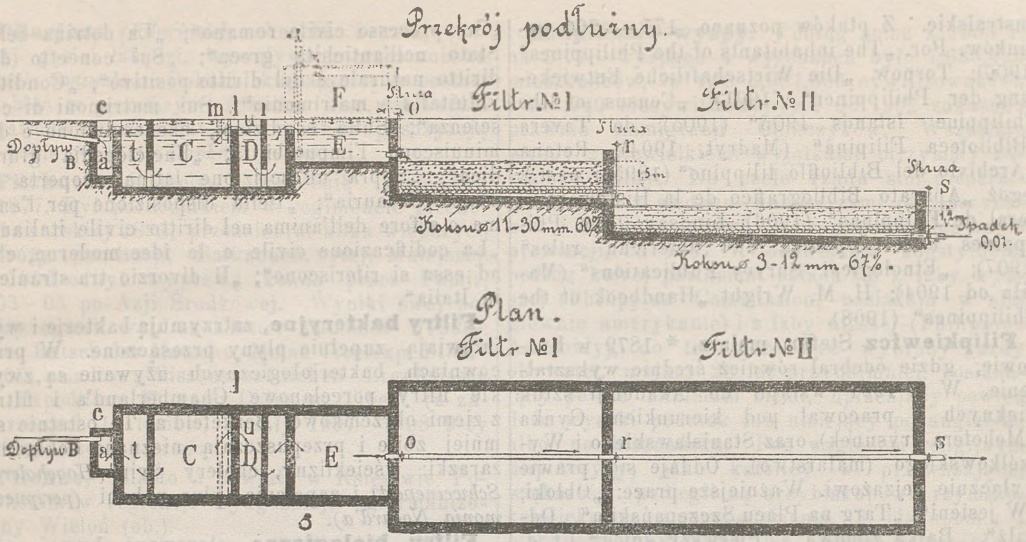

Fig. 1. Schemat stacji filtrów utleniających z osadnikiem gnilnym, obliczonym na 100 m^3 dobowej ilości wody kanałowej, przy dwukrotnem napełnianiu filtrów na dobę.

wietrzania filtru. Wodę rozprowadza się na powierzchni filtru po rynnach dziurkowanych i wpuszcza się ją w kształcie małych strumyków. Na dnie filtru leżą dreny, które zbierają oczyszczoną wodę i odprowadzają ją do następnego filtru, a stąd do rur kanalizacyjnych.

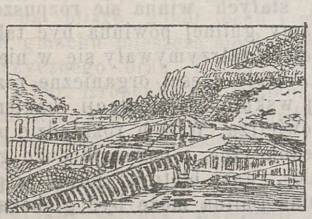

Fig. 2. Filtr Adam'a.

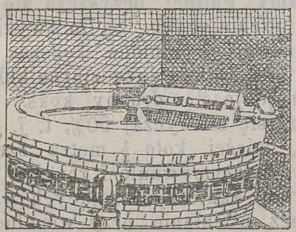

Fig. 3. Filtr w Lille.

Z początku filtr nie działa, dopiero po pewnym czasie powstają naloty, błonki na ziarnach koksu i rozwija się odpowiednia flora bakteryjna. Taki, dojrzały filtr już dobrze oczyszcza wodę. Filtr o dwuch basenach nazywa się dwukontaktowy, o trzech basenach—trzykontaktowy (rys. 1). Stosowane też są filtry jednokontaktowe z filtracją stałą, w których woda przepływa kroplami stale z małemi tylko przerwami. Filtry takie dość wysokie, zwykle okrągłe, budują się nad powierzchnią ziemi i w ścianach bocznych

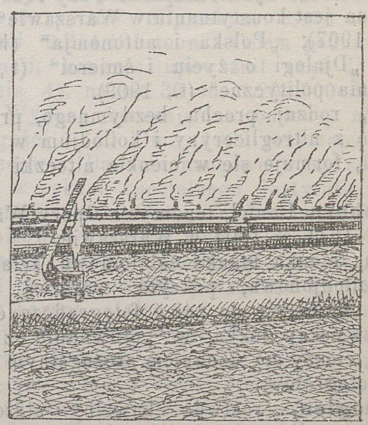

Fig. 4. Pulweryzatory w Chesterfield.

mają otwory w celu lepszego przewietrzania. Woda spada na filtr w kształcie deszczu za pomocą różnych przyrządów (rys. 2, 3, 4). Woda oczyszczona powinna być przezroczysta, bezbarwna i bezwonna. W ciągu dłuższego nawet czasu nie powinna ulegać fermentacji gnilnej. Jeżeli woda oczyszczona opalizuje, lub jest mę-

tna w nieznacznym stopniu, to po pewnym czasie staje się zupełnie przezroczystą, na dnie zaś naczynia daje się spostrzegać nieznaczny osad. Woda nieoczyszczona w dostatecznym stopniu pozostanie mętna i ulegnie fermentacji gnilnej. Woda dobrze oczyszczona traci zwykle 60% — 70% substancji organicznych i zawiera produkty utlenienia amonjaku jako to: sole kwasu azotowego i kwasu azotawego. Niektórzy autorzy wymagają, aby woda taka zawierała ponadto wolny tlen. **F. b.** wprowadził po raz pierwszy inżynier Dibdin w Londynie koło r. 1890. Od 10 lat stosowanie tych filtrów znacznie się rozpowszechniło w Europie, a szczególniej w Anglji i w Stanach Zjedn. U nas większej stacji niema. Istnieje tylko nieduża stacja przy sanatorjum w Zakopanym i niedawno wybudowana stacja przy szpitalu w Lublinie. Ostatnio urządził taki filtr inżynier Bielski w jednym z domów w Mokotowie. W sprawie **F. b.** piśmiennictwo polskie posiada następujące prace: T. Bielski „Sposób Schroeder'a oczyszczania ścieków" *(Przegląd techniczny)*; Gębarzewski „Filtry okruchowe" *(Przegląd techniczny)*; T. Gryglewicz „Stacje filtrów biologicznych, ich urządzenie i działanie" *(Przegląd techniczny*, 1907); J. Polak „W sprawie oczyszczania ścieków kanałowych dzielnicy Praskiej" *(Zdrowie*, 1909, I); tenże „W sprawie oczyszczania ścieków kanałowych przedmieścia Pragi" *(Zdrowie*, 1909, № 5); S. Skrzywan „Czy są potrzebne dla Warszawy filtry biologiczne" *(Przegląd techniczny*, 1909 № 13); T. Bielski „W sprawie oczyszczania ścieków kanałowych przedmieścia Pragi" *(Zdrowie*, 1911, № 1).

Filtsch Karol, pjanista, * 1830 w Hermanstadzie (w Siedmiogrodzie), † 1845 w Wiedniu, w 15-ym roku życia; **F.** był uczniem Chopina w Paryżu i rokował niepospolite nadzieje jako talent wirtuozowski.

Fiłosofow Dymitr, mąż stanu rosyjski, * 1861, † 1907 w Petersburgu. Skończył wydział fizyko-matematyczny i prawny w Petersburgu. Był sekretarzem departamentu ekonomji państwowej, później departamentu handlu, nauk i przemysłu. W 1901 został wicekontrolerem państwa, 1905 w gabinecie Wittego powołany na kontrolera państwa, a następnie członka komitetu finansów, w 1906 wszedł do Rady państwa. W gabinecie Stołypina otrzymał tekę ministra handlu i przemysłu.

Finali Gaspare, polityk włoski, 1893 został prezesem della Corte dei Conti, 1901 ministrem skarbu. Napisał: „La vita politica di contemporanei illustri" (Turyn, 1895); „Le Marche, ricordanze" (Ankona, 1897).

Finansów kontrola międzynarodowa. Państwa, zrujnowane finansowo, zmuszone bywają poddawać swą gospodarkę finansową, przynajmniej w pewnym oznaczonym zakresie, specjalnej międzynarodowej kontroli mieszanej. Kontrola ta ma na celu zabezpieczyć interesy wierzycieli, zwykle kapitalistów zagranicznych, od strat, jakie mogłoby pociągnąć bankructwo państwa dłużnika. **K. f. m.** jest urządzeniem nowoczesnym. Trudność urzeczywistnienia jej polega na konieczności pogodzenia obcej kontroli z zasadą zwierzchnictwa państwa bankrutującego. **K. f. m.** obecnie istnieje w następujących państwach: w Egipcie „Commission de la Dette Publique Égyptienne", z początku powołana była do życia jako instytucja samodzielna, na mocy dekretu khedywa z 1876, następnie zdobyła na mocy ustawy likwidacyjnej z 1880 charakter prawny międzynarodowy. Siedziba jej w Kairze; w Turcji „Conseil d'Administration de la Dette Publique Ottomane" w Konstantynopolu powstała na zasadzie dekretu sułtańskiego z 1881, składa się z przedstawicieli Anglji, Włoch, Francji, Austro-Węgier i Niemiec, wyznaczanych przez „Foreign bondholders" w Londynie, izbę handlową w Rzymie i syndykaty instytucji państw innych, biorących udział w pożyczce tureckiej. Nadto do Conseil'u należy przedstawiciel wierzycieli otomańskich, a w obradach uczestniczy jeden z dyrektorów banku ottomańskiego. W Serbji funkcjonuje autonomiczny zarząd monopolu w Belgradzie. Działalność jego oparta jest na ustawie z 1895, która gwarancje oddzielnych pożyczek zespoliła i przekazała w ręce monopolu. Grecja zmuszona była zgodzić się na międzynarodową kontrolę finansów z powodu 2 artykułu greko-tureckich preliminarzy pokoju z 6 — 18 września 1897. Kwestje sporne, wynikłe między rządem a komisją, podlegają wyrokowi sądu rozjemczego. Por. Diana „Il fallimento degli Stati e il diritto internationale" (Turyn, 1898); Kaufmann „Das internationale Recht der ägyptischen Staatsschuld" (Berlin, 1891); Leroy-Beaulieu „L'Egypte et le contrôle anglo-français" w „Revue de Deux Mondes" (1882); Pflug „Staatsbankrott und internationales Recht" (1898).

Fingu *(Fingoe, Fingo)*, plemię Kafrów, (1904) 310,720 głów; obszar **F.** 1875 włączony został do angielskiej kolonji Przylądka Dobrej Nadziei.

Finkel Ludwik, historyk polski, profesor uniwersytetu lwowskiego, ogłosił nadto: „Bibljografja historji polskiej" wespół z Sawczyńskim, cz. III, zeszyt 1 i 2 (Kraków, 1904); „Historja i statystyka monarchji austrjacko-węgierskiej" wespół z S. Głębińskim (Lwów, 1904, III wyd. 1910); „Bibljog.

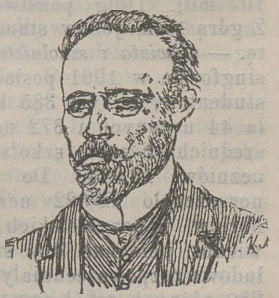

Finkel Ludwik.

cz. III, zeszyt 3" (1906), ten III t. wieńczy znakomite dzieło; „Polen", krytyczny przegląd literatury historycznej 1903—1906 (1908); „Ostatnie lata 1904—1908" (Lwów, 1909); „Polityka ostatnich Jagiellonów" (t., 1909); „Elekcja Zygmunta I-go. Sprawy dynastji Jagiellońskiej i unji polsko-litewskiej" (Kraków, 1910).

Finlandja, wielkie księstwo konstytucyjne, połączone unją personalną z cesarstwem Rosyjskiem. *Dane statystyczne.* Na przestrzeni 373,604 klm. kw. było ludności (1907) 2,925,300, czyli 7·7 m. na 1 klm. kw. Podług narodowości w 1900 było Finnów 2,352,990 czyli 86% ogółu ludności, Szwedów 349,733 czyli 13·5%. Nadto do 6,000 Rosjan, do 1,900 Niemców i mnóstwo Lapończyków i Cyganów. Pod względem wyznania przeważają luteranie; w tym samym 1900 do luteran zaliczało się 2,662,171 m. czyli 94·14%, do prawosławnych 46,466 m. czyli 1·71%, do katolików 755 m. czyli 0·03%. Ludność miejska wynosiła w 1905 2,857,038.—*Rolnictwo* ustępuje znacznie innym gałęziom, a przedewszystkim przemysłowi leśnemu. Ważne znaczenie zachowuje wciąż myśliwstwo i rybołówstwo. Z przemysłu przetwórczego rolnictwa rozwinęło się w ostatnich czasach mleczarstwo; wywóz masła dochodzi 13,000 klg. rocznie. W górnictwie główną pozycję zajmuje ruda żelazna, 90,600 tonn metr. (1900); produkcja złota na Swolojoki dała w 1900 zaledwie 2·17 klg.; ważniejsze znaczenie mają łomy granitu, porfiru i marmuru. *Przemysł fabryczny:* w 1906 r. było fabryk 8,827, które zatrudniały 114,000 robotników i wytwarzały produktów wartości 489 miljonów marek finlandzkich. Pierwsze miejsce zajmują tartaki, następnie idą papiernie i fabryki, przerabiające masę drzewną, zakłady mechaniczne, bawełniane, cukrownie, garbarnie, fabryki tytuniu i t. d. *Handel i komunikacje.* Flota handlowa posiadała 2,090 statków morskich o pojemności 276,935 tonn. Wartość przywozu dosięgała 379 miljonów marek finlandzkich, wywozu—267 miljonów. Sieć dróg żelaznych obejmowała 3,329 klm., nadto liczne kanały i doskonałe drogi lądowe. Budżet państwowy w 1907 w rubryce dochodów wykazywał 133 milj. marek, w rubryce rozchodów 107 milj. Dług państwowy wynosił 137 milj. Z górą 13 miljonów stanowiły wydatki na oświatę. — *Oświata i szkolnictwo.* Uniwersytet w Helsingforsie w 1901 posiadał 123 docentów, 2,355 studentów, w tym 385 kobiet; politechnika miała 44 uczących i 372 uczni. W 108 zakładach średnich (liceach, szkołach realnych i t. p.) było uczniów 13,944. Do 1,757 szkół ludowych uczęszczało 76,522 uczni i uczennic; 7 seminarjów nauczycielskich przygotowywało odpowiedni personal dla szkół, a 32 uniwersytety ludowe rozpowszechniały wiedzę wśród dorosłych; 280 różnych szkół zawodowych przyczyniało się do podniesienia poziomu wykształcenia technicznego. Pism i gazet wychodziło w 1901: 208, z tego 70 w języku szwedzkim i 130 w języku fińskim.

Dzieje po manifeście z 15 lutego 1899. Manifest z 15 lutego, zapowiadający konieczność przystosowania ustawodawstwa finlandzkiego w zakresie spraw, dotyczących księstwa i cesarstwa, do ustawodawstwa centralnego imperjum, i oświadczenie o potrzebie zniesienia odrębnej armji księstwa, a wprowadzenia ogólnej ustawy wojskowej cesarstwa, zawarte w mowie tronowej jeszcze w dniu 24 stycznia 1899—stały się momentami zwrotnemi w stosunkach księstwa autonomicznego do centralnego rządu petersburskiego. Finlandja zaczęła bronić swej konstytucji i autonomji państwowej drogą legalną. W tym celu powstał blok partji svekomanów (ob.) i młodofennomanów (ob.), zwany związkiem konstytucjonalistów. Hasłem jego była odmowa uznawania rozporządzeń, wydanych nie na drodze konstytucyjnej, w taktyce blok stosował opór bierny. Nadto dziełem bloku było podanie petycji z półmiljonem podpisów, nie przyjętej przez monarchę, agitacja na rzecz Finlandji za granicą, wyrazem czego znów był adres podpisany przez 1050 przedstawicieli polityki, nauki i literatury europejskiej, a zawieziony do Petersburga przez deputację z senatorem francuskim Trarieux na czele. Adres ten doznał podobnego losu co i petycja. Pod koniec maja 1899 stany finlandzkie uchwaliły nową ustawę wojskową, czyniąc zadość niektórym żądaniom centralnego rządu petersburskiego, odrzucając jednak przedłużenie terminu służby czynnej z 3 do 5 lat, dopuszczenie oficerów rosyjskich do armji narodowej, powoływanie Finlandczyków do odbywania powinności wojskowej w pułkach rosyjskich i zniesienie wyższego zarządu wojskowego w kraju. Nadto przed samym zamknięciem sesji sejm odrzucił dwa nowe wnioski, wniesione przez rząd petersburski centralny, jako niezgodne z konstytucją krajową. Sprawa reformy wojskowej na rozstrzygnięcie ostateczne w Petersburgu czekała do 12 lipca 1901, kiedy została usankcjonowana przez monarchę uchwała Rady państwa, znosząca armję finlandzką (z wyjątkiem bataljonu gwardji i pułku dragonów, zniesionych zresztą: pierwszy w 1905, drugi pod koniec tegoż roku), zachowywano jednak termin 3-letni służby. Wykonanie ustawy wojskowej w 1902 i 1903 napotkało bierny opór zarówno ze strony większości urzędników, jak i powoływanych do służby. W Petersburgu postanowiono tymczasem wyrzec się powołania nowozaciężnych do szeregów armji rosyjskich. Natomiast akcja jednoczenia i ruszczenia księstwa w innych dziedzinach życia publicznego rozwijała się coraz energiczniej. Kadencja sejmowa została przedłużona z 3 do 4 lat, stanowisko sekretarza stanu, dotąd obsadzane przez Finlandczyka, objął ówczesny mini-

ster spraw wewnętrznych w Rosji, Plehwe. Wprowadzono ograniczenia wolności zgromadzeń i prasy krajowej; zarząd uniwersytetu i dróg żelaznych poddano kontroli Petersburga. Zniesiono korpus kadecki w Fredrikshamn, stempel pocztowy finlandzki zastąpiono rosyjskim. Petycja sejmowa, uchwalona na sesji 1900, nie znalazła posłuchu najmniejszego. Żandarmerja z cesarstwa zaczęła swoją działalność w Księstwie. Manifest z 20 czerwca 1900 wprowadzał język rosyjski do wyższych urzędów. W 1901 powiększono ilość godzin języka rosyjskiego w szkolnictwie i usankcjonowano zasadę, uzależniającą zajmowanie urzędu od znajomości języka rosyjskiego; 20 września 1902 zniesione zostało prawo petycji, nadano generał-gubernatorowi władzę usuwania w drodze administracyjnej urzędników i sędziów, mianowania na urzędy Rosjan z Cesarstwa bez względu na ich kompetencję. W wykonaniu tych wszystkich zarządzeń, zmierzających celowo do zupełnego zniesienia odrębności Księstwa, władze centralne opierały się na staro-fennomanach. Ci zgrupowani koło pisma *Uusi Suometar* otrzymali nazwę „suometarjan“, sami się zwali narodową partją fińską. Suometarjanie sądzili, że dzięki swej dyplomacji potrafią jeszcze ocalić od zagłady co się da. Generał-gubernator, Bobrikow, korzystał z poparcia suometarian, niemi zapełnił senat, który właśnie dzięki temu opublikował zarządzenia, niezgodne z konstytucją. Jednakże opozycja, kierowana przez związek konstytucjonalistów (ob. wyżej) nie dała się złamać, wtedy Bobrikow postarał się o rozszerznie swych pełnomocnictw, i 26 marca 1903 otrzymał władzę prawie dyktatorską; został najwyższym przedstawicielem administracji i naczelnikiem zarządu cywilnego z prawem przedsiębrania wszelkich odpowiednich kroków, kompetencja senatu finlandzkiego została uszczuplona. Wreszcie 2 kwietnia 1903 Bobrikow wyjednał sobie na 3 lata władzę administracyjnego zsyłania obywateli finlandzkich do wewnętrznych gubernji Rosji lub wygnania z kraju zagranicę, na mocy czego wysłani zostali Mechelin, E. Wolff i inni. Wygnańcom zagranicą udało się złożyć adres protestacyjny Monarsze, bawiącemu na początku listopada w Darmsztacie, adres nie zachwiał jednak stanowiska głównego inspiratora polityki unifikacyjnej, Plehwego. W kraju położenie stawało się fatalnym. Opór bierny już nie wystarczał radykalnemu skrzydłu konstytucjonalistów. Ludność, szczególniej robotnicy, zaczęli się domagać energiczniejszej akcji. W maju 1904 odbył się mityng robotniczy w Helsingsforsie, gdzie żądano ustąpienia Bobrikowa, Phlewego i senatu niewolniczego. Dnia 16 czerwca 1904 Eugienjusz Schauman zabił Bobrikowa. Pod koniec 1904 powstała partja zwolenników czynu, propagująca powstanie zbrojne i teror. W styczniu (24) 1905 zabity został prokurator senatu Jonsohn, nastąpił szereg zamachów na żandarmów i policję, między innemi wykonano chybiony zamach na gubernatora wyborskiego, Miasojedowa, na pomocnika generał-gubernatora, Deutricha i t. d. Zabójstwo Bobrikowa i wrzenie w samej Rosji, wpłynęło na pewien odwrót. Mianowany w lipcu 1904 generał-gubernatorem I. M. ks. Oboleński, przestał stosować zbyt surowe środki i zapewniał, że nie zamierza czynić nowych zmian z uszczerbkiem dotychczasowego stanu rzeczy. Dnia 28 sierpnia zapowiedziano zwołanie stanów na sesję zwyczajną 6 grudnia. Pozwolono wrócić deportowanym do kraju. Wybory do sejmu zaznaczyły się zwycięstwem konstytucjonalistów. Mowa tronowa, odczytana 9 grudnia nie wskazywała na rzeczywistą zmianę kursu polityki, zawierała jedynie obietnicę zniesienia lub złagodzenia niektórych antykonstytucyjnych zarządzeń. Odpowiedź stanów była wnioskiem kompromisowym i domagała się natychmiastowego wstrzymania poboru rekruta, odwołania pełnomocnictw dyktatorskich z 1903 i wszelkich zarządzeń, sprzecznych z konstytucją od 1899. W Petersburgu jednak nie dawano zrazu posłuchu żądaniom sejmowym. Dopiero 29 marca reskrypt cesarski zawiesił ustawę wojskową z 1901, zniósł postanowienia o usuwalności sędziów z 1902, natomiast nakazał wnosić do skarbu cesarstwa rocznie od 1905 do 1907 po 10 miljonów marek za rektruta. Sejm uchwalił kwotę za 1905 i zwrócił się z prośbą o odroczenie obrad do jesieni, prośba ta została uchylona, a sejm zamknięty. Tymczasem wrzenie, które szerzyło się w Rosji samej, podniecało umysły Finlandczyków i popychało do wystąpień energiczniejszych. Gdy w Rosji zaszły wypadki październikowe (ob. Rosja), znalazły one odgłos w Finlandji. Dnia 30 października powszechny strajk polityczny ogarnął cały kraj; strajkowała nawet policja. Zastój całkowity w życiu trwał koło tygodnia. Porządek nie został zakłócony nigdzie. Zorganizowana głównie z robotników milicja objęła rządy, naczelnik tej, tak zwanej, „Gwardji czerwonej“ Cok, był przez kilka dni dyktatorem. (Gwardja została rozwiązana w lipcu 1906 z powodu udziału w powstaniu sweaborskim). Strejk odbywał się pod hasłem powrotu do prawnorządności, zniesienia wszystkich zarządzeń z czasów Bobrikowa, dymisji senatu ówczesnego, reformy wyborczej i gwarancji wolności politycznych. Hasła wymienione podzielali zarówno konstytucjonaliści, jak i socjaliści, niezgoda jednak zachodziła co do sposobów postępowania. Pierwsi chcieli przeprowadzać reformę przez sejm, drudzy żądali zwołania zgromadzenia ustawodawczego. Nieomal że niedoszło do groźnego konfliktu między obydwiema stronami. Dnia 4 listopada Najwyższy manifest znosił uroczyście wszystkie przeciwkon-

stytucyjne zarządzenia od 1899, cenzurę prewencyjną i jednocześnie zwoływał sejm nadzwyczajny, któremu miały być przedłożone do wypracowania projekty nowej gruntownej reformy wyborczej, odpowiedzialności administracji przed sejmem, prawa prasowego, wolności słowa, koalicji, zgromadzeń. Również w zarządzie głównym kraju zaszły zmiany: generał-gubernatorem pod koniec listopada 1905 został Gerhard, zwolennik rządów konstytucyjnych, senat pozyskał większość konstytucjonalistów, przewodniczył im Mechelin. Sejm, obradujący od 20 grudnia 1905, złożony przeważnie z konstytucjonalistów, uchwalił 29 maja 1906 reformę przedstawicielstwa narodowego, zapewniającą każdemu obywatelowi finlandzkiemu, który ukończył 24 lata, bez różnicy płci prawo wyborcze czynne i bierne z zastosowaniem systemu proporcjonalnego, izbę, zwoływaną co rok, a składającą się z 200 członków, wybieranych na 3 lata. Reforma owa zwiększyła ilość wyborców dziesięciokrotnie (z 140,000 do 1,400,000), sankcję monarszą otrzymała 20 lipca względnie 20 sierp. 1906. Stany sejmujące obradowały w prawie niezamąconej zgodzie z rządem, natomiast narażone były na zatarg z stronnictwem radykalnym z powodu powstania sveaborskiego, ogłoszenia strajku generalnego i t. p. Wybory do sejmu podług nowej ordynacji odbyły się w marcu 1907 i dały następujące wyniki: 80 socjalistów (w tym 9 kobiet); 58 starofennomanów (6 kobiet); 25 młodofenomanów (2 kobiety); 24 svekomanów (1 kobieta); 11 agrarjuszy (1 kobieta); 2 chrześcijańskich społeczników. W wyborach uczestniczyło 752 wyborców. Nowy sejm otwarty w Helsingsforsie przesłał telegram powitalny Dumie państwowej rosyjskiej, od której otrzymał taki sam. Sesja zapowiadała się burzliwie z powodu kwestji językowej, przed zamknięciem jednak obrad sejm powziął kilka ważnych uchwał, między innemi w sprawie zakazu handlu spirytualjami i wpłacenia do skarbu rosyjskiego 20 miljonów marek na cele militarne. Ostatnia uchwała zapadła po gorących debatach. Tymczasem ze wzmożeniem reakcji ogólnej w cesarstwie znów powiał z Petersburga prąd nieprzychylny dla księstwa. Niektóre uchwały sejmowe z 1906—08 nie otrzymały sankcji monarszej, obywateli finlandzkich zaczęto skazywać podług kodeksu rosyjskiego. Pod koniec 1907 wysłano wojsko rosyjskie do **F.**, wreszcie powrót do **F.** generał majora Seyna, dawnego pomocnika Bobrikowa, nie wróżył nic pomyślnego. Dnia 12 lutego 1908 otwarta została druga sesja sejmowa. Obawy talmana, wyrażone przy otwarciu jej, o losy księstwa, okazały się wkrótce uzasadnione. W kilka dni później został odwołany lubiany przez ludność księstwa Gerhard, a miejsce jego zajął generał Bekman. Kiedy następnie sejm większością 71 głosów przeciw 47 przyjął wniosek socjalistów o wyrażeniu nieufności senatowi za jego powolność względem Petersburga, został natychmiast rozwiązany na mocy decyzji gabinetu petersburskiego. Nowe wybory nie zmieniły układu partyjnego sejmu, zwiększyła się jedynie ilość kobiet z 19 do 25. A tymczasem 2 czerwca 1908 na radzie ministrów w Petersburgu zapadła uchwała, określająca nowy porządek skierowywania i przedkładania Monarsze spraw, dotyczących tylko księstwa i wspólnych z cesarstwem. W senacie zaszły radykalne zmiany: ustąpili między innemi Mechelin i Ignatius, natomiast powołani zostali starofennomani Danielson i A. Hjelt. Nowowybrany sejm obradował od początków sierpnia do końca października 1908 spokojnie, 30 października uchwalił najpoddaniejszą petycję o nieprawności zarządzeń z 2 czerwca. Petycja ta, jak i memorjał z 22 grudnia tegoż roku, nie znalazły najmniejszego echa w Petersburgu. Zwołany następnie sejm na nową sesję, został rozwiązany w lutym 1909 za oświadczenie talmana, że przepisy, wydane przez gabinet petersburski, gwałcą konstytucję finlandzką. Wybory do nowego sejmu naznaczono na maj. Tymczasem w Petersburgu obradowała komisja pod przewodnictwem Charitonowa, złożona z pięciu Finlandczyków i sześciu z przewodniczącym Rosjan; komisja miała opracować projekt o wydawaniu praw ogólnopaństwowych, dotyczących **F.** Komisja do żadnego kompromisu dojść nie mogła, opinja rosyjska, która była wyrazem tendencji bobrikowskich zmartwychstałych w atmosferze ogólnej reakcji, miała z góry zapewnioną przewagę, nad zdaniem członków Finlandczyków i dnia 21 grudnia 1909 prezes komisji oświadczył, że wobec zasadniczej różnicy zdań, czynności jej należy zamknąć, sporządzić projekt prawa w myśl większości rosyjskiej, mniejszości pozwolił dołączyć do projektu swą opinję. Podług projektu, wypracowanego przez komisję, sprawy uznane za ogólnopaństwowe należą do zakresu władz prawodawczych Cesarstwa, a takiemi sprawami są: 1) udział Finlandji w wydatkach państwowych; 2) powinność wojskowa Finlandczyków; 3) prawa poddanych rosyjskich, nie będących obywatelami Księstwa; 4) kwestja wykonywania przez Finlandję wyroków sądowych i postanowień władz z innych części państwa; 5) tryb działania władz i instytucji ogólnopaństwowych w Księstwie; 6) kwestja wyłączenia niektórych spraw z procedury sądowej finlandzkiej; 7) zabezpieczenie interesów ogólnopaństwowych w szkolnictwie Księstwa; 8) prawo o zgromadzeniach publicznych i stowarzyszeniach; 9) prawo prasowe; 10) stosunki celne między Finlandją i innemi częściami państwa; 11) ochrona przywilejów przemysłowych i handlowych; 12) ochrona praw własności literackiej i artystycznej; 13) system monetarny;

14) poczta, telefony, telegraf i wogóle środki komunikacyjne; 15) żegluga handlowa; 16) prawa cudzoziemców. Do udziału w ogólnopaństwowym prawodawstwie projekt powyższy powołuje Finlandczyków w osobie jednego członka Rady państwa i czterech posłów do Dumy, umiejących po rosyjsku, przytym jeden z posłów ma reprezentować Rosjan, zamieszkałych w Księstwie. Projekt komisji charitonowskiej przekształcał całkowicie stosunek Księstwa do Cesarstwa. Zwycięzcy rosyjscy członkowie w komisji stali na stanowisku, że Finlandja została przyłączona do Rosji, a wszystkie prawa konstytucyjne, uroczyście potwierdzane przez Monarchów, od Aleksandra I zaczynając, mogą być w każdej chwili zmienione, uważali **F.** za prowincję zwyciężoną, wbrew dotychczasowemu prawnopaństwowemu poglądowi. Projekt komisji przekazany został Dumie państwowej i Radzie państwa do rozpatrzenia. Senat i sejm finlandzki miał jedynie wypowiedzieć swą opinję o projekcie, decyzja, zmieniająca projekt w prawo, miała należeć nie do niego, lecz do władz Cesarstwa. Wniesiony do Dumy 27 marca 1910 projekt został uchwalony w szybkim tempie głosami prawicy, nacjonalistów i październikowców 10 czerwca 1910. Opozycja, złożona z kadetów i socjalistów, do których przyłączyli się Polacy i inne nieliczne grupy, po bezskutecznych wysiłkach, opuściła salę obrad. Na większości Dumy, nie sprawiły wrażenia ani protest opozycji ani liczne adresy protestacyjne podpisane przez posłów z różnych parlamentów europejskich i przedstawicieli świata kultury. Rada państwa zadowoliła się redakcją prawa, przyjętą przez Dumę. W Finlandji ta nowa reforma prawodawcza, skierowana do pozbawienia Księstwa odrębności politycznej a w następstwie i do organicznego wcielenia kresów północnych, spotkała się z oporem biernym. Zaraz po wniesieniu projektu zasad prawodawstwa ogólnopaństwowego wraz z Manifestem do senatu finlandzkiego, prokurator zaprotestował przeciw opublikowaniu Manifestu jako sprzeciwiającemu się konstytucji krajowej. Gdy projekt wszedł pod obrady sejmu 5 marca 1910 wszystkie frakcje, od socjalistów do starofennomanów, zgodnie stwierdziły, że zarówno co do treści jak i formy oznacza on pogwałcenie zasad obowiązującej konstytucji i sejm powziął umotywowaną uchwałę, w której odnawia wydania opinji w sprawie petersburskiego projektu, zaznaczając jednocześnie gotowość przyjęcia odpowiedniego projektu, dotyczącego prawodawstwa ogólnopaństwowego, jeżeli zostanie opracowany wespół z sejmem. Ten sam sejm odrzucił przedłożenie rządowe w sprawie specjalnego podatku wojskowego na 1911 r. i odmówił wskazania środków dla dopełnienia funduszu wojennego za 1910. Gdy po przerwie wakacyjnej sejm znów zwołany został w dniu 1 września 1910, przedłożono mu projekty opracowania ustawy o trybie wydawania praw i postanowień ogólnopaństwowych, przepisów szczegółowych, o sposobie dokonywania wyborów od ludności Księstwa do ciał prawodawczych rosyjskich; nadto sejm miał wypowiedzieć swą opinję w sprawie projektów o równouprawnieniu poddanych rosyjskich z obywatelami finlandzkiemi oraz o dokonaniu przez skarb Księstwa wpłaty do skarbu Cesarstwa podatku wojskowego. Sejm odmówił rozpatrywania powyższych projektów praw, jako niekonstytucyjnych, za co został rozwiązany 8 września, a projekty rzeczone na zasadzie ustawy z dnia 30 czerwca 1910 mają być jednostronnie rozstrzygane przez ciała prawodawcze Cesarstwa z pominięciem odnośnych czynników Księstwa. Reskrypt, rozwiązujący sejm, wyznacza zarazem nowe wybory i zwołanie sejmu na 1 lutego 1911. Wśród różnych zarządzeń, noszących charakter dążności unifikacyjnych wywołał żywy protest nietylko w Finlandji, lecz i zagranicą, np. w Anglji, zamiar oddania pilotów finlandzkich pod zarząd ministerjum marynarki. Kwestja ta o tyle ważna, że podobna reforma może uniemożliwić żeglugę na wodach fińskich. W styczniu 1911 odbyły się nowe wybory. Do sejmu weszło: 87 demokratów socjalnych, 42 starofinów, 28 młodofinów, 26 szwedów, 16 agrarjuszów i 1 robotnik chrześcijański. Por.: „Der Finnländische Landtag 1904—1905“ (1905); S. Posner „Demokratyzacja **F.**“ (1907); R. Erich „Le droit de la Finlande d'après les juristes étrangers“ (1909); Habernian „**F.** und die offentliche Meinung Europas“ (1910); Ursyn Pruszyński „**F.** militärgeographische Studie“ (1910); W. Studnicki „**F.** i sprawa finlandzka“ (Kraków — Warszawa, 1910).

Finne Edward Gabrjel, pisarz norweski, † 1899; napisał nadto: „Trivleren“ (1885); „Rachel“ (1895); zamiast tytułów w gł. dziele „Filosoffen“ powinno być „Filosofen“, zamiast „dr. Waugs Börn“ (1892) powinno być „Doktor Wangsbörn“ (1890). Łącznie z Hansem Jaegerem i A. Garborgem **F.** był przedstawicielem naturalizmu w literaturze norweskiej i t. zw. „anklageliteratur“, występującej przeciwko obłudnemu protestanckiemu purytanizmowi i pruderji. Sensualista i satyryk, podlegał wpływowi Strindberga.

Finsch Otton, ornitolog i podróżnik niemiecki, * 1839; 1864—78 był dyrektorem przyrodniczo-etnologicznego muzeum w Bremie, 1898 — 1904 kustosz muzeum przyrodniczego w Lejdzie, od 1904 kustosz miejskiego muzeum w Brunświku.

Finsen Niels Ryberg, lekarz duński, * 1860, † 1904. Studjował w Reykjavik w Islandji, następnie w Kopenhadze. Zasługi jego polegają głównie na zbadaniu działania fizjologicznego światła i zastosowaniu wyników tych badań

w lecznictwie. **F.** podał metodę leczenia za pomocą światła choroby „wilka“. Od 1896 był kierownikiem instytutu dla terapji światłem w Kopenhadze. Ogłosił: „Pockenbehandlung mit Ausschliessung der chemischen Strahlen“ (1894); „Das Licht als Incitament“ (1895); „Ueber die Anwendung von konzentrirten chemischen Lichtstrahlen in der Medizin“ (1896); „Ueber jährliche periodische Schwankungen in dem Hämoglobingehalt des Blutes“ (1894); „Ueber die Behandlung und das Vorbauen von Ascites“ (1894); „La phototerapie“ (Paryż, 1899); nadto „Meddelser fra Finsens medicinske Lysinstitut“ (1899 i nast.).

Fiorini Matteo, gieodeta włoski, * 1827, † 1901. Wydał: „Le sfere cosmografiche e specialmente le sfere terrestri“ (Rzym, „Bollatino della Societá Geografica Italiana“, 1893); „Sfere terrestri e celesti di autore italiano oppure fatte o conservate in Italia“ (1899).

Fischbach Fryderyk, ornamentator niemiecki, † 1908 w Wiesbadenie.

Fischer Abraham, polityk południowo-afrykański, * 1850 w Green-Point w Kaplandji. Poświęcił się najpierw adwokaturze w Bloemfontein; 1878 został członkiem Rady narodowej; 1896 Rady wykonawczej wolnego państwa Oranji; 1901 stał na czele specjalnego poselstwa obydwuch republik południowo-afrykańskich; pod koniec listopada 1907 zorganizował pierwszy gabinet parlamentarny kolonji Oranji, obejmując obok teki premjera sekretarjat kolonji.

Fischer Emil, znakomity chemik niemiecki. Dalsze prace jego dotyczą ciał purynowych (kafeiny, teobrominy, ksantyny i in.), nowych pomysłów stereochemicznych do teorji działania fermentów i wogóle zjawisk fermentacji. Nadto podał liczne nowe metody analityczne, syntezy z zakresu kwasów aminowych i ciał proteinowych. Z Meringiem odkrył nową grupę narkotyków (weronal, proponal). W 1902 otrzymał nagrodę Nobla. Ogłosił: „Anleitung zur Darstellung organischer Präparate“ (1887, 1905 polski przekład). „Wskazówki do otrzymywania preparatów organicznych“ (Warszawa, 1908); „Der Neubau des ersten chemischen Instituts der Universität Berlin“ (z Guthem, 1901); „Synthesen in der Purin und Zuckergruppe“ (1903); „Untersuchungen über Aminosäuren, Polypeptide und Proteine“ (1906).

Fischer Ernest K.

Fischer Ernest Kuno, filozof niemiecki, † 1907 w Heidelbergu; ogłosił nadto: „Shakespeare und die Bacon-Mythen“ (1895); „Kritische Streifzüge gegen der Unkritik“ (1896); „Der Philosoph des Pessimismus“ (1897).

Fischer Otto, malarz i grafik niemiecki, * 1870 w Lipsku, kształcił się w Dreznie i Holandji. Malował freski (pałac cesarski w Dreznie), krajobrazy, śliczne akwarele i pastele, głównie jednak uprawiał grafikę. Ze sztychów jego ważniejsze: „Noc listopadowa“, „Widoki z nad Elby“ „Wieś szląska“, „Cykl widoków hamburskich“ — są to okazy najwytworniejszej sztuki graficznej w Niemczech; wymienić jeszcze należy jego kolorowe litografje, jak: „Noc letnia“, „Topola“, „Burza“, „Dziewczę w lesie“ i t. d.

Fischer Ryszard, ekonomista czeski, * 1872. Studja prawne odbywał w Pradze i Wiedniu. W 1896 zdobył tytuł doktora praw, następnie poświęcił się adwokaturze w Ołumuńcu. Ogłaszał liczne rozprawy z polityki i ekonomiki narodowej w *Olomouc. Pozoru*, *Rozhledach*, *Narodohospod. Obzoru* , nadto wydał osobno: „Se verni Morava“ (1901); „Czeská svépomoc hospodarska na sev. Moravie“ (1902) „Domáci przumysl na Moravie“ (1902); „Slovane v Niemecku“ (1902).

Fischer Teobald, gieograf i podróżnik niemiecki, zwiedził 1899 i 1901 powtórnie Marokko; ogłosił nadto: „Wissenschaftliche Ergebnisse einer Reise im Atlas-Vorlande von Marokko“ (1899); „Meine dritte Forschungsreise im Atlas-Vorlande von Marokko“ (1901—02); „la Penisola Italiana“ (1902) „Der Oelbaum“ (1904); „Mittelmeerbilder“, I. (1906), II. (1908).

Fischer Teodor, architekt niemiecki, * 1862 w Schweinfurcie, uczył się na politechnice monachijskiej (1880 — 85), 1893 został budowniczym miejskim w Monachjum, 1901 profesorem politechniki w Sztuttgardzie, 1908 politechniki monachijskiej. Powznosił w rozmaitych miejscowościach Niemiec wiele budynków, które odznaczają się zaletami architektonicznemi.

Fisher Andrew, polityk australski, * 1862 w Croszhouse w Szkocji. Wyemigrował do Queenslandu 1885; pracował w tamtejszych kopalniach i został w nich maszynistą. W 1893 i 1899 był w parlamencie, 1899 został sekretarzem stanu w sekcji dróg żelaznych w gabinecie Dawsona, następnie i ministrem robót publicznych. W 1901 i 1903 wybrany do pierwszego parlamentu związkowego objął tekę ministra handlu i ceł w gabinecie Watsona 1904, a następnie sam zorganizował drugi gabinet *Commonwealthu* z udziałem partji robotniczej.

Fisher sir John.

Fisher sir John, admirał angielski, * 1841. Wstąpił do marynarki 1854, odznaczył się w wyprawie egipskiej; 1890 został kontradmirałem; 1897 dowodził amerykańską flotą; 1899—1902 eskadrą morza śródziemne-

go, 1903 był naczelnikiem Portsmouthu. W r. 1899 reprezentował Anglję na konferencji haskiej. W 1904 otrzymał godność lorda admiralicji, 1905 był admirałem floty, 1908 kierował ogromnemi manewrami morskiemi.

Fiszer Gustaw, artysta dramatyczny polski, † 1911 w Lwowie.

Fitch William Clyde, dramaturg amerykański, * 1865 w New-Yorku, † 1909 w Chalons-sur-Marne. Skończył wydział prawny (1886); wcześnie zaczął pisać poezje, nowele i sztuki teatralne. Z czasem wsławił się jako dramaturg, pomimo to, że pierwsze sztuki jego były słabe. Wielkim powodzeniem cieszył się utwór: „Nathan Hale“; z innych uznanych sztuk **F.** wymienić należy: „Poddles“; „the Last of the dandies“; „the Cowbey and the Lady“; „the Girl with the Great Eyes“; „Barbara Frietchie“; „the Truth“; „Wowan on the Cose“ i t. d. **F.** był nadzwyczaj płodny, od 1890 r. 56 sztuk **F.** wystawiono na scenach angielskich i amerykańskich. Sztuki jego odznaczają się doskonałą obserwacją, żywym djalogiem i posiadają pewien polot romantyczny obok dramatycznego napięcia.

Fitch William C.

Fitelberg Grzegorz, kompozytor i kapelmistrz polski, * 1879 w Dynaburgu; uczeń warszawskiego konserwatorjum (Noskowski—kompozycja, Barcewicz—skrzypce); był przez kilka lat skrzypkiem orkiestry operowej, następnie drugim koncertmistrzem orkiestry Filharmonji; po krótkim pobycie zagranicą w r. 1904 — 05 powrócił do Warszawy, gdzie po roku dał się poznać jako kapelmistrz niepospolitych zdolności; w r. 1908 stanął na czele orkiestry ks. Wł. Lubomirskiego—następnie zaś został dyrektorem artystycznym i kapelmistrzem Warszawskiej orkiestry symfonicznej. Jako kompozytor, odznaczył się już w roku 1896 na konkursie Paderewskiego (nagroda za sonatę skrzypcową), następnie na konkursie hr. Zamoyskiego w r. 1901 (nagroda za trio fortepjanowe); prócz wymienionych, napisał dwie symfonje, poemat symf. „Pieśń o sokole“, dwie uwertury i szereg pieśni.

Fitogieografja, botanika gieograficzna, gieografja roślin, czyli nauka o rozmieszczeniu roślin na ziemi; obejmuje wiadomości, dotyczące granic osiadłości poszczególnych gatunków, przyczyny rozpowszechniania się lub zaniku pewnych gatunków, prawa przenoszenia się roślin, wykazuje związek flory z warunkami gieologicznemi, flory dzisiejszej z florą okresów minionych, stosunki, zachodzące między roślinami a zwierzętami i t. d. Zbiorowiska roślin, właściwe jedynie pewnej miejscowości, posiadające więc określone granice osiadłości nazywają się formacjami roślinnemi. Pod względem botanicznym powierzchnia kuli ziemskiej podzielona została na następujące obszary (według Griesebacha i Drude'a): 1. Arktyczny; 2. Leśny europejsko-azjatycki; 3. Leśny północno-amerykański; 4. Śródziemnomorski; 5. Stepowy Europy i Azji; 6. Sahara; 7. Chińsko-japoński; 8. Sudan (podzwrotnikowy-afrykański); 9. Indyjski; 10. Kalahari; 11. Kaplandja; 12. Wyspy Afryki wschod.; 13. Australja; 14. Wyspy oceanu Spokojnego; 15. Wyspy antarktyczne; 16. Środkowoamerykański; 17. Ameryka podzwrotnikowa; 18. Wyspy Antylskie; 19. Andy; 20. Antarktyczna Ameryka; 21. Obszar morski (flora mórz).

Fitoterapja (grec.), leczenie chorób wewnętrznych za pomocą nietrujących środków roślinnych. Por. Kahut „Die Phytotherapie“ (1906, IV wyd.).

Fitzgerald Percy, powieściopisarz angielski. Ukazały się jego pamiętniki: „Memoirs of an author“ (Londyn, 1895).

Fitzmaurice Eomund Jerzy Petty, lord, polityk angielski, posłował do Izby niższej 1898—1905, należąc do partji liberalnej. W r. 1905 objął urząd podsekretarza stanu w ministerjum spraw zagranicznych i zarazem został podniesiony do godności para.

Fixator, syn. amboceptor.

Fizjogieografja, toż co fizyczna gieografja, ob. gieografja w gł. dziele.

Fizjografja, ob. I Suplement.

Fizjologiczny czas, czas reakcji fizjologicznej, ubiegający od chwili podrażnienia jakiegokolwiek organu czuciowego do chwili wywołanego przezeń umyślnego ruchu.

Fizjologiczny roztwór, wodny roztwór 6 do 7 gramów soli kuchennej w litrze wody. W **f. r.** komórki i tkanki zwierzęce utrzymują się dłużej przy życiu, niż w czystej wodzie; **f. r.** wstrzykują do żył w wypadkach silnej utraty krwi.

Fizjoplastyka, plastyczne operacje, ob. plastyczna chirurgja.

Fizyczna gieografja, fizjogieografja, ob. gieografja w gł. dziele.

Flach Józef, pisarz polski, napisał nadto: „Schillera polityczne i społeczne poglądy“ (Kraków, 1905); „Byron“ (t., 1908); „Stanisław Wyspiański“ (t., 1908).

Flaischlen Cezar, pisarz niemiecki, * 1864 w Sztutgardzie, studjował filozofję, giermanistykę, historję, ekonomję polityczną; redagował 1895—1900 w Berlinie wspaniałe pod względem graficznym czasopismo *Pan*, ogłosił dramaty: „Graf Lothar“ (1886); „Toni Stürmer“ (1891); „Martin Lehnhardt“ (1895); powieść „Jost Seyfried“ (1905); kilka zbiorów poezji, z których ważniejsze: „Von Alltag und Sonne“ (1906, IV

wyd.): „Aus den Lehr- und Wanderjahren des Lebens“ (1904, IV wyd.); nadto „Tagesbuchaufzeichnungen über Arn. Böcklin aus den J. 1866, 1868, 1869“ (1900). Używał często pseudonimu *C. F. Stuart*.

Flajszhans Wacław, filolog czeski, od 1905 profesor, 1908 członek Akademji czeskiej, 1908 członek komisji leksykograficznej. W ostatnich czasach prócz licznych prac filologicznych, zajął się badaniami nad Husem, czego wynikiem był cały szereg rozpraw. Nadto wydał: „Písemnictví české slovem i obrazem od nejdavnějších dob až po naše časy“ (1901); „Spory Dobrovského s Thamem“ (1906), z grupy prac o Dobrovskim; „Svatopluk Čech, dílo a člověk“ (1906); dokonał też wielu wydawnictw krytyczno-naukowych pomników dawnego piśmiennictwa czeskiego.

Flamand Jerzy Bartłomiej Fryderyk, podróżnik i gieolog francuski, * 1861. Brał udział w wyprawie do Afryki północnej 1899. Prace jego dotyczą głównie gieologji północnej części Afryki.

Flameng Leopold, rytownik francuski, * 1831 w Brukselli. Od r. 1859 wystawiał swe prace w salonach paryskich. Uprawia rytownictwo i akwafortę z wielkim powodzeniem. Jest doskonałym zarówno w interpretacji starych mistrzów (Rembrandta, Rubensa, Leonarda da Vinci, Ingresa, Watteau) jak i nowszych (Delacroix, J. P. Laurensa, J. Bretona i t. d.). Na wystawie powszechnej 1900 w Paryżu otrzymał najwyższą nagrodę (grand prix) za „Matkę Boską“ według J. Van Eycka i „Adorację pasterzy“ według Van der Goesa. Z ostatnich prac jego wyróżnia się szczególnie „Consolatrix afflictorum“ według Dagnan-Bouvereta. W 1898 **F.** został członkiem Akademji francuskiej.

Flameng Leopold.

Flameng Franciszek.

Flameng Franciszek, malarz francuski, syn poprzedniego, * 1856 w Paryżu, uczył się u ojca, Cabanela i Laurensa. Uprawia malarstwo historyczne. Ważniejsze prace: „Zwycięscy Bastylli“ (1881); „Kamil Desmoulins“ (1882); „Marja Antonina idąca na śmierć“ (1885); Freski w nowej Sorbonie, wyobrażające historję uniwersytetu paryskiego; Freski w Operze komicznej; „Kleber w armji nad Menzą“ (1900); „Ucieczka z Egiptu“ (1900). Jest też twórcą wielu doskonałych portretów. Został powołany na profesora Szkoły sztuk pięknych.

Flamm Albert, pejzażysta niemiecki, * 1823 w Kolonji, † 1906 w Düsseldorfie. Uczył się w Düsseldorfie i Włoszech. Obrazy jego odznaczają się jasnym i ciepłym kolorytem; ważniejsze z nich: „Poranek“ (1856); „Burza we wsi rzymskiej“ (1862); „Góra Pilatus nad jeziorem Czterech kantonów“ (1868); „Ruiny na drodze Apijskiej“ i wiele innych. **F.** należał do ostatnich przedstawicieli sławnej „Szkoły düsseldorfskiej“.

Flammarion Kamil, astronom francuski. Wydał nadto: „La fin du monde“ (1893); „L'inconnu et les problèmes psychiques“ (1900); „Les éruptions volcaniques et les tremblements de terre“ (1902); „Les forces naturelles inconnues“ (1907). Od 1893 jest wydawcą „Annuaire astronomique“, wreszcie ogłosił: „Dictionnaire encyclopédique universel“ (1893—99, 8 tomów). Por. S. Hugo „Camille **F.**“. Po polsku wyszły: „Światy nieznane“ (1904); „Niebo“ (1907); „Co powinno się wiedzieć o kometach“ (1910).

Flammberg, zgermanizowana 1907 nazwa miasta Opaleniec.

Flandrin Paweł Hipolit, malarz francuski, synowiec malarza Jana Pawła **F.**, * 1856 w Paryżu, uczył się u stryja w Szkole sztuk pięknych. Uprawia wyłącznie malarstwo religijne; główniejsze prace: „Św. Elżbieta i cud róż“ (1890); „Joanna d'Arc“ (1901); „Oratorjum“ (1906). Nadto przyozdobił freskami kilka kościołów w Paryżu i na prowincji.

Flat Paweł, pisarz francuski, * 1865 w Paryżu. Uprawiał krytykę artystyczną i teatralną w *Revue bleu*. Z prac jego ważniejsze: „l'Art en Espagne“ (1890); „les Premiers Vénitiens“ (1899); „le Musée Gustave Moreau“ (1900); „Essai sur Balzac“ (1893, I cz.; 1894, II cz.). Ogłosił nadto powieści: „Deux âmes souffrantes“ (1894); „Figures de rêve (1896); „les Ames sans frein“ (1897); „Pastel vivant“ (1904); „l'Illusion sentimentale“ (1905), które odznaczają się bystrą obserwacją, subtelną analizą i stylem wytwornym.

Flatau Edward, lekarz polski. W 1905 otrzymał ordynaturę chorób nerwowych w szpitalu żydowskim na Czystym i rozwija dalej energiczną i owocną działalność naukową, skupiając wokoło siebie młodsze siły. **F.** stworzył szereg pracó-

Flatau Edward.

wek naukowych, dzięki którym neurologja i psychjatrja polska wstąpiła w okres znaczniejszego rozwoju. Z pomiędzy licznych prac, które **F.** wydał, nadto wymienić należy następujące: „O zapaleniu rdzenia“ (razem z Koelichenem, 1902); „O szlakach piramidowych“ (monografja, odbitka z *Polskiego Archiwum nauk biologicznych i lekarskich* (1906); „O nowotworach rdzenia“ (monografja, 1909); „O żebrze szyjowym“, razem z Sawickim (1910); „O segmentacji ruchowej, czuciowej i sympatycznej w rdzeniu“ (1910). Prócz tego wydał szereg przyczynków anatomopatologicznych do chorób rdzenia, głównie dotyczących stwardnienia rozsianego.

Flathead Lake, jezioro w Stanach Zjednoczonych w Montanie, między dwoma łańcuchami gór Skalistych, pochodzenia prawdopodobnie morenowego. Długość 80 klm., szerokość 10 — 15 klm. Obfituje w ryby. Przepływa przezeń rzeka tejże nazwy; rzeka **F.** jest ważnym dopływem Pend d'Oreille'u, uchodzącej do Kolumbji.

Flatow, miasto i powiat w Prusach zachodnich w regencji kwidzyńskiej zgermanizowany Złotów (ob.).

Flattery, 1) przylądek na wschodnim brzegu półwyspu Yorku w Australji; 2) przylądek na zachodnim brzegu Ameryki Północnej na południowej stronie drogi San-Juan de Fuca.

Flaubert Gustaw, powieściopisarz francuski. W 1907 wystawiono mu w mieście rodzinnym, Rouen, pomnik. Z utworów **F.** ukazały się jeszcze: „Lettres à sa nièce Caroline“ (1906) i pierwszy szkic „Tentation de saint Antoine“ (1908, z przedmową L. Bertranda). Por. Dumesnil **„F.,** son héréditè, son milieu, sa méthode“ (1905); E. W. Fischer „Études sur **F.** inedit“ (1908); H. Mann „Eine Freundschaft Gustaw **F.** u George Sand“ (1905); Wassermann **„F.** ein Selbstporträt nach seinen Briefen“ (1906).

Flaum Maksymiljan, chemik i lekarz. Ogłosił nadto: „Chemja fizykalna w medycynie“ (1902, *Gaz. Lekarska)*; przełożył „Chemję fizjologiczną“ Bungego (1888).

Flawanilina, $C_{16}H_{14}N_2$, piękny barwnik żółty, tworzy się przez ogrzewanie acetanilidu z chlorkiem cynku, krystalizuje się w długich bezbarwnych igłach, rozpuszcza się obficie w alkoholu, benzolu, nieznacznie w wodzie; topi się w 97°, ulatnia się, daje sole, doskonale barwiące na żółto wełnę i jedwab. Chlorowodzian $C_{16}H_{14}N_2HCl$ ob. **F.** gł. dzieło, t. V.

Flechia Giovanni, lingwista włoski, * 1811, † 1892 w Turynie. Z wykształcenia samouk. Przełożył „Râmâyanę“ i „Mahâbhâratę“ (1848 i nast.), 1856 wydał gramatykę sanskrycką, został profesorem gramatyki porównawczej i filologji romańskiej w uniwersytecie turyńskim. Prace swe ogłaszał w Rozprawach Akademji (1871—1874) w Turynie, której **F.** był członkiem, w *Archivio glottologico italiano.* Najważniejsze z ostatnich prac: „Postille etimologiche“ (t. II, 1876, t. III, 1878); „Annotazioni sistematiche alle antiche Rime genovesi“ (t. VIII, 1882 - 85; t. X, 1886—1888).

Flechsig Paweł, lekarz, napisał nadto: „Die Grenzen geistiger Gesundheit und Krankheit“ (1896). Z licznych prac **F.** ogłoszonych w *Neurologisches Zentralblatt* najdonioślejsza: „Neue Untersuchungen ueber die Markbildung in den menschlichen Grossgehirnlappen“ (1898).

Fleetwood Karol, generał angielski, † 1692. Z początku był adwokatem w Londynie, 1642 wstąpił do armji parlamentarnej, 1646 został członkiem parlamentu, 1649 gubernatorem wyspy Wight, 1650 w randze generała lejtenanta przy Kromwelu odbył pochód szkocki, 1651 został członkiem Rady stanu, 1652 naczelnym wodzem wojsk w Irlandji. Pomimo, że 1652 ożenił się z córką Kromwela, odmówił zaofiarowania mu godności królewskiej, wstąpił jednak do Izby wyższej protektora. Po śmierci Kromwela przyczynił się do usunięcia syna jego, Ryszarda, został 1659 generałem armji, ale w tymsamym czasie musiał złożyć tę godność i po restauracji Karola II żył w zapomnieniu.

Flegrejskie pola. W południowych Włoszech na północ od zatoki Neapolitańskiej, od samego Neapolu do przylądka Miseno ciągną się tak zwane **P. F.** Wraz z pewnym przedłużeniem do zatoki Gaetańskiej i sąsiedniemi wyspami tworzą nadzwyczaj oryginalny teren, wykazujący zdecydowany charakter utworów kraterowych. A od wskazanych miejsc ciągną się te utwory gęstym szeregiem koło przylądka Miseno, przechodząc następnie na wyspy Procidę i Ischię. Cały ten teren wulkaniczny wybitnie się różni od innych terenów Włoch południowych. Niema on stałego ośrodka wybuchu jakim jest np. Wezuwjusz po drugiej stronie Neapolu; na terenie Flegrejskim to tu, to tam otwierała się czeluść ognista, następowało kilka wybuchów, poczym znów zapanowywało milczenie. A i charakter materjału wybuchowego całkiem różny, od wezuwjuszowego. Przeważają luźne sypkie produkty wybuchowe i tufy z nich powstałe. Panująca na tym terenie skała jest trachitem zasadowym i zawiera średnio 54 — 58% krzemionki, nadto wykazuje pewną ilość chloru inkluzowanego w sodalicie. Najpierw działalność wulkaniczna ujawniła się prawdopodobnie na wyspie Ischii. W ostatnich czasach dała o sobie znać działalność podziemna, o czym świadczą ruiny Casamiccioli z 1883 i wypadki 1910. Na początku czwartorzędu rozpoczynały swą działalność inne wulkany na polach **F.** Wyrzucał swe bomby bazaltowe krater Vivary, zapalały się kratery Procidy; otwierały się czeluści jedne za drugiemi na właściwych polach **F.** Krater Monte-Nuovo jest najciekawszym punktem pól **F.,**

Mapa pól flegrejskich.

o powstawaniu jego posiadamy dokumenty: list Francesco del Nero i opis podany przez Marco Antonio degli Falconi. Krater powstał na zupełnie równym miejscu podczas gwałtownego wybuchu w ciągu kilku dni pod koniec września i na początku października 1538. Wysokość jego wynosi 139 m., średnica — 370 m., głębokość — 120 m. Monte-Nuovo zbudowany został z popiołu, piasku, żuzli zmieszanych z okruchami jasnej martwicy, będącej podłożem wulkanu, skałą zasadniczą danej miejscowości. Sypkie produkty wybuchu zapełniły część zatoki, wybuch poprzedziło wzniesienie gruntu. Obok Monte-Nuovo wznosi się niewiele wyniesiona nad poziom morza kotlina krateru, jezioro Averno. W bliskości wytryskują źródła gorące, wydzielają się wyziewy siarki. Są to bardzo powszechne na polach **F.** objawy resztki działalności wulkanicznej. Do tej samej kategorji objawów należy słynna „psia grota“ pod Neapolem; w grocie tej istnieje „mofatta“ czyli ciągły wyziew dwutlenku węgla. Pola **F.** według mitologji greckiej miały być polem walki bogów z olbrzymami. Z niemi związana jest opowieść Homera w Iljadzie o Tyfonie, w Odysei o Odysie, znikającym wśród cieni podziemnych. Wizje tej ziemi ognistej odtworzył Eschylos w „Prometeuszu w okowach“, odbiły się one w pierwszej Pythionice Pindara. W Kumach wieszczyła przyszłość Sybilla, opiewana następnie przez Wirgiljusza. Por. Johnston Lavis „The South Italian Volcanoes“ (Neapol, 1891); Deecke „Geologischer Führer durch Campanien“ (1901); „Lorenzo „Geologia e Geografia fisica dell'Italia Meridionale“ (Bari, 1904); Parona „Trattato di Geologia“ (Medjolan, 1904); Stefani „Die Phlegräischen Felder bei Neapel„ (Gota, 1907); Neumayr „Dzieje ziemi“ (tom I, str. 184 i następne, Warszawa, 1908).

Fleischhauer Karol, polityk wirtemberski, * 1852. Z zawodu prawnik, przeszedł 1877 r. z sądownictwa do administracji; 1882 został radcą w ministerjum spraw wewnętrznych, 1906 ministrem oświaty i wyznań. Napisał: „Die Würtembergische Gesetzgebung über die Verwaltung der Gemeinden, Amtskörperschaften und Stiftungen“ (1893); „Das Verwaltungsedikt vom 1 März 1822“ (1899).

Flekaczek Józef, pedagog i pisarz czeski, † 1906 w Żyżkowie; ogłosił nadto: „Drobné povidky diejepisné“ (1890); „Boje a vitiezstvi“ (1898); „Pro križ Kristuv“; „Pout sirotkova“ (1900).

Flekser Akim, pisarz rosyjski, znany pod pseudonimem A. Wołynskij, * 1863, studjował prawo w Petersburgu; od 1890 główny współpracownik czasopisma *Siewiernyj Wiestnik*. Prócz rozpraw tam drukowanych o Kancie, Spinozie, Tołstoju, ogłosił oddzielnie: „Ruskije kritiki“ (1896); „Borjba za idealizm“ (1900); „Carstwo

Karamazowych“ (1901); „Leonardo da Vinci“, (1900), w formie nawpół beletrystycznej, praca ta uchodzi za jedną z najlepszych monografji o Leonardzie w literaturze powszechnej. Wychodząc z założeń filozofji idealistycznej **F.** występował przeciwko Bielińskiemu, Dobroljubowowi, Czernyszewskiemu i Michajłowskiemu. Nawoływania do religijności i metafizycznych zasad moralności, zbliżyły **F.** na pewien czas do Tołstoja, który nadesłał mu kilka prac do *Siewiernago Wiestnika*.

Fleming John Ambroży, elektrotechnik angielski, * 1849. Studjował nauki inżynierskie, był uczniem Edwarda Franklanda; od 1885 jest profesorem elektrotechniki w Univ. College w Londynie. Ogłosił: „Short Lectures to Electrical Artisans“ (1885); „Treatise on the Alternate Current Transformer“ (1889—1892); „Electric Lamp and Electrics Lighting“ (1894); „Electric Laboratory Notes and Forms“ (1894); „Magnets and Electric Currents (1897); „A Handbook for the Electrical Laboratory and Testing Room“ (1901); „Waves and Ripples in Water, Air and Ether“ (1902); „The Principles of Electric Wave Telegraphy“ (1906). **F.** jest twórcą reguły „trzech palców prawej ręki“, dotyczącej kierunku prądów indukowanych.

Flensburg, miasto w Szlezwiku (1905), miał 53,771 m., w tym 1,292 katolików.

Fleres Hugo, poeta i powieściopisarz włoski, * 1857 w Messynie. Ogłosił tom wierszy p. t. „Versi“, które zapowiadały wielki talent poetycki. Zwrócił się jednak zaraz do krytyki literackiej i artystycznej i powieści, z których główniejsze: „Profane istorie“ (1885); „la Terra“ (1886); „Vortice“ (1887); „Extollat“ (1887); „Tofania“ (1902); „Glorie“ (1904) i t. d. Nowy zbiór poezji „Lacellum“ (1889) już nie miał dawnego powodzenia. **F.** jest też autorem libret kilku oper, jak: „la Tazza di thé“ (1887); „il Trillo del diavolo“ (1899); „Mirandolina“ (1903) i t. d.

Flers P. L. *Puyol*, wodewilista francuski, * 1865 w Paryżu. Rozpoczął wystawiać w 1894 swoje sztuki; napisał i wystawił przeszło 70 komedyjek, operetek i przeglądów.

Flers Robert, margr., dramaturg francuski, * 1872 w Pont-l'Evêque (Normandja), kształcił się w Paryżu, gdzie otrzymał licencjat prawa i literatury. Po kilku świetnych powieściach do do spółki z Gastonem Armandem de Caillavet (* 1870 w Paryżu), zaczął z powodzeniem pracować dla sceny. Do spółki z kompozytorem Klaudjuszem Terasse wznowił świetne tradycje operetki w utworach: „les Travaux d'Hercule“ (1901); „le Sire de Vergy“ (1903) i „Monsieur de la Palise“ (1904). Dowcipna i pełna werwy jednoaktówka „le Coeur a ses raisons“ (1903), która w 1904 była wystawiona w Renaissansie i Komedji francuskiej ugruntowała sławę obydwu pisarzy. W dalszym ciągu wydali: „les Sentiers de la vertu“ (1903); „la Chance du mari“ (1906); „Miquette et sa mère“ (1906); „l'Amour veille“ (1907), ogromne powodzenie w Komedj fran.; „l'Eventail“ (1907). Dla kompozytora Messagera napisali według tekstu Musseta tekst opery komicznej „Fortunio“ (1907).

Fleury-Ravarin, polityk francuski, * 1861 w Ljonie. Prawnik z wykształcenia, był auditorem Rady stanu (1885), radcą gieneralnym dep. Rodanu (1890), szefem gabinetu w ministerjum handlu i przemysłu (1892—93). W 1893 obrany deputowanym, zatrzymał mandat przy następnych wyborach, zwalczał radykalną politykę Combes'a; był współpracownikiem *Republique française* i rozmaitych miesięczników; oddzielnie ogłosił: „Conférence sur la réforme des boissons et le monopole de l'alcool“ (1875); „De l'assistance communale en France“ (1885); „les Secours à domicile dans Paris“ (1893); „Notre défense maritime et coloniale“ (1900). W 1906 obrany był senatorem.

Flickel Paweł Franciszek, malarz niemiecki, * 1852 w Berlinie, † 1903 w Nervi. Był profesorem Akademji sztuk pięknych. Do swoich pejzaży, silnych i oryginalnych, czerpał motywy z okolic leśnych północy. Obrazy **F.** cieszyły się wielkim powodzeniem w Niemczech.

Flip-Flap, oryginalny podnośnik, działający na wystawie francusko-angielskiej w Londynie 1909 r. Za pomocą niego zwiedzająca wystawę publiczność mogła obserwować widok ogólny z pewnej wysokości, wynoszącej do 50 metrów. **F.-F.** składa się z dwuch żelaznych dźwigarów kratowych o rozpięciu 50 metrów, osadzonych na wspólnej poziomej osi i poruszanych przez motor elektryczny na wzór ostrzy nożyc. Każdy dźwigar zaopatrzony na szczycie w kilkopiętrowe kabiny dla podróżnych wykonywał pół obrotu koła, unosząc się stopniowo w górę i powracając z powrotem do poziomu specjalnych rusztowań, na których następowała zmiana pasażerów.

Flisacy, albo *Flisowie*, majtkowie rzeczni, szkutnicy. W dawnej Polsce flisactwo było dość

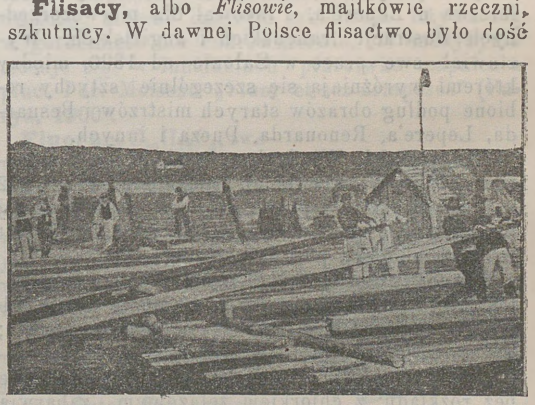

Flisacy na Wiśle.

rozwinięte, **F.** bądź spławiali po Wiśle drzewo do Gdańska, bądź w szkutach wozili zboże. **F.** figurują też w staropolskiej literaturze: występują u Kochanowskiego we fraszkach, a Klonowicz cały utwór poświęcił **F.**, mianowicie, poemat „Flis, t. j. spuszczanie statków Wisłą".

Flisz, stara lokalna nazwa w Szwajcarji używana, w geologji stosowana do utworów z łupków i piaskowców górnej kredy i eocenu. **F.** szczególniej rozwinięty w Alpach wschodnich, we Włoszech górnych, w Karpatach rozszerza się w łańcuch górski, szeroki na kilka mil. Uhlig w **F.** karpackim wyróżnia facjes beskidzki, reprezentowany przez piaskowce ciężkowieckie i łupki menilitowe, występują w nim znaczne masy kredy szląskiej, tudzież skałki jurajskie, następnie facjes podbeskidzki, w którym kreda szląska niema większego znaczenia, występuje w małych płatach izolowanych, skałki również wykazują niewielkie rozmiary, czasami minimalne, ukazują się utwory sudeckie. **F.** ubogi w skamieliny; łupki rzadko zawierają szczątki mięczaków, ryb, natomiast wykazują osobliwe nabrzmienia, rurki, ślady pełzania robaków i innych zwierząt niższych, tak zwane „hieroglify". Wielostron i samopowstawanie **F.** pozostaje dotąd zagadką. Por. K. Wójcik „Exotica fliszowe Kruhela Wielkiego koło Przemyśla" (Rozpr. Ak. Um., Kraków, 1907).

Flius (*Phlius*), starożytne miasto w Argolidzie; ruiny tegoż znajdują się w pobliżu Hagios Georgios.

Florentin Jerzy August, generał francuski, wielki kanclerz Legji honorowej, * 1836 w La Fère, skończył szkołę politechniczną 1857 jako podporucznik artylerji; w 1870 był kapitanem, 1884 pułkownikiem, 1889 generałem brygady; 1900 mianowany gubernatorem wojennym Paryża, 1901 wyszedł do emerytury.

Florian Fryderyk, rysownik i drzeworytnik francuski, * 1859 w Saint-Aubin. Z początku uczył się rytownictwa, później w Paryżu malarstwa u Lepère'a. Pracował dla pierwszorzędnych ilustracji francuskich i angielskich. Wystawiał swe prace w Salonie od 1890, między któremi wyróżniają się szczególnie sztychy robione podług obrazów starych mistrzów i Besnarda, Lepere'a, Renouarda, Dueza i innych.

Florjański Władysław, był od 1899 tenorem opery Warszawskiej, następnie w r. 1902 reżyserem. Po ustąpieniu ze sceny warszawskiej przeniósł się do Lwowa, gdzie od r. 1909 jest reżyserem opery pod dyr. Hellera.

Floroglucyna, $C_6H_6O_3$, jest fenolem trójwartościowym, tworzy się przez stapianie żywic lub rezorcyny z wodorotlenkiem potasu czy sodu; krystalizuje się w dużych słupkach, na powietrzu wietrzejących, topi się w 218°, destyluje bez rozkładu; z chlorkiem żelazowym, zabarwia się ciemnofioletowo. Roztwór **F.**, zakwaszony kwasem solnym, używa się jako odczynnik na włókna drzewne w papierze, zabarwia je na fijołkowo.

Floryda, jeden ze stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej na 152.762 klm. kw. miała (1906) 629.341 m., w tym $^2/_5$ murzynów.

Florydyt, rodzimy fosforan wapnia, znaleziony na Florydze.

Flos Franciszek, pisarz czeski, * 1864 r. w Przelouczy, jest nauczycielem w Tyńcu, ogłosił: „Galerie darebaku", humoreski (1904); „Pestre kviety" (1907); „Na cestach života", opowiadania i humoreski (1908) i t. d.; tłumaczy też wiele z obcych języków.

Flota ochotnicza rosyjska utworzona została po wojnie rosyjsko-tureckiej 1877 z udziałów zebranych przez komitet pozostający pod pod przewodnictwem ówczesnego oberprokuratora św. Synodu K. P. Pobjedonoscowa. Celem **f. o. r.** było utworzenie marynarki handlowej podczas pokoju i dostarczanie państwu krążowników w czasie wojennym. Zaczątek floty stanowiły parowce nabyte od Towarzystwa żeglugi hambursko-amerykańskiej. W 1886 nadzór nad flotą objęło ministerjum marynarki i tytułem zapomogi przeznaczyło dla utrzymania jej 600 tysięcy rubli rocznie. Obowiązkiem **f. o. r.** jest utrzymywanie podczas pokoju komunikacji osobowej i towarowej pomiędzy Odesą, Petersburgiem i portami oceanu Spokojnego, zwłaszcza Władywostokiem i Portem Artura. **F. o. r.** zarządza komitet, podległy ministrowi marynarki, skarbu i wojny; komendanci okrętów, oficerowie, inżynierowie, lekarze i cała obsługa, mianowani bywają przeważnie z personelu czynnego marynarki wojennej. W 1904 **f. o. r.** liczyła 12 paneerników posiadających szybkość 18 węzłów na godzinę.

Flottenverein (związek floty), niemiecki związek nacjonalistyczny, powstał 1898. Głównym inicjatorem jego był Wilhelm II, który użył go zręcznie dla propagandy swego imperjalizmu; cesarz posługuje się nim dla wywierania wpływów na parlament, szczególniej w sprawach kredytu na marynarkę. Członkiem **F.** może być każdy członek Rzeszy niemieckiej, „wierny cesarzowi", opłacający przynajmniej 50 fenigów rocznie. Związek posiada przeszło 4,000 sekcji, na propagandę haseł szowinistycznych wydaje przeszło 1,000,000 marek rocznie. Podczas wyborów 1907 do parlamentu Rzeszy Związek prowadził energiczną agitację przeciwko centrum i jeszcze bardziej przeciw demokratom socjalnym. Ostatnich naraził na znaczną utratę mandatów. Na czele związku stoi generał Keim, wśród nacjonalistów niemieckich osobistość popularna.

Flourens Emil Leopold, mąż stanu francuski, w 1902 r. ponownie został obrany posłem Izby, zwalczał politykę Combesa, na wyborach

1906 r. przepadł. Ogłosił nadto: „Conférence sur la politique extérieure“ (1896); „Alexandre III, sa vie et son oeuvre“ (1894).

Floyer Ernest Ayscoghe, podróżnik angielski, * 1852. Był generalnym inspektorem telegrafu w Egipcie, zwiedził 1875 Beludżystan, 1886 większą część Arabji. Ogłosił: „Unexplored Baluchistan, A Survey with Observations astronomical, geographical, botanical etc. of a Route trough Mehran, Bashkurd, Persia, Kurdistan and Turkey“ (1882); „Notes on a sketch map of two routes in the eastern desert of Egypt“ (1887); „Etude sur le Nord-Etbai“ (1893).

Flügel Otto, filozof niemiecki, * 1842 w Lutzen, studjował w Halle teologję i filozofję w l. 1861—1864. Był nauczycielem gimnazjalnym i pastorem i jako taki został emerytem w 1908. Głównie zajął się filozofją Herbarta, był wydawcą „Zeitschrift für exakte Philosophie“ (1873—1894) i „Zeitschrift für Philosophie und Pädagogik“ (od 1894). Ważniejsze z prac oryginalnych: „Die Probleme der Philosophie“ (1906, IV wyd.); Die Seelenfrage“ (1902, III wyd.); „Die Sittenlehre Jesu“ (1904, IV wyd.); „Ueber die persönliche Unsterblichkeit“ (1897, III wyd.); „Idealismus und Materialismus der Geschichte“ (1898); „Der Philosoph J. F. Herbart“ (1905); „Herbarts Lehren und Leben“ (1907); „Zur philosophie des Christentums“ (1899); „Die Bedeutung der Metaphysik Herbarts für die Gegenwart“ (1902); „Religionsphilosophie in Einzeldarstelungen“ (1905). Po śmierci K. Kehrbacha (1905) kontynuował wydanie „Zbiorowych dzieł Herbarta“.

Flügge Karol, lekarz higjenista, 1908 został dyrektorem Instytutu higjenicznego, profesorem higjeny w uniwersytecie i w Akademji medycyny wojskowej im. cesarza Wilhelma w Berlinie; napisał nadto: „Anlage von Ortschaften“ (w Ziemsena „Handbuch der speziellen Pathologie“ t. I, 1882); wymieniona w gł. dziele praca **F.** „Grundriss der Hygiene“ wyszła 1902 w V wyd.; **F.** jest też współwydawcą rocznika „Klinisches Jahrbuch“.

Fluksometr, zbudowany przez E. Grassota precyzyjny przyrząd do pomiarów napięcia prądu elektrycznego oraz siły pola magnetycznego, ma zastąpić galwanometr używany dotychczas do laboratoryjnych pomiarów elektromagnetycznych.

Fluor, pierwiastek chemiczny jednowartościowy z grupy chlorowców, symbol jego F; po raz pierwszy wydzielony został w stanie wolnym przez Moissana 1886 na drodze elektrolizy bezwodnego fluorowodoru z dodatkiem niewielkiej ilości fluorku potasu, sam fluorowodor bardzo źle przewodzi elektryczność. **F.** jest to gaz zielonożółty, nieco jaśniejszy od chloru, zapach posiada duszący; jest ciekły, barwy jasno-żółtej i wre w 187°, o ile jest zupełnie wolny od fluorowodoru ciekły **F.** nie zgryza wcale szkła. Ciężar atomowy F=19(0=16), ciężar właściwy ciekłego F=1,14 (woda=1). O nadzwyczajnej sile powinowactwa **F.** ob. gł. dzieło t. V). Nawet w temperaturze 210° **F.** łączy się momentalnie z wodorem wśród objawów światła. W temp. 187° gwałtownie reaguje z siarką, fosforem czerwonym, wapnem i t. d. Natomiast nie wiąże się wcale z tlenem ani po ogrzaniu do 500°, ani po oziębieniu do 190°. Z metalami alkalicznemi i metalami ziem alkalicznych **F.** spala się na fluorki już w temperaturze zwykłej. Pyłek żelazny rozżarza się w **F.**, a miedź pokrywa się warstewką fluorku miedziowego, chroniącą od dalszego działania. Złoto i platyna nie zmienia się w atmosferze **F.**, gdy wykazujący mniejsze powinowactwo chlor rozpuszcza wzmiankowane metale. **F.** działa na związki wodorowe; wodę rozkłada w zwykłej temperaturze: powstaje fluorowodor i ozonizowany tlen (do 14% na objętość). Z chlorków **F.** wyrzuca chlor i sam wchodzi na jego miejsce. *Fluorowodor* HF techniczny produkt otrzymuje się z fluspatu (ob. gł. dz. t. V). Bezwodny HF przyrządza się przez ogrzewanie kwaśnego fluorowodorku potasu HF KF. Bezwodny HF jest w temp. zwykłej cieczą bezbarwną, wrzącą w 19·5 a zamarzającą w 102·5° C. wł. cieczy w 15°=0·9879. W wodzie rozpuszcza się obficie. Własności chemiczne ob. gł. dz. Roztwór wodny wykazuje własności kwasu, z metalami wydziela wodór, nie reaguje ze złotem, platyną i ołowiem. Fluorki większości metali rozpuszczalne są w wodzie, CuF_2,PbF_2 trudno, a CaF_2,SrF_2,BaF_2 nierozpuszczalne. Fluorki metali alkalicznych posiadają własność łączenia się z jedną cząsteczką HF na związki kwaśne, np.: KFHF, co zapewne tłumaczy się faktem istnienia w roztworze wodnym cząsteczki fluorowodu odpowiadającej wzorowi H_2F_2. O zastosowaniu HF do wytrawiania na szkle ob. gł dzieło. HF działa dodatnio w niektórych procesach fermentacji: zmniejsza kwasowość, pobudza wzrost drożdży, niszczy bakterje szkodliwe. Używa się w gorzelnictwie i cukrownictwie. W medycynie stosuje się w inhalacjach przeciwko zapaleniu płuc. Por. Moissan „Fluor et ses composés“ (Paryż, 1900).

Fluoran, $C_{20}H_{12}O_3$, tworzy się jako produkt uboczny przy stapianiu ftaleiny fenolowej, uważany dawniej za bezwodnik jej, jest właściwie ciałem macierzystym fluoresceiny (ob.).

Fluoroskop, przyrząd, używany w radjoskopji; jest to skrzynka, zawierająca płytę fluoryzującą. Płyta powleczona jest

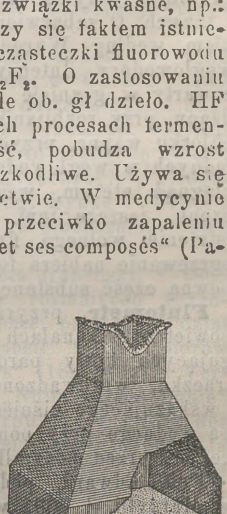

Fluoroskop.

cyjankiem platyny, wolframianem wapnia (scheeliten) fluorkiem amonouranowym. Kryształki miesza się z lepką substancją, aby lepiej przylegały do płytki i osłania się błonką celuloidową dla zabezpieczenia od starcia lub oderwania. Zazwyczaj **F.** posiada kształt piramidy zamkniętej doskonale, płyta fluoryzująca zajmuje podstawę (dno), w wierzchołku znajduje się otwór, odpowiednio dopasowany do obserwacji i zabezpieczony od dostępu promieni świetlnych.

Flürscheim Michał, ekonomista niemiecki, * 1844. W l. 1867 — 72 przebywał w Stanach Zjednoczonych Ameryki Płn., 1887—89 redagował miesięcznik *Deutsch Land*. Propaguje ideę reformy własności gruntowej. Ogłosił: „Auf friedlichem Wege“ (1884); „Deutschland in 100 Jahren“ (1890); „Papst und Socialreform“ (1891); „Der einzige Rettungsweg“ (1890); „Rent, interest and wages“ (1891); „Bausteine, Beiträge zur Socialreform“ (1895); „Währung und Weltkrise“ (1895).

Fluspat, fluoryt, u Estreichera i Łabęckiego łopnik, ob. gł. dz. Występuje jako minerał wybitnie żyłowy. Kruszcowi cynowemu towarzyszy w Saksonji, Czechach, Kornwalji, w żyłach srebrodajnych Freiberga, Marienburga, Annaberga, znajduje się razem z barytem. Samoistnie występuje w żyłach i rozpadlinach, np. Karnika w Styrji, w łupkach krystalicznych Gotthardu. W lesie Turyńskim żyła, do 13 metrów gruba, wypełniona **F.** ziarnistym przecina granit i gnejs. **F.** zbity, jako utwór wulkaniczny wykryty został przez Seacchiego w martwicach Kampanji. Na ziemiach dawnej Polski **F.** spotyka się w nieprawidłowo rozrzuconych ziarnach, jako składnik granitów wołyńskich (Noryńsk pod Owruczem) i innych. O zabarwieniu **F.** ob. gł. dz. Barwnikiem według Wyrouboffa bywają najczęściej węglowodory. Intensywnie zabarwiony **F.**, np. zawarty w granicie z Wölfendorfu, **F.** śmierdzący, przy rozbijaniu i tarciu wydziela zapach chlorku wapną, przyczyna zapachu tkwi według jednych w węglowodorach, które dają się wyciągnąć eterem, według innych w obecności ozonu, jeszcze inni, jak Loew, przypuszczają istnienie wolnego fluoru. Większość **F.** przez ogrzewanie nabiera fosforescencji, przytym traci pewną część substancji i zabarwienie.

Flutometr, przyrząd do mierzenia ciśnienia powietrza w kanałach dymowych palenisk obsługujących kotły parowe. **F.** składa się z wiatraczka, wprowadzonego w ruch przez gazy i wskazującego ciśnienie ich w milimetrach słupa wodnego przy pomocy strzałki, przesuwającej się przed podziałką na tarczy.

Foà Edward, podróżnik francuski, * 1862 w Marsylji, † 1901 w Villers sur Mer. Zwiedził Marokko, Dahomey, Zambezi. Jego podróże 1891 — 1893 z Kaplandji do jeziora Nyassy i 1894 — 1897 od Zambezi do jeziora Nyassy i Tanganiki przyczyniły się wielce do dokładniejszej znajomości zachodniej i centralnej Afryki. **F.** poczynił mnóstwo pomiarów gieograficznych, zebrał liczne przyczynki z etnografji i zoologji. Materjał nagromadzony przez niego wydało Muzeum historji naturalnej: „Résultat scientifiques des Voyages en Afrique d'Edouard Foà“ (Paryż, 1908).

Foà Edward.

Focja (*Phocis*), starożytne miasto na wybrzeżu Jońskim w Lidji, po turecku Fotsza. Focejczykowie założyli wiele kolonji, m. i. Marsylję.

Focyda, górzysty okręg środkowej Grecji; 2,040 klm. kw. (1896) 88,211 m. Główne miasto Salona (Amfissa) (ob.).

Fogazzaro Antonio, poeta i powieściopisarz włoski (mylnie w gł. dziele francuski), w 1900 został senatorem. W poezji jest przeciwstawieniem Annunzia: maluje uczucia proste, naogół spokojne, owiane smutkiem niepewności, jak w „Miranda“ (1872); wrażenia, wywołane pięknem przyrody w „Valsolda“ (1876); transponuje muzykę na rytm słowa w „Versioni della musica“ („Poesie scelte“, 1898). **F.** uchodzi za największego powieściopisarza we Włoszech. Zgodnie ze swą koncepcją o twardej służbie artysty we wszystkich swych utworach porusza zagadnienia wiary, miłości bliźniego, miłości Boga, z zamiłowaniem szczególnym osobliwie w późniejszych utworach rozwija kwestję zgodności wiary, religji oficjalnej z wymaganiami nowoczesnej nauki; inaczej kwestje modernizmu katolickiego; jego „Il santo“ (1905) gdzie najwyraźniej postawił sprawę modernizmu, dostał się na indeks kościelny, co jednak nie zraziło **F.** do podniesienia tematu w nieco skromniejszym co prawda zakresie w powieści „Leila“ (1911). Oprócz tego **F.** ogłosił nadto: „Piccolo mondo antico“ (1896, 35 wyd., 1902); „Piccolo mondo moderno“ (1900, 12 wyd., 1902); nowelle: „Fedele ed altri racconti“ (1887, ob. gł. dz., t. V); „Racconti brevi“ (1894); „Idilli spezzati“ (1901); studja i szkice filozoficzne: „Discori (1898); „Ascensioni umane“ (1899); „Minime studi, discorsi e nuove liriche“ (1901); wreszcie tom utworów dramatycznych: „Scene“ (El garofio rosso: Il ritratto mascherato“ (1903). Por. S. Rumor „A. F. la sua vita, le sue opere, i suvi critici“ (1896 i nast.); P. Molmenti „A. F. vita e opere“ (z bibjografją, 1900); O. Hauser „A. F.“ (1903). **F.** † 1911.

Foggia, główne miasto prowincji włoskiej t. n. (1901) 53,151, **F.** posiada piękną katedrę fundacji Roberta Guiscarda z 1172 r. Na północ od **F.** ruiny starożytnej Arpi.

Folengo Feofilo *(Gerolamo)*, poeta włoski, * 1491, † 1554. Wstąpił naprzód do zakonu Benedyktyńskiego 1509, następnie z powodu awantury miłosnej opuścił klasztor 1515 i wiódł życie włóczęgi; 1520—24 znów spędza w klasztorze, 1530 — 33 żyje jako pustelnik na Capo di Minerva pod Salernem, od 1534 przebywa w różnych klasztorach neapolitańskich i sycylijskich, wreszcie w r. 1543 udaje się do Santa Croce w Campese, gdzie pozostaje do śmierci. **F.** znany jest jako poeta komiczny i satyryczny i uważany za twórcę poezji makaronicznej. Jego „Nacoroneae“, ogłoszone przez poetę pod pseudonimvm „Merlino Coccaio“ w Wenecji w 1517 i następnie znacznie rozszerzone w 1521, zawierają różne wycieczki satyryczne przeciw mnichom. Z dzieła tego niejedno zapożyczył później Rabelais. Kochanowski swoje „Carmen macaronicum“ wzorował na nim. Pod pseudonimem „Limerno Pitocco“ **F.** ogłosił epos satyryczny „Orlandino“ (Wenecja, 1526) i „Chaos del tri per uno“ (Wenecja, 1527); w pierwszym wyśmiewa podanie o Orlandzie, w drugim obrazuje własne życie. Jako wyraz pokuty **F.** pisał i poezje religijne przeważnie bez wartosci „l'Umanitá del figliuolo di Dio“ (Wenecja, 1533). Nowe wydanie dzieł **F.** sporządził Portioli „le Opere maccheroniche di Merlino Coccaio“ (Mantua, 1882—1889). Por. Dalmistro „Elogio di F. F.“ (Wenecja, 1808); „A. Luzio „Nuove richerche sul F.“ (1889),

Folkestone, miasto portowe w hrabstwie angielskim Kent, (1901) 30,650 m. Ruch statków w 1906: wpłynęło 2,228 statków o pojemności 419,656 tonn, wypłynęło 2,216 o pojemności 416,713 tonn. Wartość przywozu: 11,331,097 funtów szt.

Folkierski Władysław, matematyk inżynier, † 1904 w Zakopanym. Jego „Zasady rachunku różniczkowego i całkowego“ wyszły w II wyd. (Warszawa, 1904—1909).

Foneidoskop, przyrząd, demonstrujący w sposób widzialny drgania dźwiękowe.

Fonendoskop (gr.), przyrząd do wysłuchiwania chorych (rodzaj słuchawki): składa się ze skrzynki spełniającej rolę rezonatora i złączonych z nią rurek kauczukowych, których końce osoba badająca umieszcza w uchu.

Fonokinematograf, przyrząd składający się z fonografu i kinematografu dla jednoczesnego odtwarzania głosu lub dźwięku wraz z odpowiednim obrazem.

Fonometr, przyrząd mierzący siłę dźwięków.

Fonoskop, nazwa zbiorowa rozmaitych przyrządów do badania dźwięku i jego narządów.

Fonosygnał, przyrząd elektryczny, pomysłu Adera, przenosi sygnały dźwiękowe zapomocą przewodów podwodnych.

Fonseca zatoka, zatoka morska w zachodniej stronie Ameryki Srodkowej, otoczona Salwadorem, Hondurasem, Nikaragują, posiada 70 klm. długości, 30 klm. szerokości, u wejścia do zatoki wznoszą się wulkany: Couchagua (1,175 m.) i Conseguina (1,158 m.). W zatoce leżą wyspy: Manguera Conchaguita, Tygr i małe Farallony.

Fonseca Hermas da, marszałek i mąż stanu brazylijski, prezydent rzeczypospolitej Brazylijskiej, * 1861. Pochodzi z rodziny, która zawsze miała w Brazylji wielkie wpływy. Jego stryj, marszałek Deodoro da **F.** był głównym inspiratorem rewolucji, która pozbawiła cesarza don Pedra tronu. To pokrewieństwo ułatwiło mu karjerę polityczną. W 1903 był generałem brygady, dowodził brygadą policji w Rio-de-Janeiro, później kierował szkołą wojskową w Realengo. W 1904 stłumił powstanie tej szkoły przeciwko prezydentowi Alvez. Następny prezydent, Penn, powierzył mu tekę ministra wojny, **F.** wtedy zorganizował armję na podstawie służby obowiązkowej. Po śmierci prezydenta Penny 1909 **F.** był upatrzonym kandydatem na jego miejsce pomimo niechęci partji radykalnej. Konstytucja brazylijska nakazuje, że w razie śmierci lub dymisji prezydenta, do końca kadencji zastępuje go wice-prezydent. Władza też przeszła do wice-prezydenta Pecanhy, którą sprawował do 15 listopada 1910. Wtedy jednak konwencja przygotowawcza, zebrana w Rio-de-Janeiro zgodziła się, aby przedstawić Stanom kandydaturę **F.** W marcu 1910 r. został **F.** obrany prezydentem dużą większością.

Fonseca Herman.

Fönss Otto Karol, poeta duński, * 1853 w Middelfarcie, kształcił się w Odense, 1879 złożył egzaminy teologiczne, do 1882 był adjunktem w łacińskiej szkole w Fredericji. Ogłosił następujące zbiory poezji: „Ad slyngede Stier“; „Stemninger og Studier“; „Traekfugle“, „Angelica“; „I lyse Naetter“, „Ung. Lykke“. Utwory **F.** mienią się barwnemi krajobrazami Danji i zdrową erotyką.

Fontainas Andrzej, poeta francuski, * 1865 w Brukseli. Pracował w rozmaitych czasopismach, w *Mercure de France* prowadził dział krytyki artystycznej. Ogłosił kilka zbiorów poezji: „le Sang des fleurs“ (1889); „les Vergers illusoires“ (1892); „Nuits d'Epiphanie“ (1894); „l'Eau du fleuve“ (1897); „le Jardin des iles claires“ (1901); powieści: „l'Ornement de la solitude“ (1899); „l'Indecis“ (1903) i rozprawę „la Peinture française au XIX siècle“ (1906).

Fontinalis, rodzaj mchów. **F.** *antipyretica* pospolity w potokach górskich.

Football (ang. piłka nożna), rodzaj gry w piłkę, rozpowszechniona w Anglji, podobno

rodowód jej sięga czasów odległych i wywodzi się z Chin. W Europie odrodziła się w połowie XIX wieku. W Anglji, Francji, Niemczech, Włoszech istnieją kluby footballowe, liczące dziesiątki tysięcy członków. W Polsce pierwszy raz zaczęto prawdopodobnie uprawiać **F.** w Krakowie w parku Jordana. Pierwszy klub powstał również w Krakowie p. n. „Cracovia“, liczy obecnie 600 członków, następnie sport **F.** rozpowszechnił się i po innych miastach polskich. Gra polega na tym, że na polu prostokątnym, podzielonym na dwie części, walczą dwie drużyny graczy po 15 lub 11 o to, aby wielka piłka, kierowana nogami zapaśników wpadła w bramkę przeciwnej strony; bramki znajdują się na krańcach boiska.

Forain Jan Ludwik, rysownik francuski, * 1852 w Reims. Rozpoczął jako malarz, obrazy swoje w 1884 i 1885 wystawiał w salonie impresjonistów, wkrótce jednak dał się poznać jako świetny rysownik i karykaturzysta. Zasilał swemi rysunkami *Monde parisien, Revue illustrée, Journal amusant* i inne. Sławę karykaturzysty ustalił sobie głównie rysunkami w *Vie parisienne, Figaro, Echo de Paris.* Jest to karykaturzysta pełen werwy, często bardzo zjadliwy, rodzaj Juvenalisa ołówka. Wielką ilość swych rysunków wydał w oddzielnych zbiorach: „Album **F.**, la Comédie parisienne“ (1892); „les Temps difficiles“ (1893); „Nous, vous, eux“ (1893); „Doux pays“ (1897) i t. d. W 1898 założył razem z Caran d'Ache'm dziennik satyryczny *Psst*, który prowadził gwałtowną kampanję przeciwko rewizji procesu Drejfusa i znalazł nie mniej złośliwego przeciwnika w piśmie *Sifflet*, wydawanym przez Hermanna Paula i Ibelsa. Rysunek **F.** stawał się coraz bardziej syntetyczny: kilka silnie zaznaczonych szerokich linji wystarcza mu do oddania sylwety ludzkiej.

Forbancja *(Phorbantia)*, jedna z wysp Egackich (ob. Levanzo).

Forbes Edwin, malarz amerykański, † 1895.

Forbes Stanhope Aleksander, malarz angielski, * 1857 w Dublinie. Kształcił się w kolegjum w Dulwich, później w szkole malarskiej w Lambeth i Akademji królewskiej, ostatecznie w Paryżu u Bonnata. Obrazy jego są treści rodzajowej, główniejsze z nich: „Handel rybami“, „Muzykanci wiejscy“, „Armja zbawienia“, „Latarnia morska“, „Kuźnia“, „Wigilja“ i t. d. W 1904 został członkiem korespondentem Akademji francuskiej.

Ford Edward Onslow, rzeźbiarz angielski, † 1901 w Londynie; wykonał nadto między innemi wspaniałe pomniki: królowej Wiktorji, Shellay'a, Jamesa Whitehead'a, lorda majora Londynu. Wielki medaljon Johna Ruskina jego dłuta, był uroczyście umieszczony w „kącie poetów“ w Westminsterze 1902 r. Był członkiem królewskiej Akademji londyńskiej od 1895 roku.

Fordyce Arnold Juljusz, aktor francuski, * 1868 w Paryżu. Uczeń konserwatorjum paryskiego, debiutował 1891 w teatrze *Odeon*, gdzie pozostawał do 1893 r., poczym przeniósł się do teatru *Bodinière*. Do najlepszych jego ról należą postacie z komedji francuskich. Napisał kilka sztuk teatralnych: „A la chambrée“ (1895); „English Taylor“; „Au clair de la rampe“ (1896); „Paris automobile“ (1897).

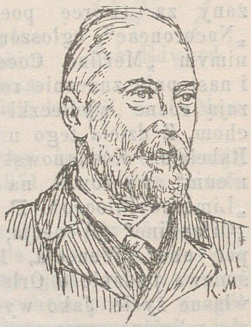

Forel August.

Forel August, lekarz, psychjatra szwajcarski. W 1897 porzucił katedrę uniwersytecką w Zurychu i osiadł w Chigny pod Morges w kantonie Waadt. Jest powagą w dziedzinie hipnotyzmu, od 1887 prowadzi walkę z alkoholizmem. Ogłosił nadto: „Gehirn u. Seele“ (8 wyd., 1902); „Der Hypnotismus und die suggestive Psychoterapie“ (5 wyd., 1907); „Die Errichtung von Trinkerasylen“ (1891); „Crimes et anomalies mentales constitutionnelles“ (1902); „Hygiene der Nerven und des Geistes“ (1903, przekł. polski, 1907, Warszawa); „Die sexuelle Frage“ (VII wyd., 1907, polski przekł., 1908). Z badań nad mrówkami: „Études myrmècologiques“; „Experiences et remarques critiques sur les sensations des insectes“; „Les formicides de Madagascar“ (1892); „Die psychischen Fähigkeiten der Ameisen und einiger anderer Insekten“ (1901).

Forel Franciszek Altons, przyrodnik szwajcarski. Ogłosił nadto: „Handbuch der Seenkunde“ (1901); dalszy ciąg „Le Leman, Monographie limnologique“ (3 tomy, 1892—1904).

Forkel Jan Mikołaj, muzykolog niemiecki, * 1749, † 1818 w Giettyndze. Był pierwszym niemieckim muzycznym bibljografem i w dziedzinie historji muzyki wielkie położył zasługi. **F.** wydał szereg dzieł, jednym z najważniejszych jest: „Allgemeine Literatur der Musik oder Anleitung zur Kenntnis musikalischer Bücher“ (1792); pisał również bijografję J. S. Bacha.

Formalina, nazwa handlowa 40% wodnego roztworu aldehidu mrówkowego. **F.** w rozcieńczeniu używa się do dezynfekcji; stężona, stosuje się do przechowywania preparatów anatomicznych i zoologicznych, do hartowania płyt fotograficznych i t. d. (ob. aldehid mrówkowy).

Formanek Jarosław, chemik czeski, * 1864. Studja odbywał w Wyższej szkole technicznej w Pradze, gdzie od 1900 jest docentem. Oprócz licznych rozpraw napisał: „Rozpoznani pluch w potravinach, korzenich a krmivech“ (Praga,

1909); „Vino, jego chemicky rozbor a posuzovani“ (1900); „Kvalitativny rozbor spektralny latek mineralnych i organickych“ (1901); „Kvantitativny rozbor elektrolyticky látek mineralnych“ (1901); „Rukoviet praktieke fotografie“ (1902); „Spektralanalytischer Nachweis künstlicher organischer Farbstoffe“ (1900); „Qualitative Spektralanalyse Anorganischer Körper“ (1900).

Forminga *(Phorminx)*, instrument grecki z czasów Homera, podobny do liry.

Formont Maksym, poeta i powieściopisarz francuski, * 1864 w Bar-sur-Aube. Poezje jego odznaczają się wysubtelnieniem zmysłowym: „les Refuges“ (1890); „le Triomphe de la rose“ (1896); „la Cantique de la rose“ (1903). Jako nowelista wydał cały szereg zbiorów nowel, ważniejsze z nich: „Courtisane“; „Perversités“ „la Faute amouresse“, „l'Enervée“, „la Grande Amouresse“; „le Péché de la morte“ (1905); „le Baiser rouge“ (1906); „le Sacrifice“ (1906). Wystawił też kilka jednoaktówek; od 1905 jest pomocnikiem bibljotekarza w bibljotece Mazarini'ego.

Formoza, wyspa na morzu Chińskim. Japonji rządy przyczyniły się wielce do podniesienia kultury na wyspie. Wartość przywozu (1906) wynosiła 28·8 miljona jenów, wywozu—32·3 milj., w tym 5 milj. za herbatę, 2·3 milj. za kamforę, kopalnie złota dały 2·350 klg. Ogromnie rozwinęła się sieć dróg bitych i żelaznych, ostatnich czynnych było na przestrzeni 570 klm. Urzędów pocztowych było 690; stacji telegraficznych 88. Por. Yosaburo-Takekoshi „Japanese rule in **F.**“ (1907).

Forrer Ludwik, mąż stanu szwajcarski, * 1845 w Islikon (Turgowja). Skończył wydział prawny, był prokuratorem gieneralnym kantonu Zurychskiego 1870—73, następnie zajął się adwokaturą. Karjerę polityczną rozpoczął w 23-cim roku życia jako członek konstytuanty zurychskiej i jej sekretarz. W 1874 wszedł do Rady Narodowej od kantonu Zurychskiego, należał do grupy radykalno-demokratycznej, odznaczył się świetną wymową. W r. 1891 był uniewinniony przez sąd w sprawie powstania w Tessynie. Od 1890 zabiegał koło przeprowadzenia obowiązkowego ubezpieczenia od wypadków i choroby, projekt przyjęty przez parlament odrzuciło *referendum* ludowe w 1900. **F.** złożył mandat i objął urząd dyrektora biura międzynarodowego kolei. Wszedłszy do Rady gieneralnej w 1902, został obrany wiceprezesem, a w 1905 prezesem konfederacji szwajcarskiej po śmierci Ruchet'a.

Forrer Ludwik.

Forrest Jan, podróżnik i polityk australski. W 1890 wszedł do Rady wykonawczej i został premjerem. Pierwszy zorganizował gabinet po ogłoszeniu autonomji państwowej Australji; pełnił urząd ministra finansów; 1897 mianowany był prezydentem Rady związkowej Australji. W drugim ogólnym ministerjum australskim piastował do 1903 tekę ministra spraw wewnętrznych.

Forsberg Nils, malarz szwedzki, * w Riesebergu, kształcił się we Francji u Bonnata głównie. Ważniejsze obrazy: „Koniec bohatera, ze wspomnień oblężenia Paryża“ (1888); „Gustaw Adolf przed bitwą pod Lutzen“ (1900) i t. d.

Forsman Jakób Oskar, prawnik i polityk finlandzki, * 1839 w Helsingforsie, † 1899 tamże. Studjował prawo w Helsingforsie, był w l. 1869—78 profesorem języka fińskiego na fakultecie prawnym, 1879 został profesorem historji prawa i prawa karnego; 1882 mianowany dziekanem fakultetu prawnego, 1896 rektorem uniwersytetu. Ogłosił między innemi: „Grunderna för läran om delaktighet i brött“ (1879); „Bidrag till läran om skadestand i brott mal enligt finsk ratt“ (1893); „Dzieje prawodawstwa finlandzkiego“ (t. I, 1896). Z polecenia rządu szwedzkiego przełożył dla tamtejszych Finnów kodeks szwedzki (1873); 1877 wydał opatrzony komentarzami stary kodeks prawa karnego z 1734 i ogromnie się przyczynił przy układaniu nowego prawa karnego z 1894. Od 1882 członek sejmu, razem z bratem swym Zacharjaszem był przywódcą partji fenomańskiej. W 1889 z motywów politycznych student urządził na niego zamach. W 1889 na nadzwyczajnym sejmie, jako członek komisji prawodawczej, brał udział w opracowaniu rezolucji w odpowiedzi na reskrypty cesarskie o reorganizacji wojska finlandzkiego; należał do gorliwych obrońców konstytucji finlandzkiej.

Forssel Jan Ludwik, historyk i polityk szwedzki, † 1901 w Szwajcarji. Z ostatnich prac **F.** wymienić należy: „Minne af G. af Wetterstedt“ (1889); „Gustav II Adolf“ (1894).

Försteman Ernest Wilhelm, lingwista niemiecki, † 1906 w Charlottenburgu.

Förster Wiktor, malarz czeski, * 1868 w Pradze, kształcił się w Akademji praskiej, podróżował po Włoszech, gdzie głównie studjował starożytną mozajkę. W kompozycjach jego znać wpływ rzeźbiarza Fr. Bilka. Po powrocie do Pragi wystawiał obrazy, malowane temperą, w ostatnich czasach oddaje się przeważnie mozajce; wykonał obraz mozajkowy Matki Boskiej na zewnątrz kościoła P. Marji Śnieżnej, mozajki w Budiejowicach i t. d.

Förster Wilhelm, astronom niemiecki, 1903 złożył urząd dyrektora obserwatorjum berlińskiego. Ogłosił nadto: „Kalender und Uhren am Ende des 19 Jahrhunderts“ (1899); „Anfänge

eines neuen sozialen Geistes“ (1894); „Lebensfragen und Lebensbilder, socialethische Betrachtungen“ (1902—04).

Forsteryt, minerał z grupy oliwinu, gromady sylikoidów, bywa bezbarwny, żółty, jasnozielony, niebieskawy. Twardość F = 7, ciężar właściwy 3·24. Krystalizuje się w układzie rombowym, jest to prawie czysty ortokrzemian magnezu, Mg_2SiO_4. Występuje w lawach Wezuwjusza, w wapieniu ziarnistym koło Boltonu, koło Złatousta na Uralu.

Fort National, miasto okręgowe w Algierji, zbudowane przez marszałka Randona 1859 r. w środku kraju Kabylów; ma do 10,000 m., prowadzi ożywiony handel zbożem.

Fortiguerri *(Fortiguerra, Forteguerri)* Nicolo, poeta włoski (ob. Forteguerria). Poemat „Ricciardetto“ napisał pod pseudonimem *Carteromaco.* Por. F. Camici „Notizie della vitta e delle opere di N. F.“ (Siena, 1892); G. Zaccagnini w „Studi di letteratura italiana“ tom III (Neapol, 1901).

Fortis Alessandro, polityk włoski, * 1841 w Forli, † 1909 w Rzymie. Studja prawne odbył w Pizie. Brał udział w walkach ochotników Garibaldiego, był w bitwie pod Mantuą 1867 r. Następnie czas jakiś praktykował jako adwokat w Bolonji, od 1880 był deputowanym. Należał z początku do najwybitniejszych wodzów partji radykalnej, 1887 wstąpił do ministerjum Depretisa jako podsekretarz stanu, 1888 zachował powyższy urząd w gabinecie Crispiego, ale 1890 podał się do dymisji nie zgadzając się na politykę antyradykalną Crispiego, chociaż sam już przeszedł na stronę radykalistów monarchicznych. W 1898 — 99 był ministrem rolnictwa, handlu i przemysłu. W 1905 jako wódz lewicy legalnej powołany został do objęcia rządów. Obok teki premjera objął urząd ministra spraw wewnętrznych, stanął wobec nadzwyczaj trudnych zadań polityki wewnętrznej: strajku kolejowego, kryzysu ekonomicznego w południowych Włoszech, żywiołowego nieszczęścia, wywołanego trzęsieniem ziemi w Kalabrji. Zdołał na jakiś czas zapewnić sobie większość w parlamencie, ale w lutym 1906 ustąpił. **F.** w polityce zewnętrznej był zwolennikiem Francji: 1905 na konferencję w Algeciras wysłał znanego frankofila Visconti Venosta, w 1909 w parlamencie wygłosił gorącą mowę przeciw trójprzymierzu. **F.** w pewnym stopniu może uosabiać w swej osobie powolny rozwój radykalizmu włoskiego od republikańskiego rewolucjonizmu garibaldczyka do liberalizmu monarchicznego.

Fortis Alessandro

Fortis Leone, dramaturg, krytyk i dziennikarz włoski, * 1824 w Trjeście, † 1898 w Rzymie. Z początku studjował medycynę, następnie poświęcił się studjom literackim. Opublikował poemat „Luigia“ (1847); dramaty: „Duchezza di Praslin“ (1847); „Camoensa“; „le Cuore del arte“ (1853): „Industria et speculazione“, komedja (1854). W 1848 brał udział w rewolucji weneckiej, musiał szukać schronienia w Rzymie i Padui. Poszukiwany przez władze austrjackie ucieka do Turynu, potym do Genui. Jako dziennikarz **F.** pracował w humorystycznym piśmie, potym założył kilka dzienników, ostatnio w 1870 *Nuova Roma.* Na łamach *Illustrazione Italiana* zamieszczał doskonałe feljetony. Uważany we Włoszech za jednego z pierwszorzędnych dziennikarzy.

Fortunatow Filip, lingwista rosyjski, * 1848, studja odbył w Moskwie, gdzie został profesorem lingwistyki porównawczej. W 1871 podróżował po Litwie z W. Millerem, wynikiem czego był cenny zbiór pieśni litewskich; 1898 mianowany członkiem Akademji petersburskiej. Badania jego dotyczą języka litewskiego. Pierwszy w Rosji prowadził wykłady tegoż języka. Prace swe drukował w „Beiträge zur vergl. Sprachforschung“, „Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprachen“; „Mittheilungen der litauischen Gesellschaft“ i t. d. W 1897 Akademja petersburska zaczęła wydawać jego „Litowskij słowar“. Z innych prac **F.** wymienić należy: „Indoewropejskija pławnyja sogłasnyja w drewnieindijskom jazykie“ (1896); „Zur vergleichenden Betonungslehre der lituslavischen Sprachen“ (1880, „Archiv für slav. philologie“); „Ob udareniji i dołgotie w bałtijskich jazykach. I. Udarenije w pruskom jazykie“ (1895, *Rus.fiłol Wiest.).* „Phonetische Bemerkungen veranlasst durch Miklosich's Etymologisches Wörtherbuch der slav, Sprachen“ (Archiv“ Jagicza, t. XI—XII).

Fortuński Leon, malarz, * około 1864, † 1895 w Monachjum. Odznaczony za prace kompozycyjne w Monachijskiej Akademji (Meisterschule) w oddziale prof Aleks. Wagnera. Wystawił: „U mecenasa sztuki“, „Do świątyni“ i inne. Za obraz „Do świątyni“ otrzymał na wystawie powszechnej we Lwowie 1894 r. medal srebrny.

Forum romanum. *Archeologja.* Nowe poszukiwania na **F.**, czynione w l. 1898 — 1903 pod kierownictwem architekta Boni, skierowane były głównie w głąb. Dotarto do gruntu czasów rzeczypospolitej, a potym jeszcze głębiej. Pod fundamentami świątyni Antonina i Faustyny natrafiiono na grobowiec z czasów greckich. Najciekawszym odkryciem jest rzekomy grobowiec Romulusa, napis na nim uchodzi za najstarszy z łacińskich; dalej, odnaleziono podstawę ołtarza, zbudowanego przez lud Cezarowi po śmierci, sanktuarjum Wenus Cloacina, ołtarz Wulkana, wiele innych pomników, napisów, dzieł sztuki

i skarb z 397 sztuk złotych złożony. Po zburzeniu kościołka Marji oswobodzicielki na południu **F.** odszukano: sławną fontannę Juturny, *statio aquarum*, bazylikę *Sancta Maria Antiqua* z kaplicą 40 męczenników, urządzoną w resztkach pałacu Kaliguli. Malowidła ścienne bazyliki i kaplicy pochodzą z VII—IX w., zaczerpnięte ze Starego i Nowego Testamentu, legiend o świętych, nadto wyobrażają wizerunki papieży spółczesnych. Są to nieocenione dokumenty do historji sztuki chrześcijańskiej. Muzeum specjalne na **F.** urządzono w klasztorze św. Franciszka rzymskiego.

Forzt Józef, polityk i publicysta czeski, * 1850 był sekretarzem Izby handlowej w Pradze, 1895 został obrany posłem na sejm czeski, 1897 do parlamentu wiedeńskiego; 1905 mianowany szefem sekcji w ministerjum komunikacji; 1906 r. wszedł do gabinetu Becka jako minister handlu, 1907 miejsce jego zajął dr. Fiedler. Ogłosił szereg rozpraw, dotyczących żywotnych spraw polityki narodowej czeskiej i ogólnej polityki austrjackiej.

Fosforyt. Najbogatsze pokłady **F.** do niedawna znajdowały się w Florydzie i Karolinie południowej. W ostatnich latach odkryto bogate pokłady **F.** na wyspie Nauru, należącej do niemieckiego archipelagu Marshall, i na wyspie Palaos. W granicach dawnej Polski **F.** występuje w dzisiejszych gub. Podolskiej i Mohylowskiej. Przypuszczają, że pokłady **F.** rozpoczynające się nad Dniestrem, ciągną się precz na Wschód, do Wołgi i obejmują przestrzeń 21 miljonów hektarów albo 33,416,000 morgów. **F.** podolski zawiera średnio 75·73% fosforanu wapnia, 8·99% węglanu wapnia, 2·67% tlenku żelazowego i glinowego, 2·71% wapna, 6·95% części nierozpuszczalnych, 2·73% wody i substancji organicznych, 0·22% fluoru, chloru i magnezu. **F.** przerabia się na superfosfat (ob. nawozy sztuczne). Ogólna produkcja **F.** wynosiła w tonnach:

	1907	*1906*
Ameryka	1,917,000	2,052,000
Tunis	1,040,000	758,000
Algierja	325,009	302,000
Wyspy południowo-oceaniczne	300,000	250,000
Francja	375,000	425,000
Belgja	80,000	155,000
Inne kraje	180,000	100,000
Ogółem . . .	4,237,000	4,042,000

Fosfór, pierwiastek chemiczny z grupy azotowców. Metoda otrzymywania **F.** według której na popiół kostny działano kwasem siarkowym i następnie mieszaninę metafosforanu wapnia, kwasu fosforowego, siarczann wapnia i węgla drzewnego ogrzewano w retortach glinianych, daje zaledwie połowę fosforu, zawartego w surowym materjale. Usiłowano podnieść wydajność produkcji i obecnie uzyskano kilka nowych metod. Przedewszystkim zaczęto stosować jako surowy materjał fluorofosforan wapnia, także i apatyt, ale ten w ograniczonym zakresie w Europie i w Kanadzie. W ostatnich czasach odkryto obfite pokłady wawelitu ($4AlPO_4+2Al'OH)_3+9H_2O$) w Mount Holly Springs w Pensylwanji, przez co zwiększono zapas surowego materjału. W samym sposobie wydobywania **F.** Wing wprowadza zmianę. Z mieszaniny sproszkowanego popiołu kostnego, kamienia fosforowego i ziemi okrzemkowej formuje bryłki, temi naprzemian z warstwą węgla ładuje piec szybowy. Krzemionka ruguje ze związków kwas fosforowy, ten zaś redukuje się przez węgiel i płomień. Para fosforu odprowadza się do komory; ogrzanej do 208° gdzie osiada **F.** czerwony, reszta **F.** w postaci żółtej otrzymuje się w komorze wodnej. Sposób ten uzyskał zastosowanie praktyczne z wprowadzeniem pieca elektrycznego. Raadman przerabia mieszaninę popiołu kostnego albo surowego kwasu fosforowego z węglem drzewnym w piecu elektrycznym w procesie ciągłym, podobnież postępuje z przeprażonym i sproszkowanym mineralnym fosforanem wapnia, glinu z domieszką węgla drzewnego i krzemionki. Destylacja **F.** zaczyna się w 1150°, przebiega całkowicie między 1400—1500°. Piece elektryczne pomysłu Yrvinca dają 80—90% zawartego w surowym materjale, wysokowartościowego kamienia fosforowego. W metodzie Duncana sproszkowany fosforan (mineralny czy organiczny) i węgiel zarabia się smołą. Wysuszona i ogrzana masa w piecu elektrycznym przemienia się w fosforek wapnia, ten, wprowadzony do komory, wypełnionej wodorem, zamienia się w fosforowodór, który przy ogrzaniu daje **F.** czysty. Stosownie do temperatury otrzymuje się czerwony lub żółty **F.** Parker traktuje wawelit kwasem siarkowym, dodaje siarczanu, odpowiedniego dla wytworzenia ałunu. Po wyługowaniu masę pozostałą miesza z węglem i redukuje w piecu elektrycznym. Surowy produkt oczyszcza się za pomocą filtracji stopionej masy przez węgiel sproszkowany albo za pomocą prasowania z parą wodną przez porowatą kamionkę i destyluje z żelaznej retorty. Najlepiej jednak oczyszcza się **F.** surowy za pomocą mieszaniny dwuchromianu potasu i kwasu siarkowego, albo podbrominem sodowym. Własności **F.** ob. gł. dzieło. Do znanych oddawna odmian **F.** Schenck dołączył świeżo jeszcze jedną, mianowicie **F.** szkarłatny. Otrzymuje go rozpuszczając **F.** biały w trójbromku**F.** i ogrzewając do wrzenia. Wydziela się z roztworu bardzo delikatny proszek, który oczyszcza się od przylegającego trójbromku przez wygotowanie wielokrotne z wodą. Preparat w ten sposób przyrządzony zawiera zawsze

kwas fosforawy. **F.** szkarłatny, podobnie jak czerwony nie jest trujący, nie zmienia się na powietrzu, wykazuje nieco większą energję reagowania, niż czerwony. Może znaleźć zastosowanie w fabrykacji zapałek zamiast **F.** białego. Związki **F.** z wodorem: *Fosforowodór gazowy* PH_3 ob. gł. dz. *Fosforowodór ciekły* P_2H_4, powstaje w niektórych wypadkach podczas przyrządzania PH_3, następnie przez działanie różnych utleniaczy na PH_3, jest to ciecz wrząca w 57 — 58°, o ciężarze właściwym 1·01. Łatwo rozkłada się na PH_3 i na $P_{12}H_6$ *fosforowodór stały*, który przedstawia proszek żółty, nierozpuszczalny w wodzie, zapalający się w 160°. Fosforowodór gazowy PH_3 wykazuje pewną analogję do NH_3: daje wprost z chlorowcowodorowemi kwasami związki PH_4X. Najbardziej znany z nich jodek fosfonu PH_4J, biała masa krystaliczna, tworzy się przy zmieszaniu suchego HJ i PH_3. Związki **F.** z chlorowcami: *Trójchlorek* **F.**, PCl_3, bezbarwny płyn z zapachem duszącym, wre w 76°, zastyga poniżej—115, ciężar właściwy w 0° 1·61. *Pięciochlorek* **F.**, PCl_5, ciało stałe, sublimuje się, nie topniejąc, w 300° dysocjuje się zupełnie na PCl_3 i Cl_2; znajduje zastosowanie szczególniej w chemji organicznej w reakcjach zastąpienia grupy hidroksylowej chlorem. *Tlenochlorek* **F.** $POCl_3$ (nie PCl_3O_2, jak wydrukowano w gł. dz.), ciecz bezbarwna, na powietrzu dymi, wre w 107.2°, zastygła topi się w 1·5°, ciężar właściwy w 0°=1·71. Połączenia z innemi chlorowcami analogiczne do związków z chlorem. Związki **F.**, z tlenem. *Trójtlenek* **F.** albo *bezwodnik fosforawy* (nie fosforowy, jak podano w gł. dz.) P_2O_3. Od niego wyprowadza się kwasy: *fosforawy* (nie fosforowy) H_3PO_3 i *metafosforawy* HPO_2. *Czterotlenek* **F.** P_2O_4 tworzy błyszczące bezbarwne kryształy, jest analogiczny do N_2O_4, daje z wodą kwasy fosforawy i fosforowy. *Pięciotlenek* **F.** P_2O_5 albo *bezwodnik fosforowy* (nie fosforny, ob. własności w gł. dziele). Od tego bezwodnika wyprowadzić można kwasy: *metafosforowy* $HPO_3(P_2O_5+H_2O=2HPO_3)$, *pirofosforowy* $H_4P_2O_7(P_2O_5+2H_2O=H_4P_2O_7)$, *ortofosforowy* $H_3PO_4(P_2O_5+3H_2O=2H_3PO_4$, ob. gł. dz.). Oprócz wymienionych kwasów, które można wyprowadzić od wspomnianych bezwodników, istnieją kwasy *podfosforawy* H_3PO_2 i *podfosforowy* $H_4P_2O_6$, których bezwodniki nie są znane. *Kwas fosforowy szklisty* jest to właściwie kwas *metafosforowy* (ob. gł. dzieło). Związki siarki z **F.** Znane są: P_2S_5, P_4S_3, P_4S_7, P_4S_8, otrzymują się wszystkie przez stopienie obydwuch pierwiastków. P_2S_5, żółta krystaliczna masa, topi się w 274—276° C. wre w 518°, stosowana bywa w chemji organicznej, P_2S_5 z 3 cząsteczkami K_2S łączy się na siarkofosforan K_3PS_4. Analogicznie do tlenochlorku **F.** znany jest siarkochlorek **F.** $PSCl_3$; istnieją i inne związki P z S i Cl. Związki **F.** z azotem: Azotek **F.** P_3N_5 powstaje z P_2S_5 i NH_3. Od działania NH_3 suchego na PCl_5 otrzymuje się białą masę, z której po traktowaniu wodą wydziela się biały proszek, nierozpuszczalny w wodzie, $PONH.NH_2$, zwany *fosfamidem*. Ciało to przez gotowanie z wodą zamienia się w drugorzędowy fosforan amonowy $OP(OH)(ONH_4)_2$. Jeżeli reakcja między PCl_5 i NH_3 zachodzi bez dostępu powietrza, powstaje związek $P_3H_3N_6$, *fosfam*, nierozpuszczalny w wodzie, przy stapianiu z KOH wytwarzający fosforan potasu i amonjak. Produkcja wszechświatowa **F.** roczna, waha się w granicach 1 — 3,000 tonn; 500 tonn wytwarza Wednesfield (Oldbury) w Anglji. Pozatym znaczniejsze fabryki **F.** istnieją w Ljonie, Griesheimie i Frankfurcie nad Menem. Szwecja posiada jedną fabrykę, Rosja liczne fabryczki niewielkie.

Fosgen czyli *tlenochlorek węgla* $COCl_2$ powstaje przez bezpośrednie połączenie tlenku węgla z chlorem pod działaniem światła, następnie przez utlenienie chloroformu za pomocą kwasu chromowego, a również z czterochlorku węgla w obecności dymiącego kwasu siarkowego. **F.** jest gazem, skrapla się w 8° posiada ostry, duszący zapach, rozpuszcza się w benzolu. Znajduje zastosowanie w fabrykacji niektórych barwników i w niektórych syntezach bezwodników kwasowych, chlorków karbamidów.

Fossey Karol, asyrjolog francuski, * 1869 w Cambrai, kształcił się w Wyższej szkole normalnej, został członkiem Szkoły francuskiej w Atenach (1894), potym francuskiego Instytutu archeologji w Kairze (1897—99). Badał Hauran i Anty-Liban 1895 r., północną Syrję 1896, Mezopotamję 1898—99. W 1906 objął katedrę filologji i archeologji asyryjskiej w *Collège de France*. Procz wielu studjów z asyrologji ogłosił: „Voyage dans la Syrie du Nord“ (1897); „Grammaire assyrienne“ (1902); „Syllabaire cunéiforme“ (1901); „Contribution au dictionnaire sumérien-assyrien (1905); „Textes assyriens relatifs à la divination“ (1905); „Manuel d'assyriologie“ (1905).

Foster Józef, heraldyk angielski, * 1844 w Londynie, † 1905 tamże. Kształcił się w Newcastele-on-Tyne; jego poszukiwania naukowe pozwoliły skonstruować gienealogję wielkich rodów angielskich, wydał cały szereg prac heraldycznych.

Foster Klemens Le Neve, gieolog angielski, * 1841, † 1904. Studja odbywał w *Royal School of Mines* i w akademji górniczej w Freibergu. Jako członek *Geological Surveye* wydał mapy warstw wealdeńskich w Kent i Sussexe, pokładów węgla w Derbyshire i Yorkshire. W 1872 mianowany inspektorem górnictwa w Anglji południowo-zachodniej, w 1890 profesorem górnictwa. Rozwinął wielką czynność literacką w różnych „Proceedings“ naukowych. Nadto

ogłosił: „Ore and Stone Mining“ (1894); „Mining and quarrying“ (1904).

Fotochromatyczna terapja, leczenie umysłowo-chorych zapomocą dłuższego działania barwnego światła; światło czerwone ma podobno korzystnie wpływać na melancholików, światło błękitne na furjatów.

Fotochromotypografja, metoda wykonywania wielobarwnych reprodukcji drukarskich drogą fotomechaniczną. Najwięcej rozpowszechniona jest metoda druku trójbarwnego, według której ostateczna ilustracja powstaje przez kolejne odbijanie trzech jednokolorowych klisz.

Fotochronograf, specjalna kamera fotograficzna, przygotowująca momentalne zdjęcia kinematograficzne.

Fotoelektryczne zjawiska, nazwa zbiorowa wszelkich zjawisk elektrycznych, wydzielających światło.

Fotofobja (grec.), światłowstręt, mocno spotęgowana wrażliwość oka na światło, czyniąca je dlań nieznośnym. Występuje jako skutek rozmaitych cierpień nerwowych, przeważnie jednak zapalenia ostrego lub chronicznego tkanek ocznych. **F.** leczy się zapomocą kokainy i pilokarpiny.

Fotofon, przyrząd, przesyłający dźwięk przez pośrednictwo promieni świetlnych.

Fotogieneza, wytwarzanie światła fizjologicznego u zwierząt i roślin fosforyzujących.

Fotograficzny objektyw. Udoskonalenia objektywów **F.** polegają na usunięciu powodów do zabarwienia obrazów fotograficznych (achromatyzm) oraz skrzywień krańcowych linji obrazu (aplanatyzm) przy zachowaniu możliwie znacznej siły światła.

Fotografja barwna. Pomimo teoretycznego rozwiązania zagadnienia **F. b.**, dotychczas nie posiadamy metody, która w zastosowaniu praktycznym odtwarzała by w obrazie fotograficznym naturalne barwy fotografowanych przedmiotów. Najwięcej odpowiadają potrzebom praktyki metody *br. Lumière* (ob. Fotografja) oraz podobna do powyższej metoda *Bercerol'a*, reprezentowana przez wyroby T-wa Jougla *(clichés omnicoloves)*; klisze t. zw. *barwoczułe*, znajdujące się na rynku handlowym, są jedynie uczulone na barwy a nie oddają barw realnych w rzeczywistym znaczeniu tego wyrazu.

Fotografja na odległość. Istnieją usiłowania przenoszenia obrazów fotograficznych na odległość przy pomocy prądu elektrycznego. Metody te, jak: *Korna*, *Belina* i *Szczepanika* nie znalazły dotychczas zastosowania praktycznego pomimo wielkiej doniosłości **F.** dla celów policyjnych, dziennikarskich i t. p. Próby, dokonywane pomiędzy Berlinem a Paryżem, Londynem i Sztockholmem, zostały uwieńczone pomyślnym rezultatem.

Fotoheliografja, fotografja zastosowana do zdjęć astronomicznych słońca (ob. Supl. II Telefotografja).

Fotokalka, kopja fotograficzna, powstająca wskutek naświetlenia światłoczułej powierzchni, pokrytej przezroczystym dla światła rysunkiem.

Fotoksylografja, metoda wykonywania drzeworytów, posługująca się fotografją w celu przeniesienia odtwarzanego obrazu na płytę drzewną. Znane są dwie zasadnicze metody: 1) płytę drzeworytu pokrytą warstwą światłoczułą naświetla się pod negatywem fotograficznym, i 2) na uprzednio pokrytą czarną farbą płytę przenosi się bezpośrednio cieniutki negatyw fotograficzny, wykonany na warstwie kollodjalnej. Przez czarne tło płyty powstaje tą drogą pozytywny obraz na płycie drzeworytu. Tak przeniesione obrazy wymagają niejednokrotnie retuszu, zanim się je powierzy drzeworytnikowi.

Fotomagnetyczne zjawiska, nazwa ogólna zjawisk magnetycznych, wywoływanych przez promienie świetlne.

Fotomechaniczne reprodukcje, nazwa zbiorowa dla wszelkich procesów, mających za zadanie przeniesienie obrazu fotograficznego na kliszę drukarską (fotograwjura, similigrawjura, fotokollografja, fotocynkografja i t. p.).

Fotominjatura, metoda koloryzowania fotografji, umieszczanych zazwyczaj pod wypukłym cienkim szkiełkiem.

Fotorama, przyrząd pomysłu br. Lumière, służy do fotografowania widoków panoramowych. Przyrząd składa się z kilku zwykłych kamer fotograficznych i umożliwia fotografowanie całego widnokręgu.

Fotoskop elektryczny, przyrząd sygnalizacyjny, uprzedzający automatycznie daną stację o zagaśnięciu sygnałów, zabezpieczających prawidłowy ruch pociągów.

Fotostygmografja metoda wynaleziona przez Gasta w New-Yorku w celu przenoszenia obrazów półtonowych na płyty drukarskie i litograficzne.

Fototaktyzm, wrażliwość rośliny lub organu roślinnego na światło. **F.** wywołuje np. u *Desmidiae, okrzemek (Diatomeae)* i in. ruchy, mające na celu zbliżenie organizmu do źródła światła lub przemieszczenie protoplazmy wewnątrz komórek, zwłaszcza ciałek zieleni, które przybierają rozmaite położenie zależnie od siły natężenia i kierunku światła.

Fototechnika, technika oświetlenia, iluminacji i t. p.

Fototeodolit, wynaleziony przez Koppego przyrząd, służy do pomiarów fotogrametrycznych (ob. Fotogrametrja). W rurze lunetowej **F.** umieszczona kamera fotograficzna posiada ramkę, przykrywającą brzegi kliszy, zaopatrzoną w podziałkę na centymetry. Przy naświetle-

niu kliszy podziałka ta przedostaje się na samą kliszę i służy do odszukania głównych osi obrazu.

Fototermometr, termometr skombinowany z aparatem fotograficznym, zapisującym wahania temperatury.

Fototopografja, ob. Fotogrametrja.

Fototropizm, zwracanie się, wyginanie do światła lub usuwanie się od niego rośliny, czy też organów roślinnych. Rozróżniamy **F.** dodatni czyli zwracanie się do światła i **F.** ujemny czyli oddalanie się od źródła światła.

Fotożen (ob.), jest mieszaniną węglowodorów, należących do szeregu $C_n H_{2n}$ i $C_n H_{2n+2}$.

Fougères Gustaw Adolf, archeolog francuski, * 1863 w Baume-les-Dames, uczeń Wyższej szkoły normalnej i szkoły francuskiej w Atenach, został profesorem literatury greckiej w uniwersytecie paryskim. Czynił owocne poszukiwanie na wyspie Delos, w Mantinei, Tessalji, Azji Mniejszej i t. d., odszukał między innemi płaskorzeźbę Mantinei dłuta Praksytelesa. Prócz wielu cennych rozpraw, wydał: „Album de la vie publique et privée des Grecs et des Romains“ (1900) i „Przewodnik po Grecji“ (1906).

Fouillée Alfred Emil, filozof francuski, w ostatnich latach specjalnie interesował się sprawami psychologji zbiorowej i moralności społecznej i ogłosił z tej dziedziny: „la Psychologie des idées-forces“ (1893, 2 t.); „Descartes“ (1893); „le Mouvement positiviste et la conception sociologique du monde“ (1896); „le Mouvement idealiste et la réaction contre la science positiviste“ (1896); „la France au point de vue moral“ (1900); „l'Esquisse psychologique des peuples européens“ (1903), istnieje przekład polski; „Nietzsche et l'immoralisme“ (1903); „Moralisme de Kant et l'amoralisme contemporain“ (1905)—dwa ostatnie dzieła są uzupełnieniem „Krytyki systemów moralności“; „la Psychologie religieuse dans Michelet“ (1899 w *Revue philosophique)* i „les Etudes classiques et la Democratie“ (1899, tamże). We wszystkich tych pracach **F.**, który przypomina często doktryny altruistyczne Guyau, dąży do syntezy etyczno-metafizycznej, która ma być zawarta w jego przyszłym dziele „Morale des idées-forces“.

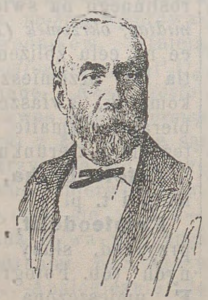

Foubuè Ferdynand Andrzej.

Fouqué Ferdynand Andrzej, gieolog i mineralog francuski * 1828 w Mortain, † 1904 r. w Paryżu. Studja odbywał w Normalnej szkole wyższej, gdzie następnie był preparatorem. W 1869 objął kierownictwo w laboratorjum gieologicznym *Collège de France*, gdzie 1877 otrzymał katedrę gieologji, w 1880 r. został członkiem Akademji nauk. Prace **F.** głównie dotyczą zjawisk wulkanicznych. Szczególniej znane są jego badania nad produktami lotnemi wulkanów. **F.** wykazał obecność płomieni w czasie najenergiczniejszej działalności wulkanu, zbadał główne typy kraterów, wprowadził we Francji mikroskop do badań petrograficznych. Z Michałem Lévym odtworzył sztucznie cały szereg minerałów (labrador, granat i inne), dokonał syntezy skał wulkanicznych, jak andezytu, labradorytu. Głównym jego dziełem, opracowanym łącznie z M. Lévym, jest „Introduction á l'etude des roches éruptives françaises“.

Foureau Ferdynand, inżynier i polityk francuski, * 1850. Pełnił służbę od 1871 w Algierji i Saharze algierskiej, 1883—1897 zwiedzał Saharę algierską, 1898—1900 przeszedł całą Afrykę zachodnią z Biskry do jeziora Csadu z Lamym, następnie sam do ujścia Konga. Badania **F.** dopełniły wiadomości o Saharze, jakie zebrali Richardson, Barth, Overweg. Wydał: „Carte d'une partie du Sahara septentrional“ (1 : 1,000,000, Paryż, 1888); „Une Mission au Tademayt, territoire d'In-Salah en 1890“ (1891); „Rapport sur ma mission au Sahara et chez les Touareg Azdijer 1893, 1894“ (1894); „Mission ches les Touareg 1894, 1895“ (1895); „Dan les Grand-Erg 1895, 1896“ (1896); „Essai de catalogues des noms arabes et berberes de quelques plantes, arbres, et arbustes algériens et sahariens“ (1896); „Au Sahara. Mes deux missions 1892—1893“ (1897); „Mon neuvième voyage au Sahara 1897“ (1898); „D'Alger au Congo, Mission **F.**-Lamy“ (1902); „Documents scientifiques de la mission Saharienne“ (1905, 2 tomy).

Fournier August, historyk austrjacki, w 1899 został profesorem historji na politechnice wiedeńskiej i usunął się od życia politycznego, 1903 profesorem zwyczajnym uniwersytetu wiedeńskiego. Ogłosił nadto: „Der Kongress von Châtillon. Die politik im Kriege von 1814“ (Wiedeń, 1900).

Fournier Franciszek Ernest, admirał francuski, * 1842, jako porucznik wyróżnił się w 1870 podczas wojny francusko-pruskiej, 1879 został kapitanem za wyprawę do Chin, kontradmirałem 1891, dowódcą dywizji na Dalekim Wschodzie, dyrektorem szkoły marynarskiej 1895, wice-admirałem 1897, prefektem morskim w Brest i dowódcą eskadry śródziemnomorskiej 1898 r., ostatecznie głównym dowódcą floty na wypadek wojny.

Fournier Franciszek Ernest.

Był przedstawicielem Francji na konferencji międzynarodowej z powodu wypadku w Hull (ob.). Wynalazł przyrząd do regulowania kompasu na morzu. Prócz wielu przyczynków w tej sprawie, ogłosił „Cyclones et typhons“ (1890).

Fournier Paweł, rzeźbiarz i autor dramatyczny francuski, * 1859 w Paryżu, uczył się u Jouffroy; ważniejsze z jego prac rzeźbiarskich: „Leda“ (1882); „Ofelja“ (muzeum w Nicei); „Wschodnia tancerka“; „Mignon“; „Otello i Desdemona“; „Zwycięstwo“; „Idylla bretońska“, „Gringoire“ (1892); „Salome“; (1893); „Przebaczenie“ (1895); „Hołd“ (1898) i szereg popiersi. Jest autorem pomnika Szekspira w Paryżu (1888) na bulwarze Haussmanna i Balzaca w Tours (1891). Jako komedjopisarz **F.** wystawił: „le Boulet“ (1890); „une Grande Artiste“; „l'Honneur des autres“; „Comme va le monde“; „Collègues“ (1899); „l'Honorable“.

Foustka Brzetisław, pisarz czeski, * 1862 w Trpinie, studjował w uniwersytecie praskim, berlińskim i paryskim, 1905 r. habilitował się w Pradze z filozofji i socjologji. Ogłosił szereg rozpraw socjologicznych i publicystycznych. Poruszył szczególnie opinję pracą „Slabi v lidské společnosti“ (1904). Z przekonań politycznych i poglądów filozoficznych jest zwolennikiem prof. Masaryka. W licznych odczytach publicznych porusza palące sprawy społeczne.

Foville Alfred, ekonomista francuski, członek Akademji nauk moralnych i politycznych, w 1896 został dożywotnim sekretarzem Akademji. Ogłosił nadto: „la Statistique, les Statisticiens et leur Institut international“ (1906); „la Monnaie“ (1907).

Foville Alfred.

Fowler Tomasz, lekarz angielski, * 1736 w Yorku, † 1801 tamże. Od jego nazwiska ciecz arseninu potasowego zwie się roztworem *Fowlera*. Stosuje się ten roztwór w ilościach od 2 do 20 kropel dziennie przeważnie w chorobach, powstałych na tle upośledzonego odżywiania się organizmu i w stanach neuropatycznych.

Fowlera masa wybuchowa, należy do szeregu nobelitów, składa się z 20 części nitrogliceryny, 5 cz. węgla drzewnego, 56 cz. azotanu amonowego, 19 cz. siarczanu sodowego.

Frabsza Franciszek, pisarz czeski, * 1887 w Unhoszczy. Po skończeniu gimnazjum oddał się dziennikarstwu i literaturze. Redagował: *Volné Listy*, *Nasza knihovna*; oddzielnie wydał poezje: „Przi hudbie vodotrysku“ (1905); „Co srdce vypravielo“ (1906); „Na zlatych strunach“ (1908); „Zamlklé parky“ (1908); broszurę „Mistr Jan Hus à jeho vyznam pro czlovieka XX w.“.

Fracastoro Girolamo, poeta, lekarz i uczony włoski, * 1483 w Weronie, † 1553 w Inassi nad jeziorem Gardą. Należał do najwybitniejszych uczonych swego czasu. Wsławił się szczególniej poematem dydaktycznym „De morbo gallico“, nowe wydanie z przekładem włoskim De Vita pod tytułem „De la sifilide o morbo gallico“ wyszło 1889 w Neapolu. Zbiór dzieł **F.** „Poemata omnia“ wyszedł w Pawji 1717. Por. Barbarani „Girolamo **F.** e le sue opere“ (Werona, 1897).

Fraenkel Karol, lekarz higjenista, * 1861 w Charlottenburgu, 1891 profesor w Marburgu, od 1895 w Halle. Odkrył zarazek, wywołujący krupowe zapalenie płuc; napisał: „Grundriss der Bakterienkunde“ (1891, III wyd.) i „Atlas der Bakterienkunde“ (1893, II wyd.).

Fragerolle Jerzy August, poeta i kompozytor francuski, * 1855 w Paryżu. Rozpoczął od pieśni, które śpiewał w kabaretach na Montmartre. Wkrótce stał się sławny z nowego rodzaju utworów, mianowicie układał muzykę i słowa dla teatrów cieni chińskich (Chat-Noir, Lyon d'Or, Badiniere). Ważniejsze z nich: „Marche à l'etoile“, oratorjum w 10 obrazach; „le Rêve de Joël“ (1891), legienda; „l'Enfant prodigue“ (1894), parabola biblijna; „le Sphinx“ (1896), epopeja liryczna; „Clair de lune“ (1897); „le Juif errant“ (1898), legienda; „Lourdes“ (1900), legienda mistyczna; „Joanna d'Arc“, wielka epopeja w 14 obrazach; „l'Aigle“ (1905); „Sainte-Geneviève“ (1906). Ogłosił też kilka zbiorów melodji wokalnych na Boże Narodzenie i stworzył nadto kilka operetek: „la Francée du Tonkin“, „Fleur de lotus“, „A la pêche“ i t. d., z wielkim powodzeniem grywanych w cafés-concertach.

Fraipont Gustaw, akwarelista belgijski, * 1849 w Brukselli. Prace jego odznaczają się niezwykłą świeżością barw i ogromnym wdziękiem kompozycji. Z licznego szeregu utworów ważniejsze: „Rozmowa na plaży“ (1888); „Stara ulica w Lisieux“ (1900); „Droga w Bretanji“ (1902); „Niedziela w Bretanji“ (1903) i t. d. Prócz tego wystawiał obrazy olejne, jak: „Plac Saint-Germain-des-Prés“ (1904); „Plac Saint-Michel“ (1905) i inne. Ogłosił nadto: kilka rozpraw o rysunku i rytownictwie, które sam ilustrował świetnie, jak: „O drzewach“, „O akwaforcie“, „O roślinach i dekoracjach kwiatowych“.

Fraknói Wilhelm, historyk węgierski, ogłosił nadto (po węgiersku): „Prawo patronalne króla węgierskiego od św. Szczepana do Marji Teresy“ (1895); „Doba Hunyadych i Jagiellonów“ (1896); „Dyplomaty króla Mateusza“ (1898 — 1899); „Relikwiarz kr. Ladisława św. w Dubrowniku“ (1898); „Żywot Szczepana Werbóczy'go“ (1899); „Dzieje sejmu węgierskiego“ (7 tom.): „Legat papieski Aug. Pecchinoli na dwo-

rze Mateusza, 1488—90“ (1898); „Stosunki kościelne i polityczne Węgier ze stolicą Apostolską“ (1902—03, 3 t.).

Frakten, wioska w Azji Mniejszej, albo Anatolji (prow. Angora), między dwiema górami Argee i Ali-Dagh. W tym miejscu najpewniej było jedno z najstarszych miast hetejskich, jak o tym świadczy mnóstwo monet, znalezionych w ziemi, przedewszystkim zaś wspaniała płaskorzeźba, ozdobiona gienjuszami i hjeroglifami.

Fram, statek norweski, zbudowany według wskazówek Nansena dla zabezpieczenia go od ciśnienia lodów. Na nim Nansen i Sverdrup odbyli słynną wyprawę 1893 — 1896, a Sverdrup nadto w 1898 — 1902 dokonywał badań na północ od Ameryki Północnej.

Framboezja podzwrotnikowa (syn. łac. *framboësia tropica* s. *polypapilloma tropicum*), choroba z objawów zbliżona do syfilisu, etjologicznie jednak stanowi odrębną chorobę. Spotykano ją tylko w krajach podzwrotnikowych. Castellani w r. 1905 opisał krętki, znajdowane przez niego w tej chorobie *(Spirocheta pertenuis s. pallidula)*. Krętki te bardzo są podobne do krętków syfilitycznych (ob. Krętki syfilisu, *spirochita pallida)*.

France Anatol Franciszek *Thibault*, znakomity pisarz francuski, od r. 1890 napisał nadto: „Filles et garçons“, sceny miejskie i wiejskie“ (1900); „Clio“, opowiadania, (1900); „Jean Gutemberg“ (1900); „Monsieur Bergeret à Paris“, ostatni tom jego „Histoire contemporaine“ (1901); „Crainquebille“ (1902); „Putois Riquet et plusieurs autres récits profitables“ (1904); dwa tomy artykułów, drukowanych poprzednio w *Cahiers de la quinzaine* p. t. „Opinions sociales“ (1902); dwie broszury: „le Parti noire“ (1904) i „l'Eglise et la Republique“ (1905); „Histoire comique“, powieść (1903); „Sur la pierre blanche“ (1905); „le Jongleur de Notre-Dame“ (1906); „Sainte Euphrosine“ (1906); „Histoire de Jeanne d'Arc“ (1908). W teatrze wystawił „Crainquebille“ (Renaissance, 1903); komedję ironiczną na podstawie własnej noweli; „Au petit bonheur“ (Renaissance, 1906). Prócz tego **F.** wygłosił szereg odczytów i konferencji socjalistycznych i mów publicznych, jak: na pogrzebie E. Zoli (1902), przy odsłonięciu pomnika Renana w Tréguir“ (1903), nad grobem Piotra Laffitte'a (1903). Od 1896 jest członkiem Akademji francuskiej.

France Anatol.

Franchomme August, muzyk francuski, * 1808 w Lille, † 1884 w Paryżu; uczeń paryskiego konserwatorjum, a w 1846 profesor klasy wjolonczelowej tamże. Znakomity wirtuoz wjolonczelista był przyjacielem Chopina.

Francisci Jan, pisarz i działacz narodowy słowacki, † 1905 w Turczańskim św. Marcinie.

Franciszek Józef I Karol, cesarz austrjacki. W 1898 obchodził 50-letni jubileusz panowania w zaciszu domowym z powodu żałoby po zamordowanej cesarzowej; projektowane uroczystości publiczne zostały zaniechane, utworzono jedynie mnóstwo fundacji dobroczynnych i oświatowych. Natomiast 1908 obchodzono nader uroczyście 60-lecie rządów. W Wiedniu urządzono wspaniały pochód historyczno-etnograficzny krajów i ludów korony austrjackiej. Wilhelm II, cesarz niemiecki z różnymi książętami niemieckimi, składał hołd staremu cesarzowi. W 1910 znów serdecznie obchodzono 80-lecie urodzin cesarza. W Ischlu odsłoniono w dniu urodzin pomnik cesarza w stroju myśliwskim. Por. Smolle „Fünf Jahrzehnte auf Habsburgs Thron 1848 — 1898“ (Wiedeń, 1898); Sypniewski „Fünfzig Jahre Kaiser“ (t., 1898); Schnitzer „F. J. I und seine Zeit“ (1899); K. Weide „60 Jahre auf Habsburgs Kaisertrone“ (1908); C. René „Kaiser Franz Josef“ (1908); R. P. Mahaffy „Francis Joseph I“, His Life and Times“ (1908), nadto ob. Austrja.

Franciszka Józefa ziemia. Nieco więcej szczegółów o niej zebrała wyprawa Jacksona 1894 — 1897. Okazało się, że zarówno ziemia Wilczka, jak i Zichyego nie stanowią ciągłego lądu, lecz skupienia drobnych wysp. Jackson, który zimował na wyspie Northbroocku i badał wyspy zachodnie, spotkał się 1896 z Nansenem i Johansenem, którzy szli po lodach z północnego wschodu. W 1898 — 99 zwiedzał **F. J. z.** amerykanin Wellman, 1899—1900 zimowała tutaj wyprawa Ludwika Amadeusza sabaudzkiego. Członkowie tej wyprawy skonstatowali, że ziemie Petermanna i króla Oskara obecnie nie istnieją. Z ziemi **F. J.** kapitan Cagni wyprawił się na saukach dalej pod biegun. W 1901—02 stąd również wyszła wyprawa niepomyślna amerykanina Baldwina. Por. Jackson „Tree years exploration in Franz Joseph Land“ (1898); „A thousand days in the Arctic“ (1899); Nansen „the Norwegian Nort Polar Expedition 1893 — 1896. Scientific resultats“ (1900); Luigi Amadeo di Savoia „Stella“ (Medjolan, 1902; istnieje przekład polski, Warszawa, 1905).

Francja. Powierzchnia **F.** według najnowszych obliczeń wynosi 536,464 klm. kw. Podług spisu ludności z 4 marca 1906 było bez Algierji 39,252,267 miesz. Przyrost od 1901 wynosił 290,322 głów (0·75%), przybyło ludności w 32 departamentach, ubyło w 55. Największy przyrost miał miejsce w departamentach: Seine, Pas-de-Calais, Seine-et-Oise, Alp nadmorskich, Meurthe-et-Moselle i Ujść Rodanu; największy ubytek w dep. Orne i Lot. Na ogół daje się zau-

ważyć odpływ ludności do większych miast; w 71 miastach, które posiadały więcej niż 30,000 m., przybyło 226,731 osób, gdy reszta kraju, obejmująca 78·9% całej ludności, wykazuje przyrost tylko 63,591 osób. Przewaga płci żeńskiej wciąż wzrasta, (1901) wynosiła 617,000, tak, że na 1000 mężczyzn wypada 1032 kobiet. Ilość cudzoziemców w 1906 wynosiła: 1,009,415; w tym (1901) Włochów 330,465, Belgijczyków 323.390, Niemców 89,772, Hiszpanów 80,425, Szwajcarów 72,042, Anglików 36,948, Luksemburczyków 21,999, poddanych rosyjskich 16,061, austrjackich 11,736, Amerykanów 16,172. Ruch ludności na 1904 wykazuje na 1000 m.: 7·6 zawartych małżeństw, 21 urodzeń i 19·5 wypadków śmierci. Przewyżka narodzin wynosiła tylko 57.026 osób, (1905 nawet tylko 37,120); na 1000 urodzin przypada 86 nieślubnych, w Paryżu 265. *Oświata.* Szkół początkowych było w 1903/04: 80,946, z tego 66,976 publicznych i 13,970 prywatnych, 6,271 było pod kierownictwem duchownych, 74,675 osób świeckich. Personel nauczycielski składał się z 150,333 osób, uczniów i uczennic było 5,431,598. Do tego dochodzi 4,491 szkół dla małych dzieci (écoles maternelles), do których uczęszczało 654,773 dzieci. Liczba analfabetów zmniejsza się, w 1903 przy poborze wojskowym naliczono 3·8 analfabetów. Szkół średnich było w 1905: 111 liceów z 60,211 i 228 kolegjów z 36,313 uczniami, w liceach żeńskich 14,777, a kolegjach 8879 uczennic. W wyższych zakładach naukowych było 1905 r.: 33,618 studentów, z tego na teologji 101, na prawie 12,528, na medycynie 11,318 wraz z farmaceutami, na przyrodzie 5,152 i na filologji 4,519. Na fakultecie teologicznym widoczny jest stały ubytek, po części i na medycynie, na innych fakultetach przyrost, szczególnie na prawie. Studentek było 1.922, z tego 774 cudzoziemek. *Rolnictwo.* Zbiór zboża (1904) stanowił wartość 2,905 mil. franków, wina 66,070.000 hl. (1907) 1,100 mil. fr.; produkcja jabłecznika (1907): 3·4 mil. hl.; kasztanów (1904) 3·2 mil. cent., met., orzechów 1 mil., oliwek 1·2 mil., brzoskwiń 9·4 mil., jabłek i gruszek 1·2 mil., trufli 10,299 i pomarańczy oraz cytryn 63,797 cent. metr. Hodowla bydła wynosiła w końcu 1905: 3,169,224 koni, 14,315,552 rogacizny, 17,783,209 owiec, 7,558,779 świń, 200,727 mułów, 362,545 osłów i 1,461,616 kóz; hodowla jedwabników wydała (1904): 7,825,485 klg. kokonów. *Górnictwo i przemysł.* W 1904 było 1,494 zakładów górniczych obejmujących 1,211,993 hektarów, z czego 580 było w ruchu; zatrudniały one 191,009 robotników, 3.805 maszyn parowych o sile 291,193 koni. Ogólna produkcja stanowiła 42·9 mil. tonn, wartości 514 mil. fr. (1906: 548·2 mil. fr.). W 1906 r. wydobyto: 34,196,385 t. węgla kamiennego i brunatnego i 8,481,423 t. rudy żelaznej, 11,795 t. rudy ołowianej, zawierającej srebro, 2,547 t. miedzi, 53,466 t. cynku, 265,261 pirytu żelaza, 18.567 t. antymonu, 715,753 t. soli kamiennej, 619,667 t. soli morskiej. Hut żelaznych było w 1904: 239 i 110 wielkich pieców, oraz 32 pieców elektrycznych; produkjca żelaza surowego wynosiła 1906: 3,314,000 tonn. Dalsza obróbka żelaza surowego odbywała się w 333 piecach pudlingowskich i 577 innych; produkcja stali w 144 piecach martinowskich, 67 bessemerowskich i thomasowskich. W 1906 wynosiła produkcja kutego żelaza i stali 748,000 t., lanej stali 1,684,000 t., razem wartości 495·7 mil, fr., przewyższając znacznie lata poprzednie. Liczba motorów zajętych w przemyśle 1904: 78,597 o sile 2,172,442 koni parowych. Produkcja hutnicza nadto wynosiła: 14 klg. złota, 50,058 klg. srebra, 25,614 t. ołowiu, 46.536 t. cynku, 5,770 t. miedzi, 1,750 t. niklu, 3,396 t. aluminjum, 3,433 t. antymonu. Przędzalnie jedwabiu 1904: w 229 zakładach wyprodukowały 7,335·6 dz. przędzy jedwabnej; wartość towarów jedwabnych, wyprodukowanych we **F.** 1906 wynosiła 426·6 mil. fr. (34·7 mil. fr. więcej, niż w 1905). Było 276 cukrowni, które dostarczyły 562,736 t. cukru. W 1905 wyprodukowano czystego alkoholu 2,698,626 hl., a piwa 13,417,930 hl. *Handel zewnętrzny* **F.** w 1906 notował w rubryce handlu ogólnego: przywóz 7,090·4 mil. fr., wywóz 6,828·2 mil. fr.; dla handlu specjalnego: przywóz 5,627·2 mil. fr., wywóz 5,265·5 mil. fr. Przywóz obejmował głównie: wełnę, bawełnę, jedwab, węgiel, drzewo, maszyny, i t. d.; a wywóz: materje jedwabne, skóry, materjały bawełniane, wino, artykuły paryskie (213·6 mil. fr.), ubrania i bieliznę (145·2 m. fr.), mody (111·8 m. fr.). Przywóz do **F.** szedł głównie z Anglji, Stanów Zjednoczonych, Niemiec, Belgji, Rosji; wywóz zaś z **F.** kierował się przeważnie do Anglji, Belgji, Niemiec, Stanów Zjednoczonych. *Marynarka handlowa* obejmowała w 1908 r.: 17,376 statków o pojemności 1,452,495 tonn, w tym statków parowych 1.608 o pojemności 804.284 t., zatrudniała 10,363 mechaników, palaczy etc. Większość statków żaglowych służyła do rybołówstwa i komunikacji nadbrzeżnej. Międzynarodowy ruch statków we **F.** 1906 obejmował 28.561 okrętów o pojemności 21.887.363 t., które przybiły do brzegów **F.**, i 29.001 okrętów o pojemności 22,228,641 t., które odpłynęły z **F.**, w tym udział flagi francuskiej w tonach wynosił 27·3%. Do tego dochodzi żegluga nadbrzeżna (1904): 84,006 statków o pojemności 9,348,362 t., które przybiły, i 83,915 statków o pojemnośei 9,449,095, które odpłynęły. Na poszczególne porty przypada z tego: Marsylja 22.5%, Havre 11·5, Bordeaux 6·5, Dunkierka, Boulogne i Cherbourg po 6, Rouen i Cette po 4%. Na spławnych drogach wodnych (razem 12.076 klm., z czego 4868 klm. kanały) przewieziono 1904 r. 4,968 mil. tonn. Od

1904 rozpoczęła się naprawa kanałów i budowa nowych, wiele kanałów pogłębiono i rozszerzono (np. kanał Durcq do Oise'y kanału), w budowie nowy kanał północny od Arleux do St.-Quentin. Kanał Marsylja-Rodan ob. Marsylja. *Sieć kolei żelaznych* w 1908 obejmowała 48,356 klm., z czego kolei państwowych 3008 klm., lokalnych 8001 klm., prócz tego tramwai (1906) 7,369 klm. *Sieć linji telegraficznych i telefonicznych* w 1908 wynosiła 123,249 klm., długość drutów telegraficznych 1,133,971 klm., stacji 201,064, rozmów odbytych 233·4 miliona. W 1904 istniało 16 towarzystw ubezpieczenia na życie, które miały zapewniony kapitał 3,608 mil. fr. i renty 93 mil.; 18 towarzystw ubezpieczenia od ognia w 1904 otrzymały 131 mil. fr. (z tego 121·4 mil. z premji) i wypłaciły odszkodowania 64·8 mil. fr.; 16 towarzystw ubezpieczenia od nieszczęśliwych wypadków w 1904 miały dochodu 56.3, a wydatków 50·6 mil. fr., z czego na choroby i nieszczęśliwe wypadki 35·1 mil. fr. Kas oszczędności było we **F.** 1904: 548, książeczek wkładowych 7,422,326; wkłady w końcu 1904: 3,246 mil., majątek kas oszczędności 160·9 mil. fr. Narodowa kasa oszczędności miała 1904: 3,586,418 książek wkładowych i wkładów na 1,187·3 mil. fr. Ilość towarzystw pomocy wzajemnej (sociétés de secours mutuel) wynosiła w 1902: 14,890, w których było członków 2,480,367 i kapitałów 381 mil. fr. obok 162·8 mil. fr. rezerwy. Państwowa kasa emerytalna wypłaciła 1905 r.: 44·4 mil fr. *Finanse państwa.* Budżet na 1908 stanowił: dochodów 3,908,460,516 fr., a wydatków 3,910,289,358 fr. Dług publiczny wynosił 1908 r.: 29,058·8 mil. fr., dług bieżący 1,102·9 mil. fr. W 1907 zmieniono okólny napis na 20-frankowych monetach, zamiast dawnej dewizy „Dieu protège la France", umieszczono nową „Liberté, Égalité, Fraternité". *Posiadłości kolonjalne* francuskie łącznie z Algierją obejmowały 1908: 11 mil. klm. kw. i liczyły 39,899,000 mieszkańców. *Wojsko.* W 1905 parlament wydał szereg praw, dotyczących armji: wprowadzono dwuletnią służbę, która obowiązuje i ludzi z uniwersyteckim wykształceniem (dawniej jak wszędzie jednoroczni ochotnicy); wszyscy popisowi prawie są powoływani, uwolnień prawie niema, ludziom z pewnemi brakami fizycznemi wyznaczają zajęcie poza szeregami. W związku z tym w 1907 dokonano wewnętrznej reorganizacji armji, innego podziału kadrów. Od czasu gabinetu Waldecka Rousseau ułatwiono podoficerom awansowanie na oficerów. Obecnie chcąc podnieść poziom teoretycznych wiadomości tych oficerów i doświadczenie praktyczne uczniów St.-Cyr i politechniki, pobyt w szkołach tych skrócono, w szeregach zwiększono, poczym obydwie kategorje oficerów uczęszczać jeszcze muszą do szkoły aplikacyjnej (école d'application). W 1907 urządzono „Inspection permanente des écoles militaires". Siły wojenne **F.** podczas pokoju (1907) składają się z 26,562 oficerów, 546,661 podoficerów i żołnierzy, 102,110 koni, 2,164 dział, 1.466 wozów amunicyjnych; prócz tego: z 4,873 oficerów, 29,177 ludzi, 4,118 koni, należących do administracji. Z armją kolonjalną liczono 1909: 675,850 ludzi. Całkowite zaś siły armji francuskiej oblicza się na: 1,200,000 ludzi, 320,000 koni, 3,300 dział. *Marynarka wojenna* za rządów ministra Thomsona (1905—08), rozwijała się pomyślniej, niż za jego poprzedników. Według planu budowy Thomsona z 1906 ma **F.** posiadać w 1919: 38 statków linjowych, 20 opancerzonych krążowników, 6 krążowników, 109 torpedowców, 170 kontrtorpedowców, 49 statków dla obrony, 82 łodzie podwodne. Stan marynarki w 1909 r.: 530 statków z 3,209 działami, w tym 58 statków opancerzonych z 1,489 działami; załoga składała się (1907/8) z 53,870 ludzi i 1,541 urzędników. Od 1906 zmieniony został herb państwa Republiki francuskiej (ob. rys.).

Herb Francji.

Por. dla stosunków gieograficznych: O. Réclus „la France à vol d'oiseau" (1908, 2 t.); Vidal de la Blache „la France, tableau géographique" (1907); „Etudes des gîtes minéraux de la France" (1904); dla kolonji: Piques „les Carrières administratives dans les colonies françaises" (1904); „les Colonies françaises au début du XX siècle"; François „Finances coloniales" (1908); „Gaffarel „la Politique coloniale en France de 1789 á 1830" (1907); tenże „Histoire de l'expansion coloniale de la France depuis 1870 jusqu'en 1905" (1908); Germain „la France africaine" (1907).

Dzieje. Walka rządu i parlamentu z kościołem była kontynuowana z taką samą gwałtownością jak poprzednich lat. Dn. 28 marca 1904 uchwalił parlament, a 5 lipca senat, prawo, zabraniające wszelkim kongregacjom, nawet zarejestrowanym, utrzymywania szkół. Niechętne stanowisko stolicy Apostolskiej w tej sprawie pociągnęło za sobą odwołanie ambasadora francuskiego przy Watykanie, a w skutek tego i odwołanie nuncjusza papieskiego z Paryża. Stanowisko ministerjum wzmocniło się głównie dzięki sukcesom ministra spraw zewnętrznych Delcassé. Dn. 13 lutego 1904 zawarł rząd umowę z Sjamem, na mocy której posiadłości francuskie zostały powiększone w tym kraju, a w niezależnym królestwie Sjamskim wpływy francuskie znacznie wzmocnione. Ważniejszym jeszcze było zbliżenie **F.** do Włoch i Anglji. Król Edward

odwiedził Paryż (1 maja 1903), jak również królowa włoska (14 paźdz. 1903), poczym prezydent Loubet rewizytował ich w Londynie (6 lipca 1903), i Rzymie (24 kwietnia 1904). Wielkiej doniosłości umowa została zawarta 8 kwietnia 1904 między **F.** a Anglją w sprawie rozgraniczenia sfery wpływów w kolonjach. Między innemi **F.** uznała zwierzchnictwo Anglji nad Egiptem, Anglja uznała wpływy francuskie w Marokku. Z Hiszpanją **F.** zawarła tajną umowę w sprawie Marokka; poczym nastąpiła deklaracja w tej sprawie 8 października 1904. Tegoż roku i w innych sprawach międzynarodowych nastąpiło wyrównanie w kwestjach spornych z rozmaitemi państwami, poparte umowami: z Włochami, Holandją, Anglją, Hiszpanją, Szwecją i Norwegją (kwiecień 1904). Sytuacja natomiast wewnątrz stawała się dla ministerjum coraz trudniejsza z powodu gwałtownej opozycji centrum i prawicy. Opozycja skorzystała ze sprawy donosicielstwa w armji (minister wojny, André, nakazał szpiegowanie oficerów w celu dowiedzenia się o ich lojalności republikańskiej), przypuściła tak gwałtowny atak (debaty 4 listopada 1904), że minister wojny, André musiał się podać do dymisji (15 listopada), miejsce jego zajął Berteaux. Niechęć większości parlamentarnej do Combesa wyraziła się też w wyborze na prezesa Izby 10 stycznia 1905 opozycyjnego Doumera wbrew kandydatowi ministerjalnemu Brissonowi. Kiedy debaty gieneralne w sprawie szpitali 14 stycznia 1905, dały ministerjum tylko 10 głosów większości, podało się ono do dymisji. Nowy gabinet sformowany przez Rouviera, 24 stycznia 1905 wystąpił przed Izbą z programem reform demokratycznych, jak: podatek dochodowy, oddzielenie kościoła od państwa, emerytury robotnicze. Za jego rządów uchwalono prawo dwuletniej służby wojskowej (21 marca) i wniesiono na porządek dzienny prawo o separacji kościoła (3 lipca) i opieki nad starcami, nieuleczalnemi i ułomnemi. Rząd wystąpił czynnie przeciwko propagandzie antymilitarystycznej, oddając sprawców pod sąd (30 grudnia). Machinacje Niemiec w sprawie Marokka, protest ambasadora niemieckiego przeciwko umowie francusko-angielskiej i podróż Wilhelma do Tangieru, zaostrzały sytuację zewnętrzną. Niemcy prowokowały wojnę, Delcassé godził się myślą o niej, upewniwszy się o pomocy Anglji po wizycie Edwarda VII w Paryżu (1905) i z wytkniętej drogi nie ustępował pomimo gróźb Niemiec. Opinja jednak większości narodu, parlamentu i rządu przestraszona była myślą o wojnie, wobec czego Delcassé musiał ustąpić 6 czerwca 1905. Rouvier sam objął tekę spraw zagranicznych, zgodził się na konferencję międzynarodową w sprawie Marokka w Algésiras (ob. II suplement). Gabinet traktował w sprawie wizyt oficjalnych Alfonsa XIII hiszpańskiego i Carlosa I portugalskiego (31 maja i 22 listopada 1905). Parlament uchwalił: 17 marca 1905 prawo o dwuletniej służbie wojskowej, oddzielenie kościoła od państwa 3 lipca 1905, senat zaś 6 grudnia. Dn. 12 listopada ustąpił minister wojny Berteaux. Dn. 17 stycznia 1906 odbyły się wybory nowego prezydenta, wybór padł na Fallièrsa (ob.). Tymczasem spisywanie inwentarza kościelnego stało się powodem wielu zaburzeń w Paryżu i na prowincji. Represje rządowe, związane z temi zaburzeniami wywołały niezadowolenie nawet antyklerykałów, interpelacje w tej sprawie nie dały większości gabinetowi, wobec tego podał się on do dymisji 7 marca 1906. Sarrien stanął na czele nowego gabinetu 14 marca 1906, najważniejsza jednak rola przypadła ministrowi spraw wewnętrznych, Clémenceau, i ministrowi oświaty i wyznań, Briandowi, twórcy prawa o oddzieleniu kościoła od państwa. Rząd na razie zaniechał spisywania inwentarza kościelnego, wytężył natomiast siły do stłumienia rozruchów robotniczych, wynikłych po wielkiej katastrofie w Courriers, i ukrócenia częstych zamieszek w Paryżu z powodu licznych strajków. Dn. 7 kwietnia 1906 pełnomocnicy francuscy podpisali umowę w Algésiras, regulującą stosunki międzynarodowe w Marokku (ob.) Dn. 6 i 20 maja 1906 odbyły się wybory do parlamentu, w których rząd odniosł wielkie zwycięstwo. Liczba nacjonalistów zmniejszyła się do połowy. Blok rządowy otrzymał 5,070,000 głosów przeciwko 3 690,000. Brisson 1 czerwca został ponownie obrany prezesem parlamentu. Pod wpływem wyniku wyborów biskupi i arcybiskupi francuscy urządzili zjazd gieneralny w Paryżu dla omówienia sytuacji kościoła, wytworzonej prawem o separacji i naradzenia się co do formowania towarzystw religijnych, zalecanych przez nowe prawo. Encyklika papieska z 10 sierpnia zmusiła biskupów francuskich do zaniechania myśli o tworzeniu towarzystw religijnych. Dn. 11 lipca 1906 zniósł sąd kasacyjny wyrok na Dreyfusa wydany przez sąd wojenny w Rennes. Dreyfus dekretem specjalnym został mianowany majorem i otrzymał krzyż legji honorowej, a pułkownik Picquart rangę gienerała majora. W ten sposób sprawa ta została ukończona raz na zawsze (ob. II suplement). Dn. 12 lipca 1906 wniósł rząd do parlamentu szereg ważnych projektów prawodawczych, jak: amnestję powszechną, równowagę budżetu przez zmniejszenie kosztów administracji, podatek dochodowy, ścisłe przeprowadzenie rozdziału kościoła od państwa i laizację szkoły bez uciekania się do szykan, bezpłatna nauka w zakładach średnich, reforma trybunałów wojennych, prawo o syndykatach, reglamentacja kontraktu pracy, reforma prawodawstwa górniczego i udział górników w zyskach przedsiębiorstw. Dn. 20 października 1906 Sarrien ze względu na stan zdrowia ustąpił, wraz z nim

podał się do dymisji cały gabinet. Fallières powierzył sformowanie gabinetu Clemenceau, który objął tekę ministra spraw wewnętrznych, ministrem wojny został gen. Picquart (ze sprawy Dreyfusa), Briand pozostał przy tece oświaty i wyznań, na czele nowo utworzonego ministerjum pracy stanął socjalista Viviani. Gabinet rozpoczął urzędowanie 25 grudnia 1906. Premier w parlamencie walczył na dwa fronty, z konserwatywną prawicą i ze skrajną lewicą pod wodzą Jaurèsa. Przedewszystkim żądał szybkiego uchwalenia budżetu, przyznania kredytów na nowe pancerniki i przyjęcia programu ministerjum marynarki, nadto zapowiedział projekt o reformie sądów wojennych. Minister Briand przez łagodne wykonywanie prawa o rozdziale kościoła tworzył pewien *modus vivendi* między państwem a kościołem. Spisywanie inwentarza kościelnego zostało ukończone bez większych zamieszek. Potym jak papież potępił towarzystwa religijne i wszelką inną formę związków religijnych, któreby wchodziły w kontakt z rządem, Briand chciał stosować do obrzędów religijnych prawo z 1881 o swobodzie zgromadzeń przez roczną deklarację, które miało składać duchowieństwo parafjalne. W wigilję wyznaczonego terminu, 11 grudnia, Pius X zabronił duchowieństwu poddać się tej formalności. Opór duchowieństwa pociągnął za sobą prawo (11 grudnia 1906) konfiskaty dóbr kościelnych, których wartość wynosiła około 400 mil. franków; posiadłości kościelne przeszły na własność państwa, departamentów lub gmin; prócz tego w razie wyraźnego nieposłuszeństwa prawu, odebranie księżom przyznanego im czasowego wynagrodzenia. W grudniu 1906 została podpisana umowa z Anglją i Włochami w sprawie Etjopji. Propaganda anarchistyczna i antymilitarna szerzyła się coraz bardziej, częstym strajkom towarzyszyły rozruchy, które rząd tłumił. Na wiosnę 1907 wybuchła formalna rewolucja na południu Francji śród ludności, zajętej przy produkcji wina. Wielu merów stanęło na czele ruchu, który groził nawet oderwaniem się południa od Francji. Jedynie nieudolność wodzów powstania i energja oraz rozwaga rządu sprawiła, że ruch ten wkrótce został stłumiony. Przy tej sposobności wielu żołnierzy, a nawet całe pułki miejscowe, odmówiły posłuszeństwa naczelnikom, nie chcąc użyć broni przeciwko swym rodakom. Wybuch powstania w Casablanca w Marokku (ob. II suplement) przeciwko Francuzom 31 lipca 1907 wywołał zbrojną wyprawę **F.** za zgodą mocarstw europejskich. Ruch powstańczy rozszerzał się coraz bardziej, **F.** musiała wysyłać wciąż nowe posiłki, ale nie przekraczała umowy z Algericas. Po śmierci ministra sprawiedliwości, Guot-Dessaigne (1907) nastąpiły pewne zmiany w gabinecie. Briand objął tekę sprawiedliwości, nie zrzekając się stanowiska ministra wyznań, które w tym celu zostało oddzielone od ministerjum oświaty i które objął Doumergue, minister handlu; jego miejsce zajął Cruppi; ministrem marynarki w miejsce Thomasa został Alfred Picard. Blok radykalny tworzył po dawnemu większość i przy nowych wyborach na prezesa Izby oddał swe głosy Brissonowi (14 stycznia 1908). Do ważnych projektów prawodawczych z l. 1907—1908 należą: 1) zmiana prawa rozwodowego, przyjętego przez parlament; rozwód staje się prawnym na żądanie jednego z małżonków w trzy lata od złożenia odpowiedniej deklaracji; 2) minister Caillaux wniósł projekt o podatku dochodowym, który wywołał długie debaty i miał bardzo wielu przeciwników; 3) projekt zniesienia kary śmierci został odrzucony przez parlament. Prezydent rzeczypospolitej w przypuszczeniu, że projekt przejdzie, od dłuższego czasu ułaskawiał skazanych na śmierć; kiedy po odrzuceniu projektu rozpoczęły się na nowo tracenia, pierwszym egzekucjom towarzyszyły radosne okrzyki tłumu w Paryżu i na prowincji. Poruszyło to opinję publiczną ludzi oświeconych i było przedmiotem wielu konferencji i wystąpień publicystycznych ludzi ze świata uczonego i politycznego. Stosunki przyjacielskie Francji z mocarstwami znalazły nowy wyraz w 1908: porozumienie angielsko-francuskie przez serdeczne przyjęcie Fallièrsa w Londynie, przymierze francusko-rosyjskie przez spotkanie prezydenta z cesarzem rosyjskim; prezydent Fallières odwiedził również Danję, Szwecję i Norwegję, królowa zaś szwedzka odwiedziła Paryż. Jedynie naprężone stosunki z Niemcami z powodu Marokka chwilowo jeszcze się pogorszyły z powodu opieki udzielonej przez konsula niemieckiego dezerterom Legji cudzoziemskiej pochodzenia niemieckiego. Zatarg przybrał nawet formę zasadniczą po oświadczeniu władz niemieckich, że poddany niemiecki nie traci obywatelstwa i opieki władz niemieckich, służąc w francuskiej legji cudzoziemskiej. Ostatecznie zatarg ten został załagodzony przez deklarację podpisaną przez przedstawicieli Francji i Niemiec. Przeszło trzy lata rządził Clemenceau **F.**; zdawało się, że długo jeszcze będzie stał na czele nawy państwowej **F.**, gdy nagle 20 lipca 1909 przy rozprawach nad zarządem floty po ostrym wystąpieniu Delcassé'go, postawił kwestję zaufania i nie otrzymawszy większości, podał się do dymisji z całym gabinetem. Premierem następnego gabinetu został Briand 24 lipca 1909. Objął on tekę spraw wewnętrznych i wyznań; Pichon, Doumergue, Ruau, Viviani pozostali na swych stanowiskach, Barthoux został ministrem sprawiedliwości, Cochery finansów, Jean Dupuy handlu, Millerand robót publicznych, Tronillot kolonji, wojny gen. Brun, marynarki wice-admirał Boué de Lapeyrère. Deklaracja rządu, zło-

żona w Izbie 27 lipca 1909 niczym nie różniła się od programu rządu poprzedniego. Dn. 10 kwietnia 1910 kiedy Briand rozwijał swój program przed wyborcami i prace przyszłej Izby, między któremi naczelne miejsce zająć miała: reforma podatkowa, statut urzędniczy, reforma wyborcza i prawodawstwo robotnicze, obecni anarchiści wrogo przeciw niemu wystąpili, i być może, gdyby nie interwencja policji, posunęliby się do zamachu. Zwykła sesja parlamentu w 1910 rozpoczęła 11 stycznia i trwała do 8 kwietnia. Nowe wybory do parlamentu wyznaczono na 24 kwietnia. *Reforma wyborcza.* Już przy objęciu rządów przez Clemenceau w Izbie silna była tendencja do reformy wyborczej, do zamiany wyborów okręgowych na wybory z listy w połączeniu z systemem proporcjonalnym. Clemenceau pozornie oświadczał się za tym systemem jako bardziej demokratycznym, ale ilekroć sprawa wypływała w Izbie, żądał odłożenia jej na później i stawiał kwestję zaufania. W ten sam mniej więcej sposób postępował i Briand. Chociaż reformę wyborczą wystawił jako jeden z głównych punktów swego programu, przy debatach nad tą sprawą 8 listopada 1909 i Briand uznał, że najbliższe wybory odbyć się powinny podług dawnego systemu i też postawił kwestję zaufania. Parlament uległ jego woli i wybory 1910 r. odbyły się z listy. Z powodu przyrostu ludności, liczba deputowanych powiększyła się o sześciu, obecnie zasiada więc w pałacu burbońskim 597 posłów; na ogół skład Izby pod względem partji nie zmienił się, jedynie socjaliści zjednoczeni (unifiés) zdobyli nowych 8 mandatów. Na początku r. 1910 straszna powódź nawiedziła Paryż i okolice. Straty ludności były tak wielkie, że rząd chcąc zaradzić nieszczęściu, zażądał nadzwyczajnych kredytów od parlamentu i wobec tego przedłożył Izbie nowy budżet, odmienny od tego jaki poprzednie ministerjum już przedstawiło. Również nieszczery jak do reformy wyborów, okazał się i stosunek obydwu gabinetów ostatnich do reformy podatkowej. Podatek dochodowy zawsze figurował w programie radykałów francuskich. Już ministerjum Rouviera czuło się w obowiązku do opracowania nowego prawa. Ostatecznie minister finansów, Caillaux, w gabinecie Clemenceau przedstawił projekt podatku dochodowego Izbie 7 lutego 1907. Debaty trwały długo, prócz zdecydowanych przeciwników z prawicy, znalazło się wielu niezadowolonych z proponowanej reformy w szeregach rządowej większości, poza parlamentem niechęć jeszcze silniej wyrażała się w masie wyborców. Ministerjum spychało rozprawy o tym podatku przy każdej sposobności, tak więc pod pretekstem obrad budżetowych w grudniu 1908 na razie usunięto znów sprawę z porządku dziennego. Ale ostatecznie pod presją skrajnej lewicy sprawa musiała wrócić na porządek dzienny i całość projektu została uchwalona 9 marca 1909 r. Rząd Brianda miał jeszcze przeprowadzić projekt przez Senat, minister finansów Cochery podczas rozpraw budżetowych w 1910 r. wyraził, że jest gorącym pragnieniem rządu załatwić tę sprawę w Senacie, ale dotychczas jeszcze się to nie stało. Łatwiej przeszła reforma sądów wojennych. Nowe prawo z 1909 zniosło sądy wojenne podczas pokoju i złagodziło niektóre paragrafy kodeksu wojennego. *Ruch rewolucyjny* i strajki silne wstrząsały życie wewnętrzne **F.** w ostatnich dwuch latach. Teorja syndykalizmu rewolucyjnego w połączeniu z propagandą antymilitarną zyskiwały coraz liczniejszych zwolenników śród warstw pracujących (ob. syndykalizm rewolucyjny w II suplemencie). Porządek publiczny szczególnie był zakłócony strajkiem urzędników poczty, telegrafu i telefonu, który wybuchł 12 marca 1909. Minister Bartoux z gabinetu Clemenceau stłumił ten ruch, lecz niebawem wybuchł wielki strajk marynarzy w Marsylji. Nową przyczyną zamieszek i groźnych manifestacji w Paryżu było stracenie Ferrera. W 1910 zaś wybuchł powszechny strajk na kolejach francuskich. Briand dla stłumienia go uciekł się nawet do środków niezgodnych z prawem. To dało powód skrajnej lewicy do ostrego zaatakowania gabinetu, któremu jednak większość Izby udzieliła *votum* zaufania. Poprzednio już po strajku pocztowców rząd przedłożył Izbom projekt „statutu i prawa asocjacji urzędników pocztowych", w którym obok swobody zrzeszania się istnieje zakaz urządzania strajków i należenia do Konfederacji pracy. Po strajku kolejowym Briand wniósł cały szereg nowych projektów, mających na względzie zakaz strajków w przedsiębiorstwach użytku publicznego, jak: koleje, poczty, telegrafy, tramwaje, gazownie; prócz tego projekt prawa o dużej odpowiedzialności za t. zw. „sabotage" t. j. niszczenie rzeczy i urządzeń podczas strajku. Prawo o emeryturach robotniczych, uchwalone przez Izbę jeszcze 23 lutego 1906 r., w Senacie znalazło licznych przeciwników. Komisje wciąż wprowadzały zmiany, a ministerja nie bardzo się o los tego prawa troszczyły. Dopiero po energicznych wystąpieniach przeciwko ruchowi robotniczemu, rząd pragnął zaznaczyć, że sprawy robotnicze leżą mu na sercu, sprawę tę nanowo poruszył w Senacie i ostatecznie prawo o emeryturach robotniczych weszło w życie 6 kwietnia 1910. W końcu lutego 1911 gabinet Brianda podał się do dymisji po otrzymaniu zaledwie kilkunastu głosów większości przy debatach nad powolnym laizowaniem szkół. Na czele nowego gabinetu stanął wiceprezes Senatu E. Monis, ministrem spraw zewnętrznych został Cruppi, wojny Bertaux, marynarki Delcassé, finansów Cailloux, oświaty Steeg, handlu Poirrier, kolonji Messimy, robót publicznych Dumont, rolnictwa

Massé, pracy Boncour. W skład nowego rządu weszło 7 radykałów socjalnych, 5 radykałów, 3 lewych republikanów, 2 socjalistów niezależnych. W deklaracji programowej, odczytanej w Izbie deputowanych, Monis oświadczył, że w polityce wewnętrznej rząd zdecydowany jest domagać się od Senatu uchwalenia projektu ustawy w sprawie podatku dochodowego, dalej, przeprowadzenia reformy wyborczej i ustawy przeciw sabotażowi. Rząd zamierza przyjąć z powrotem do służby wydalonych kolejarzy i tego domagać się będzie od towarzystw kolejowych. Rząd przeprowadzi ustawy: kongregacyjną i separacyjną, nie powodując się żadną słabością, szkoły świeckie zaś mają doznać obrony przez nowe ustawy; w polityce zagranicznej, jak i dotychczas rząd starać się będzie o utrzymanie dawnych sojuszów i przyjaźni politycznych. Przyjęcie gabinetu ze strony Izby było na ogół chłodne, lewica powitała oklaskami zapowiedź nowych ustaw przeciw kongregacjom. W odpowiedzi na deklarację Izba uchwaliła gabinetowi *votum* zaufania 309 głosami przeciw 114. Nowy gabinet nazywają gabinetem Combes'a bez Combesa i nie wróżą mu długiego żywota; punkt ciężkości polityki francuskiej przesunął się bardziej na lewo i najbardziej miarodajną opinją staje się znów grupa Combes'a i Pelletan'a. *Stosunki zewnętrzne* **F.** w ostatnich czasach w niczym się nie zmieniły. Umowa niemiecko-francuska z 9 lutego 1909 w sprawie Marokka przywróciła znów równowagę w zachwianych stosunkach dyplomatycznych obu państw. Dn. 1 sierpnia 1909 prezydent Falliêrs podejmował cesarza rosyjskiego w Cherbourgu. Nowy sułtan marokański Moulai-Hafid na razie nie chciał przystać na zawarte poprzednio warunki, ale po nocie francuskiej podpisał umowę 20 lutego 1910. W końcu 1910 opinja francuska wyrażała pewien niepokój z powodu wyników zjazdu Wilhelma z cesarzem rosyjskim w Poczdamie i objęciu steru spraw dyplomatycznych przez Sazonowa. Niepokój ten jeszcze wzrósł, kiedy deklaracja kanclerza niemieckiego w parlamencie berlińskim kładła nacisk na porozumienie z Anglją. Zwycięstwo przy wyborach w Anglji pokojowo-nastrojonych liberałów (grudzień 1910) też niepokoi polityków francuskich. *Sprawy kolonjalne.* W Indo-Chinach **F.** stłumiła powstanie korsarza Dethama (ob. II suplement), nie mogła jednak ująć samego przywódcy. W Maurytanji wyprawa, trwająca od grudnia 1908 do października 1909, zmusiła do uległości Adrar, przez co zabezpieczyła spokój na granicy Senegalji. Sahara była również widownią walk. Wojska francuskie odbyły zwycięski pochód w krainę Bilmy i Kanem, wyprawa zaś w okolicę Madai doznała porażki 9 stycznia 1910. Dopiero pomoc nadesłana z okolic Czadu zabezpieczyła krainy Kanem i Uadai od napadów koczowników. Na Wybrzeżu Kości Słoniowej też zmuszona była **F.** stłumić powstanie tuziemców. Pomimo tych wypadków, kolonje francuskie rozwijały się ekonomicznie, szczególnie Indo-Chiny i Afryka zachodnia; Obszerne posiadłości francuskie, znane dotychczas pod nazwą „Congo francuskie“ i „dépendances“ na mocy dekretu z 15 stycznia 1910 otrzymały nazwę „Francuskiej Afryki podzwrotnikowej“ i nową organizację administracyjną. (ob. II suplement).

Franck Cezar.

Franck Cezar, był ojcem nowoczesnej symfonicznej muzyki francuskiej. Długo nieuznawany i nieznany, dopiero po śmierci doczekał się należnej mu sławy. Najznakomitszym uczniem i przedstawicielem szkoły i tradycji Cezara **Fr.** jest V. d'Indy. **F.** pozostawił szereg dzieł oratoryjnych: „Ruth“, „Redemption“, „des Béatitudes“ (w Warszawie poraz I w 1910), „Rebekka“, „Psalm 150“, orkiestrowych: symfoniczne poematy, „les Eolides“, „les Djinns“ (z fortepjanem); „Psyche“ (z chórem, w Warszawie w r. 1909); „le Chasseur maudit“, symfonja D dur, warjacje symfoniczne (z fortepjanem); dwie opery: „Hulda“ i „Ghiselle“; z kameralnych: kwintet fortepjanowy, kwartet smyczkowy i przecudowna sonata skrzypcowa; następnie dużą ilość utworów organowych, fortepjanowych i wokalnych.

Franck Melchior, kompozytor muzyczny, jeden z najznakomitszych mistrzów niemieckich na początku XVII w. * 1573, † 1639; w 1603 został kapelmistrzem ks. Jana Kazimierza w Koburgu, gdzie umarł. Pozostawił wielką ilość utworów, z których zwłaszcza świeckie (tańce, piosenki) zjednały mu dużą wziętość i sławę u współczesnych i potomnych.

Franckenstein Jerzy Arbogast, polityk niemiecki, * 1825, † 1890. W parlamencie 1867—1870 występował jako partykularzysta; jako członek Rady państwa bawarskiej, głosował przeciw udziałowi Bawarji w wojnie fracusko-pruskiej, a następnie przeciw wstąpieniu do Rzeszy Niemieckiej. Od 1872 należał do centrum w parlamencie Rzeszy, był wodzem partyjnym w Bawarji, następnie prezesem całej frakcji w Niemczech. W 1879 wniósł projekt oddawania przewyżki z ceł i akcyzy tytoniu ponad 130 mil. marek na rzecz państw związkowych odpowiednio do wysokości kwot immatrykularnych. Projekt został uchwalony i znany jest pod nazwą „klauzuli Franckensteina“, która podlegla zmianie w 1896. W 1879—1889 **F.** był wiceprezesem parlamentu Rzeszy, od 1881 prezesem Rady państwowej bawarskiej.

Franco Joao, polityk portugalski, * 1855 koło Lizbony. Studjował prawo, zajmował się

Franco Joao.

adwokaturą, brał udział w liberalnym ruchu politycznym. W 1889 został obrany do Kortezów, gdzie wyróżnił się ruchliwością i świetną wymową; w 1893 w gabinecie Hintze Ribeiry objął tekę ministra spraw wewnętrznych. Stworzył nową grupę polityczną „odrodzenia liberalnego“ (obok dwóch istniejących „odrodzenia“ i postępowców) w 1901. Wtedy miał wszystkich przeciw sobie i z wielką umiejętnością bronił swych poglądów w *Diario illustrado*. W 1906 połączył się z postępowcami, po usunięciu się od rządów partji „odrodzenia“ z Ribeirą. Objąwszy rządy, rozpisał nowe wybory do Kortezów, większości pożądanej jednak nie uzyskał. Izba panów dwa miesiące zwlekała z uchwaleniem odpowiedzi do tronu; budżet na 1907 nie był uchwalony w Kortezach, pozatym w Coimbrze strajk studentów zamienił się w poważne rozruchy. Dn. 13 kwietnia ministerjum rozwiązało Izbę. Tak rozpoczęła się dyktatura **F.**, ponieważ przywódcy postępowców, którzy dotychczas podtrzymywali **F.**, nie chcieli wejść do nowej kombinacji ministerjalnej; król zaś nie przyjął jego dymisji. Dyktator **F.** rządził z nadzwyczajną energją. Stłumił rozruchy w Oporto i Lizbonie, skierowane przeciwko jego osobie. Chciał uporządkować finanse i administracyjne stosunki portugalskie. Gnębił przytym niemiłosiernie prasę opozycyjną; policja i cenzura nadużywały władzy. **F.** nosił się z zamiarem zwołania nowych Kortezów, kiedy w 1908 padł ofiarą zamachu król i następca tronu (ob. Carlos I i Portugalja w II suplemencie). Nowy król Emanuel II (ob. II suplement) zapragnął skończyć z represjami, **F.** podał się do dymisji dn. 8 lutego 1908 i opuścił Portugalję. Miejsce jego zajął admirał Ferreira de Amaral.

Francqui Lucjan, podróżnik belgijski, * 1863. Był porucznikiem w wojsku belgijskim, 1885 wysłany jako topograf do Konga. Z Bio 1890 przedsiębrał wielką wyprawę, którą prowadził po śmierci Bia 1892 sam do 1893. Odkrył źródła Lualaby, zwiedził wielkie jeziora Kabve, Kabele, Upembę, Mutendę, Kisale, wrócił z Delcommunem do Stanley-Poolu. W 1898—1901 był konsulem w Szanhaju.

Francuska Afryka zachodnia, ogromne posiadłości kolonjalne, do których według dekretu z 1 paźdz. 1902 zalicza się: 1) Senegalja, 2) Wybrzeże Gwinei, 3) Wybrzeże Kości Słoniowej, 4) Dahomey, 5) Terytorjum Senegalji i Nigieru, 6) Maurytanja od 1903, 7) Terytorja wojskowe rozrzucone w Saharze. W 1909 sieć kolei żelaznych obejmowała: 264 klm. w Senegalji (buduje się kolej od fortu Thiès do Kayesu), 695 klm. w Sudanie, 252 klm. na wybrzeżu Gwinei, 162 klm. na Wyb. Kości Słoniowej i 304 klm. w Dahomey'u, razem 1,677 klm. Budżet gieneralny dla tych kolonji wynosił w 1908/09; 45·44 mil., długi 112·16 mil., udział Francji w wydatkach na 1910: 15 mil. fr. W **F. A. Z.** i Kongo utrzymuje rząd obecnie załogi po 200 ludzi w Zinderze, Timbuktu, Maurytanji i Kanem (nad Czadem). Dla połączenia terytorjum z Nigierem i posiadłościami nad Czadem w 1907 r. przeprowadzono linję telegraficzną z Timbuktu do Niamey i Zinderu. W portach robione są z powodzeniem próby, jak i w Timbuktu, aby przez Oran, względnie Bizertę przeprowadzić telegraf bez drutu do Paryża. Co się tyczy ludności toDesplanges odróżnia: 1) ludność czarną, z niewielkim prognatyzmem chamickiego pochodzenia, pochodzącą od neolitycznej ludności Afryki północnej; 2) cały szereg ludów, które w podaniach miejscowych i u pisarzy starożytnych noszą nazwę „czerwonych“, a w których jest znaczna mieszanina pierwiastków etnicznych, między innemi semitosumeryjski i berberyjski; 3) szereg heterogienicznych prognatycznych ludów murzyńskich z południa i południo-wschodu, któremi kierują rody typu mongolskiego i pochodzenia mongolskiego. W kolonji Wybrzeża Kości Słoniowej i w Senegalji wybuchły w 1909 walki przeciwko Arabom, które na początku 1910 zostały stłumione. Por. Arcin „la Guinée française“ (1907); G. François „l'Afrique occidentale française“ (1907); Pobéguin „Essai sur la flore de Guinée française“ (1906); Desplanges „le Plateau Central-Nigerien, une mission archéologique et ethnographique au Sudan français“ (1907); H. Chevans „le Mise en valeur de l'Afrique Occidentale fr.“ (1907); R. Müller „Regenverteilung Pflanzendecke und Besiedelung Oberguineas und des westlichen Sudan“ (1909); A. Gruvel i R. Chudeau „A travers la Mauritanie occidentale“ (1909); H. Visсher „Across the Sahara from Tripoli to Bornu“ (1910); Mapa: „Mauritanie d'après la Carte de M. le Capt. Gérard, 1:4,300,000“ (1908).

Francuska muzyka obok Gounoda znajduje w drugiej połowie XIX wieku najtypowszy swój wyraz w dziełach Saint-Saënsa, Bizeta, Masseneta i E. Lalo; tak opery, jak i wyłącznie instrumentalne kompozycje, tych autorów mają swój pewien indywidualny wyraz, w którym łączą się wpływy Berlioza i Gounoda. Dopiero z działalnością kompozytorską zapoznawanego długo Cezara Francka wkracza symfoniczna muzyka francuska na nowe tory, łącząc w sobie wpływy dawnej muzyki kościelnej (chorał gregorjański) oraz Bacha i Wagnera. Uczniowie Francka V. d'Indy, Chausson, Ch. Bordes, grupujący się w *Scola Cantorum*, idą dalej w zakreślonym przez mistrza kierunku, a pozatym wytwarzają się we Francji indywidualności w rodzaju Char-

pentiera (pogłębiony typ muzyki Masseneta) oraz specjalnie koloryści, jak: Debussy lub Ravel.

Francuskie Indje. W 1907 było 287,402 mieszkańców, ludności w porównaniu z 1906 r. przybyło. Dług publiczny wynosił 796,000 fr. Budżet na 1907 stanowił 1,438,927 rupji, łącznie z dodatkiem z Francji 250,000 fr. Pożyczka na 4,380,000 fr. była zagwarantowana, z czego 3 mil. przeznaczono na kolej w Pon-Ditszeri, reszta na instalacje wodne i naprawę portu Karikal. Szkół w 1906 było 229 z 17,626 uczniami. Przywóz do trzech głównych portów wynosił 1907: 6·8, wywóz 26·2 mil. fr. Komunikacja odbywała się na 398 statkach o pojemności 782,705 tonn. Koleje żelazne długości 26 klm. prowadziły z Ponditszeri do Villapuram i z Peralam do Karikal.

Francuskie Indo-chiny, posiadłości francuskie w Indjach tylnych. Ludność oblicza się obecnie na 18,230,000. Budżet na 1908 został oznaczony na 125,846,250 fr. Dodatek z Francji wynosił w 1909: dla Kochinchiny 13·2, dla Anamu i Tonkinu razem 24·1 mil. fr., prawie wyłącznie na potrzeby wojskowe. Ilość wojska w 1909 wynosiła 26,534 ludzi, w tym 12,024 europejczyków. W 1905 dokonano reformy kodeksu karnego przez zniesienie tortur. Górnictwo w 1907 przyniosło dochodu 4·5 mil. fr. z eksploatacji węgla kamiennego i brunatnego, rudy cynkowej, antymonu, cyny i złota. Przywóz wynosił 295, a wywóz 253 mil. fr. Przywóz z Hongkongu wynosił 62 mil., bezpośrednio z Chin przywiezione towary 15 mil. Na ogół handel na drogach Tonkinu do Yünnan wynosił 60 mil. fr. pomimo nieukończenia drogi żelaznej, co wskazuje, że jest to bardzo wygodna droga dla handlu transitowego z południowemi Chinami; kresowym punktem tej drogi jest Möngtze. Z nowych kolei uruchomiono linję z Saigonu do Phantielu (195 klm.), dalsze 850 klm. są w budowie. We wszystkich portach razem było 1907: 2,718 statków o pojemności 2,138,319 tonn. Dla Kochinchiny wynosił w 1907 wywóz ryżu 1,026,500 tonn. Komunikacja morska w Saigonie wzrosła bardzo w 1907: 1,288 622 tonn, w Kambodży było (port Sréumbel) 1906: 27 statków o pojemności 366,798 t., w Annamie (Turan) 28 statków o 24,290 t., w Tonginie 249 255,480 t. Por. Doumer „l'Indochine française“ (1905); Lecomte „Flore générale de Indo-Chine“ (1907); Jottrand „Indo-Chine et Japon“ (1909); Heudebert „l'I. française. Le pays et les habitants“ (1909); Magnabel „l'I. française. Géographie physique, politique, economique, etc.“ (1910).

Francuskie Kongo, gieneralne gubernatorstwo francuskiej Afryki podzwrotnikowej. W 1906 nastąpił nowy podział tych posiadłości na trzy kolonje: 1) Gabun z głównym miastem Libreville, 2) Kongo Środkowe z gł. m. Brazzaville, 3) Ubangi-Szari-Czad. Każda zaś z kolonji podzielona na odpowiednią ilość okręgów. W 1909 wprowadził gubernator podatek pogłówny, od 1 do 5 fr., który bywa zbierany przez naczelników rodu i składany może być w naturze. Ludność całego gien. gubernatorstwa wynosiła 8—15 mil. murzynów, według zaś niedawnego spisu ludności wypadło tylko 3,752,318 m. łącznie z 1,278 europejczykami. Chociaż królestwo Wadai, na wschód od Czadu z gł. miastem Abeszer faktycznie należało do Francji, oficjalnie zaś dopiero 2 czerwca 1909 zostało wcielone, po długich walkach z sułtanem Dudmora (od 1909). Ludność przez polowanie na niewolników zmalała i wynosi obecnie 6—700,000. Stąd prowadzą Francuzi walki z sektą mahometańską Senussi, a w końcu 1909 również z plemieniem Borku. Budżet na 1908 stanowił 6,434,985 fr. licząc w tym dodatek Francji na 600,000. Wydatki Francji na 1909 oznaczono 3,502,313 fr. Por. C. Guyot „Colonisation du Congo“ (1900); Maudat-Grancey „Au Congo“ (1900); Rouget „l'Expansion coloniale du Congo français“ (1906); Riemer „Das französische Kongogebiet“ (1909); Challaye „le Congo français. La question internationale du Congo“ (1909); Vallier „l'Organisation militaire du Congo français“ (1909); Delingette „Carte générale de l'Afrique équatoriale française, 1:1,000,000“ (1910).

Francusko-rosyjski sojusz zawarty został między Francją i Rosją w l. 1891—93 celem wytworzenia przeciwwagi Trójprzymierzu (ob.). W ostatnich latach **F. r. s.** doznał niejako rozszerzenia przez powstanie Trójporozumienia (ob.).

Frank Adolf, przemysłowiec niemiecki, * 1834 w Altmark, poświęcał się koleino zawodowi farmaceutycznemu, zużytkowywaniu soli potasowych stassfurtskich, produkcji bromu i soli glauberskiej, produkcji szkła, wreszcie zużytkowaniu torfowisk dla produkcji energii elektrycznej. Zastosował sztuczne nawozy z soli stassfurtskich i żużli Thomasa.

Franke Jan Nepomucen wydał nadto: „O motorach spirytusowych“ (Lwów, 1903); „Poradnik dla obsługi i nadzoru kotłów i maszyn parowych, tudzież motorów gazowych, benzynowych i naftowych“ (Lwów, 1908).

Fränkel Bernard, lekarz niemiecki, * 1836 w Elberfeldzie, profesor w Berlinie, wybitny laryngolog; napisał: „O chorobach nosa“ (2 wyd. 1879); „Scrufulose und Tuberkulose“ (1878); „Der Kehlkopfkrebs“ (1889).

Franke-Schievelbein Gertruda, pisarka niemiecka, * 1851 w Berlinie, początkowo uczyła się śpiewu, następnie malarstwa, ostatecznie zwróciła się do literatury. W 1880 poślubiła J. Franke, dyrektora bibljoteki królewskiej w Berlinie. Napisała szereg powieści poczytnych, które wyróżniają się oberwacją życia i dobrym układem; główniejsze z nich; „Starck wie das Leben“ (1900); „Der Unkenteich“ (1901); Der Gott-

überwinder“ (1902); „Die Sehnsüchtigen“ (1903); zbiory nowel: „Retdorn“ (1894); „Der Damenfeind“; „Ein Menschenkenner“ (1908) i t. d.

Frankfurt nad Menem, liczył (1905) 334,978 m., w tym 202,502 ewangielików, 105,814 katolików, 23,476 żydów. Do portu wpłynęło (1907) 3,494 statki pojemności 1,079,000 tonn, odpłynęło 1,111 statków z 265 000 t. (w jednym kierunku).

Frankfurt nad Odrą, miasto liczyło (1905) 64,304 m., w tym 58,562 ewagielików, 4,652 katolików, 667 żydów. Obwód regiencyjny na 19,138 klm. kw. miał 1,202,021 m., w tym 1,134 341 ewangielików, 58,771 katolików, 1,320 żydów.

Frankl Ludwik August, poeta niemiecki, † 1894 w Wiedniu.

Franklin okrąg kanadyjski, utworzony 1895, obejmuje północno-zachodni obszar Kanady i liczne wyspy arktyczne. Przestrzeń obliczona na 1,370 000 klm. kw.; ludność: 1000 Eskimosów, najwięcej na ziemi Baffina. W 1906 liczne wyspy arktyczne ogłoszono przez władze kanadyjskie za własność Kanady angielskiej.

Franko Iwan, pisarz rusiński, ogłosił nadto: „Mij Izmaragd“ (1898); „Osnowy suspilnosti“; „Dlja domasznjoho ohniszcza“(1998); „Perechresni stežki“ (1900); „Iz dniw žurby“ (1900). „Mojsej“ (1905); „Sempeltiro“ (1906). Od 1898 redagował najlepszy miesięcznik rusiński „Litieraturno - Naukowyj Wistnyk“; 1899 obchodził 25-letni jubileusz pracy literackiej. W 1903 ukazało się zbiorowe wydanie jego dzieł p. t. „Twori“.

Frankolin, mieszanina soli, miedzi i żelaza do oczyszczania acetylenu.

Frankowski Leon, niezwykłej szlachetności młodzieniec, entuzjasta, sformował oddział w Lubelskim; przeszyty w bitwie kulą na wylot, chociaż nie śmiertelnie, został 16 czerwca 1863 powieszony w Lublinie.

Frankowski Władysław, dr. med., wybitny lekarz i działacz społeczny * w 1821 w powiecie mozyrskim gub. Mińskiej, † 1895 w Charkowie. Wychowaniec akademji wileńskiej i uniwersytetu Charkowskiego. Praktykował przez 50 lat z górą w Charkowie, gdzie z jego inicyatywy i podług jego wskazówek powstał kosztem miasta szpital dla dzieci, którego Rady opiekuńczej **F.** był prezesem. Ogłosił drukiem szereg prac w języku rosyjskim i polskim.

Franz Robert, kompozytor niemiecki, * 1815 w Halli n/S., † 1892 tamże. Był od 1843 organistą i dyrygientem Akademji śpiewu w rodzinnym mieście, następnie dyrektorem muzyki w uniwersytecie, którego Dr. *hon. causa* mianowanym został w 1861. **F.** jest obok Schumanna jednym z najsławniejszych pieśniarzy niemieckich; prócz tego położył zasługi przy wydawnictwie dzieł Bacha.

Franzoj August, podróżnik włoski, † 1904.

Franzos Karol Emil, powieściopisarz niemiecki, † 1904 w Berlinie, ogłosił nadto. „Der kleine Martin“ (1896); „Allerlei Geister“ (1897); „Aus dem 19 Jahrh. Briefe und Aufzeichnungen“ (1897, I—III t.).

Frapie Leon, pisarz francuski, * 1863 w Paryżu, gdzie odbył studja i został urzędnikiem miejskim. Poślubił nauczycielkę ludową, która go wprowadziła w świat szkolnictwa francuskiego. Szkoła odtąd stała się motywem jego realistycznych i pełnych humanitarnych tendencji powieści. **F.** należy do najwybitniejszych powieściopisarzy młodszej generacji, za bezwzględny stosunek do zagadnień społecznych w swoich utworach, uchodzi za anarchistę z przekonań. Główniejsze utwory: „l'Institutrice de province“ (1897, wydanie ludowe 1906); „Marcelin Gayard“ (1903); „la Maternelle“, najwybitniejsza powieść **F.**, za którą otrzymał nagrodę Ak. Goncourt'ów (1904), przełożona na polski p. t. „Ochronka“ (1903) „les Obsédés“ (1905); „la Proscrite“ (1906); „l'Ecolière“ (1906); „la Calamiteuse“; „la Figurante“ (1908). W teatrze Antoine'a wystawił dramat jednoaktowy p. t. „Sévérité“ (1906), który cieszył się ogromnym powodzeniem i miał za motyw samobójstwo ucznia i „le Merveilleux Commissionaire“, (dramat w dwuch aktach).

Fraser Jan Foster, publicysta i podróżnik angielski. * 1878. Podjął 1896 podróż naokoło świata, 1903 zwiedził Kanadę, 1905 studjował stosunki polityczne na półwyspie bałkańskim i w Rosji. Kandydował dwukrotnie do parlamentu. Ogłosił: „Round the Warld on a Wheel“: „The Real Siberia“; „Vagabond Papers“; „America at Work“; „Canada as it is“; „Pictures from the Balkans“; „Red Russia“, nadto liczne artykuły w „Nineteenth Century“ i Contemporary Review“.

Fraustadt, miasto i powiat w Księtwie Poznańskim, w regiencji poznańskiej, zgiermanizowana Wschowa (ob.).

Frech Fryderyk, gieolog i paleontolog niemiecki, * 1861. Studja odbywał w Bonn, Lipsku, Berlinie. Od 1897 jest profesorem gieologji i paleontologji, dyrektorem Instytutu gieologicznego w Wrocławiu. Zwiedził Europę południową, Amerykę Północną, Armenję Wyższą, gdzie badał formacje paleozoiczne, ogłosił rozprawy o faunie koralowej w górnym dewonie Niemiec, cyatophylidach i zaphrontidach w Środkowym dewonie i t. p. Wydaje rozpoczęte przez Römera „Lethaca geognostica“.

Fréchette Ludwik Honorjusz, francuski poeta kanadyjski, * 1839 w Levis, † 1908 w Quebec. Skończył fakultet prawny, redagował kilka

czasopism i dzienników, był posłem do parlamentu. Ważniejsze utwory: „Voix d'un exile“ (1867); „Pêle-Mêle“ (1877); „les Oiseaux de neige“; „les Fleurs boreales“; „la Legende d'un peuple“, jego arcydzieło (1887); „Feuilles volantes“ (1890). Napisał też kilka sztuk dla teatru i szereg utworów prozą. Obok Crémacie (ob. II Suplement) **F.** należy do najwybitniejszych poetów narodowych francuskich w Kanadzie.

Fréchette Ludwik.

Frédéric Leon Henryk, malarz belgijski, * 1856 w Brukseli, uczeń Vankeirsbilka i Portaelsa, członek Akademji belgijskiej. Posiada talent bujny i płodny bardzo, jest świetnym realistą, nie trzyma się jednak wyłącznie nizin ziemskich, lecz wznosi się do wyżyn symbolizmu; świetny w rysunku, w kolorycie przy bogatej gamie barw przechodzi często w jaskrawość. Ważniejsze z bardzo licznych prac: „Wszystko jest śmiertelne“ tryptyk (1894); „Trzy siostry“ (1897); „Tkacz“ (1897); „Strumień“, wielki tryptyk (1900); „Złoty wiek: wieczór, noc, poranek“, tryptyk (1902); „Św. Franciszek nad brzegiem morza“, tryptyk (1903); „Chłopka flamandzka“ (1904); „Wiosna“ (1905); Św. Franciszek w lesie“, tryptyk (1906); „Dzieci z chóru“ (1906); „Śmierć chłopa“ (1907); „Babka“ (1907) i t. d. Muzeum brukselskie posiada jego: „Handlarze krzyżyków“; „Chłopki wracające z procesji“; „Światło księżyca“; „Wiek chłopski“; muzeum w Gandawie: „Stypę“; muzeum w Antwerpji: „Boechellerowie“. Otrzymał wiele odznaczeń, między innemi złoty medal.

Frederiksberg, przedmieście Kopenhagi, (1906) 95,099 m.

Frederikshaab, kolonja duńska na brzegu Grenlandji południowo-zachodnim pod 62° północnej szerokości, 1000 miesz., w odległości 140 klm. na południo-wschód leżą łomy kryolitu w Ivigtut.

Frédérix Gustaw Adolf dziennikarz i krytyk belgijski, * 1834 w Leodjum, † 1894 tamże. Po współpracownictwie w różnych dziennikach belgijskich i paryskich, od 1860 do śmierci prowadził dział krytyki w brukselskiej *Indépendance belge*. Umieścił też kilka rozpraw w „Biuletynie“ Akademji Belgijskiej, której członkiem był od 1885 r. Po jego śmierci wyszedł wybór prac p. t. „Trente ans de critique: I Études littéraires“; II. „Études dramatiques“, z przedmową E. Deschanela.

Fredrikson Jehan Gustaf, aktor szwedzki, * 1832 w Stokholmie. Kształcił się w Upsali, debiutował w Stokholmie (1862), został intendentem (1879), później (1891) dyrektorem królewskiego teatru dramatycznego. Odtworzył wspaniale szereg postaci komicznych, głównie wsławił się w rolach rezonerów w komedjach francuskich. Przetłumaczył wiele sztuk z języków cudzoziemskich na szwedzki.

Freeman Edward August, historyk angielski. Po jego śmierci ukazały się: „Sicily Phoenician, Greek and Roman“ (1892). Por. Stephens „Life and letters of E **F.**“ (1895, 2 t.).

Free-trade angielski termin, oznacza wolny handel (ob. Handel).

Freiburg w Bryzgowji, (1905) liczył 74,098 m., w tym 52,617 katolików, 20,359 ewangielików, 1,122 żydów.

Frejlach Józef, gieograf czeski, * 1867, † 1898. Należy do wybitniejszych gieografów czeskich. Studja odbywał w Hradcu, Hamburgu, Padwie, Karlsruhe i Strasburgu. Był jednym z założycieli „Czeské společn. zemevedne. Ogłosił cały szereg studjów i rozpraw. Ważniejsze: „Cristoforo Colombo“; „Geofykalna pozorovàni v jezerze Ploczken Steinském, Bathometrická mapa jezera P. (Viestnik, Czes akad. 1895—98); „Przispévky k poznáni klimatu Práhy“ (Rozpr. Czes. Akad. rocznik III); „Studie labske I Prostorové i czasové rozdéleni svarzkowych, stupniu v czeskolabské pánvi vodopisnè (t. roczn. V); „Intorno all'andamento diurno che ha la frequenzo di rotazioni del vento nell'intervallo di 4 ore a Praga“ (Viesta Král czesk. společz. nauk, 1894); „Sulle condizioni anemometriche di Praga“ (t. 1891); „O intensitie srázek vodnich v Czechach (t,); „Przispévy k poznáni klimatu Prahy II“ (t.); „Przispevek k poznani nefometrickych pomieru zemi hercynsko-sudetsych (t. 1897).

Fremantle, główny port w Australji zachodniej, u ujścia Swan Riveru (1905) 27,100 m. Posiada wielki kościół katedralny, ratusz, różne zakłady przemysłowe. W odległości 22 kilometrów od **F.** leży Rottnest-Island, letnia rezydencja gubernatora.

Fremantle Karol Wiliam, mąż stanu angielski, * 1834 w Swanbourne. W 1853 wszedł do zarządu skarbu. Od 1866 był sekretarzem Disraelego, 1868 pierwszym lordem skarbu. Od 1870—94 zarządzał mennicą królestwa i ogłaszał referaty o cyrkulacji i biciu monet na całym świecie. W 1896 został jednym z dyrektorów kanału Suezkiego.

Frémiet Emanuel, rzeźbiarz francuski, * 1824 w Paryżu, † 1910 tamże. Zaczął wystawiać w 1843; przez długi czas rzeźbił tylko zwierzęta; jego odlewy są w paryskim Ogrodzie botanicznym (Jardin des plantes), „Pies ranny“ w Luksemburgu; w pracach tych okazał wielki talent, wyrobioną technikę i malowniczość. Na-

Frémiet Emanue

stępnie wystawił cały szereg pomników: Napoleona I (1868) w Grenobli; Joanny d'Arc (1874) w Paryżu i t. d. Z innych znakomitych jego rzeźb wymienić należy: „Goryl“ (1876); „Człowiek wieku kamiennego“ 1897); „Vélasquez na koniu“, „św. Michał“ (1896); posąg Ferdynanda Lessepsa w Suezie; „św. Jerzy“ (1900); „Ludwik XIII“ (1900); „Wóz Minerwy“ (1900); „Amor i paw Junony“; „Gueselin“, „pułkownik Howard“; posąg konny. Na wystawie powszechnej 1900 otrzymał najwyższą nagrodę. **F.** należy do mistrzów rzeźbiarstwa francuskiego drugiej połowy XIX w., jest niezrównanym anatomem, jego realizm pełen siły i ruchu, posiada cechy wielkiej szlachetności. Od 1892 był członkiem Akademji francuskiej.

Fremine Arystydes, poeta i powieściopisarz francuski, * 1837 w Briquebec, † 1897 w Issy. Ważniejsze utwory: „le Long du chemin“ (1863); „Armand le Bailly“ (1877); „la Légende de Normandie“ (1886); „les Français dans les îles de la Manche“ (1888), z bratem Karolem do spółki „une Demoiselle de campagne“ (1892), utwór niepospolity.

Fremine Karol, poeta francuski, * 1841 r. w Briequebec, † 1906 w Paryżu, brat poprzedniego, wydał: „Floréal“ (1870); „Vieux airs et jeunes chansons“ (1884); „Bouquet d'automne“ 1890); „la Chanson du pays“ (1892); „Poèmes et recits“ (1904). Jak i brat starszy motywy czerpie z Normandji i przyobleka je w utwory pełne czaru i melancholji. Jest nadto autorem „le Roi des Ecrehou“ (1886) i ilustrowanej pracy „Pays“. Dotknięty chorobą nieuleczalną, skończył samobójstwem.

French Shore (dosłownie: rzeka francuska). nazwa, stosowana do części wybrzeża Ziemi Nowej, na której Francuzi posiadali wyłączne prawa rybołóstwa na mocy klauzuli traktatu utrechckiego z 1713 r. Od praw tych Francja odstąpiła na mocy ugody angielsko-francuskiej z 1905 r.

Frenkel Henryk, doktór med., * 1864 w Warszawie, ukończył gimnazjum tamże w 1883 r. następnie Uniwersytet warszawski (1883—1885), potym udał się za granicę i otrzymał tytuł doktora medycyny w Ljonie w r. 1890. Obecnie jest profesorem okulistyki w Tuluzie. Spis prac **F.** przeważnie z dziedziny oftalmologji jest obszerny, zawiera 116 numerów. Klinika **F.** ogłosiła 32 rozprawy doktorskie t. z. Thèse.

Frentzel Oskar, malarz niemiecki, * 1855 w Berlinie. Zwolennik kierunku naturalistycznego, odtwarzał głównie krajobrazy i typy północnych Niemiec. Najbardziej znane z jego obrazów: „Faworytka“ (1889, muzeum monachijskie); „Krajobraz z nad Elby“ (1891); „Rywale“ (1893); „Stado na piaszczystym wybrzeżu morza“ (1893, galerja berlińska); „Nad brzegami Sprewy“ (1893); „Krowy nad wodą“ (1896); „Sielanka“ (1897); „Zachód słońca nad bagniskiem“ (1898); „Krajobraz Niemiec północnych ze stadem“ (1899).

Frere Henryk Edward Bartle. Dokładny życiorys **F.** ogłosił John Martineau: „Life and correspondence of Sir Bartle **F.**“ (1895).

Freshfield Douglas William, gieograf i podróżnik angielski, * 1845 r. Studja odbywał w Oksfordzie. Przedsiębrał różne podróże w Himalaje, do Ugandy, Syrji, Algierji, na Kaukaz, do Armenji, w Apeniny, Alpy. W 1906 usiłował, ale bezskutecznie, wejść na Ruwenzori. W r. 1872—80 wydawał *Alpine Journal*; 1893—95 był prezesem klubu alpejskiego. Ogłosił: „Travels in the Central Caucasus and Bashan“ (1869); „the Italian Alps“ (1875); „the Exploration of the Caucasus“ (1896); „Round Kangchen junga“ (1903); redagował Murraya „Szwajcarję“ i „Hints to Travellers“ (1883, 1889, 1893).

Fresl Wacław, polityk czeski, * 1868 r. w Pelhrzymowie. Był robotnikiem w odlewni, następnie oddał się dziennikarstwu. Jako organizator partji narodowo-socjalistycznej i doskonały mówca został obrany do parlamentu 1901, później 1907 r. Jest głównym współpracownikiem tygodnika narodowo-socjalistycznego *Nasze snahy*, wychodzącego w Pilznie; ogłosił też kilka broszur, najważniejsza „O rakousko uherském vyrovnání“ (1903).

Freudenthal Jakób, historyk i filozof niemiecki, * 1839 w Badenfelde, profesor uniwersytetu wrocławskiego od 1888; z polecenia Akademji berlińskiej odbył podróż naukową do Holandji i Anglji. Ogłosił szereg cennych prac o Spinozie, Józefie Flawjuszu, Arystotelesie i t. d.

Freund Wilhelm, filolog niemiecki, † 1894 we Wrocławiu.

Freussen Gustaw, teolog i powieściopisarz niemiecki, * 1863 w Barlt. Studjował teologję protestancką, był pastorem, w 1902 przeniósł się do Meldorfu, gdzie wyłącznie oddaje się literaturze. Ogłosił szereg powieści o tendencji chrześcijańskiej. Utwory jego posiadają wiele głębokich myśli, ładne opisy życia współczesnego i obyczajów, grzeszą jedynie przeładowaniem pierwiastka moralizatorskiego. Wywołały wiele zachwytów i surowe krytyki; ważniejsze z nich: „Landgraf“ (1896); „Trzej wierzący“ (1898); „Yarns Uhl“ (1901); „Hillingenlei“ (1905). **F.** wydał też zbiór swych kazań (1899).

Freycinet Karol Ludwik *de Saulce*, inżynier i mąż stanu francuski, w 1900 został obrany

senatorem, był przewodniczącym w komisji wojskowej, brał czynny udział w opracowaniu i przeprowadzeniu prawa o dwuletniej służbie wojskowej (1903—05). W czerwcu 1905 po dymisji Delcasse'go Rouvier chciał mu ofiarować tekę spraw zagranicznych. Ogłosił nadto: „les Planètes télescopiques", „Application de la théorie de Laplace" (1900); „Sur les principes de la mécanique rationnelle" (1902); „De l'expérience en géométrie" (1903); „la Question d'Egypte" (1905).

Friant Emil, malarz francuski, * 1863 r. w Dieuze, uczył się u Cabanela i w Szkole sztuk pięknych, zaczął wystawiać swe prace od 1882 roku, wkrótce potym otrzymał wielką nagrodę Rzymu. Ważniejsze obrazy: „Kącik pracowni" (1884); „Święto wszystkich świętych" (1889, muz. luksemburskie); „Szczęśliwe dni": „Wspomnienie"; „Żebrak"; „Rozpacz" (muz. luksemb.); „Małe zwierciadło" (1900); „Narzeczeni" (1909); „Tancerz" (1900, muz. Nancy); „Dziecko" (1901); „Sierota" (1902); „Gorączka", piękna kompozycja dekoracyjna (1902); „Wieczór letni" (1902, muz. Nancy); „Powrót z pogrzebu" (1903); „Zachód słońca" (1904); „Uczтujący" (1904); „Zjawienie się modelki" (1906) i t. d. Jest też autorem rzeźby „Wiara" (1901), biust bronzowy i mnóstwa czarujących portretów. Na ostatnich wystawach powszechnych otrzymał złote medale.

Friant Emil.

Fricz Antoni, zoolog i paleontolog czeski, * 1832 r. w Pradze, profesor uniwersytetu czeskiego w Pradze.

Fricz Wojciech Albert, podróżnik czeski, * 1882. Studja odbywał w Pradze. Podróżował 1901—1903 po Ameryce Południowej. Zwiedził stany Sao Paulo, Matto Grosso a Goyaz; 1904—1905 prowadził studja w Uragwaju, przedostał się aż do Ria das Mortes, gdzie badał zwyczaje Bororów. Znaczną część zbiorów jego zakupiło muzeum w Berlinie, 1906 — 08 był w Paranie, wystąpił przeciw polityce kolonistów w tym kraju. Ogłosił: „Contributions to the study of the Bororo Indians" (1906, Antrop. Journal), nadto liczne artykuły w różnych innych pismach.

Frida Fryderyk (Bedrzich), pisarz czeski, od 1899 jest dyrektorem miejskiej szkoły dla dziewcząt w Pradze.

Frida Włodzimierz, poeta czeski, * 1885 r. w Pradze, syn poprzedniego. Po skończeniu gimnazjum i fakultetu prawnego w Pradze, oddał się literaturze, umieszcza utwory beletrystyczne i poetyckie w rozmaitych czasopismach. Oddzielnie wydał poezje: „Preludja" (1905) i „U brzegu ztroskotanych" (1907).

Friedberg Emil Albert, niemiecki badacz prawa kościelnego, † 1910 w Lipsku; ogłosił nadto: „Podręcznik prawa kościelnego, katolickiego i ewangielickiego" (1885, 2 t.); „Prawa konstytucyjne w stosunku do narodowego niemieckiego kościoła ewangielickiego" (1885, 2 t.); „Prawo konstytucyjne w stosunku do narodowego kościoła ewangielickiego w Niemczech i Austrji" (1888); „Formularz prawa handlowego i morskiego" (1890). F. dokonał też krytycznego wydania „Niemieckiego kodeksu handlowego" (1894). Lipsk mianował go swoim obywatelem honorowym, a uniwersytety w Bolonji i Lipsku doktorem *honoris causa*.

Friedberg Emil A.

Friedberg Wilhelm, gieolog, * 1873 w Borysławiu w Galicji. Studja filozoficzne ukończył we Lwowie, doktoryzował się 1899. Następnie poświęcił się zawodowi nauczycielskiemu. Do 1903 r. był profesorem w gimnazjum w Rzeszowie, od 1903 we Lwowie pozostaje na tym samym stanowisku. W 1908 habilitował się na docenta prywatnego gieologji w politechnice lwowskiej, lecz wkrótce zrezygnował z docentury. Prace jego naukowe odnoszą się głównie do gieologji Rzeszowa i Lwowa z okolicami. Ważniejsze: „Otwornice warstw inoceramowych Rzeszowa i Dębicy" (Ak. Umiejętności, Kraków, 1902); „Das miocäne Becken von Rzeszów" (Kraków, 1903); „Woda jako czynnik gieologiczny" (Lwów, 1902); „Atlas gieologiczny Galicji" (zesz. XVI i XIX, 1903); „Powietrze jako czynnik gieologiczny" (1904); „Zagłębie mioceńskie Rzeszowa" (1903—1906); „Zarys gieologji" (1906); „Drobny przyczynek do fauny warstw inoceramowych" (Kraków, 1907); „Młodszy miocen Galicji zachodniej i jego fauna" (1906); „Nowe skamieliny miocenu ziem polskich" (1907); „Wykaz skamielin mioceńskich z niektórych miejscowości galicyjskiego Podola" (1910); „Miocän in Szczerzec bei Lemberg" (1910); „Eine sarmatische Fauna aus d. Umgegend v. Tarnobrzeg" (1905); „Das Miocän der Niederung von Nowy Targ" (1906); „Rodzaj Turritella w miocenie ziem polskich" (1909).

Friederichsen Maks, gieograf niemiecki, * 1874. Studja odbywał w Marburgu, Monachjum i Berlinie. W 1906 został profesorem w Rostocku, 1907 w Bernie, a 1909 przeniósł się do Greifswaldu. Towarzyszył w podróży po Azji Środkowej Szapożnikowowi i wyniki swych spostrzeżeń ogłosił: „Morphologie des Tienschan"

(1898); „Forschungsreise in den zentralen Tienschan und Dsungarischen Alatau im Sommer 1902“ (1904).

Friedjung Henryk, publicysta i historyk niemiecki, ogłosił nadto: „Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland“ (1904, VI wyd.); „Benedeks nachgelassene Papiere“ (1904, III wyd.); „Oesterreich vom J. 1848“ (1908). Jest stałym referentem spraw austrjackich w *Franfurter Zeitung*.

Friedlaender Fryderyk, malarz niemiecki, * 1826 w Koljanowicach (Czechy), † 1901 r. w Wiedniu. Od 1848 cieszył się ogromną sławą jako malarz historyczny, pod koniec życia malował głównie obrazy rodzajowe. Ważniejsze prace: „Wróble na mogile męczennika“; „Śmierć Tassa“; „Fryderyk Hohenstaufen i kanclerz Piotr de Vignes“. Jest założycielem Tow. artystycznego w Wiedniu.

Friedledländer Ludwik.

Friedländer Ludwik, filolog niemiecki, † 1909 w Strasburgu. Ogłosił nadto: „Nicaneris περὶ Ἰλιακῆς συγμῆς reliquiae emendatiores“ (1850); „Aristonici Alexandrini περὶ σημείων Ἰλιάδος reliquiae emendatiores“ (1853); „Analecta homerica“ (1859); „Dwa słowniki homeryczne“ (1861). Badania swoje **F.** prowadził w dwuch odmiennych dziedzinach: w zakresie życia obyczajowego Rzymian i krytyki homerycznej.

Friedländer Maksymiljan, muzykolog niemiecki, * 1852 w Brzegu (Brieg) na Szląsku. Z początku występował z powodzeniem jako śpiewak (w Londynie), następnie prowadził studja historyczne pod kierunkiem Spitty. W 1894 został doktorem fil. uniwersytetu w Rostocku, w 1897 docentem, a w 1904 r. profesorem uniwersytetu w Berlinie. Wydał cenną pracę o **F.** Schubercie oraz opublikował dużo nieznanych jego pieśni; opracował również dzieje pieśni niemieckich w XVIII wieku.

Friedman Ignacy, fortepjanista i kompozytor, * 1882 w Podgórzu (pod Krakowem); początkowo kształcił się pod kierunkiem Flory Grzywińskiej w Krakowie, następnie u Leszetyckiego w Wiedniu; koncerty z któremi występował w stolicach Europy, zjednały mu opinję doskonałego wirtuoza; komponuje pieśni i drobniejsze utwory fortepjanowe.

Friedrich Gustaw, historyk czeski, * 1871 w Podiebradach. Studja historyczne odbył w Pradze i Wiedniu, 1898 habilitował się i został suplentem nauk pomocniczych przy katedrze historji w Pradze, 1904 profesorem nadzwyczajnym. Jest członkiem Tow. naukowego czeskiego i członkiem korespondentem Akademji czeskiej. Ogłosił: „Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae“ I (1904 — 07); „Czesky diplomatárz a jeho programm“ (1900); „Prolegomena k czeske diplomatice“ (1901); „Nova rzada modernich padielku w moravském diplomatárzí“ (1901); „O zakládaů listinie kapitaly Litomierzické“ (1901—02); „O privilegu papeże Jana XV daném r. 993 klaszteru Brzevnowskemu“ (1905); „O pamieti Przibyslavské“ (1908) i t. d.

Friedrich Waldemar, malarz niemiecki, * 1846 w Gnadau; uczeń Akademji berlińskiej i wejmarskiej, brał udział w wojnie 1870, podróżował po Włoszech, był profesorem w Wejmarze, później w Berlinie. W 1889 mianowany członkiem Akademji; z ks. Szlezwisko-holsztyńskim odbył podróż do Indji. Główniejsze obrazy: „św. Elżbieta rozdająca jałmużnę“; „Pory roku“; „Zgromadzenie w Wormacji“ i t. d. Robił też ilustracje do dzieł Szyllera „Życia Goethego“ i t. d.

Frieman Gustaw, † 1909 r.

Fries Ellen, dziejopiska szwedzka, * 1855 na Rödsle, † 1900. Była pierwszą doktorką filozofji uniwersytetu w Upsali, od 1885 nauczycielką gimnazjum w Sztokholmie. Główne jej prace, oparte na studjach archiwalnych i posiadające wielkie zalety stylowe są następujące: „Bidrag till kännedomen om Sveriges och Nederländernas diplomatiska forbindelser 1654—1660“ (1883); „Erik Oxenstierna“ (1889); „Märkvärdiga qvinnor“ (1890 — 91, 2 t.); Teckningar ur svenka adelns familjelif i gamlatider“ (1895—1899, 3 t.). Po śmierci jej wyszły: „Svenska kulturbilder ur 16-och 1700-talens historia“ (1901). Brała udział w szwedzkim ruchu kobiecym i wydała w tej materji: „Den quinliga elementarundervisningen i Frankrike“ (1885); „Den svenska qvinnans sciala ställing“ (1893).

Frigidarium, w starorzymskich kąpielach pokoje dla kąpieli zimnych, także nieogrzewane pomieszczenie dla roślin.

Friis Aage, historyk duński, * 1870 w Kopenhadze, od 1891—1900 asystent bibljoteki, od 1908 miewa wykłady w uniwersytecie. Prócz cennych rozpraw w *Dansk Hist. Tidsskrifft* z których wyróżniają się: „Frederik VI og det andet svenske Tronfölgervalg 1810“ (1898) i Holsteus Indlemmelse i Danmark 1806“ (1906); ogłosił: „Andr. Pater Bernstorff og Ove Höegh-Guldberg 1772—1780“ (1899); „Dokumenty Bernstorffa 1732—1835“ (1904—1907, dotychczas 2 tomy); „Die Bernstorffs“ (1905, po niemiecku). Nadto od 1905 wydaje wspaniałe dzieło z historji kultury „Verdenskulturen“, zakrojone na 8 tomów, w których biorą udział najwybitniejsi uczeni skandynawscy.

Frijs Jens Andrzej, filolog i gieograf norweski, † 1896 w Chrystjanji.

Frimmel Teodor, niemiecki historyk sztuki i krytyk, od 1890 prowadzi wykłady o malarstwie *(Gemäldekunde)*. Należy do najlepszych znawców malarstwa średniowiecznego i nowożytnego, szczególnie szkoły holenderskiej; ogłosił nadto: „Kleine Galeriestudien“ (1891 — 97). Od 1904 wydaje „Blätter für Gemäldekunde“.

Frisch Edward, mąż stanu rosyjski, * 1833, † 1907, kształcił się w Szkole prawniczej. Był pierwszym pomocnikiem naczelnego prokuratora wydziału karnego senatu, potym naczelnym prokuratorem. W l. 1876—1883 sprawował urząd wice-ministra sprawiedliwości, następnie do 1893 zarządzającego wydziałem kodyfikacyjnym przy Radzie państwa, której członkiem był od 1883. W 1897 został prezesem departamentu spraw cywilnych i duchownych Rady państwa, 1900 departamentu prawodawstwa, od 1906 prezesem Rady państwa. Kierował pracami komisji redakcyjnej nowego prawodawstwa karnego w charakterze jej prezesa.

Frith William P.

Frith William Powell, malarz angielski, * 1819 w Aldfield, † 1909 w Londynie. Był członkiem Akademji królewskiej od 1845, w 1853 został członkiem honorowym. Za motywy do obrazów służyły mu postaci historyczne z utworów Szekspira, W. Scotta, Dickensa; głównie jednak odtwarzał życie współczesne. Najsławniejszy obraz **F.** „Dzień wyścigów“ (1858) stał się bardzo popularny dzięki sztychowi Aug. Blanclarda. Z innych obrazów **F.** znane: „Plaża w Ramsgate“; „Dworzec kolei żelaznej“ i t. d.

Fritsch Henryk, ginekolog i akuszer niemiecki, * 1844 w Halle, 1882 profesor w Wrocławiu, 1894 w Bonn, 1904 — 06 w Akademji medycyny praktycznej w Kolonji, położył znaczne zasługi w kierunku higjeny połogowej. Napisał: „Klinik der Geburtshilflichen Operationen“ (1894, V wyd.); „Die krankheiten der Frauen“ (1905 i in.).

Fritsch Karol, gieolog i podróżnik niemiecki, † 1906.

Frizzoni Gustavo, pisarz włoski, * 1840 w Bergamie. Studjował w Pizie. Podróżował wiele po Europie. Jest członkiem „Giunta centrale di Belle Arti“ w Rzymie. Ogłosił: „Notizie d'opere di disegno“ (1884); „Arte italiana del rinascimento“ (1891); „La Galleria Morelli di Bergamo“ (1893) i życiorys Giovanniego Morelliego.

Fröbel Juljusz, polityk niemiecki, † 1893.

Fröding Gustaw, poeta szwedzki. W 1901 wyszło zbiorowe wydanie jego poezji w 2 tomach. Por. R. G. Berg „G. **F.** skaldskap“.

Fröhlich Wawrzyniec, malarz duński, * 1820 w Kadan, † 1908 tamże. Od 1840 przebywał zagranicą, 1873 powrócił do Danji, 1890 zostnł profesorem. W pracach swych okazuje duży zmysł kompozycji i niezwykłą fantazję. Główniejsze prace: „Gefion tworzy Seeland“; „Wyprawa Wikingów duńskich“; „Córki Aegira“ i t. d. **F.** pozostawił nadto wiele ilustracji i pewną ilość rzeźb.

Fröhner Eugienjusz, weterynarz, napisał nadto: „Lehrbuch der Arzneiverordnungslehre“ (1894, II wyd.); „Chirurgische Diagnostik der Krankheiten des Pferdes“ (1902). **F.** wydaje z Bayerem i in. „Handbuch der thierärztlichen Chirurgie und Geburtshilfe“ (1896, 6 t.) i od 1889 z Kittem „Monatshefte fur praktische Tierheilkunde“ (Sztuttgart).

Frola Secondo, polityk włoski, 1900 został powołany do senatu.

Frolenko Michał, działacz polityczny rosyjski, * 1848, studjował w Instytucie technologicznym w Petersburgu i Akademji Petrowskiej w Moskwie. Od 1873 należał do grupy czajkowców (ob. II Suplement), prowadząc propagandę śród robotników. W 1878 pod cudzym nazwiskiem otrzymał miejsce dozorcy w więzieniu kijowskim i zorganizował ucieczkę Stefanowicza, Dejcza i Bochanowskiego, Zostawszy narodowolcem (po zjeździe lipieckim 1879) brał udział we wszystkich aktach terorystycznych 1879 — 81. W 1882 w procesie 20 narodowolców skazany został na śmierć, wyrok zamieniono na bezterminową katorgę. Więziony był początkowo w fortecy Piotra i Pawła, następnie w Szlisselburgu, skąd wyszedł w 1905 r. Po uwolnieniu ogłosił „Miłost'“. „Iz wospominanij ob Aleksiejewskom rawellinie“ (1906, *Byłoe*, № 2). Por. W. Figner „Gallereja szlisselburgskich uznikow“ (1907); „Process 20 narodowolcew“.

Froment Mikołaj, malarz francuski, prymitywista, żył od połowy do końca wieku XV. Z prac jego znane: słynny tryptyk „Krzak płonący“ w katedrze Aix“ (1475—76); jego najwybitniejszy utwór „Portret św. biskupa“ (seminarjum Avignon); „Cud św. Mitry“ (katedra Aix); „Portrety króla René d'Anjou i królowej Joanny de Laval“ (dyptyk w Luwrze) i przypuszczalnie bardzo ładne „Zwiastowanie“ w kościele św. Magdaleny w Aix.

Froriep August, lekarz, prof. anatomji w Tybindze, napisał nadto: „Die Lagebeziehungen zwischen Grosshirn und Schädeldach bei Menschen verschiedener Kopfform“ (1897); „Anatomie tür Künstler“ (1899, III wyd.).

Frotté d'or, wyroby z gliny, pochodzące z Chin i Indji Wschodnich; zwykle na farbie stanowiącej grunt, bywa rozsiane złoto.

Froude Jakób Antoni, historyk angielski. Po śmierci jego wyszły: „Life and letters of Erasmus“ (1894); „English seamen in the sixteenth century“ (1895); „Lectures on the council of Trent“ (1896). Por. Wilson „Mr **F.** and Carlyle“ (1898).

Frühling August, inżynier niemiecki, * 1847, † 1910. Studja odbywał w Hanowerze. Pracował do 1871 w budownictwie wodnym, przy budowie nowych śluz na Wezerze w Hameln, od 1873 w kanalizacji Berlina, 1875 w kanalizacji Wrocławia i t. d. W 1895 został profesorem na politechnice w Dreznie. Był wybitnym specjalistą w dziale kanalizacji, wodociągów i meljoracji rolnych. Wydawał z Hartingem 1895—99 *Zivilingenieur*; z Keckiem 1897—1900 *Zeitschrift für Architektur und Ingenieurwesen*; w wydawnictwie „Handbuch der Ingenieurwissenschaften“ opracował dział, dotyczący zaopatrywania miast w wodę.

Fruin Robert Jakób, historyk holenderski, * 1823 w Lejdzie, † 1899 tamże, od 1860 profesor historji w Lejdzie. Ogłosił: „Dziesięć lat wojny 80-ej, 1588 — 1598“ (1856); „Zniesienie katolicyzmu w Hollandji północnej“ (1894), monumentalna praca. Z okazji 65 rocznicy urodzin wielbiciele **F.** puścili w świat „Zbiorowe wydanie“ jego dzieł.

Frycz Karol, malarz polski, pochodzi z Sandomierskiego, ukończył krakowską Akademję sztuk pięknych i poświęcił się zdobnictwu. Wykonał między innemi polichromję kościoła w Szczuczynie nad Wisłą (Galicja) w stylu swojskim.

Frycze Karol, inżynier ze szkoły paryskiej, ludowiec, szef sztabu oddziału Zameczka (Cichorskiego Władysława), brał udział w 18 potyczkach i bitwach, następnie służył pod Mystkowskim, wreszcie sam objął dowództwo. Zginął w bitwie pod Porembą 23 maja 1863 r.

Frydek, miasto na Śląsku austrjackim, (1900) liczył 9,037 m., w tym 56·1% Czechów, 37·8% Niemców, 6·1% Polaków. **F.**, okręg sądowy bez miasta, miał (1900) 41,981 m., w tym 93·7% Czechów, 3·9% Polaków, 2·3% Niemców.

Fryderyk VIII, król duński, * 1843 w Kopenhadze. Najstarszy syn króla Chrystjana IX, towarzyszył temu ostatniemu na wojnie o Szlezwig-Holsztyn w 1864; otrzymał doktorat uniwersytetu oksfordzkiego. Zajmował się wszystkiemi sprawami państwa, był kolejno generałem, inspektorem generalnym armji duńskiej, członkiem Rady państwa. Poślubił w Stokholmie 1869 Luizę, księżniczkę Szwecji i Norwegji, * 1851, z którą miał ośmioro dzieci. Wstąpił na tron 29 stycznia 1906 i kontynuował tradycje swego ojca. Najstarszy syn *Chrystjan Karol*, następca tronu, * 1870, ożenił się z księżniczką Meklemburską, Aleksandrą. Drugi syn, Karol, * 1905, został królem norweskim, pod imieniem Haakona VII (ob. II suplement).

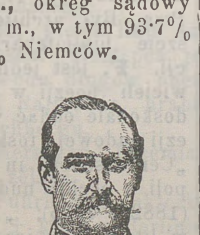

Fryderyk VIII.

Fryderyk August III, król saski, syn króla Jerzego I i Marji Anny, ks. portugalskiej, * 1865. Chowany był bardzo religijnie i rozpoczął od wykształcenia wojskowego; wstąpił do wojska mając lat 16, później studjował prawo i nauki polityczne w uniwersytetach strasburskim i lipskim. Pułkownik 108 pułku piechoty, poślubił 1891 arcyks. Luizę, córkę arcyks. Maksymiljana toskańskiego, z którą miał sześcioro dzieci; 1900 otrzymał dowództwo XII korpusu armji i został następcą tronu po objęciu rządów przez ojca. W listopadzie 1902, ks. Luiza opuściła dwór z Andrzejem Gironem, nauczycielem jej dzieci; król uzyskał rozwód. W październiku 1904 **F. A.** po śmierci ojca wstąpił na tron. Z początku rządził w duchu ojca, ale musiał złagodzić krańcowo-konserwatywne rządy po wyborach 1905, podczas których miały miejsce krwawe zamieszki w Dreznie i Chemnitz.

Fryderyk Franciszek IV, wielki książę meklembursko-szweryński, 1904 ożenił się z Aleksandrą, drugą córką księcia Ernesta Augusta Kumberlandzkiego.

Fryderyk Wilhelm Karol Jerzy Ernest Adolf Gustaw, wielki książę meklembursko-strelicki, † 1904 w Neu-Strelitz. Po nim objął rządy syn jego Adolf Fryderyk August Wiktor Ernest Adalbert Gustaw Wilhelm, * 1848 r. w Neustrelitz, generał jazdy pruskiej.

Fryderyk Wilhelm, wielki książę badeński, objął rządy po śmierci ojca 28 września 1907 jako **F. II.**

Fryderyk Wilhelm Ludwik, wielki książę badeński, † 1907 na wyspie Mainau na jeziorze Bodeńskim. Wzniesiono mu tam pomnik 1908 r.

Frysztadt, miasto na Śląsku austrjackim, liczył (1900) 3,024 m., w tym 64·3% Polaków, 33·4% Niemców, 2·3% Czechów. **F.** okręg sądowy miał (1900) 64,056 m., w tym 81·2% Polaków, 10·2% Czechów, 5·3% Niemców.

Fryze Feliks, publicysta polski, redaktor *Kurjera Porannego*, † 1907 w Warszawie.

Fryze Ludwik Feliks, publicysta polski, synowiec poprzedniego, * 1874 w Warszawie, kształcił się w gimnazjum tamże; później studjował na uniwersytetach zagranicznych filozofję, historję, historję sztuki i nauki ekonomiczne. Był współpracownikiem *Nowej Reformy*, od 1902 jest redaktorem *Kurjera Porannego*.

Fryzyjskie wyspy, wydłużony szereg wysp u brzegu holenderskiego i niemieckiego morza

Północnego, ciągnie się od przylądka Helder w Holandji północnej do duńsko-niemieckiej granicy w Jutlandji z przerwami u ujścia Wezery i Elby. Są to resztki niegdyś stałego lądu, porozrywanego szczególnie silnym wtargnięciem morza w głąb lądu w latach 1277, 1287, 1511, 1634; w czasie odpływów morza wyspy te łączą się z lądem stałym. Dzielą się na zachodnie, wschodnie i północne. Pierwsze dwie grupy ciągną się wzdłuż Holandji, Fryzji wschodniej, Oldenburga, trzecia grupa wzdłuż Szlezwigu z południa na północ. Pierwsza grupa obejmuje Texel, Vlieland, Terscheling, Ameland, Schiermonningkoog i Rottum i należy do Holandji; druga grupa: Borkum, Iuist, Norderney, Baltrum, Langeoog, Spickeroog, Wangeroog z wyjątkiem ostatniej, należącej do Oldenburga, stanowią własność pruskiej prowincji Hanoweru; wreszcie trzecia grupa, obejmująca: Nordstrand, Pellworm, Amrum, Föhr, Sylt, Röm, Fanö i liczne drobne wysepki, należy do pruskiego Szlezwigu-Holsztynu z wyjątkiem Fanö, będącego posiadłością duńską.

Ftalowe kwasy, $C_8H_6O_4$, są to najprostsze dwuzasadowe kwasy w szeregu aromatycznym, istnieją w 3 izomerach: orto, meta, para; otrzymują się z odpowiednich węglowodorowych pochodnych benzolu przez utlenianie bocznych łańcuchów na karboksyle, np. przez utlenianie 3 izomerycznych ksylolów $C_6H_4(CH_3)_2$. Najważniejszy z kwasów **F.** kwas *ortoftalowy*, powstaje również przez utlenianie naftaliny, stąd pochodzi nazwa kwasów **F.** Kwas ortoftalowy topi się w 219°, ogrzany powyżej tego punktu traci wodę i zamienia się na *bezwodnik ftalowy*, $C_6H_4(CO)_2O$, o punkcie topnienia 128°, ten znów z fenolami tworzy związki zwane *ftaleinami*, np. *fenolftaleinę* albo ftaleinę fenolową $C_6H_4CO.O.CO.(C_6H_4OH)_2$. Ftaleiny w rozczynach kwaśnych zwykle posiadają barwę odmienną, aniżeli w rozczynach alkalicznych, taka fenolftaleina w rozczynach kwaśnych jest bezbarwna, natomiast w alkalicznych daje zabarwienie różowe, z tej racji stosuje się przy miareczkowaniu jako wskaźnik. Inne własności kwasu ortoftalowego ob. **F.** główne dzieło. *Kwas metaftalowy* zwany *izoftalowym* tworzy się z metaksylolu, krystalizuje się w cienkich długich igiełkach, w wodzie rozpuszcza się nieznacznie, łatwo sublimuje się, przyczym przechodzi w bezwodnik; *kwas paraftalowy* zwany *tereftalowym* otrzymuje się z paraksylolu, cymolu i t. p. zwłaszcza zaś z olejku terpentynowego lub kminkowego w postaci proszku trudnorozpuszczalnego w wodzie i alkoholu, sublimuje się bez rozkładu.

Ftyjotyda *(Phtyotis)*, starożytna miejscowość w południowej Tessalji; ojczyzna Achillesa (miejscem jego urodzenia była Fytja). **F.** stanowi od 1899 (wraz z Focydą, ob.) nomarchję (prowincję) królestwa Greckiego, 4,618 klm. kw. przestrzeni (1896), 71.025 m. Główne miasto Lamia.

Fuad-basza Mehemmed, generał turecki. W 1902 podejrzany o udział w ruchu rewolucyjnym, pozbawiony został godności i zesłany do Damaszku, tam również na osiedlenie skazani zostali trzej jego synowie. Po przewrocie 1908 wrócił do Konstantynopola.

Fuchs Immanuel Lazarus, matematyk niemiecki, * 1833 w Muszynie w W ks. Poznańskim, † 1902; był zwolennikiem reformatorskich poglądów Riemana i twórcą nowoczesnej teorji równań różniczkowych linijnych. Wydawał pismo *Journal für die reine u. angewandte Mathematik*.

Fuchs Jan Nepomucen, kapelmistrz i kompozytor niemiecki, * 1842 w Styrji, † 1899 r. w Vöslau pod Wiedniem. Od r. 1880 był kapelmistrzem nadw. Opery Wiedeńskiej, następnie profesorem kompozycji w konserwatorjum oraz dyrektorem Tow. przyjaciół muzyki.

Fuchs Leonard, botanik niemiecki * 1501 w Membdingen w Bawarji, † 1566 w Tybindze. Studjował u Reuchlina klasyków, 1524 został doktorem medycyny, a 1535 profesorem w Tybindze. Należy do ojców botaniki. W swojej „Historia stirpium“ (Bazyleja 1542) podał opis wraz z doskonałym odtworzeniem roślin krajowych, uporządkowanych alfabetycznie, zarazem uczynił pierwszą próbę ustalenia nomenklatury botanicznej. **F.** pozostawił nadto kompendjum medycyny i liczne rozprawy lekarskie.

Fuchs Robert, brat Jana Nepomucena, * 1847 w Styrji, jest profesorem harmonji w Wiedeńskim konserwatorjum, bardzo płodny kompozytor (sonaty, serenady, symfonje, msze, 2 opery).

Fuchs Wiktor, polityk austrjacki, należy do partji ludowej katolickiej, 1898—1900 sprawował urząd prezydenta Izby deputowanych 1908 otrzymał godność członka Izby panów.

Fucini Renato, pisarz włoski (pseudonim Neri Tanfucio), * 1843 r. w Monterotondo pod Pizą. Był architektem, inspektorem szkół, wreszcie bibljotekarzem „Riccardiana“ w Florencji. **F.** jest jednym z wybitniejszych przedstawicieli poezji w djalekcie toskańskim, potrafił doskonale oddać wesoły, pogodny charakter poezji ludowej toskańskiej. Ogłosił w djalekcie: „Cento sonetti in vernacolo pisano“ (1872); „Napoli a occhio nudo“ (1878); „le Veglie di Neri“ (1882 i 1905); „All'avia aperta“ (1897, 1904); w literackim języku wydał nadto „Nella campagna toscana“ (1908). Całkowity zbiór z sonetami w języku literackim: „le Poesie di Neri Tanfucio“ wyszedł w XV wydaniu (1905); Por. Croce w „Critica“ tom 4 ty (Neapol 1906).

Fucino, jezioro górskie w Włoszech południowych w prowincji Aquila de'gli Abruzzi, zajmuje przestrzeń 158 klm. kw. Jest ono pozostałością wielkich jezior plejstoceńskich. Por.

„Reliquie di grandi loghi pleistoceni nell'Italia meridionale“(sprawozdania Akademji nauk w Neapolu, 1898).

Fucus, ob. szuwar.

Fuczik Milan, pisarz czeski, * 1876 w Pradze, po skończeniu prawa, był współpracownikiem, później redaktorem *Radicalu Listu* i wogóle brał udział w ruchu postępowym Czech. Ogłosił dwa tomy poezji: „Utíkám k Slunci“ (1897) i „Cantus firmus“ (1899); szereg sztuk teatralnych: „Dobrou noc, pane Satane“; „Zodpowiednost mladi“; „Net“ (1907); „Paleczkove sztiesti“; „Za pasy“ (1907); „Za erbem“ (1908); Za bludiczkou“ (1906); „Tajemstvi sleczny Gabriely W. a jéna prósa“ (1908). Pisuje też krytyki teatralne, feljetony i tłumaczy z obcych języków, między innemi przełożył „Dzieci szatana“ Przybyszewskiego.

Fudzi, święta, nieporównana góra, wulkan w Japonji. Wysokość jego 3,780 m., krater posiada formę pięknego stożka, średnicę na 400—500 m., głębokość 167 m. Od końca VIII w. znane są liczne wybuchy **F.** Najpotężniejszy z nich był w 1707, opowieść o nim zawiera japońska księga „Okubokaki“. Krater wyrzucił nadzwyczaj wielkie masy sypkiego materjału wulkanicznego. Lawa wydostawała się bokiem przez krater pasorzytniczy. Podczas wielkiego trzęsienia ziemi w 1891 szczyt **F.** pękł, powstała szczelina długości 300 m. i głębokości 200 m.

Fuess Rudolf, mechanik niemiecki, * 1838 w Hanowerze, poświęcił się mechanice precyzyjnej. Oprócz szeregu precyzyjnych przyrządów mierniczych, jak: mikrometry do mierzenia szkła, przyrządy do krystalografji, metrologji, termometry, forometry oraz różne przyrządy zapisujące, wykonał pierwszy mikroskop mineralogiczny oraz barograf systemu Sprung-Fuess. Wydawał pismo poświęcone sprawom mechaniki precyzyjnej i wraz z Helmholzem, Försterem, Siemensem i innemi należał do grona założycieli Instytutu fizykalno-technicznego.

Fugger, ks. Karol Ludwik, głowa linji Antoniego, † 1906 w Babenhausen. Następca jego syn Karol, * 1861, z powodu długów obezwłasnowolniony. Senior linji Rajmunda, hrabia Jerzy * 1850, † 1909 w Kirchbergu.

Fuggieryt, minerał, zawierający krzemian glinu, cezu, magnezu, sodu i żelaza.

Fuhr Lina, (właściwie Fuhrhans), aktorka niemiecka, * 1828 w Kaselu, † 1906 w Berlinie, od 1852—60 występowała w Królewskim teatrze w Berlinie w rolach amantek i salonowych dramatu społecznego i klasycznego z wielkim powodzeniem. Poślubiła profesora Waldau, wydała książkę p. t. „Von Sorgen und Sonne“ (1904).

Fukuszima, baron, generał japoński, * 1853 w Matsumoto, 1877 r. został porucznikiem, w 1879 podróżował po Mongolji, potym był attaché wojennym przy rozmaitych dworach, następnie wszedł do sztabu armji. Podczas powstania bokserów był przy boku marszałka Waldersee, podczas wojny z Rosją w sztabie głównym w Mandżurji, 1906 mianowany naczelnikiem sztabu generalnego armji japońskiej.

Fukuzawa Jukichi, pedagog japoński * 1834, podróżował po Ameryce i Europie; w 1866 założył szkołę (rodzaj uniwersytetu prywatnego) w Tokio, która stała się wkrótce głośną i ściągała tysiące uczniów, 40 deputowanych parlamentu japońskiego uczyło się w szkole **F. J.** Ogłosił „Seiyo Jijo“ („Zwyczaje zachodnie“). Od 1881 wydaje dziennik „Jiji Shimpo“, należący do najwpływowszych i najbardziej poważanych gazet.

Fulguracja (łac.) naświetlanie złośliwych opuchlin możliwie silnemi snopami światła iskier elektrycznych z odległości 3 — 4 cm. i częstą zmianą pola, trwające 5, 10 do 40 minut. Naświetlone części rakowate wycina się nożem lub zeskrobuje i fulguruje powierzchnie powstałych ran ponownie w przeciągu 10 — 15 minut, aby zniszczyć pozostałe gniazda komórek rakowych. **F.**, zdaje się, posiada widoki skuteczności.

Fuller-Maitland John Aleksander, pisarz muzyczny angielski, * 1856 w Londynie, 1882 *magister artium* w Cambridge, 1889 referent muzyczny *Times'a*. Ogłosił: „Great musiciens“ (1884); „Masters of German music“ (1894); „The musician's pilgrimage“ (1899); „Englisch musicien in the nineteenth century“ (1902); „Joseph Joachim“ (1905) i opracował z A. H. Mannem katalog muzeum Fitzwilliama w Cambridge“ (1893). Dokonał też nowych wydań starych dzieł muzycznych: „Fitzwilliam Virginalbook“ z Barclay Squire'm; „Carlos of the XV century“ (1893). „English county songs“ (1893, z miss Broadwood) i t. d.

Fuller Loie, tancerka, która stworzyła taniec serpentynowy, ogłosiła książkę p. t. „Quinze ans de ma vie“, z przedmową Anatola France'a (Paryż, 1908).

Fulman Maryan, ks., * 1866 r.; seminarjum włocławskie skończył chlubnie, kształcił się w Akademji duch. w Petersburgu (1886—90), którą ukończył ze stopn. magistra teologji (cum eximia laude). Ks. **F.** początkowo pracował na katedrze profesora teologji dogm. i liturgiki w seminarjum duchown. (1890 — 94) i jako prefekt gimnazjum (1890 — 1892) we Włocławku. W 1895 r. administracyjnie wydalony z Królestwa, pracował żarliwie w Niższym Nowogrodzie (do 1897). Wydał znaną i komentowaną pracę: „Rytuał rzymski a piotrkowski“ (1896). Po powrocie do kraju, był pasterzem w Lubieniu, Kowalu, Rozprzy, od r. 1907 jest proboszczem parafji św. Zygmunta w Częstochowie. Wydał nadto: „Skarbiec odpustów“ (1893); „Maj i październik w nabożeństwach kościelnych“ (1893); cykl tłumaczeń: „Święci pańscy“ (1899—1900). W 1905

rozpoczął wydawnictwo czasopisma *Wiadomości pasterskie*, a w 1907 *Kroniki djecezji kujawsko-kaliskiej*. Nadto drukował artykuły w „Encyklopedji kośc." ks. Nowodworskiego; w *Przeglądzie katolickim* i in. W 1906 piastował mandat do Dumy Państwowej, jako poseł ziemi piotrkowskiej. Ponadto na niwie społecznej zdobył zasługi, jako gorliwy pasterz. Ks. **F.** jest kanonikiem honor. kolegjaty kaliskiej.

Fumarowy kwas, $C_4H_4O_4$, izomeryczna postać kwasu maleinowego, otrzymuje się przez ogrzewanie wspomnianego kwasu w ciągu dłuższego czasu do 130°. **F.** sublimuje się około 200° i przechodzi wtedy w bezwodnik kwasu maleinowego. Nadto ob. gł. dz.

Funafuti, wyspa między angielskiemi Ellice Islads na oceanie Spokojnym, znana z licznych wypraw naukowych w celu zbadania powstawania wysp koralowych. Por. Hedley „The ethnology of. F. (Sydney, 1897); „David, F., three months on a coral island" (Londyn, 1899); Sollas, „F. The study of a coral atoll" (tamże, 1899).

Funaria, ob. skrętek.

Funck-Brentano Franciszek, paleograf francuski, * 1862 w Münsbach (Luksemburg), napisał szereg ciekawych prac historycznych; ważniejsze z nich: „Philippe le Bel en Flandres" (1897); „Légendes et archives de la Bastille" (1898); „le Drame des poisons" (1899); „l'Affaire du collier" 1901); „La mort de la reine" (1901); „les Anciens Quartiers de Paris: le Temple" (1902); „Fénelon, étude critique" (1902); „la Bastille des comédiens"; „le For l'Évêque" (1903); „les Brigands" (1903); „les Lettres de cachet à Paris" (1904); „les Nouvellistes", z Pawłem d'Estrées'em (1904).

Funck-Brentano Teodor, nie Teofil jak w gł. dziele, filozof i socjolog francuski, † 1906 r. w Montfermeil.

Fu-ning, miasto portowe w prowincji chińskiej Fu-kien, nad zatoką Fu-ning (1905) 8000 m.; ważny punkt wywozu herbaty, podobnie jak port San-tu-ao należy do portów objętych traktatem z r. 1899.

Funk Franciszek Ksawery, pisarz niemiecki, * 1840 w Abtsgmundzie w Wirtembergji, od 1875 profesor historji kościelnej, patrologji i archeologji chrześcijańskiej na fakultecie teologji chrześcijańskiej uniwersytetu w Tybindze. Ogłosił szereg rozpraw z historji kościoła.

Funk Wilhelm, prawnik czeski, * 1875 r. w Pradze, skończył prawo tamże, studjował nadto w Wiedniu i Berlinie, urzędował w Wydziale krajowym. W 1903 mianowany docentem historji i systemów prawa finansowego. Ogłosił szereg prac z zakresu swej specjalności.

Funke Alojzy, polityk austrjacki, † 1834 w Lutomierzycach. Studja odbywał w Wiedniu i Pradze. W 1874 został radcą municypalnym w Lutomierzycach, 1880 wybrany na posła do sejmu w Pradze, 1894 na deputowanego do Rady Państwa, przyłączył się do niemieckiej partji postępowej. **F.** przyczynił się do zlania różnych partji niemieckich i zorganizowania zjednoczonej lewicy niemieckiej; 1899—1900 w pertraktacjach z Gautschem i Körberem odegrał przeważającą rolę, podtrzymywał Körbera, usiłując zachować porządek konstytucyjny z supremacją Niemców w państwie.

Funticzek Jan (pseud. *Pustimierzky Jan*), pedagog czeski, * 1856 w Pustimierzy na Morawach. Po studjach pedagogicznych w Brnie był nauczycielem w kilku miejscowościach, a od 1891 w Mor. Budiejovicach, gdzie został dyrektorem szkoły miejskiej dla dziewcząt, a 1897 inspektorem okręgowym. Zbierał pieśni ludowe, pisał artykuły pedagogiczne; oddzielnie wydał: „Listy vychovatelské" (I t., 1889; II, 1891); „Volné listy a úvahy" (1897); „Vspominku na J. A. Komenského" (1892); „Zrnka" (1893).

Fürbringer Maks Karol, anatom, 1900 objął stanowisko profesora anatomji i dyrektora Instytutu anatomicznego w Heidelbergu, a 1901 w Jenie. Napisał nadto: „Ueber die spinookzipitalen Nerven der Selachier" (w „Festchrift für Gegenbaur", Lipsk, 1897); „Beitrag zur Systematik und Genealogie der Reptilien" (1900—02); „Zur vergleichenden Anatomie der Schultermuskeln und des Brustschulterapparates (1872 — 1902, 5 cz.); „Morphologische Streitfragen" (1902).

Fürbringer Paweł, lekarz, brat poprzedniego, napisał nadto; „Ueber die Punktionstherapie der serösen Pleuritis und ihre Indikation" (1890), w wydawanym przezeń wraz z E. Hahnem od r. 1888 czasopiśmie, *Berliner Klinik*, zbiorze wykładów klinicznych; „Die Störungen der Geschlechtsfunktionen des Mannes" (1901, II wyd.).

Furnémont Leon, polityk belgijski, * 1861 w Charleroi. Skończył wydział górniczy politechniki w Leodjum, następnie otrzymał doktorat prawa (1884) i został adwokatem w Brukselli. Radca municypalny w Brukselli (1891), obrany deputowanym do parlamentu przez partję socjalistyczną w 1894, przy następnych wyborach zatrzymał swój mandat. Współpracownik wielu dzienników, redaktor *Raison*, bierze czynny udział w ruchu socjalistycznym, kierował „Kołem ludowych odczytów racjonalistycznych" i „Wolnej myśli". Jest profesorem historji współczesnej na uniwersytecie Nowym (l'Université nouvelle).

Fürstenberg, starożytny niemiecki ród książęcy (ob.), Ostatni **F.** z linji badeńskiej, ks. Karol Egon, † 1896 w Nizzy. Majątki jego przeszły na *Maksymiljana Egona* (* 1863) z linji czeskiej, który powołany został do niemieckiej Izby Panów. Od 1877 jest też dziedzicznym członkiem austrjackiej Izby Panów, w której od 1907 jest pierwszym wiceprezesem. W 1901 r. obrany został do Sejmu czeskiego z wielkiej własności.

Furtwaengler Adolf, archeolog niemiecki, * 1853 w Fryburgu (Bryzgowja), † 1907 w Atenach. Uczestniczył przy odkopywaniu Olimpji (1878 — 79), był kolejno docentem w uniwersytecie w Bonn, konserwatorem muzeów Berlinie (1880), profesorem nadzwyczajnym archeologji w Berlinie (1880) i takimże zwyczajnym w Monachjum (1894). Ogłosił liczne rozprawy z archeologji i oddzielnie szereg dzieł, jak: „Ceramika w Mycenach“ (1870); „Wizerunki Erosa na malowanych wazach“ (1875); „Człowiek wyciągający kolec i chłopiec z gęsią“ (1876); „Plinjusz i źródła do historji sztuk plastycznych“ (1877); „Bronzy znalezione w Olimpji“ (1880); „Satyr pergamski“ (1880); „Wazy miceńskie“ (1886); „Bronzy i inne drobne wykopaliska w Olimji“ (1890); „Arcydzieła greckiej sztuki plastycznej“ (1893); „Okresy w historji sztuki“ (1896); „Zabytki rzeźby greckiej i rzymskiej (1896—1902); „Egina, świątynia Afji“ (1906); „Eginety gliptoteki ks. Ludwika I“ (1906); „Greckie wazy malowane“ (1900—1908) i t. d.

Fury i Hekla, cieśnina morska w Ameryce podbiegunowej pod 70° szerokości północnej między półwyspem Melville i ziemią Baffina, łączy kanał Foxa z zatoką Boothia, odkryta została 1822 przez Parryego, nazwę otrzymała od jego okrętu.

Fusan, miasto portowe w Korei na wschodnim brzegu półwyspu nad cieśniną Broughtona, 44.000 m. w tym 8.000 Japończyków. W 1894 zajęli je Japończycy podczas wojny z Chinami, to samo powtórzyło się 1904—1905 na początku wojny japońsko-rosyjskiej.

Fusarium, rodzaj grzybka o swoistym zapachu piżma; wytwarza czerwony barwnik. Znajdowano go niekiedy w rurach wodociągowych. Rośnie też w dużej ilości w okolicach młynów wodnych. Chorobotwórczy dla żab; dla ciepłokrwistych niechorobotwórczy, lecz wywołuje ból głowy u ludzi w tych okolicach (zwykle w sąsiedztwie młynów), gdzie się rozmnożył w dużej ilości.

Fusinato Guido, syn poety i patrjoty Arnolda, polityk włoski, * 1860 w Castelfranco w Treviso. Studjował nauki prawne, 1883 został profesorem międzynarodowego prawa w Turynie. W 1899 — 1901, 1903 — 1906 pełnił urząd podsekretarza stanu w ministerjum spraw zagranicznych. Od 1892 należy do Izby deputowanych. Napisał wiele rozpraw z zakresu prawa międzynarodowego, nadto pisał o Dantem i Franciszku z Assyżu.

Futterer Karol, gieolog i podróżnik niemiecki, * 1866, † 1906. Studja odbywał w Heidelbergu i Berlinie, 1897 został profesorem w Karlsruhe. Uczestniczył w wyprawach naukowych do Azji Centralnej. Ogłosił: „Land und Leute in Nordost-Tibet“ (1900); „Der Peschan als Typus der Felsenwüste“ (1902); „Geographische Skizze der Wüste Gobi“ (Ergänzungsheft 139 Petermanns Mitteilungen“, Gota, 1902); „Geographische Skizze von Nord-Ost Tibet“ (tamże, 143, 1903); „Gliederung der Obern Kreide in Friaul; Durchbruchstäler in den Südalpen“ (1895); „Vergleichende Charakteristik des Urals und des Kaukasus“; „Afrika in seiner Bedeutung für die Goldproduktion“ (1895); „Die allgemeinen geologischen Ergebnisse der neuern Forschungen in Zentralasien und China“ (Petermanns Mitteilungen, 1896). Nadto pozostawił kilka rozdziałów nieukończonego głównego swego dzieła: „Durch Asien“, tom I „Geographische Charakterbilder“ (1901) i część 2 i 3-go tomu (1903, 1905).

Futoi, nazwa namiestników w prowincjach chińskich.

Fux Antoni, helenista czeski, * 1837 w Horaždovicach, † 1908 w Pradze. Po skończeniu prawa tamże, urzędował początkowo w namiestnictwie, następnie w radze miejskiej Pragi. Ogłosił: „O tajné mluvie v mysthech a prži obrzadech hellenskych“ (1905).

Fuzlowe olejki. W kwestji powstawania głównego składnika fuzlu, alkoholu amylowego, powszechne było dotąd mniemanie, że wytwarza się on podczas fermentacji cukru dzięki bakterjom specjalnym. Ehrlich jednak wykazał, że olejek fuzlowy powstaje podczas zwykłej fermentacji z produktów rozkładu białka, kwasów aminowych i bynajmniej nie dzięki działalności bakterji, lecz od działania drożdży. Przeprowadzone z czystym cukrem próby w obecności czystych drożdży prasowanych okazały, że po dodaniu leucyny wytwarzał się alkohol amylowy optycznie nieczynny; w razie dodania izoleucyny powstawał alkohol lewoskrętny. Obok alkoholu amylowego optycznie czynnego z izoleucyny wytwarzają się i inne związki optycznie czynne, między któremi skonstatowano z całą pewnością prawoskrętny kwas walerjanowy. Izoleucynę wykryto w wywarach melasy. Tak więc obecnie powstawanie olejku fuzlowego uważać należy za pewien swoisty rozkład białka wz. kwasów aminowych, stoi on w ścisłym związku z rozkładem białka z drożdży.

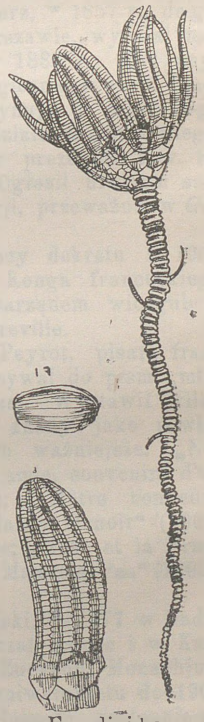
Fuzulinidy.

Fuzulinidy *(Fusulinidae)*, rodzina otwornic,

których największy rozwój przypada na karbon, szczególniej na górne jego oddziały. **F.** występują w tym okresie jako czynnik skałotwórczy, skupiając się miljonami w wapieniach, zwanych fuzulinowemi. Ogromne pokłady w krajach nadśródziemnomorskich, w Europie wschodniej, Japonji, Chinach i Ameryce Północnej, składają się prawie wyłącznie ze skorupek **F.** Najlepiej są znane tego rodzaju wapienie japońskie barwy czarnoszarej z mnótwem rozsianych jasnych plam; w Japonji wyrabiają z nich wazony i inne przedmioty, które dotarły do Europy. Co do rozmiarów nagromadzenia **F.** ustępują jedynie o wiele przewyższającym je rozmiarem skupieniom numulitów w początkach trzeciorzędu. **F.** posiadają skorupkę wapienną zrzadka nieco piaskową; skorupka zazwyczaj wykazuje wyraźne pory i licznemi zwojami jest skręcona spiralnie, posiada postać kulistą, walcowatą lub wrzecionowatą. Poszczególne zwoje składają się również z całego zawikłanego układu komór. Jako przykład może służyć *Fusulina cylindrica*.

Fyne, zatoka morska, wchodzi w ląd Szkocji, ciągnąc się od Bute do Inverary, 64 kilometrów długa, 1 — 8 kilometrów szeroka, obfituje w śledzie.

G.

Gaal Aleksander, polityk węgierski, * 1868 w Gyer-gyonujfalu w Siedmiogrodzie, z zawodu adwokat, od 1901 należy do parlamentu, jako członek partji niezawisłości, 1909 piastował godność prezesa Izby deputowanych.

Gabba Karol Franciszek, prawnik włoski, 1900 został senatorem. Wydał nadto: Questioni di diritto civile" (1897, 2 t.); „Teoria della retroatti vità delle leggi" (1900, III wyd.); il'Divorzio nella legislazione italiana" (1902, IV wyd.)

Gabbro, skała wybuchowa, (ob. Gabro); odmiana łupkowa **G.** pochodzenia niewybuchowego, występuje na Szląsku jako zobtenit.

Gablenz Ludwik Karol Wilhelm, feldmarszałek austrjacki, 1905 zwłoki jego przeniesiono z Zurychu do Austrji i pochowano w Gablenzhöhe pod Trautenau.

Gabler Wilhelm, pisarz czeski, † 1897 r. w Pradze.

Gabriac Józef Juljusz Paweł Marja Franciszek *de Cadoine*, hr., dyplomata francuski, † 1903 w Paryżu.

Gabriel Paweł Józef, pejzażysta holenderski, * 1828 w Amsterdamie, † 1903 w Hadze. Celował w oddawaniu odcieni nieba i mglistej atmosfery kraju holenderskiego. Ważniejsze obrazy: „Torfowisko w Overyssel"; „Chałupy w Zunk"; „Krajobraz holenderski" i t. d.

Gabryl Franciszek, ksiądz, * 1866 w Wieprzu pod Andrychowem, gimnazjum skończył w Wadowicach. Teologję studjował w uniw. Jagiellońskim, Wiedeńskim, gdzie uzyskał stopień doktora św. teologji, filozofję zaś w Rzymie, Lowanjum i we Wrocławiu. W r. 1896 ks. **G.** habilitował się w uniw. Jagiellońskim, otrzymał katedrę teologji fundamentalnej i filozofji chrześcijańskiej. Pełnił urzędy: dziekana, prodziekana wydziału teologicznego, w 1907 r. piastował godność rektorską. Oprócz artykułów licznych po czasopismach i encyklopedjach, napisał: „Nieśmiertelność duszy ludzkiej w świetle rozumu i nowożytnej nauki" (Kraków, 1895); „O kategorjach Arystotelesa" (tamże, 1897) i cykl dzieł: „System filozofji I. Logika formalna" (1899); „Noetyka" (1900); „Metafizyka ogólna" (1903); „Psychologja" (1900); „Filozofja przyrody" (Kraków-Warszawa, 1910). Ks. **G.** pracami swemi zyskał uznanie, jako erudyta, znawca i znakomity przedstawiciel kierunku neo-tomistycznego w filozofji.

Gabryłowicz Józef, fortepjanista rosyjski, * 1878 w Petersburgu, uczeń konserwatorjum tamże, następnie Leszetyckiego w Wiedniu; wystąpił po raz pierwszy w Berlinie w 1895 i szybko zdobył sobie wszechświatowe powodzenie. **G.** ożeniony jest z córką Marka Twaina.

Gabszewicz Antoni, lekarz, * 1857 r., do gimnazjum uczęszczał w Warszawie, wydział medyczny ukończył tamże w 1880 r. Był asystentem przy klinice chirurgicznej w szpit. Dzieciątka Jezus, obecnie ordynuje w szpit. ś-go Rocha jako ordynator oddziału chirurgicznego. Wielokrotnie był wybierany prezesem Tow. lekarskiego warszawskiego. Ogłosił drukiem szereg prac z dziedziny chirurgji, przeważnie w *Gazecie lekarskiej*.

Gabun (Gabon), na mocy dekretu z 1906 tworzy jeden z 4 okręgów Konga francuskiego z tytułem kolonji, a pod zarządem wicegubernatora. Główne miasto Libreville.

Gachons Jakób Stefan Peyrot, pisarz francuski, * 1868 w Torcé, pisywał do pism „młodych" jak *Ermitage*, *Plume*. Wystawił kilka sztuk teatralnych, głównie znany jako powieściopisarz. Z powieści jego ważniejsze: „N'y touchez pas" (1900); „Mon amie, souvenirs d'un bon jeune homme" (1901); „Notre bonheur" (1902); „la Maison des dames Renoir" (1904) nagrodzona przez Akademję; „Rose et la Francée de province" (1904); „le Mauvais Pas" (1905); „la Frivole" (1906) i t. d.

Gacki Stefan, literat polski, * 1877 w Radomiu, do gimnazjum uczęszczał tamże i w Krakowie, do uniwersytetu w Zurychu, Monachjum i Bernie. Po skończeniu uniwersytetu do 1908 mieszkał w Paryżu i we Włoszech, następnie po

przyjeździe do kraju był kierownikiem literackim *Prawdy*, poczym od kwietnia 1910 zaczął wydawać tygodnik *Odrodzenie*. Ogłosił oddzielnie: „Rozdźwięki“, powieść (Warszawa, (1901); „Rokoko“, obraz romantyczny (Kraków, 1904); „Chryzys“, poemat (1905); „Stieńka Razin“, poemat (Warszawa, 1908).

Gadaud Antoni, polityk francuski, * 1841 r. w Sarut-Maine-de-Pereyrol, † 1897 w Paryżu, był posłem do parlamentu, senatorem, ministrem handlu w gabinecie Ribota (1895).

Gadolin (Gd), pierwiastek metaliczny z grupy ytru, występuje w minerałach rzadkich, przedewszystkim w gadolinicie, wykryto go również w fluspacie. Urbain obecność **G.** w tym minerale wykazał na zasadzie metody opartej na fosforescencji. Ciężar właściwy **Gd.** 157·3, nie daje widma absorpcyjnego natomiast wykazuje bardzo charakterystyczne widmo iskrowe, W związkach występuje jako pierwiastek trójwartościowy, Tlenek **Gd.** Gd_2O_3 otrzymano za pomocą wielokrotnego frakcjonowania, jest to proszek biały z presą żółtą, znikającą od działania wodoru. Sole Gd zazwyczaj są bezbarwne. Takiemi są GdF_3, $Gd(NO_3)_3+6H_2O$, ostatnia krystalizuje się w układzie trójskośnym.

Gadomski Jan, literat i dziennikarz, ostatnio redaktor *Gazety Polskiej*, † 1907 w Warszawie, zamordowany podczas napadu bandytów na mieszkanie teścia, któremu pośpieszył z pomocą.

Gadomski Walery; rzeźbiarz polski, † 1911 w Krakowie. Z prac jego jeszcze wymienić należy: biust M. Zyblikiewicza, stojący przed gmachem magistratu krakowskiego; posągi: Zygmunta Augusta i Jana Sobieskiego w ogrodzie Strzeleckim; w Muzeum narodowym jest **G.**, w białym marmurze wykonany, piękny portret Arturowej hr. Potockiej oraz portret Zyblikiewicza i medaljon Deotymy. Warszawskie Tow. sztuk pięknych posiada jego biust Mickiewicza, poznańskie Towarzystwo przyjaciół nauk popiersia: Jana Kochanowskiego i Zyblikiewicza. W 1887 **G.** stracił wzrok, co w sile wieku zamknęło dalszą jego działalność. Dokończył życia w zakładzie Helclów.

Gadon Ludomir.

Gadon Ludomir, publicysta - historyk polski, † 1908 w Krakowie.

Gadon Włodzimierz, brał udział w powstaniu litewskim w 1831 r., podał ciekawe wiadomości z Litwy (*Młoda Polska*, Paryż, 1838), umarł 9 sierpnia 1842 w Nancy.

Gadow Jan Fryderyk, zoolog angielski, * 1855, studjował w Berlinie, Jenie, Heidelbergu. W 1880 otrzymał urząd w oddziale przyrodniczym przy Muzeum brytańskim, od 1884 wykłada morfologję w Cambridge. Oprócz licznych rozpraw, ogłaszanych w sprawozdaniach *Royal Society*, którego jest członkiem, wydał: „A. Clasification of Vertebrata“ (1898), współpracował w wydawnictwie Bronna „Klassen und Ordungen des Tier Reichs“ (dział o ptakach), w „The Cambridge Natural History“ (zeszyt VIII).

Gadoza (z łac. gadus), preparat, otrzymywany z wątroby dorsza. Głównym składnikiem **G.** jest ester kwasów tłuszczowych, cholesteryny i alkoholu cerylowego. **G.** jest żółtawa, bez zapachu prawie, o konsystencji maści, rozpuszcza się w eterze, chloroformie, siarczku węgla, zaczyna stawać się płynną w 33·5°C, całkowicie topi się w 36°. Nie jełczeje, w 15° miesza się z 250% wody. Łatwo zostaje wessana przez skórę, nie wywołuje przytym najmniejszego podrażnienia. Używa się do przyrządzania maści, do masowania.

Gaffa, miasto w oazie południ. Tunisu na granicy Sahary, 4000 m., posiada kopalnie fosforytu.

Gaffky Jerzy, lekarz niemiecki, * 1850 w Hanowerze. W 1883—84 brał udział w wyprawie Kocha do Egiptu i Indji dla studjów nad cholerą. W 1888 został profesorem higjeny w Giessen, 1904 objął po Kochu kierownictwo Instytutu dla chorób zakaźnych w Berlinie.

Gafori Franchino (Franchinus Gafurius), jeden z najznakomitszych włoskich teoretyków muzycznych XV wieku, * 1451, † 1522; najważniejsze jego dzieło: „Theoricum opus musicae disciplinae“ (1480); kompozycje w rękopisie (Msze, Mottety, antyfony etc.) znajdują się w archiwum katedry Medjolańskiej.

Gafsa, oaza bardzo urodzajna w Tunisie południowym, 10 klm. kw. i 5000 ludności, w tym $^1/_4$ Żydów. Piękne gaje palm, cytryn, granatów. **G.** miasto jest ważnym punktem strategicznym, połączona koleją żelazną z Sphaxem. **G.** jest to starożytna Capsa, gdzie Jugurta przechowywał skarby.

Gagatkiewicz Walenty, znakomity lekarz polski, założyciel Szkoły chirurgicznej w Warszawie, ob. gł. dzieło.

Gagatkiewicz Walenty.

Gagliano (Marco da G.) kompozytor włoski, * około 1575, † 1642 we Florencji; był księdzem i kapelmistrzem w kościele św. Wawrzyńca we Florencji; **G.** jest autorem jednej z pierwszych oper „Dafne“ (Tekst Rinunciniego), napisał w 1607 r.

Gagliano, nazwisko fabrykantów skrzypiec, znanych od końca XVII przez cały ciąg XVIII wieku.

Gagvin Robert, humanista francuski, * między 1425 i 1450 w Calonne koło Donai w Flandrji, † 1501 w Paryżu, dokąd w młodości przybył jako trynitarz. Był profesorem prawa kanonicznego w Sorbonie i bibljotekarzem królewskim. Jeździł w misjach dyplomatycznych do Niemiec, Anglji i Włoch od Ludwika XI, Karola VIII i Ludwika XII. Uczniami jego byli Erazm Rotterdamski i Reuchlin. Do głównej pracy **G.** „Compendium de origine et gestis Francorum“ Erazm dodał uzupełnienie. Prócz „Epistolae“, „Orationes“, „Elegica“, „Epigrammata“ pozostawił tłumaczenie „Bellum Gallicum“ Cezara i „Życie Karola W.“ (rzekomo przez Turpina ułożone), nadto kronikę swego zakonu.

Gailhard Pinto, przestał być dyrektorem Opery paryskiej w r. 1907.

Gajdeburow Bazyli, literat rosyjski, * 1866, skończył prawo w Petersburgu, redagował czasopismo *Niedieła*, później dziennik *Ruś* i tygodnik *Nowoje Dieło*. Pod pseudonimem *Garri* drukuje poezje w duchu dekadenckim. Ostatnio współpracownik *Nowego Wremieni*.

Gajewski Mirosław, podpisuje się również *Cstojewski*, polski malarz rodzajowy. Urządził w r. 1901 w Salonie Krywulta wystawę własnych prac, przeważnie rysunki węglem. Na konkursie na plakat dla wystawy antyalkoholicznej w Warszawie (1909 r.) otrzymał I nagrodę. Pisuje sprawozdania z wystaw do czasopism warszawskich.

Gajkowski Jan, ksiądz, * 1866 w Radoszkach (Sandomierskie); nauki pobierał w Seminarjum duchown. w Sandomierzu, poczym we Fryburgu (Szwajcarja) odbył studja filozoficzne i otrzymał stopień doktora filozofji. Po powrocie do kraju pracował na parafji, piastował urzędy konsystorskie; pracuje gorliwie w Seminarjum na katedrze profesorskiej; otrzymał godność kanonika katedry sandomierskiej. Umieszczał liczne artykuły w czasopismach i encyklopedjach. Przełożył znakomite dzieło O. T. Pescha „T. J. Chrześcijańska filozofja życia“ (2 t., Warszawa), Rauschena „Zarys Patrologji“ (Warszawa, 1904); „List św. Hieronima do Eustochium“ (Warsz., 1903) i tegoż „List do Heljodora i Nepocjana“ (tamże, 1905). Ks. **G.** jest też redaktorem *Kroniki djecezji Sandomierskiej*, w której umieszcza liczne i poważne prace.

Gajsler Justyn Feliks, historyk i filolog polski, 1910 w Warszawie; ogłosił nadto: „Przeszłość Chorwatów“ (1907—08); „Stosunek podania Gallusowego o Piaście do legiendy o św. Giermanie“ (Warszawa 1908, *Przegląd historyczny*. t. VI). **G.** pierwszy poruszył jeszcze w 1898 zagadnienie związku, zachodzącego między obu pomienionemi legiendami. **G.** pracował w wyjątkowo ciężkich warunkach, zajmując skromną posadę telegrafisty, umyślnie urzędował w nocy, by dni móc spędzać w bibljotekach i archiwach.

Gal. G, niezmiernie rzadki pierwiastek z grupy borowców, ma wygląd metalu białego; c. atomowy 69·9, c. właściwy 5·9. W powietrzu utlenia się tylko na powierzchni, rozpuszcza się łatwo w kwasie solnym, ługu żrącym potasowym amonjaku, natomiast podobnie do glinu w nieznacznym stopniu ulega działaniu kwasu azotowego. **G.** wody nie rozkłada, czyni to jednak stop **G.** z nieznaczną ilością glinu; stop taki w zwykłej temperaturze ma konsystencję cieczy. Związki **G.**, jak: wodzian, chlorek, siarczan, ałun galoamonowy, podobne są do odpowiednich związków glinu; natomiast właściwość **G.** strącania się w roztworze octowym od siarkowodoru czyni go podobnym w tym względzie do cynku. **G.** występuje w bardzo nieznacznych ilościach jako domieszka blendy cynkowej, żelaziaka ilastego w okręgu Clevelandzkim, w innych rudach żelaznych, manganowych, niklowych, kobaltowych, cynowych, błyszczu ołowianym, pirycie, bauksycie. **G.** otrzymuje się przy przeróbce blendy cynkowej; jeżeli blendę potraktować odpowiednią ilością kwasu siarczanego, siarczan cynku przejdzie do roztworu, pozostałość roztwarzamy dalej, działamy na roztwór cynkiem, wydziela się osad, który przetwarzamy na tlenek **G.**, ten w roztworze ługu potasowego elektrolizujemy i dostajemy z niego pierwiastek w postaci metalicznej.

Galac albo **Galacz,** miasto portowe w Rumunji (1905) 64,354 m. Handel miasta z powodu rozruchów chłopskich 1907 ucierpiał znacznie. Przepłynęło 323 statków morskich pojemności 418 232 tonn, odpłynęło 548 statków morskich pojemności 725,814 tonn.

Galaktolit, galalit, kamień mleczny, substancja podobna do celuloidu, barwy białej, o ciężarze właściwym 1·317—1·35. Mniej zapalna w porównaniu z celuloidem, daje się doskonale obrabiać. Przyrządza się ze zbieranego mleka krowiego za pomocą aldehydu mrówkowego (formaliny). Z 60 litrów mleka otrzymuje się 1 klg. g. Używa się jako surogat marmuru i kości słoniowej, jako materjał izolacyjny.

Galaktoza, $C_6H_{12}O_6$, należy do cukrów z gromady heksoz; znajduje się w cerebrynie, spotykanej w mózgu, krystalizuje się w igłach cienkich, topiących się w 168°. Utleniana daje kwas galaktonowy, a następnie śluzowy. Inne własności i sposób otrzymywania ob. gł. dzieło.

Galasiewicz Jan *(Galos Jan)*, artysta dramatyczny i autor sztuk ludowych, † 1911 w Warszawie; ogłosił nadto sztuki teatralne: „Wiejski dziadek“; „Zołzikiewicz“ (przeróbka z noweli Sienkiewicza); „Maciek Samson“; „Na strażnicy“. Jako artysta dramatyczny celował

w przedstawianiu typów ludowych, jego Janko w „Chacie za wsią“ był mistrzowskim dziełem sztuki scenicznej.

Galasowy kwas, $C_7H_6O_5$, kwas trójoksybenzoesowy, otrzymuje się nadto przez gotowanie taniny z rozcieńczonemi kwasami i za pomocą różnych sposobów syntetycznych. Krystalizuje się z $1H_2O$ w cienkich igiełkach z połyskiem jedwabistym. Własności, ob. gł. dzieło.

Galasso Antonio, filozof włoski, † 1891.

Gald höpig, najwyższy szczyt górski w Norwegji, podług ostatnich obliczeń trygonometrycznych posiada 2,468 metrów.

Galgotzy Antoni, gienerał austrjacki, * 1837 w Siedmiogrodzie. Odbył kampanję włoską 1866 jako szef sztabu gieneralnego, 1869 — 1871 kierował Instytutem gieograficznym wojskowym, 1872 jako szef komendy wojskowej przeniósł się do Koszyc, 1877 został szefem robót sztabu gieneralnego; 1882 w randze gienerała brygady uśmierzał powstanie w Dalmacji południowej i Hercegowinie; w 1891 gienerał komenderujący X korpusem w Przemyślu; 1905 inspektor gieneralny armji, 1908 przeszedł w stan spoczynku.

Galicja. *Ludność.* Według spisu z 1900 r. **G.** liczyła 7,316,000 m., wobec ogólnej przestrzeni kraju 78,496 klm. kw., na 1 klm. kw. 93 osób, (w 1880 — 76, 1890 — 84). W ciągu okresu 1890 — 1900 przybyło ludności 708,000 czyli 10·73%; przypuszczając, że przyrost taki sam był i w okresie 1900—1910, w 1910 liczba ludności powinna teraz wynosić 8,100,000 m. czyli prawie 99 głów na 1 klm. kw. W gęstości zaludnienia zachodzi wybitna różnica między **G.** zachodnią a wschodnią (granica przebiega między Sanem a jego dopływem Wisłokiem). Pierwsza na 23,160 klm. kw. liczyła (1900) 2,502,000 m. t. j. 108 m. na 1 klm. kw., gdy druga na 55,337 klm. kw. miała 4,814,000 m. t. j. 87 m. na 1 klm. kw. Przyrost naturalny **G.** t. j. nadwyżka urodzonych nad umarłemi był 1890—1900 znacznie większy od przyrostu rzeczywistego: pierwszy wynosił 1,011,000 osób, drugi o $^1/_3$ okazał się mniejszy, ponieważ 302,000 osób opuściło kraj w ciągu 1890—1900, gdy w okresie 1880—1890 liczba powyższa sięgała zaledwie 67,000. Wzrost emigracji wskazuje, że w stosunku do zasobu sił ekonomicznych i potrzeb kulturalnych ludności **G.** jest silnie przeludniona. Głównym terytorjum odpływu ludności w **G.** zachodniej jest obszar od Raby aż do Sanu, w **G.** wschodniej ziemia na wschód od linji Bug—Złota Lipa (Podole). Z **G.** zachodniej Polacy emigrują głównie do Stanów Zjednoczonych, z **G.** wschodniej—Rusini głównie do Kanady. O sile rozrodczej ludności świadczą następujące cyfry: na 1000 osób rodzi się w **G.** rocznie 45·33 dzieci, gdy w Austrji tylko 38·07. Dzieci nieślubnych w 1900 **G.** miała 11·77%, gdy Austrja cała 14·13%. Na 1000 m. umiera w **G.** rocznie 26·8 osób, w Austrji wogóle 25·9. O wieku ludności świadczy następujące zestawienie:

	w Galicji:	w Austrji:
w wieku do 14 roku t. j. niezdolnych do zarobkowania	38·9%	34·4%
w wieku 15 — 60 roku t. j. zdolnych do zarobkowania	56·3%	58·4%
w wieku wyżej 60 roku t. j. niezdolnych już do zarobkowania . .	4·8%	7·2%

Większe obciążanie **G.** osobami niezdolnemi do pracy (przeszło 2%) czyni z **G.** kraj słabiej uposażony w zasób energji czynnej w życiu gospodarczym, niż Austrja wogóle. Znacznie mniejszy % osób powyżej 60 roku świadczy o szybszym zużywaniu się ludzi w **G.** niż na zachodzie, o twardych warunkach życia, których ofiarą pada o połowę prawie więcej ludzi, niż w Austrji wogóle. Co do skupienia ludności w 1900 miejscowości liczących ponad 10,000 osób było 37, między 5—10,000 74, czyli razem miejscowości o typie miejskim było 111, a ogół ludności tego typu wynosił 496,000 czyli 20·5%; ludność wiejska (osady poniżej 5,000) liczyła w 1900 r. 79·5% (w Austrji 69·5%), w 1890 r. 80·9%, w 1880 r. 81·6%.—*Statystyka narodowości i wyznań.* Podług spisu z 1900 do narodowości polskiej przyznało się 3,989,000 osób t. j. 54·8% ogółu, gdy w 1890 % Polaków wynosił 53·3, a w 1880—51·5%; do narodowości ruskiej przyznało się 3,074,060, t. j. 42·2%, gdy w r. 1890 Rusinów było 43·1%; do narodowości niemieckiej 212,000 czyli 2·9% wobec 228,000 czyli 3·5% z 1890. Przyrost rzeczywisty Polaków w okresie 1890 — 1900 wynosił 13·66%, Rusinów 8·42%, natomiast Niemców ubyło 7%. Do Niemców zaliczało się około 138·000 t. j. 17% ogólnej liczby Żydów przeważnie w Galicji Wschodniej od Lwowa ku Bukowinie, co wobec 246,000 czyli 36% Żydów Niemców z 1850 r. stanowi znaczny postęp, na rzecz narodowości polskiej. Część Żydów 35,000 zalicza się do Rusinów, reszta 638.183 osób wobec braku rubryki specjalnej dla żydów, oświadczyła swą przynależność do narodowości polskiej. Podział ludności podług wyznania był następujący: rzymskich katolików 3,352,000 t. j. 45·8% (1900), 3,001,000 t. j. 45·4% (1890); greckich katolików (unitów) 3,104,000 t. j. 42·4% (1900), 2,791,000 t. j. 42·3 (1890); żydów 811,000 t. j. 11% (1900), 770.000 t. j. 11,7% (1890); protestantów 45,400 t. j. 0·6% (1900), 43.000 t. j. 0·6% (1890); innych wyznań 700 osób (1900), w tym bezwyznaniowych 219 (1900). Rozmieszczenie narodowości i wyznań nie jest równomierne

w kraju. Na G. zachodnią przypada 2,370.500 t. j. 59·4% ogółu Polaków; 2,214.000 t. j. 66% ogółu rzymskich katolików, 192,000 t. j. 23·7% ogółu żydów, 77,000 t. j. 2·5% ogółu Rusinów. Na G. wschodnią 1,618,000 t. j. 40·6% Polaków, 1,138.000 t. j. 34% ogółu rzymskich katolików. 2,997,000 t. j. 97·3% ogółu Rusinów, 619,000 t. j. 76·3% ogółu Żydów. Jeszcze wyraźniej uwydatnia skład ludnościowy obydwuch części kraju następujące zestawienie: w G. zachodniej Polacy stanowią 95% ogółu ludności, Rusini— 3·1%, Niemcy i inni 1·6%, rzymscy katolicy 88·7%, żydzi 7·6%, w G. zaś wschodniej stanowią: Polacy 33·7% (w 1890 — 31·2%) Rusini 62·5% (w 1890 — 64·1%), Niemcy (w tym ²/₃ Żydów) 3·7%; rzymscy katolicy 22·6% (w 1890 22·6%); żydzi 12·8%. G. z. przedstawia terytorjum pod względem narodowym jednolite, wyłącznie polskie, Rusini wciskają się jedynie wązkim klinem górami wzdłuż granicy węgierskiej aż do Szczawnicy nad Dunajcem. Z powiatów politycznych, w których występują, stanowią Rusini w 4 jedynie poważniejszą nieco mniejszość: w Nowym Sączu 13·8%, Krośnie 16·5%, Grybowie 18·9%, Gorlicach 25·3%. G. w. brak jednolitego charakteru: większość rusińska nie dosięga ²/₃, mniejszość polska stanowi prawie ¹/₄, żydzi ¹/₈ część ludności. I. Za obszar wybitnie rusiński w tej części G. uznać należy 7 powiatów górskich: Turka, Dolina, Bohorodczany, Nadwórna, Peczeniżyn, Kosów, Śniatyn, dodać jeszcze wypada do nich Jaworów między Przemyślem a Gródkiem; liczba Polaków na tym obszarze nie dochodzi nigdzie do 15%, średnio wypada jakie 8%. II. W 17 powiatach Rusini mają znaczną większość, Polacy stanowią 16 — 36%, średnio po 25%, powiaty te nie tworzą zwartego terytorjum: 3 leżą na północy (Sokal, Rawa, Żółkiew), 6 w środku (Bobika, Rohatyn, Tłumacz, Żydaczów, Drohobycz, Kałusz), 4 na południo-wschodzie (Kołomyja, Horodenka, Zaleszczyki, Borszczów) i 4 na Podgórzu (Dobromil, Lisko, Stryj, Stary Sambor). III. W 22 powiatach Polacy stanowią 30 — 49,5%, średnio 40%, % rzymskich katolików średnio wynosi 28%. Powiaty łączą się z sobą i ciągną od Sanu aż do Granicy wschodniej: powiat Lwów 48·4% Polaków, 39·4% rz.-katolików, Sanok 49·3% Polaków, 38% rz.-katolików, Trembowla 46% Polaków, 37·7% rz.-katolików, Przemyśl 47·1% Polaków, 34·3% rz.-katolików, Skałat 44·8% Polaków, 33·6% rz.-katolików, Zbaraż 36·6% Polaków, 30·5% rz.-katolików, Mościska, Gródek, Tarnopol 44,4 — 39·7% Polaków, wyżej 29% rz.-katolików. IV. Miasto Lwów 76·8% Polaków, 51·7% rz.-katolików, powiat Brzozowa, Jarosław 65·2% Polaków, 48·4% rz.-katolików stanowią szczupły obszar z liczebną przewagą Polaków w G. w. Polacy w G. wschodniej skupiają się głównie po miastach i na obszarach dworskich. W 58 miastach i gminach ponad 5,000 m. było ogółem ludności 762 000 (1900), w tym 64% Polaków, 33% rz.-katolików, 23·4% Rusinów, 27% gr.-kat., 39% Żydów, 12·6% Niemców; % ludności polskiej szczególniej w miastach powyżej 20,000 dotychczas dość korzystny (79%) nie może uledz zmianie na skutek immigracji rusińskiej do miast. Tak we Lwowie w 1880 było Rusinów 14·3%, w 1890— 15·3%, w 1900—16·5%, z wojskowymi 18·3%, w Przemyślu w 1880 było Rusinów 7·5%, w 1900 — 14·4%, w Samborze w 1880 — 4·5%, w 1900—13%. Na obszarach dworskich mieszkało w 1900 w G. wschodniej 196,000 osób, w tym 66% Polaków, 42% rz.-katolików, 23% Żydów. W gminach wiejskich G. wschodniej na 3,857,000 było Polaków 26%, rz.-katolików 21%, ale gmin z przeważającą ludnością polską było bardzo mało. Pewien, aczkolwiek powolny wzrost ludności polskiej w G. wschodniej Polacy zawdzięczają jedynie stosunkowo większej kulturze; pomimo większej płodności Rusinów, przyrost naturalny ludności polskiej jest nieco większy dzięki mniejszej śmiertelności i znaczniejszej średniej długości życia. Gdy wśród Rusinów osób ponad 60 lat było w 1900 zaledwie 4·17%, wśród Polaków było ich 5·32%. Stosunek procentowy ludności polskiej i rusińskiej ulega ciągle nieprzewidywanym zmianom w obrębie często jednego powiatu, zjawisko to świadczy o braku świadomego planowego wysiłku, skierowanego do utrzymania lub wzmocnienia posterunków zajmowanych zarówno przez jedną, jak i przez drugą stronę, np. w powiecie Jarosławskim w r. 1880 było 79·5% Polaków, w 1890 — 64·1% w 1900—65·2%; w Skałackim w 1880—36·6%, w 1890 — 50·2%, w 1900 — 44·8%; w powiecie Grodeckim w 1880 — 30·7%, w 1890 — 26·5%, w 1900—39·7%. *Statystyka zawodowa i społeczna.* Podług zawodów ludność G. w zestawieniu z ogółem ludności Austrji dzieliła się w 1900 w następujący sposób:

Zawód:	% w Galicji.	% w Austrji całej.
Rolnictwo.	76,82	52 43
rolnictwo i ogrodow. . .	76,38	51,48
leśnictwo	0,43	0,95
przemysł	9,01	26,73
kopalnie i huty. . . .	0,52	2,06
przemysł ziemny i kamieniarski	0,27	1,58
przemysł metalowy . .	0,84	2,48
wyrób maszyn	0,26	1,22
przem. chemiczny. . .	0,16	0,46
przem. budowlany. . .	1,06	8,57
przem. poligraficzny . .	0,06	0,20
przem. tkacki	0,35	8,15
przem. skórzany i pap..	0,20	0,83
przem. drzewny . . .	0,88	2,17

Zawód:	% w Galicji.	% w Austrji całej.
wyrób żywności . . .	1,02	2,13
wyrób napojów, hotelarstwo	1,28	2,25
wyrób odzieży, przemysł bliżej nieokreślony. .	2,09	4,30

	Galicja.	Austrja cała.
Handel.	7,81	9,96
h. towarowy.	3,63	3,82
h. pieniężny i asek. . .	0,16	0,31
h. transportowy . . .	1,47	2,93
służba domowa i najemnicy.	2,14	2,39
służba publiczna i inne zawody.	6,36	10,83
służba państwowa i publiczna.	2,41	3,30
zawody wolne	0,21	0,41
wojsko	1,07	1,01
rentjerzy i pensjonarze .	2,19	5,37

O uwarstwowieniu społecznym zawodów w **G.** w zestawieniu z Austrją świadczy następująca tablica (liczby podane w stosunku do 1000 osób):

Zawód	Pozycja socjalna	Galicja	Austrja
Rolnictwo	samodzielni . .	286	264
	urzędnicy . . .	2	2
	robotnicy . . .	61	156
	najemnicy. . .	92	98
	siły pomocnicze.	559	480
Przemysł	samodzielni . .	381	189
	urzędnicy . . .	21	24
	robotnicy . . .	482	722
	najemnicy. . .	47	33
	siły pomocnicze.	69	32
Handel i komunikacje	samodzielni . .	411	356
	urzędnicy . . .	60	108
	robotnicy . . .	174	317
	najemnicy. . .	270	174
	siły pomocnicze.	85	45

Liczby z 1890 i 1900 wykazują zmianę w stosunkach zawodowych, niestety, zmiana ta wypada na niekorzyść **G.**: zmniejszyła się ilość osób czynnych w przemyśle i handlu, natomiast zwiększyła się ilość służby publicznej (biurokracji) i innych zawodów nieprodukcyjnych: z 10,000 osób zawodowo czynnych było:

	1890		*1900*	
	Galicja.	Austrja.	Galicja.	Austrja.
w rolnictwie.	8388	6241	8331	5816
w przemyśle.	626	2123	588	2255
w handlu i komunikacji.	499	623	455	734
w innych zawodach. .	487	1013	626	1225

O stosunkach zawodowych poszczególnych narodowości daje niejakie wyobrażenie następujące zestawienie w % (według Buzka):

Zawody	Galicja cała.				G. w,
	Ogół ludności	Polacy	Rusini	Żydzi	Polacy
1. Rolnictwo . .	81,5	73,7	94,4	17,7	59,7
2. przemysł. . .	5,7	8,6	1,4	26,4	12,8
3. handel . . .	3,0	4,6	0,4	29,4	7,7
4. służba dochodząca i najemnicy	3,7	5,4	1,4	11,6	8,6
5. służba publiczna i zawody umysłowe . . .	1,6	2,4	0,5	5,4	3,8
6. armja czynna .	1,8	1,4	1,0	1,6	1,9
7. rentjerzy, bez zatrudnienia, służba domowa i żyjący z wsparć	2,7	3,9	0,9	7,9	5,5

Rolnictwo. Z ogólnej powierzchni 78,492 klm. kw. czyli 7,849,200 hektarów ziemi przypadało podług ewidencji podatku gruntowego r. 1902 na:

	w G. całej.	w G. z.	w G. w.
Rolę	48,4%	51,9%	47,0%
łąki	11,2	7,8	12,6
ogrody	1,4	0,8	1,6
pastwiska	9,5	10,8	9,1
lasy	25,8	24,6	26,2
stawy i moczary . .	0,3	—	0,4
grunta nieprodukcyjne wolne od podatku	3,5	4,1	3,1

Rozdział ziemi na produkcyjną i nieprodukcyjną w **G.** okazuje się daleko korzystniejszym, niż w innych krajach Austrji i państwach europejskich, mianowicie, gdy w całej **G.** ilość nieużytków wynosi zaledwie 3·5%, w Austrji całej dochodzi do 5·8%, a w Niemczech 9·3%, rozdział zaś ziemi produkcyjnej między różne rodzaje użytkowania wypada nieco korzystniej, niż w Austrji i podobnie do rozdziału w Niem-

czech. Co do zalesienia G., posiadająca 25·8% lasów, ustępuje Austrji z 32·6%. Dla gospodarstwa krajowego ogromne znaczenie ma podział ziemi między oddzielne gospodarstwa, ilość tych gospodarstw jako pojedyńczych przedsiębiorstw; niżej załączona tablica przedstawia wyniki spisu z 1902 z uwzględnieniem ilości i wielkości gospodarstw.

Wielkość gospodarstwa w hekt.	% stosunek ilości gospodarstw: w G.	w G. z.	w G. w.	% stosunek przestrzeni gospodarstw do przestrzeni kraju w G. całej.
do 0,5 h.	6,9	7,4	0,5	0,25
0,5— 1	12,4	11,7	12 6	1 22
1 — 2	23,3	22,5	23 5	4,5
2 — 5	37,5	37,5	37,2	17,0
5 — 10	15,0	15.5	14,4	14,5
10 — 20	3,85	4,0	3.7	7,5
20 — 50	0,8	0,85	0,7	3,8
50 —100	0,25	0,28	0,2	2,5
wyżej 100	0,52	0,59	0,34	37,0

Jeżeli przyjmiemy za normalny podział gospodarstw rolniczych na 5 kategorji: 1) wielka własność, mająca wyżej 100 hektarów, 2) wielkie gospodarstwo chłopskie (fermer) posiadające od 20 do 100 hekt., 3) średnie gospodarstwa chłopskie od 5—20 hekt., 4) małe gospodarstwa chłopskie od 2 do 5 hekt., 5) gospodarstwo parcelowe (karłowe i chałupnicze) niżej 2 hekt., dojdziemy z powyższych zestawień do wniosku, że G. jest krajem bardzo drobnych gospodarstw chłopskich; przeszło 42% gospodarstw należy do kategorji, liczącej nie wyżej 2 hekt., na ogół są to gospodarstwa, nie dające rodzinom posiadającym utrzymania, ekonomicznie niesamodzielne. Najliczniejszą kategorję gospodarstw w G. stanowią gospodarstwa od 2 do 5 hekt. (około 37,5%), należy zaznaczyć, że to typowe gospodarstwo nie może zazwyczaj zająć całej siły roboczej rodziny chłopskiej. Łącząc dwie omawiane kategorje gospodarstw w jedną, otrzymujemy dla drobnych gospodarstw chłopskich przeszło 80% ogółu gospodarstw. Następna kategorja gospodarstw od 5—10 i od 10—20 hekt., uważanych za średnie gospodarstwa włościańskie, wynosiła 18,85 wreszcie większych gospodarstw chłopskich, od 20 — 100 hekt. obejmujących, ilość nad wyraz mała, sięgająca bowiem zaledwie do 1·5%, gdy w Poznańskiem ta kategorja wynosiła 6%, w Królestwie Polskim 11·3%. Przeciętny obszar gospodarstwa włościańskiego w G. = 4,25 hekt., gdy w Kongresówce = 6,72 hekt. Różnice pomiędzy G. zachodnią a wschodnią występują nieznaczne: w G. zachodniej jest nieco więcej gospodarstw żywotnych 5—20 hekt., mianowicie 19,5 i od 20 do 100 hektarowych — 1,13%, gdy w G. wschodniej pierwszych 18,1%, drugich 0,9%, ale zato G. z. posiada gospodarstw do 0,5 hekt. 7,4%, gdy G. w. 6,5%. Co do podziału własności ziemskiej pod względem prawnopolitycznym lub stanowym własność w G. dzieli się na tabularną (przed uwłaszczeniem włościan dominikalna - pańska) i nietabularną. Obszar własności tabularnej wynosił: w latach 1852—66 3,322,000 hekt. czyli 42·4% obszaru kraju; w 1889 3,091,000 hekt. czyli 39·4%; w 1902 — 2,917,000 hekt. czyli 37·2%. Ubytek własności tabularnej w okresie 1852 — 1889 należy przypisać obok parcelacji głównie uregulowaniu serwitutów, natomiast w okresie 1889—1902 przedewszystkiem parcelacji. Co do ilości własności tabularnej zachodzi różnica między G. zachodnią a wschodnią: w G. z. własność tabularna wynosiła: w 1852—1866 37·4%; w 1889 — 32·9%; w 1902 — 29·7%, natomiast w G. w. w tych samych okresach odnośne liczby przedstawiały się jak 44·4%; 42·1%; 40·3%. Nie bez znaczenia jest podział własności wielkiej między różne osoby prawne i fizyczne:

W 1902 należało:	% obszaru tabular.	w stosunku do stanu z 1889
do własności publicznej	17,3	+18,4%
do chrześcijan . . .	71 5	— 6,4
do żydów	10.3	—11 4
do osób prawnych. .	0,9	—73,4

Latyfundjów, czyli własności tabularnej, obejmującej powyżej 5,000 hekt., obszar wynosił 39·2% ogółu własności tabularnej, a 14·6% przestrzeni kraju całego, przyczym na G. z. wypadło w 1902 10·5% przestrzeni kraju, gdyż na G. w. 16·3%. Własność wielka 2 — 5,000 hekt. stanowiła 17·4% tabularnej, a 6·5% kraju, średnia 500 do 2,000 hekt. — 28·6% tabularnej a 10·6% kraju, mała własność niżej 500 hekt.— 14·8% tabularnej, a 5·5% kraju. Właścicieli latyfundjów prywatnych było w 1902, 139 (żydów 5); właścicieli wielkich gospodarstw 236 (żydów 27); średnich gospodarstw 970 (żydów 129); małych gospodarstw 1,769 (żydów 293). W kraju o tak wybitnie rolniczym charakterze i tak rozdrobnionej własności ziemskiej parcelacja musi odgrywać ogromną rolę. Rozmiarów obszarów rozparcelowanych dokładnie niepodobna oznaczyć w pewnej mierze sądzić można z ubytku własności tabularnej (ob. wyżej). W latach 1902—1904 parcelowano rocznie około 25,000 hekt. Co do rodzaju parcelacji, w G. rozwija się głównie parcelacja sąsiedzka, t. j. rozkupywanie folwarków między gospodarstwa chłopskie z tych samych wsi, parcelacja osadnicza czyli tworzenie

nowych gospodarstw na obszarach parcelowanych wynosi najwyżej 15%. Obydwa rodzaje parcelacji przysparzają większych gospodarstw włościańskich krajowi; z powodu braku kapitałów rzadko parcela przewyższa 10 hekt. Parcelacja częściowa, mająca na celu oczyszczenie majątku z długów przez sprzedaż części gruntów zdarza się obecnie względnie rzadko (20%), sposób przeprowadzenia parcelacji nie należy do normalnych. Cały ruch parcelacyjny oparty jest na kredycie, w większości wypadków dokonywa się za pomocą spekulantów (do 65%). O uregulowaniu parcelacji pomyślano dopiero niedawno. Wydział krajowy powołał zaledwie w 1897 w Banku krajowym oddział parcelacyjny, który jednak wkrótce został zwinięty, natomiast Bank krajowy przyczynił się w 1891 do rozwoju założonego Banku parcelacyjnego we Lwowie. Bank parcelacyjny w ciągu 8 lat rozparcelował 11,000 hekt. obszaru za przeszło 16 mil. koron, Bank usiłował sprzedawać grunta w większych kawałkach, ale zazwyczaj bezskutecznie; w 1905, 1906 zaledwie 8% nabywców kupiło ziemi ponad 5·7 hekt. Obok Banku parcelacyjnego działa od 1902 Bank ziemski w Krakowie, powstały z Tow. wzaj. obywatelskiej pomocy. Bank ziemski ma głównie na celu ochronę większej własności przez częściową parcelację. Taki sam charakter działalności rozwijają: „Tow. wzaj. pom. ziemian“ we Lwowie, „Spółka ziemska“ w Stanisławowie, „Związek ziemian“ i „Spółka agronomów“ we Lwowie; natomiast Bank ziemski w Łańcucie zajmuję się parcelacją całkowitą. Ustawodawcze uregulowanie parcelacji dotychczas pozostaje w krainie projektu. W r. 1905 Wydział krajowy przedłożył projekt odnośny, opracowany przez St. Grabskiego, ale komisja sejmowa projekt ów odrzuciła, zażądała zaś od Wydziału projektu ustawy, jedynie hamującej parcelację przez domaganie się planu parcelacyjnego przy sprzedaży, obejmującej najmniej 60 hekt. *Komasacja* czyli zmiana niekorzystnego układu gruntów na pewnym terytorjum, należy w G. do spraw nadzwyczajnej wagi wobec tego, że w 1906 w kraju było 18,620,000 parcel katastralnych, stanowiących 1/3 ogółu parcel w Cisli-tawji; jest to zresztą cyfra znacznie niższa od rzeczywistej. Próby zaradzenia takiemu rozkawałkowaniu przedsiębrano jeszcze w 1869, lecz odpowiednią ustawę uchwala sejm dopiero w 1898, a znów do wykonania ustawy przystąpiono w 1904. Sejm uchwalił, że przez pierwsze 15 lat, prawie wszystkie koszta komasacji ma ponosić kraj, ta okoliczność jednak wobec braku środków zmusza Wydział krajowy do prowadzenia akcji w jaknajmniejszym zakresie; do końca 1906 zgłosiło się o przeprowadzenie komasacji 11 gmin z G. wschodniej, skomasowano grunta jednej gminy, zaczęto komasację w dwuch wsiach, nadto z urzędu podjęto akcję w trzech gminach. *Włości rentowe* powstają w G. na mocy ustawy sejmowej z 1905, ustawa ta zapewnia gospodarstwom rolnym średnich rozmiarów składającym się z 5—60 hekt. lub mającym 50—1000 koron czystego dochodu, kredyt długoterminowy (przynajmniej 10 letni) pod warunkiem zrzeczenia się na czas trwania pożyczki dzielenia gospodarstwa bez pozwolenia i wypowiadania sumy pożyczkowej (przed upływem 10 lat można wypowiedzieć 1/4 sumy). Sprawami gospodarstw czyli włości rentowych, kieruję krajowa komisja rentowa od końca 1906. Do końca 1907 wzmiankowana komisja udzieliła 153 pożyczek w sumie 1,532,000 koron. *Meljoracje rolne* zajmowały uwagę sejmu już około 1878, kiedy zostało założone krajowe biuro meljoracyjne i powzięto uchwałę o przyznanie pożyczkom na cele meljoracyjne pierwszeństwa przed innemi pretensjami oprócz rządowych. Najważniejsza sprawa drenowania rozwija się zbyt powoli wobec 1,200,000 hekt. (podług obliczeń Blautha), potrzebujących gwałtownie odwodnienia; do 1906 zdrenowano najwyżej 40,000 hk. Rocznie drenuje się 2,500—4,000 hk., koszta 1 hk. w 1906 wynosiły średnio 235 kor., wobec 220 kor. z r. 1905. *Ceny ziemi i czynsze dzierżawy.* Podług sprawozdań Banku parcelacyjnego we Lwowie cena 1 hektara wynosiła w 1901 do 700 koron, w 1904—1050 k., w 1906—1264 kor.; według statystyki rządowej wartość 1 hekt. wynosiła w 1902—620 kor., w 1905—842 koron, Dzierżawa w G. jest znacznie rozpowszechniona: w 1893 było w dzierżawie 30% przestrzeni rolniczej, przyczym na G. wschodnią wypadało 38·6%. Dzierżawy bywają osobne albo dodatkowe, ten ostatni typ rozpowszechniony szczególniej w G. zachodniej polega na puszczaniu między sąsiednich włościan w dzierżawę krótkoterminową (9 letnią) drobnych parceli własności tabularnej. Dzierżawa całych folwarków jest znacznie częstsza w G. wschodniej niż zachodniej. Znamiennym bardzo faktem jest znaczny udział żydów wśród dzierżawców osobnych: na 1,609 dz. było 783 żydów czyli 54%. Żydzi płacą z reguły wyższe czynsze dzierżawne o 8—12 kor. więcej z 1 hk. Średnia wysokość czynszu bywa bardzo chwiejna od 7 do 70 kor. W G. zachodniej dochodzi i do 90 kor. z 1 hk. *Stosunki robocze.* O organizacji i rentowności gospodarstw rolnych brak szczegółowych danych. Podług prof. Lubomęskiego w gospodarstwach większych na 1 hk. przypada: w inwentarzu żywym 100—200 koron, martwym 35—60 kor., w robociznie 40—80 kor., w innych wydatkach 40—80 kor. Osób czynnych w gospodarstwach rolnych było w 1902: mężczyzn wyżej 16 lat 1,424,448, niżej 16 lat 316,758; kobiet wyżej 16 lat 1,342,311, niżej 16 lat 300,679; w tym służby 184,034 osób, najemników 52,696 osób, nadzorców 14,685, urzędników 3,622, członków rodzin 2,085,136, samodzielnych 1,044,023. Ogólna liczba osób wynosi-

ła 3,384,196. W różnych kategorjach gospodarstw stosunek % układał się jak niżej

gospodarstwa.	% ogólnej liczby pracowników rolnych.	% służby.	% najemników.
do 0,5 hekt.	5,3	1,0	0,2
0,5— 1 „	9,8	2,0	2,0
1— 2 „	20,6	6,1	5,7
2— 5 „	37,1	20,5	18,8
5— 10 „	17,6	18,3	18,0
10— 20 „	5,2	10,9	10,7
20— 50 „	1,2	6,1	6,4
50—100 „	0,4	3,4	4,2
wyżej 100 „	2,8	30,6	33,8

W G. na 100 hekt. przestrzeni rolniczej wraz z pastwiskami przypada 61 pracowników, według zaś obliczeń, uwzględniających kulturę kraju, powinno na 100 hk. wystarczyć 30 robotników w lecie, 20 w zimie. Jeżeli z prof. Lubomęskim zgodzić się, iż w gospodarstwie folwarcznym 1 robotnik przypada na 2,5 hekt. i przyjąć tę normę również dla gospodarstwa włościańskiego, wtedy okaże się, że G. ma około 1,200,000 sił roboczych zbytecznych w rolnictwie. Ten nadmiar wolnego robotnika rolnego wyjaśnia niewielkie zastosowanie maszyn w rolnictwie i nizkie płace. We wszystkich gospodarstwach rolniczych było w użyciu maszyn wogóle w 1902: 266,922, w tym sieczkarni 250,684, młynków 44,992, młocarni 11,013, szrotowników 11,622, siewników do zboża 2 324, siewników do nawozu 286, grabiarek 1.290, żniwiarek 703, kartoflarek 608, wirówek 340. Pługów parowych używano w 3 gospodarstwach, kolejek polnych w 12. Robotnik rolny należy do kilku kategorji. Najliczniejsza kategorja obejmuje zarobników, uprawiających swój kawałek ziemi, a wynajmujących się po dworach i sąsiadach. Robotnik zawodowy występuje jako 1) komornik, 2) robotnik sezonowy (bandos), 3) ordynarjusz, 4) służba bezżenna (czeladź). Najemnik niestały (zarobnik, komornik, bandos), w 1905 pobierał przy robotach wiosennych w G. zachodniej 0·80—1·10 kor. w czasie żniw 1·15—1.30 kor.; w jesieni 0·85—1·07 kor.; służba stała—ordynarjusz w gotówce średnio 78 kor. (57—112). i ordynarję wartości 260 kor.; parobkom nieżonatym i dziewkom ofiarowano po 80—160 kor. obok utrzymania (ale jeszcze można było dostać dziewkę za 40 kor. rocznej „zasługi“ koło Nowego Sącza, Limanowy, Myślenic). W G. wschodniej wynagrodzenie odbywa się na drodze akordu, wynosi ono średnio w odniesieniu na dniówkę 0·60—1·00 k., dla kobiety 0·70 k. Między służbą stałą przeważają ordynarjusze i średni koszt jego = 297 kor. (od 227 do 338 k.). W gospodarstwach folwarcznych uderza brak służby stałej, gdy w G. powinno jej być na obszarach dworskich 120—160 000, w rzeczywistości jest jej niecałe 60,000. Inne warunki pracy robotników rolnych podobnież jak nizka płaca (2—3 razy niższa niż w Niemczech) są dalekie od warunków pracy zagranicą. Przedewszystkim kwestja kontraktu, obecnie obydwie strony lekceważą potrzebę jego, o pewnej zmianie w tym względzie świadczy projekt krajowej ustawy o robotnikach sezonowych. Służba stała podlega dotychczas regulaminom z 1855 i 1857; wydział krajowy wystąpił z projektem nowego regulaminu, nieco więcej uwzględniającego prawa „sługi“ wobec praw służbodawcy. Wreszcie kwestja regulacji podaży i popytu pracy znalazła niejakie rozwiązanie w ustawie krajowej z 1904 o biurach pośrednictwa pracy. Na mocy tej ustawy istniało 21 biur, obejmujących 23 powiaty i miasto Lwów pod kierownictwem krajowego biura pracy. *Produkcja rolnicza.* Stosunek obszaru zasiewanego i różnych kultur przedstawia się dla całej G. w latach 1906 i średnio w 1896—1905, 1884 -1893 jak następuje: w % obszaru rolnego:

	w 1906.	1896—1905.	1884—1893.
Zboże (z kukurydzą, gryką i prosem	63·0%	56·4%	64,6%
Rośliny strączkowe . .	3,7 „	3,7 „	3,6 „
Rośliny olejne	0,4 „	0,3 „	0,4 „
Rośl. handlowe (tytoń, chmiel, len, konopie) .	1,2 „	1,3 „	1,5 „
Rośl. okopowe (ziemniaki, buraki, kapusta i t. p.).	16,1 „	13,0 „	12,1 „
Rośl. pastewne (koniczyna, mieszanki i t. d.).	10·3 „	9,1 „	7,9 „
Warzywa.	0,4 „	0,2 „	—
Ugory (pastwiska) i grunta niewykazane. . .	4,9 „	16,0 „	12,8 „

Stosunek ważniejszych poszczególnych kultur w G. zachodniej i wschodniej 1906 r.

	G. zachodnia.	G. wschodnia.
Pszenica	10,7%	14·4%
Żyto	21,5 „	17·3 „
Jęczmień i orkisz. .	10,0 „	9·0 „
Owies	19·0 „	16·5 „
Kukurydza	—	3·1 „
Gryka.	0·6 „	2·2 „
Strączkowe	2·2 „	3·0 „
Len i konopie . . .	0·5 „	1·2 „
Ziemniaki	16,5 „	13·6 „
Koniczyna	10,0 „	7,4 „
Ugor i grunta niewykazane	4,0 „	5,3 „

Ogólna ilość zbiorów i wydajność ważniejszych ziemiopłodów w G. zachodniej i wschodniej w quintalach (qu = 100 kgl.):

Ziemiopłody:	w 1906 Ilość ogólna w tysiącach G. z.	G. w.	Wydajność na 1 hk. G. z.	G. w.	w okresie 1884—93: Wydajność na 1 hk. G. z.	G. w.
Pszenica	1319	4463	10·3	11·0	7·1	8,9
Żyto	2415	4312	9·4	9,3	5,6	7,7
Jęczmień	1145	2219	9,5	9,5	8,8	7,4
Owies	2553	4005	11,1	9,3	7,8	5,8
Kukurydza	—	1129	—	13,9	—	10,4
Ziemniaki	22371	39013	113,8	110,0	66,3	90,4
Buraki cukrowe	325	1107	227,0	212,0	174,7	165,1

Wartość zbioru 4 gatunków zboża wynosiła:

	w 1904 tys. kor.	1 quin.	w 1906 tys. kor.	1 quin.
Pszenica	107,885	18,38	87,904	15,80
Żyto	90,127	14,28	77,533	12,30
Jęczmień	37,323	13,48	41,000	12,25
Owies	61,326	13,51	87,110	14,30
Razem	304,660		293,600	

W stosunku do zaludnienia produkcja zboża w G. przedstawia się bardzo niedostatecznie: po odtrąceniu $^1/_6$ na zasiew z średniego zbioru z 1896—1905 pozostaje na sprzedaż lub spożycie na 1 mieszkańca 48 kg. pszenicy, 55 kg. żyta, 9 kg. kukurydzy razem 112 kg. jadalnego zboża, tymczasem we Francji spożycie samej pszenicy wynosi koło 240 kg. (żyto nie ma znaczenia), w Anglji 190 kg. pszenicy, w Niemczech 200 kg. pszenicy i żyta. G. więc produkuje 2—3 razy mniej zboża, niż go potrzebuje podług skali zachodnioeuropejskiej. Niedobór w części wynagradza głównie ziemniakami (450 kg. na głowę), w części zbożem importowanym (prawie $^1/_4$ ogólnej konsumcji). Z Węgier do G. przywóz zboża i mąki sięga $2^1/_2$ miljona q. czyli 144 kg. pszenicy, żyta, kukurydzy na 1 mieszkańca. *Statystyka zwierząt domowych.* Według spisu z 1900 G. posiadała

	Ilość sztuk.	wartość w kor.	na 1000 m.	w Austrji na 1000 m.
koni	869,000	80 milj.	119	66
bydła	2,718,000	260 „	372	364
owiec	437,000	$71/_2$ „	60	100
świń	1,254,000	$401/_2$ „	172	179
Razem		291 „		

Nadto spis wykazał 18,000 kóz, 6,878,000 kur, 458,000 gęsi, 285,000 kaczek, innego drobiu 133,000, tudzież 211,000 rojów pszczół. O znaczeniu hodowli drobiu świadczy wartość wywozu jaj, 35 milj. kor. około 1903 według T. Pilata, pierza za 3 milj., drobiu $1^1/_2$ milj., razem ok. 40 milj. rocznie. *Mleczarstwo.* W całej G. było przeszło $1^1/_2$ milj krów dojnych, dających rocznie od 1500 do 1800 milj. litrów mleka. Wartość całej produkcji wynosiła 150—180 milj. koron. Przemysł mleczarski naogół stoi bardzo nizko; podług ówczesnego instruktora krajowego mleczarstwa L. Chmielewskiego było w 1905: 12 mleczarń spółkowych (z tych dostawcy mleka są zainteresowani zarówno w zyskach, jak stratach); 54 mleczarń zbiorowych (właściciel lub właściciele ml. płacą dostawcom umówione ceny i prowadzą na własne ryzyko); 234 mleczarń dworskich i 8 mleczarń przemysłowych. Tylko 14 mleczarń posługiwało się motorami parowemi, 2 elektrycznemi, reszta należało do typu rzemiosła. Wyrobem masła zajmowało się 275 ml. i te dostarczyły 1,08 milj. kg. masła, ser wyrabiało 13 ml. Produkcja masła nie pokrywa potrzeb miejscowych. Co do systemu organizacji mleczarń z początku przewagę miały mleczarnie zbiorowe, ale następnie przekonano się iż mleczarnie spółkowe, oparte ściśle na zasadach współdzielczości nadają się bardziej do miejscowych warunków i tego rodzaju mleczarniom patronuje Biuro patronatu dla spółek rolniczych od 1904. *Ogrodnictwo.* O obecnym stanie O. w G. nie można mieć dokładnego wyobrażenia z powodu braku odpowiednich danych statystycznych. Warzywnictwo i kwiaciarstwo wymyka się zupełnie z pod kontroli, naogół wiadomo, że pozostają na bardzo nizkim poziomie. Najwyższą i najstarszą kulturę warzywnictwo posiada w podmiejskiej okolicy Krakowa, produkcja warzywa tych miejscowości nie tylko wystarcza na potrzeby Krakowa, lecz daje nadwyżkę, wywożoną na Szląsk Górny. Co do sadownictwa, nadzwyczaj zaniedbanego, dane z 1906 podają 168,030 centnarów owoców ziarnistych, 117,120 cent. pestkowych, 2,531 cent. orzechów. *Leśnictwo.* Ogólny obszar lasów wynosił w 1900: 2,013,000 hk, t. j. 25·6% obszaru kraju, przyczym lasy szpilkowe zajmowały 46·3%, liściaste—29·0%, mieszane—24·7%. Pod względem własnościowym 14% należało do rządu, 5·2% do gmin, 6·2% do kościołów i instytucji publicznych, 72·1% do właścicieli prywatnych. Roczny przyrost drzewa wynosił 7,531,646 metrów, 3·7 m. z hektara, w tym 52% drzewa użytkowego, 48% opałowego. Produkcja G. dała ogółem 3,660,000 m³ drzewa opałowego i drugie tyle użytkowego. Wywóz drzewa z G. poza granice państwa szacowano w 1891—1900 na 1·4 milj. m³ drzewa użytkowego wartości około 46 milj. koron, co stanowiło przeszło 50% wywozu z całego państwa, do tego dodać należy około 200,000 m³ drzewa opałowego, wywiezionego do innych krajów państwa. *Rybactwo.*

Gospodarstwo rybne na wodach bieżących, reguluje ustawa krajowa z 1887, wprowadzona ostatecznie w życie dopiero 1907; gospodarstwo w prywatnych stawach nie podlega wspomnianej ustawie. Rozmiary połowu dadzą się oznaczyć w bardzo szerokich granicach. W 1904 w $^1/_3$ części rewirów podległych ustawie rybackiej, połów ryb wyniósł podług komisji centralnej statystycznej 110,000 kg. wartości 58,000 kor., zdaniem fachowców cyfry są zbyt małe i należy je podnieść do 120,000 kor., wobec czego przybliżona wartość połowu ryb rzecznych wynosić ma 360,000 kor. rocznie. Gospodarstw w prywatnych stawach było w 1904: 430, zajmowały one 13,200 hk. powierzchni, a dały do 15,000 centnarów metrycznych połowu. *Łowiectwo*, które nie posiada takiego ekonomicznego znaczenia, jak choćby rybactwo, w **G.** nabrało charakteru sprawy społecznej z powodu ustawy z 1875, zabraniającej tępienia zwierzyny; narażało to włościanina na ogromne straty. Przywilej polowania faktycznie zastrzegała ustawa szlachcie—wielkiemu właścicielowi ziemskiemu, wprowadzając formę przymusowego wydzierżawienia gruntów chłopskich przez władzę polityczną. Dopiero po długich walkach ludowców w sejmie w 1907 zapadła uchwała usuwająca tę krzyczącą niesprawiedliwość. Ustawa uchwalona nie uzyskała jednak sankcji monarszej i w 1908 dla zmian formalnych ponownie oddana została sejmowi. O stanie łowiectwa w **G.** świadczy bardzo niedokładna statystyka z 1906: zabito 500 jeleni, 9,594 sarn, 2,043 dzików, 88,347 zajęcy, 8,410 bażantów, 52,307 kuropatw, 29,465 przepiórek, 10,850 słomek, 14,277 dzikich kaczek, 9,163 lisów, 2,698 łasic, 17,000 jastrzębi i innych pokrewnych ptaków drapieżnych. *Górnictwo* w **G.** zajmuje bez porównania mniejsze znaczenie niż rolnictwo; gdy wartość produkcji 4 głównych zbóż wynosiła (1906) około 300 milj. koron, wartość płodów górniczych w 1897—1906 sięgała 50 miljonów koron, 13·2% całej produkcji Austrji, z tej sumy przypada na sól i kainit 36·8%, ropę 37·5%, wosk ziemny 7·4%, inne produkty górnicze i hutnicze 18·3%. Soli kamiennej w 1909 wydobyto 1,272,483 quintali wartości za 8,272,611 kor., z tego 742,104 q. na cele przemysłowe, 249,483 q. dla bydła; 160,820 hektolitrów solanki naturalnej, soli warzonki: — soli topkowej 503,675 q., na cele przemysłowe 7,573 q. Kopalnie soli—Wieliczka i Bochnia, warzelnie, (Bolechowa, Doliny, Drohobycza, Lacka, Stebnika, Delatyna, Kałusza, Kosowa, Łonczyna) zatrudniały razem 3,099 robotników, z tego kopalnie 2,335, warzelnie 764. Ogólna wartość produkcji salin w **G.** wynosiła 17,387,141 kor., co stanowiło 44·1% ogólnej wartości produkcji w całej Austrji. Z soli potasowych **G.** posiada kainit w Kałuszu, rozpoczęto produkcję w 1887; wydobyto w 1893—40,000 q., w 1900—135,000 q., w 1901—179,000 q., w 1904—94,000 q., w 1907—83.000 q., w 1909—140,000 q.; dane świadczą o wahaniu się znacznym produkcji, co wywołane jest ubóstwem pokładów i niedogodnością odbudowy; ceny 1 q. kainitu w 1901—0,60 kor., w 1904—0,97, w 1907—1,30 k. *Przemysł naftowy*. Ogólna produkcja ropy w 1908 wynosiła 17,586,200 quintali, 4·80% produkcji wszechświatowej, stopniowy rozwój wykazują liczby następujące: w 1880—320,000 q., w 1885—650,000 q., w 1890—916,500 q., w 1895—1,889,000 q., w 1900—3,472,000 q., w 1905—8,018,000 q., w 1907—11,258,000 q. Przed r. 1885 rentowne studnie dawały zaledwie 5 q. dziennie, 1885 Słoboda rungurska pod Kołomyją, odkryta przez St. Szczepanowskiego, dawała z szybu 150—250 q., w 1895 odkryto Schodnicę, która w 1896 z 2 szybów dała 800,000 q.; w 1902 w Borysławiu jeden szyb produkuje 3,500—4,000 q. dziennie; w 1907 w Tustanowicach szyb Wilno z początku wyrzucał 8,000 q. dziennie, a w 1908 szyb Oil City 13,000—15,000 q. Borysław i Tustanowice skupiły 86% ogólnej produkcji, już w 1907. Jednocześnie wzrastała głębokość szybów, gdy z początku wystarczało wykopać studnię 100 m. głęboką wierceniem ręcznym, po 1884 zaczęto stosować system kanadyjski wiercenia („kanadyjka“ została w **G.** ulepszoną) i obecnie średnia głębokość szybu=1,150 m., najgłębszy szyb w Tustanowicach Kolumb III dosięgnął 1,500 m. w 1908. Czas trwania wiercenia 1—2 lat, koszta 130,000—250,000 koron, trwałość szybu 4—5 lat. Przedsiębierstw czynnych w przemyśle było 180 (w 1886); 245 (1897); 320 (1906); szybów produkcyjnych: 873 (1886); 1321 (1897); 1650 (1906); szybów w wierceniu: 153 (1886); 274 (1897); 336 (1906); robotników: 2,917 (1886); 5,537 (1897); 6,446 (1906); ogólna wartość produkcji ropy wynosiła 3,362 tys. koron, 11,753 i 19,844 tys. kor. W 1906 przedsiębiorstw produkujących ropę było 120; $^3/_4$ produkcji ropy idzie do rafinerji drogą handlową; rafinerje galicyjskie i bukowińskie (60) wyrobiły 25·8% ropy, austrjackie 47·3%, węgierskie 26·9%. Wartość produkcji wszystkich rafinerji w 1905 sięgała 120 miljonów kor., czysty zysk rafinerów 34 milj. (por. wartość samej ropy). Spożycie nafty na głowę mieszkańca Austrji w 1890—3·8 klg.; w 1900—4·7 klg.; w 1907—5·5 klg., gdy w Belgji, Szwecji i innych 20 klg. i wyżej; cena nafty konsumcyjnej wynosiła 26 kor. za quintal (w 1908), w tym podatek 13 k., cena ropy=1 kor. wobec 2,22 k. z 1907, 6,08 z 1900, 18,00 z 1880. Wywóz produktów naftowych w 1907 wynosił 2,404,000 q., gdy w 1904—1,421,000 q., w 1901 295,000 q., w 1897—130,800 q.; wartość wywozu w 1906 wynosiła 37·4 milj. kor., na wywóz złożyły się następujące artykuły w 1907: nafta 1,484 tys. q., benzyna 126 t. q., oleje lekkie 69 t. q.,

smary 558 t. q., parafina 147 t. q. Przemysł naftowy w G. przechodzi co pewien czas silne przesilenia, ostatnia ogromna katastrofa nastąpiła w 1908, kiedy na skutek wybuchu ropy w szybie Oil City cena jej spadła do 0,60 kor. za 1 q. Przesilenie dotyka przedewszystkim wytworców surowego produktu, gdy przetwórcy, rafinerzy, dzięki dobrej organizacji zabezpieczeni są doskonale od strat. Wobec ogromnej klęski, która dała się we znaki różnym sferom zainteresowanym w przemyśle ropy, wystąpiły z pomocą i władze krajowe, przy ich pomocy powstał w 1908 „Krajowy związek producentów ropy“; ma on na celu zorganizowanie handlu ropą w pierwszym rzędzie przez odpowiednie magazynowanie ropy (budowa zbiorników), następnie zwiększenie konsumcji (opał na kolejach, w fabrykach, wywóz do Rumunji). Gruntownego uregulowania produkcji opinja kraju domaga się na drodze organizacji taniej produkcji, i tutaj oprócz różnych reform natury prawnej, podatkowej, technicznych, występuje projekt ukrajowienia produkcji. *Wosk ziemny* (ozokieryt) do 1907 stanowił monopol G.; produkcja, rozpoczęta na większą skalę w 1862, przechodziła różne koleje; w 1907 wynosiła 25,080 quintali, wobec 77,586 q. z 1898, 123,000 z 1885 w samym Borysławiu. Wosk ziemny wydobywa się obecnie w Borysławiu, Dzwiniaczu, Staruni koło Nadwórnej, w Truskawcu. Cena 1 q. w 1907—1,243 kor.; w 1898—64 kor.; w 1885—60 kor. Ilość przedsiębiorstw w 1907 dochodziła 11, gdy w 1900 było 19, w 1897—47, a w 1896—87 w samym Borysławiu; robotników zajętych było w 1907—2,300; w l. 1897—1886 od 6,400 do 5000. *Węgiel kamienny.* Ogólna wytwórczość w 1909—11,762,334 q., czyli 8·58% produkcji całej Austrji; w 1906—13,036,862 q.; w 1903—8,155.324 q. Z 11 przedsiębiorstw kopalnianych czynnych było (w 1909) 8. Gwarectwo w Jaworznie wydobyło 6,117,055 q., robotników zatrudniało 12,400 (1903). *Węgla brunatnego* dobyto w 1909: 218,126 quint., wobec 470,912 q. z 1905; 1,127,840 z 1901. Kopalnie węgla brunatnego skupiają się w G. wschodniej w 11 przedsiębiorstwach, z tych czynnych było w 1909: 4, robotników zajętych 318, wartość produkcji 218,112 kor. *Rudy żelaznej* wyprodukowano w 1909—33,730 q.: w 1907—121,438 q.; w 1904—37,924 q.; w 1902—2,680 q.; wytwórczość ograniczyła się do limonitu; wartość produkcji = 37,035 kor., surowca nie wytapiano, a rudę wywożono na Szląsk austrjacki i pruski. Z 16 przedsiębiorstw czynnych było w Krakowskim 2 z 83 robotnikami. *Rudy ołowiane* wydobywało w 1909: 1 przedsiębiorstwo, zatrudniające 527 robotników; wyprodukowało ono 55,860 q., wartości 732,126 kor. w 1909 wobec 38,385 q. z 1906, 72,412 q. z 1903; wydobyta ruda szła na Szląsk pruski, oprócz rudy otrzymano 100 q. ołowiu hutniczego w hutach cynkowych. *Rudy cynkowej* w 1909 wydobyto 17,493 q. wartości 90,119 kor., w biegu były 2 huty w Krzu i Trzebini, wyrobiły one z rudy galicyjskiej i dowiezionej 79,929 q. cynku metalicznego wartości 3,933.047 kor. i 3,648 q. pyłku cynkowego za 161 657 kor., robotników zajętych było 1096. W 1905 wydobyto rudy 36 259 q., wyprodukowano cynku metalicznego 65 508 q., w 1900 rudy 83,739 q., a cynku metalicznego—33 650 q. Jedyna walcownia w Oświęcimiu wyrabia 300 wagonów blachy cynkowej, a w Podgórzu produkuje się blachy cynkowanej około 250 wagonów. *Przemysł.* Podług spisu z 1902 w zestawieniu z opracowaniem Bujaka wszystkich przedsiębiorstw przemysłowych w G. było 155,627, osób zatrudnionych 310,385; siła motorów wynosiła około 64,000 koni parowych. Statystyka austrjacka rozróżnia 1) przemysł wytwórczy i 2) przemysł handlowy, komunikacyjny i t. p. W pierwszej kategorji zajętych osób było 238,116. w drugiej 146,473 osób. Udział poszczególnych grup przedstawiał się jak następuje: przemysł odzieży i towarów modnych 28·7% przedsiębiorstw, 21·9% osób; przemysł spożywczy 10·1% i 13·7%; przemysł gospodnioszynkarski 11·2% i 12·7%; przemysł drzewny, koszykarski, tokarski 10·7% i 10.8%; przemysł tkacki 13·4% i 10·1%; przemysł budowlany 9·3%. 8·6%; przemysł metali 7·2%, 6·7%; przemysł ziemny, kamieniarski, szklany 2·3% i 5·6%; przemysł maszyn i narzędzi 3·3% i 4·3%; przemysł chemiczny 0·9% i 2·0%; przemysł skórny i t. p. 1·2% i 1·2%; przemysł papierniczy 0·3% i 1·1%; przemysł graficzny 0·3% i 0.76%; przemysł wytwarzający siłę i światło 0·02% i 0·1%; przemysł wędrowny 0·1% i 0·1%. Co do siły motorów przypadało na: 1) młyny 3,152 zakładów i 24,468 koni parowych; 2) tartaki 621 i 11,079, 3) gorzelnie 499 i 4,579, 4) papiernie 9 i 2,875, 5) zakłady elektryczne 35 i 2,770, 6) cementownie 3 i 2,392, 7) cegielnie 43 i 2 276, inne poniżej 2,000 koni parowych. Podług ilości zatrudnionych osób przedsiębiorstwa i pracowników przemysłowych dzieli na następujące 3 kategorje: w drobnym przemyśle (1—5 osób), było zakładów głównych 149,441, osób czynnych 226,050; w średnim przemyśle (6—50 osób) zakładów 3966, osób 45,057; w wielkim przemyśle (powyżej 50 osób) 251 zakładów i 38,662 osób; w ostatniej kategorji fabryk zatrudniających wyżej 100 osób było 93 z 22,594 robotnikami, a fabryk olbrzymich powyżej 1,000 było 4 z 4,667 robotnikami. Procentowy udział przedstawiał się, jak następuje: drobny przemysł czyli rzemiosło obejmowało 97·2% zakładów i 73·1% osób; średni przemysł 2·56% zakładów i 14·6% osób; wielki przemysł 0.16% zakładów i 12·3% osób. Pod względem socjalnym pracownicy przemysłowi dzielili się na: 1) samodzielnych (właścicieli i dzierżawców) 34·1%; 2) urzędników 3·4%; 3) robotników i służbę 62·5%. Liczba kobiet zajętych w prze-

myśle wynosiła 14·0%, gdy w Austrji 25·2%; natomiast % młodzieży poniżej 16 lat dochodził 5·7%, w całej Austrji 6%, czyli mniej więcej jednakowo. Ubezpieczonych od wypadków w zakładzie ubezpieczeń we Lwowie (dla **G.** z Bukowiną) w 1904 było 107,116 robotników przemysłowych na sumę płac 44,223,565 koron. W kasach chorych galicyjskich ubezpieczono w 1904 razem 140,427 robotników. Wartości i ilości produkcji przemysłowej statystyka urzędowa nie podaje do wiadomości ogółu. Z innych źródeł wiadomo, że w 1904|5 było czynnych gorzelni 790 z produkcją 647,758 hektolitrów alkoholu, browarów 103 z produkcją 1,187,679 hektolitrów piwa; 1 cukrownia wyrobiła 80,000 ctn. cukru z 603,000 ctn. buraków, 5 fabryk tytuniu zatrudniało 4,880 robotników, a wyrobiły 53,331 ctn. fabrykatów w 1905. Wszystkie powyższe dane (ogromny % drobnych przedsiębiorstw, nieznaczny odsetek większych fabryk, małe rozpowszechnienie motorów i t. d.) świadczą o bardzo nizkim poziomie i szczupłym zakresie działalności przemysłowej **G.** Ujemne skutki takiego stanu rzeczy oddawna już budziły niepokój i hasło uprzemysłowienia kraju odzywa się raz silniej to znów słabiej od lat 30, mniej więcej od wystawy lwowskiej z 1877. Marszałek Żyblikiewicz 1881 rozwinął swój program przemysłowy, następstwem czego było założenie Banku krajowego, później stworzenie początków komisji przemysłowej krajowej, zakładanie szkół zawodowych (ob. szkolnictwo). Sejm dla podniesienia przemysłu fabrycznego utworzył fundusz pożyczkowy 1887 oraz uwolnił ustawą z 1886 i następnemi z 1893 i 1902 nowopowstające zakłady przemysłowe od dodatków autonomicznych do podatków na przeciąg 10 lat; dla ułatwienia zbytu wyrobów krajowych, przeważnie przemysłu domowego subwencjonuje, „Krajowy związek przemysłowy“ we Lwowie 1898, jako agiencję przemysłową krajową. Z inicjatywy zjazdu przemysłowego w Krakowie, 1901 powstał w 1903 „Centralny związek galicyjskiego przemysłu fabrycznego we Lwowie“, a w 1904 „Liga pomocy przemysłowej“; pierwszy ma na celu głównie oddziaływanie na politykę przemysłowo-handlową rządu w duchu przychylnym dla kraju, druga—śledzenie zainteresowania dla spraw przemysłowych wśród własnego społeczeństwa. Brakowi kapitałów ma zapobiec Bank przemysłowy dla **G.** z kapitałem akcyjnym 10 milj. kor., o którego założenie Wydział krajowy zawarł umowę z dolnoaustrjackim Tow. Eskontowym pod koniec 1909 *Handel i komunikacja* (ob. statystykę zawodową) Podług spisu z 1902 było przedsiębiorstw handlowych głównych 85,576, ubocznych 4,091; ze stałą siedzibą 69,754, wędrownych 1,672. Przedsiębiorstw kredytowych, pieniężnych, ubezpieczeniowych było 2,213; pomocniczych handlowych 5,120; komunikacyjnych 6,584. Długość linji kolejowych wynosiła w 1905: 3,830 klm., czyli 5 klm. na 100 klm. kw., koleje lokalne obejmowały 1,000 klm., ogółem dróg w 1905 **G.** miała 14,500 klm. czyli 18 klm. na 100 klm. kw., gdy w Czechach 59 klm.; dróg bitych rządowych, krajowych, powiatowych było tylko 7,250 klm. Dróg wodnych do 1900 było według dat władz politycznych 2,103 klm., z tego 6,371 klm. nadawało się do przejazdu okrętów parowych. Przez Wisłę w 1900 przepłynęło 5,546 galarów i łodzi z 1,838,285 ctn. towaru, przez Dniestr przewieziono 774,768 ctn. drzewa budulcowego. Rozwój dróg wodnych, co do których **G.** stoi na czele wszystkich krajów w Austrji, mógł przybrać należyte rozmiary, gdyby była wykonana uchwała Rady państwa z 1901 o budowie kanałów galicyjskich, łączących Dunaj, Odrę z Wisłą, Wisłę z Dniestrem; połączenie Wisły z Odrą miało nastąpić najpóźniej 1912, tymczasem sprawa kanałów poza badania hidrotechniczne nie wyszła (ob. dzieje polityczne), do dziś dnia. Urzędów pocztowych w **G.** w 1905 było razem 1,224, 1 urząd na 64 klm. kw. i 6,000 m., przewieziono 180 milj. listów, kart, druków, w tym 22·6 milj. dzienników, nadto 6·25 milj. pakietów i przesyłek, 10·5 milj. przekazów pieniężnych, na które wpłacono w kraju 249 milj. kor., wypłacono 278·5 miljonów koron; telegramów oprócz rządowych nadano 1,809,438. *Ogólny stan ekonomiczny, skarbowość.* Oprócz danych, dotyczących wytwórczości rolnej, górniczej (ob. wyżej), o majątku i dochodach **G.**, oczywista bez pretensji do ścisłości mogą pośrednio świadczyć liczby statystyki podatkowej, w pierwszym rzędzie wykazy podatku osobistodochodowego, który obowiązuje osoby, posiadające przynajmniej 1,200 kor. czystego dochodu rocznego. Osób opodatkowanych w ten sposób było 67,290 w 1901, 82 459 w 1906; wysokość dochodu podatkowego 261,152,145 kor. 1901, 323,784,703 kor. w 1906; gdy w Czechach z ludnością o 1 miljon mniejszą suma dochodów w 1906 wyniosła 811,544,661 kor. Osób, mających dochód roczny wyższy nad 200,000 kor. było 16, nad 20.000 kor., 901 w 1906. *Skarbowość.* Podatki bezpośrednie państwowe w 1905 dały 29,739,443 kor., dodatki autonomiczne do podatku 35,067,584. Podatki konsumcyjne, monopole, opłaty różne, bilety kolejowe przyniosły państwu około 100 mil. kor. wraz z cłem 110 milj.; ciała autonomiczne: kraj, powiaty, gminy pobrały z opłat konsumcyjnych, propinacji, myt i czynszów gminnych razem około 30 miljonów koron. *Instytucje, stowarzyszenia.* Planowana krajowa Rada kultury rolniczej dotychczas nie została utworzona. Istniejąca od 1890 krajowa komisja rolnicza jest organem doradczym Wydziału krajowego bez należytej powagi. Centralny wydział stowarzyszeń rolniczych, zorganizowany w 1904, również nie zdobył wielkiego

znaczenia. Zadanie jego — ujednostajnienie programu działalności trzech towarzystw rolniczych: 1) c. k. Towarzystwa krakowskiego rolniczego na G. zachodnią, 2) c. k. Towarzystwa gospodarskiego galicyjskiego we Lwowie na G. wschodnią, (obydwa mniej więcej od 1845) i 3) Towarzystwa kółek rolniczych (1882). Wszystkie otrzymują subwencję od państwa i kraju. Pierwsze dwa reprezentują głównie własność większą, choć takie krakowskie Tow. dąży do ogarnięcia i drobnych rolników (w 1907 na 2,021 czł. liczyło 1085 włościan) trzecie chce być organem rolników drobnych. Kredytu rolnikowi drobnemu dostarczają głównie spółki rajfajzenowskie, znajdujące się pod patronatem Wydziału krajowego. Spółek tych w 1907 było 720, obejmowały one 2,500 gmin czyli 41% ogółu gmin po $8^1/_2$ latach działalności. Z innych spółek rolniczych pod patronatem było w 1906: 10 spółek dla kultury torfu, 11 spółek mleczarskich wobec 23 z 1907, 3 spółki magazynowe, 1 sadownicza, 1 spółka chowu drobiu, 1 rolniczo-przemysłowa. Kooperację spożywczą (zakupno towarów na potrzeby rolników) reprezentują Kółka rolnicze (około 1500), a właściwie „Związek handlowy kółek rolniczych“ w Krakowie (od 1907). Większa własność rolna posiada odpowiednią organizację handlową w „Syndykacie tow. rolniczych“ w Krakowie (od 1905) i oddziale handlowym Tow. gospodarskiego we Lwowie (od 1898), *Przemysł i handel* mają oficjalną reprezentację w izbach handlowo-przemysłowych, funkcjonujących na zasadzie ustawy z 1868, częściowo zmienionej w 1901. G. posiada 3 izby: 1) w Krakowie, 2) we Lwowie, 3) w Brodach, dzieli się Izba na 2 sekcje: handlową i przemysłową. Izby obejmują wszystkie przedsiębiorstwa przemysłowe i handlowe od największego do najmniejszego, w praktyce są one raczej przedstawicielami wielkiego przemysłu i handlu. W związku ścisłym z izbami pozostaje „Centralny związek galicyjskiego przemysłu fabrycznego we Lwowie“ (ob. wyżej) „Związek“ w 1909 liczył 480 członków, płacących 49,000 kor. wkładek; w styczności z Związkiem znajduje się „Liga pomocy przemysłowej“ (ob. wyżej), obejmowała ona w 1908 razem 66 towarzystw, 42 delegacje. Komisja przemysłowa krajowa (od 1888) z 2 sekcjami: szkolną i przemysłowo handlową opiekuje się przemysłem z ramienia Wydziału krajowego, w 1906 przedstawiła sejmowi „plan systematycznej akcji celem powołania do życia wielkiego przemysłu“, z funduszu przemysłowego, utworzonego w 1887; k. p. do końca 1909 udzieliła 186 pożyczek na sumę 4,867,000 kor., obok f. przemysłowego przemysł korzysta z f. inwestycyjnego Banku krajowego, który w 1909 wynosił 1,057,000 kor. W. G. jak i w Austrji przemysł posiada zaporę w bardzo niedogodnym prawie opodatkowania Tow. akcyjnych; w pewnej mierze znajduje rekompensatę w ustawie o spółkach z poręką ograniczoną, takich spółek w G. było w 1908 razem do 40 z 8,5 milj. kor. Przemysł drobny, rzemiosła, posiadł ostatecznie swą organizację na zasadzie noweli z 1907. Zawodowe organizacje rzemieślnicze są przymusowe dla wszystkich należących do danej kategorji rzemiosła, fabryki mogą nie przystępować (od 1883). Stowarzyszenia te mogą zachować nazwę cechów; w łonie Komisji przemysłowej krajowej stowarzyszenia rzemieślnicze mają organ w sekcji rękodzielniczej; do Rady rękodzielniczej w Wiedniu wysyła G. 2 delegatów wybieranych przez izby rękodzielnicze, jako lokalne związki stowarzyszeń przemysłowych (w 1909 było 2 izby w Krakowie i Lwowie, organizowały się w Tarnowie, Rzeszowie i innych). Dla popierania rozwoju stow. przem. istnieje nadto instytucja instruktorów państwowych; od 1901—06 był jeden w Krakowie, w 1906 utworzono 2-ą posadę we Lwowie. W 1906 było stowarzyszeń przemysłowych 503 z 45,496 członkami, w tym czeladzi (pomocników) 24,860, przy 70 stowarzyszeniach były oddzielne zgromadzenia czeladzi; kas chorych dla pomocników, uczni, było 44, jedna kasa dla majstrów; spółek zarobkowo - gospodarczych przy stowarzyszeniach było 14 w G. zachodniej. Przemysł domowy znajduje oparcie w „Krajowym Związku Przemysłowym“ (ob. wyżej), przy Związku powstało w 1908 „Zjednoczenie przemysłu tkackiego“. Sprawom przemysłu służą instytuty technologiczne; instytut krakowski powstał z przekształconego miejskiego Muzeum techniczno-przemysłowego im. A. Baranieckiego, założonego w 1868; instytut lwowski zorganizowała Izba handlowa tamtejsza w 1909 r., we Lwowie nadto istnieje odrębne Muzeum przemysłowe miejskie, założone 1874. O wykształceniu zawodowym ob. Szkolnictwo. *Kredyt* reprezentuje przedewszystkim „Galicyjskie Towarzystwo kredytowe ziemskie“ we Lwowie, instytucja większej własności ziemskiej; „Bank krajowy“ we Lwowie popiera kredytem swoim zarówno rolnictwo większe i włościańskie, jak przemysł i handel. Bank hipoteczny udziela pożyczek na nieruchomości i na osobisty kredyt wekslowy, do większych instytucji należy Bank związkowy we Lwowie (o bankach specjalnie służących parcelacji ob. wyżej). Banki powyższe wraz z filjami banków austrjackich miały w 1905 w aktywach 671,5 milj. kor., w czym pożyczek hipotecznych 527.5 milj. kor. Kas oszczędności było w 1905 razem 46, na czele ich stała G. kasa oszczędności we Lwowie. Ilość książeczek oszczędności wynosiła 276,624 czyli 3,66 ludności. Suma wkładów 250,792,000 milj. kor., czyli 32,4 kor. na mieszkańca; kasy płaciły od wkładek 4—5%; na publiczne cele wydały do końca 1905 razem 4,675.865 milj. kor. Stowarzyszeń

kredytowych oprócz kas rajfajzenowskich (ob. wyżej) w 1906 było 1,134, w tym 873 zaliczkowych; członków liczyły te stow. 730,934 osób, a rozporządzały kapitałem 224 milj. kor., w czym składki wynosiły 181 milj.; 163 stowarzyszenia kredytowe należały do „Związku stowarzyszeń zarobkowych i gospodarczych“ we Lwowie. Stowarzyszenia rusińskie posiadają odrębną organizację „Sojuz kredytowy“ we Lwowie. Działalność ubezpieczeniową prowadzą „Towarzystwa wzajemnych ubezpieczeń“ w Krakowie i rusińskie tow. „Dniestr“; oprócz tego działają agiencje austrjackie i inne. Ubezpieczenia od ognia w 1904 wynosiły 1640 milj. koron., premji rocznej pobrano 12 milj., wypłacono odszkodowań na sumę 11,180,000 kor.; wysokość ubezpieczenia od gradu wynosiła 71,8 milj. kor., wypłacono odszkodowań 470,000 kor.—*Szkolnictwo i oświata.* (Szkoły ludowe). Liczba szkół publicznych ludowych w 1908/9 wynosiła 5,195, w tym 5,005 zorganizowanych czynnych, 176 zorganizowanych nieczynnych, 14 nieuregulowanych czynnych. Wzrost szkół w ostatnich 10 latach był następujący: w 1900/1 było szkół 4,323; w 1901/2 4,398; w 1902/3—4,468; w 1903/4—4561; w 1904/5 4,654; 1905/6—4,747; w 1996/7—4,902; w 1907/8 5,055; w 1908/9—5,195; gdy w pierwszych 6 latach przybywało średnio po 78 szkół, w ostatnich 3 prawie w dwójnasób, bo po 150. Z początkiem 1909/10 było gmin bez szkół 454, co stanowiło 7,2% ogółu gmin wobec 10% z 1908/9, liczba mieszkańców gmin bezszkolnych stanowiła 2,88% wobec 4,01% z roku poprzedniego. Gdy w 1901/2 było gmin bezszkolnych 1,062, w 1904/5 liczba ich spadła zaledwie do 827, natomiast 1909 gmin bezszkolnych było 454. Podług kategorji, szkół jednoklasowych w 1908/9 było 3,175, dwuklasowych 1,204, trzyklasowych 21, czteroklasowych 353, pięcioklasowych 127, sześcioklasowych 53, wydziałowych (siedmio i więcej klasowych) 86. Szkół miejskich było 416, wiejskich 4,063; męskich 202, żeńskich 196, mieszanych 4,621. Co do języka wykładowego: z polskim 2,790, z rusińskim 2.381, z niemieckim 24. Liczba klas czynnych wynosiła wogóle 13,091 o 709 więcej niż w 1907/8. Dzieci uczęszczających na naukę codzienną obowiązkową było ogółem 985,211 w 1908/9 wobec 953,499 z 1907/8, przyrost % wynosił w 1908/9 3,90%; w 1907/8—3,53%; w 1906/7—4,73%; w 1905/6—4,60%; w 1904/5 —3,64%; w 1903/4 — 3,24%; w 1902/3—6,18%; w 1901/2—4,18%; w 1900/1 — 3,80%. Z ogólnej liczby 985,211 dzieci w szkołach ludowych publicznych uczyło się 942,131; w prywatnych 26,395; w wyższych (w wieku szkolnym) 10,762; w domu 5,923. Dzieci obowiązanych do nauki codziennej t. j. w wieku 6—12 względnie 7—13 lat, było chłopców 591,964, dziewcząt 572,262, razem 1,164.226. Ilość dzieci zapisanych do szkół ludowych publicznych wynosiła 991,804, w tym 503,953 chłopców, 487,851 dziewcząt (ostatnich o 213,777 więcej niż w poprzednim roku), z pomiędzy zapisanych nie uczęszczało do szkoły 24,709 chłopców i 24,969 dziewcząt, razem 49,678 czyli 5%. Liczba dzieci, nie pobierających nauki z powodu ułomności wynosiła 21,728, z czego 10,538 chłopców, 11,190 dziewcząt; dzieci, nie pobierających nauki ani szkolnej, ani domowej, zdrowych było: 157,287, liczba ta dotyczy gmin szkolnych. Na naukę dopełniającą uczęszczało dzieci (w wieku 13—15 lat) do szkół ludowych publicznych 163,077 prywatnych 1,619, wyższych (w wieku odpowiadającym n. d.) 21,672, w domu uczyło się 1,553, ogółem 187,921 wobec 178,862 z 1907/8. Z 176,483 dzieci, zapisanych na naukę dopełniającą w szkołach ludowych publicznych, nie pobierało nauki 55,533 dzieci zdrowych, 4,235 ułomnych. Srednia ilość dzieci, przypadających na 1 klasę, w szkołach miejskich wynosiła 53 (maximum 73, minimum 41); w szkołach wiejskich 79 (max. 114, min. 63). Za niezapisanie lub nieposyłanie dzieci do szkół wydano orzeczeń, skazujących na karę pieniężną, 101,139 o 7,476 mniej niż w 1907/8; na karę aresztu 12,709, o 407 mniej. Grzywien ściągnięto na sumę 67,737 kor. 91 hal. (o 16,179 kor. 44 h. mniej). Wydano w 1910/11 na książki polskie 82,446 k. 88 h., czwartą część z kwoty, uzyskanej z sprzedaży książek polskich szkolnych, i 35,744 k. 02 h. na książki rusińskie, jako $^1/_4$ kwoty ze sprzeży książek rusińskich. Sił nauczycielskich w szkołach ludowych publicznych w 1908/9 było 13,419; o 780 więcej, niż w 1907/8. Na 6191 nauczycieli z patentem do szkół wydziałowych było 783 do szkół pospolitych i świadectwem dojrzałości 3,874, do szkół pospolitych bez świadectwa dojrzałości 360; tylko z świadectwem dojrzałości 1,121, bez kwalifikacji 53. Na 7,228 nauczycielek pierwszej kategorji było 1041; drugiej 2 730; trzeciej 1,711; czwartej 1,310; piątej 436. Stosunek nauczycieli do nauczycielek przedstawiał się jak następuje: w 1908/9: 46,10% pierwszych, 53,90% drugich, w 1904/5 — 46,10% i 53,10%, w 1900/1—50,75% i 49,25%. Ogólna liczba posad nauczycielskich etatowych wynosiła 8,964. Kontyngiens sił nauczycielskich rekrutuje się z wychowańców seminarjów nauczycielskich publicznych, prywatnych i z tak zwanych eksternów. Seminarjów państwowych było ogółem 16 w 1908/9; w 1909/10 powstało jeszcze jedno. Męskich ilość wynosiła 13, żeńskich 3; językiem wykładowym był polski w 7 sem. męskich i jednym żeńskim; polski i rusiński w reszcie. Seminarja państwowe dostarczają średnio 623 sił, 446 kandydatów i 177 kandydatek. Seminarjów prywatnych w 1909/10 było 22 żeńskich, w tym 2 z językiem rusińskim, 1 z polskim i niemieckim, 1 z niemieckim, reszta z polskim; 2 sem. prywatne posiadały prawa szkół

publicznych. W sem. męskich państwowych było uczni w 1908/9 na początku 3,439, przy końcu 3,139, w 3 seminarjach żeńskich było uczennic 938 względnie 920; w 22 sem. żeńskich prywatnych 2,054 uczennic. Pozaseminaryjne kształcenie sił nauczycielskich odbywało się w 1908/9 na kursach wydziałowych w sekcji językowo-historycznej przy seminarjum w Krakowie i w sekcji technicznej przy szkole przemysłowej we Lwowie, następnie na kursach wakacyjnych dla nauczycielek bez kwalifiacji, kursach ogrodniczych dla nauczycieli ludowych, kursach gospodarstwa domowego dla nauczycielek. Z bibljotek okręgowych dla nauczycieli posiadających 62,628 dzieł i 800 atlasów, map i t. p. korzystało 6,834 nauczycieli, nadto istniały bibljoteki dla nauczycieli przy 3409 szkołach, a przy 2310 także bibljoteczki dla uczniów. W szkołach ludowych **G.** obowiązuje plan nauk z 1893, którego szczególniej jedna strona mianowicie podział szkół na wiejskie i miejskie, dwutypowość uniemożliwiającą uczniom szkół wiejskim dostępu do szkół średnich, oddawna budziła wielkie niezadowolenie. Żywa dyskusja toczyła się na zgromadzeniach publicznych, wśród nauczycielstwa i w dziennikarstwie w tej kwestji, a następnie w wielu innych. Wreszcie Sejm krajowy zajął się sprawą szkół ludowych i wezwał Radę szkolną krajową, aby ta dla rozpatrzenia niedomagań i potrzeb szkolnictwa ludowego w kraju zwołała ankietę, złożoną z osób zawodowo i naukowo obznajmionych ze szkolnictwem i obywateli zajmujących się oświatą ludową obu narodowości i aby o wyniku narad ankiety przedłożyła sejmowi sprawozdanie wraz z odpowiedniemi wnioskami. Rada szkolna uszeregowała poszczególne kwestje w następujący sposób: 1) sprawa dwutypowości szkół ludowych i możliwa reforma typu wiejskiego; 2) reforma szkół typu miejskiego i wydziałowych; 3) nauka dopełniająca, kursa rolnicze dopełniające i kursa dla dorosłych analfabetów; 4) budowa szkół i nadzór techniczny nad nią; 5) sprawy administracji szkolnej i t. p. W 1908/9 odbyły się trzy ankiety, mianowicie w sprawie dwutypowości (14 i 15 maja 1909), reformy szkół ludowych (19 czerwca 1909) i niektórych kwestji administracyjnych (19 i 20 lipca 1909). Oprócz szkół ludowych publicznych było w 1908/9 szkół prywatnych 233 z 26,395 dziećmi, 105 szkół posiadało prawo szkół publicznych. W 136 szkołach prywatnych językiem wykładowym był polski w 4—rusiński, w 92 niemiecki, w 1 polski i niemiecki. Szkół klasztornych było 60, w tym 4 męskie, 50 żeńskich i 6 mieszanych; szkół wyznaniowych 136, z tego 80 ewangielickich z językiem wykładowym niemieckim, język polski był przedmiotem obowiązkowym. W szkołach izraelickich w 9 wykładowym językiem jest polski, w 1 polski i niemiecki, w 45 szkołach fundacyjnych Hirscha wykłady prowadzono po polsku. Na kursach dla analfabetów, urządzanych staraniem towarzystw, reprezentacji miast, samych nauczycieli, a popieranych przez Radę szkolną przez zezwolenie na udzielanie nauki w budynkach publicznych, pobierało naukę czytania, pisania i rachowania 3,967 osób w wieku od (10 do 60 lat). Zakładów wychowawczych dla dzieci w wieku przedszkolnym było w 1908/9: dla dzieci ubogich w 49 okręgach szkolnych 170 ochronek, z tego 41 utrzymywanych przez klasztory; ogródków froblowskich 26, 3 przy seminarjach żeńskich, 8 utrzymywały miasta przy szkołach publicznych, reszta należała do osób prywatnych. Przy szkołach żeńskich istniały kursa specjalne praktyczne dla dziewcząt, które ukończyły naukę obowiązkową: 1) przy liceum Jadwigi we Lwowie a) kurs robót ręcznych (33 ucz.); b) kurs handlowy (89 ucz.); c) kurs gospodarstwa domowego (27 ucz.); 2) przy szkole scholastyki w Krakowie: a) kurs handlowy (57); b) szkoła robót ręcznych (141); 3) przy szkole w Rzeszowie kurs robót ręcznych (13); 4) w Tarnowie takiż kurs (56); 5) w Jaśle kurs dopełniający (27). Na budowę szkół ludowych z budżetu szkolnego Rada szkolna w 1908/9 otrzymała 200,000 kor., z pożyczki zaś krajowej 10 miljonowej rozpoczęła budowę szkół w 170 gminach na sumę 2,248,200 kor. Ogół wydatków na szkoły ludowe w 1908—25,206,349 kor. *Szkoły średnie.* W 1908/9 było gimnazjów państwowych 51 i 4 filje samoistne, w tym 5 gimnazjów i jedna filja z językiem wykładowym rusińskim, 2 z polskim i rusińskim, 2 z językiem niemieckim, reszta z polskim; gimnazjów prywatnych było 6, wszystkie z językiem wykładowym polskim z prawami szkół publicznych, szkół realnych 11, wszystkie również z językiem wykładowym polskim; gimnazjów prywatnych żeńskich 8, z językiem wykładowym polskim wszystkie oprócz jednego, które miało język rusiński; liceów żeńskich 12 z prawami szkół publicznych. O wzroście szkół średnich w ostatnim 10 leciu świadczy następujące zestawienie:

Gimnazja	*1899.*	*1901.*	*1903.*	*1905.*	*1907.*	*1909.*
państ. męskie.	30	32	34	37	43	51
pryw. „	1	1	1	1	2	6
„ żeńskie	*)	*)	*)	1	7	8
szkoły realne	**) 6	7	8	11	11	11
licea żeńskie	***) —	—	2	9	10	12
Razem	37	40	45	59	73	88

*) Do 1904 istniały tylko kursy prywatne, bez praw szkół publicznych.
**) Wyłącznie państwowe.
***) Wyłącznie prywatne.

Jeszcze znamienniej przedstawia się wzrost uczniów wciągu 50 lecia; pamiętać należy że w 1867 szkoły średnie z rąk biurokracji austrjackiej przeszły pod zarząd samorządnej Rady szkolnej krajowej i językiem wykładowym został polski, z wyjątkiem zastrzeżeń co do języka rusińskiego, któremu prawa języka wykładowego może przyznać Sejm. Od 1905 na wniosek Rady szkolnej minister oświecenia ma prawo nadawać w szkołach polskich językowi rusińskiemu, w szkołach rusińskich językowi polskiemu charakter przedmiotu bezwzględnie obowiązkowego. Liczba uczniów i uczennic szkół średnich w 1858/9 w 1883/4 i 1908/9 wynosiła:

w Gimnazjach	*1858/9*	*1883/4*	*1908/9*
państwowych męskich	4315	11570	29991
prywatnych „	275	187	642
szkołach realnych	719	850	8764
prywatnych żeńskich	—	—	1413
w liceach „	—	—	1193
Razem	5389	12607	37003

Wzrost uczniów w gimnazjach państwowych podług języka wykładowego był następujący: w gimnazjach państwowych polskich było:

	1858/9	*1883/4*	*1908/9*
w Galicji zachodniej	1603	4491	9676
w Galicji wschodniej	1864	5548	15247
Razem	3472	10039	24923

w gimnazjach rusińskich w 1858/9 było 405; w 1883/4 434 i w 1908/9 3850; w gimnazjach niemieckich w odnośnych latach było 493, 1097, 1218 (jedno z 2-ch gimnazjów tej kategorji mianowicie w Brodach jest obecnie w stadjum spolszczenia). Dokładniejszy obraz podziału uczniów według narodowości i wyznania dają następujące cyfry:

Gimnazja męskie

Średnio w roku	Polacy	Rusini	Niemcy	katoliccy rz. i gr.	ewangel.	izraelici
1881/2—1885/6	8160	1811	757	8687	70	1983
1886/7—1890/1	8611	2003	641	9051	79	2135
1891/2—1895/6	9373	2244	419	9748	70	2225
1896/7—1900/1	12148	2876	373	12495	80	2828
1901/2—1905/6	17491	4441	310	17780	107	4342

w Szkołach realnych

1881/2—1885/6	745	48	23	625	23	176
1886/7—1891/2	803	41	25	714	18	145
1891/2—1895/6	1122	71	16	1016	20	178
1896/7—1900/1	2021	157	24	1677	45	487
1901/2—1905/6	3114	197	33	2372	55	918

Zestawienie powyższe uwidocznia przedewszystkim znaczny wzrost liczby uczniów od 1895/6, a następnie względnie nieproporcjonalny napływ do szkół filologicznych i realnych, ta ostatnia okoliczność uderza szczególniej przy porównaniu z innemi krajami: gdy w G. gimnazjalistów było 11,757 w 1883/4 i 30,633 w 1908/9, a realistów 1850 i 3764, w Czechach gimnazjalistów w odpowiednich latach było 23,509 i 24,531, realistów zaś 7552 i 24,069, na Szląsku pierwszych 1375 i 1969, drugich zaś 893 i 1511; w całej Austrji było gimnazjalistów 55,247 i 89,309, a realistów 16,574 i 46,374. W G. więc stosunek realistów do gimnazjalistów wynosił 11,0%, gdy w Czechach prawie 50%, na Szląsku 44%. Na 10,000 ludności przypada uczniów gimnazjalnych w G. 40, na Szląsku 23, w Czechach 27, natomiast realistów w G. przypada zaledwie 5, na Szląsku 21, w Czechach 27. Dane powyższe wybitną zaznaczają różnicę w kierunkach średniego wykształcenia młodzieży odnośnych krajów. Personel nauczycielski w 1908/9 składał się z 1688 osób, w tym 48,41% zastępców. W systemie nauk wykładanych nie zaszły zmiany ważniejsze, w ostatnich czasach zwrócono większą uwagę na wychowanie fizyczne, władze szkolne oprócz nauki gimnastyki popierają usilnie gry ruchome, pracę w warsztatach rzemieślniczych, urządzanie wycieczek. Budżet szkół średnich wogóle wynosił 6,959,953 kr. w 1909, wobec 1,744,010 w 1834, sumy powyższe stanowiły 21,2% i 18,2% ogółu sum budżetowych wydatkowanych na oświatę w Austrji. *Szkolnictwo zawodowe* pomimo pewnego rozwoju wciąż jeszcze niedomaga. Szkoły rolnicze w G. należą do 4 typów: 1) szkoły wyższe: a) studjum rolnicze przy uniwersytecie w Krakowie liczyło w 1905|6 razem 217 uczniów; b) w Dublanach akademja rolnicza liczyła 84; 2) jedyna szkoła średnia w Czernichowie miała 62 uczniów; tutaj zaliczyć należy 1 szkołę ludową we Lwowie z 54 uczniami; 3) szkoły niższe w liczbie 7 w 1906 miały 240 uczniów; 4) typ stanowiły szkoły zimowe, funkcjonowało ich w 1906 dwie, jedna w Niewiarowie pow. Wieliczki (od 1898), druga w Lubczy w pow. Pilzna (od 1906). Obok tych szkół do wykształcenia rolników przyczyniają się nauczyciele wędrowni z kółek rolniczych i kursa rolnicze dopełniające, w 1908|9 kursów takich było 29, w tym ogrodniczo-sadowniczych 4, uczęczczało na kursa 1074 młodzieży; tutaj wymienić należy jedną szkołę mleczarską w Rzeszowie, funckjonującą od 1902|3, w 1907 zaprowadzono przy niej kursa serkarstwa. *Szkoły przemysłowe i handlowe.* W 1908|9 funkcjonowały następujące szkoły państwowe dla nauki przemysłowej i handlowej: 3 szkoły przemysłowe z 1011 uczniami; 4 szkoły zawodowe (przemysłu drzewnego w Zakopanym, w Kołomyji, ślusarska w Świątnikach, przemysłu żelaznego w Sułkowi-

cach) z 348 uczniami; Akad. handlowa we Lwowie z 359 uczniami (podobno akademja w Krakowie w sprawozdawczym 1908|9 nie była jeszcze upaństwowiona). Etat nauczycielski wszystkich powyższych szkół wynosił 131. ogólna suma wydatków w 1909 wynosiła 734,931 kor., a wraz z subwencjami dla muzeum przemysłowego, szkół dopełniających i t. p. 1,002,485 kor. Szkół przemysłowych dopełniających było w 1908/9 na początku roku 64 z 7,211 uczniami, nadto w ciągu wspomnianego roku założono jeszcze 14 podobnych szkół. *Szkolnictwo górnicze* w **G.** reprezentują dwie niższe szkoły górnicze: państwowa w Wieliczce, 2 krajowe, górnicza i wiertnicza, w Borysławiu, obydwie z mniej więcej 20 uczniami rocznie w każdej, nadto od 1907 istnieje prywatna szkoła górnicza w Dąbrowie w pobliżu Karwiny, subwencjonowana przez państwo, wydział krajowy **G.** i Szląska i przedsiębiorstwa górnicze, wreszcie katedra górnictwa naftowego na politechnice lwowskiej. Brakom szkolnictwa przemysłowego i handlowego, odczuwanym coraz wyraźniej w społeczeństwie galicyjskim w ostatnich latach postanowiła zaradzić i sama Rada szkolna; na posiedzeniu z 30 stycznia 1909 r. przyjęto program zakładania nowych szkół przemysłowych, a na skutek przychylnej rezolucji ministra, w tym samym roku Rada zaczęła pertraktacje z zarządami różnych miast w celu założenia szkół typu istniejącego już, obok tego Rada szkolna postanowiła zakładać szkoły dwuklasowe handlowe. *Wyższe szkolnictwo* w **G.** posiada następujące zakłady: 2 uniwersytety, 1 politechnikę, 1 akademję rolniczą w Dublanach (ob. wyżej), 1 akademję sztuk pięknych, szkołę lasową i szkołę weterynaryjną. Uniwersytet w Krakowie liczył w 1909 — 1910 razem 3,211 uczniów, 188 wykładających; uniwersytet lwowski — 4,704 uczniów, 178 wykładających, w politechnice lwowskiej — 1,660 uczniów i 88 wykładających. Wyższe zakłady naukowe wszystkie mają język wykładowy polski, przy uniwersytecie lwowskim istnieją katedry rusińskie. Sprawa założenia odrębnego uniwersytetu rusińskiego dotychczas nie została rozstrzygnięta (ob. dzieje polityczne). *Instytucje oświatowe i naukowe.* Sprawie oświaty ludowej służą: „Towarzystwo szkoły ludowej“ (ob.), „Macierz szkolna“ (ob.), „Towarzystwo oświaty ludowej“ (ob.), „Uniwersytet im. Mickiewicza“ (ob.), „Powszechne wykłady uniwersyteckie“ (ob. uniwersytet powszechny); nad stanem nauk szkół średnich czuwa „Towarzystwo nauczycieli szkół wyższych“; ono przeforsowało reformę szkoły realnej, w jego łonie powstała myśl ustanowienia „Krajowej Rady pedagogicznej“ przy boku Rady szkolnej; Rada pedagogiczna winna odświeżyć atmosferę zbyt biurokratyczną Rady szkolnej. Z instytucji naukowych, oprócz wymienionych w gł. dziele, jak „Akademja umiejętności w Krakowie“ i innych, wymienić należy „Tow. popierania nauki we Lwowie“, „Tow. dla popierania polskiej nauki rolnictwa“ w Krakowie.

Stosunki polityczne w **G.** *w latach 1904 — 1910.* W **G.**, w latach ostatnich, dokonywują się zwolna, ale stale, doniosłe przeobrażenia społeczno-polityczne. Odbywają się one w trzech kierunkach: 1) w demokratyzacji społeczeństwa; 2) we wzroście ruchu narodowego wśród Polaków, Rusinów i Żydów; wreszcie 3) w usiłowaniach do usamodzielnienia **G.**, przez wyzwolenie jej z zależności ekonomicznej od bardziej przemysłowych części państwa oraz przez rozszerzenie jej autonomji. **G.** demokratyzuje się zarówno w zachodniej, jak i we wschodniej części. Oprócz przyczyn ogólnych, działających w tym kierunku w całej Austrji, jak i w państwach innych, związanych ściśle z charakterem współczesnych nam stosunków kulturalnych i gospodarczych, wpływają tu okoliczności specjalnie lokalne. Średnia szlachecka własność ziemska upada szybko, natomiast latifundja stoją mocno. Własność włościańska ulega z jednej strony rozdrobnieniu, z drugiej zaś, skutkiem ożywionego ruchu parcelacyjnego, zwiększa się kosztem średniej własności ziemskiej. Dzięki emigracji, która umożliwia włościanom udającym się do Stanów Zjedn. A. P. zebrać trochę grosza, mogą oni później wrócić do kraju i nabywać grunta. Przemysł wielki chociaż słabo rozwija się jednak, zwłaszcza w **G.** zachodniej. Wielcy właściciele ziemscy, którzy do niedawna jeszcze skupiali w swoim ręku wyłącznie prawie rządy w kraju, którzy posiadali wpływ decydujący nawet po za polityką we wszystkich sferach życia społecznego, obecnie muszą się już dzielić władzą i wpływami z demokracją, miejską i wiejską. Dwie te demokracje nie zdobyły jednak jeszcze silnej pozycji w życiu politycznym z powodu braku organizacji i polityki frakcyjnej różnych grup. Demokratyzacja społeczeństwa w Galicji przyczyniła się też do wzmożenia się ruchu narodowego wśród Polaków, Rusinów i Żydów i do zaostrzenia walk narodowościowych. Póki liczne masy ludu wiejskiego i miejskiego były bierne w życiu społeczno-politycznym, antagonizmy narodowościowe ujawniały się niezbyt silnie. Z chwilą jednak, kiedy demokratyzacja społeczeństwa powołała te masy do udziału w życiu publicznym, do wyrażenia swych żądań, kiedy im zapewniła pewien wpływ w sprawach politycznych, sytuacja się zmieniła: kwestja narodowościowa wysunęła się naprzód. U Rusinów dążenia takie istniały już dawniej, w latach jednak ostatnich wzmogły się znacznie. U Żydów powstały dopiero niedawno w rozmaitej formie. Z jednej strony wystąpili sjoniści różnych odcieni, z drugiej zaś socjaliści, którzy odłączyli się od partji polskiej i stworzyli własną na podstawie odrębności narodowej

opartą. Ruch separatystyczny żydowski rozwija się powoli i znajduje przeciwwagę w warstwach żydów zasymilowanych. W innym zupełnie położeniu znajduje się ruch narodowy rusiński, który, chociaż osłabiony nieco przez moskalofilstwo, dążące do utopienia go w oceanie wszechrosyjskości, ma jednak daleko silniejsze podstawy od żydowskiego i związany jest z określonym terytorjum. Rusini zamieszkują przeważnie G. wschodnią, w której stanowią koło $^2/_3$ ludności; $^1/_3$ przypada na Polaków i Żydów. Odległym celem Rusinów, do ktorego dążą, jest podział G. na zachodnią—polską i wschodnią—rusińską. Dążeniu temu opierają się Polacy na tej podstawie, że wschodnia część kraju posiada poważną mniejszość polską. Narazie Rusini dążą przedewszystkim do zabezpieczenia sobie większego, niż dotychczas, wpływu na sprawy publiczne w sejmie i administracji oraz do uzyskania samodzielnych instytucji w dziedzinie spraw kulturalno-ekonomicznych. Domagają się więc: odrębnego uniwersytetu we Lwowie, odrębnej Rady szkolnej krajowej, będącej władzą zwierzchnią dla szkół elementarnych oraz dla średnich zakładów naukowych; podziału funduszów na cele gospodarcze i oświatowe pomiędzy ludność polską i rusińską. Żądania te natrafiają na opór reprezentacji polskiej w sejmie, ponieważ widzi w nich prolog do podziału kraju. Walka narodowościowa zaostrza się z rokiem każdym. Rusini zrobili znaczne postępy na polu ekonomicznym i kulturalnym. Obecnie posiadają wiele własnych instytucji prywatnych, dobrze rozwijających się. Towarzystwo oświatowe „Proświty", liczne stowarzyszenia kooperatywne, niektóre średnie zakłady naukowe (obok 5-ciu gimnazjów rządowych), własne banki. Walka o uniwersytet rusiński przybrała bardzo ostrą formę od 1907 r. Dnia 23 stycznia tegoż roku młodzież rusińska chciała zmusić zarząd uniwersytetu lwowskiego do urzędowania także i w języku rusińskim. Napotkawszy silny opór, urządziła napad zorganizowany na uniwersytet: niektóre sale zostały znacznie uszkodzone, w jednej z nich portrety rektorów były przez nią zniszczone, prof. Winiarz został raniony; uniwersytet chwilowo nawet został zamknięty. W roku następnym 1908 walka większe jeszcze przybrała rozmiary. Ofiarą jej padł namiestnik G., hr. Andrzej Potocki. Dn. 12 kwietnia student socjalista, Mirosław Siczyński, kilkakrotnemi wystrzałami ranił śmiertelnie namiestnika, który w kilka godzin umarł. W roku następnym nastało jakby chwilowe osłabienie walki, która jednak nie ustawała ani na chwilę. W roku 1910 uniwersytet lwowski stał się znowu widownią walki pomiędzy studentami obu narodowości. Ruch narodowy polski wzmógł się również w G. i na Szląsku austrjackim, ujawniając się przedewszystkim w ożywieniu się uczuć narodowych ludu wiejskiego i miejskiego. Literatura ludowa zwiększyła się znacznie i dotarła do odległych miejscowości w G. Wiejska ludność polska w G. wschodniej, tworząca liczne wyspy w morzu rusińskim, która przez czas pewien zdawała się zatracać swoje poczucie polskości, w latach ostatnich rozwinęła je znacznie i uczuła łączność swoją z ludnością polską całego kraju. Społeczeństwo polskie w Galicji coraz żywiej zajmuje się odłamami narodu polskiego poza Austrją. Prasa, literatura i sztuka w G. akcentują coraz silniej polskość. Nawet w architekturze ujawnia się dążność ta w usiłowaniach świadomych, skierowanych ku utrwaleniu i rozszerzeniu różnych kategorji stylów polskich. Równolegle z tym ruchem narodowym ujawnia się ogólny rozwój kulturalny i umysłowy. Technika życia udoskonala się znacznie w większych centrach miejskich, zwłaszcza Lwów i Kraków pod tym względem zmieniły się bardzo znacznie na korzyść w ciągu ostatnich lat kilku. Ruch wydawniczy polski zwiększył się bardzo, zwiększyło się też kupno książek. Księgarze zaobserwowali ten fakt, że G. procentowo pochłania coraz więcej utworów naukowych i artystycznych na ogólnym rynku polskim. Oczywiście, pomimo tego wszechstronnego rozwoju, G. ekonomicznie i kulturalnie wciąż stoi znacznie niżej, niż Czechy albo Austrja właściwa. Faktem jest jednak, że w ciągu lat ostatnich G. poczyniła znaczne postępy we wszystkich dziedzinach. Gdyby nie zaostrzająca się wciąż walka narodowościowa, pochłaniająca wiele energji, byłyby one znacznie większe. Tymczasem na drodze załagodzenia antagonizmów narodowościowych niewiele zdziałano. Pewnym krokiem naprzód w tym kierunku jest ustawa sejmowa z d. 9 kwietnia 1907 roku. Brzmi ona: § 1. Językiem urzędowym wewnętrznym Wydziału krajowego jest język polski. Wydział krajowy w korespondencji z władzami rządowemi używa języka polskiego. Na podanie stron i pisma reprezentacji powiatowych, odpowiada Wydział krajowy w tym języku w kraju używanym, w którym podanie zostało wniesione. § 2. Językiem urzędowym wewnętrznym reprezentacji powiatowej (rad powiatowych i wydziału powiatowego) i reprezentacji gminnej (rad gminnych i zwierzchności gminnych), jest ten język, którego reprezentacja powiatowa, względnie gminna jako swego języka obecnie używa. Zmiana tego języka nastąpić może na mocy uchwały rady powiatowej, względnie gminnej, powziętej na posiedzeniu, w tym celu zwołanym i tylko w obecności trzech czwartych członków prostą większością obecnych. Na posiedzeniu reprezentacji powiatowej i gminnej mogą członkowie zabierać głos w każdym języku używanym w powiecie względnie w gminie. § 3. Reprezentacja powiatowa i gminna obowiązane są przyjmować i załatwiać pisma i podania bez

względu na to, czy zredagowane są w języku polskim, ruskim, lub niemieckim. § 7. Jako język, w którym przełożony obszaru dworskiego urząd swój sprawuje i którego w korespondencji z władzami i stronami używa, oznacza posiadacz obszaru dworskiego: język polski, ruski lub niemiecki. § 6. Postanowień obowiązujących o języku urzędowym miasta Lwowa i Krakowa, zawartych w ustawach krajowych z d. 14 paźdz. 1870 i z d. 6 paźdz. 1901 r. ustawa niniejsza nie narusza. We Lwowie i Krakowie językiem urzędowym jest więc język polski. Na podania jednak zredegowane w języku ruskim należy odpowiadać w tymże języku. Ustawa powyższa, regulująca sprawy językowe w różnych ciałach autonomicznych i samorządnych, jest niezawodnie krokiem naprzód w kierunku złagodzenia antagonizmów narodowych w G. Wzrost dążności autonomicznych w społeczeństwie polskim uwidocznił się nietylko w prasie, literaturze politycznej i w tendencjach poszczególnych stronnictw, lecz także i w ustawodawstwie. Zdobycze w tym kierunku są jednak jeszcze bardzo skromne. W czasie przeprowadzania reformy wyborczej do parlamentu, na której i rządowi bardzo zależało, Koło polskie zrobiło krok pierwszy na drodze do rozszerzenia autonomji krajów w Austrji, a więc i G. Paragraf 12 ustawy o kompetencji Rady państwa w nowej redakcji z d. 26 stycznia 1907 r. brzmi: „Wszystkie inne przedmioty ustawodawstwa nie zastrzeżone w tej ustawie wyraźnie dla Rady państwa, należą do zakresu działania sejmów krajów i królestw w Radzie państwa reprezentowanych i będą w tych sejmach i z nimi konstytucyjnie załatwiane. W sprawach, które zatym na zasadzie ordynacji krajowych i niniejszej zasadniczej ustawy państwowej należą do zakresu ustawodawstwa krajowego, może ustawodawstwo krajowe uchwalać także postanowienia z dziedziny ustawodawstwa sądowo-karnego, policyjno-karnego i ustawodawstwa prawa cywilnego, potrzebne do uregulowania przedmiotu. Do ustawodawstwa krajowego należą także takie zarządzenia, tyczące się organizacji państwowych władz administracyjnych, które opierają się na kompetencji ustawodawstwa krajowego do organizacji autonomicznych władz administracyjnych i które mieszczą się w ramach zarysów, zastrzeżonych dla ustawodawstwa państwowego po myśli § 11 lit. b., tej zasadniczej ustawy państwowej“. Prócz tego z inicjatywy Koła polskiego komisja reformy wyborczej do parlamentu uchwaliła w 1907 r. dwie rezolucje, z których druga weszła następnie do statutu krajowego. Brzmi ona jak następuje: „Z uwagi, że przy różnych sposobnościach powstają wątpliwości, jakie przedmioty obejmuje kompetencja ustawodawstwa krajowego w sprawach kultury krajowej, wzywa się rząd, by przy rozstrzyganiu, czy pewne zarządzenia prawodawcze uważać za sprawę kultury krajowej, należącą do kompetencji sejmów, trzymał się tej zasady, że do spraw kultury krajowej, zastrzeżonych sejmom, należą wszelkie sprawy, których przedmiotem jest produkcja rolnicza i lasowa, tudzież obrobienie i użytkowanie z jej zakresu, jak i leśnictwo, polowanie, rybołówstwo, chów zwierząt, ochrona pól, środki tępienia szkodników rolnych i leśnych, użytkowanie, kierowanie i ochrona wód, meljoracje, zabudowanie potoków górskich, regulacja i wykupno służebności lasowych, pastwiskowych i t. d., dalej, wszelkie sprawy ustroju agrarnego, jak: przepisy o wolnej podzielności gruntów, lub jej ograniczeniu, o włościach rentowych, szczegółowe postanowienia o podziale spadków odnośnie do gospodarstw włościańskich, o wszelkich operacjach agrarnych i t. d., wreszcie udział w normowaniu kredytu rolniczego i lasowego, w organizacji stanu rolniczego i lasowego, w urządzeniu stosunków robotników rolnych, lasowych i t. p.“ Wymienione w powyższej rezolucji przedmioty, dotyczące kultury krajowej, zostały oznaczone w dodanym do Statutu krajowego § 18a, ustawą z d. 23 kwietnia 1909 roku. Ponieważ to co wchodzi do Statutu krajowego nie może być zmienione wolą jednostronną parlamentu centralnego, więc wciągnięcie powyższych przedmiotów, dotyczących kultury krajowej, do kompetencji sejmu należy uważać za trwałe rozszerzenie autonomji Galicji. Doniosłą też zdobyczą autonomiczną w latach ostatnich jest rozszerzenie kompetencji Rady szkolnej krajowej, przez oddanie jej szeregu spraw dotyczących oświaty niższej i średniej oraz nauczycieli ludowych i profesorów średnich zakładów naukowych, spraw które poprzednio załatwiało ministerjum oświaty. Rozszerzenie autonomji krajowej napotyka na pewien opór nietylko wśród Rusinów, lecz i w pewnych kołach polskich, które wykazują, że tylko przy demokratyzacji sejmu może być ono pożyteczne, gdyż w przeciwnym razie prowadzi tylko do zwiększenia wpływu sfer konserwatywnych, silniejszych w sejmie niż w parlamencie. Wobec tego sprawa sejmowej reformy wyborczej nabiera coraz większego znaczenia dla kraju. Chociaż społeczeństwo w G. w czasach ostatnich zdemokratyzowało się dość znacznie, chociaż nie tylko w parlamencie centralnym, lecz i w sejmie liczba posłów demokratycznych i ludowych zwiększyła się na niekorzyść konserwatywnych, jednakże mimo to stara sejmowa ordynacja wyborcza nie została jeszcze zmieniona. Reformę wyborczą do parlamentu posuwał naprzód rząd, sądząc, że wzmocni ona państwo, łącząc silniej, niż dotychczas, poszczególne jego części. Rząd centralny niepragnął jednak reformować sejmów krajowych tak radykalnie jak parlamentu, chcąc szerokie koła ludności przywiązać więcej do niego niż do nich. W sej-

mie galicyjskim specjalnie konserwatyści byli o wiele silniejsi, niż w parlamencie. Z tego względu do chwili obecnej trudno jest żywiołom demokratycznym przełamać ich opór. Wreszcie walka narodowościowa w G. utrudnia złączenie się wszystkich żywiołów demokratycznych, w celu przeprowadzenia reformy wyborczej, przeciwko konserwatystom. Po przeprowadzeniu reformy wyborczej do parlamentu i po pierwszych wyborach, żywioły demokratyczne wzmogły się Początkowo ludowcy jak i w latach poprzednich do Koła polskiego nie wstąpili, zrobili to jednak już 10 kwietnia 1908 r. Skutkiem tego Koło polskie zdemokratyzowało się, zarazem jednak ludowcy zmienili swoją jaskrawo-opozycyjną taktykę. Jan Stapiński, wódz ludowców, wszedł w kontakt najpierw z namiestnikiem Andrzejem hr. Potockim, a potym z dr. Michałem Bobrzyńskim. Ludowcy stali się przez lat trzy stronnictwem wpływowym, któremu rząd krajowy i centralny, oraz władze autonomiczne okazywały dużo względów. Uzyskali oni pewną drobną koncesję, a poszczególni ich członkowie i większe; nie zdobyli jednak żadnych reform demokratycznych, nie prowadzili też o nią walki. Stosunki stronnictw ułożyły się tak: narodowi demokraci z podolakami i zwolennikami ks. Stojałowskiego stworzyli blok, który spotkał się z innym konserwatywno-ludowo-demokratycznym (demokraci bez przymiotnika). Narodowi demokraci dążyli i dążą do władzy, przeciwko temu wystąpili ich przeciwnicy. W końcu roku 1910 sejm galicyjski stał się widownią obstrukcji rusińskiej, przeciwko której wystąpili wszyscy posłowie polscy. Rusini domagali się załatwienia przed wszystkiemi innemi sprawami reformy wyborczej do sejmu, opartej na szerokich podstawach i uwzględniającej ich potrzeby narodowe. Ponieważ rząd centralny sprzeciwił się czteroprzymiotnikowemu demokratycznemu prawu głosowania, więc Rusini chcieli przynajmniej przy istniejących kurjach zaprowadzić powszechność bez pluralności, zwiększyć liczbę posłów włościańskich. Domagali się też przynajmniej 31% ogółu posłów. Polskie stronnictwa zawarły między sobą kompromis w sprawie reformy wyborczej, zaprojektowano: kurję wielkiej własności pozostawić taką, jaką jest obecnie; w kurji miejskiej powiększyć liczbę członków i dodać reprezentację z powszechnego głosowania; utworzyć reprezentację wielkiego przemysłu i rękodzieł; w kurji wiejskiej zaprowadzić głosowanie powszechne, wprowadzając zarazem pluralność (ci; co korzystali w istniejącej ustawie z prawa głosu, mieliby 2 głosy, inni 1); prócz tego w kurji czwartej postanowiono znieść głosowanie pośrednie i zaprowadzić bezpośrednie; zgodzono się też na tajne głosowanie zamiast jawnego. „Kompromis“ ten, o ile by został zrealizowany, spowodowałby pewną zmianę na lepsze i byłby krokiem naprzód. Niestety, zawiera on punkt jeden bardzo ujemny: oto dla dalszych zmian w ustawie wyborczej i w statucie krajowym domaga się obecności 151 członków. Ponieważ zaś wszystkich członków sejmu byłoby 192 z czego na pierwszą kurję wypada 44, więc kurja ta miałaby faktyczne prawo *veta*. Rusini wystąpili gwałtownie przeciwko temu projektowi. Jednocześnie też rozpoczęła się nowa walka w sejmie i poza sejmem o reformę wyborczą. W końcu 1910 i na początku 1911 roku sojusz z konserwatystami i rządem upadł, ludowcy przechodzą więc do opozycji. Demokraci bezprzymiotnikowi skonsolidowali się w jednolite stronnictwo. Koło polskie obaliło ministra Bilińskiego, opierającego się budowie kanałów. Dotychczasowy prezes Koła, Głąbiński, wszedł do nowego gabinetu Bienerta jako minister kolei. Mimo ogólnikowego zapewnienia prezesa ministrów, sprawa kanałów, uchwalonych jeszcze w 1901 r. i mających wielkie znaczenie dla Galicji, nie została jeszcze rozstrzygnięta. Rok 1911 zapowiada się dość burzliwie z powodu sprawy kanałów, reformy wyborczej i walki narodowościowej. — Por. „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych“, wydane przez krajowe biuro statystyczne we Lwowie; „Oesterreichische Statistik“ (spis ludności co lat 10, spis przedsiębiorstw i innych); „Statistik des Bergbaues in Österreich für 1907“; „Statystyka stowarzyszeń zarobkowych i gospodarczych w Galicji“ (Lwów, co rok); „Rocznik spółek oszczędności i pożyczek, jako też innych spółek rolniczych, zostających pod patronatem Wydziału krajowego“ (pod red. Fr. Stefczyka, Lwów, od 1901); „C. k. Rada szkolna krajowa o stanie wychowania publicznego w 1908—09“ (Lwów); „Veränderungen im Stande der Gewerbe“ 1900/1—1906/7“ (Wiedeń, 1909); Lipszyc „Wirtschaftliche Studien über Galizien“ (Zurych, 1901); W. Lubomeski „Produkcja ziemiopłodów w Galicji“ (Kraków, 1896); A. Dąbski „Obecny proces przemiany podziału własności ziemskiej w G.“ (Kraków, 1905); Wł. Szajnocha „Nasze górnictwo“ (Kraków); W. Szeter „Wytwórczość górnicza ziem Polskich“ (Lwów, 1907); Wł. Szujski „Przemysł naftowy w Galicji“ (Kraków, 1908); „Rocznik przemysłu i handlu G.“ (Lwów, 1909); Fr. Stefczyk „W sprawie organizacji krajowego rolnictwa“ (Lwów, 1909); „Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa G.“ (Lwów, 1906); K. Pomianowski „Siły wodne G.“ (Lwów, 1905, 1906, 1907, 1908); „Bank krajowy Król. G. 1883 — 1908“ (Lwów, 1909); Z. Caro „Auswanderung und Auswanderungspolitik in Österreich“ (Lipsk, 1909); J. Trzciński „Russisch polnische und galizische Wanderarbeiter in Posen“ (Berlin, 1906); Kumaniecki „Emigracja...“ („Czasopismo prawniczo-ekonomiczne“, Rocznik X); J. Milewski i Wł. Czerkawski „Polityka ekonomiczna“ (Kraków,

1905); J. Milewski „Zagadnienie narodowej polityki“ (Lwów, 1909); M. Bobrzyński, Wł. Jaworski i J. Milewski „Z dziejów odrodzenia politycznego **G.** 1859 — 1873“ (Warszawa, 1905); W. Feldman „Stronnictwa i programy polityczne w **G.** 1846 — 1906“ (Kraków, 1906—1907, 2 t.); E. Czyński „Etnograficzno - statystyczny zarys liczebności i rozsiedlenia ludności polskiej“ (Warszawa, 1901); J. Sfett „Mapa rozsiedlenia ludności polskiej w **G.** z dodatkiem statystycznym“ (Lwów, 1910); J. Buzek „Rozwój stanu szkół średnich w **G.** 1859—1909“ (Lwów, 1909); Światłomir „Ciemnota **G.** w świetle cyfr i faktów, 1772—1902“ (Lwów, 1904); „Polska, obrazy i opisy“ (Lwów, 1906—1909, 2 t.); Fr. Bujak „Galicja“ (2 t., 1908, 1910, Lwów, Warsz.), zawiera dość obszerny wykaz literatury, dotyczącej **G.**

Galileusz Galileo Galilei. Całkowity zbiór dokumentów z procesu **G.** wydał Antoni Favaro w Florencji 1907 r. pod n.: „Galileo e l'Inquisizione“. Podług nich, **G.**, napominany 1616 r. przez kardynała Bellarmino, by porzucił naukę Kopernika, jako zgubną dla wiary, następnie powołany został 23 października 1632 przed Święty Urząd w Rzymie na skutek publikacji „Dialogo dei massimi sistemi“; 22 czerwca 1633 został uznany za „silnie podejrzanego w herezji“ i skazany na więzienie; najpierw w domu ambasadora wielkiego księcia w Rzymie, następnie w Sienie, wreszcie w willi Arcetri, zobowiązany do życia samotnego do samej śmierci, pozostawał pod surowym dozorem władzy kościelnej. Nowe wydanie dzieł **G.** prowadzi A. Favaro na koszt państwa (od 1890 do 20 tomów). Bibljografję **G.** ułożyli Carli i Favaro (1896) nadto por. Paolo „la Scuola di **G.** nella storia della filosofia“ (1900).

Galimberti Tancredi, polityk i publicysta włoski. Był ministrem poczty i telegrafu w gabinecie Zanardellego 1901—1903.

Galimski Władysław, malarz, * 1860 w Kijowie. Studja odbywał w Akademji petersburskiej sztuk pięknych pod kierunkiem Wereszczagina, barona Klodta, Czystjakowa i innych. Akademję ukończył ze złotym medalem, który otrzymał za obraz „Młyn“, za obraz zaś „W sosnowym lesie“ — stopień akademika. Na wystawie powszechnej w Chicago 1893 r. wystawił wielkich rozmiarów obraz „Las dębowy“; w petersburskim Muzeum Aleksandra III znajduje się jego praca p. t. „W sosnowym lesie“, w Charkowskim zaś „Stary młyn“. Wystawia w Warszawie i Krakowie oraz w znaczniejszych miastach Rosji; mieszka w Kijowie.

Galiński Franciszek Jerzy, pisarz polski, (pseudonimy: *Marek Sadowicz* i *G. A. Liński*), * 1871 w Warszawie, studja uniwersyteckie odbywał tamże i w Moskwie. Działalność literacką rozpoczął w *Tygodniku powszechnym*, następnie pisywał w *Głosie*, *Niwie*, lwowskim *Iryśie* i krakowskim *Przeglądzie literackim*. Oddzielnie wydał: „Poezje“ (1 tom); „Z djalogów sprośnego Marchołta z Don Juanem“. Fragmenty (Kraków, 1908); „Wnętrze“, poezje (Warszawa, 1909); „Psia wasz“, opowiadania (Kraków, 1909); „Kontrakty“ (Warszawa, 1910) i t. d.

Gall Jan, kompozytor, * 1856 w Warszawie; kształcił się u Krenna w Wiedniu oraz u Rheinbergera w Monachjum; w 1880 r. został dyrektorem Towarzystwa muz. we Lwowie, następnie od r. 1886 — 1896 był profesorem śpiewu i historji muzyki w konserwatorjum w Krakowie, poczym przeniósł się do Lwowa powołany na kierownika Tow. śpiewaczego „Echo“. Jest autorem bardzo popularnych i lubianych pieśni solowych, tercetów na głosy żeńskie, chórów męskich i mieszanych.

Gall Stanisław, ksiądz, * 1865 r. Wstąpił do Seminarjum metr. warsz., wyższe studja odbył w Rzymie, w uniw. „Gregoriana“. Otrzymawszy stopień doktora filozofji, wrócił do kraju, pracował na parafji w Służewie, na Woli i przy katedrze Warszawskiej. W Seminarjum warszawskim, jako profesor, wykładał katechizm, liturgikę i filozofję. Od 1898—1910 był wiceregensem, w r. 1910 objął urząd regensa. W 1902 otrzymał godność szambelana papieskiego, w r. 1904 kanonika katedry warszawskiej. Jako prokurator kapituły ks. **G.** przyczynił się do odnowienia katedry św. Jana i podniesienia w niej nabożeństw, misji i rekolekcji. Oprócz artykułów umieszczonych w „Słowniku apologetycznym Jaugey'a“ (tł. X. Szcześniaka, Warszawa, t. I i III, 1894 — 96) i w „Podręcznej Encyklopedji Kościelnej“, ks. **G.** redagował „Notatki bibljograficzne“, wychodzące przy „Bibljotece dzieł chrześcijańskich“ (Warszawa, 1902—1908). Napisał też dzieło „O modlitwie“ (Warsz., 1896); „O miłości Boga i bliźniego“ (1902) i in. Ks. **G.** jest też redaktorem corocznego kalendarza liturgicznego dla archidjecezji Warszawskiej t. zw. „Ordo Divini Officii ac Missarum“.

Gallat Alojzy, pisarz czeski, † 1901 w Chrudimiu.

Gallat Wilhelm, prawnik czeski, * 1866 r. w Polnie. Studja prawne odbył w Pradze, 1882 wstąpił do urzędu finansowego, jest radcą finansowym w Chrudimiu. Ogłosił liczny poczet prac z zakresu prawa finansowego.

Galle Emil, inżynier francuski, * 1846, † 1904 w Nancy, oddał wielkie usługi sztuce stosowanej, szczególniej w zakresie szkła dekoracyjnego i kryształów. **G.** zaczął od naśladownictwa szkła chińskiego, z czasem zdobył się na indywidualny smak, formie zaś, choć zbliżonej do pierwowzoru, narzucił wdzięk i lekkość francuską.

Galle Jan Gottfryd astronom niemiecki, † 1910.

Galle Henryk, pisarz polski, ogłosił nadto: „Krótka stylistyka wraz z teorją wierszowania“ (Warszawa, 1904); „Teorja prozy i poezji w zarysie“ (t., 1904); „Epoka napoleońska w „Popiołach“ S. Żeromskiego“ (t., 1905); „Wypisy polskie“ (1905); „Słowniczek wyrazów o pisowni wątpliwej“ (t., 1907).

Galle Henryk.

Gallego szkło, rodzaj szkła dekoracyjnego, wynalezionego przez E. Gallego (ob.).

Gallegos José, malarz hiszpański, * 1859 w Jerez de la Frontera, kształcił się zawodowo w Madrycie i Rzymie. Początkowo malował obrazy historyczne, później przeważnie rodzajowe z życia ludu miejskiego. Uprawia też architekturę i rzeźbę.

Galleina $C_{20}H_{10}O_7$ (ob.), otrzymuje się przez ogrzewanie pirogallolu lub tańszego kwasu galusowego z bezwodnikiem ftalowym. Używa się jako barwnika dla wełny i jedwabiu, na których utwierdza się za pomocą zapraw. **G.** zredukowana daje ftalinę zwaną galliną, $C_{20}H_{14}O_7$, ta znów pod działaniem kwasu siarkowego przechodzi w ceruleinę $C_{20}H_{12}O_6$ a następnie przez utlenienie w ceruleinę $C_{20}H_8O_6$, cenny barwnik oliwkowo-zielony. Związek ceruleiny z kwaśnym siarczynem sodowym używa się w farbiarstwie i wraz z **G.** odgrywa ważną rolę przy farbowaniu na t. zw. kolory modue.

Gallen Aksel Waldemar, malarz finlandzki, * 1865 w Björneborgu. Studjował w Paryżu, początkowo malował obrazy realistyczne, następnie przejął się kierunkiem prymitywistów i w tym duchu komponował sceny z Kelawali, stylizujące odpowiednio koloryt. Dzięki bujnej wyobraźni i prostocie środków wyciska piętno wielkości epopejalnej na swych utworach.

Gallenga Antoni, publicysta włoski, † 1895 w Monmouthshire.

Galliéni (nie *Galieni* jak w I suplemencie) Józef Szymon, generał francuski, 1905 został inspektorem wojsk francuskich w Afryce, 1906 dowódcą korpusu i gubernatorem wojennym Ljonu; ogłosił nadto: „Madagascar de 1896 à 1905“ (1905); „Neuf ans à Madagascar“ (1908).

Galliffet Gaston Aleksander.

Galliera Marja, księżna włoska, † 1888.

Galliffet Gaston Aleksander August, margr., generał, minister wojny francuski, † 1909 w Paryżu. Należał do najznakomitszych generałów francuskich, jego waleczność, brawura wojskowa obok zdolności strategicznych, złożyły się na szereg legiend o nim. Już jako emeryt od 1895 zajął się reorganizacją konnicy francuskiej. Plamą na jego honorze wojskowym pozostanie okrutne znęcanie się nad bezbronnemi komunardami w 1870 r.

Gallina Giacinto, komedjopisarz włoski, * 1852, † 1897 r. w Wenecji. Z początku naśladował Goldoniego, z czasem usamodzielnił się. Świeżość i wesołość Goldoniego umiarkował wrażliwością moralną; obok Goldoniego uchodzi za najlepszego przedstawiciela komedji weneckiej. Komedje jego znamionuje głęboka psychologja, ścisła obserwacja, żywe współczucie dla cierpień człowieka. Napisał: „le Carufe in famiglia“; „Gnente de novo“; „Mia fia“; „Tutti in campagna“; „Ioci del cor“; „Zente refada“; „el Moroso de la nona“; „la Famiglia di Santolo“ (1888); „Serenissima“ (1891); „Esmeralda“; „le Base de tutto“ (1894).

Gallo Nicolo, polityk i literat włoski. W r. 1906 w gabinecie Giotittiego objął urząd ministra sprawiedliwości, † 1907.

Gallot, zwany *le vieux Gallot d'Angers*, był słynnym francuskim lutnistą w służbie Władysława IV; zmarł w Wilnie w r. 1647. Dwa tańce polskie („Ballet polonais“) znajdują się w Tabulaturze na lutnię Millezana w bibljotece paryskiego konserwatorjum *(Kwartalnik muzyczny*, t. I, 1911).

Galluppi Pasquale, filozof włoski, * 1770 w Tropii w Kalabrji, † 1846 w Neapolu. Od 1831 profesor filozofji w uniwersytecie neapolitańskim. Z początku zwolennik doświadczalno-psychologicznej szkoły Genovesiego, następnie gorliwie szerzył filozofję Kanta, wreszcie zapalony zwolennik zgody filozofji z religią, był razem z Domenico Romagnosim (ob.) inicjatorem ruchu, który prócz Antonio Rosminiego (ob.) i Giobertiego (ob.) dotrwał do chwili obecnej i w praktyce wcielił się poniekąd w modernizm katolicki naszej doby. Dzieła **G.**: „Saggio filosofico sulla critica della conoscenza“ (1847), zdradza największy wpływ Kanta; „Elementi di filosofia“ (1820—27, 5 t.); „Lettere filosofiche“ (1838, II wydanie): „Considerazioni filosofiche sull'idealismo transcendentale e sul razionalismo assoluto (1841) i „Storia di filosofia“ (nieskończona, 1842, t. I). Por. Pagano „**G.** e la filosofia italiana“ (1897); E. Gentile „Dal Genovesi al **G.**“ (1903); ob. gł. dzieło.

Galman, nazwa pospolita kruszcu cynkowego, obejmuje zarówno węglan cynku—suntsonit (ob.), jak i krzemian—kalamin (ob.). W Polsce występuje w formacji wapienia muszlowego na przestrzeni od Olkusza w kierunku północno-zachodnim na Bytom, Tarnowice ku dolinie Odry, a więc w południowo-zachodnim kącie Królestwa

Polskiego, następnie w Galicji i na Szląsku pruskim. W Królestwie w 3 kopalniach **G.** na starym Olkuszu, Bolesławiu i Krążku (wszystkie między Olkuszem a Sławkowem) wydobyto w r. 1908 kruszcu w ilości 3,647,233 pudów (pierwsza z kopalń była czynna przez pierwsze półrocze). Wypłukano w płuczkach galmanu 2,663,128 pudów. Kopalnie zatrudniały przeciętnie 1,037 robotników. Produkcja Królestwa w stosunku do produkcji szląskiej wynosi koło $^1/_{24}$, jeszcze mniejszą wytwórczość **G.** daje Galicja. Por. W. Szajnocha „Płody kopalne Galicji"; Sujkowski „Gieografja ekonomiczna" (Warszawa, 1907); S. Pfaffus i Z. Toeplitz „Pamiętnik Fizjograficzny" t. VI; K. Koziorowski „Procentowość galmanów krajowych" *(Chemik Polski*, Warszawa, 1902).

Galveston, miasto portowe w północno-amerykańskim stanie Texas; 1900 r. dotknięte zostało straszną powodzią i huraganem, zginęło do 5,000 ludzi. Straty materjalne obliczono na 17 miljonów dolarów. **G.** miał (1900) 37,789 m.

Gałecki Tadeusz, powieściopisarz polski, ob. Strug Andrzej (II suplement).

Gałek Stanisław, malarz polski, * 1876 r. w Mokrzyskach w Galicji. Kształcił się początkowo w Szkole przemysłu artystycznego w Zakopanym, potym w Akademji krakowskiej, wreszcie w Paryżu i Monachjum. Wystawia przeważnie krajobrazy tatrzańskie jako to: „Wiosna w Zakopanym", „Pierwszy śnieg", „Morskie oko", „Czarny staw" i t. d.

Gałęzowski Ksawery, okulista, † 1907 r. w Paryżu.

Gambaga, miasto i kraina w Afryce północno-zachodniej, od 1899 należy do kolonji angielskiej Złotego Wybrzeża.

Gambier, archipelag wysp w Oceanji, należy do grupy Tuamotu. Najważniejsza wyspa Mangareva. Wszystkich wysepek 12, powierzchni 250 klm. kw. z ludnością 1,533. **G.** należy do Francji i podlega gubernatorowi z Taiti.

Gambja, kolonja i protektorat angielski w Afryce Zachodniej, na 10,690 klm. kw. (1903), miała 163,718 m. W właściwej kolonji na 13,456 m. (1901) było 198 białych, 7,707 mahometan, 5,340 chrześćjan i 2,209 pogan tubylców. Wartość wywozu (1906) wynosiła 428,678 f. szt., przywozu 447,657 f. szt. Główne artykuły produkcji: orzechy ziemne, guma, wosk, bawełna, ryż, kukurydza, skóry. Z powodu bardzo niezdrowego klimatu kolonizacja europejska utrudniona. Główny punkt **G.** Bathurst, ma połączenie telegraficzne za pomocą kabla morskiego. Por. Archer „**G.** colony and protectorate" (Londyn, 1906).

Gamety, komórki płciowe pasorzyta malarji. Męska komórka nazywa się makrogametem, żeńska mikrogametem. Przez połączenie się komórki męskiej z żeńską (kopulacja) powstają pierwsze fazy rozwoju pasorzyta malarji. Na drodze płciowej pasorzyt rozmnaża się tylko w przewodzie pokarmowym komara, we krwi zaś ssawców rozmnaża się przez podział komórki, czyli t. zw. schizogonję. **G.** nazywają także komórki płciowe u grzybów.

Gandara Antonio, malarz francuski, * 1862 w Paryżu, z ojca hiszpana i matki angielki, łączy w swej sztuce cechy malarstwa obydwu tych krajów. Uczył się u Gérôm'a i w szkole sztuk pięknych w Paryżu; szybko zasłynął jako wytworny portrecista. Główniejsze z jego prac: „Kobieta z różą" (muz. luksemburskie); „Dama ubrana zielono" (1899); „Młoda kobieta w uśpieniu" (1901) i mnóstwo portretów kobiecych. Prócz tego pejzaże pastelowe, z których studja z Luksemburgu (1902, 1903. 1905), uważane są za najlepsze prace **G.** W nich okazuje się pejzażystą oryginalnym, wrażliwym na najsubtelniejsze odcienia tonów.

Gandawa, główne miasto w Flandrji wschodniej, prowincji belgijskiej (1906) liczyła 163,079 m., z trzema przedmieściami 205,144 m. Miasto otrzymało (1902) w parku po dawnej cytadeli muzeum sztuk pięknych, liczne pomniki, między innemi posąg I. F. Willema, promotora późniejszego ruchu flamandzkiego (1901), w 1899 r. otwarty został teatr flamandzki. Po ukończeniu robót koło uregulowania kanałów (1895) handel znacznie się wzmógł. W 1901 przypłynęło okrętów 1.133 o pojemności 716,723 tonn, odpłynęło 1130 o pojemności 715,577 tonn. **G.** w nowszych czasach stała się głównym siedliskiem belgijskiego ruchu robotniczego.

Gandillot Leon, dramaturg francuski, * 1862 w Paryżu, kształcił się w Szkole centralnej. Z licznych jego, pełnych werwy wodewilów, które wystawia od 1886 r., ważniejsze: „Porwanie Sabiny" (1890); „Villa Galy" (1896); „Zigomar" (1900); „Devoir conjugal" (1903) i t. d. Nadto wystawił w teatrze Antoine'a komedję w 5 akt. „Vers l'amour", która doznała ogromnego powodzenia.

Ganit, minerał z gromady spinelowców, rzędu glinianów, jest spinelem cynkowym; skład chemiczny $ZnAl_2O_4$, krystalizuje się zwykle w ośmiościanach, często tworzy bliźniaki. Tw.=8, c. wł. 4,33 — 4,35; barwa czarno-zielonkowata. Nie topi się, nie ulega działaniu ani kwasów, ani alkaljów. Występuje w łupku talkowym koło Fahlun, wraz z franklinitem koło Franklina. Nazwa pochodzi od nazwiska chemika I. Gahna; synonim **G.** automolit.

Gannett Henryk, gieograf i statystyk amerykański, * 1846. Studja odbywał w uniwersytecie Harvardzkim. W 1871 — 72 był asystentem w obserwatorjum Harvarda; 1872 — 79 topografem w wyprawie Haydena do terytorjów za-

chodnich; 1880—82 i 1890 – 92 gieografem przy urzędzie państwowym; od 1899 prezesem tegoż urzędu, 1902 – 03 kierował spisem ludnościowym na Filipinach. Prace jego znajdują się przeważnie w publikacjach oficjalnych „U. S. Census“ i „U. S. Geological Survey“, nadto w „Dictionary of the Altitudes“, w „Manual of topographie methods“ Standforda, gdzie zamieścił monografję „United States“.

Ganomalit, minerał z gromady sylikoidów, rzędu krzemianów bezwodnych, grupy oliwinu. Skład chemiczny: $Pb_3Si_2O_7$. $(Ca,Mn)_2SiO_4$, krystalizuje się w układzie kwadratowym, częściej jednak występuje w skupieniach ziarnistych. Posiada silny połysk; bezbarwny i przezroczysty, łatwo łamliwy. Tw. 3,5, c. wł. 5,74. Rozpuszcza się w HNO_3, topi się w płomieniu świecy. Znajduje się w Langban i Jakobsberg w Szwecji.

Gaon (hebrajskie) tyle co ekscelencja tytuł kierowników religijnych akademji żydowskich w Babilonie z połowy VII wieku. Urząd sam zwał się gaonatem. Wogóle **G.** — wybitna powaga w talmudzie.

Garabit, słynny wiadukt drogi żelaznej w departamencie francuskim Cantalu, o 9 klm. na południe od St.-Flouru. Kolej z Neussargues do Le-Monastier przekracza rzekę Truyère po moście, który spoczywa na 5 słupach żelaznych i posiada łuk o rozpięciu 165 metrów i wysokości wewnętrznej 90 m. Cały wiadukt ma długości 565 metrów, a wznosi się na 122 metr. Zbudował **G.** L. Boyer 1880—84 podług planów Eiffla.

Garamantowie, lud afrykanski, zamieszkiwał środkową Libję. Miasto główne **G.**—Garama. **G.** odznaczali się dzikością, do ich krainy dotarli Rzymianie, Cornelius Balbus odniósł nad nimi zwycięstwo w 19 r. przed Chr. Od starożytnych **G.** pochodzą dzisiejsi Tuaregowie.

Garampi Giuseppe (Józef), nuncjusz papieski w Polsce za Stanisława Augusta, * 1725 w Rimini, † 1792 w Rzymie (ob.).

Garau Gustaw, malarz francuski, * 1847 r. w Tulonie, uczeń Français'go, wytworny pejzażysta, tworzy wiele i jako malarz i jako ilustrator. Wystawia w salonach paryskich od 1878, ważniejsze prace: „Brzegi Gapeau“ (muzeum w Ajaccio“): „Poranek w Valmondois“ (muzeum w Puy); „Poranek na wsi“ (1900); „Nad jasnym brzegiem“ (1903); „Góral włoski“ (1905); „Droga wiejska we Włoszech“ (1906).

Garbiński Kajetan, matematyk. O jego działalności na polu szkolnictwa technicznego polskiego ob. A. Rodkiewicz, „Pierwsza politechnika polska 1825—1831“ (Kraków, Warszawa, 1904).

Garbnik (ob.). Ze wszystkich **G.** najlepiej znany jest garbnik dębianki, inaczej kwas dębogarbnikowy, zwany również *taniną* lub kwasem galasogarbnikowym. *Tanina* posiada wzór $C_{14}H_{10}O_9+2H_2O$ (ob), jest to masa bezbarwna, niekrystaliczna, błyszcząca, rozpuszcza się łatwo w wodzie, nieznacznie w alkoholu, prawie wcale w eterze. Gotowana z kwasem rozcieńczonym przechodzi w kwas galasowy (ob.), i naodwrót można ją otrzymać z tego kwasu przez działanie tlenochlorku fosforu, przyczym odszczepia się woda; wynika z tego, że **T.** jest bezwodnikiem kwasu galasowego: „kwasem dwugalasowym.“

Garborg Arne, powieściopisarz norweski, ogłosił nadto: „Nieprzejednani“, dramat (1888); „Listy Kolbotna“(1890); „Pokój“ (1892); „Hojny ojciec“ (1899); „Den burtkonne fadern“ (1901); „Tjill—lutt og andre smaastykke“ (1903). W ostatnich czasach zagłębił się w sprawy religijne i z tej dziedziny napisał: „Denburt konme Messias“; „Jesus Messias“; nadto wydał piękny cykl poematów „Haugtussa“ (1895) i życiorys Lie'go (1893). Na polski w ostatnich latach przetłumaczono „Górskie powietrze“ (1906).

Garborg Arne.

Garbowski Ludwik, chemik, mykolog, ogłosił: „O niektórych własnościach koloidów“ *(Chem. polski,* Warszawa, 1903); „Nowe metody otrzymywania hidrosolów złota, platyny i srebra“ (tamże); „Zjawiska chemiczne w przyrodzie“ (Warszawa, 1904); „Zależność rozwoju roślin od warunków zewnętrznych“ *(Wszechświat,* Warszawa, 1906) i liczne artykuły z mykologji w *Gazecie rolniczej* i fachowych pismach niemieckich.

Garbowski Tadeusz, profesor uniwersytetu krakowskiego, zoolog, filozof, ogłosił: „Z filozofji nauk przyrodniczych. Życie i wiedza“ *(Przegląd polski,* Kraków, 1903); „Z badań nad sztuczną partenogenezą u rozgwiazd“ („Rozpr. Ak.“ Kraków, 1903); „O transplantacji blastomer u jeżowców“ (tamże, 1904); „O biegunowości jaja jeżowców“ (tamże, 1905).

Garcia Manuel, † 1906 w Londynie jako 101 letni starzec.

Gardair Józef, filozof francuski, * 1846 w Marsylji. Studjował specjalnie filozofję Tomasza z Akwinu. W l. 1890—95 wykładał w Sorbonie i pracował w *Revue de Philosophie.* Ważniejsze prace: „Corps et Ame“ (1892); „la Nature humaine (1893); „la Connaissance“ (1895); „les Passions et la Volonté“ (1892); „les Vertus naturelles“ (1901); „les Lois et Dieu“ (1905).

Gardeńskie jezioro, najbardziej na zachód wysunięta placówka plemienia polskiego; jezioro ma 23 klm. kw. powierzchni. Mieszkańcy wsi nad jeziorem Kaszubi nazywają się Słowieńcami.

Gardinet Samuel Rawson, historyk angielski, † 1902.

Gardłaki, nazwa nadawana mieszkańcom Podgórza karpackiego około Muszyny i Tylicza.

Garfein-Garski Stanisław, prawnik i filozof polski, * 1868 w Tarnopolu, gimnazjum ukończył tamże, studja uniwersyteckie odbywał we Lwowie i Krakowie, gdzie otrzymał stopień doktora prawa; jest adwokatem krajowym w Krakowie. **G.** zamieszczał rozprawy treści filozoficznej w *Ateneum* (1892 — 93), między innemi pierwszą polską pracę o Fr. Nietzchem, i w *Ogniwie* (1903—05). Oddzielnie ogłosił: „Ludwik Feuerbach“ (Kraków, 1900); „Materjalistyczne pojmowanie dziejów a etyka“ (Lwów 1906); „System filozofji“ (Warsz., 1907, t. 1); „Ein neur Versuch über das Wesen der Philosophie“ (Heidelberg 1909); „Zagadnienie filozofji narodowej polskiej“ (1911, *Bibljoteka Warszawska* i oddzielna odbitka). **G.** był współzałożycielem Tow. filozoficznego w Krakowie 1909 r., gdzie wygłosił odczyt p. t. „Krytycyzm“ (1910).

Gardinet Samuel R.

Garfeinowa-Posner (pseud. Zabojecka), autorka polska, * 1872 w Warszawie, żona St. Garfeina (ob.), kształciła się w domu, mieszka stale w Krakowie. W l. 1890—900 była współpracowniczką *Prawdy* warszawskiej, gdzie umieszczała wytwornie pisane krytyki i sprawozdania z literatury zagranicznej oraz szereg wzorowych przekładów z literatury skandynawskiej, między innemi: „Głód“ Hamsuna; „Znużone dusze“; „Spokój“ Garborga. W tym czasie pracowała w *Przeglądzie Tygodniowym* (przekł.: „Leonarda“ Björnsona; „Dziennik Julji“ Nansena i in.). W l. 1899—1900 była redaktorką *Krytyki* krakowskiej, a w l. 1903—05 współredaktorką i referentką literatury zagranicznej *Ogniwa* warszawskiego. Prócz wymienionych przetłumaczyła nadto: „Umysły współczesne“ Brandesa (Warszawa, 2 t.) i „Wybór pism“ Multatulego z wstępem krytycznym (tamże). Pod pseudonimem *Marji Zabojeckiej* ogłosiła: „Dusza“ opowiadania, (Kraków 1900); „Gromnice“, powieść. (Warszawa 1907); „Poślubieńcy buntu“ szkic, (Kraków 1908); w druku „Powieść o duszy polskiej“.

Gargas Zygmunt, prawnik i ekonomista polski, ogłosił nadto: „Studja z zakresu teorji statystyki“ (Kraków, 1901); „Staszic jako statystyk“ (Lwów, 1902); „Związki zawodowe jako podmioty administracji publicznej“ (Kraków, 1903); „Rolnictwo i jego funkcje w gospodarstwie społecznym“ (t. 1903); „Reforma ksiąg gruntowych“ (Lwów, 1904); „Społeczno-gospodarcze znaczenie spółek z ograniczoną odpowiedzialnością“ (t., 1905); „Stowarzyszenia spożywcze w Galicji“ (Kraków, 1907); „Rozwój przemysłu a podatki“ (Lwów, (1908); „Stosunki polskie z Ameryką“ (t. 1909); Tkactwo domowe w Galicji“ (Kraków, 1910); „Organizacja handlu zewnętrznego w Galicji“ (Warsz., 1910); „Publiczne pośrednictwo pracy w Galicji“ (t. 1911) i t. d.; po niemiecku. „Statistische Politik, ihr Wesen und ihre Aufgabe“ (Berlin, 1903); „Volkswirtschaftliche Ansichten in Polen im XVII Jahrhunderte“ (Insbruk 1905); „Der öffentliche Arbeit-Nachweis in Galizien“ (Wiedeń, 1911); „Die öster. Auswanderung und die heimische Landwirtschaft“ (t. 1911) i t. d; pozatym długi szereg pomniejszych artykułów w czasopismach prawniczych, ekonomicznych i ogólnych, zarówno polskich jak i niemieckich. **G.** w l. 1902—08 należał do Zarządu głównego Tow. kółek rolniczych, 1907, zorganizował przy współudziale posła Cieślęckiego „Związek teatrów i chórów włościańskich“, był jednym z założycieli „Tow. opieki nad sierotami“ we Lwowie, 1906 redagował organ „Związku galicyjskich kas oszczędności“. W l. 1903—06 wykładał w lwowskiej Akademji handlowej ekonomję polityczną, 1907—08 był referentem statystycznego biura d.a spraw przemysłowych przy Wydziale krajowym. W 1908 wydelegowany był do Stanów Zjednoczonych przez polskie organizacje ekonomiczne, po powrocie osiadł w Wiedniu, jako adwokat. Brał udział w wielu zjazdach polskich i kongresach międzynarodowych (mieszkaniowy, zwalczania handlu dziewczętami), wygłosił szereg referatów w ekonomicznych i naukowych instytucjach w Warszawie, Krakowie, Lwowie, Wiedniu, Chicago, Detroit, Buffalo oraz w całym szeregu miast i wsi galicyjskich.

Gargas Zygmunt.

Gargiolli Corrado, poeta włoski, † 1885 roku.

Garibaldi Józef. W 1907 Włochy obchodziły uroczyście setną rocznicę urodzin bohatera. Pisali o **G.** z nowszych pisarzy: J. Mario, „la Vita popolare di Garibaldi“ (2 tomy, 1910); „G. e suoi tempi“ (nowe wydanie 1904—1910); Loeviston, G. e la sua legione nello stato romano“ 1848 — 49“ (1902); Bizzoni, „G.“ (1907); E.-Checchi, „G. la sua vita“ (1907), przekład polski wyszedł w „Bibljotece dzieł wyborych“; Stanelli; G. nella letteratura italiana“ (1901). Z dzieci **G.** Ricciotti, * 1847 napisał „Souvenirs de la Campagne de France 1870—71“ (1899), należy do lewicy w parlamencie włoskim; Teresita * 1845,

† 1903 na wyspie Caprera. Z drugiej żony Francesca Armosino **G.** miał dwoje dzieci.

Garland Hamin, poeta i powieściopisarz amerykański, * 1861 w Vest Salem, kształcił się w *Cedar Valley Seminary*, później pracował na roli, szukał złota w Dakocie (1883), poczym powrócił do Bostonu, gdzie pisał i dawał lekcje w szkołach. Ogłosił: „Main-Travelled Roads“; „a Spoil of Office“; „Wayside Courtships“; „Ulysses Grand“, studjum historyczne i t. d.; prócz tego szereg podróży: „Prairie Folks“; „Prairie Songs“; „Boy life on the Prairie“ etc.

Garlikowska-Orlicz Helena, powieściopisarka, napisała powieści: „Nie komedjantka“ (Warszawa 1903); „Opinja“ (t. 1903, 2 t.); „Szablon“ (t. 1903); „Misterjum“ (t. 1908); „Cud“ (t. 1909).

Garnet Ryszard, historyk i krytyk angielski, * 1835 w Lichtfield, † 1906 w Londynie. Od 1851 należał do administracji *British Museum*, redagował katalog biblioteki 1881—90, zarządzał też Galerją narodową. Z utworów jego ważniejsze: „Primula“, wiersze liryczne (1858); „Jo in Egypt“ i inne poematy (1859); Iphigenia in Delphi“ (1891) i t. d; prócz tego szereg prac z historji literatury i szereg życiorysów, między innemi, Shelley'a, Carlyle'a, Emersona, Gibbona i t. d. Jest też autorem „Historji literatury angielskiej“.

Garnett Ryszard, poeta i powieściopisarz angielski † 1906 w Hampstead.

Garnier Juljusz, gieolog i podróżnik francuski * 1839, † 1904. Jako inżynier górniczy 1863 udał się do Nowej Kaledonji, sporządził mapę gieologiczną wyspy, odkrył wiele pożytecznych minerałów, z tych najważniejszy zawierający nikiel, zwany od jego imienia garnierytem. Ruda niklowa stała się podstawą bogactwa wyspy. W 1870 zorganizował oddział inżynierów wolontarjuszy, z którym odbył wyprawę przeciw Prusakom. Pełnił misję w Szwecji, Norwegji, Rosji, był w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, w Kanadzie, gdzie budował huty niklowe, 1898 podróżował po Australji. Napisał: „la Nouvelle-Caledonie, côte orientale“ (1871); „Océanie Ile des Pins, Loyalty et Taïti (1871); „Campagne de 1870—71“; „les Volontaires du génie dans l'Est“; „le Fer“ (1878); „l'Or et le Diamant au Transvaal“ (1896); „la Nouvelle Zelande et ses mines“ (1898); l'Australie Occidentale“ (1900).

Garnieryt (ob.), minerał z gromady sylikoidów, rzędu wodorokrzemianów. Skład chemiczny w przybliżeniu: (Mg, Ni) $S_iO_3+mH_2O$. Pod mikroskopem okazuje dwójłomność. Bardziej jasne warstwy przylegają do języka, rozpadają się w wodzie z trzaskiem na kawałki o przełomie muszlowym (garnieryt), bardziej zaś ciemne, w dotknięciu tłuste nie praskają w wodzie (numeit). **G.** występuje w towarzystwie serpentynu około Numei w Nowej Kaledonji, w Stanie Oregonie, koło Frankenstejnu na Śląsku. Posiada ogromną wartość techniczną, gdyż z niego (zawiera NiO od 35 do 47%) wytapia się czysty nikiel, czego nie można było dopiąć z pirytów. Pokrewnym **G.** wydaje się być wcześniej poznany gientyt (gimnit niklowy) o składzie: 2NiO. 2MgO. $3SiO_2$, $6H_2O$ czyli krzemionki 34,8%, tlenku niklu 28,8%, magnezji 15,5% wody 20,9% (w Teksasie). **G.** pochodzi od mineraloga, Garniera, Gentyt od Gentha.

Garnkowiec albo kamień garnkowy, jest to mieszanina łupku talkowego z chlorytem, występuje koło Chiavenny, Sobotina. Często zawiera piękne minerały, jak słupy aktynolitu, przezroczyste romboedry dolomitu i magnezytu, granaty, na Uralu bekształtne masy oliwinu.

Garrucha, miejscowość w hiszpańskiej prowincji Almerji, okręgu Vera nad morzem Śródziemnem. Posiada port ufortyfikowany i jest środowiskiem przemysłu górniczego. W 1900 wywieziono ołowianej rudy srebronośnej za 22 miljony pezetów, rudy żelaznej za 3·7 miljonów, nadto trawę esparto i pomarańcze.

Garski Stanisław, prawnik i filozof polski, ob. Garfein-Garski Stanisław w II suplemencie.

Garwolin, miasto powiatowe gub. Siedleckiej, 5600 m. Powiat **G.** (1907) miał 146,366 m,, podług spisu z 1897 było 82,9% Polaków; 14.1 Żydów; 1,8% Niemców; 1% Wielkorosjan; 0,2% Rusinów; na wojsko przypada 1%.

Gasparo da Salo, właściwie Gaspero di Berthelotti, słynny fabrykant instrumentów smyczkowych (skrzypce a zwłaszcza wiole altowe i basowe). Żył we Włoszech w drugiej połowie XVI i na początku XVII w.; zmarł w Breszji.

Gaspé, półwysep i obwód administracyjny w zatoce św. Wawrzyńca. Należy do prowincji kanadyjskiej Quebec; na 11,600 klm.² miał (1901) 27.680 m. przeważnie Francuzów. Główne miejscowości Douglas i Percé.

Gasquet Amédée, historyk francuski, został profesorem uniwersytetu w Clermont, następnie rektorem uniwersytetu w Nancy, ostatecznie dyrektorem szkół początkowych (1903); ogłosił nadto: „Culte de Mithra“ (1898).

Gasquet Joachim, poeta francuski, * 1873 w Aix, wydawał kilka pisemek na prowincji, ogłosił kilka tomów poezji, w których łączy doskonałość formy z tchnieniem klasycznym i polotem romantycznym: „l'Enfant“ (1900); l'Arbre et les Vents“ (1901); „les Chants séculaires“ (1903). Wystawił nadto dramat liryczny „Dionysos“ (1904).

Gastineau, literat i publicysta francuski † 1904.

Gastinel Leon Gustaw Cyprjan, muzyk i kompozytor francuski, † 1906 w Paryżu.

Gasztowt Wacław, literat polski w Paryżu (ob.), był jednym z założycieli komitetu franko-polskiego, w skład którego wchodzą Maurycy Barrès (ob.), bracia Leblond i inni wybitni pisarze francuscy. Na obchodzie uroczystości Słowackiego w Paryżu 1909 r., urządzonej przez komitet, **G.**, któremu piśmiennictwo francuskie zawdzięcza wszystkie niemal istniejące przekłady Słowackiego, zaznajomił publiczność paryską z życiem i dziełami Juljusza.

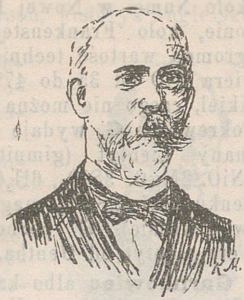

Gasztowt Wacław.

Gatschet Albert, etnolog szwajcarski, † 1907.

Gattamelata Erasmo (Stefano), * około 1370 w Narni, † 1443 w Padwie, słynny kondotjer włoski. W 1427 wstąpił na służbę do papieża Marcina V, walczył następnie i za Eugienjusza IV w Romanji, 1434 przeszedł na służbę do Wenecji, gdzie został 1438 *Capitano generale* a jednocześnie dopuszczony był do Wielkiej rady. Wiódł wojny z Medjolanem, zakończone korzystnym dla Wenecji pokojem w Cavriano 1441 r. W 1453 w Padwie wzniesiono mu słynny pomnik konny dłuta Donatellego.

Gattermann Ludwik, chemik niemiecki, * 1860 w Goslar. Jest profesorem chemji w Heidelbergu. Pierwsze prace jego dotyczyły nitro- i chlorowcopochodnych aminów aromatycznych. Z W. Meyerem ustalił budowę tiofenu. **G.** badał chlorek azotu, bor; wytworzył nową grupę barwników rzędu antrachinonowego, pracował nad dwuazozwiązkami, podał nowe metody syntetyczne dla kwasów aromatycznych i aldehydów (z Kochem), dla oksyaldehydów (z Gorlacherem i Köbnerem). Jest autorem znanego podręcznika: „Die Praxis des Organischen Chemikers“.

Gatti Annibal, malarz włoski, * 1828 w Forli, † 1909 w Florencji, gdzie odbył studja malarskie i odniósł pierwsze sukcesy jako artysta. Z obrazów jego główniejsze: „Renaud i Armid“; „Armide i wodzowie muzulmańscy“; „Przeniesienie zwłok Ferdiana z Castelfiorentino“ (1872), medal złoty; „Leonardo da Vinci na dworze Ludwika Moro“; „Goldoni czytający w Pizie swoją komedję“; „Galileusz i Milton“; „Paesiello“ i t. d. **G.** był przez długi czas profesorem w Akademji florenckiej. Najładniejsze i najbardziej znane z jego kompozycji są to freski w pałacu Pitti (sala tronowa) i w ratuszu florenckim.

Gauckler Paweł, archeolog francuski, * 1866, studjował w Wyższej szkole normalnej, należał do wypraw naukowych do Tunisu, Algierji, był dyrektorem starożytności do 1905 r.; w 1899 został członkiem Akademji; kierował poszukiwaniami archeologicznemi w Kartaginie, Udnie, Dollga, Tabarka, Uppera. Prócz rozpraw specjalnych i opisów muzeów: w Konstantynopolu (1892), Cherchell (1895), Alani (1897), Suzie (1902), ogłosił nadto: „Enquête sur les installations hydrauliques romaines“ (1897 i nast.); „les Temples païens de la Tunisie“ (1898).

Gaucz Wilhelm, prawnik i pisarz czeski, † 1867 w Unhoszcie. Jako działacz demokratyczny z l. 1848 — 49, założył kilka radykalnych towarzystw w Pradze, należał do delegacji wysłanej do Wiednia; 1849 aresztowany, skazany był na śmierć, później ułaskawiony na długoletnie więzienie. Z licznych jego pism ważniejsze: „Jednaci rzad a strucny vyklad pusobnosti okresnich zastupitelstev v kral. Czekim“ (1865); „Struczna statistika zemie a obyvatelstva kral. Czeskeho“ (1865); „Dovierenske urzady“ (1866).

Gaudanina, roztwór substancji, podobnej do gumy w benzynie; używa się w chirurgji dla pokrycia pola operacyjnego.

Gaudeau Marja Bernard, teolog francuski, * 1854 w Bourges, został jezuitą 1873; był profesorem w Instytucie katolickim w Tuluzie (1892), uniwersytetu gregorjańskiego w Rzymie, Instytutu katolickiego w Paryżu. Z licznych jego prac najważniejsze: „le Besoin de croire et le besoin de savoir“ (1899); „Panégyrique de saint Thomas d'Aquin“ (1901); „l'Eglise et l'Etat laïque. Separation ou accord“? (1905); „Via crucis. Le pourquoi et comment de la souffrance“ (1907).

Gaudry Albert, geolog i paleontolog francuski, † 1908 w Paryżu. Był członkiem Akademji nauk, oprócz wymienionych prac wydał: „Materiaux pour l'histoire des temps quaternaires“ (dalszy ciąg, 1893); „le Dryopitheque“ (1890); „Essai de paleontologie philosophique“ (1896); „les Pythonomorphes de France“ (1896).

Gauguin Paweł, znakomity malarz francuski, twórca kierunku syntetycznego, obecnie powszechnie uznanego, * 1848 w Paryżu, † 1903 na Domingo (Antylle angielskie). Ojciec jego, dziennikarz rewolucyjny, po reakcji 1848 udał się do Limy (1851), zmarł na morzu; matka przebyła tu cztery lata, poczym z siedmioletnim Pawłem wróciła do Paryża, który oddany był na naukę do Orleanu, a mając 17 lat wstąpił do marynarki. Po dwuch latach powrócił do Paryża, gdzie był urzędnikiem bankowym, potym agientem giełdowym. Dopiero w 1875 próbuje malować i rzeźbić, a następnego roku wystawia obraz swój w Salonie; 1883 wstąpił do pracowni Pissara, czas jakiś maluje w Bretanji w duchu swego mistrza, jako impresjonista. W Paryżu czuje się źle i z Van Goghem udaje się w 1888 r. na Martynikę, gdzie na tle natury egzotycznej zdobywa indywidualność artystyczną. Próbuje malować szerokiemi płaszczyznami, zgęszcza zarysy rzeczy w masy dekoracyjne,

dba o nieznaną dotąd zwięzłość rysunku szeroko traktowanego. Po powrocie w Ponts-Avens (Bretanja) w l. 1888 — 89 pracuje dalej w raz powziętym kierunku, prócz tego uprawia ceramikę i rzeźbi w drzewie. Przeniósł się potym do Pould, gdzie stworzył trzy arcydzieła: „Walka Jakuba z aniołem“; „Zagroda w Olivet“ i „Chrystusa w żółtej szacie“. W 41 roku życia powrócił do Paryża, już nadłamany walką życiową. W 1891 udał się na Taiti i ożenił się tam z tuziemką. Kilka wspanialych obrazów z tej doby posiada muzeum w Hagenie w Westfalji, z których bije nadzwyczajny gienjusz kolorystyczny. W 1893 powrocił do Paryża, który nie poznał się na zaletach jego rysunku i kolorytu. Prócz Degasa, Carrièra i kilku przyjaciół wszyscy byli przeciwko niemu. Złamany powrócił na wyspę Domingo, gdzie umarł. W książce „Noa-Noa“ (wyspa pachnąca) opisał swe wrażenia i stosunki na Taiti. Urywkowym, impresjonistycznym stylem maluje życie Polinezyjczyków, zaznajamia czytelnika z legiendami, bóstwami i krajobrazem, co wszystko stanowiło treść jego obrazów, po części niezrozumiałych i z powodu tematów. Współczesny ruch malarski we Francji i poza nią jako reakcja przeciwko impresjonizmowi odbywa się pod znakiem **G.** Powszechne jest usiłowanie do nierozpraszania się w szczegółach, do syntezy w rysunku i dekoracyjności w kolorycie, czego niedościgłe wzory przedstawiają obrazy **G.** Życiorys **G.** napisał Jean de Rotenchamp.

Gaul August, rzeźbiarz niemiecki, * 1869 w Gross-Auheim, kształcił się w Berlinie (1894—1895), uchodzi za najlepszego rzeźbiarza zwierząt („Lew“, 1901; „Lwica“ 1904); jest członkiem Akademji berlińskiej.

Gaulard Lucian, inżynier francuski, * 1850, † 1888 w Paryżu. Chemik z zawodu, najpierw zajmował się fabrykacją materjałów wybuchowych. Jako elektrotechnik debiutował na wystawie powszechnej elektryczności 1881, wystawiając stos termochemiczny. Następnie oddał się badaniom nad przenoszeniem i rozdzielaniem energji elektrycznej, szczególniej nad prądem zmiennym. Uczynił próbę zastosowania prądu zmiennego do kolei miejskiej w Londynie i na wystawie w Tours. Po pracach **G.** prąd zmienny, który przedtym nie miał znaczenia, zdobył to powszechne uznanie, jakim się cieszy obecnie. **G.** z powodu swych prac dostał choroby mózgu, która go przyprawiła o śmierć.

Gaultier Djonizy (zwany **G.** *le jeune* lub *l'illustre)* słynny francuski lutnista w XVII wieku (ob. O. Fleischer, kwartalnik M. T. M. z r. 1886).

Gaultier Jakób, stryj poprzedniego, zwany *le vieux*, był również sławnym lutnistą na dworze londyńskim, † 1670.

Gaultier de Laguionie Achilles Juljusz, filozof francuski, * 1858 w Paryżu, ogłaszał swe prace w *Revue Indépendante* (1891), *Revue blanche* (1894), *Mercure de France* i in. Oddzielnie wydał: „le Bavorysme“ (1892); „De Kant à Nietzsche“ (1900); „la Fiction universelle“ (1903); „Nietzsche et la Reforme philosophique“ (1904); „les Raisons de l'idealisme“ (1905).

Gauquié Henryk Dezyderjusz, rzeźbiarz francuski, * 1858 w Flers-les-Lille. Uczeń Caveliera i Fache'a, stworzył dzieła wybitne, z których ważniejsze: „Bachantka i satyr“; „Brennus“ (1890); „Djana“ (1891); „Przebudzenie się wiosny“ (1892); pomnik marszałka de Villars'a w Denain (1896); pomnik Watteau w ogrodzie Luksemburskim (1896); „Konik polny“ (1904); „Strzelec“; „Mścicielka“ (1905); „Djana“ (1906). Otrzymał wiele odznaczeń i medali.

Gaus, jednostka natężenia pola magnetycznego, od nazwiska matematyka Gaussa. W jednostkach absolutnych $G = C^{1/2} G^{1/2-1}$. Według Thompsona **G.** jest to natężenie magnetyczne, które się wytworzy od prądu elektrycznego 1 ampera w odległości 1 cm. od niego.

Gauteit, skała szara, podobna do trachitu; w gęstej, nieco szkliwa zawierającej, masie zasadniczej występują wpryski plagioklasu, biotytu, hornblendy i augitu. Spotyka się w żyłach gór środkowych Czech w sąsiedztwie Essexitu, pod Predazzo, w Montahie.

Gauthier Armand Elzéar, polityk francuski, * 1850 r. w Fitou. Po skończeniu medycyny osiadł w Sigean, gdzie został merem 1881 r. Radca gieneralny 1886, senator 1891, przyłączył się do grupy radykałów. W 1905 otrzymał tekę ministra robót publicznych w gabinecie Rouviera (1905), którą w 1906 ustąpił Barthou.

Gauthiez Piotr, pisarz francuski, * 1862 w Fontenay-aux-Roses, był profesorem liceum w Orleanie, bibljotekarzem w Arsenule (1885). Ogłosił pełne polotu poezje: „les Voix errantes“ (1884); „les Herbes folles“ (1892); „Deux poèmes“ (1894); „Isle-de-France: Paris-Banlieu“ (1901); powieści: „la Danaé“ (1888); „Ombres d'amour“ (1899); „la Dame du Lac“; prace historyczne i krytyczne: „P. Prud'hon“ (1885); „Etudes sur le XVI siècle: Rabelais, Montaigne, Calvin“ (1893); „Jean des Baudes Noires“ (1901); „Lorenzaccio“ (1904); „Milan“ (1906); „Luini“ (1906). Pracował w wielu czasopismach, między innemi w *Gazzette des beaux arts.*

Gauthiers-Villars (pseud. *Willy),* * 1859 r. w Villiers sur Orge, sprawozdawca muzyczny *Revue de Revues* oraz *Echo de Paris,* gdzie podpisuje się pseudonimem *L'ouvreuse.* Jest znanym powieściopisarzem.

Gautier Armand Justyn, chemik francuski, * 1837 w Narbonne. Jest profesorem chemji w uniwersytecie paryskim. Prace jego dotyczą głównie alkaloidów.

Gautier Emil Feliks, gieograf francuski, * 1864. Po studjach uniwersyteckich udał się na Madagaskar w celu nagromadzenia materjału do pracy doktorskiej. Prowadził badania naukowe w zachodniej części wyspy w 1892 — 1894. W 1896 został dyrektorem szkolnictwa w Madagaskarze i dopełniał swe badania poprzednie, zebrał materjał do mapy hipsometrycznej i gieologicznej wyspy. W 1902 po otrzymaniu doktoratu mianowany został profesorem Wyższej szkoły w Algierze, rozpoczął badania Sahary algierskiej; 1904—05 odbył wyprawę z Sahary do Nigru. Oprócz licznych rozpraw wydał mapę hipsometryczną Madagaskaru i „Madagascar“ (1902), szkic gieografji fizycznej.

Gautier Jan, filantrop polski, * 1828, założył w Warszawie szereg instytucji, jak: szpital na Pradze, ochronka im. Boduena przy ulicy Piwnej, Kasa pożyczkowo - oszczędnościowa emerytów warszawskich. Brał czynny udział w wielu instytucjach i komitetach dobroczynnych, zawiązywanych z powodu klęsk, jako to między innemi: epidemji, cholery, powodzi. Na stare lata usunął się do zacisznego Krakowa. W uznaniu zasług grono obywateli warszawskich uczciło 80 tą rocznicę jego urodzin.

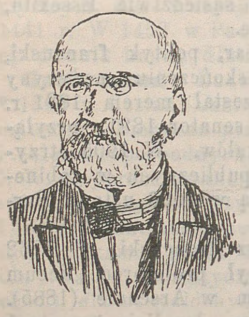

Gautier Jan.

Gautier Juljusz Józef.

Gautier Juljusz Józef Aleksander, profesor francuski, * 1856 w Strasburgu, wykładał (1879—1895) w liceach prowincjonalnych, 1895 został szefem biura przy ministerjum oświaty za gabinetu Bourgeois. Inspektor Akademji 1896—1903, inspektor gieneralny oświaty 1903, szef biura przy ministerjum Bienvenu-Mattin (1905), dyrektor gabinetu przy ministerjum oświaty za Brianda i Sarriena, zachował tenże urząd za ministerjum Clemenceau. Jako powaga w kwestjach pedagogicznych, reprezentował Francję na międzynarodowych kongresach pedagogicznych w Norymberdze i Leodjum. Był dyrektorem „Revue de l'enseignements secondaire et de l'enseignement supérieur“ (1891—95). Prócz tego był współpracownikiem „Revue internationale de l'enseignement“ i „Revue pédagogique“ i brał czynny udział przy opracowaniu reform szkół średnich.

Gautsch von Frankenthurn Paweł, polityk austrjacki, 1898 — 1904 prezes Wyższej izby obrachunkowej; w l. 1904—1906 ponownie prezes ministrów.

Gauvang (Abder Rahmán Gauranga), ostatni król niezawisły Bagirmi w Sudanie środkowym, * 1855. Był synem Abd el-Kadera (1846—58), wychowywał się w Wadai; panować zaczął 1880. Z powodu ucisku doznawanego od Rabeha, 1897 udał się pod opiekę Francji, 1899 został zdetronizowany przez Rabeha, ostatni jednak również musiał ustąpić 1900. Na mocy umowy angielsko-francuskiej 1899 G. postradał swą niezawisłość.

Gavault, dramaturg francuski, * 1867 w Paryżu, pracował jako dziennikarz w kilku redakcjach paryskich i jednocześnie wystawiał wodewile i komedje w teatrach paryskich. Napisał długi szereg sztuk teatralnych, cieszących się wielkim powodzeniem. Do najudatniejszych należą: „Fin de rêve“ (1895); „Chéri“ (1898); „Moins cinq“ (1900); „les Dupont“ (1902); „une Affaire scandaleuse“ (1904); „le Frisson de l'Aigle“ (1906).

Gavazzi *(Franovicz)* Artur, limnolog chorwacki, * 1864 w Splitu w Dalmacji. Zajmował się badaniem jezior w okręgu Dynarskim. Wyniki ogłosił w monografji „Die Seen des Karstes I Morphologisches Material“ („Rozprawy towarzystwa gieograficznego w Wiedniu“ 1904).

Gaviniés Piotr, jeden z najznakomitszych skrzypków francuskich, * 1726 w Bordeaux, † 1800 w Paryżu, gdzie od r. 1796 był profesorem konserwatorjum; najsłynniejszem jego dziełem dydaktycznym jest „24 matinées“ (etiudy na skrzypce).

Gawalewicz Marjan, dramaturg, powieściopisarz, redaktor i kierownik teatrów, † 1910 r. we Lwowie. Ostatnie lata życia poświęcił niemal wyłącznie teatrowi: prowadził zrazu scenę miłośników w Warszawie, potym teatr polski w Łodzi (od 1903), teatr Mały w Warszawie, wreszcie, w ostatnich miesiącach życia teatr Miejski w swym mieście rodzinnym, we Lwowie. Ogłosił nadto powieści: „Dla ziemi“ (Warszawa, 1904); „Jad“ (t., 1905); „Bez celu“ (t., 1908); „Dwie baśnie“ (t., 1908); „Wicherek“ (t., 1908); „Wir“ (t., 1908); „Gąbka“ (t., 1910); „Tomasza Zana „Gryczane pierożki“, kartka z nieznanych rękopisów (Kraków, 1910, odbitka z *Pamiętnika Literackiego*).

Gawiński Antoni, malarz polski, * 1876 r. w Warszawie. Dzieciństwo spędził na wsi w Kieleckim. Był początkowo uczniem Gersona w Warszawskiej szkole rysunkowej, następnie udał się do Krakowa, gdzie pracował pod kierunkiem J. Malczewskiego i Axentowicza, wreszcie przez 1 rok był w Monachjum w prywatnej szkole Stanisława Grocholskiego. Pierwszą swą pracę

Gawiński Antoni.

wystawił na wystawie jednobarwnej w Warszawie r. 1900. W 1902 wyjechał na dłuższy pobyt do Włoch, skąd powróciwszy, urządził w salonie Krywulta zbiorową wystawę, szereg fantastycznych kompozycji o silnym, bogatym kolorycie. W 1905 wystawił „Królów Polskich“ również u Krywulta, cykl rysunków, które swą oryginalnością powszechną zwróciły uwagę. W 1907 zaprezentował w Tow. zachęty szereg rysunków, kompozycji i krajobrazów fantastycznych, wreszcie na V wystawie dorocznej: „Aurora“, obraz reprodukowany 1909 r. w wydawnictwie Kulikowskiego „Malarstwo Polskie“. W czasopismach: *Prawda*, *Wędrowiec*, *Tygodnik Ilustrowany*, *Nowa Gazeta* i t. d. zamieszcza **G.** swe artykuły z zakresu sztuk plastycznych, w oddzielnych zaś książkach wyszły jego powieści: „Stella“ oraz „Sen życia“ i monografja o Buchbinderze. Jako ilustrator wydawnictw ozdobnych wykonał **G.** około 1,000 rysunków, winiet, inicjałów, etc. Z malarzy młodszego pokolenia należy do nielicznych wyjątków, czerpiących motywy do swych obrazów ze świata fantastycznego.

Gawriłowić Michał, historyk serbski, * 1869 w Aleksińcu. Po skończeniu wydziału historyczno-filologicznego w Belgradzie, zdał egzamin profesorski 1892, poczym studjował jeszcze w Paryżu średniowiecze. Po powrocie został na krótko nauczycielem gimnazjalnym, od 1900 jest kustoszem archiwum w Belgradzie. Ogłosił między innemi: „Ispisi iz Pariskich Archiva“, materjały do dziejów pierwszego powstania serbskiego, (1904); „Miłosz Obrenowić“ (1908—10, 3 t.).

Gawrony, ironiczna nazwa mieszkańców Łośnia w Olkuskim.

Gawroński Andrzej, brał udział w powstaniu 1831 r., był wybrany w 1835 do stałego komitetu „Młodej Polski“, którego siedzibą była Bruksella, a do którego należeli: Joachim Lelewel, Karol Stolzman, Walenty Zwierkowski, Wincenty Nienokoć, Walerjan Pietkiewicz i Karol Królikowski.

Gawroński Rawita Franciszek, napisał nadto po 1896, powieści: „Racławice“; „Warszawa“ (pow. historyczna); „Charczyzy“ (pow. histor.); „Z domu niewoli“; „Marzenia“; „Straszne dni“; „Za ojczyznę“, nie licząc mniejszych; prace historyczne: „Skarbczyk polski“ (Poznań 1895); „Ustrój państwowy Rusi w XI i XII w. w zaryssie“ (Lwów 1895); „Historja ruchów hajdamackich“ (t., 1899); „Rok 1863 na Rusi“, t. I, „Ruś czerwona“ (t., 1902); t. II, „Ukraina, Wołyń, Podole“ (t., 1903); „Studja i szkice historyczne“, serja I (t., 1903); „Bohdan Chmielnicki“ (t., 1906, t. I; 1909 t. II); „Poselstwo Beniowskiego“ (t. 1907); „Konfederacja narodu polskiego 1876“ (t., 1909); „Żydzi w poezji ludowej i historji ruskiej“ (t., 1910); „Henryka Pustowójtówna“, sylwetka biograficzna“ (1910); „Materjały do historji polskiej XIX w.“, o działalności emigracji z 1831 r. na terenie Francji (1911). **G.** w 1893 zamieszkał we Lwowie, 1901 przeniósł się na wieś, gdzie obecnie przebywa. W 1901 wydawał dziennik *Wiek XX*, który zlał się następnie ze *Słowem polskim* (Lwów), w 1910 założył kwartalnik historyczny *Ruś* we Lwowie.

Gawroński Rawita F.

Gawroński Wojciech, kompozytor polski, * 1868 w Sejmonach pod Wilnem, † 1910 w Warszawie, uczeń Instytutu muzycznego w Warszawie (Strobl i Noskowski). Przez krótki czas bawił w Wilnie, następnie zagranicą (w Berlinie i Wiedniu), poczym udał się w podróż artystyczną jako pjanista po Rosji; przez krótki czas mieszkał w Orle, gdzie założył szkołę muzyczną, następnie przeniósł się do Warszawy, gdzie mieszkał udzielając lekcji do końca życia; **G.** dostał nagrodę za Suitę skrzypcową na konkursie Paderewskiego; zostawił opery: „Marja“, „Pojata“ oraz utwory fortepjanowe i 3 kwartety smyczkowe.

Gay Henryk, budowniczy polski, * 1875, ukończył Instytut inżynierów cywilnych w Petersburgu 1893; mieszka w Warszawie. Otrzymał następujące nagrody: II na konkursie Tow. artystycznego na dom w stylu swojskim; I-a za projekt szkoły miejskiej na Lesznie; I-a za projekt na budowę morgi w Warszawie; III-a za projekt na dojazd do trzeciego mostu; I nagrodę za hallę targową w Kijowie. Pobudował szkołę przy ul. Dobrej, Szkołę na Pradze, Szkołę handlową w Kielcach, Kościół paraf. w gub. mińskiej, Halle targowe na placu Witkowskiego w Warszawie, i wiele innych gmachów publicznych, kościołów i domów dochodowych.

Gayer Jan Karol, leśnik niemiecki, † 1907.

Gayet Albert, archeolog francuski, * 1858. Oddał się badaniom z początku sztuki muzułmańskiej, następnie chrześcjańskiej w Egipcie. Najbardziej znany z poszukiwań archeologicznych w Antinoe w Egipcie. Ogłosił: „l'Art arabe“ (1893); „l'Art persan“ (1895); „l'Art copte“ (1902).

Gayzler Ludwik, dziennikarz polski w Poznańskim, * 1831, † 1911 w Poznaniu. Nestor dziennikarstwa polskiego w zaborze pruskim, autor licznych dziełek ludowych, był kolejno

redaktorem *Kurjera Poznańskiego* przez 20 lat, następnie redaktorem *Dziennika Kujawskiego*, *Wianusa Polskiego* i *Pielgrzyma pelplińskiego*, gdzie występował zawsze w obronie ludu polskiego. Rząd pruski nieraz skazywał go na więzienie za różne artykuły.

Gaz gieneratorowy, otrzymuje się przez niezupełne spalanie się koksu lub antracytu z powodu niedostatecznej ilości powietrza, doprowadzanego do pieców szybowych—gieneratorów. Wytwarza się w niższych warstwach dwutlenek węgla, redukujący się w górnych do tlenku węgla. Teoretycznie **G. g.** winien się składać z azotu i tlenku węgla, zwykle jednak w najlepszym wypadku składa się z 64%N, 33% CO, 1% CO_2, 2%H. **G. g.** służy do opalania i oświetlania (ob. oświetlenie gazowe), stosuje się w technice do topienia szkła, wypalania cegły, porcelany, w przemyśle hutniczym, i t. d.

Gaz mieszany lub **Dawsona**, gaz palny, wytwarzany przy równoczesnym wpędzaniu powietrza i pary wodnej do rozżarzonych węgli (koksu, antracytu), zajmuje pośrednie miejsce między gazem gieneratorowym i wodnym. **G. m.** zawiera 18% wodoru, 25% tlenku węgla, 7% dwutlenku węgla, 49% azotu, 0·4% metanu i innych węglowodorów. **G. m.** z powodu nieznacznych kosztów wytwarzania znalazł zastosowanie w motorach gazowych (*gaz ssany*), używa się jednak i do opalania.

Gaz naturalny (ziemny). Na terenach naftowych wypływa z ziemi gaz, którego skład średnio bywa następujący; 67% metanu, 22% wodoru, 3% azotu, 5% etanu, 1% etylenu, 0·6% kwasu węglowego, 0·6% tlenku węgla. Niekiedy wydostaje się w takich ilościach, że jak w Pensylwanji nabiera znaczenia technicznego: używa się do opalania, oświetlania. Ponieważ nadto wypływa pod ciśnieniem 20—30 atmosfer, obniżenie temperatury, wynikające na skutek tak wielkiej prężności, stosuje się w chłodnictwie. **G. n.** palący się tworzy „święty ogień“ w Baku.

Gaz powietrzny, jest to gaz świetlny, który otrzymuje się z powietrza, przepuszczanego przez lotne składniki nafty, jak: gazolina, eter naftowy, benzyna i t. d. **G. p.** nie wybucha, nie jest trujący, daje światło i ilość ciepła znaczniejsze od gazu z węgla kamiennego. Znajduje zastosowanie tam, gdzie trudno o połączenie z gazownią centralną. Podobny do **G. p.** gaz benoidowy, przyrządzany z heksanu z powodu łatwości kondensowania się przydatny jest i do transportowania na odległość.

Gaz wodny, mieszanina głównie wodoru (na objętość do 50% H) i tlenku węgla (na objętość około 50%CO) otrzymuje się przez działanie pary wodnej na rozżarzony węgiel (koks, antracyt). Wynalazł **G. w.** Felice Fontana 1780; wyrób jego rozpowszechniony jest szczególniej w Ameryce, gdzie stosują go zarówno do oświetlania, jak i opalania. Do oświetlania używają **G. w.** po poprzednim nawęglaniu (karburowaniu) za pomocą ropy, w Niemczech nawęglają surowym benzolem. Por. K. Schramm w *Przeglądzie Technicznym* № 12, 13, 14 r. 1900 Warszawa.

Gaz z łupku bitumicznego, otrzymywany przy suchej destylacji łupku, używa się do oświetlenia.

Gazolina, lotna część nafty, wrząca między 70°—90°. Ciężar właściwy 0,66—0,69. Używa się do ekstrakcji olejów, do odtłuszczania wełny, nawęglania gazu (gaz powietrzny); obecnie nazwę tę zastępują ogólnym mianem benzyny z podaniem temperatury wrzenia i ciężaru właściwego.

Gazownictwo. Stan **G.** na ziemiach polskich wogóle jest bardzo mierny. W Królestwie Polskim w 1910 zaledwie 6 miast posiadało gazownie, mianowicie: Warszawa, Łódź, Lublin, Kalisz, Piotrków, Tomaszów Rawski; na Litwie i Rusi—tylko Wilno i Kijów. Poza wymienionemi miastami kwestja budowy gazowni jest na porządku dziennym w kilku miastach, jak: w Włocławku, Siedlcach, Kielcach i paru miastach litewskich. System prowadzenia **G.** jest oparty na koncesjach, przytym oprócz Lublina koncesjonarjuszami są przeważnie kapitaliści niemieccy. Warszawa posiada 2 gazownie: jedną z 1856 na ulicy Ludnej, drugą z 1886 na Czystym. Warszawskie zakłady gazowe należą do Towarzystwa desauskiego, do którego niegdyś należały gazownie w Krakowie i Lwowie. Rozwój **G.** w Warszawie postępował szybkim krokiem: w 1864 konsumcja gazu wynosiła 48,000,000 stóp sześciennych, w 1904—1,224,778,000, a w 1909—1,317,700,000. Cena 1 metra sześciennego gazu oznaczona była kontraktem w 1858 na $11\frac{1}{2}$ kop., z 1866—8,3 kop., a z 1883—7 kop., ta ostatnia obowiązywać ma do 1941. Miasto podług umowy z 1906, płaci za pierwsze 70 miljonów spalonego gazu po 1.80 rub. za 1000 stóp³, a za następne po 1.70 rub., gdy cena dla prywatnego konsumenta wynosi 2 ruble za 1000 stóp sześciennych. Pomyślniej, niż w Królestwie Polskim, rozwija się **G.** w Galicji. Oprócz Krakowa i Lwowa posiadają własne gazownie: Kołomyja, Stanisławów, Drohobycz, Stryj, Jarosław, Tarnów, Rzeszów, nadto kilka gazowni jest w budowie. W Galicji gazownie stanowią własność miasta i są w jego zawiadywaniu. Wprawdzie Kraków i Lwów z początku udzieliły koncesji Towarzystwu desauskiemu, ale w następstwie wykupiły gazownie na własność, i dzisiaj wszystkie gazownie w Galicji prowadzone są przez miasta sposobem gospodarskim i rozwijają się naogół znakomicie, przysparzając dochodów miastom. Gdy w Krakowie za czasów Towarzystwa desauskiego w 1885 wyprodukowano 260,000

metrów sześciennych, po 15 latach gospodarki miejskiej produkcja wzrosła do 4,025,180 m.³. We Lwowie pod zarządem Towarzystwa desauskiego w 1870 wyprodukowano 958,712 m³, w 1897—1,988,870 m.³, a w 1898 po roku rządów miejskich produkcja wyniosła 2,178,120 m³., a w 1906 — 3,936,320 m.³. Na ziemiach polskich pod rządem pruskim stan **G.** należy do najlepszych. Tam nietylko takie miasta jak Poznań, który w 1904/5 posiadając 125,300 mieszkańców, wytwarzał 7,566,850 metr. sześciennych, Bydgoszcz z 67,000 m. a wytwarzający 4,721,960 i mniejsze od nich Bytom, Katowice, Grudziądz, Głogów, lecz nawet takie Mysłowice z 15,400 mieszkańców, taki Grotków z 4,513 m. posiadają swoje gazownie.

Gazy. Historyczny zarys skraplania **G.** skreślił K. Olszewski „Die Verflüssigung der Gase“, (Spr. Akad. Krak. 1908), nadto por. van der Waals, „Ueber die Kontinuität des gasförmigen und flüssigen Zustandes“; Burbury, „Treatise on the kinetic theory of gases (1899); Hardin, „Die Verflüssigung der Gase“ (1900); A. Hehl, „Flüssige Luft“ (1901).

Gazy szlachetne lub **obojętne.** Nazwą tą obejmujemy ciała gazowe, występujące w przyrodzie w postaci gotowych pierwiastków, w ilościach bardzo ograniczonych; odznaczają się one właściwą sobie tylko obojętnością chemiczną; w układzie perjodycznym zajmują specjalne stanowisko, tworzące gromadę pierwiastków zerowartościowych, albo bezwartościowych. Należą tutaj: hel, neon, argon, krypton, ksenon (ob. każdy oddzielnie).

Gąbin (ob. Gumbin gł. dz.); niemieckie Gumbinnen, miasto regiencyjne w Prusach Wschodnich, w 1905 liczył 14,196 mieszkańców, w tym 13,545 ewagielików, 394 katolików, 106 żydów. W regiencji **G.** na 10,591 klm. kw. mieszkało (1905) 603,485 osób. W 1900 na 792,240 miesz. (przestrzeń regiencji obejmowała wtedy 15,880,46 klm. kw.), było Polaków 132,181 w tym około $^2/_5$ Mazurów pruskich, Litwinów 70,657. Procent ludności polskiej wynosił w 1900 16%, wobec 18% z 1890 i 21·1% z 1867. Ilość Litwinów w 1905 spadła do 64,980. Nowoprzekształcona regiencja **G.** po odcięciu od niej okręgów jańsborskiego, ełkskiego, ządzborskiego i leckiego w 1905, obejmuje 10,591 klm. kw.

Gągół (*Fulix*), rodzaj ptaków z rodziny gągołów (*Fuligulidae*), z rzędu płetwonogich. Bardzo krótka szyja jest główną cechą tej rodziny. Dziób tak długi jak głowa; ogon krótki zaokrąglony. Znanych jest 15 gatunków bardzo rozpowszechnionych, z których kilka znajduje się u nas. *Ogonatka (F. marila)*: dziób i nogi ołowiano-szare; głowa bez czepca; lusterka jasnobiałe, z ciemno-zielonym szlakiem z góry i zdołu; ogon z 14 sterówek. U samców w stroju godowym: głowa, szyja, kuper i potylica czarne, piersi i brzuch białe, grzbiet ciemny o tle jasno-szarym. Długość 52 cm., skrzydła 22 cm., ogon 6 cm. Na północy Starego i Nowego świata, koło jezior i wybrzeży morskich. *Podgorzałka (F. ferina)*, dziób czarny z przepaską niebieską u samca, a z jasną u samicy; głowa bez czuba; skrzydła szare; lusterka jasno-popielate; ogon z 14 sterówek; nogi ołowiano-sine. U samca w stroju godowym głowa i szyja rdzawo-czerwone; piersi od przodu i pokrywowe pióra w ogonie czarne; grzbiet szary brunatnawy; brzuch biały. Długość 55 cm., skrzydła 25 cm., ogon 7 cm. Dość pospolita u nas, niekiedy przepędza i zimę. *F. clangula*, ogon złożony z 16 sterówek. Na zimę zalatuje aż nad morze śródziemne. U nas spotyka się w marcu lub kwietniu, a także w listopadzie w przelocie. *Czernica (F. cristota)*: dziób szaro-ołowiany z czarnym końcem; długi czub z tyłu głowy; nogi ołowiano-szare; ogon z 14 sterówek. Długość 40 cm., skrzydła 21 cm., ogon 6 cm. Na północy, u nas trafia się na wybrzeżach jezior i rzek.

Gąsienicowe stawy, jeziora w Tatrach, (ob.). Największy z nich Czarny staw **G.** ma 22·87 hektarów powierzchni, poziom 1620 m., głębia 470 m.; należy do najwspanialszych i największych (trzecie co do wielkości) jezior tatrzańskich, inne stawy **G.** daleko mniejsze. Zielony staw **G.** ma powierzchni 3·45 hektarów, leży 1672 m. nad poziomem morza.

Gąsiorowski Wacław, powieściopisarz polski, ogłosił nadto następujące powieści historyczne: „Pani Walewska“ (Warszawa, 1904); „Gawędy żołnierskie. Pokłosie spuścizny pamiętnikarskiej Napoleończyków“ (t., 1905); „Orlęta“ (t., 1905); „Było to pod Somosierą“ (t., 1905); „Mrok“ (t., 1907); „Emilja Plater“ (Warszawa, 1910); „Szwoleżerowie gwardji“ (t., 1910).

Gbur, nazwa, nadawana włościaninowi zamożniejszemu w Prusach Zachodnich, Wschodnich, oraz na Mazurach i Kaszubach. Zwykle taki „gbur“ posiada kilka albo nawet kilkanaście włók gruntu. **G.** stanowią grupę socjalno-polityczną ludności, całkiem nieznaną w innych dzielnicach polski.

Gdańsk, miasto główne w Prusach Zachodnich. W (1905) liczył 159,648 m., w tym ewangielików 103,724, katolików 51,615, żydów 2,546. W 1900 w mieście **G.** na 140,563 m. było zaledwie 3,4% Polaków, 1,2% Polaków dwujęzycznych. Dok **G.** posiadał (1907) 36 okrętów morskich pojemności 21,828 tonn, w tym parowców 32 pojemności 21,282 tonn. Do przystani wpłynęło (1906) 2,223 okręty z ładunkiem 675,534 tonn, odpłynęło z niej 1,923 okręty z ładunkiem 541,115 tonn. Obwód regiencyjny Gdański (1905) na 7,958 klm. kw. miał 709,312 m. w tym ewangielików 349,817, katolików 343,185 i żydów 5,247. Polaków w 1905 było 192,327, wobec 187,572 w 1900. Stosunek %

Polaków w wieku XIX przedstawiał się, jak następuje: 24·1 (1831); 28·6 (1852); 24·7 (1861); 26·6 (1867); 26·7 (1880); 28·4 (1890); 28·0 (1900). Z powiatów najbardziej polskie: Starogrodzki (73·6%); Pucki (69·4%); Kartuski (67·8%); Kościerzyński (54·5%); Wejherowski (53·8%); w powiecie Gdańskim wyżynnym % Polaków wynosił 13·1%. — Por. „Die Stadt Dantzig, ihre geschichtlice Entwickelung und ihre öffentlichen Einrichtungen“ (1904); Münsterberg „Handel **D.**“ (1906); Griesebach „Dantzig“ (1908); „Dantzig und seine Bauten“ (1908); Conwentz „Das Westpreussische Provinzialmuseum“ (1905).

Gdańskie Żuławy, żyzne niziny przy ujściu Wisły po lewej jej stronie, część ogólnych Żuław wiślańskich, powstałych z czynności osadowej Wisły.

Gdów, miejscowość w Galicji zachodniej, gdzie 26 lutego 1848 oddział powstańczy doznał porażki od Austrjaków.

Gebauer Jan, filolog czeski, † 1907 w Pradze. Nie zdążył wykończyć żadnego z obydwuch swych kapitalnych dzieł: „Historyckiej mluvnice jazyka czeskeho“ wyszedł t. I r. 1896, t. II r. 1898 (II wyd. 1909), „Slovnika staroczeskeho“, za życia autora 14 zeszytów, 15-ty w 1908. Akademja poleciła kontynuować obie prace. **G.** ogłosił prócz tego: „Przirucznı mluvnice jazyka czeskeho“ (1900); „Mistra Jana Husi vyznam w czeskem pisemnictvi“ (1902). **G.** w 1906 był mianowany członkiem Izby panów.

Gebauerowa Marja, pisarka czeska, córka J. Gebauera, * 1869 w Pardubicach, słuchała filozofji na uniw. w Pradze, podróżowała po Europie, jest nauczycielką w szkole miejskiej. Napisała: „Jurka“ (1901); „Obrazky“ (1905); „Diejepis pro szkoly miesztán“ (1908) i in.

Gebhardt Emil, historyk francuski, † 1908 w Paryżu; ogłosił nadto: „Cloches de Noël et de Paques“ (1900); „Conteurs florentins“ (1901); „D'Ulysse à Panurge“ (1902); „un Pape de l'époque de la Renaissance, Jules II“ (1904); „la Renaissance italienne et la philosophie de l'histoire“; „Moines et papes“ (1896); „Botticeli“ (1907). Prace **G.** o renesansie włoskim należą do najznakomitszych w literaturze europejskiej. Od 1895 był członkiem Akademji nauk moralnych i politycznych, od 1904 członkiem Akademji francuskiej.

Gebhart Oskar, uczony niemiecki, † 1906 w Lipsku.

Geertz Juljusz, malarz niemiecki, * 1837 w Hamburgu, † 1902 w Brunświku. Kształcił się w Düsseldorfie i Paryżu. Artysta pełen humoru i siły, zdobył sławę obrazami: „Przestępca po zaaresztowaniu“; „Szkoła wiejska“; „Dziewczynka i gniazdo“ i t. p.

Geez-kościół, nazwa gmin chrześcijańskich w Abisynji, zjednoczonych z Rzymem.

Geffcken Jan, klasyczny filolog niemiecki, * 1861 w Berlinie, studjował w Strasburgu, Gietyndze i Bonn, 1907 został profesorem zwyczajnym w Rostocku. Główniejsze prace: „Timaios' Geographie des Westens“ (1892); „Leonidas von Tarent“ (1896); „Komposition und Entstehungszeit der Oracula Sibyllina“ (1902); „Das griechische Drama: „Aeschylos, Sophokles, Euripides“ (1902); „Aus der Werdezeit des Christentums“ (1909, II wyd.); „Zwei griechische Apologeten“ (1907).

Geffroy Gustaw,

Geffroy Gustaw, francuski historyk sztuki i krytyk, * 1856. Ed. Goncourt wyznaczył go w testamencie na członka swej Akademji. W literaturze i malarstwie był wymownym i gorącym rzecznikiem nowych prądów. Uchodzi za teoretyka i głównego krytyka impresjonizmu. Ogłosił: „la Vie artistique“ (od 1892); zbiór artykułów o współczesnych artystach, najważniejsza jego praca; „l'Esprit“ (1894); „les Minutes parisiennes“ (1899); „l'Oeuvre de Gustave Moreau“ (1900); „Rubens“ (1902); „les Bateaux parisiens“ (1903); „l'Apprentie“, powieść (1904); „Constantin Guys, l'historien du second Empire“ (1904); „la Servante“ (1905); „Hermine Gilquin“ powieść (1907); studja o Rollinat, Whistlerze, Fantin-Latourze w *Revue Universelle*; „la Peinture de 1850 à 1900“ w *Musée d'art*; znakomitą rozprawę o Carrière'rze w *Arts*. Prócz tego ogłosił 6 tomów o muzeach europejskich: „la Peinture au Louvre“ (1903); „la National Gallery“ (1903); „Versailles“ (1904); „la Hollande“ (1904); „la Belgique“ (1906); „Madrid“ (1908).

Gegenbauer Karol, anatom niemiecki, † 1903.

Gehlenit, minerał z gromady sylikoidów, rzędu krzemianów bezwodnych. Skład chemiczny: $3CaO.Al_2O_3.2SiO_2$ zwykle z małą domieszką magnezu i żelaza. Barwa od ciemnozielonej do wątrobowo-brunatnej. Tw. 5 — 5·5, c. wł. 3·0. Krystalizuje się w układzie kwadratowym: kryształki krótkopryzmatyczne mętne. Traktowany roztworem $MgCl_2$ daje podług Lembergera substancję serpentynową. Występuje jako minerał kontaktowy na Monzoni i Predazzo w Tyrolu, nieforemny koło Orawicy. Sztucznie odtworzono **G.** drogą topienia składników; znaleźć go można jako produkt przypadkowy dość pospolity w szlakach.

Geiger Ludwig, niemiecki historyk literatury i kultury, ogłosił nadto: „Goethe in Frankfurt a. M. 1797“ (1897); „Das junge Deutschland und die preuss. Zensur“ (1900); „Bettina von Arnim und Friedrich Wilhelm IV“ (1902).

Geiger Mikołaj, rzeźbiarz i malarz niemiecki, * 1849 w Laningen, † 1897. Uczeń Knabla i Akademji monachijskiej, wsławił się szybko jako rzeźbiarz pracami: „Życie“, „Romeo i Julja“, „Walkirje“, „Narodzenie Chrystusa“, „Praca“, „Zwycięstwo“. Od 1884 poświęcił się malarstwu dekoracyjnemu. Z tych prac ważniejsze: „Harmonja, Wyobraźnia, Natchnienie“ (w berlińskim pałacu wystaw); „Prometeusz i Fortuna“ i t. d.

Geijerstam Gustaw.

Geijerstam Gustaw, pisarz szwedzki, * 1858 r. w Westmanland (ob. I Suplement) † 1909 r. w Sztokholmie. W swych nowelach i dramatach obok Strindberga występował jako najwybitniejszy przedstawiciel realizmu szwedzkiego. Najchętniej malował życie chłopów i mieszczan. W ostatnich latach życia napisał: „Krinnonakt“ (1901); „Karin Brandts dröm“ (1904); „Den gamle herrgardsalléen“ (1908). Dla młodzieży napisał „De gamla goda sagorna“ i „Mina pojkar“; na polski przetłumaczone: „Książka o małym braciszku“ (1904) i „Moi chłopcy“ (1906, I wyd.; 1910, II wyd.).

Geike Archibald, gieolog angielski. Urząd dyrektora *Geological Survey* i muzeum gieologji praktycznej w Londynie sprawował do 1901. Wydał nadto: nową mapę Szkocji (1894); mapę Anglji i Walji (1897); „Memoir of sir Andrew Crombie Ramsay“ (1895); „the Ancient volcanoes of Great Britain“ (1897); „the Founders of geology“ (1897, 1906); „Scottish reminiscences“ 1904); „Landscape in History“ (1905).

Geikilit, minerał z gromady sylikoidów, rzędu tytanianów, podobny do rutylu, dwójłomny. Skład chem. $MgTiO_3$. Występuje w postaci glazików w piaskach Rakwany na Cejlonie. **G.** pochodzi od imienia gieologa A. Geikiego.

Geisza albo **gesza** (jap.), tancerka i zarazem śpiewaczka w Japonji, produkująca się podczas zabaw i balów, najczęściej w hotelach i herbaciarniach japońskich, podobnie jak europejskie szansonistki.

Gelcich Eugienjusz, nautyk austrjacki, * 1854 w Cattaro. Skończył akademję morską w Fiume. W 1875 został asystentem przy obserwatorjum w Poli, 1878 kierownikiem szkoły pływackiej w Cattaro, 1881 dyrektorem takiejże szkoły w Lussinpiccolo, 1895 dyrektorem podobnej akademji w Trjeście i inspektorem szkół pływackich w Austrji, 1902 głównym inspektorem w wydziale nauczania handlowego i nautycznego w Austrji. Reforma nauki pływania 1897 w Austrji jest głównie jego dziełem. W 1887 odbył podróż po Sawie, Dunaju do Orsowy, po Bośni i Hercegowinie, podczas której poczynił oznaczenia stałych magnetycznych. Ogłosił: „Theorie des Schiffsmagnetismus und ihre Auwendung auf die Praxis“ (1878); „Grundzüge der physischen Geographie des Meeres“ (1881); „Studien zur Entwickelungsgeschichte der Schiffahrt“ (Lublana, 1882); „Kartenkunde“ (1897); „Die astronomische Bestimmung der geographischen Koordinaten“ (1904); „La scoperta d'America e Cristoforo Colombo nella letteratura moderna“ (1890); „Geschichte der Uhrmacherkunst (1890) i inne.

Gelli Jacopo, pisarz włoski, † 1858. Wydał: „Guida del Raccoglitore e dell' Amatore“ i „il Raccoglitore di oggetti minuti e curiosi“, zbiór exlibrisów XVII, XVIII wieku, autografów i t. p.

Gellivara, góra rudonośna w Szwecji. Długość podstawy **G.** 4,700 m., wysokość góry 580 m. Zapasy rudy obliczają na 935,000 tonn na każdą stopę głębokości. W 1901 wydobyto rudy żelaznej 1,076,564 tonn. Osada **G.** leży przy drodze żelaznej Lulea-Malmberget.

Gelner Franciszek, pisarz czeski, * 1883 w Małym Bolesławiu. Stale zasilał pisma czeskie kierunku modernistycznego i anarchistycznego, zarówno jako pisarz, jak i karykaturzysta. Ogłosił: „Po nas at prijide potopa“ (1901); „Rodosti života“, zbiór poezji (1903) i in. Z karykatur jego najbardziej znany cykl „Laska“ (miłość) i ilustracje do książki Horkiego „Paliczovy sloky“.

Gelsenkirchen, miasto okręgowe w pruskiej regencji arnsbeiskiej na linji Duisburg-Herne-Hanim, (1905) miało 147,005 m., w tym 72,849 katolików, 71,239 ewangielików i 1,171 żydów, 1903 przyłączono sąsiednie gminy.

Gelzer Henryk, filolog i historyk niemiecki, * 1847 w Berlinie. W 1872 r. był profesorem w Bazylei, 1873 w Heidelbergu, w Jenie 1876. Cenne jego prace poświęcone są historji Bizancjum.

Gemarfologja, ob. Giemarfologja.

Gembarzewski Bronisław, malarz i historyk wojska polskiego, wydał nadto: „Wojsko polskie. Księstwo warszawskie 1807 — 1814“ z przedmową Szym. Askenazego (Warszawa, 1905).

Gemelli-Careri Gianfrancesco, podróżnik włoski, * 1651 w Neapolu, † 1720. Pierwszy odbył lądem podróż naokoło świata z zachodu na wschód. Opis podróży zostawił w „Giro del mondo“ (1699). Por. G. Ghirlanda „Gianfrancesco **G.** e il suo viaggio al mondo 1693 -- 98“ (1899).

Gemmellaro Gaetano Giorgio, gieolog włoski, † 1904.

Gemmy, nasiona grzybów, twory, powstające w komórkach grzyba i służące do rozpleniania grzybów.

Genala Franciszek, polityk włoski, † 1893.

Generał-gubernatorstwa, ob. Generał-gubernatorstwa.

Genewa, ob. Genewa.

Genewska konwencja, ob. Genewska konwencja.

Genovesi Antonio, filozof włoski, * 1712 w Castiglione pod Salerno, † 1769 w Neapolu. Został księdzem, ulegając woli ojca, ale później oddał się gorliwie studjom z zakresu logiki, filozofji moralnej i ekonomji, był prof. ekonomji w Neapolu na pierwszej otwartej w Europie katedrze tego przedmiotu. W filozofji był zwolennikiem szkockiej szkoły doświadczalnej i uważany jest za odnowiciela ruchu filozoficznego we Włoszech. Dzieła **G.**: „De arte logica“ (4 t., 1743, po włosku 1766); „Elementa scientiarum metaphysicarum“ (1743, 5 tomów, po włosku 1766); „Lezioni di Commerzio, ossia di economia civile“ (1765). Por. Bobba „Commemorazione di A. **G.**“ (1867); Gentille „Dal **G.** al Galluppi“ (Rzym, 1903).

Gensan *(Wonsan)*, miasto portowe wolne na wschodnim brzegu Korei, w głębi zatoki Broughthona; przystań nigdy całkowicie nie zamarza, co stanowi wyjątek na całym wschodnim wybrzeżu Korei. Japonja 1880 zdobyła sobie koncesję na 1 klm. kw. i założyła kwitnącą kolonję. **G.** ma stałe połączenie z Japonją. Znaczny handel drzewa, futra, metali. Ludności 20,000.

Genua, ob. Genua.

Genui książę, ob. Genui książę.

Geoffroy Saint-Hilaire Stefan, przyrodnik francuski, * 1772, † 1844. Jego „Lettres écrites d'Egypte“ zebrał i opublikował dr. Hamy w 1901. Listy, pisane do profesorów Muzeum, do rodziny, zawierają dużo szczegółów do historji wyprawy egipckiej i kronikę dzienną komisji naukowej i instytutu w Egipcie.

Geometrografja, ob. Geometrografja.

Geopsitacus, rodzaj papug, obejmujący jeden tylko gatunek **G.** *occidentalis*. Ciało krótkie, głowa jakby nabrzmiała. Strona grzbietowa jasnozielona, centkowana, strona brzuszna, gardło i pierś żółtozielonawe z czarnemi plamkami i nie-

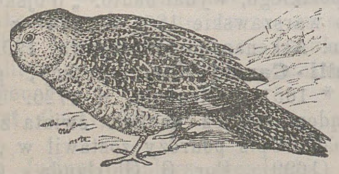

Geopsitacus.

prawidłowemi pręgami żółtemi. Dziób dość silny koloru rogu, nogi z krótkiemi pazurami, silnie zakrzywionemi. Długość — 24 cm. z czego 10 cm. przypada na ogon; długość skrzydeł 14 cm. Ciekawy ten gatunek zamieszkuje południowo-zachodnią i południową Australję. W ciągu dnia kryje się w grotach górskich, w nocy wychodzi na żer.

George Henryk, publicysta i ekonomista północno-amerykański. Napisał nadto: „the Science of political economy“ (1898); „Our land and land policy; specches, lektures and miscellaneous writings“ (1901). Biografję H. **G.** napisał syn Henryk (* 1862) p. n. „Life of Henry **G.**“ (1901); nadto por. Weiss „Die Lehre H. Georges“ (1891); Friedländer „Die vier Hauptrichtungen der modernen socialen Bewegung“ (1902, 2 tomy).

George, znakomita aktorka francuska, * 1787 w Bayeux. † 1867 w Paryżu. Występowała w klasycznych tragiedjach i dramatach romantycznych w Komedji francuskiej.

George.

George Stefan.

George Stefan, poeta niemiecki, * 1868 w Büdesheim, kształcił się w Berlinie, Paryżu i Monachjum, wiele podróżował, przebywa kolejno w Berlinie, Monachjum i nad Renem. W r. 1892 założył w Berlinie z kilku poetami czasopismo *Blätter für die Kunst* dla zamkniętego koła czytelników; wybór utworów z tego czasopisma ukazał się w 2 tomach w 1899 i 1904 stał się podstawą niemieckiej poezji symbolistycznej. Utwory **G.** też z początku wychodziły w ograniczonej liczbie egzemplarzy dopiero w r. 1899 stały się własnością ogółu; ważniejsze z nich: „Hymnen“ (1890); „Pilgerfahrten“ (1891); „Algabal“ (1892); „Die Bücher der Hirten-und Preisgedichte, der Sagen und Sänge und der hängenden Gärten“ (1895); „Das Jahr der Seele“ (1897); „Der Teppich des Lebens und die Lieder von Traum und Tod mit einem Vorspiel“ (1900); Die Fibel, Auswahl erster Verse“ (1901) i „Der siebende Ring“ (1907). Dokonał mistrzowskiego przekładu symbolistów francuskich („Zeitgenössische Dichter“) i wydał wybór poetów niemieckich w 3 tomach dla zilustrowania stosunku nowej poezji do dawnej: „Stundenbuch aus Jean Paul“ (1900); „Auswahl aus Goethe“ (1904); „Das Jahrhundert Goethes“. Opierając się na symbolistach francuskich i nowożytnych poetach angielskich, jako też na niektórych dawnych niemieckich, jak: Goethe, Hölderlin, Platen, Heb-

bel, zwalcza brak kunsztowności w niemieckiej poezji lirycznej i sam kładzie nacisk główny na formę, barwne i plastyczne obrazy i hjeratyczność wiersza i rymu. Poezja **G.**, który stał się tym sposobem ojcem modernizmu niemieckiego, nie składa się jedynie z wycyzelowanych klejnocików rymotwórczych, lecz zawiera świetne symbole stanów duszy i wykwintną głębię myśli. Jest jednak **G.** większym artystą, niż poetą, wyrafinowanie artystyczne tłumi w nim rozpęd uczuciowy, mimo to, jest prawdziwym odrodzicielem liryki niemieckiej. Por. L. Klages „Stefan **G.**“ (1902); Kuno Zwymann „Das G-sche Gedicht“ (1902); Franz Dülberg „Stefan **G.** Ein Führer zu seinem Werke“ (1908).

Georgewicz Mika, polityk serbski, * 1855, † 1901 w Belgradzie. Był ministrem w gabinecie Gruicza, Pasicza (1890 — 1892); Christicza (1894—95) i Simicza (1896—1897). Na stanowisku pełnomocnika Serbji w Paryżu (1893), został raniony ciężko przez anarchistę; po procesie o zamach na króla Milana usunął się od spraw publicznych.

Georgi Fryderyk, austrjacki minister obrony krajowej, * 1852. Brał udział w potyczkach w Hercegowinie. W 1882 wstąpił do sztabu gieneralnego. W 1898 został kierownikiem wydziału mobilizacyjnego w ministerjum wojny, 1906 otrzymał godność feldmarszałka lejtnanta, 1907 urząd ministra obrony krajowej.

Georgiewski Paweł, ekonomista rosyjski, profesor ekonomji politycznej w uniwersytecie petersburskim. Ogłosił: „Mježdunarodnaja chliebnaja torgowlja“ (1885); „Finansowyja otnoszenija gosudarstwa i czastnych żieljeznych dorog“ (1887); „Politiczeskaja ekonomija“ (1896—1906).

Georgja, stan północno-amerykański, liczyła na 153,933 klm. kw. 2,443,719 m. (1906). W r. 1900 na 2,216,330 m. było białych 1,181,294, murzynów i mulatów 1,034,813, azjatów 205 i indjan 19. Z ogólnej sumy uprawnej ziemi 4·4 miljona hektarów 1·4 miljona zajęte było (1900) pod uprawę bawełny i kukurydzy. Sprzęt bawełny wynosił 128,800 bel, kukurydzy 34 miljony buszli, ryżu 11,174,562 funty. Z bogactwa kopalnianego najważniejsze: kamień budowlany. Złota 1901—02 wyprodukowano za 124,560 dolarów. Z przemysłu fabrycznego najbardziej rozwinięty bawełniany: 68 zakładów z 18,348 robotnikami i produkcją za 18,544,910 dolarów. Por. G. G. Smith „Story of the **G.** people“ (1901); Philipps „Georgia“ (w wydawnictwie „American Commonwealth“ (Boston, 1907).

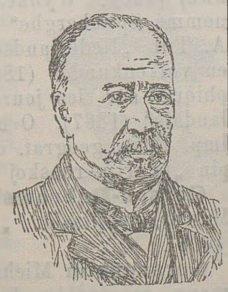

Gepner Bolesław.

Geotermiczny stopień, ob. Gieotermiczny stopień.

Gepner Bolesław, okulista polski, w 1908 obchodził pięćdziesięciolecie swej owocnej pracy zawodowej.

Geranjol, ob Gieranjol.

Gérard August.

Gérard August, dyplomata francuski, * 1852, ukończył prawo w Paryżu, w r. 1880 wstąpił do ministerjum spraw zagranicznych. Wkrótce wysłany do Waszyngtonu jako sekretarz ambasady, 1881 został szefem biura w ministerjum Gambetty. Po upadku Gambetty był sekretarzem pierwszej klasy przy ambasadzie w Madrycie, 1882 w zastępstwie samodzielnie prowadził tam sprawy. Ostatecznie po urzędowaniu przy ambasadach w Bernie (1883), Rzymie (1885), został pełnomocnikiem Francji w Cetynie (1889), skąd przeszedł do Brazylji (1890), a w trzy lata później do Pekinu. W 1897 powrócił do Europy, by kierować przez 10 lat legacją w Brukselli, po przemianowaniu zaś legacji w ambasadę w Japonji zajął tam stanowisko ambasadora, jako doskonały znawca stosunków Dalekiego Wschodu.

Gerard Dorota, autorka angielska, ogłosiła nadto: „A wrong man“ (1895); „Miss Providence“ (1897); „One Year“ (1879); „Saw dust“ (1901); „Holy Matrimony“ (1902); „Made of Money“ (1904); „The Compromise“ (1906); „Itinerant Daughters“ (1907).

Gerard Mikołaj, mąż stanu rosyjski, * 1839, skończył prawo w Petersburgu, został tamże prezesem zjazdu sędziów, następnie prokuratorem Senatu, senatorem i członkiem Rady państwa. W 1902 objął kierownictwo spraw cywilnych i duchownych w ministerjum spraw wewnętrznych; 1905 mianowany gen.-gubernatorem Finlandji, z powodu polityki pojednawczej został odwołany w lutym 1908.

Gerard de Nys *(Lahir)*, wyspa w grupie Hibernejskiej, zbudowana z wapienia koralowego, na północo-wschodzie, posiada dostępną przystań Ludwiki. Gleba wyspy gliniasta sprzyja rozwojowi bujnej roślinności; wspaniałe prastare lasy, kultura miejscowej ludności dość wysoka.

Gérault-Richard Alfred Leon, polityk i dziennikarz francuski, * 1860 w Bonnétable. Z zawodu tapicer, przybył do Paryża 1880, wsławił się w dzielnicy Montmartre piosenkami wiejskiemi, później socjalistycznemi, był współpracownikiem pism postępowych, gdzie zwalczał bulanżyzm; w 1893 założył pismo *Chambord*, za artykuł tam umieszczony przesiedział rok w więzieniu. Wybrany na deputowanego 1895 przystąpił do grupy socjalistów kolektywistów, domagał się zniesienia praw wyjątkowych przeciw anarchistom, 1898 przepadł przy wyborach. W 1897 zo-

stał naczelnym redaktorem głównego organu socjalistów francuskich *Petite République*. W 1902 powrócił znów do Izby, gdzie dotąd zasiada. **G.-R.** popiera politykę bloku republikańskiego, co go poróżniło z Jauresem. Ostatni wystąpił z *Petite République* założył dziennik *Humanité*, który obecnie uchodzi za organ partji, a przy **G.-R.** i jego pismie pozostała grupa t. z. socjalistów niezależnych.

Gercke Alfred, klasyczny filolog niemiecki, * 1860 w Hanowerze, 1895 został nadzwyczajnym, 1896 zwyczajnym profesorem w Greifswaldzie, 1909 w Wrocławiu. Główniejsze prace: „Seneca-Studien“ (1895); nowe wydanie platowskiego „Gorgias“ (1897); wydał razem z F. Nordenem „Einleitung in die Altertumswissenschaft“ (1910, 3 t.).

Gerhardt Dagobert (pseudonim Gerhard von Amyntor), poeta i powieściopisarz niemiecki, † 1910.

Gerhard Dagobert.

Gerlach de Gomery de Adrjan, marynarz i podróżnik podbiegunowy belgijski, * 1866 w Hasselt; studja odbywał w Brukselli, 1886 wstąpił do marynarki wojennej; 1895 podjął wyprawę do wschodniej Grenlandji, 1897—1899 kierował słynną wyprawą do bieguna południowego na statku „Belgica“ (w tej wyprawie brali udział Arctowski i Dobrowolski). W 1901 stał na czele naukowej wyprawy francusko-belgijskiej do zatoki Perskiej, 1902 został konserwatorem Królewskiego muzeum przyrodniczego w Brukselli; 1905 uczestniczył w wyprawie Filipa, księcia Orleańskiego, do północno-wschodniej Grenlandji. Oprócz mniejszych rozpraw napisał: „l'Expedition antarctique belge“ (Bruksela 1900); „Voyage de la Belgica, Quinze mois dans l'Antarctique“ (Paryż 1901). Jest kierownikiem publikacji naukowych z wyprawy „Belgica“.

Gerlacha cieśnina, długa cieśnina, odkryta i zbadana w styczniu 1898 przez wyprawę Belgic'i pod kierownictwem Adrjana Gerlache'a. Znajduje się w południowej części archipelagu podbiegunowego pod 64—65° południowej szerokości, oddziela ziemię Daneo od wysp, zwanych archipelagiem Palmera albo Dircke Gherritza.

Gerland Jerzy Cornelius, gieograf i etnolog niemiecki, 1903 został dyrektorem stacji sejsmologicznej w Strasburgu. Wydał nadto: „Erd-und Seeleben“ (1905); „Immanuel Kant, seine geographischen und antropologischen Arbeiten“ (1906).

Germain Alfons, pisarz francuski * 1861 w Ljonie. Z początku uprawiał malarstwo, następnie poświęcił się historji sztuki. W tej dziedzinie ogłosił szereg oryginalnych prac, jak: „Pour le beau“ (1893); „le Sentiment de l'art“ (1902); nagrodzone przez Akademję; „l'Art chrétien en France des origines au XVI siècle“ (1903); l'Influence de saint François d'Assise sur la civilisation et les arts“ (1903); „Sainte Colette de Corbie“ (1904); „Comment rénover l'art chrétien“ (1905) i t. d.

Germain Henryk Antoni, polityk francuski, † 1905 w Paryżu.

German Ludomir, literat, pedagog i polityk polski, w 1910 wystąpił ze stronnictwa narodowo-demokratycznego i przyłączył się do grupy t. zw. demokratów krakowskich (bez przymiotnika); ogłosił nadto wraz z Patelenzem: „Ćwiczenia niemieckie dla klasy pierwszej“ (1903); „Ćwiczenia niemieckie dla klasy drugiej“ (1903); „Przegląd literatury powszechnej“ (1904).

German Ludomir.

Gerritsz Dirck, marynarz holenderski, * w Enkhuizen (daty urodzenia ani śmierci nieznane). Pierwszy z Holendrów zwiedził Chiny i Japonję i dążył do nawiązania stosunków handlowych z niemi. Podczas jednej z podróży handlowych przypuszczalnie 1599 na drodze Magalhaesowej zapędzony został jakoby pod 64° szerokości południowej i odkrył ląd pokryty śniegiem. Ale Ruge i Wichmann wykazali, że **G.** dosięgnął tylko 56°, a archipelagu, przezwanego jego imieniem Dirck Gerritsz, żeglarz ten wcale nie oglądał. Por. Srv. Wichmann „Dirck Gerritsz“ (1900).

Gerritsz Hessel, kartograf holenderski z drugiej połowy XVI stulecia, mieszkał w Amsterdamie. W 1629 przygotowywał mapę Batawji dla towarzystwa Wschodnio-indyjskiego. **G.** przyczynił się wielce do rozszerzenia wiadomości o Rosji i Syberji zachodniej. Wydał dwa opisy Izaaka Matty, dotyczące Syberji, mapę Rosji (właściwie ziem państwa Moskiewskiego). Mapa ta odznaczała się naówczas niebywałą dokładnością, niewiadomo, skąd **G.** czerpał materjał do swej pracy. Wydał nadto: „Histoire du pays nommé Spitsberghe“ (Amsterdam 1613). Por. P. A. Till „Nederlandsche bibliographie van land en volkenkunde“ (1884) i „Mémoire bibliographique sur les journaux de navigateurs néerlandais“ (1867). O mapie Rosji ob. „Izwestija Imp. Ross. geograf. obszcz.“ XXV (1889) i Pypin „Istorija russkoj etnografiji“.

Gerson-Dąbrowska Marja, (ob. Gersonówna Marja), napisała: „Modelowanie“ (Warszawa (1908).

Gerszenson Michał, pisarz rosyjski, * 1869, znany ze studjów historyczno-psychologicznych

XIX w. Ważniejsze: „Istorija odnoj družby: Granowskij, Gerzen, Ogarew“ (1903); „N. P. Ogarew i jego krjepostnyje“ (1903); „W. S. Pieczoryn“ (1904); „H. W. Stankiewicz“ (1907) i t. d.

Gerszić Giga (Gligorije), wybitny prawnik i polityk serbski, * 1841 w Białej Cerkwi. Studjował w Wiedniu i Peszcie, brał udział w ruchu młodoserbskim, uprawiał publicystykę *(Srp. Dnewnik, Zastawa)*. W 1866 powołany na profesora prawa rzymskiego do Belgradu, wkrótce dymisjonowany z powodu przekonań, w Nowym Sadzie pracował w piśmie *Zastawa*. W 1868 znów powołany na katedrę, uprawiał prócz tego politykę i publicystykę w duchu wolnomyślnym; 1883 uwięziony, został uniewinniony przez sąd. W 1888 w radykalnym gabinecie Sawy Gruicza objął tekę ministra sprawiedliwości i czasowo oświaty, później znów piastował tę tekę w drugim gabinecie radykalnym i za Pasicza w 1892, kiedy mianowany był członkiem Rady państwa i pozostawał na tym stanowisku do 1894. W 1898 został rektorem, a 1899 otrzymał nagle dymisję, co wywołało oburzenie opinji publicznej. Na stanowisku posła i profesora okazał niepospolite zdolności, jako pisarz należy do najpłodniejszych i najwybitniejszych prawników serbskich, prace jego dotyczą prawa rzymskiego i międzynarodowego.

Gerschow Adolf, inżynier polski * 1807 † 1861. Był inżynierem gubernjalnym i w 1851 wydał jedną z lepszych naówczas książek technicznych polskich. W słownictwie **G.** stara się o wprowadzenie wyrazów swojskich, niektóre jak „poziomowanie“ „cofka“ zdobyły sobie prawo obywatelstwa w naszym języku technicznym. Nagłówek dzieła zarazem jest i krótkim streszczeniem: „Poziomowanie topograficzne. Wykład teoretyczny i praktyczny, obejmujący sposoby mierzenia spadków przy pomiarach gruntu, podziemnych i hidrotechnicznych, sposoby rysowania profilów, obliczanie bryłowatości wykopów i nasypów, ze szczegółowem zastosowaniem do budowania dróg i zmiany kształtu danych powierzchni, oraz rozmaite zagadnienia z domieszczeniem wielu tablic jakoto wstaw i dostaw na różne promienie obliczonych, ułatwiających rachunek bryłowatości, do obliczeń wysokości z obserwacji barometrycznych i do różnych zamian służące. Tudzież niektóre uwagi, tyczące się użytkowania z biegu wód z 20 tablicami figur“ (Warszawa, 1850). Por. F. Kucharzewski, „Piśmiennictwo techniczne polskie“ *(Przegląd techniczny*, Warszawa, 1910*)*.

Gervais Paweł.

Gervais Paweł Jan, malarz francuski, * 1859 w Tuluzie (ob.) namalował nadto: „Sąd parysa“ (1894); „Jabłka“ (1898), plafon; „Obłęd Tytanji“ (1897); „Święto Bakchusa i Arjany“ (1901); „Gracje florenckie“ (1902); „Przestrach“ (1904); „Dura lex, sed lex“ (1905); „Centaury i Drjada“ (1906).

Gervex Henryk.

Gervex Henryk, malarz francuski, * 1852 (nie 1848), wystawił nadto: „Muzyka w rozmaitych okresach życia“ (plafon w ratuszu paryskim); „Wręczanie nagród na wystawie powszechnej 1889“ (muzeum wersalskie); „Balet królowej za Henryka III“ (fresk w Operze komicznej); „Rozkosze życia“ (1906); nadto portrety Waldeck-Rousseau i ks. Napoleona.

Gerville-Réache Gaston, polityk francuski, był 1904 wiceprezesem Izby, popierał politykę Combes'a, ale głosował przeciwko ogólnej polityce Rouviera i oddzieleniu kościoła od państwa. Przepadł przy wyborach 1906; † 1908 w Marennes.

Gessler Wilhelm, polityk wirtemberski, * w r. 1852, zajmował różne stopnie w hierarchji urzędniczej, 1899 został członkiem dożywotnim Izby panów, 1900 dyrektorem w ministerjum spraw wewnętrznych, 1904 prezesem Izby domenów dworskich, 1908 ministrem finansów,

Gessmann Albert, polityk austrjacki, * 1852. Studjował filozofję w rodzinnym Wiedniu. W 1874 został urzędnikiem w bibljotece uniwersyteckiej; jako kustosz doczekał się emerytury 1903. W życiu politycznym Wiednia odgrywać zaczął rolę wybitną od 1878. Obrany do rady miejskiej 1882 przyłączył się do Luegera; 1891 wybrany został do Rady państwa, 1896 do sejmu i wydziału dolno austrjackiego; 1908 był ministram rodakiem w gabinecie Becka. **G.** jest jedną z najbardziej znanych postaci partji chrześcjańsko-społecznej w Wiedniu.

Getynga, ob. Gietynga.

Getyt, minerał z gromady tlenków rzędu rud. Krystalizuje się w układzie rombowym; łupie się doskonale. Tw. 5—5,5. C. wł. 3,8—4,3. Barwa brunatna z odcieniem czarniawym do żółtawego; w cienkich warstewkach bywa przezroczysty; daje rysę jasną, żółtawobrunatną. Skład chem.: Fe_2O_3. H_2O czyli Fe metalicznego 62·9%; niekiedy zawiera domieszki krzemionki lub manganu. Ogrzany wydziela wodę, po wypaleniu staje się czerwony, topi się bardzo trudno; w płomieniu odtleniającym czernieje i nabiera własności magnetycznych. Sproszkowany rozpuszcza się w kwasie solnym; sztucznie **G.** odtworzył Döltер działaniem chlorku żelazowego na węglan wapnia w rurze zamkniętej. **G.** przeobraża się w lepidokrokit, co stwierdzono na pseudomorfozach. **G.** istnieją różne gatunki: 1. *Ruda iglasta*, kryształy igieł-

kowate lub włókniste w Kornwalii, Przybramie; wiązki igieł w muszlach amonitowych w Wirtembergji; wiązki lub igły pojedyńcze na wyspie Wilczej jeziora Oneżskiego. 2. *Blenda aksamitna* (przybramit) o powierzchni pluszowej w Przybramie. 3. *Mika rubinowa* w postaci blaszek lub tabliczek w okolicach Raszowa w Saksonji, Nadabuli na Węgrzech. 4. *Lepidokrokit*, łuszczkowaty, włóknisty lub ziarnisty nieraz o powierzchni grona lub nerek. **G**, występuje w Sayn w Nadrenji, w Easton w Pensylwanji; w Polsce, podług Zejsznera, Miedziana Góra kryje „piękne odmiany łuszczkowo-nerkowate". 5. **G.** zbity w postaci pirytu, należą tutaj pseudomorfozy, zawierające wodę, odpowiadającą **G. G.** wogóle niezbyt rozpowszechniony, zwykle razem z rudami żelaznemi, samoistnie występuje jako ruda iglasta w żyłach kruszcowych. Synonim **G.** pirrosyderyt (ognisto-czerwone żelazo); sam **G.** nazwany na cześć poety Goethego.

Getz Bernard, polityk i prawnik norweski, * 1850 w Trondhjem, † 1901 w Chrystjanji, profesor prawa uniwersytetu w Chrystjanji od 1876, ogłosił szereg prac z zakresu prawa i był jednym z głównych inspiratorów reform prawodawczych w Norwegji; sąd przysięgłych (1887) powstał na jego propozycję. Prezes komitetu prawodawczego, opracował (1887—88) projekty kodeksów, które następnego roku posłużyły za podstawę do reform. W 1895—98 był członkiem szwedzko-norweskiego wydziału unjonistycznego.

Gevaert Fr., † 1908 w Bruxelli.

Gewandhaus tyle, co sukiennice, hale, w których sprzedawano sukno; w nowszych czasach domy sprzedaży, składy wzorów, prób towarów. W Lipsku w **G.** odbywają się słynne koncerty. Koncerty zainicjonowane zostały w 1781 przez sławne Towarzystwo muzyczne w Lipsku.

Geyger Ernest Maurycy, malarz, rzeźbiarz i rytownik niemiecki, * 1861 w Riksdorfie. Uczeń Akademji berlińskiej, pracował w Berlinie, Rzymie, Dreznie, był profesorem Akademji drezdeńskiej. Z obrazów jego znane: „Wilhelm I u grobu królowej Ludwiki"; „Na pastwisku" i szereg innych scen wiejskich. Głównie znany jako rytownik, szczególnie z powodu wspaniałego sztychu z „Wiosny" Botticelli'ego. Z rzeźb głośne są jego zwierzęta: grupa „Małp"; „Lwy"; „Walka lwa z hippopotamem" i t. d.

Geymüller Henryk Adolf, baron, architekt szwajcarski, ogłosił nadto: „die Baukunst der Renaissance in Frankreich" (1898—907); „Michel-Angelo als Architekt" (1904), „Estampes attribuées à Bramante au point de vue iconographique et architectonique" razem z Courajodem (1874); † 1909 w Baden-Baden.

Geyter Juljusz, poeta flamandzki, * 1830 w Led, † 1905 w Antwerpji; pozostawił liczne wiersze liryczne, pełne natchnienia. Jest autorem „Geuzenlied" utworu antyklerykalnego, pod który A. Ferman podłożył muzykę i która, stała się sławna w walkach liberałów flamandzkich. Przełożył wierszem „Lisa" Vossa p. t. „Reinaart".

Gezelle Gwido, poeta flamandzki, * 1830 w Bruges, † 1899 tamże. Syn ogrodnika uczył się w seminarjach w Roesclare i Bruges, 1854 wyświęcony na księdza, był nauczycielem w rozmaitych szkołach Flandrji zachodniej. Uchodzi za największego poetę flamandzkiego. Zbiorowe wydanie jego wyszło w 10 tomach.

Gezer, starożytne miasto w Palestynie. Nowe odkrycia archeologiczne poczyniło w ostatnich czasach angielskie „Palestine Exploration Fund"; przy odkopywaniu wykryto siedem warstwowań. Dolna warstwa należała do plemienia przedhistorycznego, mieszkającego w pieczarach i nieznającego metali. Dopiero w trzeciej warstwie spotyka się bronz, w piątej żelazo. Czwarta i piąta warstwa datują się na krótko przed najściem Izraelitów. Najstarsza fortyfikacja składa się z wału ziemnego, zewnątrz i wewnątrz pokrytego kamieniami; późniejszy mur składa się z kamieni i zaopatrzony był w wieże. Domy mieszkalne Izraelitów były z kamienia polnego, w śpichlerzach znaleziono dzbany z pszenicą, grochem i jęczmieniem. Za Machabeuszów było **G.** raz jeszcze ufortyfikowane. Por. Macalister „Streiflichter zur biblischen Geschichte aus der altpalästinensischen Stadt **G.** Ausgrabungen und Entdeckungen" (1907).

Gębarski Stefan, pisarz polski, ogłosił nadto: „Przygody Harisona" (Warszawa, 1909); „W szponach pruskiej hakaty" (t. 1909); „Robinson tatrzański" (t. 1909); „Flet zaczarowany" „Baśń w rozmowach" (t. 1910).

Ghawazi, nazwa, nadawana w Egipcie bohemji, cyganerji.

Ghazi *(Gazi)*, w krajach mahometańskich nazwa, nadawana walczącym za islam. Tytuł ten otrzymywali sułtani zwycięsko walczący z niewiernymi, zaszczycano nim i zasłużonych generałów, jak Osmana paszę, obrońcę Plewny.

Ghesi Piotr, pisarz francuski, * 1865 w Tuluzie. Prawnik z zawodu, oddał się karjerze administracyjnej. W 1890 redagował *Nouvelle Revue*. Ogłaszał rozprawy krytyczne i powieści, jak: „Montsalvat" (1900); „Midi: théâtre, paysages et légendes" (1900); „Sous le volcan" (1903); „les Atlantes" (1903); „la Mamelouke" (1904); „Biarritz-des-Goélands" (1905). Pisuje też libretta do oper.

Ghil René, poeta francuski, * 1862 w Tourcoing. Rozpoczął od zbioru wierszy „Légende d'âmes et de sangs" (1885). Stworzył teorję, co przed nim próbowali Baudelaire i Rimbaud, że pewne dźwięki i słowa posiadają odpowiednią barwę. Tę teorję, skomplikowaną jeszcze dociekaniami filozoficznemi, stosował w swych wierszach, które przez to stają się często niezrozu-

mialemi. Mimo to, poezja **G.** tworzy oryginalne połączenie filozofji z twórczością poetycką. Zwolennik „transmorfizmu“, wprowadza do swych utworów sceny realistyczne życia współczesnego, często wykłada całe teorje lub posiłkuje się terminologją techniczną — wszystko to razem nadaje jego utworom cechy rozsądkowości, sztuczności i chłodu, a jednocześnie czyni je zajmującemi i głębokiemi. **G.** zalicza się do wybitniejszych poetów szkoły symbolistycznej. Z innych jego utworów wymienić należy: „le Geste ingénu“ (1887); „le Meilleur devenir“ (1890); „le Voeu de vivre“ (1891); „l'Ordre altruiste“ (1898); „le Pas humain“ (1898); „le Toit des hommes“ (1902).

Ghislanzoni Antonio, pisarz włoski, znany autor libretów, (Aida) † 1893. Wzniesiono mu pomnik w Caprino 1894.

Giacomo Salvatore, ob. Di Giacomo.

Giacomelli Antonietta, autorka włoska, * 1857 w Treviso. Zręczna naśladowczyni Manzoniego, dzieła swoje przepaja uczuciem patrjotycznym i religijnym, przeciwstawia z zamiłowaniem współczesnemu pokoleniu ludzi, którzy stworzyli jedność i niepodległość Włoch. Wydała: „Lungo la via“; „Sulla breccia“; „A raccolta“.

Giacomelli Hektor, malarz i rytownik włoski, † 1904 w Menton-Caravan.

Giacomotti Feliks Henryk, malarz francuski, wystawił nadto: „Nimfa Echo“ i „Cisza“ (1900, na wystawie powszechnej); „W 1870“ (1906). Pomimo podeszłego wieku malował do końca życia doskonałe portrety; † 1909 w Besançon.

Giacosa Giuseppe, pisarz dramatyczny włoski, † 1906. W pierwszych swych utworach **G.** opracowywał tematy rycerskie średniowieczne. Następnie zwrócił się około 1880 r. do rzeczy współczesnych; w „Tristi amori“ (1880) traktuje w sposób realistyczny dramat miłosny; w „I diritti dell' anima“ (1894) idzie w ślady teatru skandynawskiego, wreszcie w „Come le foglie“ (1900), w „Piu forte“ (1904) powraca do przedstawienia uczuć i namiętności prostych. Z nowel wyszły nadto: „Impressioni d'America“ (1899); „I castello valdostani“ (1903). Zbiór utworów dramatycznych ukazał się w Medjolanie 1900 i nast.

Giallo, żółty (z włoskiego); **G.** *di Napoli (Giallolina)*, żółcień neapolitańska; **G.** *di terra* żółcień ochrowa; **G.** *antico*, marmur żółty, ścisły numidyjski na pomnikach starożytnych rzymskich, obecnie odkryto pokłady jego w Algierji i Tunisie. **G.** *e nero (antico)*, żółty, czarno-nakrapiany marmur z wyspy Rodosu; **G.** *di Siena* (**G.** *bracciato)*, marmur żółty z żyłkami różnobarwnemi z liasu w prowincji sieneńskiej. **G.** *di Verona (di Torri)*, marmur żółty z delikatnemi ciemnemi żyłkami.

Giannone Pietro, pisarz i historyk włoski. Jego autobiografję „Vita scritta da lui medesimo“ wydał Niccolini (1905).

Gianturco Emanuele

Gianturco Emanuele, prawnik i polityk włoski, † 1907. Był uczniem uniwersytetu w Neapolu, gdzie później sam wykładał prawo cywilne. W 1896 — 97 piastował tekę ministra oświaty, 1897 i 1900 — 01 ministra sprawiedliwości i wyznań, 1906—07 ministra robót publicznych. Z początku ujawniał tendencje wyraźnie antyklerykalne. Wybrany do parlamentu zasiadł na skrajnej lewicy 1889. Przyczynił się do odmowy ze strony rządu uznania nominacji Sarta, późniejszego papieża Piusa X na katedrę biskupią w Wenecji. Z czasem jednak **G.** przechylił się na stronę zgody z kościołem i z Watykanem. W gabinecie Giolittiego razem z Tittonim zapoczątkował kierunek przychylny dla Watykanu. Przed śmiercią otrzymał od swego dawnego przeciwnika błogosławieństwo *in articulo mortis*. **G.** był członkiem Towarzystwa królewskiego w Neapolu, pozostawił wiele prac z dziedziny prawa finansowego, jurisprudencji i t. d. Ważniejsze: „O fideikomisie w prawie cywilnym włoskim“ (1882—84); „Prawa rzeczowe“ (1892); „O prawie spadkowym“ (1893); „System prawa cywilnego włoskiego“ (1897—1899).

Giard Alfred Mateusz, biolog francuski, * 1846, † 1908. Był członkiem Akademji nauk, od 1904 prezesem Towarzystwa biologicznego. Główne jego prace: „Recherches sur les Synascidies“ (1872); „Principes de Biologie générale“ (1877); „Contribution á l'étude des Bopyriens“ (1887); „Recherches sur la castration parasitaire“ (1887); „Controverses transformistes“ (1900).

Gibbons Alfred Saint Hill, podróżnik angielski, * 1858. Wstąpił do wojska angielskiego, gdzie dosłużył się godności majora. W 1895—96 i 1898 — 1900 podejmował wyprawy do Atryki. Wyniki swych podróży ogłosił: w „Exploration and hunting in Central Africa“ (1897); „the Nile and Zambezi Systems as waterways“ (1901); „Through the heart of Africa, from soult to north“ (1902); „Africa, from south to north through Marot seland“ (1904).

Gibbs Josiah Willard, fizyk amerykański, * 1839 w Newhaven (Connecticut) † 1903. Studja odbywał w Newhaven, od 1866—1869 pracował w Paryżu, Berlinie i Heidelbergu. W 1871 mianowany został profesorem fizyki matematycznej w *Yale College*. Prace **G.** z zakresu termodynamiki stworzyły podwalinę energietyki chemicznej i przyczyniły się wielce do rozwoju chemji fizycznej. **G.** jest twórcą teorji faz (ob.)

analizy wektorów, prowadził również studja nad teorją elektromagnetyczną światła Maxwella. Wyniki badań swych ogłaszał w mało dostępnym organie naukowym *Transaction Connecticut Academy* (1876), dla tego przez czas dłuższy były one nieznane. Dopiero przekład francuski (Le Chateliera, Paryż, 1899) i niemiecki prac **G.** zwrócił uwagę na doniosłość badań tego uczonego. Jego „Thermodynamische Studien" wyszły w przekładzie Ostwalda (1892).

Gibraltar, koronna kolonja angielska, na 5 klm. kw. 23,443 m. Z podjętych planów rekonstrukcji portu część już wykonana: osobny oddział dla torpedowców, nowe składy na węgiel i nowe wybrzeże od 1905. Po ukończeniu robót port **G.** będzie przystanią dla całej eskadry atlantyckiej. W 1906 przybiło okrętów pojemności 4,695,287 tonn. Por. Bowles „Gibraltar a national danger" (1901), Lucas „Historical Geography of the British Colonies" (1906).

Giddings Franklin Henryk, socjolog amerykański, * 1855 w Sherman w Connecticut. W r. 1897 otrzymał tytuł doktora filozofji w *Union University,* a 1900 doktora en lettres w *Oberlin College* w Ohio. Jest profesorem socjologji w uniwersytecie *Columbia* w New-Yorku. Wykład swych pojęć socjologicznych **G.** zawarł w „the Principles of sociology" (1896). Podług **G.** ewolucja społeczna zależy od ogólnych praw socjologicznych, a nadto od gęstości zaludnienia; proces społeczny nabiera tym większej wagi, im gęstość zaludnienia większa. Gęstość zaludnienia zależy od czynników przyrodzonych (klimat, bogactwo ziemi) i od niektórych warunków sztucznie wytworzonych. Największej wagi zjawiskiem jest „duch społeczny", rzeczywistość bezsprzeczna, wytwór wzajemnego oddziaływania myśli i uczuć indywidualnych. Ten „duch społeczny" dąży do wyrobienia w rodzaju ludzkim świadomości; świadomość ta specyficzna i spójnia społeczna oto cele i zasady działalności istotnie ludzkiej. Oprócz wspomnianego głównego dzieła **G.** wydał: „the Modern distributive process (z I. B. Clarkiem, 1888); „the Theory of Sociology" (1894); „the Theory of Socialization" (1897); „the Elements of Sociology" (1898); „Democracie and Empire" (1900), gdzie występuje w obronie ekspansji terytorjalnej; „Inductive Sociology" (1901).

Gide Andrzej, pisarz francuski, * 1869 w Paryżu, studjował przyrodę, następnie muzykę, poczym oddał się wyłącznie literaturze; 1893—94 podróżował po Algierji i Włoszech. Na schyłku życia Oskar Wilde zostawał z nim w stosunkach przyjacielskich, o czym pisze w szkicach p. t. „Paradoxes" (1905). Wpływ Wilde'a widoczny jest w pierwszych utworach, przedewszystkim zaś w wysubtelnieniu języka, które nie przeszło w manierę; dalej, w rozmiłowaniu się w podniosłych paradoksach, które zostały pogłębione przez własną filozofję i pierwiastek ironiczny. **G.** rozpoczął działalność literacką od „les Cahiers d'André Walter" (1891) i „le Voyage d'Urien; poczym ukazały się: „les Paludes" (1895), gdzie po raz pierwszy daje wyraz swej filozofji; „les Nourritures terrestres" (1897); „le Traité de Narcise" (1899); „le Prométhée mal enchaîné" (1899) na polski przełożył Miriam p. t. „Prometeusz źle spętany"; „l'Immoraliste" (1902), powieść psychologiczna i filozoficzna; „Amyntas" (1906), alegoryczne szkice z podróży; „la Porte étroite" (1909), powieść psychologiczna z życia marynarzy bretońskich; prócz tego napisał **G.** kilka sztuk teatralnych: „Philoctète" (1890); „Saul" (1898); „le Roi Candaule", które wystawił teatr „l'Oeuvre" i dwa tomy krytyk literackich: „Lettres à Angèle" (1900) i „Pretextes" (1905). **G.** należy do twórców symbolizmu francuskiego i w tej grupie uchodzi za jednego z najwybitniejszych pisarzy. Wielką oryginalność jego stanowi łączność pierwiastku filozoficznego i satyrycznego z estetyzmem.

Gide Karol, ekonomista francuski, * 1847 w Uzès, studjował w Paryżu. Od 1879 profesor fakultetu prawnego w Bordeaux, od 1881 w Montpellier, poczym w Paryżu, gdzie prócz tego jest profesorem w Instytucie dróg i mostów. Ogłosił: „Principes d'économie politique" (1883), istnieje przekład polski; „la Coopération" (1900—05); „Économie sociale" (1902—1907); „les Sociétés cooperatives de consommation" (1904). Szczególnie ceniony w Anglji. Na polski przełożono: „O kooperatywach spożywczych" (1905); „Przyszłość kooperacji" (1906); „Solidaryzm" (1907); „Zasady ekonomji politycznej" (1907); „Znaczenie idei solidarności" (1907); „Rozwój instytucji społecznych w ciągu XIX w." (1910).

Giecołd Stefan, uczestnik wyprawy zbrojnej w 1833 r., został w tymże roku rozstrzelany w Kaliszu.

Giedroyć Dowmont Franciszek, lekarz, ogłosił nadto: „Apteka w Warszawie w pierwszej połowie XVII w." *(Wiad. Farm.,* 1893); „Notatki lekarskie z dziedziny chorób wenerycznych" *(Kronika lekarska,* 1894 — 1900); „Dawne projekty Collegium Medicum w Warszawie" *(Kryt. lekarska,* 1897); „Z życia lekarzy w dawnej Polsce i Umowa prywatna" (tamże, 1897); „Jaskółcze ziele *(Chelidonium)*", notatka historyczna (tamże, 1898); „Początki reklamy lekarskiej w Polsce" (tamże, 1898); „Ochrona od zarazy morowej w Polsce", profilaktyka moru (tamże, 1899); „Zgon królowej Barbary" (Księga pamiątkowa ku uczczeniu setnej rocznicy

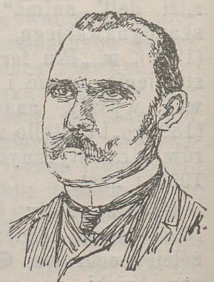

Giedroyć Franciszek

urodzin Adama Mickiewicza, Warszawa, t. II); „Spraw y postępków rycerskich y przewagi opisanie krótkie...", notatka bibliograficzna *(Kron. lek.*, 1900); „Z dziejów higjeny w dawnej Polsce", akt dotyczący urządzeń higjenicznych w Wieliczce (*Kryt. lek.*, 1902); „Polacy w służbie lekarskiej carów moskiewskich w XVII w." (tamże, 1902); „Król Władysław IV". Historja choroby (tamże, 1903); „Z dziejów szpitalnictwa w dawnej Polsce", trzy przywileje (tamże, 1904); „Poglądy lekarskie Reja" (tamże, 1905); „Casus notabilis. Przykłady „wypraszania od kary śmierci" *(Przegląd hist.*, 1905); „Przyczyna zgonu króla Stefana Batorego" (tamże, 1906); „Materjały do dziejów farmacji w dawnej Polsce. Aptekarze XIV — XVIII w." *(Wiadomości farm.*, 1906); „Zapiski do dziejów szpitalnictwa w dawnej Polsce" *(Kronika lek.*, 1908); „Nauka o chorobach wenerycznych w piśmiennictwie lekarskim polskim" *(Przegl. chor. skórnych i wenerycznych*, 1909); „Z dziejów higjeny w dawnej Polsce. Wodociągi i kanały miejskie" *(Przegląd hist.*, 1910); „Źródła biograficzno-bibljograficzne do dziejów medycyny w Polsce" (w druku).

Giełczyńska puszcza, stanowiła niegdyś z puszczami łomżyńską, kampinoską i ostrołęcką nieprzejrzane lasy na Mazowszu.

Giełdy pracy *(bourses de travail)*, są to zrzeszenia miejscowe, obejmujące związki rozmaitych zawodów w pewnej miejscowości. Organizacje te nie mają zwykle tego znaczenia, co zjednoczenia związków zawodowych w danej gałęzi przemysłu, niemniej jednak oddają poważne usługi klasie robotniczej: wszczepiają w umysły robotników rozmaitych zawodów poczucie łączności klasowej, dostarczają związkom zazwyczaj wspólnego pomieszczenia na zebrania i biuro pośrednictwa pracy, zapomóg podróżnych, wykładów zawodowych, ogólnie kształcących i t. p. **G. p.** właściwie jest to nazwa przyjęta we Francji, w innych krajach analogiczne zrzeszenia noszą odmienne nazwy: w Anglji *Trades councils* (rady zawodów), we Włoszech — *camere del lavoro* (izby pracy), w Niemczech — *Gewerkschaftskartelle* (kartele zawodów u socjalistów), *Ortsverbände* (związki miejscowe u wolnomyślnych), w Ameryce—*Central labour Unions*, w Australji—*Trades Halles*. W Belgji zrzeszenia miejscowe, ogarniają zarazem instytucje wzajemnej pomocy, kooperatywy i różne towarzystwa, wchodzące w skład partji socjalistycznej. W większości krajów **G. p.** i związki zawodowe jednoczą się między sobą lub należą wspólnie do wielkich federacji. Szczególnego znaczenia nabrały **G. p.** we Francji. Pierwsza **G. p.** powstała 1887 w Paryżu z iniejatywy Mesureura i dzięki pomocy komuny, która dała gmach i zapomogi 20,000 franków rocznie. W 1892 było już **G. p.** 14, wtedy powstała na kongresie w St.-Etienne federacja **G. p.** *(Féderation des bourses du travail)*. Federacja **G. p.** pod kierownictwem Ferdynanda Pelloutiera, doskonałego organizatora i człowieka niezwykłych zdolności a przytym gorąco oddanego ukochanej przez siebie sprawy, stała się organem urzędowym syndykalizmu rewolucyjnego (ob.) i zaczęła nadawać ton ruchowi robotniczemu we Francji. W 1906 **G. p.** było 131 z 455,790 członkami. Por. H. Landau „Polityka związków zawodowych" (Warszawa, 1907); Totomjanc „Formy ruchu robotniczego" (Kraków, 1907): P. Louis „Histoire du mouvement syndical en France" L. de Seilhac „Syndicats ouvriers, Féderations, Bourses du Travail" (1892): F. Pelloutier „Histoire des Bourses du Travail" (1902); Bourguin „Systemy socjalistyczne a rozwój ekonomiczny" (str. 237 i nast., 473 i nast., Lwów, 1909); Pagliari „L'organizzazione professionale operaia in Europa" (1908); W. Kullemann „Die Gewerkschaftbewegung" (1900).

Gieneralny strajk, ob. Strajk.

Gieneral-gubernatorstwa, pewne dzielnice państwa, obejmujące jak w państwie rosyjskim zwykle kilka gubernji, nad któremi zarząd należy do urzędnika, obdarzonego rozległym pełnomocnictwem. Do 1905 stałych **G. g.** było: we właściwej Rosji — Moskiewskie, w kraju zachodnim Wileńskie i Kijowskie, w Królestwie Polskim—Warszawskie; w Rosji azjatyckiej—Irkuckie, Nadamurskie, Turkiestańskie i Stepowe. **G.** gubernator zajmuje zupełnie odrębne stanowisko. **G. g.** bywa mianowany bezpośrednio przez cesarza, władzy jego podlegają w mniejszym lub większym zakresie wszystkie instytucje, wyjąwszy sądowe. Szczególniej rozległe pełnomocnictwa przysługują **G. g.** w miejscowościach, objętych stanem ochrony wzmocnionej lub nadzwyczajnej (ob.). Od 1905 ustanowiono **G. g.** w różnych bardziej zaludnionych miejscowościach państwa, zagrożonych wrzeniem rewolucyjnym. Ci nowi **G. g.** skupiali w rękach swoich władzę policyjną, ochrony państwowej i żandarmerji i stanowili w pewnej mierze rodzaj wojskowej dyktatury scentralizowanej.

Gienewa, stolica kantonu szwajcarskiego t. n. z przedmieściami: Carouge, Eaux Vives i Plain Palais w 1907 liczyła 116,837 m., w tym 43·2% cudzoziemców. W 1908 zasiadał tutaj X międzynarodowy kongres gieografów. Kanton gienewski w 1905 liczył 150,173 m., w 1900—133,417 m., w tym Francuzów 110,058, Niemców 13,766, Włochów 7,300, podług wyznania: katolików 67,228, ewangielików reformowanych 62,541, żydów 1,076; 52,132 m. stanowili cudzoziemcy, z tego 34,054 z Francji.—*Dzieje.* W 1893 wprowadzono wybory ludowe na zastępców w radzie stanów, 1895 referendum fakultatywne w sprawach gminnych; 1901 poczyniono pewne ulgi w uzyskiwaniu obywatelstwa dla szwajcarów z innych kantonów i dla cudzoziemców. W 1907

7,653 głosami przeciw 6,823 przyjęto uchwałę o zniesieniu budżetu wyznań i przez to przeprowadzono zasadę oddzielenia kościoła od państwa. Prawo powyższe weszło w życie z początkiem 1909 r. **G.** pierwsza z kantonów szwajcarskich odważyła się na tę radykalną reformę. Por. Fazy „Histoire de Genève a l'epoque de l'Escalade“ (1902); Mayor „L'ancienne **G.**, l'art et les monuments“ (1896 — 98); Borgeaud „Histoire de l'université de Geneve“ (1900).

Gienewa, miasto w północno-amerykańskim stanie New-Yorku, hrabstwie Ontario, nad jeziorem Seneca, posiada Instytut teologiczny, hodowle nasion i szkółki drzewek, (1900) 10,433 mieszkańców.

Gienewska konferencja. Nowa **K. g.** krzyża czerwonego, zebrała się w Gienewie w końcu czerwca 1906 dla przejrzenia i uzupełnienia konwencji z 1864 r. Reprezentowanych było 37 państw z 40, podpisanych na konwencji 1864 r. Przewodniczył jej Odier, ambasador szwajcarski w Petersburgu. Zajęła się sposobami zabezpieczenia ambulansów na polach walki. Ostateczny protokół został podpisany 6 lipca 1906. Nowa konwencja zachowuje dotychczasowe zasady, tylko je znacznie rozszerza, składa się z 33 artykułów w 8 rozdziałach. Por. Meurer „Die **G. k.** und ihre Reform“ (1906); tegoż „Die neue **G. k.** vom 6 Juli 1906“ (1907); Röthlisberger „Die neue **G. k.** vom 6 Juli 1906“ (1908).

Gienua, stolica prowincji włoskiej t. n. (1901) liczyła 234,710 m. Ruch portowy znacznie się zwiększył; w 1905 wpłynęło okrętów pod flagą włoską 3,956 pojemności 2,556,494 tonn, pod flagą obcą 2,202 okręty pojemności 3,877,240 tonn; odpłynęło pierwszych 3,930 pojemności 2,520,340 tonn, drugich 2,192 pojemności 3,858,113 tonn. Ogólny ruch okrętów wynosił 12,280 okrętów pojemności, 12,812,687 tonn, w porównaniu z r. 1901 o 1,605 okrętów więcej, z pojemnością większą o 2,800,446 tonn. Również i wartość handlu znacznie wzrosła w 1906 w porównaniu z 1905: 1614·8 miljonów lirów (1906) wobec 1342·1 miljona (1905 r.). Z tej sumy wypada na rubrykę przywozu 766·2 milj. (1906 r.); a 682·6 milj., 1905 r.); na rubrykę wywozu 555·1 milj. (1906), a 436·3 milj. (1905); tranzyto morzem 247·9 milj. (1906) a 185 milj. (1905) tranzyto lądem 45·7 mil. (1906) a 88·1 milj. (1905). Główne produkty przywozu: bawełna (188 miljonów lirów); zboże (118 milj.); rudy, metale, maszyny (77·4 milj.); jedwab (75·4 milj.); wywozu: jedwab (93·1 milj.); bawełna (90·7 milj.); zboże i mąka (39·5 milj. lirów). Literatura. Minuti „Genova bella“; Foville, „Gênes“ (1907); Suida „Gienua“ (1906).

Gienui książę Tomasz Albert Wiktor, * 1854, ożenił się w 1883 z Izabelą, księżniczką bawarską (* 1863). Synowie: Ferdynand (* 1884), Filibert († 1895), Adalbert (* 1898) noszą tytuł książąt Sabaudzko-gienueńskich.

Giecmetrografja, jest nową nauką, systematycznie opracowaną przez *E. Lemoine'a.* Daje ona metody do rozstrzygnięcia kwestji, które z różnych możliwych rozwiązań jakiegokolwiek zagadnienia giecmetrycznego konstrukcyjnego jest prostsze i dokładniejsze. Wszelka konstrukcja giecmetryczna, wykonalna za pomocą linjału i cyrkla, sprowadza się do 5-ciu działań zasadniczych: 1) przystawić brzeg linjału do danego punktu; 2) poprowadzić dowolną prostą; 3) wstawić ostrze cyrkla w punkt dany; 4) wstawić ostrze cyrkla w punkt dowolny na linji; 5) nakreślić koło dowolne. Liczba wszystkich takich działań, występujących w danej konstrukcji, zowie się jej *„spółczynnikiem prostoty“*, a liczba działań 1-go, 3-go i 4-go rodzaju, jako szczególnie wpływających na dokładność techniczną, zowie się *„spółczynnikiem dokładności“*. Te dwa spółczynniki charakteryzują daną konstrukcję. Por. *E. Lemoine.* „Géométrographie ou art des constructions géométriques“ (1902); „Collection“ Scientia. Streszczenie w *„Wiadomościach matematycznych“*, tom VIII, r. 1904.

Giecmorfologja, nauka o kształtach powierzchni ziemi, kształtach lądów, wód. Do rozwoju **G.** przyczynili się głównie O. Peschel, Richthofen, Geikie, Penck, Margerie, M. Bertrand. Literatura: Noë Margerie „les Formes du terrain“ (1888); Penck „Morphologie der Erdoberfläche“ (1894); Davis „Physical Geography“ (1899); Salisbury „Physiography“ (1907); Fairbanks „Physiography“ (1907).

Giecotermiczny stopień, głębokość warstwy skorupy ziemskiej, wyrażona w metrach, na jaką trzeba się opuścić, żeby osiągnąć podniesienie temperatury o 1°C. Ogólną zasadę można ująć tak: temperatura głębszych pokładów ziemi jest stałą i zwiększa się w stosunku prostym do głębokości. Materyału obserwacyjnego do poznania **G. st.** dostarczają wiercenia studni artezyjskich, bicia tunelów, kopalnie. Wysokość **s. G.** waha się: w kopalni węgla pod Monte Massi w Toskanji temperatura podnosi się o 1°C. na 13·7 metra, ale w niektórych kopalniach praskich zaobserwowano wysokość = 115·3 m. W tunelu Saint Gotardzkim temperatura najwyższa równała się 30,8°C. pod 1752 m. wysokości. Przy budowie Simplonu poczyniono spostrzeżenia, że w warstwach pochyłych stromych u północnego wyjścia tunelu **s. G.** wynosił 50 — 60 m., a w środkowej i południowej części tunelu, w ułożeniu warstw płaskim 30—46 m. Wartość średnia **s. G.** wynosi 1°C. na każde 36 m. głębokości.

Gieranjol $C_{10}H_{18}O$, jednowartościowy alkohol nienasycony szeregu $C_nH_{2n-3}OH$, jest to olejek z przyjemnym zapachem o punkcie wrzenia 121° pod ciśnieniem 17mm., utleniany przechodzi w aldehid gieranjal. cytral, $C_{10}H_{16}O$,

z którego może być otrzymany przez redukcję. **G.** łącznie z cytronelolem, $C_{10}H_{20}O$, znajduje się w olejku bodziszkowym (geranjowym).

Gierlach (Gierlachowski szczyt), najwyższe wzniesienie Tatr a zarazem największa wyniosłość w Europie północno-wschodniej i w układzie karpackim, 2,663 m. wysokości. Wierzchołek **G.** tkwi w grzbiecie bocznym Tatr wschodnich, odchodzącym ku południo - wschodowi. Na wzniesieniu bocznym najwyższego szczytu występują jeszcze Gierlachowski północny szczyt 2630 m. i Mały szczyt Gierlachowski 2608 m., Ostatni właściwie jest już wzniesieniem brzeżnym granicy, idącej na południe od najwyższego szczytu.

Gierman, Ge, pierwiastek niezmiernie rzadki, należy do węglowców, ciężar atomowy **G.** 72·5, w stanie wolnym jest to metal, własności ob. gł. dz. Daje dwa szeregi związków: pochodne od GeO i GeO_2 czyli związki giermanawe i giermanowe. Z wodorem tworzy GeH_4, z chlorem $GeCl_4$, z chlorem i wodorem $GeHCl_3$; czterochlorek **G.** z wodą rozkłada się i daje Ge (OH_4). Dwutlenek **G.** GeO_2 powstaje przez ogrzewanie wodzianu lub prażenie siarczku a nawet samego metalu. Dwusiarczek **G.** GeS_2 w postaci białego osadu opada, gdy do roztworu GeO_2 w mocnym kwasie solnym wprowadzać H_2S, z alkaljami lub siarczkami alkalicznemi tworzy siarkosole.

Gierszyński Henryk, lekarz i działacz polityczny polski, * 1848. Gimnazjum ukończył w Piotrkowie 1867, fakultet medyczny po obronie rozprawy doktorskiej w Paryżu 1875. Podczas wojny francusko-niemieckiej 1870—71 brał udział jako ochotnik w obronie Paryża, w 1877 był lekarzem marynarki francuskiej. Osiadł na stałe jako lekarz w Ouarville (dep. Eure et Loir). **G.** zawsze opiekował się losem emigrantów polskich, niósł pomoc kształcącej się w Paryżu młodzieży polskiej, pracował gorliwie w instytucjach polskich, rozsianych zagranicą, należał do Rady Muzeum rapperswilskiego, przez pewien czas wydawał *Wolne polskie Słowo* w Paryżu. Zawsze odznaczał się bezprzykładną ofiarnością dla celów narodowych i emigracji polskiej, dla której pozostanie szczytnym wzorem cnót patrjotycznych i wcieleniem ogólnoludzkich, humanitarnych dążności. Ogłosił drukiem: „Trépanation de l'apophyse mastoide“ (Paryż, 1875, rozprawa doktorska); „Krótki pogląd na powstanie Kościuszkowskie“ (t. 1894); „W kwestji polsko-litewskiej“ (Chicago 1897); „Opowiadanie o bitwie grochowskiej“ (t. 1899); „Ostatnie chwile powstania listopadowego“ (t. 1900); „Maurycy Mochnacki“, zarys biograficzno-historyczny“ (Paryż 1901); „W sprawie skarbu narodowego“ (Lwów, 1903); „Emigracja i Skarb narodowy“ (Kraków 1905).

Gierymski Aleksander W Warszawie 1903 wyszło studjum Stanisława Witkiewicza o **A. G.** W Muzeum Narodowym w Krakowie jest jego „Wieczór nad Sekwaną“, w zbiorach zaś Warszawskiego Tow. Z. S. P. obraz większych rozmiarów „W altanie“, „Widok na Weronę“, „Wnętrze kościoła“, wreszcie nabyte w r. 1908 piękne „Studjum głowy“. W r. 1902 Warszawskie Tow. Z. S. P. urządziło pośmiertną wystawę dzieł **G.**, a wiosną 1903 w Rzymie przeniesione były zwłoki artysty z katakumb do osobnego grobu, ozdobionego biustem dłuta Ant. Madejskiego, na Campo Verano. W smutnym tym obrzędzie brało udział zaledwie parę osób z kolonji polskiej.

Gierymski Maksymiljan. W r. 1908 wyszło studjum o **M. G.** pióra A. Sygietyńskiego (Lwów).

Giesshübl-Sauerbrunn, miejscowość lecznicza w Czechach, o 11 klm. od Karlsbadu w dolinie Chebu; szczawa alkaliczna (Giessübler S. Mattoniego) Por. Löschner „G.“ (1899).

Gietynga, miasto okręgowe w prowincji pruskiej Hildelsheim, 1905 liczyła 3408 m., w tym 2771 katolików i 640 żydów.

Giffard Henryk, inżynier francuski, † 1882.

Giffard Paweł, inżynier francuski * 1837, † 1897, wynalazł bombę do przechowywania kwasu węglanego, ciekłego.

Giffen Robert, statystyk angielski, † 1910 r. w Londynie.

Gigantactis, rodzaj ryb kościstych (*Teleostei*) z rodziny *Gigantactinidae*. Ciało wydłużone, spłaszczone ku tyłowi; głowa mała z paszczą stożkowatą, wydatną, tworzącą rodzaj dzioba, posiada nadzwyczaj długi nitkowaty wyrostek na

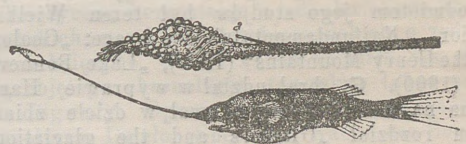

Gigantactis.

końcu zgrubiały, na którym mieszczą się narządy świecące. Szczęki uzbrojone w liczne zęby, ułożone w kilka rzędów. Skrzela mieszczą się z tyłu i pod płetwami piersiowemi; płetw brzusznych brak. Skóra pokryta małemi kolcami. Jedyny gatunek **G.** Vanhoeffeni koloru czarnego. Długość 3,5 cm. Złowiony był w oceanie Indyjskim na głębokości 3400 m.

Gigantura, rodzaj ryb kościstych (*Teleostei*) o ciele wydłużonym, walcowatym bez łusek. Odznacza się nadzwyczaj długim ogonem. **G.** *Chuni* 12 cm. długa, złowiona została na głębokości 3500 m. w zatoce Gwinejskiej. **G.** *indica*, mająca 6 cm. długości, zamieszkuje ocean Indyjski. Rys. ob. str. 586.

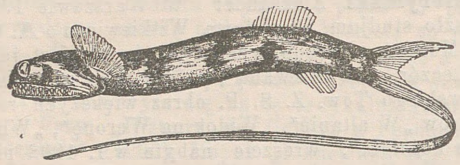

Gigantura

Gights, obecnie **Bou-Ghara** w Tunisie. *Archeologja.* Od 1901 prowadzone były tu poszukiwania na wprost wyspy Djerba. Odkopano całe miasto rzymskie: forum, otoczone ze wszystkich stron portykiem o kolumnach korynckich i budowlami marmurowemi; dalej, świątynię kapitolińską poświęconą: Jowiszowi, Junonie i Minerwie, sanktuarjum Merkurego, wiele innych gmachów, posągów, napisów i t. d.

Gilakowie. Podług Sternberga, ogólna liczba ich wynosiła (1904) zaledwie 4000 głów, wobec 6194 z r. 1897. Właściwy typ zanika, chociaż przechowuje się język, obyczaj, urządzenia społeczne.

Gilbert Jan Tomasz, uczony irlandzki † 1898.

Gilbert Grove Karol, gieolog i gieograf amerykański, * 1843 w Rochesterze w stanie Newjorskim. Studja odbywał w rodzinnym mieście. Był uczestnikiem wielu wypraw naukowych. W 1879 został gieologiem w *U. S. Geological Survey*, 1889 szefem sekcji w tym urzędzie. Pełnił urząd prezydenta amerykańskiego Towarzystwa przyrodniczego. W świecie naukowym uważany jest za jednego z najzasłużeńszych uczonych w rozwoju gieomorfologji. Głównym przedmiotem jego studjów był teren Wielkich Jezior. Najfundamentalniejsze prace: „Geology of the Henry Mountains“ (1877); „Lake Bonneville“ (1900). **G.** brał udział w wyprawie Harrimana na Alaskę i opublikował w dziele zbiorowym rozdział „Glaciers and the glaciation“. Był również członkiem komisji do zbadania przyczyn trzęsienia ziemi w Kalifornji 1906, pracuje w komitecie sejsmologicznym.

Gilbert Józef Henryk, chemik angielski, * 1817, † 1901. Poświęcił się studjom z zakresu chemji rolniczej i fizjologji roślin, współpracował z J. B. Lawes'em. **G.** i Lawes stworzyli teorję nitrogenizacji, która wywołała przewrót w naukach agronomicznych. Wyniki badań i doświadczeń w tej dziedzinie, opublikowane zostały w „Agricultural investigations at Rothamsted“ (1905) **G.** był członkiem korespondentem Akademji nauk w Paryżu.

Gilbert Otto, historyk niemiecki, ogłosił nadto: „Griech. Götterlehre“ (1898); „Die meteorologischen Theorien des griech. Altertums“ (1908).

Gilbert Wiktor Gabrjel, malarz francuski, * 1847 w Paryżu, uczeń Adama i Bussona, motywy do swych obrazów impresjonistycznych, pełnych ruchu i światła, czerpie z życia paryskiego. Ważniejsze z nich: „Kąt w halach dla ryb“ (1880 muzeum w Lille); „Pierścionek narzeczonych“ (1895); „Magazyn mód“ (1898); „Most Pont-Neuf.“ (1905); „Rynek“ (1906); „Wigilja Bożego Narodzenia“ (1907).

Gilbert William, lekarz i fizyk angielski * 1540 w Colchestru. † 1603 w Londynie. Studjował nauki lekarskie w Cambridge, 1573 osiadł jako lekarz w Londynie, był lekarzem królowej Elżbiety i króla Jakuba I. Ten dawał **G.** środki na badania naukowe. **G.** uchodzi za ojca elektryczności i magnetyzmu, które pierwszy wyodrębnił od siebie. Jest twórcą nauki o magnetyzmie ziemskim, o którym traktuje w klasycznym swym dziele „De magnete, magneticisque corporibus et de magno magnete tellure, physiologia nova“ (1609); nadto napisał „De mundo nostro sublunari, philosophia nova“ (wyszło w Amsterdamie 1651).

Gilberta wyspy. Odkrył je Marshall i Gilbert 1788, następnie zbadał Duperrey i Hudson. Są to wyspy koralowe w liczbie 17 na oceanie Spokojnym. Na zasadzie umowy angielsko-niemieckiej z 1892 należą oprócz Nauru, będącej własnością Niemiec, do Anglji. Na 428 klm. kw. 35,200 m. Ludność tuziemcza 30,000 podobna do zamieszkującej wyspy Marshalla, mówi jednak odmiennym językiem. Por. Hartzer „les Iles blanches des mers du Sud“ (1900).

Gilder Ryszard Watson.

Gilder Ryszard Watson, poeta i publicysta amerykański, * 1844 w Bordentown, † 1909. Służył w wojsku podczas wojny domowej (1863), później studjował prawo w Filadefji; pisywał do dzienników newjorskich, był redaktorem *Hours at home* (1869), *Century magazine* (1881), Oddzielnie ogłosił kilka tomów poezji: „the New Day“ (1875); „Five Books of songs“ (1894); „a Christmas Wreath“ (1903); „In the Heights“ (1905). Styl jego czaruje polotem i czystością.

Gilder William Henryk, podróżnik podbiegunowy i publicysta amerykański, * 1838, † 1900. Towarzyszył Schwatce do King Williamslandu 1878—80. Uczestniczył w wyprawie wysłanej na pomoc „Jeannette“. Był korespondentem newjorskiego *Heraldu* podczas wojny francusko-annamskiej 1883. Ogłosił: Schwatkas search sledging in the Arctic in quest of the Franklin records“ (1881); „Yce pack and Tundra, An account of the search of the Jeannette and a siedge journey through Siberia“ (1883).

Giles Ernest, podróżnik angielski australijski, * 1847, † 1897 (cb).

Gilgenburg, miasto w Prusach wschodnich regiencji Królewieckiej, powiecie Ostrodzkim, zgiermanizowane Dąbrowno (ob.).

Gilkin Iwan, poeta belgijski * 1858 w Brukselli; prawnik z zawodu, był jednym z założycieli „Młodej Belgji“ (1881), miesięcznika, który stał się ogniskiem życia umysłowego młodych. Ogłosił: „la Nuit“ (1897), zbiór poematów; „Cerisier fleuri“ (1899), nagrodzone przez Ak. francuską; „Prométhée“ (1900), dramat filozoficzny; „Jonas“ (1900), poemat humorystyczny; „Savonarole“ (1906), dramat historyczny.

Gill Dawid, astronom angielski, wydał nadto; „A determination of the solar parallax and mass of the Moon from observation of Iris, Victoria and Sapho in the years 1888 and 1889“ (1896); „Report on the Geodetic Survey of South-Africa“ (1896, 1901).

Gille Walery, wybitny poeta belgijski, * 1867 w Brukselli, należący do tz. „młodej Belgji“, ogłosił: „le Château des merveilles“ (1893); „la Cithare“ (1897), nagrodzone przez Akademję francuską; „le Collier d'opales“ (1900); „les Tombeaux“ (1901); „le Coffret d'ébène“ (1902); „la Corbeille d'octobre“ (1902); „le Joli Mai“ (1905); prócz tego komedje: „Ce n'était qu'un rêve“; „Tous les chats sont gris“; „Scaramouche“. **G.** jest kustoszem Bibljoteki królewskiej w Brukselli.

Giller Agaton, historyk i publicysta polski, uczestnik powstania 1863 r., ob. gł. dzieło.

Giller Agaton.

Gillisa ziemla, ląd arktyczny na północo-wschodzie od Spicbergu, pod $81^1/_2{}^0$ szerokości północnej; 1707 po raz pierwszy ujrzał ją Holenderczyk Gillis, ponownie odkrył ją 1870 Heuglin.

Gilolo (Dzilolo) ob. Holmahera.

Ginzburg Eljasz, rzeźbiarz, * 1859, uczeń Antokolskiego, jeździł z nim do Włoch. Po powrocie do Rosji, uczył się w Akademji petersburskiej. Główniejsze prace: „Płacz Jeremjasza na zgliszczach Jerozolimy“; „Chłopiec wchodzący do wody“; „Wilk idzie“; „Młody grajek“; popiersie Stasowa i posążki: L. Tołstoja i P. Czajkowskiego.

Ginekokracja (panowanie kobiet), forma rządów, związana ściśle z matrjarchatem, niegdyś znacznie rozpowszechniona. W poezji znalazła wyraz w legiendach o amazonkach. Kobieta stała na czele rodziny pierwotnej, dziecko brało od niej nazwisko; nieraz obejmowała dowództwo nad oddziałem wojska. Dowódczynie takie spotykano w Ameryce Północnej, Australji, na wyspach oceanu Południowego. U innych ludów, jak np., u starożytnych Egipcjan, Żydów i w niektórych dzisiejszych państwach Azji wschodniej, Afryki matka króla, jako „królowa matka“ zajmuje pierwsze stanowisko w kraju zamiast właściwej królowej, nawet w mahometańskich krajach murzyńskich: Bornu, Bagirmi, Wadai i t. d., królowa matka—magira—zajmuje bardzo wybitne stanowisko polityczne i społeczne; po jej śmierci dopóki syn rządzi, przywileje zmarłej przechodzą na eunucha.

Ginisty Paweł, publicysta francuski, * 1855 w Paryżu, w 1898 został dyrektorem Odeonu i ogłosił nadto: „les Lettres de la marquise de Sade à son mari“ (1899) „Souvenirs d'une actrice, Mémoires de Louise Fusel“ (1904). W 1906 ustąpił z Odeonu, został inspektorem pomników historycznych.

Gintl Wilhelm Fryderyk, chemik niemiecki austrjacki, 1895 stanął na czele związku producentów austrjackich w przemyśle chemicznym i metalurgicznym. W 1902 powołany został do Izby panów; † 1908 w Pradze.

Ginzel Fryderyk Karol, astronom niemiecki, * 1850 r. w Libercu w Czechach. W 1877 r. został asystentem Oppolzera i obserwatorem w obserwatorjum prywatnym w Wiedniu. Uczestniczył w wielu pracach Oppolzera. Następnie całkowicie oddał się astronomji teoretycznej; oznaczył drogi kilku planetoid i komet. Na zasadzie poszukiwań nad zaćmieniami księżyca w średniowieczu wyjaśnił dokładniej podstawy drogi księżycowej. W 1886 został członkiem Instytutu pomiarów astronomicznych w Berlinie, 1899 profesorem; na tym stanowisku dalej pracował nad teoretycznemi kwestjami, związanemi z księżycem, korzystając z odnalezionych źródeł arabskich, perskich, starohiszpańskich o zaćmieniach księżyca. Ułożył kanon zaćmień dla okresu, objętego chronologją rzymską, takąż próbę dla Rigwedy. Opracował część kanonu zaćmień Oppolzera. Dzieło „Specieller Kanon der Sonnen- und Mondfinsternisse für das Ländergebiet der klassischen Altertumswissenschaft und den Zeitraum von 900 v. Chr. bis 600 n. Chr.“ (1899), należy do najobszerniejszych publikacji tego rodzaju.

Gioberti Vincenzo, filozof i polityk włoski. W 1901 Włochy obchodziły uroczyście setną rocznicę urodzin **G.** Por.: Gentile „Rosmino e Gioberti“ (1898); Macchi „Contraddizioni di V. G.“ (1901).

Gioberti Vincenzo.

Giobertyt (dziobertyt), spat magnezjowy, naturalny węglan magnezu.

Gioja Tauro, starożytne Metaurum, port

w włoskiej prowincji Reggio di Calabria nad morzem Tyreńskim na linji Neapol — Reggio. Rozwinięty przemysł olejarski i rybołówstwo. W 1901 miało 6,205 m. W 1908 dotknięta została klęską trzęsienia ziemi.

Giolitti Giovanni, polityk włoski, godność prezesa ministrów piastował 1903 — 1905 (marzec), kiedy ustąpił miejsca gabinetowi Fortisa, ponownie jednak 1906 w maju objął rządy jako premjer i minister spraw wewnętrznych, ustąpił zaś 1909.

Giordano Umberto, kompozytor włoski, * 1867 w Foggia, uczeń konserwatorjum neapolitańskiego, utalentowany autor oper: „Mala vita"; „Andrea Chénier" (Medjolan, 1896, Warszawa, po polsku 1906); „Fedora" (Warszawa, 1909); „Siberia" (1903); „Marcella" (1907).

Giorgieri-Contri Cosimo, poeta, romansopisarz i dramaturg włoski, * 1870. Lirykę **G.** cechuje melancholja i dbałość o formę. Z utworów tej kategorji wymienić należy: „Versi tristi" (1887); „I convegno dei Cipressi" (1894); „Primavera del desiderio e dell'obblio" (1903); „Donne del velo" (1905). W dziedzinie romansu **G.** reprezentuje szkołę psychologiczną w stylu Bourgeta: „le Stagno" (1893); „Desiderata" (1899); „Sentieri di Giovinezza" (1900); nowelle: „Felicitta del Sonno" (1904). Nadto wydał dramaty: „la Fedelta" (1900); „il Salvatore" (1901); „le Vie divise" (1902); „Ardore" (1904); „il Vero Padre" (1905).

Giorgini Giambattista, prawnik i polityk włoski, * 1818, † 1874. Był profesorem w Sienie, brał czynny udział w kampanji przeciw Austrji 1848, w 1859 był członkiem rządu tymczasowego w Toskanji, 1861 został deputowanym z Sieny, 1882 senatorem. W latach 1848—1865 prowadził gorącą walkę polityczną; mówca doskonały, należał do wybitniejszych postaci „Risorgimenta" w Toskanji. Ogłosił mnóstwo artykułów i rozpraw z polityki i historji, rozrzuconych po czasopismach. Zbiór depesz, jakie wysyłał do rządu toskańskiego 1848 z Turynu, gdzie był pełnomocnikiem rządu, opublikowany został w „Storia documentata della diplomazia Europea in Italia" Bianchiego (1869) a listy **G.** do Gino Capponiego i Ricasolego wydane są w korespondencji tych dwuch mężów (1883 i 1888).

Giorgis Emilio, generał włoski, ustąpił ze stanowiska naczelnika żandarmerji międzynarodowej w Macedonji w 1908.

Giovagnoli Raffaele, romansopisarz, autor dramatyczny włoski, * 1838 w Rzymie. Jest profesorem na uniwersytecie rzymskim. Doskonały znawca dziejów rzymskich i średniowiecza, zaczął uprawiać romans historyczny. Ogłosił: „Spartacus" (1874); „Plautilla" (1878); „Saturnino" (1879); „Faustina" (1881); „la Guerra sociale: Aquilonia" (1884) i „Messalina" (1885). Napisał tom poezji rymowanej: „Peccata juventutis" (1883); komedje: „la Vedova di Putifarre" (1876); „Natalina" (1878), różne szkice z literatury i sztuki: „Frustula e Nuge, Scritti letterari" (1888).

Giovanelli Karol, baron *Gerstburg i Hörtenberg*, polityk austrjacki, * 1844, pochodzi z włoskiej rodziny, która w XVI wieku z Bergamo przeniosła się do Tyrolu południowego i odziedziczyła tytuł Gerst. **G.** wstąpił w 1869 do ministerjum sprawiedliwości, sprawował różne urzędy w tym wydziale, a 1900 w gabinecie Körbera objął tekę ministra rolnictwa, piastował ją do 1904.

Giovanni (di) Vincenzo, filozof włoski, † 1903.

Giovanni Ser Fiorentino, pisarz włoski z drugiej połowy XIV w., pochodził z Florencji, w 1378 wydał „Il Pecorone", zbiór 50 nowel, w treści i formie ich uwydatnia się wpływ Dekamerona; **G.** jest jednym z lepszych naśladowców Boccacia.

Giovanninelli Anioł Wawrzyniec, generał francuski, wyszedł do emerytury 1902; † 1903 w Sedanie.

Gips w Polsce jest obficie rozpowszechniony, występuje głównie w glinach, iłach i marglach, rzadziej już w wapieniach i piaskowcach trzeciorzędu. W Królestwie w południowo-wschodniej części Kieleckiego ciągną się wzdłuż lewego brzegu Wisły i dopływów: Nidy, Nidzicy, Szreniawy, pokłady **G.** grube nieraz na kilka i więcej metrów, zajmują znaczne przestrzenie, tworząc niewielkie pagórki między Skalbmierzem i Proszowicami, Wiślicą a Pińczowem, koło Buska i t. d. Zejszner i Kontkiewicz znaleźli osobniki selenitu (ob.) ogromnych rozmiarów: słupy, ustawione obok siebie równolegle mierzyły nieraz 3 metry i zdarza się, że grubość pokładu równa się wysokości osobnika, np. w Gorysławicach i Wiślicy. W **G.** tym istnieją groty na 100 metrów długie, np. w Skorocicach koło Buska. W Czarkowach i Staszowie podobnież jak w Swoszowicach pod Krakowem i koło Rybińska i Raciborza na Szląsku obok **G.** występuje siarka. W Galicji w **G.** obfituje formacja solonośna podkarpacka (miocen środkowy); wraz z iłem, piaskiem i gliną tworzy **G.** jej ogniwo górne. Pospolite są również pokłady **G.** i w Galicji wschodniej, świadczą o nich charakterystyczne lejkowate zapadliska. Koło Stanisławowa, Halicza, Tłumacza, **G.** występuje jako alabaster i **G.** krystaliczny. Pokłady **G.** tego terenu ciągną się po obu brzegach Dniestru, od Lwowa aż na Podole „Kraju zachodniego", gdzie kryją się w warstwach litotamniowych. Por.: Zejszner „O mioceńskich gipsach i marglach w płd. zach. stronach Królestwa" (*Bibljoteka Warsz.*, 1861); Kontkiewicz (*Pamiętnik fizjograf.*, 1882); Michalski (tamże, 1884); Łomnicki „Formacja **G.** na zachodnio-płdn. krawędzi płaskowzgórza podolskiego (*Kosmos*, 1881); Dunikowski

(tamże); Zaręczny „O luźnych kryształach gipsu w iłach trzeciorzędowych w Podgórzu“ (Kraków, 1887); Siemiradzki i Dunikowski „Szkic gieologiczny Król. Polskiego“ *(Pamiętnik fizjogr.*, t. XI); Tschermak „Podręcznik mineralogji z uzupełnieniami prof. Morozewicza“ (Warsz., 1900); Neymayr „Dzieje ziemi“ (wydanie prof. Morozewicza, Warszawa, 1906—07, 2 t.).

Giralda, wieża czworokątna w Sewilli, wzniesiona została między 1184 i 1196, jako minaret. Wysokość jej 94 metry. Nazwa **G.** pochodzi od posągu Wiary, umieszczonego na szczycie i służącego za chorągiewkę. **G.** uchodzi za arcydzieło architektury arabskiej w Hiszpanji.

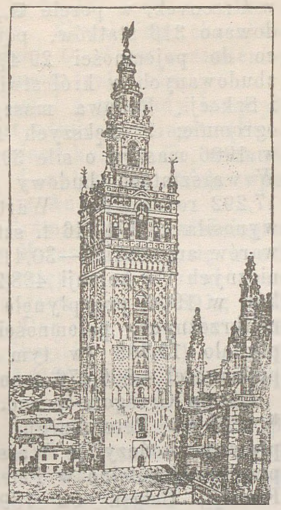

Giralda wieża.

Giraldes Joachim Albin Cardoza, anatom i chirurg, * 1803 w Oporto (Portugalja), † 1875 w Paryżu. W 1848 r. został chirurgiem biura centralnego szpitali w Paryżu. Od jego nazwiska pochodzi nazwa organu **G.**

Girard Aimé Karol, ob. gł. dzieło **G.** Karol.

Girard Antoni Karol, agronom i chemik francuski, * 1858 w Charloux (Dordogne). Od 1895 jest profesorem analizy chemicznej w Instytucie agronomicznym. Prace jego dotyczą głównie nawozów sztucznych i odżywiania zwierząt. Z nich ważniejsze: „l'Emploi des feuilles d'arbres dans l'alimentation du betail“; „l'Utilisation des fourrages feuilles dans les années de sécheresse“ (1892—1895); „l'Utilisation de l'ajone“ (1901); „les Exigences du Travail en principes fertilisants“ (1899—1904).

Girard Karol, chemik francuski, * 1837, † 1898. Podczas oblężenia Paryża z polecenia rządu fabrykował nitroglicerynę. Po ukończeniu wojny pracował u Würtza nad barwnikami i związkami aromatycznemi ze smoły pogazowej. W 1881 mianowany dyrektorem laboratorjum miejskiego w Paryżu, zreorganizował je odpowiednio do potrzeb nowoczesnych. Wydał między innemi: „la Margarine et le beurre artificiel“ (1889); „Agenda du chimiste“ (1889); „Manuel pratique de l'analyse des alcools“ (1899)

Girardot Ludwik August, malarz francuski, * 1858 w Loulans-les-Forges, uczeń Gérome'a i Dubois, czerpał motywy do swych obrazów ze Wschodu, z których ważniejsze: „Kobiety marokańskie“ (1900); „Koczownicy“ (1900); „Kąpiele maurytańskie“ (1903); „Cmentarz arabski“ (1905); „Noc księżycowa po deszczu“ (1906) i t. d.

Giraud Emil Albert *Kayenbergh*, znany poeta belgijski z grupy „Młodej Belgji“, * 1860, ogłosił: „le Scribe“ (1883); „Pierrot lunaire“ (1884); „Hors du siècle“ (1888, cz. I; 1893, cz. II); „les Dernières Fêtes“ (1891)); „Héros et Pierrots“ (1898) i t. d.

Girault Jan, polityk francuski, * 1826 r. w Saint-Amand, † 1909 w Bruere-Allichamps. Brał udział w wypadkach 1848 i 1851. W 1867 został merem w Allichamps, 1869 deputowanym Izby. Przed ogłoszeniem wojny 1870 r. razem z Gambettą i Thiersem przeciwdziałał temu zamiarowi rządu cesarskiego. Do Izby powrócił dopiero 1876, z powodu przeszkód stawianych mu przez konserwatystów. W 1885 został obrany do Senatu, gdzie przyłączył się do grupy radykałów socjalnych i popierał politykę Waldecka-Rousseau i Combesa. Należał do dziekanów Senatu.

Girault Jan.

Girault Karol.

Girault Karol, architekt francuski, * 1851 w Cosne, uczeń Daumeta, 1880 otrzymał nagrodę rzymską, medal za „Grobowiec Scaligera“ w Weronie, drugi za „Restaurację willi Hadrjana“ (1888), w 1900 wielką nagrodę za Mały pałac w polach Elizejskich, w 1900 wystawił „Plan grobowca Pasteura w Instytucie Pasteura“. Od 1902 jest członkiem Akademji.

Gisborne, miasto na północy Nowej Zelandji nad brzegiem zatoki Poverty. Znaczny port dla wywozu mięsa; (w. 1906 14,650,000 funtów angielskich baraniny, 3,483,300 wołowiny); nadto w okolicy kwitnie maślarstwo. W pobliżu wiercą szyby naftowe.

Giscon, wódz kartagiński, † 241 przed Chr., zamordowany przez zbuntowanych najemników; epizod ten służy za treść Salammbô Flauberta.

Gissing Jerzy, powieściopisarz angielski, * 1857 w Wakefield, † 1903 w Saint-Jean-de-Luz. W powieściach swych zostawał pod wpływem Dickensa, ważniejsze z nich: „Demos“ (1886); „the Old Women“ (1893); „the Town

Traveller" (1898); „Our Friend the Charlatan" (1901); „Keranilda" (1904). Jest też autorem ciekawych szkiców: „By the Jonian Sea" (1901).

Giulanetti Amedeo, przyrodnik i podróżnik włoski, * 1868 w Portoferrato na Elbie, † 1901, zamordowany w Nowej Gwinei w Dalena. Studjował nauki przyrodnicze we Florencji. W 1887 z Lorią udał się do Nowej Gwinei. W ciągu prawie 8 lat podróżował po tej wyspie i zgromadził znaczne zbiory zoologiczne. Następnie towarzyszył Mac Gregorowi podczas jego wyprawy do wnętrza Nowej Gwinei angielskiej. Relacje o swych podróżach umieszczał **G.** w pismach geograficznych włoskich.

Giusso Girolamo, hrabia, polityk włoski, * 1843 w Neapolu. Wybrany na burmistrza Neapolu 1878, w następnym roku został raniony. Przez jakiś czas był dyrektorem banku neapolitańskiego; 1886 wybrany do Izby posłów, 1901—1902 sprawuje urząd ministra robót publicznych w gabinecie Zanardellego.

Gizela, pierwsza królowa węgierska, żona Stefana świętego.

Gjalski Ksawery, pisarz chorwacki, ogłosił między innemi: „Radmilovicz (1895); „Mors"; „Osvit" (1892); „Irina ljubav"; „Iz Varmeginskih dana"; „Pod starimi krovovi"; „Tri pripovijesti bez naslova"; „Za materinsku rijecz".

Gjorgjević Władan, polityk i pisarz serbski, w 1897 stanął na czele gabinetu, złożonego z postępowców i osobistych przyjaciół Milana. W 1900 z namowy Milana, sprzeciwiał się ślubowi Aleksandra z Dragą, a widząc bezskuteczność swych zabiegów, podał się z całym gabinetem do dymisji. Wyjechał zagranicę i wydał kilka broszur, dotyczących wspomnień o królu Milanie.

Gladbach *(München Gladbach)*, miasto w pruskiej regiencji düsseldorfskiej, w 1905 liczyło 60,709 m., w tym 50,303 katolików 9,612 ewangielików i 784 żydów.

Gladstone Herbert John, syn Williama, polityk angielski, * 1854 w Londynie. Studja odbywał w Oksfordzie. Wybrany do parlamentu 1880, w 1880—81 był sekretarzem swego ojca, 1881—85 młodszym lordem skarbu, 1886 sekretarzem finansów w ministerjum wojny; 1892—94 podsekretarzem stanu w ministerjum spraw wewnętrznych; 1894—95 ministrem robót publicznych; 1895—1909 ministrem spraw wewnętrznych; 1899 — 1905 pierwszym oldermanem partji liberalnej. W 1909 r. otrzymał nominację na pierwszego gieneralnego gubernatora *The Union of South Africa* (Związku państw kolonjalnych w Afryce południowej), objął urzędowanie 31 maja 1910, otrzymał godność para i tytuł wicehrabiego.

Glaser Edward, podróżnik niemiecki, † 1908 w Monachjum.

Glaser Krzysztof, chemik szwajcarski, żył w XVII wieku, † 1678. Odkrył siarczan potasu „Sal polichrestum Glaseri".

Glasgow, jako *royal burgh* od 1901, liczył 760,468, jako gmina 761,709 m. Przemysł znacznie się rozwinął, szczególniej w dziale budowy statków i maszyn. W 1906 w **G.** zbudowano 230 statków, w tym 96 zagranicę. Na dokach w Greenvek, w porcie **G.**, na dolnej Clyde zbudowano 316 statków, pojemności 339,748 tonn, co do pojemności 29·4% wszystkich statków zbudowanych w królestwie zjednoczonym Anglji i Szkocji. Budowa maszyn okrętowych wzrosła ogromnie: 9 większych fabryk wyprodukowało w 1906 maszyn o sile 392,000 koni parowych. W warsztatach budowy lokomotyw pracowało 17,292 robotników. Wartość przywozu w 1907 wynosiła 15,204,846 f. szt., wartość wywozu towarów angielskich—30,411,527, towarów zagranicznych i z kolonji 488,213 f. szt. Ruch statków w 1906: przypłynęło 11,927 (w tym 10,314 nadbrzeżnych, pojemności 4,266,925 tonn, odpłynęło 11,708 (w tym 9,946 nadbrzeżnych) pojemności 4,866,476 tonn.

Glass Grzegorz (pseud. *Avanti)*, pisarz polski, * 1869 w Petersburgu, gimnazjum i fakultet prawny ukończył w Warszawie. Przez lat sześć przebywał kolejno w Petersburgu, na Kaukazie, Francji, Belgji. Od 1899 zaliczony w poczet warszawskich adwokatów przysięgłych, w 1906 przeniósł się do Galicji. Drukował artykuły treści publicystycznej, szkice krytyczne oraz nowele w *Ateneum*, *Prawdzie*, *Głosie* i pismach codziennych. Ogłosił oddzielnie: „Błyski", nowele i szkice (Lwów, 1907); „Wizerunek człowieka w r. 1906 w Polsce poczciwego", satyra polityczna (t., 1907); „W dzień sławy", poema satyryczne (Kraków, 1910).

Glasson Ernest Dezyderjusz, prawnik francuski, † 1907 w Paryżu.

Glatman Ludwik, historyk polski, napisał: „Szkice historyczne" (Kraków, 1906); „Wielka wojna", w 500-ną rocznicę zwycięstwa pod Grunwaldem (Warszawa, 1910); „Pamiątka obchodu Grunwaldzkiego. Perukajtis" (Sanok, 1910).

Glatz, zgiermanizowana nazwa „Kładzko", miasto na Szląsku pruskim, w obwodzie regiencyjnym Wrocławskim; w 1905 liczył 16,052 m., w tym 12,757 katolików, 3,119 ewangielików, 176 żydów.

Glaui Si el Madnai el, jeden z głównych wodzów marokańskich, * 1860. Należy do plemienia berberyjskiego Glaua, zamieszkałego na północy wielkiego Atlasu. **G.** zdobył wielki wpływ na rządy Abd-el-Aziza w początku jego panowania. Fanatyk zapamiętały, wróg cudzoziemszczyzny, opuścił Abd-el-Aziza, kiedy ten przystąpił do konferencji algesiraskiej; otoczył swą opieką Mulai Hafida, którego podburzał przeciw Abd-el-Azizowi; Mulai Hafid po pewnym oporze

usłuchał rad M. i ogłosił się sułtanem w sierpniu 1907. **G.** zajął stanowisko ministra wojny przy boku nowego sułtana.

Glaukolit, ciemnoniebieska odmiana wernerytu, minerału z gromady sylikoidów, rzędu krzemianów bezwodnych. Zabarwienie znika od lekkiego ogrzania. **G.** występuje koło Bajkału.

Glaukonitowy wapień, tworzy piętro dolne formacji sylurskiej w kraju nadbałtyckim, leży nad piaskowcem. Skamieliny charakterystyczne: *Orthis extensa, O. obtusa* z ramienionogich, *Asaphus lepedurus* z trylobitów.

Glaukopiryt, minerał z gromady lamprytów rzędu iskrzyków, jest odmianą lelingitu ($FeAs_2$), zawiera zamiast Fe nieco kobaltu Co, a zamiast As nieco siarki (S) i antymonu (Sb.), występuje w Guadalcanal w Andaluzji.

Gleize Lucjan, dramaturg i powieściopisarz francuski, * 1865 w Marsylji, uczył się w szkole politechnicznej, następnie studjował prawo. Ogłosił: „Mes chers camarades“ (1891); „Chez les jésuites“ (1894); „Dame de comptoir“ (1896); sztuki teatralne: „Charité“ (1897); „l'Aveu“ (1897); „Une blanche“ (1901); „la Divine Emilie“ (1904) i t. d.

Glejnich Józef, podporucznik z wojska polskiego w 1831 r., należał do węglarstwa, spiskował w Galicji, w demokratycznych związkach w Anglji rozwijał wielką czynność.

Glicenstein Henryk, rzeźbiarz polski, * 1870 w Turku, pod Kaliszem. Studja artystyczne wcześnie rozpoczął w Monachjum. Jako uczeń akademji na kursie profesora Rümana otrzymał parę nagród konkursowych i medali, wreszcie w 1895 otrzymał stypendjum z fundacji Meiera Bera na wyjazd do Rzymu, gdzie się na stałe osiedlił. Na powszechnej wystawie w Paryżu 1900 r. za wielkich rozmiarów grupę „Kain i Abel“ otrzymał medal srebrny; na wystawie inauguracyjnej w nowym pałacu sztuki w Krakowie 1902 wystawił kilkanaście prac: „Orfeusz płaczący“, „Circe“ „Niespodzianka“, „Merkury“ i t. d. Wykonał dużo portretów, z których bronzowe popiersie malarza S. Hirszenberga znajduje się jako depozyt w Muzeum Narodowym w Krakowie. Należy do wybitniejszych współczesnych rzeźbiarzy polskich.

Glicerofosfat, właściwie glicerofosforan, sól kwasu glicerofosforowego, będącego połączeniem kwasu fosforowego i gliceryny. Glicerofosforany odznaczają się łatwością asymilacji i zalecane bywają w wypadkach osłabienia działalności odżywczej.

Gliceryna, $C_3H_8O_3$, trójwartościowy alkohol. Obecność trzech wodorotlenowych grup i ich sposób powiązania stwierdza między innemi synteza **G.** z trójchlorku glicerylu przez ogrzewanie z wodą do 170° $CH_2Cl.CH.Cl.CH_2Cl+3H_2O=CH_2(OH).CH(OH).CH_2(OH)+3HCl$. O otrzymywaniu **G.** w technice ob. gł. dz. **G.** ciecz oleista, bezbarwna, smaku słodkiego, krystalizuje się bardzo trudno, gdyż nawet wobec niewielkiej domieszki wody przechładza się łatwo. Zestalona **G.** topnieje w 17°, wre w 290°, w stanie nieczystym destyluje się tylko w rozrzedzonym powietrzu. Gdy w wodzie i alkoholu rozpuszcza się w dowolnym stosunku, w eterze nie rozpuszcza się wcale. Jako alkohol **G.** daje z kwasami różne estry; stosownie do ilości rodników kwasowych, łączących się z cząsteczką **G.**; mamy estry jedno, dwu, trójkwasowe, np. jedno-, dwu trójoctan **G.** $CH_2.OH.CH(OH)CH_2(OCOCH_3)$; $CH_2(OH).CH.(OCOCH_3)\ CH_2\ (OCOCH_3)$; $CH_2\ (OCOCH_3)$, $CH(O.CO.CH_2)CH_2(OCOCH_3)$. Estry z kwasami wyższemi tłuszczowemi, jak z kwasem palmitowym, stearowym, olejowym, stanowią tłuszcze. O zastosowaniu **G.** ob. gł. dz.

Gliddon (nie Glidbon) Jerzy, antykwarjusz i podróżnik angielski, † 1857.

Glikokol, $C_2H_5NO_2$, kwas amidooctowy (aminoetanowy), jest najprostszym przedstawicielem ważnej gromady związków, zwanych amidokwasami, a także kwasami aminowanemi. Kwasy te wyprowadzają się od kwasów tłuszczowych przez zastąpienie jednego atomu wodoru z rodnika węglowodorowego przez grupę amidową, NH_2. Zgodnie z powyższym, kwas amidooctowy syntetycznie można otrzymać działaniem stężonego amonjaku na kwas chlorooctowy, $CH_2ClCOOH$, tutaj na miejsce Cl, zastępującego jeden atom H, wprowadzamy NH_2, gdy pozostały H z amonjaku łączy się z Cl i mamy w rezultacie CH_2NH_2COOH, kwas amidooctowy i HCl—chlorowodór. O zwykłym sposobie otrzymywania przez gotowanie kleju z rozcieńczonym kwasem ob. **G.** gł. dz. **G.** ciało białe, krystaliczne topi się w 232°, w wyższej temperaturze rozkłada się. **G.**, jak i wszystkie kwasy amidowe, wykazuje własności aminu alkoholowego i kwasu, daje sole zarówno z kwasami, jak i zasadami. Z chlorkiem żelazowym roztwór **G.** zabarwia się na czerwono.

Glin. Wytwarzanie glinu metalicznego w obecnej chwili odbywa się wyłącznie na drodze elektrolitycznej, dawny sposób otrzymywania **G.** zapomocą rozkładu chlorku **G.** przez sód (nie lód, jak w gł. dz.) stracił zupełnie swe znaczenie dla techniki. Z różnych metod elektrolitycznego otrzymywania **G.** najbardziej rozpowszechnione są: metoda Heroult-Kilianiego i Halla: obydwie polegają na elektrolizie glinki (Al_2O_3) w roztworze stopionych soli glinowych. Heroult używał podwójnych fluorków glinu i sodu, Kiliani do tlenku glinu dodaje podwójnego fluorku w celu otrzymania stopu w temperaturze niezbyt podniesionej. Tlenek **G.**, rozpuszczony w ten sposób, ulega elektrolizie i wydziela **G.** metaliczny. Podług Halla do fluorku glinu i sodu dodaje się chlorków i fluorków potasu, litu i wapnia dla powiększenia płynności elektrolitu, otrzymywa-

nia względnie nizkiej temperatury a w następstwie i zmniejszenia szkodliwego działania na żelazo skrzyń, w których odbywa się elektroliza. System H.—Kilianiego stosują zakłady Froges, La Praz we Francji, Neuhausen, Rheinfelden w Szwajcarji, Foyers w Szkocji, Sarpsfos w Norwegji; sposób Halla eksploatują w Ameryce w New-Kensington koło Pittsburga, w zakładach u wodospadów Niagary. W procesie elektrolizy **G.** doniosłą rzeczą jest uregulowanie temperatury i oziębienie kąpieli służącej za katodę. Najodpowiedniejszą dla elektrolizy mieszaninę stanowi 90% kryolitu i 10% tlenku glinu, topi się ona w 940°, dodatek szczypty soli kuchennej obniża jeszcze bardziej punkt topnienia. W temperaturze wyższej niż 1200 **G.** łączy się z węglem na węglik, w bardzo wysokiej temperaturze **G.** metaliczny rozkłada fluorek sodu z kryolitu, sód pływa po wierzchu stopionej masy i spala się. Przebieg reakcji, zachodzących w procesie wytwarzania elektrolitycznego, nie został jeszcze dostatecznie wyjaśniony. Przypuszczać można, że przy nieznacznej gęstości prądu z mieszaniny kryolitu i glinki ulega elektrolizie tylko glinka, przy znaczniejszej natomiast gęstości prądu rozkłada się fluorek glinu, a wreszcie i fluorek sodu. Wobec znacznej gęstości prądu, stosowanego w technice, mamy zarówno rozkład glinki jak i fluorku glinu; wskazuje na to dość poważna strata fluoru w kąpieli. Z tych względów dla utrzymania stałego stężenia stopionej masy należy dodawać od czasu do czasu i glinki i kryolitu. Stopienie masy odbywa się kosztem ciepła wytwarzanego przez prąd, który natrafia na opór krótkich okrągłych sztabek węglowych, leżących na dnie kąpieli—skrzyni żelaznej, utworzonej z prętów lub płyt węglowych. Skrzynia ta stanowi jednocześnie i katodę. Gdy zamkniemy prąd i ruchomą anodę, utworzoną z prętów lub płyt węglowych, zbliżymy do sztabek węglowych, któremi wyłożone jest dno skrzyni, wytworzy się łuk woltaiczny, którego ciepło stopi mieszaninę kryolitu i glinki. Dla stopienia 100 klg. elektrolitu potrzeba 3,200 amperów i 10 woltów w ciągu jakich 5 — 6 godzin. Kiedy już ładunek stopi się do połowy, reguluje się anodę w ten sposób, by prąd przechodził stopioną masę, wtedy następuje elektroliza i **G.** wydziela się na katodzie. Co dwa dni wydzielony **G.** wyczerpują ze skrzyni łyżką żelazną do form również żelaznych. Ponieważ różne porcje surowego glinu nie są jednako czyste, przeto poddają je przetopieniu, co uskuteczniają w tyglach grafitowych o możliwie małej zawartości krzemu i żelaza. **G.** stopiony, nadzwyczaj płynny, doskonale wypełnia formy odlewów, przy zastyganiu zmniejsza objętość o 1·8%. **G.** techniczny zawiera zwykle nieznaczne domieszki sodu, węgla, krzemu, żelaza. Ciężar właściwy metalu lanego 2·56, kutego 2·65. Temperatura topnienia 625°. **G.** doskonale przewodzi ciepło i elektryczność, pod tym względem ustępuje jedynie srebru, miedzi i złotu. Jego przewodnictwo elektryczne wynosi 59% przewodnictwa miedzi i dlatego może być stosowany tam, gdzie nie potrzeba używania zwojów izolowanych lub znacznej wytrzymałości na ciągnienie, nadto trzeba pamiętać o trudnościach spajania drutów glinowych. Czysty **G.** daje się walcować i ciągnąć na gorąco (około 400°) i na zimno. Można otrzymać blaszki grubości $^1/_{160}$ mm,, a drut grubości $^1/_{10}$ mm. Spajanie dwuch kawałków **G.** natrafia na znaczne trudności, gdyż podczas lutowania powstaje warstewka tlenku **G.** uniemożliwiająca spojenie. Przeciwdziałać temu można pokrywając **G.** cienką warstewką cyny, kalafonji, chlorku cynku. Zamiast lutowania łączą dwa kawałki **G.** ze sobą przez skuwanie, stapianie; 2 blachy, np., ogrzewają w płomieniu dmuchawki wodorowej do 400° i następnie sprasowane razem skuwają młotem aż się całkowicie z sobą stopią, w ten sposób otrzymują rury z glinu. Platerowanie, galwanizowanie **G.** zwykłą drogą nie bywa skuteczne. Po wytarciu poprzednim powierzchni **G.** stężonym roztworem chlorku cynawego można ją cynować, jak również po podobnym traktowaniu stężonym roztworem siarczanu miedzi i kredy szlamowanej można bronzować, dopiero tak przygotowana powierzchnia łatwo daje się niklować, srebrzyć, złocić. Zastosowanie **G.** na wyroby galanteryjne, naczynia gospodarskie nie przybrało spodziewanych rozmiarów z powodu niedostatecznej wytrzymałości na działanie kwasów i alkaljów, szczególniej wobec stałej zawartości żelaza i krzemu; w następstwie działania chemicznego występują czarne plamy. Nie należy więc używać sprzętów i naczyń glinowych, kiedy się ma do czynienia z alkaljami, z kwasami mocnemi, głównie mineralnemi. Kwasy organiczne w rozcieńczeniu nie atakują **G.**, w obecności jednak soli kuchennej, np., szczególniej na gorąco nawet te kwasy rozcieńczone zgryzają **G.**, dla tego potrawy, np., z octem i solą nie należy przechowywać w naczyniu glinowym; wydzielający się z soli kwas solny rozpuszcza **G.**; a przedewszystkim nie należy takich potraw ogrzewać w naczyniach z **G.** Sama sól kuchenna w rozcieńczeniu i tłuszcze nie działają ujemnie na metal. Inne zastosowania **G.**: strużyny **G.** wymyte w ługu sodowym, wypłukane i potraktowane 0·5% roztworem sublimatu dają ortęć (amalgamat) **G.** i używają się w chemji do uwodorniania nienasyconych węglowodorów, do redukcji ketonów, kwasów, dwuazozwiązków i t. p., do otrzymywania wodoru, odwodniania alkoholu i eteru. **G.** znalazł zastosowanie i w litografji, przy otrzymywaniu światłodruków. Najważniejsze jednak zastosowanie **G.** ma w metalurgji i korzystają tutaj z własności glinu energicznego odtleniania tlen-

ków metalicznych z łącznym wytwarzaniem nadzwyczaj wysokich temperatur. Dzięki temu technika posiadła sposób łatwiejszego otrzymywania czystych metali, dotąd trudno dostępnych, jak: chrom, mangan, wytwarzania odlewów bez pęcherzyków, wreszcie doskonały sposób spajania metali (żelaza) w metodzie opracowanej przez Goldschmidta (ob. termit). W metalurgji odlewów działanie **G.** polega na wiązaniu tlenu i azotu. Dla stali stosuje się 0·004 — 0·025%, dla stali miękkiej 0·01—0·1%, dla żelaza lanego—0·2%, miedzi 0·1—0·25%, mosiądzu 0·1—0·5, niklu 0·027—0·09% glinu. Produkcja **G.** z chwilą wprowadzenia metody elektrolitycznej od 1885 szybko wzrastała; gdy w 1855 otrzymano wszystkiego kilka kilogramów **G.**, w r. 1885 wyprodukowano przeszło 13 tonn, w 1895 — 1,500 t., w 1900—7,310 t., a w 1906 — 15,000 t.; jednocześnie cena klg. **G.** spadała w następującym stosunku: w 1855 r. wynosiła 1,200 franków; w 1880 — 120 fr.; w 1888 — 50 fr.; w 1890 — 20 fr.; w 1893 — 6 fr.; w 1897 — 3 fr.; odtąd utrzymuje się cena na wysokości 3—2 franków. Głównemi wytwórcami **G.** są: Stany Zjednoczone z 3 250 tonn (1900 r.); Francja z 1,500 tonn (1900); Szwajcarja z 1,000 tonn (1900); Anglja z 560 tonn (1900); Austrja i Niemcy razem z 1,000 tonn (1900). Potrzebny do elektrolizy **G.** tlenek otrzymuje się z bauksytu, który poddaje się odpowiedniej przeróbce. Bauksyt wypala się z sodą w temperaturze czerwonego żaru, powstaje dzięki temu glinian sodu $Al(ONa)_3$. Stopioną masę poddaje się metodycznemu ługowaniu: glinian przechodzi do roztworu, osad zawiera tlenek żelaza i glinokrzemian sodu (ten stanowi stratę glinki). Po dekantacji i przesączeniu otrzymuje się ciecz klarowną, do której wprowadza się prąd kwasu węglowego; wtedy osadza się wodorotlenek glinu, a węglan sodu pozostaje w roztworze. Sposób powyższy ma tę wadę, że związany jest ze stratami tlenku glinu, nadto daje produkt zanieczyszczony przez żelazo, gdyż nieco żelaza utrzymuje się przy ługowaniu w roztworze w postaci żelazianu sodu, a później pod wpływem dwutlenku węgla wydziela się jako wodorotlenek. Inny sposób Laura podaje traktowanie bauksytu węglanem sodu i węglem i usuwanie żelaza w postaci siarczka. Z innych związków **G.** chlorek glinowy bezwodny, $AlCl_3$, nadzwyczaj higroskopijny ma ważne znaczenie w syntezie związków organicznych, wodny zaś roztwór jego służy do karbonizacji wełny. Glinian sodowy, Na_3AlO_3, jak rodanek, $Al(CNS)_3$, octan, $Al(C_2H_3O_2)_3$, siarczanooctan, $Al_2(SO_4)(C_2H_3O_2)(OH)_3+H_2O$, otrzymywane przez podwójny rozkład siarczanu **G.** z odpowiedniemi solami baru lub ołowiu, znajdują zastosowanie w farbiarstwie. Węglik **G.** Al_4C_3 w obecności wody daje metan, CH_4. Por. Winteler „Die Aluminium Industrie“ (1903); Moissonnier „l'Aluminium, ses propriétés, ses applications“ (1903); Albert „Aluminium in seiner Verwendung f. d. Flachdruck“ (Algraphic) (1902).

Glinka Aleksander, krytyk rosyjski, używający pseud. *Wołżskij*, * w Simbirsku, studjował prawo w Moskwie, za udział w ruchu studenckim aresztowany 1901, internowany był w mieście rodzinnym. Oddzielnie wydał: „Dwa oczerka ob Uspienskom i Dostojewskom“ (1902); „Oczerki o Czechowie“ (1903); „Iz litieraturnych iskanij“ (1905). **G.** jest jednym z najwybitniejszych przedstawicieli „neoidealizmu“ w Rosji, którego twórcami są Bułhakow, Berdjajew, Nowgorodcew, Struwe.

Glinka Konstanty, gieolog i gleboznawca rosyjski, * 1867. Studja odbywał na uniwersytecie w Petersburgu. W 1890 został asystentem przy katedrze mineralogji i kustoszem gabinetu mineralogicznego, w 1894 przeniesiony został do Puław, gdzie w 1901 objął katedrę gleboznawstwa. Główne prace jego: „O ljeśnych poczwach“ (1889); „Stiepnoe ljesorazwjedjenije“ (1893); „Glaukonit“ (1896).

Glinka Sergjusz, mineralog rosyjski, * 1855. Studja odbywał w Kazaniu i Petersburgu. Jest docentem w uniwersytecie petersburskim, profesorem na wyższych kursach dla kobiet. Główne prace: „Albity iz russk. mjestorożdjenij“ etc. (1889); „Obszczij kurs minerałogji“ (1896); Obszczij kurs krystałłografii“ (1895—1902).

Glinkit, odmiana oliwinu, występuje w bryłkach i ziarnach nieforemnych w łupku chlorytowym i talkowym na Uralu.

Glinokrzemiany, związki złożone z zasady i kwasu krzemowego; zasady i rozmaitych wodzianów glinu, jak $Al(OH)_3$, $OAl.OH$, $OAl_2(OH)_4$ i t. p., w tym wypadku wykazujących własności kwasów. **G.** posiadają zazwyczaj bardzo złożoną budowę i wysoki ciężar cząsteczkowy. Występują w przyrodzie jako bardzo ważne i rozpowszechnione minerały. Glinokrzemiany potasu, sodu, wapnia są to felspaty lub skalenie. **G.** stanowią grupę mineralogiczną najlepiej i najpierw zbadaną. Pierwsze istotne wskazówki o budowie chemicznej glinokrzemianów zdobyli badacze polscy Stanisław Thugutt i Zygmunt Weyberg.

Glinowe stopy (ob.). Jeżeli w stopie **G.** stanowi główny składnik, otrzymuje się stop lekki, w przeciwnym zaś razie stopy ciężkie. W stopach lekkich charakter **G.** zachowuje się prawie w całości, najwyżej zmienia się nieznacznie; tak dodatek 2 — 3% miedzi wzmaga wytrzymałość metalu, dodatek 1 — 12% cyny nadaje czystość konturom odlewu, ale metal staje się kruchym; cyna fosforowana czyni **G.** twardszym, bardziej spawalnym, tak samo nikiel i mangan nadają większą twardość. Stop glinu z magnezem, o zawartości 75 — 90% Al, nosi nazwę *magnalium*, posiada barwę srebrzysto-białą, mały ciężar właściwy, nadto odznacza się wielką trwałością

i łatwo daje się obrabiać. Stopy glinu, miedzi i manganu (bronzy) o różnym składzie znane są pod nazwą *magnetycznych*, przyciągają magnes, chociaż składowe części stopu nie wykazują podobnej właściwości.

Gliński Kazimierz, poeta i powieściopisarz polski, ogłosił nadto powieści historyczne: „Boruta“ (Warszawa, 1904); „Obrazki“ (t., 1904); „Szczęście“ (t., 1904, 2 t.); „Szlachcic na zagrodzie“ (t., 1905); „Gady“, (t., 1906); „Co mówią lasy litewskie“ (t., 1907); „Królewska pieśń“ poemat wierszem (t., 1907); „Zaloty króla jegomości“ (t., 1909); „Bajki Niekrasickiego“ (t., 1910); „Kuiahini Anna“ (t., 1911); „Listki z drzewa czarodziejskiego“, opowiadania dla młodzieży (t., 1911).

Gliński Leon Konrad, lekarz, * 1870, ukończył gimnazjum w Warszawie w 1890. W uniwersytecie warszawskim przebył dwa lata, poczym przeniósł się 1893 do uniw. Krakowskiego, który ukończył 1898. W r. 1899 został mianowany assystentem przy zakładzie anatomji patologicznej w Krakowie, w 1894 docentem a w 1909 nadzwyczajnym profesorem anatomji patologicznej tamże. Ogłosił drukiem cały szereg prac z dziedziny anatomji patologicznej w *Przeglądzie lekarskim* i w *Archiv Virchowa* (po niemiecku).

Gliszczyński Artur, poeta i publicysta polski, † 1910 w Warszawie; ogłosił nadto: „Pierwsze lody“ (Warszawa, 1900); „Obrazki“ (t., 1907); w rękopisie pozostawił cały ułożony przez siebie tom nowel, fragmentów, piosenek do muzyki. Z jego utworów scenicznych największym powodzeniem cieszył się obrazek: „H. K. T.“.

G. redagował w 1902 *Kurjera Świątecznego*, następnie *Kolce*.

Gliwice, miasto powiatowe w obwodzie regiencyjnym Opolskim na Szląsku pruskim; w 1905 liczyły 61,326 m., w tym katolików 81·0%, ewangielików 15·8%; innych 3·2%. Podług spisu z 1900 Polaków było 34·9%, w mieście z powiatem 63·3%.

Globulicydy, substancje, niszczące kuleczki czerwone krwi, ob. immunizacja, uodpornianie.

Globuliny, ciała białkowe, nierozpuszczalne w wodzie, rozpuszczają się w rozcieńczonym roztworze soli kuchennej, strącają się od jej nadmiaru; przez ogrzewanie ścinają się, należą tutaj globulina w soczewce oka, fibrynogien albo metaglobulina we krwi, soku mlecznym i innych; paraglobulina we krwi, fitoglobuliny w roślinach. Do ostatnich zbliżona jest witelina w żółtku jaja, nie strąca się jednak solą kuchenną.

Glöckner Józefina, aktorka niemiecka, * 1874 w Berlinie, od 1889 r. występowała w teatrze Wallnera w Berlinie, 1892 przeniosła się do Wiednia, gdzie wstąpiła do „Deutsches Volkstheater“. W 1900 poślubiła Kramera, aktora wiedeńskiego. Piękny głos i lekkość gry czyni ją nieporównaną w rolach subretek.

Gloger Zygmunt, historyk i etnograf polski, † 1910 w Warszawie; ogłosił nadto: „Encyklopedja staropolska“ (Warszawa, 1904, 4 t.); „Album etnograficzne“ (t., 1904); „Czy lud polski jeszcze śpiewa“ (t., 1905); „Nieznany śpiewnik“ (1906); „Śpichlerze w dawnej Polsce“ (t., 1906); „Białowieża“ (t., 1907); „Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce“ (t., 1907—1908). dzieło nieukończone, wyszedł jeden tom całkowity i trzy zeszyty; „Z dwuch światów słowiańskich“ (t., 1907); „Sen ziemianina“ (t., 1911) i t. d. **G.** pisał nadto mnóstwo artykułów i broszurek, podpisywanych *Z. G.* lub *G.* w różnych czasopismach, jak: „Roczniki Akademji krakowskiej“, *Bibljoteka Warszawska*, *Kłosy*, *Wisła* i dziennikach *Kurjer Warszawski* i *Gazeta Warszawska*. Pozostawił też przygotowanych 80,000 kartek materjałów do „Słownika gwary polskiej i imion własnych w polskiej ziemi historycznej“, których wydać nie zdążył. Bogate swoje zbiory przekazał Muzeum etnograficznemu w Warszawie, a księgozbiór, liczący kilkadziesiąt tysięcy tomów, Bibljotece publicznej w Warszawie.

Glokieryt, minerał z gromady gipsowców, rzędu siarczanów. Skład chem. $2Fe_2O_3 3SO_3 7H_2O$. Tworzy długie brunatne stalaktyty około Zuckmantel na Szląsku austrjackim.

Glony, ob. Wodorosty.

Glümer Klara, autorka niemiecka, † 1906 w Blasewitz koło Drezna.

Glympeis starożytna forteca w Lakonji, nad granicą Kinurji, gdzie w 218 przed Chr. 2200 Messeńczyków, dążących na pomoc Filipowi V macedońskiemu, zostało napadniętych z rozkazu Likurga i rozbitych. Bursian przypuszcza, że **G.**, które często identyfikowane jest z Glyppia, leży w Kosmasie albo koło Kremasti, Bölte również sądzi, że **G.** leży koło Kosmasu albo bardziej na północ w Limbiadzie.

Glyptogieneza, tym mianem oznaczali niektórzy gieolodzy, mianowicie Haug, proces tworzenia się wyniosłości na powierzchni ziemi pod wpływem czynników meteorycznych.

Glyptolepis, rodzaj ryb kopalnych, pochodzących ze Stanów Zjednoczonych.

Gładysz, ob Galanthus.

Głazow Włodzimierz, mąż stanu rosyjski, * 1848, służył w wojsku, 1881 był naczelnikiem sztabu kaukaskiej dywizji, 1888 w Kronsztadzie, 1901 naczelnikiem akademji sztabu gieneralnego; w 1904 zarządzał ministerjum oświaty, w 1905 wydał rozkaz do kuratorów, zabraniający profesorom tworzyć związki z tendencjami politycznemi.

Głazunow Aleksander, kompozytor rosyjski, * 1865 w Petersburgu, uczeń Rimskiego-Korsakowa; od r. 1899 jest profesorem instrumentacji w konserwatorjum petersburskiem (wybrany

dyrektorem na czas od 1909—12 r.); jeden z najznakomitszych rosyjskich kompozytorów, napisał 7 symfonji na orkiestrę, kilka Suit, Uwertur, symfonicznych poematów etc., kilka baletów, (Raymonda) kilka kwintetów i dużą ilość utworów fortep. i pieśni.

Głazy narzutowe (erratyczne), inaczej „przybłędy“ lub „kamienie polne“ są to mniejsze lub większe bloki skał, pozostawione w potężnych

Głazy narzutowe.

morenach dennych przez lodowce epoki dyluwjalnej. Rozrzucone po całej Polsce, w niezliczonych ilościach należą do granitów skandynaw-

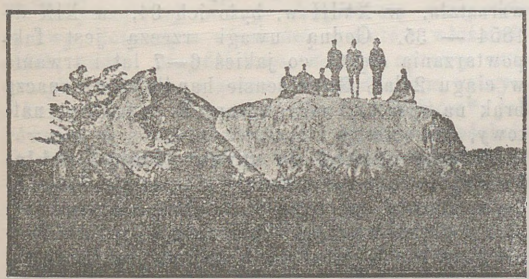

Wielki głaz narzutowy w Warmii.

skich lub finlandzkich i innych skał obcego pochodzenia. Używane bywają u nas powszechnie na bruki (okrąglaki). Wielki głaz narzutowy w Tuchanowiczach znany jako kamień Filaretów.

Głąbiński Stanisław, prawnik i ekonomista polski, od 1902 bierze udział w życiu politycznym jako jeden z wodzów stronnictwa narodowo-demokratycznego; w 1904 r. obrany posłem na

Głąbiński Stanisław.

sejm lwowski, w 1902 do parlamentu wiedeńskiego; w 1907 został prezesem koła polskiego w Wiedniu, 1909/10 obrany był rektorem uniwersytetu lwowskiego, a 1911 w trzecim gabinecie Bienertha objął tekę ministra kolei; ogłosił nadto: „Ekonomika społeczna“ (1906 część I); „Idea samodzielności“ (1903); „Ludność polska“ (1903); „Mowa posła“ (1903); „Galicja w budżecie państwa“ (1904); „Samodzielność finansowa Galicji“ (1906); „Sprawa reformy wyborczej“ (1906); „Stosunki społeczne i ekonomiczne w Galicji“ (1908).

Głębocki Adrjan, malarz polski, † w Warszawie 1905 r.

Głodek (Draba), rodzaj rośliny, należącej do rodziny krzyżowych *(Cruciferae)*. Są to przeważnie zioła, rosnące w krainach górskich i północnych. U nas pospolity na polach piaszczystych i w górach **G.** *wiosenny (D. verna)*, drobna roślina o skupionych w różyczkę listkach i małych białych kwiatach; kwitnie w kwietniu i maju.

Głogów albo Głogowa wielka, zgiermanizowana na Gross Glogau miasto na Szląsku pruskim w regiencji Lignickiej w 1901 liczył 23,457 m., w tym 7,685 katolików, 630 żydów. W powiecie głogowskim podług spisu z 1900 na 73,622 osób—było Polaków 2·4%.

Głogów mały, zgiermanizowany na Ober albo Klein Glogau, miasto na Szląsku pruskim w powiecie Prądnika, zgiermanizowanego na Neustadt, w regiencji Opolskiej, w 1905 r. liczył 7010 m., w tym 309 ewangielików i 86 żydów.

Głosowanie (ob.). Według specjalnych przepisów instytucji dla prawomocności **G.** może być potrzebna jednomyślność głosów albo pewna oznaczona większość ich np. dwuch trzecich, t. zw. większość kwalifikowana albo tylko większość bezwzględna (absolutna) t. j. wynosząca o jeden głos więcej, niż połowa wszystkich głosujących, albo też większość względna, gdy na rzecz pewnej opinji oświadcza się większość jakakolwiek (nawet poniżej połowy głosujących), ale znaczniejsza niż ilość głosów, oddanych na rzecz przeciwnej opinji. **G.** imienne odbywa się, gdy każdy z uprawnionych oddaje głos po wywołaniu nazwiska, wywoływanie nazwisk następuje w porządku alfabetycznym. **G.** także zabiera wiele czasu, dla tego w sejmie czy parlamencie stosują je w chwilach i sprawach bardzo ważnych i to jedynie na żądanie pewnej oznaczonej liczby posłów. Środka tego używają nieraz stronnictwa, chcące uniemożliwić obrady, inaczej w celach obstrukcji parlamentarnej (ob.).

Głowacki Aleksander (Bolesław Prus), znakomity powieściopisarz polski, ogłosił nadto: „Ze wspomnień cyklisty“ (Warszawa 1904); „Najogólniejsze ideały życiowe“ (t. 1905, wyd. II); „O ideale doskonałości“ (t. 1906); „Dzieci“ powieść (t. 1909).

Głowacki Bartosz, a raczej Wojtek, właściwie Wojtek Bartos, włościanin ze wsi Rzędowic. Należał do oddziału chłopów kosynjerów podczas powstania Kościuszkowskiego. Odznaczył się w bitwie pod Racławicami 4 kwietnia 1794 r. Kiedy wrzał zacięty bój z wojskiem rosyjskim, Kościuszko zjawił się przed szeregiem włościan, uzbrojonych w kosy i siekiery, i, wskazując na działa nieprzyjacielskie, zawołał: „Zabrać mi chłopcy te armaty! Bóg i Ojczyzna! Naprzód wiara!“ Zaraz ruszyli dzielni chłopi pędem, nawołując się: „Szymku, Maćku, Bartku— a dalej!“ Naczelnik konno sam im towarzyszył. Pierwszy skoczył na armaty i czapką swą

Projekt pomnika Bartosza Głowackiego.

przykrył zapał Bartosz. Wnet zdobyli włościanie 11 dział, zepchnęli w rowy i trupem położyli grenadjerów rosyjskich, zostawionych na obronę armat. Kościuszko dał wtedy na miejscu chwały dzielnym kosynjerom tytuł „Regimentu grenadjerów krakowskich“. Bartosza zaś zamianował chorążym i nazwał go panem Wojciechem Głowackim. Bartosz był poddanym kniazia Antoniego Szujskiego, który na wieść o bohaterstwie **G.**, uwolnił go od wszelkich powinności jego samego, żonę, dzieci i darował im „na wieczne czasy“ zagrodę. Rozczulony dziedzic kazał jeszcze wydać żonie Bartosza pszenicy korcy trzy, żyta cztery, najlepszą krowę, wieprzka i maciorę. Niedługo **G.** cieszył się sławą i rangą, poległ bowiem śmiercią bohaterską już 6 czerwca 1794 w bitwie pod Szczekocinami. Wystawiono mu pomnik we Lwowie.

Głód, jako objaw fizjologiczny (ob.). **G.**, jako zjawisko ekonomiczne, występuje na mniejszych lub większych obszarach kraju w następstwie przyczyn natury żywiołowej (nieurodzaju, z powodu suszy, gradobicia, szarańczy i t. p.), lub w wyniku zgubnej gospodarki politycznej i społecznej (niszczące wojny, przytłaczające nadmiernie ludność podatki, nieodpowiedzialna gospodarka finansowa i administracyjna państwa, nadmierny wyzysk ogółu ludzkości przez nieliczną grupę posiadaczy i t. p.). Sporadyczne głody, wywoływane powtarzającemi się nieurodzajami, świadczą wymownie o głęboko zakorzenionym niedomaganiu ustroju gospodarczego, systemu politycznego i społecznego i potrzebie nieodzownych reform. Ludność dotknięta głodem, łatwo podlega takim chorobom, jak: tyfus, szkorbut. Do XVIII w. głód był zjawiskiem dosyć powszechnym w Europie. Od połowy XIX Europa zachodnia nie zna już epidemji głodu, wpłynęły na to znaczny rozwój bogactwa narodowego, ułatwienie środków komunikacji, ustalenie się nowoczesnego porządku politycznego. Dzisiaj **G.** panuje jeszcze sporadycznie w Rosji, Indjach, Persji, Chinach. Znaczna epidemja **G.** grasowała w Rosji 1891—92; 1897—98, 1906—1907. Od XI do XVI w **G.** powtarzał się w Rosji 8 razy na stulecie, następnie ilość epidemji wzrastała, w XVIII w. było ich 34, w XIX do 1854 — 35. Godną uwagi rzeczą jest fakt powtarzania się **G.** co jakieś 6—7 lat i trwania w ciągu 2 lat. **G.** w sensie handlowym oznacza brak na rynku towarów, np. **G.** węglowy, naftowy, bawełniany i t. d.

Główny zarząd do spraw gospodarki lokalnej utworzony został 1904 zamiast dawnego departamentu gospodarczego w łonie ministerjum spraw wewnętrznych. Zadaniem jego—nadawanie jednolitego kierunku instytucjom lokalnym w zakresie spraw i potrzeb natury gospodarczej. **G. z.** składa się z naczelnika (z prawami towarzysza ministra), pomocnika i wydziałów: 1) gospodarstwa rolnego; 2) gospodarstwa miejskiego; 3) zdrowotności publicznej i dobroczynności publicznej; 4) drogowego; 5) ubezpieczenia od ognia i spraw związanych z tym. Jednocześnie z **G. z.** zorganizowano Radę do spraw gospodarki lokalnej, która winna rozpatrywać i przygotowywać projekty prawodawcze, z zakresu gospodarki lokalnej; odbywać się to ma na drodze komunikowania się wzajemnego i wymiany bezpośredniej myśli przedstawicieli instytucji centralnych z jednej z osobami, dokładnie obznajmionemi z warunkami i potrzebami lokalnemi, z drugiej strony. Rada posiada wydział ogólny i specjalne. Wydziałów specjalnych jest 4: 1) do spraw rolnych i miejskich; 2) do spraw zdrowotności i dobroczynności publicznej; 3) do spraw

drogowych; 4) do spraw ubezpieczenia. Ogólny wydział składa się z naczelnika **Gł. z.**, jego pomocnika, szefów wydziałów, członka stałego Rady, głównego inspektora lekarskiego, przedstawicieli ministerjum finansów i **Gł. z.** rolnictwa i urządzeń rolnych, gubernatorów, mianowanych przez ministra spraw wewnętrznych i przedstawicieli ludności lokalnej (12—15), powoływanych przez ministra spraw wewnętrznych, a zatwierdzanych przez Monarchę na przeciąg lat 3. Posiedzenia ogólne odbywają się pod przewodnictwem ministra spraw wewn. jego towarzysza lub naczelnika **G. z.** Wydziały specjalne obradują pod przewodnictwem naczelnika **Gł. z.** lub jego pomocnika, a składają się z zarządzającego wydziałami **G. z.**, urzędników ministerjum spraw wewn. i finansów i powołanych przez przewodniczącego rzeczoznawców. Ogólny wydział obraduje raz do roku z rozporządzenia ministra, wydziały specjalne—w miarę potrzeby.

Główny zarząd do spraw marynarki handlowej i portów zreorganizowany został 1902 z dawnego wydziału marynarki handlowej (1898) następnie departamentu finansów. Po zorganizowaniu ministerjum handlu (1906) przydzielono **G. z.** do jego składu. Do **G. z.** należy piecza o rozwój marynarki handlowej, budowy okrętów, dozór nad portami i t. d.

Główny zarząd rolnictwa i urządzeń rolnych w Rosji powstał z ministerjum rolnictwa i dóbr państwa na mocy reskryptu z 1905 r. W instytucji tej winny skupiać się wszystkie sprawy, dotyczące własności gruntów włościańskich, nadto przydzielono do niej sprawy emigracji, kwestje, związane z urządzeniem rolnym i korzystaniem z ziemi przez „inorodców", jak również i z ograniczeniami gruntów włościańskich „nadziałowych". Nadto **G.** zarząd, obowiązany został do prowadzenia spraw komitetu do spraw rolnych.

Głubczyce (ob. niemieckie Leobschütz), miasto i powiat na Szląsku pruskim w regencji Opolskiej; miasto w 1905 r. liczyło 12,700 m., w tym 10,818 katolików, 1,695 ewangielików, 187 żydów. W powiecie **G.** podług spisu z 1900 na 84,147 ogółu ludności Polaków było zaledwie 4,5%.

Głuchoniemcy, nazwa ludowa mieszkańców Podgórza karpackiego od dołów Sanockich po Gorlice, Szymbark i Pilzno; okolica ta była skolonizowana przez Sasów.

Gmelinit, minerał pokrewny chabazytowi (ob.) z przewagą Na_2O nad CaO. Występuje w bazalcie Monteechio Maggiore w Włoszech północnych, na wyspie Skye i t. d.

Gnatowski Jan, (pseud. J. Łada), ksiądz, pisarz polski, ogłosił nadto: „Sweet boy", trzy nowele (Lwów, 1904); „Jak liście z drzew strącone" (t. 1904); „Pamięci Deotymy (t. 1909); „W kwestji żydowskiej" (t. 1909).

Gnauth Teodor, polityk niemiecki heski, * 1854 w Sztutgardzie. Z zawodu inżynier, 1889 został burmistrzem w Giessen, w 1901 ministrem finansów i zastępcą pełnomocnika w Radzie związkowej, od 1905 właściwym pełnomocnikiem.

Gniezno, miasto powiatowe w W. Księstwie Poznańskim, liczyło (1905) 23,776 m., w tym katolików 15,316, ewangielików 7,440, żydów 980. W powiecie gnieźnieńskim podług spisu z 1900 było Polaków 67,1%.

Gnoli Domenico, poeta i erudyta włoski, * 1836 w Rzymie. Był redaktorem „Nuova Antologia", „Rivista Italiana", następnie został administratorem biblioteki narodowej w Rzymie. Wydał liryki: „Odi tiberine" (1879); „Nuove odi tiberine" (1855); studja literackie: „G. Belli e i suoi scritti inediti" (1878); „Studii letterari „ (1883); „le Origini di maestro Pasquino" (1890); „le Cacce di Leone X" (1893); „il Sogno di Polifile" (1900); pod pseudonimem Giulio Orsini liryki: „Fra terra ed Astri (1903); „Jacovella" (1905).

Göbel Karol, botanik niemiecki. Od 1891 jest profesorem w Monachjum, 1898 — 99 odbył podróż do Australji. Wydał nadto: „Organographie der Pflanzen" (1898—1901),

Goblet René, polityk francuski, † 1905 w Paryżu.

Goblet d'Alviella Eugienjusz, hr., polityk i pisarz belgijski, ogłosił nadto: „Introduction à l'histoire générale des religions" (1886); „Histoire religieuse du feu" (1887); „la Migration des symboles" (1891); „l'Idée de Dieu d'après l'anfropologie et l'histoire" (1892); „la Loi du progrès dans les religions" (1894); „la Représentation proportionelle en Belgique, histoire d'une réforme" (1900); był rektorem uniwersytetu Libre w Brukseli 1896 — 98, prorektorem 1898—1900; w 1890 został członkiem Akademji królewskiej, 1900 r. senatorem prowincj Brabanckiej.

Godebski Cyprjan, znany rzeźbiarz, † w Paryżu 1909 r.

Godebski Cyprjan.

Godebski Cyprjan, poeta i oficer polski, ob. gł. dzieło.

Godecki Tomasz, muzyk polski, * 1878 r. w Warszawie; studjował początkowo prawo, pracując równocześnie nad muzyką (Sygietyński, Noskowski); działalność artystyczną rozpoczął jako dyrygient stowarzyszenia choralnego „Echo" oraz sprawozdawca muzyczny (w „Gońcu" jako Gralon); następnie w r. 1908 został korepetytorem oraz kapelmistrzem opery

w Warszawie. Wydał kilka wdzięcznych utworów do śpiewu.

Godfernaux Andrzej, filozof i dramaturg francuski, * 1846 w Paryżu, † 1906 w Cannes, doktoryzował się 1894 r., przez czas krótki wykładał w uniwersytecie. Zwrócił na siebie uwagę pracą o „paralelizmie psychofizycznym". Od 1895 zaczął wystawiać w teatrze swe sztuki, z których główniejsze: „Entre six ans et sept"; „l'Impasse"; „Dette de famille" (1901); „Triple patte" (1905) i t. d.

Godfernaux Rajmund, inżynier francuski, * 1867 w Paryżu, syn Emila również inżyniera, * 1837, † 1904. Jest sekretarzem „Revue générale des Chemins de fer et Tramways", autorem: „la Traction mécanique des tramways" (1897); „la Traction mécanique sur rails et sur routes" (1899) i innych.

Godin Ludwik, astronom francuski, * 1704, † 1760, członek Akademji nauk, dyrektor Akademji morskiej w Kadyksie. Uczestniczył z La Condamine'm i Bouguer'em w wyprawie do Peru (1735—51), wysłanej dla pomiarów południka.

Godiva, małżonka Leofrica, hrabiego „Chesteru", założycielka klasztoru w Coventry. Podług legiendy z XIII stulecia **G.** w 1040 uwolniła miasto Coventry od ogromnej grzywny, nałożonej przez hrabiego, spełniając żądanie swego małżonka: mianowicie naga przejechała na koniu przez miasto. Późniejsze opowiadania dodają, że podczas przejazdu tego mężczyznom nie wolno było być na ulicy lub zbliżać się do okien. Wypadek ten opiewał angielski poeta Tennyson, a Staff osnuł na tej legiendzie dramat „Godiva" (Lwów 1906).

Godlewski Emil, botanik, ogłosił nadto: „O śródcząsteczkowym oddychaniu nasion pogrążonych w wodzie i o tworzeniu się w nich alkoholu" (Kraków, „Rozpr. Ak.", XLI, 1901, wraz z Polzeniuszem); „O powstawaniu materji białkowatych w roślinach" (tamże, 1903); „Poglądy na powstawanie płci" (Warszawa, *Wszechświat*, 1903); „Dalszy przyczynek do znajomości oddychania śródcząsteczkowego roślin" („Rozpr. Ak." Kraków, 1904).

Godlewski Emil, junior, biolog, zoolog, ogłosił: „Narzędzia płciowe męskie" w H. Hoyera sen. podręczniku histologji ciała ludzkiego (Warszawa, 1901) „Rozwój narządów rodnych" z Rosnerem (tamże); „Początkowe stadja rozwoju tkanki mięsnej" („Rozpr. Ak", Kraków, 1901); „Początkowy okres rozwoju tkanki mięsnej prążkowanej zwierząt kręgowych" („Rozpr. Akad.", Kraków, 1901); „O oddychaniu zarodków zwierzęcych", (Warszawa, 1901, *Wszechświat)*; „Rozwój tkanki mięsnej w mięśniach szkieletowych i w sercu zwierząt ssących" (Rozpr. Ak." Krak., 1901); „Regieneracja tabularji" (tamże, 1902); „Analiza procesu zapłodnienia" (Warszawa, 1904, *Wszechświat)*; „Doświadczalne badania nad wpływem systemu nerwowego na regieneracje" (Rozpr. Ak.", Kraków, 1904); „Skrzyżowania jeżowców z liliowcami" (tamże, 1905).

Godlewski Gabrjel, ziemianin, działacz kulturalny, * 1851 w Kępiu, w gub. Kieleckiej, † 1910 w Krakowie. Pracował nad uświadomieniem warstw ludowych, nad podnoszeniem ich kulturalnym i ekonomicznym. Był jednym z założycieli pierwszego w kraju kółka włościańskiego „Jutrzenka", twórcą pierwszej wielkiej wystawy włościańskiej w Miechowie, członkiem Rady kieleckiego Tow. rolniczego i członkiem komitetu Tow. ubezpieczeń od gradobicia „Ceres". Władze administracyjne skazały go na pobyt poza granicami kraju. **G.** był bratem: „Mścisława **G.** redaktora *Słowa*, profesora Emila **G.** i Stefana **G.**, członka Rady Państwa. **G.** drukował w *Ateneum* studja o samorządzie gminnym i sprawach włościańskich.

Godlewski Marceli, ksiądz, napisał nadto: „Archeologja biblijna", cz. II (Warszawa, 1903); „W obronie kościoła" (t., 1904); „Drogi do Rzymu" (t., 1905); „Potrzeby naszej ludności robotniczej" (t., 1907); „Praktyczny rachunek sumienia" (t., 1909); „Katechizm dla małych dzieci" (t., 1909).

Godlewski Mścisław.

Godlewski Mścisław, prawnik polski, redaktor *Słowa*, † 1908 w Warszawie.

Godlewski Tadeusz, fizyk, syn Emila, * 1878 w Krakowie, gdzie uczęszczał do gimnazjum św. Anny i do uniwersytetu Jagiellońskiego na wydział filozoficzny; 1903 otrzymał stopień doktora filozofji. W 1901 r. został asystentem prof. Witkowskiego; 1903 r. udał się do Sztokholmu i tam pracował u prof. Arrhenius'a nad zagadnieniami z teorji roztworów, 1904 wyjechał do Montrealu w Kanadzie, gdzie w fizycznym laboratorjum prof. Rutherforda prowadził studja nad ciałami promieniotwórczemi. W 1905 wrócił do kraju, habilitował się z fizyki na politechnice lwowskiej, gdzie 1906 został mianowany nadzwyczajnym a 1910 zwyczajnym profesorem fizyki ogólnej i technicznej. Prace swe ogłasza w języku polskim, francuskim i angielskim. Ważniejsze z nich: „O ciśnieniu osmotycznym niektórych roztworów, obliczonym na podstawie sił elektromotorycznych ogniw koncentracyjnych" (rozprawa doktorska „Rozpr. Akad.", Kraków, 1902); „O dysocjacji elektrolitów w roztworach alkoholowych" („Rozpr. Akad.", Krak., 1904); „A New Radioactive Product from Actinium" (Natur, 1905, Montreal); „Aktyn i jego produkta" („Rozpr. Ak. krak." 1905); „Actinium and its successive Products" („Bull. de l'Ac. Cr.", Philosophical Magazine w Londynie, 1905);

„O niektórych promieniotwórczych własnościach uranu“ („Rozpr. Ak. krak.“, 1905); „On the absorption of the β and γ Rays of Actinium“ („Philosophical Magazine“ w Londynie, 1905). „O budowie i rozpraszaniu się atomów“ *(Kosmos*, Lwów, 1905); „O ciałach promieniotwórczych“ *(Czasopismo techniczne*, Lwów, 1907); „Recherches sur les propriétés de l'actinium“ *(Le Radium*, Paryż, 1907).

Godowski Leopold, fortepjanista, * 1870 w Wilnie; był uczniem berlińskiej Akademji muzycznej, potym jakiś czas studjował u Saint-Saensa; zyskał sobie w krótkim czasie dużą sławę jako znakomity wirtuoz; w r. 1908 został następcą Busoniego jako profesor w meisterszuli wiedeńskiego konserwatorjum.

Godwin William, pisarz angielski. O doktrynach anarchistycznych **G** ob.: Eltzbacher „Anarchismus“. L. Kulczycki „Anarchizm współczesny“ (Lwów, 1902).

Goebl Franciszek Jan *(Kopidlansky)*, pisarz czeski, † 1899 w Pradze; przez czas krótki był redaktorem odpowiedzialnym *Nar. Listów*, pod koniec życia redagował tygodnik ilustrowany *Czeske Granaty*.

Goeje Michael Jan, orjentalista holenderski, * 1836 w Dronrijp, został w Londynie 1866 profesorem nadzwyczajnym, 1869 zwyczajnym, 1900 członkiem Akademji francuskiej. Z licznych jego prac, dotyczących arabszczyzny, ważniejsze: „Liber expugnationis regionum, auctore al-Beladsori“ (1866); „Fragmenty historyków arabskich“ (z Jongem. 1869—1871); „Diwan poety Moslina ibn al-Walida“ (1875); „Roczniki, pisane przez al-Tabori“ (1879—92) i t. p.

Göhre Paweł, polityk i pisarz niemiecki, * 1864, był pastorem wśród ludności robotniczej, trzy miesiące pracował jako robotnik by poznać życie robotników i rzemieślników. Od 1888—90 redagował *Christliche Welt*, tygodnik o tendencjach chrześcijańsko-społecznych. Niezadowolony z konserwatyzmu ruchu ewangielickiego, w 1896 założył z pastorem Naumannem „partję narodowo-społeczną“ z odcieniem nacjonalizmu i imperjalizmu. Wbrew Naumannowi zajął stanowisko radykalne, dążąc do nadania partji charakteru proletarjackiego, aczkolwiek nie socjalistycznego. Wystąpił z partji w 1898 i przyłączył się do demokracji socjalnej, gdzie zajął stanowisko umiarkowane w grupie rewizjonistów. W 1903 został wybrany do parlamentu Rzeszy. W tym samym roku na kongresie partyjnym w Dreznie stał się przedmiotem napaści za nielojalność partyjną. Po kongresie **G.** złożył mandat poselski. Sąd polubowny uniewinnił **G.** z zarzutów, stawianych przez ortodoksów partyjnych, ale stanowisko **G.** zostało zachwiane. W 1910 znów wybrany został do parlamentu. Ogłosił: „Drei Monate Fabrikarbeiter und Handwerksbursche“ (Lipsk, 1891); „Die evangelisch-sociale Bewegung, ihre Geschichte und ihre Ziele“ (tamże, 1896); „Wie ein Pfarer Sozialdemokrat wurde“ (Berlin, 1900); „Vom Sozialismus zum Liberalismus“ (Lipsk, 1902); „Die Kirche im XIX Jahrhundert“ (tamże, 1902); „Denkwürdigkeiten und Erinnerungen eines Arbeiters“ (tamże, 1903—04); „Die deutschen Arbeiter-Konsumvereine“ (1910).

Goldberg Jan (pseud. *Jan Zahorski*), polski historyk literatury, * 1872 w Płocku, † 1902 w Warszawie. Do gimnazjum uczęszczał w Płocku i Warszawie, studja historyczno-literackie odbywał w uniwersytecie lwowskim, gdzie głównie pracował w seminarjum prof. Pilata. Artykuły treści literackiej i historycznej ogłaszał: w *Ateneum*, *Przeglądzie Tygodniowym*, *Głosie*, *Biesiadzie literackiej*, *Nowej reformie*, *Kurjerze Lwowskim*. Poezje, odznaczające się wielką rytmicznością wiersza, umieszczał w *Tygodniku ilustrowanym*, *Tygodniu* (dodatek literacki *Kurjera Lwowskiego*) i lwowskich *Wiadomościach artystycznych*. Większe prace **G.**, drukowane w czasopismach: „Ojciec“, dramat w 1 ak. (1897, *Wiadomości artys.*); „Lilje“, obraz dramatyczny w 1 ak. (1898, tamże); „Ksiądz Piotr Skarga Pawęski“, studjum literackie (1899, *Biesiada literacka*); „U kolebki i grobu ks. poetów polskich“, studjum o Kochanowskim (1900, tamże); „Wyobraźnia Piotra Skargi“ (1901, *Ateneum*, t. II), jest to ustęp zamierzonej wielkiej monografji o Skardze. Oddzielnie wydał: „Szekspir w Polsce“, studjum literackie“ (Lwów, 1897); „Wsiewołod Garszyn“, studjum literackie, w którym autor podkreśla pierwiastek mistyczno-katolicki w twórczości tego pisarza (Warszawa, 1899); „Dzieje Polski chronologicznie ułożone“ (t., 1901); po śmierci ukazała się „Tablica chronologiczna do dziejów Polski“ (t., 1904). W rękopisie pozostawił: dramat „Joanna d'Arc“, poemat „Utopja“, tom wierszy lirycznych; nadto bardzo bogate materjały do dwuch prac: o Skardze i Odrodzeniu w Polsce, pracom tym przez wiele lat poświęcał **G.** każdą wolną od zajęć zarobkowych chwilę.

Goldberg Mieczysław.

Goldberg Mieczysław, pisarz polsko-francuski, brat poprzedniego, * 1870 w Płocku, † 1907 r. w Fontainebleau. Do gimnazjum uczęszczał w Płocku, studja literacko-filozoficzne odbył w Gienewie, gdzie w 1890 otrzymał licencjat. W 1891 udał się do Paryża, w Sorbonie prowadził w dalszym ciągu studja literackie, filozoficzne i socjologiczne, uczęszczając jednocześnie na wydział medyczny. Działalność literacką rozpoczął wcześnie, drukując korespondencję z Paryża w *Przeglądzie Tygodniowym* i rozprawy o literaturze francuskiej i ruchu umysłowym we

Francji w *Dodatkach miesięcznych* do *Przegl. Tyg.*„ *Głosie* i *Bibljotece Warszawskiej*. Ogłosił drukiem większe prace po polsku: Studja o Signoret'cie, Moreasie, Bourget'cie; „Sztuka prymitywna w Siennie“ (Paryż, 1904); „Historja miljona narodowego w Rapperswylu“ (Kraków, 1905). Wkrótce po przyjeździe do Paryża wszedł **G.** w grono młodych pisarzy francuskich i jednocześnie rzucił się w wir polityki miejscowej, agitując, urządzając konferencje i pisząc w duchu zasad anarchistycznych; w tymże duchu redagował pisma: *Sur le Trimard* i *Cahiers*; nadto prowadził rozległe badania socjologiczne, które mu zjednały uznanie Ribota, Lubbocka, Poincarre'go, Michajłowskiego i innych, brał udział w międzynarodowych kongresach socjologicznych, drukował swe prace w *Revue de la sociologie*. Dzięki porywającej wymowie, szalonemu temperamentowi i erudycji, wytworzył koło siebie liczne grono zwolenników. W 1897 wydalony z Francji, przebywał w Londynie i Brukselli. W końcu 1898, kiedy do władzy doszedł gabinet Waldecka-Rousseau, w którym **G.** miał kilku przyjaciół, pozwolono mu wrócić do Paryża, gdzie do końca życia pozostał. Porzuciwszy politykę i badania socjologiczne, oddał się **G.** wyłącznie literaturze. Dawne poglądy znalazły wyraz początkowo w skrajnym indywidualizmie, który go zbliżył do symbolistów. Wkrótce jednak ten kierunek przestał go zadawalać i pod wpływem Renana, Anatola France'a i własnych dociekań, zwrócił się w stronę klasycyzmu, który pod piórem **G.** nabrał cech miękkiej uczuciowości i filozoficznej zadumy. **G.** należał do pierwszych neoklasyków francuskich, a właściwie wyprzedził ten, obecnie budzący się we Francji, ruch artystyczno-literacki. Prace francuskie podznaczał *Mécislas Golberg*. Większe rozprawy i mniejsze artykuły po francusku ogłasza w pismach: *Revue sentimentale*, *Mercure de France*, *Plume*, *Jeune Champagne*, *Revue littéraire*, *Renaissance*, *Droits de l'Homme* i wiele innych. Oddzielnie wydał po francusku: „Immoralité de la Science“ (Paryż, 1895); „Vers l'amour“ (t., 1896); „Lazare le Ressuscité“ (t., 1901); „Parmi les Sources“ (t., 1901); „Puvis de Chavannes“ (t., 1901); „Lettres à Alexis“ (t., 1904); „Deux Poètes: Regnier et Moreas“ (t., 1904); „Prométhée Repentant“, tragedja (t., 1904); „Fleurs et Cendres. Impressions d'Italie“ (t., 1906); „Cahiers“ (t., 1907); „De l'Esprit Dialectique“ (t., 1907); „la Morale des Lignes“ (t., 1908). Pozostawił w rękopisie studja filozoficzno literackie, „Intuitions sociales“, „Crépuscule de l'art“; dramaty: „la Démence royale“, „Sang de perle“, „Madame Gamache“ i kilka prac nieskończonych, jak: „Trois dialectiques“, „Disgrâce couronnée d'epines“ i inne.

Goldoni Carlo, komedjopisarz włoski. Z powodu dwuchsetlecia urodzin jego w 1907 wzniesiono mu pomnik w Paryżu na placu arcybiskupim od strony Notre-Dame.

Goldoni Carlo.

Goldowie, odłam plemienia tunguskiego w dorzeczu Amuru. **G.** sami się zowią Ussuri-Chodseng, Chińczycy przezywają ich Yupi-Fuze, co znaczy Tatarzy rybiej skóry. **G.** trudnią się rybołówstwem i myśliwstwem. Są szamanami, oddają cześć tygrysowi, panterze i niedźwiedziowi. Liczba **G.** zmniejsza się z roku na rok od czasu zajęcia kraju przez Rosję.

Goldschmidt Henryk, chemik niemiecki, * 1857 w Pradze. Jest profesorem w Chrystjanji. Prowadził doświadczenia nad redukcją tlenków metalicznych za pomocą glinu i opracował metodę odpowiednią, stosowaną w technice (glinotermję).

Goldsobel Jerzy Andrzej, chemik polski, * 1871 w Warszawie, gdzie ukończył szkołę realną w 1885; studja chemiczne odbywał na politechnice lwowskiej i zurychskiej; 1895 otrzymał doktorat na zasadzie pracy wykonanej w pracowni berlińskiej C. Liebermana, którego następnie został asystentem; w 1904 uzyskał stopień inżyniera technologa na politechnice warszawskiej. Pracował przez lat kilka w kolorystyce w Łodzi, gdzie też prowadził wykłady chemji ogólnej i stosowanej na kursach zbiorowych 1893; następnie, przyczynił się do reorganizacji przemysłu ołowkowego w Królestwie 1896 — 1900; w pracowni chemicznej, którą w 1899—902 prowadził w Warszawie z K. Jabłczyńskim i W. Mutermilchem, dokonał wraz z wyżej wymienionemi kilku ulepszeń w zakresie chemji technicznej, nagrodzonych medalami na wystawie Zjazdu przyrodników i lekarzy polskich w Krakowie 1900. W tym samym czasie z K. Jabłczyńskim dał inicjatywę do założenia pierwszego pisma chemicznego polskiego; prowadził wykłady w Uniwersytecie dla wszystkich i w oddziale matem. przyr. Tow. kultury polskiej w Warszawie. W 1909 objął redakcję suplementu II Encyklopedji niniejszej; od 1909 jest członkiem komitetu redakcyjnego Wielkiej Encyklopedji Ilustrowanej, którą zasila artykułami z chemji, stałym współpracownikiem *Chemika Polskiego* od początku jego istnienia; od 1911 członkiem zarządu Koła chemików w Warszawie. Prace naukowe **G.**, dotyczą głównie bu-

dowy tłuszczów, ogłasza je w języku polskim, niemieckim, rosyjskim. Między innemi ogłosił: „Zur Constitution der Ricinusölsäure“ (Berichte d. deutschen chem. Gesell., 1894); „O budowie schnących olejów“ (w Dziennikach Zjazdu przyrodników i lekarzy polskich; w czasopiśmie Rosyjskiego Tow. Chemicznego); „O alkaloidach“ (*Chemik Polski*); „O reakcji Nylandera“ (Księga pamiątkowa prof. Radziszewskiego, *Kosmos*, 1910, Lwow), „Cztery odczyty o najważniejszych postępach poszczególnych działów chemji“ (Warszawa, 1908, przekład z niemieckiego); w polskim wydaniu „Technologji chemicznej ogólnej Schultza“ (Warsz., 1908) opracował dział barwników.

Golgi Camillo, histolog włoski, * 1843 r. w Corteno. Wykładał z początku anatomję w Sienie, od 1876 jest profesorem histologji i ogólnej patologji w Pawji, członkiem Akademji Lincei, senatorem od 1900; otrzymał w 1906 r. razem z Ramon y Cajal'em nagrodę Nobla. Prace jego dotyczą budowy tkanki nerwów. **G.** wprowadził nową metodę barwienia elementów nerwu. Nadto położył zasługi w dziedzinie zbadania malarji. Dzieła jego „Opera omnia“ wyszły w 3 tomach (1903).

Golińska-Daszyńska Zofja, ob. Daszyńska.

Goljan Zygmunt, ksiądz, wybitny kaznodzieja, * 1824 (nie 1827 jak w gł. dz.) w Krakowie, † 1885 w Wieliczce. Początkowo terminował u złotnika, później uczęszczał do szkoły technicznej, poczym w 1841 przeszedł do gimnazjum, skąd udał się do seminarjum na studja teologiczne w 1846. Święcenie wyższe odebrał 1849, następnie bawił na studjach w Lowanjum. Po powrocie do Krakowa został wikarjuszem przy parafji Wszystkich Świętych, a przytym kaznodzieją katedralnym. W 1832 wyjechał do Rzymu, gdzie otrzymał doktorat teologji i tytuł *Apostolici Missionarii*. W 1858 przywdział habit dominikański, ale już po roku powrócił na dawną posadę spowiednika i kaznodziei na Wawelu. W 1862 wezwany na profesora Akademji duchownej w Warszawie, obok zajęć profesorskich, często wygłaszał namiętne kazania, w których występował przeciwko nurtującym społeczeństwo prądom. Po zwinięciu Akademji (1867) wyjechał w 1869 do Krakowa, objął tam zarząd parafji św. Florjana; w l. 1870 — 80 był koadjutorem, później administratorem kościoła N. P. Marji, zastępczo wykładał w uniw. Jagiellońskim (1870, 1880). Pod koniec życia otrzymał probostwo wielickie. Ks. **G.** odznaczał się wielką żarliwością religijną, porywającą wymową, pierwszy czynił próby organizacji robotników w duchu chrześcijańsko-społecznym. Redagował pismo *Tygodnik soborowy*, pisywał do *Czasu* (krakowskiego) i do *Przeglądu katolickiego*; ogłosił studjum estetyczno-religijne „Sztuka wobec Ewangielji“; przełożył na język polski prócz kilku pieśni z „Boskiej komedji“, kilka dzieł o. Ventury. Inne szczegóły biograficzne i bibljografję prac ob. gł. dzieło.

Goljan Zygmunt.

Golo, główna rzeka Korsyki, 75 klm. długości, uchodzi na wschodnim brzegu wyspy.

Goltz Colmar, generał pruski, pisarz wojskowy. W 1896 został komendantem dywizji piechoty, 1898 szefem korpusu inżynierskiego, 1900 generałem piechoty, 1902 generałem dowodzącym I-ym korpusem armji, 1907 generał-inspektorem 6 okręgu wojskowego, 1910 znów udał się do Turcji. Wydał: „Von Rossbach bis Jena und Auerstedt“ (1906); „Von Jena bis preussisch Eylau, des alten preussischen Heeres Schmach und Ehrenrettung“ (1907).

Goltz Teodor, rolnik niemiecki, † 1905.

Gołdap, miasto i powiat w Prusach Wschodnich regiencji Kwidzyńskiej; (1905) liczyło 8,409 m., w tym 7.888 ewangielików; 395 katolików, 96 żydów. W powiecie **G.** podług spisu 1900 r. na 44,913 ogółu ludności Polacy wynosili zaledwie 2·0%. Powiat **G.** wraz z Węgoborskim należy do powiatów na Mazurach pruskich, gdzie ludność polska jest w znacznej mniejszości.

Gołogóry, nazwa części krawędzi wyżyny podolskiej od Lwowa do Złoczowa; spadają one stromo ku kotlinie Bugu górnego i dlatego sprawiają wrażenie dość znacznych gór nad kotliną Bugu wznoszą się o 100—150 m. Najwyższe ich wzniesienie sięga 470 m., jest to tak zwana Kamuła, z mniejszych części bardziej znane: Góra Zamkowa, Czartowska Skała pod Lwowem. Druga część wyżyny podolskiej ciągnąca się na wschód od Złoczowa do Brodów nazywa się Woroniakami (ob.).

Gołogurski Tadeusz Michał, inżynier rolny, * 1872 r. w Galicji. Studja średnie odbywał w Przemyślu i Jarosławiu, wyższe na politechnice we Lwowie, uniwersytecie w Krakowie, wyższej szkole ziemiańskiej w Berlinie. Pracował jakiś czas w fabrykach maszyn rolniczych w Niemczech. Był asystentem przy katedrze „Teorji maszyn“ na politechnice we Lwowie 1898/9; przy katedrze inżynierji rolniczej Uniw. Jagiellońskiego 1899 — 1900 i 1901/2 — 1902/3. Od 1907/8 wykłada konstrukcje maszyn rolniczych w Szkole przemysłowej w Krakowie, maszynoznawstwo rolnicze i geometrję wykreślną na studjum rolniczym un. Jagiellońskiego. Ważniejsze prace: „Maszyny i narzędzia służące do uprawy kartofli“ (1903); „Konkurs żniwiarek“ (1905); „Badania mocy ziemi przy zgniataniu“ (1906); „Próby siewników“ (1907); „Ruch powierzchni krzywej w środowisku ziemnym“ (1908);

„Czystość cięcia w maszynach żniwnych“ (1909); „Praca narzędzi w ziemi. Studjum teoretyczne“ (1911).

Gołotczyzna, miejscowość w Ciechanowskim gub. Płockiej. Posiada kursy gospodarczo-przemysłowe dla włościanek, fermę praktyczną dla dziewcząt włościańskich, podobna ferma dla chłopców włościańskich jest projektowana.

Gołowin Teodor, polityk rosyjski, * 1867 w Moskwie, gdzie skończył fakultet prawny. W 1892 obrany był do ziemstwa powiatowego, 1895 do gubernjalnego, 1904 został prezesem ziemstwa w Moskwie, należał do organizatorów zjazdu ziemców, 1906 złożył urząd ze względu na szykany reakcji i władz. W 1907 obrany do Dumy z Moskwy został prezesem drugiej Dumy. W partji demokratyczno-konstytucyjnej należy do wybitniejszych członków, jako działacz ziemski położył wielkie zasługi.

Gołowin Teodor.

Gołub (niem. *Gollub*, ob. gł. dzieło Golub), miasto nad Drwęcą w Prusach zachodnich, regencji Kwidzyńskiej, pow. (1905) Wąbrzeskim, liczył 2,945 m. w tym 1,987 katolików, 666 ewangelików, 292 żydów. Są tutaj ruiny zamku rycerzy mieczowych; zamek 1422 r. po 7-tygodniowym oblężeniu zdobył Jagiełło podczas wyprawy zwanej stąd gołąbską. Most nad Drwęcą łączy **G.** z Dobrzyniem w Królestwie Polskim.

Gołuchowski Agenor, minister austrjacki, w 1898 został kanclerzem państwa. Od 1901 z powodzeniem utwierdza wpływy austrjackie na półwyspie Bałkańskim, pomimo oporu Rosji. W 1903 na skutek konferencji z hr. Lamsdorfem, wysłał w porozumieniu z nim energiczną notę w sprawie reform dla Macedonji. Przez cały czas urzędowania miał przeciwko sobie Węgrów za to, że sprzeciwiał się wprowadzeniu języka węgierskiego do armji. Kiedy Wekerle, premier węgierski upewnił cesarza, że Izby węgierskie odrzucą wspólny budżet, o ile **G.** zostanie u władzy, wtedy **G.** podał się do dymisji w październiku 1906 r.

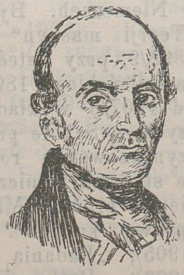

Gołuchowski Józef

Gołuchowski Józef, filozof polski, profesor uniwersytetu Wileńskiego, ob. gł. dzieło.

Gołymin, miejscowość w guberuji Płockiej, pow. Ciechanowieckim, pamiętny krwawą potyczką wojska Napoleona z armją rosyjską (1807).

Gomel Karol, ekonomista francuski, * 1843 w Paryżu. Ogłosił: „les Causes financières de la Revolution francaise“ (1892 — 1893); „l'Histoire financière de l'Assemblée constituante“ (1896—1897); „l'Histoire financière de l'Assemblée législative et de la Convention“ (1902—05). Był współpracownikiem w „Economiste francais“, „Journal des Economistes“, „Dictionnaire d'économie politique“ Leona Say'a, „Dictionnaire du commerce“ Yves'a Guyota.

Gómes Leal Antonio Duarte, poeta portugalski, ogłosił nadto: „O processo de Jezus“; „Poesia da sciencia“; „Poesia do extraordinario“; „A orgia“; „Troça à Inglaterra“ (1891).

Gomez Jan Wincenty, prezydent rzeczypospolitej Wenezuelskiej, * 1859 r. w San-Antonio. Mając lat 32 dopiero oddał się polityce, wtedy zbliżył się do Castra, który był gubernatorem prowincji Tachira; w 1899 obydwaj stanęli na czele rewolucji przeciwko gien. Andrade. Kiedy Castro opanował Caracas, **G.** został gubernatorem; w 1902 podczas powstania gien. Matosa **G.** uratował rząd Castra i został vice-prezydentem rzeczypospolitej. Utajone współzawodnictwo poróżniło dawnych przyjaciół, przyłączyły się i trudności dyplomatyczne. W 1909 Castro udał się do Europy, wtedy **G.**, poparty przez przedstawicieli obcych mocarstw i opinję publiczną, zabronił mu powrotu do kraju, sam został obrany tymczasowym prezydentem, a następnie normalnym prezydentem na lat sześć. Zawsze okazywał chęć zgodnego pożycia z mocarstwami europejskiemi.

Gomez Jan W.

Gomez Maksym, gienerał powstańców kubańskich, * 1833 na Haiti, † 1905 w Hawannie. Służył w armji hiszpańskiej na St.-Domingo. Wziął udział w powstaniu Kuby 1868—78, która była ojczyzną jego żony i dzieci. Po upadku ruchu skrył się na Jamajce, później przebywał w Hondurasie i od 1885 w Stanach Zjednoczonych. W 1895 znów stanął na czele ruchu kubańskiego obok Josego Marti i Maceo, a po ich śmierci walczył dalej z siłami marszałka Blanco i Weylera. Po zwycięstwie i wyzwoleniu Kuby zajął się organizacją republiki. Odznaczał się wielką bezinteresownością, umarł prawie w nędzy.

Gomila, przedhistoryczne nagrobki z kamieni w okolicach Tanjimy, na półwyspie Sabioncello w Dalmacji, zazwyczaj na wierzchołkach wzniesień.

Gomor es Kis Hont, komitat na Węgrzech północnych, ma 183,784 m., w tym 103,660 Ma-

dziarów, 74,517 Słowaków, 4,059 Niemców; podług wyznania 79,838 rzymskich katolików, 59,459 ewangielików reformowanych 34,707 ewangielików augsburskich, 5,339 żydów, 4,344 grekokatolików.

Gomperz Teodor, filolog niemiecki, w 1901 roku przeszedł w stan spoczynku. Ogłosił nadto w wydawnictwach Akademji wiedeńskiej: „Beiträge zur Kritik und Erklärung griech. Schriftsteller“ t. VII i VIII (1900—05); „Platonische Aufsätze“ t. II, III, IV (1899, 1902, 1905); „Zur Chronologie des Stoikers Zenon“ (1903); „Essays u. Erinnerungen“ (1904).

Gomulicki Wiktor, poeta i powieściopisarz polski, ogłosił nadto: „Brylantowa strzała i inne nowele“ (Warsz., 1905); „Chałat“ (t., 1905); „Rewolucja kościuszkowska“ (t., 1906); „Wspomnienia niebieskiego mundurka“ (t., 1906); „Biały sztandar“ (t., 1907); „Ciury“ (t., 1907); „Schadzka“ (t., 1907); „Opowiadanie o starej Warszawie“, serja II (t., 1908); „Rok 1794“ (t., 1908); „Trzy królowe“ (t., 1908); „On i ona“ (t., 1909); „Niedziela Romcia“ (t., 1909); „Siódme amen Imci Pana Mokrzeckiego“ (t., 1910); „Car widmo“ (t., 1911).

Gonaives Les, miasto handlowe portowe w rzeczypospolitej Haiti, w prowincji Artibonite, nad zatoką, odsłoniętą jedynie na północo-zachodzie, 20,000 m. Znaczny wywóz kawy, kakaa, drzewa niebieskiego, skór.

Gondwana, kraj w Indjach na północ ‹ Godavery, zamieszkały przez lud Gond (ob.).

Gönner Albert, polityk badeński, * 1838. Pełnił różne urzędy w służbie administracyjno-policyjnej. W 1883 wybrany do Izby posłów badeńskiej, od 1895—1906 sprawował godność prezesa Izby. W 1903 otrzymał od uniwersytetu w Heidelbergu tytuł doktora praw *honoris causa*.

Gonococus, dwoinka tryprowa.

Gonofory, osobniki stułbiopławów *(Hydromedusae)*, opatrzone organami płciowemi.

Gonotomja, naturalna kastracja, zwłaszcza pasożytnicza.

Goodall Fryderyk, malarz angielski, † 1904 w Londynie.

Goole, port angielski w hrabstwie Yorku. Do portu należało w 1906: 130 statków pojemności 29,203 tonn, zbudowano 65 statków pojemności 6,295 tonn. Ruch okrętów: wpłynęło 3,629 pojemności 1,279,095 t., odpłynęło 3,724 pojemności 1,292,365 tonn.

Goos Karol, prawnik i mąż stanu duński, * 1835 w Rönne. W 1861 r. został profesorem uniw. w Kopenhadze, 1884 głównym inspektorem więzień. W Folkethingu (1880—84), później w Landsthingu (od 1885) należał do najwybitniejszych członków prawicy. W l. 1891—94 był ministrem wyznań, 1900 — 01 ministrem sprawiedliwości. Profesorska i pisarska działalność **G.** miała wielki wpływ na rozwój nauk prawnych w Danji. Prace jego dotyczą głównie kryminalistyki.

Goossens Pietr Lambert, kardynał belgijski, * 1827 w Perck, 1906 w Malines. Kapłan od 1850, koadjutor biskupa Namuru, późniejszy biskup Namuru (1883), został arcybiskupem Mali[illegible] 1884, a kardynałem 1889.

Gopčewić Spirydjon, polityk i pisarz wojskowy serbski; ogłosił nadto: „Stara Serbija i Macedonija“ (1904).

Gopło, największe jezioro w w Wielkopolsce (ob.), uważane za szczątek dawnej wielkiej rze-

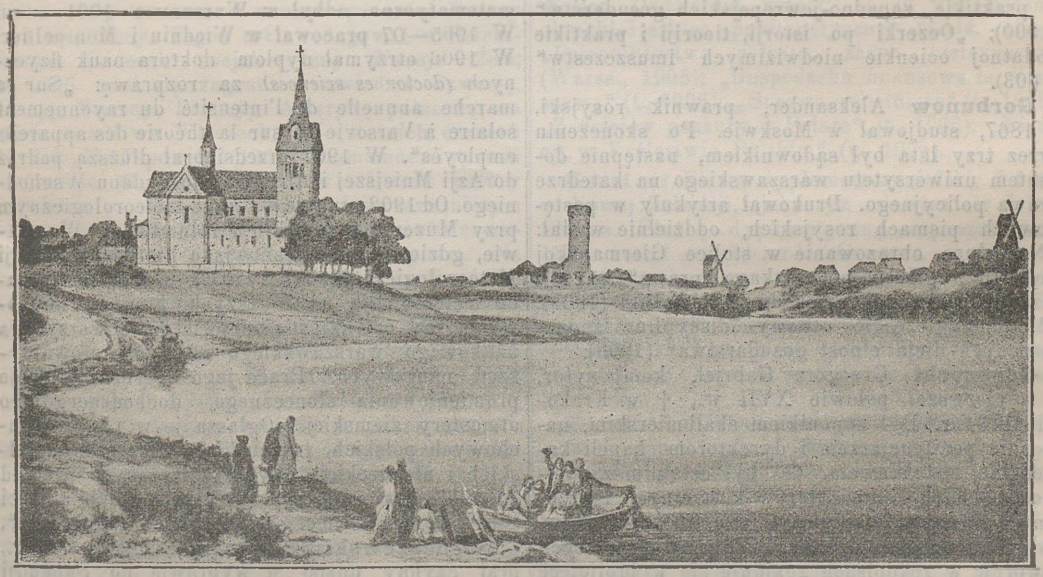

Gopło pod Kruszwicą

ki, płynącej po jednej z „wielkich dolin“ niżu Polskiego. Oddaje wody swe Noteci; ma kształt rynienkowaty, jak i inne jeziora Wielkopolski; długość jeziora wynosi obecnie zaledwie 27 klm., szerokość 2½ klm. Niegdyś daleko większych rozmiarów, **G.** było środkiem dróg wodnych, rozchodzących się na wszystkie strony: do Warty, Odry, Wisły nad Bałtyk i w głąb lądu. Na północnym krańcu jeziora, skąd wypływa Noteć, stanął na wysepce gród, zwany Kruszwicą, naprzeciw grodu rozwijała się osada handlowa. Wysoka wieża grodu, zwana „Mysią“, z powodu legiendy o myszach Popiela, służyła za strażnicę i drogowskaz ożywionemu ruchowi żeglarskiemu na jeziorze. Nad **G.** powstało jedno z najstarszych i najważniejszych ognisk państwowości polskiej.

Gorazdowski Edward, drzeworytnik, * 1843 w Warszawie, † 1901 tamże. Długoletni współpracownik *Tygodnika*, przeniósł się w 1873 r. do *Kłosów*. Do najlepszych jego prac należą reprodukcje z dzieł Kossaka Juljusza i Andriollego. Prace **G.** były wystawiane na wystawach krajowych i prócz tego w Berlinie (1893) i Petersburgu.

Gorączka teksańska (po niemiecku *Texasfieber, Haemoglobinurie des Rindes)*, choroba, występująca wśród bydła w krajach gorących, jak, w południowych Stanach Ameryki. Jednym z objawów jej jest hemoglobinowe moczenie. Wywołuje ją pasorzyt *pirolasma bigeminum* (ob. Piroplasma).

Gorb-Remaszkiewicz Teodor, prawnik rosyjski, * 1857, studjował w Charkowie, profesor uniwersytetu w Warszawie. Ogłosił: „Poziemielnyj kadastr“ (1892—1900); „Poziemielnyj nałog w praktikie zapadno-jewropejskich gosudarstw“ (1900); „Oczerki po istorji, tieoriji i praktikie podatnoj ocienkie niedwiżimych imuszczestw“ (1903).

Gorbunow Aleksander, prawnik rosyjski, * 1867, studjował w Moskwie. Po skończeniu przez trzy lata był sądownikiem, następnie docentem uniwersytetu warszawskiego na katedrze prawa policyjnego. Drukował artykuły w postępowych pismach rosyjskich, oddzielnie wydał: „Naczalnoe obrazowanie w stolice Giermanskoj Imperiji“; „Kurs policejskago prawa“ (1903); „Garantiji licznoj swobody w Angliji“ (1905); „Mietodołogiczeskie osnowy discyplin izuczajuszczych diejatielnost gosudarstwa“ (1905).

Gorczycki Grzegorz Gabrjel, kompozytor, * w pierwszej połowie XVII w., † w Krakowie 1734 r. Był kanonikiem skalbmierskim, następnie penitencjarzem i dyrektorem kapeli katedralnej na Wawelu. **G.** był ostatnim z wielkich polskich kompozytorów kościelnych i pozostawił znaczną ilość mszy, motetów, introitów, hymnów, gradualjów etc. Główna część tych utworów w rękopisach znajduje się w bibljotece archiwum wawelskiego i w zbiorach prywatnych (Al. Poliński w Warszawie).

Gorczyn Aleksander, sztycharz, żyjący w XVII wieku, autor znanego dzieła teoretycznego o muzyce, wydanego po polsku p. t.: „Tabulatura muzyki abo zaprawa muzykalna, według której każdy, gdy tylko a, b, c znać będzie, może się bardzo prędko nauczyć śpiewać i na wszystkich instrumentach.... grać“ etc. (Kraków, 1647).

Gorczyński Bolesław, dramatopisarz i publicysta polski, * 1880 w Bramce (pow. Błoński). Gimnazjum skończył w Łodzi, poczym studjował prawo w Warszawie, filozotję w Krakowie i Monachjum. Rozpoczął działalność literacką od noweli, drukowanej w *Rozwoju* łódzkim 1898 r. Wystawił: „Parodje miłości“, komedja w 1 akcie (1899); „Sublokator“, kom. w 1 ak. (1900); „Bagienko“, kom. w 3 ak. (1901), odznaczona na konkursie Wydziału krajowego we Lwowie“ „W noc lipcową“, dramat w 3 ak. (1902), za którą otrzymał drugą nagrodę na konkursie im. Sienkiewicza w Łodzi; „Inteligient“, dr. w 1 ak., (1902); „Sytuacja z dramatu“, 1 ak. (1903) nagrodzony pierwszą nagrodą na konkursie *Wędrowca;* „Idealista“ 1 ak. (1904); „Poniezek“, 1 ak. (1904); „Karuzel“, 3 ak. (1905); „Kawiarnia“, 3 ak. (1905); „Frania“, 1 ak. (1906); „Wyzwanie“, 3 ak. (1908). Prócz tego napisał: powieść „Hanuś“ (Warszawa, 1910), szereg nowel, drukowanych w *Świecie* i *Nowej Gazecie* oraz tamże artykuły literackie i feljetony. W 1910 przez rok jeden kierował „Wolną sceną“ przy teatrze Małym, wystawił Wedekinda, Maeterlincka, Strindberga, Przybyszewskiego, Brieux, Francois.

Gorczyński Władysław, meteorolog, * 1879 w Bramkach pod Warszawą. Studja fizyczno-matematyczne odbył w Warszawie 1901 roku. W 1905—07 pracował w Wiedniu i Montpellier. W 1906 otrzymał dyplom doktora nauk fizycznych *(doctor es sciences)* za rozprawę: „Sur la marche annuelle de l'intensité du rayonnement solaire à Varsovie et sur la théorie des apparels employés“. W 1907 przedsiębrał dłuższą podróż do Azji Mniejszej i Afryki aż do Sudanu Wschodniego. Od 1902 pracuje w Biurze meteorologicznym przy Muzeum przemysłu i rolnictwa w Warszawie, gdzie zajmuje stanowisko kierownika stacji Meteorologicznej warszawskiej. Od 1907 wykłada meteorologję na Wyższych kursach naukowych, jest członkiem rzeczywistym Towarzystwa naukowego warszawskiego i innych stowarzyszeń naukowych. Prace jego dotyczą głównie promieniowania słonecznego, dochodzącego do atmosfery ziemskiej. Ogłasza je w pismach fachowych polskich, francuskich, włoskich, angielskich i niemieckich. Wykaz ogłoszonych prac od od 1902 zawierają „Sprawozdania z działalności Stacji centralnej meteorologicznej w Warszawie“.

Gordaszewski Franciszek, z wojska 1831 r., brał czynny udział w wyprawie do Sabaudji

w 1834 r., należał do komitetu kierującego „Młodej Polski“, który się zawiązał w Bernie szwajcarskim tegoż roku 12 maja, wydawał w 1837 w Brukseli czasopismo: *Sprawy Emigracji*, a w r. 1838 *Polacy na tułactwie*. Popierał gorliwie „Zjednoczenie całej demokracji emigracyjnej.

Gördeina (włoskie *Gardena*, niem. *Gröden*), malownicza dolina w Tyrolu, mająca 28 klm. długości, przecina ją potok t. n., otaczają ją słynne Dolomity. **G.** stacja kolei na szlaku Bozen-Franzensfest drogi południowej. Mieszkańcy Ladynowie w liczbie 8,000, trudnią się hodowlą bydła, wyrobami z drzewa (zabawek, figurek świętych) i t. d.

Gorgolewski Zygmunt, architekt, twórca teatru miejskiego we Lwowie, † 1903 r.

Gorgonzola, gatunek sera włoskiego, podobnego do roquefortu, wyrabiany w miejscowości tejże nazwy w prowincji medjolańskiej.

Gorkij Maksym, powieściopisarz rosyjski, ogłosił nadto: „Foma Gordiejew“ (1898); „Troje“ (1899); „Mużik“ (1900); „Burjewiestnik“ (1901), w prozie rytmicznej. W tym utworze otwarcie sympatyzował z ruchem rewolucyjnym, wobec czego był uwięziony w Niższym Nowgorodzie. W 1902 obrany honorowym członkiem Akademji petersburskiej, władza wyższa nie zatwierdziła wyboru, wtedy Korolenko i Czechow wystąpili z Akademji. W 1901 **G.** wystąpił z dramatem „Mieszczanie“, poczym wystawił jeszcze: „Na dnie“ (1902); „Daczniki“; „Dieti słońca“. Dwa pierwsze cieszyły się ogromnym powodzeniem w Rosji i zagranicą. Z powodu udziału w ruchu politycznym był aresztowany w 1905, czekał go sąd wojenny, na skutek wszakże wstawiennictwa świata artystycznego i naukowego całej Europy był uwolniony. Tegoż roku redagował w Petersburgu dziennik socjalistyczny *Nowaja Żiźń*; w 1906 udał się zagranicę, zwiedził Szwecję, Danję, Niemcy, Francję, Amerykę północną, na stałe osiadł we Włoszech. W ostatnich czasach wydał: „Mat'“ powieść (1908). Znamiennemi rysami twórczości **G.** jest ogromna wrażliwość natury i świetna psychologja ludzi o silnie rozwiniętym indywidualizmie. Dramy **G.** są właściwie szeregiem obrazów i psychologicznych sylwet. Na polski przełożono w ostatnich latach: „Na dnie“ (1903); „Mieszczanie“ (1903); „W schronisku“ (1903); „Wareńka Olesowa“ (1903); „Zniechęcenie do świata“ (1903); „Wybór pism“ (część I, 1903; cz. II, 1904; cz. III, 1905); „Troje“ (1904); „W więzieniu“ (1995); „Dzieci słońca“ (1906).

Gorlice, miasto powiatowe w Galicji zachodniej, (1900) liczyły 6,437 m., w tym połowę żydów. W mieście i okręgu sądowym **G.** podług spisu z 1900 na 54,093 m. było ludności z językiem polskim 60·4%; z rusińskim 38·8%; niemieckim 0·6%; katolików 58·8%; unitów 37·6%; żydów 8·5%.

Görlitz, miasto powiatowe na Szląsku pruskim w regiencji Lignickiej, zgiermanizowane Zgorzelice (ob.).

Gornergrat, łańcuch gór w Alpach berneńskich, główne szczyty Stockhorn 3,534 m.; Scheingeplattengrat 3,450 m.; Hohthaligrat 3,289 m.; Gornergrat 3,136 m., na ten ostatni prowadzi kolej elektryczna z Zermatt (od r. 1898).

Gorski Konstanty, malarz i ilustrator, * około 1870 w gub. Kowieńskiej, kształcił się w Akademji sztuk pięknych w Petersburgu, zkąd 1894 przybył do Warszawy. Pierwotnie wystawiał portrety, między innemi „Własny portret artysty“, portret J. E. biskupa Pollulona“ i inne. Na urządzonej staraniem Tow. artystycznego wystawie konkursowej *Blanc et Noir*, otrzymał nagrodę za wielki karton ilustracyjny, przedstawiający ustęp sienkiewiczowskich „Krzyżaków“ Smierć Danusi. Obok talentu malarskiego **G.** odznacza się niepospolitym talentem do karykatur, których mnóstwo wystawiał na dwuch wystawach humorystycznych (w Salonie Krywulta między 1902—05), urządzonych staraniem Tow. artystycznego. Jako rysownik jest stałym współpracownikiem *Tyg. Ilustr.*, ilustrował powieści: Sieroszewskiego, Gruszeckiego, ostatnio J. Weyssenhofa „Unja“. Niezależnie od tego wykonał szereg kartonów do „Krzyżaków“ Sienkiewicza.

Gorski Stefan, publicysta polski, * 1882 w Płocku, uczęszczał do gimnazjum tamże i do Szkoły handlowej w Łodzi. W 1898 zaczął pisywać do *Rozwoju* (łódzkiego), *Gońca Łódzkiego*, *Echa płockich*, *Kurjera sosnowieckiego*, *Kurjera codziennego*, w którym umieszczał artykuły treści społeczno-ekonomicznej pod pseudonimem *Michał Nałęcz*. Oddzielnie wydał: „Łódź współczesna, obrazki i szkice publicystyczne“ (Łódź, 1904); „Dziennikarstwo polskie, zarys historyczny“ (Warsz., 1905); „Gospodarka finansowa m. Warszawy“ (t., 1906); „Sprawa robotnicza“ (t., 1906); „Z dziejów cenzury w Polsce“ (t., 1906); „Niemcy w Królestwie Polskim“ (t., 1908).

Gorst sir Eldon, dyplomata angielski, * 1861 w Nowej Zelandji, jako syn ministra sir Johna Eldona. Służbę dyplomatyczną rozpoczął 1883; 1886 został *attaché* lorda Cromera w Egipcie, 1889 kontrolerem podatków bezpośrednich, 1892 podsekretarzem stanu w ministerjum finansów egipskim, 1898 doradcą finansowym przy rządzie egipskim, 1907 objął po lordzie Cromerze urząd generalnego konsula w Egipcie i ministra pełnomocnika.

Gorst John Eldon, polityk angielski, ustąpił z ministerjum oświaty 1902.

Gorter Herman, pisarz holenderski, * 1864 w Wormerveer, był profesorem gimnazjalnym w Amersfoort, później usunął się, by się oddać całkowicie propagandzie zasad socjalistycznych. Jego utwór poetycki: „Mai“, uchodzi za arcy-

dzieło literatury Młodej Holandji. Ogłosił nadto: „Ecole de la poésie et des vers“.

Gorzkowski *(Bitterman)*, podczas powstania kościuszkowskiego emisarjusz do Warmji, gdzie miał stosunki jako ubogi tameczny szlachcic, organizował w 1796 r. na Podlasiu spisek chłopski. Skazano go na śmierć, lecz z woli cesarza ułaskawiono i wygnano z państwa austrjackiego. Pamiętnik o tym Związku Gorzkowskiego był drukowany w „Przeglądzie dziejów polskich“ (Poitiers, 1839) i w „Przeglądzie Społecznym“ (Lwów, 1887).

Göschen Jerzy J.

Gorzkowski Marjan, archeolog i filolog polski, † 1911 w Krakowie. **G.** pozostawił zbiór prac Matejki, figurował w kilku obrazach mistrza, jak w „Wernyhorze“ i „Hołdzie pruskim“.

Göschen Jerzy Joachim, polityk angielski, 1900 ustąpił ze stanowiska lorda admiralicji i otrzymał tytuł wicehrabiego; † 1907 w Londynie. Napisał życiorys swego dziadka: „Life and times of George Joachim **G.**“ (1903, 2 t.); „Essays and adresses on economic questions“ (1905).

Goschen sir William Edward, dyplomata angielski, * 1847. Rozpoczął karjerę dyplomatyczną jako *attaché* 1869, był sekretarzem w poselstwach w Pekinie 1885, Kopenhadze 1888, Lizbonie 1890, Waszyngtonie 1893, Petersburgu 1894, został posłem 1898 w Belgradzie, 1900 w Kopenhadze, ambasadorem 1905 w Wiedniu, 1908 w Berlinie.

Gosiewski Władysław, matematyk, † 1911; ogłosił nadto: „Zarys teorji matematycznej monadologji“ *(Przegląd filozof.*, Warsz., 1901); „O prawie wielkich liczb“ *(Wiadom. matem.*, Warszawa, 1902); „O zadaniu petersburskim“ (tamże); „Zasady rachunku prawdopodobieństwa“ (Warszawa, 1906); „Jakie należy uczynić założenie ogólne o naturze rozdziału prędkości w gazie, aby uzyskać prawo Maxwella tego rozdziału“ (Warszawa, „Spraw. Tow. Nauk.“, 1908); „O średniej arytmetycznej i o prawie Gaussa prawdopodobieństwa błędu“ („Rozpr. Akadem.“, Kraków, 1908); „Z teorji prawdopodobieństwa“ *(Wiad. matem.*, 1909); „Jeszcze o prawie Gaussa“, „O pewnym kryterjum w teorji błędów“ („Spraw. Tow. Nauk.“, Warszawa, 1909, 2 i 12); „O uogólnieniu z punktu widzenia teorji prawdopodobieństwa“ *(Przegląd filozof.*, Warszawa, 1909); „O analogji, indukcji i dedukcji z punktu widzenia teorji prawdopodobieństwa“ (tamże i w odbitce, Warszawa, 1909).

Gossart Emil, fizyk francuski, * 1849 w Boyincourt (Pas de Calais). Profesor fizyki eksperymentalnej w Bordeaux od 1897, dyrektor laboratorjum elektrotechnicznego tamże od 1902. Prace jego ważniejsze: „Mesure des tensions superficielles dans les liquides en caléfaction; Caléfaction et cappillarité“ (1890 — 95); „Recherches des falsifications des essences végetales“ (1896); „Lampe portative à acetylene à tubes capillaires“ (1896); „Application de l'homéotropie à l'analyse des alcools“ (1903).

Gosse Edmund William, poeta i krytyk, ogłosił nadto: „Critical Kit-Kats“ (1896); „Life and letters of John Donne“ (1899); „Hypolympia“ (1901); „Life of Jeremy Taylor“ (1904); „Henrik Ibsen“ (1907) i t. d.

Gosselin Albert, malarz francuski, * 1862 w Paryżu, uczeń Harpignies i Lefebvre'a. Ważniejsze obrazy: „Wschód księżyca nad Loarą“ (1890); „Staw w Bois-Nivet“ (1895); „Staw w Bretanji“ (1902); „Zmierzch jesienny“ (1905); „Wieczór w Moret“ (1906) i t. d. Maniera jego polega na uproszczeniu szczegółów tła, aby tym silniej uwydatnić przedmioty na pierwszym planie, szczególniej, jeżeli toną w szarym świetle zmierzchu.

Gossellin Paschalis Franciszek Józef, a nie Gosselin, jak podano w gł. dziele.

Gossler Gustaw, polityk pruski, † 1902 r. w Gdańsku.

Gostkowski Roman, baron, inżynier, * 1837 w Trzycieżu w Galicji. Do szkół realnych i na technikę uczęszczał we Lwowie. Przez jakiś czas pracował na kolejach; 1890 został profesorem kolejnictwa w Politechnice lwowskiej i pozostawał do wysłużenia emerytury. Długi czas pełnił obowiązki prezesa Towarzystwa politechnicznego we Lwowie. Z licznych prac jego najważniejsze: „Teorja ruchu kolejowego“ (1883).

Gostomski Walery, literat polski, ogłosił nadto: „Ponad stronnictwami“ (Warszawa, 1907); „Z głębin duszy polskiej“ (t., 1908); „Arcytwór dramatyczny Wyspiańskiego „Wesele“ (Lwów, 1908); „Praca u podstaw w powieściach Orzeszkowej“ (Kraków, 1910); „W kaplicy Sykstyńskiej“ (Warszawa, 1911).

Gostyń, miasto powiatowe w księstwie Poznańskim, regiencji Poznańskiej, (1906) miał 5318 m. Podług spisu z 1900 w powiecie **G.** na 42,858 m. było Polaków 87·1%; katolików (1905) 88·5%; ewangielików 11%; żydów 0·5%.

Gostynin, miasto powiatowe gub. Warszawskiej, 1909 miał 6,869 m., w tym katolików 3.004 czyli 44%, żydów 2,400 czyli 35%, ewangielików 1,465 czyli 21%, reszta prawosławnych. W powiecie Gostyńskim (1907) na 81,335 m. było Polaków 80·0%; Wielkorosjan 1·4%; Niemców 13·3%; Żydów 7%; innych 0·3%; wojska 1·6%; podług wyznań 77·7% katolików; 1·5% prawosławnych; 13·7% ewangielików; 7·1% żydów.

Goszicowa Teresa (pseud. *Polabska Teresa*), pisarka czeska, * 1851 w Pardubicach. Ogłosiła: „Wzpominky miedieneho kotle“ (1893); „Kvitkij a klasky“ (1895); „Z me cesty na Czernou Horu“ (1896); „Patero povidek“ (1907); „Pani maminka“ (1908).

Gotenburg, po szwedzku *Goteborg*, miasto okręgowe w Szwecji, miał w 1907 r. ludności 160,523. Zarząd miasta postanowił rozszerzyć i pogłębić do 9 metrów port. W 1907 wpłynęło do portu okrętów zagranicznych 3,820 pojemności 1,620,194 tonn, odpłynęło 3,470, pojemności 1,667.073 tonn.

Gotenburski, właściwie göteborski system walki z alkoholizmem polega na tym, że w pewnej miejscowości, mieście, a nawet okręgu wyszynk wódki oddaje się towarzystwu akcyjnemu, którego akcjonarjusze mogą otrzymywać jedynie ściśle określone zyski, przewyżkę zaś obowiązani są oddawać na cele ogólne. System powyższy wprowadzono w 1865 r. w Göteborgu w Szwecji, z czasem rozpowszechnił się w całej Szwecji, Norwegji i Finlandji.

Gotha, stolica księstwa Sachsen-Koburg-Gothajskiego, 1905 liczyła 36,947 m. w tym 1,069 katolików, 354 żydów.

Gotti Aurelio, pisarz włoski, † 1904 w Rzymie.

Gotti Girolamo Marja, kardynał włoski, 1902 został prefektem propagandy.

Gottlieb Leopold, malarz, brat Maurycego **G.**, * 1880 w Drohobyczu w Galicji. Studja początkowe odbył w Krakowie pod kierunkiem Malczewskiego, następnie udał się do Paryża, gdzie dłuższy czas bawił. Za autolitografję otrzymał w Warszawie na konkursie 1904 nagrodę pieniężną. Maluje przeważnie portrety, które wystawiał w Paryżu u „Niezależnych“ w Wiedniu, Berlinie, Krakowie, Warszawie, etc.

Gottschall Rudolf, poeta i literat niemiecki, ogłosił nadto: „Moderne Streber“ (1896); „Aretin und sein Haus“ (1896); „Das verzauberte Schloss“ (1898); „Auf freien Bahnen“ (1900); „Parasiten“ (1906); dramaty: „Gutenberg“ (1897); „Rahab“ (1898); „Der Götze von Venedig“ (1901); komedje: „So zahlt man seine Schulden“ (1904); „Alte Schulden“ (1906); studjum „Zur Kritik des modernen Dramas“ (1900), nadto antologję „Deutsche Lyrik des XIX Jahrhunderts“ (1908).

Götz Leopold Karol, niemiecki starokatolicki historyk kościelny, * 1868 r. w Karlsruhe, był profesorem w starokatolickim seminarjum w Bonn, od 1902 r. profesorem fakultetu filozoficznego. Ważniejsze z jego prac: „Die geschichtliche Stellung und Aufgabe d. deutschen Altkatolizismus“ (1896); „Geschichte der Slawenapostel Konstantinus und Methodius“ (1897); „Leon XIII seine Weltanschauung und seine Wirksamkeit quellenmässig dargestellt“ (1899); „Jesuiten u. Jesuitinnen. La Societé du Sacré Cour“ (1900); „Das Kiever Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Russlands“ (1904); „Kirchenrechtliche u. kulturgeschichliche Denkmäler Altrusslands“ (1905).

Götz Wilhelm, klasyczny filolog niemiecki, * 1849 roku w Gomperthausen, kształcił się w Lipsku, 1879 r. został profesorem nadzwyczajnym tamże, 1880 r. zwyczajnym w Jenie. Uchodzi za jednego z najlepszych latynistów współczesnych. Opracował w krytycznym wydaniu Plauta, wydawanym przez Ritschla: „Epidica“ (1878); „Curculiona“ (1879); „Aulularii“ (1882), wespół z Löwem „Asinarii“ (1881); „Amphitruona“ (1882) i „Poenula“ (1884), dalej, opracował nowe wydanie „Mercatora“ (1883); „Sticha“ (1883); „Bacchides“ (1886); „Pseudola“ (1887) i komedję „Miles gloriosus“ (1891). Wydaje nadto cenne dzieło „Corpus glossariorum latinorum“ (dotąd t. II—VII, 1888—903).

Gougha wyspa, *Diego Alvares*, wyspa antarktyczna na południo-wschód od Tristan da Cunha, posiada 15 klm. długości i 7 — 8 klm. szerokości; należy do Anglji.

Goüin Eugienjusz, polityk francuski, * 1818 w Saint-Symphorien, † 1909 w Paryżu. Był senatorem dożywotnim, oficerem Legji honorowej, prezesem Rady administracyjnej kasy państwowej. W senacie, jako dobry znawca spraw finansowych i administracyjnych, często bywał referentem budżetu.

Gouirand Gonzaga, agronom francuski, * 1866, † 1907. Skończył najpierw seminarjum nauczycielskie w Aix i przez jakiś czas pełnił obowiązki nauczyciela. Później jednak wstąpił do instytutu agronomicznego. W 1893 został preparatorem na stacji hodowli wina w Cognac, gdzie pracował wiele nad kwestjami, związanemi z hodowlą wina. W 1898 ogłosił doskonały podręcznik „Traité élémentaire de viniculture“; w 1905 wydał z Ordonneau „Sur l'utilisation des tartres et des lies“, porzucił stację w Cognac i rozpoczął specjalne studja w zakresie chemji technicznej.

Gould Francis Carruthers, publicysta i rysownik angielski, * 1844 w Braustaple, pracował w kilku dziennikach, w *Westminster Gazette* został redaktorem. Wsławił się głównie karykaturami politycznemi; podobno miał się swemi karykaturami przyczynić do zwycięstwa liberałów nad konserwatystami w 1906. W 1906 r. otrzymał tytuł baroneta.

Gourmont Rémy de, pisarz francuski, * 1858 w Bazoches-en Houlme. Przybywszy do Paryża w 1883, otrzymał posadę w Bibljotece narodowej, został bibljotekarzem, lecz otrzymał dymisję w 1891 za artykuł p. t. „le joujou „Patriotisme“. W 1894 r. założył czasopismo *Ymagier*, był współpracownikiem *Journal'u*, głównie pisy-

wał do *Mercure de France*. Pisarz bardzo płodny, oryginalny, wielki erudyta, należy do głównych teoretyków i krytyków kierunku symbolistycznego. Ważniejsze prace: „Merlette“ (1886); „le Latin mistique“ (1892); „le Château singulier“ (1894); „le Pèlerin du silence“ (1896); „le Livre des masques“ (1897—98); „le Vieux roi“ (1898); „le Songe d'une femme“ (1899); „les Saintes du Paradis“ (1899); „la Culture des idées“ (1900); „le Chemin de velours“ (1902); „le Probleme du style“ (1903); „Physique de l'amour“ (1904); „Épilogues“ (1903); „Promenades“ (1904 — 05, 2 t.); „Simone“ (1906), poemat; „l'Esthétique de la langue française“ (1904), najważniejsza praca z lat ostatnich, gdzie autor analizuje czyste piękno słów, ich transformacje; dalej „une Nuit au Luxembourg“ (1906); „un Coeur virginal“ (1907) i t. d.

Goursat Edward Jan Baptysta, matematyk francuski, * 1858 r. w Lot. Studja odbywał w Ecole normale superieure. Od 1897 profesor analizy w Sorbonie. Ogłosił: „Leçons sur l'intégration des équations aux dérivées partielles du premier ordre“ (1890); „Leçons sur l'intégration des équations aux dérivées partielles du second ordre á deux variables indépendantes“ (2 tomy 1896 — 98); „Théorie des fonctions algebriques et de leurs intégrales“ (z Appellem, 1895); „Cours d'analyse mathématique“ (1902—05, 2 t.). **G.** otrzymał wielki medal (1886), nagrodę Ponceleta (1889), nagrodę Petit d'Ormay“ (1891).

Goyau Jerzy Piotr, publicysta francuski, * 1869 w Orleanie, profesor szkoły francuskiej w Rzymie, był wodzem t. zw. *ralliés* (pogodzonych z rzeczpospolitą). Ogłosił szereg rozpraw w duchu katolickim i nacjonalistycznym o tendencjach chrześcijańsko - socjalnych. Poślubił 1903 *Lucję Faure*, córkę b. prezydenta, * 1867 w Hawrze, literatkę, która ogłosiła kilka tomów prozą i wierszem.

Goyski Marjan, historyk polski, napisał: „Wzajemne stosunki Polski, Litwy i Zakonu w l. 1399—1404“ (Warsz., 1906); „Sprawa zastawu ziemi dobrzyńskiej“ (t., 1907); „Trybunał koronny w XVIII w.“ (t., 1908); „Znaczenie dziejowe bitwy pod Grunwaldem“ (tamże, 1908); „Reformy trybunału koronnego“ (Lwów, 1909).

Gółkowski Józef.

Gółkowski Józef, dziennikarz polski, który założył pierwsze pismo polskie w Prusach zachodnich w 1848 r. w Chełmnie, tygodnik *Szkoła Narodowa*; w roku następnym drugi tygodnik *Katolik djecezji Chełmińskiej*; w 1850 trzeci tygodnik *Nadwiślanin* z dodatkiem p. t. *Gospodarz*; później zamienił go na pismo, wychodzące trzy razy na tydzień i dodał do niego tyg. *Przyjaciel Ludu*. Takie były początki dziennikarstwa polskiego w Prusach zachodnich, które zawdzięcza swe powstanie **G.**

Górale, ob. artykuł w gł. dziele

Góral z okolic Zakopanego.

Górny Szląsk, ob. Szląsk.

Górski Artur, pisarz polski, ogłosił nadto: „Monsalwat. Rzecz o Adamie Mickiewiczu“ (Kraków, 1908).

Górski Konstanty Marjan, estetyk polski, profesor Akademji sztuk pięknych w Krakowie, † 1909 tamże. Ogłosił nadto: „Przegląd wystawy retrospektywnej sztuki polskiej na wystawie we Lwowie 1894“ (Kraków).

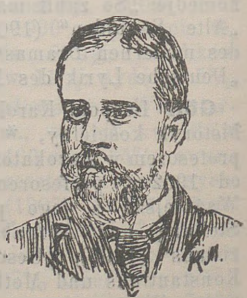

Górski Konstanty.

Górski Ludwik, ekonomista, obywatel ziemski, prezes komitetu głównego Tow. kredyto-

wego ziemskiego w Królestwie Polskim, † 1908 w Warszawie. Spółtowarzysz Andrzeja Zamojskiego, był **G.** w 1856 jednym z głównych organizatorów Towarzystwa Rolniczego, czynnym mężem politycznym w dobie Wielopolskiego, autorem licznych dzieł, filantropem, dbającym o oświatę ludu wiejskiego.

Górski Ludwik.

Górski Piotr, prawnik polski, napisał nadto: „Z naszego sejmowania“ (Lwów, 1905); „Mowa generalna w debacie budżetowej“ (t., 1906).

Graben, jedna z postaci dyslokacji skorupy ziemi, załam lub zapadlina, która powstaje wtedy, gdy pomiędzy dwiema równoległemi linjami spękania zapadnie się długi a wązki pas lądu. Takiemi załamami grabenowemi są: dolina Renu między Szwarzwaldem i Wogiezami, morze Czerwone, dolina Jordanu, załamy gór Kruszcowych, a przedewszystkim wielki **G.** wschodnio - afrykański; rozpoczyna się on około 36 południka długości wschodniej, na wschodnim brzegu płaskowzgórza Abisynji, odchyla się na północo-wschód, w morzu Czerwonym znów wraca do opuszczonego południka; ciągnie się mniej więcej na przestrzeni przeszło 40° szerokości. **G.** zjawisko przeciwległe horstowi (ob.).

Grabowska Elżbieta, morganatyczna żona króla Stanisława Augusta, ob. gł. dzieło.

Grabowska Klementyna, hrabina, pjanistka, * 1771 r. w Poznaniu, † 1831 w Paryżu, gdzie mieszkała od 1813 roku. Występowała z powodzeniem na koncertach; pozostawiła szereg kompozycji fortepjanowych: sonaty, polonezy etc.

Grabowska Elżbieta.

Grabowski Antoni, chemik, * 1857 w Nowodobrem pod Chełmnem. Nauki gimnazjalne ukończył w Toruniu, studja uniwersyteckie w Wrocławiu. Jako kolorysta, pracował z powodzeniem w Polsce, Czechach i Rosji. Dokonał niektórych wynalazków i ulepszeń, wyniki doświadczeń ogłaszał w *Przeglądzie Technicznym* i *Chemiku Polskim* (z praktyki kolorystycznej). Opracował polskie słownictwo kolorystyczne, przez co wyrugował panujący żargon polsko-niemiecki. Referatem „Polskie słownictwo chemiczne“, (1900 r. Warsz. Sekcja Chem.) przyczynił się do ujednostajnienia polskiej terminologji chemicznej. Według tej terminologji wspólnie z W. Humnickim, przełożył „Wykład Chemii Remsena“; obecnie pracuje nad ogólną terminologją techniczną w komitecie red. *Technika*. **G.** jest prezesem „Polskiego tow. esperantystów“; tłumaczył na esperanto nowele Sienkiewicza, Prusa, „Consilium fakultatis“ Fredry i t. d.; wydał antologję przekładów własnych z Mickiewicza, Słowackiego, Konopnickiej, Asnyka i innych, opracował słownik polsko-esperancki; jest członkiem akademji esperanckiej w Paryżu oraz dyrektorem jej sekcji gramatycznej.

Grabowski Ignacy, pisarz polski, ogłosił nadto: „Franek Cygan“, komedja tragiczna w 5 obrazach (Warsz., 1904); „Król Stanisław August“, tragedja w 10 obrazach (t., 1908); „Czarna dama“, nowele (t., 1909); „Niewierny Tomek“, komedja stylowa w 6 obrazach (t., 1909); „Pamiętniki Rupiecia“, z przedmową **A.** Nowaczyńskiego (t. 1909); „Sokół“, komedja heroiczna z czasów renesansu polskiego w 6 obrazach (t., 1910), nagrodzona I-szą nagrodą na konkursie im. Juljusza Słowackiego; „Grunwald“, dramat (t., 1910). **G.** był sędzią gminnym z wyborów w Bielsku, został usunięty i oddany pod sąd wraz z innemi sędziami za stosowanie się do uchwał gminnych w 1905 r. w sprawie wprowadzania języka polskiego do sądownictwa. Musiał przebywać z tego powodu zagranicą przez pewien czas.

Grabowski Ignacy.

Grabowski Józef, inżynier, † 1894 (nie 1899 jak w gł. dziele). Dwie jego prace szczególniej zasługują na uwagę: „Otwory małych mostów lub rur żelaznych na strumieniach i parowach“ (1883); „O prowadzeniu doświadczeń nad ilościami opadów deszczowych i stosunkiem wód spadłych na znaną powierzchnię zlewną do objętości spływającej łożyskiem, zamkniętem tąż powierzchnią“ (1886). Por. F. Kucharzewski „Piśmiennictwo techniczne polskie“ (*Przegląd techniczny*, Warszawa, 1901).

Grabowski Paweł, pisarz rusiński, * 1864 r. W 1886 zesłany na Syberję, z początku do Irkuckiej gub., 1896 do Jakuckiego obwodu, później Tobolskiej gub., gdzie umarł. Artykuły i wiersze swoje umieszczał w wydawnictwach galicyjskich. Zbiory jego poezji: „Prolisok“ (1894); „Z czużogo polja“ (1895); „Z piwnoczi“ (1896); „Dolja“ (1897); „Kobza“ (1899); „Choma Baczlaj“ (1899); „Iwan Surik“ (1900). W utworach **G.**, przeważnie przepojonych melancholją, dźwię-

ezy prawie zawsze nuta społeczna. Drukował pod pseud. *Paweł Grab.*

Grabowski Stanisław, muzyk, żył w pierwszej połowie XIX, † 1852 r.; w l. 1817 — 1822 był profesorem liceum krzemienieckiego. Jego kompozycje, drukowane w Wiedniu: polonezy, mazurki, etc., były swego czasu bardzo popularne.

Grabowski Tadeusz, polski historyk literatury, * 1871. Do gimnazjum uczęszczał we Lwowie i Krakowie, studja filologiczno-literackie odbywał na uniwersytecie tamże, poczym w Paryżu w *Ecole des Hautes Etudes* pracował pod kierunkiem Gastona Paris. Po powrocie do kraju był nauczycielem francuskiego w szkole realnej w Stanisławowie 1896, potym w Krakowie 1897. Doktoryzował się 1900 na uniw. Jagiellońskim, 1901 habilitował się tamże na docenta historji literatury polskiej, którą dotąd wykłada. Od 1899 kilkakrotnie dla studjów wyjeżdżał za granicę. W 1909 r. został członkiem korespondentem Akademji umiejętności w Krakowie; t. r. mianowany profesorem nadzwyczajnym tamże. Ogłosił drukiem: „Przed laty“ (Kraków, 1896); „Exemen de la théorie dramatique et des drames de Diderot“ (Stanisławów, 1897); „Stanisław Staszic“ (t., 1898); „Wiktor Hugo“ (t., 1900); „Michał Grabowski“ (t., 1900); „Karol ks. Orleański“ (t., 1901); „Al. Dumas i współczesny teatr francuski“ (t., 1900); „Ludwik Osiński“ (t., 1901); „Poezja polska po 1863 r.“ (t., 1902); „Balzac i p. Hańska“ (t., 1902); „Petrovie i Du Bellay“, z dziejów renesansu francuskiego (t., 1903); „Anatol France“ (t., 1904); „Z dziejów literatury kalwińskiej w Polsce“ (t., 1906); „Eliza Orzeszkowa“ (t., 1907); „Literatura arjańska w Polsce“ (t., 1908); „Juljusz Słowacki“, życie i charakter (Warszawa, 1909); „Filozofja Jul. Słowackiego“ (Kraków, 1910); „Juljusz Słowacki, jego żywot i pisma na tle współczesnej epoki“ (t., 1909); „Czy historja literatury jest nauką?“ (t., 1910). Prócz tego od 1898 ogłaszał **G.** artykuły i recenzje: w *Przeglądzie polskim, Bibljotece Warszawskiej, Pamiętniku literackim, Kwartalniku historycznym* i innych.

Grabowski Tadeusz.

Grabski Stanisław, ekonomista, polityk i publicysta polski, ogłosił nadto: „Istota wartości jako zjawiska społeczno-gospodarczego“ (Kraków, 1904); „Spółki włościańskie“ (t., 1905).

Grabski Władysław, polityk i publicysta polski, brat poprzedniego, * 1873 w Borowie, pow. Łowickim, gub. Warszawskiej, ukończył gimnazjum w Warszawie, Szkołę nauk politycznych w Paryżu (dyplom 1893), wydział historyczny w Sorbonie (dyplom 1894), uczęszczał na wydział agronomiczny w Halli. Jest członkiem Tow. rolniczego w Królestwie Polskim, jednym z założycieli Tow. meljoracyjnego i jego dyrektorem, posłem do Dumy państwowej stale od I do III kadencji. W Dumie pracuje w kilku komisjach, w 1911 był referentem komisji budżetu ministerjum rolnictwa. Należał do założycieli Stacji rolniczej w Kutnie (1900), fabryki współdzielczej dren „Spójnia“ (1901), Spółki włościańskiej w Procheniu pod Łowiczem (1902), Spółki gospodarskiej okręgowej w Łowiczu (1905), pierwszej w kraju. Ogłosił szereg rozpraw „W naszych sprawach“ pisywał do kilku czasopism; oddzielnie wydał: „Historja Towarzystwa rolniczego“ (Warsz., 1904, 2. t.), za którą otrzymał nagrodę im. Natansona z kasy Mianowskiego; „Stosunki służbowo-robotnicze rolne w Królestwie Polskim“ (1906); „Koło polskie w II Izbie państwowej ros“. (t., 1907); „Koło polskie, sprawa agrarna“ (t., 1907); Materjały w sprawie włościańskiej“ (t., 1907); „Wywłaszczenie folwarków“ (t., 1907, t. I; 1910, t. II); „Dokumenty poselskie“ (t., 1908); „Ciężary samorządu w Królestwie Polskim“ (t., 1909); „Działalność państwowa wobec potrzeb rolniczych Król. Polskiego“ (t., 1909); „Pogląd na politykę posłów polskich w III Dumie“ (t., 1909); „Ekonomja rolnicza gospodarstw mniejszych“ (t., 1909); „Bilans Królestwa Polskiego w finansach państwa Rosyjskiego“ (t., 1909).

Grabski Władysław

Grace William Russel, przemysłowiec amerykański, * 1832 r. w Irlandji, † 1904 w New-Yorku, zaczął od skromnego domu handlowego, który wkrótce stał się wielką firmą mającą stosunki w całej Ameryce; założył linję parowcową „New-York and Pacific“ i „Peruwian Corporation“, które przejęło od Peru jego dług za odstąpienie jednej linji kolejowej, kopalni i terenów ziemnych. W 1897 założył w New-Yorku, gdzie był merem, *Grace Institute* dla zawodowego wykształcenia kobiet.

Gradenigo, rodzina wenecka, dała trzech dożów. Pietro * 1249, † 1311, był 48 dożą, w 1297 zorganizował „Serrata del Gran Consiglio“, radę dziesięciu, założył Złotą księgę i przez to położył podwalinę arystokracji weneckiej.

Graebe Karol, chemik niemiecki,* 1841 r. w Frankfurcie nad Menem; studjował budowę maszyn w Karlsruhe, następnie chemję w Heidelbergu, Marburgu, Berlinie. Był asystentem Bunzena i Bayera. W 1869 r. habilitował się jako docent prywatny w Lipsku, 1870 r. został profesorem w Królewcu, a 1878 w Genewie.

W 1869 z Liebermanem otrzymał sztuczną alizarynę z antracenu. Inne prace jego dotyczą wielopierścieniowych związków aromatycznych, grupy chinonu, budowy i syntezy naftalinu, karbazolu, fenantrenu, fluorenu, akridyny, chryzenu, ksantonu i innych. W czerwonym dwufenyloetylenie odkrył pierwszy węglowodór barwny.

Graf Arturo, poeta, filozof i krytyk włoski * 1848 r. w Atenach, od 1882 r. wykłada literaturę włoską w Turynie. Jako liryk **G.** poezje swoje, wyróżniające się doskonałością formy, przesyca uczuciem pesymizmu i sarkazmu: „Medusa“ (1890, 3 wyd.); „Danaidi“; „Una sergente di pessimismo nel Leopardi“ (1890); „Nuove poesie“ (1900—1902); w swoim arcydziele „Consigli ad un poeta giovine“ kreśli w 12 cudnych sonetach wzniosłą misję poezji. Z prac krytycznych oprócz podanych w gł. dz. wymienić należy: „Altraverso il Cinquecento“ (1888); „il Diavolo“ (1889); „Miti leggende e superstizioni del medio evo (1892—1893; „Foscolo, Manzoni, Leopardi“ (1898). Z kodeksu przechowanego w bibljotece narodowej w Turynie wydał: „Complementi della Chanson d'Huon de Bordeaux“; **G.** jest też autorem doskonałej powieści „il Riscatto“ (1901).

Grafek Józef (pseud. Holinsky), pisarz czeski, * 1841 r. w Jiczynie, † 1907 tamże, od 1864 księgarz, od 1890 pomocnik adwokata, czynny w życiu politycznym. Napisał: „Zavrzeny“; „Mandalenka pana Klimenta“; „Vzpoura ve Vitiniersi“; „Czszovsky myslivec“ i t. d.; redagował czas. humorystyczne *Satan, Zikawky*.

Grafit, w technice otrzymuje się z węgla, wystawionego na działanie ciepła w piecu elektrycznym. **G.** sztuczny służy przedewszystkim za materjał na elektrody.

Graham Jerzy, mechanik angielski, * 1675, † 1751; wynalazł wahadło kompensacyjne.

Graham Piotr, malarz szkocki, * 1836 r. w Edymburgu. Wsławił się pejzażami, do których motywy czerpał z kraju ojczystego. W 1881 został członkiem Akamdemji królewskiej.

Graichman Jakób, poeta słowacki, * 1822 w Hybach, † 1877 tamże. Studjował teologję, był księdzem w Dobszinie, po rewolucji węgierskiej sędzią w Mikulaszu. Poezje zaczął drukować w 1846. Należy do najlepszych balladystów słowackich. Z długiego szeregu utworów ważniejsze: „Hornichlapci“; „Kostlivce“; „Ivan a Ludmila“; „Laska a smrt“; „Romance“, komedja. Jego „Utwory poetyckie“ ukazały się 1890 r.

Grajnert Edward, malarz, syn literata Józefa **G.** * 1876 r. w Warszawie. Kształcił się początkowo w Krakowie, później przez dłuższy czas przebywał w Rzymie. Wystawiał przeważnie pejzaże z okolic Rzymu, wydał we Lwowie obszerny przewodnik po Rzymie. Opracował również podręcznik perspektywy, praca ta jednakże dotąd nie została wydaną. W r. 1903 osiedlił się w Warszawie, gdzie był nauczycielem w Szkole artystycznej dla kobiet A. Conti, poczym został powołany do Łodzi na nauczyciela rysunków i perspektywy. W Łodzi wiosną 1907 z niewyjaśnionego dotąd powodu na ulicy został zastrzelony.

Grajnert Józef, pisarz polski, ogłosił nadto: Michno Karaś (1903 r.) „Na dnie przepaści“ (1903); „Życie za wiarę“ (1903); „O Czechu wojaku i polskiej Hance“ (1904 r.): „Dwie“, powieść (1904); O księciu Dymitrze i o walecznym Hryciu“ (1904); „Legiendy o Matce Boskiej, Panu Jezusie i świętych“ (1904); „Skrzydlaty wojak“ (1907); „Tomek setnik“ (1907); „Znajdek“ (1907); „Ojczyzna nasza“ (t. 1908); „Było to pod Grunwaldem“ (t. 1910); „Pochód wojsk polskich i bitwa pod Grunwaldem“ (t. 1910); † 1910 w Kożubkach pod Łęczycą.

Grama metoda barwienia w bakterjologji. Polega ona na tym, że jod rozpuszczony w wodnym roczynie jodku potasowego, czyli inaczej płyn Lugola, ma własność tworzenia z barwnikami zasadowemi pararozaniliny, jak np.: z fijoletem goryczkowym połączenie, mające do niektórych bakterji bardzo silne powinowactwo, do innych znów słabe. Dlatego też pierwsze pozostają zabarwione pomimo następnego działania alkoholu, drugie zaś odbarwiają się alkoholem. Metoda ta, wprowadzona przez **G.**, polegająca na bajcowaniu preparatów, zabarwionych fijoletem goryczkowym, płynem Lugola, daje możność rozdzielania drobnoustrojów na barwiące i odbarwiające się **m. G.**

Gramatykówna Anna (Ostrowska), córka malarza Antoniego Gramatyki, wystawia od 1900 rysunki stylizowane, plakaty, afisze, pocztówki, etc.

Grand Walenty Piotr Jerzy *Mac Leod*, aktor francuski, * 1864 r. w Paryżu, z pochodzenia Szkot. Debiutował 1889 w teatrze Wolnym, gdzie przez dłuższy czas grywał, później występował w Gymnase i Komedji francuskiej. Jest świetnym wykonawcą współczesnej komedji, jednoczy wielką werwę komiczną z lekkością i wytwornością.

Grand Walenty Piotr Jerzy.

Grande del Norte, rzeka w Ameryce północnej, 2500 klm. długości, uchodzi do zatoki Meksykańskiej; część jej biegu stanowi granicę między Stanami Zjednoczonemi a Meksykiem.

Grandi Orazio, romansopisarz włoski * 1851 w Montecatini. Należy do szkoły idealistów, znać na nim ślady Manzoniego. Główne jego

utwory: „Il Delitto d'un Galantuomo“ (1882); „Cugino Riccardo“ (1886); „l'Abbandono“ (1884); „la Presenza del nume“ (1887); „Tullio Diana“ (1890); „la Nube“ (1904); „Degenere“ (1905); zbiór szkiców i nowel „Macchiette e novelle“ (1884); zbiór rymów „Battiti d'ale (1880).

Grandidier Wilhelm, podróżnik i badacz francuski, * 1873 w Paryżu. W 1898 na Madagaskarze rozpoczął badania paleontologiczne w okolicach Morondavy, następnie posuwał się w głąb wyspy wzdłuż biegu Fiherenany, dotarł do kraju Antanosy, przeciął nieznaną krainę górską z Manasoi do Ranohiry i przez Betsileo dotarł do Fianarantsoi. W Antsirabe, w kraju Hova odkrył resztki wymarłej fauny Madagaskaru, zwiedził jezioro Itasy następnie Majungę, Tamatarę i Diego Suarez. W 1901—02 przedsiębrał drugą wyprawę do Madagaskaru. Ogłosił: „Voyage dans le Sud-Ouest de Madagascar“ (1900); „Madagascar au debut du XX Siècle“ (1902) razem z ojcem i z innemi; „Collection des ouvrages anciens concernant Madagascar“ (1903, 1907 i nast.).

Grandsire Piotr Eugienjusz, malarz francuski, * 1825 w Orleanie, † 1905 w Paryżu. Uczeń Noëla i Dupré, malował pejzaże, głównie widoki morskie, świetne pod względem rysunku i kolorytu. Był też znanym ilustratorem i profesorem rysunków w Szkole wojskowej. Ważniejsze obrazy: „Koniec jesieni“; „Brzegi Oisy“ i t. d.

Granet Piotr, rzeźbiarz francuski, * w Villenave-d'Ornon, uczeń Dumonta, wykonał wiele rzeźb, które cechuje energja i doskonałość techniki; ważniejsze z nich: „Źródło“; „Republika“; „Łyżwiarka“; „Pegas i sława“ (na moście Aleksandra III w Paryżu); „Nadzieja“; „Marsyljanka“; „Posąg Musseta“. Otrzymał złote medale na wystawach powszechnych 1889 i 1900 r.

Graniczny Grzegorz Gabrjel, słynny sztorcista (obacz sztort) w kapeli Władysława IV, † 1654 w Warszawie.

Grant-Duff Mountstuart Elphistone, polityk angielski, † 1906. Wydał nadto: Notes from a diary“ (1897—1901 10 t.); „Out of the past“ (1903).

Granulobakter *saccharobutyricus Beyerinck'a.* (Syn.—*Amylobakter* Gruber'a, *Bacillus Saccharobutyricus* Kleckiego); laseczniki zarodnikowe, beztlenowce, należące do grupy laseczników fermentacji masłowej. Do tej grupy należy także laseczniki szczelestnicy, choroby u zwierząt domowych.

Granzow Władysław, malarz polski, * 1873 w Warszawie. Kształcił się w Warszawie u Adama Badowskiego, w Monachjum u St. Grocholskiego, wreszcie w 1893 r. wyjechał do Paryża, gdzie dotąd przebywa. W r. 1904 założył tamże przy współudziale Ant. Potockiego czasopismo, poświęcone sztukom plastycznym, „Sztuka“, które jednakże z braku poparcia musiał niedługo zwinąć. Wystawiał przeważnie zagranicą. W 1909 otrzymał w Paryżu dekorację (officier d'Academie).

Grasberger Jan Nepomucen, poeta austrjacki, † 1898 w Wiedniu.

Grässel Hans, architekt niemiecki, * 1860 w Rehau, studja odbył na politechnice w Monachjum, w 1889 został miejskim budowniczym tamże. Monachjum zawdzięcza mu szereg wspaniałych budowli, szczególnie szkół i cmentarzy, które zbudował w stylu nowoczesnym, niezrywając jednak węzłów z tradycją budownictwa bawarskiego. Ogłosił: „Ueber Friedhofanlagen und Grabendenkmale“ (1909); „Das Heiliggeistspital in München“ (1910) i t. d. Otrzymał kilka medali i wiele odznaczeń, od 1905 jest honorowym członkiem Akademji monachijskiej.

Grassi Achille, dyplomata papieski, legat w Polsce, * 1465, † 1523 (ob. Grassis Achilles).

Grassi Gwido Giovanni, fizyk włoski, * 1851 w Medjolanie, jest profesorem w Muzeum przemysłowym w Turynie. Prace jego głównie dotyczą ściśliwości płynów.

Grassmann Robert, matematyk i filozof, † 1901.

Graszyński Bonawentura, pisarz polski, * 1859 w Murowanej Goślince w Poznańskim, uczył się w gimnazjum w Lesznie, w uniwersytecie w Gryfji, poczym został nauczycielem w Kobylnikach koło Szamotuł. W 1903 przeniósł się do Galicji, był nauczycielem w Stryju i Kołomyi, następnie w gimnazjum we Lwowie. Pierwszym jego utworem jest poemat „Wanda“ (Poznań, 1885), później pisał poezje greckie, jak: „Agia Sophja“ (1897); „Hestias“ (1899); „Anastasia“ (1906). Od króla greckiego otrzymał odznaczenia i krzyż oficerski.

Graszyński Bonawentura.

Grätz, miasto i powiat w Księstwie Poznańskim, regiencji Poznańskiej, zgermanizowany Grodzisk (ob.).

Grätz Leo, fizyk niemiecki, * 1856 w Wrocławiu, syn Henryka **G.** Studja odbywał w mieście rodzinnym i Berlinie. Był asystentem przy Instytucie fizycznym w Strasburgu, habilitował się 1883 w Monachjum, gdzie został 1893 nadzwyczajnym, a 1908 zwyczajnym profesorem. Prace **G.** dotyczą głównie przewodzenia i promieniowania ciepła, mechaniki, hidrodynamiki i elektryczności. Ogłosił: „Die Elektrizität und ihre Anwendung“ (1907 11 wyd.); „Kurzer Abriss der Elektrizität“ 1903 3 wyd.); „Kompendium der Physik“ (1902 3 wyd.); „Das Licht

und die Farben“ (1900), nadto liczne artykuły z zakresu ciepła i elektryczności w „Handbuch der Physik“ Winkelmanna. W polskim języku istnieje w przekładzie L. Brunera „Elektryczność. Teorja i zastosowanie“ (1903).

Graux Karol, prawnik i mąż stanu belgijski, * 1837 w Brukselli, † 1910 tamże. Prawo studjował w Brukselli i Paryżu. Od 1860 zajmował się adwokatura; w 1878 został obrany senatorem, w l. 1878—84 był ministrem finansów w liberalnym gabinecie Frère-Orbana, następnie prezesem korporacji adwokatów i administratorem uniwersytetu brukselskiego. W 1890 wybrany był na posła do parlamentu, przy wyborach 1894 przepadł i od tej chwili usunął się od polityki. W 1908 uroczyście obchodzono 50-lecie świetnej karjery prawniczej **G.**

Gravier Alfons, architekt polski, * 1872 r. w Warszawie, zamieszkały w Paryżu, otrzymał na konkursie na dwór w Roszkowie II nagrodę (1903), a za projekt ratusza w Krakowie II-ą (1904). Artykuły z zakresu architektury drukuje w fachowych czasopismach, między innemi: „Jak wznoszą mury domów mieszkalnych w Paryżu“; „Zarys normalnego rozwoju miast“ i inne *(Przegl. Techn.)*. **G.** skończył w Paryżu szkołę Sztuk pięknych ze stopniem architekta.

Gravina Gian Vincenzo, prawnik i literat włoski * 1664 w Rogiano Grauvina † 1718 w Rzymie. Należał do najwybitniejszych prawników swej epoki. Jego „Originum juris civilis libri tres“ (1708) mogą być uważane za zwiastuny wielu doktryn z „Esprit des lois“ Monteskjusza; nadto napisał: „De Romano Imperio“. Jako moralista pod psoudonimem Prisco Censorino wydał „De corrupta morali doctrina“ (1691); jako estetyk wydał „Della vagion poetica“ (1708). Był jednym z założycieli „Accademia della Arcadia“, w niej zdobył imię „Opico Erimanteo“. Por. Casseti; „G.“ (1874).

delle **Grazie** Marja Eugienja, poetka austrjacka, * 1864 w Białej Cerkwi na Węgrzech. Po śmierci ojca zamieszkała w Wiedniu. Ogłosiła „Gedichte“ (1882; II wyd. 1895); „Hermann“, epos (1883); „Saul“, dramat; opowiadania: „Die Zigeunerin“ (1885); „Italienische Vignetten (1892); „Der Rebell“ (1893); „Robespierre“ (1894); „Moralische Walpurgisnacht“ (1896); dramaty: „Schlagende Wetter“ (1899); „Der Schatten“ (1900); „Schwäne am Land“ (1902); komedję „Narren der Liebe“ (1904); „Ver sacrum“, dramat (1906); „Vom Wege“, opowiadania (1903—1906); nadto „Dichter und Dichtkunst (1904). W 1903 wyszło zbiorowe wydanie dzieł. **G.** zdradza przedewszystkim wybitny talent liryczny.

Grąbczewski Bronisław, podróżnik i administrator. W 1903 został gubernatorem astrachańchańskim i atamanem kozaków astrachańskich; † 1905.

Gréber Henryk Ludwik, rzeźbiarz francuski, * 1854 w Beauvais, uczeń Frémiet'a i Mercié, otrzymał kilka odznaczeń za swe prace, z których główniejsze: „Wybuch gazu ziemnego“ (1896) w muz. Luksemburskim; „Modlitwa wieczorna“ (1900); „Fryne“ (1900); „Wiosna“ (1901); „Śmierć naczelnika“ (1903), złoty medal; „Rozpacz“ (1906), płaskorzeźba.

Grecja. Powierzchnia królestwa Greckiego według obliczeń ateńskiego Instytutu kartograficznego z 1909 wynosi: 64,734 klm. kw., ludność według spisu 1907: 2,631,952 głów, na 1 klm. kw. 40·69, od 1896 przybyło 198,146, w tym mężczyzn 1,324,942, kobiet 1,307,010. Emigracja do Stanów Zjednoczonych w ostatnich latach wzrasta, w 1907 wynosiła: 37,184 osób; ma też miejsce immigracja włościan greckich z Bulgarii, w 1906—1907 doszła do 23,000 osób, które osiadły w Tessalji i założyły tam cztery osady. Pomimo niepomyślnych stosunków gospodarczych w 1908: przywóz doszedł 152,635,000 drachm i przewyższył zeszłoroczny o 3·6 mil. dr., wywóz stanowił 109,244,000 dr., zmniejszył się o 8·4 mil. dr. Flota handlowa grecka liczyła w 1909: 1,143 statków, w tym 261 parowych o pojemności 457,474 tonn. Długość linji kolejowych w 1909: 1,241 klm., sieć drutów telegraficznych (1907): 16,294 klm., stacji pocztowych (1907): 852, telegraficznych 516. Dług państwowy w końcu 1908 wynosił: 709·5 mil. drachm w złocie, 166·6 w papierach (z tego 77·8 w banknotach). Produkcja kraju wyraża się głównie w rolniczych produktach, jak: wino, oliwki, oliwa, hodowla inwentarza, a poczęści w wydobywaniu rudy żelaznej, manganowej, cynkowej i t. d. *Wojsko*. Zamieszki oficerskie, wynikłe w 1909 na tle ruchu młodotureckiego i kryzysu kreteńskiego, wykazały opłakany stan armji greckiej. Według nowego prawa, które obowiązuje od 1911, każdy Grek od 20 do 54 roku życia, podlega służbie wojskowej: 2 lata w służbie czynnej, 11 w pierwszej, 9 w drugiej rezerwie, następnie w gwardji narodowej. Prawo przewiduje szereg wyjątków. Mają być zaprowadzone karabiny nowego systemu i armaty polowe. Reorganizacji dokonać mają oficerowie francuscy. Dotychczas armja grecka składała się (1907): z trzech dywizji, podzielonych na 6 brygad piechoty po 2 pułki w każdej; 3 pułki kawalerji po cztery eskadrony; 3 pułki artylerji polowej; 3 dyrekcje inżynierji: 8 bataljony pjonjerów; 3 pociągowe, 1 arsenalska i 3 sanitarne kompanje; 16 brygad żandarmerji konnej, 210 pieszej. Siły wojenne stanowią: wojska linjowe i rezerwy 82,000, armja terytorjalna 77,000 razem z rezerwami 324,000 ludzi. Zaciągi wojskowe ogromnie cierpią z powodu emigracji. Budżet ministerjum wojny wynosił w 1907: 18,135,310 drachm. Uchwała z 1909 przewidywała wysztyftowanie ciężkiej baterji z 4 dział

i po sekcji dział maszynowych do każdego pułku piechoty, konnicy i bataljonu strzelców. Z powodu zamętu, panującego w finansach państwa i administracji wojskowej, ta reforma, jak wogóle dotychczas żadna, nie została wprowadzona w życie.

Dzieje. Program finansowy i militarny gabinetu Teotokisa był roztrząsany w Izbie w ciągu marca 1904 i gabinet otrzymał wotum zaufania. Zgromadzenia publiczne i manifestacje ludowe w ciągu całego roku oświadczały się za przyłączeniem Krety; kiedy przybyła deputacja kreteńska, premier jej nie przyjął. Na tle wypadków, związanych z loterją na korzyść floty narodowej, minister finansów, Simopulo, podał się do dymisji w październiku 1904, a w grudniu ustąpił cały gabinet. Na czele rządu stanął Delyannis, który rozwiązał Izbę 3 stycznia 1905. Nowe wybory przyniosły rządowi znakomitą większość, ale Delyannis (ob. II sup.), padł z ręki mordercy. Następcą jego był Rallis. Z powodu szykanowania greckich poddanych w Rumunji i obrazy sztandaru greckiego, w wrześniu nastąpiło zerwanie stosunków dyplomatycznych między temi państwami i wymówienie traktatów handlowych. Koalicja opozycji zmusiła gabinet Rallisa do podania się do dymisji. Teotokis sformował nowy gabinet. Prasa i opinja publiczna życzliwie przyjęła nowy rząd, który rozwiązał Izbę 15 lutego 1906. Wybory 6 kwietnia 1906 dały pożądaną dla rządu większość. Cały prawie r. 1906 wypełniły sprawy macedońskie i związane z niemi zatargi z Bulgarją, a przedewszystkim z Rumunją. **G.** domagała się dawnych przywilejów w Macedonji na mocy wyższości swej kultury i roli historycznej, jaką dla chrześcijan odegrała od 1453 wobec Turków. **G.** użalała się, że Bulgarja wprowadza do Macedonji bandy zbrojne, które napadają na greckich nauczycieli i popów tak samo, jak na urzędników tureckich. Z tego wywiązał się konflikt między **C.** a Bulgarją w maju 1906. W Bulgarji odbywały się manifestacje antyhelleńskie, a **G.** zażądała, bez skutku zresztą, odszkodowania w sumie 50 miljonów, z czego 19 za zniszczone magazyny, szkoły, zakłady przemysłowe w Anchialos. Z drugiej strony bandy greckie od 1905 pomimo ścigania ich przez żandarmerję międzynarodową niepokoiły Kuco-Wałachów w wilajetach Salonickim i Monasterskim. Rumunja wystąpiła w obronie Kuco-Wałachów, żądając dla nich, w imię wspólności pochodzenia i języka, prawa na odrębny egzarchat, niezależny od patrjarchy greckiego, i usunięcia z ich liturgji języka greckiego. **G.** protestowała przeciwko temu, proponując za zgodą Rosji przeniesienie tych debatów do Petersburga, a następnie na konferencję haską. Po odmowie Rumunji i wrogiej manifestacji przeciwko konsulowi greckiemu w Bukareszcie, stosunki dyplomatyczne między Rumunją a **G.** zostały zerwane 15 maja. Dn. 7 lipca Rumunja wypowiedziała wojnę cłową **G.**, która uczyniła to samo w stosunku do Rumunji. W sierpniu miały miejsce w Galacie rozruchy antygreckie. Presja ze strony Anglji i innych mocarstw na **G.** i Rumunję zapobiegła większym jeszcze zamieszkom. W wrześniu 1906 ks. Jerzy grecki, który był komisarzem Krety z ramienia mocarstw, zrezygnował z urzędu tego. Mocarstwa zaznaczywszy, że w przyszłości nastąpi połączenie Krety z **G.**, nie dopuściły jednak by król grecki bezpośrednio mianował nowego komisarza Zaimisa. Mocarstwa zatwierdziły tę nominację i nowy komisarz objął władzę 1 października 1906 ku zadowoleniu większości Greków. Wybory miejskie w Atenach 1907 dały większość nieprzychylną gabinetowi, co ze względu na dużą autonomję miejską podrywało wpływy rządu. Dn. 5 lipca 1908 nastąpiły zmiany w gabinecie Teotokisa: tekę spraw wewnętrznych objął Baltazzi, finanse Gunaris. W marcu 1909 gabinet Teotokisa był blizki upadku z powodu skargi kupców, wręczonej nań królowi. Na dobitek król rozkazał przeprowadzić ankietę, co rząd uznał za brak zaufania i podał się do dymisji. Wezwany przez króla Rallis nie zgodził się na sformowanie gabinetu z powodu braku większości. Dawny gabinet pozostał przy władzy, ale niedługo. Mocarstwa opiekuńcze postanowiły wycofać swe załogi z Krety, patrjoci greccy żądali aneksji wyspy i oskarżali Teotokisa o niespełnienie ich życzeń. Ruch wrogi gabinetowi zapoczątkowali oficerowie, którzy na zgromadzeniu publicznym uchwalili: usunąć z armji książąt krwi, odebrać naczelne dowództwo następcy tronu, którym był obdarowany od 1897, dokonać reorganizacji armji przy pomocy cudzoziemskich oficerów, usunąć wyższych oficerów, jako niezdolnych. Teotokis chciał użyć represji przeciwko tym politykującym oficerom, na co król się nie zgodził, wtedy gabinet podał się do dymisji w lipcu 1909 r. Na czele nowego rządu stanął Rallis, który wyraźnie oświadczył się za aneksją Krety i wymógł amnestję dla konspirujących oficerów. Na żądanie „Ligi oficerskiej" Rallis zwołał 31 sierpnia Izbę, ale jednocześnie odmówił urzędowego przyjęcia deputacji oficerów, która chciała mu wręczyć swój memorjał reform. Wtedy część wojska pod dowództwem oficerów wyszła z miasta i rozłożyła się obozem koło Gonoli. Obawiając się wybuchu powstania, Rallis w końcu sierpnia ustąpił. Miejsce jego zajął Mavromichalis, który spełnił wszystkie żądania „Ligi oficerów". Po wydaniu dekretu amnestyjnego wojska powróciły do koszar. Rząd, stosując się do wymagań opinji, zajął się wypracowaniem reform administracyjnych i ekonomicznych, i odroczył posiedzenie Izby do 7 października. Po zwołaniu Izby, został jej przedstawiony program reform zgodnie z żądaniem „Ligi oficerów"; 14 października uchwaliła Izba odebra-

nie naczelnego dowództwa następcy tronu i przywilejów w armji dla książąt krwi. „Liga wojskowa“ stała się wszechwładną, narzucała swoją wolę gabinetowi i Izbie. Gabinet rządził przy współudziale Ligi i przedewszystkim dbał o takie ułożenie budżetu, by móc przeprowadzić reformy wojskowe. Izba głosowała bez dyskusji, opozycja nie brała udziału w debatach i nie śmiała zabierać głosu. Sytuacja zaostrzyła się jeszcze w końcu października; 28 października porucznik marynarki Typoldos, jako przedstawiciel „Ligi marynarzy“ wystąpił z żądaniami marynarzy i groził opanowaniem Salaminy. Tym razem „Liga wojskowa“ stanęła po stronie rządu. Typaldos i główni przywódcy byli aresztowani. Minister wojny, pułkownik Lapatiotis, przedstawił swój projekt reorganizacji armji w formie tak rozkazującej, iż cała Izba oświadczyła się za strajkiem parlamentarnym, o ile minister nie ustąpi. Liga zgodziła się na usunięcie ministra, ale niebawem zaznaczyła swą przewagę, żądając usunięcia ministra spraw wewnętrznych i zwołania specjalnego zgromadzenia narodowego dla rewizji konstytucji. Temu żądaniu oparł się król, rząd i większość parlamentarna z Teotokisem. Członek rządu kreteńskiego, Venizelos, usiłował pozyskać Teotokisa dla tego projektu; gabinet podał się do dymisji 27 stycznia 1910 r. Na czele nowego rządu 1 lutego 1910 stanął Dragumis, który objął tekę finansów, ministrem wojny został Zorbas, przywódca „Ligi wojskowej“, wszystkie partje miały przedstawicieli w tym ministerjum przejściowym. Sesja Izby była zamknięta 3 lutego, nadzwyczajna została zwołana na 14 lutego, 8 lutego wyszedł dekret o amnestji. Izba uchwaliła 18 lutego (st. st.) rewizję niezasadniczych praw konstytucji, 30 marca odczytano orędzie królewskie, że Izba rewizjonistyczna będzie zwołana przez dekret królewski; komitet „Ligi wojskowej“ wydał odezwę 29 marca, że rozwiązuje się, pod tym warunkiem król i rząd przystali na rewizję konstytucji. Z wyborów 21 sierpnia 1910 r. wyszedł członek komitetu egzekutywy kreteńskiej, Eleuterios Venizelos. Wobec tego Venizelos złożył swój urząd kreteński 9 września i przeniósł się do Aten, gdzie wkrótce został się najwpływowszą osobą w **G.** Dn. 19 paźdz. 1910 stanął na czele nowosformowanego gabinetu. Wybory do konstytuanty nie dały pożądanej dla planów Venizelosa większości, wtedy nie zawachał się rozwiązać tego zgromadzenia 25 paźdz. i rozpisał nowe wybory. Rządy swoje Venizelos sprawuje z nadzwyczajną energją, czym wywołał już dużo niechęci, w grudniu 1910 uczyniono na niego zamach, który się nie udał; w styczniu 1911 rozkazał aresztować podoficerów, których w celach spiskowych gromadził w swym domu Lapateotis, były minister wojny. Co się tyczy spraw zewnętrznych, stosunki z Turcją z powodu Krety (ob. II suplement) są wciąż naprężone, w tej sprawie król bawił w czerwcu 1909 w Paryżu, a w czerwcu 1910 w Rzymie, lecz bez widocznego skutku; również i stosunki z Bulgarją z powodu Macedonji są nie świetne; w ostatnich latach przyłączył się jeszcze konflikt z Rumunją z powodu Kuco-Wałachów, szczególnie od chwili kiedy pod wpływem Rumunji, Turcja zezwoliła na otwarcie szkół rumuńskich. Dopiero w połowie r. 1907 stosunki się poprawiły i ostatecznie przybrały zupełnie normalny charakter w 1908, kiedy po ogłoszeniu konstytucji tureckiej, bandy greckie usunęły się z widowni. Por.: Homolle, Diehl, Reinach, Deschamps, Fougères i in. „La Grèce“ (1908); Marden „Greece and the Aegean islands“ (1907); Saripolos „Das Staatsrecht des Königreichs G.“ (1909); Dürr „Die Kultur und das Bildungswesen der Balkanländer“ (1910); I. C. Lawsoon „Modern greek folklore and ancient greek religion“ (1910).

Greco, el („Grek“) właściwie *Kiriatos* (Domenico)) *Theotokoguli*, malarz hiszpański, * między 1545—50 w Kandji na Krecie, † 1614 w Toledo. Przybył przed 1470 do Wenecji, gdzie uczył się u Tycjana, a głównie u Tintoretta, następnie w Rzymie zostawał pod wpływem Michała Anioła i innych mistrzów. Do tych czasów odnoszą się jego dzieła: „Uzdrowienie ślepego“ (galerja w Parmie) i „Adoracja króli“ (muzeum Wiedeńskie). Przed r. 1477 przybył do Hiszpanji, osiadł w Toledo, gdzie prowadził życie bardzo burzliwe i czynny był jako: malarz, rzeźbiarz, architekt, pisarz i muzyk. Przez długi czas mało ceniony, obecnie uchodzi za pierwszorzędnego mistrza i obrazy jego dochodzą do bajecznych cen. Współczesna krytyka na pierwszym miejscu stawia jego pełne ekstazy obrazy religijne, które pomimo dziwacznej kompozycji i niemożliwych proporcji figur, olśniewają wspaniałym kolorytem. Główne obrazy z tego cyklu: „Podział świętego płaszcza“ (1578, katedra w Toledo); „Pogrzeb hr. Orgaza“ (1584, koś. św. Tomasza tamże); „Wniebowzięcie“ (muzeum w Chicago); „Męczeństwo św. Maurycego“ (Escorial). Inne obrazy **G.**, jak: wspaniałe portrety, postacie apostołów, pustelników, mnichów i t. d., dalej, krajobrazy znajdują w muzeum Prado w Madrycie, w Santo Domenigo el antiguo, w muzeum w Toledo, w Paryżu, w Pau, Bukareszcie, New-Yorku i t. d. Por. Lafona, artykuł w *les Arts* (paźdz. 1906); Cossio „El Greco“ (Madryt 1908).

Greczaninow Aleksader, kompozytor rosyjski, * 1864, uczeń konserwatorjów: w Moskwie i Petersburgu (Safonow i Rimski - Korsakow), napisał symfonję h mol, dwa kwartety smyczkowe, muzykę do dramatów, operę „Dobrynja Nikiticz“ oraz szereg bardzo interesujących pieśni.

Greely Adolf Washington, podróżnik amerykański, wydał nadto: „Explorers and travellers“ (1893); „Handbook of arctic discoveries“ (1896).

Green Tomasz Hill, filozof angielski, * 1836 w Birkin, † 1882, studjował w Rugby i Oksfordzie, był profesorem etyki. Uchodzi w Anglji za głównego przedstawiciela krytycznego idaelizmu. Główniejsze prace: „Introduction of Humes Traetise on human nature (1844—56); „Prolegomena to Ethics“ (1899, IV wyd.); zbiorowe wydanie dzieł **G.** ukazało się w 3 tomach (Londyn, 1906) Por.: Fairbrother „The philosophy of **G.** (1896).

Greenaway Kate, rysowniczka angielska, * 1848 w Londynie, † 1901 tamże, celowała szczególnie w oddawaniu postaci dziecięcych.

Greenwood Fryderyk, literat i dziennikarz angielski, * 1830, † 1909 w Londynie, założył 1865 *Pall Mall Gazette*, głośny dziennik liberalny, następnie *St. James Gazette* i ostatecznie *Anti-Jacobin*. Prócz szeregu powieści ogłosił: dwa dzieła o Napoleonie III (1853—55); „the Lover's Lexicon“ (1893): „Imagination in dreams, and their study“ (1894).

Gregh Ferdynand Karol, poeta i krytyk francuski, * 1873 w Paryżu, syn kompozytora Ludwika **G.** Usiłował w 1902 stworzyć nowy kierunek w poezji, jako następstwo parnasizmu i symbolizmu pod nazwą *humanizm*. Rozprawę w tym duchu wraz ze studjum o W. Hugo wydał 1904. Prócz tego wydał kilka tomów poezji, pełnych artyzmu i wytworności jak: „la Maison de l'enfance“ (1897); „la Beauté de vivre (1900) i in., i ponadto: „„La Fenêtre ouverte“, szkice krytyczne (1901); les Clartés humaines“ (1904) i l'Or des minutes“ (1905), zbiór poematów.

Gregori Ferdynand, aktor i pisarz niemiecki, * 1870 w Lipsku, studjował przyrodę, występował w rozmaitych teatrach, w 1901 powołany do Burgu wiedeńskiego. Jest świetny zarówno w rolach klasycznych, jak i konwersacyjnych, najczęściej grywa Szekspira, Schillera, Ibsena i Fausta Göthego. **G.** jest profesorem w konserwatorjum wiedeńskim, napisał szereg utworów o reformie teatru, jak: „Das Schaffen des Schauspielers“ (1899); Bernhard Baumeister“ (1902); „Schauspielersehnsucht“ (1903); „Josef Kainz“ (1904); nadto wydał antologię liryczną: „Lyrische Andachten“ (1905).

Gregorowicz Karol, skrzypek, * 1867 w Petersburgu, polak z pochodzenia, uczeń Besekirskiego i Wieniawskiego, następnie Joachima, rozpoczął swą karjerę artystyczną jako wirtuoz w Berlinie w 1886 r. Następnie był profesorem w Helsingforsie.

Gregory August, podróżnik australski, † 1905 w Sidneyu, prowadził pomiary gieodetyczne w Australji zachodniej i 1846 z polecenia rządu badał z bratem Franciszkiem (* 1820—† 1888) krainę na północ od Murchisonu, w drugiej wyprawie 1852 przekroczył Murchison; 1855—56 kierował wyprawą od ujścia Wikterji na północo-zachód, przez północny Queensland do wschodniego wybrzeża. W 1858 wysłany w celu odnalezienia śladów Leichhardta, przedostał się do południowej Austra'ji przez Barku i wykazał, że ta jest górnym biegiem Coopera. Ogłosił: „Journal of the North Australien exploration expedition“ (1857); „Journal of Australien explorations“ (1884 z Franciszkiem **G.**).

Gregory Edward, malarz angielski, † 1909 w Londynie.

Gregr Edward, polityk czeski, † 1907 w majątku własnym Ctyrkoly w Czechach.

Gregrowa Iza, aktorka czeska, * 1879 w Kralowicach, debiutowała w *Narodnim Divadle* 1895, gdzie występowała do 1908, poczym udała się zagranicę. Należy do wybitniejszych artystek czeskich w umiejętności oddawania duszy współczesnej kobiety.

Greim Michał, archeolog polski, * 1827, † 1911 w Kamieńcu Podolskim. Pierwotnie był drukarzem, potym nabył zakład fotograficzny, co mu pozwoliło ułożyć znane powszechnie album dawnych twierdz i zameczków podolskich. Od lat kilkudziesięciu gromadził skrzętnie wszystko, co tylko posiadało związek z przeszłością Podola i stworzył muzeum zawierające wykopaliska, broń, meble, porcelanę, numizmaty, obrazy i t. d. Szereg prac z zakresu numizmatyki polskiej i starożytnictwa ogłosił w krakowskich *Wiadomościach numizmatyczno-archeologicznych*, „l'Annuaire de la Société de numismatique“. **G.** był członkiem komisji archeologicznej przy Akademji umiejętności w Krakowie.

Grenfell Bernard Pyne, klasyczny filolog angielski, * 1869 w Birminghamie; studjował w Oksfordzie, od 1894 zajmuje się wykopaliskami w Egipcie, zyskał sławę cennemi pracami z papyrologji. Najważniejsze z długiego szeregu tych prac: „The Amherst Papyri (1900—01, 2 tom.); „Faym towns and their papyri“ (1900); „The Tebtunis papyri“ (1902—07, 2 t.); „Egypt Exploration Fund. The Hibeh Papyri“ (1906). Większość prac wydał wespół z A. S. Huntem.

Grenfell sir Francis Wallace, gienerał angielski; 1904 został dowódcą wojsk w Irlandji, 1908 feldmarszałkiem.

Grenlandja. Badania lądu **G.** w ostatnich latach znacznie się posunęły i obecnie można już odtworzyć ogólny zarys brzegów **G.** Wyprawa ks. Filipa Orleańskiego na okręcie „Belgica“ pod kierunkiem A. Gerlache'a dotarła 1905 do najbardziej wysuniętego na północ punktu na wschodnim brzegu przylądka Bismarka pod 77° sz. półn.; przyczym stwierdzono, że punkt ten leży na wyspie, a nie jak dotąd mniemano na półwyspie. Następnie posunięto się prawie do 79° do przylądka Burbona, do brzegu jednak wyprawa nie dobiła, wylądować musiała na przeciwległej wyspie Ile de France. Na podstawie

materjału zebranego przez tę ekspedycję, komitet dla badań geograficznych i geologicznych **G.** w Kopenhadze wydał po raz pierwszy mapę całej **G.** na 4 arkuszach w skali 1 : 2,000,000. Podług nowych obliczeń powierzchnia **G.** obejmuje:

Wybrzeże zachodnie . . . (w tym kolonje duńskie 116,000 klm. kw.)	127,500	klm. kw.
Wybrzeże wschodnie . . .	93,100	„ „
Wybrzeże północne . . .	31,100	„ „
Kraina lodów.	1,848,400	„ „
Cała **G.** z wyspami . . .	2,143,200	klm. kw.

W 1906—08 przebywała w **G.** wschodniej wyprawa duńska L. Mylius-Erichsena, która dotarła 13 sierpnia 1906 do wyspy Koldeweya, dotąd jeszcze nie zwiedzanej, i wpłynęła do portu Danmark pod 76°46′ sz. półn. i 18°37′ dł. wsch. Uczestnicy wyprawy dokonali pomiarów całego północnego wybrzeża aż do najbardziej wysuniętych na północ punktów i dokąd dotarł Peary. Najważniejszym wynikiem było odkrycie półwyspu, ciągnącego się na północo-wschód, i kilku ogromnych fjordów, wcinających się w ląd niekiedy na 150 km. Z nich usiłował Mylius E. wyprawiać się w głąb krainy lodów razem z dwoma towarzyszami; jednemu z nich tylko, już umierającemu, udało się dotrzeć do składu prowiantów, urządzonego pod 79° sz. półn. Trup śmiałka odnaleziono na wiosnę 1903. W sierpniu 1908 wyprawa wróciła do Kopenhagi. W lecie 1907 otwarto planowaną od kilku lat duńską arktyczną stację biologiczną na wyspie Disko u brzegów zachodnich **G.** Por.: Mylius Erichsen i Moltke „Grönland“ (1901).

Greoux, miejscowość kąpielowa w Alpach niższych. Źródła siarkowe, jodowe, termy 37,5°C.

Greuter Józef, polityk austrjacki. † 1888.

Gréville Henry (Alicja Durand), pisarka francuska, † 1902 w Boulogne sur mer. Ogłosiła nadto: „le Fil d'or“ (1895); „Céphise“ (1896); „Petite princesse“ (1899); „Zoby“ (1900); „le Coeur de Louise“ (1901).

Grews Iwan, historyk rosyjski, * 1860, studjował w Petersburgu, od 1892 — 99 jako docent wykładał tamże na uniwersytecie i kursach żeńskich. W 1899 rząd pozbawił go wykładów, 1902 znów przywrócono mu katedrę, 1907 został profesorem zwyczajnym. Zajmuje się głównie dziejami cesarstwa rzymskiego pierwszej połowy wieków średnich i historją renesansu włoskiego. Główniejsze prace: „Oczerki iz istorji rimskago ziemlewładienija, preimuszczestwienno w epochu imperiji“ (1899); „Oczerki iz istorija Florencyji“(1902).

Grey Albert Henryk Jerzy, hrabia, * 1851 jako syn hr. Henryka, 1880—86 jako lord Howick, był członkiem Izby gmin; 1904 został gieneralnym gubernatorem Kanady.

Grey Jerzy Fryderyk Samuel Robinson hr. Ripon, 1874 przyjął katolicyzm, 1880 został wicekrólem Indji.

Grey sir Edward, baronet, polityk angielski, * 1862. Studja odbył w Oksfordzie. W 1884—85 był sekretarzem kanclerza skarbu, 1885 wybrany do Izby gmin, 1892—95 pełnił urząd podsekretarza stanu ministerjum spraw zagranicznych w gabinecie Gladstonea i Roseberyego, 1905 był ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Campbell-Bannermana.

Grębowiaki, nazwa miejscowa ludności, osiadłej między Wisłą a dolnym Sanem po Leżajsk i Mielec w Galicji.

Gridel Józef Emil, malarz i pisarz francuski, * 1839 w Baccarat, † 1902 tamże. Uczeń Feyen-Perrin'a, malował sceny myśliwskie, które oddawał z niepospolitą siłą i bogactwem efektów świetlnych. Ważniejsze z nich: „Polowanie na dzika“; „Odwrót“; „W okolicach Baccarat“ „Powrót z polowania“.

Grieg Edward, † 1907 w Bergen.

Grierson Jerzy Abraham, orjentalista angielski, * 1851 w Glenageary. Był urzędnikiem w Indjach, gdzie zbadał narzecza miejscowe i cywilizację; liczne i cenne jego prace dotyczą tej dziedziny. Wice-król Indji powierzył mu inspekcję lingwistyczną w Indjach.

Grigoresco Mikołaj, malarz rumuński, * 1838 w Bukareszcie, † 1908 w Campinie. Kształcił się w Paryżu, Grecji, Włoszech. W swych obrazach oddawał głównie krajobraz i życie ludowe Rumunji; pozatym stworzył szereg obrazów batalistycznych z wojny o niezależność Rumunji i krajobrazy z Bretanji i Normandji. Uchodzi za najbardziej narodowego malarza rumuńskiego.

Grijalva Jan, żeglarz hiszpański, * 1490, † 1527, zabity w Nicaragui. Zwiedził Kubę i Jukatan.

Grillières Józef, oficer i podróżnik francuski, * 1868 w Mende, † 1905 w Isé-Mao (Yunnan). Od 1899 podróżował po Persji, Indo-Chinach i Yunnanie. Zmarł podczas podróży do Mongolji.

Grimelund Jan Marcin, malarz norweski, * 1842 w Chrystjanji. Uczeń Gude'a, uprawiał pejzaż. Ważniejsze obrazy: „Stacja klimatyczna“; „Port w Antwerpji“; „Letni poranek w Molde“; „W Kattendyck“.

Grimm Dawid, prawnik rosyjski, * 1864 w Petersburgu, studjował w uniwersytecie tamże, profesor uniwersytetu i Szkoły prawa w Petersburgu. Napisał szereg rozpraw, głównie z prawa rzymskiego.

Grimm Erwin, historyk rosyjski, * 1870, studjował w Petersburgu, gdzie został profesorem. Ważniejsze prace: „Period wizantijsko-isłamskoj kultury“ (1896); „Izsledowanija po istorji razwitija rimskoj imperatorskoj własti“(1900—01).

Grimm Herman, historyk sztuki niemieckiej, † 1901 w Berlinie. Ogłosił nadto: „Homer's Ilias“ (1890—95); „Achim von Arnim und die ihm nahe standen“ (1895); „Beiträge zur deutschen Kulturgeschichte“ (1897); „Fragmente“ (1900 — 02); najznakomitsze dzieło **G.** „Leben Michelangelo's“ wyszło w 10 t., w 1901 r. „Das Leben Raphaels“ (1896, III wyd.).

Grimsby, miasto portowe w angielskim hrabstwie t. n., (1906) liczył 69,359 m. Ruch okrętów w 1906: przypłynęło statków 3,854 pojemności 1,505,660 tonn, odpłynęło 2,603 statki z ładunkiem 1,456,965 tonn. Port posiadał (1906) 635 statków pojemności 62,643 tonn i 605 łodzi rybackich pojemności 37,539 tonn.

Grinczenko Borys (psedonimy: Bazyl Czajczenko, Iw. Pierekatipole i in.), znany pisarz i etnograf rusiński, * 1863 w powiecie Charkowskim. Był nauczycielem ludowym, obecnie jest urzędnikiem w ziemstwie kijowskim. W 1895—99 redagował „Materjały etnograficzne“ (3 tomy), które są najlepszym źródłem do etnografji Ukrainy; dalej wydał: „Litieratura ukrainskago folkłora 1777—1900“ (Czernihów), „Słownik rosyjsko-rusiński“. Powieści i opowiadania drukował w czasopismach galicyjskich. Oddzielnie wyszły: „Twory Wasila Czajczenka“ (1891) i „Opowidannje“ (1899); zbiorowe wydanie dzieł (Kijów 1905); pisze też poezje, wybór ich p. t. „Wika“ (1902); nadto dramaty: „Jasni zori“, „Stiepowyj gist“, „Sierod buri“. „Arsien Jaworko“ i komedję „Nachmaryło“. Artykuły publicystyczne, pedagogiczne i literackie ogłasza w pismach rusińskich.

Grindelwald, miejscowość w górach berneńskich w Szwajcarji na wysokości 1,057 m. Połączona z Interlakenem koleją żelazną, otrzyma-

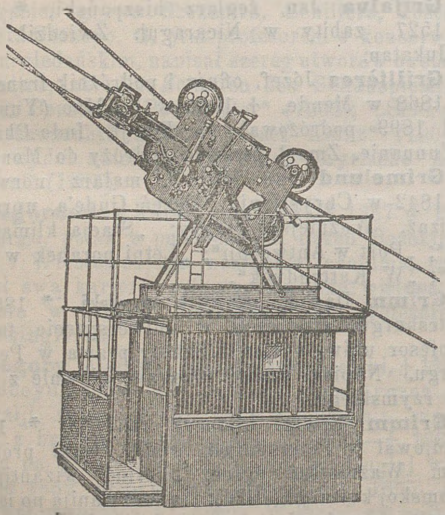

Wagon kolei na Grindelwald.

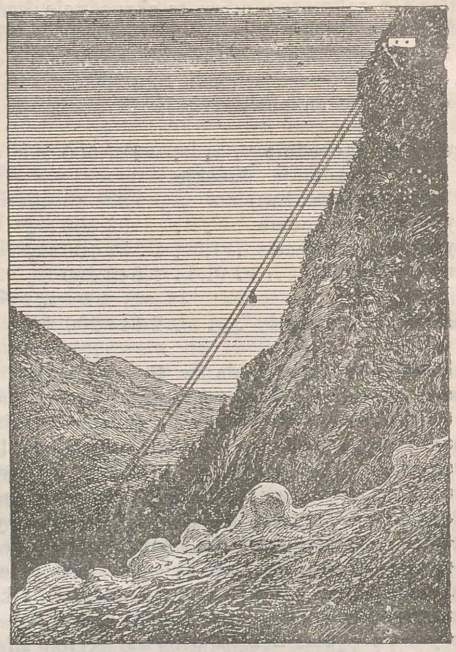

Ogólny widok kolei na Grindelwald.

ła 1908 kolej wiszącą, przeprowadzoną nad stokami Wetterhorna. Kable wiszą w powietrzu analogicznie do tego, jak się to dzieje z kolejkami wiszącemi do transportowania materjału kopalnianego w kopalniach. Krańcowe stacje tej kolejki położone są jedna na wysokości 1,253 m. druga—1,678 m. W ruch wprowadza kolejkę motor elektryczny o sile 45 koni.

Griniewskaja Izabela, autorka rosyjska, początkowo tłumaczyła, między innemi z polskiego, potym wydała kilka jednoaktówek, grywanych z powodzeniem w teatrach stołecznych, zbiór opowiadań humorystycznych „Ogońki“ (1900), zbiór poezji „Stichotworenja“ (1904); uprawia też krytykę literacką. Wielkim powodzeniem cieszył się jej poemat dramatyczny „Bob“ (1903).

Gripenberg Oskar Ferdynand, generał rosyjski, * 1838. Brał udział w rozmaitych wyprawach azjatyckich 1863—68. Pułkownik od 1872, służył pod Hurką podczas wojny rosyjsko-tureckiej. Generał lejtenant 1890, generał infanterji 1900, głównodowodzący wojskami okręgu wileńskiego 1902, następnie adjutant cesarski. W 1904 podczas wojny japońsko-rosyjskiej dowodził drugą armją mandżurską, składającą się z czterech korpusów, dywizji pomocniczej i kilku dywizji kozaków. Z powodu ciągłych porażek i niesnasek z Kuropatkinem został odwołany.

Griqualand, kraina stanowiąca dzisiaj dwa okręgi w Kaplandji angielskiej, zamieszkała przez lud Griquas (ob.). Dzieli się na zachodnią **G.** zajętą przez Anglję w 1871, a posiadającą 80,000 m., i wschodnią, przyłączoną w 1876 z ludnością 153,000. W **G.** znaleziono bogate pokłady diamentu.

Grisar Albert, kompozytor, * 1808 w Antwerpji † 1869 w Asnières pod Paryżem; jako młody chłopak uciekł z handlu, w którym pracował w Liwerpoolu i w Paryżu, kształcił się w muzyce; z czasem zdobył sobie w stolicy Francji wybitne stanowisko jako kompozytor oper wystawianych w *Opera-Comique*; już jako znany kompozytor bawił przez jakiś czas na studjach u Mercadantego w Neapolu. Najbardziej znane z jego oper: „Les porcherons“, „Monsieurs Pantalon“, „Les amours du diable“ etc.

Grisier Jerzy August, dyrektor teatru i dramaturg francuski, * 1855 w Paryżu, † 1909 tamże. Początkowo uprawiał dziennikarstwo, następnie napisał kilka sztuk teatralnych, jak: „Allons voir ça“, „les Chichis de l'année“ i t. d. W 1892 został dyrektorem teatru Ambigu, 1894 teatru Bouffes—Parisiens, w 1900 powrócił na poprzednie stanowisko, na którym do śmierci wytrwał.

Gritti Andrea, doża wenecki, * 1454, † 1538, zorganizował ligę chrześcijańską przeciw sułtanowi Solimanowi.

Griveau Maurycy Henryk, pisarz francuski, * 1851 w Wersalu. Bibljotekarz w bib. św. Gienowefy w Paryżu, poświęcił się studjom estetycznym i z tej dziedziny miewał wykłady w Sorbonie. Ogłosił: „les Éléments du beau“ (1892); „les Feux et les Eaux“ (1899); la Sphère de beauté: lois d'évolution, de rythme et d'harmonie dans les phénomènes esthetiques“ (1901).

Grlović Milan, pisarz chorwacki, od 1888 był redaktorem czasop. *Prijatelj Naroda*, od 1894 czasop. *Hrvatski Ljetopis*, w l. 1898 — 90 wydawał „Album zasłużnich Hrvata“ zawierający 150 życiorysów dawnych i nowszych pisarzy chorwackich.

Gröber Adolf, polityk niemiecki, * 1854. Studjował prawo, 1878 wstąpił do sądownictwa wirtemberskiego. W 1887 został wybrany do parlamentu Rzeszy, 1889 do drugiej Izby wirtemberskiej. Należy do centrum, gdzie reprezentuje kierunek demokratyczny.

Gröber Maks Gustaw, filolog niemiecki, profesor filologji romańskiej w Strasburgu, 1909 wyszedł do emerytury.

Grocholski Stanisław, malarz polski. Mieszkając w Monachjum, zasilał swemi rysunkami niemieckie pisma ilustrowane, między innemi *Jugend*. Około 1900 r. wyjechał do Ameryki i odtąd przestał przysyłać obrazy na nasze wystawy; przed opuszczeniem przez **G.** Monachjum w ilustrowanym dodatku do *Kraju* była skreślona sylwetka jego barwnym piórem A. Nowaczyńskiego.

Grochowicz Stanisław, budowniczy polski, otrzymał (wraz z bud. Oczkowskim) I nagrodę na konkursie na dom dochodowy przy zbiegu ulic Marszałkowskiej i Moniuszki (1901, własność Fel. Jankowskiego); wykonał oprócz tego plany na dom dochodowy przy placu Aleksandra (razem z bud. T. Wiśniowskim) wreszcie w Alejach Ujazdowskich (róg Al. Róż).

Grochowiska, miejscowość w Krakowskim, gdzie 18 marca 1863 r. Langiewicz stoczył pomyślną potyczkę.

Grochów, wieś pod Warszawą (ob.). Z **G.** związana jest pamięć o krwawej bitwie 25 lutego 1831. Walczyły w tym dniu wojska rosyjskie w liczbie przeszło 70,000 ludzi i 252 dział i wojska polskie, liczące zaledwie 56,000 ludzi i 7 baterji armatnich. Wojska polskie zajęły wyniosły pagórek, pokryty lasem olszowym, zwany Olszynką, i potrzykroć z wysiłkiem bohaterskim odparły atak przeciwnika, wreszcie, ulegając przeważającej sile, ustąpiły w zupełnym porządku, powstrzymując i rozbijając konnicę nieprzyjacielską, która następowała na ustępujących i miała dotrzeć do mostu na Pradze. Następstwem tej bitwy było zaniechanie przez Dybicza dalszego boju.

Grodno, miasto gubernjalne, liczyło ludności łącznie z wojskiem (1905) 41,007 m., w tym żydów 25,191, katolików 8,329, prawosławnych 7,647. Fabryk i zakładów przemysłowych w 1905 było 64 z 1,758 robotnikami i produkcją wartości 3½ miljona rubli (w tym fabryka tytuniu zatrudniała 1,181 robotników i produkowała za 2·9 milj. rubli).—Powiat **G.** liczył 173,000 m., w tym 102,000 prawosławnych, 51,000 katolików, 19,000 żydów. Podług spisu 1897 skład narodowościowy ludności powiatu wraz z miastem był następujący: 65·8% Białorusinów, 19·8% Żydów, 6·3% Wielkorosjan, 5·6% Polaków, 1·4% Litwinów, 0·3% Niemców, innych 0·4%, wojska 5·1%; skład wyznaniowy: 51·7% prawosławnych, 27·3% katolików, 20·1% żydów, 0·3% protestantów, 0·6% innych.

Grodzieńska gubernja, na 38,580 klm. kw. miała w 1907 ludności 1,869,900 czyli 48·4 m. na 1 klm. kw.; ludności miejskiej w 1905 na 1,807 tysięcy było 271 tysięcy w 25 miastach. Podług statystyki z 1897 na 1,603,409 ogółu ludności było 43·97% Białorusinów; 22,61% Rusinów; 17·37% Żydów; 10·08% Polaków; 4·62% Wielkorosjan; 0·64% Niemców; 0·21% Litwinów; 0·50% innych; 27·34% prawosławnych; 24·11% katolików; 17·49% żydów; 0·78% ewangielików; 0·03% starowierców, 0·25% innych. Z 9 powiatów najwięcej Polaków posiadają: powiat bielski (34·9%) i białostocki (34·1%); dość znaczna ilość Polaków mieszka w pow. grodzieńskim 5·6%, następnie idą brzesko-litewski 3·9%, woł-

kowyski 2·3%; kobryński 2·2%, słonimski 1·6%, prużański 1·4% i sokólski 1·2%. Najbardziej białoruski jest powiat sokolski 83·9%; wolkowyski 82·5%, słonimski 80·6%, prużański 75·5%, grodzieński 65·8%, białostocki 26·0%. Rusinów najwięcej zamieszkuje w powiecie: kobryńskim 79·7%, brzesko-litewskim 64·4%, w bielskim 89·1%. Wielkorosjan ilość nigdzie nie przekracza kilku %, najwyższy % 8·2% ma powiat brzeskolitewski, białostocki 6·7%, grodzieński 6·3%. Żydzi najliczniej obsiedli powiat białostocki 28·4%, brzeskolitewski 20·8%, grodzieński 19·8%. Pod względem wyznania najbardziej katolickiemi są powiaty: sokólski z 69·4%, w tym białorusinów kat. 68·2%, białostocki z 47·1%, w tym Białorusinów 13·0%, bielski z 36·6%, w tym Białorusinów kat. 1·7%, wreszcie grodzieński 27·3%, w tym Białorusinów kat. 20·3%. Przemysł: 3,795 fabryk i zakładów z 21,000 robotników z wytwórczością wartości 15·3 milj. rubli. Najbardziej rozwinięty przemysł: sukienniczy (6 milj. rubli); tytuniowy (3·4 milj.); garbarski (0·8 milj.); gorzelniczy (1·5 milj.). Rzemiosło rozpowszechnione szczególniej w powiecie grodzieńskim: 47,000 rzemieślników, w tym 25,500 żydów.

Grodzisk (niem. *Grätz*), miasto powiatowe w Księstwie Poznańskim, regiencji Poznańskiej, (1905) liczył 5,501 m., w tym 3,072 katolików, 1,179 ewangielików, 250 żydów. Podług spisu 1900 w mieście i powiecie **G.** na 34,420 m. było Polaków 82·0%, dwujęzycznych 0·3%.

Grodzisko w dolinie Ojcowskiej, ruiny zamku, ob. art. w gł. dziele.

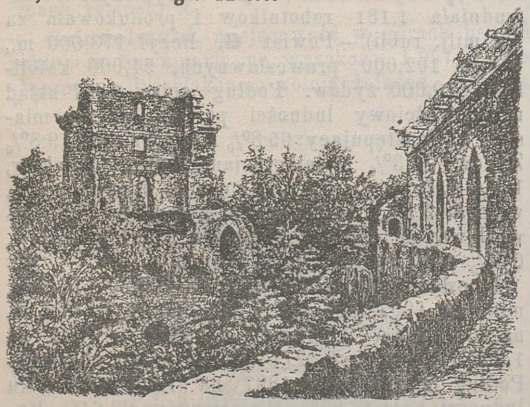

Ruiny zamku Grodzisko.

Groh Franciszek, klasyczny filolog czeski, * 1863 w Vodieradach, studjował w Pradze, Berlinie, Lipsku. Początkowo był nauczycielem gimnazjalnym, 1905 mianowany nadzwyczajnym profesorem uniwersytetu w Pradze. Prócz rozpraw w *Listach filologickych*, ogłosił: „O jeviszti divadla rzeckeho“ (1895); „Divadelni predstaveni w starych Athenach“; „Co nam vypravuji rzecke napisy“; „Rzecke divadlo“ (1905 — 09, 4 t.); „Jak studovati klassickou filologii“ (1907) i t. d.

Groizard y Gomez de la Serna Aleksander, prawnik, polityk i dyplomata hiszpański, * 1830 w Madrycie. Kolejno: sędzia trybunału (1856), prokurator sądu apelacyjnego w Madrycie (1869), premier gabinetu (1871), minister sprawiedliwości (1874), po upadku partji konstytucyjnej usunął się na pewien czas. Później przedstawił projekt konstytucji Kortezom. W 1881 został ambasadorem przy stolicy Apostolskiej, po raz drugi 1886, w 1894 ministrem państwa, 1895 Fomento, 1897 — 99 sprawiedliwości, ostatecznie senatorem dożywotnim. **G.** ogromnie się przyczynił do reformy współczesnego prawodawstwa hiszpańskiego, był prezesem sekcji prawa karnego w ogólnej komisji kodyfikacyjnej. Napisał: „el Codigo penal de 1870 concordado y comentado“.

Grombecki Henryk Jerzy, malarz polski, * 1883 w Warszawie, kształcił się w gimnazjum warszawskim, następnie w Akademji sztuk pięknych w Krakowie pod kierownictwem profesorów: Cynka i Mehoffera. Ważniejsze prace: „Portret ojca“, „Chłopska modlitwa“, „Pamięci naszych babek“.

Gronkowce, biały i żółty, drobnoustroje (ob. Bakterje).

Gronkowski Aleksander, członek „Ludu Polskiego“ w Anglji, napisał artykuł „O wojskowości“ (*Lud polski*, Jersey, 1854), zapowiadający znaczny talent. Umarł młodo.

Groos Karol, filozof i estetyk niemiecki, jest od 1901 profesorem w Gess; ogłosił nadto: „Das Seelenleben des Kindes“ (1908, II wyd.).

Gropeano Mikołaj, malarz rumuński, * 1865 w Bakau, kształcił się w Bukareszcie i Paryżu, gdzie od 1865 wystawiał swe obrazy w salonach. Do najudatniejszych jego kreacji należą pastele, przedstawiające wnętrza mieszkań o efektach światłocienia i zakątki ogrodów. Główniejsze obrazy: „Dwa lata Małgorzaty“ (1895); „Dziewczynka rumuńska“ (1900); „Macierzyństwo“ (1904); „Przyjaciele“ (1905); „Przy fortepjanie“ (1906) i t. d. W *Figarze* paryskim umieścił szereg ilustracji do legiend i ballad rumuńskich.

Grosjean Henryk, malarz francuski, * 1866 w Gondrecourt, uczeń Lefebvre'a i Fleury. Zaczął wystawiać od 1894 pejzaże o kolorycie silnym, rysunku szerokim; dba o wypuklenie pierwszoplanowych przedmiotów, resztę traktuje szkicowo. Ważniejsze prace: „Zachód słońca“ (1902), medal złoty; „Catigny“ (1903); „Pagórki koło Ain“ (1903); „Łąka w May“ (1904); „Pierwsze wzgórza jurajskie“ (1905); „Mouria“ (1905, muz. w Hawrze); „Wzgórze kasztanów“ (1906).

Grosmani Piotr, litwin, bardzo czynny w rewolucji 1794 r., był jednym z głównych założycieli w 1796 r. w Warszawie „Organizacji zgromadzenia centralnego“ w celu wybicia się na wolność.

Gross Gustaw, polityk austrjacki, * 1856 w Libercu. W 1877 — 81 był urzędnikiem państwowym, poczym został profesorem nadzwyczajnym ekonomji na uniwersytecie wiedeńskim, 1889 posłem na sejm czeski, 1902 na sejm morawski. Ogłosił: Die Staatssubventionen für Privatbahnen“ (1882); „Die Lehre vom Unternehmergewinn“ (1884); „Karl Marx, eine Studie“ (1885); „Wirtschaftsformen und Wirtschaftsprincipien“ (1888).

Gross Hans, kryminalista niemiecki, * 1847 w Hradcu, był urzędnikiem sądowym, 1899 profesor nadzwyczajny w Czerniowcach, 1902 w Pradze, 1905 w Hradcu. Napisał szereg rozpraw z prawa karnego, od 1898 wydaje „Archiv für Kriminalanthropologie u. Kriminalistik“ w Lipsku.

Gross Karol, austrjacki historyk prawa, * 1837 w Zuckmantel, † 1906 w Wiedniu, był profesorem początkowo w Insbruku, następnie w Hradcu, a od 1888 w Wiedniu na katedrze prawa kanonicznego. Ogłosił: „Die verschiedenen Arten des kanonischen Prozesses“ (1866); „Die Beweistheorie im kanonischen Process“ (1880); „Das Recht an der Pfründe“ (1887); „Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts“ (1894; I wyd.; 1907, II wyd.); nadto był wydawcą „Ordo judiciarius, incerti auctoris pars summa legum et tractatus de praescriptione“ (1870).

Grossekowa Marja, poetka polska, ogłosiła nadto: „Poezje“, serja II (Warszawa, 1904).

Grosstern Wiktor, lekarz polski, * 1847 w Warszawie, † 1904 tamże; do gimnazjum uczęszczał w Warszawie, w 1866 wstąpił na wydział lekarski Szkoły Głównej i ukończył uniwersytet w 1872 r. Od 1872—78 był ordynatorem kliniki terapeutycznej szpitalnej, a w 1880 ordynatorem kliniki djagnostycznej. W 1882 został ordynatorem etatowym szpitala żydowskiego. Ogłosił szereg prac z medycyny wewnętrznej w *Gazecie Lekarskiej*.

Grot Mikołaj, filozof rosyjski, † 1899 w Koczetku nad Dońcem.

Grotenfelt Arvid, finlandzki historyk filozofji, * 1863 w Helsingforsie, tamże został docentem 1889, zwyczajnym profesorem filozofji 1905; należy do wodzów umiarkowanej partji politycznej. Z dzieł jego główniejsze: „Das Webersche Gesetz und die psychische Relativität“ (1888); „Die Wertschätzung in der Geschichte“ (1903); „Geschichtliche Wertmasstäbe in der Geschichtsphilosophie“ (1905); po fińsku „Historja filozofji“ (1899).

Groth Paweł (nie Jakub, jak w gł. dziele ob. I suplement), mineralog niemiecki. Jego „Physikalische Krystalographie“ wyszła w 5 wydaniu (1905); „Chemische Krystallographie“ (1906 i nast.).

Grottger Artur, w wydawnictwie „Nauka i sztuka“ we Lwowie wyszło w r. 1908 studjum o Grottgerze pióra Antoniego Potockiego.

Grottkau, miasto i powiat na Szląsku pruskim, w regencji Opolskiej, zgiermanizowany Grotków (ob.).

Grousseau Henryk, polityk i prawnik francuski, * 1851 w La Jarrie, z początku uprawiał adwokaturę, następnie był profesorem prawa administracyjnego na uniwersytecie wolnym w Lille. W 1893 założył *Revue administrative du culte catholique*, 1902 obrany do Izby, zasiadł na prawicy. Zwalczał ogólną politykę Combesa i Rouviera, szczególnie projekt ogólnego i postępowego podatku i oddzielenie kościoła od państwa. Ogłosił szereg poważnych prac z ekonomji politycznej i społecznej.

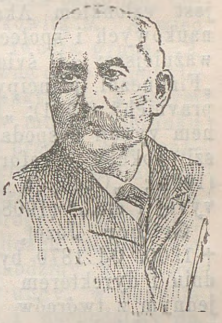

Grousset Paschal.

Grousset Paschal, dziennikarz i polityk francuski, * 1845 w Corte na Korsyce, † 1909 w Paryżu. Od 1869 r. pisywał polemiczne artykuły w *Marseillaise* Rocheforta. W 1871 r. członek Komuny, któremu ta powierzyła sprawy zewnętrzne, był aresztowany i zesłany do Nowej Kaledonji, skąd 1874 uciekł do Londynu i zostawał tam do amnestji. Po powrocie został 1893 obrany na posła do parlamentu. W 1906 przystąpił do grupy socjalistów niezależnych i głosował przeciwko polityce Combes'a. Ogłosił „la Vie partout“ (1884—1888, 9 t.); „le Yacht“ (1890); powieści dla dzieci „l'Epave de la Cynthia“ (1885); do spółki z Vernem „le Capitaine de Trafalgar“ (1886); „le Secret du mage“ (1890); „Atlantis“ (1896) i t. d.; „l'Affaire Dreyfus, le mot de l'énigme“ (1899); pod pseud. *André Laurie*, jak i poprzednio, powieści: „Colette en Rhodésia“ (1901); „le Tour du globe d'un bachelier á travers les universités de l'Orient“ (1900); „l'Oncle de Chicago“ (1902); „l'Escholier de Sorbonne“ (1902); „le Geant de l'azur“ (1903); „un Semestre en Suisse“ (1904).

Grove sir Jerzy, inżynier i pisarz muzyczny angielski, * 1820 w Clapham (Londyn), † 1900 w Londynie. W 1841 wybudował na Jamajce pierwszą latarnię morską z żelaza lanego, pracował w Anglji pod R. Stephensonem, 1850 został sekretarzem *Society of Arts*, 1882 — 84 dyrektorem *Royal College of Music* w Kensington. Ogłosił: „Dictionary of music and musicians 1450 — 1886“ (4 t., 1879 — 89 i indeks 1890); „Beethoven and his nine symphonies“ (1896);

był głównym współpracownikiem „Dictionary of the Bible“ W. Smitha i założycielem „Palestine Exploration Fund“. Por. Graves „Life and letters of Sir George **G.**“ (1903).

Gródek (jagielloński), miasto powiatowe w Galicji wschodniej (1900), miał 11,845 m., posiada szkołę uprawy lnu, od 1903 pomnik Jagiełły, wzniesiony ku uczczeniu zwycięzcy Krzyżaków, który w **G.** zmarł. Miasto i okręg sądowy podług spisu z 1900 na 46,315 m. miały 43·3% Polaków, 54·4% Rusinów, 2·2% Niemców; według wyznania 31·5% katolików, 56% unitów, 10·9% żydów, 1·4% ewangielików.

Gruhe Maks, aktor niemiecki, został 1909 dyrektorem nadwornego teatru w Meiningen; napisał nadto: „Im Theaterland“ (1908); „Adalbert Matkowsky, ein Kunst- und Lebensbild“ (1909).

Gruber Józef, ekonomista czeski, * 1865 r. w Łuży, studjował w Pradze i zagranicą, 1907 został prof. zwyczajnym politechniki w Pradze, jest członkiem Akademji i wielu towarzystw naukowych i społecznych. Z licznych prac jego ważniejsze: „O švietovem hospodarstvi“ (1900); „Financzni principy modernich prostrzedku dopravnich“ (1901); „Idea sobiestacznosti w diejinnem vyvoji hospodarzskem“ (1904); „Nejnoviejszi pokusy o reformu živnost. zakonodarstvi“ (1906); „Obch. a živn. komora w Praze, jeji vyvoj i etc...“ (1908).

Gruber Józef, lekarz niemiecki, * 1827, † 1900. Od 1870 był profesorem otjatrji w Wiedniu i dyrektorem kliniki otjatrycznej. **G.** był jednym z twórców nowoczesnej otjatrji. Prócz prac z dziedziny anatomji i anatomji-patologicznej narządu słuchowego, ogłosił **G.** liczne prace ze wszystkich działów otjatrji. W r. 1867 zapoczątkował wraz z Voltolinim, Weber-Lielem, von Schrötterem i Rüdingerem wydawnictwo miesięcznika „Monatsschrift für Ohrenheilkunde, sowie für Kehlkopf-, Nasen- u. Rachenkrankheiten“. Z inicjatywy **G.** powstało w Wiedniu austrjackie towarzystwo otologiczne.

Gruber Maks, higjenista niemiecki, * 1853 w Wiedniu, gdzie odbywał studja lekarkie. W l. 1879—82 oddawał się studjom z higjeny, fizjologji, bakterjologji w Monachjum, habilitował się w Wiedniu; 1884 został nadzwyczajnym profesorem w Hradcu, 1887 w Wiedniu, 1892 tamże zwyczajnym, 1902 przeniósł się do Monachjum. Prace **G.** dotyczą głównie teorji uodporniania organizmów i dezynfekcji; 1896 odkrył aglutynację bakterji przez surowicę krwi zwierząt uodpornionych. **G.** interesuje się żywo sprawami higjeny społecznej. Ogłosił: „Das Lebenswerk Pasteurs im Zusammenhang mit der gesammten Entwickelung der Bakteriologie“ (1895); „Die Prostitution vom Standpunkt der Socialhygiene aus betrachtet“ (1900); „Führt die Hygiene zur Entartung der Rasse“ (1903); „Hygiene des Geschlechtslebens“ (1904).

Gruberski Eugjenjusz, ksiądz, kompozytor, * 1868 w Płocku, kanonik katedralny, przez dłuższy czas *regens chori* w katedrze Płockiej, obecnie proboszcz w Czerwińsku. Uczeń szkoły ratyzbońskiej, pisze utwory kościelne, msze (np. „Na cześć św. Zygmunta“), kantaty: („Na uroczystość św. Cecylji“, „Na powitanie nowego wieku“), oraz pieśni i utwory fortepjanowe. Przełożył na polski język: Wykład harmonji P. Piela (1910).

Gruberski Władysław, rzeźbiarz, * 1873 r. w Płocku. Studja odbywał w Krakowie u prof. Alfreda Dauna, następnie zaś w Paryżu, gdzie na stałe zamieszkał. Wystawia od r. 1903 swe prace w salonach paryskich: szereg portretów i kompozycje, „Polonez Szopena“, „Sen“ i inne. Wykonał kilka pomników artystycznie pomyślanych oraz ołtarz do kościoła w W.-Solcy w Łęczyckim.

Grubiński Florjan, inżynier mechanik, † 1910 w Warszawie. Do wynalazków, przytoczonych w gł. dz. należy dodać wynalazek „szybowca“, przyrządu cięższego od powietrza, a latającego przy pomocy powietrza zgęszczonego.

Grubiński Wacław, powieściopisarz i dramaturg polski, * około 1880 w Warszawie, kształcił się tamże. Ogłosił: „Na rubieży“, dramat w dwuch odsłonach (Kraków, 1906); „Pocałunek“, powieść (t., 1906); „Uczta Baltazara“ (Warszawa, 1906); „Pijani“, dramat w 4 aktach (t., 1907); „Bunt“, nowele (t., 1909); „Moc kamienna“ (1911).

Grudziądz, *Grudziądz* (niem. *Graudenz*), miasto powiatowe w Prusach zachodnich, regencji kwidzyńskiej, w (1905) liczył 35,953 m. w tym 23,465 ewangielików; 11,719 katolików; 769 żydów. Twierdza **G.**, (ob. gł. dz.), pamiętna w dziejach porozbiorowych więzieniem żołnierzy pol-

Góra zamkowa w Grudziądzu.

skich, którzy po upadku rewolucji 1830 — 1831 weszli do Prus; przezwana fortecą Courbiere'a, który stawiał dzielny opór Francuzom 1807, liczyła 2,128 m. Podług statystyki 1900 **G.**, miasto, na 32,727 m. miał 13·2% Polaków, powiat wiejski na 44,072 m.—41·9% Polaków.

Gruicz Sawa Dymitr, generał i mąż stanu serbski, był ponownie posłem w Petesburgu w l. 1896—99. Po zamachu na króla Milana był na wygnaniu od 1899 do 1900. Dnia 1 września 1900 został posłem w Konstantynopolu, 1903—04 był premierem gabinetu. Następnie mianowany prezesem rady państwa, w 1906 utworzył gabinet radykalno-umiarkowany. Ogłosił ciekawe pamiętniki o wojnie rosyjsko - tureckiej 1876.

Gruicz Sawa D.

Grum Grzymajło Grzegorz, podróżnik, * 1860. Zwiedził kilkakrotnie Azję środkową (Tiań-Szań; prowincję Hań-Su, Kokunor), zebrał obfite kolekcje okazów historyczno-przyrodniczych. Ogłosił: „Le pamir et sa faune lepidopterologique“ (1890); Putjeszestwije w Kitaj (1896—1906).

Grundy Sidney, dramaturg angielski, * 1848 w Manchesterze, początkowo naśladował Francuzów, następnie pisał utwory oryginalne, z których ważniejsze: „Sowing the Wind“ (1893): „the New Woman“ (1894); „a Mariage of convenience“ (1897); „Debt of Honour“ (1900); „the Garden of Lies“ (1904); „Business is business“ (1905). Komedje jego mają cechy satyry społecznej.

Grunert Karol lekarz niemiecki, * 1867, † 1905. Był od r. 1900 profesorem otjatrji w Halle n./S. i długoletnim asystentem prof. Schwartze'go i czynnym jego współpracownikiem w ciągu lat 14. Prace **G.** dotyczą przeważnie operacyjnego leczenia chorób ucha i ogłoszone były w redagowanym przez Schwartze'go „Archiv für Ohrenheilkunde“. Prócz licznych artykułów wydał wspólnie ze Schwartz'em „podręcznik otjatryi „Grundriss der Otologie“ (1905).

Grünewald Bela, publicysta i polityk węgierski, * 1839 w Szent-Antal, † 1891 w Paryżu. Był posłem parlamentu od 1878, żądał reformy komitatów i kontroli państwowej nad niemi. Z prac jego ważniejsze: „Górne Węgry“ (1878); „Prawo administracyjne węgierskie“ (1889, 4 t.); „Węgry nowożytne“ (1889) i t. d.

Grunwald, ob. Obchód grunwaldzki.

Grünwald Benesz, poeta i literat czeski, * 1867 w Pradze, tamże ukończył fakultet prawny, od 1891 rozpoczął urzędowanie w sądzie, 1896 został sekretarzem sądu w Kladnie, wiele podróżował. Ogłosił zbiory poezji: „Srdcem i kosmem“ (1898); „Zpievy od bran zamczenych“ (1901), nadto szereg nowel po czasopismach. Uprawia też muzykę i wydał „Suitę fortepjanową“ i „Sonatę“.

Grup teorja odgrywa pierwszorzędną rolę w wielu działach matematyki spółczesnej i jej zastosowań, np. mechaniki, fizyki teoretycznej, krystalografji. Wyobraźmy sobie określony zbiór pewnych działań lub ogólniej operacji. Wykonywamy naprzód jedną z tych operacji, którą oznaczamy literą S, a potym na rezultacie otrzymanym wykonywamy jakąkolwiek inną operację z tegoż zbioru, którą oznaczymy literą T. To, cośmy zrobili wyrażamy symbolem ST (nie oznaczającym bynajmniej mnożenia S przez T) i powiadamy, że dokonaliśmy *kompozycji* czyli *składania* dwuch operacji S i T. Jeżeli kompozycję 2-ch jakichkolwiek operacji naszego zbioru można zastąpić jedną operacją i jeżeli ta operacja należy do naszego zbioru, to powiadamy, że te operacje tworzą *grupę*. Wyjaśnią to następujące 2 proste przykłady: 1. Rozpatrzymy działania, polegające na dodawaniu do pewnej danej liczby *a* jakichkolwiek liczb całkowitych. Dodajemy do *a* liczbę *2*, otrzymujemy $a+2$; do tej sumy dodajemy *7*, otrzymamy $a+9$. Ten ostatni rezultat można jednak osiągnąć, dodając do *a* jedną liczbę całkowitą *9*. A więc dodawania liczb całkowitych tworzą grupę. 2. Przesuwamy w przestrzeni pewne ciało z punktu *A* w kierunku prosym do punktu *B*, a potym z tego ostatniego punktu w innym kierunku prostym do punktu *C*. Te dwa przesunięcia można zastąpić jednym przesunięciem prostolinijnem od *A* do *C*. A więc przesunięcia prostolinijne tworzą grupę. Natomiast drogi prostolinijne, przebiegane przez nas po ulicach miasta, nie tworzą grupy, bo jeżeli wychodziny z miejsca *A*, znajdującego się na jednej ulicy, w punkcie *B* zbaczamy na inną ulicę i dochodzimy do miejsca *C*, to wogóle nie można dojść od *A* do *C* bezpośrednio prostą drogą. W pierwszym przykładzie mamy do czynienia z grupą *„nieciągłą“*, w drugim zaś—z grupą *„ciągłą“*, ponieważ następujące po sobie przesunięcia mogą różnić się od siebie nieskończenie mało. Grupy *nieciągłe* nazywają się inaczej *„grupami podstawień“*, a grupy *ciągłe* — *„grupami przekształceń“*. Grupa *nieciągła* może obejmować, jak w naszym przykładzie, nieskończenie wiele operacji albo też tylko skończoną liczbę operacji. Ten ostatni przypadek zachodzi w następującym przykładzie: 3. Mamy kilka ustawionych w pewnym porządku głosek a, b, c,.. n. Głoski te możemy uszykować w innym porządku i czynność tę nazywamy *podstawieniem* (jednych głosek na miejsce miejsce drugich). Wszystkie *podstawienia* danych głosek tworzą grupę, a liczba ich wynosi 1. 2. 3... n, gdzie n oznacza liczbę głosek. Zdarza się, że z danej grupy można wydzielić część operacji, stanowiących same w sobie grupę. Taki zbiór wydzielony nazywa się *podgrupą*. Np. dodawanie liczb całkowitych (przykład I) jest *podgrupą* obszerniejszej grupy, zawierającej dodawanie jakichkolwiek liczb wymiernych, t. j. całkowitych i ułamkowych. Podobnież grupa ruchów prostolinijnych ciała w przestrzeni (przy-

kład II) jest *podgrupą* bardzo ogólnej grupy, obejmującej wszystkie możliwe ruchy ciała. W ostatnich czasach rozlegają się głosy, przemawiające za zreformowaniem nauczania matematyki w szkołach i oparciem go na pojęciu grup. Por.: F. Klein: „Einleitung in die höhere Geometrie"; S. Lie: „Theorie der Transformationsgruppen"; E. Pascal: „Teorja grup przekształceń ciągłych".

Grupp Jerzy, niemiecki historyk kultury, * 1861 w Böhmenkirch, studjował w Tybindze 1881—85, jest kustoszem muzeum ks. Oettingen-Wallerstein w Maihingen od 1891 r. Ogłosił: „Oettingische Geschichte der Reformationszeit. Reformationsgeschichte des Rieses von 1539 — 1553" (1894); „Kulturgeschichte des Mittelalters" (1894 — 95); „System und Geschichte der Kultur" (1892); „Kulturgeschichte der römischen Kaiserzeit" (1903—04); „Kultur der alten Kelten und Germanen" (1905); „Der deutsche Volks-und Stammescharakter" (1906).

Gruszecki Artur, powieściopisarz polski, ogłosił nadto: „Na drugą półkulę" (Warszawa, 1903); „Zwycięzcy" (t., 1904); „Sarańcza" (t., 1904); „Pruski huzar" (1904); „Cygarniczka" (t., 1905); „Słomiany ogień" (t., 1905); „Nad wartę" (t., 1905); „Bojownicy" (Kraków, 1907); „Na wulkanię" (t., 1907); „Kolejarze" (Warszawa, 1908); „Światłodawcy" (t., 1908); „Tatarzy w Sandomierskim" (t., 1908); „Zalety biurokraty" (t., 1909); nadto szkic historyczny „W stuletnią rocznicę Somo-Sierry" (Katowice, (1910); „Litwackie mrowie" (Warszawa, 1911); „Rycerz Marji" (t., 1911).

Grütli *(Rütli)*, miejscowość w kantonie szwajcarskim Uri nad jeziorem Czterech kantonów. W **G.** podług legiendy w nocy z 7—8 listopada 1307 r. Szwajcarzy zawarli związek (Eidgenossen), w celu wywalczenia wolności. W języku popularnym **G.** — wolność Szwajcarów. Dzięki subskrypcji młodzieży szwajcarskiej **G.** zostało własnością narodową.

Grütliverein, związek polityczny w Szwajcarji, założył go w Genewie 1838 towarzysz Pestalozziego, Niederer, w celu budzenia uczuć patrjotycznych. W okresie walki z Sonderbundem, **G.** nabrał wielkiego znaczenia, jednocześnie radykalizując się. W piątym dziesiątku XIX w. rządy Berna, Lucerny domagały się rozwiązania **G.**, ale rząd związkowy nie zgodził się na to. W 1893 **G.** jawnie przyłączył się do socjalnej demokracji. Wydaje francuski organ *le Grütli* niemiecki *der Grütlianer*, posiada swoją drukarnię, księgarnię, kasę wzajemnej pomocy. Ilość członków 11—12,000.

Gruyer Anatol Franciszek, estetyk francuski, † 1909 w Chantilly, gdzie od śmierci ks. Aumale był kustoszem muzeum Kondeusza. Wsławił się głównie pracami nad Rafaelem.

Gruzińska literatura od 1800 r. Na początku XIX w. Gruzja przeszła pod panowanie Rosji, od tej pory wpływy europejskie, datujące się od XVIII w., jeszcze wzrosły. Kierunek romantyczny w literaturze znalazł podstawę w rodzimych tradycjach rycerskich. Wprawdzie Aleksander Czawczawadze (1796—1846) i Grzegorz Orbeliani (1801—83) nastrajali jeszcze swą lutnię na ton klasyczny, opiewając w swych anakreontykach wino i kobiety, ale ostatni tworzy też poezje patrjotyczne w duchu romantycznym. Mikołaj Barataszwili (1816 — 45) zostaje pod wpływem Byrona, a Grzegorz Eristawi (1811 — 1864) tłumaczy Mickiewicza, Puszkina, Schillera, jest twórcą pierwszego dramatu gruzińskiego („Podział", grany 1850). Wachtang Orbeliani też zwrócił się do romantyzmu. Kierunek realistyczny, który nastąpił po romantyzmie, zerwał całkowicie z rycerstwem. Eljasz Czawczawadze (* 1837) był pierwszym przedstawicielem realizmu jako nowelista, ale pisał też liryczne i epiczne wiersze („Pustelnik") w duchu romantycznym; równie wielostronnym był Akakij Ceteli (* 1847), obok niego występują Pszawela jako liryk i Mirianaszwili, jako tłumacz „Fausta" Gethego. W nowelach i opowiadaniach wybija się na plan pierwszy pierwiastek rodzimy. Aleksander Kasbeg (* 1851), Rafael Cristowi, Szymon Kipiani, Nina Nakasidze, Adamaszwili i trzej bracia, Teodor, Łukasz, Mikołaj Rasikaszwili, czerpią motywy do swych utworów z życia ludowego. Z innych nowelistów i powieściopisarzy realistycznych wymienić należy: Grzegorza Czereteli, Mikołaja Lomauri, Katarzynę Gabaschwili, Dawida Kldiaszwili. W ostatnich latach szczególną pieczą otaczany jest dramat. Mnóstwo sztuk europejskich przetłumaczono na język gruziński. Dramat oryginalny uprawiają: Rafael Cristawi, Aleksander Kasbeg, A. Czagareli (1857—1902), który napisał szereg sztuk ludowych, komedji i dramatów historycznych, i ostatecznie Awazakni.

Grużewski Juljusz, * 1808 w Kielmach na Żmujdzi, † 1865 w Paryżu, jeden z pierwszych co dał hasło powstaniu na Litwie w 1831 r. 25 marca 1831 r. opanował Rosienie, w 1863 r. był agientem Rządu Narodowego w Szwajcarji.

Grużewski Tadeusz, publicysta polski, * około 1870 w Ozorkowie, studja uniwersyteckie odbył w Krakowie. Artykuły treści politycznej i społecznej umieszczał w *Przeglądzie wszechpolskim*, podpisując się *G. Topór*, poczym został stałym współpracownikiem *Gońca* i *Kurjera Warszawskiego*. Oddzielnie wydał: „Państwowość rosyjska", zbiór artykułów i rozpraw politycznych" (Warszawa, 1907); „Zbytek czy brak indywidualności" (t., 1908); „Kryzys państwowy Rosji" (t., 1909).

Grybów, miasto powiatowe w Galicji zachodniej nad rzeką Białą, posiada piękny zamek, prowadzi handel drzewem, nierogacizną, tkalnie lnu, źródła nafty, mieszkańców liczył (1900) 2,717. W okręgu sądowym i mieście podług spisu 1900 było na 32,960 m.: 70·7% Polaków, 29·02% Rusinów, 0·1% Niemców, podług wyznania: 66·4% katolików, 29·1% unitów, 4·5% żydów.

Gryczanie, nazwa lokalna ludności Nowogrodu w Łomżyńskim, od placków gryczanych, których wyrobem i sprzedażą głównie się trudni ludność.

Gryglewicz Teofil, lekarz, bakterjolog polski, * 1873 w Kole, gub. Kaliskiej, nauki gimnazjalne pobierał w Kole i Kaliszu, studja uniwersyteckie odbył w Warszawie, gdzie w 1900 ukończył wydział lekarski. Następnie pracował w Berlinie w laboratorjach chemji fizjologicznej i bakterjologji. W l. 1901—02 był czynny w oddziale chorób wewnętrznych szpitala Dzieciątka Jezus; w l. 1902 i 1903 brał udział w pracach komisji ku uzdrowotnieniu Carskiego Sioła. W l. 1903 i 1904 **G.** był pomocnikiem zarządzającego pracownią bakterjologiczną petersburskiego Instytutu medycyny doświadczalnej w forcie cesarza Aleksandra I w Kronsztadzie, a w l. 1904 — 06 pomocnikiem zarządzającego oddziałem praktycznej higjeny tegoż Instytutu. Od r. 1906 **G.** jest lekarzem bakterjologiem pracowni doktora Palmirskiego w Warszawie. W 1908 roku mianowany został na takież stanowisko w Warszawskim instytucie szczepienia ospy. Ogłosił: „Larwy muchy *(sarcophaga mortuorum)* we wrzodzikach skóry“ *(Gazeta lekarska,* 1901); „Przypadek żółtaczki zakaźnej (choroby Weil'a) (t., 1902); „Z kazuistyki moczówki cukrowej. Próby określenia wsysalności cukru gronowego żołądka“ (t., 1902); „Ze statystyki gruźlicy w oddziale wewnętrznym dawnego i nowego szpitala Dzieciątka Jezus“ z doktorem Stankiewiczem (t., 1903); „O róży świń i szczepieniach ochronnych przeciw tej chorobie“, z doktorem Palmirskim *(Gazeta rolnicza,* 1907); „Stacje filtrów utleniających, ich urządzenie i działanie“ *(Przegląd techniczny,* 1907); „W sprawie etjologji dyzenterii i jej leczenie surowicą“ *(Gazeta lekarska,* 1908); „Porównawcze badanie laseczek dyzenterji ludzkiej“ (praca na stopień doktora medycyny, 1909). **G.** opracowuje dla niniejszego suplementu Encyklopedji działy bakterjologji, higjeny i chemoterapji.

Gryglewski Aleksander, malarz polski, ob. niżej ryciny oraz artykuł w gł. dziele.

Aleksander Gryglewski. Salon w pałacu królewskim w Łazienkach pod Warszawą.

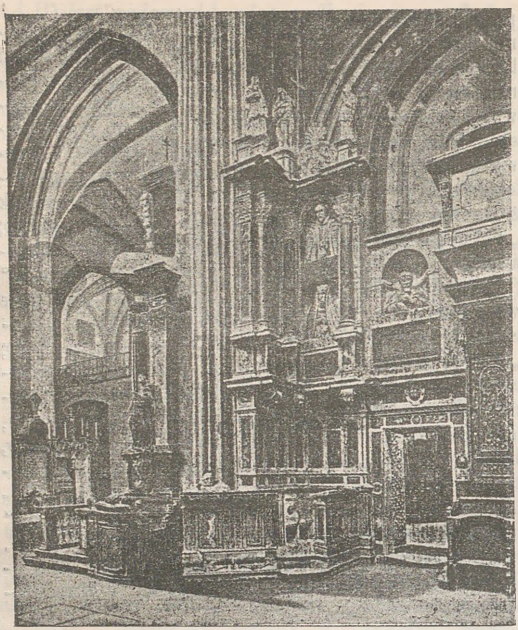

Aleksander Gryglewski. Wnętrze kościoła Panny Marji w Krakowie.

Gryzoński kanton szwajcarski, na 7,185 klm. kw. mieszkało w 1900 r. 105,065; w tym 49% mówiących po niemiecku, 36% po retoromańsku i 14% po włosku; co do wyznania 53% do kościoła reformowanego, 47% katolików. Podług konstytucji z 1892, która weszła w życie 1894, głosowaniu ludowemu *(referendum)*, podlegają wszelkie zmiany konstytucji, traktaty państwowe, konkordaty, pewne kategorje ustaw, wydatki nowe od 100,000 franków albo ponownie projektowane od 20,000 i t. d. Prawa inicjatywy posiada już 3,000 osób, uprawnionych do głosowania, prawo głosowania przysługuje każdemu po ukończeniu lat 20. Rada mała składa się na zasadzie powyższej konstytucji z 5 członków, bezpośrednio wybieranych przez ludność kantonu. W 1907 uchwalona została przez lud częściowa rewizja konstytucji i nanowo zreorganizowane sądownictwo kantonalne. Por. „Plattner „Die Entstehung des Freistaates der drei Bünde“ (1895), Lechner „Graubünden“ (1903).

Gryzońskie Alpy albo *Retyckie Alpy*, ob. Alpy.

Grzegorzewski Stanisław, napisał: Wspomnienia osobiste z powstania 1863 r.“ (Kraków, 1903).

Grzybki (Ob. Grzyby w gł. dziele). *Autobasidiomycetes*, jeden z poddziałów w klasyfikacji grzybów, należących do grupy *Basidiomycetes*. *Azygospory*—nazwa zarodników grzybów w rozmnażaniu się bezpłciowym. *Acladium* — niektóre niedające rozgałęzień konidje grzybów z zarodnikami *Actinomyces*, **G.** promienicy, wywołujący tę chorobę u ludzi i u bydła. W klasyfikacji **G.** trudno naznaczyć należne mu miejsce. Rośnie dobrze na kłosach żyta i pszenicy. Zakażenie następuje najczęściej przez zepsute zęby lub uszkodzenie błony śluzowej jamy ustnej.

Grzybowski Józef, gieolog, * 1869 w Krakowie, tamże ukończył gimnazjum, poczym wstąpił do uniwersytetu Jagiellońskiego; 1896 uzyskał godność doktora; 1900 habilitował się; 1908 mianowany został profesorem. W 1897 r. odbył podróż naukową do Ameryki Południowej. Ogłosił: „Mikrofauna utworów karpackich. Otwornice warstw inoceramowych okolicy Gorlic“ („Rozpr. Ak. Krak.“ 1901); „Dolna kreda w okolicy Domaradza“ *(Kosmos*, Lwów, 1901); „Atlas gieologiczny Galicji. Tekst do zeszytu XIV. Pilzno, Ciożkowice, Brzostek, Strzyżów, Tyczyn, Dynów (Kraków, 1903, kart. 3); „Początek życia na ziemi“ *(Wszechświat*, Warszawa, 1903); „Atlas gieologiczny, zeszyt XX, „Drohobycz“ z Szajnochą (Kraków, 1906); „Borysław“ monografja (Kraków, „Bulletin intern. Acad., 1907); „Najnowsze poglądy na budowę Alp i Karpat“ i „Dopełnienia“ do gieologji historycznej w M. Neumayra—W. Uhliga „Dzieje ziemi“ (Warsz., 1908).

Grzybowski Leonard, chemik, * 1872, † 1905. Do gimnazjum uczęszczał w Lublinie, następnie po odbyciu praktyki w cukrowni „Czersk“, był na kursach cukrowniczych w Brunświku. Pracował w cukrowniach: Sokołówce, Krasiłowie, Sannikach i Modelu. Prace naukowe **G.** wchodzą w zakres analizy i technologji cukrowniczej, rozsiane są po rocznikach *Gazety cukrowniczej*. Jego „Metoda barytowa do oznaczenia cukru, rafinozy i cukru przemienionego“ zdobyła poważne uznanie wśród swoich i obcych. Rozpoczęte studja nad zjawiskami, związanemi z ciśnieniem osmotycznem pozostały nieukończone.

Grzymała Siedlecki Adam, ob. Siedlecki Adam Fr.

Grzymałowski Władysław, historyk polski, ogłosił nadto: „Dzieje piśmiennictwa polskiego“ (1904); „Dzieje narodu polskiego“ (1906); „Żywoty świętych“ (1906).

Gsell Stefan Karol, archeolog francuski, * 1861, był profesorem w szkole francuskiej w Rzymie, następnie w Wyższej szkole w Algierze, później dyrektorem muzeum tamże, kierował odkopami w Tiposie, w krainie Setif i t. d. Prócz licznych rozpraw i sprawozdań, ogłosił: „Essai sur le règne de l'empereur Domitien“ (1893); „Recherses archéologiques en Algérie“ (1893); „les Monuments antiques de l'Algérie“ (1901); „Atlas archéologique de l'Algérie“ (1902) i t. d.

Guachalla Fernando, polityk i dyplomata boliwski, * 1853. Oryginalny uczony, był ministrem spraw zewnętrznych, pełnomocnikiem Boliwji w Waszyngtonie, Buenos Ayres i Londynie. Reprezentował Boliwję na kongresach panamerykańskich w Meksyku i Rio de Janeiro. G. z bar. de Rio-Branco podpisali traktat w Petropolis, który rozstrzygał spór graniczny między Brazylją a Boliwją o terytorjum Acre (ob. II suplement).

Guajana. G. *angielska*, na 246,470 klm. kw. w 1908 miała 304,089 m., w tym ludności rolniczej 105,444. Dochody 1908 — 09 wynosiły 540,053 f. st., wydatki—539,196 f. st. Flota handlowa składała się w 1909 z 50 statków, w tym 17 parowców o pojemności 1433 tonn i 33 żaglowce o pojemności 11,471 tonn. Wartość wywozu 1908—09 wynosiła 2,104,176 f. st., wartość przywozu—1,838,947 f. st. Długość linji kolejowej w 1905: 167 klm., linji telegraficznych 899 klm. Sot. Blue Book of the Colony, and Colonial Raport, Annal; Voeux, „My Colonial service in British Guiana St. Lucia etc." (2 t. 1903 t.). **G.** *holenderska*, na 129,100 klm. kw. miała (1908) 81,038 m. Wydatki kolonji wynosiły (1909) 4,874,329 guldenów hol., dochody— 4,051,350, subwencja — 822,979 g. h. Wartość przywozu (1907) dosięgła 6,903,608 g. h. wywozu — 5,888,567 guld. h. Ruch statków: 1907 wpłynęło 211 statków o 114,664, tonnach, odpłynęło 209 statków o pojemności 113,654 ton. Badania naukowe **G. h.** w ostatnich czasach postąpiły znacznie. G. C. du Bois zbadał rzeki: Saramacca, Surinam z Sarakreekiem, Marowyne, odbył dwie wyprawy między Surinamem i Maroni; 1900 r. H. Capelle zwiedził rzekę Nickerie; 1901 L. A. Bakhuis prowadził badania gieologiczne Surinamu, szczególniej okolicy Coppename. A. J. von Stockum prowadził dalej badania Bakhuisa i dotarł do Saramacca. Cappelle, „Au travers des forêts vierges de la Guyane hollandaise" (1905); Kol H. van, „Gegevens over Land en Volk van Suriname (1904). **G.** *francuska*. Spór graniczny między **G.** francuską a Brazylją rozstrzygnął sąd rozjemczy w Bernie; Oyapoe została uznana za rzekę graniczną. Wciąż nowe kopalnie złota stawiają **G. fr.** w rzędzie poważnych producentów tego metalu; zajmuje ona dziesiąte miejsce w szeregu wszechświatowych wytwórców (**G.** angielska 11, **G.** holenderska 21). Wytwórczość złota rocznie wynosiła mniej więcej 5 — 6 miljonów franków. **G. f.** na 78,900 klm. kw. miała (1906) 39,349 m. Skazańców (1908 r.) było 4,412; relegowanych 2700 i wolnych 1065. Budżet lokalny w rubryce dochodów i rozchodów wahał się około 3,497,394 fr. (1908). Wydatki Francji (1909 r.) wynosiły 6,148,413 fr., z tego 5,893,200 fr. na zakłady karne. Wartość przywozu dochodziła 12 mif. fr. wywozu 11 mil. fr. (1907). Por. J. Duchęsne Fournet—Ch. Régismount: „La Main d'oeuvre dans les Guyanes". A. Bordeaux „La Guyane inconnue" (1906).

Gualtieri Luigi, powieściopisarz włoski, †1901.

Guanidyna, CH_5N_3 (ob.). otrzymuje się zwykle przez ogrzewanie siarkomocznika od 180° do 190° z rodankiem amonu, jak również i przez ogrzewanie samego tylko rodanku do tej samej temperatury. **G.** jest silną zasadą krystaliczną, rozpuszcza się łatwo w wodzie i alkoholu, rozpływa się na powietrzu, przyciągając CO_2, z równoważnikiem kwasu tworzy sole: piękne słupy kwadratowe węglanu **G.** Sole **G.** z kwasami tłuszczowemi w wyższej temperaturze przechodzą w charakterystyczne kryształy *guanamin*.

Guatemala, rzeczpospolita Ameryki Środkowej. Według spisu ludności z 1906 r. było 1,882,992 mieszkańców na 113,030 klm. kw., z tego w stolicy 125.000 m. **G.** okazała w ostatnich czasach ogromny postęp w zakresie komunikacji: prócz mniejszych kolei, wykończona została pierwsza kolej międzyoceaniczna Ameryki Środkowej, dzięki prezydentowi Josemu Barriosowi (1891); w 1908 uruchomiona kolej Północna wraz z Centralną koleją tworzy połączenie obudwuch wybrzeży **G.** Ogólna długość kolei w 1908 wynosiła 623 klm. Przywóz w 1908 stanowił wartość 5,811,586 pesos; wywóz 6,756,143 pesos; głównym produktem wywozu jest kawa, dalej idą: banany, cukier, kauczuk, drzewo, skóry i wełna. Statków w 1908 przybiło 624; pocztowych biur było (1908) 281, sieci linji telegraficznych: 5,954 klm., telefonicznych 665 klm. Badania naukowe prowadzili: T. Anderson badał wulkany, W. A. Kellerman faunę, C. Lottermosy warunki klimatyczne, T. Maler archeologję, K. Sapper, Indjan miejscowych. Por. pod względem gospodarczym: Ch. H. Stephan, „le **G.** économique" (1907); Pepper „G,, the country of the future (1906); Winter „G. and her people of to-day"(1909); „Mapa Hendgesa" G. from official. and other sources, 1,792,000 (Waszyngton, 1902). Władza prawodawcza w **G.** należy do Zgromadzenia narodowego i Rady stanu. Do pierwszego odbywają się wybory na zasadzie powszechnego głosowania, kadencja trwa 4 lata; do drugiej połowę delegatów obiera Zgromadzenie narodowe, drugą połowę mianuje prezydent rzeczypospolitej, sam obierany na lat 6.

Dzieje. W 1904 powstał związek państw Ameryki Środkowej, złożony z Hondurasu, Nicaragui i Salvadoru, który wystąpił wrogo przeciwko **G.** W maju 1906 wybuchła rewolucja przeciwko prezydentowi Estrada Cabrera, głównie na granicy meksykańskiej, wojska rządowe szybko stłumiły ten ruch. W początku lipca nastąpił nowy wybuch, tym razem wywołany przez zbiegów, przyjętych w republice Salvador i tam do ruchawki zachęcanych. Na czele stanął były prezydent Barrilas, przeciwnik Estrady Cabrera.

G. pokonała ruch powstańczy i zażądała od Salvadoru, aby generał Regalado, były prezydent republiki i minister wojny, był usunięty ze swego stanowiska. Po odmowie ze strony Salvadoru kroki nieprzyjacielskie zostały wznowione, w bitwie pod El-Jicaro (12 lipca) wojska **G.** były pobite, ale zginął generał Regalado. Z drugiej strony Honduras przyłączył się do Salvadoru. W tej trudnej sytuacji pośpieszyły Stany Zjednoczone w porozumieniu z Meksykiem, z interwencją. Dnia 19 lipca okręt wojenny „Marble-head" przywiózł ministra Merry, który przeprowadził pacyfikację Ameryki Środkowej, co przyszło z łatwością po śmierci generała Regalado, przeciwnika osobistego Estrady Cabrera. W maju 1908 powstał sąd rozjemczy w Kartaginie (Costarica) dla republik Ameryki Środkowej. Instytucja ta miała przeciwdziałać zaborczym i imperjalistycznym dążeniom Stanów Zjednoczonych. **G.** z Salvadorem, z jednej strony, a Nicaragua z Hondurasem z drugiej, propagowały gorąco jedność, ale wzajemne niechęci i konkurencja stoją temu na przeszkodzie. Na początku 1909 r. znów Nicaragua wystąpiła zbrojnie przeciwko **G.** i Salvadorowi. Zwycięstwo przechyliło się na stronę Nicaragui, ale interwencja Stanów Zjednoczonych i Meksyku zmieniła postać rzeczy; w Nicaragui wybuchły walki wewnętrzne, uśmierzone przez Stany Zjednoczone, wzajemne zaś walki **G.** z sąsiadką ustały na razie. W kwietniu 1910 ponownie został obrany prezydentem Manuel Estrada Cabrera na okres 1911—17 r. Manuel Cabrera potrafił pomimo swoich bezwzględnych rządów, poprawić nieco stan finansowy **G.** — Por. Keane „Central and South America" (1901); Stephan „le Guatemala économique" (1906).

Gubrynowicz Bronisław, historyk literatury polskiej, docent uniwersytetu lwowskiego, ogłosił nadto: „A. Krechowiecki" (Lwów, 1908); „Stan dotychczasowych badań nad Słowackim" (tamże, 1910), odczyt wygłoszony na uroczystym posiedzeniu zjazdu im. J. Słowackiego we Lwowie 1909. Dokonał krytycznego wydania dzieł Juljusza Słowackiego (Lwów, 1908), jest to najlepsze i najkompletniejsze ze wszystkich dotychczasowych.

Gubrynowicz Bronisław.

Guczkow Aleksander, polityk rosyjski, * 1862 w Moskwie, syn kupca starowierca. Studjował w Moskwie i zagranicą, 1889 mianowany honorowym sędzią pokoju, był czynny w akcji przeciwgłodowej w gub. Niżegorodzkiej; przebywał następnie w Azji Mniejszej i Mandżurji, brał udział w wojnie boerskiej i był raniony przez Anglików; później wyróżnił się jako radca miejski i członek zarządu m. Moskwy, będąc jednocześnie dyrektorem banku; potym walczył w Macedonji przeciwko Turkom. W 1904 był przedstawicielem Czerwonego krzyża w wojnie japońskiej, wzięty do niewoli pod Mugdenem, wkrótce przy wymianie jeńców odzyskał wolność. Po powrocie brał udział w zjeździe ziemców, gdzie reprezentował prawicę; zorganizował partję październikowców, którą pchał w kierunku coraz większej reakcji; został obrany do trzeciej Dumy, a w marcu 1909 obrany na jej prezesa; z godności tej zrezygnował w końcu marca 1911 po wprowadzeniu przez Stołypina ziemstw na Rusi na mocy § 87 ustaw zasadniczych. Zarówno **G.** jak i jego partja przestraszyły się tego opozycyjnego kroku wobec rządu; jako rekompensatę dla Stołypina przy pomocy wpływów nowym prezesem Dumy został Rodzianko z prawego skrzydła październikowców.

Gudel Włodzimierz, pisarz chorwacki, * 1869 w Krapinie, jest profesorem w Zagrzebiu, napisał wiele studjów o literaturze chorwackiej, z których najgłówniejsze: „Stare kajkavske drame a Njemaczki upliv u hrvastskoj književnosti" (1903).

Gudjew Piotr Józef, polityk bułgarski, * 1863 r. w Gradcu, 1884 był nauczycielem gimnazjalnym w Ibaskovo, później w Manastirze. Brał udział w wojnie z Serbją jako ochotnik w 1885 r. Wtedy rozpoczął też karjerę polityczną, należąc do towarzystwa patrjotycznego „Bołgaria za sebe", bawił na uniwersytetach w Paryżu 1888 — 1890, otrzymał doktorat ekonomji, a po powrocie do kraju 1892 wstąpił do administracji bułgarskiej, popierany przez Stambułowa. Po śmierci Stambułowa obrany do Sobranja, został tam wiceprezesem, później prezesem (1903); popierał politykę Petkowa, a po jego śmierci 1907, został prezesem ministrów i na tym stanowisku przetrwał do 21 stycznia 1908 r.

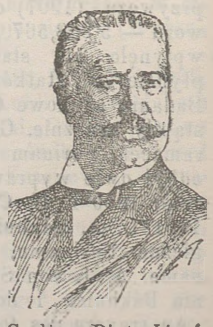

Gudjew Piotr Józef.

Guericke Otto, fizyk niemiecki. Jeden egzemplarz podług jego teorji zbudowanej pompy powietrznej przechowuje się obecnie od 1908 r. w Muzeum niemieckim w Monachjum. Jego „Experimenta nova, ut vocantur, Magdeburgica de vacuo spatio" przedrukowano w Lipsku w 1881, po niemiecku wyszły w „Klassiker" Ostwalda 1894; „Geschichte der Belagerung, Eroberung und Zerstörung Magdeburgs" (1631, wydane ponownie 1887). Por. Slaby „Otto von G." (1907).

Guérin Eugienjusz, polityk francuski, * 1849 w Carpentras, był ochotnikiem podczas wojny prusko-francuskiej, od 1875 uprawiał adwokaturę, został merem i radcą gieneralnym w Vaucluse (1880—86), zwalczał bulanżyzm, 1890 obrany do Senatu; w gabinecie Dupuy'ego objął tekę ministra sprawiedliwosci (1892—93), 1905 został wiceprezesem Senatu.

Guérin Karol, poeta francuski, * 1873 w Lunéville'u, † 1907 tamże. Ogłosił kilka zbiorów poezji; „Fleurs de neige“ (1893); „Joies grises“ (1894); „le Sang des Crépuscules“ (1895); „le Coeur solitaire“ (1898); „l'Eros funèbre“ (1900); „le Semeur de cendres“ (1901); „l'Homme intérieur“ (1905). Poezja **G.**, jest elegijna, przenika ją bolesna rzewność i przeczulenie, utwory jego należą do najwybitniejszych płodów nowoczesnej poezji francuskiej.

Guérin Karol Franciszek Prosper, malarz francuski, * 1875 w Sens. Uczeń Gustawa Moreau, zaczął wystawiać swe obrazy od 1896, ważniejsze z nich: „Dama w czerwonych szatach“ (1900); „Dawid“ (1900); „Ogród róż“ (1901); „Circe“ (1902); „Schody“ (1903); „Bal“ (1904); „Dama w parku“ (1904); „Nimfa“ (1905); „Alegoryczna toaleta“ (1905); „Martwa natura“ (1906) i t. d. W swej wyrafinowanej sztuce wyraża **G.** za pomocą dawnej techniki niepokoje dnia dzisiejszego.

Guerin Wiktor, podróżnik i archeolog francuski, † 1891.

Guerrero Emanuel Amador, mąż stanu panamski, * koło 1833. Przez długie lata był lekarzem w kompanji francuskiej kanału Panamskiego. Należał do głównych sprawców oderwania się Panamy od Kolumbji. W lipcu 1903 udał się do Stanów Zjednoczonych, skąd powrócił z planem powstania, które miało wybuchnąć przed 4 listopada, i rzeczywiście wybuchło 3 listopada wieczorem. Dnia 10 listopada udał się znów do Waszyngtonu dla omówienia warunków z rządem Stanów Zjedn. W 1904 został mianowany prezydentem rzeczypospolitej Panamskiej na przeciąg pięciu lat.

Guerrero Emanuel Amador.

Guerzini Olindo (pseud. *Lorenzo Stecchetti*), liryk i literat włoski, * 1845 w San-Alberto, studja odbywał w Rawennie, Turynie i Bolonji. Jest bibljotekarzem w uniwersytecie bolońskim. W poezji zainicjował walkę weryzmu (ob). z idealizmem: w „Postuma“ (1906, XXVI wyd.). Teoretyczne uzasadnienie swego stanowiska weryzty **G.** skreślił w broszurach „Polemica“; „Nova polemica“ i innych. Zbiorowe wydanie liryk „Rime di Lorenzo Stecchetti“ (1903). Inne pisma **G.**: „Vita di Giulio Croce“ (1879); „il Primo passo“ (1882); „Brandelli“ (1884); „il Libro dei colori“ (z Ricci, 1887); „il Libro di encina“ (1887) i inne.

Guesde Juljusz, polityk socjalistyczny francuski, przy wyborach 1902 przepadł, natomiast ponownie był obrany w 1906 r. Na kongresie socjalistycznym w Reims 1903, gdzie guesdyści, blankiści i komuniści połączyli się w jedną partję pod nazwą „Parti socialiste de France“, **G.** protestował przeciwko ograniczeniu prawa związków, nawet w stosunku do związków wyznaniowych. Odtąd przy każdej sposobności zaznaczał różnicę swoich doktryn i poglądów i Jaurèsa. Ogłosił nadto: „le Socialisme au jour le jour“ (1899); „Quatre ans de lutte de classe à la Chambre“ (1901) i razem z M. Sangnier „Christianisme et socialisme“ (1905).

Guesde Juljusz.

Guétin Wiktor, malarz francuski, * 1873, uczeń Lefebvre'a i Roberta Fleury, zaczął wystawiać swe obrazy od 1898, z których ważniejsze: „Na strychu“, „Pogrzeb w Kairze“, „Wincenty da Paulo“ i t. d. Otrzymał kilka nagród, między innemi, wielką nagrodę Rzymu.

Gueydon Ludwik Henryk, hrabia, marynarz francuski, † 1886.

Gugumus, drabina zbudowana przez mechanika Gugumus'a z Nancy, używana w armji francuskiej do obserwacji pozycji, oblężenia. Obserwujący może się wznieść na 15 metrów wysokości. Sama drabina przenośna na kołach, stanowi tył pociągu artyleryjskiego, waży 1,300 klg. Wystarcza wyciągnąć przód pociągu i drabinę można ustawić w dowolnym punkcie. Składa się ona z 3 części, które wślizgują się jedna na drugą, umożliwiając wzniesienie się na 6 — 15 metrów. Do ob-

Drabina Gugumusa.

sługi potrzeba 6 ludzi, chociaż 3 także wystarczy.

Guicciardini Francesco, polityk włoski, był w 1906 i 1909—10 ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Sonnina.

Guidi Carlo Alessandro, poeta włoski, * 1650 w Pawji, † 1712 w Frascati. Przebywał na dworze w Parmie, towarzyszył Krystynie szwedzkiej w podróży do Rzymu. Należy do wybitniejszych przedstawicieli „Accademia dell'Arcadia", zainaugurowanej na Janikulu 1690, a proklamującej prostotę arkadyjską. Z utworów **G.** ważniejsze: „Poesie liriche" (1681); „Rime" (1701); „Amalasunta in Italia" (1680); „Dafne", (1689); „Endimione" (1692), dwie pieśni pasterskie; „le Novi d'Enea" (1685). Zbiór liryk i biografja **G.** staraniem Crescembeniego wyszły w Wenecji 1751, Pizie 1821.

Guidi Ignazio, orjentalista włoski, * 1844 w Rzymie. Studja odbywał tamże. W 1871 został dyrektorem muzeum numizmatycznego w Watykanie, od 1876 wykłada filologję hebrajską i semicką w uniwersytecie w Rzymie, gdzie 1889 mianowany został profesorem zwyczajnym. Z prac jego ważniejsze: „Gemâledelîni Ibn Ilisânu commentarius in carmen Ka'bi ben Zoheir" (1871); „Studii sul testo arabo del libro di Calilae Dimma" (1873); „Grammatica elementare della lingua amarina" (1889—92); „Vocabolario amarico italiano" (1901); „Annales Johannis I, Iyasu I, Bakaffa" (etjop. i franc. w Corpus scriptorum christianorum orientalium" Paryż, Lipsk, 1903) i inne. Nadto **G.** ogłosił szereg obszernych rozpraw w sprawozdaniach „Academia dei Lincei".

Guieysse Piotr Paweł, egiptolog i polityk francuski, ogłosił nadto: „les Retraites ouvrières" (1905). Jako poseł, popierał gabinet Combesa i Rouviera, głosował za oddzieleniem kościoła od państwa, bronił gorąco prawa o emeryturach robotniczych.

Guiguet Franciszek Józef, malarz francuski, * 1860 w Corbelin, uczeń Cabanela i Puvis de Chavannes'a, czerpie motywy do swych obrazów z życia Delfinatu, ważniejsze z nich: „Kobieta na plaży" (1897, muz. w Grenobli); „Wnętrze (1898, tamże); „Młoda dziewczyna przy pracy" (1901, muz. luksemb.); „Głowa dziecka" (1904, tamże) i t. d.

Guilbert Yvette, francuska artystka dramatyczna i liryczna, * 1869 w Paryżu, była chórzystką w teatrze Variétés, potym solistką w „Café concerts" paryskich, wsławiła się jako śpiewaczka i deklamatorka kabaretowa. Stworzyła własny rodzaj, który znalazł licznych naśladowców; w ostatnich czasach występowała w komedjach z niemniejszym powodzeniem. Napisała powieści: „la Vedette" (1902); „Demi-vieilles" (1902).

Guillaume Eugienjusz Klaudjusz Jan Chrzciciel, rzeźbiarz francuski, w 1904 ustąpił ze stanowiska dyrektora Akademji; † 1905 w Rzymie.

Guillaumin Armand, malarz francuski, * 1841 w Paryżu, uprawia głównie pejzaże, w których roztacza wspaniałe efekty świetlne; motywy do nich czerpie głównie z wybrzeży Sekwany. Muzeum luksemburskie posiada jego prace.

Guinizelli Guido dei Principi, (a może właściwiej da Magnano Guido) poeta włoski, * 1240, † 1276. Studjował prawo i był sędzią. Zwolennik gibelinów wygnany z Bolonji, umarł na wygnaniu. Jako poeta, uważany jest za jednego z twórców „dolce stil nuovo" i najwykwintniejszego przedstawiciela poezji włoskiej przed Dantem. Usiłował wyzwolić poezję liryczną włoską z pod jarzma szkoły prowensalskiej, stał na czele bolońskiej szkoły poetów. Zachowało się do naszych czasów zaledwie siedm kanzon i 5 sonetów. Najlepsze wydanie Cassiniego „le Rime dei poeti Bolognesi del secolo XIII" (1881).

Guiraud Paweł, historyk francuski, * 1850 w Cenne-Monesties, † 1907 w Paryżu. Był profesorem historji w Douai, Tuluzie, od 1888 w Sorbonie, 1906 został członkiem Akademji nauk moralnych. Ogłosił: „les Assamblées provinciales de l'Empire romain" (1887), nagrodzone przez Instytut; „la Propriété foncière en Grèce jusqu'a la conquête romaine" (1895); „la Main-d'oeuvre industrielle dans l'ancienne Grèce" (1900); „Etudes économiques sur l'antiquité" (1905) i t. d.

Guiraud Paweł.

Guitry Lucjan G.

Guitry Lucjan Germain, aktor francuski, † 1860 w Paryżu, ukończył konserwatorjum 1878, debiutował 1878 w teatrze *Gymnase*, później bawił zagranicą, po powrocie do Paryża 1890 występował naprzód w *Odeonie*, później w *Renaissance* (1893), *Vaudeville* (1898); *Porte-Saint-Martin* (1900), Komedji francuskiej (1901). W 1901 objął dyrekcję teatru *Renaissance*. Gra jego pełna dystynkcji, dykcja czysta, silne napięcie dramatyczne; należy do najwybitniejszych współczesnych aktorów francuskich.

Guittone del Viva d'Arezzo *(Aretino)* Fra **G.**, poeta włoski, * 1230 r. w Santa Firmine d'Arezzo, † 1294 w Florencji, należał do zakonu „dei Cavalieri Gaudenti", wprowadził do poezji włoskiej formę sonetu. Jego „Rime" wydał Valeriani w 1828; „Lettere" (1745).

Gulbi, rzeka w Sudanie angielskim w północnej części Nigerji. Źródła jej są pod 12°5′ szer., poł., a ujście do Nigru pod 11°49′. **G.** przepływa krainę Sokoto.

Gulyas Pal, węgierski bibljograf i historyk literatury, * 1881 w Budapeszcie, tamże skończył uniwersytet i otrzymał doktorat filozofji 1902; od 1905 jest urzędnikiem w bibljotece muzeum Narodowego w Peszcie; 1907 komisarzem krajowego muzealnego i bibljotecznego inspektorjatu. Ogłosił: rozprawę o Józefie Peczelim (1902), Józefie de Maistre'rze (1906); „les Bibliothèques populaires de la Hongrie" (1907); o Muzeum Széchényi'ego (1908). Jest współredaktorem *Magyar Könyvszemle.*

Gumowski Marjan, archeolog, napisał: „Mateusz Morawa" (Kraków, 1904); „Denary pierwszej doby Piastowskiej" (t., 1905); „Monety polskie" (t., 1905); „Nieznane portrety Stefana Batorego" (t., 1905); „Medale Jagiellonów" (t., 1906); „Wykopalisko ciechanowskie" (t., 1906); „Wykopaliska monet z X i XI w." (t., 1906); „Wykopalisko pod Bochnią" (t., 1906); „Piekosiński" (t., 1907); „Wykopaliska monet w Goślinie" (t., 1907); „O grzywnie piastowskiej" (t., 1908).

Gumplowicz Ludwik, prawnik i socjolog polski, profesor w Gracu, † 1909 tamże, otruwszy się cjankiem potasu. Ogłosił nadto: „Chorwaci i Serbowie", studjum socjologiczne (Warszawa, 1902); „Grundriss der Soziologie" (Wiedeń, 1905, II wyd.); „Z okazji „Szkiców" T. Wojciechowskiego" (Krak , 1906); „La sociologie e Gustavo Ratzenkofer" (Rzym, 1905); „Geschichte der Staatstheorien" (1905); drugie wydanie dzieła „Der Rassenkampf"(1909), przy którym umieszczono jako dodatek, wydaną w 1875 pracę „Rasse und Staat". Już po śmierci ukazała się „Sozialphilosophie im Umriss" (Insbruk, 1910). **G.**, więcej może od innych, przyczynił się do wyodrębnienia socjologji od poszczególnych nauk społecznych, uniezależnił też ją metodologicznie od innych nauk. Z wielką konsekwencją i siłą uwydatnił on, że socjologja zajmuje się grupami społecznymi, że ujmuje zjawiska powtarzające się. Nicią przewodnią w jego systemie socjologicznym był pogląd, że walka grup społecznych, wypływająca początkowo z wieloplemiennego pochodzenia rodu ludzkiego, jest źródłem, z którego wypływają najważniejsze zjawiska życia zbiorowego. **G.** zbliżał się do szkoły Marksa i Engelsa, wysuwając na plan pierwszy walkę grup społecznych, różnił się jednak znacznie z niemi w trzech punktach: 1) źródło tej walki umieszczał w pierwotnej odrębności etnicznej grup; 2) uważał ją za czynnik stały zmieniający formę, ale nie treść; 3) odrzucał dlatego koncepcję harmonijnej organizacji społecznej w przyszłości, usuwającą panowanie jednych grup nad innemi. **G.** zamknął całą socjologję w powyższych koncepcjach zasadniczych. **G.** wywarł wpływ potężny w socjologji i prawie państwowym, szkoły jednak nie wytworzył. Należy niezawodnie do badaczy najbardziej samodzielnych.

Gumplowicz Ludwik

Gumplowicz Maksymiljan, historyk polski. Z prac pośmiertnych **G.** ukazała się nadto: „Źródła Balduina Gallusa" (Lwów, 1903); „Początki biskupstwa krakowskiego" (Warszawa, 1908).

Gumplowicz Władysław, lekarz, polityk i publicysta polski, syn, Ludwika **G.**, * 1869 w Krakowie, bierze udział w życiu politycznym Galicji, należąc do stronnictwa socjalno-demokratycznego. Artykuły i dłuższe rozprawy treści społecznej drukował: w *Naprzodzie, Krytyce, Ogniwie* i innych. Oddzielnie wydał: „Ferdynand Lasalle" (Kraków, 1904); „Dzieje założenia Stanów Zjednoczonych" (t., 1909).

Gumppenberg Jan, br., pisarz niemiecki, * 1866 w Landshut w Bawarji, studjował filozofję w Monachjum i Erlangen, należy do współredaktorów monachijskiej *Jugend.* Ogłosił dramaty: „Thorwald" (1888); „Apollo" (1890, komedja); „Der Messias" (1891); „Alles und nichts" (1894); „Der erste Hofnarr" (1899); „Die Verdammten" (1901); „Überdramen" (1902, pod pseud. *Jadok);* „Die Einzige" (1905); „Herzog Philipps Brautfahrt" (1909); dalej, powieść psychologiczną „Der fünfte Prophet" (1895), zbiór poezji „Aus meinem lyrischen Tagebuch" (1906) i parodję „Das deutsche Dichterross in allen Gangarten vorgeritten" (1908, VI wyd.).

Gundrum Fran, pisarz chorwacki, * 1856 w Oriowcu, pisuje wiele z zakresu higjeny; oddzielnie ogłosił: „Dukan" (1902); „Alkohol-Otrov" (1904); „Alkohol i djeca"((1905); „O pivi" (1905), prócz tego mnóstwo nowel, opowiadań i wrażeń z podróży.

Günsberg Rudolf Herman, technolog, profesor technologji ekonomicznej w Szkole politechnicznej we Lwowie, † 1879.

Günther Antoni, polityk węgierski, * 1847. Z początku był adwokatem i trudnił się dziennikarstwem. Wybrany do parlamentu, przyłączył się do partji narodowej Apponyi'ego. W 1906 został sekretarzem stanu w ministerjum

sprawiedliwości, a w lutym 1907 objął tekę ministra po Polonyim.

Günther Karol, książę Schwarzburg Sondershausen, * 1830, objął rządy 1880. Małżeństwo jego z książniczką sasko-altenburską Marją, pozostało bezdzietnym.

Günther Ludwik, kryminalista niemiecki, * 1859 w Hamburgu, studjował w Lipsku, Berlinie, Strasburgu i Gietyndze, 1892 został nadzwyczajnym profesorem w Giessen, a 1900 zwyczajnym. Ogłosił: „Die Idee der Wiedervergeltung in der Geschichte und Philosophie des Strafrechts“ (1889—95); „Recht und Sprache“ (1908); „Das Notwelsch des deutschen Gauners“ (1905) i t. d.

Günther Wiktor, książę Schwarzburg Rudolstadt, ożenił się 1891 z Anną Ludwiką, ks. Schönburg waldenburską (* 1871).

Günther Zygmunt, matematyk, gieograf niemiecki. Od 1894—99 posłował do sejmu bawarskiego. Ogłosił nadto: „Die Phänologie, ein Grenzgebiet zwischen Biologie und Klimakunde“ (1895); „Kepler und Galilei“ (1896); „A. v. Humboldt und L. v. Buch“ (1900); „Entwickelungsgeschichte und Fortschritte der wissenschaftlichen Geographie im 19 Jahrhundert“ (1901); „Geschichte der anorganischen Naturwissenschaften im 19 J.“ (1901); „Ziele, Richtpunkte und Methoden der modernen Völkerkunde“ (1904); „Geschichte der Erdkunde“ (1904); „Geophisik“ (1897—1899); „Grundlehren der mathematischen Geographie“ (1907, VI wydanie). Od 1896 wydaje „Münchener geographische Studien“.

Guranowski Ludwik, lekarz, * 1853 w Kaliszu. Gimnazjum ukończył tamże 1870, nauk lekarskich słuchał w Warszawie, Wrocławiu i w Dorpacie, gdzie otrzymał dyplom 1876. W r. 1877 powołany został na służbę wojskową i pełnił obowiązki ordynatora szpitali wojskowych w Moskwie, Kijowie i Łucku. Od 1879—1881 był lekarzem ziemskim w gub. Czernichowskiej. Po odbyciu studjów zagranicą osiadł w 1883 w Warszawie jako specjalista chorób usznych. Od 1893 jest wydawcą *Medycyny*, a od r. 1998 wydawcą *Medycyny* i *Kroniki lekarskiej*. Ogłosił drukiem szereg prac z dziedziny chorób ucha w *Gazecie Lekarskiej*, *Medycynie* i po niemiecku w *Monatschrift für Ohrenheilkunde*. Jest długoletnim członkiem Warszawskiego tow. lekarskiego i członkiem korespondentem Paryskiego towarzystwa oto-laryngologicznego.

Gurjew Aleksander, ekonomista rosyjski, * 1864, studjował w Petersburgu, 1891 otrzymał stopień magistra prawa finansowego. W 1889 wszedł do ministerjum finansów, gdzie przez 10 lat urzędowania hr. Wittego był jego najbliższym współpracownikiem, zajmując z początku urząd uczonego sekretarza, następnie członka komitetu naukowego. Po dymisji 1903 oddał się całkowicie dziennikarstwu. Oddzielnie ogłosił szereg prac z zakresu stosunków gospodarczych w Rosji.

Gurlitt Kornelius, niemiecki historyk sztuki, napisał nadto: „Die Baukunst Frankreichs“ (1899—1900); „Historische Städtebilder“ (1900—1906); „Die Lutherstadt Wittenberg“ (1903); „Deutsche Kunst des 19 Jahrh.“ (1907, III wyd.); „Geschichte der Kunst“ (1902, 2 t.).

Gurlitt Ludwik, pedagog niemiecki, syn malarza Ludwika **G.** (ob.), * 1855 w Wiedniu, studjował w Gietyndze i Berlinie filologję klasyczną, był nauczycielem prywatnym w Grecji, asystentem S. Curtiusa w Berlinie i nauczycielem gimnazjalnym w Hamburgu i Berlinie. Po kilku gwałtownych wystąpieniach przeciwko niemieckiemu, a specjalnie pruskiemu systemowi szkolnemu, otrzymał dymisję 1907; odtąd oddaje się wyłącznie swoim projektom reformy szkolnej i związkowi monistów, wygłaszając odczyty i pisząc wiele. Prócz specjalnych prac filologicznych ogłosił: „Der Deutsche und sein Vaterland“ (1903, VII wyd.); „Virtus Romana“ (1904); „Der Deutsche und seine Schule“ (1906, II wyd.); „Erziehung zur Mannhaftigkeit“ (1906, III wyd.); „Der Verkehr mit meinen Kindern“ (1907); „Die Schule“ (1907); „Schülerselbstmorde“ (1908); „Pflege des Heimatsinnes“ (1909); „Erziehungslehre“ (1909) i t. d.

Gurunsi, kraina w Senegalji francuskiej, między 10°30′—12° sz. pół. i 0°40′—2°10′ dł. wsch. Przecina ją rzeka Volta czarna i czerwona. Glebę posiada dość urodzajną. Ludność tuziemcza, Gurunga, przedstawia mieszaninę różnych szczepów i została przez ludy cywilizowane wyrugowana w lasy. Gurunga dzieli się na 4 rody, oddaje cześć słońcu lub fetyszom. Ich świątynie z ziemi posiadają kształt okrągły i zwykle pokryte są czerwonemi lub czarnemi figurami gieometrycznemi. Na zasadzie umowy francusko-niemieckiej z 1897 **G.** należy do Francji, która otrzymuje z niej kość słoniową, a nadto odkryła na północy krainy bogate pokłady złota.

Gusiew Sergjusz, pisarz rosyjski, * 1867 (pseud. Gusiew-Orienburskij). Został nauczycielem ludowym, później przez sześć lat był duchownym, 1898 r. porzucił ten stan i oddał się literaturze. W odpowiadaniach swoich maluje prawie wyłącznie Syberję i obwód Orenburski, a motywy czerpie przeważnie z życia duchownych. Ważniejsze utwory, „Chudaja Mołwa“; „Otiec Pamfil“; „Złoj duch“; „Pastyr dobryj“; „Idealist“. Symboliczna powieść „Strana otcow“ (1905) najbardziej rozsławiła nazwisko **G.**

Gusman Adolf, rytownik francuski, * 1821 w Paryżu, † 1905 tamże. Uchodzi za odnowiciela drzeworytnictwa w XIX w. Odtwarzał głównie mistrzów włoskich, a specjalnie weneckich, pozostawił też kilka tomów wdzięcznych poezji.

Gusman Piotr, rytownik i pisarz, syn poprzedniego, ogłosił: „Venise“ (1901); „la Villa impériale de Tibur“ (1903); w 1905 wystawił szereg szkiców i sztychów: „Wrażenia z Włoch“; „Pompeja“; „Rzym“; „Neapol“.

Gussenbauer Karol, chirurg austrjacki, † 1903 w Wiedniu.

Güssfeldt Paweł, podróżnik niemiecki. Od 1892 zajmuje katedrę w seminarjum orjentalnym w Berlinie. Ogłosił: „Grundzüge der astronomisch-geographischen Ortsbestimmungen auf Forchungsreisen“ (1903).

Gussow Karol, malarz niemiecki, * 1843 r. w Havelbergu, † 1907 w Pasing koło Monachjum, znany z obrazów rodzajowych i portretów, z których główniejsze: „Nowiny z wojny“; „Kobieta w kościele“; „Dama na polowaniu“; „Stracone szczęście“: „Powrót stada“ i t. d.

Gustaw V, (Oskar Gustaw Adolf), król szwedzki, * 1858 na zamku Drottningholm. Najstarszy syn Oskara II i Zofji Nassau, otrzymał tytuł ks. Vermlandzkiego, 1875 został oficerem gwardji, 1876 awansowany na majora. Po studjach w Upsali (1877, 1878, 1880) jako hr. Tullgarn odbył wielką podróż (1880). Szef IV korpusu armji, inspektor szkół wojskowych, niewiele się wtrącał do życia politycznego, chociaż kilkakrotnie sprawował regiencję podczas choroby Oskara II, po którego śmierci objął tron 8 grudnia 1907. **G. V** poślubił 20 września 1881 w Karlsruhe Zofję Marję Wiktorję Badeńską, z którą miał trzech synów: ks. Gustawa Adolfa, żonatego z ks. Małgorzatą Connaught, Wilhelma, żonatego (1908) z w. ks. rosyjską, Marją Pawłówną (* 1890), która powiła syna, Lennarta (1890), i Eryka.

Gustaw V.

Gustawicz Bronisław, matematyk, gieograf, przyrodnik, od 1904 zajmuje stanowisko dyrektora szkoły realnej w Żywcu. W 1910 został zastępcą przewodniczącego oddziału babiogórskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Żywcu, członkiem Rady miejskiej; **G.** był współpracownikiem „Wielkiej Encyklopedji ilustrowanej“. Oprócz licznych mniejszych i większych artykułów z zakresu przyrodoznawstwa ogólnego, recenzji i krytyk z zakresu kartografji, gieografji, meteorologji, fizjografji, etnografji i t. d., umieszczanych w różnych pismach, głównie galicyjskich, **G.** ogłosił nadto oddzielnie, między innemi: „Wykład arytmetyki i algiebry“ (Krak., 1888); „Wykład gieometrji płaskiej“ (tamże); „Wykład gieometrji przestrzennej“ (tamże); Wykład trygonometrji płaskiej (tamże); „Wyznaczenie jednowymiarowego powiększenia lunety ziemskiej“ (tamże 1893); „Z teorji rzutów kartograficznych“ (*Czasopismo techn.*, 1902); „Przyczynek do historji globusu ziemskiego i niebieskiego od najdawniejszych czasów po koniec wieku XV“ (Kraków, 1902); „Atlas gieograficzny dla galicyjskich szkół ludowych“ (tamże, 1883); „Mapa ścienna monarchji austr.-węgierskiej“, (Wiedeń, 1896); „Kozenna Atlas gieograficzny dla szkół średnich“ (Wiedeń, 1898); „Mapa ścienna kuli ziemskiej“. Wyd. fizyczne (tamże, 1909); „Mapa ścienna Europy“. Wyd. fiz. (tamże, 1909); To samo. Wyd. polit. (tamże, 1909); „Atlas gieograficzny dla szkół średnich“ (Kraków, 1910); „Atlas gieograficzny dla szkół ludowych pospolitych i wydziałowych“ (tamże, 1910); „Z Wszechświata“ wraz z Emilem Wyrobkiem (Warszawa-Łódź 1909); „Życie zwierząt“ z E. Wyrobkiem (Wiedeń, 1909—1910), dotąd wyszły 2 t., opracowane jeszcze 3 t.

Gustawicz Bronisław.

Gutaperka. Skład jej chemiczny: guttawęglowodór $(C_{10}H_{16})n$, żywice alban $C_{10}H_{64}O_2$, fluawil $C_{20}H_{32}O$ i mało zbadany guttan (ob. **G.**). Oczyścić **G.** można przez rozpuszczenie jej w siarczku węgla i następne strącenie jej z roztworu.

Guth Jerzy, pisarz czeski. Ogłosił długi szereg dzieł treści podróżniczej, pisywał feljetony do dziennika *Politik*, pod pseud. *Stanisław Jarkovsky* utwory beletrystyczne, z których ważniejsze: „Początky a konce. Nad propasti“ (1896); „Dcera professorova a jine povidky“ (1897); „Idylky pana adjunkta“ (1899); „Drobne genry“ (1900); „Strzepiny a skorzepiny“ (1905); „Vrzes a kapradi“ (1906); „Na pozdem vorzeszi (1908); prócz tego dokonał wielu tłumaczeń. Jest członkiem Wydziału międzynarodowego do gier olimpijskich, 1907 został oficerem Akademji francuskiej, a od m. Paryża otrzymał srebrny medal.

Guth Wiktor, dziennikarz czeski, * 1841 r. w Pradze, studjował tamże prawo i otrzymał doktorat 1871. Dziennikarstwo uprawia od 1858, naprzód w *Dalibor'ze*, później w innych dziennikach, od 1868 w piśmie *Politik*, w 1879 był dramaturgiem teatru krajowego.

Guttinguer Ulryk, poeta francuski, ogłosił nadto: „Dithyrambe sur la mort de lord Byron“ (1824); „le Bal“, poemat (1825); „Charles VII à Jumièges“ (1827); „Edith“ albo „le Champ d'Hastings“, poematy (1826); „Fables et méditations“ (1837); „Deux âges du poète“ (1844); „Dernier amour“ (1852) i zbiór artykułów p. t.

„Pensées et impressions d'un campagnard“ (1847). **G.** należał do pierwszych, najgorętszych zwolenników kierunku romantycznego w poezji. Utwory jego, pełne wzniosłego uczucia i wytworności, pisane są stylem prostym, który im nadaje specjalny wdzięk. **G.** uprawiał nadto publicystykę, pisując do organów legitymistycznych, jak: *Corsaire*. Wywarł wpływ na całe pokolenie poetów.

Guttry Aleksander członek komitetu centralnego poznańskiego w 1846 r., więzień w Moabicie, rozwijał w 1848 r. wielką czynność w Poznańskim, w 1863 r. był również bardzo czynny. Z początku działał wspólnie z Mierosławskim, następnie z nim się poróżnił.

Gutwiński Roman Czesław, botanik, * 1860 w Pagorzynie w Galicji. Gimnazjum ukończył w Jaśle 1878, poczym uczęszczał do uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie od 1882—85 był asystentem botaniki, obecnie jest nauczycielem gimnazjalnym w Krakowie i kierownikiem gimnazjum żeńskiego (od 1906). Pracuje głównie nad florą glonów i wyniki badań swoich ogłasza w pismach fachowych polskich, włoskich, francuskich, serbskich i niemieckich. Od 1884 jest członkiem Komisji fizjograficznej Akad. Krak., od 1885 członkiem Towarzystwa polskich przyrodników im. Kopernika we Lwowie, nadto należy do „Zoologisch - botanische Gesellschaft“ w Wiedniu, do „Internationale Association des Botanistes“ w Lejdzie (Holandja), jest referentem prac algologicznych w *Botanisches Centralblatt*, współpracownikiem wydawnictwa „Annales de biologie lacustre“ w Brukselli. Z prac ogłoszonych po polsku, ważniejsze; „Materjały do flory wodorostów Galicji“ („Rozpr. Ak. Kr.“ 1884), „Przyczynek do znajomości okrzemek tatrzańskich“ („Spraw. Ak. Krak.“ 1888); „Budowa i rozwój przewodów soku mlecznego w rodzaju Wymiona“ (z tablicą „Spraw gimn. Fr. Józefa“, Lwów 1888); „Materjały do flory glonów Polski“ (*Kosmos* 1889); „O glonach słodkowodnych wogóle, a w szczególności o glonach okolic Lwowa“ (*Kosmos* 1889); „Materjały do flory glonów Galicji“ („Spraw. Ak. krak.“, 1890); „O pionowym rozsiedleniu glonów jeziora Bajkalskiego“ (*Kosmos* 1890); „Z życia szczerklina“ (*Kosmos* 1890); „Flora okolic Lwowa“ („Spr. Ak. Krak.“ 1891); „Staw tarnopolski“, (topografja, fauna, flora z szczególniejszym uwzględnieniem glonów“ (Tarnopol, 1892): „Materjały do flory glonów Galicji“ („Spr. Ak. Krak,“ 1892); „Flora glonów okolic Tarnopola“ (tamże, 1894); „Glony stawów na Zbruczu (tamże, 1893); „Wykaz glonów, zebranych w okolicy Makowa-Wadowic“ (tamże, 1897); „Glony Suchy i Makowa“ (tamże, 1900); „Materjały do flory śluzowców Galicji“ (tamże, 1901).

Guy Jerzy Wilhelm, aktor francuski, * 1859 w Paryżu. Początkowo występował w teatrach paryskich „Folies-Dramatiques“ i „Cluny“, następnie w Ameryce, poczym w Lionie. Powróciwszy do Paryża, grywał w „Variétés“ role komiczne na razie w operetkach, następnie w poważnych komedjach, w 1903 przeniósł się do teatru „Renaissance“. Świetny komik z wielkim poczuciem miary artystycznej z powodzeniem gra rozmaite role.—Żona jego *Joanna Gallais* **G.**, występująca na scenie pod kryptonimem *Germaine-Gallois*, aktorka francuska, * 1869 w Paryżu. Debiutowała w teatrze „Nouveautés“, poczym występowała we wszystkich prawie teatrach paryskich z powodzeniem wielkim dzięki ogromnej werwie komicznej i dźwięcznemu głosowi.

Guy Kamil, gieograf i administrator francuski, * 1860. Profesor historji i gieografji, w 1895 powołany był do ministerjum kolonji. Pod jego kierunkiem ułożono nowe mapy kolonji francuskich. Jeździł często do kolonji, aby czynić pomiary i przeprowadzać rozgraniczenia, urządził oddział kolonjalny na wystawie powszechnej 1900. Pracował w komisjach rozgraniczających: francusko-niemieckiej i francusko-angielskiej nad Senegalem jak również francusko-brazylijskiej. W 1902 został gubernatorem Afryki zachodniej, a po jej reorganizacji gubernatorem Senegalji. Ogłosił: „l'Album géographique“, razem z Dubois (1896—1906); „La mise en valeur de notre domaine colonial“ (1900).

Guyon Emilja Honorata, artystka dramatyczna francuska, * 1821 w Brazzy-en Plaze, † 1878 w Paryżu. Początkowo robotnica w fabryce koronek, później wstąpiła do konserwatorjum. Występowała w 1840 z wielkim powodzeniem w teatrze „Renaissance“, następnie w Komedji francuskiej i „Ambigu“ (1843). W 1858 powróciła do Komedji francuskiej, zostawszy członkinią stowarzyszenia, i odtąd z nadzwyczajnym artyzmem odtwarzała wielkie role tragiczne. W 1861 poślubiła Mateusza Plessy.

Guyon Karol Aleksander, * 1854 w Paryżu, śpiewak francuski, studja odbywał w konserwatorjum. W 1873 wystąpił po raz pierwszy w teatrze Eldorado, poczym grywał w rozmaitych teatrach francuskich z ogromną werwą komiczną. **G.** jest też autorem mnóstwa pieśni kabaretowych.

Guyot-Dessaigne Edmund.

Guyot-Dessaigne Edmund, polityk francuski, * 1833 w Brioude, † 1907 w Paryżu. Początkowo adwokat w Paryżu, następnie prokurator (1866 — 70), sędzia trybunału (1876), w 1885 został deputowanym. Był ministrem oświaty i wyznań w gabinecie Floqueta (1889),

robót publicznych w gab. Bourgeois (1895—96), ministrem sprawiedliwości w gab. Clemenceau (1906). Na ostatnim stanowisku kierował publikacją dokumentów, dotyczących likwidacji dóbr zakonnych; w 1907 przystał na zaproponowaną przez Senat komisję likwidacyjną. Podczas debatów w tej sprawie zmarł nagle w couloirach Senatu.

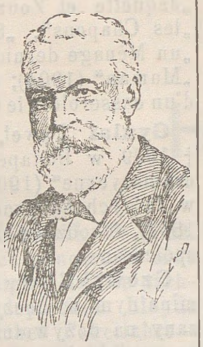

Guyot Yves.

Guyot Yves, polityk francuski, w r. 1902 kandydował bez powodzenia do Izby, 1903 ustąpił z redaktorstwa *Siècle'u*, gdzie walczył w obronie Dreyfusa, nie przestając i nadal być współpracownikiem tego pisma. Ogłosił nadto: „la Tyranie socialiste" (1893); „les Travaux publics" (1897); „la Comedie socialiste" (1897); „l'Innocent et le traître: Dreyfus et Esterhazy" (1898); „lesRaisons de Bisile" (1898); „Affaire Dreyfus, analyse de l'enquête" (1899); „l'Evolution politique et sociale de l'Espagne" (1899); „les Conflits du travail et leur solution" (1903); „la Comedie protectionniste" (1905); „la Democratie individualiste" (1907); „Sophismes socialistes et faits économiques" (1907); dalej powieści satyryczne: „un Tou" (1884); „un Drole" (1884).

Guyski Marceli, rzeźbiarz. W 1908 na cmentarzu krakowskim nastąpiło odsłonięcie pomnika **G.** dłuta Tadeusza Błotnickiego.

Guyton de Morveau Ludwik Bernard (ob.), chemik francuski, * 1737 w Dijon, † 1816 w Paryżu. Z początku zwolennik flogistonu, później zawzięty przeciwnik teorji flagistycznej. Twórca słownictwa naukowego chemicznego, założyciel fabryki saletry 1778, fabryki sody 1783.

Guzlitt Ludwik, malarz duński, † 1897 w Berlinie.

Guzy, zdarzające się u koni w różnych częściach ciała, są to przeważnie zapalenia worków maziowych skutkiem urazów, odgniecenia i t. d. Dość często spotyka się **G.** *na karku*, jako obrzmienie płaskie, gorące, bolesne. **G.** *na kolanie*, t. j. na stawie napięstkowym nóg przednich powstają skutkiem odgniecenia lub uderzenia przy wstawaniu. *Pipak* jest to zgrubienie skóry lub guz na wyrostku skokowym u koni, zwykle niebolesny, powstaje skutkiem mechanicznego uderzenia o ścianę, słup i t. d. W pierwszym wypadku leczenie polega na wczesnym przecięciu guza i antyseptyce; w drugim, początkowo zimne okłady, następnie pędzlowanie nastojem jodowym, wcieranie ostrych maści, a gdy te zabiegi nie pomagają, wypuszcza się płyn trójgramem i wstrzykuje jodynę, w trzecim wypadku te same zabiegi; pipak trudno się usuwa, nie przeszkadza w pracy, jest tylko wadą piękności.

Gużewski Adolf, kompozytor, * 1876 w Dyrwianach na Żmudzi; studja odbywał w konserwatorjum petersburskim (złoty medal), następnie w Warszawie jakiś czas pod Noskowskim. Jego pierwsza opera: „Dziewica lodowców" (według Andersena), wystawiona w Warszawie w r. 1907 dała poznać w **G.** niepospolity talent sceniczny. Prócz tej opery napisał **G.** Sonatę skrzypcową, Rapsodję polską oraz Warjacje na wielką orkiestrę, nagrodzone na konkursie Kurjerowa w 1911. W 1910 został **G.** profesorem konserwatorjum (klasa fortepjanu) w Warszawie.

Gwadelupa, wyspa francuska w Indjach zachodnich, na 1,603 klm. kw. 157,806 m. (1901); z przyległemi sąsiedniemi wysepkami 1,870 klm. kw. z ludnością 190,273 m. (1908). Dochody i rozchody (1907) wynosiły 4,756,000 fr. *Handel:* Wartość przywozu (1907) 13,426,000 fr., wywozu 16,269,000 fr. W 1907 r. wpłynęło okrętów 376 z 302,632 tonn, odpłynęło 360 o 292,679 tonn.

Gwajakol $C_7H_8O_2$, otrzymać można przez gotowanie pirokatechiny z wodzianem potasu i solą potasową kwasu metylosiarczanego, wre w 205°C; w roztworze alkoholowym daje z chlorkiem żelazowym zabarwienie szmaragdowe. Inne własności i zastosowanie (ob. gł. dzieło).

Gwiazd katalogi, spisy gwiazd stałych ze wskazaniem ich miejsca na niebie. Najstarszy katalog pochodzi od Hipparcha z 150 r. przed Chr., zachowany w „Almagieście" Ptolomeusza, zawiera 1,026 gwiazd. K. Lalande'a zawiera 47,390, Bessel'a—75,011, Argenlander'a—314,000. Najdokładniejszy jest katalog fotograficzny, w którego układzie uczestniczą obserwatorja wszystkich krajów.

Gwiazda afrykańska, order państwa Kongo; ustanowił ją Leopold II belgijski za zasługi, położone dla Konga i cywilizacji afrykańskiej; ma 5 klas.

Gwiazda indyjska, order wielkobrytański, ustanowiony w 1861 dla odznaczeń zasłużonych w Indjach brytanskich.

Gwiazda rumuńska, order ustanowiony w Rumunji 1877 z organizacją analogiczną do legji honorowej francuskiej, przeznaczony za zasługi dla cywilnych i wojskowych.

Gwinea francuska, na 275,100 klm. kw. liczyła 1,550,000 m. (1907), w tym Europejczyków 1,350. Pod względem administracyjnym należy do gieneralnego gubernatorstwa Afryki zachodniej. Główne miasto Konakry 6 238 m. *Handel:* (1907) wartość przywozu 16,344,000 fr. wywozu 15,990,000 fr Statków wpłynęło 505, odpłynęło 513. Długość linji kolejowych 220 klm. (1908), linji telegraficznych 2,436 klm. (1905). **G.** *hiszpańska* obejmuje Rio-Muni, Fernando-Po, Annobom, Coriseo Elobey, ogólna przestrzeń

27,715 klm. kw. z ludnością 160,946 gł. **G.** *portugalska* po uregulowaniu granicy z **G.** francuską (1886) na 33,900 klm. kw. 170,000 m. (1900). *Finanse* 1907—08 w rubryce dochodów 257,126 milrejsów, rozchodów 288,002 m. *Handel:* wartość przywozu (1905) 705,522 milr., wywozu 432,269 milr. W portach **G. p.** (1908) było 136 statków pojemności 128,176 tonn. **G.** *angielska* ob. Sierra Leone.

Gwozdecki Gustaw, malarz polski, * 1880 r., kształcił się początkowo w Monachjum w prywatnej Szkole Holossy'ego, następnie przebywał przez czas dłuższy w Paryżu. Jako malarz hołduje nowym kierunkom w sztuce, dąży, mianowicie, przez uogólnianie sprowadzić obraz do kilku plam barwnych. Wystawiał portrety, studja, krajobrazy, próbuje swych sił również jako rzeźbiarz, wreszcie jako recenzent artystyczny.

Gymkhana, nazwa sportu indyjskiego pochodzenia, który rozwinął się w Anglji i stąd przeszedł do Niemiec. Polega na wyścigach na lodzie lub wodzie z przeróżnemi przeszkodami.

Gynerium, rodzaj roślin z rodziny *Gramineae*. Są to wysokie trawy Ameryki podzwrotnikowej o długich liściach i wielkich srebrzystych wiechach kwiatowych; **G.** *argenteum* w południowej Brazylji i Argentynie dosięga 6 m. wysokości. Hodowana bywa w ogrodach, jako roślina ozdobna, z liści wyrabia się papier.

Gyp (pseudonim hrabiny *de Martel*) Gabrjela, powieściopisarka francuska, ogłosiła w ostatnich czasach szereg utworów treści satyrycznej: „Jaquette et Zouzou“ (1902); „la Fée“ (1902); „les Chapons“, „Soeurette“, „un Mariage chic“, „un Ménage dernier cri“ (1903); „les Froussards“, „Maman“ (1904); Cloclo“, „Geneviève“, „Journal d'un casserolé“, le Coeur de Pierrette“ (1905) i t. d.

Gyulai Paweł, poeta i krytyk węgierski, † 1909 w Budapeszcie; ogłosił nadto: „Studja dramatyczne“ (1908); „Studja krytyczne“ (1908), w których są prace, jak o Petőfim (drukowana 1854), uchodzące za najznakomitsze płody krytyki spółczesnej.

Gzowski Gerwazy, asesor przy sądzie kryminalnym w Łęczycy, uwięziony w 1843 i skazany na dożywotnie ciężkie roboty w kopalniach nerczyńskich, pozyskał na Syberji wielką cześć i miłość pomiędzy rodakami. Wróciwszy do kraju, w 1863 r. został ponownie zesłany na Syberję.

H.

Haack Rudolf, inżynier niemiecki, * 1833. Budował pierwszy w Niemczech pancerniki oraz korwetty, krążowniki i t. d. Ogłosił: „Die technische Entwickelung des Norddeutschen Lloyds und der Hamburg—Amerikanischen Paketfahrt—Aktiengesellschaft“ (1893); „Schiffswiderstand und Schiffsbetrieb, nach Versuchen auf d. Dortmund-Emskanal“ (1900); „Ueber attische Trieren“ (1895); „The development of German ship-building“ (1899).

Haakon VII.

Haakon VII, król norweski, * 1872 r. na zamku Charlottenlund koło Kopenhagi, syn króla duńskiego Fryderyka VII i jego żony, Ludwiki szwedzkiej, nazywał się dawniej Karol. Służył w marynarce duńskiej, po ślubie (1896) z ks. Maud (* 1869), córką króla angielskiego, Edwarda VII, często przebywał na dworze angielskim. Po rewolucji 7 czerwca 1905 przyjął ofiarowaną mu w tajemnicy przez rząd norweski koronę, za którą po rozwiązaniu unji (27 października) oświadczyła się w głosowaniu większość ludu norweskiego. Następnie obrany królem, objął tron 18 listopada tegoż r., wykonał 25 listop. w Christjanji przysięgę na konstytucję, a 22 czerwca był koronowany w Drontheimie. Jedyny syn jego, ks. Aleksander, * 1903 na zamku Sandringham w Anglji, nazywa się od 1905 Olafem.

Haas Hipolit, gieolog i paleontolog niemiecki, 1904 opuścił katedrę w Kilonji. Ogłosił nadto: „Quellenkunde“ (1896); „Deutsche Nordseeküste, friesische Inseln und Helgoland“ (1900); „Der Vulkan“ (1903) i romans „Der Bergmeister von Grund“ (1898).

Hease Teodor, polityk austrjacki, * 1834 we Lwowie † 1909 w Cieszynie, jako superintendent zboru ewangielickiego Od 1873 posłował do parlamentu, reprezentował poglądy Niemców wolnomyślnych, 1905 został powołany do Izby panów. Ogłosił: „Bielitz—Bialaer Schafwollwarenindustrie“ (1874); „Antisemitismus“ i inne.

Habeneck Franciszek Antoni, muzyk francuski, * 1781 w Mézières, † 1849 w Paryżu; uczeń Baillota (skrzypek) w paryskim konserwatorjum, którego koncertami potym dyrygował; zwłaszcza od roku 1828 t. j. od nowej organizacji koncertów konserwatorjum (Société de Concerts du conservatoire) nadał im **H.** wybitny kierunek (wykonywanie Symfonji Beethowena) i zapoczątkował głośną do dziś dnia sławę; **H.** był następnie profesorem konserwatorjum i dyrektorem Wielkiej opery.

Habenicht Herman, kartograf niemiecki, * 1844 (nie 1884, jak w gł. dz.); ogłosił: „Grundriss einer exakten Schöpfüngsgeschichte“ (1896); „Eisberg und Wettertheorie“.

Haberl Franciszek, ks., kompozytor niemiecki, * 1840 w Oberellenbach (Bawarja), † 1910 w Ratysbonie. Wychowaniec seminarjum w Passawie, był od r. 1862 kierownikiem chóru tamże, potym od 1867—70 organistą jednego z kościołów w Rzymie; od r. 1871 inspektorem i dyrektorem chóru katedry w Ratysbonie, gdzie w r. 1874 założył szkołę muzyki kościelnej, do dziś dnia słynną. **H.** jest jednym z najbardziej zasłużonych badaczy dawnej kościelnej muzyki, autorem cennych rozpraw oraz współpracownikiem wydawnictw muzycznych (np. dzieła Palestryny), dawnych jako też rytualnych współczesnych.

Habib Ullah, emir Afganistanu, * 1872 w Samarkandzie, wstąpił na tron 3 paźdz. 1901. Zwalczył intrygi, prowadzone przeciw sobie przez brata Nasr Ullacha, poplecznika Anglji, dalej Iszaka Ismajila, chana, poplecznika Rosji, a głównie przyrodniego brata Muhammeda Omara, wygnawszy ostatniego do Turkiestanu. **H. U.** utrzymuje dobre stosunki z Anglją i Rosją. Według umowy z 1907 Anglja obowiązała się

nie anektować ziem afgańskich, a Rosja uznała, że Afganistan leży w sferze wpływów Anglji. **H.** dba o pomnożenie swych sił militarnych; przez wzmocnienie fortecy koło Dżelabbadu zdobył pozycję strategiczną na drodze kabulsko-peszawarskiej.

Habich Ludwik, rzeźbiarz niemiecki, * 1872 w Darmstadzie, studjował w Karlsruhe i Monachjum, 1906 został profesorem politechniki w Stuttgardzie, 1910 profesorem Akademji sztuk pięknych tamże. Otrzymał złoty medal w Monachjum (1898), srebrny w Paryżu (1900). Ważniejsze prace: pomnik Zgody w Giessen (1897), pomnik Bismarka, świątynia Goethego w Darmstadzie i t. d. Prace **H.** znajdują się w muzeach w Bremie i Darmstadzie; uprawia też medaljerstwo i ceramikę.

Habicht Ludwik, powieściopisarz niemiecki, † 1908 w Amalfi.

Habra, rzeka w Algierji, prowincji Orańskiej długości 240 km., łączy się z Sigem i tworzy wtedy chactę, pamiętna zwycięstwem francuskiego marszałka Clausel'a nad Abd-el-kaderem.

Habryczewski G., bakterjolog z Moskwy, † 1909, znany ze swych prac naukowych. Wprowadził szczepienia ochronne przeciwko szkarlatynie zabitemi hodowlami paciorkowców, otrzymanych z przypadków tej choroby. Wydał podręcznik bakterjologji „Miedicinskaja bakteriołogiija 1903".

Haceldama (pole krwi z hebrajskiego), pole w okolicach Jerozolimy, nabyte podług legiendy za srebrniki Judasza; służy za cmentarz dla cudzoziemców.

Häckel Ernest Henryk, przyrodnik niemiecki, w lutym 1909 otrzymał emeryturę, 1910 wystąpił z gminy ewangielickiej. W 1907 założył w Jenie muzeum filetyczne, gdzie zgromadził ważniejsze rzeczowe dowody filogienezy: różne przedmioty, preparaty, rysunki z odpowiedniemi objaśnieniami. Do muzeum tego dołączył swą bibljotekę i bogate zbiory i podarował wszystko uniwersytetowi Jenajskiemu. Ogłosił nadto: „Generelle Morphologie der Organismen" (1886), na nowo opracowana jako „Principien der generellen Morphologie der Organismen" (1906); „Zur Entwickelungsgeschichte der Siphonophoren" (1869); „Uber Arbeitsteilung in Natur und Menschenleben" (1869); „Die Kalkschwämme, eine Monographie" (1870); „Die Perigenesis der Plastidule (1876); „Studien zur Gasträa Theorie" (1877); „Gesammelte populäre Vorträge auf d. Gebiet d. Entwickelungslehre" (1879, 1902); „Die Naturanschaung von Darwin, Goethe, Lamarck" (1882); „Planktonstudien" (1890); „Der Monismus" (1892, 1905), polski przekład (1906 Kraków) „Monizm" (Credo przyrodnika); „Systematische Phylogenie" (1894—96); „Die Welträtsel" (1899—1903); „Die Amphorideen und Cystoideen" (1896); „Über unsere gegenwärtige Kenntnis vom Ursprung d. Menschen" (1898—99); „Kunstformen der Natur" (1899 — 1904); „Lebenswunder" (1906, X wydanie); „Wanderbilder" (1905—06); „Aus Insulinde" (1901). Por.: Bölsche, „E. **H.** (1900—06—07); Neumann „E. **H.**" (1905); May, „E. **H.**" (1909).

Häcker Walentyn, zoolog niemiecki, * 1854 w Altenburgu węgierskim, studjował w Tybindze; 1900 został profesorem w Stuttgardzie, 1909 w Halli. Ogłosił: „Die pelagischen Polychäten und Achätenlarven der Planktonexpedition" (1898); „Praxis und Theorie der Zellen und Befruchtungslehre" (1899); „Der Gesang der Vögel, seine anatomischen und biologischen Grundlagen" (1900); „Bastardierung und Geschlechtszellenbildung" (1904); „Naturwissenschaft und Theologie"; „Tiefseeradiolarien" (1908); „Wandtafeln zur allgemeinen Biologie" z Mühlbergerem (1904) i inne. Jest współwydawcą: *Zeitschrift für induktive Abstammungs und Vererbungslehre* (od 1908).

Hadaczek Karol, polski archeolog klasyczny i historyk, * 1873 w Grabowcach w powiecie Bohorodczańskim w Galicji. Gimnazjum ukończył w Stanisławowie (1893), studja uniwersyteckie odbywał we Lwowie i Wiedniu, doktorat filozofji otrzymał 1900 r., poczym 3 lata spędził w podróżach naukowych po Włoszech, Grecji i Niemczech. Po powrocie do kraju habilitował się 1903 we Lwowie z klasycznej archeologji i prahistorji i otrzymał docenturę tych przedmiotów; w 1905 został nadzwyczajnym profesorem, 1909 zwyczajnym. Prócz wielu rozpraw i przyczynków z zakresu archeologji krajowej, historji sztuki starożytnej, drukowanych w *Eosie*, „Tece konserwatorskiej wsch. Galicji", „Materjałach antropologiczno-archeologicznych"; „Jahreshefte des öst. arch. Instit.", „Röm. Mitteil. des deutschen arch. Inst." i innych wydawnictwach naukowych, ogłosił: „Rzeźba w usługach świątyni greckiej" (1903, *Bib. Warsz.*); „Der Ohrschmuck der Griechen und Etrusker" (Wiedeń 1903); „Światowid", szkic archeol. (1903, „Mater. antrop.-arch."); „Złote skarby Michałkowskie" (Lwów 1904); „Polygnotos, pierwszy klasyk malarstwa greckiego" (1908, *Eos*); „Dział przedhistoryczny w Muzeum im. Dzieduszyckich" (Lwów 1907); „Cmentarzysko ciałopalne koło Przeworska", z epoki cesarstwa rzymskiego z albumem (Lwów 1909) i inne.

Haden Francis Seymour, chirurg i rytownik angielski, * 1818 w Londynie. Zajmował się medycyną i dopiero w 40-tym roku zdobył się na pierwsze próby sztychów. Wkrótce zasłynął jako znakomity rytownik, brał udział w wystawach powszechnych (1889 i 1900 w Paryżu), gdzie otrzymał najwyższą nagrodę. Prezes Tow. malarzy-rytowników, został 1905 członkiem Akademji paryskiej. **H.** uchodzi za odnowiciela oryginalnego sztychu angielskiego. Ważniejsze pra-

ce: „Tamiza kolo Battersea“, „Śluza w Egham“; „Park w Richmond“; „Tamiza o zachodzie słońca“; „Strumień w Lesie“; Zachód słońca w Irlandji“; „Agamemnon“. i t. d.

Hading Jane.

Hading Jane, aktorka francuska, w 1900 występowała w Odeonie, w 1901 w teatrze Porte-Saint Martin, następnie w Gymnase, gdzie celowała szczególnie w sztukach Ohneta.

Hadrumal, substancja, znajdująca się w drewnie; otrzymać ją można, ogrzewając sproszkowane drewno z wodnym roztworem chlorku cynawego.

Hadzić Antonije, pisarz serbski, * 1834, prezes „Macierzy serbskiej“, dyrektor teatru Narodowego, redaktor pisma teatralnego *Pozoriszt* i „Zbornik pozoriszuich dela“, zawierającego sprawy, dotyczące teatru od 1872.

Hadzić Osman Nuri, współczesny pisarz serbski, ogłosił wespół z Miliczewiczem powieść „Osman-Azis“ w trzech częściach: I, „Bez nade“ (1895); II, „Na progu novoga doba“ (1896); III, „Bez svrhe“ (1897).

Hadziewicz Rafał, malarz, † 1886 w Warszawie.

Haemamoeba Danilewskiego, syn. Halteridium (ob. Halteridium w II Supl.).

Haemamoeba malarie, praecox, vivax, relicta, pasorzyty zimnicy. (Ob. plasmodium, Laverania malariae i proteosoma, w II supl.).

Haemoproteus, syn. malteridium. (Ob. Halteridium w II Supl.)

Haemosporidia, ameby, pasożytujące w czerwonych krążkach krwi (ob. pasożyty).

Haffkin, bakterjolog, znany z tego, że wprowadził na szeroką skalę szczepienia ochronne przeciwko dżumie w Indjach wschodnich.

Haffner Paweł Leopold, teolog katolicki, † 1899.

Hafstein Hannes, polityk i poeta islandski, * 1861, studjował prawo w Kopenhadze 1880—86. Był adwokatem. 1896 burmistrzem w Isafjord, koło 1890 stanął na czele autonomicznej partji islandskiej, przyczynił się do reform 1903, był pierwszym autonomicznym ministrem Islandji 1904—09. Zbiór dźwięcznych i oryginalnych poezji **H.** ukazał się p. t. „Ymisleg ljodmali“ (1893).

Haga (Haag), rezydencja królewska w Holandji, liczyła (1908) 239,012 m.

Hagen Jan, astronom niemiecki, * 1847 w Bregencji, studja odbywał w Monachjum, Bonn, Ditlon Hall. Wyemigrował do Ameryki, gdzie 1888 został kierownikiem obserwatorjum w Georggetown, 1906 przeniósł się do obserwatorjum watykańskiego. Wydał: „Synopsis der höheren Matematik“; „Atlas stellarum variabilium“; „Index operum Leonardi Euleri“; „The Astronomical and Astrophysical“.

Hagerup Francis, prawnik i mąż stanu norweski, * 1853 w Horten, został profesorem prawa w Chrystjanji 1887, ogłosił wiele rozpraw z prawa finansowego. W 1893 powołany na ministra sprawiedliwości, w 1895 utworzył gabinet koncentracji, który miał za zadanie załagodzić konflikt między Szwecją a Norwegją. Misja jego nie udała sie z powodu sprawy konsulatów odrębnych, wtedy podał się do dymisji. W początkach marca 1905 po ustąpieniu ze stanowiska premjera objął znów profesurę; nie brał udziału w rewolucji 7 czerwca 1905, ale zbliżył się niebawem do nowego rządu i był posłem w Kopenhadze 1905—1908. W 1907 reprezentował Norwegję na konferencji pokojowej w Hadze.

Haggard Henryk Rider, powieściopisarz angielski, ogłosił nadto: „Black heart and white heart“ (1900); „Pearl Maiden“ (1903); „Ayeska or the Return of She“ (1905). **H.** zajmował się sprawami społecznemi i wydał znakomite dzieło „Rural England“ (1902); w 1905 na koszt rządu został inspektorem kolonji rolniczych Armji zbawienia w Stanach Zjednoczonych.

Hagia Triada (Święta Trójca), miejscowość na Krecie, tak nazwana od byzantyjskiej kaplicy, odległa o 6 klm. od wybrzeża morskiego, na lewym brzegu starego Lethäos. Włoscy uczeni odkopali tam w ostatnich czasach pałac myceński z II w. prz. Ch., w którym mieściły się naczynia z bronzu, gliny, kamienia z napisami, jak również freski i malowane sarkofagi. Wszystkie przedmioty wykonane z ogromnym realizmem i nadzwyczajnym artyzmem.

Hagi Wyżnie, wzniesienie dochodzące do 1072 m. po południowej stronie Tatr, na tak zwanej drodze turystowskiej, w odległości 9·5 klm. od Nowego Smokowca, a 10·5 od jeziora Szczyrbskiego.

Hagii Saranta, (włoskie Santi Quaranta, tureckie Serande), port dla Delvino i stacja dla parowców w wilajecie tureckim Janina, ważny punkt komunikacyjny między Epirem i Włochami; 1897 zniszczony został przez flotę grecką.

Hagjoryści, mnisi świętego Wawrzyńca z góry Athos.

Hague Cap de la, przylądek na północo-zachodzie półwyspu Contentin'u, w francuskim departamencie Manche, 180 metrów wysokości, wznosi się przed nim latarnia morska, wysoka 47 m., na skale Gros du Raz.

Hahn Fryderyk, geograf niemiecki, * 1852, profesor w Królewcu od 1885. Wydał: „Britische Inseln, Frankreich, Skandinavien, Nordischen Inseln“ w „Länderkunde“ Kirchoffa (1890); „Afrika“ (w dziele Sieversa 1901) i inne.

Hahn Herman, rzeźbiarz niemiecki, * 1863 w Kloster-Beilsdorfie, kształcił się w Monachjum,

wiele podróżował po Europie i Wschodzie, 1903 został profesorem Akademji monachijskiej. Należy do grupy rzeźbiarzy niemieckich, dążących do prostoty i dokładności klasycznej. Plastyka portretowa stanowi największą jego zaletę. Najlepsze jego popiersia: portret M. Schilinga i filologa Wölfflina; prócz tego stworzył cały szereg pomników na placach publicznych w rozmaitych miastach Niemiec.

Hahn Wiktor (ob), polski historyk literatury, * 1871 w Wiedniu. Nauki gimnazjalne pobierał we Lwowie (1882 — 89), studja uniwersyteckie tamże (1889—93), gdzie też w 1895 uzyskał doktorat filozofji, dalsze studja naukowe prowadził w Berlinie i Wiedniu (1901—02). Jest obecnie nauczycielem gimnazjalnym we Lwowie, nadto od 1907 docentem historji literatury polskiej na uniwersytecie lwowskim. W 1902 został członkiem korespondentem Tow. przyjaciół nauk w Poznaniu, w 1905 wiceprezesem Tow. lit. im. A. Mickiewicza we Lwowie. Oprócz prac, wymienionych w gł. dziele, napisał nadto: „Literatura dramatyczna w Polsce XVI w." (Lwów, 1906); „Bibljografja filologji klasycznej i literatury humanistycznej w Polsce" (t., 1893—1910, 7 t.); „Zapomniane utwory Szymonowicza" (t., 1902); „Szkice literackie o J. Słowackim" (Brody, 1909); „Samuel Zborowski Słowackiego" (Lwów, 1905); „Profesor Tretiak o Słowackim" (t., 1905); „Tło historyczne w Irydjonie Krasińskiego" (t., 1907); prócz tego ogłosił wydania: „Anhellego" (Brody, 1905); „Balladyny" (t., 1907); wszystkich dramatów Słowackiego (tomy V—IX wydania lwowskiego z 1909 r.); Szymonowicza wybór poematów łacińskich (Kołomyja, 1898); Korzeniowskiego „Mnicha" i „Karpackich Górali" (Brody, 1906 i 1910); pozatym drukował liczne artykuły i recenzje w pismach naukowych. Szczegółowy wykaz prac **H.** podaje „Kronika uniwersytetu lwowskiego" (Lwów, 1911, tom II).

Haider Karol, malarz niemiecki, * 1846 r. w Monachjum, uczęszczał do Akademji tamże, osiadł w Schliersee. Wsławił się krajobrazami, trzymanemi w ciemnych tonach, czym przypominał starych mistrzów, w nastroju zaś przypomina Thoma; maluje też obrazy rodzajowe, jak: „Laborant", „Babka i wnuczek" i t. d., jest profesorem.

Haig Aksel Herman, malarz i rytownik szwedzki, * 1835 na wyspie Gottland. Kształcił się w Londynie w zakresie architektury, rysunku i szczególnie akwareli. Powróciwszy do Szwecji z podróży po Europie, wykonał kilka dekoracji w kościołach i dopiero w 1878 oddał się się rytownictwu. Puścił w świat przeszło 200 sztychów, z których główniejsze: „Chartres", „Wnętrze katedry w Burgos", „Notre Dame" paryskie i widoki miast: Sewilli, Reims, Amiens, Wenecji, Werony, Lizbony, Palermo i t. d. Na wystawie powszechnej 1900 r. otrzymał złoty medal.

Haigh Artur Elam, historyk literatury i krytyk angielski, * 1855 w Leeds, † 1905 w Oksfordzie. Kształcił się w Oksfordzie, został tamże profesorem, jednym z najwybitniejszych. Napisał dwa dzieła znakomite, z których pierwsze szczególnie uchodzi za klasyczne: „the Attic Theatre" (1889) i „the Tragic Drama of the Greeks" (1896).

Hail, główne miasto arabskiego państwa Dżebel Szammaru; 15,000 mieszkańców, rezydencja emira.

Haiti, rzeczpospolita we wschodniej części wyspy Haiti. Na przestrzeni 28,678 klm. kw. znajdowało się według obliczeń z 1908: 1,800,000 mieszkańców, z tego murzyni stanowili 90%, mulaci 10% i trochę białych. *Dochody* państwowe w 1908/9 wynosiły 21·8 mil. marek, wydatki 22.9 mil. marek, długi 129·4 mil. marek. *Armja* liczyła 11,661 ludzi, gwardja 2.399, marynarka wojenna składała się z trzech kanonierek. *Stosunki handlowe* wyrażały się: w rubryce przywozu 18·6 mil. marek, w rubryce wywozu 10·9 mil. Flota handlowa składała się z 14 statków o pojemności 2,948 tonn, w tym 6 parowych o pojemności 1,556 tonn. Długość linji kolejowych (1908) 45 klm., urzędów pocztowych (1904) 31. W 1909 **H.** było nawiedzone przez trzęsienie ziemi, miasta: Port de Paix, Gonaives i Cap Haitien, zostały zupełnie zburzone.

Dzieje. Przy wyborach na prezydenta w 1902 powstała gwałtowna walka między posłem w Paryżu, Antenorem Firminem, i generałem Aleksisem Nord. Ostatecznie Nord zwyciężył, chociaż stolica, Porte au Prince, wielokrotnie była ostrzeliwana przez, stojącego po stronie Firmina, admirała Killicka z pancernika Crête-à-Pierrot. Dopiero na prośby swych poddanych wmieszały się do sprawy obce mocarstwa, przyczym kanonierka niemiecka zniszczyła okręt Crête-à-Pierrot. Firmin musiał opuścić kraj, Nord został w 1903 obrany na prezydenta. W 1907 i na początku 1908 zaczęły się zamieszki na nowo, wielu powstańców skryło się w konsulatach, rząd zagroził wtargnięciem do konsulatów, co wywołało wysłanie okrętów obcych mocarstw na **H.** Liczne inowacje i represje prezydenta pogorszyły jeszcze sytuację, tak, że stłumione w listopadzie powstanie, nanowo wybuchło, tym razem na korzyść wygnanego generała Foucharda. Generał powstańczy, Antoni Franciszek Simon, tak szczęśliwie walczył, że Nord opuszczony przez wszystkich ministrów i zagrożony ogólnym powstaniem w stolicy, podał się do dymisji i szukał opieki francuskiej. Rząd tymczasowy z generałem Légitime na czele zaprowadził porządek przy pomocy Simona, który jednogłośnie został obrany na prezydenta w 1908 r. Por.: Aubin „En **H.**, planteurs d'autrefois, nègres d'aujourd'hui" (1910); mapa **N.** de

Moya „Mapa de la Isla de Santo Domingo y H., 1:400,000“ (1907).

Hajek Jarosław, skrzypek czeski, * 1882 w Królewskim Hradcu, uczeń Szewczyka, Knittla i Steckera. Był przez krótki czas koncertmistrzem symfonicznej orkiestry w Helsingforsie, następnie w Pawłowsku, wreszcie prof. klasy skrzypcowej w konserwatorjum w Saratowie.

Hajn Alojzy, dziennikarz czeski, * 1870 r. w Solnicy, studjował filozofję w Pradze i Wiedniu, redagował pisma ludowe: *Lid* i *Ruch*, 1897—1890 tyg. *Osveta lidu*. Oddzielnie ogłosił: „Dva czeszti biskupove“ (1895); „Prawda o klerikalismu“ (1897); „Politicke strany u nas“ (1903); „Ku programu pokrokove strany czesko-slovanske“ (1905). Wespół z bratem Antonim przełożył Limanowskiego „Historję ruchu społecznego w XIX w.“.

Hajn Antoni, polityk i dziennikarz czeski, * 1868 w Solnicy, studjował filozofję w Pradze. Za czasów studenckich już brał udział w życiu politycznym, jako przywódca młodzieży postępowej, był skazany w procesie „Omladiny“ i później nieraz jeszcze cierpiał za swe radykalne poglądy polityczne. Obecnie redaguje czasopismo *Samostatnost*; 1907 obrany posłem do parlamentu z programu radykalnej prawno-państwowej grupy. Oddzielnie ogłosił: „Mistr Jan Hus“ (1897); „Nasze dielnictvo a czeske statni pravo“ (1897); „Nebezpeczi reakce ve szkolstvi“ (1899); „Statopravni politika“ (1900).

Hajnik Imre, węgierski historyk prawa, * 1840 w Peszcie, † 1902 tamże. W 1873 profesor historji prawa ogólnego i węgierskiego w Peszcie, 1880 r. członek Akad. węgierskiej. Ogłosił szereg prac z historji prawa węgierskiego.

Hajota Helena, poetka i powieściopisarka polska, ogłosiła nadto: „Sni mi się“ (Warszawa, 1906); „W pogoni“ (t., 1907); „Dar Helijogabala“, nowele (Kijów, 1911).

Hajsyn, miasto powiatowe w gub. Podolskiej; 9,374 m.; w powiecie **H.** na 248,142 m. było podług języka: 86·4% Rusinów, 10·3% Żydów, 1·9% Rosjan, 1·2% Polaków, 0·1% Niemców, podług wyznania: 87·2% prawosławnych, 10·4% żydów, 2·1% katolików, 0·1% starowierców, 0·1% protestantów.

Hakata, miasto w Japonji na wyspie Kiu-Sziu, liczyła (1896) 22 954 m.

Hakki-Bey, mąż stanu turecki, * koło 1863 w Konstantynopolu. Otrzymał wykształcenie europejskie, był tłumaczem w pałacu Abd-ul-Hamida, później urzędował

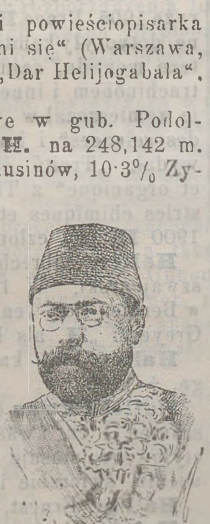

Hakki-Bey.

w ministerjum spraw zewnętrznych i jednocześnie był profesorem w szkole prawniczej. Po rewolucji 1908 r. **H.-B.** został ministrem oświaty, następnie spraw wewnętrznych i ponownie oświaty, 1909 mianowany ambasadorem w Rzymie. W 1910 młodoturcy odwołali go z Rzymu, aby mu powierzyć godność wielkiego wezyra; okazał na nowym stanowisku wielką energję w zorganizowaniu rządu nowego i obronie praw Turcji na zewnątrz. Stanowczy jego protest z powodu uchwał zgromadzenia kreteńskiego w sprawie połączenia się z Grecją, zmusił mocarstwa do interwencji dyplomatycznej (luty, 1910) i formalnego oświadczenia, że prawa zwierzchnicze Turcji będą zachowane na Krecie.

Hakodate, miasto nadmorskie w Japonji, liczyło (1903) 85,313 m.; port i forteca. W r. 1907 i maju 1911 miasto prawie całkowicie zniszczył pożar.

Halban Alfred.

Halban Alfred, prawnik polski, profesor uniwersytetu w Czerniowcach, ogłosił nadto: „W obronie własnej“ (Czerniowce, 1904); „Das römische Recht“ (1908, t. III), „Mowa posła“ (Kraków, 1910).

Halban Henryk, literat polski, † 1902.

Halbe Maks, dramaturg niemiecki, ogłosił nadto: „Mutter“ (1897); „Die Heimatlosen“ (1899); „Das tausendjährige Reich“ (1899); „Haus Rosenhagen“ (1901); „Der Strom“ (1904); komedje: „Walpurgistag“ (1902); „Die Insel der Seligen“ (1905); powieści: „Frau Meseck“ (1897); „Ein Meteor“ (1901). W dramatach swych **H.** szedł śladem G. Hauptmanna. W późniejszych utworach, jak np. „Mutter Erde“, nastrój przeważa nad akcją i charakterami; bohaterzy **H.** odznaczają się biernością. Wszystko to razem złożyło się, że jego dramaty ostatnie nie doznawały dawnego powodzenia. Wtedy **H.** wszedł na drogę rozmaitych eksperymentów, a w „Der Strom“ stanął wyraźnie pod znakiem Maeterlinka; strona symboliczna utworu jest bardzo ciekawa, ale zawiera więcej nerwowego napięcia, niż siły rzeczywistej.

Haldane Ryszard Burdon, polityk angielski, * 1856 w Szkocji. Studja odbywał w Edynburgu i Gietyndze. W 1879 został obrońcą prawnym, 1885 wybrany do Izby gmin przez liberałów, 1902 członek Rady Tajnej, 1902—04 wykładał w uniwersytecie St. Andrews, 1905 jako minister wojny wstąpił do gabinetu Campbell-Bannermana, 1906 zreorganizował sztab generalny, 1907 uzyskał w parlamencie ustawę o całkowitym przekształceniu ustroju wojskowego W. Brytanji. Wydał: „Essays in philosophical criticism“ (1882); „Life of Adam Smith“ (1882); „Education and Empire“ (1902); „the Pathway

to reality“ (1903—04); „Army reform and other addresses“ (1907). **H.** jest tłumaczem Schopenhauera „Die welt als Wille und Vorstellung“ (1896).

Haldat du Lys Aleksander, fizyk francuski, * 1770 w Bourmont, † 1852 w Nancy. Skonstruował aparat, przeznaczony do demonstrowania praw ciśnienia płynów na dno naczyń.

Hale Edward Everett, pisarz amerykański, * 1822 w Bostonie. Po studjach w kilku uniwersytetach amerykańskich był przez 10 lat pastorem unitarjuszów, profesorem angielskiego uniwersytetu w Schenenctady Albany. Napisał wiele książek rozmaitej treści, z których szczególnie wyróżniają się powieści: „Ups and Downs“(1873); „East and West“ (1892); „Memories of a Hundred Years“ (1902); „We, the People“ (1903); „Ballady Nowej Anglji“ (1903). **H.** jest redaktorem pisma i prezesem „Związku tow. spółdzielczych“ (Lend a Hand Clubs) w Bostonie.

Hale Horacjusz, etnolog i językoznawca amerykański, † 1897 r. w Clintone w Ontario.

Halévy Ludwik, autor dramatyczny i powieściopisarz francuski, † 1908 w Paryżu; ogłosił nadto: „Karikari“ (1892); „un Mariage d'amour“ (1897) i „un Discours sur les prix de vertu“ (1894).

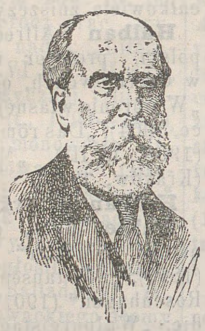

Halévy Ludwik.

Halicka Blanka, powieściopisarka polska, napisała: „Krwawe lata“, powieść (Lwów, 1903); „Obok szczęścia“, powieść, (t., 1903); „Nowelle włoskie“, (t., 1906); „Nemezis“, (t., 1907); „Ostatni Stuart“ (t., 1908).

Halicz, miasto w powiecie Stanisławowskim w Galicji, liczył (1900) 4,850 m. W okręgu sądowym **H.** ma 42,394 m., było 25·9% Polaków, 73·6% Rusinów, 0·5% Niemców; podług wyznania 19·0% katolików, 72·2% gr.-katolików, 8·7% żydów, 5·5% ewangielików.

Halir Karol, skrzypek czeski, * 1859 w Hohenelbe (w Czechach), † 1910 w Berlinie. Uczeń praskiego konserwatorjum (Bennewitz), następnie Joachima w Berlinie. Był kolejno koncermistrzem w Królewcu, Mannheimie, Weimarze, wreszcie od 1893 r. w Berlinie (nadwornej król. kapeli), gdzie również został członkiem kwartetu Joachima (II skrzypce) oraz założycielem własnego kwartetu, **H.** był także profesorem konserw. w Berlinie; wydał: „Neue Tonleiter studien“.

Hall Asaph, astronom północno-amerykański, † 1907.

Hall Edwin Hubert, fizyk północno-amerykański, * 1855 w Gorham, odkrył zjawisko elektryczne, polegające na tym, że w pewnych warunkach linie ekwipotencjonalne prądu elektrycznego odchylają się pod wpływem pola magnetycznego.

Hallays Andrzej, publicysta francuski, * 1859 w Paryżu; adwokat z zawodu, pracował w rozmaitych dziennikach, a od 1883 w *Journal des Débats*, gdzie od 1898 prowadził ciekawy feljeton p. t. „En flânant“. Ukazały się one później w książkach: „En flânant“ (1900); „En flânant à travers l'Exposition universelle“ (1900); „En flânant à travers la France“(1903); wydał nadto studjum o Beaumarchais i zbiór feljetonów o Berliozie (1904).

Halle, miasto nad Salą w pruskiej regiencji Merseburskiej, liczyło (1905) 169,916 m., w tym 160.031 ewangielików, 7.559 katolików, 1,361 żydów. Por. „**H.** in d. Gegenwart, mit historischen Rückblicken“ (1907).

Hallé Karol, fortepjanista i kapelmistrz, * 1819 r. w Hagen, † 1895 r. w Manchestrze. W młodości przebywał w Paryżu, gdzie był cenionym nauczycielem fortepjanu, w 1846 stworzył wraz z Alardem i Franchommem słynne *trio*. W czasie rewolucji udał się do Anglji, gdzie nie mniejsze zdobył sobie powodzenie i uznanie; w Manchestrze został dyrygientem t. z. „Gentelmens'concerts“, a następnie założył tam własną orkiestrę. W 1884 został Dr. *hon. causa* Uniwersytetu w Edynburgu, w 1888 otrzymał tytuł szlachecki (sir). **H.** był ożeniony ze słynną wjolinistką Neruda.

Haller Albin, chemik francuski, * 1849 r. w Felleringen w Alzacji, doktór nauk fizycznych, profesor chemji ogólnej w Nancy 1885, założył tamże instytut chemiczny, instytut chemji fizycznej i elektrochemji 1890 r.; profesor chemji w Sorbonie1899; dyrektor Szkoły municypalnej Paryża 1905. Prace **H.** w dziedzinie chemji organicznej dotyczyły kamfory i jej pochodnych; **H.** dał syntezę mentolu, zajmował się nadto tłuszczami, antrachinonem i innemi związkami. Publikacje swoje zamieszczał w „Comptes rendus de l'Academie des sciences“ i innych czasopismach. Oddzielnie wydał: „Traité élémentaire de chimie minérale et organique“ z Th. Müllerem (1893); „les Industries chimiques et pharmaceutiques“ (1903). Od 1900 **H.** jest członkiem Akademji.

Haller Albrecht, botanik, anatom, fizjolog szwajcarski. W 1908 r. wzniesiono mu pomnik w Bernie. Por. Jenny, „**H.** als Philosoph“ (1902); Greyerz: „**H.** als Dichter“ (1902).

Haller Jan, kardynał i arcybiskup Salzburga, † 1900.

Hallera kwas (Mixtura sulfurica acida), mieszanina 1 cz. kwasu siarkowego i 3 cz. alkoholu etylowego, stosuje się w lecznictwie przy krwawieniu, świerzbie i w innych wypadkach.

Hallier Ernest, botanik niemiecki, † 1904.

Hallén Andrzej, kompozytor i kapelmistrz szwedzki, był kolejno dyrygientem koncertów

symfonicznych w Gotenburgu, w Sztokholmie (tamże od 1892 kapelmistrzem król. opery), od 1902 jest kapelmistrzem południowo-szwedzkiego Filh. tow. w Malmö.

Hallstadzki okres kultury z czasów przedhistorycznych, który charakteryzują wykopaliska grobowców, na polach koło Hallstattu (ob.); obejmuje przeciąg czasu od 700 do 400 tysięcy lat przed Chr., jest epoką najwcześniejszą żelaza.

Hallstackie warstwy, są to niewielkie partje czerwonych, żółtawych lub szarych wapieni marmurowatych, występujące w kształcie oaz w triasie alpejskim w Salzkammergucie; **H. w.** posiadają miąższość najwyżej 200 m., za to odznaczają się obfitością pysznie zachowanych głowonogów i innych skamieniałości. Nazwa pochodzi od Hallstatt nad jeziorem t. n.

Hallström Per, pisarz szwedzki, ogłosił nadto: zbiory nowel, „Purpur“ (1885); „Thanatos“ (1901); Skogstandet“ (1904): „Defyra elementerna“ (1906); powieści: „Varen“ (1898); „Doda fallet“; „Gustaf sparvets roman“; „En skalmsroman“; „En gammal historia“; dramaty: „Bianka Capello“, (1900); „En veneziansk komedi“ (1901); „Grefven of Antwerpen“ (1904); „Et Eroticon“ (1908); nadto krytyki i artykuły publicystyczne.

Halm Piotr, malarz i rytownik niemiecki, * 1854 w Moguncji, uczył się w Darmstadzie i Monachjum, 1900 został profesorem Akademji tamże. Należy do najlepszych rytowników niemieckich, robi sztychy z obrazów starych i nowych mistrzów i z doskonałych własnych rysunków, jak: portrety rodziców i krajobrazy bawarskie. Oryginalne i pełne finezji są też jego exlibrysy i winiety.

Halma (skok z greckiego), gra na szachownicy z 256 pól w dwie osoby, z których każda posiada 19 pionków do rozporządzenia lub w 4 osoby, rozporządzających każda 13 pionami. Każdy gracz dąży do zajęcia kąta przeciwlego na szachownicy.

Halmachera Dżilolo Gilolo, największa wyspa w archipelagu Moluckim, 17,998 klm. kw., z Morotai i innemi sąsiedniemi wyspami liczy do 12,000 mieszk., politycznie należy do holenderskiej rezydencji Ternate. Główne miejscowości: Patani i Galola. **H.** poprzecinana łańcuchami gór archaicznych i paleozoicznych a także licznemi wulkanami. Czynne wulkany: Gunong Api (940 m.) na północy, Gunon Kanor na wschodzie. Pierwotne lasy, obfitość ananasów. Ludność przeważnie malajska, pozatym Alfarowie i Papuasi.

Halobios (od hals-morze, bios—życie z greckiego), ogólna nazwa, nadawana organizmom zwierzęcym i roślinnym, żyjącym w morzu. **H.** dzieli się na *bentos* czyli **H.** głębin morskich i *plankton*, **H.** powierzchni wód.

Halouzka Jan, pisarz czeski, * 1856 w Tieszeticach, studjował prawo w Pradze, później został księdzem. Prócz licznych prac po czasopismach, ogłosił oddzielnie: „Orel Tatransky szl. Medniansky z Medneho“ (1897); „P. Method Halabala“ (1899); „Ze života studentského B. M. Kuldy“ (1907); „Pohledy do života cirkevního a vlasteneckeho na Moravie před 1848“ (1908) i wiele innych.

Halstead Murat, pisarz i dziennikarz amerykański, * 1829 w Ross (Ohio). Był redaktorem i współpracownikiem kilku pism, jako korespondent uczestniczył w wyprawie na Filipiny podczas wojny hiszpańsko-amerykańskiej. Ogłosił: „the Convention of 1860: our Country in War“, „the Great Century“; „the Galveston Tragedy“; Historję Kuby, Fillipinów, ekspansji amerykańskiej, sprawozdania z wojny hiszpańskiej, burskiej, rosyjsko-japońskiej, życiorysy Williama Mac Kinley'a i admirała Dewey'a i t. d.

Halt Ludwik Karol *Vieux* (pseud. Marie Robert), powieściopisarz francuski, † 1908.

Halteridium, syn. (Haemoproteus, Haemamoeba Danilewskiego, Laverania Danilewskiego, Polymitus avium), pasorzyt malarji ptasiej, rozwija się w czerwonych krążkach krwi ptaków w kształcie hantli. Cykl rozwoju poza ustrojem ptaków mało jest zbadany. Prawdopodobnie i tu następuje rozwój na drodze płciowej (mikro i makrogamety) i pasorzyt ma prawdopodobnie pośredniego swego żywiciela w rodzinie komarów, lecz dotąd tego nie zbadano. W czerwonych krążkach krwi ptaków rozróżniają dwie postacie **H.:** przezroczystą (hyalinową) i ziarnistą. Pierwsza ma być komórką męską, druga—żeńską.

Hałda, pochyłe zbocza góry; przy kopalniach, hutach i fabrykach usypiska kamieni, żużli, odpadków fabrycznych, stąd są hałdy węgla, rudy, żużli. **H.** po starodawnych hutach, kopalniach dostarczają nieraz materjału, który wobec postępu techniki opłaca się poddać nowej przeróbce.

Hamburg, państwo związkowe niemieckie, rzeczpospolita miejska, na 414 klm. kw. miał (1905 r.) 874,878 mieszkańców, (1907 r.) 902,791 mieszkańców; w tym 799,167 ewangielików luteran, 8,902 reformowanych, 40,333 katolików, 19,602 żydów. *Konstytucja.* Nowa ustawa wyborcza, uchwalona w 1906, zaprowadza zmiany następujące: 80 członków wybierają wszyscy obywatele rzeczypolitej, 40—właściciele posesji, 40 — tak zwani notablowie. W kurji powszechnej wyborcy są podzieleni na dwie grupy: do 1-szej zaliczeni ci z wyborców, którzy w ciągu 3 lat, poprzedzających kadencją wyborczą, opłacali podatek powyżej 2,500 marek, do 2-giej—reszta wyborców. Z 36 miejsc, wakujących podczas każdorazowych wyborów w mieście z kurji powszechnej (80 wogóle, 8 na okręg pozamiejski, pozostaje 72 na miasto w dwuch kadencjach), 24 miejca zarezerwowane są dla 1-ej grupy, 12 dla 2-ej. Budżet państwa 1908 wy-

nosił w rubryce dochodów 153,781,614 marek, w rubryce wydatków zwyczajnych 133,005,127 m. i nadzwyczajnych 26,004,479 m. Długi pod koniec 1907 dosięgły 587,434,261 m. W 1905 **H.** otrzymał sąd handlowy. *Hamburg*, miasto. Ludność w 1907 wynosiła 114,171. Port został znacznie rozszerzony, w tym celu zakupiono od Prus część wyspy na Elbie, Neuhof, za 6 miljonów marek, urządzono nową przystań dla okrętów ze zbożem, całkowicie przebudwano przystań wyładunkową na St. Pauli. Doki **H.** posiadały w 1908 oprócz floty rybackiej 1,161 statków pojemności 1,518,197 tonn netto. Ruch statków morskich stale wzrasta; wpłynęło statków wogóle w 1907: 16,473 pojemności 12,040,461 tonn; statków parowych 11,244 pojemności 11,063,534 tonn. Z ogólnej ilości statków, które wpłynęły w 1906 r. pod flagą niemiecką było 59·39%, pod angielską zaś 24·87%, co do pojemności pierwsze stanowiły 54·22%, drugie 34·73%. Wartość przywozu lądem i wodą (1906) wynosiła 5,326,262,030 m., wywozu—4,763,485,420 m. Ruch emigracyjny przez **H.** dosięgnął w 1906 173,483 osób. *Przemysł.* W 1906 fabryk i zakładów przemysłowych było 4,158 z 66,127 robotnikami, najbardziej rozwinięty przemysł maszynowy. W 1907 powstał samodzielny Instytut mineralogiczno gieologiczny; „Zbiory starożytności hamburskich“ przekształcono na specjalne muzeum; w 1908 założono Instytut kolonjalny. Por. „Historisch-Biographiche Blätter tom VII. Der Staat **H.** (1905—1906); Charles, „Hamburg et les exigences de la navigation moderne“ (1905)

Hamdy-bey, archeolog turecki, członek francuskiej Akademji, * 1842 w Konstantynopolu, † 1910 tamże. Syn wielkiego wezyra Edhem-paszy, kształcił się w Paryżu, po krótkim urzędowaniu i udziale w parlamencie 1876, poświęcił się badaniom sztuki starożytnej. Urządził muzeum, wymógł na sułtanie 1884 prawo, zabraniające wywożenia i odkopywania zabytków archeologicznych bez pozwolenia Muzeum cesarskiego, którego dyrektorem został 1906. Założył też szkołę sztuk pięknych 1882 i mianowany był jej dyrektorem; prócz tego pełnił rozmaite urzędy administracyjne i finansowe.

Hamdy-bey.

Hamegowie, lud murzyński, zamieszkały w Sudanie egipskim, na granicy Abisynji, zajmują dolinę Dzieziret, między Nilem Białym a Niebieskim, rodzaj Mezopotamji. Oddają się myśliwstwu; polują na słonie w górzystej krainie Fazugli, kość słoniową sprzedają w Roscires, krańcowej przystani na Bahr el Azreku.

Hamel Willem, malarz holenderski, * 1860 w Rotterdamie, kształcił się tamże i w Antwerpji, mieszka na wsi koło Apeldoorn. Zasłynął jako pejzażysta pełen prawdy i poezji; maluje samotnych pasterzy ze stadami na łące, chłopów przy robocie, pejzaże nastrojowe, robi też portrety. Otrzymał wiele medali: w Londynie (1884), Paryżu, Barcelonie i t. d.

Hamerik August, brat Asgera, * 1848 w Kopenhadze. Z początku urzędnik w ministerjum finansów, od r. 1880 poświęcał się wyłącznie muzyce jako historyk i krytyk. W r. 1892 habilitował się w Kopenhadze, a od 1896 jest stałym profesorem umiejętności muzycznych. Ogłosił szereg wartościowych studjów z zakresu historji muzyki w Danji.

Hamilton Jan Standish Monteith, gienerał angielski, * 1853 na Korfu, wstąpił do wojska 1873, uczestniczył w wojnie afganistańskiej 1878 — 80, burskiej 1881, wyprawie nilskiej 1884—85, w wojnie z Birmą 1886—87, odznaczył się w wojnie południowo-afrykańskiej 1900. Powołany na sekretarza wojny do Londynu 1901, został 1903 — 04 gienerałnym kwatermistrzem; 1904—05 był zastępcą armji indyjskiej w czasie wojny japońsko-rosyjskiej, 1905—09 gienerałem komenderującym w południowym okręgu Anglji, 1909 gienerał-adjutantem. Ogłosił: „Icarus, a jaunt in a junk“; Figtting of the future“ (1885); „A ballad of Hadji, ant other poems“ (1887); A staff officers serap book during the Russo-japanese war“ (1906).

Hamilton Jerzy, polityk angielski, z gabinetu Balfoura ustąpił 1903 z powodu różnicy zdań z Chamberlainem.

Hamilton John August Lushington Moore, podróżnik i publicysta angielski, * w Londynie. Zwiedził Anglję, Niemcy, Francję. Był korespondentem wojennym podczas wojny południowo-afrykańskiej, japońsko-rosyjskiej. Podróżował po Dalekim Wschodzie (1901), Macedonji (1903), po Azji Centralnej (1905 — 06). Wydał: „The Siege of Mafeking“ (1900); „Korea“ (1904); „Map of Korea“ (1904); „The Oxus River“ (1906); „Afghanistan“ (1906); „The Indian Frontier (1907).

Hammâda, pustynie kamienne, płaszczyzny zwykle wznoszące się tarasowato, skaliste bezwodne, pokrywają je głazy, okruchy, szaber skalny, niezliczone drobne kamyki zaokrąglone, tak zwane „se rir“, nadzwyczaj charakterystyczne dla pustyń. **H.** stanowią wybitną cechę budowy gieologicznej Sahary.

Hammarskjöld Hjalmar, prawnik i mąż stanu szwedzki, * 1862 w Bäderum, 1901 został profesorem w Upsali, 1893 — 95 członkiem komisji państwowej dla opracowania praw, 1895—98 sekretarzem szwedzko-norweskiego komitetu, 1901 kierownikiem departamentu sprawiedliwości. Ustąpił z tego urzędu 1902 po odrzuceniu przez

parlament jego projektu prawa wyborczego. Po rewolucji 1905 mianowany ministrem sprawiedliwości, był delegatem Szwecji na konferencji karlstadzkiej w sprawie rozdziału unji, 1907 reprezentował Szwecję na konferencji pokojowej w Hadze, 1908 obrany był przewodniczącym na sądzie rozjemczym z powodu Casablanki. Prócz wielu pomniejszych rozpraw ogłosił: „Om traktaftalet och dess viktigaste rättsföljder" (1886); „Om grufregal och grufegendom i allmänhet" (1891).

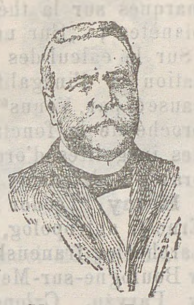

Hammer Bernard.

Hammer Bernard, polityk szwajcarski, * 1822 w Olten, † 1907 koło Soleure. Adwokat i jednocześnie oficer artylerji, brał udział w wojnie Sonderbundu 1847 r. Później był prokuratorem gieneralnym kantonu Soleure 1850, prezesem sądu okręgowego 1853, poczym prezesem sądu kantonalnego. Przy zmianie rządu powrócił do adwokatury, ale już 1856 wchodzi do wielkiej Rady, jednocześnie awansuje jako oficer i 1861 zostaje pułkownikiem i naczelnym instruktorem artylerji. W 1868 mianowany posłem szwajcarskim w Berlinie, po 1870 jest posłem dla Rzeszy i Bawarji, 1869 bierze czynny udział w pertraktacjach o tunel gotardzki. W 1875 opuszcza Berlin i wchodzi do Rady federalnej. Dwa razy był prezesem Konfederacji 1879 i 1889. Zarządzał wydziałami finansów i komór. W 1890 nie przyjął już mandatu do Rady federalnej, ale 1896 wchodzi do Rady narodowej. Pozostawał na stanowisku pułkownika do 1887, a prezesem Rady administracyjnej Saint-Gothardu do 1902.

Hammer Ernest, gieodeta niemiecki. Wydał nadto: „Ueber die geographisch wichtigsten Kartenprojektionen" (1889); „Zur Abbildung des Erdellipsoids" (1891, dopełnienie do poprzedniego); „Zeitbestimmung ohne Instrumente" (1893); „Der Logarithmische Rechenschieber und sein Gebrauch" (1898, 1902); „Der Hammer-Fenndsche Tachymetr-Theodolit" (1901) i inne.

Hammerstein Wilhelm, polityk niemiecki, † 1904 w Charlottenburgu. Pamiętniki jego wydał Leus pod n. „Wilhelm Freiherr von **H.** 1881—1895 Chefredakteur der Kreuzzeitung" (1905).

Hammerstein Loxten Hans, polityk niemiecki, † 1905 w Berlinie.

Hammurabi albo *Khammu-rabi*, według innych *Khammu-rapalton*, król babiloński z XXIII w. prz. Ch. (2394—2339 według Opperta, koło 2000 według Menanta, koło 1900 według Hommela). Syn Gin-Mubailita, był szóstym władcą pierwszej dynastji babilońskiej (pochodzenia arabskiego, według Hommela) i jednym z największych królów babilońskich. Pokonał Eri-Aku'a, króla Larsamu (Elassar), któremu jego ojciec Kadur-Mabuk, król Suzy, powierzył część chaldejską swego imperium i Eri-Aku nie chciał usunąć się na brzeg wschodni Tygru. Chaldea była uwolniona od panowania elamickiego; prócz tego przez podbój Larsamu połączył **H.** w jedno królestwo ziemie, w których Babilon stał się centrum życia politycznego i religijnego, miasta chaldejskie stanowiły północną (Akkad), a Shumir część południową. **H.** przybrał nazwę „króla Shumiru i Akkadu", rozszerzył Babilon, wznosił świątynie i miasta, budował nowe kanały, naprawiał dawne, uregulował bieg Eufratu i Tygru, restaurował pomniki swych poprzedników i wydał sławny kodeks cywilny (ob. niżej Hammurabiego kodeks).

Hammurabi'ego kodeks. W 1901—02 Morgan odkrył pomnik (słup) z diorytu: u góry był wyryty obraz przedstawiający boga Shamasch, siedzącego na tronie i przemawiającego do króla, który przed nim stoi; ogromny napis pokrywał obydwie strony. P. Scheil rozpoznał w tym królu sławnego Hammurabi'ego, a w napisie prawdziwy kodeks praw, ułożony przez tego króla na podstawie dawnych praw chaldejskich. Wydał go jako światłodruk i przetłumaczył na francuski w „pamiętnikach" delegacji perskiej (t. IV, str. 11 — 162). Dokument ten jest bardzo ważny, nietylko dla historji prawa babilońskiego, lecz w ogóle azjatyckiego, a w szczególności prawa hebrajskiego. Można podzielić go na dwa rozdziały, z których jeden traktuje o własności, drugi o osobach. Pierwszy dzieli się na trzy podrozdziały: 1) o zwalczaniu kradzieży, 2) o sprawach, związanych z utratą lub przelaniem praw własności gruntowej oraz o prawnych normach, dotyczących własności i o skutkach, mogących wyniknąć z dzierżawy, 3) o tranzakcjach handlowych. Drugi rozdział też może być podzielony na trzy podrozdziały, które traktują: 1) o rodzinie, 2) o uderzeniach i ranach, 3) o obchodzeniu się z robotnikami wolnemi, wyzwolonemi i niewolnikami. Rodzina zostaje w bezwzględnej zależności od męża i ojca. Małżeństwo jest uznane jedynie w razie istnienia kontraktu. Cudzołóztwo jest karane śmiercią za wyjątkiem, kiedy kobieta musiała uledz gwałtowi; w razie braku dowodów, mąż może odesłać żonę do ojca jej lub poddać ją próbie wody. Małżeństwo może być rozwiązane

Hammurabi'ego kodeks.

w razie niewoli męża lub jego ucieczki i przez rozwód, żądany przez męża lub żonę. Żony drugiego rzędu, wolne nałożnice lub niewolnice, mają ściśle określone prawa, i tak: niewolnica nie może być sprzedana, jeżeli miała dziecko ze swoim panem. Stanowisko dzieci zależne jest od rodziców: dzieci niewolnicy są niżej postawione od dzieci kobiety wolnej, ale są wolne, jak również dzieci kobiety wolnej i niewolnika. Uszkodzenia, spowodowane przez uderzenia lub rany, zadane rozmaitym członkom rodziny, wolnym czy niewolnikom, mężczyznom czy kobietom, pociągały za sobą w wielu wypadkach śmierć, a zawsze wysokie grzywny. Trzeci podrozdział, zdaje się traktować o pracy i robotnikach w stosunkach z członkami rodziny. Ostatnie paragrafy są poświęcone okolicznościom, które pozwalają obalić akt kupna niewolników.

Hamon Augustyn, publicysta francuski, * 1862 w Nantes. Pracował w rozmaitych pismach radykalnych: *Egalité*, *Revue socialiste*, *Art social*. Z powodu zamachów anarchistów, Henry'ego i Caserio (1904 — 95), musiał opuścić Francję. W 1897 miewał wykłady w uniwersytecie „Nouvelle“ w Brukselli, następnie założył czasop. *l'Humanité nouvelle*. Oddzielnie ogłosił: „Ministère et mélinite“, „la France sociale et politique“ (1890 — 91); „la Psychologie du militaire professionel“ (1893); „la Psychologie de l'anarchiste socialiste“ (1895); „le Socialisme et le Congrès de Londres“ (1896); „Determinisme et responsabilité“ (1898).

Hampejs Karol, kompozytor czeski, * 1864 w Pradze, gdzie ukończył słynną szkołę organistów, poczym zajmował stanowisko organisty, a obecnie kierownika chórów i nauczyciela śpiewu w gimnazjum. Napisał szereg kompozycji na orkiestrę, chóry („Stabat Mater“) skrzypce i t. d.

Hamsun Knut, pisarz norweski, ogłosił nadto: dramaty, „Aftenröde“ (1898); „Munken Vendt“ (1902); komedję „Dronning Tamara“ (1903); powieści: „Svaermere“ (1904); „Benoni“ (1908); zbiory nowel: „I Aeventyrland“ (1903); „Kratskog“ (1903); „Under Höststjaernem“ (1906) i tom poezji „Det vilde Kor“ (1904). Na polski przetłumaczono: „Pan, z pamiętników T. Glahara“ (1903); „Głód“ (1906); „Marzyciel“ (1906); „Włóczęga“ (1906); „Niewolnicy miłości“ (1906); „Rewolucja“ (1910).

Hamy Maurycy Teodor Adolf, astronom francuski, * 1861. Studja odbywał w Sorbonie, 1887 zdobył doktorat. W 1881 wstąpił do obserwatorjum, gdzie od 1904 pełni urząd astronoma. W 1900 i 1905 Biuro długości poleciło **H.** organizację i kierownictwo wypraw astronomicznych w celu obserwacji całkowitego zaćmienia słońca; 1895 otrzymał nagrodę Lalande'a, 1908 zajął w Akademji nauk miejsce Janssena. Prace **H.** dotyczą różnych zagadnień z astronomji, głównie zaś mechaniki ciał niebieskich; przyczynił się wielce do wyświetlenia licznych kwestji, związanych z instrumentami astronomicznemi, wprowadzając niejednokrotnie cenne udoskonalenia. Spektroskop słoneczny, zainstalowany w obserwatorjum paryskim 1906, zbudowany jest podług planu **H.** Z prac jego, ogłaszanych w „Annales de l'Observatoire“, „Journal de mathematiques pures et appliquees“, „Comptes rendues de l'Academie“ i innych, przytoczyć należy: „Remarques sur la théorie générale de la figure des planètes“; „Sur un théorème d. M. Tisserand“; „Sur le calcul des inégalités d'ordre élevé; application à l'inégalité lunaire à longue periode causeé par Venus“; „Sur le dévelloppement approché de la fonction perturbatrice dans les cas des inégalités d'ordre éléve“. Nadto ogłosił rozprawy z dziedziny analizy matematycznej.

Hamy Teodor Juljusz Ernest, antropolog, etnograf i archeolog francuski, * 1842 w Boulogne-sur-Mer, † 1908 w Paryżu. Członek Akademji napisów (1890), Ak. medycznej (1903); profesor antropologji po śmierci Quatrefages'a, dyrektor muzeum etnograficznego w Trocadero (1880—906), członek wielu towarzystw gieograficznych i archeologicznych i t. d. Prowadził badania w najrozmaitszych kierunkach. Z licznego szeregu jego prac wymienić należy: „Codex Borbonicus“ (1899); „la Mappe-monde d'Angelino Dulcert de Majorque“ (1903); „Lettres americaines d'Alexandre Humboldt (1905); „Livre de la description des pays“ (1908).

Hamy Teodor J. E.

Hanamann Antoni, inżynier czeski, * 1844 w Starym Tudworowie na Morawach. Studjował nauki inżynierskie w politechnice w Brnie. Przyczynił się wielce do regulacji wód na Morawach; od 1897 jest prezesem Tow. inżynierów czeskich tamże.

Hanamann Józef, agronom czeski, * 1837 w Józefowie. Studja odbywał w Hradcu, Pradze, Monachjum, Lipsku. Jest członkiem austrjackiego urzędu gieologicznego i meteorologicznego w Wiedniu. Oprócz licznych rozpraw wydał oddzielnie: „Sechsjährige Vegetations- und Düngungsversuche mit gemauerten Kästen“ (1873); „Vegetations- und Ernärungsversuche mit Zuckerrüben, mit Aschenanalysen“ (1887); Uber die chemische Zusammensetzung verschiedener Ackererden und Gesteine Böhmens und über ihren agronomischen Wert“ (1890); „Das Nährstoffkapital südböhmischer Ackererden“ (1902); „Beiträge zur Ausbildung einer Methode behufs Feststellung des Düngerbedürfnisses der Acke-

rerden durch die Pflanzenanalyse“ (1904)“; „Ergebnisse mehrjähriger Düngungsversuche und Prüfung der Methode Sigismond Schösing (1908).

Hanausek Edward, technolog austrjacki, * 1851. Studja odbywał w Wiedniu, 1874 został profesorem szkoły handlowej w Wiedniu. Wydał: „Erdmann König: Allgemeine Warenkunde und Technologie“ (14 wyd. 1906) i inne.

Handel-Mazzeti Enrica, powieściopisarka niemiecka, * 1871 r. w Wiedniu, ogłosiła: „Mainrad Helmpergers denkwürdiges Jahr“ (1908, III w.), „Jesse und Maria“ (1908, XIII wyd), najlepszy jej utwór; prócz tego „Novellen“ (1906); „Historische Novellen“ (1907) i t. d. **H.** należy do najpoczytniejszych katolickich autorek w Niemczech.

Handel-Mazzetti Enrica.

Handelsman Marceli, historyk polski, * 1882 w Warszawie, gimnazjum ukończył tamże 1900 ze złotym medalem, wydział prawny uniwersytetu warszawskiego 1904, wydział filozoficzny w Zurychu 1908, nadto odbywał studja historyczne w Berlinie pod kierunkiem prof. Kohlera, gdzie ogłosił w *Zeitschrift der vergleichenden Rechtswissenschaft* pracę „Kara w prawie polsko-szląskim w XII i XIII w.“ (1901), oraz w *Collège de France* i Szkole dyplomatycznej (Ecole des Chartes) w Paryżu. Otrzymał medale: srebrny w 1902 za rozprawę konkursową: „V. K. Vszehrad, jego życie i dzieła“ oraz złoty w 1903 za rozprawę „Rozwój przywilejów ziemskich w Polsce i Czechach w XIV i XV w.“, nadto w 1909 nagrodę im. Natansona w Kasie Mianowskiego za t. I „Historji polskiego prawa karnego“. Spółpracownik *Ogniwa, Przeglądu historycznego, Kwartalnika historycznego, Wielkiej Encyklopedji, Gazety Sądowej, Przeglądu prawa i administracji, Książki, Nouvelle revue d'histoire du droit français et étranger, la Revolution française* i innych, ogłosił oddzielnie: „Trzy konstytucje: 1791, 1807, 1815“ (Kraków 1905); „Przywilej piotrkowski 1388 r.“ (Warszawa 1907); „Konstytucja 3-go maja 1791 r.“ (t. 1907); „Żywot chłopa polskiego na początku XIX st.“ (1907); „Historja polskiego prawa karnego“: t. I „Kara w najdawniejszym prawie polskim“ (Warszawa 1908); t. II „Prawo karne w statutach Kazimierza W.“ (t. 1909); „Napoleon et la Pologne 1806 — 1807„ (Paryż 1909); „la Constitution polonaise du 3 mai 1791 et l' opinion politique en France“ (1910); „Studja historyczne“ (Warszawa 1911).

Handzelewicz Józef, architekt, * 1879 pod Warszawą, studjował architekturę w Darmstadzie. Kilkakrotnie nagradzany na konkursach, między innemi na ratusz we Lwowie, sokolnię w Zakopanym (I nagr. 1905 r.), cerkiew w Tarnopolu, budowę Tow. wz. kredytu w Radomiu (I nagr. 1909 r.), wreszcie za projekty szkół dla Macierzy szkolnej (II nagr. 1907 r.). Na wystawie w Wilnie r. 1909 odznaczony został dyplomem za ideowy projekt kolonji fabrycznej.

Hanel Jaromir, historyk prawa czeskiego, ogłosił nadto: „Vszeobecne pravo i statovieda“ (1909), 1908 otrzymał krzyż komandorski orderu Franciszka Józefa.

Hangezu, stolica prowincji chińskiej Czekiang, liczyła w 1905: 350,000 m., port otwarty dla handlu od 1896.

Hangöudd, przylądek południowej Finlandji; na przylądku miasto Hangö z portem ufortyfikowanym, z latarnią morską; Hangö prowadzi ożywiony handel, posiada kąpiele morskie.

Hanhai (morze wyschłe z chińskiego), kraina pustynna na wschodnich stokach Pamiru, między Tian-Szanem i Kuen-Tuniem, ma do 700 klm. szerokości, 4,000 klm. długości. Grunt wyschłego morza wewnętrznego posiada charakter pustynny i stepowy, przecięty niewielkim pagórkiem.

Hann Juljusz, meteorolog austrjacki, 1897 został profesorem w Hradcu. Wydał nadto: „Die Erde, ihre Atmosphäre und Hydrosphäre“ (1896); „Handbuch der Klimatologie“ (1897, III wyd.); „Lehrbuch der Meteorologie“ (1900, 1905); „Klimatographie von Niederösterreich“ (1904).

Hannaux Emanuel, rzeźbiarz francuski, * 1855 w Metzu, uczeń Dumonta i szkoły sztuk pięknych w Paryżu. Ważniejsze prace: „Orfeusz umierający“ (muz. luksemburskie); „Poeta i Syrena“ (muz. luks.), „Fryne“ i t. d.; prócz tego szereg popiersi. Otrzymał wiele nagród.

Hannibal. Według najnowszych badań grób **H.** znajduje się w Libyssie koło Bitynji.

Hannon Teodor, poeta, dramaturg i malarz belgijski, * 1851 w Ixelles. Jako poeta, wydał: „les Vingt-quatre coups de sonnet“ (1876); „les Rimes de joie“ (1881); „la Messe de minuites“ (1900); jako dramaturg napisał szereg wodewilów i operetek, a jako malarz z powodzeniem uprawia akwarelę.

Hanotaux Albert Gabrjel, historyk i polityk francuski, kandydował bez powodzenia do Senatu w 1904; ogłosił nadto: „Tableau de la France en 1614“ (1898); „la Seine et les Quais. Souvenirs d'un bibliophile“ (1901); „la Paix latine“ (1903); „Richelieu rebelle. La crise européene de 1621. Richelieu cardinal et premier ministre“ (1903); „Histoire de la France contemporaine: le Gouvernement de M. Thiers“ (1903); „la Presidence du maréchal de Mac-Mahon. L'échec de la monarchie“ (1904).

Hanower, prowincja pruska, na 38,506 klm. kw. było w 1905: 2,759,544 m., w tym 2,361,831

ewangielików, 371,537 katolików, 15,581 żydów. Podług statystyki 1900 r. rola i ogrody zajmowały 33·2% ogólnej powierzchni, łąki 10·4%, pastwiska 12·1%, lasy 17·2%. W r. 1907—08 40 czynnych cukrowni wyprodukowało 1,590,740 centnarów (100 klg.), 2 rafinerje cukru — 17,018 centn., 269 browarów z 1907 r. dostarczyły 1,957,438 hektolitrów piwa, 304 gorzelni — 113,307 hektolitrów alkoholu. *Górnictwo* (1907): wytwórczość węgla kamiennego wyniosła 554 726 tonn, węgla brunatnego 291,250 tonn, soli potasowych 965,563 tonn, rudy żelaznej 976,445 t., rudy cynkowej 15.996 t., rudy ołowianej 42,298 tonn, rudy miedzianej 25,436 t.; z salin i hut otrzymano: soli kuchennej 160,070 t.; soli glauberskiej 7.414 t, żelaza surowego 314,349 t., ołowiu 9 271 t., srebra 31,992 klg., kwasu siarkowego 68 558 t. — *Hanower*, miasto, stolica prowincji (1905) 250,024 m., w tym 219,914 ewangielików, 23,332 katolików, 4,923 żydów.

Hansen Juljusz, publicysta i dyplomata duński, * 1839. Wcześnie rozpoczął służbę w dyplomacji, 1864 opuścił ojczyznę podczas wojny niemiecko-duńskiej, aby wobec Francji i Anglji bronić spraw Danji. W 1870 takąż rolę odegrał w stosunku do Francji, kiedy udał się do Anglji, by jej opinję pozyskać dla Francji. Po powrocie do Paryża zbliżył się do Gambetty, redagował dziennik *l'Europe diplomatique* i wielce się przyczynił do sojuszu francusko-rosyjskiego. Ogłosił: „l'Ambassade du baron Morenheim à Paris“ (1884 — 89); A travers la diplomatie“ (1874); „les Coulisses de la diplomatie“; „l'Alliance franco-russe“ i t. d.

Hansen Olaf, poeta i pisarz duński, * 1870 w Nakskowie koło Seeland, studjował w uniwersytecie w Kopenhadze, 1906 został nauczycielem gimnazjalnym w Aarhus na Jutlandji. Poezje jego, pełne świeżości, czerpią motywy z życia duńskiego i natury. Ukazały się zbiory: „Digte“ (1897); „Trefolkeviser“ (1899); „Undervejs“ („Po drodze“, 1902); „Tvaerveje“ („Własne drogi“, 1904); „Nye digte“ („Nowe poezje“, 1907); dalej, tłumaczenia poezji jutlandzkiej ze wstępnym studjum „Nyislandsk Lyrik“ (1901) i studja literackie: „Oehlenschlägers Digte 1803“ (1903 i „Islandsk renaissance“ (1907).

Hanslick Edward, pisarz muzyczny, † 1904 w Badenie pod Wiedniem.

Hanstein Adalbert von, poeta i pisarz niemiecki, † 1904 w Hanowerze.

Hanusz Józef, chemik czeski, * 1872. Studja odbył w politechnikach praskich: czeskiej i niemieckiej. Od 1907 jest profesorem na politechnice czeskiej. Prace naukowe **H.** wchodzą w zakres chemji środków spożywczych, ogłasza je po czesku i niemiecku. Ważniejsze: „Agrikulturni chemie“ (w „Naucznych katechismech“, Praga); „Tuky a oleje mastne, vosky, mydla, oleje miner., kauczuk“: „Rozbor plynu“; „Snaha po zužitkowani vzduszneho dusiku v hospodarzstvi“.

Hanusz Józef, czeski historyk literatury, 1903 został docentem literatury czeskiej w uniwersytecie praskim, 1908 członkiem korespondentem Akademji czeskiej. Ogłosił nadto: „Život a spisy V. B. Nebeskeho“ (1896); „Czesky Macpherson“ (1900); „Początki novoczeske romantiky“ (1902); „Jaroslav Langer“ (1903); „Jan Pravoslav koubek“ (1905); „Padesatileta diskusse o Rukopisech“ (1906); „Jan Gebauer“ (1907); „Z początku Kral. Czes. Spolecznosti“ (1908).

Hanzeatyckie towarzystwo kolonjalne, założone zostało 1897 w Hamburgu dla popierania osadnictwa niemieckiego w Santa Catharina, stanie południowo-brazylijskim. Objęło ono spadek po hamburskim związku kolonjalnym z 1849 i oprócz 7,255 hektarów, stanowiących prywatną własność, otrzymało koncesję od rządu brazylijskiego na 650,000 hektarów przestrzeni niezaludnionej w Santa Catharina. **H. t. k.** rozporządza kapitałem zakładowym 1,150,000 marek, 1903 otrzymało pożyczkę 1,000,000 m. Na zasadzie porozumienia z rządem niemieckim uzyskało 1898 pozwolenie przewożenia emigrantów niemieckich, 1898 — 1902 przewiozło 2,085 osób; sprzedało 18,000 hektarów ziemi osadnikom, założyło nową kolonję Hanzę, która 1902 liczyła 1,951 mieszkańców.

Hapon Grzegorz, pop i agitator rosyjski, * 1873 w Połtawskiej gub., † 1906 w Ozierkach koło Petersburga. Syn włościanina, uczył się w seminarjum duchownym. Mając lat 15 pod wpływem pism Tołstoja uległ silnemu fermentowi duchowemu, ale narzeczona, również wyznawczyni Tołstoja, radziła mu zostać duchownym, gdyż wtedy najlepiej służyć może sprawie ludu. **H.** został popem, poślubił ją, lecz wkrótce stracił. Osiadł następnie w Petersburgu, gorliwie zajął się robotnikami, biedakami, więźniami jako duchowny więzienny. Tworzył związki robotnicze; było to w okresie t. z. zubatowszczyzny (ob. II Suplement), kiedy rząd dla przeciwdziałania propagandzie socjalistycznej tolerował takie związki; są nawet dane, pozwalające przypuszczać, że **H.** z polecenia Zubatowa (ob.) je tworzył. Podczas dni wolnościowych zbliżył się do grup konstytucyjnych i socjalistycznych i na zebraniach związków przez siebie utworzonych, gdzie uchodził za wyrocznię, groził rządowi strajkiem generalnym, jeżeli żądaniom robotniczym i wolnościom obywatelskim nie uczyni zadość. Na skutek tej agitacji 22 stycznia 1905 stanął na czele ogromnej manifestacji robotniczej, która z chorągwiami i obrazami świętemi udała się do pałacu cesarskiego z petycją, zawierającą żądanie swobód konstytucyjnych. Wojsko nie puściło manifestantów, strzelało do tłumu i szarżowało. **H.** wyszedł cało z tej imprezy, ukrył się, wy-

dał rewolucyjną odezwę, poczym wyjechał do Paryża. Stał się wybitną postacią śród rewolucjonistów rosyjskich, czynił próby pogodzenia rozmaitych grup socjalistycznych, ale bezskutecznie. Wkrótce powrócił do Rosji, namawiał związki robotnicze do uznania manifestu 30 października i oczekiwania zebrania się Dumy. W grudniu 1905 bawił w Petersburgu, zawiązał ponownie stosunki z policją polityczną (ochraną), skąd otrzymywał zapomogi. Miał podobno dostać 30,000 rub. za rozwiązanie organizacji robotniczych. Wciągnięty z tego powodu w zasadzkę przez rewolucjonistów, i z wyroku partji socjalistów-rewolucjonistów w willi Ozierki za zdradę zgładzony 10 kwietnia 1906.

Haptiny, grupy chemiczne antygienów i niweczników, wchodzące z sobą w połączenie, (ob. Ehrlich'a teorja w II Supl.).

Harapat Józef, pisarz czeski, * 1850 w Liciborzycach, skończył seminarjum nauczycielskie w Pradze, jest dyrektorem szkoły w Žabichlicach. Rozprawy pedagogiczne drukował w rozmaitych pismach specjalnych, oddzielnie wydał: „Reforma uczby slohove“ (1903); „Jak wyuczovati zivocichopisu“ (1904); „O clovieku“ (1906); „Rozpravy zemepisne“ (1908) i t. d.

Harar, na zasadzie koncesji, udzielonej 1894, zbudowana kolej łączy **H.** z Dżibutu w Somalji francuskiej, a następnie ma mieć połączenie z Addis Ababą.

Haras albo *aras*, rodzaj wełny szorstkiej i lśniącej. Używa się na taśmy różnobarwne, zwane harasówkami, do wyrobu włóczki, przydatnej do robót ręcznych, haftów.

Haraucourt Edmund, pisarz francuski, * 1857 w Bourmont, ogłosił: „le XIX Siècle“, poemat nagrodzony przez Akademję; „les Naufragés“; „les Benoît“ (1905), powieść; „Waldeck-Rousseau intime“ i t. d. Od 1903 jest konserwatorem muzeum Cluny w Paryżu.

Harcourt Lewis, syn Williama, polityk angielski, * 1863. Przyczynił się wielce do reorganizacji partji liberalnej. W 1904 wybrany do izby gmin; 1905 został nadkomisarzem robót publicznych, 1907 wstąpił do gabinetu Campbell Bannermana.

Harcourt sir William, polityk angielski, † 1904 w Nuneham-Park.

Hardanger, mocna, sztywna materja bawełniana, gaza, używana do wyszywania, zwykle posiada 64—112 nitek na 10 cm.—*Hardangerski wyrób*, rodzaj materji lnianej, ozdobnej w wyszywania z nitek jedwabnych w figury geometryczne; technika ta pochodzi ze wschodu, gdzie w XVII wieku szczególniej kwitła w Persji. W nowszych czasach wyrobów podobnych dostarcza kraina Hardanger w Norwegji (ob. Hardangerfjörd).

Hardangerfjörd, jeden z najznaczniejszych fjordów na południowym brzegu Norwegji, w okręgu Söndre Bergenhar, wciska się w ląd na 175 klm. Odosobniona ogromna masa skalista oddziela właściwy **H.** od Sörfjordu. Na skałę wysokości 1,654 m. wdziera się pole firnowe *Folgefonnu*. W północno-wschodnim kierunku **H.** leży lodowiec Halling- lub Hardangerjokol (1,893 m.). W okolicy **H.** ożywione letnie stacje klimatyczne.

Harden Maksymiljan.

Harden Maksymiljan, publicysta niemiecki, * 1861 w Berlinie (ob. gł. dzieło), wsławił się w 1907 rewelacjami, kompromitującemi najbliższe otoczenie cesarza. Jego wystąpienia wywołały głośne procesy Moltke'go i Eulenburga o homoseksualizm. Uniewinniony przez sąd ławniczy, został skazany przez sąd poprawczy za to, że 1908 r. w piśmie *Zukunft* i na zebraniach wystąpił przeciwko osobistej polityce Wilhelma II. **H.** swojemi publikacjami wywiera duży wpływ, aczkolwiek do żadnej grupy nie należy. Ogłosił nadto: „Literatura i teatr“ (1896); ostrą krytykę działalności Sudermanna (1903).

Harder Agnes, pisarka niemiecka, * 1864 w Królewcu, podróżowała wiele po Wschodzie i Północy, co zużytkowała do swych utworów, z których główniejsze: „Engelchen und Bengelchen“ (1904, III wyd.); „Liebe“ (1905); dalej, powieści: „Tönerne Füsse“ (1904); „Siebenschläfer“ (1904); „Irdische und himmlische Liebe“ (1905) i t. d., i tom poezji „Vom Rain des Lebens“ (1907).

Hardie Jakub Keir, polityk angielski, * 1856 w Lanarkshire w Szkocji. Do 24 roku życia pracował w kopalniach węgla Ayrshiren. W 1879 został sekretarzem unji górników, a następnie i jej prezesem, w 1882 zaczął wydawać *Labour Leader*, poświęcony sprawom robotniczym; 1893 stanął na czele świeżo założonej *Independent Labour Party* (ob.), **H.** przyczynił się wielce do rozpowszechnienia idei socjalistycznych wśród robotników angielskich. W 1892—1895, następnie 1902, 1906 był wybierany do Izby gmin i z I. Burnsem (ob.) pierwsi reprezentowali w parlamencie angielskim ideje socjalistyczne. **H.** występował i jako poeta.

Hardinge sir Artur, dyplomata angielski, wnuk wicehrabiego Henryka, * 1859. Rozpoczął służbę dyplomatyczną w 1880; towarzyszył 1890—91 ówczesnemu następcy tronu rosyjskiego podczas podróży do Indji; 1891—94 był konsulem generalnym w Kairze; 1900 — 1901 posłem w Teheranie; 1906 — 10 w Brukseli, 1910 zajął stanowisko agenta dyplomatycznego Anglji w Egipcie na miejsce Eldona Gorsta.

Hardinge Karol.

Hardinge Karol, dyplomata angielski, syn margrabiego **H.**, * 1858 r. Studja odbywał w Cambridge. Służbę dyplomatyczną rozpoczął 1880, był przy poselstwach w Konstantynopolu (1884), Berlinie (1885), Waszyngtonie (1887), Sofji, Paryżu, Teheranie, Petersburgu; 1903 został pomocnikiem podsekretarza stanu w ministerjum spraw zagranicznych, 1904 posłem w Petersburgu, 1906 podsekretarzem stanu w ministerjum spraw zewnętrznych. Towarzyszył Edwardowi VII w jego podróżach po kontynencie, był gorącym zwolennikiem i twórcą porozumienia angielsko-rosyjskiego. W 1910 został wicekrólem Indji.

Hard labour (z ang. *hard* – ciężki, *labour* — praca, robota), nazwa kary w Anglji, polega na przymusowym wykonywaniu pracy uciążliwej, ciężkie roboty, katorga.

Hardt Ernest.

Hardt Ernest, pisarz niemiecki, * 1876 r. w Grudziądzu, był jakiś czas w szkole kadetów, podróżował wiele, przez długi czas zostawał pod wpływem modernistów niemieckich, nim zdobył się na własny ton. Ogłosił: nowele, „Priester des Todes“ (1898) i „Bunt ist das Leben“ (1904) i tom poezji lirycznych „Aus den Tagen des Knaben“ (1904). Z kilku dramatów powszechnego uznania doznał „Tantris der Narr“ (1908), za który **H.** otrzymał szylerowską nagrodę cesarską i takąż ludową.

Harduin Henryk Edmund, dziennikarz francuski, * 1846 w Paryżu. Pracował w kilku dziennikach, od 1897 jest redaktorem *Matin*. Należy do wybitniejszych feljetonistów paryskich.

Hardy Edmund, sanskrytolog niemiecki, * 1852 w Moguncji, † 1904 w Würzburgu; doktor teologji i filozofji, 1894 został profesorem sanskrytu i historji religji w Fryburgu w Szwajcarji, 1897 ustąpił z katedry i przeniósł się do Würzburga. Główniejsze prace: „Der Buddhismus“ (1890); „König Asoka“ (1902); „Indische Religionsgeschichte“ (1904). Wiele rozpraw o buddyzmie umieszczał w „Pâli Text Society“.

Hardy Tomasz, powieściopisarz angielski, ogłosił nadto: „Jude the obscure“ (1895), „Wessex poems“ (1898) i „Poems of the past and present“ (1901); „The Dynasts. A drame of the Napoleonic wars“ (1906, t. I i II). Uczeń Schopenhauera, przepaja swoje utwory najczarniejszym pesymizmem.

Hardy de Perini Marja Józef.

Hardy de Perini Marja Józef, oficer i pisarz francuski, * 1843 w Paryżu, † 1908 w Mans. Po skończeniu wojskowej szkoły Saint-Cyr 1864, przechodził wszystkie stopnie karjery wojskowej aż do generała dywizji w 1901 r. Ogłosił: „l'Art de la guerre chez les anciens“ (1879); „les Batailles d'autrefois“ (1881), nagrodzone przez Akademję; „Contes de garnison“ (1891); wydał też kilka tomów poezji: „le Soleil d'Afrique“ (1898); „Songes bleus“ etc., i powieść obyczajową „Madame de Villepreux“ (1907).

Harisse Henryk, historyk i bibljograf francuski, † 1910 w Paryżu.

Harka (arab. *ruch*), nazwa często używana w sprawozdaniach z ruchu marokańskiego ostatniej doby, oznacza tyle, co pochód wojenny, również i wojsko samo.

Harlan Walter, pisarz niemiecki, * 1867 w Dreznie, studjował prawo w Heidelbergu, ogłosił prócz tomu poezji powieści: „Die Dichterbörse“ (1908, II wyd.); „Die Sünde an den Kindern“ (1908), nadto komedje: „der tolle Bismarck“ (1900); „Der lateinische Esel“ (1909) i t. d.

Harland Henryk, powieściopisarz amerykański, * 1861 w Petersburgu, † 1905 w San-Remo. Kształcił się w Rzymie, Paryżu i Ameryce. Od 1894 wydawał z A. Beardley'em (ob. II suplement) pismo ilustrowane *the Yellow Book*, w duchu modernistycznym. Oddzielnie ogłosił: „Grey Roses“ (1895); „Comedies and Errors“ (1898); „Tabakierka kardynała“ (1900); „the Lady Paramount“ (1902); „My Friend Prospero“ (1904). Utwory **H.** odznaczały się wielką jaskrawością rysunku i śmiałością poruszanych tematów.

Harlas Franciszek, czeski historyk sztuki, * 1865 w Pradze, studjował tamże, został asystentem przy muzeum praskim, następnie adjunktem. Prócz feljetonów i rozpraw o sztuce, oddzielnie ogłosił: „Z pokladu pražskych“ (1901); „Doba w umieni“ (1902); „Jak vznika obraz“ (1906); „Czeske malirzstvi XIX i t. d.“ (1908).

Harlas Andrzej, brat poprzedniego, malarz czeski, * 1884 w Pradze, kształcił się tamże; maluje krajobrazy i sceny rodzajowe, jest ilustratorem kilku tygodników czeskich.

Harmalina, barwnik roślinny z *Peganum Harmala*, o składzie $C_{13}H_{14}N_2O$. Budowa jego nie została jeszcze wyjaśniona; podobnież się ma z drugim barwnikiem, również z *Peganum Harmala* otrzymywanym, harminą, o wzorze empi-

rycznym $C_{13}H_{12}N_2O$. Z **H.** działaniem kwasu solnego dymiącego w 150° przygotowuje się harmalol $C_{12}H_{12}N_2O$, utleniając zaś **H.** kwasem chromowym, otrzymujemy kwas harmowy $C_{10}H_8N_2O_4$. Harmina znów, traktowana kwasem solnym, daje alkaloid, harmol $C_{12}H_{10}N_2O$.

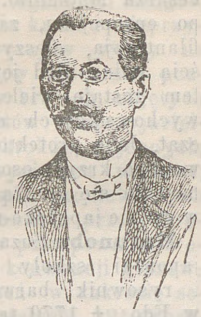

Harnack Adolf.

Harnack Adolf, niemiecki teolog i historyk, w 1901 został członkiem Akademji francuskiej. 1905 naczelnym dyrektorem królewskiej bibljoteki w Berlinie. Ogłosił nadto: „Das apostolische Glaubenbekenntnis“ (1896); „Die Bruchstücke des Evangeliums und der Apokalypse des Petrus“ (1893); „Geschichte der altchristl. Litteratur bis Eusebius“ (1893—1904); „Das Christentum und die Geschichte“ (1897); „Das Wesen des Christentums“ (1900); „Die Geschichte der königl. preuss. Akademie d. Wissenschaften zu Berlin“ (1900).

Harnack Eryk, farmakolog niemiecki, * 1852 w Dorpacie, gdzie studjował medycynę; 1873 został asystentem przy instytucie farmakologicznym w Strasburgu, od 1889 jest zwyczajnym profesorem farmakologji i chemji fizjologicznej a zarazem i dyrektorem instytutu farmakologicznego w Halli. Z prac jego ważniejsze: „Lehrbuch der Arzneimittellehre und Arzneiverordungslehre“ (1883); „Die Haupttatsachen der Chemie, für das Bedürfnis des Mediziners zusammengestellt“ (1887, 1897); „Die Dosen unserer offizinellen und neu eingeführten Arzneimittel“ (1891).

Harpignies Henryk, znakomity malarz francuski, wystawił nadto cały szereg peizaży: „Cisza“, (1898); „Brzegi Rodanu“ (1898); „Schyłek dnia w Herisson“ (1899); „Oliwki i dęby w Beaulieu“ (1900); „Poranek jesienny“ (1902); „Brzegi Allier“ (1903); „Zachód słońca“ (1905); „Strumień“ (1906). Najwspanialsze ze swych 25 akwarel ofiarował **H.** muzeum paryskiemu,

Harra albo *Harrah*, pustynia w Syrji, na wschód od Haranu, charakteru wulkanicznego, pokryta blokami bazaltowemi. Główna oaza El Ruhbe.

Harraden Beatricze, powieściopisarka angielska, * 1864 w Hampstead; ogłosiła: „Things will take a Turn“ (1891); Ships that pass in the Night“ (1893); „In Varying Moods“ (1894): „Hilda Strafford“ (1897); „the Fowler“ (1899); „Katharine Trensham“ (1903) i t. d.

Harriman Edward Henryk, finansista północno-amerykański, * 1848, † 1909 w New-Yorku. W młodości cierpiał nędzę, później dzięki szczęśliwym spekulacjom giełdowym zdobył ogromny majątek, wsławił się tym, że po zagarnięciu kolei Illinois Central, Union pacific i innych panował bezwzględnie, despotycznie nad całym ruchem kolejowym w Stanach Zjednoczonych.

Harris Frank, powieściopisarz i dziennikarz angielski, * 1856. Po studjach w Ameryce i Niemczech, redagował dwa czasopisma i ogłosił szereg powieści: „Elder“; „the Man Wiliam Shakespeare“ (1898); „Montes the Matador“ (1900); nadto dramat „Mr. and Mrs. Daventry“ (1900).

Harris James Rendel, teolog angielski, kwakr, * 1852 w Plumouth, 1882 — 1885 był profesorem w Baltimore, 1892 docentem w Cambrige, 1903—04 profesorem w Leidzie, obecnie dyrektorem w seminarjum w Birmingbam. Napisał długi szereg rozpraw teologicznych i historycznych.

Harrison Fryderyk, polityk i pisarz angielski. Ogłosił nadto: „William the Silent“ (1897); „Studies in early Victorian literature“ (1894 — 97); „Byzantine history in early middle ages“ (1900); „John Ruskin“ (1902) i inne.

Harro, wulkan w północno-wschodniej Afryce nad rzeką Hawaszens 3,288 metrów wysokości.

Harry Myriam, pisarka francuska, * 1875 w Jerozolimie z matki Niemki i ojca Anglika, od 1900 żona rzeźbiarza *Emila Perrault*; początkowo pisała po niemiecku, następnie po francusku, wzorując się na Huysmansie. Ogłosiła: „Nouvelles extrême — orientales“ (1900); „Petites épouses“ (1902); „la Conquête de Jérusalem“ (1904); „l'Ile de volupté“ (1908) i t. d. Od 1906 mieszka z mężem w Tunisie.

Hart sir Robert.

Hart Henryk, poeta i krytyk niemiecki, † 1906 w Tecklenburgu. Pośmiertne prace **H.** ukazały się w 4 tomach (Berlin, 1907).

Hart sir Robert, polityk angielski, dyrektor gieneralny komór chińskich. Wydał cenny przyczynek do znajomości administracji cesarstwa Chińskiego: „Ther of the land of Sinim“ (1901).

Hartel Wilhelm, filolog austrjacki, ze stanowiska ministra oświaty ustąpił 1905; † 1907 w Wiedniu.

Hartington Spencer Compton Cavendish, margrabia, polityk angielski, od 1891 książę Devonshire; od 1895 do 1903 był prezesem Rady tajnej i stał na czele ligi wolno-handlowców.

Hartl Henryk, kompozytor czeski, * 1856 † 1900; ukończył w Pradze szkołę organistów, był korepetytorem teatrów w Pilznie, Bernie etc., a wreszcie dyrektorem chóru kościelnego i serb-

skiego stowarzyszenia „Gusle“ w Wielkim Kikindzie, gdzie umarł. Zostawił wielką liczbę kompozycji: dwie opery, 10 operetek, kompozycje na skrzypce i do śpiewu.

Hartleben Otto Eryk, wybitny poeta niemiecki, † 1905 w Salo nad jeziorem Garda. Pod koniec życia głównie uprawiał twórczość dramatyczną. Napisał cykl jednoaktówek: „Die Befreiten“ (1899); komedję „Ein warhaft guter Mensch“ (1899); tragedję „Rosenmontag“, która cieszyła się ogromnym powodzeniem w Niemczech i zagranicą; komedję „Im grünen Baum zur Nachtigall“ (1905). Mniej tworzył jako nowelista i poeta, wydał: „Der römische Maler“ (1898) i „Liebe kleine Mama“ i zbiór poezji „Die Halkyonier, ein Buch Schlussreime“ (1904); „Logaubüchlein“ (1904). Po śmierci ukazały się: „Diogenes“, „Scenen einer Komödie in Versen“; „Tagebuch, Fragment eines Lebens“ (1906) i „Listy“ (1908, t. I). Zbiorowe wydanie dzieł w 3 tomach (1908). Główną cechą utworów **H.** była ironia, która dźwięczy zarówno w poezji, jak utworach beletrystycznych i dramatycznych; często ironia, szczególnie w nowelach i powieściach, łączy się z głęboką uczuciowością.

Hartmann Karol Robert Edward, filozof niemiecki, † 1906 w Grosslichterfelde koło Berlina. Z jego prac ukazały się nadto: „Schellings philos. System“ (1897); „Ethische Studien“ (1898); „Geschichte der Metaphysik“ (1899 — 1900, 2 t.); „Die moderne Psychologie“ (1901); „Weltanschaug der modernen Physik“ (1902); „Das Christentum des Neuen Testaments“ (II wyd. „Briefe über die christliche Religion“, 1905); „Das problem des Lebens“ (1906); „System der Philosophie im Grundriss“ (1907—09, 8 t.). Por. Kappstein „Eduard v. H. Einführung in seine Gedankenwelt“ (1907); A. Drews „Das Lebenswerk E. v. Hartmanns“ (1907).

Hartmann Ludo Maurycy, historyk austrjacki, * 1865 w Stuttgardzie, kształcił się w Wiedniu, Berlinie i Strasburgu, habilitował się w Wiedniu 1889 r. Główna jego praca: „Geschichte Italiens im Mittelalter“ (1897 — 1903); prócz tego wydał: „Gregorii I Registrum“ (1892); „Ecclesiae S. Mariae in Vialata tabularium“ (1895); „Zur Wirtschaftsgeschichte Italiens im frühen Mittelalter“ (1904); „Theodor Momsen“ (1908). Jest wydawcą „Vierteljahrsschrift für Social-und Wirtschaftsgeschichte“.

Hartmann Pater, wł. *Paweł von An der Lan-Hochbrunn*, ksiądz, kompozytor muzyczny, * 1863 w Salurn pod Bozen, uczeń Pembaura w Innsbrucku. Wstąpił do zakonu Franciszkanów w Salzburgu, był przez pewien czas organistą przy kościele Zbawiciela w Jerozolimie, następnie od 1895 organistą przy kościele Aracoeli w Rzymie i dyrektorem *Scuola musicale cooperativa*. Kompozytorską sławę zjednały mu oratorja: „Petrus“, „Franziskus“, „Ostatnia wieczerza“, „7 słów na krzyżu“, msze etc.

Haruko, cesarzowa japońska, * 1850 w Kioto. Córka Tadaki z rodu Fudjiwara Itchidjo, poślubiła w 1869 cesarza Matsuhito. Nosi się po europejsku, zajmuje się filantropją, cieszy się miłością ludu. Pod jej patronatem zostaje wiele zakładów wychowawczych dla dziewcząt. Jako protektorka Czerwonego krzyża osobiście zajmowała się opieką rannych w wojnie japońsko-rosyjskiej.

Haruko.

Harunobu Suzaki, malarz japoński szkoły Ukiyoë'go i rysownik barwnych drzeworytów, * 1725 w Edo, † 1770 tamże. Był uczniem Nishimury Schigenaga. Liczne obrazy i sztychy, po części czarne, po części wielobarwne (dopiero pod koniec życia) prawie wyłącznie wyobrażają życie kobiet, szczególnie kurtyzan i przeniknięte są silnym erotyzmem. Najbardziej znana praca **H.** to pięciotomowa „Seiro Bijin Awase“ (1770); prawdopodobnie był jeszcze jeden **H.**, nadto Shiba Kokan (1747 — 1818) reprodukował wielobarwne sztychy **H.** Por. Kurth „Harunobu“ (1910, w zbiorze „Klassische Illustratoren“).

Harvarda uniwersytet (*Harvard University-College*), najstarszy z uniwersytetów Ameryki Północnej, nazwę otrzymał od Johna Harvarda, * 1607 w Southwerk Londynie, † 1638, który jako duchowny wyemigrował do Nowej Anglji i fundusze swoje zapisał na założenie kolegjum w Cambridge w stanie Massachusett. W 1884 odsłonięto w Cambridge posąg Harvarda. Por. Chamberlain, Thayer i inni, „Harvard University, its history, influence etc.“ (1901, 2 t.).

Harzebski Adam, ob. Jarzębski.

Harzer Paweł, astronom niemiecki, wydał nadto: „Zeitbestimmung im Vertikale des Polsternes“ (1899); „Bestimmung und Verbesserung der Bahnen der Himmelskörper nach drei Beobachtungen“ (1901); „Geographische Ortsbestimmung ohne astronomische Instrumente“ (1894—1897).

Hasden Bogdan P.

Hasden Bogdan Petricescu, pisarz rumuński, † 1907 r. w Campina.

Haşi, pałeczki, używane na Dalekim Wschodzie przez różne ludy do podnoszenia przedmiotów, szczególniej przy jedzeniu.

Haska konferencja pokojowa, druga urzędowa konferencja p. odbyła się w Hadze w 1907. Uczestniczyły w tej konferencji 44 państwa (ob. Haska konf. w I supl.), a wynikiem obrad było opracowania 13 konwencji i deklaracji, które miały być przepisane przez pełnomocników państw do 30 czerwca 1908. Konwencje te dotyczyły: 1) załatwienia konfliktów międzynarodowych na drodze pokojowej; 2) ograniczenia w zastosowaniu środków przemocy do egzekucji długów traktatowych; 3) rozpoczynania kroków nieprzyjacielskich; 4) ustaw i zwyczajów wojny na lądzie; 5) praw i obowiązków mocarstw neutralnych i osób neutralnych w krajach, objętych wojną; 6) traktowania okrętów nieprzyjacielskich w chwili rozpoczynania kroków wojennych; 7) zamiany okrętów handlowych na wojenne; 8) zakładania podwodnych min kontaktowych automatycznych; 9) bombardowania przez okręty wojenne; 10) dostosowania postępowania wojennego na morzu do zasad konwencji genewskiej; 11) pewnych ograniczeń w zakresie sekwestracji w czasie wojen morskich; 12) zaprowadzenia izby sądowej międzynarodowej do spraw okrętów nieprzyjacielskich, schwytanych; 13) praw i obowiązków państw neutralnych w czasie wojny morskiej. Deklaracja omawiała prawa zastosowania środków wybuchowych i armat w flocie powietrznej. Z konwencji wszystkie oprócz 12-ej zostały ratyfikowane, aczkolwiek nie przez wszystkie państwa, deklaracji zaś nie uznało żadne mocarstwo. Sami uczestnicy konferencji stwierdzili płonność zabiegów swoich, konstatując wzrost kolosalny uzbrojeń w okresie, oddzielającym drugą konferencję od pierwszej. Wyrazili kilka platonicznych życzeń, między innemi, by mocarstwa urządziły stały trybunał rozjemczy. Por.: Renault „Les deux Conférences de la Paix“ 1899 i 1907, (Paryż 1907); Saint-Maurice „La deuxième Conférence de la Paix“ (Paryż 1908): Nippold „Die Zweite Haager Konferenz“ (1908).

Haska ugoda ob. międzynarodowe prawo.

Haspekl Wacław Edward, malarz czeski, * 1864 w Podkoseiu, kształcił się w Pradze, obecnie profesor w Szkole malarstwa stosowanego tamże. Uprawia malarstwo portretowe, minjatury na porcelanie i kości słoniowej.

Hassan-ibn-Sabbah (szeik albo starzec z gór) * 1056 w Rei, † 1124 w Alamont, założyciel w Persji sekty syryjskiej attasinów albo izmailów, którzy podczas wojen krzyżowych, upojeni haszyszem dopuszczali się strasznych okrucieństw.

Hasse Ernest, polityk niemiecki, † 1908. Wydał z 3 tomów „Deutsche Politik“ I tom, „Heimatpolitik“ (1905—1907), II-giego tomu zeszyt, I „Weltpolitik“ (1907).

Hassenstein Bruno, kartograf niemiecki, † 1902 w Gotha.

Hassler (Jan Leon), kompozytor niemiecki, * 1564, w Norymberdze, † 1612 w Frankfurcie n/M. Był pierwszym z niemieckich mistrzów, który swe wykształcenie muzyczne otrzymał we Włoszech (u A. Gabriellego). **H.** był około r. 1585 organistą słynnego Tuggera w Augsburgu—następnie żył czas dłuższy na dworze cesarza Rudolfa II-go w Pradze, przez którego został obdarowany szlachectwem. W początku XVII w. był na służbie u kurfürsta saskiego. Pozostawił bardzo liczne zbiory kanconet, tańców („Venusgarten oder neue lustige, liebliche Täntze teutscher u. *polnischer* Art.“); 615 kompozycji kościelnych (Sairae symphoniae...), psalmów etc.

Haszek Roman, poeta czeski, * 1833 w Pradze, do gimnazjum uczęszczał tamże, poczym został urzędnikiem w miejscowym magistracie. Redagował organ młodych 1903 — 04 *Moderní život*, 1906—07 pismo satyryczne *Svitilny*. Ogłosił oddzielnie: „Umirajici kralovstvi“ (1902); „Pohadka zelenych oczi a versze o stesku i vysmiechu“ (1904) i w prozie „Historie Modreho velblouda“ (1908).

Haszkovec Mirosław, romanista czeski, * 1876 w Bechyni. Studjował w Pradze, od 1908 jest docentem literatury francuskiej tamże. Z większych studjów wydał: „Żena w dramatach Dumasovych“ (1906); „Rabelaisova prohadka renaissance“ (1908); „O vyvoji modernich literatur“ (1902) i t. d.

Haszkowec Antoni, ceramik czeski, * 1858. Studja odbywał w Pradze. Był profesorem ceramiki najpierw w Znopnie, następnie w Bechyni. Z prac jego ważniejsze: „Hliny tavitelne“ (1889—90 zprava c. k. odb. szkoły w Bechyni); „Suroviny keramickie“ (tamże); „O faience“; „Kameniny“; „Fysikalni vlastnosti hlin“; „Faience szpanidskie a majolika“; „Zlute glasury“; „Navedeni k rozboram hliny a skla“.

Haszkowec Władysław, psychjatra, lekarz czeski, * 1866. Studja odbywał w Pradze. W 1906 został profesorem neuropatologji. Jest autorem licznych prac z zakresu chorób nerwowych, ogłaszanych po czesku i francusku w czasopismach specjalnych. Wydał przegląd prac czeskich z zakresu neurologji i psychjatrji w 1888 — 1898 w „Pamiętniku akademji czeskiej“; założył w 1899 „Lidove rozpravy lekarzskie“; „Revue v neurologii, psyhiatrii a fisikalni therapii“ w 1903.

Hata, bakterjolog japoński, współpracownik Pawła Ehrlicha ob. Salvarsan.

Hata 606, ob. Salvarsan.

Hatschek Berthold, zoolog austrjacki, * 1854, studja odbywał w Wiedniu. Profesor zoologji, w Pradze, następnie w Wiedniu. Prace jego dotyczą embrjologji i anatomji porównawczej. Wydał: „Studien über Entwickelungsgeschichte der Annaliden“; „Studien über Entwickelung des Amphioxus“ (1881); „Die paarigen Extremitäten

der Wirbelthiere“ (1889); doskonały podręcznik „Lehrbuch der Zoologie“ (1880, 1891 i nast.) i inne.

Hatt Filip Eugienjusz, hidrograf francuski, * 1840 w Strasburgu. Wykonał liczne prace gieodetyczne i hidrograficzne w Kochinchinie i Korsyce. W 1897 został członkiem Akademji paryskiej. Od 1883 jest kierownikiem „Annuaire des marées“. Oprócz licznych rozpraw w „Comptes rendus“ i „Annales hydrographiques“, ogłosił oddzielnie: „Usage du cercle méridien“ (1880); „Notions sur le phénoméne des marées“ (1885).

Hatzfeld Herman, książe **H.** i pan na Trachenbergu, polityk niemiecki, * 1848, był członkiem parlamentu Rzeszy 1878—93, gdzie przyłączył się do partji cesarskiej, w 1874 został głową linji **H.** Trachenberskiej; od 1878 zasiadł w Izbie panów, pruskiej, jako członek dziedziczny; 1892 — 1903 sprawował urząd nadprezydenta na Szląsku, 1901 otrzymał godność książęcą.

Hatzidakis Jerzy, lingwista grecki, * 1848 na Krecie, kształcił się w Atenach i Niemczech, został profesorem uniwersytetu ateńskiego. Napisał kilka cennych rozpraw o współczesnym języku greckim.

Haubica, działo artylerji, rodzaj granatnika, w nowszych czasach znowu znajduje zastosowanie. W Rosji wprowadzona została ponownie 1905 na użytek artylerji polowej. Naboje do **H.**— szrapnele i bomby z melinitem.

Hauchecorne Wilhelm, górnik i gieolog niemiecki, * 1828 w Akwizgranie, † 1909 w Berlinie, był dyrektorem akademji górniczej w Berlinie (1866), gieologicznego instytutu pruskiego (1875), z Beyrichem kierował wydawnictwem międzynarodowej mapy gieologicznej Europy (1:150 000).

Hauckland Andreas, pisarz norweski, * 1873, samouk, był przez pewien czas rębaczem w lesie, później kamieniarzem, dużo włóczył się po świecie, przez co nazywają go norweskim Gorkim. Ogłosił: „Bonsaks Fortaellinger“ (1902); „Ol Jörgens Barndom“; „Hvide Naelter“ (1904); „Hjemve“ (1905); „De store Skoge“ (1905).

Hauke hr. Józef, Bosak, słynny dowódca w 1863 i 1864 r., * 1834 w Warszawie † 1871 r. w Dijon we Francji. Mając półtrzecia roku, został wywieziony do Petersburga, gdzie był wychowany pod opieką dworu cesarskiego. Na Kaukazie otrzymał stopień pułkownika. Mianowany naczelnym wodzem w Krakowskim i Sandomierskim jesienią 1863 r., zaznaczył się tam kilku zwycięstwami. Wspierany przez włościan, przetrzymał ciężką zimę aż do wiosny 1864 r. W wojnie francusko-niemieckiej walczył w szeregach Garibaldiego i w zawziętej bitwie pod Dijon poległ 21 stycznia 1871 r. Zwłoki jego pochowano w Carouge pod Gienewą.

Hauke Józef.

Hauke M., hr., ogłosił „Spadek piśmienniczy po gienerale“ (1905).

Hauptmann Gerhart, dramaturg niemiecki, napisał nadto: „Fuhrmann Henschel“ (1898); „Schluck und Jau“ (1900); „Michael Kramer“ (1900); „Der rote Hahn“ (1901); „Der arme Heinrich“ (1902); „Rose Bernd“ (1903); „Und Pippa tanzt“ (1906); „Die Jungfern von Bischofsberg“ (1907); „Kaiser Karls Geissel“ (1908); ogłosił też fragmenty dawniej napisane: „Elga“ (1905); „Helios“ i „Das Hirtenlied“ (1907); prócz tego wydał dziennik podróży „Griechischer Frühling“ (1909). Na polski przetłómaczono w ostatnich czasach: „Róża Bernd“ (1904); „A Pippa tańczy“ (1906); „Budnik Thiel“ (1907); „Biedny Henryk“ (1908); „Grecka wiosna“ (1910).

Hauptmann Karol, pisarz niemiecki, brat Gerharta, * 1858 w Salzbrun na Szląsku, studjował przyrodę i filozofję w Zurychu, podlegał wpływom Avenariusa i Haeckla, napisał doktorską rozprawę „Die Metaphysik in der modernen Physiologie“ (1893). Niebawem ogłosił sztuki dramatyczne w djalekcie szląskim: „Marianne“ (1894); „Waldleute“ (1896); „Ephraims Breite“ (1900), gdzie okazał się realistą o kolorycie lokalnym; w nowelach zaś „Sonnenwanderer“ (1907) i poezjach „Aus meinem Tagebuch“ (1900) jako samotny myśliciel, obojętny na otaczającą rzeczywistość. W powieściach: „Mathilde, Zeichnungen aus dem Leben einer armen Frau“ (1902); „Einhart, der Lächler“ (1907) i w opowiadaniach „Die Hütten am Hange“ (1902), łączy obydwa pierwiastki, myśliciela i realistycznego pisarza. W dramatach wierszem: „Die Bergschmiede (1902)); „Des Königs Harfe“ (1903); „Die Austreibung“ (1905) i „Moses“ (1906), wznosi się w wielu ustępach do głębokiej poezji i silnie zarysowanych postaci. Wywarł duży wpływ na Gerharta.

Hausegger Fryderyk, pisarz muzyczny niemiecki, * 1837 w St.-Andrä (Karyntja), † 1899 w Gracu. Był początkowo adwokatem w Gracu, gdzie w r. 1872 habilitował się z historji i teorji muzyki w uniwersytecie. Ważniejsze pisma: „Musik als Ausdruk“, „Rich. Wagner u. Schopenhauer“, „Vom Jenseits des Künstlers“ etc.

Hausegger Zygmunt, syn poprzedniego, * 1872 w Gracu, jest utalentowanym kompozytorem oraz kapelmistrzem (1903—1905 koncerty „Muzeum“ w Frankfurcie n/M.).

Haushofer Maksymiljan, ekonomista i pisarz niemiecki, † 1907 w Gries pod Bozen. Po śmierci jego wydano: „An des Daseins Grenzen, Ge-

schichten und Phantasien (1908). Por. Hey, „Max H. der Dichter“ (1907).

Hausmann Wacław Wlastimil, muzyk czeski, * 1850, † 1903 w Czeskiej Trzebowie. Był dyrygientem chórów na prowincji Czech oraz w Bielsku na Szląsku. Redagował czasopismo *Slovanski organista* i wydał sporą ilość kompozycji na chóry (kościelne) oraz instrumentalnych.

Hausrath Adolf, teolog protestancki, w 1906 przeszedł w stan spoczynku; † 1910 w Heidelbergu. Ogłosił nadto: „Jesus und die neutestamentlichen Schriftsteller“ (1908); jego biografji Lutra ukazał się t. II (1904); dzieła „Richard Rothe und seine Freunde t. II (1906).

Haussman Fryderyk, polityk niemiecki, * 1857 r. w Stuttgardzie, † 1907 tamże. Studja odbywał w Zürychu, Monachjum, Tybindze, Berlinie. Wcześnie rzucił się w wir agitacji socjalistycznej. W 1890 wybrany do Izby wirtemberskiej; 1898 wszedł do parlamentu Rzeszy. **H.** należał do wpływowych wodzów socjalnej demokracji niemieckiej.

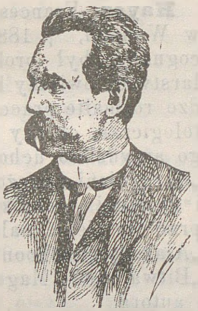

Haussman Fryderyk.

Haussonville Gabrjel, Paweł, Othenin de *Cléron*, hr. de, pisarz francuski, w 1904 został członkiem Akademji nauk moralnych i politycznych. Ogłosił nadto: „Salaires et misères de femme“ (1900); „la Duchesse de Bourgogne et l'Alliance sovoyarde“ (1898 — 1903); wespół z G. Hanotoux: „Souvenirs sur Mme de Maintenon“ (1903—04).

Haussoullier Bernard, archeolog francuski, * 1853 w Paryżu, profesor w Bordeaux, kierował poszukiwaniami w Delfach 1880, następnie 1895—96; odkopał sławny „portyk Ateńczyków“ i wiele innych dzieł sztuki; 1905 został członkiem Akademji. Ogłosił między innemi: „la Vie municipal en Attique“ (1884); Quomodo sepulcra Tanagraei decoraverint“ (1884); „Etudes sur l'histoire de Milet et du Didymeion“ (1902); „Didymes“ (1903).

Haverman Henryk Jan, malarz holenderski, * 1848 w Amsterdamie. Uczeń Allebé i Verlata, jest znakomitym portrecistą. Do najładniejszych jego portretów należą: prof. Rosensteina i starej damy. Wykonał kolekcję portretów piórkiem znakomitych ludzi w Holandji.

Havlasa Gwido, kompozytor czeski, * 1839 w Strunkowicach, † 1909 w Hermanstadzie. Ukończył szkołę organistów, początkowo był nauczycielem muzyki, a następnie dyrektorem chórów w Hermanstadzie. Wydał sporą liczbę pieśni serbskich na chóry męskie i mieszane oraz utworów wokalno kościelnych.

Havliczek Milan, rzeźbiarz czeski, * 1873 w Kolinie, kształcił się w Pradze. Ważniejsze prace: „Madonna“; popiersie ks. Clam Martinica; roboty dekoracyjne „Tragedja i komedja“ na frontonie teatru na Vinohradach.

Havranek Albert Jarosław, współczesny dramaturg czeski, czas pewien był aktorem prowincjonalnym, poczym oddał się wyłącznie literaturze. Prócz nowel po czasopismach napisał sztuki dramatyczne: „Ve viru života“; „Ze svietla do tmy“; „Pod tichou sviedomi“; „Jarni vody“ (1902, 3 ak.). Od r. 1901 przebywa w Ameryce.

Havranka Henryk, pisarz czeski, * 1841. Przez pewien czas pracował w Galicji. Wydał „Podręcznik do nauki gospodarstwa wiejskiego“ (Tarnów 1882); „Zużitkowani owoce w domacnosti“ (1902); „Zużitkowani zeleniny“. Pisywał do „Ogrodnika Polskiego“.

Havre, miasto portowe, warowne, w departamencie Niższej Sekwany, (1906) miało 132,430 m. Obroty handlowe (1905) ogólne (bez metali drogich) dosięgły w rubryce wywozu 924·7 miljonów franków, w rubryce przywozu 1061·6 miljonów fr. Obroty handlowe specjalne w rubryce przywozu stanowiły 745·4 milj., wywozu 630·8 milj. fr. Najważniejsze przedmioty przywozu (1905): bawełna 23·7 milj. fr., miedź 70·6 milj., skóry 61·1 milj.; kauczuk, gutaperka 57·2 milj., kawa 35·7 milj., maszyny 22·1 milj., cyna 17·2 milj., wywozu zaś: tkaniny bawełniane 88 milj., jedwabne 77·6 mil., skóry surowe 37·6 milj., skóry wyrobione 35·1 milj., galanterja, zabawki 33·2 milj., wyroby wełniane 24·4 milj., ubrania, bielizna 23 milj., samochody, pojazdy 21·4 milj. fr. Ruch okrętów morskich: wpłynęło 2814 pojemności 2,850,057 tonn; odpłynęło 2,838 pojemności 3,923,843 tonn. Do Nowego Yorku przejechało przez **H.** 71,144 osoby, stamtąd 36,850 osób. W 1905 otwarta została linja do Kanady.

Hawai wyspy. W czerwcu i listopadzie 1902 nawiedziły **H.** wybuchy wulkaniczne Kilanei i Mauny Loi. Podług O. Kuntze'a Kilanea już więcej nie powinna wyrzucać lawy, lecz jedynie parę wodną i dwutlenek siarki. **H.** na przestrzeni 16,700 klm. kw. miały w 1906: 192,407 m. Hawajczyków tubylców, od 1896 do 1900 zmniejszyła się ilość o 1,232 osób. Handel 1906/1907: wartość wywozu 29 364 381 dolarów, (z tego do Stanów Zjednoczonych Am. Półn. 29,134,467 d.). Główny artykuł wywozu 1905/1906 stanowił cukier surowy 23 840,812 dol.; wartość przywozu z zagranicy, wynosi 4,150,709 d., a ze Stanów Zjedn. 14,226,210 dol. Z portów oprócz Honolulu zaczyna nabierać znaczenia nowozbudowany Hilo na Hawai, nadto wymienić należy Kahului, Mahukona, Koloa. Osadnictwo europejskie na **H.** rozwija się bardzo skromnie pomimo poparcia ze strony rządu.

Dzieje. Anektowane 1898 przez rząd Stanów Zjednoczonych wyspy otrzymały 14 czerwca

1900 r. organizację terytorjum. Konstytucja została unormowana ostatecznie 1905. zaprowadzono dwie izby: Senat z 15 członków, wybieranych na 4 lata, Izbę przedstawicieli z 30 osób, wybieranych na lat 2. Kadencja ograniczona została do 60 dni i odbywać się winna co 2 lata. Gubernatora i sekretarza mianuje prezydent Stanów Zjednoczonych na lat 4. Pod względem administracyjnym **H.** zostały 1905 podzielone na 5 hrabstw; 1909 hrabstwo Oahu przekształcono na City i hrabstwo Honolulu. Por.: Twombly, „Hawai i and its People“ (1900); Taylor, „Vacation Days in Hawaii and Japan“ (1906); Lyman, „Hawaiian yesterdays“ (1906); Krämer, „Ostmikronesien und Samoa“ (1906); Blackman, „The making of Hawaii. A study in social evolution“ (1906); Logan, „A history of the Hawai'ian islands“ (1907); Baldwin, „Geography of the Hawaii'an islands“ (1908).

Hawanna, 1) jedna z sześciu prowincji na Kubie liczyła (1907) 538,010 m., 2) stolica prowincji i Kuby (1907) miała 297,159 m. Przemysł tytuniowy, obejmujący do 100 zakładów, od 1902 zorganizowany został głównie w trust amerykański. Handel: wartość przywozu (1901) wynosiła 42,858,710 dolarów, wywozu—32,869,439 dol. Do portu wpłynęło 1.361 statków oceanowych o pojemności 2,002.689 tonn i 2,278 statków przybrzeżnych pojemności 301,590 tonn.

Haweis Hugh Reginald, duchowny i pisarz angielski, † 1901.

Hawkins Anthony Hope, pisarz angielski, * 1863 w Londynie, studjował w Oksfordzie, do 1894 był adwokatem w Londynie, później wyłącznie oddał się powieściopisarstwu. Z utworów jego ważniejsze: „The Gold in the Car“; „Tristram of Blent“; „Double Harness“; „Sophie de Kravonia“; „Tales of two People“ i t. d.; dramaty: „The Adventure of Lady Ursula“ (1898); „Pilkerton's Peeruge“ i inne.

Hawkins Benjamin, przyrodnik angielski, † 1889 w New Yorku.

Hay John, dyplomata amerykański, † 1905 w Waszyngtonie. **H.** należał do tych polityków amerykańskich, którzy w polityce zewnętrznej rzeczypospolitej północnoamerykańskiej starali się ugruntować zasadę interwencji w sprawach międzynarodowych. **H.** brał udział w traktacie pokojowym z Hiszpanją 1898, w interwencji na rzecz Chin 1900 i 1904.

Hay John.

Hayaski, mrg. Tadasu, dyplomata japoński, * 1850 w Sakura. Kształcił się w Anglji, był sekretarzem ambasady japońskiej. Kolejno piastował urzędy: gubernatora prowincji Kobe (1889), wice-ministra spraw zagranicznych (1891—95), pełnomocnika w Chinach (1895—96), w Rosji (1897 — 99); 1896 otrzymał tytuł barona, 1902 margrabiego. Zawarł traktat handlowy z Chinami po wojnie chińskiej i ugodę angielsko-japońską z 1902 i 1905, był delegatem na konferencji haskiej 1899 r. przyczynił się do rozbudzenia w Europie zamiłowania dla sztuki japońskiej, której wspaniałe zbiory posiada. W 1906 został ponownie ministrem spraw zewnętrznych.

Haydna Józefa stuletnia rocznica śmierci obchodzona była uroczyście w Wiedniu oraz posiadłości Esterhazych w Eisenstadt; równocześnie odbywał się kongres międzynarodowego Tow. muzycznego.

Hayer Francesco, malarz włoski, * 1791 w Wenecji, † 1882 w Medjolanie. Uczeń Cicognary, był prokursorem romantyzmu w malarstwie. Świetny kolorysta, tworzył liczne i bardzo rozmaite prace: dekoracje ścienne, sceny mitologiczne, obrazy historyczne i portrety. Za jego arcydzieło uchodzą „Obydwaj Foscari“; obraz „Spragnieni krzyżowcy“, dzieło ogromnej siły i świetnej techniki; z nowych wybitniejszych prac wymienić należy: „Uścisk Romea i Julji“; „Ajaks“; „Laokoon“; „Opowieść garybaldczyka“; „Bitwa pod Magentą“; z portretów: Cavoura i autora.

Hazay Samuel, węgierski minister honwedów, * 1851. Ukończył szkołę wojskową w 1876 w stopniu porucznika, 1887 wstąpił do ministerjum honwedów, gdzie po różnych stopniach karjery doszedł 1907 do rangi gienerała majora; 1910 został ministrem obrony krajowej w gabinecie Khuen Hedervary'ego.

Healy Tymoteusz, polityk irlandzki, w 1884 osiadł w Dublinie jako adwokat; podczas wyborów 1886 przepadł, wybrany zato w 1887 zasiadł ponownie w Izbie; jest jednym z najwpływowszych członków partji *Home-rule'u*, przyczynił się wiele do zjednoczenia parnelistów i antyparnelistów w 1900.

Hearda i Macdonalda wyspy, dwie wyspy na oceanie Indyjskim, na południo-wschodzie od ziemi Kerguelena, pod 53° południowej szerokości a 74° długości wschodniej, odkrył je kapitan angielski Macdonald w 1854. Obydwie pokryte całkowicie lodowcami.

Hearn Lafcadio, pisarz angielski, * 1850 na jednej z wysp jońskich, † 1904 w Okubo (przedmieście Tokio). Rodzice jego byli angielskiego pochodzenia, sam kształcił się w Anglji, gdzie był drukarzem, redaktorem; następnie udał się do Japonji, tam się naturalizował, ożenił z japonką, przybrał imię *Koizumo Yakumo* i został profesorem angielskiego języka i literatury na uniwersytecie w Tokio. Pełen zachwytu dla nowej ojczyzny opisał ją w najpoetyczniejszych barwach; książki jego posiadają urok egzotycznej poezji, główniejsze z nich: „Glimpses of un-

familiar Japan“ (1894); „Out of the East“ (1895); „Kokoro, hints and echoes of Japanese inner life“ (1905); „Gleanings in Buddha fields“ (1897); „Japan. Attemptat interpretation“ (1904); „the Romance of the Milky Way, and other studies and stories“ (1905). Por. E. Bisland „The life and lettres of Lafcadio **H.** (1907, 2 t.).

Hearst W. R. polityk amerykański, * 1863 w San Francisco. Studja odbywał na uniwersytecie Harvarda, następnie w San Francisco objął dyrekcję dziennika *the Examiner* i uczynił zeń organ demokracji rewolucyjnej. Po kilku latach zakupił pismo newjorskie *the Journal*, pozyskał kilka innych i prowadził propagandę na rzecz nowej demokracji. W 1902 wybrany został do kongresu. Zaczęto stawiać w imieniu partji demokratycznej jego kandydaturę na prezydenta. W 1906 kandydował na gubernatora, ale interwencja Roosevelta zapewniła sukces przeciwnikowi.

Hebert Antoni August Ernest, malarz francuski, † 1908 w Troncbe. Wystawił nadto: „Panna na polowaniu“ (1895); „Kwiat zapomnienia“ (1896); „Addolorata“ (1906).

Hebrejska Literatura. Rozbudzone przez Mojżesza Mendelsohna życie duchowe Żydów wpłynęło i na rozwój literatury pięknej, która od XIV w. miała nielicznych, wybitniejszych przedstawicieli. Naftali Hartwig Wessely (* 1725 w Hamburgu, † 1805) stworzył „Mosaidę“, wzorując się na Klopstocku i stał się przez nią prawodawcą nowszej poezji hebrejskiej. Dawid Franco Mendes (* 1713 w Amsterdamie, † 1792) przełożył „Athalję“ Racina na język hebrejski i napisał samodzielnie „Judytę“. Jednocześnie tworzył we Włoszech Efraim Luzzato (1727—92) wiersze miłosne i Eljasz Halfen Halévy (1760—1822) w Paryżu „Hymn pokoju“ dla Napoleona (1801), współcześnie zaś Salomon Jehuda Rappoport (1790—1867) w Galicji tłumaczył „Esterę“ Racina. Samodzielniejszy kierunek reprezentowali: lekarz Izaak Erter (* 1792 w Przemyślu, † 1841) swemi satyrycznemi wierszami i Meir Halevi Letteris (1807—71) w Galicji przeróbką „Fausta“ Goethego i religijnemi pieśniami („Skarżący się gołąb“, narodowa pieśń), dalej, Abraham Ber Lebensohn (1794 — 1880) w Wilnie, uchodzący za „ojca nowohebrejskiej poezji“. Kurlandczyk Mardohai Aron Ginzburg stworzył nową prozę hebrejską swemi pismami o wojnach napoleońskich i historją Rosji. Beletrystyka hebrejska pozostawała pod wpływem romantyzmu. Eugienjusz Sue był przetłumaczony przez Kalmana Szulmana z Wilna (1826 — 1900), który napisał powieść oryginalną o Bar Kohbie. Micha Józef Lebensohn (1828 — 52), syn A. A. Lebensohna, uczeń Schellinga, pierwszy samodzielnie tworzył w duchu romantycznym („Pieśni córki Sjonu“, Wilno 1852; „Harfa córki Sjonu“, t. 1853), Abraham Mapu (* 1808 w Słobódce, koło Kowna, † 1867) stworzył powieść hebrejską („Miłość Sjonu“, „Grzech Samarytanji“, „Pochlebca“, pow. realistyczna), Juda Leib Gordon (* 1830 w Wilnie, † 1892) pisał wiersze historyczne w duchu W. Hugo. W ślady ich poszli nowelista Perez Smolenski (* 1842 w Mohylowie), którego pismo „Hosahar“ (do 1885) podjęło narazie walkę o oświatę żydów i zniesienie getta, swemi realistycznemi powieściami („Błądzący wędrownik życiowy“, „Radość pochlebcy“ i t. d.), dalej współpracownik „Szachara“, nowelista galicyjski Mardochai Dawid Brandstätter (* 1835 w Tarnowie), liryk Salomon Mandelkern (* 1846 w Dubnie, † 1902 w Lipsku) i tłumacze: I. A. Salkindson („Otello“; Romeo i Julja“, „Raj utracony“) i Salomon Rubin (1833 — 1910) „Uriel Acosta“, (1851). Obecnie wysunęli się na widownię, lirycy: Chaim Nachman Bialik (* 1871 na Wołyniu) i Saul Czernigowski; noweliści: Mardochai Lewi Feierberg i Szoiman; essaiści: Nahum Sokołow, Ahad Haan i t. d. Por.: Nahum Slouschz „la Renaissance de la littérature hébraique, 1743—1885“ (Paryż 1902).

Hebrydy wyspy u zachodniego brzegu Szkocji, na 7,555 klm. kw. miały przeszło 100.000 m. Por.: Cumming „In the Hebrides“ (1901); Mackenzie, „History of the outer Hebrides“ (1903).

Heciaki, nazwa miejscowa ludności w okolicach Lublina, **H.** przezywają mieszkańców wsi Czechowo, Wrotkowa, Dziesięty, ponieważ wołają oni na konie „hecia“.

Heck Korneli, polski historyk literatury, ogłosił nadto: „Szymon Szymonowicz“ („Simon Simonides“), jego żywot i dzieła, część II i III (Kraków 1903); „Spis perjodycznych pism polskich“ (t. 1904); „W sprawie jubileuszu sielankopisarzy polskich. Spór o dwu Zimorowiczów“ (t. 1904); „Uwagi krytyczne nad najstarszemi tekstami i kompozycją Bogurodzicy“ wespół z A. Chmielem (t. 1904); „Kto jest autorem Roksolanek, wydanych pod imieniem Szymona Zimorowicza?“ (t. 1905); „Do sporu o „Bogu rodzicę“ i „dwu Zimorowiczów“ (t. 1905); „O konieczności utworzenia nowego typu szkoły średniej“ (t., 1907).

Heckel Max, ekonomista niemiecki, * 1865, studja odbywał w Erlangen, Monachjum, Berlinie. Od 1902 zwyczajny profesor w Münsterze. Prace **H.** głównie dotyczą finansowości. Oprócz licznych rozpraw wydał: „Die Fortschritte der direkten Besteuerung in d. deutschen Staaten“ (1904); „Lehrbuch d. Finanzwissenschaft“ (tom I, 1907), od 1897 prowadzi wydawnictwo: „Lehr und Hanbuch der Staatswissenschaften“ w Lipsku.

Hecker Izaak Tomasz, teolog amerykański, * 1819 w New Yorku z rodziców niemców protestantów, † 1888 tamże. W 1844 przyjął katolicyzm, 1857 nauczał jako redemptorysta, 1859—1871 stał na czele utworzonej przez siebie misji

Paulistów (ob. II supl.), której zadaniem było szerzyć katolicyzm w formie zgodnej z nowoczesnym sposobem myślenia. Był to tz. amerykanizm, potępiony przez papieża Leona XIII; doktryna ta i dzieła **H.** stały się impulsem dla ruchu modernistycznego w kościele katolickim, szczególnie we Francji, gdzie tłumaczenia dzieł **H.** doczekały się licznych wydań. Ważniejsze z jego prac: „Questions of the soul“ (1856); „Aspirations of nature“ (1858); „An exposition of the Church“ (1875). Por.: Elliott „P. Isaak Thomas H.“ (1891, po francusku 1899, VII wydanie).

Hedberg Tor, pisarz szwedzki, * 1862 r. w Sztokholmie, kształcił się w Upsali. Utwory jego z razu przepojone ponurym realizmem, z czasem pogłębione zostały psychologicznie; ważniejsze z nich: „Historja parwenjusza“ (1885); „Historja namiętności“ (1886); „Poematy“ (1896); „Gerard Grim“, poemat dramatyczny (1897) i szereg opowiadań i nowel. Prócz tego napisał „Wrażenia z podróży do Włoch“ i kilka broszur i mnóstwo artykułów w obronie realizmu w sztuce.

Hedenstierna Karol Józef Alfred, nowelista szwedzki, † 1906 w Sztokholmie.

Hederyna, $C_{64}H_{104}O_{19}$, glukozyd, znajdujący się w bluszczu; otrzymuje się w cienkich a długich igiełkach, rozpuszczalnych w alkoholu. Od działania wrzącego kwasu siarkowego **H.** rozszczepia się na: ramnozę $C_6H_{12}O_5$, hederozę $C_6H_{12}O_6$ i hederininę $C_{20}H_{40}O_4$ (ob. kwas hederynowy gł. dz.).

Hedin Sven Adolf.

Hedin Sven Adolf, publicysta i polityk szwedzki, * 1834 w Bo, † 1905 w Sztokholmie. Redaktor *Aftonbladet* (1874 — 1876), był współpracownikiem dzienników liberalnych, z czasopism prawniczych i historycznych. Ogłosił: „Kobiety z rewolucji francuskiej“ (1879—80); „Studja nad rewolucją francuską“ (1890); „Epoka Ludwika XIV“ (1895) i t. d. Od 1870 r. był deputowanym w drugiej izbie Riksdagu, gdzie wsławił się talentem krasomówczym; jako pisarz i polityk należał do najoryginalniejszych postaci Szwecji XIX w.

Hedin Sven, podróżnik szwedzki, * 1865 r. w Sztokholmie. W 1885 — 86 zwiedził Persję, Mezopotamję, Kaukaz; 1890 wszedł na Demawend, 1890—91 zwiedził Chorassan, Turkiestan, Bucharę, Samarkandę, Kaszgar i Kraj zakaspijski; 1894 — 97 Turkiestan, Pamir, Tybet, Mongolję, Chiny aż do Pekinu; 1899 — 1902 Azję środkową: Tarim, Lop-nor, Kueń-luń, Tybet; 1905—1909 Persję, Indje, Tybet, do Sztokholmu wrócił w 1909 przez Japonję i Syberję. Wydał opis pierwszej podróży „Przez Persję, Kaukaz, Mezopotamję“ (1887, po szwedzku); „Przez Chorassan i Turkiestan“ (1892, po szwedzku); następnie po niemiecku: „Durch Asiens Wüsten“ (1899); „Im Herzen von Asien“ (1903); „Abenteuer in Tibet“ (1904); wyniki badań, zebrane podczas podróży po Azji środkowej, opublikowane zostały w opracowaniu licznych uczonych w dziele: „Scientific results of a journey in Central Asia“ (1904—08, 6 tomów i 2 mapy). Mapę ostatniej podróży zamieścił **H.** w *Geographical Journal* (zeszyt listopadowy, 1908); „Transhimalaja. Entdeckungen und Abentener in Tibet“ (1909); „Zu Land nach Indien durch Persien, Seistan, Beludschistan“ (1910),

Hedina góra, nazwa, nadana przez Urząd kartograficzny indyjski, górze, odkrytej przez Hedina (ob.) w Azji środkowej i przezwanej przezeń Transhimalają.

Hedżajska kolej, ob. Mekkańska kolej.

Heemskerk Teodorus, mąż stanu holenderski, * 1852 w Amsterdamie, studjował prawo w Lejdzie, 1876 został adwokatem w Amsterdamie, 1888 członkiem drugiej Izby, 1901 assesorem rady miejskiej w Amsterdamie. Jest jednym z wodzów partji antyrewolucyjnej, 1908 stanął na czele gabinetu, w którym objął tekę ministra spraw wewnętrznych.

Heeres Jan Ernest, historyk holenderski, * 1858 w Zuidhorn, studjował prawo i filozofję w Groningen, 1888 został archiwarjuszem w Hadze, 1897 profesorem historji holendersko-indyjskiej w Delft, 1902 w Lejdzie. Ogłosił: „Het aandel der Nederlanders in de ontdekking van Australië“ (1899); „The East Indian Company“ (1902) i „Corpus diplomaticum Neerlando-Indicum“ (1907).

Hefner Alteneck Fryderyk, inżynier niemiecki, † 1904.

Hefnera lampa, wynaleziona przez Hefnera-Altenecka w 1883, używana w fotometrji jako jednostka światła; jest to lampa, w której pali się octan amylowy o płomieniu 40 mm., natężenie światła tej lampy w stosunku do światła świecy parafinowej o płomieniu 50 mm. ma się jak 1 : 1·2.

Hegar Fryderyk, kompozytor i kapelmistrz szwajcarski, * 1841 w Bazylei. Uczeń lipskiego konserwatorjum, krótki czas był koncertmistrzem w orkiestrze Bilsego, od r. 1863 przebywa stale w Zurychu, gdzie początkowo był koncertmistrzem, następnie dyrygientem koncertów abonamentowych, a wreszcie dyrektorem miejscowej symf. orkiestry (Tonhalleorch.); prowadził równocześnie od 1886—1901 chór mieszany oraz objął dyrekcję zurychskiej szkoły muzycznej;

w r. 1889 został *Dr. phil. honoris causa* uniwersytetu zurychskiego. Kompozycje przeważnie chóralne (oratorja: „Manasses“, „Przebudzenie Ahasvera“).

Hegedüs Aleksander, polityk węgierski, † 1906 w Budapeszcie.

Hegeler Wilhelm, powieściopisarz niemiecki, * 1870 w Varel, studjował w Monachjum i Berlinie. Ogłosił: „Mutter Berta“ (1893); „Sonnige Tage“ (1898); „Nellys Millionen“ (1899); „Ingenieur Horstmann“ (1900); „Pastor Klinghammer“ (1903); „Flammen“ (1905); „Pietro der Korsar und die Jüdin Cheirinca“ (1906) i t. d. Prócz tego nowele i studjum literackie „**H**einr. v. Kleist“ (1904).

Heiberg Gunnar Edward, pisarz norweski, wystawił nadto dramat „Rada narodowa“. Każdy z jego utworów dramatycznych jest nowym eksperymentem scenicznym i wywołuje gwałtowny ruch opinji.

Heiberg Herman, powieściopisarz niemiecki, † 1910 w Szlezwigu.

Heichert Otto, malarz niemiecki, * 1868 w Kloster-Gröningen, kształcił się w Düsseldorfie i Paryżu, 1902 został profesorem w Akademji düsseldorfskiej, a następnie w Królewcu. Motywy do swych obrazów czerpie z życia warstw niższych, mniejszych, po części z historji; ważniejsze z nich: „Starcy wiejscy“; „Teodor Körner pod Kitzen“; „Kopacze kartofli“; „Ora et labora“; „Zgromadzenie weteranów“ i t. d. Maluje też portrety.

Heidelberg, miasto okręgowe w Badenie, liczyło w 1905: 49,527 m., w tym 16,920 katolików, 997 żydów.

Heidenreich Michał Jan *(Kruk)*, dowódca w 1863 r., * 1831 w Warszawie, szef sztabu dywizyjnego w wojsku rosyjskim, wsławił się świetną rozprawą pod Żyrzynem 8 sierpnia.

Heidenstam Karol Gustaw, *Werner*, poeta szwedzki, ogłosił nadto: „Poematy“ (1895), pełne tęsknoty i miłości dla ojczyzny; „Carolins“ (1897 — 98), obrazy w prozie, potężna epopeja z czasów Karola XII, najdoskonalszy utwór **H.**; „Lud“ (1899), poemat; „Myśli i szkice“ (1899); powieści historyczne: „św. Jerzy i smok“ (1900); „Pielgrzymka św. Brygidy“ (1901); „Las szumi“ (1904); „Drzewo z Folkunga“ (1905), dzieła głębokie, stylowo doskonałe i monumentalne.

Heidenstam Karol Gustaw.

Heiderich Franciszek, gieograf austrjacki, * 1863 w Wiedniu, gdzie odbywał studja gimnazjalne i uniwersyteckie. Jest profesorem w Akademji handlowej. Wydał: „Die Erde, eine allgemeine Länder- u. Völkerkunde“ (1896); „Länderkunde von Europa“ (1904); „Länderkunde d. aussereurop. Erdteile“; „Schulgeographie“ (1906), nadto opracował liczne mapy.

Heigel Karol August, poeta niemiecki, † 1903 w Riva.

Heijermans Herman, dramaturg holenderski, * 1864 w Rotterdamie. Bardzo młodo zaczął drukować w *Telegraf'ie* amsterdamskim feljetony pod pseud. *Samuel Falkland*, które później wyszły w książce p. t. „Schetsen“. Pisał też powieści, jak: „Frinette“ (1892); „Fleo“ (1893); „Interieurs“ (1897); „Kamertjeszonde“ (1897); „Diamantsstad“ (1903), w polskim przekładzie „Miasto djamentów“; „Gevleugelde Daden“ (1905); „Biecht cener Schuldige“. Głównie jest znany jako autor dramatyczny; ze sztuk jego ważniejsze: „Allezieten“, „Ghetto“ (1899), „In de jonge Jan“, a przedewszystkim „Op hoop Van Zeggen“ (1901), które cieszyło się ogromnym powodzeniem w Holandji i wystawione było na wielu scenach europejskich; dalej, „Het Pantser“ (1902); „Ora et labora“ (1903); „Schakels“ (1905); „Bloeimaand“ (1905); „De Meid“ (1906). Na polski przełożono: „Wnętrze“ (1905); „Ahaswer“ (1906); „Miasto djamentów“ (1909); „Ghetto“ (1910); „Podpalacz“ (1910); „Amnestja“ (1911).

Heil Emanuel, poeta flamandzki, † 1899 r. w Schaerbeck koło Brukseli.

Heilemann Ernest, rysownik ilustrator niemiecki, * 1870 w Berlinie, studjował w Akademji tamże; od 1895 był ilustratorem, 1900 — 1904 nauczycielem rysunków w muzeum sztuki stosowanej, później podróżował wiele po Europie i Ameryce; jest płodnym i utalentowanym rysownikiem pism humorystycznych, jak: *Fliegende Blätter* i *Simplicissimus*.

Heilpern Jakób, inżynier, † 1910 w Gardone-Riviera, nad jeziorem Garda. Był redaktorem *Przeglądu Technicznego* 1900 — 08. Dzieła jego „Nauki mularstwa“ wyszły z druku 2 części tomu I-go; część I-sza tomu II-go opracowana do druku i materjały do części 2-giej tegoż tomu pozostały w rękopisie; wydanie ich podejmuje Komitet architektów i zgromadzenie cechu mularskiego.

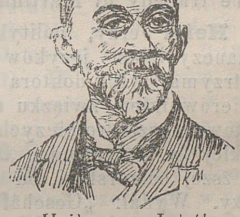

Heilpern Jakób.

Heilpern Maksymiljan, przyrodnik, pedagog, wydał nadto: „Pogadanki o tajemnicach przyrody“ (1908, cz. I w III wyd.; 1907, cz. II w II wyd.); „Warsztaty do nauki rzemiosł“ (1907); „Krótki wykład fizyki w zastosowaniu do potrzeb rzemieślników, monterów i t. p.“ (1909);

„W jaki sposób powstał i jak jest zbudowany kinematograf, oraz w jaki sposób otrzymujemy tak zwane obrazy żywe“ (1909); „Balony i aeroplany, wykład popularny głównych zasad aeronautyki i awjatyki“ (1910); „Co to są komety i czym one nam grożą“ (1910, II wyd.); „Jak rozpoznawać gwiazdy i gwiazdozbiory na niebie“ (1911); „Co to są nauki przyrodnicze?“ (Petersburg, 1907); „Jakim sposobem poznajemy otaczający nas świat“ (tamże, 1908); „W jakim stopniu polegać możemy na zmysłach naszych?“ (Warszawa, 1908).

Heilprin Angelo, przyrodnik, gieograf i gieolog amerykański, * 1853 w Satoralja Ujhely na Węgrzech, † 1907. Był synem Michała, przyjaciela szczerego Kossutha, a zarazem jednego z czynnych bojowników za wolność Polski. Angelo zmuszony był, mając lat trzy, razem z rodziną opuścić Polskę, emigrował naprzód do Anglji, następnie do Ameryki. W 1876 wrócił do Europy dla ukończenia studjów, które prowadził w Szkole górniczej w Londynie, Gienewie i Wiedniu. W 1880 otrzymał katedrę paleontologji i gieologji w Filadelfji, 1900 zajął katedrę gieografji fizycznej w uniwersytecie Yalea w Newhaven. **H.** przedsiębrał liczne podróże: zwiedził Florydę, Meksyk, wyspy Bermudzkie, 1892 kierował wyprawą, posłaną na pomoc Pearyemu. Założył Tow. gieograficzne w Filadelfji. Z prac jego ważniejsze: „Contributions to the tertiary Geology of the United States; Town Geology: Geographical and geological Distribution of Animals“ (1887); „Explorations on the west coast of Florida and in the Okeechobee wilderness“ (1887); „Animal life of our Seashore“; „Geological evidences of Evolution“; „Alaska and the Klondike“ (1899); „the Bermuda Yslands“ (1899); „Principles of Geology“; „the Arctic problem“; „Mont Pelée and the tragedy of Martinique“ (1903).

Heim Jerzy, polityk bawarski, * 1865. Był nauczycielem języków nowożytnych, następnie otrzymał tytuł doktora nauk państwowych. Jest kierownikiem związku chłopskiego, założycielem stowarzyszeń rolniczych, centrali rolniczej chłopskiej w Ratysbonie. Od 1897 posłuje do Izby niższej bawarskiej, od 1898 do parlamentu Rzeszy. Wydał: „Geschäftliches Handbuch für d. Landmann“ (1906, IV wyd.) i inne.

Heine Tomasz Teodor, malarz i rysownik niemiecki, * 1867 w Lipsku, kształcił się w Akademji düsseldorfskiej, od 1887 osiadł w Monachjum. Malował tutaj początkowo krajobrazy w duchu impresjonistycznym, a w 1892 zwrócił na siebie uwagę obrazami fantastycznemi, jak „Egzekucja“. W 1893—94 pracował w *Fliegende Blätter*, w 1896 założył pismo humorystyczne *Simplicissimus*, W piśmie tym umieszcza rysunki, w sposób głęboki potrącające o stosunki polityczne i społeczne, które posiadają ogromną wartość z punktu widzenia artystycznego i w wykonaniu są na wskroś oryginalne. **H.** i *Simplicissimus* dokonał zupełnego przewrotu w ilustracji i karykaturze europejskiej. Część jego rysunków oddzielnie zebrana, ukazała się p. t. „Bilder aus dem Familienleben“ (1898) i „Thorheiten“ (1903). Prócz tego tworzy plakaty, okładki, winiety. Z obrazów jego z tej epoki wymienić należy: „Westalka“ (1889); „Przeciągające chmury“ (1902) i „Smok“ (1902). Za swoją śmiałą satyrę odsiadywał więzienie.

Heine Wolfgang, polityk niemiecki, * 1861. Z zawodu adwokat, w polityce z początku należał do antysemitów, następnie przeszedł do demokratów socjalnych (1890), gdzie przyłączył się do zwolenników Bernsteina. Wydał: „Wählen oder Nichtwählen? Ein Wort zur Frage der Beteiligung an den preussischen Landtagswahlen“ (1898); „Die lex Heinze, ein Attentat auf Wissenschaf und Kunst“ (1899); „Die Socialdemokratie und die Schichten der Studierten“ (1900) i inne.

Heinemann Otto, historyk niemiecki, † 1904; z ostatnich jego prac ważniejsze: „Ex libris. Sammlung der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel“ (1895); „Aus vergangenen Tagen, Lebenserinnerungen“ (1902); wielkie dzieło „Die Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel“ doprowadził do ósmego tomu (1904).

Heinke Curt, elektrotechnik niemiecki, * 1854 w Wrocławiu. Studja odbywał w Charlottenburgu, Monachjum, od 1900 jest profesorem tamże. Wydał: „Grundvorstellungen über Elektr zität“ (1898); „Wechselstrommessungen und magnet. Messungen“ (1897); „Handbuch der Elektrotechnik“ (1904—07).

Heinold Karol, polityk austrjacki, * 1862 w Udine. Rozpoczął karjerę od urzędowania w namiestnictwie praskim, 1905 został prezydentem rządu krajowego w Opawie, w 1908 namiestnikiem w Brnie morawskim.

Heinrich Władysław, psycholog polski, * około 1865 w Warszawie, do gimnazjum uczęszczał tamże, fakultet filozoficzny skończył w Zurychu. Przez szereg lat był asystentem przy katedrze fizyki w Krakowie, habilitował się tamże z psychologji, poczym został profesorem nadzwyczajnym uniwersytetu Jagielońskiego. Ogłosił między innemi: „O funkcji błony bębenkowej“ (Kraków, 1904); „Psychologja uczuć“ (t., 1907); „Johannes Scotus Eringena i Spinosa“ (t., 1909).

Heinroth Elżbieta, pisząca pod pseud. *Klaus Rittland*, powieściopisarka niemiecka, * 1861 w Dessau, 1881 poślubiła kupca Boscha, następnie **H.**, prezesa sądu; wiele podróżowała po Europie i Wschodzie. Z poczytnych i oryginalnych jej powieści ważniejsze: „Unter Palmen“ (1892); „Ihr Sieg“ (1896); „Ein Moderner“ (1902);

„Anna Priszewska“ (1903): „Auf neuen Wegen“ (1904); „Frau Irmgards Enttäuschungen“ (1906), najlepszy jej utwór: „Von Anderer Gnaden“ (1907) i t. d.

Heinze Maksymiljan, filozof niemiecki, † 1909 w Lipsku.

Heinze Ryszard, klasyczny filolog niemiecki, syn Maksymiljana, * 1867 w Raumburgu, 1903 został profesorem w Królewcu, 1905 w Lipsku. Główniejsze prace: „Lucretius de rerum nature“ (1897); „Vergils epische Technik“(1908).

Heinze Maksymiljan

Heinzel Ryszard, germanista niemiecki, † 1905 w Wiedniu. Po śmierci ukazały się: „Kleine Schriften“ (1907).

Heinzerling Fryderyk, budowniczy niemiecki, (mylnie w gł. dziele Jan Jerzy Ernest), † 1906 w Akwizgranie.

Hejda Franciszek, pisarz czeski, * ok. 1870, współpracownik wielu pism. Oddzielnie wydał: „Karikatury“, humoreski (1898): „Zdavu“, szkice i nowele (1900). „Ze soudne sinie“, obrazki (1904—06, 3 t.); „Krajane a kolemjdouci“ humoreski (1906); „Na vysluni“, humoreski (1907); „Vrabci na strzeze“ (1908); „Pimprlata a komedianti“ (1908); „Jižni krev“, komedja.

Hejnic Otokar, historyk i archeolog czeski, * 1851 w Pradze. Z zawodu inżynier, był nauczycielem w szkołach realnych, 1900 został konserwatorem c. k. komisji i honorowym obywatelem kutnohorskim. Ważniejsze prace; „Kamenny dum.“ (1903); „Brandlowa czinnost w Sedleckem klaszterze“ (1904); „Listarz k diejinam szkolnictvi kutnohorskeho“ (1908) i t. d.

Hekking Antoni, wjolonczelista holenderski, * 1856 w Hadze, uczeń paryskiego konserwatorjum. Koncertmistrz i solista orkiestry Bilsego, następnie berlińskiej Filharmonji; odbywał podróże koncertowe po Europie i Ameryce z wielkim powodzeniem. Przebywa stale w Berlinie.

Heksan, C_6H_{14}, węglowodór parafinowy, występuje w pięciu znanych izomeronach. H. normalny tworzy się, np., z mannitu $C_6H_{14}O_6$, z aniliny C_6H_7N działaniem jodowodoru; budowę jego potwierdza synteza z normalnego jodku propylu i sodu. **H.** normalny wre w 71°, posiada C. wł. 0·658 w temp. 20° (ob. gł. dz.).

Heksozy, węglowodziany o cząsteczce $C_6H_{12}O_6$ czyli zawierające 6 atamów węgla; należą do **H.** najprostsze rodzaje cukrów t. j. związki, w stanie gotowym znajdujące się w sokach wielu roślin. Cukry-hektozy noszą jeszcze nazwę monoz, monosacharydów.

Heksyl, rodnik organiczny, heksylowodór ob. heksan. *Heksylowy* alkohol $C_6H_{13}OH$, teoretycznie istnieć może 17 izomerycznych postaci; z tych znamy 11. Alkohol h. normalny pierwszorzędowy otrzymuje się z heksanu normalnego, z kwasu kapronowego, znajduje się w postaci estru kwasu masłowego w olejku rośliny *Heracleum sphondylum*, izomeron jego alkohol pierwszorzędowy fermentacyjny otrzymuje się z niedogonu wódki francuskiej.

Heksylen, C_6H_{12}, węglowodór szeregu etylenowego C_nH_{2n}, inaczej olefin. **H.** normalny posiada budowę $CH_3(CH_2)_3$. $CH=CH_2$ i wre w 68; pod wpływem kwasu siarkowego łączy się bezpośrednio z benzolem, tworząc heksylobenzol.

Heksylowy kwas, $C_6H_{12}O_2$, teoretycznie możliwe są izomerony w liczbie 8; znamy jednak obecnie 7. Normalny **H. k.** kwas kapronowy (ob. gł. dz.) $CH_3—(CH_2)_4—CO_2H$, wykryty przez Chevreula 1822, występuje w oleju kokosowym, serze limburskim, w maśle z koziego mleka; tworzy się przy fermentacji masłowej cukru, utlenianiu ciał białkowych wyższych kwasów tłuszczowych i t. p., przy redukcji produktów cukrowych; posiada nieprzyjemny zapach potu, zjełczałego masła, krzepnie w—2°, wre w 203°.

Hektowat, mechaniczna jednostka pracy równoważna 100 watom.

Hektowat-godzina, praca wykonana w ciągu 1 godziny przez maszynę o sile 1 hektowata. **H.** równa się $36 \cdot 10^{11}$ ergom, 360.000 joulom, 36,684 kilogrammetrom.

Hel. *He.*, pierwiastek zerowartościowy z grupy gazów obojętnych, skroplony został w 1908. Pierwszy w postaci cieczy **H.** otrzymał Komerlingh Onnes z Lejdy. Temp. wrzenia **H** = ±4% absolutnych (—269°C); prof. Olszewski na zasadzie teoretycznych rozważań oznaczył temp. skroplenia **H.** na 2° abstolutnych (—271°C). Przez szybkie odparowanie cieczy **H.** osiągnięto najniższą dotychczas temperaturę ±2·5° absolutnych. C. atomowy=4 (wobec O=16), ciepło właściwe 1·67, współczynnik załamania światła 0·1238 (względem powietrza=1). **H.** jest gazem najtrudniej ze wszystkich rozpuszczalnym w wodzie, ani w alkoholu, ani w benzolu nie rozpuszcza się. Pod względem chemicznym obojętny. Platyna pochłania **H.** podczas wyładowań elektrycznych, przyczym sama czernieje, w analogicznych warunkach ma pochłaniać **H.** magn. (Froost) i glin (Brauner). O występowaniu **H.** ob. gł. dz. W powietrzu **H.** znajduje się w ilości 0·000056% na wagę. O stosunku **H.** do radu ob. rad. i promieniotwórcze pierwiastki.

Hela, 1) wązki półwysep w Prusach zachodnich, oddziela zatokę Pucką od morza Bałtyckiego. Za Władysława IV były na półwyspie **H.** przy wejściu do zatoki Gdańskiej forty nadbrzeżne: Władysławów i Kazimierzów. 2) miejscowość **H.**

na wspomnianym półwyspie, od r. 1378 do 1874 miasto, obecnie należy do powiatu Puckiego, regiencji Gdańskiej; liczyło (1900) 462 m., posiada kąpiele, latarnię morską, stację ratunkową, flotylę rybacką; ludność kaszubska (ob.). Por. Chrzanowski Bernard „Na Kaszubskim brzegu“ (Poznań, 1910).

Helbig Wolfgang, archeolog niemiecki, ogłosił nadto: „Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Altertümer in Rom“ (1899, II wyd.); „Zu den homerischen Bestattungsgebräuchen“ (1900). W publikacjach Akademji francuskiej: „Sur la question mycenienne“ (1895); „les Vases du Dipylon et les Naucraries“ (1898); „les Ὑππεῖς atheniens“ (1902); „les Attributs des Saliens“ (1905). Z powodu 60-ej rocznicy urodzin **H.** wyszła zbiorowa księga p. t. „Helbigiana“ (Rzym, 1899).

Helebrant Antoni, (pseud. Miloslav Javornik), pisarz czeski, * 1877 w Lhot. Studjował teologję w Pradze, był katechetą w Pilznie. Prócz mniejszych poezji, opowiadań i artykułów ogłosił: „Lesni ruže“ (1905); „Pode mlynem“ (1908); „Swietlosky zamek“ (1908) i t. d.

Helena, królowa włoska, córka Mikołaja I króla czarnogórskiego i małżonki jego Mileny, * 1873 w Cetynji, poślubiona Wiktorowi Emanuelowi ówczesnemu następcy tronu włoskiego 24 października 1896; przedtym przyjęła katolicyzm, od roku 1900 królowa. Dzieci: Jolanda Margareta * 1901 r., Mefolda * 1902 r., Humbert, książe Piemontu * 1904.

Helena, królowa włoska.

Helena św., wyspa wielkobrytańska na oceanie Atlantyckim, w 1906 liczyła 3.526 m. na 122 klm. kw. Podczas wojny z Burami internowano tutaj znaczną ilość Burów.

Heleoplankton (z greckiego heleos błoto), plankton na stawach, błotach, basenach sztucznych, wogóle na wodach płytkich.

Helfferich Karol, ekonomista niemiecki, *1872. Studja odbywał w Monachjum, Berlinie, Strasburgu. Od 1901 do 1905 należał do urzędu kolonji. Położył znaczne zasługi w sprawie uporządkowaniu kwestji monetarnej w kolonjach, organizacji banku kolonjalnego, sfinansowaniu kolei w kolonjach. Uważany jest za znawcę teoretycznego i praktycznego życia ekonomicznego w kolonjach. W 1905 został kierownikiem kolei bagdadzkiej. Wydał: „Die Reform d. deutschen Geldwesens nach d. Gründung d. Reiches“ (1898 2 tomy); „Studien über Geld- u. Bankwesen“ (1900); „Handelspolitik“ (1901); „Geld u. Banken“ (1903); „Das Geld im russisch-japanischen Krieg“ (1906) i inne.

Helfert Józef Aleksander, baron, historyk austrjacki, † 1910 w Wiedniu. Z prac jego ukazały się nadto: „Kaiser Franz I u. die Stiftung des Lombardovenezianischen Königreichs“ (1901). „Zur Geschichte des Lombardo-venezianischen Königreichs“ 1908); „Geschichte der österreichischen Revolution im Zusammenhang mit der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848 — 1849“ (1907—09, 2 t.); „Staatliches Archivwesen“ i t. d.

Helgoland, (1905) miał 2,334 m.; przestrzeń cała obejmuje 59 hektarów, gdy podług obliczeń musiała przed 1000 lat obejmować 100 h. Por. Brohm, „Helgoland in Geschichte und Sage“ (1907).

Helicyna, $C_{13}H_{16}O_7+H_2O$, tworzy się z salicyny, $C_{13}H_{18}O_7$, (ob.) pod działaniem kwasu azotowego, rozszczepia się na aldehyd salicylowy i glukozę, od działania fermentów i rozcieńczonych kwasów, analogicznie do salicyny; przez redukcję otrzymuje się z **H.** talicynę.

Heljantyna, sól sodowa kwasu dwumetyloamidoazobenzolosulfonowego $C_6H_4(SO_3Na) — N_2—C_6H_4.N(CH_3)_2$, znana również pod nazwą „oranżu metylowego“, „oranżu III“. Jest to proszek ciemnobrunatny, pomarańczowy, łatwo się rozpuszcza w wodzie, w rozczynach alkalicznych przybiera barwę pomarańczową, w kwaśnych zaś czerwoną; służy przeto jako wskaźnik do wykrywania alkaljów, kwasów (kwasy węglowy i siarkowodorowy nie wywołują reakcji), w analizie miareczkowej. W farbiarstwie używa się do barwienia jedwabiu.

Heljotropina ob. piperonal.

Hellebaut Edward, gienerał i polityk belgijski, * 1842. Studja wojskowe ukończył w 1858, czynną służbę w artylerji rozpoczął jako podporucznik 1868, pułkownikiem został w 1893. Wtedy wszedł do ministerjum wojny, gdzie z czasem został dyrektorem gieneralnym artylerji. W 1900 należał do komisji reorganizacji armji, 1898 został gienerałem majorem, 1902 gienerałem lejtenantem. W 1907, zajmując stanowisko inspektora gieneralnego artylerji i będąc w przededniu emerytury, został powołany przez Trooza na stanowiska ministra wojny, co opinja publiczna przyjęła z wielkim uznaniem.

Helleboreina (ob.), od gotowania z rozcieńczonym kwasem siarkowym rozpada się na cukier i na helleboretynę $C_{14}H_{20}O_3$, opadającą w niebieskawych kłaczkach; towarzysząca **H.** helleboryna przy podobnym traktowaniu rozkłada się na cukier i na helleborezynę $C_{30}H_{32}O_4$, szarawobiały proszek, pozbawiony smaku.

Helleputte Jerzy, polityk belgijski, * 1852 w Gandawie. Skończył wydział inżynierji cywilnej tamże. Do 1876 był inżynierem kolejowym, później wykładał w uniwersytecie w Lowadjum; od 1874 oddał się polityce, założył dziennik *Etudiant catholique;* 1889 obrany na deputowanego do Izby, przy następnych wyborach zatrzymał swój mandat; został przywódcą grupy młodo-katolickiej, której program zawiera wiele reform socjalnych; jest założycielem i prezesem *Boerenbondu* w Lowadjum. W 1895 wniósł do Izby projekt o ograniczeniu godzin pracy, 1907 oddzielił się ze swoją grupą od prawicy konserwatywnej. W gabinecie Trooza objął tekę ministra komunikacji.

Hellen Paweł, malarz i rytownik francuski, * 1859 w Vannes. Sztychy jego niezrównane pod względem technicznym i doskonałe pod względem artystycznego polotu w liczbie 1700 porozrzucane są po całym świecie; z nich szczególnie wyróżniają się portrety: Goncourt'a, Whistlera, ks. Marlborough, ks. Patrycji Connaught, de Flers, lady Varwick i Grey i t. d. Jako malarz jest autorem: „Wersalu"(muz. luksemb.); „Djany w Wersalu" (muz. w Waszyngtonie); „Witraży" w Saint-Denis" (muz. w Bostonie). Bibljoteka narodowa w Paryżu i „Britisch Museum" posiadają kolekcję jego sztychów. Świetny ten artysta posiłkuje się sangwiną, dwoma ołówkami, kredką; prócz rytownictwa uprawia i litografję.

Hellwig Konrad, prawnik niemiecki, * 1856 w Zierenbergu, studjował w Heidelbergu, Lipsku, Strasburgu. W 1883 habilitował się w Lipsku, 1885 został nazwyczajnym profesorem w Rostocku, tegoż roku zwyczajnym w Giessen, 1888 w Erlangen, 1902 w Berlinie na katedrze rzymskiego i cywilnego prawa oraz procedury cywilnej. Napisał szereg rozpraw z zakresu prawa cywilnego i procedury cywilnej.

Helm Jerzy, matematyk i fizyk niemiecki, * 1851 w Dreznie. Studja odbywał w mieście rodzinnym, w Lipsku, Berlinie. Od 1888 jest profesorem na katedrze gieometrji i mechaniki analitycznej, fizyki matematycznej w politechnice drezdeńskiej, nadto wykłada matematykę ubezpieczeń. Wydał: „Die Elemente d. Mechanik und mathematischen Physik" (1884); „Die Lehre von d. Energie, historisch kritisch entwickelt" (1887); „Grundzüge d. matematischen Chemie"; „Energetik d. chemischen Erscheinungen" (1894); „Die Energetik nach ihrer geschichtlichen Entwickelung" (1898); „Die Theorien d. Elektrodynamik nach ihrer geschichtlichen Entwickelung" (1904).

Hellmesberger Jerzy (ojciec), znakomity skrzypek wiedeński, * 1800 w Wiedniu, † 1873 w Neuwaldegg (pod Wiedniem). Uczeń Böhma, następnie profesor konserwatorjum, 1829 kapelmistrz nadw. opery i członek nadwornej orkiestry. Pozostawił kwartet smyczkowy, koncerta i utwory solowe na skrzypce. **H.** był słynnym pedagogiem, uczniami jego byli: Ernst, Hauser, Joachim, Auer i w. in. Był głową rodziny **H.**, która przez ciąg XIX wieku odgrywała ważną rolę w dziejach muzyki w Wiedniu. Synowie jego *Jerzy* (autor kilku oper), † 1852, był koncertmistrzem w Hanowerze oraz *Józef* (ojciec), muzyk, * 1828, † 1893 w Wiedniu, uczeń swego ojca Jerzego, był kapelmistrzem Tow. przyjaciół muzyki i dyrektorem konserwatorjum, gdzie równocześnie od 1851 r. prowadził klasy skrzypiec, od 1863 był solistą nadwornej ces. kapeli, później jej kapelmistrzem; stał również na czele słynnego kwartetu smyczkowego.—**H.** *Józef* (syn), * 1855, † 1907 w Wiedniu, rozpoczął karjerę artystyczną w kwartecie swego ojca (II-gie skrzypce), następnie był solistą nadw. i operowej orkiestry oraz profesorem konserwotorjum. Jako kapelmistrz był czynnym początkowo w Karltheater, potym w Nadw. operze (najpierw balety od r. 1886 opera) poczym został nadwornym kapelmistrzem (do r. 1902). W pierwszym sezonie istnienia Filharmonji warszawskiej w 1902 r. dyrygował koncertami w Dolinie Szwajcarskiej. Po opuszczeniu Wiednia był **H.** przez jeden sezon kapelmistrzem opery w Stuttgardzie. Napisał kilkanaście operetek, które były przedstawiane z powodzeniem na scenach niemieckich.

Helmholtz Herman Ludwik Ferdynand, fizyk i fizjolog niemiecki. W 1899 r. wzniesiono mu pomnik w ogrodzie uniwersytetu berlińskiego, drugi na moście potsdamskim. Zbiór prac jego, „Wissenschaftliche Abhandlungen" w 3 tomach wyszedł 1891—95", nadto wyszły: „Zwei hydrodynamische Abhandlungen" (w klasykach Ostwalda, 1896); „Theorie der Luftschwingungen in Röhren mit offenen Enden" (tamże, 1896); „Abhandlungen zur Thermodynamik" (tamże, 1902); „Erhaltung der Kraft" (t., 1907); „Lehre von den Tonempfindungen" (1896); „Vorlesungen über theoretische Physik" (1897—1907, 6 tom). Por. Königsberger „Herman **H.**" (1902—03, 3 tomy); Gross „Robert Mayer und Hermann **H.**" (1898); tenże „Hermann **H.** und die Erhaltung der Energie" (1902). Conrat „Hermann **H.** psychologische Anschauungen" (1904).

Helsingfors, stolica Finlandji (1905) liczył 117,317 m., w tym 53% Finnów, 44·5% Szwedów, 2·5% innych narodowości. *Handel* (1906) w rubryce przywozu dosięgał 82 miljonów marek finlandzkich wobec 68·3 milj. (1905); w rubryce wywozu 17·1 milj. (1906) wobec 16·4 milj. (1905). Ruch statków wynosił 5,643 o pojemności 666,985 tonn. Por. „Bidrag till **H.** stads historia" (1905 i nast.).

Heltman Wiktor, najgorliwszy orędownik wyzwolenia włościan, * 1796 w Wierzchowicach

w powiecie brzesko-litewskim, † 1878 w Brukselli. Po skończeniu gimnazjum w Swisłoczu, przybył do Warszawy, gdzie uczęszczał na uniwersytet. W 1819 r. założył tajny związek, który w 1820 r. powiększył się i przybrał nazwę „Wolnych Polaków“ i wydawał *Dekadę Polską*. Uwięziony, został wysłany przez w. ks. Konstantego na prostego szeregowca w korpusie litewskim. W 1831 r. pod Wawrem 1 kwietnia opuścił szeregi rosyjskie i zaciągnął się do wojska polskiego, w którym służył do końca kampanji. Na emigracji we Francji wstąpił do „Towarzystwa Demokratycznego Polskiego“ i w 1836 został wybrany do pierwszego składu Centralizacji, w której swoją pracowitością i gorliwością zajął przewodnie stanowisko. Słynny Manifest Tow. Dem. z 1836 r. wiele mu zawdzięcza. W 1848 r. wysłany przez Centralizację do Krakowa, został zamianowany przez Poznańskie i Krakowskie ich reprezentantem przy Radzie Narodowej we Lwowie. Mając nieustannie na myśli sprawę włościan, rozwinął ogromną agitację w tym kierunku i tym wielce się przyczynił, że rząd wiedeński, z obawy by rewolucja go nie wyprzedziła, ogłosił 17 kwietnia reskrypt, znoszący pańszczyznę i służebnictwa poddańcze w Galicji. Po ogłoszeniu stanu oblężenia w Galicji, przybył w marcu 1849 r. do Paryża, skąd wysłano go do Drezna, gdzie kierował obroną tego miasta. Następnie był jednym z komisarzy przy rządzie rewolucyjnym badeńskim. Po upadku powstania badeńskiego, ukrywał się przez rok w okolicach Strasburga, lecz skazany przez rząd francuski na wygnanie, udał się do Brukselli, gdzie przebywał aż do śmierci. Wespół z Janowskim wydawał w Poitiers *Przegląd Dziejów Polskich*“ (1836—1844), zawierający bardzo cenne dokumenty i artykuły. Pisał dużo; artykuły jego odznaczały się sumiennością i zawsze myślą demokratyczną, skierowaną przeważnie ku sprawie włościańskiej. Ważniejsze jego artykuły zostały przedrukowane w dziełku p. t. „Demokracja polska na emigracji“ (Lipsk, 1866). W 1865 była drukowana jego „Emigracja Polska od 1831 do 1863 r.“ (Lipsk). Pod względem pedagogicznym, zasługują na uwagę jego „Tablice Synoptyczne historji polskiej—wiek XV“ (Bruksella, 1863). Zygmunt Miłkowski, który przez dłuższy czas pozostawał w osobistych stosunkach z **H.**, tak pisze o nim: „Skromny, cichy, łagodny, dla siebie surowy, dla drugich wyrozumiały, garnął do siebie wszystkich, co go bliżej poznawali“.

Heluan, miejscowość kąpielowa i klimatyczna w prowincji egipskiej Gizeh, z Kairem połączona koleją; posiada cieplice siarczane o 30° C z chlorkiem sodu, magnezu i t. d. Prawdopodobnie znane były za czasów Egiptu starożytnego, w czasach nowszych korzystają z nich od 1871—72. Niedaleko od **H.** pod Assuanem wyprawa naukowa, w której uczestniczy delegat Akademji Krakowskiej P. Bieńkowski, (wysłany po śmierci T. Smoleńskiego) prowadzi roboty około wykopalisk przedhistorycznych. Por. Heltzel „Les eaux d'Helouan“; May „Helwân and the Egyptian desert“ (1901).

Hemellitol, C_9H_{12}, węglowodór aromatyczny, trójmetylobenzol, znajduje się razem z innemi izomerowami w smole gazowej w „kumole smołowym“, wre w temp. 175°, grupy metylowe występują w położeniu sąsiednim (v).

Hemoglobinuria, krwawe moczenie, ob. gorączka teksańska w II suplemencie.

Hemolizyny, ob. Ehrlicha teorja w II suplemencie.

Hemotoksyny, są to wydzieliny zwierząt lub roślin, rozpuszczające czerwone krążki krwi. Ehrlich dzieli je w następujący sposób: 1) jadowite albumozy, jak: rycyna, abryna, erotyna, 2) wydzieliny drobnoustrojów, 3) jadowite wydzieliny zwierząt: jad żmij, jad pszczół, hemolizyny surowic wyżej organizowanych zwierząt.

Henckell Karol, poeta niemiecki, * 1864 w Hanowerze (ob.), ogłosił nadto: „Gesammelte Gedichte“ (1898); „Neues Leben“ (1900); „Ausgewälte Gedichte“ (1903); „Gipfel und Gründe“ (1904); „Schwingungen“ (1907). Dawniej poezje **H.** były wyłącznie treści socjalistycznej i rewolucyjnej, później liryzm i opisy natury przeważały. Wiele z jego poezji dotychczas zakazane w Niemczech z powodu treści rewolucyjnej. Ze studjów **H.** wymienić należy: „Moderne Dichterabende“ (1895); „Deutsche Dichter seit Heine“ (1907).

Hendaye, miejscowość we Francji w Pirenejach Dolnych, pograniczna stacja koleji z Paryża do Madrytu, posiada znane likiery, kąpiele morskie, 3,260 m.

Henley Wiljam Ernest, poeta i krytyk angielski, † 1903 w Glocester; ogłosił nadto: „For England's sake“ (1900) i „Hawthorn and Lavender“ (1901). Faktura jego wierszy harmonijnych jest niezwykła.

Henneguy Ludwik Feliks, zoolog francuski, * 1850. Studja odbywał w Montpellier. W 1881 został preparatorem w *Collège de France*, 1900 profesorem embrjologji porównawczej i kierownikiem laboratorjum cytologji w Szkole studjów wyższych. Jest członkiem wielu towarzystw naukowych, jednym z dyrektorów „Archives d'anatomie microscopique“. Ważniejsze prace: „Les lichens utiles“ (1883); „Traité des méthodes techniques de l'anatomie microscopique: histologie, embryologie et zoologie“ (1886); „Leçons sur la cellule, morphologie et reproduction“ (1896); „Les insectes“ (1904).

Henneguya zschokkei Gurley (*Myxobolus bicaudatus Zschokke*), pasorzyt ryb, pierwotniak,

należący do grupy myksosporydji. Znajdowano go u ryb gatunku *Coregonus*. Pasorzyt znajduje się w tkance łącznej międzymięśniowej i wywołuje powstawanie guzów na powierzchni ciała. Dokładny opis w „Handbuch der Mikroorganismen“ Wassermanna i Kolle (tom I, 1903).

Hennequin Maurycy, komedjopisarz francuski, * 1863 w Leodium. Główniejsze utwory: „le Prix Montyon“; „Places aux femmes“ (1898); „Coralie et C-ie“ (1899); „M'amour“ (1901); „la Famille Bolero“ (1903); „la Gueule du loup“ (1905) i t. d. Wiele komedji i wodewilów pisał wespół z G. Duvalem, A. Marsem, P. Véberem.

Henner Jan Jakób, malarz francuski, † 1905 w Paryżu.

Hennings Betty, aktorka duńska, * 1868 w Kopenhadze, rozpoczęła karjerę sceniczną w balecie, następnie przeszła do komedji. Wielki jej talent sceniczny na dobre rozwinął się w teatrze królewskim w Kopenhadze; obecnie, dzięki prawdzie uczucia, świetnej technice i niewieściemu wdziękowi, uchodzi za najznakomitszą aktorkę duńską.

Henry Paweł, astronom francuski, † 1905 w Paryżu.

Henry Wiktor, lingwista francuski, ostatnio profesor gramatyki i lingwistyki w uniwersytecie paryskim, † 1907 w Sceaux; ogłosił nadto: „Boudhisme et positivisme“ (1901); „le Langage martien“ (1901); „Elements de sanscrit classique“ (1902); „la Religion du Véda“ (1903); „la Magie dans l'Inde antique“ (1904); „les Littératures de l'Inde“ (1904); „Précis de grammaire palie“ (1904); „le Parsisme“ (1905); „Precis de grammaire comparée de l'anglais et de l'allemand“ (1906, II wyd.).

Henry, jednostka samoindukcji elektrycznej, równa jest spółczynnikowi indukcji przewodnika, w którym 1 wolt zostaje indukowany na skutek równomiernej zmiany w sile prądu, wynoszącej 1 amper na 1 sekundę.

Henry'ego prawo, ujmuje stosunek pomiędzy rozpuszczalnością gazu i ciśnieniem; rozpuszczalność gazu proporcjonalną jest do ciśnienia. Ponieważ zaś ilości gazu, zawarte w pewnej objętości są w stosunku prostym do ciśnienia, przeto **p. H.** można wyrazić w sposób następujący: objętość gazu, rozpuszczonego w pewnej ilości cieczy, nie zależy od ciśnienia. Prawo to zachowuje swą ścisłość, o ile rozpuszczalność gazu jest niewielka, w przeciwnym razie np., jeżeli 100 objętości gazu rozpuszcza się w 1 objętości cieczy, zachodzą poważne odstępstwa od prawa **H.**

Henry'ego Daltona prawo, dotyczy pochłaniania gazów przez ciecz i orzeka, że z mieszaniny gazów każda część składowa ulega pochłanianiu stosownie do swego ciśnienia częściowego. Tak więc, jeżeli mieszanina składa się z dwuch gazów, przyczym objętości gazów równe, ciśnienie i temperatura jednakowe, wtedy pod ciśnieniem 760 mm. częściowe ciśnienie każdego gazu wyniesie 380 mm. i każdy z dwuch gazów rozpuści się w stosunku ½ ogólnej objętości.

Henryk XIV, książę Reuss, z linji młodszej, złożył 1908 regiencję za Reuss l. st. na rzecz syna, następcy tronu Henryka XXVIII.

Henryk XXII, książę Reuss, z linji starszej, † 1905 w Wejmarze.

Henryk Albert Wilhelm, książę pruski, 1897 został inspektorem pierwszego okręgu marynarki, w tym samym roku dowodził eskadrą na Dalekim Wschodzie i stał na czele okupacji Kiao-czeu, 1901 mianowany admirałem, 1903 naczelnikiem floty, stacjonującej na morzu Północnym, 1903 gościł z eskadrą na wodach Stanów Zjednoczonych, 1906 otrzymał dowództwo sił morskich bojowych. **H.** ożeniony 1888 z Ireną, księżniczką heską.

Henryk Włodzimierz Albert E.

Henryk Włodzimierz Albert Ernest, ks. holenderski, ks. Meklembursko-szweriński, * 1876, syn wielkiego księcia Fryderyka Franciszka II. Po zdaniu egzaminu na chorążego, otrzymał roczny urlop, podczas którego pracował w ministerjum finansów w Schverinie. Odbył też studja w szkole wojskowej w Metz (1895) i w r. 1896 wstąpił jako podporucznik strzelców do gwardji cesarskiej w Berlinie. Przed wstąpieniem do armji niemieckiej odbył podróż do Cejlonu, Indji, Egiptu, Palestyny, Grecji i Konstantynopola. Dnia 7 lutego 1901 poślubił Wilhelminę, królowę holenderską. Na mocy dekretu został mianowany ks. Holandji, gienerałem armji holenderskiej i armji kolonjalnej, członkiem Rady stanu z głosem doradczym.

Hense Otto, niemiecki filolog klasyczny, * 1845 w Halbersztadzie, studjował w Lipsku, Halli, od 1876 profesor w Freiburgu w Bawarji, 1908 przeszedł w stan spoczynku. Ważniejsze prace: „Stobaiovo Florilegium“ (1884 — 1895); „Studien zu Sophokles“ (1880); „Die Modificirung der Maske in der griech. Tragödie“ (1905) i t. d.

Henseler Ernest, malarz niemiecki, * 1852 w Wepritz, kształcił się w Berlinie i Wejmarze. Maluje obrazy rodzajowe, z których główniejsze: „Śniadanie myśliwych“ (1875); „Scena w oberży“ (1880, gal. w Darmstadzie); „Do sto-

łu“ (1883); „Zbiór żyta“ (1893); portret Hoffmanna von Fallersleben“ (1893, berlińska galerja narod.); „Letni powiew“ (1901, tamże) i t. d. Wydał też album akwarel i rysunków p. t. „Po za Berlinem“.

Henze Robert, rzeźbiarz niemiecki, † 1906 w Dreznie.

Heptan, C_7H_{16}, węglowodór parafinowy. **H.** normalny, posiada c. wł. 0·683 (ob.).

Herat, miasto główne prowincji t. n. w Afganistanie wschodnim, ważny punkt handlowy i strategiczny, liczył 45.000 m.

Herbaczewski Józef Albin, poeta polsko-litewski, ogłosił: „Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej“ (Kraków, 1905); „Potępienie“, dramat (t., 1906); „I nie wódź nas na pokuszenie“ (t., 1911), studjum publicystyczne.

Herbaczewski Szczęsny Bolesław, literat polsko-litewski, ogłosił: „Ostatni kosz“, komedja w 1 odsłonie (Warszawa, 1907); „Błędny rycerz“, opowieści (t., 1909); „Don Juan moderne“, krotochwila w 1 akcie, uwieńczona nagrodą na konkursie w Łodzi 1908 r. (t., 1909); „Słowo pożegnalne nad grobem autora „Parakleta“, ks. A. Szandlerowskiego“ (Warszawa, 1911).

Herbette Juljusz Gabrjel, dyplomata francuski, † 1901 w Paryżu.

Herbsko-kielecka kolej, przecina południowo-zachodnią część Królestwa Polskiego, łączy Kielecki na zachodzie z Wrocławiem, na wschodzie z linją dąbrowską; długość linji kolejowej jednotorowej wynosi 122 wiorsty; budowę kolei rozpoczęto w 1909 w lipcu, otwarto dla ruchu 11 marca 1911, część linji przebudowano z dawnej od Herbów do Częstochowy.

Hercen Aleksander, fizjolog rosyjski, † 1906 w Lozannie.

Hercenstein Michał, ekonomista rosyjski, * 1859, † 1906 w Terjokach. Studjował w Odesie, od 1903 docent uniw. moskiewskiego, od 1904 profesor ekonomji i statystyki Instytutu agronomicznego w Moskwie, od 1905 radca miejski, prezes komisji finansowej w radzie miejskiej moskiewskiej, członek ziemstwa moskiewskiego. Obrany posłem do pierwszej Dumy, należał do wybitnych członków stronnictwa kadetów, był specjalistą w sprawach rolnych; projekt reform agrarnych tej grupy opracowany był i broniony w Dumie przez **H.** Tym najbardziej naraził sobie żywioły reakcyjne i został podstępnie zamordowany przez czarną sotnię w Terjokach 1906 r. Ważniejsze prace: „Kredit dla ziemstw i gorodow“ (1892); „Reforma ipotecznago kredita w Germanji“ (1900); „Ipotecznyje banki i rost bolszich gorodow w Germanji“ (1902); „Mełkij kredyt“ (1904); „Nowiejszija teczenija w uczeniji o poziemielnom kreditie w Germaniji“ (1905); „Agrarnyj wopros. Nacjonalizacyja ziemli. Krestjanskij bank. Wykupnyja operacyji“ (1905).

Hercyńska formacja, obejmuje dział skał przejściowy między systemem sylurskim i dewońskim; sama dzieli się na: 1) **H. f.** gnejsową, zawierającą gnejsy koloru popielatego, 2) **H. f.** łupków mikowych, 3) **H. f.** fillitową, złożoną z łupków krystalicznych, gliniastych czyli fillitów, przechodzących stopniowo ku górze w łupki niekrystaliczne. Charakterystyczna skamielina **H. f.**—*Exogyra Columba.* Nazwa **H.** wprowadził Beyrich w 1870. **H. f.** rozpowszechniona jest w Harcu, Czechach, Morawach, Szląsku, Saksonji, Uralu, Ameryce Północnej (heidelberskie warstwy).

Herczeg Ferenc, powieściopisarz węgierski, * 1863 w Vrszcu. Jest redaktorem tygodnika ilustrowanego *Uj Idők*, członkiem Akademji węgierskiej, prezesem Tow. im. Petöfi'ego. Ważniejsze utwory: zbiory nowel: „Mutamur“; „Arianna“; „Az elsö fecske“ („Pierwsza patrjotka“); powieści; „Zuzanna Szymonowa“; „Córki Dzurkowicza“; „Synowie Dzurkowicza“; „W górze i na dole“; „Małżeństwo Saboleców“; „Poganie“; „Między obcemi“; „Zdobywca ojczyzny“; „Łupiestwo duszy“ i dramat „Bizanc“.

Herd book (ang. *księga stada*), księga genealogiczna bydła rasowego w Anglji, zaprowadzona została w 1853; osobna komisja obowiązana jest zbierać dane i sprawdzać wszelkie relacje, dotyczące genealogji bydła rasy durhamskiej, i wnosić je do specjalnej księgi—**H.**

Heredia José Marja de..., poeta francuski, † 1905 w Paryżu. Por. Vicaire „José Maria d'**H.**, sa bibliographie“ (Paryż, 1906).

Hereford, rasa bydła angielskiego, hodowanego specjalnie na rzeź, gdyż dostarcza doskonałego mięsa, nazwa pochodzi od hrabstwa Hereford (ob.).

Herero, lud murzyński z grupy Bantu, obecnie podlega Niemcom (niemiecka Afryka południowo-zachodnia), przed powstaniem 1904—1905 liczył 97,000 głów.

Hergesell Hugo, meteorolog niemiecki, * 1859. Studjował w Strasburgu. Od 1898 jest dyrektorem Instytutu meteorologicznego w Strasburgu. Przyczynił się wielce do rozwoju żeglugi powietrznej, szczególniej o ile to miało związek z badaniami atmosfery. W 1896 został prezesem komisji międzynarodowej dla żeglugi powietrznej w celach naukowych. Był współpracownikiem Zeppelina. Od 1908 jest komisarzem rządowym stacji latawców nad jeziorem Bodeńskim. Wydał: „Meteorologisches Jahrbuch für Elsasz-Lothringen“ (od 1889); „Veröffentlichungen der internationalen Kommision für wissenschaftliche Luftschiffart“ (1903 i nast.); „Beiträge zur Physik der freien Athmosphäre“ z Assmannem (1904 i nast.).

Hering Zygmunt, ekonomista polski, ob. Heryng Zygmunt.

Hering Teodor, lekarz polski, ob. Heryng Teodor.

Herirud *(Herat-Rud, Herata)*, rzeka w północnym Afganistanie w prowincji Herat, długości 800 klm., stanowi granicę między Afganistanem i Persją. Pod Seraksem wchodzi do prowincji rosyjskiej Transkaspijskiej pod nazwą Tedczen i ginie, rozlewając się licznemi ramionami w oazie Tekke-turkmeńskiej.

Herites Franciszek, pisarz czeski, jest obecnie redaktorem czasop. *Maj.* Ogłosił nadto: „Navsztevy“ (1896); „Buh w lidu“ (1896); „Miesztanska szlechta“ (1897); „Na uiti humoru“ (1897); „Vrasky dusze“ (1897); „Vlny života“ (1900); „Nalady a zatiszi“ (1901), „Piekna hodinka“ (1902); „Vodnianske vzpominky“ (1904); „Botanicka pohadka“ (1906).

Herkner Henryk, ekonomista niemiecki, * 1863 w Libercu w Czechach. Studja odbywał w Wiedniu, Lipsku, Berlinie, Fryburgu w Bryzgowji, Strasburgu. W 1890 został profesorem w politechnice karlsruheńskiej, 1898 w uniwersytecie zurychskim, 1904 w niemieckim uniwersytecie w Pradze. Wydał oprócz licznych rozpraw: „Die Oberelsässische Baumwollindustrie und ihre Arbeiter“ (1887); „Die sociale Reform als Gebot des wirtschaftlichen Forschrittes“ (1891); „Die Zukunft der Deutsch-österreicher“ (1893); „Die Arbeiterfrage“ (1894 i nast. wydania); „Die Zukunft des Deutschtums in Böhmen“ (1894); „Alkoholismus und Arbeiterfrage“ (1896); „Das Frauenstudium der Nationalökonomie“ (1899). W 1900 wydawać zaczął „Züricher volkswirtschaftliche Studien“. W polskim języku istnieje „Kwestja społeczna w zachodniej Europie“ (Lwów, 1905, przekład z III wyd. „Arbeiterfrage“).

Hermagoras, retor grecki, nauczający na 150 lat przed Chr. na Rodosie, twórca scholastycznego systemu retoryki, który zasady swego systemu wyprowadzał z filozofji perepatetyków i stoików i retorykę uważał za podstawę wykształcenia. Suchy schematyzm jego systemu przeszedł następnie do retorów rzymskich na przełomie I i II w. przed Chr., znalazł wyznawcę w Apollodorze za czasów Augusta, następnie w Hermogenesie i pozostał panującym systemem retoryki do czasów renesansu. Por. H. Thiele „ein Beitrag zur Geschichte der Rhetorik“ (1893).

Herman Franciszek, pisarz czeski, * 1871 w Slanem, studjował prawo w Pradze, 1894 otrzymał doktorat. Prócz nowel i artykułów publicystycznych, oddzielnie ogłosił: „Ženska otazka socialni“ (1899); „Anarchiste a jejich uceni“ (1900); dramaty: „Zachycen proudem“ (1903); „Sztiedry den“ (1904); „Dobrodinci“ (1905); „Železny kruh“ (1909); „Vysnene sztiesti“ (1909).

Hermannus contractus (kulawy), właściwie *Hermann hr. Vehringen*, teoretyk muzyczny, * 1013, † 1054. Autor kroniki (od założenia Rzymu do r. 1054), pisał traktaty o muzyce oraz wynalazł pismo muzyczne, które jednak wobec systemu Gwida z Arezza nie znalazło szerszego zastosowania.

Hermanson Robert Fryderyk, prawnik i polityk finlandzki, * 1848 w Uleaborgu. Profesor prawa (1884) uniwersytetu w Helsingforsie, ogłaszał rozmaite rozprawy w obronie Finlandji przed rusyfikacją, mianowicie: „Położenie Finlandji z punktu widzenia prawa publicznego“ (1892). Reprezentował fakultet prawniczy na zgromadzeniach duchowieństwa w 1886 i 1893 i duchowieństwo z Abo w Sejmie 1897 r.

Hermant Abel, powieściopisarz i dramaturg francuski, ogłosił nadto: „le Char de l'Etat“; „les Souvenirs du vicomte de Courpière, par un témoin“ (1901); „Coeurs privilégiés“ (1903), zbiór nowel: „Confession d'un enfant d'hier“ (1903); „Confession d'un homme d'aujourd'hui“ (1904); Monsieur de Courpière marié“ (1905); „les Grands Bourgeois“ (1906). Dla teatru napisał: „le Faubourg“ (1899); „l'Empreinte“ (1900); „Sylvie albo la Curieuse d'amour“ (1900); „l'Esbrouffe“ (1904); „la Belle Madame Héber“ (1905); „Chaîne anglaise“ (1906) wespół z Oudinot; „les Jacobins“ (1907); „Monsieur de Courpière“ (1907).

Hermant Abel.

Hermetycznie zamykane kamery na statkach, umożliwiają, wrazie spotkania się statków lub uszkodzenia kadłuba, momentalne oddzielenie uszkodzonej części statku przy pomocy kierownicy, znajdującej się na pokładzie kapitana. W ten sposób unika się zalania statku wodą, która zatopić może jedynie przestrzeń uszkodzonej kamery. Najwięcej używane są systemy *Lloyd-Arm*—elektryczny i *Lloyd Stam*—hidrauliczny. Ten ostatni zastosowano na statkach Północno-niemieckiego Lloydu, przyczym stwierdzono, że system pozwala zamknąć hermetycznie kamery w ciągu 30 sekund.

Hermickie wyspy *(Agome* albo *Luf)*, grupa wysp na zachód od wysp Admiralicji; największa z nich Luf; obfitują w palmy kokosowe, nadto szyldkret, perły. Ludność na wymarciu.

Hermofenyl, związek organiczny z metalami, zawiera 40% rtęci. Otrzymali go bracia Lumière, jest to fenolodwusulfonian sodu i rtęci, proszek biały bezkształtny i bezbarwny, nie strąca ciał białkowych na zimno, roztwory jego

wytrzymują temperaturę 120° w autoklawach. **H.** stosuje się w medycynie jako środek antyseptyczny i antysyfilityczny.

Herold Józef.

Herold Józef, polityk czeski, † 1908 w Pradze.

Herpes tonsurans, liszaj wyłysiający, choroba włosów, wywoływana grzybkami, należącemi do grupy pleśni *(Mucedineae)* i znanemi pod ogólną nazwą trichofitji. Dokładniejszy opis tych grzybków można znaleźć w monografji Kryształowicza w „Przeglądzie chorób skórnych i wenerycznych".

Herpetesoma levisi, syn. *Trepanosoma*, ob. Trepanosoma w II suplemencie.

Herring Jerzy, finansista i filantrop angielski, * 1837, † 1906. Był robotnikiem, później został księgarzem, wreszcie oddał się spekulacjom finansowym, na czym zdobył duży majątek (do 50 miljonów). Ufundował dom dla starców w Maidenhead, szpital w Camben-Town i t. d. W 1905 oddał Armji zbawienia 2½ miljona franków na zakup gruntów dla pozbawionych pracy.

Herrmann Emanuel, prawnik, pedagog i ekonomista austrjacki, † 1904 w Wiedniu.

Herrmann Ignacy, wybitny humorysta czeski, * 1854 w Chotieborzu. Był kupcem, pisarzem u adwokata, urzędnikiem w administracji *Nar. Listów*, od 1885 członkiem redakcji tego dziennika, redaktorem *Paleczka*. W 1875 *Lumír* wydrukował pierwszą jego powiastkę „Czervena ruže". Obecnie redaguje *Szaná Dudak*. Ogłosił między innemi oddzielnie: „Z pražských zakouti" (1889); „Dvie pražske idylly" (1896); „Otec Kondelik a ženich Vejvara" (1898, I wyd.; 1904, IV wyd.); „Liczeni z pražskeho života" (1900); „Z trzesztiene historky" (1902); „Na ružne adresy" (1902); „Mezi dietmi" (1904); „Blednouci obrazky" (1905); wespół z S. Teigiem i Z Winterem „Pražké Ghetto" (1900) i wiele innych. Zbiorowe wydanie dzieł ukazało się w 1905 r.

Herrmann Karol, prawnik czeski, * 1866 w Kościelcu, 1897 mianowany nadzwyczajnym, 1904 zwyczajnym profesorem prawa handlowego i wekslowego na uniwersytecie czeskim w Pradze, członek Akademji czeskiej, 1905 dziekan fakultetu prawnego. Ogłosił szereg rozpraw z zakresu swej specjalności po czesku i po niemiecku.

Herrmann Maks, niemiecki historyk literatury, * 1865 w Berlinie, profesor filologji niemieckiej tamże, główny przedstawiciel metody psychologicznej. Głębokie i wszechstronne jego prace dotyczą głównie wczesnego humanizmu niemieckiego; ważniejsze z nich: „Albrecht von Eyb und die Frühzeit des deutschen Humanismus" (1893); „Die Rezeption des Humanismus in Nürnberg" (1898); „Ein feste Burg ist unser Gott" (1900); „Jahrmarktsfest zu Plundersweilern" (1900) i t. d.

Hertling Jerzy, polityk i pisarz niemiecki, * 1843 w Darmsztadzie, od 1882 profesor w Monachjum; członek Izby bawarskiej od 1894 r., poseł do parlamentu Rzeszy 1875—90; od 1896 należy do centrum, gdzie liczy się do najwpływowszych członków, stoi na czele Tow. Görresa (ob.), instytucji naukowej dla Niemiec południowych katolickich. Wydał: „Materie und Form und die Definition der Seele bei Aristoteles" (1871); „Albertus Magnus" (1880); „John Locke und die Schule von Cambridge" (1893); „Naturrecht und Sozialpolitik" (1893); „Augustin" (1902) i inne.

Hertwig Oskar, anatom niemiecki, ogłosił nadto: „Die Symbiose" (1883); „Das Problem der Befruchtung und der Isotropie des Eies, eine Theorie der Vererbung" (1884); „Die Zelle und die Gewebe, Grundzüge der allgemeinen Anatomie und Physiologie" (1892); p. n. „Allgemeine Biologie" (3 wyd., 1909); „Zeit und Streitfragen der Biologie" (1894, 97); „Die Lehre vom Organismus und ihre Beziehung zur Socialwissenschaft" (1899); „Die Elemente der Entwickelungslehre des Menschen und der Wirbelthiere" (1900, 1904); „Die Entwickelung der Biologie im XIX Jahrhundert" (1900); „Handbuch der vergleichenden und experimentellen Entwickelungslehre der Wirbelthiere" (z innemi, 1901—04 i nast.). Razem z Waldeyerem i innemi wydaje: „Archiv für mikroskopische Anatomie und Enwickelungsgeschichte".

Hertwig Ryszard, zoolog niemiecki, wydał nadto: „Über Konjugation der Infusorien" (1889); „Über Kernteilung, Richtungskörperbilgung und Befruchtung von Actinosphaerium Eichhorni" (1895); Über physiologische Degeneration bei Actinosphaerium Eichhorni" (1904); „Lehrbuch der Zoologie" (8 wyd., 1907) i inne.

Hertz Benedykt, publicysta i bajkopisarz polski, * 1872 w Warszawie, nauki średnie pobierał tamże, poczym uczęszczał na uniwersytet w Zurychu i do „Ecole des sciences politiques" w Paryżu. Rozpoczął pisać w 1897 w *Prawdzie*, poczym ogłaszał artykuły w *Głosie* (za redakcji Dawida), w *Naprzodzie* i *Krytyce*. W 1903 otrzymał nagrodę konkursową za dramat: „Dr. Zygmunt Łomski". W 1907 wstąpił do redakcji *Kurjera Litewskiego*, obecnie w *Kurjerze Wileńskim* prowadzi dział polityki zagranicznej. Bajki umieszczał w rozmaitych czasopismach:

pierwsze ukazały się w 1900 w *Głosie* i *Tyg. Ilustrowanym*. Oddzielnie ogłosił: „Bajki“ (Kraków, 1903); „Mapa sześciu gubernji Litwy i Białej Rusi“ (Wilno, 1909); „Szkice dramatyczne“ (Lwów, 1910); „Bajki i satyry“ (Warszawa, 1911).

Hertz Henryk, fizyk niemiecki. Swe wiekopomne doświadczenia, wykazujące istnienie promieni fal siły elektrycznej i dowodzące, że promienie te rozchodzą się według praw tych samych, co i promienie świetlne **H.** wykonał w r. 1888, kiedy był jeszcze profesorem fizyki na politechnice w Karlsruhe (nie w Bonn jak mylnie podano w gł. dz.). Jego „Gesammelte Werke“ (wyszły 1894, 1895); „Schriften vermischten Inhalts“ (1895). Por. Planck „Gedächtnisrede“.

Hertz Jan Adolf, pisarz polski, * 1878 r. w Piotrkowie. Krytyki literackie pisywał w *Przeglądzie Tygodniowym* (od 1902), *Głosie*, *Kulturze*, *Książce*. Ogłosił oddzielnie: „Z teki wrażeń“ (Warszawa, 1901); „A teraz co“ (t., 1906) obrazek w 1 akcie, grany na scenie miłośników 1904 r.; „U źródła cnót“, komedja w 4 aktach (t., 1910). Grane były w teatrach warszawskich następujące szkuki **H.** „Błędne drogi“ (1905); „Związek dusz“ (1907); „U źródła cnót“ (1910), „Dzień przebaczenia“ (1910).

Hertz Karol, matematyk i pisarz polski w zakresie nauk ścisłych, † 1904 r. w Marjenbadzie.

Hertz Michał, muzyk polski, około 1890 r. był wicedyrektorem Tow. muzycznego w Warszawie; obecnie jest dyrektorem muzyki dramatu i komedji warszawskich teatrów rządowych. Oprócz „Gwarków“ napisał operę „Bogna“.

Hertz Mieczysław, napisał „Ananke“, (1904), sztukę odznaczoną na konkursie im. Sienkiewicza.

Hertz Wilhelm, niemiecki poeta i historyk literatury, † 1902.

Hertzberg Gustaw Fryderyk, historyk niemiecki, † 1907 w Halli.

Hervieu Paweł Ernest, publicysta, powieściopisarz i dramaturg francuski, * 1859 (w gł. dz. mylna data); został członkiem Akademji 1900 i tegoż roku prezesem Towarzystwa literackiego. W ostatnich czasach uprawiał wyłącznie twórczość dramatyczną. Ze sztuk jego główniejsze: „le Loi de l'Homme“; „l'Enigme“(1901); „la Course du Flambeau“ (1901); „Theroigne de Méricourt“ (1902); „le Dédale“ (1903); „le Réveil“ (1905). Sztuki **H.** odznaczają się doskonałą obserwację i analizą psychologiczną, dużym napięciem dramatycznym i coraz częściej potrącają o sprawy społeczne.

Hervieu Paweł Ernest.

Herwerden Henricus van, filolog holenderski, * 1831 w Beetsterzwaag. Kształcił się w Lejdzie (1849 — 55), podróżował po Europie w celach naukowych, 1864 został profesorem języka greckiego w Utrechcie. Ogłosił szereg cennych prac o dramaturgach greckich i historji greckiej. Ważniejsze: „Spicilegium Vaticanum“ (1860); „Edyp, król—Sofoklesa“ (1866); „O Herodocie“ (1884); „Konstytucja ateńska Arystotelesa“ (1891); „O Helenie“ (1895); „O Eurypidesie“ (1897); „O pokoju Arystofanesa“ (1897); „O Lysiasie“ (1899) i t. d.

Heryng Teodor, lekarz polski, ogłosił nadto: „O nowych metodach inhalacyjnych i aparatach“ (1904); „Metody badania i miejscowego leczenia chorób krtani“, praca nagrodzona na konkursie im. d-ra Helbicha (1905, *Gaz. Lekar.* to samo po niemiecku); „Gruźlica migdałów i gardzieli“ (1907); „Syfilis gardzieli i krtani“ (po rosyjsku); „Ueber Inhalationstherapie“; „Dwudziestolecie chirurgicznego leczenia gruźlicy krtani“ (1909); „Nowy sposób wyjaławiania mleka z zachowaniem jego fermentów“, po francusku i rosyjsku (1909); „Gościec krtani“ (1910).

Heryng Zygmunt, ekonomista polski (ob.) w 1881 zesłany był na Syberję, po powrocie do Warszawy zaczął pisywać do *Ateneum* i *Prawdy*; w 1885 należał do założycieli miesięcznika *Fortuna*, po zamknięciu tego pisma wstąpił w 1886 do *Głosu*. Ogłosił nadto: „Teorja i praktyka ekonomji“ (Warsz., 1897); „Gawędy ekonomiczne“ (t., 1906, II wyd.); „Jaką być winna encyklopedja ludowa“ (Kraków, 1908); „O czym mówią nauki społeczne (t., 1908); „Plan ogólny encyklopedji ludowej“ (t., 1908); „Co da encyklopedja ludowa robotnikom i włościanom“ (tamże, 1909).

Herzan Karol, inżynier czeski, * 1869 r. w Kriżankach na Morawach. Studja inżynierskie odbył na politechnice w Pradze. Od 1902 wykładał w politechnice czeskiej w Bernie, od 1908 w Pradze. Napisał: „Bieton a żelezo w modernich stavbach“ (Praga, 1903); „Betonovie mosty tramovie a jich staticke vypocty“ (1904); „Havby moderniho z posobu pro uczely vodovodnie“ (1905); „Betonovie piloty a použiti vyztuženeho betonu przi zakladani“ (1906); „Kriticka uvaha k danku „O stavbach betonowych, armovanych żelezem“ (1907).

Herzer Jan, filolog czeski, † 1903 roku w Pradze.

Herzfeld Aleksander, chemik niemiecki, * 1854. Studjował w Halli, jest kierownikiem

Wyższej szkoły rolniczej, profesorem tamże i w politechnice w Berlinie. Uchodzi za powagę w kwestjach fabrykacji cukru. Przyczynił się wielce do ujednostajnienia metod analitycznych cukru handlowego; jest prezesem międzynarodowej komisji dla ujednostajnienia metod w badaniach cukru. Redaguje „Zeitschrift des Vereins der deutschen Zuckerindustrie".

Herzl Teodor, przywódca ruchu sjonistycznego, † 1904 w Edelbachu pod Wiedniem; ogłosił nadto: „Alt-Neuland" (1902), powieść; „Salon in Lydien", dramat; zbiór feljetonów p. t. „Feuilletons" (1904, 2 t.).

Hesperyden, $C_{10}H_{16}$, węglowodór z grupy terpenów, znajduje się w olejku pomarańczowym (ob. limonen).

Hesperydyna, $C_{22}H_{26}O_{12}$, glukozyd, rozszczepia na glukozę, kwas hesperetynowy (izomeryczny z ferulowym) i floroglucynę (ob.).

Hess Herman Henryk, chemik, * 1802 w Gienewie, † 1850 w Petersburgu. Studja odbywał w Dorpacie; 1826—28 był lekarzem w Irkucku, 1828 został adjunktem Akademji petersburskiej, 1832 profesorem w Instytucie pedagogicznym i górniczym, 1834 akademikiem. **H.** pierwszy sformułował prawo zasadnicze termochemji, głoszące, że całkowita ilość ciepła, wydzielona w procesie chemicznym czyli skutek cieplny zależy jedynie od stanu początkowego i końcowego, a nie zależy od stanów pośrednich. Zasługi **H.** oceniono względnie niedawno; spełnił to W. Ostwald.

Hess Mojżesz, publicysta i polityk społeczny niemiecki, * 1812 w Bonn, † 1875. Uczestniczył w ruchu wyzwoleńczym i socjalistycznym 1848 w Niemczech. Był współpracownikiem *Rheinische Zeitung* w Kolonji, „Deutsch Französische Jahrbücher" i innych. W swojej „Philosophie der That" i „Sozializmus", zbliża się nieraz do Proudhona. W 1861 r. wydał „Rom und Jerusalem" (1899, II wyd.), gdzie propaguje ideję odrodzenia narodowego i politycznego Żydów.

Hess Ryszard, leśnik niemiecki, * 1835 r. w Gotha, profesor Akademji leśnej w Giessen (od 1868). Główne prace: „Der Forstschutz" (1898 — 1900, 2 t.); „Lebensbilder der hervorragenden Forstmänner" (1885); „Enzyklopädie und Methodologie der Forstwissenschaft" (1885—1892, 3 t.); „Die Forstbenutzung" (1901). Por. Kraetzl „Dr. Richard **H.**" (1902).

Hesse Herman, pisarz niemiecki, * 1877 r. w Kalw, próbował rozmaitych zawodów, od 1904 oddał się wyłącznie literaturze. Ważniejsze z jego nowel i powieści: „Peter Camenzind" (1904, I wyd.; 1909, 50 wyd.); „Unterm Rad" (1905, I wyd; 1908, 18 wyd.); „Diesseits" (1907, I wyd.; 1908, XV wyd.), zbiór pięciu nowel. Prócz tego wydał: tom poezji „Gedichte" (1908, III wyd). i życiorysy Boccacia i Franciszka z Assyżu.

Hesse-Wartegg Ernest, podróżnik austrjacki, wydał nadto: „Korea" (1895, 1904); „China und Japan" (1897, 1900); „Siam das Reich des weissen Elefanten" (1898); „Schantung und Deutsch-China" (1898); „Samoa, Bismarck Archipel und Neuguinea" (1902) i inne.

Hessen Józef, prawnik rosyjski, * 1866, studjował w Odesie, Petersburgu, 1886 zesłany był na 3 lata; po powrocie 1889 zdawał ostateczne egzaminy. Rząd odrzucił przedstawienie **H.** do docentury z powodu nielojalności politycznej. W 1894—1903 służył w sądownictwie, 1898 założył czasopismo *Prawo*, od 1904 jest adwokatem przysięgłym. Pisuje do wielu wydawnictw postępowych, oddzielnie ogłosił: „Juridiczeskaja litieratura dla naroda", „Juridiczeskaja pomoszcz nasieleniu" i „Sudiebnaja rjeforma" (1904). Pod jego redakcją ukazało się kilka książek ziemców o stosunkach agrarnych.

Hessen Włodzimierz, prawnik rosyjski, * 1868, studjował w Odesie, 1894 został tam prywatdocentem, 1896 na takież stanowisko przeszedł do Petersburga, wykłada też historję prawa rosyjskiego w liceum Aleksandrowskim i prawo państwowe w politechnice. Jest jednym z redaktorów czasopisma *Prawo* i *Wiestnik prawa*. Należy do najpopularniejszych publicystów w Rosji; z pojęć filozoficznych zbliża się do współczesnego idealizmu krytycznego, walczy o prawa konstytucyjne, przeciwko samowoli biurokracji. Ważniejsze z licznych pism: „Woprosy miestnago samouprawlenia" (1904); „Wozrożdenie jestiestwiennago prawa" (1902); „Narod i nacja" (1898); „O naukie prawa"; „O prawowom gosudarstwie" (1905) i t. d.

Hessen - Darmstadt, wielkie księstwo, na 7,689 klm. kw. miało (1905) 1,209,175 m., w tym 803,195 ewangielików, 372,613 katolików, 24,696 żydów. Budżet w rubryce wydatków i dochodów 1908—09 wynosił 60,233,005 marek, dług państwowy (1908) 398,427,657 m. Ciągnąca się oddawna sprawa reformy wyborczej do sejmu dotychczas nie została załatwiona, gdyż Izba pierwsza nie chce się zgodzić na bezpośrednie równe wybory do Izby drugiej.

Hessen-Nassau, prowincja pruska, na 15,700 klm. kw. (1905) liczyła 2,070,052 m., w tym 1,420,047 ewangielików, 585,868 katolików, 50,016 żydów.

Hessen - Philippsthal, landgraf Aleksy, † 1905. Głową rodziny został synowiec jego Klodwig, * 1876, synowiec Wilhelma.

Heterocykliczne związki, są to organiczne związki chemiczne o budowie pierścieniowej, przyczym w pierścieniu występują atomy węgla, tlenu, siarki, azotu. Tworzą się ze związków

o łańcuchu otwartym przez odszczepienie wody, siarkowodoru, amonjaku, i względnie łatwo można je zamienić na te związki. Wiele **H. z.**, jak: ciała tiofenowe, furfuranowe, pyrrolowe, różne substancje macierzyste alkaloidów roślinnych, pirydyna, chinolina i t. p., posiadają zapach aromatyczny i pierścień ich odznacza się trwałością. Wiele **H. z.** wyprowadzamy od hipotetycznych tylko związków z łańcuchem otwartym, w rzeczywistości jeszcze takich związków nie znamy.

Hettner Herman Juljusz Teodor, znakomity pisarz niemiecki w dziedzinie historji, sztuki i literatury (ob. gł. dzieło).

Hettner Herman.

Heuberger Ryszard, kompozytor niemiecki, * 1850 r. w Gracu; początkowo poświęcał się zawodowi inżynierskiemu, poczym dopiero oddał się muzyce; od 1878 był dyrygientem wiedeńskiej „Singakademie“ oraz sprawozdawcą muzycznym, a następnie redaktorem pisma muzycznego *Neue musikalische Presse*; prócz tego jest od 1902 profesorem konserwatorjum wiedeńskiego. Napisał znaczną liczbę pieśni solowych i chóralnych, kompozycji orkiestrowych (symfonja, uwertura „Kain“), kantat, kilka oper, baletów oraz operetek („Bal w operze“, „Jego Excelencja“ etc.).

Heurich Jan, architekt polski, syn Jana **H.** również architekta (ob.), * 1873 w Warszawie, ukończył Petersburską akademję sztuk pięknych i, jako stypendysta rządowy, kształcił się za granicą. W r. 1901 otrzymał drugą nagrodę na konkursie Tow. zachęty sztuk piękn. Ważniejsze prace: Wewnętrzne dekoracje w stylu gotyckim kościoła w Krakinowie (gub. Kowieńska); zewnętrzne szczegóły architektoniczne do projektów dworców kolei kaliskiej architekta C. Domaniewskiego w Łodzi i Kaliszu; dekoracje architektoniczne zakładu kąpielowego w Solcu w stylu zakopiańskim; dekoracje architektoniczne o charakterze polskim dworu wiejskiego w Dłużewie (gub. Witebska); opracowanie na podstawie szkicu C. Domaniewskiego projektu dekoracji architekt. w stylu romańskim w kaplicy na Powązkach na grobie ś. p. M. Zielińskiego. Projekty: 5 plafonów w stylu Ludwika XIV, wykonane w pałacu hr. Zamoyskiego w Kozłówce; domek myśliwski o charakterze „rustique“ w Opaleniu pod Warszawą; ołtarz w stylu Ludwika XVI do kościoła w Studzienniczej (gub. Suwalska); willa o charakterze nowoczesnym w Konstancinie; projekt dworu wiejskiego o charakterze polskim w Milejowie (gub. Lubelska); projekt kaplicy pałacowej w Kozłówce (gub. Lubelska) w stylu Ludwika XIV; ołtarz gotycki do kościoła w Krakinowie (gub. Kowieńska); willa w stylu odrodzenia francuskiego w Milanówku pod Warszawą i wiele innych. Na konkursie na dom dochodowy Krasińskich przy zbiegu ulic Mazowieckiej i Berga otrzymał I nagrodę. Ponadto II nagr. za dom dla Tow. wzajemnego kredytu w Radomiu (1909), za dojazd do III mostu (1906 r.), wreszcie za plany rozszerzenia gmachu Tow. kredytowego m. Warszawy (II nagr.). Oprócz tego **H.** pracuje na polu pedagogicznym i pisuje artykuły z zakresu budownictwa.

Heuzé Ludwik Gustaw, agronom francuski, * 1816 w Paryżu, † 1907 w Wersalu. W 1868 otrzymał katedrę rolnictwa w Instytucie agronomicznym, 1880 został inspektorem gieneralnym rolnictwa. Z licznych prac jego ważniejsze: „Théâtre d'agriculture du XIX siècle“ (1847); „les Plantes industrielles“ (1859—60); „les Matières fertilisantes, engrais minéraux, végétaux et animaux, solides, liquides, naturels et artificiels“ (1862); „les Pâturages, les prairies et les herbages“ (1883); „Cours d'agriculture pratique“ (1889); „les Plantes céréales“ (1896, 1897); „les Plantes légumineuses cultivées en plein champ“ (1898); „les Plantes alimentaires des pays chauds“ (1897).

Heuzey Julja (pseud. *Jules Philippe*), pisarka francuska, * 1865 w Hawrze. Napisała: „les Actes Diotime“ (1896); „Fils d'Abraham“ (1901) i t. d. Jest współpracowniczką *Revue bleue, Quinzaine, Gaulois*.

Heuzey Leon, archeolog francuski, ogłosił nadto: „une Villa royale chaldéenne vers l'an 4000 avant notre ère (1901), wespół z Sarzecem; „Catalogue des antiquités chaldéennes“ (1903); „le Chien du roi Soumou-Ilou“ (1905).

Hevesi Ludwik, pisarz niemiecko węgierski, † 1910 r. w Wiedniu, zakończywszy samobójstwem.

Hexamitus duodenalis Davaine'a, syn. *Lamblia intestinalis*, ob. Lamblia w II suplemencie.

Hey Juljusz, muzyk niemiecki, * 1832 w Irmelshausen (Dolna Frankonja), uczeń Fr. Lachnera (początkowo studjował malarstwo); w Monachjum przejął się ideami Wagnera i położył sobie za cel życia stworzenie stylowej szkoły śpiewu niemieckiego; był też przez długie lata profesorem, przez króla Ludwika II założonej, szkoły muz. pod dyrekcją Bülowa. Swoją metodę ogłosił drukiem p. t. „Deutscher Gesangsunterricht“.

Heydebrand und der Lase Ernest, polityk niemiecki, * 1850 w Gółkowie, koło Milicza; uczestniczył w wojnie 1870—71; studjował prawo w Heidelbergu, Wrocławiu, Berlinie. Z początku pracował w sądownictwie, ale 1882 przeniósł się do administracji, był radcą krajowym

w Koźlu, Miliczu; 1895 porzucił urzędowanie i osiadł w rodzinnym Gółkowie. Od 1888 należy do pruskiej Izby deputowanych, od 1903 do parlamentu Rzeszy; zajmuje wybitne i kierownicze stanowisko w partji konserwatywnej, uchodzi za jednego z lepszych jej mówców. Szczególnie odznaczył się swemi przemówieniami w czasie rozpraw o podatku spadkowym, o zmianie kanclerza (ustąpienie Bülowa) 1909.

Heydebrand und der Lase Tassilo, szachista teoretyk niemiecki, † 1899 w majątku swoim w Poznańskim. Najważniejsza z prac jego ostatnich: „Zur Geschichte und Literatur des Schachspiels. Forschungen“ (1897).

Heyden Piotr, hr., rosyjski działacz społeczny, * 1840 w Rewlu, † 1907 w Petersburgu. Początkowo służył w wojsku, 1868 r. był sędzią okręgowym, następnie wiceprezesem sądu i sędzią Izby sądowej w Petersburgu, 1886—90 naczelnikiem kancelarji cesarskiej do przyjmowania próśb; 1895 powiatowym marszałkiem szlachty. Brał czynny udział w pracach ziemstwa pskowskiego, 1895 został prezesem Ces. tow. ekonomicznego, które gorliwie bronił przed szykanami administracji. W 1904 r. bierze udział w zjazdach ziemców, 1905 przewodniczy im; należał do deputacji zjazdu działaczy ziemskich i miejskich, która wręczyła cesarzowi petycję 6 czerwca 1905 r. o potrzebie zwołania przedstawicieli ludu; był posłem w pierwszej Dumie.

Heyden Teodor, hr., generał-gubernator Finlandji, † 1900.

Heyduk Adolf, poeta czeski, * 1835. Ogłosił w 1859 tom poezji w duchu Heinego. W 1864 został nauczycielem rysunków w Pisku, 1876 w Pradze, gdzie zajął wybitne miejsce w świecie literackim. Puszczał w świat liczne zbiory poezji, w których głównie opiewał życie włościan czeskich i słowackich.

Heyl zu Herrnsheim Korneli Wilhelm, polityk niemiecki, * 1843, członek parlamentu Rzeszy od 1874—81 i od 1893. W 1907 został zastępcą prezesa frakcji parlamentarnej liberałów narodowych, ale już 1909 wystąpił z partji z powodu głosowania w sprawie podatku od piwa i od spadku.

Heyne Maurycy, giermanista niemiecki, † 1906 w Gietyndze.

Heyrovsky Leopold, romanista czeski, 1903 został członkiem Kr. czeskiego tow. naukowego, 1904 nadzwyczajnym profesorem, 1907 członkiem Akademji czeskiej, 1908 rektorem uniwersytetu praskiego. Ogłosił: „Diejiny z system soukromeho prawa rzimskeho“ (1901 — 1903); „O rzeckych a lat. listinach papyr. z Egypta“ (1901); „Index datus civ. processu rzimskeho“ (1904); „O pravni platnosti konstituci cisarzu rzimskych“ (1909).

Heyse Paweł, poeta i powieściopisarz niemiecki, otrzymał 1910 nagrodę Nobla. Ogłosił nadto: nowele, „Männertreu“, „Der Sohn seines Vaters“ (1897); „Medea“, „Er soll dein Herr sein“ (1898); „Neue Märchen“ (1899); „Der Schutzengel“ (1900); „Novellen vom Gardasee“ (1902); „Ninon und andere Novellen“ (1902); „San Vigilio“ (1902); powieści: „Crone Staüdlin“ (1905); „Gegen den Strom“ (1907); dramaty: „Maria von Magdala“ (1899), zakazany w Prusach; „Das verschleierte Bild zu Sais“ (1901); „Ein Kanadier“ (1904); komedje: „Der Bucklige von Schiras“ (1898); „Die törichten Jungfrauen“ (1903); szkice dramatyczne z epoki biblijnej i klasycznej zebrał w „Mythen und Mysterien“ (1904). Zajmujące są jego „Jugenderinnerungen und Bekenntnisse (1900); nadto: „Neue Gedichte und Jugendlieder“ (1897); „Ein Winter - Tagebuch. Gardone 1901 — 02“; zbiorowe wydanie powieści i nowel: „Gesammelte Werke“ (1897, 29 t.); oddzielnie nowele 10 t. (1904); dramaty „Dramatische Dichtungen“ obejmują 38 tomów (1864 — 1905).

Heyst, miejscowość kąpielowa w Belgji, w Flandrji zachodniej, w okręgu Bruges, nad morzem Północnem, u ujścia kanału z Bruges do morza, na linji kolejowej Bruges—**H.**, posiada kościół, dużą plażę morską (do 2 klm) (1903) 4,480 m., naprzeciw port Zubrugge.

Hick Beach sir Michał Edward, polityk angielski, otrzymał 1906 tytuł margrabiego i parowstwo.

Hidracetyna, $C_8H_{10}N_2O$, hidrazyd acetylofenilowy, topi się w 128—129°, gotowana z kwasem solnym rozczepia się na fenilohidrazynę i kwas octowy. Przy stosowaniu **H.** należy zachować ostrożność, gdyż bezwarunkowo działa trująco na krew.

Hidrazyna (dwuamid), $H_2N—NH_2$, otrzymuje się w technice metodą Raschiga: najpierw od działania podchlorynu sodu na amonjak, tworzy się chloroamin: $NH_3+NaOCl=NH_2Cl+NaOH$; ten chloroamin w obecności nadmiaru amonjaku przechodzi w sól hidrazyny: $NH_2Cl+NH_3=NH_2NH_2HCl$, pewne dodatki, np. białko, podnoszą wydajność do 80%. Przez destylację cząstkową roztworu wodnego otrzymuje się hidrazynę jednowodną $N_2H_4H_2O$, wrzącą w 118.5°, krzepnącą w —40°. Wolną **H.** można przygotować przez odciągnienie tlenkiem baru cząsteczki wody z **H.** jednowodnej i następną destylację pod zmniejszonym ciśnieniem. **H.** wolna jest cieczą, wrzącą w 113.5° pod zwykłem ciśnieniem, o c. wł. 1.014 w 15°, łączy się z wodą, wydzielając ciepło. **H.** wolna powoli utlenia się na powietrzu; zarówno wolna jak w roztworze wodnym działa silnie redukująco; dla niższych organizmów jest zabójcza, u wyższych zwierząt sprowadza zakłócenie świadomości, tamuje dzia-

łalność serca i oddychania, obniża temperaturę **H.** wiąże jedną lub dwie cząsteczki kwasu jednozasadowego, dając sole N_2H_4HCl, N_2H_42HCl Sole **H.** z wyjątkiem siarczanu łatwo rozpuszczają się w wodzie.

Hidrazyny, zasady organiczne, pochodne od hidrazyny $H_2N—NH_2$, łatwo utleniają się i redukują płyn Fehlinga. **H.** pierwszorzędowe, jeżeli w grupie amidowej jeden wodór zastąpiony został przez rodnik alkoholowy, np. CH_3NHNH_2 metylohidrazyna; **H.** drugorzędowe, jeżeli dwa **H.** zastąpione zostały, np. $(CH_3)_2N·NH_2$ dwumetylohidrazyna. **H.** są zazwyczaj cieczami lub łatwo topliwemi ciałami, rozpuszczają się obficie w alkoholu i eterze; w wodzie rozpuszczają się obficie **H.** szeregu tłuszczowego, natomiast **H.** aromatyczne bardzo nieznacznie. Z 1 cząsteczką kwasu tworzą sole krystaliczne. Jeżeli w $H_2N—NH_2$ w obydwuch amidach zastąpić wodór rodnikami aromatycznemi, otrzymuje się hidrazozwiązki, np. $C_6H_5HN—NHC_6H_5$, ciała bezbarwne krystaliczne, nieznacznie rozpuszczalne w wodzie.

Hidrochinon (ob) jego pochodna jednochlorowa i jednobromowa (adurol) również jak sam **H.** używane są jako wywoływacze w fotografji.

Hidrogiel, Hidrożel, czyli gel, żel wodny, jest to masa zżelatynowana koloidu, wydzielona z wodnego roztworu (ob. hidrosol).

Hidrogienit, mieszanina maleńkich blaszeczek glinu metalicznego, bardzo małej ilości chlorku rtęciowego i cjanku potasu, doskonale sproszkowana. Służy do wytwarzania wodoru. Wynalazł **H.** Maurichеau Beaupré i wynalazek jego nabrał szczególnej wagi w praktyce aeronautycznej. **H.** posiada ciężar właściwy 1.42. Przechowywać się daje bezpiecznie, byle go ochraniać od wilgoci. 1 kgr. **H.**, traktowany wodą w odpowiednim nadmiarze, wydziela 1,300 litrów wodoru o temp. 15° pod ciśnieniem 760 mm. Reakcja zachodzi w następujący sposób: $Al_2+6H_2O=$ $=Al_2O_3+3H_2O+3H_2$, przytym wydziela się 184.6 kalorji. Przebieg reakcji idzie do końca, jeżeli temperatura nie przekracza 80°C i nie opada niżej 70°C, w przeciwnym razie pozostaje znaczna część substancji w stanie niezmienionym.

Hidroksylamin, NH_2OH, (ob.), można otrzymać **H.** przez redukcję elektrolityczną kwasu azotowego, rozpuszczonego w kwasie siarczanym. Bezwodny **H.** przygotowujemy, ogrzewając fosforan **H.**; czysty **H.** topi się w 30°, wre pod ciśnieniem 30m/m w 70°C, ogrzany w powietrzu wybucha z objawami światła żółtego. Wolny **H.** i wodne roztwory są niestałe, szczególniej wobec alkaljów rozkłada się łatwo na NH_3, H i N.; w wodzie reaguje alkalicznie; z kwasami daje sole analogiczne do amonjaku; odznacza się silną zdolnością redukowania, z aldehidami i ketonami tworzy tak zwane oksymy.

Hidroliza, zjawisko rozkładu ciała rozpuszczonego w wodzie, lub znajdującego się w zetknięciu z wodnym roztworem. Sól obojętna mineralna rozszczepia się na kwas i zasadę. **H.** ulegają szczególniej sole mocnych zasad ze słabemi kwasami jako to: węglany, cjanki, borany alkaljów i wszystkie prawie sole kwasów organicznych. Z organicznych związków hidrolizują się osobliwie liczne estry, niektóre węglowodziany, ciała białkowe, glikozydy i t. p., np.:

$$\underset{\text{cukier trzcinowy}}{C_{12}H_{22}O_{11}} + \underset{\text{woda}}{H_2O} = \underset{\text{cukier gronowy i owocowy.}}{2C_6H_{12}O_6}$$

Tego rodzaju rozpad hidrolityczny zdobywa się przez gotowanie odpowiednich związków z rozcieńczonemi wodnemi roztworami kwasów lub alkaljów albo od działania pewnych fermentów (hidrolitycznych).

Hidrologiczny komitet, zorganizowany został w 1903 w Petersburgu, ma za zadanie opracowanie kwestji prawnych i naukowo-technicznych z zakresu regulacji wód. **H. k.** podlega głównemu zarządowi rolnictwa.

Hidroplany, nazwa łodzi przesuwających się z znaczną szybkością po powierzchni wody i poruszanych śrubą powietrzną. Pierwszych prób z **H.** dokonano we Francji dla wypróbowania motorów dla maszyn latających. Po nieudatnych probach Santos Dumonta zbudował **H.** Włoch

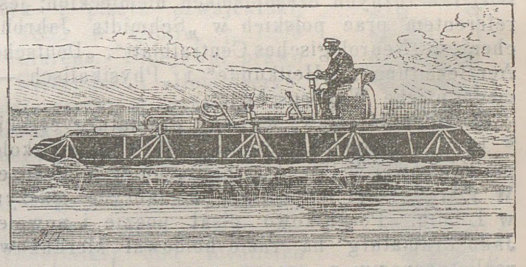

Hidroplan.

Ferlanini (ob. rysunek) który studjował **H.** poczynając od 1885 r. **H.** Ferlaniniego waży 1650 klg. i posiada dwie 5-cio skrzydłowe śruby powietrzne, osadzone na wspólnej osi. Motor typu *Fiat* rozwija 75 k. p. **H.** ten porusza się ze znaczną szybkością — do 70 klm. na godzinę, przyczym unosi się nad powierzchnią wody na 35 cm. i styka się z nią jedynie bocznemi płetwami. Podobny **H.** zbudowali Crocco i Ricaldoni. Waga wynosi 1500 klg. Sprawność motoru 100 k. p.

Hidroskatol, związek chemiczny o wzorze $C_9H_{11}N$, jest produktem redukcji indolu z pomocą cynku i kwasu chlorowodorowego.

Hidrosol, czyli sol wodny, jest to roztwór ciała koloidalnego w wodzie (ob. hidrogiel).

Hidrotypja, proces reprodukowania, oparty na nierozpuszczalności żelatyny, traktowanej dwuchromianem, a wystawionej na działanie światła.

Hidryndynowy kwas $C_8H_9NO_3$, kwas ortoamidomigdałowy, $C_6H_4.NH_2—CH(OH),CO_2H$, w wolnym stanie bardzo nietrwały; jego bezwodnik wewnętrzny (laktam) stanowi dwuoksyindol (ob. hydryndyna w gł. dz.).

Hieronymi Karol, polityk węgierski, * 1836 (ob.) ponownie przystąpił do partji liberalnej; w gabinecie Tiszy (1903) piastował tekę ministra handlu, otrzymał ją też w gabinecie Khuen-Hedervary'ego (1910).

Hieronymus de Moravia, teoretyk muzyczny z XIII-go wieku, autor jednego z najstarszych traktatów muzycznych („Discantus...").

Higier Henryk, lekarz polski, * 1866 roku w Warszawie, gimnazjum ukończył tamże, uniwersytet w Dorpacie. W r. 1889 otrzymał złoty medal za pracę konkursową. 1890 doktorat. Od r. 1891—1896 był asystentem oddziału chorób nerwowych D-ra Gajkiewicza w szpitalu żydowskim. Ogłosił „Experimentelle Prüfung der psychophysischen Methoden im Bereiche des Raumsinnes der Netzhaut (Dorpat, 1890, rozprawa doktorska); „Vergleichende Prüfung der psychophysischen Methoden" (1889, rozprawa konkursowa, druk. w „Philosoph. Studien" Wundta); nadto szereg prac z dziedziny chorób nerwowych w *Gazecie Lekarskiej*, *Medycynie*, *Kronice Lekarskiej* i w różnych czasopismach niemieckich; jest referentem prac polskich w „Schmidts Jahrbücher", w „Neurologisches Centralblatt", „Deutsche Aerztezeitung", „Heilkunde" i „Physikalisch — medicinische Wochenschrift".

Hilbert Jarosław, wybitny dramaturg czeski, * 1871 w Lounach. Studja odbywał w szkole przemysłowej w Pilznie, i politechnice w Pradze. W r. 1893 był inżynierem w fabryce maszyn w Libniu. Początkowo pisał poezje i nowele. Jako dramaturg na razie hołdował kierunkowi realistycznemu; z czasem napięcie dramatyczne jego utworów rosło, a jednocześnie twórczość nabierała cech symbolistycznych; według krytyków czeskich łączy rysy Ibsena i Maeterlincka. Ogłosił dramaty: „Vina" (1896); „O Boha" (1898); „Piest" (1899); „Falkenstein" (1901); „Czeska komedie" (1909); prozą: „Naschval pohadka" (1896); „Ztraceny raj" (1897); „Lili w jine powidky" (1901).

Hilbert Kamil, architekt czeski, * 1869 w Lounach, studjował w Pilznie i Wiedniu, 1899 mianowany budowniczym katedry św. Wita w Pradze. Odrestaurował wiele kościołów historycznych, jak: w Lounach, Kourzimiu, w Czesławiu i t. d. W 1906 został członkiem komisji opiekującej się historycznemi i artystycznemi pamiątkami, 1908 konserwatorem tejże komisji. Oprócz restauracji wystawił szereg nowych budowli bądź w stylu renesansowym, bądź neogotyckim. Opisał wespół z dr. Podlahą w „Zbiorze pamiątek historycznych" koś. św. Wita p, t. „Metropolitni chram św. Vita".

Hildebrand Adolf Ernest, rzeźbiarz niemiecki, * 1847 w Marburgu, uczeń Krelinga i Zumbuscha, uzupełnił swe wykształcenie w Florencji (1874). Ważniejsze prace: „Adam" (1878, muz. lipskie); „Młodzieniec" (1884, gal. narod. w Berlinie; „Chłopiec wiejski z prosięciem" (1887); w Monachjum jest fontanna jego dłuta; napisał „Zagadnienie kształtu"..

Hildebrand Hans, szwedzki archeolog i historyk kultury, w 1907 jako antykwarjusz państwowy przeszedł w stan spoczynku; ogłosił nadto: „Minne of Heliga Birgitta" (1906).

Hildebrand-Hildebrandsson Hugo, meteorolog szwedzki * 1838 w Stokholmie, 1878 — 1906 dyrektor obserwatorjum meteorologicznego i profesor uniwersytetu w Upsali, 1899 — 1907 sekretarz międzynarodowego komitetu meteorologicznego, od 1900 członek komitetu Nobla w wydziale fizycznym. Wydał: „Atlas des mouvements supérieurs de l'atmosphère" (1877); „Marche des isothermes au printemps dans le nord de l'Europe" (1880); „Distribution des éléments météorologiques autour des minima et maxima barométriques" (1883); „Atlas international des nuages" z Riggenbachem i Teisserenc de Bort (1896); „Quelques recherches sur les centres d'action de l'atmosphere" (1897 i nast.); „les Bases de la météorologie dynamique" z Teisserenc de Bort" (1898 i nast.) i inne.

Hiditsch Jakób, nowelista norweski, * 1864 w Chrystjanji, początkowo był pomocnikiem handlowym, następnie technikiem, od 1888 oddał się wyłącznie literaturze. Napisał przeszło 100 krótkich szkiców i nowel, które weszły do rozmaitych zbiorów, ważniejsze z nich: „Under norsk Flag" (1889); „Paa naert Hold" (1892); „Fremmede" (1893); „Vandreliv" (1895); „Kristiania portraetter" (1894); „Fra Alfaroh" (1896) i inne. Z powodu swej świeżości i sympatji z jaką maluje wieśniaków norweskich należy **H.** do najulubieńszych pisarzy w kraju.

Hildt Józef Antoni, pisarz francuski, ogłosił nadto: „la Minerve de Poitiérs, memoire lu à la Societé des antiquaires de l'Ouest" (1902); „Quelques observations à propos de Juvénal au XVII siècle" (1903). **H.** jest jednym z głównych współpracowników „Dictionnaire des antiquités" Daremberga i Saglio.

Hilf Arno, skrzypek, * 1858, † 1909 w Bad Elster, uczeń Davida i Schradiecka. Był przez 10 lat (od 1878 — 88) drugim koncertmistrzem i profesorem konserwatorjum w Moskwie, następnie po krótkim pobycie w Sondershausen został koncertmistrzem i pierwszym profesorem skrzypiec w lipskim konserwatorjum.

Hilgenfeld Adolf Bernard Krzysztof Krystjan, teolog protestancki niemiecki, † 1907 w Jenie.

Hilgers Karol, rzeźbiarz niemiecki, * 1844 w Düsseldorfie, kształcił się tamże, potym w Rzymie. Główniejsze prace: pomnik Wilhelma I w Szczecinie (1889); „Gienjusz sztuki“ (muzeum w Düsseldorfie); „Muza siedząca“ (galerja narod. w Berlinie).

Hill Dawid Jayne, prawnik i dyplomata amerykański, * 1850. Studja prawnicze odbywał w Ameryce i Europie. Był dziekanem uniwersytetu w Buekuel, Rochester, posłował od Stanów Zjednoczonych w Szwajcarji (1903—1905), w Hadze, wreszcie 1908 w Berlinie. Wydał: „Science of rhetoric“ (1877); „Elements of rhetorie“ (1907); „Elements of psyhology“ (1888); „Social influence of christianity“ (1888); „Genetic psychology“ (1893); „History of diplomacy in the international development of Europe“ (1905—1906) i inne. **H.** jest autorem życiorysów: Waszyngtona, Irvinga i W. C. Bryanta.

Hille Piotr, poeta niemiecki, * 1854 w Erwitzen, † 1904 w Berlinie, prowadził życie cygana literackiego, wiele podróżował, uczył się, występował w kabaretach, redagował pisma. Ogłosił, powieści fragmentaryczne: „Die Sozialisten“ (1887); „Semiramis“ (1901); „Kleopatra“ (1901); dramat symboliczny „Das Platonikers Sohn“ (1896). Po śmierci ukazały się „Gesammelte Werke“ w 4 tomach (1904 — 05), gdzie między innemi były poezje p. t. „Blätter vom fünfzigjährigen Baum“ i głębokie urywki „Gestalten und Aphorismen“. Wszystkie te utwory cechuje stylowość i przejmujący liryzm.

Hillebrand Alfred, sanskrytolog niemiecki, ogłosił nadto: „Literatura rytualna“ (1897); „Ofiary i magja wedyjska“ (1897); „Bogowie Rigvêdy“, szkic historyczny pod pseud. *Fritz Bonsen* (1894). Wydał nadto w „Bibliotheca Indica“ w Kalkucie, tekst i komentarze do „Sânkhâyana Srantasutra“ (1888 i nast.).

Hillemacher Paweł i Lucjan, bracia, kompozytorowie francuscy, piszący dzieła wspólnie. **H.** Paweł, * 1852 w Paryżu, ukończył konserwatorjum z nagrodą rzymską (*Prix de Rome*) w r. 1876; brat jego Lucjan, * 1860 również w Paryżu, † 1909 tamże, *Prix de Rome* otrzymał w 1880 r. (uczeń Masseneta). Pierwsza wspólna kompozycja braci **H.**, symfoniczna legienda „Loreley“ otrzymała wielką nagrodę miasta Paryża (w 1882 r.). Bracia **H.** napisali szereg oper, wystawianych w Paryżu i Brukselli („Orsola“, „Circé“).

Hilmi-Pasza Abbas, mąż stanu turecki, * 1859 w Konstantynopolu, otrzymał staranne wykształcenie tamże i na Zachodzie, służył w ministerjum sprawiedliwości. Pełen zalet towarzyskich i rozumiejący potrzebę reform, w 1903 został komisarzem w Macedonji, gdzie okazał ogromną ruchliwość i zdolności przy zaprowadzeniu porządku w kraju, posiłkując się jaknajmniej oficerami cudzoziemskiemi. Podczas rewolucji 1908 r. **H.-P.**, aczkolwiek sprzyjał ruchowi, odmówił przysięgi na konstytucję, dopóki sułtan nie stanął po stronie konstytucjonalistów. W gabinecie reform Kamila-Paszy odegrał wybitną rolę, a po zdławieniu reakcji i zdetronizowaniu Abd-ul-Hamida w kwietniu 1909, został mianowany wielkim wezyrem. Dnia 29 grudnia 1909 musiał jednak zrezygnować z zajmowanego stanowiska, formalnie z powodu choroby, faktycznie zaś z powodu nieporozumienia z komitetem młodotureckim.

Hilmi-Pasza.

Hilszer Teodor, malarz czeski, * 1866 w Kamennoj koło Przybramu. Studja odbywał w Pradze. Od realistycznych obrazów zwrócił się do malarstwa dekoracyjnego, ponadto malował krajobrazy, portrety. Wykonał: „Sardanapal“ (1894); „Ahaswer“ (1888); „Leśne kwiaty“ (1891); kurtynę teatru w Przerowie (1897) i w Małym Bolesławiu (1908); lunety w muzeum przemysłowym w Chrudimiu. Prace swe wystawiał w Pradze, Wiedniu, Warszawie, Monachjum i t. d.

Hilty Karol, prawnik, polityk i pisarz szwajcarski, * 1833 w Croire, † 1909 w Clarens. Studjował prawo w Gietyndze i Heidelbergu, gdzie otrzymał doktorat, był adwokatem w Croire do 1874, poczym został profesorem prawa publicznego szwajcarskiego w Bernie. Z szeregu cennych jego prac główniejsze: „Theoretiker und Idealisten der Demokratie“ (1868); „Ideen und Ideale schweizerischer Politik“ (1875); „Vorlesungen über die Politik der Eidgenossenschaft“ (1875); „Oeffentliche Vorlesungen über die Helvetik“ (1878); „Revision und Reorganisation“ (1882); „Die Neutralität der Schweiz in ihrer Auffassung“ (1889). W 1890 **H.** został obrany do Rady narodowej, gdzie głównie zabierał głos w sprawach pilityki zewnętrznej, należał do grupy umiarkowanych radykałów, był zwolennikiem centralizacji i położył duże zasługi w pracach nad ujednostajnieniem prawodawstwa. W 1891 z powodu 60-ej rocznicy istnienia Konfederacji szwajcarskiej wydał „Die Bundesverfassungen der Schweizerischen Eidgenossenschaft“ (1891). Jako moralista i filozof ogłosił: „Ueber Neurasthenie“ (1897); „Ueber die Höflichkeit“ (1898);

Hilty Karol.

„Das Glück“ (1899); „De senectute“ (1898), „Für schlaflose Nächte“ (1901). **H.** służył też w wojsku, w 1886 został pułkownikiem, był prezesem trybunału wojennego i zdziałał wiele dla reformy sądownictwa wojennego w Szwajcarji. W 1892 został naczelnym audytorem armji.

Himalaja. Sprawa identyczności wierzchołków Gaurizankaru i Ewerestu lub wyższości jednego od drugiego znajduje pewne oświetlenie w pracach, ogłoszonych przez indyjskie biuro pomiarów 1904. Podług nich należy nazwy Gaurizankaru i Ewerestu odnieść do różnych szczytów, Ewerest ma być wyższy od Gaurizankaru. Wood oznaczył wysokość jego na 8,750 m. zamiast 8,840 m., odpowiednio ocenił niżej i inne szczyty. Workman z żoną weszli 1906 na szczyt Nunkun i natknęli się na wysokości 6000 m. na kotlinę lodowca ogromnego, który wznosi się na 5 głównych szczytach. Wieczny śnieg panuje od 5030 m.

Hind John Russel, astronom angielski, † 1895 w Twickenhamie.

Hindi (w postaci starożytnej Hindui, w najważniejszej gałęzi bocznej Hindostani lub Urdu zwany) język, najbardziej rozpowszechniony w Indjach angielskich, mówi nim do 100 mil. m.; głównie panuje w Indjach północnych, w całych Indjach zaś jest językiem piśmiennictwa i klas wykształconych. **H.** w prostej linji wywodzi się z sanskrytu i dzieli się na dwie główne grupy: wschodnią i zachodnią, każda z licznemi narzeczami. Z grupy zachodniej największe znaczenie zdobyło narzecze Hindustani lub Urdu (język obozowy), zawiera ono 40—50% słów perskich i arabskich i posługnie się pismem perskim; pochodzi z czasów władców mongolskich. Inna odmiana języka, popierana przez Anglików, gdzie cudzoziemskie słowa zamieniono sanskryckiemi, tak zwany **H.** górny, stała się językiem piśmiennictwa i posługuje się alfabetem, wziętym z sanskrytu. Literatura składająca się głównie z tłumaczeń z sanskrytu, arabskiego, perskiego, rozpoczęła się już w XII w., obecnie kwitnie prasa perjodyczna. Por.: Garcin de Tassy, „Histoire de la langue et de la litterature hindoues et hindoustanies“; Vinson, „Manuel de la langue hindoustani“ (1899); Kellogg, „Grammar of the H. language“ (1893); M. Schultze, „Grammatik der hindustanischen Sprache“ (1894).

Hinterleichner Karol, gieolog i petrograf słowieński, * 1874 w Lublanie. Studjował tamże i w Wiedniu, od 1900 pracuje w urzędzie gieologicznym w Wiedniu. Z licznych prac **H.** ważniejsze: „Ueber Basaltgesteine aus Ostböhmen“ (Jahrbuch d. geol. Reichsanstalt 1900); „O nekaterih tujih hribinah iz nefelinowega tefrita Kunietiszke gore“ („Viest. Kral. czes. spol. nauk“ 1902); „O petrograficznich svojstvih nekaterih hribin iz zapadno czeskego kambrija in iz sosednjega ozemlja“ (tamże 1902); „Geologische Verhältnisse im Gebiete des Kartenblattes Deutschbrod“ (1907, Jahrb. geol. B. A.); „O rulach východoceskych“ („Viestnik IV sjezdu czes. przirod. a lekarzu w Pradze“ 1908). Nadto **H.** wydał podręcznik mineralogji po słowieńsku i kilka broszur popularnych i stara się o rozbudzenie ruchu naukowego, o nawiązanie stosunków naukowych Słowieńców z innemi Słowianami, przedewszystkim z Czechami („Slovenska znanstvena organizacija in nasze vseuczeliszko vpraszanje“ (Lublana 1908, 1909).

Hintze-Ribeiro Ernest Rudolf.

Hintze-Ribeiro Ernest Rudolf, polityk portugalski, * 1849 w Ponta-Delgada, na wyspie SanMiguel, † 1907 w Lizbonie. Kilkakrotnie zajmował urząd ministra robót publicznych, spraw zagranicznych, finansów, po raz pierwszy był premierem 1893, następnie 1905 i znów w l. 1900 — 1904, poczym jeszcze w kwietniu 1906. Chciał rządzić bez Kortezów jak dyktator, na co nie otrzymał zgody króla. Po nim otrzymał ster rządów Joao Franco (ob. II supl.) wódz partji odrodzenia; wtedy **H.R.** dla skutecznej z nim walki przyłączył się do grupy reformistów.

Hinzpeter Jerzy Ernest, pedagog niemiecki, † 1907 w Bielefeldzie.

Hiolin Ludwik Józef, rzeźbiarz francuski, * 1846 w Septmonts, uczeń Joufroy i Perrey, zaczął wystawiać w 1874. Główniejsze prace: „Abel składający Bogu ofiarę“; „Wilk“; „Japonja“; popiersia: Viollet-le-Duca i prezydenta Krügera, nadto dekoracje rzeźbiarskie w kaplicy przy ul. Jean-Goujon.

Hirka i Szeryf (arab.), nazwa płaszcza proroka, uważanego przez mahometan za relikwję; **H.** przechowuje się w skarbcu w Konstantynopolu i co rok 15 Ramadhana przez dostojników najwyższych wystawiany bywa na widok publiczny ku czci powszechnej.

Hiro Dragutin, botanik i gieograf chorwacki, * 1853 w Zagrzebiu. Jest nauczycielem i pracuje w gabinecie botanicznym przy uniwersytecie w Zagrzebiu. Ogłosił: „Putopisi“ (1878); „Slike iz hrvatske cvjétane“ (1880); „Hrvátsko Primorje“ (1891); „Gorski kotar“ (1898); „Lika i Plitviczka jezera“ (1900). Jest głównym redaktorem „Prirodni zemljopis Hrvatske“ (1905) i współpracownikiem wielu pism fachowych.

Hiroshige, malarze japońskiej szkoły Ukiyoe'a i rysownicy drzeworytnicy. Rodowe nazwisko pierwszego Ando, które jako uczeń Utagawy Toyohiro, zmienił na Utagawa, nazwisko artystyczne Ichiryusai od Ryusai, * 1797 w Edo,

† 1858 tamże. Prócz licznych obrazów tworzył ilustracje do książek i kartony, szczególnie krajobrazów barwnych, najbardziej znany cykl 53 stacji Tokaido. Syn adoptowany *Shigenobu*, którego życie nie jest znane, po śmierci **H.**, przybrał nazwisko pierwszego **H.** z dodatkiem „druga generacja“, ustąpił je jednak wkrótce malarzowi *Shigemasa*. * 1846, † 1894. Dzieła dwuch późniejszych **H.** trzymane są niewolniczo w duchu pierwszego tak, że trudno je odróżnić. Por.: Seidlitz, „Geschichte des japanischen Farbenholzschnittes“ (1897); M. M. Fenollosa, „Hiroshige the artist of mist, snow and rain“ (1901); „Catalogue of the Happer collection“ (1909).

Hirsch Bruno, farmaceuta niemiecki, † 1902 w Dreznie.

Hirsch Karol Henryk, pisarz francuski, * 1870 w Paryżu, gdzie wczesnie stał się ulubionym feljetonistą *Journal'u* i innych pism paryskich. W powieści z początku hołdował symbolizmowi, jak: „la Possesion“ (1899) i „la Vierge aux tulipes“ (1901), następnie napisał satyrę antymilitarną: „Heros d'Afrique“ (1903), właściwe jednak powołanie znalazł w silnych i chwilami szorstkich powieściach z życia paryskich warstw niższych: „Eva Tumarches et ses amis“ (1903); „la Demoiselle de comédie“ (1904); „le Tigre et coquelicot“ (1905); „un Vieux bougre“ (1908); „Nini Godache“ (1908).

Hirsch Marja, pisząca pod pseud. *Adalbert Meinhardt*, autorka niemiecka, * 1848 w Hamburgu, wiele podróżowała, co zużytkowała w swych książkach, z których główniejsze: „Reisenovellen“ (1855); „Heinz Kirchner“ (1906, IV wyd.); „Mimen“ (1895); „Catarina. Das Leben einer Farberstochter“ (1902); „Frau Hellfrieds Winterpost (1904); „Glücksuchende Menschen (1907).

Hirsch Max, ekonomista niemiecki, † 1905 w Homburgu (nie 1880 jak w gł. dz.). Jeden z założycieli wolnomyślnych związków zawodowych, wydawał „Gewerkverein“ (nie „Gewerbverein“ jak w gł. dz.); posłował do parlamentu Rzeszy 1877—84, 1890—93. Wydał oprócz wymienionych między innemi: „Arbeiterberufsvereine in Grossbritannien und Deutschland“ (1896).

Hirschberg Aleksander, historyk polski, kustosz bibljoteki Zakładu Ossolińskich, † 1907 we Lwowie; ogłosił nadto: „Maryna Mniszchówna“ (Lwów 1906).

Hirschfeld Jerzy, dramatopisarz niemiecki, ogłosił nadto sztuki teatralne: „Der junge Goldner“ (1901); „Spätfrühling“ (1906); powieści: „Das grüne Band“ (1905); „Das Mädchen von Lille“ (1906).

Hirschfeld Otto, historyk niemiecki, ogłosił nadto: „V Corpus inscriptionarum Latinarum“ („Inscriptiones Aquitaniae et Lugdunensis“, 1899; „I. Belgicae“ 1904; „Miliaria Galliarum et Germaniarum“, 1907); „Lyon in der Römerzeit“ (1878); „Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian“ (1905). Redagował „Abhandlungen der archäologisch epigrapischen Seminars zur Univ. Wien“ (1878—85) i „Archäologisch—epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich“ (1877—1884).

Hirszband Napoleon (pseud. Cezary Jellenta), literat polski, ogłosił nadto: „Orfan“, poezje (Warszawa 1902); „Kraswa“, poemat dramatyczny z cyklu „Mity“ (t. 1902); „Linje Hotera“, powieść (t. 1908); „Cyprjan Norwid“, szkic syntetyczny (t. 1908); „Druid Juljusz Słowacki“ (Kraków 1911), prócz licznych rozpraw drukowanych po rozmaitych czasopismach. **H.** w 1903 zaczął wydawać miesięcznik literacki *Ateneum* według programu odmiennego od dawniejszego miesięcznika t. n.; po trzech latach wydawnictwo zawiesił, a potym wznowił na czas pewien w 1908 w Dreznie. W 1906 przeniósł się do Drezna, potym do Krakowa, gdzie mieszka obecnie.

Hirszenberg Leon, malarz polski, brat Samuela, wystawia w Warszawie i Krakowie. Mieszka przeważnie zagranica.

Hirszenberg Samuel, malarz polski, † 1908 r., przeżywszy lat 42. Śmierć go spotkała w Jerozolimie, dokąd został powołany na stanowisko dyrektora miejscowej Szkoły sztuk pięknych.

Hirszfeld Jakób, muzyk polski, * 1871 w Warszawie, uczeń konserwatorjum, (Michałowskiego i Noskowskiego). Jako kapelmistrz debiutował w operetce w r. 1908, następnie w operze warszawskiej za imprezy Castellana (1909); od r. 1910 jest dyrygientem chóru i kapelmistrzem opery.

Hirt Herman, lingwista niemiecki, * 1865 w Magdeburgu, studjował w Freiburgu i Lipsku, habilitował się tamże 1891 z giermanistyki, 1896 został nadzwyczajnym profesorem. Prace jego dotyczą badań języków indo-giermańskich.

Hirzel Krzysztof Henryk, chemik niemiecki, † 1908 w Lipsku.

Hiszpanja. Według obliczeń z 31 grudnia 1907 było w **H.** 19,712,585 mieszkańców, 39 osób na 1 klm. kw. co stanowi przyrost w porównaniu z 1900 o 2·1 osób na 1 klm. kw. Niewielki przyrost ludności tłumaczy się wielką śmiertelnością dzieci (1904 wynosiła 17·3% śród dzieci do 1 roku życia) i dużą emigracją, która w 1906 obejmowała 126,771 osób, 1907: 130,640; w 1908 do Ameryki samej wywędrowało 170,000 (a do Argientyny 125,497). Immigracja jest o wiele słabsza i obejmuje ludzi, którzy tylko czasowo bawią w **H.**: w 1907 było takich 79,000, 1908: 88,000. Z 50,451,700 hektarów ziemi było: w uprawie 21,702,900, pod lasami 24,055,500, a 4,693,300 jako nieużytki. Z uprawy zbóż pierwsze miejsce zajmuje pszenica, dalej żyto, jęczmień, owies, przyczym wydajność z hektaru dwa razy mniejsza niż w Niemczech. Prócz zbóż w uprawie są: rośliny strączkowe, winorośl,

oliwki. Hodowla inwentarza: konie, muły, osły, rogacizna, świnie, owce, kozy, przyrost za ostatnie dwa lata wynosił: dla inwentarza dużego 264,154, dla drobnego 2,485,724 głów. *Produkcja kopalń*, które dotychczas nieznacznie są eksploatowane, jest mimo to wielka, większość rud wywożona jest zagranicę. W 1908: 8·1 mil. tonn, głównie: ołów, miedź, cynk, siarka, rtęć, węgiel kamienny, asfalt, cyna; ogólną wartość produkcji górniczej obliczono na 120 miljonów pesetas. *Produkcja hutnicza* wynosiła 380,000 tonn surowego żelaza, 183,200 t. ołowiu, 53,900 t. miedzi, 129,881 kgr. srebra. W przemyśle po stracie kolonji **H.** utraciła główne rynki zbytu i dopiero powoli dźwiga się nanowo. Przemysł bawełniany, którego głównym centrum jest Katalonja, rozporządza 2,053,000 wrzecion i 69,000 warsztatów tkackich; przemysł wełniany: 200,000 wrzecion i 4,000 warsztatów tkackich; przemysł jedwabniczy stoi gorzej, ogromną ilość kokonów wywozi się za granicę; przemysł korkowy, którego produkcja wynosi 55 mil. pesetas, cierpi z powodu ceł i konkurencji zagranicznej. Wybitne miejsce zajmuje fabrykacja broni i obuwia. Cukru z buraków i trzciny cukrowej wyprodukowano 1908/09: 122,400 tonn. Handel zagraniczny rozwija się stale, chociaż z wahaniami, 1909 wynosił: przywóz 951,021,647 pesetas, wywóz 926,078,722 pes. Wywóz dotyczy głównie minerałów, metali, artykułów spożywczych, bawełny, maszyn. W 1909 przywóz był większy od wywozu o 25 miljonów pesetas. Największe obroty handlowe ma **H.** z Anglją, następnie idą Stany Zjednoczone, Francja, Niemcy, Indje angielskie. Kurs waluty poprawił się, w 1907: 111·5, a w 1910: 106 — 107 pesetas wynosiło 100 fr. Do portów hiszpańskich przybiło 1909: 20,284 statków o pojemności 20,026,964 tonn, odpłynęło 18,024 statki o 19,684,107 tonn; śród nich było niehiszpańskich 9,674 o 12,534,631 t., względnie 9,309 o 12,530,997 t. Najbardziej ożywionym portem hiszpańskim była Barcelona: 3,490,000 t. dla statków przybywających, 3,565,000 dla odpływających, następnie: Bilbao, Kadyks, Huelva, Vigo, Valencia, La Coruna, Malaga, Santander i Alicante. *Sieć linji kolejowych* 1908: 14,897 klm. Doniosłe znaczenie posiada umowa z Francją z lutego 1907 o budowie przez obydwa państwa trzech nowych linji przez Pireneje; linje te mają być ukończone w ciągu 10 lat: I) z Aix les Thermes przez Bourg-Madame i Puisgarda do Rivoli, II) z Oleron do Zuera, III) z St. Geron do Sort. *Urzędów pocztowych* było 1907: 4577 z 6021 osób personelu; długość linji telegraficznych z 1,724 urzędami wynosiła 35,016 klm., długość drutów 80,323 klm. Nowy kabel został przeprowadzony 1907 z Barcelony do Mallorca (274 klm.), rozwój telefonów jeszcze niewielki: 18,572 numerów, 84 stacje wewnętrzne i 71 zagraniczna. *Finanse* kraju cierpią wciąż z powodu dużych długów państwowych, $^2/_5$ wydatków idzie na oprocentowanie długów. Rzeczywisty dochód państwa na r. 1908 wynosił 1,072,056,641 pesetas, rozchód 1,025,908,048 pesetas. *Budżet* na 1909 również wykazywał małą nadwyżkę dochodów, w rzeczywistości zaś okazał się deficyt na 50·7 mil. pesetas, ponieważ dochody wyniosły: 1,065,569,000, a wydatki (łącznie z wydatkami etatów poprzednich) 1,116,325,000 pesetas. Ogólna suma długów państwowych w 1909 wynosiła 9,466,014,795 pesetas. *Wojsko.* W 1908 armja hiszpańska składała się z 109,038 ludzi w służbie linjowej, prócz tego z 19,730 żandarmów i 14,846 straży pogranicznej. Według planu ministra wojny, generała Aznara, ma nastąpić zupełna reorganizacja armji; w 1909 został oddzielony od ministerjum wojny sztab generalny, przez co usunięto z armji tarcia natury politycznej.

Dzieje. W 1904 została zawarta umowa z Watykanem w sprawie kongregacji, a reformę konkordatu uchwalił senat 30 listopada 1904 r. W stosunkach zewnętrznych ministerjum Maury zawarło umowę z Francją w sprawie Maroka 6 paźdz. 1904 r. Z powodu różnicy zdań co do reform wojskowych nastąpił rozłam w łonie ministerjum. Nowy gabinet pod wodzą generała Azcarraga, utworzony 16 grudnia, doznał złego przyjęcia i ze strony liberałów i konserwatystów. Miejsce jego zajął Villaverde 26 stycznia 1905, ale w czerwcu już ustąpił. Następcą jego był Montero Rios od 20 czerwca, przyczym nastąpił rozłam śród konserwatystów. Dn. 31 maja 1906 odbył się ślub króla Alfonsa XIII z ks. Eną Battenberg, która przybrała imię Wiktorji. Liberalne ministerjum Riosa wystąpiło z szeregiem projektowanych reform, ale głód w Andaluzji, potrzeba nadzwyczajnych kredytów, niezgoda na tym punkcie członków gabinetu i rozruchy głodowe w tej prowincji paraliżowały działalność gabinetu. W tych warunkach odbyły się wybory 10 września: ministerjum zdobyło większość (240 liberałów), ale opozycja konserwatywna rozporządzała pokaźną liczbą 197 członków. Dn. 24 września odbyły się znów wybory do Senatu, na 180 senatorów obrano 109 liberalnych. Kortezy zostały otwarte mową tronową, zapowiadającą cały szereg reform liberalnych, ale tarcia w łonie gabinetu utrudniały sytuację, nastąpiła częściowa rekonstrukcja gabinetu. W nowym składzie gabinet przedstawił się Izbie 31 paźdz., projekt budżetu ministra finansów wywołał powszechne uznanie, wkrótce jednak ruch kataloński wytworzył na nowo ciężką sytuację dla rządu. Z powodu wyborów municypalnych wybuchły zamieszki w Katalonji, szczególnie groźna była sytuacja w Barcelonie. Dn. 28 listopada Izba zawiesiła wolności konstytucyjne w Barcelonie. Premier Montero Rios żądał jednakże ukarania oficerów, którzy jako

lojaliści brali udział w rozruchach, przeciwny temu był minister wojny, Weyler. Wtedy Montero Rios podał się do dymisji, miejsce jego zajął nowy gabinet liberalny Moreta 30 listopada, który z powodu reformy kodeksu wojskowego i nowego prawa celnego (31 marca 1906) spotkał się z silną opozycją i ostatecznie usunął się, nie uzyskawszy zgody króla na rozwiązanie parlamentu. Następne gabinety Lopeza Dominguez (6 lipca), znów Moreta (29 listopada), marszałka Voga de Armijo (4 grudnia), musiały ciągle walczyć z trudnościami wewnętrznej polityki codziennej, odsuwały sprawę reform przyrzeczonych lub wnosiły w formie tak zmienionej, że wywoływały rozłam w swoim stronnictwie, np. prawo o stowarzyszeniach. W ten sposób pięć ministerjów liberalnych w ciągu dwóch lat w niczym nie posunęło sprawy reorganizacji państwowej i wzmocnienia sił monarchji. Po dymisji gabinetu marg. Vega 24 stycznia 1907, król powierzył rządy konserwatyście Maurze, który przedewszystkim zająć się chciał sprawami administracyjnemi i finansowemi, a prawo o stowarzyszeniach, które miały dotknąć i kongregacje, traktować w porozumieniu ze stolicą Apostolską. Wybory prowincjonalne z 10 marca dały większość konserwatystom, wobec czego Maura zdecydował się na rozwiązanie Kortezów, król podpisał odpowiedni dekret 31 marca. Wybory nowe z 21 kwietnia dały konserwatystom 256 mandatów, mniejszość opozycyjna liczyła 150 głosów, liberałów było wszystkiego 61. Dn. 5 marca odbyły się wybory do Senatu, gdzie również konserwatyści otrzymali większość. Gabinetowi udało się zjednoczyć wszystkie partje na punkcie reorganizacji marynarki, ale budżet szkolny wywołał wiele wrzawy i z tego powodu opozycja demostracyjnie opuściła salę obrad 31 grudnia 1907. Z czasem trudności rosły. Z powodu braku funduszów na armję Izby uchwaliły w czerwcu 1908 pożyczkę 160 miljonów. W kraju zaczęły się zaburzenia, w Barcelonie liczne zamachy 1907 r. podwoiły się jeszcze na początku 1908 r. W kwietniu proces przeciwko anarchiście Rullowi i towarzyszom poruszył opinję. Ministerjum wniosło projekt o ograniczeniu swobody prasy; pomimo przychylnej opinji Senatu i wybranej komisji parlamentu, wrzenie w kraju było tak silne, że ministerjum cofnęło swój projekt. Projekt prawa o zarządzie lokalnym stał się powodem długich i gorących debatów. Rząd poczęści uwzględnił żądania decentralistyczne prowincji, np. Katalonji, ale całość wywołała silną opozycję skrajnej lewicy i socjalistów, i prawo, przedłożone w kwietniu 1908 po wielu ustępstwach i kompromisach, zostało uchwalone dopiero w lutym 1909 dzięki poparciu liberalnej grupy Moreta. Na punkcie polityki zagranicznej **H.** w tych czasach zostaje w ścisłym związku z Francją i Anglją. Dn. 2 marca 1907 podpisana została umowa z Francją o budowę kolei przez Pireneje; 8 kwietnia odbył się zjazd w Kartaginie króla angielskiego z hiszpańskim. Dn. 16 maja **H.** zawarła umowę z Francją i Anglją w sprawie kolonji afrykańskich i wybrzeży morza Śródziemnego. W Maroku z powodu zaburzeń w Casablauca działa **H.** zgodnie z Francją. Wojska hiszpańskie zajęły 13 lutego 1908 Mar-Szika. Przyjaźń francusko-hiszpańska miała powody do wielokrotnych manifestacji, i tak: francuski minister spraw zagranicznych Pichon bawił 1908 w Madrycie, tegoż roku odbyła się wystawa hiszpańsko-francuska w Saragossie, gdzie Alfons XIII widział się z francuskim ministrem handlu, Cruppi, król kilkakrotnie odwiedzał Paryż. otwarciu tunelu w Canfranc towarzyszył zjazd wyższych dygnitarzy francuskich i hiszpańskich. W 1909 ministerjum Maury było narażone na szereg zarzutów, które poderwały jego opinję, jak: sprawa kanałów (minister Sanchez Toca jako przedsiębiorca), powierzenie wszystkich obstalunków wojskowych jednej firmie angielskiej i ostatecznie polityka marokańska. Dn. 9 lipca napadli Marokańczycy na pracujących w kopalniach robotników hiszpańskich i francuskich. Nie otrzymawszy w drodze dyplomatycznej zadośćuczynienia, rząd kazał wystąpić wojskom. Dnia 18 i 19 lipca miały miejsce krwawe starcia, a 23 lipca Hiszpanie w walce stracili 300 ludzi, między niemi wielu oficerów. Niespodziana ta wojna w Mellili wywołała wrzenie w kraju. W Barcelonie podczas wysyłania wojsk do Mellili zaszły zaburzenia, został ogłoszony stan wojenny, a 27 lipca Barcelona była w rękach rewolucjonistów. Wysłano przeciwko nim 12,000 wojska. Powstańcy zniszczyli kolej w okolicy Barcelony, wybudowali 130 barykad, przez cały tydzień (26 — 31 lipca) toczyła się walka o posiadanie miasta. Zacietrzewienie z obydwóch stron było wielkie. W Barcelonie i okolicy zburzono 65 kościołów i 31 klasztorów, zabito kilku księży i mnichów. W d. 28 lipca ogłoszono stan oblężenia w Barcelonie, a w całej **H.** zawieszono gwarancje konstytucyjne. Mnóstwo aresztowanych osób stawiono przed sąd wojenny w fortecy Monjuich, a z nich skazano kilku na śmierć, jak Franciszka Ferrera (ob. II suplement), rozstrzelanego 13 października. Około 130 szkół świeckich zamknięto, dużą ilość osób podejrzanych zesłano do prowincji Huesca. W Afryce tymczasem walka trwała, **H.** stopniowo zgromadziła koło Mellili 40,000 wojska; 27 lipca w krwawej walce padło 200 Hiszpanów i gien. Pintos. Wojska hiszpańskie posuwały się jednak zwycięsko naprzód, po zajęciu 27 września Seluanu, Hiszpanie znów byli panami wzgórz Gurugu. Pod wpływem tych pomyślnych wiadomości gwarancje obywatelskie były przywrócone i Kortezy zwołane na 15 paździer-

nika. Niespodzianie 21 października wybuchł kryzys ministerjalny z powodu zatargów z liberalną grupą Moreta, która dotychczas podtrzymywała gabinet. Król powierzył sformowanie nowego gabinetu Moret'owi. Gabinet liberalny Moreta zajął się przedewszystkim przywróceniem normalnego życia konstytucyjnego w kraju i zakończeniem wojny afrykańskiej; 8 listopada w Barcelonie i Geronie powróciły normalne stosunki, wstrzymano dalsze wykonywanie wyroków śmierci; obsadzenie terytorjum przez **H.** zmusiło w końcu listopada Marokańczyków do pertraktacji pokojowych, w końcu grudnia większość plemion poddała się, wojska hiszpańskie powoli wracały do ojczyzny. Pomimo tych sukcesów i entuzjastycznego uchwalenia autonomji gmin, gabinet Moreta nie przetrwał. Dn. 9 lutego 1910 zastąpił go gabinet z lewicy liberalnej, sformowany przez Canalejasa, który uzyskał od króla rozwiązanie Kortezów i wyznaczenie nowych wyborów. Więzieni powstańcy katalońscy mieli bądź złagodzone wyroki, bądź zupełnie puszczeni byli na wolność. Nowe wybory 8 maja wypadły w myśl ministerjum. Socjaliści po raz pierwszy mieli w parlamencie przedstawiciela w osobie swego wodza Pablo Iglesiasa. Jednym z pierwszych kroków nowego rządu było wystąpienie z projektem reformy konkordatu z Watykanem, z czym nosił się też i Moret. Szło mianowicie o pewną reglamentację kongregacji zakonnych i wprowadzenie wolności religijnej dla wyznań niekatolickich. Watykan próbował wywrzeć nacisk na króla, ale bez skutku. Nota w sprawie reformy była doręczona Watykanowi w połowie kwietnia 1910; wobec tego, że stolica Apostolska nie chciała jej uwzględnić, stosunki między rządem hiszpańskim a Watykanem tak się zaostrzyły, że w końcu lipca Canalejas odwołał posła hiszpańskiego przy Watykanie „do otrzymania nowych instrukcji". Zatarg na początku 1911 r. jeszcze nie został załagodzony. Por.: J. Pérez Lopez, „Geografia de Espana y de sus posesiones de Afrika" (1907); Jousset „l'Espagne et le Portugal Illustrés" (1907 i nast.); Diercks, „Das moderne S." (1908); Rikli, „Vegetationsbilder aus S." (1907); Oman, „History of the Peninsularwar" (1908, 3 t.); Ortega y Rubio, „Historia de Espana" (1910); Marvaud, „la Question sociale en Espagne" (1910).

Hittorf Jan Wilhelm, fizyk niemiecki. W 1898 podał wyjaśnienie elektromotorycznego zachowania chromu i passywności żelaza. **H.** został 1900 członkiem korespondentem Akademji paryskiej.

Hittowie (*Hettowie*, u Egipcjan *Cheta*), lud starożytny w Azji Mniejszej. **H.** obok Egipcjan, Asyrobabilończyków, stanowią trzeci naród w Azji Mniejszej, który potrafił wytworzyć kulturę, starszą od fenickiej, zbudował cesarstwo potężne ze stolicą Kartemisz. **H.** podbici zostali przez Asyryjczyków w IX stuleciu przed Chr. Wzmianki o **H.** odnaleziono w pomnikach egipskich od Tutmozisa III do Ramzesa (XV—XII wiek przed Chr.). Następnie wykryto pomniki **H.** od Hamatha do Kartemischu w Syrji. Ale oprócz syryjskich **H.** istniały inne grupy, rozrzucone po całej Azji Mniejszej do morza Egejskiego. Kwestja narodowości **H.** jeszcze nie została wyjaśniona, gdyż pismo obrazowe **H.** trudne jest do odcyfrowania. Niektórzy przypuszczają, że **H.** byli w bliskim pokrewieństwie z dzisiejszemi Ormieńczykami. Por.: Jensen „Hittiter und Armenier" (1898); Messerschmidt „Corpus inscriptionum Hettiticarum" (1900, 1902) i „**H.**" (1902); Tubajew „K woprosu o T." („Zapiski C. ros. Tow. arch.", tom XII, 1909); Sayce „The Hittites" (1903).

Hitze Franciszek, polityk i ekonomista niemiecki. Jest zwolennikiem organizacji społecznej na zasadzie związków zawodowych, podobnych do średniowiecznych cechów, ale przystosowanych do potrzeb nowoczesnej produkcji. W 1893 został profesorem chrześcijańskich nauk społecznych Akademji w Münsterze. Od 1885 należy do parlamentu Rzeszy, gdzie zabiera szczególnie głos w kwestji robotniczej; ogłosił nadto: „Normalarbeitsordung nebst Erläuterungen"; „Die Arbeiterfrage und die Bestrebungen zu ihrer Lösung" (1904, IV wyd.).

Hjelt August, historyk i statystyk finlandzki, 1905—06 w zgromadzeniu stanów, 1907—08 w parlamencie reprezentował dążności fennomanów, w lipcu 1908 został członkiem Senatu finlandzkiego, z którego w końcu 1909 ustąpił.

Hjeroglify (ob.). Załączona tablica barwna jest zmniejszoną reprodukcją jednego z najlepiej utrzymanych pomników pisma hjeroglificznego, sięgającego początków państwa egipskiego (około 2800 przed Chr.). Pochodzi ona z jednego z grobowców w Medum, zbadanych ostatnio przez Flindersa Petrie, na którym znajdują się **H.** dokładnie wykonane w płaskorzeźbie i malowane wielobarwnie; z taką starannością pisano jedynie na pomnikowych dziełach architektury staroegipskiej. Wierzch tablicy zawiera tytuły i imiona zmarłego Rahotepa, syna królewskiego, arcykapłana Heljopolisu; boczne skrzydła wypełnia spis rzeczy, umieszczonych wraz z nim w grobowcu, jako to: krzeseł, przyrządów do pisania, naczyń, flaszek z świętemi olejami; nie brak tam nawet gry staroegipskiej. Środek tablicy wyobraża nieboszczyka, okrytego skórą tygrysią, siedzącego na krześle o krowich nogach za stołem biesiadniczym. Nad i pod stołem umieszczone są **H.**, uzmysławiające rozmaite ofiary, jako to: kadzidło, szminkę, wino, figi i inne przedmioty, według wierzeń staroegipskich niezbędne zmarłemu w jego życiu pozagrobowem.—O **H.** por. nadto: Erman „Aegyptische Grammatik" (1902, II wyd.); „Verzeichniss der hieroglyphischen

HIEROGLIFY.

Napisy hieroglificzne i płaskorzeźby na grobowcu księcia Rahotep w Medumie
(według Flindersa Petri.)

Typen", najzupełniejszy spis odcyfrowanych **H.**, wydany przez niemiecką drukarnię rządową w r. 1900.—*Literatura egipska*, (ob.), której zbadanie jest ściśle związane z hjeroglifiką, obejmuje, jak dotąd poznano, przeważnie działa treści beletrystycznej (opowieści, bajki, nowele); por. Maspero „Les contes populaires de l'Egypte ancienne" (1889); Erman i Krebs „Aus dem Papyrus der königlichen Museen" (1899); Spiegelberg „Die Novelle im alten Aegypten" (1898). Poza tym wybitną rolę dla poznania dziejów Egiptu odegrały pisma religijne, zwłaszcza księgi zmarłych, pisane hjeratycznie na papyrusach, por. Schiaparelli „Libro dei funerali" (1881). Najmniejsze względnie znaczenie posiadała naukowa literatura egipska; dzieła matematyczne nie świadczą pochlebnie o teoretycznej wiedzy Egipcjan, dzieła zaś lekarskie nie wychodzą poza najprostsze wiadomości anatomiczne i terapeutyczne. Ostatniej dziedziny dotyczy m. in. nieodcyfrowany jeszcze całkowicie papyrus Ebersa, przechowywany od r. 1875 w bibljotece uniwersytetu lipskiego. Por. nadto: F. Ll. Griffith „Stories of the high priersts of Memphis; „the Sethon of Herodotus and the demotic tales of Khamnas" (Oxf., 1900) i tegoż dział egipski w Warnera „Library of the worlds best literature"; Erman „Aegyptische Chrestomathie" (1904), a także wyżej zaznaczone dzieło Ermana i Krebsa o papyrusach muzeów król. w Berlinie.

Hjörne Harald, historyk i polityk szwedzki, w 1905 przeszedł do obozu umiarkowanych konserwatystów, 1908 usunął się od polityki, ogłosił nadto: „Östanifrån. Minnen och utkast" (1905); „Svenskt och främmande" (1908).

Hjortö Knud, pisarz duński, * 1869 w Kirkeverlöse koło Kopenhagi, gdzie przebywał na uniwersytecie 1891—96, poczym dużo podróżował, 1900 r. został nauczycielem w Skelskör. Ogłosił szereg głębokich powieści i opowiadań psychologicznych: „Syner" („Historje", 1895); „Hjemme fra egnen" („Ze wsi w świat", 1901); „Kraft" („Siła", 1902); „Folk" („Ludzie", 1903); „Stöv og stjerner" („Kurz i gwiazdy", 1904); „To verdener" („Dwa światy", 1905); „Hans Raskov" (1906); „Praester" („Kapłan", 1907); „Den gang man var ung" („Kiedy się było młodym", 1908).

H. K. T., nazwa skrócona Tow. pruskiego germanizacyjnego (ob.), mylnie podano nazwisko jednego założyciela: zamiast Haneman winno być Hansemann (ob. I supl.).

Hladik Wacław, pisarz czeski, * 1868 w Pradze, gimnazjum skończył tamże, poczym studjował w praskiej Akademji handlowej. W l. 1887—1891 był urzędnikiem „Živnost. Banku", następnie prowadził feljeton w piśmie *Nar. Politika*, od 1898 w *Nar. Listach*, 1899 — 1906 redagował *Lumír*. Ogłosił oddzielnie powieści: „Z lepszi společnosti" (1892); „Z pražskeho ovzduší" (1894); „Trzeti laska" (1895); „Trest" (1901); „Vaszeń a sila" (1902); „Zawrat" (1902) dramat; „Evžen Voldan" (1905); „Valentinowy żeny" (1905); „Barevne skizzy a male povidky" (1906); „Vinobiti" (1908); „O souczasne Francii" (1909). **H.** maluje przeważnie elegancki świat wielkomiejski z wytwornością francuską w duchu realistycznym.

Hlavaczek Franciszek, pisarz czeski, * 1876 w Sławkowie na Morawach, uprawia publicystykę w ważniejszych pismach czeskich, zapoznał Czechów z ruchem rusińskim, 1898 został sekretarzem Muzeum handlowego i redagował organ tego muzeum *Obchodní Listy*, urządzał wystawę czeską 1908 w Medjolanie, pisze i agituje w sprawie zjednoczenia Słowian.

Hlavaczek Karol, poeta i ilustrator czeski, * 1874 w Pradze, † 1898 w Libniu. Samouk, jako ilustrator i poeta, głównie pracował w *Moderní Revue*. Ogłosił oddzielnie: „Sokolske sonety" (1895); „Pozde k ranu" (1896); „Mstiva kantelena" (1898). Zbiorowe wydanie dzieł **H.** wyszło w 1905 r.

Hlavaty Franciszek, aktor i dramatopisarz czeski, * 1873 w Żiżeleszu. Od 1890 występuje na scenie, początkowo na prowincji, później w Pilźnie, od 1907 w Pradze, na Vinohradach. Napisał szereg komedji, fraszek, sztuk ludowych. Ważniejsze z nich: „Mlsni kocourzi" (1904); „Mieszka rada na namluvach" (1905); „Stoupenky nihilismu" (1906); „Bila myszka" (1906); „Zlaty buk", dramat społeczny (1908); „Tajemna matka" (1908); „Dobraczek szvec" (1908) i wiele innych.

Hlavin Bartłomiej, malarz czeski, * 1846 w Biesztinie, † 1904 w Pradze, kształcił się tamże, nadto w Wiedniu i Monachjum. Główniejsze obrazy: „Rozstanie młodej z rodzicami" (1871); „Jeleń" (1871); „Wjazd Jarosława Sternberka do Ołomuńca" (1874); „Zwycięstwo nad Tatarami" (1874). Później poświęcił się głównie portretowi, w którym przedewszystkim celował.

Hlavinka Alojzy, pisarz czeski, * 1852 r. w Verzovanach. W Wiedniu studjował filologję klasyczną, poczym został księdzem. Działalność literacka **H.** dotyczy filologji, filozofji i historji; ogłosił między innemi: „O puvodu narodni pisnie" (1897); „Zvukove maluvky w narodni pisni" (1898); „O zvucznosti jazyka czes." (1902). „Diejiny svieta w obrazech" (1903 — 1909); „Na kraji Hane" (1905).

Hlavka Józef.

Hlavka Józef, architekt czeski, prezes Akademji praskiej, * 1831 w Presticzu, † 1908 w Pradze. Kształcił się w Wiedniu, wiele podróżował, osiadł na stałe

w Wiedniu. Wykonał kilka wspaniałych gmachów, jak: pałac biskupi w Czerniowcach, Operę wiedeńską i t. d. Otrzymał wiele nagród i doszedł do znacznej fortuny, z której 200.000 ofiarował na założenie Akademji czeskiej (1891), prócz innych instytucji naukowych i artystycznych. Był członkiem Izby panów w Wiedniu.

Hlinka Andrzej, ksiądz katolicki, działacz narodowy słowacki, * 1865 r. w Czernowie. W 1889 wyświęcony na księdza, uświadamiał, organizował ekonomicznie i narodowo Słowaków. Władze węgierskie za tę działalność prześladowały go, sądy skazywały na więzienie (1906, 1908), jednocześnie biskup Paravy 1906 zasuspendował **H.**, który zaapelował do Rzymu, gdzie częściowo przyznano słuszność **H.** Wiele drukuje, szczególnie w *L'udowych Nowinach*.

Hlińska dolina, długa, kilku piętrami wznosząca się dolina w Tatrach, zamykają ją od południa Hruby Wierch, od północy Koprowy Wierch.

Hloucha Józef, pisarz czeski, * 1881 w Podkowaniu, gimnazjum skończył w Pradze, Akademję handlową tamże. Mniejsze opowiadania i nowele umieszczał w czasopismach; oddzielnie wydał: „Sakura ve vichrzici“ (1905); „Zatopa“ (1906); „Vzpominky na Japonsko“ (1908).

Hłasko Stanisław, literat polski, ogłosił nadto: „Poezje“ (1900); „Studja publicystyczne“ (1906); „Partje polskie wobec pierwszej Dumy“ (1906); „Nowele społeczne“ (1906); był sekretarzem redakcji *Kraju* petersburskiego (1902—06), potym sekretarzem „Biura pracy społecznej“ w Warszawie.

Hnatuk Włodzimierz, wybitny etnograf ruśiński, * 1871 w Wieleśniewie, koło Buczacza. Studjował we Lwowie, tamże był nauczycielem gimnazjalnym i sekretarzem Tow. Szewczenki. Zajmuje się głównie etnografją Rusinów galicyjskich i węgierskich. Prócz wielu artykułów i drobnych rozpraw, ogłosił: „Etnograficzni materijały z Uhorskoi Rusy“; „Halycko-ruski anekdoty; „Hal.-rus. narodni liegendy“; „Z nadoby do h.-r. demonoliogiji“; „Kołomyjki“; „Lirnyky“ (1896); „Pisenni nowotwory w ukrajinskoruskij narodnij slowesnosty“ (1902) i wiele innych.

Hoatszi, biała ziemia, rodzaj gliny, używanej w Chinach do fabrykacji porcelany.

Hobson John Atkinson (ob.), socjolog angielski, * 1858 w Debry, lektor uniwersytetu oksfordzkiego i londyńskiego, ogłosił nadto: „the Problem of the Unemployed“ (1896); „John Ruskin Social Reformer“ (1898); „the Social Problem“ (1901); „Imperialism“ (1902); „Iternational Trade“ (1904); „Canada To-day“ (1906) i t. d.

Hochberg Bolko, hrabia, * 1843 na zamku Fürstenstein na Szlązku. W młodym wieku już zamienił karjerę dyplomatyczną na studja muzyczne i pod pseudonimem *J. H. Franza* wydał sporą ilość poważnych kompozycji (2 symfonje, kwartety smyczkowe, pieśni, opery). Od 1886—1903 był gieneralnym intendentem król. teatrów w Berlinie.

Hochberger Juljusz, architekt lwowski, * 1840, † 1905; między innemi pracami wykonał Projekt budowy gmachu na Sejm i biura Wydziału krajowego we Lwowie“ (opis podany był w czasopiśmie *Dźwigna* w r. 1877).

Hocheder Karol, architekt niemiecki, * 1854 w Weierkammer, studjował w politechnice w Monachjum 1874—78, gdzie od 1898 jest profesorem. Wystawił szereg wspaniałych budowli, przeważnie w Bawarji, otrzymał złote medale w Monachjum (1897) i Paryżu (1900) i srebrny w Dreznie (1900); jest członkiem honorowym Akademji sztuk pięknych w Monachjum i rzeczywistym Akademji berlińskiej.

Hochenburger Wiktor, polityk austrjacki, * 1857 w Gracu. Z zawodu adwokat, 1897 obrany posłem do parlamentu jako zwolennik programu nacjonalistów niemieckich, zwalczał rozporządzenia językowe Badeniego. Dnia 10 lutego 1909 został ministrem sprawiedliwości w gabinecie Bienertha.

Hochmann Henryk, rzeźbiarz polski, * 1881 w Lublinie, kształcił się w Warszawie u Pawła Rosena, następnie od r. 1900 w Krakowie u prof. Laszczki. Ważniejsze prace: „Ślepiec“, „Modlący się żydzi“ i t. d. Wystawia przeważnie w Warszawie i Krakowie.

Hodgson John Evan, malarz angielski, † 1895 w Londynie.

Hodinka Antol, historyk węgierski, * 1864 w Ladomerze, studjował w Wiedniu. Profesor historji węgierskiej uniwersytetu w Preszburgu i jednocześnie docent uniw. w Peszcie, głównie zajmuje się historją Słowian południowych. Ogłosił: „Książki serbskie na Węgrzech“ (1889); „Dokumenty włoskie o Węgrzech“; „Dzieje serbskie“ (1892); „Studja z dziejów djakowskiego biskupstwa“; „Codex diplom. partium regno Hung. adnexarum“ wespół z Thalloczym, dotyczy ziem pogranicznych chorwackich i rosyjskich z lat 1490—1527 (1904). Przełożył część kronik ruskich na język węgierski.

Hodler Ferdynand, malarz szwajcarski, * 1853 w Gurzelon; podróżował po Hiszpanji. Główniejsze prace: „Pochód wojowników szwajcarskich“ (1889); „Noc“ (1900); „Dzień“ (1900); „Szaleniec“ (muz. w Bernie); „Młynarz, jego syn i osieł“ (muz. gienewskie) i t. d. Otrzymał medal złoty 1900 na wystawie powszechnej.

Hoecker Paweł, malarz i profesor niemiecki, * 1854 w Oberlangenau, † 1910 w Monachjum. Uczył się w Monachjum i Paryżu, przebywał kolejno od 1884 w Monachjum, Rzymie i Berlinie; był profesorem Akademji sztuk pięknych w Monachjum w l. 1888—98 i w tej dziedzinie

położył ogromne zasługi. Jako malarz czerpał motywy do swych obrazów z widoków holenderskich.

Hoecker Paweł Oskar, powieściopisarz niemiecki, * 1865 r. w Monachjum, kształcił się w konserwatorjum berlińskim, wiele podróżował. Z szeregu poczytnych jego powieści ważniejsze: „Fraulein Doktor“ (1908); „Väterchen“ (1900); „Weisse Seele“ (1908); „Letzter Flirt“ (1901); „Don Juans Frau“ (1906); „Ich grolle nicht“; „Paradiesvogel“ (1907); „Eine verbotene Frucht“ (1908).

Hoepfner Karol, elektrochemik niemiecki, * 1857 w Friedrichsflora w Harzu, † 1900 r. w Denver w Colorado. Studja odbywał w Berlinie. Podróżował po Afryce i przyczynił się do podboju dzisiejszej Afryki niemieckiej południowo-zachodniej. W 1885 r. wrócił do Niemiec i poświęcił się elektrochemji. Z licznych jego prac w tej dziedzinie najważniejsze: opracowanie metody elektrolitycznego otrzymywania miedzi 1887; elektrolityczne wydzielenie złota z roztworów w cyjanku potasu (razem z Wernerem Siemensem, metoda stosowana w Transwalu); zastosowanie w praktyce hutniczej elektrolizy cynku 1892; sposób otrzymywania niklu na drodze elektrolitycznej 1893. W 1899 **H.** założył w Hamiltonie w Kanadzie „Hoepfner Refining Company“ dla wytwarzania niklu, miedzi, cynku swoim sposobem; 1900 rozpoczął w Denver próby elektrolitycznego otrzymywania srebra.

Hoernes Maurycy, etnograf austrjacki. Ogłosił nadto: „Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa“ (1898); „Der diluviale Mensch in Europa“ — „Die Kulturstufen der ältern Steinzeit“ (1903). W 1893 objął redakcję: „Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzogowina“ (w Wiedniu).

Hoernes Rudolf, gieolog i paleontolog austrjacki. W 1902—03 prowadził studja w Macedonji nad skutkami niedawnego trzęsienia ziemi w tym kraju. Ogłosił nadto: „Das Erdbeben von Laibach und seine Ursache“ (1895); „Paläontologie“ (w zbiorze Göschena, 1904); „Bau und Bild der Ebenen Oesterreichs“ (1903); „Die Gasteropoden der miocänen Meeresablagerungen der ersten und zweiten Mediterranstufe in der Österreich-ungarischen Monarchie“.

Hoernle August Fryderyk Rudolf, orjentalista niemiecki, * 1841 w Secandra (Indje wschodnie). Wychowany w Niemczech, studja odbył w Bazylei, Londynie, został dyrektorem uniwersytetu w Kalkucie. Uchodzi za jednego z najlepszych znawców nowożytnych języków indoeuropejskich w Indjach. Ogłosił: „Gramatykę porównawczą języków neohinduskich“ (1880); „Słownik porównawczy Bihari“ (1885); „Pritiraj Rasau“ epopea starohinduska; „Uvasagadasao“ i „Prâkrita Lakshanam“, dwa dzieła prakryckie (trzy ostatnie prace w *Bibliotheca Indica* w Kalkucie).

Hoesick Ferdynand, pisarz polski, ogłosił nadto: „Sienkiewicz jako feljetonista“ (Warsz., (1901); „Juljan Klaczko, rys życia i prac“ (Kraków, 1904); „Preludja“ (Warsz., 1905); „Stanisław Tarnowski, rys życia i prac“ (Warsz., 1906, 2 t.); „Jan Kochanowski w świetle dotychczasowych wyników krytyki historyczno-literackiej“ (Kraków, 1908); „Miłość w życiu Zygmunta Krasińskiego“ (Warsz., 1909); „Chopin. Życie i twórczość“ (t., 1911. 3 t.).

Hofbauer Arnoszt, malarz czeski, * 1876, studjował w Pradze, uprawia głównie drzeworytnictwo, ilustrował wiele książek; wystawił: „Praga w zimie“ drzeworyty; „Tygrys“, obraz olejny i t. d. Od 1907 jest asystentem Szkoły przemysłu artystycznego.

Hoferellus cyprini, pasorzyt z rodzaju *myxosporidii*, znajdowany w nerkach karpi. Opisany jest w Doflein'a „Studien zur Naturgeschichte der Protozoen. III. Myxosporidien“ („Zool. Jahrb., Abt. für Anat.“, 1898, t. XI).

van't Hoff Jakób H.

van't Hoff Jakób Henryk, chemik holenderski, † 1911 w Steglitz pod Berlinem. W 1896 został członkiem Akademji i profesorem uniwer. w Berlinie; 1901 otrzymał nagrodę Nobla; ogłosił nadto: „Vorlesungen über Bildung und Spaltung von Doppelsalzen“ (1897); „Gesetze d. chemischen Gleigewichts f. den verdünnten gasförmigen oder gelösten Zustand“ (1900); „Untersuchungen über die Bildungsverhältnisse der oceanischen Salzablagerungen, insbesondere des Stassfurter Salzlagers“ (1897 i nast.); „Vorlesungen über theoretische und physicalische Chemie“ (1901—03); „Acht Vorlesungen über theoretische und physikalische Chemie“ (odczyty miane w Chicago, 1901); „Die Lagerung der Atome im Raume“ (1908, III wyd.).

Hoffbauer Karol, malarz francuski, * 1875 w Paryżu, uczeń G. Moreau, Flamenga i Carmona. Celuje w oddawaniu kombinacji świetlnych. Główniejsze obrazy: „Przyjęcie mieszczańskie“ (1898); „Giezowie“ (1900); „Rewolucja flamandzka“ (1902); „Bitwa“ (1904); „Na dachu“ (1905); „Trjumf kondotiera“ (1906). Otrzymał wiele nagród, za ostatnią pracę nagrodę narodową.

Hoffman Karol, literat polski, ogłosił nadto: „Bogu i bliźnim“ (Warsz., 1904); „Krajoznawstwo u nas“ (t., 1908); „Krajoznawcy polscy“ (t., 1910); „Tam gdzie się urodził J. Słowacki“ (t., 1910).

Hoffmann Otto, lingwista niemiecki, * 1865 w Hanowerze, studjował w Gietyndze 1883—1888, został profesorem nadzwyczajnym w Królewcu 1889, zwyczajnym 1907 w Wrocławiu. Główniejsze prace: „De mixtis Graecae linguae dialectis“ (1888); „Die griechischen Dialekte in ihrem historischen Zusammenhange“ (1891—98, t. I—III); „Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum“ (1906).

Hoffmann-Fallersleben Franciszek, malarz niemiecki, syn znanego pisarza **H. H.-F.** * 1855 w Wejmarze, uczył się tamże i w Düsseldorfie. Od 1888 przebywa w Berlinie. Główniejsze prace: „Grobowiec huński“ (1877); „Po burzy“ (1878); „Zaczarowany zamek“ (1879); „Święte drzewo starożytnej Germanji“ (1880); „Burza na Bałtyku“; „Ostatni śnieg“; „Porzucona“ (muz. berl.); „Zamek w lesie“ (muz. w Wejmarze). Wykonał też szereg akwafort.

Hoffmeister Karol, kompozytor i pjanista czeski, od r. 1898 jest profesorem fortepjanu, teorji oraz historji muzyki w konserwatorjum w Pradze czeskiej. Wydał kompozycje fortepjanowe oraz pieśni.

Hofman Ludwik, malarz niemiecki, * 1861 w Darmstadzie, uczył się u ojca w Paryżu. Przeważnie uprawia malarstwo pastelowe; główniejsze prace: „Dama nad morzem“ (1902), „W kąpieli“; „Podczas strajku“; „Adam i Ewa“ i t. d.

Hofman Ryszard, muzyk niemiecki, * 1843, uczeń Jadassohna, od 1904 jest profesorem instrumentacji w konserwatorjum lipskim. Wydał: „Katechismus der Musikinstrumente“ (6 wydań) i „Praktische Instrumentationslehre“.

Hofman Władysław, historyk czeski, * 1876 w Międzyrzecu, † 1903 w Brnie. Studjował w Pradze, był urzędnikiem bibljoteki muzealnej w Brnie. Po śmierci przyjaciele wydali jego prace w dwóch tomach 1904 r., są między niemi: „Adam Mickiewicz“; „Adam Mickiewicz a Socjalizm“; „Noviejsi a najnoviejsi literaturze o Mickiewiczowi“; „Husite a koncilium Basilejske v l. 1431—32“ i t. d.

Hofmann Józef, muzyk polski, zdobył sobie od wielkiej podróży artystycznej w 1897 roku (w Europie i Ameryce) wielkie wszechświatowe uznanie; **H.** w 1909 opuścił Berlin i zamieszkał na stałe w Szwajcarji nad jeziorem Gienewskiem (Mont Pelerin). **H.** napisał szereg utworów fortepjanowych oraz koncert fort. z orkiestrą (b dur), grany po raz pierwszy w Berlinie w roku 1899.

Hofmann Vlastimil, malarz polski, czech z pochodzenia, * 1881 r. w Karlinie w Czechach. Studja odbywał najpierw przez trzy lata w Krakowskiej Akademji Sztuk Pięknych u prof. Cynka, Malczewskiego i Stanisławskiego, następnie przez rok w Paryżu u prof. Geroma. **H.** należy do najzdolniejszych malarzy młodszego pokolenia. Wystawia od bardzo niedawna, w początkowych jego obrazach można zauważyć wpływ Malczewskiego, w późniejszych jednakże pracach, jak: „Spowiedź“, „Z trumienką“, „Madonna“ i t. d. **H.** zarysował się zupełnie samodzielnie. Połączenie realizmu wykonania z fantazją, przytym dziwny smutek i melancholja, którą opromienione są zarówno postacie jak i pejzaż, stanowią cechy charakterystyczne jego obrazów. Prasa w ostatnich latach bardzo wysoko podnosiła zalety jego utworów a pisma illustrowane (Świat, Tygodnik i t. d.) umieszczają reprodukcje jego obrazów. **H.** mieszka stale w Krakowie, gdzie został powołany na stanowisko „korektora“ wieczornych rysunków w Akademji sztuk pięknych.

Hoffmannsthal Hugo.

Hofmannsthal Hugo, von, wybitny poeta niemiecki, * 1874 w Wiedniu, należy do grupy młodych niemieckich symbolistów. Jako 17 letni chłopiec wystąpił z wierszowanym dramatem lirycznym „Gestern“ (1891) pod pseud. *Teophil Morren*, następnie pod pseudonimem *Lorris*, poczym pod własnym nazwiskiem ogłosił poematy dramatyczne: „Der Tod des Tizians“ (1892); „Der Tor und der Tod“ (1893 i 1900); „Die Frau im Fenster“ (1898); „Die Hochzeit der Sobeide“ (1899); „Der Abenteuerer“ (1899), trzy ostatnie pod wspólnym tytułem „Theater in Versen“ (1899); „Der Kaiser und die Hexe“ (1900); „Das Bergwerk zu Fallun“ (1900); „Das kleine Welttheater“ (1903). Następnie zwrócił się do stylizowania dramatów klasycznych podług Sofoklesa: „Elektra“ (1903); „Edyp król“ (1907), poprzedzony oryginalnym dramatem „Oedipus und die Sphinx“ (1906); podług Otway'a „Das gerettete Venedig“; liryczne utwory ukazały się w „Gesammelte Gedichte“ (1907), a szkice o literaturze i sztuce w „Die prosaischen Schriften“ (1907, 4 t.). Utwory **H.** cechuje wyrafinowanie formy i dążenie do pełni życia, rzewny liryzm i cyniczna obojętność, estetyzm pomieszany z naturalizmem. Myzykalność wiersza, plastyka obrazów, nastrojowość i melancholja, zaklęte w czarujący rym czynią **H.** przedewszystkim znakomitym lirykiem.

Hofmeister Franciszek, chemik niemiecki, * 1850. Studjował w Pradze i Lipsku. Od 1896 jest dyrektorem instytutu fizjologiczno-chemicznego w Strasburgu. Prace jego dotyczą rozkładu i budowy ciał białkowych w organizmie, resorbcji i asymilacji pokarmów, działania soli, wymiany materji w tkance, fermentów, zawartych w organizmie, koloidów i innych. Wydał: „Leitfaden f. d. praktisch-chemischen Unterricht d. Mediziner“ (1908); „Beiträge zur chemischen Physiologie und Pathologie“ (1901 i nast.).

Hogcholera, ob. cholera świń (II supl.).

Högsbro Sofus Magdalus, polityk duński, * 1822 w Roedding, dyrektor szkoły wyższej tamże (1850—62). Od 1858 był w Folketingu, gdzie stworzył lewicę narodową (1866) i „lewicę zjednoczoną“ (1870); w 1877 został prezesem Folketingu, 1865 — 83 redaktorem pisma *Dansk Folketidende.*

Hohenberg—Chotek księżna Zofja, małżonka następcy tronu austrjackiego Franciszka Ferdynanda, podniesiona do godności księżny otrzymała tytuł wysokości w 1909.

Hohenlohe Herman ks. na H. Langenburgu, opuścił stanowisko namiestnika Alzacji i Lotaryngji 1907. Syn Ernest, * 1863, sprawował regiencję 1900—05 w S. Koburgu-Gota, 1905—1906 kierował wydziałem kolonji, 1907 został członkiem parlamentu Rzeszy, 1909 drugim wiceprezesem parlamentu, urząd ten jednak złożył 1910 w lecie, gdy okazała się niemożność zreorganizowania na nowo bloku.

Hohenlohe Klodoweusz, książe na H. Schillingsfürst. Jego „Denkwürdigkeiten“ wyszły 1906 (2 t.).

Hohenlohe Schillingsfürst Konrad, książe, polityk austrjacki * 1863. Sprawował rządy na Bukowinie, jako prezydent kraju, w Trjeście jako namiestnik, gdzie pozyskał ogólną sympatję. W 1906 w maju, powołany na miejsce Gautscha, został prezesem ministrów, po miesiącu jednak ustąpił, nie mogąc przeprowadzić porozumienia z Węgrami, ponownie objął rządy namiestnikowskie w Trjeście.

Hohensalza, zgiermanizowana nazwa Inowrocławia (ob.).

Hohenthal Karol Adolf Filip Wilhelm, hrabia na H. i Bergu, polityk saski, * 1863, † 1909 w Dreznie. Był posłem w Berlinie 1885—1906, następnie 1906 — 1909 premjerem gabinetu saskiego, ministrem spraw wewnętrznych i zewnętrznych, jako taki wniósł i przeprowadził projekt nowej ustawy wyborczej.

Hohenzollern Leopold, ks. na H. Sigmaringen, † 1905 w Berlinie.

Höhnel Ludwik, podróżnik austrjacki, * 1857 w Preszburgu. Towarzyszył hr. Telekiemu w jego podróży do Afryki wschodniej (1887) i odkrył jeziora Rudolfa i Stefanji (1888); następnie przebywał w Afryce z Chanlerem 1892—93. Wydał: „Bergprofilsammlung während der Graf. Telekis Afrikaexpedition“ (1890); „Zum Rudolphsee und Stefaniesee“ (1892); „Beiträge zur geologischen Kentniss des Oestlichen Afrika“ (1891).

Höjer Magnus Maurycy, historyk szwedzki, * 1840 Norrbaerke. Otrzymał doktorat w Upsali, był nauczycielem gimnazjalnym w Sztokholmie. Napisał wiele dzieł z historji Szwecji XVII w., szczególnie cenna jest praca p. t. „Krolestwo Szwedzkie, opis statystyczny i topograficzny z uwagami historycznemi“ (1875—83, 4 t.). Obrany posłem do drugiej Izby Riksdagu w 1890, przyłączył się do partji radykalno-demokratycznej.

Hojracki Władysław, lekarz. Dzieło jego „Higjena kobiety“ ukazało się w wydaniu II (Warszawa 1903).

Hokkei Omorya, malarz i rytownik japoński, * 1780, † 1856, uczeń i naśladowca Hokousai'a. Ważniejsze prace: „Wizerunki poetek japońskich“ (1806); „Krajobrazy sławniejszych miejscowości“ (1825), kolorowe; „Stu ośmiu bohaterów“, kolorowe. Zachodzi wątpliwość co do księgi szkiców „Hokkei Mangwa“ (1830), gdzie niektóre rysunki przypisywane są Hokousai'owi, większość w każdym razie wyszła z pod ręki **H.**

Holain Ludwik, ksiądz, kompozytor czeski, * 1843 na Morawach; obecnie proboszcz w Sławominie na Morawach. Wydał sporą liczbę kompozycji kościelnych („Te Deum laudamus“ na chór mieszany z org.) oraz 150 ludowych pieśni morawskich.

Holder Alfred, filolog niemiecki, * 1840 w Wiedniu, studjował w Heidelbergu, Bonn i Paryżu. W 1863—67 był nauczycielem gimnazjalnym w Badenie i Holandji, 1870 został bibljotekarzem w Karlsruhe w bibljotece dworskiej. Ważniejsze prace: „O Giermanji Tacyta“ (1878); „Prawo salickie“ (1879 — 80); „Historia ecclesiastica“ (1882); „De Vita Caroli imperatoris Einharta“ (1882); „De bello gallico Cezara“ (1882); „De Saxo Grammaticus“ (1896); „De bello civili (1898); i t. d. Jest nadto autorem „Słownika staroceltyckiego języka“.

Holeczek Franciszek, pisarz czeski, * 1871 w Vlkonicach, teologję studjował w Budiejowicach, księdzem został 1894, 1901—06 studjował filozofję w Pradze, od 1906 był prefektem, 1908 nauczycielem języków nowożytnych w szkole realnej w Pisku. Prócz wielu artykułów i feljetonów, ogłosił studja literackie: „Anatole France a jeho kritickie nazory“ (1894); „Pavel Bourget“ (1895); „H. Taine o povaze a vzniku dila umieleckeho“ (1894 — 1895); „Reakczni kniha“ (1895); „Mravnost v umieni“ (1896); „Ferdinand Brunetière“, kritik moralista“ (1897); „Fr. L. Czelakovsky“ (1899); powieści: „Cinna“ (1893); „Utahatji“ (1896); „Frantiszek Pravda“ (1907).

Koleczek Józef, pisarz czeski, ogłosił nadto: „Bosna a Hercegowina za okupace“ (1901); „Czernohorszti junaci“; „Chłapci ze Stożic“ (1905).

Holewiński Józef, architekt, * 1878 w Warszawie. Odbywał studja w uniwersytecie oraz w politechnice w Warszawie. Otrzymał kilka nagród na konkursach architektonicznych i jest współautorem, między innemi, gmachu szkoły handlowej w Lublinie i domu przy ul. Brackiej. Ogłosił: „Podręcznik o budowie szkół“ (Warszawa 1908) i broszurę p. t. „Miasto przyszłości (Garden City)“ (t. 1909); w *Przeglądzie Technicz-*

nym zamieszcza artykuły z dziedziny budownictwa.

Holgan Michał, ludowy poeta irlandzki, † 1899 w Limerick. Syn ubogich rodziców przez 20 lat pracował w młynie, układając w wolnych chwilach satyry, pieśni patrjotyczne, ballady, pieśni miłosne, które drukowały dzienniki dublińskie lub rozchodziły się w książeczkach. Kiedy wsławił się swą poezją, municypalność Limerick utworzyła dla niego posadę „strażnika brzegów Shannon“ z pensją 1 f. sz. tygodniowo. W rok później wyszły jego „Lays and Legend of Thomond“ (1890) wybór najlepszych utworów. Nazwano go „bardem Thomond“ według starodawnej nazwy księstwa, w którym się urodził.

Holguin, miasto okręgowe na Kubie, na południe od portu Sibarg; 34,000 m., posiada fabryki cukru, tytuniu.

Holle Ludwik, polityk pruski, * 1855. Po różnych stopniach karjery biurokratycznej doszedł 1905 do kierownictwa wydziałem budowlanym ministerjum robót publicznych, a 1907 został ministrem oświaty.

Holleaux Maurycy, archeolog francuski, * 1858, profesor szkoły francuskiej w Atenach od 1883 r. Dokonał szeregu ciekawych odkryć w Beocji; w 1904 został dyrektorem szkoły w Atenach i rozpoczął odkopywanie ruin na Delos.

Holleman Arnold Fryderyk, chemik holenderski, * 1859 w Oisterwyk; jest profesorem chemji na uniwersytecie w Grenindze. Jego „Podręcznik chemji nieorganicznej“ w przekładzie K. Jabłczyńskiego wyszedł w Warszawie. (1910, II wyd.).

Hollmann Józef, słynny wjolonczelista, * 1852 w Maestricht (Hollandja), uczeń Servais'ego w Brukselli; zdobył jako wirtuoz wszechświatowa sławę.

Holm Ho, pierwiastek chemiczny, niezbadany jeszcze dokładnie, należy do pierwiastków ziem rzadkich grupy ytrowej; tlenki jego wydzielono z ziemi erbinowej.

Holm Adolf, niemiecki badacz starożytności, † 1900 w Freiburgu. Dzieła „Geschichte Siciliens im Altertum“ wyszedł t. III (1898); nadto wydał: „Kulturgeschichte des klassischen Altertums“ (1897) wespół z Deechem i Soltanem.

Holmes Augusta, kompozytorka francuska, * 1847 w Paryżu, † 1903 tamże. Uczennica Lamberta i C. Francka odznaczała się wyjątkowym talentem kompozytorskim; pozostawiła opery, psalm, symfonje, poemata symfoniczne („Irlande“ i „Pologne“).

Holokaina, pochodna fenacetyny, jest chlorowodzianem dwuetoksyetenylodwufenyloamidiny; bezbarwne rozpuszczalne w wodzie kryształy; 1% roztwór wywołuje całkowite znieczulenie tkanki łącznej w oku i stosuje się przy operacjach ocznych.

Holst Herman Edward, historyk niemiecki, † 1904.

Holstein Henryk, dyplomata niemiecki, * 1837, † 1909. Współpracownik i powiernik Bismarka pod czterema kanclerzami Rzeszy potrafił wywierać wpływ bardzo duży na sprawy zewnętrzne Niemiec, szczególnie w stosunku do Francji, której odwetu wciąż się obawiał. **H.** właściwie był inicjatorem interwencji niemieckiej w sprawach Marokka 1905, podróży Wilhelma II do Tangeru, wyprawy Rosena. Kiedy 1906 stosunki francusko niemieckie doznały pewnej poprawy, **H.** otrzymał dymisję i rozpoczął za pośrednictwem Hardena kampanję przeciw Bülowowi, sprawcy dymisji.

Holstein Ludwik, poeta duński, * 1864 w Langebaeksgaard, pisywał poezje i nowele w czasopismach. Oddzielnie wydał wiersze liryczne 1895, które okazują duży talent, poczym dramat „Tove Et kjaerilhedsdrama“ (1898).

Holstein-Ledreborg Ludwik, hr., polityk duński, * 1839 na zamku Kochberg. W 1872 obrany do Folkethingu, podtrzymywał rząd; 1875 przeszedł do opozycji, 1877 został przywódcą lewicy umiarkowanej, licząc wciąż na pogodzenie Landsthingu z rządem; w 1890 usunął się od życia politycznego i udał się za granicę. W 1909 stanął na czele liberalnego gabinetu koalicyjnego, przeprowadził reformę obrony krajowej, objął dodatkowo tekę ministra obrony krajowej, ale w cztery miesiące później, nie otrzymawszy od Folkethingu wotum zaufania, ustąpił.

Holsztyn (ob. Szlezwig-Holsztyn), podług obecnego podziału administracyjnego **H.** pruski dzieli się na 10 obwodów wiejskich i 2 miejskie (Kolonja i Altona) i stanowi południową część prowincji pruskiej Szlezwigo-Holsztyńskiej; obejmuje krainy Stormarn, Holsztyn, Wagrien, Dithmarschen razem 8,453 klm. kw. i 900,000 m.

Holter Iver, kompozytor norweski, * 1850 w Gansdal (Norwegja), uczeń Svendsena a następnie lipskiego konserwatorjum. W 1882 został następcą Griega jako dyrygient „Harmonji“ w Bergen, następnie zaś (w 1886 r.) dyrektorem Tow. muz. w Chrystjanji. W r. 1900 dyrygował **H.** wraz z Svendsenem w czasie wystawy paryskiej koncertami, poświęconemi muzyce norweskiej. **H.** wydał szereg kompozycji na orkiestrę (Symfonja f dur), chóry (kantaty), skrzypce i fortepjan.

Holtzmann Henryk Juljusz, teolog protestancki, w 1904 jako profesor został przeniesiony w stan spoczynku.

Holy Józef, poeta czeski, * 1874 w Koszyku, studjował filologję w Pradze, jest profesorem szkoły przemysłowej w Brnie. Ogłosił: „Pamatnik a Skokady“ (1897); „Padavky“ (1897); „Elegie“ (1903); „Panenciny knižky“ (1905); „Adamowske lesy“ (1906); „Mraczna“ (1908).

We wszystkich tych utworach występuje jako liryk modernistyczny. Werwie polemicznej dał upust w „Satyrach“ (1903) i broszurze „Svatba w Adamowskych lesich“ (1906).

Holyoake Jerzy Jakub, polityk angielski, * 1817 (ob.) † 1906 w Brightonie. Był propagatorem ruchu związkowego, twórcą sekularyzmu czyli nowoczesnego naukowo—etycznego poglądu na świat, opartego na zdrowym rozumie ludzkim (od r. 1874 organem jego był „Secular Review“). Ogłosił nadto: „Sixty years of an agitator's life“ (1892); „By gones worth remembering“ (1905, 2 tomy).

Holz Arno, pisarz niemiecki, ogłosił nadto: dramaty „Die tragische Komödie Traumulus“ (1904); „Sonnenfinsternis“ (1907); satyrę „Die Blechschmiede“ (1903). Jest w Niemczech twórcą t. zw. „konsekwentnego naturalizmu“, miał wpływ na Hauptmanna i Schlafa. W zbiorach poezji lirycznej „Phantasus“ (1898 i nast.) okazał się wirtuozem wiersza.

Holzamer Wilhelm, pisarz niemiecki, * 1870 w Niederolm, † 1907 w Berlinie, był nauczycielem, potym bibjotekarzem w Darmstadzie, następnie długo przebywał w Paryżu, od 1905 mieszkał w Berlinie. Ogłosił powieści: „Peter Nockler“, najlepszy utwór (1902); „Auf staubigen Strassen“ (1901); „Im Dorf und draussen“ (1901); „Der arme Lukas“ (1902); Der heilige Sebastian“ (1902); „Die Sturmfrau“ (1902); „Inge, ein Frauenleben“ (1908, III wyd.); „Ellida Solstratten“ (1904); „Von Jahr und Tag“ (1908); ponadto dramat „Um die Zukunft“ (1906) i studja: „Im Wandern und Werden“ (1905), o Heinem, K. F. Mejerze i poezje: „Zum Licht“ (1897) i „Carnesi Colonna“ (1902).

Hölzel Adolf, malarz niemiecki, * 1853 w Ołomuńcu, początkowo uczył się na kupca, później studjował w Akademji wiedeńskiej 1874—1876, monachijskiej do 1882. Główniejsze obrazy: „Chłopka z Dachnau“ (1893, pinakoteka monanachijska); „Krajobraz wiosenny“ (1894, galerja berlińska); „Pejzaż jesienny“ (1899 gal. wenecka); „Noe“ (1900, gal. w Stuttgardzie). Od 1905 jest profesorem secesji monachijskiej, został profesorem Akademji w Stuttgardzie.

Hołowiński Antoni, fizyk polski, † 1906.

ks. Hołowiński Józef.

Hołowiński Ignacy, ks., niegdyś arcybiskup metropolita mohylowski, ob. dzieło gł.

Homel, miasto powiatowe gub. Mohylewskiej, liczy do 40,000 m., w pałacu ks. Paszkiewicza wznosi się pomnik ks. Józefa Poniatowskiego dłuta Thorwaldsena; pomnik ten przeznaczony był dla Warszawy, ale nigdy tam nie został postawiony. Powiat **H.** podług spisu z 1897 na ogolną ilość 224,723 osób miał Białorusinów z Rusinami 74·6%; Żydów 14·4%; Rosjan 9·7%; Polaków 1%; Niemców 0·1%; podług wyznania było: prawosławnych 77·5%, żydów 14·4%, starowierców 6·5%, katolików 1·4%, protestantów 0·1%.

Homeotropja (grec.), zjawisko polegające na tym, że cząsteczki w kryształach przybierają jednaki kierunek.

Home-rule ob. Irlandja.

Homeyer Paweł, słynny organista, * 1853 w Osterode (Harz), † 1908 w Lipsku. Uczeń konserwatorjum w Lipsku, odbywał podróże jako wirtuoz-organista, poczym został organistą *Gewandhausu* oraz profesorem teorji i organów w lipskim konserwatorjum.

Hommel Fryderyk, orjentalista niemiecki. Ogłosił nadto: „Geschichte des alten Morgenlandes“ (1898); „Aufsätze und Abhandlungen“ (1892); „Grundriss der Geographie und Geschichte des alten Orients“ (w Müllera „Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft“ 1904) i inne.

Homogamja, określenie używane w biologji w celu zaznaczenia identyczności pod względem wielkości i budowy dwuch osobników zlewających się z sobą podczas procesu płciowego. **H.** spotykamy np. pośród kolonjalnych pierwotniaków rodzaju Pandorina.

Homogienizacja, czynność skierowana ku upodobnieniu różnych składników pewnych płynów, jak: mleko, śmietanka, tak, że następnie nie można oddzielić składników cięższych gatunkowo od lżejszych. **H.** mechaniczna np. mleka uskutecznia się za pomocą ciśnienia 150 atmosfer w specjalnych przyrządach.

Homoiozoiczne pasy, obszary zoogieograficzne, wykazujące jednakową faunę.

Homolacz Oldrzich, malarz czeski, * 1872 w Pradze, kształcił się w tamtejszej Akademji; maluje obrazy olejne, akwarele i pastele.

Homolka, nazwisko rodziny czeskiej, która od 100 lat blisko słynie jako firma doskonałych fabrykantów instrumentów smyczkowych, zwłaszcza skrzypiec. Obecnym szefem firmy jest Emanuel Edward **H.**, syn najsłynniejszego jej przedstawiciela Ferdynanda Augusta **H.** († 1890).

Homolle Teofil, archeolog francuski, * 1849 w Paryżu, studja odbył w Szkole normalnej, poczym został członkiem francuskiej szkoły archeologicznej w Atenach. W l. 1876—87 zarządzał odkopami na wyspie Delos, 1892 w Delfach. Po powrocie do Francji mianowany profesorem w Nancy, następnie w *Collège de France*, 1891

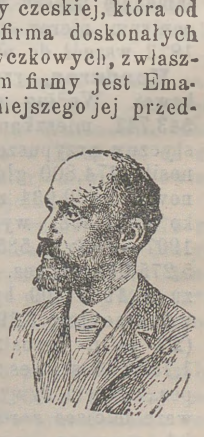

Homolle Teofil.

dyrektorem Szkoły archeologicznej w Atenach. W 1892 został członkiem Akademji; w 1904 powołany na dyrektora muzeów narodowych: Luwru, Luksemburgu, Wersalu, Saint Germain, i Szkoły przy Luwrze. Od 1902 wydaje „les Fouilles de Delphes"; prócz tego ogłosił: „les Archives de l'intendence sacrée à Delos" (1887); „De antiquissimis Dianae simulaeris Deliacis" (1887), ponadto mnóstwo rozpraw i sprawozdań głównie w „Bulletin de correspondence hellénique".

Homologja w zoologji jest to podobieństwo morfologiczne organów czyli wspólność cech budowy i rozwoju w przeciwieństwie do analogji, która jest podobieństwem organów pod względem czynności fizjologicznych.

Homo primigenius albo Neandertalensis, nazwa hipotetycznej istoty, osobliwego gatunku człowieka z okresu wczesnego dyluwjum w Europie w przeciwieństwie do gatunku *Homo sapiens*; szczątki kopalne **H. p.** odnaleziono w Neandertal, Spa, La Naulette, Krapinie i innych. **H.** *neogaeus* nazwa domniemanego gatunku człowieka, którego resztki kopalne podług Lehmanna-Nitschego znaleziono w Monte Hermoto w Ameryce Południowej w pliocenie. **H.** *Mousteriensis*, szczątki kopalne odnalazł Houser w Le Moustier w Dordogne w warstwach wczesnego dyluwjum. **H. M.** należy do grupy neandertalskiej. **H.** *Heidelbergensis*, prawdopodobnie starszy od poprzedniego, należy do pliocenu, resztki kopalne odkryto pod Heidelbergiem. O wykopaliskach szkieletu w Chappele aux Saints (ob.) Por. Lehmann-Nitsche: „Nouvelles recherches sur la formation Pampéénne et l'Homme fossile de la république Argentine" (Rev. Mus. da Plata 1907 XIV); Klaatsch u. Hauser, „Homo Mousteriensis Hauseri" (Archiv für Antropologie 1909); Schötensack, „Der Unterkiefer des Homo Heidelbergensis" (1908).

Hompesch Rurich Alfred, polityk niemiecki * 1826, † 1909. Odgrywał poważną rolę w parlamencie Rzeszy w epoce kulturkampfu; członek centrum, nieraz się mierzył z Bismarkiem. Od 1873 wszedł do pruskiej Izby panów.

Honduras, rzeczpospolita w Ameryce środkowej. Według spisu urzędowego z 1901 było 543,741 mieszkańców zapisanych, urząd statystyczny przypuszcza, że jednakże ludność wynosiła 774,800 głów. Przywóz w 1907—08 stanowił 2,830,034 złotych pesos, a 1908—09 tylko 2,581,553; wywóz natomiast wynosił w r. 1907 — 08: 4,585,158 sr. pesos, a w 1908—09 5,275,094 sr. pes. Głównym przedmiotem wywozu w 1908—09 były jak i poprzednio produkty wegietacyjne: 3,190,348 pesos, a z nich banany (2·4 milj. pesos); dalej, produkty mineralne; 1,756,835 sr. pes.; następnie zwierzęce: 308,024 pes., w tym żywy inwentarz 126,263 pes. Pierwsze miejsce zarówno pod względem przywozu jak wywozu zajmują Stany Zjednoczone. Dla ulepszenia komunikacji niebrak projektów i koncesji na koleje, kanały i linje automobilowe, w czyn jednak niewiele z tego wprowadzono. Obecnie rząd czyni starania koło podniesienia mało zaludnionego terytorjum Mosquitta, któremu pomimo gorącego klimatu przepowiadają świetną przyszłość. Badania naukowe kraju postępują bardzo wolno.

Dzieje. W 1904 r. **H.** zawarło sojusz z Nicaraguą i Salvadorem, który skierowany był przeciw Guatemali. Tam w maju 1906 wybuchła rewolucja, rozniecona przez knowania San Salvadora i doprowadziła do wojny, w której **H.** wystąpił przeciw Guatemali. Ostatecznie pod wpływem Stanów Zjednoczonych i Meksyku został zawarty tymczasowy pokój we wrześniu 1906, który postanowił, że uregulowanie wszystkich sporów odbędzie się w Waszyngtonie. W 1903 ustąpił prezydent Terencio Sierra, miejsce jego zajął Manuel Bonilla, który 1 marca 1906 wymógł powtórny swój wybór na lat sześć. Spory z prezydentem Nicaragui, Zelayą, doprowadziły 18 lutego 1907 r. do najścia wojsk tej ostatniej rzeczypospolitej na terytorjum **H.** Po szeregu walk wojska Nicaragui w końcu marca zajęły stolicę. Dnia 13 kwietnia poddało się miasto portowe Amapala, Manuel Bonilla uciekł na amerykańskim statku wojennym, a Zelaya zaprowadził rząd tymczasowy z generałem Miguelem R. Dávila jako prezydentem. Ten zawarł natychmiast pokój z Nicaraguą i nakazał się obrać prezydentem konstytucyjnym w marcu 1908 r. Dnia 7 lipca 1908 r. podobno wskutek knowań Bonilli wybuchła rewolucja, która po trzech tygodniach zakończyła się opanowaniem miasta Choluteca przez powstańców. Ponieważ Dávila odebrał konsulowi północno-amerykańskiemu prawo egzekucji, przyznane jako odszkodowanie za straty podczas rewolucji, Stany Zjednoczone wysłały pancernik do La Ceiba. W grudniu 1909 wybuchły na północy **H.** nowe zamieszki, które wprawdzie były stłumione, ale w marcu 1910 uprosił rząd Stany Zjednoczone o pomoc, aby zabezpieczyć się od inwazji ze strony rewolucji w Nicaragua. Por. F. Lomozo Viras „Guia de **H.**" (1905); mapa E. Mayes'a (1907), która okazuje mało postępu w porównaniu z dawną K. Sappera.

Hongkong, kolonja angielska, w 1906 liczyła 319,803 m., w tym 307,358 Chińczyków, 8,395 Europejczyków i Amerykanów, 2,160 Hindusów, 1,118 Japończyków; razem z Nowym terytorjum (dzierżawą na półwyspie Kaulung od 1898); 410,638 m. Budżet w 1907 wynosił w rubryce dochodów 6,202,280 dolarów, w rubryce rozchodów 5,757,203 d. Wartość obrotów handlowych z Anglją (1906): wywozu 638,507 funt. szt., przywozu 3,065,145 funt. szt. Por. Clavery, „Hong-kong, le passé e le présent" (1905).

Honolulu, główne miasto na wyspach Hawajskich, liczyło (1901) 39,306 m., w ostatnich czasach otrzymało wodociągi, tramwaje i oświetlenie elektryczne, telefon, stację telegrafu Marconiego.

Honorat Br., kapucyn, napisał: „św. Franciszek seraficki i jego życie, wielkie dzieła, etc.“ (Warsz., 1903, t. I; 1909, t. II); „Powieść nad powieściami“ (t., 1909).

Hope Anthony *Hawkins*, znany pod pseud. *Anthony*, powieściopisarz i dramaturg angielski, * 1863 w Londynie. Napisał powieści: „the Prisoner of Zenda“ (1894); „Dolly Dialogues“ (1895); „the Godin the Car“ (1894); „Phroso“ (1897); „the Kings Mirror“ (1899); „Quisante“ (1900); „Tristan of Blent“ (1901); „the Intrusions of Peggy“ (1902); „a Servant of the Public“ (1905); sztuki dramatyczne: „the Adventure of lady Ursula“ (1898); „Pilkeston's Peerage“ (1900).

Hopfen Hans, poeta niemiecki, † 1904 r. w Grosslichterfelde. Należał do poetyckiego koła króla Maksymiljana II.

Hopkinsa uniwersytet, założony kosztem 3½ miljona dolarów 1876 r. w północno-amerykańskim mieście Baltimore z fundacji Johna Hopkinsa (* 1795, † 1873), drogisty.

Hopper, mrs. *W. H. Chesson*, poetka angielska, * 1871 w Exeter, † 1906 tamże. Napisała: „Ballads“; Under Quicken Boughs“; „Songs of the morning“; „Aquamarines“ (1902); „the Bell and the Arrow“ (1905). Należy do „celtyckiej“ grupy poetów.

Hoppner John.

Hoppner John, malarz angielski, * 1758 r. w Whitechapel, † 1810. Początkowo był chórzystą w kaplicy królewskiej, 1775 został uczniem Akademji, a 1795 jej członkiem. Malował pejzaże, wkrótce przeszedł do portretów, z powodzeniem współzawodnicząc z Lawrence'm. Szczególnie świetne są jego kobiety i dzieci ze świata arystokratycznego. Pozostawił też kilka obrazów treści historycznej i mitologicznej, jak: „Jowisz i Jo“; „Kupidyn i Psyche“; „Welizarjusz“ i t. d.

Horacjusz Quintus Flaccus, poeta rzymski. Jego „Satyry i listy“ przełożył na język polski wierszem miarowym Paweł Popiel (Kraków, 1903).

Horaczek Cyryl, ekonomista czeski, * 1862 w Pradze, studjował w Pradze, 1898 habilitował się tamże, 1901 mianowany profesorem nadzwyczajnym, 1907 zwyczajnym ekonomji; 1908—09 był dziekanem fakultetu prawnego; jest członkiem Akademji czeskiej i wielu instytucji naukowych i społecznych. Oprócz wielu rozpraw w czasopismach specjalnych ogłosił oddzielnie: „Nasze hospodarzke nedostatky“ (1894); „Przispievek k otozce agrarne“ (1894); „Poczatki czeskeho knuti dielnickeho“ (1896); „Nauka o mezdnim fondu“ (1897); „Vyminek“ (1900); „Bytova otazka a miestska renta pozemkova“ (1905).

Horak Adolf, * 1850 w Jankowicach w Czechach, był założycielem i profesorem szkoły fortepjanowej, która się szybko bardzo rozwinęła (obecnym dyr. szkoły jest Fr. Briksel). **H.** wydał wraz z bratem swoim Edwardem († 1892) „Szkołę fortepjanową“ oraz kilka większych poważnych prac z zakresu pedagogji fortepjanu.

Horak Antoni Wojciech, kompozytor czeski, * 1875 w Pradze, uczeń Zd. Fibicha. Był kolejno dyrygientem: narod. teatru w Brnie, w Pilznie, narod. chorwackiego teatru w Ossieku, obecnie jest kapelmistrzem ludowego teatru w Pradze (Libań). Jest autorem kilku oper, dawanych z powodzeniem w Nar. teatrze w Pradze.

Horak Bogusław, botanik czeski, * 1877. Studja odbywał w uniwersytecie praskim. W r. 1897 podróżował po Czarnogórzu, 1902 po Krymie. Napisał: „Ergebnisse einer botanischen Reise nach Montenegro“ (1898); „Zweiter Beitrag zur Flora Montenegros“ (1899); „Czerna Hora“; „Krajem czernohorskym“ (1903); „O pomeru doby ledovie ku florze mediterrani“ (1902); „Z jizni Tauridy“ (1905), nadto kilka broszur popularnych.

Horak Wacław Emanuel, kompozytor czeski, * 1800, † 1871 w Pradze. Był dyrygientem chóru w Tyńskim kościele w Pradze i pisał utwory kościelne (10 mszy), Requiem, Mottety, etc., oraz prace teoretyczne z zakresu teorji.

Horbaczewski Jan, chemik, profesor chemji lekarskiej w czeskim uniwersytecie w Pradze. W 1901 ogłosił w „O dokazovani barviva krevniho“ (w Spr. III zjazdu przyr. i lekarzy cz.) nową metodę wydzielania hematoporfiryny, nadto podał „O reakcji nitroprusydkowej na białko“ (1908), wydał doskonałe opracowanie „Chemii liekarské“.

Horbowski Mieczysław, muzyk polski, nauczyciel śpiewu, * 1851. Był przez lat dziesięć profesorem konserwatorjum w Warszawie, następnie nauczycielem śpiewu w Moskwie, od r. 1904 do 1909 prof. konserwatorjum w Krakowie, poczym przeniósł się do Medjolanu.

Horki Franciszek, malarz czeski, * 1879 r. w Pradze, kształcił się zawodowo tamże. Motywy do swych obrazów czerpał ze świata fantastycznego; główniejsze z nich: „Wodnik“; „Opętana u czarownicy“; „Chałupka piernikowa“ i t. d.

Horki, *Hory-Horki*, miasto powiatowe w gub. Mohylewskiej; 7,173 m. W 1863 powstańcy jakiś czas bronili się tutaj. Po przeniesieniu Instytutu rolniczego do Petersburga założono

6-klasową szkołę agronomiczną z etatem na 180 uczni; przy szkole istnieje ferma doświadczalna, szkółka ogrodnicza, obora dla bydła rogatego, owiec, stajnia dla koni, nadto istnieją kursy dla geometrów - taksatorów, szkoła rzemieślnicza. W powiecie horeckim na 122,559 m. było (1897) podług języka: 85·4% Białorusinów wraz z Rusinami, 13·1% Żydów, 0·8% Rosjan, 0·3% Polaków, 0·2% Niemców, podług wyznania: 83·7% prawosławnych, 13·1% żydów, 3% katolików, 0·2% protestantów.

Horky Karol, pisarz i publicysta czeski, * 1879 w Ronowie; wydawał czasopisma ludowe, prowadził feljeton teatralny w pismach praskich, należy do najwybitniejszych publicystów czeskich, o czym świadczą wydane oddzielnie: „Mizerie“ (1904); „Sedm dni w Lurdech“ (1905); „Patek“ (1908). Wierszowane utwory zawierają zbiorki: „Paliczovy sloky“ (1904); „Když vesla vypadnou“ (1906); dramatyczna twórczość: „Strażka vlaku“ (1902); „Incognito“ (1904); „Kaszparek“ (1906); „Vodopad Giessbach“ (1908).

Horn Edward, kompozytor czeski, * 1832 w Pradze. Za młodu zdobył sławę doskonałego pjanisty wirtuoza, poczym osiedlił się w Wiedniu jako profesor w szkole muzycznej Horaka. Kompozycje **H.** długo nie uznawane jako zbyt dziwaczne, doczekały się wydania i należytej oceny dopiero w 50-tym roku życia autora.

Hornbostel Eryk von, pisarz muzyczny, * 1877 w Wiedniu. Studjował prócz muzyki chemję, fizykę i filozofję (Dr. fil. 1900), pracuje głównie nad psychologją dźwięku i muzykologją porownawczą; w r. 1908 jako asystent Instyt. psychologicznego w Berlinie wyjechał do Ameryki północnej dla studjów nad muzyką Indjan. Ważniejsze jego prace: „Studien über das Tonsystem und Musik der Japaner“, „Phonographierte türkische Melodien“; „Über die Bedeutung der Phonographen für vergleichende Musikwissenschaft“. **H.** za pomocą fonografu zebrał dla badań porównawczych melodje indyjskie, tunetańskie, etc.

Hornowski Józef, generał polski, * 1773 r. we wsi Łomazach obwodu Bialskiego, w województwie Podlaskim, † 1817 w Pułtusku. W 1791 wstąpił jako kanonjer do artylerji pieszej litewskiej, 1793 został podporucznikiem, t. r. kapitanem artylerji. Przez ten czas odbył kampanję 1792 i 1794 przeciw Rosji, był raniony w obronie Pragi przed Suwarowem. Dnia 13 lutego 1795 przeszedł do legjonów włoskich, w których przesłużył 12 lat, biorąc udział w wielu kampanjach i za waleczność otrzymał krzyż legji honorowej. W 1807 r. w randze szefa bataljonu przechodzi do pułku 3-go piechoty Ks. Warszawskiego i zaraz rzuca się w wir walki; po skończonej kampanji otrzymuje krzyż kawalerski i stopień majora. W tej randze na stanowisku komendanta twierdzy Pragi w 1809 r. obronił ją przed Austrjakami. Po ponownym zajęciu Warszawy przez wojska polskie **H.** zostaje plac-komendantem Warszawy, 20 czerwca 1809 postępuje na pułkownika. W 1810 żeni się z Anną Chroniewską i dwa lata spędza wśród rodziny. W 1812 ruszył znowu w pole z ks. Józefem, brał udział w bitwie pod Pankratowicami, bronił przeprawy przez Berezynę, był ranny, i rok i 10 miesięcy spędził w niewoli. Za Królestwa Kongresowego przeznaczony 20 stycznia 1815 do pułku 1-go piechoty linjowej, 2 kwietnia 1816 mianowany generałem brygady i powołany na dowódcę 2-ej brygady 1-ej dywizji piechoty, konsystującej w Pułtusku, gdzie dokonał żywota i został pochowany. Por. Ign. Baliński „Zapomniany bohater 1809 r.“ (*Tyg. Ilustr.*, 1909, № 48 i 49).

Hornowski Józef.

Hornowski Józef, lekarz polski, * 1874 r. w Warszawie; gimnazjum ukończył w Lublinie, medycynę studjował w Dorpacie i Warszawie. W 1907 mianowany asystentem przy katedrze anatomji patologicznej uniwersytetu Lwowskiego, 1908 otrzymał tamże doktorat, 1910 habilitował się jako docent anatomji patologicznej. Ogłosił szereg prac z różnych dziedzin medycyny we *Wszechświecie*, *Kronice Lekarskiej*, *Medycynie*, *Nowinach Lekarskich*, w *Zdrowiu*, *Tygodniku Lekarskim Lwowskim*, *Przeglądzie Lekarskim*, *Gazecie Lekarskiej* w *Medycynie i Kronice Lekarskiej*, oraz po niemiecku w „Archiv Virchow'a“, „Centralb. für allgemeine Pathol. und Pathol. Anatomie“; po francusku w „Archives de medecine experimentale“.

Horo, jezioro w Sudanie francuskim w okręgu Tombuktu. W porze bezdeszczowej ma długości 70 klm., szerokości 10 klm., w czasie deszczów zajmuje przestrzeń 5-krotnie większą, otrzymuje połaczenie z Nigrem. Nad jeziorem panują pagórki **H.**, wznoszące się na wysokość 450 metrów.

Horodek, miasto powiatowe w gub. Witebskiej, 6,400 m. W powiecie Horodeckim (1897) na 112,033 m. było podług narodowości: 83·6% Białorusinów, 10·7% Rosjan, 4·7% Żydów, 0·4% Polaków, 0·5% Łotyszów, 0·1% Niemców; podług wyznania: 93·5% prawosławnych, 4·7% żydów, 0·7% starowierców, 0·6% katolików, 0·5% protestantów.

Horodenka, miasto powiatowe w Galicji wschodniej, (1900) liczyła 11,613 m.; w okręgu sądowym **H.** na 55,903 m. było Polaków 22·6%, Rusinów 77·4%; podług wyznania: katolików 10·1%, unitów 77·7%, żydów 1·2%.

Horodło, osada w gub. Lubelskiej, powiecie Hrubieszowskim, (1909) liczyło 3,734 m. w tym katolików 1,179, prawosławnych 1,207, żydów 1,320, protestantów 28, gmina na 13,150 m. miała prawosławnych 6,789, katolików 4,338, żydów 1,971, protestantów 52.

Horodnica, miasteczko w gub. Wołyńskiej, powiecie Nowowołyńskim, 1,600 m., pod **H.** znaleziono monety z czasów Germanika, syna Druza (16 rok po Chr.).

Horodyński Józef, podpułkownik z wojska 1831 r., należał do wyprawy na Radziwiłłów, na Wołyń, pod dowództwem gienerała Wysockiego i tam poległ 1 lipca 1863 r.

Horodyszcze, osada w gub. Lubelskiej, powiecie Włodawskim, (1909) liczyło 1,016 m., w tym 939 katolików, 46 żydów, 31 prawosławnych; gmina **H.** (1909) na 8,497 m. miała 6,493 katolików, 1,755 żydów, 249 prawosławnych.

Horowitz Leopold. Wykonał ponadto popularny wizerunek Mickiewicza, znany z licznych reprodukcji, pośmiertny portret cesarzowej austrjackiej Elżbiety i wiele innych. W r. 1908 został zaszczycony propozycją ofiarowania swego portretu do słynnego zbioru autoportretów w galerji Uffizi we Florencji. Po dłuższej przerwie **H.** zaczął znowu wystawiać w kraju. W ostatnich latach w Tow. zachęty był wystawiony: „Portret własny", „Portret córki artysty", „Portret p. Kiślańskiego" i inne.

Horożana Mała i Wielka, wsie w Galicji wschodniej w Samborskim, pamiętne rzezią powstańców, urządzoną przez chłopów w 1846 r.

Horse-power (ang.), siła konia.

Horst, nazwa utworu gieologicznego, wprowadzona do nauki przez Suessa. W przeciwieństwie do grabenu (ob.) czyli zapadliny **H.** oznacza grzbiet skorupy ziemskiej, pozostały na wysokości pierwotnej lub wogóle wyższy, niż masy sąsiednie, tworzące z jednej i drugiej strony zapadliny o słabszym lub wyraźniejszym zarysowaniu kształtów schodów. Takiemi „Horstami" są Wogiezy i Szwarcwald wobec doliny Renu, będącej grabenem.

Horvat Rudolf, pisarz chorwacki, * 1874 r, w Koprivnicy, nauczyciel gimnazjalny w Petrinji. Ogłosił wiele opowiadań w czasopismach. Oddzielnie wydał: „Hrvatski pokret 1848. Rat Hrvata s Magjarima"; „Povjest Hrvatska".

Horzica Ignacy, pisarz i publicysta czeski, † 1902 w Marsylji. W 1897 obrany został posłem na sejm czeski, 1901 do parlamentu wiedeńskiego. Ogłosił nadto: „Drobne czrty a povidky vojenske" (1893 i 1900); „Osoby a vieci w Chorvatsku" (1896); „Listy z Czech. Obrazki z Moravy a ze Slezka" (1898); „Povidky a feuilletony" (1901); „Viera Budinska" (1901) i t. d.

Hospitalier Edward, inżynier francuski, * 1852, † 1907. Był profesorem w szkole fizyki i chemji technicznej w Paryżu, redaktorem „La lumière électrique, a następnie „Electricien", „Industrie électrique". Wydał: „Compteurs de l'énergie electrique" (1889); „Traité élémentaire de l'énergie électrique" (1890); „Recettes de l'électricien" (1895); „Vocabulaire technique industriel et commercial francais, anglais et allemand" (1900) i inne.

Hossfeld Oskar, architekt niemiecki, * 1848 w Schulpforta, od 1868 studjował w Akademji berlińskiej, od 1888 piastuje posadę w urzędzie państwowym budownictwa, od 1901 jest członkiem Akademji architektury. Wystawił szereg monumentalnych budowli, redagował kilka pism fachowych; ogłosił: „Stadt- und Landkirchen" (1907, II wyd.).

Hostasz Karol, prawnik i pisarz czeski, * 1854 w Polenji, studjował w Pradze, osiadł jako adwokat w Klatowicach. Tutaj 1882 założył muzeum miejskie i prowadzi badania archeologiczne i historyczne, których wyniki ogłasza w specjalnych czasopismach.

Hostinsky Ottokar, filozof i estetyk czeski, † 1910.

Hoszek Ignacy, pisarz czeski, ogłosił nadto: „Narzeci czesko-moravske" (1900 i 1905); „O moravskych i vychodoczeskych tvarech: konia, slepica itd" (1902); „Grammatik der neuslavischen Sprache" (1907) i wiele innych.

Hotchkiss Benjamin Berkely, mechanik amerykański, * 1828 r. w Shaross w Connecticut, † 1885 w Paryżu. Jest wynalazcą armat rewolwerowych, szybkostrzelnych (mitrajlez), karabinu magazynowego. Najpierw dostarczał dział dla Meksyku 1859, w czasie wojny domowej w Ameryce Północnej. Od 1870 osiadł w Paryżu i 1875 założył dla rządu francuskiego fabrykę lekkich dział artyleryjskich i amunicji.

Hotentoci, ilość wszystkich **H.** czystych, wynosi koło 60,000 głów, z tego w Kaplandji angielskiej do 50,000 w niemieckiej Afryce południowo-zachodniej około 7,000. Ogólna ilość **H.** czystych i mieszańców do 300,000. Niekiedy mianem **H.** obejmują Buszmenów. Por. Ratzel „Völkerkunde" (1894, t. I, wyd. II); Planert „**H.**" (1905).

Houdaille Franciszek, agronom i meteorolog francuski, * 1861 w Saint Prim, † 1907 w Lionie. Był profesorem fizyki w szkole agronomicznej w Montpellier. Prace jego dotyczą meteorologji i mineralogji rolniczej. **H.** wynalazł kilka przyrządów, jak pluwjometr registrujący, ewaporometr, anemometr i inne. Ważniejsze jego prace: „la Mesure du coefficient de frottement et du coefficient de difusion de la vapeur d'eau dans l'atmosphère" 1882); „le Soleil et l'agriculteur" (1893); „Météorologie agricole" (1895); „Minéralogie agricole" (1900); „les Orages á grêle et le tir des canons" (1901).

Houdek Vitiezslav, czeski historyk kultury i sztuki; w 1908 powołany na wiceprezesa w namiestnictwie morawskim; ogłosił nadto: „Strucny soupis historickych, a umeleckych pamatek na Moravie“ (1899 — 1902); „Kralicky kostelicek a pamatnosti jeho“ (1900); „Prostiejovske napisy“; „Napisy a pomniky z Litovelska“ i t. d.

Hourst Emil August Leon, marynarz i podróżnik francuski, * 1864. W 1901 — 1902 stał na czele wyprawy, mającej na celu badania hidrograficzne górnego basenu Jang-tse-kiangu. Ogłosił: „Dans les rapides du fleuve Bleu“ (1904).

Houssaye Arsenjusz, literat francuski. W r. 1903 w Paryżu wzniesiono mu pomnik.

Houtin Albert, teolog francuski, * 1867 w La Flèche, przebywa w Paryżu, jeden z przywódców ruchu modernistycznego w kościele katolickim. Ogłosił: „Dom Couturier, abbé de Solesmes“ (1899); „la Question biblique chez le catholiques de France au XIX siècle“ (1902); „la Controverse de l'apostolicité des Eglises de France au XIX siècle“ (1903); „l'Américanisme“ (1903); „la Question biblique au XX siècle“ (1906); „la Crise du clergé“ (1908, II wyd.); „Evêques et diocèses“ (1908, III wyd.); „un Prêtre marié. Charles Perraud, chanoine honoraire d'Autun“ (1908); „Autour d'un prêtre marié“ (1910).

Houzeau August, agronom, chemik francuski, * 1829 w Elbeuf, profesor chemji rolniczej i dyrektor stacji w Rouen. Od 1887 członek Akademji. Prace jego dotyczą składu powietrza, ozonu, wody utlenionej, metod do oznaczania składników w nawozach sztucznych. Oprócz licznych rozpraw ogłosił: „Organisation de la station agronomique de Rouen“ (1884); „le Mare des pommes“ (1887); „Sur la composition de quelques fumiers“ (1888); „Rapport sur les champs de démonstration (1888—1891).

Hovy Willem, polityk holenderski, * 1840 w Beverwyk. Uczeń politechniki w Utrechcie, członek pierwszej Izby stanów generalnych, przystąpił do partji antyrewolucyjnej, założył towarzystwo robotników chrześcijańskich „Patrimonium“. Był jednym z dyrektorów Związku zreformowanej szkoły wyższej, założył uniwersytet wolny w Amsterdamie.

Howe Julja Ward, poetka amerykańska, napisała nadto: „Latter lyrics“ (1866); „From Sunset Ridge“ (1899); słynny „Hymn wojenny rzeczypospolitej“; pamiętniki p. t. „Réminiscences, 1819—1899“ (1900).

Howerła, szczyt górski w grzbiecie Czarnej Hory, wznosi się ponad 2000. m.

Howitt Alfred William, etnograf i archeolog angielski, * 1830, † 1908. Studja odbywał w Londynie. Pełnił różne urzędy w zarządzie sprawiedliwości i policji w swej ojczystej Australji. Prace naukowe **H.** dotyczą obyczajów ostatnich plemion australskich. Najważniejsze dzieła: „Kamilaroi and Kurnai“ i „The native races of South-East Australia“.

Hranilovic Hinko, Cvetaszin, gieograf chorwacki, wydał nadto: „Uvad u metodiku znanstvene geografije“ (1897); „Zemljopis Hrvatske, Slavonje i Dalmacje“; razem z Drag. Hircem, „Geotektoniczka pitanja iz naszega Krasa“; „Sztonam treba u zemljopisu“; nadto zamieścił gieografję fizyczną Słowacji, Chorwacji i t. d. w „Oesterreichisch-Ungar. Monarchie in Wort und Bild“.

Hrasze Jan Karol, pisarz czeski, † 1907 w Nachodie. Ogłosił nadto: „Nove bajky“ (1891); „Zkazky z naszich voda a lesu“ (1896); „Vodnik z Podkrkonoszi“ (1897); „Kulichraszek“ (1899); „Nachod“ (1902); „Ze starych przastev“ (1902); „Narodni pohadky, powiesti a historicke obrazky“ (1903).

Hrazdira Cyryl, kompozytor czeski, * 1868 na Morawie. Był przez krótki czas kapelmistrzem wojskowym w Sewastopolu, Kijowie, poczym powrócił do kraju gdzie jest dyrektorem szkoły muzycznej w Wielkim Międzyrzeczu na Morawach. Liczba jego wydanych kompozycji dochodzi do Op. 70, w tym większe utwory chóralne (2 nagrody Czeskiej akademji), opery, poemata symfoniczne etc.

Hrdina Józef Leopold, pisarz czeski, obecnie urzędnik namiestnictwa w Pradze, ogłosił nadto: „Vlastni silou“, powieść (1902); „Humoresky“ (1904); „Nedielni feuilletony“ (1904); Teta blondyna“, powieść (1906); „Chude kvety“ (1607).

Hrncirz Franciszek, pedagog i pisarz czeski, obecnie nauczyciel w Nymburgu, redaktor miejscowego pisma *Vzestnik* i pisma dla dzieci *Dietsky Maj*, ogłosił nadto: „Jasno i chmurno“ (1902); „Snieni a zivot“ (1904); „Jarzmo broudy“ (1905); „Zlate dno“ (1906); „Nova zemie“ (1907); „Zapas“ (1908); „Zahuba Vrszovcu“ (1895); „Zdar a zmar“ (1901); „Stare powiesti“ (1901).

Hrobsky Karol, pisarz muzyczny czeski, * 1877 w Budziejowicach; artykuły jego z zakresu muzyki oraz kompozycje wydaje czasopismo *Czeska Hudba*; **H.** jest autorem czeskiego słownika muzycznego „Hudebni slovnik“ (1901).

Hruban Moric, polityk czeski, * 1862 w Brodku, studjował prawo w Wiedniu, od 1895 adwokat w Ołomuńcu. Brał czynny udział w instytucjach społecznych, 1901 został obrany posłem na sejm czeski, 1902 również i na morawski; jest prezesem komitetu wykonawczego partji katolickiej na Morawach i prezesem klubu tejże partji w Radzie państwa.

Hrubieszów, miasto powiatowe w gub. Lubelskiej, (1909) liczył 15.876 m., w tym 9,504 żydów, 3.504 katolików, 2,868 prawosławnych; powiat **H.**—141.064 m., w tym 75,273 prawosławnych, 41,115 katolików, 23,896 żydów, 780

protestantów. Według spisu z 1897 podług narodowości ludność powiatu dzieliła się na Polaków 23·1%, Rusinów 59·6%, Żydów 14·5%, Wielkorosjan 1·9%, innych 0·9%. Podług Wiercińskiego do 1/I—1906 z prawosławia na katolicyzm przeszło 10,766 osób.

Hruby Wierch, szczyt w Tatrach wschodnich, wznosi się do wysokości 2,370 m. na południowej stronie doliny Hlińskiej (ob.).

Hruszewski Michał, wybitny historyk rusiński, * 1866 w Chełmie, gimnazjum skończył w Tyflisie, fakultet historyczno-filologiczny w Kijowie, 1893 złożył egzamin na magistra po przedstawieniu rozprawy o „Starostwie barskim“, 1894 powołany został na profesora we Lwowie. Bierze czynny udział w życiu politycznym Rusinów galicyjskich i ich walkach narodowych; 1897 został prezesem Tow. Szewczenki, 1899 prezesem „Tow. Ukrajinsko-ruska wydawnycza spilka“. Ważniejsze prace: „Istorija Ukrajiny-Rusy“ (od 1818, dotąd 6 t., będzie 9); „Oczerk istoriji ukrajinskago narodu“ (1904 i 1906); „Materijały do istoriji suspil'no-politycznych i ekonomicznych vidnosyn Zachidnioji Ukrajiny“ (1905); „Pro davni czasy na Ukrajini“ (1907); „Materijały do istoriji Kolijiwszczyzny“ (1904); „Spirni pytannja staroruśkoji etnografiji“ (1904); „Oswoboždienije Rossiji i ukrainskij wopros“ (1907); „Z biżuczoj chwylji“ (1908) i t. d. Całkowita bibljografja prac **H.** (i beletrystycznych) do 1904 r. podana w książce „Naukovyj Zbirnyk“ (Lwów 1906).

Hruszewski Oleksandr, historyk rusiński, brat poprzedniego, * 1877, skończył uniwersytet w Kijowie. W 1907 został docentem w Odesie, zaczął wykładać po rusińsku, przeciwko czemu rząd wystąpił, wtedy **H.** przeszedł na uniwersytet moskiewski. Prace jego dotyczą historji Ukrainy i ruchu kulturalnego i literackiego XIX w. wśród Rusinów.

Hruszka Jan Franciszek, folklorysta czeski, od 1902 jest nauczycielem gimnazjum w Pilznie. Ogłosił nadto: „Zablesky stare chodske slavy“ (1904); „Dialekticky slovnik chodsky“ (1907); „Chodske bajky“ (1901); „Nowe chodske bajky“ (1905); „O chodskem podrzeci u Boż. Niemcove“; jest członkiem archeologicznej komisji przy Akademji czeskiej.

Hryniewiecki Bolesław Leon, botanik polski, * 1875 w Międzyrzecu, gimnazjum ukończył w Lublinie 1893, wydział chemiczny i przyrodniczy uniwersytetu dorpackiego w 1900; 1901 został asystentem przy katedrze botaniki tamże, 1902 wicedyrektorem ogrodu botanicznego, 1904 docentem prywatnym. W 1905 uzyskał stypendjum Śniadeckich od Akademji Krakowskiej, 1906 — 1907 pracował w Lipsku nad fizjologją roślin pod kierunkiem prof. Pfeffera. Obecnie wykłada w uniwersytecie Dorpackim anatomję i fizjologję roślin. Odbył trzy podróże naukowe na Kaukaz 1900, 1901, 1903. W 1899 otrzymał nagrodę za pracę popularną „Jak żyją rośliny“ na konkursie „Gazety Świątecznej“; list pochwalny na wystawie w Lublinie za zbiór oraz spis prac przyrodniczych, dotyczących gub. Lubelskiej. Jest członkiem Polskiego Tow. Przyrodników im. Kopernika we Lwowie, współpracownikiem Komisji fizjograficznej Akademji Krakowskiej, członkiem Tow. przyrodników w Dorpacie; członkiem współpracownikiem Ces. tow. Gieograficznego w Petersburgu, Association Internationale des Botanistes. Oprócz licznych prac w pismach zawodowych polskich i cudzoziemskich wydał oddzielnie: „Nasze lasy“ (1901, 1906); „Jak żyją rośliny“ (1899); przekłady: „Chemja organiczna“ (Bernthsena cz. I); „Nowa teorja powstawania gatunków“ Hugona Vriesa (1904); „Kwestje zasadnicze w naukach przyrodniczych“ Maxa Verworna.

Hrzimaly Wojciech, kompozytor i kapelmistrz czeski, * 1842 w Pilznie, † 1908 w Wiedniu. Uczeń praskiego konserwatorjum, był początkowo kapelmistrzem w Gotenburgu, potym w narodowym, następnie w niemieckim teatrze w Pradze, poczym został dyrektorem Tow. muzycznego i szkoły muz. w Czerniowcach. Prócz licznych kompozycji (dwie opery, „Requiem“) wydał zbiór swych wykładów o muzyce, które miał na uniwersytecie w Czerniowcach.

Hrzimaly Jaromir, brat poprzedniego, słynny skrzypek, * 1844 w Pilznie, † 1905 w Helsingforsie. W 1869 został następcą Lauba jako profesor konserwatorjum w Moskwie, gdzie założył kwartet smyczkowy; wydał cenne ćwiczenia skrzypcowe.

Huard Karol, rysownik i karykaturzysta francuski, * 1876 w Paryżu. Orginalny swój talent wykształcił samodzielnie jako samouk przez obserwację i liczne podróże po wszystkich prawie krajach Europy. Podczas podróży wykonywał swoje akwaforty i rysunki, których kilka zbiorów wydał oddzielnie, jak: „Province“ (1902); „les Bateaux de Paris“, wespół z Bijot (1903); „Paris-Province-Etranger“ (1906); „New-York comme je l'ai vu (1906). Ilustrował „Père Milon“ Maupassanta, „Bouvard et Pecuchet“ Flauberta i in. Karykatury umieszcza w *Rire, Sourire, Journal amusant, Assiette au beurre.*

Hubay Jenö, skrzypek węgierski, * 1858 w Budapeszcie, syn słynnego również profesora skrzypiec i kapelmistrza teatru narodowego w Budapeszcie, Karola **H.** Uczeń Joachima w Berlinie, pierwsze powodzenie zdobył sobie w Paryżu (w koncertach Pasdeloupa), następnie był przez pewien czas prof. skrzypiec konserwat. w Brukseli, poczym objął miejsce po swym ojcu w Budapeszcie, gdzie założył własny kwartet smyczkowy. Jako kompozytor wystąpił głównie z kom-

pozycjami na skrzypce, które cieszą się wielką popularnością („Sceny z Czardy“).

Hube Romuald. Nakładem Tow. prawniczego wyszły: „Pisma R. **H.**“ (Warszawa, 1905, 2 tomy).

Huber Jan, kompozytor szwajcarski, * 1852 w Schönewerd (koło Olten). Uczeń lipskiego konserwatorjum (Richter, Reinecke), został w 1896 r. dyrektorem szkoły muz. w Bazylei; uniw. w Bazylei zamianował go Dr. *fil. hon. c.*; **H.** komponuje utwory na orkiestrę (symfonja op. 115 „Böcklinowska“) na instrumenta (Suity, sonaty, muzyka kameralna), opery, kompozycje na chóry, organy i fortepjan.

Hubermann Bronisław, skrzypek polski, * 1882 w Częstochowie, uczeń Rosena, Lotta w Warszawie, następnie Joachima w Berlinie. Od r. 1892 występuje publicznie, zajmując obecnie wybitne stanowisko pomiędzy młodemi wirtuozami. Mieszka stale w Berlinie.

Hübner Henryk, malarz niemiecki, syn malarza Juljusza **H.**, * 1869 w Berlinie; kształcił się w Düsseldorfie, podróżował po Europie i Wschodzie, 1900 został członkiem secesji berlińskiej. Prócz krajobrazów malował wnętrza o bardzo delikatnej gamie barw i doskonałym oświetleniu.

Hübner Ulrych, malarz, brat poprzedniego, * 1872 w Berlinie, kształcił się w Karlsruhe i Berlinie; 1899—1905 był profesorem w Związku berlińskich malarek, 1906 osiadł w Travemünde. Uprawia wyłącznie pejzaż, szczególnie widoki portów (Hamburg, Travemünde), których nastrój doskonale odczuwa. Jego „Dzień letni“ posiada galerja w Karlsruhe; 1901 otrzymał złoty medal na wystawie międzynarodowej w Monachjum.

Hucbald *(Hugbaldus, Ubaldus)*, teoretyk muzyczny z X-go wieku, * 840, † 932, mnich w klasztorze St.-Amand (we Francji); w pismach jego („De harmonica institutione“, „Musica cuchiriadis“, etc.), posiadamy pierwsze wiadomości o muzyce wielogłosowej. **H.** pierwszy używał liter alfabetu łacińskiego do oznaczania wysokości tonów.

Huch Ricarda, wybitna autorka niemiecka, * 1864 w Brunświku, otrzymała w Szwajcarji doktorat filozofji, poślubiła lekarza włoskiego Cecconi'ego, z którym przebywała we Florencji, Trjeście i Monachjum; po raz wtóry wyszła za mąż za brata stryjecznego Ryszarda **H.**, z którym mieszka w Brunświku. Zadebiutowała w literaturze komedją historyczną „Der Bundesschwur“ (1891) i dramatem z renesansu włoskiego „Evoe“ (1892); poczym wyszły jej liryczne utwory: „Gedichte“ (1894 i 1908) i „Neue Gedichte“ (1907). Wielkie uznanie zdobyła pierwszą zaraz powieścią „Erinnerungen von Ludolf Ursleu dem Jüngeren“ (1893), po której nastąpiły: „Aus der Triumphgasse“ (1901); Vita somnium breve“ (1902); „Von den Königen und der Krone“ (1904); cykl „Geschichte von Garibaldi“ z którego ukazały się „Die Verteidigung Roms“ (1906) i „Der Kampf um Rom“ (1907). Do tych powieści, świetnie łączących pełnię życia renesansowego z polotem romantycznym, zbliżają się zbiory nowel, jak: „Der Mondreigen von Schlaraffis“ (1896); „Teufelein“ (1897); „Fra Celeste“ (1899); „Seifenblasen“ (1905). Wielka jej kultura artystyczna i literacka znalazła też ujście w kilku rozprawach literackich, jak: „Blütezeit der Romantik (1899); „Ausbreitung und Verfall der Romantik“ (1902); „Gottfried Keller“ (1905), w której uwielbienie dla poety połączyła ze świetną charakterystyką; „Risorgimento“ (1908), szkice z literatury włoskiej i stosunków politycznych. **H.** zalicza się do najznakomitszych talentów współczesnych Niemiec, jedynie zbytnia skromność jej sprawia, że nie towarzyszy jej wielki rozgłos. Prócz Ricardy **H.** znani są w niemieckiej literaturze, brat jej, *Rudolf* **H.**, * 1862 w Porto Allegre, autor pamfletu „Mehr Goethe“ (1899) i powieści humorystycznych: „Hans der Taumer“ (1902); „Der Frauen wunderlich Wesen“ (1905); „Komödianten des Lebens“ (1906); nadto bratanek *Fryderyk* **H.**, * 1873 w Brunświku, autor powieści: „Peter Michel“ (1901); „Geschwister“ (1903); „Wandlungen“ (1905); „Maö“ (1907), pełnych romantycznych marzeń i piękna stylowego.

Huculi, kwestja pochodzenia tego plemienia, siedzącego w Galicji na Prucie górnym na Pokuciu, wciąż pozostaje niejasną. J. Karłowicz w swoim „Rysie ludoznawstwa Polskiego“ (Polska. Obrazy i opisy, t. I), uważa **H.** przynajmniej za odłamek Rusi, mocno przesiąkły krwią wołoską, jeśli nie zgadzać się na uznawanie ich za gałąź wołoską, tylko zruszczoną. Nadto dodaje, że niema powodu odrzucać możliwości dopływu krwi połowickiej i turskiej wogóle, szczególniej jeżeli pamiętać, iż całe późniejsze Zadniestrze mołdawskie (nasza Wołoszczyzna) przez wieki całe było w posiadaniu Pieczyngów, a następnie Połowców. Sama nazwa „Hu-cuł“ może być przetworzeniem tylko nazwy „Uz“, nadawanej niektórym plemionom koczowniczym (Torkom). O odrodzeniu zdobnictwa huculskiego ob. Sztuka Polska, o przemyśle domowym **H.** ob. Przemysł d.

Hudec Jan, chemik czeski, * 1862. Studja odbywał na politechnice w Pradze; pracuje głównie w cukrownictwie, gdzie wprowadził w procesach saturacji pewne ulepszenia. Wydał: „Nastin praktickeho cukrovarstvi“ (1899—1903); „Nastin praktickeho mlynarzstvi“ (1908) i szereg rozpraw.

Hudeczek Antoni, malarz czeski, * 1872 r., kształcił się w Pradze. Uprawia głównie krajobraz, najulubieńsze jego motywy—to jesień czeska z bogactwem barw i melancholijnym nastro-

jem. Należy do wybitniejszych pejzażystów czeskich.

Hue Jerzy Adolf, kompozytor francuski, * 1858 w Wersalu, uczeń Rebera i Paladilhe *(Prix de Rome*, 1879). Napisał szereg utworów na orkiestrę (Symfonja, „Rübezahl“ legienda symf., etc.), na chóry, oraz opery: „Le roi de Paris“ (Paryż, 1901) i „Tytanja“ (Paryż, 1903).

Hüffer Herman, prawnik niemiecki, † 1905 w Bonn. Z prac jego ukazały się nadto: „Alfred von Reumont“ (1904); „Heinrich Heine, Gesammelte Aufsätze“ (1906); „Der Friede vom Campoformio“ (1907).

Huggins William, astronom i fizyk angielski, † 1910 w Londynie. Ogłosił: „the Royal Society, or science in the state and in the schools“ (1906); „Scientific papers of Sir William and Lady **H.**“ (1899—1909).

Hughes William Morris, polityk australski * 1864 w Walji. Był z początku nauczycielem, 1884 wyemigrował do Australji; 1894 — 1901 należał do zgromadzenia ustawodawczego Nowopołudniowej Walji; od 1901 posłuje, od 1903 sprawuje obowiązki obrońcy prawnego. Należy do partji robotniczej *Waterside Workers*, jest prezesem federacji *Sydney Warf Labourers*, sekretarzem unji. W pierwszym gabinecie robotniczym (1904) piastował urząd ministra spraw zagranicznych, w drugim gabinecie 1908 urząd ministra sprawiedliwości.

Hugues Clovis, poeta i polityk francuski, † 1907 w Paryżu.

Hulakowsky Jan Ew., profesor i pisarz czeski, † 1899 w Pradze.

Hulewicz Kazimierz, wicedyrektor teatrów warszawskich, * 1864 w Halijówce na Wołyniu. Do 14 roku życia wychowywał się we Francji, poczym skończył szkołę marynarską w Petersburgu. Był deputowanym szlachty oruckiej, honorowym sędzią pokoju na Wołyniu. Pisuje po francusku. Ogłosił kilka nowel: „l'Heritage“, „l'Enragé“, „Passionel“; utwory poetyckie: „Stella“, „le Droit du bourreau“, „Suprême folie“; nadto studjum o Sienkiewiczu (w *Illustration)*; „Paradoxes“. Pisał też w sprawach pedagogicznych oraz wydał dziełko o „Higjenie płuc“. Prace **H.** są po części tłumaczone na polski, jak: ustępy z „Paradoxes“, „Odwieczna męka“ („Suprême folie“), grana w teatrze Wielkim. Od 1911 r. jest wiceprezesem teatrów rządowych w Warszawie.

Hull, miasto portowe w Anglji wschodniej (1906) liczyło 262,426 m. Ruch statków (1906): wpłynęło 7,315 (przybrzeżnych 3,823) o pojemności 3,924,294 t., odpłynęło 7,116 (przybrzeżnych 3,857) o pojemności 3,870,846 t. Wartość przywozu (1907) wynosiła 39 603,363 funt. szt., wywozu 24,624,581 funt. szt.

Hülsen Chrystjan, filolog niemiecki, drugi sekretarz niemieckiego Instytutu archeologicznego w Rzymie, w 1909 złożył urząd i osiadł w Florencji. Z ostatnich jego prac wymienić należy: „Die Ausgrabungen auf dem Forum Romanum 1898 — 1902“ (1902); „Die Ausgr. auf dem Forum R.“ 1902—04“ (1905); „Das Forum R., seine Geschichte und seine Denkmäler“ (1904, II wyd., 1905).

Hultzsch Eugienjusz, sanskrytolog niemiecki, * 1857 w Dreznie, docent języków wschodnich w Wiedniu. Po ogłoszeniu „Prolegomena do Vasantarâja Çakuna“ (1879) i edycji kodeksu Baudhâjana udał się w podróż do Indji i Kaszemiru (1884 — 85), gdzie zebrał mnóstwo rękopisów i dokumentów epigraficznych. W 1886 został epigrafem w Madrasie i egzaminatorem uniwersytetu tamże; ogłosił: „Napisy Indji środkowych“ (1890 i nast.).

Humań, miasto powiatowe w gub. Kijowskiej; liczył (1905) 31,016 m. (do 60% Żydów); w powiecie Humańskim na 320,744 m. (1897) było podług języka: 85·4% Rusinów, 11·7% Żydów, 1·8% Rosjan, 0·9% Polaków, 0·1% Niemców; podług wyznania: 87% prawosławnych, 11·8% żydów, 0·9% katolików, 0·1% starowierców, 0·1% protestantów.

Humbert Ferdynand.

Humbert Ferdynand, malarz francuski, * 1842 w Paryżu. Uprawia malarstwo historyczne i portretowe. Szereg najlepszych swych prac portretowych okazał na wystawie powszechnej 1900 r. w Paryżu. Został profesorem w Szkole sztuk pięknych, członkiem Akademji sztuk pięknych (1902).

Humbert Marja Jerzy Karol, inżynier francuski, * 1856 w Paryżu. Studja odbywał w Szkole politechnicznej. Wykonał wiele robót hidraulicznych w dorzeczu Loary. Ogłosił między innemi: „Traité complet des chemins de fer“ (1891); „Traité des chemins de fer d'intérêt local“. Od 1901 członek Akademji.

Humboldt Karol Wilhelm, filozof i polityk niemiecki. Jego korespondencja z żoną Karoliną, wyszła w 3 tomach w wydaniu Sydowa (Berlin, 1906, 1907) i nast.

Huneker James Gibbons, pisarz muzyczny amerykański, * 1860 w Filadelfji. Od r. 1888 jest profesorem narodowego konserwatorjum w Nowym Yorku (pjanista); napisał cenne rozprawy: „Chopin, the man and his music“ (1900); „Mezzotints in modern music“ (1904); „Overtones. a book of temperamento“ (1904) etc.

Hunt Robert, fizyk i geolog angielski. † 1887 w Chelsea.

Hunt Tomasz Sterny, chemik i geolog angielski, † 1892 w New-Yorku.

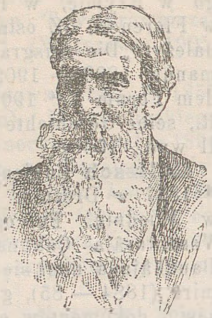

Hunt William.

Hunt William *Holman*, malarz angielski, † 1910 w Londynie. Należał wraz z J. E. Millais i D. G. Rossetti'm do twórców kierunku, zwanego prerafaelizmem. W 1905 ogłosił książkę: „Prerafaelizm i bracia prerafaelici". Por.: O. Schleinitz „William Holman **H.**" (1907); „Bayliss „Five great peinters of the Victorian era" (1904, II wyd.); „Leaders of the English Pre-Raphaelites: Holman **H.**, Rossetti, Millais" (1909); Williamson „Holman **H.**" (1910).

Hunziker Otto, historyk i pedagog szwajcarski, † 1909 w Bendlikonie koło Zurychu.

Huret Juljusz, pisarz francuski, * 1864 r. w Boulogne-sur-Mer, początkowo trudnił się handlem, następnie oddał się dziennikarstwu i zwrócił na siebie uwagę jako reporter *Echo de Paris*. Ogłosił: „Enquête sur l'evolution littéraire" (1891), ciekawy materjał do historji nowożytnej literatury; „Enquête sur la question social en Europe" (1892); „Sur le grève et l'arbitrage obligatoire" (1901); „Sarah Bernhardt" (1889); „Loges et coulisses" (1901); dalej wrażenia z podróży: „En Amérique" (1904—05, 2 t.); „En Allemagne" (1907—09, 3 t.).

Hurmuzachi, sławny ród rumuński, którego członkowie odegrali i dotąd odgrywają wybitną rolę w życiu politycznym i kulturalnym Rumunów, szczególnie bukowińskich. Praszczur gałęzi bukowińskiej *Docsacki* (Eudoksjusz) **H.,** * 1782 na Multanach, † 1857 w Czerniowcach, dokąd w 1804 przeniósł się. Brał udział w ruchu multańskim 1821—48, książę multański obdarzył go w 1827 godnością „wielkiego agi". Z 12 jego dzieci wsławili się: Eudoksy, Jerzy, Aleksander i Mikołaj.—*Konstanty* **H.,** prawnik i mąż stanu rumuński, * 1811 w Czerniowcach, † 1869 r. w Wiedniu, 1850 reorganizował szkolnictwo na Multanach, dokąd przeniósł się 1844, później układał projekt prawa karnego 1852, agitował za połączeniem Wołoszczyzny i Multan, 1857 był posłem w zgromadzeniu multańskim, 1859 po obiorze Cuzy na wspólnego monarchę, był ministrem sprawiedliwości, 1860—61 posłem na sejm i wiceprezesem tegoż, 1861 znów ministrem sprawiedliwości, 1867 posłem sejmu w Bukareszcie.—*Eudoksy* **H.,** historyk rumuński, * 1812 w Czerniowcach, † 1874, brał udział w ruchu 1848, później 1850 został członkiem komisji rządowej do opracowania spraw rumuńskich na Bukowinie, od 1861 był posłem sejmu bukowińskiego i parlamentu wiedeńskiego. Po przyłączeniu Bukowiny do Galicji 1860 agitował przeciw temu i dopiął autonomji. W 1862 został pomocnikiem namiestnika, 1864 namiestnikiem bukowińskim; ogłosił: „Fragmente zur Geschichte der Rumänem" (1878—86) i „Documente privitoare la istoria Românilor" (8 tomów) — *Jerzy* **H.,** publicysta i polityk, * 1817 w Czerniowcach, † 1882, brał udział w ruchu narodowym, pracował nad stworzeniem autonomicznego kościoła bukowińskiego, od 1863—78 poseł na sejm bukowiński, również i do parlamentu austrjackiego, zabiegał koło utworzenia uniwersytetu w Czerniowcach (1874—75), do śmierci był prezesem Tow. literackiego i współpracownikiem jego organu, 1881 r. otrzymał tytuł barona.—*Alecu* **H.,** publicysta i polityk, * 1823 w Czerniowcach, † 1871 r. w Neapolu, również brał udział w ruchu narodowym, redagował czasop. *Bukowina* z bratem Jerzym, 1867 obrany posłem na sejm i do parlamentu.—*Mikołaj* **H.,** * 1826 w Czerniowcach, pracował nad podniesieniem kulturalnym kraju, 1881 został baronem.—*Docsuta* **H.,** polityk, * 1845 w Czerniowcach, od 1883 poseł na sejm i do parlamentu, ceniony działacz kulturalny.—*Konstanty* **H.,** publicysta, syn Mikołaja, * 1863 w Czerniowcach, pisuje do pism rumuńskich i niemieckich, dobry popularyzator nauk przyrodniczych.—*Aleksander* **H.,** prawnik, syn Mikołaja, * 1869 w Czerniowcach, urzędnik prokuratorji, bierze czynny udział w życiu społecznym i kulturalnym, od 1896 wiceprezes Tow. oświatowego i literackiego na Bukowinie.

Huronowie, północno-amerykańscy Indjanie z rodziny Irokiezów. Obecnie istnieją jedynie trzy nieliczne grupy: jedna w Jeune Loretto pod Quebeckiem, druga w hrabstwie Essex, prowincji Ontario i trzecia w Quapaw-Reservation na terytorjum Indyjskim.

Hurońska formacja, jest to nazwa młodszej formacji łupków krystalicznych, jak: łupków chlorytowych, mikowych, talkowych, grafitowych, filitów, które wraz z kwarcytami, konglomeratami wapieniami ziarnistemi leżą w niezgodnym uławiceniu na skałach laurentyjskich; miąższość wynosi od 2,000 m. do 6,000 m. Skały wybuchowe: djoryt i djabaz, tworzą rozległe pokrywy i intruzje; metamorficzne pochodne skał osadowych i okruchowych stanowią wielkie masy żelaziaków. W najwyższym poziomie **H. f.** występują w niewielkiej ilości szczątki zwierząt kopalnych, mianowicie, lilji morskich i mniej wyraźne ślady pierścienic. Rozpowszechnienie **H. f.** równoległe z formacją laurentyjską, aczkolwiek nie tak znaczne. W Europie występuje **H. f.** w Alpach, w górach na granicy bawarsko-czeskiej, Szkocji, Skandynawji i Hiszpanji; w Ameryce koło jeziora Hurońskiego, w Andach, Wenezueli, Brazylji. **H. f.** obfituje w kruszce: żelaziaki na Elbie w Michiganie, Szwecji; żyły

srebra, miedzi, ołowiu, kobaltu w Saksonji, na Szląsku.

Hurtando Antonio, poeta hiszpański, * 1825 w Madrycie, † 1878 tamże. Ogłosił: „Ramancero de Hernán Cortes“ (1847); „Madrid dramatico, coleccion de legendas de los siglos XVI y XVII“ (1870); szereg dramatów wespół z Nunez de Arce, szczególnie: „Herir en la sombra“ (1866); „la Jota Aragonesa“ (1866); sam zaś napisał: „el Toison roto“; „Suenos y realidades“; „la Voz del corazon“; „Entre dos aguas“; „Naufragar et tierra firme“; „la Maya“.

Hurychova Marja (pseud. *M. Calma*), pisarka czeska, * 1883 w Unhoszczu, koncertowała w Pradze, myślała o karjerze teatralnej; ogłosiła poezje: „Nalady“ (1905); „Pohadky“ (1906); „Svietluszky“ (1907); „Sny jarnich noci“ (1908); powieści: „Pisen lasky“ (1906); „Trztiny“ (1908); „Socharzka“ (1908).

Husiatyn, miasto powiatowe w Galicji wschodniej, liczył (1900) 5,736 m.; w okręgu sądowym **H.** na 42.389 m. było Polaków 45·2%, Rusinów 54·7%, Niemców 0·1%; podług wyznania: katolików 25·8%, unitów 58·8%, żydów 15·4%.

Husnot Piotr, botanik francuski, † 1860 r. w Cahan. Prace jego dotyczą głównie nauki o mchach.

Husova Anna, autorka czeska, * 1857 r. w Krzesztowicach, jest nauczycielką miejską w Pisku, pisuje artykuły pedagogiczne i powieści dla dzieci.

Huss Józef, budowniczy polski, * 1845 r. w Krzeszowicach pod Krakowem, † 1904 w Warszawie; kształcił się początkowo w krakowskiej technice, następnie w Akademji budowlanej w Berlinie. Osiadłszy w Warszawie, rozpoczął pracę zawodową u budowniczego J. Orłowskiego, przyczym prowadził roboty przy budowie pałacu Leopolda Kronenberga. Do wybitniejszych prac Husa należą: budowa kilku will w Alejach Ujazdowskich, (senatora Karnickiego, mrg. Wielopolskiej i inne) gruntowna przebudowa pałaców w Opinogórze i Królikarni, budowa pałacu w Zadroczu pod Wilnem, budowa kościoła w Czermnie i t. d. Ostatnio budował kościół św. Augustyna na Nowolipkach i wielki dom na rogu Marszałkowskiej i Placu Zielonego w Warszawie.

Hutin Marcel, (pseud. *M. Hirscha*), dziennikarz francuski, * 1869 w Wissemburgu (Alzacja). Pisywał do wielu dzienników paryskich, między innemi do *Figaro* i *Gaulois*. Pierwszy wprowadził do prasy francuskiej interwiew i reporterstwo w wielkim stylu. Od 1898 pracuje w *Echo de Paris*, które go wysłało na plac boju podczas wojny rosyjsko-japońskiej.

Hutton Ryszard Holt, publicysta i teolog angielski, * 1826 w Leeds, † 1897 w Twickenham. Przez 30 lat (od 1861) kierował pismem *Spectator*, dzięki któremu zdobył sławę znakomitego dziennikarza. Oddzielnie wydał: „Szkice teologiczne i literackie“ (1871); Studja parlamentarne“; „Życiorys Scotta“ (1878); „Życiorys Newmana“ (1891).

Huty, dolina w zachodniej części Tatr nad potokiem Siwą Wodą, u stóp Turni Siwiańskich, a przed bramą do doliny Chochołowskiej. Nazwa **H.** pochodzi stąd, że niegdyś wydobywano tutaj kruszce, o czym świadczą groble, służące do odprowadzenia wody.

Huysmans Joris Karol, powieściopisarz francuski, † 1907 w Paryżu; był członkiem Akademji Goncourtów. W jego twórczości wyróżnić można trzy okresy: jaskrawego naturalizmu, ekscentryczności dekadenckiej („A rebours“ i „Là bàs“) i ukojenia w katolicyzmie. Od 1898 **H.** coraz bardziej poświęca się literaturze religijnej i ogłasza następujące utwory; „Pages catholiques“ (1899); „Sainte Lydvine de Schiedam“ (1901), szkice z życia świętej podczas klęsk końca XIV w.; „Esquisse biographique de dom Bosco“ (1902); „l'Oblat“ (1903), powieść; „Trois primitifs“ (1904), serja studjów, poświęcona malarzom starożytnym muzeów niemieckich, głównie Matjasowi Grünewaldowi; „Foules de Lourdes“ (1907); prócz tego ogłosił w tymże duchu poprzednio: „En route“ (1895), powieść; „la Cathédrale“ (1898), powieść; „la Bièvre de Saint-Séverin“ (1898); „Detout“ (1901). Przejęty pokorą chrześcijańską, spalił przed śmiercią niewydane rękopisy.

Huysmans Joris Karol.

Hwfa Môn, nazwisko druidyczne Rév. *Eolanda Williamsa*, * 1820 w Tredraeth, na wyspie Man, † 1905 w Rhyl. Stolarz z zawodu, został pastorem w Rhyl, ziemi Gellów. Wsławił się jako przywódca *Gorsedd* czyli Instytutu bardów Wielkiej Brytanji. Ze zgromadzeń (Eisteddfoddau), którym przewodniczył w charakterze arcydruida, wymienić należy szczególnie „Eisteddfodd“ w Cardiffie 1899 r. Zebranych tam było 25 delegatów bretońskich, którzy łącznie z kilku literatami i artystami przystąpili do panceltyzmu. Większość otrzymała z rąk **H. M.** godło druidów czyli bardów, co umożliwiło stworzenie kolegjum bardów amerykańskich. Grobowiec **H. M.** znajduje się w Dyffryu-Clwyd, koło zamku Ruzlan.

Hybesz Józef, polityk czeski, * 1851 w Daszycach. Od 9-go roku życia pracował w fabryce, 1867 przeniósł się do Wiednia jako robotnik i brał czynny udział w ruchu społecznym, za co był kilkakrotnie skazywany przez władzę. Od

1879 oddał się publicystyce, redagował rozmaite pisma robotnicze w Pradze i Pilźnie, od 1895 redaguje czasopismo *Textilnik*, 1907 obrany na posła do parlamentu wiedeńskiego przez stronnictwo socjal-demokratyczne, do którego należał oddawna. Ogłosił oddzielnie kilka broszur politycznych.

Hybl Franciszek, historyk czeski, * 1875 r. w Plumlowie, studjował w Pradze, gdzie otrzymał doktorat 1898, jest profesorem szkoły realnej na Żiżkowie. Ogłosił: „Počzatki minorytu v Czechach a na Moravie“ (1896); „Brun Querfurtsky a jeho životopis św. Vojtiecha“ (1898). „Slovanska liturgie na Moravie v IX vieku“ (1908).

Hyderabad *(Haiderabad)*: 1) państwo hołdownicze Anglji w Indjach (1901) miało 11,141,142 miesz. wobec 11,537,000 m. (1891); 2) stolica wspomnianego państwa (1901) miała 448,466 m., 3) miasto w prowincji indyjskiej Syndi w Bombaju liczyło (1901) 69,378 m.

Hydra i **hydro** — wszystkie wyrazy oznaczone w gł. dziele w ten sposób, ob. hidra i hidro.

Hygiopon, preparat, otrzymywany drogą elektrolizy; jest to roztwór chlorku żelazawego w kwasie solnym z domieszką chlorku żelazowego; ma zawierać żelazo w postaci podobnej do tej, w jakiej ono występuje w organizmie, odznacza się znaczną zdolnoscią dyfuzji. Płyn brunatno-złotej barwy posiada kwaskowaty przyjemny smak, zupełnie nieszkodliwy, łatwo pochłania się, stosuje się w wszelkich wypadkach niedokrwistości.

Hymans Henryk, estetyk belgijski, w 1904 został kustoszem Bibljoteki królewskiej w Belgji, ogłosił nadto: „Bruges et Ypres“; „Gand et Tournai“; „Histoire de l'art belge au XIX siècle“ i liczne studja w czasopismach i „Encyklopedji brytańskiej“. Jest też autorem kilku litografji, między innemi „Czytającego“ według Leysa (1865).

Hyndman Henryk Mayers, polityk angielski, * 1842 w Londynie. Studja prawne ukończył w Cambridge, poczym poświęcił się dziennikarstwu i stał się przywódcą socjalistów angielskich. Należy do zwolenników Marksa. W 1887 brał czynny udział w organizacji „Federacji demokratycznej“ a następnie stanął na jej czele. Napisał między innemi: „the Indian Famine and the Crisis in India“ (1887); „Historie bases of socialism in England“ (1883); „the social Reconstruction of England“ (1884); „Socialism and Slavery“ (1890); „the Coming revolution in England“; „the commercial Crisis of the Nineteenth Century“ (1892); „Economics of socialism“ (1896) i inne.

Hyoscjamina, $C_{17}H_{23}NO_3$, alkaloid izomeryczny z atropiną, w którą przechodzi łatwo pod wpływem np. alkoholowego roztworu wodzianu potasowego; tworzy igiełki lub tabliczki bezbarwne, w smaku ostre i nieprzyjemne, rozpuszczalne w wodzie i rozcieńczonym alkoholu łatwiej od atropiny, topi się w 100°. **H.** znajduje się w *Hyoscjamus niger* — szaleju, *Atropa Belladona*—wilczej jagodzie; *Datura Stramonium*—bieluni dziędzierawej, w australskiej *Duboisia myoporides*, *Lactuca sativa* i *L. virosa*. **H.** działa analogicznie do atropiny, jest jednak mniej trująca, w mniejszych dozach rozszerza szybciej i trwalej źrenicę oka, wewnątrz użyta, sprowadza uspokojenie i sen; zaleca się szczególniej w psychjatrji.

Hyoscyna, $C_{17}H_{21}NO_4$, alkaloid, topi się w 55°; od wody barytowej rozkłada się na kwas tropowy i zasadę podobną do tropiny.

Hyperorganizm, miano, nadawane przez niektórych socjologów ciałom społecznym dla zaznaczenia z jednej strony analogji, z drugiej strony różnicy w stosunku do organizmu biologicznego.

Hypnotyzm (ob.). Sen hypnotyczny (hypnozę) u ludzi wywoływali w starożytności fakirzy indyjscy, w wiekach średnich jednostki opanowane ekstazą religijną. Pierwszemi naukowemi badaczami **H.** byli lekarz angielski James Braid (1841) i francuz Liebault (w Nancy); prace ich poszły w zapomnienie. Nową erę w dziedzinie badań nad **H.** rozpoczęli Charcot w Paryżu, Bernheim w Nancy, Heidenhein, Weinhold, Berger, Preyer, Binswanger w Niemczech. Wielkiego znaczenia nabrały nowsze prace, zwłaszcza, Forela, Molla, Dessoira, v. Schrenk-Notzinga, Vogta, Wetterstranda i in. Zwierzęta poddawali już **H.**, względnie pokrewnym wpływom, Daniel Schwendter (1636) i mnich Kircher (1646, *experimentum mirabile*), wywołując katalepsję u kur. W stadjum badania naukowego weszła ta sprawa jednak dopiero dzięki Czermakowi (1872), Preyerowi, Heublowi, którzy poddawali próbom liczny szereg zwierząt kręgowych. **H.** posiłkuje się środkami *somatycznemi* (cielesnemi) i *psychicznemi* (ob. sugiestja). Rozróżniamy trzy stopnie natężenia stanu hypnotycznego: *somnolencję* (senliwość), najsłabszy stopień; *hypotaksis*, nacechowany zachowaniem pamięci w stanie sennym i najsilniejszy, *somnambulizm* (ob.). Dawniejsze mniemanie, jakoby osobniki nerwowe były szczególnie wrażliwe na wpływ **H.**, okazało się błędne; zauważono też, że niektóre jednostki skutecznie opierają się wszelkim próbom hypnozy, inne znów posiadają zdolność samohypnozy *(autohypnozy)* i mogą niekiedy samowolnie przerywać swój stan senny. O całkowitej utracie pamięci *(amnezji)* w stanie snu hypnotycznego, mowy być nie może; osobniki usypiane po raz wtóry i t. d., przypominają sobie bowiem dokładnie stan swój podczas poprzedniej hypnozy.

Przeciwnie, hypnozę uznać należy za stan wzmocnionej pamięci *(hyperamnezji)*; w tym stanie osobniki przypominają sobie z łatwością dawno już zatarte w ich pamięci fakty. *Pohypnotyczną sugiestją* nazwano wykonywanie nakazów dawanych podczas uśpienia, które mają być spełnione niekoniecznie we śnie lub natychmiast po obudzeniu, lecz po pewnym czasie, ściśle określonym przez hypnotyzera, a wynoszącym niekiedy całe lata. Zjawisko to zwróciło szczególną uwagę prawodawstwa. Teoretyczna strona **H.** nie jest jeszcze dotąd wyświetlona; poczęści jest ona związana z teorją snu normalnego. Heidenhein objaśnia hypnozę zmniejszoną czynnością szarej substancji mózgu, Wundt wzmożoną funkcją pewnych części mózgu kosztem innych, Guerny i Dessoir upatrują przyczynę jedynie natury psychicznej; pierwszy mówi o stanie odruchu psychicznego, drugi o objawach „podświadomości". Z początku uznawano działanie **H.** za niebezpieczne dla organizmu ludzkiego; obecnie bywa stosowany szerzej w medycynie, zwłaszcza w sferze chorób nerwowych (histeryczny bezwład, nerwowe bóle głowy, neuralgje, bóle reumatyczne), przy leczeniu jąkania się, morfinizmu, alkoholizmu i innych zboczeń, na które sugiestja dodatnio wpływać może. W sferze badań psychologicznych, względnie psychopatologicznych, **H.** nabiera też wielkiego znaczenia (histerja i t. p.). Stosunek prawodawstwa do **H.**, uległ w ostatnich czasach zmianie; stwierdzono bowiem wielokrotnie, że uśpiony osobnik nie spełnia czynów, nakazywanych mu przez hypnotyzera, o ile są one niezgodne z jego charakterem. Por. nadto: Preyer „Die Kataplexie und der thierische **H.**" (1878); „Der **H.**" (1890); Braid „The **H.**" (1882); Gilles de la Tourette „L'h. et les états analogues au point de vue médico-legal" (1888, II wyd.); Dessoir „Bibliographie des modernen **H.**" (1888 i 1890); tegoż „Das Doppel-Ich" (1890); Lehmann „Die Hypnose" (1890); Moll „Der **H.**" (1895, II wyd.); Forel „Der **H.**" (1902, IV wyd.); v. Bentivegni „Die Hypnose und ihre zivilrechtliche Bedeutung" (1890); Bernheim „Neue Studien über **H.**" (1892); Krafft-Ebing „Eine experimentelle Studie auf dem Gebiet des **H.** (1893, III wyd.); Hirsch „Sugestion und Hypnose" (1893); Effertz „Studien über Hysterie, **H.**, Sugestion" (1894); Björnström „Der **H.**" (1894); Löwenfeld „Lehrbuch der gesammten Psychotherapie" (1897) i „der **H.**" (1901); Ziehen „Psychotherapie" (w Eulenburga i Samuela „Lehrbuch der allgemeinen Therapie", 1898); Verworn „Die sogenannte Hypnose der Tiere" (1898); Bramwell „Hypnotism, its history, practice and theory" (1903).

Hypocentrum, przeciwstawienie epicentrum, (ob. trzęsienia ziemi).

Hypochondrja, (ob.) Por. Weber „Hypochondrie und eingebildete Krankheiten"; Wollenberg „Die **H.**" (1904).

Hyrgol, rtęć koloidalna, stosowana w lecznictwie.

Hyrkańskie morze, ob. Kaspijskie.

I.

Ibanez Vicente Blasco, polityk i powieściopisarz hiszpański, * 1867 w Walencji. Jeszcze jako student rzucił się w wir polityki i dziennikarstwa. Prześladowany za swoje artykuły antymonarchiczne i manifestacje antyreligijne, uciekł do Paryża.

Ibanez Vicente Blasco.

Powróciwszy po amnestji 1891 ogłosił „Cuentos valencianos“ (1893) i założył dziennik *el Pueblo*, gdzie ukazały się pierwsza jego powieści: „Arroz y Tartana“ (1894); „Flor de Mayo“ (1895); „la Barraca“ (1896). Podejrzany o udział w rozruchach z powodu wojny kubańskiej, schronił się do Włoch, gdzie napisał „En el pais del arte“ (1897). Potajemnie powróciwszy do Walencji, był stawiony przed sąd wojenny i skazany na 4 lata więzienia. Po trzech latach amnestjowany, obrany został na posła do Kortezów. Ogłosił nowy szereg powieści, które uczyniły go najznakomitszym pisarzem społeczesnej Hiszpanji; ważniejsze z nich: „Entre Naranjos“ (1899); „Sonnica la Cortezana“ (1901); „Canas y barro“ (1902); „la Catedral“ (1902); „el Intrusso“ (1903); „la Bodega“ (1904); „la Horda“ (1905) i t. d. Utwory **I.** wyróżniają się prócz tendencji filozoficznej, barwnością stylu, siłą obserwacji i głębią psychologiczną. Na polski przełożono: „Rudera“ (1905); „Katedra“ (1910).

Ibels Henryk Gaspard, rysownik i karykaturzysta francuski, * 1867 w Paryżu. Karykatury jego posiadają dużą wartość artystyczną, za motyw służy mu przeważnie życie teatralne na Montmartre. Rysunki swoje umieszcza **I.** w *Siècle'u*, *Sifflet*, *Cri de Paris*, *Courrier de Paris*. Ilustrował nadto powieści Zoli.

Ibrahim ben Jakób, żyd hiszpański, który w II-ej połowie X wieku w celach handlowych podróżował po Niemczech i ziemiach słowiańskich i zdał relację ze swych podróży kalifowi Kordowy. Między innemi podróżował po Polsce, krajach nadodrzańskich, i Czechach. Wiadomości **I.** zużytkował hiszpańsko-arabski gieograf Al-Bekri († 1094). Por. „Jacob. ein arab. Berichterstatter aus dem X oder XI Jahrh.“ (1890).

Ibrahima Jezioro, od 1908 nazwa jeziora w Afryce środkowej, przez które przepływa Nil, na północ od jeziora Wiktorji Niansy (dawniej Choga albo Kodża, Gita Nzige).

Ibsen Aaage, pisarz duński, * 1847, studjował naprzód nauki prawne, później lekarskie. Zaczął ogłaszać swe powieści od 1894; odznaczają się one bogatą galerją postaci kobiecych dobrze malowanych; ważniejsze z nich: „Nordlys“; „Göster Helene“; „Fröken Studen“; „Jacob Linde“; „Den unge Praestefrue“; „Hans Lykkes Aeventyr“; „Verdens Ende“; „Ellen“; „Harriet Mörch“ i wiele innych.

Ibsen Henryk, dramaturg norweski, † 1906 w Chrystianji. Polskie przekłady **I.** z ostatnich lat: „Brand“ (1903); „Pani zamku Östrot“ (1904); „Związek młodzieży“ (1905); „Nora“ (1907); „Wybór dramatów“ (1907); „Hedda Gabler“ (1908); „Podpory społeczeństwa“ (1908); „Budowniczy Solness“ (1909); „Jan Gabrjel Borkman“ (1909); „Kobieta morska“ (1910); „Peer Gynt“ (1910).

Ibsen Sigurd, mąż stanu norweski, syn Henryka **I.**, * 1859 w Chrystjanji. Studja prawne odbywał w Rzymie i Monachjum (1864 — 84). Od 1885 był urzędnikiem w szwedzkim ministerjum spraw zagranicznych, 1889 przy ambasadzie w Wiedniu i Waszyngtonie. W l. 1896—1897 wykładał nauki społeczne na uniwersytecie w Chrystjanji; 1899 został szefem departamentu spraw wewnętrznych, 1902 członkiem Rady stanu, 1903 ministrem dla Norwegji w ga-

binecie Hagerupa (ob. II Supl.). Na początku marca 1905 złożył tekę ministra, nie brał udziału w rewolucji 7 czerwca t. r., od 1906 jest członkiem sądu rozjemczego w Hadze. Ogłosił: „Unionen“ (1891), gdzie występuje jako zwolennik unji ze Szwecją; „Maend og Magter“ (1894); studja polityczne. W l. 1892 — 1895 redagował *Nyt Tidsskrift*, 1898—99 dziennik *Ringeren*.

Icard Honoriusz, rzeźbiarz francuski, * 1843 w Tourtouse. Uczeń Dumonta i Aimé Milleta, zaczął wystawiać swe prace w Salonie od 1875; ważniejsze z nich: „Opieka i przyszłość“ (muz. Galliera w Paryżu); „Pająk“ (muz. w Quimper); „Dawid przed Saulem“ (muz. w Pau); „Gilliatt zwycięzca“ (muz. w Cahors); „św. Hjeronim“ (muz. w Foix); „Prawa człowieka“.

Icard Franciszka *Ducrot*, * 1845 w Pont-de-Vaux, rzeźbiarka francuska, żona poprzedniego, uczyła się u męża; ważniejsze jej prace: „Drwal“ (1891); „Męczennik“ (1894, medal); „Obłąkane dziewice“ (1900), płaskorzeźba wykonana przez obojga małżonków.

Ichthiophthirius, pasorzyt skóry ryb. Opisany dokładnie w „Handbuch der Mikroorganismen“. Kollego und Wassermanna (t. I, str. 999).

Idaho, stan Ameryki Północnej, na 218,362 klm. kw., liczył w 1907: 273,000 m. Zbiór płodów rolniczych w 1907 wynosił 14,465,000 buszli, w tym pszenica zajmowała pierwsze miejsce. Wartość wydobytych produktów górniczych wynosiła 22,721,174 dol., wartość wyrobów przemysłowych w 1905 dosięgła 8,768,743 dol.

Idjoelektryczne ciała, to samo co nieprzewodniki elektryczności w przeciwieństwie do anelektrycznych ciał, przewodników.

Ido, pomocniczy język międzynarodowy, który ma być uproszczeniem esperanta dr. Zamenhofa. Na kongresach międzynarodowych podczas wystawy powszechnej w Paryżu 1900 grono uczonych postanowiło rozwiązać sprawę pomocniczego języka międzynarodowego. Na skutek tego specjalny komitet, złożony z 12 członków i mający za prezesa W. Ostwalda, a wiceprezesów Baudouina de Courtenay i Jespersena w październiku 1907 obradował w *Collège de France*. Komitet widział wady we wszystkich sztucznych językach, uznając za najodpowiedniejszy esperanto przy pewnych modyfikacjach. Tym warunkom miał zadość uczynić L. Beaufront i, stworzony przez siebie język, jako filjację esperanto, nazwał **I.** Wobec ustalonej tradycji esperanto język **I.** niewielu zdobył dotychczas zwolenników.

Idryzyt, naturalny siarczan glinu, żelaza, i maguezu, występuje w Idrji.

Igieljstrom Andrzej, pisarz rosyjsko-finlandzki, * 1860. Będąc oficerem wojska rosyjskiego służył w Warszawie i został aresztowany tamże w 1888 jako członek polskiej organizacji socjalistycznej „Proletarjat“. Skazany na Sybir, w 1889 uzyskał pozwolenie na powrót. Jest sekretarzem uniwersyteckiej bibljoteki rosyjskiej i lektorem języka rosyjskiego w Helsingforsie. W pismach rosyjskich ogłasza artykuły o sprawach finlandzkich, a w finlandzkich o stosunkach rosyjskich. Wespół z S. Manderstamem wydał słownik szwedzko-rosyjski.

Iglesias Pablo, polityk socjalistyczny hiszpański, został obrany do Kortezów 1910, gdzie wystąpił jako pierwszy socjalista w Izbie hiszpańskiej.

Ignatius Karol, historyk, statystyk i polityk finlandzki, był znów od końca 1905 do czerwca 1908 członkiem Senatu finlandzkiego.

Ignatjew Mikołaj, jenerał i dyplomata rosyjski, † 1908 w Petersburgu.

Ignatow Eljasz, pisarz rosyjski, * 1858, jako student medycyny uniw. Moskiewskiego skazany był na więzienie i zesłanie, poczym skończył medycynę we Francji i tam praktykował. Po powrocie do Rosji był lekarzem ziemskim. W 1893 porzucił praktykę, zostawszy pomocnikiem redaktora *Russkie Wiedomosti*, w których prowadzi dział krytyki i drukuje opowiadania. Oddzielnie wydał tom ciekawych nowel „Roman w tiurmie“ (1899).

Iguel Karol Franciszek, rzeźbiarz francuski, * 1827 w Paryżu, † 1897 w Genewie. Ważniejsze prace: „Zmartwychwstanie Chrystusa“ (1848); „Strzelec“; „św. Piotr i św. Paweł“; „Literatura“; „Nauka“; pomnik ks. Brunświckiego w Genewie; wspaniałe prace dekoracyjne w Lozannie, Genewie, Fryburgu.

Iirásek Alojzy, pisarz czeski, ogłosił nadto w ostatnich czasach powieści i zbiory nowel: „Ze zaszłych dob“ (1902); „Starosvetske obrazky“ (1903, t. I, 1905, t. II); „Z pameti czeskeho dustojnika“ (1904); dramaty: „Vojnarka“ (1891); „Kolebka“ (1893); „Zkouszka“ (1894); „Otec“ (1894); „Emigrant“ (1898); „M. D. Rettigova“ (1901); „Jan Žižka“ (1903); „Garo“ (1904); „Lucerna“ (1905); „Samota“ (1908) i inne.

Iireczek Hermenegild, historyk prawa czeskiego, ogłosił nadto szereg rozpraw w czasopismach specjalnych oraz „Volne rozpravy“ (1904—1908, 5 t.).

Iirlczek Konstanty, czeski slawista, ogłosił nadto szereg rozpraw po czesku i niemiecku; od 1898 został członkiem Akademji wiedeńskiej, monachijskiej i budapeszteńskiej.

Ikeno Seiitiro, botanik japoński, * 1867 r. w Tokio. Jest profesorem botaniki w uniwersytecie tamże. Wydał: „Recherches sur les spermatozoi des de cycas“ (1896); „Mémoires sur la formation des spores dans les taphrina, sur la spermatogénèse de marchantia polymorpha“, traktat o filogienji roślin po japońsku.

Ikrowce, wapniaki, składające się z kulek skorupiastych. Podług Rothpletza i Wethereda są pochodzenia roślinnego, związanego z czynnościami życiowemi wodorostów (ob. oolity). **I.** termin wprowadzony został przez Drzewińskiego, Klug proponował ikrzyce.

Ile de France, wyspa najbardziej na północ wysunięta u brzegu wschodniego Grenlandji, odkryła ją wyprawa podbiegunowa księcia Filipa orleańskiego w 1905 r. Najbardziej wschodni punkt wyspy oznaczono 77°38′ szer. półn. i 17°36′ dł. wsch. Przy lądowaniu skonstatowano pokłady morenowe i zlodowacenie lokalne.

Ilg Alfred, mąż stanu abisyński, * 1855 r. w Szwajcarji, studja odbył na politechnice w Zurychu, został inżynierm w Bernie. W 1878 r. udał się do Abisynji, gdzie zbudował wiele mostów, dróg, szczególnie w stolicy cesarstwa i najbliższej okolicy. Zyskał względy Menelika z powodu zaprowadzenia telegrafu i telefonu, założenia fortec, prochowni i fabryk broni. Stał się powiernikiem cesarza i miał wpływ na politykę zagraniczną. Od 1896 jest radcą stanu. Przyczynił się też wielce do naukowego zbadania Abisynji, popierając wszelkie wyprawy naukowe. Aczkolwiek Niemiec szwajcarski, **I.** popierał zbliżenie Abisynji do Francji.

Ili, pograniczna kraina chińska, zajmuje zachodnią część doliny nad rzeką t. n. między 80° i 81° dł. wsch., wciśnięta pomiędzy łańcuchy górskie Tiańszania i Irenchy. **I.** graniczy na północy z Dżungarją, na południu z Kuczą i Aksu. Odgrywała ważną rolę w czasie wędrówki narodów, dzisiaj posiada duże znaczenie strategiczne. Od 1860 do 1881 należała do Rosji, na mocy traktatu z 1881 przeszła do Chin i stanowi część prowincji Sinkianhu; na 70,000 klm. kw. mieszka koło 150,000 ludności bardzo różnolitej (taranczy czyli włościanie turecey, kozacy rosyjscy, Kałmycy, Chińczycy, Mandżu i Mongołowie). Kraina odznacza się glebą urodzajną, klimatem o ostrych zmianach, chociaż zima nie trwa długo. Główne miasto **I.** Kuldża (ob.).

Ilijaszević Stjepan, poeta i mąż stanu chorwacki, * 1814 w Orłowcu, † 1903 w Varaždinie. Studjował filozofję w Zagrzebiu i Peszcie, otrzymał doktorat teologji, 1850 powołany do Wiednia do ministerjum oświaty, poczym był radcą szkolnym w Zagrzebiu, 1857 mianowany kanonikiem. Jako poeta, należy do ostatnich poetów chorwackich z epoki iliryzmu; pisał głównie poezje liryczne, których wybór p. t. „Vybrane pisne“ (1876) składa się z trzech części: „Wiara“, „Ojczyzna“ i „Pisma rozmaite“.

Ilijć Wojisław, poeta serbski, * 1862 w Belgradzie, † 1894 tamże; 1887—92 był korektorem drukarni państwowej, potym urzędnikiem ministerjalnym, ostatnio wicekonsulem w Prisztinie. Jako syn poety, *Jovana* **I.** (1823—1901) rósł w gronie literatów, wcześnie zapoznał się z poezją europejską, wpływ wywarli nań szczególnie rosyjscy poeci (Lermontow) i klasycy. W młodości zaczął już tworzyć; utwory **I.** odznaczają się wielką rytmiką wiersza, wytwornym stylem i podniosłością myśli; zbiorowe wydanie dzieł ukazało się w Belgradzie (1887, I wyd., 1892, III wyd.).

Ille Edward, rysownik i malarz niemiecki, † 1900 w Monachjum.

Illinois, stan w Ameryce Północnej, na 146,756 klm. kw., liczył w 1901: 5,418,670 m. Podług spisu z 1900 na 4,736 472 m. było murzynów 85,078, 1,583 Azjatów; z 966,747 urodzonych na obczyźnie pochodziło 67,949 z Polski (podług ks. Kruszki 300,000, a podług Polish Press na 475,000), 28,707 z Rosji; $^2/_5$ ogółu ludności przypadło na miasto Chicago. W 1909 r. otrzymano 369,770 buszli kukurydzy; 159,064,000 owsa, 31,490,000 pszenicy. W 1905 ogólna wartość produkcji fabrycznej wynosiła 1 410,342,129 dol.; wartość produkcji węgla w 1908 dosięgła 49,978,247 dol., ropy 22,648.881, minerałów łącznie z żelazem 122,900,688 dol.

Illorin, główne miasto prowincji angielskiej t. n. w Nigerji Północnej, liczył około 70,000 m., głównie Jorubów, następnie Nupe, Folahów i innych, wszyscy wyznawcy Mahometa.

Ilo, miasto w Sudanie francuskim na prawym brzegu Nigru, najludniejsze w krainie Dendi, do 10,000 m. Ważny punkt handlowy dla karawan, idących z Sokota do Gurmy i Mossi.

Iłucki powiat, jeden z powiatów gubernji Kurlandzkiej ze znaczniejszą ilością Polaków; na 66·461 m. było podług spisu powszechnego 28·6% Łotyszów, 17·3% Białorusinów i Małorusów, 17·2% Polaków, 9·6% Żydów, 15·2% Wielkorosjan, 1·6% Niemców; podług wyznania 54·9% katolików, 17·4% protestantów, 9·6% żydów, 10·1% starowierców, 8·0% prawosławnych.

Iłża, osada w gub. Radomskiej, powiecie Iłżeckim, liczyła w 1909 razem 5,708 m., w tym 3,165 katolików, 2,433 żydów, 98 prawosławnych, 12 marjawitów; w powiecie Iłżeckim ogół ludności wynosił 143,660 m., w tym katolików 125,730 m., żydów 16,290, protestantów 1,210, prawosławnych 392, marjawitów 38,

Imago—łacińska nazwa używana w zoologji dla oznaczenia osobników (u owadów) całkowicie rozwiniętych, podlegających zupełnemu przeobrażeniu.

Imbart de La Tour Piotr Gilbert, historyk francuski, * 1860 w Valenton, profesor uniwersytetu w Bordeaux (1893). Ogłosił długi szereg prac historycznych poświęconych bądź historji kościoła, bądź dziejom społecznym.

Imbert Hugo, pisarz muzyczny francuski, * 1842 w Moulins-Engilbert (dep. Nièvre), † 1905

w Paryżu. Wnuk słynnego generała z czasów cesarstwa zajmował wybitne stanowisko w świecie muzycznym francuskim. Był dłuższy czas redaktorem paryskiego działu, a następnie naczelnym redaktorem pisma *Guide musical* oraz współpracownikiem wielu poważnych dzienników i miesięczników. Wydał 3 serje: „Profils de musiciens“ (1888); „Portraits et Etudes“ (1891); „Rameau et Voltaire“, „la Symphonie après Beethoven (odpowiedź na książkę Weingartnera 1900) i w. in.

Imbert de Saint Amand Artur, baron, pisarz francuski, † 1900 w Paryżu.

Imbriani-Poerio Matteo Renato, polityk włoski, † 1901.

Iminy (ob.). Wzór podany jako przykład **I.** winien brzmieć $NH.C_2H_4$ (nie zaś $NH_2C_2H_4$). **I.** mogą posiadać budowę pierścienną, przykładem

$$\begin{array}{l} CH_2-CH_2 \\ | \quad\quad | \\ CH_2 \quad CH_2 \\ \diagdown \quad / \\ \quad NH \end{array}$$

takiego jest pyrolidyna, piperydyna, liczne alkaloidy i t. p.

Imisz Henryk Jaromir, zasłużony pisarz i działacz łużycki, † 1898; w 1896 z powodu 50-letniego jubileuszu działalności **I.**, fakultet teologiczny lipski mianował go doktorem teologji. Ogłosił nadto: „Intonacje saksk. cyrk agendy“ (1864); „Szkit Boži“ (1866); „Die innere Mission unter den Wenden“ (1881).

Immisch Otto, niemiecki filolog klasyczny, * 1862 w Warcie, habilitował się 1889, został profesorem nadzwyczajnym w Lipsku 1896, zwyczajnym w Giessen 1907 r. Ważniejsze prace: „Philologische Studien zu Plato“ (1896 i 1903); „Die innere Entwickelung des griechischen Epos“ (1904); nowe opracowanie Susemihla wydania „Politica“ Arystotelesa.

Immoralizm, doktryna, nieuznająca żadnych teorji moralnych. Szkoła socjologiczna współczesna, według Simmala, Durkheima i Levy-Brühla, propaguje rodzaj **I.**, poddając krytyce idee tradycyjne o obowiązkach moralnych, ideale dobra, uznaje potrzebę zamiany moralności przez „fizykę obyczajów“. Wierzenia, idee kierownicze postępowania są to sprawy, które powinny być badane również objektywnie jak zjawiska natury. Nauka o tym, wyłącznie pozytywna, może pozostawić miejsce dla sztuki (praktycznego stosowania), które będzie zostawać w takim stosunku do nauki czystej, jak technika do fizyki i chemji. To stanowisko, wyłącznie socjologiczne przeciwstawia się zarówno moralizmowi Kanta, jak hedonizmowi, utylitaryzmowi i wszelkiej innej teorji moralnej. **I.** „indywidualistyczny i arystokratyczny“ Nietzschego jest tylko poszczególnym ogniwem **I.** ogólnego, czerpiącego źródło w postępie myśli naukowej i zanikaniu koncepcji teologicznych i metafizycznych. Por. A. Fouillée „Nietzsche et immoralisme“ (1902); A. Landry „Principes de morale rationnelle“ (1906); Levy-Brühl „la Moralle et la science des moeurs“ (1903).

Immunizacja, uodparnianie zwierząt drobnoustrojami chorobotwórczemi lub jadami bakteryjnemi.

Imperjalizm angielski. Nazwa ta oznacza dążności, objawiające się w całej wielkiej monarchji Brytańskiej (Greater Britain), które mają na celu wzmocnienie węzłów między krajem macierzystym a kolonjami, ustalenie większej jedności państwowej, poparcie spraw ekonomicznych i spotęgowanie siły i wielkości państwa. Tendencje te znalazły wyraz oficjalny w tytule „cesarzowa Indji“, który przybrała królowa Wiktorja, a następnie w tytule „króla zamorskich posiadłości brytańskich“, jaki przybrał Edward VII. Dążności imperjalistyczne przenikają politykę zewnętrzną W. Brytanji od czasów lorda Beaconsfielda; on zwoływał konferencje kolonjalne, na których sprawy całej monarchji były omawiane przez ministrów angielskich z przedstawicielami kolonji. Beaconsfield doprowadził też do utworzenia *Imperial Defence Committee* (Wydział obrony państwowej), który badać miał wszystkie sprawy, związane z obroną całego państwa i odpowiednie uchwały gabinetu wypracowywać. Z jego inicjatywy Kanada, Australja i Południowa Afryka oraz inne kolonje wprowadziły ustawy celne dla poparcia kraju macierzystego. Dzieło Beaconsfielda dalej prowadził Józef Chamberlain, projekt tego ostatniego o reformie taryf ulgowych dla kolonji w prawodawstwie kraju macierzystego był już też poruszony przez Beaconsfielda. Wiele związków prywatnych też wytknęło sobie za cel dążności imperjalistyczne, i tak: w zakresie właściwych dążności politycznych: „British Empire League“ i „Imperial Federation (Defence) Committee“, w zakresie szkolnictwa i oświaty „Empire Educational League“ i „League of the Empire“, w zakresie kolonjalnych spraw gospodarczych „Imperjal Institute“, który został założony 1887, poddany zaś ministerjum handlu 1902, a urzędowi kolonjalnemu 1909, i ostatecznie w zakresie spraw kościelnych założona w 1896 „Imperial Protestant Federation“.

Inactis, rodzaj wodorostów z klasy zielenic *(Cyanophyceae)* z rodziny *Oscillariaceae.* Występuje w postaci ciemno-zielonych kęp, przyczepionych do podłoża. Spotyka się w górskich, szybkopłynących strumykach, gdzie tworzy na powierzchni skał i kamieni ślizgie, dość znacznej wielkości powłoki.

Inama Sternegg Karol Teodor, ekonomista i statystyk niemiecki, † 1908 w Insbruku. Jako druga serja „Staatswissenschaftlichen Abhand-

lungen“ ukazała się praca: „Neue Probleme des modernen Kulturlebens“ (1908).

Ind, In, pierwiastek chemiczny metaliczny o barwie białej, należy do trzeciej grupy układu naturalnego, jest dość rzadki, występuje w niektórych blendach cynkowych; ciężar atomowy określony na zasadzie układu naturalnego wynosi 114·8; ciężar właściwy 7·12, temperatura topliwości 155°. W związkach wykazuje trójwartościowość. Ogrzany na powietrzu spala się płomieniem niebieskim na tlenek In_2O_3, chlorek $InCl_3$ jest higroskopijny, siarczan In z siarczanem amonu daje ałun. Wodzian In rozpuszcza się w alkaljach.

Indakonityna, alkaloid odkryty w korzeniu *aconitum chasmanthum* w Indjach.

Indbenzakonina, alkaloid otrzymany z indakonityny przez gotowanie w 130° w roztworze wodnym.

Index opsonicus, wskaźnik opsoniczny (ob. Opsoniny w II Supl.).

Indiana, jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, na 94,153 klm. kw. liczył w 1908 razem 2,712.549 m. W 1900 r, na 2,516,462 m. było 57,505 murzynów; urodzonych zagranicą 142.121, z Polski 6 067 (podług ks. Kruszki 33,800 a Polish Presse 50,000). Przemysł w 1905 zatrudniał 176,227 osób, wartość surowego materjału dosięgła 220.507,007 dol., wartość produktów wyrobionych—393,954,405 dol.

Indje, ob. artykuły: Wielkobrytańskie Indje i Niderlandzkie Indje.

Indoafryka, nazwa obszaru gieologicznego, obejmuje Afrykę i półwysep Indji przedgangesowych. Cecha znamienna tego obszaru jest brak faldzistosci od końca ery paleozoicznej; tylko liczne nowsze a potężne uskoki stworzyły zeń terytorjum krain kadłubowych.

Indoksyl C_8H_7O, hidroksylowa wzgl. keto-

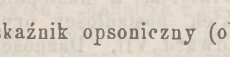

nowa pochodna indolu o budowie

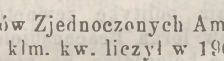

względnie

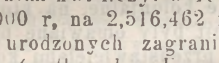

(ob. tautomerja), znajduje się w moczu i w roślinach indygodajnych. Jasno żółte kryształy o p. tp. 85°. **I.** utleniając się (nawet na powietrzu) daje błękit indygowy (ob.) i stanowi produkt przejściowy przy wykonywanym obecnie na wielką skalę syntetycznym wyrobie tego barwnika sposobem Heumana.

Indol (ob.) posiada budowę

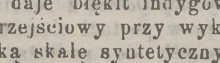

udowodnioną w r. 1869 przez Baeyera. Marceli Nencki wykonał z **I.** w r. 1875 syntezę błękitu indygowego (ob.).

Indomadagaskarski półwysep, ob. Jurajskie lądy i morza.

d'Indy Wincenty, kompozytor francuski, * 1851 w Paryżu; studjował z początku prawo, następnie po wojnie 1870 r., w której brał udział jako ochotnik, poświęcił się wyłącznie muzyce. D'I. był uczniem Cezara Francka, krótki czas przebywał u Liszta w Weimarze, poczem był przez pięć lat dyrektorem chóru w koncertach Colonne. W r. 1896 założył wraz z A. Guilmantem oraz K. Bordes'em słynną szkołę muzyczną: „Scola cantorum“, której jest do dziś dnia dyrektorem. D'I., zwłaszcza jako symfonista stoi na czele nowoczesnej szkoły francuskiej; utwór na chór i orkiestrę p. t. „Le chant de la cloche“ dostał w r. 1885 nagrodę miasta Paryża. Ze znaczniejszych dzieł jego należy wymienić trylogję symf.: „Wallenstein“, wariacje orkiestrowe „Istar“, dwie symfonje oraz opery: „Karadec“ „Fervaal“, „Medea l'Etranger“ oraz 1 aktową: „Attendez moi sous l'orne“. Z kameralnej muzyki wydał 2 kwartety, kwartet fortepjanowy., trio, sonaty skrzypcowe, etc. Jako profesor kompozycji w „Scola Cantorum“ wydał nader cenne 2 tomy „Cours de composition“.

Indygo. Uprawa **I.**, która kwitła w Indjach, obecnie upada. Usiłowano zastąpić *Indigofera tinetoria* i *sumatrana* bardziej wydajnym gatunkiem jawańsko-natalskim *Indigofera erecta*, następnie w maceracji zastosowano taninę, przez co otrzymuje się czysty błękit **I.**, ale wszystko to nie może uratować **I.** naturalnego przed konkurencją ze strony **I.** sztucznego. Gdy w 1895 same Niemcy jeszcze sprowadzały **I.** naturalnego za 21·5 milj. marek, w 1906 zaś one wywiozły za 31·6 milj. marek sztucznego **I.** Jednocześnie cena z 830 m. za tonnę w 1898 spadła do 250 m. w 1906 (ob. **I.** błękit).

Indygowy błękit (ob.). Na drodze syntezy chemicznej **I. b.** otrzymali po raz pierwszy w r. 1870 Engler i Emmerling przez destylację ortonitroacetofenonu z wapnem sodowanym i pyłem cynkowym i w tymże roku Baeyer przez redukcję chlorku izatyny. W r. 1875 otrzymał go Marceli Nencki, utleniając indol ozonem, co było zarazem dowodem blizkiego pokrewieństwa tych ciał. Całkowitą syntezę **I. b.** zawdzięczamy jednak Bayerowi (1878), który też zainicjował (1880) przygotowanie techniczne tegoż z nitrowanych pochodnych kwasu cynamonowego, a w 1883 dał przyjęty dotąd wzór jego budowy:

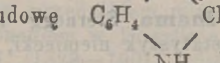

Technicznie wykonalną syntezę **I. b.** urzeczywistniły wynalazki Heumana (1890) i Hoogewerffa i Van Dorpa

(1890) w opracowaniu badeńskiej fabryki chemicznej w Ludwigshafen (1897), względnie niemieckiej rafinerji w Frankfurcie (1898), która alkalja żrące zastąpiła amidkiem sodu. Nową syntezę **I. b.** z tiokarbanilidu wykonał w r. 1899 Sandmeyer. Siarkowaną pochodną **I. b.** jest szeroko obecnie stosowany czerwony barwnik *Tiondygo* (ob.), odkryty w r. 1905 przez Friedländera. Synteza **I. b.** stała się źródłem ogromnych dochodów Niemiec, z których wyszła, stanowiąc dzięki ochronie patentowej ich monopol na długi szereg lat.

Indyjskie terytorjum *(Indian Territory)*, na zasadzie aktu kongresu z 16 czerwca 1906 zostało połączone z Oklahomą w jeden stan Oklahoma (ob.). Ludność **I. t.** w 1907 r. wynosiła 681.115 m.

Indykator, w analizie chemicznej obacz wskaznik.

Ineman Rudolf, aktor czeski, * 1861 w Pradze, † 1907 tamże. Od 1899 występował w *Narodnim Divadle* w rolach komicznych i dramatycznych. Okazał zdolności wszechstronne, był też wybitnym reżyserem.

Infekcja, toż samo co zakażenie.

Ingen-Housz Jan, fizjolog i lekarz holenderski, * 1730 w Breda w Holandji, † 1799 w Bowood pod Londynem. W 1768 został lekarzem nadwornym w Wiedniu; 1771 — 79 przebywa w Anglji i tam wydaje: „Experiments upon vegetables“ (Londyn, 1779); 1780—89 mieszka w Wiedniu i w tym okresie przeprowadza swe kapitalne badania. Po krótkiej wycieczce do Francji, znów udaje się do Anglji i pisze: „An essay on the food of plants and the renovation of soils“ (Londyn, 1796). Zasługi naukowe **I.** głównie dotyczą fizjologji chemicznej roślin, za której twórcę uważać należy **I.** Wykazał on, że części zielone rośliny rozkładają w świetle kwas węglowy, asymilują węgiel i wydzielają tlen. W mikroskopji wprowadził używanie szkiełek przykrywkowych, pierwszy zaczął stosować do przyrządów chemicznych węże, rurki kauczukowe; wynalazł maszynę elektryczną z tarczą szklaną, udoskonalił metodę eudjometryczną Fontane'a. Jego „Zbiór pism“ w przekładzie niemieckim wyszedł w Wiedniu 1782 r. Por. Wiesner „Jan Ingen-Housz“ (1905).

Ingold, Augustyn, pisarz kościelny francuski, * 1852 w Cernay. Zostawszy księdzem, wstąpił do zakonu Oratorjanów, który następnie porzucił. Oddał się pracy naukowej; liczne jego dzieła poświęcone są historji Oratorjanów, jansenizmowi, historji kościoła ostatnich wieków, specjalnie w Alzacji.

Ingram John H., angielski historyk literatury, * 1849, głównie pracował nad Poem.; wydał: „Life of E. A. Poe“ (1880); „Poe's Tales and Poems“ (1884); „Poe's Poems and Essays“ „Poe's Tales“ (1884); „the Raven“ (1885); „Poe's complete Poetical Works“ (1888); nadto: „Life of E. B. Browning“ (1888); „Haunted Houses and Family Traditions“ (1901); „Christopher Marlowe“ (1903) i t. d.

Injalbert Jan Antoni, rzeźbiarz francuski, wykonał nadto: pomnik Ludwika Gallet (1901); „Pasterz sabiński“ (1902); „Źródło“ (1902, muz. luksemburskie); „Bachantka“; „Muza leśna“ (1903); „Nimfa“; „Dziecko“; „Pasterz“ (1904); „Młody Faun“ (1905); Waza dekoracyjna marmurowa, pełna nimf i satyrów (1906). W 1905 został członkiem Akademji sztuk pięknych.

Innes Jerzy, pejzażysta amerykański, † 1894 w Szkocji.

Innes Jerzy, malarz amerykański, syn poprzedniego, * 1854 w New-Yorku, uczeń Bonnata. Maluje głównie zwierzęta; ważniejsze obrazy: „Duma obory“ (1878); „Maciora“ (1883); „W starym ogrodzie“ (1890); „W oczekiwaniu mistrza“ (1896); „Zbliżanie się burzy“ (1900).

Innsbruck, stolica Tyrolu austrjackiego; liczył po przyłączeniu Wiltenu i Pradla w 1903 razem 41,108 m.

Inocenty, metropolita serbski, * 1847 w Szabaczu, † 1905 w Belgradzie. Był zausznikiem ks. Miłosza, 1904 został biskupem w Niczu, następnie arcybiskupem Belgradu, ostatecznie prymasem Serbji i metropolitą dzięki poparciu króla Aleksandra. Po tragicznej śmierci króla, uznał natychmiast króla Piotra i ukoronował go.

Inouye Katsunoske, dyplomata japoński, syn adoptowany hr. I. Kaoru (ob. I Suplement) * 1861 w Jamagutsi, był posłem japońskim w Berlinie od 1898 r., w 1906 otrzymał tytuł ambasadora.

Inouye Ryouko, baron, admirał japoński, * 1845 w Satsuma, długoletni dowódca eskadry w Yokosuka, a podczas wojny rosyjsko-japońskiej członek Najwyższej rady wojennej cesarza.

Inowłódz, osada w powiecie Rawskim gub. Piotrkowskiej, liczył w 1909: 1,858 m.; w tym katolików 983, żydów 863, prawosławnych 12. W 1655 r. pod **I.** Stefan Czarniecki rozgromił Szwedów.

Inowrocław, zgiermanizowany na Hohensalza, miasto powiatowe w regencji Bydgoskiej, w ks. Poznańskim, liczył, 24,471 m. w 1905, w tym katolików 14,700, protestantów 8,614, żydów 1,157; w pow. Inowrocławskim w 1905 było 65·6% katolików, 32·3% protestantów; podług spisu z 1900 na 74,405 ogółu mieszkańców Polaków było 64·1%, dwujęzycznych Polaków 0·4%. W r. 1909 na skutek wdarcia się wody do zapuszczonej kopalni soli zawaliła się ściana boczna w kościele Maryjskim.

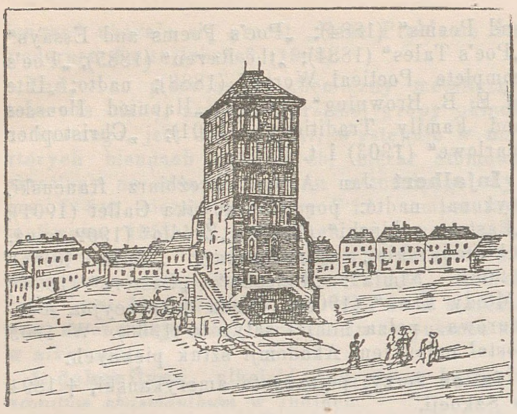

Rynek i stary ratusz w Inowrocławiu.

Inozyt, $C_6H_{12}O_6$, związek izomeryczny z heksozą, jest pochodną benzolu, a mianowicie, sześciouwodornionym fenolem sześciowartościowym $C_6H_6(OH)_6$; występuje w trzech postaciach optycznych: prawo-, lewoskrętnej i nieczynnej. Ostatnia postać jest to właśnie fazeomannit (cukier mięśniowy, mięsny), znajduje się w ustroju zwierzęcym (w mięśniu sercowym, płucach, wątrobie, nerkach, moczu, (szczególnie podczas choroby cukrowej i chor. Brighta), również i wielu roślinach; tworzy z dwiema cząsteczkami wody kryształy bezbarwne, na powietrzu wietrzejące; rozpuszcza się obficie w wodzie; bezwodny topi się w 225°, nie fermentuje; gotowany z kwasem rozcieńczonym lub alkaljami nie zmienia się; z jodowodorem w 170° daje benzol i dwujodofenol, z kwasem azotowym — dwu i czterooksychinon i kwas rodyzynowy. **I.** prawoskrętny powstaje z pinitu działaniem jodowodoru, topi się w 247°, lewoskrętny zaś z kwerbrachitu i jodowodoru, topi się w 238°.

Insektologja, to samo co entomologja.

Institute of Journalists, wpływowy związek dziennikarzy w Anglji, z siedzibą w Londynie, założony 1886, posiada prawa jednostki prawnej od 1892, liczy przeszło 2,500 członków w 50 grupach, rozporządza majątkiem 250,000 rub. Związek ma za zadanie nazewnątrz i wewnątrz bronić interesów zawodowych.

Instytut bibljograficzny w Brukselli, założony w 1895 ma podwójny cel: udzielać wszelkich informacji bibljograficznych za umiarkowaną opłatą i ułożyć wykaz bibljografji powszechnej. **I.** ogłasza roczne biuletyny (od 1895) i „Bibliographia universalis“ w arkuszach i tomach, która się dzieli na „Bibliographia bibliographica“, „Bibl. philosophica“, „B. zoologica“, „B. physiologica“, „B. geologica“, „B. anatomica“, „B. agronomica“, „B. technica“, „B. economica“ i Bibljografję dróg żelaznych“. **I.** ogłosił „Sprawozdanie o stanowisku i pracach **I. B.**“ (1903) i „Podręczniki“ do orjentowania się w wykazach bibljograficznych rozmaitych nauk oraz prawidła, według których należy układać noty i tablice klasyfikacji bibljograficznej. Z **I.** połączony jest „Urząd międzynarodowy bibljografji“. Urząd pracuje nad sporządzeniem wykazu, z którego można korzystać bezpłatnie na miejscu. Urząd wydał katalog zbiorowy bibljotek belgijskich. **I.** reprezentowany jest w Paryżu przez „Biuro bibljograficzne“.

Instytut międzynarodowy dla rolnictwa w Rzymie, powstał w 1905 z inicjatywy amerykanina Dawida Lubina z Kolorada pod protektoratem króla włoskiego Wiktora Emanuela. Cel instytutu zorganizowanie rolnictwa do walki zarówno z klęskami żywiołowemi, jak: choroby zwierząt, roślin, gradobicia, susze, i z ekonomicznemi: upadkiem cen, brakiem sił roboczych i t. p. Instytut posiada obszary rolne, ofiarowane przez króla włoskiego, a które dają dochodu rocznego koło 300,000 fr. Zarząd **I.** należy do komitetu międzynarodowego, składającego się z przedstawicieli państw, które przyczyniają się finansowo do utrzymania Instytutu.

Instytut prawa międzynarodowego, założony w 1873 w Brukselli. Zadaniem **I.** jest naukowe opracowanie projektów ustawodawstwa międzynarodowego, wnoszonych podczas perjodycznych jego posiedzeń. **I.** wydał podręcznik praw o wojnie lądowej, uchwalony w Oksfordzie 1880 r.; projekt wydawania przestępców, projekt o ujednostajnieniu przekazów pocztowych, o żegludze na rzekach międzynarodowych, o wydalaniu cudzoziemców, o nietykalności ambasad i konsulatów. Wpływ **I.** sięgnął również do rozmaitych umów z prawa cywilnego, handlowego i karnego natury międzynarodowej, mianowicie: w zakresie protektoratu nad kanałem Suezkim, kabli podmorskich, rewizji regulaminu o korsarstwie, żeglugi w uchwale gieneralnej berlińskiej 28 lutego 1890, międzynarodowych sądów rozjemczych. Na kongresie w Kopenhadze w 1897 debatowano o odpowiedzialności osób prawnych zagranicznych, o emigracji, o prawnym stanowisku okrętów w portach obcych; opracowanie ostatniej kwestji zostało ukończone w Hadze 1898 r. W 1893 sekretarz gieneralny, Lehr, ogłosił „Obraz ogólny“ robót **I.** podczas pierwszych dwuch dziesięcioleci jego istnienia (1873—92).

International Mercantile Marine Company, pospolicie Morgan-Trust zwany, jest to założony przez miljardera J. Pierponta Morgana 1902 r. w New-Yorku, związek licznych amerykańskich i angielskich linji okrętowych z kapitałem akcyjnym 120 milj. dolarów. Dyrekcja składa się z 13 członków, śród których 5 Anglików. W 1909 **I.** obejmowało 114 parowców

o pojemności 964,300 tonn następujących linji: „International Navigation Co“; „Atlantic Transport Line“, „Dominion Line“, „Leyland Line“ i „White Star Line“; niektóre z tych linji obsługuje po kilka towarzystw.

Intoksykacja, zatrucie.

Intrakauzalizm, teorja wygłoszona przez prof. Naegelego. Zwolennicy tej teorji czyli t. zw. intrakauzaliści (np. Braun, Eimer i in.) twierdzą, że najważniejszym czynnikiem ewolucji i zmienności gatunków są przyczyny wewnętrzne, tkwiące w zarodzi elementów rozrodczych, w t. zw. idjoplazmie. Rozwój i ciągłe doskonalenie się organizmów zależy głównie od zjawiania się coraz to nowych, wewnętrznych kombinacji sił w idjoplazmie. Materja żyjąca wskutek tego przekształca się bezustannie w określonym kierunku z prostszej w złożoną, powodując coraz większą komplikację objawów życiowych. Zmiany takie albo natychmiast ujawniają się, albo też gromadzą się w ciągu długiego okresu, by następnie uzewnętrznić się w szybko idących po sobie przejawach morfologicznych i fizjologicznych.

Inulaza, ferment djastatyczny, rozpuszczający inulinę z tkanek roślinnych, w celu jej przyswojenia.

Inulina. Dla produkcji **I.** nabierają znaczenia przedewszystkim kłącze pewnej odmiany gieorginji *(Dahlia)*. Przez specjalną kulturę można otrzymać kłącze wagi 700 gr., zawartość **I.** wynosi 10—15%. Dla otrzymania **I.** kłącze kraje się i wyparza z dodatkiem mleka wapiennego, następnie wyprasowuje się, sok klarowny przechodzi do przyrządu rotacyjnego ochładzającego, gdzie zastyga na masę śnieżną. Masę oddziela się na wirówce, wymywa, oczyszcza, rozpuszcza w wodzie gorącej i traktuje roztworem kwasu siarkowego; **I.** przemienia się w lewulozę, którą otrzymuje się przez odparowanie w próżni. Z chwilą doprowadzenia kultury *Dahlii* do takiego stanu, że będzie ona dawała substancji zcukrzających się tyleż, co i kartofle, produkcja **I.** może okazać się korzystniejszą, niż skrobi z kartofli, gdyż **I.** łatwiej się zcukrza i daje produkt czystszy, przez to przynajmniej w części, może wyrugować skrobię z fabrykacji alkoholu i zapewnić szersze zastosowanie lewulozy (ob).

Inwertyna, enzym, znajdujący się w soku drożdżowym, wywołuje hidrolizę cukru trzcinowego (ob. inwersja).

Ippen Bohdan Antoni, dyplomata i uczony austrjacki, * 1861. Studja odbywał w Wiedniu, 13 lat pełnił służbę w sandżaku Nowobazarskim i w Albanji, następnie został delegatem od Austrji do międzynarodowej komisji finansowej w Atenach. Doskonały znawca sandżaku Nowobazarskiego, Kossowa, Albanji, Czarnogórza, wydał między innemi: „Novibazar und Kossowo“ („Das alte Rascien“, 1891); „Die Gebirge des Nordwestlichen Albaniens“ (1908).

Ippolitow-Iwanow Michał, kompozytor rosyjski, * 1859 w Gatczynie, uczeń konserwatorjum petersburskiego (Rimski-Korsakow); był dyrektorem Szkoły muz., następnie kapelmistrzem opery w Tyflisie; od 1893 jest profesorem kompozycji konserwatorjum w Moskwie, od 1899 dyrygientem prywatnej opery tamże. Napisał kilka oper („Ruth“, „Asja“, „Zabawa Putjatiszna“ kantat, i kompozycje na chóry.

Irkucka gubernja, na przestrzeni 726 296 klm. kw. miała w 1907: 564,300 m. czyli 0·8 na 1 klm. kw. Podług narodowości było 73% Rosjan, 17% Tunguzów, 3% Burjatów, 1·6% Żydów; podług wyznania 83% prawosławnych, 3% budystów (burjatów). **I. g.** dzieli się na 5 okręgów: Irkucki, Wiercholeński, Bałagański, Niżnieudiński i Kirewski. Kolej syberyjska przecina **g. I.** na przestrzeni 735 wiorst do Bajkała. Miasto Irkuck w 1901 miało 75,700 m.

Irlandja, ob. art. Wielka Brytanja.

Irmer Jerzy, historyk i administrator niemiecki, * 1853 w Dessau. Archiwista w Berlinie (1878), Koblencji, Düsseldorfie, Marburgu, Hanowerze, szerzył na zebraniach i w prasie agitację na rzecz polityki kolonjalnej, 1892 powołany do kierownictwa kolonjami przy ministerjum spraw zagranicznych, 1894 mianowany gubernatorem wysp Marszałkowskich. Objechał i badał Oceanję i ocean Spokojny. Jako radca wydziału dyrekcji kolonjalnej, jest głównym inspiratorem Wilhelma II w zakresie ekspansji kolonjalnej. Ogłosił zbiór cennych dokumentów o polityce francuskiej i szwedzkiej w l. 1633—34 na podstawie archiwów pruskich.

Iro Karol, polityk niemiecki austrjacki, * 1861 w Chebie. Był nauczycielem wędrownym „Schulvereinu für Deutsche“; 1895 wybrany został do sejmu czeskiego jako kandydat wszechniemców; 1897 został posłem do Rady państwa; ponownie obrany na posła do parlamentu 1907. Jest twórcą związku wszechniemieckiego w Czechach.

Iron, $C_{13}H_{20}O$, znajduje się w korzeniu i kwiatach fijołka, kosaćca (Iris); jest to olej lekki o c. wł. 0,939 w t. 20°; wre w 144° pod ciśnieniem 16 mm., skręca płaszczyznę polaryzacji na prawo, rozpuszcza się w alkoholu i eterze obficie, w wodzie zaś bardzo nieznacznie, posiada zapach fijołków, pod względem chemicznym wykazuje własności ketonu. Próby otrzymania syntetycznego **I.** doprowadziły do izomeronu jononu (ob.). **I.** znajduje się w związku genetycznym z irenem $C_{13}H_{18}$ węglowodorem, ciałem wonnym, syntetycznie otrzymanym, a należącym do grupy terpenów.

Irving Henryk, aktor angielski, † 1905 r. w Bradfordzie. Por. Fitzgerald „Sir Henry **I.**,

a biography“ (1906); Stoker „Personal reminiscenses of Henry **I.** (1906); Pollock „Impressions of H. I.“ (1908).

Iryd, Ir, pierwiastek metaliczny z grupy platynowców, z osmem i platyną tworzy poddział platynowców ciężkich; występuje w kruszcu platynowym, irydoplatynie i irydoosmie. W czystym stanie otrzymuje się z osmoirydu przez ulotnienie osmu jako czterotlenku podczas ogrzewania w strumieniu tlenu. Ir. czysty jest barwy białej o połysku stali, kowalny w żarze białym, twardszy od platyny, trudniej się od niej topi; ciężar atomowy 193·1, ciężar właściwy 22·38; po silnym wyprażeniu Ir. oporny staje się na działanie wszystkich kwasów, wody królewskiej. Z alkoholowego roztworu siarczanu irydowego wydziela się na świetle czerń irydowa, działająca jeszcze energiczniej niż czerń platynowa, w tej postaci rozpuszcza się Ir. w wodzie królewskiej; roztwór zawiera chlorek irydowy $IrCl_4$, czarną masę, nadającą wodzie barwę mocno czerwoną; chlorek irydowy przy ogrzewaniu przemienia się w oliwkowozielony chlorek irydawy $IrCl_3$; obydwa te chlorki z chlorkami alkalicznemi dają sole podwójne, np. $IrCl_4 2KCl$, $IrCl_3 3KCl$, pierwsze trudno, drugie łatwo rozpuszczalne w wodzie. Z tlenowych połączeń: Ir_2O_3, tlenek irydawy, czarnoniebieski proszek, zmieszany z tlenkiem cynku, używa się jako szara farba do porcelany, sam zaś daje zabarwienie czarne; IrO_2, tlenek irydowy znany jest w cieniutkich igiełkach. Wodzian irydawy $Ir(OH)_3$, zielonożółtej barwy utlenia się na błękitno indygowy wodzian irydowy $Ir(OH)_4$. Ir. znajduje zastosowanie w stopach z platyną, używa się do wyrobów: tygielków, miseczek, kotłów do fabrykacji kwasu siarczanego. Normalne miary w Paryżu zrobione są ze stopu o zawartości 10% Ir. i 90% platyny.

Irydo-osm, minerał z gromady pierwiastków z rzędu metali ciężkich, krystalizuje się w układzie heksagonalnym, barwy szaroołowianej, obfituje w osm, jest to osmek irydu, ciężar wł. 21, podobny do również heksagonalnego osmo-irydu, występuje w niektórych piaskach platynowych na Uralu. Kruszczu irydu wydobyto w 1908 razem 4 funty 13 złotników, w 1909 — 4 f. 29 zoł., od 1901 do 1910 wyprodukowano irydu 2 pudy, 2 funty, 86 złotników.

Irzykowski Karol, literat polski, * 1873 r. w Błaszkowie, w Galicji. Do gimnazjum uczęszczał w Brzeżanach, Złoczowie i Lwowie, gdzie 1889 otrzymał maturę, poczym odbywał studja na wydziale filozoficznym uniwersytetu lwowskiego. W 1894 został suplentem gimnazjalnym w Brzeżanach, od 1908 jest urzędnikiem Biura korespondencyjnego w Krakowie. W l. 1896 — 1903 był współpracownikiem *Przeglądu* lwowskiego, umieszczał artykuły treści społecznej i krytyki literackie i w innych pismach galicyjskich oraz w *Prawdzie* warszawskiej. Oddzielnie ogłosił: „Pałuba, Sny Marji Dunin“ (Lwów, 1903); „Nowele“ (t., 1906, I wyd., 1907, II wyd.); „Wiersze i dramaty“ (t., 1907); „Dobrodziej złodziej“, komedja wespół z H. Mohortem (t., 1907); „Fryderyk Hebbel“, studjum literackie (t., 1907); „Lemiesz i szpada przed sądem“ wespół z Ostapem Ortwinem (t., 1908), szkic pelemiczny; nadto fragmenty z niewydanego dramatu „Kamerton śmierci“ (1907).

Isachsen Gunnar Ingwald, kartograf i podróżnik norweski, * 1868 w Dröbaku; z początku oficer, następnie oddał się studjom w obserwatorjum astronomicznym. Uczestniczył w wyprawie Sverdrupa na „Framie“; 1906, 1907 kierował wyprawą ks. Alberta z Monaco na Spicberg, porobił zdjęcia około 1,000 klm. kw. Spicberga północnego, zebrał materjał obfity do badań nad lodowcem. W 1909 przedsiębrał znów wyprawę do ziem między Icefjorden i Belsande.

Isajew Andrzej, ekonomista i publicysta rosyjski, * 1851. W 1879 został profesorem w liceum prawoznawstwa w Jarosławiu, 1888 — 94 był docentem w uniwersytecie petersburskim. Główne prace **I.**: „Artjeli w Rossiji“ (1881); „Oczerk teorji i politiki nalogow“ (1887); „Pereselenija w russkom narodnom chozjajstwie“ (1891); „Naczała politiczeskoj ekonomii“; „Pjat' woprosow obszczestwowjedjenija“ (1901); „O socijalizmie naszych dnjej“ (1902).

Isakowicz Izaak, arcybiskup ormiański we Lwowie, † 1901 tamże.

Isaria, włóknica, forma konidjalna grzybka *Cordyceps*, z klasy workowatych *(Ascomycetes)*. **I.** *densa* pasożytuje na pędrakach chrabąszczów, **I.** *destructor* na komośniku plamistym *(Cicenus punctiventris)*, **I.** *fuciformis Berk* na kłosach kostrzewy owczej *(Festuca ovina)*.

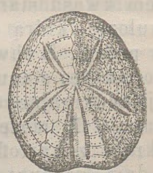

Isaster.

Isaster, rodzaj jeżowców, obejmujący formy kopalne z pokładów środkowo- i górno kredowych.

Isaura, starożytne miasto krainy Isaurji w Azji Mniejszej, obecnie ruiny *Zengibar Kalesi*, odległe o 75 klm. na południe od m. Konia. Po zburzeniu **I.** przez Rzymian w 74 r. przed Chr. została zbudowana *Nowa-I.* przez Amyntasa z Galatji, której ruiny zostały odkryte w 1901 o 30 klm. dalej na północ, koło miasta Dorla.

Ischia, wyspa wulkaniczna na morzu Tyreńskim, na 45·9 klm. kw. posiadała w 1901: 26 894. W 1910 nawiedziła wyspę straszna powódź. Główne miasto, również **I.**, liczyła 7,210 mieszkańców.

Iselin Henryk Fryderyk, rzeźbiarz francuski, † 1905 w Paryżu.

Isenbart Emil, malarz francuski, wystawił nadto: „Skraj lasu“ (1906); „Siano“ (1908).

Isenburg, (ob.) Karol, hr., głowa hrabiowskiego rodu **I.**-Büdengen von Meerholz, † 1900; następcą jego jest syn z pierwszego małżeństwa *hr. Gustaw*, * 1863. Głową książęcego rodu **I.**-Birstein, ks. Karol, † 1899 w Ostrowie w Czechach; następcą jego jest najstarszy syn *Leopold*, * 1866 r.

Isinda, 1) starożytny likijski gród, należący do związku miast *Aperlai*, odnaleziony 1895 r. przez Heberdey'a i Kallinkę koło wsi Bellenklü, o 2½ godzin drogi na wschód od Antiphelos; 2) starożytne miasto w południowej Pisydji nad Istanoz Czai, dawnym Tauros; ruiny koło Jazyru. Wódz rzymski Gn. Manlius Vulso uwolnił miasto w 189 przed Chr. z ciężkiej niewoli Termesseńczyków.

Islandja, wyspa w północnej części oceanu Atlantyckiego. W 1901 liczyła **I.** 78,470 miesz., z tego w miastach 10,133, na wsi 68,337. Wartość przywozu wynosiła w 1909; 4·5 mil. marek, a wywozu 6 mil. marek; flota handlowa liczyła 1908: 201 statków o pojemności 10,536 tonn, z tego 43 parowych o pojemnośei 2,535 tonn. *Budżet* na 1910—11 oznaczał dochody na 2,930,000 kor. z rezerwą kasy państwowej 120,000 kor., a wydatki na 2,994,000 kor. Ustawa konstytucyjna z 3 paźdz. 1908, która stworzyła własne ministerjum dla **I.**, zaprowadziła też rozmaite zmiany w Althingu. Pierwszy oddział liczy obecnie 14 członków, z których 8 obiera lud, drugi oddział 26 członków; uchwałą z 20 paźdz. 1905 latem 1906 założono kabel telegraficzny przez Färöer do Seydisfjordu, a stamtąd rozprowadzono jednocześnie linje telegraficzne i telefoniczne przez Akreyri do Reykjawik. Od 1907 **I.** liczy według własnego czasu, który wynosi godzinę więcej, niż w Greenwich, tegoż roku (16 listopada) zaprowadzono system metryczny wag i miar. W r. 1911 powstał w Reykjawik pierwszy uniwersytet islandzki na razie z 4 wydziałami i 15 profesorami.

Dzieje. Chociaż 1903 r. **I.** otrzymała prawie zupełną niezależność, nie kontentowała się nią, ludność wyrażała żądanie nowej rewizji konstytucji, której celem miała być jedynie unja personalna **I.** z Danją. Ten ruch separatystyczny, który w 1905 na skutek oderwania się Norwegii od Szwecji znalazł nową podnietę, a na początku 1906 po śmierci króla Chrystjana IX wyraził we wrogich manifestacjach ludu przeciwko Danji, zmusił rząd duński do nowych pertraktacji. Latem 1906 członkowie islandzkiego Althingu zostali zaproszeni do Kopenhagi, gdzie prowadzone były międzyparlamentarne debaty w sprawie prawno-państwowych stosunków **I.** Zaznaczył też to w mowie tronowej nowy król, Fryderyk VIII, w której przyrzekał **I.** jak najdalej idące ustępstwa i reformy. W tym celu udał się król w lipcu 1907 z premierem duńskim Christensem i licznym zastępem deputowanych na **I.**, gdzie 30 lipca zarządził wyznaczenie duńsko-islandzkiej komisji, mającej opracować projekt ustawodawczy o prawnopaństwowym stanowisku **I.** w całości monarchji. Obrady komisji rozpoczęły się w marcu 1908 w Kopenhadze i zakończyły się 14 maja prawie jednomyślną uchwałą, która proponowała zupełnie nowe uregulowanie stosunków między Danją a **I.** Według tej uchwały ma **I.** w przyszłości stanowić wolny, samodzelny i niezależny kraj, mieć wspólnego króla z Danją i z nią razem tworzyć „Duńskie królestwo zjednoczone“; dalej, ma **I.** otrzymać swój najwyższy sąd, prawo naturalizowania cudzoziemców i własną flagę handlową. Będzie składać rocznie pewną kwotę na rachunek listy cywilnej króla, ale jednocześnie otrzyma od Danji jednorazową sumę 1·5 milj. koron. Ostatecznie po 25 latach ma się odbyć rewizja konstytucji, a po 37 ma być możliwe wypowiedzenie związku między dwoma krajami, wszakże z wyjątkiem orzeczenia co do panującego domu, urzędu zagranicznego i obrony państwa. We wrześniu 1908 r. odbyły się nowe wybory do Althingu, większość miejsc zdobywa opozycja, przeciwna wszelkiej ugodzie z Danją. Prezesem Zgromadzenia narodowego został redaktor Björn Jónsson, który oddawna w mowach i pismach nawoływał do zerwania związku z Danją. Na początku marca 1909 wymógł on wotum nieufności dla ministra krajowego Hannesa Hafsteena, przez co zmusił go do podania się do dymisji. Król, Fryderyk VIII, wyznaczył wtedy ministrem Jónssona 31 marca 1909, za którego rządów ruch separatystyczny poczynił wielkie postępy. W końcu listopada 1908 r. oświadczył organ ministerjalny *Isafold*, że Islandczycy zażądają zupełnego oderwania się od Danji, jeżeli wszystkie ich postulaty nie będą wkrótce spełnione. Por.: Küchler „Unter der Mitternachtssonne durch die Vulkan- und Gletscherwelt Islands“ (1906); Ina Grumbkow „Isafold Reisebilder aus **I.**“ (1909); Herrmann „**I.** in Vergangenheit und Gegenwart“, część III, „Reise quer und durch **I.**“ (1910).

Isoetes, *poryblin*, rodzaj roślin widłakowatych *(Lycopodinae)*, rozpowszechniony po całej kuli ziemskiej, posiada liczne gatunki w krajach nadśródziemnomorskich. Do pospolitszych należy **I.** *lacustris*, ma łodyżkę krótką, pękatą, rozrastającą się tylko na grubość, nigdy nie rozgałęzioną. Z łodyżki wychodzą liście, obejmujące ją szeroką nasadą, a następnie zwężające się w blaszki trójkanciaste, szydłowate, sztywne i twarde, ciemno-zielone, prawie przezroczyste. Makrospory opatrzone krętemi listwowatemi wypukłościami. Rosną pod wodą w jeziorach na dnie piaszczystym lub kamienistym.

Isonandra, *Gutta v. Dichopsis*, gutaperkowiec właściwy, należy do rodziny hebanowatych *(Ebenaceae)*. Jest to drzewo wysokie, ma 18—20 m., o pniu ½—1 m. w średnicy. Liście naprzemianległe, długoogonkowe, podłużnie jajowate, skórzaste, na spodniej stronie ze złotawym połyskiem. Kwiaty białe, skupione na gałęziach pęczkami. Nasiona obfitują w tłuszcz. Ojczyzną gutaperkowca jest Singapoore i wyspy sąsiednie, południowa część Malakki, Borneo i Sumatra. Tworzy on tam całe lasy, służy do otrzymywania gutaperki. Wysięk gutaperkowy wypływa z miejsc naciętych, na powietrzu tężeje w masę porowatą, gąbczastą.

Isonard Mikołaj, kompozytor francuski, * 1775 na wyspie Malcie, † 1818 w Paryżu; komponował opery komiczne, z których największym powodzeniem cieszyły się: „Cendrillon“, „le Billet de lotterie“, „Jeannot et Colin“ i „Coureurs d'aventures“. Sukcesy oper Boildieu'go zaćmiły jego sławę jeszcze za życia.

Isopyrum, ob. Zdrojówka.

Isothecium, ob. Myszyniec.

Ispahan, miasto w Persji, w 1909 liczył około 80,000 m.

Ispirescu Piotr, folklorysta rumuński, * 1830 w Bukareszcie, † 1887 tamże. Wydał szereg prac o legiendach, anegdotach, baśniach ludowych. Prace **I.** pod względem dokładności materjału i ścisłości metody naukowej uchodzą za znakomite.

Istrja, kraj koronny austrjacki, na 4,956 kim. kw., liczyła w 1907 razem 374,191 m., czyli 75·5 m. na 1 klm. kw. Por. Krebs „Istrja“ (1907).

Iszirkow Anastazy, gieograf bulgarski, * 1868 w Łowczy. Studja odbywał w Sofji, Lipsku, Berlinie, Wiedniu, Paryżu. W 1903 został profesorem w uniwersytecie sofijskim. Prace jego wchodzą w zakres gieografji opisowej, historycznej i antropogieografji; najważniejsze z nich: „Südbulgarien seine Bodengestaltung, Erzeugnisse, Bevölkerung, Wirtschaft und geistige Kultur“ (1896); „Romunska Dobrudża“ (1898); „Grad Varna“ (1905); „Prinos kam geografijata na knjażestwo Bolgaria“ (1908); „Etude ethnographique sur les Slaves de Macédoine“ (1908).

Iszka Franciszek, założyciel czeskiego kościoła narodowego, * 1863 w Luczenicach. Po skończeniu studjów teologicznych był księdzem katolickim. Wystąpiwszy z kościoła katolickiego, studjował prawo, którego doktorat otrzymał w Zurychu. Po powrocie do Czech założył kościół narodowy czeski czyli „starokatolicki“, którego był pierwszym proboszczem. Przez pewien czas redagował pismo *Narodni Katolik*; poczym udał się do Stanów Zjednoczonych, gdzie zakładał gminy starokatolickie. Napisał szereg prac o kościele narodowym, przeciwko celibatowi księży, o Husie i t. d.

Iszora Stanisław, wikary kościoła Żołundkowskiego w pow. lidzkim, padł pierwszy ofiarą teroru murawjewowskiego, rozstrzelany w Wilnie 3 czerwca 1863 r.

Itagaki Taisuke, hr., gienerał i polityk japoński, * 1837 w Tosa. Po zwycięstwie cesarskiej koalicji, do której należał jego ród, został 1869 ministrem, 1873 podał się do dymisji, ponieważ rada cesarska była przeciwna wojnie z Koreą. Stał się niebawem popularny jako agitator konstytucyjny, 1881 założył pierwszą polityczną partję japońską, t. zw. „Iiyuto“ albo liberalną partję. Próba utworzenia w Izbie niższej większości rządowej w 1898 wespół z hr. Okuma chybiła. Kiedy mgr. Ito w 1900 ponowił tę próbę, **I.** oddał mu kierownictwo swej partji. Odtąd agituje za reformami społecznemi i zniesieniem Izby panów.

Itasse Adolf, rzeźbiarz francuski, * 1830 w Lourmarin, † 1893 w Paryżu. Jego figury alegoryczne posiadają ogromny wdzięk, ale prawdziwie mistrzowski jest w popiersiach. Ważniejsze prace: „Pocałunek“, „Krzak różany“, „Narodziny Amora“; popiersie H. Belloca; „Miłość zwycięska“; popiersia: Camberta, Campry, J. J. Rousseau, Philidora, Pacciniego i Paisiello, na frontonie Opery paryskiej.

Itasse Joanna, rzeźbiarka francuska, córka poprzedniego, * 1867 r. w Paryżu. Ważniejsze prace: Marzenie“; „Mater Dei“, płaskorzeźba; „Ewa po grzechu“ i t. d.

Ito Hirobumi.

Ito Hirobumi, książe, mąż stanu japoński, † 1909 w Charbinie. W 1901 złożył urząd prezesa ministrów i udał się do Europy, by pozyskać zgodę mocartw na pokojowy podbój Korei. Anglja dała przyzwolenie, sprzeciwiła się temu Rosja i Francja; wskutek pertraktacji z Anglją stanęła ugoda między Anglją i Japonją z 30 stycznia 1902 r. Kiedy w 1904 stosunki między Japonją i Rosją były bardzo naprężone, **I.** czynił usiłowania, by zapobiedz wojnie. W 1905 doradzał zawarcie pokoju i był komisarzem ze strony Japonji w Portsmouth, przez co naraził się ludowi japońskiemu. W końcu 1905 otrzymał tytuł księcia i misję zorganizowania protektoratu japońskiego w Korei. Na stanowisku wielkorządcy okazał obok wielkiej energji dbałość o rozwój kraju, zreorganizował finanse, policję, opracował plan robót publicznych i t. d. W 1909 ustąpił ze stanowiska, gdyż rząd mrg.

Katsury uważał jego rządy za zbyt łagodne. W październiku 1909 udał się do Charbinu na konferencję z ministrem rosyjskim Kokowcowem w sprawie kolei mandżurskich. Tutaj zaraz po przybyciu, 25 października, został zastrzelony przez młodego Koreańczyka.

Ito Sukenori, margrabia, admirał japoński, * 1842 w Satsuma, odznaczył się podczas wojny japońsko-chińskiej i był szefem admiralicji podczas wojny japońsko-rosyjskiej.

Iveković Otto, malarz chorwacki, * 1869 r. w Klanicy, kształcił się w Wiedniu i Monachjum. Motywy do swych obrazów czerpie z dziejów chorwackich i życia ludowego, maluje też krajobrazy; ważniejsze z jego prac: „Zdobycie Szigetu"; „Na Kordunie"; „Pierwsza zieleń"; „Zagrzeb pod śniegiem"; „Na wiosnę" i t. d.

Ivoi Paweł Filip *Deleutre,* pisarz francuski, * 1856 w Paryżu, wiele podróżował. Opis podróży podał w najpopularniejszej swej książce „les Cinq Sous de Lavarede" (1894). Napisał mnóstwo powieści historycznych i podróżniczych, z których najciekawsze: „la Capitaine Nilia" (1899); „le Docteur Mystère" (1900); „les Semeurs de glace" (1903); „Elu, la Mystérieuse" (1905); „les Briseurs d'épees" (1906) i t. d. Ogłosił też kilka sztuk teatralnych.

Ivory Jakób, matematyk angielski, * 1765 w Dundee w Szkocji, † 1842 w Londynie. Prace jego dotyczą głównie gieometrji.

Iwanicki, sztabu kapitan wojska rosyjskiego, jeden z organizotorów powstania zbrojnego nad Wołgą, został rozszelany w Kazaniu 18 czerwca 1863 r.

Iwańjukow Iwan, ekonomista rosyjski, * 1844 na Wołyniu, studja odbywał w uniwersytecie petersburskim. W 1867 r. jeździł do Ameryki w celu zaznajomienia się z gminami socjalistycznemi. W 1860—73 był profesorem prawa finansowego w Warszawie; 1873 został profesorem ekonomji i statystyki w Akademji rolnej Piotrowskiej; 1903 prof. tegoż przedmiotu w instytucie politechnicznym w Petersburgu. Podczas wojny tureckiej w 1877—78 organizował finanse Bulgarji wyzwalanej. W teorji ekonomji **I.** należy do szkoły historyczno-realnej. Główne jego prace: „Ekonomiczeskaja teorija Makleoda" (1870); „Osnownyja położenia ekonomiczeskoj politiki Adama Smita do nastojaszczago wremeni" przełożone na język polski (Warszawa, 1883) „Politiczeskaja ekonomija"; „Politiczeskaja ekonomija kak uczenije o processie razwitija ekonomiczeskich jawlenij", przekład polski (Warszawa, 1890); „Padenie krepostnago prawa w Rossii" (1891). **I.** był współpracownikiem *Russkija Wiedomosti, Russkaja myśl, Strana* (1906).

Iwanow Iwan, rosyjski historyk literatury, * 1862, od 1893 docent uniwersytetu moskiewskiego. Ogłosił: „Politiczeskaja rol francuskago teatra w swiazi s filosofiej XVIII w." (1895); „I. S. Turgeniew" (1896); „Ljudi i fakty zapadnoj kultury" (1898); „Prawda i poezja mirowoj ljubwi" (1900) i wiele innych. **I.** należy do najwybitniejszych rosyjskich historyków literatury.

Iwanow Konstanty, historyk rosyjski, * 1858, studja odbył w Petersburgu, jest dyrektorem gimnazjum w Narwie. Ogłosił: „Sredniewiekowyj zamok i jego obitatieli" (1898); Średniewiekowyj gorod i jego obitatieli" (1902); „Trubadury, truwiery i minniezengery" (1901); „Średniewiekowaja dierewnia i jeja obitatieli" (1903); „Wostok i mify" (1903) i inne.

Iwanow Michał, kompozytor i pisarz muzyczny rosyjski, * 1849 w Moskwie. Uczeń Czajkowskiego, zajmuje od r. 1876 wybitne stanowisko jako krytyk muzyczny (feljetony w *Nowoje Wremia).* Pisał kompozycje na orkiestrę (poemata symfoniczne i symfonje), chóry (Requiem) oraz 4 opery.

Iwanow Sergjusz, rzeźbiarz rosyjski, * 1828, † 1903, kształcił się w Moskwie, gdzie został profesorem w Szkole sztuk pięknych w 1863; był członkiem Akademji petersburskiej. Z prac jego ważniejsze: „Chłopiec w łaźni" (gal. w Moskwie); „Rybak neapolitański"; „Apostoł Piotr"; „Miłość macierzyńska" grupa; „Pocałunek Judasza"; „Lwica z młodemi" i t. d.

Iwanow Wacław, poeta rosyjski, * 1866, studja odbywał w Moskwie i Berlinie, czas dłuższy bawił w Rzymie. Działalność literacką rozpoczął w 1898 od wierszy oryginalnych i przekładów Pindara. W 1901 podróżował po Grecji dla studjów nad kultem Djonisosa. Prócz poezji, rozrzuconych w czasopismach, ogłosił oddzielnie: „Kormczija zwiezdy. Knigi liriki" (1903) i „Prozracznost'" (1904). **I.** jest symbolistą i mistykiem, dba o hjeratyczność formy.

Ixia, rodzaj roślin kosaćcowatych *(Irideae),* pochodzący z Afryki południowej, hodowany w ogrodach dla ładnych kwiatów.

Ixia.

Izaak Henryk, (także Arrigo Tedesco po włosku, *Henryk niemiec),* kompozytor niderlandzki, * około 1450 r. we Flandrji, † 1517 we Florencji; jeden z najznakomitszych kontrapunkcistów w końcu XV wieku. Był kolejno organistą i kompozytorem na dworze Medyceuszów i cesarza Maksymiljana I w Innsbrucku, potem w Wiedniu. W r. 1514 udał się do Florencji gdzie umarł. Pozostawił ogromną ilość kompozycji kościelnych: msze, mottety oraz świeckie piosenki („teutsche Liedlein").

Izabela II Marja Ludwika, eks-królowa hiszpańska, córka Ferdynanda VII i Marji Krystyny Neapolitańskiej, † 1904 w Paryżu.

Izanowy kwas, $C_{14}H_{20}O_2$, w ilości 10% znaleziono w oleju z nasion olejodajnych w Unguecko i l'Sano (Kongo fr.).

Izatyna (ob.), syntetycznie otrzymali ją w r. 1879 Claisen i Shadwell z cjanku kwasu ortonitrobenzoesowego, względnie przez redukcję przygotowanego zeń kwasu ortonitrofenylogliksylowego. **I.** posiada wzór

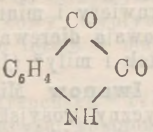

względ.

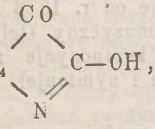

(ob. tautomerja), uodowniony przez Baeyera w r. 1878. Nad **I.** pracował też prof. Leon Marchlewski.

Izatynowy kwas, produkt utlenienia izatyny (ob.) kwasem chromowym. Sole, izatyniany.

Izdebska Władysława, napisała: „Naszyjnik babuni", kom. w 1 ak. (Warszawa, 1903); „O królu tułaczu" (t., 1909); Trzewiczek królowej" (t., 1909); „Boża opieka" (t., 1910); „Cnota i bogactwo" (t., 1910); „Pielgrzymka do Czestochowy" (t., 1910); „Ubogi dziadek" (t., 1910).

Izetjonowy kwas, $C_2H_6SO_4$, czyli kwas oksyetylosulfonowy, tworzy się od działania bezwodnika siarkowego na alkohol lub przez bezpośrednie połączenie ostatniego z etylenem i następnie traktowanie wodą, przytym otrzymuje się pośredni produkt siarczan karbylu $C_2H_4S_2O_6$; nadto kwas **I.** powstaje przez utlenienie glikolu tioetylenowego $CH_2(OH)CH_2(SH)$ za pomocą kwasu azotowego. Kwas **I.** jest izomeryczny z kwasem etylosiarczanym, różni się od niego tym, że się nie zmydla; z solami daje kwas **I.** sole trwałe; sam jest cieczą gęstą, zastygającą na masę promienisto-krystaliczną.

Izmaiłow Aleksander, pisarz rosyjski, * 1873, skończył Akademję duchowną w Petersburgu. Od 1895 drukował wiele nowel, powieści i poezji w czasopismach, od 1898 jest członkiem redakcji *Birżewyja Wiedomosti*. Ogłosił oddzielnie: „Czernyj woron" (1903); „Rybje słowo" (1903); „Osieni miertwoj swiety zapozdałyje" (1905); „Stichotworenija" (1905). **I.** jest też krytykiem literackim.

Izobaty, linje, łączące punkty jednakowej głębokości morskiej.

Izobazy *(izoanabazy, izanabazy)*, linje jednakowego wzniesienia się lądu. Geer skonstruował **I.** dla unaocznienia zmian dawnej linji brzeżnej w Skandynawji. W przeciwstawieniu do izoanabaz izokatabazy łączą punkty obniżenia się lądu.

Izochinolina, C_9H_7N, wykryta w smole z węgla kamiennego, syntetycznie otrzymuje się między innemi z aldehydobenzyljaku $C_6H_5—CH_2—NH—CHO$; następnie z β—naftochinonu. Ta ostatnia synteza wskazuje na blizkie stosunki, zachodzące między układami pierścieniowemi. **I.** jest izomeronem chinoliny; topi się w 23°, krzepnie w 0°, wre w 237°. Do pochodnych **I.** należą: czerwień chinolinowa; niektóre alkaloidy jak: papaweryna, narkotyna, hidrastyna i inne.

Izogamja (grec.), połączenie się (kopulacja) dwuch jednakowych komórek w celach rozrodczych. Kopulację dwuch komórek, z których jedna zróżniczkowała się na męzką, a druga na żeńską, nazywamy anizogamją.

Izolujące materjały, służą do izolowania przewodów i drutów elektrycznych w telefonach, telegrafach i instalacjach energji elektrycznej, oraz znajdują zastosowanie w kolektorach, komutatorach i kondensatorach dynamomaszyn. W pierwszym wypadku otrzymujemy powłokę nieprzewodzącą prądu, w drugim płyty, oddzielające części metalowe i zapobiegające przechodzeniu prądu pod postacią iskrzenia. Zasadnicze **m. iz.** są bardzo złemi przewodnikami elektrycznemi. Najdawniej stosowano gutaperkę i kauczuk do izolowania drutów i mikę oraz ebonit do izolowania płaszczyzn metalowych. Znaczne zapotrzebowanie na materjały powyższe wpłynęło na podniesienie cen i zmusiło do zastąpienia ich preparatami tańszemi. Na pierwszym miejscu postawić tu wypada kauczuk wulkanizowany, zawierający znaczną domieszkę siarki dla kabli i fiber wulkanizowany zamiast miki i ebonitu. Istnieje poza tym mnóstwo różnorodnych preparatów, których skład stanowi najczęściej tajemnicę wyrabiającej je firmy.

Izomaltoza, $C_{12}H_{22}O_{11}$, izomeron maltozy oprócz tego że występuje w brzeczce piwa, w technicznym cukrze gronowym, powstaje nadto od działania kwasu solnego dymiącego na cukier gronowy; sama bardzo słodka, w 65° daje produkt przypalony zółtawobrunatny o smaku słodkim. **I.** nie fermentuje w obecności drożdży; pod względem optycznym prawie się nie różni od maltozy, z fenylohidrazyną daje ozazon, krystalizujący się w igłach żółtych, topiących się w 150—153°, rozpuszczalnych dość obficie w wodzie.

Izosejsty, linje, łączące na mapie punkty jednakowo mocno wstrząśnięte, dają one obraz rozprzestrzeniania się trzęsienia.

Izotoniczne roztwory, są to roztwory, które wywierają jednakowe ciśnienie osmotyczne (ob.).

Izoulet-Loubatière Jan Bernard, socjolog francuski, * 1855, doktoryzował się 1895, został profesorem filozofji socjalnej w *Collège de France* 1897 r. Główniejsze prace: „la Cité moderne et la Métaphysique de la sociologie“ (1895), najważniejsze dzieło, gdzie wykłada swoją teorję o stosunku tłumu do elity; dalej, rozprawa łacińska o Rousseau; „l'Ame française et les Universités nouvelles suivant l'esprit de la Revolution“ (1892); „les Quatres Problemes sociaux“ (1898).

Izwolski Aleksander, dyplomata rosyjski, był ambasadorem w Tokio 1900—02, sprzeciwiał się wtedy opanowywaniu Mandżurji przez Rosję, następnie był posłem w Kopenhadze, a 1906 został ministrem spraw zewnętrznych. Przeprowadził zbliżenie Rosji do Anglji, 1909 załagodził zatarg Bulgarji z Turcją i Serbji z Austrją potym, jak akcja jego z powodu aneksji Bośni i Hercegowiny doznała porażki. Był przeciwnikiem Austrji i pośrednio trójprzymierza, przy zmianie polityki rosyjskiej wobec Niemiec, otrzymał dymisję i 27 września 1910 objął urząd ambasadora w Paryżu.

Izwolski Piotr, mąż stanu rosyjski, brat poprzedniego, * 1863 w Moskwie, studjował w Petersburgu, rozpoczął urzędowanie na Kaukazie, 1886 został pomocnikiem kuratora kijowskiego, 1902 kuratorem ryskim, 1904 petersburskim, 1905 wice-ministrem oświaty od 1906 do 1909 oberprokuratorem św. Synodu.

J.

Jabłczyński Feliks, malarz i literat polski, * 1868 w Warszawie. Ukończył wydział chemiczny uniwersytetu Dorpackiego. Zamieszcza utwory powieściowe, krytyki literackie oraz feljetony w *Ateneum*, *Tygodniku Ilustrowanym*, *Głosie*, *Nowej Gazecie* i innych czasopismach. Wystawia swe obrazy od r. 1895; są to przeważnie stylizowane krajobrazy włoskie, oraz kompozycje: „Płodność“, „Śpiąca królewna“, „Demon“, „Służąca do wszystkiego“, „Lilje“ i inne. W r. 1907 **J.** wydał tekę akwafort (kilkadziesiąt plansz), odbijanych nowych sposobem, przez siebie wynalezionym, które nazwał „neofortami“. Ogłosił oddzielnie drukiem: „Romans“, zbiór nowel (Warszawa, 1905); „Półromans“ (t., 1907).

Jabłczyński Kazimierz Stanisław, chemik polski, brat poprzedniego, * 1869 w Warszawie, gimnazjum ukończył tamże, politechnikę w Zurychu 1892, doktoryzował się 1908. Był sekretarzem sekcji chemicznej „Tow. pop. prz. i h.“, współredaktorem *Chemika Polskiego* (1900 do 1905). Prace naukowe **J.** wchodzą głównie w zakres chemji fizykalnej. Ważniejsze z nich: „Kataliza w układzie niejednolitym i rozkład chlorku chromowego przy blaszce platynowej“, rozprawa doktorska (Roz. Ak. Krak., 1908); „Kinetyka reakcji następczych, redukcja kwasu chromowego przez kwas szczawiowy“ (Roz. Ak. Kr., 1908); „Zależność między szybkością mieszania a szybkością reakcji w układach niejednolitych“ (tamże); „Chromian ołowiu i zmiana jego barwy“ (*Chem. Polski*, 1908, *Chemische Industrie*, 1908); „Dyfuzja przez przeponę“ (*Chem. Polski*, 1909, *Journal de Chimie physique*, 1909); Reakcje w układach niejednolitych, wpływ alkoholu“ (Rozp. Ak. Kr., 1910 wraz z St. Jabłońskim); „Reakcje w układach niejednolitych; część I: Szybkość parowania wody i rozczynów wodnych; część II: Szybkość pochłaniania dwutlenku węgla przez ług“ (wraz z Przesmyckim, 1910); oddzielnie wydał przekład polski „Podręcznika chemji nieorganicznej“ Hollemana; „Systematyczne ćwiczenia laboratoryjne z chemji nieorganicznej według H. W. Hillyera“ (Warszawa, 1905). „Doświadczenia z chemji w życiu codziennym“ (tamże).

Jabłkowy kwas, $C_4H_6O_5$, inaczej oksybursztynowy, syntetycznie otrzymuje się: 1) z kwasu bromobursztynowego przez działanie wilgotnego tlenku srebra; 2) przez redukcję kwasu winnego lub gronowego zapomocą jodowodoru; 3) przez ogrzewanie kwasu fumarowego lub maleinowego z wodą. Kwas **J.** występuje w trzech odmianach optycznych; naturalny, otrzymywany z niedojrzałej jarzębiny (ob.), w wodnym roztworze skręca płaszczyznę polaryzacji na lewo; otrzymywany z kwasu prawowinnego skręca na prawo; przyrządzany z kwasu bursztynowego, gronowego, fumarowego jest optycznie nieczynny i rozkłada się na kwas prawo- i lewo- jabłkowy. O innych własnościach kwasu **J.** ob. gł. dz.

Jabłonkowianie, nazwa miejscowa górali cieszyńskich około Jabłonkowa (ob.), nazywają ich również Jackami prawdopodobnie od słowa jacy, używanego przez nich zamiast tylko.

Jabłonkowskie Karpaty, grupa gór w Beskidzie zachodnim w ziemi Cieszyńskiej, obejmuje kilka zwartych łańcuchów górskich niezbyt wysokich; najwyższy szczyt, Barania, 1,220 m. Słynna przełęcz Jabłonkowska głęboko wrzyna się w góry i stanowi odwieczną drogę przez Karpaty.

Jabłonków albo **Jabłunka,** miasto na Śląsku cieszyńskim, liczył w 1900 razem 2,692 m., w tym Polaków 2,186, Czechów 33, Niemców 473. W okręgu sądowym **J.** na 28,987 miesz. było 96·9% Polaków, 2·7% Niemców, 0·3% Czechów; podług wyznania zaś 53·7% katolików, 45·6% ewangielików, 0·6% żydów.

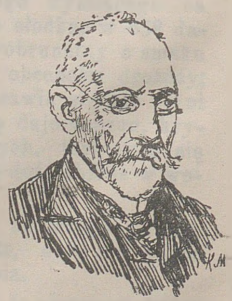

Jabłonowski Aleksan.

Jabłonowski Aleksander, historyk polski, w 1904 r. został członkiem „Cesarskiego Towarzystwa historji i sta-

rożytności rosyjskich“ w Kijowie, tegoż roku zajął się wydaniem swego „Atlasu historji Rzeczypospolitej“, mianowicie jej „Ziem ruskich“ w wiedeńskim Instytucie gieograficznym. Brał czynny udział w powołaniu do życia *Przeglądu historycznego* w 1905, „Towarzystwa miłośników historji“ oraz „Kursów Naukowych“ w 1906, Tow. bibljoteki publicznej w 1907, przedewszystkim zaś „Towarzystwa Naukowego Warszawskiego“, którego został prezesem 25 listop. 1907. W 1908 świat naukowy polski uczcił 50-lecie pracy naukowej znakomitego historyka. **J.** ogłosił nadto: w wydawnictwie „Źródeł dziejowych“ — „Podlasie“ (Warszawa, 1908, 3 części); „Pisma“ (Warwa, 1910, t. I i II), całość składać się będzie z 7 tomów i obejmie prace rozproszone po rozmaitych wydawnictwach. Dla „Encyklopedji polskiej“, wydawanej przez Akademję krakowską opracował **J.** „Historję Rusi południowej“.

Jabłonowski Władysław, literat polski, w r. 1910 został wybrany posłem do Dumy państwowej z Warszawy; ogłosił nadto: „Pamiętnik Fr. Amiela“ (Warszawa, 1901); „Emil Zola“ (t., 1903); „Wśród obcych“, zarysy literackie (t. 1905); „Dwaj wielcy patrjoci włoscy“, rzecz o Mazzinim i Garibaldim (t., 1906); „Maksym Gorkij“, studjum literackie (t. 1906); „Rozprawy i wrażenia literackie“ (t., 1908); „Dookoła Sfinksa“, studja o życie i twórczości narodu rosyjskiego (t., 1910); „Dekabryści i ich stosunek do Polski“ (t., 1910).

Jabłonowski Wład.

Jabłonowskij Aleksander, publicysta i powieściopisarz rosyjski, * 1870, skończył wydział prawny w Petersburgu. Działalność literacką rozpoczął w 1893 nowelą „Posledyszi“. W l. 1903—05 pisywał satyryczne feljetony p. t. „Rodnyja kartiny“ do czasop. *Obrazowanie*, później był współpracownikiem dzienników: *Syn otieczestwa*, *Towarisczc*, *Russkoje Słowo*. Nowele **J.** wyszły w dwóch tomach, szczególnym powodzeniem cieszyła się nowela „Gimnazisty“ (1901). **J.** uchodzi za najzdolniejszego publicystę w postępowym obozie rosyjskim.

Jabłoński Izydor, prof. Szkoły sztuk pięknych, zwolniony na własną prośbę 1895; † 1906 w Krakowie.

Jabłoński Władysław, architekt polski, * 1872. Po ukończeniu Szkoły techn. dr. ż. W.-Wiedeńskiej odbywał studja na politechnice wiedeńskiej. Osiedliwszy się w Warszawie, oddał się z zamiłowaniem studjowaniu stylu zakopiańskiego i otrzymał w 1902 na konkursie Tow. artystycznego I nagrodę za dwór w stylu swojskim. Dalsze odznaczenia: na konkursie na szkołę handl. w Łodzi (1904), na budowę morgi w Warszawie, wreszcie na rozszerzenie domu Towarzystwa kr. m. Warszawy. Wystawił dom dochodowy przy zbiegu ul. Bielańskiej i Danielewiczowskiej (1904 r.) w stylu secesji, willę w stylu Zakopiańskim w Skolimowie pod Warszawą (1904), wreszcie przebudował pałac w Gościerardowie (gub. Lubelska).

Jacewicz Onufry, jeden z głównych naczelników powstania żmudzkiego w 1831 r., * 1800 na Żmudzi, † 17 marca 1836 r. w Nancy, we Francji.

Jachimecki Zdzisław, polski kompozytor i badacz muzyki, uczeń Graedeneta i Schoenberga w uniw. wiedeńskim, w którym otrzymał stopień doktora muzyki. Prowadził studja nad Mozartem, Beethovenem, H. Wolfem i prace z zakresu historji muzyki polskiej.

Jachimecki Zdzisław.

Jachimów, (czeskie Jochmstal, niem. Joachimsthal) miasto w Czechach w górach Kruszcowych, liczył 5,731 m. Rudy **J.**, uranit „pechblenda“, są w Europie jedynym źródłem radu. W odpadkach przy przeróbce rud uranowych właśnie odkryto rad i polon.

Jacimirskij Aleksander, slawista rosyjski, * 1870, skończył uniwersytet moskiewski, 1904 został doktorem filologji słowiańskiej, w 1906 docentem uniwersytetu petersburskiego. Pracuje w najrozmaitszych działach slawistyki, prócz tego bada kulturę i język rumuński. Napisał długi szereg prac, niektóre rozprawy po polsku, czesku, serbsku i bulgarsku. Ważniejsze z nich: „Opisj star. sław. i rus. rukopisiej sobranja P. I. Szczukina“ (1896—97); „Iz sław. rukopisiej. Tieksty i zamietki“ (1898); „Sław. i rus. rukopisi rumynskich bibljotek“ (1905); „Iz istoriji sław. pismennosti w Mołdawiji i Wałachiji XV—XVII w.“ (1906); „Iz istoriji sław. propoviedi w Mołdawiji“ (1906); „Mickiewicz i Puszkin w nowom oswieszczeniji“ (1907, *Wiest. Ewr.*); „Nowiejszaja polskaja litieratura. Ot wozstanija 1863 goda do naszich dniej“ (1908, 2 t.); „Otgołoski sław. poroty w obycznom prawie“ (1908). Po polsku napisał: „Żywioł słowiański u Rumunów i walka z nim idei łacińskiej“ (1907, *Świat słowiański*). W „Encyklopedji“ rosyjskiej Brokhauza i Efrona **J.** był referentem literatury polskiej. Na polski przełożono „Grygorij Cambłak“ (1905).

Jack, przyrząd do przędzenia (ob. Przędzalnictwo).

Jacki, ob. Jabłonkowianie.

Jackowski Maksymiljan, ekonomista i działacz społeczny w Poznańskim (ob.), długoletni patron kółek włościańskich, który pozostawił następcom 230 kółek i 12,000 członków, † 1905.

Jackowski Maksymiljan.

Jackson William Lawies, polityk angielski, 1897 był prezesem komisji dla zbadania wypadków w Afryce południowej; 1902 został parem.

Jacobowski Ludwik, poeta niemiecki, † 1900 w Weissensee koło Berlina. Napisał nadto powieść: „Loki, Roman eines Gottes“ (1899).

Jacobson Edward, komedjopisarz niemiecki, † 1897 w Berlinie.

Jacovacci Franciszek, malarz włoski, * 1838 w Rzymie, † 1908 tamże. Początkowo był malarzem pokojowym, nie miał kierowników, był samoukiem, mozolnie zdobywającym podstawy sztuki, co go uchroniło od maniery i wycisnęło piętno oryginalności na jego utworach. Dopiero koło 40-go roku życia stał się sławnym przez swój obraz: „Michał Anioł u zwłok Wiktorji Colonny“ (1880). Z innych jego obrazów, przeważnie historycznych, ważniejsze: „Aleksander VI Borgia i ambasador wenecki“; „Epizod z upadku Wenecji“; „Krzysztof Kolumb“; „Bernini“ i t. d. Liberał z przekonań, brał udział w walkach, poprzedzających zajęcie Rzymu 1870 r. Do śmierci był dyrektorem honorowym Akademji sztuk pięknych i członkiem licznych komisji artystycznych.

Jacovacci Franciszek.

Jacquet Achilles.

Jacquet Achilles, rytownik francuski, * 1848 w Courbevoie, † 1908 w Paryżu. Uczeń Henriquela, Pilsa i Laemleina, otrzymał 1870 nagrodę rzymską, 1892 został członkiem Akademji. Znakomite swe sztychy robił głównie według obrazów Cabanela, Bouguereau, Meissoniera, prócz tego sztychował według malarzy włoskich, jak: Palma Vecchio, Daniel da Volterra i t. d.

Jacquet Gustaw Jan, malarz francuski, * 1846 w Paryżu, † 1909 tamże. Uczeń Bouguereau, zaczął wystawiać w salonach paryskich od 1867, otrzymał kilka odznaczeń, między innemi medal złoty. Ważniejsze obrazy: „Pobudka“ (1867); „Marzenie“ (1872), jego arcydzieło; „Menuet“ (1885) i t. d.

Jacquet Droz Piotr, mechanik szwajcarski, * 1721 w La Chaux de Fonds, † 1790 w Bien, wynalazł wahadło kompensacyjne; syn jego *Henryk Ludwik*, * 1752 tamże, † 1791 w Neapolu, konstruktor słynny w swoim czasie automatów.

Jaczew, gmina w powiecie Węgrowskim, gub. Siedleckiej, liczyła w 1909 razem 3,739 m.; w tym 3,658 katolików, 81 żydów; ludność rolnicza całkowicie należy do szlachty drobnej.

Jaczynowska Katarzyna.

Jaczynowska Katarzyna, fortepjanistka polska, została profesorką klasy fortepjanu konserwatorjum warszawskiego w 1901.

Jad, trucizna. W znaczeniu ściślejszym toksyna (ob. toksyna w II supl.).

Jadassohn S., kompozytor niemiecki, † 1902 w Lipsku.

Jaffa, miasto portowe w Syrji, zyskała na znaczeniu jako punkt handlowy przez połączenie kolejowe z Jerozolimą, z doliną Jordanu; projektowane połączenie z Port Saidem przez El-Arisz i Gazę. W 1908 **J.** liczyła do 45,000 m., gdy w 1900 było 21,364 m., w tym 13,511, mahometan, 4,853 chrześcijan i 3,000 żydów.

Jäger Fryc, podróżnik niemiecki, * 1881 r. Studjował w Heidelbergu; w 1904 uczestniczył w wyprawie Uhliga do Afryki wschodniej; w 1906 podróżował po niemieckiej Afryce wschodniej. Wydał: „Impressions de voyage dans l'Afrique orientale allemande“ (Kair 1905); „Der Meru“ (1906).

Jäger Oskar Emil Fryderyk, historyk i pegagog niemiecki, † 1910 w Bonn. Z prac jego ukazały się nadto: „Erlebtes und Erstrebtes. Reden und Aufsätze“ (1907); „Deutsche Geschichte“ (1909—10, 2 t.).

Jagicz Watrosław, filolog słowiański, profesor uniwersytetu wiedeńskiego, w 1908 przeszedł w stan spoczynku. W ostatnich latach ogłosił nadto: „Legenda o św. Wacławie“ (1902); „Kirchen-slavisch böhmische Glossen saec. XI—XII“ (1903); „Ein unedierter griechischer Psalmenkommentar“ (1904); wielka edycja: „Słowieńskaja

psałtyr. Psaltarium bononiense" (1906); „Dzieje filologji słowiańskiej", jeszcze nieskończone.

Jagmin Józef, odważny oficer w oddziale polskim Bułharyna podczas wojny węgiersko-austryjackiej w 1849 r.; zasłynął jako ruchliwy i wytrwały partyzant w 1863. Poległ 31 lipca 1877 w bitwie pod Ezki-Sagrą, jako pułkownik w tureckiej służbie i dowódca małego polskiego legjonu.

Jagmin Stanisław, rzeźbiarz, * w r. 1875 w Opoczyńskim. Studja odbywał początkowo w Akademji krakowskiej, następnie w szkole Juliana w Paryżu, gdzie również kształcił się jako ceramik (u braci Mougin). W r. 1905 założył fabrykę ceramiki w Nieborowie pod Łowiczem, którą przez dwa lata prowadził. W r. 1906 urządzał w Tow. Z. S. P. wystawę wyrobów ceramicznych, a 1904 r. zbiorową wystawę rzeźb. W zbiorach Tow. Z. S. P. znajduje się jego grupa „Opętany". Na cmentarzu Powązkowskim wykonał artystycznie pomyślany nagrobek rodziny Duninów, a w Luszynie (w Gostyńskim) pomnik rodziny Grabskich. Mieszka w Warszawie.

Jagodziński Teofil, ksiądz, † 1907 w Warszawie.

Jagodziński Teofil.

Jagow Ernest, administrator pruski, * 1853. Po różnych szczeblach karjery urzędniczej doszedł do stanowiska prezesa regiencji Poznańskiej 1895 — 99; w 1901 regiencji Kwidzyńskiej, 1905 r. został nadprezydentem w Prusach Zachodnich. Od 1899 do 1901 posłował do sejmu pruskiego; należy do generalnego synodu pruskiego.

Jagow Gottlieb, dyplomata pruski, * 1863. Rozpoczął służbę dyplomatyczną w poselstwie w Rzymie, z czasem doszedł do godności nadzwyczajnego posła i ministra upełnomocnionego w Luksemburgu 1908; od 1909 jest ambasadorem w Rzymie.

Jagow Traugott, administrator pruski, * 1865. Był komisarzem krajowym 1895—1906 w Westprignitz, nadradcą regiencji w Poczdamie; od 1909 jest prezesem policji w Berlinie.

Jahn Jarosław Julji, gieolog i paleontolog czeski, * 1865. Studjował przyrodę w Pradze, w Wiedniu. W r. 1899 został nadzwyczajnym, a 1901 zwyczajnym profesorem gieologji i mineralogji w politechnice w Brnie, której rektorem był w 1902. J. jest członkiem korespondentem czeskiego Tow. nauk, czeskiej Akademji, członkiem instytutu gieologicznego w Wiedniu i t. d. Prace jego dotyczą głównie paleontologji dyluwjum czeskiego, stratigrafji, tektoniki i paleontologji kambrjum, syluru, dewonu w Czechach. Jako członek rządowego instytutu gieologicznego wykonał mapę wielu miejscowości Czech; prace naukowe ogłaszał po czesku, niemiecku, głównie w różnych czasopismach specjalnych i sprawozdaniach Towarzystw naukowych.

Jahn Jilji Vratislav, pedagog czeski, † 1902 w Pradze.

Jähns Maks, (nie Jahs, jak w gł. dz.), pisarz wojskowy niemiecki, † 1900 w Berlinie.

Jaime Jan Karol Alfons Filip, don, ks. *Bourbon*, syn pretendenta don Carlosa, ks. Madrytu i Małgorzaty Bourbon-Parmeńskiej, * 1870 r. w Vevey, obecnie sam pretendent. Porucznik pułku huzarów grodzieńskich, rezydujących w Warszawie, w 1894 odbył potajemnie podróż do Hiszpanji, dotarł do Madrytu i Toleda. W 1900 brał udział w wojnie chińskiej, za udział w bitwie pod Taku otrzymał order św. Włodzimierza. Po wystąpieniu z wojska rosyjskiego, mieszka pod Wiedniem. Podczas zaburzeń z powodu wyprawy hiszpańskiej do Maroka (1910), wydał manifest do ludu hiszpańskiego. Prasa europejska wtedy po raz pierwszy zwróciła nań uwagę z powodu możliwego przewrotu w Hiszpanji.

Jäkel Otto, paleontolog i zoolog niemiecki, * 1863 r. Studja odbywał w Wrocławiu, Monachjum. Od 1906 jest profesorem gieologji i paleontologji w Gryfji. Wydał: „Stammesgeschichte der Palmatozoen", tom I „Thecoidea und Cystoidea" (1899); „Die eocänen Selachier vom Monte Bolca" (1894); „Placochelys placodonta" (1908).

Jakimowicz Mieczysław, malarz polski, * 1881 w Warszawie. Po kilkomiesięcznym pobycie w Warszawskiej szkole rysunkowej zapisał się w 1900 do Krakowskiej akademji sztuk pięknych, gdzie przez rok uczęszczał na kurs prof. Unierzyskiego. W 1901 r. zapisał się do Akademji we Florencji. W 1904 otrzymał drugą nagrodę na konkursie Tow. Z. S. P. w Warszawie. Wystawia przeważnie bardzo wytwornie wykonane rysunki piórkiem, z których jeden p. t. „Dziwne oczy" zakupiło muzeum Luksemburskie w Paryżu.

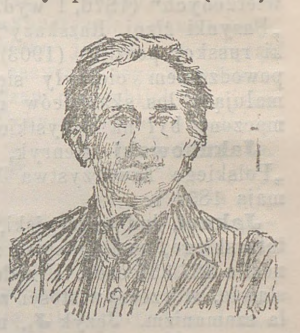

Jakimowicz Mieczysław.

Jakowlew Bazyli, publicysta rosyjski, piszący pod pseudonimem *Boguczarskij*, * 1861, służył w wojsku, skazany był za działalność polityczną na Sybir. Drukuje rozprawy o politycznych prądach w Rosji w czasop. *Mir Bożij*. Ważniejsze prace, wydane oddzielnie: „Georg Waszington" (1895); „Tri papadnika 40-ych gg. (Czadajew, Bielinskij, Hercen, 1902) i t. d.

Jakób Polak (Jacopo gia chiamato il Pollonese, Jacob Polonois), nazwisko lutnisty z XVI w., którego kompozycje—zwłaszcza taneczne (Gagliardy) słynne były swego czasu we Francji. We-

dług niektórych uczonych niemieckich jest on identyczny z muzykiem niemieckim nazwiskiem Jakób Reiss. (Por. H. Opieński „Jacob polonais et Jacobus Reys“ *Riemann Festschrift*, Lipsk, 1909).

Jakszi Józef, malarz czeski, * 1874 w Baworowie, † 1908 w Prachaticach. Początkowo był malarzem pokojowym, później kształcił się w Akademji praskiej. Motywy do swych obrazów czerpał z życia ludu wiejskiego. W 1909 została urządzona pośmiertna wystawa obrazów **J.**

Jakubowicz Aleksander, dekabrysta rosyjski, * 1792, † 1845. Po skończeniu uniwersytetu w Moskwie, służył w ułanach gwardji. W Petersburgu zapoznał się z członkami tajnego towarzystwa „Siewiernoje obszczestwo“, wszedł w jego skład i stał się porywającym agitatorem. Za udział w buncie 1825 r., skazany był na wieczną katorgę. Będąc na osiedleniu w Syberji założył szkołę i fabrykę mydła.

Jakubowicz Piotr, pisarz rosyjski, ogłaszający prace beletrystyczne pod pseud. *Mielszyn*, a krytyczne pod pseud. *P. F. Griniewicz*, * 1860. Jako student uniwersytetu petersburskiego został aresztowany, trzy lata przesiedział w fortecy Piotra i Pawła, poczym skazany na śmierć z zamianą kary na Sybir. Zaczął pisać od 1878, w r. 1881 wydał almanach „Otklik“. Oddzielnie ogłosił: „Stichotworenija“ (1903, V wyd.); „Mir otwierżenych“ (1876, I wyd., później cały szereg); „Pasynki żizni. Razskazy“ (1901, II w.); „Oczerki russkoj poeziji“ (1903) i t. d. Szczególnym powodzeniem cieszyły się „Mir otwierżenych“, malujący los skazańców na Syberji, utwór tłumaczony był na wszystkie języki europejskie.

Jakubowski Henryk, członek Centralizacji „Polskiego Towarzystwa Demokratycznego, † 27 maja 1854 r.

Jakuci, lud syberyjski, pochodzenia tjurskotatarskiego, podług spisu z 1897, ilość ich wynosiła 227,387 osób. Urzędownie wyznają prawosławie, w rzeczywistości znaczna ilość zachowała szamanizm. Język **J.**, narzecze tjurskie, służy za organ porozumiewania rosjan z ludami całej Syberji wschodniej. Por. W. Sierowszewski „12 lat w kraju Jakutów“ (Warszawa, 1910); Słownik języka **J.** podjęty na nowo przez E. Pjekarskiego.

Jakucki obwód, na 3,948,568 klm. kw. (83% całej Rosji Europejskiej), miała w 1907 razem 303,700 m. czyli 0·1 m. na 1 klm. kw. Podług spisu z 1897 na 269,880 m. było Jakutów 221,467 (82%), Rosjan 30,807, Tunguzów 11,647, Tatarów 1,565, Czukczów 1,558, Jukagirów 848; prawosławnych 98%. Główne zajęcie ludności: rybołówstwo i myśliwstwo. Z przemysłu najważniejszy produkcja złota; w 1903 wydobyto 45 pudów 28 f. złota. Główne miasto, Jakuck, liczył 7,097 m., w tym $^1/_3$ Jakutów.

Jakusze, miejscowość, gmina w powiecie Łukowskim, gub. Siedleckiej, w 1909 liczyła 3,302 m., w tym 3,139 katolików, 153 żydów i 10 prawosławnych; ludność rolnicza składa się prawie całkowicie ze szlachty drobnej.

Jalabert Franciszek Filip, prawnik francuski, * 1823 w Nîmes, † 1907 w Wersalu. Adwokat w Aix 1844, został profesorem prawa tamże 1846, w Grenobli 1856, w Nancy 1864, w Paryżu na katedrze prawa konstytucyjnego 1879. Odegrał wybitną rolę w życiu protestantów francuskich, brał udział w ich zjazdach religijnych i organizacji kościoła.

Jalu, rzeka pograniczna między Chinami i Koreą, uchodzi do morza Żółtego. Była terenem krwawych zapasów w czasie wojny japońsko-chińskiej 1894—1895 i japońsko-rosyjskiej 1904. Wódz japoński Kuroki przeszedł z armją swoją i pobił awangardę rosyjską pod Turenczeniem.

Jamajka, jedna z wysp zachodnio-indyjskich, na 10,896 klm. kw. w 1909 miała 848,656 m. Wartość przywozu w 1908 wynosiła 2,420,335 f. szt., wywozu 2,268,253 f. szt. Pojemność statków ogółem 30,256,476 tonn. W 1907 **J.** nawiedziło straszne trzęsienie ziemi: główne miasto Kingston zostało zrujnowane.

Jambon Marceli, malarz francuski, * 1848 r. w Barbezieux, † 1908 w Paryżu. Uprawiał głównie malarstwo dekoracyjne; w Wielkiej Operze komicznej w Paryżu malowidła **J.** mierzyć można na kilometry. Od stycznia 1900 do lipca 1906 ten płodny i utalentowany artysta wykonał 482 malowideł, obejmujących 165.000 metrów kw. przestrzeni. Z fresków tych główniejsze: „Walkirja“; „Tannhäuser“; „Armida“; „Tristan i Isolda“; „Fenicjanie“; „Don Quichotte“ i t. d.

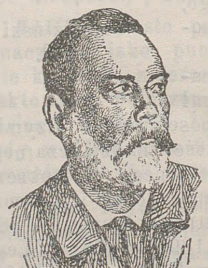

Jambon Marceli.

James William.

James William, filozof i psycholog amerykański (ob. I suplement), * 1840 w New-Yorku, † 1910 w Chocorua. Kształcił się naprzód w szkołach prywatnych, następnie *Lawrence Scientific School* i *Harvard Medical School*. Od 1907 r. był emerytem. Ogłosił nadto: „The varieties of religious experience“ (1902); „Pragmatism, a new name for some old ways of thinking“ (1907). W poglądach swoich zbliża się do filozofów francuskich Bergsona, Renouviera, Boutroux. Przejęty

doktrynami pozytywistycznemi, uważa psychologję za naukę przyrodniczą, usuwa z niej zagadnienia metafizyczne. Myśli, uczucia, istnienie świata w czasie i przestrzeni, świadomość są dla niego faktami elementarnemi, o których nie należy dyskutować, lecz analizować je, i których psychologja ma za przedmiot określenie doświadczalne ich stosunku do pewnych funkcji mózgu. Anglo-saksończyk z ducha, stawiający na plan pierwszy wymagania życiowe, **J.** ostatecznie stworzył system, lub raczej metodę poszukiwań filozoficznych, którą nazwał *pragmatyzmem:* postanowił badać każdą wiarę, nie z myślowego punktu widzenia, lecz przez doświadczenie praktyczne, t. j. ze względu na wartość skutków, jakie z niej osiągnąć można dla moralnego udoskonalenia człowieka. Takim był ostatni etap jego myśli filozoficznej, której poświęcił długi szereg publikacji.

Jameson Leander Starr, polityk angielski; ustąpił 1909 r. ze stanowiska prezesa gabinetu w kaplandji.

Jammes Francis, poeta i powieściopisarz francuski, * 1868 w Tournay. W poezjach swych opiewa czar natury ojczystej (Pireneje) bądź wierszem wolnym, bądź aleksandrynem. Ważniejsze zbiorki: „Vers“ (1894); „De l'angélus de l'aube à l'angelus du soir“ (1898); „le Deuil des primevères“ (1901); „le Triomphe de la vie“ (1904). W prozie ogłosił: „Clara d'Ellébeuse“ (1899); „Almaïde d'Etremont (1901); „Roman du lièvre“ (1903), prawdziwy poemat w prozie; „Pensée des jardins“; „l'Eglise habillée de feuilles“ (1906).

Jamna, miejscowość górska w Beskidzie Wysokim nad Prutem; w twardych pokładach piaskowca żłobiąc sobie drogę, wody Prutu tworzą w **J.** wspaniały wodospad. Od **J.** pochodzi nazwa całego utworu warstw zwanych piaskowcem jamneńskim (ob.).

Jamneński piaskowiec (ob. Jamna), jest to utwór geologiczny, który występuje jako szczególniej rozwinięty w Beskidzie Wysokim. Piaskowiec **J.** sfałdowany wraz z innemi warstami karpackiemi tworzy kilka grzbietów równoległych we wnętrzu gór. Szczyty, zbudowane z p. **J.** wyróżniają się od innych szczytów karpackich: piaskowiec, popękany w całe morze głazów mniej lub więcej ruchomych, pokrywa szczyty, całe grzbiety i zbocza górne. Potężne szczyty skalne, jak: Wysoka, Sewola (ponad 1800 m.) w źródliskach Łomnicy i Złotej Bystrzycy, a również grzbiet górski między Czarną Bystrzycą a Prutem ze szczytami Doboczanką i Chomiakiem (1,500—1,800 m.), zbudowane są właśnie z piaskowca **J.**

Jamont Edward Ferdynand, generał francuski, naczelny wódz armji francuskiej, 1900 podał się do dymisji z powodu nieporozumień z ministerjum wojny, dotyczących sztabu generalnego.

Jan-Albert, książę meklemburski, regient Brunświku, * 1857 w Schwerinie, jako trzeci syn w. ks. Fryderyka Franciszka. Studja odbywał w szkole wojskowej w Metzu, następnie na wydziale prawnym w Bonn. W 1880 wstąpił do gwardji pruskiej, którą porzucił w 1886; wtedy objął kierownictwo ligi kolonjalnej niemieckiej. Od 1897 do 1901 sprawował rządy regiencyjne w Meklemburgu, ponownie był prezesem ligi kolonjalnej, dopóki w 1907 na wezwanie sejmu brunświckiego nie objął godności regienta po księciu Albercie Hohenzollernie.

Jan Jerzy, książę saski, syn króla Jerzego, brat Fryderyka Augusta III, * 1869. Dosłużył się w wojsku stopnia generała adjutanta i w 1907 ustąpił z armji czynnej, aby poświęcić się pracom naukowym i sztuce. Po śmierci swojej pierwszej żony Izabelli Wirtemberskiej w dwa lata poślubił 1906 Marję Immakulatę, ks. Burbon Sycylijską, * 1874 w Cannes.

Jan z Łodzi, biskup poznański, muzyk i kompozytor; żył w pierwszej połowie XIV w.; był słynnym na swe czasy wirtuozem na lutni oraz utworzył szereg sekwencji kościelnych („Lux claresсit in via“, „Salve salutis janua“, „In laudem sacro praesuli“ etc.).

Jan Polak, malarz z XV w. W siódmym dziesiątku lat XV w. przybył do Bawarji, prawdopodobnie z Krakowa, przypuszczalnie wraz z księżniczką polską, zaślubioną jednemu z książąt w Landshucie. W 1488 nazwisko jego wymienione jest w liczbie mieszczan monachijskich, jako malarza miejskiego. Dokumentalnie określony jest jako jego dzieło ołtarz z Weihenstephan. Sztuka cudzoziemca **J. P.,** wskazująca wpływy szkół flamandzkiej i francuskiej, cieszyła się ogromnym powodzeniem w Bawarji i przysporzyła mistrzowi dużo zamówień; główniejsze ołtarze malowane w kościołach monachijskich z tego czasu niezawodnie wyszły z jego pracowni. **J. P.** również przypisują kilka portretów donatorów klasztoru w Benediktbeuren. Malowidła tego artysty odznaczają się pięknym kolorytem i pewną spokojną harmonją, odbijającą od jaskrawo naturalistycznej maniery jego poprzedników i kolegów bawarskich. Z okazji IX kongresu międzynarodowego historji sztuki w Monachjum szersze koła dokładniej zapoznały się z twórczością tego artysty.

Jancza Jan, dziennikarz i literat czeski, * 1866 w Vleznowie, po skończeniu prawa oddał się literaturze. Prócz artykułów publicystycznych po pismach wydał oddzielnie powieści: „Paprsky a stiny“ (1892); „Na pouszti života“ (1893); „Orťanu v romanek“ i inne.

Janczewski Edward Glinka, botanik, w 1887 został profesorem zwyczajnym anatomji i fizjologji roślin; 1888/9 był dziekanem wydziału filozoficznego, 1901/2 rektorem uniwersytetu Jagiellońskiego. Ważniejsze prace oprócz podanych

w gł. dziele: „Racines dorsiventrales des Orchidées (1885); „Fecondation du Culteria adspersa“ (1883); „Cladosporium herbarum“ (1894); „Etudes morphologiques sur les Anémones“ (część I, 1892, II, 1897, III, 1898); „Monographie des Groseillers“ (1907), rzecz odznaczona nagrodą de Candoll'ea; „Supplément à la Monographie“ (I, 1909, II, 1910); „Anthéres stériles de Groseillers“ (1908).

Janczewski Urban Jan, muzyk polski z XVII wieku; pisał utwory instrumentalne: „Koncerty o Bogu“. Por. A. Poliński: „Dzieje muzyki polskiej“.

Janda Herzman, polityk czeski, syn Wacława **J.**, * 1860 w Budohosticach, † 1904 tamże; był posłem na sejm czeski i do parlamentu austrjackiego, prezesem wydziału Rady rolniczej, należał do stronnictwa wolnomyślnego.

Janda Jerzy, zoolog czeski, * 1865 w Pradze. Studja odbywał tamże, jest profesorem gimnazjalnym w Pradze. Oprócz różnych rozpraw wydał oddzielnie: „Les, dojmy a obrazy z prirodou“ (1906); „Struczna ornithologie vszeobecna“ (1908) i t. d.

Janda Wacław, polityk i ekonomista czeski, * 1835 w Budohosticach, † 1902 w Velvarze. Zakładał spółki rolnicze, których został prezesem, zorganizował politycznie włościan czeskich; 1873 obrany był posłem do parlamentu wiedeńskiego, 1878 na sejm czeski.

Janeczek Jarosław (pseud. Emil Wiesner), publicysta i pisarz czeski, * 1870 w Paclubicach. Prócz artykułów w *Hlasie Naroda* i tłumaczeń, między innemi z polskiego, ogłosił oddzielnie: „Podzimni ruže“, poezje (1892); „Ambroż“, powieść (1891—92); „Przed branou vyszszich svietu“ (1903); „Volani ke brzehum viecznosti“ (1908) i inne,

Janensch Gerard, rzeźbiarz niemiecki, * 1860 w Zamborst, kształcił się w Berlinie i Wiedniu, 1884 otrzymał nagrodę rzymską, bawił w Rzymie do 1885. W 1896 został profesorem berlińskiej Akademji sztuk pięknych, 1897 członkiem Akademii królewskiej, 1903 jej senatorem. Główniejsze prace: „Bakachanta i pantera“ (1883); posąg A. J. Cartenza (1893, muzeum berlińskie); „Kowal“ (1896); posąg ks. Fryderyka Wilhelma“ (1903); „Skarga dziewczyny“ (1904); pomnik ministra Bosse (1908). Prócz tego wykonał mnóstwo figur do kościołów i popiersi.

Janet Leon.

Janet Leon, inżynier i polityk francuski, * 1861 w Paryżu, † 1909 r. tamże. Po spełnianiu rozmaitych funkcji inżynierskich, został naczelnym inżynierem miejskim w Paryżu i prezesem kontroli kolei żelaznej. Karjerę polityczną rozpoczął jako radca miejski, 1902 został deputowanym parlamentu, gdzie przystąpił do lewicy radykalnej. Był referentem w sprawach celnych, agronomicznych i robót publicznych, pracował w kilku komisjach, należał do wpływowych deputowanych; jako członek towarzystw naukowych pozostawił szereg cennych referatów z zakresu gieologji i hidrologji.

Janicot Gustaw, dziennikarz francuski, * 1830 w Limoges, † 1910 w Paryżu. Był redaktorem rojalistycznej *Gazette de France*, przez całe życie bronił swych zasad, nie czyniąc żadnych ustępstw. Koło jego wyznawców zmniejszało wciąż, gdyż oportunizm i demagogja zyskiwały coraz więcej zwolenników w partjach rojalistycznych, co **J.** z talentem i zapałem zwalczał.

Janik Michał.

Janik Michał, polski historyk literatury, profesor gimnazjalny we Lwowie, ogłosił między innemi: „Najnowsza poezja polska“ (Złoczów, 1902—03, 2 t.); „Trzy odczyty“ (Cieszyn, 1903); „Mikołaj Rej“ (t., 1905); „Ludność polska w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej“(Krak.,1905); „Juljusz Słowacki“ (Lwów, 1909); „Z dziejów wymowy w XVII i XVIII w“ (t., 1910).

Jank Angelo, niemiecki malarz i ilustrator, * 1868 w Monachjum; kształcił się tamże w Akademji 1890 — 1895, od 1899 jest nauczycielem w Akademji kobiecej przy związku artystek. Początkowo zwrócił na siebie uwagę lekkiemi, kolorowemi rysunkami w *Jugend*. Z jego obrazów, traktowanych szeroko i soczyście: „Polowanie z naganką“ znajduje się w Pinakotece monachijskiej; „Tęsknota“ w muzeum Troppau, a „Księżniczka i świnopas“ w Związku sztuki historycznej. Wespół z Müntzerem i Püttnerem ozdobił freskami monachijski Pałac sprawiedliwości i w 1908 wykończył trzy historyczne malowidła dla parlamentu niemieckiego.

Janke Artur Wilhelm, niemiecki pisarz wojskowy, ogłosił nadto: „Auf Alexanders des Grossen Pfaden“ (1904); „Die Ergebnisse einer historisch-geographischen Studienreise in Kleinasien 1902“ (1904).

Janko Józef, wybitny germanista czeski, * 1869 w Libsztacie. W 1904 został docentem uniwersytetu w Pradze, 1908 nadzwyczajnym profesorem tamże, od 1906 jest nadzwyczajnym członkiem Król. tow. naukowego czeskiego, od 1907 członkiem korespondentem Akademji cze-

skiej. Napisał długi szereg prac; specjalnie zajmuje się Szekspirem i twórczością ludową.

Jankowski Czesław, literat polski, w l. 1902—04 redagował zastępczo *Kraj* petersburski w charakterze sekretarza redakcji. W 1905 objął redaktorstwo *Kurjera Litewskiego* w Wilnie; uczestniczył przytym w ówczesnym ruchu politycznym, społecznym i kulturalnym na Litwie i obrany był na posła do pierwszej Dumy z gub. Wileńskiej. W 1907 złożył redaktorstwo *Kurjera Litewskiego* i zaczął wydawać w Wilnie tygodnik polityczno-literacki ilustrowany, *Głos Polski*, biorąc jednocześnie czynny udział w powołaniu do życia „Polskiego stronnictwa krajowego". W listopadzie t. r. przeniósł się do Warszawy na stanowisko współredaktora *Słowa*, w maju 1910 pracę redakcyjną w *Słowie* zawiesił, pozostawszy nadal tylko współpracownikiem pisma. Od 1910 prócz współpracownictwa w *Słowie* i *Kurjerze Warszawskim* jest członkiem redakcji *Tygodnika Ilustrowanego*, prowadząc tam głównie dział sprawozdań teatralnych i muzycznych. Oprócz wyliczonych w gł. dziele prac, ogłosił nadto: „Wybór poezji" (Warszawa, 1897); „Sześćset lat stosunków polsko-pruskich" z ilustracjami (Wilno, 1902); „Młoda Polska w pieśni" (Warszawa, 1903); „Wspomnienia" z ilustracjami (t., 1904); „Na marginesie literatury" z ilustracjami (Kraków, 1906) oraz kilka broszur okolicznościowych.

Jankowski Czesław Borys, malarz i ilustrator polski, obchodził w Paryżu 1911 jubileusz 30-letni swojej wszechstronnej pracy artystycznej. Wykonał nadto z obrazów olejnych: „Przeznaczenie", „Rybacy", „Rodzicielka", „Gwiazda zaranna", „Sen matki", „Najmita", „Elegja narodu polskiego" i in.; z rysunków: ilustracje do powieści Daudeta, Maupassanta, Theurieta i innych pisarzy francuskich. Oprócz tego oddał się w Paryżu sztuce stosowanej, rysując dla fabrykantów przepyszne wzory materjałów tkackich i tapet oraz dla magazynów „Au Bon Marché" wytworne wzory artykułów mody. Za obrazy i rysunki swoje otrzymał J. w Paryżu, Lorient, Marsylji, Tours, Bordeaux i Aix-en-Province pierwsze nagrody *(grand prix)*; nadto ozdobiono go krzyżem zasługi. Jest stałym członkiem *jury* wszystkich wystaw artystycznych we Francji.

Jankowski Edmund, brat poprzedniego, w r. 1898, po zamianie *Ogrodnika Polskiego* na organ Tow. ogrod. warsz., ustąpił z redakcji, pozostając tylko współpracownikiem; 1902 założył dwutygodnik rolniczo-ogrodniczy *Gospodarz*, 1901 obchodził 30-lecie pracy swej na polu ogrodnictwa, 1906 powołany na prezesa Tow. ogrod. warsz. Od r. 1908 prowadził wykłady na kursach Tow. pszcz. ogrod. i w Ursynowie w seminarjum nauczycielskim. Poza działalnością społeczną rozwinął szeroką działalność przedsiębiorczą. Oprócz sadu w Jankowie, założył duży sad w Skarbonce pod Celestynowem, jest współwłaścicielem składu nasion i narzędzi ogrodniczych pod nazwą „Ogrodnik Polski". Nie licząc prac bardzo drobnych, ogłosił nadto: „Drzewa przy drogach" (Warszawa, 1901); „Ogród przy szkole wiejskiej" (t., 1905); „Wrogi sadów" (t., 1907); „Zasilanie ogrodów i roślin ogrodowych nawozami" (t., 1901); „Zadrzewienie miast naszych" (t., 1911); „Ziemia karmicielka".

Jankowski Franciszek, architekt polski, * 1868, ukończył politechnikę w Rydze (1898). Łącznie z architektem Fr. Lilpopem otrzymali wiele nagród na konkursach, a mianowicie: 1899 za dom dochodowy Zaremby róg Siennej i Zielnej—II nagr.; 1902 za projekt na „Dom dla pracowników handlowych i przemysłowych m. Warszawy"—III nagr.; 1903 „Dwór w Raszkowie"—odznaczenie; 1905 „Gmach Szkoły handlowej w Łodzi"—I nagr.; 1907 „dom dochodowy ordynacji hr. Krasińskich"—III nagr.; kościół dla cukrowni „Zagłoba" w gub. Lubelskiej—odznaczenie. Ponadto wykonali plany na szkoły ludowe wiejskie P. M. S., „Ambulatorjum przy kopalni Niemce", „Instytut higjeny dziecięcej im. bar. Lenvala w Warszawie", „Dom dochodowy Tow. lekarskiego w Warszawie" i wiele innych prac pomniejszych.

Jankowski Jozef, dzielny i rycerski dowódca powstańczy na Mazowszu i Podlasiu, w końcu stycznia 1864 r. dostał się do niewoli i został 14 lutego powieszony w Warszawie.

Jankowski Józef, poeta polski, ogłosił nadto: „Zwrotki" (Warszawa, 1903); „Skoczek" (t., 1904); „Samuel Zborowski" J. Słowackiego: myśli i wrażenia" (Kraków, 1904); „Kesa" (t., 1910); „Poezje" (t. 1910); „Nowości okultyzmu" (t., 1911).

Jan Kronsztadzki, imię zakonne Iwana Ilicza Sergiejewa, mnicha rosyjskiego, * 1829, † 1908 w Kronsztadzie. Odznaczał się żarliwością religijną i wymową, miał wielki wpływ na masy ludowe, uchodził za cudotwórcę. Najgorętsi jego prozelici utworzyli sektę johanitów, którzy oddawali mu prawie boską cześć. **J. K.** był wezwany do łoża umierającego Aleksandra III. Podczas ruchu wolnościowego w Rosji był jedną z najsilniejszych podpór moralnych reakcji, błogosławił zastępy „czarnej sotni" i t. d. Podczas pogrzebu **J. K.** lud plackiem leżał na ziemi i rzucał się pod karawan ze zwłokami.

Jan Nepomucen Salwator, arcyksiążę austrjacki, ks. toskański, od 1889 *Jan Orth* (od zamku pod Gmunden), w 1891 prawdopodobnie zginął z okrętem swoim u brzegów Ameryki Południowej. W 1903 rozeszła się wiadomość o Janie Orth'ie, jakoby żył jeszcze. O jego roli w obsadzeniu tronu bulgarskiego, por.: Heinrich „Erzherzog Johann N. S. Mit Beträgen zur Geschichte der Begründung der zweiten Dynastie

Bulgariens“ (1901). W r. 1911 urzędownie uznano **J. N.** S. za nieżyjącego.

Jannasch Robert, ekonomista niemiecki. W r. 1904 odbył podróż do Brazylji. Wydał nadto: „Ratschläge für Auswanderer nach Brasilien“; mapy: Brazylji południowej (1 : 2,000,000), San Catharina i Parany (1 : 1,000,000).

Jannequin *(Jennekin)* Klemens, twórca francuskiej chóralnej pieśni *à capella* w XVI w. **J.** był uczniem Josquina de Près, ale o życiu jego nawet o pochodzeniu nic dotychczas niewiadomo; prawdopodobnie był Francuzem. Liczne zbiory kompozycji **J.** istnieją w drukowanych zbiorach z XVI w. „Jacques Moderne“, „Tylman Susato“, „Gardane, Attaignant“.

Janota Eugienjusz Arnold, ksiądz, pisarz polski (ob), * 1823 w Kętach w Galicji. W 1871 (nie 1873 jak w gł. dz.) mianowany był członkiem Rady szkolnej i nadzwyczajnym profesorem języka i literatury niemieckiej na uniwersytecie lwowskim, 1877 r. profesorem zwyczajnym. Ogłosił nadto: „Jawornik, wieś w powiecie myślenickim“(1866,„Pamiętnik krakowski“);„DolinaKościeliska“ (Poznań, 1874); „Z Tatr i Podtatrza“ (Lwów, 1877). **J.** redagował czasopismo *Przyrodnik* (Lwów, 1872—73) i „Miesięcznik galicyjskiego Tow. ochrony zwierząt“ (Lwów, 1876—1878). Jako wielki miłośnik świata zwierzęcego, ogromnie przyczynił się do przeprowadzenia ustaw: o ochronie świstaków i kozic w Tatrach (z 19 lipca 1869) i o ochronie zwierząt dla uprawy ziemi pożytecznych, przedewszystkim ptactwa (z 21 grudnia 1874).

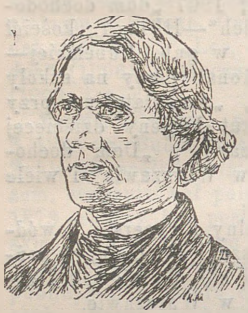

Janota Eugienjusz A.

Janota Otokar Jędrzej, romanista czeski, * 1882 w Pradze, 1906 otrzymał doktorat, od 1908 jest lektorem języka hiszpańskiego na uniwersytecie praskim. Prace jego dotyczą literatury hiszpańskiej.

Janotha Natalja, * 1856 w Warszawie. Napisała szereg kompozycji na fortepjan (Suita tatrzańska, pod wrażeniem pobytu w Tatrach). **J.** była jedną z pierwszych kobiet, które weszły na szczyt Gerlachu.

Janowicz Ludwik, socjalista polski, * 1859 w Łapkasie, w pow. Szawelskim, gub. Kowieńskiej, † 1902 w Jakucku. Wykształcenie średnie pobierał w gimnazjum szawelskiem i szkole realnej wileńskiej, poczym wstąpił do Piotrowsko-Razumowskiej Akademji rolniczej pod Moskwą, gdzie wszedł w bliższe stosunki z t. zw. „narodnikami“. Od 1882 odgrywa główną rolę środ polskiej młodzieży akademickiej w Moskwie, zgrupowanej pod sztendarem socjalizmu. W 1884 **J.** przyjechał do Warszawy i został przez Kunickiego (ob.) wprowadzony do organizaaji „Proletarjat“, brał udział we wszystkich jego sprawach, po aresztowaniu Kunickiego grał razem z Dębskim naczelną rolę w tej partji. W dniu 30 lipca 1884, podczas aresztowania na Nowym Świecie w mleczarni, stawił zbrojny opór, czym dał towarzyszącym mu, Dębskiemu i Sławińskiemu możność ucieczki, sam jednak został aresztowany. Po kilkunastomiesięcznym więzieniu w cytadeli, był sądzony w sprawie „Proletarjatu“ i skazany na 16 lat katorgi, którą odbywał w Szliselburgu razem z Waryńskim (ob.). Po 10-letnim pobycie w Szliselburgu wywieziono go do Kałymska w obwodzie Jakuckim na osiedlenie, gdzie zaznajomiwszy się z nowemi prądami w socjalizmie polskim, stał się zwolennikiem „Polskiej Partji Socjalistycznej“ (P. P. S.) Z usposobienia raczej teoretyk społeczny i badacz naukowy zarówno w Szliselburgu jak w Kałymsku pracował naukowo, zwłaszcza w zakresie statystyki, która była ulubionym jego zajęciem. W Kałymsku napisał po rosyjsku „Zarys rozwoju przemysłu w Król. Polskim“ (wydrukowany w czasopiśmie *Naucznoe Obozrenje*, po polsku w książkowem wydaniu w wydawnictwie „Życie“). Dzięki zaletom charakteru i wiedzy wywierał urok niepospolity na swe otoczenie, ale złamany długoletnim więzieniem odebrał sobie życie. Napisał, oprócz wspomnianej pracy szereg korespondencji i wspomnień w *Przedświcie*. O pobycie **J.** na Syberji i śmierci ob. wspomnienia w miesięczniku rosyjskim *Byloe* (1906, grudzień): „L. Janowicz w ssyłkie“ A. Stołbowa i „Smiert' L. Janowicza“ M. Olmińskiego.

Janowicz Radwan Aleksander, prawnik polski, profesor uniwersytetu lwowskiego, w 1902—1903 został po raz trzeci dziekanem wydziału prawnego; ogłosił nadto: „Historja prawa niemieckiego“ (Lwów, 1898, wyd. II).

Janowiec, osada w powiecie Kozienieckim, gub. Radomskiej; liczył w 1909 razem 1,430 m., w tym 1,080 katolików, 339 żydów i 11 prawosławnych. Ruiny zamku, zbudowanego w 1587 przez Piotra Firleja, kasztelana wiślickiego, należą do najwspanialszych w kraju. Kościół parafjalny, ufundowany również przez Firlejów w XVI wieku, posiada w skarbcu wiele starożytnych zabytków.

Janowska Bronisława, malarka, ob. Rychter-Janowska Bronisława.

Janowski Aleksander, współpracownik Kom. historji sztuki Ak. Umiejętności w Krakowie, organizator wycieczek po kraju, ogłosił. „Wycieczki po kraju“ (Warsz., 1903, cz. IV i 1907); „Dziesięć ciekawych wycieczek po kraju“ (t., 1904); „Gopło“ (t., 1908); „Podole“ (t., 1908); „Ziemia rodzinna“ (t., 1908).

Janowski Dawid, szachista, * 1868 w gub. Grodzieńskiej. W ostatnich latach zdobył kilka większych nagród na turniejach. Jest zwolennikiem taktyki szkoły starszej.

Janowski Józef, sekretarz Rządu Narodowego w 1863 r. we wszystkich prawie jego składach; mieszka obecnie w Galicji.

Janowski Ludomir, portrecista, * 1862 r., w Kurjanowszczyźnie, pow. Wilejskim, gub. Wileńskiej. Studja odbywał najpierw w Szkole rysunkowej w Wilnie, następnie zaś w Petersburskiej akademji sztuk pięknych. Wystawia dużo portretów, w r. 1907 urządził zbiorową wystawę swych prac w Tow. zachęty sztuk pięk. Wydawnictwo „Malarstwo Polskie“ zamieściło reprodukcję jednego z jego licznych kobiecych portretów.

Janowski Stanisław, pejzażysta, * 1866 r. w Krakowie; studja odbywał w Krakowie za Matejki i w Monachjum za dyrekcji Kaulbacha. Malował wraz z ś. p. Bollerem panoramę Tatr, wystawioną w r. 1897 w Warszawie. Jest ożeniony ze znaną literatką Gabrjelą Zapolską.

Janowski Władysław, brat Józefa, od 18 stycznia 1863 r. członek Komitetu Centralnego, wysłany do Paryża jako komisarz gieneralny przy osobie Mierosławskiego, poległ pod Krzywosądzą 19 lutego.

Janowski Władysław Maksymiljan, lekarz polski, * 1866 w Warszawie; uniwersytet warszawski ukończył w 1890, doktorat otrzymał 1891 r. Od 1887 do 1897 pracował w instytucie anatomji patol. prof. Brodowskiego. Od r. 1890 do 1897 był asystentem przy oddziale chorób wewnętrznych d-ra Dunina w szpitalu Dzieciątka Jezus. Od 1893—97 był bakterjologiem m. Warszawy. W r. 1896 został lekarzem miejscowym szpitala Dzieciątka Jezus, 1897 mianowany ordynatorem oddziału chorób wewnętrznych w tymże szpitalu. Był redaktorem „Pamiętnika Tow. Lekarskiego“ (1897 — 90), redaktorem *Zdrowia* (1900—05). Jest członkiem Tow. lek. warsz. od 1892 i członkiem Warsz. tow. hig., członkiem korespondentem Tow. przyj. nauk w Poznaniu i Wileńskiego tow. lekar., członkiem komisji bibljograf. Akad. w Krakowie. W r. 1903 został docentem Ak. wojskowo-lekarskiej w Petersburgu. Należy do założycieli Tow. nauk. w Warszawie. Ogłosił drukiem kilkadziesiąt prac w języku polskim, niemieckim i francuskim w *Kronice Lekarskiej*, *Gazecie Lekarskiej*, *Medycynie*, *Przeglądzie Lekarskim*, *Pamiętniku Tow. lekarskiego*, *Przeglądzie chirurgicznym*, *Nowinach lekarskich* i wielu niemieckich.

Janów, osada w pow. Przasnyskim, gub. Płockiej, w 1909 liczył 2,223 m., w tym 1858 katolików, 344 żydów i 21 prawosławnych.

Janów, osada w pow. Częstochowskim, gub. Piotrkowskiej, w 1909 liczył 1,450 m. w tym 737 żydów, 701 katolików, 12 prawosławnych.

Janów ordynacki, miasto powiatowe gub. Lubelskiej, w 1909 liczył 6,450 m., w tym 3,332 żydów, 3,014 katolików, 95 prawosławnych. W powiecie **J.** ogół ludności wynosił 137,921, w tym 120,908 katolików, 14,420 żydów, 2,529 prawosławnych, 60 protestantów, 3 marjawitów. W miastach mieszkało 12,314, w tym żydów 7,311, katolików 6,441; w osadach na ogólną ilość 13,565 m. przypadało na katolików 8,704, na żydów 5,548; wiejskiej ludności było 109,672, w tym katolików 105,793, prawosławnych 2,268 i żydów 1,561.

Janów podlaski albo *biskupi*, osada powiatu Konstantynowskiego, gub. Siedleckiej, liczył w 1909 razem 6,031 m., w tym 2,297 katolików, 3,663 żydów; 71 prawosławnych.

Janson Paweł, polityk belgijski, w r. 1894 obrany do Senatu, zasiadał tam do 1900, poczym 1900—04 znów był posłem do parlamentu. Od 1894 polityka **J.** zostaje w ścisłym związku z polityką socjalistów, aczkolwiek w postępowaniu i głosowaniu zachował zupełną niezależność.

Jansonius Roelof Bennink, poeta i teolog holenderski, * 1817 w Groningue, † 1872 w Hadze. Był pastorem w Drenthe, Arnhem i Hadze; jako zwolennik szkoły postępowej wywołał przeciw sobie oburzenie warstw wpływowych. Zdobył sobie wielkie uznanie poezjami: „Młodoznmarli“, „Liście wiosenne“, „Życie kobiety“ jako też „Historją kościoła staro-katolickiego w Holandji“.

Janssen Piotr.

Janssen Piotr, malarz niemiecki, * 1844 w Düsseldorfie, † 1908 r. tamże, kształcił się w Akademji düsseldorfskiej, gdzie w 1877 został profesorem, a 1892 dyrektorem. Obrazy i freski jego treści historycznej odznaczały się silnym realizmem i wspaniałym kolorytem; ważniejsze z nich: „Bitwa pod Vorringen“ (muzeum w Düsseldorfie); „Kolonizacja Prus na Wschodzie“; „Bitwa pod Fehrbellin“; „Bitwa pod Hohenfriedbergiem“ i liczne freski, jak: w ratuszu w Krefeldzie, Akademji düsseldorfskiej, w kilku gmachach publicznych w Erfurcie.

Janssen Piotr Juljusz Cezar, astrofizyk francuski, † 1907 w Meudon.

Janżuł Jan, ekonomista rosyjski, * 1846. Był pierwszym inspektorem fabrycznym w Rosji w okręgu moskiewskim do 1887, następnie profesorem prawa finansowego w uniwersytecie moskiewskim; 1895 został członkiem Akademji petersburskiej. Napisał: „Opyt izsljedowanija angl. koswennych nałogow“ (1874); Anglijskaja

swobodnaja torgowlja" (1876—82): „Fabrycznyj byt Moskowskoj guberniji" (1884); „Fabrycznaja promyszlennost' w Carstwie Polskom" („Przemysł fabryczny w Królestwie Polskiem", Petersburg, 1888); „Osnownyja naczała finansowoj nauki" (1890, 1904); „Promysływyje sindikaty" (1895); „Torgowye muzei, eksportnyje sojuzy" (1897); „Oczerki i izsljedowanija"; „W poiskach łuczszago buduszczago" (1908); „Wospominanija fabrycznago inspektora" (1906) i t. d.

Jańsbork, (niem. *Johannisburk),* miasto powiatowe w Prusach wschodnich w regiencji Olsztyńskiej (utworzonej w 1905), liczył w 1905 razem 3,827 m., w tym 3,493 protestantów, 181 katolików i 153 żydów; w powiecie **J.** w 1900 na ogólną ilość 48,262 m., było Polaków 74·6%, dwujęzycznych 4·4%; podług spisu z 1905 było protestantów 97·3%, katolików 1·4%, i innych 1·3%.

Japonja, cesarstwo konstytucyjne, w 1907 obejmowało 452,922 klm. kw. z 52,924,202 m. Poza granicami **J.** 1908 r. było Japończyków 326,161, z tego 219,106 w Unji amerykańskiej, 98,001 w Korei, cudzoziemców zaś w **J.** było wszystkiego 17,893. Nadwyżka urodzeń nad zejściami wyniosła w 1903: 713,633.—*Szkolnictwo.* W r. 1908: w 27,125 szkołach elementarnych z 122,038 nauczycielami uczyło się 5,713,698 dzieci; w 3 uniwersytetach (Tokio, Kioto, Tohoku) było 7,517 studentów; w 5,382 szkołach technicznych i specjalnych kształciło się 283,204 uczniów. W r. 1908 **J.** posiadała 151 bibljotek, wydawnictw perjodycznych różnego rodzaju wychodziło 2,300. Dane powyższe nie dotyczą Formozy.— *Wytwórczość.* Rolnictwo: z 13,981,688 cho (koło 1 hektara) w r. 1906 było pod uprawą 5,229,395; pod lasami 7,162,367; 1,166,124 cho zajmowały nieużytki. W 1908 wartość produkcji górniczej wynosiła 112 milj. jenów, w tym wytwórczość węgla kamiennego dosięgła 13·8 milj. tonn wartości 60 milj. jenów. Zatrudnionych robotników było 214,435. Wartość produktów z morza = 62·9 milj. jenów; wartość produktów włóknistych wynosiła w 1907 razem 228·3 milj. jenów; papieru i wyrobów różnych zeń 32; zapałek 15·1; ceramiki 12·9; mat 11; wyrobów z laki 7·6. W 1907 było zakładów przemysłowych i handlowych 10 087 z kapitałem do 1,400 milj. jenów.—*Handel.* Wartość przywozu wynosiła 459,001,381 jenów (1908); wywozu 400,475,198 (1908). Co do przywozu pierwsze miejsce zajmuje Anglja, następnie idą Stany Zjednoczone Am. Płn. i Chiny; co do wywozu przodują Stany Zjednoczone Am. Płn., potym Chiny, Francja i Anglja.—*Flota handlowa* **J.** w 1908 obejmowała 2,139 paroweów europejskich z 1,115,880 tonn; 4,728 żaglowców nowoczesnych z 365,559 tonn., nadto 20,263 statków typu krajowego z 2·5 milj. tonn.—*Długość linji kolejowych* w 1907 wynosiła 7,737 klm. (na Formozie 419 klm.); stacji pocztowych było w 1906/7 razem 6,857; stacji telegraficznych 2,815 (długość linji telegraficznych 34,525 klm.).—*Budżet* w 1909 — 10 wykazał dochodów 518,929,283 jenów, wydatków 518,921,111. Dług publiczny 31 marca 1909 r. wynosił 2,255,811,917 jenów. —*Wojskowość.* Po wojnie z Rosją dokonano znacznego powiększenia kontyngensu i zmian organizacyjnych. Kontyngens sił lądowych wynosił w 1907 r. do 230,000 ludzi w czasie pokoju, w czasie mobilizacji do 540,000. Od 1910 istnieje towarzystwo wojskowe dla studjów nad żeglugą powietrzną.—*Marynarka.* Personal marynarki w 1906 obejmował razem 39,712 osób. Siła wojenna 1908 składała się z 1-szej eskadry z 2 okrętami linjowemi, 4 krążownikami opancerzonemi; 2-giej eskadry: z 1 pancernikiem, 1 pancernikiem przybrzeżnym, 3 krążownikami opancerzonemi; 3-ej eskadry z 3 krążownikami opancerzonemi; 4-ej eskadry południowo-chińskiej z 2 krążownikami i 2 kanonierkami.

Dzieje. W czasie wojny (ob. rosyjsko-japońska wojna) całe życie **J.** zwrócone było w kierunku walki orężnej. Tymczasem już w połowie 1904 wyraźnie dało się odczuć przesilenie ekonomiczne w kraju, **J.** straciła znaczną część rynku amerykańskiego, wprawdzie kredyt publiczny jeszcze trzymał się doskonale, pożyczki zaciągane zagranicą pokrywano wielokrotnie. Wieści o zawarciu pokoju w mniemaniu opinji publicznej nie dość korzystnego dla **J.**, wywołały silne wrzenie w kraju, podsycane zręcznie przez partję dworską, zwolenniczkę wojny. Wzburzony tłum w Tokio zniszczył gmach ministerjum spraw zagranicznych, oficjalnej gazety *Kokumin*, kilka kościołów chrześcijańskich; doszło do szeregu krwawych, rząd ogłosił stan oblężenia w wielu miejscowościach, zawiesił liczne gazety; po kilku dniach jednak stan wyjątkowy zdjęto, gazety zaczęły na nowo wychodzić. Rok 1905 pod względem ekonomicznym wypadł korzystnie, cechowała go nawet pewna gorączka grynderska na skutek przypływu złota zagranicznego i nadmiernego rozwoju przedsiębiorstw, związanych z wojną. Rozwój gospodarczy kraju posuwał się szybkiemi krokami po drodze kapitalizmu, zaostrzały się stosunki międzyklasowe, co sprzyjało rozwojowi socjalizmu. Parlament wyraził wotum nieufności ministerjum hr. Katsury 6/I 1906 r. z powodu zastosowania zbyt srogich zarządzeń w sprawie zaburzeń, wynikłych po zawarciu pokoju; rządy objął markiz Saionji, leader partji liberalnej (sejukai). Działalność gabinetu Saionjiego skierowana była głównie do skonsolidowania położenia ekonomicznego kraju; minister skarbu baron Sakatani wystąpił z propozycją zamiany ciężarów wojennych (160 miljonów) na podatki stałe, stworzenia specjalnego funduszu, przeznaczonego na czynsze i amortyzację długu publicznego, projekt ten pomimo

JAPONJA.

MORZE ŻÓŁTE
(HWANG-HAI)
MORZE JAPOŃSKIE
(NIPPON-KAI)
OCEAN WIELKI
CHIŃSKIE (TUNG-HAI)
WSCHODNIE (LU—CZU)
OBWÓD AMURSKI
OBWÓD PRZYMORSKI
SZANTUNG
KIRIN
MANDZURJA
SZANG-KING
MUKDEN
KIAU-TUNG
Koreańska Odn.
SACHALIN Odn.
Tatarska Cieśn.
JESSO (HOKKAIDO)
HONDO
SZIKOKU
KIUSZIU
LIU-KIU
Formoza
Chabarowsk
Władywostok
Hakodate
Matsumaje
Aomori
Sendai
Niigata
Kanasawa
TOKIO
Jokohama
Kioto
Osaka
Nagoja
Hiroszima
Nagasaki
Port Artura
Kiao-czau
Ning-po
Czin-kiang
Jang-tse kiang
Czusan
Linszoten
Bonin
Volcano
Zwrotnik Raka
Równik
Thai-pe
Sannan od. czyli W. Południ.
Linie Kabli podwodnych
Granice państwowe

opozycji został przyjęty przez parlament. Rząd postanowił umorzyć dług w ciągu 33 lat. Z innych reform finansowych wymienić należy: projekt upaństwowienia kolei kosztem 450 miljonów, zatwierdzony 15 marca, podniesienia cła na towary z krajów, w których istnieje cło na towary japońskie. W lutym 1907 r. parlament, przychylny rządowi, przyjął budżet na 1907 — 1908 bez dyskusji, budżet zawierał znaczny kredyt na cele militarne. Lud wiejski burzył się, gdyż wskutek nieurodzaju z 1905 powstał głód w następnym roku, grynderstwo przemysłowe, wywołujące z początku ożywienie w gospodarczym życiu, doprowadziło do krachu, do czego przyłączył się niepomyślny wynik konjunktur handlowych z powodu przesilenia w Stanach Zjednoczonych Ameryki Płn. 1907. Wzrost ruchu robotniczego ujawnił się w szeregu licznych strajków, przeciw którym rząd nieraz występował orężnie. Żądanie gabinetu powiększenia o 5 miljonów jenów kredytów na koleje przyprawiło w lutym 1908 r. o dymisję ministra skarbu Sahataniego i ministra komunikacji Jamagatę; pozatym gabinet na razie ocalał, rząd nawet zdecydował się na wprowadzenie nowych podatków, jednocześnie redukując nieco wydatki na marynarkę i armję; postanowił przeprowadzić wybory, gdyż kończyła się kadencja parlamentu. Wybory odbyły się 15 maja 1908. Sejukai, partja rządowa, zdobyli 8 nowych mandatów, zapewniających im większość jednego głosu, wzmogła się znacznie partja niezależnych, skupiająca w swych szeregach niezadowolonych z polityki fiskalnej rządu, inne partje straciły na sile. Rząd Saionjiego ustąpił 5 czerwca 1908. Na czele nowego gabinetu stanął znowu Katsura, obejmując jednocześnie tekę ministra skarbu. Katsura zapowiedział uporządkowanie finansów, poderwanych przez wojnę, przedstawiając projekt umorzenia długu w ciągu 27 lat. Kredyt na cele militarne i inne obniżono. W r. 1909 powstała nowa grupa reformistów, zwalczająca sejukai, żądała ona zmniejszenia podatków, polityki pokojowej i reform administracyjnych. Zdawało się, że rząd chce uwzględnić słuszne skargi kontrybuentów, przeciążonych podatkami. Projekt budżetu, złożony parlamentowi na 1910—1911 zawierał zniżkę podatków, wnosił podwyżkę pensji urzędnikom. Popierany przez liberałów, rząd występował bezwzględnie przeciwko skrajnej opozycji, wzrastającej w kraju, przedewszystkim przeciw partji robotniczej socjalistycznej. Socjalizm w Japonji należy do zjawisk świeżej daty, rozrost jego nastąpił szczególniej po wojnie 1904 — 05. Propaganda socjalizmu dużo zawdzięcza wybitnemu poecie i publicyście Kotoku. Bawiąc przez dłuższy czas w San Francisco, Kotoku założył tam stowarzyszenie socjalistyczne studentów japońskich. Po powrocie do J. zorganizował pierwszą wielką manifestację socjalistyczną w marcu 1909 r. w Tokio, następnie osiadł na prowincji, skąd kierował stowarzyszeniem tajnym; rząd wykrył spiskowców i wytoczył 26 członkom stowarzyszenia proces o zamach na cesarza japońskiego; z oskarżonych uniewinniono zaledwie 2, 24 zaś między niemi Kotoku i żonę jego, skazano na śmierć i stracono w styczniu 1911.—*Polityka zagraniczna.* Przyjaźń, łącząca J. z Anglją, została wzmocniona przez zawarcie nowego sojuszu angielsko-japońskiego 12 sierpnia 1905 na przeciąg lat 10. Jako cel sojuszu stawia się między innemi zabezpieczenie „zasady równych praw dla handlu i przemysłu wszystkich narodów w Chinach“ i „obronę specjalnych interesów stron, zawierających umowę, w krajach Indji i Azji wschodniej“. Umowa przewiduje pomoc wojenną na wypadek naruszenia praw terytorjalnych albo interesów szczególnych każdej ze stron; porozumienie się wzajemne w razie nowych sojuszów. Zapewnia ścisłą neutralność Anglji i przymierze zaczepno-odporne na wypadek interwencji trzeciego mocarstwa. Sojusz angielsko-japoński uzupełniał umowę z 1902; następnym krokiem w rozgraniczeniu sfer wpływów mocarstw zainteresowanych w Azji, było porozumienie francusko-japońskie z 17 czerwca 1907. Po zawarciu pokoju w Portsmouth 5 września 1906, komisja mieszana rosyjsko-japońska uregulowała w 1906 granicę między częścią japońską Sachalinu (Karafuto) a rosyjską. Umowa z Rosją z 28 lipca 1907 omawiała prawa Japończyków do rybołówstwa u brzegów rosyjskich Azji wschodniej i kwestje eksploatacji koleji, odstąpionej J. na zasadzie pokoju portsmouthskiego. Dnia 30 lipca t. r. J. i Rosja podpisały traktat handlowy i nawigacyjny, zapewniające wzajemnie obydwum stronom pewne przywileje. Akt zamknięcia powyższych traktatów, podpisany tegoż dnia zawiera oświadczenie, pozostawiające bez zmiany stypulacje umów poprzednich, a zarazem potwierdzenie przez Japonję praw Rosji, nabytych przez tę na mocy konwencji 1896 i 1898 z Chinami, a przez Rosję — praw, ustąpionych Japonji w traktacie portsmouthskim, jednocześnie Rosja i Japonja zobowiązują się szanować całość Chin i równe prawa wszystkich narodów w cesarstwie chińskim. Odtąd stosunki wzajemne niedawnych rywalek zaczęły nabierać cech coraz większej serdeczności. W 1908 wzniesione w Porcie Artura pomnik żołnierzom japońskim i rosyjskim, poległym w czasie wojny, na pomniku umieszczono napis po japońsku i po rosyjsku, a na odsłonięciu 10 czerwca obecni byli przedstawiciele władz japońskich i rosyjskich. Wreszcie jeszcze jedna umowa japońsko-rosyjska z 5 lipca 1910 r., podpisana została w Petersburgu. Obydwa państwa odpowiadały odmownie na propozycję amerykańską umiędzynarodowienia kolei w Mandżurji, a w konwencji wspomnia-

nej obiecywały sobie wzajemnie pomoc w kwestji powyższej, unikanie współzawodnictwa, w razie zaś naruszenia *status quo*, ustanowionego traktatami na terytorjum kolei, możność obopólnego omówienia środków dla podtrzymania stanu istniejącego. Z Chinami stosunki układały się mniej pomyślnie, wynikało to przedewszystkim z tej okoliczności, że **J.** usadowiwszy się w Mandżurji w czasie wojny 1904—05, próbowała tam ugruntować swą przewagę polityczną, administracyjną i ekonomiczną (ob. Mandżurja w II supl.). Traktat z 22 grudnia 1905 potwierdzał wszystkie prawa i prerogatywy ustąpione przez Rosję na rzecz Japonji w aktach pokoju portsmoutskiego. Początek 1908 r. przyniósł nowe zarzewie niebezpieczeństwa. Statek japoński, Tatsu-Maru, wiozący kontrabandę, został 5 lutego koło portu Hong-Kongu przyaresztowany. **J.** zażądała uwolnienia okrętu i indemnizacji. Chiny zwlekały, wreszcie zadość uczyniły żądaniom **J.**, w zamian za to ta zobowiązała się powściągnąć kontrabardę broni. Sprawa ta wywołała w Chinach ogromne podniecenie, liczne protesty doprowadziły do bojkotu towarów japońskich, narażając **J.** na straty znaczne. Dnia 4 września 1909 podpisały obydwie strony ogólne punkty ugody (ob. Mandżurja). **J.** zdobywała coraz to większą przewagę na lądzie azjatyckim, aż 29 sierpnia 1910 ogłosiła aneksję Korei (ob.). Stosunki między **J.** a Stanami Zjednoczonemi stawały się naprężone, co było wynikiem współzawodnictwa ekonomicznego i obawy przed zaborczością zwycięskiej Japonji. Jak zaznaczono wyżej, ze strony mas **J.** niechęć budziła agitacja za zakazem immigracji japońskiej do Unji i odmowa przyjmowania dzieci japońskich do szkół w San Francisco. Zatarg stawał się groźny, udało się go jednak zażegnać w 1907 r. **J.** zobowiązała się powstrzymać swą emigrację do Unji, rząd amerykański zmusił władze San-Francisko do cofnięcia zakazu szkolnego. Nastąpiło pewne uspokojenie. Eskadra amerykańska na zaproszenie rządu z Tokio, wizytowała **J.** w 1908 w październiku, a umowa podpisana 30 listopada 1908, świadczyła o wzajemnym zbliżeniu się. Prąd przeciwjapoński w Stanach Zjednoczonych pomimo to nie zanikał, chociaż usiłowano temu zapobiec przez rewizytę eskadry japońskiej w Ameryce, udział St. Zjedn. w uroczystościach japońskich i t. d. Emigracja, skrępowana w kierunku Ameryki Północnej, zwróciła się do Ameryki łacińskiej. W 1906 zawarła **J.** traktat handlowy z Chili, 25 maja 1908 r. z Kolumbją. Por. „Resumé statistique de l'Empire du Japon“ (urzędowe wydanie w Tokio); Rathgen „Staat und Kultur der Japaner“ (1907); Münsterberg „Japanische Kunstgeschichte“ (1905—1907, 3 tomy); Ursyn Pruszyński „Die japanische Armee im Jahre 1910“ (1910); Dumolard „Japanja pod względem politycznym, ekonomicznym i społecznym“ (Lwów, 1904); Okszyc „Japonja i Japończycy“ (1904); B. E. „Japonja. Kraj i Ludzie“ (1904); Kippling „Listy z Japonji“ (1905).

Japoński prąd (*Kuro - siwo* — czarny potok), prąd morski, który rozpoczyna się u brzegów Formozy, następnie kieruje się na północo-wschód brzegów wysp Japońskich, zawraca na południe Aleutów do brzegów Ameryki; wpływa na złagodnienie klimatu pomorza amerykańskiego.

Japońsko-rosyjska wojna, ob. rosyjsko-japońska wojna.

Japp Aleksander Hay, pisarz szkocki, * 1839 w Dun. † 1905 tamże. Kształcił się w *Milne's School*, wcześnie oddał się dziennikarstwu, redagował *Sunday Magazine*. Z licznych jego publikacji ważniejsze: „De Quincey's memorials“ (1891); „Hours in my Garden“ (1893); „the Circle of the Year“, poezje (1894); „Her Part“ (1900); „Darwin, as Ethical Thinker“ (1901). Wydał też kilka tomów popularnej i ładnie pisanej „Historji naturalnej“.

Jaques - Dalcroze, kompozytor szwajcarski, * 1865 w Wiedniu; uczeń konserwatorjum w Gienewie, poczym Fuchsa i Brucknera w Wiedniu oraz Delibesa w Paryżu. W r. 1892 został mianowany profesorem teorji w konserwatorjum w Gienewie; w r. 1910 przeniósł się do Hellerau (pod Dreznem), gdzie stanął na czele wielkiego zakładu gimnastyki rytmicznej jego imienia. **J. D.** znanym jest nietylko jako niepospolitej wartości kompozytor (utwory na chóry, orkiestrę, koncert skrzypcowy, Chansons romaudes et enfantines) ale również jako twórca t. z. metody gimnastyki rytmicznej. Zastosowanie metody **J. D.** znalazło już swój wyraz w licznie zakładanych przez jego uczniów i uczennice szkołach.

Jarecki Henryk, był w 1872 kapelmistrzem teatru w Poznaniu; od 1873 do 1900 kapelmistrzem opery we Lwowie, gdzie obecnie stale przebywa, oddany wyłącznie pracy pedagogicznej.

Jarecki Kazimierz, polski historyk literatury, ogłosił „Juljusz Słowacki“ (Lwów, 1903); „Idee historjozoficzne Woronicza a mesjanizm polski“ (t., 1905) i inne.

Jaremcze, miejscowość klimatyczna w Galicji, w Karpatach wschodnich, nad Prutem; odległe o parę godzin drogi koleją od Stanisławowa.

Jarka, gatunek soli wielickiej, jest to masa grubo-ziarnista, szarawa, jako najczystsza, używana bywa do pokarmów, synonimy **J.**: sól szybikowa, sól perłowa, lodowata, oczkowa i t. d.

Järnefelt Arvid, pisarz finlandzki, * 1861 w Polkowie. Skończył prawo w Helsingforsie, ale oddał się całkowicie literaturze, przyczym będąc zwolennikiem Tołstoja uprawiał rolę i zajmował się rzemiosłem. Ogłosił powieści „Isänmaa“ (1892); „Ihmiskohtaloja“ (1894); „Heräämiseni“ (1894); „Puhtauden Ihanne“ (1897), w rodzaju „Confessions“ Rousseau'a; „Veljekset“ (1900); „Helena“

(1902); „Maaemon lapsia“ (1905); dramaty: „Samuel Cröell“ (1899); „Orjan oppi“ (1902); „Kuolema“ (1903). Utwory **J.** odznaczają się polotem poetyckim i roztrząsają sprawy filozoficzne oraz społeczne.

Jarochowski Wojciech.

Jarochowski Wojciech, pedagog polski, brat historyka, Kazimierza **J.**, * 1847 w Sokolnikach pod Szamotułami, † 1910 w Wrocławiu. Studja odbywał w Berlinie, był profesorem gimnazjalnym naprzód w Poznaniu, później w Wrocławiu, ostatecznie został profesorem języka polskiego w seminarjum duchownym w Wrocławiu. Na tym stanowisku położył duże zasługi dla sprawy narodowej. Zasilał swemi artykułami *Czas*, *Kraj*, *Dziennik poznański*. Oddzielnie ogłosił: „Sigismund Krasiński und die „Nichgöttliche Komödie“; „Die Lage der katolischen Kirche unter russicher Herrschaft“; „Die Affäre von Kroże“ i wiele innych.

Jarocki Stanisław, malarz polski, * w Warszawie r. 1871. Studja odbywał najpierw u Gersona, następnie w Krakowie, był wreszcie w Monachjum, Paryżu i Rzymie. Wystawił: „Promień słońca“, „U wejścia do Katakumb“, „Z okolic Oszmiany“ i t. d. Maluje przeważnie pejzaże, czasami obrazy rodzajowe, lecz zawsze na tle pejzażu. Mieszka stale w Wilnie, gdzie jest profesorem Szkoły rysunkowej.

Jarosław, miasto powiatowe w Galicji, w 1900 liczył 22,660 m.; w okręgu sądowym **J.** na 50,799 m. było w 1900 podług języka 82·9% Polaków, 14·7% Rusinów, 1·9% Niemców; podług wyznania 62·0% katolików, 24·6% unitów, 12·8% żydów, 0·5% protestantów.

Jarosławiec, miejscowość w ks. Poznańskim, pamiętna zawarciem konwencji przez powstańców wielkopolskich z generałem Willisenem w dniu 11 kwietnia 1848; na mocy tej konwencji komitet narodowy zobowiązał się rozpuścić ochotników oprócz 5,000, którzy mieli utworzyć dywizję poznańską o barwach i komendzie polskiej, ale pod dozorem oficera pruskiego. Konwencja jarosławicka natrafiła na wielkie trudności i warunki ani z polskiej, ani z pruskiej strony nie były dotrzymane.

Jarosławska gubernja, na 35,542 klm. kw. miała w 1907 1,185,500 m.; 18% ludności emigruje na zarobki. W 6,604 zakładach fabrycznych i przemysłowych wyprodukowano towarów za 62 mil. rub. Główne miasto *Jarosław*, miało 71,923 m.; 52 fabryki z produkcją 24·4 milj. rubli i 14,600 robotników.

Jaroszyn, miasto powiatowe w regiencji Poznańskiej, liczył w 1905 razem 5,116 m., w tym 2,921 katolików, 1,972 protestantów, 223 żydów. W powiecie **J.** na 47,509 m. w 1900 było Polaków 83·3%, dwujęzycznych 0·3%; w 1905 84·7% katolików, 14·3% protestantów, 1% innych.

Jaroszyński Tadeusz.

Jaroszyński Tadeusz, polski malarz, powieściopisarz, dramaturg i krytyk, ogłosił nadto; powieści: „Miasto“ (Warszawa, 1906); „Doktór Tomasz“ (t., 1907); „Wieża z kości słoniowej“ (t., 1909); „Dobra krew“ (1911); zbiory nowel: „Różni ludzie“ (Warszawa, 1904); „Dwie nowele“ (t., 1908); „Narodziny dziedzica“ (t., 1911); z historji sztuki i krytyki: „Zaranie malarstwa polskiego“ (Warszawa, 1905); „Jak patrzeć na dzieła sztuki“ (tamże, 1911). W teatrze wystawił: „Na targowisku“, „Malarze“, „Podczłowiek“, „Sąsiadka“, „Czarna Róża“, „Fatalista“. Od 1904 pisuje nadto sprawozdania i studja artystyczno-literackie w *Bibljotece warszawskiej*, *Kurjerze Warszawskim* i *Tygodniku Ilustrowanym*.

Jarząbczy Wierch, szczyt górski w Tatrach zachodnich, wznosi się nad doliną t. n., schodzącą się z doliną Chochołowską; wysokość **J. w.** 2,142 m.

Jarzec, minerał z gromady sylikoidów, rzędu węglanów, składa się z węglanu wapnia, $CaCO_3$; napotyka się w Newadzie, Turyngji, Szlezwigu i t. d.; uważano go za pseudomorfozę gehisytu $Na_2CO_3.CaCo_3+H_2O$, minerału, krystalizującego się w układzie jednoskośnym, a występującego także w Newadzie i tworzącego się nadto w procesie fabrykacji sody metodą Leblanca.

Jarzembski *(Harzebski)* Adam, muzyk, pisarz i budowniczy polski XVII w., † 1652 w Warszawie. W r. 1636 był muzykiem i budowniczym królewskim; w dziele wierszowanem p. t. „Gościniec, albo krótkie opisanie Warszawy... z 1643 r.“ daje opis nietylko różnych gmachów warszawskich, ale również teatru Król. i kapeli do której sam prawdopodobnie należał. **J.** jest autorem nader interesujących utworów na orkiestrę p. t. „Canzoni e Concerti a due, tre è quattro Voci conn Basso contima“... (1627, rękopis w Wrocławiu).

Jarzenie się *(luminescencja)*, — świecenie się ciała w temperaturze nizkiej. Jeżeli ciało ma wysoką temperaturę, to jego cząsteczki poruszają się bardzo szybko, a uderzając o siebie wprawiają w drganie atomy i elektrony, z których się składają. Można jednak wprawić w drganie te części składowe cząsteczki, nie wpływając znacznie na jej ruch, jako całości, t. j., spowodować świecenie bez rozżarzenia, a mianowicie: przez działanie światła, *fotoluminescencja* (ciała fluoryzujące i fosforyzujące), przez działania chemiczne, *chemiluminescencja* (fosfor, gnijące mięso, butwiejące drzewo, robaczki świętojańskie), przez wyładowania

elektryczne w gazach rozrzedzonych, *elektroluminescencja*, przez tarcie, *triboluminescencja*, (przy uderzaniu o siebie dwuch kawałków cukru), przez krystalizację, *krystaluminescencja*, (przy strącaniu kryształów z roztworu wodnego soli przez dodanie alkoholu) i t. d.

Jasieński Feliks, polski literat, kolekcjoner i miłośnik sztuki, * 1861 w Grzegorzewicach, gub. Warszawskiej, powiatu Błońskiego. Gimnazjum filologiczne ukończył w Warszawie, studja uniwersyteckie odbył w Dorpacie, Berlinie i Paryżu. Zajął się zbieraniem dzieł sztuki od 20-go roku życia. W 1903 założył Muzeum swego imienia w Krakowie, obejmujące: w dziale sztuki polskiej przeszło 2000 dzieł, w dziale sztuki japońskiej 6000, w dziale sztuki zagranicznej europejskiej 4000, nadto bibljotekę. **J.** prócz tego założył Towarzystwo grafików polskich i Tow. przyjaciół Muzeum narodowego, wydawał „Tekę grafików polskich". Jest redaktorem „Sztuki polskiej", kierownikiem artystycznym „Lamusa", sprawozdawcą muzycznym krakowskiego *Głosu Narodu* i współpracownikiem wielu dzienników. Urządził 43 wystawy ze zbiorów własnych w Warszawie, Krakowie i Lwowie w l. 1907—09, miewał prelekcje w Krakowie i Lwowie (1907—09). Ogłosił drukiem: „Mangha", po francusku (Paryż, 1901); Przewodnik po dziale japońskim Muzeum im. Feliksa **J.**" (Kraków, 1906).

Jasieński Władysław, malarz, * 1872, w Sandomierskim; kształcił się u St. Grocholskiego w Monachjum. Przez pewien czas mieszkał w Warszawie, malując obrazy rodzajowe, sceny z życia wiejskiego, konie; ilustrował również kilka publikacji dla dzieci. W r. 1904 wyjechał do Medjolanu, gdzie kształci się na śpiewaka.

Jasinskij Hjeronim (pseud. Maksim Bielinskij), pisarz rosyjski, wydawał kilka czasopism, w których występował jako zdecydowany symbolista. Z wielu powieści szczególnym powodzeniem cieszy się: „Tarakanij bunt", satyryczny obraz ciemnoty ludu rosyjskiego. W l. 1888—89 wyszły: „Polnoje sobranije powiestiej i razskazow„ (4 tomy), „Sobranije romanów" (3 t.) i „Stichotworenija" (III wyd.).

Jasinskij Michaił, rosyjski historyk prawa, profesor dziejów prawa rosyjskiego w uniwersytecie kijowskim, ogłosił między innemi: „Matieriały dla istoriji sudoustrojstwa i sudoproizwodstwa w Litowsko-Russkom gosudarstwie" (1897); „Łuckij tribunał kak wysszaja sudiebnaja instancija dla Wołynskago, Bracławskago i Kijewskago wojewodstwa" (1899—1900); „Gławnyj Litowskij tribunał" (1901); „Sezislenije sutocznago wremieni w Zapadnoj Rossiji i Polsze XVI—XVII w." (1907).

Jasińczyc Jurek (Juzwicz, „Kleryk"), kapelan królowej Elżbiety, następnie magister (dyrektor) kapeli nadwornej Zygmunta Augusta, † w 1572 r. w Krakowie.

Jasiński Józef, rzeźbiarz, * 1876 w Warszawie. Studja artystyczne odbył w Krakowie, Paryżu i Rzymie. Wykonał dużo dekoracyjnych figur w Warszawie; prócz tego do pawilonu Bośni i Hercegowiny na wystawie powszechnej w Paryżu r. 1900. W 1903 wystawił w jesiennym Salonie paryskim grupę „Pocałunek".

Jasiński Stanisław, napisał „Poezje" (Lwów, 1904, serja I i II); „Drogami", poezje (t., 1905); „W godzinach" (t., 1905); „Śmiech życia" (t., 1906); „W jesiennych mgłach" (t., 1906); „List otwarty do Braci Sodalisów" (t., 1907); „Ku przestrodze Matek Polek" (t., 1907); „Z doliny łez" (t., 1908); „Nieprześniony dzień" (Kraków, 1910).

Jasiński Zdzisław, wykonał nadto: sceny myśliwskie i alegoryczne w pałacu cesarskim w Białowieży, plafon w klubie myśliwskim w Warszawie oraz polichromję katedry we Włocławku. W r. 1909 była urządzona w Warszawie wystawa najnowszych jego prac, śród których wymienić należy kompozycje: „Chmura", „Pokuta", portret prof. Małeckiego, portret własny i inne.

Jaskółcze ogony, utwory bliźniacze krystaliczne gipsu z Montmartre, mają ściany boczne kryształów zwykle wygięte łukowato (nakształt jaskółczych ogonów).

Jasło, miasto powiatowe w Galicji, liczyło 5,000 m.; w okręgu **J.** na 59,461 m. było w 1900 podług języka 99·7% Polaków, 0·1% Rusinów, 0·2% Niemców; podług wyznania 94·2% katolików, 0·3% unitów, 5·4% żydów.

Jastrow Ignacy, prawnik niemiecki, ogłosił nadto: „Urkundenbuch der neueren Verfassungsgeschichte" (1889); „Das Interesse des Kaufmannstandes am bürgerl. Gesetzbuche" (1890); „Das Dreiklassensystem" (1894); „Sozialpolitik u. Verwaltungswissenschaft" (1902).

Jaśkowice, miejscowość klimatyczna pod Krakowem na wysokości 300 m. nad poziomem morza, posiada zakład wodoleczniczy.

Jaurès Jan Leon, polityk socjalistyczny francuski, przywódca t. zw. *socialistes unifiées* (zjednoczonej partji socjalistycznej) przy wyborach 1902, 1906 i 1910 zatrzymał swój mandat, popierał gabinet Combesa, został wiceprezesem Izby w 1903; przy nowym wyborze prezydjum (12 stycznia 1904) cofnął swą kandydaturę z godności wiceprezesa. Po odłączeniu się grupy „niezależnych" z red. *Petite Republique*, założył własny dziennik *l'Humanité*. W 1904 na kongresie socjalistycznym w Amsterdamie bronił gorąco pozytywnej polityki socjalistów francuskich, zwalczając nieprzejednane stanowisko Bebla i socjaldemo-

Jaurès Jan Leon.

kratów niemieckich. W 1905 za gabinetu Rouvier'a żądał formalnego wystąpienia socjalistów z bloku, chociaż w rzeczywistości podtrzymywał gabinet. W 1905 zaproszony był do Berlina przez socjalistów niemieckich, lecz na przyjazd jego do Niemiec rząd pruski się nie zgodził, wobec czego mowa **J.** o pokoju i solidarności proletarjatu wydrukowana została tylko i wywarła wielkie wrażenie. **J.** zwalczał Clemenceau za jego stosunek do strajków i ruchów robotniczych, takież stanowisko zajął wobec Brianda. Jak poprzednio dziełem jego było stworzenie partji zjednoczonej, tak obecnie stara się utrzymać łączność między ruchem polityczno-socjalistycznym a syndykalistycznym. Napisał nadto: „les Preuves: affaire Dreyfus" (1900); „Action socialistes: le socialisme et l'enseignement, le socialisme et les peuples" (1899); „Etudes socialistes" (1902); „Discours parlamentaires" (1904). Wydaje zbiorową 10-tomową „Histoire socialiste", w której 4 tomy (do 1905) są całkowicie jego pióra, mianowicie: „la Constituante" (1901, 2 t.); „la Legislative" (1902); „la Convention" (1903 — 04).

Javórek Karol, znakomity malarz czeski, † 1909 w Pradze.

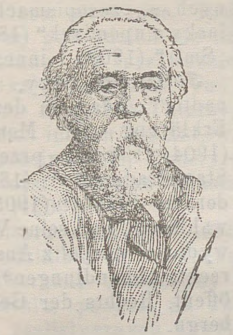

Javórek Karol.

Jawa, ob. Indje holenderskie.

Jawor albo **Jawory** (niem. *Jauer*), miasto powiatowe na Śląsku pruskim w regencji Lignickiej, liczyło w 1905: 13,307 m. w tym 9,240 protestantów, 3,807 katolików i 80 żydów. W powiecie **J.** na 35,398 m., w 1900: Polaków było 1·6%, dwujęzycznych 0·1%.

Jaworow P. K., poeta bułgarski, * koło 1876. Należy do wybitniejszych liryków bułgarskich, poezja jego owiana pesymizmem, aczkolwiek ożywiają ją sympatje dla stanu włościańskiego, jak np.: „Graduszka", „Na nivata". Najlepszym utworem **J.** jest sielanka „Kaliopa". **J.** brał udział w walkach mecedońskich, z których czerpał motywy do swych sonetów macedońskich, poświęconych głównie tragicznej śmierci G. Dielczewa, którego też i życiorys napisał (1904). W nowszych utworach **J.** znać wpływ dekadentów niemieckich i rosyjskich; zbiór poezji **J.** „Stichotworenija" doczekał się kilku wydań.

Jaworowe Turnie, szczyty górskie w Tatrach wschodnich; **J.** Turnia Żabia posiada 2,424 m. wysokości, **J.** Turnia Ostra — 2,356 m., pod **J. T.** prowadzi szlak od stawu Żabiego doliną Jaworową na szczyt Lodowy.

Jaworów, miasto powiatowe w Galicji liczył 10,000 m., w ostatnich czasach zasłynął wyrobem „zabawek jaworowskich". W okręgu **J.** na 46,610 m. było w 1900 podług języka: 9·1% Polaków, 82·7% Rusinów, 8·2% Niemców; podług wyznania 7·9% katolików, 82·1% unitów, 8·2% żydów, 1·7% protestantów.

Jaworski Apolinary, polityk galicyjski, prezes Koła polskiego, † 1904 we Lwowie. Za gabinetu Badeniego **J.** przeprowadził ugodę polsko-czeską, pośredniczył między Badenim a posłami czeskiemi. Zostawszy prezesem wydziału prawicy zjednoczonej zwalczał obstrukcję posłów niemieckich. Pozostał na czele prawicy i za rządów Thuna, Clary'ego i Körbera.

Jaworski Franciszek, historyk i archeolog polski; ogłosił między innemi: „O Żółkwi i jej dziedzicach" (Lwów, 1903); „Baszta prochowa i archiwum miejskie" (t., 1905); „Obrona Lwowa" (t., 1905); „Obrona Częstochowy" (t., 1906); „Ratusz lwowski" (t., 1907); „Lwowskie znaki bibljoteczne" (t., 1907); „Przewodnik po Lwowie" (t., 1907); „Cmentarz grodecki we Lwowie" (t., 1908); „Nobilitacja we Lwowie" (t., 1909); „Lwów stary i wczorajszy" (Lwów, 1911); „Lwów za Jagiełły" (t., 1910); „Medaljony polskie" (t., 1911).

Jaworski Walery, lekarz polski, profesor uniwersytetu Jagiellońskiego, ob. art. w gł. dziele.

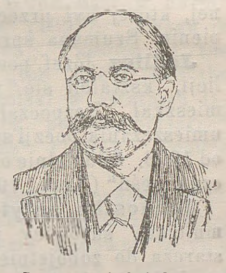

Jaworski Walery.

Jaworski Józef, lekarz polski, * 1860 w Warszawie, uniwersytet skończył tamże 1889 r. Był ordynatorem kliniki terapeutycznej do r. 1896. Prowadził tamże ambulatorjum chorób kobiecych, w szpitalu wolskim do r. 1900, a potym także amb. w szpitalu Ś-go Rocha. W r. 1898 ogłosił „Szpital Wolski". Od 1897 przebywał przez czas dłuższy w klinikach akuszeryjno-ginekologicznych za granicą. W 1901 badał u Marmorka w Inst. Pasteura produkcję surowicy przeciwpaciorkowcowej i napisał szereg rozpraw i artykułów w sprawie wykształcenia (1906); zainicjował i zawiązał *Komitet polski do badania i zwalczania raka.* Za tablice specjalności w chorobach raka otrzymał na wystawie przyr.-lekar. we Lwowie 1907 dyplom uznania. Należał do składu redakcji *Kroniki lekarskiej, Gaz. lekarskiej* i ogłosił szereg prac w *Przegl. chir., Nowinach lekar.* i t. p., oraz w czasopismach niemieckich. W r. 1908 został redaktorem *Zdrowia.* Jest członkiem Rady War. Tow. Hig., członkiem założycielem i członkiem rady Warsz. Tow. Przeciwgruźliczego, zastępcą prezesa Komitetu polskiego do badania i zwalczania raka, członkiem zarządu głównego i wiceprezesem Tow. opieki nad dziećmi, członkiem zarządu Stowarzyszenia właścicieli nieruchomo-

ści m. Warszawy. Ogłosił drukiem liczny szereg prac z medycyny wewnętrznej, z akuszerji i ginekologji, balneologji oraz artykuły społeczno-lekarskie, higjeniczne i oceny krytyczne.

Jaworski Władysław Leopold, prawnik polski (ob. I Suplement), w 1906 został mianowany zwyczajnym profesorem prawa cywilnego na uniwersytecie Jagiellońskim, w 1910 także i prawa administracyjnego; od 1901 jest posłem na Sejm krajowy. W czerwcu 1911 obrany został na posła do Rady państwa, kandydując jako członek prawicy narodowej (konserwatystów). Ogłosił drukiem: „Prawo hipoteczne“ (Kraków, 1903, 2 t.); „Kodeks cywilny austrjacki“ (t., 1903, t. I; 1905, t. II); „Reforma notarjatu w Austrji“ (t., 1904); „Komentarz do kodeksu cywilnego austrjackiego“ (t., 1906, t. I, zesz. 3); „Mowy Dunajewskiego“, tłumaczone i objaśnione (t., 1908, 2 t.); „Listy z sejmu 1910 r.“ (1911); prócz tego pisuje rozprawy i recenzje w *Przeglądzie polskim*, *Przeglądzie prawa*, *Czasopiśmie prawniczym*.

Jażdżewski Ludwik, prałat Jego Świętobliwości i proboszcz kolegjaty średzkiej, prezes Koła polskiego w Berlinie, † 1911 tamże. Mandat parlamentarny utracił na początku obecnej kadencji na rzecz partji narodowo-demokratycznej, której był przeciwnikiem. Od 1908 po ustąpieniu Szumana sprawował urząd prezesa Koła.

Jedlicz Józef, poeta polski, * około 1875 w Galicji, kształcił się w Krakowie, gdzie stale zamieszkał. Rozpoczął działalność literacką od umieszczania poezji swoich w *Krytyce* krakowskiej od 1898. Oddzielnie ogłosił między innemi: „Słoneczna pieśń“ (Krak., 1904); „Jasny i czarny“ (1909).

Jednostka antytoksyczna, jest to ilość najmniejsza surowicy przeciwbłoniczej, która wystarcza do zobojętnienia 100 jednostek toksycznych jadu błoniczego.

Jednostka toksyczna, jest to najmniejsza dawka toksyny (jadu) błoniczego, która zabija morską świnkę wagi 250 grm. w ciągu 3—4 dni.

Jekelfalussy Ludwik, polityk węgierski, * 1848; wstąpił do honwedów w 1867 i został adjutantem arcyksięcia Józefa, pracował dłuższy czas w ministerjum obrony krajowej, następnie w wspólnym ministerjum wojny; podniesiony do godności feldmarszałka adjutanta, w 1906 mianowany został ministrem obrony krajowej.

Jelenia Góra, zgermanizowane *Hirschberg*, miasto powiatowe na Szlązku pruskim w regiencji Lignickiej, liczyła w 1905: 19,317 m., w tym 14,534 protestantów, 4,455 katolików i 328 żydów. Miasto założył w 1108 r. Bolesław III, z zabytków pozostały kościoły z XIV i XVI w. (ob. art. Hirschberg).

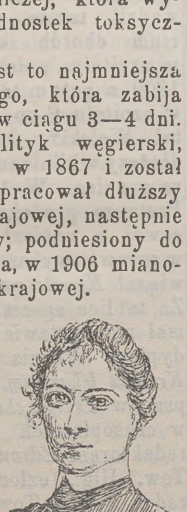

Jeleńska Emma.

Jeleńska Emma, powieściopisarka polska, ogłosiła nadto: „Obraczka“ (Warszawa, 1906); „Bociany“ (t., 1907); „Kobieto, puchu marny“ (t., 1909).

Jeleński Jan, literat polski, redaktor czasopisma *Rola*, † 1909 w Warszawie.

Jelinek Edward, ob. gł. dzieło.

Jelinek Hanusz, pisarz czeski, * 1878 w Przybramie, studja wyższe odbywał w Paryżu i Pradze, od 1901 jest profesorem Akademji handlowej tamże, 1909 r. otrzymał doktorat filozofji. Ogłosił: „Konec Karnevalu“, poezje; „Sentimentalita mladi“, powieść liryczna; „Melancholikove“ i t. d. Prócz tego **J.** drukował szereg studjów z literatury francuskiej i czeskiej i wiele tłumaczył z francuskiego.

Jelinek Edward.

Jelinek Józef, pisarz czeski, * 1854 w Cholticach, studja odbywał na uniwersytecie w Pradze, poczym był nauczycielem gimnazjalnym. Prócz wierszy lirycznych i epicznych, umieszczanych w czasopismach, wydał oddzielnie: „Kvety lasky a upominek“ (1898); „Zlata pohadka“ (1889); „Smir“ (1908) i inne.

Jellinek Jerzy, prawnik niemiecki, ogłosił nadto: „Adam in der Staatslehre“ (1893); „Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte“ (1904, II wyd., przekład polski 1905); „Ueber Staatsfragmente“ (1896); „Das Recht des modernen Staats“ (1905, II wyd.); „Das Pluralwahlrecht und seine Wirkungen“ (1905). Od 1895 wydawał wespół z Anschützem „Staats- u. Völkerrecht. Abhandlungen“ i prócz tego „Jahrbuch des öffent. Rechts der Gegenwart“; † 1911 w Heidelbergu.

Jelovszek Włodzimierz, pisarz chorwacki, * 1879, studja medyczne odbył w Pradze, praktykuje w Zagrzebiu. Pisuje w czasopismach chorwackich, oddzielnie wydał dwa tomy poezji p. n.: „Simfonije“.

Jelski Aleksander, rolnik i publicysta, ogłosił nadto: „Wiankomanja“ (Petersb., 1903); „Nasze wystawy rolnicze“ (t., 1904); „Znaczenie sławy ludzkiej“ (t., 1905); „Tytuniarstwo“ (t., 1906); „Dzieje djecezji Mińskiej“ (t., 1907); „Sylwetki zasłużonych niewiast polskich“ (t., 1907); „Świętość własności ziemskiej“ (t., 1907).

Jełpatjewskij Sergjusz, pisarz rosyjski, * 1854, z zawodu lekarz, za działalność polityczną skazany był na zesłanie do wschodniej Syberji. Prócz prac, porozrzucanych w czasopismach, ogłosił oddzielnie: „Oczerki Sibiriji“ (1897, 2 t.); „Spirka“ (1901); „W kuchnie“ (1901); „Sawelij“ (1901); „Okajannyj gorod“, „Misza“; „Służaszczyj“ i t. d.

Jemerszić Ivan Nep., ksiądz, pisarz chorwacki, * 1864 we wsi Jezero. W 1887 wyświę-

cony na kapłana, zajmuje się polityką, za co rząd węgierski kilkakrotnie skazywał go na więzienie. Oddzielnie napisał prócz szeregu artykułów w czasopismach: „Posledniji czasovi djeva Ive“ (1888); „Milosrdna sestra“ (1889); „Bog i Hrvatska ili ozbiljne misli za vieru i domovinu“, studjom filozoficzno-teologiczne (1890); „Kopnom morem“ (1904); „Na Plitvieka jezera“ (1904); „Bez slobode“ (1905) i wiele innych.

Jena, miasto w w. księstwie Sasko-Wejmarskim, liczyła w 1906: 26,360 m., w tym 961 katolików, 145 żydów.

Jenewein Feliks, malarz czeski, * 1857 w Kutnej Horze, † 1905 w Brnie, był profesorem Szkoły sztuk pięknych tamże. Ważniejsze obrazy: „Karol IV, fundator katedry św. Wita“; „P. Marja na Golgocie“; „Poranek Wielkiego piątku“; „Lament Jeremjasza“; „Zaraza“ i t. d. Prace te nacechowane silnym indywidualizmem, doskonałym rysunkiem i zaletami dekoracyjnemi.

Jenisejska gubernja, na 2,542,259 klm. kw. w 1907 posiadała 672,600 m. Pod względem produkcji złota gub. **J.** zajmuje 5 miejsce w Rosji; oprócz złota znaleziono srebro, miedź, ołów, grafit, węgiel kamienny, żelazo, sól i inne. Pod względem administracyjnym gub. dzieli się na 6 powiatów. Ludność składa się przeważnie z Rosjan, na północy mieszkają Samojedzi, Tunguzi, Jakuci, na południu: Kirgizi i Tatarzy, nadto nieco Polaków, Żydów i innych zesłańców. Od 1898 południe gub. przecina kolej Syberyjska na przestrzeni 520 wiorst. Główne miasto gub. Krasnojarsk z 33,337 (1900).

Jensen Johannes V., pisarz duński, * 1873 na Jutlandji. Rozpoczął działalność literacką jako typowy dekadent utworami: „Duńczycy“; „Einar Elkaar“; po kilkoletnim pobycie na wsi ogłosił dwa tomy silnych, realistycznych nowel: „Ludzie z Himmerlandu“ i „Nowe opowiadania z Himmerlandu“. Po podróżach do Stanów Zjednoczonych został gorącym zwolennikiem amerykanizmu, co wyraził w powieściach: „Madame d'Ora“ i „Koło“. W związku z pobytem w Ameryce zostają utwory: „Świat jest głęboki“, nowele; „Lodovice“, powieść; „Nowy Świat“, gdzie apoteozuje rasę giermańską, rozwijającą się na tle wolnej natury. **J.** jest najwybitniejszym i najcharakterystyczniejszym pisarzem duńskim ostatniej doby.

Jentzsch Alfred, gieolog niemiecki, 1899 został gieologiem krajowym w Berlinie; był współpracownikiem „Handbuch des deutschen Dünenbaues“ Gerhardta (1900).

Jerlicz Marjan, pisarz polski, ogłasza powieści dla młodzieży: „Dług ojcowski“ (Warszawa, 1903); „Wytrwałością a pracą“ (t., 1903); „Syn marnotrawny“ (t., 1904); „Pawłowa“ (t., 1907).

Jermołow Aleksy, mąż stanu rosyjski. W r. 1894 został ministrem rolnictwa i dóbr państwa; wytrwał na tym stanowisku do 1905 r., kiedy powołany był do Rady państwa. Dbał o rozwój szkolnictwa rolniczego, przemysłu wiejskiego i podniesienia rządowych stacji klimatycznych.

Jernefeldt Eryk, malarz finlandzki, * 1867, kształcił się w Petersburgu (1883—86) i Paryżu. Należy do najwybitniejszych malarzy finlandzkich, jest realistą subtelnym. Maluje krajobrazy, portrety, sceny rodzajowe. Otrzymał medale na paryskich wystawach powszechnych (1889 i 1900), w Petersburgu (1898), Kopenhadze, Monachjum, Dreznie, Wiedniu. Ważniejsze z jego obrazów: „Praczka nad brzegiem rzeki“, „W karczmie“; „Wypalanie lasu“ i t. d.

Jerome, *Jerome-Klapka*, pisarz humorystyczny angielski, * 1859 (data w gł. dziele mylna), napisał nadto: „Stageland“ (1890); „Diary of a Pilgrimage“ (1891); „Novel Notes“ (1893); „John Ingerfield“ (1894); „the Prude's progress“ (1895); „Rise of Dick Halward“ (1896), „Sketches in Lavender Blue and Green“ (1897); „Lettars to Clorinda“ (1898); „Miss Hobbs“ (1900); „the Observations of Henry“ (1901); „Paul Kelver“ (1902); „Tea Table Talk“ (1903); „Tommy and Co“ (1904); „Idle Ideas in 1905“ (1906) i t. d.; ze sztuk dramatycznych: „Wood Barrow Farm“ (1891); „the Mac Haggis“ (1897); „Susan in search of a Husband“ (1906); Passing of the third Floor Back“ (1907); „the Angel and the Autor“ (1908) i t. d. Na polski w ostatnich latach przełożono: „Z notatek powieściopisarza“ (1906); „Włóczęga w trójkę“ (1906); „Tomcio i spółka“ (1910).

Jerozolima. Często na mapach oznaczany tz. drugi mur czyli mur Hiskji i Menasze został obecnie nie uznany. Wiadomo napewno jedynie tyle, że rozpoczynał się koło twierdzy Antonjusza (północno-wschodni kąt placu świątyni) i w linji łamanej biegł do bramy Genath; położenie jednak tej bramy jest nieznane, i dlatego niesposób określić połączenia drugiego muru z pierwszym salomonowym i nawet w przybliżeniu jego kierunek. Znaleziony w zachodniej części doliny Hinnom grób, który uważano powszechnie za grób Heroda, według opinji Clermont-Ganneau stanowczo nie może być uważany za takowy. Por: Conder „The city of **J.**“ (1909); G. A. Smith „**J.**, the topography, economics and history from the earliest times to 70 a. d.“ (1908, 2 t.); Mommert „Topographie des alten **J.**“ (1905—07).

Jerrold Walter Copeland, dziennikarz i literat angielski, * 1865, pisze studja literackie, z których ważniejsze: „Monograf of George Meredith“ (1902); „the Autolycus of the Bookstalls“ (1902); „Charles Lamb“ (1905); „Thomas Hood: His Life and Times“ (1907); „Highways and Bynays in Kent“ (1907).

Jeruzalem Wilhelm, filozof niemiecki, ogłosił nadto: „Einleitung in die Philosophie“ (1909, V wyd.); „Kants Bedeutung für die Gegenwart“

(1904); „Gedanken und Denker. Gesammelte Aufsätze“ (1905); „Der kritische Idealismus und die reine Logik“ (1905).

Jerycho w dolinie Jordańskiej nad Ain-es-sultan było odkopane w 1907 przez prof. Sellina, 1908/9 przez Niemieckie tow. wschodnie. Odkryto mur okalający miasto kanaańskie i o 30 m. odległy mur wewnętrzny, którego strona wschodnia jest zupełnie zniszczona. Dane pozwalają przypuszczać, że już w III, a może nawet w IV w. przed Ch. miasto istniało; za czasów kanaańskich był to bardzo warowny gród, następnie przez długi czas były tam ogrody czy pola; wpływy kultury egipskiej przez długi czas nie były tutaj tak silne jak w dolinie Nadbrzeżnej i Jesreelskiej. J. herodjańskie z wspaniałemi pałacami leżało bardziej na południe, niż kanaańsko-izraelskie, w przeważnej swej części na południe od Wadi Kelt; jego ruiny znajdują się na drodze J.-Jerozolima. Por. „Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft“.

Jerychońska róża. Istnieje niepewność czy roślina nazywana **R. j.** jest *Anastatica hierochontiea*, czy *Odontospermum pygmaeum*. Według Michona i Saulcy francuskie rody szlacheckie których przodkowie byli krzyżowcami, mają w herbie tę ostatnią roślinę. Nadto *Odontospermum* rośnie w okolicach Jerycha, a *Anastatica* nie. Zdaje się jednak, że roślina otrzymała nazwę nie dlatego, że rosła koło Jerycha, ale dlatego, że tutaj była sprzedawana pielgrzymom, może razem z prawdziwemi różami jerychońskiemi. Beduini, Arabowie etc. nadają roślinie *Anastatica* rozmaite nazwy, zawsze symboliczne, które zostają w stosunku do Panny Marji albo Mahometa i jego córki. W zaraniu wieków średnich przypisywano jej cudowne skutki lecznicze (*Odontospermum* zaś nigdy). Piotr Füssli z Zurychu, który zwiedził Palestynę 1524 r., umieścił w swym rękopisie rysunek otwartej i zamkniętej *Anastatica* jako **R. j.**; przedewszystkim zaś ważne, że w odkopanym nekropolisie Antinoe na prawym brzegu Nilu znaleziono mumję hetery greckiej, Thais, chrześcijanki z IV w., która trzymała w ręku *Anastatica*. Wobec tego ta ostatnia roślina powinna uchodzić za właściwą **R. j.**

Jerzmanowski Erazm, filantrop polski, * 1844 w Tomisławicach gub. kaliskiej, † 1909 w Prokociu (Galicja). Uczestnik 63 r., obrońca Paryża 1871, emigrował do Ameryki, skąd, dorobiwszy się dużego majątku, powrócił do kraju i osiadł w Krakowie. Legował Akad. krakowskiej 1,200,000 koron, od których odsetki przyznawane są corocznie za najlepsze dzieło polskie treści naukowej, literackiej lub humanitarnej, nadto 50,000 rubli dla ochronki № 33 w Warszawie.

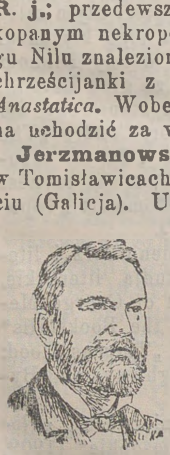

Jerzmanowski E.

Jerzy V
król angielski.

Jerzy V, Fryderyk Ernest Albert, król angielski, drugi syn Edwarda VII i królowej Aleksandry, * 1863 r. w Londynie. Wstąpił w 1877 jako kadet do marynarki, w 1884 został podadjutantem, 1885 adjutantem, 1890 objął komendę kanonierki, 1891 został komendantem, 1892 po śmierci brata starszego jako następca tronu, wystąpił ze służby czynnej na jakiś czas. W 1898 objął znów komendę okrętu Crescent, 1901 mianowany został kontradmirałem, 1910 admirałem floty i generałem armii lądowej. W 1892 otrzymał godność księcia Yorku, 1901 księcia Kornwalji. Odbył z małżonką swą Wiktorją Mary Teck (* 1867), zaślubioną 6 lipca 1893, podróż na Cejlon, do Singapuru i Australji. Z polecenia Edwarda VII otworzył pierwszy parlament Związku australskiego. Po powrocie z podróży otrzymał tytuł księcia Walji w 1901, w październiku 1905 udał się ponownie w podróż do Indji, skąd wrócił w maju 1906. Dn. 6 maja 1910 wstąpił na tron angielski po śmierci Edwarda VII, obrzęd koronacyjny odbył się 22 czerwca 1911. Ma sześcioro dzieci: Edward (* 1894), książę Walji, następca tronu angielskiego, w 1907 wstąpił do Naval College; Albert (* 1895) kadet marynarki od 1909; Marja (* 1897); Henryk (* 1900); Jerzy (*1902); Jan (* 1905).

Jerzy V król hanowerski. Królowa Marja, † 1907 w Gmundenie; córka zaś również Marja (niezamężna), † 1904 tamże.

Jerzy Fryderyk Wilhelm Ernest, książę pruski, † 1902.

Jerzy, król saski, † 1904 w Pillnitz.

Jerzy, ks. grecki, w wrześniu 1906 złożył urząd generalnego gubernatora Grecji, 12 grudnia 1907 poślubił ks. Marję Bonaparte.

Jesipow Włodzimierz, prawnik rosyjski, * 1867, studjował w Cesarskiej szkole prawniczej, magistrował się z prawa kryminalnego; jest profesorem prawa karnego w Warszawie i głównym redaktorem Warszawskiego komitetu statystycznego. Ogłosił między innemi: „Ugołownoje ułożenie 1903 goda, jego charakter i sodierżanie“ (1903); „Nowoje uczenie o motiwie prestupnoj diejatelnosti“ (1901); „Ugołownyje zakony w Japonji“ (1904) i inne.

Jeske-Choiński Teodor, powieściopisarz i publicysta polski, ogłosił nadto: „Sjonizm w oświetleniu antysemity (Warszawa, 1904); „Dekadentyzm“ (t., 1905); „Neofici polscy“ (t., 1905); „Z miłości“ (t., 1905); „Kobiety rewolucji francuskiej“ (t., 1906); „Małżeństwo jakich wiele“

(t., 1906); „Nowele historyczne“ (t., 1906); „Psychologja rewolucji francuskiej“ (t., 1906); „Błyskawice“ (t., 1907); „Po czerwonym zwycięstwie“ (t., 1909); „Żydzi oświeceni“ (t., 1910).

Jespersen Otto, lingwista duński, * 1860 w Randers (Jutlandja), studjował w Kopenhadze, Londynie, Oksfordzie, Paryżu i Berlinie, 1893 został profesorem języka i literatury angielskiej na uniwersytecie w Kopenhadze. Ogłosił między innemi: „The articulation of speech sounds“ (1889); „Progres in language“ (1894); „Fonetik“ (1897); „Spragundervisning“ (1901); „Growth and structure of the Englisch language“ (1905); „John Hart's pronunciation of English“ (1907); „A modern Englisch grammar on historical principles“ (1909). **J.** niedawno zaproponował wprowadzenie sztucznego języka międzynarodowego i oświadczył się za językiem „Ido“ (ob. II suplement), jako ulepszonym Esperanto.

Jessen Jan Otto, reformator szkolnictwa technicznego w Niemczech, * 1826 w Szlezwigu, † 1904 w Berlinie. Studjował matematykę w Kolonji i Berlinie. W 1865 został dyrektorem państwowej szkoły rzemieślniczej i szkoły budowlanej w Hamburgu; w 1880 zorganizował pierwszą szkołę rzemieślniczą w Berlinie, której kierownikiem pozostawał do końca życia.

Jesso albo **Jeso**, najbardziej na północ wysunięta jedna z 4 wielkich wysp japońskich, obejmuje 78,072 klm. kw.; jako prowincja z 44 wysepkami sąsiedniemi ma 94,012 klm. kw. i 610,155 mieszkańców.

Jewett Sara Orne, autorka amerykańska, napisała nadto: „the Queen's Twin“ (1899); „the Tory Lover“ (1901); „the King of Folly Island“ (1903) i t. d.

Jewniewicz Hipolit, matematyk, inżynier. Ogłosił nadto: „Zrównanie hidrauliczne Bousinesga i kilka wniosków“ *(Prz. Tech.* 1889); „Prawa ruchu wód zaskórnych“ (tamże); „ O wypływie cieczy przy zmiennym poziomie“ (1890); „Zarys cynematyki cieczy“ (1891); „Teorya sprężystości i jej zastowanie do nauki o wytrzymałości materjałów budowlanych, oraz do zasad głównych statyki i dynamiki cieczy“ (wyszła w przekładzie polskim pod redakcją **J.** Heilperna w Warszawie 1910).

Jezbera Franciszek, docent języków słowiańskich w uniwersytecie warszawskim, † 1901 w Warszawie.

Jezierski Antoni, malarz polski, * 1859 r., uczeń krakowskiej Szkoły sztuk pięknych i Szkoły kompozycyjnej J. Matejki; w 1880 został przyjęty do Adademji sztuk pięknych w Monachjum. Maluje portrety, obrazy rodzajowe i historyczne, między innemi: „Śmierć Zabrzezińskiego“, „Gliński przed sądem bojarów“, „Wesele krakowskie“, „U znachorki“, „Gorzka dola“, „Przy żarnach“ i t. d. Jego obraz „Komunja“ zakupiło austrjackie ministerjum wyznań i oświaty dla Muzeum Narodowego w Krakowie, gdzie jest jako depozyt złożony. Za obraz: „Wieńczenie panny młodej“ otrzymał **J.** w r. 1904 na lwowskiej wystawie powszechnej medal bronzowy. Mieszka stale w Kołomyi.

Jezierski Wacław, przyrodnik, gieograf, * 1868 r. w Warszawie, gimnazjum ukończył w Warszawie, uniwersytet w Dorpacie 1893. Wykłada nauki przyrodnicze w szkołach prywatnych w Warszawie. Napisał szereg artykułów treści przyrodniczej i gieograficznej do *Wszechświata*, *Ogniwa*, *Naokoło Świata*, *Przyrody*, „Wielkiej Encyklopedji Ilustr.“, *Książki*, treści pedagogicznej do *Przeglądu pedagogicznego*, *Nowych Torów*. Był redaktorem czasopisma: *Naokoło świata*, *Przyrody*, wygłosił mnóstwo odczytów w Warszawie i na prowincji; oddzielnie wydał „Zarys biologji ogólnej“ wraz z J. Sosnowskim (1907).

Jeziorański Antoni, gienerał z 1863 r., * 1827 w Warszawie z ojca Franciszka **J.**, obywatela m. Warszawy i matki Marji z Zagrodzkich, † 1882 we Lwowie. Ukończył szkołę realną rządową w Warszawie. W 1848 wyemigrował do powstania węgierskiego i w wojnie węgiersko-austrjackiej 1849 rozpoczął zawód wojskowy. W 1857 powrócił do Warszawy i ożenił się z Natalją Horbowską. Przystąpiwszy do powstania 1863 r., zasłynął zwycięstwem pod Kobylanką, gdzie dwa razy 1-go i 6 go maja odparł przewyższające siły nieprzyjaciela. Wyemigrowawszy z Królestwa Polskiego, osiadł we Lwowie, gdzie został urzędnikiem Wydziału krajowego. We Lwowie w 1880 r. wyszły jego wspomnienia p. t. „Pamiętniki gienerała Antoniego Jeziorańskiego“.

Jeziorański Bolesław, rzeźbiarz polski, * 1871 w Tarczynie pod Warszawą, kształcił się w Monachijskiej szkole sztuki stosowanej (Kunstgewerbeschule), następnie był przez pewien czas w Paryżu. Wystawił kompozycje: „Chrystus przywiązany do słupa“, „Skarga“ i t. d. Wykonał kilka pomników artystycznie pomyślanych jak: pomnik filantropa Mireckiego na cmentarzu w Radomiu, pomnik przemysłowca Frageta w Warszawie, pomnik p. Lande w Wilnie i wiele innych. Wreszcie kilka biustów portretowych: Tad. X. Lubomirskiego (ustawiony w Tow. Kred. M. Warszawy), mecenasa Krajewskiego, Al. Świętochowskiego i t. d.

Jeziorański Jan Józef Bartłomiej, członek Rządu Narodowego 1863 r., brat stryjeczny Antoniego, * 24 sierpnia 1833 w Lublinie z ojca Jana **J.**, naczelnika Komisji Rządowej przychodów i skarbu i matki Napoleony Józefy z Korab-Dalańskich, córki b. oficera artylerji koronnej Królestwa Polskiego i W. Ks. Litewskiego, † 5 sierpnia 1864 w Warszawie. Skończył gimnazjum realne w Warszawie. W 1849—56 praktykował, w końcu zarządzał dobrami Szaniec (pow. Stopnicki, gub. Kielecka) u br. Eckmül Reiskie-

go. W 1853 chciał wstąpić do wojska i, wykazawszy odpowiedni majątek i szlachectwo, został mianowany oficerem pułku ułańskiego, ale ostatecznie odstąpił od tego zamiaru. W l. 1856—1858 zarządzał dobrami Brzeziny (g. Kielecka), dzierżawionemi od rządu przez Rudolfa Mieszkowskiego; w l. 1858—60 był djetarjuszem w zarządzie gienerał-intendenta I-ej armji. Dn. 10 września 1860 mianowany podrewizorem przy komorze składowej dr. ż. W. Wied. w administracji rządowej dochodów skarbowych tabacznych w Król. Polskim. Dn. 27 czerwca 1861 poślubił w Warszawie Wandę Gołębiowską, z którą miał troje dzieci; 14 paźdz. 1862 mianowany rewizorem. Wstąpiwszy w szeregi powstańcze, powołany był do Rządu Narodowego. Aresztowany w marcu 1864., został powieszony publicznie na stokach Cytadeli 5 sierpnia 1864 wraz z Trauguttem, Krajewskim i Żulińskim.

Jeziorański Józef, publicysta polski, * 1834 w Chodowie pod Kutnem, † 1907, ukończył Instytut szlachecki w Warszawie oraz Akad. inżynierską w Petersburgu. Był kolejno inżynierem wojskowym, sędzią pokoju w Piotrkowie, sędzią gminnym, radcą komitetu Tow. Kr. Ziem., wice-prezesem sekcji rolnej i prezesem sekcji ludowej T. P. i H. w Warszawie, następnie zarządzającym działem rolnym Królestwa w War. Tow. Ub. Zasilał swemi artykułami z dziedziny ekonomji i spraw rolnych *Słowo*, *Bibljotekę Warszawską*, *Atenceum*, *Gazetę rolniczą*. Oddzielnie ogłosił: „Stan i przyszłość ubezpieczeń rolnych w Królestwie Polskim“ (Warszawa, 1887): „Stanowisko Tow. Kred. Ziem. wobec niszczenia dóbr.“ (tamże, 1887); „Jak obecnie gospodarować“ (t., 1889); „Kolonizacja i parcelacja“ (t., 1894); „Reforma monetarna w Rosji“ (t., 1896); „Handel terminowy zbożem“ (t., 1897); „Ludwik Górski, charakterystyka“ (t., 1902); „O przemyśle domowym włościan“ (t., 1902); „Klęska powodzi“ (t., 1904); „Władysława Grabskiego, Historja Tow. rolniczego“ (t., 1905); „Sprawa agrarna w Królestwie Polskim“ (t., 1906); „Sprawa agrarna w Rosji“ (t., 1906); „Koło Polskie w Petersburgu a wywłaszczenie“ (t., 1907).

Jeziorański Józef.

Jędrzejewicz Adam, polityk galicyjski, w 1907 został mianowany dożywotnim członkiem Izby panów.

Jędrzejewicz Jan, lekarz, astronom. Jego „Kosmografja“ w wydaniu drugim, opracowanym przez M. Ernsta, wyszła w Warszawie 1907.

Jędrzejów, osada w powiecie t. n. guberuji Kieleckiej, liczył w 1909: 6,562 m., w tym katolików 4,420, żydów 2,029, prawosławnych 113. W powiecie **J.** było w 1909 razem ludności 100,138, w tym 90,144 katolików, 9,749 żydów, 232 prawosławnych, 13 protestantów. W osadach mieszkało 16,808 osób, w tym 9,298 katolików, 7,372 żydów, 138 prawosławnych; po wsiach — 83,330 osób, w tym 80,846 katolików, 2,377 żydów, 94 prawosławnych, 13 protestantów.

Jimenes Jan Izydor, prezydent rzeczypospolitej Dominikańskiej, * 1846 w San-Domingo, syn gienerała Manuela **J.**, byłego prezydenta rzeczypospolitej. Z początku trudnił się handlem, w 1874 przyczynił się do obalenia despotycznych rządów gien. Balza, którego zastąpił gien. Gonzalez, potym gienerał Espaillat. Po upadku ostatniego **J.** musiał się schronić na Haiti (1876). Nanowo zająwszy się interesami handlowemi, doszedł do dużego majątku, ale z powodu szykan prezydenta Heureaux i kryzysu na Haiti wszystko stracił (1898). Tegoż roku próbował uchwycić władzę w swe ręce, próba się nie udała. Wtedy udał się do Hawany, skąd po zabójstwie Heraux wrócił do San-Domingo i był tam ogłoszony w 1899 prezydentem. Pozbawiony władzy w 1902 przez Vasqueza, powrócił do ojczyzny znów po rewolucji, która oddała władze w ręce Vos y Gila. Nie mogąc się jednak zgodzić z tym ostatnim, znów wywędrował z kraju i osiadł w New-Yorku.

Jimenez Izydor.

Jiránek Józef, fortepjanista czeski, * 1855 r. w Ledec (w Czechach), uczeń F. Smetany oraz praskiej szkoły organowej, pracował równocześnie nad skrzypcami i harfą; był też początkowo harfistą orkiestry czeskiej opery nar. — poczym przez kilkanaście lat był profesorem fortepjanu w Charkowie, od 1891 r. został profesorem praskiego konserwatorjum. Napisał szereg kompozycji na orkiestrę, fortepjan, muzykę kameralną oraz praktyczne dzieła z zakresu fortepjanowej pedagogji.

Joachim Józef, znakomity muzyk, skrzypek, był członkiem senatu Król. akad. sztuk pięknych oraz wiceprezesem senatu z tytułem król. profesora; uniwersytety w Cambridge, Glasgowie, Oxfordzie i Gietyndze mianowały go doktorem *hon. causa;* † 1907 w Berlinie.

Joanna d'Arc, dziewica orleańska (ob.), 18 kwietnia 1910 została uznana przez papieża Piusa X za błogosławioną. Z nowszej literatury o **J. d'A.** Por.: Lady Blennerhasset „Dziewica orleańska“ (Bielef., 1906); A. France „Vie de **J.**“ (Paryż, 1908, 2 t.).

Jod (J) ob., pierwiastek chemiczny niemetaliczny z grupy chlorowców, tworzy płaskie kryształy barwy szaroczarnej o połysku metalicznym, topi się w 114·2° na ciecz brunatną, wre w 183·05° pod ciśnieniem 760$^{m}/_{m}$. Ciężar atomowy = 126·92; cząsteczka **J.** składa się z 2 atomów w temp. 600°; powyżej 1500° zaś już tylko z jednego atomu. **J.** rozpuszcza się w alkoholu i eterze z zabarwieniem brunatnym, w dwusiarczku zaś węgla i chloroformie fijołkowo; rozpuszcza się też obficie w roztworze wodnym jodku potasu z zabarwieniem ciemnobrunatnym. Charakterystyczną dla **J.** jest zdolność barwienia roztworu skrobi na niebiesko. Zabarwienie znika po ogrzaniu roztworu do wrzenia, po oziębieniu jednak występuje ponownie, o ile gotowanie nie trwało zbyt długo. Otrzymywanie **J.** przez rugowanie z roztworu jodków przez chlor ob. gł. dz. Produkt handlowy oczyszcza się przez lekkie ogrzewanie z niewielką ilością jodku potasu; jod sublimuje się wolny od bromu i chloru, zwykle w produkcie handlowym zawartych. Jodowodór HJ, w 0° pod ciśnieniem 4 atmosfer skrapla się na ciecz bezbarwną, wrzącą w 34·14° pod ciśnieniem 730·4 mm., silniej oziębiona ciecz marznie na ciało, topiące się w —50·8°. Jedna objętość wody pochłania 425 obj. HJ w temp. 10°; roztwór taki dymi się, z czasem zabarwia ciemnobrunatno od wydzielonego jodu. Odrębna własność HJ w porównaniu do HCl i HBr polega na jego działaniu redukującym osobliwie w temperaturze wyższej; własność ta zależy od łatwości rozpadania się HJ, na jod i wodór i bywa zużytkowana szczególniej w chemji organicznej. Jodki metali, z wyjątkiem srebra i rtęci, prawie wszystkie rozpuszczają się w wodzie. Na HJ doskonale można obserwować zjawisko dysocjacji (ob.). Jedynym, doskonale poznanym związkiem tlenowym **J.** jest pięciotlenek lub bezwodnik jodowy J_2O_5; jest on ciałem krystalicznym, białym, rozkładającym się w 300° na pierwiastki; otrzymuje się (ob.) z kwasu jodowego HJO_3. Z chlorowcami innemi **J.** daje nadto: pięciofluorek JF_5, bromek JBr. Z fosforem, siarką i niektóremi metalami, jak rtęć, **J.** łączy się bezpośrednio. Najważniejszym wytwórcą **J.** jest Chili: w 1901 wydobyto tam 245,949 klg. jodu, a wywieziono 269,018, dostarczają również **J.** Norwegja i Japonja.

Jodonowe związki, pochodne węglowodorów aromatycznych o własnościach zasadowych, podobne do zasad amonowych czwartorzędowych. Wodzian dwufenilojodonu $(C_6H_5)_2{=}J.OH$ powstaje przy wstrząsaniu mieszaniny jodozobenzolu C_6H_5JO i jodikobenzolu $C_6H_5JO_2$ z wilgotnym tlenkiem srebra.

Jodu preparaty, związki chemiczne jodu i mieszaniny z jodem, używane w lecznictwie. Z nowszych: *jodalbacyd* (związek białkowy), stosowany w leczeniu syfilisu; *jodaseptol,* środek antyseptyczny; *jodiwal,* pochodna mocznika, zawiera 47% **J.**, środek antyluetyczny etc.; *jodofan,* środek zastępujący jodoform w leczeniu ran; *jodypiryna* (40% **J.**), stosowana przeciwko astmie i influenzy; *jodotion* mimo zawartości 80% **J.** nie działa ujemnie na żołądek; *jodypina* związek jodu z olejem sezamowym (25% **J.**), stosowany przeciwko skrofułom, syfilisowi, zamiast jodku potasu.

Joffre Józef Jakób Cezar, oficer i podróżnik francuski, * 1852 w Rivesaltes. Jako porucznik brał udział w wojnie 1870 — 71, bronił Paryża; kapitan 1876, fortyfikował granicę od strony Jury i budował fort Montligon koło Paryża. W r. 1885 wysłany do Tonkinu, 1894 w Nigierji po po porażce Francuzów opanował Tombuktu i utwierdził tam rządy francuskie. Jako pułkownik w 1897 zarządził obronę Diego-Suarez na Madagaskarze, 1902 został gienerał-majorem. Później pełnił obowiązki dyrektora inżynierji przy ministerjum wojny, 1905 mianowany gienerałem dywizji w Paryżu.

Joffroy Aleksy, neuropatolog francuski, * 1844 w Stainville, † 1908 w Paryżu. Członek Akademji medycznej od 1901, członek Tow. biologicznego, Tow. neurologji, Tow. medyczno-psychologicznego, Tow. medycznego szpitali, był redaktorem czasopisma *Archives de médecine expérimentale* i dziennika *l'Encéphale,* który założył ze swym kolegą Raymondem.

Johannesburg, miasto w Transwalu, w 1908 miało 180,687 m., w tym 95,126 białych, 78,781 tuziemców (Kafrów), 6,780 Azjatów.

John Józef.

John Józef, ksiądz, uczestnik 63 r. Po ośmioletniej pracy w kolegjacie łowickiej, mianowany proboszczem w Lewiczynie, gdzie zaskoczyło go powstanie, którego komisarzem wojennym został. Skazany na osiedlenie w stepach zawołżańskich, po 18 latach powrócił do kraju. Osiadł w Krakowie, † 1909 tamże.

John Willjam Goscombe, rzeźbiarz angielski, * 1860 r. w Cardiffie, kształcił się tamże, w Londynie i Paryżu. Otrzymał kilka medali i odznaczeń, jest członkiem francuskiej Akademji sztuk pięknych od 1903 r. Ważniejsze prace: posąg ks. Devonshire; grupa „Morfeusz i św. Jan Chrzciciel", „Elf", „Bawiący się chłopiec" i t. d.

Johnston Henryk Hamilton, podróżnik i administrator angielski; 1897—99 był gieneralnym konsulem w Tunisie 1899 — 1901 gubernatorem Ugandy. Wydał nadto: „British Central Africa" (1899); „British Mammals" (1903); „Liberia" (1906); „George Grenfell and the Congo" (1907).

Johnston-Dy'a prasa, maszyna znacznej szybkości do miedzio-stalorytnictwa i heljo-foto-

grawjury, nazwę otrzymała od wynalazcy J. Yardley Johnston; nadaje się do płyt mniejszego formatu (90×165 i 218×165 mm.).

Jokai Maurycy, powieściopisarz węgierski, † 1904 w Budapeszcie. Po polsku ukazały się w ostatnich czasach następujące utwory J.: „Czarne djamenty“ (1903); „Czarna krew“ (1903); „Biała dama“ (1904); „Brzydkie panny“ (1904); „Moje, Twoje, Jego“ (1907); „Złoty człowiek“ (1907); „Boży gród“ (1908); „Szczęśliwy gracz“ (1908); „Niewolnicy miłości“ (1909, 2 t.); „Kobieta z morskiemi oczami“ (1910).

Jokl Ferdynand, pisarz czeski, † 1905 w Gräfenbergu.

Jokohama, miasta portowe w Japonji, w 1908 miała 394,303 m. Wartość przywozu w 1905 r. wynosiła 188,716,000 jenów; wywozu 145,585,000 jenów. Ruch okrętów w 1908 doszedł 1193 statków o pojemności 3,567,381 tonn.

Joly Henryk, filozof francuski, w 1903 został członkiem Akademji nauk moralnych i politycznych.

Jołłos Grzegorz, publicysta rosyjski, † 1908 w Moskwie; studja odbywał w uniw. niemieckich, z Niemiec pisywał korespondencje do *Russkich Wiedomosti*, tamże i w *Wiestniku Ewropy* umieszczał cenne rozprawy z zakresu polityki i ekonomji. Po powrocie z Niemiec do Moskwy był współredaktorem *Rus. Wiedomosti*. Został skrytobójczo zamordowany przez bojowców „Związku narodu rosyjskiego“. Oddzielnie wydał: „Pisma iz Bierlina“ (1904).

Jon *(Jonium)*, pierwiastek promieniotwórczy z szeregu urano-radowego; odkrył go w 1908 B. Boltwood w rudzie uranowej i nadał mu nazwę „Jonium“; ciała tego nie udało się wyodrębnić; wysyła ono promienie α i β, przyczym pierwsze są wyjątkowo mało przenikliwe. Stanowisko **J.** w szeregu genetycznym urano-radowym określa najpierw fakt, że promieniotwórczość **J.** jest niezmienna — o długim perjodzie (do 2 lat), następnie, że w **J.** wciąż wzrasta ilość radu z szybkością stałą a niezmienną. Rad więc musi wytwarzać się z **J.** bezpośrednio albo też produkty przejściowe mogą posiadać bardzo krótkie perjody. Dotąd pierwsze przypuszczenie ma wszelkie szanse prawdopodobieństwa, gdyż co do istnienia produktów przejściowych brak wszelkich wskazówek. Nadto ob. promieniotwórczość.

Joncières Wiktoryn, kompozytor francuski, † 1903 w Paryżu.

Jones Henryk Artur, dramaturg angielski, ogłosił nadto: „the Lackey's Carniwal“, „Mrs. Dane's Defence“ (1900); „the Princess's Nose“; „Chance the Idol“ (1902); „Whitewashing Julia“ (1903); „Joseph Entangled; „the Chevaleer“ (1904); nadto rozprawę the Renascence of the English Drama“ (1895).

Jones Sidney, kompozytor angielski, autor wielu bardzo popularnych operetek: „The gaity girl“ (1893); „An artists model“ (1895); „The Geisha“ (1896); „San Tog“ (1899); „Mylady Molly“ (1903); „The medal and the maid“ (1903).

Jonescu Take, polityk rumuński, * 1858 r. w Plojeszczu, prawny fakultet skończył w Paryżu. Po powrocie do kraju 1881 stał się znanym adwokatem, 1884 obrany do parlamentu. Od 1891—95 był ministrem oświaty w gabinecie Catarguia, 1895 w gabinecie Cantacusina, 1900 został ministrem finansów. Napisał szereg rozpraw z dziedziny prawa i polityki po francusku i rumuńsku; w 1889 redagował dziennik *Liberté Romaine*.

Jonizacja, ob. Elektrochemja, suplement II.

Jonnart Karol, mąż stanu francuski, * 1857 w Fléchin. Deputowany parlamentu od 1889, był ministrem robót publicznych w gabinecie Casimir-Periera (1893 — 94), gubernatorem generalnym Algierji w 1900 i powtórnie od 1903 r. Zajął się gruntowną reorganizacją tego kraju pod względem administracyjnym i ekonomicznym. Ogłosił kilka cennych prac o własności i podatkach w Algierji.

Jonopolis, miasto pafiagońskie na południowym wybrzeżu morza Czarnego. Nieznaczne pod nazwą *Abonuteichos*, za cesarza Antoninusa Piusa stało się dzięki oszustowi Aleksandrowi, wyśmianemu przez Lucjana, siedzibą poważanej wyroczni, w której przepowiedni udzielał wąż ze sztuczną głową ludzką. Cesarz Varus nadał miastu nazwę **I.** między 162—166 r., skąd powstała dzisiejsza nazwa *Ineboli*.

Jónsson Björn, polityk islandzki, * 1846, studjował prawo w Kopenhadze, redagował od 1874 w Reykjavík dziennik *Isafold* w duchu nieprzychylnym dla Danji; od 1903 był członkiem, a od 1909 prezesem Althingu islandzkiego, gdzie kierował partją opozycyjną i 31 marca 1909 był mianowany przez króla duńskiego następcą Hafsteina na stanowisku ministra Islandji.

Jonsson Finnur, filolog islandzki, * 1858 w Akureywi. Studja odbył w Kopenhadze, gdzie został docentem (1887), później profesorem filologji skandynawskiej (1898). Ogłosił cenne wydania tekstów, znakomite z powodu dokładności i erudycji w zakresie krytyki naukowej: „Egils saga“ (1886—88); „Islengabök“ (1887); wydanie fototypiczne „starszej Eddy“ i t. d.; jego „Historja starożytnej literatury norweskiej i islandzkiej“ (1894—98) stała się klasyczną.

Jonsson Olaf, polityk szwedzki, * 1839 r. w Hof. Syn chłopa, był od 1877 do 1896 członkiem drugiej Izby Riksdagu i dzięki swej energji odegrał wybitną rolę. Członek partji agrarnej, po rozłamie jej (1888) został przywódcą wolnohandlowców. Zainicjował wiele ważnych reform w Szwecji z końca XIX w.

Jony, ob. Elektrochemja w II supl.

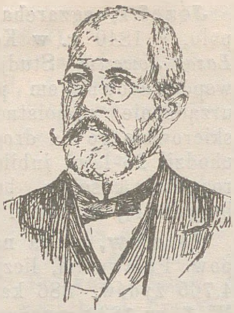

Jordan Henryk.

Jordan Henryk, lekarz polski, profesor uniwersytetu Jagiellońskiego, † 1907 w Krakowie.

Jordan Kamil, matematyk francuski, * 1838 w Ljonie. Jest profesorem w politechnice paryskiej i członkiem Akademji nauk. Prace jego dotyczą całków ablowskich, gieometrji o n. wymiarach.

Jordan Maksymiljan, niemiecki historyk sztuki, † 1906 w Stegliz pod Berlinem; ogłosił nadto: „Friedrich Preller der Jüngere“ (1904); „Geselschap“ (1906). Por.: L. Donop „Max **J.**, ein Lebensbild“ (1907).

Jordan Wilhelm, poeta i literat niemiecki, † 1904 w Frankfurcie na Menem.

Jordan Zygmunt, * 1824 w Warszawie, † 1866 w Paryżu. Chodził na uniwersytet w Krakowie, w 1846 r. wystąpił zbrojnie w Krakowskim, zapisał się następnie do Szkoły sztabu w Paryżu, w wojnie węgiersko-austrjackiej i w wojnie krymskiej brał czynny udział, bił się w 1863 r. pod Komorowem.

Joret Karol Ludwik, filolog francuski, * 1829 (nie 1839 jak w gł. dziele), został 1902 członkiem Akademji napisów; ogłosił nadto: „les Plantes dans l'antiquité et au moyen âge: I Egypte, Chaldée, Assyrie, Judée, Phénicie“ (1897); „la Flore de l'Inde d'après les ecrivains grecs“ (1901); „la Battaille de Formigny“ (1903); drugi tom „les Plantes... etc.“: II „Iran et l'Inde“ (1904); „Cacault, écrivain“ (1905).

Jorga Mikołaj, historyk rumuński, * 1871 r. w Botoszanach, studja odbył w Jassach, Paryżu i Lipsku, został prof. historji średniowiecznej i nowożytnej uniwersytetu w Bukareszcie. Prócz poezji i krytyk literackich napisał szereg dzieł historycznych, z których ważniejsze: „Dece Maiu“ (1898); „Pretendenti doninesci in secl. XVI“ (1898); „Cronicarii muntenesci din secl. XII“ (1899 — 1900); „Relati ile comerciale ale terilor noastre eu Lembergul“ (1900); „Istoria Chilici si Cetatei Albe“ (1900); „Geschichte des osman. Reiches“ (1908) i t. d.

Jörgensen Adolf Ditlev, historyk duński, † 1897 w Kopenhadze.

Jörgensen Jens (nie Jeus, jak w gł. dziele), Johannes, poeta i pisarz duński, ogłosił nadto: „Lignelser“ (1898); „Helvedefiender“ (1898); „Omvendelse“ (1899) „Livs lögn og livssandhed“ (1899); „Eva“ (1900); „En Apostel“ (1900); „Romerske Helgenbilder“ (1902); „Den hellige Ild“ (1902); „Pilgrimsbogen“ (1903); „Graes“ (1904). W utworach tych stoi na gruncie religijności dekadenckiej; **J.** należy do przedniejszych stylistów duńskich, poezje jego są pełne mrocznego nastroju i silnego poczucia natury.

Jorgovici Paweł, jeden z pierwszych budzicieli ruchu narodowego rumuńskiego, * 1764 r. w Varadji, † 1808 w Karansebeszu. Studjował prawo w Peszcie, Paryżu i Rzymie, został adwokatem konsystorskim w Wiedniu. Działalność jego wzbudziła niechęć Serbów, szczególnie za posiłkowanie się alfabetem łacińskim. Pozbawiony był urzędu, więziony, a książki jego spalone. W 1805 r. uwolniony, został nauczycielem gimnazjalnym, 1808 inspektorem szkół rumuńskich w Karanbeszu, gdzie najpewniej został otruty. Ogłosił „Observati ile de limba romana“ („Uwagi o języku rumuńskim“, 1797); „Scurta istorie a Romanilor din Dacia“ („Krótka historja Rumunów w Dacji“); słownik łacińsko-francuski; cały szereg materjałów, dotyczących historji i języka rumuńskiego.

Jorkasch-Koch Adolf, mąż stanu austrjacki, * 1848 we Lwowie, † 1909 w Wiedniu. Był szefem sekcji w ministerjum finansów 1899—1900, w pierwszym prowizorycznym gabinecie Bienertha kierował ministerjum finansów 1908—1909.

Joselowicz Berek.

Joselowicz Berek, ob. Berek **J.** w gł. dziele. O **J-ach** wydał E. Łuniński prace: „Pułkownik Berek **J.**“ (Lwów, 1908); „Berek **J.** i jego syn“ (Warszawa, 1909).

Josephson Ernest Abraham, malarz i poeta szwedzki, * 1851 w Sztokholmie, kształcił się tamże, w Holandji, Włoszech, Hiszpanji i Paryżu. Był twórcą modernizmu szwedzkiego, walczył z przeciwnościami losu, które nie pozwoliły mu w pełni rozwinąć oryginalnego talentu. Ważniejsze obrazy: „Kowale hiszpańscy“; „Człowiek nad potokiem“. Napisał też dwa tomy bardzo subtelnych poezji: „Róże czarne“ (1888); „Róże żółte“ (1896).

Jotápe, starożytne miasto nadbrzeżne Kilikji, 8 klm. odległe na północ od Selinusa, gdzie umarł cesarz Trajan. Świątynia, poświęcona jego pamięci, dotychczas się zachowała. **J.**, zdaje się, otrzymała nazwę od Jotapy, córki Antjocha IV Kommagena.

Joteyko Tadeusz, kompozytor polski, * 1872 na Ukrainie; w r. 1889 uczeń konserwatorjum w Brukselli (Gevaert), następnie Noskowskiego w Warszawie (do r. 1895); był przez kilka lat

wjolonczelistą orkiestry teatru Wielkiego, przez rok dyrektorem Tow. muz. w Radomiu; obecnie przebywa stale w Łodzi jako dyrygient chóru „Arfa“. Napisał szereg utworów na orkiestrę (Symfonja c dur, Uwertura na tematy polskie). kwartet smyczkowy, sonatę wjolonczelową, 2 sonaty fortepjanowe, pieśni solowe i chóralne.

Joung de Blakenheim, jeden ze zdolniejszych oficerów armji francuskiej, 26 kwietnia 1863 r. pobił Rosjan pod Nową Wsią i wyparł ich do Poznańskiego. W kilka dni później, zgnieciony przez przeważne siły rosyjskie, poległ pod Brodowem.

Jowa, stan w Ameryce Północnej, na 145,415 klm. kw., miał 12,205,690 m. (1906), Urodzonych na obczyźnie było 305,920, w tym 4,000 Polaków.

Jowanowić Jowan Zmaj, poeta serbski, * 1833 w Neusaczu, † 1904 w Kamenicy. Studjował początkowo prawo w Budapeszcie, 1865 wydawał tamże pismo satyryczne *Zmaj.* W 1870 złożył doktorat z medycyny, poczym przeniósł się do do Belgradu, gdzie został dramaturgiem teatru Narodowego. Ogłosił szereg zbiorów poezji, jak: „Róże“, „Zwiędłe róże“ i t. d., poezje polityczne i patrjotyczne.

Jowanowić Ljubomir, historyk serbski, * 1865 w Kotorze. W 1901 został bibljotekarzem Narodowej bibljoteki, poprzednio będąc nauczycielem gimnazjalnym i wykładając literaturę w Wyższej szkole (1899). W 1905 mianowany zwyczajnym profesorem historji serbskiej na uniwersytecie w Belgradzie; jest członkiem Akademji serbskiej. **J.** uprawia też politykę, w ostatniej skupczynie powołany na jej prezesa, ostro występował przeciwko Austrji z powodu aneksji Bośni i Hercogowiny. Prace jego dotyczą dziejów literatury i kultury serbskiej, ogłasza je przeważnie w czasopismach.

Jowanowić Slobodan, prawnik serbski, * 1869, został 1897 nadzwyczajnym profesorem prawa państwowego w Szkole wyższej w Belgradzie, 1900 profesorem zwyczajnym, 1905 takimże w uniwersytecie belgradzkim. Ogłosił między innemi: „Swetozar Markowić“ (1903); „Nasze ustawnopitanje u XIX w.“ (1904); „Osnowi prawne teorije o drżawi“ (1906); „Osnowi jawnog prawa kraljewine Srbije“ (1907) i wiele innych.

Jowanowić Włodzimierz, pisarz serbski, † 1899 w Szabcu.

Józef naczelnik czerwonoskóry plemienia, Indjan t. zw. „Nosów przebitych, * 1831, † 1904 na terytorjum Indjan w stanie Waszyngton. Był ostatnim z wojowników czerwonoskórych, którzy walczyli z białemi o *Far-West.* Prowadził pamiętną kampanję nad rzeką Wężową w Oregon, był ostatecznie pokonany przez generała Milesa w Yellowstone. Nazywano go „Napoleonem Indjan“.

Józef I, egzarcha bulgarski w Konstantynopolu, * 1840 r. w Kolofferze, świeckie nazwisko *Łazar Jowczew.* Studjował prawo w Paryżu, był współpracownikiem pism bulgarskich. Dopiero urządzenie samoistnego kościoła bulgarskiego skierowało go na drogę duchowną. W 1902 obchodził 25-letni jubileusz swego egzarchatu. Dla rozwoju kościoła bulgarskiego i narodowości bulgarskiej w Turcji położył wielkie zasługi.

Józefów, osada nad Wisłą w gub. Lubelskiej, pow. Puławskim, liczył 1909: 5,658 m., w tym 4,765 żydów, 886 katolików, 7 prawosławnych. W **J.** w 1833 wyprawa Białkowskiego i Łubieńskiego stoczyła potyczkę z kozakami.

Judah, skała na Krymie, upamiętniona przez Mickiewicza w „Sonetach krymskich“; przez portrecistę Wańkowicza, w wizerunku młodego mistrza, którego namalował w 1828 r., wspartego o „Judahu skałę“.

Judet Ernest Martial Gaston, dziennikarz francuski, * 1851. Przez długie lata był redaktorem *Petit Journal,* dziennika nacjonalistycznego, bardzo rozpowszechnionego w Paryżu i na prowincji. Należy do wodzów partji nacjonalistycznej; od 1904 r. objął redakcję dziennika *Eclair.*

Juglar Józef K.

Juglar Józef Klemens, lekarz i ekonomista francuski, * 1819 r. w Paryżu, † 1905 tamże. Członek od 1852, a wiceprezes od 1881 Tow. ekonomji politycznej, prezes Tow. statystycznego, którego członkiem był od 1860, członek Instytutu międzynarodowego statystyki od 1885 i Akademji nauk moralnych i politycznych od 1892 r. Ogłosił: „les Crises commerciales et leur retour périodique en France, en Angleterre et aux Etats-Unis“ (1861), najważniejsza praca: „De l'importation des matières premières en Angleterre depuis les reformes de Robert Peel“ (1872); „le Change et la Liberté d'émission“ (1868) i t. d. **J.** starał się odnaleźć i sformułować prawo kryzysów. Wykazał, że kryzysy nie zjawiają się przypadkowo, że w ciągu 88 lat było 13 zmieniających się regularnie okresów ekspansji i depresji handlowo-przemysłowej.

Juljan z Eclanum, teolog, * 380 w Apulji, † koło 450 najpewniej w Sycylji, przed 480 biskup w Eclanum w Apulji, 418 usunięty z tego stanowiska. Był głównym przedstawicielem pelagjanizmu w literaturze i najwpływowszym przeciwnikiem św. Augustyna. Z jego głównych prac: „Libri IV ad Turbantium“ i „Libri VIII ad Florum“, pozostały tylko ułamki w replikach Au-

gustyna. Por.: Brückner „J. v. C., sein Leben und seine Lehre“ (1897).

Jullian Rudolf, malarz i profesor francuski, * 1840 w La Palud, † 1907 w Paryżu. Uprawiał portret; 1872 założył szkołę malarską w Paryżu, następnie jeszcze dwie tamże. Akademje **J.** rozsławiły się w całym świecie, szczególnie cudzoziemcy i kobiety, dla których wstęp do Akademji oficjalnej jest utrudniony, chętnie się tam garnęli. Wielu sławnych na cały świat malarzy i malarek przeszło przez Akademję **J.**, w ich liczbie niemało było Polaków i Polek. **J.** poślubił *Beaury-Saurel*, malarkę i dyrektorkę pracowni kobiecej w pasażu Panoramas (jedna z Akademji **J.**).

Jundziłł Franciszek, rotmistrz kawalerji rosyjskiej, jeden z bardziej odznaczających się dowodców w powstaniu litewskim 1863 r. † 1865 w Paryżu.

Jung Juljusz, historyk niemiecki, † 1910 w Pradze: ogłosił nadto: „Julius Ficker. 1826—1902, ein Beitrag zur deutschen Gelehrtengeschichte“ (1907).

Jungfrau (ob). Kolej żelazna na **J.** Linja kolei, ktora ma dojść do szczytu **J.**, rozpoczęta została w 1896 i doprowadzona w 1905 do wysokości 3,161 m. Pierwszy projekt zbudowania tej kolei datuje się od 1889 r., projekt inżyniera Adolfa Guyer-Zellera, przyjęty przez Radę federalną i wprowadzony w wykonanie ma tę wyższość nad wszystkiemi innemi, że ze wszystkich stacji roztaczają się odmienne widoki. Linja kolei rozpoczyna się od stacji Mały Scheidegg, najwyższej na drodze żelaznej Wengernalp, na wysokości 2,066 m. Stąd pod gołym niebem, z wyjątkiem tunelu długości 87 m. prowadzi linja do pierwszej stacji Eigergletscher, 2,320 m. wys. Następnie wije się w tunelu, wydrożonym w skale. Otwory z balkonami urządzone są na każdej stacji: Rotstock (2,530 m.), czynna od 1899; Eigerwand (2,867 m.), skąd widać dolinę Grindelwald; Eismeer (3,156 m.), czynna od 1905, skąd roztacza się widok na ogromne lodowce. Długość całej linji na **J.** nie powinna przewyższać $12^1/_2$ klm. Jest to kolej elektryczna zębata systemu Struba. Potrzebna siła hidrauliczna czerpana jest z Lütschiny Białej i Lauterbrunnen, może też być otrzymywana z Lütschiny Czarnej i Burglauen. Tunel był wiercony za pomocą wyłamywania skały.

Junghans Zofja (z męża Schumann) powieściopisarka, † 1907 w Hildburghausen.

Junimea (rum.), towarzystwo naukowe i artystyczne rumuńskie, istniejące od 1863 r., które ogromnie przyczyniło się do rozwoju literatury w Rumunji; ma własny organ *Convorbiri literare*, wychodzący od 1867 r.

Jurajska formacja, najbardziej typowa przedstawicielka życia epoki mezozoicznej. Znajomość różnych jej poziomów została doprowadzona do takiej doskonałości, jaką nie może się poszczycić żaden inny system. Obecnie przyjęto następujący podział: 1) *Jura górna*, 2) *Jura środkowa*, 3) *Jura dolna*, które dzielą się na piętra i poziomy. Nadto odróżniają w utworach jurajskich różne typy, zajmujące obszary nieraz bardzo znaczne; różnice tych typów nie zależą od głębokości morza, zalewającego ląd ani od właściwości dna morskiego, lecz są podobne do różnic, jakie panują w morzach obecnych różnych stref gieograficznych. W Europie wyróżniają trzy typy tego rodzaju, trzy prowincje: 1) *Śródziemnomorska* albo *alpejska*, 2) *Środkowo-europejska*, obejmująca Polskę i Rosję południową, 3) *Rosyjska*. Pod biegunem północnym stwierdzono istnienie koła zamkniętego jury borealnej; po obu stronach równika występuje jura typu alpejskiego, jak w Afryce, w Indjach, w Ameryce. W **J.** skonstatowano trzy strefy: podbiegunową, umiarkowaną i równikową. W jurze po raz pierwszy ujawnił się wpływ klimatu oraz tempreatury na rozsiedlenie zwierząt morskich (różnica skamieniałości wytwarza różnicę stref, prowincji); odtąd już w innych systemach wpływ ten można stwierdzać z łatwością. Por. Neymaer „Dzieje ziemi“ (Warszawa, 1908, tom II).

Jurajska formacja w Polsce występuje jako grzbiet krakowsko-wieluński, ciągnie się przez wyżyny Szląskie od okolic Krakowa do Częstochowy; jest to przeważnie jura biała, w wapieniach jej znajduje się wiele jaskiń, jak np. w Ojcowie; u stóp tego grzbietu leży jura brunatna zawierająca żelazo. Jura w Polsce należy do typu środkowo-europejskiego formacji jurajskiej.

Jarajskie lądy i morza. W Europie morze **J.** ciągnęło się z zachodu przez Polskę i zalewało znaczne obszary Europy wschodniej. Na północy morza Centralnego leżał ląd neoarktyczny, obejmujący połowę wschodnią Ameryki północnej wraz z Grenlandją, a przedłużający się do Szkocji, dalej znajdowała się wyspa Skandynawska, za nią mniejsze wyspy, jak ta, która ciągnęła się od Donu do Lublina i druga od Lublina do okolic Kowna, na zachód od nich wyspa czeska, obszar Ardennów, góry środkowo-hiszpańskie, Irlandja, Bretanja połączona pewnie z Walją, na wschód zaś wielka wyspa Turańska, wyspa Uralska. Koło równika i w okolicach podwzrotnikowych zgromadziła się głównie woda lądowa.

Juraschek Franciszek, statystyk austryacki, * 1849 w Aradzie na Węgrzech, † 1910 w Wiedniu. Był profesorem w Czerniowcach, Innsbrucku, Wiedniu, od 1905 prezesem centralnego komitetu statystycznego. Od 1884 wydawał Hübnera „Geographisch-Statistische Tabellen aller Länder der Erde“, nadto „Übersichten der Weltwirtschaft“; „Ortsgemeinde u. Ortschaft“ (1895); „Die Österreichischen Städte in der Reichsratswahlordnung“ (1896); „Staaten Europas“ (1905).

Jurgens Edward, * w Płocku, kształcił się w uniwersytecie dorpackim. Gorący patrjota, lecz przeciwnik rychłego powstania. Pomimo to dostał się do cytadeli i tam wskutek cierpień zmarł w nocy z 2 na 3 sierpnia 1863 r.

Juriga Ferdisz, ksiądz, działacz słowacki, * 1874 w Gbelach. W 1906 został proboszczem w Vojnorach koło Preszburka i posłem na sejm węgierski. Za gorliwą pracę nad dobrobytem i narodowym uświadomieniem ludu wiejskiego jest ulubieńcem tegoż ludu i ofiarą prześladowania rządu węgierskiego.

Jurkiewicz Karol, przyrodnik, † 1908. Był profesorem technologji chemicznej w instytucie rolniczym w Marymoncie w 1860—62, następnie w Szkole Głównej, a po jej zamknięciu w uniwersytecie do 1879. Rozprawa doktoryzacyjna miała tytuł: „O formacji kredowej w gub. Lubelskiej". Przed śmiercią zbiory swe przyrodnicze przekazał Muzeum przem. i roln. w Warszawie.

Jusserand Jan Adrjan, mąż stanu i pisarz francuski, * 1855 w Ljonie. Był sekretarzem ambasady, pomocnikiem szefa gabinetu przy ministerjum spraw zagranicznym w 1881, szefem biura do spraw tuniskich, radcą ambasady w Londynie (1887—90), wicedyrektorem zarządu politycznego dla Północy i Dalekiego Wschodu (1890), pełnomocnikiem Francji w Danji, ambasadorem w Stanach Zjednoczonych (1902). Z licznego szeregu jego prac ważniejsze: „les Anglais au moyen âge" (1884), nagrodzone przez Akademję; „le Roman au temps de Shakespeare" (1888); „l'Epopée mistique de William Langland" (1893); „le Roman d'un roi Ecosse" (1895); „les Sports et jeux d'exercice dans l'ancienne France" (1901); „l'Epoque de la Renaissance en Angleterre" (1901); „Histoire littéraire du peuple anglais" (1894, I t.; 1904, II t.) i t. d.

Justh Juljusz, polityk węgierski, w 1905 wybrany został na prezesa parlamentu.

Justi Ferdynand, filolog i orjentalista niemiecki, † 1907 w Marburgu.

Juszkiewicz Semen, beletrysta rosyjski, * 1868, skończył medycynę w Paryżu, nowele swoje od 1898 drukował w czasop. *Russkoje Bogactwo*. Maluje życie i psychologje ludności żydowskiej na Rusi w powieściach, nowelach, dramatach; z tych ostatnich najlepszy jest „Korol"; zbiór nowel **J.** wyszedł w dwuch tomach (1906). Na polski przełożono jego „Żydów" (1905).

Jutlandja (duńskie *Jylland*), prowincja duńska, zajmuje najbardziej północną część półwyspu duńskiego (Jutlandzkiego lub Cymbryjskiego), nadto należą do prowincji **J.** wyspy Fanö i Manö na morzu Północnym oraz Läsö (116 klm. kw.), Anholt (22 klm. kw.), Samsö (114 klm. kw.), Endelave i inne maleńkie w Kattegacie. Razem prowincja **J.** na 25,618 klm. kw. miała 1,124,694 m.

Juturna. *(Archeologja)*. Źródło na Forum Romanum koło świątyni Westy, było czczone z powodu pobytu tam Djoskurów (ob.), którzy, według legiendy, poili z niego swoje konie po bitwie koło jeziora Regilskiego i obwieścili Rzymianom, zebranym na Forum, zwycięstwo. Odtąd to źródło miało posiadać własność leczniczą. Wcześnie też zostało zamienione na elegancki basen, który odnaleziono podczas ostatnich odkopów. Posiada on długości 5·13 m., szerokości 5·04 m., głębokości 2·12 m. Otoczony chodnikiem,

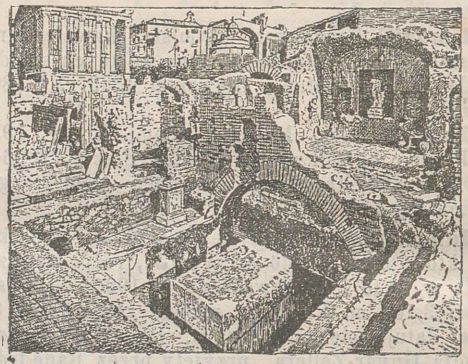

Juturna.

w środku którego znajduje się podstawa do pięknej grupy Djoskurów w stylu greckim, w całości nie można jej było zrekonstruować. Niedaleko fontanny jest budyneczek, rodzaj ołtarza, podtrzymującego niszę, a naprzeciw studnia. Na budyneczku są napisy na cześć Juturny. W studni i w fontannie dotychczas jest woda. Ostatecznie przed studnią mieści się ołtarz, ozdobiony płaskorzeźbą, która wyobraża Juturnę, opiekującą się Turnusem, jak to wiadomo z „Eneidy" (I, 12).

Jużakow Sergjusz, publicysta rosyjski, * 1849, studja odbywał w uniwersytecie odeskim, jako literat pracuje od 1893 r. Pisywał głównie do *Russkoj Myśli*, a od 1893 jest członkiem redakcji *Russkoe bogactwo*. Oddzielnie wydał: „Socjołogiczeskije etjudy" (1896, II wyd.); „Afganistan" (1885); „Ż. Ż. Russo" (1893) i inne. **J.** należy do subjektywnej szkoły socjologicznej, którą uważa za specjalnie rosyjską; upatruje w postępie społecznym wyrównanie zewnętrznych i wewnętrznych różnic życiowych, przyczym walka między ludźmi stopniowo przechodzi w walkę solidarną ludzi z przyrodą, co w skutku doprowadzi do dobrobytu ludzkości i równości obywatelskiej. **J.** wywarł pewien wpływ na radykalną młodzież polską.

BIBLIOTEKA NAUKOWA Uniwersytetu Jagiellońskiego 2031

KONIEC TOMU SIEDMNASTEGO.
SUPLEMENT.

„TRYBUNA RADZIECKA" 193 r.

УПП 8 [illegible] 1938

BIBLIOTEKA NAUKOWA
Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego

Biblioteka
WAP
I.A a.II
80309/2
Naukowa